

LIBRARY
RAWDON COLLEGE.

B.2. No. 469.

The Gift of the
Rev. J. Fawcett
Esq. of Hall

HUGONIS GROTII
ANNOTATIONES
IN ACTA
APOSTOLORVM.
ET EPISTOLAS
APOSTOLICAS.

HUGONIS GROTII
ANNOTATIONES
IN ACTA
APOSTOLORVM.
ET EPISTOLAS
APOSTOLICAS.

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONVM
IN
NOVVM TESTAMENTVM,
TOMVS SECVNDVS.

PARISIIS.

Sumptibus Authoris,

Et prostant exemplaria Apud Viduam GVLIELMI PELE',
viâ Iacobæa sub Signo Crucis Aureæ.

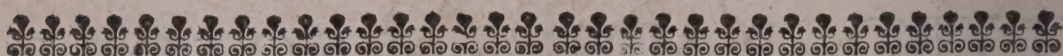
M. DC. XLVI.

TYPOGRAPHVS LECTORI.

QUOD fuerit auctoris consilium in suis ad Nouum Testamentum Annotationibus adornandis & publicandis satis ipse praefatus est, cum ante quinquennium priorem earum partem in quatuor Euangelia ederet. Hic ergo quae mearum sunt partium paucis exequar. Cum superiore anno, post decennalem Legationem Gallicam pro Serenissima Suecorum Regina, feliciter & magnâ cum gloriâ defunctam, ex hac Vrbe discederet Vir non solum amplissima dignitate, sed etiam ingentibus erga litteras meritis Excellentissimus, nomine Magnus, re Maximus, magnam partem huius voluminis apud virum sibi familiarem reliquit, ut eam Typis meis committerem. Ne integrum opus ei crederet, sola obstitit scriptura minus nitide exarata, quam ut eam amanuensis commode assequeretur. Itaque in ipso itinere Vir laboris indefessi onus sibi imposuit reliqua iterum scribendi quae Hamburgo ad amicum eundem non multo post sunt quidem transmissa, sed minus adhuc nitida quam ut operæ meae recte ea legere possent. Antequam autem amanuensis ea exscribere paratus esset, auctor ex Suedia rediens in morbum incurrit quo Rostochij magno reipublicae litterariae damno nobis ereptus fuit annum agens quartum & sexagesimum. Et haec causa est quare hoc opus postrema, minimè tamen contemnenda sui parte mancum sese tibi sistat; dum nempe reliqua fugientibus & exilibus characteribus scripta in mundum redigantur. Interea ne gaudia tua morarer, hunc secundum Tomum tibi offerre volui, tertium in quo enarrationes in alias omnes Catholicas Epistolas, uti & in Apocalypsim habentur, propediem, cum Deo, publici iuris itidem facturum. Diligentiam summam adhibui ut quam emendatissimus prodiret, quod tamen malo ut ipse cognoscas quam ut industriam meam hic me venditare necesse sit. Vale & Grotiano nomini, familiaeque bene precare, praesertim vero Inclytae Heroinae Mariae Reigersbergiae defuncti viduae, rari exempli foeminae, quae dum fata Deusque sinebant, marito suo me-

ritò carissima, etiam post obitum, eius gloriæ promouendæ studiosissima, non pauca ad editionem parata habet, quibus scientias ornare & locupletare, te verò beare possit, velitque. Lutetiæ Parisior. Kal. Februar. M. DC. XLVI.

HOC SECVNDO TOMO CONTINENTVR ANNOTATIONES

In Acta Apostolorum, pag. 1

In Epistolas S. Pauli,

<i>Ad Romanos,</i>	pag. 167
<i>Ad Corinthios I.</i>	341
<i>Ad Corinthios II.</i>	455
<i>Ad Galatas,</i>	515
<i>Ad Ephesios,</i>	551
<i>Ad Philipenses,</i>	599
<i>Ad Colossenses,</i>	625
<i>Ad Thessalonicenses I.</i>	651
<i>Ad Thessalonicenses II.</i>	672
<i>Ad Timotheum I.</i>	691
<i>Ad Timotheum II.</i>	734
<i>Ad Titum,</i>	763
<i>Ad Philemonem,</i>	781
<i>Ad Hebraeos,</i>	789
<i>In S. Iacobi Epistolam,</i>	899

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONES
AD
ACTA APOSTOLORVM.

THEOLOGY
ANNOTATIONS
OF
ALFRED AUSTIN

HUGONIS GROTIJ
ANNOTATIONES
AD
ACTA APOSTOLORVM.

ΠΑΡΕΙΣ ἧς Ἀποστόλων] Græcam vocem retinuere Syrus & Arabs, vt sæpe in vocibus quæ transfusæ in sermonem alium vim non eandem habituræ putabantur. Perinde autem est, siue Acta vertas, vt hic interpretes, siue actus, vt veterum nonnulli. Idem enim significant actus & acta, vt effectus & effecta, euentus & euenta, iussus & iussa, multaque alia ad eam formam. Est quidem receptius vt acta dicantur quæ in publicas tabulas relata sunt. Sed etiam Cicero quicquid quisquam egit, id modo acta, modo actus vocat. Et leges Sempronias ait esse acta Gracchorum. Neque actus hoc sensu Poëtarum tantum vox est. nam & Cicero primo legum dixit, non solum in rectis, sed etiam in prauis actibus insignem esse humani generis similitudinem. Apostolorum, id est, Petri & Pauli. Nam cæterorum ferme obiter tantum fit mentio, & postquam Paulum sectatus est Lucas, de eo solo pergit loqui. De cæterorum Apostolorum actibus vix tenuis ad nos fama manauit. Lucæ nomen vnde, ipse quis qualisue fuerit, diximus ad librum eius priorem, qui vulgo Euangelium dicitur.

Τὸν μὲν προῶτον λόγον] Id est προῶτον. Vide quæ ad Ioh. Euang. i. 15. & 30. λόγον, id est librum, sic ἐξεδουμένον λόγον dixit Galenus.

ὧς Θεόφιλε] Vide quæ dicta ad anteloquium Euangelij Lucæ.

Ὃν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν] Id est ἐποίησε & ἐδίδασκε. Sic Gen. ii. 3. ὧν ἤρξατο ὁ Θεὸς ποιῆσαι. Sic ἤρξαντο πλῆλιν Matth. 12. 1. μὴ ἤρξεσθε λέγειν Luc. 11. 8. adde & quod infra 11. 4. Hæc verba breuem Euangelij descriptionem continent.

Ἀρχὴ ἧς ἡμέρας] Sic solent Historiarum scriptores libros posteriores cum prioribus connectere. Sic Herodotus Thaliæ principio: ὅπῃ τῶτον δὴ τὸ ἀρχαῖον. principio Eratûs: Αἰετογόρας μὲν οὐδ' Ἰωνίῳ ὑποσέσας οὕτω πελάγῃ. initio Vranix: Ταῦτα μὲν οὕτως λέγει ἡ γένεσις. Thucydides Peloponnesiacῶν 11. ἀρχὴ ἧς ὁ πόλεμος ἐνδέσδετ' ἤδη Ἀθηναίων καὶ Πελοποννησίων. Qui pari modo & se-

quentes libros præcedentibus connectit. Sic & respicit Lucas hic aperte finem libri sui prioris.

2. Ἐντελευταῖος τις Ἀποστόλις] Multa illis præcepta dans quæ breuitatis causa hic reticentur. Simile dicendi compendium habes II. Sam. xvii, 2.

Διὰ πνεύματος ἁγίου] Est & hæc compendiosa locutio: vult enim dicere: mandauit quæ agere deberent per Spiritum sanctum, postquam scilicet cum accepissent.

Οὐδ' ἐξέξατο] Vocum traiectionis: nam hoc membrum refertur ad id quod præcessit Ἀποστόλις. frequentes sunt tales in sacris scriptis traiectiones.

Ἀνθήφθην] Vide quæ dicta ad Marcum xvi, 19.

3. Ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις] ἐν hic valet cum. cum multis miraculis quorum quædam referuntur à Iohanne in Euangelio.

Καὶ λέγων τὰ πᾶσι τῇ βασιλείᾳς τῆ Θεοῦ] Quomodo ad omnes gentes peruen-
turum esset Euangelium per quod Deus in hominibus, etiam regibus, re-
gnat.

4. Καὶ συναλίζομαι] Supple αὐτοῖς, ipsos in vnum colligens, qui dispersi fuerant, vide Ioh. xxi, 2. Est Attico more passiuum sono, sensu actiuum. Herodotus Euterpe: τὰς γυναῖκας συναλίσαντος. Cum in vnum locum feminas omnes congregasset.

Τὴν ἐπαγγελίαν τῆ πατρὸς] Lucæ xxiv, 49.

Ἦν ἡκούσατέ μου] Transitus à sermone indirecto ad directum, qui in hi-
storiis frequens. ἡκούσατέ μου, bene Græca locutio, quales multæ in hoc scri-
ptore, qui & medicos & historicos legerat. Ita Xenophon: τὸ πολλῶν ἔφη
ἡκούειν.

5. Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι] Vide Matth. iii, 11.

Ἐν πνεύματι ἁγίῳ] Satis fuerat dixisse πνεύματι ἁγίῳ, quomodo Latinus hic Spiritu sancto. Sed Hellenistæ ad modum Hebræi א addunt ἐν, quomodo ἐν ὕδατι dicto Matthæi loco. βαπτίζεις, hic est largiter profundi, non leuiter aspergi. Multo plus accipere Apostoli quam olim Prophetæ. Vide Euang. Ioh. i, 34. Hic Spiritus erat πνεῦμα κρείττω & πνεῦμα καθύστεως, Esaia i, 7.

6. Εἰ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀποστασάνεις τὴν βασιλείαν τῆς Ἰσραὴλ] Quod sæpe an significat, vt Græci interpretes per εἰ, ita Latinus per si sæpe vertit. Re-
spiciunt Apostoli locum Danielis vi, 27. Restituis, id est, restituere paras in veterem dignitatem.

7. Οὐχ ἔτι γὰρ γινώσκουσιν ἢ χαίρουσιν] In Daniele vii, 12. יָדַע וְשָׂדַע
vertitur ἔως χρόνου καὶ χαίρου. Est ἐν δὲ δύοιν, quo significatur tempus certo con-
stitutum. Id vero tempus fuit trecentis ferme post hæc verba annis. Tunc
enim Christus Davidis stirps in terris regnare cœpit per Constantinum, ac
deinceps per alios & alios, non imperatores tantum, sed & reges, qui re-
gnum suum Christo vt Regi Regum subiecere. Christiani populus Dei,
atque ideo verus Israel, Gal. vi, 16. Christus eorum caput Israëlita etiam
secundum carnem. Occultum esse hominibus, quando regnum rediturum

fit ad domum Dauidis, aiunt & Hebræi. καθεὺς tempestates vertit Augustinus, epistola 78.

Οὗς ὁ πατήρ ἔδωκε ἐν τῇ ἰδίᾳ δόξῃ] Mos est Christi arcanas dispensationes ad patrem referre. Matth. xx, 23. Marci xii, 32.

8. Ἀλλὰ λήψατε δύναμιν] חִי וְקַיִן i. Sam. ii, 4. καὶ ἔσονται μοι μάρτυρες ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ, καὶ Σαμάρειᾳ, καὶ ἕως ἑλλάτου τοῦ θ' αἰῶνος] Summam hic proponit tot sermonum Apostolicorum, quos hic liber exhibebit. Confer Marci xv, 20.

9. Ἐπήρθη] ἀνεφέρετο. Luc. Euang. xxi, 51.

Καὶ νεφέλῃ ὑπέλαβεν αὐτόν] Elias in Cœlum vectus in turbine, ii. Regum. ii. i. ii. Christus in nube placida. Vide Lucæ ix, 54. 55.

10. Ἐν ἐσθῇν λόκῃ] Vide quæ dicta ad Matthæi xvii, 2. manuscriptus vetustissimus habet ἐν ἐσθήσεσι λόκοις, sed parum id refert. Est autem loquendi genus etiam Latinis vsitatum; sic, in auro, in purpura, Cato apud Gellium.

11. Οὕτως ἐλόυσε] κατέβησε i. Thessal. iv, 16. resurrecturos in monte oliuarum Israëlitas sentit Chaldæus in Canticum, & alij ad Ioël iii, 2. Zach. xiv, 4.

12. Σαββάτου ἔχον ὁδόν] Iter Sabbati plerique Iudæi definiunt bis mille vlnis, id est, mille passibus. nam passus duplex vlna. Stadium Plinio octaua pars mille passuum ii, 23. Ergo iter Sabbati essent stadia octo, quod non longe abit à Syri sententia, qui hic posuit stadia septem. In Iosepho explicatur per stadia quinque: sed suspecta est lectio, cum Theophylactus Iosephum citet de stadiis septem. At ex Bethania sublatum Christum colligimus ex Lucæ xxi, 50. à Bethania vero ad urbem quindecim stadia ponit Iohannes xi, 16. videtur Iohannes in animo habuisse Iudaicam quandam mensuram, quam stadium vocat, quanquam Græci stadij ferme dimidium tantum continebat; sic Leucæ alibi maiores, alibi minores: vide quæ habet doctissimus Seldenus, libro iii. cap. 9, de Iure naturali & gentium secundum Hebræos, post Drusium & Bezam hoc loco.

13. Εἰς τὸ ὑψώον] Vide ex quantillo loco, & hominibus cxx, quantæ rei factum sit exordium; & confer quæ habuimus Matth. xiii, 31.

Ὅτε Πέτρος] Qui primus hic bono iure nominatur, utpote à Christo designatus non obscure πετρίτης Apostolici cœtus: vnde & loquendi exordium facit, ut hic notant Græci interpretes. Occumenidus de Petro: ἡ πετρίτις αὐτῷ μαθητῇ ἐκ χειρὸς κυρίου. Theophylactus: ὡς κορυφαῖος.

Καὶ Ἰούδας Ἰακώβ] Frater quod hic addit Arabs. At Syro est Iacobi filius. fieri potuit ut pater filium haberet sibi cognominem.

14. Συνὸν γυναικῶν] De sexu, non de matrimonio hanc vocem recte cepere Syrus & Arabs. intelliguntur mulieres illæ quarum mentio Matth. xxvii. 55. & cum iis Hierosolymitanæ quædam.

Καὶ Μαρία τῇ μητρὶ τοῦ Ἰησοῦ] Quæ ut eximia singulariter memorari mereba-

tur. Vide quæ diximus ad Marcum xv 1, 7.

15. Ὅχλος ὀνομάζων] Nomina dicere pro hominibus receptum fuisse inter Iudæos loquendi genus ex Apocalypsi apparet.

Ὡς ἐκ τὸν εἰκοσιν] Tanquam Satrapæ noui regni, quod multo maius existiturum quam Nabonidi regnum, cui cxx fuerunt Satrapæ, Dan. v 1. 2.

16. Ἐδὲι πληροθῦναι] Par erat Iudæ simile quid euenire, quale Achitopheli euenerat, cuius perfidiam Iudas erat imitatus. Sic πληροθῦναι sæpe sumi diximus ad Matth. 1, 22.

17. Τὸν κληρον τῆς διακονίας ταύτης] κληρὸς dicitur quicquid alicui obuenit, sicut hæreditaria sola forte diuidebantur. Sunt quidam κληροὶ αἰών, ad quos omnes pertinent Christiani. Coloss. 1. 12. 1. Pet. v. 3. sunt & κληροὶ διακονίας, ad quos pastores: inde natum nomen clericorum.

18. Ἐκτίσταιτο χωρίον] Id est, monumentum sceleris sui reliquit, vt explicauimus ad Matth. xx v 11, 6. non tamen obstem, si quis putet fundi ad sepulchra externorum destinati vsum quendam concessum Iudæ, & ibi eum exspirasse. Vide quæ hic habet Theophylactus.

Καὶ ὁρνήτης γυρόμενος ἐλάκησε μέσος] Vide de hac re quæ diximus ad Matth. xxvii, 5.

19. Τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτοῦ] Vocem διαλέκτου non tam arcte sumi à Luca, vt discrimen aliquod in lingua significet, quomodo Græci hac voce vti solent, sed pro ipsa lingua, apparet ex locis aliis infra. 11. 6. 8. xxi. 40. xxii, 2. xxvi, 14.

Ακχιδαμὲ] אכד קדמ quomodo hic scribit Syrus. Hierosolymitana eius temporis lingua prope ad Syriacam accedebat.

20. Ἐρημος] In LXX. est ἡρημωμένη. Citauit hæc Lucas memoriter, ex LXX. id qui faciunt sæpe verbum verbo commutant.

Τὴν ὁπισθοπλῆν αὐτοῦ] Et hoc ex LXX. in Hebræo פקדון. est autem פקדון Hebræis quoduis officium siue munus, siue perpetuum, siue temporarium: vt videre est Num. 111, 32. 1v, 16. vii, 2. xiv, 29. xvi, 29. xxvi, 23. 1. Paralip. xxiii, 11. & alibi.

21. Ἐν ᾧ εἰσῆλθεν καὶ ἔξῃλθεν ἐφ' ἡμέρας ὁ κύριος] Id est coram nobis vixit. intrandi & exeundi vocabulo omnes vitæ actus, qua publici qua priuati significantur. Vide Zach. v 11, 10.

22. Ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος Ἰωάννου] Id est ex quo ab Iohanne fuit baptizatus. id enim initium ei fuit auspicandi muneris. Et inde incipit Euangelij historia, cui quædam alia præfationis vice inferuiunt, vt diximus ad inscriptionem libri Matthæi.

23. Τὸν καλούμενον βαρσαβαν] עבש בר filium iuramenti.

Ὅς ἐπεκλήθη Ἰᾶσος] Forte à Romanis id nomen acceperat ob morum integritatem.

Καὶ Ματθίαν] Ματθίας idem nomen quod plenius scribitur Ματθαίας, vt notauit Drusius, & nos ad Maccabaica.

25. *Σὺ κύριε καρδιογνώστη*] *לב-קרן* Ierem. xvii, 10. de animis hominum certo iudicare, solius est Dei.

Ἀνάδειξόν ὃν ἐξελέξω ἐκ τούτων τῶν δύο ἑνα] Vtrum magis ames. Sic enim *קחב* saepe sumitur apud Hebræos.

25. *λαβεῖν τὴν κλήρον τὴν διακονίας ταύτης καὶ Ἀποστολῆς*] *λαβεῖν*, id est, vt accipiat. *κλήρον τὴν διακονίας* habuimus & supra 17. hic additur, *Ἀποστολῆς*, nimirum ἐν δ/γ/δ *δουμ* pro *Ἀποστολικῆς*. in manuscripto illo: *τὸν τόπον τὴν διακονίας*.

ὃς ἦς παρέβη Ἰούδας] *עשב*. Cuius officij Iudas desertor fuit.

πορεύσθαι εἰς τὸν τόπον τὸν ἱερόν] Pro *εἰς τὸ πορεύσθαι*. significatur euentus sceleris ipsius iusto Dei iudicio consecutus. Proprium, id est, qui ipsi melius conueniebat, quam Apostolica functio; manuscriptus ille quem dixi, habet *εἰς τὸν τόπον τὸν δίκαιον*, non male.

Καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτῶν] id est, coniecerunt nomina eorum in urnam, & in alteram urnam alteram schedam inscriptum habentem nomen *Ἀποστόλου*: alteram schedam vacuum: deinde ex vtraque urna pariter eduxere binas schedas, vt in diuisione terræ. Ad eum modum Dauid sacerdotum functiones sortibus distribuerat. i. Paralip. xxi. 5. Iosephus iv de bello Iudaico: *πληροῦς ἐπεχείρησαν ποιεῖν τοὺς ἀρχιερεῖς*. deinde: *ὡς ὃ πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτῶν*. Virgilius ii *Æneidos*.

Laocoon ductus Neptuno sorte Sacerdos.

vbi Seruius ex Euphormione: *Laocoon Thymbræi Apollinis sacerdos sorte ductus est: vt solet fieri cum deest sacerdos certus*. Plato de Legibus vi: *πὶ μὲν δὲ τῶν ἱερῶν, τὰς θεὰς ἐπιτίθενται αὐτὰς τὸ κεραισμοῦν γινώσκοντες κληροῦν, ἥτοι τῇ θεῇ τύχῃ ἀποδιδόντες*.

Ἐπεσεν ὁ κληρὸς] Nomen eius cum nomine Apostolatus exiit.

Καὶ συγκατεψηφίσθη] *συγκατεψηφίσθη*, *קחב*, quod alibi vertitur *ἐλογίσθη*, alibi *ἐχειρμήθη*. vide supra 17. vbi pro eodem dicitur *κατεχειρμήθη* *αὐτῶν*.

Μετὰ τῶν ἑνδεκα Ἀποστόλων] Vide Matth. x xviii. 16. Marc. xvi. 14. Luc. i. 9. xxi. 9. xxiv. 33.

AD CAPVT SECVNDVM.

EN τῷ συμπληροῦντι τῶν ἡμέρων τὴν πεντηκοστήν] Optime & Syrus & Latinus hic legere, *τὰς ἡμέρας*. agitur enim non de vna die, sed de toto dierū ambitu. Et familiare Hebræis id loquendi genus. Sic ἐπληρώθησαν αἱ ἡμέραι habemus Gen. xxv. 24. Leuit. xxi. 4. & pro eodem ἐπλήσθησαν ἡμέραι Luc. ii. 21. Πεντηκοστή Hellenistis vocatur non semper dies vltima, sed saepe totum illud tempus dierum quinquaginta à Paschate, *קחב* Hebræis. Sic & Tertullianus idololatria: *Excerpta singulas solennitates nationum, et in ordinem exscire, Pentecosten implere non poterunt*. Sic Canon Nicænus vetat genua flecti ἐν ταῖς τῆς πεντηκοστής ἡμέραις. Dies vltimus septem septimanarum erat, dies latæ legis, vt colligitur Exodi xix. 1.

ii. vocabaturque ob id תורה תחמשה festum legis. Eodem die cœpit prædicari ab Apostolis lex noua, complementum veteris.

ἦσαν ἅπαντες ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτὸ] Deus dona sua promisit vnitati. in manuscripto veteri, πάντες ὁμοῦ. omnes illi cxx in vno loco, & sic accepit Hesychius, ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὁμοῦ εἰς τὸν αὐτὸν τόπον.

2. ὡς περ φερεμύνης πνοῆς βιαίας] πνοή signum diuini aduentus: Gen. iii. 18. at addita voce βιαίας magnitudo donorum supra prophetica significatur.

καὶ ἐπλήρωσεν ὅλον οἶκον οὗ ἦσαν καθήμεροι] Præfagium sic etiam implendi totius orbis, per quem Ecclesia diffusa est.

3. δὲ μετεῖζον αὐτὰν γλώσσας] Poena linguarum disperfit hominēs: Genes. x. donum linguarum dispersos in vnum populum recollegit.

ὥσπερ πνεῦς] Summa efficacia & splendor prædicationis significatur. Vide quæ dicta Matth 111. 11. Philo ad Decalogum: ἐπειδὴ τὸ πνεῦς τὸ μὲν φωτίζειν, τὸ δὲ καίειν πέφυκεν, οἱ μὲν τοῖς χρησμοῖς ἀξιουῦντες εἶναι κατὰ πνεῦμα, ὡς ἐν ἀσκήσει φωτὶ τὸν αἰὲν χρόνον βιώσονται, τοῖς νόμοις αὐτοῖς ἀσέβας ἔχοντες ἐν ψυχῇ φωσφορευῶντες. ὅσοι δὲ ἀφύπνισται, κατόμνηροι καὶ κατὰ κατόμνηροι δακτελοῦσιν ὑπὸ τοῦ ἐνδοῦ ἐπιθυμιῶν, αἱ φλογὸς ἔσονται πορθήσουσι τὸν σύμπαντα τὸν ἐχόντων βίον. Confer 11. Cor. 11. 16. & quem ad primum caput citauimus Esaia locum 1 v. 4.

ἐκείνησιν τε ἐφ' ἑνὰ ἕκαστον αὐτῶν.] Significabat hæc sessio perpetuo illis hoc donum adfuturum, quoties negotium ipsis esset cum gentibus linguæ alterius. Prophetis prophetia raro aderat, cum Deus vellet, neque certabant Prophetæ, quando eam essent habituri. Exempla habemus in Natthane, Samuele, Esaia.

4. Ἦρξαντο λαλεῖν ἐτέραις γλώσσαις] Aliis quam quas didicerant. quod hic est ἐτέραις, id est, ἑταίραις apud Marcum xvi. 17. Noli iis credere, qui miraculum in auribus audientium factum asserunt. Manifeste omnia eis resistunt, quæ sunt: 1. Cor. x11. 10. x11. 28. 30. x1 v. 2. 4. 5. 6. 8. 13. 14. 18. 19. 22. 23. 26. 27. 38.

Ἀποφθέγγεσθαι] Solet de Prophetis usurpari hæc vox, respondens Hebræis נבא, קסר, תרפ & similibus. vide infra 14.

5. ἦσαν δὲ ἐν Ἱερουσαλὴμ κατοικοῦντες] Verbum κατοικεῖν hic respondet Hebræo נגן, quod & κατοικεῖν & παρικοῦν verti solet, interdum & διατελεῖν. itaque dicitur non tantum de iis qui sedem fixerant, sed & de iis qui ad Pascha aut ad Pentecosten celebrandam in urbem venerant, ad tempus aliquod ibi substituri. id ostendunt sequentia. Nam Hierosolymis qui domicilium habebant, eos credibile est linguam nouisse Hierosolymitanam: non item cæteros. Adde quod sub hoc nomine veniant & quibus domicilium in Mesopotamia, & qui Romanorum in Iudæa peregrinabantur, infra 9. 10.

Ἄνδρες ἀλαβείς] אנרי נשוא Frequens apud Hebræos loquendi genus. Sic vocantur non hi tantum qui se legi subjecerant, verum etiam viri pii qui idololatria deserta purius viuere instituerant. nam tales quoque ad Templum venisse apparet, 1. Regum v111. 41. Ioh. x11. 20.

ἀπὸ πάντος ἔθνους ἧς ὑπὸ τὸν οὐρανόν] id est, de sexdecim nepotibus Noa, unde propagatae gentes ceterae.

6. Γενομένης ἡ δὲ φωνὴς ταύτης] φωνή pro fama, vt Num. xvi. 34. 1. Regum 18. 40. & alibi.

καὶ σιωχέσθην] id est, σιωτράσθην, ἐμελίνα, animo fuit turbido ac sollicito. omnibus his vocibus reddi solet Hebraeorum וננ & hoc explicant sequentia versu 7. 12.

7. ὅσα ἰδοὺ, πάντες οὗτοι εἰσιν οἱ ἀλαστοῦντες Γαλιλαίοι] id est, homines indocti. vide Iohan. 1. 46.

9. Παρθεῖ] ארפכשד Gen. xi 1, 23.

καὶ Μηδοῖ] מדי .ibidem. 2.

καὶ Ἐλαμίται] עילם ibidem 22. Elymæi vicini Persis & Medis. vide Strabonem, Liuium, Plinium: Nostra ad Danielelem vi 11. 2.

καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Μεσοποταμίαν] ארם dicto Commate 23.

Ἰσδαίαν τε] quæ olim terra בנין Gen. x, 15.

καὶ Καππαδοκίαν] משר : vrbs præcipua Mazaca. in omni hoc Asiæ tractu populos paucos fuisse Græcos, barbaros plerosque docet nos Strabo libro xii. illorum barbarorum erant linguæ illæ duæ & viginti, quas didicerat Mithridates.

Πόντον] תירס 2.

καὶ τὴν Ἀσίαν] נמר 2.

10. Φρυγίαν τε] אשכנז 3. vide Annotata nostra ad librum 1. de veritate religionis Christianæ.

καὶ Παμφυλίαν] רפית 3.

11. Αἶγυπτον] מצרים. 6. Κοῖτος vrbs mercatu iam olim celebris cum articulo & leui mutatione Αἶγυπτος. inde terræ & flumini nomen apud Græcos. ipsi se Μεσσην vocabant. vide nostra quæ iam diximus annotata.

καὶ τὰ μέρη τῆς Λιβύης τῆς Κυρήνῃς.] Nomen quidem Libyū respondet Hebræo להבים. Sed Græci sic totam Africam vocant quæ פוט Gen. x. 6. & Augustinus hunc locum citans, Africam nominat.

Καὶ οἱ ἐκδημουῦντες Ῥωμαῖοι] orti ex יון.

Ἰσδαῖοι τε καὶ περσῆλυτοι] Romæ multi erant Iudæi, vt nos docent Cicero & Horatius. Multæ etiam fœminæ & libertini se eis addebant. Testes Tibullus, Ovidius, Philo, & alij.

12. Κρήτες] pars יון cuius mentio ibidem 2.

καὶ Ἀεαῖες] pars posterum כוש ibidem 6.

τὰ μεγαλεῖα τῆς Θεᾶς] Dei potentiam, quæ Iesu resuscitato apparuit. id enim præcipuum argumentum fuit, quo conuersus est mundus, supra 1. 22, infra 24. & 111. 33.

12. διστάσαντες] Hesitabant vertit Augustinus recte.

τί σὺ θελὼν τὸτο εἶπες] מזה, Hebræis admirantium vox.

13. ἑπεί τοι ἡ χλιδάζοντες] בלעבים vt est. 11. Paral. xx xvi. 16. vbi Græci μυκηρίζοντες.

ὅτι γλεύκος μεμεσώμενός ἐστι] מְלֵאֵי עֵסִים. est autem γλεύκος hic γλυκασμός, Iocel III. 18. Amos, I. 13. Sapa vel defrutum vinum ex musto decoctum, coque perpetuam dulcedinem retinens.

14. ἐπὶ ἡρὸς τῆς φωνῆς αὐτοῦ] vt gregis non Christiani tantum, sed & Apostolici pastor. Hic incipit nominis sui à rupe dicti meritum implere.

καὶ ἐνωπίσθη τὰ ῥήματα μου) ἐνωπίζεν vox est Hellenistica confecta ad exprimendum Hebræum וְנִצַּח. ἐνωπίζετε τὰ ῥήματα μου habes Ioh. XXXI. 10. Pf. v. 1. & alibi.

16. ἐστὶ γὰρ ὥρα ζήτησιν ἡμέρας) id est, tempus precum matutinarum, ad quas homines vel mediocriter pii, non ibant nisi ieiuni; imo diebus festis ad sextam vsque horam ieiunatum docet nos Iosephus de vita sua.

ἀλλὰ τὸ ἐστὶ τὸ εἰρημνόν δὲ τὸ Περσφίτου Ἰωὴλ) iterum euenit quod Iocel de temporibus sibi propioribus prædixerat. Antequam Deus iudicia sua per Nabuchodonosorem exerceret in Iudæos, Esaiam, Ieremiam, Ezechielem, feminas etiam nonnullas donauit prophetia. Sicut vero iudicia quæ per Romanos Deus erat exerciturus, multo futura erant atrociora, ob dissipationem gentis sine spe restitutionis, par erat vt maiora etiam beneficia præcederent ad conuincendam Iudæorum duritiem. id nunc eueniebat. itaque monet Petrus singulos ne tantum beneficium negligant, vt sic gente pereunte ipsi seruentur, sicut olim illi per τὸ signati apud Ezechielem.

ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις) in Hebræo est אַחֲרֵי-כֵן, id est: post ista: Sed idem solere significari per בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים, quod est ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις, notauimus ad Gen. XLIX. 1. & alibi: LXX hoc loco, ἔσται μὲν ταῦτα. Sequitur Lucas in huius loci, vt & aliorum productione, LXX interpretes, non tamen ad amissum, verbis interdum mutatis aut transpositis, quod & Moses fecit Decalogum in Deuteronomio recitans.

17. ὅτι πᾶσαν σάρκα) in diuersæ fortis homines.

καὶ Περσφιδόσουσιν) afflatum sentient vt Philippi filia, Agabus.

ὁρασθε ὅτι ἰσχύονται) ὁπασίας, visa diuinitus excitata, quale est quod Petro obuenit, de animalibus immundis, & Ananiæ infra I. 10.

ἐνυπνίοις ἐνυπνιασθήσονται) visa nocturna à Deo accipient, vt Paulus XVI. 9.

18. ὅτι τὸ δούλος μου ἐστὶ τὰς δούλας μου) in Hebræo est: super seruas & ancillas, supple etiam: contra dictum Hebræorum: Spiritus sanctus non requiescit super animam pauperis.

ἐκχεῶ) significatur larga donatio.

19. καὶ δώσω πνεῦμα) Respondit Hebræo מִן פִּתִּים quod & hic & alibi per πνεῦμα vertitur.

καὶ σημεῖα) id non est hic in Hebræo: sed valet idem quod aliis in locis Hebræum אוֹתוֹת quod cum מִן פִּתִּים sæpe iunctum inuenitur. Sic & πνεῦμα

& σημεῖα coniunguntur Ioh. iv. 48. hic infra. iv. 30. vii. 36. Rom. xv. 28. & in Estheris capite ultimo.

αἷμα) multas cædes.

καὶ πῦρ καὶ ἀτμίδα κτηνοῦ) multa incendia oppidorum, virorum, villarum.

20. ὁ ἥλιος μετὰ σφαίρησιν εἰς σκότος) per fumum qui cælum obsidebit.

καὶ ἡ σελήνη εἰς αἷμα) propter aerem qui multum sanguinem attrahet.

ἐπιφανῆ) bene vertit נגלה quomodo & Lxx. est enim אֵין videre. vertitur eodem modo lud. xlii. 6. i. Paralip. xvii. 21. Hab. i. 7. Malach. i. 4. alibi μέγας, χαλιπὸς, θαυμαστός, θαυμαστός, φοβερός κερταῖος, εὐδοξός. dixit hoc Ioel de die excidij per Nabuchodonosorum, Petrus de die excidij per Romanos. omnes enim dies beneficiis aut pœnis illustres, dies Domini vocantur, vt bene notauit Maimonides ductore dubitantium ii. 29.

21. καὶ ἔσται πᾶς ὃς ἀν' ἐπιμαλῆσται τὸ ὄνομα Κυρίου σωθήσεται) pij eripientur communi exitio. Vide quæ diximus ad Matth. xxiv. 16. & sequentibus. idem in altero excidio euenerat: Ezechiel ix. imo & in ipsa captiuitate pij in honore fuerunt, vt Daniel & socij eius. Sic & Apollos, Timotheus & alij Apostolorum discipuli. αὐτὸν pro εἰς usurpant, & alij, & Dionysius Halicarnassensis.

22. Ἰησοῦ τὸν Ναζωραῖον) Appellant cum eo nomine quo vulgo vocatus fuerat. Matth. xxvi. 7. Mar. i. 24. x. 47. xiv. 67. xvi. 6. Luc. iv. 34. xviii. 37. xxi. 19. Ioh. xviii. 5. 7. xix. 19. hoc libro infra. iiii. 8. iv. 10. vi. 14. xxii. 8. xxvi. 9.

ἀποδεξιμὸν εἰς ὑμᾶς) Conspicuum vobis. Sic κοράσια ἀποδεξιμὸν: Esther. ii. 9: נאראת הנהגתן puellæ spectabiles.

δυνάμει) בנבואה.

καὶ τέσσαρ' καὶ σημεῖοις) de his vocibus iam diximus. Hæc tria iunctim habes & ii. Cor. xii. 12. mos est Hebræorum res magnas pluribus vocibus cloqui.

23. τῇ ἐπεισόδῳ βαλὴν καὶ παραστήσῃ τὸ Θεοῦ ἐκδοτὸν λαβόντες) Deus constituerat vt Christus per perpeffionem in gloriam intraret: Luc. xxiv. 26. hoc est τὸ ἐπεισόδον de quo egimus ad Luc. xxii. 12. idem est, παραστήσῃ hic, & i. Petr. i. 2. nam παραστήσῃ in his libris decretum sæpe significat, sicut & Latinum sciscere, vnde scita. Rom. viii. 29. xi. 2. i. Petr. i. 20. Vt hoc decretum ad exitum perueniret permisit Deus Iudæos de Christo agere quæ vellent, cū id impedire facillime posset. Matth. xxvi. 53. 54. ἐκδοτὸν, idem est quod alibi sæpe ἐξομολογέσθαι: permissum ipsis. Matth. xvii. 22. xxii. 18. Vide & Lucæ xxii. 53. ἐκδοτὸν sunt proprie qui deduntur hostibus. Sic Deus Christum dedit hostibus.

ὅτι χειρὸν ἀνόμων παραστήσαντες ἀνείλετε.) interfecistis eum crucifigendo per Romanos, qui ἀνόμοι quod Dei legem nullam obseruarent: eodem sensu ἀμάρτυροι: Matth. xxvi. 48. Mar. xiv. 41. Luc. xxvi. 7. in manuscripto veteri est, ὅτι χειρὸς ἀνόμων, non male: ביד רשעים. dicuntur per Romanos

hoc fecisse Iudæi, quod à Romanis importunis flagitationibus ac minis extorfere facit, qui facit ut fiat. *θεωπήξαντες* dictum breuiter pro *θεωπήξαντες* *σαυρῶ*. Sic *θεωπηλώσας* *σαυρῶ* dicitur Coloss. II, 14. Cruci affigere dixit Curtius: Cruci suffigere Suetonius.

24. *λύσας τὰς ὠδῖνας τῆ θανάτου*) *כרת ילדו, ὠδῖνες θανάτου*. Græcis interpretibus, non est mors, aut status post mortem, sed grauissimi dolores, quales solent esse mulierum in partu morientium. Apparet II. Samuel. XXII. 6. Ps. XVI. 1. 5. CXXVI. 3. Ab his doloribus Deus Christum liberauit, resuscitando eum ad vitam nullis doloribus obnoxiam. *Λύσας τὰς ὠδῖνας τῆ ἁδου*, ait Barnabas.

καθὼς οὐκ ὦν δυνάτὼν κρατεῖσθαι αὐτὸν ὡς αὐτὸς) Arabs legit *ὡς αὐτὸς* nempe *ὡς ὠδῖνων*. *οὐκ ὦν δυνάτὼν*, id est, non erat par, non erat æquum, quomodo *δυναῖται* sumitur Math. IX. 15. & alibi. non erat æquum ut vir innocens diu subiaceret alienæ malitiæ.

25. *Δαβὶδ γὰρ λέγει εἰς αὐτὸν*) de ipso. Recte hoc dicit, quia Iudæis persuasum erat, res Dauidis esse typos Regis Messiae. Habent quæ sequuntur sensum suum in Dauide, sed magis figuratum. voluit autem Deus in Messia eadem impleri magis *καὶ πόδας*, ne quid causari posset populus vocularum anceps.

ἐκ δεξιῶν μοι ἔσθι) id opitulatur mihi tanquam *ὡδασίας*.

ἵνα μὴ σαλευθῶ) ne deiiciar de regni promisso.

καὶ ἡγαλλιάσαιο γλώσσά μου) LXX sic posuere quia in eorum codicibus fuit *ונוש*. pro *ונוש*: quales in libris veteribus varietates multæ fuere.

26. *ἐπὶ ᾧ ἡ σάρεξ μου κατακλύωθαι ἐπὶ ἐλπίδι*) Hoc dixit Dauid, Saulis metu latebras ex latebris quærens: Christus ante crucem & in cruce.

27. *ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψης τὴν ψυχὴν μου εἰς ἁδου*) de Dauide sensus, non patieris me interfici à Saule. I. Samuel. XXII. 1. de Christo, non relinques me diu sub regno mortis. *ψυχὴν μου*, id est, me: frequens Hebraismus.

οὐδὲ δώσεις τὸν ὀσὶόν σου ἰδεῖν θλαφθορὰν) *Δώσεις* permittes. *תן* Hebræum vertitur per *ἀφιέναι*: ut Gen. XX. 6. Exod. XII. 23. & per *ἔσθ* interdum, *scire* & *διδόναι* ut Gen. XXXI. 7. & hic infra 27. *τὸν ὀσὶόν σου* *קדשך* id est, seruum tuum pium. *ἰδεῖν θλαφθορὰν* est *μεταφορὰ* ab animato ad exanime, id est, perdi, interire. Sensus idem qui in priore membro. Est enim *ἐξήγησις*.

28. *ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς*) de Dauide: eximes me his malis quæ morti comparantur. de Christo: eximes me morti.

πληρώσας με ὑπερσυνῆς μὲν τῆ παροσώπου σου.) de Dauide intellige in Templo: de Christo in Cælo.

29. *ὅτι καὶ ἐτελεύτησε καὶ ἔαφεν, καὶ τὸ μνήμα αὐτὸ ἔστιν ἐν ἡμῖν*) id est, in hac vrbe, quod soli Dauidi concessum. non negat verba illa de Dauide vlllo modo posse intelligi, sed neque tam magnifice, neque tam *καὶ κυριολεκτίαν*, quam de Iesu: vnde sequitur eum esse Messiam in Dauide præfiguratum. Dauid in sepulchro manet: Iesus non manet.

30. ἐκ καρποῦ τοῦ ὁσφύος αὐτοῦ] verba sunt ex Ps. cxxxii. ii. ubi in Græco : ἐκ καρποῦ τοῦ κοιλίας σου : ex partu uxoris tuæ. sensus eodem recidit.

τὸ κῶσάρχα] Hoc ideo addidit Petrus, quia Christum pro certo habebat conceptum ex Spiritu sancto.

τὸν Χριστὸν] in hoc missum ut Rex esset populi Dei.

καθίστα ὅτι τὸ θρόνον αὐτοῦ] Davidis regnum fuit super populum Dei : sic & Christi. Nec refert quod in Christi regno plures sint à gentibus, nam in his impletum est quod in Israël erat adumbratum.

32. οὐ πάντες ἡμεῖς ἐσμὲν ἰσχυροὶ] non ex fama, sed ex iis quæ visu, auditu, tactuque percepimus. Hoc testamur omnes pariter, nihil inde lucraturi, nisi odia, verbera, carceres, mortes. quare nulla est causa cur nostro testimonio fidem derogetis.

33. ὑψωθείς] in Cœlestem regiam sublatus. Ioh. Euang. xx, 17.

τιλὼ τε ἐπαγγελίαν τὴν ἀγίαν πνεύματος λαβὼν] id est, impetrato à Patre iure mittendi Spiritum sanctum, quod pater ei promiserat. vide Ioh. Euang. xiv. 26. xv, 26. xvi, 13. 14. 15.

τὸ τοῦ οὐνοῦ ὑμεῖς βλέπετε] id est, auditis. Hebræi omnem sensum & internum & externum, videndi vocabulo exprimunt. Agitur hîc de subito linguarum usu.

34. οὐ γὰρ Δαβὶδ ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανοὺς.] David in sepulchrum descendit. i. Regum ii. 10. non autem euectus est in Cœlum ut Elias. quare verba Psal. cx in ipsum congruere non possunt. De eis Psalmi verbis vide quæ diximus, tam ad ipsum Psalmum, quam ad Matth. xxi. 44.

36. ἀσφαλῶς οὐκ ἠγνοῦσέτω πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ] γὰρ γινώσκουσιν. Certo norit.

ὅτι Κύριον καὶ Χριστὸν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε] Dominum rerum omnium, magis quam Adamus fuerat : Christum, id est, regem populi Dei.

36. κατενόησαν τὴν καρδίαν] sic vertitur רָאוּ, Gen. xxxiv, 7. dolorem sensere.

τί ποιήσουμεν] quærunt an aliqua spes restet, & quæ.

38. μετανόησατε] שׁוּבוּ emendamini.

καὶ βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἄφεσιν ἁμάρτιων] non satis est Christo credere, sed oportet & Christianismum profiteri, Rom. i. 10. quod Christus per baptismum fieri voluit. qui hæc præstat, certus fit de remissione peccatorum. Sic Constantino dixit Ægyptius quidam : πάσης ἁμάρτιας ἀναρεπὴν εἶναι τὴν χριστιανὴν δόξαν καὶ τὸ εἶναι ἐπαγγελίαν, τὸ εἶναι ἀποβῆς μεταλαμβάνοντας αὐτῆς πάσης, ἁμάρτιας ἔξω ὡς ἀρχαῖα καὶ ἀναιδέα : ait Zosimus. ἀφαισὶς ἁμάρτιων πλὴν.

καὶ ἀνέθετο τὴν δωρεάν τὴν ἀγίαν πνεύματος) per impositionem manuum Apostolicarum. infra xi, 6.

39. ὑμῖν γὰρ ἔστιν ἡ ἐπαγγελία καὶ τοῖς τέκνοις ὑμῶν) nempe remissionis peccatorum. apparet id Ierem. xxxi, 34. Zach. xiii, i.

καὶ πᾶσι τοῖς εἰς μακράν) iam didicerant à Christo per eum remissionem

peccatorum etiam gentibus dari. Matth. xxviii, 13. supra 18. sed quibus legibus eam adepturæ essent gentes, id necdum sciebant.

ὅσοις αὐτὸ προσκαλέσῃται Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν) id est, quicumque vocati paruerint. Nam sæpe in vocibus beneficium significantibus tacite subintelligitur beneficii acceptatio. Sic nomen vocatorum sumitur, 1. Cor. i. 24. & Iudæ i. i. sic reuelari sumitur Esaia. l. i. i. Sic Deus dare pœnitentiam dicitur, 2. Timoth. 2. 25. dare panem de cælo, 32. dare cor Deut. xxi, 4. multaque sunt alibi pari sensu posita.

40. σὺν ᾧ δὲ τῷ Χριστῷ ταῖς) id est, deserito huius improbæ gentis mores. Γενεὰ σκολιὰ dicitur ex Deut. xxxi. 20. Respondet Hebræo נָלִי.

41. προσετέθησαν) Nempe discipulis Iesu Christi: cœtui illi cxx hominum.

42. προσκαρτεροῦντες τῇ διδασκῇ τῶν Ἀποστόλων.) Vide supra i. 14. infra 46. vi, 4. viii, 13. x, 7. Rom. xii, 12. xiii, 8. Coloss. iv, 2. Hebræi dicerent מְרִיבִים.

καὶ τῇ κοινωνίᾳ.] Cùm de communione bonorum infra demum agere incipiat, videtur hic vox κοινωνίας recte intelligi pro colloquio, quo modo κοινωνεῖν sumitur, Gal. vi, 6.

καὶ τῇ κλάσῃ τοῦ ἄρτου] frugalibus conuiujs, quæ Eucharistiæ sumptione clauderantur. quare Eucharistiæ mentionem hic fecit Syrus. Vide quæ diximus ad Matthæum xxvi, 21. κλάσιν ἄρτον מִלֶּחֶם פָּרֹס. Ierem. xvi, 6. Hebræorum panes tales erant, qui manu facile frangerentur. inde fragmenta, מַעֲדִים, מַעֲדִים Hebræis.

καὶ ταῖς προσευχαῖς] supra i. 14. Tertullianus Apologetico : Coimus ad Deum, quasi manu facta precationibus ambiamus : Hæc vis Deo grata est. Chrysost. II Sermone, cur obscurum sit vetus Testamentum : ἐπιθεὶν γὰρ κατ' ἐαυτοῖς δόχμῳ, κατὰ τὴν ἐφελὺ εἰπόν, ἀδυνάμεις ἐσμὲν, ὅτι τὸ συνδισμοῦ τὸ ἀγάπησθαι δυσωπῶμεν τὸν Θεὸν δουῶσαι ἡμῖν τὰ ἀγνούμενα.

43. ἐγένετο ἡ πᾶσι ψυχῇ φόβος.] Reuerentia magna Apostolorum omnes tenebantur, propter sermonis vim & accedentia signa. Vide infra v. 5, 11. ψυχῶν pro homine & alij vsurpant & Epiphanius.

πλλά τε τέρατα & σημεῖα] habes hæc duo & in Græco Estheris x, 10. & infra v. 30.

44. καὶ εἶχον ἅπαντες κοινὰ] nempe quomodo Esseni, de quibus erat bonæ pars Christianorum : quorumque instituta Christus nunquam reprehenderat. De illis loquor Esseni qui coniuges ac liberos habebant. Philo: ὅτι ταμίον ἐν πάντων καὶ δαπάναι, καὶ κοινὰ μὲν ἐσθῆτες, κοινὰ δὲ τροφαί, συνάτια ποιημένων. Hos idem Philo in libro de præmijs & pœnis dicit : τὰ ἴδια προσφέρειν εἰς μέσον ἀγαθὰ εἰς κοινὴν μεθύσιαν καὶ ἀπόλαυσιν. idem de eis tradunt Iosephus & Zachuth. Theophrastus de iisdem : θαυμάσιον ἔστιν αὐτοῖς τὸ κοινωνικόν, οὐδ' ἐστὶν ὀρεῖν κτήσθαι πλὴν παρ' αὐτοῖς ὑπάρχοντα. νόμος γὰρ τοῖς εἰς τὴν αἵρεσιν εἰσιόντας, διμύειν τὰς τέχνας τὴν οὐσίαν, ὥστε ἐν ἅπασιν μὴτε πλείας ταπεινότητα φαίνεσθαι, μὴδ' ὑπερ-

χλὴ πλούτου. Par vita Pythagoristarum, quorum multa instituta ab Essenis, aut eorum auctoribus. Iamblichus de iis: Ἰδὸν οὐδεὶς οὐδὲν ἐκέκτητο. id κοινόβιον vocat Gellius. 1, 9. & explicans ait: quod quisque familiæ pecuniæque habebat, id dedisse in medium, & coitam societatem inseparabilem.

45. καὶ τὰ κτήματα, & τὰς ὑπάρξεις ὀπίθεσθον.] Rerum suarum venditarum pretia dabant Apostolis in usus communes. infra. IV, 37.

καὶ διέμελλον αὐτὰ πᾶσι καθεὶν αὐτὸς τις χεῖραν εἶχε] nempe ægrotis ad medicamenta, & alias res necessarias: item ad alimenta infantium. Nam cæteri viri foeminæque de publico vestiebantur, de publico mensam habebant communem, καὶ φεαρίας.

46. ἐν τῷ ἱερῷ] quamquam cœtus habebant peculiâres, tanquam Synagogas, tamen communes in Templo populi cœtus non deserebant. Vide infra III, 1.

κλῶντες τε καὶ οἶκον ἀρτον] deni aut viceni simul ad mensam conueniebant in ædibus ad id commodissimis.

ἐν ἀγαλλιάσῃ] ob tanta Dei beneficia.

καὶ ἀφελότητι καρδίας] corde puro. Quod Paulus dixit ἐν ἀπλότη. Rom. XI, 8. I. Cor. I, 12. Coloss. I, 22. Ephes. V, 5. sic καθαρὰ καρδίᾳ Gen. XX, 5. ὁσιότης καρδίας καὶ διδύτης, I. Reg. IX, 5. πλειότης secundum quosdam interpretes Græcos, Prou. X, 3. ἀπλότης καρδίας, I. Paralip. XXI, 17. ἀλήθεια. Prou. XXV, 11, 6.

47. καὶ ἔχοντες χάριν πρὸς ὅλον τὸ λαόν.] Erant gratiosi etiam apud τοὺς ἔξωθεν, ob bonitatem, modestiam, patientiam, quarum virtutum ea vis est, ut amorem etiam à disparis vitæ hominibus extorqueat.

προσετίθει τοὺς σωζομένους] τοὺς σωζομένους hic intellige eos, qui se segregabant à communi Iudæorum impietate. Vide supra 40. Hebræis מְשִׁיבִים. quicunque malum aliquod effugiunt, dicunturque ij Græce σωζόμενοι, ἀνασωσόμενοι, ἀνασωθέντες, ἑξαμεθύμενοι, διαπεφύργοις. Prius est vitia fugere: sequitur addiscere virtutes, quod fit in Ecclesia.

CAPVT III.

ΠΙ τὸ αὐτὸ] Circa idem tempus.

ἐπὶ τῷ ὥραν τῷ προσεύχῃς τῷ ἐννάτῳ] quæ hora precationis, erat dici nona. Ea precatio vespertina dicebatur, quia vesperti incipiebat sole declinante. Exempla habes ex XXIV. 63. Iudith. IX. infra X. 30. Vide quæ diximus ad Math. XIV. 15. & XXVII. 45. Et solebat fieri addito מנחה vt apparet Dan. IX. 21. vocabaturque id מנחה siue מנאא, paruum, quia matutina oblatio erat vberior. precatio matutina dicebatur אור, meridiana צהרים: vespertina ערבית. Nihil hac in parte mutarunt Christiani. in Clementis Constitutionibus VII. 24: τοὺς τὸν ἡμέραν οὕτω προσεύχασθαι. Orationes nona hora concludi ait Tertullianus de

ieiuniis. idem eodem libro: Porro cum in eodem commentario Lucae ¶ tertia hora orationis demonstratur, sub qua, Spiritu Sancto initiati, pro ebriis habebantur: & sexta, qua Petrus ascendit in superiora: ¶ nona, qua Templum sunt introgressi, cur non intelligamus, salva planè indifferentia semper ¶ ubique ¶ omni tempore orandi, tamen tres istas horas, ut insigniores in rebus humanis, quæ diem distribuunt, quæ negotia distinguunt, quæ publice resonant, ita ¶ solenniores fuisse, in orationibus diurnis? quod etiam suadet Danielis quoque argumentum ter die orantis: utique per aliquarum horarum exceptionem: non aliarum autem quam insigniorum, exinde Apostolicarum, tertiæ, sextæ, nonæ; ibidem & libro de Oratione nos docet quarta & sexta à Sabbato stationes, id est, semiieiunia protracta ad nonam; quod & Iudæorum religiosioribus factum notat Maimonides.

2. *ὡς τὴν θύραν τῆς ἱερῆς*] solent plerumque in descriptione Templi *πύλαι* dici: sed interdum & *θύραι*, ut II. Paralip. IV. 22. Ezech. XL. 13. Vocesque Hebrææ פתח & דער modo vertuntur *πύλη*, modo *θύρα*.

τὴν λεγομένην ὡραίαν.] Quia facta ex ære Corinthio. Iosephus de Bello Iudaico VII. 12. ubi vir doctissimus Ludouicus Capellus *ἑωτέου* pro *ἐνδοτέου* legendum putat, non leuibis de causis.

τῆς αὐτῆς ἐλεημοσύνης] ad petendam stipem. Sic loquuntur Cicero, Seneca, & Latinorum alij.

ὁ ὃ ἐπέχεν αὐτοῖς] Vox est bene Græca, quales multæ apud Lucam. intentus os tenebat.

6. *ἐλθεῖν*] vide quæ diximus ad Marc. I. 25.

7. *καὶ πᾶσιν αὐτὸν*] *πῆλιν*, siue *πάλιν* est manu premere: quod fieri solet inter bene volentes sibi mutuo.

αἱ βάσεις] *כפים* siue *כפות*: *βῆμα*, Deut. II. 5. nam & Latinis solum, & pedis infimum significat, & id cui pes imprimitur: sic & Hebræis.

καὶ τὰ σφυρά] *קרסלים*. Sic dicitur pars illa circum talos.

καὶ ἐξαλλόμορος] respicitur vaticinium Esaïæ XXXV, 6. *τότε ἀλείψῃ ὡς ἑλαφος ὁ χυλός.*

II. *ὅτι τῇ σοφίᾳ τῇ καλουμένη Σολομώντος*] vide Ioh. X. 23. quidam viri eruditi putant, eam porticum appellari *שלכת*. I. Paralip. XXVI, 16. Adde I. Regum X, 5. 12. II. Paralip. IX, 11. 13. & Esaïæ VI, 17.

12. *ὡς ἰδιὰ δυνάμει*] Medica facultate.

ἢ ὡς θεοῦ.] Aut quasi Deus nobis hoc ob nostram pietatem largiretur. Hoc ideo aiunt quia donum hoc acceperant non in suo, sed in Iesu nomine, ut eius discipuli & testes. Vide quæ sequuntur 15. 16.

πεποινηὸς τῷ περὶ αὐτὸν] in huiusmodi locutionibus subauditur *πὸ τοῦ αἵματος*, rem hanc nempe ut hic ambularet. Sic & infra XXVIII, 1.

13. *τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦ*] id est, ὡς quomodo Deus eū appellauerat Matth. III, 17. id enim magis hic respicitur quam admirabilis conceptio, paucis adhuc nota. *παῖδα*, cum de Iesu dicitur, filium vertunt etiam Ambrosius

& Hilarius , vt notat Erasmus infra I v, 27.

παρεδόντε] Pilato. hoc proprie ad Senatores pertinet, Matth. xv, 1. Ioh. xviii, 30.

καὶ ἡγήσασθε.] Hoc ad populum. sensus est : noluitis eum pro Christo agnoscere. Simile loquendi genus de Mose infra v 11. 35.

κρίναντος ἐμείνε, ἀπολύειν] Est ἕλκεν. Sensus, cum Pilatus æquum iudicasset eum dimittere. idem est, quod Syrus hic significat per קרינה.

14. ἀνδρα φονέα] Auctorem seditionis, vnde cædes erat orta. Luc. xxiii. 19. 25.

χαρισθῆναι ὑμῖν] id est, in vestram gratiam dimitti. contra χαρίζεσθαι πνεμα dicitur & qui in gratiam alterius aliquem damnat, Act. xxv. 11. 16.

15. τὸν ὃ ἀρχηγὸν τῆ ζωῆς] respicit ad locum Esaia ix. 6. vbi typus Christi vocatur עֶבְרִי: quod LXX vertunt πατήρ τῶ μέλλοντος αἰῶνος. iam ostenderat Iesus hunc sibi titulum competere mortuos excitando: Et est manifestum ἀντίθετον in vocibus φονέα, & ἀρχηγὸν ζωῆς.

ἀπεκτείνετε] occidit qui necis causam dat, vt Iudæi clamando, crucifige.

16. τῇ πίστι τῶ ὀνόματος αὐτοῦ] sequitur mox ἐσπερώσε τὸ ὄνομα. Mos est Hebræorum nomen bis repetere etiam diuerso casu vt parcant pronomibus: vt Gen. xiv, 24. xx, 12. xxiii, 18. 19. xxiv, 1. 2. Num. x, 29. Psal. lxxxii, 1. 1. Sam. xii, 1. Zach. i, 6. Ps. xiii, 4. cxiv, 44. Nomen hic est vis ac potestas.

ἐσπερώσε] קבה. quod alibi per ספיעו, alibi per אנוסדוועו vertitur. Vide supra 7.

τὴν ὁλοκληρίαν ταύτην] Sic Esaia i. 6 חמ vertitur ὁλοκληρία. Bene Latine vertitur integritas. Nam integrum corpus vitioso opponit Cicero.

17. ὅτι καὶ ἀγνοίαν ἐπεδείξατε] וכן בלא תודעה quod κατ' ἀγνοίαν vertitur Leuit. xxi. 14. alibi ἀκουσίως. Remiserat Deus interdum & grauiora crimina vt Dauidi. Sed multo erat facilior ad ea condonanda quæ aliquid trahunt de inuoluntario, propter admixtam ignorantiam quantumuis crassam ac supinam, quæ culpam non tollit sed minuit. Vide 1. Cor. ii. 8. Philo de Abele & Caino: ἀμαθία ἀκούσιον ὃν ἔκουπον πάθος, θεράπευαν οὐ δύσεργον ἔχον, διδασκαλίαν.

ὥσπερ καὶ οἱ ἀρχόντες ἡμῶν] quorum maior erat culpa quam plebis Senatorum auctoritatem sequentis. Vide supra 12.

18. ἀποκατήγγαλε] נבא. idem verbum infra i 11. 24. vi. 32.

παθεῖν τὸν χειρὸν] Vide quæ diximus ad Euangelium Lucæ xxi, 26: infra xxv, 1, 23. subdubitari potest, an hæ voces sint pars sensus, an glossēma additum. quia defunt in vetere illo manuscripto.

ἐπλήροσαν οὕτω] vos in malum hæc excogitastis : ille in bonum direxit. Gen. i. 20.

19. μετενοήσατε οὐμῶν] animo.

καὶ ὅπως ἐλάττωτε.] factis.

εἰς τὸ ἐξαλειφθῆναι ὑμῶν τὰς ἀνομίας] sic ἀπὸ λείψα τὰς ἀνομίας est Esaia xliv.

22. vbi in Hebræo כְּחִיתִי. similitudo sumpta ab iis quæ in tabulis scripta de-
lentur.

ὅπως αὖ ἐλθῶσι] vt veniant. Sic ὅπως sæpissime sumitur in his libris: &
recte sensum affecuti sunt Syrus, Arabs. Tertullianus de resurrectione car-
nis citat: *ut tempora nobis superueniant refrigerij.*

καὶ ἐπὶ ἀναψύξεως) Exod. viii, 15. הַרְוָה vertitur ἀνάψυξις. sicut calamita-
tes æstui comparantur, ita ab iis liberatio auræ refrigeranti. Sensus est: vt
imminenti excidio gentis eximamini.

20. καὶ ἀποστείχῃ τὸν θεοκαχαιισμόν ὑμῶν Ἰησοῦ Χριστὸν] mittat, quamprimùm
scilicet, ad tollenda omnium piorum mala Tertullianus: *Si ad Dei volunta-
tem & ad nostram suspensionem pertinet regni Dominici representatio, quomo-
do quidam protractum quendam sæculi postulant, cùm regnum Dei quod vt
adueniat oramus ad consummationem sæculi tendat? optamus maturius regna-
re, & non diutius seruire. Etiam si præfinitum in oratione non esset, de po-
stulando regni aduentu, ultro eam vocem protulissimus, festinantes ad spei
nostræ complexum. clamant ad Dominum inuidia animæ martyrum sub altari:
quonam usque non ulcisceris, Domine, sanguinem nostrum de incolis terræ? Nam
utique ultio illorum à sæculi fine dirigitur. Imo quam celeriter veniat, Domi-
ne, regnum tuum: votum Christianorum, confusio nationum, exsultatio An-
gelorum, propter quod conflictamur, imo potius propter quod oramus. θεο-
καχαιισμόν quod Tertullianus vertit prædesignatum, habet etiam vetus
ille in Anglia codex. Vide infra xxii, 14. & xxvi, 16. Exod. iv. 13.
Iosua i i i. 12.*

21. ὃν δὲ μὲν οὐρανὸν δέχεται.) Nihil redditur ad μὲν illud: Sed ea ἀποσιώ-
πησις facile suppletur ex verbis ἀρχὴ χρόνων ἀποκατάστασεως. quasi dicat: vbi illud
tempus venerit, ex cœlo in terras redibit, supra i. i.

ἀρχὴ χρόνων ἀποκατάστασεως πάντων ὧν ἐλάλησεν ὁ Θεὸς) Ἀποκατάστασις Plutarcho,
Columellæ, Numenio apud Eusebium, Seruio ad Eclogam quartam,
Gnosticis apud Irenæum i. 13, & aliis, est reuolutio sideris in pristinum
locum: historicis, quies reddita rebus turbidis. Sed cùm ἀποκατάστασις etiam
ostendere significet, sicuti ἀποκαταστατικὸν numerum Capella vocat quina-
rium, quia cum aliis imparibus siue cum suo genere sociatus, se semper
ostendit, hunc sensum hic præferam. Adusque tempus, inquit, illud cum
exhibita rebus erunt ea quæ prophætæ verbis prædixerant de excidio Iudæo-
rum, de vocatione gentium. sic ἀποκαταστήσατε pro κατήστατε. Amos. v. 15. Nec
aliter sumitur ἀποκατάστασις Pf. xvi. 5. & Oecumenius sic explicat, ἀποκαταστήσω
εἰς πένθος ἐλθεῖν ἅπαντα.

ἀπ' αἰῶνος) id est: iam olim. מֵעוֹלָם Iob. xxiv. 2. Esaïæ lxiii. 16. 19.

22. Περιήγῃς ὑμῖν ἀναστήσῃ ὁ Κύριος) Generaliter hæc Deilex eò pertinet, vt
quicumque propheta in populo Dei surrexerit, miracula faciens, aut futura
incognita certo prædicens, nec abducens populum ad deos falsos, ei pareat-
ur, etiam si quid contra legem præcipiat. Eximie autem pertinet ad Iesum

quo nullus illustrior, illis signis, per quæ prophetas cognosci Deus voluit. Vide quæ diximus ad citatum hic locum Deuteronomij XVIII. 15.

23. ἐξολοθρευθήσετ' ἐκ τῆς γῆς) morte violenta aut immatura : sed mystice etiam Rabbini hoc ad pœnas post hanc vitam referunt.

24. ἥς κατεξῆς ὅσοι) Hæc ita connectenda sunt.

κατήλθας τὰς ἡμέρας αὐτῶν) Aduentum, miracula & regnum.

25. ὑμεῖς ἐστε υἱοὶ τοῦ προφητῆς) id est, vos estis ij ad quos missi sunt prophetae illi à Samuele deinceps. Sic υἱοὶ νυμφῶνος apud Matth. IX, 15. Marc. I. 19. Luc. V. 34.

καὶ οἱ διαθήκης) filij pacti dicuntur Hebræis, ad quos pactum pertinet. Promiserat Deus Abrahamo, Isaaco, Iacobo nunquam defecturam posteritatem ipsorum. Hæc causa fuit cur in maximis excidiis aliquos semper Deus seruauerit. inter illos aliquos nunc esse poterant illi quos alloquitur Petrus. dicere poterant :

Quid vetat in paucis nomen inesse meum?

καὶ ἐν τῷ ἀπέρματί σου ἐνδολογηθήσονται πᾶσαι αἱ πατρίαι τῆς γῆς) Vide quæ dicta ad Gen. XII. 3. Si ille Abrahamo promissus benefaciet omnibus gentibus, quanto magis consanguineis suis, si modo hi impedimenta auferant.

26. ὑμῖν προφῆτον) nam Christus primum Iudæis verbum suum proposuit per se : deinde Gentibus per Apostolos. Vide Matth. X, 5. XV, 24.

ἀναστήσας τὸ πνεῦμα αὐτῶν Ἰησοῦ) excitare hic non est è mortuis ad vitam reuocare, sed conspicuum facere, prophetia aliisque donis. Respiciuntur enim ea quæ præcessere, προφητεῖα ὑμῖν ἀνάστασις. Sic & surgere tribuitur prophetis : Deut. XXXII. 1. XXXIV. 10. Sirach. XLVII. 1. XLVIII. 1.

ἀπέστειλεν αὐτὸν ἐλθόντα ὑμῶν) id est, benefacientem populo vestro per tot sanationes.

ἐν τῷ ἀποστέλλειν ἕκαστον ἀπὸ τοῦ πονηριῶν ὑμῶν) ostendit quò illa beneficia spectauerint, nempe vt auctoritatem Iesu conciliarent, & per eam quicquæ ad vitæ emendationem, qualem Iesus præcipiebat & præmonstrabat, perduceretur. ἐν τῷ pro eis τὸ. Sæpe enim nostri scriptores istas particulas permutant. Et sic accepit Latinus.

πονηριῶν) πονηρ. ea vox modo generaliter omnem vitiosam consuetudinem significat, modo specialiter malitiam : vt Marc. VII. 22. Luc XI. 39. Rom. I. 28. I. Cor. V. 8. Cicero in Tusculanis : *Virtuti contraria est vitiositas : sic enim malo quam malitiam appellare, quam Græci κακίαν vocant. Nam malitia certi cuiusdam vitij nomen est ; vitiositas omnium.*

CAP. IV.

ΠΕΣΤΗΣΑΝ αὐτοῖς οἱ ἱερεῖς) Vide Matth. XX. 1.

καὶ ὁ φόβος τοῦ κυρίου) Cuius erat munus cauere, ne quis tumultus in templo oriretur, qualem videri volebant timere ex noua hæc prædica-

tionem. Vide quæ diximus Matth. xxvi. 43. Luc. xxi. 4.

καὶ οἱ Σαδδουκαῖοι.) Rigidi admodum in pœnis exigendis, ut Iosephus nos docet, qui Phariseos ait fuisse in iis rebus leniores. Nimirum qui omnem spem in hac vita collocatam habebant, severe occurrendum putabant omnibus iis quæ turbare poterant quietem populi, in qua & ipsorum quies continebatur. Adde quod si Iesus à mortuis resurrexisset, in ea controversia quam habebant cum Phariseis maximam, penes Phariseos erat victoria. vide infra xxiii. 6. 7.

3. καὶ ἔδεντο εἰς τήρησιν) sic & infra v. 18. τήρησις vocatur quæ plerumque φυλακή. vide Ierem. xx. 2.

5. τοῖς ἀρχοντας) id est, eos quibus constabat בֵּית דִּין, siue συνέδριον, infra 15. Vide Luc. iv, 1. Ioh. i. i. supra ii, 17.

καὶ πρέσβυτέροις) Senatores urbis.

καὶ γραμματεῖς) adfessores utrorumque, viros legis peritos.

6. καὶ Ἀννᾶν τὸν Ἀρχιερέα καὶ Καϊάφαν) Vide Euang, Lucæ iii. 2.

Ἰωάννην) יהוהן in Rabbinorum scriptis.

καὶ ὅσοι ἦσαν ἐκ γένους ἀρχιερατικοῦ) quorum maiores summo sacerdotio non ita pridem functi fuerant, quæ magna nobilitas fecerat ut Synedrio magno ascriberentur.

7. ἐν ποίᾳ δυνάμει) arte medica an magica: Nam & hæc inquisitio erat Synedrij.

ἢ ἐν ποίῳ ὀνόματι) qua auctoritate, si forte se id prophetico iure fecisse dicerent.

9. εἰ ἡμεῖς σήμερον ἀνακρινόμεθα) interrogamur. Sic Tacitus: ne cuius facti in posterum interrogaretur. Cicero pro domo: quis me unquam lege ulla interrogavit? ἀνακρινέσθαι hoc sensu habes apud Platonem vi. de Legibus, Plutarchum & alios. vide infra xii. 9. xxv. 26. xxviii. 18. Si hic sumo in sensu vulgari. si de hac re quæstio est, parata est nobis responsio.

ὅτι συνέργησά αὐτοῦ αὐθενῶν) genitivus modo causam efficientem, modo rem aut personam recipientem notat, ut hic.

ἐν τίνι) per quem. Simile loquendi genus Ps. cviii. 14. ii. Samuel. xxii. 30.

10. ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζαρεαίου, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε ὃν ὁ Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν) verba ut libera, ita plena gravitatis: unde mox videbimus παρρησίαν tribui Apostolis. Quid enim hoc erat aliud quam summum Senatum arguere summi parricidij?

παρέστηεν) adstat erectus. ut infra 14.

11. ὁ λίθος ὃς ἐξεδυνήθη ἐφ' ὃν ἡμεῖς οἰκοδομησώμεθα) Vide Matth. xxi. 42.

12. καὶ ὅτι ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἢ σωτηρία) in nullo, nempe hominum, ut indicant sequentia. neque enim Deum excludit Petrus.

ὑπὸ τὸν οὐρανόν) Eorum qui in terris conspecti sunt: non Patriarchæ: non Prophetæ: non Sacerdotis: non regis.

13. ἀρχαίματοι εἶσι) id est, non versati in doctrinis Thalmudicis quales **לא ידעו ספר** Hebræis. nam Scripturas sacras Apostoli & legerant, & memoria tenebant.

καὶ ἰδῶται) **הריוטים** sunt Hebræis qui neque magistratus sunt, neque Legisperiti. Sic I. Cor. XIV. 16. 23. 24, opponitur ei qui docet : & II. Cor. XI. 6 **ἰδῶτης τῶ λόγῳ**, homo in sermone nihil supra plebeium habens.

ὁπλίνωσόν τε αὐτοὺς ὅτι σὺ τῷ Ἰησοῦ ἦσταν) non mirum, eum Senatorum quidam interdum Iesum suis discipulis comitatum adiissent & allocuti essent Matth. XXI. 23. Luc. XVIII. 18. Ioh. XII. 42.

14. οὐδὲν εἶχον ἀντειπεῖν) **אין מענה בפיהם** Iob XXXI. 5.

15. ἔξω τῆ συνεδρίου) **ἡ vox συνεδρίου** alibi collegium significat, alibi locum, quod collegæ conueniebant : sic & Ecclesia interdum homines, interdum locum.

συνέβαλον πρὸς ἀλλήλους) **נעצו יחדו** Orch. VI. 7.

16. ἀπείχη ἀπειλησώμεθα) **describte interminemus.**

18. μὴ φθέγγεσθαι μηδὲ διδάσκειν) neque priuatim, neque publice docere id dogma.

19. εἰ δὴ καὶ ὅτι ἐγὼ ἄνθρωπον τῷ Θεῷ, ὑμεῖς ἀκούετε μᾶλλον ἢ τῷ Θεῷ, κείνῳ) **προνοῶντες** Apostoli simpliciter ad κοινὴν ἐννοίαν : vt & infra v. 29. Est hæc sententia frequens apud Rabbinos. Herodotus : **πρέσβύτερα ποιεῖν τὰ τοῦ Θεοῦ ἢ τὰ τοῦ ἀνθρώπου.** non repetam hic quæ de hac re colligimus II libro de Iure Belli ac Pacis cap. XXVI. §. 3. & in annotatis ad eum locum.

20. οὐ δύναμθα γὰρ ἡμεῖς εἰδομένη καὶ ἀκτινισμένη μὴ λαλεῖν) Hic quoque δύναμθα fumitur sensu non Phifico sed morali, vt supra II. 24. Si quis homini testimonium veridenegat, peccat : quanto magis qui Deo ?

21. ἀπέλυσαν αὐτοὺς) Apud Hebræos nulla absolutio erat peremptoria : semper repeti poterant rei ex nouis probationibus.

μηδὲν ἀνέστησαντες τὸ πῶς κολάσονται) est **עלף** non dissimilis ei quam supra notauimus III. 13. & Luc. XXII. 4.

24. Δέσποτα σὺ δὲ Θεός, ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν) Est locutio Hellenistica, per σὺ interpositum significans vocatiuum : vt Gen. XLIX. 8. Ps. I. 7. sensus est : O tu, Domine, opifex cœli, terræ & maris, & omnium quæ in iis. Vniuersum hoc apud Hebræos modo tribus nominibus vt hic, modo duobus vt cœli & terræ exprimitur.

25. Δαβὶδ τῷ πατρὶ σου) **πατὴρ σου** hic valet *serui tui* : id apparet ex collatione Hebræi cum Græco XI. 18, & aliis locis. in vetere illo Manuscripto est : **ὁ τῷ πατρὶ ἡμεῖς δὲ πνεύματος ἁγίου ἑσμεύμεν Δαβὶδ, πατὴρ σου, ἐπὶ τῷ vbi transpositæ à scriba voces videntur, pro :** **ὁ δὲ πνεύματος ἁγίου ἑσμεύμεν Δαβὶδ τῷ πατρὶ ἡμεῖς πατὴρ σου.** Spiritus sanctus oris Davidis, est is qui per os Davidis futura pronuntiabat.

ἵνα πὶ ἐφρῶσαν ἔθνη.] Hæc omnia Lucas **καὶ λέγειν** descripsit ex LXX.

26. οἱ βασιλεῖς] כְּלָבִים Hebræis non tantum illi qui propriè reges, sed & reguli, & præsidēs, vt sæpe notauimus.

27. ἐπ' ἀληθείας] in manuscripto illo additur hic, ἐν τῇ πόλει σε ζεύγῃ.

τὸν ἅγιον πατέρα σου Ἰησοῦ] Vide supra i i i, 13. 26.

ὃν ἐχρίσας] quem tanta potestate ornaueras, sanandi morbos, expellendi dæmones, mortuos resuscitandi. Vnctio Christi vt & Daudis suos gradus habuit.

σὺ ἐθνέσθι.] Cum Romanis qui in consilio aut ministerio erant Pilati.

καὶ λαοῖς Ἰσραὴλ) Iuda & Benjamin, & qui ex aliis tribubus in Iudæa habitabant. Pari modo ἐθνὴ & λαὸν opposita habes Tobia x i v, 8.

28. ὅσα ἡ χεὶρ σου, & ἡ βουλή σου περὶ ἐμοῦ ἐγένετο.) Vide supra i i, 23. Deus quia omnipotens est, ideo quod vult effectum dat : ideo manus, id est, potentia præponitur hic consilio. Hominum, quia talem potentiam non habent, consilia sæpe fallunt. περὶ ἐμοῦ, Hebræis כְּפֶשֶׁר.

καὶ τὰ νῦν) γῆ, quod per νῦν vertitur, apud Hebræos est excitantis. Genes. xx, 2. xx i, 23. xx v i i, 3. 8. 43. xxx i, 13. & alibi sæpe.

μετὰ παρρησίας) sine metu.

30. ἐν τῷ τῷ χεῖρά σου ἐντέλλεσθαι) explicatur ratio per quam Deus maxime illam in Apostolis fiduciam loquendi augere possit.

31. ἐσταλάσθῃ ὁ πόρος.) Signum Dei efficaciter agentis. infra x v i, 26. vide x i i, 26.

32. ὡς ἡ καρδιά & ἡ ψυχὴ μία.) Citat Plutarchus in Catone Uticensi versum veterem : δύο φίλοι, ψυχὴ μία. Eodem respicit Aristoteles Nicomach. i x, 8. Erant vt Hebræi loquuntur דְּבָרִים אֶחָדִים.

καὶ οὐδ' εἰς τὴν ὑπαρχόντων αὐτῶν ἐλθεῖν ἴδιον ἐστίν.) Explica ex iis quæ supra i i, 44.

33. χάρις τε μεγάλη ὡς ἐπὶ πάντας ἄνθρωποις.) Magni ab omnibus fiebant. Vide supra i i, 47.

34. τῶν περιουσιῶν) nempe agrorum & domium, vt præcedentia ostendunt.

35. καὶ ἐπίδοιμι ὡς ἐὰν τοῖς πόδαίς) quod signum erat pecunias illas subiectium Apostolorum arbitrio. ab eo more sumpta locutio, Ps. v i i i, 7.

διεδόδοθ' ὃ ἐκάστῳ καθ' ὅπ' αὐτοὶ χρεῖαν εἶχον) expone vt supra i i, 45.

36. Ἰωσήφ δὲ) sic & vetus ille Manuscriptus. Alij Ἰωσῆς eodem sensu. Nam Hebræa vocabula, in Græcum transferuntur aut planè qualia sunt vt Ἰωσήφ, aut addendo vt Ἰωσήφης, aut detrahendo, vt facilius recipiatur declinatio Græca, quale est Ἰωσῆς, Ἰωσήτης. Vide quæ diximus ad Matth. i. 16.

Ἰσχυροὶ Βαρνάβας ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων ὅς ἐστιν μετεμμενισμένος ὑπὸς ὡδακλήσεως) Apostoli ei hoc nomen dederant, in omen doni Prophetici. vide infra i x. 24. itaque dictus fuit Hebraice בְּרַנְבָּאָר Græco sermone contractè Βαρνάβας. Nihil mutandum. nam Hellenistis mos, prophetiam vocare ὡδακλήσιν. sic accipe infra x i i i, 13.

λαβίτης) ex tribu Leui. quomodo autem Leuitæ res aliquas soli habere potuerint, diximus id quod nobis videtur ad Ierem. xxxii, 7. potuit etiam fundus hic pertinuisse ad uxorem Barnabæ, quomodo Rabbini explicant loca xxi v, 33 Iosua, & i. Paralip. ii, 21.

Κύριος τῶν ἁγίων) ortus parentibus qui in Cypro habitauerant. Vide infra xiii, 5.

37. ὡς ἐπεὶ τὸ ῥῆμα) id est, ὡς πάλιν ut modo est locutus. Sic כסף Iob xxvii, 17 vertitur ῥήματα. Oportet autem magnam fuisse possessionem Barnabæ, quod eius speciatim hic fit mentio.

CAPVT V.

NANIAS] idem nomen quod habemus Ierem. xxviii, i.

Σαπφείρη] שפּרא pulchra: ut Psal. xvi, 6. iod interpositum

more Syriaco.

κτῆμα] מקנה κτήσης vertitur. שדה κτήμα Prou. xxi, 10.

2. ἐνοσφίσατο.] Est idem verbum ii. Macc. i v, 32. Tit. ii, 10. in Glossis ἐνοσφίζομαι, peculor, usurpo.

3. ὅτι ἐπλήρωσεν ὁ Σατανᾶς τὸν καρδιάν σου] id est, cur siuisti à Satana impleri cor tuum? Sic & in Iudam intrasse dicitur Satanas: Luc xxii, 3. Ioh. xiii, 27. Graue crimen est rem votam non solidam Deo persolvere. Leuit. xxviii, 10. Deut. xxiii, 21. 22. 23. Voti species est חרם cuius violati poenam vide in Achanis historia Iosua vii, 15. 25.

ψόσασθαι σε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον] ψόσασθαι quod respondet Hebræo כּוּב, modo cum datiuo construitur ut Iob xxxiv, 6. Psalm. lxxviii, 36. lxxxix, 35: in modo cum accusatiuo ut Prouer. xiv, 5. Sic & ψόσασθαι cum accusatiuo reperitur ii. Reg. 4. 16. ita hic constructionem cum accusatiuo habemus, sequenti commate cum datiuo. Pari modo δολοῦν modo datiuum post se, modo accusatiuum habet. Sed & Græci sic loquuntur ut Aristophanes: οὐ ψόσῃ γε μέ. Idem est mentiri Deo vel Spiritui sancto. vide quæ diximus ad Matth. xii, 13. Mentiri Deo aut Spiritui sancto dicitur is qui sperat, se Apostolos fallere posse Spiritu sancto instructos. quod mox dicitur πειράσαι ut in Ps. lxxviii, 41. וינסו tentarunt: quod paulo ante 36 יכזבו mentiti sunt. Sic duplex figura: nam & conatui datur nomen actus: & possidens designatur ex re possessa.

4. οὐχὲ μόνον σοὶ ἐμυρε) Licebat tibi per nos non vendere prædium & eius proprietatem retinere.

καὶ πρᾶδὲν ἐν τῇ σῇ ἔξουσίᾳ ὑπῆρχε;) nempe ἡ τιμή. Etiam postquam venderas fundum, pretium totum retinere tibi licebat ac de eo nihil Deo vendere.

τί ὅτι) id est, quid fuit causæ cur hoc in animum tuum induceres? sic & infra 9. Loquitur sic & Pollux. plena locutio τί γέγονεν ὅτι Iob. xiv, 22.

5. *ἔξεψυξε*) Sic vertitur *אָפּ* Iud. 1 v. 21. Vide hoc capite infra 10 & XII.

23. Quia deerant Ecclesiæ Magistratus, tutores & iniuriarum vindices, id-
eo Deus prodigiosam puniendi potestatem attribuit Apostolis.

6. *συνέσπλυν αὐτὸν*) *συνέσπλιν* est mortuum fasciis inuoluere: Ezech. xxi. 5. Tob. xii. 14. vsurpat sic & Euripides Iphigenia in Tauris & Troa-
dibus, & Homerus sæpe: item Plutarchus. in glossario: *Πολίνο* *συνέσπλιν*
νεκρὸν: vnde *συνέσπλιν* apud Dionysium Halicarnassensem. Pro eodem poni-
tur *συνέλλειν*. Sic Euripides ibidem Troadibus:

— οὐ δ' αὖρτος ἐν χερσὶν

Πέπλοις συνέσπλυναν.

Bene ergo vocem hanc accepit Syrus. Hebræi dicerent *אָפּ*.

8. *ἑσούτου*] expressa nempe pretij quantitate, quam dixerat Ananias.

9. *συνεφωνήθη ὑμῖν*] *הִתְכַּחֲסוּ*. in hoc conspirastis.

καὶ ἔξοισουσὶ σε.] Hebraismus, pro: *iidem te efferent*.

σὺν τὸν ἀνδρα] vna cum viro in eodem sepulcro. Hoc sensu *συνέσπλιν*
dixit Poëta Græcus in epigrammate.

12. *ὅθεν ἡ τῶν χειρῶν τῶν Ἀποστόλων*] *בְּיָד* id est: per Apostolos. Hebraismus
frequens.

ἐν τῇ σοφῇ Σολομώντος.] Vide supra 111. 11.

13. *τῶν ἡ λειπῶν.*] Eorum qui extra Ecclesiam erant.

οὐδεὶς ἐτόλμα κολλᾶσθαι αὐτοῖς] metu, ne mali aliquid ipsis eueniret ab Apo-
stolis. Simile vide 1. Regum xvii. 18.

14. *μᾶλλον ἢ προσετίθεντο*] multo etiam magis quam ante. Respicitur
enim hic id quod dictum est supra 1 v. 4. *καὶ ἐπὶ τὸν λαὸν ὅλον τὸν Ἰσραὴλ*

15. *καὶ κελεύειν*] Vide Marci. 11. 4.

καὶ ἡ σκία ὀπισθοκίνησεν ἀπὸ τοῦ] Christus fimbriæ tactu sanauit morbos, Pe-
trus etiam vmbra contactu. ita impletum est quod dixerat Christus Ioh.
x1 v. 12.

17. *Ἀναστὰς ὁ ὁ Ἀρχιερεὺς*] Exiens è Synedrio, vt videret quid ageretur.
ἡ οὖσα αἵρεσις τῶν Σαδδουκαίων] in magno Senatu erant & Pharisei & Sad-
ducæi. infra xxi. 6. Sed summus Sacerdos & consanguinei eius, sectæ
erant Sadducæorum: vt procerum pars magna. *Αἵρεσις* vt Latine secta, vox
est media. Vide infra xxi. 5. Ciceronem xv. Epist. 16. L. si duas §. 2.
D. de Excus. Tutorum.

ἐπλήθυνσαν ζήλου] *הִתְחַזְקוּ* quod *ζήλον* vertunt LXX sæpe iram significat.
Causam iræ Sadducæorum indicauimus supra 1 v. 1.

18. *ἐν τηρήσει*] Vide supra 1 v. 3. idem infra *δεσποτήτειον*. 21. 23. & *φυλακή*. 22.

19. *ὑποῖξε τὰς θύρας τῇ φυλακῇ*] Vt Matth. xxviii. 2. & infra xii. 10.

20. *πάντα τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς αὐτοῦ*] Est *μετάνομία* nam vitæ nomine intel-
ligit doctrinam, quæ ad vitam æternam ducit. Sic & Ioh. xii. 50.
xvii. 3.

σταθόντες] id est, constanti animo. qui tales sunt stare dicuntur Hebræis:

vt

vt I. Cor. VII. 37. x. 12. II. Cor. I. 24. Eph. VII. 14. Coloss. IV. 12. Philo de Cherubinis, *ἡναι* explicat *ἀντρεπὸν κτήσαντες δ' ἀνένοισιν*.

21. καὶ πᾶσαν τὴν γερούσιαν ἧς ἦν Ἰσραὴλ] id est, Senatores vrbis Hierosolymorum, & si qui Senatores ex aliis oppidis ad festum diem conuenerant. Vide supra I. v. 5. & quæ dicta ad Matth. x. 17. idem est γερούσια quod supra *προσβύπερι* *ἰνῆρι*.

24. δ, τε ἱεροῦς] nempe ὁ μέγας. *יהוה*.

καὶ ὁ στρατηγὸς τῆς ἱερῶς] de quo supra IV. I.

καὶ οἱ ἀρχιερεῖς] Principes Sacerdotalium familiarum. vide Matth. II. 4. & ibi dicta.

ἢ αὐτὸν ἡρώοιτο τῷ] ἡρώοιτο pro εἶη. mirabantur quid hoc esset rei. ita accepit & Syrus.

26. οὐ μὲν ἐλίας] non ligatos: vt alioqui fieri solebat. Matth. XXV II. 2.

28. ὡς ἀγγελία ὡς ἀγγέλιον] Locutio qualis supra IV. 17. Iustinus Apolo-
tico II: οἱ Ἀπόστολοι αὐτῶν ἐξῆλθόντες πανταχοῦ ἐκήρυξαν, καὶ περ θανάτου ὀνειδέντος καὶ ἧς διδασκόντων. Notat qui responsa ad orthodoxos scripsit; hoc iam non ignorantia sed malitia fuisse.

καὶ βούλεσθε ἐπαισαλγῆν ἐφ' ἡμῶς τὸ αἷμα τῶ ἀνθρώπου τούτου] id est, vultis nos onerare crimine interfecti hominis istius. Sanguis Hebræis cædes, & crimen cædis & pœna cædis.

29. Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις] Vide quæ supra IV. 19. Πειθαρχεῖν vox est bene Græca, qua & infra vitur Lucas 32. & XXV II. 21. & ad Titum Paulus III. I. Respondet Hebræo *שמעו*.

30. ὁ Θεὸς ἧς πατέρον ἡμῶν] prouide hoc addidit, ne quis alium Deum ab Iesu prædicatum crederet, quam cum quem coluerant Abraham, Isaac, Iacob, de quo præceperat Moses, contra quam sibi persuasit Marcio. Sic & supra. III. 13. & infra VII. 82. XXII. 14.

ὃν ὑμεῖς διεχειέσασθε] *trucidastis*. Sic enim vox hæc sumitur & infra XXV II. 21. Lucas, vt eruditus, multis vitur vocibus pure Græcis, qualis hæc est, quæ eodem sensu apud Herodotum, & Plutarchum reperitur. Hebræice est *הק*, quod *χειροῦ* vertitur Iobi XIII. 18.

κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου.] ita maluit dicere quam ἐπὶ σταυροῦ, vt alluderet ad locum Deuteronomij XXI. 23.

31. ἀρχιζὸν] *נציב* ἡγουμένον Dan. IX. 25. Vide supra III. 15.

δοῦναι μετένοισιν τῶ Ἰσραὴλ] vt resurrectione ipsius & ascensu in cœlum intellectis, ineatis eam viam quam ineundam dixit. Christi sanguis, vt inquit Clemens, *πάντι τῶ κόσμῳ μετενοίας χάριν ὑπὸνείκει*.

καὶ ἄφεσιν ἁμάρτιων] quæ pœnitentiam fide animatam sequitur.

32. ἧς ῥημάτων τούτων] harum rerum, more Hebræo: *הדברים אלה*.

καὶ τὸ πνεῦμα ὃ τὸ ἅγιον.] Non nos tantum, sed & Spiritus sanctus, virtus diuina Matth. x. 20.

ἵνα πειθαρχήσιν αὐτῷ] vide supra 29.

33. διεπρίοντο] dirumpebantur animis. sic infra VII. 54.

34. Φαισαῖος] quod genus hominum lenius erat circa pœnas.

Γαμαλιήλ] Credibile est fuisse illum quem Thalmudici aiunt magistrum fuisse Simeonis eius, cuius ætate destructum fuit Templum. Frequens fuit hoc nomen inter Hebræos, & patriarcha quidam eius nominis fuit Honorianis temporibus, cuius meminit lex Honorij in Codice Theodosiano, Hyeronimus ad Pammachium, Marcellus Empiricus c. 23.

ἔξω βεαχὺ πὶ τοῖς Ἀποστόλοις ποιήσαι] Vt moris erat fieri reis, ubi de eorum negotio consultabatur. supra I v. 15. Est autem locutio satis Græca. sic Aristoteles Oeconomicon II dixit, τοῖς ὑποσαλέντας εἰς φυλακὴν ποιήσας. Huc te fac apud Terentium, Donatus interpretatur accede. Sic & Apuleius: intra tamen sese facit.

36. πρὸ τοῦ ὅτι τούτων ἤν' ἡμεῶν ἀνέστη.] Politici in deliberationibus multum utuntur exemplis, præsertim patriæ suæ, & quorum recens memoria.

Θεύδας] Est nomen non Græcum, sed Hebræum, תודא quod Syri enuntiant per diphthongum Theuda, quomodo Thomam Thaumam vocant, & Iosephum Iausephum. frequens erat id nomen apud Hebræos. itaque non mirum est diuersis temporibus plures extitisse factiosos homines eiusdem nominis. de quo hic agitur is extitit paulo ante finem Herodis, ut notat Casaubonus Exercitatione XVII, ostendens ita sensisse & Origenem.

λέγων εἶναί τινα αὐτὸν] Addit manuscriptus ille in Anglia, ut & alij quidam, μέγαν ut infra VIII. 6.

διγυῖσθαι] Dispersi sunt duce amisso.

καὶ ἐγχεῖτο εἰς οὐδὲν] id est, omnes illorum conatus evanescere, iuxta proverbum Hebræicum, de quo diximus ad Matth. XVI. 18.

37. Ἰούδας ὁ Γαλιλαῖος] Puto esse Gauloniten. huius Iudæ meminit Sal-
manticensis, & Rabbini alij.

ἐν τοῖς ἡμέραις τῷ ὑπορχαφῆς] relegato Archelao.

διεσκορπίσθαι] idem quod modo dixerat διγυῖσθαι. in Hebræo esset נפצו ut Ezech. XXV III. 25. & alibi.

38. ὑπόσητε ὑπὸ τῷ ἀνθρώπων τούτων] id est, nihil vobis sit cum illis negotij: ut Matth. XXVII. 18.

ἐξ ἀνθρώπων] ex humano commento.

καταλυθήσεται] קום תלך ut est in Hebræo proverbio paris sensus.

39. μήποτε ἐπεμαχῶν ὀρεθῆτε] ante μήποτε hic subintelligitur *cauendum est*. Symmachus עמאך vertit *επεμαχῶν*. Iob. XXVI. 5. Prou. IX. 18. & XXI. 16. Verbum *επεμαχεῖν* habes II. Marc. VII. 19. Γλώσσας *επεμαχῶν*, in expositione fidei quæ additur operibus Iustini.

40. ἐπέισθαι δὲ αὐτοὺς] nempe ne Apostolos occiderent: non autem ut intactos dimitterent. quod tamen æquum fuerat, & congruens iis, quæ dixerat Gamaliel.

δείξαντες] cum loris eos cecidissent, more Hebræo. Confer quæ infra XXII.

19. II. Cor. XI. 24. prædictum id Matth. I. 17. XXI. 35. XXIII. 34. Marci. XII. 5. XIII. 9. Luc. X. 10. II.

41. ἐπορεύοντο χάριντες ἀπὸ συνεδρίου τῆ συνεδρίου, ὅτι κατηξιώθησαν ὑπὸ τῆς ὀνόματος τῆ Ἰησοῦ ἀπμαδιῶναι] memores præcepti herilis: Matth. v. II. 12. Magna virtus, ipsam contumeliam honori ducere, ob bonam causam. in Manuscripto illo vetere non additur τῆ Ἰησοῦ, parique modo in Epistola Iohannis. III. 7, legitur in eodem Manuscripto, ὑπὸ τῆς ὀνόματος: nimirum ἀντονομαστικῶς.

AD CAPVT VI.

ΟΓΓΥΣΜΟΣ] sic verti solet vox Hebræa pluralis תלתן Exodi XVI. 7. 8. & alibi.

ἢ Ἐλλωισῶν] Iudæorum religione, sed qui cum Alexandria & vicinis in locis vixissent antea, morem inde retinuerant Sacra scripta legendi Græce, ἡ Ἐλλωιστὶς, ut aiunt hac de re Thalmudici, qui mos mansit ad Iustiniani tempora ut cognoscimus ex Nouella CXLVI. Talem Alexandrinam Synagogam fuisse Hierosolymis notatur in Glossis ad Caput II, Estheris, & Cæsareæ, in Thalmude Hierosolymitano: Et infra IX. 29, Syrus Ἐλλωιστὶς interpretatur Iudæos qui nouerant Græce: Chrysostomus, Oecumenius & Theophylactus οὕτως Ἐλλωιστὶς φησι γερμῶν. Horum plerique Hebræice non intelligebant, quorum fuit & Philo, quamquam Iudæus ex Iudæis ortus. In talium gratiam librum aui sui transtulit nepos Sirachides.

παρεδιωρεῖν τὸ ἐν τῇ δακονίᾳ] nempe aut ægrotæ aut infantibus oneratæ minus accipiebant, quam mulieres in Iudæa natæ. Hæc distributio vocatur hic δακονία. Sic δακονεῖν Marci. I. 31. Luc. IV. 39. VIII. 3. Ioh. XII. 2. Rom. XV. 25. Hebr. VI. 10. Διακονίαν ἑαπέζων hoc sensu dixit etiam Iulianus Imperator. id accidebat quia non certis hominibus, sed modo his, modo illis Apostoli ad hanc rem utebantur: & quidem Iudæis in Iudæa natis. id correctum instituto diaconorum collegio & allectis etiam Hellenistis.

2. οἱ δώδεκα] proprie, quia Matthias numerum impleuerat.

τὸ πλῆθος τῆς μαθητῆς] Erat enim eo tempore Ecclesiæ regimen tale, quale olim Athenis fuisse dicit Plato αἰετοεχάτην μετ' ἀδελφίας πλῆθους. Adde & cum principatu.

ὅτι ἀρετὴν ὀρεῖ] ἡ ἰσχυρία. Nam ἡ ἰσχυρία vertitur & significat id quod placere debeat. Alibi vertitur δὴ καὶ ὁρῶν.

ἡμεῖς κατὰλείψαντες τὸν λόγον τῆς Θεοῦ] Hoc ideo dicit, quia quod aliis negotiis datur id decedit prædicationi: itaque κατὰλείψαντες, hic est, minus curantes, quam fieret, si eo onere leuaremur.

δακονεῖν ἑαπέζας] dare singulis sodalitiis quæ ad victum & vestitum sunt

necessaria. ita *διακονία* hæc à maiore parte describitur. Vide quæ diximus supra II. 44.

3. *ἐποικίλασθε οὐὶ ἀδελφοὶ*] *ברו לכם*. I. Sam. xvii. 8. vbi Græci : ἐκλέξατε ἑαυτοῖς ἄνδρα.

ἐξ ὑμῶν ματρουμῶν] formam dat Ecclesiæ, vt qui ad ministeria eliguntur testimonium habeant eorum quibuscum vixere. Sic infra xvi. 2.

πλήρεις πνύματος ἀγίου] donis eximiis præditos. vide infra 8.

καὶ σοφίας] & in Sacris literis institutos, vt si opus esset ex iis disputare possent, sicut fecit Stephanus.

ὅτι ὁ χρεία αὐτοῦ] ad hunc vsum. *הוא מלאכה על* : exemplo scilicet illorum, qui in Synagoga dicebantur *עֲבָדֵי*, Epiphanio *Ἀζανῖται*. totum primæ Ecclesiæ regimen conformatum fuit ad formam Synagogæ. quæ bene se habebant, nihil opus erat mutari. Habuere tales & Esseni, de quibus Philo : *ἐλδύθεοι δὲ ὑπηρετοῦσι τὰς διακονικὰς χρείας ὁππελοῦντες*. Tales Iosephus *ὑποδεδεῖς* & *χειροτονῶντες ὁπμελητὰς* vocat.

ἡμεῖς ὃ τῇ πρῶτῃ καὶ τῇ διακονίᾳ τῶ λόγου πρῶτα ἀρτερήσομεν] Assidui erimus tum in precundo plebi in precibus ad Deum, tum in plebe instituenda. quod sic tamen intelligendum est, vt inspectionem in Diaconos Apostoli à se non abdicauerint, sicut nec Episcopi postea fecere : sed ea inspectio minus exigebat temporis, quam quotidiana administratio. Ignatius ad Trallenses : *τί ὃ διακονοί, ἀλλ' ἢ μιμηταὶ τοῦ ἀγγελικῶν δυνάμεων, λειτουργοῦντες αὐτῷ* (nempe Episcopo) *λειτουργίαν καθεστάν καὶ ἀμύμον*.

5. *Στέφανον ἄνδρα πλήρη πίστεως καὶ πνύματος ἀγίου & Φίλιππον, καὶ Πρόχρον καὶ Νικάνορα, & Τίμωνά, & Παρμῆν, καὶ Νικόλαον πρῶτον Ἀντιόχεια*] Nomina hæc omnia sunt Græca, quod non mirum in Alexandrinis : in Iudæis vero in Iudæa natis, credo nomina fuisse Hebræa quæ Lucas Græce extulerit. Sic Apostolum Philippum credo Hebræis vocatum *פִּי לֵבָא* os cordi congruens, aut *פִּי לֵבָא* os admirabile. Nicolaus cum dicitur fuisse ab Antiochia profelytus, intellige *גֵּר צִרְיָה*, id est, circumcisum, & legi sua voluntate subditum. Nam tales quin in Ecclesiam recipi possent nunquam dubitauere Apostoli, sed an idem fieri deberet de iis qui erant *גֵּר תוֹשָׁב* grauior erat quæstio, & oraculi indigens. Hic est Nicolaus à quo nomen traxere Nicolaitæ in Apocalypsi, & patribus memorati. Alij ipsum accusant. Alij verba eius in prauum detorta malunt.

6. *ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας*] signum mandati ministerij, I. Timoth. v. 22. Sic populus eligebat regem, Prophetæ vngebant Dei nomine. Quod hic fecere Apostoli, idem Episcopi postea, tum in Presbyteris, tum in Diaconis ordinandis, etiam tunc cum electio esset penes ordinem, ac plebem.

7. *πολύς τε ὄχλος τοῦ ἱερέων*] id est, multi ex familia & comitatu Sacerdotum. Vide similem historiam Ioh vii. 46. 47.

ὑπήκουον τῇ πίστι] per fidem obediuerunt Christi præceptis. baptizati sunt.

8. πλήρης πίστεως καὶ δυνάμεως] In Manuscripto quem sæpe dixi, & in aliis Manuscriptis est, πλήρης χάριτος & sic legere Syrus, & Latinus.

9. λιβερτίνων] Libertini Romæ multi Iudaicæ religionis. eorum fuit Cæcilius ille in quem est diuinatio Ciceronis, vt nos Plutarchus docet. Tacitus Annalium I I ait quatuor millia libertini generis superstitione Iudaica infecta, missa in Sardiniam. Meminit & Iosephus. Hi partim erant profelyti, partim Iudæi origine & bello capti ac manumissi. Philo in Legatione: πῶς οὐκ ἀπεδέχετο τὴν πέραν τῆς Τιβέρεως ποταμοῦ τῆς Ρώμης ἀποστρέψαι, ὡς οὐκ ἠγνόει κατεχομένη καὶ οἰκουμένη πρὸς Ἰουδαίων. Ρωμαῖοι δὲ ἦσαν οἱ πλείους, ἀπελθόντες αὐχμάλωτοι καὶ ἀχθέντες εἰς Ἰταλίαν, ἐπὶ τῇ κτησαμένην ἡλδοθεροθίσαν. Horum sumptu structa Hierosolymis hæc Synagoga, & positi in ea magistri eruditi. Narrant Iudæi Hierosolymis fuisse Synagogas cccclxxx.

καὶ Κυρηναίων] multi in Cyrenaica Iudæi. Iosephus xvi. 10.

καὶ Ἀλεξανδρέων] vbi etiam ius par cum Macedonibus erant adepti. vide quæ ad Maccabaicum tertium notauimus.

καὶ Ἀσίας] Plurimi & in Asia Iudæi. Iosephus xi. 3. xiv. 17. xvi. 4. vide & infra xix.

10. τῇ σοφίᾳ] propter Scripturas quas nouerat.

καὶ τῆς πνεύματος ὧς ἐλάλει] propter diuinam vim verba eius dirigentem, ex promisso: Matth. x. 20.

11. τότε ὑπέβαλον] subornarunt. Sic de testibus loquuntur Cicero pro Roscio & in Panegyrico Plinius.

ῥήματα βλάβημα] נאצח Ezech. xxxv. 12: vbi in Græco: φωνῆς βλάβημα.

12. Συνεκίνησαν τε τὸ λαὸν] ישר. quod Græce verti solet συσπρέψαν.

καὶ τοῖς πρεσβυτέροις καὶ τοῖς γραμματέσι] Synedrium, vt ostendunt sequentia.

ἐπισάντες] concursu facto.

13. μίχυντας ψευδείς] vera falsis miscentes, vt ij qui in Christum dixerant. Volebant enim credi ea quæ dixerat Stephanus dicta ab eo cum abominatione Templi & legis. contra tales testes est Ps. l. ii.

14. ὅτι ὁ Ἰησοῦς ὁ Ναζωρεῖος οὗτος κατελύσκει τὸν τόπον τῶτον] id est, templum. At idem prædixerat Daniel ix. 26. Olim cum similia prædiceret Ieremias in periculum venit, sed immerito, vt sapientiores & æquiores iudicabant: vt videre est Ierem. xxvi. 16. & sequentibus.

καὶ ἀλλάζει τὰ ῥήματα παρέδωκεν ἡμῖν Μωϋσῆς] Hæc non dixerat Stephanus: sed forte allegauerat locum Malachiæ i. ii. & similes alios.

15: ὥστε πρὸς σωπὸν ἀγγέλου] id est, habebat grauitatem cum summa suauitate coniunctam. Vide supra. 8.

CAP. VII.

Eἰ ἀεὶ ταῦτα οὕτως ἔχει] suntne vera quæ isti de te testantur? ἢ ἀεὶ אכן.]

2. ἰδὲ ἔφη] Cum de duabus rebus accusaretur Stephanus, quod Templi excidium prædixisset, & quod vocationem gentium ad Deum, vt ostendat nihil in eo esse iniqui, omnem historiam veterem ad sua tempora percurrrens insinuat καὶ κρύψεν, Dei fauorem nunquam adstrictum fuisse loco vlli, ne Tabernaculo quidem aut Templo: deinde Iudæos, si gentis suæ & sua facta bene expenderent, nihil habere cur se alienigenis præferrent.

Ἄνδρες ἀδελφοί.] Hoc populo dicit. καὶ πατέρες] Hoc Senatoribus. sic & Romani Senatores vocabant Patres.

ὁ Θεὸς τὸ δόξῃς.] מלך הכבוד Ps. xxiv. 7.

ὥσθ.] Hoc est ex traditione Hebræorum, non ex scripta historia. meminit huius traditionis Abarbaniel.

ὅντι ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ] Videtur ergo Vr fuisse in Mesopotamia: nec repugnat Ammianus libro xxv. vbi Vris facit mentionem. Nam eo tempore Mesopotamiæ possessio inter Romanos & Persas disceptabatur armis. fieri tamen potest vt ארם נהרים Hebræis latius patuerit, & omnia illa continuerit quæ non Euphrate tantum & Tigride, sed & eorum diuergiis irrigantur.

ἐν χαρρᾶν.] in Carris quæ & ipsæ in Mesopotamia.

3. καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν. ἔξῃδε ἐκ τοῦ γῆς σου] Qui hæc conciliant cum Mose Gen. xii. i, existimant in Mose ויארם esse plusquam perfectum, & per ἐπάνασθον ibi referri id, quod in Vre dictum fuerat: qualia ὑπερέπεσεν multa sunt & in sacris, & in profanis historiis Laudo qui omnes nodos tollunt: Neque tamen si in veteris loci, aut temporis exacta designatione memoria Lucæ titubauerit, ideo historiæ quam scripsit peribit auctoritas. Spiritus sanctus Apostolos & Euangelistas confirmavit in doctrina Euangelica: in cæteris rebus, vt hominibus, reliquit, quæ sunt hominum.

εἰς γλῶττιν αὐτοῦ] Longe ergo erat adhuc à Cananæa cùm Deus hæc ei diceret. Amabat ipsum Deus, non locum quo eum ducebat.

4. μετόπισθεν αὐτὸν] Gen. xii. 4.

5. οὐδὲ βῆμα ποδὸς] sic Deuter. ii. 5, transfertur בגדוּהוּ.

ὅτι ὄντος αὐτοῦ τέκνου] Hoc obiter inspergit, vt fidei vim commendet.

6. ὅτι ἔσαι τὸ σπέρμα αὐτοῦ πάτριον] Liberi eius incolæ erunt. ita enim loquuntur Latini.

καὶ δουλώσουσιν αὐτὰ ἐκ καλώσουσιν ἐπὶ τετρακόσια.] Sic in Hebræo Gen. xv. 13. in Græco paulo amplius: καὶ δουλώσουσιν αὐτοῖς καὶ καλώσουσιν αὐτοῖς, ἐκ τετρακώσουσιν

αὐτοῖς τετρακόσια ἔτη. Thophylactus hoc loco : ὁ δουλώσουσιν αὐτὸν ἔτη τετρακόσια. Hæc nata sunt ex diuersis versionibus inter se permixtis. Est autem hic in Hebræo brevis locutio, non bene percepta ab interpretibus. Sensus enim est, duraturam eam calamitatem vsque ad annum ferme quadragesimum ex quo oraculum Abrahamo obtigerat: vt diximus ad illum Genesios locum: vbi quæ prædicuntur omnia ad Ægyptum pertinent.

7. καὶ μᾶλλον αὐτὰ ἐξεδύσον] καὶ λατρεύουσίν μοι ἐν τῷ τότῳ χρόνῳ] Hoc magis sensu congruit quam verbis. Nam in Genesi est : ὑποσραφήσονται ὧδε.

8. καὶ ἔδωκεν αὐτῷ σταθμὴν πεντήκοντος] Nempe post illa eximia promissa. Hoc quoque ad propositum Stephani pertinet, ne crederetur circumcissionis obedientia causa fuisse promissorum.

καὶ οὗτος ἐγένετο Ἰσαὰκ.] Non propter Isaacum data sunt promissa: sed Isaacus propter promissa datus, in vmbra gratiæ per Euangelium dandæ.

οἱ δὲ δώδεκα πατριάρχαι] tribuum auctores vt & commate sequēte. Sic & Abraham πατριάρχης. Hebr. v. 11. 4. Confunduntur voces φυλῆς & πατριάς. illi quos diximus proprie φύλαρχαι vel φύλαρχοι: Dauid proprie πατριάρχης: vt supra 11. 27. quia auctor erat familiæ regalis, quæ πατριά Luc. 11. 4.

9. ζηλώσαντες τὸν Ἰωσήφ] Est κρύψας. vult enim dicere, vos pari modo Iesum ex inuidia tradidistis extraneis.

ἀπέδοντο εἰς Αἴγυπτον] מִצְרַיִם אֶתְּנוּ מִצְרַיִם, quod de Madianitis dixit Moses xxxii. 36, hic recte ad patriarchas transfuit, qui causa eius mali fuerant. in Græco ibi est, vt hîc, ἀπέδοντο τὸν Ἰωσήφ εἰς Αἴγυπτον. Pari ferme modo ἀγορεύειν εἰς ἀγρὸν dixit Aristophanes, id est, emere vt feratur in agrum.

καὶ ὡς ὁ Θεὸς μετ' αὐτῶν] καὶ hic valet tamen. quasi dicat: non est sine exemplo, quod Deus benefacit iis quibus vos nocetis maxime.

10. καὶ ἔδωκεν αὐτῷ χάριν καὶ σοφίαν] ἐν δὲ δούλῳ. gratiosum eum fecit apud regem sapientiæ nomine. Gen. xli. 39. ἔξελαμψεν in ipso, vt Philo loquitur, καλοκαγαθίας ἐμπόριμα.

ἡγεμόνων ἐπὶ Αἴγυπτον] Vice regis cuncta regentem Gen. xli. 43.

καὶ ἔδωκεν τὸν οἶκον αὐτοῦ] fecit illum etiam aulæ suæ magistrum, quales maiores domus Francis olim, Græcis Constantinopolitanis κουερπαλάται à cura Palatii.

χρῆσμάτα] Sicut verbum χρῆζειν etiam de hominum alimonia vsurpatur, Matth. v. 6. xv. 20. xv. 33. 37. Marc. vi. 42. vii. 27. viii. 4. 42. Luc. vi. 20. ix. 17. xvi. 21. Ioh. vi. 26. Philip. iv. 12. Iacob. ii. 16: ita & χρῆσμάτα quod hic respondet Hebræo רָבַח: quod est Gen. xlii. 2. 26. xliii. 2. xlii. 2. xlv. 14. & illico vertetur οἶτα.

12. περὶ τὸν] id est, περὶ τὸν vt supra. i. i.

13. καὶ ἐν τῷ δούτέρῳ] Supple χρόνῳ. id est, cum altera vice eos mitteret, ἀνεγνωρίσθη Ἰωσήφ] γινώσκω Gen. xlv. 1. vbi Græci ἀνεγνωρίσθη.

ἐν ψυχαῖς ἐβδμήκοντα πέντε] Vetus satis est hæc lectio, vt ex Syro, Arabæ,

Latino apparet. Et hinc factum, vt, sicut in Caïnani nomine repetito, libri Græci etiam hîc mutationem reciperent à Christianis exscriptoribus. Nam Gen. XLVI. 27, vbi in Hebræo septuaginta animæ nominantur, quomodo habet & Iosephus & Chaldæi interpretes, Græca nunc habent *εβδομήκοντα πέντε*, additis & vocibus quibusdam, quæ in Hebræo desunt, & ad explendum hunc numerum pertinent. quin & in Deuteronomio. x. 22, vbi eadem refertur historia, eadem mutatio in Græcis libris facta post tempora Hieronymi. nam is eo in loco exstitisse numerum septuaginta aperte significat quæstionibus ad Genesim. Sicut autem in nomine Caïnani ex vno exemplari Lucæ male scripto, error in omnia fluxit quæ habemus, ita & hic factum arbitror: originemque erroris fuisse quod post O, id est, septuaginta, annotatum fuit E, ad significandam quintam particulam sectionis ad Stephanum pertinentis.

16. καὶ μετέθεσαν εἰς Συχὲμ, καὶ ἐπέθεσαν ἐν τῇ μνήματι ὃ ὤνισατο Ἀβραάμ τῆς
ἀφρονος ὡς δὲ καὶ ὧν ἔμμορ τῇ Συχέμ.] Postrema illa τῇ Συχέμ male hic adscripta
docent nos & Syrus & Arabs. optima erit sententia, si pro ἔμμορ vicina voce
scribas Ἐφρών. Ab Ephrone enim est quod monumentum emit Abrahamus
Gen. XXIII. 17. & in eodem monumento sepultus fuit Iacob: Gen. L. 13.
Iosephus autem sepultus fuit in Sichem: Ios. XXIV. 32. Hoc ergo dicit, eos
de quibus erat locutus, partim in Sichem, partim in agro, qui Ephronis fue-
rat, sepultos. Fratres Iosephi in Sichem sepultos ait Hieronymus in Paulæ
Epitaphio: at Iosephus in illo, qui Ephronis fuerat, agro, et antiquæ histo-
riæ IV. Optimam conciliaturam nobis hic locus suppeditat, si dicamus par-
tim eos cum Iacobo, partim cum Iosepho sepultos, quod ipsum argumen-
tum est nullam eis certam fuisse sedem.

17. ὁ χρόνος τῆς ἐπαγγελίας] finis annorum aliquanto supra quadringentos. Vide Exodi XII. 40. ἡς ὤμοσεν ὁ Θεός] omnem vehementem Dei affirmationem iuramentum dici ait Moses Maimonides. Tale est: certo cognosce Gen. xv. 13. At codex ille, qui in Anglia, hic habet ὡμολόγησεν, quomodo legit & Latinus.

18. ἀνέστη βασιλεὺς ἔπαιρος, ὃς σὺν ἡδαι καὶ Ἰωσήφ] verba sunt LXX interpretum Exod. i. 8.

19. *κατασφισάμενος τὸ γένος ἡμῶν*] sic LXX Exod. i. 10: *κατασφισάμεθα αὐτοὺς*, vbi in Hebræo *לְהַחֲמֵם*, prudenter aduersus eos agamus. pertinet autem hæc vox etiam ad labores eis impositos, vt historia ostendit, & Iudith v. 9: *κατασφισάντο αὐτοὺς ἐν πόνῳ ἢ ἐν πλίνθῳ*. Eundem sensum in eadem historia habes Pf. cv. 24: *לְהַחֲמֵם בְּעָבָדוֹ* vbi Græci: *τὸ δουλοῦσθαι ἐν τοῖς δούλοις αὐτοῦ*. Ezechiel Tragicus:

Δόλον καθ' ἡμῶν πολὺ ἐμηχανήσατο

Βασιλεὺς Παρθῶ· τοῖς μὲν ἐν πλινθόμασιν,

Ὁμοδομίαις τε βάρεσιν αἰκίζων βροτοῖς·

Πόλεις τ' ἐπύργου σφῶν ἔκρητι δυσμέροιν.

Ἐπειτα κηρύσσει μὲν Ἑβραίων γλῶσσαι

Τ' ἀρσενικὰ ῥίπτειν ποταμὸν εἰς βαθυρρῶον.

Sic de Antiocho Daniel VII. 20, σωτῶν παρεβλήματά.

τῷ ποιεῖν ἐκδεῖται τὰ βρέφη αὐτῶν] ita vt ipsi cogerentur exponere infantes suos mares, ne à regiis satellitibus interficerentur. Hunc sensum suggerit nobis vox eadem ἐκπεθέντα, quæ repetitur mox 21.

εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι] Hoc refertur ad illud ἐπάνωσε. propositum Pharaonis erat gentem extinguere. ζωογονεῖν Hellenistæ vsurpant pro in vita relinquere, ἡχη, vt videre est Iud. VIII. 18. 1. Sam. II. 6. XXVII. 9. II. Regum VII. 4. id hic ad totam gentem refertur. nam interemptis aut dispersis infantibus, necesse erat gentem perire. Contrarium huius verbi est Exodi II. 17 de obstetricibus, ותחיי הילדים, vbi in Græco, καὶ ἐζωογονοῦσι τὰ ἀρσενά.

20. καὶ ὡς ἀστὴρ τῷ Θεῷ] illud ἀστὴρ est ex Græco Exodi II. 2. vbi in Hebræo שׁוֹר. illud τῷ Θεῷ, quod hic additur, est Hebraismus לאלהים, id est, valde. Sic: Νινύμη ὡς πόλις μεγάλη τῷ Θεῷ Ion. III. 3. sic & in Genituo נתת לי נפתלי אלהים Gen. XXX. 8. sic cedri Dei, & similia.

21. ἐκπεθέντα ὃ αὐτὸν] Melius Manuscriptus: ἐκπεθέντος ὃ αὐτῷ, ob id quod sequitur.

ἀνείλατο αὐτὸν] Terentius.

Quicquid peperisset decreuerunt, tollere.
id est, non pati interire.

ἀνέξεψατο αὐτὸν ἐαυτῇ εἰς ὕον] Exodi. II. 10. Heb. XI. 4.

22. καὶ ἐπαυδόθη Μωσῆς πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων] non scripsit hoc de se Moses: sed res per se est credibilis & traditione firmata. Ezechiel Tragicus:

Τροφαῖσι βασιλικαῖσι & παιδομασιν

Ἀπανθ' ὑπάρχουσ' ὡς δ' ἀπὸ ἀλγῶν ἑών.

Certe Astrologiæ & Medicinæ peritia passim in eius legibus apparet. Quæ fuerint Ægyptiorum disciplinæ, discere est ex Clemente Alexandrino Strom. VI. Adde quæstionem ad Orthodoxos XXV.

23. ὡς ὃ ἐπληροῦτο αὐτῷ τεσσераκονταετῆς χρόνος] Hoc non est in sacra scriptura, sed haustum est ex traditione, quæ reperitur in Midrasch Rabba Bereschith.

καὶ ἰδὼν πῃ αὐτὸν ἐκρούμενον] dure tractatum verberibus.

ἡμύνατο] tutatus est innocentem.

παύσας δ' Αἰγύπτιον] ad mortem vsque, vt apparet infra 28. ius naturæ & innocenti, & innocentem tutanti, ius dat aduersus nocentem. Vide quæ diximus libro II. de iure Belli ac Pacis. I. 6. & 10.

25. ἐνόμιζε ὃ συνιέναι τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ] Ex tam prompto ipsius animo ad eos tutandos.

26. μαχομένοισι] διαπληκτιζομένοισι habent hic LXX senes. in Hebræo עֲשִׂי;

quod & alibi per *μάχεσθαι* vertitur, vt Exodi. XXI. 22. Leuit. XXI V. 10. Deut. XX V. 2. II. Sam. XIV. 6.

καὶ σπουλάσεν αὐτοῖς] Conatui datur nomen effectus. deinde vox quasi vim significans agentis instantiam significat, vt *ἀνὰ κράτος* Luc. XIV. 23. & *ὡδὲ* Luc. XXIV. 28.

εἰπὼν] non ipsa verba posuit quæ sunt in Exodo, sed sensum bene expressit. Nam ibi *ὁ πλησίον*, qui hic *ἀδελφός*, popularis: eisdem ortus maioribus.

27. *ὁ ὃ ἀδικῶν*] sic & LXX verterunt in hac historia Hebræum *עוֹשֵׂה*. in Euangelio eodem sensu dicitur *ὁ πονηρὸς*, is qui iniuriam facit: *ὁ ἀρξάμενος χειρὸν ἀδικῶν* vt Græci loquuntur. vide libro. I. de iure Belli ac Pacis. II. 18.

τίς σε κατέστησεν ἀρχόντα, καὶ διατελεῖς ἐφ' ἡμῶν] eadem verba sunt in versione LXX, nisi quod ibi est *ἐφ' ἡμῶν*, sensu eodem.

29. *ἔφυγε δὲ Μωσῆς*] nempe satis intelligens eadem illam Ægyptij malum sibi creaturam, quod Ægyptij Hebræos feruorum, imo pecudum haberent loco, in quos nullam cadere iniuriam credi volebant.

ἐν γῇ Μαδίαμ] semper vrget propositum. Deus sicut in Mesopotamia & Ægypto ita & in terra Madianis adfuit piis. Est vbique idem.

30. *καὶ πληροδέντων ἐτῶν πασαράκοντα*] & hoc est ex traditione.

Ἄγγελος Κυρίου] vere Angelus: sed diuinis mandatis, & extraordinaria potestate instructus. Vide quæ diximus ad initium Decalogi.

ἐν φλογὶ πυρὸς] Manuscriptus ille, *πυρὶ φλογὸς*, quomodo legit Latinus. tam *φλογὶ πυρὸς*, quam *πῦρ φλογὸς* II. Thess. I. 8, est ignis flammans.

31. *ἐθαύμασε τὸ ὄραμα*] breuiter significat, quod non exprimit, rubum arfisse, nec vltum tamen, quæ imago erat populi Hebræi in summis calamitatibus futuri superstitis.

ἐρχέτο φωνὴ Κυρίου πρὸς αὐτόν] Hic quoque aliqua est ordinis inuersio, sed ad summam rei nihil pertinens. Nam in Exodo Moses prius iubetur calceos soluere, quam Deus ei dicit, se Deum esse Abrahami, Isaaci, & Iacobi.

32. *ὁρᾷ ἐτόλμα κατανόησαι*] id est, inspicere, vt est in Hebræo Exodi, vbi Græci *κατεμβλέψαι*. Sed *κατανοεῖν* eodem sensu, pro verbo *נָבַח*, quod hic in Hebræo est, sæpe ponitur, vt Exodi. XXXIII. 8. Ps. X. 14. XXI. 19. XCI. 8. XCIV. 9. CXIX. 15. 18. CXLII. 5. simili modo Exodi XIX. 21 *לִרְאוֹת* in Græco vertitur *κατανοήσαι*. Nimirum sensuum internorum & externorum vocabula inter se commutari solent.

33. *λῦσον τὰ ὑπόδημα*] Vide quæ ad hunc Exodi locum attulimus.

34. *ἰδὼν εἶδον τὴν κάκωσιν τῆ λαοῦ μου τῇ ἐν Αἰγύπτῳ*] Eadem verba sunt in Græco LXX. *videns vidi*, id est, penitus peruidi.

καὶ τῇ σενάμοῦ αὐτῶν ἤκουσα] in versione LXX est *τῆς κραυγῆς*. *קְרָע* plerumque *κραυγῇ* vertitur: at Iobi XXV. 11. 9 *δέησις*.

καὶ κατέβητο ἵκεῖν αὐτοῖς.] Hoc quoque ex versione LXX senum. dicitur Deus descendere, vbi aut protegit suos, aut hostes vlciscitur: adscendere, vbi id facere desinit.

καὶ νῦν δευτερον] sic quoque est in Græco LXX. in Hebræo כִּנְיָ , id est, adesdum.

35. ὃν ἠρνήσαντο] quem noluerunt agnoscere. Vide supra III. 13.

καὶ λυξωτῶν] ἡμῶν hac voce verti solet, vsurpaturque & de hominibus & de Deo, etiam cum nullo pretio accepto aliquem liberat, vt videre est Ps. XIX. 15. LXXVIII. 35. Nec durior erit metaphora, si Latine redemptorem hoc sensu dicas, quam si Græce λυξωτῶν, quod venit ἀπὸ τῆς λύτρου. Nihil mirum ad translationis elegantiam sufficit par effectus.

ἐν χειρὶ Ἀγγέλου] Hoc referendum est ad ἀπέστειλεν. mandata ei per Angelum dedit.

36. οὗτος ἐξήγαγεν αὐτοῖς] Late prædicat & beneficia quæ Moses populo præstitit, & honores quos à Deo accepit, vt eò turpior sit populi in ipsum contumacia, minusque mirum, si talibus orti parentibus, in Iesum ingrati & immanes fuerint.

37. ὁ εἰπὼν τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ. Περφήτω ὑμῖν ἀνάστη Κύριος] ille vobis Iesum commendauit, verbis ad prophetas quidem alios aliquatenus, sed ad Iesum eximie pertinentibus. Vide quæ ad locum Deuteronomij dicta, & quæ supra III. 22.

38. οὗτός ἐστιν ὁ γνώμην ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ ἐρήμῳ] qui in omni isto perdifficili itinere adfuit populo Israëlitico, qui ἡק Hebraice, Græce ἐκκλησία.

μὴ τῆς ἀγγελου τῆς λαλουῦτος αὐτῷ ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ] nempe Dei nomine & mandato speciali. Vide quæ diximus ad initium Decalogi.

ὃς ἐδέξατο λόγια ζῶντα] respicitur locus Deut. XXXII. 47. vbi lex dicitur esse vita, id est, causa vitæ felicitis, quæ eximie vita Hebræis. Hic ζῶντα est ζωοποιουῦτα: sicut βασιλεύειν facere regnare. Frequens hoc Hellenistis.

39. καὶ ἐστράφησαν ταῖς καρδίαις αὐτῶν εἰς Αἴγυπτον] rediere ad mores quos in Ægypto didicerant.

40. πότισον ἡμῖν Θεοὺς] Ægyptij, vt ex Iamblichō ex aliis discimus, statuebant deorum gradus: & per minores deos etiam maiores attrahi in simulacra: ideo pluralis ponitur hic & in Exodo.

οἱ πορευόμενοι ἡμῶν] qui nobis iter monstrent ac prosperent.

ὁ γὰρ Μωσῆς οὗτος ὃς ἐξήγαγεν ἡμᾶς ἐκ τῆς Αἰγύπτου, σὺν οἷδαμν π' ἐγένονεν αὐτῷ] Est Hebraica locutio, pro τὰς γὰρ Μωσῆς οὗτος ὃς ἐξήγαγεν ἡμᾶς ἐκ τῆς Αἰγύπτου, σὺν οἷδαμν π' ἐγένονεν. Sic & in versione LXX. sed ibi amplius est Μωσῆς οὗτος ὁ ἀνθρώπος, & in Hebræo משה האיש: quasi dicerent: mortalem ducem nolumus: immortalem volumus.

41. ἐμυχοπόισαν] Hanc vocem Lucas confinxit ad exemplum multarum quas ad eum modum finxere LXX. Respondet Hæbræis duabus עָוָה וַעֲבָדוּ fecere autem iuuenem ad imitationem Ægyptiorum: apud quos Apidis cultus valde est vetus. Vide Tacitum historiarum V: & Herodotum libro II.

τὰς εἰδώλω] isti iuueni fusili, tanquam in quem deducti essent diuini spiritus.

καὶ ὁφράμνοντο ἐν τοῖς ἔργοις τῆς χειρὸς αὐτῆς] *Læti saltarunt eius rei causa.*
קָרָא יְקָו אָנְשֵׁי שָׁמַיִם. Exod. xxxii, 7.

42. ἐσπέρει ὃ ὁ Θεὸς] *auerfans eos. Sicut Virgilius dixit: auersa dea mens.*
& est verbum actiuum pro reciproco.

παρέδωκεν αὐτοῖς λατρεύειν τῇ σαρὰ τῷ οὐρανοῦ] *permisit eos ab vno malo cultu in alterum delabi: nec vni, aut alteri, sed plurimis diis se prosternere. Hoc autem non est referendum ad illud tempus in deserto, sed ad tempora posteriora. Nam, vt iam videbimus, propter hæc peccata frequentia & diuturna traditi sunt in manus Chaldæorum. Vide II Regum xvii, 16. xxi, 3. xxiii, 5.*

μὴ σφάγια] verba sunt ex LXX quæ ad Amosum sic interpretati sumus: Nonne in deserto quotidie mihi sacra obtulistis. & tamen vos auersatus sum, propter contumaciam? quanto magis nunc, cùm ad contumaciam adjeceritis hos nouos cultus nouorum Deorum?

καὶ θυσίας] תִּזְבָּח. vide quæ dicta ad Marc. ix, 49.

43. ἀνέλθετε τὴν σκηνὴν τῆς Μολόχ] σκηνὴν ad Amosum diximus esse ναῖσκον in quo sedebat imago regis quondam Ammonitarum, ex quo nomine Ammonitæ Saturni stellam nominabant.

καὶ τὸ ἄστρον τῆς Θεοῦ ὑμῶν Ρέμφαν] sic habent multi codices. Et hæc lectio videtur restituenda etiam in libris LXX. Nam ρέμφαν est רִמְוָן Remuan Syriaca pronuntiatione, pro quo Masoritæ legunt רִמְמוֹן ῖμμων II Regum v, 18. Sic Saturnum vocabant Syri, colebantque non in forma regis, sed in forma stellæ. Nomen inde sumptum, quod ea stella sit altissimo orbe, vt Tacitus loquitur: in Hebræo est כִּיָּן quod eandem Saturni stellam significat, sed Arabibus. res eadem.

καὶ] id est, propterea.

μετοικισὶ ὑμᾶς ἐπέκεινα Βαβυλῶνος] in Amosi Hebræo & Græco: ἐπέκεινα Δαμάσκου. Sed sensus bene expressus est. minus enim dixit Amosus: plus significauit. Assyria & Media quæ ultra Babylonem sunt, multo magis sunt ultra Damascum. Sic Esaia x, 9. vbi in Hebræo est, כְּרַכְמִישׁ, LXX vertunt, ἐπάνω Βαβυλῶνος.

44. ἡ σκηνὴ τῆς μὲντε] *redit ad alteram partem argumenti sui, quod est de loco cultus: & ostendit eum variasse. eodem argumento pugnat Ieremias vii. 12.*

τὴν τύπον] sic in versione LXX Exodi xxv. 40. vbi in Hebræo תְּבִנָּה.

45. δεξιζόμενοι] *acceptam ab iis qui cum Mose vixerant.*

ἐν τῇ κατὰρχῇ τῶν ἔθνων] frequens Hellenistis permutare ἐν & εἰς, quia Hebræi proutraque ב litteram ponunt. κατὰρχαις ἔθνων est terra à gentibus possessa. Si vox κατὰρχαίως plerunque sumitur, respondens Hebræo אֲרָחָה.

ὡς ἔξωσεν ὁ Θεός] וַיִּשְׁלַח vt Exodi xxxiv. 24. Num. xi. 32. Deut. xi. 23. vbi in Græco ἐκβάλλειν.

ὑπὸ πρῶτον τῶν πατέρων ἡμῶν] *Ad eorum aduentum; est hoc loquendi*

genus Deut. II. 21. 22. & alibi sæpe. imitati sunt hanc locutionem, ij qui inscriptionem eam fecere, quam in Africa vidit Procopius : ἡμεῖς ἐσμὲν οἱ φυζόντες ἀπὸ παλαιῶν τῶν Ἰησοῦ τοῦ ληιστοῦ υἱοῦ Ναυῆ.

46. ὃς ἄρε χεῖν] κςν. vide Luc. I. 30.

ἡθήσατο ἄρεν σκῶνωμα τῶ Θεῷ Ἰακώβ] permanentem sedem. illud ἄρεν, est sumptum ex Ps. CXXXII. 5. ἡθήσατο. ἤκω : id est, desiderauerit. sic ἤκω per ἐπιθυμεῖν vertitur Deut. XIV. 26. σκῶνωμα Hebræis ἡקא est quælibet habitatio.

48. ἀλλ' οὐχ ὁ ὕψιστος ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ] depromptum ex Solomonis verbis : I. Regum VIII. 27. vbi κατοικήσῃ, in Hebræo שכן, significat contineri poterit. Euripides :

Πόρος δ' αὖ οἶκος τεκτόνων πλαθεὶς ὑπὸ

δέμας τὸ θεῖον ἀειβάλλει τοίχων πυχναῖς ;

Zeno citante Clemente Alexandrino & Origene : ἱερὰ τε οἰκοδομεῖν οὐδὲν δέήσει. ἱερὸν μὴ γὰρ πολλοῦ ἄξιον καὶ ἄγιον, οἰκοδομῶν ἔργον ἐ βασιλείων. Habes ναὸν χειροποίητον etiam Marci I. v. 58. & ἐν χειροποίητοις ναοῖς infra XVII. 24. Manuscriptustamen quem dixi, vocem ναοῖς hic non habet. Origenes contra Celsum III. VII. VIII, pari loco ponit simulacra & templa : dicitque ea primum dicata dæmonibus, qui aut carminibus inducti, aut per se locis quibusdam assueti, ob nidores iis adhærescerent. Sic & Cæcilius de Christianis : Cur nullas aras habent, templa nulla, nulla nota simulacra ? & agnoscit M. Octavius : Templum quod ei exstruam, cum totus hic Mundus eius opere fabricatus eum capere non possit ? & Arnobius templorum constructionibus, Deum à Christianis honorari negat. Apparet eos Christianorum conuentuum loca templa dici noluisse ; quod templum Christianis sit corpus purum : altare animus sanctus : simulacra vero omnis generis virtutes. Sensit Origenes Deum, cum templum sibi fieri permisit à Solomone, pari id fecisse proposito, quo & altare & victimas indulsit, nempe vt se populi ingenio aptaret ac eos ritus sibi vindicaret, quos alioqui populus falsis diis erat impensurus. Loca Origenis ea de re digna sunt lectu, & ab his quæ hic dicit Stephanus, non aliena. Imperatores etiam Christiani templorum nomen vsurpant vbi de paganis agitur, vt C. de paganis, sacrificiis & templis, non vbi de Christianis. sic & Zeno Veronensis : quo tibi Ecclesia, si adeunda sint templa ? Hieronymus aduersus Vigilantium : Basilicas aut destrueret aut in templa conuerteret. Vocabant ergo Christiani suorum conuentuum loca, modo Ecclesias καὶ συνεκκλησίαν, modo basilicas, & eodem sensu domos Dei : Templi autem appellatione destinatò abstinebant.

καταίς ὁ Περσὴς λέγει] Esaias LXVI. I.

49. ὁ οὐρανὸς μου θεόνος] ex LXX.

ἢ τίς τόπος ἐ καταπαύσεώς μου ; οὐχ ἡ χεὶρ μου ἐποίησεν ταῦτα πάντα.] in LXX verbis paulum diuersis : καὶ πόρος τόπος ἐ καταπαύσεώς μου. πάντα γὰρ ταῦτα ἐποίησεν ἡ χεὶρ μου.

51. *συληθεῖσθαι*] Hoc elogium Hebræis datur Exodi xxxvi 11. 3.
xxxix. 9. Deut. ix. 6. 13. Neh. ix. 6. Adde Bar. ii. 30.

καὶ ἀσέβητοι τῇ καρδίᾳ] Cor habentes plenum vitiosis affectibus. Leuit.
xxiv. 41. Jerem. ix. 26.

ἡ τῶν ὠτῶν] quibus pruriunt aures ad ea audienda quæ vitiis fauent. Irem. VI. 10.

αὐτοὶ τῶν ἀνδράμων τῶν ἀγίων ἀντιτίθεται] id est, Dei monitis per prophetas, transuersos vos opponitis, vt qui iter impediunt: quod est ילך קרי מוסרעם בדרך
 πλάγμον Leuit. xxvi. 21. 23. 24. 40. 41.

καὶ ὑμεῖς] Est hic geminatio vocis ὑμεῖς, quales multæ apud Hebræos.

52. πάντα ἥψ' ἀποφθιγῆς ὅτε ἐδίωξαν οἱ πατέρες ὑμῶν] Matth. v. 12. XXI. 35. XXIII.
31. 37. Luc. XIII. 34.

τῆ διαφύου] Iesu, cui eximie hoc nomen competit: vide supra III. 14.

οὐ καὶ ὑμεῖς παρορῶντες καὶ φονεῖς γαμήσαντες] vestrum fuerat eum tueri, quia prophetæ vestræ tutelæ commissi sunt: contra vero nihil omisistis, quo eius mors procurari posset. Vide supra. III. 13.

53. εἰς στρατὰς ἀγγέλων] eis pro inter. ostendit quam magnifice data sit
lex inter multas Angelorum turmas. respicitur enim locus Deut. xxxiv. 2.
στρατοῦν vox est militaris, vt patet Iudicum. iiii. 23 in Græco : i. Maccab.
vi. 35: II. Macc. xii. 20.

54. θεωρίοντο ταῖς καρδίαις αὐτῶν] vide supra v. 33.

Thre. II. 16. gestus vehementer irascentium.

55 δῖξαι θεῶν] fulgorem quendam quo Dei maiestas repræsentabatur.
Vide Exodi xxiv. 17. xxxiii. 18. 22. Ezech. II. 1.

καὶ τὸ ὑὸν τῆ ἀνθρώπου] Vide quæ diximus ad Matth. v III. 20.

ἐκθεσίῳ ἐστὶν τὸ Θεοῦ] non sedentem, quomodo alibi describitur ad ostendendam regiam dignitatem, sed stantem quasi paratum in opem suorum. Nam & auxiliores Græcis ὤψασται & τῶν apud Hebræos sæpe cum habet sensum.

57. *πράξαντες ὃ φωνῇ μεγάλῃ*] Hæc intellige, non de senatoribus, sed de astante plebe. facta enim hæc omnia per seditionem, quam comitari solet clamor.

συνέχον τὰ ὦτα αὐτῶν | συνέχον id est ἐβυσαν, פסוק.

καὶ ὥρμησαν ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ αὐτὸν] quasi ex iudicio zeli, quod stante republica
usurpare solebant, sed tantum in eos qui Iudæis auctores essent ad falsos cul-
tus. Solebant autem tales lapidari: Deut. xii. 6. Vide quæ diximus ad
eum locum & de Iure Belli II. Cap. xx. §. 9. Exempla habes aliquot in Mac-
cabaïcis & infra xxii. 13. meminit eius iuris Iosephus Albo. Philo de Mo-
narchia : καὶ ὅποτε ξάφθαι ἡ καλὸν ἀπασιν τοῖς ζήλον ἔχουσιν ἀρετῆς ἐκ χειρὸς ἀναπαύσκειν
ἀνυπερδέπτως τὰς τιμωρίας, μήτ' εἰς δικαιοσύνην, μήτ' εἰς βουλοσύνην μήτε συνούλως ἐπὶ
ἀρχῇ ἀγοντες, ἀλλὰ τὰ ὡφιστάντη μισοπονηρῶ πάθει ἐφιλότηρ κατεργεῖσθαι πρὸς τὰς

τῶν ἀσεβῶν ἀποδραστήταις κολασίς, νομίσαντες αὐτοὺς ὑπὸ τῆς καθεστῆς πάντα γεγενηῆς, βουλομένους, διασείας, στρατηγούς, ἐκκλησιαστας, κατηγόρους, μάρτυρας, νόμους, δῆμον, ἵνα μηδεὶς ὄντος ἐμποδῶν, ἀφοβοὶ συνόδῳ πολλῇ ἀδραγωνίζωνται ὁσίοτης. Solebant autem sacerdotes, etiam cum sub Romanis essent, ad talia conuiuere: vide Iosephum x v. 8. qui & alibi huius moris meminit. Verum duplici modo hic peccabant isti homines: primum in legem, quæ etiam libera republica iudicium illud popolare exerceri noluit, nisi in auctores idololatriæ, qualis non erat Stephanus: deinde in Romanos, qui ipsis ademant ius omne capitalium suppliciorum. Atque istorum hominum, quos ζηλωτὰς Iosephus vocat, crescens in dies audacia tandem & iram excitauit Romanorum, & vrbi, temploque exitium attulit.

58. καὶ οἱ μάρτυρες] Quanquam per seditionem hæc, vt diximus, agebantur, tamen aliquid de legitimo more retinebant. testium enim erat primos iacere lapides, ac sic semet, si quid falsi subesset, fontes facere cædis, populum vero, qui ipsorum auctoritatem sequebatur, absolueret. Vide Deut. xvii. & Mosem de Kotzi præcepto iubente x c i x.

ἀπέδεντο τὰ ἡμέτια αὐτῶν] Nempe quò expeditiores essent. Ingentia enim saxa iaci à testibus solebant.

καλούμενον Σαύλου] qui tum scholam Gamalielis frequentare studiorum causa solebat. Act. x x i i. 3. Sed æstu abreptus, à lenitate magistri ad atrociora multorum exemplis patiebatur se trahi. Philipp. iii. 6.

59. ὁππιοκαλούμενον] nempe τὸν Ἰησοῦν quod ex sequentibus hic subintelligitur. καὶ λέγοντα Κύριε Ἰησοῦ] Non dubium est quin Iesu hic sit vocatiuus, quomodo Apocalypsi x x i i. 20.

δέξαι τὸ πνεῦμά μου] Magistrum discipulus imitatur Luc. x x i i i. 46.

60. θεὸς ὁ γόνυατα] vt solebat fieri in precibus intensioribus, maxime in periculis.

μὴ σῆσῃς ἀνδρὶς τὸ ἀνθρώπινον ταῦτ' ἐγώ] Et hoc domini exemplo. Luc. x x i i i. 34. μὴ σῆσῃς ad verbum ne appendas. sic Esdræ vii. 25. 32. Iob. x x v i i i. 15. Ierem. x x x i i. 9. 10. Zach. x i i i. Est verbum hoc ἱστανῆαι pro Hebræo חָרַץ quod i. Reg. x x. 39 vertitur πένν, Exodi. x x i i. 18 ἀποπένν, Esaïæ l v. 2 πνῆ. olim pecuniæ erant æs graue, quod pendi & sic solui solebat. inde σταθμός Græcis, Romanis libripens, impendia, expensæ, pendere, pensiones, & similia. Quia autem in rationibus æquandis, quod alteri imputo id non minus me liberat quam si penderem, id est, soluerem: hinc factum est vt ἱστασθαι sit imputare. Et propter similitudinem quam crimina cum debitis pecuniariis habent, qua de re egimus libro II de iure belli ac pacis c. x x. §. 2, sicut soluere dicitur pœnas qui eas patitur, ita imputare qui eas exigere vult, non imputare qui exigere non vult. Hic autem, ne impendas aut imputes, hoc valet, ne tanti hoc crimen facias, vt viam illis ad conuersionem obstruas, quemadmodum & in dicto Christi: de quo ad Lucæ locum modo à nobis indicatum, egimus.

ἐκποιμήθη] Hebræorum est שכב dicere pro mori vt Esaiæ xiv. 18: vbi in Hebræo שכב, in Græco κειόμηνσας. sic & Matth. xxvii. 52. Ioh. xi. ii. infra xvi. 36. i. Cor. vii. 38. xi. 30. xv. 6. 18. 20. 51. I. Theff. iv. 13. 14. 15. II. Petri. iii. 4. Vide quæ diximus ad Matth. ix. 24.

C A P. VIII.

ΑΤΛΟΣ ὃ *ὡς σωδωδων τῇ ἀνέρεσσι αὐτοῦ*] probabat hoc Zelotarum facinus, animo, verbis, factis. infra xxii. 20. Hoc & alia quæ sequuntur de Saulo non temere referuntur, sed vt cogitemus, *ὅς ἐξ οἴου.*

2. *Συνεκόμισαν ὃ*] vox est sepulchralis. Sophocles Aiace:

Οὐτός, σε φωνῶ τόνδε τὸν νεκρὸν χρεῖν

Μὴ συγκομίσῃν.

Respondet Hebræo *הקם*.

ἀνδρες δολαβεῖς] vide supra ii. 5.

ὃ ἐποίησαντο κοπῆτὸν μέγαν ἐπ' αὐτοῦ] verba desumpta ex Gen. l. i. vide & Zach. xii. 10. i. Marc. ii. 70. iv. 39. ix. 20. Erat id genus honoris habitum mortuo apud illas gentes. Maiorem ei Deus honorem habuit, cum post ad ipsius, vt Martyrum primi, reliquias plurimos morbos sanari voluit, quæ de re si quis dubitet, legat Augustinum de Ciuitate Dei. xxii. 8. vbi conspicua reperies eius quod dico documenta: quare nec mirum si eas reliquias pii conuenienter honorauerint, vt loquitur idem Augustinus Epistola CIII. Ab hoc experimento ad aliorum quoque martyrum reliquias concurrere cepit pari successu, eaque pars est regni eius quod martyribus tribuit Apocalypsis xx. 4. vbi qui memorantur mille anni à Constantino incipiunt.

3. *κατὰ τοὺς οἴκοις εἰσπορεύμενος*] irrumpens in ædes.

σύρον τε ἀνδρας & γυναῖκας] quasi bello captos. Tale illud in Troadibus Euripidis:

Οἶδ', ὡς ἴκ' Αἴας εἶλε Κασσάνδραν βίαν.

Virgilius Æneidos. ii:

*Ecce trahebatur sparsis Priameia virgo
Crinibus.*

Seneca Thebaïde:

*Matres ab ipso coniugum raptas sinu
Sæuis catena miles imposita trahes?*

Ideo Paulus horum facinorum postea se damnans, ait se fuisse non *δικαίῳ* modo, sed & *ὕβρει* *ῥω.* i. Timoth. i. 13.

παρεδίδου εἰς φυλακὴν] in carcerem templi. Vide supra iv. 3. v. 8. 19. 22. 25. iussu nimirum Synedrii, quod in Iudæos non prehensionem tantum, sed & verberum ius habebat.

4. οἱ μὲν οὐδ' ἡμετέραντες ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας] id est, non subsistebant in Iudæa, & Samaria, sed longius etiam ibant ut à periculo abessent. Vide infra XI. 19.

Φίλιππος ὁ] Diaconus ut censent veteres, recte. Nam si Apostolus fuisset, imposuisset & manus baptizatis. vide infra 14. in tali circumstantia Euangelium prædicare non diaconorum tantum est, sed & priuatorum XI. 20.

κατελθὼν εἰς πόλιν τὴν Σαμαρείας] Σαμαρεία eo tempore de regione sæpissime dicebatur. Luc. XV. 11. II. supra 1. 8. infra VIII. 9. XV. 5. itaque recte hic & Ioh. IV. 5 dicitur πόλις τὴν Σαμαρείας vrbs Sebaste: olim anathemate deuota per Esdram & Nehemiam, nunc in communem gratiam recepta.

6. ἐν τῷ ἀκούειν αὐτοῦ] quia audiebant tam serio ac constanter asseuerantem res actas.

καὶ βλέπειν τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει] quæ ipsi auctoritatem conciliabant maximam.

7. βοῶντα] nempe αὐτὰ τὰ πνεύματα. Frequens enim est Hebræis ut subintelligatur nouus casus nominis, quod præcessit. Solent impuri spiritus non exire sine clamore. Matth. VIII. 29. Marc. I. 26. III. 11. v. 7. IX. 26. Luc. IV. 41.

9. λέγον ἐν ἑαυτῷ πᾶσι ἑαυτὸν μέγαν] potentem & efficacem. Scholiastes Horatii ad epistolam. I. libri. II: *quasi magus promittat se agere magna*. Vide supra v. 36.

10. οὕτως ὅτι ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ μεγάλη] in Manuscripto cuius sæpe meminimus, ἡ καλουμένη μεγάλη. quomodo legit Latinus. Iustinus: καὶ σχεδὸν πάντες μὲν Σαμαρείταις, ὀλίγοι δὲ ἐν ἄλλοις ἔθνεσιν, εἰς τὸν Θεὸν ἐκείνον ὁμολογοῦντες προσκυνοῦσι. Dicebat Simon se esse sublimissimam virtutem, hoc est, eum qui sit super omnia pater. Irenæus. I. 20. Tertullianus, aut quisquis est scriptor eius particulæ quæ subjici solet libro Tertulliani de præscriptione aduersus hæreticos, de Simone hoc agens: *Hic ausus est summam se dicere virtutem, id est, summum Deum*. Sensus est, dicebat Simon se esse id numen quod in quaque gente summum creditum, variis vocabulis appellaretur. Ut apud Samaritanos שִׁמְעוֹן, apud Græcos Δία, apud Latinos Iouem, & ita deinceps.

11. τοῖς μαγίαις] Satanæ præstigiis.

12. τὸ δὲ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ] de regno illo quod hic inchoatur, consummabitur post resurrectionem.

ἐβαπτίζοντο ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες] Nisi baptismus aquæ creditus fuisset præcepti esse diuini, abstinuissent ab eo feminae.

13. αὐτὸς ὅτις εἶπεν] Credidit Christum fecisse miracula & resurrexisse à morte: non autem propositum addidit viuendi secundum Christum, quæ fidei est perfectio.

ὡς συνεστρεφόν τῷ Φίλιππῳ] Assiduus apud eum erat. vide supra I. 14. II. 42. 46. VI. 4. infra X. 7. Rom. XII. 12. Coloss. IV. 13.

15. προσήνξαντο δὲ αὐτῷ ὅπως λάβωσι πνεῦμα ἅγιον.] promissus quidem erat

Spiritus sanctus iis, qui baptizabantur, sed non illico atque baptizati essent, sed ubi Deo id videretur. Voluit autem Deus ordinariè non contingere baptizatis dona illa admiranda, nisi per Apostolos, ut ea ratione testibus suis auctoritatem quam maximam conciliaret, quod ipsum simul ad retinendam Ecclesiæ unitatem pertinebat.

16. οὐπω γὰρ ἡμεῖς οὐδὲν ἄνθρωπον ὀπιπεπρωκός] vide Ioh. v. 11. 39.

17. τότε ἐπετίθου τὰς χεῖρας ἐπὶ αὐτοῦ] vide quæ diximus ad Matth. ix. 18.

20. τὸ ἀργύριόν σου εἴη εἰς ἀπόλειαν] in hoc commate & quatuor sequentibus est *θεοφρασίας* eius deuotionis quæ fiebat per *אתה אתה* sine definitione temporis: Sensus autem hic est: pecunia ista tibi maneat tuo cum malo.

ἐπὶ τῇ δωρεᾷ τῇ Θεῷ ἐνόμισας δεῖ χρηματίων ἡμεῶν] sperasti comparare pecuniis id quod donum est Dei. Vide Matth. x. 8.

21. οὐκ ἔστι σοι μεεῖς οὐδὲ κληῖρος ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ] Vitæ istius æternæ, quam nos prædicamus, tibi neque pars neque ministerium debetur. *μεεῖς* ut II. Cor. vi. 5. *κληῖρος* nempe *κληρονομίας* ut supra. 1. 17.

ἢ γὰρ καρδία σου οὐκ ἐστὶν ἐνθεῖα ἐνώπιον τῷ Θεῷ.] Tu enim non Dei honorem quæris: & id Deus videt.

22. μετάνοησον οὐὲν ἀπὸ τῆς κακίας ταύτης & δεήθητι τῷ Θεῷ εἰ ἄρα ἀφεθήσεται σοι ἡ ἁγία καρδία σου.] Hæsitanter loquitur, ut Ioh. 11. 14. Ion. 111. 9. Dan. 1 v.

24. poterat Deus vitam illi statim post crimen abscindere: poterat & dare dolorem aliquem sine vera animi emendatione. Philo allegoriis: *πολλὰς γὰρ ψυχὰς μετάνοια χρεῖσθαι βουλευθείσας οὐκ ἐπέβλεψεν ὁ Θεός, ἀλλ' ὥσπερ ὑπὸ παλιρροίας εἰς τοὺς πολλοὺς ἀνέχρησαν*. Eadem est sententia Mosis Maimonidæ de pœnitentia Cap. v. 1. §. 4. Christiani primorum sæculorum in grauissima crimina post baptismum lapsos non restituebant communioni, neque tamen desperare iuebant de Dei misericordia.

ἡ ἁγία καρδία σου] Consilium quod cepisti. Habes vocem *ἐπινοίας* Sap. vi. 16. ix. 14. xiv. 12. xv. 4. Sir. xl. 3. II. Marc. xii. 46.

23. εἰς γὰρ χολὴν πικρίας, καὶ σπώδεσμον ἀδελφίας ὁρᾷ σε ὅντα] εἰς pro ἐν. *χολὴν πικρίας*, quæ *χολὴ* καὶ *πικρία* Deut. xxi. 18 est fel amarissimum. id vero significat animi constitutionem perquam vitiosam, & talem, quales sunt cibi felle corrupti. idem est *σπώδεσμος ἀδελφίας*, nodi vitiorum vix extricabiles. *σπώδεσμος ἀδελφίας* est in Hebræo Esaiæ lviii. 6. *וְהָיָה הַיָּמִין לַעֲרִיצָה*.

24. δεήθητι ὑμεῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Κύριον] Sensit se talem esse intus, qualem Apostoli dixerant. Itaque cum ipsos iudicet Deo caros, eorum deprecatione uti vult, ut Iobi deprecatione qui eum læserant.

ὅπως μηδὲν ἀπέλθῃ ἐπὶ ἐμὲ ὧν εἰρήνητε] Respicit ad illa verba Petri supra 20.

25. πολλὰς τε κώμας ἤνδ' Σαμαρείτῃς διαγελίσαντο] *διαγελίζεσθαι* cum accusatiuo personæ, ad quam defertur nuntius, habes etiam in Græco Ioh. 11. 32. Luc. 11. 18. Apoc. xiv. 16.

26. εἰς Γάζαν. αὐτὴ ὅστις ἐρημος] Hebræismus: pro: quæ est deserta. Gaza vetus ab Alexandro disiecta, adhuc Strabonis tempore erat *μολύουσα ἐρημος*,

quæ sunt ipsius Strabonis verba. Sed alia sub eius nomine ædificata est in proximo, ut ex libro locorum, qui Hieronymi esse creditur, notauit Drusus.

27. ἀνὴρ Αἰθίοψ] Eunuchi viri dicuntur, quod virorum habeant speciem: εὐνοῦχος] Terentius:

Eunuchum porro dixti velle te,

Quia solæ utuntur his reginæ.

nempe ad euitandas suspiciones. impletum hic mystice id quod dixit Esaias LVI. 4. 5. & quod est in Ps. LXXII. 10.

Δυναστες Κανδάκης ἡ βασιλείας Αἰθιοπῶν] Meroes quæ Æthiopiæ accensetur, & erat γυναικοκρατούμενη. Nomen Candaces ab Augusti æuo ad Vespasiani æuum ad Meroes reginas transiit, ut discimus ex Strabone XV II: Plinio VI. 29.

ὃς ὡς ἐπὶ πάσης ἡ γὰρ αὐτῆς] Dynastæ vocem generalem, specialius explicat, significans fuisse Γαζαφύλακα, quod inter præcipua est munera.

ὃς ἐληλύθει περὶ πενήκοντα εἰς Ἱερουσαλὴμ] tempore Pentecostes. venit autem ut profelytus. Nam incircumcisorum primitiæ Cornelius.

28. ὡς τε ὑποσφύρων] sacris confectis redibat ad Meroen.

ἡ καὶ δὴ μένος ἐπὶ τῷ ἀμματος αὐτοῦ] ut mos viris magnis. Esaiæ. XXII. 18.

29. κολλήθητι πρὸς ἀμματα] tam prope accedit, ut illum in curru sedentem alloqui possit. sic κολλήθητι Ruth. II. 8.

30. ἀναγνώσκοντος τὸν Περσὴν τὴν Ἡστίαν] clara voce.

Ἀεζέη γνώσκεις ἃ ἀναγνώσκεις] Allusio qualis in illo ἀέζων, ἔζων. Satisne percipis quo tendant quæ legis?

31. πῶς γὰρ αὐτὸν δυναίμην, εἰ μὴ τις ὁδηγήσῃ με] Non putabat tam perspicuam ubique esse scripturam, & expositum omnibus habere sensum, ut nunc faciunt non sellularij tantum, sed & feminæ. qui rectius facerent, si duce sibi opus esse agnoscerent.

παρέκλεσέ τε ὁ Φίλιππον ἀναβαῖναι καὶ δύσασθαι αὐτὸν] impletum & hic mystice quod dixit Esaias LXXI. 20.

32. ἡ ὃ δὲ δειοχὴ ἡ γαφῆς] δειοχὴ idem est quod δειώδος: nec quicquam commune habet cum Hebræo דַּיּוּחַ præter fortuitam soni vicinitatem. Cicero ad Atticum: ne Tironi quidem dictavi, qui totas periochas persequi solebat.

ὡς δὲ βᾶτον] Locum hunc totum ex LXX protulit Lucas, nisi quod in LXX est κείροντος αὐτὸν, & post σῶμα non ascribitur αὐτῷ, nec post ἀποπνέοντι. & τὴν ἡμέραν ibi est sine δέ. Sed hæ duæ postremæ varietates non sunt in manuscripto, qui hic consonat versioni Græcæ. Utitur eodem loco, sed longius producto Clemens in epistola. ipsum Eunuchum puto Prophetæ locum legisse in sermone Hebræo, quem facilius addiscere potuit à multis Iudæis qui in Æthiopia erant, à quibus & religionem acceperat.

33. ἐν τῇ ἀπεινώσει ἢ κείσῃ αὐτῷ ἤρθη] Legerunt LXX בעצר משפטו לקח]
Sensus tunc esset : *Postquam depressus fuit, ablata est ab eo pœna.*

τὴν δὲ ἡμερὰν αὐτῷ τίς ἀηγῆσε?] ἡμερὰ Græcis vt דור Hebræis durationem significat, siue tempora quæ mensuræ sunt durationis. Vide Esaiam xxxiv. 10. 17. 11. 8 Explica ex Hebr. vii. 24.

ὅτι αἰρήσεται ὁπρὸς τὸ γῆρας ἢ ζωὴ αὐτῷ] Propter mala tolerata honorabitur summis illis præmiis.

34. ὡς αὐτῷ] Nam & Esaias multa pertulit mala Manassis tempore.

ἢ ὡς ἐπέρου πινος] forte de Ieremia cogitavit.

35. ἀνηγγέλισατο αὐτῷ τὸν Ἰησοῦν] in quem omnia ista verba congruunt, eximio modo.

36. καὶ τὴν ὁδὸν] Per viam stratam. sic כבֿרת Gen. xxxv. 16 vertit Aquila καὶ ὁδὸν τὸ γῆρας. meminit Hieronymus in locis Hebræicis, & ad Genesin, interpretaturque in itinere, & iuxta viam.

ἡλδον ἐπὶ τῷ ὕδατι] Ad fontem, qui est in vico Bethsora, in tribu Iuda, euntibus ab Ælia ad Hebron in vigesimo lapide. ita Ado in Martyrologio.

τί κωλύει με βαπτισθῆναι ;] Hinc intelligimus Eunuchum etiam de baptismi necessitate institutum. Sic multa præcedentium ex subsequentibus suppleantur.

37. εἶπε δὲ Φίλιππος] in Manuscripto illo, cuius sæpe memini, deest hoc comma, non minus quam in aliis tum codicibus, tum versionibus antiquissimis. quare nihil probabilius, quam ab aliquo additum, ex eo quod gestum credi par erat.

38. καὶ ἐβάπτισεν αὐτὸν.] Ergo & diaconis ius baptizandi, nempe quia Apostoli ipsis id permiserant, vbi ipsi non adessent. Ignatius ad Smyrneneses : *ὅσα ἔξόν ἐστι χεῖς τῷ ἐπισκόπου οὐτε βαπτίζειν οὐτε θεωσφύρειν.* Tertullianus de Baptismo : *Supereſt ad concludendam materiā, de obseruatione quoque dandi & accipiendi baptismum commoneſcere. Dandi quidem habet ius summus sacerdos, qui est Episcopus, dehinc presbyteri & diaconi : non tamen sine Episcopi auctoritate, propter Ecclesiæ honorem, quo saluo, salua pax est. Alioqui etiam laicis ius est. quod enim ex aquo accipitur, ex aquo dari potest, nisi Episcopi iam aut presbyteri aut Diaconi vocantur discipuli. Domini sermo non debet abscondi ab ullo. Proinde & baptismus, aque Dei census, ab omnibus exerceri potest : sed quanto magis laicis disciplina verecundiæ & modestiæ incumbit ? Cum ea maioribus competant, ne sibi adsumant dicatum Episcopis officium Episcopatus. Æmulatio schismatum mater est. omnia licere dixit sanctissimus Apostolus, sed non omnia expedire. Sufficiat scilicet in necessitatibus utaris, sicubi aut loci, aut temporis, aut personæ conditio compellit. Tunc enim constantia succurrentis excipitur, cum urget circumstantia periclitantis.*

39. πνεῦμα Κυρίου ἤρπασε τὸν Φίλιππον, & ὅσα εἶδεν αὐτὸν οὐκ ἐπὶ ὁ ἄνθρωπος] Ma-

nuscriptus ille vetus sic habet. *πνεῦμα ἄγιον ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν δυνούχον, ὁ ἄγγελος ὃς κύριος ἔρπασε τὸν Φίλιππον καὶ οὐκ εἶδεν*, &c. quomodo & alios quosdam habere codices notatum Erasmo & Bezae. & sic citat ipse Hieronymus Dialogo Orthodoxi & Luciferiani. Difficile est dicere vtra lectio sit verior, cum receptam sequantur & Syrus & Arabs. Si Manuscriptos, quos dixi, sequimur, sensus erit ante vllam manuum impositionem anticipatum in Eunuchō donum Spiritus sancti, plane vt in Cornelio Centurione & domesticis eius ante baptismum infra xx. 44. Philippum autem ab Angelo fuisse aliò deportatum, quale quid Abacuco euenisse credidit scriptor accessionis vltimæ ad Danielelem.

ἐπορεύετο γὰρ τὴν ὁδὸν αὐτῶν χάριν] illud *ἐπορεύετο γὰρ τὴν ὁδὸν αὐτῶν*, causam reddit cur Philippum Eunuchus vltra non viderit, quia suam viam insistebat eunuchus: Philippus aliò auferebatur. illud autem *χάριν* obiter tantum additur, significatque tranquillitatem animi quam eunuchus ille ex Euangelij notitia erat consecutus.

40. *Φίλιππος ὃς δέρεθι εἰς Ἀζωτον*] rursus *εἰς* pro *ἐν*, vt supra 23. *δέρεθι*, id est, conspectus fuit. sic *כִּמְצָה* pro conspiciere habemus Gen. iv. 13. 14, & alibi saepe. itaque & per *ἰδεῖν* vertitur Ierem. xxiii. 11. Thren. II 9.

διηκολίετο τὰς πόλεις πάσας] Eadem constructio quæ supra 25.

ἕως τῆς ἐλθεῖν εἰς Καισάρειαν] Cæsaream quæ Stratonis dicitur, & non longe abest ab Azoto. Vide Ptolemæum.

AD CAPVT IX.

ΤΙ ἐμπνέων ἀπειλῆς & φονοῦ] ἐμπνέων, *עֲנִי*.

πρωτοκλήτων τῶν Ἀρχιερέων] qui eo tempore erat *כֹּהֵן*, id est, princeps Synedrij.

2. *ἡγήσατο παρ' αὐτῶν ἑπιστατὰς*] Ab ipso vt Synedrij principe. patet id infra xxiii. 5.

εἰς Δαμασκὸν πρὸς τὰς συναγωγὰς] Romani Synedrio permittebant ius prehensionis & verberum, non tantum in Iudæos Palæstinæ, verum etiam extra Palæstinam, vbi erant Synagogæ quæ sponte sua iurisdictionem Synedrij in rebus ad religionem spectantibus agnoscebant.

τῆς ὁδοῦ ὄντας] *הוּא מֵרַךְ*, illius instituti.

3. *πείλεισθαι αὐτὸν*] *עָרַב*.

φῶς ὑπὸ τῶν οὐρανῶν) vide infra xxi. 6. & xxvi. 13. Adde infra xii. 7.

4. *καὶ πρὸς τὸν τὴν γλῶσσαν*) vt Daniel viii. 17. & x. 9.

Σαούλ, Σαούλ] ipsam vocem Hebræam hic posuit, sine casu Græco.

τί με διώκεις] Quia Christus & Ecclesia vnum faciunt corpus: & qui regnum lædit, lædit regem.

5. *ὁ ὃς κύριος εἶπε*] in Manuscripto illo: *ὁ ὃς ἐγὼ εἰμι ὁ Ἰησοῦς ὁ Ναζαρεῖος ὃν σὺ διώκεις· ἀλλὰ ἀνάστηθι*. quomodo & multos alios habere codices obserua-

13. *τοῖς ἀγίοις σου*] Veris Nazarenis. sic & infra 32. & 41.

14. *καὶ ὧδε ἔχει ἐξουσίαν*] ostendit Ananias quam non tutum sibi sit, cum accedere qui potestatem acceperat in ipsa vrbe Damasco capiendi homines eius professionis, cuius erat Ananias.

ὡδὲ τῷ ἀρχιερέων] Est συνεκδοχή. Ex parte enim nobilissima designatur totum Synedrium.

ἐπηκολουμήσεις τὸ ὄνομα σου] sicut Stephanus fecerat VII. 58. Plinius de Christianis sui temporis: *quod essent soliti stato die ante lucem conuenire, carmenque Christo, quasi Deo dicere secum inuicem.*

15. *σπεῦος ἐκλογῆς μοι ἔστιν οὗτος*] Hebraismus. *σπεῦος ἐκλογῆς* pro *σπεῦος ἐκλεκτὸν* instrumentum exquisitissimum. Vas vsus Dei, ait Rabbi Israël ad Ps. LI. nec aliter vocem *σπεῦος* vsurpat Polybius de Damocle loquens: *ὁ ὃ ἡ ὑπερπερικὸν σπεῦος ἐ πολλὰς ἔχον ἀφορμὰς εἰς παρὰ μάλιστα οἰκονομίαν.*

ἐνώπιον ἐθνῶν ἐ βασιλέων ἡδὼν τε Ἰσραὴλ] Respicitur ad locum Esaia XLIX. 6, & Ierem. I. 10.

16. *ὅσα δὲ αὐτὸν ὡς τῆς ὀνόματός μου παθεῖν*] odia popularium, furorem gentium, carcerem, flagra, famem, sitim, naufragia, mortem. Hæc illi ostendam: & tamen prædicabit nomen meum: quæ aliis fecit, libenter feret.

17. *εἰς τὴν οἰκίαν*] illius Iudæ de quo supra. II.

Σαβλ ἀδελφε] fratrem eum vocat vt fidei consortem. sic supra VI. 3.

καὶ πλησθῆς συνδύματος ἀγίας] quod ei euēnit, simulatque visum recuperauit, vt ad externum signum res interna accederet. Hæc fuit anticipatio gratiæ, qualem supra notauimus VIII. 39. & habebimus infra X. 44.

18. *ὥσθι λεπίδες*] adumbrantes velum illud de quo agit Paulus II. Cor. III. 14.

ἐπαπίσθη] vsus est pari iure Ananias quo ante Philippus Diacónus.

19. *καὶ λαβὼν ἔσφύεν ἐνίχυσεν*] est sono actiuo, sensu reciproco: *ἐνίχυσεν* Gen. XLVIII. 2. sic & *ἐχύνει ἐνίχυσεν*, *ἐκπύχυν* sæpe in interpretibus veteris Testamenti, & Sirach XLVIII. 25. & I. Macc. I. 38. VII. 25. sic & *ἐπίχυν*, Luc. XXIII. 5.

καὶ τῷ ἐν Δαμάσκῳ μαθητῷ] *μαθητῷ* hic vt supra I. 15 qui Iesum magistrum agnoscebant, non Hillelem aut Sameam aut alios. Damasci autem tales aliquamulti erant à tempore dispersionis illius de qua supra VIII. 1. 3.

20. *ἐν τῇ συναγωγῇ*] Semper enim Apostoli primum Iudæos affati sunt, vt aut eos conuerterent, aut omnem eis excusationem adimerent.

ἐκήρυσε τὸ Χριστὸν ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ] melius in Manuscripto: *ἐκήρυσε τὸ Ἰησοῦν ὅτι*. Nam Christus & Dei filius pro eodem ponitur, vt diximus. Quæstio erat, an Iesus Nazarenus esset ille Christus siue Dei filius.

21. *οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ πορθέσας ἐν Ἱερουσαλὴμ τοὺς ἐπηκολουμήσας τὸ ὄνομα τῆς το*] quasi dicerent: An etiam Saul inter Prophetas, I. Sam. X. II. *πορθεῖν* hic est vexare. vtitur eodem vocabulo in eadem hac historia Paulus: Gal. I. 13. 23.

καὶ ὧδε εἰς τὸτο ἐλήλυθεν.] ὧδε Græcis etiam motionem ad locum significat. Matth. vii. 29. xiv. 8. Luc. xiv. 21. Ioh. xx. 27. Apoc. iv. 1.

ἐπὶ τοῖς ἀρχιερεῖς] vide supra 14.

22. ἐνεδυναμῶτο] fortior fiebat in dies. sic Rom. iv. 20. Eph. vi. 10. 11. Timoth. ii. 1. Hebræ: xi. 34. respondet Hebræo נָצַח, vt apparet Ps. lxx. 9.

καὶ συνέχυνε τοὺς Ἰουδαίους] pudefaciebat argumentis.

συνεβιβάζων] docens eos: respondet enim Hebræo. עָנִיחַ. Exod. xviii. 16. Deut. iv. 9. Esaia xl. 13. sic & infra xvi. 10. i. Cor. ii. 16.

23. συνεβλάσταντο οἱ Ἰουδαῖοι ἀνῆλθαι αὐτὸν] velut iudicio zeli, de quo diximus supra vii. 57. Vide quam cito impletum sit quod Saulo Deus prædixerat supra 16.

24. παρέθηκεν τε] nempe Iudæi, quod nomen quanquam ex remotiore loco, hic subauditur, vt sæpe alibi.

τὰς πόλεις] vrbis portas ne elabi posset.

25. κατήσαν δὲ τοὺς τεύχεσι χαλάσαντες] vt olim Rahab exploratores κατεχέλασαν δὲ τὸν οὐρανόν. Iosua ii. 15. Apostoli corda explorant, vt illi vrbes. sic & Dauid dimissus per fenestram. i. Sam. xix. 12. χαλᾶν vel χαλάζειν funibus dimittere, vt Ieremiæ xxxviii. 6.

ἐν αὐαίᾳ] sic Sallustius: *E muris carnes sportis dimittebant.* Sporta à sparto.

26. ἐπειρᾶτο κολλᾶσθαι τοῖς μαθηταῖς] familiariter cum illis conuersari, vt infra x. 28. vbi κολλᾶσθαι, id est, quod συγγράσθαι dicit Ioh. iv. 9.

27. Βαρνάβας ὃ] de quo supra Act. iv. 36. forte Barnabas Saulum ante conuersionem nouerat, credebaturque ei vt minime mendaci.

καὶ δηγήσατο αὐτοῖς] Hæc Græci ad Barnabam referunt: & rectius ni fallor, propter illa quæ sequuntur de Damasco. Conueniebat enim id potius narrari ab aliis qui id scirent, quam ab ipso Saulo prædicari.

ἐπαρρησιάζατο] aperte & palam locutus est. Ioh. vii. 13. 26. xi. 54.

28. εἰσπορεύμενος ἐν ἐκπορεύμενος] coram eis viuens, vt supra i. 21.

29. πρὸς τοὺς Ἑλλήστας] Etiam cum Iudæis Græco sermone vtentibus, vt hic Syrus. Vide supra vi. 1. & quæ ibi dicta.

οἱ ὃ ἐπεχείρουσιν αὐτὸν ἀνῆλθαι] nihilo meliores Iudæis Damascenis.

30. εἰς Καισάρειαν] eam de qua supra viii. 40.

εἰς Ταραν] vbi inter multos sibi propinquos, & notos tutior ab infidiis esse posset.

31. εἶχον εἰρηνίαν] multis in exsilium egressis deflagrauerat vexatio. id est quod Christiani pacem vocabant. Vide annotata nostra ad i. librum de iure belli ac pacis. c. II. circa finem.

δομοδομούμεναι] Est hæc vox simili modo translata, quo Latinum instruere. Vide i. Cor. vii. 10. x. 23. xiv. 4.

καὶ πορεύεσθαι τὸ φόβον τὸ Κυνεῖα.] Similis constructio i. Macc. vi. 23 πορεύεσθαι τοῖς ὑπὸ αὐτῶν λεγομένοις, & 59 πορεύεσθαι τοῖς νομίμοις αὐτῶν.

32. *Ἡς κατοικοῦντας Ἀύδα*] est is vicus Palæstinæ ad occasum Iordanis. vide Plinium & Ptolemæum. in Syriaco *ܗܝ* vt & in Hebræo *י*. Paral. VIII. 12. Iosephus Antiquæ historiæ XX. 5 vocat *κώμην πόλεως τὸ μέγεθος οὐκ ὑποδέουσαν*. vide quæ dicta ad Marcum. I. 38.

33. *Ἀινέαν ὀνόματι*] idem est nomen *Ἀινέας* & *Ἀινείας*, sed illud genuinum vt hic est positum: hoc poëticum, quia aliter ea vox heroicum intrare non poterat. ideo in Iambicis scribitur *Ἀινέας*. Sophocles Laocoonte:

Νυνὼ δ' ἐν πύλαισιν Ἀινέας ὁ δὲ θεοῦ.

Et hinc etiam Heroïci dicunt *Ἀινεάδας*, & Latini *Æneadas*, secunda correpta. *Æneas*, de quo hic agitur non dubito, quin fuerit Iudæus: dictus inter Græcos, quibus Lucas hic se accommodat, *Ἀινέας*: Hebræis *הלל* *Hillel*, vt ille Hierosolymis nobilis magister.

34. *ἰᾶται σε ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς*] *ἰᾶται* habet & Manuscriptus ille, & sic legit Syrus. Non precatur: sed certo promittit.

ἀνάσσει] *קום לך*.

ἐρωσὼν σε αὐτὸς] lectum quem antehac tibi strauerunt alij, tute tibi sterne, in signum restitutæ valetudinis. Simile, non idem, habes Marci. II. 9. Ioh. v. 8.

35. *καὶ τὸ Σαρεφά*] in Manuscripto *τὸν Σάρεφά*. neutrum male, hoc est Hebræum, illud Syriacum. Saron est ager pascuus late patens. vide I. Paral. v. 16. XXVII. 29. Esaïæ XXIII. 9. Ioh. v. 8.

36. *ταβιθά*) in Syriaco *ܬܒܝܬܐ*. Recte monent eruditi Syris sæpe *ܬ* poni vbi in Hebræo est *י*. Hebræis *יב* est *δορκάς*. Deut. XII. 15. 22. XIV. 5. xv. 22. II. Sam. II. 18. I. Regum I v. 23. I. Paral. XII. 8. Prou. VI. 5. Cant. II. 9. IV. 3. VII. 3. VIII. 14.

ἢ διερμυλωδορκήν λέγεται Δορκάς.) Sic vocabatur inter Græcos, quomodo Thomas *Δίδυμος*, Cephas *Πέτρος*. vide infra 39.

πλήρης ἔργων ἀγαθῶν) Locutio Hebræa, qualis Esaïæ I. 21. Ioh. I. 14. infra XIII. 10.

37. *λούσαντες ἡ ἀντιῶ*] *Lauare cadauera proximis concedebatur*: Seruius ad IV. *Æneidos*, ad illud Virgilij:

Date vulnera lymphis — *Abluam*.

idem Virgilius IV:

Corpusque lauant frigentis & unguunt.

38. *ἐλγὺς ἡ οὐσης Ἀύδα* τῇ *Ἰόπῃ*) Apparet id ex Ptolemæo.

39. *κλαίουσαι*) Vt Marci v. 38.

ὁπιδεικνύμεται χιτῶνας & ἱμάτια, ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ οὐσα ἡ Δορκάς) Vides verum esse quod dixit Euripides:

Ἀρετὴ δὲ καὶν ὑποδήνη τις οὐκ ἀπόλλυται.

χιτῶν interior vestis, *ἱμάτιον* exterior.

40. *ἐμβαλὼν ἡ ἔξω πάντας ὁ Πέτρος*) ne famam aucupari videretur. didicerat & hoc à magistro Marci v. 40.

αὐτὸς τὰ γόνατα) Vide supra VII. 60.

πρὸς τὸ σῶμα) proprie. Nam Homerum σῶμα non usurpare nisi de corpore mortuo obseruant veteres.

ἀνάστηθι) קוּמִי vt Marci v. 41. ὁμοιώθητι τῇ δοξασί, Cantic. VIII, in fine.

ἢ ὃ ῥῶοιξε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς) Signum reuiuiscantis.

41. παρέστησεν ἑαυτῷ ζῶσαν) exhibuit.

42. γνωστὸν ὃ ἐγένετο καθ' ὅλης τῆς Ἰόππης) Celebratus Ioppe Barjonas plusquam Ionas. Ionas è ceto resuscitatus. Barjonas Talithæ ex orco resuscitator.

καὶ πολλοὶ ἐπίσταντο ἐπὶ τὸν Κύριον) in Christo fiduciam suam posuere.

43. ὡς πνι Σίμωνι βυρσεῖ) in Glossario: βυρσοῦς coriarius. Græci elegantiores βυρσοδέψῳ dicerent.

C A P. X.

ΝΟΜΑΤΙ Κόρνήλιος) Romanus Romano nomine, ex Scipionibus, aut Sullis forte.

ἐκατόνταρχος) in Glossario: Centurio: ἐκατόνταρχος.

ἐν αὐτοῖς) Σπειρῶ in his libris esse non legionem, sed cohortem apparet ex Matth. XXVII. 27. Marci xv. 16. Ioh. XVIII. 3. 12. ubi qui ei præest χίλιαρχος vocatur, vt & infra XXI. 31.

τῆς καλουμένης Ἰταλικῆς) id est, legionis Italicæ. legio Italica est in veteri lapide cuius meminit Lipsius ad Tacitum Hist. II. & ipse Tacitus sæpe.

2. ὁσεως ἐ φοβούμηνος τὸ θεόν] incircumcised, sed qui idololatria relicta vni Deo se dederat, & quæ pietati consentanea iudicabat, sequebatur, quales תומא דסדיא dicuntur Thalmudicis, σεβόμενοι Ἕλληνες infra XV II. 4. multi olim tales in Iudæa vixerant, sed certis adstricti regulis, de quibus plurima lectu vtilia prodidit vir maximæ eruditionis Seldenus. Postquā Iudæi gentiū iugum ferre coacti, ægre seruata sibi sacrorum libertate, iurisdictionem in alienigenas secum habitantes amiserant, ideoque eos intra illas regulas coercere non poterant, instituere sapientes vt Iudæi plane alienigenarum commercium deuitarent, quia aut idololatræ erant, aut certe Noæ præcepta non putabantur seruare: & hoc perpetuo secuti essent Apostoli, neque vllum non Iudæum gente aut profelytum legis admisissent ad suam familiaritatem, nisi Deus diserte Petro primum, deinde & Paulo ostendisset, id fieri sibi placere. Et cessabat causa instituti illius sapientum: quia tales alienigenæ aggregantes se Ecclesiæ per baptismum, eo ipso testabantur, se non modo ab idololatria, sed ab omnibus flagitiis longe discedere, vitamque pollicebantur multo puriorem, quam illa, Noæ præcepta sequentium fuerat.

ποιῶν τε ἐλεημοσύνας πολλὰς τοῖς λαοῖς] Iudæis, quos ideo amabat, quod vnum Deum colerent.

καὶ δέσμιος τῷ Θεῷ ἀσπαντός) Assiduus in fundendis precibus ad vnum & verum Deum.

3. ὥσπερ ὦραν ἐνιάτῳ] circa tempus sacrificij vespertini. vide supra III. I.

ἀγγελον τῷ Θεῷ] Vide quam bonus sit Deus, qui tam bene vntenti datis & Angelum mittit, & Apostolum, vt eum doceat eam viam, quæ posthac vnica erat ad salutem, verbum Crucis.

4. πῖ ἔστι Κύριος) sic eum appellat honorifice vt homine maiorem.

ἀνέβησαν εἰς μνημόσυνον) Est similitudo sumpta à suffitu legali: nam is proprie vocatur חֲבִירָה, Græce μνημόσυνον Leuitici. II, & alibi. Et de suffitu dicitur ἀναβαίνεν Apoc. IV. is autem suffitus symbolum erat precum: Apoc. V. 8. VIII. 3. precationem subuehi alis duabus aiunt veteres, ieiunio & misericordiae operibus.

ἐνώπιον τῷ Θεῷ) Non male: sed nec male Manuscriptus. ἐμπροσθεν τῷ Θεῷ.

5. καὶ μέγιστον Σίμωνα) Maior erat legatio Apostolica quam Angelica: Angelus Apostolum monstrat: Apostolus Christum. tantum honorem testibus suis habuit Christus.

7. σπανώτῳ ὁσεῖ) rarum ὅσπερ.

ὅσοι προσεαυτοῦ αἰσῶν] iis qui illi apparebant. Et sic scripsisse puto Latinum interpretem.

9. ἐπὶ τὸ δῶμα] vnde liber conspectus esset Templum versus. Talibus enim in locis precari solebant Iudæi. Dan. VI. II.

ὥσπερ ὦραν ἐκτῳ] quæ vna horarum dicatarum precationi, vt diximus supra III. I.

10. ἐχύνετο ὃ πένθος) Esuriisse non mirum est meridie eum, qui mane summo, vt credibile est, surrexerat.

ἤθελε γόσσαι) γόσσαι, non addito accusatiuo habemus & Ionæ. III. 7. infra XX. II. γόσσαι potest eodem modo sumi, aut referri ad αἶψον quæ vox præcessit.

ἐκτασίς] Hæc vox interdum horrorem, interdum insaniam significat: Hoc loco constitutionem hominis extra se rapti. sic de Apolline Lucanus:

—mentemque priorem

Expulit atque hominem toto sibi cedere iussit

Pectore.

11. τὸν οὐρανὸν ἀνέσμιον] vide quæ dicta supra VII. 56. & Matth. III. 16.

σκεῦος τι ὡς ὁδόν τι μεγάλην] כֵּלִי Hebræis, quod σκεῦος vertunt Græci, Syri כְּלִי, significat omne id quod in usu est domestico, etiam è lino aut lana: ὁδόν τις, vel ὁδόνιου vox satis generalis vt apparet Osee. II. 3. 9. Sindonem dixit scriptor responsum ad orthodoxos: & hoc loco Oecumenius.

τέσσαρσιν ἀρχαῖς δεδεμένον] ἀρχαῖς vocat angulos, vt explicat Syrus. videbatur autem linteam illud à cælo pendere, vt significaretur libertas cœlitus indulta.

12. πάντα τὰ τεξάμενα τῷ γῆς] כְּלֵי בַחֲמַיִם vbi nullo addito ponitur, significare solet animantia ex Lege munda.

καὶ τὰ θνητά] חיות. quorum multa immunda. Leuit. x i. 27.

καὶ τὰ ἔρπετα] שׂרץ, quo nomine etiam pisces comprehenduntur apud Hebræos. Horum multa immunda, vt dicto loco Leuitici apparet.

καὶ τὰ πετεινά τῶ οὐρανοῦ] ἄγ, cuius generis multa item immunda.

13. Φῶσιν ἐ φάγε] id est, macta omnia ista & de omnibus ede.

14. μνδαιμῶς Κύειε] sic verti solet חיללה, quod alibi μὴ γλύστο, alibi ἔλεως, de qua voce diximus ad Matth. x. 22.

πάν κοινὸν ἢ ἀνόματον] alterum per alterum explicat, nam fus dicitur טמא, quod vertitur ἀνόματος. Leuit. x i. 7. Eadem inter κοινὰ. 1. Macc. 50. 63. Commune est quo vulgo vtuntur gentes, non etiam populus Deo sanctificatus. Narrat Seneca Tiberij tempore vetita Romæ sacra externa. Signum fuisse, abstinentiam à certis animalibus.

15. ἃ ὁ Θεὸς ἐμαδάεισε, σὺ μὴ κοίνῃ] verbum טמא, quod hic vertitur κοινουῶ, proprie est polluere, improprie pro polluto habere. Frequens id in verbis Hebræis. Potuerat credere Petrus hoc viso indicari tantum, permitti iam cibos lege vetitos, quos extra terram Iudæam licite sumi etiam Iudæi quidam credidere, quia ratio valetudinis id in Iudæa exigebat, & in vicinis quibusdam locis: vnde & Ægyptij à sue abstinere olim, & Æthiopes non Iudaizantes à cibis ferme illis omnibus, quos lex vetat. Sed Petrus quòd linteam illud de cælo venisset, & in cælum receptum esset, primum suspicatus est maius aliquid latere: infra 17. Deinde, cum eodem tempore à Cornelio accerferetur, & à Deo iuberetur ad eum ire μὴδὲν διακρινόμενος, intellexit quid hic esset mysterij: Nempe Iudæis persuasum plane erat, per animalia immunda significari homines impios, vt ostendit Barnabæ epistola, producta nobis ad iv librum de veritate Religionis Christianæ. Clemens Stromatων II. v: Eleazar apud Eusebium præparatione Euangelica: Origenes contra Celsum, & Iosephus Albo; ac sicut de animali, ita de tali homine dicebant טמא הוא. Hinc intellexit linteam illud de cælo delapsum esse Ecclesiam cœlitus collectam. Apoc. xxi. 2. & in cælum reditura m. in hanc Ecclesiam colligi debent non tantum animalia munda, quomodo se Iudæi vocabant, sed & immunda, quo nomine Iudæi appellabant alienigenas, sed nempe postquam cœlesti ope ab idololatria & prauis moribus resipuissent, ac pietati se dedissent, quod fecerat Cornelius, ampliusque facturus erat, & post eum multi alij Euangelio fidem habentes. Hi sunt quos Deus mundauit: nec in Ecclesiam inuoluuntur nisi iam mundati. vide infra 34. 35. occidere est tollere in eis quod restat de veteri homine: manducare sibi adunare.

16. τὰ τοῦ ἁγίου ἐντολὰ καὶ τὰς ἐντολὰς] Solent visa & oracula quæ penitus animo infigi Deus vult, repeti. Ternarius autem numerus proprius Christianorum. infra x. 16. xi. 10. II. Cor. xii. 8.

17. τὴν οἰκίαν Σίμωνος] nempe coriarij, vt supra 6. ideo in sequenti commate distincte dicitur: Σίμων ὁ ὀπτηγούμνος Πέτρος.

ὅτι ἡ πύλῳνα] de hac voce ad Matth. 26. 27.

19. εἶπε αὐτῷ τὸ πνεῦμα] id est, Deus non per visum, sed per afflatum.

20. μηδὲν διστακνόμενος] sic & infra XI. 12. Nihil hæsitans, nempe ideo quod illi ad quos accerferis, Iudæi non sunt. ita διστακνέειν sumitur Matth. XXI. 31. Marci XI. 23. Rom. IV. 20. Iac. I. 6. II. 4.

ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτοῖς] Actium pro duplici actiuo: id est, feci ut mitterentur.

21. πρὸς τοὺς ἀνδρας] quæ sequuntur, ἀπεσταλμένοις ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου, sicut in multis aliis libris defunt, ita & in Manuscripto, nec habet Syrus. Articulus scilicet τοὺς satis indicat de quibus agatur.

22. ἀνὴρ δίκαιος] vir probus. Vide quæ dicta ad Matth. I. 19.

καὶ φοβούμενος τὸ Θεόν] Verum Deum, quem & vos Iudæi colitis, non deos gentium.

ἑκατοντάρχος τε ὑπὸ ὅλου τοῦ ἔθνους ἡρώδης βασιλέως] ut alter ille centurio huic non dissimilis. Luc. VII. 5.

ἔρχομαι πρὸς σὲ] Vide quæ dicta Matth. II. 12. ἔρχομαι πρὸς respondet Hebræo 77 aqud Ieremiam sæpe.

23. ἐξέτισε] participes fecit hospitij sui, volente Simone coriario,

24. καὶ τοὺς ἀναγκαίους φίλους] id est, affines. nam & hi dicuntur necessarii, teste Festo. Et ita hic sumenda ea vox, cum cognatorum mentio præcesserit.

25. εἰσῆλθὲν τὴν Πέτρον] cum in eo esset ut fores intraret.

προσκύνησεν] Iudæi quidem & aliæ gentes Orientis eum honorem exhibebant, non regibus tantum, sed & aliis in dignitate positis. At Græcis & Romanis is mos deorum honori reservatus. vnde intellexit Petrus se Cornelio Angelum putari, quomodo Lytenses pro diis habuere Paulum & Barnabam XI. 12. 13, in fine. ideo eum honorem Petrus auerfatur, quod ostendunt quæ sequuntur eis verba.

26. καὶ γὰρ αὐτὸς ἀνθρώπος εἰμι] tibi ἐμοιοπαθής.

27. εἰσῆλθε) in partem interiorem domus.

28. ὡς ἀδεμνόν ὅστις ἀνδρὶ Ἰουδαίῳ] vocem ἀδεμνόν habes, II. Marc. VI. 5. & VII. 7. Respondet Rabbinico 777, illicitum non lege Moysi, sed decreto sapientum, quod pari loco cum lege habebatur. Sed præterquam quod Deus non talium tantum decretorum, sed & suæ legis est dominus, cessabat hic ratio decreti. Decretum factum erat contra idololatrias malæque vitæ homines, qualis non erat Cornelius. Et posthac aggregatio ad Ecclesiam, apertissima futura erat nota, quâ alienigenæ boni à malis discernentur.

ἀλλοφύλων] sub hoc nomine non comprehedebantur profelyti legis (ij nanque erant ciues adscititij) sed alij omnes extra Iudæos ortu & tales profelytos. vox ἀλλόφυλος respondet Hebræo 777. Esai. II. 6. VI. 5. II. Macc. X. 2. 5. vnde ἀλλοφυλισμός II. Macc. IV. 13. VI. 24.

κοινωνεῖς] familiariter conuiuere, vt supra IX. 26.

ἢ προσέρχεσθαι] imo etiam adire, extra necessarios vsus. προσέρχεσθαι ψν.

μηδὲνα κοινὸν ἢ ἀκράτατον λέγειν ἀνθρώπων] nempe à Deo mundatum, vt explicat infra 35. Hæc erat ἀλλοτρίωτα animalium.

29. ἀντιρρήτως] פתח-אין Ecclesiastæ VIII. 11.

πῶς λόγῳ] באשר דבר. qua de causa.

30. ὧτὸ τετάρτης ἡμέρας μέχρι ταύτης τ' ὥρας] ὧτὸ hic est positum pro ה Hebræo. sic ממחרת postridie Leuit. XXIII. 12. sensus est, die ante hoc tempus quarta ieiunaueram.

καὶ τὸ ἐνθάδε ὥσαν προσδύχοντες] imitatus in hoc Iudæos. vide supra III. 1. & hoc capite 3. & infra X. 30.

ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ] quimos Angelis. supra I. 10.

31. ἐμνήσθησαν] quod supra dictum ἀνέβησαν εἰς μνημόσυνον. simile loquendi genus Gen. VIII. 1. XIX. 29. XXX. 22. & sæpe alibi.

33. εὖ αὐτῆς] illico. hic vsurpatur hæc vox, & infra XI. 11. XXIII. 30. Marc. VI. 25. Philipp. 11. 23. vtitur & Philo de transnominatis, & Procopius Vandalicis.

οὐ τε χαλῶς ἐποιήσας ὡς ἀγαθὸς ἄνθρωπος] Est gratias agentis, vt benigne apud Horatium, notante bis Scholiaste ad Epistolam I. 7. sic χαλῶς ἐποιήσατε. Philip. IV. 14. χαλῶς ποιήσης. Ioh. Epist. III. 6. Aristophanes Acharnensibus χαλῶς ποιῶν ὅσας περ ὤ. vtuntur & Architas apud Laërtium, Demosthenes & Dionysius Halicarnassensis. sic quod Aristophanes dixit Pluto: νῆ δὲ χαλῶς δύνωσι ποιῶν ὅπου λίσσεται, Plinius dixit. VI Epistola: bene fecit Regulus quod est mortuus. notauit hoc genus loquendi etiam Donatus ad Terentium.

ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πάρεσθαι.] Cùm & Syrus & Latinus legerint ἐνώπιόν σου, puto eam lectionem esse vetustiore. ἐνώπιόν σου. id est: in tua sumus potestate. idem loquendi genus. Gen. XIII. 9, פניך vbi Græci ἐναντίον σου, eodem sensu.

34. ἀντίξας ᾧ Πέτρῳ τὸ σῶμα] magni aliquid dicturus. sic Matth. V. 2.

ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι] Agnoscas ex his verbis Petri ingenium promptum atque sincerum.

ὅτι οὐκ ἔστι θεοσωπλήτης ὁ Θεός.] פנים לא ישא פנים οὐ θαυμάζει θεόσωπον. Deut. X. 17. פנים משא פנים יהוה אלהינו עם אין פנים οὐκ ἔστι μὴ Κυρίου Θεοῦ θαυμάσιας θεόσωπον. 11. Paral. XIX. 7. Non curat vnde quis ortus sit. Vide Ezech. XVI. 11.

35. ἀλλ' ἐν παντὶ ἐθνεῖ] Etiam inter Romanos.

φοβούμενος ἅπαντες ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, δικτὸς αὐτῷ ἔστι] δικτὸς ἵτι Prou. X. 25. לרצון Exodi XXVIII. 38. Luc. IV. 24. Philip. I V. 18. gratus, acceptus. sensus in illo Pf. XXXIII. 18. illud.

ἐργαζόμενος δικαιοσύνην] est ex Pf. X V. 2. קצ-לע in descriptione eius qui habitaturus est in tabernaculo Domini, quod mystice ad Ecclesiam refertur.

36. τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλε τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ] Hebraismus pro ὃν λόγον ἀπέστειλε.

quem nuntium nuntiauit Israëlitis, Deus per Iesum. vt sequitur. olim quidem id innuerat exemplis Melchisedeci, Iobi, Naamanis, Cyri: sed per Iesum decretum hoc suum generale aperuit ipsis Israëlitis: Apparet id Matth. vii. 12. Ioh. xi. 32. quæ tamen verba ipsi Apostoli non plene affecuti sunt ante has reuelationes.

διαγελίζομενος εἰς τὴν δόξαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ] quam Angeli prædixerant Luc. ii. 14. Et Christus dedit Ioh. xiv. 27. Nempe Christi discipuli inter se in summa pace, imo & dilectione debent viuere, & ad id Christus dat Spiritum suum. in vno linteo, id est, in vna Ecclesia esse debent.

οὗτός ἐστι πάντων Κύριος] Matth. xxviii. 18. ostendit impletum Danielis vaticinium, de imperio æterno.

37. ἡμεῖς οἶδατε τὸ γινώσκον ῥῆμα] ῥῆμα vocat famam de Iesu.

καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐκήρυξεν Ἰωάννης] vide supra i. 22.

38. Ἰησοῦς τὸ δὲ παρὰ Ναζαρέθ ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεὸς πανδύματι ἀγίῳ] Hebraismus pro ὡς Ἰησοῦς τὸ δὲ παρὰ Ναζαρέθ ἔχρισεν ὁ Θεὸς πανδύματι ἀγίῳ. Hæc est ἐξήγησις illius famæ, de qua loqui cœperat. Respicitur autem locus Esaia lxi. i: citatus Luca iv. 18.

καὶ δυνάμει] est ἐν δυνάμει Spiritu & virtute, id est, Spiritu potentissimo. Similis Luc. i. 17. 35. sic & alibi δύναμις pro Spiritu, vt supra i. 8.

ὃς διήλθεν διαργιστῆς] Pari sensu nomen διαργιστίας habuimus supra iv. 9.

καὶ ἰωάννης πάντας τοὺς κατὰ σαρκα δολομύους ὑπὸ τοῦ διαβόλου] ideo à dæmonibus corporaliter possessos liberauit, vt intelligeretur etiam genus humanum à diabolo spiritualiter possessum liberaturus, & vere futurus ποιῶν κρίματα τοῖς ἀδικουμένοις, vt est in Ps. cxlvi. 7. Vide Matth. xii. 29. Luc. x. 10.

ὅτι ὁ Θεὸς ὡς μετ' αὐτοῦ] Deus cum semper amabat: Matth. iii. 17. Semper exaudiebat. Ioh. xi. 42.

39. καὶ ἡμεῖς ἐσμὲν μάρτυρες πάντων ὧν ἐποίησεν] Manuscriptus ille: ὑμεῖς μάρτυρες πάντων, non male: vt Petrus distinguat facta ante resurrectionem, & facta post resurrectionem, & horum quidem Apostolos dicat esse testes: illorum vero populum omnem.

κρεμάσαντες ὑπὸ ξύλου] Vide supra v. 30. Eo minus Iudæi querendum habent de vocatione gentium quod ipsi Iesum tam crudeliter tractauerint.

40. καὶ ἔδωκεν αὐτὸν ἐμφανῆ ᾧ ᾧ] fecit eum cognosci, visu, auditu, tactu Ioh. i. Epist. i. i. Hoc est quod ἐφάνετο dicitur Ioh. xxi. i.

41. οὐ παντὶ τῷ λαῷ] Non illis crudelibus Iudæis Ioh. i v. 22. vbi est verbum ἐμφανίζω.

μάρτυσι τοῖς ἑθνεχαιροποιουμένοις] χαιροποιεῖν vox est nata quidem in Græciæ ciuitatibus, vbi manibus sublatis fiebant electiones magistratuum: sed cœpit paulatim produci longius ad quamuis electionem, ita vt Iosephus ὑπάρχεις dicat χαιροποιουμένοις à Cæsare. Et Philo περὶ ἀθλων, Mosem dicit ὑπὸ Θεοῦ χαιροποιεῖν.

42. ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ὠρισμένος ὑπὸ τῆς Θεᾶς κλητὸς ζώντων καὶ νεκρῶν] Matth. xxv. 31. Ioh. v. 27. 28. Act. i. ii. ii. Timoth. iv. i. 8. i. Petr. iv. 5.

43. Τούτῳ πάντες οἱ προσφῆται μέρτυροὶ] vide Luc. xxiv. 23. 26. 27. supra iii. 18. 24.

ἀφ᾽ ἑσιν ἀμφοτέρων λαβεῖν δεῖ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ πάντα τὰ πνευόντα εἰς αὐτόν] Vide quæ dicta ad Matth. xxvi. 28. Ioh. iii. 18.

44. ἐπέσπεσε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας τὸν λόγον) Anticipata rursus gratia, vt supra viii. 39. ix. 17. erat autem hæc dispensatio plane necessaria, vt disceret Petrus, & per Petrum Apostoli, non negandum illis aquæ baptismum, quibus etiam Spiritus baptismum Deus impartiret. Minori auctoritate res tam noua obtineri non poterat: docet id nos comma sequens. ἐπεπίπεν dicitur de Spiritu sancto supra viii. 16. xi. 15. dicitur & πρὸς ἐκτάσεως vt supra 10. sic & de timore.

45. οἱ ἐκ περιτομῆς) περιτομή per transnominationem homines circumcisi Rom. iii. 30. iv. 9. Gal. ii. 7. 8. 9. οἱ ἐκ περιτομῆς qui nati ex circumcisis. Gal. ii. 12. Coloff. iv. ii. Tit. i. 10. sic Tryphon Iustino: εἰμὶ ὃ ἐβραῖος ἐκ περιτομῆς.

ἐπικέρχεται) Eadem vox quæ supra ii. 7 & 33. respondet Hebræo קָרָח. Ioh. ii. 28. & copiam ingentem donorum significat.

46. λαλούντων γλώσσαις) variis linguis, vt Apostoli & alij in primo cœtu. supra ii. 6. ii.

47. τὸ ὕδωρ κωλύσαι) id sic dicitur, sicut prohibetis aquas apud Ouidium: κωλύειν ὕδωρ apud Iobum xii. 10. Et κωλύειν hoc modo cum accusativo repositum habes Gen. xxiii. 6. Sirach. iv. 26. Luc. vi. 29. prohibet aquam Deus cum imbrem negat: prohibet aquam qui non finit bibi, & qui non finit lauare: de quali autem lotionē, hic agatur, exponunt sequentia.

48. προσετίθει τε αὐτοῖς βαπτιστῆρας) Apostoli ad baptizandos homines, etiam aliorum utebantur opera. facit & qui per alium facit.

ἐν τῷ ὀνόματι τῆς Κυρίας Ἰησοῦ) Ex nomine Christi tacite intelligitur, & qui vnxit pater, & Spiritus quo vnctus est. Vide supra ii. 38. infra xix. 25. Rom. vi. 3. Gal. iii. 27.

τότε ἠρώτησαν αὐτὸν ἐπιμεῖναι ἡμέρας τινάς) Cornelius, & qui cum eo, Petrum rogarunt vt & hospes ipsorum & conuiuia esset, qua in re obsecutus est eis Petrus xi. 3. Et sic ostendit Petrus se à Deo solutum præceptis illis sapientum de vitanda familiaritate cum incircumcisis. Cibis tamen lege vetitis eum usum non puto. neque enim id ei obijcitur capite sequente: nec puto quemquam Iudæum ad Christum conuersum id fecisse, dum patria illis frui licuit.

CAP. XL.

A' *ḥayim*] homines incircumcisi, quos Iudæi *חַיִּים* vocant.

z. *disputabant*: דנו *disputabantur*

3. ὅτι] subintellige: Ἡμεῖς querimur. οὐπολ' ἐστὶν ὁ μὲν νόμος
ἐκ τῶν σοφῶν ἐκ τῶν ἀνθρώπων] contra decretum sapientum. Περί

trus autem non spernit talium decretorum auctoritatem, sed disertum Dei
mandatum opponit.

4. ἀρχὰς μυστος ὃ Πέτρος, ἐξ ἐπίθετο αὐτοῖς καθεξῆς] ab initio reuelationis, quæ sibi contigerat, omnia deinceps ordine exposuit.

5. *in* *plur*] frequens vox huic scriptori: vt supra x. 30. infra II. 17.

6. κατενόουν & εἶδον] κατὰνοεῖν hic est conspiciere vt supra VII. 31. εἶδον, dili-
gentius contemplari

10. ἀνέσπασθη] גלעה. sic ἀνέσπασε. Abac. i. 15. supra x. 6 pro eodem
positum ἀνέσπασθη גלקה.

12. καὶ οἱ ἐξ ἀδελφοῦ οὗτοι] qui testari poterant à Deo dona Spiritus sancti in Cornelium & domesticos eius effusa.

14. ἐν οἷς σωθήσῃ σὺ & πᾶς ὁ οἶκός σου] post missum Christum noluit Deus aliam esse viam ad salutem quam per eius cognitionem. ideo Cornelium in illo statu Noahidarum non reliquit. Et nota non ipsi tantum, sed & domui ipsius bene à Deo fieri. Sic Philo in historia Angelorum qui ad Abrahamum diuerterant: νομιστέον μὲν τοι καὶ τὴν εἰσοδὸν αὐτῶν ἐπὶ μέλλον ὅτι δοῦναι πάντας τὰ μέρη τῆς οἰκίας πρὸς τὸ βέλτιστον, ἅρα πνι τελειοτάτη ἀρετὴς ὅτιων δαδέναι.

15. ἐν ᾧ παρ' ἀρχαίων με λαλεῖν] id est, ἐν παρ' με λαλεῖν. dum loquor, ut su-
pra I. i.

16. τὰ ῥήματα Κυρίου] sunt proprie quæ sequuntur Iohannis Baptistæ verba Math. III. 11. Marc. I. 8. Luc. III. 16. Ioh. I. 26. Sed quæ Iohannes dixerat, probavit Christus. Matth. XI. 9.

17. ἐγὼ δ' ἐπὶ ἡμῶν δυνατὸς καλύψαι τὸ Θεόν] pro ἵνα δυνατὸς ᾶ. quis ego eram, ut Deo possim obfistere? Deus eos tales vocavit ad salutem, non ego.

18. ¹ *ἡττάσαν*] Nihil ultra conquesti sunt, victi vero.

1. ἀραγε } Ergo.

τὴν μετάνοιαν ἐστίν] dare pœnitentiam, hic est velle ignoscere: dare effe-
ctum pœnitentiæ.

19. οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες] illi de quibus supra viii. i. & 4.

διήλθον ἕως Φοινίκης καὶ Κύπρου καὶ Ἀντιοχείας] Latius explicat, quod breuiter dixerat dicto loco VI II. 4. Ex his locis quosdam porro Silæ & Timothei propinquos in Macedoniam venisse diximus in secundam ad Thessalonicenses.

μηδὲν λαλοῦντες ἢ λόγον εἰ μὴ μόνον Ἰουδαίοις] quia sermonem Græcum non didicerant.

20. κύριοι καὶ Κυριωαῖοι] Noti illis in locis in quibus frequens sermo Græcus. Nam Cyprus & Cyrene connexa diu regno Ægyptio, in quo multus ille sermo, præsertim Alexandria.

ἐλθόντων πρὸς τοὺς Ἑλλήνας] Certo legendum πρὸς Ἑλλήνας, quomodo habet ille in Anglia manuscriptus. Et ita legit Syrus. vertit enim *cum Græcis*; non cum Græce loquentibus, vt supra ix. 22. legit eodem modo & Latinus & Arabs. Ἑλλήνες iam à tempore imperij Græci, id est Macedonici, dicebantur Iudæis omnes incircumcisi à parte prædominante. sic sumitur ea vox II. Macc. iv. 36. Et hinc ἑλληνικὸς χαρακτήρ. II. Macc. ii. 10. ἑλληνικαὶ δόξαι 16. 15. καὶ ἑλληνικά II. Macc. vi. 9. XI. 24. instituta scilicet extranea: & apud Paulum sæpe. Cæterum hic proprie sumi recte potest. nam Antiochia multi erant Græcæ originis. vide II. Macc. vi. & ibi dicta.

ὁ ἀρχιερεὺς ἡρώδης καὶ κύριον.) eius res narrantes vt supra v. 42.

21. ἐπέστρεψεν] conuerterunt se. Actium pro reciproco.

23. ἰδὼν τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ] per gratiam Dei intellige hic incrementum Ecclesiæ.

τῇ προθέσει καὶ καρδίᾳ] firmo proposito: quomodo προθέσις sumitur etiam II. Timoth. iii. 10.

25. ἀναζητήσαντα Σαῦλον] amicum veterem & beneficio à se affectum. supra ix. 27.

26. χρηματίσαι τε πτωχῶν] χρηματίσαι pro nominari est vox melioris Græcitatæ, quam & Polybius non semel usurpat, scriptor Lucæ lectus, & Paulus Rom. viii. 7.

ἐν Ἀντιοχείᾳ] Vbi sedes fuerat regni eius quod Magog Ezechiel, Septentrionale Danieli, & euersum erat ante aduentum Christi secundum oracula.

Χριστιανούς] Græcorum more qui à magistris discipulos nominabant, vt Pythagoreos, Platonicos, Aristotelicos, Epicureos.

28. Ἀγαθός] נָכוֹן vnde Græcum ἀγαθός.

ὅς τις καὶ ἐγγύετο ὅτι Κλαυδίου Καίσαρος] meminere Suetonius & Dion Claudio: & Iosephus xx. 2.

29. ὥστε ἵκνυτο πρὸς] כִּמְצָאָהוּ. Leuit. xxv. 28.

εἰς δακνόναν] ad leuamentum pauperum. id δακνόνια dicitur supra vi. 1. Rom. xii. 7. II. Cor. viii. 4. ix. 1. 12. 13. ix. 8.

τοῖς κατωκοῦσιν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἀδελφοῖς] qui pauperes ferme erant. Quare sæpe eos Paulus modo Achæis, modo Macedonibus commendat.

30. πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους] Hæc prima est presbyterorum in Ecclesia mentio. Iudæis ὀνόματι dicti, non solum qui iudiciis publicis, sed & qui Synagogis singulis præerant. presbyteros vertit lex secunda Codice Theodosiano de Iudæis: in alia lege dicuntur Patres Synagogarum. Totum autem regimen Ecclesiarum Christi, conformatum fuit ad Synagogarum exemplar. Sed & apud Græcos πρεσβυτέρους καὶ τοὺς αἰεῖτους καὶ τοὺς γέροντας εἰώθεισαν αἱ

παλαιοὶ λέγουσιν, ait Halicarnassensis Dionysius libro. 11.

ἡ γὰρ χεῖρὸς Βαρνάβα & Παύλου] per Paulum & Barnabam eo missos. pro per
Hebræi dicunt כַּיָּב.

CAPVT XII.

ΕΡΕΒΑΛΕΝ Ἡρῴδης ὁ βασιλεὺς τὰς χεῖρας] Hebræum est כַּיָּבָה, quod sæpe vertitur ἐπιβάλλειν χεῖρα, nonnunquam ἐπιτείνειν, & significat studium alicui rei impendere, Gen. III. 22. Deut. XII. 7. & alibi. Herodem hic recte Syrus explicat Agrippam, filium nempe magni Herodis, ex qua familia quotquot erant, communi nomine Herodes vocabantur. κακῶσαι πᾶς] solet sic verti כַּיָּב Hebræum.

2. ἀνείλε ὃ Ἰάκωβον τὸ ἀδελφὸν Ἰωάννου μαχάρα] filium Zebedæi; ὃν βροτῆα id est, eximium inter Apostolos, eoque Herodi suspectiorem. ita contigit ei calix ille de quo Christus erat locutus Matth. XX. 23. Gladio autem, quia antiquitus reges hoc solo supplicio in fontes utebantur. Hæc Hierosolymis acta sunt. Nam præter alias tetrarchias etiam Iudæam proprie dictam à Claudio Agrippa accepit, teste Iosepho XIX. 4. vide infra 19.

3. καὶ ἰδὼν ὅτι ἀρέσόν ἐστι τοῖς Ἰουδαίοις] Herodis posteri, Herodis magni exemplo omnes actus suos in id dirigebant, partim ut Cæsaribus, partim ut populo Iudaïco grati essent, rectumne esset quod agerent, an non, plane securi.

ᾠροσέδετο συλλαβεῖν καὶ Πέτρον] locutio Hebræa, qualis Lucæ. XX. 12. & alibi.

4. ἦσαν ὃ ἡμέραι τῷ Ἀζύμων] initium τῆς ἑορτῆς siue octo dierum. Azyrna incipiunt ante Pascha, ut diximus ad Matth. XXVI. 18.

τέσσαροι τετράδοις] in Glossis: τετράδων quaternio. quaterni per vices eum seruabant.

βουλόμηνος μὲν τὸ Πάσχα ἀναγαγεῖν αὐτόν] post diem eum, quo agnus edebatur, qui ob lætitiā exemptus suppliciiis. Vide quæ ad Matth. XXVI. 5. Ἀναγαγεῖν hic, & mox προάγειν, est producere, publico ostendere.

6. κοιμάμηνος μετὰ δύο σπαπτῶν] Vides quam anxie sit custoditus, ut cui ne cubare quidem soli licuerit: quique non vna catenâ vinc-tus fuerit, sed duabus: & præter hæc ad fores aliis appositis custodibus.

7. ἐπέση] idem loquendi genus, quod Luc. II. 9. & XXIV. 4.

καὶ φῶς ἔλαμψεν ἐν τῇ οἰκίᾳ] ut supra IX. 3.

παύσας ὃ τὸ πλῆθος τῶν Πέτρον] ut solent qui aliquem volunt excitare.

8. περιέζωσαι] adstringe tunicam: ut erat moris. Ierem. XIII. 1. cubauerat Petrus in tunica.

καὶ ἐπόδησαι τὰ σανδάλιά σου] Vide quæ diximus ad Marcum. XII. 8.

περιβαλεῖν τὸ ἱμάτιόν σου] iam & pallium impone tunicæ: ut exituri solent.

9. οὐκ ἦδει ὅτι ἀληθεὺς ἔστι π' ἡνὸς ἀπὸ τοῦ ἀγγέλου, ἐδόκει δὲ ὅραμα βλέπειν]
Admetus apud Euripidem:]

ὦ θεοὶ τί λέξω; θυμὸν ἀνέλπισον τόδε.

Γυνῆκα λούσω τλῶδ' ἐμὴν ἐπιτύμως,

ἢ κέρτος μου θεοῦ πρὸς ἐμπλήσει χαρὰ;

deinde:

Ὅρα γὰρ μή τι φάσμα νεπτέρον τόδε;

10. διγδόντες δὲ περὶ τὴν φυλακὴν] Custodiam Latinus, recte: Suidas: κρουσθῆναι τὸ πρὸς δεσμωτηρίῳ ἐπιχειρῶν σπασθῆναι. Nec aliter Hesychius.

τλῶ φέρουσιν εἰς τλῶ πόλιν] E carcere in ipsam urbem Hierosolymorum.

ἥτις ἀπομάτη λυοίχῃ αὐτοῖς] ἀπομάτης fieri dicitur quod fit sine labore humano. vide Marci i v. 28. Leuit. xxv. 5. II. II. Reg. xix. 29. sic ἀποδάκτων vocat Homerus eum, quem Deus docuit. sic ἀπομάτη πύρα, Sap. xvii. 6.

11. ἡνὸς ἐν ἑαυτῷ] vbi ad se redierat, stupore excusso.

νυν οἶδα ἀληθεῶς, ὅτι ἐξαπέστειλεν ὁ Κύριος τὸν ἀγγέλον αὐτῷ καὶ ἐξείλετό με ἐκ χειρὸς Ἡρώδου] sentiebat in se impletum, quod dixerat Esaias. 21. 14.

καὶ πάσης περιουσίας τῆς λαοῦ τῆς Ἰερουσαλὴν] non eorum tantum qui Hierosolymis habitabant, sed & qui Paschatis causa eò conuenerant.

12. συνιδόντες] Considerato vbi locorum esset, quaesivit proximam domum fidorum sibi.

ἐπὶ τῇ οἰκίᾳ Μαρίας τῆς μητρὸς Ἰωάννου τοῦ ἐπηχελουμνῆος Μάρκου] Mater hic à filio vt notiore appellatur. Sic Matth. xx, 20. xxvii, 55. Marci xv, 40. Iohannem autem hunc Marcum cur alium esse putem ab eo qui scripsit Euangelium, dixi ad initium illius Euangelij.

οὗ ἦσαν ἱκανοὶ συνιδεοισμῶν καὶ περιουσιῶν] multi enim cœtus & multis in domibus habebantur.

13. τλῶ θύραν τῆς πυλῶνος] ostium illud quo area domui præiacens claudabatur. Vide supra x, 17. Matth. xxv, 1, 7.

περὶ ἧλθε παρ' αὐτοῦ ὑπακοῦσαι] Venit vt ex voce cognosceret, quis esset, ne quem temere admitteret.

ὀνόματι Ρόδῃ] Hebraice רודא Cant. II. 1. multa mulierum nomina à floribus, herbis, arboribus, vt Susanna à lilio, Hadesa à myrto. Græcum nomen Ρόδῃ est etiam in Menandri fragmentis.

15. ὁ ἀγγέλους αὐτῷ ἔειπεν.] Ex opinione magistrorum, de qua diximus ad Matth. xviii, 10. Vide Gen. xlvi, 16.

17. καὶ αὐτοῖς τῇ χειρὶ] vox est bene Græca, quam & alibi Lucas usurpat xiii, 16. xix, 33. xxi, 40. Ovidius autem ita circumscribit:

---qui postquam voce manuque

Murmura compressit.

Persius:

—Calidæ fecisse silentia turbæ

Maestate manus.

Heliodorus: τλῶ χεῖρα περιουσίας πρὸς ἡσυχίαν τὸ κλυδωνιον τῷ δήμῳ κατέτελλε.

σὺν] id est, εἰς τὸ σὺν.

ἀπαγγέλατε Ἰακώβῳ] fratri, id est, consanguineo Domini, cuius est quam habemus epistola. Iosephus hunc vocat, τὸν ἀδελφὸν τῷ Ἰησοῦ λεγομένου Χριστοῦ. Ἰακώβος ὄνομα αὐτοῦ. Antiquæ historiæ xx, 8.

17. καὶ τοῖς ἀδελφοῖς] iis qui in eo loco tunc non aderant. multis enim in locis cœtus habebant, ne nimia multitudo in vnum conglobata suspēctiores eos faceret.

καὶ ὁρῶντων ἐπορεύθη εἰς ἕτερον τόπον] ne forte ibi quo multi conuenerant quæreretur.

19. ἀνακείνας τοὺς φύλακας] Quæstione de eis habita. Vide supra iv, 9. & infra xxviii, 18. & xxv, 26.

ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι] Romano more hoc dixit Lucas: duci iussit, nempe ad supplicium. Seneca de ira, l. 16. *Confundit tribunal furens Piso, ac iubet duci vtrumque.*

καὶ κατελθὼν ἀπὸ τῆς Ἰερουσαλὴμ εἰς τὴν Καισάρειαν] Huius itineris meminit & Iosephus xix, 7.

20. θυμομαχῶν] Hanc quoque vocem de Polybio sumpsit Lucas. vtitur & Diodorus Siculus, & alij, significatque, pugnaturire.

Τυρίοις & Σιδωνίοις] Quæ ciuitates tunc sub Romanis erant, sed cum vmbra aliqua libertatis.

ἐμυσμαθὼν ὃ παρήσαντες αὐτὸν] Legati ex communi vtriusque ciuitatis decreto.

τὸν ὅτι τῷ κοίτωνος τῷ βασιλέως] Hoc officio fungentes Suetonius & in Nerone & in Domitiano cubicularios vocat, quo nomine etiam de priuata domo agentes vtuntur Cicero & Iurisconsultus Alfenus. Dicunt & Græci posteriores κοῦβικολάριοι, vt Leontius Scholasticus in Epigrammate, Cedrenus, Menander protector, Etymologici scriptor. Codinus dixit κοῦβινάριον.

ὅτι τὸ ἔξωθεν αὐτῶν τὴν χώραν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς] Territorium Sidonis & Tyri angustius erat, quam vt illas ciuitates populosas alere frumento suo & vino posset. itaque opus habebant ex Iudæa, Galilæa, & aliis regionibus. quæ Herodis erant, talia coëmere. Vide quæ diximus ad Esaiam xxiii. 18.

21. Τεττῇ ἡμέρᾳ] die ad hoc constituta, secunda nempe ludorum, quos exhibebat in honorem Claudij Cæsaris. ita Iosephus xix. 7.

ἐνδυσάμενος ἐσθῆτα βασιλικὴν] Ex argento rara arte textam, quæ solis radiis in eam incidentibus splendorem de se edebat admirabilem: idem Iosephus.

καὶ καθίστας ὅτι τῷ βήματι] βῆμα hic est suggestum positum in theatro, vt ex Iosepho discimus. omnis locus editior βῆμα Græcis dicitur, vt & Syris בֵּימָה, qua voce Syrus interpres hic vtitur.

ἐδημηγόρει πρὸς αὐτοὺς] singulari quadam facundia.

22. ὃ ὃ δῆμος ἐπεφώνει] principium facientibus aulæ assentatoribus.

Θεοῦ φωνὴ καὶ οὗτος ἀνθρώπου] Hebræi eam reuelationem quæ per vocem

siebat, vocabant **בֵּת קוֹר**, qua voce hic Syrus utitur. id his verbis Herodi tribuunt assentatores, **Θεὸν προσκαυχόμενοι**, ait Iosephus. Non erat Hebræis mos reges Deos appellare ob periculum vocis, cunctis ferme circum populis, reges partim viuos, partim mortuos, colentibus honore eo, qui diis erat proprius. in collegio toto senatorum, non idem erat periculi. itaque eos, non autem reges, inuenimus dictos **ἱελεῖς**.

23. **καὶ ὁ πᾶς ὁ λαὸς ἔπαυσε**] Graui dolore circa cor, & per ventrem omnem. sic Iosephus. in morbis immittendis sæpe Angelorum ministerio Deus utitur. Exod. xii. 27. ii. Sam. xxiv. 16.

ἀνθ' ὧν οὐκ ἔδωκε τὴν δόξαν τῷ Θεῷ] non reliquit Deo illibatum suum honorem. non fecit quod Petrus supra x. 26: & Paulus & Barnabas infra xiv. 14. 15.

καὶ ἡνὸς οὐκ ἔδωκε τὴν δόξαν τῷ Θεῷ] Ad exemplum Antiochi. ii. Macc. ix. 9. ostendit sic Deus iis qui plus homine spirant, homines eos esse, id est, vermium escam.

ἐξέφυγεν] **עָפָה** ut supra v. 5.

24. **ὅς τ' ἔλαβεν τὴν χάριν καὶ τὴν δύναμιν**] multa hominum fruge: verbum enim Evangelicum germini comparatur.

25. **πληροῦσαντες τὴν δακρυονίαν**] cum subuenissent pauperibus Iudææ, ex pecunia Antiochiæ collecta. supra xi. 29. 30.

Ἰωάννης ὁ ἐπικληθέντα Μάρκον] de quo supra 12.

CAPVT XIII.

ΑΤΑ' τὴν οὐσαν ἐκκλησίαν] in ea quæ ibi erat Ecclesia Christianorum.

Προφῆς] instructi prophetico dono, quod à Malachiæ temporibus ad tempora Christi cessauerat. Tales, qualis Cæsareæ Agabus.

καὶ διδάσκαλος] sicut in Synagogis primus senum is erat, qui docebat populum & **רבי** aut **מנה** vocabatur, ita in Ecclesia Christiana **τῷ πρεσβυτέρῳ** idem erat munus: iidem sunt **πρεσβύτεροι οἱ κοπιῶντες ἐν λόγῳ**. i. Tim. v. 17. In magnis vrbibus, qualis Antiochia, sicut multæ erant Iudæorum Synagogæ, quia omnes in vnum locum coire non poterant, tantis spatiis diuisi, ita plures Christianorum conuentus: singulis suus magister, qui & **κατ' ἐξοχὴν** dictus **ἐπίσκοπος**, sicut Hebræis **הגדול הקדוש**. in rebus magnis magistri ex omnibus vrbis regionibus coibant: ut hic.

Συμεὼν ὁ καλούμενος Νίγερ] cognomen Latinum ei à Romanis datum. Habes nomen idem in Discoridis initio. Etiam imperij affectator quidam sic dictus.

Μανὰς τε] **מנחם** in libro Iuchasim. Græca vox nulla in **μ** terminatur.

Non obseruarunt id LXX qui Iudæis scribebant. At Lucas qui etiam oru Græcis scribebat μ mutauit in ν vicini soni literam.

Ἡρώδης τὸ τετάρτος] Agrippæ minoris, qui, filius illius Agrippæ, cuius mors iam narrata, non Iudææ ut puto, sed Chalcidi primum, deinde & aliis quibusdam regionibus præfuit, tetrarchæ nomine.

συτρετός] συτρετός hic collactarius vertitur a Latino interprete, ut & in Glossis. Exitat vox collactanei apud Vlpianum in L. 51. collactaneus D. de Manumissis vindicta. de femina, collacteam dixere Iuuenalis & Capella. At vocabulum συτρετός latius patet, significatque eum qui a prima ætate cum altero educatus est: ut II. Macc. IX. 29. atque ita videntur Plato, Plutarchus & alij. nec aliter hic accepit Syrus.

2. λειτουργοῦσιν ὃ ἀντίρ] verbum λειτουργῶν satis late patet, sed cum addatur ieiunium, recte puto Syrum & Arabem hoc loco hanc vocem sumpsisse in precandi sensu: coniungi enim solent preces & ieiunium, Matth. XVII. 21. Marc. IX. 29. Luc. II. 37. infra XIV. 23. I. Cor. VII. 5. ideoque ἡδὲ Hebræum modo vertitur λειτουργῶν: modo προσέειπεν.

εἰπε τὸ ἀνδύα τὸ ἄριστον] per Prophetas istos.

ἀπολείπατε δὴ μοι] tanquam primogenitos. Nam in lege de primogenitis Exodi XIII. II est ἀπολείψαι.

εἰς τὸ ἔργον ὃ προεκήρυμα ἔστι] id est, πρὸς ὃ προεκήρυμα ἔστι. vocare hic est destinare.

3. ἐπιθέντες τὰς χεῖρας αὐτοῖς] inuocantes Dei opem ad impositum ipsis ministerium. vide supra VI. 6.

ἀπέλυσαν] id est, vale illis dixerunt. sic Matth. XIV. 15. 22. 23. XV. 23.

4. κατήλθον εἰς τὴν Σαλαμίνα] ibi quoque visuri extinctum regnum Magog. ut supra diximus XI. 25.

5. ἐν Σαλαμῖνι] in vrbe quam Teucer ex patris suæ dixit nomine,

Ambiguam tellure noua Salamine fucuram,

ut canit Horatius.

ἐν ταῖς συναγωγαῖς ἔπ' Ἰουδαίαν] multi in Cypro Iudæi. Hieronymus in Chronico Eusebij ad tempora Traiani: *Salaminam Cypri intersectis in ea gentibus, subvertere Iudæi.*

εἶχεν ὃ καὶ Ἰωσήφ] Marcum cognomine, de quo supra XII. 25.

ὕπαινετόν] obeuntem munera minora, ut in Ecclesia Diaconi. Vide quæ ad Lucam IV. 20.

6. διηλθόντες ὃ τὸ ὄριον] in Manuscripto ὅλιν τὸ ὄριον, quia ab oriente, ad occidentem vsque venerant.

ἀρχὴ πάρος] destruaturi Veneris cultum.

ὃ ὄνομα Βαρϊονῆς] filius Iesu siue Iosux alicuius. talia nomina sunt Barjona, Bartholomæi, aliaque facta πατρωνυμῶς.

7. καὶ αἰδοπάτω] Est καὶ ἄρχιεπισ. proprie enim qui Cypro præerat vocabatur αἰπεραρχός. Sed non mirum est Græcos ita permiscuisse, aut potius,

vt egregij erant adultores, nomen quam honorificentissimum dedisse prouinciarum rectoribus. Generale nomen est præsidis: quo & hic Latine vti licet.

8. Εἰλύμας] Hoc alterum erat nomen illi, qui modo dictus Bariesus.

ὁ μᾶζος οὕτω γὰρ μετερμηνεύει τὸ ὄνομα αὐτοῦ] id est, εἰλύμας significat μᾶζον, nempe Arabum lingua. nam מלך magi. Vnde Arabem hunc fuisse non male conieccheris. Vide quæ diximus ad Matth. II. I.

ἐπιτρέψαι τὸ αὐτοπαύειν ἀπὸ τῆς πίστεως] impedire ne crederet Evangelio.

9. Σαῦλος ὃς καὶ Παῦλος] id est, qui, ex quo cum Romanis conuersari cœpit, hoc nomine à suo non abludente, cœpit à Romanis appellari: sic qui Iesus Iudæis, Græcis Iason: Hillel Pollio: Onias, Menelaus: Iakim Alcimus. Apud Romanos Silas, Siluanus, vt notauit Hieronymus Pasides, Panfa, vt Suetonius in Crassitio: Diocles, Diocletianus: Biglinitza, soror Iustiniani, Romane Vigilantia: sic & nomina Persica à Græcis nonnihil immutari dixit Strabo. libro XII. idemque nunc facere Turcas Leunclauius.

καὶ ἀπένιστος εἰς αὐτὸν] vide supra III. 12. VI. 15.

10. καὶ πάσης ψευδοργίας] in Glossario: ψευδοργία falsum. infra XVIII. 14. habemus ψευδοργίμα quo nomine Plutarchus vocat falsi testamenti fabricationem.

καὶ Διαβόλου] diaboli ingenium referens. Vide Ioh. VIII. 44.

οὐ πάντῃ δὲ σπέρματι τὰς ὁδοὺς κυεῖν τὰς ὁδοὺς] Transfuertere Tertullianus. id vero est ex transfuerso aliquid obijcere, quo minus iter peragi possit. Vide quæ diximus supra VII. 81.

11. ἡ χεὶρ τοῦ κυρίου ἐπὶ σε] Manus Domini, quamuis potentem actionem significat in bonum vel malum, sed hic in malum: & ἐπὶ valet idem quod particula ἔ Ruth. I. 13.

ἐπέπεσεν ἐπὶ αὐτὸν ἀχλὺς καὶ σκότος] duabus vocibus expressit Hebræam סנוור. Gen. XIX. II. II. Sam. VI. 18.

ἐξήτει χειραγωγοῖς] vide supra IX. 8.

ἐπίστυσε] credidit Evangelio: neque tamen se abdicauit magistratu: quod si factum fuisset, non reticuisset id Lucas.

13. εἰς Πέργην τὴν Παμφυλίας] celebrem Dianæ templo, vt Mela nos docet. ita vbique manum cum idolis conferebant Apostoli.

ἀποχωρήσας ἀπὸ αὐτῶν] nempe laboris & periculorum fugiens, vt hic aiunt Græci scriptores. Vide infra XV. 38.

14. εἰς Ἀντιόχειαν τὴν Πισιδίας] non illam Syriæ de qua supra. de hac vide Strabonem libro XII. hic Apostolus intrare incipit eas partes in quibus Gog regnauerat, & destructus fuerat.

15. καὶ ὅτι τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν] More recepto ab Esdræ temporibus, vt præter particulas de lege, quod vetus erat, etiam de prophetis particula aliqua sabbatis singulis legeretur.

οἱ ἀρχισυνάγωγοι] **סוֹדֵי פְּרִנְסִים** siue **סוֹדֵי פְּרִנְסִים**, quorum princeps κατ' ἑξοχὴν, ὁ ἀρχισυνάγωγος **הַקֹּהֵן שָׂרָא**.

εἰ ἐστὶ λόγος ἐν ὑμῖν ὡς ἀκλήσεως] id est, Prophetiæ. Vide quæ diximus supra IV. 36.

16. καὶ κατὰσείσεις τῇ χειρὶ] Repete quæ dicta supra XII. 17.

16. καὶ οἱ φοβέμενοι τὸ Θεόν] id est, οἱ σεβόμενοι τῷ ἐγγλύων. infra XV II. 4.

17. ὁ Θεὸς τῷ λαῷ τούτῳ] Hoc dicit Pisidis, Iudæos digito monstrans.

ἐξέλεστο τοῖς πατέρας ἡμῶν] non vulgaribus beneficiis affecit.

καὶ τὸ λαὸν ὑψώσεν] id est, in gratia apud regem eos constituit per Iosephum.

ἐν τῇ παρυσίᾳ ἐν γῇ Αἰγύπτῳ] durante incolatu ipsorum in Ægypto. παρυσία Hebraïce **מִנְיָ**, ut Gen. XXV III. 4.

καὶ μὲν βεαχόνος ὑψίστου ἐξήγαγον αὐτοὺς ἐξ αὐτῆς] Ex verbis Dei Exod. VI. 6.

18. παταγοντῶσιν τὸν χρόνον] idem sensus Pl. XC V. 10.

ἐξοποφόρησεν αὐτοὺς] ingratos eorum mores pertulit. Vox hæc est ex LXX Deut. I. 32. ubi Lucas recte legit ἐξοποφόρησέ σε, & non ζοποφορήσει σε. in Hebræo enim est **נָשָׂא**, id est, pertulit te: in Chaldæo **סִבַּר**. Est vox ζοποφορεῖν bene Græca: Cicero ad Atticum XIII. 29. In hoc τὸν τύπον μου πρὸς θεῶν ζοποφόρησον.

19. ἔθνη ἑπτὰ] Sex nominantur, Exodi. III. 8: Cananæi, Hitthæi, Amorrhæi, Perizæi, Heuæi, Iebusæi. Sed addendi his Girgazeni **גִּרְגָּזִי** ex Neh. IX. 8. quos in Africam iuisse aiunt Hebræi. Et eos nominat in Africanis rebus Procopius, Vandalicorum II.

κατεκληρονόμησεν αὐτοῖς τὸν γλῶσσόν αὐτῶν] sic habent libri antiquiores, etiam ille in Anglia. alij κατεκληροδότισεν. Nihil refert. Nam **לָקַח** in piel aut **לָקַח** in Hiphil, modo vertitur κατεκληρονομεῖν ut Deut. III. 28. Iosua XIV. 2. & alibi, modo κατεκληροδοτεῖν ut Deut. I. 38. Ios. XIX. 51.

20. καὶ μὲν ταῦτα ὡς ἔπειτα τετρακοστοὶς & πενήκοντα] Rectius codex ille in Anglia, & alij quibus usus est interpretes Latinus, illa ὡς ἔπειτα τετρακοστοὶς καὶ πενήκοντα connectunt cum præcedentibus: & deinde ponunt καὶ ταῦτα. Anni autem illi ferme quadringenti & quinquaginta incipiunt ab exitu ex Ægypto, desinunt in illud tempus quo David ex Sione eiecit Iebusæos. Tantum temporis impensum fuit ad collocandam gentem Hebræam in illis sedibus. Solomon anno ab exitu quadringentesimo octuagesimo Templum condidit. I. Reg. VI. 1. Regnavit autem David per annos ferme quadraginta. II. Sam. V. 5.

ἐδωκεν αὐτοῖς ὡς Σαμουὴλ τῷ Προφῆτῳ] quasi dictatores cum potestate, non & cum pompa regia. Vide quæ ad librum Iudicum diximus.

21. ἀπὸ ποθεν] Et inde, id est, ab ipso. sic Cicero: fore unde discerem neminem pro à quo discerem: & Virgilius: genus unde Latinum, id est, à quo. apud Terentium: unde petitur, id est, reus à quo petitur.

ἠθέσαντο βασιλεῖα] Hoc voluerunt, idque cùm adhuc prophetam haberent, id est, Deum ipsum à quo regerentur.

ἀνδρα ἐκ φυλῆς Βενιαμὴν] Ex qua erat & hic melior illo Saul, regnum sub Christo adeptus maximum, destructor mysticus Amalecitarum, mori paratus pro populo Dei, reiectus, non ut ille à Deo, sed à suis popularibus, Dei nomen obtendentibus.

ἐπὶ πасаράκοντα] hoc referendum est ad id quod præcessit ἕως Σαμουὴλ τῷ παρθένου: cæteris velut per parenthesis interiectis: ut intelligatur Samuel munere suo prophetico functus, partim ante Saulis regnum, partim dum consiliis Saulem rexit, simul x l. nam quatuor tantum ante mortem Saulis mensibus creditur Hebræis mortuus Samuel. ita Samuel velut alter Moses curando populum Moysi æquavit tempora.

22. καὶ μετὰ σῆσας αὐτὸν] id est, amoto è rebus humanis: non enim ante Davidi regnum promissum tradere Deus voluit, quam mortuus esset Saul. sic μετὰ σῆσας dicitur qui obiit. II. Macc. x l. 23. & μετὰ πένδεθ' qui ex rebus humanis aufertur. Hebr. x l. 5.

ἤγαγεν αὐτοῖς τὸ Δαβὶδ] ἔγειρεν, conspiciendum dedit.

ὁ δὲ ἐγεν Δαβὶδ] Ps. lxxxix. 21.

ἀνδρα καὶ τὸν καρδίαν μου] id est, mihi gratissimum. vide supra vii. 46. aliis verbis exprimit quod in Psalmo præcesserat, *electum de populo*.

ὃς ποιῆσεν πάντα τὰ δειλήματά μου] nempe in regendo populo. idem est quod dicitur Ps. lxxviii. 72.

23. οὗτου ὁ Θεὸς ὤκνησεν τὸ σπέρματός.] Matth. i. l. Luc. i. 32.

καὶ τὸν ἐπαγγελίαν] I. Dan. xvii. 12. 14. Ps. lxxxix. 37. Ierem. xxiii. 5. Mich. vii. 2.

ἤγαγε] Hoc exscriptores posuere ex eo quod antecessit de Dauide. at Manuscriptus in Anglia & alij libri perueteres habent ἤγαγε, quomodo Hebræum הֵבִיא est, fecit venire. Ioh. i. 8. I. Ioh. i. 10. Ioh. i. 11. Ioh. i. 12. Ioh. i. 13. Ioh. i. 14. Ioh. i. 15. Ioh. i. 16. Ioh. i. 17. Ioh. i. 18. Ioh. i. 19. Ioh. i. 20. Ioh. i. 21. Ioh. i. 22. Ioh. i. 23. Ioh. i. 24. Ioh. i. 25. Ioh. i. 26. Ioh. i. 27. Ioh. i. 28. Ioh. i. 29. Ioh. i. 30. Ioh. i. 31. Ioh. i. 32. Ioh. i. 33. Ioh. i. 34. Ioh. i. 35. Ioh. i. 36. Ioh. i. 37. Ioh. i. 38. Ioh. i. 39. Ioh. i. 40. Ioh. i. 41. Ioh. i. 42. Ioh. i. 43. Ioh. i. 44. Ioh. i. 45. Ioh. i. 46. Ioh. i. 47. Ioh. i. 48. Ioh. i. 49. Ioh. i. 50. Ioh. i. 51. Ioh. i. 52. Ioh. i. 53. Ioh. i. 54. Ioh. i. 55. Ioh. i. 56. Ioh. i. 57. Ioh. i. 58. Ioh. i. 59. Ioh. i. 60. Ioh. i. 61. Ioh. i. 62. Ioh. i. 63. Ioh. i. 64. Ioh. i. 65. Ioh. i. 66. Ioh. i. 67. Ioh. i. 68. Ioh. i. 69. Ioh. i. 70. Ioh. i. 71. Ioh. i. 72. Ioh. i. 73. Ioh. i. 74. Ioh. i. 75. Ioh. i. 76. Ioh. i. 77. Ioh. i. 78. Ioh. i. 79. Ioh. i. 80. Ioh. i. 81. Ioh. i. 82. Ioh. i. 83. Ioh. i. 84. Ioh. i. 85. Ioh. i. 86. Ioh. i. 87. Ioh. i. 88. Ioh. i. 89. Ioh. i. 90. Ioh. i. 91. Ioh. i. 92. Ioh. i. 93. Ioh. i. 94. Ioh. i. 95. Ioh. i. 96. Ioh. i. 97. Ioh. i. 98. Ioh. i. 99. Ioh. i. 100. Ioh. i. 101. Ioh. i. 102. Ioh. i. 103. Ioh. i. 104. Ioh. i. 105. Ioh. i. 106. Ioh. i. 107. Ioh. i. 108. Ioh. i. 109. Ioh. i. 110. Ioh. i. 111. Ioh. i. 112. Ioh. i. 113. Ioh. i. 114. Ioh. i. 115. Ioh. i. 116. Ioh. i. 117. Ioh. i. 118. Ioh. i. 119. Ioh. i. 120. Ioh. i. 121. Ioh. i. 122. Ioh. i. 123. Ioh. i. 124. Ioh. i. 125. Ioh. i. 126. Ioh. i. 127. Ioh. i. 128. Ioh. i. 129. Ioh. i. 130. Ioh. i. 131. Ioh. i. 132. Ioh. i. 133. Ioh. i. 134. Ioh. i. 135. Ioh. i. 136. Ioh. i. 137. Ioh. i. 138. Ioh. i. 139. Ioh. i. 140. Ioh. i. 141. Ioh. i. 142. Ioh. i. 143. Ioh. i. 144. Ioh. i. 145. Ioh. i. 146. Ioh. i. 147. Ioh. i. 148. Ioh. i. 149. Ioh. i. 150. Ioh. i. 151. Ioh. i. 152. Ioh. i. 153. Ioh. i. 154. Ioh. i. 155. Ioh. i. 156. Ioh. i. 157. Ioh. i. 158. Ioh. i. 159. Ioh. i. 160. Ioh. i. 161. Ioh. i. 162. Ioh. i. 163. Ioh. i. 164. Ioh. i. 165. Ioh. i. 166. Ioh. i. 167. Ioh. i. 168. Ioh. i. 169. Ioh. i. 170. Ioh. i. 171. Ioh. i. 172. Ioh. i. 173. Ioh. i. 174. Ioh. i. 175. Ioh. i. 176. Ioh. i. 177. Ioh. i. 178. Ioh. i. 179. Ioh. i. 180. Ioh. i. 181. Ioh. i. 182. Ioh. i. 183. Ioh. i. 184. Ioh. i. 185. Ioh. i. 186. Ioh. i. 187. Ioh. i. 188. Ioh. i. 189. Ioh. i. 190. Ioh. i. 191. Ioh. i. 192. Ioh. i. 193. Ioh. i. 194. Ioh. i. 195. Ioh. i. 196. Ioh. i. 197. Ioh. i. 198. Ioh. i. 199. Ioh. i. 200. Ioh. i. 201. Ioh. i. 202. Ioh. i. 203. Ioh. i. 204. Ioh. i. 205. Ioh. i. 206. Ioh. i. 207. Ioh. i. 208. Ioh. i. 209. Ioh. i. 210. Ioh. i. 211. Ioh. i. 212. Ioh. i. 213. Ioh. i. 214. Ioh. i. 215. Ioh. i. 216. Ioh. i. 217. Ioh. i. 218. Ioh. i. 219. Ioh. i. 220. Ioh. i. 221. Ioh. i. 222. Ioh. i. 223. Ioh. i. 224. Ioh. i. 225. Ioh. i. 226. Ioh. i. 227. Ioh. i. 228. Ioh. i. 229. Ioh. i. 230. Ioh. i. 231. Ioh. i. 232. Ioh. i. 233. Ioh. i. 234. Ioh. i. 235. Ioh. i. 236. Ioh. i. 237. Ioh. i. 238. Ioh. i. 239. Ioh. i. 240. Ioh. i. 241. Ioh. i. 242. Ioh. i. 243. Ioh. i. 244. Ioh. i. 245. Ioh. i. 246. Ioh. i. 247. Ioh. i. 248. Ioh. i. 249. Ioh. i. 250. Ioh. i. 251. Ioh. i. 252. Ioh. i. 253. Ioh. i. 254. Ioh. i. 255. Ioh. i. 256. Ioh. i. 257. Ioh. i. 258. Ioh. i. 259. Ioh. i. 260. Ioh. i. 261. Ioh. i. 262. Ioh. i. 263. Ioh. i. 264. Ioh. i. 265. Ioh. i. 266. Ioh. i. 267. Ioh. i. 268. Ioh. i. 269. Ioh. i. 270. Ioh. i. 271. Ioh. i. 272. Ioh. i. 273. Ioh. i. 274. Ioh. i. 275. Ioh. i. 276. Ioh. i. 277. Ioh. i. 278. Ioh. i. 279. Ioh. i. 280. Ioh. i. 281. Ioh. i. 282. Ioh. i. 283. Ioh. i. 284. Ioh. i. 285. Ioh. i. 286. Ioh. i. 287. Ioh. i. 288. Ioh. i. 289. Ioh. i. 290. Ioh. i. 291. Ioh. i. 292. Ioh. i. 293. Ioh. i. 294. Ioh. i. 295. Ioh. i. 296. Ioh. i. 297. Ioh. i. 298. Ioh. i. 299. Ioh. i. 300. Ioh. i. 301. Ioh. i. 302. Ioh. i. 303. Ioh. i. 304. Ioh. i. 305. Ioh. i. 306. Ioh. i. 307. Ioh. i. 308. Ioh. i. 309. Ioh. i. 310. Ioh. i. 311. Ioh. i. 312. Ioh. i. 313. Ioh. i. 314. Ioh. i. 315. Ioh. i. 316. Ioh. i. 317. Ioh. i. 318. Ioh. i. 319. Ioh. i. 320. Ioh. i. 321. Ioh. i. 322. Ioh. i. 323. Ioh. i. 324. Ioh. i. 325. Ioh. i. 326. Ioh. i. 327. Ioh. i. 328. Ioh. i. 329. Ioh. i. 330. Ioh. i. 331. Ioh. i. 332. Ioh. i. 333. Ioh. i. 334. Ioh. i. 335. Ioh. i. 336. Ioh. i. 337. Ioh. i. 338. Ioh. i. 339. Ioh. i. 340. Ioh. i. 341. Ioh. i. 342. Ioh. i. 343. Ioh. i. 344. Ioh. i. 345. Ioh. i. 346. Ioh. i. 347. Ioh. i. 348. Ioh. i. 349. Ioh. i. 350. Ioh. i. 351. Ioh. i. 352. Ioh. i. 353. Ioh. i. 354. Ioh. i. 355. Ioh. i. 356. Ioh. i. 357. Ioh. i. 358. Ioh. i. 359. Ioh. i. 360. Ioh. i. 361. Ioh. i. 362. Ioh. i. 363. Ioh. i. 364. Ioh. i. 365. Ioh. i. 366. Ioh. i. 367. Ioh. i. 368. Ioh. i. 369. Ioh. i. 370. Ioh. i. 371. Ioh. i. 372. Ioh. i. 373. Ioh. i. 374. Ioh. i. 375. Ioh. i. 376. Ioh. i. 377. Ioh. i. 378. Ioh. i. 379. Ioh. i. 380. Ioh. i. 381. Ioh. i. 382. Ioh. i. 383. Ioh. i. 384. Ioh. i. 385. Ioh. i. 386. Ioh. i. 387. Ioh. i. 388. Ioh. i. 389. Ioh. i. 390. Ioh. i. 391. Ioh. i. 392. Ioh. i. 393. Ioh. i. 394. Ioh. i. 395. Ioh. i. 396. Ioh. i. 397. Ioh. i. 398. Ioh. i. 399. Ioh. i. 400. Ioh. i. 401. Ioh. i. 402. Ioh. i. 403. Ioh. i. 404. Ioh. i. 405. Ioh. i. 406. Ioh. i. 407. Ioh. i. 408. Ioh. i. 409. Ioh. i. 410. Ioh. i. 411. Ioh. i. 412. Ioh. i. 413. Ioh. i. 414. Ioh. i. 415. Ioh. i. 416. Ioh. i. 417. Ioh. i. 418. Ioh. i. 419. Ioh. i. 420. Ioh. i. 421. Ioh. i. 422. Ioh. i. 423. Ioh. i. 424. Ioh. i. 425. Ioh. i. 426. Ioh. i. 427. Ioh. i. 428. Ioh. i. 429. Ioh. i. 430. Ioh. i. 431. Ioh. i. 432. Ioh. i. 433. Ioh. i. 434. Ioh. i. 435. Ioh. i. 436. Ioh. i. 437. Ioh. i. 438. Ioh. i. 439. Ioh. i. 440. Ioh. i. 441. Ioh. i. 442. Ioh. i. 443. Ioh. i. 444. Ioh. i. 445. Ioh. i. 446. Ioh. i. 447. Ioh. i. 448. Ioh. i. 449. Ioh. i. 450. Ioh. i. 451. Ioh. i. 452. Ioh. i. 453. Ioh. i. 454. Ioh. i. 455. Ioh. i. 456. Ioh. i. 457. Ioh. i. 458. Ioh. i. 459. Ioh. i. 460. Ioh. i. 461. Ioh. i. 462. Ioh. i. 463. Ioh. i. 464. Ioh. i. 465. Ioh. i. 466. Ioh. i. 467. Ioh. i. 468. Ioh. i. 469. Ioh. i. 470. Ioh. i. 471. Ioh. i. 472. Ioh. i. 473. Ioh. i. 474. Ioh. i. 475. Ioh. i. 476. Ioh. i. 477. Ioh. i. 478. Ioh. i. 479. Ioh. i. 480. Ioh. i. 481. Ioh. i. 482. Ioh. i. 483. Ioh. i. 484. Ioh. i. 485. Ioh. i. 486. Ioh. i. 487. Ioh. i. 488. Ioh. i. 489. Ioh. i. 490. Ioh. i. 491. Ioh. i. 492. Ioh. i. 493. Ioh. i. 494. Ioh. i. 495. Ioh. i. 496. Ioh. i. 497. Ioh. i. 498. Ioh. i. 499. Ioh. i. 500. Ioh. i. 501. Ioh. i. 502. Ioh. i. 503. Ioh. i. 504. Ioh. i. 505. Ioh. i. 506. Ioh. i. 507. Ioh. i. 508. Ioh. i. 509. Ioh. i. 510. Ioh. i. 511. Ioh. i. 512. Ioh. i. 513. Ioh. i. 514. Ioh. i. 515. Ioh. i. 516. Ioh. i. 517. Ioh. i. 518. Ioh. i. 519. Ioh. i. 520. Ioh. i. 521. Ioh. i. 522. Ioh. i. 523. Ioh. i. 524. Ioh. i. 525. Ioh. i. 526. Ioh. i. 527. Ioh. i. 528. Ioh. i. 529. Ioh. i. 530. Ioh. i. 531. Ioh. i. 532. Ioh. i. 533. Ioh. i. 534. Ioh. i. 535. Ioh. i. 536. Ioh. i. 537. Ioh. i. 538. Ioh. i. 539. Ioh. i. 540. Ioh. i. 541. Ioh. i. 542. Ioh. i. 543. Ioh. i. 544. Ioh. i. 545. Ioh. i. 546. Ioh. i. 547. Ioh. i. 548. Ioh. i. 549. Ioh. i. 550. Ioh. i. 551. Ioh. i. 552. Ioh. i. 553. Ioh. i. 554. Ioh. i. 555. Ioh. i. 556. Ioh. i. 557. Ioh. i. 558. Ioh. i. 559. Ioh. i. 560. Ioh. i. 561. Ioh. i. 562. Ioh. i. 563. Ioh. i. 564. Ioh. i. 565. Ioh. i. 566. Ioh. i. 567. Ioh. i. 568. Ioh. i. 569. Ioh. i. 570. Ioh. i. 571. Ioh. i. 572. Ioh. i. 573. Ioh. i. 574. Ioh. i. 575. Ioh. i. 576. Ioh. i. 577. Ioh. i. 578. Ioh. i. 579. Ioh. i. 580. Ioh. i. 581. Ioh. i. 582. Ioh. i. 583. Ioh. i. 584. Ioh. i. 585. Ioh. i. 586. Ioh. i. 587. Ioh. i. 588. Ioh. i. 589. Ioh. i. 590. Ioh. i. 591. Ioh. i. 592. Ioh. i. 593. Ioh. i. 594. Ioh. i. 595. Ioh. i. 596. Ioh. i. 597. Ioh. i. 598. Ioh. i. 599. Ioh. i. 600. Ioh. i. 601. Ioh. i. 602. Ioh. i. 603. Ioh. i. 604. Ioh. i. 605. Ioh. i. 606. Ioh. i. 607. Ioh. i. 608. Ioh. i. 609. Ioh. i. 610. Ioh. i. 611. Ioh. i. 612. Ioh. i. 613. Ioh. i. 614. Ioh. i. 615. Ioh. i. 616. Ioh. i. 617. Ioh. i. 618. Ioh. i. 619. Ioh. i. 620. Ioh. i. 621. Ioh. i. 622. Ioh. i. 623. Ioh. i. 624. Ioh. i. 625. Ioh. i. 626. Ioh. i. 627. Ioh. i. 628. Ioh. i. 629. Ioh. i. 630. Ioh. i. 631. Ioh. i. 632. Ioh. i. 633. Ioh. i. 634. Ioh. i. 635. Ioh. i. 636. Ioh. i. 637. Ioh. i. 638. Ioh. i. 639. Ioh. i. 640. Ioh. i. 641. Ioh. i. 642. Ioh. i. 643. Ioh. i. 644. Ioh. i. 645. Ioh. i. 646. Ioh. i. 647. Ioh. i. 648. Ioh. i. 649. Ioh. i. 650. Ioh. i. 651. Ioh. i. 652. Ioh. i. 653. Ioh. i. 654. Ioh. i. 655. Ioh. i. 656. Ioh. i. 657. Ioh. i. 658. Ioh. i. 659. Ioh. i. 660. Ioh. i. 661. Ioh. i. 662. Ioh. i. 663. Ioh. i. 664. Ioh. i. 665. Ioh. i. 666. Ioh. i. 667. Ioh. i. 668. Ioh. i. 669. Ioh. i. 670. Ioh. i. 671. Ioh. i. 672. Ioh. i. 673. Ioh. i. 674. Ioh. i. 675. Ioh. i. 676. Ioh. i. 677. Ioh. i. 678. Ioh. i. 679. Ioh. i. 680. Ioh. i. 681. Ioh. i. 682. Ioh. i. 683. Ioh. i. 684. Ioh. i. 685. Ioh. i. 686. Ioh. i. 687. Ioh. i. 688. Ioh. i. 689. Ioh. i. 690. Ioh. i. 691. Ioh. i. 692. Ioh. i. 693. Ioh. i. 694. Ioh. i. 695. Ioh. i. 696. Ioh. i. 697. Ioh. i. 698. Ioh. i. 699. Ioh. i. 700. Ioh. i. 701. Ioh. i. 702. Ioh. i. 703. Ioh. i. 704. Ioh. i. 705. Ioh. i. 706. Ioh. i. 707. Ioh. i. 708. Ioh. i. 709. Ioh. i. 710. Ioh. i. 711. Ioh. i. 712. Ioh. i. 713. Ioh. i. 714. Ioh. i. 715. Ioh. i. 716. Ioh. i. 717. Ioh. i. 718. Ioh. i. 719. Ioh. i. 720. Ioh. i. 721. Ioh. i. 722. Ioh. i. 723. Ioh. i. 724. Ioh. i. 725. Ioh. i. 726. Ioh. i. 727. Ioh. i. 728. Ioh. i. 729. Ioh. i. 730. Ioh. i. 731. Ioh. i. 732. Ioh. i. 733. Ioh. i. 734. Ioh. i. 735. Ioh. i. 736. Ioh. i. 737. Ioh. i. 738. Ioh. i. 739. Ioh. i. 740. Ioh. i. 741. Ioh. i. 742. Ioh. i. 743. Ioh. i. 744. Ioh. i. 745. Ioh. i. 746. Ioh. i. 747. Ioh. i. 748. Ioh. i. 749. Ioh. i. 750. Ioh. i. 751. Ioh. i. 752. Ioh. i. 753. Ioh. i. 754. Ioh. i. 755. Ioh. i. 756. Ioh. i. 757. Ioh. i. 758. Ioh. i. 759. Ioh. i. 760. Ioh. i. 761. Ioh. i. 762. Ioh. i. 763. Ioh. i. 764. Ioh. i. 765. Ioh. i. 766. Ioh. i. 767. Ioh. i. 768. Ioh. i. 769. Ioh. i. 770. Ioh. i. 771. Ioh. i. 772. Ioh. i. 773. Ioh. i. 774. Ioh. i. 775. Ioh. i. 776. Ioh. i. 777. Ioh. i. 778. Ioh. i. 779. Ioh. i. 780. Ioh. i. 781. Ioh. i. 782. Ioh. i. 783. Ioh. i. 784. Ioh. i. 785. Ioh. i. 786. Ioh. i. 787. Ioh. i. 788. Ioh. i. 789. Ioh. i. 790. Ioh. i. 791. Ioh. i. 792. Ioh. i. 793. Ioh. i. 794. Ioh. i. 795. Ioh. i. 796. Ioh. i. 797. Ioh. i. 798. Ioh. i. 799. Ioh. i. 800. Ioh. i. 801. Ioh. i. 802. Ioh. i. 803. Ioh. i. 804. Ioh. i. 805. Ioh. i. 806. Ioh. i. 807. Ioh. i. 808. Ioh. i. 809. Ioh. i. 810. Ioh. i. 811. Ioh. i. 812. Ioh. i. 813. Ioh. i. 814. Ioh. i. 815. Ioh. i. 816. Ioh. i. 817. Ioh. i. 818. Ioh. i. 819. Ioh. i. 820. Ioh. i. 821. Ioh. i. 822. Ioh. i. 823. Ioh. i. 824. Ioh. i. 825. Ioh. i. 826. Ioh. i. 827. Ioh. i. 828. Ioh. i. 829. Ioh. i. 830. Ioh. i. 831. Ioh. i. 832. Ioh. i. 833. Ioh. i. 834. Ioh. i. 835. Ioh. i. 836. Ioh. i. 837. Ioh. i. 838. Ioh. i. 839. Ioh. i. 840. Ioh. i. 841. Ioh. i. 842. Ioh. i. 843. Ioh. i. 844. Ioh. i. 845. Ioh. i. 846. Ioh. i. 847. Ioh. i. 848. Ioh. i. 849. Ioh. i. 850. Ioh. i. 851. Ioh. i. 852. Ioh. i. 853. Ioh. i. 854. Ioh. i. 855. Ioh. i. 856. Ioh. i. 857. Ioh. i. 858. Ioh. i. 859. Ioh. i. 860. Ioh. i. 861. Ioh. i. 862. Ioh. i. 863. Ioh. i. 864. Ioh. i. 865. Ioh. i. 866. Ioh. i. 867. Ioh. i. 868. Ioh. i. 869. Ioh. i. 870. Ioh. i. 871. Ioh. i. 872. Ioh. i. 873. Ioh. i. 874. Ioh. i. 875. Ioh. i. 876. Ioh. i. 877. Ioh. i. 878. Ioh. i. 879. Ioh. i. 880. Ioh. i. 881. Ioh. i. 882. Ioh. i. 883. Ioh. i. 884. Ioh. i. 885. Ioh. i. 886. Ioh. i. 887. Ioh. i. 888. Ioh. i. 889. Ioh. i. 890. Ioh. i. 891. Ioh. i. 892. Ioh. i. 893. Ioh. i. 894. Ioh. i. 895. Ioh. i. 896. Ioh. i. 897. Ioh. i. 898. Ioh. i. 899. Ioh. i. 900. Ioh. i. 901. Ioh. i. 902. Ioh. i. 903. Ioh. i. 904. Ioh. i. 905. Ioh. i. 906. Ioh. i. 907. Ioh. i. 908. Ioh. i. 909. Ioh. i. 910. Ioh. i. 911. Ioh. i. 912. Ioh. i. 913. Ioh. i. 914. Ioh. i. 915. Ioh. i. 916. Ioh. i. 917. Ioh. i. 918. Ioh. i. 919. Ioh. i. 920. Ioh. i. 921. Ioh. i. 922. Ioh. i. 923. Ioh. i. 924. Ioh. i. 925. Ioh. i. 926. Ioh. i. 927. Ioh. i. 928. Ioh. i. 929. Ioh. i. 930. Ioh. i. 931. Ioh. i. 932. Ioh. i. 933. Ioh. i. 934. Ioh. i. 935. Ioh. i. 936. Ioh. i. 937. Ioh. i. 938. Ioh. i. 939. Ioh. i. 940. Ioh. i. 941. Ioh. i. 942. Ioh. i. 943. Ioh. i. 944. Ioh. i. 945. Ioh. i. 946. Ioh. i. 947. Ioh. i. 948. Ioh. i. 949. Ioh. i. 950. Ioh. i. 951. Ioh. i. 952. Ioh. i. 953. Ioh. i. 954. Ioh. i. 955. Ioh. i. 956. Ioh. i. 957. Ioh. i. 958. Ioh. i. 959. Ioh. i. 960. Ioh. i. 961. Ioh. i. 962. Ioh. i. 963. Ioh. i. 964. Ioh. i. 965. Ioh. i. 966. Ioh. i. 967. Ioh. i. 968. Ioh. i. 969. Ioh. i. 970. Ioh. i. 971. Ioh. i. 972. Ioh. i. 973. Ioh. i. 974. Ioh. i. 975. Ioh. i. 976. Ioh. i. 977. Ioh. i. 978. Ioh. i. 979. Ioh. i. 980. Ioh. i. 981. Ioh. i. 982. Ioh. i. 983. Ioh. i. 984. Ioh. i. 985. Ioh. i. 986. Ioh. i. 987. Ioh. i. 988. Ioh. i. 989. Ioh. i. 990. Ioh. i. 991. Ioh. i. 992. Ioh. i. 993. Ioh. i. 994. Ioh. i. 995. Ioh. i. 996. Ioh. i. 997. Ioh. i. 998. Ioh. i. 999. Ioh. i. 1000. Ioh. i. 1001. Ioh. i. 1002. Ioh. i. 1003. Ioh. i. 1004. Ioh. i. 1005. Ioh. i. 1006. Ioh. i. 1007. Ioh. i. 1008. Ioh. i. 1009. Ioh. i. 1010. Ioh. i. 1011. Ioh. i. 1012. Ioh. i. 1013. Ioh. i. 1014. Ioh. i. 1015. Ioh. i. 1016. Ioh. i. 1017. Ioh. i. 1018. Ioh. i. 1019. Ioh. i. 1020. Ioh. i. 1021. Ioh. i. 1022. Ioh. i. 1023. Ioh. i. 1024. Ioh. i. 1025. Ioh. i. 1026. Ioh. i. 1027. Ioh. i. 1028. Ioh. i. 1029. Ioh. i. 1030. Ioh. i. 1031. Ioh. i. 1032. Ioh. i. 1033. Ioh. i. 1034. Ioh. i. 1035. Ioh. i. 1036. Ioh. i. 1037. Ioh. i. 1038. Ioh. i. 1039. Ioh. i. 1040. Ioh. i. 1041. Ioh. i. 1042. Ioh. i. 1043. Ioh. i. 1044. Ioh. i. 1045. Ioh. i. 1046. Ioh. i. 1047. Ioh. i. 1048. Ioh. i. 1049. Ioh. i. 1050. Ioh. i. 1051. Ioh. i. 1052. Ioh. i. 1053. Ioh. i. 1054. Ioh. i. 1055. Ioh. i. 1056. Ioh. i. 1057. Ioh. i. 1058. Ioh. i. 1059. Ioh. i. 1060. Ioh. i. 1061. Ioh. i. 1062. Ioh. i. 1063. Ioh. i. 1064. Ioh. i. 1065. Ioh. i. 1066. Ioh. i. 1067. Ioh. i. 1068. Ioh. i. 1069. Ioh. i. 1070. Ioh. i. 1071. Ioh. i. 1072. Ioh. i. 1073. Ioh. i. 1074. Ioh. i. 1075. Ioh. i. 1076. Ioh. i. 1077. Ioh. i. 1078. Ioh. i. 1079. Ioh. i. 1080. Ioh. i. 1081. Ioh. i. 1082. Ioh. i. 1083. Ioh. i. 1084. Ioh. i. 1085. Ioh. i. 1086. Ioh. i. 1087. Ioh. i. 1088. Ioh. i. 1089. Ioh. i. 1090. Ioh. i. 1091. Ioh. i. 1092. Ioh. i. 1093. Ioh. i. 1094. Ioh. i. 1095. Ioh. i. 1096. Ioh. i. 1097. Ioh. i. 1098. Ioh. i. 1099. Ioh. i. 1100. Ioh. i. 1101. Ioh. i. 1102. Ioh. i. 1103. Ioh. i. 1104. Ioh. i. 1105. Ioh. i. 1106. Ioh. i. 1107. Ioh. i. 1108. Ioh. i. 1109. Ioh. i. 1110. Ioh. i. 1111. Ioh. i. 1112. Ioh. i. 1113. Ioh. i. 1114. Ioh. i. 1115. Ioh. i. 1116. Ioh. i. 1117. Ioh. i. 1118. Ioh. i. 1119. Ioh. i. 1120. Ioh. i. 1121. Ioh. i. 1122. Ioh. i. 1123. Ioh. i. 1124. Ioh. i. 1125. Ioh. i. 1126. Ioh. i. 1127. Ioh. i. 1128. Ioh. i. 1129. Ioh. i. 1130. Ioh. i. 1131. Ioh. i. 1132. Ioh. i. 1133. I

Nuntius is quem adferimus tam ad vestram, ô Iudæi, quam ad vestram, pij Pisidæ, salutem pertinet.

27. οἱ γὰρ καὶ δομουῶντες ἐν Ἱερουσαλὴμ) plebs.

καὶ οἱ ἀρχόντες) Senatores Magni Synedrij.

τῶτον ἀγνοήσαντες) nescientes illum Iesum esse Messiam promissum. vide supra III. 17. I. Cor. II. 8.

καὶ τὰς φωνὰς τῶν προφητῶν τὰς καὶ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκομένης) φωνὰς dixit פתורת. ita enim vocantur, partes prophetarum in sua sabbata distributæ, sicut legis פירשות. vide supra III. 17. Audiebant harum rerum vaticinia sabbatis, inquit, & non intelligebant. Nam ἀγνοήσαντες & ad Iesum, & ad propheticas voces siue lectiones refertur.

κείναντες ἐπλήρουν) Hoc ad Senatores refertur, qui præiudicio suo Iesum confoderunt. Matth. XXVII. 66. Luc. XXIII. 2. Ioh. XVIII. 30. & sic implerunt prædicta Esaiæ LIII. & alibi. Est hic ἑλκυσμός duplex : κείναντες nempe αὐτὸν : & ἐπλήρουν nempe τὰς φωνὰς. deinde κείναντες pro καὶ κείναντες vt Matth. VII. 1. Ioh. XII. 47.

28. καὶ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου θεωρῶντες ἤπισαντο Πιλάτῳ ἀπαρεῖσθαι αὐτὸν.) Hoc iam ad plebem pertinet. Matth. XXVII. 22. nullam causam veram habebant : neque enim in legem, neque in ipsos peccauerat, legem bene explicauerat : ipsos plurimis affecerat beneficiis.

29. ὥς ὃ ἐτέλεσαν ἅπαντα τὰ πρὸς αὐτὸν γεγραμμένα) possis exponere : postquam finem habuere omnia, vt respiciatur id quod dixit ipse Christus Ioh. XIX. 28. 30. Nam sæpe actiua sensum habent passiuum vel absolutum. Vide quæ dicta ad præceptum quartum Decalogi.

κατελόντες δὲ τὸ ξύλον) deest articulus vt sæpe. vult enim dicere οἱ κατελόντες δὲ τὸ ξύλον, qui eum de cruce detulerunt, Iosephus Arimathensis & comites eius. Matth. XXVII. 88. 89.

ἔθηκαν εἰς μνημεῖον) Matth. dicto loco XXVII. 59. Marci XV. 46. Luc. XXIII. 53. Ioh. XIX. 41.

31. τοῖς συναβᾶσιν αὐτῷ δὲ τῇ Γαλιλαίᾳ εἰς Ἱερουσαλὴμ) Non Apostolis tantum, sed & mulieribus Galilæis, quæ cum ipso Hierosolyma venerant. Matth. XXVII. 55.

οἱ τινὲς εἰσι μάρτυρες αὐτῷ πρὸς τὸ λαόν) supra X. 41. Adde supra I. 22. 32. III. 18. v. 32. X. 39.

32. ὑμᾶς δὲ ἀγγελίζομεθα τὴν πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίαν γενομένην, ὅτι ταύτην ὁ Θεὸς ἐμπλήρωκε τοῖς τέκνοις) ἀγγελίζεσθαι hic rursus habemus cum accusatiuo personæ : vt supra VIII. 25. 40. in sequentibus est Hebraïca circumductio, pro qua liceat dicere : ὅτι τὴν ἐπαγγελίαν πρὸς τοὺς πατέρας γενομένην ἐμπλήρωκεν ὁ Θεός. hic est nuntius quem adferimus vobis, impleta illa promissa.

ἀναστήσας Ἰησοῦν) id est, exhibens. vt supra II. 30. III. 26. nam infra distin-

33. ὡς καὶ ἐν τῇ Ἀαλμῷ τῇ δευτέρῃ γέγραπται] vetus scriptum fuit τῇ πρώτῃ, vt plures ex Hieronymo monuere, addita causa, quia olim in Hebræis codicibus Psalmi, qui nunc primus & secundus dicuntur, cohærebant. idem in aliis etiam Psalmis euenit.

ὥς καὶ εἰ σὲ · ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε), ὁ fili mi, hodie te genui, id est, regem te feci, vt diximus ad Psalmum: hoc in Christo impletum, cum ei data omnis potestas & in cœlo & in terra, Matth. xxviii. 18. Iustinus colloquio cum Tryphone: τότε γένεσιν αὐτῷ λέγων γένεσθ, ὅστις ἡ γνώσις αὐτῷ ἐμελλε γένεσθ. Recte: nam sicut qui nascuntur nosci incipiunt, ita & qui in magnum honorem euehuntur. Similia similibus occupant nomina. Iudæos antiquitus hunc locum ad Messiam retulisse, apparet & ex eo ipso Iustini loco, & ex Dauide Kimchi.

34. ὅτε ὃ ἀνέστησεν αὐτὸν ἐκ τῆς νεκρόων] Retro redit ad id quod de resurrectione dixerat, ostendens & hoc vaticiniis congruere.

μηκέτι μέλλοντα ὑποσπέρφειν εἰς διαφθοράν] non iterum moriturus, vt illi quos Elias & Eliseus suscitauere. Vide supra ii. 27.

ὅτι δώσω ὑμῖν τὰ ὅσα Δαβὶδ, τὰ πᾶσι] LXX in Esaia l v. 3: διαθήσομαι ὑμῖν διαθήκην αἰώνιον τὰ ὅσα Δαβὶδ, τὰ πᾶσι. Sensus est: misericordiam meam vobis tam constantem exhibebo, quam exhibui Dauidi. Genitiuus hic est Δαβὶδ significatque obiectum: & subintelligitur ὡς.

35. ὁ δὲ ἐν ἑτέρῳ λέγει] Alibi dicit, Dauid scilicet, quod ex remotiore loco repetitur, vt sæpe.

οὐ δώσῃς τὸν ὁσίον σου ἰδεῖν διαφθοράν] Est idem locus qui supra ii. 27.

36. Δαβὶδ, μὲν γὰρ τῇ ἰδίᾳ γυνεῇ ὑπηρετήσας τῇ τῷ Θεοῦ βασιλῇ] Cum per suam ætatem inferuisset Dei consiliis, nempe in populo regendo. Vide supra 22.

ἐνομιμήθη καὶ περσπετέθη πρὸς τοὺς πατέρας αὐτοῦ] sepultus est. Vide supra ii. 29

καὶ εἶδε διαφθοράν] Aliquo tempore seruatus fuit à morte, quæ via est ad dissolutionem corporis, non in perpetuum Est ἐξήγησις præcedentium, cò tendens, vt pateat locum modo productum excellentius in Christum quam in Dauidem conuenire.

ὅν ὃ ὁ Θεὸς ἤγαγεν] tertio scilicet die.

ὅτι εἶδε διαφθοράν] Mors eum effectum in eo non habuit, vt corpus dissolueret. Est duplex καὶ ἄλλησις. nam & videre ponitur pro experiri, & experiri de mortuo non nisi improprie dicitur.

38. δὲ τοῦτου ὑμῖν ἀφεσις ἀμάρτιων ἀπαγγέλλεται] Vide supra x. 43.

39. καὶ ὑπὸ πάντων ὧν ὅτι ἡδυνήθητε ἐν τῇ νόμῳ Μώσεως διακαθάρσιν ἐν τούτῳ πᾶς ὁ πιστεύων διακαθάρσιν] Non est idem quod præcessit, sed aliud beneficium. Nam קָדַשׁ, quod plerunque Græcæ est διακαθάρσιν significat & purgare. vertiturque קָדַשׁ καὶ καθαρός ἐστίν. Iob. iv. 17. καθαροισθήτε. Dan. viii. 14. purgatur à criminibus qui à peccandi consuetudine liberatur. id ὅτι τὸ πολὺ per legem non fiebat. Hebr. x. 23. Causa est quia lex promissa non habebat cœlestia. Hæc autem attulit Christus, ideoque corda purificauit.

40. τὸ εἰρημνύον ἐν τοῖς παροφθιταῖς] in eo volumine quod ab Hebræis dicitur נביאם. videte ne idem vobis eueniat, quod olim parentibus vestris vrbe & Templo exciso, ipsis deportatis ob contemptum beneficiorum Dei. Vide Abacucum & ibi dicta.

41. ἴδετε οἱ παροφθιταῖς.] Abacuc. i. 5. videbitis vos qui tot monita contemnitis, quid sim factururus. Verum est quod coniecit Beza LXX fenes pro בנים legisse בנים nam & in eodem Abacuco ii. 5 בנים vertitur παροφθιτής.

καὶ θαυμάσατε) Contraxit Lucas saluo sensu Græca quæ sic habent : καὶ ἐπιβλέψατε καὶ θαυμάσατε θαυμάσια.

καὶ ἀφανίσθητε) nempe τὰ πλοῦτα. vt Matth. vi. 16. expallefcite. Quomodo LXX fenes hic in Hebræo legisse videantur, diximus ad Prophetam ipsam.

41. ὅτι ἔργον ἐγὼ ἐργάζομαι) in LXX pro ὅτι est διότι. apparet à Luca hæc non ex codice scripta, sed quantum memoria suppeditabat.

ἔργον) hæc repetitio vocis in Græco non est, sed rem efficaciter exponit.

ὅς οὐ μὴ πισύσῃτε) Alij codices habent δ, quomodo & codex LXX interpretum.

42. παρέχλου τὰ ἔθνη) Pisidæ isti.

εἰς τὸ μετὰ τὸ σάββατον) omnino legendum εἰς τὸ μετὰ τὸ σαββάτων, medio tempore inter duo sabbata. id ideo dicunt, quia videbant Apostolos per sabbata Iudæis instituendis vacare, vt patet supra xiii. 14. infra 44. xvi. 13. olim o longum & o breue ad eandem aut supparem formam scribebatur.

43. τῶν σεβομένων παροφθιτών) non τῶν ἐλλείνων, sed eorum qui legi Mosis se subdiderant, קרני יריחו וכו' &c.

οἱ πένες) Paulus & Barnabas.

παροφθιτώντες αὐτοῖς) illis Iudæis & Profelytis.

ἐπιμνησθῇ τῇ χάριτι τῆς Θεοῦ) ita per μετωνομίαν vocatur doctrina Euangelica, quæ summo Dei beneficio nobis contigit. sic Heb. xii. 15. i. Petr. v. 12.

44. τῷ ἑρχομένῳ σαββάτῳ) Melius Manuscriptus : τῷ ἑρχομένῳ σαββάτῳ, id est, sabbato proximo. sic τῇ ἐρχομένῃ infra xx. 15.

45. ἰδόντες ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι ὧς ὄχλοι) illos ex gentibus, quibus ferre non poterant se æquari. hoc est quod ζῆλον vocat.

ἀντέλεγον τοῖς ὑπὸ τῷ Παύλῳ λεγομένοις ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες) illa ἀντιλέγοντες &c, sicut in multis aliis libris desunt, ita & in illo optimo Manuscripto. pariter habentibus codicibus vsi sunt Syrus, Latinus, Arabs.

46. παρρησιασάμενοι) Nihil terrii ipsorum contumeliis.

ὁμνῶντες αὐτῷ ἀναγκάσθοντες παροφθιτῶν τὸν λόγον τῆς Θεοῦ) ἀναγκάσθοντες αὐτῷ, id est, oportebat ex Christi præcepto & exemplo. Matth. x. 24. xv. 6. Luc. xxiv. 47. supra i. 8.

ἐπειδὴ ὅτι ἀποδείδει αὐτὸν) עתה נא fastiditis. נא plurimis in locis veteris testamenti vertitur ἀποδείν, interdum ἐξουθενουῖ, φανλίζην, aliisque verbis. Vide supra vii. 39. i. Tim. i. 19.

καὶ οὐκ ἀξίους κρίνετε ἑαυτοὺς αἰωνίας ζωῆς] Est idem loquendi genus, I. Iudices Cod. de dignitatibus libro XII. *nec sibi posthac de eo honore blandiantur, quo se ipsos indignos iudicauerunt.* id est, ostenderunt non minus clare, quam iudex qui sententiam pronuntiat. solent actionibus nomina tribui aliarum actionum, quarum pares sunt effectus. vide quæ dicta libro II. de iure belli ac pacis. XX. 2. Matth. XXVI. 12. Vide & Pf. CVI. 24. Prou. VIII. 36. XVII. 19.

47. οὕτω γὰρ ἐντέταλ' ἡμῖν ὁ Κύριος) Christus dicto loco, supra I. 8. Matth. XXVIII. 19. Marc. XVI. 15. Luc XXIV. 43.

τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν τὸ εἶναι σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἑσχάτου τῆς γῆς) in versione LXX Esa. XLIX. 6. δίδωκά σε εἰς δαδμήλων γῆμοις, εἰς φῶς ἐθνῶν τὸ εἶναι σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἑσχάτου τῆς γῆς. Hoc de Esaia dictum, multo magis Christo conuenit, qui fecisse dicitur quod fecit per Apostolos. est autem allegatio hæc absolute posita, ita ut ante eam subaudiatur, *sicut scriptum est*, quod recte suppleant Syrus, & Arabs.

48. ἀκούοντα ἢ τὰ ἔθνη) Pisidæ: parem sibi à Deo honorem haberi, cum Iudæis, qui se solos populum Dei vocabant.

καὶ ἐδόξαζον τὸν λόγον τοῦ Κυρίου) laudarunt Dei bonitatem in Euangelio apparentem.

καὶ ὁπίσθυσαν ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον) Non est hic προπροαρισμένοι, quod esset prædestinati, sed nec προπροαρισμένοι: verum τεταγμένοι. Et manifeste hi τεταγμένοι ad vitam æternam, opponuntur eis, qui se ea vita indignos iudicauerant, id est, ostenderant. τὰ τὴν valet שׁוּב, quod & per πείναι sæpe vertitur, & inter alia significat parare. Tum vero frequens est Hebræis ut forma passiuā ponatur pro reciproca, Niphal pro Hithpael. notant id Hebræorum grammatici, Leuit. XXV. 29. II. Sam. XX. 10. & sequuntur Hellenistæ. sic II. Macc. XIV. 3, μεμολυμμένος, est qui se polluerat. sic Rom. X. 3, οὐκ ὑποταγόμενοι, se non subiecerunt & Hebr. XII. 9, ὑποταγασόμεθα subiciemus nosmet. Iacobi IV. 7. & I. Petr. V. 5. ὑποταγείτε, subicite vosmet, & 10. ταπεινώθητε, humiliate vosmet, quod verbum pari sensu habes. I. Petr. V. 6. Parant se vitæ æternæ, qui si eius spes detur grauissima ob id velint facere ac pati. tales sunt οὗτοι εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ut Lucas loquitur IX. 62. & facile credunt Euangelio Ioh. VII. 17. Cùm hæc dicimus, non excludimus præuenientem Gratiā: facere enim homines dicuntur id quod faciunt per Dei Gratiā excitati, sicut se dicuntur conuertere. Est enim quædam Gratiā etiam ante fidem, quæ patristractio vocatur Nihil vident qui ad prædestinationem, & quidem absolutam, ut loquuntur, hæc verba referunt. Nam neque prædestinati omnes vnius loci credunt eodem tempore, neque omnes qui credunt, sunt eo sensu prædestinati. Neque id arcanum de singulis, qui ad salutem peruenturi essent, qui non, Lucæ erat reuelatum.

49. διεφέρετο ἢ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου) ille sermo de quo locutus erat Lucas, supra 48.

50. τὰς σεβομένης γυναῖκας) Profelytas. Nam erant & profelyti in ea vrbe, vt audiuius supra 43.

καὶ τὰς δόξιμονας) illæ profelytas alias fœminas honoratas, notas sibi, concitabant. nomen δόξιμονος hoc sensu habuimus & Matth. x. v. 43. & habebimus rursus de fœminis, infra xvii. 2. Græci hoc loco δόξιμονας γυναῖκας Romano vocabulo matronas interpretantur: non male. Clemens de rebus Petri: ἤνδ' δόξων τὰς ἐπιφανεσάτας ἢ αὐτὸς ὁ λόγος μαρτύνας οἶδε καλεῖν. Cedrenus: τὰς σώφρονας γυναῖκας μαρτύνας ἐκάλουν.

καὶ οὗς παρότοις τῇ πόλει) illæ matronæ maritos suos incitabant. οὗς παρότοις τῇ πόλει habes & in Nouella Iustiniani cxxiii. ita vocantur decurionum primi, Latine principales, vt apud Tertullianum & Cod. Theodosiano. hi erant alibi quinque, alibi decem, alibi viginti.

καὶ ἐπήλθον διωγμὸν) Vide Matth. v. 10. 11. 12. XIII. 21. supra viii. 1.

καὶ ἐξέβαλον αὐτοὺς ὑπὸ τῆς οἰκίας αὐτῆς) exire iusserunt pro imperio. sic verbum id sumitur Matth. ix. 25.

51. οἱ δὲ ἐκπνεύσαντες τὸν κοινὸν τῆς πόλεως αὐτῆς) non rem tantum, sed & rei symbolum obseruarunt, iuxta Domini verba Matth. x. 14. vbi dicta vide.

ἐπὶ αὐτοῖς) aduersus ipsos: in testimonium contra ipsos: vt est Luc. ix. 5.

εἰς Ἰκόνιον) Urbem Lycaoniæ. Strabo xii.

52. οἱ δὲ μεθιστάμενοι) Qui Pergis Euangelio crediderant.

ἐπιληρωμένοι χάριτος) ob acceptam peccatorum remissionem & promissa cœlestia.

καὶ πλουτοῦ αἰῶνος) donis ad obfignandam fidem.

CAP. XIV.

ΓΕΝΕΤΟ δὲ ἐν ταῖς Ἰκόνιαις) Hic Paulo adfuit Timotheus ii. Timot. III. 10, etiam ante Paulo notus & sæpe itinerum eius comes, adhuc puer aut adolescens cum esset. Latinus interpres in Iconio hic dixit, Græcum secutus. sic in Berenice, in Hispali apud Plinium: sed vbi vox urbis aut oppidi sequitur.

καὶ τὸ αὐτὸ) simul, vt supra II. i. nempe Paulus & Barnabas & eorum comites, in quibus Timotheus, pariter ingressi sunt synagogam.

2. ἐνάγκασαν τὰς ψυχὰς τῆς ἐθνῶν) κακοῦ dixit quod alij κακῶς. loquitur sic & Dioscorides aliquoties.

3. τῆς αὐτοῦ τοῦ θεοῦ λόγῳ) Auctoritatem Deo dante sermoni. sic & infra xv. 8. Ioh. v. 37.

τῆς χάριτος) sic & infra xx. 24. 32. εὐαγγέλιον χάριτος. Et breuius δὲ τῆς χάριτος, id est, per Euangelium infra xviii. 27. quod ex summa Dei bonitate is nuntius processit.

4. ἐγένετο δὲ τὸ πλῆθος τῆς πόλεως) Simile Ioh. vii. 43.

5. ὁρμή) Respondet Hebræο תאוש quod tumultum significat.

συν τοῖς ἀρχουσιν αὐτῶν) supra XIII. 50.

ὑβρίσαι & λιθοβολῆται αὐτοῖς) Simile illud Matth. XXII. 6 ὑβρίσαν καὶ ἀπέκτειναν.

Vide & I. Theff. II. 2.

6. κατέφυγον εἰς τὰς πόλεις) non tam suæ vitæ causa, quam ne tempus inutiliter periret, quod alibi fructuosius impendi poterat. Vide Matth. X. 23.

Λύτρα καὶ Δέρβιω) Derbes neminit Ptolemæus. Λύτρα habet Stephanus in urbibus Hic modo Λύτρα Λύτρας, modo Λύτρα Λύτρων declinat.

8. ἀδύνατος τοῖς ποσὶν) Nihil peccauit, qui vertit *debilis*. Mæcenas:

Debilem facito manu,

Debilem pede, coxa.

Vide controuersiam Senecæ, quæ inscribitur *debilitans expositas*.

χολὸς ἐν κοιλίας μηδὲς αὐτῶν) Simile loquendi genus Matth. XI. 12. & supra III. 7. incurabilia sunt humana ope vitia, quæ cum aliquo nata, cum eo adoleuerunt.

ὃν οὐδέποτε ᾤεσθε πατήκει] Manuscriptus ᾤεσθε πάτησε.

9. ὅτι πῖσιν ἔχει τὸ σωθῆναι] Nempe à malo suo. vide Matth. IX. 28. & ibi dicta.

10. ἀνάστηθι ὅτι τοῖς πόδας σου ὁρᾷς] Similis locutio supra III. 6.

καὶ ἤλλατο] Vide supra III. 8.

Λυκαονιστὶ] lingua Cappadocum.

λέγοντες οἱ θεοὶ ὁμοιωθέντες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς ἡμᾶς] id interdum factum credebant gentes. Homerus:

Καίηκε θεοὶ ξεῖνοισιν ἐοικότες ἀλλοδαποῖσι

Παντοῖοι τελέθοντες ὅπισσιν ὅσιν πύλιναις.

Catullus:

Præsentès nanque ante domos inuifere castas

Sapius, et sese mortali ostendere cætu

Cælicola nondum spreta pietate solebant.

Iupiter apud Ovidium primo Metamorphoseon.

Et deus humana lustrò sub imagine terras.

II. τὸν ὃ Παῦλον Ἑρμῶν] Solebat enim Iupiter Mercurium secum ducere, ut vides in Amphitruone Plauti: Aristides de Demosthene: ὅτι ἐγὼ φαίνομαι αὐτῷ Ἑρμοῦ πινος λογίου τύπου εἰς ἀνθρώποις καγαλθεῖν. Themistius oratione I: ὡς ἄρα ὁ Ἑρμῆς κατέλιπε τὸν Δία τε & τὸ οὐρανὸν σαρκίᾳ μικρᾷ περιτέμνος ἐν τῇ πόλει ἡμεῶν ᾤεσθε.

ἐπειδὴ αὐτὸς ὡς ὁ ἡγεμόνος τῶ λόγου] id est, plurimum loquebatur. allusum videri potest ad cognomen Mercurij, ἡγεμόν. Philo de Mercurio: τὸν Ἑρμῆα & προσφῆτιν τῶν θεῶν, ἀφ' οὗ & Ἑρμῆς ὠνόμασαι. Iustinus Apologetico secundo: Ἑρμῶν μὲν λόγον τῷ Ἑρμῆν ὁμοῦν & πάντων διδάσκαλον.

12. τῷ Διὶ τῷ ὄντι πρὸς τὴν πόλιν αὐτῶν] More gentium Iouis simulacro Iouis nomen dedit. πρὸς τὴν πόλιν. id est, ad portam, ὡς αὐτὴν θύειν τὴν πόλιν. II. Reg. VII. 3. 10. sic Venus extra urbem in Rudente Plautina.

ταύρος] Et maxima taurus—

Victima. Virgilius.

καὶ σέμματα] coronas, quas ipsis diis imponent. Epistola Ieremiæ 7 : καὶ ταῖς ἀλάζουσι σεφαίροις ἐπὶ τὰς κεφαλὰς ἡμῶν θεῶν αὐτῶν ; ad quem locum allata à nobis vide. etiam Dianam Ephesiam fuisse coronatam testes sunt, Pausanias & Dionysius Halicarnassensis.

ἐπὶ τοῖς πυλῶνας] ante fores ædium, in quibus Paulus & Barnabas diuerfabantur.

ἡθελε θυῖν] immolare, mactare, porricere, quomodo diis fieri solebat.

13. διερχόμενοι τὰ ἱμάτια αὐτῶν] Vt in summo dolore. Vide dicta ad Matth. XXVI. 56.

εἰσεπήδησαν εἰς τὸ ὄχλον] intrare cum illa pompa volentibus iuere obuiam.

14. ἀνδρες ἢ ταῦτα ποιεῖτε] Non hoc fecisset Empedocles qui studuit, ut ait Horatius, Deus immortalis haberi, & de se scripsit,

Εἰ γὰρ δὲ ὑμῖν θεὸς ἀμβροτός, τί κέτι θνητός.

καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμὲν ὑμῖν ἀνθρώποι] sic Iacob. v. 17 : ἡλίας ἀνθρώπος ὡς ὁμοιοπαθὴς ὑμῖν. id est, cibi & potus indigi, morbis mortique obnoxii. sic ὁμοιοπαθὴ γὰρ dixit sapiens Hebræus v. 11. 3. utunturque eadem voce, Plato, Aristoteles, Theophrastus.

ἀπὸ τούτων ἡμῶν ματαίων] ματαῖα זכרים Zachar. x. 17. זכרים I. Reg. xv. 1. 13. & alibi sæpe : זכרים Amos. ii. 4. quibus nominibus Hebræi deos gentium vocant, quippe inania hominum commenta, deos sine re.

ἐπὶ τὸ θεὸν ζῶντα] qui non moritur, ut reges illi in deos consecrati, sed semper viuit agitque.

ὁς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς] ut supra iv. 24. hac nota Deus optime distinguitur à diis falsis. Ieremiæ x. 11. egregiam hic habemus formam orationis quam imitari debeant, qui apud populos in idololatria educatos Euangelium prædicant.

15. ὁς ἐν ταῖς παρερχομέναις ἡμεῖς] longo iam tempore, ex quo vixit Iosephus Iacobi filius.

εἰσατε πάντα τὰ ἔθνη πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν] Hoc comparate dictum, ut frequentia ostendunt. Nec legem illis dedit, quibus prauos cultus compesceret, nec prophetas.

16. καίτοιγε ὅτι ἀμάρτυρον ἑαυτὸν ἀφῆκεν] dedit tamen unde discerent, quam non tanta quanta Hebræis. Scriptor egregius de vocatione gentium. I. 5: Quamuis ergo hæc & multa similia veritatis scriptura pronuntiet, secundum tamen ipsam credimus, & piissime cōfitemur, quod nunquam uniuersitati hominum diuinæ providentiæ cura defuerit : quæ licet exceptum sibi populum specialibus ad pietatem direxerit institutis, nulli tamen nationi hominum bonitatis suæ dona subtraxit, ut propheticas voces & præcepta legalia cenuincerentur in elementorum obsequiis ac testimoniis accepisse; unde & inexcusabiles facti sunt, quia deos sibi dona fecerunt : & quæ creata sunt ad utendum, venerati sunt ad colendum. & II. 4: Quamuis enim speciali cura atque indulgentia Dei, populum Iraeliticum constar electum, omnesque alias nationes suas vias ingredi, hoc est

secundum propriam permissæ sunt vivere voluntatem, non ita tamen se æterna creatoris bonitas ab illis hominibus auertit, ut eos ad cognoscendum se, atque metuendum, nullis significationibus admoneret. Cælum quippe ac terra ac mare, omnisque creatura quæ videri atque intelligi potest, ad hanc præcipue disposita est humani generis utilitatem, ut natura rationalis de contemplatione tot specierum, de experimentis tot bonorum, de perceptione tot munerum, ad cultum, & dilectionem sui imbueretur auctoris, implente omnia Spiritu Dei, in quo vivimus, mouemur & sumus. & 10: Manifestarunt enim diuinorum eloquiorum multæ auctoritates & continua omnium sæculorum experimenta docuerunt, iustam Dei misericordiam, misericordemque iustitiam, nec alendis vnquam corporibus hominum, nec docendis, iuuandisque eorum mentibus defuisse. Semper enim pluit super bonos & malos, semper solem suum oriri fecit super iustos & iniustos, semper vitales auras præbuit, semper diei & noctis vicissitudines ministravit, ubertatem agris, multiplicationem seminibus, fecunditatem generandis hominibus semper impendit. & 15: adhibita, enim semper est vniuersis hominibus quædam superna mensura doctrinæ: quæ parcioris occultiorisque gratiæ, sufficit tamen sicut Dominus iudicauit, quibusdam ad remedium, omnibus ad testimonium. Ait Plotinus, si Mundi vocem audiremus, nihil aliud eum dicere quam Deus me fecit: non Cretensis Iupiter, aut Arcas Mercurius, sed Deus ille ἀγνωνς, de quo Paulus ad Athenienses.

ἀγαθοποιῶν] מטיב. Nam מטיב vertitur per ἀγαθοποιεῖν. Num. x. 32. Iud. xvii. 13. Exstat idem verbum Tob. xii. 14. i. Macc. xi. 33. ii. Macc. i. 2. Marci. i. 4. Luc. vi. 9. 33: apud Petrum etiam & Iohannem. pro eodem ἀγαθοεργῶν. i. Timoth. vi. 18. & hic manuscriptus ille habet ἀγαθοεργῶν. optime autem hæc vox connectetur cum superioribus. Satis enim memoriam sui inculpsit illorum animis, qui non cessat perpetuo eis benefacere.

οὐρανόν τε ἡμῖν ὑποτὶς διδούς] Aratus:

Ἵδμενος ἐρχομένοιο Διὸς ὤψθ'.

καὶ καλοὶς καρποφόροις] Ver, ætatem, autumnum.

ἐμπλῶν ἕρως] frumento.

καὶ ὀφθαλμοῦς] id est, vino. Sirach. xxxi. 33.

19. ὑπὸ Ἀντιοχείας καὶ Ἰκονίᾳ] Ab Antiochia Pisidiæ & Iconiæ Lycaoniæ vrbi-
bus venere aliqui eorum qui iam hostilem animum in Apostolos induerant.
supra xiii. 50 xiv. 2 adde ii. Tim. iii. 11. vbi huius capitis historia attingitur.

καὶ λιθάσαντες τὸ Παῦλον] in Manuscripto, λιθοβολήσαντες. perinde est vtrum
legas. nam & λιθάσειν & λιθοβολεῖν in vsu est Græcorum, etiam in his libris.
quod hic narratur, id est, cuius meminit Paulus i. Cor. x. 25.

20. αἰσῆς] de eo loco vbi pro mortuo iacuerat.

εἰς Δέρβιν] de qua supra 6.

22. καὶ ὅτι διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ]
Rom. viii. & ii. Cor. passim. hoc præfigurauerant molestiæ itineris per
desertum Moïsi tempore.

23. χειροτονήσαντες] solet quidem χειροτονεῖν sumi de quavis electione, etiam quæ ab vno vel paucis fit. Sed & electioni, de qua agitur, accessisse consensum plebis credibile est, ob id quod in re minori supra habuimus v. 1. 2. 8.

παρέθεντο αὐτῷ τῷ Κυρίῳ] Iesu optimo custodi.

24. ἦλθον εἰς Παμφυλίαν] sua veltigia retro legentes. vide supra XIII. 13.

κατέβησαν εἰς Ἀττάλειαν] Attaliam Ptolemæus in ora maritima Pamphyliæ ponit post Lyciam. Sic & Strabo. Alij Lyciæ attribuunt. Sed prouinciarum fines à Romanis sæpe mutati. nomen habet ab Attalo vno regum regni Gog vt Hebræi loquuntur.

26. εἰς Ἀντιόχειαν] nempe Syriæ, vt sequentia ostendunt, collata cum iis quæ supra XIII. 1. 2. 3. 4. 13. 14.

27. ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς μετ' αὐτῶν] id est, quanto honore eos affecisset Deus per tot hominum conuersionem. Similis locutio Ps. CXIX. 123. Luc. I. 71. & alibi.

καὶ ὅτι ὑπόκειτο τοῖς ἔθνεσι δοῦναι πίσσεως] id est, occasionem dedit in se credendi. idem loquendi genus I. Cor. XVI. 9. 11. Cor. II. 12. Coloss. IV. 3.

CAPVT XV.

Αἱ ἑπτά] Quidam ex Iudæis Antiochenibus. quidam Iudæi, non omnes, ita sentiebant, neminem hominum seruari posse nisi circumcideretur, totique Mosis legi, vt vnica ad salutem viæ, se subjiceret, quomodo hic locus explicatur in constitutionibus quæ dicuntur Clementis VI. 12. alij tamen sentiebant etiam eos qui erant אומות כסדרי posse seruari, nimirum quia ipsa circumcisio non erat imperata, nisi Abrahami posteris, Gen. XVII. 10. 11. 12. Nec lex Mosis, nisi Israëlitis. Ananias Iudæus Izati Adiabeno apud Iosephum XX. 2. Δυνάμει δ' αὐτὸν ἔφη ὁ Χωεὶς τὸ θεῖον σέβειν. Tryphon hæsitanter loquitur apud Iustinum : μένουντι γάρ σοι ἐν ἐκείνῳ τῷ φιλοσοφίας ἔρωτα ὁ ζῶντι ἀμέμπτως ἐλπίς ὑπελείπετο ἀμείνονος μόρας. ex his duabus sententiis leniorem Deus probauit.

τῷ ἔδει Μωσέως] כרר משה secundum Mosis instituta. Erat quidem circumcisio antiquior, sed à Mose etiam præcepta. Ioh. VII. 22.

2. χρομῆς οὐδ' εἰσεως] ex acerbatione animorum orta. ita ריב modo εἰσεως vertitur, modo ὁρμητικῶς.

καὶ συζητήσεις οὐκ ὀλίγας τῷ Παύλῳ ὁ Βαρνάβας] Hi datiui ad συζήτησιν pertinent, non ad εἰσεως. Paulo & Barnabæ imposita necessitas cum illis hominibus disputandi. Vti potuit Paulus iis quæ prophetæ dixerant Nehemani, Nabuchodonosori, Cyro.

ἑπτά] Nempe οἱ ἀδελφοί, tota Ecclesia.

πρὸς τοῖς Ἀποστόλοις καὶ πρεσβυτέροις] Apostoli quanquam in se iuris satis haberent & donorum Dei, & auctoritatis, exemplo suo docebant Episcopos

nihil agere sine presbyterorum consilio, probantes laudabilem Synagogæ morem.

ὅδε ζητήματος τούτου] si qua inter Iudæos quæstio oriretur, unde iustus erat schismatis metus, adibatur Synedrium, instructum viris doctissimis, idque ex lege quæ est Deut. xvii, & sequentibus. sic Christiani, ubi tale quid inter ipsos ortum esset, ibant consultatum Hierosolyma, ubi Petrus erat & Iohannes & Iacobus, forte & alij quidam Apostolorum & seniores egregij. Quod tunc fuit vrbs Hierosolyma, id destructis Hierosolymis facta est Roma, ubi magna copia eruditorum, tum qui in vrbe habitabant, tum qui aliunde eò aduentabant, ita ut Synodus Romana Concilij vniuersalis (quale nisi sub Imperatoribus Christianis haberi non potuit, nec sub illis semper) vim aliquatenus in se contineret: eoque magis quod ab ea Synodo etiam aliarum regionum Episcopi per epistolas consuli solerent.

3. οἱ μὲν οὐκ ἀπεπεμφθέντες ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας] id est, aliquousque deducti à fidelium quibusdam. nam ἀπεπέμψω non est comitem se dare itineri: sed honoris causa aliquousque proficisci, unde nomen habent carmina ἀπεπέμψα.

τῷ ἐπιστροφῇ τῷ ἐθνῶν] ad Deum: nempe Cornelij, Antiochenium, Cypriorum, Pisidarum, Pamphylorum, Lycaoniorum, Lyciorum.

καὶ ἐποίησαν χάριν μεγάλην πᾶσι τοῖς ἀδελφοῖς] ob tanta Ecclesiæ incrementa.

4. ὅσα ὁ Θεὸς ἐποίησε μετ' αὐτῶν] Vide supra xiv. 27.

5. ἔξανέστησαν τέτινες τῶν ὑπὸ τῇ αἰρέσει τῶν Φαρισαίων τῶν πεπιστευόντων] Sicut Antiochiæ quidam è Iudæis facti Christiani, ita & Hierosolymis quidam duriorẽ illam defendebant sententiam.

6. συνήχθησαν ἡ οἱ Ἀπόστολοι & οἱ πρεσβύτεροι] sedentes plebe adstante, qui & postea mos Christianis. Confer quod est infra 12.

7. ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων] pari sensu Asaph usurpat ἡμέρας ἀρχαίας; pro iis quæ ante annos aliquot euenerant.

ἐν ἡμῖν ἐξελέξατο] Est Hebræa constructio, qualis 1. Sam. xvi. 9. 10. 1. Reg. vii. 16. II. Paral. vi. 5. viii. 6. Nos ipsi placuimus. Nos, modeste, id est, ego: vt

--(ε) nos aliquod nomenque decusque

Gessimus.

ὅτε τὸ σῶματός μου ἀκοῦσαι τὰ ἔθνη τὸν λόγον τοῦ εὐαγγελίου] vt alienigenæ ex me discerent Euangelicam doctrinam.

8. καὶ ὁ καρδιογνώστης Θεὸς ἐμάρτύρησεν αὐτοῖς] testimonium ipsis reddidit corda illorum esse purgata, vt iam sequetur, alioqui Spiritum sanctum illis non daturus.

καθὼς & ἡμῖν] qui circumcisi sumus, & Mosis instituta obseruamus.

τῇ πίσει καθαρίας τὰς καρδίας αὐτῶν] Cum ergo mundati sint, non debent amplius immundis accenferi, vide supra x. 15. 28. Iustinus contra Try-

phonem de Christiana religione : *ὅτι ταύτης τῆς ὁδοῦ, ἡ δὲ παντὶ ἀνθρώπινον νοῦν.*

οὐδὲ πῶς πειράζετε τὸ Θεόν] Cur Deum offenditis? vt supra v. 9. qui Deum offendit, patientiam eius tentat: offendit autem qui voluntati eius sufficienter reuelata obstrepat.

ἐπιδείναι ζυγὸν ὅτι τὸ ξάμνον] dicitur hoc de seruitute, vt Ierem. xxviii. 14. Rabbini vsurpant de doctrina quæ aliquid omnino faciendum inculcat. Vide quæ diximus ad Matth. xxiii. 4. dicunt pro eodem Rabbini *חט*, id est, βαρύνειν, cui contrarium est *ללך* *קונפֿיציען*, pro docere aliquid non esse necessarium.

ὅν οὐτε οἱ πατέρας ἡμῶν, οὐτε ἡμεῖς ἰσχύσαμεν βασάσαι] id est, tulimus, sed cum molestia, ob ingentem illum numerum præceptorum ritualium, quem videre potes apud Mosem de Kotzi. dicimur non posse, quod perdifficile est. vt Matth. vi. 24. Marci i. 45. Luc. xi. 7. Ioh. vi. 60. Ostendit quam durum sit, onus tam molestum iis imponi, quos Deus velit ab eo esse liberos.

13. *ἀπεκρίθη*] loqui cœpit, vt supra iiii. 12. & alibi.

Ἰάκωβος] Quia non minus Petrus ob Cornelium, quam Paulus ob alios ad Ecclesiam admissos accusabatur: Iacobi, qui proximam Petro habebat auctoritatem, erat primam sententiam dicere.

14. *Συμεὼν*] Hebræum nomen est שמעון: Gen. xxix. 33. id Græcis litteris scribitur Συμεών, vt Luc. ii. 8: posito υ, pro Hirc & ε, pro Scheua. Græci vero pro eo vsurparunt nomen Græcum soni similis Σίμων, vt Sirach. i. 1, Iosephus & nostri scriptores. Sed hic Lucas Hebræicam pronuntiationem secutus est, quia Hebræum inducit loquentem Hebræis. Syrus & hic & alibi eodem modo id nomen expressit. Errant qui de Simeone illo agi putant, cuius Lucas meminit dicto Cap. II. breuiter repetit Iacobus à Petro dicta.

αὐτόν] nempe in persona Cornelij.

ἐπεσκέψατο λαβεῖν] Similis est locutio: Ierem. xxxii. 41. *καὶ ἐπισκέψομαι τὰ ἀγαθῶν αὐτοῦ*. vbi in Hebræo: *וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לַיהוָה לְהַטִּיב אוֹתָם* *gaudebo de ipsis, benefaciendo ipsis.*

ὅς ἐθῶν λαὸν ὅτι τὸ ὄνομα τὸ αὐτὸ] Ante erant quidam in gentibus, qui Deum inuocabant, & Dei timentes dicebantur, sed cœtum non faciiebant.

16. *καὶ ἔπειτα ἀναστρέψω, καὶ ἀνοικοδομήσω τὴν οὐλὴν Δαβὶδ τὴν πεπτωκυῖαν & τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς οἰκοδομήσω*] Locutio Hebraica, quæ hoc significat: reponam domum Dauidis collapsam. Nam Hebræis omne habitaculum *οὐλὴν* dicitur, quia ea habitatio vetustissima. Clarius explicare voluit quod sic verterunt LXX: *ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀναστήσω τὴν Δαβὶδ τὴν πεπτωκυῖαν, & τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀναστήσω.*

καὶ ἀνορθώσω αὐτὴν] in LXX eodem sensu, propius ad verba Hebraica: *καὶ οἰκοδομήσω αὐτὴν καθὼς αἱ ἡμέραι τῆς αἰῶνος*. Restituam eam, qualis olim fuit. Deus minus promittit: plus facit. Restituit enim domum Dauidis in Iesu,

& ad splendorem multo maiorem.

17. ὅπως αὐτὸ ἐκλήθησιν οἱ κατ' αἰσθητικὴν τῆς ἀνθρώπων τὴν Κύριον] addidit αὐτὸ purioris sermonis, & Κύριον maioris perspicuitatis causa ad versionem L X X senum. pro eo quod Masoretici posuerunt ארבע L X X senes legerunt ארבע & sumpserunt singulare pro plurali: quod non rarum est ubi de genere toto agitur.

καὶ πάντα τὰ ἔθνη ἐφ' οὓς ἐπικέκληται τὸ ὄνομα μου ἐπὶ αὐτοῖς] Hæc verbotenus ex L X X. apparet constructionem esse καὶ τὸ σημανόμενον, ἔθνη, ἐπὶ αὐτοῖς, quasi dixisset ἀνθρώποις. qui vocantur de nomine in eo, id est, qui erunt σεβόμενοι θεόν. Vide quæ ad Matth. v. 9.

λέγει Κύριος ὁ ποιῶν πάντα ταῦτα] Hæc, ait Amosus, sunt Dei ipsius dicta, qui & ea dabit effecta.

18. γνωστὸν αὐτῷ αἰῶνός ἐστι θεὸς πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ] non mirum est Deum Amosi temporibus prænosse, quod facere decreuerat, atque id præfigurasse, tum rebus illis de quibus agit Amosus, tum ipsius verbis, eminentius implendis Messiae temporibus, quam vnquam ante. Deus cum exiguam terram dedit Iacobi posteris, cum primum decem, deinde duas tribus spargi fuit in oras longinquas, maius aliquid animo agitabat: Volebat latius & nosci & coli. in Manuscriptis quibusdam & illo in Anylia est γνωστὸν & ἔργον.

19. διὸ ἐγὼ κέινω] id est: ita censeo, quomodo Romani Senatores sententiæ dictionem concludebant. Vide Philippicam Ciceronis, tertiam, quintam, octauam, nonam, decimam, vndecimam, decimam tertiam, decimam quartam, omnes circa finem.

μηὲρ παρενοχλεῖν τοῖς ἀπὸ τῆς ἐθνῶν ἐπιστρέφουσιν ἐπὶ τὸν Θεόν] non imponendas illis molestias non necessarias, ne sic multis aditus ad Christianismum præcluderetur.

20. ἀλλ' ἐπιστῆλαι αὐτοῖς] Ea auctoritate, de qua diximus supra.

τὰ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῆς ἀλισθημάτων τῆς εἰδώλων] Non censet monendos pios ex gentibus de iis, quæ fatis didicerant: Deum colendum, vnum, & verum, non falsos: ei omnem exhibendam reuerentiam: abstinendum à cædibus, rapinis, iniuriis, adulteriis, & incestis iure gentium cognitis: ius cuique reddendum: sed de iis monet quæ disputationem recipere videbantur, & quæ Iudæos poterant offendere, & impedire quo minus pii ex gentibus cum piis Hebræis in vnam Ecclesiam coalescerent. in his primum locum obtinent τὰ ἀλισθήματα τῆς εἰδώλων, id est, ea quæ infra vocantur εἰδωλόθυτα. Malach. i. 7, in Græco L X X senum est, ἀπὸ τῶν ἱλισθημάτων, ubi Aquila & Symmachus, μεμολυσμένοις. Sirach. xi. 33: ἀλισθήσαι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν εἰδωλοῖς. Vide ad Dan. i. 8. Scriptor Constitutionum, quæ clementis nomen præferunt, vi. 12, ἀλισθήματα exponit per εἰδωλόθυτον. Christiani vt ait Iustinus cum Tryphone disputans: πᾶσαν ἀδίκιαν & πτωχείαν μέχρις ἐχάτου θανάτου ὑπομένουσιν ὡς τὰ μὴτε εἰδωλόθυτον μὴτε εἰδωλόθυτα φαγεῖν. Et cum

Trypho dixisset, esse quosdam qui Christiani dicerentur, & ederent εἰδωλόθῳτα, dicerentque ea re animum non obstringi, dicite eos id quidem nomen usurpare: sed ea docere quæ sunt à Spiritu seductore. Εἰδωλόθῳτα, à quibus abstinere vult Iacobus, duum sunt generum: alia, ubi ad ipsam mensam pars de pane & extis in focum porricitur (ea enim vox huic rei propria) & vinum igni inspergitur, dei alicuius nomine in id aduocato: alia, ubi qui diis in templo sacra fecit, id amicis significans, eos vocat ad exta, cuius moris apud Plautum aliquoties est mentio. Theocritus iter facien-

tibus: — καὶ τὸ ὃ θύσας

Τὰς νύμφαις Μύρσωνι καλὸν κρέας ἀντίχα πέμψον.

Ouidius Metam. XII:

Sacra tulere suam: pars est data cætera mensis.

huc illud pertinet Iuuenalis:

Et natalitium cognato ponere lardum

Accedente noua, si quam dabat hostia, carnè.

Pars illa extorum quæ in aram vel focum dabatur, Græcis dicitur ἀπερθίνια, Latinis profecta aut proficia: per eam partem cætera quoque diis sacra erant. Vtro horum modorum quis de immolatiis edat, ea res idololatricæ deputatur. Tertullianus de idololatria: Si propter sacrificium vocatus assistam, ero particeps idololatriæ. Eodem libro: Propterea Spiritus sanctus consultantibus tunc Apostolis, vinculum & iugum nobis relaxauit, ut idololatriæ deuitandæ vacaremus. Et de Corona: verbo nudo conditio (id est, creatura Dei) polluitur, ut Apostolus docet: si quis autem dixerit, hoc idolothyum est, ne contigeris. idem de spectaculis: Neque de sacrificio, & parentato edimus. Apud Minutium Cæcilius: præceptos cibos & delibatos altaribus potus abhorretis. mox Octavius: sacrificiorum reliquias & pocula delibata contemnimus. Clemens Alexandrinus. Pædag. II. I. ἐν αὐτῷ ὑπομνησέον καὶ αὐτὸ ὅτι εἰδωλόθῳτων καλούμενων. ὅπως ποτε ἄρα ἀνδραγάλλει ὑποχρέως εἶναι τούτων. μισερὰ δοκεῖ μοι καὶ βδελυρὰ ἐκείνα ὧν ἐφίπτανται οἱ αἵμασι ψυχὰς ὑπὲρ ἐρέβους νεκρῶν κατὰ πεισιωτών: οὐ γὰρ δὲ λῶ ὑμᾶς κοινωνοὺς δαιμονίων γίνεσθαι, ὁ Ἀπόστολος λέγει. ἀφεκτέον πίνειν τούτων οὐδὲ δότας. οὐ γὰρ ὅτι τις ἐν αὐτοῖς δύναμις διὸ ὃ τινὲς συνείδουσιν τινὲς ἡμετέραν, ἀγίαν οὔσαν, & ὅτι δαιμονίων διὰ τινὲς βδελυρίαν, οἷς ὁπληκτονόμασαι μυσταγομοίους. abstinere ab immolatiis, non simpliciter, quod res illæ malæ sint factæ, sed ob iustas causas, dicit Origenes contra Celsum. VIII.

καὶ τὴν πορνείαν] inter præcepta Adamo & Noæ data Iudæi non ponunt interdictum scortandi; & qui inter gentes putabantur sapientissimi, non negabant quidem meretrices turpiter facere, quod meretrices essent, ut loquitur Vlpianus. L. idem D. de condit. ob turpem causam: & poenam esse in ipsa professione flagitij, ut loquitur Tacitus Annalium II: attamen non putabant peccare, qui foeminis ad hoc venalibus vterentur, ut apparet ex Ca-

tonis sententia quæ apud Horatium est, & Solonis lege quam Philémon laudat in Comœdia Delphis, iis versibus quos in Excerpta retulimus, vt & Eubuli in Nannio versus paris argumenti, quibus addi potest Argentarij Epigramma, in Anthologia III. 6. Cicero pro M. Cælio hac de re agens, *Quando enim hoc factum non est? Quando reprehensum? Quando non permissum?* At lex Christi, dilectionem in omnes fraternam imperans, non finit, quinquam aliena vti turpitudine, & sic eam fouere: quippe cùm & lex Mosis omnibus Hebræis fœminis id vitæ genus interdixisset. Lactantius VI. 23. *Nec tantum alienis toris, quos attingere non licet, verum etiam publicis vulgatisque corporibus abstinendum esse præcepit.* Multum pertinebat ad illos ex gentibus cum Hebræis consociandos, si viderent Hebræi ipsorum puellas, castitatis laude Hebræis puellis nihil concedere: viros quoque, sibi ab omni venere extra nuptias temperare.

καὶ τὸ πυνικὲ καὶ τὸ αἵματος] fuere iam olim codices, in quibus deerat πυνικὲ; fuere & in quibus post αἵματος additum & hic & infra in epistola 29: καὶ ὅσα μὴ δέλωσιν αὐτοῖς γινώσκει, ἐπεί οἱ μὴ ποιεῖν. Sed in plurimis codicibus, inque versionibus omnibus & apud Origenem libro VII contra Celsum, aliosque hoc adest, illud vero adest. Et certe prius illud huc pertinet, vt mox ostendamus, non & alterum. Nam si quis dicere velit hac verborum summa comprehendere omnia Euangelij præcepta, fallitur, cum præceptum de vno Deo colendo per Christum, de abnegatione sui, & subeunda cruce, non sint, intra hunc ambitum: alia etiam non nisi obscure admodum huc referri possint. Sed id quærebatur à quibus rebus, præter nota omnibus scelera, cauere sibi deberent in circumcisi, vt sine offensa Iudæorum cum Iudæis in vnâ Ecclesiam coalescerent. Legem quæ est Gen. IX. 4 post diluuium datam humano generi, quam vulgo nunc interpretantur Iudæi de membro animalis viu non edendo, vetustiores intellexere de non edenda carne simul cum eius carnis sanguine. Manifestum id facit Iosephus anti-quæ Historiæ I. 4 & versiones LXX senum, Aquilæ & Symmachi. Et sic sensisse Rabbinum Ananiam Gamalielis filium & alios quosdam, ait Gemara Babylonica ad titulum de Synedrio. Nec obstat quod incolæ in circumciso permittit lex morticino vesci. Deut. XIV. 21. id enim fieri poterat, detracto sanguine, non minus quam in eis animalibus, quæ victus causa occidebantur. Hanc legem non minus quam alias Adamo & Noæ datas obseruauere diu populi alij extra Hebræum; donec ad idololatriam sunt prolapsi. ideo scriptor constitutionum Clementis ait pios hic remitti ad imitationem Melchisedeci, Iobi & similium. Seriore æuo, legis illius obseruatio redacta est ad incolâ terræ Iudææ, qui non nisi sub conditione eius legis inter ceteras obseruandæ ius hospitij, & amicitiae impetrabant: & ad paucos pios, qui, quamuis idololatriæ cohabitantes, ab idololatria tamen se abstinebant. Ex quo vero Macedones, deinde Romani summo imperio Iudæam tenuere, aut Iudæa reges habuit Romanis obnoxios, Iudæi sapientes cùm

cum viderent, sibi ultra ius non esse cogendi incolas ad obseruanda ea quæ Adamo & Noë præcepta à Deo fuerant, non aliud remedium, ne ista licentia ad Iudæos serperet, inuenere, quam vt ab omni propiore consuetudine, cum incolis omnibus (neque enim pij amplius ab impiis distingui poterant) Iudæos arcerent. Hinc illud *μὴ συγγενῆς, μὴ συκοφαντῆς, μὴ συνεσθιεν* cum talibus: quæ sæpe habes & in sacris scriptis, & apud Iosephum. Postquam nouam Ecclesiam ex Christi præcepto Apostoli colligere cœperunt, potuere iam iterum, vt olim, peregrini pij ab idololatriis distingui, eo ipso quod se illi addebant Ecclesiæ. Causa autem cur Iacobus voluerit, hos ex gentibus vocatos abstinere à sanguine, hæc credita est à veteribus Christianis, quod illi Moysis quidem præceptis, quæ Israëlitis data erant, non tenebantur, neque circumcisionis lege, quæ solos Abrahami obstringebat postereros, liberi autem non erant ab iis quæ Adamo & Noë Deus præceperat, ad quæ addidit quædam Christus, demsit nihil. Tertullianus de Monogamia: *Et adeo in Christo omnia reuocantur ad initium, vt & fides reuersa sit à circumcissione ad integritatem carnis illius, sicut ab initio fuit: & libertas ciborum, & sanguinis solius abstinencia, sicut ab initio fuit: & matrimonij indiuiduitas, sicut ab initio fuit: & repudij cohibitio, quod ab initio non fuit, & postremo totus homo in paradysum reuocatur, vbi ab initio fuit: & in libro de ieiuniis: Æque post diluuium in reformatione generis humani suffecisse vnā interim legem à sanguine abstinendi, permissō vsu cæterorum.* Huc respiciens Leo Imperator, vbi vetat sanguinem edi intestinis, velut tunicis, infartum, ait tum veteris tum nouæ Gratix tempore, rem illam habitam nefariam. Et certe præcepti illius, sicut obseruatio, non nimis superstitiosa, est facili, ita causæ honestæ admodum. Nam si quod naturale est spectamus, solent quæ tali alimento vtuntur gentes, efferari, quod in America maxime perspectum est: si vero id quod morale est, optima & apertissima significatio est, à vindicta abstinendum. Nam qui se vindicat, pasci sanguine dicitur. Addit Origenes aliam causam, quod dæmones pasci sanguine crederentur. Neque vero Christiani veteres hoc præceptum acceperunt tanquam datum ea vna ex causâ, vt Iudæorum offensa vitaretur. Nam si id esset, non obseruassent id præceptum cum certo vitæ periculo, etiam vbi non aderant Iudæi: at hoc fecisse eos constat. Biblis, apud Eusebium, Historiæ v. 1: *πῶς αὖ πᾶσι φέρουσιν οἱ τοιούτοι οἱς μηδὲ ἀλόγων ζώων ἅμα φαγῆν ἔχόν;* Testis & Tertullianus Apologetico: *Erubescat error vester Christianis, qui ne animalium quidem sanguinem in epulis esculentis habemus: qui propterea quoque suffocatis, & morticinis abstinemus, ne quo sanguine contaminemur, vel intra viscera sepulto. denique inter tentamenta Christianorum, botulos etiam cruore distentos admonetis, certissimi scilicet illicitum esse penes illos, per quod exorbitare eos vultis. Porro quale est, vt quos sanguinem pecoris horrere confiditis, humano inhiare credatis? Octauius apud Minutium: tantumque ab humano sanguine cauemus, vt nec edulium pecorum in cibis sanguinem nouerimus.* In canonibus

Apostolicis, qui liber antiquissimos Christianorum mores continet, legimus : *εἰ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος ἢ ὅλος τῆ καθελόμενου τῆ ἱερατικῆς τάξεως κρέας ἐν αἵματι ψυχῆς αὐτοῦ, ἢ θνησιμάτων ἢ θνησιμαίων, καὶ θαιρείστω ; τὸ το γὰρ ὁ νόμος ἐπέειπεν· εἰ ὃ λαϊκὸς εἴη, ἀφοριέστω.* Neque vero initiis Christianismi inclusa fuit hæc observatio, sed magna sollicitudine ad sequentia sæcula transmissa est. Pro Oriente testis sit Gangrensis Synodus Canone II, *εἰ τις ἐσθίειται κρέας, χωρὶς αἵματος & εὐδαλιδίου καὶ πικρῆς, μετ' οὐλαβείας καὶ πίστεως, καὶ ἀκρεῖνοι ὡς αὐτὸν δὲ τὸ μεταλαμβάνειν ἐλπίδα μὴ ἔχοντα, αἰδάμεθα ἔστω.* Renouavit hoc interdictum Synodus in Trullo, Canone LXVII, & Leo Imperator, ut modo cœpi dicere, Nouella LVIII. Pro Occidente testimonium habemus Synodi Vvormatiensis sub Ludouico Pio cap. 65 : Et Papæ Zachariæ epistolam ad Bonifacium, Archiepiscopum Moguntinum : Adamum Bremensem cap. 20 : & libros pœnitentiariorum complures, qui sanguine vescentibus pœnas imponunt canonicas. Et hæc quidem de sanguine. Sed cur *πικρὸν* additur? Nimirum quia solebant Græci, & gentes aliæ, ut ex Athenæo duobus in locis discimus, in deliciis habere *τὰ πικρὰ*, id est, carnes in quibus exacta diligentia asseruatus erat sanguis, ut ita cum eo sanguine, intus retento, coquerentur, quod & ipsum erat contra legem de sanguine non edendo. Hac de causa & in Gangrensi Synodo *πικρῆς* diserte fit mentio, ut & *εὐδαλιδίου*, ex hoc scilicet Apostolorum præcepto. Magis mirum videri potest quod *θνησιμαίων* additur in Apostolico qui dicitur Canone : & quod Iustinus ait *πικρὸν κρέας ἐν αἵματι ὅπερ ἔστι νεκρῶν*, cum, ut modo ex Deuteronomio ostendimus, pio incircumciso licuerit edere *נבלה*, quod *θνησιμαίων* vertunt LXX, quod idem est cum *νεκρῶν*, ita ut *θνησιμαία* apud Aristophanem Auius Scholiastes interpretetur *νεκρῶν*. Sed intelligenda est hæc prohibitio de morticino aut etiam à feris rapto (nam & *θνησιμαίων* adjicit dictus canon) quibus adhæreret non deductus sanguis, ut plerunque fieri solebat. Tertullianus Apologetico c. 4 cum de sanguine locutus esset : *qui propterea quoque suffocato & morticinis abstinemus.* quæ duo ut paria ponit & Hebræus liber dictus Chulin. Quæ sunt de sanguine edicta in lege per Mosem tradita, huc non adfero, quia ea nullos, nisi Israëlitas, aut qui sponte se legi subjicerent, obligabat. Hunc Canonem si Ecclesia, Apostolorum & antiquitatis reuerentia, in usum reuocare velit, non reluctabor, si absit superstitio, & id caueatur ne de industria, magna sanguinis copia, aut in carne aut extra carnem ad victus delicias asseruetur. Nam rigide illud de suffocato non observatum in Africa suo tempore testis est Augustinus contra Faustum XXXII. 13. Et Zonaras ad Gangrensem Canonem, sanguinem interpretatur *ἐξ ἐπιπιδες ἐφόρμον & πηγνύμενον*. Balsamo : *χωρὶς ἐπιπιδες αἵματος.*

21. Μωϋσῆς γὰρ ἐκ γυνεῶν ἀρχαίων καὶ πόλιν τοῖς κηρύσσοντες αὐτὸν ἔχει ἐν τῇ συναγωγῇ καὶ πᾶν σάββατον ἀναγνωσκόμην] Sensus mihi hic videtur esse per ἀνθυποφωρῶν. Nam quod ad Mosem attinet, non possunt qui ex Iudæis sunt, queri eum

sp̄rni ab alienigenis nōstri gregis, quando in nostris non minus quam in Iudaicis conuentibus, Moses, ita vt ab antiquo factum est, legitur, & quidem Sabbatis. Συναγωγῶν nomine veniunt etiam Christianorum Ecclesiæ, vt & Iacobi. II. 2. Theophilo Antiocheno, Συναγωγὰι αἱ καλούμεναι ἐκκλησίαι. Christianorum mos vetus, qui diutissime mansit in Oriente, conuenire non minus Sabbatiquam Dominicis diebus. Clemens Constitutionum VII. 24: τὸ σάββατον μὲν τοι καὶ τὴν κυριακὴν ἑορτάζετε· ἐπὶ τὸ μὲν δημιουργίας ἔστιν ἐπέμνημα, ἡ δὲ ἀνάστασις. Paria habet VIII. 33. & 67. Asterius Amasæ Episcopus in Homilia de repudio: καλῶ συνάξειδα vocat τὸ σαββάτου καὶ τὴν κυριακῆς. Gregorius Nyssenus ἡμέρας ἀδελφάς. Balsamio: ὡς δὲ τῶν ἀγίων πατέρων ἐξιστάθησαν δι' ὅλου σχεδὸν ταῖς κυριακαῖς τὰ σάββατα. ideo Constantinus Christianos non minus in Sabbatum, quam in diem Dominicum vadari vetuit, teste Eusebio. Hinc etiam ortum illud, vt sicut diebus Dominicis tanquam lætitiæ diebus non ieiunabatur, sicut docet Gangrensis Synodus Canone XVI. I: ita nec Sabbatis, excepto vno ante Pascha. Sic ἑορτῆς interpretatur Zonaras ad Canonem Apostolicum 53. Ignatius ad Philipenses: εἴπεις κυριακῶς ἢ σάββατον νηστειῶς, πλὴν ἐνδὲς σαββάτου, χρυσοκτόνος ἔστιν. Sabbatum nunquam nisi in Pascha ieiunandum ait Tertullianus de ieiuniis: qui & aduersus Marcionem. IV. priuilegium donatum Sabbato à primordio mundi, dicit, veniam ieiunij. Quare cū Iustinus, & Tertullianus patres illos ante Mosē negant fabbatizasse, id intelligendum, non de conuentibus, sed de rigido per totum diem otio. Ignatius ad Magnesios: μηκέτι οὐδὲ σαββατίζωμεν Ἰουδαϊκῶς ὡς ἀρχαίς χαιρόντες. Sabbatis autem in illis primorum Christianorum conuentibus, non Euangelia legebantur, sed Mos̄is פִּרְשָׁה, plane vt apud Iudæos Iudai- zantes. Primo id mutauit Synodus Laodicens, voluitque Sabbatis Euangelia non minus, quam veteres scripturas legi Canone XI. X. Manet & nunc ex antiquo mos apud Christianas Ecclesias, vt in Sabbato ante Pascha legatur historia creationis, plane vt apud Hebræos. Dicit ergo Iacobus hac in parte non habere quod querantur Iudæi, cū in singulis vrbibus, vbi conuentus erant Christianorum, in Sabbatis legeretur Mos̄es ἐκ γρῶν ἀρχαίων, id est, vt olim, nihil in hoc immutato more. Creditur à Mos̄e fuisse institutum vt lex in Sabbato legeretur. κηρύσσειν, est alta voce pronuntiare, vt Exodi XXXII. 5. Matth. III. 1. & alibi sæpe.

22. τοῖς Ἀποστόλοις & τοῖς πρεσβυτέροις] Vide supra II. 1.

συνὸν ὅλην τὴν ἐκκλησίαν] Approbante Apostolorum & presbyterorum sententiam. Sic Laici Synodorum Actis subscribebant, hoc modo, *consentientis subscripsi*. Vide infra XVI. 4. vbi soli Apostoli cum presbyteris nominantur.

Ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον Βαρσαβᾶν] fratrem illius Iosephi, de quo supra I. 23.

καὶ Σίλαν] fuit hic inter primos Christianorum Hierosolymis, dictus & Siluanus, vt notauimus supra XIII. 9.

ἀνδρας ἡγουμένους ἐν τοῖς ἀδελφοῖς] viros eximios. ראשי.

23. *χαίοντες δὲ χειρὸς ἄλλης*] est & hic rectus pro obliquo, de quo loquendi genere diximus ad Marcum. IV. 40.

τοῖς δὲ ἔθνεσιν] incircumcisis. Ad Iudæos fideles nihil hæc pertinent.

χαίρειν.] ita vertit Lucas Hebræum *שׂוּחִים*.

24. *ἀσποδύζοντες τὰς ψυχὰς ὑμῶν*] *ἀσποδύζειν* dixit, quod Hebræi *לִבְיָא לֵב* quod LXX vertunt *δυσπρέφειν δυνόας* Num. XXXII. 7. *ἀφίσταται καρδίαν* Num. XXXII. 9. sensus est: labefactantes animos.

λέγοντες περιτέμνεσθαι] infinitivus pro gerundio, dicentes circumcidendos, nempe fideles.

καὶ τηρεῖν τὸ νόμον] & observandam ipsis legem, id est, illa præcepta, quæ Moses addidit ad præcepta vetera: de iis enim solis querebantur.

οἷς οὐ διετέλμεθα] mandata talia non dedimus. Auctoritatem Apostolorum falso illi suis dogmatibus præscribebant.

χρομύροις ὁμοθυμαδόν] Vide supra II. I. v. 12. non parum ponderis addit decreto concors sententia.

26. *ἀντιτάσσουσιν ὑμῖν τὰς ψυχὰς ὑμῶν ὑπὸ τῷ ὀνόματι τῷ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*] *ἀντιτάσσειν ψυχὰς*, id est, *מסר נפשות* est vitam periculis exponere. quod *πιδέναι ψυχῶν* dixit Iohannes X. 11. & alibi. efficaciter commendant Paulum & Barnabam, ut qui nihil credendi sint facere sui causa, cum propter Christum, & Ecclesiam tot pericula subierint, & subeant quotidie.

27. *καὶ αὐτοὶ δὲ λόγου ἀπαγγέλλοντες τὰ αὐτὰ*] præsens pro futuro. *ἀπαγγέλλοντες* pro *ἀπαγγελοῦντες*: ut verbis eadem vobis dicant quæ continet epistola, & certos vos faciant epistolam hanc non esse suppositam.

28. *ἔδοξε γὰρ τῷ ἁγίῳ πνεύματι & ἡμῖν*] id est, nobis per Spiritum sanctum: *ἐν δὲ συνῳδῷ*.

μηδὲν πλέον ἐπιπιδέναι ὑμῖν βάρος] *βάρος* hic dicitur quod *ζυγὸς*, supra 10. vbi dicta vide.

πάλιν γὰρ ἐπανάγκη τούτων] præter hæc quæ omnino opus est fieri. est *ἐπανάγκη* vox pure Græca: diciturque apud Demosthenem & Plutarchum de iis rebus quæ lege fieri oportet. Subauditur *ὄντων*. sic dicimus, *τὰ λίαν*.

29. *ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων*] immolatitia ea vocant Christiani Latine scribentes: Hebræi *זבחי מתים*. vide supra 20.

καὶ πνικτῶν] *πνικτῶν* hic non legit Irenæus, ut nec Cyprianus, & in multis exemplaribus defuisse testatur Hieronymus: forte, quod quantum eius necesse esset, id sub vocabulo sanguinis satis intelligeretur.

ὃς ὢν ἑβραῖος ἐαυτοῖς] Hebraïsmus. nam apud Hebræos *א* littera proprie valet *ἔξ*, nonnunquam *ἀπὸ*.

εὖ ποιεῖτε] recte agitis. sic Tertullianus de pudicitia. Vide quæ dicta supra X. 33.

ἑρρωσθε] *התחזקו*. sicut Latini Epistolam claudunt verbo *vale*, aut *valere*, sic Græci verbo *ἑρρωσο* vel *ἑρρωσθε*. Sed vetustissimi codices hoc loco sic non

habuere, sed *φειρόμενοι ἐν πνεύματι ἀγάπῃ*, quod Irenæi interpres III. 12, vertit *ambulantes in Spiritu sancto*: Tertullianus de pudicitia rectius, *veſtante vos Spiritu sancto*. Simili modo *πνευματοφορεῖσθαι* dicunt Patres Græci.

30. οἱ μὲν οὖν Ὀπολυθέντες] Paulus, Barnabas, Iudas, Silas.

31. ἀναγνόντες δὲ] Christiani Antiochenſes.

ἐπὶ τῇ ὁμιλίᾳ] Multum ipsis placebat, quod viderent, libertatem, qua utebantur, ab Apostolis probari.

32. καὶ αὐτοὶ ὡφεύηται ὄντες] donis Spiritus instructi.

ἔφα λόγον πολλὰ παρεκάλισαν τοὺς ἀδελφοὺς] Sermone prophetico. Vide supra IV. 36. XIII. 15.

καὶ ἐπεσέειξαν] supra IV. 22. infra 41. XV. III. 23. 1220.

33. ποιήσαντες ὃ χρόνον] nempe τίνα. ποιεῖν χρόνον Ciceroni est tempus ponere. Vide quæ dicta ad Matth. XX. 12. & ad Apoc. XIII. 5.

ἀπελύθησαν] id est, potestas eis facta abeundi, si vellent. Abiit autem primum Iudas solus, postea cum Paulo & Barnaba Silas.

μετ' εἰρῶν] cum faustis precibus. sic εἰρῶν fumitur Matth. X. 13.

ὡς τοὺς Ἀποστόλους] Manuscriptus ille, ut multi, alij rectius. ὡς τοὺς ὑποστάντας αὐτοῖς.

34. ἔδοξε ὃ Σίλα ἐπιμεῖναι αὐτὸν] Hoc comma Manuscriptus ille non habet; ut nec interpres Syrus. Habent tamen Latinus, Arabs & libri alij.

35. διέτριβον ἐν Ἀντιοχείᾳ] Aliquot dies post Iudæ abitum subſistere.

καὶ πῶσαν πόλιν] per Syriam, Pamphyliam, Pisidiam, Lycaoniam, Lyciam.

36. ἐπισκεψόμεθα τοὺς ἀδελφοὺς ἡμεῖς ἐν οἷς κατηγάλαμεν τὸν λόγον τῷ Κυρίῳ πῶς ἔχουσι] Hebraïca locutio, pro ἐπισκεψόμεθα πῶς ἔχουσιν οἱ ἀδελφοί, &c. sic infra XVI. 4.

37. Βαρνάβας ὃ ἐβουλόσατο συμπρολαβεῖν τὸ Ἰωάννην καὶ καλούμενον Μάρκον] cognatum suum, ut censent veteres ex loco Coloss. IV. 10. Manuscriptus ille vetus ut multi alij, pro ἐβουλόσατο habet ἐβούλετο. quomodo legit & Syrus.

38. Παῦλος ὃ ἡξίε] æquum iudicavit. Sic Luc. VII. 7.

τὸν ὀποσάντα ἀπὸ αὐτῷ ἀπὸ Παμφυλίας] Hominem qui labores & pericula defugisset, minus aptum putabat tali itineri: & mores potius respiciendos quam sanguinis cognationem, quæ multum sæpe rebus sacris obſtitit.

39. ἐγκρίετο οὖν παρεξυσμός] ἤγρ quod verti solet θυμός, ὀργή, χόλος. item παρεξυσμός. Culpa fuit penes Barnabam. ὁ Παῦλος ἐζητεῖ τὸ δίκαιον. ὁ Βαρνάβας τὸ φιλεῖν. ὁμοῦν αἰὺν hic Græci, qui & illud notant, seueritatem hanc Pauli profuisse Marco, qui per eam monitus, fortior in posterum sit factus, & ut talis, à Paulo salutetur dicto ad Colossenses loco.

ὥστε χειροτονῶν αὐτοὺς ἀπὸ ἀλλήλων] Ut olim Abrahamus & Lothus, saluæ amicitia Gen. XIII. 9.

ὡς δοθεὶς τῇ χάριτι τῷ Θεῷ ὑπὸ τῷ ἀδελφῶν] commendatus diuino favori. ut supra XI. V. 26.

41. καὶ Κιλικίαν] nempe vbi fratres erant aliqui, ex illa post Stephanum dispersione. Supra x i. 19. xv. 23. Ex Syria scilicet in Ciliciam iuerant quidam, vt alij in Cyprum & Macedoniam.

C A P. XVI.

ΑΤΗΝΤΗΣΕ ὃ εἰς Δέρβιν καὶ Λύτραν] vide supra x i v. 6. 8. 20. 21.

μαθητὴς πρὶν ὀνόματι Τιμόθεος] Lucæ non ante visus, Paulo autem à pueritia notus: II. Timoth. I. 5. & in multis itineribus ei comes: II. Timoth. III. 10.

ἡς γυναῖκός πρὸς Ἰουδαίας πηγάς] fœminæ ex illis quæ in Iudæa primæ in Christum crediderant. nomen ei Eunice. II. Timoth. I. 5.

πατὴρ ὃ Ἕλληνας] viri boni incircumcisi. Lex vetabat ex Iudæis ducere extraneas legi non subiectas: feminis autem Iudæis non vetabat nubere extraneo pio, sicut Esther nupsit Assuero. Iudæi multum erant mulieriosi.

2. ὃς ἐμάρτυρεῖτο ὑπὸ τοῦ ἐν Λύτροις ἐκ τῶν ἀδελφῶν] bonæ vitæ testimonium habebat ab iis quibuscum vixerat. Id, quanquam in viro sibi noto, præire volebat Paulus, priusquam ei munus Euangelistæ mandaret, exemplum dans Episcopis, ne quid in Presbyterorum electione faciant suis affectibus ducti, sed sequantur normam.

3. τὸν ἐθέλησεν ὁ Παῦλος σὺν αὐτῷ ἐξελθεῖν] nempe in Macedoniam, vbi Timotheus & Silas propinquos quosdam habebant Iudæos gente, fide Christianos, ex illis post Stephanum longe lateque dispersis.

καὶ λαβὼν πατέρα αὐτῶν] Non fuerat circumcisis, quia, vt Thalmudici tradunt, non erat ius matri filium circumcidere patre inuito: Patris enim potestas præualebat.

ὅτι τοῖς Ἰουδαίοις τοῖς ὄντας ἐν τόποις ἐνέοις] in Macedonia quò ire volebat. Sperabat ipsius opera multos ex Iudæis nondum conuersos ad Christum posse conuerti, quorum nonnulli rigidioribus illis sententiis occupati, consuetudinem sermonemque eius declinaturi fuerant, si scissent incircumcisum. Paulus circumcisionis & vsum & omissionem ex temporum locorumque vtilitate metiri nouerat. Et in his rebus dijudicandis lumine fuit perfusus maiore quam alij Apostoli.

ἡδεῖσαν γὰρ πάντες τὸν πατέρα αὐτοῦ ὅτι Ἕλληνας ὑπῆρχεν] Constructio Hebraïzans, qualem sæpe habuimus & proxime xv. 36. Cum Græcum scirent parentem eius fuisse, ipsum quoque suspicati essent religionis esse Græcanicæ. Manuscriptus simplicius habet: ἡδεῖσαν γὰρ πάντες ὅτι Ἕλληνας ὁ πατὴρ αὐτοῦ ὑπῆρχε.

4. παρεδίδουν αὐτοῖς] de hac voce vide Matth. xv. 2.

φυλάσσειν τὰ δόγματα] decreta. in Græco Danielis sæpe inuenitur δόγμα pro

decreto regio. Sic & Luc. II. 1. infra XVII. 7. Sumitur de præceptis per Moſem datis, Eph. II. 12. Coloff. II. 14. Apostolorum decreta erant quidem leniora quam illa Moſis, & ſalutaria magis, quam quæ à regibus ſolent proficiſci, non minus tamen obligantia.

τὰ κεκειμένα ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων ἐ τῶν πρεσβυτέρων τῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ] quæ conſtituta erant. ſic κεῖναι ſæpe ſumitur : vt infra XX. 16. I. Cor. V. 3.

5. καὶ ἐπείρασθον τῶν ἀεισμάτων] 127, aucti ſunt numero.

6. διψδόντες ὃ καὶ τὴν Φρυγίαν ἐ τὴν Γαλατικὴν χώραν] Hæ partes erant Aſiæ minoris.

καλυθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος λαλῆσαι τὸ λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ] A Spiritu ſancto, id eſt, per afflatum. τὸν λόγον, id eſt, Euangelium κατ' ἐξοχὴν, vt ſupra VI II. 4. XI. 19. in Aſia, nempe minore. Erant prouinciæ iſtæ vicinæ Bithynis & Piſidis, apud quos iam magnæ erant conſtitutæ ex gentibus Eccleſiæ, vnde facile Euangelij cognitio per Aſiam minorem ſpargi poterat.

7. ἐλθόντες καὶ τὴν Μυſίαν ἐπείραζον καὶ τὴν Βιθυνίαν πορεύεσθαι] iter inire Bithyniam verſus, quæ & ipſa cum Myſia, pars Aſiæ minoris, regni Gog. in Manuſcripto eſt εἰς τὴν Βιθυνίαν.

8. κατέβησαν εἰς Τροάδα] Phrygiæ partem maritimam.

9. δεῖμα] 127.

Ἀνὴρ τις ὢν Μακεδὼν ἑστὼς] Angelus Macedoniam curans. confer quæ ſunt apud Danieleſem X. 12. 13. 20. 21.

βοήθησον ὑμῖν] Angelus curator Macedonum ſe Macedonibus accenſet.

10. Ὡς εὖ ἐξητήσαμην ἐξελθεῖν εἰς τὴν Μακεδονίαν] Erat quidem Pauli iam antè conſilium ire in Macedoniam, ſed volebat eò ire longo ambitu, tranſeundo Boſphorum.

συμβιβάζοντες] argumentum inde trahentes. nempe ex illo viſo nocturno.

11. Ὡςδρομήσαμην εἰς Σαμοθράκην] quæ inſula non longe à Troade. itaque à Samothrace Germanicus in Troada venit apud Tacitum Annalium II. Ὡςδρομεῖν eſt ſecundo vento nauigare : vt infra XX I. I.

τῇ τε ὀπιούσῃ εἰς Νεάπολιν] Vrbs eſt Edonidis partis Macedoniæ, in qua & Philippi. Sed Neapolis in ipſo ſinu Strymonico : introſum Philippi. Vide Ptolemæum.

12. ἐκείθεν τε εἰς Φιλίππους, ἥτις ἐστὶ πόλις καὶ μερίδας τῆς Μακεδονίας πόλις κολωνία] ita hæc legenda, nec interſtinguendum inter πόλις & κολωνία. Hoc enim dicit, venienti à ſinu Strymonico primam urbem quæ ſit colonia eſſe Philippos. Paulus Colonias maxime ſequebatur, quod ibi & plus eſſet hominum & gentes variæ. Celfus in L. Colonia. D. de Cenſibus. Colonia Philippenſis iuris Italici eſt. Vlpianus in L. in Luſitania eod. titulo: in Prouincia Macedonia Dyrracheni, Caſſandrenſes, Philippenſes, Dienſes, Stobenſes iuris Italici ſunt.

13. ἐξήλθοντες ἐξ αὐτοῦ πόλεως ὡς ἀπὸ πόλεως οὗ ἐνομίζετο πρεσβυτέρῳ.] Iuuenalis :

Ede ubi confistas : in qua te quero profectu. ubi Scholiaſtes : locus Iudæorum in quo erant. Philo Synagogas vocat *συναγωγὰς*, quia in illis & legebatur lex & orabatur. Sed etiam quibus in locis Synagogæ non erant, puta ob exiguum Iudæorum numerum, aut quod magistratus non permetterent, habebant Iudæi loca orationibus destinata, procul à turba, & maxime ad amnes, aut mare. Vide infra XXI. 5. Philippis non fuisse Synagogam colligimus & infra XV II. 1.

14. *ὀνόματι Λυδίας*] ita dicta à solo natali. nam Thyatira unde hæc erat, Lydiæ ascribit Stephanus. fœminæ è Lydia vestium textu nobiles.

πορφυρέπωλις] purpuraria : in Glossis : *πορφυρέπωλης purpurarius*.

ἥς ὁ Κύριος δίδνοιξε τὴν καρδίαν] Actiux voces interdum sic sumuntur, ut racite includant effectum, quanquam is effectus aliquatenus in humana est potestate. Aperuit Deus, illa finente aperiri, imo etiam aperiente suo modo, ut apparet Apoc. III. 20. Sic trahi dicitur qui trahentem volens sequitur. sic dari id quod accipitur. vide quæ diximus ad Ioh. VI. 37. 44.

παραστήσειν τοῖς λαλοῦσιν ὑπὸ τῷ Παύλῳ] Ut fidem haberet Pauli dictis. Est *μετάνοια*. Nam *τὸ παρστήσειν* causa credendi.

15. *ὡς ἡ ἐξαπίσθη*] Vide supra V III. 12.

εἰ κεκρίνατέ με πιστὴν τῷ Κυρίῳ ᾧ] si me putatis ex animo credere, quod profiteor.

καὶ παρέβιάσατο ἡμᾶς] Habes hoc verbum, eodem sensu apud hunc ipsum scriptorem Euangelio XXI V. 29.

16. *πορδομένων ἡμῶν εἰς πρὸς οὐλὴν*] illam de qua supra 13.

ἔχουσιν πνεῦμα Πύθωνος] Plutarchus de defectu oraculorum : *ὡς περ τοῖς ἐργασίμοις Ἐυρυκλέας πάλαι, νυνὶ Πύθωνας πρὸς οὐλομένους*. LXX interpretes ubi in Hebræo nominantur *אובים* ab *אוב*, quod est vter, vertunt *ἐργασίμοις*, Latinus Pythones. Horum nominum eadem significatio, quam explicat Galenus in Glossis Hippocratis : *ἐργασίμοι οἱ κεκλεισμένου τῆς σόματος φρενός μοι, διὰ τὸ δοκεῖν ἐκ τῆς γαστρὸς φεῖσθαι*. Aristophanes Vespsis :

Μιμησάμενος τὴν Ἐυρυκλέους μαντείαν καὶ δεινότητα

Εἰς ἀλλοξίας γαστέρας ἐνδὺς κωμῶδινὰ πολλὰ χέει.

Vbi Scholiaſtes ad illud : *Ἐυρυκλέους, οὗτος ὡς ἐργασίμοδος λέγετ' ἀθήνησι τ' ἀληθῆ μαντευσόμενος διὰ τῆς ἐνυπάρχοντος αὐτῷ δαίμονος*. deinde : *ἐργασίται ἡ δ' Ἐυρυκλείται ἐκαλοῦντο ἐντεῦθεν πάντες οἱ μαντιόμοδοι, διὰ τὸ Ἐυρυκλέους πρὸς τὸ ποιήσαντος*. Pytho est vrbs Delphorum ut ad Lucanum diximus. qui ibi vaticinabantur vocabantur *πύθωνες, πυθόληπτοι, πυθυμάντιες*. inde vox serpsit ad similia facientes. Manuscriptus tamen *πνεῦμα πύθωνας*, quod non probem.

ἥ τις ἐργασίαν πολλὰ παρέιχε τοῖς κυρίοις] *ἐργασία* proprie opificium. per *μετάνοιαν* quæstus omnis, ut infra 19.

17. *λέγουσα· οὗτοι οἱ ἀνθρώποι, δοῦλοι τῷ Θεῷ τῷ ὑψίστου εἰσιν, οἳ πινες καὶ ἡμέλλουσιν ὑμῖν ὁδοὺν σωτηρίας*] Vide similem historiam Marci V. 7.

Malus bonum cū simulat, tum est pessimus.

18. *ἄπονηθεὶς ὃ ὁ Παῦλος*] *Nolens testem sibi spiritum mendacem.*

ὡς ἀγγέλλω σοι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐξελθεῖν ἀπὸ αὐτῆς] *vtens iure dato Marci xvi. 16.*

19. *ἴδοντες ὃ οἱ κύριοι αὐτῆς*] *possunt vnus plures esse domini, non tamen in solidum.*

ἐίλκυσαν εἰς τὸ ἀγορὰν] *obtorto collo, vt loquuntur Latini.*

ἐπὶ τοῖς ἀρχонтаς] *ad duumuiros Coloniae, quos iam dicet στρατηγούς, honoratiori vocabulo, sicut Capuae duumviri praetores se dici volebant. Pari modo supra qui erat proprætor dictus est ἀνθύπατος. sic decuriones, senatores.*

21. *καταγγέλλουσιν ἔσθι ἀ σὺν ἐξεσιν ἡμῶν ὡς ἀγγέλλει οὐδὲ ποιεῖν ῥωμαίοις οὐσι*] *Cicero de legibus II: suos deos, aut nomos, aut alienigenas coli, confusionem habet religionum. Tertullianus vetus ait decretum fuisse, ne quis deus consecraretur, nisi à senatu probatus. Mæcenæ ad Augustum, narrante Dione Cassio: τὸ μὲν θεῖον, πάντῃ πάντως αὐτός τε σέβει καὶ τὰ πάτρια, καὶ τοῖς ἄλλοις πρὸς ἀνάγκην· τοῖς δὲ ἐξελθόντας πᾶσι αὐτὸ ἐμίσει ἐκόλαζε, μὴ μόνον τῶν θεῶν ἕνεκα, ὧν καταφρονησάς οὐδ' ἄλλου αἵ πῶς θεωρήσκειν, ἀλλ' ὅτι καμὰ πῶς δαιμόνια οἱ τοιοῦτοι ἀντισφύροντες πολλοὺς ἀναπείθουσιν ἀλλοθιονομεῖν· καὶ οὕτως ἐσωμοσάει, ἐσάσας, ἐταίειά τε γινώσκουσι, ἀπὸ ἡμῶν μοναρχία συμφέρει.*

22. *καὶ οἱ στρατηγοὶ πεπιρρηζάντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια ἐκέλευον ῥαβδίζειν*] *Sic & Dionysius Halicarnassensis: τοῖς ῥαβδούχοις ἐκέλευσαν τὸ ἐσθῆτά τε περιεσπῆσαι ἐταῖς ῥάβδοις τὸ σῶμα ξαίνειν. pro quo Liuius libro II: Consules spoliari hominem & virgas expediri iubent. eodem modo loquitur idem Liuius libro VII. pro eodem dixit Plutarchus in Cicerone ἐσθῆτα περιεσπῆσαι. in Publicola περιρρηγνύειν τὰ ἱμάτια. in Camillo καταρρηγνύειν τὰ ἱμάτια. in Mario περιρρηγνύειν τὸν χιτῶνισιον. Valerius alibi ait, nudari iussit, alibi addit veste scissa, spoliatoque corpore. Cicero septima Verrina: hominem proripi, atque in foro medio nudari, ac deligari & virgas expediri iubet. Seneca in controuersis vt verba legitima refert: summoue licitor, despolia, verbera. in historia de beato Apollinari: Exuite eum & cadentes dicite, &c. Liuius XXVIII. lacerantibus vestem licitoribus. Seneca de ira. I. 16 licitorem describit vestimenta scindentem. Tacitus Historiarum. IV. de Herennio: Protractum è tentorio scissa veste, lacerato corpore.*

23. *τῷ δεσμοφύλακι*] *Paulus Iurisconsultus carceri præpositum appellat L. carceri D. de custodia reorum: optionem carceris Ambrosius. commentariensem vocat L. de His C. de custodia reorum: & Græci ex Latino κομμηναγέσιον in Nouella Iustiniani XIII: & in Edicto XIII. Hunc commentariensem dictum fuisse Stephanam, & eundem esse cuius Paulus meminit, I. Cor. I. 16. XVI. 15 XVI. 17 putant Græci ad hunc locum.*

24. *ὃς ὡς ἀγγέλλειν αὐτῶν εἰληφώς*] *præceptum. nam ὡς ἀγγέλλειν inter alia præcipere Matth. x. 5. & alibi sæpe.*

εἰς τὸ ἐσπῆσαι φυλακῇ] *Augustinus ad Iohannem: Alij mittuntur in*

carcerem, & in ipso carcere non omnes, sed pro meritis causarum, in imo carceris detruduntur. Sedis intimæ tenebras dixit L. 1. C. de custodia reorum.

καὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ἡσφαλίσατο εἰς τὸ ξύλον] Scholiastes ad nebulas Aristophanis: εἶδος δεσμοτικῆς τὸ ξύλον, ὡς ποδοκλάκω λέγουσι & ποδοσπάβω, fuit tamen discriminis aliquid inter ξύλον & ποδοκλάκω. nam in veteri lege Attica habemus: δεσάντων ἐν τῷ ξύλῳ οἱ ἐνδεκα ἢ ἐν τῇ ποδοκλάκῃ. puto ποδοκλάκω esse quas ligneas soleas appellat Cicero: ξύλον autem quod ligneam custodiam appellat Plautus. in L. si hominem D. depositi. legimus vinctum vel ad malam mansionem extensum. Hic Græci Scholiastæ malam mansionem exponunt, ξύλον εἰς ὃ ἐμβάλλουσι τοὺς πόδας. Eusebius dixit τὰς ἐν τῷ ξύλῳ δεσμάδας τῶν ποδῶν. quod Prudentius,

Lignoque plantas inserit

Dinaricatis cruribus.

Lucianus: τὰ μέλη ἐν τῷ ξύλῳ κατεκλίσθη. Iobi xxxiii. 11, ubi in Græco: ἔθετο ὃ ἐν ξύλῳ μου & πόδα, in Hebræo est 70, quod eiusdem libri xiii. 27, alij κώλυμα vertunt, alij λαπαρείαν, alij ξύλον εἰρκῆς, alij ξυλοπέδην. Chaldæis 70 aut 70 est cippus. Quod apud Cedrenum est κακουρχία id latius patet & omnia carceris incommoda complectitur. ἡσφαλίσατο hic est custodiit. μετωνυμία. custodia enim securos nos facit.

25. καὶ ὃ τὸ μεσονύκτιον] Quod Varro dixit noctis meridiem audaci translatione.

ὑμνοῦν τὸν Θεὸν] laudes Deo canebant, & gratias agebant pro honore sibi habito, in eo quod pro Christo pati possent. supra v. 41.

26. ἄφνω ὃ σῆμα ἐγένετο μέγας] Signum secuturæ rei magnæ, vt Matth. xxviii. 2.

ὥστε παλιδεῖναι τὰ δεμέλια τῷ δεσμοτικῇ] Simile loquendi genus. Ps. xix. 8. lxxxii. 5. Esai. xxiv. 18.

ἀνέωχθησαν τε ὡδραχῆμα αἱ θύραι] vt supra xii. 9.

καὶ πάντων τὰ δεσμά ἀνέθη] non vni vt supra xii. 7: sed vinctis omnibus, vt scirent Apostolos & sibi, & aliis esse vtilis, & per eos solui animorum vincula.

27. ἀπασμῶρος μάχαιραν ἐμελλεν εἰσελθεῖν αὐτὸν ἀναρῆν] metu grauioris supplicij. Solebant enim commentarienses, si effugissent vincti, eandem pati poenam quam vincti passuri fuerant. L. ad commentariensem C. de custodia reorum. ἀντὶχειρία autem frequens Græcis & Romanis, neque improbata aut Stoicis aut Epicureis: ne Platonici quidem & Aristotelici, omni modo & sine exceptione. Σπαρὶν μάχαιραν, est gladium de vagina educere. Num. xxii. 23. 31. Ios. v. 13. Iud. viii. 20. ix. 54. xx. 2. 15. xxv. 35. i. Sam. xxxi. 4. ii. Sam. xxiv. 9. ii. Regum iii. 26. Ezech. xxi. 28. xxvi. 15. Ps. xxxvii. 14. i. Paral. x. 4. xxi. 5. 16. plena locutio est i. Sam. xvii. 51. Dixit & Aristophanes: ξίφος γ' ἐσπᾶτο. Et Strabo iv: ἐπασμῶρος τὸ ξίφος.

28. μηδὲν θεωξῆς σεαυτὸν κακὸν] inter Hebræos quæstionem fuisse dubiam, an se interficere liceret, diximus libro II. de iure Belli ac Pacis XIX. 5. Christiani maioris patientiæ debitores & exempla Christi, Apostolorumque eius habentes ob oculos, pro certo semper habuere potius quamuis mortem exspectandam, quam sponte sumendam, nisi quod de mulieribus, quarum pudor periclitatur, non nihil dubitatum est. Iustinus Apologetico I: εἰ οὐκ πάντες ἐαυτοὺς φονεύσομεν τὴν μὴ γυνηθῆναι πνῆ & μαθηθῆναι εἰς τὰ θεῖα διδάγματα, ἢ & μὴ εἶναι τὸ ἀνθερόπειον γένος, ὅσον ἐφ' ἡμῖν ἀπιοὶ ἐσόμεθα, ἐναντίον τῇ τῷ Θεοῦ βελῇ & αὐτοὶ ποιοῦντες ἐὰν τὸ τοιοῦτον θεωξώμεν. Clemens Strom. IV. λέγουμεν ὅτι & ἡμεῖς τοὺς ἐπιπιδῆσαντας τῷ θανάτῳ· εἰσι γὰρ πνῆς οὐχ ἡμέτεροι, μόνον τὸ ὀνόματος κοινωνοί, οἱ δὲ αὐτοὺς ἀφραδιδόντες ἀνδύδουσι τῇ πρὸς τὸν θεμικρὸν ἀπεχθείᾳ, οἱ ἀθλοὶ θανάτωντες· τούτοις ὁξάσαν ἐαυτοὺς ἀνδρῆδες λέγουμεν, καὶ δημοσίᾳ κολλάζοντες. οὐ γὰρ τὸν χαλεκῆρα σώζουσι τὴν μὲν πνῆ τὴν πνῆ, τὸν ὄντως θεὸν μὴ γνωρίσαντες, θανάτῳ ὃ ἐαυτοὺς ἀποδιδόουσι κενῶ, καὶ ἀπερ & οἱ τῶν Ἰνδῶν Γυμνοσοφισταὶ ματαίῳ πνεί.

29. αἰτήσας ὃ φῶτα] Plures lucernas. φῶτα in plurali vsurpant Hellenistæ vt Pl. CXXXVI. 7. Hinc dies φώτων, qui & ἐλεμνίων.

θερσέπεσε τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλῳ] Mos hic ab Oriente in Macedoniam venerat cum aliis multis, ab Alexandri Magni temporibus. Vide Marci III. II. v. 33. VII. 25. Luc. v. 8. VIII. 28. 47.

30. Καὶ θεωραγῶν αὐτοὺς ἔξω] in locum aliquem carceris sub dio positum vt liberius respirarent. vestibula carcerum & salubria loca dixit L. I. C. de custodia reorum.

31. Κύριοι] dominos vocare eos quos honorare velimus receptum tum erat & apud Græcos & apud Romanos. Testis Martialis & alij.

ἡ μὲν δὲ ποιεῖν ἵνα σωθῶ] Spem aliquam vitæ melioris ex antiqua traditione, aut ex philosophorum doctrina acceperat.

πίσδουσι ὅτι τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν] nempe eâ fide, quæ ad obedientiam flectat animum. Sæpe enim generis nomina pro specie quadam eximia ponuntur.

καὶ σωθήσῃ σὺ & ὁ οἶκός σου] Vives hic Syrus. id est, peruenies sic ad eam vitam, quam expetis.

32. καὶ ἀφραδῶν αὐτοὺς] adductos ad κολυμβήθραν aliquam, quæ erat intra septa carceris.

ἐλουσεν ἀπὸ τῶν πληγῶν] abluit sanguinem virgis excitatum.

καὶ οἱ αὐτοὶ] Manuscriptus. καὶ οἱ οἰκέτοί αὐτῶν πάντες.

ἀφραξήμα] similia exempla dati sine mora baptismi habemus supra VII.

38. x. 47. xvi. 15.

34. ἀναγῶν τε αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον αὐτῶν] in domum suam, vicinam carceri, vt solent esse domus commentariensium.

παρέθηκε ζάπελαν] ἀφραπέναι proprie dicitur de conuiuatore. Luc. x. 8. xi. 6. I. Cor. x. 27. Cicero ad Atticum. Hæc ad te scripsi apposita mensa secunda. idem alibi dixit apponere in vasis fictilibus: apponere quod satis est. Helena Paridi:

apposita quæ nunc facis improbe mensa.

ἡγαλλιάσατο πανοικὶ πεπιστευκὸς τῷ Θεῷ] Participium hîc causam reddit. ideo gauisus est quòd non ipse tantum, sed & tota eius familia tanta luce perfusa esset.

35. οἱ στρατηγοὶ] de quibus supra 19. 20. 22.

τοῖς ραβδούχοις] Centeam in versione retinendam vocem rabduchi. Quam enim & Plutarchus & glossaria lictores Græce ραβδούχοι vocant, ipsa tamen vox Græca quosuis magistratuum ministros significat, quod bacillum, qui Græce ράβδος dicitur, in ministerij sui signum gestarent.

λέγοντες ὑπόλυσον τοῖς ἀνδράσιν ἐμείνους] subierat duumuiros pœnitentia, quod in plebis commotæ gratiam, indicta causa, cædi iussissent homines aduenas contra morem Romanum. Paulum autem ius habuisse ciuitatis Romanæ nondum videntur scisse.

37. δέξαντες ἡμᾶς δημοσίᾳ] dicuntur duumviri fecisse quod fieri iusserant. Et multum auget iniuriam, quòd facta erat in publico. vide L. prætor in fine D. de iniuriis.

ἀντιτακείνους] Contra ius gentium & Romanorum: de iure gentium audi Hesiodum:

Μηδὲ δίκῃ δικάσης πρὶν ἀμφοῖν μῦθον ἀκούσης. & Senecam Medea:

Qui statuit aliquid parte inaudita altera,

Æquum licet statuerit, haud æquus fuit.

De iure Romano testis Cicero: *causa cognita possunt multi absolui, incognita nemo condemnari potest.* & Tacitus Historiarum I: *inauditi atque indefensi tanquam innocentes perierant:* & Historiarum III: *quamuis inuisum & nocentem, more tamen audiendum.* Testis & Tertullianus peritus sane Romani iuris in Apologetico: *inauditum si damnant, inuidiam iniquitatis merebuntur.* idem aduersus nationes: *Quando non licet indefensos & inauditos omnino damnari.* Apuleius IX. Milesiarum: *Nec ad instar barbaricæ feritatis, vel tyrannicæ impotentiae damnetur aliquis inauditus.* Saluianus fine libri VIII: *Sed in urbe illa non tam hominum fuerunt hæc beneficia, quam legum. interfici enim indemnatum quemcunque hominem, etiam XII. tabularum decreta vetuerunt.*

ἀνδράσιν Ῥωμαίοις ὑπαρχόντας] Est Synecdoche, qualis Matth. XXVIII.

44. Nam ius ciuitatis Romanæ solus habebat Paulus, vt videbimus infra XXII. 25. Ciuem Romanum omnino virgis cædere non licebat per leges Porcias & Sempronias: quanto minus causa indicta? norat Paulus ad innocentiam & causæ bonæ præsidium etiam legibus uti.

οὐ γὰρ] Ἀποσιώπησις. Non enim ita agi rectum est.

ἡμᾶς ἔξαγαγάτωσαν] tanquam innoxios. Sic magistratus Apuleium solutum veniunt, Milesiarum III.

38. καὶ ἐφοβήθησαν ἀκούοντες ὅτι Ῥωμαῖοι εἴσι] Simile vide infra XXII. 29. Metuebant Maiestatis crimen, quod Verri minatur Cicero circa finem

Verrinæ ultimæ. ita enim constituerant leges, vt in ciue Romano læso, ipsa Populi Romani maiestas læsa crederetur.

39. παρεκάλεσαν αὐτοὺς] Consolati sunt eos, dicentes, indignos eos esse ea, quam acceperant iniuria. Vide Terentium Adelphis Act. II. Sc. I.

ἡρώτων ἐξῆλθεν ἐκ τῆ πόλεως] Hoc obtentu, ne quid triste ab irata plebe paterentur.

40. εἰσῆλθον εἰς τὴν Λυδίαν] id est, in Lydiæ domum. sic in Comædiis: *Eamus ad me.*

παρεκάλεσαν αὐτοὺς] Hortati eos sunt vt in fide constantes manerent, quamquam se abeuntibus.

καὶ ἐξῆλθον] nempe tum ne periculis se ingererent non necessariis, tum quia Macedonia, quam ipsis Deus commendauerat, latius patebat.

CAPVT XVII.

Ἰοδόσαντες ὃ τὴν Ἀμφίπολιν] Urbem vicinam Philippis, vt ex Ptolemæo liquet.

καὶ Ἀπολλωνίαν] Eam quam Mygdoniam vocat Ptolemæus. Erat mari adfita, Corinthiorum & Corcyræorum Colonia. quam describit Cæsar III belli ciuilis, & Strabo

libro VII.

ἦλθον εἰς Θεσσαλονίκην] Est vrbs præclara Macedoniæ ad sinum Thermaicum vt ex Strabone, & Ptolemæo cognoscere est, condita à Philippo Amyntæ filio post victoriam de Theffalis, vnde vrbi nomen.

ὅτις ὡς ἡ συναγωγή τῆς Ἰουδαίων] Articulus additus significat Philippis, Amphipoli & Apolloniæ nullas fuisse Synagogas: sed si qui ibi essent Iudæi, eos Synagogam adjisse Theffalonicensem.

2. κατὰ ὃ τὸ εἰωθὸς τῆς Παύλῳ εἰσῆλθε πρὸς αὐτοὺς] Hebraismus pro ὅς ὁ Παῦλος καὶ τὸ εἰωθὸς αὐτῶν εἰσῆλθε. Mos erat Paulo primum adire Iudæos & ipsis afferre Euangelij sermonem. supra XIII. 46.

3. διελέγετο αὐτοῖς ὑπὸ τῆς γραφῶν δεικνύων καὶ ἀντιθέμενος ὅτι τὸ κρείσσον εἶδεν παθεῖν καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν] puto rectius distingui: διελέγετο αὐτοῖς, ὑπὸ τῆς γραφῶν δεικνύων καὶ ἀντιθέμενος. multa cum illis differebat, & ex scripturis apertum faciebat, & ob oculos ponebat Christum debuisse pati. ἀντιθέμενος intellige ἐνώπιον αὐτῶν. quæ plena locutio reperitur Exodi xix. 7. xxii. i. Deut. iv. 44. Locis scripturæ iidem vsus est Paulus, quibus Christus in eadem re Luc. xxiv. 26. 27.

ὃν ἐγὼ κατέγγελλω ὑμῖν] transitio ab oratione obliqua ad directam, frequens & aliis & nostris maxime Scriptoris.

4. καὶ προσεκηλεύθησαν τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλῃ] ἡδὲ, additi fuere Paulo & Silæ. sed in προσεκηλεύθησαν plus aliquanto est, & significat plane illos addictos fuisse Paulo & Silæ, sicut res hæreditariæ apud Hebræos. vtitur

hoc verbo & Lucianus. συλληθεῖσθαι pro eodem dixit Aristides.

ἧς τε σεβομένων Ἑλλήων πολὺ πλῆθος] hic σεβόμενοι Ἕλληνες sunt iidem quos Hebræi vocant חַוְוִי אֲבוֹתֵי הַכִּבִּיִּי ex gentibus, qui legem quidem Moſis non ſuſceperant, ſed idololatria & prauis moribus relictiſ, vnum colebant Deum, & nemini faciebant iniuriam; qui gradus erat ad Chriſtianiſmum.

γυναικῶν τε ἧς δευτέρων] ex Matronis. Vide ſupra XIII. 50.

5. ἧς ἀγροεῶν πινὰς] Ammonius: Ἀγροεῖος ἐὰν περιπαροξυνόνως, σημαίνει τὸν πονηρὸν πὶν ἐν ἀγορᾷ τετραμμένον· ἐὰν ᾧ περιπαροξυνόμενος, σημαίνει τὸν ἐν ἀγορᾷ τιμώμενον. Hi ſunt quos circumforaneos vocant Latini, Liuius libro IX forenſem factionem, Plautus ſcurras Trinummo, quos ſic graphice depingit:

*Nihil eſt profecto ſtultius neque ſtolidius,
Neque mendaciloquius, neque argutum magis,
Neque confidentiloquius, neque periurius,
Quam urbani aſſidui ciues, quos ſcurras vocant.*

ἀγροεῖοι σύρφακες Clementi Alexandrino: ἦδη ἀγροεῖα Theophrasto.

ὀχλοποιήσαντες] ὀχλοποιεῖν eſt τῷρ, quod συσροφῶν ποιεῖν vertitur apud Amōſum οὐκ ὀχλοποιήσας.

τῇ οἰκίᾳ Ἰάσονος] Iudæis, qui Hebræice Ἰωῆ: Hic fuit ex Iudæis illis Chriſtianis, qui ex Iudæa in Syriam, ex Syria in Macedoniam venerant.

6. ὑπὲρ τοῦ πολὺ ἀρχαῖς] Vox Græca eodem modo facta quomodo Βοιωτάρχαι. illi urbis præfecti: Hi gentis Bæoticæ.

οἱ τὸν οἰκουμένην ἀνασπατόσαντες] qui terrarum orbem ad res nouas excitant: ſic ἀνασπατοῦν & infra ſumitur XXI. 38. Politici qui ſæpe dogmata vera à falſis, ſalubria à noxiis non norunt diſtinguere, omnia noua ſuſpecta habent; id Euangelio vehementer obſtitiffet, niſi Deus ingenti Spiritu difflaſſet iſta conſilia.

7. οὗς ἐποδεδέκται] in Gloſſis ἐποδέχομαι ſuſcipio, excipio. ſic uſurpatur hæc vox Tobiae VII. 9. I. Macc. XVI. 15. frequens vox hoc ſenſu & apud Poëtas, & apud hitoriarum ſcriptores Græcos.

ἀπείρανη ἧς δοξάτων Καίſαρες δεξιέται] Neque enim aut olim populus Romanus, aut poſtea Cæſares permiſere in regionibus deuictis, quendam regem dici, niſi ſuo permiſſu. Liuius commemorat à Maſiniſſa gratias actas Senatui, quòd Scipio eum regem appellaffet: & Cicero pro Deiotaro, & in Aruſpicum reſponſis, & in Epiſtolis, non ſemel Deiotarum ait à Senatu regem appellatum. Salluſtius in bello Iugurthino narrat Maſiniſſæ nepoti à Metello non conceſſum vt ſellam iuxta eum poneret, quòd is honos eorum modo foret, quos populus Romanus reges appellauiffet. Ariouiſtum à populo Romano regem appellatum docet nos in Commentariis ſuis Cæſar: in qua hitoria Dion: τὸν κύρωσιν τῆ βασιλείας ὡς δὲ τῶν Ῥωμαίων εἰλήφει: qui & de Iuba, βασιλῆος περιηγορεύθη. Valerius Maximus refert à Pompeio Ariobarſanis filium regem appellatum.

βασιλέα λέγοντες ἕτερον ἢ Ἰησοῦ] non Iudææ tantum, de quo apud Pilatum accusatus Iesus fuerat, sed totius humani generis. Nam Christiani Iesum vocabant κύριον, quod in hoc libro sæpe; sæpissime vero in Paulinis litteris occurrit. Hoc autem idem valet quod βασιλεύς. Apoc. i. 8. xv. 3. xvii. 14. Non magis quam Pilatus intelligebant isti Macedones, regnum Christi eius esse ingenij, vt regibus mundi huius non obstaret, imo & illorum firmaret imperia multis modis. Simile vide Iohan. xviii. 36. 37. ἕτερον, id est, alium à Cæsare, qui se κόσμου κύριον dicebat, vt est in L. Ἀξιῶσις D. ad legem Rhodiam.

8. ἐταράξαν ὃ τὸν ὄχλον καὶ τοὺς πολιτάρχας] id est, animos & populi & magistratum non parum commouerunt, metu ne quid in Imperium Romanum committerent.

9. καὶ λαβόντες τὸ ἱκανὸν ὡς τὰ ἰάσοντας] Est vox Romani iuris, satis accipere, cui respondet satisfdare, vnde satisfdatio ἱκανοδοσία Theophilo: sicut satisfacere ἱκανὸν ποίησαι. Marci xv. 15. Sunt enim hæc pari modo dicta. L. i. D. qui satisfdare cogantur. Satis accipere frequens in iure, vt initio L. i. D. vt in possessionem legatorum. Satis accipit, cui cauetur, quantum legi aut iudici aut viro bono satis est. Iason hic & amici eius satis dederunt iudicio sissi Paulum & Silam, si opus esset, quod non euēnit. ita interpretati sunt hunc locum recte & Syrus & Arabs.

10. εἰς Βέρεαν] Est vrbs Macedonia non procul à Polla. Plin. iv. 10. Ptolemæus in Macedonia. οἱ πῆρες] Paulus & Silas.

ὡς ἀγαθόμυροι] vbi Berœam venerant.

11. οὗτοι ὃ] Nempe Iudæi Berœenses. nam præcessit τῶν Ἰουδαίων post Berœæ mentionem. Huc ergo refertur illud οὗτοι.

ἀγχιέτεροι ἄλλων ἢ ἐν Θεσσαλονίκη] Genitiuus hic significat alterum membrum comparationis. ἀγχιέτεροι autem Patres Græci interpretantur ὀπιειέτεροι. non æque duro erant animo: audiebant patienter: cogitabant de re: inquirebant. Erant ὀδετότεροι πρὸς τὴν βασιλείαν τῆς Θεᾶς: Erant magis πελάγιοι πρὸς τὴν ζωὴν αἰώνιον. Volebant facere voluntatem Patris, eoque melius cognoscebant de verbo Ioh. vii. 17. In Glossario. ἀγχιός, ingenuus. Vtrunque primitiuam significationem habet de origine, translata ad animum. sic & Latini dicunt ingenium liberale. Iosephus de iis qui Antiochi impiis iussis non obsequebantur xii. 7: οἱ ὃ δοκιμάται καὶ τὰς ψυχὰς ἀγχιός ὥστε ἐφρόντισαν αὐτὰ. Plutarchus in Homericis quæstionibus: ἐστὶ ὃ τῶν ἀντὶ φιλοσόφων δόγμα, καὶ τὸ διδακτικὸν ἢ τὴν ἀρετὴν, ἔχουσιν μὲν ἀρχὴν τὴν ἀγχιότητα, ὑπὸ δὲ παιδείας εἰς τὸ τέλος παραγομένης.

οἱ πῆρες] qui Iudæi Berœenses.

ἐδέξαντο τὸ λόγον] id est, crediderunt verbo, vt hic explicant Græci. Eadem locutio supra xi. i.

καὶ πάσης περθυμίας] כבב לבב: animo alacri. sic περθυμία sumitur.

Sir. XLV. 32. II. Cor. VIII. II. 19. IX. 2.

ἀνακρίναντες τὰς γραφὰς εἰ ἔχοι αὐτὰ οὕτως] non quod dubitarent de veracitate Pauli & Silæ, sed vt Prophetica scripta cum illorum verbis conferendo, magis magisque in veritate confirmarentur, & haberent vnde alios conuincerent. Ἀνακρίνῃ hic est quod ἐρῶν ἔν Ioh. v. 39. רקח. nam id vtraque illa Græca voce vertitur.

12. πολλοὶ μὲν οὖν ἔξ ἡνὶβ' ἐπίστευσαν] Ex Iudæis alij aliorum exemplo.

καὶ ἡβ' Ἑλλήνων γυναικῶν ἡβ' δαχημόνων] quædam etiam ex Macedonicis matronis. Vide supra XIII. 30.

13. σαλδύοντες τοὺς ὅχλους] σαλδύειν multis vocibus Hebræis respondet. hic tantundem valet quantum σείειν, ἰσχυρῶς concitare, irritare aduersus aliquem.

14. πορεύεσθαι ὡς ἐπὶ τινὶ θαλάσῃ] Habet quidem Manuscriptus ille & alij, ἕως : sed ὡς verius arbitror, & deductum quidem Paulum ad oram maris tanquam nauigaturum, & famam ita sparsam, cæterum re ipsa prope-
rasse eum terrestri itinere Athenas.

ὑπέρδόντες τε ὅτε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος ἐκεῖ] in Macedonia vbi consanguineos habebant.

15. οἱ δὲ καθεστῶντες τὸ Παῦλον] Qui Paulum deducebant mandatu Thessalonicensium. in Manuscripto est καθεστάνοντες.

καὶ λαβόντες ἐν πολλῷ] à Paulo.

16. παραξυνέτο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ] commotus ei fuit animus. לבשתתם
Ps. CXLIV. 4. vbi Græci ἐταράχθη ἡ καρδιά. Similis locutio Ioh. XII. 27. XIII.
21. XIV. 1.

κατέιδωλον οὖσαν τινὶ πόλιν] Vocem κατέιδωλον finxit Lucas, ad exemplum vocis κατέιδος, quod est interprete Polluce λατρεύων θεοῖς. Quos deos vocabant Græci, eos Christiani εἰδωλα. Paulus Hebraïce dixerit, עובדי עבודה. Athenæ vrbs fanorum referta, Cicerone de Aruspicum responsis.

17. καὶ τοῖς σεβομένοις] Nempe ἡβ' Ἑλλήνων. vt supra 4.

καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ] vbi res erant venales, & quò maxime populus coibat. Ἀγορὰ τόπος ἐνθα πωροῦσθαι τὰ ὄνια, ait Scholiastes ad Acharnenses.

18. πνὲς δὲ ἡνὶβ' Ἐπικουρείων] Duo genera philosophorum nominat, maxime alienorum à Christiana religione. nam Epicurei neque Mundum conditum à Deo credebant, neque Deo curam esse rerum humanarum, neque vlla præmia aut pœnas post mortem, neque bonum aliud quam quod sensibus perciperetur.

καὶ Στωϊκῶν] Stoici vero erant

γενεῆς οἰήσας ἐμπλεοὶ ἀσχοί.

Negabant sapientem suum quicquam Ioui cedere : nihil eum Deo debere ob id quod saperet : Iouem plus non posse quam bonum virum : Iouem diutius bonum esse, at sapientem nihilo minoris se æstimare, quod virtutes eius spatio breuiori clauduntur : quæ habes apud Senecam Epistola LXXIII. Manu quærendam mortem potius quam ferendam seruitutem, contumelias aut graues morbos.

pro positiuo. Sic & apud Platonem: *τί καμνότερον, ὃ Σώκρατες;*

22. καὶ πάντα ὡς δεισιδαιμονέστεροι ὑμᾶς θεωρεῖ] *δεισιδαίμων* vox est media. *δεισιδαιμονία* ἦλθε πρὸ πόλεως Plutarchus : religio ciuitatem inuasit. Laudare voluit Athenienses quod pro copia cognitionis suæ religiosi essent, vte a insinuatione aditum sibi pararet ad eos docendos rectiora. Erat autem hæc laus propria Atheniensium, religionis studio alios populos vincere. Iosephus aduersus Appionem II: *μιμῆσθαι γὰρ οὐ παροήκειν τῷ Ἀπίωνος ἀπα- δόσειαν, ὅς οὔτε τὰς Ἀθηναίων τύχας, οὔτε τὰς Λακιδαιμονίων ἐνερόσην, ὧν τοὶ μὲν ἀνδρειότατοι, τοὶ δὲ ὀυσεβεστάτοις ἢ Ἑλλήνων ἅπαντες λέγουσιν.* Sophocles Oedipode Coloneo:

Ὅσον οὐνεκ' εἴπῃς γὰρ θεοὺς ἐπιτάττει

Τιμῆς σεβίζῃν, ἢ τε τῷ δὲ ὑπερφέρει.

Lycurgus Orator aduersus Leocratem: εὖ γὰρ ἴσε, ὃ Ἀθηναῖοι, ὅτι ὃ πλείστον διαφέρετε ἢ ἄλλων ἀνθρώπων πρὸς τοὺς θεοὺς ὀυσεβῶς ἔχῃν. &c. Pausanias I: *λέλεκται δὲ μοι καὶ παρότρυν, ὡς Ἀθηναίους παλαιότερόν τι ἢ τοῖς ἄλλοις εἰς τὰ θεῖα ἔστι παροδῆς.* Philostratus IV: *ἐπειδὴ φιλοθύτας τοὺς Ἀθηναίους εἶδεν.*

23. διαρχόμενος γὰρ] *transiens per urbem.*

τὰ σεβάσματα ὑμῶν] *σεβάσματα*, Philoni *σεβασμοί*, sunt ea per quæ dii coluntur, vnde culturas hic non male vertit Latinus. diximus de hoc vocabulo in alteram ad Theffalonicenses.

ἀγνώσω Θεῶν] Lucianus: *γὰρ τὸν ἀγνώσκον ἐν Ἀθήναις.* &c. τὸν ἐν Ἀθήναις ἀγνώσκον. quare dubitari non debet quin fuerint inscriptiones quædam in singulari, *θεῶν ἀγνώσω*. sicut Laërtius originem huius rei narrans dicit ab Epimenide monitos Athenienses vt sacra facerent *πρὸς παροήκοντι θεῷ*, id est, ei deo ad quem ea res pertineret, non addito nomine. Sic Romani: *si Deus, si dea es.* Macrob. III. 9. Cùm Pausanias ait aras Athenis fuisse *θεῶν ἀγνώσκων*, hoc vult, multas fuisse aras tali inscriptione *Θεῶν ἀγνώσω*. quanquam potuere & aliæ esse pluraliter inscriptæ, aliæ singulariter.

ὃν οὐκ ἀγνοοῦντες ὀυσεβεῖτε] Nota *ὀυσεβεῖν* actiue. sic apud Plutarchum ex poëta veteres: *οὐδὲις καμάτος ὀυσεβεῖν θεοῖς.*

Simili constructione, sensu paulum inclinato, *ὀυσεβεῖν τὸ ἴδιον οἶκον* dixit Paulus I. Timoth. v. 4.

τῶν ἐγὼ κατέγγλω ὑμῶν] Lucanus: *πατρὶς καὶ πατρίδα.*

Et dedita sacris

Incerti Iudæa Dei.

id est, Θεῷ ἀγνώστου. Samaritani in Epistola ad Antiochum Epiphanem: *ἰδρυσάμενος ὁ ἀνάνυμον ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ λεγομένη ὅρει ἱερῶν.* Dion Cassius Iudæorum Deum vocat *ἀρρητον* καὶ *αἰδῆν*. Iosepho deus Iudæorum *ἀγῆντος*, *αἰδίας*, *ἀχεονος*, *ἀναλλοιώτος*, καὶ *οὐσίαν ἀγνώστου*. Nullum habebat nomen cognitum gentibus: quo vero à Iudæis appellabatur, id vulgo pronuntiare non licebat. Deum esse qui mundum creasset aut non credebant gentes, aut quis is

esset ignorare se fatebantur. Ovidius:

Sic ubi dispositam, quisquis fuit ille deorum

Congeriem secuit.

Vide quæ iam sequentur, & quæ supra xiv. 15. Sicut illa, ita & hæc oratio egregiam præscribit formam iis quibus negotium est idololatrias ad rectam viam reuocare.

24. *οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ*] Vide supra vii. 48. & ibi dicta.

25. *ἐδὲ ὑπὸ χειρὸν ἀνθρώπων διατεθωρῆται θεοδιδόμενος πινος*] sensus est: non ideo à piis colitur, quod eo cultu ipse opus habeat, sed quia id nostri est officij: idem sensus in Ps. l. 10. 11. 12. 13. Euripides Hercule furente:

Δεῖται γὰρ ὁ θεός, εἴπερ ἐς ὄντως θεός ἦν ὁ ἀνθρώπων

Οὐδένος. αὐιδὼν οἷδε δύσηνοι λόγοι.

αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ σωτὴν καὶ πάντα] *ζωὴν καὶ σωτὴν*, id est, *σωτὴν ζωῆς*, vt apparet ex Gen. 11. 7. & diximus ad Ioh. 111. 5. Deus pater *πανδόμετων* Num. xvi. 23. id est, omnibus animantibus causa viuendi: eximie vero hominum, vt qui & sui, & aliarum rerum dominium ad instar Dei acceperint.

26. *ἐποίησέ τε ὁ θεὸς αἷματος πᾶν ἔθνος*] Ex semine vnus Adami, vt eo quoque modo nos omnes quodam naturalis cognationis vinculo colligaret. Misna præter hanc causam adfert & alias, vt ostenderet Deus totum mundum posse esse in vno homine: vt sic rectius Deum esse vnum intelligeretur: vt maior esset admiratio in tanta formarum ac vocum diuersitate.

κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ θερώσωπον τῆ γῆς] Ex Gen. xi. 8. est autem *θερώσωπον τῆ γῆς*, id quod vulgo dicimus superficiem terræ, cùm Iurisperiti id quod inædificatur vocent superficiem, τὸ θερώσωπον vero γῆς, solum.

ὁρίσας ὁρῶντας καὶ ἡμεῖς] Magna quadam prouidentia curauit, vt vbi gens aliqua cœpisset exundare, terræ ei nouæ patefcerent, nemine prohibente.

καὶ τὰς ὁρῶντας τῆς κατοικίας αὐτῶν] *ὁρῶνται* *הלה* Deut. xxxii. 9. vbi Græci *ὁρα*. ita sufficientes cuique fines attribuit, vt non necesse haberent alienos fines inuadere; neque vero id permissæ fuissent facere, nisi Deus populos quosdam ob grauia facinora punire voluisset.

27. *Ζητεῖν τὸ Κύριον*] in Manuscripto *τὸν Θεόν*, quia *Κύριος* in his libris plerunque est Iesus.

εἰ ἀεὶ φιλαφύσσαν αὐτὸν ἐδύεον] iterum *ἐν δὲ δύοιν*, pro *φιλαφύσαντες ἐδύεον*. fecit hæc omnia, vt occasionem illis daret se inueniendi velut palpando. Et per *εἰ ἀεὶ φιλαφύσσαν*, ostendit aliquam rei difficultatem. nam palpare aut cæcorum est (vide parietem palmatum Quintiliani) aut noctu incedentium.

καίτοι γε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἐνὸς ἐκείνου ἡμῶν ὑπάρχοντα] Nempe vi potentiae suæ: neque enim ad subtiles disputationes de præsentia essentiali Dei, de qua

variæ fuere & philosophorum & Iudæorum & Christianorum sententia, Athenienses vocat Paulus, sed ad ea quæ rebus sentiebantur. Porphyrius oraculum citat:

Πάντα Θεῷ πλήρη· πάντῃ θεός ἐστὶ Φανερὸν ὅτι πανταχοῦ παρὰ πάντας ἐστὶ.

Iosephus ubi verba Solomonis de templo explicat: Σὺ γὰρ, ἔπεν, οἶκον μὲν αἰώνιον ἔχεις, ὃ δέ ποτε, καὶ ὧν παντὶ εἰργάστο γεγονότα τὸν οὐρανὸν ἀδαμνῶς ἔδειξας, καὶ γῆν καὶ θάλασσαν, δι' ὧν ἀπάντων, ἐδὲ τύποις ἀκούμνους, καχώρηκας. Apud eundem Iosephum Aristæus: τὸν γὰρ ἀπαντα συστητάμνον θεὸν ἔοῦτοι (Iudæi scilicet) καὶ ἡμεῖς (Græci) σεβόμεθα, ἐτόίμως δὲ τῆς οὐμπασιν ἐμφύειν τὸ ζῆν, ἢ ἐπικλησθὲν αὐτῷ νοήσαντες. Zenonis sententia apud Diogenem Laërtium: εἰς ἀπαντὰ κόσμου μέγας δίδηκιν ἢ νοῦν καθάπερ ἐφ' ἡμῶν. Seneca Epistola XL I: prope est à te Deus: tecum est: intus est. LXXIII: Miraris hominem ad Deos ire? Deus ad homines venit: imo quod propius est, in homines venit LXXXIII: Nihil Deo clusum est: interest animis nostris, & cogitationibus mediis interuenit. Dion Chrysostomus: ἀτε γὰρ οὐ μακρὰν ἐστὶ ἔξω τῆ Θεῶ διαπιστῆναι, ἀλλ' ἐν αὐτῇ μέσῳ παρυκότες ἐκείνῳ. mox πανταχόθεν ἐμπιπλάμενον τὸ θεῖας φύσεως. Proclus ad Timæum: οὐδεὶς γὰρ ἀφῆσκει τὸ θεῖον, ἀλλὰ πᾶσιν ἐξ ἴσου παρέσιν. idem sensus apud scriptores Christianos. Minutius Felix: Non solum in oculis Dei, sed & in sinu uiuimus. idem: ubique non tantum nobis proximus, sed infusus est. Clemens Strom. II. de Deo: ἐργάζετο βέβαιον. Arnobius I: Non quod incedimus, quod spiramus, & uiuimus, ab eo ad nos venit? idem VII: Deo longum nihil omnino est, cui punctum terra est, & sub nutu omnia constituta. Saluianus II: Docens insitam inter virtutes sacras nostram esse substantiam. Si quis plura velit, consulat Arrianum Epietectorum I. 14: Nazianzenum oratione I: Ambrosium in PC. XV III.

28. ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν ἔκινεμεθα ἔσμεν] Est Hebraismus. in ipso, id est, per ipsum, ipsius beneficio. Per ipsum existimus: ipse nobis vitam homini congruentem, & motus talivitæ respondentes dedit.

ὡς καὶ πινες τῷ καὶ ὑμᾶς ποιητῷ εἰρήναι] non mirum si Cilix Paulus Cilicem Aratum, vel in patriæ communis honorem, legerat.

τῷ γὰρ καὶ ἡμῶς ἐσμεν] Animo scilicet. loci huius Aratei paraphrasin habes apud Festum Auienum, ubi hæc inter alia:

Flos & flamma animæ qui discurrente meatu

Mentis primigena penetralia diu resoluens

Impleuit largo venas operatus amore.

Quod de Ioue dixerat Aratus, id vero Deo aptat Paulus, quia & sapientiores Græci per Iouem Deum summum intelligebant. sic Aristæus apud Iosephum ait Deum Iudæorum esse Deum vniuersi, quem ζῆνα vocant Græci.

ἡμῶς οὐδ' ὑπάρχοντες τῷ Θεῷ] accommodat se poëtica locutioni Paulus. Significat autem nos mente potissimum ad Deum accedere, ac propter hanc similitudinem filios eius dici. Vide quæ diximus ad finem III. Lucæ.

In Nouo vero Testamento grauiore de causa filij eius dicimur, quod bonitatem eius imitemur: rursum aliter per resurrectionem eius filij erimus, beatitudinis consortio.

οὐκ ὁφείλομεν νομίζειν, χρυσὸν ἢ ἀργύρῳ ἢ λίθῳ, χαράματα τέχνης ἐνδυμήσεως ἀνθρώπου, τὸ θεῖον εἶναι ὁμοιον] duo spectantur in simulacris: materia & opus. Materia etiam præstantissima, vt aurum, argentum, marmor, multo inferiora sunt homine: opus non potest non ignobilius esse opifice: multum ergo falluntur qui putant talia ad honorem Dei esse idonea, cum purissimus Dei honos sit in cultu abducto ab omnibus rebus sub sensum cadentibus. Vide quæ de ea re attulimus. ad Deut. iv. λίθος hic est marmor, vt Esaia xxvii. 19. Ierem. ii. 27. iii. 9. De marmoreis simulacris vide Plinium. *χαράματα*, est id, quod sculpitur. nam *χαράσσειν* sculpere II. Regum xvii. 11 in Græco. Expressere voluit Hebræum חֲתָמֵי, τέχνης qualia opera Praxitelis vel Polycleti. τέχνης ἐμμελέτημα Sap. xii. 10. ἔργον χειρὸς τεχνίτου Deut. xxvii. 5. καὶ ἐνδυμήσεως ἀνθρώπου: quædam non ex arte ad aliquod exemplar ficta, sed facta pro libitu, quales illæ personæ sine corpore, de quibus dicto loco Arnobius. Quod hic ἐνδυμῆσις dicitur, id in Græco Ezechielis ἐνδύματα multis in locis, vbi in Hebræo לְהִלָּא. τὸ θεῖον εἶναι ὁμοιον: nam multæ gentes putabant tales in cælo esse deos, quales simulacra exhibebant. Arnobius Libro vi. *Simulacra hæc omnia superiorum sunt imagines numinum. ergo & in cælo habitare dicendus est deus talis ad cuius formam & speciem simulacri huius similitudo directæ est.*

30. τοῖς μὲν οὖν χρόνοις τῆ ἀγνοίας] sic vocat tempora priora, comparata ad lucem Euangelij.

ὕψι δὲ ὁ θεὸς] ὑψι δὲ est dissimulare, quasi non videas. Deut. xxii. 1. 3. 4. dicitur Deus dissimulasse idololatriam, quia eam sectantibus non minabatur poenam Gehennæ vt in Euangelio.

ταῦτα ἀπαγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις πᾶσι πανταχόθεν μέλαιναιεν] destripte omnibus denuntiat vt se corrigant.

31. διότι ἐποίησεν ἡμέραν] Apud se constituit: homines vero certos fecit aliquam diem iudicij fore, etsi quando ea futura esset, etiam amicissimos celauerit.

ἐν ἀνδρὶ] per eum hominem.

πίστιν ἀδελφὸν πᾶσιν] quia res erat vix credibilis, argumentum adfert eximium. sic חֶסֶד וְאֱמֶת. Osee v. 9.

ἀνάστασις αὐτὸν ἐκ νεκρῶν] Deus Iesum resuscitando è mortuis, maximum quod potuit doctrinæ eius testimonium præbuit. In ea autem doctrina & hoc erat, se fore iudicem humani generis. Matth. xxv. 31. & seq. Ioh. v. 25.

32. οἱ μὲν ἐχλεύαζον] Non dubium quin Epicurei.

οἱ δὲ εἶπον· ἀκουσόμεθα σου πάλιν ὡς τοῦτου] Nempe Stoici qui hominis mortui restitutionem non putabant impossibilem. vt ostendimus ad librum II de Veritate Religionis Christianæ.

33. καὶ οὕτως ὁ Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσων αὐτῶν] dilatus in alium diem.

34. πινές ἦ ἀνδρες κολληθέντες αὐτῷ] Cum in propiorem se eius familiaritatem insinuassent. sic κολληᾶσθαι sumitur supra v. 13. ix. 26. x. 28.

ἐν οἷς καὶ Διονύσιος] Non ille qui in Gallia martyrium passus est. id enim Decio Romanis imperante contigit, vt perspicuum fecit vir doctissimus Iacobus Sirmondus.

Ἀρεοπαγίτης] Vnus ex illo nobilissimo Senatu, qui & in republica multum habebat auctoritatis, & de cædibus & vulneribus iudicabat. Græci vocant σεμνότατον, καὶ διαμόρτατον διασήμερον. Sanctissimum consilium Valerius Maximus II. 6. qui & sapientiam eius prædicat vii. i. Areum iudicium dixit Tacitus Annalium II. multum procul dubio profuit Euangelio, viri tam grauis & publico testimonio probati conuersio.

ὀνόματι Δάμαρις] dubito an legendum Δάμαλις, quod Atticum esse mulieris nomen discimus ex Anthologia II. i. 12.

CAPVT XVIII.

ὉΡΙΣΘΕΙΣ ὁ Παῦλος] cum abiisset. Respondet Hebræo פֿרָא vt apparet Iud. iv. i. sic & commate sequente & supra Act. i. 4.

ἦλθον εἰς Κόρινθον] Græciæ quondam lumen, vt eam Cicero vocat, excisam quidem à Mummio, sed cum tempore reflorescentem.

2. ὀνόματι Ἀκὺλαν] Hebræum nomen פֿאָקֵל Latini vertere Aquilam. scribitur & פֿקֵל & פֿאָקֵל. quidam putant idem nomen fuisse nobili interpreti Chaldæo, qui interposito נ, quod frequens Chaldæis, dicitur, פֿאָקֵל נ.

Πονηκὸν τῶν γένει] ortum parentibus Ponticis. Nam in Ponto multi Iudæi. Vide Petrum I. i. i.

Περσάτης] recens פֿרָא. Ezech. xi. 3.

Πελοπιλλαν] Hebraice פֿלפֿל.

ὁ δὲ τὸ δὲ τελέχεται Κλαύδιον, χωρίζεται πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἐκ τῆς πόλεως] Meminit Suetonius : Iosephus non meminit : vnde apparet non diu Romæ obseruatum illud edictum, quod & ex fine huius libri colligere est.

3. καὶ εἰργάζετο] Quem morem ab initio prædicationis Paulus sibi indixerat I. Cor. iv. 12. i. Thess. ii. 9. ii. Thess. iv. 8.

ἦσαν γὰρ πτελοποιοὶ τῶν τέχνων] tentoriorum opifices in vsum militare. Mos erat etiam doctissimis Iudæorum opificium aliquod discere, vnde, vbi res ferret, se sustentarent. Erant pelliones, sutores, στεφανοπλόκοι, pistores, librarij. nimirum Hesiodum illud cogitantes :

Ἔργον δὲ οὐδὲν ὀνειδός.

De Afinao & Afilæo in Babylonia Iudæis Iosephus xv. ii. 12. αὐτοὺς ἡ μήτηρ

περὶ ταῖς ἰσὼν μαθήσας, ποιήσεως, οὐκ ὄντος ἀρεποδὲ τοῖς ὀπηρείοις ὥστε τοῖς ἀνδράς
 θαλασσιάρχῃ παρ' αὐτοῖς. sic Apostoli post resurrectionem Christi piscatores. Et
 Minutius de Christianis : *expertes artium nisi sessilium.* & de Octauio : *pi-*
storum praeceptorum. Epiphanius hæresi LXXX : πάντων τῶν τῷ Θεοῦ δούλων τῶν εἰς
 διακονίαν καμνόντων ταῖς ἰδίαις χερσὶν εἰς τὸ ἐπαρκεῖν καὶ τοῖς ἐνδεομένοις. Theodo-
 retus sermone VII : Σκυτέας καὶ ὑφαντάς καὶ χαλκοτόπους καὶ τοῖς ἄλλοις ὅσοι πᾶς τέχνης
 μεταχειρίζονται.

4. διελέγετο ἐν τῇ συναγωγῇ καὶ πᾶν σάββατον, ἐπειδέτε Ἰουδαίους καὶ Ἑλλήνας] Nam
 etiam Græci sabbato disputare solebant. Suetonius Tiberio XXXII.

5. ὡς ὃ κατήλθον ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ὁ, τε Σίλας, καὶ ὁ Τιμόθεος] Quos Paulus
 sequi se iusserat. XVII 15. significauerat autem illis Paulus per eos, qui
 se Athenas deduxerant, quod porro iter dirigeret.

συνείχετο τῷ πνεύματι ὁ Παῦλος] plenus diuino spiritu agitabatur. sic
 συνεχόμενος οἶνω Ierem. XXI 9. רָגַע, id est, velut extra se positus. συνεχό-
 μενος φόβῳ Iob. III 24 sic Plutarchus feminas superstitiosas συνεχόμεναι ait τῷ
 βαρβαρικῷ in Solone. rectius autem legi puto πνεύματι quam λόγῳ, quan-
 quam λόγῳ habet ille Manuscriptus.

διακρινόμενος τοῖς Ἰουδαίοις ἐξ τὸν Χριστὸν Ἰησοῦ] sic habet & Manuscriptus.
 est autem transpositio pro τὸν Ἰησοῦ ἐξ Χριστὸν. Similis infra 28.

6. ἐκπιναζόμενος τὰ ἱμάτια] nempe ne quid pulueris adhæresceret. Vide
 supra XIII 51.

τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τῷ κεφαλῷ ὑμῶν] sic it. Sam. I. 16 in Græco τὸ αἷμα
 σου ἐπὶ τῷ κεφαλῷ σου. id est, luis poenam debitam homicidio : proprie
 enim de homicidio dicitur, ut & Matth. XXV 25 : improprie de pecca-
 tis aliis. Sensus est : si quid vobis mali euenerit, scitote id vestra culpa
 euenisse.

καταρῶς ἐγὼ] steti in specula & clamaui. Respicitur locus Ezechielis
 XXXIII. 4. ubi in Græco, τὸ αἷμα ἀπὸ ἐπὶ τῷ κεφαλῇ ἀπὸ ἐξαι. Et 8 : σὺ τῷ
 ψυχῇ αὐτῶν ἐξήρησας.

ἀπὸ τῶν νυνὶ εἰς τὰ ἔθνη παραύσαι] ut supra XIII. 46.

7. πρὸς ὀνόματι Ἰησοῦ] τίτου legere & Syrus & Arabs. quidam codices ha-
 bent utrunque nomen, τίτου Ἰησοῦ, Romano more.

οὗ ἡ οἰκία κὺ συναγωγῇ] cuius domus contigua erat Syna-
 goga.

8. κείπος δέ] Hebræum forte nomen fuit באר. רָר.

ὁ Ἀρχισυνάγωγος] ראש בנות. Vide quæ ad Matth. IX. 18.

9. εἶπε ὃ ὁ κύριος] per Angelum in Christi figura.

δὲ δέμας ἐν νυκτὶ] ut supra XVI. 9.

μὴ φοβῆ, ἀλλὰ λάλει καὶ μὴ σιωπήσης] fac ut olim Esaias. LXII. I.

10. ὅτι ἐγὼ εἰμι μὲν σοῦ] id est, sum tibi auxilio. Vide quæ dicta Matth.
 XXVIII. 28. Respicitur id quod Deus dixerat Ieremiæ I. 18 : ὅτι μὲν σοῦ

ἐγὼ εἰμι, πορεύσθαι

καὶ

καὶ οὐδὲν ἐπιθήσεται σοι] nempe χεῖρας. sic Achilles apud Homerum Iliados A :

Οὕτως ἐμὲ ζῶντος ἐπὶ χθονὶ δερκομένοιο
Σοὶ πόλιν καὶ νηυσὶ βαρείας χεῖρας ἐποίησεν.

τὰ κεκῶσά σε] Vt tibi noceat. Simile dicto loco Ierem. I. 18. 19.

διότι λαὸς ἐστὶ μοι πολὺς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ] populus hic dicuntur ij qui facile Christi populus fieri poterant, vt oues Ioh. x. 16. Vt hic ex futuro, ita alibi ex præterito dantur nomina: vt Matth. x x 1. 31. Respici videtur vaticinium Esaiaë L IV. 15.

II. ἐμάθησέν τε ἐμαυτὸν καὶ μῆνας ἔξ] id est, moram fecit. nam ita sumitur Hebræum נשׂא, cui respondet καθίζω, quod & alibi vertitur διαβίβω, μῆρας, διαμῆρας, καταμῆρας, πᾶς, ἀναπαύω. Habes hic vocem ἐμαυτὸν qua & alibi Lucas vtitur IV. 19, & Iohannes & Paulus & scriptor ad Hebræos & Iacobus. Exstat & sæpissime in Græcis versionibus Veteris Testamenti. vtuntur &, præter poëtas, Plato, Xenophon, Aristophanes.

12. Γαλλίωνος ὁ ἀνθυπατεύοντος τῆς Ἀχαΐας] Erat hic frater magni Senecæ dictus cum junior esset Nouatus, sed adoptatus postea à Iunio Gallione. Statius de hoc nostro :

Et dulcem generasse Gallionem.

Hic est frater, quem honores consecutum dicit Seneca ad matrem his ipsis temporibus scribens. Achaia erat prouincia proconsularis sub Augusto. Tiberius Macedoniæ adiunxit, & Cæsarianam fecit. Sed Claudius has prouincias Senatui reddidit, id est, rursus fecit proconsulares, teste Suetonio in vita Claudij 25, & Dione LX.

κατεπίστησαν ὁμοθυμαδὸν] id est, ἀντιέθεντο, vt supra 6.

ἐπὶ τὸ βῆμα] ad tribunal proconsulare vt grauis criminis reum.

13. καὶ τὸν νόμον ἀναπαύει τοὺς ἀνθρώπους σέβειν τὸ θεόν] Hoc volunt: Iudæis concessum est à Romanis etiam in Græcia viuere secundum legem Moysi: hic vero neque vobis Romanis in religione se addit, neque legem Moysi sequitur & turbat Iudæos. hæc accusatio inde obtentum sumebat, quod Apostoli, qui Iudæi erant, incircumcisos ad suum cœtum admittebant. ideo autem proconsulem accedunt Iudæi, quia in Achaia animaduersiones in populares suos non habebant, qualem habebant in Iudæa & vicinis regionibus.

14. εἰ μὴ οὐκ ἐστὶ ἀδίκημά τι] puta homicidium, vulneratio, furtum, quæ veniunt sub nominibus τῷ ἡγῶν ῥῶν ῥῶν, quæ omnia per ἀδίκημα reddi solent.

ἢ ψευδομαρτυρία] quale est falsimonium. Vide supra XIII. 10.

καὶ λόγον εἰς ἡμετέραν ὑμῶν] merito vos ferrem. æquum esset vt vos paterer quantum velletis dicere: fuisset hoc mei officij. vsurpat sic ferme καὶ λόγον Plato Epistola VII.

15. εἰ ὅτι ζητήματα ἐστὶ περὶ λόγου] id est, de rebus quæ disputationem recipiunt.

piunt. sic λόγου vocem vsurpant Demosthenes, Theophrastus & alij.

καὶ ὀνομασίαν] Puta an Iesus dicendus sit Christus.

καὶ νόμου] An lex vestra omnes incircumcisos damnet.

ὅψετε αὐτοὶ] Vos videritis. idem loquendi genus quod Matth. xxvii. 4.

κειτὴς γὰρ ἐγὼ τούτων οὐ βέλομαι εἶναι] bene responsum vt ab homine dulci: quasi dicat: Romani quidem libertatem religionis Iudæis etiam in Græcia concessere, sed si quæ inter ipsos de religione oriuntur controuersia, aut eas componant inter se, aut disputent quantum libet. Romanorum magistratuum non est eis se immiscere, non magis quam Stoicorum & Epicureorum inter se disceptationibus.

16. καὶ ἀπέλασεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ βήματος] Remouit eos à limine iudicij, tanquam nihil adferentes, quod sui esset fori.

17. ἐπιλαβόμενοι] Hæc vox media est. Hoc loco eam prehensionem quæ cum vi fiat, significat.

πάντες οἱ Ἕλληνες] Non est Ἕλληνες in illo Manuscripto: Neque Latinus in suis legit. Puto esse addimentum alicuius interpretis, rei satis conueniens. Nam Corinthij homines qui tribunali adstabant, cum viderent Iudæos ideo à tribunali cum contemptu abigi, quod suæ legis quæstionculis obstrepuissent Proconsuli, aliis rebus occupato, ipsi quoque velut Proconsuli gratum facturi, verbera ingessere Iudæis, quo abirent celerius, ita mos erat prouincialium, præsertim Græcorum, actus suos aptare ad ea quæ placerent potentibus. Cicero in epistola ad fratrem, Græcos ait diuturna seruitute ad nimiam assentationem eruditos.

Σωθέντων τὸν ἀρχισυνάγωγον] Nempe Synagogæ alterius ab ea cui præerat Crispus. nam in magnis urbibus plures erant Synagogæ: & singulis sui archisynagogi. Eadem de causa olim Romæ, Antiochiæ & aliis magnis in urbibus, excepta Alexandria, vbi morem alium semper obtinuisse ait Epiphanius, plures fuere Episcopi pro diuersis urbium regionibus conuentibusque Christianorum. id in posterum vetuit Synodus Nicæna. Sostheni nomen Hebræum videtur fuisse שושן. vnde & feminæ nomen Susanna.

18. Ἀποτίξάμενος] Valedicto. habes hanc vocem Marci v. 46. Luc. ix. 61. 11. Cor. 11. 13.

καὶ σὺ αὐτὸς Πρίσκιλλα καὶ Ἀκύλας, κειράμενος τὴν κεφαλὴν ἐν κερχεῖαις. εἶχε γὰρ εὐχὴν] ideo Priscillam prius nominauit, quia de Aquila aliquid addendum habebat: nempe eum antequam iter aggrederetur, voto se soluisse Cenchreæ, raso capite. votum intellige Nazaræatus ex lege Num. vi. 18. Cum in deserto esset populus, capillus radi debebat apud tentorium, & post terram possessam, Hierosolymis, accedente victima: sed hæc præcepta vt alia de sacrificiis, eos non obligabant qui extra Iudæam agebant. Εὐχὴ per excellentiam dicitur votum Nazaræatus. εὐχὴ μεγάλη Philoni, vt diximus ad Matth. 11. 23. Cenchreæ portus est Corinthiorum, vt Piræus Atheniensium. Est autem is portus ad sinum Saronicum. apparet ibi

Ecclesiam fuisse Christianorum Rom. XVI. 1. Cenchris pro Cenchreis contracte dixit Ovidius Tristium I. 9.

19. καὶ κείνοις κατέλιπον αὐτὸς] Syrus recte, ni fallor, hæc verba trajecit post illa ἀναγκάμω πρὸς ὑμᾶς.

20. ἐπεροπώντων ὃ αὐτῷ] Aquila & Priscilla.

21. ἑορτὴν τὴν ἐρχομένην] vbi ἑορτὴ simpliciter dicitur, intelligitur Pascha.

ποιῆσαι] Loquendi genus quale supra xv. 33. & infra 23.

εἰς Ἱερουσόλυμα] εἰς pro ἐν Ἱερουσόλυμοις.

πάλιν ὃ ἀναγκάμω] πάλιν abundat vt apud Platonem Timæo : πάλιν ἐπα-
νῆθ'.

τὴ Θεῷ θελόντος] Egregia cautio Christianorum, nihil futuri promittere nisi expresse addito, si Deus velit, vt ita significarent omnibus rebus, sed piorum maxime, interuenire Dei prouidentiam. Sic & Paulus I. Cor. IV.

19. & de eo omnes Christianos admonet Iacobus IV. 15.

καὶ ἀνήχθη ἀπὸ τοῦ Ἐφέσου] Ἀνήχθη hoc quidem loco est nauigauit, quomodo explicat Syrus. Sic & Lucæ VIII. 22.

22. καὶ κατελθὼν εἰς Καισάρειαν] nempe è naui. Est enim Cæsarea maritima vrbs. Sic & infra XXVII. 5 sumitur κατήχθημεν.

ἀναβαί] Nempe Hierosolyma: quod semper intelligitur, quoties de itinere per Iudæam Hebræi loquuntur. Ioh. VII. 8. 10. XII. 20.

καὶ ἀπαστάμηνος τὴν Ἐκκλησίαν] Apostolos & fideles qui erant Hierosolymis.

κατέβη εἰς Ἀντιόχειαν] Syriæ ad Orontem.

23. τὴν Γαλατικὴν χώραν] vbi aliquos iam discipulos fecerat Paulus XVI. 6.

καὶ Φρυγίαν] supra XVI. 6. & 11.

ἐπισκεύζων πάντας τοὺς μαθητάς] supra XIV. 21. XV. 32. 41. Etiam benefata interdum irrigari vtile est.

24. Ἀπολλῶς ὀνόματι] idem nomen Apella, apud Horatium: Ἀπελλῆς, Rom. XVI. 10: & quod hic est Ἀπολλῶς: Hebræice אֶלְפָּא.

Ἀλεξανδρῶς τῶν γῆραι] cuius parentes aut maiores Alexandriæ habitauerant. idem loquendi genus quod supra habuimus IV. 38.

δυνατὶς ἐν τοῖς γραφαῖς] par loquendi genus supra VII. 22. דְּבָרִים.

25. οὗτος ὡς κατηχημένος τὴν ὁδὸν Κυρίου] prima elementa Christianismi acceperat. Vide Lucæ I. 4. & quæ diximus ad Matth. XXVIII. 19. 20. Adde Gal. VI. 6.

ζέων τῶν πνεύματι] idem loquendi genus Rom. XII. 11.

καὶ ἐδίδασκεν ἀκριβῶς τὰ περὶ Κυρίου] nempe pro modo cognitionis quem acceperat. ἀκριβῶς optima fide.

ἐπιστάμενος μόνον τὸ βάπτισμα Ἰωάννου] ἐπιστάμενος id est, expertus, quomodo ab Hebræis sumitur עָרַב Efaia LIII. 3. Christiano more non fuerat baptizatus, ideoque nec Spiritus sancti dona acceperat.

26. ἤρξατο παρρησιάζεσθαι ἐν τῇ συναγωγῇ] liberius quam ante etiam in publicis conuentibus loquebatur.

καὶ ἀκριβοτέρον αὐτοῦ ἐξέθεντο τὴν τῷ Θεοῦ ὁδὸν] maxime de salute incircumcisorum.

27. εἰς τὴν Ἀχαΐαν] Corinthum.

ᾤχετο φάρμοι οἱ ἀδελφοί] vltro hortantes ad implendum tam forte propositum.

ὅθεν τῆς χάριτος] refert Syrus ad συνεβάλετο. & recte. multum profuit Ecclesiae per dona quæ post baptismum in nomen Christi sibi collatum, acceperat, præueniente Dei gratia Apostolicas manus.

28. ὁπώνως γδ] Hanc vocem Lucas vsurpat & in Euangelio XXII. 10. exstat & in Græco Iosua vi. 8. recte verteris acriter. Hesychius exponit per ἰχυροῦς.

ὁμοῦ ἀλέγχετο] חֲבִיבָה quod vertitur per ἐλέγχειν, ἀελέγχεσθαι, ἐξήγχειν.

ὁπιδεικνύς δὲ τῷ γραφῶν] ὁπιδεικνύς hic quod supra ὁδῶν ἀπὸ δέματος. XVII. 3.

C A P. XIX.

ΟΝ Ἀπολλῶ] Accusatiuus antiquus quartæ apud Græcos declinationis: sic Theocritus: ἢ Ἀθῶ ἢ Ρ' ὁδὸν. Et Virgilius ex eo: *Aut Atho aut Rhodopen*: & Liuius *montem Atho*.

τὰ ἀνωτέρω μέρη] Septentrionaliora, Pontum & Bithyniam.

2. εἰ πνεῦμα ἁγίον ἐλάβετε, πιστεύσαντες] Spiritus sanctus hic & in sequentibus, ita vt Iohannis vii. 34, sunt dona ista Ecclesiae Christianae referuata: quæ Paulus haud dubium quin pluribus vocibus descripserit.

ἀλλ' οὐδὲ εἰ πνεῦμα ἁγίον ἔστιν ἡκούσαμεν] non audiuius dari nunc talia dona.

3. εἰς τί οὐδ' ἐβαπτίσθητε] εἰς τί pro ἐν πνι. quomodo baptizati estis?

οἱ δ' εἶπον, εἰς τὸ Ἰωάννη βαπτίσμα] id est, ἐν τῷ Ἰωάννῃ βαπτίσματι. baptisma- te Iohannis.

4. Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισε βάπτισμα μετάνοιας] Non cohæret hoc μὲν cum eo quod sequitur ἀκούσαντες δ', vt multi putarunt: sed positum est κατ' ἀποσιώπῃσιν vt supra iii. 21. Sic contra apud Terentium Donatus notat, *sed tamen* poni, vbi *quidem* non præcessit. Sensus est: baptizauit ille quidem in pœnitentiam, id est, hortatus est eos quos baptizauit, vt se emendarent, & sic mala imminencia euaderent, sed non in promissum Spiritus sancti. quæ distinctio inter vtrunque baptisma innuitur & Matth. iii. 11: hoc libro i. 5. Scriptor responsionum ad orthodoxos: τὸ βάπτισμα τὸ Ἰωάννης ᾠροῖ. μιον ὡς τὸ εὐαγγέλιον τὸ χάριτος.

τῷ λαῷ λέγων, εἰς τὸν ἐρχόμενον μετ' αὐτὸν ἵνα πιστεύσωσι] Vt plena præcepta regni cœlestis acciperent ab eo qui post ipsum populo Israëlítico appariturus esset. Hac enim nota Iohannes Baptista Christum depinxerat. Matth.

III. II. vbi dicta vide. perfectius dogma perfectiorem exigebat baptismum. Vide Græcos Patres hoc loco, & Tertullianum de baptismo, vbi baptismum Iohannis ait nihil cœleste præstitisse, sed cœlestibus præministrasse, & addit: *Adco postea in actis Apostolorum inuenimus, quoniam qui Iohannis baptismum habebant, non accepissent Spiritum sanctum, quem ne auditu quidem nouerant. ergo non erat cœleste, quod cœlestia non exhibebat.*

5. ἀκούσαντες δὲ] nempe illi ad quos Paulus loquebatur. sunt enim hæc Lucæ verba. Sic accepere Latinus, Syrus, Arabs, & veteres omnes ante Marnixium.

εἰς τὸ ὄνομα τῆς Κυεῖς Ἰησοῦ] id est, in nomen Patris & Filij & Spiritus sancti. Vide quæ diximus ad Matth. XXVIII. 19.

6. καὶ ἐπιθέντος αὐτοῖς τῷ Παύλῳ τὰς χεῖρας, ἦλθε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτοῖς] baptizati erant ab alio Christiano: sed Deus ad commendandum munus Apostolicum, non ante eis Spiritus sui dona communicare voluit, quam Apostolica manus eos tetigisset. Hoc plerumque ita factum est. Deus tamen illi legi non adstrictus, sicut Apollo illa dona ante impositionem Apostolicarum manuum contulerat, ita Cornelio ante ipsum baptismum.

ἐλάλουν τε γλώσσαις καὶ ψαλμοῖς] Non vulgaria dona, sed & complura & maxima accepere, vtilis futuri ad fundandas per Asiam Ecclesias. Vide Esaiam LIV. 13. 14. LXII. 1.

8. καὶ πείθων τὰς δεξιὰς βασιλείας τοῦ Θεοῦ] Vide supra XVIII. 4, vbi idem verbum πείθειν, sed cum accusatiuo personæ. significatur multos tractos in assensum, etsi non omnes, vt ostendunt sequentia.

9. ὡς δὲ πνεῖς] Iudæorum.

κακολογουῦντες τὸν ὁδόν] dogma Christi XVIII. 25. 26. infra 23. XXII. 4. XXIV. 23.

ὑποστὰς αὐτῷ ἀντὶ ἀφώρειτε τοὺς μαθητὰς] Et ipse è Synagoga exiit, & eos qui crediderant, abduxit, eo quod in Synagoga tuti non erant futuri.

ἐν τῇ σχολῇ Τυράννου] Sophistæ siue declamatoris, cui nomen Tyranno. ita Suidas. fuit hoc nomen & cuidam satelliti Herodis, vt videre est apud Iosephum XVI. 16.

10. πάντες τοὺς κατοικοῦντας ἐν τῷ Ἀσίῳ] Qui sacrorum causa Ephesum venire solebant. Erat enim templum illud commune Asiæ, vnde & nomen Ἀσιαρχῶν. Iudæi quoque ex aliis Asiæ vrbibus sæpe eò veniebant mercatus causâ aut iudiciorum.

11. δυνάμεις τε οὐ τὰς τυχούσας] Locutio bene Græca. Dionysius Longinus de Mose: οὐχ' ὁ τυχὼν ἀνὴρ. illud autem δυνάμεις est גבורות vt supra II. 22.

12. σουδάρια] de hac voce diximus Luc. XIX. 20. Ioh. XI. 44.

σικκίνδια] Est apud Martialem Lemma, semicinctium, cum hoc disticho:

Det tunicam diues: ego te præcingere possum:

Essem si locuples, munus utrunque darem.

in Glossis: *semicinctum* ἡμιζώνιον. Alibi: *semicinctum* ὑπόζωμα. Suidas: σμικινθιον φασιώλια, ζωνάεια, illud φασιώλια vult dicere fasciolas. Est vox σμικινθίε & in Catechesi Cyrilli, & in Niceta, Paphlagone.

καὶ ἀπαλλάσσεσθαι ἀπ' αὐτῶν πᾶς νόστις] ita praeistitum quod dixerat Christus Ioh. XIV. 12. Vide & supra v. 15.

13. ἀπὸ τῶν περιερχομένων Ἰσδαίων ἐξορκισάν] de quibus vide quæ attulimus ad Matth. XII. 27. περιερχομένοις autem vocat quod non vno in loco subsisterent, sed huc illuc curfiterent, quæ stui aucupando, quales apud Græcos ἀργύροι, apud Latinos circulatorēs.

ὁρκίζομαι ὑμῖν & Ἰησοῦ ὃν ὁ Παῦλος κηρύσσει] Simile vide Marc. IX. 38. Luc. IX. 49.

14. ὑοὶ σιδά] אַבש vt hic Syrus. à iureiurando dictum nomen.

Ἰσδαίος ἀρχερέως] filij principis familiae alicuius sacerdotalis. nam & tales dici ἀρχερέας ostendimus Matth. II. 4.

15. Ἀποκρινέμεν ὃ τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν εἶπεν & Ἰησοῦ γνώσκω & Παῦλον ὁπίσταμαι] Deo cogente. Tertullianus in Apologetico. Credite illis cum verum de se loquantur, qui mentientibus creditis. Nemo ad suum dedecus mentitur. quin potius ad honorem. Vide si placet totum locum.

ὑμῖν ὃ τίνας εἶπεν] quasi dicat: vos certe nihil ad illos pertinetis.

16. καὶ κατήκουσεν αὐτῶν] ἀποφύγεν pro αὐτῶν habet & ille Manuscriptus. Ergo de septem Scæuæ filiis duo ibi adfuere. Mire autem transit oratio ab homine ad ipsum Spiritum, quia quod ille homo agebat, id agebat non sua, sed Spiritus impuri vi. Vide Matth. VII. 28.

17. καὶ ἐπέπεσε φόβος ἐπὶ πάντας αὐτοὺς] vt supra v. II.

καὶ ἐμεγαλύνετο τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ] solet de Deo dici μεγαλυνεῖν τὸ ὄνομα αὐτοῦ: vt II. Sam. VII. 26. ἡ ἐκείνη ἡμετέρα ἡμετέρα ἡμετέρα

18. ἤρχοντο ἐξομολογούμενοι] Venerunt ad Apostolos, confitentes quam male vitam hætenus traduxissent; commemoratis etiam criminibus grauioribus, vt illi qui ad Iohannem Baptistam venerant Matth. III. 6. vbi dicta vide. Græci hoc loco. Δεῖ πάντα πρὸν λέγειν τὰς ἑαυτῶν ἀμάρτίας, & ὑποτασσέσθαι, ὅτι τὸ ἑαυτὸν ἀγαλῆσαι, τὸ ἐπὶ μὴ ποιεῖν τὰ αὐτὰ, καὶ τὸ εἰρημίζον. λέγει σὺ τὰς ἀμάρτίας σου περὶ τοῦ, ἵνα δικαιώσῃς· καὶ τὸ, δικαίος ἑαυτῶν κατηγορεῖς ἐν θεωπολογίᾳ.

19. ἱκανοὶ ὃ τῶν τὰ πειρίσματα παραζητούντων] πειρίσματα quæ sint intelliges ex Irenæo I. 2 de Simonianis: amatoria quoque, & agogima, & qui dicuntur parredri, & oniropompi, & quæcunque sunt alia perierga (male scribitur parergera) apud eos studiose exercentur. Hæc Philosophi vocabant πειρίσματα & γοντείας & περαιοργίας, vt Porphyrius II de abstinendo ab animatis, vbi & φίλτρα & ἐρωτικὰ ponit in hac classe. γοντικὰς βίβλους habent hic Patres Græci. Christiani vero Diabolica hæc vocarunt. Sed Lucas recepta Ephesi voce vti, contentus est. Ephesus ante alias ciuitates his prauis studiis dedita. Magorum qui erant Ephesi meminit Plutarchus Alexandro. Menander

Ἐφέσια τοῖς γαμοῖσιν οὕτως περιπατεῖ

λέγων ἀλεξιφάρμακα.

quod interpretare ex Apuleio in Herbario: Si quis deuotus defixisque fuerit in eius purtitiis eum sic resolues. Anaxilaus apud Athenæum: καὶ περὶ τούτοις ἐν συνταραχίσι ῥαπτοῖσι φορεῖν Ἐφεσίᾳ γράμματα καλὰ. Plutarchus Sympoticorum VII: οἱ μᾶλλον τοῖς δαιμονιζομένοις κελύουσιν τὰ Ἐφέσια γράμματα πρὸς αὐτοὺς κατὰλέγειν ἐὼς ὀνομάζειν. Clemens Alexandrinus Strom. I: πῶς ὁ μυθικώτερος τῶν ἰδαίων καλουμένων δακτύλων, σοφοὺς πᾶσι περὶ τοῖς γράμμασι λέγουσιν, εἰς οὓς ἢ τε τῶν Ἐφεσίων λεγομένων γραμμάτων ἐπὶ ἡ κτ' μουσικῶν δόξεσι ῥυθμῶς ἀναφέρεται. Et Strom. V: Ἀνδοκίδης γ' οὕτω ὁ Πυθαγορεὺς τὰ Ἐφέσια καλούμενα γράμματα, ἐν πολλοῖς ὁ πολυθρύλλητα ὄντα συμβόλων ἔχειν φησὶ τῶν σημαινέντων ὅτι Ἄσκιον μὲν τὸ σκότος μὴ γὰρ ἔχειν τέτο σκιαί. λίξ τέ ὅστις ἢ γῆ κτ' ἀρχαίαν ἐπὶ πᾶσι μίαν. ἐπεὶ τὰς δὲ ἐνιαυτοὺς ὁ δὲ τὰς ὥρας. δαμναμένους ὁ ἥλιος ὁ δαμνέων. τὰ Αἰσά τε ἡ ἀληθὴς φωνή. meminere & Eustathius ad Odyssæ φ, qui etiam pedibus & zonæ & coronæ ipsius Dianæ Ephesiæ inscriptas ait fuisse litteras Ephesias ἀσφαῶς ἐπὶ ἀντιστοιχίᾳ, & Hesychius & Suidas.

συνενέγκαντες τὰς βίβλους κατέκαμον ἐνώπιον πάντων] non satis est, poenitentiam animo concipere. factis quoque ostendenda est. Matth. II 8.

καὶ εὖρον ἀργυρεὺς μυριάδας πέντε] puto Lucam hoc pretium non ad Romanum, aut Græcum, aut Asiaticum, sed ad Iudaicum redegisse, & ἀργυρεὺς respondere Hebræo כסף quod pro siclo argenteo ponitur. atque ita vertitur. Num. VII. 85 Deuter. XXII. 19. II. Regum XV. 20. Esaiæ VII. 23: Ierem. XXXII. 9. Vsserunt isti fideles libros illos: non vendiderunt, ut pretium ad Apostolos afferrent: fuisset enim id velut pretium scorti, quod offerri non debet. Deut. XXII. 18.

21. ἔδειτο ὁ Παῦλος ἐν τῷ πνεύματι] bene notant cruditi esse locutionem Hebraicam וכל הרוח quod Græci vertunt ἔδειτο ἐν τῇ καρδίᾳ. Non mirum autem πνεῦμα cum articulo poni pro animo. Vide I. Cor. II. II. v. 5. VI. 20. Eph. I v. 23. Hebr. IV. 12.

δεῖ με ἐν Ῥώμῃ ἰδεῖν] quærebat eas vrbes Paulus, vbi maximam sperabat messem.

22. καὶ Ἐρασμον] Non eum cuius mentio Rom. XV. 25: sed alterum cuius mentio II. Timoth. I v. 20. forte Hebræus fuerit cui nomen Dauidi.

ἐπέχε χρόνον εἰς τὴν Ἀσίαν] pro ἐν τῇ Ἀσίᾳ, quæ mutatio frequens Hellenisticis.

23. ἄεχος οὐκ ὀλίγος] Non levis tumultus. ἄεχος & ἄεχι & ὄρυβος poni solent pro Hebræo ממה.

περὶ τῆς ὁδοῦ] occasione Euangelij.

24. ἀργυροκόπος] Hæc vox in Glossario recte vertitur faber argentarius.

ποιῶν ναοὺς ἀργυροῦς Ἀρτέμιδος] id est, exiguas ædiculas argenteas, & in iis simulacrum Dianæ ad effigiem veri templi & simulacri. Talis ædiculæ Veneris Cnidiae meminit Plinius XXXVI. 5. Ναῖδα vocat Polybius. Dion

Νεὼς μικροὺς, quorum fabros ναοποιεῖς vocat Aristotelis interpres, vt obseruauit Salmasius ad Solinum.

παρίχετο τοῖς τεχνίταις ἐργασίαν ὅση ὀλίγη] τεχνίταις hic vocat operas Demetrii quibus ille dabat quod agerent. filios artis suæ dixit Syrus.

25. Ὡς δὲ ταῦτα ἐργάτας] alios sibi similes & quæstus eiusdem.

ὅτι ἐκ ταύτης δ' ἐργασίας ἡ ὑποεῖα ἡμῶν ὄρεται] Ex hoc opificio quæstus est nobis. hinc ditamur. nolebat falsum videri quod ipsi proderat.

26. λέγων ὅτι ὅση εἰσὶ θεοὶ οἱ δὲ χειρὶν γινόμενοι] Negabat vllam esse vim diuinam in simulacris. dicebat congruentia Psalmo cxv. 4, & sequentibus, & Ieremiæ x. 3. & sequentibus.

27. οὐ μόνον ὃ τὸ κινδυνεύει ἡμῖν τὸ μέγας εἰς ἀπελθεῖν ἐλθεῖν] omnino legendum est ἡμῶν quomodo & Syrum & Arabem arbitror legisse. sensus est. *Periculum est non modo ne id quod nos contingit (id est, ars nostra) in contemptum veniat.* τὸ ἡμῶν μέγας id quod nos tangit nota locutio. Ἀπελθεῖν autem, idem quod ἐλθεῖν, per μετωνυμίαν contemptum significat: ideoque ὀνειδισμὸς & ἐλθεῖν se mutuo interpretantur Esa. xxxvi. 3.

ἀλλὰ ἐπὶ τὴν μεγάλην θεᾶν Ἀρτέμιδος ἱερὸν εἰς οὐδὲν λογιζόμεναι.] quasi dicat parum est de nostro quæstu. tota religio hic periclitatur. Templum Dianæ fuisse Ephesi ante Liberi Patris & Amazonum tempora, docent nos Ephesij apud Tacitum Annalium iiii. Maius factum communiter ab Asiæ ciuitatibus Liuius auctor est libro i. ideo Martialis:

Nec Trivia templo molles laudentur Iones.

Aristophanes:

Ἡ τ' Ἐφέσου μάκαρα πάγχυσον ἔχεις οἶκον ἐν ᾧ

Κόρει σε λυδῶν μεγάλως σέβουσιν.

Magna Diana hic dicitur illa Ephesia, vt Pausaniæ περὶ τοῦ θεοῦ.

τὴν μεγαλειότητα αὐτῆς] Bene Latinus *Maiestatem* Glossarium *μεγαλειότης Maiestat.* posses & numen vertere.

ὡς ὅλη ἡ Ἀσία ἐπὶ οἰκουμένην σέβεται] non falso hoc dicit. Nam & inter paucos deos qui à Romanis testatoribus hæredes institui poterant, erat hæc Diana Ephesia, vt nos docet Vlpianus institutionum tit. xxi. i.

28. ἐκτρέφον λέγοντες, μεγάλην ἡ Ἀρτεμις Ἐφεσίων] quasi abominantes id quod Paulus efficere conabatur.

καὶ ἐπληροῖται ἡ πόλις ὅλη σὺν ἡρώεσσιν] idem quod supra ταῖς ἡρώεσσιν. nam ἡρώεσσιν sicut ταῖς ἡρώεσσιν vertitur, ita & σὺν ἡρώεσσιν. Et mox dicetur, ἐκκλησία σὺν ἡρώεσσιν.

ὡς ἡ πόλις τε ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ θεᾶν] quo concurrere populus solebat. Diodorus Siculus libro xvi: ὃς δὲ δῆμος ἅπας αἰμ' ἡμέραν συνέδραμον εἰς τὸ θεᾶν Plutarchus Arato: κατέβαιναν εἰς τὸ θεᾶν ὅσοι τῆς ἀκρῆς πλῆθος ἀπείρου ἐπαρρέοντος ἐπιθυμία τῆς θεᾶς αὐτῆς ἐπὶ λόγων. Iuuenalis de Demosthene:

Et pleni moderantem vela Theatri.

Meminit eiusdem moris idem Plutarchus in Timoleonte, & is qui vitam scripsit Latinè. Vide & alia loca quæ in hanc rem congeffit Heraldus diligentia in Aduersariis.

Γαῖον ὃν Ἀείσαρχον Μακεδόνος] Caius hic erat quidem Theſſalōnicenſis, ſed origine Derbæus, vt diſcimus infra xx. 4. Mentio & aliorum huius nominis, inter Romanos perſrequentis, in ſcriptis Pauli & Iohannis. Ariſtarchi huius mentio infra xx. 4. xxvi. 2. Coloff. iv. 10. Philom. 24. Nomen eſt apud Græcos celebre ac commune multis etiam ſcriptoribus.

30. οὐκ εἶων αὐτὸν οἱ μαθηταί.] precibus eum dimouebant.

31. ἧς Ἀſιαρχῶν] Sicut Phœnicarchia & Syriarchia ſacerdotia fuere: Codice de Nat. lib. l. 1: ſic & Aſiarchia, quod ſacerdotium Aſiæ vocatur l. in honoribus D. de vacatione & excuſatione munerum: ita vt Vlpianus in l. ſi duas §. Gentium D. de excuſ. dignitatem hanc præſidatum Aſiæ vocet: & Aſiarchas περιούριος καὶ τῷ ἐπαρχίᾳ dicat Strabo: qui & hoc nos docet, lectos ex præcipuis Aſiæ ciuitatibus, inter quas fuiſſe & Tralles. ſic & Latinus interpres hoc loco Aſiarchas vocat Aſiæ principes. poſtquam Chriſtiani facti ſunt Imperatores, manſit ſacerdotibus illis prouincialibus, ſine ſacrificiis, honos & inſignia vetera: functio autem vnica eis manſit ludos edere ſuo ſumptu, vnde Aſiarchas, munerarios interpretatur Ruſſinus in Polycarpi martyrio apud Euſebium. Horum impendia magna erant nec adſtrieta legibus ludorum aliorum ſumptus ad modum redigentibus l. cunctos C. Theod. de expenſis ludorum. & ideo patrimoniorum oneribus accenſentur l. Nec protoſtaſiæ C. de muneribus patrimoniorum. & l. 1. Cod. de periculo ſucceſſionum parentis. dabaturque de eis excuſatio artium profeſſoribus l. ſi duas §. eſt autem D. de Excusat. Tutorum. Eſt Aſiarcharum mentio & in marmoribus Arundelianis.

μὴ δοῦναι ἑαυτὸν εἰς τὸ δέσπον] ne populi concitati ira ei noceret.

32. ὡς γὰρ ἡ ἐκκλησία συνέχευμένη] ἐκκλησία hic ἡγῆται cœtum quemuis ſignificat, cūm concio Latine non ſit niſi à magiſtratu ſecundum leges conuocata multitudo. Plutarchus in Coriolano dixit ἐκκλησίαν δορυβάδην, & in Phocione ἐκκλησίαν παμμιγῇ ὡς ἀγῆτον.

33. ἐκ τῶν ὄχλου περιέβασαν Ἀλέξανδρον] ſubauditur πνεῖς vt Matth. xxi. 11.

34. Ioh. xvi. 17. & alibi. περιέβασαν, id eſt, promouerunt eum extra turbam in eum locum, vnde ab omnibus exaudiri poſſet

περιβαλλόντων αὐτὸν ἧς Ἰουδαίων] Iudæi eum proponebant tanquam idoneum Pauli accusatorem, vt qui ipſius dogmata noſſet omnia, & ab iis deſciuiſſet. Videtur enim hic eſſe Alexander faber ærarius de quo queritur Paulus I. Timoth. i. 20. II. Timoth. iv. 14. Hoc autem modo Iudæi volebant odium omne hoc à ſe amouere, cum ſcirent ſe quoque inuiſos eſſe tanquam inimicos deorum.

καταſείσας τῷ χεῖρα] Vide ſupra xii. 17. xiii. 16.

ἤθελεν ἀπολογεῖσθαι τῷ δήμῳ] Iudæorum cauſam à Pauli cauſa ſegregare.

35. καταſείλας ὃς ὁ γραμματεὺς τῶν ὄχλων] γραμματεὺς eſt hic ſcriba ciuitatis, ὃς εἰσάγει ἐν τῷ δήμῳ τὰ τῷ δήμῳ γραμματα ἀναγνώσκειν ait Scholiaſtes Thucydidis

didis. Apud Romanos, vt ait is qui vitas Imperatorum Latine scripsit, scribæ mercenarij existimabantur : At apud Graios nemo ad id officium admittebatur, nisi honesto loco & fide & industria cognitus.

τὴν Ἐφεσίων πόλιν νεωκόρον ἔσθ' ἡ μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος.] de Enna Cicero: *Vt mihi non ciues illius ciuitatis, sed omnes sacerdotes, omnes accolæ atque antistites Cereris viderentur.* Est νεωκόρου vox hoc sensu etiam in marmoribus Arundelianis: & in nummis scæpe, vt in illo Μαγνήτων νεωκόρον Ἀρτέμιδος. in alio: Ἐφεσίων δις νεωκόρον καὶ τῆς Ἀρτέμιδος. vbi his νεωκόροι vocantur Ephesij ob bis editos ludos in honorem Cæsaris, Dianæ autem perpetuos.

καὶ τὸ διοπετοῦς] nempe ἀγάλματος. Erat id ex vite factum, vt Muciano auctore tradidit Plinius: sed quia fabricatio eius omnem memoriam excedebat, ideo facile sacerdotes plebi persuasere esse de cœlo delapsum, vt Suidas notat in voce διοπετὴς. sic de Tauricæ Dianæ simulacro Euripides:

Λαβεῖν τ' ἀγάλμα θεᾶς ὃ φασιν ἐνθάδε.

Εἰς τοῖς δὲ ναοῖς οὐρανοῦ πεσεῖν ἀποβυθίσαντα.

idem postea vocat διοπετὴς ἀγάλμα. sic & de ancili Plutarchus διοπετοῦς πέλις. Est & apud Herodianum διοπετὴς ἀγάλμα. Iouem pro cœlo dici frequens Græcis. sic & Horatius *sub Ioue frigido.*

36. ἀνὰ πῦρ οὐδ' ὄντων τούτων] Hoc vult: qui πῦρ χειροποίητων loquuntur, ij nihil lædunt hoc simulacrum quod constat esse non χειροποίητον, sed διοπετὴς.

κατεσπαλμένοις ὑπάρχειν] bene Latinus sedatos vertit. Glossarium κατὰ σέλλα sedo, vt supra 35. sic Virgilius:

Olli respondit, sedato corde Latinus.

καὶ μηδὲν πεπετὴς πελάσσειν] Latinus, nihil temere agere. Bene: sic πεπετὴς μὴ δμνευε temere ne iura. L. si dicit D. de iureiurando. in Glossario πεπετὴς temerarius. Plutarchus Camillo: πεπετὴς μάχῃ χρησάμενος. cum temere pugnasset.

37. οὐτε ἱεροσούλους] quia ne intrauerant quidem Templum.

οὐτε βλασφημοῦντας τὴν θεὰν ὑμῶν] quia Dianam Ephesiam speciatim non nominauerant. Iosephus secundo contra Appionem: τὰ γὰρ αὐτῶν ἡμῶν φυλάττειν πάτριόν ἐστιν, οὐ γὰρ ἀλλοξίων κατηγορεῖν, ὃ πῶς γε τὴν μήτε χλευάζειν, μήτε βλασφημεῖν τοῖς νομιζομένοις θεοῖς παρ' ἑτέροις, ἀντικρὺς ἡμῶν ὁ νομοθέτης ἀπεῖρκεν. Nempe Iudæi nominatim non maledicebant huic vel illi gentium deo, quia nomina ipsa eorum deorum non pronuntiabant. Aliud tamen vult lex, aliud Iosephus Romanis persuadere conatur: vt diximus III. de iure Belli ac Pacis v. 2.

38. πᾶς πᾶς λόγον ἔχουσιν] nempe μομφῆς. sic εἰς πᾶς πᾶς ἔχει μομφῶν. II. Cor. VII. 1. sic רבך, quod proprie λόγον sonat, vertitur ἀντιλογία Exodi XVIII. 16. & κείμα Exod. XVIII. 22.

ἀγροαῖοι ἀγροῦνται] Ἀγροαῖοι scribendum, si Suidam sequimur & Glossarium: vbi legimus: Cum lex agitur: ὅτε ἡ ἀγροαῖός ἐστιν, vbi subaudiri ἡμέρα

notauit Casaubonus. Sunt, inquit, dies quibus lege agitur, quos fastos Romani vocant.

καὶ αὐτοῦτοι εἰσιν] Est καὶ ἄρχησις. nam proconsules cū dixit, intelligit & eum qui vere proconsul, & legatum eius. Sic magistratibus nomina data maiora ostendimus supra XIII. 7. & XV. 20. de Legato proconsulis vide L. omnes §. apud Legatum L. solent §. Legatos, L. Legati D. de officio proconsulis.

ἐγκαλείτωσαν ἀλλήλοις] lege inter se agant. ἐγκαλεῖν proprie de accusatore dicitur: sed hic valet disceptare: quomodo & apud Plutarchum sumitur Alcibiade.

39. εἰ δέ τι πρὸς ἐτέρον ἐπιζητεῖτε] si quicquam desideratis eorum, quæ ad ciuitatis regimen pertinent, sub quo & templi cura comprehendebatur. Ciuitates multæ sub Romanis habebant quandam restrictam αὐτονομίαν, vt ex Plinij epistolis videre est.

ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ ἐπιλυθῆσεται] ἐννόμος ἐκκλησία legitimus cætus est, qui à magistratu ciuitatis conuocatur & regitur: concio, vt modo diximus.

40. κινδυνόομεν ἐγκαλεῖσθαι σάσεως] periclitamur omnes qui hic sumus rei fieri seditionis apud proconsulem P. Suilium.

τῆς συστροφῆς τούτης] concursus istius. vtitur & Seneca hac voce hoc sensu. Sulpitius Victor: secundum legem illam: qui cætum & concursum fecerit capite puniatur. Erant exceptiones quædam, vt in aduentu hostium, incendio & rebus similibus. ideo dicit nullam huius concursus causam posse reddi.

ἀπέλυσε τὸν ἐκκλησίαν] iussit quemque domum ire.

C A P. . X X.

Αἱ ἀσασπάμνος] Syrus transtulit & osculatus ex more illarum gentium. Luc. VII. 45. Rom. XVI. 10. 1. Cor. XVI. 20. II. Cor. XIII. 12. I. Thess. V. 26.

2. εἰς τὴν Ἑλλάδα] in illam partem, vbi Athenæ. Vide Ptolemæum in Achaia.

3. ποιήσεις τε μῆνας ἑξῆς] Locutio quæ supra XV. 33. XVIII. 21. 23.

ἡγομένης αὐτοῦ ἐπιβουλῆς ὑπὸ τῆς Ἰεδαίων] Vt sæpe euēnit. supra IX. 23. XIII. 10. XIV. 2. 5. XVII. 5. II. Cor. 26. impletum sæpe circa Paulum id quod dicitur Ps. XXVII. 12. 13.

4. ἀρξὶ τῆς Ἀσίας] quidam & ultra: neque enim ἀρξὶ excludit vltiora. Similia vide Matth. I. 25.

Σώπαξος Βεργιάος] idem nomen est Σώπαξος & Σωσίπαξος. ac fuere hoc nomine etiam Historici, Rhetores, Grammatici. in Manuscripto illo vetere, vt in multis aliis, est hic Σώπαξος Πύρρε Βεργιάος. Pyrrhus nomen est frequens in Thessalia & vicinis regionibus. Σώπαξος est שׁוּבָאֵץ vt dicemus

ad Rom. xv i. 21. Berœa vrbs Macedoniæ est, de qua supra xv ii. 10. 13.

Θεσσαλονικέων δὲ Ἀείσαρχος] de quo supra xix. 19. Hos duos tantum Thessalonicenses fuisse putat Syrus : Mihi videtur hoc ad quatuor quæ sequuntur nomina pertinere. Vide quæ supra xix. 27.

καὶ Γαῖος Δερβᾶρος] qui origine Derbæus, natus in Macedonia.

καὶ Τιμόθεος] hic Thessalonicensibus accensetur, quia maiores eius ex Iudæis erant, qui Thessalonicæ quondam vixerant. Vide quæ diximus in Appendice de Antichristo.

Ἀσισιοὶ δὲ] id est, ex Epheso, vt infra de Trophimo dicitur, & de Ty-chico colligitur ii. Timoth. ii. 12.

Τυχικός] qui nominatur non tantum dicto ad Timotheum loco, sed & Eph. vi. 1. Tit. iii. 12. Coloss. iv. 7.

καὶ Τρέφιμος] huius mentio infra xxi. 28. & ii. Timoth. iv. 20.

5. ἔμμενον ἡμῶς] Hic obiter Lucas significat, quod non exprimit, se Paulo comitem fuisse huius itineris & sequentium Romam vsque.

ἐν Τροάδι] dubitari interdum potest, sitne nomen regionis an vrbs. nam Τροάς etiam vrbs, Plinio teste. ἐν Τροάδι vt ἐν Ἐφέσῳ i. Eph. i. i. i. Timoth. i. 3. ii. Tim. i. 18. ἐν Κορίνθῳ supra xix. i. i. Cor. i. i. ii. Cor. ii. ii. Tim. i. v. 20.

6. Ἐξεπλούσαμεν] amne primum, deinde mari.

μετὰ ταῖς ἡμέραις τῇς Ἀζύμων] Paulus vocatorum ex gentibus libertatem tuebatur, ipse tamen dies Iudæorum festos observabat. Vide supra xv iii. 21. infra xx. 16. i. Cor. xvi. 8.

ἀπὸ Φιλίππων] de qua vrbe supra xvi. 12.

ἀγχοῖς ἡμετέων πάντε] Subauditur πλούσαντες, ex eo quod præcessit ἔξεπλούσαμεν : ita saepe constructio magis fit ad sensum quam ad verba.

οὗ] in qua vrbe, nempe Troade.

7. ἐν ᾗ τῇ μιᾷ τῇ σαββάτῳ] Vide Matth. xxviii. i. is dies conuentus Christianis proprius i. Cor. xvi. 2. dies Κυριακή. Apoc. i. 10. Iustinus de eadem die Apologetico II: τῇ τε Ἡλίας λεγομένη ἡμέρᾳ πάντων καὶ πόλεις ἢ ἀγροὺς μνησθέντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλουσιν γίνεσθαι.

συνημέρων τῇς μεθιτῇς τῆς κλάσσης ἀφ' ὧν] Eucharistiam, Syrus. intellige agapas quæ Eucharistia claudebantur. in Manuscripto : συνημέρων ἡμῶν, & mox : οὗ ἡμῶν συνημέροι, non male

ὁ Παῦλος διελεγετο αὐτοῖς] Post cœnam, vt Christus Ioh. xiii. 31 & sequen-
tibus. Marci xvi. 14. Luc. xxii. 33.

μέλλων ἔξεναι τῇ ἐπαύριον] postridie exiturus ex vrbe Troade.

8. ἐν τῇ ὑπερώῳ] in quo erat conuentus. vt supra i. 13.

9. ὀνόματι Εὐτυχος] Rectius & ἀναλογικώτερον scriberetur Εὐτυχίᾳ, id enim nomen non rarum in Græcia.

ἀπὸ τῆς τρίτης] τρίτην vocat tertiam contiguationem incipiendo ab imo. Contra in Genesi à summo incipitur & imum vocatur τρίτην, vt diximus vi. 16.

10. ἐπέπεσεν αὐτῷ) sicut de Elisæo dicitur II. Reg. IV. 34: σὺ ἐκράμην ἐπὶ τὸ παιδάριον: vbi alij interpretes ἐνεγύρασαν.

ἢ γὰρ ψυχὴ αὐτῆς ἐν αὐτῷ ἔστιν) id est, iam nunc cum loquor vita ei rediit.

11. καὶ γευσάμενος) Vide supra X. 10. hic erat cibus matutinus.

13. ἀνίστημι) vide supra XVIII. 21.

πέζουσιν) pedare vt loquebantur veteres Latini: peditare, vt glossarium.

14. εἰς τὴν Ἀῶσον) Urbem Troadis. Strabo XII. Huc Troade vrbe, tam terra, quam mari breue erat iter.

εἰς Μιτυλήνην) Lesbii insulæ urbem præcipuam, vnde Pittacus, Alcæus, Sappho.

15. ἀπὸ τοῦ Χίου) Nota est insula inter Lesbum & Samum.

εἰς Σάμον) Ioniæ. Nam est altera eius nominis insula in Ambracio sinu, & alia apud Thraciam.

καὶ μείναντες ἐν Τροαδίῳ) quod Ioniæ est promontorium, non longe à Samo. Testes Strabo & Ptolemæus.

εἰς Μίλητον) Ioniæ urbem, vnde Thales, Anaximander, & alij. Hinc Milesiaca, de amoribus scripta.

16. χρόνοις) Vtitur hoc verbo Aristoteles. Hebræi dicerent עתות.

17. ὅτι ἡ Μιλήτου πέμψας εἰς Ἐφεσον) non ita longe distant hæ vrbes, vt ex Ptolemæo apparet.

μετεκλέσατο] ad se vocavit. sic supra VII. 14. X. 32. XXII. 25.

τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας] קהני. Vide supra XI. 30. XIV. 23. XV. 4. 6. 22. 23. XVI. 4. vocantur iidem & ἐπίσκοποι, nempe quia inspectores erant gregis, vt infra dicitur 28. Sed is qui princeps erat, excellenter vocabatur ὁ ἐπίσκοπος, cui respondebat summus sacerdos in Templo, in Synagoga vero Archisynagogus. Hic est Angelus Ephesi in Apocalypsi, quia Dei nomine verba faciebat ad populum, & pro populo ad Deum. Videtur autem hoc tempore Ephesini presbyterij princeps fuisse Timotheus & cum presbyteris venisse ad Paulum.

18. εἶπεν αὐτοῖς] Est hic egregia forma, qua vti possit bonus Episcopus ex causis necessariis valedicens Ecclesiæ suæ.

πὺς μὲν ὑμεῖς πάντα χρόνον ἐχούμεν] id est, quomodo me erga vos gesserim. Pari fere modo habes ἐχούμεν I. Thess. II. 5. & 10. sic γίνομαι σὺ δὲ ἐχθρὸς apud Thucydidem.

19. μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης] Apostoli in tanto vocationis culmine positi, nihil tamen grande præ se ferebant, sed cum minimis etiam æquabiliter versabantur. Ne hoc quidem de se prædicasset Paulus nisi successoribus formam vitæ reliquere debuisset.

20. ὡς οὐδὲν ὑπεσέλμεν τῷ συμφερόντων] Nihil eorum quæ ad vitam æternam parandam credi, sperari, fieri debent. ὑποσέλλειν hic & infra 27 est subducere: ponitur ea vox Græca pro Hebræo כּוּן & pro הָיָה. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

τὴ μὴ ἀναγγέλλαι ὑμῖν] *ne id vobis annuntiarem.* de hac locutione diximus aliquoties.

καὶ διδάξαι ὑμῶς δημοσίᾳ] in conuentu. supra xviii. 29.

καὶ κατ' οἴκοις] singulos occasione data.

21. *ἡμεῖς πνεύματος Ἰσραὴλ τε καὶ Ἑλλήσι τὴν εἰς τὸν Θεὸν μετάνοιαν]* *ἡμεῖς πνεύματος* supra habuimus; modo sine adiuncto, modo infinitiuo, aut ὅτι subsequente. Hic cum accusatiuo, vt & mox 24. & xxiii. 11. & xxviii. 23. & Exod. xviii. 20. Ezech. xvi. 2. xx. 4: vbi in Hebræo *עֲדַת*. sensus est, certo affirmauit illis esse locum pœnitentiæ: id est, pœnitentiam non fore inutilem. sic *διδόναι μετάνοιαν* xi. 18. Et fidem in Christum esse veram ac salutarem.

22. *ἡδεμῶς τὰς πνέουσαι]* Spiritu vincula præsentiens. Nam quæ futura sunt, ea prophetis tanquam præsentia menti obuersantur. id in sequentibus fusius explicat.

τὰ ἐν αὐτῇ στανθήσονται μοι μὴ εἰδώς] quæ causa, qui modus, quis exitus futurus sit vinculorum, adhuc me latet. τὰ στανθήσονται μοι *לִי יִשְׁמַח*. nam *יִשְׁמַח* euenire Ruth. i. 16.

24. *ἀλλ' οὐδενὸς λόγον ποιοῦμαι]* Non tanti sunt mihi ista mala, vt ea me ab Euangelij prædicatione deterreant.

οὐδὲ ἔχω τὴν ψυχὴν καὶ τιμὴν ἑμαυτοῦ] subauditur hic οὕτως, cui respondet quod sequitur ὡς. tantum abest vincula metuum, ne mortem quidem defugio. Hebræis pretiosam habere vitam dicitur qui ei parcat. i. Regum i. 13. 14. Contra nullo pretio habere qui non parcat. Ezech. xxxvi. 5.

ὡς τελειῶται τὸν δρόμον μου] non tam vitam curo, quam complere cursum. Cursus laborem magnum & assiduum significat supra xiii. 25. i. Cor. ix. 24. *τελεῖν τὸν δρόμον* habes & ii. Tim. iv. 7.

καὶ χαρῆς] Sæpe Paulus hoc nomine appellat animi ex bona conscientia tranquillitatem, vt Rom. v. 3. ii. Cor. vii. 10. i. Thess. v. 16. & alibi.

καὶ τὴν δακρυομένην ἡμῶν ἐλπίδα] vide supra i. 17. 25. vi. 4.

τὸ εὐαγγέλιον τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ] vide supra xiv. 3.

25. ὅτι ὅσα ἐπὶ ὁμολογῶ τὸ πρὸς πάντας] quasi diceret:

Extremum fateri quod te alloquor, hoc est.

ὅτι πάντες] Vos omnes Asiatici. Hebraismus. Non videbitis vos omnes; id est, nemo vestrum.

ἐν οἷς διήλθον κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ] vide supra vii. 12.

26. *μάρτυρομαι ὑμῖν]* id est, coram vobis testificor. sic Gal. v. 3: *μάρτυρομαι ὅτι πάλιν πάντες ἀνθρώπων ὁδοὶ τελευτῶντες.*

ὅτι κατὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ πάντων] vide supra xviii. 6. & Matth. xxviii. 24. & ibi dicta.

27. οὐ γὰρ ἐπισημαίνω τὴν μὴ ἀναγγέλλαι ὑμῖν] subauditur n. vide supra 20.

πάντων τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ] voluntatis nomine *μυστηριώδης* hic significat omne id, quod à singulis præstari vult Deus, vt ad salutem perueniatur.

Vfus non dissimilis Lucae VII. 30. idem hic vocat τὴν βαλὼν τῷ Θεῷ quod modo τὰ συμφέροντα.

28. προσέχετε οὐκ ἑαυτοῖς καὶ παντὶ τῷ ποιμένῳ) non potest gregi attendere, qui non sibi attenderit.

ἐν ᾧ ὑμεῖς τὸ πνεῦμα ἅγιον ἔχετε ἐπισκόποις) Explicat nomen muneris, quod erat פִּרְשֵׁי נָמִיִּם nam pastores sunt ἐπίσκοποι ποιμένες פִּרְשֵׁי פִּקְדֵי. dicit autem eos constitutos à Spiritu sancto, quia constituti erant ab Apostolis plenis Spiritu sancto, quanquam approbante plebe. vide supra XI V. 23.

ποιμαίνειν) breuiloquium frequens Hebræis pro εἰς τὸ ποιμαίνειν.

τὴν ἐκκλησίαν τῷ Θεῷ) Manuscriptus ille habet τῷ Κυρίῳ, ut & multi alij. Et Syrus sic legit qui vertit *Christi*. facilis lapsus compendiosæ scriptiōis θς pro χς. Apostoli plerunque Christum Κύριον vocant, Patrem vero Deum.

ὡς ἐπιποιήσατο) fecit ut existeret, qui iustissimus acquirendi modus. vide Ephes. I. 14.

ὅτι τῷ ἰδίου αἵματος) Nam per mortem cruentam, Christus illam potestatem colligendæ sibi Ecclesiæ, adeptus est, secundum vaticinium Esaia LII. 10.

29. καὶ τὴν ἀφίξιν μου) post meam profectiōem. ἀφίξις profectio in Glossario.

λύκοι βαρεῖς) Lupi vespertini. Ierem. V. 6. Abac. I. 8. Sopho. III. 3. βαρεῖς hic idem valet quod ἰσχυροὶ Abacucci loco, ubi LXX ὁξύπεροι ἰσχυροὶ τῶν λύκων. vult dicere rapaces. persecutio hic indicatur illa sub Nerone. Ob hanc laudatur Ephesiorum perseuerantia Apoc. II. 2.

μὴ φειδόμενοι τῷ ποιμένῳ) qui nulla ducentur gregis commiseratione. ita ὁρη & Græce φείδεσθαι sumitur: Deut. VII. 16. XII. 8. XIX. 13. 21. Dicit simplicius quod figurate Sophonias: non rodent ossa vsque ad mane.

30. καὶ ὅτι ὑμεῖς αὐτοὺς ἀναστήσονται ἄνδρες) Nicolaitæ Apoc. II. 6.

διδασκῶντες διδραμύνα) docentes ea quæ à recto defleunt sic διδασκῶντες sumitur Lucae XXII. 2. supra XII. 8. 10: sic διδραμὴ διδραμύνη Matt. XVII. 17. Luc. IX. 41. Philip. II. 15. Dogma Nicolaitarum erat, matrimonium institutum esse mere humanum, & tale quod conscientias non obligaret: immolatitiis sine distinctione licere vesci. Vide Irenæum I. 27: Tertullianum de præscriptione aduersus Hæreticos: Clementem Alexandrinum Strom. II. & III: qui Nicolai Diaconi verba in prauum ab eis ait detorta: Epiphanium Hæresi 25: Theodoretum lib. III.

τῷ ὑποαγῶν τῷ μαθητῇ ὁπίσω αὐτοῦ) subauditur ἐνεχα. ideo docent carni placentia, ut eos quos Ecclesiæ disciplina offendit, ab Ecclesia abductos sibi faciant sectatores. ὁπίσω est vox propria discipulis. Matth. IV. 19. X. 38. XVI. 24. Marc. VIII. 34. Luc. IX. 23. XIV. 27. XXI. 8. XII. 18. supra V. 37.

31. οὐδὲ γρηγορεῖτε) Cauete vobis, & facite ut & alij eos caueant. Non excidit illis hoc monitum. Apoc. V. 6.

ἔπειτα) vide supra XIX. 10. ubi biennij mentio. Cum eo biennio coniungendum tempus prioris aduentus Paulini Ephesum XVIII. 19. & annus ille vnus interpretandus, pars anni.

32. ὡς ἀπὸ θεοῦ) ἰ'תקפה.

τὸ θεὸς καὶ τὸ λόγος τῆς χάριτος αὐτοῦ) Est ἐν ᾧ δοῦν. sensus enim est: commendo vos Deo per sermonem bonitatis eius. itaque ad Deum oratio redibit, plane quasi illa καὶ τὸ λόγος τῆς χάριτος αὐτοῦ interiecta non fuissent.

τὸ δύναμιν ἐποικοδομῆσαι) supple vos, quod addit hic Syrus. Ædificare est efficere vt in fide crescant, sicut domus quæ paulatim surgit. Eph. 11. 20. Coloss. 11. 7. Iudæ. 20.

καὶ δοῦναι ὑμῖν κληρονομίαν) sic vocatur vita æterna, quia firma est eius possessio, vt rerum soli apud Hebræos. Vide ad Ephes. 1. 14. 18.

ἐν τοῖς ἡμετέροις πάσιν) ἐν hic, vt sæpe apud Hebræos א, valet inter. in societate omnium qui ad sanctitatem peruenere.

33. ἀργυρὶς ἢ χρυσὶς ἢ ἱματισμὸς οὐδενὸς ἐπεθύμησα) præclarior de se prædicatione, quam illa Samuelis 1. Sam. XII. 5. Samuel testificabatur nihil se iudicandi causa accepisse. Paulus nec laboris in docendo assidui repensationem vllam accipere voluerat.

34. ταῖς χεῖρσις μου ὡς τοῖς οὖσι μετ' ἐμοῦ ὑπηρέτησαν αἱ χεῖρες αὐταὶ) Vt supra XVIII. 3. & 11. Theff. III. 8. Adde 1. Cor. 11. 12. 1. Theff. 11. 9. idem loquendi genus apud Xenophontem: αἱ χεῖρες ἐκείνων ὑπηρέτησι.

35. πάντες ὑπέδειξαν ὑμῖν) id est, πάντως. obseruauerunt alij par loquendi genus 1. Cor. IX. 25. x. 33. Eph. IV. 15.

οὕτω κοπιῶντας) Etiam cum molestia aliqua. sic κοπιῶντες vsurpat idem Paulus in eadem hac re. 1. Cor. IV. 12. Respondet Hebræis vocibus הלה & עת & לא & aliis molestiæ significationem habentibus.

δὲ ἀνὴρ λαμβάνει τὸν ἄσθενος) infirmos sustentandos, ne cadant scilicet. Infirmos vocat qui suspicari poterant Paulum commodi sui causa comminisci doctrinam Euangelij. omnes tales anfas præcidere Paulus voluit.

ὅτι αὐτὸς εἶπε· μακάριον ἔστι διδόναι μᾶλλον ἢ λαμβάνειν) Hoc est inter illa quæ Paulus didicerat non ex scripto, sed relatu eorum qui Dominum nouerant. Non dissimile dictum Aristotelis Nicom. III, τῆς ἀρετῆς μᾶλλον τὸ εὖ ποιεῖν ἢ τὸ εὖ πάσχειν. & Sallustij in Catilinario, *magis dandis quam accipiendis beneficiis amicitias parabant*: & in Iugurthino de Sulla. *multis rogantibus aliis per se ipsa dare beneficia, inuitus accipere*. Plutarchus ex Epicuro: εὖ ποιεῖν ἢ δόν ἔστι τ' πάσχειν.

36. δεῖς τὰ χρόνια αὐτῶν) Vt in tristi tempore. Vide quæ diximus ad Matth. VI. 5. Nondum ergo introductus erat mos genua non flectendi intra Pascha & Pentecosten. Nam quæ hic narrantur, in id tempus inciderunt. vide supra XX. 16.

37. καὶ ὁπισθοσύντες ὅτι τὸν τεράχλον τῶ Παύλου) Hunc morem habes. Gen. XLV. 14. XLVI. 30.

κατεφίλογεν αὐτόν) vide supra I.

38. *προσέπεμπον ὃ αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον*) profecuti eum sunt ad nāuem vsque. Vide supra xv. 3. Talem *προπομπήν* describit Ovidius:

Terra tibi : nobis adspiciuntur aquæ.

Et

*Iamque ratem terris dimisit fune soluto
Nauita, & angustum deiecit in æquora pontem;
Sæuus ubi à puppi longo clamore Magister
Dissipat amplexus, atque oscula fida reuellit,
Nec longum cara licet in ceruice morari.*

C A P. XXI.

Ναυθῆναι ἡμῶς) sume vt supra xiii. 13. xvi. ii. xviii. 21. xx.

3. 13.

ὑποσπαιδέντας ἀπ' αὐτῶν) quasi vi auulsi. significanter exprimit affectus mutuos.

Ἐνδυρομήσαντες) Vento secundo vt supra xvi. ii.

εἰς τὴν Κῶ) Con dixit Aristoteles: Coon Plinius. priores illas duas definitientias agnoscit Stephanus: Lucas eam prætulit quam & supra habuimus xix. i. insula est inter Cycladas celeberrima, tum Æsculapij cultu, tum Iunonis æde, de qua scriptum Theodori librum memorat Vitruuius.

τῇ ὃ ἐξῆς εἰς τὴν Ρόδον) Solis cultu & Colosso nobilem.

2. *ἑξαπερὶτον εἰς Φοινίκην*) Nempe Tyrum, vt mox dicet.

3. *Ἀναφανέντες ὃ τὴν Κύπρον*) Est vox nautica. *Cum detexissemus Cyprum.* Etiam nunc sic loquuntur nautæ, cum volunt dicere, aliquem locum prius latentem sibi in conspectum venisse.

καὶ καταλιπόντες αὐτὴν δῶνυμον) Similis locutio:

---at illi lena iacebat

Bellua.

ἐμεῖ γὰρ ὡς τὸ πλοῖον ὑποφορπιζόμενον τὸ γόνυ) præsens pro futuro. ibi nauis exponere debebat onus Ephesi receptum.

4. *ἔλεγον δὲ τῷ πονδύματι μὴ ἀναβαίνειν εἰς Ἱερουσαλὴμ*) brevis locutio, subintelligendum enim, nisi vinciri vellet. Eadem illi prædicebant, quæ mox Agabus.

ὅτι ὃ ἐρχέτο ἡμεῖς ἑξαρήσται τὰς ἡμέρας) ἑξαρήσται, id est, πληθεύσται αλφ.

προσπεμπόντων ἡμῶς πάντων) vt supra xv. 3. xx. 38.

καὶ δέντας τὰ γόνατα ὅπῃ τὸ ἀγιαλὸν) Ex occasione quidem itineris à Paulo suscepti: sed simul congruenter mori Iudæorum. Tertullianus de ieiuniis: *Iudaicum certe ieiunium ubique celebratur, cum omiſſis templis, per omne littus, quocunque in aperto aliquando iam preces ad cælum mittant. Idem aduersus Nationes i: Iudæi enim festi, sabbata & cæna pura, & Iudaici ritus lucernarum, & ieiunia cum azymis, & orationes littorales.* Philo
aduersus

aduersus Flaccum: πάννουχοί τε διετελέσαντες ἐν ὕμνοις ἃ ᾠδαῖς ἀμὰ τῇ ψῆφῳ διὰ πύλων ἐκχρυσεντες ἐπὶ τοῖς πλησίον αἰγυαλοῖς ἀφνικουῦνται. vide quæ supra xvi. 13.

6. καὶ ἀσπασόμενοι ἀλλήλους] vt supra xx. i. in Manuscripto est: προσευξάμενοι ἀπασάσμεθα ἀλλήλους.

εἰς τὰ ἴδια] Vide quæ diximus ad Luc. ii. 49.

7. κατέλυθαι εἰς Πολεμίδα] Urbem Phœnices, quam Plinius dicit olim Acen dictam: id est ιουδ. i. 31. in Manuscripto: κατέδημεν εἰς Πολεμίδα.

8. εἰς Καπάρειαν] Stratonis, quæ in Iudæa, siue Syria Palæstina. Vide Ptolemæum.

Φιλίππου τῷ διάκονῳ ὄντος ἐκ τῆς ἑπτά] id est, qui cūm olim de numero vii diaconorum fuisset, factus erat presbyter χειροδότης, nulli certæ Ecclesiæ affixus, quales Euangelistæ vocabantur. Eph. iv. ii. 11. Tim. iv. 5. id est, משרת עזרא xl. 9. l. ii. 7 ita solebant promotiones fieri καὶ βαθμὸν. 1. Timoth. iii. 13.

9. θυγατέρες παρθέναι] Ex proposito & suo & Patris, vt credible est. Vide quæ dicta ad Luc. ii. 37. Matth. xix. 12. adde 1. Cor. vii. 37.

προφητευσά] Vide hic impletum id quod habuimus supra ii. 18: ἐπὶ ταῖς δούλας με.

10. ὀνόματι Ἀγαθῶς] is de quo supra xi. 28.

11. καὶ ἄρας τὴν ζώνην τῷ Παύλῳ] notus prophetarum mos, ipsis etiam rebus conspicuis futura præsignandi. Sic zonam suam defodere iussus Ieremias xiii. imitati id & falsi prophetæ, vt apparet Ieremiæ xxxviii. Dionysius Thrax: ἐσήμεινον τοῦ οὐ διὰ λέξεως μόνον, ἀλλὰ ἃ συμβόλων.

Δήσας τε αὐτὴν ταῖς χεῖρας ἃ τοῖς πόδας] Sic Christus Petro dixerat: ἄλλος σε ζώσῃ. Ioh. xx. 10.

καὶ ὡς δαδῶσυσιν εἰς χεῖρας ἐθνῶν] ita discipulo euenturum erat quod olim Magistro. Matth. xx. 19.

12. καὶ οἱ ἐντόποι] Cæsareenses Christiani, humano ducti affectu.

13. καὶ συνθρύπτοντές μοι τὴν καρδίαν] frangentes animum, nempe quantum in ipsis erat: verba enim interdum intelliguntur etiam sine effectū. Est locutio eadem Num. xxxii. 9. בל-תאניא fregerunt cor, vbi LXX ἀπέσπασαν τὴν καρδίαν. Paulo ante, vbi idem verbum est, διασρέφετε ταῖς διανοίαις.

εἰπόμενος ἔχω] Eadem locutio 11. Cor. xii. 14. 1. Pet. iv. 5. & Dan. iii. 18.

14. εἰπόντες τὸ θέλημα τῷ Κυρίου ἡμεῶν] Et hoc ad exemplum Magistri. Matth. xxvi. 42.

15. ἐπισιδασάμενοι] sic & Manuscriptus, non ὑποσιδασάμενοι, quod hic locum non habet. ἐπισιδάζει hic est sarcinas iumentis imponere, vtuntur sic Xenophon & Aristoteles.

16. σωτήριον ᾧ καὶ τῷ μαθητῇ] nempe πνεύς: vt Matth. xxiii. 34. & alibi.

ἄγοντες παρ' ᾧ ξενοδώμῳ] brevis locutio pro ἄγοντες ἡμῶς πρὸς πνα παρ' ᾧ ξενοδώμῳ: ducentes (id est, ducturi, præsens pro futuro) nos ad eum apud quem diuerteremur. Nam Mnason ille ex Cypro videtur habitatum

iuisse Hierosolyma. Ei nomen Hebræum fuerit יְהוֹשֻׁעַ.

ἀρχαίῳ μαθητῇ] Ex eo tempore quo Paulus & Barnabas in Cyprio fuerant, supra xiii. 4.

18. παρὲς Ἰάκωβον] absente Petro primum Apostolici cœtus.

οἱ πρεσβύτεροι] vt supra xv. 6. qui Apostolorum Hierosolymis erat, is munereungebatur, quo postea Episcopi, ideoq; presbyteros conuocabat: nisi forte Iacobus hic fuit frater Domini, non Apostolus, sed Episcopus.

19. δὲ τῆς διακονίας αὐτοῦ] vide supra xx. 24. & ibi notata.

πόσῃ μυριάδι εἰσὶν Ἰουδαίων] vide quo modo auctum fuerit granum illud sinapis intra annos xxv.

καὶ πάντες ἑλκῶται τῷ νόμῳ ὑπάρχοντες] Magno studio tenentur seruandæ legis, etiam de sacrificiis, de tibus vetitis, aliisque rebus eiusmodi. Nec id mirum: nam decretum quod fecerant Apostoli, tantum ex gentibus vocatos tangebatur. Neque dum Paulus quicquam Iudæos ea de re docere cœperat: quod fecit aliquanto serius, & quidem extra Iudæam. Nam intra Iudæam qui erant Iudæi χειραινίζοντες, hi ante dispersionem illam quæ per Adrianum euenit, libertatem ab legis onere, non percepere, vt intelligimus ex Eusebio & Seuero Sulpicio circa illa tempora. Et ad tales scripta est epistola ad Hebræos.

21. κατηχήθησαν ὃ διὰ σοῦ] de te hoc intellexerunt, nempe sermone & literis illorum in Asia Iudæorum qui tot molestias Paulo exhibuerant.

ἐπὶ ἀποστασίαν διδάσκεις ἀπὸ Μωσέως τοῦ καὶ τὰ ἔθνη πάντας Ἰουδαίους] Iudæos qui erant ἐν διαμαρταίᾳ. ἀποστασία הרה Jerem. xxix. 32. defectio à lege i. Macc. ii. 15.

λέγων μὴ διετέμνειν ἅ τοις τὰ πέτρα,] id est, suadens eis ne liberos circumcidant: quod antiquissimum erat præceptum, omnes Abrahami posteros obstringens.

μηδὲ τοῖς ἑσθιὶν διαπατεῖν] ἔσθι hic sunt חוקי præcepta ritualia: & διαπατεῖν respondet Hebræo לל vt Prou. viii. 20. & alibi. Pro eo mox habebimus סויחין.

22. πάντως δὲ πλήθος συναχθεῖν] in rebus maioribus, præcipue ex quibus schisma metuebatur, Apostoli & successores eorum Episcopi, non presbyterorum tantum utebantur consilio, sed & plebem aduocabant, vt vidimus supra vii. 23. 30. Vide Epistolam Cypriani xxxiii. xxxiv. xxxv. xl.

23. ὅχλῳ ἔχοντες ἐφ' ἑαυτῶν] id ita dicitur, quia votum est velut onus quoddam, vt ad Num. vi. diximus. Votum intellige magnum, id est, Nazaræatus.

24. ἀγνίσθητι σὺν ἅ τοις] ἀγνίξιδις in versione LXX, dicto loco Num. vi. verbo נָגַד, & ἀγνισμός nomini נָגַד respondet: significat autem abstinere à vino, rebusque aliis quæ interdictæ sunt Nazaræis. sic & infra xxiv. 18.

καὶ διαπάνησον ἐπὶ αὐτοῖς] id est, non ipse tantum offer, quæ oportet, sed &

illis aliis dat pecunias, vnde habeant, quæ offerant, agnum, agnam, arietem, placentas & lagana. Talem enim liberalitatem fuisse non insolitam, ex Maimonide discimus. Vult autem hoc Paulum facere Iacobus, quo plebi abundantius satisfaciatur.

ἵνα ξυρήσωνται τὸ κεφάλαιον] id est, vt illi voti liberentur eo facilius. Est μετωνυμία signi pro signato. Nam sicut obligatio votiua exprimebatur demisso capillo, ita liberatio comâ abrasâ. Num. vi. 18. quæ coma supponebatur vrenda ollis, in quibus coquebantur carnes de sacro δὲ χειρὶν: ita enim nos docent Hebræi. Diximus supra xviii legem hanc de victimis & de rasura in Templo facienda, vim habuisse in Iudæa, non extra eam. Non longe abit hinc mos Græcorum comam libandi diis, de quo Homerus, Statius in Achilleide & coma Earini, & Censorinus de natali.

καὶ γνώσι πάντες ὅτι ὧν κατήχνηται παρὰ σοὶ οὐδέν ἐστι] falsam esse famam quæ de te sparsa est, quasi Iudæos à legis obseruatione auerteres.

ἀλλὰ σοιχαίς ἐ ἀὐτοὺς τὸν νόμον φυλάσσω] σοιχαίς vt modo diximus, hic est ἡλὴ & significat vitæ institutum aliquod persequi.

25. παρὲς ἧς πεπιστευκότων ἐθνῶν] Quasi diceret Iacobus: alia est ratio vocatorum ex gentibus: illos enim à legis onere liberos communi decreto pronuntiauiamus.

κεῖναντες μηδὲν ζῶσιν τὸν τρεῖν αὐτοῖς] infinitiuus pro gerundio: nihil tale feruandum ipsis, nempe eorum quæ Moses præscripsit.

εἰ μὴ φυλάσσεσθαι αὐτοῖς τὸ, τε εἰδωλῶδον, καὶ τὸ αἷμα, ἐ πονηρίαν, καὶ πορνείαν] supra xv. 20. xx. 9.

26. τότε ὁ Παῦλος ὡς λαβὼν τοὺς ἀνδρας] se eis socians.

τῇ ἐχομῶν ἡμέρᾳ] posttridie quam aduenerat, vt colligimus infra xxiv. 1. & ii.

ἀγγέλλων τὸ ἐκπλήρῃσαι τῶν ἡμερῶν τὴν ἀγνισμόν] omnibus edicens se castimonium suscipere in dies septem, ita vt dies ipsius pariter exirent, cum diebus aliorum, qui aliquanto ante, ac in maius tempus se obligauerant. licebat enim cuique eum quem vellet votiua obligationi præstitueret terminum. Num. v. 1. 5. sic Paulus in dierum hebdomada se obligauit: illi alij in duas, tres, aut quatuor hebdomadas. illud ἐκπλήρῃσαι verba legis respicit. ἢ αὖ ἡμέρᾳ πληροῖται ἡμέρας ὅλης αὐτοῦ. Num. v. 1. 13.

ἕως οὗ προσπνέχῃ ἡμερῶν ἐκείνου αὐτῶν ἢ προσφραῖ] Aoristus hic significat rem quæ fieri debebat, vsque dum offerenda esset pro vnoquoque (eorum qui se obligauerant) oblatio. id est, ita tempus sumpsit, vt pariter cum illorum tempore defineret.

27. ὡς ἡ ἐμελλον αἱ ἐπὶ αὐτῶν ἡμέραι συντελεῖσθαι] Hinc colligimus, quod supra tacuit Lucas, Paulum castimonio suo præfiniuisse dies septem.

οἱ δὲ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι] Ex Epheso & aliunde.

σωέχον πάντα τὸν ὄχλον] vide supra xix. 29 σωέχον ἰσχυρῶς.

καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτὸν] per seditionem, sine publica auctoritate.

28. *ἀνδρες Ἰσραηλῖται*] vt Romæ dicebatur : Porro *Quirites*.

βονδεῖτε] ita Scipio apud Appianum : *ἐπικουρεῖτε ὦ Ῥωμαῖοι. adeste cives* : est duobus locis apud Liuium. Et cum fides Quiritium imploratur, opem atque auxilium fidei nomine significari ait Seruius ad x. *Æneidos*.

ὁ καὶ τῆ λαοῦ καὶ τῆ νόμου, καὶ τῆ πόλεως τούτου] Eadem accusatio quæ in Stephanum intenta, supra vi. 14. vbi dicta vide.

ἐπὶ τε τῷ Ἑλλήνας εἰσάγαλιν εἰς τὸ ἱερόν] Quod plane non licebat. Vide Mossem de Cotfi, præcepto iubente xxi. nempe intra septum illud lapideum, quod in tres cubitos attollebatur, inscriptumque columnis habebat : *μὴ δύναι ἀλλόφυλον εἰσὶν τὸ ἅγιον παρεῖναι*. Iosephus belli Iudaïci v. 14. si quis alienigena, etiam Romanus, id septum transgrederetur, is occidi poterat, teste eodem Iosepho belli Iudaïci vi : & Philone de legatione.

καὶ κοινῶναι τὸν ἅγιον τόπον τῶν] Eo facto Templum polluit. id enim κοινῶναι Matth. xv. 11. 18. 20. Marc. vii. 15. & sequentibus.

29. *Τέφριμον τὸν Ἑφέσιον*] Quem illi Iudæi Asiatici optime nouerant.

30. καὶ ἐγένετο σιωδρὸς τῆ λαοῦ] Exstat hæc vox Iudith. x. 19. idem quod σιωδρὸς supra xi. 40. *רשק*.

καὶ δυνάμεις ἐκλείδουσιν αὐτὸν] Nempe à ianitoribus Templi, metuentibus ne qua in Templo feditio oriretur, aliis Paulum male tractare, aliis tueri volentibus.

31. *ἀνέβη φάσις*] iudicium. ita eam vocem vsurpant Attici, Isocrates, Demosthenes & alij : *μήνυσιν* interpretatur Pollux.

τῷ χιλιάρχῳ τῆς σωείρης] Præfecto eius cohortis quæ temporibus festis, ac proinde etiam in Pentecoste, præsidium habebat in porticibus Templi ad prohibendos tumultus, si qui orirentur : quam cohortem σωείρης etiam Iohannes dixit xviii. 3. *ἄξιον* Iosephus, vt ostendimus ad Matth. xxvi. 5. & 45. Eos qui cohorti præerant Tacitus modo præfectos vocat, modo tribunos : præfectos puto cum in legione sua erant, tribunos vbi extra eam. Hoc addendum eis quæ diximus ad Ioh. xviii. 12.

32. ἐπαύσαντο τύπτοντες τὸν Παῖδον] à vi abstinabant in conspectu Romani Præfecti.

33. ἀλύσεισι δυοῖ] Catenis duabus, quibus manus ambæ stringerentur, vt supra xii. 6. 7.

καὶ ἐπὶ πλῆθους, τίς αὐτὸν καὶ τίς ἐξ ἐκείνων] tum ex ipso, tum ex plebe.

34. *μὴ δυνάμενος ἢ γινῶναι τὸ ἀσφαλὲς διὰ τὸν θόρυβον, ἐκείλυσεν*] in Manuscripto : *μὴ δυναμῆναι ἢ αὐτὸν γινῶναι*, quæ constructio & infra est xxi. 17.

εἰς τὴν παρεμβολὴν] Ad Maccabaïca diximus παρεμβολὴν his scriptoribus dici, ipsam militum multitudinem. Ea autem extra dies festos omnes, in diebus festis bona pars, erant in Antonia, vt & alij, & nos diximus.

35. *ὅτι τοῖς ἀναβαθμοῖς, συνέβη βασιλῆος αὐτὸν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν διὰ τὴν βίαν τῆ ὄχλου*] Cicero ad Atticum : *Gradus templorum ab infima plebe completi erant*. Idem pro Cluentio, gradus concitatis hominibus completos narrat.

37. εἰ ἐξεί μοι εἰπεῖν τι πρὸς σε ;] plena honoris præfatio. sic apud Liuium: Cum bona venia, quaeso, audiat, Patres conscripti.

Ἐλλωσι γνώσεις ;] Curtata locutio: subauditur enim λαλεῖν. Plena locutio existat Nehemiæ xiii. 24: καὶ ὅτι εἰσὶν ὁππρωσόντες λαλεῖν Ἰουδαῖσι. Lingua Græca post Macedonum imperium facta erat quasi communis populorum Asiæ & Ægypti: vide quæ diximus ad Matth. xxvii. 37.

38. ὅτι ἄρα σὺ εἶ ὁ Αἰγύπιος] Hæc ostendunt gesta hæc sub Neronis imperio. neque enim dubitandum quin Ægyptius de quo hic agitur, sit ille de quo Iosephus veteris historiæ xx. 6: & belli Iudaïci ii. 23. hic Ægyptius prophetam se dicebat.

ἀναστατάσας] vide supra xv. 11. 6.

εἰς τὴν ἔρημον] solebant enim impostores illi, initia colligendæ multitudinis armatæ facere in locis desertis, vt diximus ad Matth. xxiv. 26. Iosephus antiquæ historiæ xx. 6: ἐπειδὴ αὐτοῖς εἰς τὴν ἔρημion ἐπεισάγει.

ὅτι περικυκλίους ἀνδρας] Hæc, vt dixi, nebulonis illius initia fuere. postquam multitudo illi ad triginta millia creuerat, ex locis desertis ad Oliuarum montem processit, ibique copiæ eius per Felicem dissipatæ sunt. sed hæc iis quæ hic narrantur feriora sunt, legique possunt apud Iosephum belli Iudaïci i. 23.

ὅτι σιγήων] sic & Iosephus vocat indicato iamjam loco illos homines publico iniussu arma capientes: qua de re diximus ad Matth. xxvii. 16. & 38.

39. Ἰουδαῖος Ταρσεὺς] natus Tarsi: ortu Iudæus.

τῆς Κιλικίας ὅτι ἀσήμε πόλει] imo ὁπποσδήποτε, vt de ea loquitur Stephanus. Recte. erat enim Ciliciæ totius caput, teste Strabone, condita à Perseo, vt Lucanus vult, ab heroibus, aut gigantibus, vt alij apud Dionem Chrysostomum. Tum vero facta vrbs libera, de quo dicemus infra xxii. 28.

ὁππρωσόν μοι λαλήσαι πρὸς τὸν λαόν] prudenter populum allocutus non est, nisi accepta potestate, ne seditionem accendere crederetur. vide infra xxvi. 1.

40. ἐπὶ τῷ ἀναβαθμῷ] in gradibus Antonia de quibus supra 35.

κατέσσε τῇ χειρὶ πρὸ λαοῦ] vide supra xii. 17. xiii. 16. xix. 33.

πολλῆς ὃ σιγῆς χρομύνης]

Conticuere omnes, intentique ora tenebant,

τῇ Ἑβραϊκῇ διαλέκτῳ] id est, lingua Hierosolymitana, magna ex parte Syriaca, qua tum Iudæi utebantur. Sic διαλέκτῳ posuit Lucas, & supra i. 19. ii. 6. 8. in Manuscripto est τῇ ἰδιᾷ διαλέκτῳ, vt supra i. 19. ii. 6. 8.

CAPVT XXII.

ΝΑΡΕΣ ἀδελφοὶ & πατέρες] Vide supra VII, & ibi dicta. Patrum nomen addit, si qui forte Senatorum adessent.

τῆς πρὸς ὑμᾶς νυνὶ ἀπολογίας] ἀπολογία recte cum Cicerone dicitur defensio. defensio est etiam, ubi factum negatur. purgatio eius est species, ubi facto concessio, culpa remouetur. Latinus interpres hic non male: *reddo rationem*. in Glossario ἀπολογία *rationem reddo*.

2. παρέχον ἡσυχίαν] fecere silentium. ita loquitur Plautus.

3. ἐν τῇ πόλει ταύτῃ] ubi præcipua sedes studiorum legis.

ὡς δὲ τοῖς πόδας Γαμαλιήλ] Eius de quo supra v. 34. Ad pedes dicit, ideo quod discipuli sedebant multum infra magistros: proximi vero magistro ij quorum maximi profectus. Vide Deut. xxxiii. 3, & Philonem de Essenis. Scriptor Commentariorum quæ nomen præferunt Ambrosij ad primam ad Corinthios: *Hæc traditio Synagogæ est, ut sedentes disputent, seniores dignitate in cathedris, sequentes in subsellis, nouissimi in pavimento iuper mattas*. Quod igitur est in Thalmudicis titulo תלמוד ad tempora Gamalielis stantes didicisse legem, interpretare stetisse omnes, dum ipsa legis verba legebantur. Vide quæ ad Lucam I v. 20.

πεπαδεδυμένοι & ἀκρίβειαν τῷ πατρὶος νόμου] secundum sectam exquisitiorem. sic infra xxvi. 5. & τὴν ἀκριβείαν τὴν αἰρεσιν τὴν ἡμετέραν ὁμοσεύας. Iosephus belli Iudaici I. 4. de Pharisæis: *Τὸμα πῖ Ἰουδαίων δοκοῦν ὁσεβέστερον εἶναι τῶν ἄλλων, & τοῖς νόμοις ἀκριβέστερον ἀφηγῆσθαι*. idem veteris Historiæ xvii 3: *ὡς δὲ μέλειον πῖ Ἰουδαίων ἀνθρώπων ἐπὶ ἀκριβέσσει μέγα φρονεῖν τῷ πατρὶος νόμου, οἷς χαίρειν τὸ θεῖον ποιοῦντων ὑποκλῆναι ἢ γυναικωνίτης. Φαρισαῖοι καλοῦνται. & in sua vita: τῆς ἡ Φαρισαίων αἰρέσεως, οἱ δὲ τὰ πάντα νόμιμα δοκοῦσι τῶν ἄλλων ἀκριβέστερα διαφέρειν*.

ζηλωτὴς ὑπάρχων τῷ Θεῷ] Ex Numer. xxv. 13. habebant quidem Pharisei ζήλον Phineæ, sed non cum veri scientia coniunctum. Rom. x 2.

4. ὃς ταύτῃ τὴν ὁδὸν] sectam hanc. Vide supra xvii. 17. xix. 9. 23.

ἐδίωξα ἄχρι θανάτου] quantum scilicet in me erat.

ὡς δὲ τοῖς ἐκ φυλακῆς ἀνδράς τε & γυναῖκας] Vide supra ix. 1. & 2.

5. ὡς & ὁ ἀρχιερεὺς μάρτυρεῖ μοι, & πᾶν τὸ πρεσβύτεριον] id est, Synedrium magnum. vide quæ dicta ad dictum caput ix.

πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς] ita hic vocat Iudæos ob communem ex Iacobo originem.

ἵνα τιμωρηθῶσιν] vt verberibus caderentur.

7. ἐπεσὼν τε εἰς τὸ ἔδαφος] Hebraïce נפיל, quod χαμαὶ reddi solet.

9. τὴν δὲ φωνὴν οὐκ ἤκουσαν τῶν λαλοῦντός μοι] nempe distincte. Sonum confusim audiebant, non ipsa verba: sicut diximus supra ix. 7.

10. ὡς τέτακτά σοι ποιήσω] quæ à me tibi imperantur vt facias. supra ix. 7: τί σε δεῖ ποιεῖν.

11. ἀπὸ τῆς δόξης τῆς φωτὸς] δόξα כבוד eximium quendam fulgorem significat. supra VII. 55. II. Cor. I. 11. 7.

12. ἀνὴρ δὲ σέβης καὶ τὸν νόμον] Pius, non quouis modo, sed etiam secundum legis nostræ præscripta, ut Zacharias & Elizabeth. Hoc multum pertinet ad rem de qua agebatur. in Manuscripto tantum est ἀνὴρ καὶ τὸν νόμον, vir legi congruens.

ὑπὸ πάντων τῶν κατοικουόντων] nempe Damasci.

13. καὶ ὁπίστας] ut Lucæ IV. 39. Stabat superior ut ei manus imponeret, quemadmodum narratum dicto capite IX.

14. ὁ ὃ εἶπεν] referens scilicet visum quod sibi diuinitus obtigerat.

ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν] Et hoc apposite, ne crederetur à Deo Abrahamæ Isaaci, & Iacobi defectionem docere.

προσεχειρίσασθαι σε γινῶμαι] Sic & infra XXVI. 16. προσχειρίσασθαι habes pro חלש Exodi IV. 13. pro חלך Ios. III. 12. Eodem sensu habuimus προσχειρόμεν supra X. 41.

ἰδεῖν τὸν δίκαιον] Iesum illum summe innocentem ac bonum I. Ioh. II. I. III. 7.

16. καὶ ἀπόλυσται τὰς ἀμάρτίας σου] fidei, & professioni fidei, quæ per baptismum fit, simul coniunctis, promittitur remissio peccatorum. Vide Marci XVI. 16. Sicut ablutio facit ne maculæ appareant, ita remissio ne peccata. Esaias I. 18.

ὁπικαλεσάμενος τὸ ὄνομα τῆς Κυρίας] in Manuscripto illo, & aliis : τὸ ὄνομα αὐτοῦ. quomodo & Syrus legit. id alij ad Iesum referunt : ego rectius ad Deum Patrem. sæpe enim demonstratiua, & relatiua respiciunt aliquid remotius. cur ita censem causam vide in iis, quæ diximus ad Matth. XXVIII. 19. ubi agimus de precibus in baptismo.

17. καὶ προσδουλοῦμαι με ἐν ταῖς ἱερῇς γυνέδῃς με ἐν ἐκστάσει] Hæc est vna reuelationum de quibus agit II. Cor. XII. I. Est autem constructio, qualis supra XXI. 34. rectus enim sermo fuerat. καὶ προσδουλοῦμαι ἐν ταῖς ἱερῇς γυνέδῃς ἐν ἐκστάσει.

18. καὶ ἰδεῖν αὐτὸν] Angelum vice Christi, ut in veteri federe Dei vice. Vide supra IX. 10. XV. III. 9.

ἔξῃθεν ἐν ἔχει εἰς ἱερουσαλήμ] Tacite hic subintelligitur, & abi alio prædicatum. Nam ad id respondet Paulus.

ὅτι οὐκ ἔσονται σοι τιμωμένοι, καὶ ἐμοί] Quasi dicat Dominus : sanabiles qui sunt, iam sanati sunt : cæteri iam obduruere, quos sua pœna exspectat. Vide supra IX. 29.

19. καὶ γὰρ εἶπον· Κύριε αὐτοὶ ὁπίστανται] Quasi non vniuersaliter intelligendum esset, quod Dominus dixerat. Ostendit Paulus sibi non nihil esse spei, quod Hierosolymitæ qui se pridem nouissent, tantam mutationem non possent nisi magnæ veræque causæ attribuere.

ἡμεῖς φυλακίζων] in carcerem dabam. Exstat hoc verbum in Βαβαρομομαχία. item Sapient. XVIII. 4.

καὶ δέσπον καὶ τὰς συναγωγὰς τοῖς πιστεύουσιν ἐπὶ σε] Ex iussu Synedrj, cui ea coërcitio permiffa intra Iudæam, & regiones quasdam vicinas. vide supra IX. 2. & infra XXVI. II. & quæ diximus ad Matth. X. 17.

20. καὶ συνδουλῶν τῇ ἀναρέσει αὐτῶν] ipsa verba quæ supra habuimus. VIII. I. καὶ φυλάσσων τὰ ἱμάτια τῶν ἀναεργούντων αὐτὸν] nempe testium, qui primi ad lapidandum. vide supra VII. 58.

21. πορεύου· ὅτι ἐγὼ εἰς ἔθνη μακρὰν ἀποσελῶ σε] Nempe in Arabiam, Syriam, Lyciam, Lycaoniam, Bithyniam, Mysiam, Asiam, Græciam, Macedoniam, Illyricum, & quidem magno cum fructu. Vide supra IX. 15. Rom. XV. 19.

22. ἀρχὴ τούτου τοῦ λόγου] vt qui pati non possent, gentes fieri participes communis salutis.

αἶρε δὲ τὸν γῆρας τὸν τοιοῦτον] sic Lucae XXIII. 18: αἶρε τὸν. supra XXI. 36.

οὐ γὰρ κατέκρινον αὐτὸν ζῶν] οὐ κατέκρινον ὡς ζῶντα.

23. καὶ ῥιπιδιούτων τὰ ἱμάτια] vt expeditiores essent ad vim faciendam. Simile habuimus supra VII. 58.

καὶ κοινοῦ βαλλόντων εἰς τὴν ἀέρα] nempe terra pedibus concussa, vt ab iratis fieri solet. ita accepit Syrus.

24. ἄγασθαι εἰς τὴν παρεμβολὴν] in partem interiorem Antoniae vbi erant milites.

εἰπόντων μάλιστα ἀνέταξέσθαι αὐτὸν] Mos Romanus quæstionem habendi per flagra, de quo diximus ad Matth. XXVII. 19. Sed & ante is mos apud alias gentes fuerat. hinc factum vt ἐτασμός sumatur pro flagris II. Macc. VII. 37. & ἐξετάζειν pro torquere. Sap. XI. 10. sunt autem flagra virgis sæuiora. Cicero pro Rabirio, *Porcia lex virgas ab omnium civium Romanorum corpore amouet. hic misericors flagella retulit.*

ἵνα ἐπιγνῶ] ex ipsius confessione.

δι' ὃ αἰτίαν οὕτως ἐπεφώνουν αὐτῶν] qua re eos tam grauiter offendisset.

25. ὡς ὃ περιτέμνειν αὐτὸν τοῖς ἱμασίν] postquam eum (præfectus cohortis) exposuerat loris. περιτέμνειν est περιβάλλειν, exponere. ἱμασίν hic quod modo μάλιστα. in Glossario ἱμας lorum. loris cædi apud Ciceronem & Comicos sæpe. Ea est censio bubula apud Plautum: cuius est & hoc alibi:

Vbi viuos homines mortui incurfant boues.

πρὸς τὸν ἐσῶτα ἐκατόνταρχον] Alij codices habent ἐφεσῶτα, & sic legisse videtur Syrus. Astantem, nempe quæstioni, à præfecto imperatæ. Vide quæ diximus ad Matth. XXVII. 31.

εἰ ἀνδρῶπον Ῥωμαῖον ἐκἀτάκτετον ἔξουσιν ὑμῖν μασί' εἶν] vtrunque habuimus & supra XVI. 37. illud Romanum, est contra leges Porciam & Semproniam: illud, indemnatum, & contra Romanas, & contra omnium bene moratarum gentium leges, vt supra diximus. de Porcia lege diximus modo. Cæsar apud Sallustium: *Quamobrem in sententiam non addidisti, uti prius verberibus in eos animaduheretur? an quia lex Porcia vetat?* Cicero Ver-

rina Quinta : O nomen dulce libertatis ! ô ius eximium nostræ ciuitatis ! ô lex Porcia, legesque Sempronie ! Et mox : facinus est vinciri ciuem Romanum, scelus verberari. Proclamauit Paulus itidem, vt ille de quo ibi Cicero : *Ciuis Romanus sum.*

26. *ὅσα π' μέλλεις ποιεῖν*] vide ne in maiestatem populi Romani pecces, diximus ea de re supra xxv. 38.

28. *ἐγὼ πολλοὺς κεφαλῶν τιμὴν πολιτείαν ταύτῃ ἐκποισάμην*] per auaritiam Claudianorum temporum, vt loquitur Tacitus Historiarum v. Et nomen ius Ciuitatis Romanæ ab eo venditum dicit Dion. Nomen ciuium Romanorum magno emptum dicit Saluianus. *κεφάλαιον* Græci ponunt pro forte quæ vsuris opponitur. At Hellenistæ pro quauis pecuniæ summa ponunt, vt Leuit. vi. 4. Num. v. 7. xxxi. 26. 49. Syrus hic *כספא כספא* multo argento.

ἐγὼ δ' ἢ καὶ γεγύνημαι] At qui Tarsus non Colonia erat, sed libera vrbs, Plinio teste v. 27. Concessam Tarsensibus libertatem ab Antonio dicit Appianus Ciuium Quinto. Et Dion Chrysostomus priore oratione Tarsensi multa priuilegia recitat ab Augusto tributa Tarsensi ciuitati, non autem ius Colonix aut municipij, qualibus ius ciuitatis Romanæ competebat, vt diximus D. ad Municipalem : & Vlpianus inter Ciliciæ colonias Tarsum non nominat. Restat ergo vt aliquis maiorum Pauli bellis ciuilibus, quæ inter Cæsarem Augustum, & Brutum, Cassiumque, aut etiam inter eundem Cæsarem, & Antonium intercessere, ius illud sibi comparauerit. Vnde colligas ex opulenta familia fuisse Paulum : neque vana esse quæ veteres Græci ad hunc locum dixerunt.

29. *οἱ μέλλοντες αὐτὸν ἀνέταξεν*] Quos Latini lorarios vocant, Græci *μεταφορέαι*.

ὅτι ῥωμαῖος ὅστις καὶ ὅτι καὶ αὐτὸν δεδεκώς] Nam vel hoc solum, vincire ciuem Romanum, crimen erat, vt modo ostendimus.

30. *βελέμμενος γινῶναι τὸ ἀσφαλές*] Certi aliquid scire volens. Sic & supra xxi. 34. & infra xxv. 26 : *ἀσφαλές τι γράψαι*.

τὸ, τί κατηγορεῖται παρὰ τῶν Ἰουδαίων] τὸ, τί similiter habemus Luc. i. 62. *τὸ ἐστὶν διαικινὸν* sensus sequentis.

ἔλυσεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς δεσμῆς] vt sine præiudicio causam diceret.

καὶ ἐκέλευσεν ἐλθεῖν εἰς ἀρχιερεῖς καὶ ὅλον τὸ συνέδριον αὐτῶν] Melius Manuscriptus : *συνήθεῖν*. non enim eos ad se vocauit, sed in loco maiorum eos conuenire iussit. nam quia intellexerat de religione controuersiam esse, explorare voluit Synedrj sententiam, cuius erat de religione cognitio. Principes autem sacerdotium familiarum specialiter nominantur, quia in eo confessu dignitate eminebant. vt Matth. xxvi. 3. 39. xxvii. 1. 3. 12. Marci viii. 31. xiv. 55. Luc. xxiv. 20. supra iv. 23. infra xxi. 14.

ἔστησεν ἐν μέσῳ] pro *ἐν αὐτοῖς*. in medio eorum confessu.

CAP. XXIII.

ΥΕΝΙΣΑΣ ὃ ὁ Παῦλος πρὸς συνέδριον] De hoc verbo vide Lucam IV. 20. XXII. 56. supra III. 4. 12. VI. 15. XI. 6. XIII. 9. XIV. 9.

ἐγὼ πάση συνειδήσει ἀγαθῇ πεπολίτευμαι πρὸς Θεόν] Nunc quidem secundum Christum : ante vero quantum ex Phariseis magistris haurire poteram. Hoc illis opponit, à quibus pro impio Deique hoste habebatur. Πολιτεύεσθαι, Græcis scriptoribus est vitæ genus sequi. sic II Macc. VI. 1. XI. 25. passiuo sensu sumitur Canone XIV Sardicensis Synodi. πρὸς Θεόν est coram Deo, ut vertit Syrus. Testem citat mentium introspectorem.

2. ὃ ὁ ἀρχιερέας Ἀνανίας] Nebedæi filius iuxta Iosephum antiquæ historiæ V III. 3. Forte apud Iosephum XX. 6 pro πρὸς τὸν Ἀρχιερέα ἢ Ἰωνάθαν, scribendum Ἀνανίαν. Nam à Roma, quo cum Cumano missus fuerat, rediisse Ananias videtur. Alius ab hoc est Ananias qui Iosepho Cabæi successit.

ἐπέταξε τοῖς παρεσῶσιν αὐτῷ] Apparitoribus, qui שׂוֹטְרִים Hebræis.

τύπειν αὐτῷ τὸ σῶμα] in hoc quoque par fortuna discipuli cum magistro. Ioh. XVIII. 23.

3. τύπειν σε μέλλει ὁ Θεός] Vtitur iure Prophetæ. vide quæ diximus ad Luc. XIII. 32. & adde responsum ad Orthodoxos 125. Simile illud Esaïæ LII. 11: *in dolore cubabitis*. Vide & quæ Sobnæ prædicit Esaïas XXII. 17. 18. & quæ ibi à nobis notata : & quæ de rege Iechonia Ieremias XXIII. 30. 1. Ananiæ incertum mortuo an amoto, non multo post hoc tempus suffectus est Ismaël Phabi.

ὅχι κεκοιμημένοι] Egregia similitudo, ad exprimendos homines impios, qui honoris, aut commodi causa pios se simulant:

Introrsum turpes, speciosi pelle decora.

Pari comparatione vtitur Seneca: *Miseri sunt, sordidi, turpes, et ad similitudinem parietum suorum extrinsecus culti*. Etiam hoc Prophetarum est libere reprehendere, non viros tantum principes, sed & reges. Exempli vide I. Regum XVIII. 18. II. Reg. III. 13.

καὶ σὺ χάριτι κείνων με κατὰ νόμον] Manebat lex iudicialis, quam diu manebat respublica : & secundum eam iudicare tenebantur Hebræi iudices, intra eos cognitioni limites, quos Romani ipsis concedebant.

καὶ ᾧ ἀνανομῶς κελδεῖς με τύπτεσθαι] nondum dicta causa. Vide quæ diximus ad dictum Iohannis locum & supra XVI. 37. ἀνανομῶς est מעול Ps. LXXI. 4.

4. τὸν ἀρχιερέα τῷ Θεῷ λοιδόρεις] Acrem sui sensum relinquebat, multum de vero trahens exprobratio. Simile vide Luc. XI. 45. Hic λοιδόρεις, quod ibi ὑβρίζεις.

5. σὺκ ἦσθαι, ἀδελφοί, ὅτι ἔστιν ἀρχιερέας] benignis verbis lenire hominem ferocem voluit, ut Nathan apud Iosephum : ἀσπίς ὢν ἐπὶ συνέτῳ ἀνὴρ, λογισμῶν

ὡς οἱ βασιλεῖς ὅταν εἰς ὕμνην ἐμπέσωσι ταύτη πλεον ἢ τῶ δικαίῳ νέμονται. Hæc Pauli verba Ananias & apparitores sic accipiebant, quasi excusaret Paulus, quod sibi in istis malis constituto, non satis in mentem venisset, quicum sibi res esset. Nam γτ̄ saepe est considerare, ὁπισθοπεῖν, vt Esther. II. II. Verum latentior sensus suberat: non esse eum sacerdotem, aut principem Senatus, qui eas dignitates pretio comparasset. didicerat enim hoc à Gamalielē Paulus, iudicem qui honoris consequendi causa pecunias dederit, reuera neque iudicem esse, neque honorandum, sed asini habendum loco: vt est in titulo Thalmudico de Synedrio. Iudæi peculiariter tales magistratus vocant deos aureos, & argenteos, eosque adorandos negant. Veram defensionem non attulit Paulus, prophetico iure se vsūm, quia id ei non fuisset creditum, nec id quicquam isto loco profuisset.

γίγραπται γδ̄] quasi dicat: scio ex Scripturis in eo honore positis deberi hanc reuerentiam, ne maledictis, etiam veris, laceffantur. vide quæ diximus lib. I. de iure Belli ac Pacis IV. 7.

Ἄρχοντα τῶ λαοῦ σου σὺν ἐρεῖς κακῶς] verba ipsa LXX Exodi. XXII. 28. vbi in Hebræo est מֶלֶךְ, quomodo vocari solebat princeps Senatus, quem locum istis temporibus plerunque occupabat Sacerdos summus. habes hic ἐρεῖς κακῶς cum accusatio, vt & κακολογῆν II. Macc. IV. I.

6. γινώσκει ὅτι ὁ Παῦλος ὅτι τὸ ἐν μέσσοις ἑστὶν Σαδδουκαῖων, τὸ δὲ ἐπὶ τῶν Φαρισαίων] Phariseos fuisse in Synedrio apparet Matth. XXI. 45. Sadducæos quoque supra IV. 1. & V. 17. Non deerat Paulo humana etiam prudentia, qua in bonum Euangelij vtens, columbæ, serpentem vtiliter miscēbat, & inimicorum diffidiis fruebatur.

ἐγὼ Φαρισαῖος εἰμι υἱὸς Φαρισαίου] accuratioris sectæ, vt dixit supra XXII. 23. in Manuscripto est υἱὸς Φαρισαίων, id est, ex patre & matre natus eius instituti. sic Εβραῖος ἔξ Εβραίων, καὶ νόμον Φαρισαῖος, Philipp. III. 5.

ὡδε ἐλπιδος καὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ κέινωμαι] Est ἐν ὧς θοῶν. Rectum fuerat, ὡδε ἐλπιδος ἀναστάσεως, ob spem de resurrectione in iudicium vocor. vide quæ diximus supra XVII. 25. & Ioh. III. 5.

7. ἐχρήετο εὐαγγελίῳ] id est, diffidium, vt supra XV. 2.

καὶ ἐσχίσθη τὸ πλῆθος] idem quod apud Iohannem VII. 43. & X. 19, ῥήμα ἐσχέετο. Simili locutione Virgilius dixit: scinditur vulgus. πλῆθος hic est πγ, ipse cætus Senatorum, cum suis assessoribus.

8. Σαδδουκαῖοι μὲν γδ̄ λέγουσι μὴ εἶναι ἀνάστασιν, μὴ δὲ ἄγγελον, μὴ δὲ πνεῦμα] Deum esse credebant: sed præter eum nihil quod non sensibus perciperetur, non Angelos ὑφίστασθαι, non superesse corporibus animos, ideoque nec fore ἀνάστασιν. Vide quæ diximus ad Matthæum XXI. 27.

Φαρισαῖοι δὲ ὁμολογοῦσι τὰ ἀμφότερα] coniunxit hic opinionem de angelis, & de Spiritu tanquam vnam.

9. οἱ γραμματεῖς] Legisperiti adseffores Senatorum. vide quæ ad Matth. II. 4.

ἀντιμέχοντο] contendebant cum aliis. 127. εἰ ὃ πνεῦμα ἐλάλησεν αὐτῷ] afflatus quidam in animum miro modo penetrans, qui & ἐπίπνοια Græcis. Vide supra x. 19. xi. 12. 28. xvi. 17. xx. 23.

ἢ ἄγγελος] vt Matth. i. 20. ii. 13. Luc. i. ii. supra v. 19. viii. 26. x. 3. 7. 22. xii. 7. 8. 9. 10.

μὴ θεομαχῶμεν] Vox est bene Græca quæ exstat & ii. Macc. vii. 19. sic & nomen θεομάχος supra v. 39. vbi, dicta à nobis vide.

10. μὴ θξασαοῦ ὁ Παῦλος ὑπὸ αὐτῷ] ne eum discerperent, vt Orphea Thresfæ, in qua historia vocem θξασαοῦς vsurpat Isocrates. Lucianus: μικροῦ γουῦ με διέσπασαντο. Atrocis iræ est hæc descriptio.

ἐνέλδουσε τὸ στρατόμα κατὰβῆναι] Totam militum manum ab Antonia deduxit in conclaue illud apud Templum, in quo Senatus habebatur.

εἰς τὴν παρεμβολὴν] in Antoniam, vt supra.

ii. ὅπως αὐτῷ ὁ Κύριος] de hoc verbo vide Luc. ii. 9. xxiv. 4. supra xii. 7. Dominus ei apparuit per Angelum, vt supra aliquoties.

Θάρσῃ Παῦλε] Certum cum facit Dominus, omnem istam commotæ plebis violentiam nihil ipsi nocituram. Cum improbus aduersus iustum cogitat, frenditque dentibus, Deus eum irridet. Ps. xxxviii. 12. & mala consilia non prouehit. Ps. cxl. 9. Sed pios tutatur contra insidiatores. Ps. xii. 6.

οὕτω σε δεῖ εἰς Ρώμην μὴ τυρῆσαι] δεῖ illud rem futuram hic significat, vt Matth. xvi. 21. vbi dicta vide. Nec aliter hic interpretatur Syrus.

12. ποιήσαντες πνές τῷ Ἰουδαίων συσροφῶν] συσροφὴ supra xix. 40 concursus: hic potius coitio est, sicut mox explicatur συνωμοσία. sic συσρέφεται est coniu-rare ii. Sam. xv. 3. i. Reg. xvi. 8. 16. ii. Regum ix. 14. x. 8. xiv. 18. xv. 10. 15. 25. 30. xxi. 22. 23. pro quo συσροφὰς ποιέειν Amos vii. 10. in quibus locis in Hebræo est 777.

ἀνθεμέμησαν ἑαυτοῖς] voto addiderunt diras, id est, pessima sibi imprecati sunt, ni id implerent. Vide quæ ad Matth. xxvi. 74. impletum hic quod de se dixit Dauid, insanientibus inimicis, Ps. cii. 9. 777 κατ' ἐμὸν ὥμνον.

μήτε φαγεῖν μήτε πίνειν ἕως οὗ ἀπαλείψωσι τὸν Παῦλον) non fuisse sine exemplo talia inter Iudæos iuramenta, docet nos Philo de legibus specialibus: εἰσὶ γὰρ οἱ ὀμνύοντες, ἐὰν τύχη, ζαύματα καὶ σφαγὰς.

14. τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς πρεσβυτέροις) quibusdam ex Synedrio. Vide supra xxii. 30. & iv. 5. Matth. xvi. 21. xxi. 23.

Ἀναδέμασι ἀνθεμεμήσαμεν ἑαυτοῖς) 777.

15. ἐμφανίσαιτε τῷ χιλιάρχῳ) significate. Nam 777 vertitur ἐμφανίζειν. Exod. xxxiii. 13. sic & infra 22. Hebr. xi. 14.

σὺν τῷ συνεδρίῳ) id est, non vos soli, sed vna cum collegis vestris, quo maior significationi sit auctoritas.

ὅπως αὐτεῖον αὐτὸν κατὰ γὰρ πρὸς ὑμᾶς) Nempe ex Antonia in conclaue in quo Senatus habebatur.

ὡς μέλλοντας διαγινώσκειν ἀκριβέστερον τὰ περὶ αὐτῶν) exactius quam in prima cognitione. Solent enim rei per interualla temporum sæpius audiri, siue quod noui aliquid iudici innotuerit, siue ut exploretur an sibi constent.

πρὸ τῆς ἐξίσεως αὐτόν) antequam ad vos veniat: Syrus. sed amplius significatur, velle se cædem perpetrare in via, satis longe ab eo loco, in quo senatus habebatur, ne senatus eo nomine argui posset.

ἔτοιμοι ἐσμεν τῷ ἀνελθεῖν αὐτόν) Hic quoque τῷ abundat ut aliquoties. nam supra dixit, ἐτοίμως ἔχω ὑποθανεῖν. sic & infra 20, συνέθεντο τῷ ἐρωτῆσαι.

16. ὁ υἱὸς τῆς ἀδελφῆς τῆς Παύλου) Paulum habens auunculum.

τὸ ἐνέδρον) infra dixit ἐνέδραν xxv. 3. vtrunque Græcum est, & apud interpretes Græcos sæpe reperitur. ἐνέδρα etiam 1. Macc. 1. 38. ἐνέδρον Sapient. xiv. 2 1. Macc. ix. 40. x. 8. xi. 8. 69.

ἡδυσχρόνως) ideo quod adfuisse consilio, nimirum ignorantibus Iudæis illis, necessitudinem iuuenis huius cum Paulo.

καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ παρεμβολῶν) in eum locum in quo Paulus asseruabatur. supra 10.

17. ἕνα τῶν ἑκατοντάρχων) quales decem erant sub illo præfecto, si cohors esset millenaria: alioqui pauciores. vide supra xxii. 26.

ἀπαγγεῖν πρὸς τὸν χλῆρον) Nihil petiit à præfecto: sed credidit eum pro æquitate Romana facile reperturum malo illi imminenti remedium.

18. ὁ μὲν οὖν ἀφελὼν αὐτόν) ipsum iuuenem secum deduxit, ut præfectus ex ipsius ore cuncta certius cognosceret.

19. ὑπὸ τῆς χειρὸς αὐτῶν) manu prehensum, ut iis solemus facere, quos ex turba abducimus.

21. οὐδὲ μὴ πεισθῆς αὐτοῖς) Hoc iuuenis addidit, ex pio in auunculum affectu.

καὶ νῦν ἔτοιμοι εἰσι) parati sunt, nempe ad eum occidendum. supra 15.

πρεσβυτέρους τινὲς ἀπὸ σοῦ ἐπαγγεῖλαι) nuntium abs te. sic enim ἐπαγγελία sumitur: Ellher. iv. 7. & Ezech. vii. 26. & ἐπαγγέλλειν, annuntiare: Sirachi. xvi. 26.

22. ἀπέλυσε τὸν νεανίαν) dimisit à se iuuenem.

ἡδυσχρόνως μὲν ἐκ τῆς ἀπὸ τοῦ ἀνελθόντος πρὸς με) Transito ab indirecta oratione ad directam, frequens Hebræis, sed & aliis scriptoribus.

23. δύο πνᾶς τῶν ἑκατοντάρχων, εἶπεν, ἐτοιμάσατε στρατιώτας διακοσίους) quisque centum milites qui sub se erant. Martialis:

Vare Paratonias Latia modo vite per urbes

Nobilis, & centum dux memorande viris.

καὶ ἰππεῖς ἐξορμήκοντες) solent peditibus equites attribui, qui eis præsidio sint. Hic numerus paulò plus quam duas turmas facit.

καὶ δεξιοδόχους διακοσίους) Manuscriptus: δεξιόβλους διακοσίους. Legionibus

Romanis aderant auxilia è milite externo, armata leuius. in iis præter funditores, erant qui tela manu mitterent. Hi videri possent dicti δεξιολογοί, nec aliter legere & accipere Syrus & Arabs. Verum Suidas & Etymologia scriptor δεξιολόγοι interpretantur ὠρεφύλακες. Putat Meursius intelligi eos qui carceri datos asservabant, & prehendebant eos qui prehendi iubebantur. Constantinus Porphyrogenneta: οἱ ὃ λεγόμενοι τουρμαρχαὶ εἰς ὑπουργίαν τῆς στρατηγῶν ἐτέχθησαν. σημαίνει ὃ τοιοῦτον ἀξίωμα τὸν ἔχοντα ὑφ' ἑαυτὸν στρατῶας ποξοφόρους πεντακοσίους, καὶ πελτασταὶς ξιακοσίους καὶ δεξιολόγους ἑκατὸν. Sed fieri potest vt ex hoc loco Lucæ male lecto & intellecto id nomen in superioris æui militiam penetrauerit.

ὑπὸ ζέτης ὥρας τῆς νυκτός] frequens est in Syria noctibus iter facere ob calores diurnos. Verum hic hoc consilium eo pertinebat, ne in ipso itinere insidiæ fierent, ante deducto Paulo, quam ad coniuratos eius rei notitia perueniret.

24. πλὴν τε ὡραστῆται] Contra quam modò transit hic oratio à directā in indirectā.

ἵνα ἐπιβιάσαντες τὸν Παῦλον] vide Lucæ x. 34. xix. 35.

ὡρὸς Φήλικα τὸ ἡγέμονα] Felix hic Pallantis, qui apud Claudium omnia potuit, frater fuit, Iudææ impositus, & cuncta male facta sibi impune ratus, tanta potentia subnixo, vt ait Tacitus Annalium xxi. qui de eodem Historiarum v: *Antonius Felix, per omnem scuitiam ac libidinem, ius regum seruili ingenio exercuit.* Nihil minus quam Arcadiæ regibus ortus, quod illorum adulatores plebi persuadere volebant. Et hic tamen homo, seruili & ortu & ingenio, non cohortibus tantum, alisque, & prouinciæ Iudææ præpositus fuit, sed & trium reginarum maritus, teste Suetonio in Claudij vita 28. quod intellige non eodem tempore, sicut quidam male interpretantur illud ματὶ γυναῖκος ἀνδρα apud Paulum; sed alia mortua aliam: & reginas intellige regum filias & neptes, quomodo Antigone & Electra ἀνασσαι apud Tragicos. Harum reginarum vna fuit Drusilla infra nominata xxiv. 24, Agrippæ Regis foror. cui ad adipiscendam Cæsarum gratiam nomen datum ex ea familia quæ tum imperabat, vnde & Agrippa ipse habebat nomen.

τὸν ἡγέμονα] Iudææ procuratorem, vice præsidis. vide quæ dicta ad Matth. xxvii. 2.

25. ὡρὸς τὸν τύπον τῆς ἐπιστολῆς] Hoc tenore vt loquitur Cicero. Hinc τύποις pro epistolis vsurpat Zonaras ad Canonem xxxix Concilij in Trullo. in Glosario τύπος *formata, forma.* Sumitur pro exemplari i. Petri v. 3.

26. τὰς κεαπίσας ἡγεμόνι] κεάπισος titulus positorum in dignitate. vide ad Lucam i. 4.

27. καὶ μέλλοντα ἀναιρεῖσθαι ὑπὸ αὐτῶν] id est, cùm iam prope esset vt ab eis interficeretur Hoc sensu μέλλειν inuenitur etiam apud Thucydidem, Demosthenem & alios.

ἐπιστὰς σὺν τῷ στρατόματι] Bene vertitur *superueniens* : vt supra iv. i.
μαθὼν ὅτι Ρωμαῖός ἐστι] Aoristus hic nullum certum tempus designat : Et
tantum valet, quantum καὶ ἔμαθον.

28. εἰς τὸ πωδέριον αὐτοῦ] vide supra xxii. 30.

29. ὡς ζήτημάτων τῷ νόμῳ αὐτοῦ] vide supra xviii. 15.

μηδὲν ὃ ἄξιον θανάτου ἢ δεσμῶν ἑγκλημα ἔχοντα] nullius criminis reum, quod
Romanæ leges morte puniant, aut vinculis coërceant : non signiferum
rebellionis, non homicidam, non seditiosum.

30. μελωδείης δὲ μοι ἐπιβελῆς εἰς τὸ ἄνδρα μέλλειν ἔσεαι] sermonem ita ince-
pit quasi dicturus esset μελλούσης · dixit autem μέλλειν, quasi præcessisset
μελωδέντος δὲ μοι ἐπιβελῶ. ita sæpe constructio fit ad sensum magis quam
ad verba, vt diximus Eph. i. 3.

ὡς αἰγίλας καὶ τοῖς κατηγόροις λέγειν τὰ πρὸς αὐτὸν ἐπὶ σοῦ] Ex more Romano.
infra 35. xxv. 16.

ἔρρωσο] quæ solennis epistolarum clausula. vide supra xv. 29.

31. εἰς τὴν Ἀντιπαρίδα] Vrbs est Iudææ ad occidentem Iordanis. Vide Pro-
lemæum.

32. ὑπέσρεψαν] pedites ducenti, grauioris armaturæ, & totidem iacula-
tores. Neque enim opus tam multis erat, cùm iam longius abitum esset
ab Hierosolymis, vbierant coniurati. Aduersus vulgaria itinerum pericula
sufficiebat equestre præsidium.

εἰς τὴν παρεμβολὴν] in Antoniam.

33. οἱ πνες] Hoc ad remotius, id est, ad equites referendum.

εἰσελθόντες εἰς Καισάρειαν] Vbi tum forte erat Felix, vt solebant præfides
prouinciam perambulare. Cæsaream, nempe Stratonis.

παρέστησαν καὶ τὸ Παύλον αὐτοῦ] bene vertitur *stiterunt*. Sic vbi in Digestis est
iudicio stitere, Græca Basilica habent παριστῆναι. Paulus non dixit centurio-
nibus aut equitibus illicitum esse quod agebant, sed vsus est beneficio pu-
blicæ tutelæ. Patres in Africano Concilio Cap. 83 : *Quorum contra furo-
rem possimus non insolita, nec à Scripturis aliena impetrare præsidia, quomodo
Apostolus Paulus, sicut in Apostolorum actibus fidelibus notum est, factioforum
conspirationem militari etiam submouit auxilio.*

34. ἐκ ποίας ἐπαρχίας ὅτι] ἐπαρχία est prouincia etiam infra xxv. i. nec ali-
ter prouinciam appellant Græci qui Romanas res scripsere. In Glossario
quoque. ἐπαρχία *Prouincia*.

35. διακούσομαι σου ἔφη, ὅτι οἱ κατήγοροί σου ὡς αἰγίλωνται] iuxta dictum
vetus :

Μηδὲ δίκην δικάσης πρὶν ἀμφοῖν μὲτον ἀκούσης.

Est autem διακούειν idem quod ἀκούειν, vt apparet Deut. i. 16. Iob. ix. 33.
vtuntur sic & Plato & Plutarchus.

ἐν τῷ πραιτωρίῳ τῷ Ἡρώδου] Nempe quod erat Cæsarææ. vide supra xii.
17. & sequentibus. Prætorium à prætore Romano, id est, imperatore

nomen habet: sed, vt fieri solet, cœpit proferri latius eius vōcis vsus ad omnes domos virorum illustrium. Vide Matth. xxvii. 27. Marc. xv. 16. Ioh. xviii. 28. 33. xix. 9. Philip. i. 13. Et apud rusticæ rei scriptores prætorium est pars villæ in qua dominus habitat.

CAPVT XXIV.

ΕΤΑ' ὃ πέντε ἡμέρας) in Manuscripto: μὲν δὲ πέντε ἡμέρας.

κατέβη) ab Hierosolymis mare versus, qui eunt, descendere dicuntur.

Ἀνανίας μὲν τῶν πρεσβυτέρων) Melius Manuscriptus: μὲν πρεσβυτέρων πινων. cū aliquibus è Senatu. supra xxiii. 14.

καὶ ῥήτορας Τερτύλλου πινός) Homine Romano, qui & linguam Romanam, & actionum formulas melius nosset. ῥήτωρ Græcis est orator: Latini eam vocem Græcam magis de dicendi magistris vsurpant, quos Græci σοφιστὰς vocant.

οἱ πινες ἐνεφάνισαν τῷ ἡγεμόνι) ἐμφανίσαν est indicium facere, vt vidimus supra xxiii. 13. 22. & Esther i. 22. in Glossario: ἐμφανίζω allego, intimo. Quare hic sensum esse arbitror: accusationem attulere, reum egere Paulum, inscribere in crimen more Romano.

2. κληθέντος ὃ αὐτῷ) id est, adduci iusso. Nam sub militari custodia seruabatur.

3. πολλῆς εἰρήνης τυγχάνοντες διὰ σοῦ) Inter præcepta rhetorica est iudicem laudando sibi beneuolum reddere, quod nec Paulus ignorauit, vt apparet infra 10. & xxvi. 2. 3. Vide Ciceronis exordia pro Roscio Amerino, pro Milone, & alia. Ambrosius libro vi. de Sacramentis capite ultimo: unde et oratores isti sapientes hanc habent disciplinam, vt iudicem fautorem sibi præstent: incipiunt enim à laudibus eius, vt beneuolum sibi faciant cognitorem.

καὶ κατόρθωμάτων γινομένων τῷ ἔθνει τούτῳ διὰ τῆς σῆς προνοίας) Melius Manuscriptus, διορθωμάτων. κατόρθωμα apud Philosophos, vt Cicero nos docet, est factum exactum ad perfectissimam sapientiæ regulam. Sed voce διορθωμάτων significatur, multa à Felice in rebus ad Iudæos pertinentibus fuisse in melius restituta. nam hoc est διορθουῶ. Hebræis נָחַם. & ita accepit Syrus,

4. ἵνα ὃ μὴ ὅτι πλείον σε ἐκλόπη) in Glossario: ἐκλόπη impedio: & ita sumit Paulus Rom. xv. 22. Gal. v. 7. i. Thess. ii. 18. Impedit autem à negotiis præsidem, qui diu alloquendo eum detinet. Est & hoc inter rhetorica artificia, polliceri se breuem fore, præsertim apud occupatos.

τῇ σὴ ἐπιεικείᾳ) ea humanitate qua soles. Solent coniungi ἐπιεικεία & πραότης. intelligitur hic facilitas & patientia in audiendo.

5. δούντες γὰρ τὸν αἰῶνα τῶτον λοιμὸν) sic Cicero dixit: pestem ciuitatis, pro Rabirio: pestem patriæ, pro Seltio: pestes imperij, pro Deiotaro.

κ) κινουῦντα σάσιν πᾶσι τοῖς Ἰουδαίοις, τοῖς κ) τὴν οἰκουμένην) idem sensus qui supra xvii. 6.

ωροποτάτω τε) in Glossario ωροποτάτης princeps. sic vocantur qui in arte, qui in conuiuio, qui in iudicio aut re quauis alia primarium locum obtinent. sic Cyprianus in sententia proconsulari dicitur, auctor iniqui nominis & signifer.

τῆς ἑβρ. Ναζαράων αἰρέσεως) ita in Iudæa vocabantur, qui extra Iudæam Christiani, nempe à Domino ipsorum Iesu Nazareno. Et sic hodie quoque Iudæi & Mahumetistæ Christianos appellant. Vide quæ diximus ad initium Matthæi.

6. ὃς ἐπὶ τὸ ἱερόν ἐπέλασε βεβηλώσας) introductis alienigenis. Falsum crimen.

ὃν ἐπερατήσαμεν) Recta locutio fuerat : αὐτὸν ἐπερατήσαμεν. Alioqui est ἀνακόλουθον, nec illud ἐλθόντες verbum habet quod ei respondeat. Sed similia passim apud bonos auctores reperiuntur, maxime vero apud nostros. Simile quid notauimus Eph. i. 13.

κ) κ) ἡμέτερον νόμον ἡδεύσαμεν κείνῳ) Nempe tanquam eum qui alienigenas in Templum induxisset : in quo crimine capitalis pœnæ ipsis permiffa erat exsecutio ; vt diximus supra xxi. 28.

7. παρήσαν ἡ Λυσίας) idem quod ὅπισθεν supra xxiii. 27. Scholiastes Thucydidis : ἐπελθόντες, ὅτι ξένων. παρήσαντες, ὅτι ἰδόντων. alibi : ἐπέρχῃ ὁ ξένος. παρέρχῃ ὁ πολίτης. idem : τὸ παρήσαν, τὸ ἀπὸ πῆλξ δηλοῖ. sic & Athenæus : ἀλωροδὶ ἡ παρήσαν.

βία πολλῇ ἐκ ἑβρ. χειρὸν ἡμῶν ἀφείλετο) vim vocant opem vim prohibentis.

8. κελύσας κ) τοὺς κλητῶν αὐτῶν ἐρχομαι) supra xxii. 30.

παρ' οὗ) à quo, nempe Paulo.

διήνοιξεν αὐτὸς ἀνακείνας) Quæstione habita per tormenta : ita recte accepit hic Syrus.

9. σιωπῶντο ἡ οἱ Ἰουδαῖοι) Ananias & senatores oratoris sui dicta approbabant. in Glossario σιωπῆσι, σιωπῶν. Pausanias : Ἀρρίανδρος μὲν οὐδὲν ἔγνω οὐδαμῶς κατὰ γὰρ τὸ σιωπῆσθαι.

10. νόσαντος αὐτῶν τὸ ἡγεμόνος λέγειν) potestate loquendi ei facta. Vide supra xxi. 39. xxvi. 1.

ἐκ πολλῶν ἐγὼ) gesta enim hæc sub finem procurationis huius Felicis : vt patet infra xxvi.

ὄντας σε κρείων) id est, rectorem. Nam κρείων Hebræis est, etiam regere.

τὰς ἐθνικὰς τούτας) Iudææ, Galilææ, Samariæ, Perææ. Iosephus Belli Iudaici ii. 21. Nam Agrippa habebat Batanæam, Trachonitidem, Gaulonitidem, & regnum Lysaniæ & præfecturam, quam Varus addiderat.

ἀδυμότερον τὰ ὧς ἐμαυτὸς ἀπολογόμην) Reo conuenit, vultu ac verbis præ se ferre fiduciam.

11. δυναμίδου σου γινῶμαι) ex testibus.

ὅτι οὐ πλείους εἰσὶ μοι ἡμέραι ἢ δεκάδυο) vide supra XXI. 27.

ἀφ' ἧς ἀνέβην) ab hac vrbe Cæsareæ.

προσηυήσων εἰς Ἱερουσαλὴμ) non profanaturus Templum, sed Deum veneraturus cum Iudæis cæteris.

12. καὶ οὐτε ἐν τῷ ἱερῷ ὄνείν με πρὸς πᾶσι διαλεγόμενον) Non hoc dicit, quod crimen esset in Templo, postquam à sacrificiis vacabatur, aut in Synagogis, aut inter eundem per vias publicas de legis & prophetarum sensu disputare: sed quo longius omnem criminis speciem à se amoveat.

ἢ ἐπιτύσασιν ποιουῶτα) Concursum, contra leges Romanas. συστροφὴ supra XIX. 40. Nam ἔγῃ vertitur συστροφή. Iud. XIV. 8. & ἐπιτύσασιν. Num. XVI. 40. sic & Num. XXVI, ἔστιν vertitur ἐν ἐπιτύσασιν ἁγίῳ.

13. οὐτε ὡς αἰσῆσαι δύναται πρὸς ὧν νυνὶ κατηγοροῦσίν μοι) παρίσταδι proprie est hominem exhibere. vt supra IX. 41. XXI. 33. improprie ad res transfertur, & significat ostendere. sic ἀνδρίαν παρίσταδι apud Plutarchum: δίδξαν παρίσταδι apud Platonem. Non possunt probare quod intendunt, nempe aut seditionem à me excitatam, aut alienigenas deductos in Templum. quod hic est ὡς αἰσῆσαι infra est ὑποδείξαι. XXV. 7. accusatore autem non probante, reum absolui necesse est.

14. ὁμολογῶ ὅτι τὸ σὺ) id fatetur, quod ad Dei honorem maxime pertinebat, & apud æquum iudicem nocere ei non poterat: nempe esse se sectæ eius quæ Nazæarum dicebatur, non tamen contemptorem aut Dei, aut legis, aut popularium.

καὶ πρὸς ὁδὸν) 777.

ὡς λέγουσιν αἰρεσιν) Est enim hæc vox non minus quam illa Hebræa significationis mediæ, vt apparet supra V. 17. XV. 5 & infra XXVI. 5. ita Iosephus vsurpat de Iudæorum sectis: de philosophorum Græci: de Medicorum Galenus.

λατρεύω) 777.

τῷ πατρὶ ὁ Θεός) Deo Patrum, Abrahami, Isaaci, Iacobi, & cæterorum à quibus ortum duco. vide supra III. 13. V. 30. VII. 32. XII. 14.

πιστεύων πᾶσι τοῖς καὶ τὸν νόμον καὶ τοῖς προφήταις γεγραμμένοις) vide infra XXVI. 20

15. ἐλπίζω ἔχων εἰς τὸν Θεόν, ὡς καὶ ἅπλοῖς οὗτοι προσδέχοντες) ἀνάστασιν μέλλειν ἔσεσθαι) vide supra XXI. 6. ἐλπίς Hellenistarum respondet sæpe Hebræo נִסָּח vel נִסָּח ideoque post se recipit εἰς vel ἐπὶ cum accusatiuo. Fiduciam hanc in Deo habeo, futuram resurrectionem eam quam & isti expectant.

διμάχων τε καὶ ἀδίκων) Quæ melior erat inter Iudæos sententia, à Christo probata Ioh. V. 29. Matth. XXV. 31. & sequentibus. Nota præcipuum hoc esse fidei obiectum.

16. ἐν τῷτο ὅτι ἂν τοὺς ἀποκῶ) Propter hoc, id est, propter hanc fiduciam.

ἀσυνῶ exerceo : nempe memetipsum : quod apud Hellenistas sæpe subauditur, quia Hebræi sæpe pro reciprocis vsurpant modo actiua, modo passiua.

ἀπερόσκοπον σωείδησιν ἔχων πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους) Melius alij codices ἔχειν. Exerceo me propter illam spem, vt conscientiam seruem, eam quæ nec Deum, nec homines offendat. Vide supra xxiii. 1. Vox ἀπερόσκοπος est & apud Sirachiden xxxii. 22. apud Paulum i. Cor. x. 32. Philipp. i. 10. ἀπεροσκοπή & ἀπεροσκομία respondent Hebræis שׂוֹמֵר וְנֶפֶשׁ quæ id significant, quod Latinum offensa.

17. οὐ ἔτι ὅτι πλείονων) post annorum aliquot absentiam : sic ἔτι habemus Gal. ii. 1. & alibi.

παρεχούμεν) veneram Hierosolyma.

ἐλεημοσύνας ποιήσων εἰς τὸ ἔθνός μου) tantum abest vt nocere, vltro prodesse ipsis volui.

καὶ προσφορὰς) tantum abest vt Deum aut legem contempserim : obtuli victimas & alia, legitimo ritu.

18. ἐν οἷς) in quibus dum occupor.

εὐδύνει με ἡ γητισμός) γῆτις in casto : abstinentem à vino aliisque rebus à quibus Nazaræi abstinent. Vide supra xxi. 24. 26.

οὐ μὴ ὄχλου) sine concursu. vide supra 12.

οὐδὲ μὴ θορύβου] sine vi. in Glossario. θόρυβος tumultus, turba : vide Matth. xxvi. 15. xxvii. 24. Marci v. 38. xi v. 2. Act. xxi. 24. respondet Hebræo מְהוּמָה & פֶּה. Nec de vi publica, nec de priuata teneor.

πνέει ὃ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαίῳ) supra xxi. 27.

19. οὐκ οἶδ' ὅτι σου παρεῖναι ἐκ κατηγορεῖν εἶπεν ἔχοντες με : ἢ αὐτοὶ οὗτοι εἰπάτωσαν) Hæc postrema per parenthesis legenda.

20. εἶπεν δὲ ἐν ἐμοὶ ἀδίκημα) in Manuscripto : τί δὲ ἐν interrogatiue. optime sic sensus cohæret. Quid maleficij, inquit, in me probarunt, cum apud Synedrium res acta est ?

ἢ ὡς μίας ταύτης φωνῆς ἥς ἐκραῖσα ἐν αὐτοῖς, ὅτι ὡς ἀνάστασις νεκρῶν ἐγὼ κρίνομαι σήμερον ὑφ' ὑμῶν) nisi hoc crimen esse volunt, quod palam professus sum credere me mortuos à Deo posse resuscitari.

22. ἀνέβλεπετο αὐτοὺς) optime vertunt qui vertunt : Ampliavit eos. loquitur sic Cicero pro Cæcinna, & tertia Verrina. Liuius libro iv. Solennis vox iudicis diffidentis erat Amplius, supple cognoscendum. meminit Cicero Bruto, Asconius ad tertiam Verrinam, Donatus ad Eunuchum.

ἀκρίβεστερον εἰδὼς ὅτι ὡς ὁ δὸς, εἰπὼν, ὅταν Λυσίας ὁ χλῆρατος κατὰ τὴν ἀγνώσκειν τὰ κατ' ὑμῶν) Sequor eos qui εἰπὼν hic inter media verba censent interponi. Hoc sensu : vbi exactius didicero, quid sit de hac secta, & vbi Lysias venerit, causam istam terminabo. Nam ἀγνώσκειν est definire causam : ἀγῆ enim in compositione sæpe consummationem significat. Statum huius controuersię videbat Felix partim esse legalem, partim inficalem. legalis

erat, an secta Nazarena esset contra legem Iudæorum. inficialis, an Paulus concursus, aut tumultum concitasset. de priore audiendi erant complures viri eruditi, præter accusatores. At de altero testis certus erat ipse Lysias. Quare merito interlocutus est Felix.

23. *ἀγαθὸς ἀνὴρ ὃς ἐκ τῶν ἑσπερίων*] Alicui centurioni ex Cæsarensibus.

πρὶν αὐτὸν Πάυλον] Neque enim ante absolutionem plane dimitti poterat. L. Neque D. de custodia reorum.

ἀνεστὶν ἐκ τῶν] nempe à vinculis. in Glossario *ἀνεστὶν laxatio*.

καὶ μηδὲν καλύειν τῷ ἰδίῳ αὐτὸς ὑπηρετεῖν ἢ προσέρχεσθαι αὐτῷ] Hoc pro dignitate personæ constituit, quia ciuem Romanum esse intellexerat. L. 1. D. de custodia reorum, dicto iam titulo.

24. *ἀγαθὸς ἀνὴρ ὃς ἐκ τῶν ἑσπερίων*] nam exierat ad vxorem accersendam.

ὡς δὲ δευσιπλὴν τῇ γυναίκῃ αὐτῷ οὖσαν Ἰουδαίαν] Hæc soror Agrippæ, relicto contra legem marito Azizo Emesenorum rege circumciso, Felicem hominem incircumcisum, sui amore tactum, secuta, nuptias cum eo fecerat. Iosephus xx. Annalium 6. Erat autem hæc ipsa Drusilla neptis Antonij & Cleopatrar: teste Tacito Historiarum v. vide quæ dicta supra XXIII. 24.

μετεπέμψατο τὸν Πάυλον] adduci iussit, vt supra 2.

ὡς δὲ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως] vt priorem partem sui in hac re officij exsequeretur.

25. *ἀγαθὸς ἀνὴρ ὃς ἐκ τῶν ἑσπερίων*] quæ duo, præter Deum cultum, Religio Christiana exigit in summo gradu. Tit. 1. 8. 11. 12.

καὶ τὸ κείμενον τῷ μέλλοντος ἔσεσθαι] etiam in malos: supra 15.

ἐμφοβὸς ἀνὴρ ὃς ἐκ τῶν ἑσπερίων] metuens sibi, si res sic se haberet: conscius sibi vitæ flagitiosæ, vt Tacitus nos docet Annalium xii. Non erat iusti hominis, seruili ingenio, id est, per omnem scuitiam, ac libidinem exercereius regium: quod de eodem Felice dicit Tacitus Historiarum v: non erat continentis, à marito nolente vxorem abducere.

τὸ νῦν ἔχον πόρον] id est, vt nunc se res habent, ab eas. non vaco nunc eiusmodi dissertationibus.

26. *ἀμα ὃς καὶ ἐλπίζων ὅτι χεῖματα δοθήσεται αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Πάυλου*] Nempe quia & ciuem Romanum esse intellexerat, & principem sectæ multorum milium. Pertinebat & hoc ad seruile illud ingenium, eratque contrarium tum Hebræis legibus: Exod. xxi. 8. Deut. xxi. 19: tum & Romanis Lege 1. l. 3. & 4. D. ad legem Iuliam Repetundarum.

διὰ τὸ πικρότερον αὐτὸν μεταπεμπόμενος] sæpius ad se adduci iubens. vt supra xxiv. 24. infra xxv. 16.

ὡμίλει αὐτῷ] colloquebatur cum eo. *ὡμίλει*.

27. *διετίας ὃς παρεστῆσθαι*] biennio reatus Pauli expleto.

ἔλαβε δὲ πόρον ὃς ἐκ τῶν ἑσπερίων] vide Iosephum Antiquæ Historiæ xx. 7. & belli Iudaïci ii. 24.

θέλων τι χάριτας καὶ ἀποδοῦναι τοῖς Ἰουδαίοις ὁ Φίλιξ] gratificari volens Iudæis, vt innocentis incommodo iras populi redimeret : qua de causa Pilatus quoque Christum supplicio affecit. multa sæua & iniqua in Iudæos patrauerat Felix, quorum accusatus apud Neronem, per fratris Pallantis potentiam pœnæ ereptus est, teste Iosepho antiquæ historiæ x. 7.

χαεῖν καὶ ἀποδοῦναι] locutio est bene Græca, Demostheni quoque vsitata & Xenophonti. quales locutiones non paucas habet Lucas, vbi non alios inducit loquentes, sed ipse loquitur, & quidem de rebus ad religionem non pertinentibus.

CAP. XXV.

ΠΙΒΑΣ τῇ ἐπαρχίᾳ] Cum in prouinciam peruenisset, vt loquitur Traianus ad Plinium 27 : ingressus fines prouinciæ, vt Vlpianus L. obseruare §. aliquam D. de officio Proconsulis : ingressus prouinciam ibidem §. post hæc.

ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ἀπὸ Καισαρείας] Nam & hoc obseruare debebant præfides in quam primum ciuitatem venirent vel applicarent d. L. §. ingressus.

2. ἐνεφάνισαν ᾧ αὐτοῦ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τῶν Ἰουδαίων καὶ τὸ Παῦλον] id est, accusationi in Paulum cœptæ institere. vt XXIV. 1. οἱ πρεσβύτεροι hic, qui supra πρεσβύτεροι.

3. καὶ παρεκάλουν αὐτὸν] in Glossario : παρακαλῶ oro, obsecro, rogo.

ἡτοιμάσθη χάριν] χάρις hic est beneficium, vt apud Græcos sæpe : vt αἱ χάρις ἀγαθότης ἀγαθὴ χάρις.

ἐνέδραν ποιουῦτες ἀνελεῖν αὐτὸν καὶ τινὲς ὁδὸν] Claustra sicariorum vsuri opera, ita, vt auctoritatem possent defugere.

4. ἀπεκρίθη πρὸς τὸν Παῦλον ἐν Καισαρείᾳ] id est, bene eum ibi seruari, nec quicquam causæ esse cur transferretur, cum ibi non minus, quam Hierosolymis accusari possit. Romani Præfides non semper in vna vrbe ius dicebant, sed vbicunque erant.

εἰ αὐτὸν ᾧ μέλλειν ἐν ταύτῃ ἐμπορεύεσθαι] Hierosolymis nempe Cæsaream.

5. οἱ οὐδὲ δυνατοὶ ἐν ἡμῶν] quibus commodum erit. ita hic accepit Syrus. sic dici solebat : quæis commodum est, exsequias, τε. δυνατοὶ יבן ישרא.

συνεκαβαίντες] mecum descendentes. ita loquitur quia Cæsarea est ad mare.

εἴ τι ἔστιν ἐν αὐτοῖς τούτων] nempe quod accusare velint, ex sequentibus. Nam vox ἄτοπον, non est in plerisque libris, & videtur ascripta ex Glossmate. sic Latine dicimus : siquid habes.

6. διαβίβας ᾧ ἐν αὐτοῖς] Ἱεροσολύμοις scilicet.

ἡμέρας πλείους ἢ ὅκτα] alij libri αὐτὰς πλείους ἢ ὅκτα. At Manuscriptus : οὐ πλείους ὅκτα ἢ δέκα, quod verum puto. Nam & Latinus sic legit, & Syrus, & Arabs.

Solemus sic loqui ubi ad numerum exacte definiendum notitia aut memoria non suppetit. sic ὥστε sæpe vsurpant sancti Scriptores. vt Matth. xiv. 21. Marci vi. 44. Luc. ix. 14. xxii. 41. xxiii. 44. Ioh. vi. 10. supra ii. 41. v. 36. x. 3.

καθίστας ἐπὶ τῆ βήματος] Erant quæ de plano fieri poterant, maiora non nisi pro tribunali. Hæc enim inter se opponuntur apud Suetonium, Paulum, & Papinianum.

ἐπέλθουσε τὸν Παῦλον ἀχθῆναι] ad se duci.

7. περιέστησαν] circumstetere tribunal.

οἱ δὲ ἐκ τῶν ἱεροσολύμων κατὰβηκότες] Legati à Senatu.

αἰπάματα] Recte sic, non vt alij libri habent αἰνώματα. dicitur αἰπάματα ea forma qua δίμα, ἀκρόμα, & similia.

ἀ ὅτι ἔχον ἀποδείξαι] supra ὡς ἐμαρτυροῦμαι xxv. 13. vetus est dictum: si accusasse sufficiet, quis innocens erit?

8. ἀπολογουμένης ἀπὸ ὅτι] illud ὅτι hic abundat Hellenistarum more. Sequitur enim directa oratio.

οὔτε εἰς τὸν νόμον ἢ Ἰουδαίων] legem enim perpetuo obseruavi.

οὔτε εἰς τὸ ἱερόν] Templum piè adij, nec quenquam in eo induxi alienigenam.

οὔτε εἰς Καίσαρα τι ἤμεινον] non docui rebellionem: nihil feci, dixiue contra Cæsaris imperium.

9. θέλων χάριν κατὰθέσθαι] Eadem locutio, quæ supra xxii. 27.

ἀποκρίνεις τῷ Παύλῳ] alloquens Paulum. nam sic ἀποκρίνεις sæpe ponitur & apud hos & apud alios scriptores. vide supra iii. 12.

ἐκεῖ δὲ τὸν τύπον κρῖνεσθαι ἐπ' ἐμοῦ] Visne à Synedrio iudicari me præsentem? sic ἐπὶ & infra sumitur xxvi. 2. Habebat Synedrium iurisdictionem quandam in Iudæos: sed ciuitatis Romanæ ius validius erat iure Synedrij. itaque inuitus cogi non poterat illos agnoscere iudices. Solebant præfides interdum adesse ordini ciuitatis. L. i. §. sed etsi D. quando appellandum sit.

εἶπε ὁ δὲ Παῦλος] & iudices illos, & urbem, & iter ipsum reformidans.

10. ἐπὶ τῆ βήματος Καίσαρος ἐστὼς εἰμι] Recte Tribunal Cæsaris vocat id, quod procurator habebat nomine ac mandato Cæsaris. vide ad Matth. xxvii. 2 Vlpianus L. i. D. de officio procuratoris Cæsaris: quæ acta gesta que sunt à procuratore Cæsaris, sic ab eo comprobantur, atque si à Cæsare gesta sint.

οὐ με δεῖ κρῖνεσθαι] Nam de ciue Romano Præsidum Romanorum erat cognoscere.

Ἰουδαίους οὐδὲν ἠδίκησα] ideo iudicium tuum non reformido, quia certus sum nihil à me læsos Iudæos. inique eos de me queri.

ὥς ὅτι σὺ καλλίον ἐπηρώσκεις] Melius nosti, scilicet quam vt opus sit me ea de re te docere. Scis id ex Felice, & ex eis qui Felici in cognitione adfuerunt.

11. εἰ μὴ καὶ ἀδικῶ] si id institutum quod sequor Iudæos iniuria afficit.
καὶ ἄξιον θανάτου πᾶσα ἔστι] Et si ea iniuria talis est, quæ secundum leges Romanas mortem mereatur.

οὐ ὀδυνῶμαι τὸ ὑποθάνειν] Simile illud Demetrij apud Liuium libro L :
Ego si quid impie in te, pater, si quid scelerate in fratrem admisi, nullam deprecor pœnam.

εἰ δ' οὐδὲν ἔστιν ὧν οὗτοι κατηγοροῦσιν μοι] si nihil in re est eorum, de quibus me accusant.

οὐδεὶς με δύναται αὐτοῖς χαρίσασθαι] Nemo ius habet ut me illis donet. sic Herodes apud Iosephum belli Iudaïci II. 5. accusatur, τὸ τῆς Ἰουδαίας αἶμα πεχεῖσθαι τοῖς ἔξωθεν δήμοις. Philo eundem sensum. sic eloquitur : Ὀδυνῶμαι δὴ τυχόντα πρὸς ὧν καὶ ποτὶ δαρεῶν μεῖζον εἰ ἀγαθὸν οὐδὲν αὐτῇ παρέξει, ἢ τοῖς Ἰουδαίοις ἐκδοῖς ἢ περὶ μέτρον. δύναται enim hic ad facultatem legitimam refertur. donat reum inimicis, qui eum ipsorum iudicio tradit.

Καίσαρα ἐπηκαλεῶμαι] id est, si me vis Synedrio iudicandum tradere (id enim videbatur agere Festus) ad Cæsarem Neronem appello. licebat hoc Romanis legibus in tali casu. Nam ante sententiam appellari potest, si quæstionem in ciuili negotio habendam iudex interlocutus sit, vel in criminali contra leges hoc faciat. L. Ante. D. de Appellationibus recipiendis. Erat autem contra leges Romanas ciuem Romanum, prouincialibus hominibus iudicandum tradere, & id nolentem. Plinius in Epistola de Christianis : *Fuerunt alij similis amentia, quos, quia ciues Romani erant, annotauimus in urbem remittendos.*

12. ὅτε δ' ὁ Φῆτος συλλαλήσας μετὰ τῶν συμβουλίων] ut mos erat Romanis præsidibus, agere res magnas de Consilij sententia. vide quæ diximus ad Matth. XXVII. 19. μετὰ συμβουλίων, vertendum est cum consilio, ut vetus interpres fecit, non ut alij, cum concilio.

Καίσαρα ἐπηκέκλησας. ἐπὶ Καίσαρα πορεύσῃ] Non opus est hic interrogatione: melius enim procedit sermo : *Cæsarem appellasti*, id est, quandoquidem ad Cæsarem prouocasti, ad Cæsarem ibis. Prouocatio non erat simpliciter facta, sed sub conditione. verum Festus libenter arripiebat occasionem, qua se ab hac molestia & inuidia liberaret.

13. ἡμέρας δ' ἡξαγχομεθίων πνῶν] cum dies intercessissent aliquot. Eadem locutio, Marci XVI. 1. infra XXVI. 9.

Ἀγρίππας ὁ βασιλεὺς] Filius eius Herodis Agrippæ, cuius mors supra recitata est XII. Fuit autem hic rex Chalcidis primum, deinde Batanææ, Trachonitidis, Gaulonitidis, quibus addidit, Nero Abilam, Iuliada, Tarichæas, & Tiberiada. Iosephus Bello Iudaïco I. 21. 22. meminit huius Agrippæ etiam Thalmud Hierosolymitanum.

καὶ Βερνίκη] Soror Agrippæ illius, nupta (quod per legem licebat) patruo suo dicto Herodi, & post eius mortem Polemoni Ciliciæ regi. vide Iosephum Ant. hist. XIX. 7. de bello Iudaïco II. 26. & 28. Βερνίκη est nomen

Macedonicum pro φερένικη. nam Macedones φ in β mutabant. sic & βρύγας dicebant pro φρύγας. ita quæ Berenice Valerio Maximo. VIII. 6, eadem Plinio Pherenice VII. 41. Fuit hæc femina infamis in fratre, ut nos docet Iosephus XX. 5. eoque referendum illud Iuuenalis.

—Deinde adamas notissimus & Berenices

In digito factus pretiosior: hunc dedit olim

Barbarus incestæ dedit hunc Agrippa sorori.

Falluntur enim Scholiastæ, qui alio hæc trahunt.

14. ἀνέδοτο] Græca vox facta ad modum Latinæ retulit. Hebræi dicerent נגה.

15. ἐνεφάνισαν] accusationem attulere: vide supra XXIV. 1. hoc capite 2. αἰτούμενοι κατ' αὐτὴν δίκην] in Manuscripto est κατὰ δίκην.

16. ὅτι οὐκ ἔστιν ἔθος Ῥωμαίοις χερίζεσθαι τινα ἀνδραπον εἰς ἀπώλειαν πρὶν ἢ ὁ κατηγορούμενος καὶ πρὸς αὐτὸν ἔχει τοὺς κατηγοροῦντας, τόπον τε ἀπολογίας λάβοι καὶ τὰ ἐκλήματα] quid sit χερίζεσθαι supra vidimus II. Est autem curtata locutio: plena esset: non est Romani moris quenquam in exitium donare alteri, dammando eum, antequam & accusator contra confliterit, & ipse sui defendendi acceperit copiam. idem de Romanis Appianus: οὐ πάριον σφίσιν ἀκρίτοις κατὰ δίκην χερίζεσθαι. Philo de præsidiis Romanis: τότε γὰρ κοινοὺς παρέχοντες ἑαυτοῖς δικαστὰς, οἷον ἵσου & τῷ κατηγοροῦντι & τῷ ἀπολογουμένῳ ἀπορώμενοι μηδενὸς ἀκρίτου πρὸς ἀλλήλους ἀξιουῦντες, ἐβράβδον οὔτε πρὸς ἑχθροὺς, οὔτε πρὸς χεῖν, ἀλλὰ πρὸς τὴν φύσιν τῆς ἀληθείας τὰ δοξαζόμενα δίκαια. Attulimus plura huc pertinentia ad titulum Digestorum de requirendis vel absentibus damnandis. καὶ πρὸς αὐτὸν est in conspectu. ita vertitur נגה Exodi XXX. 6.

17. ἀναβολὴν μηδεμίαν ποιησάμενος] ἀναβολὴν ποιεῖν est aliquoties apud Plutarchum pro moram interponere.

18. οὐδεμίαν αἰτίαν ἐπέφερον ὧν ὑπενόουν ἐγὼ] de rebellion, de vi armata, de seditione.

ζητήματα δὲ πᾶσι] vide supra XXI. 29.

καὶ τῆς ἰδίᾳς δεισιδαιμονίας] sic Quintilianus III. 8: *Primus Iudaicæ superstitionis auctor*. Sic Vlpianus in lege qui ad tempus D. de Decurionibus: *Eis qui Iudaicam superstitionem sequuntur Divi Severus & Antoninus, honores adipisci permiserunt; sed & necessitates eis imposuerunt, quæ superstitionem eorum non laderent.*

ὃν ἐφασκεν ὁ Παῦλος ζῆν] Resuscitatum esse.

20. Ἀπορώμενος δὲ ἐγὼ εἰς τὴν καὶ τούτου ζήτησιν] cum ego in rei istius inquisitione hærerem, ignarus scilicet disputationum quæ sunt inter Iudæos, & ex quibus normis eæ sint dijudicandæ. Manuscriptus non habet εἰς. Et solet ὑπορέω sæpe construui cum accusatio.

καὶ καὶ κείνῳ καὶ τούτων] à Synedrio, ut supra diximus.

21. ἔπειτα λέγει πρὸς τὸν αὐτὸν εἰς τὴν Σεβαστοῦ δόξαν] Est ἔλκειν pro εἰς τὸν Σεβαστὸν. in hoc appellavit, ut Cæsaris cognitioni servaretur:

Cæsar

Cæsar & Augustus principatus vocabula Tacito Histor. II.

ἐκέλευσα τηρεῖσθαι αὐτὸν ἕως οὗ πέμψω αὐτὸν πρὸς Καίσαρα] manere debebat Paulus in custodia, donec Cæsar cognosceret. nihil enim nouandum appellatione interposita. Vide quæ ad titulum eius argumenti in Digestis diximus. pro πέμψω Manuscriptus habet ἀναπέμψω.

22. ἐβελόμην καὶ αὐτὸς τῇ ἀνιχνεύσει ἀκοῦσαι] Curiositate ducebatur, quali olim Herodes. Luc. XXI. 8.

23. καὶ πολλῆς φαντασίας] vitur hac voce eodem sensu & Polybius, & Hipparchus, & Chronicon vetus, & Chrysostomus aliquoties : Sopater quoque : πομπικῶς & καὶ πολλῆς φαντασίας. Bardefanes apud Eusebium de Bactrorum mulieribus : ὑπηρετούμεναι ὑπὸ παιδίσκων καὶ νεανίσκων μεγάλων ἢ οἱ ἄνδρες καὶ πολλῆς φαντασίας ἐφίπποι, κοσμοῦσαι πολλὰ χρυσὰ & λίθοις βαρυτίμους τοῖς ἵπποις. Hinc φαντασιοποιεῖν. Sir. IV. 33.

καὶ εἰσελθόντων εἰς τὸ ἀκροατήριον] Græca vox facta ad exemplum Latinæ. Est enim in iure Romano frequens hoc sensu vox auditorij. Syrus bene vertit כְּנִיָּה בֵּית.

σὺν τοῖς χλιαρχοῖς] cum præfectis cohortium.

καὶ ἀνδράσι τοῖς κατ' ἐξοχὴν οὖσι τῆς πόλεως] Cæsareensium primis. τοῖς κατ' ἐξοχὴν οὖσι, pro τοῖς ἐν ἐξοχῇ οὖσι. quomodo Paulus dixit τῶν ἐν ἐξοχῇ ὄντων.

1. Timoth. II. 2.

ἦλθεν δὲ Παῦλος] vt supra 6.

2. 4. ἀνέτυχόν μοι] bene Latinus interpres *interpellauit me*. Glossa. ἐντυγχάνω. *interpello*.

ἐπιβοῶντες μὴ δεῖν ζῆν αὐτὸν] vt hominem pestilentem. vide supra XXIV. 5.

25. ἐγὼ δὲ καταλαβόμενος] καταλαμβάνειν & Attice καταλαμβάνεσθαι, inter alia est inuenire, deprehendere. ita supra IV. 13. x. 34.

ἐκρίνα πέμπειν αὐτὸν] Constitui eum mittere. sic habuimus κρίνειν & supra XX. 16.

26. τοῦ Κυρίου] Domini nomen ab Augusto & Tiberio recusatum, posteriores imperatores recepere.

πρὸς τὸν λαόν] in publicum produxi. vt supra XII. 6.

ὅπως τῆς ἀνακρίσεως χρονομήης] ἀνάκρισις hic est præuia quædam inquisitio, non iudicandi, sed iudicis edocendi causa. Sumitur eo sensu ἀνάκρισις à Marciano L. Diuus Hadrianus D. de custodia & exhibitione reorum : cap. 2. Nouella de his qui Eunuchos faciunt. Hanc ἀνάκρισιν elogium appellat Marcianus eadem lege, & Tertullianus ad Scapulam. notoria, lex ab accusatione D. ad Sc. Turpillianum. L. ea quidem C. de accusationibus L. si quis in hoc C. de Episcopis & Clericis, & Augustinus Epistola 159. & 160. Marcianus etiam interrogationes.

27. ἄλογον γὰρ μοι δοκεῖ] absurdum mihi videtur.

μὴ & τὰς κατ' αὐτὴν αἰτίας σημῶναι] Ei non significare crimina ipsi obiecta. vt aliquid certi exploratique possit scribere, vult præfente Rege Agrippa

Iudaicarum legum, ac quaestionum non ignaro audire, quid illud esset, de Iesu Nazareno, quod ei pro crimine objiciebatur. αἰτίας hic dixit quod supra 7 ἀπάματα.

CAP. XXVI.

Πιζέπεταί σοι ὑπὸ σεαυτῆ λέγειν] vt supra XXIV. 10.

ἐκτείναντες τὴν χεῖρα] vt solent dicturi.

2. ὅτι σου] te praesente. non enim iudex erat Agrippa. vide supra XXV. 9.

3. μάλιστ' αἰσίων] Attici pro genitiuis absolute positos vsurpant accusatiuos. Frequens id apud Thucydidem.

ἐθαῶν τε] An gentes teneantur nostris institutis.

καὶ ζητημάτων] vt de diuino afflatu, de resurrectione, de Messia.

5. θεωροῦντες με ἄνωθεν] idem est ἄνωθεν quod modo ἀπ' ἀρχῆς Ἰακώβ.

ἐὰν θέλωσι μάρτυρεῖν] si modo quod norunt testari velint.

καὶ τὴν ἀκριβεστάτην αἴρεσιν] vide quæ allata supra XXII. 3.

τῆς ἡμετέρας θρησκείας] Vox hæc à Thracibus venit, vt nos docet Plutarchus. est autem significatio eius media. Iac. I. 26. 27. Coloss. II. 18.

6. ἐπὶ ἐλπίδι τῆς πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίας χυομένης] intelligit spem resurrectionis, vt supra XXIII. 6. XXIV. 15 promisit Deus se futurum Deum Abrahami, Isaac & Iacobi. illi autem in hac vita nihil supra cæteros habuere, nec res soli possederunt, præterquam ad sepulturam: inde colligebatur maiora illis bona post hanc vitam reservari. vide quæ dicta ad Matth. XXII. 32.

ἐστὶν καὶ κενόμηνος] quasi dicat ob id reus sum. vt supra XXIII. 6. & infra 7. stare est reorum.

6. τὸ δωδεκάφυλον ἡμῶν] Græca libertate nouam vocem finxit Lucas, concinnè admodum: quomodo & δωδεκάσηπτον de re eadem dixit in epistola Clemens. Iosephi autem tribum bipartitam pro vna Paulus sumpsit, ne præteritos putemus Leuitas.

7. ἐλπίζει κατενπίσαι] id est, peruenire. vt supra XVI. I. XVIII. 19. 24. XX. 15. XXI. 7. XXV. 13. Est vox apud Polybium frequens.

8. τί ἄπιστον κενεῖται παρ' ὑμῖν] מה פלא בעיניכם. habes id loquendi genus apud habes Zach. VIII. 6.

εἰ δὲ Θεὸς νεκροὺς ἐγείρει] εἰ, pro ὅτι ad modum Hebræi דא. Gen. XLVII. 9. Ps. LXIII. 7. CXXXIX. 10. Num. III. 30. Esaiæ IV. 5.

ἐγὼ μὲν οὐκ ἔδοξα ἐμαντὰ πρὸς τὸ ὄνομα Ἰησοῦ τῆ Ναζαρενίου εἶναι πάντα ποιεῖν] videbar mihi debere multa hostilia facere aduersus Religionem Iesu Nazareni. ὄνομα pro religione habuimus aliquoties.

καὶ πολλοὺς τῶν ἀγίων ἐγὼ φυλακαῖς κατέκλεισα τὴν ὥρην τῶν ἀρχιερέων ἐξουσίαν λαβὼν] supra IX. 2. XXII. 5.

ἀναεισευρόμενον τε αὐτῷ κατήνευκα ψῆφον] ψῆφον φέρειν per κατάρχεσιν etiam Æschines vsurpat pro comprobare, à re fori ad alias translato significatu. Hoc dicit se Stephani interfectionem toto animo, verbis gestisque approbasse. vide supra x x i i. 20. & est plurale pro singulari. vt sæpe. vide ad Matth. i x. 8.

11. καὶ ἐπὶ πάσας τὰς συναγωγὰς πολλάκις τιμωρὸν αὐτοῦ] faciens eos flagris cædi. supra x x i i. 19.

ἐνάληζον βλασφημεῖν] Cogebam eos Christo maledicere.

ὡρεισῶς τε ἐμμενόμενος αὐτοῖς] in eos velut furore accensus.

ἕως ἧς εἰς τὰς ἔξω πόλεις] pro ἐν ταῖς ἔξω πόλεσι. in vrbibus extra Iudæam, qualis erat Damascus.

12. καὶ ἐπιτροπῆς] in Glossario: ἐπιτροπή. παραστάτων φρονῆς. procuratio.

13. ἡμέρας μέσης] supra x x i i. 6.

ὥς τὸ λαμπερότητα τοῦ ἡλίου] Si Christi in terris agentis vultus, vt Sol luxit: Matth. x v i i. 2: æquum fuit magis eum lucere iam in cælo regnantis. Et si iusti vt Sol splendebunt: Dan. x i i. 13. Matth. x i i i. 43: quanto magis omnium iustorum princeps?

14. τῇ Ἐβραϊστὶ διαλέκτῳ] sume vt supra x x i. 40. x x i i. 2.

σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν] plenius historiam recitat, quàm supra capite i x recitata fuerat. Prouerbiū autem hoc, de his qui res sibi male cessuras moliuntur, ad Iudæos à Græcis venerat. primus Æschylus Agamemnone:

Πρὸς κέντρα μὴ λακτίζει, μὴ πῆσαις μογῆς.

idem Prometheo:

Πρὸς κέντρα κῶλον ἐκτενείς.

Euripides Bacchis:

Πρὸς κέντρα λακτίζοιμι θνητὸς ὢν θεῶν.

idem Pelias:

Πρὸς κέντρα μὴ λακτίζει τοῖς κρατῶσί σου.

Zenobius in Prouerbiis: πρὸς κέντρα λακτίζειν. Iulianus ad Sallustium: μηδὲ ὁ φησιν ἡ παρομιμία, πρὸς κέντρα λακτίζειν. Secuti Latini. Terentius Phormione i. 2:

--- nanque inscitia est,

Aduersus stimulum calces.

Habet & Sosipater Charisius libro i v. Ammianus Marcellinus libro x v i i i: ne contra acumina calcitraret. Hebræi dicerent שׁוּב לֵב שׁוּב. Syrus hic כּוּסְרִיגְלִי שׁוּבְמַבְלִי.

16. καὶ εἴθ' ἐπὶ τοῖς πόδας σου] vt Dan. x i x. 18.

περχυεῖσθαι σε] id est, ἵνα σε περχυέω. vide supra x x i i. 14.

ὧν τε ὀφθήσμαι σοι] id est, eorum per quæ tibi apparebo. respiciuntur visa Pauli plurima: supra x v i i i. 9. x x i i i. i i. i i. Cor. x i i. 2.

17. ἔξαμενόμενός σε] præsens pro futuro, id est, exempturus te manibus

Iudæorum & gentium. ita verbum hoc habuimus supra v̄ II. 10. 34.
XII II.

ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς ἡτῶν] præstabis in ipsis spiritualiter, quod tibi corporaliter eueniet.

18. τὸ ὑπερέλπει] Subauditur ἐνεχα.

ὑπὸ σκότεις εἰς φῶς] quod illo Christi fulgore significatur.

καὶ τῆς ὀξουσίας τῆς σατανᾶ] sic vocat idololatriam. vide Luc. x. 10.

τὸ λαβεῖν ἅπασιν ἀφ' ἑσέων] vide supra x. 43. significat peccata ipsorum priora, quamuis grauiora, nihil obstitura ipsorum saluti.

καὶ κληθῆναι ἐν τοῖς ἡγιασμένοις] ius ad vitam æternam cum piis cæteris. ἐν pro inter. vt Matth. xx. 26.

πίσει τῇ εἰς ἐμέ] per quam purgantur corda.

19. σὺ ἐχρόμην ἀπειθῆς] Tam potens illa vocatio, tamen non adimebat ei obstitendi potentiam. Deus libera vult obsequia, non coacta. σὺ ἐχρόμην ἀπειθῆς. non obstiti contumaciter: ita hic Syrus. Respicitur locus Esaia L. 50: ἡ παιδεία τοῦ Κυρίου ἀνόγη μοι τὰ ὦτα, ἐγὼ δὲ σὺν ἀπειθείῳ, οὐδὲ ἀνελέγω.

τῇ οὐρανίῳ ὀπασίᾳ] δεξιᾷ Θεοῦ. Ezech. viii. 3. nam cælum pro Deo poni notum est. Danielis interpretes Theodotion vbique ponit ὀπασίαν, alij δεξιᾷ, aut δεξιᾷ.

καὶ ὑπερέλπειν ἐπὶ τὸν Θεὸν] Recte: nam gentes falsos coluerant Deos: Iudæi verum Deum, sed non sicut oportebat.

20. ἀξία τῆς μετάνοιας ἔργα ποιοῦσας] vide Matth. iii. 8.

21. ἐπεισῆντο διαχειρίσασθαι] vt ante Dominum. supra v. 30: vbi idem verbum.

22. ἐπικουρίας οὐκ ἔχοντες τῆς ὁδοῦ Θεοῦ] Ps. xviii. 19: καὶ ἐχρύετο Κύριος ἀντισημεῖόν μου.

ἡρπυγούριος μικρὰ τε καὶ μεγάλα] instituens omnis generis homines. Genus loquendi Hebraicum Deut. i. 17. i. Sam. v. 8. xxx. 2. 19. i. Reg. xxxiii. 2. xxv. 32.

ὧν τε οἱ Προφῆται ἐλάλησαν μελλόντων γίνεσθαι καὶ Μωσῆς] vide Luc. xxiv. 26.

23. εἰ παθητὸς ὁ χειρὸς] duplex improprietas. nam & εἰ pro ὅτι vt supra 18. & παθητὸς pro eo qui debebat pati, vt apparet dicto loco Euangelij Lucæ. Vide Dan ix. 2. Tryphon Iudæus cum Iustino disputans, plane agnoscit quod nunc Iudæi negant. Ait enim: παθητὸν μὲν πᾶν Χριστὸν, ὅτι αἱ γραφαὶ κηρύττουσι, φανερόν ἐστι.

εἰ ποτὶς ὅς τις ἀνάστατος νεκρῶν] Primus resuscitatus ad vitam immortalem. ideo dictus ποτὶς ὅς τις ἐκ νεκρῶν. i. Col. 18. Apoc. i. 5.

φῶς μέλλει κατεγγέλλειν τὰ λαὸν καὶ τοῖς ἔθνεσι] Ex Esaia xl. 6. Lux est doctrina apertissima ad salutem. Luc. ii. 32.

24. τὰ πολλὰ σε γράμματα εἰς μανίαν ποιεῖ] Sic Theognetus Comicus:

Ἐπαίτερ' ἑμαυτοὺς, ὡς πόνηρε, γραμματεῖς.

Ἀντιπροσφέν σου τὸν βίον τὰ βιβλία.

Eruditus erat Paulus non in lege tantum, sed & in traditionibus, quæ re-
furrectionem, & bona vitæ alterius apertius docebant. Norat linguas He-
braeam, Syriacam, Græcam, Latinam; legerat & poëtas.

25. κατέπευθε Φῆτε] vt supra xxiv. 3.

ἀλλ' ἀληθείας καὶ σωφροσύνης ῥήματα ἀποφθέγγομαι] quæ dico ea duo & sincera
fide & bene animi compos. sic Homerus:

Ἀλλὰ σωφροσύνησι νόηματα πατρὸς ἐκνυθεν.

Et conuenit origo. Nam σάφρον est ὁ σώζων τὴν φρένα.

26. ἐπίσταται γὰρ ὡς ἐντύπων ὁ βασιλεὺς) De miraculis factis per Iesum &
discipulos eius.

ὡς δὲ ἐν παρρησιαζόμενος λαλῶ) eum fiducia loquor.

27. οὐδὲ γὰρ ἐν γωνία περραμμένην τὸ ἐστὶ) id est, in locis occultis, vt hic
interpretatur Syrus. Sic Terentius Adelphis:

Interea in angulum aliquo abeam.

28. πιστεύεις βασιλεῦ Ἀρχέππῃ τοῖς περφηταῖς; οἶδα ὅτι πσεύδης) Non oratores
tantum, sed & Paulus hunc habet morem, vt sæpe alios interrogent, &
mox sibi respondeant.

ἐν ὀλίγῳ με πείσεις χριστιανὸν γινέσθαι) Parum abest quin mihi persuadeas vt
fiam Christianus. Est locutio bene Græca. Nam & Plato dixit in Apo-
logetico: ἔγνων οὐδ' ἐπεὶ τῶν ποιητῶν ἐν ὀλίγῳ τὸτο. prope idem de poëtis cognoui:
in Manuscripto, χριστιανὸν ποιῶσαι vt me Christianum facias.

29. ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ) id est, non propemodum tantum sed plane.
Ideo addit ἐν πολλῷ, quia alter ἐν ὀλίγῳ dixerat. Seruat enim idem dicen-
digenus. In Manuscripto: ὀλίγῳ ἐν μεγάλῳ sine ἐν.

ὁποῖος κἀγὼ εἰμι, παρεκτός τῶν δεσμῶν τούτων) Omnia illis opto, quæ in me
sunt, præter incommoda. Vincula autem vocat, custodias sibi circun-
dadas Popularis enim sermo vincula non tam stricte sumit quam Iurif-
consulti L. Verum est D. de verbor. signif. Tale est illud Virgilij:

--- Et vinculis innaret Clælia ruptis.

non enim obsides vnquam ligantur, ait Seruius.

30. καὶ ὁ ἡμέρων) Festus. vide supra xxiii. 24.

καὶ οἱ συγκαθημένοι αὐτοῖς) Consilium Præsidis. supra xxv. 12.

31. ἀναχωρήσαντες) Cum in suas domos se recepissent.

περὶ αὐτῶν) Agit de vitæ instituto. Tale & illud supra xxv. 11: εἰ μὴ γὰρ
ἀδικοῖ.

32. ἀπολελύσθαι ἐδύνατο) potuisset absolui.

εἰ μὴ ἐπεκλήλητο Καίσαρα) Nam appellatione potestas Iudicis à quo appel-
latum est, cessare incipit ad absoluendum, non minus quam ad condem-
nandum. Crimina enim integra seruanda sunt cognitioni superioris.

C A P. XXVII.

Σ ὃ ἐκρίθη) constitutum fuit vt supra II. 16. XXV. 25.

τὸ δὲ πολεῖν ἡμῶς) Constructio qualis supra III. 12. 1. Cor.

II. 2.

παρεδίδου τὸν τε Πάδλον) Nempe Festus & qui ab eo id mandatum acceperant. Frequens est apud Hebræos subaudire nominatiuum verbo congruentem. At Manuscriptus παρεδίδου, vt ad vnum Festum se referat oratio.

καὶ πᾶς ἐτέροις δεσμώταις] Latinus vertit custodias, bene admodum. Sic vocem custodiæ vsurpant Suetonius Domitiano, Paulus in L. Carcer, & Venuleius L. Nequis D. de custodia & exhibitione reorum.

ἐκατοντάρχη] vide supra XI.

ὀνόματι Ἰουλίῳ] Liberto, credo, Iuliæ domus. Vide quæ ad Lucam. Sic Earinus, dictus Flavius. In Manuscripto tamen infra est Ἰουλιάνος.

σείρης Σεβᾶς] Bene Latinus cohortis Augustæ. Sed intellige cohortem fuisse ex legione Augusta, quomodo illa Cornelij ex legione Italica supra XI. Nam Augusta nomen legionis in Antiquo lapide apud Lipsium ad Taciti secundum Historiarum.

2. πόλιν Ἀδράμυττων] Multæ sunt vrbes dictæ *חצר כות*. Ἀδράμυττες, Ἀδράμυττα, Ἀδράμυττες, Ἀδράμυττειον. Nam tot modis hoc nomen scribitur apud Stephanum & apud alios. Celeberrima omnium est vrbs Africæ maritima, de qua Procopius Vandalicorum II. quam hic iudicari recte censet Hieronymus. Nauis hæc videtur Africanas merces in Syriam, deinde Syriacas in Lyciam portasse, vt ibi acciperet

Vina Syra reparata merce.

vt loquitur Horatius. sic solebant Athenis ire naues primum Menden aut Scionen, deinde in Bosphorum: idque etiam nunc fieri solet vt onera bis terve aut sæpius mutantur.

μέλλοντες πλεῖν τοῖς καὶ τὴν Ἀσίαν τόποις] Manuscriptus μέλλοντι πλεῖν. Ab Africa veniebat nauis. legebat oram Asiæ & vrbes quasdam maritimas negotiorum suorum causa adibat. πλεῖν τόποις quomodo Virgilius *Tyrrhenum nauigat æquor*. Sic πλέω τὴν θάλασσαν Demosthenes. τόποις, id est, μέρη, maris nempe.

ἀνὴρχημεν] vt supra XVI. II. XVIII. 2. XX. I. 2. & infra 4.

ὅντος οὖν ἡμῖν Ἀριστάρχου Μακεδόνος Θεσσαλονικέως] Hic Aristarchus Christianus factus Paulum ex Macedonia in Iudæam vsque comitatus fuerat. supra XIX. 29. XX. 4. Idem Paulum iam custodiæ datum ex amore in ipsum & veritatem comitari sponte voluit, Romæque primum adiutor eius: Phil. 24: deinde vinculorum particeps fuit. Coloss. IV. 10.

3. εἰς Σιδῶνα] quæ satis propinqua Cæsaræ. Apparet id ex Ptolemæo.

φιλανδρόπως τὸ ὁ Ιούλιος τῷ Παύλῳ χρησάμενος] Exemplo Felicis xxiv. 23.
 πρὸς τοὺς φίλους πορεύεντα] cum milite.

ἐπιμελείας τυχεῖν] cum cura haberi. Sic ἐπιμέλειαν σώματος dixit Galenus.

4. ὑπεπλόσσαντες τὴν Κύπρον διὰ τοῦ ανέμου ἐξ ἐναντίου] Accurate admodum totam hanc nauigationem describit Lucas. Nauigauius, inquit, ita vt à Cypro non longe abessemus : Non quod rectum iter eo ferret, sed quod ventus aduersus cogeret & finis & iter obliquare. Sic & infra xxvii. 7.

5. τὸ τε πέλαγος τὸ κτ' τὴν Κιλικίαν & Παμφυλίαν διαπλῶσαντες] Πέλαγος hic significat altum mare quod procul à terra est, vt & Matth. xvi. 6. & ii. Maccab. v. 2.

κατήχθημεν] κατὰρ est appellere Luc v. 11. supra i. 30. xxi. 3. infra xxviii. 12. in Glossario: κατὰρ κατὰρ aduectio: κατὰρ aduehor.

εἰς Μύρα τῆς Λυκίας] Manuscriptus & alij: Λύτρα, vox vtrique corrupta, videlicet pro Λίμνη quod nomen & amni, & vrbi ad amnem sitæ in Lycia. Myra interius iacet. Lystra in Lycaonia est.

6. πολλὸν Ἀλεξανδρίνον πλὴν εἰς τὴν Ἰταλίαν] Multæ naues ex Alexandria Italiam petebant, aduehebantque frumentum ab Ægypto & Persicas Indicasque merces. Ideo soli ius habebant ad oram appellere non demissis supparis. Appellebant autem plerumque Puteolos. Et ad Pharum Puteolanam reficiendam fouendamque Alexandrina ciuitas contulit, vt ex inscriptionibus discimus. Classis Alexandrina, Niliacus cataplus Martiali.

ἐμβάσαντες ἡμᾶς εἰς αὐτό] ἐμβάσκειν est vox bene Græca, & Platoni etiam in Epistolis vsitata, pro imponere in nauem.

7. βαρυνόμενοι] ob multum onus, vt accipit Syrus.

μόλις γινόμενοι κτ' ἐκ Κνίδου] Insulam Cariae obiectam & Veneris simulacro ac cultu nobilem.

μὴ προστεῖντος ἡμᾶς τὸ ἀνέμου] Non sinente vento, nempe rectum nos tenere cursum, ὁ θυδρομεῖν: ita hanc ἐλλειψιν supplet hic Syrus.

ὑπεπλόσσαντες τὴν Κρήτην] vide supra 4.

κτ' Σαλμώνην] in eam partem in qua vicus est Salmone, vnde promontorium Salmonium Straboni & Ptolemæo.

μόλις τε ἀδραχόμενοι αὐτῇ] Cum difficulter locum eum præternauigafemus. Μόλις difficultatem sæpe significat vt i. Petri iv. 18. Sirach. xxvi. 24. ἀδραχόμενοι hic & infra 13. est præteruchi. Virgilius:

---(ε) crebris legimus freta concita terris.

id est, præterimus, ait Seruius.

8. καλούμενον καλοῖς λιμένας] Manet hodieque id nomen. Stephano est καλή αὐτῇ eodem sensu. Nam bona ora nautis dicitur ea quæ est portuosa.

ὃ ἐστὶν πόλις Λαοσα] In Manuscripto ὃ ἐστὶν πόλις ἢ Ἀλασα. Et puto hanc veram esse lectionem, nec aliter legisse Arabem & Latinum, quam in illo Alasia, in hoc Thalesta, mutatione non multum à recto abeunte legitur.

9. καὶ ὅντος ἡδὴ ὀπισθαλοῦς τῆ πλοῦς διὰ τὸ καὶ πλὴν νησεῖαν ἡδὴ παρεληλυθέναι] Νησεῖα per excellentiam dies כפרים דְּעִלְאָסְמוֹס, decima Tifri. Vide Levit. xxi. Tifri partim cum Septembri, partim cum Octobri congruit. Mense Nouembri claudi maria notat Vegetius.

παρηνει ὁ Παῦλος] à Deo monitus.

καὶ ὕβρεως ἐ πολλῆς ζημίας] Hæc duo coniuncta & infra habentur 21. ὕβρις ad personam, ζημία ad res magis refertur. Et est κατὰχρησις satis elegans, quomodo Latini dicunt, cœli iniuriam.

ἀλλὰ ἐ τῶν ψυχῶν ἡμῶν] id est, personarum, quæ magnis malis affectæ. Sic hoc nomen habuimus & supra 11. 41. & habebimus infra 37.

τῆ φορτίου] id est: ῥόμυς. Νηὶς φόρτον dixere & Athenagoras & Eustathius: onus Latini: vnde illud Iulix inuerecundum: *Nunquam nisi naue plena tollo vectorem*. Plena, supple oneris.

11. τῷ κυβερνήτῃ ἐ τῷ ναυκλήρῳ] Κυβερνήτης est qui nauem gubernaculo regit. Ναυκληεὺς vero in Glossario recte vertitur *naucularius*, qua voce aliquoties vititur Cicero. Græcam Plautus retinuit. Latius patet naucularij nomen quam magistri. Nam magister is demum est quem exercitores naui præfecere: Naucularius etiam qui suæ naui præest. Gubernator suas coniecturas sequebatur: huius auctoritatem naucularius.

12. ἀνδρέου ὃ τῆ λιμνὸς ὑπάρχοντος πρὸς πρῶτα χειμῶσιν] sicut ἀνδρέας est idoneus Ps. xxxii. 6. Luc. ix. 62. xiv. 32: ita ἀνδρέας non idoneus, incommodus. χειμᾶζεσθαι est iactari tempestatibus. πρῶτα χειμᾶζεσθαι vitare tempestates. Hoc igitur dicit: non erat portus ille idoneus ad vitandam tempestatem.

εἰς Φοίνικα] Habet in Austrino Cretæ latere Ptolemæus urbem Phœnicæ, portum Phœnicunta.

βλέποντα καὶ λίβα] Λίβη, Latine Africus, flat ab occasu brumali.

καὶ καὶ χῶρον] χῶρος vox est non Græca origine, sed Latina, Corus vel Caurus, Græcis ἀργέης. flat ab occasu æstiuo, aut, vt alij volunt, solstitiali. Portus ergo iste in angulo situs duo mari ventisque diuersis objiciebat cornua.

13. ὑποπνέουσιντες ὃ νότου] ὑπὸ sæpe in compositione rem imminuit. itaque ὑποπνέειν est leniter flare. Talia sunt ὑπόπνοφος, ὑποπνέω, ὑποπνέω & similia.

δόξαντες τῆς προθέσεως πεκατηκέναι] Nautæ scilicet. κρατεῖν προθέσεως est voto potiri. Id ideo existimabant, quia Australe Cretæ littus legere volentibus Auster obtigerat.

ἀεραντες] cum soluissent, nempe à Phœnice aut Phœnicunte portu.

ἀσπον παρέλεγοντο πλὴν Κρήτιν] ita distinguendum est. id est: quam proxime oram Cretæ legebant. קרסי קרסי hic Syrus. non metuentes scilicet ne in littus impingerentur, ideo quod lenis admodum esset Auster, vt ex antedictis cognouimus. Non repetam multis quod alij recte hic ostenderunt

derunt male à nonnullis putatum nomen hoc esse proprium loci Affon.

ἀνέμος πυφωικός] πυφών quid sit, supra notauimus ex iis qui Meteora descri-
psere. At Iudæis Hellenistis πυφώς est quauis violentior procella. Nam sic
interpretes quidam vertunt in Ps. CXLVIII. 8 רוּחַ סַעַר : vbi alij ἀνεῦμα
καταιγίδος, ventus procellosus. Sicut & idem nomen רוּחַ סַעַר vertitur καταιγίς
Ps. LV. 9. LXXXIII. 16. CVII. 27. 29. Esai. XXIX. 6. XL. 24. XLI. 16.
alibi κλύδων, vt Ionæ I. 4. II. 12.

ὁ καλούμενος Εὐερακλύδων] Manuscriptus Εὐερακλύδων, haud obscura commu-
tatione λ in δ quarum litterarum perquam vicini sunt ductus in Manuscri-
ptis. Vera lectio est, quam secutus est Latinus interpres, Εὐερακύλων. Pari
modo dicitur Euronotus, & Eurocercius apud Vitruuium. Nec nouum vo-
cabula Græcæ originis cum Latinis coalescere. Talia sunt, biclinium, epi-
togium, Anticato, notata Quintiliano I. 9. quod multo facilius procedit,
vbi vox illa Græca in Latium adoptata est, vt Eurus. Non frustra autem
Lucas, non contentus dixisse coortum ventum procellosum, adicere
voluit vnde is flaret, quod nullus esse posset Euroaquilone magis aduer-
sus Italiam petentibus. Dici poterat vento tam procelloso flante ab ortu
& Septentrione id quod apud Lucanum est,

Nec ratis Hesperias tanget neque naufragus oras.

15. συναρπαγέντος ὃ τ' πλοῖον] Abrepto à Creta.

καὶ μὴ δυναμὴν ἀποφθαλμεῖν τῷ ἀνέμῳ] Egregia translatio. ἀποφθαλμεῖν
proprie est contra tueri : improprie obniti : vt cum Plutarchus negat De-
molthenem potuisse ἀποφθαλμεῖν τῷ ἀργεῖῳ, & cum Polybius non vno loco
negat hos aut illos potuisse hostibus ἀποφθαλμεῖν : quo sensu hoc verbo
vtitur & Sirachides XII. 14. Sic & ἀντεβλέπειν vsurpat Iosephus, vt Anti-
quæ historiæ VI : παθήμασιν οἷς σὺ ἐπὶ τοῦ ἀντεβλέπειν : & secundo contra Ap-
pionem : πῶς περὶ τῶν τοῖς ἀντεβλέπειν. Syrus recte vertit
vento obfistere.

ὁππιδόντες ἐφεσμέδια] ὁππιδόντες, nempe τῷ ἀνέμῳ quod nomen præcessit.
Cedentes vento ferebamur. Sic & Ouidius tempestatem describit I. Tri-
stium 3:

Nauita confessus gelidum pallore timorem,

Iam sequitur victus, non regit arte ratem:

Sic non quo voluit, sed quo rapit impetus undæ,

Aurigam video vela dedisse rati.

16. νησίον δ' ἐπὶ ὑποδραμόντες] id est, cum prope insulam venissemus. quo sen-
su verbum ὑποπλεῖν habuimus supra XXVII. 4. & 7.

καλούμενον Κλαύδιον] quæ Κλαύδος Ptolemæo, Κλαύδιον Athenæo. in Syro
est κληρ, sed creditur scriptum pro κληρ. nam Γαυδὸν eandem, vt creditur,
insulam dixit Strabo, & Suidas Κανδῶ legit hoc loco : Gaudon Plinius,
Solinus, Stephanus, Procopius nominant : quam hanc ipsam esse censent
eruditi, variante, vt solet, pronuntiatione.

μόλις ἰσχύσαμεν περικρατῆς ἡμεῶν τῆς σκάφης] Ægre potuimus scapham ex mari in nauem attollere. Vide infra 30. factum id ne scapha incussa nauem læderet.

17. ὡς ἀραντες] qua subducta. Contraria sunt ἀρεῖν σκαφῶν & χαλᾶν.

βοηθείαι ἐρχόντο] βοηθείαι vocat quas Latini ministeria. Ea enim vox plebem naualem significat. vitur sic Germanicus in Capricorno, ubi à nobis dicta videant siqueis vacat.

ὑποζωννύμετες τὸ πλοῖον] funibus nauem ligantes, ne vi ventorum & fluctuum dissiliret.

φοβούμενοί τε μὴ εἰς τὴν Σύρτιν ἐκπέσωσι] ne nauis vna cum ipsis impingeretur in Syrtim. Sic vocantur loca omnia vadosa à duobus in Africa arenosis sinibus dictis hoc nomine. ἐκπέσωσι, ex mari profundo scilicet in breuia.

χαλάσαντες τὸ σκεῦος] demisso malo. Nam malus hic κατ' ἔξοχῶν dicitur σκεῦος: vt obseruatum Heraldus. Sic & Syrus accepit. Solet demitti malus aut etiam in repentino periculo abscindi, ne ventus ea parte nauem vrgeat. Arborem dejicere dixit Papinianus L. Cum arbor D. ad legem Rhodiam.

οὕτως ἐφέροντο] nempe sine malo. Similis vsus voculæ οὕτως, Ioh. 1 v. 6.

18. σφοδρῶς ὃ χειμαζομένων ἡμῶν] χειμαζομένων est vt modo diximus, tempestate iactari.

τῇ ἐξῆς ἐμβολῶν ἐποίουτο] iactum fecere, nautæ scilicet. ἐμβολὴ iactus in Glossario: & sic sumitur Ionæ 1. 5. vox vtraque propria huic rei. Vide titulum Digestorum ad legem Rhodiam de iactu. Iactum facere Harmenopulus vertit ἐκβάλλειν, ἀποβάλλειν, ῥίπτειν. fit id leuandæ nauis gratia, vt loquitur lex prima dicto titulo. Solet autem hic ordo seruari, quem & in hac historia habemus. Primum iaciuntur merces, vt hoc loco: deinde armamenta vt statim sequitur: postremo & cibaria, vt infra 38.

19. αὐτόχειρες τὴν σκευὴν τῶν πλοίων ἐρρίψαντες] ἐρρίψαν habet Manuscriptus ille, nec aliter Latinus legit. ἡ σκευὴ est id quo res quæque instruitur Bene hoc loco Latinus vertit: *armamenta*, in Glossario *Armamenta ἀρµενα*. vtuntur hac voce eo sensu non poëtæ tantum, sed & historici, vt ecce Tacitus Historiarum v: *Armamenta Liburnicis solita*: Iulianus Iuriconsultus L. Nauis D. de lege Rhodia.

20. μήτε ὃ ἡλῖος, μήτε ἀστρον ἐπιφανόντων ἐπὶ πλείονας ἡμέρας] Solennis descriptio grauiorum tempestatum: sic apud Virgilium:

Ponto nox incubat atra.

Apud Lucanum:

*Non celi nox illa fuit. latet obsitus aër,
Inferna pallore domus, nimbisque grauatus
Deprimitur, fluctusque in nubibus accipit imbrem,
Lux etiam metuenda perit, nec fulgura currunt
Clara, sed obscurum nimbofus dissilit aër.*

Apud Statium :

*Inde, horror aquis & raptus ab omni
Sole dies, miscet tenebras.*

de verbo *ἐπιφαίνεν* vide quæ diximus ad Matth. XXVIII. I.

χειμῶνός τε σὺν ὀλίγου ἐπιχειρῶς] *χειμῶν* interdum hiems, interdum tempestas, ut hic & Matth. XVI. 3. Id imitantes Latini Poëtæ hiemis vocem ponunt pro tempestate. *ἐπικείδω* hic est incumbere, incubare, quomodo ex Virgilio iam habuimus : *Ponto nox incubat atra.*

Et alibi :

*---Venti velut agmine facto,
Qua data porta ruunt, & terras turbine versant :
Incubuerunt mari.*

Quintilianus lib. v. Cum magna vis venti in mare incubuit.

λοιπὸν ὡς ἐπεί το πᾶσι ἐλπίς τῆ σωζέσθης ἡμῶς] dictum hoc καὶ φάσιν, secundum id quod videbatur, qualia multa & in communi & in sacro sermone. In Syriaco : *abscissa spes.*

21. *πολλὰς ὃ ἀσιτίας ὑπαρχούσης*] non quod alimenta deessent, ut mox videbimus, sed quod ingens illa iactatio omnem adimat appetitum ac contra cibi fastidium pariat.

πειθαρχήσαντάς μοι] mihi, nempe nihil hac in re non diuinitus dicenti.

μὴ ἀνάγκης ὑπὸ τῆ Κρήτης] non soluere à Creta. vide supra 2. 4. 12.

κερδῆσαι τε πλὴν ὕβριν ταύτην καὶ πλὴν ζημίαν] Locutio bene Græca. Nam simili modo loquuntur Epigrammatici Græci & Lucianus. Latinus quoque interpretes erudite transtulit lucrifacere. Sic *quam ille iniuriam lucrificet* Plin. VII. 39. Sic *lucracionem malorum* dixit Tertullianus. Tale & illud : *Lucri fac censoriam notam.* Causa loquendi inde, quod lucrum facere videtur, & qui damnum euitat, auctore Aristotele. De vocibus ὕβρις & ζημία vide supra 10.

22. *ὑποβολὴ γὰρ ψυχῆς οὐδεμίας ἔσται ἢ ὑμῶν*] nempe, si me audiat. Quæ conditio ex superiori oratione satis intelligitur. Tales passim in sacra scriptura sunt locutiones quæ tacitam in se conditionem habent, ex antecedentibus & consequentibus, aut ex ipsa rei natura intelligi facilem I. Sam. II. 30. XIII. 13. 14.

πλὴν τῆ πλοῦς] Particula exceptiua loco aduersatiuæ. ut Luc. XXI. 28. Ioh. I. 9. in Græco I. Cor. XI. I. Philipp. I. 8. III. 16. IV. 12. Apoc. II. 25.

23. *τὸ Θεοῦ οὐ εἶμι ὡς ἐλαξύνω*] Multo rectius hoc de se Paulus potuit dicere quam in simili periculo Ionas I. 9. Et propterea Ionæ comites eo seruati sunt eiecto: Pauli comites per eum retentum.

καίτοι σε δεῖ ὡς εἶναι] Δεῖ sume ut supra XXII. II. ὡς εἶναι autem hic iudiciale est, stare. Rom. XIV. 10. pro quo supra εἰς εἶμι. XXV. 10. actiuum ὡς εἶναι supra XXI. 33. Horatius :

--dispeream si

Aut valeo stare aut noui ciuilia iura

Vbi Scholiastes : *Si habeo vires ut stem in iudicio.*

24. *κράσεις σοι ὁ Θεὸς πάντας τοὺς πλείοντας μετὰ σου*) sensu contrario hic habemus *κράσεις* ei qui bis supra xxv. II. 16. ibi in perniciem tradere : hic in vita seruare. Tibi dat, id est, tui causa eos seruat. Vnus interdum nauem perdit; vnus interdum nauem seruat. Idem contingit in republica.

25. *ἑδυμείτε*) vt supra 22. Hoc est quod alibi dicitur *παρσείν*, vt supra XXIII. II.

πιστῶ γὰρ τῷ Θεῷ ὅτι οὕτως ἔστι) Fidem Deus etiam ad consequenda huius vitæ beneficia sæpe requirit, vt ostendat eam multo magis ad consequendam æternam esse necessariam.

εἰς νῆσον δὲ πνα] non *νησίον* qualis Claude, sed iustam insulam, qualis Melite.

δὲ ἡμᾶς ἐμπροσθεῖν) δὲ rursum vt modo 42. *ἐμπροσθεῖν* vt supra 17.

27. *διαφερομένων ἡμῶν*) *διαφέρειας* pro huc & illuc ferri vsurpauit & Plutarchus.

ἐν τῇ Ἀδρίᾳ) Quod notarunt hic viri eruditi ex Strabone, Ouidio, Statio & Ptolemæo, Adriam cœpisse dici pro toto Ionio, verum est. Itaque Procopius mare à Methone ad Siciliam, & alibi à Cephallenia ad Calabriam, Adriam, vocat, & alio loco partem Adriæ facit finum, & diserte Vandalicorum primo tam Gaulon quam Meliten in Adria locat.

προσάγειν πνα ἑαυτοῖς χώραν) accedere sibi terram aliquam. Ita solent nautæ loqui. Tale illud apud Virgilium III. Æneidos.

Prouehimur portu : terræque vrbesque recedunt.

28. *βολίσαντες*) *βολίς* quæ κατὰ πειρατείαν Herodoto Euterpe, funis cum plumbo quo deiecto nautæ maris altitudinem explorant, quod *βολίζειν* dicitur. Catapiraten dixit Lucillius illis versibus qui corrupti apud Isidorum XIX. 14:

Hinc Catapiraten puer eodem deferat, vinctum

Plumbi pauxillum raudus linique metaxam.

vbi vocem nauticam non omnibus notam exposuit verbis popularibus.

εὖρον ὀργμὰς εἴκοσι) ὀργμὰ est quantum patent passæ manus, vnde passui nomen. Hac mensura vti nautæ solent.

εὖρον ὀργμὰς δέκα πέντε) id signum erat propius accedere terram. Omnia hæc naualia accurate & nitide describit Lucas.

29. *εἰς ἄχαῖς τόποις*) Aspera loca vocat saxosa, vt hic recte explicat Syrus, qualia multa esse circa insulas solent. *χοιράδας* dicunt alij.

ἐκ πρύμνης ῥίψαντες αἰχμὰς τέσσαρας) sic Virgilius:

Anchora de prora iacitur.

Pluribus autem opus anchoris, vbi sæuit mare.

ἤνυχοντο ἡμέραν ἡμέρας) vt facilius despicere possent vbi essent locorum.

χαλασάντων τῶν σκάφω εἰς τὴν θάλασσαν) Nimirum vt in eam delapsi derelicta naui saluti suæ consularent. Cicero II. de Inuentione : *Postea*

aliquanto, ipsos quoque tempestas vehementius iactare cepit usque adeo ut dominus nauis, cum idem gubernator esset, in scapham confugeret.

περὶ ὧς ἐν περὶ μελλόντων ἀγκύρας ἐκτείνειν) Hoc utebantur prætectu, velle se scapha vti, vt anchoras longius à prora figerent fune eousque pro-
lato. Nota locutionem περὶ μελλόντων ἐκτείνειν ἀγκύρας. specie longius ten-
surorum anchoras.

πρὸ ἐκατονταρχῆ) de quo supra 1.

εἰ μὴ οὕτοι] dixit hoc, nautas digito monstrans.

ὅπως σὺ δὲ οὐ δύνασαι) Quomodo hoc non pugnet cum iis quæ dicta
supra 22, vide illo loco.

32. ἀπέκοψαν τὰ χροῖα τῆς σκαφῆς ἃ εἶσαν αὐτῷ ἐμπροσθεν) Abscissis funibus
fiuere scapham auferri. ἐκπύπτεω hic dicitur respectu nauis: supra bis, res-
pectu maris. Sic ἐκπύπτεω τῆς ἀγορῆς, ἐκπύπτεω τῆς πόλεως apud Plutarchum.

13 ἀσπιτοι ὄρετελεῖτε) Sic dictum quomodo 1. Macc. 111. 17: ἐκλελύμια ἀσι-
πωῦτες σήμερον. id ita intelligendum, quod vix quicquam alimenti cepissent
plerique, recte notatum aliis.

34. ὡς ἀναλῶ ὑμᾶς περισσείν ἔσοφῆς) Nempe vt firmiores essent ad per-
ferendos labores quibus erat opus. vide 1. Sam. xiv. 28. 29.

οὐδενὸς γὰρ ὑμῶν ὀρίξ ἐν τῆς κεφαλῆς πεσεῖται] Prouerbialis locutio, sicut La-
tine dici posset: Ne hilum quidem vobis nocebitur. Vide Luc. xxi. 18.
Intellige hoc rursus sub conditione, si consilia mea sequamini.

35. ὁρμαίνετε πρὸ θεῶ] vide Matth. xv. 36. Marci viii. 6. Ioh. vi. 11.

ἐνώπιον πάντων] exemplum dans quod imitarentur.

καὶ κλάσας] vt Matth. xiv. 19. xv. 36. Marci viii. 6. 19. Luc.
xxiv. 30.

ἔρξατο ἐδίδειν] id est, edit, vt supra 1. 1.

36. ὁδοιποροὶ ὃ ἡρόδοτος πάντες] Ex ista tam seria Pauli, viri non leuis,
asseueratione.

37. αἱ πᾶσαι ψυχαὶ] Personæ: vt supra 11. 41. & hoc capite 10. 22.

38. κορεθέντες ὃ ἔσοφῆς] id est, postquam exempta famas epulis, vt Virgilius
loquitur.

ἐκούφισον τὸ πλοῖον] Leuarunt nauem, vt loquuntur Paulus Iurifconsultus
& Callistratus.

ἐκβαλλόμενοι τὸν σῖτον] iactando cibaria. Nam & hoc fieri solet. Vide 1.
si laborante s. cum in eadem D. ad L. Rhodiam. Hic tertius fuit iactus,
vt modo obseruauimus.

39. τί μὲν γὰρ οὐκ ἐπεγίνωσκον] Nesciebant terra esset cōtinens, an insula, & quæ.

κόλπον ὃ πνὰ κατενόουν] id est, conspexere, vt supra vii. 31. κόλπος Græ-
ce, Latine sinus, modo de terra, modo de mari dicitur, vt hic. Distin-
guitur enim à littore.

ἔχοντα αἰγίαλον] Non frustra hoc additur. Sunt enim sinus quidam maris
qui littus non habent, sed præruptis rupibus cinguntur.

40. *ἔξωσεν τὸ πλοῖον*] appellere. Vtitur sic Thucydides.

καὶ τὰς ἀγκύρας παρέλόντες] id est, anchoris vndique sublatis. id vero ideo dixit, quia plures erant. supra 29. volebant vento uti, quod non poterant nisi sublatis anchoris.

εἶων εἰς τὸν θαλάσσαν] Est brevis locutio pro *εἶων τὸ πλοῖον ἵεναι εἰς τὸν θαλάσσαν*; fuerunt nauem ire in mare, illud scilicet quod inter locum in quo defixa fuerat navis, & littus intererat.

ἀμα ἀνέντες τὰς ζεύκτηας τῶν πηδαλίων] In antiquis nauibus bina erant gubernacula, suum cuique lateri, ut ostendimus in imaginibus Arateis. Cratinus *ὀδυσσεῦσι* • ὡς αὖ μᾶλλον τοῖς πηδαλίοις ἢ ναὶς ἡμῶν περὶ ἀρχῇ. Ea gubernacula vinculis quibusdam annectebantur naui, quas hic Græce Lucas *ζεύκτηας* vocat: Latinus iuncturas: quomodo in Glossario *ζεῦξις Iunctura*. Cum laxantur ea vincula, tunc gubernacula multum in aquas descendunt & pondere suo nauem retinent, quominus à ventis evertatur.

καὶ ἐπείραντες τὸν ἀρτεμόνα τῇ πνεύσει] Artemonem vocat hic Lucas *ὑπὸ τῇ ἀρτεμόνῃ* velum illud proræ proximum, quod dolona Pollux vocat, & Liuius duobus locis. Artemo adiectamentum potius quam pars navis est, ait Iauolenus L. Malum D. de verborum signif. Eo uti solent nautæ ubi metuunt ne vela maiora plus satis venti concipiant. nauemque nimis vrangeant. Erat autem id hic eo magis necessarium quod arborem deiectam iam supra audiuius. Ad illud *τῇ πνεύσει* subintelligi putem *αὐτὰ*, nec magis mirum dici *πνέων πνέειν*, quam *πλοῖον πλεῖν*.

κατέχον εἰς τὸ ἀγμάλον) *κατέχειν* pro tendere usurpant & Herodotus & Plutarchus.

41. *εἰς τόπον διθάλασσαν*) Tæniam intelligit, quales multæ solent esse non procul a littore, ita tamen ut inter eas & littus mare interluat.

ἐπώκειλαν τὸν ναυῶν) Bene Latinus: *impegit*. sic Lucanus:

---*Laborque*

Fortunæ, quod te nostris impegit arenis.

καὶ ἡ μὲν πρὸς ἐρείσεται) cum hæssisset in tænia.

ἔμεινεν ἀτάλκτος) mansit inconcussa. *ἐσάλευσεν αὐτοὺς ὡς κύμα θαλάσσης* Sirach. XXIX. 21.

ἡ δὲ πρύμνα ἐλύετο) dissoluta est à fluctibus puppis, quia in terram subuehi non potuerat. Simile de Argo canit Lucanus:

Rapta puppe minor subducta est montibus Argo.

42. *τῶν δὲ στραπτῶν βολὴ ἐγχετο*) *βουλῶ* dicit voluntatem, quod statim *βούλημα*. sic & bello captos in simili periculo trucidatos sæpe legimus.

μή τις ἐκκολυμβήσας) nempe è naui in littus non longe ablitum.

βελόμβρος δὲ παῖτα τὸ Παῦλον) ut ciuem Romanum.

τοὺς δυναμῆρους κολυμβᾶν) ut nautas, & si qui alij nare didicerant.

ὑποβρίσαντες περὶ τοὺς) deiectis è naui in mare corporibus.

ἐξίεναι) exire è mari in littus.

ἐπὶ πνών τῷ δὲ τὸ πλοίου) *puta remis arreptis.*

44. οὐ μὲν ἐπὶ σάνισιν) *Cicero II. Officiorum: Si tabulam de naufragio arripuerit. & ad Atticum Hac una me ex hoc naufragio tabula delectat.*

Ὁ δὲ περὶ πλοῦς ἐστὶ δῆπου λεγόμενος,

Ἀν νηὶς ἀποτύχη τις, ἐν κώπῃσι πλεῖν.

CAP. XXVIII.

Αἱ δὲ εὐασισθέντες) *Cum euasissent.*

ὅτι Μελίτη ἢ νῆσος καλεῖται) *Illa Melite quæ non longe ab Africa.*

οἱ δὲ βαρβαροὶ) *Afri, qui mari potentes vicinas insulas tenuere.*

οὐ τὴν τυχούσαν φιλανδροπίαν) *De hac locutione vide supra XIX. II.*

2. ἀνάψαντες γὰρ πυρὰν) *Lignorum struem.*

προσλαμβάνοντο πάντας ἡμᾶς) *hospitio exceperere. Id enim sic verti so-*

let, vt & ἡρῆ & similia.

διὰ τὸν ὑετὸν, τὸν ἐφεισώτα) *Propter imbrem qui superuenerat. Post ingentes ventos, solent imbres sequi.*

καὶ διὰ τὸ ψύχος) *Frigus & ex anni tempore aderat, & vento atque im-*
bribus augebatur. Et non poterant non frigere, qui per mare natauerant.
Plautus: Edepol, Neptune, es balneator frigidus:

Cum vestimentis postquam abs te abij, algeō.

3. συσπρέψαντες δὲ τῷ Παύλῳ φρυγάνων πλῆθος) *In Manuscripto: φρυγάνων πλῆθος. Cum virgulta quædam collegisset, nempe quæ in proximo parata iacebant. φρύγανον fomes in Glossario. Fomes est, quicquid ignem alit.*

ἐχθρὰ ἐκ τῆς θερμῆς ἐξήχουσα) *in Glossario: θερμὸς calor, feruor, aestus. Vti-*
tur sic Thucydides in pestilentiae descriptione. Ignis calorem vt senserat
vipera, effugere volebat. In Manuscripto est, δὲ τῷ θερμῷ, quod clarius.
Sic δὲ τῷ ἰοῦ, δὲ τῷ λύπῃ in causæ significatu sæpe apud Græcos.

4. τὸ θηρίον) *Sic solent vocari bestiae quæ veneno nocent, in quibus excellunt viperæ, vnde θηριακὴ ἀντίδοτος nomen habet. Ambrosius in Hexaemero: Vipera nequissimum genus bestiae. inde Vipeream inspirans animam apud Virgilium.*

πάντως φονεύς ἐστιν ὁ ἀνθρώπος) *Putabant conuictum criminis, ob quod custodiæ erat datus.*

ἡ δὲ δίκη ζῶν οὐκ εἶασεν) *δίκη hic Diuina ultio, de qua illud vetus:*

ὁ θεὸς γὰρ ἐν χρόνῳ

δίκην ἀπαντὶ ἀγρουσαν εἰς φάος βροτῶν.

& alia multa apud Stobæum de rerum natura, titulo VII. Hesiodus:

Δίκη δὲ ἰσθ' ὕβριος ἔχει

Εἰς τέλος ἐξήχουσα. παιδὸν δὲ τε νήπιος ἔγνω.

ζῆν οὐκ εἶασεν) Sic in epigrammate Græco Sarapis dicit homicidæ.

Εἰ μὴ νῦν σε μεθ' ἡμῶν θανεῖν, θάνατον μὲν ἄλυτον

Νῦν ἐφυγες. ταυτὰ δ' ἴοιτο φυλασόμενος.

6. οἱ δ' ὁρῶντες αὐτὸν μέλλειν πύρρασθαι) *Inflammati*. Nicander describens læsum à vipera:

Πομφόλυγας τὰς ἐν γαστρὶ, φλύκταιναι ἀραιαί,
Οἷα πυρεκμήτοιο χροὸς πλάσσωσιν ὑπερθεῖν.

deinde:

Πᾶν δ' ὅτι οἱ δριμύτα δάμας κατὰ βόσκειται ἀπὸ

Ὀξεία πυρπολεύουσα.

ἢ κατὰπίπτεν ἀφ' ὧν νεκρὸν.] Venenum enim viperæ quibusdam in locis valde rapidum est.

μηδὲν ἄτοπον] Nihil incommodi. Hoc sensu vox ἄτοπον est in Græca versione Iobi iv. 8. & apud Theophrastum iv. 15.

μεταβαλλόμενοι] Mutata sententia, vt mos vulgi:

Sequitur fortunam, vt semper, & odit

Damnatos.

ἐλέγον Θεὸν αὐτῷ εἶναι] Herculem puto ἀλεξίσανον, qui in Melite insula colebatur.

7. ὑπῆρχε χρεία τῶν περὶ τὴν νήσον, ὀνομαστὴ Ποπλίῳ] Romani diuites in provinciis fundos habebant, maxime in Africa. Forte hic libertus fuerit Augusti. Nam & Syrus ille Mimus itidem libertus, dictus Publius sine alio nomine. Est autem περὶ τὴν Μελιταίων nomen magistratus. Apparet id ex inscriptione in insula Melite reperta. Α. Κ. ΚΙΟΣ. ΚΤΡ. ΠΡΟΤΑΗΝΖ. ΙΠΠΕΤΣ. ΡΩΜ. ΠΡΩΤΟΣ. ΜΕΛΙΤΑΙΩΝ. ΚΑΙ. ΠΑΤΡΩΝ. ΑΡΕΑΣ. ΚΑΙ. ΑΜΦΙΠΟΛΕΤΣΑΣ. ΘΕΩ. ΑΤΤΟΥΣΤΩ.

ὃς ἀναδεξάμενος ἡμᾶς] Nempe iussos transire ex diuersorio publico in suam domum.

φιλοφρονῶς ἐξένισεν] Iam tum τελευτάμενος εἰς ζωὴν αἰώνιον, & vmbra quasdam habens virtutum Christianarum. Vide Matth. xxv. 35.

8. πυρετοῖς & δυσεντερίᾳ] *Δυσεντερίαν* tormina vertit Celsus iv. 15. Is morbus, si duret, plerunque & febres adfert.

συνεχόμενον] Matth. iv. 24. Luc. iv. 38. Vtitur hac locutione & Galenus. Recte. Nam συνέχειν est vincire. Et morbi vincula quædam Luc. xiii. 16.

κατακλιθεῖσθαι] Cubat, id est, ægrotat, Scholiastes ad illud Horatii:

---Cubat hic in valle Quirini.

καὶ προσδεξάμενος ὅσους τὰς χεῖρας αὐτοῦ] Vide Matth. ix. 18. xix. 13. Marci vi. 5. vii. 32. xvi. 18. Luc. iv. 40. xiii. 13.

9. ἔχοντες ἀδενείας] Vt Luc. xiii. 11. Ioh. v. 5. xi. 4.

10. ἀναγομῆτοῖς ἐπέθεντο τὰ πρὸς τὴν χρείαν] Permiscuit locutiones de nauigantibus & de nauī, vt fieri solet. Nam ἀναγομῆτοῖς ad nauigantes, ἐπέθεντο ad nauim pertinet. τὰ πρὸς τὴν χρείαν, ea quæ erant opus, cibaria scilicet.

In

In Manuscripto τὸ πρὸς τὰς χεῖρας pluraliter, vt supra xx. 34.

II. Ὡς χειμαζόμεν ἐν τῇ νήσῳ] Quod in Melite tempestatem vitauerat, vt supra xxvii. 12. nam hyems nondum exierat.

Ἀλεξανδρίῳ] Vide. quæ dicta supra xvii. 6.

Ὡς ἀπήμου Διοσκουρείς] Aliud est Ὡς ἀπήμον, aliud tutela. Tutela in puppi, vt Minerua in Argo: Ὡς ἀπήμον siue insigne in prora. Sic in naui, qua vetus Ouidius, tutela erat Minerua, insigne Cassis, & inde nomen, quomodo Pistrix, Centaurus. Erudite Latinus vertit: cui erat insigne Castorum. Sic Plinius x. 43: supra Castorum adem. Tertullianus: Phantasmata Castorum. Arnobius libro ii: Tyndaridæ Castores. libro iv: Tria genera Castorum. Minutius: Vt & cum equis Castores viderentur. Et Cyprianus de Idolorum vanitate: Castores alternis moriuntur.

12. καὶ κατέχοντες εἰς Συρακούσας] Nempe ad exponendas merces quasdam Alexandrini nauigij.

13. εἰς Πήγον] Πήγον scribebant Græci & populum Πηγόνους, adduntque omnes originem esse nominis, quod ibi ab Italiæ latere abscissa esset Sicilia. Regium vero, Latino nomine, oppidum est Galliæ Cispalinæ.

δουραῖοι] Locutio bene Græca, qua & Herodotus & Xenophon vtuntur. Tribuitur personæ quod est rei. Tale illud: Stare solitus Socrates dicitur pertinaci statu perdius & pernox, apud Gellium ii. i.

εἰς Ποτόλιν] Puteolos enim appellere solebant naues Alexandrinæ: docet id nos Seneca Epistola 77. & decretum in Gruteri inscriptionibus. Statius:

— modo nam trans æquora terris

Prima Dicarchæis Pharium grauis intulit annum.

Puteolis enim vetus nomen Δικαρχεία, vnde poëtæ faciunt Dicarcheam.

14. οὐ δέοντες ἀδελφοῖς] Ergo non Romæ tantum, sed & Puteolis iam erant Christiani.

παρεκλήθημεν] Rogati sumus. Sic hoc verbum & supra sumitur xvi. 15. xxi. 12. xxv. 3.

ἐπὶ αὐτοῖς ἐπιμεῖναι] Manuscriptus παρ' αὐτοῖς.

εἰς τὴν Ρώμην ἤλθομεν] Romam ibamus. ita hic bene accepit Syrus. Iudæi Hellenistæ καὶ modo per πορεύεσθαι, modo per ἔρχεσθαι vertunt promiscue.

15. ἄλλοις Ἀππίου Φόρου ἐν Τειῶν Ταβερναῖς] Id est, alij obuiam venerunt ad Forum Appij, alij ad Tres Tabernas: illi prius, hi serius. Nam Tres Tabernæ propiores Romæ, vt apertum fit ex tabulis & epistola Ciceronis ad Atticum ii. 10. Multa tum loca in Romano Imperio habebant nomen alia fori, alia tabernæ: fori ab omnium rerum mercatu: tabernæ, quod ibi vinum & esculenta vænum proposita essent.

16. ὅτε ἡ ἡλδομεν εἰς ῥώμην] Manuscriptus εἰς ἡλδομεν: quod planius.

παρ' ἡρατοπεδάρχῃ] Burro. recte enim viri docti interpretantur Præfectum Prætorio. Nam à Tiberij temporibus Prætorianus miles in castris habitus,

teste Tacito Annalium iv. Et sub huius cura fuisse reorum custodias, multis eiusdem Taciti locis euincitur.

συνὴ τῆς φυλάσσοντι αὐτὸν στρατιῶτι] Ex more Romano. Scholiaſtes Iuuenalis caſtrenſem carcerem dici ait, quando captiui traduntur catenati. Sed intellige ita, vt eadem catena & militem conſtringeret. Iosephus xviii de Agrippa poſtea rege: *διδέσμετο δὲ αὐτὸς ὡδὴ τῷ Μάκρωνος στρατιῶν τε μετρίων ἀνδρῶν; οἱ ὡδὴ φυλάττειαν αὐτὸν ἐν φρουρίῳ, καὶ ἐκαστὸν ἄρχου, ἐφεστησμένου τε ἐκείνοις, καὶ σωδῆτου ἑσσημίου, λουξά τε καὶ ἡμέραν σὺλχωρείσται & ἀπελδύεον καὶ φίλων εἰσόδους, τίω τε ἄλλῳ ῥασιώνῳ ἢ τῷ σώματι γένοιτ' ὄν.* Seneca huc reſpexit de Tranquillitate i. 10: *Eadem custodia uniuerſos circumdedit, alligatiſque ſunt etiam qui alligauerunt, niſi tu forte leuiorem in ſiniſtra catenam putas.* Et Ep. v: *Quemadmodum eadem catena & custodiam & militem copulat: ſic iſta, quæ tam diſſimilia ſunt, pariter incedunt.* Sic de Manio Aquilio Athe-næus: *σώδετον ἔχων ἀλύσι μακρὰ βασιρὺν παναπήχυν, πρὸς ὑπὸ ἰππέως ἐλκεται.* Hæc eſt catena cuius mox meminit eam monſtrans Paulus 20. & Eph. vi. 20. Cum catena longa fuerit, quæ & militem & Paulum tenebat, facile iam intelligimus, quomodo Paulus, quanquam vinctus, huc illuc ambulare potuerit. Hoc eſt, quod *δεσμῶ* nomine Paulus intelligit. Coloſſ. iv. 18. Philipp. i. 7. 13. 14. 16. 11. Tim. ii. 9. Philem. 10. 13.

μένειν καθ' ἑαυτὸν] Sine aliis. ita vertitur *מִלְכָּם* Gen. xxx. 41. xl. 11. 32. Zach. xii. 12. xiii. 14. quod alibi vertitur *καταμόνας*.

17. ἥν' Ἰουδαίων περὶ τοὺς] Eminentiores. Neque enim Synagogam Romæ videntur habuiſſe Iudæi eo tempore.

οὐδὲν ἐναντίον ποιήσεις τῷ λαῷ ἢ τοῖς ἔθνεσι] Supra xxv. 8. 10.

ὅς ἐρεσολύμων] Auectus ſcilicet. Similis ἑλλενφς ſupra vii. 9.

παρεδόθην] Vt ante Chriſtus. Supra xxi. 11. vbi dicta vide. Traditus autem eſt Romanis, cum à Iudæis apud Felicem accuſatus eſt.

18. ἀνακρίναντές με] Præuio quodam examine. Vide ſupra xxv. 26.

ἐβούλοντο ἀπολῦσαι] Voluerunt me dimittere, nempe niſi appellaeſſem. Similis locutio Matth. xxvi. 39. vbi de ea diximus.

ὅτι τὸ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου ὑπάρχειν ἐν ἐμοὶ] ſupra xxv. 25. xxxvi. 31. Sic feruus non minus quam Dominus ab incredulis teſtimonium retulit ſuæ innocentiae.

19. ἀντιλεγόντων ὃ ἥν' Ἰουδαίων] Cùm illi hoc agerent, vt me ad Synedrij cognitionem traherent, videreturque Feſtus illis velle gratificari.

ὥς ἀκρίβειαν ὑπὸ καλέσασθαι Κάσιον] Nempe ne hoc fieret.

οὐχ ὡς τῷ ἔθνει μου ἔχων τι κατηγορήσαι] Accuſor, non accuſo. nec contra totam gentem vlla liſ mihi eſt.

20. παρεκάλεισα ὑμᾶς ἰδεῖν] Vocauī, vt vos viderem.

καὶ περὶ φίλων] Loqui vt cum amicis.

ἐνεκεν γὰρ ἐλπίδος τῷ Ἰσραὴλ] Propter fidem de reſurrectione. Vt ſupra xxiii. 6. xxiv. 15. xxvi. 6. 7.

τιλὼ ἀλυσὼν αὐτὴν παρὲς αὐτὴν] vide supra 16.

21. οὐτε γραμματα παρὲς σοῦ ἐδεξάμην] Nempe quæ de te nominatim agerent, & nos monerent, ut tibi aduersaremur.

οὐτε ὡς ἀδελφὸς πρὸς ἡμᾶς ἀδελφῶν] Aliquis de gente nostra. Iudæi enim alij alios fratres vocabant Vide supra VII. 2. 37. XIII. 26. 38. XXIII. I. 5. 6.

22. παρὲς μὲν γὰρ τῆς αἰρέσεως αὐτῆς] Nazaræorum: supra XXIV. 5. cuius scilicet sectæ te esse profiteris.

γνωστὸν ὅτι ἡμῖν ὅτι παντὶ ἀντιλέγεται] Nimirum propter literas istas scriptas à Synedrio paulo post Christi abitum ex terris, de quibus diximus ad Matth. XXVI. 63. aiunt Iudæi earum litterarum exemplum asseruari apud Synagogam vetustissimam quæ est Borbetomagi Vangionum.

23. ἡμεῖς δὲ αὐτὴν ἡμέραν] Condicta die.

ἦγον παρὲς αὐτὸν εἰς τὴν ξενίαν] Domum in qua diuertebat. Vtitur sic voce ξενίας & Iosephus.

ἐξέτιθετο ἀντιθέμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ] Exponebat futurum Dei regnum, adhibitis probationibus, tum ex sacris litteris, tum ex iis, quæ in Domino Iesu erant conspecta. Ita ἀντιτίθεσθαι habuimus supra x. 42. & alibi. Pro ἀντιθέμενος in Manuscripto est ἀντιπαρθεμενος. quomodo supra XVII. 3.

πείθων τε αὐτοὺς] πείθειν hic de conatu sumitur, ut supra XIX. 8. in Glossario. Suadeo, ὡς αὐτῶν, πείθω, συμβουλεύω.

τὰ παρὰ τοῦ Ἰησοῦ ἀπὸ τε τοῦ νόμου Μωσέως & τῶν προφητῶν] Ostendebat enim omnes res Iesu prædictas aut præfiguratas à Mose & Prophetis. Luc. XXIV. 27. supra III. 18. 24. XII. 27. XV. 15. XXII. 14. XXVI. 22.

24. οἱ μὲν ἐπείθοντο τοῖς λεγομένοις, οἱ δὲ ἠπίσταντο) Ut plerunque euenit, ut supra XIV. 4. XVII. 34. XIX. 9.

25. ἀπελύοντο) ἀπολύεσθαι pro discedere est locutio Polybiana. Inuenitur & Exod. XXXIII. II.

ῥῆμα ἐν) Id est, abeuntibus hoc vnum dixit.

27. ἐπαχύνθη γὰρ) Sequitur Lucas LXX Interpretes Esaiæ VI. 10, ut follet: tantum post τοῖς ὀφθαλμοῖς addidit αὐτοῖς. De sensu vide quæ dicta ad Matthæum XII. 15. Quantum vero induruerint Iudæi post reiectum Euangelium, vide ad Rom. II.

ὅτι τοῖς ἔθνεσιν ἀπεστάλη τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ) In Manuscripto, τὸ σωτήριον. Σωτήριον substantiue, est Hellenistica vox ut Esaiæ XII. 3. XXVI. I. XXXIII. 20. XXXVIII. II. LX. 6. 18. LXI. 10. LXII. I. LXIII. I. I. Sam. II. I. I. Par. XVI. 23. in Psalmis sæpissime. Refertur interdum ad personam, ut Lucæ II. 30. modo ad rem, ut hic ad sermonem Euangelij. Potuerat Deus ad Gentes eum sermonem mittere, etiam si nihil peccassent Iudæi. Sed omnem illis querelam præcîdit, cum id non fecit, nisi postquam Iudæi plurimi id beneficium sibi oblatum contempserant. Vide supra XIII. 46. XVIII. 6.

αὐτοὶ καὶ ἀκούσονται) Ipsi non audient tantum, sed & obedient. Nam ἀκούειν

obediendi sensu hic ponitur, ut sapissime $\gamma\omega\sigma$ apud Hebræos, quod modo per $\alpha\kappa\omicron\upsilon\epsilon\iota\omega$, modo per $\epsilon\pi\alpha\kappa\omicron\upsilon\epsilon\iota\omega$ vertitur. Sic $\alpha\kappa\omicron\upsilon\epsilon\iota\omega$ habemus cum accusatiuo Matth. x i. 14. alibi cum genitiuo, ut Matth. x v i i. 15. 16. Luc. v i. 47. Pet. epist. i. i v. 6. Quod expertus erat Paulus in multis Asiæ & Europæ urbibus, ut apud gentes sermonis felicius esset seges, idem & nunc futurum prospiciebat.

29. πολλῶν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς ζήτησιν) ἐν ἑαυτοῖς, id est, inter se. Ζήτησιν, id est, disputationem, alio defendente, quod alius accusabat. Ζήτησις sic sumitur, 1. Tim. i. 4. v i. 4. 11. Tim. ii. 23. Tit. iii. 19. quod συζήτησις Act. x v. 2. 7. Sed comma hoc totum, sicut non fuit in codicibus Græcis, quibus vsi sunt Syrus & Arabs, ita nec in vetere illo Manuscripto comparet.

Διεπίαν ἑλῶ) Hanc vocem habuimus & supra xx i v. 28. & ξειπίαν supra xx. 31. Utuntur & alij.

ἐν ἰδίῳ μισθώματι) In suo conducto. Suum dicitur ratione vsus. Conducti vox in hoc sensu est in L. i. §. si filius familiars, & §. Habitare. D. de his qui effuderint. Sic in lege Cornelia verbum domus suæ Vlpianus extendit ad conductum. L. lex Cornelia. D. de Iniuriis, quod sequuntur Institutiones, titulo de Iniuriis. §. sed & lex. Sic & hospitium, domus alicuius dicitur L. i. §. 2. D. de agnoscendis liberis. Et domus sua, est omne domicilium L. Nec in ea. D. ad legem Iuliam de adulteriis. §. Ius.

30. καὶ ἀπεδέχετο πάντας τοὺς εἰσπορευομένους πρὸς αὐτὸν) Neminem excludebat, Dei exemplo.

κηρύσων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ) Regnum illud, quod adueniet fine seculorum.

καὶ διδάσκων τὰ πρὸς τὸ Κυρίου Ἰησοῦ χεῖροσ) Vt supra 23. τὰ πρὸς τὸ Ἰσοῦ, miracula eius & præcepta & mortem & resurrectionem & missionem Spiritus sancti per quæ certi fiebant homines de Regno illo cœlesti.

μὴ πάσης παρρησίας) Animo intrepido.

ἀκωλύτως) In Glossario, ἀκωλύτως : improhibito. Euenit hoc primo Neronis quinquennio, intra quod Principem egit probabilem.

HUGONIS GROTHII
ANNOTATIONES
IN EPISTOLAS PAULI.
IN
EPISTOLAM AD ROMANOS.

THE HISTORY OF
AMINO-TATTOOES
IN EGYPTIAN PAINT
AND IN THE
EASTERN PAINT

H V G O N I S G R O T I I
 A N N O T A T I O N E S
 I N E P I S T O L A S P A V L I ,
 I N E P I S T O L A M A D R O M A N O S .

E P I S T O L Æ Paulinæ non temporis ordine locatæ sunt ab iis qui eas primi in vnum volumen compegerunt: sed pro dignitate eorum ad quos scriptæ sunt. Ideo præcedunt quæ ad Ecclesias; sequuntur quæ sunt ad singulos. Et inter eas quæ sunt ad Ecclesias, prima est quæ ad Romanam, ob vrbs eius maiestatem. Erat autem Romæ initium quoddam Ecclesiæ, factum primo, quomodo Antiochiæ, à Christianis aliarum prouinciarum, quos illuc negotia perduxerant: Auctum deinde prædicatione & miraculis Petri, quem Simonis magi præstigiæ vi diuina reprimendæ Romam traxerant circa initia Claudiani principatus, vt veteres tradidere. Quæri solet cur Romanis scribens Paulus, Græce potius scripserit quam Latine. Credo id eo factum quod & ipse & scriba eius, Tertius nomine, quanquam forte Latini sermonis non plane ignari, Græce tamen rectius ille dictaret, hic scriberet, quam Latine: & quod Græca lingua Romanis omnibus, etiam feminis, vt ex Iuuenali discimus, in vsu esset quotidiano: peregrinis vero Romæ morantibus notior quam Romana. Accedebat quod hæc epistola quanquam Romanis proprie missa, ita omnia continebat religionis Christianæ munimenta vt dignissima esset cuius exempla etiam ad alias Ecclesias mitterentur. Græca autem, vt Cicero ait pro Archia, leguntur in omnibus ferme gentibus, Latina suis finibus exiguis sane continentur. Corintho scriptam hanc epistolam probat Origenes, non ex illis annotationibus quæ in quibusdam codicibus post finem epistolarum scriptæ leguntur (ex enim nec antiquæ sunt, nec in omnibus libris reperiuntur, nequè in quibus reperiuntur eadem sunt) sed argumentis ex ipsa epistola depromptis: quia scilicet mittitur epistola per Phœben diaconissam Ecclesiæ quæ erat Cenchreis, portu Corinthiorum: quia inter eos qui

tum Paulo aderant, & quorum nomine Romanos salutat, erat Caius quem Corinthium fuisse discimus I. Cor. I. 14: & Erastus quem & ipsum fuisse Corinthium discimus II. Tim. IV. 20. Scripta autem est non primo Pauli aduentu Corinthum, sed altero, cuius mentio Act. XIX. 21. Euenit id collato isto loco cum eo qui est infra xv. 24. Vtrobique enim eiusdem itineris quod Hierosolyma Paulus instituerat, fit mentio: & quia in hac epistola additur id iter inter alia eo pertinere, ut Paulus subsidia pauperibus Hierosolymitanis adferret, inde collegit Chrysostomus duas quæ sunt ad Corinthios prius fuisse scriptas: quia I. Cor. XVI. 1: & II. Cor. IX. 1. 2 illa subsidia præparantur. Multa esse non obuij sensus in scriptis Paulinis docemur II. Petri III. 16. Causa eius rei partim communis Paulo cum Apostolis cæteris, sermo scilicet eius Græcus multa loquendi genera de Hebraismo aut etiam eo qui tum in usu erat populari Syriasmò trahens; partim Paulo propria, sermo nimirum sæpe abruptus, sæpe intercisus, nec tam fluens præmeditato ordine, quam impetu quodam, ut quidque in mentem venerat, ruens: Deinde veterum ac novorum inter Hebræos magistrorum sententiæ obiter magis attractæ apud eos quibus notæ essent, quam explicatæ, de quibus omnibus vide Hieronymum quæstione ad Algasiam decima. Hanc autem ad Romanos epistolam plus habere confragosi quam cæteras, notat Origenes eo loco qui in Philocaliæ relatus est caput nonum. Dicit enim videri Paulum non instare proposito, quod scilicet sæpe ab incepto sermone in alterum transuolet. Ad difficultates alias in hac epistola & hæc accedit, quod obiectiones Iudæorum, ad quas respondet, non euoluit, sed ut illis quibus scribebat satis cognitas ictu transuerberat: & quod generaliter enuntiat ea quæ vera sunt ἐν τῷ πολὺ, quod manifestissimum est III. 10. sed & ad alia pari iure porrigi debet. Et tamen veteres, præsertim Chrysostomus, multum de Paulino spiritu trahens, plerunque huius epistolæ sensus satis bene sunt affecuti. Noui scriptores magnam lucem polliciti, plus caliginis intulere. Fidem quidam hic interpretati sunt persuasionem qua quis credit Iesum pro se nominatim & ad salutem omnimodè ipsi parientdam, esse mortuum, siue quod apud illos eodem recidit, se esse prædestinatum: Cum contra Paulus multis locis Christum pro omnibus esse mortuum doceat, neque talis quam illi prædicant fides quicquam in se habeat veri aut utilis. Alij per fidem intelligunt omnem illam quæ Evangelio exhibetur obedientiam. Atqui nec hoc cum Pauli locutione congruit. is enim dilectionem præfert fidei I. Cor. XIII. 13. & fidem dicit opus suum per dilectionem exsequi Gal. v. 6. aperte à fide dilectionem quæ præcipua pars est illius obedientiæ, distinguens. Reipsa fides in epistolis Paulinis & in illa ad Hebræos est existimatio magnifice sentiens de Dei potentia, iustitia, bonitate, &, siquid promiserit, in eo præstando constantia. Hanc à Deo magni plane fieri, & merito quidem, ostendit Philo

Philo de hærede rerum diuinarum. Et hoc est quod in hac Epistola dicitur fidem ad iustitiam imputari, aut iustitiam reputari per fidem. Non enim id significat Christi obedientiam fide apprehensam haberi pro nostra, vt quidam censent: Sed fidem censerì à Deo rem egregie bonam. Omne enim honestum Hebræis iustum dicitur. Sic qui reddit pignus pauperi, ei esse dicitur iustitia, aut is habere iustitiam Deut. xxiv. 13. Sic ultio illa, quam de idololatriis sumpsit Phinees, dicitur ei in iustitiam reputata Ps. cvi. 30: vbi est *וַיִּשְׁפָּט* quod proprie dicitur de eo quod in rationes, vt Levit. xxiv. 27. 50. 52. xxvii. 18. Num. xxi. 9: aut etiam in censum aliquem refertur vt Deut. ii. 20. Iosue xlii. 3. II Sam. iv. 2. Inde, solita etiam apud alias gentes translatione, de eo quod magni paruiue fit, aut quod gratum ingratumve habetur: vt Gen. xxxi. 15. I. Reg. x. 12. 11. Paralip. ix. 20. Osee viii. 12. Esaia xxi. 16. Est autem duplex constructio eodem sensu, imputatur in iustitiam, sicut *ἐλογίσαι το εἰς μεθόουσιν* I. Sam. i. 13: aut iustitia imputatur propter hoc, quomodo dicitur *σοφία λογισθήσεται* Prou. xvi. 29. Vtrunque significat rem aliquam tanti haberi, tanti censerì. Aliud est cùm dicitur homo iustificari per fidem. Nam *δικαιούω* & *δικαιῶ* respondent modo *צדק* in Kal, quod significat iustum esse vt Gen. xxxviii. 26. Sirach. xxxi. 5: aut iustum apparere, sicut esse dicitur quod apparet: sic *תצדק* Ps. li. 6. *δικαιωθήσεται* & *צדק* Ps. cxliii. 2. *δικαιωθήσεται*: modo verbo *צדק* in Piel aut *תצדק* in Hiphil: quæ nativo sensu significant iustum facere, id est, à vitiis purgare, mundare, liberare, vt diximus Act. xiii. 38. 39. & sic sumitur Ps. lxxiii. 13. Esaia l. 11. Dan. xii. 31 in Hebræo. Ecclesiastici xviii. 23. I. Cor. iv. 4. Apoc. xxi. 11. Et hoc sensu hac voce plerumque vtuntur Rabbinì, vt in Zohar, in Rabbinò Israël & aliis videre est. Et quia hoc sensu idem est quod mundare, ideo etiam de Templo dicitur in Niphal pro Hophal Dan. viii. 14. *יִצְדַּק-קִדְשׁ* quod vertitur *καθαλειωθήσεται τὸ ἅγιον*. Sumitur & comparatè: sic Ierusalem iustificauit Samariam, Ezech. xvi. 51 simile est isti locutioni apud Lucanum:

Et Mutina & Leucas pueros fecere Philippos.

Vide & Ierem. iii. 11. Est & alia à proprietate nonnihil discedens huius vocis significatio. Neque tamen vel sic idem valet quod remittere peccata, vt quidam putant. Est quidem & in foro eius vsus, non tamen vt simpliciter sit absolvere. Nam de actore non minus quam de reo dicitur. Exodi xxiii. 7. Deut. xxvi. 1. I. Sam. xv. 4. Prou. xxvii. 15: in quibus locis valet tractare vt iustum. Neque vero in rebus fori tantum vsurpatur, sed etiam in rebus aliis, significatque omne id facere quod iustis fieri conuenit, puta probare Gen. xxxviii. 26. Matth. xi. 19. xii. 39. Luc. vii. 35. xvi. 15. xviii. 14. laudare Eccles. i. 22. xxxi. 5. I. Tim. iii. 7. benefacere I. Reg. viii. 32. Ecclesiastici ix. 15. Tob. xi. 3. Luc. x. 29. Cùm ergo primitiuo sensu iustificare sit iustum facere siue inno-

centem, sicut duplex est iustitia, altera quam homines sua vi præstant, & quæ apud homines laudem meretur, exterior illa scilicet, infra IV. 2. IX. 32: altera interior, quam Deus in nobis efficit & quæ apud Deum valet vi, idem est fide nos iustificari, quod fide mundari corda. Hebr. X. 22. per obedientiam veritatis mundari animas 1. Petr. 1. 22. & ideo Christus etiam corporum morbos non sanauit nisi in credentibus, vt ostenderet multo magis sic animos sanari. Et fuit quidem hoc omnium temporum, vt interior animi puritas ex fide nasceretur, ex fide cresceret. Caterum tanto hoc excellentius Euangelij temporibus competit, quanto promissa sunt & maiora & certiora. Cordi sic mundato, tanquam puro vasi, infundit Deus Spiritum suum, Spiritum, inquam, Christi, plenum dilectionis Dei ac proximi, omnisque bonitatis. Chrysostomus non male ad Gal. III: ἡ ἀγαποσύνη, τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ καὶ τὸ χάρις ἐν ἡμῶν ἐστίν. Is Spiritus deinde ingenti vbertate opera producit non minus diuina atque cœlestia quam erant linguarum vsus, prophetia, dæmonum expulsio. Ita qui erant צדיקים fiunt חסידים, & ἀγαπῶνς sequitur ἀγαποσύνη 1. Cor. 1. 30. Non male ad hanc rem Lactantius: *Tunc magis iustitiam debet operari cum factus est iustus, vt quod ante in medellam vulnerum fecerat, post modo faciat in laudem gloriamque virtutis, item: Et sicut in rudibus areis priusquam serere incipias euulsis sentibus & omnium stirpium radicibus amputatis arua purganda, sic de nostris animis prius vitia detrahendo, & tum demum virtutes inferendæ, de quibus seminatæ per verbum Dei fruges immortalitatis oriantur.* Et hunc ordinem secuta est in sacramentis Ecclesia. nam post βαπτισμὸν datur baptismus, id est, ablutio à peccatis, sequitur vnctio, id est, collatio Spiritus, deinde quotidiana τῆς ἀγάπης sacrificia. Hieronymus: *Baptismus dimittit è carcere, & dimisso, si laborauerit, præmia pollicetur.* Spiritum autem illum Dei qui habent & sollicite seruant, eos Deus vt ex se natos sibi que similes pro filiis suis habet, iis ius dat certum ad bona æterna ac cœlestia. Hæc cum ita se haberent, vt nec mundaretur cor nisi per fidem in Christum, nec Spiritus ille nisi in cor sic mundatum infunderetur, neque nisi illo Spiritu præditos Deus planè pro suis agnosceret, sequebatur hinc, Iudæorum immensam multitudinem, vt quæ in Iesum non crederet, à bonis illis æternis ac cœlestibus excludi. Id vero Paulus triste quidem esse, ait, at non absurdum. Nam quicquid à Deo fieri apparet (apparebat autem Christianos solos Spiritu Dei donari, tum ex vita quâ multum cæteros anteibant, tum ex signis etiam miraculorum, illis in omnium conspectum incurrentibus) id omnino rationem habet, etiamsi ea nobis non appareat. Hæc prælocutus ostendit tamen Paulus conspici aliquo modo non cur Deus ita facere debuerit, sed cur id eum magis decuerit. Addit hoc ipsum quod nunc gereretur, fuisse figuris quibusdam veteribus præmonstratum. De prædestinatione illa, de qua multa in Scholis dicuntur, nullus hic sermo, neque vero ad rem id pertinebat, quod egregie monstrat Toletus. Etiam

remissio peccatorum quid sit in hac epistola, multi non recte intelligunt. Deus Christi precibus, ob summam eius obedientiam, hoc tribuit, ut humanum genus corruptissimum non destitueret, sicut poterat, & obduraret in peccatis, sed vias & quidem magnificentissimas cunctis aperiret, per quas Spiritum illum sanctum & consequenter æterna ac cœlestia bona adipisci possent. Vide quæ diximus ad Lucam xxii. 34. Et hoc notauit Chrysostomus ad iv Caput huius epistolæ multo plus esse iustificari, quam remissionem accipere peccatorum. Hæc in ipso limine explicanda duximus, quæ toti epistolæ faciem præferrent.

CAPVT PRIMVM.

ΔΥΛΟΣ] De hoc nomine vide quæ dicta Act. xii. 9.

Δούλος Ἰησοῦ Χριστοῦ] In veteri Testamento qui erant in magnis muneribus, dicebantur δούλοι Κυρίου, id est, Dei, ut Moses Ios. i. i. xiv. 7. xxi. 4. i. Par. vi. 59. Iosue Iudic. ii. 8. Dauid Ps. cxxxi. 10. Nehemias Neh. i. 6. In nouo Testamento etiam Iesu Christi, qui & Dominus ipsorum dicitur.

κλητὸς] Vocatus ad munus obeundum non minus magnifice quam Moses Exod. iiii. Moses per Angelum Dei Act. vii. 30. Paulus per ipsum Dei filium.

ἀποστόλος] De hac voce vide dicta ad Matth. x. 2.

2. ἀφωρισμένος εἰς δαγλίον Θεοῦ] מורבר, id est, selectus: sicut populum Israël dicitur Deus בָּרַךְ אֶפְרַיִם aut מִשְׁחָרַעַי עַם populus Leuit. xx. 24. 26. Dicitur & Ecclesia ἀφωρισται Paulum Act. xiii. 2: sed diuino iussu. In Syriaco hic est ܐܦܪܝܝܬܐ quasi diceret Paulus se nunc iustius dici posse Pharisæum, segregatum à cæteris non ritualibus institutis, sed operâ eximiâ. Est & ἀφωρισται Gal. i. 15, sed sensu paullum diuerso, ut ibi dicemus. De voce Euangelij vide quæ dicta ad inscriptionem Euangelij secundum Matthæum.

ὃ ἀρετῆς ἡγήσατο δὲ τῷ πνεύματι αὐτοῦ ἐν γραφαῖς ἀγίας] Quod Euangelium promiserat, Deus nempe cuius nomen præcessit, per Prophetas, nec sermone tantum, sed & scriptis quæ melius seruari solent. Nolite nouitate percelli, cum illa nouitas pridem sit prædicta. Vide Luc. xxiv. 44. Ioh. xii. 16. Act. x. 4. 43. Hebr. viii. 8.

3. ὡς τὸ ὅς αὐτοῦ] Hoc refertur ad illud quod præcessit δαγλίον. Explicatur enim de quo agat ille sermo bona nuntians.

τὸ γυναικὸς ἐν σπέρματι Δαβὶδ καὶ σαρκὶ] id est, de Maria Gal. i. v. 4. vbi eadem vox γυναικὸς, id est, cœpit existeré. Maria autem erat de posteris Dauidis Luc. ii. 5. Matth. ix. 27. xii. 23. xv. 22. xx. 30. 31. xxi. 9. 15. Marci x. 27. 48. Luc. i. 32. 69. xviii. 38. 39.

τὸ ἐκείνου ὅς Θεοῦ ἐν δυνάμει καὶ πνεύματι ἀκωσῶντος δὲ ἀναστάσεως νεκρῶν]

ὁρμηνεύς Syrus vertit, qui cognitus est: quomodo per ὁρμηνεύς vertitur ἡμεῖς Iob. XXII. 28. At Latini interpretes etiam vetustissimi qui *prædestinatus est*, ut apparet non tantum ex ea qua utimur versione, sed & ex Irenæi interprete III. 18. & 32, & ex Rufiniana versione Origenis ad hunc locum, & ex Hilario VII de Trinitate, & ex Concilio Toletano XI. 5. Epiphanius quoque hæresi LIV citat ὁρμηνεύς, ratus idem valere ὁρμηνεύς & ὁρμηνεύς. Sic quod est ὁρμηνεύς ἡμεῖς Act. II. 25, idem est ὁρμηνεύς βελή ibidem 23. Pari sensu habemus ὁρμηνεύς Luc. XXII. 22: & ὁρμηνεύς Act. XVII. 31. Sic & ὁρμηνεύς sumitur Act. X. 42. Sed sensum difficiliorem efficit curtata locutio quam euoluere conabimur. Iesus filius Dei multis modis dicitur: maxime populariter, ideo quod in regnum à Deo euectus est, quo sensu verba Psalmi II, de Dauide dicta cum ad regnum peruénit, Christo aptantur Act. X III. 33, & ad Hebræos I. 5. v. 5. Hæc autem filij siue regia dignitas Iesu prædestinabatur & præfigurabatur iam tum cum mortalem agens vitam magna illa signa & prodigia ederet, quæ δυνάμεων voce denotantur, sæpe & singulariter δυνάμεως ut Marci VI. 5. IX. 39. Luc. IV. 36. V. 17. VI. 19. VIII. 46. IX. 1. Act. III. 12. IV. 33. VI. 8. X. 38. Hæc signa edebat Iesus per spiritum illum sanctitatis, id est, vim diuinam, per quam ab initio conceptionis sanctificatus fuerat Luc. I. 35. Marci I. 8. Ioh. IX. 36. Opponuntur hic de Christo καὶ σὰρξ & καὶ πνεῦμα, ut & I. Petri I. 18. quomodo de eodem opponuntur ὅς ἀθανάτος & ἐν δυνάμει II. Cor. XIII. 4. Ostenditur ergo Iesus nobilis ex materna parte, utpote ex rege terreno ortus, sed nobilior ex paterna parte, quippe à Deo factus rex cælestis post resurrectionem Hebr. V. 9. Act. II. 30. & XXVI. 23. ubi est similiter ὅς ἀναστάσεως νεκρῶν pro ἀναστάσεως ἐκ νεκρῶν ut loquitur Petrus I. 1. 3, & ei regno etiam ante destinatus per tot miracula facta vi diuina ipsi propria & in ipso habitante. Simile quid in nobis geritur. Nam & nos per opera spiritus destinamur regno post resurrectionem adipiscendo. Irenæus V. 8: *Nunc autem partem aliquam Spiritus eius sumimus, ad perfectionem & præparationem incorruptelæ.* Nouatianus: *de Spiritu sancto qui id agens in nobis ut ad aternitatem & ad resurrectionem immortalitatis corpora nostra perducatur dum illa in se assuefacit cum cælesti virtute misceri.* At Chrysostomus oratione de Spiritu sancto putat esse longam traiectionem, & illa καὶ πνεῦμα ἀγαπῶν, ὅς ἀναστάσεως νεκρῶν Χριστὸς referri ad illud ἀφωρμηνεύς εἰς τὸ εὐαγγέλιον: quasi dicat Paulus se aptum redditum ad Euangelij prædicationem per Spiritum sanctum qui resurrectionem Christi est consecutus Ioh. VII. 39. Act. II. 33.

Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν] Hæc Chrysostomus cum proximis connectit, alij cum eo quod præcessit ἡμεῖς, ut hoc sit illius δέησις.

5. δι' οὗ ἐλάβομεν χάριν καὶ ἀποστολὴν] ἐν δὲ δοῖν, id est, χάριν ἀποστολῆς. beneficium ingens. Nam collatum munus Apostolicum & alibi χάριν vocat ut infra XV. 15. 16. Gal. I. 9. Eph. III. 2. 7. 8. & quantum hoc sit benefi-

cium explicat 1. Tim. 1. 12. Δι' οὗ aut per quem Iesum, aut, si Chrysostomum sequimur, per quem spiritum. ἐλάβομεν χάριν 1217.

εἰς ὑπακοὴν πίστεως] Sic & infra xv 1. 26. id est, vt Deo obediatur per fidem Euangelio habitam. Genitiuus sæpe causam efficientem exprimit. Sic & 1. Petri 1. 22. Obedientia est id quo tendit fides. infra xv. 18. xv 1. 19. 11. Cor. v 11. 15. x. 5. 6. Philem 21. 1. Petri 1. 2. 18. vt obediatur, non vt disputetur de natura Dei, ait hic Chrysostomus.

ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι] apud omnes gentes.

ὑπὲρ τῆς δόξης αὐτοῦ] Ad gloriam ipsius, nempe Christi 11. Cor. iv. 5. 11. Thess. 1. 12.

6. ἐν οἷς ἐστε & ὑμεῖς] Vos Romani qui ex Paganismo ad Christianismum venistis, quales Epænetus, Amplias, Urbanus, Stachys & alij qui nominantur in fine huius epistolæ.

κλητοὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ] Sæpe hoc κλητοὶ addit Apostolus fidelibus loquens vt intelligerent omnem suam emendationem & spem esse ex liberissimo Dei beneficio qui criminibus grauib. inuolutos ex alto vocasset.

7. πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐν Ρώμῃ] Et Iudæis & aliunde ortis: & in dignitate positis & priuatis: & ingenuis & libertinis & seruis. Omnes enim in Christo pares.

κλητοῖς ἀγαπῶσι] Simul nominat & beneficium & officium. Datium verbo subaudito ponere mos est epistolarum.

χάρεις ὑμῖν] id est, fauor, nempe Dei & Christi vt sequitur: adfit scilicet.

καὶ εἰρήνη] καὶ prospera omnia. Vide Matth. x. 13. Marci v. 34. Luc. vii. 50. vii. 48. x. 5. xi. 21. xv 1. 32. Ioh. xx. 2.

8. ἀρετῶν] Est vox incipientis epistolam. nam hætenus inscriptio fuit. Simile fermónis exordium Ioh. vi. 11. 25.

Ἀχαριστῶ τῷ Θεῷ μου] Notat Chrysostomus hic & in priorem ad Corinthios, magni esse affectus quod eum qui est omnium Deus sibi facit proprium. Frequens id in Dauide. Sic ex affectu Deus se Deum dicit Abrahami, Isaaci & Iacobi. Gratias agebant patres veteris Testamenti pro bonis terrenis. Apostoli pro iis quæ ad Dei gloriam etiam cum ipsorum maximis incommodis & periculis pertinebant.

διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ] Christiani sicut Patrem precantur per Christum, ita & per Christum gratias agunt: id est, agnoscunt beneficia patris sibi per Christum data. Vide Ioh. x. 14. 14.

ὅτι ἡ πίστις ὑμῶν κατεγγέλλεται ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ] Magno cum gaudio Prouincialium Christianorum acceptus fuit ille nuntius, etiam Romæ, in capite Imperij, esse qui eandem fidem profiterentur.

ῥήσους γὰρ μου ἔστιν ὁ Θεός] Iuramenti hoc vim habet: sed in re certissima & ad Deum pertinente. Vide quæ diximus ad Matth. v. 34.

ὃ λαβὼν ἐν τῷ πνεύματι μου] id est, volente animo, non renitens vt Ionas. Hoc est ἐν ψυχῇ Eph. vi. 6.

ἐν τῷ διαγγέλλειν τὸ ῥῶστί μου] Seruio Deo, non docendo ritus legales, sed doctrinam multo cœlestiorem.

ὡς ἀδελφεῖς μνησθῆναι ὑμῶν ποιεῖν] Magni affectus signum non interdum, sed perpetuo amicorum in precibus meminisse. Similia habes 1. Thess. i. 3. ii. 13. v. 17. ii. Tim. i. 3.

10. εἴπως ἦδη ποτὲ δοδώσομαι ἐν τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν πρὸς ὑμᾶς] Illud εἴπως significat non certum fuisse Paulum an quod precabatur assecuturus esset. Itaque docet nos orare tali sub conditione si id è gloria sit Dei. Εὐδοκῶν verbum est frequens in interpretibus veteris Testamenti, notatum quoque à nobis sæpe in Tobia, Sapientiæ & Sirachidæ libris ac Maccabaïcis, respondens Hebræis aliquot verbis, frequentissime verbo מְשָׁלָח. Itaque sensus est: laboro precibus meis, si forte Dei voluntas felicitatem mihi indulgeat ad vos veniendi. Similis constructio 11. Macc. x. 23: τὸ δοδώσαντι καὶ εὐδοκῶναι: qui felicitatem nobis dedit mundandi Templum. Sic & σωτηρία & ἀνάπαυσις dicuntur εὐδοκῶσαι Sirach. xxxviii. 14. & Maccab. ii. 16. θελημα Θεοῦ de providentia Dei res nostras dirigente usurpat & Ignatius ad Trallenses de Polybij aduentu Smyrnam agens.

11. ἵνα τὸ μετὰ δὲ χάρισμα ὑμῖν πνευματικόν] Non vt accipiam aliquid, quæ de causa plerique Romam veniunt, sed vt dem, & dem non terrena, sed spiritualia. Potuerat dicere doctrinam, reuelationem, prophetiam, sed mauult usurpare vocabulum χάρισμα, vt suo exemplo modestiam doceat.

εἰς τὸ συνελθεῖναι ὑμῶν] Teneros adhuc fuisse Romanos in fide innuit magis quam exprimit. Sic & infra xv. 25. 1. Thess. ii. 3. 1. Petri v. 10. Apoc. ii. 2. & alibi.

12. τὸ τοῦ δὲ ὅτι συμπροσκληθῆναι ἐν ὑμῖν διὰ τὸ ἐν ἀλλήλοις πίστεως ὑμῶν τε & ἐμοῦ] Hic συμπροσκληθῆναι regitur ab ὑποτιθεῖν. Emollit quod dixerat, ostendendo non se tantum illis, sed & illos sibi aliquid gaudij allaturos. ἐν ἀλλήλοις improprie dixit pro in vtrisque, in me & vobis. Dixit sic & Demosthenes τὰ πρὸς ἀλλήλους.

13. καὶ ἐκωλύθην ἀρχεῖν τὰ δεῦρο] Recte monuere complures hæc παρενθετικῶς legenda. Nam priora & posteriora inter se cohærent. Hoc dicit: Voluntas mihi non defuit ad vos veniendi, quanquam sine successu. Impeditus autem fuerat per alia negotia Euangelij magis vrgentia, vt ipse explicat infra xv. 22. Simile vide Act. xv. 6. 7. Magis vrgebat necessitas locorum in quibus Christus erat ignotus.

ἵνα καρπὸν πνεύματος ἔσται ἐν ὑμῖν] Fructus hic de quo agit est tum incrementum Ecclesiæ per miracula Apostolica, tum confirmatio infirmiorum.

κατὰ τὸ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν] Ostendit non inutilem se fore Romanis, cum iam multis aliis gentibus fuisset utilis: vt dicet infra xv. 18. 19.

14. Ἕλλησι τε καὶ βαρβάροις] Sæpius Apostoli per συνειδοχλὴν omnes non Iudaizantes Græcos vocant. Sed hic Paulus Græcorum se locutioni aptans, humanum genus distinguit in Græcos & barbaros, vt Thucydides libro primo. Sic Ammonius: βαρβαρον, τὸ οὐχ Ἑλληνικόν. Etiam Romanos Plautus vocat barbaros: sed in contrarium disputat Dionysius Halicarnassensis libro 1. probatque Romanos Italosque alios Græcæ magis esse originis. At Paulus non tam hic originem respiciens quam mores, barbaras gentes vocat illas feriores, Græcas quæ cultiores essent.

*Græcia victa ferum victorem cepit & artes
Intulit agresti Latio.*

σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις] Sicut moribus differunt gentes, ita & ingenio: *Bæotum in crasso iurare aëre natum.*

Significat autem Apostolus ita omnibus hominibus aptatum esse Euangelium, vt nec stupidos contemnat, nec ab ingeniosis contemni debeat.

ὁφειλέτης εἰμι] Nempe ex Dei imperio, quo obligatus ita erat Paulus, vt sine graui crimine detrectare id non posset. 1. Cor. IX. 16. Similis vsus nominis huius infra x v. 27.

οὕτως] Sicut aliis gentibus Euangelium prædicaui, sic & vobis prædicare volui. Refertur enim hoc οὕτως ad id quod præcessit commate 13.

15. τὸ κατ' ἐμὲ πρέσβυτον] Quod meæ est potestatis, id paratum est. Sic τὸ πρέσβυτον παρεχόμενον dixit Plato in legibus, per μετέληψιν scilicet.

καὶ ὑμῖν τοῖς ἐν Ῥώμῃ] Lucifuga non sum. ostendi id Antiochiæ, Athenis, Ephesi & Corinthi: paratus sum & in illa splendidissima vrbe Roma ostendere.

οὐ γὰρ ἐπαρξάμεθα τὸ εὐαγγέλιον τῷ κρυπτῷ] Est μετέληψις. Non occulto Euangelium Christi, sicut occultari solent quorum nos pudet. Hoc faciant Cereris & Liberi Liberæque apud Græcos aut Romæ Bonæ Deæ mystæ ac mystides.

δύναμις γὰρ Θεοῦ εἰς σωτηρίαν] Nunquam potentius Deus id egit vt hominum animos sanaret, quæ via est ad salutem æternam, quam nunc per Euangelium. Tanta ei affulsit & adhuc affulget vis miraculorum. Ideo brachium Dei dicitur sensu mystico Esaïæ LIII. 1. Vide & 1. Cor. I. 18.

παντὶ τῷ πιστεύοντι] Sicut medicamentum non prodest nisi haustum, ita nec Euangelium nisi fides ei habeatur.

Ἰουδαίῳ τε πρῶτον] Nam Iudæis primum ab ipso Iesu annuntiatum & ab Apostolis annuntiandum fuit Euangelium Act. III. 25. XIII. 46. Similis locutio infra II. 9. 10. II. Cor. VIII. 5.

καὶ Ἑλλήνι] Hic more Iudaïco loquitur. Nam Græcos magis nouerant Iudæi maxime post Macedonum imperia.

δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ] Iustitia quæ non in solis factis exterioribus consistit, sed à Deo efficitur, & vt Dei opus Deo placet. Sic infra x. 3 opponuntur

Θεὸς δικαιοσύνη & ἰσχύς. Dei iustitiam habes hoc sensu & infra III. 22. 26. II. Cor. V. 21. Iac. I. 20. II. Petri I. I. 5. 2. ἐν αὐτῷ] per hoc Evangelium.

Ἀποκαλύπτεται] monstratur. Evangelium perfectissime docet quomodo viuendum sit. Respicitur locus Esaia LXII. I. ὥς αὐτὸς ἐξέλεθ' ὡς φῶς ἡ δικαιοσύνη. Vide eundem Esaia & LVI. I.

ἐκ πίστεως] Iustitia illa ex fide nascitur. Nam promissa cœlestia & contrariæ minæ ita vt oportet credita, animam à vitiis repurgant.

εἰς πᾶσι] Non enim quiescit fides vbi iustitiam peperit, sed perpetuo influit in opera. Quod Abrahami exemplo docet Iacobus. Nam quam Abrahami fidem Moses circa initia pietatis eius posuerat, Iacobus posuit in summo eius progressu. Amat Paulus voces repetitas, vt infra VI. 19. II. Cor. II. in fine. Simile est Ps. CXXXIV. 8. & Ioh. I. 16. Bene hunc locum explicat Clemens Alexandrinus Strom. v, fidem interpretans priorem quæ substruitur, posteriorem quæ isti inædificatur.

καὶ τοὺς ἐγγράψαι] Apud Abacucum, vbi quæ à nobis dicta vide. Non mirum est si Deus hoc nunc facit, quod & olim fecit, vt beneficiat in se confidentibus.

ὁ ὁ δίκαιος] Vir pius.

ἐκ πίστεως] Loquitur apud Abacucum Deus. Legitur autem nunc in Hebræo *per fidem suam*: sed veteres codices habuere *per fidem meam*, id est, in me: expectando patienter mea promissa quæ per Abacucum & alios prophetas ipsis annuntiaui, & non deficiendo ad idololatriam, vt illi de quibus paulo ante propheta egerat. viuet: id est, consequetur reditum in patriam. Nam viuere Hebræis sæpe est eximi miseriis & feliciter viuere. Sicut tunc fiduciam in Deum habentes liberati sunt ex captiuitate Babylo-nica, ita nunc ex captiuitate peccatorum & pœnis eam consequentibus. Et sic hunc locum Abacuci vsurpat Schemtob.

Ἀποκαλύπτεται γὰρ ὁργὴ Θεοῦ ἀπὸ οὐρανοῦ] Nempe per Evangelium continens minas non minus quam promissa. Incipit autem à minis, vt & Iohannes Baptista. Perterrendi enim prius sunt homines, sicut Paulus in terram deiectus fuit. ἀπὸ οὐρανοῦ, id est, non hominum commentis, sed diuina reuelatione. Vide Matth. XXI. 3. Evangelium Iustinus ait sole esse lucidius. Nam qui solis conspectu Deum non coluerant, eos auditu Evangelij adductos vt eum colerent, colloquio cum Tryphone.

ὅτι πᾶσαν ἀσέβειαν] Aduersus peccata quæ directe in Deum feruntur.

καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων] aduersus peccata contra homines. ἀδικίαν Hebræi Græce scribentes latius vsurpant quam philosophi, vt significet omne id quod erga homines minus fit quam debet fieri ex officij alicuius ratione. Coniunxit hæc duo ἀδικίαν & ἀσέβειαν etiam Philo de linguarum confusione: ἀδικίαν μὲν ἀπείροντες, ἀσέβειαν δὲ διεύθυντες. Et significanter dixit ἀνθρώπων, id est, non Iudæorum tantum, sed & omnium gentium. Lex Mo-sis ad solos Iudæos pertinebat.

ἥν τινὲς ἀληθείαν ἐν ἀδικίᾳ κατεχόντων] eorum inquit hominum qui τὰς κοινὰς ἐννοίας de Deo, de eius bonitate ac iustitia, de honesto, per malos mores ita opprimunt vt non magis appareant quam qui in atro carcere captiui detinentur. Simile illud in choro vetere:

Ἀφρονὲς ἢ ὅποσοι τὸ δίκαιον ἀγνοοῦσι

Τὸ πὸ τὰς ἀδικου βιοτᾶς ἀφανὲς.

ἀδικίαν hic Paulus generalius sumit quam modo, vt & ἀσέβειαν complectatur, quod ostendent sequentia. Origenes aduersus Celsum sexto cum dixisset: ὅτι τὸ ἵ ἐστὶν τὰ ἀληθῆ καὶ Θεοῦ ὑπολαβόντας φανερὸν ὑποκείμεναι ταῖς ἡνὶ ἀμάρτανόντων κολλάσσειν, hæc deinde & sequentia Pauli verba subtexit. Idem libro primo, Celsi hanc producit confessionem: ὅτι ἐστὶν ἀρχαῖος ἀνὴρ λέγων, καὶ ὅτι δὴ αἰὶ καὶ τὰ ἐθνη σφάττα καὶ πόλεις, καὶ αἱ δὲ σφοῖ κατεχόντο. Notitias illas Græci modo ἐννοίας, modo θεωρήσεις vocant, vt apud Ciceronem videre est Academicorum II: & de Finibus III: & Tusculanarum I. Iustinus vocat ἀνέματα ἀληθείας καὶ πᾶσι. De iis nos quædam attulimus libro I de Iurē Belli ac Pacis xx. 45. & 46. Plura Plutarchus in eius argumenti libro contra Stoicos. Tertullianus de anima: *Propterea nulla anima sine crimine, quia nulla sine boni semine.* Idem contra Marcionem: *Anima à primordio conscientia Dei dos est.* Cyprianus de Idolorum vanitate. *Hæc est summa delicti, nolle agnoscere quem ignorare non possis.*

ὅτι τὸ γνωστὸν τῷ Θεῷ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς] τὸ γνωστὸν τῷ Θεῷ vocat id quod de Deo sciri & facile potest & expedit, qualia sunt esse eum potentissimum, & ius habere in omnia, vt iam Apostolus explicabit. Sunt alia minus ad vitam dirigendam necessaria eoque obscuriora. Ideo Iosephus contra Appionem II Deum dicit *δυνάμει μὲν μόνον ἡμῖν γινώσκον, ὅπως ἢ κατ' οὐσίαν ἀγνοῶσιν.* ἐν αὐτοῖς hic est multis inter ipsos, vt Pythagoreis, Platonis, Stoicis, quorum in hanc rem argumenta, accedentia ad vetustissimam latissimeque diffusam traditionem, conuincendo Aristoteli & Epicuro sufficiunt. Vide librum nostrum primum de Veritate Religionis Christianæ & librum Sapientiæ XIII initio, & quæ ibi, & Act. xvii. 27 à nobis dicta.

ὁ γὰρ Θεὸς αὐτοῖς ἐφανερώσεται] Variis modis, de quibus agit Dion Prusæensis in Olympiaca oratione lectu dignissima. Hinc & illi qui non cognouerant, occasionem cognoscendi habuere.

20. τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτῷ] Hominum actiones videmus, Dei actiones non videmus, sed ex operibus eas cognoscimus.

Ἀπὸ κτίσεως κόσμου] Ab initio humani generis. Sic ἅπλ. sumitur Matth. xiii. 35. xxiv. 34. Luc. xi. 50. Similis locutio Ioh. xv. 27. & eo sensu dicunt Hebræi מְבִרְאֵת הָעוֹלָם.

τοῖς ποιήμασι νοέμεθα] τοῖς ἔργοις Sap. xii. i. Iudæi Hellenistæ ἡμεῖς sæpe vertunt ποίημα vt Ecclesiastæ vii. 14: ἴδε τὰ ποιήματα τῷ Θεῷ. Sic & Pl. cxliii. 5. Ex opere intelligitur operatio. Vetus quidam non male: ἐν γὰρ μελέθους ἐ

καλλονῆς ὑπομάτων ἀναλόγως ὁ γχεσιουργὸς αὐτῷ θεωρεῖται. Plotinus : τὸ μὲν περὶ αὐτομάτω καὶ τύχη διδόναι τῷδε τῷ παντὸς τὴν οὐσίαν καὶ ζῦσαι, ὡς ἄλλορον καὶ ἀνδρῶν οὔτε νοῦν, οὔτε ἀφ᾽ ὅσων κεκλήμεν, δῆλον ποῦ· καὶ περὶ λόγου καὶ πολλοὶ ἔχοντες περὶ τοῦτου κατὰ βέλλυνται δεικνύοντες λόγους. Idem alibi : ἐπεὶ οὖν τὸ γῆρόμυρον ὁ κόσμος ἔστιν ὁ ζῦμπος, ὁ τῷτον θεωρεῖν ἄρα ἀν᾽ ἀκούσαι παρ᾽ αὐτῷ, ὡς ἐμὲ πεποιήκει ὁ Θεός. Tatianus de Deo : τῷτο δὲ τῆς ποιήσεως αὐτῷ ἴσμεν, καὶ τῆς δυνάμεως αὐτῷ τὸ ἀόρατον τοῖς ποιήμασι κατὰ λαμβανόμενα. Athenagoras : Ὡσαῦτα ἔχοντες περὶ θεοσέβειαν ἐνέχευα τὸ εὐτακτόν, τὸ δὲ παντὸς σύμφωνον, τὸ μέγεθος, τὴν χροίαν, τὴν γῆμα, τὴν δὲ θεοσὶν τῷ κόσμῳ. Hoc est quod Hebræi vocant עֲלֵי בְרִית ex Esaiæ XXIV. 5.

καθοδεῖται] id est, satis apparent. Et est ὁ ζῦμπος in ἀόρατα καθοδεῖται. Hebræi omnes sensus internos & externos videndi vocabulo amant exprimere.

ἢ τε αἰδίου αὐτῷ δύναμις] Potentia semper durans. Sic αἰδίου vox sumitur & Iudæ 6. & αἰδίου apud Symmachum Micheæ vii. 8 : ubi alij εἰς τέλος, alij εἰσαεῖ. Talem esse Dei potentiam inde apparet, quod animantia semper alia atque alia nascuntur ex vi quam Deus rebus indidit. Hominum potentia fragilis est, & si non aliter, cum ipsis intercidit.

καὶ θεϊότης] Habes vocem θεϊότητος & Sap. xviii. 9. Rabbinii dicunt נְהִיָּה & ea voce imperium maxime denotant. Idem נְהִיָּה נְהִיָּה Esaiæ xxiv. 14. Opifex ius habet in opificium suum. Seneca epistola xcvi : *Primus est deorum cultus deos credere : Deinde reddere illis maiestatem suam, reddere bonitatem, sine qua nulla maiestas est. Scire illos esse qui præsidet mundo : qui universa vi sua temperant, qui humani generis tutelam gerunt.*

εἰς τὸ εἶναι ἀναπολογήτους] Construe cum καθοδεῖται. Satis Dei proprietates istæ apparent ad conuincendos ingrati animi qui talem deum non coluere. Vocem ἀναπολογήτου habes & infra ii. i : & in Ciceronis ad Atticum epistolis. Quo plus scientiæ, eo minus excusationis. Luc. xii. 47. Ioh. ix. 41. xv. 24. Loquitur autem de gentibus ὅτι τὸ πολὺ· quia pauci semper fuere σεβόμενοι ἑλλήνες.

21. Διότι γνόντες τὸν Θεὸν] Naturali iure, non familiari, ut loquitur Tertullianus de spectaculis. οὐ καὶ ἐπίγνωσιν, ἀλλὰ καὶ περὶ φασιν, ut Clemens Strom. vi. Quidam enim philosophi ἀνέβαινον ἀπὸ τῶν ὁρατῶν εἰς τὰ νοητὰ, ut ait hunc locum explicans Origenes contra Celsum iii. Tertullianus in Apologetico : *semper humana mens male de Deo meruit, primo quidem ut inofficiosa eius, quem cum intelligeret ex parte, non requisivit.* Hinc intellige quod dicit de Anima Tertullianus, nihil liquido sapuisse animam Socratis, qui tamen ipse Tertullianus libro de Testimonio Animæ plurima adfert indicia notitiæ de Deo naturalis. Duos hos notitiæ gradus aduersus Marcionem primo idem Tertullianus sic dispescit : *Nos definimus Deum primum natura cognoscendum, dehinc doctrina recognoscendum : natura ex operibus : doctrina ex prædicationibus.* Et de resurrectione carnis. *Præmisit tibi*

naturam magistram, submissurus & prophetiam, quo facilius credas prophetiæ, discipulus naturæ. Lactantius: Quam sibi veniam sperare possunt impietatis suæ, qui non agnoscunt cultum eius quem prorsus ignorari ab homine fas non est? Nam & cum iurant, & cum optant, & cum gratias agunt, non Iouem aut deos multos, sed Deum nominant. Adeo ipsa veritas cogente natura etiam ab inuitis pectoribus erumpit.

οὐχ ὡς Θεὸν ἐδίδαξαν] ὡς Θεὸν, id est, super omnia. Deo & propter excellentiam naturæ & propter imperium honorem deberi res manifestissima est. Malach. I. 6. Deo plus aliquid quam laudem deberi, ait Aristoteles Nic. I. 12.

ἢ δὲ χάρις ποτὶ] Gratia debetur, vt summorum ac plurimorum beneficiorum auctori. Aristoteles Nic. IX. 1. Semper Aristoteles de Deo melius docet in θεωρητικοῖς λόγοις quam in ἀκροαματικοῖς, quia in illis sequitur sensum communem, in his suum.

ἀλλ' ἐμμελῶς ποτὶ ἐν τοῖς ἀφελουμένοις αὐτῶν] Vt Academici qui pro omnibus & contra omnia disputabant. Sic,

Nimum altercando veritas amittitur.

Talis locus ille Euripidis in Sisypho quem in Comicorum fragmentis produximus. Vide Cicéronis disputationes de natura deorum & quæ de ea re sunt apud Sextum Empiricum. Respicit hic Paulus sententiam quæ est II. Regum XVII. 5, & Ierem. II. 5. quibus locis in Græco: ἐπορεύθησαν ὁπίσω τῆς ματαίας καὶ ἐμμελῶς ποτὶ. Magno conatu maximas egere nugas, non inutiles tantum, sed & damnosas ipsis & aliis. Esaiæ XL I. 29.

καὶ ἐσκοπόθη ἡ ἀσωέτος αὐτῶν καρδία] Qualis culpa, talis pœna. Lumen rationis excusserant: Deus & quod restabat eis ademit. fuerunt ἐσκοπομήροι τῇ δεινότητι. Ephes. IV. 18. Vere dictum Prou. XIX. 3: Stultitia hominis peruerit viam eius, id est, mores corrumpit. Quomodo idololatria, de qua iam agitur, impietatem adferat, impietas mores pessimos, diximus ad librum Sapientiæ. Recte Atticus Platonius: ὥς ἐστιμον τι χεῖμα πρὸς ἀδελφίαν, ἢ τῆς φρονείας ἀπόγνωσις.

22. φάσκοντες εἶναι σοφοὶ] Cum se dicerent aut se dici finerent σοφοὶ. sic appellati septem illi in Græcia notissimi, antequam Pythagoras philosophi fumeret nomen. Sic apud Romanos Sempronius dictus σοφὸς & Attilius sapiens, vt legimus apud Pomponium de origine Iuris.

ἐμμελῶς ποτὶ] Facti sunt

καὶ ἐμμελῶς ποτὶ] ut dicebat de illis Timon. ἐμμελῶς ποτὶ nempe Deo dirigente. ἐμμελῶς ποτὶ Θεὸς πλὴν σοφίαν τῷ κόσμῳ ζύτου. 1. Cor. I. 21. Bene Euripides:

μισῶ σοφιστὰς ὅτις οὐχ αὐτῶν σοφοί.

& Pacuuius: Itaque vos, qui sapientiam auditis, non sapitis.

Odi homines ignaua opera, philosopha sententia,

Qui cum sibi semitam non sapiant, alteri monstrant viam.

Z ij

Adde Ierem. x. 14.

23. καὶ ἠλλαξαν τὴν δόξαν τῆς ἀφ' ὧν Θεοῦ] sunt verba sumpta ex Ps. c v i. 20: sicut habuit ibi vetus lectio כבודי, sicut & Ierem. i i. ii, vbi Deus loquitur, idemque verbum est כבודי, in libris veteribus sequebatur כבודי. sensus est, pro honore quem Deo debebant, honorem habuere vitulo, simulacris. Dei proprium nomen ἀφ' ὧν interpretantur Scholiastæ, qui nec interit, nec fit deterior.

ἐν ὁμοιώματι εἰκόνης φθαρτῆς ἀνθρώπου] ἐν ὁμοιώματι est & in dicto Psalmi loco. ἐν pro ad. transtulerunt honorem Dei ad effigiem vituli. Eadem locutio in re commutationis Leuit. x x v i i. 10. ὁμοίωμα εἰκόνης est figura quæ apparet in simulacro. Sic ὁμοιώματα εἰδώλων i. Macc. i v. 49. ipsi Dei similitudinem dicebant. At talis non est. Deus enim non habet formam humanæ similem, nedum peiorum animantium. Empedocles de Deo:

Οὔτε γὰρ ἀνδρομένη κεφαλὴ καὶ γῆα πέχεσαι.
Οὐ μὲν ἀπαὶ νώτων γε δύο κλάδοι αἵματος,
Οὐ πόδες, οὐ δοῖα γούνα, οὐ μηδὲ λαγχνήντα.

Xenophanes:

Οὔτι δῆμας θητοῖσιν ὁμοίοις.

Antiphanes: ὀφθαλμοῖς οὐχ ὁρᾶται, οὐδὲν εἶοικε. quod optime conuenit cum iis quæ habemus Deut. i v. 15. Iosephus contra Appionem i i: πάντα μὲν γὰρ ἔλη πρὸς εἰκόνα τὴν τοῦτε ἀλλότριον. καὶ ἡ πολυτελής ἀπὸς ὅτι πρὸς τὴν ἐκείνου δόξαν. καὶ πάντα τέχνη πρὸς μιμήσεως ἐπίνοιαν ἀτελὴς. οὐδὲν ὅμοιον οὐτ' ἐπινοῦμεν, οὐτ' εἰσάγειν ὅτι οἶον, Ex hac causa, ait Strabo, culpato a Mose non Ægyptios tantum qui feris & pecudibus Deum similem facerent, sed & Græcos qui homini: addens. τοῦτου τις αὖ εἰκόνα πλάττειν παρρησίᾳ νοῦν ἔχον ὁμοίαν τῇ τῆς παρ' ἡμῖν; De Persis Herodotus: ἀλλὰ ἐπὶ τοῖσι ποιοῦσι (ἀγάλματα) μιμνῶν ἐπιφέρουσι, διότι σὺν ἀνθρώποφύεας ἐνόμισαν τοῖς θεοῖς, καθάπερ οἱ Ἕλληνες. Sic & Numæ visum ait Plutarchus, οὐχ ὅτιον ἀφομοιοῦν τὰ βητήρια τοῖς χείρεσσιν. Et Germanis Tacitus, non esse ex magnitudine cœlestium assimilari eos in ullam humani oris speciem. Nullum ὁμοίωμα Deo faciendum ait Theodoretus ad Exodum x x x v i i i: & scriptam hanc legem in hominum cordibus ait Origenes libro i. Et libro i i i: ἡ κοινὴ ἐννοια ἀπαμύττει ἐννοεῖν ὅτι πρὸς οὐδαμῶς ὅτι ἔλη φθαρτὴ, οὐδὲ τιμᾶται ἐν ἀφύχρῳ ἔλαις ὑπὸ ἀνθρώπων μορφούμενος, ὡς καὶ εἰκόνα ἢ πῖνα σύμβολα ἐκείνου γηνομήσεις. διότι οὐδὲν λέγεται τὰ πρὸς ἀγάλματων, ὅτι σὺν εἰσὶ θεοὶ. καὶ τὰ πρὸς τῆς τοιούτων δημιουργημάτων, ὅτι σὺν εἰσὶ σὺν περὶ πρὸς τὸν δημιουργόν, ὀλίγα τε πρὸς τῆς, ὅτι πᾶσι Θεοῖς δημιουργήσαντος, καὶ σιμῶντος, καὶ κυβερνῶντος τὰ πάντα. Et postea: οὐχ ἡττὸν ἢ τοῦτον βαίνοντα καὶ νόμιζοντες εἰς τιμὴν θεῶν ἀληθινῶν κατὰ σκευὴν τὰ ὑπὸ βαναύσων καὶ φαυλοτάτων ἑστὶ ἀνθρώπων κατὰ σκευὴν ὁμοίωμα. Recte ergo scriptor in Psalmo, & hoc loco Paulus imagines istas non pro Dei imaginibus habent, sed pro iis quorum formam referunt.

καὶ πετεινῶν, καὶ τέχνην, καὶ ἑρπετῶν] Hoc Ægyptios, qui sapientissimi vi-

deri volebant, maxime tangit. Strabo dicto loco: ὡς ὅτε ὁρθῶς φρονῶσιν οἱ Αἰγύπτιοι θηρίοις εἰκάζοντες καὶ βοσκήμασι τὸ θεῖον. Philo de iisdem: οἱ κύνας, λύκοις, καὶ λέοντας, ἔκ κροκοδείλοις, ἔκ ἄλλὰ πλείονα θηρία, καὶ ἔνυδρα, ἔκ χερσαῖα, καὶ πτερυγία ποταμοῦ περὶ. Theophilus Antiochenus libro 1: τί μοι λοιπὸν κατελέγαν τὸ πληθὺς ὧν σέβονται ζώων Αἰγύπτιοι, ἐρπετῶν τε ἔκ κτελῶν ἔκ θηρίων, καὶ πετεινῶν, ἔκ ἐνύδρων νηκτῶν; Serpentes speciatim in Ægyptiorum cultu memorat Sapiens Hebræus cap. x v i. Omnigenūmque Deūm monstra dixit de iisdem Virgilius. Iuuenalis:

*Quis nescit Volusi Bithyniæ qualia demens
Ægyptus portenta colat: crocodilon adorat:
Pars hæc: illa pauet saturam serpentibus Ibin.
Effigies sacri nitet aurea Cercopitheci,
Dimidio magica resonant ubi Memnone chordæ,
Atque vetus Thebe centum iacet obruta portis.
Illic ceruleos, hic piscem fluminis, illic
Oppida tota canem venerantur.*

Sed nec Romani plane extra hanc culpam. Lucanus circa Pauli tempora:

*Nos in templa tuam Romana recepimus Isim,
Semideosque canes.*

Et laribus quibusdam canina erat species. Vide & Philostratum v i. 9. Varro de diis: *Habitus illis hominum ferarumque & piscium. Quidam vero mixtos sexu, diuersis corporibus induunt.*

24. διὸ ἔκ παρέδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτῶν κατελεῖν αὐτοὺς εἰς ἀκαθαρσίαν] Deum deseruere, Deus vicissim eos deseruit, non leges illis dāns diuinas, & humanas sinens deprauari, non prophetas mittens, & philosophos sinens ad absurda prolabi. Siuit eos facere quod luberet, etiam summe fœda: vt qui Deum non honorauerant, semetipsos dehonestarent. Quod hic ἀκαθαρσία, & infra vi. 10. Gal. v. 19. Eph. iv. 19. v. 3. Coloss. iii. 5. i. Thess. ii. 3. iv. 7, id infra. 26, vbi hic sensus repetitur πρὸς ἀνομίας. ὡς ἀποδοῦναι נָסַח est à præsidio suo destitutum, alteri male tractandum relinquere. Deut. xxiii. 15. xxxii. 30. i. Sam. xxiii. 12. ἀκαθαρσία נבלה Osee ii. 10. Nahum. iii. 6, quod alibi ἀφροσύνη, impuritates Cicconi secundâ Phillippicâ. Ostendit non esse cur Romani se iis quos barbaros vocabant, vt Scythiis & Germanis, præferant.

τὰ ἀνμαζέδωτα τὰ σώματα αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς] id est, per sese: sic ait, vt ipsi corporibus suis dedecus inferrent, sua sponte, cogente nemine:

Quid facerent hostes capta crudelius urbe? Sic accepit & Theophylactus. Similis sensus i. Cor. vi. 18: *Contrarium est τὸ ἑαυτὸς σαρκὸς ἐκτάσθαι ἐν ἀνωμοσίᾳ καὶ πρᾶξαι.* i. Cor. vi. 18. ὃ γὰρ ἐστὶν ἡ πόρνη.

25. οἱ πνεῖς μετέλλαξαν πλεὺς ἀληθείαν τῷ Θεῷ ἐν τῇ ψυχῇ. Eadem locutio quæ supra 23. & ἀληθείαν Θεοῦ pro Θεὸν ἀληθινόν. pro Deo vero sumpserunt

imaginariorum. Nam $\psi\epsilon\upsilon\delta\omicron\varsigma$ שקר Hebræis est deus falsus, ut Esaiæ xxviii. 15. xlii. 20. Ierem. xlii. 25. xxiii. 14. Osee vii. 1. Alibi, ut Amos ii. 5, vocantur dii isti $\mu\acute{\alpha}\tau\alpha\iota\alpha$ pari sensu.

$\kappa\alpha\iota\ \epsilon\sigma\epsilon\beta\acute{\alpha}\delta\omicron\theta\iota\sigma\alpha\iota\ \kappa\epsilon\ \epsilon\lambda\acute{\alpha}\tau\epsilon\upsilon\sigma\alpha\iota\ \tau\eta\ \kappa\tau\iota\sigma\iota\ \omega\delta\grave{\alpha}\ \tau\omicron\upsilon\varsigma\ \kappa\tau\iota\sigma\alpha\upsilon\tau\alpha\]\ \epsilon\sigma\epsilon\beta\acute{\alpha}\delta\omicron\theta\iota\sigma\alpha\iota\ \epsilon\lambda\acute{\alpha}\tau\epsilon\upsilon\sigma\alpha\iota\ est עבדו וישתחו. prior vox de sacrificiis dici solet, & vertitur $\sigma\epsilon\beta\epsilon\alpha\delta\omicron\theta\iota$ Sap. xv. 6. 18. posterior de flexione corporis quæ sacris accedere solet. $\omega\delta\grave{\alpha}\ \tau\omicron\upsilon\varsigma\ \kappa\tau\iota\sigma\alpha\upsilon\tau\alpha$, hic $\alpha\iota\tau\iota\ \tau\omicron\varsigma\ \kappa\tau\iota\sigma\alpha\upsilon\tau\omicron\varsigma$ explicat scriptor constitutionum Clementis: & *præterito creatore* Hilarius: sed $\omega\delta\grave{\alpha}$ cum accusatiuo in comparatione positum id quod excedit significare solet, ut Exodi xxxvi. 4. Ps. xlv. 8. Luc. xlii. 2. 4. Hebr. iii. 3. ix. 23. Sic & Philoni $\tau\eta\varsigma\ \pi\alpha\tau\epsilon\varsigma\ \upsilon\pi\eta\kappa\omicron\tau\omicron\varsigma\ \alpha\rho\chi\omicron\tau\omicron\varsigma\ \delta\epsilon\phi\omicron\sigma\epsilon\alpha\iota$ dixit. Tum vero $\kappa\tau\iota\sigma\alpha\upsilon\tau\alpha$ est pro Hebræo הבורא . nam Hebræi, quia pauca habent verbalia, participiis vtuntur vice verbalium, sic $\kappa\tau\iota\sigma\alpha\upsilon\tau\alpha$ valet quod $\kappa\tau\iota\sigma\eta$ i. Petri iv. 19. Sensus ergo est: maiori honore opificia affecere quam ipsum opificem: quem si aliquo modo agnouere, ut Platonici, nulla tamen ei sacrificia instituerunt. Poterant dicere, sicut dixere Pythagorei, Platonici, Stoici, se non eadem cum plebe sentire, non civilem se sequi Theologiam aut poetice, sed naturalem, ut ista distinguebat Varro: Per Iouem se intelligere ætherem: Per Iunonem, ærem: Per Neptunum, mare: Per Naiadas, fontes: Per Cybelen, terram extimam: Per Ditem & Proserpinam, terræ viscera: Per Cererem, vim frugiferam: Per Dryadas, arborum vitas: Per Vulcanum, ignem: Per Liberum, humorem corporibus insitum. Dicit ergo Paulus ne sic quidem eos excusari posse, qui rebus ipsis cultum detulerint quem potuere maximum, opifici vero nullum aut præ illo tenuem. At plane, ut Iosephus de illis loquitur secundo contra Apionem: $\epsilon\iota\varsigma\ \pi\lambda\eta\theta\omicron\varsigma\ \delta\omicron\delta\acute{\alpha}\varsigma\ \omega\sigma\theta\epsilon\alpha\tau\epsilon\iota\lambda\eta\mu\mu\delta\rho\omicron\upsilon\ \tau\epsilon\ \alpha\lambda\eta\theta\epsilon\iota\alpha\iota\ \tau\epsilon\ \delta\omicron\delta\mu\epsilon\tau\omicron\varsigma\ \delta\epsilon\chi\epsilon\iota\tau\epsilon\iota\kappa\epsilon\iota\upsilon\ \alpha\upsilon\tau\epsilon\ \epsilon\pi\omicron\lambda\mu\eta\sigma\alpha\upsilon\tau\epsilon$. nimirum quia, ut dicebat Plato, $\tau\omicron\upsilon\varsigma\ \mu\epsilon\lambda\acute{\upsilon}\ \omicron\upsilon\delta\ \pi\omicron\tau\eta\tau\iota\omega\ \kappa\epsilon\ \pi\alpha\tau\epsilon\epsilon\alpha\ \tau\epsilon\delta\epsilon\ \tau\epsilon\ \pi\acute{\alpha}\nu\tau\omicron\varsigma\ \delta\upsilon\epsilon\iota\upsilon\ \tau\epsilon\ \epsilon\pi\epsilon\rho\omicron\upsilon\ \kappa\epsilon\ \delta\upsilon\epsilon\iota\upsilon\tau\alpha\ \epsilon\iota\varsigma\ \pi\acute{\alpha}\nu\tau\alpha\varsigma\ \alpha\delta\omicron\upsilon\upsilon\alpha\tau\omicron\upsilon\ \lambda\acute{\epsilon}\gamma\eta\iota$, id est, non tutum est dicere: quam ad rem plura testimonia attulimus annotatis ad lib. iv de Veritate Religionis Christianæ. Vide & quæ contra Platonem, hoc loco habet Chrysostomus. Seneca de sacris agens receptis: *Quæ omnia, inquit, sapiens seruabit tanquam legibus iussa, non tanquam diis grata.* Hæc malis moris velamenta, iniustitiæ conuincit Euangelium, & hoc loco Paulus. Adde his mores qui Romæ iam Pauli tempore inualuere, Cæsares mortuos diuinis colendi honoribus, de quibus Lucanus:$

Fulminibus manes radiisque ornabit & astris,

Inque deum templis iurabit Roma per umbras.

Siqui per Cæsarem peierassent, grauissimè puniebantur. Si per Deum, ferebant id impune.

$\delta\epsilon\ \delta\epsilon\iota\upsilon\ \delta\iota\lambda\omicron\gamma\eta\tau\omicron\varsigma\ \epsilon\iota\varsigma\ \delta\iota\varsigma\ \alpha\iota\omega\upsilon\alpha\varsigma\ ,\ \alpha\mu\epsilon\lambda\omega\]$ Frequens formula Hebræis, ut Gen. ix. 26. xiv. 20. xxi. 27. 31. Sed præcipue vsurpari solita, quemadmodum Iudæi monent, & hic notauit Chrysostomus, ubi aliquid narratum

est quod factum dictumve sit contra maiestatem, vt tali addito malignitate ostendatur Deo suam maiestatem nihilominus esse saluam. Addit Paulus εἰς τοὺς αἰῶνας, vt significet Deum non aliquo, sed omni tempore cultu laude, & honore esse dignissimum. Quod vt homines magis magisque agnoscant, addit precatiuo sensu particulam, amen: vt & infra IX. 5. XI. 36. XV. 33. VI. 20. XVI. 24. 27. 2. Cor. XIII. 13. Gal. I. 5. VI. 18. Eph. III. 21. VI. 24. Philipp. IV. 20. 27. Colof. IV. 18. v. 28. II. Tess. III. 18. I. Tim. I. 17. VI. 21. II. Tim. IV. 18. 22. Tit. III. 15. Philem. 25. Hebr. XIII. 21. 25. I. Petr. IV. 11. v. 11. 14. II. Petr. v. 18. II. Petr. III. 18. I. Ioh. v. 21. II. Ioh. 14. Et in Apocalypsi aliquoties.

26. *Ἐπεὶ τὸ παρὲν δὲκνεν αὐτοῖς*] Facit Paulus quod post longam παρένθεσιν facere solemus, repetens verba prius posita 24.

εἰς πᾶσιν ἀπαιμίαις] Cupiditatibus infamibus. Quid enim infamius quam non dicam feruere voluptatibus, sed iis quæ natura reperit non esse contentum, cum tamen quas natura dedit sint suauiores. adeo verum est quod dixit Tacitus, magnitudinem infamiæ à nonnullis concupisci atque eius apud prodigos nouissimam esse voluptatem.

αἱ τε γὰρ θήλειαι αὐτῶν μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν ὡς φύσιν] Incipit à feminis quas maxime pudor decet, etiam circa naturales voluptates. μετήλλαξαν cum particula εἰς, eodem sensu quo id verbum sequente ἐν bis habuimus, quia Hebræi *ו* ponunt, quod & per εἰς & per ἐν vertitur. Tangit illarum vlcus quas tribadas vocant Phædrus & Martialis, Friatrices Tertullianus, quarum fuit, ingenio & poësi nobilissima Sappho, quæ apud Ouidium sic loquitur:

Lesbides infamem quæ me fecistis amatæ:

Recte infamem, ob πάσας ἀπαιμίας. Seneca epist. 95, de sui seculi feminis: *Libidine verò ne maribus quidem cedunt, pati natæ. Dij illas deæque male perdant: adeo peruersum commentæ genus impuditiæ.* Clemens Alexandrinus: καὶ γυναῖκες ἀνδρίζονται ὡς φύσιν. Voci μετήλλαξαν quæ hic vsurpatur affinis est & paris significatus ἐναλλάσσειν: vnde ἐνηλλαμύρους dixit Aquila Osee IV. 14 pathicos, qui non minus quam istæ feminæ sexus officia commutabant, & de quibus iam aget Paulus.

27. ὁμοίως καὶ οἱ ἄρρενες ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας] In Græco Epigrammate est:

Θηλυτέρας φιλεῖν ὀλίγον κακὸν, οὐνεκα κείναις

Κυπριδίου ὁ ἄεργος πότνα δέδωκε φύσιν.

Δέρκεο, ἥν' ἀλόγων ζώων γένος. οὐ γὰρ ἐκείνων

Φύσιν, ἀπμάζει δέσμια συζυγίης.

Ἄρσενι γὰρ θήλεια συνάπτεται · οἱ δ' ἀλεγεινοὶ

Ἄνδρες ἐς ἀλλήλους ξείνον ἄρουσι γάμον.

Cui conuenit illud in epistola Iudæ: ὅσα ἡ φυσικῶς ὡς τὰ ἄλογα ζῶα ἐπίστανται ἐν τοῖς φθιέρονται. Plato de legibus primo: ἐννοητέον ὅτι τῇ θηλείᾳ καὶ τῇ ἡν

ἀρρένων φύσιν εἰς κοινωνίαν ἰούσιν τῇ ἡνιόχου ἢ καὶ αὐτὰ ἰδοὺ καὶ φύσιν ἀποδεχόμενοι
δοκεῖ ἀρρένων ὃ πρὸς ἀρρένας, ἢ θηλειῶν πρὸς θηλείας ὡς καὶ φύσιν. Plutarchus ama-
torio : ἢ ὡς φύσιν ὁμιλία πρὸς ἀρρένας, vbi & amorem hunc νότον vocat.
Maximus Tyrius dissertatione decima : οὐ γὰρ ἀν' ἐτλης θύγην σαρκὸς ἀρρένος,
ἀδίκτου χρέματος σαρκὶ ἀρρένῃ. ἀδίκτος ἢ μίξις, ἄζονος ἢ συνουσία. ἐπὶ πεζῶν ἀπείρεις,
ψάμμοις ἀρεῖς. μετέπειτα τὰς διφρασεύας ἐπὶ τῇ φύσιν. ζέφων ἐπὶ τῷ γεωργίαν τοῖς ὀφθαλ-
μοῖς ἐλκάρποις ἡδονῇ ἡδοναίς.

ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους] Egregie vocem exardescendi
vsurpat, vt & Poëtæ vbi de amoribus agitur. ὀρέξιν hic vocat quod paulo
ante ἐπιθυμίας. non enim amoris nomen meretur talis cupido. ἐπιθυμείν
λέγωνται τέτον, ἀλλ' οὐκ ἐρεῖν ait Maximus Tyrius.

ἀρχιμοσύνη κατεργαζέμενοι] Maximus Tyrius : πρῶτος ὁμοῦ οὐτέ τινα διόχ-
μονα οὐτέ νόμιμον, οὐτέ ἐρωτικὴν τῇ ὄντι ξυνουσίαν. Sic הָבַח vertitur ἀρχιμον Gen.
XX XIV. 7.

καὶ τὴν ἀνθρωπιάν καὶ ἐκεῖ τῇ πλάνης αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες] Nam quæ
à diis facta narrant, non mirum si & ipsi faciant. Theophilus Antioche-
nus : ἐπὶ μὲν ἐπὶ τὰς συγκαταῖς ἀρρένοκοιτίας εἰσηγήσαντο . ἐπὶ πρῶτος γὰρ τοῖς θεοῖς κη-
ρύσσουσιν ἐν ἀρρένοῖς μίξεσι συγγίνεσθαι. Vsum hac nefanda venere Solonem ait Plu-
tarchus in amatorio : Zenonem Stoicæ sectæ principem Diogenes Laër-
tius. Romæ verò omnia plena talium. idem Theophilus ἐπὶ παρθενίας
locutus : πρῶτος καὶ ὑπὸ Ῥωμαίων ἡζιώται, παίδων ἀγέλας, ὡς περὶ ἰππων φορβάδων,
συναγείρειν αὐτῶν πειραμάτων. Qui sensus verbis prope iisdem est apud Iustinum
Apologetico secundo. Horatius in scriptis Philosophicis :

--- Si ancillula præsto

Sit, vel verna puer, &c.

Seneca eodem ferme quo hæc Paulus scribenstempore epist. 95 : *Transseo*
puerorum infelicium greges quos post transacta conuiuia, alia cubiculi contu-
malia exspectant. Transseo agmina exoletorum per nationes coloresque descripta.
Martialis ait neminem fuisse tam trepidi aut solliciti pudoris qui metueret
intali facto deprehendi. Scantinia quidem lex vetuerat stupra pueri, sed
ingenui tantum, nihil de seruis constituens. Et ea ipsa lex postea exole-
uit. vis tantum puniri cœpit & quidem pari modo siue in puerum siue
in feminam L. si postulauerit in fine D. de adulterio L. in eadem §. Præ-
terea D. ad legem Iuliam de vi publica. Tacitus de Tiberio : *Solitudinem*
maris repetit pudore scelerum & libidinum : quibus adeo indomitis exarserat,
ut more regio pubem ingenuam stupris pollueret : nec formam tantum & decora
corpora, sed in his modestam pueritiam, in aliis imagines maiorum incitamen-
tum cupidinis habebat. Tuncque primum ignota ante vocabula reperta sunt,
sellariorum & spintriarum ex fœditate loci ac multiplici patientia, propositique
serui qui quærent, pertraherent, dona in promptos, minas aduersus abnuentes.
Vide Suetonium de eodem Tiberio 43. Ἀνθρωπίας vocem habemus &
II. Cor. v. 1. 13. Significat ea vox mercedem parem operæ.

καὶ κατὰς αὐτὴν ἐδοκίμασαν τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ὁπιγνώσει] ὁπιγνώσις Hebraïce עֲנִי per μετανομίαν cultum Dei significat, vt videre est Prou. 11. 7. Osæ 14. 1. 6. vi. 6. sic & Coloss. 1. 10. δοκιμάζειν sæpe est iudicare: & genere sumpto pro specie, rectum æstimare, vt infra xiv. 22. Θεὸν ἔχειν est habere propitium, vt 11. Ioan. 9. Sensus ergo est: non tanti fecerunt Deum vt eius fauorem eum colendo sibi acquirerent.

παρέδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς εἰς ἀδόκιμον νοῦν] Est allusio in vocibus ἐδοκίμασαν & ἀδόκιμον. Deum non tanti fecere quem colerent. Deus eos tradidit cogitationibus plane aspernandis. nam ἀδόκιμον νόμισμα est nummus reiectaneus. sic vox ἀδοκίμος sumitur & 1. Cor. 1 x. 7. Tit. 1. 16. Heb. vi. 8. & alibi: οὐδὲ quod scoriam significat per ἀδόκιμον vertunt interpretes Prou. xiv. 4. Esa. 1. 22. Latini rejiculas oves vocant quæ ob morbum rejiciuntur. νοῦν hoc sensu vt totum animum eiusque actus significet, habemus & Ephes. 14. 17. 1. Tim. vi. 5. 11. Tim. 111. 9. Tit. 1. 15. Non longe abit hinc illud in Tragœdia Græca:

Ὅταν ᾗ δαίμων ἀνδρὶ προσωὴ κακὰ

Τὸν νοῦν ἐβλάψῃ παθεῖν.

ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα] id est, εἰς τὸ ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα. Hebræi dicerent לא יעשה. ἀ μὴ γὰρ dicunt Græci. Lactantius: *immemores quid nati sint, cum feminis patientia certant.*

29. πεπληρωμένοι πάσῃ ἀδικίᾳ] Est mira δόξα in hoc sermone & egregius χαρακτήρισμα illorum temporum, præsertim Romæ, quales descriptiones aliquot habemus & in Senecæ epistolis circa tempus idem. Cum hætenus ea attigisset quorum turpitudine maxime eminebat, nunc alia tangit vitia latissime sparsa, sed Romæ maxime regnantia, quæ omnia per se quidem sunt mala: sed eorum prauitas longis moribus velut obducta opus habebat indicari ab Euangelio. Ac primum dicit iniustitiam, per quam Romani facti erant orbis domini, bella ferendo sæpe iniusta & societatem vertendo in dominatum. Vide quæ diximus de Iure Belli & Pacis tum in Prolegomenis, tum libro 1. cap. 111. 21. Romanos nihil nisi raptum habere, causam eis bellandi cupidinem profundam imperij ac diuitiarum non plane falsò apud Sallustium Mithridates: Galgacus vere apud Tacitum raptores orbis vocat, quos non oriens, non occidens fatiauerit.

πορνείᾳ] Hic sub πορνείας nomine non meretricios tantum congressus intellege, quos laudat apud Horatium priscus Cato, sed & adulteria, vt Matth. v. 22. Sallustium illum cuius plena censoriis sententiis est historia in adulterio deprehensum notauit ex Varrone Gellius. Vide quæ habet Horatius lib. 1. Satyra 11. & libro 11. Satyra vii. Seneca sui temporis feminis dicit vnus adulterium forduisse, quasi matrimonium esset. Ex Arriano discimus solitas se feminas defendere Platonis dogmate de communitate mulierum. Vide Senecam epist. xcvi. Tiberij & Caij adulteria habes apud Suetonium. Imperatorum facta imitabantur in prouinciis præsides.

Habet nescio quid ἐλκυστικόν, dicebat Varro, formosula prouincialis vxor.

πονεία] πονεία malignitas, prauitas, malitia, in Glossario. Malitia est versuta & fallax nocendi ratio. Eius exemplum habes egregium in Appiano in narratione eorum quæ præcessere bellum Carthaginense tertium. Malitiam Imperatorum Romanorum habes apud Tacitum Annalium XIII. Tiberium Tacitus idem vocat callidum & regendis sceleribus obscurum. Apparuit id tum in aliis rebus, tum maxime in evertendo Germanico, & tota Drusi domo. Sic & Liuiā omnem Augusti domum euerterat, vt suos proueheret;

πλεονεξία] Romanorum arma in eos acerrima, quibus victis spolia maxima sunt, dicit Mithridates: Petronius:

Si quis sinus abditus ultra,

Si qua foret tellus quæ fuluum mitteret aurum,

Hostis erat, fatisque in tristia bella paratis

Quærebantur opes.

Si locuples hostis auari ait Galgacus. Seneca ille tam eloquens auaritiæ accusator intra quadriennium ter millies sestertium parauerat, id est, vt putant eruditi, quindecim milliones florenorum.

κακία] κακία Græcis, vt Cicero notauit, generaliter sumitur pro omni vitiofitate, quomodo Aristoteles ἀρετῇ opponit κακίαν. Speciatim vbi sumitur, videtur notare consuetudinem aliis nocendi, qualem describit Virgilius:

Etsi non aliquà nocuisses, mortuus esses.

μεσοῖς φόνου] quod vitium paruis magnisque ciuitatibus commune dixit Tacitus. De talibus dictum olim: *Aut illi nescio quid incommodi accidit, aut nescio cui aliquid boni.* Vide de eo Horatium epist. II.

φόνου] Apparet id primum in bellis populi Romani. Seneca: *Homicidia compeſcimus & singulas cades. quid bella & occisarum gentium gloriosum scelus? Non auaritia, non crudelitas modum nouit. Ex Senatusconsultis plebisque scitis bella exercentur, & publice iubentur vetita priuatim.* Deinde in feruos. Vedius Pollio seruum ob fractum cryſtallinum murenis obiecit. maxime verò in amphitheatro, vbi homines partim feris, partim hominibus trucidandi obiciebantur, tantum in oblectamentum populi, quod merito Romanis exprobrant Christiani Tatianus, Tertullianus, Minutius, Arnobius, Lactantius. Iam verò Imperatoribus Romanis quouis leuissimis ex suspicionibus sine causæ cognitione morti addicere ita quotidianum, vt in Tacito & Suetonio, ac Dione non aliud frequentius occurrat, & cum talia narrant historici, tædium lectorum deprecantur.

ἐειδός] Tria fora plena litibus. fuere verò philosophi ipsi quoque vitiligatores de quibus Timon:

Φοῖτ᾽ ὃ βροτολογὸς εἶς κενὸν λελαχῆα,
 Νείκης ἀνδροφόνου κασιγνήτη ἔειδος,
 ἢ τ' ἀλὰν ποδὶ πάντᾳ κυλινδῆται.

Cuius & alia in hanc rem produximus annotatis ad librum II de veritate Religionis Christianæ.

δδλϋ] Lucilius :

Insidias facere, ut si hostes sint omnibus omnes.

Non omnis dolus iudicii coercebatur. Licere enim in pretio venditionis & emptionis se mutuò circumuenire, dixit Pomponius L. in causæ cognitione etiam D. de minoribus. Paulus Iurifconsultus L. item si §. quemadmodum. D. Locati. Hoc quoque per Euangelium iniquitatis conuincitur. Vide quæ diximus libro II de Iure Belli & Pacis cap. XII. 26. II. & 26.

κακοήθεια] Malignitas vertitur in Glossario, & hoc sensu eam vocem usurpat Tacitus. Locum habet, cum quæ possumus in bonam partem interpretari, in peiorem rapimus contra quam exigit officium dilectionis I. Cor. XIII. 6. Sic inter Caluum, Asinium, Brutum, Cælium, Cæsarem, Ciceronem, mutuam malignitatem detegi ait scriptor de causis corruptæ eloquentiæ. Hoc est vitium cuius Herodotum arguit Plutarchus.

30. ψυευσις] In Glossariis : ψυευσις *ψυρρator*. Hebræum שחף verti solet ψυεύειν, significatque clam & in aurem alium obtrectare. Psal. XLI. 8. Sirach. XXI. 30. Ouidius :

Linguaque refert audita susurro.

κατάλαλοι] In Glossario : κατάλαλῶ *obgannio*, *obloquor* : vertitur sic Hebræum קטל & כלל & alia quædam. Significantur hic qui apertius famam alterius lædebant, vt multi Romæ, etiam amicitia specie. Talis ille apud Horatium :

Me Capitolinus conuictore usus amico ---

Que à puero est, causaque mea permulta rogatus

Fecit & incolumis lætor quod viuit in vrbe.

Sed tamen admiror quo pacto iudicium illud

Fugerit ---

Addit deinde Horatius :

Hic nigra succus loliginis : hæc est

Ærugo mera.

Hoc Suetonius vocat excusando opprobare. Polybius :

θεοσυγῆς] Bene monent qui legi hic volunt θεοσυγῆς. Agitur enim de vitiiis, non de pœnis. Recte autem dicuntur osores Dei aut abhorrentes à Deo, vt citat Cyprianus epistola 68, qui simul atque aliquid ipsi euenisset aduersi, deos incusabant, aut negabant prouidentiam. Lucanus :

---Expectabit ab alto

Æthere Thessalicas, teneat cum fulmina, cædes :

*Scilicet ipse petet Pholoen, petet ignibus æten,
Immeritaque nemus Rhodopes, pinusque minantes:
Cassibus hoc potius feriet caput?*

Sic inuidia deorum, crimen deorum, Pompeium Deis obijci, apud eundem legas. Tacitus annalium xiv: *Quæ adeo sine cura Deum eueniebant ut multos post annos Nero imperium et scelera continuauerit.* Caij quanta impietas fuerit ex Philone aliisque docuimus in illam ad Thessaloniconses. Et eius rei recens erat memoria cùm hanc epistolam scriberet Paulus.

ὕβρις] ὕβρις contumeliosus in Glossario. ΠΡΟΒ. xv. 25, & alibi vertitur ὕβρις. Ait Aristoteles in Rhetoricis, & iuuenibus & ditibus euenire ut facile alios indigne habeant. Vide in Gellio historiam de iuvene qui alapas impingebat obuiis. Tacitus ubi de pœnis Christianorum agit: *pereuntibus addita ludibria.* Eidem narratur Neronis in Thraseam contumelia prænuntia cædis imminens. Quomodo Tiberius & Claudius matronis per contumeliam magis quam per libidinem illuserint, vide Suetonium Tiberio 44. 45. Claudio 36.

ὑψηλότης] ὑψηλότης est superbia, agnatum, ut Sallustius ait, nobilitati malum. Est autem ὑψηλότης definiente Theophrasto, κατὰ τὴν φύσιν πλεονεξία, cuius vitij egregium nobis dedit χρεῖσιν ἐπιστολὴν. & complura sunt apud Martialem eorum qui alios ad oscula non admittebant, qui à conuiuiis seorsim cœnabant, aliaque faciebant eius generis. Galgacus apud Tacitum de Romanis: *quorum superbiam frustra per obsequium et modestiam effugeris.* Claudiae vero familiae quæ post Augustum Romæ imperauerat, cuius in nomen adscitus Nero, veterem & insitam superbiam notat idem Tacitus.

ἀλαζόνες] ἀλαζών est iactator, gloriator, arrogans in Glossario. Apud Theophrastum quoque alia est ἀλαζονείας notatio, alia ὑψηλότης. & est ἀλαζονεία Platoni εἰς τοσοῦτον ἀγαθὸν ἢ ἀγαθὸν ὥς μὴ ὑπαρχόντων. Theophrastus τοσοδύνας dixit πᾶν ἀγαθὸν οὐκ ὄντων, ubi τοσοδύνας est excitatio opinionis: cuiusmodi hominis descriptio est egregia quarto ad Herennium & in Alexidis fragmentis quæ nos edidimus, & in Martialis Epigrammatis non malæ. Talis Mucianus, arte quadam omnium quæ diceres atque ageret ostentator, Tacito: & Romanorum plerique:

Introrsum turpes, speciosi pelle decorâ.

Quorum mores vocat personatos, & vitæ fabulam Martialis. Miles gloriosus Plauti, Græce erat ἀλαζών.

ἐφελκυστὶς κακῶν] Ingeniosa gula est, ait Petronius ubi & sequentia vide. Adde quæ de commentis luxuriæ in ædibus, in vestibulis, in epulis, vasis, gemmis, vinionibus, mensis, lectis multa apud Senecam, Plinium & alios.

προεῦσιν ἀπειθείς] Proculus cùm questus esset de filio quod mortem suam

exspectaret, & ille dixisset, se non exspectare, imo, inquit, rogo exspectes. Cogitemus quid fecerint Tiberius in Liuiam: post hanc epistolam scriptam Nero in Claudium & Agrippinam.

ἀσυνέτοις, ἀσυνδέτοις] videri potest esse παρονομασία, at non est. Sed ex vna voce varie scripta duæ factæ sunt. Syrus non nisi vnam legit, ἀσυνδέτοις, quæ vera est. Non de intellectus, sed de voluntatis vitii hic agitur: Et quidem maximis, inter quæ est perfidia, tum in federibus publicis, tum in contractibus priuatis. Notant id in Romanis vitium à Punici belli tertij temporibus historici prope omnes. Vide exempla Seruiliij Galbæ & Cn. Domitij apud Valerium Maximum v l. 6. Firmij Lati apud Tacitum Annalium i l. P. Egnatij apud eundem xv l. Idem in summa malorum Tiberiani temporis ponit fallaces amicitias, Annal. i v.

ἀσώρτοις] Expertes etiam naturalis affectus. Eius argumentum quod liberos, si numerus grauis videretur, aut tolli vetabant, aut iuebant exponi, idque impune; nam & ideo in lege Pompeia de parricidis pater filium enecans non comprehenditur. Tertullianus Agologetico: *quot vultis in his circumstantibus, & in Christianorum sanguinem hiantibus ex ipsis etiam vobis iustissimis, & seuerissimis in nos præsidibus apud conscientias pulsem, qui natos sibi liberos enecent. siquidem & de genere necis differt, utique crudelius in aqua spiritum extorquetis, aut frigori & fami & canibus exponitis.* Paria habet Iustinus in Apologetico. Hinc est quod Tacitus in Iudæorum institutis à Romanorum discrepantibus ponit: *Necare quenquam ex agnatis nefas, ubi vox agnatis ita sumenda, quomodo in iure, agnatione sui hæredis testamentum rumpi dicitur.*

ἀσπόνδοις] vetus interpres vertit implacabiles: non male: nam sic ἀσπονδος πόλεμος dicitur qui pacem non recipit. Nec aliter hic accepit Syrus. Bene hoc conuenit in illorum temporum Romanos, de quibus Tacitus negat sperandum fuisse vt qui pacem belli amore turbauerant, bellum pacis caritate deponerent, Historiarum ii. Lucanus:

Quemque suæ rapiunt scelerata in prælia causæ:

Hos polluta domus legesque in pace timenda;

Hos ferro fugienda fames mundique ruinæ

Permiscenda fides.

ἀνελήμονας] immisericordes sane Romani, etiam in prouinciales. at maxime in seruos, de quibus Seneca epistola XLVII: *Infelicibus seruis mouere labra, ne in hoc quidem vt loquantur, licet. Virgâ murmur omne compescitur, & ne fortuita quidem verberibus excepta sunt, tussis, sternutamentum, singultus, magno malo vlla voce interpellatum silentium luitur. Nocte tota ieiunij mutique perstant.* Addit: *Non habemus illos hostes, sed facimus.* Deinde dominum sic admonet. *Vis tu cogitare ipsum quem seruum tuum vocas ex iisdem seminibus ortum, eodem frui cælo, æque spirare, æque viuere, æque mori?* Iuuenalis de feminarum moribus:

Pone crucem seruo: meruit quo crimine seruus
 Supplicium? Quis testis adest? Quis detulit? audi.
 Nulla, inquam, de morte hominis cunctatio longa est.
 O demens! ita seruus homo est? nil fecerit, esto.
 Sic volo, sic iubeo, sit pro ratione voluntas.

Et postea:

Hic frangit ferulas: rubet illa flagello;

Hic scutica. sunt quæ tortoribus annua præstant.

De viris idem:

Mitem animum & mores modicis erroribus equos
 Præcipit, atque animas seruorum & corpora nostra
 Materia constare putat paribusque elementis:
 An scire docet Rutilus, qui gaudet acerbo
 Plagarum strepitu, & nullam Sirena flagellis
 Comparat, Antiphates trepidi laris aut Polyphemus,
 Tum felix quoties aliquis tortore vocato
 Vritur ardenti duo propter lintea ferro.

De prouinciarum autem præsidibus hoc eiusdem:

Si frangis virgas sociorum in sanguine, si te

Delectant hebetes lasso lictore secures.

Est descriptio non dissimilis eorum qui à diuinis legibus desciscunt apud
 Philonem de humanitate: *ὅτι τῶν ἱερῶν νόμων διαστάντες ἰδεῖν ἔστιν ἀκολάστοις, ἀναισχυροῖς, ἀδίκους, ἀσέμνους, ὀλιγόφρονες, φιλαπεχθήμονες, ψευδοδολογίας ἐταίρους καὶ ψευδοδικίας, πλὴν ἐλευθερίαν πεπρακότας ὅπου & ἀκράτου, & πεμμέντων, & δμορφίας, εἰς τε τὰς γαστρός ἀπολαύσας & τῶν μὲν γαστέρας, ὧν τὰ τέλη βαρύνονται ζημίαι σώματος τε & ψυχῆς εἰσιν.* Senecam suo, id est, ei quo Paulus vixit seculo conuitium facientem & eadem quæ hic habes exprobrantem vide xv de beneficiis 15. & 17.

32. *οἱ πῖνες τὸ διαχῶμα τῶ Θεοῦ ἐπιγρόντες*] *לחם משפם* vt sæpe apud Ezechielem & alios. Genitiuus hic causam efficientem significat. Intelligitur enim hic ius partim per rationem, partim per traditionem inscriptum humanis mentibus, recte puniri qui grauia delinquant; quod tractauimus libro II de iure belli & Pacis cap. xx. initio. Etiam Græci ius naturæ vocant *νόμον θεῖον*. *ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες ἀξιοὶ θανάτου εἰσι*] Sunt quædam crimina quæ mortem mereri consensus hominum testatur. Act. xiii. 28. xxiii. 29. xxv. 11. 25. xxvi. 31. xxviii. 18. Talia sunt homicidia, adulteria & aliæ foedæ libidines ad quas hæc verba respiciunt.

οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσι] faciunt ipsi modo hoc, modo illud, vbi datur occasio.

ἀλλὰ καὶ συνδουλοῦσι τοῖς πρᾶσσουσιν] Hoc peius illo. nam affectu abreptus peccat aliquis sine eo non peccaturus. At qui defendunt talia & docent

vitio carere, sane grauius delinquant. Hi sunt סערים apud Paraphrasten Chaldaum Leuit. xx. 5. de quibus agi etiam Leuit. xxvi. 21 aiunt Rabbin. Verbum σωδονεῖν est etiam in Maccabaïcis & apud Lucam xi. 48. Act. viii. 11. & xxii. 20. & apud Clementem in Epistola. Συμμετέτετε, ἐπαγνέτε, hoc loco Chrysostomus, & post eum alij: Theophylactus dixit σωτηροῦν. Philosophos hic maxime tangit Apostolus, qui erant doctores populorum, & quibus proinde imputari debebat si qua populus ipsis probantibus peccaret. Exempli causa παιδεύσαν & quosvis incestus esse ἀσέβεια docebant non Epicurei tantum, sed & scueri illi Stoici, quod non Theophilus tantum Antiochenus nos docet, sed & Sextus Empiricus Zenonis & Chrysippi vtens verbis quæ pudet transcribere. Sic vltionis cupiditatem probant Aristoteles & Cicero locis quos citauimus in annotatis ad I pro Religione Christiana. Idem Aristoteles bellum in barbaros vult esse venatus quoddam genus, ac proinde rem natura iustam: Politicorum i. 8. Idem abigere partum vult licere quamdiu quod conceptum est vitam nondum habet, Polit. vii. 16. Omnia autem facinora summam defenderunt illi philosophorum qui dixere nihil natura esse inhonestum, sed differre ista hominum institutis. Et, vt Iustinus eorum sententiam explicat, μηδὲν ἐστὶ ἀρετῶν, μηδὲ κακίας, δόξη δὲ μόνον τοῖς ἀνθρώποις ἢ ἀγαθὰ ἢ κακὰ ταῦτα ἡγεσθαι, ὅπερ μέγιστη ἀσέβεια ἐστὶ ἀδικία ἐστὶ. Hinc illud desumptum: οὐ γὰρ τὸ νόμιμον ἀδικία ἐστὶ τοῖς θεοῖς ἡγεούμεθα.

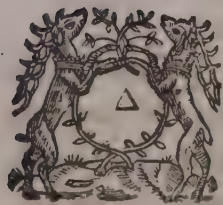
Καὶ ζῶμεν ἀδικία καὶ θύγατ' ὠλισμύροι.

Item: οὐ γὰρ τὸ νόμιμον ἀδικία ἐστὶ τοῖς θεοῖς ἡγεούμεθα.

Τί αἰχρὸν, εἰ μὴ τοῖς ἡγεούμενοις δοκῇ;

Vide quæ de Epicureis attulimus lib. ii de Iure Belli & Pacis xx. 44. Apposite ad id quod hic dicitur, Philo libro de legibus specialibus: ἀσεβοῦσι γὰρ οὐχ οἱ δρώντες μόνον, ἀλλὰ καὶ ὅσοι τοῖς δρώντων ἐκουσίῳ γνώμῃ ἐπὶ τῇ τῶν δρώντων (ita legendum, non σὺ τῇ τῶν δρώντων) ἐξουσίᾳ ἐπιτελέουσιν. Cyprianus Epist. xxi: Non est enim immunis à scelere qui vt fieret imperauit: nec est alienus à crimine, cuius consensu licet non à se admissum crimen, tamen publice legitur. Saluianus lib. i v: Nam dum spectantes hæc comprobant ac libenter vident, omnes ea visu atque assensu agunt. Tacitus: Corruptere et corrumpi, sæculum vocatur.

CAP. II.

10] id est, cum ita se res habeat sicut iam diximus, vt ius illud quod omnibus hominibus commune est, dicet esse quædam crimina morte digna. Debuerunt hæc connecti cum præcedente capite: nouum autem inchoari ibi,

θλίψις ἐστὶ στυγερία.

ἀπαπολογητὸς εἶ] vide supra i. 20.

ὃ ἀνδραγατῇ πᾶς ὁ κρίνων] A philosophis venit ad magistratus qui Hebræis השופטים οἱ κρίνοντες siue οἱ κείται. Sub magistratuum autem nomine etiam domini comprehendi debent qui in seruos domesticam habebant iurisdictionem. Apposite autem hoc addidit ad Romanos scribens ex quibus erant omnes etiam prouinciarum rectores.

Tu regere imperio populos Romane memento.

ἐν ᾧ ὃ κείνεις τὸν ἑτέρον σταυρὸν καὶ τακείνεις] ἐν ᾧ dixit hic & infra v. 11. 3. pro idcirco, באשר, quod est ἀπολογικόν, vt apparet Gen. xxxix. 9. Te damnas, quia ius illud commune est hominum. Imperatores Romani homicidia morte puniebant, ipsi innoxios quotidie plurimos trucidabant. Nero per risum: sane, inquit, legem Iuliam timeo, cum venenum coqui iuberet. Sueton. 34. Incestæ virgines Vestales viuæ defodiebantur: Nero vni earum vim intulit. Suet. 28. Puniebatur capite qui puerum ingenuum rapuisset L. & eam D. ad L. Iuliam de vi publica. Imperatoribus id erat quotidianum. Vide Suetonium Nerone 28. Hanc imperatorum licentiam imitabantur in prouinciis præfides. Seruus si ingenuum puerum stuprafset, non effugiebat crucem: Dominis in seruos id licebat: & tales pueri dicebantur delicati. Cyprianus: qui sedet crimina vindicaturus, admittit: Sed & ad priuata de aliis iudicia recte hoc Pauli extendas. Sic David apud Nathanem semet damnabat. Iustinus in colloquio cum Tryphone: ἰδοὺ γὰρ ὅτι ἐ τοῖς μὴ τὰ αὐτὰ παθεῖν βελομεθ' οὖς ἅπαντες αὐτοὶ τοῖς ἄλλοις διαπείσοι. ἐ ἐν σωειδήσεσιν ἐχθραῖς ταῦτα ὀνειδίζονται ἀλλήλοις ἅπαντες ἐργάζονται. Saluianus 1. lib. de gubernatione Dei: In aliis nempe horrent quod in se ipsis admittunt, mirum in modum & accusatores eorundem criminum & peccatores. Exsecrantur publice quod occulte agunt, ac per hoc, dum damnare se ceteros putant, ipsos se magis propria animaduersione condemnant. Et postea: Aliis seuerissimi sumus, nobis indulgentissimi; aliis austeri, nobis remissi. In eodem crimine punimus alios, nos absoluiamus. intolerabilis sane & contumaciæ & præsumptionis, nec agnoscere volumus in nobis reatum, & audemus de aliis usurpare iudicium. Chrysostomus de peccato & Confessione: ἀλλ' οἱ πολλοὶ τῶν ἀνδραγῶν τῶν μὲν ἰδίων ἀμάρτημάτων σωήτορες γίνονται, τῶν δ' ἀλλοτρίων κατήτορες. Neque hoc non videre Romanorum sapientiores. Cicero Verrina v: Omnia quæ vindicaris in altero, tibi ipsi fugienda sunt. Etenim non modo accusator, sed ne obiurgator quidem ferendus est qui quod in alio vitium reprehendit, id in ipso reprehenditur. Horatius libro 1. Sat. 3.

Ego met mi ignosco Menius, inquit.

Stultus & improbus hic non est dignusque notari.

Seneca de ira lib. 1. 14: Cogitet quam multa contra bonum morem faciat, quam multa ex his quæ egit veniam desiderent, iam irascetur etiam sibi. Neque enim æquus iudex aliam de sua, aliam de aliena causa sententiam ferat. lib. 11. 28: Is qui nullius non uxorem concupiscit, & satis iustam putat amandi causam, quod aliena est, idem uxorem suam aspici non vult, & fidei acerrimus exactor est

est perfidus, & mendaces persequitur ipse periurus, & litem sibi inferri agerime calumniator patitur, pudicitiam seruulorum suorum attentari non vult qui non pepercit suæ. Aliena vitia in oculis habemus, à tergo nostra sunt. Inde est quod tempestiua filij conuiuia pater deterior filio castigat. Nihil alienæ luxuriæ ignoscit qui nihil suæ negauit. Et homicida tyrannus irascitur, & punit furta sacrilegus. Magna pars hominum est quæ non peccatis irascitur, sed peccantibus. Epist. XCIV. Scis improbum esse qui ab uxore pudicitiam exigit, ipse alienarum corruptor uxorum. Scis ut illi nil cum adultero, sic nihil tibi esse debere cum pellice: & non facis. VIII. Epist. 22. Nostine hos qui omnium libidinum serui sic aliorum vitiis irascuntur, quasi inuideant & grauissime puniant quæ maxime imitantur? Adde quæ de hoc argumento non aliena attulimus tum in prolegomenis ad Stobæum, tum ad Matth. VII. 3: & libro II de Iure Belli ac Pacis XX. 3.

τὰ γὰρ αὐτὰ ποιεῖς οὐ κείνων] hoc quoque dicit non omnibus, sed plerisque.

2. οἵδαμεν γ'] ipsa ratio hoc nos docet.

ὅτι τὸ κῆμα τῷ Θεῷ ἐστὶ κατ' ἀλήθειαν ἐπὶ τοῖς ταῦτα ποιοῦσι ποιεῖς] Sequitur hoc ex ipso Dei nomine. Deum enim concipere non possumus sine iustitia. Εἰ θεοὶ τι δρῶσιν ἀρετὴν, οὐκ εἰσὶν θεοί. ἀλήθεια hoc loco est iudicium iustum, nihil dans gratiæ aut odio, vt infra III. 7. I. Cor. XIII. 6. Hebræum *δικαιοσύνη* interdum vertitur ἀλήθεια, interdum *δικαιοσύνη* sensu sæpe eodem. Opponitur hoc, vt notat Chrysostomus, iudiciis Romanorum quæ erant corruptissima. Vide de Clodianis iudiciis Senecam epistola XCVI: vbi multa egregie dicta, hoc verò imprimis: *Cum stuprum committeretur rei iudicandæ causa.* Hæc cognitio de incorrupto Dei iudicio in multis dormit, sed excitari solet circa mortem, vt Plato obseruat de Republica I. Cicero I. de Diuinatione: *Eos qui secus quam decuit vixerunt, peccatorum suorum tum maxime pœnitet.* Nec fane difficilis adeo erat collectio, cum Deus sit iustus, mali autem sæpe in hac vita sint felicissimi, aliud expectari iudicium.

3. λογίζῃ γ' ὅτι τοῦ αἵθερος] Existimasne? Potesne hoc in animum inducere?

ὁ κείνων τοῖς ταῦτα ποιεῖς] qui de illis iudicas secundum leges, non Romanorum tantum, sed omnium gentium consensu probatas.

καὶ ποιῶν αὐτὰ] cum eadem facias.

ὅτι σὺ ἐκφύβῃ τὸ κῆμα τῷ Θεῷ] loquitur sic & Diphilus:

Οἷοι σὺ τοῖς θανόντας, ὦ Νικήτα,

Τρυφῆς ἀπίστης μεταλλάσσοντας ἐν βίῳ

Περὶ λυγρὰς τὸ θεῖον;

Nec longe abit Sophoclis illud:

Θεὸς γ' πληγὴν οὐχ ἡσπιδῶ βροτός.

Plura habes in eum sensum apud Stobæum naturalium titulo 7. Homines

tribus modis crimina ferunt impune: quia aut ignorantur, aut quia nemo tam potens est qui ipsos puniat, aut quia ius perumpitur gratia aut pretio. Horum nihil in Deum cadit, scit omnia, potest quæ vult, ex recto iudicat. Vide Iobum xxxiv. 22.

4. ἢ τὴ πλούτου ὃ χρηστότης αὐτοῦ] רוב ירוח vt Psal. v. 8. C.VI. 7. ורוב רחמים L XIX. 17. Sic πλοῦτος χείρις dicitur Eph. i. 7. πλοῦτος δόξης infra IX. 23. Eph. i. 18. III. 16. Col. i. 27. πλοῦτον pari sensu usurpat Simplicius ad Epicetum. ὑπερβολῶς τὴ πλούτου τῆς ἀγαθότητος θεοῦ dixit Philo in allegoriis. Non dissimili modo πλούτου vocem infra habemus IX. 23. & XI. 33.

καὶ ὃ ἀνοχῆς] Sic & infra III. 26. in Glossario: ἀνοχὴ laxamentum, in-dulgentia.

καὶ ὃ μακροθυμίας] מְסַלְחָא דִּיכ:

ἀγνοῶν] id est, non considerans. nam γγ̄ Hebræum sæpe est attendere.]

ὅτι τὸ χρηστὸν τὴ θεοῦ εἰς μετένοian σε ἀγα] Hoc est in differendis pœnis τὸ περιηγούμενον θεοῦ θέλημα, de quo & II. Petr. III. 9. succedit deinde post longam patientiam alterum, puniendi grauius. Sic Sap. XI. 24: ἐλεῖς ὃ πάντας ὅτι πάντα δύνασαι & παροῦς ἀμνηστία αἰθρόων εἰς μετένοian. Philo Allegoriis: οὐδὲ τοῖς ἀμνηστουσιν διδὸς ἐπέχουσιν ὁ θεός, ἀλλὰ δίδωσι χρόνον εἰς μετένοian & τὴ σφάλματός ἴασιν. Hinc est quod τῇ Σικη etiam Poëtæ dant βραδεία πόσα· vide dictum titulum Stobæi. μετένοia significat non dolorem solum ob peccata, sed & vitæ emendationem.

καὶ ὃ σκληρότητά σου] quæ vero tua est durities. Duritiem id vocat Paulus quod Latini scriptores callum obductum animo, longa scilicet vitiorum consuetudine. Vide Matth. XIX. 8. Marci XVI. 14. Similis usus verbi σκληρότης est XIX. 9. Heb. III. 8. 13. idem dicitur ἀπαλγῇ Eph. IV. 19. Exempla talis constitutionis in Pharaone & Saule regibus.

καὶ ἀμετανόητον καρδίαν] Exponit clarius quod per μεταφραν dixerat. ἀμετανόητον autem hoc loco est non qui pœnitentiam agere non potest, sed qui non agit. Pari modo ἀμετακίνητος qui non mouetur. I. Cor. XV. 58.

Θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς] Respicitur locus Deut. XXXII. 34. 35. ubi sic in Græco: οὐκ ἰδοὺ ταῦτα συνήκται παρ' ἐμοῦ & ἐσφραγίσται ἐν τοῖς θησαυροῖς μου. ἐν ἡμέρᾳ ἐκδικήσεως ἀνταποδώσω. Philo dicto loco de Allegoriis ad hæc verba respiciens: εἰσὶ γὰρ ὡς περ ἀγαθῶν οὕτω κακῶν ὡς περ θεῶν θησαυροί. ἐν ἡμέρᾳ γὰρ φησὶ ἐκδικήσεως ἐσφραγίσται τοῖς ἡμῶν θησαυροῖς. dixit & Plutarchus θησαυροὺς ὀργῆς. Præterea est hic locutio Hebraïzans, actiuum pro duplici actiuo. Θησαυρίζεις, afferuas pro afferuari facis תַּצְמַח או תַּפְסֹח cum Nehemia XIII. 8. aut cum Iobo XXXV. 1. 13. כַּמֶּה: quomodo & ἀποθησαυρίζονται, sed in bonam partem, ponitur I. Tim. VI. 19. Sic βασιλεύειν sæpe est facere vt quis regnet. ὀργὴ ira, pro pœna. Et bene thesaurus iræ opponitur diuitiis bonitatis. Et post ὀργῶν, subauditur reddendam, ex loco Deuteronomij.

καὶ ἀποκαλύψας & διαμαρτυρίας θεοῦ] ἐν ἧς δυνάμει· pro ἀποκαλύψας διαμαρτυ-

σίας, vt generalius dicat quod deinde explicaturus est specialius. Bene additum διγαγοκρίσις nec nomine iræ affectus inordinatus intelligeretur.

6. *ὅς ὑποδύσῃ ἐκείνῳ καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ*] Nihil planius. bonis factis bona, malis factis mala Deus reddet. Respicit Deus iudicans & hæc & ista Matt. XVI. 27. XXV. 35. & sequentib. II. Cor. v. 10. Apoc. II. 23. XX. 12. XXI. 12. Hoc interest quod pœna non potest per iustitiam excedere mensuram criminis: præmium autem, si accedat dantis liberalitas, potest esse maius quam quantum facta per se valeant. Quanquam autem præmium tantum promittere immensæ fuit liberalitatis, tamen, vbi promissum est, ius ex eo nascitur. Quibus vero promissio facta non est, vt Patriarchæ & pij ex gentibus, ij præmium post hanc vitam sperarunt quidem, sed neutiquam tantum. ideo cum de eo loquuntur *ἀδύω* nominant, non regnum cœlestē. Sed & hi plus accipient, quam sperauerunt.

7. *τοῖς μὲν καὶ ὑπομονῇ ἔργου ἀγαθοῦ δόξαν ἐκ πλεον, ἐκ ἀφειρομένης ἐπιζητεῖται*] Nam *ἐκμενὴ ψυχῆς* piis ex gentibus non quidem planè certo credita, sed ita tamen vt sententia eam adstruens probabilior crederetur. *καὶ ὑπομονῇ* hic idem est quod *δι' ὑπομονῇ*. solent enim istæ particulæ permisceri, vt I. Cor. XII. 8. Eph. III. 3. & alibi. Tum verò *ὑπομονή*, quod proprie expectationem significat, ponitur hic pro constantia: quia expectatio talis, qualis describitur Ps. XXXVII. 5, & alibi, constantiam solet producere. Sic *ὑπομείνειν* est perseverare, Matth. x. 22. & singulare hic est pro plurali: *ἔργου ἀγαθοῦ* pro *ἔργων ἀγαθῶν*, vt & infra 15. I. Cor. 13. 14. 15. xv. 58. I. Thessal. I. 3. II. Thess. I. I. II. 17. quod admodum frequens est vbi rerum aliquarum vniuersitas significatur. *δόξα* hic significat statum illustrem, vt Matth. XII. 42: *τιμή*, coniunctum cum laude, de qua vide Ioh. XII. 18. I. Petri I. 7: *ἀφειρομένη*, perpetuum.

ζωὴν αἰώνιον] supple *ὑποδύσῃ*. dabit illis quod homines optant maxime.] Posidippus:

Ὡς τοῖς θεοῖς αἰθερὸς δίδωται τυχεῖν,

τῆς ἀθανασίας κρείττον οὐδὲν δίδωται.

Huius rei certos nos planè fecit Euangelium, vel eo solo nomine faciendum maximi.

8. *τοῖς ὃ ἐξ ἐιθείας*] id est *τοῖς εἰζουσι*. sic *ἐξ* particula apud Hebræos sæpe qualitatem denotat, vt infra III. 26. IV. 12. Gal III. 7. Tit. III. 19. *εἰζουσι* autem intellige, contra Deum, quod de Idololatria dici solet. Sic Israel *בית המרי* Ezechiel XII. 2, à verbo *מרה* quod *εἰζέει* vertitur, Genes. XXVI. 35. I. Sam. XII. 14. 15. Sic & filius *מורה* Deut. XXI. 18, qui in patrem est contumax. Similem sensum habet illa Dei querela de Hebræis *בְּעֵינַי כַּהֲבִילֵהֶם* *παερόμεν μὲ ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν*. Deuteron. XXXII, 21.

καὶ ἀπειθεῖσι μὲν τῇ ἀληθείᾳ] qui non sequuntur rectæ rationis dictata quæ & supra *ἀλήθεια* dicta est I. 18.

πειθομένους ἢ τῇ ἀδικίᾳ] Verùm iniustitiam sectantur. ἀδικία hic generatim sumitur, vt & ἀπειθειαν comprehendat, vt supra dicto loco I. 18. πείθεσθαι sectari, quomodo Gal. III. 1. v. 5. Hebræi dicerent הלכים אחר השקר

θυμὸς & ὀργή] subauditur, imminet. Vbi est in Hebræo אף quod iram grauem significat, LXX solent ponere voces duas θυμὸς καὶ ὀργή, vt videre est Gen. XXVII. 43. interdum & in Hebræo duæ sunt voces vt אף והחמה Deut. IX. 19. Per iram autem illam exardescentem Dei μετωνυμικῶς grauis pœna intelligitur, quod clarius explicant sequentia.

9. θλίψις καὶ στενοχωρία] Cùm hætenus ostendisset quam necessarium fuisset Gentibus Euangelium, nunc & Iudæos addit, quorum non pauci Romæ Euangelio se opponebant. Vide Acta in fine. Hæ quoque voces duæ paris significatus mali vehementiam significant, respondentque Hebræis צרה וצוקה, vt apparet ex Græco Esaiæ XXX. 6. Vox θλίψις ubique obuia: vox στενοχωρία & Esai. VII. 21: & infra VII. 35. II. Cor. VI. 4. XII. 10. στενοχωρεῖσθαι Esai. XXVIII. 20. & alibi. Alibi στενοχωρεῖσθαι plus est quam θλίβεσθαι. Latini quoque angustias pro miseria dicunt.

ὅτι πᾶσαν ψυχὴν ἀνθρώπου τὰ κατεργαζομένη τὰ κακὰ] Anima hic pro persona sumitur, vt apud Hebræos sæpe. Et operantem malum intellige quæ talem: nam mutata hominis vita mutatur & Dei decretum, Ezech. XVIII.

Ἰσραὴλ π. ὁσθ' ὅσον καὶ Ἕλληνας] Sicut in privilegiis Iudæum præposuerat I. 16, sic & eundem præponit in pœnis: id enim exigit ratio, vt qui plus accipit, eò plus crucietur, si beneficio non responderit. Apertius est iudicium voluntatis Dei in lege diuinitus scripta & prohibente homicidia, adulteria, furta, aliaque huiusmodi, quam in sola collectione rationis. Bene Augustinus de vera Religione cap. 6: *Lex prohibens omnia delicta congeminat: non enim simplex peccatum est, non solum malum, sed etiam vetitum committere.* Quò pertinent ea quæ habebimus infra IV. 15. V. 13. Vnde non longe abit illud Taciti Annalium III: *Si velis quod nondum vetitum est, timeas ne vetetur: at si prohibita impune transcenderis, neque metus ultra, neque pudor est.* Quanquam autem quæ hic dicuntur, ad pœnas vitæ alterius proprie pertinent, tamen voluit Deus etiam in antecessum conspicuis signis ostendere seueritatem suam aduersus contumaces, Romanos quidem, immittendo tyrannum pessimum, deinde bella ciuilia valde cruenta: Iudæos autem, euellendo eos funditus à patrio solo euerfa republica & cultu.

10. δέξα ἢ καὶ πᾶν] accipe vt supra 7.

καὶ εἰρήνη] bona omnia. Hebræi enim ea omnia pacis nomine complectuntur.

πάντη τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν] nempe ex animo diuinitus purgato.

Ἰσραὴλ π. ὁσθ' ὅσον] quia primas in retributione ferent.

καὶ Ἕλληνας] Ἕλληνας hic intelligit τὸν σαρδόνιον, quales paucos fuisse supra diximus: fuere tamen semper aliqui imitatores Melchisedeci, & Iobi,

& Iethronis, & Naamanni. Vide Act. x. & xvii. 4. Vide & quæ diximus hac de re lib. i de Iure Belli ac Pacis, & in Annotatis ad eum locum.

II. οὐ γὰρ ὅτι θεοσωποληΐα ὡς ἀπὸ Θεοῦ] θεοσωποληΐα Rabbinis מושא פנים
18. x. 34. Eadem sententia quæ Act. x. 34. desumpta ex ii. Paralip. xix.
7. Est idem sensus & Deut. x. 17. Personam respicere dicitur qui in iudi-
cio, aliud respicit quam quod in iudicium venit. Deus cum homines iudi-
cat, non originem respicit, sed actiones. Eph. vi. 9. Colos. iii. 25. i.
Petr. i. 17. In beneficiis distribuendis aliquid interdum origo valet, in iu-
diciis diuinis nihil.

12. ὅσοι γὰρ ἀνόμως ἤμεινον] legem hic vocat eam quæ à Deo voce, aut scri-
pto publicata est. ἀνόμως hic valet באין תורה, id est, cum legem talem non
haberent: id culpam non tollit quidem, sed minuit Luc. xii. 43. 48. in-
fra i v. 15. v. 13. & in hoc statu erant Gentes, quos Græcos à parte Iudæis
notiore appellat. Par diuisio hominum in τοὺς ὑπὸ νόμον & ἀνόμοις reperitur
i. Cor. ix. 21.

ἀνόμως καὶ ὑπολογιῶνται] ὑπολλύουσιν dicuntur quicunque villo modo à vita illa
post hanc beata excidunt, cui opponitur σώζουσιν. vide Ioan. x. 28. infra
xiv. 15. i. Cor. i. 18. viii. ii. ii. Cor. ii. 15. iv. 3. ii. Thes. ii. 10. Hoc
est quod mystice significatur per legis נברת. ἀνόμως καὶ ὑπολογιῶνται, id est,
minus punientur, ait Chrysostomus ii. de Ieiunio.

καὶ ὅσοι ἐν νόμῳ ἤμεινον] id est, cum legem talem haberent. Ita כּ sæpe
ponitur Hebræis & ἐν nostris, vt Matth. vi. 22. xvi. 27. xxv. 31. ii. Cor.
xiii. 4. ii. Tim. i. 13. ideo quod hic & iii. 19 dicitur ἐν νόμῳ, infra 14
explicatur ἔθνη νόμον ἔχοντα. Peccare hic intellige non in significato illo la-
xissimo, sed restrictiore & eminentiore, quo sensu per Deum regeniti ne-
gantur peccare.

ὅτι νόμον κειθήσονται] grauibus suppliciis addicentur, lege eos conuin-
cente, quam non obseruarunt etiam in potissimis & facillimis obseruatu.
Moses eos accusabit: Ioh. v. 45. æquum non erat vt si quorum crimina ad
notitiam non peruenissent aut alio aliquo modo effugissent iudicium seue-
ritatem, pœnas effugerent. Quare talium se ultorem Deus ipse in lege pro-
miserat. Leuit. xvii. 10. xxxii. 2. 3. 5. 6. 17. Hæc autem ultio non semper
in hac vita expletur, sed sæpe reseruatur in diem iudicii, vt sequitur in-
fra 16.

13. οὐ γὰρ οἱ ἀκροῦνται τῶ νόμου] Parum refert memoriter discere præcepta, nisi
re impleantur. Par sententia, sed ad Euangelium applicata, Iac. i. 22.
Sic de Chrysippi libris Epiætetus: Ζητῶ οὐκ τὸν ἐξηγούμενον • καὶ μέχρι τούτων
οὐπω σεμνὸν οὐδὲν • ὅταν ᾗ εὖρον τὸν ἐξηγούμενον, ὑπολείπεται ῥῆσιν τοῖς παρηγελημένοις.
τὸ αὐτὸ μόνον σεμνὸν ὅτιν • ἂν ᾗ αὐτὸ τὸ ἐξηγεῖσθαι θαυμαστόν, τί ἄλλο ἢ γε-
μαπὸς ἀπετελεῖσθαι ἀντὶ φιλοσόφου, πλὴν γὰρ δὴ ὅτι ἀντὶ Ὀμήρου Χρύσιππον ἐξηγου-
μενός; μάλλον οὐκ ὅταν τις εἴπῃ μοι, ἐπαναγῶν μοι Χρύσιππον, ἐρυθρεῖ ὅταν μὴ δύ-

καμψόμοια τὰ ἔργα & σύμφωνα ὑπιδεικνύειν τοῖς λόγοις. Cui explicando Simplicius illud citat Demosthenis : ὡς ἅπας λόγος , ἀν' αὐτῇ τὰ ἔργα , μάταιόν τι φαίνεται & κενόν. Seneca :

*Quid leges sine moribus
Vana proficiunt?*

Iosephus : οὐ γνώσκον δὲ μόνον , ἀλλὰ & τὰ θεωρητόμματα πείθειν. Nemo agrotus eo solo sanabitur quod Hippocratem legat. Hæc verba & quæ sequuntur usque ἐν ἡμέρᾳ, esse παρενδεπικὰ complures monuere.

Δίκαιοι ὡς αὐτὸς Θεός] iustitiam eam habent quam Deus æternis præmiis repensat. Vide supra 1. 17. Refellitur hic pestilens Rabbiorum sententia, docens omnem qui Iudaismum profitetur, quomocunque vixerit, partem habiturum in futuro seculo. Hanc sententiam sic exprimit Iustinus : ὑπολαμβάνοντες ὅτι πάντως τοῖς ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ καὶ σάρκα τῆς Ἀβραάμ οὔσι ; καὶ ἄνθρωποι οὔσι & ἀπειθεῖς πρὸς τὸν Θεόν , ἡ βασιλεία ἡ αἰώνιος δοθήσεται.

ἀλλ' οἱ ποιῶσι τὸν νόμον δικαιοδοῦσιν] Hic δικαιοδοῦσιν idem est quod in præcedenti membro Δίκαιοι εἰσὶ, id est, צדיק in Kal. Iusti nempe coram Deo, ut & præcedentia & sequentia euincunt. Intelligenda autem & hic conditio quæ modo de gentibus subintellecta est, nempe ex mundo corde, ut diximus supra 10. במקצת, qui se sanctificant in præceptis, ut loquuntur Hebræi. Deus spiritum suum dat iustis : eum non dabat Hebræis manente adhuc lege nisi ἀμέμητοις secundum legem. Nam sine tali studio iusti non erant. Luc. 1. 6. Quibus autem nunc non dat spiritum suum, eos certos non facit vitæ æternæ. Infra dicet iustitiam quæ coram Deo valet non contingere ex lege Moysis, nempe distincta ab iis officiis quæ etiam ante legem requirebantur.

14. ὅτι οὐκ ἔστιν αὐτοῖς τὰ μὴ νόμον ἔχοντα] ἔστιν, id est, אומות vel גוים quomodo Iudæi vocant gentes alias. Non habentes legem, interpretare ut supra 12.

φύσις τὰ τῷ νόμῳ ποιεῖ] φύσις hic, cum νόμῳ opponitur, non significat ingenium prava educatione corruptum, sed usum rectum rationis cuius facultas homini agnata est : neque omnia Dei auxilia excludit. Sic τὸ Δίκαιον φύσις & τὸ Δίκαιον θέσις distinguit Aristoteles, ac Iurisperiti ius naturale ac civile. Sic & 1. Cor. x 1. 14. Adde hic quæ ex Iosepho, Iustino, & Clemente attulimus ad Matth. v. 17. τὰ νόμῳ intellige illa quæ & natura & lege præcipiuntur, ut, Non occides, Non moechaberis, Non furaberis. Si hæc nosse Iudæis sufficeret, sufficeret & gentibus, quanquam hæ ductu rationis, Iudæi etiam legis præscripto id perceperant. At gentibus id non sufficit. Ergo nec Iudæis. οὐ γὰρ θεωρεῖται πολλή τις ὁ Θεός, ut præcessit.

οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες] repetitum maioris evidentiae causa, ex eo quod præcesserat. Et nota neutro nomini reddi masculinum constructione ea quæ dicitur καὶ τὸ σημειώμενον, ut Matth. xxv 11. 19. Act. xv. 17.

ἑαυτοῖς εἰσὶ νόμος] id est, sibi id præstant quod lex Iudæis. Et est hic πολλή

simul & ὁξύμωρον. Simile ὁξύμωρον infra 25: ἡ ἀπειρομὴ σου ἀπερθεύσῃ γέγονεν. Est & μετὰ λήγης, quia causa nominatur pro effectu, quamvis ex alia causa procedente.

15. οἱ πινες ἐν δέκνυνται] vitæ innocentia scilicet.

τὸ ἔργον τῆ νόμου] id est, id quod lex in Iudæis efficit, nempe cognitionem liciti & illiciti. Legis virtus est imperare, vetare, permittere, punire, ait Modestinus. Chrysippus, ait νόμον esse θεωρητικὸν μὲν ὧν ποιητέον, ἀπαγορευτικὸν ὃ ὧν μὴ θεωρετέον. quæ verba & Philo usurpat, &, ut iam videbimus, Origenes.

γραπτὸν ἐν ταῖς καρδαῖς αὐτῶν] Est quidem hæc non scripta sed nata lex, ut Cicero ait pro Milone: sed eleganter Apostolus, quia lex Dei scripta erat in tabulis, hanc scriptam dicit in corde, hoc additamento translationem mitigans. Planèquæ idem loquendi genus usurpat Dion Chrysostomus περὶ ἑθνοῦς, sub quo nomine etiam ius Naturæ comprehendit. In corde Adami scripta fuisse præcepta, בל בלך קרן ait Hebræus Gedalia Schab-scheleth. Origenes verbis quæ in philocaliam relatæ sunt: ὡς ὅτι τὸ αὐτὸ λέγει νόμος ὁ καὶ τὰς κοινὰς ἐννοίας ἐνεσπαρμένος τῇ ψυχῇ, καὶ ὡς ὀνομάζει ἢ γραφὴ, εἰρηγεραμένος τῇ καρδῇ λόγος, θεωρητικὸς μὲν ὧν ποιητέον, ἀπαγορευτικὸς ὃ ὧν οὐ ποιητέον. Tertullianus aduersus Iudæos: Denique ante legem Moysi scriptam in tabulis lapideis, legem fuisse contendo non scriptam, quæ naturaliter intelligebatur, & a Patribus custodiebatur. Nam unde Noë iustus inuentus, si non eum illa naturalis legis iustitia præcedebat? unde Abraham amicus Dei deputatur, si non de æquitate & iustitia legis naturalis? Idem de Corona Militis: Quæris igitur Dei legem? habes communem istam in publico mundo, in naturalibus tabulis, ad quas & Apostolus solet prouocare ut cum in velamine ponendo, nec natura nos, inquit, docet? ut cum ad Romanos naturâ facere dicens nationes ea quæ sunt legis & legem naturalem suggerit, & naturam legalem: Sed & in priore Epistola: naturalem usum conditionis in non naturalem masculos ac feminas inter se demutasse affirmans retributione erroris in vicem pænæ, utique naturali usui patrociniatur. Hierocles ad aureum carmen: Ταῖς ὃ ψυχῆς πονηταῖς οὐκ ἐπιφέρεται, διότι ἀποσποφαί εἰσιν καὶ ἀποτεύματα τῶ ὁρθοῦ λόγου ὃν φύσιν ἐνόντα καὶ εἰρηγεραμένον αὐτῇ παρορᾷ ἢ ἀνθρώπου ψυχῇ τὴ θεωραθείας ἀποτυφλουμένη. περὶ τῆς ὃ ὁρθὸν λόγον ἐν ἀνθρώποις, τὸ καὶ τὸν ἀδικον, ἐν οἷς μισθὸν ὑπὲρ δεχέρεθαι κείναι δικάως, καὶ τὸν ἀκόλαστον στωφονικῶς, καὶ ὅλος τὸ κακὸν ὁρταῖς ἐπιβολαῖς χροῖσται ἐν οἷς ἀπορασθεῖς ὄντι. Et alibi: Ταύτας τῆς κρίσεως ἀρχαῖς κυριαρχίας ἀποδεχόμενα, τὴν ἀγαθότητα τῆς Θεοῦ, τὴν τὸ ἀπὸ ταύτης νόμον τὴ ἐν ἡμῖν ἀπολαύμενον ὁρθὸν νόμον, καὶ ὡς πᾶσι πᾶσι ἐνοικοῦν θεὸν πλημμελούμενον. Rursus alibi: Κινδυνεύει γὰρ εἰς τὸ μὴ εἶναι ὑποφέρεσθαι ἢ ἀνθρώπινη ψυχῇ δεῖ τῆς εἰς τὰ μὴ καὶ φύσιν ἐκδοῦναι (ita enim legi debet) τῇ ὃ εἰς τὰ καὶ φύσιν ἀνακλήσθαι περὶ τὴν οὐσίαν τὴν αὐτῆς ἐπάγεται καὶ ἀπολαμβάνει καθαρόν τὸ εἶναι τῇ συμμιξί τῇ παθῶν ἐκχεῖναι.

συμμερτυροῦν αὐτῇ τῆς συνειδήσεως] id est, μερτυροῦν. Nam συμμερτυροῦν protestari etiam Plato usurpat, quia qui testimonium perhibet, causam ali-

cuius adiuuat. sic & testificari dicitur συμμάρτυρεσθαι Ierem. XI. 7.

καὶ μετὰ αὐτῶν ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγοροῦντων, ἢ καὶ ὑπολογισμῶν] Philo libro peiorem insidiari meliori: οὗτος ὁ ἀνθρώπος ἐν ἐκείνῳ τῇ ψυχῇ κατοικῶν, τότε μὲν ἀρχὸν καὶ βασιλεὺς δυνάσκει· τότε δὲ δικαστὴς καὶ βραδύτης τῶν κατὰ τὸν βίον ἀγώνων. ἐστὶ δὲ ὅτε μάρτυρες καὶ κατηγοροὺς λαβὼν ἄξιον ἀφανῶς ἡμᾶς ἐνδοξεν ἐλέγχει, μηδὲ δέχεσθαι τὸ σῶμα ἐὼν, ἀναλαμβάνοντος δὲ καὶ ὑπιστάμενος ἑαυτὸς τῷ σωφροσύνῃ καὶ μετὰ ἀφύσιστος δρόμον γλώττης ἐπέχει. Et postea ad quaestionem cur Cainum Deus interrogauerit respondet: ἵνα ἢ μέλλουσα καὶ ὑποκρίσθαι ποιῆσαι ψυχὴν δι' ἐαυτῆς ἐλέγχει τὰ ὡς ὧν εἶναι καὶ ὡς ὑποφαίνει, μήτε κατηγορῶ, μήτε συναγωνιστὴν χρωμένη ἐτέρῳ. Et de linguarum confusione: πάντες γὰρ οἱ φανότατοι λανθάνουσιν ἐννοίας ὡς τῷ μὴ λήσῃ τὸ θεῖον ἀδικουῦντες, μήτε τὸ δίκαιον ὑφέξειν εἰσάπαν ἰσχύουσα διακρούσασθαι. Hierocles: ἐνταῦθα γινώσκοντες τὸ λόγου τῶν ὁλῶν ὡς ἀγαθὰ καὶ κακά ἐκείνων ἀποφασίζοντες μοι τὴν γνώμην, ἵνα τὰς ἐσθλὰς ψυχὰς διακρίνωμεν ὡς καὶ τὸ θεῖον νόμοις ὑποβλέπων, ποιῇ μὲν δὲ ἢ καὶ ὡς περὶ τῶν ἐσθλῶν τὴν ἐπίκρισιν. πόθεν γὰρ ὁ ὑπολογισμὸς ἐξέειπεν ἐργασμένοις ἡμᾶς ὑπιστάμενος, χρῆσθαι δὲ ὡς ἐκείνων ἐπαμεινῶν, εἰ μὴ ὁ λογισμὸς νόμοις πᾶσι λάβοι καὶ οὐδὲν ὡς ἐκείνων τὴν ζῶντα κρίνειν, καὶ ὡς ἐκείνων τὸ τῷ σωφροσύνῃ καὶ ὡς πᾶσι σκοπὸν, ἀποδύνηναι τὸ ὅλον ἡμῶν βίον. Horatius:

--Hic murus abeneus esto:

Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.

Iuuenalis:

--Cur tamen hos si tu

Euasisse putas, quos diri conscia facti

Mens habet attonitos & surdo verberare cedit,

Occultum quatiente animo tortore flagellum?

Pæna autem vehemens & multo sæuior illis

Quas & Ceditius grauis inuenit & Rhadamanthus,

Nocte dieque suum gestare in pectore testem.

Et mox:

---quod fas

Atque nefas tandem incipiunt sentire peractis

Criminibus.

Cui simile Taciti illud: perfecto demum scelere magnitudo eius intellecta est. Egregie hanc conscientia vim depingunt Poetae in Oreste qui Menelao apud Euripidem quaerenti:

Ὅρεσα Τληπόλεμον τίς σ' ὑπόλλυται νόσος;

respondet:

Ἡ σωέσις, ὅτι σωοίδια δεινὸν ἐργασμὸς.

Est & hoc Menandri non spernendum:

Ὁ σωιστορὸν αὐτῶν π, καὶ ἢ θεοσύντατος,

Ἡ σωέσις αὐτὸν δειλότατον εἶναι ποιεῖ.

μετὰ αὐτῶν] hoc est vicissim, siue alternante sententia. sic de Nabuchodonosore legimus Dan. v. 6. οἱ λογισμοὶ αὐτοῦ διετέλεσαν αὐτὸν. Muso-

nus autem apud Gellium v. 1. *Varios adeo vultus disparilesque sensus gerat perinde ut cum conscientiamque eius affecerint, utrarumque animi partium, aut sincerarum, aut agrarum philosophi pertractatio.*

16. ἐν ἡμέρᾳ ὅτε κενεῖ ὁ θεός] Absoluta παρενθέσις, redit Apostolus ad illud quod dixerat, κενήσονται & ei suum tempus assignat. Est autem positum ὅτε pro ἐν ἥ sicut cum Latini dicunt *habebat domi unde disceret*, id est, ex quo. Et in Manuscripto pro ὅτε hic est ἥ sensu eodem.

τὰ κρυπὰ τῶν ἀνθρώπων] id est, etiam τὰ κρυπὰ, מסתרים. Sic & 1. Cor. 1v. 5. Thales interrogatus ecquis Deo latere posset male agens, dixit, nē cogitans quidem: *modi autem illius audientis, tunc perit, tunc il*

Nam scelus intra se tacitum qui cogitat ullum,

Facti crimen habet.

ait Iuuenalis, probans hoc ipsum historia de Herodoto deprompta.

καὶ τὸ εὐαγγέλιον μὴ δέξῃ τὴ ἰησοῦ χριστοῦ] Id est, per Iesum Deus iudicabit de hominum factis ac cogitatis, plane sicut ego hoc omnibus populis annuntio. Vide Act. x. 42. xv 11. 31. 11. Tim. 1v. 8. Locutio illa καὶ τὸ εὐαγγέλιον μὴ pari sensu est 11. Tim. 11. 8. Bene autem hic Euangelium interposuit, quia sola ratione constare non poterat per quem Deus esset iudicaturus. Huic autem veritati Paulus fidem adstruebat miraculis.

17. Ἰδοὺ σὺ Ἰσραήλites ἐπονομάζῃ] quod nomen erat religionis eo tempore & significabat μονόθεον, vnius Dei cultorem, qui non modicus honos. Vide infra 28. Simul alluditur ad vocis originem. Philo de Allegoriis: τὴ μὲν οὐκ ἔξομολογεμένης ὁ Ἰσραὴλ σὺμβολον: quod & mox eodem libro repetit. Et libro de Plantatione: καλεῖται ἡ Ἰουδαία ὡς ἐρμηνεύει κρείων ἔξομολογήσεως. Ideo Ioannes in Apocalypsi negat eos reverā esse Iudæos, qui se sic appellabunt 11. 9.

καὶ ἐπανάπαυῃ τὰ νόμῳ] inniteris νόμῳ. nam νόμος vertitur ἐπαναπαύειν, ut Ezech. xxix. 7. Eundem sensum habet ἡσυχία Esai. xl viii. 2. quod per ἀντιστρέφειν vertunt LXX. Multum præsidij in eo ponis quod legem habeas à Deo datam. vide infra 23.

καὶ καυχῶμαι ἐν θεῷ] in eo multum tibi places quod vnum verumque Deum noris. Respici videntur verba Esaiæ xl v. 25.

18. καὶ γνώσκεις τὸ θέλημα] quid Deus fieri velit non ex rationis nudæ collectione, sed & ex libris Moysis & prophetarum didicisti.

καὶ δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα] sic & Philip. 1. 10: εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τὰ διαφέροντα. vterque locus respicit ad locum legis de fissis vngulis, cuius mysticus sensus est scilicet, distingui à nobis debere licita & illicita, quæ multos fallunt arcto limite. Sic eam legem explicat Philo libro πρὸς γερουσίαν, additque id non sufficere, nisi & ruminemus, id est, ostendamus nos meminisse ubi opus est. Barnabas non longe abit cum τὰ διχόλογα interpretatur, approbante & Alexandrino Clemente Strom. v, τοῖς μελετῶντας ὁ ἐλεγον διχόλογα ῥήματος. Idem Barnabas hoc præceptum refert ad cognitio-

nem vtriusque seculi, ut & Origenes ad Levit. XI.

κατηχούμενος ἐκ τῆς νόμου] quippe à prima ætate edoctus ex lege, illa scilicet discrimina liciti & illiciti, ut hic recte sumit Syrus. κατηχεῖν est *עמד* κατήχους *אקדש* Rabbiniis. Habes hoc verbum Luc. I. 4. Act. XVIII. 25. I. Cor. XIV. 15. Gal. VI. 6.

19. πείποιθάς τε] tibi ipse persuades. Rabbinos præcipuè compellat qui & *פקדו* Hebræis, id est, videntes.

σεαυτὸν ὁδηγὸν εἶναι τοῦ πολλῶν] te esse à quo omnes gentes doceri possent. ut bene exprimatur hæc persuasio, Iudæis hic ascribuntur, ex ipsorum iudicio, tituli magnificentissimi, gentibus vilissima nomina. Re ipsa Deus illis Iudæis dicere poterat: *Quis cæcus nisi servus meus?* ut est Esai. XLII. 18. & ὁδηγὸς πολλοὶ τοῦ πολλῶν Matth. XV. 14. Nam & si quos ex gentibus faciebant profelytos, eos nihilo faciebant aut institutione sua aut exemplo meliores, imo peiores etiam ob inanem in ritibus fiduciam. Matth. XXI. 15.

πολλὰς ἡμέρας ἐν πόλει] Multis verbis rem eandem exprimit Apostolus. Respicit autem locum Esaiæ XLV. 6. quem Iudæi etiam nunc interpretantur de semetipsis multos facientibus profelytos: & Rabbini ipsis vocantur, lux mundi.

20. παρδούτῳ ἀφ' ὧν] מורה נבכים quo titulo librum inscripsit Maimonides.

διδάσκων νηπίων] מדרק עוללים. infantes intellige hic νεοφύτους in Iudaismo. Sic I. Cor. III. I νήπιος, qui νεόφυτος I. Tim. II. 6.

ἔχοντα πλὴν μόρφωσιν τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀληθείας ἐν τῇ νόμῳ] μόρφωσις, vel, ut Aquila loquitur, *μόρφωμα* est forma rei quæ conspicitur, *אור* aut *הכנה*, & ita sumitur II. Tim. III. 5. Transfertur ad animum significatio, quia rerum quas discimus velut figuræ ei imprimuntur, eæque res dicuntur in nobis *μορφούμεθα* Gal. IV. 19. Sic verbum *אור* vertitur *μορφοῦμαι* Esai. XLIV. 13. & I. Sam. XXVIII. 14 *γνώσιν*. formam honesti, formam veri boni dixit Cicero, mentes formare studiis Horatius, artibus informare ætatem Cicero. τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀληθείας pro τῆς γνώσεως τῆς ἀληθείας: formam notitiæ de ea veritate quæ est in lege. Nihil detractum legi vult Paulus, agnoscit eam esse veram, id est, verè à Deo datam.

21. ὁ οὖν διδάσκων ἑτερον, σεαυτὸν οὐ διδάσκεις] Est *פלוני*. nam docere secundo loco significat semet ad faciendum excitare. dicebant, & non faciebant Matth. XXI. 3. Conueniebat illis proverbiū:

Αὐτὸν ἰατρὸς αὐτὸς ἑλκεσι βρύοντα. Cui simile est Luc. IV. 23. Philemon eum sensum sic explicat.

—Οὐκ ἰατρὸς οἶδ' ἐγὼ,
 ὅτι πρὸς ἑκαστίας τοῖς νοσοῦσιν εὖ σφόδρα
 Πάντας λαλοῦντας, εἴτ' ἐπὶ πλάσι π
 Αὐτοῖς ποιῶντας πάνθ' ὅσα εἰώον ποτε. A Josephus in sua allocutione ad Iudæos quæ est Belli Iudaici v. 26: ὑμῶν

ὅτι ἡ τῆς ἀλλοθιγενείας ὑπὸ τοῦ νομοθέτου πέποιται;

ὁ κηρύσσων μὴ κλέπτειν κλέπτεις] κηρύσσειν est palam aliquid docere, vt Matth. III. I. IV. 17. X. 27. in Syriaco כר. Infinitiuum illud κηρύσσειν hic valet pro gerundio. Furari & vetus & frequens inter Hebræos Psal. L. 18. Prou. XXIX. 24. Cū hæc scriberet Paulus, recens erat memoria Asinæi & Afilæi in Babylonia Iudæorum, ad quos ingens multitudo confluxerat, qui omnes non nisi ex rapto viuebant. Iosephus Antiq. XVIII. 12. Non multo post sacerdotalium familiarum principes fraudatis minoribus sacerdotibus decimas sibi totas abstulere. Iosephus XX. 6. & exorti ficarij rapinis vbique grassantes. Iosephus XX. 7. Iosephus quoque dicto loco de Bello V. 26 κλοπὰς καὶ ἀρπαγαὶς Iudæis exprobrat.

22. ὁ λέγων μὴ μοιχεύειν μοιχεύεις] Et hoc vitium non minus frequens ab antiquo, vt apparet dicto iam Psalmi loco. Ierem. V. 8. Malach. III. 5. Thalmudici libri ostendunt plurimos Rabbinos huic & affinis vitiis illigatos fuisse, Akibam, Meirum, Chaninam, Eleazarum. Hi fructus fuere fiduciæ in solis ceremoniis collocatæ. Iosephus inter crimina quæ popularibus suis dicto loco exprobrat ponit & μοιχείας. Et libidines Magistrorum inter Iudæos attingit & Iustinus cum Tryphone disputans.

ὁ βδελυσσόμενος τὰ εἰδωλά] εἰδωλά proprie sunt imagines: sed eam vocem vsurpant Iudæi Hellenistæ cum de diis Gentium agunt, quia imagines tantum eorum exsistunt, res non exsistunt. Eosdem deos vocabant βδελύσματα, qua voce verti solent Hebrææ voces תועבות, שקצים, גלולים, אלהים. Vide quæ dicta ad Matth. XXIV. 15.

ἱεροσυλεῖς] Non multum distat falsos deos colere & verum spoliare, quod faciebant sacerdotes non offerendo ex prouentibus ea quæ lex Dei ipsis præcipiebat aut certe non qualia oportebat. Malach. I. 8. 12. 13. 14. III. 10. vbi dicta vide. Iosephus dicto loco ait Templum ab Iudæis multis modis profanatum.

23. ὅς ἐν νόμῳ καυχᾶται] vt supra 17.

ὅτι τῆς ᾤσεως τῶ νόμου τὸν θεὸν ἀτιμάζει] Παράβασις est ἁμαρτία, notabilis violatio legis. Est autem ἀντίθετον valde ἐμφατικόν. Deum de cuius lege gloriamini, quantum in vobis est, ignominia afficitis.

24. τὸ γὰρ ὄνομα Θεοῦ δι' ὑμᾶς βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι] Non allegat loca, nempe nota Iudæis quibus hæc scribuntur Esaia LII. 5. Ezech. XXXVI. 20. vbi est שם קדשם את הללו, ἐβρόχλωσαν τὸ ὄνομά μου τὸ ἅγιον. Dicebant gentes, ecce qualis religio quæ talem vitam parit? Error, ὅτι τὸ μὴ αἶπον, ὡς αἶπον.

25. ὡς ἐτομὴ γὰρ ἀφελεῖ] vt pars obedientiæ legalis qua se solutos nondum intelligebant Iudæi: nec id vrget Paulus.

ἐὰν νόμον παραστή] verè dixit Origenes vocem νόμον varie vsurpatam epistolam hanc obscuriorem facere: verum ea ambiguitas ex præcedentibus & consequentibus distinguenda est. Hic, ex iis quæ præcessere commate

14, apparet intelligi illa præcepta quæ perpetuam ac naturalem in se honestatem continent, & ex illo fonte in legem etiam Mosis deducta sunt, vt Deum cole, ne furator, ne mœchator. subintelligendum præterea, si hæc facias animo bene emendato sine quo nulla opera Deus probat, vt iam ante vidimus.

ἐὰν ὁ ἀρεβάτης νόμος ἦς] nempe in grauioribus illis quorum exempla iam posuerat. Παρεβάτης פריי Ezech. XVIII. 10 secundum Symmachi versionem, id est, Legirupa.

ἡ χειρομή σου ἀρεβυσία γέγονεν] non plus tibi proderit quam si præputium adhuc haberes. Est idem loquendi genus quod supra 14. planeque idem est ac si dixisset, ἡ χειρομή σου εἰς χειρομὴν λογιθήσεται, sicut iam loquitur Paulus in opposito membro. Vide quæ diximus in Prolegomenis ad hanc epistolam. Quod Græci dicunt ἀρεποδία & Latini præputium, quasi ἀρεπόδιον, id Hellenistæ dicunt ἀρεβυσίαν Gen. XVII. II. 14. 23. 24. 25. XXXIV. 14. Exod. IV. 25. Leuit. XII. 3. Ios. V. 3. I. Sam. XVIII. 25. 27. II. Sam. III. 14. Ierem. IX. 24. I. Marci I. 17, à nomine ἀρεβυστος quod significat summa parte obstructum, vnde & verbum fit ἀρεβυστῆν Leuit. XIX. 23.

26. ἐὰν οὐκ ἡ ἀρεβυσία] Est hic synecdoche partis pro toto. nam per præputium homo intelligitur qui præputium in se habeat. Sic infra III. 30. IV. 9. XV. 8, χειρομή est homo circumcissus.

τὰ διακώματα τῶ νόμου] Apostolus hic explicat quid modo intellexerit per νόμον, nempe תורה quod verti διακώματα solet, nec ab interpretibus tantum, sed & à Iosepho, & vbi accurata locutio seruatur, significat ea quæ suapte natura honesta sunt, vt diximus Luc. I. 6. & lib. I. 9 de Iure Belli ac Pacis.

φυλάσσει] sedulo obseruet, vt Matth. XIX. 20. Act. XXI. 24. Gal. VI. 13. & subintellige rursus, corde mundato, quales olim Iethro, Naaman, forte & Cyrus, & Darius: Postea centuriones duo in Euangelio & Actis, alijque multi.

οὐχὶ ἡ ἀρεβυσία ἀπὸ εἰς χειρομὴν λογιθήσεται] tantundem illi valebit status incircumcissus quantum alteri qui circumcisioni obligatus est, aut obligatum se putat, status circumcissus. Idem ius Actio quod Titio.

Tros Tyrinusque mihi nullo discrimine agetur.

καὶ κενεῖ ἢ ἐκ φύσεως ἀρεβυσία] κενεῖ, id est, comparatione sui tuam culpam euincet. sic Niniuitæ & regina Saba κατὰ κενεοῦσι damnabunt Iudæos Matth. XII. 42. vbi dicta vide. sic Noe κατὰ κενεῖ τὸν κόσμον Hebr. XI. 7. ἐκ φύσεως hic dictum vt supra 8. & per φύσιν intelligitur rectus vsus rationis vt supra 4. Sensus est: Præputiatus is qui rectam rationem ducem sequitur. Nec aliter hic accepit Syrus.

27. τὸν νόμον τελεῦσαι] id est, τὰ διακώματα τῶ νόμου. & τελεῖν hic idem quod modo φυλάσσει, id est, effectum dare. Nam תורה Hebræum per τελεῖν, ὁπ-τελειν, συμπλεῖν, verti solet.

οὐ τὸ δὲ νόμος καὶ περιτομή [Hic δὲ idem est quod mo-
do ἐν vel &, & supra 7 καὶ : id est, significat adiunctum : & potest per
præpositionem cum exprimi, ut & infra IV. II. XIV. 20. II. Cor. III. III.
Te qui legem violas cum habeas & scriptum legis & circumcisionem.
Scriptum legis efficaciter dixit, quasi diceret, lex tibi nihil aliud est quam
scriptura. Ostendis eam te habere legendo, non agendo. Εξ νομῶν, non
νόμος. Sic ferme vim ac potestatem legis verbis opponit Celsus Iuriscon-
sultus. Cassiodorus : *Legem facere non est verba legis exterius sequi, sed men-
tem et intentionem legis obedienter implere.*

28. οὐ δὲ ὁ ἐν φανερώ Ιουδαῖος ἐστὶ] construendum hoc cum eo quod sequitur : οὐ ὁ ἐπαγωγὸς οὐκ ἐστὶ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ. Non is qui exterius Iudæus est, utique is est quem Deus (de hominum iudicio hic non ago) probat ac laudat. Incipit hic **שרר** more Hebræo, id est, sensum mysticum sensui vulgari opponere. Non multò aliter Arrianus Epictetorum II. 1: **ἀργὴ** **Ιουδαῖος**, **ἐργὴ** **ἀλλὰ** **π.** Iudæus palam is est qui à Iuda originem ducit, eaque gloriatur Esai. XLVI 11. qui se talem ostendit fimbriatò habitu, de quo egimus Matth. IX. 20.

οὐδὲ ἢ ἐν φανερά, ἐν σαρκὶ θεωρομένη] Illud ἐν φανερά exponit per ἐν σαρκὶ, id est, quæ, si inquisitio fiat (vt olim post Antiochi tempora) in ipsa carne aspici potest. Non ea est quam Deus præcipue aut necessario probat. Sic & Ephes. I. II. τῆς λεγομένης θεωρομένης ἐν σαρκὶ.

ἀλλ' ὁ ἐν κρυπτῷ Ἰεδοῦτος] Loquitur sic & Rabbi Israël. Deus, vt mens æterna & optima, mentem potissimum spectat. ἐν κρυπτῷ Ἰεδοῦτος, id est, qui intus in corde Deum agnoscit καὶ ἐξομολογείται. Alluditur enim ad originem nominis, vt supra diximus 17. & apparet Apoc. 11. 9.

Si Deus est animus, nobis ut carmina dicunt,

Hic tibi præcipue purâ sit mente colendus.

Vide quæ diximus ad Iohan. iv 24. & in prolegomenis ad dicta poëtica
 è Stobæo & ad lib. iv. de veritate Religionis Christianæ. ἐν καρδίᾳ, id est,
 in corde. Sic explicatiùs τὰ κρυπὰ ἢ κρυφίας I. Cor. xiv. 25. II. Cor. iv. 2.
 Sic & τὰ κρυπὰ, id est, cogitata, supra 16. & sup. 42.

καὶ ὡς τομὴ καρδίας ἐν ἀνδραμῇ] id est, per spiritum, supple effecta, vnde vocatur hæc ὡς τομὴ ἀρχιεροῦς Col. 11. 11. quæ facit vt per spiritum Deo seruiatur. Philip. 111. 3. Hæc est illa circumcisio quam & ipsi Prophetæ exigunt & à Deo expetendam docent Deut. 10. 16. xxx. 6. Ierem. 10. 4. Philo libello de circumcissione notat τὴν ὡς καρδίαν ὁμοίότητα τῆς ὡς τομῆς μέρους. additque circumcissionem illam exteriorē σύμβολον εἶναι ἡδονῶν ἐκτομῆς. In libro vero de sacrificiis & hoc addit : ὡς τέμνετε τὴν σκληροκαρδίαν, τίς ἐστὶ τὰς ὡς τῆς φύσεως τῆς ἡγεμονικῆς, ἀλλ' αἱ ἀμέτριοι τῆς παθῶν ἐπιεικέων τε & συνήξεσσαν ὁρμαί, & ὁ κακὸς ψυχῆς γεωργὸς ἐφύτλσεν, ἀφροσύνη, καὶ σκορδῆς ἀποκρίσεις.

οὐ γὰρ μὲν] non ea praecipue quam legis scriptum praecipit. Plutar-

chus Numa, ὡς οὐ καλῶς ἐν ἀψύχοις γράμμασι φορουμένων ἢ ἀπορήτων · ὃ λογισμῶ
φασι μηδὲ τοὺς Πυθαγορικοὺς εἰς γραφὴν κατέπεισται τὰ συντάγματα.

οὗ ἐπαμνος οὐκ ἔξ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ] Hæc diximus cum iisquæ hoc
& superiori commate præcefferunt connectenda, quomodo & Syrus vi-
detur accepisse. Homines de corde certò non iudicant. Deus id nouit
& id præcipue, sicut efficit, ita & laude & præmiis prosequitur. Vide
infra IV. 2. IX. 30. 31.

C A P. III.

Ἰ' οὐκ τὸ θεϊκὸν τῷ Ἰουδαίου] דַּיְתָר מה Ecclesiastæ v. 1. II. Obie-
ctio interrogatiue proponitur. Si ita se res habet vt Deus sine
ortus discrimine munditiem cordis solam approbet, spiritu-
que suo & consequenter præmio cœlesti dignam iudicet,
quid ergo præcipuum habet populus ille quem Deus toties suum pecu-
liariter populum vocat?

ἢ τίς ἢ ὠφέλεια τῷ θειωμένῳ] דַּיְתָר מה Gen. xxxvii. 26. Psal. xxx. 10. Si
etiam præputiatus Deo mundus esse potest, cur ergo instituta fuit illa ex-
terior circumcisio?

2. πολὺ καὶ πάντα ῥόπον] πολὺ proprie respondet isti θεϊκόν. at καὶ σύλληψιν
etiam membro secundo interrogationis. Hoc dicit: Eadem in utroque
pietas apud Deum valet, sed vt ad eam perueniat Israëlita siue circumei-
sus aliquis faciliores habet aditus.

ῥόπον μὲν γὰρ] דַּיְתָר Inchoatio sermonis, vt supra I. 8. vbi similiter
μὲν est sine ἀποδότῳ. Sermonem autem hunc hic non consummat Apo-
stolus, sed differt in caput IX. 4.

ὅτι ἐπιστάθησαν τὰ λόγια τῷ Θεῷ] דַּיְתָר in Puhā, id est, hoc Iudæi habent
præcipuum quod illis in custodiam data sunt Dei oracula. Mos est Græ-
corum passiuam construere cum eo casu quem regerent actiua: quod & no-
stri scriptores sæpe sequuntur ac nominatim in passiuo πεινέσθαι. I. Cor.
IX. 17. Gal. II. 7. I. Thess. II. 4. I. Tim. I. II. Tit. I. 3. λόγια τῷ Θεῷ דַּיְתָר אֱמָרוֹת
dicuntur recte omnia dicta à Deo profecta, vt Sap. xvi. II. Syrach. xxxvi.
12. & λόγια ζώντων Αἰ. v. 11. 38. Sed hic proprie significari videntur oracula
Messiam præmonstrantia, quorum indicio Iudæi facilius quam gentes eum
agnoscere potuerunt: quod & infra 21. 22. explicatius dicit Apostolus.
Vide Ps. cxvii. 38. 58. 16. in quibus locis in Græco est λόγια. ea ipsa sunt
quæ sæpe Paulus vocat ἐπαγγελίας tum in hac epistola, tum in illa ad Ga-
latas. Quantum verò hoc sit beneficium, intelligi potest ex iis quæ dicun-
tur Eph. III. 2.

τί γὰρ εἰ ἡπίστανται πνεῖς] quasi dicat, quid tum si illi beneficio vsi non sunt?
non ideo id beneficium esse desiit. Ἀπείν hic, vt Marci xvi. 16. Αἰ.
xxxviii. 14 significat culpam non communem humano generi, sed

specialem, & Dei ope, si ea non negligatur, euitabilem: de qua rediximus aliquid in Annotatis ad finem lib. II de veritate Religionis Christianæ. Manuscriptus hic habet ἡπεύθησαν non male. πινες autem dixit Apostolus cūm dicere potuisset, plerique. Itā solet χελενίζειν. Simile habes infra XI. 17. & Hebr. III. 16.

μὴ ἡ ἀπιστία αὐτῶν τὴν πίσιν τοῦ Θεοῦ κατάρησιν;] quod hic de Deo vsurpat Paulus, idem de Christo II. Tim. II. 13: εἰ ἀπιστοῦμεν ἐκεῖνος πρὸς μᾶς. Deus promiserat Abrahamo, Isaaco, Iacobo posteritatem ipsorum sibi peculiari curæ fore. fecit hoc tum aliis rebus, tum Messiam illis promittendo & præfigurando. Exhibuit talem ipsi eum secuti non sunt, nempe plerique, quomodo totum hoc caput intelligendum est. vide Iohan. I. II. Subintellige: Quid mirum ergo si ad gentes se transtulit?

μὴ γνῶσιτο] Est valde auersantis. הֲלִילֵה. Vide quæ dicta Matth. x. 22.

4. γνέσθω ὃ ὁ Θεὸς ἀληθὴς, πᾶς ὃ ἀνθρώπος ψεύστης] sensus est. Appareat Deus constans in promissis, etiam si vel omnes homines fidem fallant. De hoc comparatiuo genere loquendi egimus ad Matth. v. 18. Esse pro apparere frequens in Hebræorum libris, vt infra 26. deinde verax, pro eo qui sit bonæ fidei: mendax, pro eo qui malæ. Et ita hic sumendas voces ostendunt præcedentia, & collatio illius quem adduximus ad Timotheum loci, vbi πρὸς idem est quod hic ἀληθὴς. Et plurimis locis veteris Testamenti אֱמֵן & נֶאֱמַן, quod proprie ἀληθῆ sonat, vertitur πρὸς. Græci & Latini dicunt ψεύδεσθαι & mentiri eum qui fidem fallit. Deut. xxxii. 4 אֱלֹהֵינוּ אֱלֹהֵי אֱמֶת, in Græco Θεὸς πρὸς, in Latino *Deus fidelis*.

καθὼς γέγραπται] Omnino hoc ad sequentia referendum. Similis locutio Act. vii. 42. xv. 15. & hic supra I. 17. infra io. viii. 36. ix. 13. 33. xi. 8. xv. 3. 9. 21. Cor. ii. 9. x. 7. ii. Cor. viii. 15. ix. 9.

ὅπως αὖ δικαιωθείς ἐν τοῖς λόγοις σου] sunt ipsa verba LXX interpretum Ps. II. 6. quos & Paulus & Lucas multum sequuntur. Δικαιωθείς hic est pro Hebræo תָּצַד in Kal, id est, vt iustus appareas. Sic enim id verbum sumi diximus in Prolegomenis ad hanc epistolam, estque id congruens ei quod modo diximus de voce γνέσθω. ἐν τοῖς λόγοις pro, in actionibus tuis, Hebræa locutio. וְעַתָּה אֲנִי מְעַדְּכֶם בְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

καὶ νουθέσις ἐν τῷ κρινεσθῆναι σε] LXX & Paulus sensum bene expressere. verbum in Hebræo est תָּצַד, id est, purus appareas. qui autem purus apparet in lite, is vincit. si iudicaris, id est, si homines de te iudicare velint, vt clare hic Syrus. בְּשִׁפְטִי, quod est in Hebræo, potest exponi aut *dum tu iudicas* aut *dum aliquis de te iudicat*. nam nomen sæpe apud Hebræos in verbis subauditur, maxime in infinitiuis gerundiue positis. Et posteriorem sensum sicut Græci prætulere, ita & Apostolus. Sensus est. Vocauit Deus gentes ad Euangelium, sed post longam Iudæorum contumaciam. Quid iniuriæ eis fecit? Saluum illis fuit suum priuilegium.

5. εἰ ὃ ἀδικία ἡμεῶν] Et hic μίμησις. nam ipsa verba Iudæorum qui Romæ

erant repetit Paulus. Obiectio autem hæc Iudæorum inde maxime fluebat, quod gentes quæ idololatriæ aliisque vitiis immerse fuerant, dicerentur à Deo adoptatæ. qui id credunt, aiebant illi, tuto peccare possunt. Est eadem obiectio Celsi verbis apud Origenem: & hic quidem Apostolus duntaxat ostendit quod infertur esse impium. responsum autem differt in caput v. 1. Estque idem cum illo Origenis: spectandas gentes non quales fuere, sed quales nunc sunt. Interim & hoc ostendit, Iudæos illo tempore nihilo gentibus fuisse meliores. Præterea docebant Apostoli, nihil Deo gloriosius, quam quod omnes gentes ad se vocasset. Ei autem rei occasionem datam ex Iudæorum contumacia. Ex his duabus rebus verissimis natæ sunt falsæ illæ obiectioes & calumniæ quas hic refutat Apostolus.

Θεοῦ διακονούντων σωίστησι] id est, spectabiliorem facit, ut infra v. 8. sic & σωίστησαι pro testatum facere usurpant Demosthenes, & Hesychius σωίστηναι exponit φανερῶν. Magna Dei bonitas quod gentes etiam cordi sibi esse ostendit.

τί ἐξ ὧν] id est, an ideo hoc dicimus quod nobis falso objicitur? vide infra v. 1. 1.

μη ἀδικος ὁ Θεὸς ὁ ἐπιφέρει τὴν ὀργὴν] μη, id est, nonne & nonne Deus cum nos puniet (est enim ὀργή pro pœna μετάνομία frequens nostris) iniuriam nobis faciet? Sic dicitur ἐπιφέρει αἰτίαν A. 25. 18: & Philip. 1. 16. Hoc autem eo pertinet quod dicebant Apostoli Deum ab Iudæis desertum vicissim ipsos abdicaturum à tutela sua, vnde maxima mala essent ventura.

ὅτι ἀνθρώπων λέγω] אדם בני ברך אמרת ut loquuntur Magistri aut אדם בני אלהים ut est Ecclesiastæ 1. 1. 18. id est, cum quæstionem istam proposui, usus sum verbis quorundam apud vos. Sic impiorum verbis utitur Salomo in Ecclesiaste. Simile loquendi genus 1. Cor. 1. 8. Gal. 1. 15. sic ἀνθρώπων λέγω v. 1. 16: utor vulgò tritis loquendi modis. Sic ferme κατ' ἀνδρα dixit Æschylus Agamemnone. κατ' ἀνθρώπων Chrysippus tertio libro de Iustitia, citatus, à Plutarcho de Stoicis sibi met contradicentibus.

6. μη ἡλώοιτο] Vide supra 3. Sed præterea hic respicitur locus Gen. xv 11. 25. vbi in Hebræo est לך הלה. nam & sequentia inde sumpta sunt.

ἐπεὶ πῶς κενεὶ ὁ Θεὸς τὸν κόσμον] id est, nullo modo possumus Deum iniustum imaginari quem cum Abrahamo iudicem mundi agnoscimus. Hæc verba & quæ præcessere κατ' ἀνθρώπων λέγω & μη ἡλώοιτο, pariter per παρένθεσιν legenda sunt. nam obiectioem cœptam inde persequitur.

7. εἰ γὰρ ἡ ἀληθεία τῷ Θεῷ] Hic continuatur cœpta μύμησις: Et ἀληθεία hic est bona fides, sicut ἀληθής supra fidei tenax.

ἐν τῷ ἐμῷ ψέσματι] & ψῆσμα hic est infidelitas quomodo ψάδης supra infidus: & ἐν pro, per.

ἐπελείωσεν] abundantior fuit, id est, abundantior apparuit secundum ea quæ diximus supra 4.

εις τὴν δόξαν αὐτοῦ] vnde maior Dei gloria , nempe ex gentium vocatione.

τί ἐπὶ καὶ γὰρ ὡς ἀμνηστὸς κεῖνομαι] quasi diceret, non debet Deus queri de eo quod ad gloriam eius pertinet.

8. καὶ μὴ βλασφημέμεθα καὶ κατὰς φασὶ πνεῖς ἡμεῖς λέγειν , ὅτι ποιῶμεν τὰ κακὰ ἵνα ἔλθῃ τὰ ἀγαθὰ] Rursushæc per parenthesis legenda sunt. (καὶ μὴ βλασφημούμεθα καὶ κατὰς φασὶ πνεῖς ἡμεῖς λέγειν) Nam Apostolus tam fœdam & calumniosam objectionem totam recitare non potest, vt non bis detestando interloquatur : & est transpositio, quales multæ apud Hebræos. μὴ ὅτι pro ὅτι μὴ, cur non ? Nam ὅτι pro cur habuimus & Marc. IX. 11. & 28. Cur non agemus mala vt inde tantum bonum , Dei scilicet gloria , proueniat ? Paulus in parenthesis obiter testatur referri quidem hoc de se & Apostolis , sed per calumniam, quia Apostolorum verba non bona fide referebantur, sed vice eorum illegitima illatio. & ex hoc loco exemplum αἰδοφορεῖς dat Clemens Alexandrinus libro III.

ὢν τὸ κέσμα ἐνδικὸν ὅτι] Non tanti facit hoc dictum Iudæorum Apostolus vt operose soluat, satis habens id detestari, & calumniam dicere , & quidem pœna dignissimam : recte admodum. Nam & Aristoteles Nicomacheorum v. 1. 10 negat δόξαν dicendam καθ' ἡμῶν οὐ δὲ μὲν τοῖς ἄλλοις, οὐ μὲν τοῖς δὲ οὐ εἶδει. Sic Orestes patrem vltus, sed male, occisa per vim matre, ideo furiis agitatur. Iustinus contra Tryphonem : εἰ γὰρ ὁ πατήρ αὐτοῦ ἐκ τῶν παθεῖν αὐτοῦ ἡδὲ τῆς ἀνδροπείας ἡρώς ἐνήργησεν , ὑμεῖς οὐκ ὡς γὰρ ἡμεῖς Θεοῦ ὑπηρετοῦντες τὴν ἐκείνου ἐκείνου. Latenter prædicit hic Paulus vrbis & Templi excidium & populi dissipationem.

9. τί οὖν] Quid ergo ? Hic Apostolus redit ad id quod tractare cœperat initio capitis.

προεχόμενα] Attica locutio pro προέχοντες προέχοντες excellere apud Demosthenem & alios. in Glossario : προέχοντες excellere. Quæstionem proponit, an igitur nos Iudæi præcellimus gentes?

οὐ πάντως] quæstioni apposite respondet. Præcellimus, sed non per omnia. Non eò vsque, vt non tam nobis quam gentibus necessaria fuerit Euangelij gratia. Solet interdum negatiua vniuersali particulæ præposita apud Hebræos negare vniuersaliter : sed id huic loco non conuenit. nam restringit quod supra dixerat πολὺ εἶναι τὸ θεῖον, nempe in quibusdam rebus, non in omnibus. Itaque οὐ πάντως valet hic כבדוּם.

προηπαράμεθα γὰρ] Probat id quod iam innuit magis quam dixit, Euangelij beneficium Iudæis non minus quam gentibus fuisse necessarium. προηπαράμεθα, accusationem præstruximus, nempe I. 17 de gentibus : II. 9. & deinceps de Iudæis.

Ἰουδαίους τε καὶ Ἑλλήνας πάντας ὑφ' ἀμνηστίας] id est, non minus Iudæos quam gentes, cùm Christus aduēnit, flagitiosissimæ fuisse vitæ, quamuis illi legem, hi philosophiam magistrā accepissent. ὑφ' ἀμνηστίας hoc loco, vt

ex sequentibus apparet, significat grauibus vitiis addictos esse. qui talis est infra VII. 14 dicitur *πεπαισμένος ὑφ' ἀμφοτέρων*. vnde porro sequitur illud *πάντας* hic intelligendum non plane de singulis, sed de plerisque. Aristoteles Poëticorum capite 20: *τὸ δὲ πάντες αὐτὴν τὰ πολλοὶ καὶ μεταφορὰν εἰρήται*. idemque dicit Hieronymus epistola CXLVI quæ est ad Damasum, afferens loca Iohan. x. 8. 1. Cor. ix. 22. Philipp. ii. 21. quibus addi potest locus Ioh. III. 11. 32. v. 26. Erant sane corruptissima illa tempora, quod de Iudæis satis ostendit Iosephus, Iustinus contra Tryphonem adducens ex Psalmis quæ iam sequuntur: de Romanis historiarum & poemata. Attamen erant inter Iudæos quidam, quales Zacharias, Elizabeth, Simeon, Anna: & inter gentes, quales duo Centuriones, alter in Euangelio, alter in Actis memoratus: Sed hi nihil nisi gutta in mari. Vide responsum ad orthodoxos cx. Non minus generaliter Fides loquitur apud Silium Italicum lib. II.

Vis colitur iurisque locum sibi vindicat ensis,

Et probris cessit virtus. en aspice gentes.

Nemo insons. pacem seruant commercia culpa.

10. *καθὼς ἔγραπται*] Tempora sunt talia, qualia olim à Dauide & aliis descripta sunt. Sic & Christus prophetarum verba usurpat, de aliis temporibus primùm dicta, sed suis non minus conuenientia. Vide Matth. XIII. 14. Mar. i. v. 12. Luc. vii. 10. Ioh. xii. 40. Act. xxviii. 26. Vtitur autem hic Paulus diuersis sententiis tum ex Psalmis, tum ex Esaia. nec utique verba semper annumerans, sed sensum, qualem memoria ei suggerebat, bene exprimens.

ὅσα ἔστι δικαιοσύνη οὐδὲ εἷς] Psal. xiv. 1. & lxxxv. 1. qui duo Psalmi ex parte iisdem verbis concepti sunt in Hebræo. In Græco Psal. xiv est *ὅσα ἔστι ποιῶν χρηστότητα*, *ὅσα ἔστιν ἕως ἑνὸς*: at in Psal. lxxxv, *ὅσα ἔστι ποιῶν ἀγαθόν*. כט Hebræis omne quod honestum est significat, & sic Græci sæpe iustitiæ vocem usurpant iuxta illud:

Εἶν δὲ δικαιοσύνη συλλήβδην πᾶς ἀρετὴ ἴσ.

Agit de iis qui apud Saulem erant.

11. *ὅσα ἔστιν ὁ σωτὴρ, ὅσα ἔστιν ὁ ἐκζητῶν τὸν Θεόν*] Breuius dixit quod diffusius in Psalmo xv: *Κύριος ἐν τῷ οὐρανῷ διεκύβηεν ἐπὶ τοῖς ὑνοῖς ἡγρὸν ἀνθρόπων, τὸ ἰδεῖν εἰ ἔστι σωτὴρ ἢ ἐκζητῶν τὸν Θεόν*. Quærendus erat quasi cum lucerna vir bonus. Intelligens hic dicitur qui intellectu recte vtitur, sicut impius in eodem Psalmo vocatur insipiens. Quærare autem Deum dicitur, cui Deus cordi est.

πάντες ἐξέκλιναν] sic & in Græco in Psalmis. vias deuias iniere extra recti orbitam.

12. *ἀμα ἠχρηώθησαν*] Et hoc ex Græco. in Hebræo נאחזו נאחזו pariter putescunt. quæ autem talia sunt, esui sunt inidonea; sic illi nullo bono vsui. Sic *σαωθῆς* opponuntur *ἀγαθὰ εἰς χρείαν* Eph. i. v. 29.

13. *ὅσα ἔστι ποιῶν χρηστότητα, ὅσα ἔστιν ἕως ἑνὸς*] Hic Græci in Psal. xiv repe-

tunt, eadem verba quæ initio habuimus & in Psal. LIII : *οὐκ ἔστι ποιῶν ἀγαθόν, οὐκ ἔστι ἕως ἑνὸς*. In Hebræo *οὐκ ἔστιν ἕως ἑνὸς* in hoc membro est, in priori non est. Quod ante dixerat Dauid, id efficacius repetit tanquam rem sibi plane compertam. *χρησότητα* aut, *ἀγαθὸν ποιῶν*, hic idem est quod *δίκαιος* supra, *ישר-השע*, nempe *ὁ ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθόν*, vt supra locutus est Paulus II. 10.

ἄφρος ἀνεωγμένος ὁ λαρυγὶς αὐτοῦ] ex Psal. v. 10. vbi in Græco eadem quæ hic verba. Describit hic Psalmus homines etiam in sanguinem calumniantes, quales in aulis multi. Sepulchrum apertum est quod expectat mortuum. Sic Chaldæorum pharetras sepulchro aperto comparat Ieremias v. 15. Pari modo eorum de quibus agitur guttur, id est, vox à guttore procedens, expectabat mortuum aliquem videre. Sic Eprius Marcellus, *Quid tibi cum meis mortuis* : de iis quos accusando in mortem egerat loquens. Tales autem & Christianis erant, Iudæi multi. Vide Acta Apostolica.

ταῖς γλώσσαις αὐτοῦ ἐδολιοῦσαν] etiam hæc verbo tenus ex Græco. verbum *δολιοῦ* etiam alibi vsurpant LXX, vt Num. xxv. 17. Ps. cv. 25. In Hebræo hoc loco est *קקלח*. id verbum Prouerb. xxviii. 23 vertitur *γλωσσόχαρτοι*. Plerunque adulatores etiam calumniatores sunt. *ἐδολιοῦσαν* est Bœotica terminatio. Sic legimus *εἰδωσαν*, *ἐμάδωσαν*, *ἤλδωσαν*, & similia. Sic *ἐλάβωσαν*, I. Macc. xi. 48.

ὁς ἀσπίδων ὑπὸ τὰ χεῖλη αὐτοῦ] ex Psal. cxl. 4. vbi eadem hæc in Græco. Qui sermone suo aliis nocent, dicuntur habere venenum sub labiis, vt apud Iacobum III. 8. Pessimum autem venenum est aspidum, quod *ἀνίατον* esse tradit Aristoteles de Historia Animalium v. III. 29. Lucanus lib. ix. de Aspide :

--- *Et crassi gutta veneni* ---

Decidit : in nullo plus est serpente coactum :

Nicander de eadem :

--- *καμάτου δ' ἄτερ ὄλλυται ἀνὴρ,*

τ' ἀνιπλὸν δ' ἔπ' ἔτι νῶκαρ ἄγ' βιότοις τελευτῶ.

Exemplum nobile in Cleopatra. Vide & Ælium libro ix.

ὣν τὸ σῶμα ἀρεῖς καὶ πικρίας γέμει] ex Psal. x. 7. vbi in Græco : *οὗ ἀρεῖς τὸ σῶμα αὐτοῦ γέμει ἐ πικρίας*. Videntur enim Græci pro *מרמו* Legisse *מרר* quomodo est Dan. xxxii. 32. solent homines impij pios & exsecrari & amarissimis, iisque dolosis, id est, falsis, maledictis impetere. vide Matth. v. 11. 44.

15. *ὅξεϊς οἱ πόδες αὐτοῦ ἐκχέαι αἷμα*] ex Esaia Lix. 7. vbi describit homines coæuos Manassi, vbi LXX : *οἱ ὃ πόδες αὐτοῦ ἔπ' πονηρίαν ἔχουσιν ἑλκυστοὶ ἐκχέαι αἷμα*. Paulus ὅξεϊς dixit pro *ἑλκυστοὶ*, pari sensu : nam & *מרר*, quod hic in Hebræo est, ὅξεϊς vertitur Prouerb. xxiii. 28. & ὅξεϊς Esaia. viii. 1. Nec aliter ὅξεϊς *ἐπιπλέου* apud Plutarchum. In Glossario : ὅξεϊς, ὁ *ταχὺς* *pernix*, *velox*.

16. *συνῆμμεν καὶ καταπινομένης ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν*] Eadem verba in Græco dicti loci Esaiæ. Sensus est, omnia per vim agunt. Verissimum hoc de ludæis illorum temporum. Inde calamitatum causa.

17. *καὶ ὁδὸν εἰρῆνης οὐκ ἐγνώσαν*] In Græco Esaiæ: *καὶ ὁδὸν εἰρῆνης οὐκ οἶδουσιν*. Nihil faciunt quod cuiquam profit. Hebræis ne scire aliquis dicitur quod non curat. Ierem. i. v. 22. & supra i. v.

18. *οὐκ ἔστι φόβος Θεοῦ ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν*] sunt ista verba Græca in Psal. xxxvi. i. Sensus est: *pietatem plane non respiciunt*.

19. *οἰδαμεν ὅτι*] quasi dicat. Res hæc nota est iis qui sacris litteris operam dedere: ex quibus id docet Kimchi ad Psal. xiv.

ὅτι ὅσα ὁ νόμος λέγει] *Νόμος* vox hic generalius sumitur, vt & Psalmos comprehendat & Prophetas, quomodo & Ioh. x. 34. vbi hac de re egimus: ostendimusque vocem Hebræam *תורה* omne id significare quod hominem dirigit.

τοῖς ἐν τῷ νόμῳ λαλεῖ] id est, Iacobi posteris, aut profelytis qui legem susceperunt. Hi enim dicuntur esse *ἐν νόμῳ* supra ii. 12, aut *ὑπὸ νόμῳ* infra vi. 15, vel *ὑπὸ νόμον* i. Cor. ix. 20. Hæc quoque regula, quanquam generaliter enunciatur, exceptiones sane habet, nempe nisi diserta mentio gentis alicuius extraneæ præcesserit, vt in Esaiæ loco Chaldæorum. Et alibi onus Ægypti, onus Damasci, onus Edom, onus Ninives.

ἵνα πάντες φόβῳ Θεοῦ] Hoc ideo attulit vt nihil habeant quo se tueantur, cùm hæc omnia illis conueniant quæ veteribus Hebræis Deus exprobrauit, neque id negare possint. Est autem prouerbium apud Hebræos *עולה קפצה פיה*, Iob. v. 15, & Psal. cvii. 42: *iniquitati os occlusum est*. Pari sensu occludere linguam Plauto in Milite. Hoc est vt sint *ἀναπολόγητοι*, vt supra i. 20. ii. i.

καὶ ὑπόδημος γένηται πᾶς ὁ κόσμος τῷ Θεῷ] *ὑπόδημος* *חוב*, debitor, pœnarum scilicet. Plato sæpe hanc vocem hoc sensu vsurpat. Omnis mundus, id est, maxima pars hominum, vt i. Iohan. v. 10, pœnas grauissimas meruit non sane ob aliquid agnatum, sed ob facta perfida & crudelia, qualia modo indicata sunt. Respicitur maxime, vt diximus, scauitia in Christianos.

20. *ὅτι ὅτι ἐργῶν νόμος οὐ δικαιωθήσεται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον αὐτοῦ*] Quod generaliter de hominibus dixerat, iam Iudæos magis magisque premens aptat ipsis specialiter. Alludit quidem Apostolus ad id quod habemus Psalmi. cxliiii. 2. sed argumento à minus credibili ad magis credibile. Si Dauid, vt inter reges non malus, & legis apprime gnarus, factus est de se sui-que similibus, si vita sua, ex quo ad legis notitiam peruenerat, inspiceretur à Deo, non posse eam Deo probari, quid de illis censendum est, quos ipse Dauid adeo execratur, & quibus similes sunt nostri temporis Iudæi? *οὐ δικαιωθήσεται* in Hebræo *לא יצדק* in Kal, non erit, id est, non apparebit iustus. Vide quæ in Prolegomenis ad hanc epistolam. *πᾶσα σὰρξ*

in Hebræo *יחל* omnis viuens. Vtraque vox hominem significat. Vide Matth. xxiv. 22. Et in Daudidis quidem verbis ista vniuersalitas quomodo accipienda sit, ex supradictis apparet. At Apostolus hinc infert legem Mosi, in qua Iudæi plus æquo fiduciæ collocabant, vt vidimus supra II. 17, per se spectatam, id est, seorsim ab iis quæ ante legem fuerant, non eas habuisse vires vt homines ad veram ac Deo placentem iustitiam perduceret, quippe cum Abrahamus sine lege, Daudem sub lege constitutum multum superauerit. Causa cur lex tales vires non habuerit, est quia promissa tantum continet vnus vitæ hominis cuiusque spatio limitata, cum facta Abrahamo promissa ultra mortem eius in immensum se porrexerint, sub quibus & maius quiddam latere Abrahamus suspicatus est, sed pro ratione temporum tenuiter. vnde & iustitia eius quamuis in corde sita ac Deo placens, tenuior tamen multo fuit iustitia ea quam primorum temporum Christiani plerique per omne vitæ tempus, nempe à baptismo, exhibuere. Pro modo reuelationis creuit fides: pro modo fidei puritas animi ac vitæ. Vbi plus contulit Deus, plus etiam exigit. Aiunt philosophi multis actibus acquiri firmam quandam facilitatem. ita enim Quintilianus vertit quod Græci *ἐξυ* vocant. Sic & per actus multos legi congruentes acquiritur iustitia quædam inter homines valens, non autem illa interior quam præcipue desiderat Deus & quam solam dignatur Deus præmiis non terrenis, sed cœlestibus aut potius supercœlestibus. Quare & Abenescdra in opere Rhythmico de lege, legem vocat principij nomine.

ὅτι ὅς τις νόμος ἐπίγνωσις ἀνθρώπου] Ne quis putaret legem plane fuisse inutilem, ostendit eius vsum egregium, nempe quod notitiæ illæ actionum turpium, quas mali mores in Ægyptiaco maxime incolatu oblitterauerant, manifesta voluntatis diuinæ reuelatione factæ sunt rursus conspiciuæ. Natura aliquo modo indicat diuinam voluntatem, at multo magis reuelatio tot fulta miraculis. vide infra VII. 9. *Νόμος* vbi simpliciter à Paulo ponitur, legem Mosi significat vt II. 12. 14. 23. 25. *Ἐπίγνωσις* idem quod *γνώσις*, cognitio, aut paulo amplius, supra I. 28 infra X. 2. Eph. I. 17. IV. 13. Philip. I. 9. Coloss. I. 9. I. 10. II. 2. III. 10. I. Tim. II. 4. II. Tim. II. 25. III. 7. Tit. I. v. & apud Petrum aliquoties. sic & *ἐπιγνώσεως* est *γνώσεως* Matth. VII. 16. 70: supra I. 32. & alibi.

21. *νυνὶ ὃ χάρις νόμος δικαιοσύνη Θεοῦ πεφανέρωται*] Nunc vero, id est, nostris temporibus hac in parte felicissimis, iustitia Dei, id est, ea quæ Deo summe placet, vtpote ad summum perducta gradum, apparet rebus magnis, ex vita scilicet innocentissima Christianorum, sine lege, id est, etiam sine lege, etiam in illis qui ex gentibus nulla intercedente legis illius conditione vocati sunt, & vocationi obtemperarunt. *Πεφανέρωται* *נראה* clare patefit, vt Ioh. III. 21. I. Cor. IV. 11. & alibi. Cordis quidem exactam notitiam solus habet Deus: sed Christianorum Apostolicæ ætatis perpetuus vitæ tenor ac malorum patientia talis erat, vt non credibile esset

hæc aliunde quam ex mundato corde proficisci. accedebant & spiritus dona.

ὑποταγεμένη ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ τῷ Πνεύματι] in illis oraculis de quibus locutus est supra 2. Idem sensus supra 1. 2. verbum ὑποταγεῖν eodem significatu habes Aët. x. 43. Hebr. vii. 8. de re vide Ioh. v. 39. 46.

22. Δικαιοσύνη ἡ Θεοῦ] ἐπιναφροδ.

ἡ πίστις Ἰησοῦ Χριστοῦ] ostendit unde illa pietas nata sit, nempe ex fide in Iesum Christum, id est, in promissa eius vere cœlestia, præ quibus omnia quæ huius vitæ sunt, & vita ipsa nihili dicuntur, quod compendium est ad vitia omnia exscindenda. Fides Iesu Christi pro in Iesum Christum. Sic fides Dei Marci xi. 22: Fides nominis Iesu Aët. iii. 16: Fides filij Dei Gal. ii. 20. Nempe casus possessivus etiam efficientem causam & obiectum siue materiam circa quam designat. In manuscripto planius est: ἡ πίστις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Fuit & in veteribus Patriarchis fides, sed non ea quæ nunc requiritur, in Iesum vt Christum.

εἰς πάντας καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς πνεύοντας] εἰς significat iustitiam illam esse in credentibus, ἐπὶ etiam apparere. Fides in Christum ubi ad maturitatem suam peruenit, id est, cor impleuit, parit illam admirabilem, Deoque acceptissimam puritatem eandemque conseruat. Omnes, id est, tam ex gentibus natos quam ex Iudæis. In manuscriptis nonnullis, & illo, quem sæpe laudo, est tantum: εἰς πάντας τοὺς πνεύοντας.

οὐ γὰρ ἔστι διαστολή] In hac re nullum est discrimen. sic explicat quod ante breuiter dixerat: τί οὐκ ἀποχόμεθα; οὐ πάντως, supra 9. vbi dicta vide. Διαστέλλειν respondet Hebræo בָּרַבֿ discernere.

23. πάντες ὃς ἤμμεν] non mirum est Deum hac in re gentes ab Iudæis non distinguere, cum omnes, id est, vtraque illa hominum genera grauissimis peccatis tenerentur. Sic ἀμφοτέρω habuimus & supra ii. 12. & in Iohannis epistola sæpe.

καὶ ὑπεροῦται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ] ideo multum illis deest quo minus à Deo approbentur. ὑπεροῦται est minus aliquo habere i. Cor. i. 17. xii. 24. ii. Cor. xi. 5. xii. 11. Hebr. i. v. 1. δόξα Θεοῦ est approbatio hominis quæ fit à Deo, vt Ioh. xii. 44. Vide infra i. v. 1.

24. δικαιοσύνη διδασκᾶν] Ad iustitiam verò perducuntur, etiam sine labore qui ad minores virtutes, id est, philosophicas requiri solet. fides enim eius laboris compendium facit, vt in Paulo apparuit & in multis ex Paganismo conuersis subitoque raptis ad martyrium. ὁπότε proprie opponitur impensæ, sed & labor impendi dicitur & emi aliquid labore. Epicharmus:

Τῶν πόνων πολλοῦσαν ἡμῖν πάντα τ' ἀγαθ' οἱ θεοί.

Sed & magna pecunia constabant apud Iudæos & gentes sacrificia καθαρχία. Respicit Apostolus ad verba Esaia l. v in principio. Seruiunt huic loco recte intelligendo verba Lactantij iii. 26: Da mihi virum qui sit

קדנ vel קדנן plerumque διχασιώω vertunt : at ἐλεημοσιώω Deut. vi. 25. xxiv. 13. Pl. xxiv. 5. xxxiii. 1. ciii. 6. Esai. i. 27. xxviii. 17. Lix. 16. Dan. iv. 24. ix. 16. Iustinus seu quisquis est scriptor ad Diognetum bene sensum sic exprimit : ἦλθε ὃ ὁ καὶ εὖς ὁν θεὸς προσέειπε λαὸν φανερώσαι ὃ ἐαυτὲ χριστότητα.

ὁ δὲ τίλὸν παρέσιν ἡμῶν προσεχρονότων ἀνθρωπίνων ἐν τῇ ἀνοχῇ θεοῦ] id est, αὐτὸς, more Hebræo, nomen pro relatiuo : & ὁ δὲ cum accusatiuo hic causam efficientem significat, vt in Hesiodo :

Ὅντε δὲ βροτοὶ ἄνδρες ὁμοῦς ἀφατοὶ τε φατοὶ τε.

& ὁ δὲ τύχην, ὁ δὲ θεοὺς apud Demosthenem : & ὁ δὲ τὸν πατέρα Iohan. vi. 57. Quanquam hoc loco sumi etiam potest pro antecedente, vnde aliquid infertur. Explicat enim quomodo Deus bonitatem suam testatam fecerit, nempe eo quod peccata ante hoc tempus commissa, tam Iudæis quam Gentibus, magnâ quadam patientiâ (nam sic ἀνοχῇ vocem & supra habuimus II. 4. respondetque Hebræo חמל) transmisit, id est, dissimulauit, nam sic sumitur παρήκας apud Græcos Esther v. 11. 4. vbi in Hebræo legerunt שתרקת in secunda persona. Sic silentio aut dissimulatione transmittere aliquoties est apud Tacitum. Vult autem hoc dicere, peccata eorum temporum tot ac tanta fuisse, vt Dens, si summo iure voluisset agere, potuerit homines in illis peccatis relinquere, neque exitum illis aperire. Quæ peccata cū in hunc quidem finem transmiserit, siue dissimulauerit, ingens id fuit bonitatis eius documentum. Vide Act. xvii. 30. & I. Tim. i. 15. 16.

26. πρὸς ἐνδειξιν τῆς διχασιώω αὐτοῦ] Repetit quod dixerat, vt saepe solet, vbi quid altius vult infigere animis.

ἐν τῷ νῦν καιρῷ] quod modo dixerat νῦν. Significat tempus illud quo Apostoli prædicarunt Euangelium ad excidium vsque vrbis & Templi Hierosolymitani. Nam Iudæos maxime hæc spectant quæ iam dicet.

εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν διχαμον] Tertio sed aliis verbis idem repetit. Nam esse hic est apparere, vt supra III. 4.

καὶ διχασιώω τὸν ἐν πίστει Ἰησοῦ] Non tantum Deus se bonum ostendit, sed & bonos facit eos qui sibi credunt, vt prædictum fuit ab Esaiâ LIII. II. ἐν πίστει hic sumitur vt supra II. 8, ὅς ἐστις εὐθείας. 27, ἐν φύσει, & IV. II, ἐν δικαιοσύνῃ, ad significandum adiunctum. Sed in manuscripto est, τὸν ἐν πίστει Θεοῦ, non male. Nam fides per Iesum fertur in Deum.

ποῦ οὐδὲ ἡ καύχησις] ostendit quam sapienter Deus hanc potius viam sanandi homines, quam aliam vllam elegerit. καυχᾶσθαι vox media. Significat enim rem aliquam magnificare, eaque niti siue bene siue male : sed hic ea intelligitur qua homo, vt est natura φιλαυτός, magnum aliquid sperat de viribus suis, vt ille poëta :

—æquum animum ipse parabo.

Scriptor ad Diognetum ait per Euangelium patefieri τὸ ἀδύνατον ἡμετέρας φύ-

σεως εἰς τὸ τυχεῖν ζωῆς. Tractat hunc locum egregie Philo libro de sacrificiis Abelis & Caini.

ἐξελείσθαι] exclusissima est.

27. διὰ τοῦ νόμου] Νόμον hic, vt sequentia ostendunt, laxius sumit pro omni viuendi regula.

τῶν ἔργων] nempe quæ humanis viribus præstita hominem assuefaciunt ad ciuilem quandam vitam, qualem exigit lex Mosis. Augustinus in sermonibus à viro optimo Iacobo Sirmondo editis: *Timor hominum forte potest carnem ab immunditia temperare: animam autem non nisi timor Dei.*

οὐχέ] Non sane: nam illis sæpe ne opus quidem ad cor repurgandum.

ἀλλὰ διὰ νόμου πίστεως] quia iustitiam Deus dat non per laborem, sed per fidem, & fidem dat per non expectatam reuelationem cœlestium bonorum clarissimam & certissimam. Omnia ergo non ex iis quæ homines per se efficere possunt, sed ex Dei beneficio. Quare nihil est quod fiduciam in naturæ nostræ viribus habeamus: Deo nitendum: Deo omnia accepta ferenda sunt. Hæc sanandi ratio & homines modestissimos facit, & Deo summe gloriosa est. Figuram huius rei in Noë Philo notauit libro ἀλληγορεῖν. Ait enim eum *χεῖν ὄρεῖν ἑαυτόν Κυρίῳ τῷ Θεῷ μὴδὲν ἀερότερον ἔργασάμενον.*

28. λογίζομεθα οὐκ ἴσμε διανοοῦμεθα ἀνθρώπων] in Manuscripto λογίζομεθα γὰρ: quasi dicat: Hæc enim cogitamus quæ cogitare debemus, iustitiam nobis sine labore Dei dono aduenisse. Sic λογίζεσθαι sumitur Marci x. 31. Heb. x. 19. 11. Cor. ix. 7. Philip. iv. 8. Hæc cogitatio reprimit illam καύχισιν.

χωρὶς ἔργων νόμου] sine operibus legis: id est, etiamsi absint opera legis, vt in gentibus fiebat.

29. ἢ Ἰσραηλίων θεὸς μόνον, οὐχέ τι ἐθνῶν; Ναὶ καὶ ἐθνῶν] est hic ratio cur via per legem non fuerit optima: quia non conueniebat tot populis: neque enim omnium populorum homines poterant venire sacrificaturi Hierosolyma. Θεὸς hic semel positum, sed in explicatione bis sumendum. An Deus ille verus, huius mundi & humani generis opifex, vult tantum Deus, id est, sospitator atque *ὀργάνος* esse, Iudæorum, vt Iudæorum multi existimant? Simile loquendi genus cui inest duplex vocis Dei significatio, substantiua & appellatiua, apparet Luc. xx. 38, si conferas Matth. xxii. 32. vbi quæ à nobis dicta vide. Deum autem velle & coli à gentibus & iis vicissim summa bona conferre, apertissime prædictum erat Prophetis, vt Malach. i. 11. & aliis.

ἐπείπερ εἰς ὃ θεὸς] Hoc ita dictum est quomodo apud Poëtam:

Rex Iuppiter omnibus idem.

Sic & Eph. iv. 6. & Gal. iii. 20.

ὃς ἀγαθός] id est, ἀγαθός, futurum pro præterito more Hebræo. Frequentissimum id vbi notantur actus continui. Quid mirum, inquit, si summe bonus id agit vt alios bonos faciat?

ᾧ περιμὲν ἐκ πίστεως] Iudæos & natos & adscititios. ᾧ περιμὲν hîc ipsi qui circumcili sunt, vt Gal. II. 7. 8. 9. quomodo ἀκροβυστία supra II. 26, & hic illico, ij qui præputium retinent, id est, gentes pleræque.

καὶ ἀκροβυστίαν διὰ τῆς πίστεως] Apparet ἐκ quod præcessit, & quod hîc est διὰ idem valere. Per fidem purgantur corda. Vide quæ in prolegomenis ad hanc epistolam dicta.

νόμον οὐκ ἡτέρωθεν διὰ τῆς πίστεως;] Noua interrogatio continens objectionem. Si ita se res habebat, videri poterant Apostoli docere legem fuisse inutiliter datam. ἡτέρωθεν proprie est inutilem reddere Luc. XIII. 7. per μετέλθειν dicere rem aliquam esse inutilem, quale illud in Virgilio:

Nunc Phaëtoniadas muscos circumdat amari
Corticis.

Id est, circumdatas dicit. Item:

-- quis humum florentibus herbis

Spargeret aut viridi fontes induceret umbra?

Id est, sparsam himnum & fontes inductos caneret. Vide & Ierem. I. 10. διὰ τῆς πίστεως est μετνομιὰ: id est, per ea quæ de fide prædicamus.

μὴ ἤλθοιτο] longe absit. הֲלִילָה vt supra III. 4. 6. infra VI. 2. 15. VII. 7. 13. IX. 14.

ἀλλὰ νόμον ἰσχύμεν] Manuscriptus eodem sensu ἰσχύνομεν. העטרנו, stare facimus: id est, honorem ei suum defendimus: sicut Latine dicimus: recto stat fabula talo. Nimirum docebant Apostoli per legem rectius agnoscere peccatorum turpitudinem supra 20: societatem civilem per eam fuisse seruata & aliquatenus, pœnarum, metu, repressa ne erumperent vitia: Gal. III. 23. in lege promitti Christum & iustitiam quam Christus attulit: supra 21. At sic pluribus modis legem ducere nos ad Christum Gal. IV. 24. Christum vero finem esse legi propositum infra x. 4. Tertullianus de pudicitia hunc locum citans addit. *Legem sistimus, scilicet in his quæ et nunc Nouo testamento introducta etiam cumlatiore præcepto prohibentur. Pro Non Mæchaberis, Qui viderit mulierem ad concupiscendum, iam mæchatus est in corde suo: & pro Non occides, Qui dixerit fratri suo Racha, reus erit Gehennæ. Quære an salua sit lex Non mæchandi, cui accessit, Non concupiscendi?*

C A P. IV.

Ἰ οὐκ ἐβούλετο; Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν ἀρραπέναι καὶ σάρκα;] Iudæi maiorum suorum ac præcipue Abrahami virtutibus fisci putabant, quomodocunque viuerent, se semper vnos mansuros Dei populum, neque Deum tam rigide cum ipsis quam cum aliis acturum, quod & nunc sibi persuadent. Huius opinionis vestigia non obscura habemus Matth. VI. 9. Luc. III. 8. Ioh. VIII. 33. 37. 39. 40. Huic noxiæ persuasioni, sicut Iohannes Baptista & Christus occurrerant, ita & hîc Paulus occurrendum censuit: & ita quidem vt in Iudæos retorqueat sumptum ab

Abrahamo argumentum. Ponenda interrogatio post ἐξ ὧν, vt infra v. 1. quid est ergo quod dicimus? Nempe an dicimus: Abrahamum patrem nostrum consecutum (iustitiam scilicet, quæ vox iam præcefferat) per carnem, id est, propriis viribus? Quasi dicat: minime vero, cuius negationis rationes deinde reddit. Caro opponitur diuinæ reuelationi, Matth. xvi. 17. Gal. i. 16. Inuenire respondet Hebræo אבנ quod sapissime qualem cunque adeptionem significat, vt Gen. vi. 8. xviii. 3. xix. 19. xxxii. 5. xxxiii. 8. & alibi sæpe: quomodo & apud Iudæos Hellenistas διεύκλειεν sumi notauimus Luc. i. 30.

2. εἰ γὰρ Ἀβραὰμ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη] si iustus apparuit, γὰρ in Kal, factis tantum externis, qualia per se præstare poterat.

ἐξ ἧς καύχημα] habet in quo confidat aut vnde laudem speret. de voce καυχᾶσθαι vide supra ii. 17. 23.

ἀλλ' οὐ πρὸς τὸν θεόν] πρὸς hic valet apud: diximus Ioh. i. 1. est aliquod καύχημα iustum apud Deum, infra v. 2. 3. ii. 17. 1. Cor. i. 31. ii. Cor. x. 17. Philip. iii. 3. Qui ad ciuilem modum, id est, externa aliqua specie est innocens, laudem potest ab hominibus sperare temporariam, non illam æternam à Deo: ἀπέχει τὸν μισθὸν αὐτοῦ Matth. v. 5. τὸ γὰρ μὴ ἀδικεῖν σὺν ἔπαμνος ait Philostratus de vita Apollonij v. 1. 2.

ἢ γὰρ ἡ γραφὴ λέγει] Gen. xv. 6. Postquam narrata fuit Dei promissio facta Abrahamo de sobole, re ipsi insperata. citat locum Paulus ex Græco.

3. ὁπίσθισε ὃ Ἀβραὰμ πρὸ θεοῦ] fidem Dei promissis habuit, quod ipsum præsupponit (vt loquuntur scholæ) egregiam existimationem, & de potentia Dei, & de optima eius fide, vnde & fiducia in Deum oritur. Philo in loci illius ex Genesi expositione in libro de hærede rerum diuinarum: μόνῳ θεῷ χρεὶς ἐτέρου θεωτασε ἀλήθως, οὐ βέβαιον πισδεῖσθαι διὰ τὴν πρὸς τὸ θνητὸν ὃ συνελδύμεθα συζυγίαν. Dicitur autem hic Abraham אברהם per ἀβραάμ, cum in scripturis ad id tempus vocetur אברהם Ἀβραμ.

καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην] Sic & Macc. ii. 52: Ἀβραὰμ σὺν ἐν πνεύματι δόξῃ πιστὸς, & ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην; id est, Deus pro re egregia, valdeque laudabili id habuit, vt in Prolegomenis exposuimus ex loco Psal. cvi. 30. Et meritò sane, non quod in fide omnes sint virtutes quas Deus requirit, sed quod virtus maxima cæterarumque est mater & alitrix. τελωτέτω ἀρετῶν πίσυν dixit Philo dicto libro: & fine libri de Abrahamo: ὅτι ἐπάνων ἔσσοφός κεφαλὴν. libro de linguis: τὴν ὀχρεῖται καὶ βεβαιώται διαδιδασιν. sic libro de Coloniis, explicans illud Ostendam: εἰς μὲν πνεύματι πίστεως, ait, ὡς ὁπίσθισεν ἡ ψυχὴ πρὸ θεοῦ, σὺν ἐκ τῶν ὑποτελεισμάτων ἐπιδεικνυμένη τὸ ἀχάριστον, ἀλλ' ἐκ θεωροδότηας ὅτι μελλόντων ἀρτιθεῖσθαι & ἐκκρεμασθεῖσα ἐλπίδος χρηστῆς, καὶ ἀνενδοίαστα νομίσματα ἤδη παρεῖναι τὰ μὴ παρόντα, διὰ τὴν ἡ υποχωρήσει βεβαιώται πίσυν. & libro de ipso Abrahamo: ἡ πρὸς τὸν θεὸν πίστις παρηγόρημα βίου, πλήρομα χρηστῶν ἐλπίδων, ἀφορέα μὴ κακῶν, ἀγαθῶν ὃ φερα, κακοδαιμονίας ἀπογνώσις, δόσεύειας

γνωσις, δ' δ' αὐτοῦ κληῖρος, ἐν ἅπασι βητίωσις, ἐπερηρεισμένη τῷ πάντων αἰτίῳ καὶ δυνα-
μίδι μὴ πάντῃ, βουλομένη ἢ τὰ ἀεῖσα. libro de Caino, ait optimum sacrifici-
cium quod Deo offertur fidem esse. Iustinus plane, vt hic Paulus, histo-
riam Abrahami nobis applicans: τέκνα τῆ Ἀβραάμ, δὲ τὴν ὁμοίαν πίσιν ὄντες.
ὃν γὰρ ἔσπον ἐκείνος τῇ φωνῇ τῆ Θεοῦ ὁπίσδου, ἔ' ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην, τὸν
αὐτὸν ἔσπον, καὶ ἡμεῖς τῇ φωνῇ τῆ Θεοῦ τῇ δὲ τῷ ὑποσώλῳ τῆ Χρυστοῦ λαληθείᾳ
πάντῃ, καὶ τῇ δὲ τῷ περὶ τῆς κηρυχθείσης ἡμῖν, πισύσαντες, μέχρι τῆ ὑποθνήσκου πᾶσι
τοῖς ἐν τῷ κόσμῳ ἀπεξέσμενα. Clemens autem in Epistola ad Corinthios,
quod hic de Abrahamo, dicitur, generale facit sic loquens: Καὶ ἡμεῖς οὐδ'
δὲ διελήματος αὐτῷ ἐν Χρυστῷ Ἰησοῦ κληθέντες οὐ δι' ἐαυτῶν δικαλούμεθα, οὐδὲ δὲ τῆς
ἡμετέρας σοφίας ἢ σωείσεως ἢ ὁσεείας ἢ ἔργων ὧν κατεργασάμεθα ἐν ὁσιότητι καρδίας,
ἀλλὰ δὲ τῆς πίστεως, δι' ἧς πάντῃς τοῖς ἀπ' αἰῶνος ὁ παντοκράτωρ Θεὸς ἐδικαίωσε.

4. τῷ ἐργαζομένῳ ὁ μισθὸς οὐ λογίζεται καὶ χάριν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὀφείλημα] Simi-
litudinis ab hominibus desumpta. sicut qui operas alicui præstat, non ideo
amicus est illius: sed mercedem accipit operæ respondentem: sic etiam
qui natiua vi, vt potest, Dei præceptis exterius aliquo modo paret, habet
mercedem, liberatur à suppliciis, ac terram promissam suo tempore pos-
sident: sed non ideo fit amicus: quod de Abrahamo dicitur Esaiæ L I. 8.
II. Paralip. XX. 7. Iacobi II. 27. Amicos non facit nisi voluntatum simi-
litudinis. χάρις hic fauorem amicitiamque significat, vt supra II. 23. Vide
quæ infra V. I. & ad Lucam XVII. 10.

5. τῷ ἢ μὴ ἐργαζομένῳ] id est, etiam si nihil operetur, occasione forte
destitutus.

πισύονται ἢ ἐπὶ τὸν δικαιοσύνην τὸν ἀσεβῆ] id est, ei qui in hoc Deo fidit, vt
Dei ope fiat bonus, etiam si ante fuisset impius, id est, idololatra, qualis
fuerat Abrahamus, secundum Philonem libro de Abrahamo, libro περὶ
ὑποκειμένης, libro de pietate, & libro de præmiis: Iosephum Antiquæ histo-
riæ I. 8: & Maimoniden plus vno loco: quam sententiam firmat locus
Iosue XXIV. 2: quanquam Rabbiniis plerisque id negantibus.

λογίζεται ἢ πίστις αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην] illa fides ei plurimum prodest, quippe à
Deo magni æstimata.

6. καὶ ὁ Δαβὶδ λέγει τὸν μακαριστὸν τῷ ἀνθρώπῳ] Psal. XXXII. quem
Dauidis esse docet inscriptio. μακαριστὸς etiam Aristoteli & Ammonio
est gratulatio & prædicatio felicitatis alienæ.

ὅτι ὁ Θεὸς λογίζεται δικαιοσύνην καὶ ἐργων] etiam si opera nondum adsint,
quia in illo Psalmi loco nulla fit mentio operum, sed animi dolo carentis,
id est, sinceri in pietatis studio.

7. μακαριοὶ ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι] in Hebræo עשׂוֹיָם quibus ablata est im-
probitas, id est, qui improbi esse desierunt, sicut Dauid post illud in Vriam
facinus vitam mutauerat. Græcum eundem habet sensum, sed per μετανο-
μίαν. Neque enim plane condonat Deus grauia crimina, nisi iis qui vitam
iam mutare inceperunt, Ezech. XVIII. Immeritò hic à quibusdam vapulat
Origenes.

καὶ ὡς ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἀμάρτιαι] sicut in persanato corpore non apparet vulnus, ita nec in animo sanato ea quæ olim fuere crimina. Beneficium superueniens iniuriam apparere non patitur, ait Seneca: sic & innocentia per fidem superueniens omnem ex prioribus delictis labem obliterat.

8. μακάριος ἄνθρωπος ὃς οὐ μὴ λογίσῃται κύριος ἀμάρτιαν] id est, in quo nihil inuenit Deus ob quod ei succenseat. Nam צדק quod hic vertitur λογίζεσθαι, Zach. VII. 10 vertitur μνησικαχεῖν. Hæc tria describunt amicitiam hominis cum Deo, χεῖν Θεοῦ. Similitudo tracta à contrahentium rationibus, ubi is cui aliquid imputatur aut expensum fertur soluere id debet. Vide quæ diximus libro II de Iure Belli & Pacis XIX. 2. cum annotatis.

9. ὁ μακαριστὸς οὗτος οὗτος] descriptio ista beati hominis cui conuenit?

ἐπὶ τῷ περιτομῷ] An circumcisos, supple tantum: quod hic recte ad sensum addidit Latinus, figura qualis supra III. 30.

ἢ ἐπὶ τῷ ἀκροβυστίαν] An verò etiam non circumcisis? figura eadem quæ supra II. 10. ἢ Hebræum quod ἐπὶ vertitur, sæpe subiectum significat cui aliquid conuenit, vt apparet Gen. XXVII. 12, & alibi. subauditur verbum γίνεσθαι.

λέγοντες γὰρ] Præfens pro iamjam præterito. diximus supra 3.

10. πῶς οὗτος ἐλογίσθη] In quo Abrahami statu?

ἐν περιτομῇ ὅντι ἢ ἐν ἀκροβυστίᾳ] Egregie hic cædit Iudæos, vt dici solet. in suis ipsorum castris. dicere poterant.

τοῖς αὐτοῖς πατέρι

αἱ ἀλλοτρίοι ἀλλοτρίοι.

Similiter Iustinus cum Tryphone disputans: οὐδὲ γὰρ Ἀβραὰμ δὲ τῷ περιτομῷ δικαίος ἔσθ' ὑπὸ Θεοῦ ἐμάρτυρήθη· ἀλλὰ δὲ τῷ πίστιν. καὶ τὸ γὰρ περιτομῇ αὐτὸν, εἰρήναι περὶ αὐτοῦ, οὕτως· Ἐπίστευσε ὁ πατὴρ Θεοῦ Ἀβραὰμ ὅτι ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. καὶ ἡμεῖς οὗτοι ἐν ἀκροβυστίᾳ τὸ σαρκὸς ἡμῶν πιστεύοντες τῷ Θεῷ δὲ τὸ Χεῖροδ, ὅτι περιτομῷ ἔχοντες τὴν ὠφελεῖσθαι ἡμᾶς τοῖς κερτομῶν, τὸ ἐστὶ τῆς καρδίας, δικαιοὶ ὅτι δὲ εἰσοὶ τῷ Θεῷ ἐλπίζοντες φανῆναι. Abraham quatuordecim vt minimum ante annis, vt quidam putant xxv, dicitur credidisse Deo ad iustitiam priusquam fuit circumcisos.

II. καὶ σημείον ἔλαβε περιτομῆς] non caret exemplo vsurpatio genitiui vice appositionis: sed Manuscripti plurimi & ille in Anglia habet περιτομῷ· & sic legit Syrus. circumcisio illa aspectabilis signum erat circumfisionis internæ factæ per fidem, quæ & iustitia fidei iam dicetur. Sunt τὰ αἰσθητὰ σημεῖα siue σύμβολα τῶν νοητῶν. Sic circumcisio exterior etiam Philoni σύμβολον ἡθικῶν ἐκτομῆς. Quod hic σημείον Paulus, id alibi τύπον dicit infra v. 14. I. Cor. X. 6. II. Iustinus in colloquio cum Tryphone: δείκνυσσι ὅτι εἰς σημείον ἡ περιτομή αὐτῇ δέδοται, ἀλλ' οὐχ ὡς ἔργον δικαιοσύνης.

σφραγίδα τῆς δικαιοσύνης τῆς πίστεως] Circumcisionem corporis vocat σφραγίδα ex parte Abrahami: quia sicut testes, cum annulum imprimunt instrumento, ostendunt id esse sincerum, sic & Abraham imprimens sibi no-

tam circumcisionis, plenam doloris & irrisam apud exteros, ostendit iustitiam, id est, sinceritatem fidei suæ. Deus enim promiserat Abrahamo stirpem in multas gentes exituram. addiderat se daturum posteritati ipsius terram Cananæam, ac præterea se Deum futurum, id est, *θεογον*, tum ipsi tum posteris eius: & in testimonium fidei habitæ his promissis, voluerat notam illam corporibus imponi, ut legimus Gen. xvii. 11. *σφραγις* respondet Hebræo *חתום* significatque annulum signatorium, ut videre est Cant. viii. 6. Jerem. xxii. 24. Ezech. xxviii. 12. Aggæi ii. 24. unde & *δακτύλιον* vertitur Gen. xxxviii. 18. 25: aut etiam ipsam sculpturam quæ est in annulo aut in re alia: Exod. xxxviii. 11. 21. 36. xxxix. 5. 12. 30. Hinc verbum *חתום* quod est *σφραγισμένος* 1. Reg. xxi. 8. Neh. xii. Psal. viii. 8. ix. 10. Esai. viii. 16. xxxix. 11. Jerem. xxxii. 10. 11. 44. Dan. vi. 17. ix. 24. xii. 4. De cuius verbi usu *καὶ μεταφορὰν* diximus Ioh. i. 33. Scriptor responsionum ad orthodoxos ait merito *σφραγίσαν* hanc, id est, circumcisionem ei parti impressam quæ per naturam inutilis, per fidem actiuosa facta fuerat: responso c. 11. Chrysostomus vero circumcisionem comparat notæ impressæ in militum cutem, quæ ostendit eos ad imperatorem pertinere.

τῆς ἐν ἀνεθυσίας] Eius fidei quam habuerat etiam nondum circumcissus. *ἐν* hic ut supra 10.

εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πατέρα πάντων ἢ πρεσβύτην] supra 1. *πατέρα* sumit *μυστικῶς*. quo sensu *πατέρα λόγου* dixit & Philo. Sic pater est qui aliis præit institutione aut exemplo. Vide quæ diximus ad Matth. xii. 19. Ioh. i. 3. Iustinus contra Tryphonem: *τέκνα τῆς Ἀβραάμ διὰ τὴν ὁμοίαν πίσιν ὄντες.*

οὗ ἀνεθυσίας] *διὰ* hic idem valet quod modo *ἐν*. Sic *διὰ χριστοῦ ἔχον* in manu habere, *διὰ σώματος εἶναι* in ore esse populo, dicunt etiam Græci elegantiores. Vide supra 11. 27.

εἰς τὸ λογιζέσθαι καὶ αὐτοῖς τὴν δικαιοσύνην] idem est iustitiam imputari per fidem, quod fidem imputari in iustitiam. Significat enim ascribi alicui laudem fidei nomine. Nam & laus dicitur iustitia per *μετανομίαν*. Iustitiæ deputatus est, ait Tertullianus.

καὶ πατέρα ὡς τοιοῦτος] Repetendum ex superiori loco *εἰς τὸ εἶναι*: & *ὡς τοιοῦτος* hic intelligenda interior illa cordis.

τοῖς οὖν ἐκ ὡς τοιοῦτος μόνον] non solis Iudæis, Israëlitis, Idumæis & Cethuræ posteris. *ἐν* hic sume ut supra 11. 8. 27. 111. 26. *τοῖς* hic generale est: quod deinde diuiditur in duo membra, nisi cum Syro mauis arbitrari traiectas hic voces, ut sit *τοῖς οὖν* pro *οὗ τοῖς*.

ἀλλὰ ἐπὶ τοῖς σοιχοῦσι τοῖς ἔχουσι τὸ ἐν τῇ ἀνεθυσίᾳ πίστιν τὴν πατρὸς ἡμῶν Ἀβραάμ] more Hebræo nomen posuit pro demonstratiuo pronomine. Pater *μυστικῶς* est Abraham omnibus fidem suam imitantibus, quam fidem habuit etiam incircumcissus. *σοιχεῖν τοῖς ἔχουσι*, *ἔχουσι βάπτισμα*, *εἰς ἔχρος ἵεναι*, *κατ' ἔχρος ἀκολουθεῖν* sunt locutiones *καὶ μεταφορὰν*, pro imitari, etiam apud elegantes Græcos. He-

brazi pro eodem dicunt הלך בדרך. Nam & ἵχθς vertitur Proverb. XXX. 19.

13. οὐ γὰρ ἔσθ' νόμος ἢ ἐπαγγελία τῆς Ἀβραάμ] supple ἐγγύετο. Non enim promissio illa facta est Abrahamo sub conditione obseruandi legem Moſis, quippe quæ nondum tunc erat. Idem sensus Gal. III. 18.

ἢ τὸ ἀέριματι αὐτῶν] si non ipsi, ergo nec posteritati eius. nam eadem est promissio: dicto loco Gen. XVII.

τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τῷ κόσμῳ] Respicit promissum illud, *Benedictæ erunt in te omnes familie terre*, quod latius pertinet quam ad solius Cananææ possessionem, & magnam mundi partem, quæ mundus καὶ σωκεδοχλῶ, complectitur. Nam ex eo promisso Abrahami posteritas præter Iudæam tenuit Idumæam & cætera Arabiæ, Æthiopix etiam non pauca. Quæ felicitas arcanam gerebat imaginem æternæ felicitatis: quod & Philo agnoscit & recte explicat libro, τίς ὁ τῶν θεῶν παλαιμάτων κληρονόμος, & aperte nos docet scriptor ad Hebræos XI. 9. 10. 13. Christus πάντων κληρονόμος Heb. I. 1. 11. 5. & sequentibus, & cum Christo Christiani infra XI. 17. Apoc. II. 26. Quia apud Hebræos res soli hæreditate acceptæ erant inalienabiles, ideo omnis firma atque perpetua possessio ipsis dicitur הלה hæreditas vt Ps. II. 8. & alibi.

ἀλλὰ ἔσθ' ἀκαρσωνὴς πίστεως] per animi probitatem, quæ partim in fide consistit, partim ex fide nascitur aliturque.

14. εἰ γὰρ ὁ θεὸς νόμος κληρονόμος] hîc relicto sensu historico ad mysticum venit. Si illi, inquit, qui legem Moſis exterius implent, nempe quæ tales sunt, adipiscuntur bona illa futuri seculi. θεὸς rursus hic, vt modo 12.

κεκένωται ἢ πίστις] κεκένωται respondet Hebræo כחל Jerem. XIV. 4. XV. 9. id significat vi carere. Sic κενοῦσθαι habes & I. Cor. I. 17. IX. 15. II. Cor. IX. 3. Si lex Moſis expectanda in hoc fuit, nihil Abrahamo fides sua profuit.

καὶ κατήργηται ἢ ἐπαγγελία] Ergo promissa illa multo ante legem Moſis facta Abrahamo, effectu caruere. κατήργηται vt modo κεκένωται, hîc non suspensionem actionis, sed ipsam existentiam significat: sicut δεδικαίωται interdum est iustus fuit. Sic Gal. V. 4. II. Sic בטל ἀργεῖν vertitur Ecclesiastæ XII. 3.

15. ὁ γὰρ νόμος ὀργλῶ κατεργάζεται] ostendit quid faciat lex illa Moſis, quatenus est lex Moſis tantum, id est, quatenus distinguitur ab iis præceptis & interdictis quæ ab initio fuerant. Nempe infert pœnam grauibus peccatis & quidem certam, & in multis letalem, cum ante crimina multa dissimularentur, alia pœnam haberent aut leuem aut arbitrariam. ὀργλῶ pro pœna habuimus & supra II. 5. 8. III. 5. Vide & Matth. III. 7. Κατεργάζεσθαι ponitur apud interpretes & pro עשׂ & pro לע, quorum vtrunque effectiorem qualemcunque significat. Inter virtutes legis Modestinus ponit punire, vt supra diximus.

οὐ γὰρ ὅτι ἐστὶ νόμος, οὐδὲ ἀδικήσεις] melius Manuscriptus ille οὐ γ. non dicit non esse peccatum, sed non esse כבוד, id est, contemptum legis à Deo non per collectiones, sed expressim datæ : ac proinde minus esse poenæ meritum. Vide quæ diximus supra II. 9. 12. III. 20.

16. διὰ τὸ ἐκ πίστεως] Respectu fidei. nempe ἡ ἐπαγγελία. facta sunt Abrahamo egregia illa promissa. Pendet enim hoc ex illis quæ supra 13.

ἵνα καὶ χάρις] vnde factum est vt promissum esset ingens, quippe procedens ex summa Dei beneuolentia tanquam ad amicum, vt diximus supra. Amicus amicum liberaliter remunerat, & tantò liberaliùs, quantò ipse maior est. Conductor operæ operam pari hostimento repensat.

εἰς τὸ βεβαῖαν εἶναι τὴν ἐπαγγελίαν παντὶ τῷ σέβει] Altera ratio cur fidem Deus respexerit, vt paria sperare possent pij quibus à Deo lex nulla erat data: οἱ σεβόμενοι Ἑλλήνες. Semen hic intellige *μυστικῶς*, vt modo II nomen Patris.

οὐ γὰρ ἐκ τῶ νόμου μόνον] non solum Iudæis quos ita hic vocat ἐκ νόμου, vt modo ἐκ ἀπειρησίας.

ἀλλὰ καὶ πρὸ ἐκ πίστεως Ἀβραάμ] Ἀβραάμ hic est genitiui casus. Illos indicat qui fidem habent Abrahami, id est, qualem Abrahamus habuerat.

ὅς ἐστι πατὴρ πάντων ἡμῶν] omnium qui vnquam vere in Deum credidere, etiam ante Christi tempora.

17. κατὰ τὴν γέγραπται] Gen. XVII. 5.

ὅτι πατέρα πολλῶν ἐθνῶν τέθεικά σε] in his verbis causa est mutati nominis Abram in Abraham, elisa littera א post ר *ὑφωρίας* causa. Horum verborum sensum mysticum hic vsurpat Paulus, patrem ἀληθοῦς eum qui exemplo præit, vt modo diximus.

κατέναντι οὗ θεοῦ] Hic addenda interrogatio. De Abrahami fide locutus quærit coram quo, id est, quo teste, Abrahamus crediderit. Amat multum ἐρωτήσης & πύματα Apostolus, vt notatum tum aliis, tum Isidoro Pelusiotæ. Ipse autem sibi respondet.

Θεοῦ] id est, non sane coram hominibus quos fides ista latuit, sed coram Deo.

τὸ ζῶοντιον τὸ νεκρὸν] cū non de oblatione Isaaci agatur, vt Hebr. XI. 17. 18. & Iacobi II. 21, sed de eiusdem Isaaci ortu promisso, apparet νεκρὸν hic per translationem dici homines decrepitos & per naturam inutiles ad gignendi functionem, vt ipse Apostolus verbis apertioribus iamjam explicabit, & scriptor ad Heb. XI. 12. Sic fides mortua quæ iustitiam ac consequenter salutem de se non edit. A contrario ζῶοντιον ἡ ἡ ἐστὶν ad talem functionem vtilis facere. Sic curare à lepra est ζῶοντιον II. Reg. V. 7. dicitur ζῶοντιον & qui nutrit Gen. V. 20: & qui à malis eximit Ps. LXXI. 20.

καὶ καλοῦντος τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα] Sicut Hebræis sæpe vocari est esse: ita vocare, facere vt quid existat. Sicut enim dominus seruum vocans, facit vt veniat, sic & Deus reseas quæ nec sunt nec futuræ putantur. Ita sumitur

id

id verbum Ierem. XXXII. 23. τὰ μὴ ὄντα intellige ea quæ foetui gignendo, fouendo, pariendo sunt necessaria, δύναμιν εἰς καὶ βολὴν Hebr. XI. II Philo de principatus constitutione: τὰ γὰρ μὴ ὄντα ἐκείθεν, εἰς τὸ ἐξ ἑξῆς αἰτίας & αὐτομορίων ὁμοιότητες καὶ αὐτὸς ἐπερότης αὐτότητας & αὐτοκοινωνήτων & ἀναρμοσίων κοινωνίας καὶ ἀρμονίας, ἐν ᾗ σφόδρα φῶς ἐργαστήριος. Sic Plutarchus Romulo nouæ vrbis conditore: ποιῶν αὐτὸν οὐχ ὑπαρχόντων. Idem de Themistocle: δοκῶν αὐτὸν οὐχ ὑπαρχόντων παρ' Ἀἰῶνα ἐπαίρει. Et de Arato: αὐτὸν οὐχ ὑπαρχόντων ἐκείθεν δόξαν.

18. ὅς] qui Abrahamus, de quo proposita fuerat quæstio.

παρ' ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι ὁπίσθισεν] Est hic ὁ ἐξέμωρον, quam figuram amat Paulus. Spes insperata, quomodo innuptæ nuptiæ, nescire quod scias, nec capti potuere capi, aliaque similia. Credidit in spem, id est, ita vt speraret ex Dei promisso, contra spem, nempe secundum naturæ leges.

εἰς τὸ χυμένον αὐτὸν πατέρα πολλῶν ἐθνῶν] vt sic omnibus gentibus exemplo præiret. Vide supra II. omnes illi erunt ἡ ἡ iuxta Esaiam XL. 31.

καὶ τὸ εἰρημὸν] Gen. XV. 5.

οὕτως ἔσται τὸ σπέρμα σου] nempe vt stellæ cæli, quod ex loco Genesios hic subauditur. Sumit autem Apostolus illa verba, vt & alia supra, in sensu mystico. Philo tum de Allegoriis, tum de hærede rerum diuinarum, per semen intelligit καὶ πατρὸς φάσις in Abrahami animo habentes & fulgorem & motus suos ad siderum instar, imò supra sidera. Paulus verò rectius eos qui ad exemplum Abrahami tales in animo, velut in terrestri cælo, lucēs essent habituri. celebratum apud Pythagoricos:

Εὐσεβέσιν ὁ βροτῶν γέννημα τόσον ὅσον ὀλύμπου.

19. καὶ μὴ ἀδανήσας τῇ πίστι] Αἰδανεῖν τῇ πίστι dicuntur qui aliqua de re dubitant, vt ostendit locus infra XIV. 1, collatus cum I. Cor. VIII. 7. 12. ἀδανεῖν τοῖς θεοῖς I. Macc. XI. 49. Oppositum est τὸ πληροφορεῖσθαι quod modo sequitur.

οὐ κατενόησα] id est, non mansit id respiciens. nam considerauit hoc quidam, vt videmus Gen. XVII. 17: sed hanc cōgitationem expulit animo, fretus Deo pollicente. ergo illud κατενόησα hic significat actum permanentem, vt aliquoties Hebræum וַיִּבְרַח & Græcum hoc Hebr. III. I.

τὸ αὐτὸ σῶμα νενεκρωμένον] nempe ad illam functionem, de qua diximus supra 17.

ἐκατοντάτης που ὑπάρχον] Ex Gen. XVII. 17. sunt qui aiunt vnum defuisse annum, ideo adiectum illud που. Sic Græci dicunt ἄκα που: circiter decem.

καὶ τὴν νέκρωσιν τὴν μὴτας σάρρας] vterum non ultra conceptui aptum, vt pote anus nonagenariæ. Hunc vterum Philo libro de hærede rerum diuinarum, imaginem ait gerere animæ quæ à rebus in sensum cadentibus abdicata ex Deo concipere incipit.

20. εἰς ᾧ ἐπαγγελίαν τῆ ζωῆς] Hoc sic per contra non male transtulit Syrus.

οὐ διεκρίθη τῇ ἀπιστίᾳ] τῇ ἀπιστίᾳ, id est, δι' ἀπιστίας. Διακρίνεται hic, vt & Matth. xxi. 21. Marci xi. 23. Marci xiv. 23. Iac. i. 6, idem est quod διακρίνεται Marci xiv. 31. xxviii. 17. ἐνδυναμίζειν & ἐπαμυνεῖσθαι Philoni, vt diximus ad dictum locum Matth. xv.

ἀλλ' ἐνεδυναμώθη τῇ πίστει] Passivum hoc hic valet quod Hebræum Hithpahel, pro quo & ipsi Hebræi sæpe ponunt aut Kal aut Niphal. Sic Ps. lxi. 9 in Hebræo est in Kal יָצַח, Græce in passiuo ἐνεδυναμώθη, vtrunque pro, firmavit sese. Quamquam autem se firmasse dicitur Abrahamus, intelligendum hoc est Dei excitatu & ope præsentissima. Posse enim dicimur etiam quæ per Deum possumus.

δοῦναι δόξαν Θεῷ] dare gloriam Deo dicitur qui aut facit aut dicit aut, vt hic Abrahamus, cogitat id quod Deo honorificum est, siue id quod Dei proprietatibus conuenit. Vide Luc. xvi. 8. & quæ dicta ad Matth. xxi. 63.

21. καὶ πνευροειδής] plane persuasum habens. πνευροειδής est impleri aliqua re, vt apparet Ecclesiastæ vii. 11. vbi in Hebræo מָלֵךְ plenum est. sic & ii. Tim. ii. 4. 17. Hinc ducta translatio ad persuasionem, quia vbi quis non dubitat, sed rem pro certa habet, eius cor dicitur tali re esse plenum. Vide infra xiv. 9. Hinc πνευροεία ἐλπίδος & πίστεως Hebr. vi. 11. x. 22. πνευροειδής plene persuasus est etiam apud Isocratem Trapezitico.

ὅτι ὁ ἐπηγγέλλεται δυνατός ἐστι καὶ ποιῆσαι] nempe Deus, quod nomen præcessit. ἐπαγγέλλεται semper deponaliter ponitur in his libris pro promittere. Promissa pro rebus certis habentur si nec de voluntate nec de potentia promittentis dubitatur. Deum velle quod promittit facile creditu est. De potentia illi dubitant qui nihil aliud Deum esse putant quam ipsam naturam.

διὸ καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην] Illa fides habita est pro egregia re ac valde laudabili. Hæc sententia, fidem Abrahami à Deo pro re magna acceptam, posita fuit à Mose Gen. xv. 6 ante natum Ismaëlem: sed cum parium par sit ratio, recte & à Paulo ad fidem de ortu Isaaci, & à Iacobo ad eam fidem quæ in oblatione Isaaci emicuit, refertur. fidei enim si initia Deo placent, multò magis incrementa: nec vlla sunt piorum opera in quæ fides non influat.

23. οὗτοι ἐγράφη ὅτι δι' αὐτὸν μόνον] Recte. nam historias illas de Abrahamo, Isaaco, Iacobo, ac Iosepho legibus suis præposuit Moses, vt eo exemplo omnes ad pietatem excitaret. Notat id Philo. Sic & impiorum facta & pœnæ scripta sunt ad deterrendos alios i. Corinth. x. 11. Cum autem ἡμεῖς hic dicit Paulus, specialiter Christianos intelligit, vt ostendunt sequentia.

24. τοῖς πιστεύουσιν ὅτι τὸν ἐγγέγοντα Ἰησοῦ τὸν κύριον ἡμεῖς ἐκ νεκρῶν] Eadem ferme verba habes i. Petri i. 21. Hæc est fides maior fide Abrahami. Nam Abrahamus & Sara mortui erant figurate, Iesus vere atque perfecte.

25. ὁς παρέδωκεν] à Deo Patre: nempe in mortem quod & infra subaudi-
ditur VIII. 32. Vide quæ diximus ad Matth. XVIII. 22. Respicitur Græca
versio Esaia LIII. 6: Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ᾧ ἁμάρτιας ἡμῶν.

ὅτι τὰ ὡσαύτως ἡμῶν καὶ ἐγένετο ὅτι τὴν δικαιοσύνην ἡμῶν] Potuerat dicere,
qui & mortuus est & resurrexit ut nos à peccatis iustificaret, id est, li-
beraret. Sed amans ἀντίθετα morti coniunxit peccata quæ sunt mors ani-
mi, resurrectioni autem adeptionem iustitiæ quæ est animi resuscitatio.
Mire nos & à peccatis retrahit & ad iustitiam ducit, quod videmus Chri-
stum mortem non formidasse pro doctrinæ suæ peccatis contrariæ & ad
iustitiam nos vocantis testimonio, & à Deo resuscitatum, ut eidem do-
ctrinæ summa conciliaretur auctoritas. vide I. Petri I. 3.

CAP. V.

Ἰκαροπέντης οὐκ ἐκ πίστεως] mundati igitur à peccatis per
fidem.

εἰρῶν ἐχομεν πρὸς τὸν Θεόν] Amicitia Dei fruimur. Vide
quæ supra IV. 4. Hic εἰρῶν, quod ibi, & iam mox χεῖς.
Sicut Abraham àmicus Dei fuit, Iac. II. 23 sic & nos.

ὅτι τὰ χεῖς ἡμῶν Ἰησοῦ χεῖρος] Ei post Deum gratiam debemus. Causam
iam exprimet.

2. δι' οὗ ἐκ τῶν πλεονεκτημάτων ἐχόμεν τῇ πίστει ἐς τὴν χεῖν ταύτην] A quo tum
alia habemus beneficia, tum hoc vel maximum, quod ille nobis dedit
credendi causas, ut sic per fidem perueniremus ad illam Dei amicitiam ac
benevolentiam. πλεονέκτημα respondet Hebræo כֶּסֶף & אֶרֶץ, unde πλεονεκτη-
tum hic, tum Eph. II. 18. III. 12. est aditus ad rem vel personam. Pro τῇ πίστει
in Manuscripto ἐν τῇ πίστει, quod Paulo vsitatus, & solent facile excidere
litteræ repetitæ.

ἐν ᾗ ἐστήκαμεν] in qua nempe fide stamus, id est, cauemus nobis à pec-
catis. Nam sicut qui peccat cadere dicitur, Hebr. IV. 2. Iac. V. 12: sic stare
qui à peccando abstinet, infra XIV. 4. I. Cor. X. 12. Est hic præteritum
pro præsentē, more Hebræo.

καὶ καυχώμεθα ἐπὶ ἐλπίδι τῆς δόξης τῆς Θεοῦ] Fulcimur spē gloriæ illius quam
à Deo accepturi sumus, secundum promissa Christi. καυχᾶσθαι est aliqua
re inniti, ut diximus supra II. 17. 23. Itaque ἡ γὰρ quod est gaudere vertitur
& per καυχᾶσθαι, & per κατὰ καυχᾶσθαι, ut & γὰρ & ἵνα quæ paris sunt signi-
ficatus.

3. οὐ μόνον ὅ] Non tantum gaudemus ea spe.

ἀλλὰ καὶ καυχώμεθα ἐν ταῖς θλίψεσιν] Hic proprius effectus magnæ illius, id
est, Christianæ fidei, gaudere aduersis, quæ propter Dei & Christi nomen
eueniunt. Exemplum vide Act. V. 41. quale in veteri testamento frustra
quæras. Adde II. Cor. VII. 4. VIII. 2.

εἰδότες ὅτι ἡ θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται] nempe in credentibus. ὑπομονὴν sufferentiam vertit Tertullianus, alij Latinius tolerantiam aut patientiam: eam intellige per quam Dei causa mala quævis libenter toleramus. De utilitate aduersorum pulchra & Paulo satis consentientia habet Rabbi Is-
raël de Anima c. 28. & 33.

ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμὴ] Explorationem, nempe sui ipsius: nam patiando discit homo suas vires. Alibi sumitur id nomen respectu aliorum. at lac. I. 3 πρὸ δοκιμῶν ponitur μετάνοιας pro ipsis rebus aduersis.

4. ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα] Nam qui scit se durissima pati Dei causa, eius spes magis magisque accenditur, tum ex Dei bonitate, cui non conuenit talem patientiam non munerare, tum ex promisso Christi Marc. v. 12. Iohan. xvi. 20.

5. ἡ δὲ ἐλπίς οὐ καταισχύνει] id est, spes in Dei promissis fundata non fallit. Locutio sumpta ex Ps. xxi. 6. est μετάνοια, quia plerumque pudere eos solet qui vanis pollicitationibus fidem habuere. Vide & Sirach. ii. 10. Notauit in hac periodo gradationem Augustinus, quam figuram amat Apostolus, ut videre est infra viii. 39. x. 14.

ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκκέχυται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος ὁ δὲ Θεὸς ἐμὴν] Hoc dicit: eo minus dubitandum habemus de rei speratae euentu, quia etiam arram à Deo accepimus, spiritum sanctum. Dei dilectio hic intelligenda qua Deus homines diligit, ut videre est infra 8. Spiritus effusus in Christianos, id est, vbertim datus dicitur Act. ii. 17. 18. 33. x. 45. Tit. iii. 6. Hic vero ipsa Dei dilectio effusa dicitur, id est, abundanter testata hominum animis. Nam quisque sibi conscius donorum quæ acceperat, recte inde colligebat magnum in se esse Dei amorem. Non solent tam magna promutuo ij dare qui fidem volunt fallere. Adde ii. Cor. i. 21. 22. Eph. i. 14.

6. ἐπὶ καὶ χειρὸς] Hoc καὶ non connectitur cum prioribus, sed nouum est argumentum ad probandum Dei in nos amorem à minus credibili ad magis credibile assurgens. Legerunt hic alij εἰ, alij εἰς τὸ: sed ἐπὶ, rectum est, & construitur cum ὄντων ἀδελφῶν, quomodo mox sequetur ἐπὶ ἀμφοτέρων ὄντων ἡμῶν.

ὄντων ἡμῶν ἀδελφῶν] cū nondum vires accepissemus ad seruiendum Deo.

καὶ κατὰ] tempore ad eam rem opportuno, Ioh. xiii. i. xvi. i. Gal. iv. 4. Exactis hebdomadibus Danielis: destructis regnis.

ὑποσχεσῶν] id est, etiam pro impiis, quales multi non inter gentes tantum, sed & inter Iudæos. Quod hic dicit ἀσεβεῖς mox dicit ἀμάρτωλοι, sensu scilicet eminentiore, quomodo Hebræis ישיע & אשמים pro eodem sumi solere notatum est erudit. Græci quoque interpretes pro vtraque illa voce Hebræa modo dicunt ἀσεβεῖς, modo ἀμάρτωλοι. Vide quæ diximus libro ii de Iure Belli ac Pacis cap. xx. 44.

ἀπέθανε] ideo mortuus est, ut illi peccatores ad fidem perducī possent, quæ fides præcipue nititur morte Christi & resurrectione. vide supra IV. 25.

7. μὲν γὰρ ὑπὲρ ἀνθρώπου τις ὑποθνήσκειται] Syrus legit ὑπὲρ ἀνθρώπου · sensu optimo. Magnum est quod dixi. Est hoc perrarum, ut quis pro homine malo mortem velit oppetere. Loquitur ex sententia philosophorum ac Iudæorum. Seneca: *Succurram perituro, sed ut ipse non peream nisi si futurus ero magni hominis aut magnæ rei merces.* Idem sensus in epistola Epicuri ad Pythoclem. Philo: *μὲν γὰρ ἀνθρωπίνου σώματος εἰδότες ἕως οὐδὲν λυσitteλεῖ τὸ θανάτωμα ἡμετέροις.*

ὑπὲρ γὰρ ἀγαθοῦ ἕχα τις καὶ πολὺν ὑποθνήσκειν] Est συγχώρησις. Aliquos in gentibus aut Iudæis inuenias qui pro viro bono se periculis objiciant: ut Ionathan pro Dauide: ut Damon & Pythias apud Valerium Maximum IV. 7. Lactantius V. 18. *Quid enim illi familiares Pythagoræ laudantur à vobis, quorum alter se tyranno vadem mortis pro altero dedit, alter ad prestitutum tempus, cum iam sponsor eius duceretur, præsentiam sui fecit, eumque interuentu suo liberauit? quorum virtus in tanta gloria non haberetur, quod alter pro amico, alter etiam pro fide mori voluit, si stulti putarentur.* ἕχα hic est facile, oppositum ei quod præcessit μὲν γὰρ. tale illud:

ἕχα μὲν καὶ ἀνείπον ἀνθρώπων οἱ σὺν ἡμῖν
Et ἑλμῶν non est audere, sed sustinere, sicut ἑλμῶν ἱκετεύειν, ἑλμῶν ἀπέχεσθαι
frequenter apud Græcos.

8. σωῖς ὃς ἔδωκεν ἀγάπην εἰς ἡμᾶς θεός] Hæc est dilectio Dei ὡς ἀγαπᾷ ἡμᾶς
erga omne humanum genus indistinctè. σωῖς, conspicuam facit, ut supra III. 5. Deo hoc ascribit, quia is filium suum tradidit, filio suo non percipit.

ὅτι ἐπὶ ἀμάρτυρων ὄντων ἡμῶν χειρὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανε] Repetit paulum mutatis verbis sensu eodem quod dixerat, ut egregium & memoriæ infigendum.

9. πολλὰ οὐ μᾶλλον] hic iam sequitur illatio maioris, id est, magis credibilis rei. *διὰ τὸν ἵνα ἡμεῖς ἀγαπᾷμεν τὸν θεόν ὡς ἀγαπᾷ ἡμᾶς*
δικαιωθέντες νυν] ad veram atque internam puritatem siue iustitiam perducti.

ἐν τῇ αἵματι αὐτοῦ] est μετέληψις. nam sanguis siue mors cruenta Christi causa fidei, fides iustitiæ. is ordo manifestus supra III. 25.

συνθροῦνθα δὲ αὐτὸς ὑπὸ τῆς ὀργῆς] id est, eripiemur à communi exitio quod impios manet. Par locutio, I. Thess. 10.

10. εἰ γὰρ ἐχθροὶ ὄντες] Nam impij omnes Deo sunt inimici, Iac. IV. 4. Deum non amant, I. Ioh. IV. 20.

καταλλάγημεν τῷ Θεῷ διὰ τὴν θανάτου τῆς υἱοῦ αὐτοῦ] id est, Deus à nobis grauissime læsus, cum filium suum nostri causa morti dedit, ostendit se non eo usque iratum, ut non sub bonis conditionibus in gratiam redire nobiscum vellet. Id hic est καταλλάττειν non plenè scilicet, sed κατὰ π: ad

illum effectum: vt i i. Cor. v. 19. *ἡ τὴν ἡμετέραν οὐρανὴν*

πόλλω μᾶλλον κατέλαχότες] id est, postquam Deus nobiscum venit ad conditiones, subintellige, quas nos accepimus iisque paruimus. nam sæpe sub verbis actus primi intelliguntur actus secundi. Similia vide Ioh. vi. 44.

xvii. 6. *ἐν ὁποίᾳ οὐκ ἔμελλεν ἡμετέραν οὐρανὴν ἀλλὰ καὶ τὴν γῆν* *συνεστήκει διὰ τῆς ζωῆς αὐτοῦ*] per vitam ipsius. Vita omnis vim agendi in se continet: & quid potius agat Christus, cui omnis potestas data est, quam vt malis eximat eos pro quibus in gratiam patris reponendis tam multa fecit ac passus est? *καὶ πολλὰ ἄλλα ἡμετέροις καὶ ὑμῶν ὑπὲρ πάντων ὀνομάτων*

οὐ μόνον ὅ] Parum est quod dixi, fore vt malis nos eximat.

ἀλλὰ καὶ καυχώμενοι ἐν τῇ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ] Supple sumus. quomodo accepit Syrus: id est, Dei pollicitis per Christum factis innitimur, atque confidimus nos insuper bona & æterna, & maxima consecuturos. vide quæ supra 4. & Hebr. iii. 6.

δι οὗ καὶ τὴν κατέλαχάν ἐλάβομεν] καὶ, id est, iam nunc accepimus reconciliationem. Dictum *μετανομιῶς*, id est, accepimus effectum istius reconciliationis, Spiritum sanctum, quem Deus non dedisset nobis nisi plane in gratiam suam repositis. Hic apertius exprimitur actus ille secundus, de quo diximus supra 10. Pax subditorum cum rege tunc perfecta est cum subditiis conditionibus paruere quas rex præscripserat.

12. *διὰ τούτο*] Hæc cum ita se habeant vt diximus. Est enim *ὅτι διὰ τούτο*, non reddentis causam ante dictorum, sed ex ante dictis tanquam certis mysterium vetus interpretantis: Id autem hic est: quæ per Adamum gesta sunt, eorum contraria debuisse geri per Christum. Idem explicat i. Cor. xv. 22.

ὡς περ δι' ἐνὸς ἀνθρώπου ἡ ἀμάρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθε] κόσμον hic intellige genus humanum cui peccandi exemplum primus dedit Adamus. Cur non Euam dixit? quia Hebræi non solent *ἡμετέρας* per feminas.

καὶ διὰ τοῦ ἀνθρώπου ὁ θάνατος] id est, virium imminutio, causa lassitudinis, dolorum, morborum & ex his secuturæ mortis, vt ad Genesim diximus. Atqui immortalitas Adamo, etiamsi Deo paruisset, dicat aliquis, promissa non erat, & natura erat *χοῖκος*, factus *εἰς ψυχὴν ζῶσαν* non *εἰς ἀνεύμα ζωοποιῶν* i. Cor. xv. 45. Fateor. at, si præcepto diuino paruisset, mansissetne in Paradiso semper, an maius aliquid deinde de eo constitutum fuisset, & nobis incertum est, & ipsi incertum fuit. Hebræi quidam existimant futurum fuisse, vt post vitam felicem longissimam Deus ei sine vlla molestia ac dolore animum è corpore liberaret, quod ipsi non *θά*, id est mori, sed *γῆ* aut osculum pacis vocant. Alij putant euenturum ei fuisse id quod Enocho & Eliæ euēnit: sed de hac re alij iudicent: dum illud teneamus, quod ait Sapiens Hebræus, diaboli inuidiā mortem in mundum intrasse i. 24. Et quod Sirachides, per mulierem initium factum peccandi, & inde esse quod morimur xxv. 33.

καὶ οὕτως εἰς πάντας ἀνθρώπους ὁ θάνατος διήλθεν] peruenit ad omnes Adami posteros, ipsa lege originis per quam non poterant non omnibus quæ diximus malis obnoxia esse corpora, ex tali corpore substantiam suam & qualitates ducentia. Sublato enim beneficio illo per arborem vitæ, manebat corpus humanum quale cæterorum animantium, caducum ac fragile velut testa ex humo facta. Hoc sensu aiunt Hebræi mortem ex peccato Adami venisse ad posteros eius, vt Paraphrastes Chaldæus Ruth. i v. & Ecclesiastæ vii: scriptor vitæ Mosis plus semel, Iarchi, Hana Barhaina in Beresith Rabba. Cyrillus aduersus Anthropomorphitas cap. viii: οἱ γερόντες ἔξ αὐτῆς ὡς ἀπὸ φθαρέως φθαρέδι γερόναμεν. vide & quæ ibi sequuntur.

ἐφ' ᾧ πάντες ἥμενον] frequens est μετανομία Hebræis dicere peccatum pro pœna, & peccare pro pœnam subire: vnde & procedente longius figura per μεταλήψιν κωπ siue peccare dicuntur qui malum aliquod etiam sine culpa ferunt, vt Gen. xxxi. 37. & Iob. vi. 24. vbi κωπ vertitur per δυσπραγίαν. Εφ' ᾧ hic est per quem, quomodo ὅτι cum datiuo sumitur Luc. v. 5. Act. iii. 16. i. Cor. viii. 11. Hebr. ix. 17. Chrysostomus hoc loco: ἐκείνου προσόντος καὶ οἱ μὴ φαρζόντες ἀπὸ τῆς ξύλου γερόνασιν παρ' ἐκείνου πάντες θνητοί. Post hæc verba sequitur longa hîc παρενθήκη ad comma vsque 8, vbi reditur ad cœptum sermonem. Id genus dicendi Græci ὑπόθεσιν vocant, soletque id multum emolliri, si voces eadem aut sensus ante positus repetatur addito inquam vel ergo, vt infra ἀεὶ οὖν, id est, vt dicere cœperam.

13. ἀλλ' οὐ νόμος ἀμάρτια λυεῖ ἐν τῷ κόσμῳ] Subauditur hic μὲν. Causam reddit cur dixerit omnes homines ideo mortuos quod ex Adam ortum traherent, quia lex nulla illis data erat quæ transgredientibus mortis pœnam minaretur. Non negat fuisse peccatum vt Caini, hominum qui fuere diluuij tempore, Sodomæ ciuium, fratrum Iosephi, Pharaonis qui Mosis coæuus fuit & aliorum. Ἀλλ' οὐ νόμος, id est, ante legem Mosis quæ grauibus facinoribus pœnam affcribit, mortem.

ἀμάρτια ἧ σὸς ἐλλογέται μὴ ὄντος νόμου] in Manuscripto σὸς ἐλλογέτο: nec aliter legit & Syrus & Theophylactus. verbum ἐλλογέτο etiam in illa ad Philemonem Paulus vsurpat. Recta locutio fuerat ἐνελογέτο: sed omissi augmenti habemus & alia exempla. Sensus est. Non in id imputabatur vt causa posset dici mortis, nempe in singulis hominibus. Non enim singulos tunc homines Deus punit, sed genera tota hominum & in illis etiam pueros nullius commissi reos. At lex de singulis dicit *Morte moriatur*. Nempe Deo ipso mortem inflictuuro, si cessarent, aut rem ignorarent iudices.

14. ἀλλ' ἐβασίλευσεν ὁ θάνατος ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Μωσέως] Attamen, inquit, vim suam exercuit mors in homines singulos ab Adami ætate ad Mosis ætatem, id est, per annos ferme bis mille quingentos, non breue spatium. βασιλεύειν ἔχει est vim suam exercere vt infra 21. vi. 21. Sic ἄδου βασίλειον dixit sapiens Hebræus i. 14. ἀπὸ & μέχρι poni solent ad temporis notationem vt Act. x. 30.

καὶ ἐπὶ τοῖς μὴ ἀμάρτησαντας ὅτι τῷ ὀρυζήματι τῆς παροικίας Αἰδμ.] Etiam in eos valuit qui nihil simile Adamo commiserant, quales Abel, Noe, Abrahamus, Isaacus, Iacobus, Iosephus. Quia ἀμάρτησαν ambiguous est & aliquo sensu omnibus hominibus qui aliquandiu ætatem egere, tribui potest: ideo distincte explicat de quo peccandi genere hic agat, nempe de tali quod par censerī possit ei quod Adamus commiserat. Solent graues transgressiones comparari transgressioni Adami, Osee v. 1. 7.

ὅς ἐστι τύπος τῶ μέλλοντος] Mors quidem illa, vt iam diximus, secuta est ex naturæ lege, sed quam Deus facile impedire potuisset, nisi voluisset Adamum figuram esse Christi, diuersa tamen gignendi ratione & effectibus contrariis. ὁ μέλλων hic dicitur respectu habito ad tempus Adami & deinceps ad legem vsque, is qui Αἰδμ ἔχατος I. Cor. xv. 46. sic & Col. II. 17 vox μελλόντων respicit priora tempora. τύπος est figura ad quam aliud quid plenius efficitur Exod. xxv. 40. Sic I. Cor. x. 6. II. dicitur ἀντίτυπον Heb. ix. 24.

15. ἀλλ' οὐχ ὡς παροικία οὐτοὶ τὸ χάρισμα] Hoc vult dicere: in neutro quidem quicquam iniqui: sed tamen Deo conuenientius esse, vnum facere vitæ auctorem quam vnum mortis. χάρισμα, dicitur quod mox δωρεά beneficium quoduis, vt infra xi. 28. II. Cor. I. II. Παροικία verò respondet vocibus Hebræis עֲבָדָה לַיהוָה & similibus quæ violationem legis diuinæ grauem significant. Hic verò ea vox intelligitur simul cum suo effectū qui iam explicabitur. Deus magis amat prodesse quam nocere. Et vita Deo gratior quam mors.

εἰ γὰρ τῷ τῷ ἐνὸς παροικίᾳ οἱ πολλοὶ ἀπέθανον] οἱ πολλοί, id est, fere omnes excepto Enocho, & si qui forte fuere alij de quibus id scriptum non est. Idem est hic τῷ ἐνὸς παροικίᾳ, quod modo δι' ἀμάρτίας.

πολλὰ μᾶλλον] multo facilius. nam illud quam hoc difficilius creditu, & tamen verum esse apparuit.

ἢ χάρις ἢ Θεοῦ ἢ δωρεά.] Hic χάρις dixit quod ante χάρισμα, causam pro effectū. iustitia diuina quæ Christianis obtigit & magnum est beneficium & nullis à nobis meritis prouocatum: ideo donum dicitur.

ἐν χάριτι τῇ τῷ ἐνὸς ἀποστόλου Ἰησοῦ Χριστοῦ] χάρις hoc loco significat beneuolentiam Christi in genus humanum.

εἰς τοὺς πολλοὺς ἐπερίσσει] in multos, id est, in omnes qui in Christum credidere, quod initium est nouæ naturæ. ἐπερίσσει, id est, abundantius apparuit, vt supra III. 7. & Matth. v. 20. 77.

16. καὶ οὐχ ὡς δι' ἐνὸς ἀμάρτησαντος ἢ δωρεά] Est ἕλκευς duplex. Nam & post δι' ἐνὸς subauditur nomen θάνατος ex verbo ἀπέθανον quod præcesserat, & post ἢ δωρεά subauditur ἔχω. non sic se habet donum, vt illa mors ex vno peccato consecuta. Multò efficacius fuit beneficium quam noxa. In quo autem ea differentia sita sit iam explicat.

τὸ μὲν γὰρ κέσμα ἐξ ἐνός] κέσμα ὑπόστασις constitutionem Dei hic significat, cui occasionem dedit peccatum Adami.

εἰς χάρισμα] frequens est Hebræis causam nominare pro effectu, quamvis ex alia causa procedente. Ita, quia damnati mori solent, damnatio hic dicitur pro morte.

τὸ ὃ χάρισμα] Intelligit hic fidem quæ & Eph. I. 8 donum Dei dicitur, quia Deo reuelante nihil tale meritis contigit.

ἐκ πολλῶν ᾧσθαιπτώματων] occasione sumpta ex multis peccatis.

εἰς δικαίωμα] ad vitam rectam siue perpetuam obedientiam: quomodo δικαίωμα & infra 18. Sic Iobi XXXIV. 27 כִּנְיָ quod est vias eius, septuaginta vertunt δικαιώματα αὐτοῦ. Ideo nomen singulare hic vsurpauit Apostolus, vt vnum ac constantem vitæ tenorem significaret. Apocalypsis pluraliter pro eodem dixit: τὰ δικαιώματα τοῦ ἁγίου XIX 8.

17. εἰ γὰρ] ostendit quantum sit ista vita recta quam Dei dono adipiscimur, ex eo quod secum trahit æternam vitam ac felicitatem.

τὰς τῆς ἐνὸς ᾧσθαιπτώματι] Repetit quod dixerat supra 15: sed vt maius aliquid quam ante inferat. In Manuscripto est, ἐν ἐνὶ ᾧσθαιπτώματι.

ὁ θάνατος ἐβασίλευσε] vt supra 13.

ἡ τῆς ἐνὸς] id est, per naturam ex vno in omnes transeuntem.

πολλοὶ πολλόν] multò facilius, vt supra 15.

οἱ πλὴν δωρεάν ἢ χάριτος] abundantiam gratiæ more Hebræico, id est, gratiam abundantissimam vocat, beneuolam patefactionem diuinæ voluntatis factam per Christum.

καὶ τῆς δωρεᾶς ἢ δικαιοσύνης] Δωρεὰ δικαιοσύνης, rursum Hebraismus pro iustitia quæ dono datur. vide supra 15. Dono autem dari dicitur, quia per fidem obtingit quæ est donum Dei, vt diximus supra 16.

λαμβάνοντες] id est, qui voluerunt accipere & sic acceperunt re ipsa: sic & Iohan. I. 12.

ἐν ζωῇ βασιλεύσουσι] duo magna dicit & hominibus gratissima, vitam & regnum, siue immortalitatem & summos honores. Vide I. Cor. I. 8. II. Tim. II. 12. Apoc. V. 10. XX. 4. XXII. 5.

ἡ τῆς ἐνὸς ἰησοῦ χριστοῦ] per vitæ principem Act. III. 15. Etenim vitam illam æternam in tenebris latentem primus apertam fecit, primus eam est consecutus: idem etiam nouam de se naturam trahentibus eam conferet.

18. ἀρα οὖν] Hic post longam παρένθεσιν, in qua obiter institutæ comparationis disparitatem ostendit quandam, redit ad id quod dicere cœperat supra 12. ἀρα est repetentis interruptum sermonem. Simile hyperbatum & repetitionem sermonis inchoati per καὶ habes Philipp. II. I. 5.

ὡς δὲ ἐνὸς ᾧσθαιπτώματος εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς χάρισμα] supple ἐχέτω res processit. Hebræi, vbi statum aliquem designant ὅ, quod valet εἰς, ponunt vice nominatiui vt Gen. II. 20: ἐποίησεν εἰς σάρκα μίαν. Et I. Corinth. XX. 45: ἐχέτω εἰς ψυχῶν ζωὴν: vnde & hoc εἰς χάρισμα & quod sequetur εἰς δικαιοσύνην Syrus per nominatiuos transtulit.

οὕτω καὶ δι' ἐνὸς δικαιώματος] id est, ὑπακοῆς, vt iam explicat : eam obedientiam Christi per omne vitæ tempus ad mortem vsque vocat singulari numero δικαιώμα ob vniformem eius tenorem, vt diximus supra 16.

εἰς πάντας ἀνθρώπους] intellige omnes qui ipsi sicut oportet credunt, quod initium est, vt diximus, nouæ naturæ.

εἰς δικαιώσιν ζωῆς] euenit eis liberatio à peccatis, quæ liberatio causa est vitæ æternæ. Genitiuus apud nostros scriptores ex Hebraïsmo varias significationes habet. Hic rei effectæ designatiuus est.

19. ὡς περ γὰρ διὰ τῆς ἀδικοῦς τῆ ἐνὸς ἀνθρώπου ἀμάρτωλοι κατεσθίοντες οἱ πολλοί] Est rursus μετανυμία. Ita tractati sunt quasi peccassent actu, nempe quia addicti sunt morti. Sic vox peccatoris sumitur 1. Regum 1. 21. & alibi. πολλοὶ hic rursus dixit cùm modo dixerit πάντας omnes, excepto forte vno aut altero.

οὕτω καὶ διὰ τῆ ὑπακοῆς τῇ ἐνὸς] per obedientiam Christi perpetuam, doctrinæ ipsius congruentem & à Deo repensatam summo præmio. Vide Philipp. 11. 8. 9.

δικαιοὶ κατεσθίονται οἱ πολλοί] Futurum pro præsentē durabili. Et multi, id est, credentes, sic vt credi oportet. Vides hic δικαιοὶ κατεσθίονται idem esse quod δικαιοσύνην aut δικαιοῦνται, & posito abstracto vice concreti, more Hebræo, δικαιοσύνη γίνονται 11. Cor. v. 21. Respicitur autem non obscure locus Esaïæ LIII. 11: *Per sui notitiam iustos faciet iustus seruus meus multos.* Iusti fient nempe apud Deum, ac proinde & diuina præmia suo tempore consequentur.

20. νόμος ὃ παρεστῆλθεν] Poterat dicere Iudæus: Si ita se res habet vt Christus sit causa vitæ, sicut mortis Adamus, quid ergo egit lex Moysis? Huic quæstioni respondens ait: lex de transuerso interuenit inter exordium peccati & exordium nouæ iustitiæ. Sic παρεστῆλθεν Gal. 11. 4. παρεσέδυσαν Iudæ 4.

ἵνα ὃ πλεονάσῃ τὸ ἀγαθόν] Hebræis sæpe esse dicitur quod apparet: Itaque sicut περισσεύειν est abundantius apparere supra 111. 7. & hic 15: ita & πλεονάζειν hic & infra v1. 1. 11. Cor. 1 v. 15. 11. Thess. 1. 3. vtrunque περισσεύειν & περισσεύουσι iunctim habes 1. Thess. 111. 12. Per legem magis innotuit peccatum. Supra 11. 9. 12. 111. 20. 1 v. 15. infra v 11. 8.

οὗ ὃ ἐπλεόνασεν ἡ ἀμάρτία] οὗ hic valet postquam, sicut & Latine vsurpatur ubi. Solent enim locorum notæ ad temporis significationem transferri.

ὑπερπερίσσευσεν ἡ χάρις] non satis habuit dicere ἐπερίσσευσεν, sed præpositionem augmentem addidit, vt intelligeretur multò illustrius apparuisse Dei beneuolentiam quam ante apparuerat peccati turpitudine. Amat tales compositiones Paulus vt ὑπερεκτείνω, ὑπερεκχύνω, ὑπεραίρω, ὑπεράνω, ὑπερκαίω, ὑπερψύω. Sic ὑπερπερίσσευσεν habes & 11. Cor. v 11. 4. & ὑπερπερίσσεως Marc. v 11. 37. & ὑπερπλεονάζω. 1. Tim. 1. 14.

21. ἵνα ὡς περ ἐβασίλευσεν ἡ ἀμάρτια ἐν τῷ θανάτῳ] vires suas ostendit per mortem. vide supra 14.

οὕτω ὃ ἡ χάρις βασιλεύσῃ] benevolentia Dei vires suas ostendat.

διὰ διχαροσύνης] Per obedientiam Christianorum.

εἰς ζωὴν αἰώνιον] quæ obedientia ducit ad vitam æternam.

διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν] qui scilicet sicut iustitiam illam in nobis efficit, ita & vitam æternam ipse nobis daturus est, vt post Patrem ipsi omnia debeamus.

CAP. VI.

Tὸ οὐὶ ἐροῦμεν] Sic & supra locutus est iv. 1. οὐὶ solet addi interrogationibus, vt & infra 21. ἐροῦμεν nostris scriptoribus etiam in præsentī dicitur, vt Matth. v 11. 4. Redit Apostolus ad id de quo ipse & Apostoli alij per Iudæos incredulos Romæ agentes infamabantur, & quod attigerat 111. 8. sed tunc non plene ei responderat. quia vt id vtiliter fieret, quædam prius erant præstruenda quæ continentur cætera parte capitis tertij & capitibus quarto & quinto, vt nunc ista dissecta sunt. Nam in Pauli epistola fuere hæc continua. Ait ergo nunc. Quid ergo est quod dicimus? An ista dicimus quæ Iudæi illi de nobis spargunt?

ἐπιμένωμεν τῇ ἀμάρτιᾳ ἵνα ἡ χάρις πλεονάσῃ] In Manuscripto illo in Angliā est ἐπιμένωμεν. Recte. Cohæret hoc cum eo quod præcessit. An hoc dicimus: Perseueremus in peccatis vt magis appareat Dei beneficentia. De voce χάριτος, vt & de voce πλεονάσῃ diximus supra. Antecedens verum erat, Deo maxime fuisse gloriosum ex iis qui idololatræ multisque flagitiis involuti fuerant, populum sibi colligere: sed iniqua erat illatio: ideo nihil mali esse si & vocati peccare perseuerent, vt rursus Deus maiore cum gloria eorum misereatur. Hoc consequens falso attribuebatur Apostolis & eorum sectatoribus, qui contrarium & docebant & factis ostendebant. Tertullianus bene: *Compensatione res acta est: lucrati sumus multa, vt aliqua præstemus. Item: Libertas in Christo nullam innocentiae fecit iniuriam. Manet lex tota pietatis, sanctitatis, humanitatis, veritatis, castitatis, iustitiae, misericordiae, benevolentiae, pudicitiae.*

μὴ γόοιτο] Auerfantis est, vt supra 111. 4. 6. 31.

οἱ πνεῖς ἀπεθάνομεν τῇ ἀμάρτιᾳ] Loquendi genus receptum apud Hebræos. Philo libro de Allegoriis: τὸ δὲ οὐ γίνεται εἰὰ μὴ τελευτήσῃ. ὃ ἔπο-
θάνη ἐκ τῆς ψυχῆς ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου, ὁ ἄδικος ὃ φιλόδοξος ἄνθρωπος. Et libro peio-
rem insidiari meliori: Αὐτὸ τὸ ὡς ἀδικοῦσθαι ἀνέστηται τε καὶ ζῆναι ἀνέστηται μὲν ἐκ
τῆς ἀφρονος δεινότητος, ζῆναι δὲ ἐν Θεῷ ζωὴν δίδωμεν. Sed & apud Philoso-
phos. nam & Porphyrius sapientiam morti comparat dicens, φύσις μὲν
ἀεὶ λυεῖ σῶμα ἐκ ψυχῆς, ψυχὴ δὲ αὐτὴν λυεῖ ἀπὸ σώματος. Marcus Antoninus

libro VII: ὡς ὑποτεθνηκότα διὰ τὸ λοιπὸν ζῆσαι καὶ τὸ φύσιν.

Nam quodcumque suis mutatum finibus exit,

Continuo hoc mors est illius quod fuit ante.

ὑποθανεῖν ἀμφοτέρω est non amplius viuere in peccato, sicut ὑποθανεῖν νόμῳ Gal. II. 19 non ultra secundum legem viuere.

πῶς ἐπὶ ζήσῳ ἐν αὐτῇ] Πῶς hic non τὸ πάντως ἀδύνατον, sed rei indignitatem ostendit vt Matth. VI. 28. Gal. IV. 9. Indignum est, si loti in lutum reuoluimur II. Petri II. 22. Hinc iam incipit Apostolus doctrinæ quæ ipsi falso imputabatur, veram opponere, vt haberent Christiani quod ipsis Apostoli verbis regerent obiectoribus. Itaque Christianos iam alloquitur.

3. ἢ ἀγνοεῖτε] an non meministis? sic & infra VII. 1.

ὅτι ὅσοι ἐβαπτίσθημεν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν] Id est, in nomen seu doctrinam Iesu Christi, vt Act. XIX. 6.

εἰς τὸ θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθημεν] Ignatius ad Trallenses : φαίνεσθε μοι οὐ κατ' αἰσθητὸν ζῶντες, ἀλλὰ καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸν δι' ἡμᾶς ὑποθανόντα, ἵνα πειθόμενοι εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ διὰ τὸ βαπτίσματος κοινωνοὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ γήνησθε. Iustinus colloquio cum Tryphone : ὡς ἡμεῖς βεβαπτισμένοι ταῖς βαρυστάταις ἀμφοτέρωθεν, διὰ τὴν σωτηρίαν ὅτι τὸ ξύλον ἐστὶν ὅπου ὕδατος ἀγίας ὁ Χριστὸς ἡμῶν ἐλυξώσατο. Et postea : ὁ γὰρ Χριστὸς, περὶ τοῦ πάσης κτίσεως ὦν καὶ ἀρχὴ πάλιν ἄλλου γένους γέγονε καὶ ἀναγινωσκόμενος ὑπὸ αὐτοῦ δι' ὕδατος καὶ πίστεως καὶ ξύλου, τὸ μυστήριον, τὸ σωτὴρ ἔχοντος. Deinde : εἶπον ἡμεῖς, δι' ὕδατος καὶ πίστεως καὶ ξύλου οἱ περὶ τὸν Χριστὸν βαπτισμένοι καὶ μετάνοιοιτες ἐφ' οἷς ἡμεῖς, ἐκφύγομεν τὸ μέλλουσαν ἐπερχομένην Θεοῦ κρίσιν. Qui baptizabantur, ab iis exigebatur professio fidei, in qua & hoc erat, Christum ob peccata nostra esse mortuum, id est, ad abolenda peccata. Vide supra IV. 25. Christus etiam vitam suam pro nobis abdicauit : & nos idem facere debemus ipsius causa. quanto magis abdicare prauas cupidines? Quod mors corpori Christi, hoc baptismus peccato.

4. συνετάφημεν αὐτῷ διὰ τὸ βαπτίσματος εἰς τὸν θάνατον] ostendit non verba tantum baptismi, sed & ipsam eius formam hoc innuere. Nam immersio totius corporis in flumen, ita vt non conspiceretur amplius, imaginem gerebat sepulturæ quæ datur mortuis. Sic Gal. II. 12 : συνετάφημεν αὐτῷ ἐν τῷ βαπτίσματι.

εἰς τὸν θάνατον] ad repræsentandam etiam oculis Christi mortem.

ἵνα ὡς περὶ ἡγέρθη Χριστὸς ἐκ νεκρῶν] nam & huius rei imaginem gerebat corpus ex aqua resurgens.

διὰ τὴν δόξαν τὴν πατρὸς] id est, per potentiam quam gloria sequitur. Hoc est, quod χάρις ἰσχύς dicitur Eph. I. 19. VI. 10 : pro quo ad Colossenses I. 11 dicitur χάρις τῆς δόξης. sicut ἡ χάρις verti solet, vertitur δόξα Psal. LXVIII. 36. Esai. XII. 2. XLV. 24.

οὐτὸ καὶ ἡμεῖς ἐν καινότητι ζωῆς περιπατήσωμεν] Hebraismus ἐν καινότητι ζωῆς pro in vita noua.

Nunc hic dies aliam vitam adfert: alios mores postulat.

Si resurgere cum Christo volumus, necesse est eum imitemur: quæ imitatio in iis qui longe aliter vixere, est velut resurrectio quædam. nam sicut separatio animi à corpore est mors corporis, ita separatio animi à Deo est mors animi.

5. εἰ γὰρ σύμφυτοι γένοναμεν τῷ θανάτῳ αὐτοῦ] Græcis συμφύεσθαι dicuntur quæ in vnum coalescunt, vt plantæ quædam Luc. viii. 7. vnde sumpta translatione de amicitia vsurpatur apud Platonem & Plutarchum. Ergo αὐτοῦ hic subauditur ex sequente genituo αὐτοῦ, vt sæpe. Coaluimus Christo, ad instar eius mortui, nempe cupiditatibus, vt ille vitæ functionibus.

ἀλλὰ καὶ τὸ ἀναστῆναι ἐσόμεθα] nempe σύμφυτοι αὐτοῦ ἐσόμεθα τῷ θανάτῳ αὐτοῦ. Ita instar eius resurgemus. Prior similitudo est generis, hæc speciei siue generis proximi. Vbi rebus molestis opponuntur solatia, vsurpari solent particulæ εἰ & ἀλλὰ. Sic apud Virgilium:

*Si non ingentem foribus domus alta superbis
Mane salutantum totis vomit adibus undam:*

Post versus deinde aliquot sequitur:

*At secura quies & nescia fallere vita
Dives opum variarum, &c.*

6. τὸ γινώσκοντες] modò hoc cogitemus & infigamus animo. Sic γινώσκοντες, & voces similes interdum sumi notauimus ad Ioh. xv. 18.

ὅτι ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος συνεσταυρώθη] Pergit ex cruce, morte, & resurrectione Christi multas sumere similitudines & eis aptare ἀλληγορικὰ loquendi genera: quòd ipsum שׁרר dicitur Hebræis. ὁ παλαιὸς ἄνθρωπος hic & Eph. iv. 22. iii. 9, est subiectum pro adiuncto, pro ἡ παλαιὰ ἀνθρωπότης, vetus illa in homine viuendi ratio, quæ & natura dicitur. Ad hanc μετανομίαν adiunxit Paulus, & θεωσωποποίησιν quâ delectatur plurimum. Tribuit enim rei inanimæ, id est, accidenti, id quod est animatorum. Veterem illam naturam crucifixam dicit, id est, ad similitudinem Christi crucifixam: quia, sicut per crucem non sine graui dolore ad exitum peruenitur, ita illa natura sine dolore non exstinguitur. Est enim sui amor & inde voluptatum appetitus agnatus homini: deinde longa consuetudo δυσκνήτιον π. sed has difficultates fides superat.

ἵνα καταργηθῇ τὸ σῶμα τῆς ἀμώρτης] καταργῆναι, hic est occidere, vt ostendunt sequentia. occidi dicitur corpus, cum vita spoliatur, Matth. x. 28. Corpus autem peccato, id est, consuetudini peccandi eleganter tribuit Paulus, quia est veluti compages quædam multis constans membris, id est, vitiis, Coloss. iii. 5. Sic & morti corpus infra tribuit: Grex, populus, legio apud Iurisconsultos corpora sunt, & corpus ciuitatis apud Liuium collegiorum corpus apud Caium Iurisconsultum. Transtulit & ad inanima Cicero, cum dixit librorum corpus Latine & Græce σῶμα. Sed audacior est trans-

latio ubi accidentibus datur corpus, quomodo Virgilius dixit corpus regni.

τὴ μηκέτι δουλεύειν ἑμῶς τῇ ἀμάρτιᾳ] τὴ pro ἐνεκα τὴ, vt sæpe alibi. ideo ne posthac peccato siue consuetudini vitiosæ seruiamus, sicut ante seruiimus. δουλεύειν seruire, vox est mediæ significationis. Nam & Deo dicimur seruire Matth. vi. 24. Act. xx. 19. Eph. vi. 7. 1. Thess. i. 9. & Christo, infra xiv. 18. xvi. 18. Coloss. iii. 24: & legi Dei infra vii. 25: & iustitiæ, infra vi. 19. & contrà Mammonæ, Matth. vi. 24: Idolis Gal. iv. 9: voluptatibus & cupiditatibus Tit. iii. 3: impuritati vi. 19: corruptioni ii. Petr. ii. 19. Sic & Latine diximus seruire vitæ, valetudini, posteritati, populi commodis, dignitati: & contrà amor, cupiditatibus, iracundiæ. Seneca: *Commota semel & concussa mens ei seruit à quo impellitur.*

7. ὁ γὰρ ὑποθανὼν δεδικαίωται ἀπὸ τῆς ἀμάρτιας] id est, liber est à peccato, siue non vltra seruit peccato. Mortuorum enim non est peccare. Recte hic Syrus cum Basilio, Chrysostomo, Oecumenio, Theophylacto vertit *liberatus est à peccato.* Eo enim sensu, vt in Prolegomenis diximus, sæpissime δικαιώσθαι vsurpatur in hac Epistola, vt & Act. xiii. 38. 39. Petrus eodem sensu dixit πᾶσιν ἀμάρτιαις i. iv. 2: Est autem μεταφορὰ hic à simili ad simile: non enim proprie iustificatur, id est, mundatur aut iustus fit qui est mortuus, ac ne liberatur quidem, si proprietatem verborum sectemur: sed quia verum est cum non seruire amplius peccato, ideo liberari primum, deinde per μέλειψιν etiam iustificari dicitur: sic eum qui mortuus sit, liberum esse ab odio, inuidia, morbo, molestiis dicunt optimi scriptores. Sic mors medica dicitur Æschylo, quia, vt ipse explicat: Οὐδὲν ἄλγος ἀπείται νεκρῶν.

Sic & Euripides:

Θανὼν αὖ ἐστὶν μᾶλλον εὐτυχέστερος.

Est autem hæc Pauli sententia, vt multa alia, sumpta ex dictis Rabbino-
rum. Nam in Thalmude habemus:

בְּיוֹן שְׂאֵדָם מֵת נַעֲשֶׂה חַפְּשִׁי מִן הַמִּצְוֹת, id est, *Simul quis est mortuus, factus est liber à præceptis.* Si à præceptis liber, etiam à peccato liber. Paulus autem hoc aptat per ὑπόνοιαν ei qui mortuus est peccato, vt locutus est supra 2. Mortui non redeunt ad vitam priorem. Sic nec qui peccato vere est mortuus, ad priorem vitam redire debet.

8. εἰ ᾧ ἀπεθάνομεν σὺν Χριστῷ] ei hic est, quandoquidem, vt apparet ex positis supra 2. & σὺν Χριστῷ est ad similitudinem Christi, quomodo modò habuimus συνεστραφέν.

πιστεύομεν] pro certo habemus, nisi promissis per Christum factis.

ὅτι καὶ συζήσομεν αὐτῷ] nempe in æternum, vita cœlesti & felicissima. Idem sensus i. Tim. ii. ii. quod alibi dixit συμβασιλεύσομεν i. Cor. iv. 8. & se-

quentibus dicto ad Timotheum loco.

9. εἰδότες] fume vt supra γνώσκοντες.

ὅτι χειρὸς ἐργαζείς ἐκ νεκρῶν οὐκ ἐπιζωοποιήσεται] non ultra moritur. Mors ei causa immortalitatis.

θάνατος αὐτοῦ οὐκ ἐπικυριεύει] Hæc est causa præcedentis dicti: Non ultra moritur, quia est eo in loco ubi mors vim non habet. Vide Ioh. xv. 1. 10. & ibi dicta. Positus est extra territorium mortis.

10. ὁ ὃς ἀπέθανε] Hic ὁ vt ἡμ Hebræum non ad nomen aliquod, sed ad complexum refertur: quasi dicat: quantum enim attinet quod mortuus est Christus. Simile loquendi genus Gal. ii. 20.

τῇ ἀμάρτιᾳ ἀπέθανεν ἐφάπαξ] ἀμάρτιᾳ respondens, vt diximus κτῆ Hebræo, sæpissime sumitur pro pœnis peccatorum. Christus semel defunctus est malis illis quæ ob peccata nostra sustinebat. Et sic non male interprete- ris vocem ἀμάρτιαν Hebr. v. 3. vi. 27, vt intelligatur Christus obtulisse preces Deo, vt ab illis malis quæ ob peccata nostra sentiebat, libera- retur.

ὁ ὃς ζῇ, ζῇ τῷ Θεῷ] viuit in honorem Dei, nihil nisi res Dei curat. Aristides: τὸν ὃς ζῶντα ὑπὸ Θεοῦ ὃς τῷ ἀνθρώπινον περιμύτων ἡμεληκότα.

11. οὕτως καὶ ὑμεῖς λογίζεσθε] sic cogitate. Reputate, vertit Tertullianus de pudicitia. Ita enim λογίζεσθαι sumi notauimus supra iii. 28.

ἐαυτοὺς νεκροὺς μὲν εἶναι τῇ ἀμάρτιᾳ] Hic ἀμάρτιαν non figuratè fume, sed proprie. sic necesse est interdum vocum significatus varient, quibus allusiones istiusmodi allubescunt. repetit hic quod dixerat supra 2.

ζῶντας ὃς τῷ Θεῷ] id est, in id vos in vita seruatos vt quidquid vitæ vo- bis restat, id Deo impendatis. Officium enim magis quam eius exsecutio hic notatur.

ἐν χειρὶ Ἰησοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν] id est, per Iesum Christum: quia cùm do- minus noster sit redemptionis iure & constitutione paterna, hoc quod dixi, suo iure à nobis exigit.

12. μὴ οὐδὲ βασιλεύειτο] vim suam exerceat. Vide supra v. 4.

ἐν τῷ θνητῷ ὑμῶν σώματι] bene adiecit hoc ἐπίθετον; cùm enim mortalita- tis nostræ nos admonet, facile significat de vita altera cogitandum, nec formidandos labores haud sane diuturnos.

εἰς τὸ ὑπακούειν αὐτῇ] nempe τῇ ἀμάρτιᾳ. Loquitur tanquam de infâmi hera cui seruire indignum sit.

ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ] Corporis cupiditates, si frænum non adfit, ad pec- catum ducunt Iac. i. 15. quare non tantum illicitæ cupiditates suffocandæ sunt in suis initiis, verum etiam corpori non ultra indulgendum quam natura exigit, vt parère discat parti meliori.

13. μηδὲ παρεισάγετε τὰ μέλη ὑμῶν ὅπλα ἀδικίας τῇ ἀμάρτιᾳ] membra hic in- tellige omnes corporis partes, etiam interiores, vt & Coloss. iii. 5. ὅπλα recte verteris instrumenta. Ita enim sumi Græcam vocem docet Eusta-

thius ad Iliados Δ. sic & arma dici Latinis Servius ad illud Virgilij:

Cerealiaque arma

Item:

Dicendum & quæ sint duris agrestibus arma.

Et Hebræum יָד est omne instrumentum, quod nonnunquam ὄπλον vertitur. παρεισάμεν solet quidem de membris dici Lucæ 1. 19. Iohan. x v. 22. I. Samuel xvi. 22. Psal. cxxxv. 1: Sed quia hic de membris velut instrumentis agitur, παρεισάμετε recte verteris, tradite, vt Matth. xxvi. 53. ix. 41. aut habete vt Act. 1. 3. II. Tim. II. 15. Ἀδμία generaliter ponitur, vt supra 1. 18. & refertur ad actiones hoc loco, sicut ἀμρτία ad ipsam consuetudinem siue qualitatem.

$\text{ἀλλὰ ὡς ἐσθήσατε ἑαυτοὺς τὰς Θεῶν}$] vt supra 11.

$\text{ὡς ὁ κ νεκρῶν ζῶντας}$] vide supra 4.

$\text{καὶ τὰ μέλη ὑμῶν ὅπλα δικαιοσύνης τὰς Θεῶν}$] Hic δικαιοσύνης vox ad omnes actiones honestas extenditur, & æque late patet atque contraria quam modo habuimus ἀδμίας. Corpus nostrum mediæ est qualitatis, quo & male & bene vti licet.

14. ἀμρτία γὰρ ἡμῶν οὐ κωλύουσιν] non est hoc monitum, sed solatium, quasi dicat: facilem vobis spondeo victoriam, modo ne sitis ῥιψάσμενοι . Non ex nunc vires sunt vires peccati ad vos debellandos quæ olim fuere. Simili sensu vocem יְשׁוּעָה usurpat Psalmographus xix. 14.

$\text{οὐ γὰρ ἐστὶν ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριτι}$] Μετωνυμία. Dicitur enim χάρις pro Evangelio qui est ἄγγελος χάριτος Act. xiv. 3. Similis locutio Act. xiii. 43. Lex quia nihil promittebat supra terrestria, non satis virium dabat ad animum mundandum. Euangelium verò promissa habens cœlestia, vires dat magnas vti volentibus. Tractatur hoc vberius fine capitis septimi. ὑπὸ νόμον habes & Gal. iv. 21.

15. τί οὖν] Quid ex his sequitur quæ diximus? An illud quod inimici Evangelij nos docere dicunt?

ἀμρτήσομεν] Etiam hic Manuscriptus habet ἀμρτήσομεν peccemus. Recte. est enim μίσμους verborum quæ usurpabant inimici. sic supra 1 ἐπιμάρτομεν . Peccemus, id est, pergamus indulgere vitiis.

μὴ χροίτο] longe absit, vt supra 1. & alibi sæpe.

οὐκ οἶδατε] Rursum clare ostendit quid doceat, vt habeant Christiani Romæ quod Pauli verbis opponant Iudæis obtrektoribus.

16. ὅτι ὃς παρεισάμεται ἑαυτοὺς δούλους εἰς ὑπακοὴν δούλοι ἐστε ὃς ὑπακούετε, ἢ τὰς ἀμρτίας εἰς θάνατον, ἢ ὑπακοὴς εἰς δικαιοσύνην] Duo sunt domini, peccatum & vita secundum Euangelium, quæ hîc per μετωνυμίαν Euangelium dicitur. Vtri vos mancipetis vestra electio est, tanquam in biuio Pythagorico. Sed vt bene eligatis, videte quis sit vtriusque imperij exitus. Hinc mors & quidem æterna, quia Christus non iterum moritur vt eam soluat: inde iustitia, id est, laus pro iustitia. Quia δούλοι hic construuntur cum genitiuis

ἀμαρ-

ἀνθρώπους & ὑπακούει, ideo ὃ bis repetitum non cum δοῦλοι construitur, sed est dativus vim habens ablativi Latini, quasi dicat: Hoc ipso quod vos mancipatis, hoc ipso quod in animum inducitis parere aut peccato aut Evangelio, hoc, inquam, ipso viam initis aut ad mortem, aut ad iustitiæ laudem.

17. χάρις ἡ τοῦ Θεοῦ] Sicut pro Evangelio, ita & pro successu Evangelij gratiæ semper habendæ sunt. Supra 1. 8.

ὅτι ἥτε δοῦλοι τοῦ ἀνθρώπου, ὑπακούσατε ἡ ἐν καρδίᾳ εἰς ὃν παρεδώκατε τύπον διδασκῆς] Est hic primùm Hebraïsmus præteriti cum copulativa coniunctione, vice participij. non enim Deo gratias agit quod servierint peccato, sed quod qui servierunt peccato, postea obedierunt Evangelio: Εἰ καρδίᾳ, id est, non exteriùs tantùm, sed intra animi recessus, sincera fide. Idem loquendi genus Deut. 10. 29. VI. 5. XI. 13. XIII. 3. Marci XII. 30. Luc. X. 27. I. Tim. I. 5. II. Tim. II. 22. Vide & quæ diximus Matth. XXII. 37. εἰς τύπον διδασκῆς, id est, obedistis ad eum modum quem doctrina Evangelij præscribit. Sic καὶ τύπον sumitur Hebr. VIII. 5, ex loco Exodi XXV. 40: vbi in Hebræo תבנית, quod alibi vertitur ὡς εἰκόνα, alibi εἰκόνες, μορφὴ, ὁμολογία. Illud παρεδώκατε idem valet quod παρελάβετε קבלתם. Vide quæ diximus ad Matth. XV. 2. Solent enim Græci ab actiuis, etiam quæ dativum personæ regunt, formare passiva & eis addere accusativum rei, vt ἐπιστάθην λόγια supra III. 2. ἐπιστάθην τὸ εὐαγγέλιον I. Tim. I. Sic & elegantes Græci dicunt ἐπιτέπειμα δάξαν & similia. Evangelium vocatur διδασκῆ Ioh. VII. 16. 17. Act. V. 28. XIII. 12. infra XVI. 17. II. Ioh. 9. est תלמוד sed oppositum Iudaïco.

ἐλδοθεροθέντες δὲ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου] Idem est quod δικαιωθέντες, vt & in Prolegomenis ad hanc epistolam diximus, & evincitur ex eo quod habuimus modo commate 7. sed congruentior hîc fuit vox ἐλδοθεροθέντες, quia δοῦλοι præcessit aliquoties. Crudelis hostis vos ceperat: Deus vos inde exemit. Amant vox ἐλδοθερω & similes post se præpositionem ὑπὸ vel ἐξ pro Hebræo מן vt infra VI. 22. VIII. 2. 21. Deut. VII. 8. XIII. 5. XXI. 8. I. Paralip. XV. 21. & alibi sæpe. sic & Plato: ὑπὸ τῆς βαρβαρότητος ἠλδοθεροσεν τὸ πᾶν.

18. ἐδουλώθητε τῇ δικαιοσυνῇ] diximus supra 6 δουλεύειν etiam in honestam partem sumi, vt hic δουλοῦσθαι, id est, servum fieri, addici, mancipari. & δικαιοσύνης vox hic generalis est, vt supra 13.

19. ἀνθρώπινον λέγω] id est, sensus spirituales exprimo per similitudines rerum vulgariarum & vobis notarum. Nonne æquum est vt regi suo bene serviat qui per regem à sævis hostibus liberatus est? Vide quæ diximus supra III. 5. & ad Ioh. III. 12.

ὅτι τὸ ἀδένειν τῆς σαρκὸς ὑμῶν] Non de vitiis, sed de intellectus tarditate hic agit. Sic ἀδένειν vsurpatur I. Cor. VIII. 7. & ἀδένειν infra XIV. 1. I. Cor. VIII. 11. Et σὰρξ hoc quidem loco est ingenium suctum tractare res terrestres, qualia erant præcipue ingenia Romanorum.

Tu regere imperio populos, Romane, memento.

Ideo ab imperiis sumit similitudinem.

ὡσαύτῃ γὰρ παρεστήσατε] Vos, Romani, qui nunc Christum profitemini, videte quid dicam, & quid Iudæis illis respondere debeatis non verbis tantum, sed & rebus.

δοῦλα τῇ ἀκαθαρσίᾳ] vide supra 1. 24.

καὶ τῇ ἀνομίᾳ] ἀνομίας nomine ea omnia intellige quæ contra legem societatis humanæ fiunt, qualia sunt illa de quibus supra 1. 27. 30. 31.

εἰς τὴν ἀνομίαν] ita vt quotidie peiores fieretis. Is enim mos est consuetudinis.

οὕτω νυνὶ παρορῶσθε τὰ μέλη ὑμῶν δοῦλα τῇ δικαιοσύνῃ] An iniquum aliquid exigo, cum volo vos tantum diligentiae adhibere in colendis virtutibus quantum adhibuistis in colendis vitiis? Procopius II Vandalicorum non male: οἱ ἐν αὐτοῖς δόδοκμοῦντες οἷς ἡμῶντον δὲ περὶ τὴν ἀπολογία εἰσαὶ φέρονται.

εἰς ἀγιασμόν] id est, ita vt quotidie progressum faciatis in sanctitate. Par enim vis consuetudinis in vtranque partem: imo ad bonum fortior. Vide quæ diximus ad Matth. XI. 30.

20. ὅτε γὰρ δοῦλοι ἦτε τῇ ἀμάρτιᾳ, ἐλδύθεσσι ἢ τῇ δικαιοσύνῃ] id est, ne cogitabatis quidem de eo quod honestum ac Deo gratum esset. Sic & nunc nihil cogitate quod turpe sit Deoque displiceat. Parem adhibete operam. Apparet hic vocem ἐλδύθεσσι, & in re bona & in re mala dici, non minùs quam δοῦλος.

21. πῶς οὖν καρπὸν εἶχετε τότε ἐφ' οἷς νυνὶ ἐπαυχώμεσθε;] fructus vnicus erat infamia apud bonos. Liquet hoc, quia & ipsi boni iam facti sine pudore eorum meminisse non potestis. Si hoc efficit recordatio, quid res ipsa?

τὸ γὰρ τέλος ἐνέειναι θάνατος] Est ἕλληψις. Vult enim hoc dicere. Talis erat res ipsa. quod si finem siue exitum respicitis, is nullus alius erat quam mors, nempe sine spe vitæ melioris. Neque enim Deus ita viuentibus quicquam promissit boni, neque ipsa per se mens humana talium sibi conscia quicquam boni sperare audet, vt Plato testatur de Republica primo. τέλος ἡμεῖς est πρῶτον quod modò vertitur τὰ ἔχοντα, modò ἀντὶ τούτου.

22. νυνὶ δὲ] Hoc opponitur illi ὅτε γὰρ: quasi dicat, multum mutatae sunt res. Vide supra 19.

ἐλδύθεσθαι ἐν τῇ ἀμάρτιᾳ] vt supra 18.

δοῦλωθέντες ὃν τὸ θεῖον] mancipati Deo. Supra dixit τῇ δικαιοσύνῃ 18. nimirum qui bonitati rebusque honestis seruit, & Deo seruit: quia Deus hoc semper amavit & in Euangelio apertissime præcepit.

εἶχετε τὸν καρπὸν ἡμῶν εἰς ἀγιασμόν] Hic in præsens est fructus, quod quotidie euaditis sanctiores, ac propter id etiam honoratiores apud bonos. Opponitur hoc infamiae quam significauit, cum & memoriam dixit pudoris haud exfortem.

τὸ ὅτε τέλος, ζωὴν αἰώνιον] finem fini opponit, morti vitam, nec breuem aut desitutam, sed vere æternam.

23. τὰ γὰρ ὁψώνια τῆς ἀμύρτιας θάνατος] Est similitudo sumpta de militia, quæ & ipsa seruitus quædam est, maxime nota Romanis. ὁψώνια proprie sunt quæ ad panem vescenda dantur, qui vsus in Latina lingua remansit. Olim species ipsæ dabantur militi, postea pro eis pecunia data est, sed mansit vetus nomen. In glossariis: ὁψώνιον *diarium*: utitur sic inter alios Polybius. Inde & ad Iudæos transiit vox κινῶν ut diximus ad Luc. III. 14. & ideo velut omnibus notam vsurpant nostri scriptores, ut apparet non tantum hic & dicto Lucæ loco, sed & 1. Cor. IX. 7. Mire autem mercedem dixit malum quod pro prauis factis redditur, cum merces labori reddi soleat. Similis μετὰληψις apud Ciceronem cum dixit: *Data est merces errori meo magna*. Sed & Seneca vitiorum dixit mercedem.

τὸ ὃ χάρισμα τῆ Θεοῦ ζωὴ αἰώνιος] Solent reges egregiis militibus præter stipendium dare coronas, laureas, honores. His donatiuis comparat vitam æternam, non quod non detur bene meritis, sed quod multo sit maior merito, quippe res æterna & cœlestis. Poterat quidem vita æterna & merces dici, ut sæpe dicitur, sed nobilius est nomen donatiui. Neque articulus frustra additur, simulque inuertitur is ordo loquendi qui in priore membro ἀντιθέτου fuerat. Hoc enim vult. At quod donatiuum Deus dat sibi militantibus, id non est noxium aliquid, ut mors, aut leue aliquid, ut in militia Romana, sed est res maxima, immortalitas & gaudia cœlestia. Vbi quis pro opere multò plus reddit quam quanti est opera, potest id & merces dici & donum: trahit enim de utroque. Sed hic præualet doni sub conditione promissi & post conditionem impletam dandi natura.

CAP. VII.

Α' γνωεῖτε ἀδελφοὶ • γινώσκουσιν γὰρ τὸν νόμον λέγω] Hic Paulus sermonem ad solos Iudæos dirigit quos fratres vocat etiam carnis ortu, ut infra x. 1. Magnum autem hic aperit mysterium primo omnium Apostolorum Paulo, inter multa diuinitus ei patefacta II. Cor. XII. 1. 7, reuelatum, etiam Iudæos qui Christi disciplinam sectantes multum in ea profecissent, non obligari ultra vinculo legis per Mosem datæ. Decretum Apostolicum quod est Act. xv de solis agit qui ex gentibus vocati erant, & intra eos limites diu se tenuit Paulus, ut patet Act. xv 1. 4. Nondum tempus erat & hoc aperiendi, quod Deus non obscure significauit, cum non Templum tantum fuit dirui, sed & ipsam Legem in triumpho Romanorum portari. Ait se Legis non ignaros alloqui, quia is mos erat Iudæorum qui non in summa viuerent egestate, liberos suos à prima ætate imbueret lectione & notitia Legis.

ὅτι ὁ νόμος κυριεύει τῆ ἀνθρώπου] ius potestatemque in eum habet, ut dominus in seruos. Sic κυριεῖν habemus, Luc. XXII. 25. Legem θεοῦ ποιοῦν

frequens Hebræis. Vide caput v i i Rabbini Ismaëlis de Anima. Similia Esa. i. 2. v. 14. Jerem. xxxi. 15. Iob. vii. 8.

εἰς ὅσον χρόνον ζῇ] Quamdiu lex vivit, quamdiu exstincta non est. Lex enim abrogata mortua est, id est, vim obligandi non habet. Idem est in domino si nullum habeat hæredem. nam qui hæredem habet, in hærede vivit. Vide quæ dicta libro i i de Iure Belli ac Pacis cap. ix.

ἢ ὅδ' ἑπαιστος γυνὴ τοῦ ζῶντος ἀνδρὸς δέδεσται νόμῳ] Exemplum sumit in lege coniugij. Ei vxor manet deuincta, manente coniugio, & per id lege coniugij, idque in vsum mariti quem lex vnum ita respicit, vt eo exstincto etiam lex quoad feminam exstinguatur. ἑπαιστος γυνή, id est, nupta. sic vertitur תחת האיש Num. v. 29. & אשת רע Prou. vi. 24. & 29. Loquitur sic & Sirachides ix. 10. xli. 27. ζῶντος ἀνδρὸς, in vsum viri viuentis.

2. εἰάν δὲ ἀποθάνῃ ἀνὴρ) Cui soli lex illa operam dabat. quod de morte hic dicit, idem de repudio dici potest, quod & ipsum mors est coniugij.

κατήργηται ἀπὸ τοῦ νόμου ὁ ἀνὴρ) Liberata est à lege coniugij quæ erat lex viri, quia viro, vt dixi, consulebat: quanquam abesse potest illud τὸ ἀνδρὸς sicut abest in plurimis manuscriptis. Καταργεῖται ἀπὸ τοῦ νόμου est à lege liberari vt sequentia ostendunt, quia qui à domino aliquo liberatur, ei mortuus est quodammodo. Vide supra v i. 2. Non multò aliter καταργεῖται ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ dicitur Gal. v. 4. Respondet ἀργεῖν & καταργεῖσθαι Hebræo בטל quod est desinere. Sicut idem est ἀμύρτιαν ἀποθανεῖν nobis quod nos ἀμύρτια, sic idem νόμον κατεργάσθαι nobis, aut nos ἀπὸ τοῦ νόμου; In illa locutione ius respicitur, in hac secundum ius agendi necessitas. Sic & Cicero voces commutat, vbi de pecunia debita, & de gratia debita agit. Vide Gellium i. 4. sed maluit Apostolus ea locutione vti, quæ Iudæos minus offenderet.

3. ἀεὶ οὐκ ὥντος ὁ ἀνὴρ) ac proinde viuentē etiam lege illa maritali.

μοιχαλὶς χρηματίζει) χρηματίζειν est appellari, quomodo & Græci scriptores sæpe vsurpant, & Lucas Act. xi. 26. μοιχαλὶς נאפה Prou. xxx. 20. Ezech. xvi. 37. xxiii. 45. Osee iii. 1. Mal. iii. 5.

εἰάν γλύνῃται ἀνδρὶ ἐτέρῳ) ויגדל אשה לאיש Leuit. xxi. 13. sicut habere Chrysidem dicitur qui cum ea cubat, ita haberi mulier à viro siue esse viro. Nam esse alicui dicitur quod ab eo habetur.

εἰάν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνὴρ, ἐλθούσῃ ὅτιν ἀπὸ τοῦ νόμου) hic explicat, quid sit legem ei esse mortuam.

τὴ μὴ εἶναι αὐτῷ μοιχαλίδι) ita vt non sit adultera, non teneatur adulterij pœnis.

ἢ ὅδ' ἑπαιστος ἀνδρὶ ἐτέρῳ) Siue per nuptias, siue aliter. nam etiam si aliquid tale sine nuptiis admittat, peccat: sed non in legem contra adulteras.

4. ὥστε ἀδελφοί μου & υἱαὶ) etiam vos Iudæi.

ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ.] Idem quod ὁ νόμος ὑμῶν ἐθανατώθη. Nam in his figuratis locutionibus ista reciprocantur, vt diximus supra 2. Lege opus non habetis.

διὰ τὸ σώματος τῆς κρείστος) per corpus Christi, crucifixum scilicet. Nam Christi crux & mors inter cætera, & hoc à Patre impetrauit, vt legis illius impetium tolleretur. Eph. 11. 15. 16. Coloss. 11. 14. Hi loci in causa fuere cur Pauli Epistolas non reciperet Ebion.

εἰς τὸ ἡγέσθαι ὑμῶν ἀνδρὶ ἑτέρῳ) Ecclesia sponsæ comparatur 11. Cor. x1. 2. Eph. v. 39.

τῷ ἐκ νεκρῶν ἐγερθέντι) qui factus ipse homo nouus, vitam etiam nouam postulat.

ἵνα καρποφορήσωμεν τῷ Θεῷ) vt ex Christifatu fecundi edamus opera multo meliora quam fuerant magnæ partis hominum sub statu legis. Persequitur similitudinem. Nam & partus in matrimonio fructus dicuntur, Psal. cxxvii. 4. Luc. vi. 42.

5. ὅτε γὰρ ἦμεν ἐν τῇ σαρκὶ) Pauci sub statu legis erant πονεῦματι, & qui tales erant non erant tales ex sola vi legis. Plerique verò erant σαρκικοί, nullam aut tenuem spem habentes vitæ alterius, ac proinde addicti huic vitæ, & huius vitæ commodis ac voluptatibus, vnde in tam magna materia facile nascitur peccatum.

τὰ παθήματα τῷ ἁμάρτιῳ) cupiditates ad peccatum ducentes. Sic hæc vox sumitur etiam, Gal. v. 24.

τὰ δὲ τῷ νόμῳ) deest participium. Chrysostomus supplet φανόμιστα, aut γνωρίζομιστα, recte ex sequentibus.

ἐνηργεῖτο ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμεῶν] ἐνεργεῖσθαι est deponens, ac poni solet etiam non expresso accusatiuo: vt cum dicitur πῶς δὲ ἀγάπης ἐνεργουμένη Gal. v. 6. Vide & 11. Cor. 1. 16. Eph. 111. 20. Coloss. 1. 29. 11. Thess. 11. 7. Iac. v. 16. Deinde ἐν pro per, more Hebraico. Dicit ergo cupiditates istas opus suum edidisse per humani corporis partes internas & externas. de quibus supra vi. 13.

εἰς τὸ καρποφορῆσαι τῷ θανάτῳ] etiam mortem καρποποιεῖ Paulus. cupiditates fructum, id est, pabulum morti præbent ipsum hominem.

6. νυνὶ δὲ κατηργήθημεν ὑπὸ τῷ νόμῳ] Repetit verbum quod in comparationis parte priorē posuerat supra 2.

ὑποθانونτες ἐν ᾧ κατειχόμεθα] Alij codices habent ὑποθανόντες cuius lectionis & Origenes meminit. Quomodo & Chrysostomum legisse apparet ex eius interpretatione: ὁ θεσμός δὲ οὗ κατειχόμεθα ἐνεκράθη. Christus moriens interfecit legem Moysi quæ Iudæos sibi alligatos habebat: sicut lex coniugij feminam. Κατέχω respondet Hebræo יתקן quod est possidere.

ὥστε δουλεύειν ἡμῶν ἐν καμνότητι πνεύματος] vt seruiamus, Deo scilicet, nouo spiritu, id est, Spiritu Christi. Hebraïsmus frequens, καμνότητι πνεύματος, pro πνεύματι καμνῷ. Recte spiritum nouum dixit, qui ante resurrectionem Christi

sti datus non fuerat. Ioh. VII. 39. Vide & I. Cor. III. 6.

καὶ οὐ παλαιότητι γράμματος] Legem Moſis vocat literam vetuſtam. Literæ vetuſtæ ſolent euanefcere. Heb. VI. 13. Scriptum etiam Rhetores ſæpe dicunt pro lege. ſic & ſupra II. 27. 29. II. Cor. III. 6. 7.

7. τί οὐδ' ἐξ ὧν] quid ergo eſt quod dicimus? vt IV. 1. VI. 1. Recurrit enim ad calumniam alteram ſibi obiectam, legem cauſam eſſe peccati ac ob id malam.

ὅτι νόμος αἰτιώμενος] eſt μετὰ νόμου. dicimusne nos, vt illi calumniantur, legem eſſe cauſam peccati?

μὴ γένοιτο] longe id à ſe rejicit, vt ſupra III. 6. 31. VI. 2. 15.

ἀλλὰ τὴν αἰτιώμεν ὅτι ἐγὼν εἰ μὴ διὰ νόμου] id eſt, non ita exacte noſſem. Dicuntur enim hæc comparate. Vide ſupra III. 20.

τὴν περὶ τῆς ἐπιθυμίας ὅτι ἡδύν] Notandum eſt hoc loco ac deinceps Paulum in prima perſona loqui, non quod de ſe agat: ſed quod modetiæ cauſa res odioſas ſic exprimere malit, quod ipſe dicit μετὰ νόμου I. Cor. IV. 6. Similia loquendi genera habes I. Cor. VI. 10. 12. X. 23. 29. 30. XIII. 2. Gal. II. 18. Chryſoſtomus ad I. Cor. XII: ἀλλὰ τὰ φορητὰ ἐπὶ τῆς οἰκείου πάσης γυνάξε. Hieronymus ad Danielelem: Peccata populi, quia unus eſt populo eſt, enumerat perſona ſua, quod & Apoſtolum in epiſtola ad Romanos facere legimus. Neque verò non & alibi talia occurrunt. Scholiaſtes Horatii ad epiſtolam V. III. libri primi: Reprehendit Celſum moroſitatis & inconstantia, ita tamen vt quæ in eo carpit, in ſe transferat, quo reprehendat liberius. Sic in arte poëtica:

--Brevis eſſe laboro: Obſcurus ſio.

Item: ---

Descriptas ſeruare vices operumque colores

Cur ego ſi nequeo ignoroque, Poëta ſalutor?

Et --- vitæ denique culpam:

Non laudem merui.---

Scholiaſtes: Se autem ponit pro quouis alio. Sic & Lucianus Κεῖνος ἐμῶ. Similem poſitionem primæ perſonæ pro incerta habes apud Ambroſium de officiis I. 48. Apoſtolus autem hîc ſub prima perſona deſcribit Hebræum genus quale fuit, ἐπὶ τὸ πολὺ, primùm ante legem: deinde poſt legem. ὅτι ἡδύν, nempe ἐπὶ αἰτιώμεν, quod ex ſuperiori ſubauditur. Ante legem homines plerique inſontes ſe putabant, ſi abſque vi ac furto alienam vxorem aut rem ad ſe tranſduxiffent. Hoc enim eſt quod lex vocat concupiſcere. puta videns aliquis friguſculum naſci inter virum & vxorem, fouet illud accenditque vt moleſtiarum impatiens maritus illam à ſe ſegreget: aut iuuenem luxurioſum pecunia inſtruit, rebus eius pignori acceptis, vt illo non ſolvente res eas ſibi vt commiſſas retineat. Hæc multi non ſcelera eſſe putant, ſed ſolertis ingenij commenta. Sic & in libidinum genere agnoſcunt Hebræi multa fuiſſe improba quæ nullis pœnis coërcebantur

Lactantius : *Metus legum , non scelera comprimebat : sed licentiam submouebat. Poterant enim leges delicta punire , conscientiam munire non poterant. Itaque quæ ante palam fiebant , clam fieri cæperunt : circumscribi etiam iura.*

εἰ μὴ ὁ νόμος ἔλεγχεν οὐκ ἐπιθυμήσεις) תחת לא Exodi xx. 17. לא תאוו Deut. v. 21 : Subaudi vxorem alterius , domum , seruum , bouem , asinum. Lex igitur à Deo tam solenniter promulgata effecit ne quis Israëlita dubitare posset quin tales doli peccatis accensendi essent . ἐπιθυμεῖν est ὑποτερεῖν . vide Matth. xix. 18. & Marci x. 11. & ibi à nobis dicta.

ἀφορμὴν ἣ λαβοῦσα ἡ ἀμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς κατεργάσατο ἐν ἐμοὶ πᾶσαν ἐπιθυμίαν) ἡ ἀμαρτία , hîc est peccandi consuetudo quæ ante legem fuerat , ea etiam post legem dolos illos malos peperit . at quomodo ? ἀφορμὴν λαβοῦσα διὰ τῆς ἐντολῆς , id est , impunitatem nata à præcepto : quia præcepto isti nulla pœna erat apposita , qualis erat apposita adulteriis , & furtis : ideo contemnebatur : quod signum est eos qui istis malitiis indulgebant , ab illis alijs abstinuisse non honesti amore , sed pœnæ metu . Αφορμὴν pro impunitate etiam Demosthenes usurpat : & dicitur , vt explicat Thucydidis Scholiastes , διὲς ἥς ὁρμώμενός τις σώζεται . Sic & Gal. v. 13 sumitur hæc vox . Multi interpretes ἀφορμὴν exponunt occasionem , putantque idem hic dici quod vulgari prouerbio : *Nitimur in vetitum* : cui conuenit Senecæ illud : *Homicidæ cum lege cæperunt , & illis facinus pœna monstrauit.* Et Taciti : *fenus agitare & in vsuras extendere ignotum : ideoque magis seruabatur quam si vetitum esset.* Quale quid & πρὸς ἀρσενικοιτίας habes apud Lampridium Seueri . Hæc sicut in quibusdam ita se habere non nego , ita non ita communiter eueniunt , qualia sunt ad quæ respicit Paulus . Supradictæ interpretationi bene congruit quod dicit Maimonides ductore dubitantium III. 41 , ab inolita peccandi consuetudine non posse hominem auelli nisi grauib. pœnis .

χωεῖς γὰρ νόμῳ ἀμαρτία νεκρὰ) νεκρὰ , id est , vim non habet quam debet . Vide supra v. 1. 2. Sic fides νεκρὰ , quæ hominem ad iustitiam non perducit . Et hoc comparate dictum . Minus enim peccatum conscientiam conuellit , vbi lex diuina non adest .

9. ἐγὼ δὲ ἐζὼν χωεῖς νόμῳ ποτε) id est , αὐτὸς ἐγὼ , vt dicit infra 25. ille nempe quem sub hoc pronomine ego significo : id est , genus Israeliticum vixit & ante legem , in Ægypto scilicet . Vide Ezech. xvi. 4. xxiii. 2.

ἐλθούσης δὲ ἐντολῆς) data Israëlitis lege .

ἡ ἀμαρτία ἐξήσεν) apertius quam ante conuictam habuit conscientiam , magis patuit eius fœditas . Puto rectius legi ἐξήσεν quam ἀνέξήσεν .

ἐγὼ δὲ ἀπέθανον) Homines plerique in vitiis suis moriebantur sine vlla spe vitæ melioris . Hebr. ii. 15.

10. καὶ ὁρέσθη μοι ἡ ἐντολὴ ἥ ἐστὶν ζωὴ) erant præcepta legis moralia pars eius obedientiæ quæ Deo debetur : & eo sensu vitam illam æternam non dabant quidem , sed ad eam ducebant . Vide quæ diximus Matth. xix.

17. *ὑπέσθη* deprehensa est ipso euentu.

αὐτῇ) Illa ipsa.

εἰς θάνατον) supple *ἀγὼν* : euentu scilicet : quia nimirum ita inoluerat peccandi consuetudo, vt maioribus egeret remediis.

ἡ γὰρ ἁμαρτία) illa consuetudo per speciem quandam iuris ad se trahendi res alienas.

II. *ἀφορμὴν λαβοῦσα διὰ τὴν ἐντολὴν*) impunitatem nata per illud præceptum, cui neque in Decalogo, neque alibi vlla pœna apposita est. Vide quæ diximus ad Matth. v. 20.

ἐξηπάτησέ με) Dicitur præceptum id fecisse, cui occasionem dedit. Decepti homines fuere spe impunitatis etiam post hanc vitam à Deo consequendæ, in quo misere fallebantur, vt & nunc falluntur multi ludæi.

καὶ δι' αὐτῆς ἀπέκλεινε) occasionem dedit cur homines non peruenirent ad veram iustitiam, & consequenter ad vitam cœlestem.

12. *ὥστε ὁ μὴ νόμος ἄγιος*) Nihil præcipit quod non rectum sit, etsi quædam minus perfecta permittat. Obstruit os calumniæ, de qua agere coeperat supra 7.

καὶ ἡ ἐντολὴ) etiam illud præceptum, Non concupisces.

ἅγια) sanctum est, id est, Dei voluntati congruens Pl. xix. 9. & Pl. cxix.

καὶ δικαία) nihil iniqui exigit.

καὶ ἀγαθὴ) utilis est omnibus per se.

13. *τὸ οὐδ' ἀγαθὸν ἐμοὶ γέγονε θάνατος*) id est, causa peccati. eadem locutio quæ supra.

μὴ γένοιτο) absit vt causa mortis æternæ dicatur : Intellige causam per se ; nam per accidens causæ, improprie causæ dicuntur, cùm occasiones quædam sint potius, nec in id datæ, sed arreptæ.

ἀλλὰ ἡ ἁμαρτία) supple, fuit vere ac per se causa mortis illius.

ἵνα φανῇ ἡ ἁμαρτία) idem φανῇ quod ὑπέσθη, vt II. Cor. xii. 7. supra viii. 16. & ἵνα est ita vt. Significatur enim euentus.

διὰ τὴν ἀγὰθον) construe cum φανῇ. per legem enim intelligitur quo eat peccatum.

καταγαζομένη θάνατον) adducens mortem. Locutio similis ei quæ supra I v. 15. φαίνεται & voces similes amant iungi participiis quæ Latini per infinitiua vertunt. Sic φαίνεται καταγαζομένη apud Thucydidem : φαίνομαι καταγαζομένη apud Demosthenem : φαίνεται συνωρακῶς, φαίνεται ποιήσας apud Plutarchum Numa. Quomodo vitam æternam sperare potest, qui norit se in seis manere quæ Deus tam seuerè vetat ?

ἵνα γένηται καθ' ὑπερβολὴν ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία) ita vt hinc summopere rea fiat illa peccandi consuetudo. Ἀντὶ τούτου reum significat : κατ' I. Reg. i. 21. καθ' ὑπερβολὴν vsitatum Paulo pro eximie I. Cor. xii. 31. II. Cor. i. 8. iv. 17. Gal. i. 13. Idem est ὑπερβαλλόντως κατ' Iob. xv. 11. Non potest excellentius

rea

rea peragi ista consuetudo, quam cum ostenditur non aliis tantum ad tempus nocere, sed etiam ei penes quem est nocere æternum.

ἡ δὲ τῆς ἐν πολῆς,) per quam conuincitur Deo summopere displicere.

14. οἰδαμεν γὰρ ὅτι ὁ νόμος πνευματικός) Ostendit iam causam cur ex lege aliud in homine consequatur quam id quod per se lex propositum habet. Alia, inquit, natura est legis: alia magnæ partis hominum. Lex à Deo profecta est qui est spiritus purus nullisque malis affectibus obnoxius Ioh. IV. 24. Etiam de humana lege agens Aristoteles Politicorum III. 16, ait eum qui legem præficit rebus, Deum ipsum præficere, quia lex sit ἀνεξέστως νοῦ. Legem in mente habitare ait Schemtob.

ἐγὼ δὲ σαρκικός εἰμι) id est, maior pars Iudæorum affectibus abripitur qui ex carne oriuntur. Sic σαρκικὰ ἔστι θυμία I. Petr. II. 11.

παραμυθίος ὑπὸ τῷ ἀνθρώπῳ) Similes sunt Achabo de quo Elias id prædicat. I. Reg. XXI. 20. Vnde etiam discimus passivum hoc παραμυθίος habere vim reciproci. Nam ibi in Hebræo est Hithpahel התמכר לעשות הרע vendidisti te ad male agendum: ubi in Græco πείρασται ποιῆσαι τὸ πονηρὸν. id est, tradidisti te: quæ ipsa verba inde desumpta habes & I. Macc. I. 17. Licebat iure Hebræo semet in seruitutem vendere. Quia vero ex venditione sequitur traditio cum dominio, ideo venditionis nomen pro illis consequentibus usurpatur, etiam ubi venditio non intercessit. Sic Deus dicitur Israëlitas ob peccata vendidisse inimicis Deuter. XXXII. 30. & Iudicum c. II. 14. III. 8. IV. 2. Sic & Esa. LI. Sic pari translatione hominem mancipatum vitiis dicunt Latini. Quod hic est vendere, infra dicitur αἰχμαλωτίζειν. Servi enim fiunt duobus modis, venditione, & belli iure: effectus idem.

15. ὁ γὰρ κατεργάζομαι οὐ γινώσκω) id est, non approbo. Nam sic γγ. sumunt Hebræi. Esai. I. 6. Osee V III. 4. & Hellenistæ γινώσκω Sir. XV III. 26. Matth. V II. 23. ubi alia loca attulimus. Talis est Medea apud Euripidem:

Καὶ μανθάνω μὲν οἷα δεῖν μέλλω κακῶ·

Θυμὸς δὲ κρείσσων ἤν' ἐμὸν βεβλυσμένον.

Et apud Ovidium:

—video meliora proboque,

Deteriora sequor:

Et Laius in Tragœdia:

Λέληθεν οὐδὲν ἤν' δέ μ' ὦν σὺ νεθετεῖς·

Γνώμῃ δ' ἔχοντα μ' ἢ φύσις βιάζεται.

Quæ Græca loca ad hanc rem adducit Clemens Stromatum II. Plutarchus corrigens illud ex Tragœdia Atreo:

Αἱ αἰ. πόλ' ἤδη θεῖον ἀνθρώποις κακόν,

Ὅταν τις εἰδῇ τ' ἀγαθόν, χεῖνται δὲ μή.

Ait: θηριώδες μὲν οὖν καὶ ἀλογον, καὶ οἰκτρὸν εἶδός τε τὸ βέλπον, ὑπὸ τῷ χείρονος ὑπὸ ἀνεπα-

σῆς καὶ μαλακίας ἀγαθοί. Recte ait, ὅτι ἀκρασίαι. Multo enim plures sunt ἀκρατεῖς quam ἀκόλαστοι. Et describuntur hīc homines ex maiore sui parte. Vide quæ diximus ad Matth. xiii. 9. In hoc loco γνώσκων quod in illis quæ attulimus μανθάνων, μὴ λεληθέναι, εἰδέναι, γινώσκων ἕχθρ. Plautus Trinummus, *Scibam ut esse me deceret, facere non quibam miser.*

οὐ γὰρ ὁ θεῶν τῶτο πράσσω] θεῶν recte veritas potentialiter, quod vellem, secundum ea quæ diximus ad Matth. xxv. 1. 39. quanquam & in indicatīo sumi potest, dum noris non agi hic de certa constitutione decretoque voluntatis, sed de leui desiderio. Agunt εἰς τὸ θελητικὸν & mens & carnales affectus, sed hi ut propiores πρὸ θελητικῶν, agunt validius, at mens languidius, nisi magnis adiuta præsiidiis. Arrianus Epictetorum secundo locum habet huic similem: ἐπεὶ γὰρ ὁ ἀμάρτανων οὐ θέλει ἀμάρτανειν, ἀλλὰ καὶ ἑρπετισαί, δῆλον ὅτι ὁ μὲν θέλει οὐ ποιεῖ, ὁ δὲ μὴ θέλει ποιεῖ.

16. ἀλλ' ὁ μισῶ τῶτο ποιῶ] Intellige μισῶ, sicut modo θεῶν, de motu quodam subitaneo & facile evanescente.

εἰ δὲ ὁ οὐ θεῶν τῶτο ποιῶ] quandoquidem ea facio quæ facere nollem.

σύμφημι τῶ νόμῳ ὅτι καλὸς] ut illi de quibus Satyricus:

Virtutem videant intabescantque relicta.

σύμφημι est assentior, etiam Sophocli & Euripidi. Tum vero Hebræis dicere est, cogitare.

17. νυνὶ ὃ σὺ εἶπες ἐγὼ κατεργάζομαι τῶτο] Nunc ergo, id est, post legem datam, non amplius homo, totus scilicet, male agit. Est enim aliquid in homine quod repugnat: quod quid sit iam explicabit.

ἀλλ' ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἀμάρτία] Inolita illa pridem peccandi consuetudo, quam & naturam dici ex Eueno & aliis ostendimus lib. II. de Iure Belli ac Pacis xii. 26. Bene autem huic consuetudini additur verbum οἰκεῖν, ut & infra 18. 20. non divertit apud illos nequitia, sed habitat ut Senecam imitemur. Sed contra in emundatis habitat Spiritus sanctus Rom. viii. 9. 1. Cor. iii. 16.

18. οἶδα γὰρ ὅτι σὺ οἶκεῖς ἐν ἐμοὶ, πού τις ἐν τῇ σαρκί μου, ἀγαθόν] Homo cum nominatur, modò totus intelligitur, modò πᾶσι συνεισδοχὴν tribuitur id nomen partibus. Sic quod hīc dixit, in me, interpretatur de carne & affectibus ex carne orientibus. In his vix quicquam erat boni, quanquam in mente erat aliqua boni cognitio, ut iam amplius dicet. At in Christianis, quales plerique erant primis illis temporibus, ipsi etiam affectus erant correcti per fidem ac spiritum, & corpus ipsum habitaculum erat Spiritus sancti 1. Cor. v. 1. 19, non minus quam olim Templum erat Maiestatis divinæ habitaculum. Recte diximus σάρκα etiam affectus includere: imo sæpe pro illis solis sumitur ut 1. Cor. v. 5. Tertullianus libro de pudicitia hunc locum sic explicat: *Nam etsi habitare bonum in carne negavit, sed secundum legem litera in qua fuit: secundum autem legem Spiritus, cui nos annectit, liberat ab infirmitate carnis: lex enim, inquit, Spiritus vitæ manu-*

misit te à lege delinquentiæ & mortis.

τὸ γὰρ θελεῖν ᾧδρακεῖται μοι· τὸ δὲ κατεργάζεσθαι τὸ καλὸν οὐχ εὐείσκω] In Manuscripto pro οὐχ εὐείσκω est οὐ, nempe ᾧδρακεῖται. Longe à me abest bene agendi vis.

19. οὐ γὰρ ὁ θελῶ ποιῶ ἀγαθόν, ἀλλ' ὁ οὐ θέλω κακὸν τῷτο πράσσω] Plane Iudæo eum sermonem tribuit quem pagano Lactantius IV. 24: *Volo equidem non peccare, sed vincor. Indutus enim sum carne fragili & imbecilla. hæc est quæ concupiscit, quæ irascitur, quæ dolet, quæ mori timet. Itaque ducor incertus, & pecco non quia volo, sed quia cogor. Sentio me & ipse peccare, sed necessitas fragilitatis impellit, cui repugnare non possum.* Et quid mirum illos talia vela obtendisse vitiis suis, cum hoc ipso sermone, tanquam Paulus de se iam correcto, iam Apostolo loqueretur, multi vrantur nomine Christiani. nec id huius tantum est sæculi, sed & aliorum, ex quo labascere cœpit prima illa puritas. Apparet id ex vita Andronici apud Nicetam Choniaten. Verum id mirari non debemus, cum & Apostolorum ætate fuerint qui in suam perniciem verba Pauli hæc & similia detorquerent II. Pet. III. 16. Deo laus sit quod optimi, id est, trium primorum sæculorum Christiani hunc locum sic vt oportet intellexerint, dictante illo spiritu per quem vita ipsorum regebatur.

20. εἰ γὰρ ὁ οὐ θέλω ἐγὼ τῷτο ποιεῖν, οὐκ ἐπ' ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτὸ, ἀλλ' ἡ οἰκουμένη ἐν ἐμοὶ ἀμύρπια.] Repetit quod dixerat 17. sed addidit πολλῶν, ἐγὼ bis sumpto, sensu diuerso. Homo est qui consentit peccato, sed non omnes partes, hominis mente diuersum dictante, quod culpam augeat.

21. εὐείσκω ἀρετὴν τὸν νόμον τῆς θέλωντι ἐμοὶ ποιεῖν τὸ καλὸν ὅτι ἐμοὶ τὸ καλὸν ᾧδρακεῖται] Εὐείσκω hîc est experior, quod mox βλέπω dicet, more Hebræorum, qui sensus omnes, etiam interiores, videndi vocabulo appellant. Experior, inquit, etiam legem diuersam à Dei lege. quæ illa lex? quòd quam opto bene agere, malum tamen mihi est propius: vnde hoc? ex carne: non quod caro quemuis cogat peccare, sed quod consuetudini peccandi, vt iam dicit, multum patrocinetur. caro omnia amat quæ se delectant. Multa autem eius generis haberi sine peccato non possunt: ideo peccandi consuetudini fauet caro quæ intra nos est, cum lex Dei exterius tantum sonet.

22. συνήδομαι τῆς νόμου & Θεοῦ] אבתו לתורה. nam אבה per συνθέλω vertitur Deut. XIII. 8. Hoc est quod modo dixit: σύμφημι τῆς νόμου ὅτι καλός. Est μετνομιμία. nam proprie mentis est approbare, non gaudere: sed solent causis tribui proximorum effectuum nomina.

καὶ τὸν ἔσω ἀνθρώπον] Non idem est ὁ ἔσω ἄνθρωπος & ὁ καμὸς, nec idem ὁ ἔξω & ὁ παλαιός. Vetus, & nouus homo nomine subiecti significant eius qualitates. At cum dicitur ὁ ἔσω & ὁ ἔξω ἄνθρωπος, nomen totius per συνεκδοχῶν datur partibus. Semper in homine sunt homo interior & exterior, id est, mens & corpus cum suis affectibus. At vbi est nouus homo, ibi

vetus esse desiit. Qui hîc ὁ ἔστω ἄνθρωπος, is est, ὁ κρυπτός τῆς καρδίας ἄνθρωπος I. Petri III. 4: ὁ ἄνθρωπος ἐν ἐκείνῳ τῇ ψυχῇ καὶ σαρκὶ Philoni libro peiorem meliori insidiari, vbi & eum esse ait qui ἀφανῶς ἡμᾶς ἐνδοθεν ἐλέγχει. At libro de Agricultura eundem vocat τὸν ἡγεμόνα ἄνθρωπον, additque ἄνθρωπος ὃ ὁ ἐν ἐκείνῳ ἡμῶν τίς ἂν εἴη πλὴν ὁ νοῦς; At libro πρὸς τῆς εἰς θεωρητικὰ μαθήματα συνόδου, dicit Deum à nobis laudari debere etiam ὅτι πρὸς τῶν, ὅς κυρίως ἀνθρώπος ἔστιν ἐν ἀνθρώπῳ, κρείττων ἐν χείρῳ. Hierocles δὲ μὴ σ' ἀνίσχῃ in aureo illo cārmine interpretans, ait illud σε poni καὶ τὸ ὄντος ἀνθρώπου & τὴ λογικῆς οὐσίας. & alibi dicitur ei ὁ ἀνθρώπος, ψυχὴ λογικὴ, καὶ συμφυοῦς θνητῷ σώματι. Ita enim ibi legendum. nimirum Pythagoricis mens sola homo est, cætera non partes, sed instrumenta hominis. At Paulus cum vulgo loquitur. Nam & Plautus salutem dixit interioris hominis. Tertullianus de resurrectione: *Ita vocabulum, homo, consociatarum substantiarum duarum quodammodo fibula est: sub quo vocabulo non possunt esse nisi coherentes. Porro Apostolus interiorem hominem, non tam animam quam mentem atque animum intelligi mavult, id est, non substantiam ipsam, sed substantiæ saporem.*

23. βλέπω ὃ ἔτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου] Sic vocat carnis appetitus validos: רגל רגל Hebræis. ὁ νόμος τοῦ κυρίου τοῦ θεοῦ τοῦ πατρὸς ἡμῶν ἀντιστρατεύσασθαι τὸν νόμον τῶν νοσῶν μου] Multum amat voces easdem Paulus variis sensibus ponere. Est illi lex Dei siue Mosis: est mentis, id est, iudicium de honestis & turpibus: est lex membrorum, id est, appetitus carni consentientes: est lex peccati, id est, ipsa peccandi consuetudo. Sic ἀμαρτίαν, θάνατον, διαμαρτυρεῖσθαι alio atque alio significato habuimus. Mens honesta approbat, caro dulcia, siue illa honesta sint siue non: vnde fit vt sæpe caro ratione non edomita, menti aduersetur, quod hîc dicit ἀντιστρατεύσασθαι translatione ducta à militia, vnde & ὁ ψάλλον modò deduxerat. Norant autem Hebræi omnia bella cum Cananæis eorumque vicinis gesta huius belli interni gerere imaginem. Νόμον τῶν νοσῶν dixit & Porphyrius πρὸς ἀποχρῆς lib. I.

καὶ ἀνταγωνίζονται με ἐν τῷ νόμῳ τοῦ ἀμαρτίας πρὸς ὅτι ἐν τοῖς μέλεσί μου] ἐν τῷ νόμῳ male hîc scribitur, cum libri correctiores habeant πρὸς νόμον. Hoc ait: vehementia affectuum ex carne orientium fauens consuetudini peccandi, eidem consuetudini subiciebat Iudæos plerosque. Continuat translationem à bello desumptam. Nam qui belli lege capitur, is capientis feruus fit, vt diximus libro III. de Iure Belli ac Pacis cap. VII. Est ea de re Mosis lex Deut. XX. 4. Ponit autem etiam consuetudinem peccandi in membris, quia per omnes partes corporis exercetur. Vide supra VI. 13. 19. Eadem similitudine vtitur Simplicius ad Epictetum: ἄλλος ὁρᾷ τὸν λόγον κινήσασθαι (τοῦτέστιν ἡμᾶς τοῖς κατ' αὐτὴν οὐσιωμασίοις) & ἀνταγωνίζονται λαβοῦσθαι. Paulus autem duo componit paria. Legi Dei adest mens. Legi peccati adest caro.

24. ὁ ἄνθρωπος ἐγὼ ἄνθρωπος] Addit exclamationem siue ὁ ἄνθρωπος homini tali, qualem descriperat, conuenientem. Vere enim miser est quem animi sui cogitationes verberant quotidie atque dilaniant. ὁ ἄνθρωπος 7177.

τίς με ῥύσεται] Lex enim id non potest. Aliunde ergo quærenda libertas.

ἐν τῷ σώματι τῷ θανάτῳ ζῶντι] σῶμα θανάτῳ vocat non corpus mortale, sed μεταφορικῶς corpus vitiosum, quod ἀμαρτίαν dixit supra vi. 6: quod hîc ob effectum dicitur σῶμα θανάτῳ quia ei mancipatis adimit spem vitæ æternæ. Genitiui Hebræis & eos imitantibus Hellenistis sæpe sunt pro adiectiuis, vt hîc corpus mortis, id est, mortiferum: odor mortis, id est, odor lethalis: arbor vitæ, id est, viuifica.

25. ὁ χαριστὶς τοῦ Θεοῦ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ κυρίου ἡμῶν.] Hæc plane per παρενθήκην legenda, qua omissa cætera cum sequentibus cohærent. Illam autem παρενθήκην interposuit Apostolus, sicut & aliam supra ii. 6, ad ansam præcidendam male verba sua capientibus, quasi dicat, ego quidem hæc in prima persona per modestiam quandam elocutus sum: At reuera si sine figura mihi de memetipso loquendum sit, non is ego sum qui tales laniatus sentiam, cum Deus me per Iesum Christum, id est, per Euangelium & spiritum eius, ab isto corpore peccati liberarit, vnde & Patri vt summæ causæ, & Christo vt causæ subordinatæ gratias ago. Ita recte hunc locum explicauit Origenes, quem Ambrosius & veteres alij sequuntur. Gratiarum actionem paribus expressam verbis habuimus supra i. 8.

ἀεὶ οὐδ' αὐτὸς ἐγὼ] non ipse ego, sed ille ego, id est, is homo quem sub primæ personæ pronomine descripsi. Sic in tabula cognationum, ὁ ὑποδεικνὺς ab aliis vocatur ego.

τοῦ μὲν νοὶ δουλεύει νόμῳ Θεοῦ] Seruire illum dicit legi Dei quia eam bonam fateri cogitur.

τῇ δὲ σαρκὶ νόμῳ ἀμαρτίας] quia caro siue corpus consuetudini ministerium præbet, eiusque dictata exsequitur. Caro proprie est pars corporis, sed sæpissime pro corpore sumitur, vt videbis, si conferas Leuit. xv. 27. cum Hebr. xii. 11. Et sic quidam veteres commemorantes institutionem Eucharistiæ, aiunt Christum dixisse, *Hæc est caro mea.*

CAP. VIII.

ΤΑ ΕΝ ΔΕΑ ΝΥΝ ΚΑΤΕΚΕΙΜΕΝΑ] Repetit sermonem quem reliquerat sine, vt nunc ista leguntur, capitis sexti, nanque ibi dixerat vitam æternam illis certo esse repositam qui secundum Euangelium vitam suam instituunt. Hîc statim occurrebat obiectio. Atqui multi Christianorum legem Moysis non obseruant: non sunt γρ. γρ. Respondet iam Paulus, tantum abesse vt ob id damnationi diuinæ subiaceant, vt ne ludæi quidem lege Moysis amplius teneantur, si modo bona sua intelligant, & ex præscripto Christi vivant. κατέκειμεν hic vt & supra v. 16, est idem quod mors v. 23, nempe æterna.

τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ μὴ κατὰ σὰρκιν πεπεταμένοι, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα] iis qui per Iesum

Christum siue per Euangelium eousque perducti sunt vt non eant quò carnis affectus rapiunt sine discrimine, sed Spiritum sanctum adepti, eius motibus constanter obsequantur.

2. ὁ γὰρ νόμος τῆς ἀνθρώπου] Tanto perfectior lege mentis, quantum noua creatio superat veterem: tanto etiam perfectior lege Mosis, quantum lex solida præstat vmbri.

τῆς ζωῆς ἐν χειρὶ Ἰησοῦ] τῆς ζωῆς, id est, ζωοποιῶ, illius, inquam, Spiritus qui ad vitam æternam ducit quam Christus daturus est.

ἡλοθέροστέ με ὑπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας & τοῦ θανάτου] liberauit me (id est, quemuis vere Christianum: Iam enim primam personam alio sensu vsurpat) primum à peccandi consuetudine, deinde etiam à morte æterna quæ consuetudinem illam necessario sequitur. Nam peccati voce hic non veniunt nisi τὰ θροαιρετὰ, vt explicat Clemens Strom. II. Sic ἁμαρτάνειν etiam in Iohannis epistola fumitur.

3. τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου ἐν ᾧ ἡ ἀδίκημα ὁρᾶται σαρκὸς] Hoc refertur non ad nomen aliquod, sed ad totum complexum quod sequitur, qualem constructionem & modo habuimus VII. 21. Hoc enim dicit: id quod Christus præstitit, nequisse legem Mosis præstare, quia caro, id est, carnales Iudæorum affectus vires eius retuderant. Vide Act. XII. 3. 8. & Hebr. IX. 15. τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου bene transtulit Latinus: *Nam quod impossibile erat legi.* Casus enim possessiuus talibus adiectiuus additus, idem valet quod datiuus: sicut idem est malum hominis & malum homini. ἡ ἀδίκημα, minus potuit, excidit, לֹשֶׁן. Pari sensu τὸ ἀδυνάτος τῆς ἐντολῆς dicitur Heb. V. 18. Εἰς ᾧ hic valet, quia, more Hebraico.

ὁ θεὸς τὸν ἑαυτῇ ὕπν πέμψας] nempe in mundum. Mittere autem Deus dicitur vbi mandata dat, vt diximus ad Ioh. IV. 34. vide & Ierem. I. 7.

ἐν ὁμοιωματι σαρκὸς ἁμαρτίας] id est, vt tractaretur sic quomodo nocentes tractari solent. Esai. LIII. 12. Marc. XV. 28. Philip. II. 8.

καὶ ὡς ἁμαρτίας] propter peccata: idem enim est quod ὡς τὰ ὁμοιωματα supra IV. 25. Sic ὡς ἁμαρτιῶν I. Cor. X. 3. & Gal. I. 4. & ita recte hæc verba accepit Syrus.

κατέκρινεν τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκὶ] Per carnem suam scilicet morti traditam interfecit peccatum. Nam κατέκρινεν dicitur pro interficere, sicut κατέκρινεν pro morte, quia damnati interfici solent: interfecit vero, id est, interficiendi nobis vires præstitit. Interficere est efficientiam adimere. Ita est hic μετέληψις, siue figurarum multiplicatio. Vide quæ supra IV. 25. Est autem argute dictum. Ipse qui damnatus peccato videbatur, damnauit peccatum.

4. ἵνα τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου πληροθῇ ἐν ἡμῖν] vt nos præstaremus omnia quæ in lege Mosis per se honesta sunt, quæ dicuntur דִּקְיָה, sicut ea quæ sunt addita vocantur דִּקְיָה עֲצֵלָה, vbi distincte loquuntur Hebræi. Præstant autem qui vere sunt Christiani illa quæ in lege Mosis honesta sunt,

& in illis maiora, vt diximus supra III. 31. non quia Moses iussit, sed quia Christus, qui & vires dedit.

Ὅτις μὴ καὶ σὰρκα παρπατοῦσι, ἀλλὰ καὶ πνεῦμα] Repetit quod dixerat supra I, vt ostendat se agere de Christianis re & nomine, quales plerique erant qui Christianismum profitebantur crucis tempore.

5. οἱ γὰρ καὶ σὰρκα ὄντες] Hi qui possidentur à carnis affectibus quæ παθήματα dixit supra. Sic κατέιδωλον urbem in Aëtis habuimus.

τὰ τῆς σαρκὸς φρονεῖν] φρονεῖν & φρόνημα Paulo non ad intellectum, sed ad studium solet referri. vide quæ diximus ad Matth. XII. 23. Solent animi constitutionem actiones frequenter sequi. Vide quæ ad Matth. VII. 18.

οἱ ὃ καὶ πνεῦμα] qui possidentur à Dei Spiritu, qui nunc non nisi per Christum contingit.

τὰ τῷ πνεύματι] id est, student rebus sanctis, qualis est ille Spiritus.

6. τὸ γὰρ φρόνημα τῆ σαρκὸς θάνατος] Hic rationem reddit cur supra dixerit etiam à morte se liberatum, quia studium illud carnis affectibus per omnia obsequendi ad mortem eamque æternam ducat. vide supra VI. 21. VII. 10. II. 24. φρόνημα hic idem quod γέν Gen. VI. 5. Mortem hic dixit pro causa mortis, vt supra VII. 12.

τὸ ὃ φρόνημα τῷ πνεύματι ζωὴ καὶ εἰρήνη] id est, causa est vitæ ac felicitatis quam Hebræi pacis nomine appellant. Vide supra II. 10.

7. διότι τὸ φρόνημα τῆ σαρκὸς ἔχθεα εἰς τὸ Θεόν] est inimicitia cum Deo, id est, ita se gerit, sicut solent inimici. Causæ nomen pro effectu. Vide Iac. IV. 4.

τὰ γὰρ νόμος τῷ Θεῷ οὐχ ὑποτάσσεται] fertur quâ lubet, non quâ monstrat Dei Lex. Non male huc, sed sensu eminentiore aptes quod dixit Agathon:

Τὴν ἰσθμὸν, ὅπου θυμὸν, λύπην, φόβον

Ἀσκήσεως γὰρ καὶ μάχης πολλὰς δίδει.

Οὗτοι γὰρ, οὗτοι καὶ δὲ ἀπλάγχρων αἶψα

Χωρεῦσι τῷ κυκλώσιν ἀνδράσιν κέραιον

οὐδὲ γὰρ δύναται] Lex enim definitum est aliquid. Cupiditates infinitæ. Similia loquendi genera habes I. Cor. II. 14. I. Ioh. III. 9.

8. οἱ ὃ ἐν σαρκὶ ὄντες Θεῷ ἀρέσκει οὐ δύναται] qui tales sunt, quales descripsi, Deo placere non magis possunt, quam regi subditi rebelles. Quomodo ergo Deus illis daret summum munus, id est, felicitatem æternam?

9. ὑμεῖς ὃ οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκὶ, ἀλλ' ἐν πνεύματι] Christianos tam Iudæos quam alienigenas alloquitur. Quod modo dixit καὶ σὰρκα & καὶ πνεῦμα, nunc dixit ἐν σαρκὶ & ἐν πνεύματι, sicut ἐνθεον dicunt Græci eum qui à Deo possidetur. Similitudo sumpta ab ijs qui custodibus vndique sepiuntur, & in eorum sunt potestate.

ἐπερ πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν] est & hic effectus pro causa. vult enim dicere: Si tamen ita fidem imbibistis & animo mundati estis, vt dignetur in vobis habitare aura illa cœlestis.

10. εἰ δὲ τίς πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει] Rectè πνεῦμα Χριστοῦ, dixit quod modo πνεῦμα Θεοῦ, quia post Euangelij patefactionem spiritus ille non datur, nisi per Christum Ioh. xiv. 15. 16. 17. 26. & habere sic dicit, sicut domus dicitur habere dominum.

οὐκ ἔστιν αὐτῷ] Nondum plene Christi est. Nam credere & baptizatum esse non sufficit.

εἰ ὃ Χριστός ἐν ὑμῖν] Hic ἐν aliter quam supra sumitur. In vobis, tanquam in templo suo, nempe per Spiritum, qui Christi vicarius Tertulliano dicitur.

τὸ μὲν σῶμα νεκρὸν δι' ἀμάρτιαν] diximus supra corpus & carnem Hebræis promiscue sumi. Carnem pro affectibus carni congruentibus sæpe habuimus. Ita & hic ponitur corpus quod in Christianis dicitur esse mortuum, id est, exutum pristina illa quiduis agendi libertate, propter peccatum, id est, ad vitandum peccatum, sicut dicitur aliquis fugere propter hostes.

τὸ ὃ πνεῦμα ζωῇ] & hic μετανομία est, pro causa vitæ. Sicut mors, id est, mortis causa 13.

ὅθεν δικαιοσύνη] quia operatur in nobis iustitiam non humanam, sed diuinam, quæ iustitia non obscure hic dicitur causa vitæ æternæ.

11. εἰ ὃ τὸ πνεῦμα τοῦ ἐγγεγενῆτος Χριστοῦ ἐκ νεκρῶν οἰκεῖ ἐν ὑμῖν] Spiritus Dei Patris & Christi, vt iam diximus. Hic vero Spiritus Patris dicitur, quia inde prima eius origo est, neque simpliciter dixit Patris, sed cum elogio maxime ad rem pertinente, eius qui suscitauit Christum e mortuis.

ὁ ἐγγεγὼς τὸν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν] Idem ille Pater, cui vt principi causæ tribui solet Christi resurrectio Act. iii. 15. iv. 18. v. 30. xiii. 38. Supra iv. 24. i. Cor. vi. 14. & alibi.

ζωοποίησθ' ἢ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν] Idem est ζωοποίησθ' quod ἐγερῆσθαι. Hoc sensu verbum hoc habes Ioh. v. 21. est & supra iv. 17. i. Cor. xv. 22. Gal. iii. 21.

ὅθεν ὁ ἐνοικοῦντος αὐτῷ πνεύματος ἐν ὑμῖν] Non paulò melior est lectio altera, ὅθεν τὸ ἐνοικοῦν αὐτῷ πνεῦμα ἐν ὑμῖν: quomodo legere Syrus, Latinus, Origenes, Chrysostomus, Oecumenius, & alij. Sicut Christum, quia in se habuit naturam illam diuinam quæ Iohanni λόγος vocatur, aliis etiam Spiritus, vt diximus ad Marc. ii. 8, ob id ipsum æquum non fuit manere in morte, sed eum resuscitari oportuit, vt clare dicunt Paulus supra i. 4, Petrus iii. 18, & scriptor ad Hebr. ix. 14, ita etiam non patitur Deus in morte manere eos quibus dedit Spiritum suum. Neque enim dat eum vt auferat: sed dat vt arrhabonem, id est, partem pretij, vt fidem faciat

ciat ipsum etiam pretium, id est, vitam æternam secuturam II. Cor. I. 22. v. 5. Eph. I. 14.

12. ἀρα οὐκ ἀδελφοὶ ὀφειλέται ἐσμὲν, οὐ τῇ σαρκὶ τῇ καὶ σαρκὶ ζῶν] Subauditur ex ratione oppositi, & ex ijs quæ sequuntur : ἀλλὰ πνεῦμα τὸ καὶ πνεῦμα.

Quisquis magna dedit, voluit sibi magna rependi.

Deus Spiritum suum dedit, ut eo utamur. Clemens Strom. II: τὸν εἰλη-
φότα τῷ ἀφισιν τῷ ἀμάρταν σὰ ἐν ἀμάρτανειν χεῖ. Aliter qui faciunt ij dicun-
tur Spiritum sanctum dolore afficere Eph. IV. 30. imo & extinguere
I. Thess. V. 19. cum cura haberi vult tam magnus hospes: alioqui valedi-
cit hospitio.

13. εἰ γὰρ καὶ σαρκὶ ζῆτε, μέλλετε ἀποθνήσκειν] nempe sine spe vitæ melioris,
quam qui habent dormire potius quam mori videntur. Deus summum
bonum non dat sua præcepta spernentibus.

εἰ ὁ πνεῦμα τὰς περὶ τὸ σῶμα θανάτου] est & hîc μετανομία. nam
περὶ τὸ σῶμα dixit cum vellet intelligi παθήματα καὶ τὰς ἐπιθυμίας, ut Gal. V. 24:
aut τὸ φρόνημα τὸ σαρκὸς, ut supra, ex quibus oriuntur αἱ περὶ τὸ σῶμα. Sicut au-
tem ζωοποιεῖν Hellenistis sæpe est in vita conservare: Neh. IX. 6. Psal.
LXXI, Ecclesiastæ VII. 13: ita & θανατοῦ in morte retinere. Sunt enim
iam interfectæ cupiditates malæ priusquam in cor intret Spiritus sanctus.
Vide supra VI. 6.

ζήσεσθε] vita plane felice, quæ æterna vita dicitur.

14. ὅσοι γὰρ πνεῦμα Θεοῦ ἀγνοοῦν] aguntur, id est, animantur, sicut apud
Virgilium: *Mens agitat molem*. Sic & Gal. V. 18. De ijs agit qui in corde
habent legem Dei, de quibus vaticinatur Esaias L I. 7.

οὕτως ὅσον ὑοὶ Θεοῦ] Excellenti modo. nam si Adam dictus Dei filius, ut
diximus ad Lucam III. 38, quia Deus ei inflasset vitæ terrestri spiritum,
quanto magis ij quibus inflavit Deus sanctitatis Spiritum? Vide I. Iohan.
III. I.

15. οὐ γὰρ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον] Spiritum servitutis hîc vocat
affectum servilem metu solo poenæ præsentis à malo abstinendum, qua-
lis erat status maximæ partis Iudæorum sub lege Moſis. Merito autem
servile hoc vocat. Nam servi plerunque noxis abstinent, non domini
amore, sed metu crucis aut pendentis habenæ. Sic Horatius:

Nec furtum feci, nec fugi si mihi dicat

Servus, habes pretium, loris non ureris, aio

Non hominem occidis: non pasces in cruce cornos.

Aristoteles: χείρεσ δὲ ὅσοι οὐ δι' αἰδῶ, ἀλλὰ δι' φόβον αὐτῷ δρῶσι, καὶ φόβοντες οὐ
πὲρ αἰσχρὸν ἀλλὰ τὸ λυπηρὸν. πνεῦμα pro affectu frequens Hebræis, unde &
pro ira & pro amore sumi solet. Sic & I. Cor. II. 12. IV. 21. Gal. VI. 1. quod
hîc πνεῦμα δουλείας εἰς φόβον, idem πνεῦμα δουλίας. II. Tim. I. 7.

ἀλλ' ἐλάβετε πνεῦμα υἰοθεσίας.] Non satis habuit dicere spiritum libertatis,

sed dixit adoptionis. Nam qui adoptantur, si serui sint, & liberi ex seruis fiunt, & filij. Filij lege facti θεοὶ dicuntur in iure Græco. verbum est υιοθεΐν, vnde nomen υιοθεσία, quod & arrogationem & adoptionem specialiter Romanis dictam comprehendit. Poterat & ab ipsa naturali generatione similitudinem sumere Apostolus, sed vt ab adoptionesumeret, huic loco conuenientius fuit, quia simul meminit status prioris, quasi seruilis.

ἐν ᾧ καὶ ζομεν, Ἀβελὰ ὁ πατήρ.] Imitatur puerorum patribus blandientium voces, vt diximus ad Marci x i v. 36. Articulus ὁ hic habet vim vocatiui, vt apud Aristophanem, ὁ παῖς φέρε & ὁ Ξανδίας pro Ξανδία. ex Syriaco כִּנָּא est Græcum Ἀπριά. Tum vero mos est blandientium repetere aut voces eadem, vt Matth. v i i. 22, aut paris significatus, vt Ps. v i i i. 1. Recitat autem Apostolus voces quas statim à baptismo enuntiabant Christiani.

16. ἐν τῷ ᾧ πνεῦμα] Spiritus ille à Deo datus.

συμμετρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν] id est, μετρεῖ. Sic eandem vocem compositam pro simplici habuimus supra i i. 17. πνεῦμα ἡμῶν hîc est animus noster vt i. Cor. i i. 11. i i. Cor. v i i i. 1. vox enim πῆρ apud Hebræos est valde πολύτιμος, & Paulus, vt diximus, vocum similitudines venatur, etiam in significato diuerso: quod genus figuræ Græci ἀνὰκλάσιν vocant: qualis apud Plautum: *ἡ δὲ πῆρ ἐστὶν ἡ ἀνὰκλάσις*.

Oculorum præstinguat aciem in acie hostibus.

ὅτι ἐσμεν τέκνα Θεοῦ] Sicut Sparti ex lanceæ signo impresso corpori, Pelopidæ ex humero eboris in modum candicante genus suum noscebant. Deus tale donum non dat nisi iis quos pro filiis habere vult.

17. εἰ δὲ τέκνα καὶ κληρονόμοι] Sententia est conueniens non tantum Israëlito, Num. x x v i i, sed etiam gentium iuri. Nam lex quædam tacita liberis parentum hæreditatem addicit L. cum initio D. de bonis damnatorum. Sed magis est vt ius Hebræum respexerit Paulus, ideoque τέκνα hîc sint υἱοί, non quod non vtrique sexui Christianorum aptari possint quæ dicit, sed quod iure Moisis filij necessario hæredes, filia non nisi filiis deficientibus. Et solet vox τέκνον eximie de filio dici: Matth. x x i. 28.

κληρονόμοι καὶ Θεοῦ] In voce hæredis hîc non respicitur ius succedendi in bona defuncti, sed possessio firma atque inalienabilis, qualis erat rerum soli apud Hebræos quæ vocantur הִלָּה, & Hellenistis κληῖρος, κληρονομία, κληροδοσία: interdum κατὰ χάριν, qua voce & Stephanus in oratione sua bis vtitur. Sic distinguuntur patrimonium Abrahami & munera. Gen. x x v. 4. 5. Apud Deum patrimonij locum habet, cœlestis felicitas.

ὡς κληρονόμοι καὶ Χριστοῦ] tanquam μετὰ τὸν Χριστόν, quomodo vocatur infra i 9. Matth. i. 2. Luc. i i. 7. hic 29. Coloss. i. 15. Hebr. i. 6. Regnabimus, sed sub Christo & per eum. Nam ille discrete est κληρονόμος πάντων Hebr. i. 2. nos fideicommissi titulo.

ὥστε συμπαρομεν] nempe Christo, id est, si constanti patientia aduersa omnia toleremus, sicut Christus fecit. Bene adiecit conditionem, quia

natiuitas salutaris non accepta, sed custodita viuificat, vt ait Cyprianus. Vide Matth. x. 33. Gal. vi. 9.

ἵνα καὶ σωδοξασθῶμεν] causam addit cur tolerare mala illa constanter debeamus, spe certa scilicet futuræ gloriæ. Idem sensus II. Timoth. II. 12.

18. λογίζομαι γὰρ] Id est: hoc enim semper cogito, vt & vos cogitare debetis. Sic verbum λογίζεσθαι habuimus supra III. 28. & VI. II. Veterum quidam vertunt, expendo: non male.

ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα ἢ νῦν καμῶν πρὸς ἢ μέλλουσιν δοῦσαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς] Quæ enim proportio? toleramus breuia, exspectamus æterna. Notat Chrysostomus patientiæ opponere Paulum non leuamentum à malis, quod directe ei opponitur, sed aliquid multo maius, gloriam ex patientia, & dicere eum, futurum vt in nos, id est, circa nos reueletur hæc gloria, quia iam nunc ius ad eam habemus, sed quod non omnibus appareat Coloss. III. 3. 4. Ἀξίου vox deducta est ex rebus quæ ponderantur. Nam quod pondo exempli causa pendet, dicitur ὑποσῦτον ἄγειν, id est, trahere, deducere. Vtitur sic Plutarchus vita Demosthenis. Hinc agina apud Festum qua inseritur scapus trutinæ. Homerus ἀξίου vocem sic vsurpat:

—νῦν δ' οὐδ' ἐνὸς ἀξίῳ ἐσμὲν.

Si in alteram lancem injicias aduersa quæ ferenda sunt, in alteram bona quæ exspectantur, immensum propendebit in qua sunt bona. Idem sensus II. Cor. iv. 17.

19. ἡ γὰρ ἀποκαταστάσις τῆς κτίσεως τῶν ἀποκαλυφθῆναι τῶν ὑμῶν τῷ Θεῷ ἀπεκδέχεται] Hic κτίσιν sunt qui intelligant Christianos, qui noua sunt creatura: sed ij simpliciter & sine additamento κτίσις non vocantur. Neque satis cohæret sermo, si ijdem sunt κτίσις & ὑοὶ ἢ Θεοῦ. Origenes κτίσιν de corpore accipit singulorum Christianorum, quasi τέκνα Θεοῦ sint animæ solæ: nimis Pythagorice & non ex more Pauli. Verius est κτίσιν hic dici, vt Hebræis הַבָּרָא, hoc vniuersum quod conspiciamus, quo sensu κτίσις dicitur Iudith. ix. 13. xv. 11. Sap. II. 6. v. 18. xvi. 24. xix. 6. Et respici hîc locum Ecclesiastæ dicentis totum hoc esse vanitatem, id est, vanitati subiectum i. 2. 8. μεταβολὴν ὑποφάνη, vt Paulus iam loquetur: quia scilicet perpetuo orbe alia gignuntur, alia intereunt, animalia scilicet & plantæ & metalla, & partes terræ, maris, aëris, etiam cœli ac syderum, secundum veterum sententiam. Philo de Caino: ἡλίον γὰρ καὶ σελήνην καὶ τὸν συμπάντα οὐρανὸν τε καὶ κόσμον, ἅτε καὶ οὐκ ὄντα ἀντεξούσια, καὶ κινούμενα καὶ φερόμενα συνεχῶς, θέμις εἰπεῖν μεταπαθεῖν· καὶ τὸ καμάρτου μὲν πύριον ἐναργέστατον αἱ ἐπίσοι ὥραι. ὅτε γὰρ συνεκτινῶνται τὰ τῆς ἐν οὐρανῷ τὰς κινήσεις ἐναλλάττει, τότε μὲν βορέϊσις, τότε δὲ νοτίσις, τότε δὲ ἀλλοίας ποιούμενα τὰς μετεωροφάνεις, ὅτε αἶθρ' ἀναιμόρμος ἐκ ψυχρόμυτος καὶ πάσις ξοπὰς ἀλειανόμυτος ἐκ τῆς ἰδίῳν παθημάτων ἐλέγχεται καμάρτων· ἐπεὶ τὸ συνεκτινῶνται μετεβολῆς αἵτιον, καμάρτος. Οὕτως δὲ ὅτι μετὰ τῆς χειρσάτων ἢ κατὰ ὕδατος μετακρηροεῖν τὰς κατόλου καὶ μὲν μέρη ξοπὰς αὐτῆς ὅτι μήκισον διέπονται. ὧντα γὰρ πολὺ πλείω τῆς μετεωρίων καὶ τὸ εἶκος ἀδένειαν ἐνδέχεται, ἅτε πλείω

τον μετέχοντα τῆς ὑστάτης καὶ γεώδους οὐσίας. Expectatur autem post ἐμπύρεσιν multo melior puriorque machina 11. Petr. 111. 13. vbi Hebraïco more cœli & terræ nomine noua rerum summa intelligitur, et si forte non in cœlum terramque distincta. Sicut autem frequentes sunt θεωσιτοποιίαι apud omnes scriptores, ita & apud sacros, vt cùm audire iubentur cœlum & terra, cùm montes exultasse, maria & amnes trepidasse dicuntur, vt Deut. xxiii. 1. Psal. cxiv. Similia habes Ierem. lvii. 6. Osee xiii. 14. Et cùm non sensus tantum, sed & locutio eis affingitur, vt Esaï. lv. 12. Baruch. 111. 34. Habac. 11. 12. Supra cæteros autem Paulus amat θεωσιποιεῖν, nunc legem, nunc peccatum, nunc mortem, & hîc naturam rerum aspectabilem. Cœperant Christiani à Claudij temporibus male tractari. Eos Paulus dupliciter consolatur: primùm quod tota rerum vniuersitas rerum vicibus & interitioni sit obnoxia. Stultum autem sit sibi optare quod mundus non habet: De qua re vide chorum Senecæ in Thyeste fine actus 1v: & epistolam Sulpitij ad Ciceronem, & Senecam ad Heluidiam. Deinde quod Apostoli quotidie multas patiantur vexationes & contumelias, non debeant autem Christiani eam fortem recusare quam Apostoli libenter ferant. ἡ ἀποκαταδοκία τῆς κτίσεως, est ipsa κτίσις ἀποκαταδοκίῳσα, more Hebræo. Significat ἀποκαταδοκία hic & Philipp. i. 20, attentam expectationem, qualis est eorum qui stant capite arrecto cùm aliquem opperiantur è longinquo venturum, quod καταδοκῆν dicunt Herodotus, Euripides, Aristophanes, alij. In Glossario: καταδοκῆν expecto. vsurpat & Iosephus. Cicero ad Atticum 1x. 10. τὸ μέλλον ἰβὶ καταδοκῆσθαι. Quid ergo dicit opperiri tam attente rerum naturam? Patefactionem filiorum Dei, id est, tempus illud cùm omnibus apparebit esse filios Dei qui nunc sunt quidem, sed non putantur esse. Apparebit autem cùm Deus eos faciet sibi similes Ioh. 111. 2. vtitur autem Apostolus voce ἀποκαλύψας quia præcesserat τὸ μέλλουσαν δοῦναι ἀποκαλυφθῆναι. Totam hanc naturam hominum causa conditam, non Moses tantum statuit, sed & Philosophorum optimi. Non debet ergo reformari in statum meliorem nisi cùm homines reformabuntur. Et hunc quem iam explicauimus sensum alibi sequitur Origenes, libro nempe contra Celsum 1 v cùm de Sole & Luna locutus dicit: καὶ ὁ ὁμολογεῖν μὲν ὅτι ἡ ἀποκάλυψις τῆς ἡμῶν τῆς Θεοῦ ἀποδείχονται.

20. τῇ γὰρ μεταίωτητι ἢ κίσει ὑπέσταν] μεταίωτητα vocat rerum inconstantiam ac mutabilitatem, vt apparet ex Ecclesiastæ loco, & ex Pl. xxxix. 6. ὑπέσταν significat, subest, passiuum pro neutro.

οὐχ ἐκούσα] Res sensum habentes omnes amant sui conseruationem, & si quibusdam credimus, nullæ sunt quæ non aliquem sensum habeant, quamquam is non eo ab omnibus nomine apelletur. Sic supra Philo: οὐκ ὄντα αὐτεξούσια. conditionem inuitam vanitati succidisse ait Tertullianus.

ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα] Pulchra quidem creauerat Deus, sed caduca. Tertullianus de corona, & alij hoc referunt ad tempus post peccatum,

quod recipi potest, si sola spectetur noxa quæ à rebus aliis ad homines peruenit. At in Apologetico Tertullianus ad ipsam creationem hoc refert: *Quæ ratio uniuersitatem ex diuersitate composuit, ut omnia æmulis substantiis sub unitate constarent, ex vacuo & solido, ex animali & inanimati, ex comprehensibili & incomprehensibili, ex luce & tenebris, ex ipsa vita & morte, eadem æuum quæque ita destinata ac distincta conditione conseruat, ut prima hæc pars ab exordio rerum quas incolimus temporali ætate ad finem defluat; sequens, uero quam exspectamus, in infinitam æternitatem propagetur. Cùm ergo finis & limes medius qui interhiat adfuerit, ut etiam mundi ipsius species transformetur æque temporalis, quæ illi dispositioni æternitatis aulæ vice oppansa est, tunc restituetur omne humanum genus ad expungendum quod in isto æuo boni seu mali meruit.*

ἐπὶ ἐλπίδι] prosequitur θεωσωποποιίαν : & cohæret hoc cum ὑπετέλει.

ὅτι ἐν αὐτῇ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς] Hic interpretatur quod ματαιότητα dixerat, & id quod subijci dixerat, nunc vocat seruitutem, & ei opponit, liberari. Simile illud Euripidis:

Τὸ τῆς ἀνάγκης οὐ λέγειν ὅσον ζυγόν.

εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τῆς Θεοῦ] τῆς δόξης τῶν τέκνων ἢ Θεοῦ habet hîc temporis significationem. Libertatem, inquit, à vanitate siue interitu accipiet tunc, cùm filij Dei ad gloriam illam æternam peruenient. Tertullianus aduersus Hermogenem : *Tunc erit morti finis cùm præses eius diabolus abierit in ignem quem præparauit illi Deus & Angelis eius, prius in puteum abyssi relegatus, cùm reuelatio filiorum Dei redemerit conditionem* (Sic κτίσιν vertere solet) *à malo ubique vanitati subiectam: cum restituta innocentia & integritate conditionis pecora condixerint bestiis, & paruuli de serpentibus luserint, cùm pater filio posuerit inimicos sub pedes, utique operarios mali. Quorum vltima non abstunt à Rabbiorum sententia qui existimant etiam muta animantia meliorem statum adeptura cùm homines resurgent. Vide Manassæ de resurrectione. Philo libro de Præmiis: οὐκ ἀπελπίζουσιν ὅτι ἐξημερωθέντων τῶν καὶ θύαντων καὶ τὰ ζῶα ἡμερωθήσεται. & postea: τότε καὶ σκορπίων γῆν καὶ ὄφειων καὶ τῶν ἄλλων ἐρπετῶν ἀπορακτῶν ἐξ ἡ τὸν ἰόν. Solent boni patres in honorem filiorum etiam seruos eorum ornare.*

22. οἱ δαμνὲν γὰρ ὅτι πάντα ἡ κτίσις συσπένδῃ καὶ σωσθῆναι ἄρχει ἢ νῦν] Omnes simul mundi partes suspirant & parturiunt hæcenus, nempe vt liberentur. Est translatio sumpta à femina, quæ cum magno dolore ac gemitu parturit, exspectans vt onere liberetur. Σπένδῃ est etiam parturientium.

οὐ μόνον δὲ] Non tantùm totus mundus istorum malorum est particeps.

ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ τὴν ἀπαρχὴν τῆς πινύματος ἔχοντες ἐν ἡμῖν αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς σπένδουσιν] Sed & nos, inquit, Apostoli scilicet, eadem mala sentimus ac plangimus. Apostolos autem egregia circumscriptione denotat, cùm illos nominat,

qui primitias accipere Spiritus sancti, quod Apostolis aliis contigit Pentecostes die, Paulo vero paulò post admirabilem illam de cœlo vocationem. ἀπαρχὴ est ἡμεῖς id quod ante decimas Deo sacrabatur, vnde dici cœpit de omnibus iis qui alios tempore antecedunt, vt videre est x i. 16. xvi. 5. i. Cor. xv. 20. 23. xvi. 15. Iac. i. 18.

ὑποθεσίαν ἀπεκδεχόμενοι] est enim duplex ὑπόθεσις, altera in spiritu quæ hic fit, vt vidimus supra 14. 15, altera in toto homine ac coram omnibus. Vide Ioh. i. 12. Luc. xx. 36. Ideo quia vox erat ambigua, per appositionem eam explicat.

τίλιν ἀπολύξωσιν τῶν σωματίων ὑμῶν] Α'πολύξωσις animorum hic fit cum à vitis purgantur : corporum tunc fiet cùm ea ab omnibus malis libera reuiuifcent. Sic ἀπολύξωσις sumitur Luc. xxi. 28. Ephes. i. 14. i v. 30. 31. Hebr. xi. 35.

24. τῇ γὰρ ἐλπίδι ἐσώθημεν] id est, salutem æternam non habemus adhuc, sed speramus. Sic Cicero dixit in spe esse negotium, quod non existit, sed speratur.

ἐλπὶς δὲ βλέπομεν] Hic spem dixit pro re quæ speratur. Ea vbi videtur & habetur, definit sperari. Sic & πίστις πραγμάτων ἐλπίς, οὐ βλέπομεν Hebr. xi. i.

25. ὃ γὰρ βλέπει τις, πῶς ἐλπίζει;] cur ultra id speret? Est enim indicatiuus pro subiunctiuo. In Manuscripto quem sæpe laudo, est πῶς ὑπομεύει;

26. εἰ δὲ οὐ βλέπομεν, ἐλπίζομεν, δι' ὑπομονῆς ἀπεκδεχόμεθα] id est, spes ista non infructuosa est in nobis, sed egregiam virtutem operatur, malorum fortem tolerantiam. Vide supra v. 4.

ὡσαύτως ὃ] præterea: ἡ γὰρ quod modò per ὡσαύτως, modò per μὲν ταῦτα explicatur.

καὶ τὸ πνεῦμα] Spiritus Dei supra 11. & 14 : à Christo promissus & datus, vnde & Christi spiritus dicitur 9. Tertia hic sequitur Christianorum consolatio ab auxilio spiritus.

συνανταμιβάνεσθαι ταῖς ἀδυνείαις ἡμῶν] συνανταμιβάνεσθαι est auxilio esse, vt Luc. x. 40. & per μετωνυμίαν solari. Α'δυνείαι Apostolo sunt dolores ex rebus aduersis vt i. Cor. ii. 3. ii. Cor. xi. 30. xii. 5. 10. Gal. ii. 13. Heb. iv. 15. v. 2. xi. 34. Sic & ἀδυνείν sumitur ii. Corinth. xi. 29. xiii. 9. 2yy Hebræum vertitur πόνος, ὀδύνη, ἀδυνεία. Spiritus ille molestiam nostram solatur.

ὅ γὰρ πῶς προσεξόμεθα καὶ δὲ οὐκ οἶδαμεν] Latini καὶ δὲ referunt ad οὐκ οἶδαμεν. Non satis scimus. Naturaliter homo orat eximi rebus aduersis: & tales ferme sunt preces, etiam bonorum, sub veteri & carnali testamento. Vide Psalmos.

ἀλλ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα ὑπερβιβάζει ὑμᾶς ὑπὲρ τῶν σεναιμῶν ἀλαλήτοις] Σπιναιμοὶ sunt τοῖς suspiria sub onere graui laborantium i. Cor. v. 2. vnde & ad inter-

nos animi motus transfertur. ἡλέλητοι, id est, etiam sine voce. Iudæi nullas preces valere censebant nisi voces saltem intra labia exprimerentur. Christiani etiam solo animo conceptas preces non perdunt. ὑπερ-
 τυλχάνειν est aduocatorum, qui clientibus desideria dictant. Id autem Spiritui sancto ideo tribuitur, quia preces ad Deum nobis dictat. Docet autem nos Spiritus precari Deum ea quæ Deo sunt gloriosa, rationibus nostris sepositis, imo & cum nostro, si ita res ferat, incommodo. Exemplum vide in Paulo Philip. I. 20. 21. 22. 23. 24. 25. & in amicis Pauli Act. XXI. 14. Pari modo Gal. IV. 6 clamare dicitur Spiritus ille, id est, ad clamandum nos excitare. In Ecclesia diaconus imaginem quodammodo gerit Spiritus sancti.

27. ὁ ὃ ἐρῶν τὰς καρδίας] quod Dei ἐπίθετον Ps. V. 11. 10. Ierem. XI. 20. XV. 11. 10. XX. 12. Act. I. 24. XV. 8.

οἶδε ἢ τὸ φερόμεν πνύματος, ὅτι καὶ θεὸν ἐντυλχάνει ὑπὲρ ἁγίων] ἐντυλχάνει hic breuius dictum, pro ὑπερτυλχάνειν. Nouit quid studeat spiritus, nempe sanctorum preces dirigere secundum Deum, suggerendo eis illa precari quæ Deo seruiant. Κατὰ θεὸν hic idem quod καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ I. Ioh. V. 14. Subintelligitur autem tales preces Deum non posse non gratas habere, etiam si verbis non exprimantur.

28. οἶδαμεν ὃ] Sequitur quarta consolatio, inde ducta quod omnia illa aduersa Christianis eueniant, non ex generali quodam Dei permisso, sed ex decreto speciali quod ad ipsorum bonum tendat: idque tum aliunde intelligi, tum quia Deus se diligentes non possit non summe diligere.

ὅτι τοῖς ἀγαπῶσι τὸ θεὸν πάντα συνεργεῖ εἰς τὸ ἀγαθόν] etiam aduersa illis adminiculo sunt ad incrementa virtutum & præmij. Manuscriptus non male: πάντα συνεργεῖ ὁ θεὸς εἰς τὸ ἀγαθόν. Non longe hinc abit Platonis illud primo de Republica: τῆς ὃ θεοφιλεῖ οὐχ ὁμολογήσομεν ὅτι γε ὑπὸ θεῶν γίγνεται πάντα γίγνεται δὲ αἷς οἷον τε ἀεῖται;

τοῖς καὶ θεόθεσις κλητοῖς οὖσι] Id est, qui se ad omnem Dei voluntatem accommodant. Nam θεόθεσις sicut in hominibus Act. XIII. 23. XXV. 11. 13. II. Tim. III. 11, sic in Deo est voluntas, infra IX. 11. Est quædam θεόθεσις τῆς αἰώνων vt de Messia mittendo Eph. III. 11. Sed de ea hic non agitur, vt ostendunt sequentia. κλητοὶ autem apud Paulum dicuntur ij qui vocanti obediunt, vt supra I. 6. I. 24. Sic & Apoc. XVII. 14.

29. ὅτι οὐκ ἐπεγνώ] quos enim vt filio suo credentes approbavit iam ante. Sicut γτὶ γνώσκων est approbare, supra V. 15, sic ἐπεγνώσκει prius approbare, vt infra XI. 2.

καὶ θεωρεῖτε συμμόρφους τῆς εἰκόνος τῆς ἡοῦ αὐτοῦ] duplex ἐλπίς. nam & initio deest ὁμοίωσις & in fine γλυκάδα. Συμμόρφους τῆς εἰκόνος idem quod συμμόρφους εἰκόνι, quomodo σύμμορφον τῆς σῶματι habemus Philip. III. 21: sicut ἀδύνατον τὸ νόμω supra valet ἀδύνατον τῆς νόμω. Vocat autem εἰκόνα exemplar ad quod aliquid aliud effingitur, quod alibi τύπος, ὁμοίωμα, ἰκον. Christus in passio-

nibus atrocissimis obediens fuit, & sic ad regnum illud cœleste peruénit. Eadem via Deus præconstituit ducere Christo credentes. Sic Paulus Philip. III. 9 ait se participem factum passionum Christi, ac sic συμμορφούμενον τῇ θανάτῳ αὐτοῦ, idque in spem resurrectionis. Sic supra v III. 17: si vnà patimur, & vnà gloriam adipiscemur. Sic Christus dicitur propter passionem coronatus gloria & honore factus esse princeps salutis æternæ Heb. II. 9. 10, iis scilicet qui ibidem propter hanc similitudinem fratres eius & participes carnis & sanguinis eius vocantur. Et in eadem epistola XII. 2 iubemur stadium tolerantiae decurrere, spectantes in principem & consummatorem fidei Iesum, qui ob propositum sibi gaudium crucem pertulit ignominiamque contempsit. Sic & II. Tim. II. 12: *Si toleramus, etiam vnà, nempe cum Christo, regnabimus.* προσείζειν dicitur Deus quidquid ante constituit quam fiat Act. IV. 28. Non additur hîc πρὸς αἰώνων vt I. Cor. II. 7. Nunquam autem usurpatur προσείζειν nisi de bonis rebus. משיח quod hîc pro illo πρὸς εὐερίᾳ posuit Syrus, significat constituit: vertitur enim per ἔτι Dan. VI. 12. per ἐπεὶ ἔτι Dan. V. 9: per ἐν ἔτι Dan. V. 26. 27. VI. 10. X. 21.

εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρῶτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς] Est antecedens pro sequente. hoc enim vult dicere: vt Christiani per Christi, tanquam fratris primogeniti, vestigia ducerentur. Idem sensus qui dicto capite secundo ad Hebræos. Vide & quæ allata supra 17.

30. οὐκ ὅτι πρὸς εὐερίᾳ] repetendum hic ὑπὸ κοινοῦ, conformari ad exemplar filij sui. Τούτοις & ἐμάλιστε]. Nempe ad passiones; nam sic sumi verbum vocandi apparet I. Petr. II. 20. 21. ἀλλὰ εἰ ἀγαθοποιουῦντες & πάχοντες ὑπομνεῖτε, τὸ χάρις αὐτοῦ θείου· εἰς τὸ γὰρ ἐκλήθητε, ὅτι & Χριστὸς ἑπαθεν ὑπὲρ ἡμῶν, ὑμῶν ὑπολιμπανῶν ὑπογραμμένον, ἵνα ἐπακολουθήσετε τοῖς ἰχνέσιν αὐτοῦ. Par sensus in illa II. Thess. III. 3: τὸ μηδένα σαίνεω ἐν ταῖς θλίψεσι ταύταις. αὐτοὶ γὰρ οἶδατε ὅτι εἰς τὸ πνεῦμα, dicitur Deus pios vocare ad perpeffiones, vbi causas earum, non modò non impedit, sed & disponit.

καὶ οὐκ ἐμάλιστε Τούτοις & ἐδοξάσεν] hos & iustos fecit, id est, vires eis præstitit perseuerandi in iustitiæ suæ obedientia. Nam δοξαίω non de initio tantum, sed & de progressu dicitur.

οὐκ ὅτι ἐδοξάσεν] nempe cum effectu, ipsis donum tantum non negligentibus.

Τούτοις & ἐδόξατε] id est, decreuit gloria decorare. Sic Ephes. I. 4. elegit, valet, decreuit eligere. Sic Christus gloriam habuisse dicitur priusquam mundus esset Ioh. XV. 1. 5: vt ibi cum veteribus exposuimus. Sic gratia in Iesu data nobis dicitur ante tempora sæcularia II. Tim. I. 9: id est, decreta dari. Vide quo gradationem istam Apostolus deduxerit. Chrysostomus ἐδόξατε exponit, ornauit donis mirificis.

31. ἢ οὐκ ἐξ ὧν πρὸς ταῦτα] id est, quid ex his inferimus? Nam ἐξ ὧν apud Apostolum in præfenti etiam tempore poni supra notauimus. Tum πρὸς ταῦτα etiam Aristophani significat *propter hoc*.

εἰ ὁ θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν] *ei hic valet, quandoquidem: assumit enim quod adstruxerat. Deus pro nobis Christianis est, quandoquidem omnia ad nos summis bonis ornandos dirigit.*

32. ὅς γε τῷ ἰσθίου υἱοῦ σὺν ἐφείσται] *quod in Abrahamo signum fuerat amoris in Deum Gen. xxi. 12, id in Deo signum benevolentiae aduersus homines. in Græco Geneseos: σὺν ἐφείσται τῷ υἱοῦ σου.*

ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν αὐτὸν] *id est, pro omnibus hominibus. Idem sensus qui supra v. 8. Si tanti fecit homines quosuis, quanti facturus est homines sibi fideliter obsecutos. De verbo ὡς ἀποδόναι vide supra iv. 25.*

πῶς οὐχὶ σὺν αὐτῷ τὰ πάντα ἡμῖν χαρίσεται] *Facilius est dare amicis factis, quam adhuc hostibus: & facilius omne aliud quam filium.*

33. τίς ἐγκαλέσει καὶ ἐκκλησίου θεοῦ] *Propius munit Christianos aduersus criminum iudicia quæ ipsis innocentibus intentabantur. Quis accusabit electos Dei? id est: Qui tandem sunt qui eos accusare audent? nempe homunciones. Simili sensu, quid est, habemus Ps. vii. 5: & quis ego, quæ mea vita aut cogitatio patris mei: pro quantillus & quantilla, i. Reg. xviii. 18. Electos Dei, id est, eos quos Deus maximifacit. Vide Matth. iii. 17. & xx. 16.*

θεὸς ὁ δικαίων] *Deus est qui eos pro iustis, vt reuera sunt, habet & vt tales vult tractare. vocent eos alij quam volent odiosissimis nominibus: Deo eorum innocentia perspecta ac grata est. Respicitur locus Iobi xxxiv. 29: Ipso concedente pacem quis est qui condemnet?*

34. τίς ὁ κατακρίνων] *Qui tandem sunt qui eos damnant? Iudices mortales & mali.*

χειρὸς ὁ ὑποθανόντων] *qui pro nobis est mortuus.*

μᾶλλον ἢ ἐν γαρθρῷ] *imò etiam nostri causa ex mortuis est excitatus, nempe vt sciremus illum nobis fore iudicem. Vide supra iv. 35. & Act. xvii. 31.*

ὅς ἐστιν ἐν δεξιᾷ θεοῦ] *Rex regum, Dominus dominantium. Id enim per dextram Dei significatur. Vide quæ ad Matth. xx. 21. & ad ἐν subaudi καθεζόμενος.*

ὅς καὶ ἐνταλάσκει ὑπὲρ ἡμῶν] *subintellige ἕτιν. Is ipse qui nostri causa mortuus. qui nostri causa resuscitatus est, & ad dextram Patris confedit, is est, qui nostras res Deo commendat: nam hoc sensu ἐνταλάσκειν & ἐντευξιν habuimus etiam in Maccabaïcis. Pari sensu Christus dicitur ἐνταλάσκειν ὑπὲρ αὐτῶν Heb. vii. 25. id est, eorum qui ipsi confidunt res Deo commendare: Spiritum ipsis impetrare. Reges terreni Christianos damnant. Rex cœlestis adeo non damnat, vt dignos censeat suo patrocinio.*

τίς ἡμᾶς χαρίσεται ἀπὸ τῆς ἀγάπης τῆς χειρὸς] *Ἀγάπη τῆς χειρὸς vt mox ἀγάπη τῆς θεοῦ est ea dilectio qua Deus se diligentes diligit. Vide supra 28. 32. & infra 37. 39. Est autem verbum χαρίσεται significanter positum. Solet enim de Iudaïcis diuortiis vsurpari Matth. xix. 6. Marc. x. 9. τίς autem dicit,*

& respondet de rebus, quia etiam res *προσωποποιεῖ*. In his verbis *δείνωσιν* recte notauit Augustinus.

Θλίψις ἢ στενοχωρία] Tribulatio an angustia, vertit Latinus: quomodo etiam citat Saluianus II contra auaritiam. De his vocibus diximus supra II. 9. Tertullianus *Θλίψιν* vertit pressuram.

ἢ διώμης] *Διώκειν* est expellere, vt diximus ad Matth. v. 10. Sic Christiani Claudianis temporibus vnà cum Iudæis pulsi Roma, teste Suetonio.

ἢ λιμῆς, ἢ γυμνότης, ἢ κίνδυνος] quæ sæpe euenisse Christianis videmus II. Cor. XI. 26. 27.

ἢ μαχαίρα] gladium ciuilis potestatis intelligit, vt XI. 4. Nondum quidem ad mortem vsque Romæ in Christianos sæuitum fuerat, sed quod Iacobo euenerat in Iudæa Act. XII. 2, idem & alibi Christianis euenire poterat.

καθὼς γέγραπται, Ὅτι ἐν ἐκείνῳ σου θανάτου μέγα ὄλεθρον ἢ ἡμέραν ἐλογίζθημεν ὡς πρέσβια σφαγῆς] Recte monent qui hæc legi volunt καὶ παρενθήκην. Obiter ostendit Paulus etiam si ad sanguinem hostium sæuitia perueniret, talem patientiam non carituram veteri exemplo petito ex Psal. XLIV. Sequitur Paulus versionem LXX. Occidimur quotidie, nempe nunc hic, nunc ille, de populo. *πρέσβια σφαγῆς*, pecudes in hoc asseruatæ vt mactentur.

37. *ἀλλ' ἐν τούτοις πάνσιν ὑπορνυώμεθα*] Respondet interrogatis. Tantum abest vt ista nos à Dei dilectione separent, vt illa omnia plus quam vincamus, id est, de eis triumphemus. Amat Paulus verba componere cum ὑπὸ vt notauimus supra v. 20. De Christianorum prompto in mortem animo locus est apud Marcum Antoninum. libro IX.

ὅθεν τὰ ἀγαπήσαντος ἡμεῖς] Non nostris, sed à Deo datis viribus. Vide quæ habuimus supra v. 1. 2. 3.

38. *πέπεισμαι γὰρ*] Bene vertit Latinus interpres: *Certus sum*. Sic in Platonis Apologia: *πέπεισμαι ἐγὼ ἐκὼν μηδένα ἀδικῆσαι ἀνθρώπων*. *Certus sum me sponte nemini fecisse iniuriam*. Sic infra XIV. 14: *οἶδα ὅτι πέπεισμαι*. Alibi opinionem aut spem significat.

ὅτι οὐτε θάνατος] id est, metus mortis.

οὐτε ζωὴ] spes vitæ.

οὐτε ἄγγελοι] Mali scilicet, qui Angeli satanæ dicuntur II. Cor. XII. 7.

οὐτε ἀρχαὶ, οὐτε δυνάμεις] Sunt Angeli maiores in regno Satanæ qui appellantur & ἀρχαὶ & ἐξουσίαι Eph. VI. 12. ἀρχή, ἐξουσία, δύναμις I. Cor. XV. 24. Sicut etiam inter Angelos lucis eminentiores paribus vocabulis appellantur Ephes. I. 21. Col. II. 1. 16. Verè autem diximus nomina hæc sumpta ex imperio Persico, sub quo olim Hebræi vixerant. Nam ἀρχαὶ sunt רב רבני Dan. IV. 13. v. 2. δυνάμεις שרין Ester. II. 18. sicut ἐξουσία שלטון à שלט quod ἐξουσίαζω Chaldæis, vnde multa sumpserant Persæ, vt ad Esterem & ad Esdram ostendimus. Sic ἀρχαὶ siue ἀρχόντες sunt ראשין Iob. XII. 24. XXXIX. 25. & apud Ezechielem & Esdram: κυριότητες siue κυρῆται משלות Dan. XI.

7. 4. 5. Est autem omnium populorum Orientalium abstracta vsurpare pro concretis.

ἐνεστώτα οὔτε μέλλοντα] nec quæ nunc sentimus mala, nec si qua grauiora imminet, vt certe imminebant tormenta exquisitissima, cruces, cutis detractiones, viuicomburia.

39. οὔτε ὑψωμα] Spes honorum. ὑψωμα pro honoribus habes in Græco Iob. XXI. 24.

οὔτε βάθος] Metus ignominia. Merito postremo loco hæc posuit, quibus succumbunt sæpe etiam qui mortem contemnunt.

οὔτε τις κτίσις ἑτέρα] aut res vlla alia. nam etiam quæ substantiæ non sunt, dicuntur ἐκτίσθαι, vt videre est apud Sirachiden XI. 16. XXXIX. 34. XLI. II.

Δυνήσεται ἡμας χωρεῖται διὰ τῆς ἀγάπης τῆς Θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πρὸς καὶ ἡμᾶς] Locutus ante de Christi in nos amore 35: addit & Dei in nos amorem quem nobis conciliauit Christus.

CAP. IX.

ΑΗΘΕΙΑΝ λέγω ἐν Χριστῷ] Cùm dixisset & magnis argumentis euicisset Apostolus neminem Deo ita placere vt ei summum bonum dare velit nisi qui Spiritu Dei donatus sit, hunc autem spiritum non dare Deum nisi iustificatis, id est, corde mundatis, quod hoc quidem tempore nemini contingere potest nisi per fidem in Iesum Christum, quod manifestum erat ex ipsis conspicuis Spiritus donis quæ non contingebant nisi in Iesum credentibus; videbat facile collecturos Iudæos quod hinc sequebatur, nempe populum Iudaicum consideratum ὅτι τὸ πολὺ non vltra esse populum Dei; sed populum Dei esse Ecclesiam Christianam constantem maxima sui parte non ex Iudæis, sed ex alienigenis qui idololatræ fuissent. Quorum vtrunque vehementer pugnabat cum iis opinionibus quas Iudæi ex Magistris suis hauserant: Posteriores Abrahami, Isaaci, & Iacobi semper præcipuo apud Deum loco fore, & quamuis multa delinquerent, Deum ista condonaturum, tum ob maiorum virtutes, tum ob professionem veræ Religionis. His responsurus, parat ostendere Deum nunquam ita se adstrinxisse posteris Patriarcharum, vt non libertatem sibi retineret puniendi contumaces, & aliis quamuis fontibus ignoscendi ac benefaciendi, idque figuris etiam quibusdam antiquis ac præterea exemplis dictisque significatum. Quidquid Deum facere appareat, quale hoc est de donis Spiritus collatis in Ecclesiam, ablatis verò à multitudine Iudæorum, id pro re-cto habendum, magnæque esse temeritatis contra id disputare. Beneficiorum suorum & miserationis rationes Deum debere nemini. His præfationibus cùm audaciam contudisset, ostendit deinde non potuisse à Deo

vllam iniri viam quæ aut ipsi esset gloriosior, aut humano generi utilior. Est autem tota tractatio quæ in tria quæ nunc sequentur capita diuisa est, obscurior, non modo ob causas toti huic epistolæ communes, de quibus in Prolegomenis ad hanc epistolam egimus, verum etiam quia miris modis æquum se præbens Iudæis & gentibus, amaris dulcia, dulcibus amara miscet, & ab his ad illa, ab illis ad hæc inobseruatos facit transitus, ac sæpe amat plus innuere quam dicere. Ac primùm, quia sæpe male tractatus à Iudæis, contrà in summo honore habitus apud Christianos è gentibus vocatos, credi poterat, aut inensus illis, aut in hos propensior, suspicionem hanc longe à se amolitur, & quidem iureiurando adhibito per Christum, quod non minoris haberi debet in nouo federe, quam iuramenta in veteri federe per Deum facta, quia Deus omnem iam potestatem Ecclesiæ regendæ ac tuendæ Christo tradidit. Veritatem dico in Christo, id est, per Christum. Similis locutio Dan. XII. 7: ὡμοσεν ἐν τῷ ζῶντι εἰς τὸν αἰῶνα. Ierem. V. 7: ὅμνουν ἐν τοῖς σὶν οὖσι θεοῖς. Et μὲρτύρομαι ἐν κυρίῳ Ephes. V. 17. Deum simul & Christum testes aduocat Paulus I. Timoth. V. 21.

οὐ ψάλλομαι] Non loquor in gratiam vt aretalogi solent.

συμμερτυρεύσης μοι τῆς συνειδήσεώς μου] Συμμερτυρεύσης idem est quod μέρτυρης, vt diximus II. 15. VIII. 16. Dicit vulgo solet: Conscientia mille testes.

ἐν πνεύματι ἀγίῳ] Non illa gentium conscientia, quæ ipsas modò accusat, modò excusat, sed conscientia quæ est in Spiritu sancto, id est, per Spiritum sanctum regitur.

2. ὅτι λύπη μοι ἔστι μεγάλη καὶ ἀδελφειπτος ὁδύνη τῇ καρδίᾳ μου] Hæc posteriora sunt ex Ps. XLII. 2. יָמָא בְּלִבִּי יָגֵן Dicit summe sibi dolere quod Iudæorum maximi & plurimi erant extra statum veræ iustitiæ & diuini spiritus ac salutis æternæ.

3. ἡυχόμενος γὰρ αὐτοῖς ἐγὼ] Est imperfectum pro optatiuo quod frequens Græcis, siue addito, siue non addito αὐ, vt Act. XXV. 22. Ἐμφασιν habet αὐτοῖς ἐγὼ. Ego ipse qui hæc male ominata de illis cogor dicere.

ἀνάθεμα εἶμι] ἀνάθεμα pro ἀνάθεμα ποιῶ quomodo I. Cor. XI. 3. XV. 1. 21. Gal. I. 8. I. 9. ex Hebræo קִרְיָהּ aut קִרְמָה quod hic habet Syrus. Sic גִּלְגָּל deportatio pro deportatis ponitur.

ὡς τὸ χεῖρον] id est, ab Ecclesia Christi quæ Christus vocatur I. Cor. XI. 12. Gal. III. 27. Sicut mos erat apud Hebræos vxores vocari de mariti nomine, Esai. IV. 1. Hoc dicit, velim non modo carere honore Apostolatus, verum etiam contemptissimus esse inter Christianos, quales sunt qui excommunicati sunt. In Ignatij Epistola ad Romanos legimus: πόλλας τὲ διαβόλους ἐπὶ ἐμὲ ἐρχέσθω, μόνον ἵνα Ἰησοῦ χεῖρον ὅππύχω.

ὡς τὸ ἀδελφῶν μου ἢ συγγενῶν μου καὶ σάρκα] id est, si ea ratione illos ad iustitiam veram & ad æternam salutem possem perducere. Adeo illis male

non volo, quippe sanguinis vinculo mihi coniunctis.

4. οἱ πνές εἰσιν Ἰσραηλῖται] qui sunt posteritas Iacobi, cui à Deo Israelis nomen datum est.

ὧν ἡ υἱοθεσία] vocantur enim Israelitæ filij Dei. Deut. xiv. 1. Exod. iv. 22. nempe ob beneficia huius vitæ quæ Deus eis indulserat, non ob promissa vitæ æternæ, vt Christiani.

καὶ ἡ δόξα] id est, Arca quæ 1. Paralip. xvi. 7. 11. Paralip. vi. 41. Psal. lxi. 3. lxxviii. 61. Solet autem verti עֲזָרָה, δύναμις, δόξα, quanquam proprie δόξα est כבוד majestas Dei apud Arcam relucens 1. Sam. ii. 12. dicto Ps. lxi.

καὶ αἱ διαθήκαι] id est, verba federis scripta in duabus tabulis Exodi xxxiv. 28. Eas Hebræi vocant ברית לחות. Potest hoc nomine comprehendere & circumcisio, & asperio sanguinis quæ & ipso federis vocabulo appellantur Gen. xvii. 10. Exod. xxiv. 8.

καὶ ἡ νομοθεσία] quæ Hebræis תורה omnes illæ constitutiones per Moſen datæ ad vincendam populi societatem.

καὶ ἡ λατρεία] עבודה quo nomine veniunt sacrificia omnia, sed præcipue agnus Paschalis, vt videre est Exodi xii. 25, vbi in Græco φυλάττειν τὴν λατείαν τούτου.

καὶ αἱ ἐπαγγελίαι] id est, εὐλογίαι ברכות, præclara illa sed terrestria promissa Levit. xxvi. & Deut. xxviii. quæ εὐλογία vocat Philo.

ὧν οἱ πατέρες] quos iure sanguinis contingunt magni illi viri Abraham, Isaac, & Iacob, quorum tam libenter Deus meminit Exod. vi. 3. Levit. xxvi. 42. & qui per excellentiam Patres dicuntur Exod. iii. 13. 16. 1v. 5. xiii. 5. & alibi.

καὶ ὅς ὦν ὁ χεῖρὸς τὸ κατὰ σάρκα] non secundum τὸ θεῖον quod in ipso, sed secundum τὸ ἀνθρώπινον. Vide supra i. 3.

ὁ ὧν ὅτι πάντων θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας] Potest hoc de Christo recte sic intelligi, quia cùm dicitur super omnia, tacite excipitur Pater 1. Cor. xv. 27. Sed ex Syro apparet veteres codices habuisse: ὁ ὧν ὅτι πάντων εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, quod consuetæ locutioni Pauli melius conuenit, qui cùm de Patre & Filio loquitur, Patri nomen Dei, Filio nomen Domini tribuere solet. Et sic fuisse in vetustis codicibus Cypriani, sic etiam legisse Hilarium, nec aliter videri legisse Chrysostomum, notauit Erasmus. Et satis erat huic quidem loco, dicere hoc privilegium Iudæorum, quod ex illis natus esset Christus omnibus aliis maius esse, quia Christo laus & honor debetur supra omnes, id est, etiam supra Abrahamum, Isaacum & Iacobum.

ἀμὲν] Sic Amen insertum habuimus, & supra in Dei laudatione i. 25. sic & infra xi. 36. & xvi. 27. Gal. i. 5. Eph. iii. 21. Philip. iv. 20. 1. Tim. i. 17.

6. οὐχ οἶον δὲ ὅτι ἐκπέπαικται ὁ λόγος τῷ Θεῷ] Quanquam hæc vera sunt, in-

quit, tamen fieri nequit, ut irritus sit sermo Dei, nempe minæ illæ quas Deus in lege Levit. xxv. 14. Deut. xxvii. 15. xxviii. 15. Iohan. xxiv. 20. & alibi, sæpe aduersus contumaces Israelitas pronuntiat. Sic Deut. iv. 30: *ἐρήσουσί σε πάντες οἱ λόγοι οὗτοι*, id est, minæ istæ. οὐχ οἷον Rabbinis est *רשעא נא*. *ἐπιπτεν* *לנ* est irritum fieri i. Sam. iii. 19. *ὡς ἔπαινον* ἀπὸ πάντων ἢ λόγων αὐτῶν ὅτι ἢ γὰρ. Sic & Iosue xx. 45.

οὐ γὰρ πάντες οἱ ἐξ Ἰσραὴλ οὗτοι Ἰσραὴλ] Non omnibus ex Iacobo ortis competit causa nominis, propter quam Iacobus à Deo vocatus est Israel Gen. xxxii. 28. ad quam historiam Iosephum vide. Conuenit id nomen, ut Tertullianus recte intellexit, eximie Martyribus, Angelos enim hac parte superant, quod qui maximus est honos, pro Deo mori eis contingit. Iustinus contra Tryphonem disputans: *ὁμοῖς ὃ μηδὲν τούτων νενοηκότες μηδὲ νοεῖν ὡς ἀσυνέζομενοι, ἐπειδὴ καὶ τὸ σαρκικὸν ἀνέριμα τῷ Ἰακώβ τέκνα ἐσὲ, πάντως σωθήσεται* *περὶ τῶν* *ἁγίων*, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐν τούτοις αὐτοῖς πλανᾷτε ἀποδείκνυται μοι ἐν πολλοῖς. Philo de Nobilitate: *Ἀλλ' οὗτοι μὲν ἔσονται κοινοὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ὅροι, τῷ μὴ ὅτι μεγάλοις χάρισι σεμνυνέμεσθαι τῆς καλοκαγαθίας ἀμοιβουῦντας. Ἰουδαίοις ὃ καὶ ἔπερι δίχα ἢ κοινῶν ἐκείρεται. ἢ γὰρ ἡ χάρις ἀρχηγῶν εἶσιν οἱ αἱ ἢ περὶ τῶν ἀρετῶν σωφίως οὐδὲν ὠνήσαν ἐπὶ ὀπιλήτοις & ὑπαιτίοις περὶ αὐτῶν ἀλόντας, εἰ καὶ περὶ ἐτέρων μηδενὸς ἐλεγχθέντας, ἀλλ' οὐκ ὑπὸ τῷ σωφρονισμῷ, ὃ μόνον ἐξ ἀπάντων δικαστήριον τέλει λόγων οὐκ ὡς ἀνέριμα.*

7. οὐδὲ ὅτι εἰσὶ ἀνέριμα Ἀβραάμ πάντες τέκνα] Intellige pleno iure, ita ut hæredes sint supra v. 17. Neque Ismaël neque ex Cethura filij hæredes Abrahamo, sed Isaac solus Gen. xxv. 5. 6. Philo de Nobilitate: *πολύπασις* *ὡς* ὁ *θεὸς* ἐν *ζῶν* *παροποιούμενος* *γυναικῶν*, οὐ δὲ *ἡδονῆς* *ἀπόλαυσιν*, ἀλλὰ δὲ *ἐλπίδα* τῇ *πληθύνει* τὸ *χρὺς*. ἀλλ' ἐν πολλῶν εἰς μόνον ἀποδείχθη κληρονόμος ἢ πατρῴων ἀγαθῶν, οἱ δὲ ἄλλοι πάντες γνώμης ὑποῦς σφαλέντες & μηδὲν ἢ τῷ *χρησάντων* *ἀπομαζόμενοι*, *διωκόμενοι* ἀλλοξινώμενοι τῆς αἰδέμενης *δουλείας*. Et de præmiis, de Abrahamo locutus: *οὗτος πολλοὺς μὲν ἔχει παῖδας, ἀπαντας ὃ πλὴν ἐνὸς ὑπαιτίοις, ὅς τὰ πείσματα τῷ χρύσει ἑκδοσάμενος ἀσφαλῶς ἐνωρμίσατο.*

ἀλλ' ἐν Ἰσαὰκ κληρονομήσει σοι ἀνέριμα] Gen. xxi. 12. vbi & LXX ἐν Ἰσαὰκ κληρονομήσει σοι ἀνέριμα. Id est, per Isaacum contingeret tibi stirps nobilissima. Nam *ערר* *καλεῖσθαι*, significat celebrem esse.

8. *τούτῃς*] Hæc vox est explicantis ὑπόνοιαν latentem, quod *שרר* dicitur Hebræis. Significat in hac historia non tantum exemplum existare diuinæ libertatis, sed & figuram eorum quæ nunc geruntur. Itaque alibi Paulus hanc ipsam de Isaaco & Ismaële historiam referens, dicit hæc esse ἀλληγοροῦμεθα Gal. iv. 24.

οὐ τὰ τέκνα τῆς σαρκὸς] non illi, inquam, utique sunt quos Deus paterno ac singulari affectu fouet. Sic semen Dei Malach. ii. 15.

ἀλλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐπαγγελίας λογίζεσθαι εἰς ἀνέριμα] λογίζεσθαι εἰς ἀνέριμα, id est, à Deo tractantur ut filij sui. Sic ἐλογίσθη *δικαίος* apud Clementem in Constitutionibus: id est, ita à Deo tractatus est, ut homines iusti tractari solent.

9. ἐπαγγελίας γὰρ ὁ λόγος οὗτος] qui scribitur Gen. xviii. 10.

καὶ τὸν καμὲν τῶτον ἐλδύσσομαι] in LXX Angelus Dei nomine sic loquitur: ἐπαναστρέφων ἡξῶ πρὸς σὲ καὶ τὸν καμὲν τῶτον εἰς ὡρας, & ἔξει υἱὸν Σάρρα ἡ γυνή σου. Veniam ego, Deus scilicet. Ergo Isaacus Dei opus. Duplex hęc figura populi Christiani. Primum quod nascitur non naturæ viribus, sed vi diuina, vt Isaacus: deinde quod intercedente promisso. Gignitur enim per promissa Euangelica. Potest & hoc addi quod Ismaël fero, Isaac miti fuit ingenio, quod discrimen Philo obseruat. Ingenium autem mite proprium Christianorum Matth. xxvii. 27. i. Cor. i v. 21. Gal. v. 22. Eph. i v. 2. Coloss. iii. 12.

10. οὐ μόνον δὲ] Est hęc ἐλλειψις, qua figura sæpe vtitur Apostolus. Sensus est: non solum id quod iam diximus documentum est eius quod inferre volumus.

ἀλλὰ καὶ Ρεβέκκα] Rebecca idem nos docet. Rebecca pro Rebecca historia.

Ὡς ἐνὸς κοίτῳ ἔχουσα Ἰσαὰκ τῷ πατρὶ ἡμῶν] quæ genituram habuit ex vno Isaac patre nostro, nempe duplicem eodem tempore, quod tacite ex opposita voce ἐνὸς subintelligitur. Nam & Philo obseruat mysterium aliquod magnum latuisse in illo geminorum tam mature prædicto discrimine. Loci sunt libro de Allegoriis, fine libri de Caino & Abele, ac de Nobilitate. κοίτη respondens כַּבֵּשׁ & כַּבֵּשׁ primo sensu est cubile: deinde per μετανομίαν adiuncti σεμνῶς sic exprimitur ἡ σωμοσύνα, vt videre est infra xiii. 13. Hebr. xiii. 4. quæ dicitur κοίτη ἀνέμματος Leuit. v. 16. 17. 18. xviii. 20. xxii. 4. Num. v. 12. Deinde per longius euntem figuram siue μετέληψεν ipsum ἀνέμμα, id est, genitura, vt hęc. Habent autem hæc verba ἔμφρασις, ne forte quod de Ismaële dixerat, ad matris aut temporis diuersitatem aliquis referret.

11. μήπω γὰρ γυνηθέντων, μηδὲ προξαίντων τὴν ἀγαθὴν ἢ κακὴν] Sic & Philo de iisdem in Allegoriis: τὸν Ἰακώβ καὶ τὸν Ἡσαὺ, τὸν μὲν ἀρχόντα & ἡγεμόνα & δεσπότην, τὸν δὲ Ἡσαὺ ὑπήκοον & δοῦλον, ἐπὶ καὶ γαστρός ὄντας, φησὶν ἔξ. Incipit euoluere mysterium latens. Prætulit Deus eum qui posterius nasceretur eo qui prius. Infantes nondum nati nihil boni aut mali agere potuerant. quid hoc portendit? Deum itidem prælaturum populum credentem, populo non credenti, vt credentes regeneret per Spiritum suum, nulla habita ratione aut operum legalium quæ Iudæi fecerant, aut cultus idololatrici & aliorum criminum quibus inuoluti fuerant illi ex gentibus, non magis quam si ea nunquam exstiterant. Sæpe enim in sacris litteris ponuntur quasi paria, non esse, & non considerari, vt Hebr. v. 3.

ἵνα ἡ κατ' ἐκλογὴν τοῦ Θεοῦ προέδοται μέρη] Ideo hoc dictum est, vt maneret, id est, vt probaretur hoc argumento (nam id Hebræi dicunt per מַעַיְט quod Græci multis in locis vertunt μέρος) voluntas Dei (libera scilicet) in iis quæ pertinent ad prælationem, id est, vt alterum alteri præferat. Id

enim omne ἐκλογῆς dicitur nomine. nam **קָהָל** Hebræum, quod plerumque vertitur ἐκλογαίαν, per **קָרָא** vertitur Deut. VII. 6. X. 15. Prou. I. 29.

ὅτι οὗτος ἐργων] Sic quod per fidem seruamur, Dei est donum, non enim ex operibus Eph. I. 9. Seruauit nos Deus & vocauit vocatione sancta non secundum opera nostra: sed secundum suam voluntatem II. Tim. I. 9. Vide supra III. 24. IV. 6. & ibi dicta, & infra XI. 6. Noua creatio quæ ante acta sunt non respicit.

ἀλλ' ἐκ τῆς προνοίας] Vocat Deus per promissa. Itaque eodem recidunt ἐκ προνοίας λόγος & κλήσις.

12. ἐρρέθη αὐτῇ ὅτι ὁ μείζων δουλόσθι τῶν ἐλάσσονι] Sub parentum designatione intelligi hîc populos recte percepit Iosephus. Sic Iacob & Israel pro Iacobi posteris, Esau & Edom pro Idumæis passim. Et præcessit in Genesi: *Duo populi in utero tuo*. Est autem impletum Dauidis temporibus, vt patet II. Sam. VIII. 14.

καθὼς γέγραπται] est & hîc ἑλλειψις. Plena sententia. Quod vaticinium reuera impletum est, vt scriptum reperimus à Malachia.

τὸν Ἰακώβ ἠγάπησα, τὸν δὲ Ἠσὼν ἐμίσησα] id est, prætuli Israelitas quam grauium criminum reos Idumæis. Nam hæc significatio vocis ἐμίσησα ὑπόνοιαν, vt in Propheta, ita in Paulo sufficit ei quod tractant argumento. Et est locutio ista in comparisonibus vsitata apud Hebræos, vt apparet Gen. XXI. 31. in Hebræo, & Deut. XXI. 15. & II. Sam. XV. 7. Prouerb. XII. 24. & in Matth. VI. 24. & Luc. XIV. 26. Ioh. XII. 25. Dicit Malachias plane hoc constitutum Deo in beneficijs suis præferre Israelitas Idumæis, idque & nunc apparere, & magis appariturum, Hyrcani nempe temporibus, de quibus vide Iosephum Antiquæ Historiæ XIII. 19. Hæc ipsa si ad ὑπόνοιαν referantur, respondent populo Idumæo, populus Israeliticus, vt prius à Deo genitus: populo olim Israelitico, populus nunc Christianus, vt posterius à Deo genitus. Seruitus autem Idumæorum significat conditionem multò viliorē populi veteris Iudaici, qui promissa nunquam habuit nisi terrestria, & dona Spiritus valde infrequentia. Barnabas: ἀλλ' Ἰδαμὲν εἰ οὗτος ὁ λαὸς κληρονόμος, ἢ ὁ πατριάρχης. Ἐὰν οὖν ἡ διαθήκη εἰς ἡμᾶς ἢ εἰς ἐκείνους. ἀκούετε νυνὶ πρὸς τὸν λαὸν τὴν λέξιν ἢ γραφήν. Ἰδοὺ δὲ Ἰσαὰκ πρὸς Ρεβέκκας τῆς γυναίκος αὐτοῦ ὅτι περὶ αὐτῶν καὶ συνέλαβεν. εἶπα. Ἐξῆλθε Ρεβέκκα παῖδάς σου καὶ αὐτὴν καὶ εἶπε κύριος πρὸς αὐτὴν. Δύο ἔθνη ἐν τῇ γαστρὶ σου καὶ δύο λαοὶ ἐν τῇ κοιλίᾳ σου, ὁ λαὸς λαὸς ὑπερέξει καὶ ὁ μείζων δουλόσθι τῶν ἐλάσσονι. αἰσθάνεσθαι ὀφείλετε τίς ὁ Ἰσαὰκ καὶ τίς ἡ Ρεβέκκα, καὶ ὅτι πᾶν δέδειχεν ὅτι μείζων ὁ λαὸς οὗτος ἢ ἐκεῖνος. Tertullianus aduersus Iudæos: Itaque cūm populus seu gens Iudæorum anterior sit tempore, & maior per gratiam primæ dignationis in lege, noster vero minor ætate, utpote in ultimo sæculi spatium adeptus notitiam diuinæ miserationis, proculdubio secundum edictum diuinæ locutionis prior & maior populus, id est, Iudaicus, seruiat necesse est minori, & minor populus, id est, Christianus superet maiorem. Ac post: Noster verò populus minor, id est, posterior, relictis idolis quibus

bus ante deseruiebat ad eundem Deum conuersus est, à quo Israel, ut supra memorauimus, abscesserat. Sic nanque populus minor populum maiorem superauit, dum gratiam diuinæ dignationis consequitur, à qua Israël est repudiatus. Idem libro III aduersus Marcionem: Iacob qui quidem posterioris & prælatioris populi figura est, id est, nostri. Cyprianus Testimoniorum contra Iudæos lib. I: quod duo populi sint prædicti maior & minor, id est, uetus Iudæorum, & nouus qui esset ex nobis futurus, in Genesi: Et dixit Dominus Rebecca duæ gentes in utero tuo sunt, & duo populi de ventre tuo diuidentur. Et populus populum superabit, & maior seruiet minori. Philo sicut non totam rem peruidit, quia non credidit, ita non plane abscedit, cum dicit libro de Abele & Caino per Esauum & Iacobum significari naturas malam & bonam, illam priorem, hanc excellentiorem, ac non multo post id ipsum explicans ait: οὗτο μὲν δὴ τὰ χρόνα πρεσβεία οἴσεται κακία, τὰ δὲ ἀξιώματος & τιμῆς & δολείας ἡ ἀρετὴ. Et de euigilanti Noë: καὶ ἀπολογου-
 θῶν ἐπ' αὐτὸν τὸν Ἰακώβ ἡρώσῃ μὲν τῷ Ἡσαὺ νεώτερον, ὅτι ἀφροσύνη ἡλικίας ἡμῶν ὅσιν
 σωφροσύνη, ὁψιζονος δὲ ὁ τῷ καλῷ ζῆλος, δυνάμει δὲ πρεσβύτερος. qui eodem libro & de calce arrepta, & de iure natalium vendito facunde ἀλληγορεῖ. Item de insidiis Esau in Iacobum libro peiorem insidiari meliori: & quomodo alter ventri, alter parentibus ac Deo paruerit, libro de Nobilitate: & quomodo durus & filuester ille, hic mitis ac placidus, libro de præmiis & pœnis. Cæterum sicut res eiusmodi quatenus umbram aliquam habent veri certique dogmatis, leniter prosequi suaue est, ita omnes comparationes per omnia æquare, & inde dogmata comminisci, agreste, atque inficetum est. Recte monet Tertullianus, non ex symbolis materias commentandas, sed ex materiis parabolas, neque enim in comparationibus omnia ad speculum respondere posse. Et Chrysostomus, vtendum id cuius causa instituta est comparatio, mittenda cætera. Saluam vult Deo Apostolus libertatem dispensandorum beneficiorum suorum, præsertim eorum per quæ ad veram iustitiam peruenitur: non vero personis quibusdam nondum creatis, æterna constitutione nullas habente causas, præclufam omnem eo perueniendi viam. Quod ἐν προτέροις est Ismael & Esau, id ἐν ἀποδόσει sunt Iudæi priuilegio humanæ originis freti. Quod ἐν προτέροις Isaac & Iacob, id ἐν ἀποδόσει Christiani ex promissis diuinis geniti, posteriores tempore, priores Dei donis.

14. τί οὖν ἐροῦμεν] quid ergo dicimus? Hac præfatiuncula diximus vt Paulum, vbi calumniosam suæ doctrinæ interpretationem vult amoliri.

μη ἀδικία ὡς τὸ Θεός] An hoc docemus, quod illi nos docere fufurrant, à Deo quædam iniuste fieri? Apud Deum esse dicitur id quod ei adhæret, aut iure ei attribui potest. Hoc ipsum Deut. xxxii. 4 sic eloquuntur Græci: οὐκ ἔστιν ἀδικία ἐν αὐτῷ.

μη γήραιο] Et hoc sæpe habuimus. Est autem longissime auersantis. Absit vt hoc dicamus, quod non tantum dicto Deuteronomij loco, sed

& toto libro Iobi, infinitisque aliis locis, ipsi denique Dei naturæ plane repugnat.

παρ γὰρ Μωσῆ λέγει] Nempe postquam circa vitulum omnes peccauerant. Exodi xxxiii. 19.

15. ἐλέησω ὃν αὐτὸν ἐλεῶ, & οἰκτερήσω ὃν αὐτὸν οἰκτείρω] In Græco οἰκτεῶ melius, quasi dicat faciam in eo quod mihi visum erit. solent sic loqui domini ac reges, quoties constitutionis suæ causas nolunt reddere, etiam si aliquas habeant. Idem Deus summo iure facere potest in beneficiis suis elargiendis aut negandis, in peccatis condonandis & vindicandis, non quod non ipsi rationes discriminum constent, sed quod nihil necesse sit eas cognitatas esse hominibus. Vide quæ attulimus ad dictum Exodi locum. Scrip- tor libri de vita & morte Moysis verba illa Dei sic explicat: *Nemini quicquam debeo, gratis do mea.* Non autem hoc dicit Paulus, quod non huius disputationis de qua egit hactenus, rationes aliquas possit reddere (nam & reddet aliquas) sed quod priusquam eò veniat, edomare velit contradic- toris audaciam. Etiam de Principibus dicunt Politici: Non esse no- strum æstimare quem supra cæteros & quibus de causis extollant: sum- mum illis datum esse rerum arbitrium, subditis obsequij gloriam reli- ctam: abditos eorum sensus, & si quid occultius parant exquirere, illicitum, anceps, nec ideo nos posse assequi: militem tam nescire quædam quam scire oportere: Parendo, non imperia ducum sciscitando, res mili- tares contineri: malum esse militem qui imperia ducum interpretari ma- lit quam exsequi. Sufficere nobis poterat, nemini Deum velle dare bona æterna, nisi qui intus iustus sit: ad consequendam eam iustitiam, viam ineundam quam ipse monstret, & certam esse ostendat donis spiri- tus sui.

16. ἀρα οὐκ οὐδὲ ἔχοντες οὐδὲ ἔχοντες, ἀλλὰ ἡ ἐλεούσης Θεοῦ] Hebræi cum pauca habeant aduerbia & coniunctiones, ferme eorum vice vtuntur copula. Itaque hîc volentis & currentis, idem valet, quod currentis quâ li- bet. Non est hoc negotium de quo agitur in hominis cuiusque arbitrio, sed Dei. Posset enim sine iniuria omnes qui grauiâ peccarunt morbo suo relinquere, nec vllam adhibere medicinam: multo magis eis qualem ve- lit medicinam præscribere. Procedit à minori ad maius, id est, magis credibile.

17. λέγει γὰρ ἡ γραφή παρὰ Φαραὼ] id est, in sacra scriptura dicitur Pharaoni. Similis locutio Marci x v. 28. Iohan. v. 11. 38. 42. xix. 24. 37. Gal. 111. 22. 1v. 30.

ὅτι εἰς αὐτὸν τὸ ἐξηγήσασθαι σε ὅπως ἐνδείξωμαι ἐν σοὶ τὴν δύναμίν μου καὶ ὅπως δεξι- γαλῇ τὸ ὄνομά μου ἐν πάσῃ τῇ γῇ] In Græco est Exodi ix. 16: ἐνεκα τούτου διετη- ρήσεις, ἵνα ἐνδείξωμαι ἐν σοὶ τὴν ἰσχύ μου καὶ δεξιγελῇ τὸ ὄνομά μου ἐν πάσῃ τῇ γῇ. Quod Paulus vertit, ἐξηγήσασθαι σε & L X X διετηρήσεις, in Hebræo est קִתְּרַמְּנִי, id est, stare te feci. Sicut autem viuificare Hebræis dicitur qui in vita con-

seruat, ita stare facere, ἐγείρειν, qui non impellit in ruinam. Pharaos iste populum Dei cultorem, non bello victum, sed ob Iosephi merita in tutelam receptum durissimo seruitio premebat. A Deo de hac iniustitia admonitus, & quidem magnis signis prodigiisque additis, contumaciter obstiterat. Id enim valet ἐβάρυνεν ἢ καρδίαν Φαραὼ Exod. VII. 14. VIII. 15. Est enim Cal pro Hithpacl, & sensus est, ipse cor suum graue reddidit, sicut aperte explicatur VIII. 15: vbi in Hebræo est, *Pharao graue fecit cor suum*: & IX. 35: vbi in Græco est, ἐβάρυνεν αὐτὸς τὴν καρδίαν. Hominem tam contumacem potuerat Deus illico prosternere, non fecit hoc, sed eum viuum seruauit, vt plurā etiam potentiae suae signa circa eum ederet, quae Deo magnam gloriam erant paritura, vt dicitur Nehemiae IX. 10. Sirach. XV. 15. Graue cor dicitur quod à proposito dimoueri se non patitur. Quem perdere iure potuerat Deus, eum iure poterat etiam suo morbo relinquere, nec adhibere medicinam, quod Deus iure potest aduersus omnes contumaces. Quam vero mensuram contumaciae ad hoc exspectare non dico necessarium sit, sed conueniens diuinæ quā bonitati quā seueritati, nemo exacte nouit nisi ipse. Tertullianus aduersus Marcionem II: *Indurat cor Pharaonis: sed meruerat in exitium subministrari qui iam negauerat Deum, qui iam legatos eius toties superbus excusserat, qui iam populo laborem operis adiecerat. Postremo quā Aegyptius olim Deo reus fuerat gentilis idololatriæ, Ibin et) crocodilum citius colens quam Deum unum.* Notanda vero etiam ratio qua vsus Deus dicitur aggrauasse vel indurasse cor Pharaonis, nempe ne populum dimitteret: nam de eo hīc agitur. Si Deus fecisset durare mala quae immiserat, aquas versas in sanguinem, ranas, cinyphes, muscas, pestilentiam, dubitari non debet quin Pharaos dimissurus fuerit populum. Quia vero Deus mala illa statim sustulit, ea res illi auxit contumaciam. Origenes in fragmento quod habemus philocaliae cap. XX, locum illum Exodi & hunc Pauli explicans: οὐκ ἂν ποιοῖν ὃ ἐκ τῆς σωτηρίας τὰ τοιαῦτα ἐπιδραμεύθησασθαι, πολλάκις τῶν χριστῶν διαποτρὶς φασκόντων τοῖς ὁσὶν τὴν χριστιανικὴν καὶ τὴν μακροθυμίαν ἀντιβουλήτοισι οἰκέταις τὸ ἐγὼ σε πανηγύρον ἐποίησα, καὶ ἐγὼ σοι ἄπιστος γέγονα τῶν πηλικούτων ἀμάρτημάτων. διὲν γὰρ τῶν ἰσχυρῶν ἀκούσας ἐκ τῆς δυνάμεως τῆς λειτουργοῦ ἐκ μὴ συνοφάντειν, μὴ καὶ ἀκούοντας τῆς βουλήματος τῆς λόγου. ὁ γὰρ Παῦλος ταῦτα σαφῶς ἐξελάσας φησὶ πρὸς τὸν ἀμάρτανόντα· ἢ τῆς πλούτου τοῦ χριστιανισμοῦ αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνοχῆς ἐκ τῆς μακροθυμίας κατὰ φρονέεις, ἀγνοῶν ὅτι τὸ χριστὸν τῶ Θεοῦ εἰς μετένοιάν σε ἄγχι· καὶ ὃ τὴν σκληρότητα σου καὶ ἀμετανόητον καρδίαν, διαπραυεῖς ἐαυτὸς ὀργῇ ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας Θεοῦ. ἀλλὰ γὰρ λέγει πρὸς τὸν ἀμάρτανόντα ὁ Ἀπόστολος, λέγει δὲ πρὸς τὸν Φαραῶν, ἐκ παντὸς ἀρροδίνως νοηθεῖν ταῦτα ἀπαγγελλόμενα αὐτῷ καὶ τὴν σκληρότητα καὶ ἀμετανόητον αὐτοῦ καρδίαν διαπραυεῖς ἐαυτὸς ὀργῇ· τῆς σκληρότητος οὐκ αὖ ἐλεγχθείσης οὕτως οὐδὲ φανερῶς γεγνημένους, εἰ μὴ τὰ σημεῖα ἐγέγονε ἢ ἐγεγόνει μὲν, μὴ τοιαῦτα ὃ ἐκ πηλικαῦται. In praecedentibus Origenes multa egregia disputauerat contra eos qui Pharaonem χροῖον & plane ex naturae necessitate inemendabilem statuebant. Et post haec quae iam produximus verba, multa alia habet digna lectu. Indurauit ergo se Pharaos,

& diu. Indurauit autem Deus Pharaonem non auferendo eum ex vita, neque vtendo ea virium suarum dispensatione qua statim duritiem eius potuerat contundere, sed aliâ potius quæ magis magisque cognitam faceret humano generi ipsius contumaciam, ac tandem quoque Dei in eo puniendo iustitiam. Est autem in Pharaone imago populi Iudaici à Christi temporibus ac deinceps. Miserat Deus ad eum populum non Moſen, sed filium suum cum signis innumeris. Potuerat eorum contumaciam statim vlcisci, sed noluit. Siuit eos in pace agere per annos ferme quadraginta. Interea temporis peiores effecti quotidie, infamiam sibi accersiuere apud omnes gentes, ita vt cùm tandem excidium eis euēnit, quanquam tristissimum, esse tamen infra eorum mala merita crederetur, ipso teste Iosepho.

ἀεὶ οὐδ' θέλει ἐλεεῖν] Emollit quos vult ob causas sibi cognitās. Varia sunt diuinæ misericordiæ genera quorum libera Deo est dispensatio. Eorum maximum id quo hominum vitia corrigit, quod sæpe facit non tam leniter tractando quam acriter castigando. Adducit ad hanc rem Origenes hoc ipsum argumentum iterum tractans Philocaliæ cap. xxvi locum insignem ex II. Macc. vi. 12, & sequentibus, vbi ostenditur maximæ hoc esse misericordiæ diuinæ non diu sinere ex sententia agere eos qui peccant, sed statim illis adhibere disciplinam.

ὅν ὃ θέλει σκληρύνει] σκληρύνειν respondet verbo קִיח quod itidem in Scriptura vsurpatur non minus quam כָּבַד βαρύνειν, & sensu eodem. Primum prædicit Deus conspecta Pharaonis duritie se cor eius induraturum Exodi iv. 21. deinde dicitur induruisse cor Pharaonis vii. 22. viii. 19. 36. vbi ibi Hebræo est, & indurauit, nempe se, cor Pharaonis. Dicitur & Deus indurasse cor Pharaonis ix. 13. x. 20. 27. xi. 10. xiv. 4. 17. Pharaosemet obdurauit voluntaria obstinatione: Deus Pharaonem, id est, siuit duriores fieri, ac qualis esset ostendit (vtrunque enim per verba actiua apud Hebræos significari solet) seruando, vt diximus, viuum molliusque eum tractando quam merebatur, vt postea tarditatem supplicij gravitate compensaret. Vide dictum locum ex Maccabaico, & Origenis quæ indicauimus. Addit Kimchi in verbo קִיח indurare Deum animos hominum, consilia sua ipsos celando, exemplum dans in Pharaone & Seone.

18. εἰεῖς οὐδ' μοι] dicis tu Iudæe pertinax.

τί ἐπ' ἐμὲ μέμφεται] cur ergo Deus nos inculat? sic μέμφεται sumitur Hebr. viii. 8. sic & II. Maccab. ii. 7.

πῶς γὰρ βουλήματι αὐτοῦ τίς ἀνδράσκει] est Hebraïsmus. nam & indicatiuus ponitur pro subiunctiuo: & præteritum pro quouis tempore: quasi dicat, τίς ἀνδράσκει. quis possit voluntati eius obstare? est prouerbium tritum vsu inter Hebræos, vt apparet Genes. i. 19: vt quidem accepit Latinus interpret. Sic II. Paralip. xx. 6 ad Deum: οὐκ ἔστι πρὸς σὲ ἀντιστάτω. Hoc oppo-

nebant Iudæi Paulo. Si Deus nos non vult sanare nisi per fidem, & fidem nobis non dat, cur nos accusamur? Nam Deo aliquid volenti homo frustra se opponat. Responsio erat parata Apostolo: verum hoc esse in iis quæ Deus sine conditione vult effecta dare. Hic aliam esse rem: nam quanquam Deus sanare non vult nisi in Iesum credentes, vt non credant in ipsis esse causas, quam responsionem insinuabit Apostolus mox 29, & latius exsequetur capitibus sequentibus. sed antequam id faciat, prudenter contundit Iudaicam ferociam: merito sane. nam quod dicebat Paulus Christianos factos Dei populum, apparebat rebus ipsis, id est, & excellentissima vitæ puritate & donis Spiritus eximiis.

μενουῦναι ὡς ἀνθρώποις] At qui otu. Est formula corrigentis aliorum dicta, vt Luc. XI. 28. infra X. 18.

οὐ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ;] Tu quis, id est, quantulus es qui Deo respondere audeas, id est, contra ea quæ Deum facere vides, disputare? Est & hoc sumptum ex dicto frequenti apud Hebræos, cuius sensum habes Ioh. IX. 12. 13. 14. 15. 16. XXXIV. 31. 32. 33. 34. 35. Dan. IV. 32. Etiam homines heri seruo dicere solent, abi responsator. M. Antoninus Imperator libro XX: ὁρᾷς γὰρ καὶ αὐτὸς, ὅτι τὸ τοῦ Θεοῦ δίκαιον ἔστιν ὡς ἐπὶ τὸν Θεόν.

μή ἐρεῖ τὸ πλάσμα τῷ πλάσαντι, τί με ἐποίησας οὕτως] Hoc quoque ex vsu sumptum apparet Esai. XXIX. 16. & XLV. 9. Nihil autem aliud indicat quam non debere homines reprehendere facta Dei opificis sui. τί με ἐποίησας οὕτως, id est, cur me sic tractasti? Nam etiam in illo sensu apud Græcos & nostros ποιεῖν pro datiuo habet accusatiuum, vt apparet Matth. V. 44. & secundum quædam exemplaria XXV. 22. Luc. XV. 14.

ἢ ὅτι ἔχει ἔξουσίαν ὁ κεράμις τῷ πηλῷ ἐκ τῆ αὐτῆς φύσεως ποιῆσαι ὃ μὲν εἰς πῖλιν καὶ σκεῦος, ὃ δὲ εἰς ἀπὸμίαν;] Ius habet figulus non modo ex eodem luto facere quæ velit vasa, sed & facta refingere, & ex esculentis, si velit, facere matulas. Vide Sap. XV. 7: vbi ἐκ τῆ αὐτῆς πηλῷ, quod hic est, ἐκ τῆ αὐτῆς φύσεως. Nam φύεμα, quod de farina maxime vsurpari solet, generale est, & quiduis mixtum significat, vt in geponicis, φύεμα κόνιας καὶ βολεῖτου. Quod hic εἰς πῖλιν καὶ σκεῦος, ibi κεράμιον ἔργων δοῦλα σκεῦος: quod hic εἰς ἀπὸμίαν, ibi ἐναντία. Verum hanc similitudinem non in omnibus respondere ostendit Ieremias XV. III. 6, vbi eadem vtitur figuli ac luti similitudine, statimque subijcit Deum hominum consiliis sua attemperare consilia. Videatur locus, & alter ei similis Sirachidæ XXXIII. 14. 15: vbi post similitudinem figuli & luti additur: ὁποδοῦναι αὐτοῖς καὶ τὴν κείσιν αὐτῶν. Non vltius igitur premenda hæc ἐπίνοια, quam ne eorum quæ Deus agit nos velimus esse censores ac iudices. Simile illud in Euangelio Matth. XX. 14. 15: Tolle quod tuum est, & abi. An non licet mihi de meo facere vt volo? Quia vero φύεματος vox hic apparet, non possum omittere Philonis locum de sacrificiis Abelis & Caini. Est is talis: τὸ ποίνω φύεμα, εἰ γὰρ τὰ ἀληθῆς λέγειν, ἡμεῖς ἐσμὲν αὐτοῖς, συμπεφορημένοι καὶ συγκεκμημένοι πλείστον οὐσιῶν ἵνα ὑποτελέσωμεν. φλογὸν γὰρ

θεοῦ καὶ ἐκείνῳ ὑπερῷ, δυνάμεις ἐναντίας, μίξας καὶ ἀναιρεσάμενος ὁ ζωοποιῶν ἐν ἐκ-
 πιστῶν ἐκείσιν ἡμῶν ἀπειρηγόσατο συμφόρημα· ἀπ' οὗ καὶ φύραμα εἰρήται. Platoni vero
 de Republica secundo, vbi de vario agitur hominum statu, Deus vocatur
 ὁ πλάσων· οὗτος ἡμεῖς οἱ ἀνθρώποι· οὗτος δὲ ὁ θεὸς τῶν ἀνθρώπων οὗτος εὐεργετὴς τῶν

22. εἰ ὃ ὁ θεός] Post repressam superbiam manifestis Dei factis obtre-
 ctantium, paulatim dispensationis illius diuinæ causas aperit, quantum qui-
 dem eas hominibus scire fas est. εἰ ὃ hinc nihil habet quod ei reddatur per
 χάρισον. Valet itaque. *Quid tum si?* id est, *Quid in eo iniqui?*

Θέλων ὁ θεὸς ἐνδείξασθαι τὴν ὀργὴν καὶ γνωρίσαι τὸ δυνατὸν αὐτοῦ] volens osten-
 dere in impios Iudæos seueritatem suam & potentiam ad iudicia sua exse-
 quenda etiam per Romanos. Innuit enim Apostolus desolationem illam
 à Daniele & Christo prædictam : τὸ δυνατὸν, vt supra II. 4 τὸ χηρὸν, neutra
 adiectiuorum pro denominatiuis, more Græco.

ἠνέγκεν ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ σιδὼν ὀργῆς κατηρησμένη εἰς ἀπώλειαν] Σιδὼν ὀργῆς
 duplici sensu dici possunt aut per quos, aut in quos Deus iudicia sua exse-
 quitur. nam per utrosque tanquam per instrumenta Dei seueritas, quæ hinc
 ὀργὴ dicitur, elucet. Hinc sumendum id in sensu posteriore. Contrὰ σκευὴς
 ἐκλογῆς Act. IX. 15 instrumentum electum : Et modò σκεῦος εἰς τιμὴν, εἰς ἀπώ-
 λειαν, σκεῦος εἰς τιμὴν etiam II. Tim. II. 21. σκεῦος τῆς λειτουργίας Heb. IX. 21. Di-
 cuntur autem σιδὼν ὀργῆς homines certe non ex natura, sed ex longa in-
 durataque malitia, dignissimi scilicet in quos Deus grauissima edat exem-
 pla: quales erant Iudæi plerique illis temporibus : dicuntur eidem σιδὼν κα-
 τηρησμένη εἰς ἀπώλειαν, vbi more Hebræorum qui pauca habent verbalia, par-
 ticipium ponitur pro verbali : plane vt Hebræum ידבן quod aptum signi-
 ficat, & per ἔτοιμος verti solet à verbo ידב, quod modo ἐτοιμάζω vertitur,
 modo κατεργάζω vt Ps. LXVIII. 10. LXXIV. 16. LXXXIX. 38. Hoc sensu
 κατηρησμένη habuimus & Luc. VI. 40. Apti ad interitum sunt qui dirum
 exitium meruere. Tales Deus non illico perdit, sed tempus illis dat ad resi-
 piscentiam, quod hinc ostendunt illa ἠνέγκεν ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ & supra II. 4
 vbi est eadem vox μακροθυμίας : & sequitur τὸ χηρὸν τῷ Θεῷ εἰς μέγαλοισι
 ἔργα : quæ omnia apertissimum faciunt non respici hinc homines nude vt
 creaturas Dei, aut vt Adami posteros, sed vt similes Pharaoni. Est
 apud Eusebium Præparationis V III Philonis locus ab eo. quod hinc tra-
 ctatur non alienus : περιμεριεύεται ὃ (Deus) καὶ τῷ ὑπαγίως ζώντων, ἅμα μὲν κα-
 τὰ εἰς ἐπανόρθωσιν αὐτοῖς διδοῖς, ἅμα ὃ καὶ τὴν ἴλεων φύσιν αὐτῶν μὴ ὑπερβαίνων ἵς ὁπα-
 δὸς ἀρετῇ καὶ φιλανθρώπιᾳ γέγονεν. Sic & II. Macc. V I. 14 : αἰαμένει μακροθυμῶν ὁ
 Θεὸς ὅτι καὶ τὰ κατὰ ἐναντίαν αὐτοῦ πρὸς ἐμπλήρωσιν ἀμειψίων κολλᾷται.

23. καὶ ἵνα γνωρίσῃ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ] Paulus omnem abundantiam
 solet πλοῦτον vocare, vt supra II. 4. XI. infra 33. II. Cor. VIII. 2. Eph. I.
 7. II. 7. πλοῦτος δόξης hinc & Eph. I. 18. & Coloss. I. 27, est ingens gloria.
 Agitur autem hinc de effusione donorum Spiritus quæ Deo fuit summe
 gloriosa. καὶ ἵνα γνωρίσῃ, id est, fecit hoc tum ob alias causas, tum vt

ostenderet, &c. Nam contraria ex contrariis elucescunt.

ἐπὶ οὐδὲν ἐλέους] Homines in quibus Deus bonitatem suam mirifice ostendit. ἢ Hebræum per ἐλέος verti solet, & vsurpari etiam vbi nulla præcessit miseria.

ἀ πορητοίμασεν εἰς δοξάν] ad honorem hîc inchoandum, perficiendum in vita altera. Quomodo autem eos ad id præparauerit, explicant sequentia. ποροείζην & πορητοιμάζην non inuenitur nisi de rebus bonis.

24. οὐκ ἢ ἐκείλεσεν ἡμῶς οὐ μόνον ἐξ Ἰσραήλων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐθνῶν] Nos, id est, Christianos, quos Deus vocauit, cum effectu scilicet, id est, ad obedientiam perduxit, genitos partim ex Iudæis, partim ex alijs gentibus: Verba consilij & laboris sæpe ita sumuntur, vt simul & euentum includant, vt dare 1. Tim. II. 25. XIX. 4. Vide supra VIII. 30. καὶ hic est ἀξιοσημειώτης eius quod præcessit.

25. ὡς καὶ ἐν τῷ Ὠσέῃ λέγει] Nempe Deus qui à Propheta loquens inducitur. Loca hæc adducit Apostolus, vt ostendat Dei libertatem in faciendo discrimine inter eos qui deliquere ex causis ipsi sibi cognitis. Locus est Osee I. & II. Simul ostendit in rebus illis antiquis figuram fuisse rerum maiorum.

καλέσω ἢ οὐ λαόν με, λαόν με, & ἢ σὺν ἡγαπημένῳ, ἡγαπημένῳ, & ἔσται ἐν τῷ τόπῳ οὗ ἐβρέθη ἁπλοῦς οὐ λαός με ὑμεῖς, ἐκεῖ κληθήσονται υἱοὶ Θεοῦ ζῶντος] Postrema hæc sunt ex Græco LXX, excepto quod in Græco non est αὐτοῖς, & post κληθήσονται ponitur &, quod leue est discrimen. Quæ verò præcedunt, desumpta sunt ex fine capitis II, non plane iisdem verbis, sed sensu saluo. Est ibi in Græco: & ἀγαπήσω τὸν σὺν ἡγαπημένῳ, aut, vt alij libri habent, καὶ ἐλεήσω ἢ σὺν ἡλεημένῳ. & ἐρῶ τῷ οὐ λαός με, λαός με εἰ σύ. Agit autem eodem loco Oseas, vt ad eum diximus, de decem tribubus abductis per Assyrios, ex quibus pauci simul cum Iuda & Beniamino erant redituri in patriam, & rursus futuri Dei populus. Cur illi, non alij? ob causas æquas, sed hominibus non patentes. Sic & suo tempore significat Paulus vsurp Deum pari libertate.

27. Ἡσαίας ὃ κεράζει ἡσὺ ἢ Ἰσραὴλ] ἡσὺ, hîc est idem quod πᾶς, de vt I. Cor. X. 30. II. Cor. VII. 4. IX. 2. XII. 5. nimirum, quia Hebræi ἡσὺ sic vsurpant.

εἰὼν ἢ ὁ ἀειμὸς τῷ υἱῶν Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἀμμος τῆ θαλάσσης τὸ κατὰ λείμμα σωθήσεται. λόγον γὰρ σωτελῶν καὶ σωτέμενων ἐν δικαιοσυνῇ ὅτι λόγον σωτέμνημόν ποιήσῃ κύριος ἐπὶ τῇ γῆς.] Locus est Esai. X. 22. qui in Græco sic legitur: καὶ εἰὼν ἡσὺ ὁ λαός Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἀμμος τῆ θαλάσσης, τὸ κατὰ λείμμα αὐτῷ σωθήσεται. λόγον σωτελῶν καὶ σωτέμενων ἐν δικαιοσυνῇ, ὅτι λόγον σωτέμνημόν κύριος ποιήσῃ ἐν τῇ οἰκουμένῃ ὅλη. vbi primum evidens est traiectio; nam recto ordine ὅτι debuit præcedere λόγον σωτελῶν. In Paulino autem textu, qualem nunc habemus, satis absurdum est poni primum γὰρ, deinde ὅτι. Omnino hæc lectio interpolata est ex LXX. Verus autem lectio exstat in Manuscripto illo quem toties laudo, & sic

habet: λόγον γὰρ σωτῆρων καὶ σωτῆρων ποιήσας κύριος ὅτι ἡ γῆ, quæ sufficiunt, satisfique expriment id quod vult Esaias. Ingentem vastitatem terræ Iudææ, quæ per excellentiam γῆ siue οἰκουμένη, intulerat Sennacheribus. Pauci, qui Hierosolyma se recepere relictī tanquam ex clade superstitēs, quos Hebræi רשׁוּ dicunt, Græci interpretes λοιποὶς, ἐπιλοιποὶς, καὶ λοιποὶς, ὑπολοιποὶς, λείμμα, καὶ λείμμα, ἑκατέλειμμα, ὑπολείμμα: Latini reliquias, vt Virgilius:

Reliquias Danaūm atque immitis Achilli.

Deus enim fecerat quod in rationibus putandis fieri solet, vbi post expuncta ea quibus expensa acceptis æquantur, exigua aliqua summa restat quæ debeatur. Similis locutio apud eundem Esai. xxv 11. 22. Quod tunc fecerat Deus, non mirum si rursus faciat & de multis paucos ad veram salutem perducatur quos quibusque de causis, ipsi visum. Non defuisse Deo causas cur ita faceret, ostendit Paulus non omitendo illud ἐν δικαιοσύνῃ.

29. καὶ οὕτως περιέφηκεν Ἡσαΐας] præteritum perfectum hīc est pro plusquam perfecto, more Hebræo, vult enim dicere; sicut in prioribus, id est, capite primo dixerat idem Esaias.

εἰ μὴ κύριος Σαβαώθ ἑκατέλειπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα αὐτὸ ἐγχευέθη, καὶ ὡς Γομορρά αὐτὸ ὠμοιώθη] Sunt hæc descripta verbo tenus ex LXX. Loquitur autem ibi Propheta de vastitate & occidione facta per Resinem, & Phæcen, quo tempore paucos, si cum cæteris conferas, Hierosolymis conclusos Deus seruauit, vnde iterum cresceret populus. Quod ex messe ad sementem reseruatur, perexiguum est, sed inde veniunt nouæ messes. Sic Esdras apud Iosephum xi. 5: παρεχέλει τὸ θεόν, σπέρμα τι καὶ λείψανον ἐκ τῆ τότε συμφορῆς αὐτῶν καὶ ἀρχαίων τῶν περὶ αὐτοὺς καὶ πάλιν εἰς Ἱερουσόλυμα καὶ τὴν οἰκίαν τοῦ κυρίου καταστήσαντες λαβεῖν οἴκτον αὐτῶν. Sic etiam Deus Pauli temporibus Iudæorum paucos ad viam salutis æternæ perduxit. Cur non plures, & cur hos, non alios; causæ penes ipsum. Iustinus contra Tryphonem: ὅτι δὲ τὸν ἡμετέραν κακίαν ἀπέκρυψεν ὁ θεὸς ὑφ' ἡμῶν τὸ δύνασθαι νοεῖν τὴν σοφίαν τὴν ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ, πολλὴν πινὼν οἷς καὶ χάριν τῆς πολυσταλχίας αὐτοῦ, ὡς ἔφη Ἡσαΐας, ἑκατέλειπε σπέρμα εἰς σωτηρίαν, ἵνα μὴ ὡς Σοδομοῦ καὶ Γομορράων τέλει καὶ τὸ ὑμέτερον γένος ἀπολήται, ὡς Γομορρά positedum hic pro datiuo Γομορρά גמורא. Par loquendi genus in Græco Osee iv. 6: ὠμοιώθη ὁ λαός μου ὡς σὺν ἔχων γνώσιν. Vtraque constructio est in vno commate Ezechielis xxx 11. 2: λέοντι ἐθνῶν ὠμοιώθη σὺ καὶ ὡς δράκων. Sodoma & Gomorra vrbes desolatae. κύριος σαβαώθ יְהוָה, est Deus Angelorum vel astrorum: vox enim Hebræa vtrumuis horum potest significare. Vide quæ diximus ad Matth. xx 1 v. 29.

30. τί οὖν ἐροῦμεν] Quid ergo dicimus? cū ostenderit liberum Deum neque dispensationi eius circa beneficia obstrependum, etiam si causæ nobis non pateant, iam ostendit fuisse Deo causas ita potius agendi quam quomodo eum agere voluissent Iudæi.

ὅτι ἐθνη τὰ μὴ διώκοντα δικαιοσύνην, κατέλαβε δικαιοσύνην] Participium præsens temporis hīc sumendum pro plusquam perfecto. Gentes quæ non quasi-

quæsiuerant iustitiam (secundum Deum) affecutæ sunt eam iustitiam, id est, ad eam iustitiam peruenere. idem sensus qui infra x. 20. *διώκειν* hîc, quod ibi *ζητεῖν*. Sumitur sic & *הָרַר* Hebræum vt Psal. xx xiv. 14: vbi in Græco *ζητήσον εἰρήνην καὶ διώξον αὐτὴν*. Quomodo & Petr. i. iii. 11: *ζητήσατε εἰρήνην καὶ διώξατε αὐτὴν*. Vide & Deut. xvi. 21. Prouerb. xv. 7. xxi. 2. Vide & infra xii. 13. xiv. 19. i. Cor. xiv. 1. Philip. iii. 12. 14. i. Thess. v. 15. i. Tim. vi. 11. ii. Tim. ii. 22. Sic & Aristoteles: *τοῦτον γὰρ χάριν ἡ ἀρετὴ διώκοντα*. & Xenophon: *ἀλλ' οὐδὲ δειγμάτων διώκειν*.

δικαιοσύνην ἣ ἐκ πίστεως] veram illam iustitiam, ad quam Deus aditum nisi per fidem esse noluit.

31. *Ἰσραὴλ ἣ διώκων νόμον δικαιοσύνης, εἰς νόμον δικαιοσύνης οὐκ ἔφθασε*] νόμος hîc viam significat. Hebræum enim *הָרַר* est à *רָר* dirigere quod & *דָּרַג* vertitur: *φθάσει* respondet Hebræo *נָגַע* quod est peruenire ii. Paralip. xxviii. 9. Ecclesiastæ viii. 14. xii. 1: & apud Daniele m sæpe. Iudæi quærebant viam iustitiæ eius quæ Deo placeret, sed frustra plerique.

32. *ἀλλά*] quæstionem mouet vt respondeat, & ostendat non omnes diuinæ huius dispensationis causas esse in abscondito.

οἱ οὐκ ἐκ πίστεως] cucurrerunt, sed quæ ipsis libebat, non quæ monstrabat Deus. Deus semper fidem fecit maximi, eamque esse viam voluit ad iustitiam, vt videre est Heb. xi. & supra i v. 3. At nunc non quauis fide contentus est, sed eam requirit quæ in Iesum, & per Iesum in Deum fertur.

ἀλλ' ὡς ἐξ ἔργων νόμου] subaudi *φθάνοντες*, tanquam peruenturi ad illam iustitiam per opera legis Mosæicæ, in quo multum se fallabant. Non enim in id data erat ea lex: sed partim, vt sicut leges humanæ, maiori tamen auctoritate, societatem ciuilem conseruaret, partim vt illum populum ab aliis populis quam longissime secerneret, nec aliud obseruata pariebat quam publice tranquillitatem, priuatim verò impunitatem, & bona quædam temporaria. Quod si in illa sola exteriori obedientia, quæ Mosis legi exhibebatur, ponerent homines iustitiam totam quam Deus exigit, iam lex non tantum ad id non proderat, sed ei non exiguum adferebat impedimentum. Quare qui sic animati erant, vere deuia sectabantur.

προσέκοιταν γὰρ τὰς λίθους τῆς προσδόμματος] Solent qui iter faciunt, interdum in lapides impingere & pedes lædere, ac sic impediri ne iter prosequantur. Vide Ioh. xi. 9. Sic ergo quidam *προσδοκῶσι τὰς λόγους* i. Petr. ii. 8. Quod Petrus ibi dicit de Euangelio, id hîc Paulus de Christo, quia idem est Christus prædicatus & Euangelium: & considerandus hîc Christus euangeliumque eius simul cum sua cruce. Hoc enim est quod Iudæos plerosque offendeat. Non poterant Christo euangelioque eius credere, nisi cum maximo periculo amittendæ rei familiaris, patriæ, amicitiarum, honorum, forte & vitæ. At Deo credere minoris non constat, vt ex Abra-

hami rebus docemur. Eum qui ad veram fidem, quæ ad iustitiam diuinam ducit, peruenire cupit, oportet ita esse animatum vt paratus sit verum, etiam cum maximo rerum ad vitam hanc pertinentium damno, amplecti & profiteri, nihilque Deo æquare, nedum anteferre. Iohan. v. 44. VII. 17. VIII. 47. Vide & Luc. II. 34.

καθὼς γέγραπται; Ἰδοὺ ἐγὼ τίθην ἐν Σιών λίθον προσκόμματος ἢ πέτραν σκανδάλου, & πᾶς ὁ πειδύων ἐπ' αὐτῇ οὐ καταιχυνθήσεται] Pars horum verborum desumpta est ex Esaiaë XXVIII. 16: vbi in Græco est: ἰδοὺ ἐγὼ ἐμβάλλω εἰς τὰ θεμέλια Σιών λίθον πολυτελῆ, &c. Sequitur post aliqua verba: καὶ ὁ πειδύων, οὐ μὴ καταιχυνθῇ. Et is est locus vnde deprompta & Petri verba I. Petr. II. 6. At quæ in medio hîc sunt posita, ex altero sunt loco VIII. 14 eiusdem prophetæ, vbi Græca habent hodie negationem: οὐχ ὡς λίθου προσκόμματος σκηναντήσεται, οὐδὲ ὡς πέτρας πώματι. At in Hebræo est: *Et erit vobis, Deus scilicet, in sanctuarium: (id est, pro asylo) in lapidem autem offensionis & in petram scandali duabus domibus Israel.* Recte autem ista loca coniunxit, quia in utroque agitur de temporibus Sennacheribi, Deique tutela iis promittitur qui intra Hierosolyma manentes in lege Dei perstitissent. Erat autem receptum inter Hebræos omnem liberationem veterum figuram gessisse eius liberationis quæ expectanda esset temporibus Messia: cui ὑποτέτοι multa passim superstruunt Apostoli. In loco priore LXX fenes legisse rectius in Hebræo כִּי אֵל quam quod Masoretæ prætulere כִּי אֵל diximus ad ipsum Esaiaë locum. καταιχύνεσθαι est falli, vt diximus supra v. 5. Sensus ἀλληγοικὸς est: qui Euangelio non credunt eos impediri ne viam insistant, quæ ad veram iustitiam ducit. Qui verò ei credunt, eos neutiquam falli, sed quod cupiunt adepturos. dicitur autem Euangelium positum in Sione, quia inde ad gentes alias is sermo prodiit, vt prædictum fuit Psal. CXX. 2.

CAP. X.

ΔΕΛΦΟΙ] alloquitur Iudæos qui iam Christo nomen dederant: ἡμεῖς οὖν καὶ ὑμεῖς ἀγαπᾶμεν ὑμᾶς ὡς ἀληθείαν λέγομεν.

ἡ μὲν εὐδοκία τῆ ἐμῆς καρδίας] Εὐδοκία καρδίας hîc est animi beneuolentia. קָרַן in Psalmis sæpe. Vide Luc. II. 14.

καὶ ἡ δέησις ἡ πρὸς τὸν θεὸν ὑπὲρ τῶ Ἰσραὴλ ἔστιν εἰς σωτηρίαν] ואמת ושלום יתרת Jerem. XXXIII. 6. Opto illis bona omnia, etiam æterna. Amolitur à se odij suspicionem.

2. μὲντοι γὰρ αὐτοῖς] Sic Luc. X. 22 ἐμὲ πείρω αὐτῶν. Eadem constructio Act. XV. 8. XXII. 5. Gal. IV. 15. Coloss. IV. 13. dicitur de iis qui testimonium præbent quod alteri profit.

ὅτι ζήλον θεοῦ ἔχουσιν] studium quoddam erga Deum. Sic ζήλος τῆ οἴκου σου Psalm. LXIX. 10. Iohan. II. 17. Nomina omnia eiusmodi modo

genituum habent subiecti, modo obiecti.

ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν] ἐπίγνωσις idem quod γῶσις vt I. Reg. VII. 14. Prou. II. 5. Osee IV. 6. v. 1. 6. supra I. 28. III. 20. Eph I. 17. & alibi sæpe. Eunt quā itur, non quā eundum est: id culpam minuit, non tollit. Discere debebant meliora, maxime tam obuia luce.

3. ἀγνοοῦντες γὰρ τὸν Θεὸν διηγοσύνω] id est, ἐκ Θεοῦ vt dicitur Philip. III. 9. Iustitia illa vera & interna ac Deo grata à Deo ipso se reuelante, & homines ad se vocante proficiscitur. Cuius exemplum in Abrahamo Paulus supra dedit I v. 2. 3. De hac Iudæi plerique non cogitabant.

καὶ τὸν ἰδίαν διηγοσύνω ζητοῦντες ἤσται] ἰσάναι ἔμμεν est inter alia approbare potestatem ac ius alicui tribuere. Iudæi plerique pro causa salutis æternæ constituere volebant iustitiam illam externam quæ per frequentes actiones paratur & in societate humana aliquid valet. est κατὰ κόσμον, non κατὰ νόμον, vt distinguit Cicero libro tertio & quarto de finibus, & de officiis primo.

τῇ διηγοσύνῃ] Θεοῦ οὐχ ὑπεβήσαν] bene monent viri eruditi esse hîc formam passiuam pro reciproca: Niphali, vt Hebræi loquuntur, pro Hithpael: qua de locutione egimus ad Act. XIII. 48. Non subiecerunt se iustitiæ Dei, id est, viam non iniere per quam ea comparari possit, fidem scilicet. Multi ad sapientiam peruenirent nisi peruenisse se putarent. Idem Iudæis illis euēnit. Non dissimile est illud Philonis: εἰσὶ ἃ καὶ οἱ δοξάντες ἐπιμαμελῆδς, (nempe ἀπειρμάτων ἐλπίδς) φιλαυτίαν περὶ δόσεύας ἀπασάμηναι, τὰς ἀπίαν τῶν κατὰ κόσμον ἀνεβήσαν ἑαυτοῖς. ὑπάγοι ἃ πάντες οὗτοι ἄλλοις ἃ ἀποδοχῆς ἀξίος, δ' ἀναδείξ τὸν ἐλπίσαι Θεοῦ.

4. τέλος γὰρ νόμος Χριστός] id est, lex Mosis via tantum fuit ad Euāgelium: τέλος est viæ meta, vt supra VI. 21. 22. I. Tim. I. 5. Idem sensus Gal. III. 24. & supra III. 31. & V III. 4. Heb. V II. 19. Christus sæpe ponitur pro Euāgelio, vt & supra diximus IX. 32. πλήρωμα νόμος ἀγάπης, infra XIII. 10.

εἰς διηγοσύνω παντὶ τῷ πιστεύοντι] ij qui Christo credunt, nempe vere ac perseveranter, hi per istam fidem perducuntur ad iustitiam Dei. Hic est cardo totius disputationis huius, distinguere iustitiam internam ab externa, & ostendere ad internam hodie nullam esse viam nisi per Christum.

5. Μωσῆς γὰρ γράφει τὴν διηγοσύνω τὴν ἐκ νόμου, ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὰ ἀνθρώπος ζήσεται ἐν αὐτοῖς] Non paulo melius Manuscriptus: Μωσῆς γὰρ γράφει ὅτι τὴν διηγοσύνω τὴν ἐκ νόμου ὁ ποιήσας ἀνθρώπος ζήσεται ἐν αὐτῇ, quomodo & Latinus legit: ex Græco Levit. X V III. 5. Sed ibi ἐν αὐτοῖς refertur ad ποσάμηναι: hîc ἐν αὐτῇ ad διηγοσύνω pari sensu. ἐν valet peruiuet, id est, longæuus erit, vt interpretatur Chaldæus. Iustitia legis non est talis obedientia quæ nulli contigit, sed lex consideratur vna cum suis expiationibus. Hoc modo secundum legem facta sua dirigentibus lex vitam promittit longam ac prosperam. Hæc est factorum merces. Deut. XXXII. 47.

6. ἡ ὃ ἐκ πίστεως διαμαρτυρῶν οὕτω λέγει] id est, is qui per fidem in Christum iustitiam Dei adeptus est, Deo gratias agit pro tam exposito beneficio. Iustitia pro iustitiam consecuto Hebraïsmus abstracti pro concreto, qualis ἐκλογὴ pro electo, περιτομή pro circumcisis.

μη' εἰπῆς ἐν τῇ καρδίᾳ σου τίς ἀναβήσεται εἰς τὸν οὐρανὸν] Verba sunt ex Deuter. xxx. 12: dicta ibi à Mose, vt ostenderet non esse difficilem acquisitu legis cognitionem, vt ibi diximus. Ne dicas in corde tuo, hoc est, ne cogites, locutio frequens Hebræis. Philo, omnem virum bonum esse liberum : καίτοι τίς ἢ μακρὰς ὁδοιπορίας ἢ τῆ θαλαττῆς ὄρεϊ χρεῖα πρὸς ἑρδναν καὶ ζήτησιν ἀρετῆς, ἥς τὰς ρίζας ὁ ποιῶν οὐ μακρὰν ἀλλ' οὕτω σοὶ πλησίον ἐβάλλετο, καθάπερ ἔοιστο φὸς τῆς Ἰουδαίων νομοθέτης φησὶν · ἐν τῷ σώματί σου ἔστι ἐν τῇ καρδίᾳ σου, ἔστι ἐν ταῖς χερσὶ σου. Et libro de præmiis & pœnis : Οὐ γὰρ ὑποφύονται ἔλαττοι τῆς χρευσμύων δυνάμεως αἱ πρὸς ἀξίαντες εἰσὶν, οὐδὲ μακρὰν τὸ ἀγαθὸν ἐφέστηκεν ἢ πέραν θαλάσσης, ἢ ἐν ἐγκαταστάσει γῆς, ὡς δέδοται πολυχρονίου ἔλαττοι καὶ ἀποδημίας, οὐδὲ ἐξάφνης ἐσείλατο τὴν ἐντεῦθεν εἰς οὐρανοὺς ἀποικίαν ἵνα πρὸς μετέωρος ἔλθῃ ἀπὸ τοῦ ἑλίου ἐφίκεται τῷ πύθωνι δυνάμει · πλησίον δ' ἔστι καὶ ἐγγύτατον ἔστι μέρει τῆς γῆς καὶ ἑκάστον ἡμῶν ἐνιδρυμὸν σώματι καὶ καρδίᾳ καὶ χερσὶ, λόγῳ καὶ δυνάμει καὶ πρὸς ἀξίαντες. Ex quibus duobus locis Philonis obiter nota ipsum sequi LXX versionem qui in Hebræo plus legerunt quam nos habemus, nempe καὶ ἐν χερσὶ σου. Paulus autem verba Moysis Evangelio applicat argumento à maiori. Solent qui rem perquam difficilem volunt significare, vti similitudine ascensus in cœlum, & descensus ad inferos. Eteocles Phœnissis :

Ἀφ' ὧν ἀνέλθοιμι ἡλίου πρὸς ἀντολὰς

Καὶ γῆς ἐνερθεν.

Vbi Scholiastes : εἴθε ἡ δυνάμειν εἰς οὐρανὸν ἐλθεῖν ἢ εἰς ἄδου κατελθεῖν. Tertullianus aduersus Nationes II : *Diogenes consultus quid in cœlo agatur, Nunquam inquit ascendi.*

Ὡς τὸ καὶ χερσὶν κατελθεῖν] Ὡς τὸ ἐστὶ explicatio ὑπονοίας vt supra ix. 8. Illud, inquit, Quis ascendet in cœlum, perinde est quasi dicas : Quis in cœlum ibit vt Christum inde faciat descendere ? Intellige nihil opus de eo nos laboremus. Deus hoc fecit. Vide Ioh. III. 13. & ibi dicta. Hunc sensum hic sequitur Syrus, & sæpe infinitivus est vice ἵνα cum potentiali.

7. ἡ πρὸς κατεβήσεται εἰς τὴν ἄβυσσον] In Græco LXX senum est πέραν τῆς θαλάσσης, sed credibile est in aliis versionibus fuisse εἰς τὴν ἄβυσσον vel πέραν τῆς ἄβυσσου. Nam Hellenistis ἄβυσσος sæpe est mare magnum, vt & Sirachidæ xv. 18. Sed quia ea vox omne quod profundum est significat, inde hac voce vtimaluit Paulus vt eam ad sedem mortuorum transferret. Vide quæ diximus ad Lucam v. 19. In prouerbialibus autem istis locutionibus etiam si vox nulla occurreret ambigua, mutatio talis nihil habet mali, dum semper maneat sensus idem, vt hîc significandæ difficultatis. Sic alij dicunt facilius camelum transmittas per foramen acus, alij elephantem. Ἀβυσσον, καὶ ἀνεξιχνίαστα dixit Clemens in epistola ad Corinthios.

Τούτέστι Χριστὸν ἐν νεκροῖς ἀναγαγεῖν] illud perinde est quasi dicas; Quis ad loca infima ibit ut inde Christum corpore sepultum, anima in loco quem Deus nouit custoditum, recompositum in vitam restituat? Nec de hoc quidem opus nos laborare. Deus & hoc pro nobis effecit.

8. ἐγγύς σου τὸ ῥῆμα ἔστιν ἐν τῷ σώματί σου καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου] Sunt ipsa verba LXX senum, nisi quod ibi additur σφόδρα. Sensus in Mose est: nihil aliud opus quam legem quotidie legi ac animo retineri.

Τούτέστι τὸ ῥῆμα τῆς πίστεως] Τούτέστι rursum est explicatio ὑπονοίας. Hoc quod esse tam facile verè dici potest, est, euangelium, quod ῥῆμα Θεοῦ infra 17. Eph. II. 17. Heb. VI. 9. XI. 3. ῥῆμα verò πίστεως, quomodo ἀκοὴ πίστεως Gal. III. 2. III. 5, λόγος πίστεως I. Tim. III. 6, id est, id verbum quod per fidem recipitur.

ὁ κηρύσσων] quod ego & Apostoli alij docemus, & Iudæos, & Gentes.

ὅτι ἐὰν ὁμολογήσῃς ἐν τῷ σώματί σου κύριόν Ἰησοῦ] Si ore fatearis Iesum esse Dominum tuum. oris fecit mentionem, quia os nominatur à Mose. Alio- qui συνεκδοχικῶς omnes corporis partes intelligit. nam sicut negant quidam Deum factis, Tit. I. 16, ita alij factis Iesum dominum agnoscunt.

9. καὶ πισύσης ἐν τῇ καρδίᾳ σου ὅτι Θεὸς αὐτὸν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν] Facta enim non æstimat Deus, ut ea in æternum remuneretur nisi quæ ex corde mundato proficiuntur. Mundatur autem cor per fidem, & eam maxime qua creditur Iesus à Deo resuscitatus, in hoc scilicet ut & præcepta eius noscamus esse diuina, & promissa certa, tum propter auctoritatem ei datam, tum propter vitæ redditæ conspicuum exemplum. Duo quæ hîc habemus, confiteri & credere, habes & I. Ioh. IV. 15. & V. 1. Pietatem illam quam Deus amat, non esse rem difficilem agnoscit & Philo libro de sacrificantibus: αἰτεῖται γὰρ φησιν ὧ δέχομαι πᾶσα σου ὁ Θεὸς οὐδὲν βαρὺ καὶ ποιόντων ἢ δύσεργον, ἀλλ' ἀπλουῶς μέλα καὶ ῥάδιον. Ταῦτα δὲ ἔστιν, ἀγαπᾶν αὐτὸν ὡς διεργάτῳ. Chrysostomus: Γνώμης μόνης δένται καὶ πίστεως, οὐ πόνων καὶ ἰδρώτων.

σωθήσῃ] ad vitam æternam peruenies.

10. καρδίᾳ γὰρ πισύεται εἰς δικαιοσύνην] Per fidem acquiritur cordis iustitia, ut sæpe diximus.

σῶματι δὲ ὁμολογεῖται εἰς σωτηρίαν] Est hic similis Synecdoche, qualem iam notauimus. Nam qui in professione solida Christianismi perseuerat, is seruatur.

11. λέγει γὰρ ἡ γραφὴ· πᾶς ὁ πισύων ἐπ' αὐτὸν οὐ καταισχυνθήσεται] Loco citato sine capitis quod præcessit. Et ibi & hîc sumit verba Esaiæ in sensu mystico & excellentiore. Ibi est, ἐπ' αὐτοῦ, hic ἐπ' αὐτὸν. sensu pari: In Hebræo id subauditur.

12. οὐ γὰρ ἔστι δὺς πολλὴ ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων] omnes qui intus recti sunt, Deo placent. Tales autem nunc sunt multi ex gentibus, ut apparet ex vitæ sanctitate, malorum patientia, donis spiritus. Vide supra II. 14.

ὁ γὰρ αὐτὸς κύριος πάντων] κύριος hoc loco valet *πῶς*, pro quo dixit θεὸς *supra* III. 29.

πλουτῆς εἰς πάντας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν] πλουτῆς nempe *χάρις*. Sic πλοῦτος *χάριτος* dicitur Eph. I. 7. Abundans bonitate in omnes. Vide *supra* II. 4. IX. 23.

13. πῶς γὰρ ὅς ἀν' ὀφθαλμοῦ τοῦ ὀνόματος κυρίου σωθήσεται] Qui inuocauerit, toto nempe animo, seruabitur, intellige hīc in sensu mystico, cuius arra futura erat liberatio ab excidio Hierosolymorum. Vide Act. II. 21. & ibi dicta.

14. πῶς οὐκ ὀφθαλμοῦ εἰς ὃν ὅσα ἐπίσταν· πῶς δὲ πιστεύουσιν οὐ ὅσα ἔκταν;

15. πῶς δὲ ἀκούουσιν ῥητοὺς κηρύσσοντας· πῶς δὲ κηρύξουσιν ἐὰν μὴ ὑποταλῶσι κατὰ τὸν λόγον· ὡς ὡραῖοι οἱ πόδες ἡμεῖς διαγελιζομένων εἰρήνης] Hæc omnia verba continent obiectionem ad dicta Apostoli. Est autem obiecto talis. Apostoli non peruenire in loca omnia in quibus sunt Iudæi, puta in remota Syriæ & Ægypti: vbi non fuere, non prædicarunt verbum Euangelij: vbi prædicatum non est, auditum non est: vbi auditum non est, credi non potuit. At cur huc venerint, illuc non venerint, pendet à Deo dirigente, quod hic dicitur mittere vt & Ierem. I. 7. cuius missionis nobis diuino monitu factæ exempla habes Act. XIII. 2. XVI 6. 7. 8. 9. XX. 22. XII. 21. Videtur ergo, dicit is qui obijcit, adhuc causa in Deo esse cur multi Iudæi æternum pereant, si ita est, vt ais, vt sine iustitia interna nemo salutem æternam adipisci possit, neque hoc tempore iustitiam talem adipisci sine fide in Iesum, quæ fides auditum requirit, auditus prædicationem, prædicatio missionem, id est, directionem diuinam. Si vera essent quæ dicuntur, non carituram sua ratione hanc excusationem discimus Iohan. XV. 22. Ad illud, πῶς ὁ κηρύξουσιν subintelligendum more Hebræo οἱ κήρυκες, qui ijdem διαγελιζόμενοι. nam διαγελιζέω etiam deponentaliter ponitur vt Luc. II. 10. III. 18. IV. 18. VIII. 1. IX. 6. Act. V. 42. VIII. 4. 12. 40. X. 36. XIII. 32. XII. 1. 15. 21. XV. 35. XVII. 18. Locus ille qui obiectioni firmandæ adhibetur est ex Esai. LVII. 2. vbi in Hebræo: *Quam pulchri super montes sunt pedes eius qui euangelizat, id est, audire facit pacem, qui euangelizat bonum.* In Græco LXX legitur: ὡς ὡραῖοι ἐπὶ τῶν ὄρεων ὡς πόδες διαγελιζομένων ἀπολὼν εἰρήνης ὡς διαγελιζόμενος ἀγαθὰ. Sed ex Hebræo simul & hoc Pauli loco apparet legendum: ὡς ὡραῖοι ἐπὶ τῶν ὄρεων οἱ πόδες διαγελιζομένους ἀπολὼν εἰρήνης, οἱ διαγελιζόμενοι ἀγαθὰ. Diximus autem sensu priore dici hæc de Ieremia, sed ita tamen vt etiam veteres Iudæi intellexerint hæc eminentius conuenire in tempora Messiae. Probat ergo is qui obiectionem hanc facit, æquum fuisse vt ex hoc vaticinio Apostoli à Deo dirigerentur in omnia loca in quibus viuerent Iudæi, quod factum non erat, cū interim ad multos alienigenas peruenissent ijsque prædicassent Apostoli.

16. ἀλλ' οὐ πάντες ὑπήκουσαν τῷ διαγγέλιῳ] Respondet Paulus duplici modo: primū illos non posse excusatione hac vti quibus adfuisse Apostoli &

qui Euangelio prædicato tantis cum miraculis & bene audito non paruerant, qui erant valde multi, ut ex Actis apparet. ὅσοι αὐτὸν ἀκούοντες ἐθαύμαζον aut τῶν λόγων τοῦ Θεοῦ dicuntur qui se parant ad eam vitam quam præscribit Euangelium, ut II. Thess. I. 8. & III. 14. Hinc ὑπακοὴ πίστεως, id est, ex fide, supra I. 5, ut ibi diximus: ὑπακοὴ τῆς ἀληθείας I. Petr. I. 22.

Ἡσαΐας γὰρ λέγει] Idem ille Esaias, cuius verbis usus est qui objectionem fecit, hoc quoque prædixit, in sensu scilicet abstrusiore, quo sensu hæc verba adducit & Iohan. XII. 38.

ὡς εἶπεν τῷ ἀκούοντι ἡμῶν] Quasi diceret pauci. Quod Ieremiæ tempore euenerat, iterum erat euenturum paribus de causis. Ἀκοὴ hic Hellenistico more, ut חֲמַשׁ apud Hebræos, est fermo qui auditur, ut Matth. I. 24. XIV. I. XXIV. 5. Marci I. 28. ὁ ἀκούων τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ.

ἀλλὰ ἡ πίστις οὐκ ἀκούει] Veniens ad alteram responsionis partem concedit quod sumptum erat, fidem non esse nisi ex auditu. ἀλλὰ hic valet sane. Notant Scholiastæ sumi pro ὡς εἶπεν & apud Hesiodum & apud Apollonium.

ἡ γὰρ ἀκοὴ οὐκ ἔστιν ῥήματος Θεοῦ] auditus ille est verbi diuini, id est, verbi à Deo missi. etiam hoc concedit.

18. ἀλλὰ λέγω μὴ ἠκούσαν] Sed hoc concessio, inquit, quæro an illi quos excusatum is, omnino nihil de Euangelio audierint. id negare vult Paulus & rem simili illustrat.

μὴ οὐ γὰρ] At enim.

εἰς πᾶσαν γλῶσσαν ἔχοντες ὁ φθόγγος αὐτῶν καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν] L X X interpretes in Hebræo legisse עֲלֵיהֶם pro עִמָּהֶם diximus ad Psalmi locum. Cælum astringerem vno in loco est: & tamen eius vox & verba ubique locorum audiuntur, id est, vis eius intelligitur. Pari modo cum Apostoli in illustrioribus vrbibus fuerint, ibique & prædicauerint & miracula fecerint, ut Hierosolymis, Cæsareæ, Ioppæ, Antiochiæ, Ephesi, Corinthi, Thessalonicæ, inde fama rerum tantarum peruénit ad omnes terras in quibus habitabant Iudæi, idque sufficit. Sic Agrippam negat Paulus igna- rum esse posse eorum quæ ab Iesu gesta erant, quia scilicet illa non in angulo aliquo, sed in locis illustribus contigissent, Act. XXV I. 26. Hanc esse causam diximus cur Apostoli non permitti sint in Asiam ire, quia ex Pisi- diæ & Pamphyliæ vrbibus fama satis clara illuc peruenire potuerat. In Latino φθόγγος αὐτῶν & ῥήματα αὐτῶν refertur ad οὐρανοῖς, quod Hellenistæ pluraliter enunciant, ut Hebræi עֲלֵיהֶם, etiam ubi aut de solo aëre, aut de solo astringero cælo mentio est. Simile est quod de lege Moysi dixit Philo: ὅτι νόμων τὸ πλεόν οὐκ ἀπολέλοιπεν ἀλλὰ πάσης τῆς οἰκουμένης ἀρχεῖ καὶ ἵπν τῆς γῆς παρμάτῃ ἐφθάρκεν. Vide quæ de Romanorum fide supra dixit Paulus I. 8. & Act. VII. 6. & Coloss. I. 6. Clemens de Paulo: διαγορεύων διδάσκει ὅλον τὸν κόσμον.

19. ἀλλὰ λέγω μὴ σὺ ἐγὼ Ἰσραήλ] Ego nunc te vicissim interrogo: An omnino dici possit ad aliquos Israëlitas non peruenisse fama de Aposto-

lis. Dicere vult Paulus id plane probabiliter dici non posse. Itaque in ipsis hærere culpam, quæ etiam in mystico sensu prædicta à Mose & Prophetis.

περὶ τοῦ Μωϋσῆος λέγει] Moses qui cæteros prophetas tempore præcedit, hoc dicit.

ἐγὼ ὡς ζήλωσα ὑμᾶς ἐπὶ τῶν ἔθνῃ, ὅτι ἔθνεϊ ἀσωτέτω παροργισθῆναι ὑμᾶς] Sumpta hæc ex versione LXX fenum Deut. XXXII. 21. nisi quod ibi bis ἡμῶν, ubi hic ὑμᾶς, sensu eodem. apparet enim de Israelitis agi. Gens non gens κατ' ὅξυ μωρῶν ibi Philistini, hic omnes qui malas habuerant leges & circa idola insanierant. Vera enim sapientia est Dei cognitio Deut. IV. 6. Ibi Deus ad æmulationem & iram excitauit Israëlitas, victorias largiendo Philistinis: hic vero dona spiritus sui dando illis quos populorum nomine indignos credebant Israëlita.

20. Ἡσαίας ὃ ὑποβλήμα καὶ λέγει] id est, ὑποβλήμα siue παρρησιάζων λέγει. verbo ὑποβλήμα utitur & Plutarchus.

ὁρῶν τοῖς ἐμὲ μὴ ζητεῖσιν · ἐμφανὲς ἐγχεύμενον τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπεροτῶσι] In Græco Esaiæ LXV. II ordine inuerso: ἐμφανὲς ἐγχεύμενον τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπεροτῶσιν, ὁρῶν τοῖς ἐμὲ μὴ ζητεῖσιν. Diximus ad eum locum interpretes LXX legisse יתשררה & agi primo sensu de iis qui præter spem liberati sunt Antiochi temporibus. ἐμὲ μὴ ἐπεροτῶσι, id est, me non consulentibus. Optime autem id aptatur tot populis quibus aduenit Euangelium, cum nihil de Deo, Deive cultu cogitarent, quod ingens beneficium sæpe ac meritò prædicant Apostoli. Non abludit hinc illud Philonis libro, Deum esse immutabilem: συμ-βαίνει ὃ πολλὰκις τοῖς μὲν ὑπὸ νόμος ζητεῖσιν ὑποταχάμεναι, τοῖς δὲ ἀνδρὶ φρονήσεως ῥᾶστα καὶ ἂ μὴ διανοήθησαν δεικνύειν. Vide & supra IX. 30.

περὶ ὃ τὸν Ἰσραὴλ λέγει] Deus scilicet, quod sæpe etiam in prophetis subauditur. περὶ his valet aduersus. Israëlitem enim accusat Deus, non eum alloquens, sed de eo loquens.

ὁ δὲ πᾶσι τὴν ἡμέραν ὀρεγνύμενοι τὰς χεῖρας καὶ ἀντιλέγοντα] sunt ipsa verba, quanquam sine ullo sensus detrimento transposita, LXX interpretum, sequentia paucis vocibus interpositis illa ipsa Esaiæ quæ iam habuimus. Respiciunt autem hæc illos Iudæos qui Antiochi partes erant secuti. Si tunc tales esse potuere in Iudæis, quid mirum si & nunc tales inueniantur? Ἐπὶ τὴν νύκτα ψάλλει est obuiis vlnis aduocare. Ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα, populum non modo non obedientem, sed & contumaciter se opponentem iussis. Duobus enim verbis LXX fenes vertendum putauere ἡμεῖς quod & per ἀφίστασθαι & per ὡς ἀφροσύνην vertitur. Et vocem ἀντιλέγοντα apud nostros non de verbis tantum, sed & de rebus usurpari diximus ad Lucam II. 34. καὶ τὸν λαὸν ἐκείνον οὐκ ᾔκουον αὐτοῦ οὐδὲν ἔτι λέγοντος αὐτοῦ.

CAP. XI.

ΕΓΩ ΟΥΩ] dico igitur, nempe ad eam quæ iam recitabitur obiectionem.

μη ἀπόσατο ὁ θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ] In Manuscripto hîc non minus quàm infra additur, ὃν παρέγνω, quod rectum puto.

Et ita apparet legisse Origenem, Chrysostomum, Occumenium & Græcos alios : vt optimum sit ἀντίθετον verborum παρέγνω & ἀπόσατο. Nam παρέγνω Hebræa locutione est prius approbavit : de qua locutione diximus supra VIII. 29. ἀπόσατο vero ei contrarium respondet Hebræis לעג, חת, הר, חנ, סא, שט, קח quæ omnia in despectus significatu vsurpantur, pleraque autem primitiua vi significant à se remouere, depellere, abjicere, ad alterum autem illum significatum ideo deflexa sunt quod quæ auersamur, ea à conspectu nostro soleamus amouere. Quærit ergo is cui Paulus disputanti respondet, an hoc velit Paulus, eundem populum prius amatum à Deo, nunc ab eo despici. Quò tam varie? Non multo aliter Gedeon Iudicum VI. 13 : μη οὐχὶ ἐξ Αἰγύπτου ἐξήγαγόν ἡμᾶς κύριος, καὶ νῦν ἐξέρριψέν ἡμᾶς ; Responsum Paulus primum more suo auersatur hoc dictum.

μη ῥύοιτο] Longe id absit. Non dereliquit Deus populum suum I. Sam. XII. 22.

καὶ γὰρ ἐγὼ Ἰσραηλῆτις εἰμὶ ἐκ ἀβραάμ φιλῆς Βενιαμὴν] Quasi dicat, si hoc dicerem, omnes omnino Israëlitas Deo exosos, iam & ego sine vlla spe essem salutis & frustra tanta perpeterer. Sum enim & ego non tantum ex Abrahamo ortus, sed & ex Israël, nempe per Benjaminum. Designatè originem suam explicat quo minus de ea dubitetur. Vide Philipp. III. 5.

2. οὐκ ἀπόσατο ὁ κύριος τὸν λαὸν αὐτοῦ ὃν παρέγνω] Negatione aperta respondet obiectioni. Nunquam Deus totum populum ex Israël ortum amauit, ita vt ad veram iustitiam & quæ ei cohæret salutem omnes deduceret, sed quosdam. Non ergo iidem sunt aut pares plane quos approbavit in hoc, & quos nunc despicit. Aliquos à Deo repelli nihil erat noui. Vide Deuter. XXIX. 28 vbi est in Græco ἐξέβαλον αὐτοῖς.

ἢ οὐκ οἶδατε ἐν ἡλίᾳ τί λέγει ἡ γραφή] Id est, in illa parte libri Regum qui quòd res Eliæ contineret, ideo μετωνυμικῶς de eius nomine appellatur.

ὡς ἐντυγχάνει τὰ θεῶν καὶ τὸν Ἰσραὴλ λέγων] λέγων abest in Manuscripto. bene : nam sicut ἐντυγχάνειν ἑσθ' πνος est negotium alicuius commendare, ita ἐντυγχάνειν κατὰ πνος est aliquem accusare. Vide I. Macc. VIII. 32. X. 61. 63. 16. XI. 21.

3. κύριε θεὸς πατριᾶς σου ἀπέκτειναι καὶ τὰ δυσασήκιά σου κατέσφαξαν, καὶ γὰρ ὑπελείφθην μόνος καὶ ζητῶσι τὴ ψυχὴν μου] In Græco I. Regum iuxta Hebræos,

iuxta Græcos III. Regum, XIX. 10 verba sunt prope eadem : τὰ θυ-
σιασθεῖά σου κατέσφαξαν & τὰ θεοφύλακας σου ἀπέκτεναν ἐν ῥομφαίᾳ, καὶ ὑπολόλειμμαι
ἐγὼ μονώτατος, καὶ ζητοῦσι τὴν ψυχὴν μου λαβεῖν ἀπ' ἐμοῦ. Illud ἐγὼ ὑπελείψθην, vel
ὑπολέλειμμαι μόνος, aut μονώτατος, idem est quod apud Horatium : *Nunc ego*
resto. Quid sit ζητοῦσι τὴν ψυχὴν μου patet ex ijs quæ dicta ad Matth. II. 20.
Altaria illa quæ hîc euerfa dicuntur, ea erant quæ pij in decem tribubus
sibi struxerant, ex quo permiffi non erant ad templum ire, quo tempore
lex de altaribus alibi struendis cessare videbatur. Ita Kimchi.

ἀλλὰ τί λέγει ἀπὸ τοῦ ὁ χρηματισμὸς.] χρηματίζειν dicitur de omni ratione qua
Deus hominibus aliquid præter ordinem significat, vt Matth. II. 12. 22.
Luc. II. 26. Act. X. 22. Hebr. VIII. 5. XI. 7. Sed hîc proprie χρηματισμὸς
est vox illa tenuis quam Hebræi vocant חֵן חַב, cuius mentio dicto loco
I. Reg. XIX. 12.

κατέλιπον ἑμαυτὰς ἐπὶ πάσις χιλίοις ἀνδρας οἱ πῆρες οὐκ ἐκαύσαν γόνυ τῇ Βάαλ] In
Græco Regum postquam prædixit Deus clades quas Iehu & Elisæus erant
edituri, sequitur : καὶ κατέλειψας ἐν Ἰσραὴλ ἑπτὰ χιλιάδας ἀνδρῶν πάντα γόνατα αὐ-
τῶν ὡπλάσαν γόνυ πρὸς Βάαλ. Sed Paulus Hebræum pressius sequitur, vbi est
יְתַרְשָׁוָה, quod est secundum coniugationem κατέλιπον. at locutione val-
de recepta, maxime post copulam, valet κατέλειψω. reliqua faciam septem
millia. Et puto in alijs Græcis versionibus, quas viderat Paulus, fuisse
κατέλιπον. Emollita quoque à Paulo est appositio : nam quod in Hebræo &
Græco est *septem millia omnia genua quæ se non flexerunt Baali*, hîc est,
septies mille qui genu non flexere Baali, sensu eodem. Sed cur hîc in femi-
nino, τῇ Βάαλ? In Tobia legitur Βάαλ τῇ δαμόλῃ, vbi alij codices δυνάμει.
Sed in Achabi historia ad quam hæc pertinent, videmus Baalem diserte
distingui à vitulis, & in hoc culpam Achabi grauiorem fieri quàm Iero-
boami, quòd Ieroboamus vitulos tantùm, Achabus autem Baalem co-
luerit, idque Sidoniorum exemplo I. Reg. XVI. 31. Non male igitur viri
docti sentiunt subaudiri hîc nomen εἰκόνη quod vocabulum pro idolo
positum habes, Deut. IV. 16. II. Paralip. XXXIV. 7. Ezechiel. VI. 20.
VIII. 5. Esai. XL. 18. 28. Dan. III. 1. & sequentibus. Et nominatim de
Baale IV. Regum XI. 19, & generaliter vbi simulacri alicuius, etiam Mo-
lochi, mentio τὴν Βάαλ solent dicere LXX. vt Iud. III. 7. Osee. II. 8.
Jerem. II. 8. in Græco: XI. 14. X. 18. 5. XXXII. 35. I. Sam. V. 13. Soph.
I. 4. Sensus in oraculo manifestus est, effecturum Deum vt cladibus illis
super tribus decem venturis intacti manerent, qui Baalis imagini nec ge-
nua flexerant, nec osculum dederant, plane sicut qui legem obseruarunt,
exempti sunt ab excidio Hierosolymorum factò per Nabuchodonosorem.
Ezech. IX. 4. Hi fuere quos Deus illis temporibus ἐγνώ, id est, pro suis
agnouit.

οὕτως ἐν τῷ νυῷ κατὰ λείμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν] id est, communi
vitiositati Iudæorum crepti sunt pauci beneficio profecto ex summa Dei

bonitate. *λεῖμμα* est *שאר* vel *שריד* quod & *κατὰ λείμμα* supra IX. 27. pauci de multis. *ἐκλογὴ* est quoduis Dei beneficium. In Evangelio omnia ea quæ ad æternam vitam ducunt. *χάρις* vnde fluit *ἐκλογὴ*, est Dei bonitas. Hoc beneficium; fuit vocatio per Evangelium. In Perek Melek legimus dictum Rabbini Sinai: *In terram Canaan introierunt de sexcentis millibus bini tantum: idem fiet in diebus Messia*.

εἰ δὲ χάρις σου ἐπὶ ὧς ἔργων] id est, quo insignius esset beneficium, fecerat hoc Deus etiam in eos quorum pia facta non præcesserant. Vocati sunt & parvum non minus homines vitæ ante flagitiosæ, quàm qui emendatius vixerant.

ἐπεὶ ἡ χάρις σου ἐπὶ γίνεται χάρις] Hoc comparative dictum. potest & in operantes beneficium conferri, sed tunc minus apparet beneficii magnitudo. Est *ὁξύμωρον*. Non est verò idem quod hic tractatur, & quod supra initio capitis v. ibi de iustitiæ effectibus, hîc de causis tractatur: ibi *λογίζε-ται καὶ χάρις*. Hîc *λεῖμμα χάρις* γέρονται. Imo & vita æterna ibi *χάρισμα* VI. 23. ita accipimus *χάρις ἀντὶ χάριτος* Ioh. I. 16.

εἰ ὃ ὧς ἔργων σου ἐπὶ ὅτι χάρις; ἐπεὶ τὸ ἔργον σου ἐπὶ ὅτι ἔργον] Hæc recte desunt in Manuscripto, nec legit Latinus interpres, sed nec Origenes, nec Ambrosius, nec Chrysostomus.

7. *τί οὖν*] Quid ergo est quod doceo? An eos qui olim amati fuerant à Deo, iam despectos? non sane.

ὁ ὀπίσθηται Ἰσραὴλ οὗτου σου ἐπέτυχεν.] Israël hîc pro maiori parte Israël. ea non assecuta est quod quærebat, nempe iustitiam quæ apud Deum valeret. Idem sensus qui supra IX. 31. Causam autem cur non sit assecuta, hîc non repetit, quæ petenda est ex IX. 32. & X. 3.

ἡ ὃ ἐκλογὴ ἐπέτυχεν] ἡ ἐκλογὴ hîc pro *ἐκλεκτοῖς*, quomodo *παιδομαρτυρία* supra & *δικαιοσύνη* habuimus pro circumcisis & pro iustis. Sic & Daniel dixit XI. 15 *מבחריו*, id est, *ἐκλογὰς αὐτῶν* pro viris electis. *ἐκλεκτοῖς* autem sunt cum effectu intelligendi, vt supra *κλητοί*, ij quibus maxima à Deo beneficia obtigere, quique eis vti non neglexere.

οἱ ὃ λοιποὶ ἐπαρξάμεθα] Reliqui qui hoc beneficium aspernati sunt, induruerunt, id est, non tantum non exuere vitia, sed & peiores effecti sunt, quod maxime apparuit ex ipsorum in Christianos sæuitia. *παραυῶ*, idem quod *σκληρύνειν*. Ioh. XII. 40. I. Cor. II. 14. vnde *πώρεσις* infra 25. Alibi *πώρεσις* tarditatem in re aliqua comprehendenda significat. Hebræum כהה vertitur per *παραυῶ*, alibi per *βαρύνειν*, de quo verbo supra IX. 17. alibi per *ἐκφυλοῦν*.

8. *καθὼς γέγραπται*] Esai. XXI. 10.

ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς πνεῦμα κατὰ νύξιν] Sensem expressit memoriter, vt sæpe. Nam in Esaiâ ad ipsum populum loquitur propheta, & ait: *πεπόνηεν ὑμεῖς κύριος πνεῦμα κατὰ νύξιν*. Prior mutatio eò minoris momenti quòd & Propheta eodem commate à secunda persona in tertiam transit, vt &

alij Prophetæ sæpe. Nec altera vilius est momenti, cum dare spiritum κατανύξεως idem sit quod eum potandum præbere. Est autem κατανύξις hoc loco non à κατανύττειν pungere, vnde κατενύγησαν Act. 11. 37: sed à veteri κατανύω. simplex est νύω pro νέω, quod in Latinis mansit nuō, vnde nutus & nutare. Hinc νύζω, νυσός, & νυσάζω quod est nutare, id est, caput concutere, vt solent non tantum dormitantes, & senes qui

Omnia omnibus annuunt, ὅτι πάντα ἀνθρώποις ἀγγέλλει. vt ait Catullus, verum etiam quos inuasit stupor. Nomen Hebræum in Esaia est מדרת quod Aquila vertit κατὰφορέας, Theodotion ἐνστάσεως, quomodo idem nomen verterunt LXX Gen xi. 21. & xv. 12. & nomen idem valens מדרת Psal. lxxviii. 29. & 1. Sam. xxvi. 12 מדרת vertitur δάμνος. & Ioh. 1v. 13. & xxxiii. 15 φόβος. Verbum quoque Hebræum מדר vnde istis nominibus origo, vertitur non modo per νυσάζω, sed & per ἀποσπαιρίζω. In Daniele etiam viii. 10, & x. 9, per μετανομήαν significat cadere, vertiturque altero loco per κατανύσσεισθαι, altero per πίπτεν, sensu eodem. Est ergo spiritus κατανύξεως talis animi commotio quæ homines vecordes ac velut exsensos facit, quod multis haud dubie euenit Iudæis, cum ingens ille Sennacheribi exercitus terram inuasit & ad urbem Hierosolyma castra posuit, de quo tempore agit Esaia: sed optime id ipsum aptatur Iudæis, qui postquam Christum cum sua cruce exhorruerunt, quæ esset vera iustitia cognoscere, multoque magis eam adipisci nequiere, ac sic in grauissima mala, tum huius, tum alterius seculi inciderunt.

ὀφθαλμοὺς τῷ μὴ βλέπειν & ὦτα τῷ μὴ ἀκούειν] deprompta hæc ex Esaia vi. 10. vbi est in Græco: τοῖς ὠσὶν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς ἐκάμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς & τοῖς ὠσὶν αὐτῶν ἀκούσωσι. Illud τῷ μὴ βλέπειν est vice nominis in genitiuo positi more Hebræo, ad significationem adiuncti. Bene autem Deo hic adscribitur quod in Esaia ipsis Iudæis, quia sicut Pharaon prius indurauit cor suum, deinde Deus cor Pharaonis, ita & qui videre conspicua noluerunt, eis in posterum etiam iudicii vis hebetatur. De loco Esaia satis egimus ad Matth. xiii. 14. & Act. xxviii. 6. Nimirum ita se res habet:

Ὅτι τὸ ὄργη δαιμόνων βλάβητιναι, καὶ τὸ τίναμις οὐκ ἔστιν βοήθεια

Τούτῳ τὸ πρῶτον ἐξαφανεῖται φρενῶν

Τὸν νοῦν τὸν ἐσθλὸν, εἰς ᾧ τὸ χεῖρον ἔστιν ἡ ἀποκατάστασις τοῦ

Ἰσάμην, ἢ εἰδῆ μὴδὲν ὧν ἀνθρώπων. καὶ ἰδίᾳ ἐκείνῳ τῷ πνεύματι

Quo loco vtens Lycurgus orator contra Isocratem: οἱ θεοὶ, inquit, οὐδὲν πρῶτον ποιοῦσιν ἢ τῶν πονηρῶν ἀνθρώπων τὴν δόξαν φθάνουσι. Quem sensum sic expressit Velleius Paterculus: Quippe ita se res habet, vt plerumque cui fortunam mutaturus est Deus consilia corrumpat. Ammianus verò Marcellinus: Solent manum iniectantibus fati hebetari sensus hominum & obtundi. Nec aliter sensere Iudæi veteres, vt ex Philone etiam & Iosepho apparet: & Chri-

stiani. Cypriani est Epistola LV. Ira est Dei non intelligere delicta, ne sequatur poenitentia. Sicut scriptum est & dedit illis Deus spiritum transpunctionis, ne reuertantur scilicet & curentur & deprecationibus & satisfactionibus iustis post peccata sanentur. Et sermone de lapsis: Nec nos quorundam moueat aut error improvidus aut stupor vanus, qui cum tenentur in tam grandi crimine, percussi sunt animi cecitate ut nec intelligant delicta nec plangant. Indignantis Dei maior hæc plaga est. Saluianus lib. VI. de gubernatione Dei: Nam ira cunctos crimina sua præcesserunt ut nec metuerent periculum suum. Prenoscebatur captiuitas nec formidabatur. Ablatus quippe erat à peccatoribus timor ne posset esse cautela. Itaque barbaris pene in conspectu omnium sitis, nullus metus erat hominum, non custodia ciuitatum. tanta animorum vel tanta potius peccatorum cecitas fuit, ut cum absque dubio nullus perire vellet, nullus tamen id ageret ne periret.

ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας] construitur hoc cum ἐπορεύοντες quod præcesserat, cæteris per παρενθήκης modum interiectis. Prouide hoc addidit Paulus: non enim omnes quos indurat Deus, in perpetuum indurat, sed quosdam grauius peccare, aut etiam in pericula incidere finit, ut sic eos velut ex somno excitet, nouaque experimenta capiat, an bona neglecta accipere velint. Nam inter illos Iudæos, de quibus hunc Esaia locum vsurpauerat Christus Matth. XIII. 14. Marc. VI. 12. Luc. VIII. 10. Ioh. XII. 40, fuere illi qui conscientia parricidij in Christum commissi & metu malorum quæ Apostoli minabantur, Euangelium prius spretum recipere Act. II. 37. 38. 39. 40. 41. De eadem obduratione loquens Paulus I. Cor. III. addit ἀλλ' ἕως σήμερον & ἕως σήμερον.

9. καὶ Δαβὶδ λέγει· ἤσπασα αὐτοὺς εἰς παγίδα, καὶ εἰς θῆραν, & εἰς σκάνδαλον εἰς ἀνταπόδομα αὐτοῖς] de simili scilicet hominum genere Ps. LXIX. 23. In Græco ibi: ἤσπασα αὐτοὺς ἐνώπιον αὐτοῦ εἰς παγίδα καὶ εἰς ἀνταπόδοσιν καὶ εἰς σκάνδαλον. Quæ optime cum Hebræo conueniunt, nisi quod ibi est futurum ἔσται sed quod sæpe apud Hebræos sumitur pro precatiuo. וְיִשְׁלַח אֱלֹהִים אֹתָם אֶל-פִּגְמוֹתָם אֶת-דָּוִד אֶל-פִּגְמוֹתָם autem recte vertitur ἀνταπόδομα vel ἀνταπόδοσις, sicut & interpretes וְיִשְׁלַח sæpissime vertunt ἀποδιδόναι. Paulus, ut solent qui memoriter aliquid citant, sensum bene expressit, & verba pleraque, non tamen scrupulose. Nam primum omittit ἐνώπιον αὐτοῦ quod solet addi mensæ ut Ps. XXIII. 5. Ezech. XXIII. 41. Deinde post εἰς παγίδα addidit καὶ εἰς θῆραν, id est, capturam quæ fit per laqueum, ut facilius intelligatur id quod hic significatur per laqueum. Pro ἀνταπόδοσιν posuit ἀνταπόδομα, & ordinem inuertit, præponens illud εἰς σκάνδαλον. Loquitur Dauid de iisdem de quibus Ps. LI. 10: qui cum a deo familiares ipsi fuissent ut quotidie conuiujs ipsius interessent, ipsum apud Saulem fœde calumniati erant, pernitiemque ei struxerant. Eis ex spiritu legis optat paria. Et per mensam intelligit mensæ participes per μεσσημίαν. Optat igitur ut amici & conuiuæ eorum eos decipiant, ut quod Dauidi fecerant, ipsi inueniant & sic impingant in mala quæ nostris Hellenistis σκάνδαλα.

Myſtico ſenſu menſa poteſt intelligi altare , Malach. i. 7. & per altare *συνεκδοχικῶς* templum , quo incenſo multis Iudæi partim flammis interiere , partim capti ſunt.

10. *σκοποῦντες οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν τὴ μὴ βλέπειν*] id eſt , *ὥς τὴ μὴ βλέπειν*. Solet autem hoc dici de grauibus miſeriis , vt videre eſt Lam. v. 17. Et hoc & quod ſequitur plane Græcò interpretum LXX reſpondet.

καὶ τὸν νῶτον αὐτῶν δὲ παντὸς σὺνχαμῶν] כַּתְּנֵיהֶם proprie lumbos eorum ſignificat , ſed ob vicinitatem ſolet id nomen & pro dorſo poni vt Pf. lxxvi. 10. *ἐξου θλίψῃς ὅτι τὸν νῶτον ἡμῶν*. Illud *σὺνχαμῶν* poſitum eſt pro Hebræo כַּמַּחֲמֵה quod eſt commouere atque etiam laſſare. nam כַּמַּחֲמֵה Aquila ὁ ἀκριβοῦς vertit ἀπονεῖν , laſſeſcere. Idem autem valet curuare dorſum , quod laſſare : vtroque enim ſignificatur onerum grauium impoſitio , & per id ſeruitus , qualis innumeris Iudæorum euenit per Titum.

11. *λέγω οὖν*] Eadem locutio quæ ſupra i. An hoc dico quod mihi imputatur ?

μὴ ἐπτασαν ἵνα πέσωσι] an dico eos ita lapſos vt cadant , id eſt , vt in caſu mancant : nam ſæpe verba ſumuntur in ſenſu durationis. *πάειν* ἡγν poni ſolet de eo qui impellitur : *ἔπεσεν* autem quod per *πέπτεν* vertitur ſæpe iacendi habet ſignificationem , vt cum dicitur Apoc. xviii. 2 *ἐπεσεν ἔπεσε* , id eſt , plane iacet : ideoque pro eo ponitur *κατακλίνεσθαι* Exod. xxi. 18. Et eodem ſenſu *πέπεσεν* Luc. iv. 22. & *κατακλίνεσθαι* Eſther. vi. 13. Eſai. lxxv. 24. in Pf. lxxvii. 24. *ὅταν πέσῃ οὐ κατακαρθήσεται*. *ἔτι* *ἔτι* *ἔτι* idem eſt quod hic dicitur : non manebit ſemper in lapſu. Per hoc autem Apoſtolus indicat quod ſupra , cum dixit *ὥς σήμερον ἡμέρας*.

ἀλλὰ τῷ αὐτῷ πνεύματι ἢ σωτηρία τοῖς ἔθνεσι εἰς τὸ ἀγαλλῶσαι αὐτοὺς] Ad illud *σωτηρία* ſubauditur *ἐχέτω* , quod ſuppleuit Syrus. Senſus eſt : Deus Iudæorum plurimos ob contumaciam ipſorum ad tempus dereliquit , vt eò faciliùs gentes peruenirent ad veram iuſtitiam quæ hic per *μετανομίαν* ſalus dicitur , vt conſpecta ipſorum ſanctimonia & donis ſpiritualibus , Iudæi illi æmulatu tanti honoris amplecterentur ea quæ ſpreuerant. Vide ſupra x. 19. Iudæorum incredulitas duobus modis ſeruiit gentibus : primùm quod ea ratione apparuit nullam iniuriam à Deo Iudæis fieri quod Gentes vocaret ad ea quæ ipſi repudiauerant : de quo vide ad Matth. xxiv. 14. Deinde , quod ſi Iudæorum pars maxima in Chriſtum credidiſſet ea obſtitiffet ne Gentes , niſi circumciſæ & legi Moſis ſubditæ , ad corpus Eccleſiæ reciperentur , vt videre eſt Act. xv. i. & xxi. 20. Nunc vero multò minor pars cum eſſent , legem dare cæteris non potuere . Ita ex tenebris Deus lucem fecit exſiſtere , ſapientiâ ſane admirabili . *ἀγαλλῶσαι τοὺς ἔθνεσι* .

12. *εἰ δὲ τὸ πνεῦμα αὐτῶν πλοῦτος κόσμος ὁ πνεῦμα αὐτῶν πλοῦτος ἔθνων*] *πνεῦμα* , id eſt , quod modo *πάειν* , incredulitas multitudinis Iudæorum : *πνεῦμα* paucitas Iudæorum credentium. Sic & in Græco Eſaiæ xxxi.

8. οἱ ὅ γε νεανίσκοι ἔσονται εἰς ἡτίτημα, id est, pauci erunt. Illa incredulitas multitudinis, & paucitas Iudæorum credentium, facta est opulentia Mundi siue gentium, quia occasionem istam arripuit Deus gentes vocandi, quarum Gentium innumera multitudo credidit. Mos Pauli est omnem abundantiam vocare πολλόν, vt diximus supra 11. 4. 1 X. 23.

πόσῳ μᾶλλον τὸ πλῆθος αὐτῶν] Quanto magis multitudo Iudæorum credentium (de quo infra 26.) exemplo suo ac doctrina alios adhuc e gentibus ad fidem perducet? πλῆθος, hîc est multitudo, vt & infra 15.

13. ἡμῖν γὰρ λέγω τοῖς ἔθνεσιν] Cùm multa hæctenus dixisset ad refutandos Iudæos incredulos, & ad confirmandos qui crediderant, nunc ad Christianos ex Gentibus sua potissimum opera collectos Paulus sermonem vertit, eosque monet ne propter dona à Deo accepta, nimis, aut securi viuerent, aut Iudæos vt plane deploratos contemnerent, odiove haberent.

ἐφ' ὅσον μὲν εἰμι ἐγὼ ἐθνῶν ὑπόστολος] ex Christi destinatione Act. 1 X. 15. & reuelatione Spiritus sancti facta Ecclesiæ Act. 1 X. 2. quod Petrus ipse agnouit Gal. 11. 7. non quod, non & Paulus synagogas, & quidem primo semper loco adierit, nec quod non Petrus, vt Cornelium, ita alios alienigenas conuerterit, sed quod Petrus præcipue in ea se loca conferebat in quibus plurimi erant Iudæi, contra Paulus vbi plurimi alienigenæ.

τὴν δὲ χαρὴν μου δοξάζω] Meæ tunc operæ felicitatem prædico, cum dico multos esse ex Gentibus conuersos. ita præmulcet animos, vt & supra fecerat capitibus 1 X. & X circa Iudæos, ne durius acciperentur quæ erat subiuncturus.

14. εἶπω ὡς χαλῶσω με τὴν σάρκα καὶ σώσω πᾶς ὃς αὐτῶν] quod de tanta multitudine Gentium conuersa loquor, id inter alia facio, vt Iudæos ad imitationem prouocem quæ ipsis Iudæis salutem sit paritura. Vide supra 11. Carnem suam vocat iunctos sibi ortu sanguinis: supra 1 X. 3: locutione Hebræa, quam habes Gen. XXIX. 14. XXXVII. 26. εἴ πως est non desperantis.

εἰ γὰρ ὑποβολὴ αὐτῶν ἀπαλλαγὴ κόσμῳ] ὑποβολὴ ab ὑποβάλλειν quod idem cum ἀπωθεῖν quod habuimus modo commiate 1: & cum ἐκβάλλειν quod est Deut. XXIX. 28. despexerat Deus Iudæos qui Euangelium contempserant. ea occasione Mundus, id est, plurimi ex Gentibus, Deo sunt reconciliati, id est, specialem quandam Dei amicitiam adepti, facti sunt Dei populus, 11. Cor. V. 19. 20. videbant enim ex scripturis Iudæorum probatum Euangelium quod Iudæi tanto odio oppugnabant. Multi sunt gradus diuinæ χαλᾶλας, vt & remissionis, distinguendæ pro materia.

τίς ἡ ἀνάσληψις εἰ μὴ ζωὴ ἐκ νεκρῶν] ἀνάσληψις contrarium est τῇ ὑποβολῇ. ἀνασλαμβάνειν vnde ἀνάσληψις 27. primo significatu est propinquum sibi

facere : inde per translationem , in tutelam suam recipere , sicut Deus suscipit credentes Euangelio : Loquitur autem de assumptione magnæ Iudæorum multitudinis.

εἰ μὴ ζῶν ἐκ νεκρῶν] id est , summum gaudium. nam Hebræi sicut tristitiam mortis , ita gaudium vitæ nomine appellant. Hoc vult : cū tantum futurum sit hoc gaudium , sustinete Iudæos patienter , sicut Deus eos sustinet , & serio Deum pro eis orate neque eos contemnite.

16. εἰ ἢ ἡ ἀπαρχὴ ἀγία ἐ τὸ φύσμα] Hæc quæ sequuntur , eo etiam pertinent ne ex Gentibus vocati Iudæos , ideo quod legis ritibus addicti essent , à se segregarent. nam sicut Ebionis spiritus inter Iudæos , ita spiritus qui Marcionem postea agitavit , inter Christianos è Gentibus factos incipiebat se ostendere . Contra vtrunque hoc hominum genus grauia fuere Apostoli certamina. Adeo difficile est seruare mediocritatem. Ἀπαρχὴ plerunque respondet Hebræo תרומה . Ea erat liberalitas quæ de frugibus maturis Deo offerebatur ante decimas. vocatur & רשות vt Deut. xviii. 4. xxv. 1. 2. Ea oblatione facta reliquum frumenti coquere & eo vesci licebat. Id frumentum quia ad coquendum fumebatur , ideo hîc vocatur φύσμα , quod Latine alij materiam , alij massam vocant. Ea sancta erat , id est , vsui humano permissa , sicut cibus dicitur per preces sanctificari , & vxor viro II. Cor. v. 11. 14. Tim. i. v. 5. Pari modo sicut Abrahamus sanctus fuit , ita & posterî eius fidem eius imitantes , ac propterea non debent veluti profani ab Ecclesia segregari. Philo totam gentem Iudaicam Deo esse velut ἀπαρχὴν dicit libro de constituendo principe.

καὶ εἰ ἢ ῥίζα ἀγία ἐ οἱ κλάδοι] Altera similitudo eodem tendens. Nomen ῥίζας hic sumitur συναρπάζων pro toto trunco , vnde se rami extendunt : poniturque pro Hebræo ענף quod modo ῥίζα , modo στέλεχος vertitur.

17. εἰ δὲ τινες ἦν κλάδων ἐξεκλάσθσαν] εἰ δὲ hic valet quamuis. Quamuis , ait , quidam rami defracti sunt. vtitur voce agricolarum qui inutiles ramos defringunt. Vide Ioh. xv. 2. Virgilius :

aut summas defringi ex arbore plantas.

Cicero pro Cæcinna. qui prætereuntes ramum defringerent arboris. id ipsum intelligit quod ἀποβολὴν ante dixerat שרש in Psal. lxi. 7. & ἀφημισμός est , cum dicit quidam pro longe plurimis.

οὗ ἢ ἀγριέλαιος ὧν ἐνεκένξιθης ἐν αὐτοῖς] vnum aliquem alloquitur pro omnibus : ἐν αὐτοῖς , id est , positus es inter ramos illius arboris. Ouidius :

Venerit insitio : fac ramum ramus adoptet.

Sunt autem insitionis plura genera , quorum vnum dicitur Græcis ἐνοφθαλμισμός , Latinis inoculatio , quod hîc videtur significari per ἐνεκένξιθαι , qua voce & Theophrastus vtitur. Recte autem notant & Ambrosius & Hieronymus in hac re eo maius describi Dei beneficium quod contra morem est agricolarum feros furculos miti arbori inserere , cū contrarium fieri soleat,

timorem Deum offendendi, Philip. II. 12.

21. εἰ γὰρ ὁ θεὸς ἤν κ' φύσιν κλάδων οὐκ ἐφείσατο] non pepercit eis, quo minus defringeret.

μήπως οὐδὲ σου φείσῃται] In Manuscripto, quem sæpe laudo, tantum est οὐδὲ σοὶ φείσεται, quomodo & Syrus legit. nempe, si & tu à fide deficias, ut illi I. Tim. I. 19. IV. 1. unde serio monentur omnes manere in fide I. Tim. II. 15. II. Tim. IV. 7. I. Cor. VI. 13.

22. ἴδε οὐὶ χηρὸτητα καὶ ὑποζύμιον Θεοῦ] In Glossario: ὑπότομον *rigidum*. Sic ὑπότομος ὄργη, ὑπότομος κείσας. Sap. V. 20. VI. 5. Sic ὑποτόμως seuerè. II. Cor. XIII. 10. Tit. I. 13. Origo vocis à medicis qui membra infecta abscindunt. Etiam Hebræis קרן est *σωτέμεν* Dan. IX. 2. unde קרן quod *σκληρότης* vertitur Esaiæ XXVIII. 27.

εἰὰν ὑπαικύνῃς τῇ χηρὸτητι] id est, si Dei aduersus te bonitatem retineas. Sic fides vocatur ἐλεος infra 31. Si facias quod de se dicit Dauid LII. 10: ἤλπισα εἰς τὸ ἐλεος τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν αἰῶνα.

23. ἐπεὶ ὁ σὺ ἐκκοπήσῃ] ἐπεὶ hic est alioqui, ut supra III. Vtitur sic & Plato tum in Gorgia, tum in Hippia minore. Antè locutus est de ramorum defractione: hîc de adhibita securi. Teneri rami franguntur: exciduntur qui diu in arbore steterunt. Vide Matth. III. 10.

καὶ ἐκεῖνοι ὅ ἐὰν μὴ ὑπαικύνωσι τῇ ἀπιστίᾳ ἐκκενξιοθήσονται] Si cesset causa, cessabit effectum.

δυνατὸς γὰρ ὅστιν ὁ θεὸς πάλιν ἐκκενξίσαι αὐτοὺς] Nihil est præter incredulitatem, quod Deum impediatur eos rursum pro suis assumere & paterne tractare. Simile loquendi genus supra IV. 21. infra XIV. 4. II. Cor. IX. 8. I. Tim. II. 12. Hebr. XI. 19.

εἰ γὰρ σὺ ἐκ τῆς κ' φύσιν ἐξέκοπης ἀργιελαίου, καὶ ὡς φύσιν ἐκκενξιοθήσῃς εἰς καλλιέλαιον] Vocem hanc καλλιέλαιον finxit Paulus, ut meliùs eam opponeret ἀργιελαίῳ, simul respiciens, ut sæpe, in hoc omni sermone ad Ps. LII. ubi est קנען תי, in Græco ἐλαία κατὰ καρπός.

πόσῳ μᾶλλον] quanto facilius. quomodo μᾶλλον etiam supra habuimus V. 9. 10. 13. Facilius est artis effectus, ubi natura adiuuat.

οἱ κ' φύσιν] nempe κλάδοι ex Abrahamo nati.

ἐκκενξιοθήσονται τῇ ἰδίᾳ ἐλαίᾳ] Sic suam arborem dixit Ovidius:

Vt sua quod peperit vix ferat arbor onus.

25. οὐ γὰρ θέλω ὑμᾶς ἀγοεῖν, ἀδελφοί, τὸ μυστήριον τοῦτο] μυστήριον est res arcana quam homines nisi Deo dante scire nequeunt ut I. Cor. XV. 51. Apoc. X. 7. XVII. 7. Dan. II. 18. 19. 27. 28. 29. 30. 47. IV. 6. Dicitur & de hominum arcanis Tob. XII. 6. Iudith. II. 2. Sirach. XXII. 24. XXVII. 16. 17. 21. II. Macc. XIII. 21.

ἵνα μὴ ᾗτε παρ' ἑαυτοῖς φρόνιμοι] Ex Prou. III. 7: ubi in Græco: μὴ ἴσθι φρόνιμος ὡς στυγερῶς, secundum LXX, μὴ ἴσθι σοφὸς secundum alios interpretes. In Hebræo est. *Ne sis sapiens in oculis tuis.* Manuscriptus hic habet

ἐν ἑαυτοῖς, quomodo Esaiæ v. 21. οὐαὶ οἱ συνετοὶ ἐν ἑαυτοῖς. Sensus est: Ne existimetis vos ita esse prudentes vt vestro ingenio putetis vos quæ futura sunt posse prænoscere.

ὅτι πάροισι ἀπὸ μέρους τῆς Ἰσραὴλ γέγονεν] ἀπὸ μέρους hīc dixit, vt supra πῶς τῆς κλάδων, molli locutione, eūm significare vellet plurimos: ἀπὸ μέρους & τῶν μέρους frequentia Paulo, vbi vult dicere non omnes, aut non omnino.

ἄρχεις οὗ τὸ πλήθος τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ] πλήθος hīc, vt supra 12 est ingens multitudo gentium facile exsuperans Iudæorum numerum qui non crediderunt. Impletum autem hoc per itinera Pauli, quorum multa suscepit post scriptam hanc epistolam. Introierint autem, intellige in Dei populum.

καὶ οὕτω πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται] Alludit ad dictum Hebræorum: omnem Israëlitam partem habiturum in futuro sæculo. Et, vt sæpe faciunt Apostoli, in sensum meliorem hoc trahens, significat id verum fore de vero Israël, id est, de iis qui Iacobi siue Israëlitis patientiam in malis imitabuntur, de Israël Dei, vt loquitur ad Gal. vi. 16. Simul autem innuit adesse tempus quo non pauci, vt antea, sed magna quædam multitudo Iudæorum Christum esset amplexura; id autem euēnit primū cum vidēre Iudæi impletum quod Christus dixerat, Idola Romanorum, id est, signa militaria apparitura in conspectu Templi, qua de re diximus ad Matth. xxiv. 15. Tunc enim multi Christianismum amplexi simul cum ante factis Christianis exempti sunt secuturis malis. Hi sunt illi signati Apoc. v. 11. Nam sicut olim Nabuchodonosoris tempore omnes qui legem Moysis erant secuti, & propterea per ἡ, id est, ἡττῇ signati dicuntur, Ezech. ix. 41, liberati sunt à multorum exitio: ita tunc qui crucis signum gerebant in corde. Post id verò excisa vrbe, exciso Templo, cum iam multò clarius veritas vaticiniorum Christi appareret, seruitutis etiam personalis onus multorum fregisset ferociam, quod & in Babylonio exilio olim euenerat, multi plane Iudæi Christum amplexi sunt, Vespasiano & Tito id non impredientibus. Iustinus Iudæos in persona Tryphonis alloquens: ὃν οὐδ' ἔσπον δὲ τοῖς ἐπακμηλίοις ἐκείνοις τίτῳ ὀργῇ ἐπέφερε τότε ὁ θεὸς, τὸν αὐτὸν ἔσπον καὶ νῦν οὐδέπω τίτῳ κρίσιν ἐπήνεγκεν ἢ ἐπάγῃ, γνώσκων ἐπὶ καθ' ἡμέραν πᾶς μαθητοδολογῶν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ καὶ ἀπολείποντας τίτῳ ὁδὸν τῆς πλάνης· οἱ καὶ λαμβάνουσι δόματα, ἕκαστος ὡς ἀξιοῖ εἶσι, φωνιζόμενοι δὲ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ τούτου. ὁ μὲν γὰρ λαμβάνει συνέσεως πνέμα, ὁ δὲ βελῆς, ὁ δὲ ἰσχύς, ὁ δὲ ἰσότης, ὁ δὲ παρογνωστὴς, ὁ δὲ διδασκαλίας, ὁ δὲ φόβος θεοῦ.

καθὼς γέγραπται] Esaiæ LIX. 20.

ἡξὶ ἐκ Σιών ὁ ῥυόμενος καὶ ἀποσρέψει ἀσεβείας ἀπὸ Ἰακώβ] in LXX: ἡξὶ ἐνεκ Σιών ὁ ῥυόμενος καὶ ἀποσρέψει ἀσεβείας ἀπὸ Ἰακώβ. Apparet LXX pro יְשׁוּעָה legisse יְשׁוּעָה. Agitur de Cyro, Christi figura, qui venturus sit ad liberandos Iudæos, nempe eos qui ex Iacobo, id est, inter Israëlitas, ab impietate se

conuerterint. Ita habet nunc textus Hebræus. LXX vero ita accepere, quasi dicatur Cyrus liberaturus Israëlitas & impietates eorum, id est pœnas impietatum, auersurus, quod ad Christum optime aptari potest.

27. καὶ αὕτη αὐτοῖς ἡ παρ' ἐμοῦ δέδοται] Hoc est quod ipsis promitto. Sequitur dicto Esaia loco : *Spiritus meus qui est in te & verba mea quæ posui in ore tuo non recedent de ore tuo & de ore seminis tui, & de ore seminis seminis tui, dixit Dominus amodo & usque in sempiternum* : vt habet Latina versio: id est, prophetiæ tibi mandatæ implebuntur, vt ad illum locum diximus, sed Paulus qui diuersa Prophetarum loca solet compingere, vt vidimus supra 8, alium eiusdem prophetæ locum arripuit xxvii. 9 : vbi similia verba præcedunt : καὶ τὸ ἐν ὁλογίᾳ αὐτῶν : sequitur vero : ὅταν ἀφελῶμαι τὴν ἀμρπὴν αὐτῶν pro quo Paulus ponit:

ὅταν ἀφελῶμαι τὰς ἀμρπὰς αὐτῶν] sensu plane eodem. Nam singularia sæpe pro rerum de quibus agitur vniuersitate ponuntur. In Hebræo est, vt remoueat peccatum suum, id est, vt Iudæi semet corrigant. Sed recte ad Deum transtulit Apostolus, cuius est dare pœnitentiæ tempus & causas.

28. καὶ ἡ τὸ εὐαγγέλιον ἔχουσι δι' ὑμῶν] occasione Euangelij Iudæi mihi & aliis adiutoribus meis male volunt, hac maxime de causa, quod vos incircumcisos ad Ecclesiam admittimus. ἔχουσι nempe εἰσὶ, quod apud Hebræos & Græcos sæpe subauditur.

καὶ ἡ τὴν ἐκλογὴν ἀγαπητοὶ δεῖτε τοὺς πατέρας] id est, nihilominus ijdem Iudæi mihi aliisque Apostolis cari sunt propter eorum maiores, ratione electionis, id est, quia eos olim Deus elegit, hoc est summis beneficiis affecit. Elegisse Deus dicitur quibus eximie bene fecit, & solet id non sine magna causa dici de illis patribus Iudæorum, vt Act. xiii. 17. Deut. i. 37. Neh. ix. 7. Ps. cxxxv. 4.

29. ἀμεταμέλητα γὰρ τὰ χαρίσματα καὶ ἡ κλησὶς τῆς Θεοῦ] τὰ, id est, ταῦτα, vt Hebr. i. 4. dona Dei quædam sunt absoluta, quædam conditionata. In conditionatis tribuitur Deo, secundum nostrum loquendi modum, pœnitentia Ierem. xviii. 7. inter absoluta hoc est, & quidem propter patres quorum hîc iam præcessit mentio, quod nunquam internecone exstingui vult Iudæos, sicut alios sæpe populos exstinxit. Leuit. xxvi. 44. Ierem. i. 29. v. 10. 18. xv. 11. xxx. 11. xlv. 28. Ezech. xx. 17. Alterum est & quidem propter eosdem Patres, quod nunquam toti isti populo præcludere vult vias per quas ad resipiscendum adduci possint. id vero est quod hic vocationem appellat. Philo de constitutione principis: Τὸ δ' αἶπον, αἱ τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἔθνους περικυβητοὶ δικαιοσύνη καὶ ἀρεταί, αἱ καὶ ἀπὸ φυτῶν ἀθάνατα διαμρρῶσιν, ἀειθαλέα καρπὸν φέρουσαι, τοῖς ἀπογόνους σωτήριον, καὶ πρὸς πάντα ὠφέλιμον. καὶ αὐτοὶ τύχουσι ἀμρρῶντες, ἰάσιμα, ἀλλὰ μὴ παντελῶς ἀνάτα. Et libro de Diris dicit Iudæos vti tribus aduocatis primum Dei bonitate, δεύτερον ἡ τῇ τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἔθνους ὁσιότητι, ὅτι ταῖς ἀφειμρῶναι συμμέταν ψυχαῖς ἀπλησον καὶ γυναικῶ ἐνδεικνύμενοι πρὸς τὸν ἀρχοντα διεσπείαν τὰς ἰσὺς καὶ θυγατέρας ἰκετείας

ὅτι ἀτελείς εἰσὶν οἱ ποιῶντες, γέρας αὐτοῖς παρέχοντος τοῦ πατρὸς τὸ ἐπὶ κέλευθρον ἐν δόξῃ.
 Similia habet Maimonides de pœnitentia cap. v II. §. 5.

ὡσαύτως καὶ ὑμεῖς ποτε ἠπειθήσατε τῷ Θεῷ] Vos Romani & Græci, humaniores populi, non minus quam barbari, derelicto vero Deo, adhæsistis falsis diis. In Manuscripto abest, καὶ.

νῦν ὃ ἠλεήθητε τῇ ὑμῶν ἀπειθείᾳ] Vos credidistis, vocati occasione incredulitatis ipsorum. Est μετανουμία · ἐλεεινότης pro credere, ἔλεος pro fide. Solent ἀπείθεια & ἀπιστία pro eodem poni. Et sensus idem qui supra II.

31 οὕτω καὶ οὗτοι νῦν ἠπειθήσαν] οὗτοι Iudæi. νῦν idem quod supra ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας.

τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι] ἵνα hic est ἐκβαπτικὸν & positum non initio, sed in medio commate, vt I. Cor. IX. 10. & alibi. Is erit exitus, vt ipsi aliquando, id est, ex ipsis multi, ad fidem perueniant occasione vestrae fidei & donorum fidem consequentium. vide supra II. & 14.

32. συνήλειςσε καὶ ὁ Θεὸς τοῖς πάντας εἰς ἀπείθειαν] id est, vicibus res agitur. Olim vos conuicti inobedientiæ, nunc illi. συνήλειςσε est conuincere, vt Gal. III. 22. vbi est ὑπο, eodem sensu quo hic εἰς, nimirum quia qui criminis alicuius conuincuntur, tenentur ita constricti vt effugium, id est, excusationem non habeant.

ἵνα τοῖς πάντας ἐλεήσει] modo hos, modo illos bonis afficit vbi crediderint. Agitur enim hic non de communi Dei bonitate in genus humanum, sed de ea qua credentes prosequitur.

ὁ βάθος πλούτου] βάθος significat idem quod ἄβυσσος vt I. Corinth. II. 20. Apoc II 24. Refertur autem ad tria sequentia quæ negat posse penetrari. Πλοῦτος hic intelligenda abundantia, nempe bonitatis, quod nomen additur supra II. 4. eam ait esse impenetrabilem, nempe quomodo Deus olim gentium, deinde Iudæorum contumaciam tamdiu pertulerit.

καὶ σοφίας] Impenetrabilis & illa sapientia, quod gentes non vocauerit nisi post ostensam Mundo Iudæorum contumaciam.

καὶ γνώσεως Θεοῦ] Est & hoc impenetrabile, quomodo permouerit & Gentium ingenia & Iudæorum, vt illos quidem miraculis nunquam auditis, Iudæos vero partim inuidiâ in Gentes, partim summis calamitatibus ad se pertraheret. In Psal. CXXXIX. 6. מִנִּי מַעַלְמֵי מִרְאִי. Mirabilis scientia tua præ quam vt eam assequar.

33. ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κείμενα αὐτοῦ καὶ ἀνεξιχνίασαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ] κείμενα vocat Dei decreta, more Hebræo. Respicitur locus Ps. XXXV 1. 7 : vbi in Græco : τὰ κείμενά σου ἄβυσσος πολλή. Habes κρίματα pari sensu Psal. CXIX. 91, & alibi. Per vias autem intelligit rationes illas per quas decreta sua Deus ad exitum perducit. Hoc autem vult dicere Paulus : Ego, quem multis reuelationibus Deus honestauit, dispensationis diuinæ partes aliquas attigi, sed multo plura me latent, & quæ attigi, admiror, non per-
 uideo. Iobi v. 9. legimus : κύριον ὃ τῷ πάντων διαπότῳ ἐπιγαλέσμεν, τὸν ποιῶντα

μεγάλα καὶ ἀνεξιχνίασα, ἐνδοξά τε καὶ δξαίσια. Et IX. 10: ὁ ποιῶν μεγάλα καὶ ἀνεξιχνίασα ἐνδοξά τε καὶ δξαίσια. Origenes aduersus Celsum: εἰσὶ γὰρ πινες εἴρημοι καὶ ἀκοῦθουδία ἀφαδί καὶ ἀνεκδιήγητοι πρὸς τῆς καὶ τὰς ἀνθρώπων ψυχὰς διαφόρου οἰκονομίας. Arnobius lib. 11: Neque enim promptum est cuiquam Dei videre mentem, aut quibus modis ordinauit res suas, homo, animal cæcum & ipse se nesciens, ultro potest rationibus consequi. quid oporteat fieri, quando, vel quo genere ipse cunctarum rerum pater, moderator & dominus scit solus. Saluianus: Non ideo non iustum est quod diuinitas agit, quia capere vim diuinæ iustitiæ homo non valet. Sicut plus Deus est quam humana ratio, sic mihi plus debet esse quam ratio quod à Deo agi cuncta cognosco. Hebræi notant ad Num. xv: Non est curiose quærendum post opera Dei: omnia enim sapienter fecit, tametsi abscondita sint ab oculis sapientum.

34. τίς γὰρ ἐγὼ νοῦν κυρίου, ἢ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐχρήετο] Sunt hæc verba sumpta ex LXX. Esai. xl. 13. 14. Reges terreni habent consiliarios qui intima ipsorum nouerint. At Deus ad sua consilia homines non admittit. Scimus quidem Dei consilia quædam, sed à Deo patefacta, Matth. x. 27. Ioh. i. 18. xv. 14. 15. 11. Ioh. v. 20. 1. Cor. 11. 16. & ea ipsa exigua pars sunt consiliorum Dei. Sap. 1x. 18. βουλὴ δὲ σου τίς ἐγὼ εἰ μὴ σὺ ἐδωκας σοφίαν, καὶ ἐπέμψας τὸ ἅγιόν σου πνεῦμα ὑπὸ ὑψιπῶν. Sirach. xi. 3: πῶς ἐξεποίησεν δξαίσιλα καὶ ἔργα αὐτοῦ, καὶ τίς δξαίσιασε τὰ μεγαλεῖα αὐτοῦ; πρῶτος μεγαλωσύνης αὐτοῦ τίς δξαεθμήσειται, καὶ τίς πρῶτος ἐκδιηγέσεται τὰ ἔλεη αὐτοῦ; οὐκ ἔστιν ἐλαττώσαι, οὐδὲ πρῶθειναι, & οὐκ ἔστιν δξαίσιασαι τὰ θαυμασία τὰ κυρία.

35. ἢ τίς πρῶθειναι αὐτοῦ καὶ ἀποδοθῆναι αὐτοῦ] Sunt qui in hunc sensum sumunt quod est Iobi xli. 2: מִי קִדְּמָה לַיהוָה. Est autem καὶ positum pro vt. Hoc enim dicit hæc sententia. Quis prior Deum munerauit vt vicem reddere debeat? Sententia autem eodem tendit quò illud in Euangelio Matth. xx. 14: Tolle quod tuum est, & vade. Quasi dicat Apostolus: Si cui rationes diuinæ dispensationis à me hætenus allatæ non satisfaciunt, cogitet non de reddenda gratia, sed de beneficio dando hîc agi: beneficij autem sui quemque oportet esse arbitrum. Liberalitas à libertate nomen habet.

36. ὅτι δξα αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα] Ab ipso omnes homines ad salutem vocantur, per ipsum bona accipiunt, idque vt ipsum honorent. δξα causam operantem significat, vt 1. Cor. i. 30. & alibi: & cooperantem: εἰς vero τέλος ᾧ, id cuius causa fit aliquid. Duo ista εἰς & δξα habes & 1. Cor. viii. 6. Πάντα refertur ad totam illam de qua egit dispensationem. Simile est quod de Ptolemæo Rege dicit Theocritus:

Ἀνδρῶν δ' αὖ Πτολεμαῖος ἐνὶ πρῶτοις λεγόμενος,

Καὶ πύματος, καὶ μέστος.

αὐτοῦ ἢ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμὴν] Quæcumque Deus agit, non à nobis diiudicanda, sed cum veneratione & laude excipienda sunt. Similia epiphonemata habuimus bis supra i. 25. ix. 5. Sic Deut. xxxii. 3: ὁπότε μεγαλωσύνη πρὸς Θεὸν ἡμῶν.

CAP. XII.

VM docuisset Paulus neminem nunc ad iustitiam eam quæ ad vitam æternam ducit, pertingere nisi per fidem Euangelio habitam, Deumque cur ita constitueret gravioribus habuisse causas, & ea quæ objici solent solvisset, ad monita veniens, re ipsa ostendit quod supra dixerat obiter, per Euangelium legem perfici, idque per singulas cundo legis Mosaicæ partes, rituales primum, inde eam quæ regit iudicia XII. 1. Postremo eam quæ mores XII. 8. Ac primum incipit à rituali siue Levitico, cuius præcipuum sacrificia, & inter sacrificia הילח, id est, *δολοχούτωμα*.

ὡς δὲ ἀγαλῶ οὐδὲ ὑμῶς, ἀδελφοί] id est, cum quæ dixi ita se habeant, monita vobis dabo doctrinam istam consequentia. Mos is est Pauli, quem secuti alij veteres, post τὸ δογματικόν, subiungere solent τὸ ἠθικόν.

ὅτι τῶς οἰκτιρῶνός τε Θεός] Per illas proprietates Dei descriptas Exod. I. v. 6. Solent Hebræi, cum magnitudinem misericordiæ indicant, usurpare plurale *יְהוָה יְהוָה* *οἰκτιρῶνές*, vt Neh. I. II. & in Psalmis sæpe.

ὡς δὲ ἀσῆσται τὰ σώματα ὑμῶν θυσίας ζῶσαν] *ὡς δὲ ἀσῆσται* *הקריב*, aliter *προσφέρειν*, quam vocem habes de holocausto Levit. I. 2. & sequentibus. Et *θυσία* nomen generale per excellentiam dicitur de holocausto, ideoque הילח vertitur *θυσία* Exod. X. 25. XXIX. 42. Num. XXIII. 3. XXVIII. 13. Ios. XXII. 27. Iob. I. 5. Ezech. XLIV. 11. Ostendit vno exemplo ritualia perfici per res solidiores quæ umbris istis ex aduerso respondeant. Iudæi offerunt corpus mortuum, vos corpus viuum, id est, vna cum corpore actiones eius: nam agere est viuere. Idem hîc dicit, cum allusione ad sacrificia (cui similes allusiones habes Philip. II. 17. IV. 18.) quod simpliciter I. Cor. VI. 20.

ἀγίαν] in lege sanctum dicitur quidquid Deo oblatum est, vt Levit. XII. 4. Matth. XXIII. 19. quantò magis hominum corpora ab omnibus vitiis iustificata, id est, repurgata.

δάρεσον τὰς Θεάς] Holocaustum dicitur *ὁσμη δαωδίας τὰς κτείας* Levit. I. 9. 13. 17. Et alibi sæpe. Id multò magis Christianorum corporibus & actionibus competit, vt videre est II. Cor. II. 15. Philipp. IV. 18.

τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν] *λατρεία* *הבדע* Levitica erat *δ' ἀλόγων*, id est, per pecudes. nam omnia muta animantia *ἀλογα* vocantur Sap. XI. 15. in Glossis *animalia ζῶα ἀλογα*. Hinc *ἀλογόεσσαι* in canonibus. Nos vero offerimus corpus, in quo est animus rationis excellentissimæ compos, & actiones ratione directas. Sic *λογικὸν γάλα* dixit Petrus I. II. 2. Holocausti victima tota consumebatur in honorem Dei: sic & vitiosos affectus in nobis consumi oportet: quod ibi ignis, id hic fides in cœlum ascendens.

τῇ ἀνακαμνώσῃ τε νοδὲ ὑμῶν] Nunc explicat quid significant lotiones sacerdotum.

2. *μὴ συζημεν πίζεσθαι τῷ αἰῶνι τούτῳ*] id est, ne vitam ducite similem hominibus amantibus sæculum hoc cui vos in baptismo renuntiastis. Sic *συζημεν πίζεσθαι ἑπιθυμίας* dixit Petrus I. I. 14. Vtitur eo verbo & Plutarchus, pro quo Columella dixit configurari. Huic oppositum est *μεταμορφούσθαι* transfigurari. Seneca epistola VI: *Intellige, Lucili, non emendari me tantum, sed transfigurari.* Sic amygdalas ex dulcibus in amaras transfigurari dixit Plinius XV II. 24. qui & VII. 55. Pythagoricam *μετενσωμάτωσιν* transfigurationem appellat. Et Suetonius Neronem narrat conatum transfigurare Sporum in muliebrem naturam. Transfiguratio, de qua hîc agit Paulus, fit, ut ipse addit per innouationem animi: nam *νοῦ* pro animo hic dixit *σωκεδοχικῶς*. quippe & *πῆρ νοῦς* vertitur Esai. XL. 13. hoc significant in holocausto caput & iecur quæ prima imponuntur altari Levit. I. 7.

εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς πὶ τὸ θέλημα τῆ Θεοῦ τὸ ἀγαθὸν καὶ δάρεσον καὶ τέλειον] Estis Leuitæ mystici. Leuitarum legalium est, examinare victimas ex lege Levit. XXII. Deut. XV. 21. XVII. I. quod & allusum supra II. 18. Id *κατασκοπεῖν* vocat in epistola Clemens: vestrum, quæ actiones Deo placeant. *τέλειον* respondet Hebræo *תמים* quod Levit. I vertitur *ἀμωμον*, & Exodi XII. 5 *τέλειον*. Quod autem hic dixit *δάρεσον*, respondet Hebræo *נזרן* Levit. XXII. 21. vbi *εἰσδεχτόν* vertere LXX, *δεχτόν* Levit. I. 3. & 4. Jerem. VI. 20. Malach. II. 13. *שוב* etiam de victimis dicitur & pingues significat Levit. XXV. 10: vbi *καλὸν* verterunt LXX quod hîc *ἀγαθὸν* Paulus. Ita omnes victimarum laudes ad res meliores transtulit. *θέλημα* dixit *μετῶνυμικῶς* pro iis quæ Deus amat, ut I. Thess. IV. 3. quod in genere dixerat nunc ad rerum species deducit.

3. *λέγω γὰρ διὰ τῆς χάριτος Θεοῦ μοι*] id est, pro auctoritate Apostolica. sed sicut omnia quæ alij habent, ita & quæ ipse habebat ad Dei bonitatem refert, ut modestiam doceat, quæ Christianos tantò magis decet, quantò maiora sunt quæ accipere. est ergo hic *μετῶνυμία* causæ pro effecto.

πάντες τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν] id est, omnibus qui in Ecclesia estis, siue Iudæi, siue Christiani.

μὴ ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν] idem est ferme quod *ὑψηλοφρονεῖν* XI. 20. Est autem infinitivus pro imperativo, more Græco, ut infra 15. Nolite plus animorum sumere, quam oportet. Non debent Leuitæ sibi arrogare quæ sunt sacerdotum, nec sacerdotes quæ sunt summorum sacerdotum. Contra hoc præceptum peccavit Diotrophes III. Ioh. 9. & ferme omnes schismatum auctores.

ἀλλὰ φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν] *Σωφροσύνη* hîc modestiam significat. Sic & Græcis opponuntur *ἀλαζονεῖν* & *σωφρονεῖν*, ut apud Sotaden:

Ἄν ἀλαζονῆς, τὰτ' αἰσίας ὅτι φρυάγμα.

Ἄν ὃ σωφρονῆς, τὰτο Θεῶν δῶρον ὑπάρχει.

Similis *παρονομασία*, apud Charondam: *περασινοείδω δὲ ἕκαστος ἧν πολιτὴν σωφρονεῖν μᾶλλον ἢ φρονεῖν.*

ἐκείνῳ ὡς ὁ Θεὸς ἐμέλει μᾶλλον πίστει] est hîc transpositio pro *ὡς ἐκείνῳ*, qualia

tiæ olim rarum, frequens in Ecclesia Christiana Aët. XIII. I. XV. 32. I. Cor. XII. 28. 29. XIV. 29. 37. 38. Ephes. III. 5. IV. 11. de Apostolis quorum primus gradus, nihil dixit, quod illi admonitionis non egerent.

κτὶ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως] id est, pro prophetia, aut maiore, qualem Moses habuit, aut minore, qualem Prophetæ alij, quam Deus ipsi pro modo fidei elargiri voluit. Hac mensura contentus sit, nec egrediatur sibi reuelata.

εἴτε δακονίαν ἐν τῇ δακονίᾳ] Supple σωφρονεῖν. Hoc est munus חזקת de quo multa Maimonides tomo III. vide Aët. VI.

εἴτε ὁ διδάσκων, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ] εἴτε ὁ διδάσκων supple sit. At Manuscriptus εἴτε διδασκαλίαν, supple ἔχει. οἱ διδάσκαλοι proximus à Prophetis gradus. Aët. XIII. I. I. Cor. XII. 28. 29. Eph. IV. 11. Erant illi qui multis Ecclesiis erant impositi ad instruendos eos qui Ecclesiis singulis præerant, qualis Titus in Creta, seniores Episcopi in Africa, alibi Metropolitæ. His respondebant in Iudaïsimo מופלאים בהכמה siue רבים à synedrio facti. Habes doctores nominatos Canone nono Concilij Cæsaraugustani primi.

8. εἴτε ὁ πρεσβυτέρων ἐν τῇ πρεσβυτερίᾳ] Hic significatur presbyter κοπιῶν ἐν λόγῳ I. Timoth. V. 17. id est, Episcopus, cui respondebat in Iudaïsμο הכהן הגדול, siue ממנה, aut ראש הקהל, aut ריש כנושתא. Vide ad Matth. IX. 18. Hebr. XIII. 7. & in Epistola Clementis.

ὁ μετὰ διδοὺς ἐν ἀπλότητι] Diuitem intelligit. Est quidem opulentia bonum temporale, sed cum in vsus pauperum confertur, fit spirituale. Μετὰ διδοὺς est alios participes suorum bonorum facere. Luc. I. I. II. supra I. II. Eph. IV. 28. I. Thess. II. 8. Habes id verbum & in interpretibus, Job. XXXI. 17. Prou. XI. 26. Ἀπλότης fallacitati opponi solet, quia dolosi sunt duplices, alij intus, alij extra: sed interdum pro liberalitate ponitur, vt II. Cor. VIII. 2. IX. 3. non præ se ferunt minus se habere quam habeant: non sunt detrectatores opis propriæ.

ὁ πρεσβύτερος ἐν πρεσβυτερίᾳ] πρεσβύτεροι hic & I. Thess. V. 12, qui & πρεσβύτεροι I. Tim. V. 17. sunt οἱ πρεσβύτεροι הפרנסים siue הזקנים, de quibus Tertullianus: *Præsident probati quique seniores*. Horum erat diligenter attendere ad singulorum mores, monere titubantes, lapsos censura corrigere, præscribere pœnitentiæ tempus & modum, interdum & relaxare. Hæc cura, πρεσβυτερία dicebatur.

ὁ ἐλεῶν ἐν ἰλαρότητι] ἐλεουῶτας hic vocat qui ægrotis aderant, quos posterior ætas parabolanos vocauit L. quia inter cætera L. Parabolani C. Theodosiano de Episcopis. & L. Parabolani C. Iustin. titulo eodem. ἰλαρότης hoc loco promptitudinem animi significat, quomodo & ἰλαρότης dicitur II. Cor. IX. 7. itaque פרוץ Prou. XVIII. 22. & XIX. 12 ἰλαρόν & ἰλαρότης vertitur interpretibus LXX. at alijs שדוכא. Esai. LX. 10, ἔλεος.

9. ἡ ἀγάπη ἀνυπόκριτος] supple ἔστω. sicut in sequentibus subauditur ἐστὶ. Sicut Leuitæ inter se fratres erant Leuit. xxi. 6. Deut. xviii. 7, sic & vos. Vocem ἀνυπόκριτος habes & Sap. v. 13. xviii. 6. & Iac. iiii. 17. Tribuitur dilectioni, non hîc tantum, sed & 1. Cor. vi. 6. 1. Petr. i. 22. Fidei 1. Tim. i. 5. 11. Tim. i. 5.

ἀποσυροῦντες τὸ πονηρὸν, κολλώμενοι πρὸς ἀγαθὸν] Nempe sicut Leuitæ olim Mosi ac deinde Phineæ adhæserant, ardenti odio Idololatriæ. Exod. xxi. 26. xxv. 11. Deut. xxxiii. 9.

10. τῇ φιλαδελφίᾳ εἰς ἀλλήλους φιλοσόργοι] Utuntur hac voce φιλοσόργου, Aristoteles, Xenophon, Cicero etiam ad Atticum. Hinc ad verbum φιλοσόργως habes 11. Macc. ix. 21. Significat vehementem amandi affectum.

τῇ πικρῇ ἀλλήλους προσηγούμενοι] Idem sensus Philipp. ii. 3. Leuitæ minores cedebant maioribus, vos vltro cuius concedite. Sit hoc inter vos certamen. προσηγείσθαι, hîc est sibi præponere, potiozem ducere, ἡγείσθαι ὑπερέχοντας dicto ad Philippenses loco.

11. τῇ σουδῇ μὴ ὀκνηροὶ] Leuitæ erant succincti Ezech. xliv. 18. quomodo Propertius dixit succinctos popas. nam poparum Romæ ea erat functio, quæ Leuitarum Hierosolymis. Id signum sedulitatis, quam in omni bono opere præstare debent Christiani.

πρὸς πύρρον ζέοντες] Sicut igne ollæ Leuitarum Mich. iii. 3. 1. Samuel. ii. 13. & sequentibus Ezech. xxi. 4.

πρὸς κείῳ δουλοῦντες] quod eximie de Leuitis dicitur Num. i. 50. viii. 15. Deut. x. 8. 1. Samuel. ii. 13. Ezech. xl. 5.

12. τῇ ἐλπίδι χαίροντες] non spe decimarum similiumque obuentionum, sed spe vitæ æternæ. Ita spiritualiter impletur in Christianis, quod de Leuitis dictum fuerat: Deus portio ipsorum Num. xviii. 20.

τῇ θλίψει ὑπομείνοντες] Sicut Leuitarum munus fuerat ferre tabernaculum, ita vos Ecclesiæ causa quiduis sustinete.

τῇ προσόχῃ προσπαρουμέναι] Erat & hoc Leuitarum proprium. Esdræ ix. 5. xi. 17.

13. τοῖς χερίαις τῆς ἀγίων κοινωνοῦντες· τὴν φιλοξενίαν διώκοντες] Quidam codices habuere μνείαις: & sane Leuitarum & hoc erat celebrare memoriam virorum magnorum, de qua re ad Sirachiden diximus. Sed hoc receptius præfero. Leuitæ cum pauperibus & peregrinis de tertiis decimis epulabantur: At Paulus mysticos Leuitas hortatur, vt ipsi de suo pauperes & peregrinos excipiant. Διῶκειν hîc est sectari, vt supra ix. 30. In commate sequente, insectari vt Matth. v. 10. 11 vbi dicta vide.

14. εὐλογεῖτε τοῖς διώκοντες ὑμᾶς, εὐλογεῖτε & μὴ κατὰ ἐσθλὰ] Sicut in veteri lege Dei εὐλογίας pronuntiabant Leuitæ Deut. x. 8. xxvii. 12. ἀεὶς verò alij. vide Matth. v. 44.

15. χαίρειν μὲν χαίροντων καὶ πλάην μὲν κλαίωντων] Allusum ad duas templi portas, quarum vna erat sponforum, altera lugentium. vtrisque conuenientia dicebant Leuitæ.

16. *Ὁ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φερονούμετες*] id est, concordēs, inter vos estote. Id enim *Ὁ αὐτὸ φερεῖν* 11. Cor. x 11. 11. Philipp. 11. 2. Et *εἰς ἀλλήλους*, inter vos, vt infra x 1 v. 19. 1. Theff. 111. 12. sicut *ἐν ἀλλήλοις* Marci 1 x. 50. Ioh. x 111. 35. infra x v. 5.

μητὶ τὰ ὑψηλὰ φερονούμετες] Repetit quod supra dixerat x 1. 21. & supra 3.

ἀλλὰ τοῖς ταπεινοῖς συναπαρρέμτοι] modestissimorum exempla sectantes. Nam qui ductat dicitur *συναπαρρέμτοι* Exodi xiv. 6. qui ductantem sequitur *συναπαρρέμτοι* Gal. 11. 13. 11. Petr. 111. 17. Leuitæ etiā pauperrimo cuique de plebe in oblationibus seruire debebant & perfugium præbere miseris.

μη γίνεσθε φρόνιμοι παρ' ἑαυτοῖς] Repetitur ex supra dicto x 1. 25. vbi notata vide. Nolite esse quales eruditi apud Iudæos plerique è Leuitis, qui cæteros per contemptum vocabant populum terræ.

17. *μηδενὶ κακὸν ἀντὶ κακοῦν ὑποσίδοντες*] Non licet vobis quod Leuitis illis licebat, sine iudicio occidere idololatrias: vobis id Christus non permisit. Illis licebat oculum poscere pro oculo, dentem pro dente: vobis id non licet.

καρποοῦντες καλὰ ἐνώπιον πάντων ἀνθρώπων] Manuscriptus habet, *ἐνώπιον τῷ Θεοῦ καὶ ἐνώπιον πάντων ἀνθρώπων*, quomodo idem monitum habes 11. Cor. vi 11. 2. Hoc quoque ad exemplum Leuitarum, qui in templo Dei, inspectante omni populo, mandata faciebant. Locutio ipsa desumpta est ex Prou. 111. 4. *καρποοῦν καλὰ* vbi in Hebræo *כל*, quod diligenter procurare significat.

εἰ δυνατόν τὸ εἶναι ὑμῶν μὲν πάντων ἀνθρώπων εἰρηνόδοτοι] etiam cum idololatriis, secundum Christi spiritum Luc. ix. 56. Hoc vult dicere, omnium amici este si fieri potest: si non potest vtrinque, certe ex vestra parte amici esse. *εἰρηνόδοτοι* respondet vocibus Hebræicis *שלם*, *שלם*, & *שקט*, quæ significant tranquille & amice cum aliquo viuere.

19. *μη ἑαυτοῖς ἐκδικουῦντες ἀγαπήτε*] id est, vlciscentes, vt sequentia ostendunt: quomodo & Syrus accepit & Græci interpretes, nec aliud voluit Latinus cum dixit defendentes: Nam Christiani eam vocem in vlciscendi sensu sumebant, vt diximus in annotatis ad Lib. 1. cap. 111. §. 3 de Iure Belli ac Pacis.

ἀλλὰ δετε τόπον ὀργῇ] id est, ne occupate pœnam quam eis infliget Deus per se aut per ministrum suum, de quo paulo post acturus est. Relinquire tempus Deo. Sic diabolo locum dare dicitur, qui ei aditum ad se aperit Eph. iv. 27.

γέγραπται γὰρ· Εμοὶ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω] *ἐμοὶ* hic valet, ad me pertinet. In Hebræo: *נָקַם וְשָׁלַם לִי* *mihi ultio est retributio in tempore*. LXX vererunt: *ἐν ἡμέρᾳ ἐκδίκησεως ἀνταποδώσω*. Domini est punire seruos, non confervorum. Sed Deus hoc ius in lege veteri in certis casibus etiam singulis tribuit, vt in vindice sanguinis. At in Euangelio, vbi nihil dandum affectibus, pœna est aut Dei, aut legis publicæ, quæ & ipsa affectibus caret.

20. εἰς οὐκ ἔστιν ὁ ἐχθρὸς, ψάμμιζε αὐτὸν· εἰς δὲ τὴν πόλιν αὐτὸν.] Duobus notissimis exemplis omnia beneficiorum genera indicantur vt Matt. x xvi. 35. ψάμμιζε frequens apud LXX pro האביל, הברה, טעם. Habes idem 1. Cor. xiii. 3. ac Sap. xv. 1. 20. Sir. xv. 3. Sic & ποτίζω ponitur pro נסך הגומיא שקה. Sunt autem hæc verba & sequentia desumpta ex Prou. xxv. 21. 22. Et ibi quidem consilia sunt: in Euangelio præcepta. Tertullianus contra Scapulam: *Ita enim disciplina iubemur diligere inimicos quoque & orare pro eis qui nos persequuntur, ut hæc sit perfecta & propria bonitas nostra, non communis. Amicos enim diligere omnium est: inimicos autem, solum Christianorum.*

21. τὸ γὰρ ποιοῦν ἀνδραγαθὸς πρὸς σωρὸς ὅτι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ] Apparet ex Prouerbiorum loco de pœna diuina agi, quæ per ignis similitudinem passim exprimi solet. Sensus est: si alter illa tanta tua patientia ac beneficentia ad meliorem mentem reuocari non potest, grauis ei impendet pœna. Dicimur facere, cui rei occasionem præbemus vt Luc. xvi. 9. Tertullianus libro de Patientia: *Plus improbum illum cedis, sustinendo. Ab eo enim vapulabit, cuius gratia sustines.*

μὴ νικᾷ ὑπὸ τοῦ κακοῦ] vincitur à malo, id est, ab actione mala, qui malos imitatur. Solon Syracusarum princeps apud Herodotum vii Spartæ Legato respondit cordate: ξεῖνέ Σπαρτιῆτα ὀνείδεα κατόντα ἀνδρόπα φιλέει πατάσσειν τὸν θυμὸν. σὺ μὲν τοὶ δαποδεξάμενος ὑβρίσματα ἐν τῷ λόγῳ, οὐ με πείσεις ἀρήμυνα ἐν τῇ ἀμοιβῇ χυῖναι.

ἀλλὰ νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακὸν] vincitur malum ferendo: contra quam in Græcorum Romanorumque publicis certaminibus. Seneca de beneficiis vii. 30: *ut corporum, ita animorum molliter vitia tractanda sunt; saepe quod explicauit mora, pertinacia trahentis abruptum est.* Et capite sequenti: *Vincit malos pertinax bonitas, nec quisquam tam duri infestique aduersus diligenda animi est, ut etiam vi tractus bonos non amet.* Est totum hoc caput Isocraticum. adeo densa habet ἰσόκωλα & ἀντίδοτα.

CAP. XIII.

ΑΣΑ ψυχὴ ἔχουσίαις ὑπερχούσας ὑποτασσάτω] Absoluto usu legis ritualis & ad mores pertinentis, venit ad illam partem quæ ad imperium publicum societatemque civilem pertinet: ostenditque in hac parte Mosis leges non aboleri à Christianis, vt qui, in Iudæa si viuerent, illis legibus parendum haberent, sed æquari cum aliarum gentium legibus Deo non repugnantibus. Nec obstare quod Mosis lex à Deo esset lata, cùm & quæ extra Iudæam sunt imperia eorumque auctoritas à Deo haberet originem. Simul præcidit difficultatem multorum in Iudæa, qui ideo quod dictum sit Deut. xvii. 15 regem legendum à fratribus, id est, popularibus, inferere

bant externis nullam deberi obedientiam, tacitè innuens illam legem valuisse, cùm sui iuris esset populus Hebraïcus: postquam vero Dei iudicio sub Romanorum imperium deuenerat, illis quoque non minus quàm regi Iudæo, aut Iudæorum Synedrio parendum, sicut Nabuchodonosori pareri præcepit Ieremias, sicut Prophetæ Chaldæis & Persis paruerunt. Erat autem hæc admonitio eò magis necessaria, quod supra à lege Moïsis liberos dixerat Christianos, vnde incautus aliquis inferre potuerat, neque legem Moïsis politicam Hebræis, neque alias leges ciuiles Christianis vllam injicere parendi necessitatem: quod contrà se habere ostendit ex imperiorum origine & vsu. πᾶσα ψυχὴ · etiam prophetæ & Episcopi. Nam & Prophetæ & summi sacerdotes veteris federis sub Regum ac Synedrij potestate fuerant. Εξουσία respondet Hebræo ממשל & Chaldæo מלך per quæ significatur imperium. Additur autem ἐκτρέφουσιν, vt intelligantur principes regesque & quocunque alio nomine sunt tutores status publici, vt Seneca loquitur de Clementia libro 1 v: quorum constituta potestate simul constituta potestas est eorum qui sub illis regunt populos, nimirum pro mandata ipsis parte, vt hoc explicat Petrus 1. 11. 13. 14: vbi similiter est βασιλεῖ ὡς ἐκτρέφουσιν. Ὅτι πᾶσι δεῖ οὕτως, id est, pareat in omnibus quæ contra Deum non sunt. Est enim Niphal pro Hitpahel: quod in verbo ἡγοῦσθαι & inde compositis frequentissimum esse, alibi ostendimus. Si Dei præcepta seruantibus ob hoc ipsum malum inferatur, non resistent, sed patienter id sustineant.

οὐ γὰρ ἔστιν ἐξουσία εἰ μὴ ἀπὸ Θεοῦ. αἱ δὲ οὐσὶ ἐξουσίαι ἀπὸ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσι] Imperia omnia post vocationem Gentium, Deus regit ac mutat non communi tantum illa providentia per quam multa relinquit naturali ordini, sed sapientia attemperata subditorum vtilitatibus, aut, si ita meruerint, pœnis. Fecit hoc & olim Deus aliquoties Prou. XLV 111. 2. Ps. LXXXVI. 7. Dan. 11. 21. 37. At Christus hoc vniuersaliter à Christianis credi & pro certo haberi voluit. Ioh. XIX. 11. Quem sequens hoc loco Paulus, nullum ait imperium nunc contingere nisi Deo auctoritatem ei suam dante, sicut rex dat præsidibus: quod vt rectiùs intelligatur, ait omnia imperia, quæ sunt, id est, quamdiu manent ac durant, à Deo constitui, id est, auctoritatem suam accipere, non minus quàm si reges illi per Prophetas vncti essent; vt quidam Syriæ reges. In Clementis constitutionibus habemus: τὸν βασιλέα φοβηθήσῃ, εἰδὼς ὅτι τῆ κυρίας ἔστιν ἡ κυριαρχία. Irenæus v. 24: Cuius enim iussu homines nascuntur, huius iussu & reges constituuntur, apti illis qui illis temporibus ab ipsis regnantur. Tertullianus in Apologetico: Nos iudicium Dei suspicimus in Imperatoribus qui gentibus illos præfecit. Idem ad Scapulam: Christianus nullius hostis est, nedum Imperatoris, quem sciens à Deo suo constitui, necesse est vt & ipsum diligat, & reuereatur & honoret, & saluum velit.

2. ὥστε ὁ ἀντιτάσσόμενος τῇ ἐξουσίᾳ τῇ τῷ Θεοῦ ὁμολογεῖται ὡς ἀντιτάσσεται] ἀντιτάσσεται

hoc est, per vim se opponere, sicut Deus impiis se opponit Prou. III. 34. Iac. I v. 6. I. Petr. v. 5. Syrus hîc posuit *qui contra insurgit*: non male. Respicit enim Apostolus factum Iudæ Gaulonitæ & sectatorum eius, quorum exempla breui contra expressum Christi interdictum secuturi erant Iudæorum multi non minùs infelicitè, quàm in Romano imperio Galba, Otho, Vitellius. Et nota Dei edictum hîc dici, ne quis regibus vim opponat. Est enim hîc *ἀνταρῆ* quod Esdræ v I I. 10. Heb. XI. 23 *ἀνταρῆ* & *ἀνταρῆς* Psal. CXIX. 9. quomodo & Romani Imperatores constitutiones suas Græcè appellabant. *ἀντιτασόμενον* rursum passiuum sono, sensu reciprocum.

οἱ ὃ ἀνταρῆστές εἰσὶν καὶ μὴ λήψονται] Non minus quam apud Iudæos qui Synedrio se opponebant Deut. xv I I I. 12. aut regi I. Reg. II. 43, aut parenti Deut. xx. 18. qui id facit, dicitur *סורר ומורה* ἀπειθείης καὶ ἐρεθιστής, quod idem valet quantum *ἀντιτασόμενος*. καὶ μὴ λήψονται poenam ferent. Sic Matth. XXIII 14. Solent enim verba de rebus bonis ad malas transferri vt II. Cor. XI. 24.

3. οἱ γὰρ ἀρχόντες οὐκ εἰσὶ φόβος ἤν' ἀγαθῶν ἔργων, ἀλλὰ ἤν' κακῶν] Post argumentum ab origine, alterum addit ab usu, cuius causa constituta sunt imperia, nempe vt improbitate repressa tutius viuant boni. Hoc autem plenissime præstant boni reges, mali quoque aliquatenus, vel sui causa. Et quanquam interdum aliquid vitij interuenit, nunquam tamen non satius est esse principes, quam non esse. Nam vt recte Tacitus: *vitia erunt donec homines, sed neque hæc continua & meliorum internentu pensantur*. Et quomodo sterilitatem aut imbres & cætera naturæ mala, ita luxus vel auaritia dominantium toleranda. Vide quæ de hac re fufe differuimus libro primo de Iure Belli ac Pacis I I I. 4. & in annotatis ad eum locum. Vnde & ea quæ apud Paulum sequuntur, explica. Agrippa in oratione ad Iudæos, quæ est apud Iosephum belli Iudaïci II. 28 ait nullos à Romanis magistratibus missos vt bonis noceant. Cicero II. de Legibus: *Leges improbos supplicio afficiunt, & defendunt ac tuentur bonos*. In Manuscripto legitur: οὐκ εἰσὶ φόβος τῶν ἀγαθῶν ἔργων, ἀλλὰ τῶν κακῶν. Recte, dum noris *μετωνομίαν* esse effecti pro causa: nam opus ponitur pro operante.

Ἐλέγξῃς ὃ μὴ φοβεῖσθαι τὸν ἔξουσίαν; τὸ ἀγαθὸν ποιεῖ] ostendit idem se significare cùm dicit *ἔξουσίαν*, & cùm dicit *ἀρχοντας*.

καὶ ἔξῃς ἐπαμὸν ἔξ αὐτῆς] Dicent *Bonus vir Caius Seius, tantum quod Christianus*, vt est apud Tertullianum Cùm hæc scriberet Paulus, non sæuiebatur Romæ in Christianos. Etiam Iudæi Romam redierant. Philo hunc sensum sic exprimit: *πρωτείας δ' ἐπ' ἀδικοῖς, ὡς ἐπὶ δικαίοις πῦμας, βεβαρύνουσιν*, Libro de Iudice.

4. Θεὸς γὰρ ἀγέκωνος ὅτι σοι εἰς τὸ ἀγαθὸν] Idem vult quod Seneca epistola LX XIII: *Errare mihi videntur qui putant philosophiæ fideliter deditos contumaces esse ac refractarios & contemptores magistratuum ac regum, eorumve per quos publica administrantur. E contrario enim nulli aduersus illos gratiores*

sunt : nec immerito : nullis enim plus præstant quam quibus frui tranquillo otio licet. Itaque hi quibus ad propositum bene viuendi aditum confert securitas publica, necesse est ut auctorem huius boni, ut parentem colant. Ac sicut hac in re magistratus multum sapientibus profunt, ita & sapientes, præcipue Christiani, plurimum magistratibus. Nam multos corrigendo, & meliores reddendo etiam quàm leges humanæ præcipiunt, detrahunt illis magnam seueritatis materiam, efficiuntque ut placidius imperent. Tractat hoc pulchre Apologetico II Iustinus & Chrysostomus aliquoties.

ἐὰν ὃ κακὸν ποιῇς] contra leges societatis ciuilis.

φοβὸς] si non aliud, formido pœnæ te absterreat. Loquitur enim homini cuius.

οὐ γὰρ εἰκὴ πλὴν μάχαιραν φορεῖ] οὐ γὰρ εἰκὴ est λιτότης, pro, graui de causa gladium gerit. In Thalmudicis frequens illud est de Rege Hebræo : *Rex qui portat gladium*. Id recte aptat ad reges omnes : par enim nunc omnium ius. Et Romani Imperatores pugionem gerebant, quod ius vitæ necisque ciuium interpretatur Tacitus historiarum III. Licet illis interficere, quod aliis non licet. Irenæus v. 24 : *Et propter hoc et ipsi magistratus indumentum iustitiæ leges habentes, quæcumque iuste & legitime fecerint, de his non interrogabuntur, neque pœnas dabunt.*

Θεὸς γὰρ δεικνύσκει ὅτι ἐκδικεῖ εἰς ὀργὴν τὸ πρὸς τὸ κακὸν ποιοῦντι] εἰς ὀργὴν dictum est μετανυμνωῶς, pro in pœnam. Philo dicto libro de Iudice, de nocente : *θεοῦ δὲ οὐκ ἐλάττω (πόθεν) ἀλλ' ὀργῆς ἀξία.*

5. διὸ ἀνέστη ὑποτάσσασθαι] Sophocles :

ἀρχόντες εἰσιν ὧν ὑπακούειν. τί μή;

οὐ μόνον δὲ πλὴν ὀργῆς] Non solo pœnæ metu quam leges minantur.

ἀλλὰ & δὲ πλὴν συνείδησιν] quia Christus id præcepit Matth. XXI. 21.

6. δὲ τὸ γὰρ καὶ φόβος τελεῖτε] non tantum metu commissi, sed etiam quia Christus ita voluit, Matthæi dicto iam loco. Iustinus martyr Apologetico II : *φόβος ὃς ἐισφορὴς τοῖς ὑφ' ἡμῶν τελευτημένοις πανταχοῦ πρὸς πάντων πειρώμεθα φέρειν, ὡς ἐδιδάχθημεν παρ' αὐτοῦ.* Tatianus : *πρὸς τὴν φόβος τελεῖν ὁ βασιλεὺς ; ἔτοιμος παρέχειν.* Tertullianus Apologetico. *Cætera vectigalia gratias Christianis agent ex fide pendentibus qui alieno fraudando abstinemus.*

λειτουργοὶ γὰρ Θεὸς εἰσι] quod bis dixerat δεικνύσκει, nunc dixit λειτουργοὶ. Ita ἔργον Hebræum modo λειτουργὸς vertitur, modo δεικνύσκει.

εἰς αὐτὸ τὸ πρὸς καρτεριώτερος] ὁρκισθῆναι, id est, assidui in hoc ipsum, nempe ut Dei iure malos puniat ad innocentium tutelam. Qui homini seruiunt, mercede opus habent : illi Deo seruiunt in re magna utiique, etiam Ecclesiæ.

7. ὑπόδοτε οὖν πᾶσι τοῖς ὀφειλάς] Non regibus tantum, sed & præsidibus, procuratoribus, publicanis, ministris regum. τοῖς ὀφειλάς, id est, τοῖς ὀφειλόμενα ut Matth. XV III. 32. In Glossario, ὀφειλὰ *debitum*.

τὸν φόβον, τὸν φόβον, τὸν τὸ τέλος τὸ τέλος] τὸν, id est, ὃν, supple ὀφειλόμενον

ex priorē. Sicut Poëtæ, ita & Apostoli sæpe articulos commutant. Itaque sicut hic articulus præpositiuus, vice articuli subiunctiuī, ita subiunctiuus vice præpositiuī infra XI. 2. 5. φόρος & τέλος sic differunt, quomodo Latinis tributa & vectigalia. Vectigalia pro mercibus dantur. Tributa pro solo aut capite. Quidam φόρος vocant εισφοράς, vt & Iustinus verbis modo adductis. Sed satis diximus de his vocibus ad I. Macc. x. 32. φόρος & εισφοράς distinguit & Iosephus belli Iudaici II. 1. φόρος respondet Hebræo מן.

τῷ φόβῳ, τὸν φόβον, τῷ τὴν πικρῶν, τὴν πικρῶν] φόβου nomine intelligit sollicitam cautionem ne quid admittamus quod eos possit offendere: πικρῶν nomine omnia reuerentiæ signa.

8. μηδὲν μηδὲν ὀφείλετε, εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους] occasione vocis ὀφείλας, transit à Legis Politicæ parte ad eam quæ mores instruit, ostenditque ea præcepta, sicut ante Mosē fuerant, sic & nunc manere, sed cum supplementis quæ se digna Christus adiecit. Est autem argute dictum: cætera debita soluuntur nec manent: dilectionis debitum semper & soluitur & manet.

ὁ δὲ ἀγαπῶν τὸν ἑτέρον] id est, hominem quemuis, eiusdem Dei imaginē ornatum, iisdem ortum primis parentibus.

νόμον πεπλήροιστε] is adiecit quod Legi Mosi deest. מלא Nam qui Mosi tantum præcepta exsequitur, ei adhuc aliquid deest. Matth. XIX. 20.

9. τὸ δὲ οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις] Recitat præcepta eo ordine quo LXX in suo Hebræo textu ea legerunt in Exodo, vt ostendimus in fusiore nota infra ad Decalogum expositione.

οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομάρτυρήσεις, οὐ βλασημίσεις] οὐ βλασημίσεις hīc valet, non ages vt aliena prætextu quodam fauorabili ad te attrahas. Nihil facies in fraudem legis. Vide supra v II. & ibi dicta.

καὶ εἴτις ἑτέρα ἐν ὅλῃ] nempe eiusdem naturæ, id exigens quod alter debemus alteri, puta honorare parentes: & alia quæ sunt in lege, sed extra Decalogum.

ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνακεφαλαιοῦται] summam comprehenditur. כליל. Sic Aquila in principio Geneseos ברשית vertit κεφαλαίω, id est, simul, vt exponit ad Genesim Philoponus. Sic dicunt Hebræi: כל-התורה כלילה באהבת יהוה. Lex tota in hoc ἀνακεφαλαιοῦται: Dilige Deum toto corde & tota anima atque substantia. Et hoc præceptum Dei amandi, & alterum amandi proximi, dicuntur Hebræis, vt alij notarunt, כללים גדולים, id est, summæ magnæ. Græci auctores ἀνακεφαλαιοῦσιν vocant quod Latini causæ coniectionem. Augustinus: in quibus causa summam repetitur, quam vocant ἀνακεφαλαιοῦσιν. Ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ, id est, in hoc præcepto. nam sic Hebræi דבר eximie vsurpant.

ἐν τῷ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτὸν] In hoc præcepto non legis, sed Christi, Matth. XIX. 19. Iubet quidem & Lex diligi proximum Leuit. XIX. 18. sed proximi nomine Lex intelligebat eum qui eidem legi subiectus esset,

vt offendimus ad Matth. v. 43. Neque vero ea formula comprehendebat eos, à quibus læsus grauitè esset aliquis, quod facit Euangelica Matth. v. 44. Proximus ante legem homo quiuis Gen. xi. 3. Sic & in Euangelio, quod non omni populo, sed omnibus datum est Luc. x. 33. Comprehenduntur igitur illa legis præcepta in isto Christi præcepto, vt pars in toto, multas etiam alias partes habente.

10. ἡ ἀγάπη τῷ πλησίον καὶ οὐ κατεργάζεται] puto veriorè esse lectionem quorundam codicum quam sequuntur veteres interpretes Græci, τῷ πλησίον. dilectio, id est, is qui alterum diligit, alteri nihil facit mali. Si nihil mali, ergo nec matrimonium eius, nec vitam violabit, nec res surripiet.

πλίεσμα οὐ νόμος ἡ ἀγάπη] Plus enim continet quam lex. Est euerriculum omnis iniuriæ.

11. καὶ τὸ] Hoc καὶ τὸ valet præsertim, & refertur ad id quod longe præcesserat, dilectionis nos semper esse debitores.

εἰδότες τὸν καιρὸν] considerantes quale iam sit tempus.

ὅτι ὡς ἡμεῖς ἤδη εἰς ὅτου ἐγερθῆναι] Similitudinem sumit à re bellica, vt sæpe vt 11. Cor. x. 4. 1. Tim. i. 18. 11. Tim. ii. 3. Eph. vi. 17. 1. Thess. v. 8. Cicero pro L. Muræna de duce: *illum buccinarum cantus exsuscitat.* Horatius: *Nec excitatur classico miles truci.*

νῦν ἐν μέσσοις ἡμῶν ἡ σωτηρία] Loquitur tanquam de obsessis qui magno animo per medios hostes debent euadere.

ἢ ὅτε ἐπιστάμεθα] id est, quam cum credere cœpimus. Verba enim talia interdum initium, interdum progressum, interdum exitum significant. Sic Exod. i v. 20, in Hebræo & Latino: *ex quo locutus es ad seruum tuum*: in Græco ἀφ' οὗ ἤρξα λαλεῖν τῷ θεράποντί σου. Sic Neh. viii. 3 *אור* dicitur pro initio lucis, vt explicat Kimhi in ea voce.

12. ἡ νῦν περιέκοψεν] magna rerum bonarum ignorantia. περιέκοψεν, cursum suum peregit: עבר vt hic Syrus. *Transiuit*, Cyprianus.

ἡ ἡμεῖς ἤλθομεν] peruenit ad nos dies: affulsit lux Euangelica. sic Lam. rv, quod prius dictum fuerat קרב ה' ה' , exponitur per בא ה' . Par sensus 1. Thess. v. 4. 5. 6.

Α' ποδώμια οὐ τὰ ἔργα τῷ σκότει] quæ qualia sint explicat commate sequenti.

καὶ ἐν δόξῃ τὰ ὅπλα τῷ φωτὶ] id est, φωτεινὰ: arma fulgentia decent milites, vt ille apud Plautum: *Curate vt splendor meo sit clypeo clarior, Quam solis radij esse olim, cū sudum est solent.* Quæ vero sint Christianæ militiæ arma, explicat Eph. vi. 13. & sequentibus.

13. ὡς ἐν ἡμέρᾳ ἀσχημόνως ἀειπαυῶτες] qui de die procedunt, eunt composito gradu. Ouidius:

Nox & amor vinumque nihil moderabile suadent.

Tacitus historiarum iv: *omnem pudorem nox ademerat.* Ita nos decet lucis tantæ compotes omnia agere quàm honestissime.

μη κάμοις] κάμοι sunt nocturnæ amationes, vnde καμάζεν. vide Idyllium Theocriti καμασλὺ, & Sap. xiv. 23. II. Macc. vi. 4.

καὶ μέθαις] Nam & potari solet de nocte: I. Theff. v. 7.

καὶ κοίταις] κοίτη est congressus viri cum muliere, vt diximus supra ix. 10. Dixit autem pluraliter κοίταις, vt exprimeret concubitus vagos, ex quibus quæ & quot sequantur mala facunde hîc edisserit suo more Chrysostomus.

καὶ ἀσελγείαις] est ἀσελγία vox Græca satis late patens, & omnia comprehendens quæ lascivie libidinosæque fiunt, sed hîc ea intelligi putem quæ fiunt contra sexuum leges. Nam & Æschines contra Timocratem hoc sensu vitur. in Glossario ἀσελγία impudicitia. Seneca de talibus: quibus abscondendis nulla satis atra nox est, libro i. de Natura cap. 16.

μη εἶδει καὶ ζήλῳ] μετανομικῶς per εἶεν hîc intelligit conuicia, per ζήλον; id est, iram, pugnas. Sic τὸν εἰς θάνατον ἄγοντα ζήλον, dixit Clemens in Epistola ad Corinthios. Vtrunque consequi solet, tum vinolentiam, tum scortationem. Epicharmus:

—ἐκ μὲν θυσίας

Θόνη, ἐκ δὲ θοίνης πόσις ἐχρέτο. B. χέειεν ὡς γέ μοι.

A. ἐκ πόσιος δὲ κάμος· κάμου δὲ ἐχρέτο θυσία.

Εκ δὲ θυσίας δὴν χρέτ· ἐκ θύνης δὲ κατὰ δὴν.

Idem:

Εκ δὲ θύνης ἡ λοιδορία· ἐκ δὲ τούτης ἡ μάχη.

Eubulus de vini crateribus:

—ὁ δευτέρτος οὐκ ἐστὶν· τῶν τεσσάρων ὅστις

Ἡμέτερος ἐστὶ ἀλλ' ὕβριος· ὁ δὲ πέμπτος βοῆς.

Εἵκοτος δὲ κάμων· ἐβδόμενος δὲ ὑποπίωνταις.

Mnesitheus de vino:

Τοῖς μὲ μέξιόν πίνουσι· κεκραμμένον.

Εὐθυμία φέρει· αὐτὴ δὲ ὑπερβάλλει, ὕβρις.

14. ἀλλ' ἐνδύσατε τὸν κύριον Ἰησοῦν χεῖρὸν] Ait Chrysostomus etiam suo tempore loquendi genus frequens fuisse: ὁ δὲνα τὸν δὲνα ἐνδύσατο, ad significandam intimam quandam coniunctionem. Sic χεῖρὸν ἐνδύσατε Gal. III. 27. Sic & novus homo indui dicitur Eph. i v. 24. Coloss. III. 10. & misericordia Coloss. III. 12. Christum induere est qualitates eius imbiberet. Sicut dicitur & homo indui veste & vestis ab homine, sic homo induit spiritum, & spiritus hominem, Iud. v. 1. 34.

καὶ τῆς σαρκὸς φρονίαν μὴ ποιεῖτε εἰς ὑποθυμίαν] Carnis curam ne gerite: Et quia hoc generaliter dictum male poterat accipi, quasi nec valetudo curanda esset, addidit, ad cupidines explendas scilicet & indistincte, vt Epicurus dixit: οὐ γὰρ ἐρωγὴ ἔχω τί νοήσω τ' ἀγαθόν, ἀφαιρῶν μὲ τὰς δὲ χυλῶν ἡδονάς, ἀφαιρῶν δὲ τὰς δὲ ἀφροδισίων καὶ τὰς δὲ ἀκροαμάτων καὶ τὰς δὲ μορφῆς. Φρονίαν ποιεῖν, idem quod φρονεῖν, supra XII. 17. I. Tim. v. 8. לבשׁ.

CAP. XIV.

X illo dilectionis, de quo agere cœperat, præcepto egregia Paulus confectaria deducit, illis temporibus ac locis perquam necessaria. Iudæi multi ad Christum conuersi omni modo seruare volebant, & aliis seruanda imponere præcepta Mosis, etiam ritualia, Act. xv. Hi vocatos ex gentibus ista præcepta non seruantes auersabantur. Contra vocati è Gentibus, conscij datæ per Christum libertatis, Iudæos Iudaïce viuentes à sua communione volebant excludere xi. 18. 21. vnde secuturum erat schisma, & mire in ipsis initiis obstiturum Euangelij processibus. Huic malo vt occurrat Paulus, mediam institit viam, & Iudæos qui in Christum crediderant, monet ita suam sequantur opinionem, vt à damnandis crimine impietatis qui aliter sentiebant, abstineant. Ex gentibus vero vocatos, ne illorum quamuis Iudaïce viuentium communionem defugiant, & vt imperitos spernant. Multum Apostolos exercuere duo ista hominum genera, quorum dum nunc his, nunc illis se accommodant pro tempore ac locorum ratione, vtrosque verò ad mediocritatem reducunt, cognitam faciunt suam, & prudentiam, & bonitatem. Iustinus in colloquio cum Tryphone temperamentum hoc Apostolicum sic exprimit: Εἰσιν, ἀπεκρινάμενος, ὁ Τρύφων, καὶ μὴδὲ κοινωνεῖν ὁμιλίας ἢ ἐστίας τοιοῦτοις ὁλμώντες. οἷς ἐγὼ οὐ σὺναινός εἰμι, ἀλλ' ἐὰν αὐτοὶ δεῖ τὸ ἀδελφεὸς τῆς γνώμης καὶ τὰ ὅσα δύναται νῦν ἐκ τῆς Μώσεως, ἀ δεῖ τὸ σκληροκαρδίον τῆ λαοῦ νοοδόξῳ δεχτέα ἔχειν, μὴ τὲ ἐπὶ τῆτον ἢ χερσὸν ἐλπίσῃν ἐ τὰς αἰωνίους ἐ φύσῃ διαγορευθείας καὶ ὁσεθείας φυλάσσειν βούλωται, καὶ ἀφένῃται συζῆν τοῖς χριστιανοῖς ἐ πσις, ὡς πορεύονται, μὴ πείδοντες αὐτοὺς μήτε δεῖν πορεύεσθαι ὁμοίως αὐτοῖς, μήτε σαββατίζειν, μήτε ἄλλα ὅσα τοιαῦτά ἐστι τηρεῖν, ὡς ὁμοπλάγχοις ἐ ἀδελφοῖς διὲν ἀποφαίνεσθαι.

τὸν ὃ ἀδενούντα τῇ πίστει] ἀδενούντα vel ἀδενῇ τῇ πίστει, hic vocat qui Christianismum quidem amplexus est, sed non omnia à Christo, aut Spiritu eius reuelata pernoscit, præcipue verò mysterium illud quod septimo capite aperire cœpit Paulus. Tales fuisse in Palæstina Nazaræos notat Epiphanius. Sic Horatius: *sum paulò infirmior*, id est, scrupulosior. Cyrillus vocem hanc bene explicat contra Iulianum vii: ἐοτίομῳ ὃ συνειδύη καθαρὰ, θεῶν τὴν δόξαν ἀνάπτοντες, ὡς ἀπάντων ἡμῶν τῶν ἐδωδύμων ἐλδύθεντε καὶ ἀζήμιον χερσαμύρῳ τὴν χρῆσιν. εἰ ὃ ἀδενεῖ πῃ ἐν τοῖς ὑμῶν τε οὐπω, καὶ ὁρῶσιν ἔχει τὸ νοῦν, οἷα τῇ ἢ τῇ π καὶ ἱερόθυτα ἀληθῶς, οὐπω βεβηκόη ποτὶ τὸ γήσιον εἰς πίσιν, συκαδισάμῃ, ὡς περ πνὲς παροξίζων δεχγυμνάζοντες τὰ μειράλια ἀναβιβάζοντες τε καὶ βραχὺ ποτὶς τελειώτῃ τῇ ποτὶς ἐμπειριαν. Constantinus Imperator apud Eusebium: ἀδενεστέρις διὲν ὑποκατακλινέσθαι λόγῳ συγνώμης.

ποτὶς ἀμβάνεσθαι] sociate Ecclesiæ, sicut qui hospitio aliquem excipiunt dicuntur eum ποτὶς ἀμβάνεσθαι Act. xviii. 26. xxviii. 2. Ecclesia enim

domui comparatur supra XI. 25. Sumitur hæc admonitio ex iis quæ de Christo dicta Matth. XII. 20.

μη εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν] non fumentes vobis dijudicandas ipsorum cogitationes : nempe an legalia vt necessaria vsurpent, an vt vtilia. Διακρίνεν dijudicare Matth. XVI. 3. I. Cor. VI. 5. Iob. IX. 14. XV. 5. Ecclesiastæ III. 18. II. Samuel XIX. 9. Levit. XXIV. 12. Exod. XVIIII. 16. διαλογισμοὶ cogitationes Matth. XV. 19. Marci V II. 21. Luc. II. 35. V. 22. VI. 8. IV. 46. 47. XXIV. 38. supra I. 21. I. Cor. III. 20.

2. ὅς μὲ πιστεύει φαγεῖν πάντα] supple εἶναι· putat licere omnibus vesci. πάντα, id est, omnis generis edulia.

ὁ δὲ ἀδυνάων λαχάνα ἐσθίει] Argumentum à maiori. Tolerandi sunt ij qui ab omnibus animatis abstinendum putant, quod quidam faciebant religione quadam, alij quòd id melius existimarent. Religione id factum multis docet nos Ælius Spartianus de Imperatore Iuliano loquens: *Sæpe autem nulla existente religione, oleribus leguminibusque contentus sine carne cenauerit.* Ideo eum asperum recte viuendi præceptorem vocat Sextus Aurelius Victor. Eorum qui id melius existimarent exemplum sit Sextius Philosophus, cuius meminit Seneca epistola CVIII. eiusque exemplum se quoque aliquando secutum ait animalibus abstinuisse. Dicebat ergo is Sextius referente Origene: ἐμψύχων ᾗσιν μὲ ἀσφόδρον, ὑποχὴν δὲ λογικώτερον. Qua de re existat eruditus Porphyrij libellus. Atque ita sensisse phycis de causis Xenocratem & Polemonem notat Clemens Stromateon VII. Addit Philo in loco quem seruauit Eusebius in fine octauæ præparationis: Διὸ καὶ μέχρι νῦν οἷς λόγος ἐκκατείας ἀπέξαπάντων ἀπέχονται, (ζώων nempe) λαχανώδει χλοῇ καὶ κάρποις δένδρων πορροφήμασιν ἡδίστη ὑπολαύσι ζωομύθοι· vbi clare explicatur quod hîc dicitur λαχάνα ἐσθίειν. Abstinenciam ab animatis Danieli & fodalibus eius tribuit Iosephus antiquæ historiæ XII. Essenis idem tribuit Philo libro de vita contemplatiua. vetus id fuisse apud plurimas gentes, maxime apud Ægyptiorum sacerdotes & Cretensum & Eleusine, apud quosdam etiam Persarum magos ostendit Hieronymus II contra Iouinianum. Apud Indos etiam multi id obseruant, & vetus id esse Indis notauit Abenesdra ad Gen. XLVI. 32. Imitati sunt id in Christianis multi, alij quòd id melius putarent, alij scrupulosa opinione. Clemens pædag. II: Ματθαῖος μὲ οὐδὲ ὁ Ἀπόστολος περματῶν καὶ ἀκροδρύων καὶ λαχάνων ἀνδύ κρεῶν μετελάμβανεν. Augustinus lib. XX. c. 20 ad Faustum, Iacobum ait fratrem Domini feminibus & oleribus vsu, non carne nec vino. Canon Apostolicus distinguit inter eos qui per exercitationem abstinebant, & eos qui exsecrabantur res à Deo conditas. Sic enim habet Canon 21: εἰ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος ἢ ὅλως τὸ κατὰ λόγον ἢ ἱερακοῦ γάμος καὶ κρεῶν καὶ οἴνου, οὐδὲ ἄσκησιν, ἀλλὰ διαβελυσίαν ἀπέχεται, ἐπιλαθόμενος ὅτι πάντα καλὰ λίαν, καὶ ὅτι ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἀνθρώπον, ἀλλὰ βλασφημῶν διαβάλλει τὴν δημιουργίαν; ἢ καταιρείσῃ ἢ διορθούσῃ καὶ τὸ ἐκκλησίας ὑποβαλέσῃ· ὡσαύτως καὶ λαϊκός. Ideo Tatianum & alios ab Ecclesia

reiectos discimus, quod tanquam dogma necessarium introducerent ut nuptiarum ita ἐμφύχων ἀποχλή. Meminit Irenæus I. 30. & 31. Duo ista genera abstinentium bene & Origenes distinguit contra Celsum IV: ὅσα ἡ καὶ τὴν διαφορὴν τῆς αἰτίας τῆς τῆς ἐμφύχων ἀποχλῆς τῆς ἀπὸ τῆς Πηδαγόρου καὶ τῆς ἐν ἡμῖν ἀπειρή. ἐκεῖνοι μὲν γὰρ διὰ τὸ πρὸς ψυχῆς μεταστοματουμένης μῦθον ἐμφύχων ἀπέχονται.

---καὶ πρὸς φίλον ἵδον αἰείας ἐξουσίας. XI

Σφάξι ἐπαυχόμενος μέγα νήπιον. ἡμεῖς ἡ καὶ τὸ τοιοῦτο πρὸς τὸν ποιοῦν αὐτὸ, ἐπεὶ ὑποπιάζομεν τὸ σῶμα καὶ δουλαγωγούμεν, καὶ βουλόμεθα νεκροῦν τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῇ γῆς, πορνείαν, ἀκαθαρσίαν, ἀσέλγην, πόθος, ἐπιθυμίαν κακῶν, & πάντα γε πρὸς τὸν ποιοῦν, ἵνα τὰς περὶ τὸ σῶμα τοιαύταις. Et Zonaras ad dictum canonem Apostolicum licite abstinere aliquos ait δι' ἐκκατέαν, οὐ βδελυττόμενοις. quicum conuenit Ancyranus Canon XIV: τοῖς ἐν κλήρῳ πρεσβυτέροις ἢ δεκόντοις ὄντας, & ἀπεχόμενοις κρεῶν, ἐδόξε ἐφ' ὧν καὶ οὕτως εἰς βούλοιντο κρατεῖν. εἰ ἡ βδελύσσονται, ὥς μηδὲ τὰ μὲν κρεῶν βαλτόμενα λαχνα εἰστίεν, & μὴ ὑπέκοιεν τῷ κανόνι, πεπαῦδ' αὐτοῖς τὸ τῆς ζωῆς. Tertulianus II de cultu feminarum: Nunquid non aliqui ipsam Dei creaturam sibi interdiciunt, abstinentes vino & animalibus esculentis, quorum fructus nulli periculo aut sollicitudini adiacent, sed humilitatem animæ suæ in victus quoque castigatione Deo immolant? Prudentius hymno καθεμμενῶν tertio:

Absit enim procul illa fames,

Cedibus ut pecudum libeat

Sanguineas lacerare dapes.

Sint fera gentibus indomitis

Prandia de nece quadrupedum:

Nos oleris coma; nos siliqua

Fota legumine multimodo

Pauerit innocuis epulis.

Eusebius hist. IV. 3: Αἰκισιάδου γὰρ πνός ἐξ αὐτῶν (ex Christianis) πάντοτε ἀνυμνεῖς βίου, & μηδενὸς ὅλως τὸ πρὸς τὸν μετὰ λαμβάνοντος, ἀλλ' ἢ ἀπὸ τῶν μόνων & ὑδατι χρωμένου, πειρομένου τε καὶ ἐν εἰρηκῇ οὕτω διαίτην, Αἰκισίαν, μὲν τὸ πρὸς τὸν ἀγῶνα ὃν ἐν τῷ ἀμφοδιῷ ἤνυσεν, ἀπεκαλύφθη, ὅτι μὴ καλῶς ποιοῖν ὁ Αἰκισιάδης, μὴ χρώμενος τοῖς κτήσασιν τῷ Θεῷ καὶ ἄλλοις τύπον σπανδαίου ὑπολειπόμενος· πεισθεὶς ἡ Αἰκισιάδης πάντων ἀνέδην μετελάμβανε καὶ ἠνυκαίετο τῷ Θεῷ. Habes eandem historiam in martyrologio Adonis ad IV Nonas Iunii, vbi hæc verba, nihil cibi volens accipere, sed tantum (sale &) pane cum aqua utebatur. Laudat Chrysostomus in II ad Cor. IX, τὸν ὁσπίσις δυναμὸν ἀρκεῖσθαι. Fuit ipsius temporibus Olympias diaconissa Ecclesiæ Constantinopolitanæ quæ ab omnibus animatis abstinebat, teste Palladio. Et in Actione II Synodi octauæ fit mentio eorum qui carnibus nullis vescebantur. Poterant ergo tolerari inter Christianos, non modo qui exercitamenti causa, verum etiam qui ex opinione aut veteri more animatis abstinebant, dum ne eò procederent confidentiæ, ut alios aliter viuentes abominarentur.

ὁ ἐσθίων] nempe carnes ex animalibus.

τὸν μὴ ἐσθίοντα] abstinentem ab animatis & ob id oleribus contentum.

μὴ ἐξουθενείτω] tanquam rudem atque imperitum. De verbo ἐξουθενέειν vide quæ diximus ad Marcum VII. 31. IX. 12.

καὶ ὁ μὴ ἐσθίων] Pythagoræ sectator aliquis.

τὸν ἐσθίοντα] promiscuo victu utentem.

μὴ κενέτω] ne damnet, id est, pro deplorato habeat.

ὁ γὰρ Θεὸς αὐτὸν προσελάβετο] Deus gentes vocavit sine vlla ciborum lege.

οὐ πῆς εἴ ὁ κείνων ἀλλότριον οἰκέτω] nempe ubi Domini legem habes nullam, quis tu es aut Iudææ aut Pythagorista, qui id iuris tibi vindicare audeas?

τὰς ἰδίᾳ κυρίῳ στήκει ἢ πίπτει] id est, domini iudicio aut pro se aut contra se sententiam feret. Stare dicitur qui in causa victor est, ut Psal. I. 4. Cadere causa dicuntur & Latinis qui iudicium contra se referunt.

σαθήσεται ὃ] Est bene ominantis.

δυνατὸς γὰρ ἔστιν ὁ Θεὸς εἴηαι αὐτὸν] δυνατὸς hīc sumitur ut supra XI. 23. scrupulosa ista opinio Deum non impedit quominus eum sententia sua feruet, si cætera Christiane vixerit. In Manuscripto est: δυνατεῖ γὰρ, ut II. Cor. XIII. 3.

ὅς μὲ κείναις ἡμέραις παρ' ἡμέραν] Cum de cibis egisset, venit ad alterum genus ritualium, circa dies festos & non festos ex lege. κρίνει æstimat ut I. Cor. II. 2. Sic κρίνω πολέμοις pro hostibus habeo, apud Demosthenem. ἡμέραν παρ' ἡμέραν: diem præ die, quomodo ὠδὴ sumitur à Græcis interpretibus Ps. XLV. 8. Sic & supra habuimus I. 25. Præfert Sabbata, Pascha, Pentecosten, σκευοπηγίαν, interlunia diebus aliis. Sic solebant Hebræi dicere de nocte Paschali: *Quantum præstat hac nox aliis noctibus?*

5. ὅς ὃ κείναις πᾶσαν ἡμέραν] id est, quemuis diem pariter sanctum habet, feruens Deo ab interlunio ad interlunium, à sabbato ad sabbatum, secundum vaticinium Esaïæ Lxvi. 23.

ἐκαστος ἐν τῇ ἰδίᾳ νοὶ πληροφορεῖται.] Manuscriptus: ἐκαστος τὰς ἰδίᾳ νοὶ πληροφορεῖται. Hebræi dicunt לְכָל אִישׁ יִמְלֵךְ אֵת לְבָבוֹ, id est, fruatur quisque sua sententia. Sic Ecclesiastæ VIII. 12: ἐπληροφορήθη καρδίᾳ ὑμῶν τῷ ἀνθρώπου ἐν αὐτοῖς ποιῆσαι τὸ πονηρόν: in malis perpetrands sibi placuit. Ponitur enim πληροφορεῖσθαι etiam pro πληροφοῶσθαι. Sic πληροφορημένος ἐγάπησεν in Clementis epistola. Sensus hic idem qui in isto Sophocleo:

Ὅτ' ὅν μὴ τάδ' ἔστιν ἐν γνώμῃ φίλα,

Κεῖνος τ' ἐπείνα σεργέτω, κ' αὖτ' ἔσθ'.

Et Eueni:

Καὶ πρὸς μὲ τούτοις ἀρκεῖ λόγος εἰς ὁ παλαιός.

Σοὶ μὲ ταῦτα δοκοῦν τ' ἔστιν, ἐμοὶ ὃ τάδε.

ὁ φρονῶν πλὴν ἡμέραν κυρίῳ φρονεῖ] φρονεῖν cum accusatiuo significat in his

scriptis, operam alicui rei dare, vt vidimus supra VIII. 3. XII. 16. Κυρίῳ, id est, in honorem Dei. Obseruat dies festos pio animo, quòd hoc in Iudæis Deo placere existimet.

καὶ ὁ μὴ φερονῶν ἢ ἡμέραν τῶν κυρίῳ οὐ φερονεῖ] Et ille qui dies omnes pariter Deo dedicat, nihil aliud in hoc quàm Dei honorem respicit.

καὶ ὁ ἐσθίων] quasvis carnes scilicet.

Κυρίῳ ἐσθίει] hunc quoque vescendi actum Deo consecrat.

δὺχαρισεῖ γὰρ τῶν Θεῶν] Deo pro datis gratias agit, vt mos erat Iudæorum & Christianorum. De hoc more diximus Matth. XIV. 19. XV. 36. XXVI. 25.

καὶ ὁ μὴ ἐσθίων κυρίῳ σὺν ἐσθίει] Abstinet quòd id tutius existimet, & eo ostendit se Dei reuerentem esse.

καὶ δὺχαρισεῖ τῶν Θεῶν] pro ipsa illa qua vtitur temperantia.

7. οὐδεὶς γὰρ ἡμῶν] nostrum qui Christiani sumus.

ἐαυτῶν ζῆ καὶ οὐδεὶς ἐαυτῶν ὑποθήσκει; εἰάν τε γὰρ ζῶμεν τῶν κυρίῳ ζῶμεν εἰάν τε ὑποθήσκαμεν τῶν κυρίῳ ὑποθήσκαμεν] id est, Christo qui nos suos fecit, & vitam, & vitæ omnia, & ipsam mortem consecrare debemus, & parati sumus. Nonne hoc tantum est vt propter hæc leuicula dissimulari debeant?

8. εἰάν τε οὐκ ὦμεν, εἰάν τε ὑποθήσκαμεν, τῷ κυρίῳ ἐσμὲν] vide Eph. I. 21. Seruorum nihil est proprium. Omnia sunt Domini. Nos serui Christi sumus, empti summo pretio, ipsius sanguine. Hoc est quod sequitur.

9. εἰς τὸ γὰρ Χριστὸς ὁ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη καὶ ἀνέζησεν, ἵνα καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων κυριεύσῃ] debetur ei hoc dominium ex Patris decreto, qui ideo eum mori fuit vt suscitaret, suscitauit vt vitam ei cœlestem daret, coniunctam cum regia potestate in Ecclesiam, & pro Ecclesia. In Manuscripto tantum est ἀπέθανε καὶ ἐζήσεν. Et sic videtur legisse Latinus & Theophylactus.

10. σὺ δὲ καί τις κείνους τὸν ἀδελφόν σου.] Tu Christiane legis ritus obseruans, cur pro impio habeas alterum non minus quàm tu præcepta Christi implentem?

ἢ καὶ σὺ τί ἐξουθενεῖς τὸν ἀδελφόν σου.] Tu, Christiane, liberum te à ritibus credens, cur alterum Christianè viuentem aspernaris tanquam imperitum, quod ius illud à Christo datum nondum satis intelligat? De verbo ἐξουθενεῖν, vide supra.

πάντες γὰρ ὡδυσσεύμεθα τῶν βήματι τοῦ Χριστοῦ] Quid occupas illius officium? Illius est de occultis iudicare. Solus nouit quantum cognitionis quisque acceperit, quantum ab eo pro talenti sui modo exigi debeat. Tribunal Christo vt iudici attribuitur, & II. Cor. V. 10. & stare solent, quorum causa tractatur. Solent autem res diuinæ ad humanarum modum explicari.

11. γέγραπται γὰρ] Esai. XLV. 23.

ζῶ ἐγὼ, λέγει Κύριος] in Hebræo & Græco Esaiæ: κατ' ἐμαυτὸν ὁμνῶ. Hoc autem Dei iuramentum alijs locis exprimi solet per verba, *Vino ego*, vt Esai.

Esaï. XLIX. 47. XVII. 16. 19. XVIII. 3. XX. 3. Soph. II. 9. Deus loquitur ad Esaïam: sed & honor qui Christo habetur, ad Patrem ut auctorem redit.

ὅτι ἐμοὶ καὶ πάντων γένου] Sic & LXX dicto Esaïæ loco, & intelligitur καὶ ἐαυτὸν se flectet, quomodo sumitur Hebræum עָכַב.

ἐπουρανίων καὶ ὑπερσφαινίων, καὶ κατὰ χθονίων] Hæc huc non pertinent, neque habentur in libris melioribus, neque Syrus id legit, neque Arabs, neque Origenes, neque Chrysostomus, neque Oecumenius. irrepsit huc in quibusdam libris ex loco Philipp. II. 10.

καὶ πάντα γλῶσσα ὁμολογήσεται τῷ Θεῷ] In Hebræo & Græco: δεινὰ πάντα γλῶσσα τὸν Θεόν. sed sensus recte expressus est. nam ut ad Esaïæ locum diximus, cultus omnis Dei per speciem vnam, id est, per iuramentum exprimi solet, ut Esaïæ XIX. 18. Recte igitur Paulus figuram illam euoluens, pro specie genus reddidit.

12. ἀρα οὐκ ἔλασεν ἡμῖν πρὸς ἑαυτὴν λόγον δώσῃ τῷ Θεῷ] An responderit mensuræ cognitionis quam accepit. δώσῃ pro ἀποδώσῃ, quomodo Luc. XV. 1. 2. ἀποδοὺς τὸν λόγον, & Hebr. XIII. 17 ὡς λόγον ἀποδώσαντες, & I. Petri IV. 5 ἀποδώσουσι λόγον. Sic & Dan. VI. 2.

13. μηκέτι ἀλλήλους κείνωμεν] Periculosum enim id in rebus dubijs, quia quale de alio iudicium tuleris, tale de te feretur, Matth. VII, ubi dicta vide.

ἀλλὰ τὸ κρίνατε μὴ ἄλλον] supple faciendum. similis locutio I. Cor. VII. 37. Est autem ἀντανάγκαις, κρίνωμεν & κρίνατε sensu diverso.

τὸ μὴ πείνην θεόσκομμα ἀδελφῶν ἢ σκάνδαλον] id est, ne occasionem temere detis alicui, aut non accedendi ad Christianismum, aut ab eo recedendi: illud θεοσκομματος, hoc σκανδάλου voce, quæ grauior est, significatur. Vide Matth. IV. 6. I. Cor. VIII. 9. Matth. V. 49. XII. 41. XV. 7. infra XIV. 20. 21. Hoc autem faciebant, & Iudæi qui gentibus insuetis imponere volebant legis iugum, & è gentibus Christiani qui Iudæos hac in re hæsitantes ab Ecclesia repellebant. Occasiones omnes alienorum lapsuum vitare non possumus, sed vitandæ sunt eæ ad quas necessitate nulla aut utilitate impellimur.

14. οἶδα καὶ πέπεισμαι ἐν χερσὶ Ἰησοῦ] id est, per Christum, qui mihi hoc apertius quàm aliis reuelauit. Vide supra VII.

ὅτι οὐδὲν κοινὸν εἶναι αὐτῷ] per se, id est, natura. κοινὸν ἡμῶν. vide quæ dicta Matth. XV. 11. & Act. VII. 14. etiam serpentibus gentes quædam vescuntur. Supponit autem nullam esse de ea re gentibus legem datam: & ab Iudæis ablatam iam ante ostenderat.

εἰ μὴ τῷ λογισμῷ τὸ κοινὸν εἶναι ἐκείνῳ κοινὸν] quia nihil licitum ei qui illicitum aliquid credit, dum id credit. Diximus de hoc axiomate libro II de Iure Belliac Pacis XXI. 2. λογισμῷ existimanti, ut supra II. 3. III. 28. VI. II. VIII. 18.

15. εἰ ὃ βέβηκα ὁ ἀδελφός σου λυπεῖται] Id est, si libertatem tuam ita defendis ut ipsi imperitiam exprobres. τὸ βέβηκα לחמך in lege & Thalmudicis.

οὐκ ἐπὶ καὶ ἀγάπῃ πατριῆς] dilectio unde totus hic sermo fluit non modo vult tolerari eos qui nondum omnia peruident, sed etiam illorum bono libertatem nostram circumcidi. Est argumentum à maiori ad minus. Fundamentum autem in loco Osee v. 1. 6.

μὴ τὰ βέβηκά σου ἐκείνον ἀπόλλυε, ὡς οὐ χεῖρὸς ἀπέθανε] Christus pro omnibus hominibus mortuus est in quibus sunt & illi qui peribunt Ioh. III. 16. I. Tim. II. 4. 5. 6. II. Petri II. 1. III. 9. Hebr. x. 29. Plane idem quod hic, dicitur I. Cor. VIII. 12. Qui istam libertatem non intelligit & ob id durius tractari se videt, facile eò perducipotest ut de Evangelio dubitet primum, deinde & sequius existimet. Quare leniter tractanda, & si fieri potest, edocenda, non obtundenda sunt ingenia eiusmodi. μὴ ἀπόλλυε לא תאכר.

16. μὴ βλασφημῶσθω οὐὶ ὑμῶν τὸ ἀγαθόν] Syrus & Latinus legerunt ἡμῶν, bene : & τὸ ἀγαθόν succincte pro τὸ ἀγαθὸν ἔργον. Idem loquendi genus in epistola ad Philippenes. Bonum est libertas Christiana : sed si inde schismata oriantur, male audit apud extraneos.

17. οὐ γὰρ ἔστιν ἡ βασιλεία τῶ Θεοῦ βέβησις καὶ πόσις] Est μετῴνυμία. Non bibendo neque edendo paratur ius ad regnum cœlestē I. Cor. VIII. 8. Aliis actibus opus. Simile loquendi genus habuimus supra VIII. 6.

ἀλλὰ διακονίῃ) Innocentia. Respiciuntur loca Esaiæ LIV. & LXII.

καὶ εἰρήνῃ) id est, pacis studium.

Ἐχαρὰ ἐν πνεύματι ἀγάπῃ] cura exhilarandi alios per dona Spiritus sancti, non autem eos irritandi, quod modo dixit λυπεῖν. Vide supra I. 12.

18. ὁ γὰρ ἐν τύποις δουλεύων τῷ Θεῷ] Per tales actus.

Δάρεσος τῷ Θεῷ καὶ δόκιμος τοῖς ἀνθρώποις] Is & Dei fauorem sibi polliceri poterit, & laudem ab hominibus piis. Vocem δάρεσος habuimus supra XII. 1. 2. Δάρεσος τῷ Θεῷ, est טוב לפני אלהים. δόκιμος est qui probatur, ut infra XV. 10. I. Cor. XI. 19. II. Cor. X. 18. XIII. 7. II. Tim. II. 15. Iac. I. 12. Proprie de auro, aut pecunia dicitur, ut videre est Gen. XXIII. 16. I. Reg. X. 18. Zach. X. 13. II. Paralip. IX. 17. XXVIII.

18. XXIX. 4. συνέτις ἐστὶν ὁ Θεὸς]

19. ἀγαθὰ οὐὶ τῆς εἰρήνης διώκοντες] ut supra 17.

καὶ τὰ τῆς οἰκοδομῆς τῆς εἰς ἀλήθειαν] Fideles sunt templum Dei I. Cor. III. 16. 17. VI. 19. II. Cor. VI. 16. id templum ædificatur bonis documentis & exemplis. Et huc mystice referenda quæ apud Mosē sunt de Tabernaculo : & in historia Regum de Templo.

20. μὴ ἐνεκὲν τῆς βέβηματος κατὰλύει τὸ ἔργον τῶ Θεοῦ] Persistit in cœpta Templi figura. vide Matth. XXV. 6. quod hic κατὰλύειν, id φθείρειν I. Cor. III. 17. תהשׂ Hebraïce. id fit acerbis altercationibus, per quas veritas sæpe, caritas certo amittitur.

πάντα ἢ κατὰ φύσιν] nempe βεβήματα, tum suapte natura, tum Christi permissu. Idem dictum Tit. I. 15.

ἀλλὰ κακὸν τὸ αἰσχροφῶν διὰ περσινόματος ἐοδόντι] διὰ ita hīc valet καὶ, vt supra II. 27. IV. II. II. Cor. III. II. κακὸν subaudi τὸ βεβήμα : res pro actione. Mala est eius actio qui per eam temere occasionem præbet alteri recedendi ab Euangelio, dum se contumeliose tractari videt.

21. καλὸν τὸ μὴ φαγεῖν κρέα, μηδὲ πίνειν οἶνον] Melius est. positivum pro comparativo, vt Matth. XV III. 8. 9. Idem sensus I. Cor. V III. 13. Quidvis potius nobis sustinendum est, quàm vt factō nostro non necessario fratrem in ruinam impellamus.

μηδὲ ἐν ᾧ ἀδελφός σου περσινόςτι] supple, facere. Et ἐν ᾧ, valet per quod, more Hebræo.

ἢ σκανδαλίζει ἢ ἀδικεῖ] hæc absunt in Manuscripto : neque legit Syrus.

22. οὐ πῖσιν ἐχεις] πῖσις hīc est persuasio ea per quam quis credit licitum esse id quod facit : assensus conscientiæ : רמנא magistris Hebræis. Cum interrogandi nota hæc legerunt Chrysostomus & Oecumenius : recte.

καὶ σεαυτὸν ἐχεῖ ἐνώπιον Θεοῦ] id est, tunc vttere cum alium non habes testem quem offendas.

μακάριος ὁ μὴ κρίνειν ἑαυτὸν ἐν ᾧ δοκιμάζει] Felix qui semet non damnat (κρίνειν enim pro κατακρίνειν perfrequens) in ea re quam præfert, id est, quam agendam suscipit. Idem sic eloquitur Iohannes III. 21 : εἰ ἡ καρδιά ἡμῶν μὴ κατακρινώσκη ἡμῶν, παρρησίαν ἔχοντες πρὸς τὸ Θεόν.

23. ὁ δὲ διστακνόμενος] qui dubitat, qui hæsitat. Vide dictum locum de Iurē Belli ac Pacis. Διακρίνειν est dubitare, vt Matth. XXI. 21. & supra IV. 20. quibus locis dicta vide.

εἰ ἑαυτὸν φάγη, κατακρίνεται] à semet ipso scilicet.

ὅτι οὐκ ἐν πείσῳ] non cum firma persuasione licitum esse quod facit. Optimum enim illud, *Quod dubitas ne feceris* apud Ciceronem, tritum & Hebræorum proverbio.

πάν ὃ ὁ οὐκ ἐν πείσῳ ἀμάρτια ἔσιν] Peccatum est quidquid fit conscientia non adstipulante. Hoc monitum Iudæos qui Christiani facti erant spectat, ne aliorum exemplo id facerent quod ipsi aut licitum non putabant, aut certe valde de eo dubitabant. Post hæc verba in Manuscripto illo quo sæpe utimur, non minùs quàm in aliis Manuscriptis vetustissimis, sequuntur commata tria quæ fine epistolæ habemus. Et hoc loco illa legisse apparet Chrysostomum, Oecumenium, Theophylactum. Videtur Paulus primum hīc finire voluisse epistolam, sed postea aliquanto plus, quàm sperauerat, nactus temporis, alia quædam adiecisse. Marcionis exemplaria hīc epistolam finiebant, teste Hieronymo.

CAP. XV.

ΜΕΙΣ οἱ δυνατοὶ] δυνατοὶς hīc vocat prouectiores in rerum cognitione, quibus oppositi supra ἀδυνεῖς. Sic ἀδυνατὸς ἐν λόγῳ. Luc. XXV. 19. Αἱ. VII. 22.

τὰ ἀδυνήματα ἀδυνάτων βασάζειν] similitudo ducta ab itinerum sociis, quorum validiores qui sunt, minus validos parte sarcinarum leuant. Onus alleuant, dicit Cicero. ἀλλήλων βάρη βασάζειν. hic Apostolus Gal. v 1. 2. Videtur autem argumentum duci ex lege Exodi XXIII. 5, hoc modo: Si subleuandum est iumentum inimici, quantò magis homo amicus? Sensus est, leniter ferre nos debere aliorum hallucinationes.

ἢ μὴ ἑαυτοῖς ἀρέσκειν] ἀρέσκειν hoc loco, vt & 1. Cor. x. 33, est rem gratam facere, quomodo & Xenophon dixit γίττονι ἀρέσκειν. est μετὰ νουμῖα effectus pro causa.

2. ἕκαστος γὰρ ὁ ἑαυτοῦ] Manuscriptus, ἕκαστος ἑαυτοῦ, quod cum præcedentibus melius cohæret.

τὸ πλησίον ἀρεσκέτω εἰς τὸ ἀγαθὸν πρὸς οἰκοδομῶν] Non in omnibus gratificari alteri debemus, sed in iis quæ ipsius bono cedunt, id est, per quæ fieri melior potest. Nam post εἰς τὸ ἀγαθὸν subauditur αὐτῷ, vt supra VII. 28. & XIII. 4. & eius interpretatio est illud πρὸς οἰκοδομῶν, de quo vide supra XIV. 19. ἀρεσκέτω, id est, scire debet hoc sibi curandum.

3. καὶ γὰρ ὁ Χρῆστος] is scilicet qui nobis pro exemplari debet esse 1. Petr. II. 21.

οὐχ ἑαυτῷ ἠρέσεν] non quæsiuit sibi dulcia.

ἀλλὰ] supple fecit, vt supra XIV. 23.

καθὼς γέγραπται· οἱ ὀνειδισμοὶ ἧς ὀνειδίζόντων σε, ἐπέπεσον ἐπ' ἐμὲ] Verba sunt Dauidis qui figura Christi, psalmo iuxta Hebræos L XIX. 10. Vide Matth. XXV II. 39. 40. 41. 42. Omnia hæc sustinuit Christus Dei ac hominum causa.

4. ὅσα γὰρ περιγράφη εἰς τὴν ἡμετέραν διδασκαλίαν περιγράφη] Occurrit tacitæ obiectioni; ad Dauidem ista pertinent. Sit ita: à constat inter Iudæos omnes istas res figuras esse rerum Christi. Vide 1. Cor. x. 6. περιγράφη ante scriptum: & περιέγραψα ante scripsi Eph. III. 3. sicut περιηπάσαμεθα antè eucimus, supra I II. 9. εἰς τὴν ἡμετέραν διδασκαλίαν, idem hic quod πρὸς νοουθεσίαν ἡμῶν dicto loco 1. Cor. x. 11.

ἵνα δὲ τὸ ὑπομονῆς καὶ δὲ τὸ ὠδυνήσεως ἧς γραφῶν ἔλπίδα ἔχωμεν] vt inter mala quæ ferimus & inter solatia quæ nobis præstat sacra scriptura, spem perpetuo retineamus. Vide supra v. 3. 4. V III. 25.

5. ὁ δὲ θεὸς τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς ὠδυνήσεως] θεὸς τῆς ὑπομονῆς est is quem tolerantia Christiana respicit. Sicut infra 13: ὁ θεὸς τῆς ἐλπίδος· θεὸς τῆς ὠδυνήσεως.

κλήσεως, is à quo solatia veniunt. Genitivus enim in his libris modo obiectum, modo causam effectricem denotat.

δῶν ὑμῖν τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν ἀλλήλοις) id est, det vobis omnia quæ ad concordiam mutuam prodesse possunt. vide supra x i i. 18.

καὶ Χριστὸν Ἰησοῦν) Talem, inquam, concordiam quæ pietati Christianæ non obstat. Nam Iesu Christi nomen pro præceptis eius sæpe ponitur.

6. ἵνα ὁμοθυμαδὸν ἐν ἐνὶ σώματι δοξάζητε τὸ Θεὸν & πατέρα τῆς Κυρίας ἡμετέρας Ἰησοῦ Χριστοῦ) id est, vt cum Deum laudatis eique preces funditis, faciatis id non tantum eodem verborum sono (sicut δοξολογία & λιτανεία fieri solebant) sed & animo pleno mutuæ dilectionis, sine contemptu, sine odio. Habes hanc vocem ὁμοθυμαδὸν Act. i i. 46. vbi forma est Ecclesiæ perfectissimæ. Adde ad eius vocis explicationem id quod est Act. iv. 32. Deus, eximie Christi, & Deus Eph. i. 17, & pater dicitur Eph. i. 3. & per ipsum, noster.

7. οὐδὲ περιλαμβάνετε ἀλλήλους) Hæc cum ita se habeant, id est, cum in Evangelio præcipuum sit dilectio, nolite ob res tales, alij alios à fraternitate abscindere. Vide supra x i i. i.

καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς περιελάβετο ὑμᾶς εἰς δόξαν Θεοῦ) id est, sicut Christus nos sibi sociavit, vt aliquando diuinæ gloriæ cum ipso simus participes. Ioh. xvii. 24.

8. λέγω ὑμῖν Ἰησοῦν Χριστὸν δέκονον γεννηθῆσθαι περιτομῆς καὶ ἀληθείας Θεοῦ) Manuscriptus λέγω ὑμῖν. Rationem reddit præcedentium, & , quo minus ex gentibus vocati Iudæos præ sese spernerent, egregio vititur argumento, quod veritatem Dei, id est, Evangelium, Christus ipse per se non nisi circumcisioni, id est, Iudæis circumcisis (vide supra i i i. 30. i v. 9. 12.) prædicauerit. Vide Matth. xv. 24. Christus, quanquam filius, recte δέκονος dicitur, quia eam personam susceperat : Matth. xx. 28. Iohan. xiii. 14.

εἰς τὸ βεβαιῶσαι τὰς ἐπαγγελίας τῆς πατέρος] Nam Hebræis promissus erat Messias, non gentibus, quanquam & de gentibus vocandis vaticinia præcesserant. Genitivus πατέρος hîc obiectum significat. Patribus enim, nempe Iudæorum, facta erant ista promissa.

9. τὰ ἃ ἐθνη ὑπὲρ ἐλέους δοξάσαι τὸν Θεόν] subauditur & λέγω ex præcedentibus, & verbum ὀφείλειν debere. Similis ἑλληνες supra i v. 13. Debent Gentes maximas Deo gratias, pro tanto beneficio ipsis exhibito ex nulla promissi obligatione.

καθὼς γέγραπται· δέξαι τὸ δόξαλογισμὸν σου ἐν ἔθνεσι Κύριε & τὰ ὀνόματί σου ψαλῶ] Sunt ista verba LXX ex Psalmo secundum Hebræos xviii. 56. Dicit David se etiam vicinis alienigenis narraturum Dei in se beneficia. Optime autem hæc ad mysticum Davidem Christum aptantur.

10. καὶ πάλιν λέγει] id est, alio loco, vt Matth. i v. 7. Hebræi dice-

rent וְשׁוּב וְשׁוּב, verbum enim שׁוּב per πάλιν solent vertere LXX.

Διφραδίητε ἔθνη μὴ τὴ λαοὺ αὐτῶ] dubitari non debet quin sit ex Deut. xxxii. 43. Nam ibi in editione LXX eadem verba exstant, & apparet eos bis legisse litteras עַם, nempe hoc modo: הָרַגְנוּ גוֹיִם עַם עַם.

11. καὶ πάλιν· αἰνεῖτε τὸν κύριον, πάντα τὰ ἔθνη, & ἐπαρέσατε αὐτὸν, πάντες οἱ λαοὶ] ex Psal. cxvii. i iuxta Hebraicam editionem: verba hīc eadem quæ apud LXX, nisi quod ibi omittitur copula quæ & in Hebræo nōn est, sed subauditur. ἔτι καὶ πάλιν ὁ κύριος ὁ πνεῦμα τοῦ κυρίου ὁ κύριος ὁ κύριος.

12. καὶ πόλιν Ἡσαΐας λέγει· ἔσαι ἡ ῥίζα τῆ Ἰεσσαὶ καὶ ὁ ἀνισάμβρος ἀρχεῖν ἐθνῶν. ἐπὶ αὐτῆς ἔθνη ἐλποῦσι] Sunt hæc quoque ex LXX Esaia x. 12: vbi quod in Hebræo est לְנֵי in vexillum victoriae, verterunt ἀρχεῖν, quia vexillum signum imperij. Locus prophetæ de Ezechia agit, sed qui & ipse non obscura fuit Christi imago. Orietur, inquit, ex Iessæ domo soboles quæ erigetur Gentibus pro vexillo, nempe in id, vt Gentes ei se committant cum bona fiducia. Hæc pertinent non tantum ad ostendendum Gentibus quid Deo debeant, verum etiam ad retundendam Iudæorum ferociam. Quid est? vultis vos agre ferre si Deus promissa præstat?

13. ὁ ὃ Θεὸς τῆ ἐλπίδος πληροῦσαι ὑμᾶς πάσης χαρᾶς καὶ εἰρήνης ἐν κυρίῳ ἰησοῦ] ὁ Θεὸς τῆς ἐλπίδος est is Deus quem spes nostra respicit, vt diximus supra 5. Ille Deus nos impleat non rixis & iurgiis, sed tranquillitate (id enim χαρὰν vocat) & concordia, ita tamen vt communem fidem retineatis: neque enim Deus pacem probat cum detrimento fidei in Christum.

εἰς τὸ θειωσθεῖν ὑμᾶς ἐν τῇ ἐλπίδι ἐν δυνάμει πνεύματος ἁγίου] vt ex illa tranquillitate & concordia spes vestra in Deum crescat, ope Spiritus sancti qui non amat contentiosos. Vide Gal. v. 22. Ephes. iv. 3. θειωσθεῖν ἵνα sanctificari.

14. πέποιθα καὶ ὃ ἀδελφοί μου, & αὐτὸς ἐγὼ περὶ ὑμῶν] solet Apostolus monita sua emollire quasi ex superabundanti adhibita, vt eò magis suos ad officium excitet. Simile loquendi genus i. Tim. i. 5. Et in epistola ad Hebræos vi. 9. Et verum erat quod dicit, sed in parte eorum quibus scribit.

ὅτι καὶ αὐτοὶ μετὰ ἐστὶ ἀγαθωσύνης] spero vos sponte vestra sine meo monitu abstinenturos à condemnationibus & contemptu.

πεπληρομένοι πάσης γνώσεως] Satis intelligentes esse vos plerosque libertatis Christianæ.

δυνάμεις & ἀλλοὺς νετεπεῖν] alios, id est, imperitiores instituere de ista libertate.

ὁλιμνέτεσθαι ὃ ἐχρησα ὑμῖν ἀδελφοὶ ὑπὸ μέρι] id est, paulo liberius, vt hīc accipit Syrus. nam ὑπὸ μέρι & ἐν μέρι diminuit aliquid de eo quod dicitur, vt infra 24. i. Cor. xiii. 9. 12. ii. Cor. i. 14. 11. 5.

ὡς ἐπαπαμνησκῶν ὑμᾶς διὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσαν μοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ] quasi dicat παμνησκῶ καὶ αὐτὸν ὁφύνω. & necessitatem officij excusat. nam per χάριν intel-

ligit μετωνυμικῶς ipsum Apostolatū, ut supra XII. 6. ἐπαναμνησκῶν ἡγοῦμαι.

16. εἰς τὸ ἔξ' ἐμὲ λειτουργῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὰ ἔθνη] esse, pro conspici. ut factis probem me ministrum esse Christi ad Gentes missum. Vide supra XI. 13.

ἱερευροῦντα τὸ διαγέλιον τῷ Θεῷ] dum obeo sacerdotium non Leuiticum, sed Christianum ex vaticinio Esaia L X V I. 21.

ἵνα γνήται ἡ προσφορά τῶν ἐθνῶν δωροδότης] non pecudes Deo offerens, sed homines multos per me ad Deum conuersos. Persistit in similitudine victimæ. ideo dicit δωροδότης quod idem cum δάριστος, quod supra habuimus XII. 2. vbi dicta vide. Vocem δωροδότης habes & infra 34. II. Corinth. VI. 2. VIII. 12. I. Petr. II. 5. Luc. IV. 19. δεκτὸς respondet Hebræo נָזַר .

ἡγιασμένη ἐν πνεύματι ἀγίῳ] non sale, ut Leuiticæ victimæ, sed ipso Spiritu sancto. Vide quæ dicta Marci IX. 49.

17. ἔχω οὖν χαύνησιν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τὰ πρὸς τὸν Θεόν] Sensus est: cum tam multos ad fidem adduxerim, habeo quod later in rebus Dei, non quasi per me ista effecerim, sed per Iesum Christum. Καυχᾶσθαι modo inniti, modo lætari ob rem aliquam. ἢ interdu καυχᾶσθαι vertitur, alibi ἀγαλλᾶσθαι. Sic ἡγ per vtrumque vertitur, nec minus γῆγ & γῆγ.

18. οὐ γὰρ ὁλμήσομαι λαλεῖν] Vix audeam eloqui. est honesta περὶ θεωρίας παλαιολογίας. quales multas adhibet Paulus, ut II. Cor. XII. 1, & sequentibus.

τί ὧν οὐ κατεργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ εἰς ὑπακοὴν ἐθνῶν] quid non fecerit, id est, quàm multa & magna fecerit, ad gentium obedientiam, nempe efficiendam.

καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ] vide Act. V I I. 22.

19. ἐν δυνάμει σημείων καὶ τεράτων] solent hæc sæpe coniungi, ut Matth. XXIV. 24. Ioh. IV. 48. Act. II. 43. 30. V. 12. VII. 36. XIV. 3. II. Cor. XII. 12. Talia erant dæmonum eiectio, morborum omnis generis sanatio, mortuorum resuscitatio.

ἐν δυνάμει πνεύματος Θεοῦ] in Manuscripto ἐν δυνάμει πνεύματος ἀγίου, quomodo citat Athanasius. Hoc ad illas reuelationes de quibus agitur II. Cor. XII, & linguarum dona pertinet. Hæc erant Paulinæ ἱερευρίας signa, multo magnificentiora quàm cidaris & poderes & tintinnabula.

ὥς ἐμὲ διὰ Ἱερουσαλὴμ] Tangitur illa historia quæ est Act. IX. 26.

καὶ κύκλῳ] Hoc κύκλῳ hîc aduerbialiter ponitur, pro circum ut Iob. VI. 3. Gen. XXIII. 17. XXXV. 5. XLI. 48. Exodi VII. 24. & alibi sæpe. Sic & Matth. III. 34. VI. 6. 36. Luc. IX. 12. Intelligit Phœnicen, Syriæ alia, & Arabiam Act. IX. 20. XII. 25. XIII. 1. Gal. I. 17.

μέχρι τῷ Ἰλλυριοῦ] Recte; nam Macedonia quam peragrauit Paulus, Dalmatiam attingit, quæ pars Illyrici, & ipsum mare Illyricum. In eo tractu est Apollonia nominata Actorum I. vide Ptolemæum.

πεπληροῦναι τὸ διαγέλιον τῷ Χριστῷ] id est, impleſſe munus prædicandi

Euangelij; Est *μωπονυμία*. Sic *πληροῦσαντες τὴν δακονίαν* dicitur Act. xii. 25. εἰ ἔργον ἐπλήροσαν Act. xiv. 25. & *πληροῦσαι τὸ λόγον τῆς Θεοῦ* Coloss. i. 25.

20. οὕτω ὃ φιλοπυρρὸν δὲ ἀγαθὸν) φιλοπυρρὸν quauquam ab honoris appetitu originem trahit, vfu tamen traductum est ad id omne quod studio magno ac contentione agimus. ita enim vsurpat Plato, Xenophon, Plutarchus, alij, & noster Apostolus II. Cor. v. 9. I. Thess. i v. 11.

οὐχ ὅπου ὠνομάσθη Χριστός, ἵνα μὴ ἐπ' ἀλλότριον θεμέλιον οἰκοδομῶ) Vère de se hoc prædicat Paulus, plerisque in locis se iecisse Euangelij femina. Similitudine autem fundamenti, & alibi hac in re vtitur I. Cor. i v. 10. Ephes. ii. 20.

ἀλλὰ καθὼς γέγραπται) feci scilicet. Ellipsis, qualis supra 3.

οἱς μὴ ἀνηγγέλη ὡς αὐτοί, ὅτι οὐκ ἀκηκόασιν συνήσουσι) verba ipsa LXX apud Esaiam L ii in fine. Videbunt res non ante nuntiatas, & intelligent non ante audita. quod, primo sensu dictum de iis qui vidēre euentum vaticiniorum Ieremiæ, mystico sensu optime ad Euangelium refertur.

22. διὸ καὶ ἐνεκοπήμην τὰ πολλὰ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς) Sæpe, cum scilicet vellem ad vos venire, inhibitus fui, nempe quia aliò trahebat me cura populorum, ad quos nondum, vt iam ad Romanos, Euangelij notitia peruenerat. Εἰκόπησεν sensu inhibendi habemus & Gal. v. 7. & I. Thess. ii. 18. In glossario: εἰκόπηω incido, impedio. Similitudo ducta à curribus aut nauibus quibus palus infigitur.

23. νυνὶ ὃ μὴ κέει τόπον ἔχων ἐν τοῖς κλίμασι τούτοις) non inueniens locum ubi nunc fundamenta iacienda sint. Εἰν τοῖς κλίμασι τούτοις in his regionibus, Græciæ scilicet. In Glossario: κλίμα regio, tractus. Sic κλίματι Achaïæ, Syriæ, Ciliciæ, habemus II. Cor. xi. 10. Gal. i. 21. Proprie κλίμα vocant Geographi spatium quod à duobus parallelis intercipitur: Sed historici modo arctiùs, modo latiùs sumunt.

ἐπιποθείαν ὃ ἔχων τὸ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς δὲ πολλῶν ἐπ') Vide supra I. ii. ἐπιποθεία hîc quod ἐπιποθείσι II. Cor. vii. 7. II. Act. xix. 21.

24. ὡς ἐὰν πορεύωμαι εἰς τὴν Ἰσπανίαν ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς) in Manuscripto ὡς αὐ: & sic legere Græci Patres. Sic ὡς αὐ I. Cor. xi. 34. In Manuscripto etiam est, εἰς Σπανίαν. Alij codices: εἰς τὴν Σπανίαν. Scribit sic Strabo & Glossarium vetus & Scholiastes, Iuuenalis ad Satyram xiv & Martianus Capella, vt ad eum annotauimus. Sic habent & codices Iustini & Curtij Manuscripti: & Iudæi scribunt *הנני* vt Kimchi ad Obadiam: interdum & corruptè *הנני* vt ab aliis notatum. Multa itinera in animo habuit Paulus quæ exsequi situs non est, siue per dictatum spiritus, siue per occasiones enascentes quæ præuertendæ videbantur. Sunt qui in Hispaniam iuisse Paulum putant post primam causæ dictionem apud Neronem: certe Clemens in epistola ad Corinthios ait eum fuisse præconem & in oriente & in occidente.

24. ἐλπίζω γὰρ διαπορεύομαι διὰ σαδὺς ὑμᾶς) quia ex Græcia per Italiam iter in Hispaniam capere volebat: obiter verò Romam inuisere.

καὶ ὑφ' ὑμῶν περιμεμφθῆναι ἐμεῖ) per Galliam scilicet Italis optime cognitam. Similem rem vide Act. xvii. 15.

εἰ ἂν ὑμῶν περισσόν τι μέρους ἐμπλησθῶ) ὑπὸ μέρους non quantum vellem, sed quantum licebit. Vide quæ diximus supra 15. ἐμπλησθῶ: tale illud. *Amplexu extremo satiare tuorum.* Syrus ab odoribus sumptam translationem putavit.

25. καὶ ἡ πόρευσμα εἰς Ἱερουσαλὴμ διακονῶν τοῖς ἀγίοις) ferens illis quæ vndique in eorum usum collegi. Vide quæ diximus in prolegomenis ad hanc epistolam. πόρευσμα, id est, ad iter accinctus sum. Vide quæ dicta ad Matth. xxvi. 28.

26. ἔδωκεσαν γὰρ Μακεδονία & Ἀχαΐα) Placuit enim Macedonia & Achaia; id est, Ecclesiis quæ sunt in Macedonia & Achaia. Tacite Romanos ad pares liberalitates inuitat.

κοινωνίαν πᾶσι ποιήσασθαι εἰς τοὺς πτωχοὺς τῶν ἁγίων ἐν Ἱερουσαλὴμ) id est, facere pauperibus illis partem de suis opibus. In glossario: κοινωνία communicatio. De nomine πτωχοὺς diximus ad Matth. xxvi. 11. πτωχοὺς τῶν ἁγίων, id est, pauperes qui sunt inter sanctos. Talia sunt, *Nigra lanarum, ouorum oblonga.*

27. ἔδωκεσαν γὰρ) Est egregia ἀναφορὰ simul cum ἐπανορθώσῃ.

καὶ ὀφείλεται αὐτῶν εἶσι) Proprie debet à quo in iure exigere quid potest: improprie quem honesta aliqua ratio ad agendum impellit. De utroque hoc debendi significat diximus lib. ii. de Iure Belli ac Pacis vii. 4. xiv. 6. xxii. 16. Sic gratiam debere aliquis dicitur. Vide Gellium i. 5. Sic vocem ὀφείλεται habuimus supra i. 14. v. iii. 12. חובים.

εἰ γὰρ τοῖς πνευματικοῖς αὐτῶν ἐκοινοῦνησαν τὰ ἔθνη) Cum prophetias de Christo ab illis acceperint & eorum exemplo in Christum crediderint. Nota κοινωνεῖν sicut Latinum participare, & agendi & patiendi sensu dici.

ὀφείλουσι καὶ ἐν τοῖς σαρκικοῖς λειτουργήσαι αὐτοῖς) Par argumentum habes i. Cor. ix. 11. σαρκικὰ vocat quæ ad hanc vitam sustentandam pertinent. λειτουργήσαι hîc est כבד inferuire, nempe alicuius necessitatibus. sic λειτουργὸν χρείας dixit Apostolus Philipp. ii. 5. & ipsam hanc largitionem διακονίαν τῆς λειτουργίας ii. Cor. ix. 12. εὐχρηστικὴν διακονίαν αὐτοῖς [καὶ ἑαυτοῖς].

28. τὸ οὐκ ἐπιτελέσας & σφραγισάμενος αὐτοῖς τὸν καρπὸν τῆς ἐξουσίας) est μετανομήσας Nam consignari solent quæ deponuntur. Ita consignatam dotem dixit Suetonius in Claudio. Et fructum vocat id quod ex beneficentia nascitur. Sic καρπὸς μετάνοίας Matth. iii. 8. μετὰ ἐλέους & καρπὸν ἀγαθῶν Iac. iii. 17.

ἀπελθούσμεν δι' ὑμῶν εἰς τὴν Ἰσπανίαν] etiam hîc libri meliores εἰς τὴν Σπανίαν. Dictum autem est δι' ὑμῶν, id est, per vestras terras, sicut eamus ad me, id est, domum meam. Tale illud: *proximus ardet Vcalegon.*

29. ἐν πλεόματι ἐλογίας τῆ δ' αἰγλήσου τῆ χειρὸς ἐλόουμαι] in Manuscripto illo, vt & in aliis, ἐν πλεόματι ἐλογίας χειρὸς, quomodo legit & Origenes, & Ambrosius, & Latinus interpres, id est, veniam cum vberimis Christi donis, ad vos confirmandos scilicet. Vide supra I. II. πλεόματι abundantiam significat, vt Ioh. I. 16. Sic & Cant. V. 13. ἐλογία omne id quod in nos liberaliter confertur כרחק Eph. I. 3. Gal. III. 14. Est enim translatio à voce ad res. ἐλογισμένη ἐν πλεόματι, est in inscriptione Ignatianæ Epistolæ ad Ephesios.

30. καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τῆ πνεύματος] per illam dilectionem quam in nobis effecit Spiritus sanctus.

συναγωνίσασθαι μοι ἐν ταῖς προσεύχαῖς ὑμῶν ἐμὸς πρὸς τὸν Θεόν] ἐν ταῖς προσεύχαῖς, per preces. Dixit autem non βοηθεῖν, sed συναγωνίσασθαι, quia preces certamen quoddam sunt, vt apparet Coloss. IV. 12. Eius certaminis figuram gessit certamen Iacobi cum Angelo.

31. ἵνα ρυθῶ ὑπὸ τῇ ἀπειθουσίᾳ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ] vt eorum manus euadam. Prospiciebat enim periculum ex eorum sæuitia. vide Act. XXI. II & sequentibus. Parloquendi genus I. Thess. III. 2. II. Cor. I. 10.

καὶ ἵνα ἡ δακονία μου] opera hæc quam sumpsi in colligendis perferendisque pecuniis. Talia enim δακονίας nomine vocantur, vt Act. VI. I. supra XII. 7. I. Cor. XVI. 5. II. Corinth. VIII. 4. IX. I. 12. ἡ εἰς Ἱερουσαλήμ: erga Christianos qui sunt Hierosolymis; locutio similis ei quæ supra 26.

ἀπερόδευτος γηθήται τοῖς αἰίοις] vt nempe Iudæi qui in Christum crediderant vocatos ex gentibus sincere ament, conspecta hac ipsorum in se beneficentia.

32. ἵνα ἐν χαρᾷ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς] Lætus tam bono operis successu.

διὰ θελήματος Θεοῦ] id est, Deo iter meum ad vos prosperante. Sic ἐν θελήματι τῆ Θεοῦ habuimus supra in re eadem I. 10.

καὶ συναπαυέσωμαι ὑμῖν] ἀναπαύεσθαι πῶς est solatium accipere, vt videre est I. Cor. XV I. 18. II. Cor. V II. 13. Philem. I. 7. 20. Συναπαυέω is est solatium dare & accipere. Sensus plane idem, qui supra in verbo συμπαρακληθῆναι. I. 12. Gen. IV. 29, vbi explicatur significatio vocis Noë, in Græco est: οὗτος παραπαύσει ἡμᾶς ὑπὸ τῶν ἔργων ἡμῶν & ὑπὸ τῶν λυπῶν τῶν χειρῶν ἡμῶν. In Latino: Iste consolabitur nos ab operibus & laboribus manuum nostrarum.

ὁ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης] Deus pacis auctor. Loquendi genus, quale supra 5: Θεὸς τῆς ὁδοποιήσεως. Hoc dicit, vt hoc magis Romanos à rixis auertat.

μὲν πάντων ὑμῶν] vobis adsit, faueat, opituletur. Vide quæ ad Matth. XXV II. 20. & ad Lucam I. 28.

CAP. XVI.

Τὴν ἑξῆς ἡ ὑμῖν] sicut epistolæ quædam sunt mere συστατικαῖς, quarum & Paulus meminit 1. Cor. 111, & exempla exstant apud Ciceronem, ita & epistolarum quarundam partes siue adiectiones. Commendat Phœben, tum vt adiuuetur in negotiis, tum vt locum suum ibi teneat, sicut in synagogis moris erat. de epistolis commendatitiis est Canon vi Antiochenus & xi Constanti-nopolitanus.

Φοίβῳ] Sicut Phœbus nomen viri apud Martialem, sic Phœbe mulieris.

οὐσαν διάκονον] In Iudæa diaconi viri etiam mulieribus ministrare poterant: Erat enim ibi liberior ad feminas aditus, quàm in Græcia, vbi viris clausa γυναικωνίτης. ideo duplici in Græcia fœminarum auxilio Ecclesiæ opus habuere. Alteræ erant προσβύπιδες siue προαδήμυραι quæ fœminarum mores formabant, & ante Laodicenam Synodum manibus impositis ordinabantur, vt videre est Canone eius Synodi xi. Aliæ erant δέκονοι, Latine etiam diaconissæ, quod Plinius in epistola ad Trajanum vertit ministras, quæ feminas pauperes aut ægrotas pecunia atque opera subleuabant.

τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Κεγχρεαῖς] Cenchreæ portus Corinthi ad Saronicum sinum. vide Act. xv111. 18.

2. ἵνα ἐν τῷ προσδέξειν ἐν κυρίῳ] id est, ob Christum cui fideliter inferuiit.

ἀξίως ἢ ἀρίων] id est, sicut sanctos excipi oportet. Sic sæpe aduerbium ἀξίως regit genitium quem regeret adiectiuum.

καὶ ᾤδυσσεν αὐτῇ ἐν ᾧ ὑμῶν ῥηζὶν πείσματι] Iulianus in epistola multum creuisse ait Galilæorum (sic ille Christianos appellat) religionem per τὴν πρὸς τοῖς ξένοις φιλανθρωπίαν. Est autem hîc πεισάναι, vt & Latinis adesse, opitulari.

καὶ γὰρ αὐτὴ πρὸς πάντας πολλῶν ἐγγυήθη ὡς αὐτὴ ἐμὸς] non dixit ᾤδυσσεν adiu-trix, sed magnifico plane titulo eam exornans dixit πρὸς πάντας, id est, patronam. Sic Athenis dicebantur peregrinorum defensores. Et Plutarchus Latinam vocem patroni πρὸς πάντας solet reddere.

3. ἀποδοῦναι Πείσικλιν καὶ Ἀκύλαν] Origenes docet hoc loco πείσαν scriptum fuisse hoc loco, quomodo & habent quidam Manuscripti & legit Latinus: & conjicit eandem esse quæ in Actis Priscilla dicitur. rectè. nam fœminarum nomina modo simpliciter enunciabantur, modò ὑποκοριστικῶς. Sic Liuia Drusi vxor Tacito, quæ semper Suetonio Liuilla. Sic quæ Claudia Tacito, Suetonio Claudilla. Tales sunt Secundilla, Tertulla, Quartilla, pro Secunda, Tertia, Quarta. Discas hinc edictum Claudij contra

Iudæos non diu viguisse, acribus, ut ferme talia, initiis, incurioso fine, ut loquitur Tacitus.

Οἱ σωεργοὶ μου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ) Merito hoc nomine eos ornat Paulus, cum non vir tantum, sed & mulier aliis ad Christianismum perducendis operam dederint. Act. xv l. 26.

4. οἱ πνεὶς ὑπὸ τῆς ψυχῆς μου ἢ ἐαυτῶν ῥάχην ὑπέστησαν) in ista seditione cuius mentio Act. xv l. 17. Est autem proverbialis locutio ῥάχην ὑποπίνειν, quomodo dare ceruices & præbere ceruices est apud Ciceronem & Iuvenalem. Sic & caput obijcere periculis, frequens locutio.

οἷς οὐκ ἐγὼ μόνος ὀχαιοῦμαι, ἀλλὰ & πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι τῷ ἔθνει) nempe quæ circa Corinthum.

καὶ τὴν κατ' οἶκον ἀντὶ ἐκκλησίαν) eodem modo de illorum domo loquitur Paulus I. Cor. xv l. 20. Quia recens ab exilio redibant Christiani, credibile est, cum hæc Paulus scriberet, nullos Romæ fuisse communes Christianorum conventus, neque presbyteros quos alioqui saluaret Paulus. Tali autem tempore quæque domus Ecclesia est, sicut Tertullianus ait: *ubi tres, Ecclesia est, licet laici*. Vide Bezam ad Act. xx l. 4.

ἀπαύσασθε Εὐπαμετόν ἢ ἀγάπητόν μου) Magna laus eximie diligi ab eo qui omnes diligebat.

ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας εἰς Χριστόν) Ἀότις legit Origenes & Latinus interpres. Et nunc quoque nonnulli codices sic habent: & sic aliquoties citat Hieronymus, & id rectum arbitror. Nam ἀπαρχὴ Achaïæ, non Epænetus, sed Stephanas I. Cor. xv l. 15. Sic vocantur qui in quaque gente primi crediderant, similitudine ducta ab illis oblationibus quæ תרומה Hebræis, ἀπαρχαὶ Hellenistis. Vide supra vi l. 23. x l. 6. vsurpat ἀπαρχὰς eodem sensu de his qui primi crediderunt etiam Clemens in epistola ad Corinthios.

6. ἀπαύσασθε Μαριὰμ) nomen exprimit Syriacum מרים. Vide ad Matth. i. 16. Nomen erat valde frequens, ob sororem Moïsis ita dictam.

ἥτις πολλὰ ἐκοπάσθε εἰς ἡμᾶς) id est, pro nobis.

7. ἀπαύσασθε Ἀνδρόνικον) Cum hîc fuerit Iudæus, quippe Pauli cognatus, est hoc nomen Græcum expressum de Iudaïco: quod puto fuisse מסינא Masinissa Pœnis.

καὶ Γενίαν) videtur fuisse vxor Andronici cui nomen מנען.

Οἱ συγγενεῖς μου] quia forte ἐπίκλησεν propinquam duxerat Andronicus.

καὶ συναιχμαλώτοις μου] crescit oratio. maior enim honos est passionum ob Christum esse participem, quàm sanguinis. Pari honore Aristarchum afficit Coloss. i v. 10. & Epaphram Philem. 23. Sæpe autem in vinculis fuit Paulus, ut videre est I. Cor. vi l. 5. Clemens in epistola ad Corinthios de Paulo: ἐπ' αἷμα δισημά φορέστας.

οἱ πνεὶς εἰσιν ἐπίσημοι ἐν τοῖς ἀποστόλοις] id est, qui etiam cæteris Apostolis bene sunt cogniti: quomodo & Syrus videtur accepisse: nec id mirum, cum sequatur:

οὐ ἐν ἐμοὶ γερύουσιν ἐν Χριστῷ] id est, in Ecclesia Christi: fuere hi aut ex LXX illis qui in Pentecoste Apostolis adfuere, aut ex primis per Petrum conuersis.

8. ἀπαύσαιτε Ἀμπλίαν τὸν ἀγαπητὸν μου ἐν κυρίῳ] Manuscriptus habet Ἀμπλιατὸν, quomodo & Origenes legit & Latinus. Est id nomen Romanorum ex participio passiuo, qualia Donatus, Amatus, Præstolatus, Benedictus, Græcum στοζόμνος, Hebræum Baruch & alia.

9. ἀπαύσαιτε Οὐρβανὸν] Et hoc nomen Romanum quo appellati sunt Episcopi complures. *ἀποστολὴ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ* καὶ Σπύριον.] Nomen est Græcum.

10. ἀπαύσαιτε Ἀππλίῳ] Est nomen Laconicum, quod fuit & philosopho apud Plutarchum & nobilissimo pictori. Ἀππλῆ concio. ἀππλᾶζειν concionari. Merito dubitat Origenes, an non hic sit Apollos in Actis nominatus; nam & alius qui Ἀπολλῆς Athenæo (quod contractum ex Ἀπολλόδωρος) est Apelles in epitome Artemidori Ephesij, & apud Clementem Alexandrinum.

τὸν δοκίμὸν ἐν Χριστῷ] id est, qui magnis experimentis apparuit esse bonæ fide Christianus. Vide supra I v. 18.

ἀπαύσαιτε τοὺς ἐκ τοῦ Αἰσιβοῦλου] Mortui, vt arbitror. nam sic & de Onesiphori familia loquitur II. Tim. I. 16.

11. ἀπαύσαιτε Ἡεροδῶνα τὸν συλῆν μου] Herodes nomen est Atticum: Ἡεροδῆς Parthicum. Puto autem Idumæos illos nomen quod à Parthis tunc potentibus acceperant in Græcum emolliisse ex quo ad Romanos se transtulere: Ab hoc nomine Ἡεροδῶν vt Καισαρίων & similia.

ἀπαύσαιτε τοὺς ἐκ τοῦ Ναρκίσσου τοὺς ὄντας ἐν Κυρίῳ] Puto intelligi Narcissum Claudij libertum in cuius domo aliqui fuerint Christiani.

12. ἀπαύσαιτε Τρύφαιναν ἐν Τρυφῶσιν] Nomina hæc an sint traducta ex Hebræis תרה & תמה, an vero Romanæ mulieres fuerint, vitæ antequam Christo crediderant impudicæ, qualis Tryphæna apud Petronium, dubitari potest.

ἀπαύσαιτε Περσίδα] fuerit ancilla aut libertina aliqua orta à Perside & nomen à patria habens, vt Mysa, Syrus, Dauus.

13. Ρούφον τὸν ἐκλεκτὸν ἐν Κυρίῳ] eximium inter Christianos filium Simonis Cyrenæi. Vide Marcum x v. 21.

καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ ἐν ἐμοὶ] Rufi matrem natura, Pauli affectu: quomodo Maria Virgo mater Iohannis Apostoli.

14. Ἀσίγειρον] nomen Græcum boni ominis, vt multa.

Φλέγοντα] Et hoc nomen apud Græcos frequens, quod habuit & Adriani Imperatoris libertus ortu Trallianus.

Ερμῆν] est nomen libertini hominis, contractum ex Ερμόδωρος. Vide quæ in Prolegomenis ad Lucam. Putant Origenes & cum secuti veteres hunc esse qui Græce scripsit librum Pastoris quem habemus Latine & fragmen-

ta quædam apud Irenæum & Clementem. Mirum est eum librum quondam cum epistola ad Hebræos certasse de auctoritate. Epistola ad Hebræos utebantur rigidi disciplinæ defensores, qui post baptismum lapsi in grauiora crimina, id est, idololatriam, homicidium, adulterium, misericordiæ quidem diuinæ spem omnem non adimebant, non tamen eis reddebant communionem Ecclesiæ. Hermas, qui ipse post baptismum lapsus esse dicitur, vni crimini pœnitentiam volebat dari, Angelî, vt ipse dicebat, auctoritate. In oriente videtur Hermas habuisse lenitatis suæ approbatores. At in occidente & Africa præualuit seueritas, primusque Zephyrinus Episcopus Romanus, non idololatræ, nec homicidæ, sed semel adulterij conuictos aut confessos ad pœnitentiam & post eius exactæ tempus ad communionem admisit, contradicente Tertulliano: quæ disputatio postea Nouato scindendi Ecclesiam prætextum dedit. Non malum fuerat, si retineri potuisset primus ille rigor: sed rectoribus Ecclesiæ prima esse debet vnitatis cura & videndum non modo quid sit optimum, sed & quid obtineri possit. Nocuit antiquus rigor & nimia securitas cui iam pares non sumus, ait Tacitus.

Παῖδαν] Martialis hoc nomine libertum quendam Domitiani appellat.

Εἱρμῶ) Hermes nomen est apud Martialem. Talia nomina Phœbus, Phœbe, & similia.

15. Φιλόλογον) & hoc nomen libertini alicuius ad literas instituti, atque in eam spem sic à domino nuncupati. Sic Atteius libertus Attici Capitonis dictus Philologus teste Suetonio qui causam explicat: *Philologi appellationem assumpsisse videtur, quia sicut Aristophanes, qui primus hoc cognomen sibi vindicauit, multiplici variaque doctrina censebatur.*

κ) Γουλίαν) & hæc libertina fuit manumissa ab aliqua de Cæsarum domo.

Νηρέαν) est nomen Sabinum Neria. Vide Gellium xiii. 21.

κ) Ολυμπῶν) & hoc contractum pro Ολυμπόδωρον. Vide dicta prolegomenis ad Lucam.

16. ἀπαύσαιτε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἀγίῳ] Qui mos Christianis post orationes, in signum sanctæ dilectionis. Vide I. Cor. xv. 10. II. Cor. xiii. 12. I. Theff. v. 26. I. Petr. v. 14. Iustinus Apologetico II: ἀλλήλους φιλήματι ἀπαυζόμεθα παυσάμενοι τῷ δὲχῶν. Tertullianus de Oratione: *Quæ oratio cum diuortio sancti osculi integra? Quem omnino officium facientem impedit pax? Quale sacrificium est à quo sine pace receditur?* Nam osculum illud pacis nomine appellabant. Præcesserat enim: *cum fratribus subtrahant osculum pacis, quod est signaculum orationis.* Hinc ad uxorem II: *Alicui fratrum ad osculum conuenire.* De hoc osculo Clem. Pædag. III: ἀγίον αὐτὸ κέκληκεν ὁ Ἀπόστολος. ἀπογένομένης ἀξίως τῆ βασιλείας πολιτεωμένης τῆ ψυχῆς τῆ δυνόιας διὰ σόματος σώφρονος & μεμνηκότος δι' οὗ μέγιστα διακονεῖται ἔσπος ἡμετέρας. Meminit eius

moris & Origenes hoc loco, & Martyrologium ad 11 Idus Septembres de Sosthene & Victore. Ostendebant eo modo Christiani se omnes inter se pares esse. Nam apud Persas & alios Orientis populos pares os inter se iungebant, superiores dabant manum osculandam inferioribus.

ἀποάζοντα ὑμῶς αἱ ἐκκλησίαι τῆς Χριστοῦ] quæ sunt in Græcia.

17. ὡς ἀγαθὸν ἡ ὑμῶς, ἀδελφοί, σκοπεῖν τοὺς τὰς διχοστασίας, καὶ τὰ σκάνδαλα ὧν τιμὴ διδάχῃ καὶ ὑμεῖς ἐμάθετε ποιοῦντας] Σκοπεῖν considerare. Idem verbum in eadem re habes Gal. III. 17. διχοστασίαι præcedunt: sequuntur σκάνδαλα, id est, schismata. Vide dicta ad Matth. XIII. 41. Notat autem hîc eos qui, cum ipsi Iudæi non essent, vocatis gentibus imponere volebant legis Moisaicæ iugum contra & præcepta Christi pacem commendantis, & præceptum Apostolicum, quod ubique Paulus seruandum docuit Act. XVI. 4. Confer Epistolam ad Galatas.

καὶ ἐκκλίνετε ἀπὸ αὐτῶν] Et hoc argumentum facit ut credam non fuisse tunc conuentus communes, aut presbyterium Romæ. Alioqui voluisset tales excommunicari. Vbi autem sine tali regimine est Ecclesia, nihil aliud possunt singuli quàm declinare familiarem conuiuium cum iis qui non ex regula Christi viuunt, ut diximus in commentario ad secundam ad Thessalonicenses, vbi ἐλλεομαι ἀπὸ πάντος ἀδελφοῦ ἀτάκτως ὡς ἐπαυῶτος, idem est quod hîc ἐκκλίνεομαι. vide & quæ diximus ad Matth. XVIII. 17.

18. οἱ γὰρ τοιοῦτοι τῶν κυρίων ἡμῶν Ἰησοῦ χειρῶν οὐ δουλοῦνται ἀλλὰ τῇ ἐαυτῶν κοιλίᾳ] Eadem notâ eosdem homines describit Apostolus dicto loco Philip. III. 18. 19. Nimirum isti homines duos spectabant, primum ut semet & alios Christianos liberarent à cruce: nam Iudæis ab antiquo permissa erat per Imperium Romanum suæ religionis libertas, non item Christianis: deinde ea ratione Iudæorum sibi amicitiam & inde utilitates parabant. Hoc autem nouerat Apostolus non ex coniecturis solis, sed dictante etiam Spiritu sancto. Non dissimile est quod de Demade dictum narrat Plutarchus libro de diuitiarum studio: αὐτὸς γὰρ εἰς τὴν γαστέρα ἐδημαγωγῆ.

καὶ ὅτι τῆς χρηστολογίας] χρηστόλογοι sunt homines blandi magis quàm benigni, ut interpretantur eam vocem ij qui Pertinacis vitam scripsere. Est hoc pars ἀρεσκείας cuius descriptionem habes apud Theophrastum. Mulieri extraneæ tribuit Salomo וְשֶׁל הַקֶּלֶחַ blanditias linguæ.

καὶ εὐλογίας] εὐλογεῖν Isocrati & Aristophani est laudare. Solent autem qui aliis placere volunt eos in os laudare, & culpas etiam eorum extenuare. De talibus agitur II. Tim. III. 4. 5. 6. 7. quales utinam non tam multi sint nostro etiam sæculo.

Ἐξαπατῶσι τὰς καρδίας τῶν ἀγαθῶν] utilli qui dicebant, Pax, vbi non erat pax, Ierem. V III. 10. Ἀγαθοὶ hîc per χαριεντισμὸν dicuntur homines faciles decipi. Plutarchus: οἱ ἀγαθοὶ ὑπὸ τῶν λεγόντων μᾶλλον βλάπτονται.

19. ἢ γὰρ ὑμῶν ὑπακοὴ εἰς πάντας ἀφίκετο] quia ubique celebratur vestra in

Christum fides, ideo multi ad vos vndique concurrunt, nimirum sperantes in opulenta vrbe optimum sibi fore aucupium. ὑπακοὴ hīc vt supra 1. 5. xv. 18. Idem plane sensus qui supra 1. 8.

χαίροσιν οὖν τὸ ἐφ' ὑμῖν] Maiori parti Christianorum gratulatur quæ se non fuerat ab illis lucripetis seduci. attamen quia

Cuius potest accidere quod cuiquam potest,
addit monitum.

Θέλω ὃ ὑμεῖς σοφοὺς μὴ εἶναι εἰς τὸ ἀγαθόν, ἀπειθαίους ὃ εἰς τὸ κακόν] Ita prudentes vt non fallamini, ita bonos vt non fallatis. Idem sensus qui Matth. x. 16. & 1. Cor. xv. 20. εἰς τὸ ἀγαθόν, id est, vt in bono perseueretis.

20. ὁ ὃ Θεὸς τὸ εἰρλῆναι σωξίτης τὸ Σατάναν ὑπὸ τοῦ πόδας ὑμῶν ἐν τῇ χειρὶ] Explicatur sensus ὑπονοίας loci Gen. 111. 1. Nam ibi per serpentem intelligi Satanam consentiunt omnes Hebræi. ideo Satan dicitur Hebræis שָׁטָן, ἑφίς ἀρχαῖος Apoc. xii. 9. δράκων sæpe in eadem Apocalypsi. Habet Satan calliditatem, & studet nocere, vt serpens aut draco. Hoc autem vult dicere Apostolus: Satanus est qui per novos illos doctores eam quæ inter vos Christianos ex Iudæis & ex Gentibus vocatus erat, concordiam cœpit rumpere. Sed non diu durabunt eius astus. Facile pars maior & sanior cæteras ad sanitatem reducet. In Genesi dicitur mulieri & posteritati eius נִשְׁפָּוּתָא σωξίτης, sensu non malo. Sed Christianorum est quàm apertissime omnia ad Dei gratiam referre, vt hīc & alibi facit Paulus. In Manuscripto est, σωξίτης vt sit votum, non prædictio. Nec aliter legere Syrus, Latinus, & Origenes.

ἢ χεῖρας τῆ Κυρίας ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ μὲν ὑμῶν) In hoc quod dixi Christus vobis faueat & opituletur. Hīc iterum finire proposuerat Paulus, sed tempore dato pauca adiecit & ipse, & scriba eius, vt solet subter epistolas fieri.

21. ἀπαύξονται ὑμεῖς τὸ μὲν Θεὸς ὁ σωτήρ μου.) Vide Act. xv. 1. & sequentibus. καὶ Λούκιος) Cur non esse hunc Euangelistam Lucam putemus, diximus in nostris ad Lucam Prolegomenis. Sed est hic Lucius Cyrenæus Act. xiii. 1: frater Rufi, vt quidam putant.

καὶ Ἰάσων) Hospes Pauli Thessalonicae Act. vii. 5. vnus Iudæorum in Christum credentium, ad quos scripta est epistola ad Thessalonicenses quæ secunda dicitur, ideo quod seriùs Ecclesiis innotuit, vt diximus in nostro ad secundum caput eius epistolæ commentario.

καὶ Σωσίπατρος) Berceus Act. xx. 4. Idem enim nomen est variis dialectis Σώπατρος & Σωσίπατρος. Et Græci eidem scriptori alij hoc, alij illud dant nomen.

οἱ συγγενεῖς μου) Iudæi ergo fuere. Ἰάσων Hebraïce vocatur יִשָּׂא, Sosipater vero יִשָּׂאֵל.

22. ἀπαύξονται ὑμεῖς ἐν τῷ Τέρπῳ ὁ χαλκὸς τῶν ὀπισθῶν ἐν κυρίῳ) Τέρπος legunt Syrus, Arabs, Origenes, Ambrosius, & Græci. Quare in Latinis quæ aliter habent error est exscriptoris. Primus, Secundus, Tertius, Quartus,

Quin-

Quintus, Sextus, nomina frequentia apud Romanos. ἐν κυρίῳ construendum cum ἀσπαζομαι vt I. Cor. xv I. 20. Hoc ad marginem adscripserat Tertius, dum hanc epistolam ex Pauli archetypo describit. Tales Græci ὑπογραφέας vocant.

23. ἀσπάζεταιται ὑμῖς Γάιος ὁ ξένος μου) Nomen fuit multis, etiam Christianis eius temporis, commune, sed hic bene notant eruditi designari eundem qui I. Cor. I. 4. Hunc postea fuisse Episcopum Thessalonicensis Ecclesiæ ait ex traditione Origenes. Latini scribebant Caius, pronuntiabant Gaius, quia olim c, fuit γ, vt in Græco Alphabeto: inde γῆρας, Ceres, multaque similia. Græci vt pronuntiabant hoc nomen, ita scribebant: Γάιος. Ita semper Polybius, Dionysius Halicarnassensis, Plutarchus, Dion & inscriptiones. ξένον dicit sicut Latini hospitem, eum qui alterum excipit.

καὶ τῆς ἐκκλησίας ὅλης) hoc ideo addit, quia cum hæc scriberet, solebat conuentus Christianorum haberi in Caij illius ædibus.

ἀσπάζεταιται ὑμῖς Εἰρατος ὁ οἰκονόμος τῆς πόλεως) Erastus frequens apud Græcos nomen paris significatus cum Agapeti, Pothini, similibusque nominibus. οἰκονόμος τῆς πόλεως nempe Corinthi. Id Romani veteres dixissent quæstorem. Sed οἰκονόμου vox à domo ad urbem translata est, sicut & vox arcarij quam hic posuit Latinus. Nam id antiquitus nomen fuit priuati ministerij, vt apparet L. Thais in fine D. de fideicommissariis libertatibus. Vides iam ab initio, quanquam paucos, aliquos tamen fuisse Christianos in dignitatibus positos.

καὶ Κουαρτὸς ὁ ἀδελφός) Quartus nomen quale modo Tertius. Romani hi fuerint negotiantes Corinthi.

24. ἡ χάρις τῇ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ μὲν πάντων ὑμῶν Ἀμιέν.) Eadem verba quæ supra 20. nisi quod ibi abest πάντων. Sed Paulus eandem sententiam rursus scripsit sua manu, vt moris ipsi erat II. Thess. III. 13. 18. I. Cor. xv I. 22. Sic & quæ supra posuerat manu scribæ fine capitis XIV, repetiit hic sua manu.

25. πρὸς τὴν δυναμίδα ὑμῶν σπείζω) Hoc σπείζω Deo sæpe tribuit Paulus vt I. Thess. III. 13. II. Thess. II. 17. III. 3. I. Petr. v. 10. Alibi de hominibus idem verbum vsurpat, in suo scilicet gradu atque ordine. Quod homines faciunt verbis, & exemplis, id Deus facit suo spiritu. Hoc est דָּרַךְ אֱתָם דִּלְיָ Deut. xx v. II. 29.

καὶ τὸ εὐαγγέλιόν μου) in ea doctrina, quam ego doceo.

καὶ τὸ κήρυγμα Ἰησοῦ Χριστοῦ) Crescit oratio, imo in ea quam prædicauit ipse Christus. nam εὐαγγέλιον & κήρυγμα idem esse ostendimus in Prolegomenis ad Mathæum.

26. καὶ ἀποκάλυψεν μυστήρια χρόνοις αἰωνίοις σεσηγημένα, φανεροθέντος τῷ νυν) Non de sola vocatione gentium, sed de tota Christi doctrina agi facile credet qui considerauerit loca Eph. I. 9. v I. 19 Coloss. I. 26. vbi multa verba eadem quæ hoc loco. Ibidem II. 2. I. Petri I. 22. Aliquid dixerunt de eo Pro-

phetæ ut iam sequetur, sed id ipsum nunquam intellectum est nisi ex even-
tu. χρόνις ἀγώνις, id est, longissimo tempore ut 11. Tim. 1. 9. idem est πο-
νευσιμὸν ποτὶς αἰώνων. Col. 1. 26. Eph. 111. 9. Ἰσχυρὸς ἐπ' αἰῶν 16. 5. Vide
Esaï XL 11. 9. 16.

ὅτι τὰ γραφῶν ἀποφθιτῶν κατ' ἐκτελέω τῆς αἰώνις Θεοῦ εἰς ὑπακολὴν πίστεως εἰς πάντας
τὰ ἔθνη γινωσκόντος) Hic τὴ αἰώνις Θεοῦ positum est vice pronominis eius, mo-
re Hebræorum qui sæpe nomina ponunt pro pronomibus. In omnes
gentes, id est, apud plurimas gentes, patefacta, id est, probata est illa do-
ctrina per scripturas propheticas, euentu nimirum ad vaticinia respon-
dente. Vide supra 1. 2. 111. 21. εἰς ὑπακολὴν πίστεως: ita ut etiam doctrinæ isti
fides sit habita. Vide supra 1. 5. xv. 18.

27. *μόνη σοφία Θεός*) Sic explicat id quod supra dictum erat *πρὸς θνατόν*. Deus solus sapiens dicitur & hîc & i. Tim. i. 17, quia solus auctor est omnis sapientiæ, sic & solus immortalitatem habere dicitur i. Tim. v i. 16.

(ἡ δὲ Ἰησοῦς Χριστοῦ ἡ δοξα εἰς τοὺς αἰῶνας) Articulus additus idem valet quod αἰῶνας αἰώνων, id est, in æternum, sine fine. sicut gratiarum actio supra VII. 24, gaudium v. II, ita & δοξολογία per Iesum, tanquam viam, ad Patrem dirigitur. Θεσπισην modiv bε omob s xov uoφaric δεθ ... ποιοδης p ανωλιν
(Θεοῦ Πρωτόκλιου ἐργάτη) Annotationes istæ quæ Paulinis epistolis adiungi solent, nullius sunt auctoritatis, quia nec in omnibus exemplaribus apparent, & aliis sunt aliæ, discrepantque & in Syriacis & Arabicis. Hoc tamen quod hîc dicitur, verum esse credo, non ob istam annotationem, sed quia ex epistola idem colligitur. Vide quæ diximus in Prolegomenis ad hanc epistolam.

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONES
IN EPISTOLAM
AD CORINTHIOS.

HABITUS ET MORES
ANTICITATUM
IN EPISTOLA
AD CORINTHIOS

HUGONIS GROTII
ANNOTATIONES
IN EPISTOLAM
AD CORINTHIOS
PRIOREM.

CORINTHVS ex angusto Achaïæ limite hinc Ionium, inde Ægæum prospectans mare, ex commerciis magnas adepta diuitias, ita vt Homero ob id dicatur *ὑψηλός*, Pindaro verò *ὀλβία Κόρινθος*, *ἰσχυρὰ πλούτου Πόσιδωνος ἀγλαόκερον*, ex diuitiis ad tantum peruenit luxum, vt inde natum sit prouerbium:

Οὐ παντὸς ἀνδρὸς εἰς Κορινθὸν εἶδ' ὁ πόλις.

Scortis vero plurimum semper indulgere Corinthij, adeo id non turpe habentes, vt publicis precationibus adhiberentur meretrices, essetque in ijs precationibus, vt augerent dij numerum prouentumque meretricum, etiam vouerent quidam se nouas meretrices adducturos, quæ ex Athenæ & Æliano docemur. Ibi Lais de tota Græcia tributa exegit libidinis, denis drachmarum millibus vsum sui indicans, & mortua sepulcrum habuit omnium Poëtarum versibus celebre. Et hinc *κοενδιαζέσθαι* vulgo Græcis scortari, & *κοενδία πόρνη* Platoni ea quæ se vulgat. Et Suidas prouerbium commemorat, *ἀκρόκοενδία εἰδικας χρονοπολήσιν*. additque *ἀντὶ τῆς μιδαρνήσιν ἐν Κορίνθῳ • πολλὰί τῃ ἐκεῖ ἐτεῖραι*. Semper celeberrimas meretrices Corinthi fuisse notat Scholiastes Nazianzeni ad priorem in Iulianum. Ælianus etiam ebriosos ait fuisse Corinthios. Diuitias solet & superbia comitari, quam in Corinthiis eximiam notat Plutarchus. erat in ore illis: *ὅτε ἀνέξεται ὁ Διὸς Κόρινθος*. Hæc superbia cum eos ad contemptum vsque Romani nominis inflasset, excidium eis attulit, victore Mummio: sed restituta per Iulium Cæsarem vrbe, vt Strabo narrat, & in fragmentis Diodorus Siculus, breuissimè vt opulentia, ita & vitia illa rediere. Philosophiæ ibi studia ab antiquo florere, Periandro eius vrbs principè inter septem Græciæ sapientes annumerato, multumque ibi versato recepta-

rum inter homines opinionum derisore Diogene. Quantum temporis ac laboris Apostolus Paulus insumpserit ad ferendum ibi Christianismum, ex Actis discimus. At sicut apud homines ingeniosos, facile fuit commentitios Græcorum deos, quorum præcipua Corinthi Venus, euertere: ita inolita vitia non ita facile meliori disciplinæ cesserunt. Itaque sicut à gentibus aliis, ita à Corinthiis ægre obtineri potuit, ut scortationem pro re illicita ducerent. incestos etiam, qui dicuntur, concubitus in se nihil habere mali, sententia fuit Diogenis: imo & Stoïcorum & Epicuri, ut ex Sexto Philosopho, Theophilo Antiocheno libro III & aliis discimus. Hoc quoque illis inhæsit. Resurrectura corpora, nec Platonici credebant, qui in pœnam corpora animis data censebant: neque verò aut Epicurei, aut Peripatetici, qui rerum humanarum curam nullam esse Deo docebant: illi apertius, hi verò ἐν ἐσωτερικοῖς λόγοις. Arrogantia verò causa fuit, cur in Ecclesia partes quisque facere mallet, quàm de principatu alteri concedere. Hæc ita se habere, non ex his tantum Pauli epistolis cognoscas, sed & ex ea, quæ posteriùs aliquanto à Clemente ad eosdem Corinthios scripta est. Passim enim accusat in eis ἀλαζονείαν, ἀντάδειαν, πόλιν, ὑψηφάναν, ζήλον, ἔριδα, φιλονεικίαν: Vnde factum ait, ut nec presbyteris, nec eorum ἡγουμένοις pareretur, nascerentur schismata, & inde seditiones. Monet præterea, ut serio fugiant μιαιφάνες ἢ ἀνάγνοις συμπλοχαίς, μέδαις, βδελυκταῖς ὀπιθυμίαις, μωσαρὲν μοιχείαν. Resurrectionis autem dogma multis modis in illa epistola Clemens tuetur. Paulus igitur per amicos edoctus inter illos Corinthi Christianos esse quidem nonnullos verè pios, sed esse & alios philosophicis opinionibus & fastu vitiisque adhuc imbutos, sermonem ita temperat, ut modo adhibeat solatia & laudes, modo liberas castigationes, ut quisque prout sibi esset conscius, ita aut hæc aut illa sibi aptaret: quomodo & Spiritus sanctus in Apocalypsi agit cum Sardoniorum Ecclesia.

CAPVT PRIMVM.

ΑΤΛΟΣ κλητὸς ὑπόστολος] vide quæ dicta ad Rom. I. δὲ θελήματος Θεοῦ] sic Corinthiis, κλητοῖς ἡγιασμένοις ἐν θελήματι Θεοῦ scribit Clemens. In epistola Ignatii ad Ecclesiam Romanam: πεφωτισμένη ἐν θελήματι Θεοῦ. καὶ Σωθένης ὁ ἀδελφὸς] Modestiam ab initio iam docet Paulus, hominem multo sibi imparem (videtur autem is esse cuius mentio Act. XVIII. 17.) sibi socians. τῇ ἐκκλησίᾳ τῆ Θεοῦ τῇ οὐσίᾳ ἐν Κορίνθῳ] Ita loquitur & Clemens, & Ignatius sæpe. ἡγιασμένοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] Sic & Clementem loqui iam diximus. Ignatius quoque: ἐκκλησίᾳ ἡγιασμένην.

2. κλητοῖς ἁγίοις, σὺν πάνσι τοῖς ἐπικληρονομοῦσι τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμεῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν παντὶ τόπῳ αὐτοῖς τε & ἡμεῖς] Ostendit vocationem omnibus esse communem, ac proinde vnum esse corpus debere, non tantum vnus loci, sed & omnium locorum; puta Achaiae & Macedoniae in qua tum erat Paulus, Ecclesiam.

3. χάρις ὑμῖν & εἰρήνη] Vide Rom. I. 7.

4. εὐχαριστοῦμεν τοῦ Θεοῦ μου] Rom. I. 8.

ἐπὶ τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ] Est hīc nomen quod praecessit positum pro relativo αὐτῷ hīc & infra 8. I. Thess. III. 12. II. Thess. I. 7. 8. & alibi.

5. ἐπλουτίσθητε] id est, abundatis. Vide Rom. II. 4. II. Cor. IX. II.

ἐν αὐτῷ] per Christum.

ἐν παντὶ λόγῳ] Est ἀναφορὰ: nam praecesserat ἐν παντί. Intelligit autem hīc dona linguarum.

καὶ πάση γνώσει] Hīc intelligit dona prophetiae.

6. καθὼς τὸ μυστήριον τοῦ Χριστοῦ ἐβεβαιώθη ἐν ὑμῖν] μυστήριον Χριστοῦ vocat Evangelium, vt infra II. I. II. Tim. 18. βεβαιῶν est rei veritatem testimonio confirmare Marc. XVI. 20. Philipp. I. 7. Sic iuramentum dicitur esse εἰς βεβαίωσιν Hebr. VI. 6. Respondet Hebraeo עֲקִיב.

7. ὥστε ὑμεῖς μὴ ὑστερεῖσθαι ἐν μηδενὶ χαρίσματι] id est, ita, vt nihil minus habeatis quàm qui alibi sunt Christiani. Vide Rom. III. 23.

ἀπεκδέχοντοί τε τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ κυρίου ἡμεῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] Dum eos laudat qui resurrectionem expectant, tacite aliter sentientes castigat. Ἀποκάλυψε Ἰησοῦ Χριστοῦ est ipsum tempus resurrectionis. I. Petr. 7. & 13. vide & Rom. VII. 18. εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ κυρίου ἡμεῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

8. ὃς καὶ βεβαιώσει ὑμᾶς ἕως τέλους ἀνεκλήτους] Potest vel ad Christum, vel ad Deum referri, sed rectius ad Deum ob id quod sequitur πρὸς ὃν Θεόν. Confirmat autem Deus non cogendo, sed laborantes & orantes nouis semper auxiliis armando: facit quod suarum est partium. infra X. 13. ἀνεκλήτους, id est, iustos ac sanctos, vt Coloss. I. 22. ἀμώμοις, ἀμωμήτοις Philipp. II. 13. I. Thess. II. 10. III. 13. Eph. I. 27. Philip. II. 15. Coloss. I. 22. II. Petr. III. 14. Iudæ 29. Apoc. XIV. 5.

ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου ἡμεῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] Pro eis τὴν ἡμέραν, id est, vt in illa die Christi tales appareatis. Ephes. V. 27. Simile loquendi genus, sed per eis Eph. IV. 30.

9. πρὸς ὃν Θεόν δι' οὗ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ἡμεῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] si vocauit vos vt Christi sanctimoniam imitemini, dabit etiam quæ ad hoc sunt necessaria. Vide de hac communione I. Ioh. I. 3. πρὸς ὃν Θεόν ex Esaia XLIX. 7.

10. ἵνα τὸ αὐτὸ λέγητε πάντες] Idem loquamini in iis quæ ad regulam fidei pertinent, cuius pars est dogma de resurrectione. Philosophorum varia sunt placita: Christiani omnes idem sentire debent, in regula, inquam, fidei.

καὶ μὴ ἢ ἐν ὑμῖν γίσιμαται) Deinde, ne etiam alia quavis occasione partes faciat in Ecclesia. γίσιμα apud Iohannem de studiorum varietate habuimus. Hic, & infra XI. 18. XII. 25 aliquid ampliùs, id est, segreges notat. vsurpat sic & Clemens in dicta epistola.

ἢ τε ὃ κατηρηπισμένοι) נכונים, perfecti, vt hîc vertit Syrus. Vide Luc. VI. 40. Estote quales vos decet esse.

ἐν τῷ αὐτῷ νοῷ) vt idem credatis. vnde sequebatur vt & loquerentur eadem, sicut iam dicere cœperat.

ἐν τῇ αὐτῇ γνώμῃ) Hoc iam ad affectus animi refertur, quod alibi explicatur per φρονεῖν & φρόνημα. sic γνώμη sumitur Apoc. XV II. 13. II. Maccab. IX. 20. Vtuntur sic & Plato & Demosthenes.

II. ὑπὸ τῷ Χλόῃ) Puto indicari mortuæ Chloes liberos.

ὅτι ἐρίδες ἐν ὑμῖν εἰσι.) Hâc voce schismata etiam Clemens exprimit.

12. λέγω ὃ τῆτο) Nota ἐξηγήσεως, vt, inquam, Latinis.

ἐκ τῶν ὑμῶν λέγει, ἐγὼ μὲν εἰμι Παύλου, ἐγὼ ὃ Ἀπολλῶν; ἐγὼ ὃ Κηφᾶ.) Intelligendum hoc non de omnibus, sed de multis: vt infra XIV. 26. Et, sum Pauli, Apollo, Cephæ, nempe sectator. Quidam putant Paulum hæc nomina vsurpasse, vt alios homines denotaret, vnde factiones Corinthi nomina trahebant. Argumento vtuntur, quod infra I V. 6 dicat Paulus se ea quæ dixerat transformasse in se & Apollon. Verum ibi agitur de modestia, quam præ se ferre debent omnes Euangelij ministri, omnia ad Dei bonitatem referendo. At hîc quod dicit res erat intellecta ex Chloes familia. Adde quod Clemens in epistola de hoc tempore loquens non obscure ostendit quid actum fuerit: Ἀνελάβετε τὴν ὁπισθολὴν τῆς μακαρίας Παύλου & Ἀποστόλου. τί προῖτον ὑμῖν ἐν ἀρχῇ τῆς διαβολῆς ἐγραψαν; ἐπὶ ἀληθείας πνευματικῶς ἐπέσειλεν ὑμῖν, ὥστε αὐτὲς τε ἐκ Κηφᾶ ἐκ Ἀπολλῶν· διὰ τὸ καὶ τότε προσηλύτης ὑμῶν προσηλύτης. ἀλλ' ἡ προσηλυτισὶς ἐκείνη ἦτορ ἀμείριαν ὑμῖν προσήνευεν· προσελίθη τε καὶ Ἀποστόλοις μεμψυρημένοις, καὶ ἀνδρὶ δεδοκιμασμένῳ παρ' αὐτοῖς. νυνὶ ὃ κατανόησατε, τίνες ὑμᾶς διέσπεσαν, &c. Vbi χαριεντίζων sectas appellat προσηλύτης: quod Cicero vertit alicubi propensiones. Per Apostolos autem miraculis insignes, non dubium, quin intelligantur Clementi Petrus & Paulus; & per virum probatum Apollos. Alij ergo Corinthi ab Apollo instituti post Pauli abitum, alij ab ipso Paulo, alij qui è Iudæa venerant à Petro, sub illis nominibus, alia atque alia dogmata tradebant: quale quid & sub Matthiæ nomine factum ex Clemente Alexandrino cognoscimus.

ἐγὼ ὃ Χριστὸς) venerant enim ex Iudæa quidam qui ipsum Christum doctorem audierant, & quæ ille de noua genitura dixerat eadem esse volebant cum iis quæ dixerat de resurrectione, falsò ac pernitiõe: Sadducæorum scilicet traduces.

13. μεμείρισται ὁ Χριστὸς;) Per Christum intelligit Christi Euangelium, & quaerit an id alibi sit aliud? Fieri id non posse significat, cum vetuerit Christus multos esse doctores & vnitatem suis commendavit. Matt. XXIII. Ioh. XVI. I. 21. 22.

μη Παῦλος ἐσαυρόθη ὑπὸ ὑμῶν ;) Num Paulus vobis omnia beneficia ad vitam æternam pertinentia sua morte impetrauit ? Hoc Christi solius est. ἢ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Παύλου ἐβαπτίσθητε ;) Nempe vt ab ipso nomen duceretis, sicut à Iohanne Baptista ij quos ille baptizauerat. Vide Matth. ix. 14. Mar. ii. 18. Luc. vii. 18. vii. 24. Ioh. iii. 25. Act. x. 37. Adde quod diximus ad Matthæum xxvii. 19.

14. Ἀρχιερεὺς τῶν Θεῶν ὅτι οὐδένα ὑμῶν ἐβάπτισα) Ipse nempe meis manibus. εἰ μὴ Κρίσπον καὶ Γάϊον) Crispum Archifynagogum Act. xviii. 8. Caium hospitem aliquo tempore Pauli, cū in vrbe Corinthi esset. Rom. xv. 23.

15. ἵνα μὴ τις εἴπωι ὅτι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα ἐβάπτισα.) Nequis vel vlla specie tale quid de me iactare possit. Pro ἐβάπτισα Manuscriptus ille habet ἐβαπτίσθητε : quomodo & Latinus legit, pari sensu.

16. ἐβάπτισα ἧ καὶ τὸν Στεφανᾶ οἶνον) Est ἐπανόρθωσις prioris dicti. Stephanam hunc Græci putant esse commentariensem Philippensem, qui conuersus Corinthum immigrauerit.

λοιπὸν οὐκ οἶδα εἰ πᾶσι ἄλλον ἐβάπτισα) nempe eorum qui nunc Corinthi habitant. Dixit se id nescire, quia fieri poterat, vt alij aliunde eò migrassent.

17. οὐ γὰρ ἀπέστειλέ με Χριστὸς βαπτίζειν, ἀλλ' εὐαγγελίζεσθαι.) Comparatè dictum. vt multa. Baptismus per quemlibet impleri poterat : sicut illi à Petro conuersi in Pentecoste non omnes ab ipso fuerunt baptizati : At prædicatio res erat maximè digna Apostolis & maximo cum periculo coniuncta.

οὐκ ἐν σοφίᾳ λόγου) Idem σοφία λόγου quod λόγος σοφίας, אֱמֶת בִּינָה Proverb. i. 2. σεσοφισμένοι μῦθοι I. Petr. i. 16. Sermones multa eruditione conditi, qualibus se venditabant illi, qui Corinthi partium erant duces. Hinc dicti σοφισταί.

ἵνα μὴ κενωθῇ ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ) Minus appareret virtus mortis Christi, si fides Euangelio habita adscribi potuisset verbis eruditis & artificiosis. De verbo κενόσθαι vide Rom. iv. 4. Caterum hic comparate id verbum sumitur.

18. λόγος γὰρ ὁ τοῦ σταυροῦ) Narratio ista de Christo crucifixo & resuscitato, quā nititur Christianæ doctrinæ auctoritas. Vide infra ii. 2. Gal. vi. 14.

τοῖς μὲν ἀπολλυμένοις μαρτία ἔστί.) Rem denotauit ex effectū. cū incredulos denotare vellet, dixit pereuntes, quia qui Euangelio non credunt, pereunt Ioh. iii. 18. Pari modo discriminantur homines in σωζομένοις & ἀπολλυμένοις II. Cor. ii. 15. 16. Est stultitia, id est, stultum aliquid videtur, indignum creditu. Id verò euenit quod in vitiis suis non diuertantur, sed habitent : ideo nolunt vera videri, quæ vitiis sunt contraria.

Θεὸς ὃ σωζομένοις ἡμῖν] credentibus: qui iidem in via sumus ad salutem.

δύναμις Θεοῦ ἐστὶ] vis Dei in illo sermone posita est, per quam iustificamur, id est, à vitiis purgamur, deinde sancto Spiritu imbuimur. Vide Rom. 1. 16.

19. γέγραπται γὰρ ὁπολὼ τὴν σοφίαν τῆς σοφῶν καὶ τὴν σωείσιν τῆς σωετῆς ἀδεήσω.] Legit in Esaia xxix. 14, אסתת: vbi nos habemus אסתת, etiam LXX sic legunt, vt Paulus. vertunt enim κρύψω. abscondam, efficiam ne luceat: quod idem valet cum ἀδεήσω. Iustinus quoque cum Tryphone disputans ter locum Esaia citat: prius per κρύψω: deinde per ἀδεήσω: deinde rursus per κρύψω. Quod Esaia de sui temporis hominibus dixerat, idem ad sua tempora maiori iure aptat Apostolus.

20. ποὺ σοφός; ποὺ γραμματεὺς; ποὺ συζητητὴς τῆ αἰῶνος ζύτου] Est παραφρασις loci Esaia xxxiii. 18. In quo loco itidem ποὺ sic repetitur. Sed ibi agitur de iis qui præcipua munia habuerant in castris Assyriorum: hîc verò de artium professoribus earum, quas Corinthij magni faciebāt. σοφοὶ Græcis, vt חכמים Hebræis, per excellentiam dicebantur ij, qui præcepta morum tradebant, vt septem illi per Græciam nobiles, deinde Socrates, & alij. γραμματεὺς ספר loquendi genere Hellenistico & legum peritus & historiarum. συζητητὴς τῆ αἰῶνος, indagator rerum naturæ, quæ Hebræis הוה העולם, id est, Physicus. Id studium מרחק dici solet: quod proprie est συζήτης. sic apud Baruchum iii. 23 & sequentibus, οἱ ἐκζητοῦντες τὴν σωείσιν ἐπὶ τῇ γῆς sunt Physici. οἱ μυθολόγοι sunt qui γνώμας ἡθικὰς dictabant אומרי משלים: οἱ ἐκζητηταί τῆς σωείσεως legis periti & historici. Maluit autem συζητητὴς quam ἐκζητητὴς dicere Paulus, quia Physicæ quæstiones multis disputationibus ventilari solebant: quod est συζητεῖν. Ignatius ad Ephesios: ποὺ σοφός; ποὺ συζητητὴς; ποὺ κἀνύχρησις τῆς λεγομένης δύναμει; Tertullianus hunc Pauli locum sic vertit libro de idololatria: vbi sapiens, vbi literator, vbi conquisitor huius æui? Sensus est; ostende mihi philosophos & philologos, qui tot homines ad tantam probitatem perduxerint, quot & ad quantam nos per sermonem crucis. Pauci sunt illorum discipuli præ nostris, & manent scortatores, si non peius aliquid: manent κενεῖς οἰήσας ἐμπλεοὶ ἀσκαί, vt dicebat Timon: manent arrogantes, litigiosi, maledici.

οὐχὲ ἐμώρηνεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τῆς κόσμου ζύτου;] μωραίνειν הסביל hîc est stultitiæ conuincere, quo sensu verba in Hiphil frequentia sunt apud Hebræos. Intellige autem comparatione eius frugis, quam protulit Euangelium. vocula ζύτου non est in Manuscripto, nec ea opus.

21. ἐπεὶ δὴ γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τῆς Θεοῦ ἔσται ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν] σοφίαν τῆς Θεοῦ hîc vocat cognitionem illam Dei, quæ ex rerum natura oritur. De qua diximus ad Roman. 1. 20. 21. & Act. xiv. 16. xvii. 27. ἔγνω hoc loco significat reueritus est: quod ad Romanos ἐδόξουν vel δαξείσθαι. sic ἔγνω Iohannes etiam accepit 1. 10. & exponit per ἔλαβον.

διδόκεσεν ὁ Θεός] Similem constructionem vocis δίδωκεν habemus Luc.

XXII. 23. Rom. XV. 26. Gal. I. 15. Coloff. I. 19.

Ἐξ τῆς μωρίας ἢ κηρύσματος] Duplex hīc tropus : nam & Ἐξ τῆς μωρίας ἢ κηρύσματος positum est pro μωρὸς κηρύσματος , & stultum dicitur non quod tale est, sed quod tale esse multis eruditis putatur. Apparet id in sequentibus & mox II. 14. sic multa appellantur καὶ τὸ φαίνεσθαι, non καὶ τὸ εἶναι.

σῶσαι τοὺς πνεύοντας] A vitiis liberare in præsens, in posterum donare vitā æternā.

22. ἐπειδὴ & οἱ Ἰουδαῖοι σημείον αὐτοῦσι] non quaecunque, sed ex animi sui arbitratu. Matth. XII. 38: nempe de cœlo Matth. XVI. 1. Marc. VIII. 12: sicut Moses grandinem fecerat descendere, & Elias ignem. Legendum hīc ἐπειδὴ &, vt est in plerisque editionibus, non ἐπεὶ δὴ γὰρ, ostendit sensus cohærentia. Non enim argumentatur Apostolus, sed iam dicta explicat. Præterea in Manuscripto est pluraliter, σημεία.

καὶ ἑλλενες σοφίαν ζητεῖσι] volunt Græci quæ dicuntur sibi probari per causas naturales. In Manuscripto est, ἐπιζητεῖσι.

23. ἡμεῖς ὃ κηρύσσομεν χεῖρὸν ἐσταυρωμένον] non rationes adferimus, sed testimonium de re conspecta.

Ἰουδαίοις ἢ σπένδαλον] Non tantum quia in crucifixum credere probrosum ipsis videbatur, sed quia insuper hæc fidei professio crucem secum trahebat: Gal. V. 11.

ἑλλήσι ὃ μωρίαν] Insipidum illis videbatur nihil adferri de rerum principiis, de finibus, de animi natura: quæ elementa sunt apud Græcos sapientiæ moralis.

24. αὐτοῖς ὃ τοῖς κλητοῖς] κλητοὶ hīc appellantur cum effectu, id est, ij qui vocationi paruerunt, vt Rom. V III. 28.

χεῖρὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν] Hæc per μετέληψιν accipienda: quia per Christum Deus ostendit & potentiam suam ad homines conuertendos, (vide Rom. I. 16.) & sapientiam, de qua actum Rom. II. 32. Vide & infra II. 7. & Esaia L III. 12.

25. ὅτι τὸ μωρὸν τῷ Θεοῦ] Comparete dictum, id est, quod in sapientia Dei minimum est.

σφώτερον ἢ ἀνθρώπων ἔστι.] Est contracte dictum pro σφώτερον τῷ σοφῷ ἢ ἀνθρώπων. Sic apud Plinium omnium triumphorum lauream adep̄te maiorem. Subauditur enim laureis.

& τὸ ἀδυνεές ἢ Θεοῦ] Et hoc comparete sumendum: Significatur enim id quod in Dei potentia minimum est.

ἰσχυρότερον ἢ ἀνθρώπων ἔστι] Et hīc subaudi τῷ ἰσχυρῷ. Idem sensus est, qui prouerbialiter exprimitur I. Regum XXII. 10.

26. βλέπετε γὰρ πλὴν κλησιν ὑμῶν ἀδελφοὶ] Et hīc est μετάνομία. Nam κλησιν dicit euentum vocationis. Pauci, qualis Nicodemus, Iosephus Arimathensis, Sergius, crediderant Euangelio: multi piscatores, multi sellularij: non quod Euangelium vilius sortis homines à se abiciat, sed quod arctam

viam facilius ingrediantur minus farcinati. Vide Matth. v. 3. XIX 23. & ibi dicta. Lactantius VII. 1. *Nemo virtuti fauet, nisi qui sequi potest: sequi autem non est facile omnibus: ij possunt quos paupertas & rerum indigentia exercuit, & capaces virtutis effecit. Nam si virtus est tolerantia malorum, non capiunt ergo virtutem qui semper in bonis fuerunt: quia mala neque experti sunt, neque ferre possunt, assuetudine ac desiderio bonorum quæ sola nouerunt. Eò fit ut pauperes & humiles Deo credant facilius quàm diuites qui sunt impedimentis multis implicati, imò cathenati & compediti seruiunt ad nutum dominæ cupiditatis, quæ illos inextricabilibus vinculis irretiuit: nec possunt in cælum aspiceret, quoniam mens eorum in terram prona humique defixa est. Virtutis autem via non capit magna onera portantes. Angustus admodum trames est, per quem iustitia hominem deducit in cælum. Hunc tenere non potest nisi qui fuerit expeditus ac nudus. Vide & quæ ibi sequuntur. Hoc ideo dicit quia inter Corinthios alij ob doctrinam, alij ob diuitias se anteponebant aliis.*

οὐ πολλοὶ σοφοὶ καὶ σαρκῶ] supple, crediderunt. Sapientes secundum carnem vocat eos, qui pollent sapientia mundi huius, ut modo dixerat: cæ scilicet, quæ non est ex reuelatione. Reuelationi enim diuinæ caro opponitur Matth. VII. 17.

οὐ πολλοὶ δυνατοὶ] in dignitatibus positi, ut Apoc. v. 1. 15. וְבוֹרִים.

οὐ πολλοὶ δούλῳ] genere nobiles, quales Corinthi Cypselidæ & Bacchiadæ.

27. ἀλλὰ τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεὸς] τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου, id est, πρὸς κόσμῳ, quale loquendi genus habuimus & Rom. v. 11. 3. eos qui à mundo ob eruditionis penuriam pene pro stultis habentur. Vide Prou. v. 11. 3. Deinde est μετανουμία: elegit Deus, id est, crediderunt: qui enim credunt, eos Deus eligit, siue approbat. Et nota genus neutrum poni pro communi: ut & alibi, & in sequentibus.

ἵνα τοῖς σοφοῖς κατὰ κράτος] qui semet præstare ad talem normam nunquam potuerunt.

καὶ τὰ ἀδυνάτῃ τοῦ κόσμου] intelligit homines de plebe.

ἵνα κατὰ κράτος τὰ ἰσχυρὰ] quomodo dixerat δυνατοῖς. Iob XII. 19. וְאִתְּנִים יְסֻלְקִים. δυνατοῖς ἢ τοῖς κατὰ κράτος.

28. καὶ τὰ ἀγλῶν τοῦ κόσμου] Eos qui apud homines habentur ignobiles. Iulianus libro VI exprobrat Christianis, quod plerique eorum essent serui & ancillæ. Etiam in ministerio Ecclesiæ ancillas fuisse ex Plinio discas. Chrysostomus infra ad caput II obiectum ait Christianis, maximam eorum partem fuisse nutrices, obstetrices, eunuchos.

καὶ τὰ ἐξουθενημένα] Solent enim tales despici. De hoc verbo vide Mar. IX. 12. Luc. XV. 11. 9. Act. IV. 11. Rom. XIV. 3. 10.

καὶ τὰ μὴ ὄντα, ἵνα τὰ ὄντα καταργήσῃ] וְהַבְּרִיָּה Hebraïca quæ אין & אפס usurpat de rebus valde abiectis. Vide Esai. XL. 17. contrà τὰ ὄντα sicut & τὴ

dicitur de eo quod in pretio est. Gal. vi. 3. Tum verò *καταργεῖν* sume, vt Rom. III. 31. ostendit esse nihili. Hæc omnia præfigurata fuerant temporibus exitus ex Ægypto, & in Dauidis pugna contra Goliathum & eiusdem euectione in regnum, & rursus temporibus Esdræ & Nehemiæ.

29. ὅπως μὴ καυχῆσθῃς πάντα σὰρξ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ] Fecit Deus ne quid in hoc negotio homo sibi tribueret. Nam *καυχᾶσθαι* est inniti alicui rei, lætari de re aliqua. Vide Rom. II. 17. 23. v. 2. 3. II. μὴ & πάντα Hebræis vniuersaliter negant. ἐνώπιον Θεοῦ, id est, vbi cum Deo res est. vbi homo ex parte vilioris caro appellatur, fit hoc ad fastum reprimendum.

30. ὃς αὐτὸς ὃ ὑμεῖς ἐστέ ἐν χειρὶ Ἰσοῦ] ὃς hic significat causam efficientem primariam, vt Rom. II. 36. ἐν pro *διὰ* causam mediam. Et ἐστέ intelliges, estis noua creatura, facti estis longè alij quam eratis.

ὃς ἐγκρίθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ, διανοουμένη τε ἐν ἀγιασμοῖς καὶ ἀπολύτωσης] Est hic perpetua metonymia effecti positi pro causa. Christus enim, Deo ita procurante, factus est causa, per quam sapiamus, diuina scilicet, per quam à peccatis purgemur, per quam Spiritu sancto donemur, per quam à morte quondam vindicandi simus: quod ἀπολύτωσης dicitur Rom. v III. 23. Eph. IV. 30.

ἵνα] supple fiat: Similis ἑλλενισ Rom. x v. 3. alibi, & infra II. 9.

31. καθὼς γέγραπται ὁ καυχώμενος ἐν κυρίῳ καυχάτω] sensus concisè de promptus ex Ieremiæ IX. 23. 24. Vbi in Græco habemus: *ὅς ὃ λέγει κύριος. μὴ καυχάτω ὁ σοφὸς ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτῇ, καὶ μὴ καυχάτω ὁ ἰσχυρὸς ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτῇ, καὶ μὴ καυχάτω ὁ πλούσιος ἐν τῷ πλούτῳ αὐτῇ, ἀλλ' ἢ ἐν ᾧ ὅτι καυχάτω ὁ καυχώμενος: σιωπῇ ἐν γνώσειν ὅτι ἐγὼ εἰμι κύριος, ὁ ποιῶν ἔλεος καὶ κῆρυμα καὶ διανοουμένη ὅτι τῆς γῆς.* Vbi in Hebræo pro καυχάτω est *הללה*: quod per ἀγαλλίαν alibi vertitur.

CAP. II.

ΑΓΩ ἐλθὼν πρὸς ὑμῶς ἀδελφοί] Hoc dicit: mea quoque loquendi & agendi ratio congruit isti Dei ministerio, tum apud alios, tum apud vos maximè.

ἥλθον οὐ καθ' ἑωρξλήν λόγου] Non erat Paulus indifertus:

sed in Græcia multi erant difertiores, qui ad naturæ opes artis adminicula & longum vsum adiecerant. ideo dicit *ἑωρξλήν*, id est, *γὰρ*.

ἢ σοφίας] eruditus quidem erat Paulus in lege & scriptis interpretum: at non æque in Philosophia illa Græcanica.

καταγγέλλων ὑμῖν τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ] Euangelium quod supra I. 6 μυστήριον τοῦ Θεοῦ. Deus quippe per Christum voluntatem suam nobis testatam fecit. in Manuscripto est τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ. Vide Rom. xv I. 25. & sic habuit codex quo vsus est Ambrosius, & is quo vsus Syrus.

2. οὐ γὰρ ἐκείνα] Non magni feci, vt Rom. xiv. 5.

τῶ εἰδέναι τι ἐν ὑμῖν εἰ μὴ Ἰησοῦ Χριστὸν] Nosse verba legis, & traditiones, linguas aliquas, legisse etiam vestros poëtas. Frequens est nostris scriptoribus τῶ præponere infinitiuo, vbi alij ponerent τὸ. ἐν ὑμῖν, id est, ὡς ἐν ὑμῖν: cūm apud vos viuerem.

καὶ τῶ πόνῳ ἐσαυτοῦ μόνον] Et quidem crucifixum, id est, cuius exemplum in omnibus malis Euangelij causa perferendis scirem mihi esse sequendum. Sic sumendum ostendunt sequentia.

3. καὶ ἐγὼ ἐν ἀδυναμία, καὶ ἐν φόβῳ καὶ ἐν φόρῳ πολλῷ ἐγκύβην πρὸς ὑμᾶς] καὶ hīc est pro nam: ἀδυναμία hīc est dolor ex rebus aduersis, vt diximus Rom. viii. 26. Metus & ille timor pericula significant, cum ab Iudæis vi ad tribunal tractus fuit Paulus, Sosthenes pulsatus, Paulus ipse coactus discedere, quæ habes Act. xviii. φόβος & φόρος, sæpe iungi solent ἀνέξήσεως causâ, vt Ps. ii. ii. in Græco. ii. Cor. vii. 15. Eph. v. 1. 5. Phil. ii. 12. πρὸς ὑμᾶς, id est, παρ' ὑμῖν. vide Ioh. i. 2.

4. καὶ ὁ λόγος μου, καὶ τὸ κήρυγμα] Sermones mei, tum priuati, tum publici. Nam κηρύσσειν est multis dicere Matth. x. 27.

ὅτι ἐν πειθοῖς ἀνθρώπων σοφίας λόγοις] πειθοῖς Græcum non esse multi notarunt: nec adeo Cilix Apostolus, vt vocem nusquam lectam vsurparet. Legendum πειθοῖς sicut infra 13, ἐν διδακτοῖς ἀνθρώπων σοφίας λόγοις. Intelligit eos sermones, quibus vti solet humana sapientia. Syrus legit ἐν πειθῶ & λόγων sensu non malo: quomodo legit & Eusebius, & videtur legisse Origenes Philocalia cap. xv. i. sed quod dixi præfero. Quod de Demetrio dicit Seneca, multo iustius de Apostolis dici potest, fuisse eos eloquentiæ eius quæ res fortissimas deceat, non concinnatæ, nec in verba sollicitæ, sed ingenti animo prout impetus tulit res suas prosequentis. Hippodamus libro de Republica: χρεῖσθαι δὲ τῷ λόγῳ πολιτικῷ καὶ σεμνῷ καὶ οἰκείῳ τῆς διαθεσίᾳ τῶ λέγοντος, ἀλλὰ μὴ περαιομένῳ. οὕτω γὰρ ἡ λέξις ἐστίται τὸ ἥθος τῶ λέγοντος ἐμφαίνεσθαι.

ἀλλ' ἐν ὑποδείξει πνύματος καὶ δυνάμεως] Habent Mathematici suas ὑποδείξεις: habet Aristoteles suas. At quanto maior illa per tot ac tanta miracula? Genitius subsequens hīc instrumentum denotat: voce πνύματος, videtur significare prophetias, voce δυνάμεως sanationes.

5. ἵνα ἡ πίστις ὑμῶν μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων] ne fides vestra nasceretur ex humana eruditione.

ἀλλ' ἐν δυνάμει Θεοῦ] sed per eximiam Dei potentiam, quo maior scilicet ipsi honor & gratia habeatur. vide supra i. 17. Iustinus in colloquio cum Tryphone de prophetis loquens: ἀντίθετον πάσης ὑποδείξεως ὄντες ἀξιόπιστοι μῦθοι τῆς ἀληθείας. Origenes in Philocalia: εἰ γὰρ αἱ μαθηματικὰ δυνάμεις τῶν ὑποδείξεων ὁδοὶ ὡς αἱ τοῖς ἀνθρώποις ἐναποκείμεναι τοῖς βιβλίοις κατήχυσαν τῶν ἀνθρώπων, ἡ πίστις ἡμῶν ἀλόγως ἀν' ὑπελαμβάνετο ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων καὶ ὅτι ἐν δυνάμει Θεοῦ, &c.

6. σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς πλείοις] Ea dicimus, quæ plena esse sa-

pientiae iudicabunt veri ac probi Christiani. Ij enim τέλειοι, vt diximus, Matth. v. 48.

σοφίαν ἣ οὐ τῷ αἰῶνος τούτου] non illam Physicam, de qua & supra i. 20.

οὐδὲ τῇ ἀρχόντων τῷ αἰῶνος τούτου] Politicam cui adhærent iurisprudentia & historiarum cognitio.

τῇ κατὰ τοὺς αἰῶνες] quæ nunc sunt imperia non minus peribunt, quàm illa figurata per statuam Danielis II. 44. Virgilius i. Georg. II:

Non res Romana perituraque regna.

7. ἀλλὰ λαλοῦμεν σοφίαν Θεοῦ ἐν μυστηρίῳ τῇ ἀποκαλυφθείσῃ] Inuersa locutio pro τῇ ἀποκαλυφθείσῃ ἐν μυστηρίῳ. quæ diu in arcano recondita fuit. vide Rom. xv i. 25. & Eph. III. 4. 5. 9. μυστήριον κτλ & πλρ, vt apud Daniele aliquoties.

ὡς περὶ πολλὰ ὁ Θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων] ante multa tempora, vt dicitur dicto Romanorum loco. Recte ante multa tempora: nam præfiguratum hoc non tantum in Abrahamo, & Melchisedeco, sed & in Noë, & Enocho, & Abele.

εἰς δόξαν ἡμῶν] ad maximum honorem nostrum, quos donis supra omnes prophetas ornare voluit.

8. ὡς οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τῷ αἰῶνος τούτου ἐγνώκειν] ὡς nempe σοφίαν. Cum autem dicit ἀρχόντας non intelligit minores illos magistratus, qualis Nicodemus & Iosephus Arimathensis, sed illos præfulgentes, quales Pilatus & Herodes ac Cæsares: & intra Iudæos Caïphas & Annas.

εἰ γὰρ ἐγνώσκειν] Si penitus pernoscent Dei destinata in hac re.

ὅτι αὐτὸν Κύριον τῷ δόξῃ ἐστὶν ὁ Θεὸς] Non credibile est eos cruci addicturos fuisse, aut instigatione sua, vt sacerdotes; aut decreto, vt Pilatus; aut consensu, vt Herodes, eum quem Deus esse vult omnium iudicem. Nam gloria Christi illum diem maximè respicit i. Petr. iv. 13. Tertullianus aduersus Marcionem III: *Scriptura quæ interemptibilem Christum edicentes utique & ignorabilem affirmant: nisi enim ignoratus, nihil scilicet pati posset.* Crucifixisse dicuntur etiam qui assensum præbuere Act. II. 36. iv. 10. Non excusat illos ea ignorantia: fatis enim res magnas fecerat Christus; vt quid afferret inquirerent: cætera si discendi & bene agendi fuissent cupidi, ab ipso percepturi. Christus κύριος δόξης præfiguratus per arcam, quæ מלך הכבוד. Psal. xxi v. 9.

9. ἀλλὰ καθὼς γέγραπται] Euēnit scilicet: qualis ἑλληνικῶς supra i. 31. sed in manuscripto non est ἀλλὰ, & sic quoque fatis cohæret sensus. Illi non nouerunt, quia Deus talia non reuelat nisi se amantibus, id est, inquirerentibus.

ὁ ὁφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὐκ ἤκουσε, καὶ οὐκ ἦν ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ ἀνέβη, ὃ ἠπόμεινεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν.] Sensus quidem est apud Esaiam lxi v. 4: vbi Græci: τὸ τῷ αἰῶνος οὐκ ἠκούσαμεν, οὐδὲ οἱ ὁφθαλμοὶ ἡμῶν εἶδον Θεὸν πλὴν σου, καὶ τὰ ἔργα σου ὃ ποιήσῃς τοῖς ὑπομνέουσιν ἔλεον. Quæ verba etiam Rabbin

de vita altera exponunt sensu arcaniore: sed cum ipsa verba quibus hic utitur Paulus exstitisse in Apocryphis Eliæ tradat Origenes, Hieronymus ad Pammachium de optimo genere interpretandi, Zacharias Chrysopolitanus, & Gregorius Syncellus, credibile omnino est deprompsisse hoc Paulum ex scriptis Rabbiorum, qui ea habuerant ex traditione veteri: de quo genere dictorum vide quæ attulimus ad Matth. xxvii. 9. Multos veteres libros periisse dicit hoc loco Chrysostomus. Manuscriptus pro α ἡτοίμασεν habet ὅσα ἡτοίμασεν. καρδία Hebræis pro toto animo dicitur. Et ascendere in cor Ieremiæ iii. 16 & alibi, est, quod Latinis in mentem venire. Non alienum ab hoc loco Philonis illud libro de Abele & Caino: τίς γδ αὖ γήρειτο ἰηανὸς τίλιν πρὸς τὸν ὄντα μετὰνάσαιον ψυχῆς τελείας κατὰνοῆσαι; οὐδ' αὐτὸν οἶμαι τίλιν τόθ' ὑπομύρουσαν εἰδέναι τίλιν βῆπῳσιν αὐτῆς, ἅτε κατ' ἐκείνον ἔχρονον ἐπιθειάζουσιν. τῷ γδ εὖ πάχροντι συμβούλῳ ὁ Θεὸς πρὸς ἅν μάλλει χαρίζεσθαι, οὐ χρεῖται.

10. ἡμῖν ὃ ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ] Id est, per illum spiritum qui Christo fuit adunatus. Vide quæ dicta Marc. ii. 8. & Rom. i. 14. Aperuit Deus nobis, inquit, Apostolus per Christi spiritum futurum esse iudicium vniuersale, quod Christus sit exerciturus, & qua norma & quo exitu. In Manuscripto non est αὐτοῦ.

τὸ γδ πνεῦμα πάντα ἐρδονᾷ καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ] Idem sensus qui Iohan. i. 18. vi. 46. viii. 19. 38. x. 15. 50. xiv. 7. 9. τὰ βάθη consilia diu occultata. Rom. xvi. 25. & supra 7.

11. τίς γδ οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου] Principum abditos sensus quis nouit nisi ipse Principis animus? Nihil opus illo ἀνθρώπων & abest in Manuscripto.

οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ] Arcana Dei nemo nouit nisi ipse spiritus Dei, qui prophetis ex particula, Christo vero perfectissime datus est. Pro οἶδεν in Manuscripto est ἔγνω, pari sensu.

12. ἡμεῖς ὃ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν] Non ab humano ingenio perfecta sunt ea quæ dixit Christus.

ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ] Spiritus ille qui nostri causa in homine Christo fuit, est ipsius Dei velut portio & instrumentum.

ἵνα εἰδῶμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαριζόμενα ἡμῖν] Vt certò noscamus, non fluctuante coniectura, ea quæ Deus nobis dedit, id est, dare decreuit. Est enim μετονομία qualis Ephes. i. 4. ii. 6. ii. Timoth. i. 9.

13. αὐτὰ καὶ λαλοῦμεν] quæ etiam ex Christi præceptis omnibus populis annunciamus.

οὐκ ἐν διδασκαλίᾳ ἀνθρώπινης σοφίας λόγοις] Non eo sermone quem docuit humana eruditio.

ἀλλὰ ἐν διδασκαλίᾳ πνεύματος ἁγίου] Sed eo sermone quem docuit sanctissimus ille Christi spiritus. Bis hic habemus διδασκαλίᾳ cum genitiuo causam significante: qualis locutio est apud Ioh. vi. 45. In Manuscripto non exprimitur ἁγίου, nec opus.

πνευματικοῖς πνευματικῶς συκρίνοντες] Exponentes ea quæ prophetæ Spiritu Dei acti dixerunt, per ea quæ Christus suo Spiritu nobis aperuit. συκρίνειν est exponere. Gen. xli. 8. 16. 22. xli. 12. 13. 15. Dan. v. 13. 17. Quod ἐπιλύειν Gen. xli. 12: & inde λύσις Ecclesiastæ vii. 30. quod σύγκριμα Dan. ii. 25. iv. 15. v. 28. & σύγκρισις in eodem Dan. ii. 4. 5. 6. 7. & alibi sæpe. Prophetia enim non est ἰδίας ἐπιλύσεως ii. Petr. i. 20.

14. ψυχὸς ὃ ἀνθρώπος] non idem est ψυχὸς ἀνθρώπος & σαρκὸς. ψυχὸς est qui humanæ tantum rationis luce ducitur: σαρκὸς qui corporis affectibus gubernatur: sed plerunque ψυχοὶ aliqua in parte sunt σαρκικοί, ut Græcorum Philosophi scortatores, puerorum corruptores, gloriæ aucupes, maledici, invidi. Verum hîc nihil aliud designatur quàm homo humana tantum ratione nitens, quales erant Iudæorum plerique & Philosophi Græcorum. Iudas in epistola ψυχοὺς explicat, πνεῦμα μὴ ἔχοντες. Hierocles ψυχὸν σῶμα vocat quod mox explicat τὸ ζῶτικόν.

οὐ δέχεται τὰ τῶ πνεύματος ᾠθεοῦ] Non intelligit ea quæ per Prophetas sunt prodita: quippe quæ ne ipsi quidem prophetæ satis intellexerint. capere, hîc est, quod mox γινῶναι, intelligere.

μωρία γὰρ αὐτῶν ὅτι] Id est, quasi stultorum voces nihil significantes. Tale erat Esaiæ vaticinium Æthiopi Act. viii. 31.

ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται] Vt dijudicetur verus eorum sensus, opus est noua & apertiori reuelatione: qualis per Christum contigit. ἀνακρίνεσθαι est vox forensis Act. iv. 9. xii. 19. Et solet transferri ad examen doctrinæ Act. xv. 12. infra xiv. 24. Et sic vertitur קרן Hebræum.

15. ὃ ὃ πνευματικῶς ἀνακρίνει μὲν πάντα] In Manuscripto, ἀνακρίνει τὰ πάντα. Qui multa à Christo luce imbutus est, facile iudicat de sensu prophetarum. Potest de eo optimo iure dici, quod alio sensu dicit Aristoteles Eth. iii. 15: ὁ ἀποδιδάσκων ἕκαστα κρίνει ὁρθῶς.

αὐτὸς ὃ ὑπὸ οὐδενὸς ἀνακρίνεται] A nemine iudicari, id est, refelli potest: ut Stephanus Act. iv. 10. Causa sequitur:

16. τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου ὃς συμβιάσθη αὐτόν;] Ex Esai. xli. 13. vbi in Græco: τίς Κυρίου νοῦν ἔγνω, & τίς αὐτῷ σύμβουλος ἔγινετο; Quomodo & Paulus citauit eum locum Rom. xi. 34. Deus ante Christi tempora neminem admisit ad arcana sua pernoscentia, sicut reges admittere consiliarios quosdam solent. συμβιάζειν est instituire, edocere, ut vidimus Act. ix. 22. xvi. 10. hîc verò, non multum remoto significato, est consilium dare, συμβουλεύειν, σύμβουλον γίνεσθαι. Itaque συμβουλεύειν & συμβιάζειν coniunguntur Esaiæ xl. 14.

ἡμεῖς ὃ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν] Nos autem nouimus Dei consilia, quæ Christo fuere reuelata. Ioh. xv. 15. Quis potest de Dei voluntate certiora adferre quàm ipse Deus? is autem ea Christo tradidit. Ea igitur qui habet, nullis prophetarum allegationibus, nullis Philosophorum ratiunculis solide refelli potest. Optime Ambrosius: Cui magis de Deo, quàm Deo credam?

C A P. III.

Αἶ ἐγὼ ἀδελφοί,] Etiam ego tantis Dei donis instructus.

ὥς ἡδυνήθην ὑμῖν λαλῆσαι.] Non potui, id est, non ex vfu iudicaui, nempe cū apud vos essem. De hac significatio-
ne vocis δύνανται diximus ad Mar. v. 1. 5.

ὑμῖν λαλῆσαι ὡς πιδυματικοῖς] nempe οὔσι. Hæc enim parti-
cula subaudiri solet, vt 11. Cor. xii. 2. Sermones qui coram omnibus ha-
bentur, accomodantur captui partis maioris. Pars autem maior Corin-
thiaci cœtus non multum adhuc in doctrina Christi, quæ spiritualis erat,
profecerat. Ideo magis adhuc opus habebant instillatione præceptorum
Christi ad edomandas affectuum malorum reliquias, quàm explicatio-
ne figurarum, quæ latebant in veteri historia, & noui federis res adumbra-
bant. Est germanus huic locus & hunc explicans ad Hebræos i. v. 11. 12. 13.
14. vbi pariter lac sunt elementa Christianæ religionis, cibus verò expli-
catio mysteriorum in veteri historia latentium. Hæc conueniunt iis qui
multum profecere in pietate: illa necessaria sunt incipientibus.

ἀλλ' ὡς σαρκικοῖς] Tanquam habentes adhuc in vobis vestigia affe-
ctuum non satis Christianorum. Comparatè eos & πιδυματικοῖς negat, &
σαρκικοῖς appellat: nempe quia alij erant qui multò plus in pietate profe-
cerant.

ὡς νηπίοις ἐν χερσὶ] Sic vocem νηπίου vsurpat & scriptor ad Hebræos i. v.
13. Dicuntur sic, non temporis habita ratione per quod Christum cognou-
uerant, sed τῆς ωριμότητος. Sic & Homerus & Hesiodus homines exiguæ sa-
pientię νηπίους vocant. Vide & Eph. i. v. 14.

2. γάλα ὑμῶς ἐπόψα] Prouerbiale δὲ τῆς παλαιᾶς ἐπ. Cicero ad Atticum xii.
Philo de agricultura: ἐπεὶ ὁ νηπίος μὲν ἔσσι γάλα ζοφὴν, τελείοις ὁ τὰ ἐκ πυρρῶν
πέμματα, & ψυχῆς γαλακτώδεις καὶ ἀν' εἶεν ζοφαὶ καὶ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν. Theo-
philus Antiochenus libro 11: καὶ γὰρ νῦν ἐπὶ τὴν ἀρρητὴν παιδίον, ὥς ἡδὴ δύνανται
τὸν ἀπτόν ἐδιδίκεν, ἀλλὰ πρὸς γάλακτι ἀνατρέφεσθαι, ἐπειτα καὶ πρὸς τὴν ἡλικίαν, &
ἐπὶ τὴν στερεὰν ζοφὴν ἐρχέσθαι. Lacte nutriri solent non infantes tantum, sed &
ἐκτικοί: Facilius enim concoquuntur liquida. Verbum ποτίζειν habuimus
Matt. x. 42. xxv. 35. 37. 4. 2. xxvii. 48. Mar. ix. 41. xv. 36. Luc. xiii.
15. Rom. xii. 20. Occurret & in hac epistola aliquoties.

καὶ οὐ βρώμα] Est σύλληψις. Nam de lacte quidem dicitur ἐπόψα, non
autem de cibis: subauditur ergo, dedi. βρώμα hîc quod στερεὰ ζοφὴ Hebr. v.
12. Philo: οὐχ ὅρας ὅτι καὶ τὸ σῶμα ἡμῶν οὐ πρὸς πηγήναις & πολυτελείῃσι χεῖται
ζοφαῖς πρὶν ἢ ταῖς δοτικαῖς καὶ γαλακτώδεσιν ἐν ἡλικίᾳ τῇ βρεφώδει;

οὐπω γὰρ ἡδύνανται] Et hîc subaudiendum, ferre aut concoquere. Occidit
enim infantem qui ei dat panem & carnes. Maimonides ductore dubitan-
tium l. 33. Frequentes tales in Paulo ἐλλείπει modo nominum, modo

verborum. cum simili ἐλάφει habes Hebræum לַאֲרִי, id est, potero Eſaiæ I. 13. פִּלְעִי. 5. in Hebræo אֲרִי וְעַל הַיַּמִּים.

ἀλλ' οὐτε ἐπὶ νυνὶ δύναιτε] Ne nunc quidem tanto tempore post fidei initia. Debuerat cognitio & virtutes crescere cum tempore. Origenes contra Celsum III: Τὰ ἐν ἡμῖν μέγιστα καλὰ καὶ θεῖα τότε ὁλμῶμεν ἐν τοῖς περὶ τὸ νοῦν ἀφελήτοις φέρειν εἰς μέσον ὅτ' ἀποροῦμεν συνετῶν ἀνεροτῶν. Ἀποκρύπτουσι δ' ἐν τῷ σωματικῷ τὰ βαθύτερα τοῖς συνερχομένοις καὶ δοκοῦσι λόγων ἱστορικῶς ὀνομαζομένων γάλα. γέγραπται γὰρ τῷ Παύλῳ ἡμῶν Κορινθίοις ἀποστέλλοντι, ἔλθοι μὲν, οὐ κεκαθαρμένοις δὲ ποτὶ τὰ ἔθνη· γάλα ὑμῶν ἐπόπιται, ἐπεὶ οὐ βροῦμα. οὐ ποτὶ δὲ δύναιτε, ἀλλ' οὐδὲ ἐπὶ νυνὶ δύναιτε. ἐπὶ γὰρ σαρκικοί ἐστε, &c. II. περὶ τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ἐκείνων τῶν ἀποστόλων.

3. ὅπου ἐπὶ γὰρ σαρκικοί ἐστε] Non omnino, sed plus satis, comparate ad alios Christianos, ut iam diximus. καὶ ἐπὶ τοῖς τοῖς ἀποστόλοις ἡμῶν.

ὅπου γὰρ ἐν ὑμῖν ζήλος καὶ ἐρις ἐστὶ διχοστασία] ὅπου hīc valet quandoquidem ut II Petr. I. 11. Utuntur ita hac particula & Xenophon & Plutarchus. Est autem hic gradatio. Nam invidia contentionem pepererat, contentio scissuram. Vide supra I. 10. & infra XI. 18. XII. 25. & adde epistolam Clementis. ζήλοι καὶ ἐρις διχοστασία τοῦ πληθους.

οὐχὲ σαρκικοί ἐστε] Nam inter opera carnis numerat Apostolus ἔρεις, ζήλους & διχοστασίας Gal. v. 20. Carnis scilicet nomine omnes affectus respiciens, qui non Dei honorem & proximi salutem præcipue respiciunt, sed ea quæ nostra sunt & nobis placent. καὶ ἐπὶ τοῖς τοῖς ἀποστόλοις ἡμῶν.

καὶ ὡς ἀνθρώπων ὡς πατεῖτε] viuitis ut plerique homines solent, non ex Dei præscripto: non καὶ Θεόν, ut loquitur Apostolus Rom. v. 11. 27. Homo enim hoc loco Deo opponitur. καὶ ἐπὶ τοῖς τοῖς ἀποστόλοις ἡμῶν.

4. ὅταν γὰρ λέγῃ τις· ἐγὼ μὲν εἰμι Παύλου, ἑτερος δ' ἐγὼ Ἀπολλῶ] Illis quidem nominibus illi utebantur: sed principes sectarum sub hoc prætextu suo honori & commodis velificabantur, ut apparet infra I v. 6.

5. τίς οὖν ἐστὶ Παῦλος, τίς δ' Ἀπολλῶς; ἀλλ' ἡ δὲ χάρις δι' ὧν ἔπιστευσατε;] si hoc de se sentire voluit tantus Apostolus & tantus Euangelista, quanto magis id illos cogitare oportuit qui, cum viris tantis comparandi non essent, suas tamen sectabantur glorias cum Ecclesiæ malo. Διάκονοι hīc non speciale nomen est functionis, sed generale, respondens Hebræo נָשִׂים conueniens omnibus qui Euangelio inseruiunt: quomodo & infra II. Cor. III. 6. VI. 4. XI. 23. Ephes. III. 7. VII. 21. I. Thess. III. 2. I. Tim. IV. 6. simili modo δὲ δούλους habuimus Act. I. 17. VI. 4. XX. 24. XXI. 19. δι' ὧν, id est, quorum opera καὶ τὰς τὰς ἀποστόλων ἡμῶν.

καὶ ἐκείνῳ ὡς ὁ Κύριος ἔδωκεν] Est hīc traiectio. Rectum fuerat: καὶ ὡς ἐκείνῳ ὁ Κύριος ἔδωκεν, & subauditur τοῖς τοῖς. Tales sunt prout eis Deus dedit, quales eos Deus sua beneficentiā effecit. cum quicquid habent, ab ipso profectum sit, meritò etiam eius honori inseruire debent. Similem traiectionem habuimus supra I. 7. Et in iisdem vocibus ἐκείνῳ ὡς Rom. XII. 3.

6. ἐγὼ ἐφύτευσα, Ἀπολλῶς ἐπότισε, ἀλλ' ὁ Θεὸς ἡύξανεν] ἐπότισε dixit figurate

pro ἡρδδουτε, quæ vox propria agricolis: sed bene facta est translatio, quia quod plantis est irrigari, id animalibus est potum præbere. Et ideo vicissim qui bene potarunt, irrigati dicuntur: sunt enim tales μετὰ τροφῆς ἀντί-στροφοί. Et hoc quidem dictum sit de hac voce. Cæterum alia rursus est in omnibus illis translatio à plantis ad humanum ingenium. Deus hîc comparatur terræ, vnde aluntur insita. Qui plantat, furculum infigit terræ: qui rigat, vias terræ aperit: incrementum autem reuera ab ipsa est terra, matre ac nutrice omnium. Ita in Euangelij negotio, fidei, iustitiæ, sanctitatis prouentus omnis Deo debetur, à quo est reuelatio, & reuelationis testimonia & spiritus dona. ἡυξάνειν תמציח Esaia L V. IO. L X I. II.

7. ὥστε οὐτε ὁ φυτεύων ὄσις τίς, οὐτε ὁ ποτίζων] Nihil sunt, nempe si Deum respicias. Nihil magni sunt. Sic enim τί sumptum Gal. V I. 3. I I. Corinth.

I I. 5. ὁ ἀλλ' ὁ ἀυξάνων Θεός.] Paulò alia est similitudo eodem tendens & iti-

dem ab agricultura desumpta, sed alio modo. Apud Philonem: φίλαυτος ὁ ἁ Θεός ὁ νοῦς, οἰόμενος ἴσος εἶναι Θεοῦ, ποιεῖν δοκῶν ἐν τῇ πάγχυ ἐξισταζόμενος. Θεοῦ ὁ ἀπείροτος καὶ φυτεύοντος ἐν ψυχῇ τὰ καλὰ, ὁ λέγων νοῦς ὅτι ἐγὼ φυτεύω, ἀσέβει. οὐ φυ- πύσης οὐκ ὅταν ὁ Θεὸς φυτεύῃ. καὶ ὁ ποτίζων ἐν εἰσιν] Idem agunt negotium: sicut illi in agri-

cultura plantam terræ & terram plantæ admovent, sic hi in Euangelio homines ad Deum, Deum ad homines perducunt. Qui eidem negotio incumbunt, non debent partes facere. De hoc loquendi genere vide Ioh. X. 30. X V I. I I. 22. I. Ioh. V. 7. 8.

ἐκαστος ὁ τὸν ἴδιον μισθὸν λήψεται καὶ τὸν ἴδιον κόπον] Pro magnitudine laboris erit magnitudo mercedis: sed immenso maior labore merces.

Θεοῦ γὰρ ἐσμεν συνεργοί.] Nos Apostoli & doctores alij: quos deiecerat, Deo comparans, eos hominibus comparans multum attollit: dicit enim eos cum Deo operari, suo scilicet modo. Idem & veritati cooperari dicuntur I I I. Ioh. 8. Vicissim Deus συνεργεῖν dicitur Apostolis Mar. X V I. 20.

9. Θεοῦ γεώργιον, Θεοῦ οἰκοδομὴ ἔσται] Plebem hic alloquitur, & duas adhibens similitudines, priorem sermonem ab agricultura desumptum finit, & nouum ab architectura orditur. γεώργιον est omne quod ab agricola excolitur. legitur in Græcis libris veteris testamenti, vt Gen. XX V I. 14. Ierem. L I I I. 23. Prou. V I. 7. XX I V. 30. XX X I. 16. Pari sensu populus Esaia L X I. 5, φύσοςμα Κυρίου.

10. καὶ τὴν χάριν τῇ Θεοῦ τὴν δοθεῖσάν μοι] omnia refert ad honorem Dei, vt alios doceat idem facere.

ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων θεμέλιον πέθειναι] σοφὸς Græcis adiectiuum est omnium artificum. Itaque σοφὸς ἦεναι τέκτων etiam apud Homerum legimus. Sic Exod. XX X I V in Græco: οἱ σοφοὶ οἱ ποιῶντες τὰ ἔργα τῷ ἀγίῳ. Et Esaia I I I. 2 ὁ σοφὸς ὁ θεμέλιον πέθειναι. Fundamentum iacit, qui rei alicui initium dat. De Euangelio id usurpat Apostolus Rom. XV. 20. Et

scriptor Hebr. v. i. Paulo longius prouecta translatione ipsi Apostoli, vt in prædicatione principes, fundamenta dicuntur Apoc. xxi. 14.

ἄλλος ὃ ἐποικοδομεῖ] Quia ædificij mentionem fecerat, aliam instituit ab ædificio comparationem: ante fideles dixerat ædificium Dei, nunc ædificium vocat ea quæ in Ecclesia Christiana à doctõribus docentur. Similes transitiones, parte similitudinis retenta, parte mutata, habes Matt. xii. Mar. i. Ioh. x. & alibi.

ἐκαστος ὃ βλέπειτω πῶς ἐποικοδομεῖ] Ostendit rem esse periculi plenam.

II. θεμέλιον γὰρ ἄλλον οὐδεὶς δύναται θεῖναι ὡς καὶ τὸν κείμενον] Non licet aliud ponere fundamentum, quàm quod ego posui, id est, non licet contra docere. δύναται hîc significat ius agendi. vide Matth. ix. 15. Luc. v. 21. sic & iurisperiti verbum posse & nomen potestatis vsurpant.

ὅς ἐστι Ἰησοῦς ὁ Χριστός.] Id est, Christi historia, præcepta & promissa. Sic Deum esse, mundum ab eo conditum ac regi, datam ab eo legem, ὁμηγερέα id est fundamenta vocant Hebræi.

12. εἰ δὲ τις ἐποικοδομεῖ ἐπὶ τὸν θεμέλιον τῶτον χρυσόν, ἀργύρον, λίθους, τήμιους, ξύλα, ὅρντον, καλὰ μίλιν] Fingit sibi ædificium Paulus partim regale, partim rusticum: quia quanquam tale fieri moris non est, tamen naturæ non repugnat, & id requirit ἀπόδοσις. Proponit ergo nobis domum cuius parietes sint ex marmore: columnæ partim ex auro, & partim ex argento: trabes ex ligno, fastigium vero ex stramine & culmo, vnde culmen dicitur. λίθοι τήμιοι, aut ἐμλεκτοὶ etiam marmora dicuntur, vt ostendit locus Esaiæ liv. 11, collatus cum primo Paralip. xxi. 2 in Græcõ, & cum Iosepho. vide quæ ad illum Esaiæ locum diximus. In tabernaculi structura erant aurum, argentum, lapides, ligna, Exod. xxv. 4. 5.

13. ἐκαστος τὸ ἔργον φανερὸν γήσεται] Euentus ostendet quæ materia firma sit, quæ infirma.

ἢ γὰρ ἡμέρα δηλώσῃ ὅτι ἐν πυρὶ δοκιμάζεται] Longum tempus adferre solent incendia, siue casu fortuito, siue igne cœlesti, siue vi bellica. ἡμέρα, id est, longum tempus: longa dies etiam Latinis. Sic οὐ χρόνον sæpe vertunt LXX. vide quæ diximus Num. i. 13. Adde Esaiæ iii. 24. ἡμέρα δηλώσῃ, idem est quod dicit Sophocles:

Ἀπανθ' ὁ μακρὸς καὶ ἀειβημιτος χρόνος

Φύξ τ' ἀδήλα—

Et quod Simonides:

Οὐκ ἔστιν μείζων βάσανος χρόνου οὐδενὸς ἔργου.

Et hîc δοκιμάζεται, intellige ἔργον ἐν πυρὶ, per incendium.

καὶ ἐκαστος τὸ ἔργον ὁποῖόν ἐστι τὸ πῦρ δοκιμάσῃ] Rectè, nam aurum ignibus inuictum est; argentum & marmora diu igni resistunt: minus lignum: mimimè stramen & culmus. ἐν πυρὶ δοκιμάζεται χρυσὸς Ecclesiast.

II. 5.

14. εἴ τις πινος τὸ ἔργον μένει ὁ ἐποικοδομῶν, μισθὸν λήψεται] Iam venit ad ἀπό-

uauit, protectionemque suam latius pandens fecit salutem animæ tuæ usque ad salutem corporis peruenire.

καὶ τὸ πνεῦμα τῆς Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν;] καὶ, id est, quia. multò augustior hæc inhabitatio quàm illa per fulgorem apud Arcam.

17. εἰ τις τὸν ναὸν τῆς Θεοῦ φθείρει] destruit. Quod fieri solet malis doctrinis & malis exemplis Rom. xiv. 15. hîc infra viii. 11.

φθείρει τὸν οὖν Θεός.] id est, grauissimè puniet, nisi nempe monitus resipiscat. φείρει hîc quod ἀπολέσθαι Matt. xx i. 41. sic Athalias, sic Baltassarem perdidit Deus: illam quòd templum, hunc quòd templi donaria profanasset.

ὁ γὰρ ναὸς Θεοῦ ἁγίος ἔστιν] sancta violari non debent.

οἱ πνεῖς ἐστε ὑμεῖς] id est: Quod templum vos estis. nam relatiuum inter duo substantiua positum modo recipit genus & numerum præcedentis, modo subsequēntis.

18. μηδεὶς ἐαυτὸν ἐξαπατᾷτω] נפשתו לא יאשגגו Jerem. xxxv ii. 9. Omnis Philosophia humana Euangelio repugnans, deceptio est ii. Thess. ii. 3.

εἰ τις δοκεῖ σοφὸς εἶναι ἐν ὑμῖν ἐν τῇ αἰῶνι ζωῇ] σοφὸς ἐν τῇ αἰῶνι ζωῇ est σοφὸς καὶ σοφίαν κόσμου vt sequitur. si quis in eo sibi placet quod nouit omnium Philosophorum sententias & rationes.

μωρὸς γινώσκω] Euangelio se teneat, quod illi Philosophi stultum putant. supra i. 18. 21.

ἵνα γινώσκῃ σοφός] Vt ea sapiat, quæ ad vitam æternam certò eum possunt perducere.

19. ἡ γὰρ σοφία τοῦ κόσμου τούτου, μαρὶα ὡς παρὰ Θεοῦ ἔστι] Deo non magis placet quàm summa stultitia, quia puritatem illam animi quam Deus requirit, non exhibet, supra i. 21. Et stultitia, id est, non pluris fit quàm stultitia. Similis locutio Rom. i. 14. & 25. sic Esaiæ xlii. 56: כָּל חֵכֶם וְכָל תְּבוּנָה בִּלְוֵי בִּזְיוֹן אֲנִי מְשַׁלֵּי, & ii. Sam. xv. 31: כָּל חֵכֶם וְכָל תְּבוּנָה בִּלְוֵי אֲחִיזָבָה. Vbi alij ματαίωσον, alij ἀφρόνησον τὴν βουλὴν Ἀχίζβελ.

γέγραπται γὰρ ὁ δρασφόρος τοῦ σοφοῦ ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ] Est ex verbis Eliaphazi apud Iobum v. 13. vbi LXX habent: ὁ καταλαμβάνων σοφοὺς ἐν τῇ φρονήσει. Est δράσειν propriè pugno includere Leuit. ii. 2. v. 12. Num. v. 26. laxiùs sumptum idem valet quod καταλαμβάνειν, vt Psal. ii. 12 in Græco. Et πανουργία vox est media, hîc idem valens, quod φρονήσις. Vide Prouerb. i. 4. viii. 5. Sirach. xix. 21. xxxiv. 10. Fecit hoc Deus egregiè, cùm Philosophos inter se commisit, vt nihil alter pro certo affirmauerit quod non alter æque ingeniosus euersum eat.

20. καὶ πάλιν· κύριος γνώσκει τοὺς δολογισμοὺς τῶν σοφῶν ὅτι εἰσὶ ματαῖοι.] ex Pf. xciv. 11. vbi in Græco: κύριος γνώσκει τοὺς δολογισμοὺς τῶν ἀνθρώπων ὅτι εἰσὶ ματαῖοι. Paulus pro ἀνθρώπων posuit σοφῶν, quia id instituto ipsius conueniebat: & haud dubie de iis maxime agit Psalmographus, quī sibi sapere plurimùm videbantur.

21. ὥστε μὴ δεῖς καυχᾶσθαι ἐν ἀνθρώποις] Latetur quòd hunc aut illum doctorem habuerit, vt ei se addicat, vt apud Iudæos Hillelis & Sammæi discipuli: apud Græcos Pythagorici, Platonici, Aristotelici, Epicurei.

πάντα γὰρ ὑμῶν ἔστιν] Non vos doctorum causa estis, sed illi vestri causa. Deus illis dona dat in vsum vestrum.

22. εἴτε Παῖδες, εἴτε Ἀπολλῶς, εἴτε Κηφᾶς] Quia illi hæc nomina prætendebant, vtitur illis nominibus. Quod si Apostoli sunt illorum causa, quos instituunt, quantò magis illi qui se faciebant sectarum principes?

εἴτε κόσμος] Iactant se quidam rerum naturalium scientia. Atqui totum hoc vniuersum in hoc conditum est, vt Deus cognoscatur. Illi ipsi verè vniuersum possident, vniuerso vtuntur, ac fruuntur, qui Deum norunt.

εἴτε ζῶν] si vitam doctoribus protrahit Deus, id facit vt profint Ecclesiæ Philipp. 1. 24.

εἴτε θάνατος] si ob Euangelium mortem obeunt, id fit vt alij ipsorum constantia firmiores fiant.

εἴτε ἐνεσῶντα] si linguarum & sanationum dona habent, in id habent, vt fideles inde & numero & viribus crescant.

εἴτε μέλλοντα] Idem est de rerum futurarum reuelationibus.

πάντα ὑμῶν ἔστιν] Omnia hæc sunt non ipsorum tantum, sed aliorum, quales vos estis, causa.

ὑμεῖς ᾧ χεῖσθε] Cristi creatura, vt ipsi obediatis.

χεῖσθε ᾧ Θεοῦ] sicut Christus patri suo obediuit: infra x 1. 3.

C A P. I V.

ΤΙΣ ἡμᾶς λογίζεσθαι ἀνθρώπος] Quis, id est, quislibet: Hebraïsmus: sic infra vi. 18. vii. 1. 26. xi. 27. Gal. ii. 6. iii. 15. vi. 1. vi. 7. & alibi sæpe.

ὡς ὑπηρετὰς χεῖσθε ἐ οἰκονόμοις μυστηρίων Θεοῦ] Rursum erigit quos, vt fidelium causa institutos, deiecisse videri poterat. Magnum est Messix esse ministrum & Dei dispensatorem ad elargienda ea quæ diu condita fuere. ὑπηρετὰς hoc sensu habes & Lucæ initio. μυστηρίων voce intelligit dogmata Euangelica. vide Rom. xv. 25. supra ii. 7. οἰκονόμοις dispensatores rectè hîc vertit Latinus. sic & in glossario: οἰκονόμος dispensator. Pertinet hoc nomen primùm ad priuatorum, deinde & ad publicæ rei arcarios, vt dictum Lucæ xii. 42. i. Cor. iv. 1.

2. ὃ ᾧ λοιπὸν] Idem valet quod frequentius dicitur λοιπὸν, supra i. 16. Act. xxvii. 20. ii. Cor. xiii. 11. Tim. iv. 8: aut τὸ λοιπὸν vt Matth. xxv. 45. Marc. xiv. 41. Eph. v. 10. Philip. iii. 1. i. Thess. iv. 8. iv. 1. ii. Thess. iii. 1. Hebr. x. 13. Vsurpatur & de rebus & de temporibus restantibus. Sed sæpe, vt hîc, orationem connectit, & vim habet eam quàm Latina vox, ceterùm.

ἑπείτα ἐν τοῖς οἰκονόμοις] ἑπείτα ad Latinismum accedit. *requiritur*. Vocis οἰκονόμου translationem persequitur.

ἵνα πίσος τις ὄρεθῃ] Plurali subiecit singulare, quia ista in distributivis promiscue usurpantur. Fidelem esse præcipua laus in dispensatore Matth. xiv. Itaque tribuitur Moysi Hebr. iii. 5. Samueli i. Sam. iii. 20. Ministris Evangelij Ioh. vi. 21. Coloss. i. 7. iv. 7. Tales autem certe non erant illi sectarum duces Corinthi.

3. ἐμοὶ ὃ εἰς ἐλάχισόν ὄσιν] Est Hebraismus: nam illis attributa quæ Græcè nominatio exprimerentur, exprimuntur per ὃ quod valet *eis*. Vide quæ diximus ad Matth. xix. 5.

ἵνα ὅφ' ὑμῶν ἀνακείνῃ] ἵνα hic valet *si*. Parum mea refert quid vos de me iudicetis, præ eo quod Deus de me iudicaturus est. Hoc vult cogitare illos, quos non nominat, sed notat.

ἢ ὑπὸ ἀνθρώπων ἡμέρας] Hieronymus putat hoc & alia quædam esse ex Cilicum, ubi Græcam primùm linguam didicerat Paulus, idiomate. Illis enim diem solitum dici pro iudicio: nec mirum, cùm & Latinè dicamus diem dicere, & Germanis verbum significans citare ad iudicium, à die deducatur. sed & יָמִי Iob. xxiv. i Hebræi interpretantur *iudicium*.

ἀλλ' οὐδὲ ἐμαυτὸν ἀνακείνω] Non mihi sumo plenas de memet iudicandi partes. Iuvenalis de diis locutus:

Notior est illis homo quàm sibi.

οὐδὲν γὰρ ἐμαυτὰ σωοῖδα, ἀλλ' ὅτι ἐν τούτῳ δεδικαίωμαι] Constructio est inuolutior more Hebræo: quam sic explices: quanquam enim non in mentem mihi venit me in ministerio mihi credito secus quicquam fecisse; tamen non inde sequitur me plane ab omni culpa esse liberum. Id enim significat δικαιοσύνη. Act. xiii. 38. Rom. vi. 7. Vide & Prolegomena in epistolam ad Romanos. Chrysostomus sensum bene affecutus est: καὶ πὶ δήποτε, εἰ μὴδὲν ἐαυτὰ σωοῖδεν, οὐ δεδικαίωται; ὅτι σωέσθαι μὲν ἡμῶν τῶν αὐτῶν πᾶσι ἀμάρτημα, μὴ μὲν αὐτὸν εἶδέναι ταῦτα ἀμάρτηματα. Huc præcipue pertinet, quod dicit Iac. ii. 2, πολλὰ παράνομον ἅπαντες. & quod omnes & semper iubemur dicere: *dimitte nobis debita nostra*. Clemens in epistola: ἐξετείνετε τὰς χεῖρας ὑμῶν πρὸς τὸν ἀποκράτορα Θεόν, ἰκατεύοντες αὐτὸν ἰλέων ἡμεῶν, εἰ πὶ ἄκοιτες ἡμῶν τετε. In Ignatiana, quæ dicitur, epistola ad Romanos habemus: ἐν ᾧ τοῖς ἀδικήμασιν αὐτῶν (militum, à quibus trahebatur) πολλὸν μαθητεύομαι. ἀλλ' οὐ πᾶσι τῶν δεδικαίωμαι. Hieronymus dialogo aduersus Pelagium secundo hunc Pauli locum commemorans addit: *Hoc dicit ne quid forte per ignorantiam deliquisset*. Posidius de Augustino: *Dicebat post perceptum baptismum etiam laudatos Christianorum sacerdotes absque digna & competente pœnitentia exire de corpore non debere*. Hæc verissima est huius loci interpretatio: nec querenda est alia. Confer Pl. xix. 13.

ὃ ὃ ἀνακείνων με κύριός ὄσιν.] Is est, qui detectis non actibus tantum;

sed & cogitationibus exactissimum & de me & de aliis iudicium feret.
קח אלהים. Ps. XLIV. 22.

5. ὥστε μὴ παρὰ καμρόν τι κείνεται] Hoc maximè aduersus eos torquet, qui cùm Christi & Petri discipulos se dicerent, Paulum accusabant tanquam inimicum Iudaicæ gentis : quam culpam magno vbique studio à se amolitur Paulus.

ἕως αὖ ἐλθῇ ὁ κύριος, ὃς καὶ φωτίσει τὰ κρυπτά τῶν σκότοις, καὶ φανερώσει τὰς βουλάς τῶν καρδιῶν.] Tuto quidem damnari potest pro statu præsentī, qui flagitiose viuit. manifesta enim sunt opera carnis. At actibus per se bonis aut mediis malum animum ascribere contra dilectionis est regulam. Christo iudici reliquenda ista arcana. τὰ κρυπτά τῶν σκότοις γρηγορητικῶς Iob. XII. 22. Quod prius obscure dixerat φωτίσει τὰ κρυπτά, id per ἐξηγήσει explicat. τὰς βουλάς τῶν καρδιῶν לב תעלמות τὰ κρυפא תהי καρדאס dicto Psal. XLIV. 22. Hæc enim nosse folius Dei ac Christi est Act. I. 24. xv. 8. φωτίσει hīc est, in lucem protrahet.

καὶ τότε ἔπαμνος γρησέται ἐκείνῳ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.] Nempe si bona egerit bono animo : vnde & contrarium datur intelligi : Sed mauult dīphnēn.

6. Ταῦτα ὃ ἀδελφοὶ μεταγρημάσασιν εἰς ἐμαυτὸν ὧς Ἀπολλὼ δὲ ὑμῶν] Syrus rectè interpretatur : proposui hæc in persona mea & Apollo. Quia hi vestri doctores meo etiam & Apollo nomine abutuntur, in nostra persona ipsis ostendi, quàm modestè de se ac de aliis iudicare debeant : quantamque curam gerere vestri & pacis. μεταγρημάσκειν proprie est mutare habitum : vt videre est I. Sam. XXV III. 8. Inde transfertur ad orationem, quæ aliud videtur dicere, aliud innuit : cuiusmodi locutiones vocari à Græcis solent λόγοι ἐγρηματισμένοι, quas controuersias figuratas dixit Quintilianus IX. II. & figuras Suetonius Vespasiano & Domitiano : Hieronymus epistola LXV I ad Rufinum. Philostratus de Herode Attico : γρηματίσας τὸν λόγον. Chrysostomus de hoc loco agens in sermone de non vulgandis peccatis : σιωπῆσαι τὴν κατηγορίαν. De accusatiuo Ἀπολλὼ vide quæ diximus ad Act. XIX. I.

ἵνα ἐν ἡμῶν μάθῃτε τὸ μὴ ὑπὸ ὃ γέγραπται φρονεῖν] Vt in nostra persona in iis quæ de me & Apollo scripsi discatis non alios sumere affectus quàm quales Deus in scriptura exigit. γέγραπται in his libris semper ad libros veteris Testamenti refertur.

ἵνα μὴ εἰς ὑμῶν τῶ ἐνὸς φυσιοδοῦν καὶ τῶ ἐτέρῳ] Videtur scriptum fuisse φυσιοδοῦν ne superbiatis alter contra alterum pro hoc vel illo doctore. His verbis ostendit se cùm dixit γέγραπται, locum aliquem respexisse Scripturæ non verbo tenus, sed sensu. Is locus est Deut. XV III. 20. Nam si regi præceptum ne se supra alios fastuose efferat, quanto magis aliis. Commune est omnibus gentibus vt inflari dicant pro superbire : hinc homo inflatus apud Ciceronem. Inflare vtrem, in Satyra, superbum facere. sic spiritus magnos gerere, est superbire. Chrysostomus appositè ad hunc locum : ἄλλως

ἃ οὐ γινέται ὑψηλότερον ἔπειν ἐτέρευ μέρες, ἀλλ' ἢ ὅταν οἴδημα ἤγηται. Deinde : ὁ φλεγμανόμορος, οὗτος ὁ νοσῶν. *ἡμεῖς οὖν ἵνα μὴ ἴσμεν ὅτι οὗτος νοσῶν ἐστιν, ἀλλ' ὅτι οὗτος φλεγμανόμορος ἐστιν.*

7. τίς γὰρ σε θαυμάζει] Eos primum attingit, quos plebs ita ob eximia dona admirabatur, ut eis se certatim addiceret. Quod illi cum impedire debuissent, non impediabant, sibi in eo placentes, discernit Deus, cum huic plus dat, alij minus : Hinc θαυμάσιος πλούσιος infra XII. 10. Habes hunc sensum fuse tractatum initio libri VIII constitutionum quæ dicuntur Clementis. *ἡμεῖς οὖν ἵνα μὴ ἴσμεν ὅτι οὗτος νοσῶν ἐστιν, ἀλλ' ὅτι οὗτος φλεγμανόμορος ἐστιν.*

τί ὃ ἔχεις ὁ σὺ λαβεῖς ;] In omni re honos penes dantem, non penes accipientem. Sunt autem & merito dicuntur χεῖριμα. Etiam si dona haberetis Apostolica (multum autem id abest) tamen ipsum donorum nomen modestos vos facere debuit. Deus dedit in suos usus, non in tuos.

εἰ ὃ ἐλαβεῖς, τί καυχῶμαι ὡς μὴ λαβών ;] Quid in eo tibi places tanquam tuo labore id tibi parasses ? Doctores maximè tangit.

8. ἡδὴ κεκορεσμένοι ἐσθε] Ironia longa & grauis. ut vos existimare video, nihil restat vobis expetendum, non magis quam iis qui de epulis facti sunt saturi. *ἡμεῖς οὖν ἵνα μὴ ἴσμεν ὅτι οὗτος νοσῶν ἐστιν, ἀλλ' ὅτι οὗτος φλεγμανόμορος ἐστιν.*

ἡδὴ ἐπλετήσατε] Tantam scilicet copiam donorum consecuti estis, ut quousvis alios etiam Apostolos vincatis. Loquimini ut Ephraim Osæ XII. 9. *πεπλούνηκα, ὄρηκα ἀναψυχὴν ἑμαυτοῖς.*

χεῖρις ἡμῶν ἐβασιλεύσατε] Ex quo ego à vobis absūm, vos in tuto estis, sicut reges quibus nemo potest nocere. Loquimini ut Babylon Esaïæ XLVII. 7. 8.

καὶ ὄφελόν γε ἐβασιλεύσατε) Non equidem inuideo : miror magis. *ἡμεῖς οὖν ἵνα μὴ ἴσμεν ὅτι οὗτος νοσῶν ἐστιν, ἀλλ' ὅτι οὗτος φλεγμανόμορος ἐστιν.*

ἡμεῖς οὖν ἵνα μὴ ἴσμεν ὅτι οὗτος νοσῶν ἐστιν, ἀλλ' ὅτι οὗτος φλεγμανόμορος ἐστιν.) si ita in tranquillo essent & extra periculum res vestrae, tutum mihi esset eò confugium. *ἡμεῖς οὖν ἵνα μὴ ἴσμεν ὅτι οὗτος νοσῶν ἐστιν, ἀλλ' ὅτι οὗτος φλεγμανόμορος ἐστιν.*

9. δοκῶ γὰρ ὅτι ὁ Θεὸς ἡμεῖς τοὺς ὑποστόλους ἐχάτοις ἀπέδειξεν ὡς ἐπιθανάτους) ὅτι deest in Manuscripto. δοκῶ ut sæpe apud Latinos credo, est εἰσενικόν. si ex rebus secundis, ut vos videmini existimare, colligitur Dei fauor, nos Apostoli à Deo collocati erimus infimo loco, tanquam bestiarum, sic enim Tertullianus hunc locum transfert libro de pudicitia : *Et puto nos Deus Apostolos nouissimos elegit veluti bestiarios.* Infra omnes homines fors erat damnatorum ad bestias, qui hîc κατ' ἐξοχὴν dicuntur ἐπιθανάτοι. id Hebræis esset בני חַיָּה. ἀπέδειξεν constituit, quod Tertullianus vertit elegit, est בני חַיָּה. *ἡμεῖς οὖν ἵνα μὴ ἴσμεν ὅτι οὗτος νοσῶν ἐστιν, ἀλλ' ὅτι οὗτος φλεγμανόμορος ἐστιν.*

ὅτι θεῶν ἐκλήθημεν τῷ κόσμῳ, καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις) Instat cœptæ similitudini. Et θεῶν dixit pro iis qui spectantur, sicut ἀγγέλοις dicuntur ij qui audiuntur. Non dissimiliter, versari in theatro apud Ciceronem est spectari ab omnibus. Est usurpatio continentis pro contento. Proprie amphitheatrum dicebatur locus in quo pugnabatur cum bestiis : sed & amphitheatrum theatri est species, ex duobus constans velut concurrentibus theatris. Iob se dixit בני חַיָּה XVII. 5. id Græci vertunt γέλως ἀνθρώπων. Cum mundum velut spectatorem Apostolici certaminis Paulus

introduxisset, addidit καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις, vbi illud prius καὶ ponitur pro, id est. Mundum enim, hoc est mundi potissima, τὰ νοεῖα, dispertit in Angelos & homines: id Hebræi vocant familiam superiorem & inferiorem.

10. ἡμεῖς μωροὶ ὑπὸ χερσὶν) Nos Euangelij causa quotidie vt stulti ridemur. Vide Act. xxv. 24. supra 1. 25.

ἡμεῖς ὃ φρόνιμοι ἐν χερσὶν) Vos eruditionis nomine vosmet iactatis, idque in Christo, id est, in eius Ecclesia. Vide quæ dicta Rom. ix. 3.

ἡμεῖς ἀδυνεῖς) Miseri, afflicti: חלשים. Vide supra 1. 27. II. 3. Rom. viii. 27. & ibi dicta.

ὑμεῖς ὃ ἰσχυροὶ) potentes. Vide supra 1. 27.

ὑμεῖς ἐνδοξοί, ἡμεῖς ὃ ἄπιοι) Vos magnifici. Vide Luc. vi. 25. verti sic solet כבירים & נכבירים. Nos despecti, vt Matth. xiii. 37. Marc. vi. 4. נקלים. Quod opponitur ἐντίμοις. Esai. iiii. 4: & ἐνδόξοις 1. Sam. xviii. 23.

11. ἀλλὰ τῆς ἐπ' αὐτῆς) etiam nunc: ne me de præteritis tantum agere existimetis:

καὶ πεινώμεν & διψῶμεν & γυμνητεύομεν) Præcipua vitæ incommoda recitat, vnde intelligenda cætera eius generis. Vide Act. xx. 19. Philipp. i. v. 12. II. Cor. iv. 8 & sequentibus, vi. 4. 5. 6. γυμνήται sunt velites: vnde γυμνητεύειν velitem agere: sed κατὰ ἄρχην αὐτοῦ dicitur de omnibus nudis, id est, tenuiter vestitis. Vide Marc. xiv. 52. Ioh. xxi. 7.

καὶ κολαφιζόμεθα) κολαφίζειν proprie quid sit vide Matth. xxv. 67. sed per κατὰ ἄρχην ponitur pro quavis graui vexatione, vt videre est II. Cor. xi. 7. 1. Petr. ii. Simile loquendi genus II. Cor. xi. 20.

καὶ ἀστατέμεν) iactamur ננ. Hoc tristior est nostra paupertas quod nec tenui lare eam abscondere possumus, sed vbique locorum eam circumferimus. sumus ἄοικοι, ἀνέστοι. ἐλαυνόμεθα φυγάδες, ἔξεδροι χθονός.

12. καὶ κοπῶμεν ἐργαζόμενοι ταῖς ἰδίαις χερσὶ.) laboramus ad lassitudinem. Vide Act. xviii. 3. II. Thes. iii. 8. Hæc omnia tacita oppositione notant doctores Corinthios, opulentos, inflatos, quibus quæstuosum erat Euangelium.

καὶ προσκυνοῦμεν τὸν κύριον καὶ τὸν κύριον) (καὶ προσκυνοῦμεν τὸν κύριον καὶ τὸν κύριον.) Ex Christi præcepto Matth. v. 10. 44. τὸν θεὸν καὶ τὸν κύριον nempe Deum: Deum pro ipsis precamur. In Matthæo: προσκυνήσατε τὸν κύριον καὶ τὸν κύριον. Pro βλασφημοῦμεν in Manuscripto est δυσφημοῦμεν. Habes id verbum apud Græcos scriptores sæpe, & 1. Macc. vii. 4: vt & nomen δυσφημίας 1. Macc. vii. 38.

13. ὡς ὁ καθαράμεν τὸν κόσμον ἐγγήνημεν) Reperitur hæc vox καθαράμεν Prover. xxi. 18. Et significat lustramen. sic & Ambrosius hunc locum citat: tanquam lustramenta huius mundi facti sumus. sicut καθαίρειν, idem quod καθαίρειν. Ios. v. 4. Deut. xviii. 10: ita καθαράμεν idem quod καθαίρειν. Solebant ad id viles homines adhiberi. Mater Menocæci apud Papinium Thebaidis x: καθαίρειν τὸν κόσμον ὡς ὁ καθαράμεν τὸν κόσμον.

Deuotumque caput, vilis ceu mater, alebam.

πάντων *δείψιμα* ἕως ἀπ' ἡ] Jerem. xxii. 28 μὴ *δείψιμα* φαῦλόν. Ita vertit Symmachus: Hieronymus interpretatur quisquilias. Eustathius *δείψιμα* interpretatur σπόγγισμα id quod sponsa abstergitur: alij σπύλαρον. In Glossario *quisquilia* σπύλαρον. Id malo hīc quam sabanum interpretari, quanquam quoque eodem nomine significari tradant Grammatici. Non male hīc reteris *retrimentum*. Tob. v. 24. ἀλλὰ *δείψιμα* τὸ παρ' ἐν ἡμῶν ἔχουσιν. Vbi dicta de Barnabas: *δείψιμα* τῆς ἀγάπης ὑμῶν, id est, nihil, si vobiscum comparari

ἀλλ' ὡς τένα μὲν ἀγαπῆται νθεπεῖν] In Manuscripto νθεπεῖν, recte, vt cohæreat cum illo ὡς. νθεπεῖν est castigare in id vt alter melior fiat. Parentibus maxime id nomen conuenit, vt videre est Sap. x i. ii. x ii. 26. Respondet Hebræo בך & יסר. ni bel, astutus est nimis, astutus non potest esse, astutus

ἀλλ' οὐ πολλοὺς πατέρας. ἐν γὰρ Χρυσῷ Ἰησοῦ διὰ τῶ ἀγαθελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐχάρησα]
Prouide addit ἐν Χρυσῷ Ἰησοῦ, id est, per dona à Christo data. Primus in
hac re honos est Patris Matth. xxi. 11. 9. 1. Petr. i. 3. 1. Ioh. i. 11. 9. Proxi-

mus Christi, vt hīc apparet & dicto Matthæi loco: tertius Apostolorum, vt hīc, Philem. 10. Gal. 1 v. 19. His omnibus & titulus patris & gignendi verbum conuenit, sed suo cuique gradu. Sic Christus fundamentum & Apostoli fundamenta: Christus seruat homines & Apostoli eos seruant. Pater hoc loco is est qui primus in Euangelio aliquem instituit.

16. ὁδὸν ἀγαθὴν οὐκ ὑμᾶς, μιμηταί με γίνεσθε] Quid ni id fieri possit, cum Paulus Christum ipsum sit imitatus? infra x i. i. Imitationem autem præcipue hīc requirit in cura tutandæ in Ecclesia tum vnitatis, tum sanctitatis.

17. δὲ τὸ ἐπεμύλα ὑμῶν Τίμοθεον] nempe qui verbis latius explicet ea quæ breuiter hæc epistolâ comprehendit.

ὅς ἐστι τέκνον με ἀγαπητὸν καὶ πιστὸν ἐν Κυρίῳ] Nam à puero comes Apostolo hæserat. Vide 11. Tim. 1. 5. 1. Tim. 1 v. 6. Vide quæ diximus in Appendice de Antichristo. Ideo Timotheum non communi illo, sed specialiori sensu τέκνον vocare consueuerat Apostolus 1. Tim. 1. 2. 18. 11. Tim. 1. 2. 11. 1.

ὅς ὑμᾶς ἀναμνήσῃ τὰς ὁδοὺς μου, τὰς ἐν Χειρῶν, καὶ πᾶσι παντὶ ἄρχῳ ἐν πίστει ἐμνησίῃ διδάσκω] In memoriam vobis reducet, quomodo ego & viuam ipse secundum Christi præcepta, & viuendum esse doceam. ἀναμνήσῃ רִמְזִי.

18. ὥς μὴ ἐρχομένης δὲ με πρὸς ὑμᾶς ἐφυσιώθησάν τις] Id est, superbe se gerunt, vt supra 1 v. 17. Inde enim natæ partes, quod doctorum alius alium sperneret, idemque faciendi auctor esset plebi. Multa autem mendosa huiusmodi eueniebant in Ecclesiis absente Paulo, quæ facile præsentia eius repressisset. Vide Phil. 11. 12.

19. ἐλθούσμεν ἢ ταχέως πρὸς ὑμᾶς] Ita quidem sperabat Paulus, sed diutius differre hoc iter coactus fuit: ita vt & alteram epistolam ex aliquo interuallo scripserit, priusquam eò rediret: 11. Cor. 1. 23.

ἐὰν ὁ Κύριος θελήσῃ] Ita conuenit loqui Christianis Iac. 11. 13. 14. 15. vide Rom. 1. 10. Hebræi dicunt הַשֵּׁם יַחַד אִם כֹּחַ si Deus voluerit, aut הַשֵּׁם בְּכֹחַ per potentiam Dei.

καὶ γνώσωμεν οὐ τὸν λόγον ἢ πεφυσιωμένων, ἀλλὰ τὴν δύναμιν] Experimento apparebit, non illine me sint disertiores (nihil enim hoc ad rem) sed an Deus per eos, an per me potentiùs operetur.

20. οὐ γὰρ ἐν λόγῳ ἡ βασιλεία τῶ Θεοῦ, ἀλλ' ἐν δυνάμει.] Dei regnum, id est, maiestas, apparet non in verbis calamistio iniustis, sed in vi miraculorum, qualia ab humana ope proficisci nequeunt. Vide supra 11. 1. Sicut Latini dicunt regibus, Tua maiestas; ita Græci, βασιλεία σου.

21. τί θέλετε;] τί pro πότερον. Sic Liuius: Duo celeberrimi duces quis prior eorum vicisset. Et scriptor belli Hispanici: Inter duos fit contentio, quis prior pontem occuparet.

ἐν ῥάβδῳ ἢ ῥομφαίᾳ πρὸς ὑμᾶς] ἐν hīc valet cum more Hebræorum. Per virgam μεταφορικῶς intelligit potestatem immittendi aut mortem, vt Ananiæ & Sapphiræ; aut cæcitatis vt Elymæ, aut morbos. Ita tunc Deus supplebat

id quod magistratus Ecclesiæ præstare debent & tunc non præstabant. **הוּמ**, quod **רָאבֶדֶס** verti solet, vertitur **הוּמָה** Esa. x. 24. Similem usum vocis **μῆτορος** annotauimus Mar. III. 10.

ἢ ἐν ἀγάπῃ πνύματι τε παρόντος] an potius plenum amoris & animi lenis ac benigni?

CAP. V.

ΛΩΣ ἀκούεται ἐν ὑμῖν πορνεία] Primum indignum quod apud vos Christum professos vlla audiatur turpitudine: deinde vero talis. **ὅλως**, id est, vlla omnino: vt **μὴ ὁμνῶμαι ὅλως** apud Iustinum & Chrysostomum, quod alibi **καθόλως**. Vide ad Matth. v. 33. **πορνείας** nomine non

sola scortatio significatur, sed omnis venus contra fas, iura, bonosque mores. etiam adulteria eo nomine venire notauimus ad Matth. v. 32. sic apud Prophetas **הוּמָה** & **הוּמָה** sæpissime sumitur. Veniunt eo nomine etiam coniugia illegitima. Tertullianus de Pudicitia: *Ideo penes nos occulta quoque conjunctiones, id est, non prius apud Ecclesiam professæ, iuxta mæchiam & fornicationem iudicari periclitantur.* Sic Basilio: **αἱ πόρνοι αἱ πόρνοι γυναικῶν τῶν πατρὸς ἀκολουθήσασιν πορνέουσι.** & : **ἡ πόρνη γυνὴ τῆ διαπότου ἀνδρὶ ἑαυτὴν ἐκδιδύσκει ἐπορνέουσα.** Item: **ἐάν τις πᾶσαι ἀκαθαρσίας κρατηθεὶς ἐκπέσῃ πορὸς τοὺς ἀδελφῶν ἀδελφὸν κοινωνίαν, μὴ ἔχον ἡγείσθαι τῆτο.**

καὶ ὁραύτη πορνεία ἥτις οὐδὲ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὀνομάζεται, ὥστε γυνῆκα πνα τῆ πατρὸς ἔχειν] **ἔχειν** hîc est quasi coniuge vti, quomodo intellexit Syrus. Vide quæ dicta ad Matth. x i v. 4: vbi & hoc notauimus, vxorem alicuius dici eam quæ vxor fuit, etiam marito iam defuncto. In manuscripto deest **ὀνομάζεται**: quod nec Latinus in suo habuit codice. Tale probum dicit Apostolus etiam in gentibus non reperiri, id est, vix reperiri. verè Plutarchus Seleucum narrat, cùm vellet Stratonicen vxorem suam filio suo Antiocho concedere, veritum ne ipsa offenderetur **τῷ μὴ νομιμῶν** vt re illicita. Et Cicero in re simili dicit: *scelus in omni vita inauditum.*

2. **καὶ ὑμεῖς πεφυσιασμένοι ἐστέ**] Inflati estis maioris cuiusdam sapientiæ opinione, quæ talia censet **ἀσέβεια**. Ita enim censebant & Cynici & Stoici. Atqui si legibus ciuilibus cuiusque populi tenentur Christiani, vt Paulus docet XIII capite ad Romanos, multo magis iis quæ apud omnes bene moratos populos receptæ sunt, non sine graui ratione, & iis maxime quæ cum lege à Deo per Mosem Hebræis data consentiunt. Vide Leuit. x v i i i. 8. Mirabitur forte aliquis Romanum Proconsulem pœnas non exegisse de tali incestu. Sed nimirum defuit accusator: neque solebant Romani magistratus in ista statum publicum non directè tangentia sollicite inquirere.

καὶ οὐχὲ μᾶλλον ἐπειθήσατε] Est metonymia adiuncti: nam quia Ecclesia

cum aliquem esset à suo consortio exclusura lugentium sumebat habitum, eo factum ut lugere dicatur pro excommunicare. sic πενθήσω interpretantur veteres II. Cor. XII. 21. Clemens Constitutionum II: μὴ λύπης καὶ πένθους ἀνιάτως ἔχοντα τῆς ἐκκλησίας ἀποπέμπετε. Tertullianus de Pudicitia: *Nec gaudium confert repertrici Ecclesiae sed luctum.* Origenes contra Celsum III: οὗτοι ὃ (Christiani) ὡς ἀπολωλότας ἐπὶ τεθνηκότας τῶν Θεῶν τοῖς ὑπὸ ἀσελγείας ἢ πνός ἀτόπου χυνημύοις ὡς νεκροὺς πένθοσι. Episcopi Synodi Ephesinae ad Ecclesiam Constantinopolitanam narrantes depositionem Nestorij: *ωρῶντες μὲν ἐπὶ τῶν γεγονότι διακρύσαντες.* Sic & Theodoretus sermone duodecimo aduersus Græcos: *ὡς πὲρ ὁπλημύωσι θηριωδῶς βιοτεύοντες καὶ ἀδείοντες θρηνήσομεν, &c.*

ἵνα ἔξαρθῇ ἐκ μέσου ὑμῶν ὁ τὸ ἔργον τῆτο ποιήσας] Non per mortem, ut videtur intellexisse Tertullianus, sed per ἡγ. Nam omnia laudabilia Synagogæ instituta retinere Apostoli. Et si quis quæ Hebræi de ea re scripsere, cum moribus antiquæ Ecclesiæ compareret, miram inueniet congruentiam. ἔξαιρειν ἐκ μέσου est ex Ecclesia excludere, quomodo loquitur Cyprianus. Orasse debueratis Deum ut tota Ecclesia consentiens tales excommunicaret. ἐν ᾧ διχοστασία καὶ πάλημας ἔμμορε πμῆς.

34. ἐγὼ μὲν γὰρ ὡς ἀπὸν τῶν σώματι, παρὼν ὅμως πνύματι ἡδὴ πέπειμα ὡς παρὼν, τὸν οὕτω τῆτο κατεργασάμενον, ἐν τῶν ὀνόματι τῆ Κυεῖς ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συναχθέντων ὑμῶν ἐπὶ τῆ ἐμοῦ πνύματος, σὺν τῇ δυνάμει τῆ Κυεῖς ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς ἀδουῶν τὸν τοιοῦτον Σάταναν] In manuscripto deest ὡς: non malè. Apostolorum erat munus, si quid in Ecclesiis negligebatur, id supplere suâ auctoritate, accedentibus sæpe & miraculis. Absentem se dicit corpore, præsentem vero spiritu, id est, animo, ideo quod omnia videret quæ ibi gerebantur, ut Elifæus quæ se absente faciebat Giezi, II. Regum. v. 26. Vbi est *cor meum* pro eo quod, hic est spiritus. Illud, ἐν τῶν ὀνόματι τῆ Κυεῖς ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, rectè coniungit Chrysostomus cum sequentibus συναχθέντων ὑμῶν. Nam fideles quoties conueniunt, conueniunt in Christi nomine. vos autem cum dicit, non omnes Corinthios qui Christiani dici volebant intelligit (erant enim scissi inter se) sed optimos. Quod autem addit, καὶ τῆ ἐμοῦ πνύματος, eo significat sicut nunc cognoscebat omnia quæ ibi fierent, ita tunc etiam quæ facturi essent se visurum. Præterea dicit ipsam virtutem mirificam, nempe Christi, ipsi adfuturam. Tradere autem Satanæ est precari Deum ut eum tradat in potestatem Satanæ, nempe ut per eum morbis vexetur. sic & I. Tim. I. 20. Nam eam potestatem sicut interdum specialiter Satanæ accipit ad tentandos pios, ut Iobum II. 4. 5. 6. 7. & Paulum II. Cor. XII. 7: ita plerunque eam obtinet in eos qui profani cum sint, piis tamen accenseri volunt.

5. εἰς ὀλεθρον τῆς σαρκὸς] ut iræ diuinæ sensu carnales affectus in illo extinguantur. Ita σὰρξ sumitur Rom. VII. 5. VIII. 9. ὀλεθρος σαρκὸς parimodo dicitur quo θανατοῦνται τὰς ἀνάξεις τῆ σώματος, Rom. VIII. 13.

ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῇ ἐν ᾧ ἡμέρα τῆ Κυεῖς Ἰησοῦ Χριστοῦ] ut spiritus, id est animus

animus apud Deum depositus (vide Luc. XIII. 46. Act. VII. 59.) non intreat, sed saluus ei sit, restituendus nimirum corpori in die resurrectionis. II. Tim. I. 12. Multos sanat malum temporarium, Ps. LXXXIII. 17.

6. οὐ καλὸν τὸ καύχημα ὑμῶν] Immeritò vobis placetis isto tali doctore, Philosopho magis quàm Christiano.

οὐκ οἶδατε ὅτι μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύμα ζυμοῖ;] Idem prouerbum Gal. V. 9. Hebræi per ζύμη intelligunt μεταφορικῶς omne id quod alia corrumpendi vim habet, siue dogma sit, siue exemplum, siue aliud quid. Vide quæ dicta ad Matth. X V I. 5. Ita liber Zeror in institutione Paschatis צמח, id est, fermentum mysticè interpretatur צהר צר malum appetitum.

7. ἐγκαθάρατε οὐδὲ τὴν παλαιὰν ζύμη] Omnia per quæ corrumpi potest Ecclesia. Sensus, ut dixi, mysticus præcepti Exod. XII. 19. Vetus addidit, sicut alibi dixit veterem hominem, Rom. V I. 6. Quod hîc est ἐγκαθάρατε, id in versione LXX in Exodo est ἡφανίστητε.

ἵνα ᾦτε νέον φύμα] צריר, vel צאצא. Vide dicta ad Rom. IX. 21. Ignatius ad Magnesios: ὡρθεατε οὐδὲ τὴν καλὴν ζύμη τὴν παλακοδείσαν, τὴν σεσηποῦσαν, καὶ μετὰβάλλετε εἰς νέαν ζύμη χρείας. Iustinus colloquio cum Tryphone: διὸ ἐμὴ πὰς ἐπὶ αἱμέρας ἥδ' ἀζυμοφαγῶν, νέαν ζύμη φυλάσσει εαυτοῖς ὁ Θεὸς παρήγγηλε; ὅτι τέστιν ἄλλων ἔργων περὶ αὐτῶν ἐμὴ ἥδ' παλαιῶν καὶ φαύλων τὴν μίμησιν.

καθὼς ἐστε ἀζυμοί] מצות quod est Exod. XII. 8, & alibi vertitur ἀζυμοί. unde & dies illi Paschatis ἀζυμα, aut ἀζυμοί ἡμέραι Iosepho: ut & Matth. XX VI. 17. Marci XIV. 1. 12. Luc. XX II. 1. 7. Act. XII. 4. XX. 6. Hinc homines ipsi ἀζυμοί qui fermento abstinent, quomodo dicuntur ἄστοι, ἄοινοι. Mysticè hoc loco sic vocantur, qui sibi cauent ab omnibus iis per quæ corrumpi mores solent. Estis, id est, esse debetis secundum vestram professionem. Vide Rom. VI. 2.

καὶ γὰρ τὸ πάχα ἡμῶν ὡς ἡμῶν ἐπέθη χριστός.] Prosequitur cœptam ἀλληγορίαν. Sicut sanguine Agni Paschalis allito postibus liberati sunt Israëlitæ ab excidio, ita & Christiani per sanguinem Christi aspersum cordibus, id est, per fidem ex passione Christi conceptam, liberantur à communi exitio humani generis. Agnus ille sine vitio esse debuit: & Christus sine vitio fuit. Adde quæ diximus ad Luc. XX II. 16. Christus ergo mysticum Pascha, id est, agnus Paschalis: quod πάχα θυσίαν vocat Iosephus. Sic θύσατε τὸ πάχα Exod. XII. 21. Deut. XVI. 2. 5. 6. ἔσφαξαν τὸ πάχα Esai. VI. 20. II. Paralip. XXX. 15. 17. XXX V. 1. 6. II. Vox ὑμῶν ostendit Paulum de mystico, non de Iudaïco Paschate loqui.

8. ὥς ἐορτάζωμεν] ἐορτάζεν, צה, in lege Moïsis est abstinere ab omni opere ut Deo sacra fiant. In mystico sensu, ita perpetuo Deo seruire, ut omnia opera sint sacrificia Esaiæ LX VI. 23. Philo: ἐορτὴ ψυχῆς, ἢ ἐν ἀρεταῖς ἀφροσυνῇ πελεία. Vidit aliquid huius rei Thucydides cùm dicit: ἐορτὴ οὐδὲν ἄλλο ἔστιν ἢ τὸ τὰ θείοντα ποιεῖν.

μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ] צהר צר, in malis cupiditatibus.

μῖσος ἐν ζύμῃ κακίας καὶ πονηρίας] multo minus in actionibus improbis atque versutis : qualis erat illa incestum per philosophicas rationes defendentis.

ἀλλ' ἐν ἀζύμοις] Subauditur, panibus. Per panes autem mysticè intelligendæ actiones, ut quibus pascatur animus.

εἰλικυνείας καὶ ἀληθείας] Prius illud opponitur κακία, alterum πονηρία. εἰλικυνεία est fuga impuritatis, ἀληθεία simulationis. Hieronymus contra Pelagium dialogo 1 : *Pascha cum amaritudinibus edirur, Pascha sinceritatis, veritatis.*

9. ἐγραψα ὑμῖν ἐν τῇ ἐπιστολῇ] In aliqua epistola antehac scripta, quæ intercidit, ut multæ. Satis Deo debemus quod tot seruatae sunt, ad quas si & singulorum vita & regimen Ecclesiæ dirigatur, bene erit.

μὴ σιτανAMIΓΝΥΘΑΙ ΠΟΡΝΟΙΣ] πόρνοις hîc intelligit, non fane catamitos, ut quidam volunt, sed scortis utentes, quod & præcedentia ostendunt & quæ sequuntur v. 10. 15. & loca Sir. XXII. 21. 22. σιταMIΓΝΥΘΑΙ hîc & 11. Thess. 1. 4. συλῆσθαι Ioh. 1 v. 9 : κολλᾶσθαι Act. x. 28.

10. καὶ οὐ πάντως τοῖς πόρνοις τὸ κόσμου τοῦτου] Non id scripsi de non Christianis. Illud καὶ in Manuscripto non comparet, & abest rectius.

ἢ τοῖς πλεονέκταις] Addit alia vitioforum genera. πλεονέκται sunt qui in contractibus & promissis fraudant alterum. Id facere est πλεονεκτεῖν עבב Hebræis, vnde & nomen עבב πλεονεξία, πλεονέκτημα.

ἢ ἀρπαξιν] plus est ἀρπαγὴ quàm πλεονεξία. Nam ἀρπαγὴ vim habet adiunctam, ut raptus & rapina apud Latinos.

ἢ εἰδωλογαῖς] Hîc primum occurrit ea vox. Quod Hebræi dicunt עורה עורה id Hellenistæ dicunt εἰδωλογαίαν, non quòd vox voci respondeat, sed quod sic optime intelligeretur quod vellent, quia gentes in cultu suo publico utebantur simulacris, id est, imaginibus exstantibus, Iudæi non utebantur. Hinc vox mansit etiam apud Christianos, non quòd secundum Decalogi præceptum eos obligaret, sed quia ille vocis usus illo sensu inualuerat.

ἐπεὶ ὀφείλετε ἅπα ἐκ τοῦ κόσμου ἐξελθεῖν] Nihil noceret si hoc fieri posset, sed nimis hoc graue esset. intercideret ferme omne vitæ humanæ commercium, quod hîc καθολικῶς exprimitur.

νυνὶ δ' ἐγραψα ὑμῖν] νυνὶ non est hîc ad temporis discriminationem additum, quasi nunc aliquid scriberet Paulus quàm ante scripserat, sed habet vim aduersatiuæ, quomodo νυνὶ sumitur infra VII. 14. & XII. 20. & νυνὶ infra XII. 18. XV. 20. Ita apud Ciceronem sæpe ponitur, nunc vero.

μὴ σιτανAMIΓΝΥΘΑΙ, εἰάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος ἢ πορνὸς, ἢ λοιδορὸς, ἢ πλεονέκτης, ἢ εἰδωλογαῖς, ἢ μέθυσοις, ἢ ἀρπαξ] si quis frater dictus, id est, Christianus dici volens. Vide Act. VI. 3. Amicitia cum talibus peccatoribus dehonestabat Ecclesiam, cum iis qui extra Ecclesiam erant non item. Ad modo dicta vitioforum nomina addidit hic pari iure λοιδορὸς & ebriosos. λοιδορία

respondet Hebræis vocibus ריב & רבה : illa iurgium, hæc *ῥίζον* & *ὀνειδισμὸς* significat. Vide Ioh. IX. 8. Act. XXIII. 4. supra I V. 12. I. Petr. II. 23. Habes ergo hîc præcipuas excommunicationis causas. In excommunicationis locum ubi aut presbyterium non est, aut Ecclesia est lacerata, succedit priuata familiaris commercij fuga : Vnde non longe abit Charondæ illud : *ἀδικῶ ἀνδρὶ ἢ γυναίκιν μὴ ὁμιλεῖν μηδένα ἢ ὀνειδίζεσθαι ὡς ὄντα ὁμοίον*.

τὰς βουούσας μὴ δὲ συναθροῖσθαι] cum talibus, id est, adeo vitiosis & Christianorum nomen vsurpantibus, ne epulas quidem habere communes, quod minimum est inter amicitiae signa. Vide Gal. II. 12. *συναθροῖσθαι* habes Gen. XLIII. 32. Ps. CI. 5 in Græco. Hebræis mos erat cibum communem non sumere cum eo qui erat in *גדר*. *קָרָב* ὁν ἵσθαι] *καρὸς* ὁ ἀνὴρ ὁμοίος

12. *τί γὰρ μοι καὶ τοῖς ἕξω κρίνετε*] non hoc adeo mihi aut vobis necesse est ad seruandam Ecclesiæ puritatem. καὶ abest in Manuscripto recte.

οὐχὶ τοῖς ἕστω ὑμῶς κρίνετε] id est, debetis iudicare? Nonne vestri est officij aut poenis quibusdam, si eas suscipiant, castigare, aut si id nolint, à vestra consuetudine segregare ita viuentes? In hoc conuenire omnes & consentire debueratis.

13. *τοῖς ᾧ ἕξω ὁ Θεὸς κρίνει*] rectius *κρίνει*, puniet eos suo scilicet tempore. *τοῖς ἕξω* הַזֶּה, ἀλλοθίους vt vertunt LXX. hoc per parenthesin legendum est.

καὶ ἔξαρείτε τὸν πονηρὸν ὃς ὑμῶν ἀντὶς] In Manuscripto *ἔξαιρετε*. Melius alij codices *ἔξαιρετε* : sicut præcessit *κρίνετε*. nam ista coherent, parenthesi vt diximus interposita, vt sensus sit : Nonne debetis eum à vobis amouere? sicut *κρίνετε* est debetis iudicare. sæpe enim verba talia non tam actum quam officium significant. Ideo Syrus & hanc interrogationem & præcedentem per imperatiuum traſtulit. Sumpta autem hæc locutio ex Deut. XXIV. 7. vbi in Græco *ἔξαρείς τὸν πονηρὸν ὃς ὑμῶν ἀντὶς*. ita & Deut. XIII. 5. XVII. 7. XXI. 21. XXII. 21.

CAP. VI.

ΟΛΑΜΑ τις ὑμῶν *δικαίμα* ἔχων *πρὸς τὸν ἕτερον*] *δικαίμα* ἔχων אשר יהיה לו ריב II. Sam. XV. 10. dicitur talis Hebræis בעל משפט. *πρὸς* hîc valet καὶ quod habes Matth. v. 23.

κρίνεσθαι ὅτι ἴπ' ἀδικῶν] *κρίνεσθαι* est litigare ריב vt Matth. v. 39. & in veteri Testamento sæpe verbum נשפט, quod exacte Græco ipsi respondet. *ἀδικοῖ* hîc dicuntur idololatræ qui Deo non exhibent quod debent, qui mox dicuntur *ἀπιοῖ*. Est hoc quod Paulus hîc præcipit ex laudabilibus institutis Synagogæ. Dicebant Hebræi : *Qui adducit Israëlitam ad tribunal gentium, is profanat nomen Dei*. occasionem enim dant, qui id faciunt, extraneis dicendi : Ecce quam concordēs sunt illi qui vnum Deum colunt. *Ἐπὶ* hic sumitur vt Act. XXV. 9. 10. Timoth. VI. 13. Tractatur

hæc res Clementis constitutionum II. 45.

καὶ οὐχὲν ἐπὶ τοῖς ἀγίοις] Potius quam apud Christianos, arbitros scilicet, διακρίτας. Etiam ubi non est in sacris diuersitas, viri boni est ad arbitrum potius ire quam ad Iudicem, ob litium moras & impendia & pragmatiorum ea augmentium versutias : & quia sæpe ex lite ciuili nascitur iudicium criminale.

2. οὐκ οἶδατε ὅτι οἱ ἅγιοι τὸν κόσμον κρινούσι] Ipsi primum à Christo iudicati, erunt deinde Christi adseffores iudicanti alios. quod de Apostolis dicitur Matth. XIX. 28. Luc. XXII. 30. Cyprianus : *utpote amici domini & cum ipso postmodum iudicaturi.*

καὶ εἰ ἐν ὑμῖν κρίνεται ὁ κόσμος] Per vos tanquam adseffores Christi. ὁ κόσμος maxima hominum pars. οἱ πλείους κακοί. Et κρίνεται præsens pro futuro, vt supra III. 7. 14.

ἀνάξιοι ἐσε κριτῶν ἐλαχίστων] Indigni estis qui cognoscatis de rebus caducis? κριτήριον hîc non est tribunale, sed κρίσις, iudicium, כרן vt Iud. v. 9. Dan. VI. 10. 26.

3. οὐκ οἶδατε ὅτι ἁγγέλους κρινούμεν] Nam & qui peccarunt Angeli eo tempore sententiam accipient, Iudæ 6. Tertullianus de cultu feminarum : *Hi sunt Angeli quos iudicaturi sumus, hi sunt Angeli quibus in lauacro renuntiamus.* Forte & boni Angeli maiores honores accipient.

μήτι γε βιωτικὰ] nedum res huius vitæ. Sic μερίμναις βιωτικαῖς Luc. XXI. 34. μήτι γε valet hic כִּי הָא.

4. βιωτικὰ μὲν οὐκ κριτήρια ἐὰν ἔχητε] Est μετανουμία. nam κριτήρια hîc vocat res dijudicandas.

τοῖς ἑξουσημύτοις ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῖς καδίζετε] Si magnis illis vestris doctoribus id non vacat, vel minimos de piorum plebe arbitros sumite. ἑξουσημύτοις נבואים. Sic comparate intelligendi qui infra cæteros habentur. Et καδίζειν hîc est הושיב quod primo de iudicibus dictum qui in magnificis sedibus collocantur, I. Sam. II. 8. Sirach. x. 17. XI. 1 : cœpit deinde ad arbitros, imo & ad alia munera transferri.

ὡς ἐνδοκίμω ὑμῖν λέγω] Vt vos pudeat huius rei, vt & infra x v. 54. supra IV. 14 : οὐκ ἐντρέπον ὑμᾶς γράφω, sed alio sensu, significans non in hoc se scribere vt Corinthios apud alios traducat. Ἐνδοκίμη est כלמה Iob. XX. 3. Psal. XLIV. I. 6. LXXI. 13. CIX. 29.

οὐτως οὐκ ἐν ὑμῖν σοφὸς οὐδὲ εἷς, ὃς δύνησεται διακρίναι ἀνὰ μέσον τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν] Adeone nemo est inter vos eruditus qui possit iudicare, id est, cui vacet. Fuerat hoc illorum potissimum qui se sapientiæ nomine inter vos venditant. At si illi id defugiunt, vel ad imperitos iri oportuit. Apparet ex Syro scriptum hîc olim fuisse : ἀνὰ μέσον τῶν ἀδελφῶν καὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν. Nam ἀνὰ μέσον de vno non dicitur : Vide Gen. xv I. 5. Deuteron. I. 16. Repetitio earundem vocum, vt sæpe, occasionem dedit posteriores omit-
tendi.

6. ἀλλὰ ἀδελφὸς μὴ ἀδελφὸς κενεῖται] id est, cum fratre litigat : ut sæpe diximus.

καὶ τὸ ἐπὶ ἀπίστων] Vide supra

7. ἡδὴ μὲν οὐδ' ὅλως ἡττήμα ὑμῖν ἔστιν, ὅτι κείμενα ἔχετε μὴ ἐαυτῶν] κείμενα dixit quod supra περᾶμα, γὰρ ut ibi diximus. Qui ob res quibus facile caretur litigat, facit contra Christi præceptum quod explicauimus ad Matth. v. 40. Qui magnum profectum in Christianismo & mundi contemptu fecere, damnum quoduis faciunt potius quam ut litigent : quod docet Clemens dicto modò constitutionum loco. Qui nondum eò peruenere, in iis non est ὡδύπνωμα, sed ἡττήμα, id est, minus aliquid summo. Dicitur enim ἡττήμα comparate ad aliquid maius ut Rom. x i. 12. Sic & ἐλάττωμα & ἐλάττωσιν habes apud Sirachiden & Tobiam. Chrysostomus : ἀδικαίως ἔστιν ἐλεήμων ἔστιν, φιλόπῳχος ἔστιν. ἀλλ' ἔχει π ἐλάττωμα.

ὅτι τί οὐχὶ μάλλον ἀδικεῖσθε ;] Lyfias aduersus Diagitonem : εἰδὼς ὅτι οὐ μόνον οἱ ἀδικουῦντες χεῖρος ὑμῖν ἔχουσιν, ἀλλὰ καὶ οἱ πνευ ἀν' ἐλατῶν ὑπὸ τῶν περὶ ἔχοντες ἔχοντες, ἀνέχουσαι μὴ δύνασθαι. Quod Lyfias de propinquis dicit, hīc de eiusdem fidei confortibus Paulus. Et ἀδικεῖσθε hīc, ut apud Platonem & Menandrum, est æquo animo iniurias perpeti.

ὅτι τί οὐχὶ μάλλον ὑποσερεῖσθε ;] Videtur ἀδικεῖσθαι ad dignitatem læsam, ὑποσερεῖσθαι ad rerum damnum pertinere. Nam ex his duabus causis nascuntur lites.

8. ἀλλὰ ὑμεῖς ἀδικεῖτε καὶ ὑποσερεῖτε καὶ ταῦτα ἀδελφοί] Non modo non fertis, sed ipsi infertis iniuriam. Hoc eis dixit quorum peior erat causa.

9. ἢ ὅτε οἶδατε ὅτι ἀδικοὶ βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι.] Et hoc nomen ἀδικοὶ & quæ sequuntur, non ad ἕξιν solam referenda sunt, sed ad quemuis actum deliberatum, quamdiu is non per seriam pœnitentiam emendationemque eluitur. Sic in iure furem & adulterum dicimus qui semel furatus est aut adulterium fecit. Sunt enim hæc peccata vastantia conscientiam, mortifera, quæ vno ictu perimunt, ut loquitur Augustinus. Sunt aliæ quotidianæ incurfationes, ut Tertullianus loquitur, μὴ καὶ περιερεσθῶσιν συνιστάμενα, ut Clemens. Ab his distinguenda illa grauiora de quibus hīc agit Paulus & Gal. v. 19. 20. 21. 1. Tim. i. 9. 10. quæ non admittet omnino qui natus ex Deo fuerit, non futurus Dei filius si admiserit, ut loquitur Tertullianus. Α'δίκων vox hīc complectitur eos qui infra dicuntur κλέπται & πλεονέκται.

μηὲν παραῖσθε] Solet hac præfatione uti Christus ut Luc. x x i. 8, & Paulus ut infra xv. 33. Gal. vi. 7, Iacobus quoque i. 16, quoties aliquid dicturi sunt, quod ignoratum aut non obseruatum maximo stabit malo.

οὐτε πόρνοι] id est, πορνόται, qui cum scortis se miscent, ut diximus supra v. 10. & manifestum fit infra 15.

οὐτε εἰδωλότροποι] Qui falsos Deos colunt.

10. οὐτε μοιχοὶ] Qui aliena matrimonia polluant.

οὐτε μαλακοὶ] id est, pathici. Scholiastes ad primum Thucydidis : Φιλοκλήτης δὲ τὸν Πάριδος θάνατον θήλειαν νόσον νοσήσας , & μὴ φέρον τὴν αἰχμὴν ἀπελθὼν ἐκ τῆς πατρίδος , ἔκτισε πόλιν ἣν δὲ τὸ πάθος μαλακίαν ἐκάλεσε. De eadem re Aufonius :

Mollis erat facilisque viris Pæantius heros.

Catullus :

Cinæde Thalle mollior cuniculi capillo.

Phædrus hoc sensu dixit *molles mares*. Apud Petronium eodem sensu *molles*, *veteres*. Vibius sequester : *mollescit*, id est, *obscænus fit*. Plinius libro XXVIII : *probrosa mollitiei*. Arnobius : *in partibus Fabius aduritur mollibus*. Utitur voce *mollium* sic & Augustinus de Civitate Dei libro VI. Claudianus de Eutropio.

Quid enim servum mollemque pudebit Μαλακίαν hoc sensu vsurpat & Philo de legibus specialibus. Chrysostomus quoque μαλακοὺς hoc sensu vsurpat supra capite quarto & hoc loco exponit ἡταιρικότητας. Syrus hic vertit *מחבלא*, id est, qui se corrumpunt.

οὐτε ἀρσενόκοῖται] id est, *drauci*. Est ἀνίστροφον eius quod præcessit.

οὐτε κλέπτει] Fur est Iurisconsultis definientibus qui fraudulosè lucri causa rem vsuum aut possessionem rei alienæ contrectat.

πλεονέκτης] Ita dicitur qui in contractibus fidem fallit aut quovis modo alium circumvenit. Sumunt ita hanc vocem & Xenophon & Aristoteles. Vide supra v. 10. 11. Eph. IV. 19. v. 3. 5. Marci V. 11. 22. Rom. I. 24. Coloss. III. 9. Hebraicè *גזב*.

οὐτε μέθυσοι] Eos intellige qui de consulto vino se ingurgitant, ita ut & vsus rationis sibi adimant.

οὐ λοίσδεσι] Vide supra v. 11.

οὐκ ἀρπαγες] Distant à furibus, quod fures dolo, raptores vi utantur. Vide supra v. 11.

βασίλειαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι] Id est, quamdiu tales sunt non debent sperare partem in beatitudine cœlesti. Manet autem reatus vsque ad feriam pœnitentiæ functionem, si tamen eam Deus concedit. Neque enim concedit omnibus : sed quosdam occæcat & obdurat. In quos autem ea severitate utendum sit, ipse solus novit qui intima hominum introspicit & novit quæ mensura patientiæ ipsius conveniat.

καὶ αὐτὰ πνευ ἦτε] Hæc fuistis, id est, tales fuistis vestrum quidam. Positum est neutrum pro communi. Nullum antea factum facinus baptismo quenquam excludit. Sed multorum culpæ contra acceptas prius notitias sunt tales ut ij ad fidem non sint idonei, ac proinde nec *παιδοὶ τοῦ Θεοῦ* τὴν ζωὴν αἰώνιον.

ἀλλ' ἀπελούσατε, ἀλλ' ἡγιασθήτε, ἀλλ' ἐδικαγώθητε ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ & ἐν τῷ πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν] Baptizati estis ac deinde accepistis Spiritum sanctum & maiores quotidie in iustitia progressus fecistis. Nam

ita illud ἐδικαιώθη hoc loco sumi suadet ordo, & idem sensus in Apoc. XXII. 11. In nomine Christi, id est, per doctrinam Christi quæ doctrina per Spiritum obsignatur.

πάντα μοι ἔξεστιν] Repetit verba vsitata doctoribus illis Corinthiis qui opiparas diuitum mensas sectabantur. Dicebant illi : Omnia mihi licent, id est, Deus ista omnia nostri causa condidit : quare nihil est mali, si eis vtamur.

ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει] Respondet Paulus adhibendum modum : Non enim omnem vsum talium conducere aut valetudini, quæ sapienti negligenda non est, aut recto vsui rationis. Nam

---Corpus onustum

Hesternis vitiiis animum quoque degrauat.

12. πάντα μοι ἔξεστιν] Iterum repetit illorum verba vt pressius respondeat. Frequens talis obiectionum repetitio apud Senecam.

ἀλλ' οὐκ ἐγὼ ἐξουσιοθέσσω ὑπὸ πνός] Est τὸ ἔξουσιασμός in ἔξει quod præcessit, & ἐξουσιοθέσσω. ἐξουσιάζειν est imperium habere Luc. XXII. 25. infra v. 11. 4. Respondet Hebræo לַחַם vt videre est Neh. IX. 37. Ecclesiastæ IX. 17. x. 4. & חֵם in Neh. v. 15. & in Ecclesiastæ aliquoties. Hinc passiuum ἐξουσιάζεσθαι est in seruitutem redigi. Qui vltra modum epulis se implet, qui ciborum delicias sectatur, seruus est ciborum, non dominus.

13. τὰ βρέμματα τῆ κοιλίας, & ἡ κοιλία τοῖς βρέμασι] Datiui hîc respondent Hebrææ particulæ ל, quæ sæpe propter significat : Cibi sunt ventris implendi causa, & venter ad cibos accipiendos & digerendos. ventrem intellige hîc ventriculum & intestina.

ὁ ὃ Θεὸς & τὰ πάντα καὶ τὰ ἅπαντα] Efficiet vt cessent. Corpora vbi Angeliciserunt similia, non egebunt cibi :

Οὐ γὰρ οἱ τὸν ἑαυτοῦ, οὐ πίνουσιν αἵματα οἶνον

ij qui cœlestem vitam degunt, vt diximus Matth. XXII. 30. Quod autem dicitur hîc Deus factururus vt & venter cesset, id quidam de vsu ventris intelligunt. Sed ex veterum scriptis ad hunc locum apparet eos credidisse homines quidem corpora recuperaturos, at non sequi in eo corpore fore eas partes quarum tunc officia sunt cessatura. Plutarchus aut quisquis est scriptor conuiuij sapientum : ἀρ' οὐκ ἄξιον σωητεμεῖν τῇ ἀσθμίᾳ καὶ σόμαχόν καὶ ἥπαρ οἱ καλῶς οὐδενὸς αἰσθῆσιν, οὐδὲ ἀρέξιν ἐνδίδωσι. Pertinet autem & hic sermo vt aterna potius curemus, quàm temporaria ac breui desitura.

13. τὸ ὃ σῶμα οὐ τῇ πορνείᾳ, ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ καὶ ὁ Κύριος τῷ σώματι] Nequis quod de cibis dictum erat ad scortationem quoque pertraheret, quasi eius quoque vsus cum cibis esset permissus, vt docebant isti philosophi magis quàm Christiani, opponit se huic errori, ostenditque non eodem modo hanc rem se habere. Corpus enim habere nos non vt scortemur, sed vt Domino seruiamus, nempe per continentiam aut conjugium. Nam & Dominum euectum in summam illam potestatem in hoc, vt corpora

nostra post peractum obedientiae cursum suae gloriae consortio donet.

ὁ ὃ Θεὸς καὶ τὸν Κύριον ἡγάρε καὶ ἡμᾶς ἐξεγαρεῖ. διὰ τὸ δυνάμεως αὐτοῦ] Hæc particula ὃ est ἐξηγητικὴ præcedentium. De hac Dei potentia in Christi resurrectione patefacta vide Rom. I. 19. 20.

15. οὐκ οἴδατε ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν μέλη Χριστοῦ ἔσιν ;] Est enim Ecclesia corpus mysticum, cuius caput Christus, membra autem singuli Christiani, tum animo, tum corpore. Nam & corpore Christo seruiendum est. Vide infra XI. 3. Eph. I. 22. IV. 15. V. 23. 30. Coloss. I. 18. Vide & Rom. XII. 4. 5. & infra XII. 12. & sequentibus vsque ad 27.

ἀεὶς οὐὶ τὰ μέλη τὰ Χριστοῦ ποιήσω πόρνης μέλη ;] Christo ea auferam ut seruiant scorto ? Nam, ut ait Ambrosius ad hunc locum, membra adhaerentia meretrici desinunt esse membra Christi.

μὴ γένοιτο] Minime id decet ad castitatem vocatos.

ἢ οὐκ οἴδατε ὅτι ὁ κολλώμενος τῇ πόρνῃ ἐν σώματι ἔστιν. ἑσονται γὰρ, φησὶν ; οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν] φησὶν nempe ἡ γραφή ut Rom. I V. 3, & alibi. Quod de vxore dictum erat Gen. II. 24, aptat meretrici quæ est velut vxor vsuraria & iis fungitur quibus vxorem fungi ius fuit. εἰς σάρκα μίαν Hebraismus est pro σαρξ μία. Κολλᾶσθαι קבר in dicto Geneseos de vxore. Sic veneris glutinum dixit Apuleius. Lucretius :

Vsq̄ue adeo cupide veneris compagibus hærent.

17. ὁ ὃ κολλώμενος τῷ Κυρίῳ ἐν πνεύματι ἔστιν] Est ἀντανάγκαις & respicitur locus Deuter. X. 20: Κύριον τὸν Θεὸν σου φοβηθήσῃ καὶ αὐτῷ λαβύσῃ καὶ τοῖς αὐτοῦ κολληθήσῃ. Sed hic κύριος de Christo potius sumendum videtur, ut sæpe quæ de Deo dicta sunt in Vetere Testamento, Christo applicantur in Nouo. ἐν πνεύματι ἔστιν, id est, ita animatus est, quomodo Christus fuit animatus. Sic amici dicuntur ψυχὴ μία. Metonymia in qua causa nominatur pro effecto. Similis locutio Ioh. III. 6.

18. φεύγετε τὴν πορνείαν] id est, quàm longissime abeste etiam ab extremis lineis.

πάν ἀμάρτημα ὃ ἐὰν ποιήσῃ ἀνθρώπος ἐκτὸς τῶ σώματος ἔστιν] Ostendit esse aliquid in quo scortatio alia crimina superet: non quòd non & alia peccata exteriora per corpus peragantur: sed quòd ipsi corpori peragentis contumeliam non adferant. ἀνθρώπος hic valet ἀνὴρ, vir. Pari autem iure hæc omnia de feminis intelligenda, ex natura τῆς τοῦ π.

ὁ ὃ πορνύων εἰς τὸ ἴδιον σῶμα ἀμάρτανει] nimirum quia id immergit in cloacam. Nec id ipsi nesciebant. Morem enim habebant à tali concubitu venientes, totos se abluendi: quod hic notat Chrysostomus.

ἢ οὐκ οἴδατε] annon cogitatis.

19. ὅτι τὸ σῶμα ὑμῶν ναὸς τῷ ἐν ὑμῖν ἀγίῳ πνεύματι ἔστιν] Spiritus sanctus hic quod שכינה in templo. Totus homo, templum Dei supra I II. 16. 17. Sed רבך, id est, adytum est, mens hominis: animi cæteræ partes הכול, basilica templi: corpus vero חלל porticus cum subdialibus. Bene hunc locum

explicat

explicat Tertullianus libro de cultu feminarum altero : *Cum omnes templum simus Dei, illato in nos & consecrato Spiritu sancto, eius templi aeditua & antistita Pudicitia est, quæ nihil immundum ac profanum inferri sinat, ne Deus ille qui inhabitat, inquinatam sedem offensus derelinquat.*

οὐ ἔχετε δὲ τὸ Θεοῦ] Spiritus ille à Deo est multo magis quàm splendor ille qui apparebat interdum inter Cherubinos. Constructio est Græca quæ relatiuo pronomini dat casum præcedentem.

καὶ οὐκ ἐστὲ ἐαυτῶν] præterea non estis vestræ potestatis Rom. xiv. 7. 8.

ἡγοράσθητε γὰρ τιμῆς] omisit ius ex creatione, quia alterum erat recentius & magis speciale. Habes eadem verba infra vii. 23. & sensum i. Pet. i. 18. ἡγοράσθητε γὰρ τιμῆς, recte verteris, acquisiti siue comparati estis pretio. Nam לקח quod est accipere, acquirere, vertitur ἀγοράζειν & habet in Hebræo post se בכח τιμῆς pretio. Et Esa. lv. i. שברו בלוא-כסף ובלוא מחיר Græce ἀγοράσατε ἀντὶ ἀργυρίου καὶ τιμῆς. Et קנה quod proprie est κτῆσθαι, vertitur per ἀγοράζειν ii. Paralip. xxxiv. ii. Prouerb. xx. 17. Esaia xxiv. 2. & discriminis causa additur ἐν ἀργυρίῳ ii. Paralip. xxi. 24. valet ergo ἀγοράζειν idem quod ἀποποιεῖν Act. xx. 28. vnde ἀποποιήσας Ephes. i. 4. i. Thess. v. 9. ii. Thess. ii. 14. i. Petr. ii. 9. Sic & Latinis veteribus emere erat sumere, vnde demo & adimo & præmium. Sensus est : Christus vos à peccatis redemptos sibi mancipauit, sed magno ei statis, morte ipsius cruenta.

δοξάσατε δὲ τὸν Θεόν] Honorate Deum, quod præcipue fit obsequendo. At quidam codices habuere δοξάσατε ἀεὶ τὸν Θεόν. Vnde imperiti scribæ fecerunt ἀεὶτε.

ἐν τῷ σώματι ὑμῶν] Non solo animo. Nam & corpus eius est, & ei seruire debet.

καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν] Neque solo corpore : id enim est πνεύματι, sed animo simul.

ἀπὸ τῆς τῆς Θεοῦ] Non solo creationis iure, verum etiam iam dictæ redemptionis, quam ita fecit Christus vt non sibi nos tantum, sed & Deo acquisiuerit Apoc. v. 9. Imo & Deus ipse dicitur nos acquisiuisse Act. xx. 28. Vide iii. Rom. 23. 24. Verum hæc particula, & illa καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν abest in Manuscripto, sicut & abfuit à codicibus quibus vsi Latini : Græci vero & Syrus & Arabs hæc legerunt.

CAP. VII.

ΕΠὶ ὧν ἐγράφατέ μοι, καλὸν γυναικὸς μὴ ἀπεσθαι ὅτι ἡ τὰς πορνείας ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἔχειτω καὶ ἑκάστη τὸν ἑαυτοῦ ἄνδρα ἔχειτω] Frequens erat apud Philosophos quaestio, an sapienti ducenda vxor. Qui omnia ad se referebant, considerantes quàm parum commoda sæpe sint mulierum ingenia, educatio liberorum quàm

molesta, quot periculis obnoxia, abstinendum à nuptiis censebant. Est in eam sententiam Antiphanis philosophi locus apud Stobæum & dicta Lycurgi, Thaletis, Socratis & aliorum. Contrà qui publicas spectabant utilitates, dicebant reipublicæ sicut alia tributa, & liberum sationem deberi. Et in eam partem habes apud Stobæum dicta illustria Musonij & Hieroclis. Menander sic ait:

Γαμήϊν, εἰς τις τιῶ ἀληθείαν σπουδῇ,

Κακὸν μὲν ἔστιν, ἀλλ' ἀναγκαῖον κακόν.

Metellus Numidicus in oratione quam censor habuit: *Si sine uxore possemus, Quirites, esse, omnes ea molestia careremus. Sed quoniam ita natura tradidit, ut nec cum illis satis commode, nec sine illis ullo modo vivi possit, salutis perpetuæ potius, quàm breui voluptati consulendum.* Itaque cum Corinthi sub Christianorum nomine Philosophi verius quàm Christiani variè tractassent hanc controuersiam, pij quidam homines, qui Apostolum illis doctoribus præferrent, consulendum eum hac de re censuerunt. Is vero, ut in omnibus, ita in hac re Deum præcipue & Ecclesiam spectans, vitam quidem sine nuptiis præfert, quod sic expeditius quis Deo & Ecclesiæ & sanctorum singulis inferuire possit. Cæterum iis qui temperare sibi à feminis aut non possent aut etiam nollent, nuptias dicit, non conducibiles modo, sed & ἑκ ὑποδείσεως necessarias, ideo quod Deus scortatione vehementer offendatur. De liberis ferendis non ita solliciti erant Christiani, ut ob id solum ducendæ vxoris necessitatem sibi imponerent, ideo quod finem sæculorum de proximo instare suspicarentur. Tertullianus de Monogamia: *Crescite & redundate, euacuauit extremitas temporum.* Si qui tamen inirent coniugium, iis hunc etiam finem propositum esse debere sentiebant. ἀπ' αὐτοῦ γὰρ est dictum σεμνῶς ut Prou. v. 27. Gen. xx. 6. Tertentius Hecyra:

Nocte illa prima virginem non attigit.

Catullus:

Sic virgo dum intacta manet, dum intacta senescit.

Hoc ergo dicit Paulus: optimum esse cum nulla femina nupta aut innupta consuetudinem habere. ἀνδρὸς, hic est vir, ut supra v. 1. sic in iure: *Si homo, vel mulier.* Διὰ ἣ τὰς πορνείας vitandas scilicet. Pluraliter videtur dixisse πορνείας, ut omnia impuritatis genera includeret. Suam quisque mulierem habeat, non publicam scilicet. Et mulier suo viro contenta alterum non norit. Vide Hebr. xiii. 4. ἔχειν, vbi de coniugio agitur, & viro tribuitur & mulieri, ut diximus ad Matth. xiv. 4. Lactantius. *Quisquis affectus illos frænare non potest, cohibeat intra præscriptum legitimi tori.* Chrysostomus: γάμος, ἀσφάλεια σωφροσύνης.

3. τῇ γυναικὶ ὃ ἀνὴρ τιῶ ὀφειλομένην ὀνομασθῆναι, ὁμοίως ἢ ὅτι ἡ γυνὴ πρὸς ἀνδρὶ] Altera erat quæstio, an ducta iam uxore rectius non foret ea uti ad domus regimen, non ad concubitum. Id Paulus tutum negat talibus

quales norat esse Corinthios. קהכ"ג quod est Exodi xx i. 16, & à LXX vertitur ὁμιλία, Paulus σεμνῶς admodum vocat δύνοιν, quomodo Homerus φιλότιτα, Plutarchus φιλοφροσύνη. In Amatorio : ἐν τῇ θιαύτῃ φιλοφροσύνῃ. In Solone : πρὶν πρὸς αὐτὴν πρὸς σάφρονα γυναῖκα καὶ φιλοφροσύνη. Sed Manuscriptus ille & alij hîc habent ὀφειλὴν eodem sensu, ita vt videatur alterum illud esse huius interpretamentum. Est hoc præceptum quod hîc ponit Paulus, inter præcepta iubentia legis centesimum primum & vicesimum.

4. ἡ γυνὴ τῆς ἰδίου σώματος σὰρξ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ὁ ἀνὴρ ὁμοίως ὃ καὶ ὁ ἀνὴρ τῆς ἰδίας σώματος σὰρξ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ἡ γυνὴ] σὰρξ ἐξουσιάζει hîc est non habet ius plenum atque integrum. Nam non vitæ tantum, sed & corporum inita est κοινωνία. In re autem sociali, nemo sociorum ius plenum habet.

μὴ ὑποστέιπε ἀλλήλοις] isto iure.

5. εἰ μὴ πᾶσι ἐν συμφώνῃ πρὸς καθεὶν, ἵνα ἡσυχάζετε τῇ κηρείᾳ καὶ τῇ παρορσεύχῃ] εἰ μὴ πᾶσι ἐν ὁμ. Ex consensu semper abstineri potest, quantum ius coniugum attinet: volenti enim non fit iniuria: & eam continentiam sibi indixisse Christianos nonnullos, ex Saluiano & aliis discimus. Sed id, vt dixi, Corinthiis non satis tutum iudicauit Paulus. Itaque vult eos secubare aut in casto esse, vt Romani loquebantur, ad tempus breue, & hoc quoque ex more Iudaïco. Nam Iudæi castimoniam seruabant aut luctus causa, vt nos docet Paraphraustes Chaldæus, Ecclesiastæ 111. 5. & Matthæus ix. 15: aut vt ad sacrum solenne se pararent, quod intelligi potest ex locis Exod. xix. 15. 1. Sam. xxi. 4. vbi dicta à nobis vide. Tertullianus libro ad uxorem secundo dissuadens feminis Christianis ne paganis nubant, inter alia incommoda & hoc adfert. *Quis denique solennibus Paschæ abnoctantem securus sustinebit?* Preces amant comitatum ieiunij Matt. xv 11. 21. Marc. ix. 29. Luc. 11. 37. Act. xiv. 23.

καὶ πάλιν ὅτι τὸ αὐτὸ συνέρχεσθε] In eundem lectum conuenite. Nam ὅτι τὸ αὐτὸ est in eundem locum, vt Act. 11. 1. & infra xi. 20.

ἵνα μὴ πειράζῃ ὑμᾶς ὁ Σατανᾶς ὅτι τιτὼ ἀκρασίαν ὑμῶν] Nam Satanas vitiorum scintillas excitat. Ἀκρατεῖς Aristoteli dicuntur qui in bono proposito constantes non sunt, sed illecebris vitiorum succumbunt. is morbus ei dicitur ἀκρασία. Tales autem multi erant Corinthi, etiam inter eos qui Christianismum profitebantur, sed nondum satis in eo adoleuerant.

6. τὸ ὃ λέγω καὶ συγγνώμην, οὐ καὶ ὁποῖα γινώσκω.] Hoc est, id quod dixi, habeat quisque suum aut suam coniugem, non præcepi, sed suasi. Est hoc מצוה לא אהרה. Præcepta omnes tangunt, monita dantur prout cuique expedit. Συγγνώμη hîc non veniam delicti significat, sed æquam concessionem, quomodo & סליח Hebræorum interdum sumi diximus ad Luc. 1 v. 27. Dixit hoc Apostolus indulgens, non præcipiens, ait Tertullianus de Monogamia.

7. Θέλω γὰρ] vellem. Vide quæ dicta ad Matth. xxv 1. 39. Marc. x. 35. Rom. v 11. 15.

πάντας ἀνθρώπους εἶ) ὡς ἐμαυτὸν] Paulus ubi ad magna hortatur, suum adducit exemplum.

ἀλλ' ἐκείνος ἴδιον χάρισμα ἔχῃ, ὃς μὴ οὕτως, ὃς ὃ οὕτως] Non tantum illa Spiritus dona quæ nullo labore obtinentur dici *χάρισμα* possunt, sed & illa quæ multo labore obtinentur. Omne enim bonum datum à Deo Iac. i. 17. Quomodo autem continentia donum sit, vide Matth. XIX. II. & ibi dicta. Videmus vero hîc etiam coniugalem castitatem donum Dei dici. Sunt enim Dei alia maiora, alia minora dona.

8. λέγω ὃ τοῖς ἀράμοις καὶ τοῖς χίμαις] Hebræi dicunt *אֶרָא & אֶרָמָא*. Græci mulierem amisso coniugio *χίμαι* vocant: ut vir amisso coniugio *χίμος* dicatur, *ἀναλογία* permittit, usus popularis non recipit. Quare aliam vocem quæsiuit Paulus, & *ἀγάμον* dixit, generis nomen pro specie usurpans. Nam *ἀγάμος* ex vi vocis est tam qui nunquam in coniugio fuit, quàm cui periit coniugium. Sed in posteriore sensu hic usurpat Paulus, ut viduarum addita mentio nos docet, & vox *ἀγάμος* repetita infra II.

καθὼν ὡς οἷς ἔστιν ἐὰν μένωσιν ὡς καὶ γὰρ] Ex hoc loco non improbabili- ter colligitur Paulo fuisse uxorem, quod & Clemens Alexandrinus putat, sed cum hæc scriberentur, mortuam. *καθὼν*, id est, *καλλιστον*, melius. Vide quæ à nobis & aliis dicta ad Lucam II. 36.

9. εἰ ὃ σὺν ἐκκατεύονται] Si perseuerare nolunt aut non possunt, ut loquitur Cyprianus. *ἐκκατεύεσθαι* idem est quod *ἀνέχεσθαι*, ab aliqua re sibi temperare, abstinere. Vtroque modo vertitur *פָּחַח* Hebræum. Et Aristoteli est *ἐκκατῆς* qui constans est in bene agendi proposito.

γαμισάτωσαν] Nuptias faciant. Id enim commune maribus & feminis. Nubant enim, Latine de feminis tantum dicitur, aut de effeminatis per irrisum. Sed Christiani scriptores non semper proprietates istas obseruant.

κρίεσθον γὰρ ἔστι γαμήσας ἢ περδεσθαι] *בָּהָר* vertitur *περδεσθαι* Prou. IV. 21. *ἐπιθυμῶν* vero Esaïæ I. 29. *הָרָע* vero vertitur & *περδῶ* & *πυρέζω*. inflam- mari ad cupiditates, & inflammatum libidinibus dixit in Tusculanis Cicero. Virgilius:

Vritur infelix Dido.

In Glossario *περδεσθαι* caleſco. conuenit hoc cum eo quod supra dixit, *ἐκκατεύονται*.

10. τοῖς ὃ γαγαμῆκοι ὡς ἀγγέλλω] Non iam moneo, sed iubeo.

σὺν ἐγὼ, ἀλλ' ὁ Κύριος] Comparete dictum, non ego ex me, sed ex Christi auctoritate. Simile Matth. X. 20.

γυναικα ἀπὸ ἀνδρὸς μὴ χωρισθῶσαι] Rectè dicit hoc à Christo præceptum argumento à minori, id est, minus credibili. Lex Moſis indulſerat marito uxorem dimittere: Christus ad maiorem dilectionem & patientiam nos vocans, vetat id fieri, ubi abest impudicitia. Si hoc Christus viro dixit, cui tantum iuris dederat lex Moſis, quantò magis idem intelligi debet de fe-

mina, cui lex Moſis nihil tale conceſſerat? Eadem ergo tolerantia quam in exercenda lege Moſis Chriſtus viris præſcripſerat, multò iuſtiùs erat obſeruanda feminis quibus ius à marito diſcedendi dabat non lex Moſis, ſed Græcæ & Romanæ leges, illorum populorum ingeniis aptatæ. Accuratè autem hic loquitur Paulus, cum de muliere dicit *μὴ χωριθῆναι*, id eſt, ne ſe ſeparet: nam paſſium hîc, vt alibi, eſt pro recíproco: de viro *μὴ ἀφίεναι*. Nam dimittere à domo quod Paulus dixit *ἀφίεναι*, Attici *ὑποπέμπειν*, eſt mariti, vt domini domus: *χωρίζεσθαι*, vel *ὑποχωρίζεσθαι*, quanquam aliquo ſenſu vtriquè aptari poteſt, magis tamen propriè conuenit feminæ, vt apud Atticos *ὑπολείπειν*, deferere. Sic Iosephus: *γυναῖκὶ οὐδὲ δὲ χωριθείσῃ καὶ αὐτῇ ἐξέσθαι γαμηθῆναι*; & Iuſtinus in Apologetico priore de femina loquens *ἐχωρίσθαι*, quod Romani dicerent, diſceſſit aut diuertit.

εἰ ἂν ὃ καὶ χωριθῇ] Si frigusculum aliquod interceſſerit, & ob id de domo viri vxor aliò ſe contulerit.

μὴ ἔγωγε ἀγαμος] Cœlebs maneat, in ſpem refarciendi amoris.

ἢ πρὶ ἀνδρὶ καὶ ἀλλαγῇτω] ſi exſpectare non vult donec maritus ipſe quærat vias ſe reſtituendi in ipſius gratiam: quod etiam facere debet, ſi in ipſo aliquid fuit culpæ. Vide præceptum generale, quod huc etiam referri debet, perſcriptum Matth. v. 24: ſed cùm hæc Paulus ſcriberet, memoria ſeruatum ac voce traditum.

καὶ ἀφίεναι γυναῖκα μὴ ἀφίεναι] *μὴ ὑποπέμψαι* dicerent Attici: ne repudiet, ne exigat. Hebræi dicerent *נָשָׂא אֶת הַיָּדָא*, *μὴ ἐκβάλλειν*. ita enim ea vox ab interpretibus verti ſolet Levit. xxi. 7. 14. xxi. 13. Num. xxx. 10. Ezech. xli. 22. Intelligendum autem Chriſti præceptum hîc breuiter indicatum in eo ſenſu quem Chriſtus explicauerat.

12. *Οἷς ὃ λοιποῖς ἐγὼ λέγω, οὐκ ὁ κύριος*] Chriſtus præceptum dederat iis qui ſuæ futuri eſſent diſciplinæ. De iis coniugiis in quibus alter eſſet Chriſtianus, alter non eſſet, nihil dixerat. Reſtabat ergo ex præceptis generalibus de dilectione omnium hominum deriuare monita, quæ tamen non poſſunt ita eſſe perpetua, vt non ex circumſtantiis reſtringantur, vt debet fieri in dictis quidem *καθόλου*, ſed *πρὸς τὸ καὶ ἕκαστον* applicandis.

εἰ τις ἀδελφός] Chriſtianus.

γυναῖκα ἔχει ἄπιστον] Idololatrîda. Vide ſupra vi. 6. Sic infra 13. 14. 15. x. 27. xiv. 22. 23. 24. ii. Cor. i. v. 14. 15. i. Tim. v. 8. Tit. i. 15. Apoc. xxi. 8. Habet, id eſt, Chriſto credidit in tali matrimonio deprehenſus. Nam poſt fidem talia matrimonia inire omnino non licebat. Vide Tertullianum ad vxorem iv.

καὶ αὐτὴ συνδουκεῖ οἰκεῖν μετ' αὐτῷ] quæ prior cauſam non det diuortio, contenta ipſius moribus, quanquam de rebus diuinis non idem perſuaſa. *συνδουκεῖ* dixit potius quàm *δουκεῖ*, vt ſignificaret voluntatem feminæ cum mariti voluntate concordantem.

μὴ ἀφίεντω αὐτῇ] *μὴ ὑποπέμψω*. ne ipſe prior bene concordans matri-

monium dissoluat. Objici potest ; At Nehemias conjugia Iudæorum cum feminis alieni cultus dissolui voluit. Responsum esto : hoc præceptum datum fuisse soli populo Hebræo Exo. xxxiv. 16: vt qui illo tempore quàm longissime ab aliis populis debebat separari. Aliis populis ea lex non fuit data , nec expediebat eam dari post reuelatum mysterium de vocatione Gentium.

13. καὶ γυνὴ ἥτις ἔχει ἄνδρα ἀπιστον] Paria dat monita vtrique sexui. Exemplum in matre Timothei.

καὶ αὐτὸς σιωδδουεὶ οἰκεῖν μετ' αὐτῆς, μὴ ἀφιέντω αὐτόν.] ἀφιέναι hîc vsurpat de muliere, non dura admodum κατὰ κράτος, quia etiam ἡ ἀπολείπουσα potest dici ἀφιέναι. Sic ἡ γυνὴ vertitur per ἀφιέναι, & ἡ & alia quæ deferendi habent significationem.

14. ἡγίαςται γὰρ ὁ ἀνὴρ ὁ ἀπιστος ἐν τῇ γυναικὶ καὶ ἡγίαςται ἡ γυνὴ ἡ ἀπιστος ἐν τῷ ἀνδρὶ] Hîc ὁ ἀνὴρ & ἡ γυνὴ dicuntur μετανυμικῶς pro vsu viri aut vxoris, id est, consuetudine coniugali. Et ἐν τῇ γυναικὶ & ἐν τῷ ἀνδρὶ valet propter mulierem Christianam, propter virum Christianum. In Manuscripto vero pro τῷ ἀνδρὶ, est ἀδελφός, ex more Christianorum coniugum qui se mutuo fratres & sorores vocabant. Vide Tertullianum ad vxorem. Quod vult dicere, hoc est : Qui Christianus est, quæue Christiana, nouit etiam in consuetudine illa officij sui limites. Vide historiam de femina Christiana apud Iustinum Apologetico. Tertullianus 11. ad vxorem: *Non vt penes sanctos officia sexus, cum honore ipsius necessitatis tanquam sub oculis Dei modeste et moderate transigantur.* Vide Clementem Alexandrinum pædagogi 11. 10. Idem Stromat. 111: *ἡ ἀγίασθαι τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῆς πίστεως.* Quare sicut cibus, id est, ciborum vsus, sanctificatur per preces & gratiarum actiones 1. Tim. 1v. 5, hoc est, Deo gratus est : ita & ille coniugij vsus propter pietatem quam etiam in ea re coniugum melior obseruat. Causam cur hæc scripserit Paulus, Tertullianus annotat : *Verebantur ne non liceret eis matrimonio suo uti qui in carnem sanctam Christi credidissent.* Apud Hebræos dicitur vxor viro sanctificari per arram, scripturam, concubitum, id est, fieri legitima coniux. Vide Mosén de Kotzi præcepto iubente 48. & de honestate feminarum Paraphrasten Chaldæum ad Cantic. 1v. 12.

ἐπὶ αἷμα τὰ τέκνα ὑμῶν ἀκατάρατα ἔσιν. νυνὶ δὲ ἁγιά ἔσιν] ἐπὶ hîc est alioqui, vt apud Græcos sæpe : & αἷμα πλεονάζει. Ita recte interpretantur hîc & Syrus & Latinus. Si vterque essetis idololatræ, liberi vestri essent immundi, id est, פסולי profani, quia educarentur in cultum idolorum Deo displicentem.

νυνὶ δὲ ἁγιά ἔσιν] Iam vero liberi vestri sunt כשרים recti, mundi, Deo grati, quia Deus ad educationem liberum opitulatur parti meliori: cuius exemplum habemus in Timotheo: & haud dubium quin multa exstiterint alia eiusmodi, cum hæc Paulus scriberet. Tertullianus de Anima. *Hinc enim et Apostolus ex sanctificato altero sexu sanctos procreari ait, tam ex feminis prerogatiua, quam ex institutionis disciplina. Caterum, inquit, immundi*

nascerentur, quasi designatos tamen sanctitati, & per hoc etiam saluti intelligi volens fidelium filios, ut huius spei pignore, matrimoniis quæ retinenda censuerat, patrocinaretur. Idem ad uxorem II: Si ergo ratum est apud Deum matrimonium eiusmodi, cur non & prospere cedat, ut pressuris & angustis & impedimentis & inquinamentis non ita laceffatur, habens iam ex parte diuinæ gratiæ patrocinium? Hieronymus quoque ad quæsitā Paulini intelligit sanctos dici liberos, ideo quod candidati sint fidei, nati & educati extra inquinamenta idololatriæ. idem ad Lætā: Sancta & fidelis domus virum sanctificat infidelem. Iam candidatus est fidei, quem filiorum & nepotum credens turba circumdat: id est, de tali viro est cur bene speretur.

15. εἰ ὃ ὁ ἄπιστος χωρίζεται] Si se subtrahit, id est, dirimit coniugium pars pagana. *χωρίζεται* hic de utroque coniuge dicitur. passuum pro reciproco.

χωρίζω] Sinatur facere quod vult. Idololatra mæcho similis: Her-
mas II. 4.

οὐ δεδούλωται ὁ ἀδελφὸς ἢ ἡ ἀδελφὴ ἐν τοῖς ἑσπέραις] Non obligatur ut cœlebs maneat & reconciliationem expectet aut procuret. Lex Christi de Christianæ disciplinæ confortibus agit: quos propius vinculum necit & apud quos si quid aberratum est, facilis est sanatio per Ecclesiæ auctoritatem. Vide quæ diximus ad Matth. v. Omnis obligatio seruituti est similis, & ideo ex vicino id nomen arripit.

ἐν ᾗ εἰρήνην κέκληκεν ἡμεῖς ὁ Θεὸς] Id est, *εἰς εἰρήνην*, ut pacem seruemus etiam cum paganis quoad fieri potest. Vide Rom. xii. 18. In id vocati sumus, id est, hoc est officij nostri.

16. τί γὰρ οἶδας γύναι εἰ τὸν ἄδρα σώσεις, ἢ τί οἶδας ἄνερ εἰ τὴν γυναῖκα σώσεις] Pertinet hoc ad id quod dictum supra 12. 13. 14. Nam illud 15 per παρενθήκην tantum interiectum fuit. Simile habuimus supra 6. & alibi. Non frustra autem hoc dicit, quia lucrifactorum per mulieres virorum, & mulierum per viros erant exempla, quæ bonam spem facerent. Magnam enim vim habebat in animos sancta viri aut mulieris conuersatio. Σώζων dicuntur alij alios quos ad Christum perducunt infra ix. 21. i. Tim. i v. 16. Iac. v. 20. Sic Iosephus Iacobi filius, sic Moses τὰς ἐαυτοῦ γυναῖκας εἰς τὴν ἐαυτοῦ μετέφερον δόξειαν, ait scriptor responsionum ad orthodoxos responsione x. Clemens Strom. iv: ἐλθοιτ' ἐν οὐδ' ἡ σώφρων, περὶ τὸν μὲν πείθειν τὸν ἄνδρα κοινὸν αὐτῇ γίνεσθαι τῇ περὶ δόξαιμονίαν φερόντων. εἰ ὃ ἀδυνάτως ἔχοι, μόνῃ ἀποδέξαιτο ἐκ' ἀρετῶν, πάντα μὲν τὰ ἀνδρὶ παιδομαχίᾳ, ὡς μηδὲν ἄκοντος ἐκείνου περᾶν ποτε, πλὴν ὅσα ἐκ' ἀρετῶν τε καὶ σωτηρίαν διαφέρειν νομίζεται.

17. εἰ μὴ ἐκείτω ὡς ἐμέρισεν ὁ Θεός, ἔχασον ὡς κέκληκεν ὁ Κύριος, οὕτω πεποι-
τίτω] Illud quidem quod dixi non scis, sed hoc debes scire, talia non ob-
stare saluti. εἰ μὴ pro ἀλλὰ poni notarunt viri egregij. Tale est Plauti-
num illud:

Ei liberorum, nisi diuitiæ, nihil erat.

Id est, nihil ei erat liberorum, sed erant diuitiæ. Vide Gal. i. 7. & ii. 16.

Tum vero inuerso ordine bis hic ὡς positum, quomodo & supra III. 5. Et in Manuscripto est: ἐκείνῳ ὡς ὁ Κύριος ἐμέλεισεν. קלח, id est, μείζειν dicitur Deus, cum alicui sortem aliquam assignat natalium, fortunæ, coniugij. Bene autem addit, vt quemque vocauit Deus, explicans illud ἐμέλεισεν. Ex quo Deus te vocauit ad Euangelium, & tu scilicet vocanti paruisti, ex eo paternam & peculiarem tui gestat curam. Quod si putasset saluti tuæ esse noxium, viuere cum pagano, natum esse ex Israëlita aut pagano, statu liberum esse aut seruum, aliter eā dispensasset. Nunc cum non aliter dispensauerit, inde collige, nihil hoc saluti tuæ obstare, vt nimirum

—quam tibi sortem

Seu ratio dederit, seu fors objecerit, illā

Contentus uiuas. —

ὑπερβαίνειν hic vt קלח apud Hebræos est vitæ genus siue institutum insistere Errant qui putant ab exscriptoribus hic transpositionem factam contra Pauli mentem. Mos est Pauli obiter quædam à re non aliena interjicere, ac deinde cœptum sermonem repetere. Itaque ex occasione eorum quæ de coniugio dispari dixerat, locum ingreditur communem de variis huius vitæ conditionibus quæ saluti nihil obstant. Redit vero ad propositum commate 25.

καὶ οὕτως ἐν ταῖς ἐκκλησίαις πάσαις διατίθασθε] Nihilo plus vos quàm cæteros onero. Paria doceo vbique tum præcepta, tum monita.

18. ὡς ἐπὶ μητρὸς πρὸς ἐκλήθη] Vocatus quis est ad fidem cum à parentibus esset circumcissus, more Iudaïco.

μηδὲ ὑπερβάλλω] subauditur τὴν ἀκροβυστίαν. אל ימשך ערלה ne glandem tegat, cutem extendendo: ita enim loquitur Celsus v II. 27. Iosephus id vocat τὴν ὑπερβολὴν ὑπερκαλύπτειν. Faciebant hoc quidam odio Iudaïsmi, qua de re diximus I. Maccab. I. 17. quo id fiebat, spaster dicebatur, teste Epiphonio.

ἐν ἀκροβυστίᾳ πρὸς ἐκλήθη] Natus scilicet ex Gentibus. ἐν ἀκροβυστίᾳ, id est, ἀκροβυστίαν ἔχων vt Rom. IV. 10.

μηδὲ ὑπερμενέω] Non est quod suscipias onus à Deo non impositum. Neque enim es ex Abrahami posteris.

ἢ ὡς ἐπὶ μητρὸς οὐδὲν ἔστι, ἢ ἐν ἀκροβυστίᾳ οὐδὲν ἔστι] οὐδὲν ἔστι, id est, nullius est momenti, in salutis negotio de quo hic agimus.

ἀλλὰ πρὸς πληροῖς ἐντολῶν Θεοῦ] Supple momentum habet maximum. Ex hoc loco collato cum eo qui est Gal. v. 6. & v I. 15 discimus in idem recidere, siue dicas obseruationem præceptorum Dei (nempe in Euangelio) siue fidem quæ per dilectionem operatur, siue nouam creaturam. Prima locutio rem significat, secunda partes ei rei assignat; tertia causam primariam indicat. Quando igitur ab hac re pendet salus, ad hanc studia omnia nostra referamus.

20. ἔκαστος ἐν τῇ κλήσει ἐν ᾗ ἐκλήθη, ἐν ταύτῃ μενέτω] Est παρονομασία. Nam aliud

aliud significat κλήσις, aliud ἐκλήθη. κλήσις est appellatio, id est, conditio hominis ex qua appellatur Iudæus, Græcus, liber, seruus, per μετανομίαν Hebræis frequentem, quibus נקרא καλεῖσθαι statum alicuius, aut conditionem significat. Verbum autem ἐκλήθη pertinet ad designationem temporis quo quis ad fidem peruēnit. In hac maneat, id est, hac contentus sit, ut iam diximus. Nam μύειν pro ὑπομύειν tolerare: & utroque modo ver- titur Hebræum קנה & לקח. ὑπομύειν δὲ τίς ἡ ἰσχυρία τοῦ ἁγίου πνεύματος ἡ ἐν τῇ ψυχῇ;

21. δοῦλος ἐκλήθη] Cum seruus esses, Euangelij cognitionem es adeptus, μή σοι μελέτω] Ne id te eousque commoueat, ut propterea à domino fugias. Nam specie libertatis, quam Christus suis parauit, quidam & magistratum & dominorum imperia spernebant. Sic Stoïca secta, quæ sapientem esse regem dicebat, male intellecta arrogantes faciebat & turbidos, notante Tacito Annalium xiv. Quidam etiam molesti erant Ecclesiæ, ut eius sumptu libertatem adipiscerentur, quod reprehendit Ignatij dicta Epistola ad Polycarpum. Debebat quisque Christianorum qui similis esset conditionis, id cogitare quod Epictetus:

Δοῦλος Ἐπίκτητος ὑπόμειν καὶ σώματι πιεσῆς;

Καὶ πένιλον ἱερὸς, καὶ φίλος ἀθανάτοις. Et hoc philosophus inquit:

Aristonymus inter philosophiæ beneficia hoc recitat: βιώσει ἀρκούμενος ὅτις παροῦσι, ἢ ἂν ἀπόντων οὐκ ἐπιθυμῇ. ἢ ἡ ἐλευθερία τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς.

ἀλλ' εἰ ἐ δύνασαι ἐλευθερὸς γίνεσθαι, μᾶλλον χεῖρσαι] Si potes volente domino libertatem obtinere, sume hoc, non tanquam ἀγαθόν, sed tanquam περιμύρον, ut loquuntur Stoïci. Fac autem hoc non aliam ob causam quàm ut expeditius Deo & Ecclesiæ seruire possis. Nam serui non poterant Episcopi aut Presbyteri fieri nolente domino. Vide Canonem Apostolicum lxxxii. Non suadet ut illos Hebræos imitemur qui aures sibi perforari sinebant: Exodi xxi. 6.

ὁ γὰρ ἐν Κυρίῳ κληθεὶς δοῦλος, ἀπελευθερῶται Κυρίου ἔστιν ὁμοίως ἢ καὶ ὁ ἐλευθερὸς κληθεὶς, δοῦλος ἔστι χειροῦ] Est hīc & ἀντίθετον & ὀξύμωρον Rom. vi. 20. 21. 22. Seruus per Christum ad fidem perductus, libertus est Christi, & quidem Orcinus, per ipsum scilicet liberatus à molestis dominis, cupiditatibus ac vitiis. Vicissim homo ingenuus, seruus nihilo minus esse debet, nempe Christi. Vide quàm breui argumentatione Paulus seruos liberis æquauerit. Ignatius: εἰς δόξαν Θεοῦ πατρὸς δουλοῦντες τὸν Κύριον ἵνα κρείττους ἐλευθερίας τύχωμεν ἀπὸ Θεοῦ. Tertullianus de Corona: Coronat ἡ libertas sæcularis, sed tu iam redemptus es à Christo, ἡ quidem magno. Seruum alienum quomodo sæculum manumittit? Et si libertas videtur, sed ἡ seruitus videbatur. Omnia imaginaria in sæculo ἡ nihil veri. Nam ἡ tunc liber hominis eras redemptus à Christo, ἡ nunc seruus es Christi, licet manumissus ab homine. Ἀπελευθερῶται ὡς Rabbinis & Chaldæis. Syrus hīc posuit נקרא quod est ἐλευθερωθεὶς.

23. πᾶσι ὑποτάσσεται] Repetit quod supra dixerat vi. 20. quia nimis sæpe id dici non poterat.

μη γίνεσθε δοῦλοι ἀνθρώπων] Christi estis: nolite in vos vltro accersere feruitutem non necessariam quam vobis imponere volunt isti doctores pro suo lubitu. Quasi dicat: si seruitus illa legibus introducta vobis est grauis, cur aliam sponte vestra in vos attrahitis?

24. ἕκαστος ἐν ᾧ ἐκλήθη, ἐν τούτῳ μὲντω ἀδελφὲς Θεοῦ] Quisque in quo statu ad fidem peruenit, eum toleret tanquam Deo inspectante: יהוה נבני.

25. ὡς ἡ παρθένων] Redit ad propositum. nam cum de coniugibus & viduis egisset, æquum erat eum aliquid dicere & de virginibus.

ἐπιταγὴν Κυρίου ἣν ἔχω] Interpretare vt supra 6. & 10. Nullum habeo Domini præceptum omnibus conueniens.

γνώμην ἣ δίδωμι] Consilium do: quod si secuti eritis, laudabo vos: sin minus, non damnabo. Vide quæ diximus ad Matth. XIX. 12. γνώμη est consilium vt II. Cor. V III. 10. vtitur sic Thucydides & alij. Et ita hîc accepit Syrus. Nam מַלְכוּת est consilium. occurrit apud paraphrastas Chaldaeos sæpe.

ὡς ἡλεηφόρος ὑπὸ Κυρίου πρὸς ἡμᾶς] Vt qui Domino fidelis sim seruus, sed hoc ipsum consecutus Dei beneficio. Ita semper Paulus quicquid in se & aliis est virtutis refert ad Dei misericordiam, quæ nunquam quidem hominibus defuit, sed in Euangelio apertissime patefacta est. ἡλεηφόρος ab ἐλεείσθαι quod est beneficium consequi, quod verbum passiuum habemus Matth. v. 7. Rom. II. 30. 31. II. Cor. IV. I. I. Tim. I. 13. 16. I. Petr. II. 10. Idem est ἡλεηφόρος quod πελαγειφόρος, ἡμεῖς. nam nostris scriptoribus ἔλεος omne beneficium significat. Vide quæ diximus ad Luc. I. 28.

26. νομίζω οὐδὲ τῷτο καλὸν ὑπάρχειν διὰ τὴν ἐνεσῶσαν ἀνάγκην] καλόν, id est, χάλλιον, melius vt supra I. ob præsentis angustias. Nam ἐνεσῶς opponitur μέλλοντι Rom. V III. 38. supra III. 2. Gal. I. 4. ἀνάγκη vero angustias atque ærumnas significat, vt diximus ad Luc. XX I. 23. Quod autem de suis temporibus dicit Paulus, id omnibus temporibus post Christum conuenit. Nam secundum Christum viuere volentibus nunquam deerunt vexationes, modo minores tamen, modo maiores: sed etiam subito maximæ ingruere possunt. Et quanto est satius vnum caput quàm multa obijcere talibus malis?

Μία γὰρ ψυχή, ἥς ὑπὸ ἀλγῶν

Μετρίον ἄλγος. καὶ οὐκ ἐπιτρέψεται ἡ ψυχή ὑπὸ τοῦ ἄλγους τοῦτο: αὐτὴ

ait Euripides. Philippides vero:

Τὸ Πλάτωνος ἀγαθὸν ἔστι τῷτο φίλον ἡμῶν τῷ, εἰς τὸ καὶ ἀντιπρὸς

Μὴ λαμβάνειν γυναῖκα, μηδὲ τῇ τύχῃ ἀντιπρὸς τῇ, ἢ τῇ ἀντιπρὸς τῇ

Διὰ πλείονων αὐτὸν περιβάλλειν περιμύτων.

Vide Matth. XX IV. 19.

τὸ οὕτως ἔστι] Quæstionem proposuerat de feminino sexu, & respondet de vtroque. par enim ferme est ratio. τὸ οὕτως ἔστι, id est, sicut virgines, sine coniugio scilicet.

27. *δέδωκα γυναῖκα ; μὴ ζῆται λύσιν*] Ita cœlibem vitam præfert vt à fideli nolit incipere diuortium. *δέδωκα*, id est, obligatus es. Nam matrimonium vinculum est. Sic & Rom. v 11. 2. λύσις est *χωρισμός*. Sic in Digestis : *soluto matrimonio*.

λέλυτας δὲ τὸ γυναικός] id est, liber es. Nam præcipue de nunquam nuptias expertis nunc loquitur. Sic apud Hebræos sæpe passiva sumuntur pro verbis neutris.

μὴ ζῆται γυναῖκα] Hoc iam consilij est, vt supra dixit.

28. *ἐὰν ᾗ ἐ γήμης οὐχ ἡμέρτες*] Non violasti fedus, vt loquitur in hac re Clemens Alexandrinus.

Θλίβει ᾗ τῇ σαρκὶ ἐξουσιν οἱ θεοὶ] Ipsum quidem matrimonium semper per se multas habuit molestias, sed non potest non plurimas habere, vbi quis viuere proposuit contra sæculi morem. Mundus enim suos amat. Odit contrarios.

ἐγὼ ᾗ ὑμῶν φείδομαι] Id est, vestrum miseratione ducor. Vide Act. xx. 9.

29. *τὸ δὲ φημι ἀδελφοί*] Vtilitatem sui consilij, semper boni, commendat ex rebus futuris sibi à Deo reuelatis, id est, à superuentura persecutione per Neronem. Similem prædictionem Ephesiis factam à Paulo habes Act. xx. 29.

ὁ καὶ ἐς σὺνταλμύρος τὸ λοιπὸν ἔστω, ἵνα ἐ οἱ ἔχοντες γυναῖκας ὡς μὴ ἔχοντες ὦσι] legenda hæc vno spiritu. Sensus enim est breue posthac tempus futurum, cum ij qui vxores habent, pares futuri sint non habentibus, nempe quia quotidie in periculis erunt ne alter alteri abripiatur per sæuitiam iudicum aut inimicorum. *καὶ ἐς σὺνταλμύρος* tempus contractum, id est, breue. *τὸ λοιπὸν* est posthac, vt Matth. xxv. 45. Marci xiv. 41. Hebr. x. 13. Vtitur & Demosthenes & alij. in Glossario *λοιπὸν*, *ἐπὶ ῥήμα post, secus, iam*. Est autem hæc prophetia cum libertate quadam adumbrata ex illa Esaïæ xxiv. Cui similis locus Ezech. vii. 12. 13. Et *ἵνα* est pro *ὅτε* vt Ioh. i. 4. Ita sæpe *καὶ* ponitur apud Hebræos vt Gen. xxxviii. 9.

καὶ οἱ κλαίοντες ὡς μὴ κλαίοντες] Non vacabit ijs qui in luctu erunt sumere lugubria. Ezech. xxi. 16. 22. Ierem. xvi. 4. xxii. 18. Insuper erit cur gaudeant ob ereptos amicos calamitatibus Ierem. xxii. 4.

30. *καὶ οἱ χαίροντες ὡς μὴ χαίροντες*] Sponsi & sponsæ paria cum cæteris mala ferent, nec manebit eis gaudium. Ioel. ii. 16.

καὶ οἱ ἀγοράζοντες ὡς μὴ κατέχοντες] Qui fundum emerunt, pares erunt nihil possidentibus. Hunc sensum habes dictis locis Ezech. v. 12. 13. & Esaïæ xxiv. 2.

31. *καὶ οἱ χαράζοντες τὸ κόσμον ὅτι ὡς μὴ κατεχράντο*] *κατεχράντο*, idem est quod *χαῖντο*, nisi quod videtur plenius quiddam significare. Plato: *ὅπως ὁρθῶς κατεχρήνεται δωρεᾷ*. dono non recte vsus est. Lyfias: *ἀργύριον κατεχρήναι* absumpsit, sicut & Romani abuti rem dicunt pro vtendo consumere.

Sic *πολλὴν κατὰ χρόνον*, tempus infumere. Mundum hîc intelligit res huius vitæ. Qui large eis vsi sunt antea, pares erunt eis qui parce vsi sunt.

ὡς ἄνθρωποι τὸ χῆμα τῆς κόσμου ζῶντες] Idem sensus qui in illis *Esaia xxiv. 4.* *הארץ אמללה נבלה חבל*. sed locutio desumpta est à theatro. Dicitur *ὡς ἄνθρωποι τὸ χῆμα τῆς οὐλῆς* vbi scena inuertitur aliamque plane ostendit faciem. Hoc vult: non manebunt, vt nunc sunt, res tranquillæ, sed mutabuntur in turbidas. Sic *1. Ioh. 11. 17:* *ὁ κόσμος ὡς ἀνθρώποι*.

32. *Θέλω ὃ ὑμεῖς ἀμερίμους εἶναι*] *Θέλω* hîc rursus est, velim aut malim, vt supra 7. Et *ἀμερίμους* intelligendum comparatè. Minus enim curarum habet qui se, non totam familiam curat. Hæc altera est ratio præter illam de persecutione, cur cœlibatus coniugio præferendus. Maxime autem hoc locum habet in iis qui se totos Ecclesiæ ministerio dederunt.

ὁ ἀγαπᾷ μεμνῶν τὰ τῆς Κυρίου πῶς ἀρέσκει κυρίῳ] Hoc præcipue agit, vix aliud habet quod agat.

33. *ὁ ὃ γαμήσιος μεμνῶν τὰ τῆς κόσμου, πῶς ἀρέσκει τῇ γυναίκι*] Sollicitus est in cultu corporis, in ornatu ædium sui & vxoris: qualia amare solent mulieres. Vide *Plautum Aulularia 111. 5.*

34. *μεμνῶν τῆς γυναικὸς καὶ τῆς παρθένου*] Est & hîc passivum pro verbo neutro, vt supra 27. *μεμνῶν*, id est, distat: quia quæ diuiduntur, distant. Sic *נפדנ* vsurpant Hebræi & Syri. Multum interest nupta & virgo.

ὁ ἀγαπᾷ μεμνῶν τὰ τῆς Κυρίου, ἵνα ἡ ἀγία καὶ σῶμα καὶ πνεῦμα] ἀγία hîc intellige eximie. Nam & corpus habet intactum voluptatibus, & animum Christo plenius vacantem. Bene *Naumachius*:

Καλὸν μὲν δέμας ἀγνὸν ἔχειν, ἀδμῆτά τε μέμνειν

Παρθενικῶς, καὶ παρθεῖσι τ' αἰεὶ μελεδήμασι χαίρειν,

Μήτε σαρυτλήτων λαγόνων ὡς εὖ φόρον ἀγρῶσαν,

Μήτε πόνον ἱερῶν ἀγᾶστον εὐλαβήσας.

Ἀλλ' ἵσται βασιλείαν ἀφαιρῶν πλουτεράων,

Ψυχῆς ὄμμα φαιδὸν ὑπὸ βιότοιο χέουσιν,

Ἐνθα γάμοι κεννοὶ καὶ ἀληθέες, ἐνθα μεγίστα

θεωρεῖται ἐπέεσι νοήματα φάσμα πᾶσι.

ὁ ὃ γαμήσιος μεμνῶν τὰ τῆς κόσμου πῶς ἀρέσκει τῷ ἀνδρὶ] Comit se oculis marito. ei mores suos accommodat.

35. *τὸ ὃ πρὸς τὸ συμφέρον λέγω*] Consilium dantis est, spectare quod ei expedit cui consilium datur. Manuscriptus habet *σύμφερον* pari sensu.

οὐχ ἵνα βέρομαι ὑμῖν ἐπιβάλλω] *βέρος* ut *שקט* *Prou. vi. 5. xxxii. 25.* alibi *παίσις*. Non vt vobis laqueum injiciam, id est, vobis præcepta dicam quæ Christus non dedit. Id enim *שקט*, id est, ligare dicunt Hebræi. Idem dicitur *ἐπιβάλλω* *ζυγὸν* *Act. xv. 10. & βάρος* *Act. xv. 28. φορτία* *Matt. xxiii. 4.* Translatio fatis plana. Nam opinio de re aliqua vt illicita hominem pressum, adstrictum & quasi illaqueatum tenet. Sic *Prou. vi. 2:* *שקט* obligatus est.

ἀλλὰ πρὸς τὸ εὐχρημον] comparate. Est enim honestum matrimonium, sed honestior castus cœlibatus. Sic ἀχρημοσύνη est decor infra XII. 23. & ἀχρημόνως decorè Rom. XII. 13. infra XIV. 40. 1. Thess. IV. 2. in Glossario ἀχρημων *honestus*.

καὶ ὑπάρεδρον πρὸς κυρίῳ ἀπεισάσας] παρεδρόειν dicitur qui assidet Prou. VIII. 3. & per translationem qui inseruit infra IX. 13. Sic I. Sam. II. 22. ἡ καὶ Symmachus verterat παρεδρόουσαν. qui alicui vacat, dicitur ei esse πάρεδρος aut eum habere πάρεδρον. Sap. VI. 14. IX. 4. ὑπάρεδρον Græco more; qui adiectivum neutrum pro substantiuo denominato usurpant, est facilitas ad vacandum alicui. Nam eam vim habet & in compositionibus. ἀπεισάσας adiectivum habemus & Sap. XVI. 11. & Sir. XLI. 2. ἀπεισάσας est occupari, distrahi, Ecclesiastæ I. 13. v. 19. Luc. X. 40. ἀπεισάσας ita ut non distraharis, sicut cura familiaris distrahit eos qui in coniugio viuunt à piis meditationibus & factis. utitur hac voce Athenæus.

36. εἰ δὲ τις ἀχρημονεῖν ὅτι τι πᾶρθένον αὐτῷ νομίζει, εἰ ἢ ὑπόρακτος; καὶ οὕτως ὀφείλει γίνεσθαι, ὃ θέλει ποιεῖτω] Si quis putat ἀχρημονεῖν, id est, ἀχρημονήσιν, præfens pro futuro ut sæpe, subituum se dedecoris aliquid per virginem eo quod sit plus satis matura. Respicit Corinthiarum puellarum ingenia. Idem de Hebræis puellis videntur existimasse magistri quorum est sententia: *Si filia tua sit* בוגרָה יפְּרָאקְמוֹס, *manumitte servum tuum ut ipsi eum facias maritum*. Hæc est causa cur Iustinianus noluerit exheredari posse filiam si quid in corpus suum peccauerit, postquam ad viginti quinque annos ætatis venerit, & parentes eam nuptum dare distulerint. Nou. CXV. 3. Menander:

Θυγάτηρ ὁπῆγάμος καὶ ὅλως μὴδὲν λαλῇ;

Διὰ τῶ σιωπᾶν πλεῖστα πρὸς αὐτῆς λέγῃ.

Ἀκμή est flos ipse ætatis. Eam quæ supergressæ sunt, magis ostendunt cuius sunt ingenij, & si eo ferantur, magis ὀργῶσι.

Hæc bona non primæ tribuit natura iuventæ:

Quæ cito post septem lustra venire solet.

Ἀχρημοσύνη solet dici de re turpi ut Rom. I. 27. Turpitudine autem liberum ad parentes redundat Prou. XIX. 13. εἰ οὕτως ὀφείλει γίνεσθαι, si vrget necessitas ex corpore aut animo puellæ. Huic opponitur μὴ ἔχων ἀνάγκην, cui nulla talis imponitur necessitas. ὃ θέλει ποιεῖτω. Det eam nuptum. Ea enim res more Iudæorum, qui & nunc obtinet, ex auctoritate patrum pendebat: nec minus more Græcorum.

Τῶν δ' ἐμὲ νυμφολόμων

Πατέρει μελήσῃ.

est apud Euripidem. Et apud Sophoclem mulier sic loquitur:

Ὅταν δ' ἐς ἡβῶν ἔξικώμῃ εὐφρονης

ὦ δούμῃ ἔξω καὶ διεμπολούμῃ.

γαμείτωσαν] nempe ipsa & qui ipsam desiderat. in singulari cœperat: concludit in duali, quia res hæc nisi inter duos peragi non potest.

37. ὅς ὃ ἐσηκην ἐδραῖος ἐν τῇ καρδίᾳ] Qui primum ipse tenax est sui propositi, filiam seruandi virginem. Εἰδραῖος est tenax propositi, infra x v. 58. Coloss. i. 23. in Glossario ἐδραῖος *firmus, stabilis*.

μη ἔχων ἀνάγκην] id est, si præterea tali proposito nec corpus nec animus filix obstitit.

ἔξουσίαν ὃ ἔχει πρὸς τὴν ἰδίαν θελήματος] Multis verbis eandem rem exsequitur, quia non vult nolenti filix necessitatem virginitatis imponi. Si libertatem habet faciendi quod vult, id est, si per filiam non stat. Nam ius hac in re magnum est parentum, sed & spectanda filix voluntas.

Virginitas non tota tua est, ex parte parentum est.

καὶ τὸτο κέκεινεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς, τὴν τηρεῖν τιὼν ἑαυτῆς παρδένον] κέκεινεν dicunt philosophi, vbi aliquid plane decreuerunt. Vide & Rom. xi v. 13. Et τὴν ἡν, vt alibi, sæpe præponitur infinitiuo pro quo alij τὸ ponerent. τιὼν ἑαυτῆς filiam scilicet, nam articuli sunt vice nominum quæ ex materia subiecta facile intelliguntur.

καλῶς ποιεῖ] rem facit valde laudabilem. Dare vult filix quod longe optimum est.

38. ὥστε καὶ ὁ ἐκγαμίζων, καλῶς ποιεῖ] ἐκγαμίζειν est spondere, nuptum collocare. Vide Matth. xxii. 30. xxi v. 38. Luc. xvii. 27. xx. 34. 35. In Manuscripto bis est γαμίζων.

ὁ ὃ μὴ ἐκγαμίζων, κρεῖσσον ποιεῖ] Est enim aliquid licito melius. Vide quæ diximus libro i ii. de Iure Belli ac Pacis i v. 12.

γυνὴ δέδετα νόμῳ ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς] Vincita est lege coniugij. Sic vocem νόμου & verbum δεδεῖσθαι habuimus & Rom. vii. 2. Sed ibi secundum ius Moſis. hîc secundum ius à Christo datum.

εἰ ἂν ὃ κοιμηθῇ ὁ ἀνὴρ] De hac locutione diximus ad Matt. ix. 24. xxvii. 52. Iohan. xi. 11. Act. xiii. 36. Vide & infra xi. 30. xv. 6. 18. 20. 51. 1. Theſſ. iv. 13. 14. 15. 11. Petr. iii. 4. In Manuscripto tamen est ὁποδάνη.

ἐλδοτέρα ὅτιν ὃ δέλει γαμινθῆναι,] Id est, ius habet de se statuendi. Nubendo nihil facit contra Christum, Deum non offendit.

μόνον ἐν Κυρίῳ] id est, intra Ecclesiam, cum Christiano scilicet. Vide quæ de hac locutione dicta ad Rom. ix. 3. Dere ipsa vide infra ii. Cor. vi. 14. & Tertulliani librum ad vxorem secundum. ita hîc accepit Arabs.

40. Μακραιωτέρα ὃ ὅτιν εἰ ὅτιν οὕτω μένη] felicior, tranquillior, securior, si ita maneat, id est, qualis est, innupta nimirum. Ita οὕτως & supra habuimus 27.

καὶ τιὼν ἐμὴν γνώμην] Secundum id consilium quod dedi, supra 25.

δοκῶ ὃ καὶ πνεῦμα Θεοῦ ἔχει] Non intelligit reuelationem, sed sincerum affectum Deo & piis seruiendi. Vide supra i v. 21.

CAP. VIII.

ΕΠΙ ὃ ἡρ' εἰδωλόθυτον] καὶ ἡρ' ἀλισθημάτων, de immolatiis
carnibus. Diximus ad cap. xv. Actorum εἰδωλόθυτα quatenus
Apostolico decreto, quod ubique prædicavit etiam Paulus,
vt cognoscere est Act. xv. 4, vetita sunt, esse duum gene-
rum. Nam aut in aram data profecta, & cætera exta reddita ei qui victi-
mas obtulerat, qui deinde significabat amicis se sacrificasse, & orare se eos
vt ad reddita exta venirent: aut apud mensam coram conuiuiis in locum
qui erat vice aræ data profecta, ac deinde cœptum ibidem conuiuium.
Corinthy & alius mos inualuerat vt qui Istmiis vicerant populo in ipso
templo post sacrificium publicum darent epulum. Idem credo inter se
fecisse alios συμύσας siue συνδιασώτας. Hæc omnia, sed supra cætera ter-
tium hoc ex sensu communi aliam interpretationem vix poterat recipere,
quàm ab iis qui talibus immolatiis vesciebantur approbari cultum ido-
lorum. Vide Num. xiv. 2. At isti Corinthij, nomine Christiani, intus
Græcanici philosophi, sicut illud de incestis, ita & hoc ad dialecticas quas-
dam disputationes trahebant. Idolum re ipsa non subsistit, quod verum
erat de diis illis Corinthiis: Nam Iuppiter, Apollo, Venus, Leucothea,
Palæmon homines fuerant qui iam olim interierant. ideo εἰδωλόθυτα He-
bræis מתים חבי. Quod non est, contaminare animum non potest. Ni-
hil ergo in eo peccati, si in Templo epuler: si ad exta vocatus eam: si post
profecta in focum data mensæ accumbam. Sic illi de quibus & Tryphon:
καὶ μὴ πολλοὺς ἡρ' τὸν Ἰησοῦ λέγοντων ὁμολογεῖν, καὶ λεγομένων χριστιανῶν, πυνθανόμεθα
εἰσέναι τὰ εἰδωλόθυτα & μηδὲν βλάπτεσθαι λέγειν. Paulus qui Christi habebat spi-
ritum, & omnia non ad disputationum subtilitates, sed ad vsum, ad Dei
honorem, ad plurimos à paganismo abstrahendos, ad retinendos in Chri-
stianismo qui iam Christiani esse cœperant, referebat, & sincerius & quod
sequi solet perspicaciùs talia tractabat. Itaque piis ex Corintho qui ipsum
hac de re consuluerant Apostolica prudentia responderet, cui consentiens
Iustinus Tryphoni hæc reponit: καὶ ἐκ τῶ Γούτοις εἶναι ἀνδρας ὁμολογουμένως ἐαυ-
τοὺς εἶναι χριστιανούς, καὶ τὸν σαυροφθόντα Ἰησοῦ ὁμολογεῖν & Κύριον, & Χριστὸν, & μὴ τὰ
ἐκείνου διδάγματα διδάσκοντας, ἀλλὰ τὰ ὑπὸ τῆς πλάνης πινόμενων, ἡμεῖς οἱ τὴν ἀλη-
θινῆς Ἰησοῦ Χριστοῦ καθεστῆς διδασκαλίας μαθηταί, πιστότεροι & βεβαύτεροι γνώμεθα.
Valeria cum eam deponentes de saggario hortarentur de idolothytis
manducare, nec sibi omnino licitum testaretur, quia esset Christiana,
mactata est. Sic Ado ad iv Calendas Maij in Martyrologio.

οἰδμεν ὅτι πάντες γινώσκοντες ἔχομεν] Ne isti πεφυσιωμένοι putent se solos sapere,
non minus & nos intelligimus quid sit idolum siue deus commentitius.
πάντες, id est, pars maxima nostrum vt Rom. i. 12. Quomodo sumen-
dum & quod sequitur.

ἢ γνώσις φυσιοῦ] Solet hoc facere : facit in multis.

ἢ ὃ ἀγάπη οἰκοδομεῖ] Dilectio dicat in rebus omnibus videndum quid in commune expediat. Vide Rom. xiv. 19. xv. 2 : vbi nomen est huic verbo respondens οἰκοδομεῖ. Sæpe & nomine hoc & verbo Paulus utitur.

2. εἰ δὲ τις δοκεῖ εἰδέναι τι] Id est, si quis in hoc vno sibi placeat, quod ingeniosus, quod eruditus sit, quod dialecticas disputationes norit. De hac significatione vocis δοκεῖν vide quæ diximus ad Matth. iiii. 9. & Mar. x. 42. Sic & infra xi. 16. In Manuscripto est ἐγνώκεναι, vt vnâ vox ter repetatur.

οὐδέπω οὐδὲν ἐγνώκει κατὰς δεῖ γινώναι] Hoc quod præcipuum est ignorat: cognitionem per se non esse salutiferam, sed quatenus ad dilectionem ducit. Scire vt oportet, est scientia recte vti ad suam & aliorum salutem.

εἰ δὲ τις ἀγαπᾷ τὸν Θεόν] cui connexum est & illud, vt proximus diligatur propter Deum.

οὗτος ἐγνώκει ὑπὸ αὐτῷ] Rursum ἀντανάκλασις. Nam alio sensu dixerat ἐγνώκει : alio sensu dicit ἐγνώκει Matt. vii. 27. οὐδέποτε ἐγνων ὑμῶς. Sic & Rom. vii. 15. viii. 29. xi. 2. ii. Tim. ii. 19. i. Thess. v. 12. 19. Ioh. xvii. 3. Psal. i. 6. γινώσκει Κύριος ὁδὸν δικαίων, id est, approbat : ἀγαπᾷ. Sic Sapientia Prou. viii. 7 : ἐγὼ Θεὸς ἐμὲ φιλουῦντας ἀγαπῶ. Similis est ἀντανάκλασις in verbo noscendi Gal. iv. 9. & hîc infra xiii. 12.

4. περὶ τῆς βεβήσεως οὐκ ἔστιν εἰδωλοθύτων] Generalia quædam necessaria admodum præfatus, redit πρὸς τὸ εἰδικὸν κεφάλαιον.

οἰδαμεν ὅτι οὐδὲν εἰδωλὸν ἐν κόσμῳ] dij isti res sunt imaginariæ. Ideo vocantur εἰδωλά vel εἰδωλά, μάταια, & οἰδωλά. Idolum est σῶς ὄν. ita Origenes in Exodum & eum secutus in vita Theodori Cedrenus. Theophilus libro i. τὰ ὀνόματα ὧν φησὶ σέβασθαι θεῶν ὀνοματὰ ἔστι νεκρῶν ἀνθρώπων. Arnobius libro v i : promptum est pro diis immortalibus mortuos vos colere. Vide quæ ibi sequuntur, & Clementem Admonitione ad Gentes, & Lactantium ii. 14. & sequentibus. Ideo Iudæi filij semper viuents Dei in additionibus ad Eltherem.

καὶ ὅτι οὐδαὶς Θεὸς ἕτερος εἰ μὴ εἷς] Non plures dij.

5. καὶ γὰρ εἰσὶ λεγόμενοι θεοὶ] Etiam si aliqui existant reuera qui deorum habeant nomen & dicantur εἰδωλά. Sic ii. Thes. ii. 4 : ὅτι πάντα λεγόμενον Θεόν, εἴτε ἐν οὐρανῷ] vt Sol, Luna, Astra.

εἴτε ἐπὶ τῆς γῆς] vt reges viuents. Quod si illa astra & illi reges dij nobis non sunt, multo minus ij qui non existunt.

ὥστε εἰσὶ θεοὶ πολλοὶ] Nempe more loquendi apud Gentes recepto : λεγόμενοι vt dixit modo.

καὶ κύριοι πολλοὶ] εἰδωλά. Sic enim in oriente dij Gentium vocabantur.

6. ἀλλὰ ἡμῖν εἷς Θεὸς ὁ πατήρ] pater nempe Christi & per eum noster : Ioh. xvii. 3. ὁ μόνος Θεὸς ὁ ἀληθινὸς ζωοποιὸς καὶ ὁ ἀθάνατος, ὁ ὢν πατὴρ πάντων] Hæc præpositio causam significat primariam rerum.

καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτὸν] ad eius gloriam. Creauit enim nos vt à nobis honoretur. Vide Rom. XI. 36. Et est hic Hebraïsmus, *Et nos ipsius causa* : pro cuius causa nos sumus.

καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός] Dicitur quidem is & Deus : sed nunquam apud hunc Apostolum vbi patris est mentio. Itaque κύριος significat excellentiam supra res omnes, excepto patre, infra xv. 27. Act. I. 36.

οὗ οὗ τὰ πάντα] quæ ad nouam creationem pertinent. I. Tim. I. 5.

καὶ ἡμεῖς οὗ αὐτοῦ] per ipsum sumus quod sumus, nempe Christiani, I. Petri I. 21.

7. ἀλλὰ οὐκ ἐν πᾶσιν ἡ γνώσις] Non omnes eam cognitionem habent, idola ista nihil esse ; vnum esse Deum ; vnum Dominum.

πινες ὃ τῇ συνείδησιν τῶ εἰδώλου ἕως ἄρτι ὡς εἰδωλόθυτον ἐπίεσι] συνείδησιν εἰδώλου hic vocat opinionem de idolo quasi vim aliquam haberet. Est translatio à re vicina ad vicinam. Nam opinio illa aliquid simile habet conscientię. Qui tales sunt, carnes immolatitias vescuntur tanquam immolatitias, id est putant ex prosectis aliquid illas accepisse sanctimonię à numine illo cui ara fuit dicata. Hunc sensum rectè videtur affecutus Syrus. ἕως ἄρτι rectè dicit, quia multum adhuc vigeat paganismus etiam Corinthi. At in manuscripto est : τῇ συνείδησιν τῶ εἰδώλου vt sit μετωνυμία.

καὶ ἡ συνείδησις αὐτῶν ἀσθενὴς οὕτως μολυνέται] ἀσθενὴς hic est morbida, malè instituta. Μολυνέται, contaminatur, quia talibus actibus magis magisque inolefcit praua opinio. Omnis autem praua opinio, præsertim circa res diuinas, inquinamentum quoddam est animi.

8. βεῖμα ὃ ἡμεῖς οὐ παρίσσει τῷ Θεῷ] id est, epulæ cum infidelibus communes. Qui sine scrupulo talia conuiuia inibant, volebant credi sapientiores cæteris : at ait Paulus non ob id Deo esse acceptiores. παρίσσει, id est commendat : quia qui aliquem regi commendant solent cum in regis conspectum adducere, quod est παρυσταίναι.

οὐτε γὰρ ἐὰν φάγωμεν] si inter sumus infidelium conuiuuiis.

πεινάσομεν] nihilo ob id erimus Deo gratiores. De verbo πεινάσομεν vide Rom. III. 7. v. 15.

οὐτε ἐὰν μὴ ὑπερβύβωμεν] Neque si abstineamus, eo minus habebimus de Domini beneuolentia. De significatione verbi ὑπερβύβωμεν vide supra I. 7. In manuscripto est inuersus ordo οὐτε γὰρ ἐὰν μὴ φάγωμεν πεινάσομεν, οὐτε ἐὰν φάγωμεν ὑπερβύβωμεν.

9. βλέπετε ὃ] Etiam atque etiam videte, id est caute.

μήπως ἡ ἐξουσία ὑμῶν αὕτη] Μετωνυμία. Nam libertatem dixit, cum vellet intelligere libertatis usurpationem. Εξουσίας vox ius agendi significat vt Rom. IX. 21. supra v. 11. 27. vide & supra v. 12.

πρόσκομμα γίνηται] πρόσκομμα est hic ἡσυχία id per quod quis in ruinam impellitur. Vide quæ ad Matth. v. 29. & præceptum vetans CLXVIII. ruinam autem hic intellige discessionem à Christianismo.

τοῖς ἀδελφοῖσιν] In manuscripto ἀδελφείοσιν. Id hic non absolutè intelligendum, ut modo, sed comparate de iis qui cum recens Christiano cætui se addidissent, fidei erant teneræ, & quæ facile malis documentis aut exemplis conuelli posset.

ἐὰν γὰρ τις ἴδῃ σε τὸν ἔχοντα γνώσιν] te qui eruditus & tibi videris, & aliis crederis. Vocabant enim illi se γνωστικούς tanquam plus videntes cæteris. Vide 1. Tim. vi. 20. & Clemens Alexandrinus πεφυσιωμένοις εἰς γνώσιν vocat Pædagog. i. 6.

ἐν εἰδωλείῳ] εἰδωλεῖον est templum Idoli ut diximus. Macc. i. 50. x. 83. Sic ἀσαρτεῖον habemus 1. Sam. xxxi. 10. Sic Ἀπεργατεῖον 11. Macc. xii. 26. sic & Ποσειδώνιον Græcis est templum Neptuni. Μυσεῖον, Musarum, Νυμφαῖον, Nympharum.

κατακείμενον] accumbantem, id est epulantem more Græco. Sic Plato de Republica secundo, ἐπὶ κλινῶν κατακείμεται. Virgilius,
Tu das epulis accumbere diuinum.

Vide Matth. xxv. 20.

οὐχὶ ἡ συνείδησις αὐτῆς ἀδελφοῖς ὄντος οἰκοδομηθήσεται εἰς τὸ τὰ εἰδωλόθυτα ἐοῖσιν] συνείδησις rursum opinio. οἰκοδομηθήσεται confirmabitur, quo modo Paulus hac voce uti solet. εἰς τὸ τὰ εἰδωλόθυτα ἐοῖσιν, nempe in honorem idoli sicut & te facere existimat. Itaque eo perducitur ut ἐν εἰδωλογατείᾳ nihil mali esse arbitretur.

καὶ ἀπολείπεται ὁ ἀδελφὸς ἀδελφός] paulatim desinet esse Christianus, ita secum cogitans, cur persecutiones sustineam si ista sunt ἀσέφεια. In manuscripto paulo aliter ἀπολύεται οὐκ ἐν τῇ σῇ γνώσει ἀδελφός, δι' ὃν, &c.

ἐπὶ τῇ σῇ γνώσει] occasione scientiæ tuæ cuius obtentu ista defendis.

δι' ὃν χρεῖς ἀπέθανεν] Christus pro omnibus omnino hominibus mortuus est, ut per Euangelium conuerti possent. Ergo & pro iis qui pereunt. Rom. xiv. 15. 11. Petri ii. 1. Hebr. x. 29.

12. οὕτω ὃ ἀμύρτανοντες εἰς ἀδελφοὺς, καὶ τύποντες αὐτοῖς, τὴν συνείδησιν ἀδελφόσαν] τύπειν hic est vulnus infligere. Prou. xxv. 22. Συνείδησιν hic vocat persuasionem de veritate & necessitate Euangelij, quæ cum adhuc sic tenera leui vulnere interimitur.

εἰς χρεῖσιν ἀμύρτανετε] Eripitis enim ei discipulum, Fructum mortis Christi quantum in vobis est impeditis. Magna hæc est in Christum iniuria.

διότι εἰ βροῦμα σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου, οὐ μὴ φάγω κρέα εἰς τὸν αἰῶνα, ἵνα μὴ τὸν ἀδελφόν μου σκανδαλίσω] est exaggeratio. Potius quam occasionem dem alicui Christiano redeundi ad idololatriam, malim non tantum epulis illis immolatitiis, sed omni omnino carne siue animato abstinere, & pane solo atque oleribus, ut nonnulli faciunt, victitare. Non autem hoc dicit, quod hoc aliquo casu opus sit, sed ut ostendat multo grauiora quam de quibus hic agitur sustinenda pro proximorum salute. Simile loquendi genus obseruauimus, Matth. v. 29.

C A P. IX.

TX εἰμι ἀπόστολος] Pergit arguere doctores illos qui eruditionis nomine inflati plus philosophicis disputationibus quam vtilitati fidelium tribuebant. Urget autem eos suo exemplo, hoc dicit: Si Apostolus sum, vt sum, nihilo minor sum illis doctoribus.

οὐκ εἰμι ἐλεύθερος;] Libertas certè omnibus æqualis est, nec mihi minus quam illis competit. In manuscripto melius crescit oratio. οὐκ εἰμι ἐλεύθερος, οὐκ εἰμι ἀπόστολος. Et sic legisse Syrum & Arabem apparet.

οὐχὶ Ἰησοῦ Χριστὸν τὸν Κύριον ἡμεῖς ἐώρακα;] Si illis auctoritatis aliquid confert Græcanica eruditio, at mihi diuinæ reuelationes.

2. οὐ τὸ ἔργον μὲν ὑμεῖς ἐστε ἐν Κυρίῳ;] Ego vos Christo formaui. Sic illud *Et magnum magni Cæsaris illud opus.* De eo qui à Cæsare institutus fuerat.

εἰ ἄλλοις οὐκ εἰμι ἀπόστολος, ἀλλ' ὑμῖν εἰμι] Si alij dubitarent an Apostolus essem, vos certè dubitare non deberetis propter ingentia signa apostolatus, quæ apud vos edidi.

ἢ γὰρ σφραγὶς ἔμνη ἀποστολῆς ὑμεῖς ἐστε ἐν Κυρίῳ] Sicut per signa appõsita constat instrumentum aliquod esse sincerum, ita per vestram conuersionem constat me esse Apostolum. De voce σφραγίδος vide quæ dicta ad Ioh. III. 3. & Rom. I v. II. Ἀποστολὴ munus apostolicum, Act. II. 5. Gal. II. 8. quomodo ἐπισκοπὴ munus episcopi Act. I. 20. I. Tim. III. I. Ἐν Κυρίῳ supple. ὄντες eo ipso quod estis in Christo, quod estis Christiani. ἐμὲν γέγρας τὸ δεξιὸν

3. ἢ ἐμὴ ἀπολογία τοῖς ἐμὲ ἀνακρίνουσιν αὐτὴ ἐστὶ] Melius putem hæc ad sequentia quam ad præcedentia referri. Qui sibi id arrogant, vt de meis actionibus iudicent, eis respondeo quæ sequuntur. Doctores nonnulli Corinthiorum, γνωστοὶ illi scilicet Paulo obtrectabant tanquam minus intelligentem quanta esset sapientis hominis libertas. Ostendit vero Paulus se id rectè intelligere, & id multis argumentis docet. Sed se vsum libertatis circumscribere prudentiæ & dilectionis finibus.

5. μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν ἀδελφεὰν γυναῖκα ποιῆσαι ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι, καὶ ἀδελφοὶ ἔν Κυρίῳ, καὶ Κηφᾶς] Crescit oratio. nam primum Apostolos nominat, deinde fratres, id est cognatos Domini: Postremo Cepham ipsum principem Apostolici cætus. Cephas siue Petrus vxorem suam comitem habuit itinerum, quæ & coram ipso ad mortem ducta est, vt ex traditione refert Clemens Alexandrinus libro VII. Idem fecere & alij Apostoli & vxorum opera vsi sunt ad matronas conuertendas vt idem narrat libro III. quanquam addit οὐχ ὡς γαμήτας, ἀλλ' ὡς ἀδελφὰς ποιῆμεν τὰς γυναῖκας, quasi significare volens non vfos Apostolos vxoribus vt vxoribus, cum tamen ante dixisset & Petro & Philippo natos filios, & à Philippo filias nuptum

datas. Videtur ergo rectius, *γυναικα* hic accipere non de matronis talibus quales Christum comitatæ olim fuerant. Solebant enim Iudæi vxores suas appellare sorores ob communem originem, Tob. v. 18. in Græco. Christiani autem ob communem fidem vt diximus supra v. 11. 14. Pari de causa Tertullianus vxorem suam dilectissimam in Domino conseruam vocat. *συνερχομαι* est secum ducere quoquo quis eat. Sic *συνερχομαι* sumitur Ezechiel. XLV. 1. 2. *ἀγαθαι* hoc ipsum Iustino vbi de Iudæis agit sine colloquij cum Tryphone: Ne feminæ in socios aut gentes externas traherentur ait Tacitus Annal. II 1. 2. Intellige autem *συνερχομαι*, sumptu Ecclesiarum vt fieri solebat.

6. *ἢ μόνος ἐγὼ καὶ Βαρνάβας*] Barnabas Pauli diu comes multum ab exemplo ipsius traxerat.

οὐκ ἐχρῆν ἐξουσίαν τῇ μὴ ἐργάζεσθαι] Id est ius parcendi operæ nostræ & viuendi impensis Ecclesiarum. Putatis fortè nos duos ius nostrum non intelligere. Intelligimus fane; sed & intelligimus, quando vtilius sit eo iure non vti. Vide Act. xv 11. 3.

τίς σπαιτένεται τοῖς ἰδοῖς ὁψωνίοις ποτέ] Vt ostendat se ius suum intelligere, argumenta eius iuris adfert, primum ex consensu Gentium, deinde etiam ex lege Moſis. *ὁψωνία* stipendia Luc. 11. 15. suis stipendiis militare, id est suo ære, suo sumptu.

τίς φυτέυει ἀμπέλωνα ἐν τῇ καρπὸς αὐτῆς οὐκ ἐδίει] Vinitoribus licet uvas edere.

ἢ τίς ποιμνίζει ποίμνιν καὶ ἐν τῇ γάλακτος ἢ ποίμνης οὐκ ἐδίει] Solent pastores, si qua necessitas vrgeat lacte pecudum se sustentare. Lac & bibi, dicitur vt supra 11. 2. & edi, vt hic nimirum cum pane quem in pera ferebant pastores, 11. Regum 1 v. 42. Iudith x. 5. XIII. 11.

8. *μὴ καὶ ἀνθρώπον ταῦτα λέγω*] An putatis me quæ dico sola humana auctoritate adstruere, ex moribus scilicet. Vide Rom. vi. 19.

ἢ οὐχὶ ὁ νόμος ταῦτα λαλεῖ] Lex ipsa à Deo data, in qua nihil est iniqui.

ἐν γὰρ τοῦ νόμου Μωσέως γέγραπται· οὐ φιμώσῃς βοῦν ἀλωόντα] Verba LXX. Deut. xxv. 4. *φιμοῦν* capistrare vt loquuntur Plinius & Columella: infrænare vt vertit Ambrosius. *ἐπισομίζειν* vt Hesychius, os occludere, vnde per translationem significat silentium indicare, Matth. xxii. 12. 34. Marc. i. 25. 1v. 39. Luc. 1v. 35. 1. Petr. 11. 15. *ἀλωῶν* dicuntur boues cum grana ex aristis exterunt pedibus: Qui mos orientis, sed & Græciæ, vt ex Theophrasto & aliis discimus. Vide de hac re Mosem de Kotzi præcepto iubente xci. vetante CLXXXIV.

μὴ ὡς βοῶν μέλει πρὸς θεόν] Non præcipuè, sed ideo iubemur misericordiam etiam in iumentis exercere vt eo magis eam noscamus in homines exercendam. Quintilianus v. 9. *Nec mihi videntur Areopagita cum-damnaverunt puerum coturnicum oculos ejicientem, aliud iudicasse, quam id signum esse perniciosissimæ mentis multisque malo futura si adoleuisset.* Homines quos

Deus à tutela sua destituit, dicitur habere velut pisces & insecta, quia Deus animantium ipsa genera tantum curat, homines etiam singulos, si tanti sint. Vide quæ hac de re φιλοσοφικῶς differit Maimonides duce dubitantium III. 17. Philo libro de Sacrificantibus: οὐ γὰρ ὑπάρχει τῶν ἀλογῶν ὁ νόμος, ἀλλὰ ὑπάρχει τῶν νοῦν ἔχοντων λόγον ἔχοντων, ὥστε οὐ τῶν θυομένων φρονήσας, ἀλλὰ τῶν θυόντων, ἵνα μηδὲν πάντοτε χρεαίνωσι. Philostratus vita Apollonij VIII. 9. τῷ δὲ ὅτι οὐκ ὑπάρχει τῶν λεόντων εἶπεν. οὐ γὰρ ὑπάρχει θηρίων ἀγωγῆς ἀπουδάξομεν, ἀλλὰ ἡνίαν ὑπὲρ τοῖς τυράννοις διδοῦς. Non dissimile illud Æschinis contra Timocratem: οὐ γὰρ ὑπάρχει τῶν οἰκιστῶν ἐπαυδάσεν ὁ νομοθέτης, ἀλλὰ βελόμητος ἡμῶς ἐπὶ τὴν πολὺ ἀπέχθη, τὴν τῶν ἐλαδύερον ὑβρίως.

ἢ δι' ἡμῶς πάντως λέγει] πάντως est præcipue: sicut πάντες plerique.

δι' ἡμῶς γὰρ ἐγγράφη, ὅτι ἐπὶ ἐλπίδι ὀφείλει ὁ ἀρεστῶν ἀρεστῶν, ἔτι ὁ ἀλογῶν τὴν ἐλπίδα τοῦ αὐτοῦ μετέχον ἐπὶ ἐλπίδι] Libri hic variant, ut est ab aliis annotatum. Manuscriptus ille: ὅτι ὀφείλει ἐπὶ ἐλπίδι ὁ ἀρεστῶν ἀρεστῶν ἔτι ὁ ἀλογῶν ἐπὶ ἐλπίδι τὴν μετέχον. In qua lectione duo notanda; primum post ὁ ἀλογῶν subaudiendum ἀλογῶν, idque ex simili ἀρεστῶν quod præcessit. Deinde μετέχον referendum, non ad posterius tantum, sed & ad prius ἐπὶ ἐλπίδι. Qui iumentis consultum voluit, multo magis hominibus laborantibus, ut laborem soletur spes mercedis, siue ea detur in parte rei ipsius in qua laboratur, ut fit colonis partiariis, siue in pecunia quæ omnium rerum vicem subit.

II. εἰ ἡμεῖς ὑμῖν τὰ πνυμμένα ἐπαύραμεν μέγα εἰ ἡμεῖς ὑμῖν τὰ σαρκικά διεύρομεν;] Bis à minori ducit argumentum: Primum à iumentis ad homines: deinde ab hominibus laborantibus in iis quæ ad hanc vitam attinent, ad homines laborantes in rebus ducentibus ad vitam meliorem. Si illi digni sunt qui alantur, quanto magis hi. Serere & metere frequentia in proverbiis, ut notauimus ad Matth. xxv. 22. Ioh. iv. 37. Hoc loco serere est operam præstare, metere pro opera aliquid accipere. μέγα, id est an mirum est? sic οὐ μέγα minime mirum: II. Cor. xi. 15.

εἰ ἄλλοι τὴν ἐξουσίαν ὑμῶν μετέχουσιν, οὐ μάλλον ἡμεῖς] si alij fruuntur iure in vos, quanto magis nos, supple æquum fuit pari frui iure? ἐξουσία ὑμῶν εἰς ὑμῶς, quomodo ἐξουσία πάσης σαρκὸς, Ioh. xvii. 2. ἐξουσίαν πνυμμένων Matth. x. 1.

ἀλλ' οὐκ ἐχρησάμεθα τῇ ἐξουσίᾳ ταύτῃ] Qui ius habet, potest & eius iuris vfu abstinere. Alioqui dominus eius iuris non esset.

ἀλλὰ πάντα στέργον] perferimus. Sic στέργον habemus infra xiii. 7. II. Thessal. iii. 1. 5.

ἵνα μὴ ἐκκοπίῃ πῃ δῶμεν τῷ Εὐαγγελίῳ τὴν Χρυσὴν] ἐκκόπειν est impedire, Rom. xv. 22. Gal. v. 7. I. Thess. ii. 18. Hinc ἐκκοπή impedimentum, ut vbi via intercisa est.

13. οὐκ οἴδατε ὅτι οἱ τὰ ἱερὰ ἐργαζόμενοι, οὐκ τὰ ἱερὰ ἐσθίουσιν] Leuitæ nimirum, quorum erat maculare pecudes. Hi de sacro vivebant, id est de decimis.

οἱ τῶν θυσιασθειῶν προσεδρεύοντες τῶν θυσιασθειῶν συμμερίζονται] Manuscriptus hic habet παρεδρεύοντες de qua voce diximus supra VI. 35. Intellige sacerdotes quorum erat exta aris imponere, partes autem sibi retinere, Leuit. VII. 6. ideo rectè hic dicuntur partiri cum ipso altari tam de Sacerdotibus quam de Leuitis. Vide locum Deut. XV. 1. sic Ion apud Euripidem, βωμὸν μὲν ἔφερον.

οὕτως ἢ ὁ Κύριος διέταξε τοῖς τὸ Εὐαγγέλιον κατὰ γέλλασιν ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου ζῆν] Nimirum ex dicto quod tunc per manus tradebatur: Cæterum nunc per scriptum est, Matth. X. 10. Luc. X. 8.

15. ἐγὼ ὃ οὐδὲν ἐχρησάμην τούτων] Non alimenta accepi non munera.

οὐκ ἐγραψα ὃ ἔδοτα, ἵνα οὕτω γένηται ἐν ἐμοὶ] id est mihi. Non ideo scripsi ut mihi præstentur quæ aliis.

καλὸν γάρ μοι μάλλον ἀποθάνειν; ἢ τὸ καύχημά μου ἵνα τις κενώσῃ] καύχημα iam sæpe diximus esse ἀγαλλίαμα gaudium. Malim mori quam gaudium illud quod parit mihi conscientia meo sumptu prædicati Evangelij auferri. Magnum animum olim ostendit Abrahamus nihil de præda bello parta sibi cupiens, Genes. XIV. 22. 23. Multo maiorem Paulus pro graui ac salutifero labore ne alimenta quidem sibi sumens. καλὸν cum datiuo pari sensu habuimus, Matth. XV. 11. 8. 9. XXV. 1. 24. Marci IX. 42. 43. 45. 47. Verbum verò κενουῶ habuimus, Rom. I. 14. supra I. 17.

ἐὰν γὰρ δαγγερίζωμαι, οὐκ ἔστι μοι καύχημα] Comparete intellige. Magis enim erigitur conscientia de iis quæ ex nulla obligatione egregia fecit.

οὐαὶ δὲ μοι ἔστιν ἐὰν μὴ δαγγερίζωμαι] Amos III. 8. V. 11. 15. 16. 17. Jerem. XX. 8. Qui à Deo in hoc illuminatus est, debet alios instruere etiam cum vitæ suæ periculo ait Maimonides ducis dubitantium II. 31. & Rabbi Israël de Anima, cap. 6. Si quis defugiat, eueniet ei quod Ionæ aut peius aliquid.

εἰ γὰρ ἐκὼν τὸ ποιεῖσθαι, μισθὸν ἔχω] Si id sponte fecissem, non iussus, ut Frumentius & alij quidam. μισθὸν ἔχω sperare inde possem præmium non quoduis sed eximium: ἀλλ' ἢ γὰρ ἡμεῖς τὴν ἐντολὴν γίνεσθαι, πολλὸν ἔχον τὸν μισθὸν καὶ τὸ ποιεῖν. ἀλλ' ὃ ἐν ἐντολῇ τάξει οὐ τοσοῦτον. Vide dicta à nobis ad Luc. XV. 10. ubi & tunc Pauli locum attigimus.

εἰ ὃ ἀκὼν] ἀκὼν hic non est inuitus sed iussus, non meopte arbitrato.

οἰκονομίαν πεπίστευμαι] Ratio mihi reddenda est impositi muneris. οἰκονομία πᾶσα quod alibi ὁπισιόπη. Vide supra IV. 1. πεπίστευμαι cum accusatiuo ut Rom. II. 2. Potest mihi dici; Redde rationem villicationis tuæ. Luc. XVI. 2.

18. πῶς οὐδὲ μοι ἔστιν ὁ μισθός;] id est, unde ergo spes eximij cuiusdam præmij? Augustinus: Potuit beatus Paulus ex Evangelio sibi victum querere. Quod maluit operari amplius erogabat.

ἵνα δαγγερίζομαι ἁδύπαντον θῆσω τὸ δαγγέλιον τῇ χειρὶ] ἵνα hic est si: sic supra VII. 27. habuimus ἵνα pro quando. θῆσω hic est dictum quomodo πᾶσι

ται χρίεν apud Græcos sæpe, locare aut collocare beneficium apud Latinos. ἀδάπανον, nempe accipientibus: ita ut ipsis nihilo constet. In Glossario ἀδάπανον, sine impensa partus.

εἰς τὸ μὴ κατὰ χεῖρα αὐτῶν τῇ ἐξουσίᾳ με ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ] Non est κατὰ χεῖρα αὐτῶν male uti, ut quidam putarunt, sed uti aut peruti ut supra 7. 31. In Evangelio prædicando scilicet.

19. ἐλεύθερος γὰρ ὢν ἐκ πάντων] Id est ab omnibus hominibus liber: nemini sum obnoxius.

πᾶσιν ἐμαυτὸν ἐδούλωσα] sponte me ut omnium seruum gessi, nullum laborem, nulla incommoda ipsorum causa defugiens.

ἵνα τοῖς πλείονας κερδήσω] Ut eo plures lucrificiam, id est seruem. Vide Matth. xviii. 15. lucrifit enim quod seruatur. Itaque pro eodem mox dicet, σώσω.

20. καὶ ἐν Ἰερουσαλὴμ ὡς Ἰουδαῖος ὡς Ἰουδαῖος] Quasi Iudæus essem, nempe religione. Exemplum vide Act. xxi. 23. 24. 25. 26.

ὡς ὑπὸ νόμον ὡς ὑπὸ νόμον] Quasi profelytus essem. Profelyti enim legi se subiciebant. Exemplum huius rei vide Act. xv. 3.

ὡς ἀνόμοις ὡς ἀνόμοις] ἀνόμοι hic dicuntur οἱ νόμον μὴ ἔχοντες. Rom. ii. 14. id est quibus lex Moysis data non est, quales erant omnes extra Israëlitas & Profelytos: Exemplum huius rei vide Act. xv. 22. Gal. iii. 14.

(μὴ ὡς ἀνόμοι Θεοῦ, ἀλλ' ἐν νόμῳ Χριστοῦ) hanc parenthesim addidit ne quis vocem ἀνόμοι praue interpretaretur. Nam alio sensu dicuntur ἀνόμοι qui pro animi lubitu viuunt, Marci xv. 28. Luc. xxi. 37. Act. ii. 13. ii. Thessal. ii. 18. i. Tim. i. 9. ii. Petri ii. 8. Dicit ergo se legem habere, nempe Christi & secundum eam viuere. Sic ἐν νόμῳ βίωσιν dixit Sirachides. In manuscripto Θεοῦ & Χριστοῦ in genitiuo pari sensu, & sic legere Græci qui ad hunc locum scripsere.

ἐν Ἰερουσαλὴμ ὡς ἀδελφεὶς ὡς ἀδελφῆς] tanquam nouitius ac tener in fide.

ὡς πᾶσι γέγονα τὰ πάντα] In omnes formas me verti prout ferebat utilitas eorum quibuscum mihi reserat. Prudentis est non inhærere ὡς κατὰ ἄλλους, sed spectare τὰ κατὰ ἑκάστου.

τὸ ὅτι ποιεῖ τὸ Εὐαγγέλιον, ἵνα συνκοινωνῶς αὐτοῦ γένημαι] Μετὰ τὴν μίαν ut particeps Euangelij fiam, id est, præmij eius quod in Euangelio promittitur. Sic βραβεῖον Syrus hic dixit victoriam.

24. οὐκ οἶδατε ὅτι οἱ ἐν σπιδῶ ἔχοντες, πάντες μὲν ἔχουσιν, εἰς δὲ λαμβάνει τὸ βραβεῖον] trajectio pro πάντες μὲν οἱ ἐν σπιδῶ ἔχοντες ἔχουσι. Et prius illud ἔχοντες est participium pro nomine σπιδωδρόμοι, more Hebræo. Σπιδιον curriculum in Glossario. Βραβεῖον palma in eodem Glossario. Et in hoc loco citando ubi est βραβεῖον palmam dixere Cyprianus & Ambrosius. Eandem vocem in sensu ad quem tendit hæc comparatio habes Philipp. iii. 14.

οὐκ ὅτι ἐξέχετε ἵνα καταλάβετε] Ita currite ut primi sitis in cursu, & sic præmium possitis assequi.

πᾶς ὃ ὁ ἀγωνιζόμενος πάντα ἐκράτδεται] Horatius,

Qui studet optatam cursu contingere metam,

Multa tulit fecitque puer, sudavit & alsit:

Abstinit venere & vino.

Epictetus: Μίλειςσι δόλυμπια νικῆσαι; καὶ γὰρ τὸν Θεὸν. κομψὸν γὰρ ἔστι. ἀλλὰ σιόσῃ τὰ κατηγούμενα, καὶ τὰ ἀκόλουθα καὶ οὕτως ἅπας τὰ ἔργου. Δεῖ δὲ οὐτακτεῖν, ἀνασκοφεῖν, ἀπέχεσθαι πεμμάτων, γυμνάζεσθαι πρὸς ἀνάκλην ἐν ὥρᾳ τεταγμένη, ἐν καύματι, ἐν ψύχει, μὴ ψυχρὸν πίνειν, μὴ οἶνον, ὡς ἔτυχεν. ἀπλῶς ὡς ἰατρὸς ὑποδιδόναι σεαυτὸν τῷ ὁπιστατη. Latè idem exequitur Chrysostomus XXI. de statuis. Locum Tertuliani hac de re alij produxere. Vide Aristotelem Polit. VI II. 4. & Hefychium in ἀνασκοφαγεῖν. Vtitur hoc argumento à certaminibus scenicis, gymnics & equestribus ad certamen virtutis ducto. Philo quoque contra Flaccum libro.

ἐκείνοι μὲν οὐκ ἵνα φθαρτὸν σέφανον λάβωσιν] puta ex oleastro aut picea, aut lauru. Philo: ἀλλὰ γὰρ ὑπὸ κοπίνων καὶ σελίνων δύσλεπς ἢ τελευτή. σοφοῖς ὃ οὐ πολὺ μάλλον ἐλασθερίας ἢς ὁ πόθος ψυχαῖς μόνον, εἰ δὲ τ' ἀληθεὺς εἰπεῖν, ἐνιδρύται. Basilus: ἐπεὶ ὃ σεφάνων καὶ ἀθλητῶν ἐμνήσθη, ἐκείνο μυρία παθόντες ὑπὲρ μυρίοις, & πολλὰ χόσεν τιμὴν ῥόμῳ ἐαυτοῖς σωμαυξήσαντες, πολλὰ μὲν γυμνασικοῖς ἐνιδρώσαντες. πόνοις, πολλὰ ὃ πληγὰς ἐκ παροδῶν λαβόντες διαίτην δὲ οὐ τιμὴν ἡδίστην, ἀλλὰ τιμὴν ὡς τῶν γυμνασίων αἰετούμενοι, & τὰλλα, ἵνα μὴ διεξίβημι λέγειν, οὕτω διαίροντες, ὡς τῶν πρὸς τῆς ἀγωνίας βίον, μελέτῃ ἔξω τῆς ἀγωνίας τιμωχάδα ὑποδιδόνται πρὸς τὸ σάδιον, καὶ πάντα ποιοῦσι, καὶ κινδυνεύουσιν ὥστε κοπίνου λαλεῖν σέφανον ἢ σελίνου, ἢ ἄλλου πινος τῶν τοιούτων. Eumenius: *An si fortissimi viri in sacris certaminibus summo labore atque etiam vitae periculo solam vocem præconis, & coronæ testimonium putant, &c.* Et nota hæc scribi Corinthiis apud quos Isthmia agebantur.

ἡμεῖς δὲ ἀφθαρτον] Subauditur ἵνα λάβωμεν ex superioribus. Vitam æternam atque cælestem vocat μεταφορικῶς coronam ἀφθαρτον, sicut Petrus σέφανον ἀμράντινον, I. v. 4.

26. ἐγὼ οὐκ οὕτω ξέχω, ὡς σὺ ἀδήλως] Id est vt appareat me promouere; non vt ille de quo est Epigramma:

Τὸ σάδιον Περιμλῆς εἶτ' ἐδραμεν, εἶτ' ἐκάθητο,

Οὐδεὶς οἶδεν ὅλως. δαιμονίος βραδύτης.

οὕτω πυκνῶς ὡς σὺ ἀέρα δαίρον] In Glossario πυκνῶς pugilo. Pugiles siue πυγᾶ priusquam certarent manum & brachia in ventum iactabant vt Seneca loquitur. Ventilare id dicunt alij. Virgilius de Darete,

—alternáque iactat

Brachia protendens, & verberat actibus auras.

Theophilus Antiochenus libro III. οἱ τὸ ἀδελφὰ σωγράφοντες ἀέρα δαίρουσι. Eustathius ad illud Homeri Iliados ν. ξίς δ' ἀέρα πύφῃ βαθεῖαν. καὶ ὅρα τὸν ἀέρα πύφην, ὅς οὐ ἐλήφθαι περιμίαν δοκεῖ, ἀέρα δαίρειν, ὅτι τῶν ἀπεράκτοις ἐχέμενων. πνέει μὲν τοι δὲ τῶν πυμύχων τιμὴ τοιαύτῃ περιμίαν εἰρηόσῃ δοκοῦσιν, οἱ πολλάκις σὺ δὲ σοφροῦντες μάτῃ κινῶσι τὰς χεῖρας. Idem Eustathius ad ψ. Iliados: ἡ δὲ ποτὲ

ποτέ αὐτοῖς τέχνη ἐξίεν συγκαὶ ὥρας ἐπὶ κακῷ ἢ ἀντιπάλων ἀνὰ τῶς ἐκαστοῦ
 χρεῶν, ὡς εἰ καὶ αἴτια δὴ λέγεται ἔδαμον ἢ καὶ ἐπικαμάχου πολεμικῶς. Seneca Na-
 turalium quaestionum v. 11. 13. *Solvere ista quid aliud est quam manum
 exercere, et in ventum iactare brachia?*

ἀλλ' ὑποπαύω με τὸ σῶμα ἐ δουλαγωγῶ] Vera lectio hæc ὑποπαύω, non
 ὑποπέζω, nec ὑποπάζω. Persequitur enim postremam similitudinem à
 πυκτα desumptam. Πυκτῶν ἐστὶν ἀδυσχερῶν. Sunt ὑπόπια
 propriè τὰ ὑπὸ τοῖς ὤπασιν ἢ πληγῶν ἔχοντα ut ait Pollux, sed latius dici sic capere
 ἀφ' οἰασηποδῶν πληγῆς ξαύματα, ut ait Scholiastes ad Acharnenses Aristo-
 phanis. Cicero Tusculanarum 11. *Pugiles castibus confusi.* id est ὑποπαύο-
 μνοι. vsum μεταφορικὸν huius vocis habuimus Luc. xviii. 5. Cùm Paulus
 πυκτῶν se comparasset, quæri poterat quis esset aduersarius: Ipsum inquit
 corpus meum; Hoc ego obtundo, inquit, id est multis afficio incommo-
 dis, de quibus vide supra iv. 11. וְיָגֵן כָּאֵן כְּעֵן כְּעֵן ut de eadem re Mai-
 monides. Etiam δουλαγωγεῖν à πυκτῶν desumptum est. Nam qui vicerat, vi-
 ctum trahebat aduersarium quasi seruum. Sic Paulus de corpore suo vel-
 ut edomito triumphabat. Sic Seneca epistola v. 11. dixit durius tractan-
 dum corpus ne animo malè pareat. Σληναγωγίαν hoc vocat Iosephus in Da-
 nielis historia: σωματικὴν γυμνασίαν Paulus 1. Tim. iv. 8. ἀσκήσιν Canon Apo-
 stolicus L. 1. Basilius de legendis Græcorum libris. ἐν τῷ λόγῳ ὑποπόπιον τὸ σῶ-
 ματος τῶν μὴ ὡς ἐν βορβόρῳ τοῖς ἡδοναῖς αὐτῶν κατὰ τὸν μέλλοντα, ἢ τοσοῦτον ἀνδρ-
 ῶν αὐτῶν, ὅσον φησι Πλάτων, ὑπηρεσίαν σοφίας κτλ. ὡς εἰκότα ποῦ τῶν Παύλων, ὅς πα-
 ραινέει μηδεμίαν χρεῖαν τῶν σῶματος θεωροῦσαν ἔχειν εἰς ἐπιθυμίαν ἀφορμῶν. Vide Am-
 brosium epistola v. 11. Nazanzienum oratione vi: Augustinum de operi-
 bus Monachorum c. 1. 9. & 10. voce δουλαγωγεῖν hoc sensu etiam Athenag-
 oras utitur. Tacita comparatione perstringit illos epulatores Corinthios.

μήπως ἄλλοις κηρύξας] qui alios docui viam salutis.

αὐτὸς ἀδόκιμος γινώμεναι] ipse ea salute indignus fiam. ἀδόκιμος Rabinis est
 חסר relictus Catoni & Varroni. Opponitur ἀδόκιμον γινώμεναι ei quod su-
 pra habuimus συκοινωνὸν γινώμεναι δαΐμονι, participem esse præmii in Evan-
 gelio propositi. Chrysostomus hoc loco: εἰ δὲ Παῦλος τὸτο δίδωκεν ὁ Θεὸς τοῖς
 διδάξας, καὶ δέδωκε μὴ τὸ κηρύξαι, καὶ γινώμεναι ἀγγελος, καὶ τῆς οἰκουμένης πᾶσι θεωρε-
 σίαν ἐπιδείξασθαι, τί αὐτῷ εἰποιμεν ἡμεῖς; μὴ γὰρ δὴ νομήσητε φησι, ἐπειδὴ ἐπιστάτε,
 ὅτι ἀρκεῖ τὸτο εἰς σωτηρίαν ὑμῶν. Εἰ γὰρ ἐμοὶ τὸ κηρύξαι, τὸ διδάξαι, τὸ μυρίους θεω-
 ρεῖν οὐκ ἀρκεῖ εἰς σωτηρίαν, εἰ μὴ καὶ τὰ κατ' ἐμαυτὸν ὡς ἀδοκίμου ἀληπῆτα, πολλὰ
 μάλλον ὑμῶν. De voce ἀδόκιμος diximus ad Rom. 1. 28.

Ecc

CAP. X.

Ὁ δὲ λέω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν ἀδελφοί] Melius in manuscripto : οὐδέ λέω
 καὶ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, quomodo & Latinus legit & Ambrosius alii-
 que. Bene cohæret id cum superioribus. Dixerat in præce-
 dentibus se ipsum corpus suum malè tractare ne sperato præ-
 mio excidat. Monet Corinthios idem ut faciant, ac ne sibi blandiantur,
 ut multi tunc faciebant & nunc faciunt, quod multa dona à Deo acce-
 pissent. Per ea enim eos non constitui extra periculum, sed eo magis
 obligari, ut sibi caueant. Quod ipsum ostendit adumbratum rebus anti-
 qui populi Hebraici, in quibus figuram fuisse temporum Messiae sapien-
 tissimi Hebræorum consentiebant. ἀγνοεῖν hic valet esse immemorem.
 Nam legerant isti Corinthij libros veteris Testamenti, sed non omnia
 memoria retinebant, non omnium sensum reconditiorem intelligebant.
 Sic ἀγνοεῖν sumitur Rom. VI. 3. VII. 1.

ὅτι πατέρες ἡμεῖς] Hebræorum, quorum erat Paulus.

ὡς πάλιν νεφέλῃ ἦσαν, καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διήλθον] illi nube protecti
 fuere contra calorem solis Ezech. V III. 21. Nos Christus ita defendit ab
 ira diuina, ut viam nobis ad salutem monstraret. Illi per mare transiēre,
 Exod. XIV. Nos mundum cœpimus contemnere. Sed restat transeundum
 ingens desertum.

2. Καὶ πάντες εἰς τὸν Μωσὴν ἐβαπτίσαντο ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ τῇ θαλάσσῃ] Baptizati
 sunt, id est, quasi baptizati sunt. Vsurpat istam vocem ut eo magis osten-
 dat umbram rerum nostrarum. Res enim baptismi est in illis duobus quæ
 iam diximus, liberatione ab ira diuina, & liberatione à mundo. Deinde
 in eo quod conspicitur est aliquid simile. Nubes impendebat illorum ca-
 piti : sic & aqua iis qui baptizantur. Mare circumdabat eorum latera : sic
 & aqua eos qui baptizantur. In Mosem baptizari est, Mosi credere, &
 per eam fiduciam incipere iter sub nube, deinde & per mare, ipso Mose
 præeunte. Sicut Christus nobis præiuit. Vide Exod. XIV. 31. & quæ à nobis
 dicta ad Matth. XXV II. 19. Tertullianus libro de Baptismo. *Primo qui-
 dem cum populus de Ægypto expeditus, vim regis Ægypti per aquam trans-
 gressus euadit, ipsum regem cum totis copiis aqua exstinxit. Quæ figura mani-
 festior in baptismi sacramento? liberantur de seculo nationes, per aquam scili-
 cet, & diabolus dominatorem pristinum in aqua depressum derelinquunt.*

3. καὶ πάντες τὸ αὐτὸ βρῆμα πνευματικὸν ἔφαγον] Manna vocat βρῆμα πνευμα-
 τικὸν quia Deus in eo operabatur gustus varios, ut diximus ad Exodi XVI.
 Sic νόμος πνευματικὸς Rom. V II. 14 id est à Deo datus. Nam Deus per ex-
 cellentiam spiritus Ioh. IV. 24. Cum dicit τὸ αὐτὸ non vult dicere idem no-
 biscum, sed idem qui tunc seruati sunt, ut Iosue & Caleb, & qui periere.
 Hæc paritas non impedit euentus discrimen. Verum in manuscripto non

est τὸ αὐτὸ neque hic, neque in sequente membro. Sed τὸ πνδμαπκὸν ἐφαζον βροῦμα, & τὸ πνδμαπκὸν ἐπον πόμα. Manna de cælo datum figurat Christum nobis cælitus missum ad animi alimentum cum variis virtutibus. Manna θεῖον λόγον bis interpretatur Philo libro Peiorem insidiari meliori, & libro, Quis sit rerum diuersarum hæres.

4. καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πόμα πνδμαπκὸν ἐπον] Expone vt priora. Tam qui solpites fuere quam qui perierunt eodem vsi sunt potu diuinitus dato.

ἐπνον γδ ἐκ πνδμαπκῆς ἀκολουθούσης πέτρας] Rupes illa spiritualis dicitur quia Deus ei aquam indiderat. τότε πετρὸν ὕδατος ἀφανέσιν ὑπονόμοις εἰς αὐτὴν ἀτρώε συρροέντες vt Philo exponit de vita Mosis. Dicitur autem Israëlitas secuta rupes, effectu scilicet; aqua ipsos sequente quæ è rupe manabat. Tertullianus dicto libro de Baptismo. *Hæc est aqua quæ de comite petra populo defluebat.* Philo dicto libro, Peiorem insidiari meliori, πέτραν explicat πλὴν σεβρὰν καὶ ἀδελφικοῦτον σοφίαν Θεοῦ. Deus ἡγ in veteri Testamento, Christus in nouo.

ἢ ἡ πέτρα ἡδ ὁ Χριστὸς] id est Christum præfigurabat. Non illi hoc intelligebant, sed nos intelligimus quibus omnia ista præstruebantur. Rupes percussa aquam dedit, Christus ad mortem percussus Spiritum sanctum suis obtinuit. Vide infra xii. 13. Per ipsam aquam rupes Hebræos comitabatur. Et Christus per spiritum nobiscum est ad finem sæculi. Matth. xxvii. 20. vt septem boues & septem spicæ sunt septem anni Genes. xli. 26. id est septem annos præfigurant. Vide & Apocal. xvi. 15.

ἀλλ' οὐκ ἐν τοῖς πλείοσιν αὐτῶν εὐδόκησεν ὁ Θεὸς] εὐδόκησεν ἡγ Multo maximam eorum partem Deus gratam non habuit. Idem eueniet multis Christianis qui magnis datis bene non vtuntur.

κατεσφώθησαν γδ ἐν τῇ ἐρήμῳ] Vocem ipsam vsurpauit quæ est in Græco Num. xiv. 16. κατέσρωσεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ. Vide ibidem 29. 32. xxv. 1. 64. 65. Psal. lxxv. 11. 33. Hoc illorum exitium æterni exitij imago est.

ταῦτα ἡ τύποι ἡμῶν ἐγλυήθησαν] Typus est rudis rei delineatio de qua fit imago perfectior. Inde ἐν τύπῳ apud Aristotelem, rudi docendi modo. Opponitur ei τὸ ἀκριβές, τὸ λεπτομερές. Vide Rom. v. 14. Vtitur voce τύπων in hoc sensu & Iustinus colloquio cum Tryphone.

εἰς τὸ μὴ εἶναι ἡμᾶς ἐπιθυμητὰς κακῶν, καθὼς κακῆνοι ἐπιθύμησαν] ἐπιθυμηταὶ κακῶν sunt qui necessariis non contenti plura ardentèr desiderant vt illi Israelitæ Num. xv. 4. Ps. lxxv. 29. ἐπιθυμηταὶ κακῶν. Hoc rursus tangit Corinthios epulatores.

7. μηδὲ εἰδωλόγαται γίνεσθαι καθὼς πνεες αὐτῶν] Hic tangit eos qui εἰδωλόδοτοις vescerantur, quod aut idoli cultus erat aut gradus ad cultum idoli.

ὡσπερ γέγραπται, ἐνάθισεν ὁ λαὸς τῷ φαγεῖν & πίνειν, καὶ ἀνέστησαν παίξιν] Ipsa verba LXX. Exodi xxxii. vbi παίξιν esse diximus saltare, pro quo & Virgilius dixit ludere. ἀφ' ἐνέσθαι Act. vii. 41. Sedit populus, nempe sicut vos accumbitis. Ad saltandum, vt & vos facitis.

μηδὲ πορνέωμεν] Sic solet Paulus ubi aliquid odiosum dicit uti plurali primæ personæ καὶ κἀγαθόν.

καθὼς πνεὺς αὐτοῦ ἐπορνέουσιν] Πορνέειν manifestè hic est cum feminis extra nuptias rem habere. In Græco Num. xxv. i. ἐβέβηλάνθη ὁ λαὸς ἐμπορνέουσαι εἰς τὰς θυγατέρας Μωαβ. תונל. Tangitur hic ille incestu contaminatus.

καὶ ἔπεσον ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ εἰκοσὶξεῖς χιλιάδες] In Hebræo & Græco Num. xxv. 9. εἰκοσιτέσσαρες χιλιάδες. Sed intellige mille occisos à Phinee & sodalibus eius, viginti vero & tria millia plagâ diuinitus immisâ.

9. μηδὲ ἐμπειράζωμεν τὸν Χριστὸν καθὼς καὶ πνεὺς αὐτοῦ ἐπείρασεν] Omnino legendum est μηδὲ ἐμπειράζωμεν τὸν Θεόν, quomodo est in vetustissimo illo manuscripto. Error commissus ex notis ̅Ϟ̅. & ̅ϫ̅. Christus nomen est hominis. ἐμπειράζειν est נסא Deut. vi. 16. fecere id sæpe Hebræi, sed eximie eo tempore cuius narratio est Num. xxi. 5. & sequentibus. Tentare Deum est experimentum capere quousque itura sit eius patientia. Tanguntur hic schismatum auctores.

καὶ ὑπὸ τοῦ ὄφειον ἀπόλωντο] Ab illis ignitis serpentibus, sic & qui Deum iritant præda fiunt diaboli.

10. μηδὲ γογγύετε] γογγύειν est obloqui superioribus, ut videre est Num. xiv. i. Tanguntur hic illi qui de Apostolo hoc minus decenter loquebantur.

καὶ ἀπόλωντο ὑπὸ ὀλοθρόνῃ] In libro Num. xiv. 33. dicuntur percussi & mactati coram Deo: sed Dei mos est iudicia sua per Angelos exsequi: ut videre est II. Sam. xxiv. 16. i. Regum xix. 35. Ecclesiastæ v. 5. sic & beneficia quædam per Angelos dispensat. Ioh. v. 4. Angelus ὀλοθρόνης, aut ὁ ὀλοθρόων Hebr. xi. 28. & Sap. xviii. 22. 25. est qui in Tobia libro ידושא, à ידוש est ὀλοθρόειν. יחיה עזע Ezech. xii. 23. Jerem. ii. 30.

11. ὅσα ἢ πάντα τύποι σιμῶσαντες ἐκείνοις] Manuscriptus pro τύποι habet τυπικῶς. Erant quæ ipsi euenire præfigurationes, rudia lineamenta. Ibi res temporariæ, hic æternæ. dicunt Hebræi לבני סימון אבות patres documentum filiis.

ἐγράφη ἢ παρὸς νεθεσίαν ἡμῶν εἰς οὐδὲ τὰ τέλη τοῦ αἰῶνος κατελήθη] Nam in omnibus actionibus prisca sæculi Deus semper ob oculos habebat tempora Messia in quibus non vaticinia tantum, sed & figuræ omnes implerentur. Vide quæ ad hanc rem attulimus ex Iustino, Tertulliano & aliis ad Matth. i. 22. τὰ τέλη τοῦ αἰῶνος est idem quod πλήρωμα τῆς χρόνου Gal. iv. 4. πλήρωμα τοῦ χρόνου Ephes. i. 10. Id est tempus illud post quod nulla noua lex, aut maior Prophetia erat expectanda. νεθεσία תהיה.

ὥστε ὁ δοκῶν εἶναι] Præsens pro futuro, id est qui se semper staturum putat.

βλεπόμενος μὴ πέσῃ] Videat ne cadat, id est caueat sibi, timendo quicquid euenire potest, Rom. xi. 20.

13. πειρασμός ἐστίν ὅταν εἰληφῇ εἰ μὴ αἰσθητόν.] Quia putare poterant se

iam virium suarum experimentum habuisse quod incommoda quædam ob Euangelium pertulerant; ostendit leuia illa esse præ iis malis quæ posthac ipsis superuenire possent. *πειρασμός ἀνθρώπου* est vulgaris tentatio, frequens inter homines. Sic *ράβδος ἀνδρῶν & ἀφαί ὑγῶν ἀνθρώπων* sunt castigationes communes, frequentes I I. Sam. vii. 14. Sic *γραφὴ ἀνθρώπου* stylus qui in usu est Esaia viii. 1. sic *ἀνθρώπου λέγω* loquor vulgi more, Rom. vi. 19. Sic Leuit. vi. 3. *ὡν ἐὰν ποιήσῃ ὁ ἄνθρωπος*, id est, eorum quæ frequenter fiunt. Nondum ad sanguinem restitistis ait scriptor ad Hebræos xii. 4. *ἐλάβετε deprehendit*.

πιστὸς ὁ Θεός, ὃς οὐκ ἐάσῃ ὑμᾶς πειρασθῆναι, ἵνα ὁ δύνανται ἀλλὰ ποιήσῃ σὺν τῷ πειρασμῷ ἢ τίνι ἔκβασιν τῆς δυνάμεως ὑμᾶς ὑπερβῆναι] Dixerat maiora mala posse evenire ut eo magis cautos redderet. Nunc ne nimium consternarentur solatium addit significans Deum, modo ipsi negligentes non sint, daturum vires pares tentationi. *ἔκβασις* quod alibi *ἀέξοδος*. Sic exitus mortis Ps. lxxiii. 21. est euasio. Incidit in tentationem qui succumbit, ut diximus Matth. vi. 13. Exit, qui tentationem vincit. *ἔκβασιν* euadendi facultatem ut possitis tolerare, interpretatur Cyprianus Testimoniorum iii. 9. ubi & hanc ponit sententiam: *Tantum unumquemque tentari, quantum potest sustinere*. Non dicit ut omnino perferatis, sed ut possitis perferre: ut possitis tolerare quomodo dicto loco Tertullianus. Arma Deus dabit per quæ valebitis vincere si non sitis *ῥιψάσσιδες*. Ideo autem dicit *πιστὸς ὁ Θεός*, quia Deus in tali statu opem suam promisit. Matth. v. 11. Luc. xi. 13. Vide supra i. 9. ii. Cor. i. 18. i. Thess. v. 24. ii. Thess. iii. 3.

Διὸ ἀδελφοί μὴ ἀγαπήθῃ, φεύγετε ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρείας] fugite, id est, quam longissime abeste. Bene hoc cohæret cum paulò ante dictis: si vosmetipsos assuefaciatis epulis in idolio, facile ubi grauior persecutio incubuerit, ad plenissimam idololatriam deuoluemini.

Per numeros veniunt ista, gradusque suos.

Et, *Nemo repente fit turpissimus*.

15. *ὡς φρόνιμοις λέγω*] Attentionem Corinthiorum excitat, cum ipsis ingenium tribuit. *φρόνιμος* hic qui Homero φρενὴρης.

χρίνατε ὑμῖς ὁ φημι.] Quasi dicat: adeo æqua adferam ut non alios quam vosmetipsos sumam iudices.

τὸ ποτήριον τῆς δόξης ὁ δόξανδρμ] Pro eodem poni *δόξαν* & *δοξαίειν*, item *δόξαν* & *δοξαίειαν* diximus ad Matth. xxvi. 25. Intelligitur autem hic non *δόξα* aut *δοξαίειά* communis, sed illa huic negotio propria per quam orant fideles ut panis ille & vinum illud fiant, sicut mox appellabuntur xi. 27. 29, corpus & sanguis Christi, alimentum nouæ creationis.

οὐχὶ κοινωνία τῆς αἵματος τῆς χειρὸς] *Μετανομία* qualis supra i. 18. Rom. i. 16. *κοινωνίαν* vocat id per quod fit ipsa communio. Sic & Irenæus v. 2. contra eos disputans qui mundum negabant à Deo conditum. Sic autem secundum hæc videlicet, nec Dominus sanguine suo redemit nos, neque calix Eucha-

ristiæ communicatio sanguinis eius est. Quod mox interpretatur, Quando ergo & mixtus calix & fractus panis percepit verbum Dei fit Eucharistia sanguinis & corporis Christi. Est locutio non dissimilis apud Valerium Maximum VI. 2. vbi Scipio Iouis epulo cum Graccho concordiam communicasse dicitur.

τὸν ἄρτον ὃν κλώμεν] pro ὁ ἄρτος ὃν κλώμεν. Sic,

Hos quos videtis stare hic captiuos duos.

pro hi quos. & urbem quam statuo vestra est. pro vrbs. Simile loquendi genus Matth. XXI. 14. Fractio & fractionem in cruce peractam significat & ipsam communionem.

17. ὅτι εἰς ἄρτος] supple ἕστι vt hic accepit Syrus. Id autem subintelligendum per ὑπόζωμα ex eo quod sequitur ἐσμεν. sicut hoc quod dispersum fuit, postquam est congregatum factus est vnus panis, ait Clemens Constitutionum VIII. 26.

ἐν σῶμα οἱ πολλοί ἐσμεν] Vnum sumus corpus, id est membra Christi qui est caput. Rom. XII. 4. 5. supra VI. 15. infra XII. 12. 14. 18. 19. 20. 22. 25. 26. 27 Eph. I. 22. IV. 15. 25. V. 30. Coloss. I. 18.

οἱ γὰρ πάντες ἐκ τῆ ἐνὸς ἄρτου μετέχομεν] Omnes, nempe qui eidem mensæ sacrae pariter accumbimus, & vnā facimus προσέτιαν, quæ προσέτια totius Ecclesiæ gerit imaginem. Magni erant panes apud Syros & Græcos ita vt facile deni aut plures eodem pane vescerentur. Diogenes Laërtius in vita Pythagoræ: ἐφ' ἑνα ἄρτον οἱ πάσαι τῆς φίλων ἐφοίτων, καὶ θάλας καὶ νυῖ οἱ βαρβαροί.

18. βλέπετε τὸν Ἰσραὴλ καὶ σὰρκα] Nos enim καὶ πνεῦμα Israëlita sumus. Rom. IX. 6. Gal. VI. 16.

οὐχὶ οἱ ἐδίδοντες τὰς θυσίας] οὐ μὴ τὰς σωτηρίους θυσίας, vnde qui eas obtulerant vescerantur.

κοινωνοὶ τῆς θυσιασθείας εἰσι] Per id ostendunt se eum Deum colere cuius est altare in quod profecta victimæ data sunt.

τί οὐδὲ φημι ὅτι εἰδωλὸν τί ἔστιν] Quia facile visuri erant Corinthij quo tenderet ista comparatio, nempe vt qui immolatitia Græcanica ederent, censerentur eos Deos colere quorum aris data erant profecta, ideo hoc non exprimit, sed occurrit ei quod sciebat dicturos philosophos, idolum nihil esse vt supra VIII. 4.

Concedit ergo hoc illis non esse ultra Iouem,

Neptunum, Cererem: perisse eos pridem.

20. ἀλλ' ὅτι ἂν θύει τὰ ἔθνη δαιμονίοις θύει] Id est Dæmones mali per ista nomina, quæ nihil sunt, homines à vero Deo abducunt. Probat ex Deut. XXXII. 17. vbi in Græco ἐθύσαν δαιμονίοις & οὐ Θεῷ, vbi pro δαιμονίοις in Hebræo est ידוּשׁ, id est dæmonibus ξεχωμέρφοις. Tertullianus de Spectaculis: Scimus nihil esse nisi nomina mortuorum, sicut nec ipsa simulachra eorum, sed non ignoramus qui sub istis nominibus & institutis simulachris

operentur & gaudeant, & diuinitatem mentiantur nequam spiritus, scilicet daemones.

οὐ θέλω ἵ ὑμεῖς κοινωνοὶς εἶναι δαιμονίων γίνεσθαι] Ne in speciem quidem velim vos sociari pessimis illis spiritibus Dei & salutis humanæ inimicis : κοινωνοὶς γίνεσθαι ἢ κοινωνοὶς γίνεσθαι quod κοινωνοὶς γίνεσθαι, id est initiari vertunt Græci Num. x x i v. 9. Pf. c v i. 28.

οὐ δύνασθε ποτήριον Κυρίου πίνειν, καὶ ποτήριον δαιμονίων] οὐ δύνασθε non conuenit, non decet. Supra i i i. 10. Matth. ix. 15. ποτήριον δαιμονίων vocat vinum diis libatum quod Hebræis כּוּזַר עֲבוּדָה וְיָ. Vide quæ de ea re attulimus ad Matth. x x v i. 27.

καὶ ἑσπεζέτης δαιμονίων] Nam & in idoliis mensæ ponebantur populo, tribubus, sodalitatibus ἑσπεζέτης δαιμονίων habes in Scholiaste Pluti.

22. ἢ ὀργισθῆμεν τὸν Κύριον] id est ad iram prouocamus. Ira enim sæpe כּוֹרָה זִיָּה, vnde & verbum כּוֹרָה, siue כּוֹרָה quod vertitur ὀργισθῆμεν, παροξύνειν, παροξύνειν. Eminenter autem dici solet de iis qui idolis honorem exhibent vt videre est Deut. x x x i i. 21.

μη ἰσχυρότεροι αὐτῷ εἰσμεν] Vt nempe pœnas euadere possimus quas iratus Deus nobis velit infligere. Sensus depromptus ex Iob x. 18. x x x v i i. 23.

23. πάντα μοι ἔξουσιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει] Eius scilicet generis res de quibus & supra egit v i. 12. vbi idem dictum. In genere edere εἰδωλόθυτον non est illicitum, vt si quis solus sit nec aliud habeat quod edat : In circumstantiis certis, ideo fit illicitum quia alios id potest peiores reddere. Transit hic Paulus vt sæpe à secunda persona ad primam : id enim perinde est vbi de quouis homine agitur. Sic & supra 6. 7. 8. 9. 10. similis mutatio fit aliquoties.

ἀλλ' οὐ πάντα οἰσοδομεῖ] Minus dixit; plus sensit. Illa adeo homines meliores non faciunt, vt etiam ad ruinam impellant.

24. μηδεὶς τὸ ἐαυτῷ ζητεῖτω] Nequis id vnum spectet quod ex tali re ipsi esse boni aut mali possit.

ἀλλὰ τὸ τῷ ἑτέρῳ ἡγάσας] Nam inter Christianos partem nostri magnam sibi proximus vendicat. Qui proximum amat, Deum amat.

25. πᾶν τὸ ἐν μακέλλῳ πωλούμενον, ἐσθίετε] μακέλλον vox est Græca ex Latina. vt φεαγελλοῦ κουστωδία & similia. Vtitur & Plutarchus exponens κρέων πώλιον, & Lexica Græcolatina. Retinuit eam & Syrus. Rabini scribunt מִלְחָה. Nomen habet à loco qui erat Romæ : is autem ab homine cuius id fuerat solum. Fieri poterat vt macellarius ὁ ὀψώλης antequam ad macellum carnes ferret, aliquid de iis in aram dedisset. Τα κατ' ἀγορὰν ὄνια ταῖς ἀποδαιῖς καὶ τὰ μολυώσιτο. Eusebius libro v i i i. Fieri etiam poterat, quod Augustinus notauit, vt sacerdotes, partes quæ ipsis cedebant, venderent. De eo non vult sollicitè inquiri, licet nescire talia, & nescisse se dicere. Tertullianus de ieiuniis : Clauis macelli tibi tradidit, permittens esui omnia ad constituendam idolothytorum exceptionem.

μηδὲν ἀνακρίνοντες δὲ τὴν σωείδην] *Α'νακρίνειν* hic est damnare, quomodo & κρίνειν sæpe ponitur, Damnare autem hic est pro impuro habere. *δὲ τὴν σωείδην* propter persuasionem nempe vestram. Vide supra viii. 7 Persuasionem autem intellige eam de qua sequitur, nihil esse in cibis per se impurum. Vide quæ diximus ad Matth. xv. 11.

26. τὸ δὲ κυρίου ἢ γῆς τὸ πλήρομα αὐτῆς] Est ex Ps. xxiii. 1. *מלוא* siue *πλήρομα* est omne id quod super terram versatur, sicut *πλήρομα θαλάσσης*, omne id quod in mari est Psal. xcvi. 11. 1. Paralip. xvi. 32. *κυρίου* hic est *יהוה*. Nam cum Apostoli loca citant veteris Testamenti sæpe Deum Dominum vocant, cum alioqui de suo loquentes Christo soleant dare Domini nomen.

27. εἰ δὲ τις καλεῖ ὑμᾶς ἢ ἀπίστων] Non significans scilicet se sacrificasse. *καλεῖν* est ad conuiuium vocare. Qui ad id mittebantur serui *κλητορες* Græcis, latinis vocatores.

καὶ θέλετε πορεύεσθαι] Si omnino ire vultis, admonet tacite, melius fortè facturos si non eant. Ire tamen non prohibet. Supra v. 10.

πάν το ὡς ἀπεθέμενον ὑμῖν ἐδίτε] Id est edite de appositis quod lubet. *ὡς ἀπέθεσθαι* vox propria mensæ, Marci viii. 6. 7. Luc. i v. 16. x. 18. xi. 6. Act. xvi. 34.

μηδὲν ἀνακρίνοντες δὲ τὴν σωείδην] idem sensus qui supra 25.

28. εἰ δὲ τις ὑμῖν εἴπῃ τὸ εἰδωλόθυτόν ἐστι] Si quis, nempe conuiuator, vobis dixerit: Sacrificavi Cereri & ad hæc exta vos vocavi, in manuscripto hic pro *εἰδωλόθυτον* est *ιερόθυτον*. Est ea vox in œconomicis quæ Aristoteli tribuuntur. Phrynicius mauult dici *θεόθυτον* quam *ιερόθυτον*.

μὴ ἐδίτε δι' ἐνείκον τὸν μωύσαντα, ὃ τὴν σωείδην] Nempe quia ille Cererem aliquid esse credit, & in ea opinione confirmatur, te de immolatiis edente. Sic *σωείδην* de pagano habuimus supra vii. 17. Habet hic & vim *ἐξηγητικῶς*, vt sæpe.

29. τὸ δὲ κυρίου ἢ γῆς τὸ πλήρομα αὐτῆς] Terra & fruges Dei sunt, non Cereris; noli ergo alere falsas opiniones. Ita possunt hæc verba hoc loco exponi: sed rectiùs fortè omittentur vt malè repetita: neque enim habet ea hoc loco manuscriptus. Syrus quoque, Latinus, Arabs non legerunt.

σωείδην ὃ λέγω οὐχὲ τὴν αὐτῆς] Id est tuam qui nosti Cererem nihil esse, & omnia ista in dominio esse Creatoris.

ἀλλὰ τὴν τῆς ἐπέου] Illius qui te vocauerat, *ἐπέου*, *εἴπῃ* is qui cum tibi negotium est.

ἵνα τί γὰρ ἢ ἐδωθήμεν καὶ κρίνεται ὑπὸ ἄλλης σωειδότητος] Aliud est *ἐπέου*, aliud *ἄλλος ἐπέου*, vt dixi, is qui cum negotium est, *ἄλλος* quivis alius qui cum negotium non est. Si quis conuiua norit eas res esse immolatiis, ego autem id nesciam, ego libertate iusta vtor: ille si me propterea pro idololatra habeat, iniquè me damnat.

30. εἰ ὃ ἐγὼ χάρω μετὰ] Si ego, id ignorans scilicet, per Dei beneficium, id est,

id est, Deo dante & id concedente, participo, cibos scilicet appositos. In manuscripto hoc *εἰ ἐγὼ χάριτι μετέχω* sine ὃ cohæret cum superioribus.

τί βλασφημῶμαι] cur calumniā patior?

ὡς οὐ ἐγὼ ὀφείλω] pro re de qua Deo gratias ago. Vide 1. Tim. iv. 4. Est hic *ἀντίθετον* qualia multa apud Paulum.

31. *εἴτε οὐκ ἐπίστευτε, εἴτε πίνετε, εἴτε τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε*] id est caute ne vlllo vestro facto *ἐν δωρεάσει* Dei honor lædatur. Dictum est Hebræorum *כל מעשיך יהיה לשם שמים*. Est id in Pirke Aboth, & apud Maimonidem.

32. *ἀποτρόσκοποι γίνεσθε καὶ Ἰουδαίους καὶ Ἑλλήνας & τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ*] *ἀποτρόσκοποι* hic actiue sumitur pro eo qui neminem offendit, id est deteriore facit. *בלא מכשול*. Vide præceptum vetans CLXVIII. Act. xxvi. 16. vbi de hac voce egimus. Iudæi si quis Christianus in idolio ederet, aut ad immolantia vocatus iret, dicebant: ecce quam verè illi dicant se vnum Deum colere: Græci dicebant, si illi hoc faciunt, nihil in idololatria mali esse censent: Christiani adhuc teneri, impendentibus malis aliquibus facile ad defectionem impellebantur.

33. *καθὼς καὶ γὰρ πάντες πάντων ἀρέσκω*] *ἀρέσκω* hic est profum *μετῶνυμι*. Vide Rom. xv. 1. 2. ἀρέσκειν respondet verbis Hebræis *ישר*, & *טוב*. Sensus idem qui supra ix. 19.

μὴ ζητῶν τὸ ἐμαυτῷ συμφέρον, ἀλλὰ τὸ τοῦ πολλῶν ἵνα σωθῶσι.] Vide supra 24. Æterna salus alterius nostris commodis multum præponderat.

CAPUT XI.

Ἰμνηταί με γίνεσθε] Supra iv. 16.

καθὼς καὶ γὰρ Χρῖστος] Desperare non debent Corinthij Paulum se posse imitari, si ipse Christum Dei filium imitari potuit. Non dissimile illud Cyri apud Xenophontem libro VIII. *ὥσπερ δὲ ὑμεῖς κελδέω ἐμὲ μιμεῖσθαι, οὕτως ὑμεῖς τοῦ ὑποφ' ὑμῶν ἀρχαῖς ἔχοντες μιμεῖσθαι ὑμεῖς διδάσκετε.*

2. *ἐπαμυνῶ ὃ ὑμεῖς ἀδελφοὶ ὅτι πάντα με μέμνησθε*] Hic sermo ad illos pios se vertit, qui ad ipsum scripserant.

καὶ καθὼς παρέδωκα ὑμῖν τὰς ἀποδόσεις κατέχετε] *ἀποδοσεως* nomine vocari omne id quod docetur diximus ad Matth. xv. 2. Hic vero significat præcepta quædam eius generis quæ Christus Apostolorum & ἡγουμένων prudentiæ permiserat, pertinentia ad *ὁμιλίαν* & τὸ *ῥέπον*, qualia non omnia perscripta sunt, quia sufficiebat ea auctoritate Apostolorum in vsum esse perducta. Quorundam non ex proposito, sed obiter & occasione data in Epistolis fit mentio. Vide II. Thessal. II. 2. 15. Multa erant in hoc genere per se non ita magni ad pietatem momenti, sed in quibus vtile erat aliquid in commune constitui, ne discrepans vsus dedecoraret Ecclesiam,

disputationes & ex disputationibus, vt fit, schismata fereret. Vt ecce quærebatur in Ecclesiæ conuentu, homines aperto esse deberent, an operto capite. & specialiter precum tempore, aut vbi reuelationes à Deo acceptæ populo exponebantur. Hic primum feminas quod attinet, res non multum habebat difficultatis. Satis apparebat magis decere feminas operto esse capite ob pudorem sexus, de viris poterat in vtramque partem differri. Sicut apud Græcos *γυνὴ κεφαλῇ* fieri dicitur quod palam fit sine metu aut pudore, ita & Hebræis. Quare quod Exodi xiv. 8. Israëlitæ dicuntur egressi manu elata, Chaldæus dixit *בריש גלי*. Et Ben Arama Mosem dicit cum Deo collocutum *בראש גלי* capite aperto. Et cum populum alloqueretur Moses Dei nomine, *ὡς ἀποφύλακτον*, non tegmen habuit in capite, sed velum tantum oppansum vultui ne fulgor præstingeret adstantium oculos. Exod. xxxiv. 34. At Leuitæ in templo tecto erant capite, quasi metuentes ne ipsi minus digni Dei maiestatem conspicerent. Hoc vero sicut alia Templi ad Synagogam transtulere Iudæi. Apud Græcos mos fuit sacra facere capite aperto. Legendum enim apud Macrobiū 1. Sat. 8. illic *Græco ritu capite aperto res diuina fit*, Apparet ex loco eiusdem libri capite 10. vbi itidem de Saturno agitur, & sacrum ei fieri dicitur aperto capite, ritu peregrino, id est Græco. Et ex loco 111. 8. vbi Varronem ait dicere, Græci hoc esse moris aperto capite sacrificare. *ἀποφύλακτον κεφαλῇ* ait de iisdem Saturni sacris agens Plutarchus in Romanis quæstionibus. Lucem facere id dici solitum Festus testatur. Eodem modo, id est aperto capite, etiam Herculi in ara maxima sacrum fieri solere testatur præter Macrobiū dicto libro 111. 61, Dionysius Halicarnassensis libro 1. Nimirum quia id sacrum institutum erat ab Euanthro homine Græco. Sed Æneas contrarium morem in Italiam intulit sacra faciendi velato capite, ne quod malum omen oculis aut auribus obueniret vt Virgilius nos docet Æneidos 111. & ad eum Seruius & in breuiario Aurelius Victor, sed & Plutarchus in Romanis quæstionibus. Et eius moris etiam Plautus meminit in comædiis quibusdam, vt solet admiscere Romana Græcis. Paulus Græcis Corinthiis scribens Græcum præfert morem, & causas adfert quales ferebat negotij natura: ex Pauli præscripto perpetuo hunc morem tenuere Christiani veteres. Tertullianus Apologetico, *Illuc suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocui, capite nudo quia non erubescimus, denique sine monitore quia de pectore oramus, &c.* Nihil huc pertinet mos Septentrionis in reuerentiæ signum capita nudandi, qui quanquam per Germanicas nationes late manauit, & Iudæis tamen & Græcis & veteri Italiæ fuit incognitus.

3. *Δέλω ὃ ὑμεῖς εἶδέναι ὅτι παντὸς ἀνδρὸς*] nempe Christiani.

ἢ κεφαλῇ ὁ Χριστὸς ἔστι] imperans ipsi & per spiritum influens. Vide adducta supra x. 17.

κεφαλῇ ὃ γυναικὸς ὁ ἀνὴρ] Hoc non debet de nuptis tantum intelligi, sed de

toto sexu quomodo interpretatur Tertullianus libro quo ostendit etiam virgines in Ecclesia velandas, & id obseruatum perpetuo ait Corinthi ex hoc Pauli præscripto. *Maiores nostri*, ait M. Porcius Cato apud Liuium XXXIV. *Nullam ne priuatam quidem rem agere feminas sine authore voluerunt. In manu esse parentum, fratrum, virorum.* Idem mos honestis apud Hebræos feminis. Ideo meretrix dicitur מְכַלָּה Deut. xv. 30. id est sibi-met imperans. Hoc per παρένθεσιν interiectum est. Nam redit oratio ad id quod antecesserat.

κεφαλὴ ὃ Χριστὸς ὁ Θεὸς] ita viro Christiano Christus imperat, sicut Christo Deus. Vide supra III. 23.

4. πᾶς ἀνὴρ προσευχόμενος ἢ προσφητεύων] id est etiam tunc cum precatur aut reuelationes Dei exponit. In publico viri Hebræi semper tecto erant capite. Musar. 6. Sic & apud Græcos & Romanos.

καὶ κεφαλῆς ἔχων] Sic & καὶ τῆς κεφαλῆς dixit Marcus. x. 14. 3. vbi Matthæus ἐπὶ τῷ κεφαλῷ xxvi. 7. subauditur *Pileum vel Galerum.*

καταχυνῶ τὸ ἐαυτῆς κεφαλῷ] id est, sibiipsi iniuriam facit. Sic capiti tuo, id est, tibi apud Latinos.

5. πᾶσα ὃ γυνὴ προσευχόμενη ἢ προσφητεύουσα] Sicut in veteri Testamento feminae fuere *προφήτιδες* vt Maria soror Moysi Exodi xv. 20. Debora Iudic. v. vxor Esaia v. 11. 3. Holda II. Regum x. 11. 14. ita & in Nouo, vt filia Philippi Act. x. 21. 9. & alia postea. Solebant autem tales etiam publice prophetias sacras exponere, vt apparet dictis veteris Testamenti locis. Quare quod Paulus vetat feminas docendi munere fungi, infra x. 28. id intelligendum cum exceptione, nisi speciale Dei mandatum habeant.

ἀκατάλυτον τῇ κεφαλῇ] Sic & Plutarchus loquitur, pro eo quod Latini dicunt aperto capite. Femina Hebræis in publico non aspiciebatur nisi operto capite Musar. 37. Vide Gen. x. 1. 65. Inde caput mulieris nudare est eam contumeliose tractare vt ex Phesichtha ad Leuit. x. 1. 19. & ex Rabbi Solomone ad Num. v. 18. Notauit vir eruditissimus. Apud Græcos videtur varius fuisse in publico seminarum habitus, vt & apud Romanos fuisse varium Plutarchus in Romanis nos docet. Paulus id prætulit quod maxime conueniebat verecundiæ.

καταχυνῶ τὸ κεφαλῷ ἐαυτῆς] interpretare vt supra 5.

ἐν γὰρ ὅτι καὶ τὸ ἀπὸ ξυρημνῆ] Quod feminis fieri non solebat nisi cum turpes videri vellent vt in luctu. Deut. x. 1. 12. Suetonius in Caligula: *Regulos quosdam barbam posuisse & uxorū capita rasisse ad indicium ultimi luctus.* Plus est radi quam tonderi.

εἰ ὃ αἰχρὸν γυναικὶ τὸ κάεσθαι ἢ ξυεᾶσθαι] Formæ decus, capilli apud Petronium. Seruius ad Æn. 1. à *cadendo dicta Cæsaries.* Ergo tantum virorum est. Feminis adulteris Germani crines accidebant: Tacitus Germania.

κατακαλύπτειν] operto sit capite: in Ecclesia scilicet, qui mos ex præscripto Pauli retentus. Clemens constitutionum II. 27. αἱ γυναῖκες κατακαλύπτειν

λυμμέναι τὴν κεφαλὴν (ὡς καὶ ἀρμόζει γυναικῶν τῷ Χριστῷ) περιεσφραγίσανται.

7. ἀνὴρ μὲν καὶ ὁ ἄλλος] Vir hic de toto sexu dicitur, ut & mulier.

οὐκ ὀφείλει καὶ καταλείπειν τὴν κεφαλὴν] Non decet virum esse velato capite.

εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ ὑπάρχων] Vir ad Dei effigiem factus, nempe imperio etiam in uxorem, ut recte hoc explicat Isidorus, dicens ideo de muliere non dici, conditam eam ad Dei imaginem. Gen. i. 26. 27. Merito ergo vir vocatur Θεοῦ δόξα, id est, ἀπαύγασμα effulgentia, radiatio. Est Hebraica locutio. Nam Hebræi effulgentiam divinæ maiestatis radium vocabant כבוד Hellenistæ δόξαν ut Exod. xvi. 10. xxix. 16. 17. xxxiii. 18. 22. xl. 31. 32. Num. xiv. 10. xvi. 19. 43. Ezech. ii. 1. iii. 23. viii. 4. x. 4. Augustinus Sermone i v. in octava Paschæ: *Reuelanda sunt capita eorum, quod est indicium libertatis.*

γυνὴ ὅτι δόξα ἀνδρός ἔστιν] Minus aliquid viro, ut Luna lumen minus Sole. τὸ πᾶν, ἄρρεν ἀπελὲς philosophis. Imperat materfamilias suæ familiæ, sed viri nomine.

8. οὐ γὰρ ἔστιν ἀνὴρ ἐκ γυναικὸς, ἀλλὰ γυνὴ ἐξ ἀνδρός] Et hoc ex Mose Gen. ii. 21.

9. καὶ καὶ οὐκ ἐκτίθη ἀνὴρ ὅτι τὴν γυναῖκα, ἀλλὰ γυνὴ ὅτι τὸν ἀνδρα] Si vnum Deus esse hominem voluisset, vir is esse debuit, non mulier: quin vir aptior ad actiones humanas, quippe humoris minus habens, plus autem caloris. Sed propter illud, Crescite & multiplicamini, femina quoque opus fuit.

10. ὅτι τὸ ὀφείλει ἡ γυνὴ ἐξουσίαν ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς] Μετωνυμία frequens Hebræis ubi signum rei significatæ nomen accipit. Velamen enim signum est imperij, sub quo est mulier. Et vicissim vir qui mulieri imperat velamen eius ob id, ut quidam putant, dicitur Gen. xx. 16. Sententia est Græca.

Γυναὶκί δι' ἀρχὴν οὐ δέδωκεν ἡ φύσις.

ὅτι τοὺς ἀγγέλους] Si alibi velatæ esse volunt mulieres, certe in Ecclesiæ tales esse debent, ubi par est omnia geri summa cum verecundia, ordinemque & decorem seruari, quippe ubi non tantum adsint homines, sed & ipsi Dei Angeli: Sicut Cherubini erant in Templo ad significandam Angelorum præsentiam, quo respiciens Agrippa in oratione ad Iudæos libro ii. belli Iudaïci c. 28. apud Iosephum: *μὴ πτόμαι ὅτι ἐγὼ μὲν ὑμεῖς δὲ ἄγγελοι τοῦ ἱεροῦ ἀγγέλους.* Sic & in Synagoga Angeli adesse crediti. Vide Deuteron. xxxiii. 2. & Interpretes Hebræos ad initium Ps. lxxxii. Philo libro πρὸς φιλανθρωπίας de Mose. ὑμνοδίας ἐποιεῖτο ὅτι πᾶν συμφωνίας καὶ ἀρμονίας εἶδος, καὶ κατακούσιν ἀνθρωποὶ τε καὶ ἄγγελοι λειτουργοί. οἱ μὲν ὡς γνώριμοι, πρὸς τὴν τῆς ὁμοίας εὐχαρίστου δὲ θεοῦ διδασκαλίαν. οἱ δὲ ὡς ἔφοροι καὶ τὴν σοφῶν ἐμπειρίαν. διασάμφοροι μὴ τῆς φωνῆς ἐκμελές, &c. Angelum orationis nominat liber Hebræus Chasidin dictus. Tertullianus quoque de oratione: *Angelo orationis*

adhuc adstante. Meminit horum Angelorum & Chrysostomus de Eleemosyna oratione I. Vide & I. Tim. v. 21. Etiam Plutarchus libro cur oracula defecerint, quosdam ait esse *δαίμονας ὑποκόπους θείων ἱερῶν & μυστηρίων ὀργαστάς.* & Iamblichus v. 26. cuique templo suos esse custodes. Vide & quæ ad Ecclesiasten v. 2. Athenagoras *τῶ ἐπὶ μέγιστον θεόνοισιν* Angelis tribuit. Peccavit Sara quod apud Angelos risit. Gen. xviii. 12. Omnia in Angelorum conspectu seria esse debent.

11. *ἀλλ' οὐτε ἀνὴρ χωρὶς γυναικὸς, οὐτε γυνὴ χωρὶς ἀνδρὸς ἐν Κυρίῳ*] id est, Dominus neque viros exclusis feminis, neque feminas exclusis viris redemit. Disparēs sunt sexus in creatione & officiis, pares in salutis negotio. Gal. iii. 28.

12. *ὥστε ὅτι ἡ γυνὴ ἐν τῷ ἀνδρὶ*] Repetit quod dixerat supra 7. ut additione id ipsum mitiget.

οὗτος ἐστὶν ὁ ἀνὴρ ὡς ἡ κεφαλή τῆς ἐκκλησίας] Articulus hic ut & alibi totum genus virorum indicat excepto Adamo. Omnes enim per feminas in lucem eduntur: De hoc usu articuli vide quæ ad Matth. xii. 32. & Marci iii. 26.

ὅτι ὁ πρῶτος ἐκ τῶν Θεῶν] Etiam primus homo Luc. iii. 2. ac proinde & omnes eius posterī. Præpositio *ἐν* causam hic efficientem significat. Vide Rom. xi. 36. supra i. 30. Et hic ad creationem, alibi ad novam creationem refertur.

13. *ἐν ὑμῖν αὐτοὶ κρίνετε*] Simile supra x. 15.

ὁρῶντες ὅτι γυνὴ ἀνατρεφεται τῷ Θεῷ ὡς ἡ ἐκκλησία] In eo actu qui maxime requirit τὸ ὁρῶν ; cuius vocis quæ fit vis vide Ciceronem de officiis primo.

14. *ἡ οὐδὲ αὐτὴ ἡ φύσις διδάσκει ὑμᾶς*] Non est hoc plane naturale: sed sicut Iurisperiti iuri gentium sæpe dant nomen iuris naturæ, ita & naturalia dicuntur quæ non sine probabili ratione longe & late recepta sunt, ut diximus libro II. de Iure Belli ac Pacis xii. 28. Tertullianus de Corona. *Quæris igitur Dei legem? habes communem istam in publico Mundi, & in naturalibus tabulis, ad quas & Apostolus solet prouocare, ut cum in velamine faciei non natura vos, inquit, docet?*

ὅτι ἀνὴρ ὡς ἡ κεφαλή ἐκκλησίας] Solet enim dici.

ὅτι ὁ πρῶτος ἐκ τῶν Θεῶν] Οὐδεὶς κομῆς ὅτις οὐ ψήνιζται.

Quod intellige de longa coma quæ clericis per canones interdicta.

γυνὴ δὲ ἐκ κεφαλῆς, ὡς ἡ ἐκκλησία] Deus feminam fecit *ἀνδρὶ τῇ κομῇ ὡς ἡ κεφαλή τῇ ἐκκλησίᾳ*, *ὡς ἡ κεφαλή τῇ ἐκκλησίᾳ* ait Alexandrinus Clemens Strom. ii. Plutarchus quæstionibus Romanis: *ὅτις μὲν (ἀνδράσι) τὸ κείρεσθαι, ὅτις δὲ (γυναῖξι) τὸ κομᾶν συνήθες ἐστίν.* Hebræi פאה quod propriè *ἡ κόμη* significat. Ezech. xxiv. 17. interpretantur cincinnos.

15. *ὅτι ἡ κομὴ αὐτῆς ὡς ἡ κεφαλή*] Musonius apud Stobæum titulo *περὶ ἀπολασίας* comam vocat *ἀπὸ τῆς φύσεως παροισμένην.*

16. *εἰ δέ τις δοκᾷ φιλόνομος*] Si cui libeat contra hæc disputare liber-

tate illa adolescentioris Academiae. de hoc usu vocis *δοκεῖν* diximus ad Matth. III. 1.

ἡμεῖς διαύτως συνήθειαν οὐκ ἔχομεν] Nos Apostoli eo more non utimur, ut scilicet in Ecclesiis mulieres sinamus esse capite aperto.

οὐδὲ αἱ ἐκκλησίαι τῆ Θεοῦ] Neque ecclesiae illae quae ubique sunt terrarum ita faciunt. Duabus securibus disputationes amputat instituto Apostolico, & consuetudine Ecclesiarum. Quod per omnes Ecclesias receptum est, disputando velle in controuersiam vocare, est *φιλονείκων*.

17. *τὸ δὲ ᾠδολόγιον οὐκ ἐπαμείβω*] In Manuscripto *τὸ δὲ ᾠδολόγιον οὐκ ἐπαμείβω*, quomodo & Latinum legisse apparet & Syrum. Ut pergam, inquit, dare praecepta *ὡς δὲ δαξίας*, sunt quorundam facta quae laudare non possum. Aliorum eorumque meliorum facta supra laudauerat x i. 2. Ita saepe in hac epistola & aliis, sermonem variis eorum qui in eadem vivebant Ecclesia animis attemperat.

ὅτι οὐκ εἰς τὸ κρεῖττον, ἀλλ' εἰς τὸ ἥττον συνέρχεσθε] quod conuentus vestri non in melius, sed in peius procedunt. Mos vetus erat in Graecia ut diuites quaedam offerrent diis, quae deinde in usum cedebant pauperum, aut ut fieret *παιδαγυγία* vbi alius plus, alius minus conferebat pro suis opibus: omnes autem de omnibus pari iure epulabantur. Meminit Scholiastes Aristophanis vtriusque moris, illius quidem ad Plutum, huius vero ad Pacem: Plutarchus Licurgo vbi *συσίπτα* Laconica describit *ὅτι τὸ δειπνόν τῶ πέννι τῶ πλεονεξίᾳ βαλίζοντες*. Hunc morem non imitati tantum erant, sed multum superauerant primi illi in Achaia Christiani quos Paulus instituerat, & non dubium quin & exemplo illius *κοινοβίᾳ* quod Hierosolymis instituerant Christiani, accenderat ut ad illud ipsum quantum fieri posset, accenderent. Itaque dominicis diebus diuitum sumptu fiebant conuiuia de quibus pari iure & pauperes & diuites vescerentur & pauperes auferebant *ὑποφόρητα*. At Paulo digresso diuites qui arctiore disciplina teneri volebant doctores sibi adsciuerant aptis suis ingeniis, cumque illis, spretis pauperibus, epulas habebant lautiores quam deceret. Hoc vero iam erat non progredi, sed retrocedere. Negat igitur Paulus se laudare hoc posse *καὶ λιτότητα* significans valde hoc sibi improbari.

18. *ὡρῶν δὲ συνερχομένων ὑμῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ*] Id est, in ea domo in qua conuentus habentur Nam sicut *συναγωγή* proprie est ipse conuentus, improprie locus in quem conuenitur, ita & nomen *ἐκκλησίας* vtrunque habet significatum. Ita hic sumendam vocem ostendit quod sequitur 22. Fuisse autem Christianis, cum pacata essent tempora, certas aedes in quas conuenirent ex Eusebio vbi ad Diocletiani venit tempora manifestum est.

ἀκούω χρίσματος ἐν ὑμῖν ὑπάρχεν] Accidebat iam illis temporibus, quod nostris multo magis euenit, ut res instituta ad concorporandos fideles in vexillum schismatis verteretur.

καὶ μέρεος π πιστεύω] id est, credo in aliquibus eam esse culpam, non in omnibus. Vide supra I. II. sic ὑπὸ μέρεος sumitur Rom. XI. 25.

ὅτι γὰρ ἐν ὑμῖν αἵρεσις ἔστι] Habet ea res usum aliquem, ideoque iudicat Deus eam non esse vi sua omnipotente impediendam. Vide quod diximus Matth. VIII. 7. & Luc. XV II. I. Idem esse κρίματα & διχοστασίας vidimus supra I. 10. & XVI. 17. Nec aliud ex vi vocis αἵρεσις significat, quam usus obtinuit, ut αἵρεσις dicatur ea scissura quæ dogmate aliquo discrepat: fuitque olim vox media ut apparet Act. XXIV. 5. 14. XXV I. 5. & ex philosophorum & medicorum scriptis, quomodo & Latina vox sectæ in bonum sensum usurpatur & à Philosophis & à Iurisperitis Latinis. Sed frequentior Christianorum usus euicit ut in culpæ parte poneretur velut hic & Gal. V. 20. Plerumque autem, ut veterum quidam loquitur, schisma in hæresim eruat. Quia qui sectarum sunt principes, ut eas faciant immortales, aliquid in dogmatibus populariter innouant, quale erat, scortationes & incestus esse res medias, sapientibus nihil nocere si vefcantur immolatitiis & alia eiusmodi.

19. ἵνα οἱ δοκίμοι φανεροὶ ᾖεν ἐν ὑμῖν] ij qui constantes sunt in fide & moribus. οἱ δοκίμοι בְּחִירִים Rabbiniis. His opponuntur ἀδοκίμοι II. Cor. XIII. 5. Vbi talia eueniunt, discedit scoria à corpore, manet aurum. Chrysostomus bene ad hunc locum, quod & aliis locis conuenit. τὸ γὰρ ἵνα τὸ τοιοῦτον παντὶ ἀπολογίᾳς ἔσται, ἀλλὰ πολλὰ καὶ τῆς ἡγίας παρακλήσεως ἐμβάσεως.

20. σωμαρχομένων οὐδ' ὑμῶν ὅτι τὸ αὐτὸ] יְהוָה Ps. II. 2. alibi יְהוָה. Vide Act. II. I. ὅτι ἔστι κυριακὸν δεῖπνον φαγεῖν] κυριακὸν δεῖπνον est ἀγάπη cuius pars erant sacra mysteria. Chrysostomus & alij putant præcessisse mysteria, secutum conuiuium. Et sane conueniebat id Græcorum moribus apud quos præcedebat conuiuium sequebantur epulæ ut supra diximus. At in Oriente congruenter Iudaïco mori præcedebat conuiuium, in fine eius sequebatur panis & vini distributio, quod diu seruatum in Ægypto ostendimus ad Matth. XXVI. 25. Vocatur igitur δεῖπνον κυριακὸν totum illud conuiuium cuius partem aut primam aut postremam faciebant mysteria. Hoc vero, inquit Paulus, non est celebrare conuiuium Domini. Id enim omnes æquat, sicut Christus pro omnibus pariter est mortuus. Nec in hac re vllum discrimen esse debet diuitis aut pauperis.

21. ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον δεῖπνον παραλαμβάνει ἐν τῷ φαγεῖν] Hoc vult: diuites primum inter se mensis diuersis epulabantur. Deinde reliquias suas dabant pauperibus. ἕκαστος etiam de multis dicitur, ut supra.

καὶ ὅς μ' ἐσθίουσιν] Pauperes interim esuriunt.

ὅς δὲ μεθύει] Plus satis bibit, quomodo Hebræi usurpant suum שָׂכַר & quomodo μεθύειν habuimus Ioh. II. 10.

22. μὴ γὰρ οἰκίας ὅτι ἔχετε εἰς τὸ ἐσθίειν καὶ πίνειν;] Quantum lubet & quibuscum lubet. Domesticæ epulæ sunt quorum vultis, istæ communes fidelibus, ut ipse Dominus.

ἢ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Θεοῦ καταφρονεῖτε] Respicitur locus qui est Levit. XIX. 30. *Sanctuarium meum reueremini.*

καὶ καταφρονεῖτε τοὺς μὴ ἔχοντας] Hoc verò est, inquit, pauperibus exprobrare paupertatem. Durum est quod interim esuriant. Sentiant se contemni.

Nil habet infelix paupertas durius in se

Quam quod ridiculos homines facit.

τί ὑμῖν εἶπω. ἐπαγγέσω ὑμῶς ἐν τούτῳ ; ὅτι ἐπαγγά] Est schema quod ἐξήγηται vocant veteres quo sæpe vti hunc Apostolum notavit Isidorus Pelusiota libro III. epistola 183.

23. ἐγὼ γὰρ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ Κυρίου] Dubitari potest didicerit hæc Paulus narrantibus Apostolis aliis, an insuper ex reuelatione quomodo credibile est Mosem quædam didicisse præteriti temporis.

ὃ καὶ παρέδωκα ὑμῖν] Vos docui.

ὅτι ὁ Κύριος Ἰησοῦς ἐν τῇ νυκτὶ ἣ παρέδεδωκε] Cum ei mors velut præsens esset ante oculos. Et vos cum memoria talis rei celebratur, ob diuitias vestras intumescitis?

ἐλάβεν ἄρτον] Vide quæ ad Matthæum de hac re diximus.

τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλάμνον] Manuscripti quidam habent θρυπτόμνον, non male.

25. μὲν τὸ δειπνῆσαι] Hoc addit vt mysticum poculum ab illis antecedentibus, quorum Lucas meminit, distinguat. Vide quæ dicta ad Matth. XXVI. 25.

τὰτο δὲ ποτήριον ἢ καμὴν διαθήκη ἐν τῷ ἐμῷ αἵματι] Sunt verba Lucæ in hac historia. Vnde credibile est ex eius commentariis, quanquam tunc, vt puto, nondum editis, Paulum hæc sumpsisse.

26. ὁσάκις γὰρ ἂν ἐδίδητε τὸν ἄρτον τῷτον καὶ τὸ ποτήριον τῷτον πίνετε] Sunt verba Pauli ostendentis quo pertineant hæc mysteria.

τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε] annunciatis, id est, annunciare debetis.

ἀρχὴ οὗ ἂν ἔλθῃ] ad iudicium scilicet. Vide Act. I. II.

ὥστε] Ratio ex præcedentibus.

ὅς ἂν ἐδίδῃ τὸν ἄρτον τῷτον, ἢ πίνῃ τὸ ποτήριον τοῦ Κυρίου ἀναξίως] Notant Iurif-consulti sicut coniuncta pro disiunctis, ita disiuncta pro coniunctis interdum poni, vt cum dicitur super pecunia tutela sua L. sæpe ita verborum signific. Et Syrus hoc loco pro disiunctiua particula coniunctiuam posuit. Potest tamen disiunctiua hic in sua proprietate sumi, quia fieri poterat vt diues seorsim à pauperibus biberet, non ederet; aut ederet, non autem biberet seorsim. Cæterum veteres libros multos hic post ἀναξίως habuisse τοῦ Κυρίου docent nos Ambrosius & Chrysostomus hoc loco secundum quasdam editiones: Oecumenius quoque hic: Basilii capite ultimo libri primi & quæstione tertia libri II. Augustinus contra Donatistas libro

ἐνοχος ἔσται τῷ σώματι καὶ τῷ αἵματι τῷ Κυρίου] Par fecit quasi Christum trucidaret. Hebr. v. 1. 6. x. 19. ἐνοχος ἔσται hic idem valet quod apud Hebræos חייב נגד quo vti solent vbi peccata peccatis comparant.

29. ὁ γὰρ ἐσθίων καὶ πίνων ἀναξίως, κρίμα ἑαυτοῦ ἐσθίει καὶ πίνει] id est, edendo & bibendo damnationem in se accersit. Quod per se salutare est, in ve- num ipsi vertitur. Ad supplicium participavit, ait Clemens Constitu- tionum VII. 26. *ἡμεῖς δὲ οἱ ὑποτασσόμενοι τοῦ λόγου τοῦ κυρίου*

30. *ὅτι τὸ*] Propter hæc & similia.

καὶ κοιμῶνται ἱκανοὶ] morte immatura quæ in lege significatur per כרת
ἐξολοθρευθήσεταί, quod habes Exodi xii. 15. 19. de his qui pascha cele-
brant cum fermento. Cùm dicit κοιμῶνται ostendit se loqui de iis qui pœ-
nitentia tacti moriebantur. Nimirum Deus ius habet etiam pœnitentes
afficiendi huius vitæ damno. Clemens Strom. i v. ἰσὺν μὲν τοῖς μὲν τὸ λυξὺν
τοῖς ἀμάρτημασι θεωροῦντας τοῖς ἐν τοῖς παθυσμοῖς. ἃ μὲν γὰρ παρὰ τὴν φύσιν
ἀφείθη· ἃ δὲ ἐπιγνώμα, ἐκκαθαίρεται.

κρίνομενοι ὅτι ὑπὸ τοῦ κυρίου παρδυσόμεθα ἵνα μὴ σὺν τῷ κόσμῳ κατὰ κρίνομεν] κρίνε-
σθαι dixit de malis huius vitæ & morte immatura : κατὰ κρίνομεν de pœnis
æternis. Omnia mala quæ in hac vita eueniunt fiunt νεκροῖς ἢ παρδύσθαι

םוסימ si sequatur seria pœnitentia & emendatio. Talibus dicunt Hebræi, *Sit tibi mors tua in expiationem omnium peccatorum tuorum.* Mundum hic intellige eos qui à Christo sunt alieni : vt Ioh. xviii. 4. & alibi.

33. ὥστε ἀδελφοί μου] Perterrefactos rursum hac blanda compellatione solatur.

συνερχόμενοι εἰς τὸ φαγεῖν] Nempe τὸ κυριακὸν δεῖπνον, quod hic ex superioribus subauditur.

ἀλλήλοις ἐκδέχεσθε] Vt communis sit mensa diuitum & pauperum.

34. εἰ δὲ τις πεινῇ] Est χλιδασμὸς. Loquitur enim tanquam pueris qui ita solent esse ὀξύπεινοι vt quiduis arripiant, nec alios ad partem vocent, neque velint σῦκα μεεῖζιν.

ἐν οἴκῳ ἐοσιέτω] Quod volet & quantum volet & quibuscum volet, vel solus si ita lubet. Est enim quisque rex domi suæ.

ἵνα μὴ εἰς κῆρυμα συνέρχησθε] Ne ea quæ in conuentibus vestris perperam fiunt, causa vobis sint mali.

ἅ τ' ἡ λοιπὰ ὡς ἀπὸ ἐλθῶ δευτέροισι] Apostoli ius habebant constituendi quæ ad conuentuum ἐνταξίαν & ad λειτουργίαν pertinebant. Vide supra vii. 17. infra xv. i. vbi idem est verbum. Hæc origo est Canonum qui dicuntur Apostolici, qui ab ipsis non quidem conscripti, sed in vsum introducti fuere.

C A P. XII.

EPI ἡ πνευματικῶν ἀδελφοί] id est, πρὸς τὴν πνευματοφόρον, de iis qui spiritu afflantur siue impuro siue sancto. Est enim nomen πνεύματος ad vtrunque commune, vt videre est i. Ioh. i. v. i. 2. 3. 6. Sic & infra habes nomen masculinum πνευματικὸς

XIV. 37.

οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν] id est, immemores esse. vt supra x. i.

οἶδατε ὅτι ὅτε ἔθνη ἦτε] Ἰδιῶν, id est, idololatræ.

πρὸς τὰ εἰδωλα καὶ ἄφωνα ὡς ἀπὸ ἡγμεθι ἀπαγόμενοι] quomodo ageremini ad idola muta, abducti nempe à Deo. Ageremini spe discendi futura, ad idola muta, id est, ad vates qui illis aderant, vt in Templo Pythio, Amphiarai, Trophonij. Significanter autem dixit muta idola, ex Abac. ii. 18. vbi in Græco εἰδωλα κωφὰ, quod idem est cum ἄφωνα vt daret intelligi, illam vim qua vates isti siue mares siue feminae prædicebant quædam quæ deinde euentus comprobabat, aut quædam humanam vim superantia efficiebant, non fuisse à simulacro vt vocis ita intellectus experte Ps. cxv. 4. Sed à dæmonibus qui falsa ista persuasione populum à Deo abducebant. Vide supra x. 20. Non mirum autem si mali isti dæmones multa prædicunt quæ eueniunt & alia quædam stupenda, Deo sinente, edunt,

ideo quod præter ingenij perspicaciam, longam quoque habent rerum experientiam & cum incredibili sint numero facile latentia rerum futurarum indicia explorant. Vide quæ diximus in Annotatis ad librum IV. de veritate Religionis Christianæ. Hoc quod tunc cum idololatræ essetis vobis euēnit, putate etiam nunc euenire posse. Nam & tales *πυθομάνταις, βακχόληπτοι, νυμφόληπτοι*, diabolo instigante ad vestros cœtus possunt accedere: & quædam prædicere quibus exitus respondeat. Interdum id accidisse discas ex Eusebio historiæ IV. 16.

3. *διὸ γνωρίζω ὑμῖν*] *דוּכֵּינְיָהוּ* Doceo vos. Quærere poterant Corinthij cum res ita se habeat, vt futura prædicere possint & à Deo & à Dæmone afflati, quomodo eos dignoscemus? Hac de re eos edocet Paulus, ea quæ sunt legis *κατ' ἀναλογία* applicans ad Euangelij tempora.

ὅτι οὐδεὶς ἐν πνεύματι Θεοῦ λαλῶν, λέγει ἀνάθεμα Ἰησοῦ] Sicut in veteri lege, vt quis prophetis ascriberetur, non sufficiebat euentus cum prædictis respondens, sed præterea requirebatur ne à vero Deo homines abduceret, vt ostendit collatio locorum Deut. XIII. 1. 2. 3. 4. 5. & XV III. 21. 22. sic & sub nouo testamento præter conuenientiam euentus cum prædictis requiritur ne homines à Iesu abducatur. Nam sicut Deus & Dei prouidentia fundamentum fuit illis temporibus, ita nunc Iesus, siue Deus per Iesum cognitus fundamentum est totius religionis. Vide supra III. 11. Idem plane sensus I. Ioh. IV. 3. *λέγει ἀνάθεμα Ἰησοῦ*, de Iesu *דגן* dicere, est eius nomen execrari: *βλασφημεῖν* vt est Act. XXV I. 11. & apud Iustinum: maledicere Christo vt est in Epistola Plinij. In Manuscripto est *λέγει ἀνάθεμα Ἰησοῦς* vt sit oratio *μιμνήσκῃ*.

καὶ οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦ εἰ μὴ ἐν πνεύματι ἁγίῳ] id est, qui afflatum habet, is si constanter Iesum profiteatur suum esse dominum cui per omnia parere velit, ne dubitate quin diuino non Satanico afflatus sit spiritu. Plane idem dicit Iohannes dicto iam loco & Polycarpus in epistola ad Philippenfes.

4. *ἑκατέρωθεν ὃ χειρισμάτων εἰσι*] Post datum discrimen, per quam necessarium cognitu, inter afflatos diuino & afflatos Satanæ spiritu, pergit dicere etiam afflatus diuini esse discrimina, non quod non omnia bona sint, sed quod non omnia omnibus data: & omnia data non ad ornandos singulos, sed ad utilitatem Ecclesiarum. Quod eo pertinet, vt & superbia auferatur & inuidia: inculcetur autem modestia & studium omnibus fidelibus inseruendi.

τὸ δ' αὐτὸ πνεῦμα] Non distant hæc origine vt diuina à diabolicis, sed distant effectu. Idem hic spiritus primordio, sed alius atque alius opere.

καὶ ἑκατέρωθεν διακονιών εἰσι, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος] Varia sunt ministeria in Ecclesia: sunt fideles, sunt diaconi, sunt presbyteri, sunt principes presbyterorum, sunt & horum principes. *Διακονία* modo nomen est speciei infimæ vt Act. VI. 1. modo nomen generis vt Act. VI. 4. Roman. XI. 13.

& alibi. Idem Dominus, id est, eidem Christo omnia hæc feruire debent.

6. καὶ διαίρεσις ἐνεργημάτων εἰσὶν] Pro diuersis ministeriis Deus diuersa dabat dona: non tamen omnibus eadem, nec semper: sed quibus & quando ipsi visum, ob causas ipsi, non hominibus cognitæ. Ἐνεργεῖν proprium ei rei de qua hic agitur. Matth. xiv. 2. Marci vi. 14. Gal. ii. 8. iiii. 7. Eph. ii. 2. iiii. 20. De hoc donorum discrimine sic Iustinus colloquio cum Tryphone: οἱ καὶ λαμβάνουσι δόματα ἕκαστος ὡς ἄξιοί εἰσι, φωτισμένοι δὲ τῷ ὀνόματος τῷ Χριστῷ οὕτως· ὁ μὲν γὰρ λαμβανέτω συνέστασι πνεῦμα, ὁ δὲ βελῆς, ὁ δὲ ἰσχύς, ὁ δὲ ἰάσεως ὁ δὲ θεωρήσεως, ὁ δὲ διδασκαλίας, ὁ δὲ φόβος Θεοῦ.

ὁ δὲ αὐτός ἐστι Θεὸς ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσι] Hæc omnia in iis qui Christum pro Domino habent ab vno procedunt Deo.

ἐκείνῳ δὲ δίδεται ἢ φανέσθαι τῷ πνεύματος πρὸς τὸ συμφέρον] φανεροῦν est dare ita vt appareat ἢ Ierem. xxxiii. 6. Hinc φανέσθαι donum conspicuum. Data sunt, inquit, non ipsorum causa, sed Ecclesiæ.

8. ὃ μὲν γὰρ δὲ τῷ πνεύματος δίδεται λόγος σοφίας] Dicendi graues sententias quales sunt in Solomonis libris. Hoc donum, vt alia sequentia, alij acquirebant multo labore: Christiani, Deo volente, solo afflatu, ἀκονίτι. Est hic σοφία quod in libris Solomonis חכמה. Vide supra i. 20.

ἄλλῳ δὲ λόγος γνώσεως] γνώσις תורה est γραμματεία cognitio historiarum. Vide dictum locum i. 20. In libris Solomonis sæpe sic sumitur.

καὶ τὸ αὐτὸ πνεῦμα] idem hic valet καὶ quod ἐν insequentibus. Sic & Græci dicunt αἱ καὶ τὸ σῶμα ἡδοναί.

9. ἐτέρῳ δὲ πίστις ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι] Fides hic intelligitur non ea quæ in omnibus Christianis requiritur, sed ea per quam quis credit, Deum per se aliquid miri velle facere vt infra xiii. 2. Matth. xvii. 20. Huc pertinet potestas dæmones ejiciendi. Solebat Deus hoc præmium dare adultæ & bene conseruata fidei Marci xv. 17.

ἄλλῳ δὲ χειρίσματα ἰαμάτων ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι] Hoc donum sanandi morbos presbyteris Ecclesiis gubernantibus maxime dabatur. Vide quæ diximus ad Marci xv. 18.

10. ἄλλῳ δὲ ἐνεργήματα δυνάμεων] Potestas puniendi fontes, qualis exercita in Ananiam & Sapphiram, in Bariesum, in Hymenæum, & Philetem. Δύναμις nomen est generale istorum donorum vt apparet Matth. xi. 21. 23. & alibi. Sed quia alia speciale habent nomen, ideo nomen commune huic dono adhæsit. supra i. 20. v. 4.

ἄλλῳ δὲ προφητεία] Prædictio futurorum qualem habuit Agabus Act. xi. 28. xii. 11. & multi alij illis temporibus. Horum autem bene exploratorum fiebat matricula: & illorum erat post Apostolos prima dignitas. infra xii. 28. Eph. iiii. 5. & i. 11.

ἄλλῳ δὲ διακρίσις πνευμάτων] Diudicatio qui prophetæ veri essent, qui falsi infra xiv. 29. Id autem fiebat hoc modo. Si à Christo homines

non abduceret, annotabantur quæ dixerat, expectabatur euentus : is si dictis congrueret, ascribatur ordini prophetarum. Pari modo de miraculis iudicabatur. Nam pro diuinis habebantur, quæ Iesum profitebantur auctorem. Hoc donum videtur maxime datum, præsidibus presbyterorum qui plures ad eam rem cognoscendam coibant. Huc illud pertinet infra XIV. 14. ἐλέγχεται ὑπὸ πάντων, ἀνακρίνεται ὑπὸ πάντων. Tertullianus libro de Anima cum de visionibus egisset : *diligentissime digeruntur ut etiam probentur*. Exemplum talis conuentus qualem dixi ad examinandas prophetias habes dicto Eusebij loco v. 16. 17. vbi voces ἐξέτασάντων & δοποδομασάντων vsurpat Apollinaris, vt & vocem ἐξελέγειν. Ex partes in Iudaïca republica fuerant Synedrij.

ἐτέρῳ δὲ γλῆν γλωσσῶν] Varia linguarum genera pro hominibus quibuscum res erat. Hoc erat donum Apostolis maxime & Euangelistis datum.

ἄλλῳ ἢ ἐρμηνείᾳ γλωσσῶν] Quia fieri poterat vt non omnes quibus Apostoli aut Euangelistæ loquebantur essent eiusdem linguæ, ideo erant in Ecclesia qui dono sibi diuinitus dato eadem aliis interpretarentur, quam ad rem magna opus erat memoria. Vide infra XIV. 5.

II. πάντα ἢ θεῶτα ενεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πνεῦμα] Dei, non Diaboli. Agit enim hic de Christum profitentibus. Vide supra I v.

δυναμὴ ἰδίᾳ ἐκαστῷ κατὰς βούληται] Liberrimo Dei arbitratu. Nemini enim talia dare tenetur. Nec cuiquam singulatim id promisit. ἰδίᾳ hic valet quod Rabbiniסבב.

12. κατὰ τὸν ὅτι τὸ σῶμα ἐν ὅτι] Corpus φυσικόν, puta hominis.

καὶ μέλη ἔχῃ πολλὰ] Singula suis vñsibus destinata. Vide Galenum de vsu partium. Vide & Rom. XII. 14. & supra VI. 12.

πάντα ἢ τὰ μέλη τῆς σώματος τῆς ἐνὸς πολλὰ ὄντα ἐν ὅτι σῶμα] Subtiliter dictum: nam cunctæ partes à suo toto non re differunt, sed ratione.

οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς] Nempe cum sua Ecclesia, quæ & ipsa venit sub Christi nomine. Rom. IX. 13. Regnum est in rege & subditis.

13. καὶ ὅτι ἐν ἐνὸς πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἐν σῶμα ἐβαπτίσθημεν] In vno spiritu, id est, in spem spiritus eiusdem, siue spiritualium donorum quæ ab eadem omnia origine veniunt vt dictum est supra 4. Baptismus fidei est consignatio. Deus autem dat ista dona credentibus & id profitentibus : Marci XVI. 16. 17. εἰς ἐν σῶμα vt omnes simul vnum fieremus corpus.

εἴτε Ἰουδαῖοι, εἴτε Ἑλλῆνες, εἴτε δοῦλοι, εἴτε ἐλεύθεροι] Apud mundum aliquid, apud Christum nihil valent hæc discrimina. Vide supra VI. 12. & sequentibus. Gal. III. 28.

καὶ πάντες εἰς ἐν πνεῦμα ἐποτίσθημεν] Calicem quoque Domini in hanc spem bibimus. Baptismus exteriora corporis lauat : calix irrigat interiora. Sic spiritus Dei & intus & extra operatur. Est pro melle & oleo. Sed in Manuscripto pro his verbis est καὶ πάντες ἐν σῶμα ἐσμεν.

14. καὶ ὅδ' τὸ σῶμα ὅκ' ἐστὶν ἐν μέλῳς ἀλλὰ πολλὰ] Non vnum aliquod membrum, quamvis excellens, facit corpus, sed cuncta simul: vt supra 12. Dionysius Longinus: τῷ ὅδ' μελῶν ἐν μὲν οὐδὲν Τμηθεὶν ἀφ' ἐτέρου τὸ ἀξιόλογον ἔχει· πάντ' δὲ μετ' ἀλλήλων ἐμπληροῖ τέλειον σύστημα σωματοποιούμενον τῇ κοινωνίᾳ, καὶ ἐπὶ τῇ δεσμῷ τῆς ἀρμονίας θεωμενόμενον. Maximus Tyrius in dissertatione pro vita aeterna: ἡ τῷ σώματος χρεία πολυμερὴς τε οὖσα καὶ πολυδεής, σῶζεται τῇ συνελείᾳ τῷ μετέῳ θεωρῶν τιμὴν ὑπερσίου τῷ ὅλου· φέρουσι πόδες, ἐργάζονται χεῖρες, ὁρῶσιν ὀφθαλμοί, ἀκούουσιν ἀκοαί, καὶ τ' ἄλλα ἵνα μὴ διαφθίσκω λέγων.

15. εἰ ἂν εἴπω ὁ πός, ὅπ' ὅκ' εἰμὶ χεῖρ] Pari festiuitate membris humanis sermonem tribuit Menenius apud Liuium libro 11. qui locus cum hoc conferendus est: & Æsopus apud Maximum Tyrium dicto loco, pedem inducit querentem de onere & id destituere volentem. Significat autem non debere minores inuidere maioribus.

17. εἰ ὅλον τὸ σῶμα ὀφθαλμός] Quintilianus v 11. 5. *Sed neque oculos esse toto corpore velim, ne cetera membra suum officium perdant.*

ποῦ ἢ ἀκοή] Non dissimiliter Plotinus: οὐδὲ ὅδ' δακτύλων τὸ βλέπειν.

18. νυνὶ δὲ ὁ Θεὸς ἔθετο τὰ μέλη, ἐν ἑκαστῷ αὐτῷ ἐν τῷ σώματι, καθὼς ἐδέλνησεν] loco conueniente non ex vi materiæ, sed ad vsum totius ἐκ θεωροῦσας vt loquuntur Stoici. Vide Eph. 1 v. 15. Plato x. de legibus: μέλῳς μὲν ὅδ' εἵνεκ' ὅλου καὶ ὅκ' ὅλον εἵνεκ' ἑκάστου μελὸς καταρτίζεται.

εἰ δὲ ὡς τὰ πάντα ἐν μέλῳς, ποῦ τὸ σῶμα.] Est enim corpus humanum συνεπὲν π, constans ἐκ συνημμένων.

21. οὐ δύναται δὲ ὀφθαλμός εἰπεῖν τῇ χειρὶ, χρεῖαν σου ὅκ' ἔχω] Sicut membra ventri indignata subtraxisse suum officium fabulatur Menenius. Manus alimenta præbet corpori in quo est oculus.

22. ἢ πάλιν ἡ κεφαλὴ τοῖς ποσὶ χρεῖαν ὑμῶν ὅκ' ἔχω] Non debent qui minores sunt à maioribus contemni.

23. ἀλλὰ πολλὰ μᾶλλον τὰ δοκουῦτα μέλη τῷ σώματι ἀδυνάστεα ὑπάρχον, ἀναγκάια ὅτι] oculo quid aut tenerius aut vtilius.

καὶ ἂν δοκοῦμεν ἀπρότερον εἶναι τῷ σώματι τοῖς τοῖς περὶ τὸν ὀφθαλμὸν] vt ventri & iis quæ sub ventre damus tegmina. Nam multi populi brachiis & pedibus nudis aut ex parte nudis incedunt. Vestitum hic dixit περὶ. Sic annulis damus dactylotheam, arcui coritum, custodiæ diligentioris causa: qui honos quidam.

καὶ τὰ ἀσχημόνα ἡμῶν ἀσχημοσύνην θεωροῦμεν ἔχει] ἡ ἡ interpretes Græci ἀσχημοσύνην vocant eas partes quas à pudore nominamus. Eas tanquam mysteria à vulgi conspectu amouemus.

24. τὰ δὲ ἀσχημόνα οὐ χρεῖαν ἔχει] Facies quæ in homine pulcherrima non tegitur, non absconditur, patet omnibus, sicut templi extima.

ἀλλ' ὁ Θεὸς συνεκέντησε τὸ σῶμα] Temperamento opus est in corporis membris collocandis.

τὰ ὑστεροῦν] ijs quæ minus habent dignitatis, qualia sunt per quæ fit

egestio. ὑπερέειν quid sit vide Rom. III. 23. supra I. 7. v III. 8. In Manuscripto est τὸ ὑπερευμερόω.

ωφειαστοτέραν δοῖς πικρῶ] Cicero de officiis I. Principio, corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quæ formam nostram reliquamque figuram in qua esset species honesta eam posuit in promptu: quæ partes autem corporis ad naturæ necessitatem aspectum essent deformem habituræ atque turpem, eas contexit atque abdidit.

ἵνα μὴ ἡ χάρις ἐν τῷ σώματι] Est figurata locutio pro ne vllæ partes negligenterentur à corpore. Sic etiam in Ecclesiæ corpore contemni non debent, quibus minus illustria dona contingere, vt expellendi dæmonas, interpretandi.

ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμνῶσι τὰ μέλη] Vt omnia membra in vnum consentiant, quemadmodum Menenius loquitur.

ἑκαστος τὸ οἰκὸν ὡς καὶ ἑαυτὸν τοιοῦτον νομίζει. — Alterius sic

Altera poscit opem res et conspirat amice.

25. καὶ εἴτε πάχιν ἐν μέλος συμπάσῃ πάντα τὰ μέλη] Id consensum membrorum dixit Plinius. Celsus consortium Plutarchus Bruto: ὁρθῶς ἐκείνωντος τῆ νόμου τοῦ πολίτου ὡς περ ἐνὸς μέλους συναμειβεσθαι καὶ συναλγεῖν ἀλλήλοις. Chrysostomus de Pœnitentia X. σώματος γὰρ καὶ μελῶν δύνανται ἀλλήλοις ἐσθλῶς συναμειβεσθαι. ἐπὶ δὲ τῷ σώματι καὶ ὁ ποῖς δέχεται βλάβη, τὴν περὶ αὐτὸν ἐπιβόησαν ὁρᾷ. καὶ τοὶ τὴν βλάβην σμερνώτερον; ἀλλ' οὐχ ὅρα τὴν ἀξίαν ἐν τῷ κατὰ τῆς συμφορᾶς.

εἴτε δοξάζεται ἐν μέλος, συγχαίρει πάντα τὰ μέλη] δοξάζεται hic est bono aliquo afficitur, sicut fieri solet eis quos honoramus. Ideo Cyprianus δοξάζεται quod hic est vertit latatur.

27. ὑμεῖς δὲ εἰς τὸ σῶμα χεῖροσ] Omnes simul corpus mysticum Christi vt capitis. Eph. I. 23. Coloss. v. 18.

καὶ μέλη ἐν μέλει] id est, singuli membra estis. Ἐκ μέλει pro οἱ καὶ μέλει suppressis articulis.

28. καὶ οἱ μὲν ἔειπεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ περὶ τὸν ἀποστόλου] illos nempe eminenter sic dictos à Christo in id vocatos vt prima Ecclesiarum fundamenta iacerent.

ἀδελφον περὶ τῆς] Prophetæ Apostolis honore proximi. Eph. IV. II.

ἔτιον διδασκάλους] διδασκαλοὶ hic & Act. XII. I. & Eph. IV. II. διδασκοντες Rom. XII. 7. sunt illi qui eruditione eminentes multis Ecclesiis institutendis præerant, qualis Titus in Græcia. Vide quæ dicta ad illum ad Romanos locum.

ἐπιτα δυνάμεις] More Hebræo abstractum pro concreto vt in sequentibus. Δυνάμεις enim hic dicuntur qui habent ἐνεργήματα δυνάμεων, ius plectendi fontes. Vide supra 10. Sic חכמים Hebræis in potestate constituti.

εἴτε χειρὸς αἰματῶν] Eos qui morbos sanandi potestatem accipere.

ἀντιλήψας] ἀντιλαμβάνεσθαι est curam alicuius gerere vt diximus ad Luc. I.

54. Ea vox cum satis sit generalis hoc loco videtur significare præsides presbyterij qui populum commonefacere officij sui solebant. Ideoque *ᾠδοναγοῦντες* dicuntur Rom. XII. 8. vbi dicta vide. Ad hoc quoque Deus dona dabat peculiararia. Græci complures quod hic est *ἀντλήτης* explicant *παραστάς*.

κυβερνήτης] Hi sunt qui *ποιμνίες* Eph. I v. I. ex Syriaco *פרנסים*, οἱ *πρωτεύοντες*. Rom. XII. 8. alibi *πρεσβύτεροι*, qui singulas regebant ecclesias.

γλῆν γλωσσῶν] Non omnes omnibus linguis loquebantur vt Apostoli ex vsu gentium, sed alius hac alius illa & quidem tali quam nunquam didicerat.

μη πάντες ὑπόστολοι] Non omnia possumus omnes.

μη πάντες διεκρινόμενοι] Interpretare vt supra 10.

ζηλοῦτε δὲ τὰ χαρίσματα τὰ κρείττονα] Agite cum Deo precibus vt à Deo accipiatis dona optima, id est, maxime vtilia. Nam *ζηλοῦν* hic est expectare vt & infra XI v. 39. Sic & Sap. I. 12. In Manuscripto pro *κρείττονα* est *μείζονα*.

καὶ ἐπὶ κτὲν ὑπερβολὴν ὁδὸν ὑμῖν δείκνυμι] Viam vobis ostendam qua nosse possitis quæ sint vtilissima. Quanquam id forte opus non est, quia ipsa experientia id vos docet. Ideo dixit *κτὲν ὑπερβολὴν*, id est, vt Iurisperiti loquuntur ex superabundanti. *ἡν* vt Rabbini.

C A P. XIII.

AN *ταῖς γλώσσαις ἢ ἀνθρώπων λαλῶ*] id est, omnium gentium linguis. Hoc ideo dicit, quia multi qui id donum acceperant non modestè utebantur : nimium sibi placebant præ cæteris, cum tamen id donum non sit datum ostentationis causa, sed ad utilitatem aliorum. Nulla erant eiusmodi *χαρίσματα* quibus non male vti homines possent, & quæ non possent male vtendo perdere. Recedente enim disciplina, vt loquitur Cyprianus, recedebat & gratia.

καὶ ἢ ἀγγέλων] Est & in Angelis aliquid *ἀνάλογον* linguis per quod conceptus sibi mutuo tradunt : Solent autem *ἀνάλογα* inter se recipere communicationem vocabulorum. Vide Dan. VI II. 13. Dubitat Nazianzenus an Angeli inter se etiam externis vocibus vtantur.

ἀγαπῶμαι μὴ ἔχω] Nam & hoc est quo fides ducit & ex quo censemur. *χαρίσματα* illa modo dantur, modo non dantur, prout aliorum vsus exigit. Dilectio est quæ Deum imitatur & perpetuò adesse potest & nos in perpetuum Deo commendare.

γέροντα χαλκὸς ἢ ἄν] Id est, tintinnabulum animi causa sonans, nihil autem significans. Tintinnabula erant ex ære.

ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον] Cymbala distinguit ab ære, quia erant pleraque ex argento. *ἀλαλάζειν* est *ὀνομασποιεῖν* & quemuis sonum inconditum significat.

ficat. Vide quæ ad Marcum v. 36. *κύμαλον* à sono dicitur *לִזְזָה* II. Sam. vi. 5. & in Psalmis & Paralipomenis sæpe.

καὶ εἰὰν ἔχω θεωρητέαν] Nam & hanc habuisse quidam possunt & tamen pietatem & salutem amittere. Matth. vii. 22.

καὶ εἰδὼ τὰ μυστήρια πάντα] si intelligam quo tendant omnes istæ figuræ Veteris Testamenti.

καὶ πᾶσαν τὴν γῶσιν] omnem historiarum cognitionem.

καὶ εἰὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίσιν, ὥστε ὅρη μεδισάνειν] Fidei enim adultæ id erat præmium, res miras efficere vt diximus supra 9. Est autem prouerbialis locutio montes transferre, id est, res plane stupendas efficere, vt videre est ad Matth. xvii. 20. vbi dicta vide. Adde Apocalypsim viii. 8.

ἀγάπῳ ὃ μὴ ἔχω] Fides multa promissa habet, quia via est ad dilectionem. Ipsa autem dilectio est quæ opera edit magis admiranda quam ea quæ miracula vocantur, & si operandi tempus desit aut occasio, participes factos diuinæ bonitatis, participes etiam facit diuinæ beatitatis. Hoc scire & hoc agere est esse Christianum.

οὐδὲν εἰμι] Nullo apud Deum ero in pretio ad consequendum vitam æternam. Manuscriptus hic habet, *οὐδὲν ὠφελοῦμαι*. Vide Ps. l. 15.

καὶ εἰὰν ψωμίσω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου.] Hoc etiam gloriæ causa fieri potest, sicut à Thebano quodam factum commemorat Origenes ad Matth. xix. *ψωμίξην* proprie est ad vescendum dare Num. xi. 4. 18. Deut. viii. 3. 16. figurate in alicuius vsus impendere. Esai. lviii. 14.

καὶ εἰὰν ᾤξασθαι τὸ σῶμα μου ἵνα χαυθήσομαι] Nam hoc fecit Calanus & multo post Peregrinus philosophus, *ὑπερφημίας* causa, non Dei amore vt socij Danielis. Adeo apud Deum res istæ ex proposito magis quam ex facto æstimantur. Vide quæ diximus ad Matth. vi. 1. & sequentibus.

ἀγάπῳ ὃ μὴ ἔχω] illam quæ vere nos Dei filios facit. Vide Matth. v. 48.

οὐδὲν ὠφελοῦμαι] Nempe ad præmium cœlestē.

4. *ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ*] Diuina plane *ἀγάπης* descriptio profecta expectore eius pleno. *μακροθυμεῖ* אִפּוֹ אֵרֶךְ הָאָרֶץ Prou. xix. 11.

ἡ ἀγάπη ἡ ἀνθρώπου] Humanitatem ostendit. Sic *ἡ ἀνθρώπου* sumitur Canone xi. Synodi Nicænæ. Hebræi dicerent *בְּחַסְדֵּי*.

ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ] Non inuidet. Quo sensu hanc vocem habemus Genes. xxxi. xxvii. 10. Sic Theocritus:

Ζηλωτὲς μὲν ἐμὴν ὁ τὸν ἄλκοπον ὑπνον ἰαύων

Εὐδύμων.

ἡ ἀγάπη ἀνθρώπου] *ἀνθρώπου* *perperam* ago in Glossario. Vox hæc in veteribus Græcis non reperitur & quod in Cicerone ad Atticum i. 11. legitur *ἐνεαθρώπου δασάμην* omnino corruptum est. Vnde conijcere est natam hanc vocem ex Latina. Nam in Latio vetus vox est, Accius.

Describere in theatro perperos populares.

Item.

Hhh

*Et eo plectuntur Poëtae quam suo vitio sapius
Ductabilitate nimia vestra, aut perperitudine.*

Sunt autem hæc contraria, recte facere, & perperam, vt ex Cicerone pro Cecina apparet. Sed Græci paulo strictius accepere in significatione simulationis. Nam *ψευδία, καλλωπισμὸς* apud Clementem Pædagogi I II. 1. Sic & Basilii in definitionibus: *τί ἐστὶ τὸ ψευδένειν; πᾶν ὃ μὴ δὲ χεῖραν, ἀλλὰ δὲ καλλωπισμὸν ὡδὲ λαμβάνεται.* Dilectionis mos non est is qui ambitionis, aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere. Hebræi dicerent *יִלִּי אֵל*.

οὐ φυσιοῦται] Non intumescit. Vide supra I v. 6. 18. 19. v. 2. VIII. 1. Habet sibi adiunctum ingentem comitatum virtutum, inter eas & *ταπεινοφροσύνην*.

δ. σὺ ἀχρημονεῖ] Cauet quicquam agere quod vel opinione hominum turpe sit. Non agit Cynicum. Vide Ciceronem de officiis primo.

οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς] In omnibus rebus magis publicum quam suum agit negotium. Vide supra x. 24. 33.

οὐ παροξύνεται] Difficile est nunquam irasci quod est *παροξύνειν* 177. Sed hoc ingenium est eorum qui homines diligunt vt non modo sine causa non irascantur, sed & in iusta commotione modum seruent. Vide quæ dicta ad Matth. v. 22. ad Acta xv. 39.

οὐ λογίζεται τὸ κακόν] Id est, non facile mali quicquam suspicatur. Dubia in partem accipit meliorem. *λογίζεσθαι* sæpe est cogitare, existimare.

οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ] Non applaudit male agentibus. *χαίρει* est *μετνοσυμία*.

συχαίρει ὃ τῇ ἀληθείᾳ] Amat integritatem, vias rectas. Nam *ἀληθεία* late patet, vt & Hebræum *אֱמֻנָה*.

πάντα σέβει] Fert quæ ferri vlllo modo possunt. Vide supra ix. 12. Solent voces vniuersales restringi ex materia subiacente. Sic Gen. I II. 20. *Omnis viuentis Chaldæus interpretatur omnium filiorum hominis.*

πάντα πτεύει] Mauult credere quæ credita nihil nocent, quam temere aliquem mendacij damnare.

πάντα ἐλπίζει] Non facile de quoquam desperat quin ad meliorem frugem venire possit. Euripides:

Οὕτως δὲ ἀνὴρ ἀεισος ὅστις ἐλπίσι

Πέποιθεν αἰεὶ.

πάντα ὑπομύει] Ab iis qui in profectu sunt, in dies meliora expectat. Græca est sententia. *ᾤξεται πρὸς ἀμείλιαν ἢ δύναια.* Adde Prou. x. 12.

ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει] *נֶכֶד אֵל* Nunquam vsu caret.

εἴτε ὃ θεωρητεῖται, κατὰρξηθήσονται, εἴτε γλῶσσαι παύσονται, εἴτε γνώσις κατὰρξηθήσεται] In sæculo illo meliore neque præsagia futurorum, neque commemoratio præteritorum vsum habebit. Erit enim ibi cognitio præsentissima

omnium quæ cognoscere pro illo statu expedit. Et hic *ἄλλος*, si propheta, nempe alicui obtigere.

9. ἐν μέλει ὃ γνώσκουσιν] Explicat quæ dixerat : Non deerit cognitio, sed non talis erit qualis nunc est. Nam si res præsentēs spectamus, quantum est quod ignorant etiam qui maxima ea in re dona sunt consecuti?

καὶ ἐν μέγιστοις περιπετειούσιν } Pauca sunt de quibus dantur prophetiæ : &
 easne prophetæ quidem ipsi plene intelligunt, nisi post euentum.

10. ὅταν ᾧ ἔλθῃ τὸ πῆλιν Vita illa perfectior quæ αὐτὸν πελειωμένος Heb.
 VII. 28.

τότε τὸ ἐν μέγας καὶ ἀργηθήσεται] Dona illa cessabunt, quia omnibus eadem
erit cognitio.

II. *ὅτε ἡμῶν νήπιος, ὡς νήπιος ἐλάττω, ὡς νήπιος ἐφερόντων, αἰς νήπιος ἐλογίζομαι]*
 Similitudine rem illustrat qua & Maimonides utitur. Alius est sermo, alia
 studia, alij rerum conceptus pueris, alia hæc viris. Multo autem maior
 erit differentia temporis huius & illius cœlestis vitæ:

Reddere qui voces iam scit puer & pede certo

Signat humum, gestit paribus colludere, & iram

Colligit ac ponit temere & mutatur in horam.

De voce *ἐπιών* vide Matth. XXI. 16.

ὅτε ὁ γέροντα ἀνὴρ] Vir plenæ ætatis Ephes. i v. 13. Sic apud Horatium *etās animusque virilis*.

κατήργησε τὰ τῶν ἡμῶν] Id est, sermonis vitia correxi, studui rebus maioribus, res ipsas intellexi clarius. Ita priora illa obliteraui.

βλέπομεν ὃ ἀπὸ τοῦ ἐσόπτρου ἐν ἀνύμῳ. τέτι ὃ πρὸς ὅσων πρὸς ὅσων] Apparet hæc sumpta ex Num. XII. vbi Moses aliis prophetis præfertur eo quod non per figuras adumbrantes, sed apertis indiciis velut per amici colloquium sibi facienda & futura alia intelligeret. Multo autem maius discrimen erit inter cognitionem quam habuit Moses & cognitionem futuri æui quam tunc fuit inter Mosem & prophetas alios. Addidit Paulus illud τοῦ ἐσόπτρου, quia quæ in speculo videmus, ea palpari nequeunt: imago quædam est rei, non res ipsa. Quod hic dixit πρὸς ὅσων πρὸς ὅσων, id dixit εἰδος I. Cor. v. 7. id est Hebræis תמונה.

ἀπὸ χάριτος ἐν μέλει] Quæ ipse ego qui sum Apostolus ex donis cognovi, exigua sunt præ cognitione sæculi melioris. Hoc eo tendit ne insoleſcant qui talia dona hic acceperunt.

τότε ὃ ἐπιγνώσκω] Exacte nouero omnem modum per quem Deus mun-
dum gubernauit & salutem hominum procurauit, & dispensationum cau-
sas. Vide 1. Ioh. III. 2. Εἰπιγνώσκειν plus est quam γινώσκειν. Nam ἐπὶ auget.
Vide Rom. III. 20. x. 2. Philo de allegoriis : οἱ δὴ οὐτως ἐπιλογιζόμενοι διὰ
σκιαῖ τὸν Θεὸν καταλαμβάνουσιν, διὰ τῆς ἔργων τὸν περὶ τὴν κατενοῦντες. ἔτι δὲ πρὸς πελώ-
προς καὶ μάλλον κινεσθαι νοῦς, τὰ μεγάλα μυστήρια μνησθεῖς, ὅς τις ἀπὸ τῆς γ-
γοροῦται τὸ ἀπὸ γινώσκει, ὡς οὐδὲ ἀπὸ σκιάς τὸ μόνον, ἀλλ' ἰσχυρίσας τὸ γινώσκον.

ἐμφασιν ἐναργῆ τῶ ἀγγηγμένου λαμβάνει· ὡς ἀπὸ αὐτῶ ἀπὸν καὶ λαμβάνειν καὶ τὴν σίαν· αὐτὸς ὡς ἡ πόντε λόγον, καὶ τόνδε τὸν κόσμον. Perfectam fore in vita altera cognitionem etiam Hebræi statuunt & Plato in Philosopho.

καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην] Id est, sicut Deus mea consilia & cogitata exacte novit. Iuvenalis de diis:

—Notior est illis homo quam sibi.

Vide & supra I v. 4. 4. 1. Ioh. III. 20.

13. καὶ ἡ μὲν πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα] καὶ hic non est temporis, sed oppositionis pro at vero. vt Rom. III. 21. V II. 16. supra v. II. καὶ ὁπ-
positum est ei quod dixit καταργηθήσεται. Sed quomodo manebunt (præfens enim hic futuri habet significationem vt infra x v. 32. x v I. 3.) In altero ævo? Nempe eo modo quo rupes Israëlitas sequebatur effectu suo. Supra x. 4. Sic mortuos sequuntur opera. Apoc. x I v. 13. Fides, spes, dilectio præmium habebunt II. Tim. I v. 7. 8. non prophetiæ Matth. V III. 22. Balaam prophetam egit, & Deo inuisus fuit. Iudas I. 11. Addidit τρία ταῦτα quia ternarius numerus Deo sacer.

μεῖζων ἢ τούτων ἡ ἀγάπη] Meῖζων etiam de pluribus dicitur vt videre est Matth. XIII. 32. Luc. IX. 46. Maxima est inter has tres: quia fides & spes ad dilectionem ducunt. Dilectio nos Deo coniungit & similes facit I. Ioh. I v. 8 sine hac ipsæ quoque spes & fides manent infructuosæ vt intelligi potest ex dictis initio capitis huius. Gal. v. 6. Iac. II. 10. & sequentibus. Ignatius in Epistola ad Ephesios ἀρχὴ ζωῆς πίστις, τέλος δὲ ἀγάπη.

CAP. XIV.

Ἰώκατε τὴν ἀγάπην] Cohæret cum superioribus. Cum tanti sit dilectio, omnino efficite vt eam habeatis. De voce διώ-
κετε vide Rom. IX. 31. XII. 13. XIV. 19.
ζηλοῦτε δὲ τὰ πνευματικά] Subaudi charismata. Expetite vt ea habeatis si fieri potest. Neque enim omnino illa ad salutem sunt necessaria.

ἡ μᾶλλον δὲ] Id est, maxime. Est enim hic μᾶλλον pro superlatiuo, vt modò μεῖζων.
ἵνα προσφитеύητε] Prophetiam cæteris donis præfert, quia maximam ea res auctoritatem præstabat Euangelio, conuinciebat incredulos, firmabat credentes. Diuinum enim ab omnibus hominibus creditur esse prædictio, dicta ob id diuinatio.

2. ὁ δὲ λαλοῦν γλώσση] Maxime eos compescit qui linguarum dono non modeste vtebantur apud eius linguæ gnaros, sed in Ecclesia vbi aut nulli aut pauci erant qui intelligerent: & eo dono confisi spernebant cæteros. Non contingere quidem diuinitus dona ista post Christum, nisi in Christum credentibus. Sed poterant qui crediderant, amittendo dilectionem

aut etiam fidem, dona ista in se se extinguere 1. Theff. v. 19. Recedente enim disciplina recedebat & gratia, vt loquitur Cyprianus.

ὅτε ἀνθρώποις λαλεῖ] Nempe nisi adsint eiusdem linguæ homines.

ἀλλὰ Θεῷ] Deum solum habet conscium.

οὐδεὶς γὰρ ἀκούει] Nempe in Ecclesia. Loquitur de eo quod plerumque fiebat. Rarum erat vt adefsent peregrini. ἀκούειν hic est intelligere vt γινωσκει Hebræis. Vide Gen. xi. 7. Esaia xxxv. 1. 11. Rom. x. 1. 8.

πνεύματι ᾧ λαλεῖ μυστήρια] Spiritu quidem afflante loquitur, sed res quæ non pateant. Nam quicquid latet, siue id futurum est, siue præsens, μυστήριον dicitur. Rom. x. 1. 25. xvi. 25. 11. Theff. 11. 17.

3. ὁ ὃ προφητεύων ἀνθρώποις λαλεῖ οἰκοδομεῖ.] Prodest aliis, id enim οἰκοδομεῖν Paulo vt sæpius diximus.

καὶ ὡς ἄκλυστον καὶ ὡς ἀμυδίαν] Generis nomen in species dispertit, prodest monendo fragiles, solando afflictos: illos periculorum, hos liberationis prædictione. Vtrunque cum circumstantiis quæ humanitus prospectari non poterant.

4. ὁ λαλῶν γλώσσει, ἑαυτὸν οἰκοδομεῖ] Sentit enim intra se vim Christi.

ὁ ὃ προφητεύων ἐκκλησίαν οἰκοδομεῖ] Et præsentis & absentes. Solebant enim prophetiæ ab Ecclesiis ad Ecclesias transmitti.

5. Ἐγὼ] Velim, vt Rom. v. 11. 16. & alibi.

πάντας ὑμᾶς λαλεῖν γλώσσαις] Nempe si ita Deo placeret. Ostendit se pariter affectum vt olim Moses. Num. x. 29.

μᾶλλον ὃ ἵνα προφητεύητε] Quia id pluribus conducit, vt iam dixit.

μείζων γὰρ ὁ προφητεύων ἢ ὁ λαλῶν γλώσσαις] Maior, id est, Ecclesiæ utilior, vt supra x. 11. 13.

ἐκτὸς εἰ μὴ διεμνησθῇ] Est duplex negatio pro vna, more Hebræo, אִם יִזְכָּר. Sensus est, nisi idem qui linguæ donum habet, habeat & donum interpretandi, id est, fidelem memoriam.

νυνὶ ὃ ἀδελφοί] Nυνὶ hic quoque positum pro At vero vt supra x. 11. 13.

εἰάν τις πρὸς ὑμᾶς γλώσσαις λαλῶν] Solet sæpe Paulus personam primam ponere ὑποθετικῶς.

πῶς ὑμῖν ὠφελήσω εἰάν τις λαλήσω] Est hic εἰάν τις pro sed. Nam agit de alio genere alloquendi. Diximus de hoc vfu istarum particularum supra vii. 17.

ἢ ἐν ὑποκαλύψει] ὑποκαλύψις hic est expositio figurarum latentium in veteri Testamento, qualia multa habet in Paulinis epistolis, & in illa ad Hebræos. Sumitur interdum generalius vt infra 30.

ἢ ἐν γνώσει] γνώσις est historiarum cognitio, vt diximus supra x. 11. 8. x. 11. 2. 8.

ἢ ἐν προφητείᾳ] Prædicendo quæ euentura sunt.

ἢ ἐν διδαχῇ] διδαχὴ hic vocat præclaras sententias quales sunt in libris Solomonis. Quod supra σοφίαν, חכמה.

ὁμως] *Atqui* ut Gal. III. 5.

τὰ ἀψύχα φωνῶν δίδοντα] ἀψύχα vocat instrumenta sensu carentia.

εἴτε ἀνλός, εἴτε κιθάρα, εἰς δὲ πολλοὶ τοῖς φθόγγοις μὴ δῶν, πῶς γνωσθήσεται τὸ ἀνλόμερον ἢ τὸ κιθαριζόμερον] si inauditum quid sonent instrumenta nihil intelligi potest. Ideo distingui solent modi Dorij, Phrygij, Lydij. Thebarum vrbs ad tibiam structa, ad tibiam est diruta. Est tibiae usus in lætis Matth. x. 17. est & in luctu Matth. ix. 23. Eadem cithara canit res heroum & amores.

καὶ γὰρ] *similiter.*

εἰς ἀδελφὸν φωνῶν σάλπιγξ δῶν, τίς ὠραιοτάτα εἰς πόλεμον] Olim alius erat tubæ sonus ad pugnam, alius ad receptum. Procopius Gothicorum II. οἱ τοῖς σάλπιγξι τὸ παλαιὸν ἐν τῇ Ρωμίων στρατῷ χεράμενοι. νόμοις τινας ἡπύσαντο δόξων ἑτέρους μὲν ἐκτελεστούντων τὸ πλεῖστον ἐφ' ἧς καὶ τοῖς στρατιώταις εἰς μάχην ὁρμῶντι· ὁ δὲ ἄλλος ὅτι τὸ στρατόπεδον αἰετῶν τοῖς μαχομένοις, ἡπύκα τοῦτα ἐδόκει τῇ στρατηγῇ ὡς ἀρετα εἶναι· ταῦτα τε αἰεὶ οἱ μὲν στρατηγοὶ τὰ καθήκοντα τοῖς στρατιώταις ἐκέλευον, ἐκείνοι δὲ τὰ ὠραιοτάτα ἔργα ὁππελεῖν ἴχον. Κεαυγὴ γὰρ ἐν ταῖς ξυμβολαῖς σημῆναι π σαφές, οὐδαμῶς πέφυκε. Id magno malo intermissum ad sua tempora ait Procopius ibidem. Sic apud Hebræos alius tibiae sonus ad conuentus civiles alius ad iter Num. x. 1. φωνὴ est ἡχητή ibidem Num. x. 6.

9. οὕτω καὶ ὑμεῖς δὲ τῆς γλώσσης εἰς μὴ δύστημον λόγον δῶτε] Nempe ijs qui adsunt, aut eorum plurimis.

πῶς γνωσθήσεται τὸ λαλούμενον] τὸ λαλούμενον ἡχητή.

εἴτε γὰρ εἰς ἀέρα λαλουῦντες] Similis locutio illi quæ supra ix. 26. ὡς ἀέρα δαίρον. Nam qui à nemine intelligitur, is ventis loquitur.

Ἐταῦτα, εἰ τύχοι, γλῆφ φωνῶν ἔστιν] Ἐταῦτα dixit quasi digito monstrans numerum septuagenarium. Tot enim linguas esse aiunt Hebræi. Sed addit, si forte, quia possunt esse & plures de quibus Hebræi nihil audierant.

καὶ οὐδὲν ἀντὶς ἀφωνον] Hic ἀντὶς non refertur ad φωνὰς, sed ad ipsos homines quanquam ij nominati non sunt, sed facile ex præcedentibus intelliguntur. Parem usum nominis ἀντὶς & alibi notauimus. Hic nomen ex superioribus subauditur Num. vii. 9. Esther v. 9. sed in Manuscripto deest ἀντὶς· ut neutrum singulare sit pro plurali masculino. Sunt populi

Tam variij linguis, habitu, quam vestis & armis.

εἰς οὗτο εἰδῶ τίς δύναμιν τῆς φωνῆς] Δύναμιν appellat vocum significationem.

ἐσομαι τῷ λαλουῦντι βάρβαρος καὶ ὁ λαλῶν ἐν ἐμοὶ βάρβαρος] Vsurpauit vocem barbari quæ respondet Hebrææ עֲבָרָא Pl. cxiv. 1. in sensu ἥτις φωνὴ π, quomodo & Ouidius:

Barbarus hic ego sum, quia non intelligor ulli.

Sic Homero Cares βαρβαρόφωνοι. Anacharsis ἐμοὶ δὲ πάντες ἑλλήνες συνδίζεσσι. Est ἐν ἐμοὶ hic pro ἐμοὶ quomodo sæpe in his scriptis παρονομαστικῶς.

12. οὕτω καὶ ὑμεῖς] οὕτω hic valet propterea, γὰρ.

πρὸς τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας ζητεῖτε, ἵνα διεκδοῖητε] Traiectio : pro ζητεῖτε ἵνα διεκδοῖητε πρὸς τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας. Optate ut abundetis ijs maxime donis, vnde plurimum vtilitatis ad ecclesiam redeat.

13. ὁ δὲ ὅς ὁ λαλῶν γλώσῃ πρὸςδύχεται ἵνα διεκδοῖη] Etiam oret ut memori animo retineat quæ lingua externa dixit, ut sic eadem Græce possit exponere.

14. εἰ ἂν γὰρ πρὸςδύχομαι γλώσῃ] Alioqui si vel optimas ad Deum preces lingua externa eloquar.

τὸ πνεῦμά μου πρὸςδύχεται] πνεῦμα vocat motum illum qui est ab afflatu.

ὁ δὲ νοῦς μου ἀκαρπὴς ἔστι] Mens mea nihil bene à se excogitatum profert.

15. τί οὖν ἔστι] Quid igitur est, nempe quod optandum sit.

πρὸςεύχομαι τῷ πνεύματι, πρὸςεύχομαι δὲ καὶ τῷ νοῖ] ἵνα subauditur. Hoc optandum est ut orem, id est, oret aliquis, non tantum motu illo afflatus, verum etiam iis quæ ipse excogitavit.

ψαλλῶ ἢ τῷ πνεύματι, ψαλλῶ δὲ καὶ τῷ νοῖ] Quod de precibus ad Deum dixit, idem de laudibus Dei, ὕμνηται quæ solebant canendo pronuntiari. Vide quæ diximus Matth. xxv i. 30. Adde Marci xiv. 26. Act. xv i. 25. Eph. v. 19. Coloss. iii. 16.

ἐπεὶ] ἐπεὶ hic est alioqui ut Rom. xi. 6. 16.

εἰ ἂν ἐυλογῇ τῷ πνεύματι] Si Deum laudes tantum dum durat ille motus linguae peregrinae. Εὐλογεῖν idem cum eo quod mox sequitur δόξασειν. Vide quæ diximus Matth. xxv i. 26.

ὁ ἀναπληροῦν τὸν τόπον τῆς ἰδιώτης] ἰδιώτης ὁ ἀμαθής. Scholiastes ad Ranas. In Glossario, ἰδιώτης ὁ μὴ νοήμων, rusticus, rudis. Utitur sic & Alexis. Rabbini Hebræi inde fecerunt suum ידיוה. Vide Act. iv. 13. Et ἀναπληροῦν τόπον מלא מלא itidem Hebraismus, pro in statu aliquo esse.

πῶς ἐρεῖ τὸ Ἀμήν ὅτι τῇ σῇ δόξῃ] In veteri Ecclesia episcopo aut alio quouis Deum precante vel laudante plebs accinebat Amen, vnde illud:

Et resonaturis ferit athera vocibus Amen.

Ea voce dicta approbans, idque ex more Hebræo secundum quem. Amen dicitur, ἐφύμνιον Philoni. Vide Deuteron. xxv iiii. 22. & quæ ad Matth. v. 18. In Aruc אמנים יתומה אין. Cum quis Amen dicit ad preces quas non intelligit, id vocatur Hebræis יתומה אמ, Amen pupillum. Ideo preces & laudes celebrabantur lingua populari tam apud Iudæos quam apud Christianos. Origenes aduersus Celsum viii. οἱ λοιποὶ τῶν χριστιανῶν οὐδὲ τῶς ἐν ταῖς θείαις γραφαῖς κειμένοις ὀνόμασι καὶ πεταμένοις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἡρώωνται ἐν ταῖς δόξαις, ἀλλ' οἱ μὲν Ἕλληνας Ἑλληνιστοῖς, οἱ δὲ Ῥωμαῖοι Ῥωμαῖοις· καὶ οὕτως ἐκαστος καὶ τὴν ἑαυτοῦ δόξαν ἐκείνην δόχεται τῷ Θεῷ, καὶ ὑμνεῖ αὐτὸν ὡς δύναται· ὁ δὲ πάσης δόξης ἐκείνης κύριος τῶν δὲ πάσης δόξης ἐκείνης δόχοντων ἀκούει, ὡς μίας (ὡς οὕτως ὀνομάσω) φωνῆς τῆς καὶ τὰ σημανόμενα ἀκούων, δηλοῦμένης ἐκ τῶν ποικίλων δόξάντων. οὐ γὰρ ὅστις ὁ ὅτι πᾶσι Θεὸς εἰς τις τῶν κεκληρονομήων δόξάντων πᾶσι

βαρβαρον ἢ Ἑλλῆνα, καὶ μὴ κέπαι τὰς λοιπὰς ὁπσαμύρων, ἢ μὴ κέπαι ἧς ἐν ἄλλαις διαλέκτοις λεγόντων φρονήζων.

ἐπειδὴ πὶ λέγῃς σὺν οἷδε] Non intelligit, Græcam tantum linguam edoctus.

οὐ μὲν γὰρ καλῶς διαχειεῖται] תרבה.

ἀλλ' ὁ ἕτερος σὺν οἰκοδομεῖται] nihil inde proficit.

18. διαχειεῖται τὰς Θεῶν μὲ πάντων ὑμῶν πολλὸν γλώσσας λαλῶν.] Apostoli omnium donorum habebant ὁμάδα.

19. ἀλλ' ἐν ἐκκλησίᾳ θέλω πάντε λόγους διὰ τοῦ νοός μου λαλήσαι ἵνα καὶ ἄλλοις καταγγέλω, ἢ μυρίους λόγους ἐν γλώσσῃ] In Manuscripto est τὰς νοί μου. In Ecclesia, id est, ubi pauci sunt plurimi linguarum gnari, malim quinque, id est, pauca, verba loqui à me ipso cogitata quam multa per afflatum linguæ peregrinæ & plerisque non intellegi. καταγγέλω ὑμῶν, faciam audire, id est, intelligere. μυρίους תרבה, id est, innumera.

Ἀδελφοί, μὴ παρὰ γίνεσθε τοῖς φρεσὶ] Puerorum est ostentare se in rebus inutilibus.

ἀλλὰ τῇ καλῇ νηπιάζετε] Innocentia pueros vos imitari non veto, ut nec Christus vetuit. Matth. xv i i i. 3.

τοῖς δὲ φρεσὶ τέλειοι γίνεσθε] Similes viris adultis. Eph. iv. 13.

21. ἐν τῷ Νόμῳ γέγραπται] Νόμος vocabulo hic significat omnia scripta divinitus data. ut Ioh. x. 34. xv. 25.

ὅτι ἐν ἑπταγλώσσοις καὶ ἐν χίλιαις ἑτέροις λαλήσω τὰς λαλῶντων, καὶ οὐδὲ οὕτως εἰσακούσονται μου] Hæc citari à Paulo ex loco quidem Esaiæ xxv i i i. 11. & 12. non tamen ex versione LXX, sed ex versione Aquilæ docet nos Origenes Philocaliæ v i i i. Sunt autem verba quædam quæ propheta in medio posuit ommissa ut ad rem hanc non pertinentia. Pœna est versari inter homines linguæ extraneæ. Et vos id Ecclesiæ imponitis? Labium apud Hebræos non minus quam lingua loquelam significat. Gen. xi. 1.

ὥστε αἱ γλῶσσαι εἰς σημεῖον εἰσιν, οὐ τοῖς πιστεύουσιν, ἀλλὰ τοῖς ἀπίστοις] Præcipue dantur ad convertendos extraneos, infideles adhuc. compare dictum.

ἢ δὲ θεωρητεία οὐ τοῖς ἀπίστοις] Nempe tantum.

ἀλλὰ τοῖς πιστεύουσιν] ad confirmandos fideles.

23. εἰάν οὐκ συνέλθῃ ἡ ἐκκλησία ὅλη ἐπὶ τὸ αὐτὸ] In locum eundem. Vide supra xi. 20.

καὶ πάντες γλώσσας λαλῶσιν] Si alius alia lingua clamat, omnes barbara, non Græca.

εἰσελθῶσι δὲ ἰδιῶται ἢ ἄπιστοι] Christiani qui vnam tantum linguam norint, aut etiam increduli nihilo peritiores. Solebant etiam Pagani adire Christianorum ecclesias ad videnda quæ ibi agebantur.

σὺν ἐροῦσιν ὅτι μὴ γινώσκουσιν] Quippe & infani ea loqui solent quæ nemo intelligat. Si ita agatur, erit Ecclesia similis turri Babylonicæ, aut iudicio isti quod

quod ex duobus surdis apud iudicem furdum fuisse agitatum memorat Græcum epigramma.

ἐὼν δὲ πάντες θεωρητέωσι] Lingua Græca.

εἰσέλθῃ ἢ ἄπιστος ἢ ἰδιώτης] Græce intelligens Christianus aut Paganus.

ἐλέγχεται ὑπὸ πάντων ἀνακρίνεσθαι ὑπὸ πάντων, καὶ οὕτω τὰ κρυπτὰ τῆς καρδίας αὐτῆς φανερά γίνεται] Diximus alibi θεωρητέαν dici etiam de rebus præteritis aut præsentibus, sed ita arcanis vt nulla vi humani ingenij cognosci possint. Vide Matth. xxvi. 68. Prophetæ ergo intrantibus talia dicebant qualia Christus Samaritidi Ioh. i v. 29. qualia Elifæus Giezi II. Regum v. 26. Dicit Irenæus i. 6. se multos nouisse & audisse ipsum fratres, qui occulta hominum in apertum proferrent.

καὶ οὕτω πεισὼν ὅτι θεωρεῖται ὑπὸ πάντων] Deum venerabitur, & quidem prostrato corpore. Sicut in regum ita in Dei honore varij erant gestus: Summa autem demissio ostendebatur corpore proieccto, vt diximus ad Matth. v III. 2. & in maioribus Annotatis ad Decalogum. Sic Iobi i. 20. πεισὼν καὶ ὑπὸ πάντων θεωρεῖται.

ἀπαγγέλλων ὅτι ὁ Θεὸς ὄντως ἐν ὑμῖν ὄν] Sicut Ægyptij magi dicebant. *Digitus Dei est hic.* Exodi v III. 19. Deus esse dicitur vbi maxime mira operatur.

26. τί οὖν ὄν] Quid ergo faciendum est? Sumit interrogantis personam, vt respondeat.

ὅταν συνέρχῃτε] vt supra 23.

ἕκαστος ὑμῶν ψαλμὸν ἔχῃ] Cum interrogatione legenda hæc membra. Etiam extemporales isti hymni sæpe ab afflatu erant. Talis fuit hymnus Simeonis & Annæ viduæ: & vt credibile est, Moysi & Mariæ sororis eius, & alter Moysi, & Deborah, & Annæ quæ nupta Elcanæ, & Deborah, & Esaiæ 5. omnia quæ olim aut ex ingenio aut ex labore veniebant, tunc multis dabantur subito & diuinitus, vt ex eo intelligeretur Dei summa beneficentia.

διδάχων ἔχῃ] Sententias eximias. supra x i v. 6.

γλώσσαν ἔχῃ] Donum linguæ alicuius quam non didicit.

ὁποῖα λαλῇ ἔχῃ] Donum explicandi ea quæ latent sub figuris Veteris Testamenti.

ἐρμηνείαν ἔχῃ] Donum omnia ordine dicendi Græce quæ alter dixit lingua peregrina. In Manuscripto hæc omnia paulo aliter scripta sunt. ψαλμὸν ἔχῃ, ὁποῖα λαλῇ ἔχῃ, γλώσσαν ἔχῃ, ἐρμηνείαν ἔχῃ.

πάντα πρὸς οἰκοδομὴν γινώσκω] Non nostra spectatur gloria, sed vtilitas Ecclesiæ.

27. εἴτε γλώσση τις λαλεῖ, καὶ ὁὖν ἢ τὸ πλεῖστον ᾔδει, καὶ ἀνὰ μέγας] Quia multi erant illo tempore qui dona spiritus habebant; maximus ὁπαξίας custos Apostolus, non vult omnes qui donum linguarum extranearum habebant, in vno conuentus tempore eo vti, ne plusquam oportet plebs

detineretur: neque vero alios in hac parte basilicæ, alios in ista adfari & quasi distrahere plebem, ut in foro Agyrtæ faciunt, sed præcipit ut vno die non plures duobus aut tribus audientiam sibi poscant, idque diuisis temporum spatiis, ut primum hic, deinde iste, mox alius audirentur. καὶ hic valet καθ' ἡμέραν. Solet enim καὶ in distributionibus vsurpari. Matth. XXI. 7. infra XV. 1. 2. Ἀνὰ μέρες, id est, non simul, sed suo quisque ordine.

καὶ εἰς διεμλωδίας] Vnus aliquis qui id donum habeat, & linguam utramque intelligat, dicta peregrino sermone explicet sermone Græco, nihil prætermittens aut immutans.

28. εἰὰν δὲ μὴ ᾖ διεμλωδῶν] Si nemo adsit id donum habens.

σιγάτω ἐν ἐκκλησίᾳ] Si quis donum linguæ habet, referuet id aliis locis ubi peregrini sint conuertendi. Publicos autem cœtus linguam illam non intelligentium ne obturbet.

ἐαυτῷ ὃ λαλεῖτω ἢ τῷ Θεῷ] Domi suæ, si vult, Deo teste.

29. θεωρεῖται ὅο ἢ ἑὴς λαλεῖτωσαν] Nempe vno die, sicut de linguæ donum habentibus dixit.

καὶ οἱ ἄλλοι δὲ μακρινεύωσαν] Præses Ecclesiæ, aduocatis etiam, si res sit difficilior, vicinarum Ecclesiarum præsidibus. Vide supra XII. 10.

30. εἰὰν ὃ ἄλλω ἀποκαλυφῇ καὶ τημῶν] Nam stantes solebant prophetias promere Ierem. XXV. 1. 2. quo posito etiam precabantur ut diximus ad Matt. VI. 5. Si vno aliquo loquente Deus alium afflauerit, ne is alium interpellet, aut seorsim cum populo agat, sed expectet donec prior ille desierit. De sedendi more vide Act. XXII. 3.

31. ὁναδε γὰρ καὶ ἕνα πάντες θεωρητεύειν] diuersis aut diebus aut horis.

ἵνα πάντες μακρινώσι, ἢ πάντες ἀδελφώσονται] Quod non fieret, si eodem tempore alius in hoc angulo, alius in illo plebem adfaretur.

32. καὶ πνύματα θεωρητῶν θεωρηταῖς ὑποτάσσεται] & hic est pro nam, idque κατ' ἀνθυποφοράν. Poterat aliquis dicere: atqui ita vrgeor ut differre nequeam: Respondet Paulus rem sic se non habere in diuinitus afflatis hominibus, quomodo se habet in Pythonicis. Hos ita arripi atque agi ut suæ potestatis non sint. At Dei dona quanquam non ab hominis voluntate profecta, voluntate tamen eius regi quoad actum, tempus & moram ordini necessariam facile pati. De Sibylla Virgilius.

At Phæbi nondum patiens immanis in antro

Bacchatur vates, magnum si pectore posset

Excussisse Deum, tanto magis ille fatigat,

Os rabidum, fera corda domans.

Lucanus quinto de Phœbade:

--bacchatur demens aliena per antrum

Colla ferens, vitta, que Dei Phœbeaque ferta,

Erectas discussa comas, per inania templi

Ancipiti cervice rotat, spargitque vaganti

*Obstantes tripodas, magnoque exæstuat igne
Iratum te Phæbe ferens.*

Non sic Esaias, Ieremias & prophetæ alij afflatu Dei agebantur, sed leniter & cum modo. Adeo poterant non obsequi, vt Ionas munus detrectauerit. Nulla hic coactio, nisi ex pœnæ metu. Hunc sensum recte per uiderunt Chrysostomus, Oecumenius, Theophylactus. Multum autem ab eo aberrant, qui putant dona prophetica aliis prophetis esse subiecta. Non pugnant inter se Dei dona: nec sententiæ exquirendæ sunt vbi Deum loqui constat.

οὐ γὰρ ἔστιν ἀκαταστάσις ὁ Θεὸς ἀλλ' εἰρήνης] Spiritus impuri violenti sunt, Deus pacificus & lenis. Vide 11. Regum xix. 12. Hoc per parenthesim legendum est. ἀκαταστάσις est *ἔργον*. Rabbini. Habes hanc vocem & 11. Cor. xii. 20. Iac. iii. 16.

ὡς ἐν πάσαις ἐκκλησίαις ἢ ἀνδρῶν] Referendum ad id quod dixit hominum liberis vsibus subijci Dei dona. Vide simile supra xi. 16.

34. αἱ γυναῖκες ὑμεῖς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ σιγάτωσαν] Ne doceant populum aut interrumpant loquentes. Tyrtaeus:

Πολλὰ λέγῃν ὄνυμ' ἀνδρὶ γυναῖκί ἢ πᾶσι χαρῖναι,

Sophocles. Γυνὴ, γυναῖκί κόσμον ἢ σιγὴ φέρει. Quod maxime seruandum in publico. Valerius Maximus III. 8. *Quid fœminæ cum concione? Si patrius mos seruatur, nihil.* Vide & L. i. §. secundo D. de postulando. & L. Fœminæ D. de regulis iuris & ibi à nobis dicta. In Manuscripto est ἐν ταῖς ἐκκλησίαις. Intelligendum vero cum exceptione afflatus prophetici diximus supra xi. 5.

οὐ γὰρ ἐπιτρέπεται αὐταῖς λαλεῖν] Non permissum est vt 1. Tim. ii. 12.

ἀλλ' ὑποτάσσεται] reuereri sexum potiolem quod fit etiam silentio. Subauditur autem non ἐπιτρέπεται, sed κελεύεται iubetur, idque ex contrario vt 1. Tim. iv. 3. Sed in Manuscripto est simplicius: ἀλλ' ὑποτασσέσθωσαν ταῖς ἀνδράσι.

κατὰς καὶ ὁ νόμος λέγει] Gen. iii. 16. Vide supra xi. 7. & ibi dicta.

εἰ δέ τι μαθεῖν ἐθέλουσιν] Si quid à doctore dictum non satis intellexerint:]

ἐν οἴκῳ τοῖς ἰδίοις ἀνδράς ἐκρωτάτωσαν] Mares domus suæ interrogent, qui aut respondebunt ex se aut consulent peritiores. Multum semper Ecclesiis mali dedit effrænis mulierum audacia.

ἀρχὸν γὰρ ἔστιν ἐν ἐκκλησίᾳ γυναῖξιν λαλεῖν] De suo scilicet. Et ἀρχὸν est, οὐ κτέ. Vide supra xi. 13.

36. ἢ ἀφ' ὑμεῖς ὁ λόγος τῆ Θεοῦ ἐξῆλθεν] Hoc ideo dicit quia Corinthij illi doctores morem introduxerant contrarium omnium Ecclesiarum institutis, vt fœminæ & docerent & interrogarent. At Hierosolymis exierat sermo Euangelij. Ibi aliter fiebat.

ἢ εἰς ὑμᾶς μόνους κατέλυται;] Sicut primi non estis qui credidistis, ita nec

foli. Par vobiscum ius habent tot aliæ Ecclesiæ, & æquum est partem toti, non totum parti cedere.

37. εἴ τις δοκεῖ πνευματικὸς εἶναι] Si quis apud vos creditur esse Propheta.

ἢ πνευματικὸς] aut aliis donis spiritus instructus. Vide supra xii. i.

ὅτι γνωσκέτω ὁ γράφων ὑμῖν] Cupio hoc ei ostendi. Nam si vere à Deo afflatum habet, his quæ dixi contradicere non poterit.

ὅτι Κυρίου εἰσὶν ἐντολαί.] Non mea sponte, sed à Deo iussus hoc dico.

εἰ δέ τις ἀγοεῖ] Si quis dicat se dubitare an mihi hoc imperatum sit. In Manuscripto, ὅτι Θεοῦ ἐστὶν ἐντολή.

ἀγοεῖτω] Dubitet sane, sed suo periculo. Nam spreta auctoritas Apostolica Deum habet vindicem.

ὥστε ἀδελφοί μου] Ex diuerticulo de fœminis redit ad prius dicta, & quod maxime necessarium est repetere non gravatur.

ζητοῦτε τὸ πνευματικόν] Præcipue à Deo expetite donum propheticum supra i.

καὶ τὸ λαλεῖν γλώσσας μὴ καλύετε] Neminem eo dono præditum prohibete eo uti, modo utatur ita ut modo dixi.

πάντα ὀφειλόμενος καὶ καὶ ἄλλοις γινώσκω] Melius in Manuscripto & aliis quibusdam libris πάντα ἵ. Est enim restrictio eius quod præcessit. ὀφειλόμενος idem est quod supra πρὸς τὸ ὕμνον v. 11. 35. καὶ ἄλλοις vero idem quod modo ἀνὰ μέγας. Partitis temporibus, suo quisque ordine.

C A P. XV.

ΝΟΤΙΖΩ ὃ ὑμῖν ἀδελφοί] Maximum malum, sed non ita late diffusum per Corinthiorum Ecclesiam, ultimo loco medicari aggreditur Paulus. Nam quia resurrectionis dogma philosophicis quibusdam ratiunculis oppugnari solebat, ut cognoscere est Aθ. xvii. 18. ex Athenagora, ex obiectis de resurrectione quæ sunt in Iustini operibus, & ex libro Tertulliani de resurrectione, eo euenerat ut quidam facti quidem Christiani, sed philosophorum quorundam opinionibus non satis liberati, quorum fuere Hymenæus & Philetas, dogma illud in ἀλλήγορίαν verterent, seque iam nunc resurrectionis esse compotes dicerent, quod Gnosticos fecisse testatur Clemens Alexandrinus Strom. III. Resurrectionem itaque arbitrabantur, non vacare rebus huius vitæ, inter quas est matrimonium, sed soli meditationi ad exemplum Cœlibum Essenorum. Hoc enim cum noua quædam ipsis vita esse censeretur, cui comparata vita prior morderat, ideo & illud mortem, & hoc resurrectionem vocabant, ut ex loco Pauli II. Tim. i. 17. 18. & dicto Clementis loco, & ex iis quæ de Saturnino habent tum Irenæus tum Tertullianus, datur intelligi. Et

ad hoc & ad alia quædam dogmata pertinet & illud Tertulliani in Apologetico. *Ex horum semine etiam nostram hanc nouitiolam paraturam viri quidam suis opinionibus ad philosophicas sententias adulterauerunt, & de una via obliquos multos & inexplicabiles tramites sciderunt.* Hoc vero cum reuera nihil esset aliud quam ipsa doctrinæ Christianæ fundamenta conuellere, sollicitè sibi refutandum censuit Apostolus.

τὸ εὐαγγέλιον ὃ εὐαγγελισάμην ὑμῖν] Vox Euangelij primum quidem τὸ κήρυγμα Christi significat, deinde & illa per quæ κήρυγμα illud confirmatum est: id est, historiam de vita, miraculis, morte, resurrectione, & in cælum euectione Christi vt diximus in Prolegomenis ad Euangelia.

ὃ καὶ παρελάβετε] Quod tanquam verum recepistis. Sic καὶ sumitur apud Hebræos: Vnde & nomen καὶ pro doctrina frequens.

ἐν ᾧ καὶ ἐστήκατε] In cuius professione perstitistis hætenus pars maxima.

2. δι' οὗ καὶ σώζεσθε] Est & hic præsens pro futuro. vt supra xiii. 13. infra xv. 1. 5. 11. Petri iii. 11. per quod salutem consequemini.

ἥτις λόγῳ εὐαγγελισάμην ὑμῖν, εἰ κατέχετε] Est & hic traiectio & λόγῳ positum est pro modo. Si recte meministis quomodo id vobis annuntiauerim, id est, & historiam cum suis circumstantiis, & dogmata cum sua explicatione. Ita enim facile videbitis quantum hæc distent ab iis quæ isti ex philosophis male Christiani dictitant.

ἐπιτοὺς εἰ μὴ εἰκὴ ὀπισθεύσατε] Est & hic duplex negatio pro vna vt supra xiv. 5. Cum dicit, nisi frustra credidistis, hoc vult, nisi illa omnia prius credita vobis exciderunt.

3. παρέδωκα γὰρ ὑμῖν ἐν παθήτοις] Inter præcipua quæ credere debebatis.

ὃ καὶ παρέλαβον] Quod ego ipse acceperam ab Anania primum, deinde & ab Apostolis, accedente forte & speciali reuelatione vt diximus supra xi. 23.

ὅτι χεῖρὸς ἀπέθανεν] Vere non imaginarie. Ideo omnia quæ ad mortem & resurrectionem pertinent, tam accurate obseruata, tradita ac postremum conscripta sunt.

ὡς καὶ τῶν ἀνθρώπων ἡμῶν] Sic καὶ τὰ ὁρατὰ ὡμαται ἡμῶν Rom. i. 25. vbi dicta vide.

καὶ τὰς γραφάς] Sicut Esaias, Daniel & alij prædixerant. Vide quæ dicta ad Luc. xix. 26. 27. Act. xxv. 1. 23.

καὶ ὅτι ἐτάφη] Exanimis repositus fuit in monumento adhuc vacuo. Vide quæ ad Euangelium Matthæi.

καὶ ὅτι ἐγήγερται τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ] Reditus Christi in vitam, modo per ἀναστῆναι, modo per ἐγείρεσθαι significatur: quia scilicet mors & casui & somno comparatur.

καὶ τὰς γραφάς] Nam & hoc Esaias & Daniel prædixerant, & præfigurauerat Ionas.

5. καὶ ὅτι ὡφθη κηφᾶ] Res tanti momenti neque facilis creditu multis

egebat testibus. Quod hic tangitur idem est cum eo quod habet Lucas x x i v. 34.

ἐῖτα τοῖς δώδεκα] Spectat hoc ad historiam quæ est Luc. x x i v. 36. Vocantur autem Apostoli οἱ δώδεκα non quod tot essent, mortuo Iuda & Thoma absente, sed quia eo numero institutum erat eorum collegium. Vide quæ dicta apud Ioh. x x. 24.

6. ἐπειτα ὥφθη ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς ἐφάπαξ] Hæc apparitio contigit in Galilæa Matth. x x v i i l. 7. in monte, vt traditio habet, Thabor siue Itabyrio. ἐφάπαξ רבבא eodem tempore. ἐπάνω πεντακοσίοις constructio est ἐλλήπιον sicut Latine dicimus, interficit plus trecentos.

ἐξ ὧν οἱ πλείους μύουσιν ἕως ἄρτι] Ex quibus qui volet testimonium poterit exquirere.

πνὲς δὲ ἐκοιμήθησαν] Quorum liberi & familiares testari adhuc possunt, quid ex ipsorum ore ista de re audiuerint.

7. ἐπειτα ὥφθη Ἰακώβῳ] Videtur ἐπειτα hic esse non postea, sed præterea vt supra x i i. 28. Hebr. i i i. 17. Nam apparitio Christi Iacobo facta est statim post resurrectionem vt habet traditio, quam ex Hieronymo commemorauimus in prolegomenis ad Matthæum.

ἐπειτα τοῖς Ἀποστόλοις πᾶσιν] De quo vide Iohan. x x. 25. & sequentibus, & x x i.

8. ἔρατον ὃ πάντων ὡφρὲι τῷ ἐκζώματι, ὥφθη καὶ μοί.] Est & hic traiectio. Recta enim elocutio fuerat ὡφρὲι καὶ μοί, ὡππερὲι τῷ ἐκζώματι. Conspectus est & mihi qui sum velut partus ex abortione. לבב Iob. i i i. i. 6. Eccles. v i. 3. Hoc autem ideo dicit, quia non longa institutione ad Christianismum perductus fuit, quo esset velut naturalis partio, sed vi subita, quomodo immaturi partus ejici solent. Imitatus hoc est Ignatius, aut quisquis est scriptor Epistolæ ad Romanos inter Ignatianas. οὐ γὰρ εἰμι ἄξιος, ὡς ἔρατος αὐτοῦ καὶ ἐκτρεμα.]

9. ἐγὼ γὰρ εἰμι ὁ ἐλάχιστος τῶν Ἀποστόλων] Ad augendam testimonij fidem, magna de se prædicaturus primum quantum potest se dejicit, ne glorias flare videretur.

ὅς σὺν εἰμι ἱκανὸς καλεῖσθαι Ἀπόστολος] ἱκανὸς est ἄξιος vt apparet collatione loci Matth. i i i. i i. & Ioh. i i. 7. Indignum se negat tanto honore, ob vitam priorem. Atqui alibi dixit miserationem sibi obtigisse ideo quod, quæ fecerat, ea fecisset per ignorantiam i. Tim. i. 13. Verum est: sed id culpam minuit, non detrahit. Et qui talia peccat, si summo iure agatur, Apostolico honore non est dignus.

ὁτί ἐδῶξα τίτῳ ἐκκλησίαν τῷ Θεῷ] Deus id iam condonauerat, & ipse meminit.

10. χάριτι ὃ Θεοῦ εἰμι ὃ εἰμι] Dei miseratione sum Apostolus.

καὶ ἡ χάρις αὐτοῦ ἡ εἰς ἐμὲ οὐ κενὴ ἐργήθη] Collatus mihi honos fructu suo non caruit.

ἀλλὰ ὥστε πλεονάζειν) ὥστε πλεονάζειν πρὸς ἡμᾶς plus , amplius effecit. Vide Rom. xv. 19. 20.

ὅτι ἐγὼ δὲ , ἀλλ' ἢ χάρις τῆ Θεοῦ ἢ σὺν ἐμοί) Comparete & hoc dictum, non ut se excludat , sed ut potentiae diuinæ potissimas tribuat partes. Similis locutio Matth. x. 20. Gratia Dei cum aliquo esse dicitur , cui fauet atque opitulatur. Vide Matth. xxvii. 20. Quod hic per σὺν explicatur id alibi per ἐπὶ Act. i v. 33. per μετ' 11. Tim. vi. 21. Est hæc explicatio vocabuli ἡμῶν .

11. εἴτε οὐδ' ἐγὼ) Ego qui tot struxi Ecclesias.

εἴτε ἄλλοι) Apostoli alij, supple respiciuntur. Similis locutio supra xiii. 8. οὕτω κηρύσσοντες) Et Christum reipsa καὶ τὸ ῥητὸν resurrexisse & nos resurrexuros.

καὶ οὕτως baptizεύσασθε) Regula Christi in quam baptizati estis , utrunque continet.

12. εἰ δὲ Χριστὸς κηρύσσεται ὅτι ἐκ νεκρῶν ἐγήγερται πῶς λέγουσι τινες ἐν ὑμῖν , ὅτι ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν) Id est , esse ὥστε ἀπλῶς ἀδυνάτων quæ sunt οὐκ ὄντα οὐκ ἐνδεχόμενα. Nam certe quod factum est fieri potest. Contra tales disputat Abarbaniel ad prima Esaia.

13. εἰ δὲ ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν , οὐδὲ Χριστὸς ἐγήγερται) Sublato genere tollitur & species. Est argumentum ut Scholæ dicunt in Ferio , ideo adductum ut conuicta falsitatis illatione & assumptione manifesta , nempe Christum fuisse mortuum , perimatur propositio quæ est , Nullum mortuum resurgere.

14. εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται , πᾶν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν , καὶ δὲ καὶ ἡ πίστις ὑμῶν) Id ideo quia hoc præcipue argumento vsi erant Apostoli , ut euincerent verum esse Christi dogma , quod Deus eum , si falsa docuisset , non resuscitasset è mortuis. Vide Act. i. 22. 11. 32. 1 v. 10. 33. xiii. 37. Rom. i. 4. 18. 24.

15. διεσπομένθα καὶ ἡμεῖς ψευδομάρτυρες τῆ Θεοῦ) Deprehendimur nomine Dei falsum tulisse testimonium , abusi Dei nomine contra præceptum Exodi xx. 7. Quod scilicet de nobis minime credendum est , quos vita tam emendata facile ab omni falsimoniae suspicione liberat.

ὅτι ἐμάρτυρησάμεθα καὶ Θεοῦ ὅτι ἡγάρε τὸν Χριστὸν] Contra Deum enim est testimonium omne quod Deum fecisse dicit id quod non fecit. Si de homine falsum dicere , magnum est scelus , quanto magis de Deo ? Si quis regis monetam adulterat , grauissime punitur. Quanto magis qui Dei. Miracula enim Dei monetæ.

ὅτι οὐκ ἡγάρεν , εἴ ποτε ἄρα νεκρὸς οὐκ ἐγείρεται] Est eadem connexio quæ supra 13.

17. εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται , ματαία ἡ πίστις ὑμῶν] Idem quod supra 14. Nam valde necessaria Apostoli sæpe repetunt.

εἴ τι ἐστὶ ἐν ταῖς ἀμερπείαις ὑμῶν) Non estis certi de remissione peccatorum

vestrorum quam Christus promisit Dei mandato: cuius mandati fidem non alia magis facit res quam ipsius ex morte resuscitatio. Rom. iv. 25.

18. ἀπερ καὶ οἱ κοιμηθέντες ἐν Χριστῷ ἀπέλυντο] Perierunt igitur sine spe vitæ melioris qui Christi, id est, Euangelij, causa mortem obierunt ut Stephanus & alij. Eñ hic positum est pro propter & quod hic est ἐν Χριστῷ idem dicitur ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ I. Thess. iv. 14.

19. εἰ ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ ἠλπιότες ἐσμέν ἐν Χριστῷ μόνον, ἐλευνότεροι πάντων αὐτῶν ἐσμέν.] Argumentum maximi ponderis, quod etiam latius deducit Apostolus infra 30. Non amentes esse Apostolos satis constabat ex vita ipsorum, dictis & scriptis. Atqui amentium fuerat objicere se tot odiis, incommodis, periculis, morti ipsi, nisi præmium aliquod post hanc vitam expectarent: cuius præmij fidem nulla magis illis res fecerat quam Christi resurrectio. Vere ergo miserandi erant Apostoli si tuncque insanirent. Quid enim à Christo in hac vita sperare poterant, quod cum tantis malis compararetur? Μόνον construendum εὐμ τῇ ζωῇ ταύτῃ. ἐλευνότεροι πάντων, constructio qualis supra xi. 11. 13.

20. καὶ ὁ Χριστὸς ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν] καὶ etiam hic ut Rom. i. 4. 21. vii. 10. supra v. 11. vii. 14. xii. 20. xiv. 6.

ἀπαρχὴ τοῦ κεκοιμημένων ἐγέρτετο] Sequitur Clemens in Epistola κατανόησιν, ἀγαπητοί. πῶς ὁ δευτέρως ἐπαδείκνυται διδωκεὶς ἡμῖν τὴν μέλλουσαν ἀνάστασιν ἐσθλά, ἥς τὴν ἀπαρχὴν ἐποίησεν τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀναστήσας. De usu vocis ἀπαρχῆς vide Rom. vii. 1. 23. xi. 16. xvi. 5. Dicitur autem Christus ἀπαρχὴ τοῦ κεκοιμημένων non ob mortem, sed ob vitam immortalem, quam omnium hominum primus post mortem est consecutus. Loquor iam secundum Hebræos, quibus vivere dicitur non animus solus, sed homo totus. Eodem sensu Christus dicitur Coloss. i. 18. & Apocal. i. 2. ἀρχὴ τοῦ τοῦ ἐκ νεκρῶν.

21. ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος] Idem est sensus qui Rom. vi. 14. 15. 16. 17. 18. 19. Sicut per vnum Adamum mors pertigit scilicet ad omnes qui naturam eius participabant.

καὶ δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις νεκρῶν] καὶ hic valet ita more Hebræo. Et ἀνάστασις νεκρῶν hic est ἡ ἡμετέρα resurrectio beata, sumpta voce in partem meliorem. Resurrectio beata omnibus contingit, qui naturæ Christi sunt participes, quod proprie quidem pertinet ad eos qui Christo crediderunt eam pollicenti: Attamen etiam sine pollicitatione continget piis qui ante Christum fuere, quia τὸν λόγον sunt secuti qui in Christo ἐσθμωσαν. Data enim illis sunt velut pro mutuo dona quædam de donis Christo destinatis, quibus pro temporum ratione recte sunt vsi.

22. ὥστε γὰρ ἐν τῷ Α' δὲ πάντες ὑποθνήσκουσι,] Id est, per Adamum, ob vitam ab ipso datam. Eñ τῷ Α' δὲ hic idem quod δι' ἑνὸς ἀνθρώπου Rom. v. 12.

οὕτω καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιήσονται] In Christo, id est, per Christum omnes

omnes nempe qui participes sunt naturæ Christi. Sic vox *omnes* sumitur & Rom. v. 18. *Ἐν τῷ Χριστῷ* idem quod *ἐν χρείῃ* τῇ τῷ ἐνὸς ἀνθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ Rom. v. 15, & *διὰ τῷ ἐνὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ*, Rom. v. 17. *διὰ τῆς ὑπακοῆς τῷ ἐνὸς*. 16. 19. ubi dicta vide. Verbum ζωοποιεῖν in sensu beatæ resurrectionis habuimus Ioh. v. 21. v. 1. 13. Rom. 14. 17. VII. II. Proprie respondet Hebræο *ἠπληρῶν* : πληροῦν τοῦ πνεύματος

23. *ἐκαστος ὃ ἐν τῷ ἰδίῳ ὥρατι*] Tertullianus III. aduersus Marcionem intelligit intra mille annos quorum mentio fit in Apocalypsi xx. 3. 4. 5. 6. 7. pro meritis alios maturius, alios tardius resurrekturos. Nec aliud videtur velle libro de resurrectione carnis cum dicit : *Vnusquisque autem in suo ordine, scilicet quia & in suo corpore. Ordo enim non alius quam meritorum dispositor.* Sed mihi certum habetur illud de resurrectione priore martyrum, quod est in Apocalypsi, neque Paulo, neque Christianis ante Apocalypsis editionem fuisse cognitum. Sed illud credibile est & sciuisse & hic indicasse Paulum, resurrekturos ita prius singulos, prout Christi imaginem propius expresserint. Simili quodammodo sensu habuimus *καὶ ὡς* supra xi v. 48.

ἀπαρχὴ Χριστός] Is iam resurrexit.

ἐπειτα οἱ τῷ Χριστῷ] Qui Christo fideliter seruierunt.

ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ] Nempe ζωοποιηθήσονται

24. *εἴτα τὸ τέλος*] Nempe regni illius quod Dei patris vice ac nomine Christus administrauit, vt sequitur.

ὅταν ὡς ἀδελφὸν τινὲ βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ] Nempe sicut præfides in prouincias missi reddebant Cæsaribus acceptam potestatem.

ὅταν καὶ ἁρπάσῃ πᾶσαν ἀρχὴν καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν] Illud καὶ ἁρπάσῃ quod est ἀόριστον hic plusquam perfecti habet significationem. Nam quod hic dicitur, præcedit παρουσίαν. Illa autem nomina ἀρχὴν, ἐξουσίαν, δύναμιν significant omnia imperia & regna mundi ac regimina minora. Respicitur enim, sed sublimiore sensu id quod est apud Daniele m v 11. 14. 27. Tunc verè Christus erit ἀρχὸν καὶ βασιλείαν τῆς γῆς & βασιλεὺς καὶ βασιλευμένων quomodo vocatur Apoc. 1. 5. 1. Tim. v 1. 15. cum destructo omni illo potentatu de regibus non minus quam de infimis quibusque sententiam feret.

ὅτι καὶ αὐτὸν βασιλεύειν ἀρχὴς οὗ αὐτὸς ἦ πάντας τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ] In Manuscripto τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ. Donec eius inimicos omnes ei subiciat. Ex Psalmo cx. sic intellecto quomodo eum Christus explicat Matth. xx 18. 44. Ad illud ἦ subaudiri debere ὁ Θεὸς tum ex Psalmo apparet, tum ex eo quod sequitur 27.

27. *πάντα καὶ ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ*] Hoc est ex Psal. v 11. mystice intellecto quomodo cum accepit scriptor ad Hebr. 11. 8. Nam Christus alter Adam, in quo omnia maiora & æterna.

ὅταν ὃ εἶπεν ὅτι πάντα ὑποτάξαι, δηλον ὅτι ἐκτός τῷ ὑποτάξαντος αὐτοῦ τὰ πάντα] Ne Deo rerum omnium opifici, quem & Iudæi & pij in gentibus colebant,

locis ipsa mortuorum corpora sint baptizata vt apparet ex Canone qui aliis est xviii, aliis xix Concilij Carthaginensis, nec minùs mortuis corporibus data Eucharistia vt nos docet idem Canon Carthaginensis & lxxxiii Synodi in Trullo habitæ. Credo autem inter alia vsurpatum illum vicarium baptismum vt Ecclesia pro defunctis oraret. Non solebant enim publicæ preces fieri pro Cathecumenis, quanquam eleemosynas pro eis licebat dare.

ἢ καὶ ἡμεῖς κινδυνεύομεν καὶ πᾶσαν ὥραν] Nos Apostoli, & Euangelistæ adiutores nostri, si nulla est resurrectio mortuorum expectanda, stultissimi nos hominum sumus. Vide supra 19.

καθ' ἡμέραν ἀποθνήσκω] Id est, quotidie paratus sum mori. Vide II. Cor. iv. II. 12. Sic Paulus quotidie moriebatur, quomodo dicitur adulterium fecisse qui id voluit.

ὡς πάλιν ὑμετέραν καύχησιν, ὡς ἔχω ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν] Pronomen hic possessiuum quod vice genitiui est, sicut alibi genitiuus, causam designat efficientem. Hoc enim vult dicere. Quam vere ego gaudeo (id enim est καυχᾶσθαι) de vestro profectu in Christo, ita verum est me quotidie paratum mori: Tantum abest vt dubitem an futura sit resurrectio. Responsio ad obiecta Græcorum quæ est in Iustini operibus. εἰ καθ' ὑμᾶς ὅτι ὄντος ἀληθοῦς τοῦ Θεοῦ τῆς ἀναστάσεως δόξατος, ὡς οὗτου τῆς εὐτυχίας ζωῆς περιετήμησαν οἱ μὲν πῦρες τὸν εὐτυχὲς θάνατον· ποίας ἢ ὅς ἀλλῆς θρησκείας πολυτρόποις βασάνοις τε καὶ θανάτοις ἐβεβαίωθη τὸ δόγμα, ἢ τῆς εὐτυχίας θρησκείας, λέγω δὴ τῶν χριστιανῶν ὡς τῆς νεκρῶν ἀναστάσεως.

32. εἰ καὶ ἀνθρώπων ἐπιρριμώματα ἐν Ἐφέσῳ] Quidam putant Paulum reuera cum bestiis coactum depugnare Ephesi & Dei ope saluum euasisse, quomodo Ignatium feris obiectum legimus, & Christianos ad Leonem damnatos apud Tertullianum. Sed primum non erat rem tam insignem præteriturus Lucas, qui & minora Pauli, & quidem illorum temporum, annotat. Quare rectius erit intelligere, concertandum sibi fuisse Ephesi cum hominibus ferinis, quomodo θηριώδεις πολεμῶντες dixit in Lycurgo Plutarchus. Sic & Deut. xxiii. 33. impij feris comparantur, & passim reges in litteris Prophetarum & II. Tim. iv. 17. Erat enim vulgo receptum vt quibus negotium erat cum hominibus efferatis, ij dicerentur ἐπιρριμαχεῖν. Affertior autem Tertulliano qui eandem rem hic tangi putat quæ tangitur II. Cor. i. 8. Ita enim ille de Resurrectione. Per quam & repugnauit ad bestias Ephesi, illuc scilicet vestras Asiaticæ pressuræ.

τί μοι τὸ ὄφελος, εἰ νεκροὶ ὅτι ἐγείρονται] Facile mihi fuisset placare illorum animos, nisi fiducia resurrectionis effecisset vt omnia pericula contemnerem. τί τὸ ὄφελος; בְּצַח בְּמָה.

φάγωμεν καὶ πίωμεν· αὐτίον ἀποθνήσκομεν] Μίμησης Epicureos & eius generis alios ipsorum verbis depingens. Verba sunt deprompta ex Græco Esaia xxiii. 13. Multa talia habet Horatius. Strato:

Καὶ πίνε καὶ τέρπου Δημόκρατες· οὐ γὰρ εἰς αἶδι

--Πιόμει' οὐδ' αἶδι τερψίος ἐξόμεθα

Et alius:

Πίνε καὶ εὐφραίνε, τί γὰρ αὖτις, ἢ τί τὸ μέλλον

--οὐδεὶς γινώσκῃ.

Zalladus vero:

Πᾶσι θανεῖν μερόπρασιν ὀφείλεται. οὐδέ τις ὄζει

Αὖτις εἰ ζήσῃ θνητὸς ὀπίσθ' αἰῶνος.

Τοῦτο σαφῶς ἀνέγραψε μετὰ τὸν, εὐφραίνε σεαυτὸν.

Tam in Eſaia quam hic αὖτις ὑποθνήσκοντες est breui moriemur. Brevis est vita. Præſens hic iterum pro futuro vt ſupra xiii. 13.

μη̅ παναῶδε] Monendi forma ſupra vi. 9. Gal. vi. 7.

φθείρουσιν ἡδὴ ρησά ὁμιλίας κακῆς.] Est verſus ex Thaide Menandri vt Hieronymus nos docet, ita ſcriptus ab ipſo Menandro:

φθείρουσιν ἡδὴ ρησά ὁμιλίας κακῆς.

Eſt enim Trimeter ex Spondæis & Iambis: ſed ſpondæis in ſua ſede. Terullianus Trimetro liberiore, qualem Comœdiæ Latinæ uſurpant, ſic tranſtulit:

Bonos corrumpunt mores congreſſus mali.

Sententiæ huic non diſſimilis:

κακοῖς ὁμιλῶν καὶ τὸς ἐκείνη κακός.

Et Theognidis:

Εὐδῶν μὲ γὰρ ἀπὸ εὐδῶς μαθήσει· ὡς δὲ κακοῖς

Συμμιχθῆς, ἀπολεῖ καὶ τὸν εὐντα νόον.

Donatus ad Eunuchum ii. 2. Vide vt ſententioſe demonſtrat, malos ex bonis contagione fieri, exemplis in prauum praualentibus. Significat Paulus periculosa maxime eſſe colloquia eorum qui ſpem tollunt vitæ alterius.

ἐκνήψατε δικαίως] ἐκνήφειν proprie dicuntur qui ex vinolentia ad ſe redeunt vt Gen. ix. 24. i. Sam. xxxv. 37. Ioel. i. 5. tranſfertur ad eos omnes qui ab errore liberantur vt Abac. ii. 19. Δικαίως autem breuiter dictum eſt pro ζήσοντες δικαίως, in poſterum iuſte victuri.

καὶ μὴ ἀμύραινεν] Ne vos date voluptatibus, vt faciunt iſti Epicurei.

ἀγνωσίαν γὰρ Θεοῦ πινες ἔχουσιν] Latent inter vos quidam ἀθεοὶ ἡ ἀγνοία τοῦ Θεοῦ vt loquuntur Hebræi. Vicina ſunt ἀθεότης & deſperatio vitæ melioris.

περὶς ἐν τοῖς ὡς ὑμῖν λέγω.] Vt ſupra vi. 5. Caſtigat eos quod talium hominum commercia non fugiant.

35. ἀλλ' ἐπεὶ τις πῶς ἐγείρεται οἱ νεκροί.] Id eſt, quomodo fieri poteſt vt mortui reuiuſcant? Nam poſtquam ſua adſtruxerat Paulus, reſellit Philoſophorum obiecta.

ποῖος δὲ σώματι ἔρχονται] Nempe in vitam. Ita argumentabantur philoſophi iſti. Si in eodem corpore redibunt, quorſum hoc? Neque enim

edent neque bibent, neque gignent. Si in alio, non iidem erunt. Respondet Paulus fore aliquatenus idem, aliquatenus non idem, idque per similitudines illustrat.

ἀρεθ] Merito sic eos vocat qui miracula fieri non credunt, cum natura ipsa plena sit miraculis, sed quæ sui frequentia migrant in nomen aliud.

36. οὐ δ' ἀείρεις, οὐ ζωοποιεῖται ἐὰν μὴ ἀποθάνῃ] Vetus erat apud Rabbinos corpus sepultum grano comparare. Vfus ea similitudine ad Cleopatram Rabbinus Meir, vt legimus in Gemara de Synedrio cap. xi. vtitur & Rabbi Hya. Satis diligenter hanc similitudinem explicat Clemens v. 6. Theophilus Antiochenus lib. i. εἰ γὰρ τύχοι εἰπεῖν κόκκος σίτου ἢ τῶν λαιπῶν ἀπερμάτων, ἐπὶ βληθῇ εἰς τὴν γῆν, ἀφ' οὗτοιο ἀποθνήσκει καὶ λυέται, εἴτα ἐγείρεται καὶ γίνεται σάκκος. Et libro ii. ὁρατὴ οὐδ' ἡ γῆ γενομένη ἐπὶ ὑπὸ ἡλίου ἀναστρέφεται. Καταστρέφεται οὐδ' αὐτὴ καὶ κατεκόσμησεν ὁ Θεὸς διὰ παντὸς τῶν χρόνων & ἀπερμάτων & φυτῶν. σκώπει τὸ λαιπὸν τὴν ἐν οὐτοῖς ποικίλιαν καὶ ἀφ' οὗτοιο καλλονεῖ καὶ πληθύνει, καὶ ὅτι δι' αὐτῶν δείκνυται ἡ ἀνάστασις εἰς δείγμα τῆς μελλούσης ἐσέσθαι ἀναστάσεως ἀπάντων ἀνθρώπων. Granum mori dicitur cum aëri ereptum terra occultatur. In Manuscripto est ζωοποιεῖται. Hebræum הנהיגה modo hoc, modo illo modo vertitur. viuificat dixit de semine Plinius.

37. καὶ ὁ ἀείρεις οὐ τὸ σῶμα τὸ γηυσόμνητον ἀείρεις] Multa enim ex vno prodeunt. Minutius: *Semina nonnisi corrupta reuiscunt.* Tertullianus in Apologetico: *semina nonnisi corrupta & dissoluta facundius surgunt.*

ἀλλὰ γυμνὸν κόκκον] Granum sine culmo, sine arista.

εἰ τύχοι σίτου] Latine recte vertes, puta tritici.

ἢ πνος τῶν λαιπῶν] Hordei, farris, milij.

38. ὁ δ' ὁ Θεὸς ἀπ' αὐτῶν δίδωσι σῶμα, καὶ ζωὴς καὶ δόξα] Nam & opera naturæ à Deo sunt qui naturam instituit.

39. οὐ πάντα σὰρξ ἡ αὐτὴ σὰρξ] Caro species est corporis. Sicut carnes quanquam multum inter se differentes, non desinunt esse carnes: Sic & corpora multum inter se distantia, tamen corpora sunt. Caro Hebræis non dicitur, nisi de corpore mortali.

ἀλλὰ ἄλλη μὲν ἀνθρώπων, ἄλλη δὲ σὰρξ κτενῶν, ἄλλη δὲ ἰχθύων ἄλλη δὲ πτερυγίων] Vox κτενῶν hic respondet Hebræo תחתיה, quo nomine veniunt omnia animantia muta super terram pedibus gradientia. Carnem autem piscium dixit etiam Plinius non vno loco, sicut Hebræi Levit. xiv.

40. καὶ σώματα ἐπουράνια, καὶ σώματα ὑπὸ γῆς. ἀλλ' ἑτέρα μὲν τῶν ἐπουρανίων δόξα, ἑτέρα δὲ τῶν ὑπὸ γῆς] δόξαν hic vocat rerum speciem, τὸ εἶδος Luc. ix. 29. quæ ἴδνα Matth. xxviii. 3. הנהיגה Hebræis.

ἀλλ' ἄλλη δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης, & ἄλλη δόξα ἀστέρων· ἀστὴρ γὰρ ἀστὴρ ἀφ' ἑαυτοῦ ἐκδίδει] Non tantum alia est species terrenis alia cœlestibus corporibus, sed & ipsa inter se corpora cœlestia differunt specie, siue eo quod conspiciuntur. Sol omnium siderum fulgorem abscondit. ὁ ἡλῖος πολὺ ἀφ' ἑαυτοῦ τῆς

σελλῶν δυνάμει καὶ δόξῃ ait Theophilus Antiochenus. At vero :

Micat inter ignes

--*Luna minores.*

Inter stellas alias sunt errantes, sunt fixæ : & inter has aliæ eximiæ, Arcturus, Sirius, spica Virginis, aliæ minores, idque per multos, gradus. Vide Dan. XII. 3. & Ps. XLVIII. 3.

42. οὕτω καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν] Sic etiam res se habet in resurrectione mortuorum. Simile loquendi genus Matth. XIII. 24.

ἀπείρεται ἐν φθορᾷ, ἐγείρεται ἐν ἀφθαρσίᾳ.] Quasi dicat, tota illa quam attuli comparatio huc tendit ut intelligatur longe alia esse species mortalis, alia immortalis corporis. Et cum posset dicere, sepelitur, maluit dicere, fertur, ut magis insisteret similitudini supra sumptæ de grano. Ἐν φθορᾷ Hebræo more, id est, φθαρτὸν, quod diffluit & sic corrumpitur. ἐν ἀφθαρσίᾳ, id est, ἀφθαρτον, quod corrumpi nequit. Vide supra IX. 5. In aureo carmine Pythagoræ :

Ἐστῆαι ἀθάνατος Θεὸς, ἀμβροτος, ὅν ἐπ' θνητός.

ἀπείρεται ἐν ἀπμείᾳ] Abiectum ab hominibus ne foetor noceat. Nam mortuos sepeliri, viventium interest. Cadaueris facies, in contemptu dicitur apud Terentium.

ἐγείρεται ἐν δόξῃ] Hic δόξα non quamvis speciem, sed pulchram atque venerabilem significat. כבוד.

43. ἀπείρεται ἐν ἀδυνείᾳ] Sine sensu, sine potestate durandi in eo statu.

ἐγείρεται ἐν δυνάμει] Vegetum, firmum, cum sensibus multis quos nunc non intelligimus.

44. ἀπείρεται σῶμα ψυχρὸν,] Id est, quod fuit ψυχρὸν. Simile loquendi genus habes Matth. XXII. 23. Rom. IV. 5. Dicitur autem σῶμα ψυχρὸν id quod ad tempus viuit, dum anima adest. Anima est vox huius vitæ. Postea nonnisi improprie sic dicitur. Itaque Maimonides animam in hac vita ait potentia esse spiritum, in altera vita actu fore.

ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν.] Habens in se vice animæ spiritum immutabilem nunquam abscissurum, conseruatorem, & ducem corporis, quem spiritum naturam diuinam appellat Petrus II. I. 4. Irenæus V. 12. & dicitur spiritus circumdans intus & foris hominem. Tale corpus כּוּס שׁל חַיִּים dicitur Aquibæ in libro super litteras. Huius spiritus arrhabo est spiritus qui in hac vita Christianis datur. Vide Irenæum V. II. & Tertullianum de resurrectione carnis. Eum spiritum Tatianus animæ alam vocat.

ἐστὶ σῶμα ψυχρὸν καὶ ἐστὶ σῶμα πνευματικόν.] Quasi dicat. Distant multum illa inter se.

45. οὕτω καὶ γέγραπται. ἐγχετο ὁ θεὸς αἰθέρος Αὐτὸν εἰς ψυχρὴν ζῶσαν] Gen. II. 7. ἐγχετο ὁ αἰθέρος εἰς ψυχρὴν ζῶσαν. Paulus addit nomen Αὐτὸν ex præcedentibus apud Mosem, & nomen θεὸς ut melius Christum ei componeret. Vide Rom. V. 14. & supra 22. Factus est homo in animam viuen-

tem, id est, factus est viuens animal. Est enim abstractum pro concreto. Animalium est viuere ad tempus.

ὁ δ' ἕχματος Ἀδὰμ] Christus. Ἰω. 1. 33. 40. 47. 50. 57. supra 22. In Adam fuit ὑπαιδεύτης, quædam ad viuendum. In Christo ἐνεργεία, ait Cyrillus.

46. ἀλλ' οὐ παροῦσι τὸ πνευματικόν, ἀλλὰ τὸ ψυχικόν, ἔπειτα τὸ πνευματικόν.] Nempe corpus quod subaudiendum ex superiori 44. promisit Deus imperfectiora vt perfectiora sequerentur. Sic ante pueri sumus quam viri. Sic prius lex, deinde Euangelium. Prius cælum & terra quæ cernimus, posterius cælum & terra, id est, Vniuersum multo pulchrius.

47. ὁ παρὰ τοῦ ἀνθρώπου ἐκ γῆς, χοϊκός] Dixit de anima & spiritu. Nunc de corpore loquitur. χοϊκός limaceus Tertulliano, ex limo, in Latino Irenæi v. 11. Respicitur illud Gen. 11. 7. ἐπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον χοῦν λαβών. Hebræum est γῆ, quod habes & Gen. 111. 19. Significat autem quamuis terra particulam. Philo : διὰ τὴν ἀνθρώπων γῆν· ὁ μὲν γὰρ ἔστιν οὐράνιος ἄνθρωπος, ὁ δὲ γῆνιος· ὁ μὲν οὐκ οὐράνιος ἀπὸ κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγονώς, φθαρτὴς ἐ σωζόμενον ζωῆς οὐσίας ἀμέτοχος· ὁ δὲ γῆνιος ἐκ ἀποράδος ὕλης ; καὶ χοῦν κέκληται, ἐπάγει. Theophilus χοῦν vnde sumptus est Adam interpretatur διὰ τῆς ἐνεργείας ἀλλὰ τῆς πολυμεροῦς καὶ ποικίλης ὕλης μέσος. Ἰω. 1. 14. καὶ τὸ σὰρκα ἐγένετο καὶ οὐκ ἦν ὁ ἔκτιστος.

ὁ δεύτερος ἄνθρωπος, ὁ κύριος ἔξ οὐρανοῦ] Hic ἔξ οὐρανοῦ dicitur Hebræo more pro οὐράνιος, id est, cœlestis, habens iam corpus cœlestē.

48. οἷος ὁ χοϊκός, ζωοῦται καὶ οἱ χοϊκοί.] Quale corpus Adamus habuit, tale & fuit in posteros. in Adami persona genus humanum describitur. Origenes contra Celsum 1 v.

καὶ οἷος ὁ ἐπουράνιος, ζωοῦται ἐ καὶ οἱ ἐπουράνιοι] Sic & Christus qui nos regenuit, nobis corpus dabit suo simile. Cum autem dixit ἐπουράνιος intelligi vult corpus fore dignum habitaculo supercœlesti. Vide Hebr. v 1. 4. de vocē ἐπουράνιος vide Eph. 1. 3. Sedes 111. in qua est Dei maiestas & Angeli dicitur quidem cælum, nimirum tertium excellentius cæteris, ideoque dictum 111. καὶ οὐρανοὶ pluraliter, sed id nec minùs ἐπουράνιος supercœlestis, respectu habito ad cælum spectabile. Origenes Philocalia xv 111. πῶς οὐ δύνατον ἐ πλεονάζειν τῇ ἰσοδυναμίᾳ ποιότητος γεγονέναι ζωοῦται ὁποῖαν ἐχέτω ἐν αὐτῷ, καὶ τοῖς ἀνωτέροις αὐτῶν τοῖς πολιτευομένοις ;

49. καὶ κατὰ τὴν εἰκόνα τῆς ἐπουρανίας] Corpore simile corpori Adami & ob id morbis, malis & morti obnoxium.

φορέσμενον καὶ πλεονάζειν τῇ ἐπουρανίας] φορέσμενον habent alij codices & sic legerunt Syrus, Arabs, & sic citat Origenes contra Celsum. Corpus habebimus simile corpori Iesu, in suo tamen gradu. Sic vox εἰκόνος sumitur Rom. v 11. 29.

50. τὸ δὲ φημι ἀδελφοί] Clarius sua dicta explicat. Sic & supra v 11. 29.

ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα βασιλείαν Θεοῦ κληρονομήσαι οὐ δύναται] Hic apparet per carnem & sanguinem דְּרִי גַבְרִי intelligi corpus tale quale hic habemus, fluidum, fragile, caducum Sirach. xiv. 19. Hebr. ii. 15. constans ex particulis minimis quæ decedunt quotidie & quarum in locum aliæ extrinsecus accedunt, ut ait Alfenus in L. Proponebatur D. de iudiciis. Talia corpora non conueniunt isti regno immutabili. κληρονομεῖν tenere, possidere iure certo. Sic emolliendus interpretatione Augustinus cum dicit libro contra Adimantium xii. in resurrectione non fore carnem aut sanguinem.

οὐδὲ ἡ φθορὰ] Et hic est abstractum pro concreto. Nam per φθορὰν vult intelligi φθαρτόν. & ita explicat quid intelligi voluerit per σάρκα & αἷμα.

τίω ἀφθαρσίαν κληρονομεῖ] Pertingere ad statum illum immutabilem non potest.

51. ἰδοὺ μυστήριον ὑμῖν λέγω] Rem hactenus vobis aliisque incognitam. Vide Rom. xi. 25. xv. 25. supra ii. 7. iv. 1. xiii. 2. xiv. 2.

πάντες μὲν οὐ κοιμώμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγώμεθα] Variant hic libri. Optime Manuscriptus ille. οἱ πάντες μὲν οὐ κοιμώμεθα· οὐ πάντες δὲ ἀλλαγώμεθα. Neque omnes obdormiemus, id est, moriemur. Neque omnes mutabimur. Veram hanc lectionem ostendunt sequentia. Eadem sententia in commentario ad librum Aboth. l. iii. 2. & notis ad caput i. Rabbinum Israël de Anima. Eodem spectat locus Act. x. 42. & verba Symboli.

ἐν ἀτόμῳ, ἐν ῥιπῇ ὁφθαλμοῦ, ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι] Hæc referenda ad proximum quod præcessit. Dicit mutationem istam corporis caduci in corpus immortale ita subitam fore ut tempus percipi non possit. ἐν ἀτόμῳ, idem quod alibi ὡς πῆχυν Efaïæ xxix. 5. עַתָּה ἐν ῥιπῇ ὁφθαλμοῦ רַע הַבָּרָא apud Rabbinos. רַע הַבָּרָא Syrus hic. Illud ἐν ἀτόμῳ etiam philosophi usurpant, alterum, in nictu oculi, multæ gentes. in vltima tuba, id est, ad sonum tubæ vltimæ: siue ad signum vltimum quale per tubam in militia dari solet.

σαλπίσιν γάρ] Dabitur enim signum. Vide Matth. xxiv. 31. vbi dicta vide. Et i. Thess. v. 16. Sensus mysticus loci Zach. ix. 14.

καὶ οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται] καὶ hic notat *tunc*: in Manuscripto pro ἐγερθήσονται est ἀναστήσονται.

ἀφθαρτοί] Vide supra 50.

καὶ ἡμεῖς ἀλλαγώμεθα] Nempe quos bibos Deus illicprehenderit, inter quos Paulus putauit fieri posse ut & ipse esset & alij multi qui cum ipso vivebant. Sic ἡμεῖς οἱ ζῶντες dixit de eadem re. Paulus i. Thess. iv. 17. Id eo euenit quia de die vltimo, quando is futurus esset nihil Christus suis reuelauerat. ut semper expectaretur. Et propiores fuere Apostoli & qui eos secuti sunt Christiani ut crederent breui id futurum. Vide si placet quæ hac de re notauimus ad iii. librum de veritate religionis Christianæ & in Appendice ad nostra de Antichristo.

53. δεῖ γὰρ τὸ φθαρτὸν τέτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν] Tertullianus libro de resurrectione carnis ita hunc locum explicat: *Oportet enim corruptiuum istud induere*

induere incorruptelam & mortale istud induere immortalitatem. Hoc erit illud domicilium de cælo quod gementes in hac carne superinduere desideramus utique super carnem in qua deprehendemur: quia grauari nos ait qui sumus in tabernaculo, quod nolimus exui, sed potius superindui, uti deuoretur mortale, à vita scilicet, dum demutatur superinduendo quod est de cælis: Quid enim non desiderabit, dum in carne est, superinduere immortalitatem & continuare vitam, lucrifacta morte per vicariam demutationem? &c. Rursus eodem libro. Oportet enim corruptiuum istud induere incorruptionem & mortale istud induere immortalitatem. Quid mortale, nisi caro? Quid corruptiuum, nisi sanguis? Ac ne putes aliud sentire Apostolum, providentem tibi & ut de carne dictum intelligas, laborantem: quum dicit istud corruptiuum & istud mortale, cutem ipsam tenens dicit. Certe istud nisi de subiecto nisi de comparente pronuntiasse non potuit. Demonstrationis corporalis est verbum. Et aduersus Marcionem ita. Oportet enim corruptiuum hoc, tenens utique carnem suam dicebat Apostolus. Paria habet Iustinus ad Symbolum. Plutarchus Bruto de Cæsare: τῇ χρεὶ τῆ σάρκατος ἀπτόμενος εἶπεν, τί δὲ σὺν αὐτῇ ὑμῖν δοκεῖ βροτῶς, ἀναμείναι τοῦτ' τὸ σαρκίον; Εὐδυσσαδαυ valet התלבש quod Hebræi vsurpant cum de corpore immortali agitur.

καὶ τὸ θνητὸν τὸ εὐδυσσαδαυ ἀθανάσιον] Potest esse corpus mortale etiam quod non moritur.

τότε γρησεται ὁ λόγος γεγραμμένος] λόγος דבר res ipsa. Tunc fiet illud quod scriptum est. Solet hoc dici cum prophetarum verba trahuntur in sensum eminentiorem. Locus est Esaia xx v. 8.

κατέπεθ' ὁ θάνατος εἰς νίκην] בלע המות לנצח quod LXX quidem vertunt κατέπεθ' θάνατος ἰχθύου. At alij melius, puto, verterant κατέπεθ' τὸν θάνατον, εἰς νίκην. לנצח sæpissime vertitur εἰς νίκην, secundum ἐτυμολογίαν vt II. Sam. i. 17. 26. Ierem. lxxv. 5. Lam. v. 20. Amos i. ii. v lxxv. 7. Prouerb. xxi. 28. vbi Symmachus, Aquila, Theodotion omnes vertunt εἰς νίκην. At sensus est, in perpetuum Itaque vertitur εἰς τὸν αἰῶνα & εἰς αἰῶνος Esaia xlii. 20. Et Chaldaus sæpe transfert לעלמין : Græci alibi εἰς τέλος vt Ps. xlii. 2. plenè, perfecte.

55. ποδ' σε, θάνατε, τὸ κέντρον, ποδ' σε ἀδὴ τὸ νίκην] LXX in Osea xlii. 14. ποδ' ἢ δίκη σε θάνατε; ποδ' τὸ κέντρον σε ἀδὴ, sensu eodem qui hic est, verbis paulum mutatis, vt fieri solet ab iis qui memoriter locum citant. Apparet autem Græcos interpretes in Hebræo non legisse אדא vt nos, sed איה & pro דברך legisse דברויך Apostolus hic quasi in re præsentē vt sæpe propheta triumphum canit de morte & inferno, id est, statu mortuorum. Solent enim coniungi, vt Esaia xxv lxxv. 15.

56. τὸ ὃ κέντρον τῆ θανάτου ἢ ἀμάρτια] Egregie sensu Evangelico explicat dictum Osee. Aculeus scorpionis, aut feræ similis, est id quo maxime nocet. Sic quo maxime nocere mors potest, si detineat homines sub suo imperio, ita vt reuiuiscere non possint. Hoc ius morti dat inobe-

dientia hominum grauis aduersus Deum.

ἢ ὃ δύναμις τῆς ἀμάρτίας ὁ νόμος] Legem hic intellige quodcunque præceptum diuinum vt Rom. III. 20. IV. 19. V. 13. VII. 2. 7. supra IX. 21. Peccatum eo est grauius quo voluntas Dei magis patet. Quod fit maxime per legem à Deo datam Rom. V. 13. VII. 8. 9. 10.

57. πρὸς ὃ Θεὸς χάρις τῶς διδόντι ὑμῖν τὸ νίκος διὰ τῆς Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] Nempe dedit nobis vincere peccatum, ac proinde & mortem vincere. Peccatum in Nouo fœdere plerumque significat aut consuetudinem peccandi, aut etiam malefacta ἐν παραπτώματι. Sic, qui natus est ex Deo, non peccat.

58. ὥστε] Ergo. Est enim illationis nota vt supra III. 21. IV. 5. XIV. 20. εἰδότες ὅτι ὁ κόπος ὑμῶν ὅτι ἐστὶ κενὸς ἐν Κυρίῳ] Bis idem dixit vt ostendat magnam requiri constantiam in officio faciendo. Sic τι μελιδωμοὶ καὶ εἰδότες Coloss. 1. 23. Vide & supra VII. 37. & Abac. II. 3. 4. Simonides ἀνδρα ἀγαθὸν vocat χερσὶ τε καὶ ποσὶ ἐν νόῳ τεζάωνον.

θελοῦσόντες ἐν τῷ ἔργῳ τῆς Κυρίου πάντοτε] Omnia quæ Deo grata sunt facientes abunde, etiam plusquam quisquam exigere audeat, vt Paulus fecit suo sumptu Euangelium annuntians.

εἰδότες ὅτι ὁ κόπος ὑμῶν ὅτι ἐστὶ κενὸς ἐν Κυρίῳ] Λιτότης, vult enim dicere magnæ fore laboris præmia. ὁ κόπος ἐν Κυρίῳ labor secundum Dominum, secundum Christi præceptum. Bene hanc admonitionem contexuit cum sermone de resurrectione. Nam si verum est dogma de resurrectione, nullus labor grauis videri debet. Quid enim suauius vita, eaque immortalis, ac beatissima.

CAP. XVI.

ΕΠΙ ὃ τῆς λογίας τῆς εἰς ἀγίους] Nisi codicum consensus me retineret, libens hic legerim εὐλογίας. Nam eam vocem in sensu liberalitatis vsurpat Paulus & II. Cor. IX. 6. Solet sic sumi Hebræum ברכה à verbis ad res ducta translatione. Intelligit autem collationem pecuniarum ad subleuandam paupertatem fidelium in Iudæa Rom. X. v. 26.

ὡς περ διέταξα ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλιτίας] Amabant Apostoli easdem consuetudines vbique introducere. Et hæ sunt traditiones Apostolicæ relatæ, vt diximus, in συλλογῇ κανόνων. Hoc est iter per Galatiam cuius mentio Act. XVI. 6.

2. καὶ μίαν σαββάτων] συμφοιτήσης Ἰουδαίων ait Philo, ἀπαρχῶν ἕνεκα καὶ τῆς ἀλλης εὐσεβείας nempe etiam extra Sabbata. Christiani maxime Sabbatis & diebus Dominicis qui sunt μία σαββάτων Matth. XXXV. III. I. conueniebant, sed quia hi qui ex Iudæis facti erant Christiani moris Iudaïci retinentes sabbatis pecunias non tractabant, ideo ad eam rem aptior erat dies sequens. Tertullianus Apologetico. *Modicam unusquisque stipem menstrua die, vel cum velit, & si modo velit, & si modo possit, apponit. Nam nemo*

compellitur, sed sponte confert. Hæc quasi deposita pietatis sunt. Nam inde non epulis nec potaculis nec ingratis voratrinis dispensatur, sed egenis alendis, humandisque, & pueris ac puellis re ac parentibus destitutis: itemque domesticis senibus: item naufragis & si qui in metallis, & si qui in insulis vel in custodiis dumtaxat ex causa Dei sectæ, alumni confessionis suæ fiunt.

ἐκαστος ὑμῶν παρ' ἑαυτοῦ πέντε θισαυεῖζον] Sibi seponat, paulatim cumulum aliquem faciens. Id enim est **πεν** quod modo per θισαυεῖζον; modo per συνάγην vertitur. Id successit in locum decimarum.

ὅ, π' εἰν δοδῶται] In Manuscripto clarius, ὅπ' αὐτὸ δοδῶθ' est autem brevis locutio. Quodcunque Deus prosperauerit pro quodcunque Deus prosperans ei dederit. Δοδῶν **πλγ**. Hebræi hunc sensum sic exprimunt. **יד מצי דא**.

ἵνα μὴ ὅταν ἔλθω, τότε λογίαι γίνονται] Id est, tunc primum. Quod si esset, tenuiores futuræ erant collationes quam quæ ex longo tempore primum creuissent.

ὅταν ᾧ ᾤδαρχώμαι, οὐδ' δοκιμάσητε, δ' ἐπιστολῶν, ὑποταγῶν ἀπενεγκῶν τὴν χάριν ὑμῶν εἰς Ἱερουσαλήμ] Notam interpungentem ponendam post δοκιμάσητε recte monet Theophylactus. Et rursus brevis est locutio, mittam per litteras, id est, mittens per litteras eos commendabo, testimonio meo eos prosequar. Vide quomodo vir tantus nullam suspicioni rimam aperire voluerit. χάριν dixit beneficium. Vide supra x. 30. Sirach. x v i i. 18.

4. εἰν ᾧ ἡ ἄξιον τῆ καμὲ πορεύεσθαι, συν' ἐμοὶ πορεύσονται] Vide quomodo eos excitat ut dent quamplurimum. Si summa collecta tanti erit, ego pro epistola eos comitabor.

5. ἐλθῶσιν ᾧ πρὸς ὑμᾶς ὅταν Μακεδονίαν διέλθω] Macedoniam quidem transiit A. c. x x. 3. Sed angustiis temporis exclusus non adiit Ephesum, sed presbyteros ad se acciuit. ibid. 16. & sequentibus.

Μακεδονίαν γὰρ διέρχεται] Rursus hic præsens pro futuro. Vide quæ dicta ad Matth. x x v i. 28.

6. πρὸς ὑμᾶς ᾧ τυχὸν ᾤδαρχώω, ἢ π' ᾤδαρχήσω ἵνα ὑμεῖς με προσέμνητε οὐ εἰν πορεύωμαι] Ab hoc proposito, cuius mentio & A. c. x i x. 21, alia graviora Apostolum diuerterunt, ut iam diximus. Solebant autem quidam ex Ecclesiis Apostolo se itineris aliquousque comites addere, ut videre est A. c. x v. 3. x v i i. 4. 15. x x. 38. x x i. 5. Quo ibo, id est, in Iudæam i i. Cor. i. 16.

7. οὐ θέλω γὰρ ὑμᾶς ἀπ' ἐν παρόδῳ ἰδεῖν] Hic θέλω votum & desiderium significat. ἀπ' ἐν, id est, nunc. Hoc vero nunc hic significat futurum imminens. Ἐν παρόδῳ, in transcurso: obiter.

ἐλπίζω ᾧ χρόνον πῶς ἐπιμείναι πρὸς ὑμᾶς εἰν ὃ κύριος ἐπιθέσται] Melius in Manuscripto: ἐλπίζω γὰρ. Explicat quod præcesserat. Et de futuro incerto loquens usurpat solitam Christianis cautionem. Sic Rom. i. 10. supra i v. 19. i v. 15. Si Deus voluerit, etiam Paganis vñitatum ostendit Tertullianus de Testimonio Animæ. Alij rudiores eorum dicebant, si dii volent, ut Plautus

Pænulo 1 v. Scena vltima, Cicero 1 v. Verrina, Suetonius Caligula 8. Aut, cum diis volentibus quod est apud Ennium, Plautum aliquoties & Catonem de re Rustica.

ἐπιμυῶ ὃ ἐν Ἐφέσῳ ἕως τῆς πεντηκοστῆς] Postea aliæ occasiones fecere vt magis properaret, velletque in ipsa Pentecoste, id est, fine dierum quinquaginta à Paschate esse Hierosolymis. Act. xx. 16. Ita ambulatoriæ sunt hominum voluntates.

9. Δύεα γάρ μοι ἀνέωγε μεγάλη & ἐνεργής] Ostium spem significat vt videre est Osee 11. 15. Quia sicut ostium aditum dat in domum, ita spes ad rem. Sic & Act. xiv. 26. 11. Cor. 11. 12. Melius in aliis codicibus ἐναργής. Spes conspicua. In Glossario Ἐναργής liquidus, euidens. Ita apparet legisse hic Ambrosium.

καὶ ἀντικείμενοι πολλοὶ] Quod alium terruisset, hoc Paulum inuitat. Multi ibi sunt hostes Euangelij, ideo desidero ibi esse, vt me iis opponam.

10. εἰάν ὃ ἔλθῃ Τιμόθεος] Timotheum sibi & Domino fidum miserat quidem Paulus, vt apparet supra 1 v. 17. Sed ita vt in itinere multas ecclesias haberet inuisendas. Quare pericula prospiciens dicit, si ad vos venerit.

βλέπετε ἵνα ἀφόβως χηύται πρὸς ὑμᾶς] Curate ne illi homines inter vos diuitiis aut eruditione turgidi, schismatum auctores, quorum culpas arguet, quicquam nocere ei possint. Curate quantum in vobis est, non enim omnia pericula illo tempore vitari poterant. Sed bonorum est omnia experiri ne mali bonis aliis noceant.

τὸ γὰρ ἔργον Κυρίου ἐργάζεται, ὡς καὶ ἐγὼ] Magnum præconium. Nam quid non fecerat Paulus! opus Domini est Euangelij promotio. Act. xii. 2. xiv. 25. xv. 38. Vide & Matth. xxi. 28.

μή τις οὐδὲ αὐτὸν ἐξεδιδήσῃ] Monet pios vt cum pro meritis reuerantur. Vide 1. Tim. iv. 12.

προσμίνατε ὃ αὐτὸν ἐν εἰρήνῃ, ἵνα ἔλθῃ πρὸς με] Id est, facite vt ad me rediturus à vobis discedat sospite ea quæ inter vos esse debet amicitia.

ἐμδέχομαι γὰρ αὐτὸν μὲν ἡμεῖς ἀδελφῶν] Multum eius comitumque eius (nam & alij cum Timotheo Corinthum inerant, vt & sequentia ostendunt) reditum desidero, opera eorum vsurus.

ὡς δὲ ἡ Απολλὼ τῷ ἀδελφῷ] Nouerant hunc Corinthij. Nam apud ipsos fuerat Act. xviii. 17. Et cum viri & pietatem & eruditionem haberent cognitam, multum optauerant pij qui erant Corinthij, ipsum potissimum ad res Corinthij corrigendas mitti.

καὶ πάντως οὐκ ἔδωκα ἵνα οὐδὲ ἔλθῃ] Non potui id ab eo obtinere, nempe quia alia magis vrgentia eum distinebant.

ἐλεύσεται ὃ ὅτε διακρίσῃ] Id est, vbi ab illis negotiis se expedierit. Εὐκαρτεῖν est vacare ab aliis rebus, vt Marci vi. 31. Act. xv. 21. Hinc διακρίαι. Sir. xxxviii. 26. 1. Macc. xi. 42.

κηγορεῖτε] Vide Matth. xxiv. 42. xxv. 13. xxv. 1. 41. Act. xx. 31.

σῆκετε ἐν τῇ πίσει] State, id est, perstate. Vide supra xv. 1. Verbum σῆκειν pro ἵστασθαι habet, & Marc. xi. 25. Rom. xiv. 4. Gal. v. 1. Philipp. i. 27. iv. 1. Theff. i. 11. 8. 11. Theff. ii. 15.

ἀνδρίζεσθε] Nunc fite viri vt loquitur vetus Poëta Latinus, & Homerus: ἀνέρες ἔσεσθε ἰσχυροὶ ἀνδρίζεσθε 11. Paralip. xxxii. 7. Moses Iosua sæpe hoc verbo animat. Ios. i. 6. 7. 9. 18. David Solomonem 1. Paralip. xxviii. 20.

κραταίουςθε] Est & hic passivum pro reciproco, fortes vosmet præstate. Nam 1. Sam. i v. 9. vbi in Græco est κραταίουςθε in Hebræo est קריתתה sic & alibi.

14. πάντα ὑμῶν ἐν ἀγάπῃ γινέσθω] Quæ vbi est, ibi non sunt schismata. Ideo toties eam Corinthiis Paulus commendat. viii. 1. xiii. 1. 3. 4. 8. 13. xiv. 1. 11. Cor. ii. 4. 11. 8. vi. 6.

15. Ὡς χαλῶ ὑμῶς ἀδελφοὶ οἶδατε τίς οὐσίαν Στεφάνῳ ὅτι ἔστιν ἀπαρχὴ τῆς Αἰτίας, & εἰς δακρυονίαν τοῖς ἀγίοις ἔταξαν ἑαυτοῖς] De hoc Stephana vide quæ diximus supra 16. De significato autem vocis ἀπαρχῆς Rom. xv. 1. Scitis ait Stephanam cum suis & inter primos esse qui crediderunt, & multum eos inferuuisse fidelibus aliis.

16. ἵνα καὶ ὑμεῖς ὑποτάσσησθε τοῖς τοῖς τοῖς] ὑποτάσσεσθε hoc quidem loco est reuereri, honorem & obsequia deferre vt Eph. v. 21. 1. Petri v. 5.

καὶ παντὶ πρὸς συνεργουῦν καὶ κοπιῶντι] Qui cooperantur ad propagationem Euangelij & laborant ad subleuandos fideles, ostendit quod dixit non personis se deferre, sed meritis.

17. χαίρω ὅτι ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ Στεφάνου & Φορβουνάτου καὶ Αἰαίνου] Fortunatus nomen est Romanum. Achaïcus nomen Græcum. Sed nomina Romana etiam apud Græcos eo tempore erant frequentia. Et mihi videntur Fortunatus iste & Achaïcus liberi fuisse Chloes. Vide supra i. 11.

ὅτι τὸ ὑμῶν ὑστέρημα οὗτοι ἀναπλήρουσαν] Quod vos omnes facere oportuit, id illi fecerunt. Certiorem me fecere de vestris morbis. Simili modo ὁ σαναπλήρουν τὸ ὑστέρημα dixit 11. Cor. ix. 12. מלא המחסור.

18. ἀνέπαυσαν γὰρ τὸ ἐμὸν πνεῦμα καὶ τὸ ὑμῶν] ἀνέπαυσαν ἡνική, id est, recrearunt Zach. vi. 8. 11. Cor. v. 11. 13. Philem. 7. 20. Vide & Matth. xi. 29. Recrearunt Paulum cū intellexit multos adhuc in Ecclesia Corinthiaca esse qui vera dogmata retinerent: pietatem & pacem colerent. Recrearunt vicissim pios illos, cum eis significarunt quo amore eos Paulus prosequeretur. τὸ πνεῦμα, pro animum meum aut me, locutio frequens: Ignatius in epistola ad Romanos ἀσπάζεται ὑμῶς τὸ ἐμὸν πνεῦμα, & quidem cum verbo ἀναπαύειν reperitur dictis Zachariæ & ad Philemonem locis.

ὁπρὶν γινώσκετε οὐκ οἶς τοῖς τοῖς] Id est, magni facite. μετωνυμία frequens apud Hebræos.

19. ἀσπάζονται ὑμῶς αἱ ἐκκλησίαι τῆς Ἀσίας] Hinc probabilis coniectura sumitur Ephesi potius, vt habent Syriaci & Arabici libri, quam Philippis in Macedonia, vt habent Græci, scriptam hanc epistolam. Fauet huic

sententiæ id quod supra habuimus 6. & 8. & quod est II. Cor. II. 12.

20. ἀπαύζονται ὑμεῖς ἐν Κυρίῳ] Id est, à Christo omnia bona vobis adprecantur.

Αὐλᾶς καὶ Πρίσκιλλας] Qui Paulum Corintho Ephesum erant secuti Act. XV. II. 19.

σὺν τῇ κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίᾳ] Id est, cum tota familia sua quæ erat Christiana. Vide Rom. XVI. 5. Quocunque illi ibant, secum ferebant Ecclesiam.

ἀπαύζονται ὑμεῖς οἱ ἀδελφοὶ πάντες] Nempe qui in hoc sunt tractu. Simile Rom. XVI. 16.

ἀπαύζασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἀγίῳ] Vide Rom. XVI. 16. Et recte osculum pacis iis imperat qui in periculo erant ne per schismata abriperentur.

21. ὁ ἀποστολὸς τῇ ἐμῇ χερὶ Παύλος] Priora ex autographo Pauli descripserat Tertius aut Timotheus aut alius quis. Cætera adscripsit Paulus sua manu. Vide II. Thess. III. 12.

22. εἰ πᾶς οὐ φιλεῖ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, ἦτο ἀνάθεμα Μαρενάδα] Sua manu ascribit sententiam cuius maxime eos meminisse volebat, vt Augustus aliquando faciebat ad prouinciarum præsides. Ἀνάθεμα Μαρενάδα est grauiissimum כרם, addita precatione vt Deus quamprimum in eum vindicet. Vide quæ diximus ad Luc. VI. 22. מרן Syris est Dominus, vnde Syri Maronitæ quia Christum מרן vocant, & Murrani reges in veteri Latio, de quibus ad XI. Æneidos: & Marnas Gazarorum deus Epiphanio, & virgines Cretensibus Μάρναι, sicut alibi κυρία. Hinc in Hispania solebat dici vt historiæ narrant: *Sit anathema Marano* *et* excommunicatus. Arabs hoc loco رحا االرب من *is omnis sit excommunicatus à spe Domini*. Id est, ab ea spe quam Dominus nobis dedit. Simile Gal. I. 8. 9.

23. ἡ χάρις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ μετ' ὑμῶν] Rom. XVI. 24.

24. ἡ ἀγάπη μου μετ' πάντων ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] Id est: Ego propter Christum vos omnes sincere diligo. Et vim habet illa locutio, μετ' ὑμῶν. Dicuntur amicitie dissolui interuallis locorum. Hoc negat apud se fieri. Se animo ipsis esse præsentem: res eorum curare.

HVGONIS GROTII
ANNOTATIONES
IN ALTERAM EPISTOLAM
AD CORINTHIOS

NEXE statim post priorem, neque multo post scripsit hanc ad Corinthios epistolam Paulus. Tantum enim interualli fuit quo Timotheus à Paulo missus ire Corinthum potuit, mandata Pauli explicare & ut eis pareretur laborare, & ad Paulum redire. Labor autem eius Corinthi apud plerosque bene successerat, vnde & lenior aliquanto hæc est epistola, quam prior. Manebant tamen quidam Paulo inuidentes, quorum obtreccionibus passim hac epistola respondet.

CAPVT PRIMVM.

ΙΑ' θελήματος Θεοῦ] Sic & I. Cor. II.

συνὴ τοῖς ἐκκλησίαις πάσι τοῖς οὖσιν ἐν ὅλῃ τῇ Ἀχαΐᾳ] Voluit Paulus exempla huius epistolæ mitti ad alias in Achaia ecclesias, ut tum fieri solebat.

2. χάρις ὑμῖν & εἰρήνη] Vide Rom. I. 7. I. Cor. I. 3.

3. εὐλογητὸς ὁ Θεὸς] Formula solemnitis gratias agendi. Rom. I. 25. IX. 5.

ὁ πατὴρ ἡμῶν οἰκτιρῶν] Genitiuus pro adiectiuo ut & in verbis subsequen-
tibus, pater, inquit, summè misericors. Vide Exodi xxxiv. 6. Deus
כַּנּוּכָה Syris & Arabibus.

4. ὁ ᾧ ἀγαλῶν ἡμεῖς ὅτι πάσῃ τῇ ἀλίᾳ ἡμῶν] Non sine causa hoc dixit aduersus eos qui Deo exosos putant eos qui in multis incommodis versantur. Confer Rom. v. 3. VIII. 35.

εἰς τὸ δύνασθαι ἡμῶς ἀγαλλεῖν τοὺς ἐν πάσῃ ἀλίᾳ] Omnia sua Paulus ad Ecclesiæ vtilitatem refert.

ἀπὸ τῆς ἀγαλλήσεως ἧς ἀγαλλομένη αὐτοὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ] Id est, per dona illa

spiritus quibus Deus me solatur. Vide Act. iv. 36. ix. 31. xiii. 15.

5. *πολλὰς*] Multa sunt & magna. Vide Rom. iii. 7. v. 15. xv. 13.

εἴτε δι' θλιβόμενα] In Manuscripto; *εἴτε θρασυκαλούμενα*, ut pendeat hoc à verbo præcedente *πολλὰς*, quod & de afflictionibus & solatiis positum fuit. Afflictiones sibi euenire dicit ipsorum salutis causa, id est, propter euangelium, vnde supra dixit, *παθήματα χριστοῦ*, id est, quæ Christi causa feruntur. Vide 1. Petri iv. 16.

6. *καὶ σωτηρίας*] Deest in Manuscripto.

τῆς ἐνεργουμένης] Id est, *κατεργαζομένης*. Vide Rom. vi. 3. *ἐνεργίᾳ* modo deponentaliter sumitur, modo, ut hic, passiuè.

τῶν αὐτῶν παθημάτων] Eadem dicuntur quæ eandem ob causam sufferuntur.

7. *καὶ ἡ ἐλπίς ἡμῶν βεβαία ὑπὸ ὑμῶν*] Hæc per parenthesin legi debent. Nam quod sequitur *εἴτε θρασυκαλούμενα* respondet ei quod præcessit *εἴτε θλιβόμενα*. Hoc autem hic dicit, firmam se habere spem de constantia etiam Corinthiorum in sufferendis malis. Cæterum non prætereundum duxi in illo Manuscripto, de quo dixi toties, verba præcedentia alio posita ordine, hunc in modum, *θρασυκαλῆσεως καὶ σωτηρίας*, *εἴτε θρασυκαλούμενα ὑπὸ τῆς ὑμῶν θρασυκαλῆσεως τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ τῶν αὐτῶν παθημάτων ὧν καὶ ἡμεῖς πάρομεν καὶ ἡ ἐλπίς, &c.*

Εἰδότες] Hoc non ad Corinthios refertur, sed ad Paulum & Timotheum. Et scire se dicit Corinthios tangi sensu ut aduersorum ita & bonorum quæ ipsi Deo dante contingebant.

8. *οὐ γὰρ θελομεν ὑμᾶς ἀγνοεῖν ἀδελφοὶ ὑπὸ τῆς θλίψεως*] Est hic *καὶ* pro *ὑπὸ*. Imo Manuscriptus habet hic *καὶ*. Et *ἀγνοεῖν* pro *ἀγνώτας* *εἶναι*.

τῆς γλουμένης ἡμῶν ἐν τῇ Ἀσίᾳ] Videntur indicari illa pericula de quibus Act. xx. 19.

ὅτι καθ' ὑποβολὴν ἐβαρήθημεν ὑπὸ δύναμιν] *καθ' ὑποβολὴν* valde, ut Rom. vii. 13. 1. Cor. xii. 31. *ἐβαρήθημεν*; pressi sumus ut infra v. 4. *ὑπὸ δύναμιν*, supra quam vires humanæ sustinerent: fuit *πειρασμός* *ὅτι ἀνθρώπου*. 1. Cor. x. 13.

ὥστε ἐξαπορηθῆναι ὑμᾶς καὶ τῷ ζῷ] Ita ut spem vitæ abjicerem *Εξαπορεύομαι* & ii. 9. Ps. lxxxviii. 15. infra iv. 8.

9. *ἀλλ' αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς τὸ ὑπόκριμα τῆς θανάτου ἐχέμεν*] *ὑπόκριμα* θανάτου *τοῦ* *τοῦ* sententiam mortis. Id est ita affecti fuimus quomodo ij de quibus sententia ad mortem pronuntiata est. Locutio similis illi 1. Cor. xv. 32.

ἵνα μὴ πεποισότες ὡμεν ἐφ' ἑαυτοῖς ἀλλὰ ὅτι παρ' Θεοῦ παρ' ἐλπίσιν οὐκ ἐπεσμέν] Causam adfert cur Deus in tanta pericula Paulum peruenire voluerit. Hebræis interdum mortui dicuntur qui quasi mortui sunt, & resuscitati qui liberantur, ut videre est Ezech. xxxvii.

10. *ὅς ἐκ τῆς θανάτου ἐρρύσατο ἡμᾶς*] Liberari dicimur non tantum è malis quæ sentimus, sed etiam ab iis quæ imminet. Vide Prou. x. 2.

XI. 4. & confer XXIV. 2. Vide & canticum Sodalium Daniëlis circa finem. *τηλικούτου* à morte tam tristi, per manus popularium, per manus eorum qui unum Deum colere se profitentur.

καὶ ῥύεται] Hoc neque Græci commentatores legerunt, neque Syrus.

εἰς ὃν ἡλπίζαμεν ὅτι καὶ ῥύσεται] Dicit hoc non quod mortem metueret, sed quod longiorem suam vitam sciret è magna re esse Ecclesiarum. Vide Philipp. I. 24.

σωσουργουμένων καὶ ὑμῶν ὑπὸ ἡμῶν τῇ δειήσει] Est & hic traiectio pro *τῇ δειήσει ὑπὸ ἡμῶν*. Magno honore Corinthios afficit Paulus, cum vult eorum precibus adiuuari.

ἵνα ἐκ πολλῶν προσώπων τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα διὰ πολλῶν ὀφθαλμοῦν ὑμῶν] Plurimi codices habent *ὑπὸ ἡμῶν*, & sic Syrus Græcique multi legerunt. Est & hic traiectio. Rectus sermo *τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα ἐκ πολλῶν προσώπων*, id est, donum Dei respectu multorum hominum mihi datum, incolumitas nempe concessa in gratiam multorum fidelium. *ἦν* est respicere, inde *ὡς* quod *πρόσωπον* vertitur est respectus. Sic & infra II. 10. Hinc *ἦν* est propter. *ὀφθαλμοῦν* gratiarum actione celebretur: *ὑπὸ ἡμῶν*, mea vice, meo nomine.

12. *ἡ γὰρ καύχησις ἡμῶν αὐτῇ ἐστίν.*] Gaudium nostrum. ut iam sæpe nomen hoc *καύχησις* & *καύχημα*, & verbum *καυχῶμαι* exposuimus.

τὸ μὲν πύριον τῆς σωφροσύνης μου] Vide Rom. II. 15. IX. I.

ὅτι ἐν ἀπλότητι καὶ εὐκρινείᾳ Θεοῦ] Sincero animo tanquam Deo inspectante. Vide I. Cor. v. 8. Hoc ideo dicit, quia quidam ipsum incusabant, quasi reditum pollicitus esset, nihil tale cogitans. Dicit igitur, se qualis fuit Corinthi, & nunc esse, fidei optimæ, sed euentum præstare non esse suum, multa interuenire quæ cogant mutare consilium. Omnia debent eadem esse quæ fuerint cum promitterem, ut promittentis fidem teneas, ait Seneca de beneficiis, ubi multa habes exempla, ei rei de qua hic agitur, similia. In Manuscripto pro *ἀπλότητι* est *ἀγιότητι*.

ὅτι ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ] Est obliqua oratio. Perstringit enim obtrectatores suos, eruditione Græcanica turgentes. Confer. I. Cor. II. 1. 4.

ἀλλ' ἐν χάριτι Θεοῦ] ἐν pro cum. Cum multis donis spiritualibus.

ἀνεσράφημεν ἐν τῷ κόσμῳ] Vbicunque fuimus. *ἀνεσράφημεν* *ננו להנהל*.

ὡς ἡμεῖς ὑμᾶς] Maxime apud vos. Vide dictum locum. Cor.

13. *οὐ γὰρ ἄλλο γράφομεν ὑμῖν ἄλλ' ἢ ὅτι ἀγινώσκετε καὶ ὅτι γινώσκετε*] Manuscriptus, *ἀλλ' ἀγινώσκετε & ὅτι γινώσκετε*. Veram lectionem esse arbitror quam secutus est Syrus, *ἀλλ' ὅτι ἀγινώσκετε καὶ ὅτι γινώσκετε*. Non alia vobis scribimus (quam quæ vera sunt scilicet) sed quæ hic legitis, ea sic gesta agnoscitis.

Ἐλπίζω ὅτι καὶ ἔως πλὴν ὅτι γινώσκειτε] Ostendit se non omnem spem abieccisse ad ipsos veniendi. Agnoscetis me, ita spero, perpetuo talem. Nempe ubi ad vos venero.

14. καὶ ὡς καὶ ἐπέγνωτε ἡμεῖς ὑπὸ μέρεσι] ὑπὸ μέρεσι, id est, quidam vestrum, quomodo Rom. x i. 25. qualem me nouistis quidam, id est, ostendistis vos me talem agnoscere, cum Timotheum tam benigne excepistis, eiusque monita secuti estis.

ὅτι χαίρειν ὑμῶν ἐσμὲν] Gaudetis enim me doctore.

καὶ ὡς καὶ ὑμεῖς ἡμεῖς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ Κυρίου ἡμεῖς Ἰησοῦ Χριστοῦ] Eritis scilicet gaudium mihi, id est, causa gaudij, cum videbo vos eiusdem salutis & gloriae participes.

15. καὶ ταύτῃ τῇ πεποιθήσει] Confusus me vobis plerisque esse cordi. πεποιθήσεις est πρβ II. Reg. xviii. 20.

ἐβουλόμην ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς τὸ πρότερον] Hic quoque traiectio est, nam τὸ πρότερον constituendum est cum ἐβουλόμην. Volueram antehac ad vos venire, nempe cum priorem epistolam scriberem, quam vide xv i. 5. & sequentibus. Non finxi me velle, sed reipsa volui. Dixi quod sentiebam.

16. ἵνα δώτερον χάριν ἔχητε] Vt alterum hoc à me habeatis beneficium, vt i. Cor. xv i. 3.

καὶ δι' ὑμῶν ἐλθεῖν εἰς Μακεδονίαν, καὶ πάλιν ὑπὸ Μακεδονίας ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς] Subauditur με, quasi dicat; primum beneficium fuit quod apud vos subititi in Macedoniam iturus, alterum sperabam fore quod ex Macedonia ad vos me reciperem. Est constructio πρὸς τὸ σημαζόμενον. Nam in voce δώτερον tacite inest duplex beneficium, quod quale sit explicat.

καὶ ὅς ὑμῶν περιμεμφθῆναι εἰς τὴν Ἰουδαίαν] Id est, vt quosdam de vobis comites sumerem mei in Iudeam itineris, si forte eo irem. Vide i. Cor. xv i. 4. 5. 6. 7. & ibi dicta.

17. τὸ οὐ βουλόσάμην] Cum reuera id meum consilium fuerit eo tempore.

μήτις ἀεὶ τῇ λαφείᾳ ἐχρησάμην] Possumne accusari, quod aliud tunc dixissem quam haberem in animo? Ἐλαφεία hic idem quod κοφότης, id est, vanitas, vt exponit Glossarium. Vanos vocare solemus eos qui mendaces sunt: quia verba eorum carent pondere: Vanum mendacemque coniunctim dixit Virgilius.

ἢ ἂ βουλόσασθαι καὶ σάρα βουλόσασθαι] At dicet aliquis mutasti consilium. Respondet Paulus mutavi ne ob mea commoda? id si fecissem, poterat aliqua esse species me accusandi.

ἵνα ἢ παρ' ἐμοὶ τὸ ναὶ καὶ τὸ οὐ, οὐ] Omnino legendum hic est, quomodo hic legit Syrus, & mox sequitur; ἵνα ἢ παρ' ἐμοὶ τὸ ναὶ, καὶ τὸ οὐ. Id est, vt propterea aliud dicam, aliud faciam. Nam ναὶ, item οὐ, modo promissum illud addictibum, hoc vero abnuitibum significant, modo ipsum promissi talis implementum: itaque ex duplici hoc significato facta hic est πλοκή vt diximus libro II. de Iure Belli ac Pacis xxx. 21. & ad Matt. v. 37. Festus ubi explicat vocem nauci: quidam ex Græco quod sit ναὶ & οὐκ leuē hominem significari volentes. Leuē: ἐλαφρόν. Ita optime Festi ille locus hunc Pauli explicat.

πιστὸς ὃ ὁ Θεὸς, ὅτι ὁ λόγος ἡμῶν ὁ πρὸς ὑμᾶς οὐκ ἐγλύετο καὶ οὐ] Id est, quàm verus est Deus, tam verum est, & vos scitis, me nulla apud vos fraude usum. Similis locutio: viuit Dominus, id est, quàm vere viuit Dominus.

19. ὁ γὰρ τῷ Θεῷ ὑπὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁ ἐν ὑμῖν δι' ἡμῶν κηρυχθεὶς δι' ἐμοῦ καὶ Σιλβανοῦ καὶ Τιμοθέου] Explicat quid sit δι' ἡμῶν. Et Siluanus hic, vt recte notauit Hieronymus non alius est quàm qui Silas in Actis, varia pronuntiatione.

οὐκ ἐγλύετο καὶ οὐ ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ γέγονεν] Christus ipse non irrita habuit verba nostra, sed multis miraculis ea confirmauit.

20. ὅσαι γὰρ ἐπαγγελίαι τῷ Θεῷ,] Quotquot sunt promissa Dei in veteri te-

stamento ad nouam creationem pertinentia. ἐν αὐτῇ τὸ καὶ, & ἐν αὐτῇ τὸ Ἀμὲν] Ea per Christum habent suum implementum. καὶ & Ἀμὲν idem valent, ideoque & coniungi solent. Vide dictum locum de Iure Belli ac Pacis. Altera vox Græca est, altera Hebræa. simile Ἀβὲν ὁ πατήρ. In Manuscripto, ἐν αὐτῇ τὸ καὶ, διὸ καὶ δι' αὐτῇ τὸ Ἀμὲν. Id est, quia Deus promissa per Christum implet, ideo etiam eius honori canitur Amen in Ecclesiis. Et sic legit & interpretatus est Syrus.

πρὸ Θεοῦ πρὸς δόξαν] Traiectio pro πρὸς δόξαν πρὸ Θεοῦ vt Deo laus sit. At si Manuscripti lectionem in iis quæ præcedunt sequimur πρὸ Θεοῦ recte cohærebit cum illo Ἀμὲν.

δι' ἡμῶν] Nostro ministerio. Spectat præcipue gentium conuersionem.

21. ὁ γὰρ βεβαίων ὑμᾶς ὡς ἡμῖν εἰς Χριστὸν, & χάρις ἡμᾶς, Θεός] Supple est, & hic valet nam. Causam enim reddit cur ista omnia cedant ad honorem Dei, quia à Patre ista potestas proficiscitur. Ab eo procedit ista vnctio, id est, spiritus operatio interior, fidem in Christum fulciens & roborans. Hæc vnctio dicitur etiam 1. Ioh. 11. 20. nempe quia mystice significabatur per illam vnctionem quam accipiebant Reges & Sacerdotes, vt videre est loco Psalm. XLV. 8. collato eo qui est ad Hebræos 1. 9. Christiani Sacerdotes quia animum & corpus & bona Deo offerunt, Reges quia ad regnum destinantur.

22. ὁ καὶ σφραγισάμενος ἡμᾶς] qui & externis testimoniis apparere voluit spiritus illius vim atque naturam. Vide Eph. 1. 13. Instrumentis fides accedit ex testium signis. Vide Rom. 1V. 11. 1. Cor. IX. 2.

καὶ δοὺς τὸν ἀρράβωνα τῷ πνεύματι ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν] Conscios nos facit illorum donorum spiritualium, quæ dona spiritualia sunt arrhabe futuræ vitæ spiritualis, infra v. 5. Eph. 1. 14. Arrhabe ארבה vox est primitus Hebræica ac proinde & Phœnicia, à Phœnicibus eximiis mercatoribus in Græciam venit. Origo vocis à ἀργ quod est εἰργάζεσθαι fide-iubere. Vide Gen. XXXV 11. 18. Arrabo pars est pretij, & spondet pro toto pretio. Vide quæ diximus ad 1. Cor. xv. 46. Latini arrabonem ἀποκρίνοντες arram dicunt. Sed & arrabonis vox est apud Plautum, Terentium, Var-

23. ἐγὼ δὲ μῦσται τὸν Θεὸν ὁρκισάμενος ὅτι τὴν ἐμὴν ψυχὴν] Est iuramentum perfectum, sed in re grauissima. Sic Iob xvi. 18. ἰδοὺ ἐν οὐρανοῖς ὁ μῦστος μου, ὃ δὲ σωῖσται με ἐν ὑψίστοις. Vide quæ à nobis dicta ad Matth. v. 34. In animam meam, id est, cum maximo meo malo, si fallo. Tale illud iusiurandum Iob. xxii. 23. יְהוָה הוּא יִבְרַךְ *Deus vindicet.* Sic *ne uiuam* iurandi formula apud Ciceronem & Martialem, *ne saluus sim* apud Ciceronem alibi.

ὅτι φοιτῶντες ὑμῶν οὐκ ἐπὶ ἡλθον εἰς Κόρινθον] Erant & aliæ causæ cur iter differret Corinthum, sed hoc non minima quod vellet eos ante aduentum suum penitus corrigi, ne aut verbis aut factis asperioribus uti cogeretur. Vide I. Cor. iv. 21. & infra xii. 20. 21.

24. οὐχ ὅτι κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως] Est ἀνθυποφορέα. Videbatur enim imperiose dixisse, non parcens. Itaque remouet à se hanc suspensionem. Nihil volumus à vobis credi nisi quæ Christus præcepit. Si quid pro nostro lubitu imponeremus, hoc esset dominatum exercere in fidem, ut hic: in populum peculiarem Deo ut I. Petr. v. 3.

Ἀλλὰ συνεργοὶ ἐσμεν τῆς χαρᾶς ὑμῶν] Cum Deo & Christo, ac sub illis in id laboramus ut gaudij fiat participes, nempe æterni. Sic *χαρὰ* sumitur Heb. xii. 2.

Τῇ δὲ πίστει ἐσῆκατε] Præteritum more Hebræo pro præsentī. Statis fide, id est, per fidem, nempe operantem, in eo estis statu ut illud æternum gaudium iure optimo sperare possitis. Ideo tantum operæ impendo ut fides ista vobis constet, nihil quæro, nihil exigo aliud.

C A P. II.

ΚΡΙΝΑ Δ' ἐμαυτῷ τῷτο] *Ε'κρινα*, constitui, ut est Act. ii. 16. xxvii.

Ι. ἐμαυτῷ mihi, id est, apud me, ad imitationem ἢ Hebraici.

Τὸ μὴ πάλιν ἐν λύπῃ πρὸς ὑμᾶς ἐλθεῖν] Et hic traiectio est & duæ voces pro vna. Sensus enim est μὴ ἀνῆδεῖν πρὸς ὑμᾶς ἐν τῷτο ἐν λύπῃ, non redire ad vos ita ut reditus meus mœrorem vobis adferat.

2. Εἰ δὲ ἐγὼ λυπῶ ὑμᾶς ἐπὶ πᾶσι ὅστις ἀφραίνων με] Id est, qui me consolari deberet ut doctorem suum.

Εἰ μὴ ὁ λυπούμενος ὅς ἐμεῖς] Ac proinde nemo: Quomodo enim tristis alium solabitur? Singulare pro plurali ut in collectiuis.

3. Καὶ ἔγραψα ὑμῖν τῷτο αὐτὸ] In hac epistola scripsi vobis causam, cur reditum ad vos differam, ut eam auferatis.

ἵνα μὴ ἐλθὼν λύπῃ ὅτι λυπῶ ἤ γὰρ] Inter tot pericula, in quibus versatus sum, nouum mœrorem ob feueritatem verborum aut rerum, qua uti cogar aduersus inemendatos. Erat Apostolus talis qualis describitur bonus princeps:

Qui quoties sanus cogitur esse dolet.

Vide infra XII. 21.

Α' ϕ' ὧν ἔδωκε με χαίρειν] Ex quorum profectu ego maximum percipere gaudium debebam:

Τις πατέρ' αἰνέσας εἰ μὴ ὁδοαίμονες υἱοί;

Πεποιθὼς ἐπὶ πάντας ὑμᾶς ὅτι ἐμὴ χάρις πάντων ἡμῶν ἔστιν] Ita bene de vobis sentio, vt credam vos nihil malle quam vt gaudeam. Monstro viam, qua id consequamini, sicut חַיַּי Hebræum solet post se trahere חַי, ita Græcum πέποιθα secum habet ἐπὶ, vt videre est secundo Regum XV III. 21. & alibi.

4. Εἰ καὶ πολλὰς θλίψεως καὶ σωροῦς καρδίας] σωροῦς est anxietas, vt Lucæ XXI. 25. Iudic. XI. 3. συνέχεομαι angere, vt Luc. XII. 50. Iob. XXX. 3.

ὁ δὲ πολλῶν δακρύων] Διὰ hic valet cum. Sic δὲ ἀκριβείας λέγειν apud Aristotelem τοῦτο δὲ ἐστὶν ὅτι οὐκ ἔστιν ἡ ἀκριβεία τοῦ ὁδοαίμονος οὐχ ἵνα λυπηθῇτε] Non enim hoc erat θεωρητόν μόνον θέλημα Pauli.

ἀλλὰ τίς ἀγάπῃ ἵνα γινώτε καὶ ἔχω περισσοτέρως εἰς ὑμᾶς] Et hic locutio est per traiectionem vocum: deinde περισσοτέρως intellige plusquam Ecclesias alias.

Εἰ ὅτις λελύπηκεν] Si quæ Ecclesia me mœrore affecit. Hæc enim vox ex præcedentibus intelligitur, καὶ τὸ σημεῖόν μόνον. Cum autem indefinite dicit εἰ τις, notat ipsam Corinthiorum Ecclesiam vt ostendunt sequentia.

ὅτι ἐμὴ λελύπηκεν, ἀλλ' ὑπὸ μέρος] Hic quoque ὅλη vel ὅλος si λαὸς subaudiatur, intelligendum ex appposito membro ὑπὸ μέρος, non totus cœtus me mœstitia affecit, sed quidam, hoc enim est ὑπὸ μέρος Rom. XI. 25. supra I. 14. Sic & μέρος π 1. Cor. XI. 18.

ἵνα μὴ ἐπιβαρῶ πάντας ὑμᾶς] Quasi dicat: Hoc ideo exprimo, ne quis putet singulos vestrum à me accusari. Ἐπιβαρῆν est oneri esse vt primo I. Thess. II. 9. II Thess. III. 8. Est autem accusatio oneris quædam impositio, sicut & Prophetarum obiurgationes & minæ vocantur κωδ, id est, onus.

Γραβὸν τῷ ὁδοαίμονι] Hoc dicit velut digito indicans illum, qui maximum dolorem Paulo attulerat, doctus, & diues, & nouercæ maritus. Tertullianus de Pudicitia non vult hic de illo homine agi. Ponit enim quod verum est in prima Ecclesia post baptismum in adulterium aut simile quid prolapsos nunquam ad communionem restitutos: aliorum criminum reos, puta incestus in nouercam, diutius tamen abstentos, quam fuit intervallum illud temporis intra scriptionem priorem & hanc alteram ad Corinthios. Sed in eo cum multis aliis fallitur quod agi hic putat de restituenda communionem, cum agatur de auferendo morbo, quem ei Satanas ad preces piorum Corinthiorum immiserat.

Ἡ ἐπιτιμία αὕτη ἢ ὑπὸ πλείονων] Castigatio illa quæ à presbyterio fieri solet more Iudaico. Poenæ Canonica vocantur ἐπιτιμία & ἐπιτίμια. Reperitur eo sensu sæpe in conciliorum actis, & apud Chrysostomum de Sacerdotio. Sufficit, inquit, si abstinence a communione & σιλησσωγία quædam

ei adiunguntur. Eas si suscipiat licebit pro eo precari. Vide Ioh. v. 16. Restitutum enim iam erat Corinthi presbyterium & cum eo disciplina quæ per schismatum distractiones cessauerant.

7. ὥστε τοῦναντίον μᾶλλον ὑμᾶς χαρίσασθαι ἢ ὀφθαλμολέσαι] μᾶλλον deest in Manuscripto. Subintelligitur autem hic *velim*, & τοῦναντίον opponitur ei, quod videri posset de omnibus queri, quasi dicat, nihil vos accuso nunc ut nimium remissos. Imo ad lenitatem ultro hortor. Condonare & solari hoc loco est Deum orare ut morbus ille desinat: Soluere peccata etiam de priuatis dici notauimus ad Matth. x v i i i. 18. χαρίζεσθαι hic respondet ἡμῶν vide Esth. i v. 32.

Μὴ πρὸς τῇ σθεναρότερᾳ λύσει κατεποθῇ ὁ τοῖος] κατεπίνειν hic est γλβ quod proprie quidem est absorbere, translate vero quouis modo perdere, ἀπολλύειν, quomodo & interdum vertitur illud γλβ. Si ad morbum accedat animi cruciatus, facile inde mors sequi potest. De illo nouercæ marito hic agi censet & Origenes ad Psalmum x x v i i.

Διὸ ὀφθαλμῶ ἡμᾶς κυρῶσαι εἰς αὐτὸν ἀγάπω] Κυρῶσαι proprie est alicui rei formam suam legitimam dare ac sic eam ratam firmamque facere, hic per translationem est facto ostendere. Nam qui hoc facit, is aliquo modo ratum facit quod in animo habebat. Factum autem quod hic requiritur, sunt preces totius Ecclesiæ pro illo grauiter afflicto.

Εἰς τὰς γδ ἐρχεσθαι] Nempe ea quæ sunt in prima epistola cap. v. Aoristus hic significationem habet plusquam perfecti.

Ἰνα γὰρ τίς δοκιμῇ ὑμῶν, εἰ εἰς πάντα ὑπήκοοί ἐστε] Δοκιμῇ est experimentum vt Rom. v. 4. infra v i i i 2. ix. 13. x i i i. 3. Philipp. i i. 22. hic vero per μετῴμιαν ipse animus, qui ex periculo patefcit. Vt nossem experiendo an mihi vt Christi Apostolo per omnia obedire velletis.

10. ὃ δὲ π χαρίζεσθε] Si cui aliquid condonatur ex æquitatis & lenitatis regulis.

καὶ ἐγὼ] Tanquam animo præsens, sicut in illo Satanæ tradendo fueram i. Cor. v. 4.

καὶ γδ ἐγὼ εἶπὲν κατέειπαι δὲ ὑμᾶς ἐν παρολίῳ Χριστοῦ] In Manuscripto est quomodo & Latinus legit: καὶ γδ ὁ κατέειπαι, εἶπὲν κατέειπαι, δὲ ὑμᾶς, vt post δὲ ὑμᾶς iterum subaudiatur κατέειπαι ex superioribus. Simplicius legit Arabs: ὁ κατέειπαι, κατέειπαι δὲ ὑμᾶς. Ostendit se iam præiuisse condonando, sicut ante præiuerat condemnando. Propter vos, inquit, hoc feci, vestro bono, vt meo exemplo disceretis lenitate non minus, quam seueritate vti: ἐν παρολίῳ Χριστοῦ, id est, in hac re Christum respiciens vt homines seruem in fide Christi. Sic supra i. ii. ἐν πολλῶν παρολίῳ, respectu multorum.

Ἰνα μὴ πλεονεκτῇ ὁ σατανᾶ ὑπὸ τῷ Σατανᾶ] Ne circumueniamur à Satana, vt hic Latinus: ne fraudemur, vt Tertullianus. Est & hic Metonymia. Nam qui alios circumueniunt, plus suo habere solent. Pari modo γλβ quod

proprie est *πλευνεκτείν*, etiam vulnerare & quouis modo lædere significat. Sic & infra hoc verbum sumitur, Cor. 2. XII. 27. XII. 18. Pluraliter autem loquitur, quia etiam vnus exitium damnum est Christi & Ecclesiæ.

οὐ γὰρ αὐτὸς τὰ νοήματα ἀγνοοῦμεν] *Νοήματα* τῶν μεθοδίας Eph. VI. II. Diuersis modis hoc agit Satanas, vt homines à Deo abducatur, aut illecebris, aut iniecta desperatione. Vide infra XI. 3. I. Petri V. 8. Christiani veteres etiam eos quos ob graua crimina ad communionem nunquam admittebant, nolebant tamen desperare de Dei misericordia. Tertullianus de Pudicitia, *Hæc erit pœnitentia, quam et nos deberi quidem agnoscimur multo magis, sed de venia Deo reseruamur.* Multo magis ad tempus abstentis iuebant bene sperare.

12. Ἐλθὼν ὃ εἰς τὴν Τροάδα εἰς τὸ εὐαγγέλιον τῆς Χρυσῆς] Spectat hoc ad historiam quam habemus Act. XX. 6. II. Tim. I V. 13.

καὶ δόξας μοι ἀνεωρμένους ἐν Κυρίῳ] Magna spe mihi data multos Christo acquirendi. Vide I. Cor. XV I. 9. & hic est quamuis.

13. ὅτι ἔρχηται ἀνεῖναι πρὸς πνύματι με] ἀνεῖναι requiem animi significat. Act. XXI V. 23. infra VII. 5. VIII. 13. II. Thess. I. 7.

τὸ μὴ ὑπεῖν με τίτον τὸν ἀδελφόν μου] Quia Titus ex occasione aliqua Corinthi fuerat, & bene exceptus infra VII. 7. 13. 14. Ideo ostendit Paulus & hic, & alibi, quam id sibi gratum sit. Plurimi enim à se Titum fieri, ita vt absentiam tam boni adiutoris grauissime tulerit.

ἀλλ' ἀποτρεχάμενος αὐτοῖς] Et hic αὐτοῖς nomen non habet expressum quo referatur, sed subintelligitur nomen ex voce Troadis. Intelliguntur enim qui erant Troade.

ἔξῃλθον εἰς Μακεδονίαν] Vt propior essem Tito, & eum ad me vocarem, infra VIII. 6. I. 6.

14. τὸ ὅτι Θεὸς χάρις πρὸς πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς ἐν τῷ Χριστῷ] Verum est quod viri eruditi notarunt θριαμβεύειν hic esse pro Hiphil, sicut βασιλεύειν est facere vt quis regnet, I. Sam. IX. 22. XII. I. XV. 35. & ἐκτασθέναι ad festinandum incitare Eith. VI. 14. Respondet autem θριαμβεύειν Hebræo עָבַד Deus per Christum facit vt omnia aduersa superemus. Ita videntur accepisse hoc verbum, tum Syrus, tum Ambrosius.

καὶ τὴν ὁσμὴν τῆς γνώσεως αὐτὸς φανερωῦν δι' ἡμῶν ἐν παντὶ τόπῳ] Alludit ad vnguentum illud odoratum quo vngebatur summus sacerdos Exodi XXX. 23. Psalm. CXXXIII. 2. Per bonum odorem autem hic significatur bona fama. Osee XI V. 7. Ierem. XL V. II. II. Sicut per malum odorem mala fama. Gen. XXXIV. 30. Exodi V. 21.

ὅτι Χρυσὸς δωδεκά ἑσμεν πρὸς Θεὸν ἐν τοῖς σωζομένοις καὶ ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις] Subaudiendum hic est in secundo membro καὶ ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις ex vi contrariorum. Similis ἑλλειψις contrarij I. Tim. IV. 3. I. Cor. XIV. 44. I. Tim. II. 12. Pij bene de Apostolis & Euangelio loquuntur, & impij male. vocantur autem ex

continuet, ait non opus eo esse apud Corinthios qui testes fuissent suæ integritatis laboris & constantiæ. Illud *πάλιν* spectat ad ea, quæ sunt in priore ad Corinthios cap. v. ix. xiv. Puto etiam ad ea quæ erant in epistolis quæ nunc periere. Est autem positum *ἀρχόμεθα*, pro opus-ne est ut incipiamus? & interrogatio pro negatiua. Quasi dicat, minime id opus, cum quo sensu bene cohærent sequentia.

Εἰ μὴ χρίζομεν] Illud *εἰ μὴ* est formula objicientis sibi id quod facillime soluitur. Vtitur sic voce *nisi* sæpe Cicero, & alij.

ὡς πινες] vt alij minus noti.

Συστατικῶν ἐπιστολῶν πρὸς ὑμᾶς ἢ ἐξ ὑμῶν συστατικῶν] Commendatitiis literis vtrunque opus inter ignotos. Multa talium epistolarum exempla. Apud Ciceronem non pauca, & apud Nazianzenum & Isidorum.

2. ἡ ἐπιστολὴ ἡμῶν ὑμεῖς ἐστέ.] Solet Paulus ex vocibus præcedentibus occasionem captare eas transferendi ad aliquid *μυστικώτερον*. Vos estis mea Epistola: vt Rom. xxi. 9. & alibi. Vos estis mea Epistola, id est, ego Euangelium vestris inscripsi animis. Et dat totius nomen parti. Nam ipsos dixit, & ostendit se loqui de eorum studio & affectu.

γνωσκομένη ἐ ἀναγνωσκομένη ὑπὸ πάντων ἀνθρώπων] Amat & *περιστομασίας* Paulus, vt infra iv. 8. Prius agnoscitur manus, deinde legitur epistola. Sic Corinthios Christianos omnes sciebant esse Apostoli Pauli discipulos. Deinde videbant sensus ipsius in illorum vita expressos.

3. φανεροῦμεν ὅτι ἐστὶ ἐπιστολὴ Χριστοῦ] Refertur hoc ad illud ὑμεῖς ἐστέ. Est & hic φανεροῦμεν passiuum pro reciproco quod Hithpaël Hebræi vocant: Sic φανεροῦσθαι est *התראה*. Simul est hic ἐπανόρθωσις quædam qualis supra xv. 10. Nam cum Corinthios dixisset suam esse epistolam, vt inuidiam dicti mitiget, dicit eos esse epistolam Christi, sed suo scriptam ministerio.

Διακονηθεῖσα ὑφ' ἡμῶν] Et hæc est compendiosa locutio: nam ministratam à se & suis adiutoribus dixit, pro suo ministerio perscriptam: Christus dictauerat Epistolam, Paulus tabellio fuerat.

ἐν χειρὶ γραμμένη οὐ μέλανι] Quomodo scribi solent hominum litteræ: μέλαν est sæpiæ cruor.

ἀλλὰ πνεύματι Θεοῦ ζώντος] Conspectu miraculorum.

ὅτι ἐν πλαξὶ λιθίνῃς] Euangelium non humanis tantum litteris præfert, sed & diuinis antiquioris temporis. *תתל* Exodi xxxi. 18. *πλάκες*. Vnde & Orphicorum scriptor dixit *διπλαχὺ θεσμὸν*.

ἀλλ' ἐν πλαξὶ καρδίας σαρκίνας] Illud *σαρκίνας* hic alludit quidem materiam cordis quæ est carnea, sed proprie significat animos ductiles, & non saxeos. Ostendit impletum quod prædixerat Ieremias. xxxi. 33. Similis oppositio apud Plutarchum de Lycurgo τὰ μὲν οὐκ κλειώτατα καὶ μέγιστα πρὸς δαιμονίαν πόλεως καὶ ἀρετῶν ἐν τοῖς ἡθυσιν, ὥστε καὶ ταῖς ἀγωγαῖς τῶν πολιτῶν εἰληπεσοιχωμένον μόνον ἀκνήτα καὶ βεβαίαν ἔχοντα τὴν περὶ αἵρεσιν, θεσμὸν ἰσχυρότατον τῆς ἀνάγκης ἐκ τῆς παιδείας

ἐποιεῖτο τοῖς νέοις νομοθέτου δίδασκιν ἀπογραφομένη πρὸ ἑκαστον αὐτῶν. Dion autem Prusiensis eo sermone, quo consuetudinem legi præfert: ἐκεῖνοι μὲν (οἱ νόμοι) ἐν παντί ἢ σήλαις φυλάττονται, τῶν δὲ ἑκαστον ἐν ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς. ἀσφαλεστέρα δὲ ἐκ κρείττων ἢ τοιαύτη φυλακή. In lege veteri scriptum præcipuum est: vocalis institutio ei seruit. in Evangelico vocalis institutio præcipua: scriptura ei custodiendæ seruit.

4. πεποιθήσιν ὃ τοιαύτῳ ἔχοντι δὲ τῷ Χριστῷ πρὸς τὸν Θεόν] Hic post παρενθήκην repetit sermonem quem habuimus supra I. 17. Quod dixi vix esse ut præstetur, id tamen præsto, & præstiturum me deinceps confido, non viribus natiuis, sed iis quas Deus per Christum promisit credentibus.

5. οὐχ ὅτι ἱκανοὶ ἐσμὲν ἀπ' ἑαυτῶν λογισαμέναι τι ὡς ἔξ ἑαυτῶν] Ea quæ tot sæculis incognita, per Euangelium Deus patefecit, vnde nascuntur vires tam eximia edendi opera, eiusmodi sunt ut nemini quamvis ingeniosissimo in mentem venire potuerint. Ideo autem cùm dixisset ἀπ' ἑαυτῶν repetit ὡς ἔξ ἑαυτῶν, quia potest quidem homo ista capere, sed non ex se reperire. Talia sunt Verbi ἐν σάρκασις, Crux filij Dei, eiusdem motui resurrectio.

ἀλλ' ἢ ἱκανότης ἡμῶν ἐκ τῷ Θεῷ] Deus est qui illis rationibus à se repertis nobis vires tantas indit.

6. ὃς καὶ ἡμᾶς ἐκάνωσεν] ἡμῶν habes & Coloss. I. 2. respondens Hebræo קָדוֹשׁ & magis etiam Rabbinico קָדוֹשׁ Deus nos ministerio tanto aptos non reperit, sed fecit. Sic Saülus hic factus est in virum alium ut olim alius eiusdem nominis, I. Sam. x. 6.

διδάσκοντες καὶ ἡμῶν δίδασκοντες] Vox δίδασκοντος hic generaliter sumitur, ut I. Cor. III. 5. Sic & δίδασκοντα Act. I. 17. & alibi sæpius. De nomine καὶ ἡμῶν δίδασκοντες vide prolegomena nostra ad Evangelia.

οὐ γράμματος ἀλλὰ πνεύματος] Moses scripturam in tabulis lapideis populo attulit: Apostoli verbum comitatum illustrioribus signis quam Moses dederat, ut linguis, sanationibus, mortuorum resurrectione, quin & potestate dona talia aliis conferendi, quod nunquam visum fuerat.

τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτείνει] Sicut הָרָה Hebræis ζῶοποιεῖν dicitur de eo qui aliquem non interfecit, ut Exod. I. 17. & Iudic. V. 19. Sic interficere dicitur qui hominem morti relinquit, nec ab ea liberat. Hoc autem facit lex Moysis, nulla habens promissa nouæ vitæ, secundum ipsam viuentibus. Ioh. V. 49. Gal. III. 21. Præterea occidit, id est, morte violenta punit peccantes.

τὸ δὲ πνεῦμα ζῶοποιεῖ] Spiritus Dei est qui vitam præstat æternam.

7. Εἰ δὲ ἢ ἡ δίδασκοντα τῷ θανάτῳ] Id est, legis cuius omnia promissa morte terminabantur sine vlla spe restitutionis. Vide Leuit. XXV. Deut. V. & XXVIII.

ἐντετυπωμένη ἐν λίθοις] Dicit ministerium Moysis inscriptum fuisse saxeis tabulis, quia illæ tabulæ ostendebant ipsum, cui Deus eas tradiderat esse

μασίττω illius fœderis , est ergo μετανομία causæ pro effectu. ἐντυπωῶ est
 ͵Ϡ͵Ϡ͵ κολάπτειν Exod. xxxii. 15. vbi de eisdem tabulis agitur.

ἐξυψίσθη ἐν δόξῃ] Gloriosum fuit Mosi ministerium illud.

ὥστε μὴ δύνασθαι ἀπερίσται τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ πρόσωπον Μαυσέως δὲ τὴν δόξαν
 τὴν προσώπου αὐτοῦ] Bene explicat quod est Exodi xxxiv. 30. *metuebant
 accedere ad eum*. Ideo enim non audebant accedere quia non poterant
 cum contra tueri, quod est ἀπειρίζειν, Luc. ii. 20. xxxii. 56. Act. iii. 4. 12.
 vi. 15. vii. 55. xi. 6. xiii. 9. xiv. 9. Et fulgorem faciei Mosi recte δόξαν
 dixit, quia & LXX verbum Hebræum ִקָּר vertunt ὡς δεδοξασμένη & δεδό-
 ξασις. Vide quæ à nobis dicta ad illum Exodi locum, & i. Cor. xi. 7.

τὴν κατὰργουμένην] Quia, inquit, splendor cum morte, si non & ante, erat
 cessaturus. Vide i. Cor. ii. 6. vi. 13. xiii. 8. 10.

8. πᾶς οὐχὲ μᾶλλον ἢ διακονία τῆς πνύματος ἐστὶ ἐν δόξῃ] Quanto honoratius
 est ministerium illius spiritus qui arrhabo est vitæ æternæ?

9. εἰ γὰρ ἡ διακονία τῆς κατὰργίσεως δόξα] Lex enim destructa ab iis, quæ ante
 legem fuerant & in lege sunt tralatitia , nihil aliud quam damnabat pec-
 catum, id est, fœditatem eius faciebat apertiolem, Rom. vii. 7. 8. Gal.
 iii. 19. & sequentibus : & plures occasiones peccandi dabat.

Πολλὰ μᾶλλον πλεονάζουσα ἢ διακονία τῆς δικαιοσύνης ἐν δόξῃ] Hic illud δόξῃ con-
 struendum est cum πλεονάζουσα. Multo gloriosius erit ministerium iustitiæ,
 nempe illius internæ, & ita Deo gratæ , vt & ei vitam alteram eamque
 sempiternam polliceatur. De qua iustitia vide Epistolam ad Romanos.

10. καὶ γὰρ οὐ δεδοξασται τὸ δεδοξασμένον ἐν τούτῳ τῷ μέρει ἕνεκεν τῆς ὑπερβαλλού-
 σης δόξης] Illud δεδοξασται Syrus interpres non male vertit : æquum non fuit
 honorari illud ministerium (quamuis per se honoratum) hæcenus si ra-
 tio habeatur eminentioris gloriæ Evangelio scilicet reservatæ , per tot
 dona spiritualia & promissa æterna. Ἐν τούτῳ τῷ μέρει hic & infra ix. 3. & i.
 Petr. iv. 16. est hæcenus : in hoc. Sic ἐν μέρει Coloss. ii. 16. quod *attinet*,
 quomodo & Græci scriptores dicunt, τὸ ἐμὸν μέρος me quod attinet. ἕνεκεν
 autem in significato comparisonis poni recte ab aliis notatum est.

Εἰ γὰρ τὸ κατὰργουμένον] Illud ministerium cuius omnis fructus cum vita
 hac interibat. Διακονία quidem est fœmininum : sed constructio est ad rem :
 vt Triste lupus stabulis.

δὲ δόξης] Etiam hic δὲ est πρόμῃ vt supra i. 4.

πολλὰ μᾶλλον τὸ μένον ἐν δόξῃ] Ministerium quod manet, id est, quod
 fructum habet perpetuum nunquam desitutum.

12. ἔχοντες οὐδὲ ποιαίτιν ἐλπίδα] Quæ in æternum prominet.

πολλῇ παρήσίᾳ χρώμεθα] Aperte & agimus & loquimur. Nam vtrumque
 Syris ܡܢܫܚܐ vt alibi diximus.

13. καὶ οὐ κατὰ τὸν Μοϋσῆς ἐπίδει κάλυμμα ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ] Est ἑλλειψις. Sen-
 sus enim plenus est. Non ita se res nostræ habent, vt cum Moses faciei suæ
 velū imposuit, κάλυμμα vertit, vt & LXX, Hebræum ַסָּוָה Exod. xxxiv. 33.

πρὸς τὸ μὴ ἀπενίστασθαι τοὺς υἱοὺς τῆ Ἰσραὴλ εἰς τὸ τέλος τῆ κατ'αρχαίου] Hic Paulus incipit **ψα**, id est, mystice explicare, fulgorem Moſis & velum. Fulgor ille Moſis præfigurabat fulgorem Meſſiæ, quem cognoscere illis temporibus non dabatur. Christus finis est legis Rom. x. 4. ac proinde & legalis ministerij, quod κατ'αρχαίται ut iam exposuimus, supra 7. 11. πρὸς τὸ μὴ ἀπενίστασθαι, ita ut non inspectarent.

ἀλλ' ἐπαρόχθη τὰ νοήματα αὐτῶν] Id est, quanquam nunc eum agnoscere debebant, tam clare reuelatum, non agnoscunt tamen. Ita ad internæ iustitiæ neglectum complurium animi induruerunt. Volunt vitam æternam per legem, quæ nullibi in lege promissa est. ἐπαρόχθη **πα**.

14. ἀρχὴ γὰρ τῆς σήμερον τὸ αὐτὸ κάλυμμα] Illud ipsum velum mysticum, quod per velum illud aspectabile significabatur. Lex data die nubilo ad significandum velum quod oculis nostris adimit prospectum veri. Ita Maimonides ductore dubitantium **III. 9.**

ἐπὶ τῇ δαγνώσει τῆς παλαιᾶς διαθήκης] Quæ in templo & Synagogis fiebat, sabbatis maximè. Per vetus testimonium intelliguntur libri Moſis, cuius pars potissima fœdus Sinaiticum.

μηδὲ μὴ ἀνακαλυπτόμενον ὅτι ἐν Χριστῷ κατ'αρχαίται] Ideo manet impendens ipsis, quia tolli nisi Christo cognito non potest, secundum sensum mysticum Esaia xxv. 7. κατ'αρχαίται hic est quod mox ἀφαιρεῖται.

ἀλλ' ἕως σήμερον ἵνικα ἀναγνώσκειται Μωϋσῆς κάλυμμα ἐπὶ τῷ καρδίαν αὐτῶν κείται] Repetit sensum quem iam semel posuerat, ut rem omnibus Christianis admirandam infigat animo. Moſes hic pro libris Moſis ut Act. xv. 21. Tegumentum cordis etiam Lam. **III. 63.** quidam interpretantur animi cœcitatē.

16. ἵνικα δὲ αὐτὸς ἐπιστρέψῃ] Nempe ἡ καρδία ex præcedente, & ἐπιστρέψῃ est passivum pro reciproco, ubi se converterit, nempe ad Christum, ubi eum respexerit. **αὐτὸς δὲ αὐτὸς ὁ Χριστός** ἵνικα δὲ αὐτὸς ἐπιστρέψῃ, ὅταν αὐτὸς ἐπιστρέψῃ.

ἀφαιρεῖται τὸ κάλυμμα] Tunc videbunt quantus sit splendor euangelij olim præfiguratus. Origenes contra Celsum quinto : καὶ λέγουσιν δὲ ὅτι ἵνικα αὐτὸ ἀναγνώσκειται Μωϋσῆς κάλυμμα ἐπὶ τῷ καρδίαν κείται, τὰς τοῖς τῷ δὲ Ἰησοῦ Χριστῷ μὴ ἀσπασαμένοις ὁδὸν ἐπικαλύφθαι τὸ βούλημα τῶ Μωϋσέως νόμῳ. Ἰσχυρὸν δὲ ἐπὶ εἰς ἐπιστρέψῃ τις πρὸς τὸν Κύριον (ὁ ὅς Κύριος τὸ πνεῦμα ἔστι) ἀφαιρεῖται τὸ κάλυμμα ἀνακαλυπτόμενον πρὸς τὸν ἐν τοῖς κεκρυμμένοις νοήμασι καὶ τὰ γράμματα ὁδὸν τῶ Κυρίου ἀπορεῖ κατ'οπταίεται καὶ μετὰ λαμβάνει τῆς καλυμμένης θείας δόξης εἰς τὸν αὐτὸν ὁδὸν. Habes eodem pertinentia etiam contra Celsum libro **vii.** & apud Rabbini **Israëlem cap. III.**

17. ὁ ὅς Κύριος τὸ πνεῦμα ἔστι] Christus homo quidem fuit, sed cum vi divina, quæ spiritus dicitur Marci **II. 8.** & Rom. **i. 4.** ubi dicta vide. Itaque dicit Paulus se, cum hic de domino loquitur, præcipue de vi illa divina loqui.

οὗ ὅς τὸ πνεῦμα Κυρίου] Sicut ipse vim divinam in se habet, ita & aliquid

de vi diuina nobis communicat, pro nostro modulo. Is est spiritus Christi de quo Ioh. xiv. 26. xv. 26. Dicitur autem spiritus Christi & hic & Gal. iv. 6. Philipp. i. 19. quia per Christum & propter Christum datur.

ἐκεῖ ἐλδοτεία] Ac proinde cessat velum, signum subiectionis I. Cor. xi. 10. Libertatem hic intellige à vitiis. Vide Rom. vi.

ἡμεῖς ὃ πάντες] Nos Christiani tam ex Iudæis quam ex gentibus facti.

ἀνακαλυμμένην πορσώπων] Rectè, non per tot ceremoniarum vmbacula.

τιὼ δόξαν Κυρίου καὶ θεωροῦμεν] Id est, attente spectantes, quomodo & Latini dicunt speculari: nimirum quia qui speculum consulunt omnia singulatim intuentur. Sic Christiani attente meditantur, quanta sit Christi in cœlo regnantis gloria. Plus illis contigit quam olim Mosi ipsi Exodi xxxiii. & xxxiv.

τιὼ αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα] Non vna hic figura. Nam & præsens ob certitudinem ponitur pro futuro. Et transformabimur in speciem Christi, est, transformati eam consequemur. Cœlestes erimus quomodo ipse cœlestis est I. Cor. xv. 45. Sicut ille regnat, ita & nos regnabimus I. Tim. ii. 12. Apoc. v. 10.

ὑπὸ δόξης εἰς δόξαν] Magnus honor fuit hic, Christo ministrasse vt iam dictum est: maior erit, cum ipso regnare.

κατὰ τὸ ὑπὸ Κυρίου πνεύματος] Κατὰ τὸν hic est quippe & rem ipsam significat, vt & supra i. 17. & ὑπὸ hic valet vt καὶ interdum apud Hebræos. Per spiritum Christi peruenimus ad illam gloriam. Is enim animum hic nostrum imbuens donat eum immortalitate & olim etiam corpora efficiet spiritualia, vt diximus I. Cor. xv. 44. & supra i. 22. v. 5. & hoc capite 6. confer & Rom. v. 4. vbi καὶ quod hic ὑπὸ. Est & hic traiectio ὑπὸ Κυρίου πνεύματος pro ὑπὸ πνεύματος Κυρίου.

CAP. IV.

Eχόντες τὴν δακρυονίαν τούτων] Vox δακρυονίας hic sumitur vt supra iii. 8.

καθὼς ἐλεήθημεν] Quoduis beneficium Dei ἐλεος nostris scriptoribus dicitur. Magnum est autem beneficium vocari ad tam salutare ministerium. Vide I. Cor. ii. 25.

οὐκ ἐγκακοῦμεν] Non pigrescimus. Vide Luc. xv. 11. i. וְעָנָה לָהּ.

2. ἀλλ' ἀπειπάμεθα τὰ κρυπτά τῆς αἰσχυνῆς] Notat doctores lucripetas, qui captationes suas volebant esse ignotas. ἀπειπάμεθα longe à nobis repellimus וְעָנָה לָהּ τὰ κρυπτά τῆς αἰσχυνῆς sunt ea quæ ob pudorem occultantur. Nam genitiuus hic & alibi sæpe causam impellentem significat. τὰ κρυπτά וְעָנָה לָהּ vt Ierem. xlix. 10.

μὴ παροργίζετε ἐν πανουργίᾳ] בְּחִלְקוֹת vel חִלְקֵי חֵל non vafrutic vtentes;

ut qui aliud sunt, aliud videri volunt.

μηδὲ δολοῦντες τὸν λόγον τῆς Θεοῦ] Δολοῦν habuimus Rom. III. 13. δολοῦν habemus Ps. xv. 3. xxxv. 1. 3. dolo tractant verbum Dei, qui ut hominibus placeant aut partem veri tacent, aut falsa admiscunt.

ἀλλὰ τῇ φανερόσῃ τῆς ἀληθείας] Libera veri apparitione, דברים נכחים Prou. xxv. 26.

συνεστῶντες ἑαυτοῖς πρὸς πᾶσαν συνείδησιν ἀνθρώπων] Placentes non omnibus (id enim fieri nequit) sed bonis conscientiiis ἐνώπιον Θεοῦ velut Deo inspe-
ctante.

3. εἰ ὃ ἔστι κεκαλυμμένον τὸ διαγόνιον ἡμῶν] Videbat objici sibi posse, multos esse, qui veritatem istam non agnoscant, καλύπτεσθαι aut κρύπτεσθαι ut Luc. xix. 42. id etiam dicitur, quod quamvis per se conspicuum sit, reipsa tamen non conspicitur ut Sol à cæcis.

ἐν οἷς ὑποκλυμένοις ἔστι κεκαλυμμένον] Est μετανουμία. Nam pereuntes vocat eos qui perire meruerunt, qui vitiis suis fauent, & vera videri nolunt quæ vitiis aduersantur.

4. ἐν οἷς ὁ Θεὸς τῷ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοήματα.] Satanam siue dæmonem principem intelligit. Porphyrius de malis dæmonibus agens, ἡ παρρησία αὐτῶν δύναμις δοκεῖ Θεὸς εἶναι μέγιστος. Ita tanquam si Deus esset, hominibus imperat: & idolorum cultus ad ipsius vsum redit. Dixit autem eum Deum sæculi siue mundi huius, sicut Christus principem mundi huius Ioh. xii. 31. ex maxima parte ut I. Ioh. v. 19. Eph. iv. 12. οἱ πολλοὶ κακοί. Plutarchus de Iside: πᾶσα φύσις ἄλογος καὶ θνητὴ τῆς τῷ κακοῦ δαίμονος γέρονε μοίρας. Excæcat omnia diabolus agendo. Eph. ii. 2. Deus sinendo. Diabolus sic deus, quomodo venter, Philipp. iii. 19. quia Dei vice colitur.

τῶν ἀπίστων] Constructio Hebraizans. Nam recta constructio fuerat ἐν οἷς ἀπίστοις, deinde νοήματα αὐτῶν. Hebræi pro relativo sæpe ponunt id quod antecessit, aut antecedere debuit. Vide quæ diximus ad Gen. vi. 3.

εἰς τὸ μὴ ἀγνοῦν αὐτοῖς τὸν φωτισμὸν τῆς διαγελίου τῆς δόξης τῆς χειρὸς] Ne participes essent eius bonis quod prædixit Esaias xlii. 6. 16. ἀγνοῦν εἰσὶν. In Manuscripto est ἀγνοῦν, & abest αὐτοῖς, non male, id est, non videant illam lucem. Nam ἀγνοῦν & ἀγνοῦσθαι sæpe est videre. τὸν φωτισμὸν dixit μετανουμιῶς, effectus nomen ponens pro causa. τὸ φῶς τοῦ αἰῶνος. Nam τοῦ αἰῶνος plerumque φῶς vertitur: interdum φωτισμὸς ut Iob. iii. 9. Ps. xxv. 11. 1. xliv. 4. lxxviii. 14. Evangelium splendens Christi vocat annuntiationem de Christi miraculis, resurrectione, ascensu in cælos, regno cœlesti, de missione spiritus per eum facta.

ὅς ἔστιν εἰκὼν τῆς Θεοῦ ἀδοξάτου] Nimirum quia sicut ex imagine hominis species cognoscitur, ita ex iis quæ egit & locutus est Christus, Dei potentia, sapientia, sanctitas, bonitas. Hebr. i. 3. Etiam Hebræis Messias dicitur לֹא אֱלֹהִים ut in Zohar & alibi. Adde Coloss. i. 15. I. Tim. iii. 16. Ioh. i. 18.

5. οὐ γὰρ ἐαυτοὺς κηρύσσομεν] Non dicimus nos esse huius negotij principes, non nostram rem agimus.

ἀλλὰ Χριστὸν Ἰησοῦν Κύριον] Eum dicimus esse Dominum cui per omnia parendum sit.

ἐαυτοὺς δὲ δούλους ὑμῶν διὰ Ἰησοῦ] Vide quam modestè loquitur, qui se non Iesu tantum seruum dicit, sed & omnium eorum qui in Iesum credunt.

6. ὅτι ὁ Θεὸς] Hoc ipsum quod seruus sit Christianorum agnoscit maximum esse Dei in se beneficium.

ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι] Gen. 1. 3. ὁ εἰπὼν, id est, qui iussit, אַמַר. sæpe comparantur beneficia creationis veteris & nouæ. Vide quæ ad initium Euangelij Iohannis dicta. Ex tenebris legis lux Euangelij.

ὃς ἐλάμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν] Deest vocula *est*, more Hebræo. Deus idem is est qui lucem accendit in animis nostris. ἐλάμψεν hic est pro Hiphil, vt supra θαυμάσειν. Sic אַמַר quod est in Hiphil vertitur φαπείρ Pf. XV III. 29.

ὡς φωτισμὸν τῆς γνώσεως] Vt alios eadem cognitione illustraremus. Agit enim de ministris Euangelij vt patuit supra 1.

τῆς δόξης τῆς Θεοῦ] Maiestatem Dei vocat eam quæ à Deo data est.

ἐν θεωρώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ] θεωρώπον פנים Hebræis id omne significat quod sensibus exterioribus percipitur, vt Christi dicta & facta, & splendor ille in monte, & resurrectio, & quæ eam sunt secuta. In hoc Dei maiestas sine velo apparuit.

7. ἐχομεν δὲ τὸν Θεοσαυρὸν τῶν] Sic vocat cognitionem Euangelij. Vide Matth. XIII. 44.

ἐν ὁρακίνοις σκέυεσιν] In corpore multis malis obnoxio sicut fictile quod facile frangitur, Ierem. XXII. 28. Platonici corpus hominis palpabile, quod vocant ὁράκινον, opponunt τὰ λεπτότατα σώματα quod vocant ὀχμήα ψυχῆς.

ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ἡ τῆς Θεοῦ] hic ἡ significat, appareat. Aduersa quæ patimur ostendunt illa quæ facimus mira non nostra virtute nos facere. Nam si ea virtus in nostro esset Dominio, careremus aduersis.

καὶ μὴ ἐξ ἡμῶν] Vide supra I II. 5. Est vis quædam diuina in nobis, non ex nobis. Ideo agit cum vult.

8. ἐν παντὶ θλιβόμενοι ἀλλ' οὐ στενοχωρούμενοι] Hic στενοχωρία plus aliquid est quam θλίψις. Premimur, non opprimimur. Solent alibi istæ voces promiscue vsurpari, vt diximus ad Rom. I I. 9. Hebræi dicerent, וְלֹא נִשְׁלָחָנִי.

ἀπορούμενοι ἀλλ' οὐκ ἀξιοπορούμενοι] ἀπορεῖσθαι hic est perplexum esse, quomodo hoc verbum sumitur Gal. I V. 20. & nomen ἀπορία Esa. V III. 22. Luc. XX I. 25. ἀξιοπορεῖσθαι ita perplexum esse, vt desperes, vt supra I. 8.

διωκόμενοι ἀλλ' ὅτι ἐν ἡμῶν ἀλειτουργοί] נרדפים ולא נעזבים] Ab hominibus quidem male tractamur, sed Deus nos non deserit. Solatur nos spiritu suo.

καταβαλλόμενοι ἀλλ' ὅτι ἀπολλύμενοι] נבלעים ולא נדחים similitudo sumpta à militibus qui deiectione resurgunt. Sic hic Israëlita apud Ierem. 34. הממני נבוכדראצר. *Dejecit me Nabuchodonosor.* Omnia hæc præsignificata in rubo ardenti, & per iter in deserto, & per tempora Antiochi.

10. πάντοτε τὴν νέκρωσιν τοῦ Κυρίου ἐν τῷ σώματι φερούμενοι] נמותה נעקשות sunt miseriæ, & mortis pericula Ps. LXXIX. 11. Sic & Rabbinis ממת נעקשות תש יגוּס. quomodo νέκρωσις μήτρας Rom. IV. 19. Domini, id est, ad exemplum Domini. Solent enim similia similibus nominibus nuncupari, ut & in sequenti opposito.

ἵνα ὡς ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι ἡμῶν φανερωθῇ] Id est, vita talis, qualis est Christi, immortalis, beata, cœlestis.

11. ἀεὶ ὃ] Quotidie, id est, sæpissime.

ἡμῖς οἱ ζῶντες] Nos qui adhuc vivimus, qui nondum ex hac vita excessimus, ut multi iam Christianorum.

εἰς θάνατον παραδιδόμεθα] Iterum hic mortem vocat mortis pericula μεταρρυμκῶς.

διὰ Ἰησοῦ] Euangelij causa quod à Christo nobis commendatum est.

ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ φανερωθῇ ἐν τῇ θνητῇ σαρκὶ ἡμῶν] Hic ζωὴ significat vim & efficaciam Christi. Vita enim in actione consistit. Christus immortalis per Apostolos adhuc mortales agit & loquitur.

12. ὥστε ὁ μὲν θάνατος ἐν ἡμῖν ἐνεργεῖται, ἡ δὲ ζωὴ ἐν ὑμῖν] Sumitur hic ἐνεργεῖται passivè, ut sensus sit: Euangelij prædicatio in nobis efficit mortem, id est, mortis pericula, eadem autem Euangelij prædicatio vobis, qui nulla ob id incommoda sentitis, vitam efficiet æternam. Sed ne ipsi Apostoli ideò minoris haberentur, quod tot subjacerent incommodis, prudenter subjicit.

ἔχοντες δὲ τὸ αὐτὸ πνεῦμα τῆς πίστεως] Habentes communem nobiscum Dei Spiritum, qui non datur nisi credentibus. Iterum hic genitivus causam significat, id est, conditionem requisitam.

καὶ τὸ γεγραμμένον ἐπίστευσα καὶ ἐλάλησα καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν διὸ καὶ λαλοῦμεν] Hæc inter se cohærent, & dixit ἡμεῖς πιστεύομεν διὸ καὶ λαλοῦμεν pro ἡμεῖς πιστεύσαντες διὰ τὸ καὶ λαλοῦμεν. In Psalmo unde hoc desumptum est (est autem locus in Hebræo codice CXV I. 10.) Græca sic habent, ἐπίστευσα, διὸ ἐλάλησα, quia credidi, ideo loquor.

14. εἰδότες ὅτι ὁ ἐγχείρας τὸν Κύριον Ἰησοῦ καὶ ἡμεῖς διὰ Ἰησοῦ ἐξεγερθεῖς, καὶ ὡδυστήσων ὑμῖν] Eius boni quod vobis per tot mala acquirimus, nos non erimus expertes. Deo patri tribuitur excitatio Christi è mortuis, Act. III. 15. XIII. 30. Rom. IV. 24. X. 9. I. Cor. VI. 14. Nostra autem & Deo & Christo,
Rom.

Rom. VII. 11. Ioh. v. 21. Παράσῃσθι exhibebit, sistet ante tribunal Christi. Sic infra XI. 2. Eph. v. 27. Sic stare dicitur qui iudici sui copiam facit Act. XXVII. 24.

15. *Τὸ γὰρ πάντα δι' ὑμᾶς*] Hoc omne quod Christus mortuus est, quod resuscitatus, non mea magis quam vestra causa accidit.

ἵνα ἡ χάρις πλεονάσῃσιν διὰ τῆς πλεονόντων τινὲς διχαρείαν *περισσούσῃ εἰς τινὲς δόξαν τοῦ Θεοῦ*] *ὑπερβαλλούσῃ* ponenda post *πλεονάσῃσιν*. Sensus enim est, ut quo amplius est beneficium, eo abundantior efficiat Dei gloriam, multis admodum gratias ei agentibus. *οὐδὲν ὅτι ἐγκαλοῦμεν*] Id repetit quod dixerat supra 1.

16. *ἀλλ' εἰ καὶ ὁ ἐξω ἡμῶν ἀνθρώπος διαφθείρεται, ἀλλ' ὁ ἔσω ἀνακατασκευάζεται ἡμέρα καὶ ἡμέρα*] Quid dicantur ὁ ἔσω καὶ ὁ ἐξω ἀνθρώπος satis exposuimus ad Rom. VII. 22. Corpus per tot aduersa attenuatur. Id enim hic est *διαφθείρεται*. Nam & iniure perire dicuntur quæ deteriora fiunt. At animus indies fit vegetior. Hoc enim est *ἀνακατασκευάζεται*, quasi dicat iuuenescit. Quod *ἀνακατασκευάζεται* Eph. IV. 23. *שְׁתַּחֲלֶה* Ps. CIII. 5. Illud quoque *ἡμέρα καὶ ἡμέρα* *יוֹם יוֹם* est Hebraismus qui vertitur *καθ' ἑκάστην ἡμέραν*. I. Sam. XVIII. 10. Esther III. 4. Iob. I. 4. Id Latinis est *indies*.

17. *τὸ γὰρ ὡδυνήκα ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως ἡμῶν*] *τὸ ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως* Græca locutio pro, ἡ θλίψις ἐλαφρά. & ante *ὡδυνήκα* subauditur articulus ἡ, id est, huius temporis afflictio, quomodo sumpsere & Syrus & Latinus. Ita sumunt & Græci interpretes & sic *ὡδυνήκα* vsurpant Xenophon & Demosthenes. Levis autem dicitur comparata ad gloriam quæ ei opponitur membro altero antitheti.

καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον βάρος δόξης καταργάζεται ἡμῖν] Hic quoque *βάρος δόξης* dixit pro *δόξῃ βαρεῖαν*, & quasi ita dixisset adiecit, *καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν*, id est, excellentissime grauem gloriam. *καθ' ὑπερβολὴν* habuimus & Rom. V. 13. Sed hic Hebræo more verbum geminans Apostolus summam quandam excellentiam indicauit. Grauem autem dixit gloriam eam quæ solida est. Nam quæ solida sunt ex auro plus pendent, quam mixta. Ipsa gloria *כבֹּד* apud Hebræos à grauitate nomen habet. Cuius adiectiuum *כבֹּד* Chaldæus sæpe vertit per *קָרָא*, id est, *πίμνον*.

μη σκοπιώτων ἡμῶν τὰ βλεπόμενα ἀλλὰ τὰ μὴ βλεπόμενα] Heb. XI. 1.

Τὰ γὰρ βλεπόμενα παροίματα] *παροίματα* dicuntur quæ non diu durant, ut Matth. XIII. 21. Marc. IV. 17. Hebr. XI. 25.

Τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα αἰώνια] Id est, sine vllo fine. Nam ita vox hæc in libris Noui fœderis ex ipsa fœderis natura sumitur.

C A P. V.

ΙΔΑΜΕΝ ὃ] Cohærent hæc cum superioribus.

ὅτι ἐὰν ἡ ὁπίσθιος ἡμῶν οἰκία τῇ σκηνῇ] ἐὰν hic est et si. Etiam si, inquit, corpus hoc non tantum affligatur, sed etiam dissolvatur ante diem Domini. Σκῆνος & Hebræis & Pythagoricis est corpus. Sic γῶδες σκῆνος idem quod φθαρτὸν σῶμα Sap. 1x. 15. Appellat sic & Euryfus libro de fortuna, Theagis libro de virtutibus, Pythagorici ambo, & Plato Axiocho, & Hebræus liber Zoar. οἰκία τῇ σκηνῇ quomodo fons Timaii, oppidum Antiochiæ, amnis Eridani, arbor fici ὁξυκηπκῶς. Σκηνώμα eodem sensu apud Petrum 11. 1. 13. apud Philonem libro virum bonum esse liberum : ὁ νοῦς ἀψόδως ἀνθρώπου οἶκον ἀπαφερόμενος τὸ αἰδητὸν εἶδος. Animus noster in corpore habitat, non tanquam in domo diu statura, quæ iam dicetur οἰκοδομῇ, sed tanquam in tentorio quod facile tollitur. Annotavit hoc & Chrysostomus, nec aliter interpretatur Hieronymus ad xxxix. Esaia.

οἰκοδομῇ ἐν Θεοῦ ἐρχομῇ] Præsens pro futuro. Habebimus ædificium à Deo factum, id est, corpus ἐπουράνιον, πνευματικόν, de quo Cor. xv. 42. 43. 49. Nihil nobis peribit.

οἰκίαν ἀχρεοποίητον] Perstat quanquam de corpore loquens in similitudine ædificij. Sic τὰν ἀχρεοποίητον habemus Marci xiv. 58. πνευματὶ ἀχρεοποίητον Coloss. 11. 11. Vult dicere corpus factum diuinitus. Sic εἴγα οὐ χρεοπίπτει Hebr. 1x. 24.

αἰώνιον ἐν τοῖς οὐρανοῖς] Corpus non immortale tantum, sed & loco isti, id est, summo cælo, conueniens.

2. καὶ ὃ ἐν τούτῳ στενάζομεν] In hoc corpore gemimus. Rom. viii. 23. Nempe ob quotidianas molestias.

τὸ εἰρηθεῖον ἡμῶν τὸ ὃς οὐρανὸς ἐπενδύσασθαι ὑποσχεσάμενοι] Vox ἐπενδύσασθαι aut ἐνδύσασθαι, qua utitur Paulus 1. Cor. xv. 53. respondet Hebrææ שׁלבוּת qua in hac re utitur liber Zoar & alij. Exemplum ponunt in Enocho & Elia.

3. εἴγα ἢ ἐνδυσάμενοι οὐ γυμνοὶ ὀφείσομεθα] Id est, si nos dies iste deprehendat cum corpore, non exutos à corpore, si erimus inter mutandos, non inter mortuos. Nam ita existimasse Paulum, fieri posse ut ipse & qui eiusdem erant temporis viui ab illo die deprehenderentur, manifestum facit locus ille quem dixi ad Corinthios & primo Theff. 1v. 15. 17. ideo ambigue loquitur : ἐὰν χαλῶμεθα, & εἴγα ἢ ἐνδυσάμενοι. Vtrumuis futurum est, inquit, non fraudabimur nostro præmio.

4. καὶ ὃ οἱ ὄντες ἐν τῇ σκηνῇ στενάζομεν βαρύνμενοι] Repetit quod dixerat, & addit causam cur gemant. οἱ ὄντες dum moramur. Sic Ruth. 1. 4. וישבו שם, in Græco ἢ ἦσαν ἐκεῖ.

ἢ ὃ οὐ θέλομεν ἐνδύσασθαι ἀλλ' ἐπενδύσασθαι] Dictum hoc compare.

Malumus non exui hoc corpore, sed per mutationem superindui corpore immortali. Malumus mortem lucrificare.

ἵνα καταποθῇ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς] Vt consumatur mortale ab immortali. Ita loquitur & liber Hebræus qui dicitur succus malorum granatorum. Nempe sine dolore.

5. ὁ ὃ καταργασάμενος ἡμῶς εἰς αὐτὸ τὸ τοῦ Θεοῦ] Qui nos ad hoc præparauit, per Euangelij nempe sui cognitionem. Sic נשׁי Hebræum sæpe significat εἰσιμάζειν, & sic vertitur interdum. Vide & Deut. xxxii. 6. vbi נשׁי exponitur per נכח.

ὁ ὃ δοὺς ἡμῖν τὸν ἀρραβῶνα τῆς πνεύματος] Spiritus ille qui credentibus à Deo datur est velut promutuum vitæ illius plene spiritualis. Vide supra i. 22. Est & hic genitiuus positus διηγητικῶς. Nam ipse spiritus est arrhabo. Et subauditur hic rursus particula est, vt supra i. 21. i v. 6.

6. θαρρῶντες οὐδὲ πάντοτε] Subaudiendum rursum, sumus. Sic enim solent Hebræi participia sine verbo ponere pro verbo præsentis temporis, quod Hebræi in verbis non habent. Sumus bono animo.

καὶ εἰδοτες ὅτι ἐκδημουῖτες ἐν τῇ σώματι, ἐκδημουμένῳ ὑπὸ τῆς Κυεῖας] Id est, à conspectu ipsius absumus: vt peregrini qui à fratribus suis absunt.

7. διὰ πίστεως ᾧ καταπατέμεν, καὶ οὐ διὰ εἰδους] Hoc per parenthesin legendum est. Sensus est vitam nostram componimus (id enim הָלַךְ Hebræis) per fidem. Rem vero visam consecuti nondum sumus. Εἶδος תמונה est res ipsa. Num. x i. 8. Par sensus Rom. viii. 24. i. Cor. xiii. 12.

θαρρῶμεν ὃ] Repetit quod dicere cœperat, vt fieri interdum solet absoluta parenthesi.

καὶ δόδοκομένῳ μᾶλλον ἐκδημῶσιν ἐκ τῆς σώματος ὃ ἐκδημῶσιν πρὸς τὸν Κύριον] Malumus, nempe si nostram tantum conditionem respicimus, vt explicatur Philipp. i. 23.

9. διὸ ὃ φιλοτιμούμεθα εἴτε ἐκδημῶντες, εἴτε ἐκδημῶντες δούλοισι αὐτοῦ εἶ] Quapropter, id est, quia de resurrectione non dubitamus, omni studio contendimus (id enim est φιλοτιμεῖν. vt Rom. xv. 20. i. Thess. i v. i.) vt & nunc & tunc Christo placeamus, nunc vitam nostram ipsi probando, tunc ab ipso præmium accipiendo.

10. τοῖς ᾧ πάντας ἡμῶς φανεροῦσθαι δεῖ] Id est, stare φανερῶσθαι Rom. xiv. 10. הָלַךְ conspici.

ἐμπαροῦν τῆς βήματος τῆς Χειρὸς] Vt solent qui causam dicunt stare in loco conspicuo coram iudice.

ἵνα κομίσωται ἕκαστος τὰ ἴδια τῆς σώματος] Sic habent optima exemplaria, & sic legit Latinus, non διὰ τῆς σώματος. ἴδια sunt ea quæ corpori debentur. Sicut iustitia dicitur suum cuique reddere, quod sæpe est τὸ ἀμύζον. Referet quisque præmium vel pœnam, quod corpori ipsius, id est, ipsi, debetur.

πρὸς ὃ ἐπαρξεν, εἴτε ἀγαθὸν, εἴτε κακόν.] Conuenienter vitæ quam duxerit.

II. εἰδότες οὖν τὸν φόβον τοῦ Κυρίου] Cum igitur notum nobis sit quæ sit vera religio : quam Hebræi circumscribentes vocant יהוה יראת ut in prouerbiiis sæpe.

ἀνθρώποις πείθομεν] Damus operam ut aliis persuadeamus eam religionem sequi.

Θεὸς ὃς πεφανερῶμεθα] Id est, huius sinceri nostri propositi Deum habemus testem. Præteritum pro quouis tempore, more Hebræo.

ἐλπίζω ὃ καὶ ἐν ταῖς συνειδήσεσιν ὑμῶν πεφανερῶσθαι] Non dubito quin me quod attinet etiam vestra conscientia mihi talis propositi testis sit.

12. οὐ γὰρ πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνομεν ὑμῖν] Repetit quod dixerat supra I I I. I. Ideo dicit πάλιν hoc sensu. Iterum dico non opus esse, ut me vobis commendem, fatis me nostis. Est traiectio verborum pro πάλιν γὰρ οὐ συνιστάνομεν. & οὐ συνιστάνομεν pro λέγομεν οὐ συνιστάμεν.

ἀλλ' ἀφορμὴν δίδόντες ὑμῖν καυχήσεως ὡς ἡμῶν] Supple, hæc dicimus. Et ἀφορμὴν καυχήσεως intellige, magni gaudij occasionem. De quo significato verbi καυχᾶσθαι & nominum καυχήσεως & καυχήματος fatis iam diximus.

ἵνα ἔχητε πρὸς τοὺς ἐν πρῶτῳ καυχωμένοις & οὐ καρδίᾳ] Vt habeatis, nempe unde causam meam tueamini aduersus eos qui sibi placent in rebus externis, ut eruditione & diuitiis, non autem in cordis puritate, qualem mei actus testantur. πρῶτον ἡνῶρ I. Sam. x v I. 7. vbi ὅψων posuere Græci, omne id quod inter homines humana sapientes magni fieri solet.

13. εἴτε γὰρ ἐξέστημεν Θεῷ] Inimici Pauli ἐκστάσης eius calumniabantur, tanquam signum animi non semper sui compotis. At Paulus contingere sibi ἐκστάσης non negat (nam & Petro contigerat Act. x I. 7.) sed dicit hoc sibi euenire in Dei honorem, qui etiam eo modo Pauli ministerium illustrabat infra x I I. I. Subintelligitur ἐξιστάμεθα ex verbo præcedenti. Simile loquendi genus Rom. I I. 28.

εἴτε σωφρονοῦμεν ὑμῖν] Repete iterum σωφρονοῦμεν quod subintelligitur. Σωφρονεῖν hic est ea agere, quæ sunt hominis qui est extra ἑκστασιν. Vide Marci v. 15. Talis sum vobis, id est, in vestros usus, cum doceo, cum scribo.

14. ἢ γὰρ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ συνέχῃ ἡμῶς] Dilectio quam Christo debemus nos compellit ut omnia Dei & Christianorum causâ agamus. Συνέχῃ similitudo sumpta à parturientibus. Vide Luc. x I I. 50.

κρίναίτας τῷτο] Vt qui hoc statuamus.

ὅτι εἰ εἰς ὡς πάντων ἀπέθανεν] Si, id est, quandoquidem.

ἔλασθε οἱ πάντες ἀπέθανον] Hic quoque actum dixit pro officio aut eo quod debetur. Debent & omnes mori nempe peccato. Sensus enim est idem, sed breuius enuntiatum qui Rom. v I. in principio, I. Petr. I v. I. 2.

15. καὶ ὡς πάντας ἀπέθανεν] καὶ hic valet nam. Ostendit qualem Christus mortem pertulerit.

ἵνα οἱ ζῶντες μηκέτι ἑαυτοὺς ζῶσιν] Non ex suo arbitratu.

ἀλλὰ τῷ ἰσχύϊ αὐτοῦ ὑποταγόντι καὶ ἐγαρδύνῃ] Ex Christi præscripto. In eius honorem, simile loquendi genus Rom. v. 1. 2. xiv. 7.

16. ὥστε ἡμεῖς ὑπὸ τῆς τοῦ οὐδένα οἰδαμένου καὶ σαρκὸς] Non æstimamus quemquam è diuitiis, aut eruditione, quæ sunt res carnales, id est, huius sæculi.

Εἰ δὲ ἐγνώκαμεν καὶ σὰρκα Χριστὸν, ἀλλὰ καὶ νῦν οὐκ ἐπὶ γνώσει] Εἰ γνώκαμεν hic est indicatiuus pro subiunctiuo more Hebræo. Etiam si, inquit, Christum in carne, id est, cum vitam adhuc mortalem ageret, familiariter cognitum habuissimus, nunc tamen eum non vt talem consideramus & colimus, sed vt regem cœlestem & iudicem humani generis. Est αὐτανάγκαις in verbo γνώσειν quod & notitiam significat & æstimationem. Dictum autem hoc est aduersus illos, qui cum ex Iudæa Corinthum venissent, se præferabant cæteris, eo quod Christum ipsum dicentem audiissent, viderent, forte & cognatione aliqua contingerent, vt illi qui ob id dicti fuere διαδόσωσι. Vide quæ dicta ad 1. Cor. i. 12.

17. ὥστε εἴπῃς ἐν Χριστῷ καὶ νῦν κτίσις] Qui Christum profitetur est velut homo nouus, & æstimandus ex profectu quem fecit in via Christi. Noua creatio modo de vita Christiana vt Gal. vi. 15. modo de ipso Christiano homine dicitur. Recte vtrunque. Nam vitam illam producit Deus & hominem refingit. Confer Rom. vi. 6. Non multum abit hinc id quod Plato dicit citatus Eusebio præparationis x. i. καὶ γηγενεὶς ὃ καὶ τῶτον τὸν ἔσπονδον ἀνὰ τῆς φύσεως οὗτοι ἐχόντων τὸ νόμα ἐπὶ τὸν λόγον, οὗτοι μὴ Θεὸς αὐτῶν εἰς ἀλλήλους ἔκομισε. Adde quæ ad Ioh. iii. 3.

τὰ ἀρχαῖα παρήλθον] Nobilitas, opes, Philosophia, nihili sunt.

ἰδοὺ γέγονε τὰ πάντα καινὰ] Noua sunt omnia, quæ ad salutem æternam nos ducunt, ex quibus nunc æstimandi sumus. Vide Eph. i. 9. Est autem mystica applicatio loci Esaiæ xl. 18. 19.

18. τὰ δὲ πάντα] Hæc scilicet, ex quibus censendi sumus.

καὶ ὁ δόντος ἡμῖν τὸν δακτυλὸν τῆς καταλλαγῆς] Ministros nos fecit ipsius sui propositi.

19. ὡς ὅτι Θεὸς ἡμεῖς ἐν Χριστῷ κόσμον καταλλάσσωμεν ἑαυτοῖς] Hic ὡς est ἐξηγητικόν. Hoc est, quod Dei nomine annuntiamus.

μὴ λογίζομενος αὐτοῖς τὰ ὡς ἀπώματα αὐτοῦ] Non ita imputans, vt non eos à peccatis & poenis peccatorum vellet liberare per eam viam, quam Christus & monstauerat & inierat. Vide Luc. xx. 34. Sunt enim peccatorum remissionis, vt & aliorum Dei beneficiorum, sui gradus. Vide Ioh. iii. 16.

καὶ θεμέλιος ἐστὶν ἡμῖν τὸν λόγον τῆς καταλλαγῆς] Ponere verba in aliquo, aut in ore alicuius, est mandata alicui dare Exodi iv. 15. Sic Deus Apostolis mandata dederat humanum genus ad suam amicitiam reuocandi.

20. ἰσχύϊ Χριστοῦ οὖν προσεβόλομεν] Christus Dei nomine hoc annuntiauit, nos vero Christi nomine, quippe ab ipso in hoc munus substituti Ioh. vi. 57.

ὡς τῷ Θεοῦ ἀπαλαλόμενος δι' ἡμῶν] Legati quod dicunt id Rex dicere videtur. Deus Christum legatum fecerat, Christus ex potestate sibi à patre data Apostolos.

δι' ὀνόματι ἡμῶν χειρὸς] Christi nomine.

καταλλάγητε τῷ Θεῷ] Redite cum Deo in gratiam. Dicitur καταλλάσσειν, etiam is qui alium offendit. vt videre est Matth. v. 23. 24. I. Cor. v. 11. II. Rom. x. 15.

21. τὸν γὰρ μὴ γόνον ἀμάρταν] Christum infontem. Ioh. v. 18. 46. I. Petri 1. 22. Nosse peccatum est conscium sibi esse peccati.

ἡμῶν] Nostri causa.

ἀμάρταν ἐποίησε] Duplex figura. Nam & abstractum est pro concreto, vt in membro opposito iustitiam, id est, iustos, & præterea subaudiendum ὡς. Fecit peccatorem, id est, tanquam peccatorem. Sinit eum tractari tanquam scelerosum. Ita explicant Chrysostomus, Oecumenius, Theophylactus non male.

ἵνα ἡμεῖς χάρισμα δικαιοσύνης Θεοῦ ἐν αὐτῷ] Vt nos per ipsum fieremus iusti ea iustitia quam Deus approbat, cuius pars potissima est in corde. In Christo, id est, per Christum, Christo duce.

C A P. VI.

Συνεργούντες ᾧ καὶ] Cohæret sermo cum superioribus, & intellige συνεργούντες τῷ Θεῷ, vt I. Cor. 1. 9. Post καὶ subintelligitur ἡμεῖς.

ἀπαλαλόμεν μὴ εἰς κενὸν τιλὴ χάριν τῷ Θεῷ δεξαμένους ὑμᾶς] Est & hic μετανομία. Sensus enim est monemus vos, ne ita vos geratis vt appareat frustra in vos collatum hoc Dei beneficium. Omne beneficium Dei solet appellari χάρις, hic vero intelligitur vocatio per Evangelium. Sicut dari ita accipi dicitur interdum etiam sine effectu Ioh. v. 33. Act. 11. 32. Apoc. 1. 11. 8.

2. λέγει γὰρ, κατὰ δεικτὴ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι] Ipsa verba LXX interpretum Esaie XLIX. 8. κατὰ δεικτὴ in Hebræo כַּתְּוִתָּהּ עָלֶיךָ est tempus illud quod Deus elegit ad salutem populi procurandam. Quod ab Esaia dictum de salute temporali, mysticè ad salutem æternam refert Apostolus.

ἰδοὺ νῦν κατὰ δεικτὴ ἰδοὺ νῦν ἡμέρᾳ σωτηρίας] Hoc tempore quo nos Apostoli viuimus, tanta rerum notitia, tantis miraculis instructi, hoc vere est tempus quo Deus eximiis modis vobis offert salutem. Sensus idem qui Hebr. 1. 7. 13. 15. 17.

3. μηδεμίαν ἐν μηδενὶ δόντες προσκοπωμένω] Cohæret hoc cum ἀπαλαλόμεν. Osten- dit enim quam serio moneat, qui vt aliquid proficiat, nullis terreatur incommodis, nulla non commoda negligat. προσκοπή hic quod alibi προσ-

σκομμα, vt Rom. xiv. 13. id est, omne id per quod aliquis auerti posset ab Euangelio, ὡς.

ἵνα μὴ ματαιθῇ ἡ δόξα] Id est, nostra Euangelij prædicatio.

4. ἀλλ' ἐν παντὶ συνιστῶντες ἑαυτοὺς ὡς Θεοὶ δόξανοι] Id est, probantes omnibus nostram in hoc ministerio fidem. Vide supra iv. 2. Ἐν παντὶ, id est, in quavis re sicut modo, ἐν μηδενὶ in nulla re. Cohærent autem & hæc cum illo ὡς θεοὶ λαοφύλακες.

ἐν ὑπομονῇ πολλῇ, ἐν θλίψει, ἐν ἀνάγκῃ, ἐν στενοχωρίᾳ] Hæc ita connectenda sunt, vsque dum sequitur, ἐν ἀγνόητι. Explicat enim quibus in rebus ista tolerantia, aut vt Tertullianus loquitur sufferentia versetur. Θλίψις & στενοχωρία hic coniunxit, vt Rom. ii. 9. De voce ἀνάγκης. vide Luc. xxi. 23. i. Cor. v. 11. 26. supra negauit se στενοχωρεῖσθαι respiciens Dei solatia. Sed hic res quales in se erant, exponit.

5. ἐν πληγαῖς] Act. xvi. 23. infra xi. 23. 24.

ἐν φυλακαῖς] Dicto loco Actorum.

ἐν ἀκαταστασίαις] Intelligunt quidam veterum id ipsum quod ἀστατεῖν dixit i. Cor. iv. 11. Sed rectius Syrus interpretatur seditiones. Ita enim vox illa Græca sumitur Prou. xxvi. 28. Luc. xxi. 9. i. Cor. xiv. 33. infra xii. 20. Iac. iii. 16. Vtitur hoc sensu & Polybius in fragmentis à Valesio editis. Exempla vide Act. xvi. 12. xvii. 23. & sequentibus.

ἐν κόποις] κόποι sunt labores ad lassitudinem. Vide i. Cor. xv. 58. & infra xi. 23. 27. i. Thess. 9. iii. 5. Adde Act. xx. 35. i. Cor. xv. 10. Gal. iv. 11. Coloss. i. 29. i. Tim. iv. 10.

ἐν ἀρχυπνίαις] Sic & infra xi. 27.

ἐν νηστείαις] i. Cor. iv. 1. Philipp. i. 12.

6. ἐν ἀγνόητι] In abstinentia à Venere, atque etiam à rebus quæ talis culpæ suspicionem parere poterant. Vide infra xi. 2. i. Tim. v. 22.

ἐν γνώσει] In cognitione legis καὶ τὸ ῥητὸν & καὶ τὸ μυστικόν ἔχοντες.

ἐν μακροθυμίᾳ] In lenitate aduersum eos qui in ipsum deliquerant.

ἐν χρηστότητι] In beneficentia aduersus omnes τοῖς.

ἐν πνύματι ἀγίῳ] Cum prophetiis, linguis, sanctionibus.

ἐν ἀγάπῃ ἀνυποκρίτῳ] Rom. xii. 9. i. Petri i. 22.

ἐν λόγῳ ἀληθείας] Prædicando Euangelium nulla ex parte adulteratum supra i. v. 2.

7. ἐν δυνάμει Θεοῦ καὶ ἡ δὲ ὁπλὼν τῆς δικαιοσύνης καὶ δεξιῶν καὶ ἀεστεῶν] Dei virtute nobis arma subministrante, tam dextra quam sinistra, ad iustitiam implendam. Milites dextra hastam gerunt, scutum sinistra. In rebus secundis hasta vtuntur, in rebus duris scuto. Sic Deus Apostolo & adiutoribus eius vires dabat eximias per quas & secundis & aduersis rebus recte vterentur. Hunc sensum exigunt sequentia. Simile prouerbium apud Homerum:

οἱ δὲ ἐπὶ δεξιά, οἱ δὲ ἐπὶ ἀεστεῶν ναυῶν βουῖ.

διὰ δόξης καὶ ἀπμίας] Siue honor nobis habetur, siue contemnimur.

διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας] Siue male siue bene de nobis homines loquuntur.

ὡς πλάνοι καὶ ἀληθεῖς] Desunt verba duo. *Tanquam impostores habemur, et veridici sumus.* Non deterrent nos calumniæ per quas ut impostores traducimur, quo minus pergamus doctrinam illam quæ vera est & ob quam traducimur eloqui. De nomine πλάνων & impostorum, quod datum Christo Apostolis ac Christianis, diximus ad Matth. xxvii. 63. πλάνοι Hebræis מטית.

ὡς ἀγνούμενοι καὶ ἐπηγνωσιόμυθοι] Multi nos nosse non curant, sed aliis bene noti & cari sumus. Vide quæ dicta à nobis ad Matth. xix. 29. ἀγνούμενοι מריהם ἐπηγνωσιόμυθοι נכרים.

9. ὡς ὑποθνήσκοντες] Credimur quotidie morituri.

Semper casuris similes, nunquamque cadentes.

καὶ ἰδοὺ ζῶμεν] Adhuc viuimus Dei ope, & viuimus donec Deus ipse morte gloriosa nos honestare voluerit.

ὡς παιδιδόμυθοι καὶ μὴ θανατούμυθοι] Id ipsum quod iam dixerat explicat adducto Psalmi loco cxviii. 18. vbi in Græco παιδιδύων ἐπαίδευσέ με ὁ Κύριος, καὶ πρὸ θανάτου οὐ παρέδωκέ με. Dicuntur παιδιδέδς proprie pueri qui verberibus emendantur : improprie viri summe pij qui per ista tentamenta semper meliores fiunt.

10. ὡς λυπούμενοι, αἰεὶ ᾧ χαίροντες] Videmur semper in mœrore esse ob tot res aduersas, interim gaudemus ob testimonium bonæ conscientiæ, & Dei solatia.

ὡς πτωχοὶ, πολλοὺς ᾧ πλουτίζοντες] Habemur egenissimi, interim in alios conferimus summas diuitias, dona scilicet Spiritus sancti.

ὡς μηδὲν ἔχοντες καὶ πάντα κατέχοντες] Nihil mancipio habentes, vsu omnia. Nam qui oculos suos pro ipso daturi erant, ecquid ipsi de bonis suis negassent? Gal. i v. 15. Ipse quidem de his nihil sibi sumebat, sed dabat pauperibus Iudæis quantum volebat tanquam de suo. Sic impletum eminenter vaticinium Esaïæ Lxi. 4.

11. τὸ στόμα ἡμῶν ἀνέωγε πρὸς ὑμᾶς Κορίνθιοι] Hoc ἀνέωγε hic est pro Hitpacl, ut & passiuum sequens התפתח. Aperire os frequens Hebræis locutio ut Iob. iiii. 1. Macch. v. 2. xiii. 26. Significat autem hic non quouis modo loqui, sed liberaliter & aperte loqui. Elucet enim in verbis præcedentibus mira quædam δεινότης, quam obseruauit Augustinus.

ἢ καρδία ἡμῶν πεπλάτυνται] Non verbis tantum liberalis sum in vos, sed & affectu animi, התרחב sic רחב i. Reg. i v. 29. Pari modo dicitur dilectio effusa in cordibus Rom. v. 5. Hunc affectum etiam infra commemorat v. 11. 3.

12. οὐ στενοχωρεῖσθε ἐν ἡμῖν] Id est, non exiguum locum in animo nostro possidetis. קצררתם.

σπασσάμενοι ὅ ἐν τοῖς ἀλλάχοις ὑμῶν] Vestra ex parte est cor angustum, affectus tenuis, in me scilicet. Σπασάχνα non tantum de miseratione, sed & de alio quouis affectu dicuntur infra VII. 15. Philem. v. 11. 20. Dicit autem hoc Corinthiis non omnibus, sed quibusdam.

τὴν ὃ ἀντὶ ἀντιμισθίαν ὡς τέκνοις λέγω πλατύνετε καὶ ὑμεῖς] Distinguenda hæc in hunc modum : τὴν ὃ ἀντὶ ἀντιμισθίαν (ὡς τέκνοις λέγω) πλατύνετε & ὑμεῖς. Vicissim & vos (nam ut filiis loquor) dilatate vos : τὴν ἀντιμισθίαν est pro καὶ ἀντιμισθίαν ad vicem rependendam. τὴν ἀντὶ eandem, id est, parem affectui meo. Ita hunc locum accipere & Syrus & Arabs. Recte. Vocem ἀντιμισθίας habuimus & Rom. 1. 27. Idem postulat Apostolus infra VII. 2.

14. μὴ γίνεσθε ἐπεσζυγούμενοι ἀπίστοις] Monet eos, ut & in priorē epistola, ne in idoleis conuiuarentur. Ἐπεσζυγῶν est alteram partem iugi trahere, id est, idem iugum subire. Quare Syrus hic dixit : *Ne sitis filij vnus iugi cum iis qui non credunt.* Et est hic applicatio mystica legis Deut. xxii. 10. vbi loca attulimus Plauti & Calphurnij. Vide præceptum vetans CCLXXXI. Ouidius :

Non bene inaequales veniunt ad aratra iuuenti.

Papinius 1. Thebaidos, de æqualibus quidem tauris, sed rudibus adhuc:

Sic vbi delectos per torua armenta iuuentos.

Agricola imposito sociare affectat aratro,

Illi indignantes queis nondum vomere multo

Ardua nodosos cervix descendit in armos,

In diuersa trahunt, atque aquis vincula laxant

Viribus & vario confundunt limite sulcos.

τίς ὃ μετοχή δικαιοσύνης καὶ ἀνομίας] Amicitia pares aut recipit aut facit. Intelligendum hoc pro materia de qua agitur. Est enim inter homines omnes quædam societas, sed non talis. Sunt hæc כְּאֵין Levit. xix. 19. vbi ἐπεσζυγῶ quidam interpretes. Δικαιοσύνη hic est cultus Dei ex ipsius præscripto. Ἀνομία religio sine lege diuina, & contra eam. Eadem sententia Sirach. xiii. 20. & in Psalmo 1.

τίς ὃ κοινωνία φωτὸς πρὸς σκότος] Lux est Euangelium; tenebræ, gentium fabulæ.

15. τίς ὃ συμφωνίᾳ χειρὸς πρὸς βελίαλ] Id est, cum quouis homine ex lege. Nam כְּיָד אֶחָדָם vertunt LXX Deuter. xiii. 13. Iud. xix. 22. 11. Sam. xvi. 7. xx. 1. xxiii. 5. 1. Reg. xxi. 10. vi. 13. Prou. 13. Nimirum ἀ' λ' β' quod est σερητικόν, & λ' γ' quod iugum significat, quæ est Hieronymi etymologia. Alij alias adferunt. Sed Græci hanc sunt secuti. Christus obedire Deo nos docuit, illi cupiditatibus tantum suis obsequuntur. Quidam libri habent βελιὰν mutata vltima. Sic βελζεβούλ pro βελζεβούβ, Ἀ' βακούμ pro Ἀ' βακούκ, Ἰ' ωβὰρ pro Ἰ' ωβὰβ, Συχαρ pro Συχλώ. Vide quæ ad Matth. x. 25. & ad Ioh. iv. 5.

ἢ πῶς μελὶς παρ' αὐτῶν ἀπίστευε] Quid commune? Ita enim loquuntur Hebræi
 11. Sam. xx i. Act. viii. 21.]

16. πῶς ἡ συνῆλθεσις κατ' Θεοῦ μετ' εἰδωλῶν] Συνῆλθεσις societas. Nam Exodi
 xxxiii. ubi est in Hebræo נָשַׁתְּ מִן הַיָּד יָדְךָ נֶשְׁתָּ לְ neponas manum tuam
 cum impio, Græca versio habet, οὐ συνῆλθεθήσῃ μετ' τῷ ἀδίκῳ. Philosophi
 συνῆλθεσιν vocant animi assensionem.

16. ὑμεῖς γὰρ ναοὶ Θεοῦ ἐστε ζῶντες] Templum est ubi Deus habitat. In piis
 habitat Deus per Spiritum sanctum. Sunt igitur templum Dei. Idem sen-
 sus I. Cor. iii. 17. & vi. 19. Nec frustra addidit ζῶντες: quia Dij gentium
 erant homines mortui. Vide Matth. xxvi. 63. Luc. vi. 69. Act. xiv. 15.
 I. Thess. i. 9. I. Tim. iii. 15. vi. 17.

καθὼς εἶπεν ὁ Θεὸς ὅτι ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ περιπατήσω] Est applicatio mystica
 loci Levitici xxvi. 11. & 12. ubi in Græco: θήσω τὴν σκηνήν μου ἐν ὑμῖν. De-
 inde verbis quibusdam interpositis καὶ ἐμπεριπατήσω ἐν ὑμῖν. Citavit hunc
 locum, ut & alios, cum libertate aliqua Paulus: itaque & in medio posi-
 ta omittit, & personam mutat, saluo sensu. Et וַיָּשָׁב quod LXX, θήσω
 σκηνήν, recte vertit ἐνοικήσω, quomodo & Græci Esaia xxxiii. 18. alibi
 per οἰκεῖν aut κατοικεῖν. Confer Ezech. xxxvii. 27. Rom. viii. 11. II.
 Tim. i. 14.]

καὶ ἔσομαι αὐτῷ Θεὸς καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι λαός.] Sunt hæc quoque verba ex fe-
 quentibus in Levitico, ubi Græci: καὶ ἔσομαι ὑμῶν Θεός, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθε μοι λαός,
 quæ verba Christianis multo magis quam veteribus Israëlitis competunt.

17. διὸ ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῆς καὶ ἀφορεύετε λέγῃ Κύριος] Quod de Baby-
 loniis deferendis dixerat Esaia li. 11. id pari iure aptat ad idololatrias
 alios. In Græco Esaia est: ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῆς, ἀφορεύετε.

καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἀγγέλει, καὶ γὰρ εἰσδέχομαι ὑμᾶς] In Esaia dicto loco ante ea
 quæ habuimus præcessit: ἀκαθάρτου μὴ ἀγγέλει. Sequitur porro quibusdam
 interiectis: ὁ ὑποσυνάγων ὑμῶν Θεὸς Ἰσραήλ. In Hebræo כַּפְּסָדָם. Verbum קָדַם
 plerumque vertitur ὑποσυνάγειν & συνάγειν. Sed & περιλαμβάνειν ut Ps. xxi.
 9. quod idem est cum εἰσδέχεται. Vide Rom. xiv. 3. xv. 7. Philem. xii.
 17. Per animalia immunda & res immundas significari idololatrias sentiunt
 & Hebræi. Vide quæ diximus ad Act. x.

18. καὶ ἔσομαι ὑμῖν εἰς πατέρα, ὅτι ὑμεῖς ἔσεσθε μοι εἰς υἱοὺς καὶ θυγατέρας, λέγῃ Κύ-
 ριος παντοκράτωρ] Vulgo putant desumptum ex loco Ierem. xxxi. 1. Pro-
 prius accedit locus Ieremiæ eodem capite 9. Sed puto desumptum ex hym-
 no aliquo celebri apud Hebræos. παντοκράτωρ respondet Hebræo יְיָ aut
 יְהוָה. Nam utraque hæc vox Græce sic vertitur.

CAP. VII.

ΑΤΤΑΣ οὐδ' ἔχοντες τὰς ἐπαγγελίας] Deum in nobis semper habitaturum. Deum nobis fore patrem.

καταλείπωμεν αὐτοῖς] 1777.

ὑπὸ πάντος μολυσμὸς σαρκὸς] Qui opponitur τῇ ἀγνότητι, de qua supra v. 6. Evangelica explicatio legum de תומט.

καὶ πνέματος] Inquinatur spiritus per mala dogmata & actus malos.

ἐπιτελοῦντες ἀγαθῶν ἐν φόβῳ Θεοῦ] Sanctitatem animi implentes opere, idque respectu Dei.

2. χωρήσατε ἡμῶς] Recipite nos: in cor scilicet vestrum. Est enim sensus repetitus ex superiore v. 13.

οὐδένα ἠδικήσαμεν] Nemini fuimus malo exemplo. Vide 1. Cor. v. 1. 10. Syrus hic posuit verbum בלג quod est illudere alicui. Ex contrario significat se aperte & ingenue cum eis egisse.

3. οὐ πρὸς κατὰκρινιν λέγω] Corrigen eos vult, non traducere, quod hic est κατὰκρινειν. Antecedens pro consequente.

πρεσβύτην γὰρ ὅτι ἐν ταῖς παροῖς ἡμεῖς ἔσμεν] Nempe supra v. 12. magnum ibi habetis locum.

εἰς τὸ συναποθανεῖν & συζῆναι] Sic Horatius:

Tecum vivere amem, tecum obeam libens.

& alibi

---ibimus, ibimus

Utcunque precedes, supremum

Carpere iter comites parati.

Egregius χαεαῖντῃr boni pastoris Ioh. x. 11.

4. πολλή μοι παρρησία πρὸς ὑμᾶς] Magnum mihi ius libere apud vos loquendi. Est & hic μετωνομία.

πολλή μοι καύχησις ὑπὲρ ὑμῶν] Multum gaudeo vestri causa, ubi vos in pietate perseverare ac proficere intelligo.

πεπλήρομαι τῇ ᾧδῃ καλῇσιν ὑμῶν καὶ τῇ χάριτι ἧς ἐπὶ πάντι τῇ θλίψει ὑμῶν] Eπὶ hic significat post. Sic ἐπὶ τοῖς συμβεβηκόσι, post euentum. Apud Demosthenem, ἐπὶ τοῖς πολλὰ ἔτερον διεξήκει, Posthac multa commemorabat alia. Dicit hic generaliter quod iam explicabit specialius: primum dicens quæ fuerint aduersa: deinde, quod illud gaudium atque solatium.

5. καὶ γὰρ ἐλθόντων ἡμῶν εἰς Μακεδονίαν] Αἰ. xx. 3. supra 1. 16.

οὐδεμίαν ἔρχεν ἀνέσιν ἢ σαρξ ἡμῶν] Idem loquendi genus habes supra 11. 13. Vide & Αἰ. xxi. v. 24. & infra viii 13. Vix respirare nobis à malis licuit, tot erant hostes, tot insidiatores.

ἀλλ' ἐν παντὶ θλιβόμενοι] Rursum subauditur fuimus, more Hebræo ut supra v. 6. & alibi sæpe. Εἰν παντὶ ut supra v. 4.

ἐξωθεν μέγα] A gentibus & Iudæis. Hi enim sunt οἱ ἐξω. 1. Cor. v. 12.

ἴστωσιν φόβοι] A falsis fratribus XI. 26. Est allusio ad locum Deuteron. XXXII. 25. Ἐξώθεν ἀτεκνώσῃ αὐτοὺς μάχαιρα καὶ ἐκ ἡγῆς ταπεινῶν φόβος.

6. ἀλλ' ὁ ᾠδρακλήων τοὺς ταπεινοὺς] Is qui consolatur afflicto. Respicitur locus Esaia LXI. 1. 3. Vide & Luc. I. 52.

παρεκάλεισεν ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐν τῇ παρουσίᾳ τῆς Τίτου] Vide supra I. 13. Ostendit quanti Titum faciat, ut eo magis attollat officia quæ Corinthij Tito præstiterant.

οὐ μόνον δι' ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ᾠδρακλήσῃ ἢ παρεκλήθῃ ἐφ' ὑμῶν] Gaudet non tam Titi causa quam ipsorum, quod in Tito ostendissent, quanti Paulum & Euangelium à Paulo prædicatum facerent. Dicit autem ἐν τῇ ᾠδρακλήσῃ, intelligens ipsam narrationem τῆς ᾠδρακλήσεως per μετάνησιν, qualem & alibi obseruauimus.

ἀναγγέλλων ἡμῖν τιλὴ ὑμῶν ἐπιπόθεισιν] Desiderium vestrum mei videndi. Sic & ἐπιπόθειαν nomen habuimus Rom. XV. 23. Ἐπιποθέω respondet cum vocibus תאב , ערג , אהב.

τὸν ὑμῶν ὁδυρμόν] Mœrorem nempe piorum Corinthi ob ea mala, quæ in Asia & Macedonia Paulus pertulerat. ὁδυρμόν habuimus & Matth. II. 8. ubi respondet voci תמרורים. Ierem. XXXI. 18. נוד vertitur ὁδυρμός.

τὸν ὑμῶν ζήλον ὑπὲρ ἐμοῦ] Intelligit ardens studium illorum piorum Corinthi in defendenda bona Pauli fama contra calumnias. Vide Ioh. II. 17. I. Cor. XII. 3. infra XI. 2.

ὥστε μετὰλλον χαρῆμα] Vt eo magis gauderem videns honorem Titi cum meo esse coniunctum.

ὅτι εἰ καὶ ἐλύπησα ἡμᾶς ἐν τῇ ἐπιστολῇ] In illa priore in qua multa sunt asperiora, quia multa erant mala & late serpsent.

οὐ μετὰμέλομαι] Dicturus eandem sententiam si in iisdem rebus poneretur, ita olim de se dixit Phocion.

εἰ καὶ μετεμυρόμην] Id est, quanquam doluit mihi, nempe quod illa generalitate verborum multi pij se quoque notari putauerant.

βλέπω γὰρ ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐκείνη εἰ καὶ πρὸς ὥραν ἐλύπησεν ὑμᾶς] πρὸς ὥραν, id est, modico tempore. Sic sumitur hæc locutio etiam Gal. II. 5. Philem. 15. Sic πρὸς καμὸν ὥρας Theff. II. 17. Sumpsit autem Apostolus vocem ὥρας magis Latino quam Græco significatu. Nam Græcia vetus anni tempestates & rerum occasiones hoc vocabulo expressit. Latini vero & Græci posteriores, congruam temporis partem sic vocant: & proprie quidem dici partem duodecimam: per abusum vero quoduis tempus non diuturnum.

9. νῦν χαίρω οὐχ ὅτι ἐλυπήθητε, ἀλλ' ὅτι ἐλυπήθητε εἰς μετάνοιαν] Gaudeo non ἀπλῶς quod doluistis, sed κατὰ π, quia dolor ille emendationem toti Ecclesiæ attulit. Dolor secundum Deum est is qui ob id suscipitur, quod sciatur Deus offendi peccatis.

ἐλυπήθητε γὰρ καὶ Θεόν] Id est, conuenienter diuinæ voluntati. Sic κατὰ

ἀρετῶν πράξεις, actiones quæ virtuti conueniunt.

ἵνα ἐν μηδενὶ ζημιωθῆτε ἐξ ἡμῶν] Ita vt nullum per nos damnum acciperitis. Quid enim damni accipit, qui melior fit?

10. ἡ γὰρ καὶ Θεὸν λύπη μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν ἀμετανέλητον κατεργάζεται.] Per μετάνοιαν intelligit ipsam emendationem, quæ talem dolorem subsequi solet. Et est hic quasi ἀντανάκλασις. Nam μετάνοιαν ἀμετανόητον si dixisset, perfectum fuisset ἀντανάκλασις, vt cum Plinius dicit: *superest vt mea pœnitentiæ pœnitentiam agam.*

ἡ δὲ τῶ κόσμῳ λύπη θάνατον κατεργάζεται] Mœror ob ignominiam acceptam, ob res amissas, ob ereptos amicos, sæpe aut morbos mortiferos parit, aut etiam homines ad ultro quærendam mortem adigit. Piis neutrum eueniet, vt qui didicerint, ἀνδροφάνια φέρειν ἀνδροφάνως.

ἰδοὺ γὰρ] Hoc ecce est exemplum recens adferentis eius quod dixerat.

απουδῶ ἀλλ' ὑπολογίαν] ἀλλὰ hic valet imo *et*. ὑπολογίαν, id est, excusationem suæ negligentiae, primum apud Timotheum, deinde apud Titum. In Glossario: ὑπολογία excusatio, purgatio, satisfactio. Et alibi: *excusatus ὑπολογισμέδμος.*

ἀλλὰ φόβον] Propter illa quæ scripserat in priore epistola I v. 2. 19. 20. 21.

ἀλλὰ ἐπιπόθῃσιν] Nempe quia spem reditus sui Paulus fecerat I. Cor. I v. 16. x v i. 5. & sequentibus.

ἀλλὰ ζήλον] Pro Pauli bona existimatione, supra 7.

ἀλλ' ἐκδίκησιν] Vindictam appellat hoc quod tales doctores Corinthij deseruerant.

ἐν παντὶ συνεστήσατε ἑαυτοὺς ἀγνοεῖς ἐγὼ ἐν τῷ πράγματι] Συνεστήσατε hic est rebus probastis. Sic συστήσιν per δείξιν exponit Demosthenes contra Callippum. Manifestum fecistis vos infontes esse in hoc negotio, nempe in iis quæ ad mei contemptum dictaque factaque erant.

11. ἃ εἰ ἐ γράφα ὑμῖν] Si quid scripsi, nempe ea de re, & subaudiendum id scripsi, vt supra II. 10. v. 13. & alibi sæpe.

οὐχ ἕνεκα τῆ ἀδικήσαντος] Non quod ei male vellem.

οὐδὲ ἕνεκεν τῆ ἀδικηθέντος] Nec quod mihi ex ipsius dolore solatium quærerem. Inest enim τῇ ἡμῶν τὸ παρηγορεῖν τοὺς πεπονθότας, vt diximus libro II. de Iure Belli ac Pacis xx. 6.

ἀλλ' ἕνεκεν τῆ φανερωθῆναι τὴν απουδῶν ἡμῶν τὴν ὑπὸ ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ] Sic Græci. At Syrus, & forte melius, τὴν απουδῶν ὑμῶν τὴν ὑπὸ ἡμῶν, sine illo πρὸς ὑμᾶς, quod & in aliis codicibus deest, vt sensus sit: in hoc ea de re scripseram, vt appareret omnibus quam me ametis coram Deo, id est, sincere, Deo conscio.

13. διὰ τῶτο παρεκεκληθήθα ἐπὶ τῇ πρὸς ἀντιλήσει ὑμῶν] Id est, ex litteris vestris quas ad me miseratis per Timotheum.

διπλασιώτερος δὲ μέλλον] Duplex comparatiuus vt Marci I. 26. & v I I. 36.

Talia sunt *μεῖλλον ἐνδομότεραι* apud Æschylum, *μεῖλλον εὐτυχέστερος* apud Euripidem, *μεῖλλον ὀλβιώτερος* apud Aristophanem, *ἀρετώτερον μεῖλλον* apud Aristotelem. Sic & apud Plautum magis certius, magis maiores, magis dulcius, apud Virgilium magis beatior, apud Valerium Maximum magis locupletior, quæ notata in doctissimis de Grammatica Vossij libris.

ἡ χαρὴν ἔπι τηχαρῇ Τίτῳ] Gaudio nobis fuit id gaudium, quod Titus à vobis secum attulit.

ὅτι ἀναπέπαιται τὸ πνεῦμα αὐτὸ ὑπὸ πάντων ὑμῶν] Quod per vos omnes recreatus fuerat eius animus, de hoc significato vocis *ἀναπέπαι* diximus I. Cor. xvi. 18.

14. *ὅτι εἴπι αὐτῷ ὑμῶν κενεύχημαι οὐ κατηχυνώθην*] Ita vt siquid magnifice de vestro in me affectu apud Titum prædicauerim, in eo non vanus apparuerim. Est autem in voce *κατηχυνώθην* effectum positum pro causa. Nam qui mendacij conuincuntur, eos pudor sequi solet.

ἀλλ' ὡς πάντες ἐν ἀληθείᾳ ἐλαλήσαμεν ὑμῖν, οὕτω καὶ ἡ κενύχησις ἡ ἔπι Τίτου ἀληθία ἐγρήθη] *Ἐπὶ Τίτου* hic est apud Titum. Sic *ἔπι Θεοῦ* apud tot testes, apud Lucianum. Sicut vos quæcunque vobis dixi, vera comperistis, sic & Titus vera comperit, quæ ipsi de vobis dixeram.

15. *καὶ τὰ ἀπλάγχνα αὐτοῦ φεισσομένους εἰς ὑμᾶς ἔστιν*] Amor eius erga vos multo magis est, id est, fertur. Locutio similis Ps. cxlv. 9.

ἀναμνησκομένης τὴν πάντων ὑμῶν ὑπακοὴν] Eam scilicet quam Corinthij Tito tanquam Pauli vicario exhibuerant. Vide infra v. 23. *ὡς καὶ φόβου & φόβου ἐδέξαθη ἅπλῳ*. Vide supra II. & Ps. II. II.

χαίρω ὅτι ἐν παντὶ θαρρῶ ἐν ὑμῖν] Quod tales sitis vt de vobis mihi omnia optima possim polliceri. Est & hic *μετανομία* effectus pro causa. Sic infra x. i. Adde Prou. xxxi. II.

C A P. VIII.

Ναείζομεν ὃ ὑμῖν, ἀδελφοὶ τὴν χάριν τῆς Θεοῦ τὴν διδομένην ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Μακεδονίας] Multum fane erat quod fecerant Macedones, quorum exemplo Paulus Corinthios vult excitare. Sed Paulus, vt solent Apostoli, pro effectu causam nominat, docens omnia quæ à Christianis fiunt, de-

beri non cuius, sed eximie Dei bonitati, vt qui tot & tam grauia peccata remiserit, voluntatem suam tam aperte reuelauerit, vltro vocauerit à se abalienatos, & id per tot miracula. Hæ sunt causæ propter quas in nouo testamento, quam in vetere, vberior est, & esse debet, gratiæ commemoratio.

2. *ὅτι ἐν πολλῇ δοκιμῇ θλίψεως ἡ φεισσία τῆς χάριτος αὐτῶν, & ἡ καὶ βλάβος πτωχείας αὐτῶν ἐφείσασεν εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἀπλότητος αὐτῶν*] In priore membro subaudiendum est, fuit. Magnum fuit eorum gaudium (nempe ex pace conscien-

tia vt supra VI. 10.) etiam tunc cum per aduersa maxima explorarentur. Vide supra II. 9. Macedones enim Christiani vehementer vexati fuerant, & à gentibus Act. XV. 20. & sequentibus, & à Iudæis Act. XVII. 5. 13. *πωχία* eis τὸ βάδος est summa paupertas, partim ex confiscatione bonorum, partim quia diuites Ecclesiam deseruerant. *πωχὺ* vox in his libris sæpe non ad mendicitatem redactum, sed re tenuem significat, vt Marci XII. 42. καὶ βάδος, id est, infima paupertas. Sic conditio abiecta vocatur, קמץ Psal. CXXX. 1. βάδος Rom. V. 11. 39. ἀπότης est hoc quidem loco liberalitas, vt infra IX. 11. 13. & Rom. XII. 8. quomodo & ἀπὼς sumitur Iac. I. 5. Est alioqui vox generalis quæ quamuis animi integritatem significat, vt apparet I. Par. IX. 17. 11. Sam. XV. 11. Prou. IX. 1. supra I. 12. infra XI. 3. Est. VI. 5. Coloss. II. 22. πλοῦτος vero Paulo est omne id, quod amplum eximiumque est, vt vidimus Rom. II. 4. IX. 23. XI. 12. 33. Εὐδαιμονία *יְשׁוּעָה*. Egregium est ἀντίθετον in vocibus βάδος & εὐδαιμονία. Ipsorum summa paupertas, id est, ipsi Macedones valde pauperes, ex vndarunt in egregiam liberalitatem. Magna apparet hic Pauli sapientia. Macedones pauperes laudat, vt tanto plus à locupletibus Corinthiis obtineat ad subleuandos in Iudæa pauperes.

ἐπὶ τὴν χάριν ταύτην] Fecerunt hoc ut eo efficacius me rogarent, ut Titum ad vos mitterem, impleturum id beneficium quod cœpit, excitandi scilicet vos ad subleuandam fratrum in Iudæa inopiam. Cœpit, nempe cum per vos transiret.

7. ἀλλ' ὡσπερ ἐν παντὶ θεωροῦντες πίστιν] Non ignorauit Paulus artem Rhetorum, mouere laudando. Optimum vero erit post ἐν παντὶ ponere ὑποθετολῶν, ut quod in genere dixit, deinde per species explicet. In omnibus excellitis, primum in fide, credendo ea quæ credi debent.

λόγον] In instituendis aliis.

καὶ γνώσῃ] Cognitione historiarum, poëtarum rerumque aliarum, quæ etiam in docendo suum vsum habere possunt, ut Paulus in his ad Corinthios epistolis ostendit.

καὶ πάσῃ ἀποουδῇ] Studium ad agendas res bonas.

καὶ τῇ εἰς ὑμῶν ἐν ἡμῖν ἀγάπῃ] Eὐ ἡμῖν pro εἰς ἡμᾶς. In dilectione illa quæ ex vobis, ex animo scilicet vestro, ad nos, supple fertur.

ἵνα καὶ ἐν ταύτῃ τῇ χάριτι θεωροῦντες οὐ κατ' ἐπιταγὴν λέγω] Ita hæc puto optime coniungi, ut in hac etiam beneficentia vincatis alios, id dico quidem, adhortans scilicet, non tamen impero.

8. ἀλλὰ δεῖ τῆς ἐπέρον ἀποδοῆς καὶ τὸ τῆς ὑμετέρας ἀγάπης γήστον δοκιμάζων] Dico scilicet hoc, ut comparatione eius quod fecere Macedones discam, quam sit sincera vestra dilectio, nempe in illos fratres qui in Iudæa sunt. Vt hic δοκιμάζων, ita infra δοκιμῶν dixit in re eadem IX. 13.

9. γινώσκετε γὰρ τὴν χάριν τῆς Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] Beneficentiam Christi in nobis, cuius exemplo & nos benefici in alios esse debemus.

ὅτι δι' ἡμᾶς ἐπὶ ὧχόσας πλούσιος ὢν] Id est, cum vi illa polleret omnis generis miracula patrandi, etiam mortuos resuscitandi, personam tamen gessit tam humilem, ut ne domum quidem haberet propriam Matth. V II I. 20. idque propterea quod id ad salutem nostram conducirer. γὰρ & ἡ ἐπιθέτη Messiae.

ἵνα ὑμῖς τῇ ἐκείνῃ πτωχείᾳ πληθήσῃτε] Illa Christi humilitas, perfectissimam obedientiam habens comitem, causa fuit per quam vos ad veram iustitiam perducti estis. Dona spiritus accepistis, vitam accipietis æternam.

10. καὶ γὰρ ἐν τούτῳ δίδωμι] Est quidem præceptum Christi iuuare pauperes, sed modus aliquis libertati relinquitur. quod Macedones fecerant, tale erat ut suaderi magis, quam iuberi posset. Sic γὰρ ἐν τούτῳ δίδωμι de cœlibatu habuimus I. Cor. V II. 25.

τίπο γὰρ ὑμῖν συμφέρει] Expedi vobis tueri bonam famam quam cœpistis consequi. Vestrum iam vobis exemplum proponam. Non est pulchrum audire: οὐ γὰρ τὸ εὐδοκίματον ἐστὶν ἡ ἀρετὴ ἀλλὰ τὸ εὐδοκίματον ἐστὶν ἡ ἀρετὴ.

Cæpisti melius quam desinis: ultima primis

Distant.

οἱ τινες οὐ μόνον τὸ ποιεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ δεῖν ἐκτελεῖν ἀπὸ πέρας] Potest aliquo

aliquo sensu defendi hoc dictum : sed si quis sequentia comparet , videbit esse loquendi genus inuersum , qualia multa in iure ciuili Romano & in aliis scriptoribus à viris eruditis notata sunt , vbi in disparium comparatione præcedit quod naturali ordine subsequi debuit : & ita hunc locum interpretati sunt recte & Syrus & Arabs. Πέρυσιν in glossario vertitur , anno præterito : quanquam solet & vsurpari de vetustiori tempore. Causa autem cur Corinthij antehac aliquid quidem , sed pauxillum , contulissent ad iuuandos in Iudæa fratres , videtur fuisse quod confiscationibus aut multis plurimi essent exhausti , quo spectat id quod habuimus 1. Cor. x. 13.

11. νυνὶ ὃ ἐπὶ τὸ ποιῆσαι ὑπὸτελέσαστε] Nunc perficite quod bene inchoatum est. Amat Paulus vt & Græci infinitiuos ponere vice nominum idque cum articulo neutro.

ὅπως καθεαυτὸ ἡ ποροθυμία τῆ θέλειν] Ea laudanda fuit cum vires non supererent. Πόροθυμος בל רבנן Paralip. xxix. 31.

οὕτω ἐπὶ τὸ ὑπὸτελέσαι] Adsit scilicet. De quali ἐλλείψῃ egimus iam aliquotiens.

ἐκ τῆ ἐχθῆς] Ex copia quæ nunc vobis maior est quam tunc erat. γ' הלה :

12. εἰ γὰρ ἡ ποροθυμία πορεύεται καὶ οὐκ ἔχει πρὸς ἀπορόσηκον οὐ καὶ οὐκ ἔχει] Etiam hic verbum aliquod subaudiendum est , vt 1. Cor. xiv. 34. 1. Tim. iv. 3 Grata est Deo voluntas pro facultatibus : supra facultates non exigitur. Non postulat Deus id quod impossibile est.

13. οὐ γὰρ ἵνα ἄλλοις ἀνείκοι , ὑμῶν ὃ ἐπὶ θέλει] Subaudiendum illud *exigitur*. Plus dicit quam dixerat , non modo impossibilia non exegi , sed nec quæ supra modum molesta essent. Seneca : *dabo egenti , sed vt ipse non egeam*.

14. ἀλλ' ὅτι ἰσότητος] Idem ius Actio quod Titio.

ἐν τῷ νυνὶ καιρῷ] Iam cum cesset illa in vos vexatio. Est locutio non infrequens 1. XX interpretibus vt Gen. xxix. 34. עפעפ.

τὸ ὑμῶν πορεύσασθαι εἰς τὸ ἐμείνων ὑστέρημα] Supple γνήται per πορεύσασθαι. Sequitur enim ea vox. πορεύσασθαι ἐστὶν ὁ γνήτης ὑστέρημα γνήτης sensus is qui in Cyro Xenophontis : ἀπὸ Ἰδοῦ πορεύσας ὄντα τῶν ἐμῶν χρημάτων , τούτοις τὰς ἐνδείας τῶν φίλων διαρκούσθαι. Liuius : vt ex eo quod affluit opibus vestris , sustineatis necessitates aliorum.

ἵνα καὶ τὸ ἐμείνων πορεύσασθαι γνήται εἰς τὸ ὑμῶν ὑστέρημα] Vt si quando fames illa quæ nunc Iudææ incumbit cessauerit , & vobis forte aliquid acciderit aduersi , eueniat vobis id quod dicitur :

Habet in aduersis præsidia , qui in secundis commodat.

ὅπως γνήται ἰσότης] Id est , vt mutua sint officia , quemadmodum inter amicos esse debent.

15. καὶ τὰς γέγραπται , ὃ τὸ πολὺ οὐκ ἐπλεόνασε , καὶ ὃ τὸ ὀλίγον οὐκ ἐλαττόνησε] Interpretes LXX. Exodi xvi. 10. iisdem prope verbis : οὐκ ἐπλεόνασεν ὃ τὸ πολὺ καὶ ὃ τὸ ἐλαττόν οὐκ ἐλαττόνησεν. Subauditur post τὸ πολὺ , & post τὸ ἐλαττόν , ἔχων. Egregia ἀλληγορία historiarum de manna. Vidit eam & Philo in alle-

goriis: καὶ ὑπὲρ τῆς μάνας σου, & ὑπὲρ πάσης δωρεᾶς ἧς ὁ Θεὸς δωρεῖται τῷ χυεῖ ἡμῶν, καλὸν τὸ ἐνὰ εἰς ἄλλου καὶ μεμερημένον, & μὴ τὸ ὑπὲρ ἡμᾶς λαμβάνειν πλεονεξία. Τοῦτο γὰρ τὸ τῆς ἡμέρας σου εἰς ἡμέραν συναγαγέτω ἡ ψυχὴ, ἵνα μὴ ἐαυτῷ φύλακα τῆς ἀγαθῆς ἀλλὰ τὸν φιλόδοξον Θεὸν ἀποφύγῃ. Et in libro, quis sit hæres rerum diuinarum, cum dicta iam verba ex LXX interpretibus protulisset, addit, ἵνα τῆς ἀναλογίας ἐχρήσαντο θαυμαστὰ καὶ θαυμαχίτω μόρῳ. Spectat & huc ea quam in symbolo profitemur sanctorum communio.

χάρις ἡ τῆς Θεᾶς τῆς διδόντι τὴν αὐτῇ σουδῶν ὑμῶν ἐν τῇ καρδίᾳ Τίτου] Vide ut omnia ad bonorum auctorem Deum referat, ut & supra VII. I.

17. ὅτι τὴν μὲν ὡς ἐκκλησίαν ἐδέξατο] Illam de qua supra 6.

σπουδαίους ἡ ὑπάρχων ἀνταίρετος ἐξῆλθε πρὸς ἡμᾶς] Sensus est: Titus cum cum hortarer, ut hoc iter susciperet, ostendit se præuenisse mea desideria, & sua sponte iam id cupiisse. Ἀνταίρετος, id est, ἐκσταζόμενος, ut diximus supra 3.

18. συνεπέμψαμεν ἡμεῖς αὐτὸν τὸν ἀδελφόν, οὗ ὁ ἑπάρος ἐν τῇ εὐαγγελίᾳ διὰ πᾶσιν τῶν ἐκκλησιῶν] Mos erat Hebræorum eleemosynis dispensandis tres præficere, ut monet Maimonides Tom. III. fol. 85. Eum hic sequitur Paulus. Mihi non displicet illorum sententia qui hic Lucam designari putant: ita tamen ut per Euangelium non intelligatur liber, qui tunc editus nondum erat, sed ipsum munus Euangelistæ, quod Lucas Pauli vice multis in locis fideliter obierat, siue ipsa Euangelij prædicatio, ut infra x. 14. ἐν προδῷ.

οὐ μόνον ἡ] Non tantum dignus est qui magni fiat: ob hoc quod dixi.

19. ἀλλὰ καὶ χειροτονεῖς ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιῶν] Mos erat Pauli electionem eorum qui pecunias administrarent, non sibi sumere, sed Synodo permittere I. Cor. XVI. 3. Adeo non satis illi erat à culpa abesse, nisi & suspiciones excluderet. Subauditur & hic ἐχρήστο. De verbo χειροτονεῖν vide quæ dicta Act. XIV. 23.

συνέκδημος ἡμῶν] Hoc per parenthesin interiectum est, & Lucæ optime conuenit, ut ex actis ab ipso scriptis apparet.

σὺ τῇ χάριτι αὐτῇ] Μετανομικῶς χάριν vocat, id quod ex liberalitate datum est, ut & I. Cor. XVI. 3.

τῇ διακουρίᾳ ὑφ' ἡμῶν] Quam nos procurauimus, in Macedonia scilicet. Sumitur hic verbum διακονεῖσθαι sicut διακονίας vox supra 4.

πρὸς τὴν αὐτὴν τῇ Κυρίᾳ δοξαῖν] Domini enim honor est cum serui bene officium faciunt.

καὶ προθυμίαν ὑμῶν] Nempe excitandam, exemplo Macedonum, ut supra I.

20. πολλοὶ τῶν] Hoc referendum est ad συνεπέμψαμεν: ut illa οὐ μόνον ἡ & sequentia sint παρενθετικῶς dicta. Πολλὸς metuens ut Matth. II. 15. id vero hic ponitur pro cauens, causa pro effectu. Sic & II. Thess. III. 6. Illa est μετὰφορὰ ducta à nautis vela contrahentibus.

μήτις ὑμᾶς μωμήσῃται ἐν τῇ ἀδρότητι ταύτῃ τῇ δξακουμένη ὑφ' ὑμῶν] *Adropteta* vocat summam pecuniæ satis magnam. **Ἰ**σχυ vertitur *adros* Iob. xxix. 9. xxxiv. 19. In Glossario: *adros* *grandis*. Donatus in Virgilij vita *adron* validum interpretatur. Scholiastæ Græci *adropteta* exponunt *δύναμιν, μέγεθος*.

21. *περὶ σφέμεροι καλὰ οὐ μόνον ἐνάπιν Κυεῖς ἀλλὰ καὶ ἐνάπιν ἀνθρώπων*] Curantes ea quæ sunt honesta. Sumptum est hoc ex Græco Prouerb. iit. 4. *περὶ σφὸς καλὰ ἐνάπιν Κυεῖς καὶ ἀνθρώπων*. Vbi in Hebræo LXX legerunt **לש** cum punctis iis vt non nomen esset, sed verbum modi imperantis: recte sane. *ἐνάπιν Κυεῖου καὶ ἀνθρώπων*. Ea quæ & Deus probat & viri boni. Similis locutio Rom. xii. 17.

22. *Συνεπέμψαμεν ἃ αὐτοῖς τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν*] Tertium aliquem qui cum Tito & Luca iret. Hic forte fuerit Epænetus memoratus Rom. xvi. 5.

ὃν ἐδοκιμάσαμεν ἐν πολλοῖς πολλάκις σπουδαῖον ὄντα] Experti sumus sedulum. In Glossario: *σπουδαῖος* *sedulus, studiosus, efficax*.

Νυνὶ ἃ πολλὰ σπουδαίετερον] Si fieri potest, adiecit aliquid ad sedulitatem priorem.

πεποιθήσῃ πολλῇ τῇ εἰς ὑμᾶς] Id est, ideo quod de vobis omnia sperat optima me auctore. Vide supra i. 15.

23. *εἴτε ὑπὸ Τίτου*] Supple quæstio est. Si de Tito agitur.

κοινωνὸς ἐμὸς] Socius laboris in Euangelio prædicando.

καὶ εἰς ὑμᾶς σπουδῶς] Quod propius vos spectat, etiam in vobis partim corroborandis, partim corrigendis mihi adiutor fuit.

εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν] Nempe in disquisitionem veniunt. Amat ἐλλείψεις Paulus, rem eloqui properans. De Luca & altero hic loquitur.

ὑπόστολοι ἐκκλησιῶν] Aliud sunt *ὑπόστολοι* *χειρὸς* à Christo eorum principe legati, aliud legati Ecclesiarum. In Thalmudicis **גבלי** sunt, qui decimas & alia Leuitis debita ad ipsos deferebant, qui *ὑπόστολοι* in Codice Theodosiano de Iudæis, vt diximus ad Matth. x. i. *ὑποστολή* eorum munus Iuliano & Epiphanio. Inde sumptum hoc nomen.

δόξα *χειρὸς*] *Μετωνυμικῶς*, id est, instrumenta sunt gloriæ Christi.

τινὸς οὐκ ἐνδείξειν τῆς ἀγάπης ὑμῶν ἐν ὑμῶν καυχίσεως ὑπὸ ὑμῶν εἰς αὐτοὺς ἐνδείξασθε] Est Hebraïsmus *ἐνδείξασθε ἐνδείξιν ἀγάπης & καυχίσεως*, pro *ἀγάπῃ & καύχῃσιν*. Ostendite eos à vobis diligere. Ostendite vera esse quæ de vestro in me & meos adfectu prædico.

εἰς πρὸς ὅσων τῶν ἐκκλησιῶν] Ita vt illa vestra dilectio appareat omnibus circum Ecclesiis, & iis maxime quarum decreta ad vos venerunt.

C A P. IX.

ΕΠΙ ΜΕ ΓΔ ΤΗ ΔΕΚΟΝΤΙΑΣ ΤΗΣ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΑΓΙΟΥΣ ΘΕΛΑΣΘΗΝ ΜΟΥ ΕΣΤΙ ΤΟ ΓΡΑΦΕΙΝ
 ὑμῶν] Hæc connectenda fuerant cum superioribus. Ostendit
 enim se nullis ultra hortatibus vti velle super isto negotio
 pauperum, cum de ipsis omnia maxima multis de causis ex-
 spectet. De voce δεκοντίας vide supra VIII. 4.

2. οἶδα γδ τίω περδυμίαν ὑμῶν] Vide supra VIII. 12. 19.

ὡς ὑπὸ ὑμῶν καυχῶμαι Μακεδόσι] Quam apud Macedonas magnifice præ-
 dico: de qua triumpho.

ὅτι Ἀχαιοὶ παρεσθύασαι ὑπὸ πέρυσσι] Idem dicit quod supra VIII. 10. Ne
 Macedonibus plus tribuere videretur, quod plus dedissent, Achæos, quo-
 rum præcipui Corinthij, hoc honore solatur, quod priores incepissent.

ὁ δὲ ὑμῶν ζῆλος] Æmulatio vestri exempli, קנא.

ἡρέτισε] הסית vel העיר.

3. ἐπεμύσα ὃ τοῖς ἀδελφοῖς] Titum & duos alios præmisit, ipse, si posset, se-
 cuturus. Præmisit autem ut cuncta parata inueniret in suo aduentu.

4. ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ τῆς καυχήσεως] In hoc fundamento meæ iactationis,
 ut Ezech. XXVI. 11. in Græco. Sic & infra XI. 17. Hebræi dicerent מצב.

τίω περκατηγελυμίω εὐλογίαν ὑμῶν] Εὐλογία, ברכה largitio vt I. Sam. XXV.
 27. περκατηγελυμίω, id est, περκατηγελυμίω, prædictam, de qua iam multum
 dixi. Sic περκατηγελυμίω habemus in tertio Maccabaïco.

οὕτως ὡς εὐλογίαν καὶ μὴ ὡς πλεονεξίαν] Volenter data. Rogamus, non eri-
 pimus.

τῶτο ὃ] Præterea vero. Supple, censui vos monendos, è superioribus.

ἐπὶ εὐλογίας] Id est, liberaliter. Sic & Ezech. XXXIV. 26.

ἐπὶ εὐλογίας καὶ θεείας] Id est, à Deo recipiet. Frequens Hebræis transla-
 tio, Iob. IV. 8. Matth. XXV. 24. 26. Luc. IX. 21. 22. Ioh. IV. 34. I. Cor. IX.
 II. Gal. VI. 7. 8. 9.

7. ἔκαστος καθὼς θεγαρεῖται τῇ καρδίᾳ] Vt vult in corde suo, לבו נדיב Exod.
 XXX. 5. Nam θεγαρεῖται hic est velle, vt Prou. XXI. 25. in Græco θεγαίρεισιν
 Aristoteli deliberata voluntas. Subauditur hic, det.

μὴ ἐκ λύπης ἢ δὲ ἀνάγκης] Nam τὸ ἀκούσον laudem detrahit actioni.

ἰλασθὲν γδ δότιω ἀγαπᾷ ὁ Θεός] Est sententia trita apud Hebræos. Hinc
 Sirachides XXXII. in Græcis, in Latinis XXXV. II. ἐν πάσῃ δόσῃ ἰλασθῶσιν τὸ
 πρὸς ὁππότε σου.

8. πᾶσαν χάριν] Sic appellat Dei dona, vt I. Cor. I. II. 10. & alibi.

θελασθῶσαι εἰς ὑμᾶς. Facere vt abundant ἡγοῦται. Nam Græci actiua su-
 munt pro dupliciter actiuis, quæ Hiphil vocant Hebræi. Sic βασιλεύειν, fa-
 cere vt quis regnet.

πᾶσαν ἀπορρίπτειν ἔχοντες] Id est, contenti iis quæ natura desiderat. Sic

ἀντάρκειαν fumitur I. Tim. v. 6. & ἀντάρκης Philipp. iv. 11. Vsurpat & Polyb. ἀντάρκειαν hoc sensu. Qui suis parce utitur, multum aliis poterit dare.

κατὸς γέγραπται, ἐσκόρπισεν ἔδωκε τοῖς πένησιν. ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα] Sunt verba LXX in Psalmo qui Hebræis CXII. 8. Ἐσκόρπισεν sparsit, id est, liberaliter erogavit, ut Prou. x. 24. Δικαιοσύνη hic est misericordia ut Matth. v. 1. Itaque in dicto Psalmo alij posuere ἐλεημοσύνη, alij φιλάνθρωπία. Manet in perpetuum, in Psalmo significat famam post se longam relinquit. At ex sensu Pauli præmia parit æterna. Nempe si & aliæ virtutes adsint quæ adesse debent, sed ita tamen ut inter eas misericordia plurimum valeat.

10. ὁ ὃ ἐπιχορηγῶν σπέρμα τῷ σπείρειν] Qui vobis dedit quod daretur pauperibus. Nam id hic seminare, ut supra 6. Sunt autem verba hæc & sequentia ex Esaia L v. 10.

καὶ ἄρτον εἰς βροτὸν χορηγήσει] Non tantum vobis det ad vitam necessaria. Vide Matth. vi. 11.

καὶ πληθύνει τὸν σπέρμα ὑμῶν] Verum etiam det ut in posterum plura dare possitis. Respicitur locus Deut. xxv. 11. 12.

καὶ ἀυξήσῃ τὰ γυνήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν] Idem sensus qui in superiori membro. Nam δικαιοσύνη etiam hic vult intelligi τὴν ἐλεημοσύνην. Respicitur autem locus Osee x. 13. vbi γυνήματα δικαιοσύνης Græci, qui omisso γ, legerunt ἡν, & sumpserunt ut nomen, non ut verbum.

ἐν παντὶ πληθεύομενοι] Hic rursus subauditur ἐς. Vide & Rom. 9. 28.

εἰς πᾶσαν ἀπλότητα] ἀπλότης hic est liberalitas ut Rom. xii. 8. supra VIII. 2.

ἥτις υπερβάλλεται δι' ἡμῶν δὲ χάρισται τῷ Θεῷ] Quæ causa est, cur nos gratias Deo agamus. Δι' ἡμῶν non δι' ὑμῶν legit Syrus.

12. ὅτι ἡ δακονία τῆς λειτουργίας ταύτης] Sume ut initio huius capitis.

οὐ μόνον ὅτι περισσεύουσιν τὰ ὑπερήματα τῶν ἀγίων] Ut supra v. 14.

ἀλλὰ & περισσεύουσα δὲ πολλῶν δὲ χάρισται τῷ Θεῷ] Ipsa liberalitas per se Deo grata est, deinde alium etiam fructum Deo fert, eo quod qui ea liberalitate subleuantur gratias Deo agunt.

δὲ τῆς δοκιμῆς τῆς δακονίας ταύτης] Experimenta huius rei supra II. 9. VIII. 2.

δοξάζοντες τὸν Θεόν] Sermo naturalis fuerat δοξαζόντων. Sed ostendimus ad Marcum v. 40. rectum pro obliquo sæpè poni, non apud nostros tantum scriptores, sed & apud elegantiores Græcos, quale illud in Homero Iliados 2.

Ἀνδρομάχη θυγάτηρ μεγαλήτορος Ἡετίωνος,

Ἡετίων, ὃς ἔναεν ὑποπλάκω ὑληέσῃ.

Item:

Ἀμφὶ δὲ ἰσομέρῳ μεσότητος ἦν Ὀδυσσεύς.

Potest tamen dubitari an non fit error exscriptoris, quia mox sequitur *ἐπιποδουύτων*.

ἐπὶ τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας ὑμῶν εἰς τὸ δαγλίον τῆ χειρὸς] Id est, *δι' ὁμολογίας* gaudent fratres Iudæi, quod vos quoque per professionem factam in baptismo subieceritis vosmet Euangelio Christi. Sic *ὁμολογία* dicitur & Hebr. III. I. IV. 14. X. 23. Sic & verbum *ὁμολογεῖν* sumitur I. Ioh. IV. 3. 15. II. Ioh. 7.

καὶ ἀπόδοσις τῆς κοινωνίας εἰς αὐτοὺς] Deinde gaudent de liberali vestra bonorum communicatione. Vide Rom. XV. 26. supra VIII. 4. Hebr. XIII. 16.

καὶ εἰς πάντας] Etiam de vestra in alios beneficentia gaudent & Deo gratias agunt, ne credantur suum tantum negotium gerere.

καὶ αὐτοὶ δέησις ὑμῶν ἐπιποδουύτων ὑμᾶς δὲ πλὴν ὑπεβάλλουσιν χάριν τῇ Θεοῦ εἰς ὑμῖν] Et hic est *μετῶνυμία*. Nam *ἐπιποδουύτων* *amantium* est pro *amore* suum ostendentium. Cum vos viderint tam liberales propter Evangelij confortium, Deum pro vobis precantur: & sic quomodo possunt, ostendunt vos à se vehementer diligere. *ἐπιποδεῖν* in hoc sensu habes Ps. CXIX. 131.

15. *χάρις ἡ πρὸ Θεοῦ ἐπὶ τῇ ἀνεκδιήγητῳ αὐτῷ δωρεᾷ*] Paulus in gratiarum actionem se illis in Iudæa fratribus adiungit, & quasi Amen illis accinit, *ἀνεκδιήγητον* id quod tantum est vt explicari nequeat. Idem alibi *ἀνεκλάλητος* vt I. Petr. I. 8. Ineffabile, & alibi inerarrabile, dixit Plinius Maior.

C A P. X.

ΤΙΤΟΣ ὃ ἐγὼ παῖλος] Quia erant adhuc pauci quidem, sed erant tamen Corinthi qui Paulo obtrectabant, aduersus eos Paulus dignitatem muneris sui tuetur.

δὲ τὸ πρεσβύτερος καὶ ἐπεικείας τῆ χειρὸς] *Επεικεία* hic bonitatem significat vt Baruch II. 21. Cant. puer. 13. Sap. XII. 18. II. Macc. II. 23. X. 4. quomodo & *ἐπεικείας* sunt viri boni ac faciles Philipp. IV. 5. I. Tim. III. 3. Tit. III. 2. Merito autem has præcipue Christi virtutes commemorat, quia propter earum imitationem maxime spernebatur.

ὅς καὶ πρεσβύτερος μὲ ταπεινὸς ἐν ὑμῖν, ἀπὸν ὃ θαρρῶν εἰς ὑμᾶς] Sunt hæc dicta *μυμητικῶς* vt Græci quidam interpretes recte monuerunt. Idem enim est quod infra 10. Dicebant obtrectatores eum præsentem multo lenius agere, quod offensas metueret, aut gratias captaret. Similes *μωμήσεις* etiam in Epistola ad Romanos habuimus.

2. *Ἄκουε μὴ παρὼν θαρρήσαι τῇ πεποιθήσει*.] Rogo ne cogar vbi adero audacter vti ea fiducia quam in Deum habeo: nempe impleturum Deum mea iusta desideria. *πεποιθήσεις* hic quod *πίστις* primo Cor. XII. 9. Sic *πιπίθισιν* pro fide habes & Eph. III. 12. Respondet Hebræo *נחמ* hoc est quod dixit venire cum virga I. Cor. IV. 21.

ἢ λογίζομαι ὁλμῆσαι ἐπὶ πναὶ τοῖς λογισμοῖς ἡμᾶς ὡς καὶ σάρκα παπαζωῦτας] Prius illud *λογίζομαι* est cogito, vt Rom. I. 3. & alibi: alterum illud *λογιζο-*

μύροις est *estimantes* vt Marci xv. 28. Rom. xi. 26. In carne ambulant qui in ministerio Euangelij gratias captant, aut offensas improborum metuunt.

3. ἐν σαρκὶ γὰρ παρὰ τοῦτον] Aliud est καὶ σὰρκα παρὰ τοῦτον quod iam habuimus aliud ἐν σαρκὶ. Hoc enim significat in conditione esse infirma & nullis malis obnoxia. Vide Hebr. v. 7. & xi. 14. Gal. i v. 13. i. Ioh. i v. 2.

οὐ καὶ σὰρκα σπᾶιδόμυθα] Bella gerimus non infirma.

4. ὅτι γὰρ ὅπλα τῆς στρατίας ἡμῶν] Pari ferme translatione Chaldæus Gen. xlviii. 22. per arcum & gladium preces Iacobi intelligit. Vide & Eph. vi. 13. 21. i. Theff. v. 8. & supra vi. 7.

οὐ σαρκικά] Non inualida.

ἀλλὰ δυνατὰ τῷ Θεῷ] Id est, per Deum. hinc sume explicationem vaticiniorum de victoria Messiae.

πρὸς καὶ ταίρεισιν ὀχυρομέσων] Respicit historiam Iesus, qui ad buccinæ sonum Deo agente, deiecit munimenta Ierichuntis. Quod ibi in Græco est τεῦχος id hic ὀχυρόμαχος. Solent homines manibus fidere Ierem. xlviii. 7. Ideo quicquid est cui quis confidit per similitudinem dicitur ὀχύρωμα, Prou. xxi. 22. Qualis erat apud Corinthios humana eruditio, eloquentia, diuitiæ.

λογισμοὶ καὶ ταίρειες καὶ πᾶν ὑψωμα ἐπαρτέμνον καὶ τῆς γνώσεως τῷ Θεῷ] Cohererent hæc cum σπᾶιδόμυθα cæteris per παρένθεσιν interiectis. Est autem hic primum traiectionis pro καὶ ταίρειες λογισμοὶ καὶ πᾶν ὑψωμα. Deinde ἐν ὅλῳ διόιν. Nam λογισμοὶ & πᾶν ὑψωμα positum est pro ὑψωμα λόγων. Explicat ἀλληγορίαν· nam ὑψωμα idem quod ὀχύρωμα, turris & pinnæ murorum. Iis comparat ratiocinationes Philosophorum quæ Euangelio opponebantur. δαδὲν γέλιον hic κατ' ἐξοχὴν dicitur γνώσις τῷ Θεῷ, vt supra i v. 6. Vide & Lucæ i. 77.

καὶ ἀνυπακούοντες πᾶν νόημα εἰς τὴν ὑπακούω τῷ Χριστῷ] Intelligendum hoc non de effectu, neque enim in omnibus res succedit, sed de argumentis sufficientibus ad effectum totum producendum. Sic dari dicitur etiam quod non accipitur. Sic Act. v. 31. Ioh. v. 33.

καὶ ἐν ἐπιμήνῳ ἔχοντες ἐκδηῆσαι πᾶσαν ἀδελφολίαν] Hæc est illa virga de qua modo dicebamus, quali vsus Paulus in Elymam, in reum incesti, in Hymenæum, in Philetam.

ὅταν πληροῦσθι ὑμῶν ἢ ὑπακοῇ] Si vos quod vestri est officij feceritis. Neque enim duris remediis locus est, vbi tota Ecclesia in morbo cubat. Necesaria est venia vbi totus deseruit exercitus, ait Seneca. Videtur respici historia Num. xv. 26.

7. ὅτι καὶ πρὸς ὅσους βλέπετε] Adeone illa tantum quæ apud homines valent respicitis? Id enim πρὸς ὅσους vt vidimus supra v. 12. Gal. ii. 6.

Εἰ τις πέποιθεν ἐαυτῷ] Hebraismus ἢ apud se.

Χριστῷ ἐξ] Subauditur ex superiore ἐαυτὸν. Se à Christo diligere.

τῷ το λογίζεσθαι πάλιν ἀφ' ἑαυτῶ] Vel me non monente hoc cogitet.

ὅτι καὶ τὸς Χρυσὸς, οὕτω καὶ ἡμεῖς Χρυσὸς] Apparet id omnibus, inquit, ex vita mea & ex miraculis adeo eximiis & frequentibus.

8. εἰ μὴ τε γὰρ περὶ αὐτοῦ πρὸς τὴν κοινότητα] Si quid plus de me dixerō, quam alij possent dicere. In περὶ αὐτοῦ πρὸς τὴν κοινότητα mira semper Pauli grauitas cum modestia coniuncta.

καὶ τῶν πατέρων ἡμῶν] Patres ius aliquod habent in liberos. Paulus autem sub Deo & Christo pater Ecclesiæ Corinthiorum 1v. 15. hoc illi alij de se dicere non poterant.

ἡς ἐδωκεν ὁ Κύριος ἡμῖν εἰς οἰκοδομὴν καὶ οὐκ εἰς καταστροφὴν ἡμῶν] Ius parentum bono liberum, non malo introductum est. Ieremias mandata habebat diruendi & destruendi i. 10. Paulus ædificandi.

οὐκ αἰχμαλωτίζομαι] Non deprehendar vanus, vt supra vii. 14.

ἵνα ὃ μὴ δοξῶ ὡς ἀνὴρ ἐκφοβῶν ὑμᾶς ἀλλὰ ὡς ἑπισταλῶν] Territare תררר. Non addam plura ea de re, nequis inania esse putet terreculamenta. Res docebit.

ὅτι αἱ ἐπιστολαὶ φησὶ] Ait ille quem denoto, & nominare nolo:

Quisquis is est (nam nomen adhuc utcunque tacebo)

βαρεῖα] Pondus habent sententiarum.

καὶ ἰσχυραὶ] Pressæ argumentis.

ἢ ὃ παρρησία τῷ σώματι ἀδελφῆς] Vultus & gestus nihil habet magnificentum. Nam vt diximus supra iii. 12. παρρησία Syris etiam ad actiones refertur.

καὶ ὁ λόγος ἐξηκτενημένος] Non erant verba eius inflata rore Achaico, vt est in Catalectis.

11. τῷ το λογίζεσθαι ὁ τοῖος] Ille quem mens intelligit: vt Ouidius in Ibin loquitur.

ὅτι οἱ τοῖοι ἐσμὲν τῷ λόγῳ δι' ἐπιστολῶν ἀπόντες, τοιοῦτοι καὶ παρόντες τῷ ἔργῳ] Non curat sibi eloquentiam vindicare, sed dicit se præsentem rebus impleturum, quæ per epistolas minatur in eos qui se non corrigunt.

12. οὐ γὰρ βλαμῶμεν ἐκρίναι ἢ συγκρίναι ἑαυτοὺς ποτὶ ἑαυτοὺς σιωπῶντων] Nolo enim, inquit, me illis eruditus & disertus aut addere aut comparare. Non quæro ex isto mustaceo laureolam. illi se iactent in ista aula.

ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς μετροῦντες καὶ συγκρίνοντες ἑαυτοὶ ἑαυτοῖς, οὐ σιωποῦσιν] Longe aliter quam cæteri hæc accepit Photius. Putat enim Paulum hæc de semet dicere, vt σιωποῦσιν interpretetur tanquam participium de auditoribus. Sed verior est aliorum interpretatio. Non vident illi quam ipsi non publicis, sed quas ipsi fecere mensuris se metiantur, id est, sibi sint suffeni, deinde quomodo ipsi inter se laudes dent mutuas, id est, mutuum muli scabant. Illud ἑαυτοῖς modo de singulis dicitur, vt Rom. x i. 33. xii. 16. infra xiii. 5. modo de pluribus inter se vt i. Cor. v i. 7.

13. ἡμεῖς ὃ οὐχὲ εἰς τὰ ἄμεγα καυχησόμεθα] Non placebimus nobis supra modum:

modum : קח לבלי ex contrario illos notat.

ἀλλὰ καὶ τὸ μέτρον τῆς κτανόντος] Κανὼν est funis per quem agrimensores cuique possessori partes terrarum assignant. Ita Aquila vertit יק Iob. xxxviii. 5. quod alij χορινίον & σπαρπύον. Sic Apostoli alij alias instituerunt Ecclesias: plurimas Paulus: Pauli obtrectatores nullas.

οὐ ἐμέλεισεν ἡμῖν ὁ Θεὸς μέτρον] Videtur scripsisse Paulus μέτρον, & ita legisse Syrus & Arabs. In Manuscripto illo quem multum sequor, hoc caput & præcedentis & sequentis quædam desunt. Eius, inquam, funiculi cuius mensuram Deus nobis attribuit. Inter Apostolicos qui dicuntur Canonas est & ille : ἐπισκοποῦν μὴ ὁλμῶν ἐξω ἢ εἰ αὐτὸ ὄρεον χρεστονίας ποιῶνται. Termini autem primi facti sunt occupando: ex hac æquitate nemo debuerat Corinthi recipi in ministerium Ecclesiasticum, nisi Paulo adprobante, aut eo cui Paulus id mandasset.

ἐφικέσθαι ἄρχι ἐ ὑμῶν] Ita ut illa mensura mei Apostolatus ad vos usque pertingeret.

14. οὐ γὰρ ὡς μὴ ἐφικνούμενοι εἰς ὑμᾶς ὑπερεκτείνοντες ἐαυτοὺς] Non extendimus nos ipsos, id est, καὶ μετὰ τὴν possessionem : hoc vero est inspectionem nostram in ea loca in quæ non pervenimus, id est, in quæ iuris nihil habemus. Nihil facimus contra legem Deut. xix. 14.

ἄρχι καὶ ὑμῶν ἐφθάσαμεν ἐν τῇ εὐαγγελίᾳ τῆς χειρὸς] ἐφθάσαμεν idem quod ἐφικόμεθα. Sic Matth. xii. 28. Luc. xi. 20. Rom. ix. 31. Philipp. iiii. 16. i. Theff. ii. 16. Sic Dan. iiii. 8. iv. 18. ἐφθασεν ἕως τῆς οὐρανοῦ & ἐφθασεν εἰς τὸν οὐρανὸν γὰρ Ἐν τῇ εὐαγγελίᾳ Hebraïco more pro per Euangelium.

ὥστε εἰς τὰ ἄμετρα καυχώμενοι ἐν ἀλλοτρίοις κόποις] Vt illi faciebant obtrectatores Pauli : --- aliena ad pabula fuci.

ἐλπίζα ὅτι ἔχοντες ἀξιομύνης τῆς πίστεως ὑμῶν ἐν ὑμῖν μεγαλυυνθῆναι καὶ τὸν κτανόντα ἡμῶν εἰς πλεονεξίαν] Spem habentes ut augefcente fide vestra per vos multo magis increfcamus in funiculo, id est, in possessione nostra. Quia Corinthij magni erant nauigatores & mercatores, sperabat per eos aliquam famam Euangelij ad oras exteras perventuram, quæ ipsi Paulo aditum ad prædicandum daret, ut olim factum erat Antiochiæ, ut per mercatorem Frumentum postea factum apud Indos. Ideo sequitur.

εἰς τὰ ὑπερέκεινα ὑμῶν εὐαγγελίσασθαι] Videtur Syrus legisse εἰς τὸ ὑπερέκεινα ὑμῶν εὐαγγελίσασθαι, ut in locis ultra vos positis Euangelium annuntiare possim, nimirum aditu per vos præparato. Videtur innuere Græcas ciuitates ad Pontum Euxinum positas.

ὥστε ἐν ἀλλοτρίῳ κτανόντι εἰς τὰ ἔτοιμα καυχῆσθαι] Non autem sibi placere iactantem se in alienis terminis, quod facile est. εἰς τὰ ἔτοιμα, id est, ἐτόιμως. Sicut modo εἰς τὰ ἄμετρα fuit pro ἀμέτρως.

17. ὁ ὅτι καυχώμενος ἐν κυρίῳ καυχᾶσθω] Qui sibi in aliquo placere vult, in eo placeat sibi quod Christum nouit & ei seruit. Sic & i. Cor. i. 31. Simile Jerem. ix. 24.

οὐ γὰρ ὁ ἑαυτὸν σωιστῶν ἐμείνος ἔστι δόκιμος ἀλλ' ὃν ὁ Κύριος σωίσῃσιν] Commendare hic est laudare, vt interpretatur Syrus, quia qui commendare aliquem volunt, solent eum laudare. δόκιμος, id est, idoneus ad vitam æternam. Similitudo à nummis probis sumpta.

C A P. XI.

ΦΕΛΟΝ ἀνείχεσθε με μικρόν τῇ ἀφεσυνῇ] Melius codices alij: ἀνείχεσθε με μικρόν π τῆς ἀφεσυνῆς. Est autem traiectionis pro μικρόν π τῆς ἀφεσυνῆς μου. Vtinam ferre possitis paululum meam insipientiam. Ita autem vocat extortam *ῥαυτολογία*, ideo quod speciem quandam insipientiæ habeat, apud eos qui rem non penitus inspiciunt cum suis circumstantiis. ὄφελον *יְהִיָּה* II. Sam. v. 3. Psal. CXXIX. 4. Alibi ponitur pro Hebræo *יְהִיָּה* quod & ipsum est optantis, vt unde Latinis.

ἀλλὰ π' ἀνείχεσθε μου] Modi precatiui. Attamen quæso me ferte.

2. ζηλώ γὰρ ὑμᾶς ζήλω Θεοῦ] Sollicite vos custodio sicut mariti qui vxores suas ardentem amant, idque facio propter Deum.

ἡρμσαίμην γὰρ ἐνὶ ἀνδρὶ παρθένον ἀγνῶν *ῥαυτολογία* π' χειρᾶ] Persequitur cœptam similitudinem, & explicat mysticum sensum cantici Salomonis, & legis illius in Leuit. XXII. 14. Virgines sunt incorruptæ. Talis esse debet Ecclesia, & qui ad eam pertinent Apoc. XIV. 4. Vide quæ diximus ad Luc. I. 27. ἡρμσαίμην paraui. Sic Prou. XIX. 14. *ῥαυτολογία* ἢ *κυνεὶα* ἀρμόζειται γυνὴ ἀνδρὶ, vbi Græci in Hebræo legere *מכלת* pro *משכלת* Chaldaus autem videtur legisse, *מכרת* vertit enim *מתמרה*. *ῥαυτολογία* est hic in manus tradere quomodo pacta viro traditur. Vide Gen. XXV. 41. XXIX. 21. Hoc est quod collocare in matrimonium dicunt Latini. Paraui, inquit, vt traderem: ornaui vos omnibus modis. Sic & Esth. v. 27. *כלה* Hebræis sponsa ab ornatu. Est & hic traiectionis: nam ἐνὶ ἀνδρὶ & π' χειρᾶ loco diffita sunt, re cohærent.

3. ὥς ὁ ὄφεις] Serpens ille siue draco per quem Satanas intelligitur diæmon Hebræis *נחש הקדמון*. Vide Apoc. XII. 3. 9. & pluribus locis aliis.

ὅταν ἐξηπάτησεν] I. Tim. II. 14.

ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῆς] Vafritie sua. Sic ὄφεις *ῥαυτολογία* verterat Aquila Gen. III. 1.

οὕτως φθαρῇ τὰ νοήματα ὑμῶν ἀπὸ τῆς ἀπλότητος τῆς εἰς τὸν Χριστὸν] Est & hic contracta locutio. Ne corrumpantur cogitata vestra à simplicitate quæ in Christum, pro ne corrupta cogitata vestra auertantur ab ea simplicitate quæ in Christum fertur, quæ Christum respicit. Hoc fit vbi Philosophicis doctrinis adulteratur sermo Euangelij. Vide supra I v. 2. ἀπλότης hic est sinceritas, siue puritas, nihil alieni admixtum habens, quæ virginitati de qua cœptum dici respondet.

4. εἰ μὴ καὶ ὁ ἐρχόμενος] Ille qui ex Iudæa ad vos venit, & à Christo se institutum dicit 1. Cor. I. 12.

ἄλλον Ἰησοῦ κηρύσσῃ ὃν σὺ κηρύττεις] Ἰησοῦ hic intellige appellatiue *seruatorem*. Si seruatorem vobis certiore annuntiare potuit, quam nos annuntiauius.

ἢ πνεῦμα ἕτερον λαμβάνετε, ὃ σὺ ἐλάβετε] Aut si is vobis potiora dona Spiritus conferre potuit, quam nos per manuum impositionem vobis contulimus.

ἢ δόξα ἑτέρον ἕτερον ὃ σὺ ἐδέξαο] Si doctrinam adferre potuit nostra celestiiorem.

καλῶς ἠνείχεο] Merito cum ferretis, nempe in eo quod me longe infra se ponit.

5. λογίζομαι καὶ μηδὲν ὑπερηκάναι ἢ ὑμῶν λίαν ὑποσώλων] At nunc aliter res se habet: neque ego in prædicatione habeo cur cedam, non dicam illis, sed nec ipsis Apostolis, imo Apostolorum præcipuis, id est, Petro, Iacobo, Iohanni, Gal. II. 9. Eadem prope verba infra XII. II. Est autem hic duplex nota magnitudinis ὑμῶν & λίαν, sicut λίαν ἐν πείρασος Marci VI. 51. & aduerbium præposito articulo, simul pro adiectiuo. Hebræi dicerent מִלְּהַגְתָּהֶם כָּאֲנִי. Dicit hoc præcipue aduersus eos qui Petri se sectatores profitebantur.

6. εἰ γὰρ καὶ ἰδιώτης περὶ λόγου] Redit ad id quod sibi obiectum supra dicit. ἰδιώτης, id est, similis ἰδιώτη. vide Act. IV. 13.

ἀλλ' οὐ τῇ γνώσει] Cognitione legis & mysteriorum in lege latentium.

ἀλλ' ἐν παντὶ φανεροῦντες ἐν πᾶσιν εἰς ὑμᾶς] Fucum nulla in re fecimus. In omnibus & omnino aperte vobiscum agimus. Ἐν παντὶ, בכל valet omnino. Oblique notat aduersarios.

7. ἢ ἀμάρταν ἐποίησα] Vehementer cor ferit quærens an peccauerit in eo quod eximie erat virtutis, & vnde illi aduersarij longe aberant.

ἐμυτὸν ταπεινῶν] Ita vili viuens, quasi seruus essem.

ἵνα ὑμεῖς ὑψωθῆτε] Vt vos per fidem dona spiritus consequeremini.

ὅτι δωρεὰν τὸ Θεοῦ δόξα ἑτέρον δὴ δόξα ἑτέρον ὑμῖν] Sine vestro sumptu, Act. XVIII. 3. 1. Cor. IX. 4. & sequentibus.

8. ἀλλὰς ἐκκλησίας ἐσύλησα λαβὼν ὀψώνιον πρὸς τὴν ὑμῶν διακονίαν] Εὔλησα, id est, ὡς ἐσύλησα, accepi ab illis. ὀψώνιον vocat modicum aliquid quale est quod militi datur. πρὸς τὴν ὑμῶν διακονίαν, ad sustentandos pauperes vestros, id enim διακονία supra V. 13. VIII. 4. IX. 1. 12. 13. Corinthi aut initio pauci erant diuites in Ecclesia, aut præparci.

καὶ παρὸν πρὸς ὑμᾶς ἐὺ ὑπερηδεῖς] Id est, ex vestris collationibus non satis reperiens vnde pauperes vestri alerentur.

οὐ κατενάρκησα οὐδενός] Habemus hoc verbum & quidem addito personæ genitiuo bis infra XII. 13. 14. Dicit autem Hieronymus vocem hanc desumptam ex Cilicum idiomate. Videtur autem de iis dici qui cum sint

ignavi ac torpidi aliis ob id sunt oneri. In Iobi Græco $\chi\chi\chi$ III. 19. $\pi\lambda\eta\theta\omicron\varsigma$ ὁσῶν αὐτὸ ἐναρμήσει, obtorpeo. In Glossario $\chi\alpha\tau\alpha\nu\alpha\rho\mu\omega$, obtorpeo.

$\tau\omicron$ γὰρ ὑσέρημά με παροργισαντες οἱ ἀδελφοὶ ἐλθόντες ἀπὸ Μακεδονίας] Nempe Philippenſes. Philipp. IV. 15. 16. Cum manibus mihi victum tenuem pararem, ab illis accepi vnde pauperes iuuarem.

$\kappa\alpha\iota$ ἐν παντὶ ἀβαρὴ ὑμῶν ἐμαυτὸν ἐπέρησα καὶ τηρήσω] In Glossario, ἀβαρὴς non grauis.

10. ὅτιν ἀληθεία χερσὸς ἐν ἐμοὶ] Verum loquor Christo teste IX. 1.

ὅτι ἡ χαρά μοι αὐτῇ] Hoc gaudium meum, quod vobis oneri nunquam fuerim.

οὐ σφραγίσεται εἰς ἐμὲ ἐν τοῖς κλίμασι τῆς Ἀχαΐας] Melius alij codices, οὐ φεραγίσεται \square \square \square non continebitur intra me, non tacebitur. Nam $\sigma\mu\alpha$ φεράσκει est os occludere Rom. III. 19. Heb. XI. 33. Et est $\lambda\upsilon\tau\omicron\tau\eta\varsigma$, pro longe ac late manabit per omnem Achaiam.

11. τί καὶ π] Quæ causa est, inquit, cur id sciri velim.

ὅτι οὐκ ἀγαπῶ ὑμᾶς] An quod vos non amem? Nam qui aliquem non amant, solent ei benefacta sua exprobrare.

ὁ Θεὸς οἶδεν] Qui corda nouit, scit vos à me tenere amari. Est in his verbis, vt & alibi, vis iurifiurandi.

12. ὃ ἃ ποιῶ καὶ ποιήσω] Pergam hoc ipsum publicare.

ἵνα ἐκκόψω τινὲς ἀφορμὰς τῶν θελούντων ἀφορμῶν] Vt abscindam prætectum quærentibus eum vt se nobis antepoſcant. De voce ἀφορμῆς vide Rom. VII. 8. II. Iactabant illi doctores diuites se nihil de arca Ecclesiæ sibi sumere.

ἵνα ἐν ᾧ καυχῶνται, ὁμολογήσω καὶ ἡμεῖς] Vt saltem meo exemplo reipsa præstent quod se dicunt facere.

13. οἱ γὰρ τοιοῦτοι ψευδοπροφῆται] Illos præcipue notat qui cum Christum vidissent, dicebant se ab ipso mandata prædicandi accepisse. Sic ψευδοπροφῆται qui se prophetas dicunt, cum à Deo non sint vocati.

ἐργάζονται δόλιοι] Operantur Euangelio, sed non bona fide. De voce ἐργαζομαι vide Matth. IX. 37. 38. X. 10. XXI. 2. 8. Cur malæ fidei? Nihil sumebant de arca Ecclesiæ, sed clam sumebant plurima ab iis, qui peccatis onerati, neque ab iis se liberantes, sperabant ipsorum precibus se posse seruari: quo genere hominum nihil perniciosius II. Tim. III. 6. Vide & Matth. XXIII. 14.

μεταχρηματίζονται εἰς λόγους χερσὸς] \square \square \square Vide I. Sam. XXV III. 8. Vnde intelliges hoc hic dici, illos homines personam induere Apostolorum Christi, cum ab eorum virtutibus longe absint. Subintelligitur hic rursum sunt, vt supra 6. subintellectum fui. Solent Hebræi, qui præsentis temporis verba non habent, participiis ad eum modum vti.

12. καὶ οὐ θαυμάζω] Nihil in hac re noui.

αὐτὸς γὰρ ὁ Σαῦνα μεταχρηματίζεται εἰς ἄλλαν φωνὴν] Id est, φωνάζει vt

loquitur in Epistola Barnabas. Quod dicit confessum erat apud eruditos, quales illi Paulo aduersantes videri volebant. Porphyrius apud Eusebium præparationis i v. de dæmonibus: ἐπίστε ἡ καὶ μεταβάλλει τὰς μορφὰς οἷα χεῖρας. ac paulo post: σφοδρὰ καὶ αἰφνιδίως οἷον ἐνέδρας, ὡς τὸ πολὺ ποιοῦνται τὰς ἐμπιρώσας, πῇ μὲν λατρεύειν πειρομένοι, &c. Idem Porphyrius ii. de abstinentia ab animalibus de iisdem. οὗτοι γὰρ ἱκανοὶ εἶναι τῆς τερατουργίας ἀπατήσας. Id ipsum Dæmonum genus vocat ἀπατηλῆς φύσεως, παντόμορφον καὶ πολυτρόπον. Arnobius ait ex Magorum sententia, antitheos sæpe obrepere pro veris. Citauimus & Iamblichi loca ad eandem rem facientia in annotatis ad lib. iv. de veritate Religionis Christianæ.

15. οὐ μέγα οὐκ] Id est, οὐ θαυμαστὸν vt modo dixerat. Vide x. Cor. ix. ii. εἰ καὶ οἱ δῆκονοι αὐτοῖς] Nam certe Satanæ ministri sunt, qui sui commodi causa fouent peccata.

μεταχρηματίζονται ὡς δῆκονοι διακονούντες] Id est, Euangelij, quæ causa veræ apud Deum iustitiæ. Vide Rom. i. 17. iii. 22.

ὡν τὸ τέλος εἶναι καὶ τὰ ἔργα αὐτῶν] Id est, quæ nunc clam faciunt aperta fient, & summam illis infamiam parient. Vide ii. Tim. ii. 16. vbi de iisdem agitur hominibus.

16. πάλιν λέγω] Aliquoties repeto quomodo inter vos vixerim.

μή τις με δοξῇ ἀφρονα εἶναι] Nequis putet mihi imprudenti excidisse quæ dixi.

εἰ δὲ μή γε] Si non vultis credere hæc omnia prudenter à me dici.

καὶ ὡς ἀφρονα δέξασθε με ἵνα κατὰ μικρὸν τι καυχώσωμαι] Δέξασθε ferre, tolerate. ἦρ' est & δέχεσθαι & ἀνέχεσθαι. Ferre me paulo lætius loqui de rebus meis, etiam si vos hoc putaretis esse imprudentiæ. Nam παλαιολογία omnis speciem habet ἀφροσύνης, non tamen semper est ἀφροσύνη, vt disci potest ex libro quem de ea re eoque titulo fecit Plutarchus.

17. ὁ λαλῶ οὐ λαλῶ καὶ Κύριον] Non hic iam loquor ex Dei aut Christi mandato, sed pro affectu meo. Vide i. Cor. v. ii. 25.

ἀλλ' ὡς ἐν ἀφροσύνῃ] Nota ὡς, non enim hæc de se prædicatio in se est ἀφροσύνη, sed circumstantias non bene expendentibus speciem eius rei potest præbere.

ἐν ταύτῃ τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως] In hoc firmamento gaudij mei. Vide supra ix. 5. vt ibi dicta.

18. ἐπεὶ πολλοὶ καυχῶνται καὶ πλεονεξοῦντες] Quia multi sibi placent magis in externis, quam in internis rebus. Vide supra v. 16.

κατὰ καυχώσωμαι] Habeo & ego de quo gaudeam in rebus illis in aspectum cadentibus, si ea tanti habentur.

19. ἡδύως γὰρ ἀνέχεσθε τῶν ἀφρόνων] Ferre soletis iactabundos.

φρόνιμοι ὄντες] Vt quidem vobis videmini. Est enim συγχώρησις.

20. ἀνέχεσθε γὰρ εἰς ὑμᾶς καὶ αἰσχρολογεῖν] Vt erant qui Corinthios victui & diebus legalibus volebant subicere.

εἰπὺς καπιδίδ] Interpretare ex Matth. XXII. 14.

εἰπὺς λαμβάνει] Clam scilicet; vt modo diximus.

εἰ πὺς ὑμαῖς εἰς πρῶτον δαίρη] Id est, ludibrio habet. Species pro genere. Nam faciem verberare inter maxima ludibria est. Luc. XXI. 64. Matth. v. 34. i. Reg. XXI. 24.

καὶ ἀπρίαν λέγω ὡς ὅτι ἡμεῖς ἠθηνήσαιμεν] Sensus est, si de ignominia agitur nos eas pertulimus maximas. καὶ hic valet *de*: aut quod *attinet*. ἀθηνεῖν est affligi, vt ἀθηνεῖς afflicti i. Cor. IV. 10. ἀθηνεῖα miseria, ærumna i. Cor. II. 3. Rom. VIII. 26. infra 30. ὡς hic abundat vt sæpe.

ἐν ᾧ δὲ ἂν πὺς πολὺς, ἐν ἀφροσύνῃ λέγω, ὅλμω καὶ γὰρ] ὅλμω hic valet παρρησιάζεσθαι, loqui audentius, vt Philipp. I. 14. Iudæ 4. ἐν ἀφροσύνῃ hic rursus valet ὡς ἐν ἀφροσύνῃ. Facile id intelligitur ex superioribus.

22. Ἐβραίοις εἰσι; καὶ γὰρ] Id est, ab Abrahamo orti. Nam Abraham dictus אַבְרָם quod venisset ex locis trans Euphratem, vt diximus ad Gen. XI. 1. Legenda hæc priora membra cum interrogatione.

23. Ἰσραηλῖταις εἰσι; καὶ γὰρ] Si ob Iacobum sanguinis auctorem magis sibi placent: & ego ex eo sum. Hæc dicta aduersus illos magistros, qui ex Iudæa venerant.

δύοκοι χεῖροί εἰσι; ὡς ἀφροσύνην λαλῶ, ὡς ἐγὼ] Plusquam illi. Deest enim αὐτοῖς. Et ὡς ἀφροσύνην pro ὡς ἀφροσύνη.

ἐν κόποις πρῶτον] Resumit iam & membratim explicat id quod dixerat ἠθηνήσαιμεν. De voce κόπων vide supra v. 5.

ἐν πληγαῖς ὡς βαλλόντως] Vide supra v. 5.

ἐν φυλακῇ πρῶτον] Vide ibidem.

ἐν θανάτοις πολλάκις] Id est, in mortis periculis supra I. 9. 10. IV. 11. 12. I. Cor. XV. 30.

24. ὡς Ἰσραηλίων πενήμις πρῶτον] Subauditur πληγῶν. Similis breuiloquentia Luc. XII. 47. Quadraginta verbera infligi ferebat lex, non iubebat, Deuter. XXV. 3. Vide præceptum iubens c. v. & vetans c. XIX. sapientes citra eum numerum consisti voluere. Sic ante & post sabbatum addidere horam, hæc sunt quæ vocant sepimenta, πρῶτον λαλῶντος legis, in odiosis minus, in fauorabilibus paulo plus facere quam lex imperat. Neque hoc pugnat cum interdicto quod est Deut. IV. 2. Nam addere ad legem est facere quod lex vetat. Diminuere est omittere quod lex iubet. Horum neutrum fit in ista & similibus traditionibus. Iudæi Romanorum permisso in Iudæa & quibusdam locis vicinis ius in suos animaduertendi ad verbera vsque habebant.

ἀπαξ ἐλιδάσθω] Αἶ. XIV. 18. Nempe per seditionem multitudinis, vt videre est Ioh. X. 31. Αἶ. v. 26. XIV. 5. Virgilius in seditionis descriptione:

Iamque faces et saxa volant.

Idem λιθάσθω hic & dicto Iohannis loco, & Αἶ. v. 26. XXIV. 14. Hebr. XI. 37. quod λιθοβολεῖν Matth. XXI. 35. 37. Marci XII. 4. Luc. XIII. 34.

Αἴ. viii. 58. 54. xiv. 5. Hebr. xii. 20. לקח.

Ἔς ἐναυάγησα] De tribus his Pauli naufragiis vnum in Aëtis, narratum habemus. Alia euenere priusquam Lucas Paulo se coniunxisset.

νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποίητα] ποιῆν tempori adiunctum durationem significat vt Iac. iv. 13. Apoc. xiii. 5. Νυχθήμερον vox Græcis frequens respondens Hebræis duobus ערב וקרב. Βυθὸς ἡ θάλασσα, vt Exodi xv. 5. Psalm. lxxviii. 23. c vii. 24. est altum mare.

26. ὁδοποιεῖαις πολλάκις] ἐν hic & in sequentibus subauditur, ἀπὸ κοινοῦ ex eo quod præcesserat ἐν κόποις, ἐν φυλακαῖς, ἐν θανάτοις.

κινδύνοις ἐκ Ἰουδαίων] Nempe ἐμεῖς, à mea gente, à Iudæis. Sic Αἴ. vii. 19. Gal. i. 14.

Ἐς ἐθνῶν] Ita vocare solent omnes qui Iudæi non sunt, neque Iudæis additi, גוים.

κινδύνοις ἐν πόλει, κινδύνοις ἐν ἐρημίᾳ] Hæc singularia ponuntur pro pluralibus.

ἐν ψευδοδύλοις] Vide Gal. ii. 4. Hi sunt qui Christianos se simulabant, vt res Christianorum perdiscerent, deinde eos proderent. Similis compositio in ψευδομάρτυς, ψευδοπόσιτος, ψευδοεσθής.

ἐν κόπῳ & μόχθῳ] Μόθος hic est miseria ἔργον.

ἐν ἀγρυπνίαις πολλάκις] In peruigiis, supra iv. 5. Exemplum vide Αἴ. xxvii. & sequentibus.

ἐν λιμῷ καὶ δίψῃ] In locis scilicet vbi nihil erat esculenti aut poculenti.

ἐν νηστείαις πολλάκις] Intellige ieiunia sponte suscepta ad accendendas preces, vt Αἴ. ii. xiii. 2. 3. xiv. 23. i. Cor. vii. 5.

ἐν ψύχει καὶ γυμνότητι] Αἴ. xxviii. 2. & Rom. viii. 35. γυμνότητι autem intellige comparate, id est, vestitum tam leuem qui corpus non satis defenderet, vide Marci xiv. 52. Ioh. xxi. 7.

28. χωεῖς ἤντι παρεκτός] Præter hæc corporis incommoda.

ἢ ὀππύσασις με ἢ κατ' ἡμέραν ἢ μέριμνα πασῶν ἤντι ἐκκλησιῶν] Oppugnor quotidie ab ea anxietate in qua versari Ecclesias video. ὀππύσασις oppugnatio Num. xxv i. 9. הצות א נצח quod est irruere velut globo facto. Vide & Αἴ. xxi. 12.

29. τίς ἀδινεῖ καὶ οὐκ ἀδινῶ) Quæ Ecclesia adfligitur vt ego non adfligar? Id enim ἀδινεῖν vt diximus supra 21. לך Similis sensus Iob. vi. 9.

τίς σκανδαλίζεται & οὐκ ἐγὼ παρεδμῃ) Quis est cui offensa objicitur in via pietatis, vt non ego vrrar? παρεδμῃ Græcum vt & Latinum vri, modo de cupidine dicitur, vt i. Cor. vii. 9. modo de animi cruciatu. Sic apud Terentium vro hominem. Hebræi נגע eodem modo vsurpant.

εἰ καυχᾶμαι δὲ τὰ τῆς ἀδινείας με καυχῆσμαι) In eo gaudio ac triumpho quod tot mala Christi causa pertulerim. Vide Αἴ. v. 41.

ὁ Θεὸς & πατὴρ Κυεῖς Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁ δὲν, ὁ ὢν ὁ λογιζόμενος εἰς αἰῶνας, ὅτι οὐ ψεύδομαι) Est & hic traiectio, nam ὁ δὲν naturali ordine poni debuit ante illa

ὅτι οὐ ψεύδομαι. Et hic iterum iurat Paulus, sed in re grauissima, & ad Deum pertinente. ὁ ὀνομαζόμενος εἰς τοὺς αἰῶνας לְעוֹלָמִים הַבָּרוּךְ, titulus Dei. Rom. I. 25. IX. 5.

ἐν Δαμασκόῳ ὁ ἐθνάρχης Ἀρέτας τῷ βασιλέως] Est eadem historia quæ Act. IX. 23. 24. 25. Aretas hic fuit Arabum rex cuius meminit Iosephus xviii. 7. & alibi. Is hoc tempore Damascum tenebat eique præfectum imposuerat qui hic dicitur ἐθνάρχης, ideo quod toti Syriæ Damascenæ præesset. Habemus eandem vocem in Macchabaïcis & Iosepho sæpe, & in Strabone. Etiam qui princeps erat Iudæorum Alexandria, sic vocatur in Edicto Claudij quod est apud eundem Iosephum. Iustinus colloquio cum Tryphone: ὅτι ἡ Δαμασκὸς τῆς Ἀρραβικῆς γῆς ἡ καὶ ἐστὶν, εἰ καὶ νυνὶ περιστενέμεται τῇ Συροφονίῃ λεγομένη, οὐδ' ὑμῶν πνὲς ἀρνήσασθαι δύναται. Tertullianus aduersus Marcianum III. Et Damascus Arabia retro deputabatur antequam transcripta esset in Syrophænicen, ex distinctione Syriarum.

33. πάσαι με θέλων] Sic πάσαι habemus Ioh. III. 30. 32. 44. VIII. 20. x. 39. XI. 57. Act. XII. 4. Hebræi dicerent הפש.

διὰ θυρίδος] Per fenestram muro iniunctam.

ἐν σαργάνῃ] Act. IX. 25. ἐν στυλίδι. At σαργάνη est funis apud Æschylum. Intellige hic funem quo sporta attenebatur. Aut ἐν hic sit more Hebræo nota instrumenti. Rabbinis סרגנס est cilicium.

ἐγκαλῶν] הורדתי. Vide Iosephum II. 15. & dictum locum Actorum.

C A P. XII.

Αυχαῖσθαι ᾧ οὐ συμφέρεται μοι.] Lætitia gestire non expedit. Sæberrimum animo ἢ τῆς οἰήσεως συστολή.

ἐλθούσῃ καὶ εἰς ὁπασίας τοῦ ἀποκαλύψαις Κυρίου] Eo, inquit, veniendum esset, si gestiendi & exultandi quærerem materiam. ὁπασία, quomodo apud Danielem sæpe vertitur מראה siue ὄρασις, est species visibilis obiecta vigilantibus aut somniantibus. ἀποκαλύψαις est quidem generale, sed hic ponitur pro afflatu, siue luce qua mens perfunditur.

2. οἶδα ἀνθρώπον ἐν χειρὶ] Christianum. Hæc Paulus prædicat, quasi non sua: quasi diceret.

---quæ non fecimus ipsi

Vix ea nostra puto.

Ideo in tertia persona hoc eloquitur, ut ille in Controuersijs Senecæ: Scio quendam in hac ciuitate propter hoc adoptatum. Sicut contra ubi aliquid dicendum est quod odiosum est, pro secunda persona primam assumit.

τοῦ ἐν τῷ δεκατεσάρῳ] Referam hoc ad illud ἐν χειρὶ. Hominem talem qui per annos iam quatuordecim Christo seruiat.

εἴτε ἐν σώματι οὐκ οἶδα. εἰ ᾧ ἐκτός τῷ σώματι οὐκ οἶδα, ὁ Θεὸς οἶδεν, ἀπαρχήτα τὸν

τὸν τρίτον ἕως τρίτου οὐρανοῦ] Est & hic traiectio. Nam illa εἴτε ἐν σώματι & quæ sequuntur in fine huius versus poni naturaliter debuerant. Hebræi orbes in cœlo diuerfos non agnoscunt, sed cœlum partiuntur in tres regiones, quarum prima est nubifera, altera astrifera, tertia angelifera. Prima dicitur Hebræis עולם שפל, secunda עולם התיכון, tertia עולם העליון. Alij primam vocant רקיע secundam שמים tertiam שמי שמים. Ergo tertium cœlum hic dicitur quod alibi cœlum cœlorum, cœlum summum, Angelicum. Potest autem euenire alicui vt longe remota videat duplici modo, aut si per Angelum aliquo auehatur, quod in additamentis ad Danielelem de Abacuco refertur, & quomodo à Satana auectus creditur Christus, aut vt sine loci mutatione ea quæ sunt absentia tanquam præsentia ei exhibeantur diuinitus excitata specie, quomodo Christus vidit omnia regna mundi, Ezechiel cum ad Chaboram esset ea quæ gerebantur in templo Hierosolymitano. Dicit autem Paulus nescire se vtro modo ei de quo agit id euenerit. Ἐν σώματι est corpore translato: ἐκτὸς τῆς σαρκὸς est in animo sine vlla corporis motione.

4. ὅτι ἡρώγη εἰς τὸν παράδεισον] More Hebræorum distinguitur cœlum siue mundus supremus à Paradiso. Cœlum illud supremum promittitur piis post resurrectionem: post mortem & ante resurrectionem Paradisus: ille locus gloriæ, hic solatij. Diximus ea de re ad Lucam XXI. 43. Reperies idem discrimen apud Rabbinum Israëlem de anima. Et distinctum quid à cœlo tertio Paradisum intelligunt hic Chrysostomus, Oecumenius, Theophylactus ἡρώγη קדש.

καὶ ἠκούσεν ἀρρητὰ ῥήματα, ἃ οὐκ ἔξον ἀνθρώπων λαλῆσαι] Sicut Moses intellexerat omnem illam dispensationem qua Deus populum Israëliticum tuebatur ac regebat, sic Paulus illam per quam Christus Ecclesiam suam gubernat, vnde factum est vt ad danda consilia aptior fuerit ipso Petro qui primas in Ecclesia obtinebat. Sed hæc quæ intellexerat vetitus fuit enuntiare.

ὡς τῷ ποιούτῳ καυχώσομαι] Futurum pro potentiali more Hebræo. De tali homine gaudere & exultare possem.

ὡς ὃ ἐμαυτῷ οὐ καυχώσομαι, εἰ μὴ ἐν τοῖς ἀδελφαῖς μου] Non dicam quæ feci, sed quæ pertuli, id enim minus inuidiosum est: & pauci sunt qui talis gaudij societatem appetant.

6. εἰ ἂν γὰρ διήσω καυχώσομαι, οὐκ ἔσομαι ἄφρων] Si de factis meis dicere aliquid vellem, nihil mihi opus esset vaniloquentia. Satis rerum mihi superpetaret. ἄφρων antea habuimus pro ὡς ἄφρων. Hic vero magis proprie ἄφρων dicitur, qui δὲ τὴν χαυνότητι sibi non sua adscribit:

Hoc faciunt stulti quos gloria vexat inanis.

ἀλήθειαν γὰρ ἐρῶ] Dicerem enim vera.

φείδομαι ὃ] Consulto ab illarum rerum commemoratione abstineo.

μή τις εἰς ἐμὴν λογιστῆται ὡς ὃ βλέπει με, ἢ ἀκούει τι ἐξ ἐμοῦ] Nolo quisquam

me aliunde æstimet, quam ex ipsis quæ ipse vidit me facientem, aut do-
centem audit. Præsentia mihi sufficiunt. Præterita malo occultare si-
lentio.

καὶ τῇ ἀποκάλυψιν ἧς ἀποκαλύψων ἵνα μὴ ὑψαίεσθαι] Etiam ob illas quas dixi
reuelationes ne exultem, graue mihi frænum datum est.

ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκὶ] Ezechielis xxviii. 24. in Græco est σκόλοψ
πικρίας vbi in Hebræo, מִיֶּרֶק סִלְסִיל est autem סִלְסִיל spina. Et in Oseæ ii. 6.
vbi in Græco est φέρω τὴν ὁδὸν αὐτῆς ἐν σκόλοψι, in Hebræo est, בְּסִירִים
quod itidem spinas significat. Etiam Num. xxviii. 55. σκόλοπος ἐν ὄρε
ὀφθαλμοῖς ὑμῶν, שִׁבִּים quidam sentes interpretantur. Per spinam autem
carni inditam significatur per similitudinem dolor admodum pungens.
Dolorem auriculæ vel capitis significari ait Tertullianus de Pudicitia, κα-
ταλαλῆαν Chrysostomus, & Hieronymus: carnis & corporis multa ac gra-
uia tormenta Cyprianus de mortalitate.

ἀγγελος Σατάν] Id est, immissus mihi à Satana: nam ἀγγέλου vox tribuitur
etiam rebus non animatis vt vento & igni. Pf. c. i. v. 4. Vide quæ dicta no-
bis ad Gen. iii. 23. A Satana autem morbos etiam piis immitti, Deo id
finente, ex Iobi historia discimus. Vide & Lucæ xiii. 16.

ἵνα με κολαφίσῃ] Id est, vexet. Est enim species pro genere vt supra xi.
20. Sic κολαφίσθη sumitur & i. Cor. i. v. 11.

7. ἵνα μὴ ὑψαίεσθαι] Vt omnis animi ἑπαρσις tam graui & assiduo do-
lore reprimeretur. Sed hæc verba in Manuscripto hic non reperiuntur.
& satis esset supra esse posita.

8. ὡς ὅτε τις τὸν κύριον παρεκάλει ἵν' ἀποστῇ ἀπ' ἐμοῦ] Vt abiret à me
dolor ille. De ternario numero in precibus vide quæ dicta ad Matth.
xxvi. 24.

καὶ εἰρηκέ μοι] Nempe Christus per בֵּית קוֹי.

9. ἀρκεῖ σοι ἡ χάρις μου] Sufficiet tibi quod tibi bene volo. ἀρκεῖ, id est,
sufficere debet. Pij cum malorum leuamenta orant non semper exau-
diuntur: quia nec precantur nisi sub conditione, si ipsorum bono & Dei
honori id sit conducibilis.

ἡ γὰρ δύναμις μου ἐν ἀδυναμίᾳ πελειοῦται] Causam hic reddit cur malum hoc
ei non auferat: quia potentia ipsius, nempe Christi, hoc magis perficitur,
id est, illustratur, quo ij per quos agit magis sunt aduersis obnoxij. Qui à
Paulo videt morbos sanari, sciat hoc non ab ipso esse (ægrotat enim & ipse)
sed à Christo. πελειοῦται hic est perfectius agnoscitur, sicut sæpe verba He-
bræa Hiphil ad notitiæ effectum referuntur. Alioqui verum etiam hoc
est quod Plinius dicit vii. Epist. 26. *optimos nos esse dum infirmi sumus*. Cui
congruit Senecæ illud: *Calamitas virtutis occasio est*. Et Quintiliani. *Te-
meritas omnis animorum, calamitate corporum frangitur*. Et Minutij Felicis,
calamitas sæpius disciplina virtutis est. Et Saluiani. *Adfectis artubus vires cor-
porum in virtutes transferuntur animorum*. Et hoc eiusdem. *Sancti viri*

infirmiores se faciunt, quia si fortes fuerint sancti esse vix possunt.

ἡδιστα οὐδὲ μᾶλλον καυχῆσομαι ἐν ταῖς ἀδυνείαις μου] ἡδιστα μᾶλλον hic dictum est pro ἡδιστον vt καλὸν μᾶλλον pro κάλλιον, Marc. ix. 42. Alibi μᾶλλον κρείττον, μᾶλλον πλεονότερον, μᾶλλον πλεονότερος : ita vt μᾶλλον coniungatur cum positiuo, comparatiuo, & superlatiuo.

ἵνα ὁπισκωώσῃ ἐπ' ἐμὲ ἡ δύναμις τοῦ Χριστοῦ] Id est, vt eo magis vis illa Christi per me appareat, nam σκωουῶ, ὁπισκωουῶ ex Syriaco כש est habitare. Habitare autem hoc loco est frequenter se ostendere : sicut homines sapius domi sunt, quam extra domum.

10. διὸ διδοκῶ ἐν ἀδυνείαις] ידועתי aut ידועתי Amo ipsa illa aduersa.

ἐν ὕβρεσιν] Imo contumeliose tractari Christi causa.

ἐν ἀνάγκαις] Vide supra vi. 4. & i. Cor. vii. 26.

ἐν διωγμοῖς] Vide Matth. xiii. 21. Marci iv. 17. Act. viii. i. Rom.

viii. 35.

ὅταν γὰρ ἀδυνῶ τότε δυνατός εἰμι] Quo magis aduersis premor, eo maiora Deus per me operatur.

11. γέγραφα ἄφεσον καυχώμενος] In Manuscripto non est καυχώμενος. Nam ἄφεσον, id est, ὡς ἄφεσον. vt sæpe in capite præcedente, hic idem valet quod καυχώμενος.

ὕμεις με λυαίνετε] Sunt quædam πειρασμοὶ extortæ ac propterea extra culpam.

ἐγὼ γὰρ ὡφελον ὑφ' ὑμῶν σωθῆναι] Non debueratis expectare vt quicquam ad me commendandum dicerem. Nemo me melius nouerat quam vos : nemo melius de me testimonium præbere poterat.

οὐδὲν γὰρ ὑπέρηκα ἢ τὸ ἴσως λίαν ὑποσώλων] Supra xi. 5.

εἰ καὶ οὐδὲν εἰμι] Si in me spectet extra Christum nihil sum, nullius pretij apud Deum. Hic οὐδὲν sumitur sicut oppositum π, Gal. v i. 3.

12. τὰ μὲν σημεῖα τοῦ ὑποσώλου] Per quæ cognoscor ego esse Apostolus non minus quam illi duodecim.

ἐν πάσῃ ὑπομονῇ] ὑπομονῇ posuit ante charismata. Vere Apostolicum est plura quam cæteri aduersa fortiter tolerare.

ἐν σημείοις καὶ τέρασιν ἐν δυνάμεσι] באותות , בגבורות , במופתים.

13. τί γὰρ ἔστιν ὁ ἡττήθητε ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἐκκλησίας ;] An minora dona per impositionem manuum mearum vos recepistis, quam illæ Ecclesiæ quas Petrus & alij Apostoli fundarunt.

εἰ μὴ] Specie exceptionis magis firmat quod dicit, est enim εἰρονομία.

ὅτι αὐτὸς ἐγὼ οὐ κατεναγκησα ὑμῶν] Non fui piger vestro damno. Non sumpsi à vobis quæ me à manuum labore liberarent. Vide supra xi. 9.

χαίσατέ μοι πλεονάζοντες ταύτῳ.] Et hæc valde efficax est εἰρονομία. ἀδικοὶ sunt qui plus sumunt quam oportet. Paulus hic ex contrario fecit figuram.

Si apud vos iniustitia est, minus quam debetur fumere, rogo hanc culpam mihi condonetis. *χαίρουσθε* est quod Rabbini dicerent, *חלה*.

14. *ἰδοὺ τρίτον τὸ ἐπιμῶς ἔχω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς*) Non hoc dicit tertio se venturum, sed iam tertium esse quod se parat itineri ad ipsos, & impeditur. *ἐπιμῶς ἔχω* animo nempe ut Act. XXI. 13. Vide & Dan. III. 15.

καὶ οὐ καταναρκήσω ὑμῶν) Constitui perstare in meo instituto, nihil vos grauandi, supra XI. 9.

οὐ γὰρ ζητῶ τὰ ὑμῶν, ἀλλ' ὑμᾶς) Nihil vestrum expeto, sed vos in æternum saluos præstare cupio. Dictum vere Apostolicum.

οὐ γὰρ ὀφείλω τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσιν θησαυρίζειν, ἀλλ' οἱ γονεῖς τοῖς τέκνοις) Supple *ὀφείλουσι θησαυρίζειν*. Ratio naturalis quasi lex quædam tacita, liberis parentum hæreditatem addicit, ait Iurisconsultus Paulus. Vide quæ diximus de Iure Belli ac Pacis lib. II. cap. VII. 5.

15. *ἐγὼ δὲ ἥδιστα διαπανήσω*) Res meas, quanquam tenues sunt, impendam.

καὶ ἐκδιαπανηθήσομαι ὑπὲρ ἑμῶν ψυχῶν ὑμῶν) Memetipsum impendam. Nam passivum hic ut sæpe est pro reciproco, quod Hebræi dicunt Niphal pro Hitpahel. *ὑπὲρ ἑμῶν ψυχῶν ὑμῶν*, id est, pro vobis. *על נפשותי*.

εἰ ὡς φιλοσόφου ὑμᾶς ἀγαπῶν) Cum vos diligam plus quam alias Ecclesias. *ἡτῶν ἀγαπῶμαι*) Minus à vobis diligor quam doctores alij.

16. *ἔγω δὲ, ἐγὼ οὐ κατεβάρησα ὑμᾶς*) Forte mihi hoc concedent illi me vobis palam grauem non fuisse. *ἀλλ' ὑπάρχων πανοδύρως, δόλω ὑμᾶς ἔλαβον*) Forte dicent me ut hominem versutum fecisse per interpositas personas, quod per memetipsum facere nolueram. Objicit hoc sibi tanquam ex aduersariorum verbis, ut statim soluat.

μή πνα ὧν ἀπέσταλα πρὸς ὑμᾶς, δι' αὐτῶν ἐπλεονέκησα ὑμᾶς) Puta per Timotheum I. Cor. XVI. 10. *ἐπλεονέκησα* *עזב*. Vide supra VII. 2. Est hic *ἀντίπρωσις* ut,

---urbem quam statuō vestra est.

18. *παρεκάλεισα Τίτον*] Hortatur sum ad vos ut iret, supra VIII. 6.

καὶ σωμαπέσειλα τὸν ἀδελφόν] Qui putatur Lucas. Vide supra VIII. 18.

μή τι ἐπλεονέκησεν ὑμᾶς Τίτος] An ex vobis lucrum fecit.

οὐ γὰρ αὐτῷ πλούματι περιπατήσαμεν] *πνέμα* hic adfectum animi significat.

οὐ τοῖς ἰχνεσι] Nonne illi meis institerunt vestigiis? id est, me per omnia imitati sunt.

19. *πάλιν δοκέετε ὅτι ὑμῶν ὑπολογούμεθα*] Putatis forte me hoc toties repetere mei tantum purgandi causa. Aliud est quod præcipue hic specto.

κατενάπιον τῆ Θεοῦ ἐν χειρὶ λαλοῦμεν· *τὰ δὲ πάντα ἀγαπητοὶ ὑπὲρ τῆς ὑμῶν οἰκο-*

δομῆς | Puto auferendam ὁλοκληρῶ post λαοδωμῶν, & legendum ταῦτα πάντα. Dicimus hæc omnia, conscio Deo & ea veracitate, quam Christus nos docuit, vestri profectus causa, nempe ne si ego vobis vilescam, vilescat vobis & Euangelium, quale id vobis prædicaui. Confer Gal. I. 20. Coloss. I. 22.

20. φοβῶμαι γὰρ μὴ πῶς ἐλθὼν οὐχ οἷός τις θείω ὄντος ὑμῶν] Metuo ne vos inueniam corruptos à doctoribus illis qui vitiis blandiuntur.

καὶ γὰρ ὄρεσθαι ὑμῖν οἶον οὐ θέλετε] Id est, ne seueritate in vos vti cogar, vt I. Cor. 4. 21. supra x. 6.

μήπως ἔρεις] Supple, etiamnum post tot remedia adhibita inter vos reperiantur I. Cor. I. 11. 11 I. 3.

ζῆλοι] Dicto loco Cor. III. 3. διὰ τὸν Χριστὸν ἡμεῖς

θυμῶι] Iræ, vt Act. XIX. 28. Gal. v. 20. Eph. IV. 31. Coloss. III. 8.

ἐειθεῖαι] Quarum mentio dicto ad Gal. loco. Vide & Rom. II. 8. Philipp. I. 16. Iac. III. 14. 16.

καταλαλιᾷ] Habes hoc nomen & I. Petr. II. 1. & καταλόγους Rom. I. 30. vbi de significato diximus. V

ψευδισμοὶ] ψευδειςᾶς habes in eodem ad Romanos loco, vbi dicta vide.

φυσιώσεις] Gloriarum flatus ob diuitias, eruditionem, eloquentiam. Notat illos quos I. Cor. IV. 18. 19. v. 2. vbi habes verbum φυσιοδοῦν vt & I. Cor. VIII. 1. XIII. 4.

ἀκαταστασίας] Seditiones quæ ex schismate nasci solent, vt nos docet epistola Clementis ad Corinthios. De hoc vocabulo vide Luc. XXI. 9. I. Cor. IV. 33. supra VI. 5.

21. μὴ πάλιν ἐλθόντα με ταπεινώσῃ ὁ Θεὸς με πρὸς ὑμᾶς] Est & hic traiectio. Nam πάλιν ἐλθόντα με cohæret cum πρὸς ὑμᾶς, vbi ad vos rediero. Ταπεινοῦν hic est mœrore afficere, vnde ταπεινώσεις Luc. I. 48. Act. VIII. 33. Ps. XC. 3. in Græco. Deus me mœrore afficiat, id est, Dei causa mœream.

καὶ πενθήσω πολλοὺς ἢ ὑπερηφανηκότων] Est hic μετανομία. Nam lugeam dicit pro punire cogar, quod Apostoli non faciebant sine signis. Sicut Romani ciuem damnaturi sumebant pullam togam. De hoc sensu vocis πενθῆν vide quæ dicta I. Cor. I. 2.

καὶ μὴ μετρανοησάντων) Eos dico qui ante aduentum meum se non correxerint.

ὅτι τῇ ἀκαταστασίᾳ) Illas libidines intelligit quas eadem voce ad Rom. I. 24.

καὶ πορνείᾳ) Hoc vocabulo diximus & scortationem comprehendi & nuptias illicitas. Vide Act. XV. 20. I. Cor. V. 1.

καὶ ἀσελγείᾳ ἢ ἑπεραξάν] Omni genere lasciuia. Vide Marci V. 22. & Rom. XIII. 13. ἀσελγείᾳ hoc loco Tertullianus transfert vilitate, libro de Pudicitia.

C A P. XIII.

ΔΟΤ' εἶπον τὸ τοῦ ἐρχομένου πρὸς ὑμᾶς) Id est , tertium me iam itineri paro. Est enim idem quod dixerat supra XII. 14. & solet conatibus dari nomen affectus. In Manuscripto autem est planius, ita ut supra : ἐτόμως ἔχω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς. Et sic legit Syrus.

ἐπὶ τόματος δύο μέρτερον καὶ εἰδὼν σαθρήσεται πᾶν ῥῆμα) Id est , cum iam bis terue id dixerim, tandem ratum erit , quod Hebræi dicunt יקוּ. Est enim applicatio quasi per παρεοδία legis Deut. XIX. 15. Similis ferme applicatio legis eiusdem Matth. XVII. 16.

2. ὡς παρὸν τὸ δόλπεον) Præsens pro futuro, velut iterum apud vos futurus.

τοῖς πνευματικοῖς) Iis qui iam peccarunt grauius. Supra XI. 21.

καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσιν) Siqui adhuc peccaturi sunt.

ὅτι εἰ ἐλθω εἰς τὸ πάλιν) εἰ hic valet quando. Vbi ad vos rediero.

οὐ φείσομαι) Agam seuere pro criminum meritis.

ἐπεὶ δοκιμῶ ζητεῖτε τὸ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος χειρὸς) Quandoquidem ita agitis ut videamini periculum facere velle quid Christus, cuius nomine Euangelium prædico, per me efficere possit. Vide supra v. 20.

ὅς εἰς ὑμᾶς οὐκ ἀδινεῖ, ἀλλὰ δυνατὴ ἐν ὑμῖν) Est præsens pro præterito. Non opus habetis eius rei periculum facere, cum iam pridem Christus per me apud vos ingentia dederit potentia suæ signa. Vide supra XII. 12.

4. καὶ γὰρ εἰ ἐσαυρόθη ἡ ἀδινεία, ἀλλὰ ζη ἐν δυνάμει τοῦ Θεοῦ) ἀδινεία hic est conditio caduca & infirma, quam Christus nostri causa suscepit. Virtutem Dei intellige eandem, quæ in ipso operata fuerat, & confer Rom. I. 3. 4. I. Petri III. 18. Tacite autem indicat Paulus non debere se propter multa quæ ferebat aduersa contemni, cum eadem via Christus ingressus fuerit.

καὶ γὰρ ἡμεῖς ἀδινούμεθα ἐν αὐτῇ) Id est, propter ipsum multa patimur. Id enim esse ἀδινεῖν sæpe iam vidimus. Particula γὰρ sæpe apud Hebræos valet propter. At in Manuscripto est σὺν αὐτῇ non male: ad illius exemplum.

ἀλλὰ ζητούμεθα σὺν αὐτῇ ἐν δυνάμει τοῦ Θεοῦ εἰς ὑμᾶς) Id est, vitam consequemur immortalem per eandem Dei virtutem quæ per nos inter vos tam magna operata est. Vide quæ diximus ad I. Cor. xv. 44.

5. ἐαυτοὺς περιερίζετε εἰ ἐστὶ ἐν τῇ πίστει) Etiam atque etiam circumspicite, an omnia ea dogmata bene retineatis, quæ vobis tradidi.

ἐαυτοὺς δοκιμάζετε) I. Cor. XI. 28. Sensus idem Soph. II. I. secundum quosdam interpretes. Deest hoc in Manuscripto.

ἢ οὐκ ἐπιγινώσκετε ἐαυτοὺς ὅτι Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν ὑμῖν ὄντι) Nonne sentitis Christum per spiritum suum in vobis præsentem esse ? Si id sentitis, bene

Εἰ μή τι ἄρα ἀδόκιμοι ἐστε] Nisi adulterini estis, id est, nomine non re Christiani I. Cor. ix. 27. II. Tim. i. 11. 8. Tit. i. 16. Hebr. vi. 8. His oppositi δόκιμοι probi qui sunt quod videntur Rom. xiv. 18. xv. 10. I. Cor. xi. 19. supra x. 18. II. Tim. i. 11. Iac. i. 12. & hic mox 7.

6. ἐλπίζω ὅτι ὅτι γνώσεσθε ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἐσμὲν ἀδόκιμοι] Ostendemus hoc factis ipsis, non conniueno ad crimina ut alij faciunt.

δύχομαι ὅτι πρὸς τὸν Θεὸν] Id est, ad Deum preces ea de causa fundo.

μὴ ποιῆσαι ὑμᾶς κακὸν μηδὲν] Ne cogar cuiquam pœnam infligere, quæ malum dicitur quia dura est toleratu. ποιῆσαι cum accusatiuo pro quo Latini datiuum ponerent. Matth. xxv. 11. 22. Luc. xv. 19.

οὐχ ἵνα ἡμεῖς δοκιμοὶ φανώμεθ, ἀλλ' ἵνα ὑμεῖς τὸ καλὸν ποιῆτε, ἡμεῖς ὅτι ὡς ἀδόκιμοι ὦμεθ] Est hic transpositio οὐχ ἵνα pro ἵνα οὐχ. Qualis traiectio in eadem voce ἵνα est Eph. i. 18. Sensus est: preces illas facio, quod malo vos bonos esse, quam meam sinceritatem vestris pœnis testatam fieri. Mancam ego potius sine tali documento, quam vos in peccata talia incidatis.

8. οὐ γὰρ δυνάμεθα τι κατὰ τῆς ἀληθείας, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἀληθείας] Potestas illa nobis data est ut recte ea utamur, non ut male. Absit à nobis ut auctoritatis nostræ augendæ causa adfligamus innocentes. ἀλήθεια nostris scriptoribus, ut Hebræis חַמָּה vel חַמֵּה, sæpe significat id quod rectum iustumque est. Ioh. iii. 21. vbi dicta vide & iii. Ioh. 3.

9. χαίρομεθ γὰρ ὅταν ἡμεῖς ἀδυνάμοι] Id est, appareamus velut infirmi, non edentes illa quæ diximus potentiae in nobis divinæ documenta.

ὑμεῖς ὅτι δυνατοὶ ἦτε] Ut vos sitis valentes ac vegeti.

τὸ γὰρ κατὰ δυνάμει τιλὴ ὑμῶν κατάρπισιν] Ut officium faciatis, ne in mala incidatis. κατάρπισιν est כוונה quod εἰσπραξία solet verti, recta constitutio, sicut κατηρησμένος נכר ut diximus ad Luc. v. 40. Adde quod diximus ad Genesin xxxiv. 21.

10. διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ εἰπὼν χράσθαι ἵνα παρὲν μὴ δυνάμει χρῆσθαι καὶ τὴν ἐξουσίαν ἡ ἐδωκέ μοι ὁ Κύριος εἰς οἰκοδομὴν, καὶ οὐκ εἰς καθαίρεσιν] Ideo, inquit, minas adhibeo, ne eas exsequi cogar. χρῆσθαι δυνάμει est seuerè agere. Nam χρῆσθαι interdum absolute ponitur nullo nomine sequente. Sic ἀναγωγόπτερον ἐχρῶντο, II. Macc. xii. 14. δυνάμει seuerè. Sic & Tit. i. 13. δυνάμει seueritas, Rom. xi. 22. δυνάμει ὀργή, κρίσις δυνάμει, Sap. v. 20. vi. 5. In Glossario δυνάμει rigidum. ἐξουσίαν hic intelligit potestatem illam diuinitus datam ad immit- tendos morbos, cœcitatem, mortem etiam, quæ data Apostolis, non ad damnum, sed ad utilitatem & profectum Ecclesiæ. Vide supra x. 8.

11. λοιπὸν ἀδελφοί] Quod restat. Verbum est properantis sermonem ab- soluere.

χαίρετε] Benevalete. Ita enim Græci hoc vsurpant.

κατάρτιστε] Facite quod vos decet. Vide supra 9. Est & hic Niphal pro Hitpahel.

ἀδελφαί τε] Et hoc eiusdem formæ. Solemini vosmet, nempe siquid aduersi inciderit.

τὸ αὐτὸ φρονεῖτε] Concordes este. Nam φρονεῖν Paulo ad effectum non ad intellectum refertur. Simili modo τὸ αὐτὸ φρονεῖν habuimus Rom. XII. 16. XV. 5. Philipp. II. 2. III. 16. IV. 2.

εἰρυνεύετε] Marci IX. 50. Rom. XII. 18. I. Theff. V. 13.

καὶ ὁ Θεὸς τῆς ἀγάπης καὶ τῆς εἰρήνης ἔσται μετ' ὑμῶν] Vobis fauebit, & auxilio erit. Vide Luc. I. 28. & ibi dicta. Deus pacis & dilectionis, id est, auctor pacis & dilectionis. Vide Rom. XV. 33. XVI. 20. I. Cor. XIV. 33. Sic Hebræi dicunt, כְּחַסְדִּי לְךָ, שְׁלֹמֶךָ לְךָ.

12. ἀσπάζεσθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἀγάπῃ] Rom. XVI. 16.

ἀσπάζονται ὑμεῖς οἱ ἅγιοι πάντες] Nempe qui in Macedonia sunt.

13. ἡ χάρις τῆς Κυρίας Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἀγάπη τῆς Θεοῦ καὶ ἡ κοινωνία τῆς ἀγίου πνεύματος μετὰ πάντων ὑμῶν] Supple sit, vt Rom. XV. 24. I. Cor. XV. 23. Sunt autem hic vt & in baptismo aperte nomina τῆς ἑξιάδος eius quam Christiani colunt.

Ἀμὲν] Deest in Manuscripto. Additum hoc ab Ecclesia Corinthiaca, quæ id respondere solebat, quoties Epistola hæc lecta erat.

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONES
IN EPISTOLAM
AD GALATAS.

H V G O N I S G R O T I I
 A N N O T A T I O N E S
 I N E P I S T O L A M
 A D G A L A T A S.

TERTULLIANVS in primo aduersus Marcionem hanc epistolam inter primas Pauli fuisse existimat. Verba eius sunt. *Ab illo certe Paulo qui adhuc in gratia rudis, trepidans denique ne in vacuum cucurrisset aut curreret, tum primum cum antecessoribus Apostolis conferebat. Igitur si feruenter, ut adhuc Neophytus, aduersus Iudaismum, aliquid in conuersatione reprehendendum existimauit, passiuum scilicet conuictum, postmodum et ipse usu omnia omnibus futurus ut omnes lucraretur, Iudais quasi Iudæus, & eis qui sub lege tanquam sub lege: tu illam solius conuersationis placitura postea accusatori suo reprehensionem suspectam vis haberi, &c.* Vehementiorem in hac quam in aliis epistolis esse satis apparet. Causas tamen alias quam suspicatur Tertullianus existimo, nempe quod illi qui libertatem rituum Iudaicorum vocatis è gentibus volebant eripere non Iudæi essent, quibus aliquid ea in re erat condonandum, sed alienigenæ qui in Iudæa vixerant: quorum princeps erat Cerinthus: quales fuerunt & illi qui Philippis eadem docuerunt ut index est ipse Paulus Philipp. III. 3. quod iidem Iudaizandi necessitatem docerent, nulla pietate moti, sed ut eâ ratione honores & commoda à Iudæis adipiscerentur: simulque effugerent incommoda quæ Christianos premebant: nam eis temporibus Iudæis, per leges Romanas & edicta, libera erat religionis functio, non item Christianis, quos vexari iam tunc cœpisse ex Actis & aliis Pauli epistolis apparet. Videbat autem Paulus, cui specialius quam cæteris incumbere gentium conuersio, quantum impedimentum ei rei allatura esset hæc noui oneris iniunctio. Cum autem isti Pauli libertatem strenue defendentis obtrectatores, dicerent Paulum ius docendi non nisi à Petro, Iohanne & Iacobo accepisse, ac proinde illorum instituta Pauli institutis ante habenda, præterea Paulum ipsum in hac re fuisse varium,

Paulus contra magno animo ostendit se non minus quam alios Apostolos Apostolatum suum à Christo accepisse, neque Petrum, Iohannem & Iacobum aliud docere quam ipse doceat: se quoque, etsi in usu aut omissione rituum solitus esset se accommodare utilitati eorum quibuscum viveret, idem tamen de ista libertate docuisse semper: & hoc suum dogma typis veteris testamenti *μυστικῶς* explicatis confirmat. Tempus quo scripta est hæc ad Gallogræcos epistola, sicut designate indicare non possum, ita videre mihi videor non longe abfuisse ab eo tempore quo ad Romanos scripta est epistola.

CAPVT PRIMVM.

ΤΚ ἀπὸ ἀνθρώπων οὐδὲ δι' ἀνθρώπων] Munus hoc mihi neque ab hominibus suo pte arbitrato impositum est, neque etiam Dei iussu per meros homines, quomodo multi in Ecclesiis ordinati fuere per Apostolos dictante spiritu, vt Matthias ab Apostolis nominatus, sed ab ipso Christo iam extra homines in diuina potestate constituto. Christus per euectionem suam in cælum non est homo, nempe qualis fuit, & quales nos sumus, id est, mortales.

ἀλλὰ δι' Ἰησοῦ Χριστοῦ] Ab eo qui statim à resurrectione Deus à Thoma dici cœpit. Vide Ioh. xx. 28.

καὶ Θεοῦ πατρὸς τῷ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.] Quo magis suum munus commendet, per causam mediam ascendit ad primam, nam potestas illa quâ Christus Ecclesiam regit & Paulum ad Apostolatum vocauit, venit ei à Deo Patre, supra quem nihil est.

2. καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ πάντες ἀδελφοί] Corinthij, vt ego arbitror. fuit apud Galatas Paulus aliquanto ante quam Corinthum veniret Aët. xv i. 6. & xv i i i. 1. videtur autem secundum ad Galatas iter de quo Aët. xv i i i. 23. instituisse post hanc scriptionem.

ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας] Ancyranis, Tauianis, Pessinuntiis: non addit hic titulum *sanctis*, quia cœperant ab Euangelio declinare.

3. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς καὶ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] In Manuscripto καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ vt Rom. i. & Cor. i. 3. i i. 2.

τῷ δόντος ἑαυτὸν ὡς ἵνα ἀμάρταν ἡμῶν ὅπως ἐξέλθῃ ἡμᾶς ἐκ τοῦ ἐνεσῶτος αἰῶνος πονηροῦ] Dedit, subaudi, in mortem vt Rom. i v. 25. v i i i. 32. Eph. v. 2. T. i i. 14. Mors Christi multos habet effectus: hunc inter alios vt admirabilis obedientiæ exemplo nos à peccatis abstrahat i. Petri i. 18 αἰὼν hic quod *χρεά* Aët. i i. 40. κόσμος i. Ioh. i. i i. 17. v. 19. videtur autem maxime Iudæos tangere qui regnum huius mundi expectabant. ἐξέλθῃ *ἡμᾶς* Esaiæ x l i i. 22. alij libri hic habent, ὡς ἵνα ἀμάρταν quomodo baptismum dari ὡς τῆς ἀνομίας ἵνα λαὼν dicit Iustinus colloquio cum Tryphone.

καὶ τὸ δέλημα τῷ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν] Ostendit obiter Christum non tan-

tum volentem esse mortuum, sed ex decreto patris, nempe ad sanciendum fœdus nouum diuersum à legali. Laudantur exordia quæ auditorum ad id quod præstandum est præparant: καὶ hic diuersa attributa coniungit vt Eph. 1. 3. 1. Thess. 1. 3. 1. Petri 1. 3.

5. ὃ ἢ ὁδὸς εἰς τοὺς αἰῶνας ἢ αἰώνων) Vide Rom. xv 1. 25. Deut. xxxii. 5.

6. θαυμάζω ὅτι οὕτω ταχέως μετέπιδεσθε ὑπὸ τῆς καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι Χριστοῦ εἰς ἔπαινον εὐαγγελίου) μετέπιδεσθε, id est, finitis vos transferri per novos illos doctores: Hebræice עָתִידִי quod ad nomen Galatarum alludere ait Hieronymus. Cæsar Gallos, vnde orti Galatæ, ait in consiliis capiendis fuisse mobiles, & nouis plerumque rebus studuisse. καλέσαντος recte coniungitur cum voce Χριστοῦ. vocare nos, id est, nihil cogitantes ad salutem inuitare, Deus Pater sæpissime dicitur, sed quia id facit per Christum, recte & Christus hoc facere dicitur. ἐν χάριτι, id est, benigne, amanter admodum: id enim Hebræi dicunt עָתִידִי Christum autem cum dicit, ipsius doctrinam intelligit. Et alterum Euangelium dicit figura à simili, id est, nouam doctrinam quasi esset Euangelium. Sic Satanæ Deus huius sæculi, quia quasi Deus colitur.

7. ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο) Quæ res nihil in se habet aliud, δ' enim ad totam rem refertur.

εἰ μὴ πνέες εἰσιν οἱ ταράσσοντες ὑμᾶς) Nisi quod sunt quidam qui animos vestros commouent יְהוָה : qui scrupulos vobis injiciunt.

καὶ θέλοντες μετάρπαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς χάριτος) Mutat mercem qui aliquid admiscet extraneum, vt hi doctores doctrinæ Christi miscebant Legis Iudaicæ necessitatem, quam Christus noluerat imponi iis, præsertim qui ex gentibus erant vocati, idque vitam quidem mortalem agens innuerat magis quam dixerat: apertius autem explicauerat Apostolis post resurrectionem, tum per se, tum per Spiritum sanctum.

8. ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἡμεῖς ἢ ἄγγελος εἴη οὐρανὸς εὐαγγελίζηται ὑμῖν παρ' ὃ εὐαγγελιστέμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω) παρ' ὃ hic significat contra quam vt Act. xv 11. 13. Rom. 1. 26. 1 v. 18. x 1. 34. & εὐαγγελίζηται hic sume pro docet, ea figura quam iam obseruauimus. Quod de Angelo dicit, est quidem exaggeranter dictum, non tamen plane ἀδύνατον, nam Angeli desertores olim in cælo fuere: neque semel, sed sæpius accidisse vt Angeli ex bonis mali fierent putant Hebræi. in veteri fœdere mentio est fœderis cuiusdam noui: at in Christi fœdere non modo nullum posterius promittitur, sed etiam asseritur nullum existurum posterius, vt videre est Matth. xxv 11. 20. ἀνάθεμα ἔστω עָתִידִי id est, cum eo nihil nobis sit commercij, non magis quam cum iis quos Synagoga aut Ecclesia penitus abseidit. Vide Rom. ix. 3. 1. Cor. xii. 3. xv 1. 22.

9. ὡς παρρησίᾳ καὶ καὶ ἄφ' ἡμῶν πάλιν λέγω) Solemus quæ valde inculcare animis volumus sæpius repetere. ἄφ' hic valet nunc, vt Matth. 11. 13. ix. 18. vbi dicta vide.

εἰ τις ὑμῶν διαγελίζεται παρ' ὃ παρελάβετε) Contra quam ego vos ex Christi mandato docui.

10. ἀπὸ γὰρ ἀνθρώποις πείθω ἢ τὸν Θεόν) Nunc, id est, ex quo Apostolus factus sum. πείθω hic significat propitium mihi facio ut diximus ad Matth. XXVIII. 14. Sic in Græco 1. Sam. XXIV. 8. καὶ ἐπεισε Δαβὶδ τοὺς ἀνδράς αὐτοῦ ἐν λόχοις. Ex obliquo aduersarios ferit qui dum hominum iras effugerent Dei iram non curabant.

ἢ ζητῶ ἀνθρώποις ἀρέσκειν) An facio ut illi qui ludæorum captant gratias.

εἰ γὰρ ἔπ' ἀνθρώποις ἤρεσκον) Sicut antea faciebam.

Χεῖροδ δούλος ὅς ἐστι ἀπὸ ὑμῶν) non essem genuinus Christi seruus. is enim solidum hominem postulat Matth. v. 24. de se loquendo illos alios ex contrario notat.

ὅτι ἐστὶ καὶ ἀνθρώπων) Nihil humani affectus admixtum habet.

12. οὐδὲ γὰρ ἐγὼ παρὰ ἀνθρώπου παρέλαβον] Non ex Hillelis traditione hoc ad me venit.

οὐτε ἐδιδάχθην] Non hoc me Gamaliel docuit.

ἀλλὰ δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χεῖροδ] Per reuelationem cœlestem addidici. iterum Iesum Christum hominibus, id est, mortalibus, opponit. Sic Moses vocatur per Angelum in rubo.

13. τίς ἐμὲ ἀναστροφῶν.] Habes hanc vocem Tobiaë IV. 19. Eph. IV. 22. I. Tim. IV. 12. Hebr. XIII. 7. Iac. III. 13. & in vtraque Petri non semel, significat autem vitæ genus ac modum.

ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ] In Iudaica religione. Sic Ἰουδαίων habes Esth. VIII. 17.

ὅτι καὶ ὑποβολὴν] Locutio Paulina ut Rom. VIII. 13. I. Cor. IV. 17.

ἐδίδασκον τίς ἐκκλησίαν] Idem habes I. Cor. XV. 9.

καὶ ἐπόρευον αὐτῶν] Habes hoc verbum de re eadem Act. IX. 21.

14. καὶ περὶ νομίμων ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ] In notitia Iudaicæ religionis siue in legis studio.

ὡς πολλοὺς συναγωγίως ἐν τῇ γῆ μου] כְּנִיחַ אֶשֶׁר בְּיָדִי מִן הַיְּהוּדִים ut est Dan. I. 10. כִּי בְּנִי בְּכָל הָעָרַיִם ut loquitur alicubi Maimonides. Genus autem hic dixit pro gente ut I. Cor. XL. 26.

ὡς πολλοὺς συναγωγίως ἐν τῇ γῆ μου] καὶ παρὰ τὸν νόμον καὶ τὸν νόμον] ὡς πολλοὺς voce tum ipsam legem, tum legis interpretationem intelligit. Vide Matth. XV. 2. & ζηλωτὴς est ardentè studiosus. Vide Act. XXI. 60. Rom. X. 2. Philipp. III. 6. παρὰ τὸν νόμον hic, ut ἐστὶν παρὰ τὸν νόμον Act. XXVIII. 7. sunt leges & instituta à maioribus accepta. Vide Act. XXIII. 6.

ὅτι ἡ δόξα σου ὁ Θεός] Hoc δόξα σου cohæret cum illo quod sequitur δοξαζέμεν. Cum Deo visum est per me cognitum facere filium sum. δοξαζέμεν dicitur de iis quorum Deus rationes reddere non solet.

ὁ ἀποδείξας με ἐν κοιλίᾳ μητρὸς μου] Solet quidem hæc locutio prouerbialiter & sæpe ὑποβολικῶς vsurpari, ut Ps. XXII. 10. LVIII. 4. LXXI. 6. Esaia XLVIII. 8. Sed hic tamen proprietates significationis retinenda est: respi-

citur enim locus Ieremiæ I. 4. quem bene explicat Maimonides ductoris dubitantium II. 32. Requiritur ad prophetiam bonum cerebri temperamentum : non tamen qui id habent Prophetæ fiunt , sed ij quibus hoc Deus vult concedere. non dissimilis locutio est apud Philonem : ἐν κτῆ γαστρός ἐν τῇ τῆς φύσεως ἐργασίᾳ διεπλάθενται αὐτοκράτορα.

καὶ καλέσας διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ] Vocationem illam intellige de qua Act. IX. 5. & sequentibus : illa autem proueniebat ex singulari quadam Deibeneuolentia in eum, qui tunc cum maxime hostem agebat Christianismi.

ὑποκαλύψαι τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐν ἐμοί] ἐν hic est *per*. voluit filium suum per me cognitum facere plurimis. Et sic accepit Syrus.

ἵνα δὲ ἀγγελίζωμαι αὐτὸν ἐν τοῖς ἔθνεσιν] ἵνα hic sumo pro *ita ut* quo sensu ponitur in I. Cor. IX. 14. & Apoc. XIII. Explicat enim modum quo Deus voluerit per Paulum filium suum cognosci , nempe Paulo gentibus prædicante Act. IX. 15.

ὡς οὐ προσανεθέμην σαρκὶ καὶ αἵματι] Significat statim se, id est , nulla mora interposita, cœpisse fungi suo munere, vt dicto Actorum loco commate 20. videre est. Sed maluit id efferre per negationem. προσανατίθεσθαι idem quod ἀνατίθεσθαι , aliquem adire consilij capiendi causa. Vsurpant sic Diodorus Siculus & Lucianus. Caro & sanguis significant hic hominem & quidem mortalem vt Eph. V I. 12. Matth. XV I. 17. Non quæsiui ex homine vllō an parendum mihi esset : Sciebam enim mihi grauissimas pœnas imminere nisi paruisssem I. Cor. IX. 16. hæc omnino eo pertinent vt ostendat se nihil dare aut amoris in gentes, aut odio in Iudæos, sed se quæ facit facere Dei & Christi causa.

οὐδὲ ἀπὸ ἡλθὼν εἰς Ἱερουσόλυμα πρὸς τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἀποστόλους] Petrum, Iohannem, Iacobum , qui plurimum circa illa tempora Hierosolymis agebant.

ἀλλὰ ἀπὸ ἡλθὼν εἰς Ἀραβίαν] In loca Damasco proxima : ipsa enim Damascus tunc sub Arabum erat regno. Hæc prima est gentium cui Paulus Euangelium annuntiavit : in hoc quoque Mosi similis, cui post relictam Ægyptum prima statio in Arabia. sic impletum mystice vaticinium Esaïæ XLII. II. Hoc iter Lucas non enarravit, quia ei non adfuit.

ἰσορῆσαι Πέτρον] Vt Petrum inuiserem, ita hic interpretatur Chrysostomus. Sic ἰσορῆσαι χώρας Plutarchus Theseo. Vsurpat sic & Lycophron. Pro Πέτρον hic in Manuscripto est κηφαῦ , & sic in omni hac epistola, & credo sic scripsisse Paulum , sed exscriptorem reposuisse nomen inter Græcos notius.

εἰ μὴ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν τοῦ Κυρίου] εἰ μὴ hic valet, sed, vt Matth. XII. 4. Gal. I. 7. II. 16. Apoc. II. 4. & alibi, nullum reperi Apostolorum quippe qui alio iuerant Euangelij spargendi causa ; sed reperi eum qui eorum vires obibat Iacobum fratrem Domini.

ἐπιμενεῖα πρὸς αὐτὸν ἡμέρας διαχέπνεντε] Magnus hospes magni hospitis.

ἀ ὃ χάρις ὑμῶν ἰδοὺ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ὅτι οὐ ψεύδομαι] Iuramentum adhibet

vt Rom. i. 17. II. Cor. i. 23. & alibi sæpe. Causa autem grauis erat vt crederetur Apostolus à Christo factus, non ab aliis Apostolis substitutus.

ἔπειτα ἦλθοι· εἰς τὰ κλίματα τῆς σαρείας καὶ τῆς κλιτίας] Act. ix. 30. Vocem κλίματος habuimus & Rom. xv. 23. II. Cor. xi. 10.

ἡμῶν ὃ ἀγνοήμενος τῷ προσώπῳ ὡς ἐκκλησίαις τῆς Γεδαίας τῶν ἐν χειρῶν] τῷ προσώπῳ hic est quod Latini dicunt *de facie*. Ita Cicero ad Pisonem & alij. hoc interferit vt appareat falsum esse quod de illo spargebatur, ipsum in Iudæa docuisse necessitatem rituum Iudaïcorum.

μόνον ὃ ἀκούοντες ἦσαν] Præcessit ἐκκλησίαις & sequitur masculinum, intelliguntur enim illi qui in Ecclesiis erant.

ὅτι ὁ Διόνων ἡμῶν ποτε] Id est, Διώξας. Nam sic Benoni sæpe ponitur apud Hebræos. vide Sirach. xlvi. 7.

νῦν διαγγελλίεται τῷ πᾶσι νῦν ποτε ἐπόρθη] πᾶσι vocat μετωνυμικῶς τὸν λόγον cui creditur. Sic & infra iii. 2. 5. 23. 25. de voce πορθεῖν vide supra 13. De re Act. ix. 21.

καὶ ἐδόξαζον ἐν ἐμοὶ τὸν Θεόν.] ἐν ἐμοὶ, mei causa: Hebraïsmus.

C A P. II.

ΠΕΙΤΑ ὃ δὲ δεκατεσσάρων ἐστὶν] Assentior codicibus si qui pro δεκατεσσάρων habent τεσσάρων. Cum enim numeri per notas scriberentur, facile fieri potuit vt ante A, per errorem I, adderetur & ex vno sæpe exemplari scripturæ vitia in multa fluxisse alia ostendimus ad Luc. i v. 26. & alibi. In numeris autem plurimos admissos errores ab exscribentibus, apertum fecimus ad multa veteris Testamenti loca. Nihil autem credibilius reperio quam notari hic illud ipsum Pauli iter cuius mentio Act. xv. 2. quod non potest totis quatuordecim annis posterius fuisse aut conuersione Pauli, aut etiam, si quis id malit, sine Arabicæ peregrinationis. δὲ hic sumitur, vt Matth. xxv. 61. & Marci ii. 1.

ἀνέβλεν εἰς Γεροσόλυμα καὶ Βαρνάβαν] Hic idem Barnabas Paulo comes adiungitur dicto Actorum loco. semper quoties de Hierosolymis loquuntur Hebræi dicunt ascendere, etiam vbi in externis sunt locis, quia domi ita loqui erant soliti Act. xv. 2. xxv. 4. 12. 15. xxv. 1. Βαρνάβαν genitiuus, quales Ἀλδία, Πανσανία.

συμωδολαβὼν καὶ Τίτον] Titus eo tempore non erat Euangelista, sed comes Pauli, qualis diu Timotheus.

2. ἀνέβλεν ὃ καὶ ἀποκάλυψεν] Occasionem ab hominibus natam Christus viso aliquo diurno aut nocturno confirmauerat.

καὶ ἀνεδέμην ἡμεῖς τὸ διαγγέλιον ὃ κηρύσσω ἐν τοῖς ἔθνεσιν] Hic ἀνεδέμην significat *narrari*, vt Act. xxv. 14. quo sensu ea voce & Plutarchus vtitur. Illud ἡμεῖς hic, si vocular captamus, non habet quo referatur: si sensum, facile est intelligi eos significari qui Hierosolymis erant, quia nomen id vrbis præcessit.

κατ' ἰδίαν ὃ τοῖς δοκοῦσι] δοκοῦντες sunt qui præter cæteros illustri sunt in fama. Euripides:

Λόγος γὰρ ἐκ τ' ἀδοξουμένων ἰὼν,
Καὶ ἥρ' δοκοῦντων, αὐτὸς οὐ ταυτὸν δένει.

Vtitur sic hac voce & Plato aliquoties. Rabbini dicerent רבנים apparet autem ex iis quæ sequuntur intelligi non Apostolos alios, sed illorum Apostolorum nimis feruidos sectatores.

μήπως εἰς κενὸν ἔξελω ἢ ἔδραμον] Ne in irritum caderet meus labor tum eius temporis, tum anteaetus : nempe si fama ea spargeretur aliud me docere, aliud eos qui ante me vocati erant Apostoli. Loquendi genus quod attinet habes simile Philipp. II. 16. Tertullianus aduersus Marcionem IV. *ascendit ad cognoscendos Apostolos & consultandos ne forte in vacuum cucurrisset, id est, ne secundum illos credidisset & non secundum illos euangelizaret.*

3. ἀλλ' οὐδὲ τίς οὐ ἐμὸι, Ἐλλὼ ὡν ὑποτάσσῃ παύσηται] Id est, non exegerunt hoc à me illi Hierosolymis Apostoli vt Titum facerem circumcidi, facturi id forte si Iudæus fuisset aliqua ex parte, vt Timotheus ex matre Αἰ. xv I. 2. 3. at cùm esset gentis alterius, nemo id ab eo exegit.

4. δεῖ γὰρ τοῖς παρειστάτοις ψευδαδέλφοις. οἱ πνευ παρεισήλθον κατασκοπήσαι τὴν ἐλδοθειάν ἡμῶν ὡς ἐχρόνῃ ἐν χειρὶ Ἰησοῦ, ἵνα ἡμᾶς καταδελώσωσιν. οἷς οὐδὲ πρὸς ὥραν εἰξάμεν τῇ ὑποταγῇ, ἵνα ἡ ἀλήθεια τῆς εὐαγγελίας διαμείνη πρὸς ὑμᾶς.] In Manuscripto καταδελώσωσι. apparet autem οἷς illud hic παρέλκειν, aut abundantia sermonis non infrequente Hebræis, aut exscribentis errore. Sensus est : at illorum Iudæorum causa qui se Christianos simulabant, vt libertatem per Christum partam nobis extorquerent, nihil cessimus de proposito eius libertatis & tuendæ & ad vos omnes transmittendæ, παρειστάτοις sunt qui παρεισδύοντες Iudæ. 4. ita dicuntur qui se arte insinuant, subinducunt, subinferunt. Simile παρειστάτων, II. Petri II. I. ψευδαδέλφων vocem habemus & II. Cor. XI. 26. explorandi verbum apparet esse castrense. Significat autem hic per μετανουμίαν specie amicitiae malum alij frui vt solent exploratores, est autem malum, etiam opinio seruitutem adferens inutilem. ἐν χειρὶ Ἰησοῦ, id est, per Christum Iesum qui nobis huius libertatis plenam notitiam fecit, cùm ante rei esset controuersæ οὐδὲ πρὸς ὥραν ne ad minimum quidem tempus vt II. Cor. VII. 8. I. Thess. II. 17. Philem. 15. τῇ ὑποταγῇ, id est, ita vt non agnosceremus pios ex gentibus isti iugo esse obnoxios.

6. ὁπὸ γὰρ ἡρ' δοκοῦντων εἶπεν, ὁποῖοι ποτε ἦσαν οὐδὲν μοι διαφέρει, πρὸς ὅσον Θεὸς ἀντιτάσσου οὐ λαμβάνει ἐμὸι γὰρ οἱ δοκοῦντες οὐδὲν προσανέθεντο] In Manuscripto πρὸς ὅσον ὁ Θεὸς οὐ λαμβάνει rectius. Vide quæ dicta Αἰ. x. 34. scribenda autem sunt ista ab ὁποῖοι vsque ad λαμβάνει per παρένθεσιν. cœperat ita instituere sermonem Apostolus quasi dicturus esset ὁπὸ ἡρ' δοκοῦντων εἶπεν οὐδὲν προσελαβόμην. sed interiecta παρενθέσις repetiit vocem δοκοῦντες & subintulit.

οὐδὲν προσανέθεντο, id est, addiderunt, aut authoritatis aut cognitionis scilicet, similem transitum habes Eph. I. 13. & alibi sæpe. δοκούντων π. εἶς, id est, qui magni aliquid esse videbantur sic I. Cor. III. 7. II. Cor. III. 5. sic contra οὐδὲν est, nihil magni I. Cor. V III. 4. quomodo & τὰ μὴ ὄντα I. Cor. I. 28. agit de illis qui in Iudæa inter Christianos doctissimi putabantur: quales autem sint (nam ἦσαν hic est pro indefinito tempore & fieri potest ut quidam eorum cum hæc scriberet Paulus mortui fuerint) de eo negat se esse sollicitum, cum Deus in salutis negotio talia non attendat προσώπου enim vox hic sumitur, ut II. Cor. V. 12. X. 7. ibi dicta vide οὐδὲν μοι διαφέρει. non curo Syrus.

7. ἀλλὰ θύναντιον ἰδόντες ὅτι πεπίστευμαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀκροβυστίας, κατὰ Πέτρος τῆς πρεσβυτέρου. ὁ γὰρ ἐνιργήσας Πέτρος εἰς ὑποστολὴν τῆς πρεσβυτείας, ἐνιργήσας καὶ ἐμοὶ εἰς τὰ ἔθνη, καὶ γινόντες τὴν χάριν τὴν δοθεῖσαν μοι, Ἰάκωβος, καὶ Κηφᾶς καὶ Ἰωάννης, οἱ δοκούντες σύλοι εἶς, δεξιάς ἐδωκαν ἐμοὶ καὶ Βαρνάβαν κοινωνίας.] Primum in Manuscripto illo antiquissimo non est interpositum inter Iacobi & Iohannis nomen Cephæ quod rectius arbitror. Satis enim fuit præcessisse Petri siue Cephæ nomen, neque moris est eum qui princeps sit collegij medio loco nominari, sed aut primo ut Matth. X. 2. aut postremo ut Marci XV I. 7. præterea scriptores veteres de hoc loco agentes Petrum primo loco nominant, est autem & hic παρένθεσις incipiens ab ὁ γὰρ & desinens in ἔθνη & traiectio quædam. nam secundum naturalem loquendi ordinem Iacobus & Ioannes nominari debuerant cum participio ἰδόντες. Sensus enim est: tantum abest ut illi Iudæi mihi quicquam contulerint aut auctoritatis, aut notitiæ, ipsi illi in Ecclesia præcipui Iacobus & Iohannes me non imparem, sed ut collegam agnouere, & ut tali dedere dextram: nam dextram dare apud Hebræos signum societatis, ut videre est. Leu. VI. 2. Ieremiæ 15. hoc autem cur fecerint causam adfert, quod viderent & Iacobus & Iohannes res non minores effectas per Paulum apud gentes quam per ipsum Petrum apud Iudæos, ita ut nihil haberet Paulus cur in Apostolico munere aut aliis aut ipsi Petro quicquam cederet: illa autem ἐνιργήσας & χάριν δοθεῖσαν tum ad miracula pertinent, tum ad ingentis hominum numeri conversionem. Quod autem dicit hic Paulus Petro creditum fuisse Apostolatū circumcisionis, sibi autem incircumcisorum, id intelligendum est ἐπιτολὴν siue κατ' ἐπικράτειαν. nam & Petrus Cornelium conuertit incircumcisum, & Paulus Iudæos nonnullos, ut ex Actis discimus. Vide Act. IX. 15. sed præcipuum studium Petro erat circa Iudæos: Paulo circa gentes alias. Petro autem adiutores & velut adstipulatores plerunque Iacobus, & Iohannes, Paulo autem Barnabas, & ipse diuinitus ad hoc vocatus: quem proinde Græci non male Apostolum decimum quartum nominant. Datius ille Πέτρος ut & ἐμοὶ regitur à præpositione ἐν quæ est in verbo ἐνιργήσας. dicit autem de Iacobo & Iohanne οἱ δοκούντες σύλοι εἶς quia Ecclesia superædificata illis duobus quasi columnis sustentari credebatur:

quales scilicet columnas Græci *στήλαι* vocant. Videtur autem Paulus alludere ad columnas illas duas quæ erant in templo Salomonis II. Paralipom. III. 17. ἀκροβυστίαν pro hominibus incircumcisis habuimus Rom. II. 25.

ἵνα ἡμεῖς εἰς τὰ ἔθνη, αὐτοὶ δὲ εἰς τὸ πνεῦμα] In Manuscripto ἡμεῖς μὲν est autem hic ἐλλείψις quæ optime supplebitur *Apostolatu fungeremur*, nempe ex illo *ὑποσολλὴ* quod iam præcesserat.

10. μόνον τῷ πτωχῶν ἵνα μνημονεύωμεν] Pauperum scilicet qui in Iudæa. Meminisse est curam gerere Ps. VIII. 5. CVI. 4. Luc. XXI. 42. & alibi. Rogarunt Petrus, Iohannes, Iacobus Paulum & Barnabam ut quod facere iam cœperant (vide Act. XI. 29.) id porro facerent, ex Gentibus pecuniam colligentes quibus Iudæorum egestas subleuaretur.

ὁ καὶ ἐπαυδάσει αὐτὸ τέτο ποιεῖται] Hebraïsmus est : nam Hebræi post relationem *וְכֵן* addunt pronomen demonstratiuum rei aut personæ. De re ipsa vide I. Cor. XV. I. II. Cor. VIII.

II. ὅτε δὲ ἦλθεν Πέτρος εἰς Ἀντιόχειαν] In Manuscripto hic rursus *κηφαῖ*. Videtur significare id tempus de quo in Actis XII. I.

καὶ πρὸς αὐτὸν ἀντίστημι] Coram ipso improbaui eius consilium : nam καὶ πρὸς αὐτὸν est coram *נִפְלָח* : quod & ἐνώπιον & ἐναντι verti solet, & sæpe solet poni cum ἀντιστήναι ut Deut. VIII. 24. IX. 2. Ioh. I. 5. ἀντίστημι autem hic intelligendum verbis amicis : nam & ἀντὶ quod est respondere, per ἀντιστάται vertitur.

ὅτι κατεγνωσμένος εἰμι] κατεγνωσμένον sæpe nihil aliud est quam minus probare, apud Demosthenem Æschinem & alios, & κατεγνωσμένος hic est more Hebræo participium, pro verbali κατεγνωστός.

12. πρὸς τὸ δὲ ἔλθειν πρὸς Ἰακώβον] Id est, ab Hierosolymis cui Ecclesiæ tum præsidebat Iacobus : Iacobo, id est, ab eo loco ubi erat Iacobus, quomodo recte hic sumit Syrus. Sic dicimus eamus ad me.

μὴ τῷ ἔθνει συνήσθην] non erat quæstio de eo quod liceret (neque enim de eo Petrus dubitabat) sed de eo quod esset utilius.

ὅτε δὲ ἦλθον] Illi Hierosolymitani.

ὑπέσχεθη ὁ ἀφώρξεν αὐτὸν] ὑποσέλλειν se subducere Iob. XII. 8. Abac. II. 4.

φοβούμενος τοὺς ἐκ πνεύματος] Metuens ne eos offenderet & sic occasionem daret Christianismum deserendi. τοὺς ἐκ πνεύματος. ut Act. X. 45.

13. καὶ συνυπεκρίθησαν αὐτῷ καὶ οἱ λοιποὶ Ἰεραδαῖοι] Nempe qui Antiochiæ erant. si codices vetusti assentirentur, legendum hic putarem *συνυπεκρίθησαν* & mox τῇ ὑποκρίσει. Nam ὑποκρίνεσθαι idem est cum eo quod modo dictum est ὑποσέλλειν. Subdixerunt se à familiari consuetudine Christianorum circumcisorum, & certe sic legit Syrus, nam *מִרְתָּא* est ὑποκρίνεσθαι.

ὥστε καὶ Βαρνάβας συναπήχθη αὐτῷ τῇ ὑποκρίσει] ὥστε cum indicatiuo vice infinitiui habemus apud optimos scriptores Græcos Isocratem, Aristopha-

nem Platonem Xenophontem Plutarchum. rem autem magnam dicit, tantam eius exempli à Petro editi fuisse vim, vt etiam Barnabas, itinerum Pauli comes & cum eo Gentium magister, idem fecerit.

14. ἀλλ' ὅτε εἶδον ὅτι σὺν ὁρθοπεδοῦσι πρὸς πᾶσι ἀλήθειαν τῆς εὐαγγελίας] Id est, vbi vidi non insistere eoseam viam quæ ad propagandam vbique veritatem Euangelicam erat maxime conducibilis, ita hic sumendum hoc verbum pro eo quod Hebræi dicunt *ישו הדרך להם*, Tertullianus aduersus Marcionem Pr. *non de predicatione, sed de conuersatione à Paulo denotabatur.* Illud *ἔρχασθαι ὁρταῖς ποιεῖν*, opponitur *τῷ σπάζειν* & *ἐκτρέπειν*. sed materia hæc non admittit tam duram interpretationem.

εἶπον τῷ Πέτρῳ ἐμπεραθεὶν πάντων] In magno confesso.

εἰ σὺ Ἰουδαῖος ὑπάρχων] Iudæus ex Iudæis, quem probabilius est lege Mo-
sis teneri quam illos qui ad Abrahami stirpem nihil pertinent.

ἐθνικῶς ζῆς] Vteris libertate, nempe vbi tibi ita visum est. Vide supra 12. *Act. x.* in Manuscripto *ἐθνικῶς καὶ σὺν Ἰουδαϊκῶς ζῆς.*

τί τὰ ἔθνη ἀναγκάζεις Ἰουδαΐζειν] In Manuscripto *πῶς τὰ ἔθνη*, &c. sensu eodem cur inuitas exemplo tuo. Sic idem verbum habuimus, *Matth. xiv. 22.* *Marci vi. 45.* *Luc. xiv. 23.* *Act. xxvi. 1.* Est simile verbum *ἐκτρέπειν* *Luc. xxiv. 29.* *Act. xvi. 11.* *Cor. xii. 11.*

15. ἡμεῖς φύσιν Ἰουδαῖοι] Hic absoluta narratione Paulus inchoatum ad Galatas sermonem persequitur. Nos natura Iudæi, non vt illi vestri doctores, qui cum sint ex gentibus Iudaizant.

καὶ σὺν εἰς ἐθνῶν ἀμάρτυροι] Id est, idololatræ & legis diuinæ ignari. Nam id quidem fuere illi noui doctores. Vide quæ dicta ad *Matth. v. 46.*

16. εἰδότες ὅτι σὺν δικαιοσύνῃ αἰσχρολογεῖς εἰς ἔργων νόμον] Id est, non perducitur ad veram ac spiritualem illam iustitiam quæ vitam æternam parit, per opera legis. Vide quæ ad Epistolam ad Romanos diximus in Prolegomenis & *Act. iii.* & *iv.* agendo secundum legem homo assuefit ad iustitiam quandam, sed carnalem, & præmium habentem temporale. In Manuscripto additur *ὅτι εἰς ἔργων νόμον* locutione non dissimili ea quæ est *ii. Cor. iii. 5.* nisi quod ibi est *ὡς*, hic *ὅτι*, vt sensus sit legis opera posse inseruire ad pariendam veram iustitiam, sed hanc ex illis proprie non procedere: neque hoc ad illam absolute requiri.

εἰ μὴ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ] Hic *εἰ μὴ* valet ἀλλὰ. Vide quæ diximus *Ioh. v. 19.* adde *Apoc. ix. 4.* *xxi. 27.* fide Iesu Christi, id est, in Iesum Christum. Simile loquendi genus notauimus *Marci xii. 22.* vbi dicta vide.

καὶ ἡμεῖς εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν ἐπιστάμεθα] καὶ hic valet etiam. Etiam nos Christianismum suscepimus, certo persuasi Iudaismum non sufficere, alio-
qui enim gentibus solis prædicandus fuerat Christus.

ἵνα δικαιοσύνην ἐκ πίστεως Χριστοῦ, καὶ σὺν εἰς ἔργων νόμον] ἐκ hic valet διὰ vt *Rom. xiii. 20.* *δικαιοσύνην* intellige iustitiam consequeremur, illam quæ vitam æternam secum trahit.

διότι οὐ διαμαρτήσεται ἐξ ἔργων νόμος πᾶσα σὰρξ.] Locutio quæ apud Hebræos vniuersaliter negat, nempe vbi negatiua verbo additur, vt recte hic ab aliis notatum. Lex illam iustitiam nemini contulit, opus est fide rerum maiorum quam lex promittit.

17. εἰ ἢ ζήτουῦντες διαμαρτῆσαι ἐν Χριστῷ] id est, per Christum, siue per fidem Euangelio eius habitam.

ἀρετήν καὶ αὐτοὶ ἀμάρτυροι] ἀμάρτυροι hic intellige non in sensu isto laxiore, sed arctiore, id est, flagitiosæ vitæ homines. Plane tangit illos circumcisionis doctores qui vitæ erant minime emendatæ: sed odiosa vt solet in prima persona eloquitur.

ἀλλὰ Χριστὸς ἀμάρτίας δέσμιος] Legendum hoc sine interrogatione. Sensus est, iam dicent increduli Christum nihil aliud quam peccandi licentiam auxisse. Hoc illi colligent ex vita nostra, nisi ea superet & Gentium, incircumcisorum & Iudaizantium vitam.

μὴ ᾔνοιτο] Legendum hoc per παρένθεσιν, & est abominantis. Rom. III. 4. 31. VI. 3. 15. VII. 7. 13. IX. 14. XI. 1. II.

18. εἰ γὰρ ἂν κατέλυσα] docendo.

ἔαυτά πάλιν οἰκοδομῶ] male viuendo.

ὡς ἀβάτις ἐμμενὼν συνίστημι] in manuscripto συνιστάνω, pari sensu, id est, ostendo ὡς ἀβάτις, id est, impium, & qui longe alia dicam quam faciam. γὰρ quod vertitur ὡς ἀβάτις, ἀπεβίης.

19. ἐγὼ γὰρ δὲ ἄλλο νόμος, νόμος ἀπέθανον] merito, inquit, ego hæc abominor. Longe enim ego viuo aliter. Per legem hic intelligit, & legem Moysis, & scripta prophetica. Atque se per ea ipsa adductum ne legem ultra in pretio habeat: nimirum quia iustitia quædam maior ibi promittitur. Circumcisio cordis, inscriptio in cor. mortuus sum legi, id est, non ultra ad eam meam vitam compono. Locutio similis Rom. v 11. 1. sensus autem idem qui Rom. v 11. in principio.

ἵνα Θεὸς ζήσῃ] nempe secundum Christi præscriptum. vide Rom. VI. 10. I I. Cor. v. 15.

Χριστὸς συνεσταύρωμαι] Sicut ille crucifixus est, ita & ego crucifixi, id est, cum cruciatu interemi vitia omnia Rom. v 1. 6.

20. Ζῶ ἢ οὐκ ἔτι ἐγὼ] id est, is qui fueram non sum. Mutatus sum multo magis quam alter ille Saul. 1. Sam. x. 6.

Ζῇ ἢ ἐν ἐμοὶ Χριστὸς] qui scilicet me spiritu suo gubernat.

ὁ ἢ νῦν Ζῶ ἐν σαρκὶ] quod adhuc fungor eis functionibus quas hæc mortalitas vita exigit. Sicut Philipp. 1. 22. ὁ hîc ita positum, vt Rom. VI. 10.

ἐν πίστει Ζῶ τῇ τῆ ὑοῦ τῆ Θεοῦ] sustineo hoc sub spe vitæ melioris, cuius promissis à filio ipso Dei mihi factis fidem plenissime habeo.

τῆ ἀγαπήσαντος με] Nempe vt partem humani generis. Eum enim hic sensum exigunt sequentia; datum in commune beneficium etiam ad singulos pertinet.

καὶ ἀφ' αὐτοῦ ἐαυτὸν ἰσχυρὸς] Rom. iv. 25.

21. οὐκ ἀτιμῶ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ] Non sperno hoc Dei donum, id est, Euangelium תְּרוּמָה אֵל non modo non viuo dissolute, sed exactiorem sequor normam quam eam quæ est in lege.

εἰ γὰρ ὁ νόμος δικαιωσύνῃ] id est, si per legem haberi potuit illa iustitia quæ Deo plane placet, & vitam æternam parit, aut si illa iustitia legalis sufficit.

ἀλλ' οὐκ ἔστιν ὅτι δωρεὰν ἀπέθανε] Nihil opus fuit Christum mori. δωρεὰν אֶחָד hic valet μάττω, quomodo אֶחָד transfertur Prou. iii. 30. Ezech. xiv. 23. quid enim opus Euangelio si lex sufficiebat: & si Euangelio non erat opus, nec morte Christi erat opus: quia in hoc à Deo destinata est vt Euangelium ipsius sanguine sanciretur.

C A P. III.

ἀνοήτοι Γάλαται] Hanc paternam increpationem non pugnare cum præcepto Christi apparet ex ijs quæ dicta ad Matth. v. 22. ἀνοήτοι אֵל.

τίς ὑμῶν ἐβάστανε] βασπαίνειν proprie est oculos corrumpere. Sed ab oculis ad animum transfertur, vt & Latinum inde deductum fascinare.

τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι] id est, ita vt non pareretur veritati semel traditæ: vt eam non retineretur.

οἷς κατ' ὀφθαλμοὺς Ἰησοῦς Χρὶστὸς περιεγράφη ἐν ὑμῶν ἐσαυτομύρος] Construi debet ἐν οἷς ὑμῶν in quibus, nempe vobis. Est loquendi genus Hebraïcum. Sic Iosue xiii. 21. ὃν ἐπάταξε Μωσὴς αὐτόν. sic Petrus i. ii. 24. οὗ τοῦ μώλωπα αὐτοῦ ἰάσθητε. Sed melius in Manuscripto omittitur illud ἐν ὑμῶν, vt superuacuum. sensus est: ita antehac descriptus est vobis Christus, cum sua cruce, vt quasi ob oculos vobis versaretur. περιε in voce περιεγράφη hic, vt & Rom. xv. 4. & περιεγραψα Eph. iii. 3. tempus antea dictum significat, vt in περιπατήματα Rom. iii. 9. sic περιείπον infra v. 21. i. Thess. i. v. 6. & περιέγραψον i. Thess. iii. 4. nec aliter mox in περιεγράψατο. Solet sermo historicus conferri picturæ, & hinc διατυπώσεως nomen quod subiectionem sub aspectum vocare liceat. Quintilianus formam rerum expressam verbis. Intelligit autem hic Apostolus mortem Christi cum suis effectibus.

2. τὸ μόνον θέλω μαθεῖν ἀφ' ὑμῶν] ἐρώτησις figura specie volentis aliquid discere vrgens aduersarium.

ὃς ἔργων νόμος τὸ πνεῦμα ἐλάβετε] Spiritus sanctus non datur nisi iam iustis siue mundatis animo; iusti ergo eratis cum eam accepistis. At non per opera legis. Neque enim eo tempore legem sequebamini.

ἢ ὃς ἀκοῆς πίστεως] Id est, per prædicatum vobis Euangelium. Nam ἀκοή vt & Hebræum הִשְׁמָע sermonem significat, vt Iohan. xii. 38. Rom.

XIX. 16. Fidem autem pro eo quod creditur habuimus, & supra I. 23. sic & I. Tim. IV. 1.

3. οὗτοις ἀνόητοι ἐστε ; ἐναρξάμενοι πνέματι] Consecuti iam illa cœlestia dona. ἐναρξάμενοι πνέματι Græcus loquendi modus pro ἀρξάμενοι ἐν πνέματι.

νῦν σαρκὶ ὀπιτελεῖσθε] Reditis ad carnalia præcepta qualia sunt illa legis Hebr. VII. 16. infra VI. 12. 13. Philipp. III. 3. 4. ὀπιτελεῖσθαι hic, vt alibi ἐνεργεῖσθαι, est passiuum voce, sensu actiuum, more Attico.

4. Ὡσαύτως ἐπάθετε εἰρηή] Mala tot tolerastis ob professionem Christianismi frustra, cum ea euitare potueritis, Iudaismum, quod illi suadent, profitendo.

εἶρη & εἰρηή] Id est, si tamen frustra tantum, id est, sine commodo, tacite innuit hanc mutationem non modo priorem patientiam reddere irritam, sed & cum maximo damno, amissione nempe illius spiritus, fore coniunctam, nisi ad bonam mentem redeant.

5. ὁ οὐκ ἐπιχρηγῶν ὑμῖν τὸ πνεῦμα καὶ ἐνεργῶν δυνάμεις ἐν ὑμῖν, ὃς ἔργων νόμος ἢ ὃς ἀκοῆς πίστεως] Manuscriptum ὃς ἔργων νόμος τὸ πνεῦμα ἐλάβετε, nec aliter putem scripsisse Paulum. Est enim constructio similis ei quam habuimus supra II. 16. vtrique est non καὶ λέξιν, sed καὶ τὸ σημαίνον. Vbi de accipiente inchoans sermonem definit in dantem, hic de dante cum sermonem cœpisset transit ad accipientem. Simile Ioh. XV. 2. vsitata locutio fuerat ὃς ἔργων νόμος ἐχορήγηθε. & nota ὃς rursum hic valere δεῖ vt supra II. 16. dona Spiritus quam illis temporibus fuerint frequentia cognosci potest ex I. Cor. XII.

6. καθὰς Ἀβραὰμ ὀπίσδου πρὸ Θεοῦ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην] Mon mirum est fidem nunc à Deo magni fieri, cum semper eam Deus pro re egregia habuerit. Hoc enim est λογίζεσθαι εἰς δικαιοσύνην vt ostendimus in prolegomenis in Epistolam ad Romanos & IV. 3.

7. γινώσκετε ἅρα ὅτι οἱ ἐκ πίστεως, οὗτοι εἰσὶν υἱοὶ Ἀβραὰμ] Proles eius μυσηκὴ vt Rom. IV. 12. γινώσκετε scitote quomodo hic Syrus.

8. ἀρρῖθῶσα ᾧ ἡ γραφή] De scriptura vt de homine loquitur, & præuidere eam dicit quod præsignificat. Simile habes infra III. 22. Vide & Iohan. VII. 38. 42. Rom. IV. 3. IX. 17. X. II. XI. 2.

ὅτι ἐκ πίστεως δικαιοῦ τὰ ἔθνη ὁ Θεός] Præsens pro futuro, respicit enim tempus Euangelij cum non Iudæi tantum, sed & gentes ad iustitiam veram perducti sunt per fidem.

ἀρρῖθῆναι ἡλίστατο πρὸ Ἀβραὰμ] Multo ante prædixit Abrahamo: sed maluit Paulus illo vti verbo quod significaret latenter in his vocibus contineri rem Euangelij.

ὅτι ἐνδολογηθήσονται ἐν σοὶ πάντα τὰ ἔθνη] ἐνδολογηθήσονται habes in Græco Gen. XII. 3. sic & Gen. XXII. 18. in quibusdam exemplaribus. Nam in aliis est ἐλογηθήσονται. Sic & Psalm. LXXII. 17. Sic & Act. III. 25. sensus est: per

te summa bona adipiscentur gentes omnes, aut etiam adeptas se agnoscent quod vult כוּרְכּוּ Gen. xxii. 18.

9. ὥστε οἱ ἐκ πίστεως] Id est, credentes. vide idem loquendi genus Rom. iv. 12. & infra 10.

διανοουῦται συν τῷ πατρὶ Α'βραάμ] Maxima bona consequentur ad exemplum Abrahami. Ita συν sumitur Rom. viii. 32. Sic οὖν Ecclesiastæ ii. 16. Latine vertitur, *similiter*. Nec aliter sumenda verba συμπάσχειν, συνδοξάζεσθαι, & alia ejusmodi.

10. ὅσοι γὰρ ἔξ ἔργων νόμου εἰσὶν ὑπὸ καταράμ] Id est, nulla habent illi promissa vitæ æternæ atque cœlestis. Solent σερήσας fumere nomen τῆς ἐναντίων quia comparate talia videntur.

γέγραπται γάρ. ἑπηκατάρατος πᾶς ὃς οὐκ ἐμυλῆει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς νόμου τῆ ποιήσαι αὐτὰ] Ex Græco Deut. xxvii. 26. vbi legimus: ἑπηκατάρατος πᾶς ἀνθρώπος ὃς οὐκ ἐμυλῆει ἐν πᾶσι τοῖς λόγοις τῆς νόμου τούτου ποιήσαι αὐτοῖς· vbi ἐν πᾶσι Græci addidere ad sensum & ex Græcis Samaritani iam Hieronymi tempore, intelliguntur enim omnia præcepta cætera quæ nondum eo capite nominata fuerant. Objici hic potest, esse quorundam commissorum, multoque magis omissoꝝ expiationes quasdam proditas. Verum id est, sed illæ expiationes liberabant à morte aut violenta aut immatura, nullum autem contra mortem remedium adferebant: non pollicebantur resurrectionem & vitam æternam vt remissio illa peccatorum quæ est in Euangelio, quod si in prophetis tale aliquid innuitur magis quam dicitur, id promutuum est, sumptum de gratia Euangelica. In Manuscripto est ὅτι ἑπηκατάρατος. particula illa sæpe præponitur allegationibus. Vide Ioh. xv. 25.

11. ὅτι ἢ ἐν τῷ νόμῳ οὐδεὶς δικαιούται ὡρᾶν τὸ θεῶν δῆλον] Neminem esse qui per legem Moſis eam iustitiam assequatur quæ Deo placet, valet illa iustitia apud homines non apud Deum, nempe vt datorem vitæ æternæ.

ὅτι ὁ δικαίος ἐκ πίστεως ζήσεται] Vide Rom. i. 17. & ibi dicta, multa sunt quæ me mouent vt credam hanc epistolam & illam ad Romanos prope eodem dictatas tempore. Sed hæc est asperior, quia malum apud Galatas erat grauius.

12. ὃ ἢ νόμος οὐκ ἔστιν ἐκ πίστεως] Legem hic intelligit præcepta in Sinai data in quibus nulla fidei mentio, ea autem præcipue respicit quia ij quibuscum res ipsi erat cætera parui ducebant.

ἀλλ' ὁ ποιήσας αὐτὰ ἀνθρώπος ζήσεται ἐν αὐτοῖς] Id est, vitam hic habebit felicem, Leuit. xviii. 5. nam viuere Hebræis sæpe est feliciter viuere: mors misere.

13. Χειρὸς ἡμαῖς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τῆς νόμου] Nempe auctor & reuelator vitæ æternæ ac cœlestis. ἐξαγοράζειν, vt & ἀγοράζειν, sæpe quamuis liberationem significat: hic vt & infra iv. 5. eam significat quæ facta est magno pretio. κατάρα νόμου est mors sub qua lex homines relinquit, ea vero
fors

foris etiam iis communis erat qui legem à Deo datam non habebant: quare & liberatio ad omnes pertinet, id hic valet ἡμας.

ἡρώμμος ὡς ἡμῶν κατὰ εἶρα] Duplex hic figura: nam & κατὰ εἶρα pro κατὰ εἶρας, quomodo circumcisio pro circumcisis: & subauditur ὡς: nam Christus ita tractatus est quasi esset Deo κατὰ εἶρας. Nihil homini pessimo in hac vita peius euenire poterat. Vide II. Cor. v. 21. & ibi dicta. inde apparet quanti nostram salutem fecerit. id vero eo spectat ne parui ducantur eius beneficia.

γέγραπται γὰρ ὅτι κατὰ εἶρας πᾶς ὁ κρεμνόμενος ὅπῃ ξύλου] In Manuscripto hic rursus est ὅπ, nota scilicet loci citandi. Apud Hebræos non erat pœna aut crucis aut patibuli: nam strangulandi stantes strangulabantur, sed eorum qui ob grauius crimina, puta idololatriam, erant lapidati, corpora patibulo suspensa per aliquot horas erant ostentui populo, vt qui supplicio ipsi non interfuissent eo conspectu à criminibus absterrentur: at si tam contumeliosum erat post mortem suspendi, multo certe contumeliosius erat crucis supplicium, quod & ipsum cum afflictione suspensionem coniunctam habet, & Romanis moribus erat maxime infame, vnde nomen cruciarij.

14. ἵνα εἰς τὰ ἔθνη ἡ δόξα τῇ Ἀβραὰμ γένηται ἐν χειρὶ Ἰησοῦ] ἐν pro per: & nomen repetitum pro pronomine. Sensus enim est per ipsum: & δόξα τῇ Ἀβραὰμ sunt bona illa magna quæ gentibus per Abrahamum, id est, per aliquem ex ipsius stirpe, euentura prædictum fuerat.

ἵνα τὴν ἐπαγγελίαν τῇ πνεύματος λαβώμεν διὰ τῆς πίστεως] Subauditur hic nempe, est enim hoc ἵνα præcedentis ἐξηγητικόν. Nam quod maius bonum in hac vita poterat sperari Spiritus sancti donis, præsertim cum illa ipsa certos faciant homines de vita cœlesti? illa autem dona manifestum dari credentibus in Christum, non per legis opera incedentibus. ἐπαγγελία τῇ πνεύματος, id est, Spiritus promissus, more Hebræo: vide Act. II 33. adde Act. I. 4. Hebr. v 1. 12. 15. x. 36..

15. καὶ ἀνθρώπου λέγω] Id est, exemplum sumam à re mere humana. Solent Thalmudici ea emollitione vt quoties Deo humani aliquid tribuunt. Vide quæ diximus Rom. III. 6. in Manuscripto hic additur, ἀδελφοί, quod & Latinus & Syrus legerunt.

ὁμῶς ἀνθρώπου κεκυρωμένῳ διαθήκῃ οὐδεὶς ἀθετεῖ ἢ ἐπιδιδάσκειται] διαθήκη hic significat promissum, de qua voce diximus in prolegomenis ad nouum Testamentum & ὁμῶς ἀνθρώπου hic est vel hominis, ita enim loquimur vbi minus aliquid adferimus, quam id est quod indicare volumus. Si quis alteri quid promiserit ita vt quæ ad legitimam promissionem requiruntur adfuerint (id enim est κεκυρωμένῳ Gen. xxii. 20.) nemo qui sit bonæ fidei, aut contra faciet, aut instrumentum illud mutabit. particula ἐπὶ hic aliquid posterius significat, vt ἐπιγνωμένῳ Act. xxvii. 13. est ergo ἐπιδιδάσκειται posterius aliquid constituere, nempe tale quo id quod prius

factum fuerat immutetur. *ἡ ἀπαγγελία* ponitur pro Hebræo *בְּרִית*.

16. *τὸ ὃ ἀβραὰμ ἐρρέθησαν αἱ ἐπαγγελίαι*] Nempe à Deo qui optimæ est fidei : promissa, aliquoties repetita.

καὶ τὰς ἀέριμα αὐτῷ] Recte : nam quod vno loco Gen. xii. 3. dictum erat de Abrahamo, id Gen. xxii. 18. de semine eius dicitur, ut nimirum intelligamus illud magnum bonum euenturum humano generi per Abrahamum, quia scilicet ex sanguine Abrahami sit exstiturus qui id effecturus sit.

οὐ λέγει τοῖς ἀέριμασι ὡς ἐπὶ πολλῶν, ἀλλ' ὡς ἐφ' ἑνὸς, καὶ τὰς ἀέριμα, ὅς ἐστι χειρὸς] Nam quanquam Hebræum *עַד* plurali numero dici non solet, poterat tamen Moses usurpasse vocem *בְּנִים* aut *יְרֵמִי* quæ illi Græco *ἀέριμασι* responderet : at id non fecit, quia indicabat vnum aliquem fore inter posteros Abrahami eximium qui illud bonum gentibus esset allaturus, & eum quidem non ex Ismaële oriturum, sed ex Isaaco, qui in eo sacrificio, de quo ibi agitur, Christi gesserat figuram : simili modo Christus singulariter ille esset qui ex Dauide oriri debebat, Act. ii. 30.

17. *τὸ ὃ λέγω,*] Postquam promissi sensum explicauit, redit ad sermonem quem interrupserat, & ostendit quo pertineat illud quod dixerat promissa perfectionem suam habentia non rescindi.

ἡ ἀπαγγελία προσηκουμένη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς Χριστόν] Id est, promissum illud iam perfectum à Deo, pertinens ad Christum. in Manuscripto deest illud *εἰς Χριστόν*.

ὁ μὲν ἐπὶ πεντάκοντα ἔτι ἀκοντα γεγονὸς νόμος σὺν ἀκρωτὶ] Numerus hic desumitur ex loco Exod. xii. 40. vbi diximus initium videri sumendum ab ea reuelatione Abrahamo facta quæ describitur Gen. xii. 11. 12. paulò vero ante id præcesserat promissio illa memorata Gen. xii. 3. quare hunc numerum Hebræis notissimum seruare, quam aliquantillum adjicere maluit Paulus, nec quicquam intererat, quando in numero maiore comprehenditur minor. Non ob id tanto post tempore data est lex, ut quod Abrahamus, Isaacus, Iacobus, & Patriarchæ crediderant futurum, id irritum fieret, respiciendum ergo quid Christus adferat non quid lex attulerit.

εἰς τὸ κατὰργῆσαι τὴν ἐπαγγελίαν] Explicat quod dixerat. eadem verba habes Rom. i v. 14. vbi dicta vide.

18. *εἰ γὰρ ἐκ νόμου ἡ πληρονομία*] Possessio æternæ vitæ, & fœlicitatis. Vide iam dictum ad Romanos locum.

σὺν ἐπὶ ἑξ ἐπαγγελίας] Nempe de Christo : nam hæc ἐπαγγελία dicitur per eminentiam, Act. ii. 39. vii. 17. xiii. 32.

τὸ ὃ ἀβραὰμ δι' ἐπαγγελίας κληρονομεῖται ὁ Θεός] Nempe Christum nepotem post multos gradus Abrahamo dedit, idque secundum vetus promissum. Sic Deus dicitur lucernam dedisse Dauidi multo post mortem eius tempore ii. Regum viii. 19.

19. *ἢ οὐκ ὁ νόμος ἢ τὰς ἀπαγγελίας χάριν προσητέθη*] Melius alij codices

πῶς οὖν ὁ νόμος; ἢ ὡς ἀπατάσων χάριν προστεθεῖν. quorsum ergo lex, dicat aliquis. respondet Paulus, appositam fuisse legem, nempe post promissa, quia vitia populi Israëliti in Ægypto increuerant, & pœnarum malis debebant coërceri, ne praua illa consuetudine paulatim ad impietatem prolaberentur. Vide infra v. 23. & I. Tim. I. 9. Lectio Ἰσραὴλ ὁ νόμος ἢ ὡς ἀπατάσων προστεθεῖν quem ille sequitur & III. 7. vt monuit Beza, & v. 21. minus huic loco conuenit.

ἄρχῃς οὗ ἐλθῇ τὸ πᾶρμα ὃ ἐπηγγελται] Id est, vim suam habitura (id enim hic subintelligitur) donec veniret ille nepos Abrahami per quem gentes bona summa debebant accipere, & ad quem promissio illa Abrahamo facta spectabat, plane quasi ipsi facta esset. idem hic dicit quod initio capituli VII. ad Romanos. plane germanæ sunt istæ epistolæ, & validum est argumentum: si ne Iudæos quidem lex nunc obligat, multo minus gentes: alij codices δὲ ἐπηγγελται semen promissum.

ἀγγέλῃς δὲ ἀγγέλων] Legem ait præceptam per Angelos, id est, Angelo vno nomine Dei eam pronuntiante Act. v. 38. cæteris eum stipantibus Deut. XXXIII. 2. Hebr. II. 2. vide quæ à nobis dicta in commentario ad Decalogum. opponit Angelos filio per quem datum est Euangelium.

ἐν χειρὶ μεσίτου] Mose medium se interponente inter Deum & populum. Deut. v. 5. vbi Græci καὶ γὰρ αὐτὸς εἰσῆκεν ἀναμέσον Κυρίου καὶ ὑμῶν ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ. Latinus: *Ego sequester & medius fui inter Dominum & vos tempore illo*, nempe tanquam inter partes litigantes pararius, qui Rabbinis רבנים. id vero ideo quia populo graua vitia adhuc adhærebant: vnde & terribilis fuit sonus legis quem sonum quidem perceptum populo volunt Hebræorum doctissimi, sed vocem distinctè non perceptam nisi à Mose. Alij idem sentiunt, nisi quod excipiunt duo prima præcepta, qua de re vide Mosem Maïmonidem. ἐν χειρὶ Hebrææ locutio pro per.

20. ὁ ὃ μεσίτης ἐνὸς ὅς ἐστιν] ἐνὸς hic fumo à neutro ἐν. Non solet sequester se interponere inter eos qui vnum sunt, id est, bene conueniunt. Sic ὃ ἐν sumitur Ioh. x. 30. xv. 1. II. 21. 22. I. Cor. III. 8.

ὁ ὃ Θεὸς εἷς ἐστίν,] Id est, Deus sibi constat: sibi est similis Malach. III. 6. sic dicunt Latini: *rex Iupiter omnibus idem*. Sic Cicero: *idem qui semper fueris inuentus es*. Par sensus Eph. I v. 6. non mutatur Deus Malach. III. 6. nempe nisi homine mutato: quare nisi multa ac graua interuenissent delicta, Deus tam placidum se atque amicum exhibiturus fuerat Israëlitis quam se exhibuerat olim eorum maioribus, neque nunc magis quam tunc opus fuisset medio aliquo qui se interponeret.

21. ὁ οὖν νόμος καὶ ἢ ἐπαγγελιῶν τῷ Θεῷ· μὴ γένοιτο] distulit Deus promissum non abstulit.

εἰ γὰρ ἐδόθη ὁ νόμος ἀνθρώποις ζωοποιῆσαι] Si lex promissa habuisset vitæ, nempe æternæ: nam dicitur lex facere quod promittit more Hebræo. Locutio non dissimilis II. Cor. III. 6. tangit præcipuum errorem Iudæorum

illius temporis vt & in Epistola ad Romanos.

ὅντως ἐν νόμῳ ἡ δίκαιοσύνη] In manuscripto αὖ ἡ δίκαιοσύνη : tunc etiam iustitia per legem fuisset reuelata vitæ æternæ conueniens, id est, interna ac spiritualis, qualis est Euangelica.

22. ἀλλὰ συνέλκεσθε ἢ γραφὴ πάντων ὑπὸ ἀμύρτιαν] πάντας nempe τὰ ἔθνη. Scriptura omnes populos peccatis inuoluit, id est, inuolutos declarauit, non illos tantum qui diluuij tempore fuerant, & Sodomitas & Amorrhæos & Ægyptios, sed & Israhëlitas. Est hic locutio similis ei quam jam habuimus. Nam facere scriptura dicitur id quod ostendit.

ἵνα ἡ ἐπαγγελία ἐν πίστει Ἰησοῦ Χριστοῦ δοθῇ τοῖς πιστεύουσιν] Vt tanto insignius esset beneficium, cum olim iustitia illa vera ac spiritualis daretur per fidem ijs qui in Iesum Christum erant credituri. ἐπαγγελία, hic est res promissa, vt supra 14.

23. πρὸ τῆς ᾗ ἐλθεῖν τὴν πίσιν] Id est, priusquam veniret Euangelium, quod μετωνυμικῶς fides dicitur. Sic vocem πίστει habuimus & supra 1. 2. 3. & hic supra 2.

ὑπὸ νόμῳ ἐφρουροῦμεθα συνεκλεισμένοι] In manuscripto συνκλειόμενοι. Nos Israhëlites inuoluti peccatis, vt cæteri, per legem custodiebamur, id est, pœnarum legalium formidine coercebamur-ne nimium exsiliret,

fran̄is natura remotis.

Vide hac de re Eleazari epistolam quæ est in præparatione Eusebij. agit de populo qualis erat ὅτι τὸ πλεῖστον. nam νόμοι ἐμφράγματα τῆς ἀμάρτηματων, ait Isocrates Areopagitico.

εἰς τὴν μέλλουσαν πίσιν ἀποκαλυφθῆναι] Id est, ad tempus vsque dum reuelaretur Euangelium.

24. ὥστε ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς Χριστόν] Sunt vt hominum ita & populorum ætates, vt Florus ostendit. Ætas Israelitici populi sub lege erat quasi pueritia, infra 1 v. 1. Nempe illa cui solet addi παιδαγωγός, siue custos vt Horatius loquitur 177. Gen. 1 v. 9. qui eos à grauioribus delictis retrahat. Hoc officium lex illa populo præstitit, quod ni fuisset, prolapsi fuissent ad tantam impietatem per quam obsurduissent ad vocem Euangelij. Est autem παιδαγωγός non nisi temporaria auctoritas. Simplicius ad Epictetum Pædagogi similitudine paullo aliter vtitur, sed quæ ab hac non longe abit. οἱ ἀπαυδαῖτοι τῶν νεῶν τοῖς μὲν παιδαγωγοῖς ὡς κηκῶν αὐτοῖς αἰπῶς μισοῦσι. Postea : παιδεία μὲν γὰρ ὅτι κυρίως ἡ τῆς ἐν ὑμῖν παιδαγωγὸς ἐπανόρθωσις· καὶ παῖς μὲν ἢ ἐν ἡμῖν ἀλογία τὸ μὲν ὠφελιμὸν μὴ δεῖσθαι, πρὸς δὲ τὸ ἡδὺ τελευτῆν μόνον, ὥστε οἱ παῖδες· παιδαγωγός δὲ ὁ λόγος ρυθμίζων καὶ μετῴων τὰς ἀλογίας ἐν ἡμῖν ὀρέξεις καὶ πρὸς τὸ ὠφελιμὸν ἀποδιδόνων αὐτοῖς. Videat si cui vacat locum totum ad illud Epicteti : ἀπαυδαῖτου ἔργον, &c.

ἵνα ἐν πίστει δικαιοσύνην] Vt suo tempore veram iustitiam consequeremur per Euangelium.

ἐλθούσης δὲ τῆς πίστεως] Vt supra 23.

ὅτι ἐπὶ ὑμῶν παιδαγωγὸν ἔσμεν] Alia ætas alios mores postulat.

Ætatis cuiusque notandi sunt tibi mores.

ait Horatius.

πάντες υἱοὶ Θεοῦ ἐστε διὰ τῆς πίστεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] Vos qui in Christum credidistis ita ut oportet, ac sic credere perseveratis, estis filij (Dei nempe) adulti, quales qui sunt incipiunt bonis paternis frui. Sic & vos accepistis patris spiritum. Dicuntur quidem & Israëlitæ sub lege Dei filij Deut. xiv. 1. sed tanquam pueri quorum dignitas nondum apparebat : regebantur enim servilem in modum, infra iv. 1.

ὅσοι γὰρ εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε] In Christum baptizari est per baptismum se profiteri Christi discipulum. Vide quæ dicta ad Matth. xxviii. 19.

Χριστὸν ἐνδύσασθε] Sicut à baptismo vestes sumuntur ita vos promissistis vos induturos Christum, id est, victuros secundum Christi regulam, Rom. xiii. 14. Similis allusio ad ritum baptismi Rom. vi. 2. 2. & 5.

28. οὐκ ἐνὶ Ἰουδαϊσμοῦ οὐδὲ ἐν Ἑλλάδι] Non est in hac re Iudæus aut Græcus: id est, illa discrimina in hoc negotio non attenduntur : idem sensus & eadem locutio Coloss. iii. 11. præterea ἐνὶ pro ἐν ἐστὶ habemus, & Iacob. i. 17. quare immerito suspecta quibusdam est hæc lectio. Græci hic omnes non Iudæi, in quibus & Galatæ.

οὐκ ἐνὶ δούλοισι οὐδὲ ἐν ἐλεύθεροις] Nam & serui liberi sunt à peccatis & ingenui serui sunt Christi, i. Cor. v. 21. 22. Eph. vi. 8. Coloss. iii. 11.

οὐκ ἐνὶ ἀρσενὶ οὐδὲ θήλει] Conditionum & sexuum diuersitas nihil hic efficit. in Iudaismo magnum erat priuilegium virilis sexus : Is solus fœderis signum in corpore gerebat. Solus regni ac sacerdotij erat capax, solus exclusis fœminis gradus paris ad hereditatem admittebatur.

πάντες γὰρ ὑμεῖς εἶς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] Manuscriptus breuius ac simplicius habet : ἅπαντες γὰρ ὑμεῖς ἐστε ἐν Χριστῷ, quod & bene cum sequentibus cohæret. esse in Christo dicuntur qui Christum induere, qui Christo obediunt, Ioh. xvii. 21. Rom. xvi. 7. qui Christi sunt, ut iam sequitur. dicit autem tales esse Galatas Christianos Paulus ex parte potiore, & quia optabat ut omnes tales essent, & de multis bene sperabat.

εἰ γὰρ τῷ Χριστῷ] Si Christi estis : si non nomine tantum, sed & re ad Christum pertinetis.

ὡς τῷ Ἀβραάμ ἀπέρμα ἐστέ] Filij mysticè Abrahami ut supra 7. Christus nomen suum & dignitatem vobis communicat : etiam per vos conuertuntur gentes aliæ.

καὶ κατ' ἐπαγγελίαν κληρονομοῖ] Nempe vitæ cœlestis. Vide supra 18.

C A P. I V.

ΕΓΩ ὃ ἐφ' ὅσον *χρῶνον* ὁ *κληρονόμος* *νήπιός* ἔστιν] *κληρονόμος*, id est, filius. Similitudinem sumit à puero cuius pater peregrinatur, tali patri comparatur Deus multa humana facta dissimulans. Similis comparatio Matth. xx i. 33. vbi dicta vide.

οὐδὲν *διαφέρει* δούλου] Nam & cæditur vt seruus, Sirach. xxx. i.

Κύριος πάντων ὧν] Locutio figurata quod significat vox quodammodo addito dominij titulo, cùm is filiis tribuitur, vt Institut. de heredum qualitate & differentia L. in suis D. de libris & posthumis nimirum dicitur herus exspectatione. herum minorem dicunt serui in comœdiis.

2. ἀλλὰ ὑπὸ *ἐπιτρόπαις* ἔστι καὶ *οἰκονόμοις*] *ἐπιτρόπαις* vocat quasi tutores, qui patre absente ipsius vice fungantur. est enim vox hæc Græca etiam ad Iudæos ac Syros deducta *פיקדוני*, nec semper tutorem, sed quemuis alium personæ aut rei præpositum significat, vt videre est apud Chaldaeos Paraphrastas Gen. xxxix. 4. xli. 34. xliii. 15. Esther. i. 8. ii. 3. *οἰκονόμοι* sunt aëtores qui sub tutorum inspectione res pupilli administrant, nec eum patiuntur eis vti nisi tutorum arbitratu.

ἀρχὴ τῆς *ορφανείας* τῆς *πατρὸς*.] Ad tempus illud quod pater præfinierit: donec pater eum iudicarit idoneum vt sit suæ tutelæ. *ορφανεία* vox est bene Græca apud Aristotelem & alios, pro eo Rabbinici dicunt *קב"ץ נע* vel *קב"ץ זמן*.

3. οὐτὰ καὶ ἡμεῖς] De Iudæis loquitur, vt ostendunt sequentia.

ὅτε ἡμεῖς *νήπιοι*] Ætati ephebicæ respondet omnis ætas Israëlitici populi, post exitum ex Ægypto ad Christum.

ὑπὸ τὰ *στοιχεῖα* τῶν *κόσμων* ἡμεῖς *δεδουλοῦμεθα*] Erasmus subiecti ritibus illis qui nobis cum mundo erant communes: qualia sunt templa, aræ, victimæ, liba, *νεομωλίας* & similia, imposita Israëlitis in hoc, ne talium amore ad idola dilaberentur. *στοιχεῖα* dicuntur in quaque arte eius rudimenta, quia quod in rerum natura sunt elementa, id illa in artibus. ita in re pietatis sunt quædam *στοιχεῖα* Hebr. v. 12. quæ quia Iudæis cum mundo sunt communia, vocantur τῶν *κόσμων* à maiore ea vsurpantium parte, vt & Coloss. i. i. 8. 20. Similis translatio in voce Rabbinica *יסודים*.

ὅτε ὃ ἡλθε τὸ *πλήρωμα* τῶν *χρόνων*] Id est, finis illius *ορφανείας*. Sic enim *πληροῦς* aut *συμπληροῦσθαι* sumitur de fine temporis, Act. ii. v. Gen. x x v. 24. xxix. 21. l. 3. Leuit. v i i i. 23. & alibi sæpe. Sic *πλήρωμα* *καμῶν* Ephes. i. 10.

ἔξαπείλειπεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ] Primogenitum ad quem absente patre cura pertinebat: misit, id est, potestatem ei dedit eximiam.

γενόμενον ἐκ *γυναικὸς*] Non creatum eo modo quo Adamus creatus

fuerat, sed natum partu muliebri, quo nobis esset similior.

ἡνωμένον ὑπὸ νόμῳ] Plerique codices rectius ἡνωμένον ὑπὸ νόμῳ, id est, subditum legi, quia scilicet natus erat Iudæus.

5. ἵνα τοῖς ὑπὸ νόμον ἐξαγορεύσῃ] Vt legi subditos liberaret à vitiis primum, deinde & ab obligatione legis, οἱ ὑπὸ νόμον Iudæi & Profelyti I. Cor. IX. 21.

ἵνα τὴν ὑποθεσίαν ἀπολάβωμεν] Pariter scilicet Iudæi & gentes, sublato vallo quo dispescebantur. Sicut filios pueros comparauerat seruis, ita persequens hanc similitudinem, ὑποθεσίαν vocat illud permissum patris quo permittuntur filij res quasdam suas habere & suo arbitratu res quasdam agere, nempe manente in patrem obsequio, sed sine specialibus præscriptis. Vide quæ dicta ad Luc. XV II. 10.

6. ὅτι δὲ ἐστὶ υἱοὶ] Similes facti Deo per cor à vitiis mundatum.

Ἐξ ἀπέστειλε ὁ Θεὸς τὸ πνεῦμα τῷ υἱοῦ αὐτοῦ] Tanquam partem de hereditate pro mutuo datam. Solent interdum patres aliquid de hereditate liberis dispensandum dare. Vide Luc. XV. 12. Spiritus autem ille eximius sæpe vocatur Dei, sæpe & Christi, quia per Christum obtinetur Ioh. XIV. 16. sensus idem hoc loco qui Rom. V III. 15. 16.

εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν] Non in cuticulam ubi est circumcisio. Manuscriptus ἡμῶν non male.

κράζον] Id est, clamare nos faciens. Hebraïsmus quem interpretatur ille par huic ad Romanos locus.

ἀββὰ ὁ πατήρ] Vox filiorum amorem suum erga patres testantium. Vide dictum locum Rom. V III. 15. & ibi dicta.

ὥστε σὺ ἐπὶ εἰς δοῦλος] Tu Galata.

ἀλλ' ὑὸς] Nempe pleno iure, maior annis.

εἰ γὰρ ὑὸς, καὶ κληρονόμος Θεοῦ διὰ χειρὸς] Hæres futurus non exspectatione tantum, sed & rei possessione quam Christus dabit. Vide Rom. V III. 17. iure Hebræo filij tantum hæredes, sed sub illo nomine indicantur omnes fideles, cuiuscunque sint sexus.

8. ἀλλὰ τότε μὲν σὺ εἰδότες Θεὸν] τότε quasi digito intento designat omnè tempus quod ante vocationem Galatarum exierat, cùm dicit σὺ εἰδότες Θεὸν non noscentes Deum, illum scilicet æternum vniuersi opificem, maximam partem intelligit, ad quam comparati Philosophi non omnes (nam nec Aristotelici excipi debent, nec Epicurei & multi horum similes) valde erant pauci, ac ne ij quidem recte exprimebant id quod credebant animo.

ἐδελοῦσατε τοῖς μὴ φύσιν οὖσι θεοῖς] In Manuscripto: τοῖς φύσιν μὴ οὖσι θεοῖς, id est, qui reipsa dii non erant: τοῖς λεγομένοις θεοῖς, I. Cor. V III. 5. non dissimile loquendi genus apud Aristotelem de partibus animalium, II. 2. ὅτι τὸ ψυχρὸν φύσις τίς ἀλλ' οὐ σερησίς ἐστιν. Deut. XXXII. 21. לֹא-אֱלֹהִים, ibi Græci: ἐπ' οὐ Θεοί, id est, τὰ φύσιν μὴ ὄντι Θεοί. Sic φύσιν sumitur & Eph. II. 3.

9. νῦν γὰρ γινώσκοντες Θεὸν] Christi beneficio Ioh. XV III. 3.

μᾶλλον ὃ γνωρίζοντες ὑπὸ Θεοῦ] Quod plus est à Deo ipso approbati: nam & id γῆ Hebræis. Vide Ps. I. 6. I. Cor. v III. 3. & amat Paulus voces easdem mutato nonnihil significatu iungere. approbauerat autem eos Deus datis spiritualibus donis.

πῶς ὑπερέφετε πάλιν ὅτι τὰ ἀδελφῶν καὶ πτωχῶν σοιχεῖα] Reuerti illos dicit ad illa Elementa pietatis, non quod Iudaiz assent antea, sed quod multa usurpassent cum Iudæis communia, vt ciborum delectum, dierum discrimina. & Galli Deum matris, quæ culta à Galatis, non circumcidebantur quidem, sed castrabantur. talia elementa vocat ἀδελφῶν quia vim non habebant mundandi animum: & πτωχῶν quia diuitias illas donorum spiritualium secum non ferebant. confer Hebr. v II. 18. 19.

οἷς πάλιν ἀνῶθεν δουλοῦνεν θέλετε] πάλιν & ἀνῶθεν idem valent vt ἀΨ αὐτοῖς sæpe apud Homerum, πάλιν ἑξαρχῆς apud Aristophanem, πάλιν ἐν δούτερον Matth. XXV I. 42. quæ repetitio rei nouitatem aut indignitatem notat.

10. ἡμεῖρας ὡς αἰματρεῖσθε] Sabbata.

καὶ μελῶας] νεομελῶας.

καὶ καθευῖ] כַּנְפִּישׁ vt azyma, tabernaculorum diem, diem propitiatorum.

καὶ ἐνιαυτοῦς] annum sabbaticum.

φοβοῦμαι ὑμᾶς] Id est, res vestræ mihi timorem incutiunt.

μή πως εἰκὴ κοινοπῶμαι εἰς ὑμᾶς] Ne forte totus labor à me in vos impensus in irritum cadat. hoc ideo quia illa æmulatio Iudaicorum rituum gradus esse poterat ad exuendum penitus Christianismum, voce μήπως bene temperat sermonem inter metum ac spem: nihil certi prædicit, sed ostendit periculum.

ἡγέεσθε ὡς ἐγὼ] Estote velut ego, id est, alter ego, nimirum amicissimi mihi: hæc est dilectio maxima, alterum diligere tanquam semetipsum. Cicero quoque pari modo, quasi me alterum, dixit, vt docti notarunt.

ὅτι καὶ γὰρ ὡς ὑμεῖς ἀδελφοὶ] כַּנְפִּישׁ, tanquam vos ipsi amicissimus sum vobis.

δέομαι ὑμῶν] Verba παρὰ Θεοῦ.

οὐδὲν με ἡδικήσατε] Nihil me priuatim læsistis, cur credere debeatis vos à me tractari durius quam antehac. quæ dixi ex amore nascuntur.

13. οἶδατε ὃ ὅτι δι' ἀδελφάν τῆς σαρκὸς διηγήμισάμην ὑμῖν τὸ πρῶτον] Quasi dicat:

Per varios casus, per mille pericula rerum.

perrexi vt vos instituërem, id enim ἀδελφεία Rom. v III. 26. I. Cor. II. 2. II. Cor. XI. 30. XII. 19. σὰρξ autem hic significat omne id hominis quod in aspectum venit τὸ πρῶτον, nempe cū præsens essem. Nam & absens nunc eos docet.

14. καὶ τὸν πειρασμόν με τὸν ἐν τῇ σαρκὶ με οὐκ ἐξουθενήσατε οὐδὲ ἐξεπύσατε] Tentationes vocat ipsa aduersa per quæ explorari homines solent, Iac. I. 3.

& plus est ἐκπύην quam ἔξουθενεῖν hoc enim contemptum, illud & abominationem significat, qualem multi ostendere solent aduersum infelices, & est translatio ducta ab esculentis & potulentis, quæ si vehementer displiceant exspuere solemus. Sic Catullus:

---precesque nostras

Oramus caue, despuas.

ἀλλ' ὡς ἀγγελον Θεοῦ ἐδέξασθαι με] Locutio Hebræa, summum honorem ipsi habitum aut habendum significans 11. Sam. XIX. 27.

ὡς χειρὸν Ἰησοῦν] Ipsum Christum, si in carne ad vos venisset, vix potuissetis maiore honore excipere. ὑποβολή, sed efficax. reuocat illis in mentem ab ipsis collata in se beneficia, quo minus crederetur eis infensus esse, quasi diceret: non ita sum durus vt talium obliuiscar.

15. τίς οὐδ' ὡς ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν] Manuscriptus ποῦ οὐδ' ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν quomodo & alij habent codices perueteres. vbi nunc illa prædicatio felicitatis vestræ ex aduentu meo? μακαρισμὸς vocem habes & Rom. IV. 6. quomodo & μακαρίζειν Luc. I. 48. Iac. V. 11. & in sapientiæ libro & apud Sirachidem aliquoties.

ἔμπροσθεν γὰρ ὑμῶν] Ubique hoc ego de vobis testari soleo.

ὅτι εἰ δυνατὸν] Id est, si id mihi prodesse potuisset.

Τοῦ ὁφθαλμοῦ ὑμῶν ἔξορύξαντες αὐτὸ ἐδώκατέ μοι] Tale illud:

Ni te plus oculis meis amarem.

Idem & fodere oculum dixit, vt & Seneca in Oedipode, quod alij exsculpere, eruere.

ὥστε ἐχθρὸς ὑμῶν γέγονα ἀληθεύων ὑμῖν] Id est, an nunc quia vera vobis dico, ideo putatis me inimico in vos esse animo? hic sensus optime cum præcedentibus & sequentibus conuenit.

17. ζηλοῦσιν ὑμᾶς] Ζηλοῦν aliquem dicitur qui valde ab eo amari affectat: quia talis cupiditas comitem solet habere ζηλοτυπίαν, est ergo μετῴνυμία. Vide 11. Cor. XI. 2. agit autem hic de nouis illis doctores de quibus & supra.

οὐ χαλῶς] Non eam ineunt quam oportet viam: debebant hoc bene merendo à vobis consequi: non dolo grassari.

ἀλλὰ ἐκκλείσται ὑμᾶς θέλουσιν] Sic & Manuscriptus, non ἡμᾶς. Sensus est: secludere vos volunt à mea amicitia. Syrus legit ἐκλείειν, quomodo & multi Græci codices habent. Volunt vos sibi seruare. Vide infra v. 12. 13.

ἵνα αὐτοῖς ζηλοῦσθε] Vt & vos magni habeatis ab ipsis amari.

18. χαλὸν ὃ τὸ ζηλοῦσθαι ἐν χαλῶ πάντοτε] Rectum erat vt semper operam daretis vt ego à vobis amari expeterem, est enim hoc amari honestum Theocritus:

τίτῃ μοι τὸ χαλὸν πεφιλαμῆς. τὸς ἰδὼν ἰδὼν

καὶ μὴ μόνον ἐν τῇ παρεΐνῃ με πρὸς ὑμᾶς] Cum adesset magni id faciebatis quod nunc cœpistis contemnere: amicitias bene fundatas interualla locorum non disiungunt.

τεκνία μου, οὐκ ἔτι πάλιν ὠδίνω] Comparat se matri cuius est tenerrimus in liberos affectus. est autem hic ὠδίνω ירהי, id est, vtero gesto. nam ירהי quod ὠδίνω dixerit LXX apud Esaiam xxv i. 27. multis in locis vertitur ἐν γαστρὶ ἔχειν. foetus Physicus non nisi semel gestari & edi potest: foetus moralis sæpius. alibi Paulus patri se comparat vt i. Cor. i v. 15. Philipp. iv. sed matris comparatio aptior ad molestias ac labores vnà significandos. simul ostendit plus se amare Galatas quam Moses amauit Israël, Num. xi. 12.

ἄρχεις οὐ μορφωθῆ ὁ Χριστὸς ἐν ὑμῖν] Foetus paulatim in vtero formam suam accipit, quod ὁξεμονίζεσθαι dicunt LXX Exod. xx i. 22. vterum formandi hominis monetam dixit Macrobius. Christum hic intellige ipsum dogma Christi, quod impressum animis hominem facit Christianum, confer Apoc. xii. Similis locutio apud Philonem in legatione: θεόχρηστα γὰρ λόγια τοῖς νόμοις ἐστὶν ὑπολαμβάνοντες, καὶ τὸ ἐκ παλαιότητος ἡλικίας τὸ μάθημα παιδευθέντες, ἐν ταῖς ψυχαῖς ἀγαλματοφοροῦσι τὰς ἡγῆς διατεταγμένων εἰκόνας. εἴτα ἐναργεῖς τόποις καὶ μορφαῖς αὐτῶν καθεσθόντες αἰεὶ τοῖς λογισμοῖς αὐτῶν τεθήπαισι.

20. ἥδελον ᾧ παρεῖναι πρὸς ὑμᾶς ἅπῃ καὶ ἀλλάξαι τιτὸ φωνῶν μου] Id est, modo asperius, modo lenius loqui prout vos reperirem affectos. id enim præsentibus & coram loquentibus magis patet.

ὅτι ἀποροῦμαι ἐν ὑμῖν] Hæsito circa vos, nempe quo genere sermonis vti debeam.

21. λέγετέ μοι οἱ ὑπὸ νόμον θέλοντες εἶναι τὸν νόμον οὐκ ἀκούετε] Non consideratis sensum μυσηκώτερον verborum Moysi?

22. γέγραπται γὰρ ὅτι Ἀβραάμ δύο υἱοὺς ἔχεν ἓνα ἐκ τῆς παρθένου, καὶ ἓνα ἐκ τῆς ἐλδοθέας] Sensum historiæ refert cum iis notis quæ ad ἀλληγορίαν pertineant, de qua agere cœpimus ad Rom. ix. 7. 8. 9. Saram in ἀλληγορίων libro τιτὸ ἀρετικῶν interpretatur Philo quæ ingenua est, Agarem vero artium cognitionem quæ virtuti famulari debet, aut alioquin expelli, tum in libro Cherubim tum alibi, vtrunque habes ab eodem Philone fusc explicatum in libro περὶ τῆς εἰς τὰ θεοπαυδύματα σωόδου.

23. καὶ ὁ μὲν ἐκ τῆς παρθένου καὶ σάρκα γεννήσεται] Id est, secundum consuetum naturæ ordinem, iustis parentum ætatibus בשר בן זמן. Sic Iudæi Abrahamidæ modo naturali. Vocem παρθένου pro ancilla sæpe vsurpant LXX. Vide ad Matth. 26. 69.

ὁ δὲ ἐκ τῆς ἐλδοθέας, ὅς ἐστιν ἐπαγγελίας] μετωνυμία, id est, per eam vim extraordinariam quam Deus promiserat. Sic per Dei verbum Christiani fiunt credentes, mystica Abrahami soboles.

24. ἃ πάντα ἔστιν ἀλληγορούμενα] Sumit quod confessum erat inter Iudæos, in historiis illis præter sensum historicum alium eminentiorem occultari, qui מדרש dicitur. Lex כפולים דברי verba duplicata Moysi Maimonidæi. sunt ἀλληγορούμενα, id est, figuram rei maioris continent vt hic explicat Chrysostomus.

αὐται γὰρ εἰσιν αἱ δύο διαθήκαι] Simile loquendi genus Gen. xli. 26. & I. Cor. x. 4.

μία μὲν] Nempe διαθήκη.

ὡπὸ ὅθως Σινᾶ] Nempe data. Σινᾶ scribit quomodo Strabo, Iustinus, & Sulpitius: in Hebræo סיני: Σινᾶιον ὅθως Appioni, Iod facile perit in pronunciatione.

εἰς δουλείαν γυνῶσα] Generans prolem in conditionem seruilem.

25. ἥτις ἔστιν Ἀγαρ] Hic contra rei significatæ dat nomen rei significantis. sensus enim est per Agar significari fœdus in Sina factum.

τὸ γὰρ Ἀγαρ Σινᾶ ὅθως ἔστιν ἐν Ἀραβίᾳ] In Manuscripto τὸ γὰρ. causam reddit cur Agar illud fœdus significauerit, quia & mons Sina ubi factum est illud fœdus vocatur Agar, καὶ συνεπιδόχῳ nempe quia ibi est oppidum Agra Plinio, Agara Dioni in rebus Trajani: gens ipsa Ἀραβῶν Straboni & Stephano: pro quo Græci posteriores dicunt Ἀραβῶν & Chaldæi ʿארא.

συνοικεῖ γὰρ τῇ νῦν Ἱερουσαλήμ] Pari iure est cum Hierosolymis Iudææ. nam συνοικεῖ λέγεται ἀλλήλοις, καὶ τὰ ὁμοίως ἔχοντα ποτὶς πᾶσι. Hebræi dicerent ירושלים.

δουλεύει γὰρ μὲν ἥτις τέκνων αὐτῆς] In Manuscripto: δουλεύει γὰρ pari iure est, quia pariter subiecta est Agar, id est, gens Agarena & singuli ad eam pertinentes, circumcissioni & sacrificiis & dierum discrimini, quanquam non lege Moïsi, sed ex suis legibus, aut moribus Ismaëliitarum qui & Agareni & Sarraceni. De circumcissione diximus in Annotatis ad librum primum de veritate religionis Christianæ. in conditione libera aut serui non apud Romanos tantum & Græcos, sed & apud Hebræos & Arabas, partus ius maternum sequebatur.

26. ἥτις αὖν Ἱερουσαλήμ] ἥ αὖν pro αὖθις ut Philip. iii. 14. nomine autem Ierusalem hic intelligitur alterum fœdus nempe Euangelicum, idque ob ἐπιμνηστικὴν. nam Ierusalem significat visionem pacis, quod nomen Evangelio eximie competit Luc. ii. 14. Rom. v. i. x. 15. i. Cor. v. ii. 15. Eph. ii. 17. Hebræi pulchriorem Ierusalem expectant. Zohar ad Numeros, Iarchi ad Canticum: sed vere illa pulchra Ierusalem iam aduenit. Apoc. xxi. 2. dicitur autem superne venisse, quia Deus pater eam non in montem descendens, sed in cœlo manens misso filio suo reuelauit. hunc sensum docet nos scriptor ad Hebræos xii. 25.

ἐλευθερεῖται ἔστιν] Libera à vitiis & ritibus, Saræ similis.

ἥτις ἔστι μήτηρ πάντων ἡμῶν] Matris nomen conuenit Græcæ vocὶ τῇ διαθήκῃ: illa est paxio quæ nos Deo peperit: nos, tam conuersos ex Iudæis quam ex Gentibus.

27. γέγραπται γὰρ ἀφεάνθητι σῖτα ἢ οὐ τέκοντα, ῥῖζον καὶ βοήσον ἢ σὺν ὠδίνουσα; ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μάλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν αἶδρον] Sunt ipsa verba LXX senum Esaïæ li. i. ubi primo notandum participia præsentia poni pro præteritis, quod & sensus exigit & in Hebræo manifestum est. quod

autem ibi dicitur de vrbe Hierosolymorum diu deserta & regno destituta, maiorem eius fore sobolem quam terrarum semper habitatarum ac regnatarum, id *μυσικῶς* perquam eleganter ad Euangelium aptat Paulus, quod Christo prædicante paucos peperit, eo vitæ mortali exempto plurimos, ita vt Iudæi præ Christianis pauci essent. *ἔρημον* hîc quod in Hebræo est *המנוח* apparet ex membro opposito intelligendum viduam quomodo sumitur, & Lam. I. 13. alioquin vox & Hebræa & Græca potest significare orbam liberis, desertam ab amicis, & multa similia. *ρήγνυσθαι* potest quidem & ipsum partum significare: sed Hebræus textus magis exigit vt eruptio vocis intelligatur, quomodo *ρήξῃ φωνὴν* habemus Iob. VI. 5. & verbum ipsum quod hic in Hebræo est *נצח* per *βοᾶν* vertitur Esaiæ XIV. 7. XLIV. 23. Philo de Caino. *τινὶ δὲ αὐτῆς ἥντι παραμύθων ῥήξεις φωνῶν*. Non abscedit à cœpta similitudine. nam & Sara quasi vidua fuerat cum Agar Abrahamum possideret.

28. *ἡμεῖς ὃ ἀδελφοὶ καὶ Ἰσραὴλ ἐπαγγελίας τέκνα ἐσμέν.*] καὶ Ἰσραὴλ, id est, ad exemplum Isaci filij promissionis. Adepti sumus nouam naturam per Dei gratiam olim promissam sic & Rom. IX. 7.

29. *ἀλλ' ὥσπερ τότε ὁ καὶ σάρκα γυνήεις*] Ismaël. ὁ σοφιστὴς Philoni. Ostendit non in omnibus meliorem esse conditionem ecclesiæ, quippe quæ à Synagoga grauissime vexaretur: sed hoc esse leue & temporarium pro tantis bonis.

ἐδῶκε τὸν καὶ πνεῦμα] Supple genitum. *πνεῦμα* vocat vim illam diuinam per quam Sara foecunditatem alieno tempore acceperat. vide II. Cor. X. 3. Dicitur persecutus esse Ismaël Isacum quia eum irrisit, id est, pietatem eius vt ex Hebræis diximus ad Gen. XXI. 3. Per Isaacum intelligit Philo gaudium quod est in animis piorum. idem in *ἀλληγορίαις*. *Φήσι σεμνυνομένη, γέλωτα ἐποίησέ με Κύριος. ὅς γδ αὖ ἀκούσῃ, συγχαρεῖται μοι. αἰαπεύσαντες οὐκ ὦτα οἱ μύσαι ὥρα δέξαθε τελετὰς ἱεροῦτάς. ὁ γέλως ἐστὶν ἡ χαρὰ. τὸ ὃ ἐποίησεν ἴσον τῷ ἐγλήνησεν. ὥς ἐστὶ τὸ λεγόμενον Ὡδοῦτον. Ἰσραὴλ ἐγλήνησεν ὁ Κύριος. αὐτὸς γδ πατὴρ ἐστὶ τῆς τελείας φύσεως.*

οὕτω καὶ νῦν] Sic & nunc Iudæi illi ritibus addicti quos vos vultis imitari, maximo odio prosequuntur Christianos.

30. *ἀλλὰ τί λέγῃ ἡ γραφή; ἔκβαλε τινὲ παρθένον καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς. οὐ γδ μὴ κληρονομήσῃ ὁ υἱὸς τῆς παρθένους μὲν τῇ υἱὸς τῆς ἐλδοθέρας*] Manuscriptus hîc *παρθένον αὐτῆς*. in LXX. Gen. XXI. 10. *ἔκβαλε τινὲ παρθένον αὐτῆς, καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς. οὐ γδ μὴ κληρονομήσῃ ὁ υἱὸς τῆς παρθένους αὐτῆς μὲν τῇ υἱὸς μὲν Ἰσραὴλ*. Est autem Sara quæ ibi loquitur quæ erat ingenua & matrona. apud Hebræos ex vetustissimo more, qui & ante Abrahamum obtinuisse videtur, filij concubinarum quæ liberæ essent & in vxorem duci iure potuissent, succedebant patri intestato ante cæteros: at filij ex ancilla nati minime. Maïmonides in Titulo. *בימות*. illa ciecctio significat, eos qui in ritibus hærent non peruenturos ad iustitiam veram & cœlestem. confer Ioh. V III. 35.

31. ἄρα ἀδελφοὶ σὺν ἰσχυρῇ παροτρύνει τέσσα, ἀλλὰ τῆς ἐλευθερίας] In Manuscripto: ἄρα ἡμεῖς ἀδελφοὶ. nos Christiani. & ἄρα hic valet, ergo, & σὺν ἰσχυρῇ significat meminerimus nos non esse ancillæ liberos, id est obligatos ritibus Iudaicis.

C A P. V.

Τῇ ἐλευθερίᾳ οὐκ ἢ χειρὸς ἡμῶν ἡλευθερώσε σῴσετε καὶ μὴ πάλιν ζυγῷ δουλείας ἐνέχεσθαι] Hæc sic recte cohærent, male in quibusdam codicibus diuisa, ita ut pars horum capiti præcedenti adhæreat. nativa locutio fuerat : ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ. nam cum ea præpositione verba standi poni solent. ut 1. Cor. x v i. 13. Philip. i. 27. 1 v. i. 1. Thess. i i i. 8. sed tales particulæ sæpe subintelliguntur. & ἢ hic est πρὸς ὡς, ὡς, ὡς. ζυγὸν δουλείας vocat non tantum id quod Hebræi dicunt הַיִּוֶּגֶן הַזֶּה legis iugum, sed & opiniones ac ritus quibus gentes semetipsos deuinxerant. ἐνέχεσθαι hic, vinciri, adstringi, frequens apud bonos scriptores verbum. in Glossario ἐνεχόμενος obligatus. Christus etiam iugum nobis imposuit, sed suaue. vide Matth. x i. 29.

ἰδε] Vox est attentionem excitantis.

ἐγὼ Παῦλος] Apostolus à Christo vocatus, quod illi vestri doctores de se dicere non possunt.

λέγω ὑμῖν, ὅτι εἰς τὴν περιτομήν, Χειρὸς ὑμῶν οὐδὲν ὠφειλήσῃ] Si circumcidimini, id est, circumcidivos procuratis, nempe cum certa persuasione vos qui ex gentibus estis in id obligari. Nam viam salutis æternæ Deus constituit aut Iudaïsmum, aut Christianismum. Paganismum enim à Deo non esse satis constat. si Iudaïsmus ea via est, Christianismus ea via non est: si Christianismus ea via est, Iudaïsmus ea via non est: alioquin circumcisionem per se non damnari, & Paulus sæpe ostendit, & Iustinus contra Tryphonem. Opponitur hæc assertio illi falsæ assertioni de qua agitur Act. x v. i.

ἡ περιτομή καὶ πάλιν παντὶ ἀνθρώπῳ περιτεμόμενον. ὅτι ὁφειλέτης ἔστιν ὅλον τὸν νόμον ποιῆσαι] Intellige rursus, circumciso ex ea opinione quam iam diximus. si Iudaïsmus via est ad salutem, totus Iudaïsmus est obseruandus: non ex eo eligendum & spernendum quod velis. isti noui doctores multa legis non obseruabant. infra v i. 13. nimirum quia illud vnum spectabant ut Romani ipsos pro Iudæis haberent, ac sic liberos esse sinerent à legibus novas religiones vetantibus. Id autem videbant satis obtineri posse per circumcisionem. ex circumcisione nosci Iudæos dicit etiam Arrianus in Epictetis, & Martialis damnatam tributis dicit eam partem quæ circumciditur.

4. καταργήθητε ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ] Ostenditis vos Christi legibus obligari nolle. similis locutio Rom. v i i. 2.

οἱ πνεὺς ἐν νόμῳ διαγοῦσθε] Hoc est qui ea iustitia contenti estis quam lex potest producere, quæ iustitia est carnalis, præmia habet terrena.

τῆς χάριτος ὑπερέσσετε] Gratiam κατ' ἐξοχὴν intelligit Evangelicam. iam ultra Euangelium ad vos non pertinet. ὑπερέσσετε ἡμῶν.

ἡμεῖς γὰρ πνεῦματι ἐκ πίστεως ἐλπίζομεν διαγοῦσθαι ἀπεκδεχόμεθα] Nos intra animum per fidem expectamus spem illam quæ iustitiæ (nempe spirituali) proposita est. πνεῦμα hic animum interpretor, qui opponitur cuti in qua est circumcisio. Spem vero dixit μετανοητικῶς ipsum præmium quod speratur. id vero est vita æterna. sic spei nomen ponitur & Rom. v. 11. 24. Coloss. 1. 5. Th. 11. 13. 1. Petri 1. 3. & alibi. spes iustitiæ hic, quæ corona iustitiæ 11. Tim. 1 v. 8.

6. ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ] Id est, in lege Christi. Sic & Moses pro lege sæpe ponitur.

οὐτε περιτομή η' ἰσχύς] Ac proinde nec alia legis præcepta. nam præceptum circumcisionis ludæi præcipuum ac stabile vocant, quia hoc solum de tot præceptis iubentibus si omittatur, pœnam habet additam ἐξολοθρεύσεως. Angeli illius, qui vim habebat excindendi non circumcisos, vim à Christo destructam ait Origenes contra Celsum 1 v.

οὐτε ἀκροβυστία] Hoc ideo dicit, nequis ob id quod incircumcisus est Deo se gratiorem putet.

ἀλλὰ πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη] Fides hic spem etiam comprehendit, quibus si accedat dilectio operans, nihil desideratur amplius ad obtinendam salutem æternam: planeque idem valet πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη, quod noua creatio. infra v. 15. & obseruatio præceptorum Dei, nempe Evangelicorum 1. Cor. v. 11. 19. 1. Ioh. 11. 3. hoc est in Christianismo τὸ πᾶν.

7. ἐξέχετε καλῶς] Sæpe vita Christiana cursui comparatur, quia magna ad eam alacritate & contentione opus est. supra 11. 2. Philip. 11. 16. Hebr. xii. 1. 11. Tim. 1 v. 7. 1. Cor. 1x. 24.

τὴς ὑμῶν ἐνέκοψεν τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι] In Manuscripto est, ἐνέκοψεν ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι, non vt quidam volunt ἀνέκοψεν. ἐγκόπην proprie est transuersum aliquid struere quo iter impediatur, vnde translatione quadam significat impedire Act. xxiv. 4. Rom. xv. 22. 1. Thess. 11. 8. & ἐγκοπή impedi- mentum 1. Cor. 1x. 12. veritatem eximie vocat ipsum Euangelium. Vide supra 111. 3.

8. ἡ πισμοονὴ οὐκ ἐκ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς] ἡ hic demonstrat. est enim positum pro αὐτῇ ἡ πισμοονὴ. οὐκ ἐκ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς non ex Deo qui nos ad vitam æternam vocauit, ita vt eam vellet haberi viam vnicam per Christum 11. Tim. 1. 11. 12. non est Deus sibi contrarius.

μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ] Similitudo est per quam significatur à paucis factio initio late admodum inter Galatas sparsam fallacem istam persuasionem. Vide Matth. xiii. 33. & 1. Cor. v. 6.

10. ἐγὼ πέποιθα εἰς ὑμᾶς ἐν Κυρίῳ ὅτι οὐδὲν ἄλλο φρονήσετε] Id est, ego eam

spem habeo in Dei erga vos bonitate, ut tandem, renempe bene expensa futuri sitis affecti ita ut ego sum. hoc ideo dicit quia videbat illos non mala malitia, sed incogitantia quadam & metu lapsos.

ὁ ὃ τῶν ἁμαρτιῶν ὑμῶν βαστάσῃ τὸ κρῖμα, ὅστις αὐτῇ ἢ] Pœnas dabunt quicunque harum turbarum causæ sunt. ὁ τῶν ἁμαρτιῶν לְהַחֲזִיק. Vide Act. xv. 24. vbi de eodem dogmate agitur. βαστάσῃ est ferre aliquid quod graue est ut II. Regum xviii. 14. Matth. xx. 12. Act. xv. 10. κρῖμα pœna Matth. xxi. 14. Marc. xii. 40. Luc. xx. 47. xxiii. 10.

11. ἐγὼ δὲ, ἀδελφοί, εἰ ὡς ἐξ ἐμοῦ ἐπὶ κηρύσσω, τί ἐπὶ διώκομαι] Si verum esset quod illi dicunt me ipsum post conuersionem docuisse necessitatem circumcisionis, nullam haberem curam tam dura ferendi quam fero. nam Iudæi, ut diximus, religionis causa nulla mala patiebantur.

ἀεὶ κατήργηται τὸ σκάνδαλον τῷ σωτηρίου] In Manuscripto additur τῷ σωτηρίου sensus est. Iam si id est, cessabit crux quæ tam multos offendit. σκάνδαλον σωτηρίου, id est, ὁ σωτὴρ ὅς ἐστι σκάνδαλον. Nam genitiuus sæpissime apud Hebræos, interdum & apud alias gentes, appositiuo sensu ponitur. crux dicitur quicquid Christi causa ferimus Matth. xvi. 24. Luc. ix. 23. xiv. 27.

12. ὁφείλου καὶ ἀποκόψονται οἱ ἀναστρέφοντες ὑμῶν] καὶ hic est ὑπερβολή. quandoquidem illi in pellicula abscissa ita gloriantur, utinam illis abscindatur insuper totum feminale membrum, quo magis triumphent, כְּרֹת שִׁפְחָה, Græcè ὁ ἀποκοπήματος Deuter. xxi. 1. est is cui, ut cum Horatio loquar, cauda falax demessa est. id ἀποκόψαι τὰ αἰδοῖα etiam Stephano vbi de Gallis matris Deum, quales & Pessinunte erant, vrbe tunc Galatiæ cum hæc epistola scriberetur. Dion de Heliogabalo τὸ αἰδοῖον ἀπέτεμε καὶ χοιρείων κρεῶν, ὡς καὶ κατὰ τὸν ἐκ τύπων θεοπροφῶν, ἀπείχετο. ἐβελόσατο μὲν πάντας αὐτὸ κατὰ κόψαι. hic κατὰ κόψαι idem est quod ἀποκόψαι apud LXX, & Paulum, & sic hunc locum accepisse Chrysostomum apparet εἰ βούλονται μὴ ἀπετεμένεσθαι μόνον ἀλλὰ ἀποκοπῆσθαι. ποὺ τῶν εἰσὶν οἱ ὁλμώντες ἀποκοπῆν ἐαυτοὺς καὶ τὴν ἀρετὴν ἐπιπράττειν καὶ τὴν τῷ Θεῷ διμερῆσαν διαβάλλοντες. nec aliter Hieronymus. Si putant sibi hoc prodesse, non solum circumcidantur, sed etiam abscindantur. si enim exspoliatio membri proficit, multo magis abolitio. videtur ad hunc locum respicere lex Visigottica xii. iii. 4. illi vero qui carnis circumcisiones in Iudæis vel Christianis exercere præsumpserint: quisquis hæc aut intulit alteri, aut fieri ab altero permiserit sibi, veretri ex toto amputatione plectetur. ἀναστρέφοντες hic idem τρέφοντες, vide Act. xvii. 6. xxi. 38.

13. ὑμεῖς γὰρ ἐπὶ ἐλευθερίᾳ ἐκλήθητε, ἀδελφοί.] Vocati estis, nempe ad salutem, in statu libertatis. ἐπὶ apud Græcos scriptores sæpe statum aut conditionem significat. ἐπὶ τῇ ἐλευθερίᾳ καὶ τῇ ἀφωρμῇ τῇ σαρκὶ] Apostolus hic partem moralem, quam alibi tractare incipit absoluta parte dogmatica, dogmaticis interserit, occasione sumpta ex voce libertatis. Libertatem Christus suis dedit in rebus quæ per se nihil habent honesti: in illis vero rebus quæ

natura aut sensu communis vtilitatis commendantur, plus exigit quam lex vlla. deest hic vox *date* aut *ostendite*: quales ἐλλείψεις multæ in his libris ἀφορμὴ est prætextus vti Rom. v. 11. 8. nolite carni, id est, carnis cupiditatibus hoc nomen libertatis largiri in obtegmentum vitiorum: nimirum quasi tanta sit Dei misericordia vt hominibus quomocunque viuentibus velit dare vitam æternam, quomodo Iudaïci doctores dicebant, omnem Israëlitam partem habiturum in futuro sæculo. non sic intelligenda est Christiana libertas.

ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης δουλεύετε ἀλλήλοις] Non tantum non nocete, sed & seruite omnibus.

14. ὁ γὰρ πᾶς νόμος ἐν ἐνὶ λόγῳ πληροῦται] Sicuti rudimenta implentur per doctrinam perfectiorem. Lex Israëlitas tantum inter se iungit: Euangelium homines omnes. idque non quouis modo, sed propter Deum: tum illud ἀγαπήσας in lege intelligitur secundum præcepta legis, in Euangelio secundum præcepta Evangelica multo sublimiora. Vide Rom. xiii. 8. 9. in Manuscripto est *πεπληροῦται*.

ἐν τῷ ἀγαπήσας τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτὸν] Exstant quidem hæc verba Levit. xix. 18. sed ibi ὁ πλησίον est Israëlita aut profelytus, hic omnis homo: ibi dilectio exigitur in factis quibusdam: hic & in animo & in factis maioribus.

15. εἰ ὃ ἀλλήλοις δάκετε] Verbis. erant enim diffidia inter Galatas.

καὶ κατεδίετε] Id est, læditis factis.

βλέπετε μὴ ὑπὸ ἀλλήλων ἀναλωθῆτε] Cauete vobis, inquit, à talibus, ne mutuis istis odiis Dei iram, & pœnas grauissimas in vosmetipsos concitetis. Vide Hebr. xii. 29.

16. λέγω ὃ πνεῦμα πείρατε] Id est, vitam institute secundum spiritum Christi qui semper Christi verbis consonat v. 11. 1. 10. 13. 14. & hic infra 18. & 25.

καὶ ἐπιθυμίαν σαρκὸς μὴ τελέσητε] Ita fiet vt non agatis ea quæ, carni, supple tantum, placent, quod qui faciunt dicuntur carnis curam habere ad cupiditates Rom. xiii. 14. ambulare secundum carnem Rom. vii. 1. in carne esse Rom. viii. 5. caro & affectus qui ex carne oriuntur quærunt iucunda, nec considerant, quid rectum aut non rectum sit, quod discrimen aliquatenus dicat ratio, Dei autem præcepta plenissime. tales affectus vocantur ἐπιθυμία σαρκὸς Ioh. ii. 16. Eph. ii. 3. i. Petr. ii. 11. errant qui οὐ μὴ τελέσητε putant esse imperatiui, nec locus quem citant id vllō modo ostendit. contra οὐ μὴ sequentem habens subiunctiuum significat id quod fieri potest aut solet, Matth. v. 18. οὐ μὴ παρέλθῃ vt & Luc. xxi. 32. Matth. x. 23. οὐ μὴ τελέσητε & 42. οὐ μὴ ὑπολέσῃ. xv. 8. οὐ μὴ γούσωνται Hebr. viii. 11. οὐ μὴ διδάξωσιν, Apoc. xviii. 7. οὐ μὴ ἴδω. πλεῖν ἐπιθυμίαν, opere eam perficere, sic ἀνθρώπων ὑποτελεσθεῖσα Iac. i. 15.

17. ἢ γὰρ σὰρξ ἐπιθυμεῖ καὶ τὸ πνεῦμα καὶ τῆς σαρκὸς] Id est, natura

natura in diuersum feruntur : carnis in suauia , spiritus in ea quæ pia & sancta sunt.

Ἰδοὺ τὰ ἃ ἀντίκεινται ἀλλήλοις] Nempe in multis rebus multa delectant, quæ non decent : & contra. hoc dictum vim habet παρενθέσεως.

ἵνα μὴ ἂν ἀνέλκῃτε Ἰδοὺ τὰ ποιῆτε] Hoc construendum est cum proximo membro τὸ ἃ πνεῦμα καὶ σαρκός. ideo spiritus se carni opponit, ne ea faciat quæ alioqui velletis, nempe si caro sola vos duceret. Vide Rom. v III. 13.

18. εἰ ἃ πνεύματι ἄγεσθε] Hoc iterum cum illo quod dixi membro cohæret ἄγεσθε. hic est duci, regi, gubernari vt Rom. v III. 14.

ὅτι ἐστὶ ὑπὸ νόμον] Male in quibusdam codicibus ὑπὸ νόμῳ. qui spiritu ducuntur, vt iam maiores annis facti non opus habebant lege adolescentiæ custode, supra III. 25.

19. φανερόν ἐστι τὰ ἔργα τῆς σαρκός] Vt ostendat quo ducat caro remotis frænis, turpissima quædam digito ostendit. confer. Matth. xv. 19.

ἂν πνα ἐστὶ μοιχεία] μοιχεία in lege Moſis est concubitus viri cœlibis, aut mariti cum nupta aliena : in Euangelio etiam mariti cum ea quæ nupta non est. quia Christus iura sexuum æqualia esse voluit, contra quam factum est vbi soli viri exclusis feminis legum erant Domini.

πορνεία] Sub hoc nomine veniunt & concubitus extra nuptias & nuptiæ illegitimæ, vt videre est I. Cor. v. 1. Vide ea quæ dicta Act. xv. 20.

ἀκαθαρσία] Vox hæc satis late patet vt diximus ad Matth. xx III. 27. sed videtur hic vt & Rom. I. 24. & II. Cor. XII. 21. contrahi ad libidinem extraraturam. sic Barnabas in epistola ἀκαθαρσίαν vocat, eam ἀνομίαν quæ ore fit. Et aliam ad Basilicum ἀκαθαρσίαν interpretatur αἱμομιξίας, id est, εὐνοίας.

ἀσέλγεια] Significat vt dicto II. ad Corinthios loco diximus, omne lasciuiae genus, in quo primas obtinent partes libidinum incitamenta.

20. εἰδωλολατρεία] Cultus falsorum numinum, qui plerunque apud simulachra celebrari solebat.

φαρμακεία] Proprie quidem veneficium significat, sed sæpe respondet Hebrææ voci להטים Exod. v II. 11. 12. & כשפים Esaiæ XLV II. 9. 12. vbi de magicis artibus agitur : credo quod iidem plerunque essent & venefici. Vide Pharmaceutriam Theocriti & Virgilij.

ἐχθρα] Immicitiae, id est, manentia odia.

ῥεῖς] Verborum certamina ex ira Rom. I. 27. XII. 13. I. Cor. I. II. III. 3. II. Cor. XII. 20.

ζῆλος] Æmulatio improba de honore : solet iungi cum voce ἐλπίς vt Rom. XII. 13. I. Cor. III. 3. II. Cor. XII. 20. sicut & φθόνος & ἐλπίς iunguntur Philipp. I. 15. I. Tim. VI. 4.

θυμὸς] Ira immoderata II. Cor. XII. 20.

ἐπειθεία] Contumaciæ vt Rom. II. 18. I. Cor. XII. 20. Iac. III. 16.

διχοστασίαι] Sic & Rom. xv. 17. I. Cor. III. 5. idem quod ῥίσματα I. Cor. I. 10. XI. 18. XII. 25. dissidia quæ sine opinionum diuersitate Ecclesiam scindunt : puta ex Episcoporum electione discordi, ex contemptu disciplinæ.

αἱρέσεως] Sectæ quæ ex placitis humanis vehementius defensis trahunt originem. Vide quæ dicta I. Cor. XI. 19.

21. φθόνοι] Invidia: dolor ex bonis alienis.

φόνος] Voces paris soni amatiungere Apostolus ut has ipsas Rom. I. 29.

μέδαι, κῶμοι] Hæc rebus cohærent. Vide Rom. XIII. 13. & ibi dicta.

καὶ τὰ ὅμοια τούτοις] De paribus par iudicium.

ἀπὸ λέγω ὑμῖν καθὼς καὶ προεῖπον] Breuiter, supra 13.

ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα ποιοῦντες βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι] Illud τὰ τοιαῦτα abundat hic. Satis enim fuerat dixisse ἀπὸ. Sed quia voces quædam intercesserant nihil nocuit eandem significationem aliis voculis reponere. ποιοῦντες noli restringere ad ἔξιν, sed sume etiam de actibus ποιοῦντες. ubi hæc reperiuntur ibi nondum regnat spiritus.

22. ὁ ὅς καρπὸς τοῦ πνεύματος ἔστιν] Fructus, id est, opera ut Matth. III. 8. IO. VII. 16. 17. 18. 19. 20. XII. 33. Luc. III. 8. VI. 43. Ioh. V. 2. XII. 24. & alibi. πνεῦμα hic intellige, ut supra Spiritum sanctum.

ἀγάπη] Alibi generalius sumitur. hic beneficentiam significat: opponitur ἐχθραὶς & φόνος.

χαρὰ] Gaudium ex bonis alterius, quod invidiæ opponitur.

εἰρήνη] Fuga diffidiorum. opponitur ἐρις.

μακροθυμία] Spes de lapsum emendatione, opposita ζήλῳ.

χρηστότης] Suauitas in conuictu opposita ἐριθείαις.

23. ἀγαθωσύνη] Bonitas illa quæ dubia accipit in partem meliorem, nec facile quenquam aut condemnat aut contemnit Rom. XV. 14. hæc impedit διχόστασις.

πίστις] Intelligenda hic aperta professio veræ fidei, opponitur τοῖς αἱρέσεσι.

πορεία] Iræ fuga. opponitur θυμῷ.

ἐγκράτεια] Temperantia quæ & libidinibus supra memoratis, & ebrietati opponitur.

24. καὶ ἢ τοῖς τοιούτοις οὐκ ἔστι νόμος] Si homines fuissent tales, nihil opus fuisset lege Moïsi, aut alia lege pœnali, supra III. 19. Græcorum est dictum: *διχαρὸς ἐὰν ᾖς, τὰς ἐξόπῳ χρησθὲν νόμῳ*. Tacitus Annalium III. *vetustissimi mortalium nulla adhuc mala libidine, sine probro scelere, eoque sine pœna aut coërcitionibus agebant.*

οἱ ὅς τῷ Χριστῷ] In Manuscripto οἱ ὅς τῷ Χριστῷ Ἰησοῦ. qui vero ad Iesum Christum pertinent: qui se ei dedere regendos.

τὴν σάρκα ἐσφραγίσαντες] Ij carnem constrictam tenent, viresque eius, ad peccandum scilicet, confringunt, sicut homo cruci affixus, constringitur, frangitur, & cum sanguine vires ei abscedunt. Vide Rom. VI. 6.

οὐκ ὅτις παθήματα] παθήματα hic intellige affectus τῷ θυμῷ.

καὶ τοῖς ἐπιθυμίαις] Affectibus τῷ ἐπιθυμητικῷ siue ὀρεκτικῷ.

εἰ ζῶμεν πνεύματι] Si animus noster Dei spiritu mouetur. Sic & infra VI. 16. nam moueri est viuere.

πνεύματι καὶ σοιζώμεν] Actibus id ipsū exprimamus quod רָחַץ Hebræi dicunt. Vide quæ dicta ad Ioh. XII. 8. 9. IO. I. Cor. VII. 17. II. Cor. V. 7. Eph. II. 1. 17. V. 15.

μη γαρ ἴδια κενόδοξοι, ἀλλήλους περιχαλούμενοι, ἀλλήλους φθονοῦντες] Hæc ideo specialius inculcat Paulus, quod hæc mala maxime in Ecclesiis Galaticis inualuissent. κενόδοξοι sunt qui honorem venantur ex iis rebus in quibus verus honor situs non est, vt ex opibus, eruditione, eloquentia. horum vitium κενοδοξία Sap. xiv. 14. Philipp. ii. 3. περιχαλῆσθαι prouocare dicitur de iis qui ad certamen aut bellicum aut Iudiciale alios vocant. Inde per translationem dicitur de iis qui in quouis alio certamine, puta eruditionis aut eloquentiæ, sperant se aliis superiores fore. hoc est eorum qui potiores se arbitrantur : aliorum est inuidia : neutrum vero Christiano conuenit.

C A P. VI.

ΕΑΝ καὶ περιληφθῇ ἀνθρώπος ἐν τινι ὡς ἀπώματι] περιληφθῇ hic est deprehensus fuerit, quomodo περιληφθεὶς sumitur, Sap. xvii. 17. vult autem dicere deprehensus antequam hæc epistola ad vos veniat, in aliquo delicto, nempe eorum quæ iam dixi, præsertim διχασίας aut αἰρέσεως. illud ἀνθρώπος ponitur pro aliquis, vt & infra 7. quia Hebræi sic ponunt ψις.

ὁμοῖς οἱ πιδμαπκοὶ] Vos qui carnem crucifixistis, qui spiritu ducimini. κατάρτιζετε τὸν τοιοῦτον] κατάρτιζεν est aptum reddere: interdum & sanare quod corruptum est. Matth. iv. 21. Marci i. 19. quæ significatio bene congruit huic loco. si iumentum prolapsum restitui debet Exodi xxiii. 5. quanto magis homo.

ἐν πιδμαπ περιότητος] Leni animo secundum regulas quidem disciplinæ Ecclesiasticæ, sed accedentibus etiam fraternis monitis. ipsa enim disciplina Ecclesiastica, cùm bono etiam ipsorum qui lapsi sunt sit instituta, lenitati non obstat ii. Thess. iii. 15.

σκοπῶν σεαυτὸν] Temet circumspiciens, circumspicere autem ponitur pro cauere. Solent enim qui sibi cauent circumspicere. est autem hic transitus à plurali ad singularem, quia vtrum prius dicas, perinde est. Sic & supra iv. 6. 7.

μη καὶ σὺ πειρασθῇς] Intelligendum hoc verbum hic cum pleno effectu, id est, ne & tu aliquando tentationi alicui succumbas. Sic & actiuum πειράζειν sumitur i. Cor. vii. 1. Thess. iii. 5. adde quæ dicta ad Matth. vi. 13.

2. ἀλλήλων τὰ βάρη βασάζετε] Etiam peccata sunt onera : portat aliena peccata qui non superbe lapsus contemnit, sed sperat de eo meliora.

καὶ οὕτως ἀγαπήσατε τὸν νόμον χειρὸς] Sic plerique codices habent vt sit imperantis: etiam hoc modo ostendite vos esse amantes proximi, quod iubet lex Christi Ioh. xiii. 34. xv. 12.

3. εἰ γὰρ δοκεῖ τις ἑῷ, μηδὲν ὄν] Hic & ἡ & μηδὲν sumuntur comparate, id est, si quis pluris se æstimet quam sit, vide i. Cor. iii. 7. x. 19. xiii. 2. ii. Cor. xii. 12. δοκεῖ putat.

ἑαυτὸν φρεναπάται] Decipit cor suum, vt loquitur. Iac. i. 26. se citius fallit quam alios, ab hoc verbo φρεναπάται Tit. i. 10. qui animos seducunt.

4. τὸ ἔργον ἑαυτῷ δοκιμαζέτω ἕκαστος] Singulare pro plurali, quomodo idem vocabulum ἔργον habemus I. Petr. I. 17. & Apoc. x x i i. 12. sua quisque facta expendat I. Cor. x i. 27. multi apud Galatas magnifice faciebant quod minus mali essent quam alij. at.

Nulla est gloria præterire afellos.

καὶ τότε εἰς ἑαυτὸν μόνον τὸ κεύχμενα ἔξει] Gaudebit recto sui examine.

καὶ οὐκ εἰς τὸν ἕτερον] Non deteriorum comparatione.

5. ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον φορτίον βαστάσκει] Quisque suum onus feret, id est, pro delictis feret pœnam, κτλ. non subleuabitur peiorum comparatione. vt delictorum, ita pœnarum sunt gradus.

6. κοινωνεῖτω ὃ ὁ κητηγούμενος τὸν λόγον τῷ κητηγούντι ἐν πῦσιν ἀγαθοῖς] Non est hic ponenda ὑποσημνη post κητηγούντι. hoc vult dicere: is qui docetur verbum, id est, Euangelium, quod κατ' ἐξοχὴν dicitur λόγος Act. x v i. 16. (nam vox κητηγεῖν hic paulo laxius sumitur vt & Rom. I. 18. non vt alibi de primis tantum rudimentis) de rebus omnibus bonis participem faciat doctorem suum. κοινωνεῖν, vt Latinum participare, dicitur & de dante vt Rom. x i i. 13. Philip. I v. 15. & de accipiente vt Rom. x v. 27. respondet Hebræo חבר. ὃ hic valet per. per omnes res bonas, id est, non per alimenta tantum, sed & alia obsequia, & officia. Vide I. Cor. I x. I i. I. Tim. v. 17. necesse erat dici hoc Galatis, quia illi noui doctores accipiebant non à Christianis, sed à Iudæis. Hos multi Galatæ sequebantur per tenacitatem, quia nihil in eos sumptus faciendum habebant. de talibus dicitur מלך נכר Malach. I i. 3.

μὴ πλανᾶσθε] Id est, ne decipite vosmetipsos. Niphal pro Hithpael.

Θεὸς οὐ μωκτηρίζεται] Iob. I v. Deus non finit sibi illudi. Nam verbum hoc quoque cum effectu intelligendū est. Habet hanc sententiā & Polycarpus.

ὃ γὰρ ἐὰν ἀπείρη ἀνθρώπος, τίς το καὶ θείσκει] Est prouerbium frequens apud omnes gentes. vtuntur eo Æschylus, Euripides, Gorgias, Plautus Captiuus, Cicero I i. de Oratore: vt sementem feceris ita et metes. Similes sententias habes Iob. I v. 8. Prou. x i. 18. & alibi. ferere Hebræis sæpe operari, metere pœnam aut præmium ferre, Matth. xxv. 24. 26. I i. Cor. I x. 6. & seq.

ὅτι ὁ ἀπείρων εἰς πᾶν σάρκα ἑαυτῷ] Qui omnia impendia facit in corporis voluptates.

ἐν τῇ σαρκὶ θεείσκει φθοράν.] Nam & caro ipsa φθαρτόντι. I. Cor. xv. 53. merito talem exitum reperiet, quale est id cui studuit.

ὃ γὰρ ἀπείρων εἰς τὸ πνεῦμα] Qui impendium facit in eas res quas dicit Dei spiritus.

ἐν τῷ πνεύματι θεείσκει ζωὴν αἰώνιον] ἐν τῷ πνεύματι, id est, propter illum spiritum qui est ἀφθαρτος. Sic Hebræi נשׁ vsurpant.

τὸ γὰρ καλὸν ποιουῦν μὴ ἐκκακῶμεν] τὸ καλὸν, id est, primum ea quæ sunt iustitiæ, deinde ea quæ sunt misericordiæ: qui illa non facit, vt Galatæ tenaces, hæc multo minus faciet. ἐκκακῶμεν segnescere: Luc. xv I i i. I i. Cor. I v. I. 16. Eph. I i i. 13. 14. Thess. I i i. 13.

καρπὸς γὰρ ἰδὲν θεείσμεν] Illo die quem Deus præfiniuit.

μὴ ἐκλυόμενοι] Participium hoc vim habet conditionis, modo ne defatigemur. id enim ἐκλύεσθαι ἡσυχ sic fumitur hæc vox Iudith. xv. 2. Sirach. xlii. 12. i. Macc. iii. 13. x. 82. Matth. ix. 36. xv. 3. Marc. viii. 3. Hebr. xii. 3. 5.

10. ἀεὶ οὕτως καὶ ἐν ἡμέρῃ] Aut ὡς scriptum fuit, aut ὡς positum pro ὡς. Sic ἀρχὴ οὗ Heb. iii. 13. dum manet hæc vita, secundū cuius actiones iudicabimur.

ἐργαζώμεθα τὸ ἀγαθὸν πρὸς πάντας] Beneficiamus quibusvis hominibus ut proximis nostris, ex Christi lege.

μάλιστα ὃ πρὸς τοῖς οἰκείοις τῆς πίστεως] οἰκεῖος. i. Tim. v. 8. בן הבית qui de familia alicuius est. Sic Christiani sunt de familia Dei. Eph. ii. 19. familia autem Dei i. Tim. iii. 15. i. Petri iv. 17. est talis per fidem. ideo eadem recte fidei familia, genitiuo instrumentum significante: eadem familia spiritualis i. Petri i. v. 17. quod si omnibus fidelibus consulere debemus, multo magis iis qui in id vnum incumbunt, ut nos instituant.

11. ἴδετε πηλίκους ὑμῖν γραμμασιν ἐγραψα τῇ ἐμῇ χειρὶ] In aliarum epistolarum fine quædam scribebat sua manu i. Cor. xvi. 21. ii. Thess. ii. 17. & Coloss. i. v. 18. cætera manu aliena, ut videre est, Rom. xv. 22. hic vero Paulus sua manu scripsit omnia quæ iam sequuntur, ut recte putat Hieronymus. Id autem multum erat in homine adeo occupato, & ut videtur, non multum assueto Græce scribere. quantis literis, id est, quam multis. Solent adiectiua magnitudinis poni pro adiectiuis ad numerum pertinentibus. Sic Græcum τόσος utroque sensu vsurpatum. Solebat sua manu Paulus scribere sententias quasdam insigniores ac perpetuo retinendas.

12. ὅσοι θέλουσιν ἐκτελεσθῆσαι ἐν σαρκὶ] Id est, qui apud homines magni videri volunt. ἐν σαρκὶ pro ὡς ἐν σαρκὶ & caro pro homine. ἐκτελεσθῆσαι proprie pulcher, מראה יפה per translationem quidquid placet aliis. Sic λόγους ἐκτελεσθῆσαι dixit Demosthenes.

οὗτοι ἀναγκάζουσιν ὑμᾶς δεξιτέμεσθαι] Nempe exemplo & doctrina. Vide supra iii. 14.

μόνον ἵνα μὴ τὰ σαυρὰ τῷ Χριστῷ διώκωνται] σαυρὸν Χριστὸν vocat incommoda ob Christum ferenda, alludens simul ad illud peculiare supplicium quod passus est Christus, inter alia, ut nobis patientiæ exemplum daret. sic & Philip. iii. 18. quæ epistola sub idem tempus scripta videtur, & paribus de causis. Vide quæ diximus in præfatione ad hanc epistolam & supra v. 11. crux Christi eo modo dicitur, quomodo perpeffiones Christi i. Cor. i. 5.

13. οὐδὲ γὰρ οἱ δεξιτέμενοι αὐτοὶ νόμον φυλάσσουσιν] Non tanto tenentur studio legis, ut omnia eius præcepta exacte obseruent. facile inveniunt exceptiuiculas. Vide quæ diximus Matth. xxiii. 4. & supra v. 3.

ἀλλὰ θέλουσιν ὑμᾶς δεξιτέμεσθαι] Volunt, id est, in id laborant. μετανομία. Manuscriptus eodem sensu ἀλλὰ βούλονται.

ἵνα ἐν τῇ ὑμῶν σαρκὶ καυχῶνται] Ut exsultent ex vestro metu carnali. ut vestra inconstantia in ferendis incommodis ipsis honori cedat apud Iudæos.

14. ἐμοὶ ὃ μὴ γένοιτο καυχῶσθαι εἰ μὴ ἐν τῷ σαυρὶ τῷ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ]

Meum est gaudere, non quod mutando aliquid doctrinæ incommoda defugiam, sed quod ob doctrinam tuendam omnia fortiter patiar. idem sensus II. Cor. XI. 30. & XII. 5. 9. adde ea quæ Philip. I. 29.

οὐ οὐ ἐμὸς ὁ κόσμος ἐσάυρομαι] Mores illos hominum mundo feruentium ego despicio, quomodo cruciarij ab adstantibus despici solent. Vide Matt. XXVII. 39.

καὶ γὰρ τὰς κόσμῳ.] Ego ab illis vicissim despicior.

15. ἐν γὰρ χειρὶ Ἰησοῦ, οὔτε περικύβητος πύργος, οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ καὶ κτίσις] οὔτε περικύβητος πύργος, οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ καὶ κτίσις dicunt veterum quidam scriptum fuisse in libro cui nomen Ἀποκάλυψις Μωσέως: & iisdem verbis locus hic legitur in Manuscripto. forte is liber ab aliquo Christiano scriptus fuerit. nam καὶ κτίσις locutio est Christiana. vt videre est II. Cor. V. 17. quam res ipsa prædicta Esaia XLII. 9. significatque statum noui hominis de quo Paulus Coloss. III. 10. Eph. I. 15. Rom. VI. 4. sensus huius sententiæ idem qui supra V. 6.

16. καὶ ὅσοι τὰς καὶ νόμις πύργῳ σοιχίσουσιν, εἰρήνη ἐπ' αὐτοὺς καὶ ἔλεος] In Manuscripto σοιχίσουσιν de qua voce vide quæ supra V. 25. Locutionem καὶ νόμις σοιχεῖν habemus & Philip. II. 16. sic Michææ VI. 4. in Græco legimus: ὁ βασιζων ἐπὶ καὶ νόμος. καὶ νόμις hic dicitur via quasi ad regulam facta, id est, plane recta, ad rigorem, vt dicunt mensores. talis est via illa nouæ creationis. pax, & misericordia, id est, felicia omnia à Deo fauente. Sic χάρις & εἰρήνη coniuncta habemus I. Cor. I. 3. II. Cor. I. 2. Eph. I. 2. Coloss. I. 2. I. Thess. I. 1. χάρις, ἔλεος, εἰρήνη. Tim. I. 2. II. Tim. I. 2.

καὶ ὅτι τὸν Ἰσραὴλ τῷ Θεῷ] Quasi dicat non ita hæc opto gentibus, vt Israëlitas excludam, dummodo iidem etiam veri apud Deum sint Israëlitas, id est, spirituales Iacobi imitatores, precibus Deum quasi vincentes, malis vt Iacobus exerciti. Vide Ioh. I. 47. Rom. IX. 6. nota τὸν Ἰσραὴλ cum articulo quomodo Ἰσραὴλ Ps. XXV. 22.

17. τῷ λοιποῦ] Id est, posthac. vtitur sic Demosthenes.

κόποις μοι μηδὲς παρεχέτω] Abstineant quæso me vexare ij qui Christiani dici volunt. Satis aliunde habeo quod feram.

ἐγὼ γὰρ τὰ σῶμα τῷ κυρίῳ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματί μου βαστάζω] Circumcisi sunt isti noui doctores. Sum & ego, sed hoc nihili æstimo præ certioribus meæ in Christum fidei notis, id est, vibicibus ac cicatricibus ex plagis illis, lapidationibus, & verberibus, quorum meminit II. Cor. XI. 23. 24. 25. Similitudinem autem sumpsit à militibus, qui victuris in cute punctis signabantur vt diximus ad Apoc. XIII. 16. vbi & vocem σῶμα eo sensu ab Æliano sumi ostendimus.

ἡ χάρις τῷ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ τῷ πνεύματι ὑμῶν ἀδελφοί] In aliis epistolis dicit: μετὰ πάντων ὑμῶν. hic μετὰ τῷ πνεύματι ὑμῶν vt significet se ea præcipue precari, quæ non ad corporis commoda, sed ad animi perfectionem pertinent. eodem modo finit epistola Barnabæ, & eadem est locutio in liturgia Græca, Latina, & aliis.

HUGONIS GROTII
ANNOTATIONES
IN EPISTOLAM
AD EPHESIOS.

H V G O N I S G R O T I I
 A N N O T A T I O N E S
 I N E P I S T O L A M
 A D E P H E S I O S.

AD epistolæ huius caput primum, ad secundum caput eius quæ secunda dicitur ad Thessalonicenses, ad Iohannis epistolam II. 18. & sequentibus, III. 9. IV. 1. & sequentibus, & ad quædam Apocalypseos fusiores explanationem edidimus pone annotata nostra ad Euangelia. Eam consulere poterunt quibus id est otij. Nos & inde & aliunde sumemus, quantum huius tractationis modo convenit. Ephesi Ecclesiam Paulus seuerat, vt videre est. Act. xviii. xix. Eo digressio multi exstiteret, qui Christianis multa mala ferentibus, & maiora metuentibus Euangelij causa, persuaderent, posse homines & recte viuere & vitam æternam consequi sequendo Philosophorum scita, puta Heracliti qui Ephesus fuerat, aut Pythagoræ, qui, vt hic Græci notant, multos habebat Ephesi sectatores. Præterea multi erant Ephesi Iudæi, vt ex Actis & Iosepho apparet. Hi quoque studebant Christianos ad suos ritus traducere. Ideo Paulus iam vetus in Apostolico munere, & ob Euangelium Romæ vinculus, ostendit illis, quanta sit vis Euangelij præ doctrinis omnibus: Quomodo omnia Dei consilia ab omni æuo eo tetenderint: quam admiranda sit in eo Dei efficacia: rerum sublimitatem adæquans verbis sublimioribus quam vlla vnquam habuit lingua humana. Proxima huic & argumento, & verbis etiam, est illa ad Colossenses, eodem, ni fallor, scripta tempore. Ad Laodicenses vero plane eodem tenore scriptam fuisse epistolam colligere licet ex iis quæ Tertullianus habet contra Marcionem. Nam Marcio hanc Epistolam vocat ad Laodicenses, ex fide, vt credibile est, Ecclesiæ Laodicensis. Nam cur in ea re mentiretur, nihil erat causæ. Et hanc esse credimus quam Paulus dicit τὴν Λαοδικείαν Coloss. iv. 16. non scriptam à Laodicensi, sed ad Laodicenos pertinentem: quod ipsum recte significatur casu possessiuo. Nam literæ eius sunt, cuius tabellario sunt tra-

ditæ, multoque magis ubi & redditæ sunt. L. si epistolam. D. de acquir. rerum dominio. exponit autem breuiter hæc epistola summa Dei beneficia, & gratiam quam ei debemus verbis factisque.

CAPVT PRIMVM.

ΙΑ' θελήματος Θεοῦ] Sic & 1. Cor. 1. 1. 11. Cor. 1. 1. Coloss. 1. 1. Idem dicitur Gal. 14. 1. 4. καὶ τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς, & κατ' ἐπιταγὴν Θεοῦ πατρὸς 1. Tim. 1. 1. Ostendit suo exemplo quantum sit beneficium vocationis. Et ipse enim, & homines cæteri longe aliud agebant.

τοῖς ἀγίοις τοῖς οὖσιν ἐν Ἐφέσῳ] Idem titulus Christianis datur 1. Cor. 1. 2. 11. Cor. 1. 1. Christiani primum fiunt יְרֵיקִים, deinde יְהוּדִים. Vide Prolegomena in Epistolam ad Romanos. In Manuscripto τοῖς ἀγίοις πᾶσι τοῖς οὖσι, &c.

καὶ πσι τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] Id est, qui hætenus in pio isto instituto perseverarunt, quomodo nomen πσι τῶν sæpissime sumitur, vt respondeat Hebræo יְהוּדִים.

2. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ] Rom. 1. 7. 1. Cor. 1. 3. 11. Cor. 1. 2. Gal. 1. 3.

εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] A laude Dei orditur, vt 11. Cor. 1. 3. ubi verba eadem. εὐλογητὸς בָּרֵךְ Gen. 1. 26. & alibi sæpe.

ὁ εὐλογησας ἡμᾶς] Evenit hic quod frequens est Paulo vt eadem vox vix vlllo interuallo in sensu diuerso sumatur. εὐλογεῖν enim iam fuit laudare, nunc est bene facere, vt Iob. XLII. 12. nimirum quia vtrunque ex benigno animo proficiscitur. Et solent similia inter se nomen permutare.

ἐν πάσῃ δαμονία πνευματικῇ] Non illis beneficiis terrenis quæ habes Leuit. XXVI. Deut. VII. 13. & XXVIII.

ἐν τοῖς ἐπουρανίοις] Perfectio huius felicitatis non erit in terra Canaan, sed in summo cælo. Vide quæ dicentur infra 20. ἐπουράνια supercœlestia reddidit aliquoties Tertullianus. ὅτι tum per se, tum in compositione modo valet *super*, modo *in*. Si priori modo sumas, cœlum hic intelligere debebis astringerem regionem: Si posterius, ipsum cœlum summum siue tertium.

ἐν Χριστῷ] Id est, per Christum tanquam causam secundariam. Sic plerique codices, non Χριστῷ.

4. καθὼς ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ] Hic decretum sumit nomen actus, vt infra 11. 6. & 11. Tim. 1. 9. Vocationi interdum postponitur Electio. Sed & ipsa vocatio est electio quædam, id est, beneficium quoddam eximium, ducens ad vitam æternam: cuius generis quæ sunt beneficia, illa omnia tam nunc rectè sub electionis nomine veniunt, quam olim ea quæ ad huius vitæ commoda & honores spectabant. ἐν αὐτῷ per ipsum. Nam &

quod Apostoli hac in re fecere, Christi fecere mandato, adeo ut Christus ipse id fecisse dicatur Act. XIII. 47. Ioh. XII. 32. Per ipsum, non per Mosem.

πρὸ καταβολῆς κόσμου] Iudæi electionem suam ab Abrahamo auspiciantur, eaque se iactant antiquitate: aut & interdum ab exitu ex Ægypto, quod tempus dicitur עקר Ps. LXXIV. 2. At in constitutione diuina multo prior fuit Abrahamo Christus, ut ipse docet Ioh. VIII. 56. & sequentibus. καταλεσθαι est iacere fundamenta Hebr. V. 1. 1. 75. hinc καταβολὴ de domo dicitur II. Macc. II. 30. Et per similitudinem de mundo Matth. XIII. 35. XXV. 34. Luc. XI. 50. Ioh. XVII. 24. Hebr. IV. 3. IX. 26. I. Petri I. 20. Apoc. XIII. 8. XVII. 8. Solet scriptura de Deo ut de homine loqui. Homo domum struaturus prius usum eius animo figurat. Deus mundum conditurus hominis causa, hominem vero ut Deum coleret, cultum quendam perfectissimum sibi proposuit, ad quem, præstructis gradibus quibusdam, hominem esset perducitur, idque per filium suum. Simili modo Hebræi dicunt, ante mundum fuisse legem, Pœnitentiam, & nomen Messia. Sic mysterium Euangelij dicitur absconditum ἀπὸ τῶν αἰώνων infra III. 4. Coloss. I. 28. πρὸ τῶν αἰώνων I. Cor. II. 7. quod ipsum dicitur κεκρυμμένον ἀπὸ καταβολῆς κόσμου dicto loco Matth. XIII. 35. Gratia data, id est, dari destinata. πρὸ χρόνων αἰώνων. II. Tim. I. 9. quod idem valet atque regnum paratum ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. Matth. XXV. 34. Gloria Christo data πρὸ καταβολῆς κόσμου Iob. XVII. 24. Christus προγεγνωσμένος, id est, prædecretus, πρὸ καταβολῆς κόσμου. I. Petri I. 20.

εἴ] ἡμεῖς ἁγίοις καὶ ἀμώμοις κατενώπιον αὐτοῦ ἐν ἀγάπῃ.] Subauditur hic εἰς τὸ. Ostendit quo tendat vocatio illa prius in decreto, deinde in actu, nempe ut sic vocati edant magnæ pietatis opera, & ab omni crimine vacent. In veteri lege arietes & boues, qui Deo offerebantur, debebant esse ἁγίοις ἀμώμοι. Exodi XXIX. 2. Levit. I. 7. 10. III. 1. 6. & alibi sæpe. Christiani nunc semet offerunt, Rom. XII. 1. Æquum ergo est, ut & ipsi sint ἀμώμοι. Infra V. 27. Coloss. I. 22. Iudæ 24. Marc. XIV. 5. siue ἀμώμοι, ut Philipp. II. 15. 11. Petri III. 14. siue ἁμεῖνοι, ut Philipp. II. 1. Thess. I. 1. 13. Eximia & probitas & innocentia requiritur, ut plenum sortiatur effectum illa tam admiranda vocatio. Hæc autem duo optime comprehenduntur in nomine dilectionis, in qua est Euangelij τὸ πᾶν. Et rectè additur κατενώπιον αὐτοῦ. nam & animi puritas requiritur, quam solus Deus inspicit.

5. προεῖπας ἡμεῖς εἰς υἱοθεσίαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς αὐτόν.] Cum constituisset nos sibi per Christum filios facere. Nam εἰς αὐτόν est pro datiuo, ad modum Hebræi בן: & nomen υἱοθεσίαν sic datiuum regit, quomodo ipsum verbum υἱοθετῶν, qualis est illa constructio: quid tibi illam tactio est? Olim Israël בן בור. Vocatio huc tendit, ut purgati adipiscamur spiritum illum qui nos faciat Dei filios, id est, diuinæ voluntatis imitatores. Sicut diuersi generis sunt Dei decreta, sic & verba προεῖπαι, προεῖξεν, προηπόκειν; &

deducta inde nomina, *αἰδέσεως*, *αἰσχυροῦς*, *αἰσχύνης*, non eodem sumuntur modo. Significant enim interdum decretum permittendi cum præscientia quadam coniunctum, vt Act. II. 22. IV. 28. Rom. III. 25. interdum decretum Dei sine conditione. Act. VIII. 28. IX. II. hic infra III. I. Petri I. 20. Rom. VIII. 28. I. Cor. II. 7. Hic vero, & alibi, decretum eius quod Deus facere vult, si & homines faciant quod debent, quanquam illa conditio non semper exprimitur, sed ex aliis locis, imo etiam ex iis quæ eodem loco sunt cohærentia, satis intelligitur. Sic Deus constituerat Paulum, & ei in nauigatione comites seruare, nempe si & ipsi omnem ad id adhiberent operam: & Paulum Apostolum facere, si non inobediens esset viso cœlesti. Simili modo *αἰσχυροῦς* etiam de humano proposito sumi solet Rom. I. 13. *ἡμεῖς οὖν ὡς ἔδοξε τῷ Θεῷ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ*

καὶ τὴν δόξαν τῆς δεικνύμενης αὐτῷ] Ita vt placuit voluntati ipsius. *Εὐδοκεῖν* & *δοκία* γάρ, vbi non personam directe respiciunt, cui tunc præpositio *ἐν* solet præponi, sed actionem, talem denotant actionem cuius ratio non soleat reddi. Deus iudiciorum suorum vindicantium rationes liberaliter solet reddere: beneficiorum autem reddit interdum, interdum non reddit. De secundo hoc beneficiorum nihil quod in homine sit respicientium genere agitur Esaiæ XL. 13. Item XI. 34. 35. Sic mundum conditum *ἐξ εὐδοκίας* quia Deo ita visum fuit, dicunt Hebræi. Etiam apud Latinos quoties iudicium aut ratio non apparet, solere interponi, sic visum, notauit Seruius. Ita si quærat aliquis cur illa tam eximia vocatio contigerit illius sæculi hominibus, & inter eos Ephesiis, responderi nihil aliud potest, quam ita visum Deo. Adde si placet quæ à nobis dicta ad Exodi XXXIII. 19.

6. *εἰς ἔπαυσιν δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ*] Vt laus gloriosa ei reddatur pro beneficio tanto. Nam *ἔπαυσιν δόξης*, hîc valet *ἔπαυσιν ἐνδοξον*, Hebræorum more qui genitiuos ponunt pro adiectiuis. Et *εἰς* non hic finem, saltem primarium, sed consequens aliquid significat. Nihil æquius quam pro tanto beneficio laudes Deo semper reddi. Etiam Aristoteles Nicomachiorum IX. 2. Diis & parentibus reddi ait honorem; æquale enim nihil reddi posse. Vide Deut. XXVI. *καὶ εὐχαρίστησας τῷ Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου ἐν ὅ,τι ἐποίησέν σοι Κύριος ὁ Θεός σου ἐκ τῆς ἡμετέρας ἀπορίας*

ἐν ᾗ ἠεὶ ἔλατπον ἡμεῖς] In Manuscripto pari sensu *ᾗς ἐλάτπον ἡμεῖς*, quod nos affecit. Sed Hebræi, vt & Latini interdum, amant nominibus addere verba cognata. γάρ est *χάρις*, γὰρ verbum *χαριτωῦς*. quod per *ἐλεῖν* & *οἰκτεῖν* sæpe vertunt LXX. Vide quæ dicta ad Lucam I. 28. Maria ecclesiæ gerebat imaginem.

ἐν τῇ ἡγαπημένῳ] γάρ. Vide Esai. V. 1. Cùm nullum Deus vnquam magis quam Christum dilexerit, Matth. III. 17. nihil mirum est si non modo per eum, sed & propter eum clementem & beneficum se ostenderit humano generi. Nam & talem sæpe se Israëlitis ostendit propter Abrahamum, Isaacum & Iacobum.

7. ἐν ᾧ ἐχρόμην τὴν ὑπολύξωσιν διὰ τὴν αἵματος αὐτοῦ τὴν ἀφεσιν τῆς ὀδυσσεύσεως] Eadem verba Coloss. i. 14. nisi quod pro ὀδυσσεύσεως ibi est ἀμάρτων sensu eodem. Retro videtur gradi & hic & illo ad Colossenses loco, quia locutus de adoptione & sanctitate, venit ad peccatorum remissionem. Sed hoc non frustra facit, ut Chrysostomus & alij hic notant. Nulla enim in re magis apparet Dei bonitas, quam quod pro nobis, hostibus adhuc suis, filium dilectissimum in mortem dederit. Remissionem peccatorum hic optime intelligas illam Dei indulgentiam, qua humano generi in grauissima lapso crimina, non tantum vias pœnitentiæ præcludere noluit: sed nouas insuper & nunquam antehac auditas rationes aperuit per quas ad pœnitentiam inuitaretur. Ea vero ipsa remissio etiam ὑπολύξωσις dicitur, id est, כִּפּוּר quomodo vocari solet id quod ad redimendum datur. Exodi xx i. 30. nempe ut sciamus hanc remissionem non contigisse sine graui impendio, non quidem à nobis facto, ut in illa Exodi lege, sed in Christo pro nobis. Vide quæ diximus ad Luc. xxi i. 34. Poterat Deus suo iurè id facere nulla victima intercedente: sed quia non Iudæi tantum, sed & gentes solitæ erant ab annis ferme quatuor mille ad expianda peccata uti victimis, ne facilitas veniæ peccata minoris duci faceret, ideo & hic Deus victimam multo digniorem voluit intercedere, sed quo magis eius bonitas appareret, à se, non à nobis datam. Actio est ὑπολύξωσις. Vita Christi impensa nobis, λύξω. Matth. xx. 28. & αἰτίλυσον i i. Tim. ii. 6.

καὶ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ] In Manuscripto τῆς χρηστότητος αὐτοῦ. Πλοῦτος Paulo abundantiam significat. ut diximus ad Rom. ii. 4. i x. 23. ii. Cor. viii. 2. sic & infra i8. iii. 16. Coloss. i. 27. & eadem locutio πλοῦτος τῆς χάριτος infra ii. 7. Rursum in eo Hebræismus, quod abundantia bonitatis, dicitur pro bonitate abundante. Vere abundans bonitas, quod qui nostri nulla in re indiget, nos à se auersos ultro ad se vocauit, & ut id fieret, filium mori voluit.

8. ἧς ἐπελάσασεν εἰς ἡμᾶς] ἐπελάσασθαι ut Hebræa רַבֵּן יְתַר שָׂא modo de eo qui accepit dicuntur, modo de eo qui dat, ut hic & ii. Cor. i x. 8. 12. i. Thess. iii. 12. Non contentus posuisse nomen πλούτου, addidit verbum ἐπελάσασθαι, ut bonitatis huius ἀκατάληπτον magnitudinem imprimeret animis.

ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ φρόνησιν] Σοφία חכמה: φρόνησις בִּינָה Prou. i. i. Sapientiæ fuit inuenire rationes sanandi generis humani: prudentiæ eas disponere. In morte Christi fuit & testimonium de veritate doctrinæ ab ipso promulgatæ, & simul omnium virtutum Christianarum perfectissimum exemplum. Secuta autem & resurrectione, pignus promissi nobis præmij.

γνωρίσω ἡμῖν τὸ μυστήριον τῆς θελήματός αὐτοῦ] Arcanum, siue, ut Tertullianus loquitur, sacramentum voluntatis, est voluntas Dei diu abscondita,

partim silentio, partim inuolucris figurarum tam tenebrosis, vt ne Angeli quidem id quod futurum erat perspiccerent. 1. Petri 1. 12. *καπεῖθ' ἐν μυστηρίῳ & διετίρει τὴν σοφίαν αὐτῆς βουλῇ*, ait Iustinus ad Diognetum.

καὶ τὴν δόδοκίαν ἣν παρέθετο ἐν αὐτῇ] Ostendit qualis fuerit ista Dei voluntas, nempe liberrima, antiquissima, recondita. Nam ἐν αὐτῇ hic est intra se. αὐτῇ enim in his libris sæpe valet *ἐαυτῇ*.

10. *εἰς οἰκονομίαν τῆς πληρόματός τῆς ἡμέρας*] Ideo hoc Deus penes se retinuerat, vt suo demum tempore id publicaret, dispartiretque, in Iudæos & gentes. Est similitudo sumpta à familia, in quæ paterfamilias, aut aliquis eius loco, ex cella deprompta dimensa dat singulis. Id hic Deo tribuitur, alibi ministris Dei vt infra 111. 2. 1. Cor. 1X. 17. Coloss. 1. 25. 1. Tim. 1. 4. *πλήρομα ἡμέρας* est maturitas temporis, aut clariùs, maturum tempus. Nam *πληροδοῦν* Hebræis dicitur tempus quod ad metam suam perductum est Aët. 11. 1. Sic *πλήρομα χρόνων* Gal. 1V. 4. *πλήροσις ἡμερῶν* Ezech. V. 2. Dan. X. 3. Credibile est respici hic ad hebdomadas Danielis.

ἀνακεφαλαιοῦν τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ] *Κεφαλαιουῦ* Sir. XXXII. 9. *ἀνακεφαλαιουῦ* Rom. XIII. 9. est æra in summam colligere. nam *κεφάλαιον* est summa, Hebræis *תכנת* aut *תכנת*, Chaldæis *כבס*. Hinc procedente similitudine qui dispersos in vnum agmen cogit, recte dicitur eos *ἀνακεφαλαιουῦ*, sicut Latine colligere. ἐν τῷ Χριστῷ per Christum tanquam caput.

τὰ ἐν οἷς οὐρανοῖς & τὰ ἐπὶ τῆς γῆς] Hoc est quod Hebræi dicunt familiam Dei superiorem & inferiorem. Confer Coloss. 1. 20. Christo enim omnis potestas data & in cœlo & in terra, Matth. XXV III. 18. Vide infra 21. & cum eo loco confer Coloss. 1. 16. vbi ἐκτίθη videtur esse ordinata sunt, de qua huius vocis significatione diximus aliquid in Prolegomenis ad Evangelia. Angeli olim alij Iudæis, alij Persis, alij Græcis fauebant, vt videre est apud Danielem X. 13. 20. XII. 1. Nunc omnes propter Christum libenter inferuiunt Christianis, vt ad Angelicam dignitatem vocatis. Hebr. 1. 14. Exempla vide Matth. XV III. 10. Aët. V. 19. XII. 2. XV I. 26. XXV II. 23. Iudæi alienigenas oderant vt idololatrias. Gentibus inuisi Iudæi ob institutorum diuersitatem. Qua de re diximus libro secundo de Iure Belli & Pacis XV. 9. Nunc qui ex utroque genere ad Christum veniunt, amici, imo fratres inter se, vnus simul Dei populus.

ἐν αὐτῇ] Satis fuerat dixisse ἐν τῷ Χριστῷ. Sed repetendum censuit, quasi diceret, per ipsum inquam vnum, non per vllum alium. Non hoc factum per Mosem, non per Philosophos.

11. *ἐν ᾧ καὶ ἐπληρώθημεν*] *נָתַן* possessionem, id est, ius possessionis accepimus, non terrestris vt maiores nostri per Iesum filium Nun, sed cœlestis. Sic pater dicitur *πληρωῦν τοὺς υἱοὺς* in Græcis codicibus nonnullis Esaiæ XV II. id est, possessionem filiis relinquere. Sæpe autem ius ad rem rei nomen accipit, vt infra 11. 6. Philipp. III. 20. Quæ prius generaliter de Christianis dixerat, iam distinctius in duo genera dispertit, priusque agit de

se & Apostolis & aliis qui ex Iudæis vocati fuerant. In Manuscripto est ἐκλήθησαν, non male.

12. *προειδέντες ὅτι πρὸς θεὸν τὰ πάντα ἐνεργουῦντος καὶ πρὸς βουλήν τῶ θελήματος αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς εἰς ἐμπνόν τῆς δόξης αὐτοῦ*] Ostendit illam Iudæorum ante alios vocationem venisse ex Dei decreto, nempe ut ipsi per omnem terram in Dei laudem perferrent ea quæ Christus egerat, quæque Christo euenerant. De verbo *προερίζεσθαι*, & de voce *προθέσεως* diximus ante. Deum autem Paulus hic describit hoc titulo quod omnia effecta det quæ voluit, ex Esaiaë XLVI. 10. Quod intelligendum de iis actionibus quæ Dei solius sunt, quale est Christum mittere cum mandatis, & eum mortuum resuscitare. Vide Rom. IX. 19.

ὅτι προηλπιότας ἐν τῷ Χριστῷ] Hæc est descriptio Iudæorum qui priores vocati, & priores in Christum credere, ac spem suam in eo collocarunt. Sic II. Thess. I. 13. *ὅτι εἰλετο ὑμᾶς ὁ Θεὸς ἀπὸ ἀρχῆς*, pertinet ad Iudæos qui ob Christianismum à Iudæis pulsi Thessalonicam concesserant.

13. *ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς ἀκούσαντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας ὑμῶν, ἐν ᾧ καὶ πιστεύσαντες*] Rectus ordo fuerat, *καὶ αὐτοὶ πιστεύσαντες*. Sed & Græci articulum postpositiuium nonnunquam ponunt pro demonstratiui. Euangelium vocatur hic ut & II. Cor. VI. 7. *ἀλήθεια*, quia nihil habet admixtum falsi, quod habent doctrinæ Philosophorum: neque umbras habet ut lex Moysis, sed res solidas. Vocatur & Euangelium *τῆς σωτηρίας ὑμῶν*, quia via est non tantum certissima, sed hoc tempore etiam vnica quæ ad æternam salutem homines perducit.

ἐσφραγίσθητε τῷ πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ] Non extra signati estis, quomodo Iudæi circumcisi, & Græci idolorum punctis notati, sed intus Spiritu sancto, quem Deus per Christum promiserat Luc. XXIV. 49. Act. I. 4. II. 33. Signum annuli instrumento impressi reddit indubitabile quod actum est. Vide quæ dicta ad Ioh. III. 33. & VI. 27. Sic & dona illa Dei, puta Prophetiæ, sanationes, linguæ, ejectiones dæmonum, certos reddebant credentes de paterna Dei in se beneuolentia. Rom. V. 5. V. III. 15. 16.

14. *ὅς ἐστιν ἀρραβὼν τῆς κληρονομίας ἡμῶν*] In Manuscripto *ὁ ἐστιν*, pari sensu. De voce *ἀρραβὼν* diximus II. Cor. I. 22. & V. 5. Vox est Cananæa siue Phænissia, quæ per commercia inde in Græciam venit. Et valde huic rei conuenit. Est enim arrhabo pars pretij in antecessum data, quo minus de plena solutione dubitetur. Sic dona illa spiritus cœlestia portio quædam erant felicitatis cœlestis, & æternæ, & de ea fidem faciebant. Dicitur autem felicitas illa cœlestis hæreditas, quia nunquam à nobis discedet, non magis quam terræ hæreditariæ apud Hebræos, quarum proprietas semper redibat ad veteres Dominos.

εἰς ὑπολύτρωσιν τῆς ὀφειπλήσεως] Id est, ad fidem faciendam, futurum ut qui credere & obsecuti sunt, etiam resuscitentur ad vitam cœlestem. *ὑπολύτρωσις* hic, ut & infra I. V. 30. intelligitur non illa quæ viam facit ad

pœnitentiam, neque ipsa quæ in hac vita contingit à vitiis emundatio, sed illa plena libertas ab omnibus animi corporisque infirmitatibus, id est, beata resurrectio. Rom. VIII. 23. infra IV. 30. *ᾧ ἐπιποίησις* autem Hebræo more abstractum pro concreto: Populus ille Deo acquisitus ut dicitur I. Petri II. 9. & Act. XX. 20. Habet autem ea vox *ἐμφασιν*. Solemus enim magni facere ea quæ nobis magni constant. Alius forte malit *ἀπολύτρωσιν ᾧ ἐπιποίησεως* hic intelligere eam liberationem quæ vitam secum ferat. Nam *קַדְמָה* Hebræum, est *ζωοποίησις*. Esdræ IX. 8. 9. *ᾧ ἐπιποίησις* I. Paralip. XV. 13.

εἰς ἐπαίμιον τῆς δόξης αὐτοῦ] Sæpe repetit Apostolus vocem *ἐπαίμιον*. Dona illa spiritus quæ olim paucis in Hebræo populo contigerant, nunc contingebant plerisque Christianorum, etiam illis qui non ab Abrahamo Isaaco & Iacobo, sed ab idololatræ orti, ante & ipsi idololatræ fuerant.

15. *ὅτι τὸ*] Quia Deo pro tantis beneficiis gratiam debemus, quod vnum ei reddere possumus.

ἀκούσας τὴν κατ' ὑμῶν πίστιν] Vestram speciatim fidem. Nam *κατ'* est partitium. Loquitur autem Paulus de profectu Euangelij apud Ephesios ex quo ipse ab illis discesserat.

ἐν τῷ Κυρίῳ Ἰησοῦ] Fidem in Deum fundatam in Christo.

καὶ τὴν ἀγάπην εἰς πάντας τοὺς ἁγίους] Bene conjunxit fidem & dilectionem *θυμῶν* *ἐνωσίδα* ut loquuntur Græci patres. Fides nisi dilectio accedat nos ad vitam æternam non perducet. Vide quæ dicta Gal. v. 6.

οὐ πάντοτε διχαριστῶν ὑμῖν] Deo enim gratias non pro nobis tantum, sed & pro aliis ad Christum perductis debemus. Hæc pars est communionis sanctorum.

μνησθῆναι ὑμῶν ποιοῦντος ὑπὲρ ἡμῶν ὡς ἡμεῖς ὁρῶμεν] Amant iungi gratiarum actio, & preces: illæ pro impetratis, hæc ad alia impetranda.

17. *ἵνα ὁ Θεὸς τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ*] Vide Ioh. XX. 17. Si Deus dicitur Deus Abrahami, Isaaci & Iacobi, multo iustius dicetur Deus Christi, quem in cœlestem regiam Deus euexit, summumque ei secundum se imperium tribuit.

ὁ πατὴρ τῆς δόξης] *אל כבוד* ut aiunt Hebræi: *אל כבוד* Psal. XXI. 7. Simile *ὁ πατὴρ* *ὡς οἰκουμενός*. II. Cor. 13. Deus non tantum claritudinem habet, sed & claritudinem dedit Christo & dabit Christianis. Pater autem dicitur, qui causa est alicuius rei.

δὴν ὑμῖν πνεῦμα σοφίας] Spiritus Dei qui credentibus datur, inter alias etiam sapientiam imprimit animis, non rerum huius sæculi, qua Philosophi se iactabant, sed earum quæ ad vitam meliorem ducunt, Act. v. 3. I. Cor. II. 7. II. Cor. I. 12. Coloss. I. 9. 28. Iac. I. 5.

καὶ ἀποκαλύψαι] Idem spiritus etiam res futuras aut latentes, quæ humana ope sciri nequeunt, suis reuelat. Vide I. Cor. XIV. 6. 26. & ibi dicta: & infra III. 3.

ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ] Id est, εἰς ἐπιγνώσιν αὐτοῦ vt magis magisque Deum noscamus. γνώσις est cognitio : ἐπιγνώσις cognitio Dei exactior. Rom. I. 11. 20. infra IV. 13. Coloss. I. 9. 10. II. 2. III. 10. II. Petri I. 2. 1. Tim. II. 4. 11. Tim. II. 4. 11. Tim. II. 25. III. 7. Tit. I. 1. Philem. I. 6. II. Petri I. 2. 3. 8. II. 20. Sic & Osee VI. 6. & alibi.

18. περὶ ὁφθαλμοῖς τοῖς ὀφθαλμοῖς τῆς καρδίας αὐτοῦ] καρδίας non δακρυόας, habet etiam Manuscriptus. Per ἀποκάλυψιν ostendit illam sapientiam & reuelationem, veram & eximiam, esse illuminationem oculorum interiorum, quam optare solebant viri magni. Psal. X. 11. 4. Et quam lex Moysis exigua quadam parte præstabat, Ps. XIX. 9. 27. καρδία, Hebræis est animus. Ei tribuuntur oculi, vt multis ostendimus ad Matth. V. 1. 2. Clemens in Epist. ad Corinthios : ἐμβλέψωμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς τῆς ψυχῆς. Tribuuntur ei & aures, quia est in animo aliquid illis ἀνάλογον.

εἰς τὸ εἰδέναι ὑμᾶς τίς ἐστὶν ἡ ἐλπίς τῆς κληρονομίας αὐτοῦ] Ostendit porro quæ sint præcipua illa circa quæ illa & sapientia & reuelatio versentur : nempe bona illa, æterna & cœlestia quæ dicuntur spes vocationis diuinæ : quia & vocationis eo tendit, vt ea sperentur. Itaque in voce spei est μετάνοια, qualis in eadem voce Gal. V. 5. Coloss. I. 5. Tit. I. 5. Tit. II. 13. Hebr. V. 18.

καὶ τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τῆς κληρονομίας αὐτοῦ ἐν τοῖς ἁγίοις] πλοῦτος δόξης est abundans claritudo. Vide supra 8. Ea futura erit in sanctis. Illa autem claritudo dicitur esse τῆς κληρονομίας, id est, κληρονομήσας, quia habebitur non fructuario, sed mancipij iure, idque dante Deo, quod hic per genitium αὐτοῦ indicatur, vt & Rom. V. 11. 17. Israëlitæ habuerant à Deo κληρονομίαν non spernendam : sed quæ ad cœlestem illam comparata merito sordeat.

19. καὶ τί τὸ ὑπερέβαλλον μέγεθος τῆς δυνάμεως αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς τοῖς πιστεύοντες] Videtur retrocedere à vita cœlesti ad resurrectionem, sed id consulto fecit, vt ostensa Dei bonitate, etiam potentiam eius summam ostendat. Vide Philip. III. 21. Magnæ sane potentiae est omnia piorum corpora non tantum in vitam restituere, sed & efferre supra omnes quas cognoscimus cœli regiones.

καὶ ἐνέργειαν τῆς κράτους τῆς ἰσχύος αὐτοῦ καὶ ἐνέργησεν ἐν χρεῖσιν, ἐγείρας αὐτὸν ἐκ τῶν νεκρῶν] Cohærent hæc cum illis quæ præcessere, ὑπερέβαλλον μέγεθος τῆς δυνάμεως & quod de nobis dictum erat, de Christo dicitur, sed verbis aliis quo copiosior sit oratio. Mirari non debemus tantam vim potentiae Deum in nobis exserturum, cum talem iam exseruerit in Christo, cum eum è mortuis excitauit. Vocabulum καὶ rei similitudinem significat. Quod factum apparet, id iterum fieri potest. ἐνεργεῖν hic est actu ostendere, vt infra III. 20.

καὶ ἐκάθισεν] In Manuscripto καὶ καθίσας αὐτὸν. Et postquam eum collocasset. Nam καθίζω hic transitivum est, vt in multis locis quos produximus in commentario ad caput secundum secundæ ad Thessalonicenses.

ἐν δόξῃ αὐτοῦ.] In Manuscripto ἐν δόξῳ αὐτοῦ. Dignitatem ei à se proxima-
mam tribuit. Vide quæ dicta Matth. xx. 21. Finguntur in cœlo duo so-
lia, alterum Dei, alterum Agni, id est, Christi. Apoc. xxi. 1. 3. Sed illud
Dei intelligendum vbi simpliciter θεός nominantur. Apoc. v. 3. Hebræis
כבוד כסא θεός δόξης.

ἡσάπανα πᾶσι ἀρχῇς καὶ ἐξουσίαις, καὶ δυνάμει καὶ κυριότητι] Intelligunt quidam de imperiis terrenis. Sed locus Coloss. i. 16. & quod hic infra est III. 10. euincit agi hic de eximiis Angelorum classibus. Similis ordinum distinctio etiam in Satanæ regno infra VI. 12. I. Cor. XI. 24. Rom. VIII. 38. ubi exposuimus unde ortum habeant hæc nomina.

καὶ πάντος ὀνόματος ὀνομαζομένης οὐ μόνον ἐν τῇ αἰῶνι ζωῇ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μέλλουσι]
Si quæ sint adhuc illis nominibus augustiora Angelorum vocabula, quæ
nosces in sæculo altero, בְּעָלְמָא, etiam illis Christus imperat. שׁוּ
nomen apud Hebræos dignitatem sæpe significat. Participium præsens per
σύλληψιν continet & futurum.

22. καὶ πάντα ὑπέταξεν ὑπὸ τοῖς πόσιν αὐτοῦ] Mystica applicatio Psal. v i i. 7. vbi Græce, πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τοῦ ποδῶν αὐτοῦ. Vide quantum secundus Adamus priori præstet. Huic subiecta pecora & armenta, illi Angelorum exercitus.

καὶ αὐτὸν ἔδωκε κεφαλὴν ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ] Est traiectio, sensus est : ipsum super omnia, supple positum, dedit Ecclesiæ, vt caput eius. Magna consolatio quod tantum imperium habeat is, qui id exercet Ecclesiæ bono, sicut caput consulit corpori. Vide Hebr. 1. 14. capitis nomen respectu Ecclesiæ Christo datum vidimus 1. Cor. x 1. 3. Vide & infra 1 v. 15. v. 23. Coloss. 1. 18. 11. 19.

τὸ πλήρωμα τῶ πάντων ἐν πᾶσι πληρουμένους] Causam reddit cur Ecclesia corpus dicatur Christi, quia ab illo impletur sicut corpus humanum è cerebro. πλήρωμα alibi actiuam, alibi passiuam habet significationem. Hic passiuam rectius conuenit, ob locum huic geminum Coloss. II. 10. & infra hic v. 18. Nec aliter sumenda vox eadem Coloss. I. 19. Et πληρουμένους hic dictum forma Attica, sono passiuo, sensu actiuo, quomodo hoc verbum usurpant & Plato in Timæo, & Xenophon Græcæ historiæ sexto. Christus in omnibus, credentibus scilicet, implet omnia, mentem luce, voluntatem piis affectibus, corpus ipsum obsequendi facultate: ad quæ dona perpetua accedebant primis temporibus etiam χαρίσματος illα πνεύματος, quorum mentio multa in priore ad Corinthios, & de quibus etiam hic supra aliquid attigimus.

C A P. I I.

Αἱ ὑμῶν ὄντας νεκροὺς τοῖς ᾤδαπλώμασι καὶ τοῖς ἀμάρταις] Non ita difficile est solvere Pauli ἀπαπόδοτα, quæ in illo frequentia esse notarunt Hieronymus & alij. Nam si quæ hic sequuntur vsque ad comma 4. sumas vt παρενθήκῃ, & deinde ὃ quod sequitur commate 4. & καὶ quod sequitur com-

mate 5. (nisi malis ὃ sumere pro ὁμῶς & καὶ pro καὶ) sumas vt πλεονάζοντα more Hebræo, qui suum ἢ quod & ὃ & καὶ valet, sæpe sic interponunt, habebis orationem bene cohærentem. Est autem hic ἑλλειψις voculæ ἐν, qualis Prou. v 1. 12. Plena locutio est in loco qui huic est geminus Coloss. 11. 13. & hic in Syriaco, vt & infra 6. est ergo hic datius pro casu qui sextus dicitur, & causam significat. Alioqui si datius in proprio suo sensu sumatur ὁποθνήσκων τῇ ἀμάρται longe aliud indicat, ab eo quod hic significatur, vt videre est Rom. v 1. 2. Mortui in peccatis sunt homines immerfi vitiis, ita vt vix vlla spes sit eos ad vitam meliorem posse resurgere, qualibus Pythagorei struebant κενότατον, & qualium exempla vitanda docet lex Nazaræatus in sensu mystico. In Seror Hamor habes הרשעים בחייהם קרויים מתים. Tales autem fuerant in gentibus plerique, etiam ex Philosophis, vt ostendimus ad Rom. 1. Voces istæ ᾤδαπλώματα & ἀμάρται, interdum permutantur, vt patuit supra 1. 7. interdum distinguuntur ita vt ἀμάρται sit חטא vel אשם: utrunque enim Hebræum illa voce transfertur: ᾤδαπλώμα vero מעל, quomodo vertitur ista vox Hebræa Ezech. xiv. 13. xv. 8. xviii. 24. xx. 27. Alibi ἀνομία, ὑπόστασις, ὑποστασία. Sic Latini distinguunt flagitium à scelere.

2. ἐν αἷς ποτε ᾤδαπτάσασθε] Vos etiam Ephesij, dediti tum vitiis aliis, tum magicis artibus. Vide quæ dicta Act. xx. 19. ᾤδαπτεῖν הלך consuetudinem significat.

καὶ τὸν αἰῶνα τῷ κόσμῳ ζῆτε] Αἰὼν multa significat: interdum vitam, & per μετωκυμένην rationem viuendi, quæ חַיִּים Hebræis. vixistis vt mos erat plerisque.

καὶ τὸν ἀρχόντα τῆς ἐξουσίας τῆς αἰέρος.] Dæmonum multa sunt genera. Ignatius ad Ephesios: ἐν ἣ παῖς πόλεμος κατὰργεῖται αἰερίων καὶ ἐπὶ γένων πνιμμάτων. Illi terrestres vocantur κοσμοκράτορες τῆς σκότης, quia qui sub terra latent obscuri sunt. Illi vero in aëre, τὰ πνιμματα τῆς πονηρίας ἐν ἐπουρανίοις. Infra vi. 12. Plato: Δαίμονες αἰερίων γένος. Habes idem in libro Hebræo qui dicitur Cedrus Libani: & liber מנחה הדרשה ait à terra ad cælum omnia plena spiritibus. Terrestres illi suggerunt appetitus crassiores, quales sunt qui externis sensibus percipiuntur. Illi vero aërei superbiam, vltionem, κενοδοξίαν, idololatriam, vitia non minora, sed subtiliora. ὁ ἀρχὼν τῆς ἐξουσίας τῆς αἰέρος est is, qui omnibus illis potestatibus aëris imperat, singulari posito vice pluralis.

De eo principe vide Matth. IX. 34. XII. 24. Marc. III. 22. Luc. XI. 15. Ioh. XII. 31.

τὸ πνύματος τὸ νυν ἐνεργουῦτος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας] τὸ πνύματος, singulare pro plurali, quod frequens ubi de toto genere agitur, quomodo αἱ θεότητες est humanum genus. Illorum, inquit, spirituum, qui etiam nunc dominantur, non in vobis, sed in omnibus illis qui Euangelium sibi oblatum repudiarunt. υἱοὶ ἀπειθείας & hic & Coloss. III. 6. locutione Hebræa sunt homines, qui diuinis legibus, quanquam & sanctis, & clara diuinæ potentiae testimonia habentibus, subicere se nolunt. Similis descriptio Deut. XXXII. 9.

3. ἐν οἷς καὶ ἡμεῖς ἀνέσραφημεν ποτε] Ne nimirum onerari se putarent gentes, addit & Iudæos qui illo tempore ἐπιθρολὸν nihilo meliores fuerant, ut & ex sacris litteris & ex Iosepho apparet. Dicit autem ἡμεῖς, quanquam ipse talis non fuerat (vixerat enim vitam non quidem vlllo modo comparandam, cum ea quam duxit postea Christianus, sed tamen probiorem quam sui temporis Iudæi, Philipp. III. 6.) vtens figura κοινωνίας, per quam ea quæ sunt odiosa facimus nobis communia. Vide Dan. IX. 5. Seruius ad illud, *Et dubitamus adhuc? Et dubitas. Miscuit personam suam.* Tale & illud Homeri. τυδείδῃ τι παθόντι λελάσμεθα δουειδὸς ἀλκῆς. Vide & quæ diximus in VII. ad Romanos. ἐν οἷς nempe ὡδραπώμασι. Vide Coloss. III. 7.

ἐν τοῖς ἐπιθυμίαις τῆς σαρκὸς ἡμεῖς] Ad exemplum maiorum nostrorum, quorum historia est Num. XI. 34.

ποιοῦντες τὰ θελήματα τῆς σαρκὸς] Indulgentes actionibus illis crassioribus, puta scortationibus, adulteriis, & vinolentiis.

καὶ τῶν ὁμιλιῶν] Subtilioribus illis vitiis, quæ sunt magis ἐν τῇ θυμειδί, & propius ad virtutes videntur accedere.

καὶ ἡμεῖς τέκνα φύσῃ ὀργῆς ὡς καὶ οἱ λοιποὶ] In Manuscripto καὶ ἡμεῖς φύσῃ τέκνα. Non agi hic de labe originaria satis ostendunt præcedentia, ubi describuntur vitia à quibus multi veterum fuere immunes. Ira in his libris sæpe est pœna, filij iræ sunt qui pœnam meruere, sicut filij mortis, qui mortem. II. Sam. XII. 5. Ioh. XV. 12. II. Thess. II. 3. φύσῃ autem significat non opinione, sed reuera ut Gal. IV. 8. ἀληθῶς, γνησίως, ut hic habet Oecumenius. Nec aliter Theophylactus. Syrus תּכּוּנָה plene, omnino. Quomodo & Hieronymus ait à veteribus acceptum. Tales erant plerique Israëlita, quales fore prædixerat Moses Deut. XXXII. 5. 20. & quales describit Esai. LVII. 5.

4. ὁ ὃ Θεὸς πλούσιός ἐστιν ἐν ἐλέει] דַּבַּר-בַּר Exodi XXXIV. 7.

ὁ γὰρ τὸν πολλὸν ἀγάπων ὡς ἡγάπησεν ἡμεῖς] Nos, id est, totum humanum genus. Hæc est dilectio illa antecedens de qua Rom. v. 8. I. Ioh. IV. 10.

καὶ ὅτι ἡμεῖς νεκροὶ τοῖς ὡδραπώμασι σωζώμεθα τῇ χεὶρ] De istis duabus particulis ὃ & καὶ quæ hic πλεονάζουσι diximus supra. Fecit nos viuere

cum Christo, id est, ad exemplum Christi. ζωοποιεῖν adumbratum ex Hebræo הויהה quod habemus Deut. xxxii. 39. & alibi.

χάριτι ἐς σε σωσµένους] Sumunt multi interpretes vt παρένθεσις. Sed Chrysostomus istud hoc loco non videtur legisse, & credi potest festinatione scriptoris positum, ex eo quod est infra 8.

καὶ σωθήσεσθε] Nempe spe, vt dicitur Rom. viii. 24. Ideo Christum excitauit, vt sciremus nobis idem euenturum.

καὶ σωθήσεσθε ἐν τοῖς οὐρανόις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] Etiam nos ergo regnabimus. Matth. xix. 28. xx. 21. 11. Tim. ii. 12. In quos ergo? difficile dictu: mystericum est vt ait hic Chrysostomus. Restamen vera. Per ἀπαρχὰς sanctificatur tota frugum congeries. Sic Christus cœli possessionem adeptus est, non pro se tantum, sed & pro nobis. Ius ad rem, vt & supra diximus, sæpe rei nomen accipit.

7. ἵνα ἐνδείξηται ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐκ γρόµοις τὸν ὑπεράλλοντα πλοῦτον τὴν χάριτος αὐτοῦ ἐν χρηστότητι ἐφ' ἡµῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] Quod nunc spe ac iure obtinemus, tunc in re ipsa obtinebimus. Αἰῶνες οἱ ἐκ γρόµοις, עולם הבא, tempus post resurrectionem: Αἰὼν ὁ μέλλων supra i. 21. Hebr. vi. 5. πλοῦτος χάριτος vt supra i. 8. Et augendi causa adiecit ὑπεράλλοντα vt ii. Cor. iii. 10. ix. 14. supra i. 17. infra iii. 19. Et post χάριτος adiecit ἐν χρηστότητι, vt ista verborum abundantia magnitudinem beneficij significaret. Sic Esaias lxiii. 7. posuit טוב רב & רחמן & rursus רב הסריו. Rursum addit ἐν Χριστῷ, vt sciamus nos post Deum Christo omnia ista debere. In Manuscripto est ὑπεράλλον πλοῦτος quasi πλοῦτος esset neutrum declinationis tertiæ. Et ita perpetuo in illo libro poni solet πλοῦτος cum adiectiuis neutris.

8. τῇ γὰρ χάριτι ἐς σε σωσµένους διὰ τῆς πίστεως, καὶ τὸ το σὺν εἰς ὑµῶν. Θεοῦ τὸ δῶρον] Σώζεσθαι hic est purgari à vitijs: iustum reddi vt Act. i. 40. & Cor. i. 21. Nempe sicut vita in peccatis mors dicitur, sic ab ijs liberari appellatur feruari. Hoc autem per fidem fieri late ostendit Apostolus in Epistola ad Romanos. Ea fides siue in Deum fiducia procedit non ab argumentis humanitus repertis, qualibus utebantur Philosophi, sed ab ijs quæ Deus non rogatus in Christi miraculis & morte, & resurrectione nobis exhibuit. Merito igitur hoc Dei bonitati adscribit, eiusque donum vocat. τὸ το, id est, illud ipsum quod credidimus. Philipp. i. 29.

σὺν εἰς ἔργων] Supple ex prioribus, seruati estis. Non acquisiuiſtis istam iustitiam longa exercitatione, quomodo Philosophi dicunt acquiri virtutes. Subito & sine labore ea vobis obuenit per compendiosam viam fidei. Vide Rom. iv. 2. & ibi dicta.

ἵνα μή τις καυχῆσθαι] Ne quis id laudi sibi tribuat, quasi suo pte ingenio aut labore peruenisset ad istam iustitiam quam sanctitas & sancta opera sequuntur. Quicquid est in flumine fonti debetur.

10. αὐτὴ γὰρ ἐσµὲν ποίηµα] Ex Deut. xxxii. 6. & Esai. xliiii. 21. & xlii. 21. Populum Israëliticum Deus sibi fecerat, liberando eos Israël-

tas à seruitute Ægypti. Populum Christianum sibi Deus fecit, liberando nos à seruitute vitiorum. Hæc est noua creatio II. Cor. v. 17. Gal. vi. 15. Vnde hic sequitur.

καθέντες ἐν χειρὶ Ἰησοῦ ἐπὶ ἔργοις ἀγαθοῖς] Vt bona opera ederemus. Sicut ex rudi mole terram Deus condidit vt fruges ederet, ita ex hominibus ἀτάκτοις Deus fecit compositos homines, vt deinde bona opera ederent. ὡς ἀπλησίως τῇ φύσιν ἢ διδασκαλία, ait Theodoretus. Adde quæ de hac voce diximus in Prolegomenis ad Euangelia. ἐπὶ hic significat id cuius causa aliquid fit, quomodo Græci dicunt, ἐπὶ κέρδει, ἐπὶ μισθῷ.

οἷς ἀρεσιτοίμασεν ὁ Θεὸς ἵνα ἐν αὐτοῖς ἀπειπατώμεν] Præparauit, tum præscribendo formam operum, tum dando spiritum, qui ad optima quæque nos agat : quasi in mari aliquis & viam præsignaret, & simul ventos daret ferentes.

οὐδὲ μνημονεύετε] Concludit ex antedictis, omnes ad Christum conuersos perpetuo gratias Deo debere, sed maxime illos ex gentibus.

ὅτι ὑμεῖς ποτε τὰ ἔθνη ἐν σαρκὶ] Carne, id est, origine carnali : (nam ita caro sumitur Rom. i. 3. ix. 3. i. Cor. x. 18.) eratis גוים. Eo enim nomine vocabantur qui non erant de Israël populo, Matth. vi. 32. & alibi sæpe. In Manuscripto ὅτι ποτε ὑμεῖς, &c.

οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία ὑπὸ τῆς λεγομένης περιτομῆς ἐν σαρκὶ χειροποιήτου] Contemptim à Iudæis etiam piis dicebamini ἀκροβυστία, id est, ἀκροβυστίαν ἔχοντες quod legimus Act. x. 3. ים הערלה Iudic. xiv. 3. xv. 18. i. Sam. xiv. 6. xvii. 26. 30. xxxi. 4. ii. Sam. i. 20. i. Paralip. x. 4. Esai. l. ii. 1. Ezech. xxviii. 10. xxxi. 18. & alibi sæpe. Quæ vox Hebræa à Græcis plerumque vertitur ἀσείτητοι, at Iosue v. 7. ἀκρόβυστος. ἀκροβυστίας vocem pro ἀκροβυστοῖς habuimus & Rom. ii. 25. 26. 27. Sic ἀσείτημι pari μετανομία pro circumcisis Rom. iii. 30. iv. 9. Non frustra autem additur ἐν σαρκὶ & χειροποιήτου : quia est & alia circumcisio mystica cordis siue animi, quæ est ἀχειροποίητος Coloss. ii. 11. Hæc per Euangelium communis facta est Iudæis & Gentibus.

12. ὅτι ἦτε ἐν τῇ κατὰ ἐκείνῳ χειρὶ χειρὸς] Quia promissiones de Messia ad solos Iudæos à Prophetis annuntiatæ fuerant. Vide Rom. ix. 4. Nunc eum possidetis non minus vos, quam ij quibus promissus fuerat.

ἀπὸ τῆς πολιτείας τῆς Ἰσραὴλ] In illa Republica à Deo instituta non modo honores non poteratis capere : sed nec pro ciuib. haberi. adeo distabant instituta. Vide Esther. iii. 8. & Tacitum de Iudæis. Nunc vero aliam sibi Rempublicam Deus fecit, Ecclesiam scilicet, in qua per omnes honorum gradus prouchi potestis, non minus quam Iudæi. Sic impleta eminenter prædictio Esai. lv. 5.

καὶ ξένοι ἢ ὡς ἀπλησίων τῇ ἐπαγγελίᾳ] Pacta illa cum Abrahamo facta, deinde cum Isaac & Iacobo, ac deinde pactum legale per Mosem datum, nihil ad vos pertinebant, id est, nihil de vobis loquebantur, Ps. cxlvii. 20.

Nunc pactum illud quod Christus attulit vos Iudæis æquat. Omnia autem ista pacta vetera recte vocantur pacta *ἐπαγγελίας*, quia annexas habent promissiones ex Dei parte, quæ videri possunt suis locis.

ἐλπίζα μὴ ἔχοντες] Resurrectionis scilicet & vitæ æternæ, vt hoc explicatur infra 1 v. 18. Omne tempus post reditum ex Babylone erat vestibulum Euangelij. Resurrectio & vita æterna plene & certo reuelanda erant per Messiam. Sed ex mystica prophetarum explicatione per Esdram facta aliquem rerum illorum gustum Iudæi acceperant, vt ex Maccabaicis libris, Pharisaicarum sententiarum descriptione, quæ est apud Iosephum & Act. XXIII. 8. apparet. Gentes vero nullam habebant ea de re diuinam reuelationem. Epicurus & Aristoteles nihil eius credebant. Stoïci animas putabant manere, sed non vltra quam ad tempus *ἐμπροσθεν*. Platonici animas perpetuis vicibus, nunc beatas, nunc vero miseras fieri. Quicquid dicebant, coniecturæ erant incertæ, vagæ, fragiles.

καὶ ἄθροισι ἐν τῷ κόσμῳ] Id est, per omnes terrarum oras, verum Deum, Mundi scilicet opificem, aut ignorabatis, aut certe non colebatis, sed pro eo Deos ab hominibus fictos. Est autem sensus desumptus ex Osee 1 v. 1. *ואין דעת אלהים בארץ* Gal. 1 v. 8.

καὶ ἐν χερσὶ Ἰησοῦ] Per Iesum Christum.

ὕμεις οἱ ποτὲ ὄντες μακρὰν] Qui longe eratis à cognitione Dei veri, & à spe vitæ cœlestis.

ἐλθὺς ἐγγήθετε] Clare illa conspiciatis, vt solent qui prope ad rem aliquam accessere.

ἐν τῷ αἵματι τοῦ χερσὸς] Mors Christi & eam secuta resurrectio vos rerum istarum certos fecere.

14. *αὐτὸς γὰρ ὅστις ἡ εἰρήνη ἡμεῶν*] Christus causa est concordiae inter conuersos ex Iudæis & ex Gentibus. Vide supra 1. 10. Similis locutio Michææ v. 4.

ὁ ποιήσας τὰ ἀμφοτέρωθεν ἐν] τὰ ἀμφοτέρωθεν nempe *χρὴς*. ἐν nempe *σῶμα*, vnum corpus *אֶחָד אֶחָד אֶחָד* Ezech. xxxvii. 17. cuius loci mystica impletio hic docetur. Vide Ioh. x. 16.

καὶ τὸ μυστήριον τοῦ φραγμένου λύσας] *קִיר פָּרָק*: intergerium (ita Plinius loquitur) separans. Nam genitiuus hic more Hebræo est vice *ὑποδείκνυ*. Sic apud Terentium iubetur maceria dirui, vt fiat vna domus.

15. *πῶς ἐχθραν*] Est *πρόθεσις* simul & *μετωνομία*: causam, inquit, illam inimicitiae, ob quam gentes ab Israëlitis spernebantur, contrā Israëlites in gentium erant odio tanquam *ἀμικτοί*, *ἀσύμφυλοι*, *ἀποινώνητοι*. ponenda hic *ὑποσημνί*.

ἐν τῇ σαρκὶ αὐτῆς] Hoc refer ad illud *ποιήσας ἐν* & *λύσας*. fecit illud non victimarum carne, per quas fœdera sancire solebant, vt diximus ad Matth. xxv. 27. 28. idem est quod mox dicit: per crucem.

τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι κατὰρχήσας] *κατὰρχαί* respondet Hebræo *לְבַב*.

quomodo & à Syro hic vertitur. dicuntur autem κατ' ἐργασίαν ea quæ vim amittunt. vis autem quæ hic intelligitur est vis obligandi. νόμος ὁ ἐν πολλῶν dicitur ea pars legis quæ consistit in rebus per se nec honestis nec turpibus: & respondet vox ἐν πολλῶν Hebraicæ עֲרֵךְ ut videre est Deut. xv i. 12. 1. Reg. ii. 23. iii. 14. Ezech. xv iii. 21. hoc nomine intelliguntur præcepta de diebus, de victimis, de cibis vetitis & similia. horum vim sustulit Christus δογμασι Coloss. ii. 14. quod hic dicitur ἐν δογμασι, per dogmata nempe sua, ut hic recte intellexerunt Syrus, Chrysostomus, Oecumenius, Theophylactus. docuit enim per Apostolos suos hæc in se nihil habere egregij, & Deum istorum aut sequendorum aut non sequendorum indulgere libertatem, quo intentiores sint homines ad potissima. δογμα vox est Græca, quæ frequens ad significandas Philosophorum doctrinas. ea hic utitur Paulus, scribens hominibus tritis in Philosophorum scriptis. Sic Græci patres sæpe Christianam doctrinam φιλοσοφίας nomine appellant.

ἵνα τοῖς δύο κτίσῃ ἐν ἑαυτῷ εἰς ἓνα καμὸν ἀνθρώπων ποιών εἰρήνην] Sicut populus totus est vna persona civilis, sic & Ecclesia. κτίσῃ, id est, formaret, ut supra 10. τοῖς δύο quod infra τοῖς ἀμφοτέροις, Iudæos nempe & gentes, pro quo ante dixerat ἀμφοτέρω, nempe ἁπλῇ ut iam diximus. ἐν ἑαυτῷ est μετενομιμία efficientis pro effectu: in se, id est, per suam doctrinam. καμὸν ἀνθρώπων, id est, novum corpus, non priscis illis, sed novis utens legibus. ποιών εἰρήνην concordia constitutâ. Vide supra 14. in Manuscripto est ἐν αὐτῷ pro ἐν ἑαυτῷ sensu eodem.

16. καὶ ὑποτάλαξεν τοῖς ἀμφοτέροις ἐν ἐνὶ σώματι τοῦ Θεοῦ] Hic corpus dixit, quod modo ἀνθρώπων, sicut Latinis collegia vocantur corpora. Sic corpus civitatis dixit Liuius, & sui corporis regem. hæc sunt corpora ἐκ διηρημένων, ut loquuntur Græci, ex distantibus compacta, ut Pomponius Iurisconsultus. ὑποκατάλαξεν, nempe inter se. τοῦ Θεοῦ breuiter dictum, pro, ut Deo seruiant.

δοξὰ τῆς σταυροῦ] Cum crucem dicit, simul intelligit doctrinam cruce sanctam. sed crucem dicere maluit, ut intelligamus quanti res ista Christo steterit, ut eo maioris faciamus hoc beneficium.

ὑποκτείνας τὴν ἐχθρὰν ἐν αὐτῷ] ἐν αὐτῷ nempe σταυρῷ, ut recte hic accepit Syrus. Idem hic valet ὑποκτείνας, quod modo λύσεις, sed crucis facta mentione aptior fuit translatio verbi ὑποκτείνας, quia crux mortem adfert. Similis allusio Gal. v. 24.

17. καὶ ἐλθὼν ἐκηγγελίσατο εἰρήνην ὑμῖν τοῖς μακρὰν & τοῖς ἐγγύς.] Sumptum ex Esaia lv ii. 19. ἐλθὼν & πορεύσῃς voces sunt sæpe παρέλκουσαι ut alibi diximus, aut si quid significant, significant operam diligentem. Christus ἐκηγγελίσατο est vox actionis simplicis pro actione duplici. Sensus enim est, fecit ut pax prædicaretur. Vide Matth. xxv iii. 19. Marci xv i. 15. Luc. xx iv. 47. Act. i. 8. qui longe erant, nempe à cognitione veri, sunt gentes: qui prope, Iudæi, ob prophetias de Messia, & traditiones de vita
Æterna.

Æterna. Vide supra 13. in Manuscripto εἰρήνην ὑμῖν τοῖς μακρὰν, καὶ εἰρήνην ὑμῖν τοῖς ἐγγύς.

18. ὅτι ἐν αὐτοῖς ἔχομεν τὴν πνευματικὴν ἀποστολήν ἐν ἐνὶ πνεύματι πρὸς τὸν πατέρα] *en* hic bis pro *per* positum : qui Spiritum sanctum acceperunt certi sunt se esse Dei filios : ac proinde magna cum libertate, ac fiducia Deum ut patrem suum alloquuntur Rom. v. 11. 15. Gal. iv. 6. de voce πνευματικὴν vide Rom. v. 2. occurrit & infra III. 12. πνευματικὴν aditus quasi ad regem. πνευματικὴν admittere, aditum dare I. Petri III. 18.

19. ἀγαπᾶτε τὸν κύριον τὸν Θεόν ὑμῶν ὅτι ἐστὶς ὁ Θεός] Non ultra estis exclusi à iure civitatis in populo Dei, ut antè. Vide supra 12. ἔξοις sunt qui peregrinantur : πάροικοι qui domicilium in aliquo loco habent sine iure civitatis, incolæ in digestis & alibi.

ἀλλὰ συμπολιτεῖς τοῦ σώματος] Est enim Ecclesia πολιτεία quædam, non locorum, sed legum consortio. In Glossario συμπολίτης *conciuius*. at Latini dicunt *civis meus*, *municipes meus*, id est, eiusdem civitatis aut municipij.

καὶ οἰκεῖς τοῦ Θεοῦ] Ad familiam Dei pertinentes. οἰκεῖς ut Gal. vi. 10. I. Tim. v. 8. vel οἰκιακοὶ ut Matth. x. 25. 36. Hebraïce & Syriace. בֵּית בְּנֵי, sunt ij qui ad familiam alicuius pertinent, quales primo loco sunt filij familias.

20. ἐποικοδομῶντες ἐπὶ τῇ θεμελίῳ τοῦ Ἀποστόλου καὶ προφητῶν] Prophetarum, nempe novi testamenti, qui proximi dignitate Apostolis I. Cor. xii. 28. infra III. 5. iv. 11. voces per translationem usurpatæ aliis aliter aptantur, Iesus fundamentum I. Cor. III. 11. & Apostoli fundamenta. Apoc. xxi. 14. Apostolorum testimonium de iis quæ viderunt, audiuerunt, palparunt, congruens cum prædicationibus propheticis, inconcussam facit fidem Christianorum, sicut fundamenta templum Hierosolymitanum I. Reg. v. 17. vii. 9.

ὁ κύριος ἀκρογωνιαίος αὐτῆς ἡ κορυφαία] Qui κεφαλὴ γυναικὸς Matth. xxiv. 42. ex Ps. cxviii. 22. ipsa vox ἀκρογωνιαίος est in Græco. Esaiæ xxviii. 16. in angulis præcipua vis est qua ædificia sustinentur, ut ad illum Matthæi locum diximus, ἀκρογωνιαίος λίθος est is vnde angulatæ structuræ initium ducunt.

ἐν ᾧ πάντα ἡ οἰκοδομὴ συναρμολογουμένη] In Glossis συναρμολογῶ *comragino*. idem est δι' ἀφῶν καὶ συνδεσμῶν συμβιβασόμενοι Coloss. ii. 19. sed ibi à corpore humano similitudo ducitur, hic à templi ædificio. in structura lapides sunt alij propiores fundamento, alij remotiores, idque per multos gradus. in corpore est corpus, sunt arteriæ, sunt venæ, sunt muscoli, sunt nervi. Sic in Ecclesia sunt & semper esse debent gradus per quos Dei spiritus ad minimas usque partes influit.

αὐξάνει] Id est, assurgit. est translatio in allegoria. nam augeri proprie est corporis naturalis, surgere de ædificiis dici solet. quorum iam mœnia surgunt. Sed nec alterum extra usum est.

latione de qua A^{ct}. ix. Sed & multis subsequētib; de quibus II. Cor. xii. 1. 7. patuit mihi, inquit, apertius quam ipsi Petro, rituum Iudaicorum onera non modo non imponenda gentibus, sed ne à Iudæis quidem obseruanda post hac, quasi ex præcepti necessitate vide Rom. v. 11. & Gal. iv. itaque Paulus in hac re vt Propheta magis illustratus Petrum illustrauit. merito autem *μυστήριον* vocat quod etiam Apostolorum præcipuis non satis patuerat antea.

καθὼς ἐπεγράψα ἐν ὀλίγῳ] *ἐπεγράψα ἐν ὀλίγῳ*, id est, ὀλίγῳ *ἐπέπεσον* ἐγράψα paulo ante scripsi : nempe capitibus duobus præcedentibus, vbi multa de hoc mysterio dicta.

4. *καθὼς ὁ*] Id est, quo certius credatis me à Deo datum Apostolum gentibus.

δυναθεὶ ἀναγινώσκοντες] Repetentes aliquoties ea quæ iam scripsi. *ὅτι ἐ τρις τὰ καλὰ.*

νοήσαι τὴν σωτηρίαν μου ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς χειρὸς] Percipere inde poteritis quousque ego in illius arcani cognitione Deo dante penetrauerim.

5. ὁ ἐν ἑτέροις γυναιξὶν ὡς ἐγνωρίσθη ὅτις ἦν ἡ ἀνθρώπων] *דבר אנוכי*. nam quæ sunt apud Esaiam & prophetarum veterum alios, valde generalia sunt, & ante euentum erant perobscura.

ὡς νῦν ἀπεκαλύφθη τοῖς ἀγίοις ἀποστόλοις αὐτῷ καὶ ἀποστόλοις ἐν πνεύματι ἀγίῳ] Nempe ex promisso Christi Ioh. xvi. 12. prophetas intellige noui testamenti, vt diximus supra II. 20. aliquid didicerat Petrus in re Cornelij plus postea Paulus, & post Paulum alij.

6. *καὶ τὰ ἔθνη συγκατανοήματα καὶ σώματα καὶ συμμετόχα τῆς ἐπαγγελίας αὐτῆς ἐν τῷ χειρὶ*] Gentes intellige natos ex gentibus, manentes in sua libertate : non factos profelytos. *συγκατανοήματα* pari iure vocatos ad vitam cœlestem quæ hæreditas dicitur. vide Rom. v. 11. 17. Hebr. x. 9. 1. Petr. iii. 7. *σώματα* concorporēs, partes eiusdem corporis, id est, Ecclesiæ. vide supra II. 16.

Συμετόχα τῆς ἐπαγγελίας αὐτῆς] Participes Spiritus sancti, qui dicitur *ἐπαγγελία* Θεοῦ vt vidimus supra i. 13. *αὐτῆς* enim hic refertur ad illud Θεοῦ quod satis longe præcessit. *ἐν χειρὶ*, per Christum qui ista bona nobis obtinuit.

διὰ τῆς εὐαγγελίας] Tanquam per instrumentum quo Christus ad res illas efficiendas vtitur. per Euangelium colligitur Ecclesia, credentibus datur ius ad vitam cœlestem, & interim dona spiritus.

7. οὗ ἐγγρόμιον δέκονος] Voce nempe *δέκονος* sumpta generalius vt I. Cor. iii. 5. II. Cor. iii. 6. vi. 4. x. 23. Coloss. i. 23. 25.

καὶ τὴν δωρεὰν τῆς χάριτος τῆς Θεοῦ τὴν δοθεῖσάν μοι καὶ τὴν ἐνέργειαν τῆς δυνάμεως αὐτῆς] Donum hic notat linguarum, eximium effectum admirabilis potentiae diuinæ ad conuertendas gentes I. Cor. xiv. 18. *καὶ τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς* *ἐνέργειαν* habemus supra i. 19. & infra iv. 16. & Philipp. iii. 21. & Coloss. i. 23. victus sum ego, sed Deus etiam nunc per me est efficax.

8. ἐμοὶ πρὸς ἐλαχιστέρω πάντων] In Manuscriptis & in aliis libris additur τῷ ἁγίῳ. redit ad sermonem per quem παρενθήκην interruperat, sed mutata constructione ut modo diximus. ἐλαχιστότερον comparativum ex superlativo factum. Sic superlativum ex superlativo ἐλαχιστότατον *paucillum* in Glossario. talia sunt apud poetas ἐλαττώτατος, χρεϊότερος, χρεϊστότερος, κυδίστατος, λωίτερος, ωρετεράτερος, ῥαοέστερος. notanda autem Pauli, ubi de se, non de munere suo agit, summa modestia. confer 1. Cor. xv. 9. ubi est vox ἐλάχιστος ὅτι.

ἐδόθη ἡ χάρις αὐτῇ ἐν τοῖς ἔθνεσιν διαγελίσσασθαι τὸν ἀνεξιχνίασον πλοῦτον τῆς χάριτος] In Manuscripto abest ἐν. πλοῦτον intellige χάριτος ut supra 1. 7. & 11. 7. gratiam vberissimam. ἀνεξιχνίασον habemus & Rom. xi. 3. respondet Hebræo רַחֵם כְּרַחֵם ut videre est Job. v. 9. ix. 10. xxxiv. 24.

9. καὶ φωτίσῃ πάντας] Ad implendum eminenter vaticinium Esaiæ xlii. 16. Vide supra 1. 18. φωτίζειν ὡς docere ut Ps. cxix. 130. & recte construitur cum accusatio personæ. ut Ioh. i. 9. Ignatius Romanæ Ecclesiæ scribens vocat eam πεφωτισμένη ἐν δειλήματι Θεοῦ.

τίς ἡ οἰκονομία τῆς μυστηρίου] Dispensatio siue executio istius arcani.

τῆς ἀποκεκρυμμένης ἀπὸ τῶν αἰώνων ἐν τῷ Θεῷ] ἀπὸ τῶν αἰώνων hic valet, à longissimo tempore. Vide 1. Cor. 11. 7. ἐν τῷ Θεῷ intra Deum ut supra 1. 9.

τῷ τὰ πάντα κτίσας διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ] Quid sit κτίζειν, vide supra 11. 10. 15. & in Prolegomenis nostris ad Evangelia. omnia Christus fecit nova 11. Cor. v. 17. & diuinior hæc creatio quam prior illa.

10. ἵνα γνωρισθῇ νῦν τοῖς ἀρχαῖς καὶ τοῖς ἐξουσίαις ἐν τοῖς ἐπουρανίοις] Ut patefiat etiam maximis Angelorum ordinibus id quod ante & ipsi & prophetæ ignorarunt, Deo istud consilium apud se retinente. de re vide 1. Petri 1. 2. de nominibus vero ἀρχῶν & ἐξουσιῶν supra 1. 21. & ibi dicta.

διὰ τῆς ἐκκλησίας] Vide quantus honos hominum, quod hæc arcana consilia per ipsos, maxime per Apostolos, Deus innotescere Angelis voluit. ideo Angeli post hoc tempus nolunt ab Apostolis coli tanquam in ministerio maiore collocatis, Apoc. xix. 10. & merito: multa enim magna mandata fuerant data Angelis, sed nullum huic par.

ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ] Vere miranda tam varia Dei dispensatio. Adamo leges dedit faciles: labi finit ad coercendam humanam superbiam: finit vitia crescere ante diluvium, rursus post diluvium: auctis iterum vitiis, & vitiorum maxime idololatria, vnum hominem excitavit per quem veri Dei cultus instauraretur. eius posteros voluit experiri suo malo quantum esset discriminis inter instituta Abrahami & aliarum gentium, etiam earum quæ sapientissimæ habebantur. deinde glisciente apud alias gentes idololatria, multis quoque Israëlitis ad eius imitationem tractis, eduxit ex ea contagio Abrahami posteros, eosque in locis solitariis per quadraginta annos, etiam morbis mortibusque immixtis in contumaces, purgavit, deinde dedit eis terram egregiam, & rectores Dei Spiritu donatos, ut viderent quanta res esset à Deo regi. volentibus permisit habere

reges, & plerisque malos. sub regibus tamen fines bene tutati sunt & protulere, sed illis bonis male vsi & regum secuti exempla, prolapsi sunt in idololatriam, & ad omnia vitia alia, quæ plerunque idololatriam, vt impietatis ducem, sequi solent. Deus per gradus eos admonuit: scisso primum regno: deinde parte vtraque multum vexata per principes externos: post decem tribuum primum parte exigua, deinde quod reliquum erat abductis, vt & ipsi corrigerentur, & exemplo isto terrentur alij. cum ne hac quidem tam seuera admonitione recte vsæ essent tribus quæ restabant, eas quoque abduci fecit, & longo ac duro septuaginta annorum exsilio experiri eos voluit quali essent ingenio idololatræ, quo magis in posterum ab idololatria abhorrent, quæ medicina ita fuit valida vt ad omnia alia potius quam ad idololatriam relapsi sint postea Iudæi. in illo exsilio multos ex gentibus sua institutione & exemplo ad cognitionem veri Dei perduxerunt. hoc de ipsis sumpto experimento Deus per Cyrum, regem non idololatræ, eos in patriam restituit, non tamen cum plena libertate, vt paullatim ad contemptum rerum terrenarum, & spem rerum cœlestium, quas plene erat reuelaturus Messias, assuescerent. & hoc tempus omne ad Messiam vsque vere, vt modo dixi, vestibulum fuit Euangelij. nam & multi ex gentibus per ea tempora Deum verum agnouere Iudæorum exemplo. at cum rursus idem ille populus, non quidem ad idololatriam, sed ad alia vitia plurima, quæ & ipsa *μυστικῶς* recte dicuntur idololatriæ, decidisset, per Macedonas primum, deinde per Romanos repressit eorum ferociam: ac plerisque nihil correctis, misit Eliam, id est, Iohannem Baptistam; deinde Messiam ipsum, qui per triennium, & vitæ sanctitate & miraculis omnes prophetas ipsumque Mosem superans, omnia fecit quæ fieri poterant ad corrigendos Iudæos. frugem collegit aliquam, sed in tanta multitudine exiguam. idem post ipsum tam male tractatum à Iudæis euenit Apostolis eius: quid fecit Deus? Legem illam ritualement, nihil in se habentem aut boni aut mali, sed in hoc repertam, primum vt istis ritibus onerata plebs rituum amans, eo minus causæ haberet sequendi ritus idololatricos, deinde vt sub illis figuris res intelligerent maiores, cum nec prius illud ante Babylonicum exsiliū, nec posterius illud post Babylonicum exsiliū *ἐπιτοπολὺ* bene successisset, antiquauit: rem orsus est plane nouam, inauditam, atque incredibilem, ostenditque se illos ex gentibus, qui pietatem à Christo præceptam vellent sequi, etiam si non fierent profelyti, nihilo minoris ducere quam aut Iudæos, aut profelytos, eaque ratione tum Iudæos multos exemplo gentium quas contempserant ad pietatem adduxit, tum innumeram hominum multitudinem, Pauli maxime ministerio, ad eum perduxit pietatis gradum & rerum omnium terrenarum atque ipsius vitæ huius contemptum, ad quem ne optimi quidem ex Iudæis peruenerant. hæc qui bene expenderit (& tamen exiguam tantum partem dixi illius dispensationis, neque enim omnia

aut concipere aut eloqui meum est) is certe causam habebit cur admiretur ac veneretur τὴν πολυποίκιλον σοφίαν τῆς Θεοῦ. vide Esaia L V. 9.

11. καὶ ἐξέδιδασκεν αὐτοὺς αἰώνων] Secundum propositum antiquissimum, cuius indicium est promissio facta Abrahamo de ingentibus bonis quæ per aliquem ex posteris Abrahami gentes essent adepturæ. Sic interpretamur ex Tito I. 2. de voce ἐκδιδάσκω vide Rom. VIII. 28. IX. 11. & de verbo ἐκδιδάσκω Rom. III. 25. supra I. 9.

ὡς ἐποίησεν ἐν χειρὶ Ἰησοῦ τὰς κυρίας ἡμῶν] ἐποίησεν, id est, exsecutus est per Christum.

12. ἐν ᾧ ἐχρῆμεν τὴν παρρησίαν] παρρησία ex origine quidem, loquendi significat libertatem, sed longius perducta significatione fiduciam, ut videre est Levit. XXV I. 16. ubi in Hebræo נחמיה. magnam autem fiduciam parit spiritus ille attestans Deum nobis esse patrem Rom. VIII. 15. Gal. IV. 6. Philo de hærede rerum diuinarum : Πότε οὐκ ἄρα παρρησίαν οἰκίτης πρὸς θεοτότῳ, ἅρ' οὐχ ὅταν ἡδονηκόπῃ μὲν ἑαυτὰς οὐδὲν σπουδῇ, πάντα δὲ ὑπὸ τῆς κεκτημένης καὶ λέγοντι καὶ πράττειν. τότε οὐκ ἄξιον καὶ τὸν τῆς Θεοῦ δούλον ἐλδοθερομεῖν πρὸς τὸν ἑαυτὴν ἐπὶ τῆς παντὸς ἡγεμόνα ἐπὶ θεοτότῳ, ἢ ὅταν ἀμνηστιαίων καταδύῃ, καὶ τὸ φιλοδέοντον ἐπὶ τῆς σπουδῆτος κρίνη, πλείονι χαρὰς χρώμενος ὅτι τὰς πρὸς θεοῦ χυεῖται Θεοῦ, ἢ ἐπὶ τῆς παντὸς ἀνθρώπων γήραις ἐβασίλευσε.

καὶ τὴν περὶ σωτηρίαν] Aditum liberum supra II. 18. רבת אלהים Esaia LVIII. 2. in Manuscripto deest τὴν.

ἐν πεποιθήσει] Cum spe magna rerum futurarum. בטח Hebræum plerumque ἐλπίς vertitur : πεποίθησις autem II. Reg. XV III. 20. vide I I. Cor. I. 15. III. 4. V III. 22. X. 2. Philipp. III. 4.

διὰ τῆς πίστεως αὐτῆς] Id est, per eam fidem quam Christus in nobis effecit. iste genitivus non causam ex qua ut supra I. sed obiectum significat ut Marci XI. 22 ubi dicta vide.

13. διὸ ἀτρεμέω] Cum tam iusta sit nostra in Deum fiducia, precor vos. μὴ ἐκκαθεῖν] ἐκκαθεῖν quidem alibi est segnescere : sed hic potius expauescere. nam & Græci κακοὶ sæpe vocant eos qui sunt timidi. & vicina sunt timor periculi ac laboris. in Glossario ἐκκαθεῖν deficio.

ἐν ταῖς θλίψεσι μὲν] Ob hæc vincula, & mala alia quæ fero.

ὑμῶν] Repetit quod dixerat supra I. vestri causa hæc mihi eueniunt, æquum est ne vos pœniteat rei, cuius me non pœnitet.

ἢ πᾶσι δόξα ὑμῶν] Potuerat dicere αἱ πᾶσι εἰσι δόξα ὑμῶν; quæ mala multum vobis honoris adferunt, sed & apud Hebræos & apud Græcos & apud Latinos relatiuum pronomem tam posteriori quam priori parti conformari solet. tale illud Ciceronis : *ignibus quæ sidera vocatis*. Vere honos erat omnium Christianorum, maxime eorum qui ex gentibus vocati erant, quod Paulus nulla mala pati recusabat pro ea quam tradebat disciplina.

14. οὕτως χεῖν] Nempe in hoc, ne meis malis territi labascatis.

καμπύλω τὰ γόνατά μου] Qui mos precantium in rebus anxiiis. Vide quæ dicta ad Matth. v 1. 5. Marci xv. 19. Luc. xxii. 41. Act. vii. 60. ix. 40. xx. 36. xxi. 5.

παρὸς τὸν πατέρα τῆ κυρίας ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] Vide supra I. 2. in Manuscripto defunt illa τῆ κυρίας ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ & sine illis melius cohærent sequentia, & suo quoque tempore à Græcis hæc abfuisse docet nos Hieronymus. sensus idem manet.

15. οὗτοι οὗτοι πάντες πατρία ἐν οὐρανοῖς καὶ ὅτι γῆς ὀνομάζεσθαι] πατρία אבות בית est familia, vt videre est Exodi vi. 25. xii. 1. & locis aliis magno numero. Solemne autem est Hebræis, vt & supra attigimus, cùm de Angelis & hominibus piis loquuntur, nominare eos familiam Dei superiorem & inferiorem. vtrique Dei filij dicuntur, vtraque vocatur Dei familia, & hoc est quod hic dicitur. non longe abit illud Simplicij in Epiſteteis: αἱ πολλὰ ἀρχαὶ πάντων ὑπὸ μιᾷ ἀρχῆς ἔχουσι τὸ τῇ ἀρχῇ ἀξίωμα. & hoc Procli ad Timæum: πάντα τὰ δημιουργικὰ αἶψα ὡς ὑφ' ἐν κέντρον συνδύει τὴν μίαν ἣν πᾶν των πατρικὴν αἶψαν. Magnificum putant Hebræi quod genus suum referre possunt ad Iudam, Rubenum, & alios Iacobi filios. at nos Deo patre censemur: ὅτι πατρὸς ἐσμὲν (ἔσθ').

16. ἵνα δώῃ ὑμῖν καὶ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ] δόξα maiestatem significat: sed hic μετανομητικῶς ipsam Dei potentiam quam sequitur maiestas, quomodo Hebræis עז poni solet modo hoc modo illo significato. πλοῦτος est eius potentix abundantia. Vide supra I. 7. 18. II. 7.

δυνάμει κραταίωθῆναι] Augeri viribus.

ἵνα τῇ πινύμενος αὐτοῦ εἰς τὸν ἔσω ἀνθρώπον] Id est, ἐν τῷ ἔσω ἀνθρώπῳ: in mente ipsa. Vide Rom. vi. 22. & ibi dicta. falluntur qui ἔσω ἀνθρώπον confundunt, cum κατὰ ἀνθρώπον.

17. κατεκλήσθη τὸν Χριστὸν διὰ τῆς πίστεως ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν] Hoc quoque construitur cum δώῃ & est ἀσώδετον. de sensu vide Ioh. xiv. 23.

18. ἐν ἀγάπῃ ἑρριζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι, ἵνα ἐξιχύσῃτε κατὰ λαβὴν συνὶ πᾶσι τοῖς ἁγίοις] Est traiectio vocis ἵνα qualis Ioh. xiii. 29. Rom. xi. 31. i. Cor. ix. 15. ii. Cor. ii. 4. Gal. ii. 10. constantia duabus similitudinibus recte exprimitur: arboris in altum radices agentis Matth. xiii. 6. 21. Marci i. v. 6. 17. Luc. viii. 13. & ædificij bene fundati Matth. vii. 24. Luc. vi. 28. ubi vox θεμελίον. Vide & supra ii. 20. & Apoc. xxi. 14. & confer. Coloss. ii. 7. Philo de linguarum confusione: πεπηγότα βεβαίως τῇ τῷ τετραγώνου σχήματι οἰκειούμενα φύσι. ἀκράδαντον γὰρ τὸ γὰρ ἵνα πλίνθου πῖνα ἔσπον ἐρηρυσμένα βεβαίως καὶ τὰ ἐποικοδομούμενα δέχονται.

τί τὸ πλάτος καὶ μήκος καὶ βάθος καὶ ὕψος] Est allusio ad locum Iobi xi. 7. Dei bonitas & latissime in omnes homines se effundit, & in longum, id est, in omnia sæcula se extendit, & ex infima depreffione hominem liberat & in loca suprema euehit. Eodem spectabant motiones rerum oblatarum, prior in altum & profundum quæ dicebatur תרומה, deinde

altera in latum & longum, quæ dicebatur תנופה.

19. γνώναι τε τὴν ὑπεράλλουσαν ἡ γνώσεως ἀγάπην τῆ χειρὸς] In Manuscripto : τὴν ὑπεράλλουσαν ἀγάπην ἡ γνώσεως τῆ χειρὸς. summam illam dilectionem, Dei scilicet & proximi, quæ ex cognitione Christi oritur. Videntur etiam Hieronymi tempore quidam libri sic habuisse. nam ipse sic hunc locum exponit. Vide Philipp. III. 8. & γνώναι hic est in semet experiri.

ἵνα πληροθῇτε εἰς πᾶν τὸ πλήρωμα τῆ Θεοῦ] πλήρωμα hic fumo actiue Ioh. I. 16. Coloss. II. 9. Sensus est, vt impleamini omnibus illis donis quibus Deus implere homines solet.

20. τῷ ᾧ δυναμὶς ὑπὲρ πάντα ποιῆσαι, ὑπὲρ ἐκπαλαιῶν, ὧν ἀπούμεθα ἢ νοῦμεν] Simili ferme δοξολογία finitur ad Romanos epistola. primum dicit posse super omnia nempe quæ visa sunt hactenus. Deinde addit etiam plurimum supra ea quæ petere aut cogitare audeamus. ὑπὲρ ἐκπαλαιῶν, sunt particulae plures ἀνζητηταὶ cumulatæ, quod loquendi genus amat Paulus, vt videre est II. Cor. III. 9. V II. 13. Philipp. I. 9. I. Theff. IV. I. 10. Item Rom. V. 20. II. Cor. V II. 4. I. Tim. I. 14. supra I. 21. infra IV. 10.

καὶ τὴν δύναμιν τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἡμῖν] In Manuscripto ἐν ὑμῖν, id est, ita vt incœpit operari. nam καὶ sæpe similitudinem significat.

21. ἀπὸς ἢ δοῦν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν χειρὶ Ἰησοῦ] In Ecclesia sicut mos est per Christum precari, ita etiam per Christum gratias Deo agere. Rom. I. 8. V II. 25.

εἰς πάσας τὰς γλῆσας τῆ αἰῶνος καὶ αἰώνων. Ἀμήν.] Hic quoque augendi causa duas locutiones Hebræicas miscuit Apostolus: quarum prior est וְדָר וְדָר Psalm. x. 6. altera עַל מְלַח עִשְׂיָא Esaiæ XLV. 17. & alibi. Solebant talibus δοξολογίαις Ecclesiæ acclamare, Amen: quod vt faciant, præit eis Paulus.

C A P. IV.

Λαλαλῶ οὖν ὑμῖς] Parte doctrinæ absoluta venit, vt solet, ad adhortationes.

ἐγὼ ὁ δέσμιος ἐν κυρίῳ] Idem est quod supra III. I. dicit δέσμιος τῆ χειρὸς. nam ב Hebræis vt alia, ita & propter significat.

ἀξίως ἡ πλήσεως ἥς ἐκλήθητε] Ita vt par est eos viuere quos tanto & tam inexpectato beneficio Deus affecit. Simile loquendi genus Rom. XV I. 2. Philipp. I. 27. Coloss. I. 10. I. Theff. II. 12.

2. μὲν πάσης ταπεινοφροσύνης] Act. XX. 19. Philipp. II. 3. Coloss. II. 18. II. 23. III. 12. magna hæc virtus est Philosophis ferme omnibus incognita, ad quam præcipue ducere homines debuit memoria eius quod fuerunt ante tam benignam vocationem, vnde cætera bona fluunt. ideo toties eius meminere Apostoli.

καὶ ὀρατότητας καὶ μακροθυμίας] Lenitatis est non moueri ob res leues: μακροθυμίας etiam in grauioribus cohibere iram. de hoc vide Matth. xviii. 6. 29. 1. Cor. xiii. 4. 1. Theff. v. 14. 11. Cor. vi. 6. Gal. v. 22. vtrunque coniunctum habes & Coloss. iii. 12.

ἀνέχοντες ἀλλήλων ἐν ἀγάπῃ] Sic & Coloss. iii. 13. ἀνέχεσθαι ἑαδ est aliorum ignorantias, quanquam nobis molestas, leniter ferre. Similitudo ab onere deducta. ita autem fecit constructionem quasi dixisset non ὡς πα-
τήσιν, sed ὡς πατεῖτε. frequens Paulo respicere τὸ νοούμενον.

3. ἀπουδάζοντες τηρεῖν τὴν ἐνότητα τῆς πνύματος ἐν τῇ συνδέσμῳ τῇ εἰρήνῃ] ἐνότης τῆς πνύματος vocat vnitatem Ecclesiæ, quæ est corpus spirituale. ea seruari non potest vbi regnant fastus, æmulatio, inuidentia, & alia dilectioni contraria. Vide vtranque ad Corinthios.

4. ἐν σώμα] Corpus sumus de conscientia religionis & disciplinæ vnitatem, & spei fædere: ait, Tertullianus in Apologetico. est autem breuiter dictum vnum corpus, pro Ecclesia est vnum corpus. huius figura vnum tabernaculum Hebræorum, & eius vice postea templum vnum.

καὶ ἐν πνεύμα] Vnum spiritus, supple est qui Ecclesiam gubernat. non Sathanicus, non humanus, sed diuinus 1. Cor. xii. 4.

καθὼς ὁ ἐκλήθητε ἐν μιᾷ ἐλπίδι τῇ κλήσεως ἡμῶν] Id est, eis miᾷ ἐλπίδι. & spem vocat ipsam rem ad quam sperandam vocati sumus, id est, vitam æternam. Vide supra i. 18.

5. εἰς κύριος] Christus Ecclesiæ Dominus ex Dei patris decreto 1. Cor. viii. 6.

μία πίστις] Vna regula fidei de qua diximus ad Matth. xxviii. 19.

ἐν βάπτισμα] Vnus modus profitendi eam fidem nempe per baptismum. Vide ad eundem Matthæi locum.

εἰς Θεὸς καὶ πατὴρ πάντων] Habes & hoc dicto loco 1. Cor. viii. 6.

6. ὁ ὅτι πάντων] Id est, ἐπάνω πάντων qui imperium in nos omnes habet.

καὶ διὰ πάντων] Per omnes diffundit prouidam gubernationem suam.

καὶ ἐν πάντων ὑμῖν] ὑμῖν abest in Manuscripto. intra vos agit per spiritum à se procedentem.

7. ἐνὶ ᾧ ἐκάστω ἡμῶν ἐδόθη ἡ χάρις καὶ τὸ μέτρον τῆς δωρεᾶς τῆς χειρὸς] Quia objici poterat, non eadem omnes accepimus, respondet: dona sunt, quorum mensura à voluntate pendet donantis, & hæc ipsa non vni, sed omnibus seruiunt Rom. xii. 3. 6. sic non omnibus tribubus tantundem datum terræ, sed plus copiosioribus.

8. Ἀναβαῖς εἰς ὕψος ἡχημαλώτους ἀρχιμαλωσίαν, καὶ ἔδωκε δώματα τοῖς ἀνθρώποις] In Græco prima verba eadem: nisi quod ibi ad Deum sermo, hic de Deo: deinde ἔλαβες δώματα ἐκ ἀνθρώποις. at Paulus vt melius ad mysticum sensum hæc traheret ἡλ̄ sumpsit in sensu dandi: nec id mirum, cum quæ dare volumus accipiamus vt demus, vt videre est Exodi xxv. 2. & 1. Reg.

xvii. 10. quare & per ἐκβάλλειν vertitur Iob. xxii. 22. Ierem. xxi. 30. & sic sumpto verbo ב valebit *propter*, de quo significato diximus supra i. optime autem Christo conuenit hic locus, qui in cœlum ascendere conspectus est, deinde per Apostolorum doctrinam vicit & velut captiuam egit idololatriam, & vitia alia: sumpsitque à patre dona quæ hominibus dispartiretur. ἀρχιμαλωσία יבשׁ in Psalmis & Num. xxxi. 12. est captiuorum multitudo.

9. τὸ ὃ ἀνέβη, πῆ ἔστιν, εἰ μὴ ὅτι κατέβη πρῶτον εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς] Etiam Deus, de quo sensu primum obuio agit Psalmus, primum descenderat, sed in montem Sinai: Christus vero multo inferius in eam partem in qua homines solent viuere. Vide Ioh. i. 13. v. 1. 33. 37. 41. 42. 50. 51. 58. sic κατέβη sumitur Ioh. v. 11. 23. Act. ii. 19. posset aliquis credere agi hic de vtero materno ob locum Ps. cxxxix. 15. sed credibilius est agi de diuina Christi potentia in terris exercita coram multis testibus, de quo agitur & i. Tim. iii. 16.

10. ὁ κατέβη] Vide modo dicta Iohannis loca.

αὐτὸς ἔστι καὶ ὁ ἀναβὰς ὑψάνω πάντων τῶν οὐρανῶν] Id est, supra aërem & æthera, quæ regio cœlum tertium dicitur, & cœlum cœlorum, & pluraliter οὐρανοὶ, & κατ' ἐξοχὴν ὁ οὐρανός vide Act. ii. 24. & i. 10. i. Cor. xv. 48. & hic infra v. 9.

ἵνα πληρώσῃ τὰ πάντα] Neutrum pro communi: vt impleret siue satiaret omnes, nempe fideles, donis suis. Vide supra iii. 19.

11. καὶ αὐτὸς ἔδωκε, τοῖς μὲν, ὑποσώλους] Sicut Deus per Mosem constituerat tribuum principes, chiliarchos, centuriones, atque ita deinceps, ita & nunc fecit Christus. Apostoli tribuum principibus respondent.

τοῖς ὃ πρῶτον] Qui semper proximi Apostolis ponuntur vt supra i. 5. i. Cor. xii. 28.

τοῖς ὃ διακονοῦσι] Adiutores Apostolorum Act. xxi. 8. ii. Tim. i. v. 5. tales aliquandiu fuere, Titus, Timotheus, Apollos, Silas, Marcus, Lucas. Vide i. Cor. viii. 13.

τοῖς ὃ ποιμνίας] רבנים pastores. pastor apud Iudæos vocabatur gubernator Synagogæ. id nomen in Ecclesia competit πρῶτος πρῶτος πρῶτος κοπιῶντι ἐν λόγῳ, i. Tim. v. 17. qui κατ' ἐξοχὴν dictus ἐπίσκοπος: inspector gregis. nam docere est pascere.

12. καὶ διδασκάλους] Hi erant episcopi & ipsi, sed in eminentiore gradu positi, quales dicti postea μητροπολίται, vt diximus Rom. xii. 7. & i. Cor. xii. 28.

12. πρὸς τὸν καρπὸν τῆς ἀγίας εἰς ἔργον διακονίας] Est & hic traiectio. nam genuina constructio fuerat: εἰς ἔργον διακονίας πρὸς τὸν καρπὸν τῆς ἀγίας. opus illis iniunctum est, & quidem vt sanctis ministrent, eos perficiendo magis & magis & fide & cognitione rerum earum quæ ad Euangelium aliquo modo pertinent. Vide de hoc verbo i. Cor. i. 10. ii. Cor. xiii. 12. Gal. vi. 1.

εἰς οἰκοδομὴν τῆς σώματος τῆς Χρυστοῦ] Vt ad eum modum illi quoque sancti apti fiant ædificandæ Ecclesiæ, id est, docendis aliis.

13. μέχρι καθαντήσωμεν οἱ πάντες εἰς τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως καὶ τῆς ὁμολογίας τῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ, εἰς ἁνδρά τέλειον] Est rursus κοινωνία. nam Paulus supra alios perfectus se imperfectis accenset: & εἰς τὴν ἐνότητα positum est pro ἐν τῇ ἐνότητι tam diu aliis magistris quisque opus habet donec ipse quoque in fide & accedente ad fidem cognitione (de qua supra I. 17. Coloss. I. 10. II. 2.) consummatus fuerit. ἀνὴρ τέλειος dicitur Luciano & Græcis aliis, is qui virium compleuit augmentum, quod quinta fieri annorum hebdomada ait Macrobius Saturnalium I. 6. pro eodem ἀνὴρ fine adiectione legitur I. Cor. XIII. 12. eius habitudinis nomen hic à corpore ad animum transfertur.

εἰς μέτρον ἡλικίας τῆς πληρομάτου τῆς Χρυστοῦ] Ad eum staturæ modum qui plenus sit Christi, id est, cognitionis de Christo. ἡλικίαν esse staturam vidimus Matth. VI. 27.

14. ἵνα μηκέτι ὦμεν νήπιοι] Plenius ostendit qualis sit illa virilis habitudo, comparatione aliorum qui nondum eousque peruenere. νήπιοι Ἰβρῶν sunt qui adhuc institui aut roborari debent Rom. II. 20. I. Cor. XIII. I. XIII. II. Hebr. V. 13.

κλυδωνίζομεν καὶ περιφερόμεν παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας] Ostendit non tantum quod euenire poterat, sed & quod multis Ephesi euenerat. doctrinis enim partim Philosophorum, partim Iudæorum concussi, & huc illuc iactati fuerant, tanquam procellis. hoc enim κλύδων Prou. XXIII. 34. Ion. I. 4. II. 12. Luc. V III. 24. Iacob. I. 6. vnde κλυδωνίζομαι. videtur autem alludi ad locum Esaïæ LVII. 13. vbi in Græco: ὅτοις γὰρ πάντας αἶμας λήψεται, καὶ ὑποστῇ καταιγίς. Seneca fine libri de vita beata: Turbo quidam animos vestros rotat, & inuoluit, fugientes petentesque eadem: ~~et~~ nunc in sublime alluatos, nunc in infima allisos rapit.

ἐν τῇ κωδείᾳ τῆς ἀνθρώπων] Illorum culpam subleuat, grauiter accusando ipsos seductores. κωδεία Græca vox est, sed Thalmudicis quoque & Rabbi- nis frequens קודי. & quia in alexæ ludo solent simplices circumueniri, ideo ad quamvis circumuentionem hæc vox transferri solet. nam:

Aleator quanto in arte est melior tanto est nequior.

& ita apparet hic Syrum accepisse.

ἐν πανουργίᾳ] Planius explicat quod dixerat. & utroque loco ἐν valet per.

πρὸς τὴν μεθοδείαν τῆς πλάνης] In Manuscripto πρὸς τὰς μεθοδείας τῆς πλάνης τῆς διαβολῆς. nempe vt intelligamus versute agere illos homines, idque ex arte seducendi quam habent à diabolo. videntur Pythagorei maxime indicari, quorum plerique magi. magicas autem artes multum exercitas fuisse Ephesi, videmus Act. XIX. 19. μεθοδεία idem quod μέθοδος via ac ratio agendi. confer quod infra V. 1. II. vbi rationes vertit Ambrosius non male. μεθοδεύειν ἁγνῶν astu agere II. Sam. XIX. 27.

ducatis quam ducunt illi ex gentibus qui ad Christum conuerſi non ſunt.

ἐν ματαιότητι τῆ νοῦς αὐτῶν] Philosophos maxime tangit vt & Rom. I. 2. vbi verbum ἐματαιώθησαν. vide ibi dicta Hebræi tales homines vocant לְבַרְבָּרִי Eſaiæ XLVI. 12.

18. ἐσκοπισμένοι τῇ δυνάμει] Appetitus corrupti etiam mentem obnubilant Rom. I. 21. infra v. 1. 58.

ὄντες ἀπηλλοξισμένοι τῆς ζωῆς τῆ Θεοῦ] Longe remoti à vita illa quæ secundum Deum est. Vide Gal. II. 19. vocem ἀπηλλοξισμένοι habuimus & supra II. 12.

ὅθεν τὴν ἀγνοίαν τὴν οὖσαν ἐν αὐτοῖς] Explicat id quod de tenebris modo dixerat.

ὅθεν τὴν παράσιν ἡ καρδίας αὐτῶν] Diximus ad Marcum v. 1. 52 omnia vitia inolita designari voce παρώσεων. Sic & Latinis callum obduxisse dicuntur, qui bona monita non perſentiscunt. Vide Eſaiæ v. 1. 10.

19. οἱ πνεες ἀπηλγησότες] Amplius explicat quid per παρώσιν intelligat. sicut partes quædam corporis à spiritu vitali destitutæ dolorem nullum sentiunt, ita illis animus, etiam cum turpissima faciant, nullo ob id dolore commouetur.

ἐαυτοὺς παρέδωκαν τῇ ἀσελγείᾳ] ἀσελγείαι sunt impudicitiae initia, primæ, vt loquuntur, lineæ. diximus ad I. Cor. XII. 21.

εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης] Basilii ad Diodorum: τὰς δὲ ἀκαθαρσίας ὀνόματι τὰς τε τῶν ἀρρένων ἀρρησποίας καὶ τὰς θηλειῶν φιλελαμβαίων. Ionæ, quorum principes Ephesij, molles Martiali, didicerant mores Persicos, itaque regnabant apud eos ea vitia quæ ἀκαθαρσίας nomine Paulus notat ad Rom. I. 24. v. 1. 10. vt & apud Corinthios II. Cor. X. 21. & Gal. v. 19.

ἐν πλεονεξίᾳ] Hoc ideo addit quia multi mares ob pretium se prostituabant. ideo Sallustius dicit: auaritia corpus animumque effeminat. γὰρ Hebræis lucrum significat. sæpe autem vertitur πλεονεξία.

20. ὑμεῖς ὅ οὐχ οὕτως ἐμάθετε τὸν Χριστόν.] Christum, id est, doctrinam Christi, per μετωνομίαν frequentem: non ita didicistis, vt scilicet illa flagitia imitari debeatis.

21. εἴτε αὐτὸν ἠκούσατε] Id est, si modo Euangelium bene comprehendistis. Sic ἀκούειν habuimus & supra III. 2.

καὶ ἐν αὐτῷ ἐδιδάχθητε, κατὰ τὸν ὅτιν ἀλήθεια ἐν τῷ Ἰησοῦ] Et si ita edocti estis Euangelium quomodo illud reuera se habet, prout à Iesu ipso prædicatum est. hoc ideo dicit, quia post suum abitum quidam sub nomine Euangelij profanam quandam docuerant libertatem, vt & Corinthi.

22. ὑποθέσθαι ὑμῶς καὶ τὴν ποτερεὰν ἀνδροφίαν, τὸν παλαιὸν ἀνδραγον] Explicat quales fuerint, & quid exigit Domini Iesu doctrina Matth. X. 24. & alibi, prædicta ab Eſaiâ LV. 7. & est traiectio: vt exuatis veterem hominem, id est, cum qui erat in priore vestro viuendi genere. veterem hominem habui-

mus & Rom. vi. 6. quod hic ὑποθέσθαι, id est ἀπεικδύσαι Coloss. iii. 9. cuius contrarium est ἐνδύσαι quod iam sequetur, vtrunque alludens ad ritum baptismi, in quo vestes deponebantur, & resumebantur. ἀναστροφή est vitæ quoddam genus inter homines, vt Gal. i. 13. Iac. i. 13. i. Petr. i. 15. 18. ii. 12. iii. 16. ii. Petr. ii. 7. iii. 11. Tob. iv. 19. Sic conuersari pro σωμλεῖν dixit & Seneca.

τὸν φθειρόμενον] Qui tendit ad exitium Gal. vi. 8.

καὶ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης] Id est, per cupiditates seducentes. dulcis radix, sed fructus amarissimi: lotos HomERICA.

23. ἀνανεοῦσθαι ἢ τὰ πνύματα τῶ νοὸς ὑμῶν] Hic spiritus mentis est ipsa mens. Sic Hebræi dicunt lutum cœni, terram pulueris, vbi genitiuus est ἐξηγητικός.

24. καὶ ἐνδύσας τὸν καμὸν ἀνθρώπου] Quem τὸν νέον ἀνθρώπου eodem sensu dixit Coloss. iii. 9.

τὸν καὶ Θεὸν κτισθέντα] Qui formatus est secundum Dei voluntatem. de verbo κτίσθαι vide supra ii. 10. iii. 9. ii. Cor. v. 17.

ἐν δικαιοσυνῇ καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας] Prior est δικαιοσύνη ργ, id est, innocentia, quam ρδ ὁσιότης vt ista distinguunt Hebræi. addit autem Paulus τῆς ἀληθείας pro ἀληθείᾳ, id est, tali innocentia & deinde sanctitate, quæ sint in esse, non in videri.

25. διὸ ὑποθέμενοι τὸ ψῆδος] Hoc aduersus eos dicit, qui vt gratias capterent aut Iudæorum aut gentium, alia dicebant quam sentirent.

λαλεῖτε ἀλήθειαν ἕκαστος καὶ τῷ πλησίον αὐτοῦ] Ex Zach. viii. 10. vbi eadem verba in Græco, nisi quod pro καὶ τῷ πλησίον est πρὸς τὸν πλησίον. aperte loquimini quod sentitis, non tantum apud Christianos, sed etiam apud alios, qui sicut ante legem dicebantur οἱ πλησίον vt Exod. x. 2. ita etiam in noua lege. sic Augustinus hunc locum interpretatur libro contra mendacium. contrarium huic mendacium loqui Ps. xii. 2.

ὅτι ἐσμὲν ἀλλήλων μέλη] Id est, præter illam societatem de qua egimus, est & alia quædam societas aut ciuitatis, aut humani generis: & hæc quoque obseruanda est, quod fieri nequit si aliud lingua dicat, quam mens concipit.

26. ὀργίζεσθε καὶ μὴ ἀμείψαντες] Miror esse qui dubitent an hoc sit ex Psalmo i v. 5. nam versio LXX ibi eadem habet verba: ὀργίζεσθε καὶ μὴ ἀμείψαντες vbi diximus recte verti posse, *Irafcimini? at ne peccate*, eo loquendi genere quod habemus Iacob. v. 14.

ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδύετω ὅτι τὰς παρορμιὰς ὑμῶν] Est locutio Hebræa de eo quod protrahendum non est. Deut. xxi v. 15. & simul applicatio eius legis, quæ est Deut. xxi. 23. argumento à minori ad maius. si pœnæ lege præscriptæ non extendantur vsque ad vesperam, multo minus extendi vltra eam debet ira priuatim suscepta. Plutarchus: Πυθαγορικοί γὰρ μισθὲν παρορμιῶν ἀλλὰ κοινὸν λόγον μετέχοντες, εἴποτε παρορμιῶν εἰς λοιδορίαν ὑπὸ ὀργῆς, ὡς ἢ τὸν ἥλιον δύναται

τὰς διξίας ἐμβάλλοντες ἀλλήλοις καὶ ἀσασάμενοι διελύοντο.

27. μήτε δίδετε τόπον τῇ διαβολῇ] Optima monitio. nam si motus animi negligendo foueantur, transeunt in ἐξιν, diabolo ius quoddam in tales nanciscente, qua de re diximus ad Luc. xxii. 3. Ioh. xiii. 27. Act. v. 3. Sic: *Neglectis vrenda filix innascitur agris.*

28. ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτεῖτο] Id est, ὁ κλέψας. nam apud Hebræos sicut verbum præteritum vsurpatur pro præsentē, ita participium præsens pro præterito, quia plures formas Hebræi non habent.

μᾶλλον ἢ κοπιᾷτο ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς ἰδίαις χερσίν] Simile loquendi genus I. Cor. iv. 12. 1. Thess. iv. 11. Adde Act. xx. 34. bene autem addit τὸ ἀγαθόν, ne quis putet quemuis quæstum probari, qualis est scortorum & lenonum.

ἵνα ἔχη μετὰδιδόναι τῇ χρείᾳ ἔχοντι] Est brevis locutio. Sensus enim est, vt non tantum ipse habeat vnde viuat, sed & insuper aliquid quo egenos adiuet, vt illa paupercula. Luc. xxi. 2.

29. πᾶς λόγος σαπὼς ἐν τῷ σώματι ὑμῶν μὴ ἐκπορεύεσθω] Exire ex ore dicitur quod loquimur Matth. iv. 4. xv. 18. λόγος σαπὼς רב רבך באשׁ vel רבך רבך Ioc. ii. 20. Iob. xli. 19. fermo putridus, id est, obscænus, qualia multa vt credo haberemus, si existerent Ephesiaca Xenophontis. In Glossario σαπὼς *foedus.*

ἀλλ' εἰ τις ἀγαθὸς πρὸς οἰκοδομῇ τῆς χρείας] Sed is fermo exeat, qui aptus est ad institutionem eam quæ cuique est necessaria. Genitiuus pro adiectiuo, more Hebræo. χρεία vox frequens apud Syrachiden.

ἵνα δὲ χάριν ᾧς ἀκούετε] Per quem bene merearis de auditoribus. Sic ἐπιτελεῖν χάριν habuimus II. Cor. viii. 6. bene de aliquo meretur qui à vitiis abducit. *profit* hic Latinus recte.

30. καὶ μὴ λυπεῖτε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον] Maior est Spiritus sanctus Angelis. at moniti sæpe Israëlītæ ne Angelum offenderent Exod. xxiii. 21. vbi in Hebræo מַלְאָכִים. in Græco μὴ ἀπειθεῖ αὐτῷ Esaia xl. 10. παρῴζουαὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον αὐτῷ. Hennas ii. 10. tristitia enim omnium spirituum nequissima est & pessima seruis Dei, & omnium spiritus exterminat: & cruciat Spiritum sanctum. postea: tristitia hac intrat in hominem & tristem facit Spiritum sanctum & vexat eum. Mox noli offendere Spiritum sanctum qui in te habitat: nec plane alienum hinc est illud Senecæ epistola xli. ita dico, Lucili, sacer intra nos spiritus sedet bonorum malorumque nostrorum obseruator & custos: hic prout à nobis tractatus est, ita nos ipse tractat. Tertullianus de spectaculis, Deus præcepit Spiritum sanctum, utpote pro naturæ suæ bono tenerum & delicatum, tranquillitate & lenitate & quiete & pace tractari.

ἐν ᾧ ἐσφραγίσθητε εἰς ἡμέραν ἀπολύσεως] Per quem signati estis, vt certifitis de ventura die redemptionis: nempe corporum, quæ est resurrectio Rom. viii. 23. Sic εἰς ἀπολύσεωσιν supra i. 14. vbi & verbum ἐσφραγίσθητε præcessit. Vide ibi dicta.

31. *πῖσαι πικρία*] Maledicentia. vide Rom. III. 14.

καὶ θυμός] Prima inflammatio animi. Rom. II. 8. II. Cor. XII. 20. Gal. V. 20. Coloss. III. 8.

καὶ ὄργη] Motus transiens in *πάθος*.

καὶ κραυγή] Clamor equus est iræ, ait hic Chrysostomus. cum prostraveris, equitem deieceris.

καὶ βλασφημία] Omnis quidem maledicentia dicitur *βλασφημία* · sed ut distinguatur *ὑπὸ τῆς πικρίας*, videntur hic intelligenda verba quæ Dei honorem quoquomodo lædunt. nam sic & Menander usurpavit hanc vocem: & in nostris literis sic usurpari solet. Vide Matth. IX. 3. II. Reg. XIX. 6. 22. Esaiæ LII. 5.

ἀφ' ὧν] Longe absit *הוּר*.

σὺν πάσῃ κακίᾳ] Vide Rom. I. 29. I. Cor. V. 8. XIV. 20. Coloss. III. 8. Tit. III. 8.

32. *γίνεσθι ὡς εἰς ἀγαθούς ἄνθρωπους*] Benigni, qualis Abrahamus erga Lotum, Gen. XIII. 8.

ἐλεησέτω] Misericordes. sic I. Petr. III. 8. Idem sensus ubi *ἀγαθὰ* *ἐλεησέτω* commendat. Paulus Coloss. III. 12.

χαρίζομενοι ἑαυτοῖς] Condonantes, nempe offensas, ex præcepto Christi Matth. XV. 22. de usu hoc huius verbi vide II. Cor. II. 7. 10. XII. 13. *ἑαυτοῖς* hic est alter alteri, ut & Coloss. III. 13. & hic infra V. 19.

καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἑχαίσατο ὑμῖν] Est sensus hic non malus. sed plerique & optimi codices habent: *ὁ Θεὸς ἐν Χριστῷ ἑχαίσατο ὑμῖν*. Sic legit & Syrus & Chrysostomus, & Theophylactus & Latinus. *ἐν Χριστῷ*, id est, ob Christum, Christo deprecante. Esaiæ LIII. 12. Luc. XXIII. 34.

C A P. V.

Γίνεσθι οὗτω μὴ μόνον Θεοῦ] Quod præcipue fit bene omnibus faciendo Matth. V. 48. nam sic homo homini Deus.

ὡς τέκνα ἀγαπητὰ] Dei nempe. Liberiorum est patrem moribus referre.

καὶ ἀεὶ πατεῖτε ἐν ἀγάτῃ] *ἀεὶ πατεῖν* ἢ *ἄλλῃ* non actum vnum aut alterum significat, sed perpetuum vitæ tenorem.

2. *καὶ παρέδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ὑμῶν*] In mortem scilicet, sic & Gal. II. 20. adfert maximum dilectionis testimonium Ioh. XV. 13. Rom. V. 8. & sequentibus.

προσφορὰν καὶ θυσίαν τῷ Θεῷ] Hæc duo simul habes & Ps. XL. 7. ubi *προσφορὰν* in Hebræo est *חֲטָת* oblatio, nimirum triticea, de qua vide dicta ad Leuit. II. & Marci IX. 49. quare *θυσία* *חֲטָת*, quod alioqui generale est, de victimis intelligendum. Similitudo in eo, quod de utroque pars sacrata in honorem Dei imposita altari absumebatur.

εις ὁμιλῶ δ' ὡς δ' ἴστας] Vsurpatur id & de victimis Levit. I. 9. & de *Μανὰδ*. Levit. III. 16. ac primum occurrit in Noë historia Gen. VIII. 21. *וְהָיָה* ubi ad ipsum Noë nomen fit allusio. Christus alter Noë, qui ex diluvio vitiorum servat, princeps novi sæculi. nullum sacrificium Deo potest esse gratius, quam ubi idem est & sacerdos & victima. accedit quod in nullo sacrificio perfectior obedientia: & fructus eius, salus humani generis.

3. *πορνεία* ὅ] Iam nominat vitia quæ Ephesi maxime regnabant. sub *πορνείας* nomine recte hic & adulteria comprehendas, ut & Latini sub stupri nomine.

καὶ πάντα ἀκαθαρσία] ἀρσενοκοιτία, τρεβαδικὴ ἀσέλγεια, λεσβιασμός. Vide supra III. 19.

ἢ πλεονεξία] Quia vrbs mercatrix Ephesus I. 2. de eo quod certo loco dare oportet. in talibus autem vrbibus maxime regnat per fas & nefas rem augendi cupido:

Nam non queritur unde habeas, sed oportet habere.

μηδὲ ὀνομαζέσθω ἐν ὑμῖν] Simile loquendi genus I. Cor. V. 1. nemo Christianus illis nominibus vel suspectus sit.

καθὼς ὁρᾷται ἀγίοις] Quia ad sanctitatem nemo peruenit, nisi prius liberetur à talibus vitiis.

4. *καὶ αἰχρότης*] Quam αἰχρολογίαν vocat Coloss. III. 8. inuerecundiam in verbis, quam Stoici probabant. Vide Ciceronis epistolam ad Papirium Patum IX. 22. in Glossario αἰχρολογία turpiloquium.

καὶ μωρολογία, ἢ δὺραπελία] Id est, μωρολογία quam homines ὑποκορίζοντες vocant δὺραπελίαν. talia sunt dicta Mimorum, item Parasitorum in comædiis Græcis & Latinis. qui talibus dictis scatent γλωττοιοὶ Græcis, ridicularij Latinis. talia vero personam grauiorem, qualis est hominis Christiani, non decent. egregie hunc locum explicat & γλωττοιοὺς illos describit Chrysostomus Homilia VI. in Matthæum.

ὅτι οὐκ ἀνήκοντα] In Manuscripto *ὅτι οὐκ ἀνήκεν* *ἡμεῖς* καὶ *ἡμεῖς*.

ἀλλὰ πολλὸν ὀφθαλμίστα] Sermonis vestri præcipua materia sit gratiarum actio pro beneficiis à Deo acceptis. confer quod infra 19.

5. *τίτω γὰρ ἐσε γνώσκοντες*] Imperatium potius esse reor quam indicatium. nam & sic paris sensus monitum Paulus inchoat Cor. VI. 9. *μηδὲ πλανᾶσθε*. & ἐσε γνώσκοντες pro γνώσκετε circumlocutio Græca. at in Manuscripto est *ἐσε γνώσκοντες*, id est, bene scitote, locutione Hebræa.

ὅτι πᾶς πόρνος] Id est, scortator. sic enim nostri scriptores hanc vocem vsurpant ut ostendimus. vniuersalis vox sequente negatione apud Hebræos est pro negatiua vniuersali, ut iam sæpe vidimus.

ἢ ἀκαθάρτος] Hi sunt *μετλακοὶ* & *ἀρσενοκοῖται* in dicto ad Corinthios loco.

ἢ πλεονέκτης] Habes & hoc dicto ad Corinthios loco. fraudatorem interpretatur Cyprianus epistola LII.

ἐς ἔξιν εἰδωλολογίας] Recte, ut & Coloss. III. 5. nam pro Deo habent Mammonam, id est, diuitias Matth. VI. 24. in iis spes totas collocant: iis totos se deuouent: earum causa nihil non faciunt. par loquendi genus est, quorum Deus est venter. Philipp. III. 19. facit pulchre huic dicto explicando locus Philonis οὐδὲ μοναρχίας primo: διελίχων οὐ μετρίως τοῖς φιλοχρηματοῖς, οὐ πανταχόθεν μὴ ἀργύριον καὶ χρυσίον ἐκπορίζουσι, τὸ ὃ παρεῖν, ὡς ἀγαλμα θύκων, ἐν ἀδύνατοις θησαυροφυλακοῦσιν, ἀγαθῶν αἶτιον καὶ τῆς συμπάσης δαδαιμονίας τὰτ' ἐξ' νομίζοντες. idem libro de præmiis & pœnis. τὰ πάντα τῆς ἡδονῆς vocat τὰ εἰδωλα.

ὅτι ἔχει κληρονομίαν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ, καὶ Θεοῦ] Regnum Christi est in iudicio, regnum Dei post iudicium I. Cor. XV. 24. Hebræi dicerent אֲבָרָהָם בְּעוֹלָם קָלָה לוֹ יֵאָמָר.

6. μηδὲς ὑμᾶς ἀπατάτω κενόις λόγοις] Similis monitio I. Cor. III. 18. notat autem Philosophos qui docebant nihil mali esse in incestibus & ἀσυνουποιτίαι· & qui laudabant κοινογαμίας· & qui putabant vendentibus & ementibus licitum circumuenire se inuicem, ideo quod volenti non fiat iniuria, & leges ciuiles id permittant. sed & Iudæos qui omnibus Iudaizantibus, quomocunque vixissent, partem fore dicebant in sæculo altero.

ὅτι τὰτα γὰρ ἔρχεται ἡ ὄργη τοῦ Θεοῦ] Diuina ultio, Rom. I. 8. Coloss. III. 6.

ὅτι τοῖς ὑοῖς ἀπειθείας] In eos qui Euangelium spernunt, supra I. 2. Coloss. dicto iam loco בְּכָל יְמֵי אֲנִי בְּנִים Deut. XXXIII. 20.

μη οὕτω γίνεσθε συμμέτοχοι αὐτῶν] Quales illi qui describuntur Psal. L. 18. & Iob. XXXIV. 8.

8. ἦτε γὰρ ποτε σκότοις] Per μετενομίαν hic σκότοις esse dicuntur qui alibi ἐσκότοι Rom. II. 19. I. Thess. V. 4. qui in magna rerum bonarum ignorantia versantur. Vide Rom. III. 12.

νῦν δὲ φῶς ἐν καρδίᾳ] Illuminati per Christum, supra I. 18. impletur in vobis mysterium lychni incensi in templo: & similes estis Angelo de quo Dan. X. 6.

ὡς τέκνα φωτὸς φωταπαιτεῖτε] Locutio Hebræa אֲנִי בְּנִים quæ significat homines luce perfusos. Sic & I. Thess. V. 5. pro eodem ambulate in luce dixit, Ioh. I. 17.

9. ὅ γὰρ καρπὸς τοῦ πνεύματος] In Manuscripto δὲ γὰρ καρπὸς τοῦ φωτὸς quod cum præcedentibus melius cohæret. His opponuntur mox ἔργα σκότους. Hebræorum mos est fructuum nomine appellare opera Matth. III. 8. Ioh. XV. 16. Gal. V. 22. ex quo loco hæc lectio à scribis male mutata est. hoc autem comma totum per παρένθεσιν legendum est.

ἐν πίστει ἀγαθωσύνη] Rom. XV. 14. Gal. V. 22.

καὶ διακονίᾳ] Quæ opponitur τῇ πλεονεξίᾳ quam supra damnauit.

καὶ ἀληθείᾳ] Quæ opponitur mendacio quod itidem damnauit, supra I. 25.

10. δοκιμάζοντες τὴν ἑξιν δάρεσον τὰς καρδίας] Pendet hoc à verbo φωταπαιτεῖτε. nam absoluta παρένθεσις reditur ad cœptum sermonem, quod hic dicit, idem est cum eo quod dicitur Rom. XII. 1. 2.

11. καὶ μὴ συκοινωνεῖτε τοῖς ἔργοις τοῖς ἀνθρώποις τῆ σκότους] Participes se faciunt etiam qui laudant talia aut approbant. Rom. 1. 32. vbi dicta vide. opera tenebrarum, vere ἀκαρπια· nullum enim fructum ferunt, nisi exitium. Rom. 1. 21. Gal. 6. 8. supra 4. 22.

μᾶλλον ὃ ἐλέγχετε] Ex præscripto Leuit. xix. 17. vbi in Græco ἐλεγμα ἐλέξεις τὸν πλησίον σου תוכיח תוכיח. quæ est Hebræis inter leges iubentes ducentesima & quinta.

12. ὅτι γὰρ κρυφῇ γνώμῃ ὑπὸ αὐτῶν αἰχρὸν ἔστι καὶ λέγαν] Merito dixi reprehendendos esse illos qui turpia loquuntur aut faciunt : nam nisi id fiat, audebunt clam etiam turpiora. non stant ista vbi incipiunt, & nox pudorem adimit, teste etiam Tacito.

13. τὰ ὅτι πάντα ἐλεγχόμενα, ὑπὸ τῆ φωτὸς φανεροῦνται] Cum ista reprehendantur ab homine luce diuina perfuso, tunc apparet quam sint turpia.

πάν γὰρ τὸ φανερούμενον, φῶς ἔστι] πᾶν puto hic esse accusatiuum : & φανερούμενον Attica forma, sensu actiuo qualem & supra habuimus 1. 23. lux, id est, quod rem quamuis detegit. sic quales sint cuiusque actiones is qui luce diuina perfusus est & videt, & vt alij videant facit. traiectiones vocum tales frequentes Paulo, qualis & infra 27.

14. διὸ λέγει] Propterea lux illa, id est, homo luce perfusus dicit alteri.

ἐλεγεῖν ὁ κατεύδων, καὶ αἰάσσει ἐν ᾧ νεκρῶν, καὶ ἐπιφάνουσι σοὶ ὁ χειρὸς.] Epiphanius & alij dicunt hoc esse ex Apocryphis Ieremiæ : & fieri potest vt fuerit, sed non addita voce χειρὸς, qui illis temporibus in hoc sensu non congruit. sunt non eadem verba, sed sensus prope idem xxvi. 19. & Esaiæ lx. 1. 2. sed mihi non videtur Paulus locum aliquem adducere, sed dare luci, id est, homini luce perfuso, verba quæ eo digna sunt. vita in peccatis & somno comparatur Rom. xiii. 11. & morti supra 11. 1. somnolenti nihil boni agunt. mortui etiam nocent odore. Iis qui purgati sunt dat Christus τὸν φωτισμόν· de quo supra 1. 18. & Matth. xxviii. 19. alij codices hic habuere ἐπιφάνουσι τῇ χειρὶ, sed minus recte ni fallor.

15. βλέπετε οὐκ ὡς ἀκριβῶς διεπατεῖτε] Videte quomodo possitis vitam instituire exactam : id enim est ἀκριβῶς. vide Dan. vii. 16. Sap. xix. 17. Matth. 11. 8. 1. 3. 1. Thess. v. 2. & est hic indicatiuus pro potentiali more Hebræo.

μὴ ὡς ἄσοφοι, ἀλλ' ὡς σοφοί] Philosophos per allusionem nominis ἄσοφοι vocat, vt alibi διεδιδυκὼ, κατὰ τομὴν. illi inania sapiunt : vos & certa, quippe à Deo reuelata, & in æternum profutura. contraria nomina dat Israëlitis Moses Deut. xxxii. 6. nempe respiciens ad tempora idololatriæ.

16. ὅτι ἡμετέροις ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραί εἰσι] Sic & Coloss. 1. v. 5. tempora sunt plena periculis ob hominum in vos odia. hæc locutio est ex Gen. xlvi. 9. eadem in Psalm. xlix. 6. ideo redimite tempus, id est, quouis labore ac verborum honestis obsequiis vitate pericula, & diem

de die ducite. hæc locutio est Dan. II. 8. vbi in Græco. ὅτι καὶ ἐν ἡμῖν ἔλα-
 209 ζετε.

17. εἰτε τὸ μὴ γίνεσθαι ἄφρονες] Estote vt serpentes Matth. x. 16.

ἀλλὰ σιωπῶντες τί τὸ θέλημα τοῦ κυρίου] Ita tamen vt semper attendatis quid
 Christus iusserit. Vide supra 10. plus est σιωπῶναι quam γνώσκειν, vt apparet
 ex hoc loco collato cum Luc. XII. 47. γνώσκειν est nosse : σιωπῶναι attente
 expendere. voluntas Dei est sanctificatio nostra 1. Thess. IV. 3.

18. καὶ μὴ μεθύσκεσθαι οἴνῳ] Maior hac in re temperantia à Christianis exi-
 gitur quam à Iudæis priori tempore. creuit gratia : crescere debent & vir-
 tutes. malus mos perditum ire vel ad tempus, id quod Deus nobis opti-
 mum dedit.

ἐν ᾧ ἔστιν ἀσωτία] Græci ἀσωτον vocant quem Latini perditum, quæ verba
 specialiter quidem eum denotant qui rem patriam, auitamque prodigit.
 nam hoc esse cito perire dixit Martialis : verum etiam transferuntur ad
 omne genus hominum ita immerforum vitiis, vt eorum salus deplorata
 sit, quod plerunque euenire solet ebriosis. est enim ebrietas omnium vi-
 tiorum & mater & nutrix, Gellius V. II. II. nequam hominem Græce ver-
 tit ἀσωτον, & aliis vocibus ἀπόλασιν, ἀρξείον, ἀρξήσιν. Seruauit Græcam vo-
 cem Syrus, eandemque posuit 1. Petr. IV. 3. & Chaldæi verbum ܠܝܢ Prou.
 XXIII. 20. vertunt ܘܕܢ : & nomen ܠܝܢ Prou. XXIII. 21. vertunt ܘܕܢ
 Alexis :

Εἴτ' οὐχ ἀπάντων ἔστι τὸ μεθύειν κακόν

Μέγιστον ἀνθρώποισι καὶ βλαβερότατον :

Crobylus :

Τὸ γὰρ ἐνδελεχῶς μεθύειν τὴν ἡσυχίαν ἔχει,

Ἀποστερωτὰ ζῶντ' ἑαυτὸν τὰ φρονεῖν,

Ὅ μέγιστον ἡμῖν ἀγαθὸν ἔχει ἢ φύσις.

19. ἀλλὰ πληροῦσθαι ἐν πνύματι] Opponit res in aliquo similes : illi vino
 implentur : vos Spiritu : illud illis gaudium parit : hoc vero quanto iustius
 vobis ? vide ἀντίθετον simile Act. II. 15. 16.

λαλοῦντες ἑαυτοῖς] Inter vos. vt supra IV. 32.

ψαλμοῖς] פְּסַלְמִים Hebræis, Græce ψαλμοὶ vocantur eximia carmina illa
 Davidis & aliorum, quæ in templo cytharis & Nabliis aptari solebant. in
 his multa sunt quæ Christiani apud Christianos vtiliter recitare possunt.
 cæterum Christianos veteres assa voce cecinisse, non μετ' ὀργάνων, docet
 responso ad orthodoxos C. V. II. quisquis ille scriptor est Iustino addi so-
 litus.

καὶ ὕμνοις] ὕμνοι dici videntur extemporales Dei laudes ex occasione natæ
 Act. X. V. 1. 25. adde quæ diximus ad Matth. XXV. 1. 30.

καὶ ᾠδαὶς πνύματικαῖς] ᾠδαὶ פְּסַלְמִים sunt carmina præmeditata, non sine arte
 aliqua, qualia illa Exod. XIV. 32. Deut. XXXI. 19. Iud. V. 12. 11. Sam. XXII.
 I. 1. Reg. IV. 32. bene autem addidit πνύματικαῖς. nam sunt & aliæ ᾠδαὶ qua-

les de quibus Amos VIII. 10. sic & Coloss. III. 16. simile supra I. 3.

ἀδοντες καὶ ψάλλοντες) Siue vestra, siue aliena recitantes. Tertullianus Apologetico : ut quisque de scripturis sanctis , vel de proprio ingenio potest, prouocatur in medium Deo canere. in Manuscripto est ἐν χεὶρ ἀδοντες : non male, vt & Coloss. III. 16.

ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν) Corde consentiente cum oris sono. Osee VII. 2. vide I. Cor. XI. 15. hoc est. לבוש in Psalmis.

τῷ κυρίῳ) In honorem Christi carmenque Christo quasi Deo dicere secum inuicem : Plinius epistola de Christianis.

20. ἀχαιρεῖται πάντοτε ὑπὸ πάντων) De omnibus bonis acceptis semper gratias habentes Deo patri, vt causæ principi Esai. LXIII. 7.

ἐν ὀνόματι τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ) Supra III. 21.

21. ὑποτάσσονται ἀλλήλοις ἐν φόβῳ Χριστοῦ) Nempe secundum ordinem naturalem, ciuilem, ecclesiasticum. quæ omnia nobis seruanda propter Christum, ne eius fauorem amittamus. alij libri habent ἐν φόβῳ Θεοῦ . sed ἐν φόβῳ Χριστοῦ habet & noster ille quo tam sæpe vtimur Manuscriptus, nec aliter Syrus & Arabs. recte autem hic notarunt eruditi ὑποτάσσεται esse sono passiuum, sensu reciprocum : quomodo verba formæ Niphal sæpissime vsurpantur apud Hebræos. est autem id frequentissimum in verbo τάσσεται & inde deductis. Sic & in sequentibus.

22. αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδοῖς ἀνδράσιν ὑποτάσσεσθαι) Vir in id conditus vt imperet. id initio fuit naturale I. Cor. XI. 8. I. Tim. II. 13. postea ob vitia hominum factum pœnale Gen. III. 16. rursus in Euangelio suaue redditum propter imaginem Christi & ecclesiæ. idem sensus Coloss. III. 18. I. Tim. II. 12. Tit. II. 5. I. Petri III. 1. 5.

ὡς τῷ κυρίῳ) Sicut vos mulieres Christo paretis, sic & ob Christum viris parête. nam vir Christi imago.

23. ὅτι ὁ ἀνὴρ ὡς κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας) I. Cor. XI. 3. imperium in vxorem vir habet naturæ priuilegio & gentium iure. Menander :

Τὰ δούτεῖα τὴν γυναῖκα δεῖ λέγειν .

Τὴν δὲ ἡγεμονίαν ἥνδ' ὁλῶν τὸν ἀνδρ' ἔχον .

Philemon :

Ἀγαθῆς γυναῖκος ὅστιν ὦ Νικοστράτη ,

Μὴ κρείττον' εἶναι τ' ἀνδρος, ἀλλ' ὑπὸκουν .

Γυνὴ γ' οὐκ ἔστιν ἀνδρὶ , κακὸν ὅστιν μέγα .

Euripides :

Ἡ δὲ οἰκία ἐν ἣ πάντα πεφύλακται γυνή .

Οὐκ ἔστιν ἥτις πάποτ' οὐκ ἀπώλετο .

Iosephus aduersus Appionem II. instituta Mosis describens : γυνὴ ἡ χεῖρον φύσιν ἀνδρὸς εἰς τὰ πάντα. deinde : τοιαυτὴν ὑπακούειτο μὴ πρὸς ὕβριν ταῦτ' ἡγομένη, ἀλλ' ἐν ἀρχαῖς. Θεὸς γὰρ ἀνδρὶ τὸ κράτος ἔδωκε.

ὡς ἐὶ ὁ Χριστὸς κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας) Supra I. 22. IV. 15. Coloss. I. 18. II. 19.

Eccc iiij

καὶ αὐτός ἐστι σωτὴρ τῆς σώματος) Nihil non facit Christus pro salute Ecclesiæ, quæ dicitur corpus ipsius 1. Cor. xii. 27. supra 1. 23. iv. 1. sic & viri nihil non facere debent, vt vxores & hic protegant, & ad salutem perducant æternam. ἀντιπόδον sequitur infra 25. nam prius vult Apostolus id inferre quod priori parti huius commatis respondet, venturus deinde ad partem alteram.

24. ἀλλ' ὡσπερ ἡ ἐκκλησία. ὑποβάσκειται τῷ Χριστῷ] ἀλλὰ hic est vt Corinthus Grammaticus ait sæpe esse, ὡς ἀγγελόδοσματικόν, quomodo & γὰρ sæpe Hebræis. Ecclesia libenter se Christo subicit.

οὕτω καὶ αἱ γυναῖκες τοῖς ἰσίοις ἀνδράσιν ἐν παντί.] Nempe ἐν κυρίῳ Coloss. iiii. 18. intra limites disciplinæ, vt loquitur Tertullianus. Clemens Strom. v. 11. πάντα μὲν τὰ ἀνδρὶ πιστομένη, ὡς μηδὲν ἄκοντος ἐκείνου ποιεῖν ποτὲ, πλὴν ὅσα εἰς ἀρετὴν τε καὶ σοφίαν διαφέρειν νομίζονται.

25. οἱ ἄνδρες ἀγαπάτε τὰς γυναῖκας ἑαυτῶν, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησεν τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἑαυτὸν παρέδωκεν ὑπὲρ αὐτῆς] Id est, ita eam amauit vt eius bono morti se traderet, quo nullum amoris testimonium maius. Vide supra v. 5. Tiberius Gracchus salutem vxoris suæ prætulit: Valerius Maximus vi. 1. vocem ἑαυτῶν Græci de omnibus personis vsurpant.

ἵνα αὐτῷ ἀγάσῃ] Vt ei Spiritum suum sanctum daret velut coniugale munus.

26. καθάρεις τὰς λουτρὰς τῆς ὕδατος ἐν ῥήματι] Subintelligendum ὡς. postquam eam mundasset verbo suo, quasi balneo; sicut in lauacro, quod καὶ Cant. iv. 2. aut in mari Æneo templi (nam & hoc & illud λουτρὸν dicitur, ἑξηγητικῶς, vt lutum cæni Hebræis, & similia) sordes corporis deponuntur, ita per verbum Euangelij, nempe fide perceptum, sordes animi. Vide quæ dicta ad Ioh. iiii. 5. est autem in his verbis allusio ad ritum baptismi vt & Tit. iiii. 5. 6. 1. Petr. iiii. 21. quales allusiones iam pluribus locis habuimus.

27. ἵνα ὡδραθήσῃ αὐτῷ ἑαυτῆς ἐνδοξὸν τὴν ἐκκλησίαν] Traiectio rursus, pro ἵνα ὡδραθήσῃ ἑαυτῇ αὐτῷ ἐκκλησίαν (illam nempe de quo iam egi cœpit) ἐνδοξόν. in Manuscripto forte rectius αὐτὸς ἑαυτῆς ὡδραθήσῃ sibi admoueat, quod verbum Christo similiter tribuitur 1. Coloss. i. 22. Apostolis 11. Cor. xi. 2. singulis Christianis de se Rom. v. 1. 13. ἐνδοξόν, id est, magnificam, qualis Solomonis vxor. כְּכַבֵּד Ps. xlv. 14.

μη ἐχρυσαν ἀπὸλον ἢ ῥυτίδα] ἀπὸλος vel ἀπὸλωμα sunt sordes καὶ Esai. xxviii. 8. vbi LXX vertere ἀπὸλωμάτων. Theodotion συσάλιας.

ἢ ῥυτίδα] Rugam similem. prius illud significat Christianos carere debere vitiis: alterum vegetos semper esse debere ad agenda ea quæ recta sunt.

ἢ π. τῶν τοιούτων] Non cæcam, non claudam, quæ omnia hic ad animum referenda.

ἀλλὰ ἵνα ἡ ἀγία καὶ ἁμωμος] Quales victimæ esse debebant in veteri lege

sanctæ, id est, solemniter Deo oblatæ per sacerdotes : & sine illis vitiis quæ כּוּם, id est, μῶμοι dicuntur Leuit. XXI. 16. 16. & sequentibus XXI. 20. Exod. XXI. 2. & Leuit. 1. 3. כּוּם vertitur ἁμώμους. videat, cui id vacat, illa legis loca, quæ notauimus. Salomon sponsæ suæ, quæ Ecclesiæ referebat imaginem, בן אֵין כּוּם μῶμος ὅς ἐστιν ἐν σοί.

οὕτως ὁφείλουσιν οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶν τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα] Vt vnam carnem Gen. II. 24. extant eadem quæ hic sunt verba in libro Hebræo Arbaa Turim, vt ab aliis notatum. Sicut corpus instrumentum animi, ita vxor instrumentum viri, ad res domesticas, ad quærendos liberos; amare debent nempe eo modo, vt non monitis tantum, sed & exemplo sanctæ vitæ vxoribus præeant, sicut Christus suis præiuit.

ὁ ἀγαπῶν τὴν ἑαυτῆς γυναῖκα, ἑαυτὸν ἀγαπᾷ] Sunt enim coniuges vnum quid per indiuiduam vitæ societatem.

29. οὐδεὶς γὰρ ποτε τὴν ἑαυτῆς σάρκα ἐμίσησεν] Curtius libro VII. corporibus nostris quæ utique non odimus. Seneca epistola XIV. fateor insitam nobis esse corporis nostri charitatem. & hinc argumentum petit Seneca simile plane huic Apostolico libro de Clementia I. 5. vbi principi sic loquitur. Si quod adhuc colligitur, animus reipublicæ tu es, illa corpus tuum, vides, vt puto, quam necessaria clementia sit. tibi enim parcis cum videris alteri parcere.

ἀλλ' ἐκτρέφει καὶ ἐκάλπτει αὐτὴν] Curam gerit corporis vt alatur & vestiatur. nam ἐκάλπτει vt & ἐνδύειν est vestire Iob. XXXI. 20. Iacob. II. 16. ἐκάλπτει idem quod ἐνδύειν. itaque כּוּם vt rous modo vertitur, Generi animantium omni à natura tributum, vt se, vitam, corpusque tueatur: ait, Cicero de officiis I.

καθὼς ἔστι ὁ κύριος τὴν ἐκκλησίαν] Nutrit eam verbo, & Spiritu, vestit virtutibus.

30. ὅτι μέλη ἐσμὲν τῆς σαρκὸς αὐτῆς] Singuli I. Cor. XII. 27.

ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτῆς, καὶ ἐκ τῆς ὁσίων αὐτῆς.] Locutio Hebræa & punica, de qua diximus ad Gen. II. 24. XXI. 14. 11. Sam. V. 2. Sensus hoc loco ex carne eius & ossibus crucifixis, id est, ex passione eius, prædicata & credita, ortum habuit Ecclesia. Sicut autem modo allusit ad baptismum, ita hic ad Eucharistiam, in qua corpus & sanguis Domini sumuntur Sacramentali modo. in Manuscripto tamen absunt hæ voces. & potest fieri vt aliquis ad marginem adscripserit.

31. ἀπὸ τούτου καὶ ὁ ἀνθρώπος τὸν πατέρα αὐτῆς ἔτι καὶ μητέρα, ἔτι πολλὰ ἀγαπᾷ τὴν γυναῖκα αὐτῆς, καὶ ἑσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν] Id est, sicut Christus nihil tam carum habuit quod non nostri causa abdicauerit, ita nos quoque tanquam coniugij fide ipsi conglutinari debemus Ioh. XVII. 21. in Manuscripto: πολλὰ ἀγαπᾷ τὴν γυναῖκα quomodo Matth. XIX. 5.

32. τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ὅστιν.] Id est, verba ista quæ apud Moysen extant explicavi vobis non καὶ πάδας, sed sensu μυστικώτερον. שְׁכָר. Sic & Hebræi aiunt mulierem de latere viri desumptam ad significandum coniugium.

viri supremi, benedicti. quæ autem in vetere testamento applicantur Deo, ea Christo applicantur in nouo. dixit autem hic Paulus: ἀντὶ τοῦτου pro eo quod in Græco Geneseos est ἐνεκεν τούτου כן הַי. Sic αὐτὸν ὧν sæpe habemus pro quia.

ἐγὼ ὃ λέγω εἰς χεῖρὸν ἐκκλησίαν] Verba ista, inquit, ego vsurpavi de Christo, & Ecclesia.

33. πάλιν] Quanquam iste locus μυστικῶς sic recte explicetur, tamen & κατὰ πόδας à vobis impleri debet. πάλιν hic est ὁδὸν attamen.

καὶ ὑμεῖς οἱ καθ' ἓνα] Vos singuli.

ἑκάστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα οὕτως ἀγαπάτω ὡς ἑαυτόν] Suam quisque sic diligat vt se. vt supra 28:

ἢ ὃ γυνὴ ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα] Et hic est traiecta vox ἵνα: & ἵνα φοβῆται est pro φοβείτω. timere autem hic obedire significat: quomodo & κατὰ Hebræum sumi solet: & est hoc monitum & in libro Musar.

C A P. VI.

Α' τέκνα] Hoc sic dictum vt modo αἱ γυναῖκες.

ὑπακούετε τοῖς γονεσιν ὑμῶν ἐν κυρίῳ] Vide supra v. 24. recte ad hunc locum Hieronymus: peccatum filiorum est non obedire parentibus: & quia poterant parentes aliquid imperare peruersum, adiunxit, in Domino. Vide quæ de hac re & de dominorum imperiis dicta à nobis II. de Iure Belli ac Pacis XXVI. 3.

τὸ γὰρ ὅτι δίκαιον] כן. quid enim æquius, quam vt eis obsequare, per quos in rerum naturam introductus es, quibus parem gratiam nunquam possis reddere. rectè Antiphanes:

Τὸ δὲ πατρὸς κρατεῖν μὲ ἀγχύνει φέρει

Ἡσυχαστὴν ὃ δόξα νικητήριον.

& Latinus.

Ames parentem si æquus est: si non, feras.

2. πᾶσι τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα] Sic & LXX in Decalogo. diximus in fusiore nostro ad Decalogum commentario sub verbo πατέρων comprehendi, & curam ne quid eis necessariorum desit: quo spectant illæ Græcorum sententiæ:

Ἰσχυρῶς βιώσης γενοσὶν τοῖς γονεῖς.

ita &

Εὐλαβεῖς τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα καλῶς.

adde Prou. XII. I.

ἢ πᾶσι ἐντολὴ ἐν παλαιᾷ] Verum est. nam quod præcedit: & faciens misericordiam in millia his qui diligunt me, & custodiunt præcepta mea, generale est & ad totam legem pertinet, & præterea opponitur minis præcedentibus: hoc vero speciale. ac sapienter, loquens quasi pueris, qui
coelestia

cœlestia & æterna nondum concipiunt animo, ostendit ex hoc facto promitti id quod homines, simul aliqua ratione vti cœpere, maxime amant, id est, vitam longam & simul fœlicem. In omni Decalogo id vnum præceptum est iubens, cetera vetantia: notant autem Hebræi vetantibus præceptis minas addi, promissa iubentibus.

3. ἵνα εὖ σοι γῆνται καὶ ἔσῃ μακροχρόνιος ὑπὲρ τὸ γῆς] Sunt ipsa verba LXX interpretum. Simul vult intelligi Paulus, quod tunc promissum est in terra illa, idem & nunc præstari in terris aliis. & hinc & aliunde apparet, aliquid in potestate hominis situm, vnde ad longævitatē perueniat.

4. καὶ οἱ πατέρες μὴ παροργίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν] Cauete ne sine causa eos male tractetis: nam sic ne equum quidem reddas docilem.

ἀλλ' ἐκφέρετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νομοθεσίᾳ κυρίου.] παιδεία sæpe quidem latius extenditur, sed hic significare videtur institutionem per pœnas, quæ adhibendæ sunt filiis simulatque aliquam liciti ac illiciti cognitionem haurire possunt. sic παιδύειν vsurpat scriptor ad Hebræos XII. 7. & Sirachides VII. 4. XXXII. 12. Latini modo castigare dicunt, modo emendare. νομοθεσία autem est ea institutio quæ fit verbis, olim quidem legis Deut. VI. 7. Prou. XXII. 5. nunc vero Evangelij: vnde additur hic κυρίου, id est, Christi.

5. οἱ δοῦλοι] Non tollit morem tunc receptum seruis vtendi. habet enim sua commoda, & licet eo recte vti.

ὑπακούετε τοῖς κυρίοις καὶ σαρκί] Id est, eis qui secundum leges humanas ius in vos habent. sic & Coloss. III. 22. seruitus non in totum hominem descendit, ait Seneca, excipitur animus. animo tam herorum quam seruorum Deus imperat, & nunc sub Deo Christus, infra VI. 9. Coloss. III. 24. IV. 1.

καὶ φόβῳ καὶ φόβῳ] Cum obedientia & metu ipsis displicendi. etiam de nostris aduersus Deum officiis eadem vocabula vsurpantur Philipp. II. 12.

ἐν ἀπλότῃ τῇ καρδίας ὑμῶν, ὡς τῷ Χριστῷ] Fide non ficta, quomodo Christo seruimus vide II. Corinth. I. 12. & supra V. 22. loco II. Paralip. XXI. 17. לַבַּיִת בְּיָשָׁר vertitur ἐν ἀπλότῃ καρδίας. vtitur hac locutione & sapiens I. 1.

6. μὴ κατ' ὀφθαλμοδουλείαν ὡς αἰθεροπάρεσκοι] Vt Giezi qui alius erat in heri conspectu, alius extra conspectum II. Reg. V. aut vt aulici Saülis, qui in rebus improbis ei adulabantur. Habet interdum voces eleganter compositas Paulus, quales sunt hæ duæ ὀφθαλμοδουλεία & αἰθεροπάρεσκοι. In oculis frequens, Ciceroni, pro in conspectu. vox αἰθεροπάρεσκων est & Coloss. III. 22. desumpta ex Græco Ps. LIII. 6. Significat eos qui non cogitant quod sui sit officij, sed quomodo per fas aut nefas gratias captent. ἀρτίσται ἐν τοῖς οὐκ ὑπὲρ τῆς βελτίστῃ ἡδονῆς ὡς αἰθεροπάρεσκοι. tales videas seruos comicos, apud heros minores: tales erant aulici Saülis.

ἀλλ' ὡς δοῦλοι τῷ Χριστῷ] Iussit Christus Cæsari pareri. eadem autem est ratio in republica, & in familia. nec ad salutem nostram quicquam refert qua parte in humana re locati simus. licet quamuis personam bene agere. ὡς δοῦλοι τοῦ κυρίου ait Petrus I. II. 16.

ποιουῦντες τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐν ψυχῇς] בְּבַל בְּבַל Ps. cxl. i. id est, οὐ μόνον διὰ τὴν ὀργάνω ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν συνείδησιν, vt in re simili loquitur hic Apostolus Rom. xiii. 5. in quibusdam exemplaribus illud ἐν ψυχῇς refertur ad sensum sequentem.

μετ' ὀνοίας δουλοῦντες ὡς πρὸς κυρίῳ καὶ ὡς ἀνθρώποις] Id est, respicientes præcipue non illos homines sub quibus positi estis, sed Christum qui id exigit, & qui præmium reddit: bene autem addidit μετ' ὀνοίας. esse enim potest inter Dominum & seruum quanquam in dispare fortuna, amicitia quædam. Serui, humiles amici, Senecæ. Vide quæ diximus III. de Iure Belli ac Pacis xiv. 2. itaque & δοῦλον ὁμιλῶν δόμοις dixit Euripides, &

Δούλων ὅσοι φιλοῦσι δεσποτῶν γένος.

tales illi qui in conuiujs loquebantur, sed in tormentis tacebant, vt ait Seneca Epist. xlvii. contumax, etiam aduersus tormenta, seruorum fides, ait Tacitus Historiarum i. exempla vide apud Valerium v. i. 8.

εἰδότες ὅτι ὁ ἐὰν τι ἔκαστος ποιήσῃ ἀγαθόν, τὸτο κομίζεται ὡς καὶ τὸ κυρίου] Hoc referet, id est, huius præmium, καὶ μετὰ νουμίαν satis frequentem. Similis locutio II. Cor. v. 10.

εἴτε δοῦλος, εἴτε ἐλεύθερος] Neque enim Christus hæc discrimina aut nunc respicit, aut in iudicio respiciet. I. Cor. v. 11. 22. xii. 13. Gal. iii. 28. Coloss. iii. 11.

9. καὶ οἱ κύριοι, τὰ αὐτὰ ποιεῖτε πρὸς ἀλλήλους] Id est, vicissim in eos beneuolentiam ostendite. Vide Plinij, & aliorum monita dicto loco de Iure Belli ac Pacis:

Ὅταν τύχη τις ἀνοουῶτος οἰκέτου,

οὐκ ἔστιν οὐδὲν κτῆμα κάλλιον βίῳ.

Christiani omnibus Christianis fratres: itaque parem, imo maiorem bonitatem ostendere debent in seruos Christianos, quam olim Hebræi in Hebræos. Vide Deut. xv. 12. Ierem. xxxiv. 14.

ἀνιέντες τὴν ἀπειλὴν] Nolite iracunde agere vbi aliter ius vestrum tenere potestis. noli esse

Antiphates trepidi laris, aut Polyphemus.

Vide Leuit. xxv. 43. dixi iracunde. nam ὀργὴ quod iracundiam significat, Græcè vertitur ἀπειλή. Clemens Romanus eodem sensu dixit: σὺ ἐπιτάξεις δούλῳ σου, ἢ παύσῃ σου ἐν πικρίᾳ ψυχῇ.

εἰδότες ὅτι καὶ ὑμεῖς καὶ αὐτοὶ ὁ κύριός. ἔστιν ἐν οὐρανοῖς] & ipsis & vobis idem imperat. homines estis: גַּם בְּנֵי אָדָם גַּם בְּנֵי אִשָּׁה.

Omne sub regno grauiore regnum est.

Barnabas in Epistola: οὐ μὴ ἐπιτάξης παύσῃ ἢ δούλῳ σου ἐν πικρίᾳ, ὅτις ὅτι τὸν αὐτὸν ἐλπίζουσι, μήποτε οὐ φοβηθήσῃ τὸν ἐπ' αὐμοτέρεσι Θεόν. in manuscripto καὶ αὐτοὶ καὶ ὑμεῖς. parum refert. Si in lege veteri serui molliter tractati fuerint quia Deus eos sibi acquisiuerat, educendo ex Ægypto Leuit. xxv. 42. quanto nunc magis, cum idem dominus & dominos & seruos, à seruitute

multo duriore liberauerit. Lactantius : *Tametsi corporum sit diuersa conditio, nobis tamen serui non sunt, sed eos & habemus & dicimus spiritu fratres, religionem conferuos.*

κὴ θεοσωποληνία ὡς ἐστὶ παρ' αὐτοῦ] Non curat, vt iam diximus, Christus ista fabulæ humanæ choragia. Vide quæ dicta Act. x. 34. Rom. II. II. Gal. II. 6. adde. Coloss. III. 25. Sumpta locutio ex Deut. x. 17. & II. Paralip. XIX. 7.

10. τὸ λοιπὸν ἀδελφοί μου] Locutio ad finem festinantis. in manuscripto τὸ λοιπὸν · vt Gal. V. 17.

ἐν δυνάμει ἐν κυρίῳ] Et hic est passiuum pro reciproco vt & II. Tim. II. 1. & in Græco Psal. LII. 7.

κὴ ἐν τῇ κρείττει τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ] Genitiuus ἑξηγητικὸς vt supra I v. 26. habes hanc geminationem & supra I. 19. respici videtur locus Esaiæ LII. 1.

11. ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ] Incipit iam à re militari figuras ducere. locus huic geminus. II. Cor. x. 4. & alter I. Thess. v. 8. simile illud Esaiæ LXI. 10. ἐνέδυστέ με ἰμάτιον σωτηρίου καὶ χιτῶνα δόξης σωῆς. habes πανοπλίας vocem in Græco Iobi XXXIX. 20. & II. Sam. II. 21. vbi in Hebræo חַלְתָּ in Glossario πανοπλία armatura. Vniuersitatem armorum dixit Ambrosius. par armatura etiam Deo tribuitur. Sap. v. 18. 19. 20. 21. 22.

πρὸς τὸ δύνασθαι ὑμᾶς εὐδοῦν πρὸς τὰς μεθοδείας τῆς διαβολῆς] Aduersus diaboli vias agendi astutas תַּכְכִּים. Vide supra I v. 14. ὁ διαβολῆς, vt alibi ὁ σα. ταναῖς, totam vniuersitatem malorum dæmonum significat. confer locum Apoc. XII. 7.

12. ὅτι ὡς ἐστὶν ἡμῖν ἡ πάλιν πρὸς αἶμα καὶ σάρκα] Tantum scilicet, quæ uocula sæpe subauditur. רַב־בָּשָׂר dicuntur homines, vbi comparantur Deo aut Angelis.

ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας] Eadem graduum nomina usurpantur de dæmonibus, quæ de Angelis. nam & Satanæ imperium ordine constat. Matth. 12. 26. ἀρχαὶ & ἐξουσίας de sanctis Angelis habes & supra I. 21. III. 10. Coloss. I. 6. de malis Angelis I. Cor. xv. 24. I. Coloss. II. 15. ἀρχαὶ & δυνάμεις de iisdem malis Angelis, Rom. VIII. 38.

πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τῆς σκότους τῆς αἰῶνος οὗτοι] In manuscripto, τῶ σκότει οὗτοι quomodo legerunt & Syrus, & Latinus. illos dicit qui imperium habent in mundum hunc tenebrososum, id est magnam partem humani generis, qui ὑοὶ ἀπειθείας supra Ephes. II. 2. Simili modo princeps eius vniuersitatis, ὁ ἀρχὸν τῆς κόσμου Ioh. XII. ὁ Θεὸς τῆς αἰῶνος οὗτος II. Cor. IV. 4. κοσμοκράτορας τῆς σκότους, idem est quasi dixisset τοὺς κρατοῦντας τῆς κόσμου τῆς σκότους. opponit τὸν κόσμον τῆς σκότους, filiis lucis, de quibus supra v. 8. vbi itidem dicuntur illi antea fuisse σκόπος. ἔργα σκότους habuimus supra v. 11.

πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις] Apparet Syrum legisse πρὸς τὰ πνεύματα τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, rectè. πνεύματα πονηρίας Hebræo more quæ πνεύματα πονηρὰ, Matth. XII. 45. loca ἐπουρανία sunt loca

aëria supra 11. 2. ubi retulimus Hebræorum sententiam, omnia à terra ad cælum, nempe astringerem, plena esse talium spirituum. *ἡ ἐξ ἐσάμφοι* Hesiodus de dæmonibus.

ἀπὸ τοῦ ἀναλίσσει τὴν πανοπλίαν τὴν Θεοῦ] Repetit quod dixerat, ut armaturam nobis describat longe aliam, quam aut Homerus in rebus Achillis, aut in rebus Æneæ Virgilius.

ἵνα δυνήσῃτε ἀντιστῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ] Id est, etiam tunc cum dæmonum arte homines suscitati vobis mala maxima minabuntur, supra v. 16.

καὶ ἅπαντα υπερβυστάμφοι εἶναι] Militis est non fatigari; & stare in prælio.

14. *εἴτε οὐδὲ πειζωστάμφοι τὴν ὁσφὺν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ*] Milites *ζωστῆα* habent, id est balthæum, qualem Hæctori dedit Ajax. in Glossario *ζωστὴρ cingula, balthæum, cingulum.* & rectè balthæo comparatur veritas, siue sinceritas. mendaciorum magna est laxitas. veritas adstringit hominem *חֲזַק הָאֱמוּנָה אֲזוּר חֲזַק* Esaiæ xi. 5. *bona fides erit balthæus lumborum eius.*

καὶ ἐνδυστάμφοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης] Ex Esaiæ lix. 17. *יִלְבֹּשׁ צִדִּיק לִבְשׁוֹ* *ἐνδύσεται δικαιοσύνην ὡς θώρακα.* *θώραξ* inde dicitur quod pectus tegat, Lorica Latinis: de qua habet Epigramma Martialis:

Inuia Sarmaticis domini lorica sagittis.

in pectore cor, quod aduersus tentationes tutum est consuetudine recte agendi.

καὶ ὑποδυστάμφοι τοὺς πόδας ἐν ἐτοιμασίᾳ τῆς δαγχελίου τῆς εἰρήνης] Milites caligati sunt. pedes significant quotidianas actiones, ut diximus ad Ioh. xiii. 10. ea non fordescent, si semper insistant cogitationibus exsequendi & propagandi Euangelij. dixit autem Euangelium pacis, alludens ad illud Esaiæ lii. 7. quo Paulus utitur Rom. x. 15. *ἐτοιμασία* Græce Dan. xi. 20. 21. est *בִּן*, id est, statio.

16. *ὅτι πᾶσιν ἀναλίσκοντες τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως, ἐν ᾧ δυνήσεσθαι πάντα τὰ βέλη τῆς πονηρίας τὰ πεπυρομένη σείσαι*] Solebant à funditoribus mitti glandes quæ ipso motu ardescebant. ea scuto firmo repulsæ vim suam perdebant, non minus quam ignis qui exstinguitur. tale *σάκος ἐπιβάσειον*, verum *רִיחַ גִּבּוֹר* quod nomen Iudæi stulte indunt suis *σχιζοματηκοῖς*, est fides in Christum, repellens libidines omnes, quæ tela sunt diaboli ignita. fides vincit mundum i. Ioh. v. 4.

17. *καὶ τὴν κεφαλάν τῆς σωτηρίου δέξασθαι*] Et hoc ex dicto iam Esaiæ loco: *וְיָשׁוּעַ בְּרֹאשׁוֹ וְיִכּוּבַע* *ὑμῶν* *κεφαλάν* *σωτηρίου.* Per *σωτήριον* hic *μυστηρικῶς* intelligitur spes de salute æterna ex Euangelio concepta. apparet idem ex i. Thess. v. 8. ubi est *καὶ κεφαλάν* *ἐλπίδα σωτηρίας.* caput inter præcipua tuendum militi, tum quia lethales ferme sunt ictus qui in eam partem cadunt, tum quia toti corpori caput imperat. in capite nostro mens est, quam falsis doctrinis seduci non patitur spes illa vitæ æternæ, quæ solide in nulla alia doctrina præterquam in Euangelio reuelatur.

καὶ τὴν μάχαιραν τῆς πνεύματος, ὅ, ὅς ἐστι ῥῆμα Θεοῦ] *μάχαιραν πνεύματος*, id est,

πνδμαπκλν. Solent talia addi translationibus molliendis, vt diximus ad Matth. xxvi. 29. μαχαίρα δίστομος siue ρομφαία δίστομος (nam hæ duæ voces eodem sensu ponuntur in his libris, & apud veteris testamenti interpretes) est doctrina omnis quæ à Deo procedit, quia intima penetrat, separatque affectus malos à bonis. Vide Hebr. iv. 12. Apoc. 16. 11. 12. sumpta autem hæc similitudo ex Esai. xliix. 2. & simul mystice explicantur verba Pl. cxlix. 5.

18. δὲ πάσης προσευχῆς, & δέησεως] προσευχῆς vox est quidem generalis, quo sensu & verbum προσεύχεσθαι illico habebimus, sed cum opponitur εἰ δέησις, vt hic & i. Tim. ii. 1. προσεύχῃ significat preces ad bona impetrandæ, δέησις deprecationem arcendis malis quæ metuimus. est enim ἀπὸ τῶ δέους deductum nomen. in Glossario: δέησις deprecatio; Solet plerunque δέησις in Græco poni vbi in Hebræo est תחנונים aut תחנונים quæ voces implorationem misericordiæ significant.

ἐν παντὶ καιρῷ] πάντοτε Luc. xvi. 1. ἀδελφίμως. i. Theff. v. 17.

ἐν πνδματι] Non voce tantum, sed & animo. Vide supra v. 19.

καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ἀγρυπνοῦντες] וקרים. militare dictum est, mars vigila. conjungi solent preces & vigiliæ. Matth. xxvi. 41. Pl. v. 4. lxxxviii. 14. in templo semper aliquibus erat peruigilium. εἰς αὐτὸ τὸ ad rem totam præcedentem refertur.

ἐν πάσῃ προσκαρτερήσῃ] In sacris gentium dicebatur, hoc age. docet nos hoc Plutarchus in Numa, aitque eis verbis homines iuberi προσέχειν τοῖς ἱεροῖς καὶ μηδὲν ἔργον ἐμβαλεῖν μετὰ αὐτὸν μηδὲ χρεῖαν ἀρχολίας.

καὶ δέησῃ ὑπὲρ πάντων ἡμῶν ἀγίων] Non pro se tantum orare vult vnunquemque, sed & pro aliis, quod ἐνδύξεις vocat i. Tim. ii. 1.

19. καὶ ὑπὲρ ἐμοῦ] Ecce quanti Paulus preces piorum faciat, cum ille, tantæ apud Deum gratiæ, speret se aliorum precibus posse adiuuari. & nos existimabimus Pauli cum Christo regnantis preces nihil nobis prodesse?

ἵνα μοι δοθῇ λόγος ἐν ἀνοίξει τῶ σώματος μου, ἐν παρρησίᾳ γνωρίσω τὸ μυστήριον τῆς διαγγελίας] Id est, vt ab hac custodia militari liber per omnem urbem perferre possim sermonem Euangelij eum, cuius res antehac occultæ fuere. vt detur mihi sermo, id est, vt loqui mihi liceat: in apertione oris, id est, occasione data. nam occasio loquendi Rabbiniספתח פה. Sic Deus labia aperire dicitur, vbi materiam suppeditat sibi gratias agendi, Pl. li. 17. & παρρησία non tam hic fiduciam Pauli, quam impedimentorum extrinsecus aduenientium remotionem significat, vocabulo quidem Græcæ originis, sed Syra locutione. nam בפרהסיא pro palam & aperte vsurpant Rabbini. Sic & Ioh. xi. 5: 4.

20. ὑπὲρ οὗ προσβύω ἐν ἀλύσει] Nunc quoque non desino obire legationem mihi mandatam: sed cum magnis molestiis, ac difficultatibus: quippe eadem catenâ me & appositum mihi custodem tenente. Vide quæ dixi-

mus ad finem Actuum, vbi ipsum nomen habes ἀλυσιν xxviii. 20. vt & ii. Tim. i. 16. pro quo δεσμά dixit Coloss. i v. 18. Philipp. i. 7. 13. 14. 16. ii. Tim. ii. 9. Philem. x. 13.

ἵνα ἐν αὐτῷ παρήγορασμαι ὡς θεῷ με λαλήσαι] Vt libere vbique enuntiem quæ mihi dicenda sunt.

21. ἵνα ὃ εἰδῆτε ἐ υμῖν τὰ κατ' ἐμὲ] Ea quæ ad me pertinent.

τὴν παράκλησιν πάντων ὑμῶν γνωρίζει Τυχικός] πάντα non legit Syrus: & rectius sine eo cohæret oratio. notatum etiam in quibusdam libris eam vocem non extare. ex Asia erat hic Tychicus Act. xx. 4. & forte Ephesius. Sic ad Corinthios missus Titus, Corinthius & ipse.

ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς] Hoc titulo idem Tychicus insignitur Coloss. i v. 7. credibile est prouectiorem fuisse ætate. Iuniores enim τέκνα magis appellat Paulus. prouectiores Rabbini dicuntur רבנים.

καὶ πιστὸς δέκονος ἐν Κυρίῳ] δέκονος vox hic sumitur vt comprehendat omnes qui Euangelio nauant operam, quales erant Euangelistæ ipsique imprimis Apostoli. Vide i. Cor. iiii. 5. ii. Cor. iiii. 6. vi. 4. x i. 23. supra iiii. 7. cum dicit fidelem, ostendit tuto ei credi.

22. ὃν ἐπεμψα πρὸς ὑμῶν εἰς αὐτὸ τὸ ποῦ, ἵνα γῶτε τὰ κατὰ ἡμῶν, ἐ τῷ εὐαγγελίῳ τὰς καρδίας ὑμῶν] Breuis locutio pro καὶ ἵνα αὐτὸς τῷ εὐαγγελίῳ, &c.

23. εἰρήνη τοῖς ἀδελφοῖς] Res prosperæ.

καὶ ἀγάπη μὲν πίστεως] Quæ duo iuncta promissum habent vitæ æternæ in Manuscripto καὶ εἰλεος μὲν πίστεως.

ὑπὸ Θεοῦ πατρὸς ἐ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ] Coniunxit causam principem cum causa secunda, vt semper meminerimus nos vtrique obligatos.

24. ἡ χάρις μὲν πάντων τῶν ἀγαπώντων τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν ἀφθαρσίᾳ] Non Ephesios tantum salutatur, sed & omnes in Asia Christianos. ἀφθαρσίας vox ad animum relata legitur & Tit. ii. 7. vbi tamen ea abest in nonnullis codicibus, quia præcessit vox idem valens ἀδελφότης. in Glossario ἀδελφότης incorruptus. vtuntur Plato & Demosthenes. Plato & ἀδελφότητος voce sensu eodem. Significatur is qui nullavi, nullis precibus, nullis illecebris se corrumpi, id est, à recto abduci patitur. talis animi status hic dicitur ἀφθαρσία. potestque hoc ἐν ἀφθαρσίᾳ verti, constanter. Sicut virgo stupro corrumpitur, sic peccato quouis animus. ita hic Chrysostomus, & ex illo Græci alij.

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONES
IN EPISTOLAM
AD PHILIPPENSES.

HUGONIS GROTII
ANNOTATIONES
IN EPISTOLAM
AD PHILIPPENSES.

ST hæc Epistola, quanquam & ipsa Romæ in vinculis scripta, lætior alacriorque & blandior cæteris, ideo quod Philippis, quæ vrbs præcipua est Macedoniæ & colonia, bis fuisset Paulus Act. xv i. & xx. & bene successisset ibi Pauli prædicatio, conuersa muliere purpuraria, eiecto Spiritu Pythonico, conuerso & per miraculum commentariensi, accepta à magistratibus ob iniuriam acceptam satisfactione. Post quæ tempora Philippenses plerique fideliter custodierant ea quæ à Paulo acceperant, amoremque in tam bonum magistrum & reuerentiam multis modis erant testati. Insurgit tamen nunnunquam in asperitatem aliquam oratio aduersus homines similes illis quos ad Galatas notat, qui cùm Iudæi ipsi non essent, illis tamen quos Paulus ex Gentibus conuerterat, suadebant Iudaismum, occasione capta ex vinculis Pauli & malis quæ Christianis non Iudaizantibus imminere videbantur. In quod consilium ex sola carnis cura profectum, qua debet fortitudine despuit Paulus.

CAPVT PRIMVM.

ΑΤΛΟΣ καὶ Τιμόθεος] Timothei nomen ideo addit, quod cùm in utroque Philippos itinere Paulum esset comitatus, notus ob id carusque esset Philippensibus.

Μοδῶς Ἰησοῦ Χριστοῦ] Modeste cum quæsiuit titulum, in quo Timotheum secum sociaret. Apostolicam auctoritatem hic opus non habebat sibi adstruere, quando ea Philippis in controuersiam non vocabatur.

πᾶσι τοῖς ἁγίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τοῖς οὖσιν ἐν Φιλίπποις σὺν ἐπισκόποις καὶ δiakόνοις]

Ita plerique codices & Syrus, non vt Chrysostomus & secuti eum Græci legunt *συνεπισκόποις*. Non nouum est præcipuas personas postremo loco nominari, qua de re diximus ad Marcum xvi. 7. *ἐπισκόπων* vox in Græcis versionibus respondet Hebræis פקידים, פקידים, מפקדים, quomodo vocari solent omnes qui cuiuslibet rei curam & inspectionem habent. In Nouo Testamento vocati sic presbyteri omnes, quia in gregem habebant inspectionem Act. xx. 28. quæ inspectio *ἐπισκοπή* Act. i. 20. At is qui in eo ordine primas habebat, dicebatur per excellentiam *ὁ ἐπίσκοπος*, vnde factum vt id ei nomen proprio quodam iure manserit, sicut Senum nomen Episcoporum primis in Africa. Princeps autem huius presbyterij Philippensis videtur fuisse ipse Epaphroditus qui Philippis ad Paulum iuit, quem mox Paulus vocabit *συνεργόν & συστρωτόν*.

2. *χαίς ὑμῖν καὶ εἰρήνῃ*] Rom. i. 7. i. Cor. i. 3. ii. Cor. i. 2. Gal. i. 3. Eph. i. 2.

3. *διχαριστῶ τὰς Θεῶν ἐπὶ πάσῃ τῇ μνηίᾳ ὑμῶν*] Quotiescunque vestri memini Deo gratias ago. Simile Rom. i. 8. i. Cor. i. 4. Eph. i. 16.

4. *πάντοτε ἐν πάσῃ δέησί μου ὑπὲρ πάντων ὑμῶν μὲν χαίρειν τὴν δέησιν ποιούμενος*] Magni sane affectus testimonium, omnibus suis precibus pro ipsis preces admiscere. Et laus magna, quod addit, cum gaudio. Audiebat enim de plerisque eorum quæ vellent.

5. *ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον*] Id gaudeo, quod Euangelij participes facti estis. *εἰς τὸ εὐαγγέλιον*, pro *ἐν τῷ εὐαγγελίῳ*. Eadem *κοινωνία* τῷ ἰσοῦ i. Cor. i. 9. & *κοινωνία* τῷ μωσῆϊ Eph. iii. 9. *κοινωνία* μὲν τῷ πατρὶ & τῷ ἰσοῦ, i. Cor. i. 3.

ὑπὸ πενήτης ἡμέρας ἀρχὴ τῆς νυκτὸς] Laudat & constantiam in accepta fide.

6. *πεποιθὼς αὐτὸ τῆτο*] *חַטָּב*, sperans. Vide Eph. iii. 12. & ibi dicta.

ὅτι ὁ ἐναρξάμενος ἐν ὑμῖν ἔργον ἀγαθόν, ἐπιτελέσει ἀρχὴ ἡμέρας Χριστοῦ Ἰησοῦ] Nempe vobis cooperantibus, quod sequentia indicant. Sed maluit nominare causam principem ac digniorem. Simile Philonis illud in allegoriis: πολλοὶ ἀσκηταὶ χυρόμενοι τῇ ἀρετῇ, ἐπὶ τῇ τέλει μετέβαλον. ὃ ἃ παρέχῃ ὁ Θεὸς ἐπιστήμην βεβαίαν, οὕτω δίδωσιν ἀμφοτέρω, τὸ ἐργάζεσθαι τὰς ἀρετὰς, & μηδέποτε αὐτῶν ἀφίστασθαι, ἀλλ' αἰεὶ ταμιεύειν καὶ φυλάττειν ἐκείναις.

7. *καθὼς ἐστὶ δίκαιον ἐμοὶ τῆτο φρονεῖν ὑπὲρ πάντων ὑμῶν*] Ita antehac vos gestistis, vt optima de vobis sperare in posterum debeam. vobis autem sic pergentibus, Deus quoque perget vos cumulare donis. *δίκαιόν ἐστι*, par est vt Act. iv. 19. *רָצוֹן*.

ὅτι τὸ ἔχον με ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν. ἐν τε τοῖς δεσμοῖς με, καὶ ἐν τῇ ἀπολογία καὶ βεβαιώσει τῆς εὐαγγελίας, συκοινωνοὺς μου τῆς χάριτος πάντας ὑμῶν ὄντας] Sunt veteres qui putant scriptum hoc in secundis vinculis, post primam causæ dictionem apud Neronem, quo tempore nemo Paulo adfuerat i. Tim. i. v. 16. atque eo ipso tempore Timotheus Romæ non fuerat, vt ex eodem loco apparet. At mihi videtur ἀπολογία posse intelligi illa apud Iudæos qui Romæ

erant, de qua in Actis. In omnibus autem his malis quæ Paulus ferebat, in eo se solabatur, quod Philippenses Christiani non eadem modo de causa, sed pari modo, fuscitantibus Romanos magistratus Iudæis, multa mala tolerauerant, ac tolerabant, ut videre est infra 29. Gratiam autem hoc ipsum vocat, pati pro Christo, ut & infra ἐχαρέσθη. Magnus in hac re honos, magna præmia. ὑπολογία ἐβεβαίωσας εὐαγγελίῳ dictum per ἐπιεξηγήσιν, quod breuius ὑπολογία εὐαγγελίου infra 17. βεβαίωσας est קים.

8. μὴ ῥτς γάρ μοι ἔστιν ὁ Θεός] Iuramentum ut Rom. 1. 9. 11. Cor. 1. 23. 1. Theff. 1. 5. 10. עי הלהא Gen. xxxii. 50. בשמים עי שהי ברומים Iob. xvi. 18. Ἰδὲ ὑπὸ ἰλλὶ ἐστὶν ὁ Θεός.

ὡς ὁπποῦ πάντας ὑμῶς ἐν ἀλλήλοις Ἰησοῦ Χριστοῦ] Id est, amo vos amore non illo communi, sed vere Christiano. ἀλλάχχα, omnis affectus 11. Cor. vi. 12. Philem. v. 11. 12. 20. 1. Ioh. 1. 11. 17.

9. ἵνα ἡ ἀγάπη ὑμῶν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀεισδύῃ] Est μετανουμία. hoc enim vult dicere. oro, ut iste vester in me amor à Deo maiora indies dona accipiat. Ex illo enim accipere, sequetur τὸ ἀεισδύειν.

ἐν ἐμπειρίᾳ] Sic vocatur maior rerum diuinarum cognitio, ut Rom. 1. 11. 20. Eph. 1. 17. 1 v. 17. καὶ πάσῃ αἰσθήσει] Id est, experientia. Sic עתך LXX vertunt αἰσθῆσιν Prou. 1. 4. & sæpe alibi in eodem libro: quod alibi συνείσιν, ἐμπειρίᾳ & aliis modis.

10. εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμῶς τὰ διαφέροντα] Id est, ut in quaque rerum circumstantia, quid rectum quid non sit intelligatis: quomodo hanc locutionem explicauimus Rom. 1. 18.

ἵνα ἦτε εἰλικρινεῖς] Id est, ut clare omnia perspiciatis. Sic τίς εἰλικρινῆ διανοῖαν dixit Petrus 1. 11. 1.

καὶ ἀποθέσκατοι] Vide 1. Cor. x. 32. Act. xxiv. 16.

εἰς ἡμέραν Χριστοῦ] Id est, semper. Vide supra 6.

11. πεπληρομένοι καρπῶν δικαιοσύνης] Sic עתך habes Osee x. 1. Sensus est, ut large fructum feratis bonorum operum: quæ omnia veniunt δικαιοσύνης nomine.

ἢ ὅτι Ἰησοῦ Χριστοῦ] Quæ consummatiora esse debent, quam legis opera.

εἰς δόξαν καὶ ἑπαύρον Θεοῦ] Omnia enim illa hominum, ante impiorum, pia opera ad magnam redundant laudem diuinæ gratiæ, Ephes. 1. 6. 12. 14.

12. ἡ κατ' ἐμὲ] Res meæ, ut Eph. v. 1. 2.

μᾶλλον εἰς περικοπῶν τῶ εὐαγγελίου ἐλήλυθεν] Recte facitis quod non terimini his vinculis meis. nam ea ipsa Euangelio seruiunt. Vocem περικοπῆς habemus & infra 25. & 1. Tim. 1 v. 15. Est & apud Sirachiden.

13. ὥς τὸ εἶς δεσμοῦ μου φανεροῦν γνέσθαι ἐν ὅλῳ τῷ Περαιτωρίῳ] μετανουμία. Vincula mea in Christo nota facta sunt: id est, innotuit me vinctum esse

tantum Christi causa. Qui rumor latius latiusque manans etiam in aulam peruenerat, ita ut & ibi quidam seruorum aut libertorum Cæsaris facti essent Christiani, infra 1 v. 22. Prætor olim dictus is qui præret exercitui, ut Varro explicat. hinc cohors prætoriana: nauis prætoria. Hinc prætorium dici cœpit tentorium imperatoris: inde etiam præsidis Prouinciæ domus: duo prætoria coli, apud Tacitum. Romæ Cæsaris domus Palatium dicebatur: sed prouinciales assueti vocabulo prætorij, appellabant & hanc *πραιτωρίον*.

καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι] Apud plebem Romanam.

14. *καὶ τοῖς πλείονας ἢ τῶν ἀδελφῶν ἐν Κυρίῳ*] Quales illi qui salutantur Rom.

XVI. *δοκίμοις τοῖς ἀδελφοῖς*]

πειποιδύτας τοῖς διμοῖς μου] Excitati, inquit, meæ patientiæ exemplo.

ωδυσσώτερος ὁλμᾶν τὸν τῷ Θεοῦ λόγον λαλεῖν] *ωδυσσώτερος ἀφόβως*, id est, ἀφοβώτερος.

15. *πνὲς μὲν καὶ διὰ φθόρον ἐΐειν*] Iudæos indicat, qui ut progressum Christianismi impedirent, ubique rumoribus differebant qualis esset illa doctrina, quibus se argumentis fulciret: quæ res efficiebat ut multi ad Paulum concurrerent, ex ipso rem totam intellectu.

πνὲς δὲ καὶ διὰ δόξαν τὸν Χριστὸν κηρύσσουσι] Quidam etiam vulgabant Christianum dogma, ideo quod ipsi id probarent: ὅτι ἐν αὐτῷ ὡδοῦκου, qualis locutio 11. Cor. XII. 10. Nec multo aliter *δόξαν* Rom. X. 1.

16. *οἱ μὲν δὲ ἐειδήσας*] Id est, ἐξ ἐειδός. Et ἐξ hoc loco est vice adiectiui, ut Rom. 1 v. 12. & cum eadem voce *ἐειδήσας* Rom. 11. 8.

τὸν Χριστὸν κατὰ γέλλειν οὐχ ἀγῶς] Non pio, puroque animo.

οἰόμενοι θλίψιν ὑπφέρειν τοῖς διμοῖς μου] Hoc quærunt ut in arctiorem der custodiam. ideo enim ubique de dogmate loquuntur, quod sperent se & mihi & dogmati odium concitatu. In Manuscripto pro *ὑπφέρειν* est *ἐγείρειν*. quomodo & Latinum legisse apparet.

17. *οἱ δὲ ἀγάπης*] Ideo quod me ament, dicunt quæ sint, quæ doceam, spectantia scilicet ad emendandos mores, minime seditiosa.

εἰδότες ὅτι εἰς ἀπολογία τῷ εὐαγγελίῳ κείμεν] *κείμεν*, id est, τέθειμεν. Sic *κείμεν* habuimus Luc. 11. 34. Sic & *κείμεθα* 1. Thess. 111. 3. sic *ἡμῶν* vertitur *ὡς κείμενος* 11. Sam. XIII. 32. Ideo me amant & me miserantur, quia sciunt me ad munus prædicandi Euangelij huius non sponte venisse, sed à Deo vocatum. *ἀνάστη μοι ὑπενεῖλαι* dicit ipse 1. Cor. 1 x. 16. In Manuscripto præcedit *οἱ μὲν δὲ ἀγάπης*, &c. sequitur vero *οἱ δὲ ἐειδήσας*. Simili codice usus est Latinus interpres.

18. *τί γάρ;*] Est oratio *ἐλλειπτική*. hoc vult: quid hinc sequitur? nihil nisi, &c.

πλὴν παντὶ ὅσῳ εἴτε θεωράσῃ, εἴτε ἀληθείᾳ Χριστὸς κατὰ γέλλεται] In Manuscripto, *πλὴν ὅτι*, non male. *θεωράσῃ* hic non significat *prætextu*, sed *occasione*. nam ex occasione illi Iudæi, dum nocere Paulo student, multos

pertrahebant ad Euangelium. Sic Prou. xviii. i. *προφάσις ζητῇ* Latinus vertit *occasiones querit*. Sic ἐν *προφοσίᾳ πλεονεξίας*, Latinus *in occasione auaritiæ*. in Glossario: *πρόφασις occasio*. Sic *πρόφασιν λαμβάνειν* apud Platonem, *occasionem arripere*. Sic & Euripides:

Ἐπὶ βραχέας προφάσεως ἔδει μόνον.

Contra ἀληθείᾳ hic est animo sincero.

καὶ ἐν τούτῳ χαίρω, ἀλλὰ καὶ χαρήσομαι] In bono euentu etiam malorum confiliorum.

19. οἶδα γὰρ ὅτι τὸ τοῦ μοι δοκῆσέ ται εἰς σωτηρίαν] Exhibet hoc ad salutem, nempe multorum hominum.

Ἐξ τῆς ὑμῶν δέησεως καὶ ἐπιχορηγίας τῆ πνεύματος Ἰησοῦ Χριστοῦ] Vobis precantibus, & ad vestras preces Christo mihi suppeditante vim perpetuam spiritus sui. *χορηγία ἰσχυρ.*

20. καὶ τὴν δοκῆσασάν μου καὶ τὴν ἐλπίδα μου] De voce *δοκῆσασάν* vide Rom. vii. 19. Psalmo xxxv. 7. *לחלח* vertitur ab Aquila *δοκῆσασάν*.

ὅτι ἐν οὐδενὶ ἀγχιωθήσομαι] Fore vt non in vanum laborem. Est *μετωνυμία*, quales ii. Cor. x. 8. *שבוט אל* Ps. cxix. 80. Esaiæ xlix. 23.

ἀλλ' ἐν πάσῃ παρήρησα] Per liberam professionem credentium vt Act. iv. 13. 29. 31.

ὡς πάντοτε καὶ νῦν μεγαλυνθήσεται Χριστὸς] Sicut ante, ita & nunc magnum consequetur nomen. De voce *μεγαλυνέσθαι* vide Luc. i. 46. 58. Act. x. 46. xix. 17. Ps. ci. v. 1. & alibi sæpe.

ἐν τῷ σώματί μου, εἴτε ἔξ ζωῆς, εἴτε ἔξ θανάτου] Bene corporis vocem ad vtrumque retulit. nam & corpus loquitur, & corpus occiditur. Dicuntur martyres morte sua *δοξάζειν τὸν Θεόν*, vt vidimus ad Ioh. xxi. 19.

21. ἐμοὶ γὰρ τὸ ζῆν Χριστὸς] Id est, si viuo, Christo seruiuo. Vita mea non nisi in Christi rebus occupatur. Gregorius Nazianzenus:

Βίον τὸ κέρδος ἐκβίου καὶ ἡμέραν.

καὶ τὸ δουλεύειν κέρδι] Et si moriar, morte mea aliquos Christo lucrabor. Sic *κερδαίνειν* habemus i. Cor. ix. 19. 20. 21. 22. i. Petr. iii. 1. Est hoc oppositum ei quod est in Ps. xxx. 10. *במה בצע ברמי*.

22. εἰ γὰρ τὸ ζῆν ἐν σαρκὶ] Sic & Gal. ii. 20. designatur vita hæc morti obnoxia.

τὸ τοῦ μοι καρπὸς ἔργου] Latina locutio: *opera pretium*. Qualia *ἐροῦν* pro rogare: *ἱκανὸν λαμβάνειν*, satis accipere: *διδόναι ἐργασίαν* dare operam.

καὶ τί αἰρήσομαι] τί pro *πότερον*. quomodo & Latini scriptores *quis* ponunt pro *uter*.

οὐ γινώσκω] Non satis mihi liquet.

23. σωέχομαι γὰρ ἐκ πάντων] Id est, vtrunque cogor. Sic *σωέχεται* habemus Luc. xii. 50. Act. xv. 2. 5. ii. Cor. v. 14. id est, causæ sunt graues quæ me hoc, & quæ me illud præoptare compellunt. Sic Dauid ii. Sam. xxiv. 14.

כאן לי צר, *ἐπὶ μοι πένθος σφόδρα ἔστι*. Post vocem *ἐμοι* ponenda hic *σφόδρα*, ut recte monet Augustinus de doctrina Christiana III. 2.

τιὸν ἐπιθυμίααν ἔχων εἰς τὸ ἀναλίσκειν] Id est, *נפטר* quod Hebræis frequens, ut & nomen *הפטר*, ad significandam piorum mortem. Syrus eadem voce hic usus. Sed *ἀναλίσκειν* proprie est redire: recipi vertit Tertullianus. Spiritus à Deo est, & ad Deum redit, Ecclesiastæ XI. 7. Loquitur sic & Philostratus in vita Apollonij, & Cicero de diuinatione primo, Eudemi somnium exponens, *ut cum animus Eudemi è corpore excesserit, tum demum reuertisse videatur*. Hieronymus quoque hunc locum citans priore Apologia contra Ruffinum *ἀναλίσκειν* vertit, *reverti*.

καὶ σὺν χειρῶν ἐξ] Id est, in Christi custodia, quoad partem potiore, Act. VII. 59. Nihil hinc de loco definiri potest. Polycarpus in epistola itidem Philippenfibus inscripta: *ὅτι εἰς τὸν ὀφειλόμενον αὐτοῖς τόπον εἰσι ὡς Κε-εῖν*. Hieronymus in epitaphio Nepotiani: *Scimus Nepotianum nostrum esse cum Christo ἔσθ' Ἁγίων ἁγίων χοῖρος*.

πολλὰ μᾶλλον κρείσσον] Hoc dicitur per appositionem de toto eo quod præcessit: quasi diceret: quod quidem mihi multo est melius: quia sic scilicet futurum erat ut Paulus requiesceret à tot laboribus Apoc. XV. 13.

24. *τὸ ὃ ἐπιμύειν ἐν τῇ σαρκί*] In hoc mortali corpore, ut supra 21.

ἀγαπητότερον δὲ ὑμῶν] Non Philippenfes tantum, sed & alios Christianos hoc nomine complectitur.

25. *καὶ τὸ το πεποιθὸς οἶδα*] Non dicit scire se diu mansurum, sed dicit se ita sibi esse conscium, ut quia videat suam vitam Christianis multis adhuc necessariam, ideo magis speret se in vita, quamuis molesta, mansurum, & ad ipsos rediturum. *οἶδα πεποιθὸς*, scio me hoc sperare, id est, malle. Vide supra 6.

ὅτι μὲν ἔσθ' ὁ συμπαισόμενος πάντων ὑμῶν] Omnibus in Christum credentibus.

εἰς τὴν ὑμῶν προκοπὴν] Ad profectum vestrum maiorem. Vide supra 12. & I. Tim. IV. 15.

καὶ χαρὴν τῆς πίστεως] Quo maiori cum gaudio coniuncta sit fides vestra.

26. *ἵνα τὸ καύχημα ὑμῶν παρὰ πάντων ἐν χειρὶ Ἰησοῦ ἐν ἐμοὶ*] *καύχημα* hic ut & alibi est *ἀγαλλίαμα*, exultatio. *ἐν χειρὶ Ἰησοῦ*, per Christum Iesum tanquam boni huius auctorem. *ἐν ἐμοὶ*, id est, propter me, mea causa.

27. *μόνον ἀξίως τῷ Εὐαγγελίῳ τῷ χειρὶ πολιτεύεσθαι*] *πολιτεύεσθαι* locutione bene Græca significat viuendi rationem *ἡ πολιτεία* ut Act. XXIII. 1. Hinc *πολιτεία* frequens vox Chrysostomo & aliis pro vitæ instituto. Est translatio ducta à ciuibz qui secundum ciuitatis suæ leges viuunt.

ἵνα εἴτε ἐλθὼν καὶ ἰδὼν ὑμᾶς] Quod velim.

εἴτε ἀπὸν] Quod fieri potest.

ἀκούσω τὰ παρὰ ὑμῶν] *τὰ*, id est, *ταῦτα* hæc quæ sequuntur. Simile loquendi genus Rom. XI. 29.

ὅτι σήκετε ἐν ἐνὶ πνεύματι] Pariter affecti. nam πνεῦμα affectum significat
 I. Cor. I. v. 21. & alibi [ἀπο]...
 μιὰ ψυχῇ] Amantes vos mutuo.

συναθροῦντες τῇ πίστει τῷ εὐαγγελίῳ] Certantes quasi facto agmine contra
 hostes Evangelij, idque per fidem habitam & seruata[m] ipsi Euangelio.
 συναθροῦν τῇ πίστει.

28. καὶ μὴ πνεύματοι ἐν μηδενὶ ὑπὸ τῶν ἐναντίων] Nihil territi illorum ho-
 stium minis. In Glossario πνεύματι trepido terrestio. Vtitur Plutarchus hac voce
 de equo consternato.

ἥτις αὐτοῖς μὲν ἐστὶν ἐνδοξείας ἀπολείας, ὑμῖν δὲ σωτηρίας] E'νδοξείας Argumentum.
 nam ἡττηθῆναι vertitur ἐνδοκύνειν. Hesychius ἐνδοξείας, ἀπόδοξείας. Cū videant mi-
 nas suas nihil proficere, vos autem in mediis malis à Deo sustentari, inde
 capere argumentum debent, quis futurus sit vtrorumque exitus.

καὶ τὰ τοῦτο ὑπὸ Θεοῦ] Omnia hæc eueniunt Deo sic dispensante.

29. ὅτι ὑμῖν ἐχαρίσθη τὸ ὑπὸ χειρὸς οὐ μόνον τὸ εἰς αὐτὸν πιστεύειν, ἀλλὰ καὶ τὸ
 ὑπὸ αὐτοῦ πάσχειν.] Est πλεονασμὸς vt recte vidit Syrus. Satis enim fuerat di-
 xisse ὑμῖν ἐχαρίσθη οὐ μόνον τὸ εἰς χειρὸς πιστεύειν, ἀλλὰ & τὸ ὑπὸ χειρὸς πάσχειν. Si-
 cut fides dicitur Dei donum Eph. II. 8. sic etiam occasiones illæ pro Chri-
 sto dura patiendi, qui honos summus. Christo credit qui eum credit
 vera dicere. In Christum credit qui per Christum accepturum se confidit
 vitam æternam.

30. τὸν αὐτὸν ἀγῶνα ἔχοντες ὃν εἶδετε ἐν ἐμοί.] Idem certamen dicit quod ex
 eadem venit causa. quod vidistis in me, tangit historiam quæ est Act. xvi.
 19. & sequentibus. Est hic nominatiuus ἔχοντες pro datiuo ἔχουσι, qualia &
 apud Homërum nonnulla.

καὶ νυνὶ ἀκούετε ἐν ἐμοί] ἐν ἐμοί hic est, de me, quomodo accepere Syrus &
 Latinus. Vincula sua intelligit.

C A P. II.

Εἴ τι οὐδὲν ὡς ἀγκλησις] Valde & blanda & παιθητικὴ ratio. Si in-
 terdum vehementer adfirmat.

Si bene quid de te merui.

Magna enim sunt quæ à Christo habemus solatia.

εἴ τι ὡς ἀμύδιον ἀγάπης] Mutua Christianorum dilectio magnum est in
 malis lenimentum.

εἴ τις κοινωνία πνεύματος] Olim pagani dicti qui de eodem bibebant fonte.
 Quanto maior coniunctio eorum qui de eodem bibebant spiritu? I. Cor.
 XII. 4.

εἴ ποτε ἀπάλγχα & οἰκπρμὸς] ἀπάλγχα sunt affectus qui uis. οἰκπρμὸς affectus circa
 calamitosos. Ita hæc explicanda ubi pariter ponuntur. Alioqui & generale
 illud in significatione speciei sumitur. Magna autem hæc sunt inter vere
 Christianos.

2. πληροῦσάτέ με τῶν χαρῶν] Eadem locutio Ioh. III. 29.

ἵνα τὸ αὐτὸ φρονῆτε] Rom. XII. 16. XV. 5. II. Cor. XIII. 1. vt idem habeatis propositum. Vide infra III. 15.

τῶν ἀντιῶ ἀγαπῶντες ἑχόντες] Pares in mutua dilectione.

σύμφυχοι] Idem quod supra I. 27. μία ψυχή.

τὸ ἐν φρονουῦντες, μηδὲν κατ' ἐρίδειαν, ἢ κενόδοξίαν] Supple facere. hoc vnum studentes, maxime scilicet, ne quid contentiose aut ambitiose agatis. Idem quod Gal. v. 26. μὴ χρωμάμεθα κενόδοξοι, ἀλλήλοις προσκυλούμενοι. Adde II. Cor. XII. 20. Iac. III. 16. In Manuscripto hic est, τὸ αὐτὸ φρονουῦντες.

3. ἀλλὰ τῇ ταπεινοφροσυνῇ ἀλλήλοις ἡγουμένοις ὑπαρέχοντες ἑαυτοῖς] Hoc est modestiæ ingenium, de aliis magnificentius semper quam de se opinari.

4. μὴ τὰ ἑαυτῶν ἕκαστος σκοπεῖτω] Quod maxime est naturale. Egomet mihi proximus.

ἀλλὰ ὡς τὰ ἐξ ἑτέρων ἕκαστος] Quod societati quidem humanæ aliquatenus congruit: sed in Euangelio in summo quodam gradu præcipitur, præsertim in rebus illis in quibus salus aliorum æterna vertitur, cum qua omnia bona terrena comparari nequeunt. In Manuscripto est: ἀλλὰ καὶ τὸ ἐξ ἑτέρων ἕκαστος τὸ φρονεῖτω.

5. τὸ τοιοῦτον φρονεῖτω ἐν ὑμῖν ὁ καὶ ἐν χερσίν Ἰησοῦ] Is affectus sit in vobis qui in Christo fuit.

6. ὅς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων] Μορφὴ in nostris libris non significat internum & occultum aliquid, sed id quod in oculos incurrit, qualis erat eximia in Christo potestas sanandi morbos omnes, ejiciendi dæmonas, excitandi mortuos, mutandi rerum naturas: quæ vere diuina sunt, ita vt Moses, qui tam magna non fecit, dictus ob id fuerit Deus Pharaonis. Vocem μορφῆς quo dixi sensu habes Marci XV. 12. Esaia XL. 1 v. 13. vbi in Hebræo מוֹרֵפֶה. Daniel I. v. 33. v. 6. 10. v. 1. 28. vbi in Chaldæo מוֹרֵפֶה, Iob. I. v. 16. vbi in Hebræo מוֹרֵפֶה.

οὐχ ἀρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι Ἰσα Θεοῦ] ἀρπαγμὸν ἡγήσατο est locutio Syriaca. In Liturgia Syriaca Iohannes Baptista Christo baptismum ab ipso expetenti dicit. לא אלהך גזלתי non assumam rapinam. Solent qui aliquid bellica virtute peperere id omnibus ostentare, vt Romani in triumpho facere solebant. Non multo aliter Plutarchus in Timoleonte, οὐχ ἀρπαγμὸν ἡγήσατο. Sensus est: non venditavit Christus, non iactavit istam potestatem: quin sæpe etiam imperavit ne quod fecerat vulgaretur. Ἰσα hic est aduerbium. Sic Odyssæa O,

Τὸν νῦν Ἰσα Θεοῦ ἰθακήσοι εἰσερέωσι.

ἰσοῦσα φρονεῖν dixit scriptor II. Macc. IX. 12. εἶναι Ἰσα Θεοῦ est spectari tanquam Deum. Vide huius loci sum egregium Eusebij v. 2.

7. ἀλλὰ ἑαυτὸν ἐκένωσεν] הָרַק. Plane idem sensus qui II. Cor. V. 11. 9. ὅτι ὁ ὑμῶν ἐπ' ὧχευσε πλούσιος ὢν. Nam inopes dicuntur κενοί Gen. XXXI. 42. Luc. I. 53. Iudic. XI. 3. vbi in Hebræo est רִיקִים אֲנִי. Græco ἀνδρες κενοί,

Latinus

Latinus vertit viri inopes. Itaque *ἐαυτὸν ἐπένωσε* est, libenter duxit vitam inopem, Matth. v III. 20.

μορφῇ δούλου λαβὼν] Similis factus seruis, qui nihil proprium possident. Hic ponenda *ἀξιοσύνη*. incepit enim iam *ἀντίθετον* aliud.

ὃν ὁμοιώματι ἀνθρώπων ἡμόμορφος] Cum similis esset hominibus, illis nempe primis, id est, peccati experts II. Cor. v. 21.

καὶ ἡμέγατι δόρεθις ὡς ἀνθρώπος.] *ἡμέγα* hic est *ἀξιώμα*, dignitas conspicua, ut apud Græcos sæpe, quam vocem hic seruauit Syrus. & *δόρεθις* est *כאדם*, conspectus est. *ὡς ἀνθρώπος* *כאדם*, tanquam Adam, qui *ὁ πατριάρχης ἀνθρώπος*. Dignitate talis apparuit qualis Adam, id est, dominio in omnes creaturas, in mare, ventos, panes, aquam. ob quam causam id quod de Adamo dictum fuerat in Ps. v III. Christo *μυστικῶς* applicatur.

ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν] Non pro ea dignitate se gessit, sed humiliter admodum, ita ut & pedes discipulis lauaret Ioh. x III. 12. 13. sicut *ἐπένωσε*, ita *ἐταπείνωσε*, formæ sunt Hiphil, sed significant talem se exhibere, aut ostendere. Sic & Latini dicunt, comem se facere.

ἡμóμορφος ὑπήκουσεν μέχρι θανάτου] Factus est obediens, nempe hominibus tam Iudæis, quam Romanis. Non opposuit vim illam diuinam capientibus se, dānantibus, interficientibus. Tantas iniurias libenter pertulit, bono humani generis.

θανάτου ὃ σταυρώσας] Quod supplicium & summe atrox (nam & inde cruciari & cruciatus) & maxime despectum. Appianus Ciuium II. *ἐκρεμάθησαν ὅσοι σταυροῦντες ἦσαν*. Seruus apud Plautum: *Scio ego crucem fore mihi sepulchrum*.

9. *διὸ καὶ Θεὸς αὐτὸν ὑψώψατο*] Ipse deprimi se passus est. ideo Deus eum multo sublimiorem fecit, quam erat antea. Confer Hebr. x II. 2. *ὑψώψατο* *עלה* Dan. i v. 34.

καὶ ἐχαίρειτο αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πάντων ὀνομα] Nomen hic est dignitas, ut Eph. I. 21. Sic *שם עשׂה* Deut. xx v I. 19. *ὃς ἐποίησέ σε ὀνομασθὲν καὶ καύχημα*.

10. *ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πάντων γόνου καὶ μύθη ἐπουρανίων καὶ ὑπὸ γῆς καὶ καταχθονίων*] Genu flectere signum reuerentiæ: Gen. x LI. 43. in Latino. Magnus autem honos non præsentis tantum alicui exhibere signa talia, sed etiam absenti, nomine eius nuncupato. Distributio autem ista triplex est & in Apoc. v. 13. ubi *ὑποκλῖναι τῆς γῆς* dicitur, quod hic *καταχθονίων*. Videntur autem per *καταχθονίους* hic intelligi debere mortui, quomodo Græcis ea vox usurpari solet, ut intelligantur ij qui nunc mortui & sub terras abditi sunt, reuerentiæ signa exhibituri Christo, ubi nempe per eum excitabuntur.

II. *καὶ πάντα γλώσσα*] Non hominum tantum, sed & Angelorum I. Cor. XIII. I.

ὁμομολογήσῃται ὅτι Κύριος ὁ Ἰησοῦς Χεῖρς] Agnoscat Iesum esse Dominum rerum omnium Act. II. 26. In Esaiā, vnde & hæc & præcedentia desumpta sunt, est: *Lingua omnis iurabit* XLv. 23.

εἰς δόξαν Θεοῦ πατρὸς] Nam honos Christi ad honorem Patris redit. datus enim ei is honos à Patre, ideo quod Patrem honorasset plus quam quisquam Ioh. xv. 11. 5. 6.

12. ὥστε] Cum Christus in se specimen nobis dederit eorum quæ expectare debemus.

καθὼς πάντοτε ὑπηρεοῦσάτε με] Hoc μου non est in codicibus plerisque. Itaque subintellige παρ' ἀγαθῶν vt 1. Thess. 1. 8. aut παρ' λόγῳ vt 11. Thess. 111. 14.

μὴ ἐν τῇ παρουσίᾳ με μόνον, ἀλλὰ καὶ νυνὶ πολλὰ μᾶλλον ἐν τῇ ἀπουσίᾳ με, καὶ φόβῳ καὶ φόβῳ τῷ ἐαυτοῦ σωτηρίαν κατεργάζεσθαι] Hæc ita vno Spiritu legenda. verorum amicorum est, etiam absentium mandata memore animo retinere & fideliter implere. Salutis operatio, vt & conuersio, & similia, nunc Deo adscribuntur, nunc hominibus. interdum vno loco vtrisque: Deo, vt causæ principi: hominibus, vt quorum etiam aliqua ad hoc opera requiritur 1. Cor. v. 7. 11. Tim. 11. 21. Iac. 1v. 8. Eph. 1v. 22. 23. 24. Coloss. 111. 9. 10. φόβος significat obedientiam: φόβος metum offendendi. quæ de seruorum erga mortales Heros officio dicuntur, vt vidimus Ephes. v. 1. 5. multo iustius aptantur ad id quod nos Deo debemus, vt 11. Cor. v. 11. 15. Adde 1. Petr. 1. 17. & 111. 2. Rom. xx. 20. Hebr. 1v. 1. xii. 28. Macarius Homilia xxv 11. ἀλλὰ καὶ τῷ Θεαύτῳ χάριν ὡς ἀπλησιν ἔχοντες ὑπὸ φόβον καὶ φόβον εἰσι. Non autem simpliciter dixit ἐργάζεσθαι, sed κατεργάζεσθαι, peragite. Syrus *magis operamini*, Arabs: *augescite in opere*.

13. ὁ Θεὸς γὰρ ὅστις ὁ ἐνεργῶν ἐν ὑμῖν καὶ τὸ θέλει καὶ τὸ ἐνεργεῖν ὑπὸ τῆς ἀδουκίας] Quasi dicat: nolite diffidere, ac si virium inopia non possitis id quod dico implere. Deus enim per reuelationem promissorum suorum faciet vt recta velimus, & per Spiritum suum faciet vt etiam constanter talia operemur. In Manuscripto est: Θεὸς γὰρ ὅστις ὁ ἐνεργῶν δύναμις ἐν ὑμῖν. Illud ὑπὸ τῆς ἀδουκίας potest quidem recte exponi, pro summa sua in nos beneuolentia: sed nec male illi qui exponunt, pro desiderio nostro, idque ex loco Pl. c. xlv. 19. vbi est 1117.

14. πάντα ποιεῖτε χάρις ὁργῆς καὶ διαλογισμῶν] Codices plerique habent χάρις λογισμῶν καὶ διαλογισμῶν. & ita legerunt Syrus & Latinus. Est autem λογισμὸς siue λογισμοὶ τῶν λόγων Exodi xv. 7. 8. 9. 12. Num. xiv. 27. xv. 11. 10. id quod Græci dicunt μεμψιμοιρίαν, vbi quis diuinæ de se dispensationi non acquiescit. Διαλογισμοὶ vero videntur hic esse rixæ acerbæ de rebus ad pietatem nihil facientibus, quales multæ erant inter philosophos, maxime Aristotelicos, quales in Macedonia multi.

15. ἵνα χηρήσῃ ἀμεμπτοὶ καὶ ἀνέγκαιοι] ἀμεμπτοὶ apud homines, ἀνέγκαιοι apud Deum. תמימים וישרים.

πάντα Θεοῦ] Rom. vii. 16. 21. ix. 8. Gal. 1v. 28.

ἀμώμητοι] Eph. 1v. 4. v. 27. Coloss. 1. 22. 11. Petr. 111. 14. Iudæ 24.

Apoc. xiv. 5.

ἐν μέσῳ γυναιῶν σοφιστῶν καὶ διεστραμμένων.] Sic & Act. II. 40. merito. Erant enim eo tempore mores Iudæorum & Gentium non conuersarum ad Christum corruptissimi. Sunt verba desumpta ex Deut. XXXII. 20. vbi in Græco: ὅτι γυναῖκες διεστραμμένη ὄντι. Adde & Esaiæ LIX. 8.

ἐν οἷς φαίνεσθε ὡς φωστῆρες ἐν κόσμῳ] Receptum apud Hebræos, opera creationis externæ habere in se imaginem creationis internæ, id est nouæ. Dicere etiam solent: quod luminaria in cœlo, id Sapientes in terra. φωστῆρες תארא Gen. I. 14. Sol & Luna, quibus recte comparantur ij qui vere sunt Christiani Matth. v. 14. Eph. v. 8. 1. Thess. v. 5. Confer & quod olim dictum Dan. XII. 3. quo Apostolus respicit Rom. II. 19. φαίνεσθε multi hic sumunt in imperatiuo. Ego in indicatiuo malim. Videte quomodo viuatis. omnes vos respiciunt.

λόγον ζωῆς ἐπέχοντες] Est ὑπόδοσις mixta comparationi. Sicut illa lumina cœlestia vitam dant animalibus, ita vos attollitis lumen omnibus gentibus viuificum. Sic ἐπέχεν ἡμέρα dicunt Græci. Barnabas ait: τὰ λόγῳ ζωοποιούμενοι.

εἰς καύχημα ἐμὸν εἰς ἡμέραν χειροῦ] Vt in die illo magno de vobis gaudeam, id enim esse καυχᾶς & καύχημα sæpe iam diximus.

ὅτι οὐκ εἰς κενὸν ἔδραμον, οὐδὲ εἰς κενὸν ἐνοπίασα] εἰς κενὸν, id est, sine fructu. II. Cor. VI. 1. Gal. II. 2. Est autem hic λιτότης. vult enim dicere, non sine copioso fructu Euangelij. Prædicatio recte comparatur & cursui, vt dicto ad Galatas loco, Act. XX. 24. II. Tim. IV. 7. & operæ laboriosæ Act. XX. 35. I. Cor. XV. 10. Gal. IV. 11. I. Tim. IV. 10. v. 17. Apoc. II. 3.

17. ἀλλ' εἰ καὶ ἀνένδομα ὕπνῃ θυσιᾷ καὶ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως ὑμῶν] Σπονδὴ Ammonio, ἢ τὸ οἶνε ἐκχυτὶς πρὸς τὰ ἱερουργήματα. In sacris erat victima, θυσιᾷ. ea solemni ritu per Leuitas ac Sacerdotes præparabatur. Id erat עֲבֹדָה λειτουργία. Accedebat vini libatio, σπονδή Iudic. IX. 13. Paulus Philippenses fecerat Deo victimas Rom. XII. 1. XV. 16. Eph. v. 2. Eos doctrina & exemplo suo ita parauerat, vt Deo grati essent. Videbat facile fieri posse vt ipso suo sanguine fidem & Philippensum & aliorum confirmaret. Id hic vocat ἀνένδομα, libari. Sanguis vino comparatur, & in sacris vinum est vice sanguinis. Vide quæ diximus ad Matth. XXVI. 27. Thrasea moriens apud Dionem: Σοὶ τὸ πὸ αἷμα. Ζεῦ Ἐλὺθ' ἵκει ἀνένδω.

χαίρω] Gaudebo tanto honore. Præfens pro futuro.

καὶ συγχαίρω πάντῃ ὑμῖν.] Gratulabor etiam vobis & fidelibus aliis, ad quos fructus mortis meæ perueniet.

τὸ δι' αὐτὸ ὃ ὑμεῖς χαίρετε καὶ συγχαίρετε μοι.] Sic & Latine dicimus: hoc gaudeo. Hoc vult: ob hanc rem gaudete & vos, & mihi gratulamini.

19. ἐλπίζω ὃ ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ] Id est, spero me Christo adiuuante hoc consecuturum quod sequitur.

Τιμὸθεόν τελέως πέμψαι ὑμῖν] Multum promittit. Eum enim vult mittere quem γνησίον τέκνον vocat I. Tim. I. 2.

ἵνα καὶ γὰρ ἐμψυχῶ γνοῖς τὰ θεὸν ὑμῶν] Alij habent εὐψυχῶ. sed non spernenda hæc lectio. nam ἐμψύχην, quod & αἰαψύχην, est actiuum pro reciproco, refrigerare semet, quod Hebræi dicunt בָּלַג Ps. xxxix. 14. Calamitates æstui comparantur: solatia refrigerationi, inde & ψύχην.

20. οὐδένα γὰρ ἔχω ἰσόψυχον] Ex Psalm. lv. 14. vbi in Hebræo, וְאִתִּי אֵין כְּעָרְכִי: in Græco: οὐ γὰρ ἀντιπαρὶ ἰσόψυχοι. Non alium habeo tam carum mihi, mihiq̃ue fidum. Syrus: *ut anima mea.*

ὅστις γησιῶς τὰ θεὸν ὑμῶν μεμεμνήσθ'] Qui tanta fide vestri curam sit gesturus. γησιῶς *sincerè* in Glossario. Habes eam vocem II. Macc. xiv. 8.

21. οἱ πάντες γὰρ τὰ ἐαυτῶν ζητῶσιν, οὐ τὰ τοῦ Χριστοῦ] πάντες hic positum pro multi, vt Rom. iiii. 2. Sua agunt plerique hominum.

22. πλὴν ἡ δοκιμὴ αὐτῶν γινώσκειτε] Scitis quanta fidei suæ documenta dederit. Habuimus vocem hanc δοκιμὴν Rom. ii. 4. II. Cor. ii. 9. viii. 20. ix. 13. xiii. 3.

ὅτι ὡς πατρὶ τέκνον σὺν ἐμοὶ ἐδούλωσεν εἰς τὸ Εὐαγγέλιον] Ad Euangelium promouendum non minus mihi inseruit, quam filij patri solent I. Tim. i. 1. II. Tim. i. 1.

22. τῶτον μὲν οὖν] Tantum ac talem virum.

ἐλπίζω πέμψαι, ὡς αὐτὸς ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἐμὲ] Vbi videro quid me futurum sit.

ἔξαιτης] Construe cum verbo πέμψαι. In Glossario ἔξαιτης, *actutum*, è vestigio. Est ea vox apud Marcum vi. 25. Act. x. 33. xi. 11. xxiii. 30. Vtitur & Plato θεὸν ἔξαιτης μετνομαζομένων & Procopius. Respondet Chaldæo אֶחָדָא.

πέποιθα γὰρ ἐν Κυρίῳ] A Domino me hoc consecuturum spero, vt supra ἐλπίζω ἐν Κυρίῳ. Nam πέποιθα idem est quod ἐλπίζω supra i. 6.

ὅτι ἐκ αὐτῶν ἀρχῶν ἐδούλωμα] Idem sensus qui supra i. 26. In Manuscripto additur, *πρὸς ὑμῶν.*

25. ἀνελθὼν γὰρ ἡγήσάμην] E re esse iudicaui. Sic ἀναγκαῖον habuimus supra i. 24.

Εὐπαφρόδιτον τὸν ἀδελφόν] Cuius & infra meminit i v. 18. Puto eundem esse qui Εὐπαφρῆς contracte Coloss. i. 7. iv. 12. Nam in eum modum contrahi solita nomina diximus initio ad Lucam. Nomen Epaphroditi est & in orationibus Lyfiæ.

καὶ συνεργόν] Participem laboris in annuntiando Euangelio. Rom. xv. 1. 3. 9. 21. II. Cor. vii. 1. 23. infra v. 3. Coloss. iv. 11. I. Thess. i. 2. Philem. i. 24.

καὶ συστρατιῶν μου] Participem etiam periculorum: quod egregie significatur tralatione sumpta à re militari. Sic & Philem. 2. Similis tralatio I. Cor. x. 4. I. Tim. i. 18.

ὑμῶν γὰρ ἀπόστολοι] Id est, ἱερεῖς. Sic enim Hebræice loquentes, Græce vero loquentes ἀπόστολοι vocabant eos, qui sacras pecunias colligebant atque

portabant, vt diximus ad Matth. xi. *θεόδρομον* dixit Ignatius & *ιερωρεσβευτιλῶ*, & *ιερομπον*.

καὶ λειδοῦργόν τῆς χρείας με] Miserant Philippenſes pecunias ad Paulum per Epaphroditum, quas accepit, tum quia in vinculis conſtitutus laborare, vt antè, manibus ſuis non poterat, tum vt inde pauperes Chriſtianos qui Romæ erant ſubleuaret. Hoc dicitur *χρεία* Act. ii. 45. iv. 35. vi. 3. xx. 34. xxv iii. 10. Rom. xii. 13. Eph. iv. 28. infra iv. 16.

πέμψω πρὸς ὑμᾶς] Mittere dixit pro remittere. Simplex pro compoſito.

26. *ἐπειδὴ ὑπποθῶν ὡς πάντας ὑμᾶς*] In Manuſcripto recte additur *ἰδῶν*, quomodo loquitur Apoſtolus Rom. i. ii. & ii. Tim. i. 4. Et ita apparet hic legiſſe Syrum.

καὶ ἀδημονῶν] Anxius erat. Vide Math. xx v i. 37. Marc. xiv. 33. Vtitur & Aquila Ioh. x v iii. 21. Syrus hic *ܡܥܝܢܐ*: bene.

ἠθύνεισε ὡς ἀπλησίον θανάτου] *למות הלח* Eſaiæ xxxv iii. i. vbi Græci quidam *ἐμμελακιάθη ἕως θανάτου*: alij *ἕως τῆς ἀποθανεῖν*, alij *εἰς θάνατον*.

ἵνα μὴ λύσω ὅτι λύω ἡ γῶ] nempe ſi ad vincula acceſſiſſet iactura amici. Id fuiſſet *ܠܥܝܢܐ ܥܠ ܠܥܝܢܐ*.

28. *σπουδαιοτέρως*] Feſtinantius, vt habet Latinus. Eſt enim hæc genuina huius vocis ſignificatio à *σπουδέν*. Inde translata altera, quæ diligentiam ſignificat.

ἵνα ἰδόντες αὐτὸν, πάλιν χαρῇτε] Mutanda diſtinctio in hunc modum: *ἵνα ἰδόντες αὐτὸν πάλιν*, vt ipſum iterum conſpicientes, ob id gaudeatis.

καὶ ὡς ἀλυπότερος ὢ] nempe vbi eum ſaluum ad ſuos veniſſe cognouero.

29. *μὴ πάσης χρεῶς*] Rom. xv. 32.

καὶ τοῖς τοιοῦτοις ἐντίμους ἔχετε] i. Tim. v. 17.

30. *ὅτι διὰ τὸ ἔργον τῆς χειρὸς μέχρι θανάτου ἤλθισε*] *למות קרב* Iob. xxxiii. 22. Chriſti opus vocat, operam poſitam Chriſti cauſa.

ὡς ἀβολοσάμενος τῇ ψυχῇ] omnino legendum eſt *ὡς ἀβολοσάμενος τῇ ψυχῇ*, id eſt, vitam obiectans periculis, quomodo viri magni Scaliger & Salmaſius monuere. Plinius in epiſtolis: Periculofa vtque Græci melius exponunt *ὡς ἀβολα*. Latinus interpres recepto vetuſtior poſuerat hic: *parabolatus eſt animam ſuam*. Nam & Latine parabolani dicuntur, qui cum vitæ periculo ægrotis adſunt. Syrus hîc poſuit, *ܒܫܪ ܥܠ ܢܦܫܐ*: ſpreuit vitam ſuam.

ἵνα ἀναπληρώσῃ τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρὸς με λειτουργίας] Vt quæ obſequia vos per abſentiam mihi præſtare non poteſtis, ipſe ſuppleret. Similis ſenſus Philem. 13. Loquendi genus non diſſimile i. Cor. xi. 9.

CAP. III.

Ο' λοιπὸν ἀδελφοί μου, χαίρετε ἐν κυρίῳ] Videtur hic Apostolus finire epistolam voluisse, ut facere solet per vocem τὸ λοιπὸν, aut λοιπὸν, aut τὴ λοιποῦ, ut II. Cor. XIII. II. Gal. V. 17. Eph. VI. 10. II. Thess. III. I. & per verbum χαίρετε II. Cor. XIII. II. infra IV. 4. I. Thess. V. 16. sed postea, cum temporis aliquanto plus accipisset, addidisse ea quæ sequuntur: quale quid ei evenisse etiam cum epistolam ad Romanos scriberet, ibi notauimus.

τὰ αὐτὰ γράφειν ὑμῖν] Sæpe repetere ea quæ magno sunt vsui.

ἐμοὶ μὲν οὐκ ὀκνηθὲν] Hic ὀκνηθὲν ponitur sensu passiuo, ut Prou. XXXI. 27. mihi non graue est. me non piget.

ὑμῖν δὲ ἀσφαλές] Sæpe enim repetita eo melius hærent animo. ut vos cautiores sitis, Syrus non male.

2. βλέπετε τοὺς κύνας] Hic tangere incipit illos Iudaismi commendatores, durius eos tractans, ideo quod animum ipsorum penitus nouerat. Video pro cauere etiam Latini vsurpant: sed frequentius eo sensu construitur per ὑπὸ, ut Marci VIII. 15. XII. 38. κύνες autem vocat homines & inuerecundos & avaros, ex Esaia LVI. 10.

βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας] ἐργάτας δολίους II. Cor. XI. 13. qui in opere Domini, id est in Euangelio, non versantur bona fide.

βλέπετε τὴν κατὰ τοὺς] Moris erat Iudæis, tum idolis tum hominibus malis nomen aliquod indere, quod ab ipsorum nomine non longe abiret, ut eorum imbecillitatem aut vitia denotarent. Sic Paulus eos qui se vocabant κατὰ τοὺς, nempe abstracti voce posita vice concreti, ut Rom. III. 30. IV. 17. XV. 8. Gal. II. 7. 8. 9. Eph. II. II. mox 5. vocat κατὰ τοὺς, id est, τοὺς κατὰ τέμνοντας, scissores ecclesiarum Christi. Nam κατὰ τέμνειν est in partes lacerare ψαλμ. Levit. XXI. 5. 77 I. Reg. XVII. 28. Vsurpant sic Xenophon, Plutarchus, & alij. In Glossario κατὰ τμήν concisio.

3. ἡμεῖς γὰρ ἐσμὲν ἢ κατὰ τοὺς] Circumcisio cordis Rom. II. 29. id est, corde circumcisi: quod ut præcipuum vrgent Prophetæ.

οἱ πνεύματι Θεοῦ λαλοῦντες) Puro animo, quod maximum Ioh. IV. 24.

καὶ καυχώμενοι ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ) Hoc maxime gaudentes quod Christum, id est, doctrinam eius, perceperimus.

καὶ οὐκ ἐν σαρκὶ πεποιθότες) Iudæi suæ in Deum fiduciæ hoc habebant argumentum, quod Deus ipsis, tanquam fœderatis suis, præcepisset in cute circumcidi: At nos, quod Christus fœdus nobiscum morte sua sanxerit.

4. καὶ τὸ ἐν γὰρ ἔχον πεποίθησιν καὶ ἐν σαρκὶ) Ad ἔχον subauditur sum, more Hebræo. πεποίθησιν, id est, fiduciæ argumentum. Etiam in carne, si qua est ea gloria.

εἰπὺς δοκεῖ ἄλλος πεποιθέναι ἐν σαρκί, ἐγὼ μᾶλλον) Illi graui iam ætate circumcidi se faciunt: ludæi non sunt, nisi adscitij.

5. περιτμήν ἐν τῇ μέτρῳ) Eo tempore circumcisis quo Isaac & posteri eius.
ἐν τῇ μέτρῳ dicitur vt τῇ μέτρῳ, ἀπὸ τῆς, ἐν τῇ μέτρῳ.

ἐν γένους Ἰσραὴλ) Recte hoc addit, quia & Ismaëlita & Idumæi circum-
cidabantur. Sic ἐν γένους Ἰουδαίων Esther. v. 1. 13. מורע. nam ורע vertitur γένος
Leuit. xxi. 16. Jerem. xxi. 32. xxxi. 36. 38. xxxv. 1. 31. xli. 1.

φυλῆς Βενιαμίν) Ex eo ortus quem tantopere dilexerat Iacobus, & de quo egregia prædixerant idem Iacobus & Moſes.

Ε'Ελεῖος & Ε'Ελεῖων) Non בן גר , id est , ex profelyto natus , sed tota
maiorum serie ex Hebræis A&. XXII. 3. II. Cor. XI. 22.

καὶ νόμον Φαρισαίων) Νόμον hic vocat specialia instituta, vt Num. v l. 13. Prou. I. 8. v l. 20. vbi Græci habent θεσμοὶς. Et cū dicit Pharisaum se fuisse, hoc vult, se esse exquisitissimæ Αἵτ. xx v l. 5.

6. καὶ ὁ υἱος) Illum de quo Rom. XI. 2.

διώκων τιὺ ἐκκλησίαν) Id est, διώξας. nam Hebræi participiis præsentibus, quia alia non habent, etiam pro Præteritis utuntur. Confer I. Cor. xv. 9.

καὶ Διαποσύνω τὴν ἐν νόμῳ ῥυθμὸς ἀμεμπτος) Nomen legis hic accipit
pro illis præceptis, secundum quæ iudicia exercebantur. Dicit ergo nihil
se fecisse quod morte aut verberibus castigandum esset. ἀμεμπτος ἄνθρωπος Iob.
xvi. 4.

7. ἀλλ' ἂν πνεῦμα μοι κέρδι) Quæ mihi lucrosa esse poterant : origo Iudaïca : secta laudabilis : secunda inter meos fama.

Τὰς ταῖς ἡμέραις διὰ τὸν χρόνον ζήτησαν] Postquam Iesum Christum cognoui,
vidi in illis nihil esse veri lucri. פללתי זמן. זמן.

8. ἀλλὰ μερουῶγε ἡγήματι πάντα ζημίαν ἐῖ) Non illa tantum quæ dixi, sed & honores & bona huius vitæ omnia, & ipsam vitam.

διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου μου) Id est, si comparantur ista cum cognitione Christi qui mihi super omnia est. τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως Græca constructio, pro τὴν γνώσιν τὴν ὑπερέχουσαν.

δι' οὗ τὰ πάντα ἐζημιώθην) Propter quem libenter rerum aliarum omnium
iacturam feci נענשתי, secundum præceptum Christi Matth. xvi. 24.

καὶ ἡγοῦμαι σκύβαλα ^{εἶς}) In Glossario: σκύβαλον *stercus recrementum*. Charisius exponit quisquilias. Vide Sirach. xxvii. 5. Hebræi dicent סמך.

ἵνα Χρυσὸν κερδήσω) Ut lucrificam Christum, id est, Christi fauorem.
קנייתי κερδήσω.

9. καὶ εὑρεθῶ ἐν αὐτοῖς) Vt inueniar, id est, ſim, in ipſo, ipſi inſitus. Sic
Hebræi uſurpant אמצא.

μη ἔχον ἐμὴν δικαιοσύνην πλὴν ἐκ νόμου) Illam innocentiam quæ in iudiciis secundum legem valet, & humana ope parabilis est. Simile Rom. iv. 2. & x. 3. ubi ista iustitia dicitur ἡ δικαιοσύνη. Illud ἐκ νόμου hic est secundum legem, nempe qualiter illa à Phariseis urgebatur. Vide Matth. v. 20. & ibi dicta.

ἀλλὰ τὴν διὰ πίστεως Χριστοῦ] Eam quam per fidem in Christum consequimur. quod est διακομίζου ἐν πίστει. Genitiuus Χριστοῦ hic obiectum significat. quomodo id fiat, iam exactius explicabit.

τὴν ἐν Θεοῦ διακοσῶν] Quam Deus in nobis operatur, & propterea ut opus suum approbat Rom. III. 21. 22. X. 3.

ἐπὶ τῇ πίστει] Sic & Act. III. 16. pro διὰ τῆς πίστεως. Per fidem, tum in Christum, tum in Deum.

10. τὴν γινώσκαι αὐτὸν] Ostendit quibus in rebus fides ista consistat, nempe primū, ut noscatur Christus, id est, doctrina eius.

καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ] Ut noscatur etiam Christus diuina vi resuscitatus, in testimonium nobis idem euenturum, si ipsum sequamur Eph. I. 19. 20.

καὶ τὴν κοινωνίαν ἧς παθημάτων αὐτοῦ] Ut & hoc noscatur, nos quoque ipsius exemplo crucem, si ita res tulerit, libenter tolerare debere. Matth. X. 38. XV. 24. Marc. V. 34. Luc. IX. 23.

συμμορφώμενος πρὸ θανάτου αὐτοῦ] Hoc construitur cum eo quod præcessit Ἀρεθῶ. Conformatio autem ista cum morte Christi, est interfectio vitiosorum affectuum. Rom. VI.

11. εἰπὼς κατὰντίσω εἰς τὴν ἑξανάστασιν ἧς νεκρῶν] Manuscriptus. τὴν ἐν νεκρῶν. Illud εἰπὼς ostendit rem incertam & difficilem. κατὰντῶν εἰς π. est ad rem aliquam pertingere I. Cor. XIV. 36. Eph. IV. 13. ἑξανάστασιν maluit dicere quam ἀνάστασιν, ut intelligatur illa plena resurrectio, quam nulla mors, nihil mali sequitur, quæ ἡ ἡττῆ Hebræis.

12. οὐχ ὅτι ἦδη ἔλαβον] Habebat quidem talis, qualis nunc erat, ius ad resurrectionem beatam : sed illud ius adhuc amitti poterat, ut ipse dicit I. Cor. IX. 27. Itaque ἔλαβον intelligitur hic de ea acceptione, quæ in futurum amitti nequit.

ἢ ἦδη πεπελείωμαι) Erat quidem πέλειος aliquo modo Paulus, ut intelligere est ex Matth. V. 48. & mox 15. sed non erat extra periculum constitutus, ut illi qui cursum suum absoluerunt : qualem se esse dicit II. Tim. IV. 6. 7. rem proxime futuram præsentis temporis verbo enuntians. Aptè ad hunc locum Chrysostomus : εἰ ᾧ ὁ ὄρατορ παθὼν, εἰ ᾧ ὁ διακόμωρος, εἰ ᾧ ὁ τὴν νέκρωσιν ἔχων, οὐπω ἐδάρρει πρὸς τῆς ἀναστάσεως ἐκείνης, πᾶν εἰπωμεν ἡμῖς ; ὁ δὲ πεπελείωται dicitur de opere consummato I. Reg. VI. 22.

διώκω ᾧ ἐκ καταλάβω] A cursoribus sumpta similitudo, quibus palma proposita in fine stadij. Vide I. Cor. IX. 24. διώκω, est, id quæro, eo tendo ut Rom. IX. 30. 31. XII. 13. I. Cor. XIV. 1.

ἐφ' ᾧ καὶ καταλήφθην ἀπὸ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ] Quo ut peruenire possem, Christus prior me velut manu sua prehensum deduxit in hoc stadium. Est πολλὴ in verbo καταλαμβάνειν & καταλαμβάνεσθαι : qualis in ἐπιγνώσκειν & ἐπιγνώσκεισθαι I. Cor. XIII. 12. καταλαμβάνειν est רכב apprehendere : quomodo vertitur in Glossario Græcolatino.

13. ἀδελφοί, ἐγὼ ἐμαυτὸν οὐ λογίζομαι κατεληφέναι] In Manuscripto, οὕτω: recte. quia quanquam de præmio perseuerantiæ certus sum, de ipsa perseuerantia certus non sum, vt loquitur Augustinus.

ἐν ᾧ, τὰ μὲν ὀπίσω ἐπιλανθανόμενος, τοῖς ᾗ ἐμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος, καὶ σκοπὸν διώκων, ἐπὶ τὸ βραβεῖον τῷ αὐτῷ κλήσεως τῆς Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] Sicut in re bellica Cæsar, ad vltiora tendens semper.

Nilque putans actum, dum quid superesset agendum,
non cogitabat, quid iam fecisset, sed in id intentus erat, vt actis plura & maiora adjiceret, ita & in hac spiritali militia Paulus, cū magna præstitisset, iis non acquiescebat. ἐν ᾧ hoc tantum. refertur hoc non ad verbum vnum, sed ad sensum totum. ὀπίσω pro eo quod præterit, vsurpat; vt Homerus Odysseæ Σ. ἐπεκτεινόμενος passiuum hic est pro reciproco, more Hebræo. me ipsum, vt hic vertit Latinus, id est, cursum meum extendens, nempe ad vltiora. διώκων hic est curro per μετωνυμίαν. In illo καὶ σκοπὸν est μεταφορὰ. Σκοπὸς est signum ad quod dirigitur iaculum, Iob. v. 12. Lament. i. 12. Pindarus: ἔπεχε νυῦ σκοπῶ τόξον. Huic respondet in stadio id quod calcem vocant Latini, Græci τέρμα. Curro, inquit, ea via quæ ad calcem proxima est. ἐπὶ τὸ βραβεῖον, βραγὺ ἥγ, spe palmæ. Solebant οἱ βραβεύται siue ἀγωνοθέται sedere in sublimi loco, atque inde per præconem citare cursores singulos. His Deum comparat, qui ex loco sublimissimo, id est, ex cælo, nos per Christum vocat. Non alienum ab hoc loco illud Plutarchi: ἀγωνίζεσθαι (ἢ ψυχὴν) ὡς περ ἀθλητῆς καὶ τὸν βίον· ὅταν ᾗ διαγωνίσσῃται, τότε τυγχάνει τῆς θεωρητικόντων.

15. ὅσοι οὐκ τέλειοι, τῷ το φρονῶμεν] Redit ad id quod cœperat dicere, supra 3. Ita, inquit, affecti simus, vt fiduciam habeamus non in carne, sed in spiritu. τελείους hic vocat, in rebus diuinis optime versatos, vt 1. Cor. ii.

6. xiv. 20. καὶ εἰ πῶς ἐπὶ τῷ φρονεῖν]

καὶ εἰ πῶς ἐπὶ τῷ φρονεῖν] Si qui vestrum à nouis illis magistris abrepti estis. καὶ τῷ το ὁ Θεὸς ὑμῖν ἀποκαλύψει] Hoc vobis Deus aperiet, nempe vos esse deceptos. Loquitur pro spe quam ex priore ipsorum pietate conceperat. Sic & Gal. v. 10.

16. πάλιν εἰς ὃ ἐφθασαμεν, τῷ αὐτῷ σοιχεῖν κανόνι] Etiam qui de circumcisione & ritibus aliter sentiunt, interim sciant Euangelij præcepta, quæ diuina esse persuasi sunt, sibi esse sequenda. φθάνειν hic est peruenire, vt Matth. xii. 28. Luc. xi. 20. Rom. ix. 31. ii. Cor. x. 14. γὰρ ii. Paralip. xxviii. 9. Ecclesiastæ viii. 14. Dan. iii. 8. i. v. 8. vii. 13. σοιχεῖν κανόνι quid sit diximus Gal. vi. 16. Sed in Manuscripto deest κανόνι, vt τῷ αὐτῷ σοιχεῖν refertur ad illud εἰς ὃ. ἡ γὰρ vitæ perpetuum tenorem significat: ita & σοιχεῖν. Deus aperta bene implentibus reuelat futura. Est autem hic & in eo quod sequitur infinitiuus pro imperatiuo Attice.

17. συμμιμηταί με γίνεσθε ἀδελφοί] μίμηταί μου γίνεσθε dixit 1. Cor. iv. 16. xi. 1. Eph. v. 1. i. Thess. i. 16. ii. 14. Hic vero συμμιμηταί, id est, omnes pari studio me imitamini.

καὶ σκοπεῖτε τοὺς οὕτως ᾠμιπαυῶντας, καὶ οὕτως ἔχετε τύπον ἡμῶς] σκοπεῖτε hic valet, attente considerate, vt solemus ea quæ imitari volumus. Τύπος hic est exemplar, vt Act. v. 44. Rabbinis רִנְיָ.

18. πολλοὶ γὰρ ᾠμιπαυῶσιν] Nempe longe aliter: quod ex natura ἀντιθέτε intelligitur.

οὐκ πολλὰκις ἔλεγον ὑμῖν, νυνὶ δὲ καὶ κλαίων λέγω, τοῖς ἐχθροῖς τῆ σταυροῦ τῆ Χρестоῦ] λέγειν hic est appellare. Appellavi, inquit, antehac, & nunc dolens appello hostes crucis Christi, id est, tales homines, qui nihil non faciendum dicunt, vt crux defugiatur Gal. v. 12.

19. ὣν τὸ τέλος ἀπώλεια] Gal. v. 8. Rom. vi. 21. 11. Cor. x. 15. Locutio desumpta ex Num. xxv. 20. vbi de Amaleco. רַב־יָגוּד יִהְיֶה.

ὣν ὁ Θεὸς ἡ κοιλία] Id enim pro Deo habemus, cuius causa omnia facimus. Vide Eph. v. 5. Homerus:

Γαστέρα δ' οὕτως ἔστιν ἀποπλησται μεμαῖαν,
Οὐλομένην, ἢ πολλὰ κακὰ ἀνδρόποισι διδῶσι.

Euripides:

Νικᾷ δὲ χρεία καὶ κακῶς ὀλουμένη
Γαστήρ, ἀφ' ἧς τὰ πάντα γίνετ' αἰσχρά.

Venit super eos maledictio serpentis Gen. iii. 15. Athenæus tales vocat κοιλιοδαίμονας.

καὶ ἡ δόξα ἐν τῇ ἀρχαῇ αὐτῶν] Quod minime eos decet, quotidie in conuiuuiis esse, de eo maxime gloriantur.

οἱ τὰ ὀπίσθια φερονούτες] Satietatem, opes, glorias. Vide Iac. iii. 15. Sunt curæ in terras animæ. Et hoc ex maledictione serpentis, puluerem lingere.

20. ἡμῶν γὰρ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει] Oppositum est ei quod præcessit, τὰ ὀπίσθια φερονούτες. nos vero, inquit, animo iam in cælo sumus: cœlestia cogitamus: curamus ea quæ illuc ducunt, cœlestibus legibus regimur. Sumus hic quasi peregrini, quod de se Iacob dicebat Gen. xlvii. 9. & μυσηκῶς explicat diuinus ad Hebræos scriptor xi. 9. 10. 13. 14. 15. Idem dicit nos accedere ad Ierusalem cœlestem, quæri à nobis ciuitatem futuram xii. 21. xiii. 14. Philo libro de Præmiis: τὸ τοῦ γένους οὐ μακρὸν ἀπώκειται Θεοῦ, φαντασιούμενον αἰεὶ τὰ ἀιδεῖα καὶ ἀθάνατα καὶ ποδηγετούμενον ὑπὸ ἑσπερος οὐρανόθεν. Adde Apoc. i v. & ibi dicenda. Anaxagoras cœlum sibi patriam esse dicebat, teste Laërtio. Et πολίτευμα hoc loco municipatum transtulit aliquoties Tertullianus. Posses & conuersationem vertere. Sic enim πολιτεύεσθαι habuimus supra i. 27. Seneca epistola xli. de sapiente: maiore sui parte illic est, unde descendit: Idem epistola lxvi. *Vetas me cælo interesse* & iubes me viuere capite demisso? Porphyrius: τοῦ ἀποχῆς primo: Εὐόκωτον γὰρ τοῖς εἰς ἀλλόφυλον ἔθνος ἡκουσιν, ἢ ἀπεληλυθόσι, καὶ μὴ μόνον τοῖς οἰκείων ἐξορίσιν, ἀλλὰ & ἐκ τῆς ξένης ἐμπληθεῖσι παθῶν τε & ἐδῶν καὶ νομίμων ἐμφύλων, καὶ πρὸς ταῦτα ῥοπαλὸν ἐρηκόσι. ὃν τῶν οὐκ ἔσπον ὁ ἐκείθεν εἰς τὰ

οἰκεία μέλλων ἐπανήκειν, οὐ μόνον θεωρῶμεν οὐδὲν, ἀλλὰ & ἵνα θεωρηθῇ, μελε-
τᾷ μὲν ὑποπίθεσθαι πᾶν, εἴπῃ θεωρήσασθαι ἀλλόφυλον. ἐπαναμνησθεὶς δὲ ἑαυτὸν ὧν ἔχων
ἐπελάθετο, ὡς ἀνδρὶ θεωρηθῆναι οὐχ οἶόν τε πρὸς τῷ οἰκείων· τὸν αὐτὸν ζόπον ἡμᾶς
δεῖ ἐπιδεῖν, εἴτῃ πρὸς τὰ ὄντως οἰκεία μέλλοιμι ἐπανιέναι, ἀ μὲν ἐκ τῆς θνητῆς ὑπει-
λήφαμι φύσεως ὑποπίθεσθαι πάντα, μὲν τῆς πρὸς αὐτὸ θεωρηθείας, δι' ἧς ἡ χάρις
γενεῖν· ἀναμνησθῆναι δὲ τῆς μακαρίας & αἰωνίου οὐσίας, & πρὸς τὸ ἀρχώμετον & ἀποιοῦν
αὐθιγὰς ἐπανιέναι, & quæ sequuntur. Animus ibi est ubi amat. Sic imple-
tur vaticinium Dan. II. 44.

Ἐξ οὗ καὶ σωτηρία ἀπεκδεχόμενα Κύριον Ἰησοῦν χρεῖσιν.] Non mirum est nos eo
respicere, unde ventura est redemptio nostra. Ἐξ οὗ rem spectat, non quod
præcessit vocabulum.

21. ὅς μετὰ χρηματίσθαι τὸ σῶμα τὸ ταπεινώσεως ἡμῶν] Ταπεινώσεως hoc loco est ipsa
ταπεινότης, vilis conditio, vt & Lucæ I. 48. Iac. I. 10. ἡνῶν vel ἡνῶν. Idem ἀπ-
μῖαν dixit I. Cor. XV. 43.

εἰς τὸ γινώσκειν αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι τὸ δοξῆς αὐτοῦ] I. Cor. XV. 48. II. Tim.
II. 12. In Manuscripto εἰς τὸ γινώσκειν αὐτὸ deest. Et potest μετὰ χρηματίσθαι con-
strui cum σύμμορφον. Est autem σύμμορφον ἡμῶν Dan. III. 25.

καὶ πλὴν ἐνέργειαν τῆς δύναμει αὐτοῦ & ὑποτάξαι ἑαυτὸν τὰ πάντα] Etiam mortem
I. Cor. XV. 26. καὶ πλὴν ἐνέργειαν de Deo Patre habes Eph. I. 19. hic de Chri-
sto. Et ἐνέργειαν τῆς δύναμει, id est, εἰς τὸ δύνασθαι, quomodo τῆς sæpe sumitur
in his epistolis. In Manuscripto pro ἑαυτὸν est αὐτοῦ, quod ipsum pro αὐτοῦ
poni sæpe solet. ὑποτάξαι ἡνῶν· ἡνῶν· ἡνῶν.

CAP. IV.

ΣΤΕ ἀδελφοί μου] Cum tanta nobis proposita sint præmia,
de quibus iam egi.

ἀγαπητοὶ καὶ ὁμιλήσομαι] Quos amo & videre desidero.

ἡνῶν· ἡνῶν· ἡνῶν.

χαρὰ] Sic & Latini gaudium suum vocant cum ob quem
gaudent.

καὶ στέφανός μου] Id est, dulce decus meum. Nam ἡνῶν στέφανος ornamen-
tum significat, genus ex specie. Iob. XIX. 9. Prou. IV. 9. XII. 4. XIV. 26.
XVI. 31. XVII. 6.

οὕτω στήκατε ἐν Κυρίῳ] Perstate in vita secundum Christum I. Cor. XV. 1.
II. Cor. I. 24. I. Petr. V. 12.

ἀγαπητοὶ] πατρὸς ἡμῶν hęc vocis huius ἀγαπᾶται.

2. Εὐδοκίαν ὡς ἀγαθὴ καὶ Συμπόλιν ὡς ἀγαθὴ τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν Κυρίῳ] Re-
ctius alij codices Εὐδοκίαν. Erant inter hos orta dissidia; quare hortatur eos
vt concordēs sint in Domino, id est, propter Dominum. Συμπόλιν vt ὁλυ-
μπός virile est nomen.

3. καὶ ἐροῦν καὶ σε, σύμβουλος γήσις, συλλαμβάνου αὐτοῖς αἱ πνεῖς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ

συνήλυσάν μοι] In Manuscripto : ναὶ ἐροῦν σε , vbi ναὶ est precantis ad modum καὶ Hebræi, vt Apoc. xxii. 30. ἐροῦν est precor. Locutione efficta ad Latinum sermonem, vt Ioh. xiv. 16. xv. 26. xvii. 9. i. Thess. i. v. 12. ii. Thess. ii. 1. i. Ioh. v. 16. ii. Ioh. 5. Σύζυγος qui Hebraico וּזְרָא non tantum dicitur de iunctis matrimonio, verum etiam de collegis. Quem autem Philippis potius collegam vocaret Paulus, quam τῆς ἀρεσβυτέρας ἀρεσβύτα, cuius summa erat etiam in pecuniis elargiendis auctoritas? Ad Epaphroditum ergo per ὑποπροφύλῳ vertit se oratio, tanquam præsentem futurum, vbi epistola hæc in ecclesia Philippensum legeretur. Nec aliud hic σύζυγος, quam supra συνεργός. Ij igitur commendat τὰς ἀρεσβύτιδας, siue τὰς ἀρεσβυτημύδας, viduas nempe seniores, vt eas vocat Peirandus Diaconus, quæ in conuertendis ad Christum fœminis aliis plurimum laborauerant. Commendat autem in hoc, vt habeant vnde se & suos honeste sustentent. In Iudæa non fuerant necessariae aut ἀρεσβύτιδες tales, aut etiam fœminæ δῆκονοι, quia liberior ibi viris erat aditus ad fœminas. In Græcia clausa gynæconitis. Itaque fœminæ per fœminas prima Christianismi cognitione imbuī, & sic ad ecclesias pertrahi debebant. Eadem ἀρεσβύτιδες mulieribus conuersis erant σωφρονίστριαι, morumque inspectrices & magistræ. De quibus vide Laodicenum Canonem xi. & Epiphanium Hæres. lxxix.

μὲν καὶ Κλημῆτος καὶ τῆς λοιπῶν συνεργῶν με] Clemens hic videtur fuisse Romanus aliquis in Macedonia negotians. Is, & ij quos sub generali nomine hic designat Paulus, fuere presbyteri Ecclesiæ Philippenfis.

ὧν τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς] Loquendi genus figuratum: sumitur enim à more optimarum ciuitatum, scribendi in Albo publico ciues, ita vt si perduelles fiant, etiam delere possint eorum nomina. Vide quæ diximus ad Dan. xii. 2. ad Lucam x. 20. & ad Apocalypsim xiii. 8. Pij dum tales sunt, certum habent ius ad vitam æternam. Possunt & perdere, vt Demas, perdidit, qui in epistola ad Philemonem eodem hoc titulo συνεργός decoratur, 24. at postea tamen defecit ii. Tim. iv. 10. Hebræi dicunt כְּתוּב בְּסֵפֶר חַיִּים.

χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε, πάλιν ἐρῶ χαίρετε] Nam dixerat χαίρετε, id est, gaudete. supra iii. 1. Nunc id repetit, & quidem voce bis posita, ad signandum affectum eximium. Tale illud :

Vale, vale, inquit, Iola.

5. τὸ ὑπεικὺς ὑμῶν γνωστὸν πᾶσιν ἀνθρώποις] τὸ ὑπεικὺς, id est, ὑπεικνύμενος, id est, Aet. xxiv. 4. ii. Cor. x. 1. In Glossario: ὑπεικνύμενος, mansuetudo, clementia, modestia. Non enim hic sumitur tam arcto significato hæc vox, quam eam sumit Aristoteles, sed bonitatem denotat, partim cedentem multum de suo iure, partim occasiones quærentem bene faciendi aliis.

ὁ Κύριος ἐγγύς] Ita sane arbitrabantur, quia Christus tempus illud sui aduentus in occulto tenuerat i. Thess. i. v. 7. i. Cor. xv. 22. ii. Cor. v. 11.

& sequentibus. Confer Apocalypsim 1.3. XXII. 10. Locutio sumpta ex Ps. XLV. 11.

6. μηδὲν μεριμνᾶτε] Ne anxij estote de rebus vitæ huius caducæ. Idem sensus qui Matth. VI. 34. vbi dicta vide.

ἀλλ' ἐν παντί] In omni tempore, vt Syrus. Id alibi ὅλα παντός.

τῇ θεωροῦσιν καὶ τῇ δέήσει] de discrimine harum vocum vide quæ diximus Eph. VI. 18.

μὴ ὀχλεισθῆτε] Debent enim hæc iungi, gratia pro datis, precatio pro dandis. 1. Cor. XIV. 16. Eph. V. 4. ὀχλεισθῆτα est תורה vertente Aquila.

τὰ αἰτήματα ὑμῶν γνωρίζεσθαι πρὸς τὸν Θεόν] Vocabulum αἴτημα habes hoc sensu, 1. Ioh. V. 15. αἴτημα שאלה. 1. Sam. I. 17. 27. Ps. XX. 6. XXXVI. 4. In Deum rejicite curas vestras. Aut dabit, quod huic vitæ necessarium est, aut vos à molesta hac vita liberabit. Verbum γνωρίζεσθαι habemus Rom. XVI. 26. Eph. III. 5. 10. נודע Exodi XXI. 36. & alibi. πρὸς τὸν Θεόν hic est ליהוה.

7. καὶ ἡ εἰρήνη τῷ Θεῷ] Si hoc faciatis quod dixi, si curas vestras in Deum rejicitis. εἰρήνη Θεοῦ hic est Dei fauor. Vide Ps. XXVIII. 11. Rom. I. 7. II. 10. V. 1. 1. Cor. I. 3. II. Cor. I. 2. Est autem μετῴνυμι, quia qui pacem inter se habent, solent aut debent aliis bene velle. Sensus idem Num. VI. 24. At in Manuscripto est εἰρήνη τῷ Χριστῷ.

ἡ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν] Qui fauor maior est, quam cogitari possit.

φρουρήσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν καὶ τὰ νοήματα ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] Si ita agitis, Dei bonitas per Christum custodiet & mentem & affectus vestros, nempe ne quid per metum & anxietatem peccetis. Locus plane similis 1. Petr. I. 5. vbi idem verbum. Similitudo à re militari deducta. nam φρουρὰ נציב præsidium militare.

8. τὸ λοιπὸν ἀδελφοί] Protracto longius quam putauerat sermone, rursus ὑπολογίζει. Vide supra III. 1. Hebræi dicerent סוף דבר, vt Ecclesiastæ XII. 13.

ὅσα ἔσιν ἀληθῆ] A mala fide & mendacio remota. אמת אשר נאמנים.

ὅσα σεμνὰ] Grauitatis plena. 1. Tim. III. 8. II. Tit. II. 2. Adde 1. Tim. II. 2. III. 4. Tit. II. 7. Σεμνὰ נגידים Prou. V. 11. 6. In Glossario σεμνὸς venerabilis.

ὅσα δίπλα] Quæ longe absunt ἀπὸ τῆς πλεονεξίας. מישרים 1. Paralip. XXIX. 17.

ὅσα ἀγνὰ] Quæ remotissima sunt ab omni specie impudicitiae. Vide II. Cor. XI. 2. Tit. II. 5. ἀγνὸς Hebræis נקי vel טהור. In Glossario: ἀγνὸς castus.

ὅσα φειλοῦ] Quæ benigna sunt & gratiosum faciunt hominem. Sirach. IV. 7. XX. 12. In Glossario: φειλὸς gratus, amans, amabilis. Hebræis חפצים דליהטא.

ὅσα δόξημα] Quæ bonam famam pariunt. In multis enim rebus sufficit gentium consensus vt 1. Cor. V. 1. contra quem disputare, vt Græci &

Stoici faciebant, impudentium est. Hebræi dicerent את אשר נאוו. Symmachus etiam נהנח transfert δυνάμειν Pf. c. xxv. 1. 2.

εἰ τις ἀρετὴ] Si quæ res est quæ in censu virtutum apud cordatos venit. ἀρετὴ apud veteris instrumenti interpretes interdum significat δύναμιν, vt & 1. Petr. 11. 9. Sed hic in sensu Græcis vltiore ponitur. דבר תהלה.

καὶ εἴ τις ἐπαμνος] μετᾱνυμία. vult enim dicere, si quæ res laudabilis habetur דבר נהנה.

ἄδτε λογίζεσθε] Hoc animo recolite, ודעו, nempe ideo, vt & in actionem producat. Vide Rom. 11. 3.

9. αὐτὸ ἐμάρτετε, καὶ παρελάβετε, καὶ ἠκούσατε, εἰδότε ἐν ἑμῷ, ἄδτε περὶ τῆς] Magna conscientiae fiducia, quod non dicta tantum, sed & facta sua aliis sequenda proponit, vt & supra 111. 17. 1. Cor. 1 v. 16. x 1. 1. 1. Thess. 1. 16. ἐμάρτετε hic, vt μαθητεύσατε Matth. x x v 111. 19. significat primam institutionem. παρελάβετε תלמודא exaetiolem doctrinam: ἠκούσατε refertur ad familiares sermones, doctrinam aptantes rebus enatis: εἰδότε vero ad ipsas Pauli actiones.

καὶ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης] Pacis amator Rom. xv. 33. x v 1. 20. 1. Cor. x 1 v. 33. 11. Cor. x 111. 11. 1. Thess. v. 23. Hebr. x 111. 20.

ἔσται μεθ' ὑμῶν] Vobis opitulabitur. De hac locutione vide dicta ad Matth. x x v 111. 20. Luc. 1. 28.

10. ἐχάρην ὃ ἐν Κυρίῳ μεγάλως] Illud μεγάλως sæpe legitur apud interpretes veteris Testamenti, scriptores Tobiae & Maccabaicorum. ἐχάρην μεγάλως יתשש בך. Gauisum se ait, non fui, sed Euangelij causa.

ὅτι ἤδη ποτὲ ἀνεδάλετε τὸ ὑπὲρ ἑμοῦ φρονεῖν] Pridem fecistis in animo vestro oriri curam pro me. ἀνεδάλλειν hic est transitivum. Sic & Ezech. x v 11. 24. ponitur pro Hebræo הריח. Vtitur sic & Sirachides 1. 15. x 1. 22.

ἐφ' ᾧ εἰ φρονεῖτε] Id est, & post id semper eum affectum in animo retinuistis. Ἐπὶ post, vt Hebr. 1 x. 17. Sic cum datiuo sæpe vsurpant ὅτι optimi Græci scriptores.

ἡκαρτεῖσθε ὃ] Non data est vobis antehac occasio ostendendi affectum: quia nemo erat idoneus & paratus suscipiendo itineri, quem mitteretis.

11. οὐχ ὅτι κατ' ὑσέρησιν λέγω] Non ideo hoc dico, quod ego opus habuerim vestra liberalitate. ὑσέρημα vel ὑσέρησις זרזון vel מחסור. Vide supra 11. 30.

ἐγὼ γὰρ ἐμαρτον ἐν οἷς εἰμι, ἀνάρκης εἶμι] Didici contentus esse rebus quamvis arctis. ἐν οἷς εἰμι, in iis quæ reperio. ἀνάρκης & res dicitur quæ sufficit, & homo quieo quod habet contentus est. Hinc virtus ἀνάρκεια 11. Cor. ix. 8. 1. Tim. vi. 6. Minimo contentus, paruo contentus, sæpe est apud Ciceronem.

οἶδα καὶ ἁπεινοδοῦμαι] In rebus exiguis patienter me gerere.

οἶδα καὶ πλεονεξεῖν] Rebus abundantibus cum modo vti. Est enim in utroque verbo μετᾱνυμία.

ἐν παντὶ εἰ ἐν παντί] In quouis tempore & re quauis.

μεμύημαι] Initiatus sum, id est, institutus. non formidauit Apostolus

vocem Græcæ superstitionis ad meliores vsus transferre. Nam & *μυστηρίου* vox hinc venit. In Glossario *μύω* initio, *imbuo*. Et hic Ambrosius posuit *imbutus sum*. Diodorus Siculus: *μυεῖν τοὺς ἀνθρώπους· τὸ ποτὶ ἑστὶ διδάσκειν τὰ καλὰ*. Vnde & dictas vult *μούσας* quasi *μούσας*. Nota hæc vox Macedonibus, qui à Thracibus myſteria acceperant. Vide Plutarchum in Alexandro.

καὶ χορταίνεσθαι] Ex magna rerum copia ſumere quantum ſatis eſt. Vide Matth. xiv. 20. xv. 37. Marc. vi. 42. viii. 42. Luc. ix. 17. Ioh. vi. 26. Iac. ii. 16.

καὶ πεινᾶν] Non tenuiter tantum paſci, ſed & famem pati æquo animo. Vide I. Cor. iv. ii.

καὶ παραισέειν] Repetit quod dixerat.

καὶ ὑπερείδει] Eadem ſignificatio, quæ modo in verbo *ταπεινοῦσθαι*. Habes hoc verbum Luc. xv. 24. xxii. 35. Ioh. ii. 3. ii. Cor. xi. 9. ροη. Deut. xv. 8.

13. *πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμωθῆναι με χρεῖσθαι*] Habebat vires magnas Paulus: ſed à Chriſto eas acceperat. Magna erant Pauli merita, vt ait Auguſtinus, ſed vt ea in ipſo eſſent fecerat gratia Dei. ii. Cor. iiii. 5. In Manuſcripto deeſt vox *χρεῖσθαι*, ita vt *ἐνδυναμωθῆναι με* fit *ἀντονομία*.

πλὴν καλῶς ἐποιήσατε] Non hæc ait eo dico vt vobis gratias agam. *καλῶς ἐποιήσατε*, formula gratias agentis. De hac locutione diximus Aët. x. 33.

συκοινωνήσαντές με τῇ θλίψει] Id eſt, quod oſtendiſtis tangi vos ſenſu calamitatum mearum. Alibi hæc locutio ipſam rerum aduerſarum ſocietatem ſignificat, vt Apoc. i. 9. *συκοινωνοὶ ἐν τῇ θλίψει*. Vide & ii. Cor. i. 7.

15. *οἶδατε ὅτι καὶ ὑμεῖς Φιλιππηῖσι*] Vt magis eos laudet, dicit eos feciſſe hoc more, non imperio.

ὅτι ἐν ἀρχῇ τῆς Εὐαγγελίου] Cùm primùm Euangelium ſeu in Macedonia, cuius rei hiſtoria eſt Aët. xvi. & xvii.

ὅτε ἔξῃλθον ἐκ τῆς Μακεδονίας] Cùm irem Atticam verſus Aët. xvii. 14. 15.

οὐδεμία μοι ἐκκλησία ἐκοινώνησεν εἰς λόγον δόσεως ἢ λήψεως, εἰ μὴ ὑμεῖς μόνοι] Cùm nulla eccleſia rationes habui expenſi aut accepti niſi vobiſcum. Non ſolent quidem beneficia in Calendarium referri, ſed tamen ſæpe ita loquimur, quaſi ea in tabulas referrentur. Ego ſum in veſtris expenſi tabulis, vos in meis accepti.

ὅτι καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἅπαξ καὶ δις εἰς πλὴν χρείαν με ἐπέμψατε] ἐν Θεσσαλονίκῃ pro εἰς Θεσσαλονίκην. nam ea fuit, excepta Bercea, extrema vrbium Macedoniae, quam vidit Paulus. Cùm dicit *εἰς χρείαν με* intelligit ad vsus pauperum qui in aliis erant vrbibus. *ἅπαξ καὶ δις*, id eſt, ſæpius i. Sam. xxvi. 8. ii. Reg. vi. 10. Nehem. xiii. 20. i. Macc. iii. 30.

17. *οὐχ ὅτι ἐπιζητῶ τὸ δῶμα, ἀλλ' ἐπιζητῶ τὸν καρπὸν τὸν πλεονάσαντα εἰς τὸν λόγον ὑμῶν*] Non tam iſtis datis gaudeo, quam quod ex iſta liberalitate ingens ad vos fructus redibit, Deo ſcilicet eam repenſante. Rurſum dixit *εἰς τὸν λόγον* continuans tralationem à mercatoribus ſumptam. Multas hoc nomine vsuras referens in tabulas accepti.

18. ἀπέχω ὃ πάντα] Recte omnia accepi. Vide Matth. v. 1. 2. Hæc est ὑποχρῖ, quæ Epaphroditum fidem liberat.

καὶ ὡξισθῆναι] Plus habeo quam desiderem ἡδύτης.

πεπλήρωμαι] Nempe χαρᾶς vt II. Tim. I. 4. aut ὡδυναλίας vt II. Cor. VII. 4.

δεξιὰς ἀμφοτέρων παρ' Ἐπαφροδίτου τὰ παρ' ὑμῶν] Supra II. 25. illud παρ' Ἐπαφροδίτου in Manuscripto hic non ponitur.

ὁσμὴν δωδίας] Vnde hoc loquendi genus veniat, diximus ad Eph. v. 2. Ibi ad sacrificium Christi perfectissimum ea locutio mystice aptatur: hic ad opera misericordiæ, quæ & ipsa sacrificia sunt, vt iam dicetur.

θυσίαν δεκτὴν, δάρεσιν τῷ Θεῷ] Vnde sit locutio hæc θυσία δάρεσος diximus ad Rom. XII. 1. Ibi mystice aptatur locutio corporibus piorum, hic vero eorum operibus. Additur hic δεκτὴν, id est, ἡγίαν, sine vitio. nam quæ vitium habebant, non erant δεκτὰ Leuit. XXI. 20.

ὁ ὃ Θεός μου] Deus qui acceptum habet, quod in me impendistis.

πληροῦσθαι πάντα ἡγίαν ὑμῶν] Præstabit omne id quo vobis est opus. Sic Job. XX. 22. במלאות ספקו. Si Deus magna promisit alentibus Leuitas, quanto magis alentibus Apostolos?

καὶ τὸν πλοῦτον ἄνθρωπον ἐν δόξῃ] Id est, pro summa sua potestate. nam πλοῦτος, vt sæpe diximus, Paulo abundantiam cuiusvis rei significat. Et δόξα ponitur μετὰ ὑμῶν pro potestate ἡγίαν. Vide Eph. I. 16. In Manuscripto hic, vt alibi semper, est καὶ τὸν πλοῦτον neutraliter.

ἐν χειρὶ Ἰησοῦ] Per Iesum Christum, vt donorum omnium spiritualium, ita & vitæ æternæ datorem & dispensatorem.

20. τῷ Θεῷ ὃς πατὴρ ἡμῶν] Deo qui idem pater est noster. Sic & Eph. v. 20.

καὶ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῷ αἰῶνος] Id est, laus. Rom. XI. 30. XV. 1. 27. Gal. I. 5. Eph. III. 21.

21. ἀπαύστητε πάντα ἅγιον ἐν χειρὶ Ἰησοῦ] Id est, omnes eos qui per Christum sanctitatem sunt adepti. Ita accepit Syrus.

22. ἀπαύξονται ὑμεῖς οἱ συν' ἐμοὶ ἀδελφοὶ] Puta Timotheus, Linus, Clemens Romanus.

ἀπαύξονται ὑμεῖς πάντες οἱ ἅγιοι] Christiani qui Romæ.

μέγιστα ὃ οἱ ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας] Liberti quidam, vt credibile est. Vide supra I. 13.

23. ἡ χάρις τῆς Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.] Rom. XVI. 20. 24. I. Cor. XV. 22. Gal. VI. 18. In Manuscripto μετὰ τῆς πνεύματος ὑμῶν, quomodo legit & Latinus.

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONES
IN EPISTOLAM
AD COLOSSENSES.

AD COLOSSEUM
IN FRISTOLAM
ANNOTATIONES
HABENTIS GOTTI

H V G O N I S G R O T I I
 A N N O T A T I O N E S
 I N E P I S T O L A M
 A D C O L O S S E N S E S .

OMNES Epistolæ Pauli egregiæ sunt: sed omnium imprimis quæ Româ ex vinculis missæ sunt. Harum primam temporis ordine arbitror fuisse illam ad Philemonem. Nam tunc adhuc cum ipso erat Epaphroditus qui & Epaphras: alteram ad Philippenses, vbi Epaphroditum remittit. Tertiam ad Ephesios, & eodem prope tempore hanc ad Colossenses, cum adhuc quæ ad Ephesios scripserat, in animo hærerent: postrema vero omnium ea quæ posterior est ad Timotheum. Erant Colossæ, vrbs Phrygiæ memorata & Herodoto, & Xenophonti, & Straboni, & Plinio, non longe à Laodicea: quæ vrbes ambæ non multo post scriptam hanc epistolam terræmotu corrûere. Ideo apud Ptolomæum non reperiuntur. Laodiceam istam vicinam fuisse Colossis apparet infra II. I. IV. 13. 15. 16.

C A P V T P R I M V M .

2. **I**ΑΤΛΟΣ ὑπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ δειλήματος Θεοῦ] Idem initium quod ad Ephesios.
 καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφός] Huius nomen ideo adiungit, quod probe notus esset Colossensibus, vt qui aliquando eo missus fuisset.

τοῖς ἐν Κολοσσαῖς ἀγίοις & πιστοῖς ἀδελφοῖς ἐν Χριστῷ] Sic & ad Ephesios.

3. χάρις ὑμῖν, καὶ εἰρήνῃ διὰ τοῦ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ] Eph. I. 2.
 In multis codicibus Græcis & Latinis abest hic κύριον Ἰησοῦ Χριστοῦ, vt & in Syriaco.

διχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ παντοῦτε ὡς ὑμεῖς προσ-
 ευχόμενοι] Ephes. I. 16. Cohæret autem illud παντοῦτε cum προσευχόμενοι,
 Kkkk ij

ut videre est Rom. I. 10. Philipp. I. 14.

4. ἀκούσαντες τὴν πίσιν ὑμῶν ἐν χειρὶ Ἰησοῦ, & τὴν ἀγάπην τὴν εἰς πάντας τοὺς ἁγίους] Eph. I. 15. In Manuscripto τὴν ἀγάπην ἣν ἔχετε εἰς πάντας τοὺς ἁγίους, quomodo legit & Latinus.

5. ὁ γὰρ τὴν ἐλπίδα τὴν ὑποκειμένην ὑμῖν ἐν τοῖς οὐρανοῖς] Spem vocat id quod speratur, ut Eph. I. 18. Vita æterna & cœlestis à Christo promissa excitat & fidem & dilectionem. Sic ὑποκείμενη dicitur quod alicui servatur, ut II. Tim. IV. 8. כמח Dcut. XXXII. 34.

ἡ δὲ ἀκοινοῦσα ἐν τῇ λόγῳ τῆς ἀληθείας] Prima accepistis rudimenta. nam audientes sunt Catechumeni Tertulliano de Patientia : qui ibidem vocat auditorum tyrocinia. Utitur sic & Cyprianus. Illud autem ἀκοινοῦσα additum significat iam aliquod tempus ex eo transiisse. λόγος ἀληθείας sermo verissimus I I. Cor. VI. 7. Eph. I. 13.

τὴν ἀληθείαν] Appositio.

τὴν παρεῖντος εἰς ὑμᾶς.] Sic II. Petr. I. 12. ἐν τῇ παρεῖντι ἀληθείᾳ. Recte Latinus interpres. Quod peruenit ad vos. Nam παρεῖναι ponitur pro πῆλθεν venire Prou. I. 27. Est autem participium præsens pro præterito positum more Hebræo. Et εἰς pro ad.

6. καθὼς καὶ ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ] Συνεκδοχή significans illustrissimas orbis partes, ut Rom. I. 8. Videtis ex hoc ipso quam vera sint Christi prædicta, Matth. XXI. 14.

καὶ ἐστὶ καρποφοροῦμενον & αὐξανόμενον] Illud καὶ non male abest in Manuscripto. Tanquam arbor & fructus profert & simul crescit. Dicitur hoc & de Euangelio, ut hic & Act. VI. 7. XIX. 29. & de fide I I. Cor. X. 15. & de ipsis fidelibus infra IO. καρποφοροῦμενον פרת : αὐξανόμενον רבת. Allusio ad Gen. I. 28. Illud αὐξανόμενον non adest in Manuscripto.

καθὼς καὶ ἐν ὑμῖν] Non minus apud vos quam apud alios.

ἀφ' ἧς ἡμέρας ἠκούσατε, καὶ ἐπέγνωτε τὴν χάριν τῆς Θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ] Summam illam Dei beneuolentiam quæ per Euangelium reuelatur.

7. καθὼς ἐμάχθετε ἀπὸ Ἐπαφροῦ τῆς ἀγαπητῆς σωδούλου ἡμῶν] Paulus ipse fuit quidem in Phrygia plus semel, sed non potuit adire omnes Phrygiæ vrbes, infra II. I. Itaque Epaphroditum eò miserat, qui multis locis oberratis, tandem Philippis confedit, atque inde ad Paulum missus est. Epaphras idem qui Epaphroditus, contractione pronuntiationis de qua ad initium Lucæ. Sic Δημάς est Δημήτριος.

ὅς ἐστι πιστὸς ὑμῶν τῇ χειρὶ δάκονος] Fidus est Euangelij præco, tum aliorum, tum & vestro maximo bono. Δάκονος vox hic sumitur ut I. Cor. III. 5. II. Cor. III. 6. VI. 4. XI. 23. Eph. III. 7. VI. 21.

ὅ καὶ δηλώσας ἡμῖν τὴν ὑμῶν ἀγάπην ἐν πνεύματι] Quomodo nos diligatis propter Spiritum sanctum vobis datum.

9. ὁ γὰρ τὸ καὶ ἡμεῖς ἀφ' ἧς ἡμέρας ἠκούσαμεν] Simulatque hæc audiuius. Eadem appositio quæ supra 6. Hebræi dicerent יאמרו.

οὐ παύομεθα ἵνα ὑμῶν περισσόμοι] Repetit quod dixerat supra 3.

καὶ αἰτούμενοι] Expetentes à Deo. Sic αἰτεῖν habemus Matth. v. 42. vi. 8. vii. 7. 8. ii. xviii. 19. xxi. 22. Explicat precum suarum præcipuam materiam.

ἵνα πληροφορῇτε τὴν ἐπίγνωσιν τῆς θελήματος αὐτοῦ] Est constructio Paulo non frequens: sed apud Græcos recepta; nam apud eos quem casum regunt actiua, eundem regunt & passiua. πληροφορῶ autem quartum casum regit vt Philip. ii. 2. & alibi. Ἐπίγνωσις est maior exactiorque cognitio vt Eph. i. 17. iv. 13. Philipp. i. 9. Eius bona pars est cognitio mysteriorum Veteris Testamenti ad Nouum Testamentum spectantium. αὐτοῦ Dei scilicet, ex com-
mate 6.

ἐν πάσῃ σοφίᾳ] Eph. i. 8.

καὶ σωείας πνευματικῆς] Id est, φρονήσεως, vt videre est dicto ad Ephesios loco. Cognitionem rerum agendarum intellige.

ὡς πατήσῃ ὑμᾶς ἀξίως τῆς Κυεῖς] ὡς πατήσῃ hic est pro εἰς τὸ ὡς πατήσῃ qualem ἐλλειψιν iam sæpe habuimus. ἀξίως τῆς Κυεῖς, id est, ita vt Christo debetur. Sic ὡς πατήσῃ ἀξίως τῆς Θεοῦ i. Thess. ii. 12. illud ὑμᾶς abest in Manuscripto, non male.

εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν] Vt omni modo placeamus: Deo scilicet. ἀρέσκεια Aristoteli & Theophrasto in vitiosam partem sumitur. Est alioqui vox ipsa per se media, vt apparet Prou. xxxi. 30. in Glossario vertitur *placor*, Apuleio *placentia*.

ἐν πάντῃ ἔργῳ ἀγαθῷ καρποφοροῦντες ὡς ἑξαπόμοι εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῆς Θεοῦ] In Manuscripto ἑξαπόμοι τῇ ἐπίγνωσιν. Fructum ferentes omnis generis bonorum operum, & in cognitione Dei magis magisque proficientes. Quid sit καρποφορεῖν vidimus ad Matth. xiii. 23. Marc. iv. 20. Luc. viii. 15. Quid ἑξαπόμοι ii. Cor. x. 15. Eph. ii. 21. infra ii. 19. i. Petr. ii. 2. ii. Petr. iii. 18.

ἐν πάσῃ δυνάμει δυνατούμοι] Roborati omni genere roboris, nempe spiritualis. Δυναμὸν quod & ἐνδυναμωῶ Act. ix. 22. Rom. i. 20. Eph. vi. 10. i. Tim. i. 12. ii. Tim. ii. 1. v. 17. Hebr. xi. 34. est ἵνα vt videre est Psalm. lxxviii. 29.

καὶ τὸ κράτος τῆς δόξης αὐτοῦ] Idem est quod κράτος ἰσχύος Eph. i. 19. vi. 10. nam & δόξα sumitur μετανυμικῶς pro valentia vt Eph. ii. 16. & ἵνα Hebræum sic interdum vertitur.

εἰς πᾶσαν ὑπομονὴν καὶ μακροθυμίαν] Vt non tantum mala constanter feratis, sed & meliora speretis de inimicis vestris. Vide ii. Cor. vi. 6. Gal. v. 22. Eph. iv. 2.

καὶ χαρᾶς] Magnum hoc est & Christianorum velut proprium, ipsis malis ob Christum toleratis lætari, Philipp. ii. 17. 18. Act. v. 41.

12. ὡς χριστιανῶν τῶν Θεοῦ καὶ πατέρων ἡμῶν εἰς τὴν μερίδα τῆς κλήρου ἧς ἀρίων ἐν τῇ φωτί.] Vocem κληνοῦ habuimus ii. Cor. i. 11. 8. Respondet Hebræο כּבֶּר מַעֲלֵי הַכְּלֵנוּ כּבֶּל Deut. xxxii. 9. Sed vt ostendatur

discrimen legis & Euangelij, additur hic *ἡ ἐν τῷ φωτὶ*, id est, *ἡ ἐν τῷ φωτὶ* subaudito articulo vt sæpe, qui exprimitur Rom. II. 19. vbi est *ἡ ἐν σκότει*. Est autem *ἐν τῷ φωτὶ* qui lucem habet comitem I. Iohan. II. 9. 10.

13. *ὅς ἐρρύσατο ἡμᾶς ἐκ τῆς ἐξουσίας τῆς σκότους*] *ἐξουσία σκότους* dicuntur hic tenebræ efficacissimæ ad obæcandos animos. *ἐξουσία* *לשׁממה* dominatus. Qui facit peccatum, seruus est peccati, Ioh. VIII. 34.

καὶ μετέστη] *רביעיה* *transfuit*.

εἰς τὴν βασιλείαν τῆς ὑπὸ τοῦ ἀγάπης αὐτοῦ] Id est, *τῆς ἡγαπημένης* Eph. I. 6. Est Hebraismus vt cum dicitur *שׂררה* *Mons sanctitatis* & similia.

14. *ἐν ᾧ ἔχρομεν τὴν ὑπολύξωσιν ἀπὸ τῆς αἰματός αὐτοῦ*] Ephes. I. 7. illa *ἀπὸ τῆς αἰματός αὐτοῦ* videntur ascripta hic ex illo ad Ephesios loco. Nam Manuscriptus ille quo toties vtimur, non magis hoc habet quam Syrus, & Latinus. & Ambrosius.

τὴν ἀφ᾽ ὧν ἡμῶν] *ἡ ἀφ᾽ ὧν ἡμῶν* dicto ad Ephesios loco.

ὅς ἐστιν εἰκὼν τῆς Θεοῦ ἀοράτου] Dei in aspectu aspectabilis imago. ita enim Latini loquuntur. Idem sensus II. Cor. IV. 4. & I. Tim. III. 16. & Hebr. I. 3. Adam imago Dei fuit, sed valde tenuis: In Christo perfectissime apparuit quam Deus esset sapiens, potens, bonus. Sic in aqua solem conspiciamus. Aliud imago, aliud vmbra qualis in lege Hebr. X. 1.

πρῶτος γενέσεως] Primus in creatione, noua scilicet de qua II. Cor. V. 17. Apoc. XXI. 5. Hebr. II. 5. *בְּרִי* Hebræis dicitur & quod primum & quod summum est in quoque genere, vt Pl. LXXXIX. 27. Ierem. XXXI. 9. Ioh. XVI. 13. & alibi.

ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς] Certum est per Verbum creata omnia. Sed quæ præcedunt, ostendunt hic de Christo agi, quod hominis est nomen, quomodo etiam Chrysostomus hunc accepit locum. sed ille intelligit Mundum creatum propter Christum, sensu non malo: sed propter id quod præcessit, rectius est *ἐκτίσθη* hic interpretari, ordinata sunt, nouum quendam statum sunt consecuta. De quo significato vocis *κτίσθη* diximus in Prolegomenis ad Euangelia: Et Eph. II. 10. 13. III. 9. IV. 24. Angeli hominibus, homines inter se reconciliati sunt sub Christo.

τὰ ὅσα τὰ καὶ ἀόρατα] Ea quæ sunt in Mundo supremo, qui *ὡς ἀόρατον* I. Tim. I. 16.

εἰτε θεοὶ] Id est, Angeli *ἐν θεοῖς* confidentes quasi reges quidam. Vide quæ diximus ad Gen. XLI. 40. Rom. VIII. 38. & Eph. I. 21. Tales sunt illi in Danièle qui regnis totis præsident, Chaldæorum, Persarum, Græcorum. His respondent in Ecclesia Patriarchæ, quorum sedes *θεοὶ* eximie dicti.

εἰτε κυριότητες] Vide dicto loco Eph. I. 21.

εἰτε ἀρχαὶ] Quæ *δυνάμεις* dicto ad Ephesios loco & Rom. VIII. 38.

Ignatius ad Trallenses : *δυνάμεων τε & κυριοτήτων διαφορὰς θεόνων τε καὶ ἑξουσιῶν ὡδ' ἀλλαγὰς.*

εἴτε ἑξουσίαι] Vide ibidem.

τὰ πάντα δι' αὐτοῦ] δι' οὗ καὶ τοῖς αἰῶνας ἐποίησε, ait scriptor ad Hebræos I. 2. *τὰ πάντα* intellige omnia quæ ad nouam creationem pertinent.

καὶ εἰς αὐτὸν ἐκπσαι] Propter ipsum, id est, ut ipse omnibus illis præesset. Apoc. v. 13. Hebr. II. 8.

17. *καὶ αὐτὸς ἔστι πρὸ πάντων*] Id est, A & Ω, ut ait Apocalypsis I. 8. *πρὸ πάντων* intellige, ut iam diximus.

καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ σωέσθης] Et hæc vox de veteri creatione ad nouam traducitur. Vide II. Petr. III. 5. Sic apud Philosophos *σύσασις φυσικὴ*, id est, κατὰ φύσιν.

18. *καὶ αὐτὸς ἔστι ἡ κεφαλὴ τῆς σώματος τοῦ ἐκκλησίας*] Caput est corporis, id est, ecclesiæ, ut mox hæc locutio exponitur, Eph. I. 22. I v. 15. v. 23.

ὃς ἔστιν ἀρχὴ] Sic & Apoc. I. 8. *ἡ ἀρχὴ τοῦ κόσμου* origo mundi melioris.

πρὸ πάντων ἐκ νεκρῶν] Sic & Apoc. I. 8. & eodem sensu *ἀπαρχὴ τοῦ κακοῦ* μηδρῶν, I. Cor. xv. 20. Christus ex mortuis surrexit ad vitam immortalem Hebr. IX. 28. scriptor responsum ad orthodoxos LXXXV. *εἰς τὸ ἀθάνατον τε καὶ ἀφάρκτον ζωὴν οὐκ ἔχοντι τινος ἢ ἀνάστασις πλὴν τῆς σωτηρίας Ἰησοῦ Χριστοῦ.*

ἵνα γλήττω ἐν πᾶσιν αὐτοῖς πνεύματι] In vitæ sanctitate, in miraculis, in doctrina, in reditu ad vitam.

19. *ὅτι ἐν αὐτῷ ὁδοῦν*] Nempe Deus: qui nominatiuus sæpe subauditur. *ὁδοῦν* autem cum nominatiuo recte iungitur, ut Rom. xv. 26. I. Cor. I. 26. Gal. I. 15.

πάν τὸ πλήρωμα κατέκτισται] Nempe τῆς θεότητος, diuinitatis, quod hic interpretandi causa addunt quidam Latini codices, id est, diuinarum virtutum, ut infra II. 9. Sic *πλήρωμα* habemus & Ioh. I. 16. vbi dicta vide. Et nota *κατέκτισται*, id est, perpetuo & inseparabiliter adesse, non per tempora ut in prophetis. Hæc est *ἐκστατική ἐννοια*.

καὶ δι' αὐτοῦ ὁποῦν ἀλλάξαι πάντα εἰς αὐτὸν] εἰς αὐτὸν hic sumendum ut supra I. 16. sub ipso, siue ita ut ipsi pareant. De voce *ὁποῦν ἀλλάξαι* vide Eph. I. 16. pro eo Eph. I. 10. dixit *ἀνακεφαλαιώσασθαι*.

εἰρηνοποίησας διὰ τῆς αἱματός τῆς σαυροῦ αὐτοῦ, δι' αὐτοῦ, εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς] Quod Eph. I. 16. Christo tribuitur, id hic tribuitur Deo eius patri, ut qui hoc per Christum effecerit. *εἰρηνοποίησας* factum ad exemplum Hebræi *שָׁלוֹם*. Sanguinis hic fit mentio, quia per sanguinem sancire fœdera solebant, ut diximus ad Matth. xxv II. 28. Adde & Rom. III. 25. v. 9. Eph. I. 7. Addidit autem τῆς σαυροῦ, ut intelligatur mors hæc fuisse coniuncta cum summis cruciatibus. Rursum addit per ipsum, id est, per verbum ipsius. *εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς* idem quod Eph. I. 10. *τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς & τὰ ἐπὶ τῆς γῆς* pios Angelos & pios homines. Locutio

plena fuerat, τὰ ὄντα εἶτε ὑπὲρ τῆς γῆς, εἶτε ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

21. καὶ ὑμεῖς ποτε ὄντας ἀπηλλοξισμένους] Nempe à Dei populo, quod additur Eph. II. 12. ἀπηλλοξισμένους מורידים Ps. LXXIX. 9.

καὶ ἐχθροὺς τῇ θεοῦ] Animo alieno à Deo, Rom. v. 10.

ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς] Quæ impietatem comitari solent I. Cor. vi. 10. 11.

22. νυνὶ ᾧ ὑποκατήλλαξεν] Abundat hic ᾧ vt Eph. II. 4. ὑποκατήλλαξεν hoc est Deo amicos fecit, nempe per conuersionem.

ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ] Per corpus Christi simile nostro, constans ex carne & ossibus. Tantas res perfecit instrumento adeo tenui. αὐτὸς hic refertur ad nomen longius remotum. quomodo & δι' αὐτοῦ quod præcessit.

ὁ γὰρ τὸ θάνατον] Res mira : Vita ex morte.

ᾧ προσήσται ὑμεῖς ἀγίους & ἀμώμους καὶ ἀνεγκλήτους κατενώπιον αὐτοῦ] Id est, εἰς τὸ ᾧ προσήσται, vt supra I. 10. ᾧ προσήσται est sibi admouere, sibi adiungere Eph. v. 27. vbi est ἀγία καὶ ἀμώμος. De quibus vocibus ibi diximus. Ἀνεγκλήτου vocem habemus I. Cor. I. 8. I. Tim. III. 10. Tit. I. 6. 7. vtuntur Plato & Xenophon. In Glossario ἀνεγκλήτος inaccusabilis. κατενώπιον αὐτοῦ Deo spectante & approbante, vt Eph. I. 4. מִפְּנֵי.

23. εἰ γὰρ ὑπομείνετε τῇ πίστει] Si modo fidem illam semper seruatis, non in intellectu tantum, sed & in proposito. In hac re cœpisse non sufficit.

κατεμελιωμένοι] Matth. v. 11. 25. Luc. vi. 48. Eph. III. 17. I. Petr. I. 5. 10. מִסְדִּים. Domus bene fundatæ durant. Est autem translatio ducta à Templo I. Reg. vi. 37.

καὶ ἐδραῖοι] I. Cor. v. 11. 37. xv. 38. In Glossario ἐδραῖος firmus, stabilis. Sedere, positio est durabilis.

καὶ μὴ μετάνοιμοι ὅτι τῆς ἐλπίδος τῆς διαθήκης οὗ ἠκούσατε] μετάνοιμοι מִיִּי. fides spem generat. Spes perseverantiam. Spe amissa, perseverantia concidit.

τὸ κηρυχθέντος ἐν πάσῃ τῇ κτίσει τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν] Non debetis dubitare de futuris, cùm quæ videtis tam bene prædictis conueniant. Vide supra 6. ἡ ὑπὸ οὐρανὸν dicitur terra Luc. xv. 24. aut quod in terra viuit: vt Act. iv. 12. Sic Hebræum לבח vertitur Ierem. xxxiv. 13. Prou. viii. 26. κτίσις הַבְּרִיאָה Hebræis κατ' ἐξοχὴν hominem significat. Vide Marc. xv. 15.

οὗ ἐγγρόμην ἐγὼ Παύλος δάκνων] Multis in locis, etiam in Phrygia vestra. De voce δάκνων dictum supra 7. In Manuscripto amplius est κήρυξ καὶ δάκνων vt I. Tim. II. 7. II. Tim. I. 11.

24. νῦν χαίρω ἐν τοῖς παθήμασί μου ὡς ὑμεῖς] Gaudeo de his malis, quæ non tantum ideo perfero, quòd Euangelium Gentibus prædicaui, verum etiam libenter tolero in id, vt vos & alij eo magis in fide confirmemini II. Tim. II. 10. δὲ ante νῦν non legerunt Græci commentantes ad hunc locum. Et νῦν χαίρω bene sensum inchoat, vt II. Cor. v. 11. 9.

καὶ ἀνταναπληρῶ τὰ ὑπερήματα ἧς θλίψεων τῆ χειρὸς ἐν τῇ σαρκί μου] Christus magna & salutis nostræ sufficientia pro nobis passus est. Sed ita amat suos, ut quæ ipsi ferunt mala, tanquam sibi illata sentiat. Act. ix. 5. Sic Paulo vincula ferente, Christus ea quodammodo ferebat. τὰ ὑπερήματα, id est, τὰ λοιπὰ יתִּי Syrus hic אֶתִּירִסִּי id quod deest.

ὡς τῆ σώματος αὐτοῦ] Bono Ecclesiæ, ut iam diximus.

ὅ ὅστιν ἡ ἐκκλησία] Supra 18.

25. ἧς ἐγγρόμιον ἐγὼ δέχομαι] Supra 23. Qui Evangelio seruit, idem Ecclesiæ seruit. Nam Evangelium datum est colligendæ & seruandæ Ecclesiæ causâ.

κὴ τὴν οἰκονομίαν τῆ Θεοῦ τὴν δοθεῖσάν μοι εἰς ὑμᾶς] Vide 1. Cor. ix. 17. Verba prope eadem habemus Eph. iii. 6.

πληροῦσαι τὸν λόγον τῆ Θεοῦ] Id est, εἰς τὸ πληροῦσαι. Vide supra 10. πληροῦσαι τὸν λόγον eadem locutio quæ Rom. xv. 19.

26. τὸ μυστήριον τὸ ὑποκεκρυμμένον ἀπὸ ἧς αἰώνων] Eph. iii. 5. 9. vbi dicta vide. μυστήριον אֶזְרִי Dan. ii. 18.

καὶ ἀπὸ ἧς γυναικῶν] Idem significant γυναικῶν Act. xv. 21. Eph. ii. 5. quod αἰῶνες. pro eodem ponuntur γυναικῶν αἰώνων & sic αἰῶνες & γυναικῶν. Γενεὰ γυναικῶν proprie duratio vitæ humanæ.

καὶ ὅ ἐφανέρωθη τοῖς ἀγίοις αὐτοῦ] Rom. xv. 26. subintelligitur αὐτοῦ.

οἷς ἐδήλωσεν ὁ Θεὸς γνωρίσαι] Vide Ephes. i. 4. 9. vi. 19. γνωρίσειν γνωρίσει ut Rom. ix. 22. 23.

ἥς ὁ πλοῦτος ὁ δόξης] Quam abundans potentia, Rom. ix. 23. Eph. i. 18. Vide & supra 11.

τῆ μυστηρίου φύτου ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὅς ὅστις χειρὸς ἐν ὑμῖν, ἡ ἐλπίς τῆς δόξης] Ingenū arcanum Dei patuit, cum Christus, id est, doctrina Christi in Gentibus sonuit in spem vitæ æternæ. Est ergo hic duplex μετανομία. Christus pro doctrina Christi: & spes pro causa spei. In Manuscripto ὅ ὅστις.

28. ὃν ἡμεῖς κατέγγελλον] 1. Cor. ii. 1. ix. 14. Philipp. i. 16. 18.

νοουθετοῦντες πάντα ἀνθρώπον] Act. xx. 31. Rom. xv. 14.

καὶ διδάσκοντες] Matth. xxviii. 20.

ἐν πάσῃ σοφίᾳ] Spirituali nempe 1. Cor. ii. 6. 7. xii. 8. Eph. i. 8. 17. supra 9. iii. 16.

ἵνα ᾧδασθῶμεν πάντα ἀνθρώπον ἐν χειρὶ Ἰησοῦ] ᾧδασθῶμεν nempe Deo tanquam ministros. Vide supra 22. In Christo, id est, per Christum tanquam conciliatorem. πάντα ἀνθρώπον, id est, quamplurimos possumus. In Manuscripto πάντα ἀνθρώπον τέλειον ἐν χειρὶ ut Eph. iv. 3. & sic legit Latinus.

29. εἰς ὃ ἐκοιτώ] יָמַי Act. xx. 35. i. i. Cor. xv. 16. xv. i. 16. Gal. iv. 11. Philipp. ii. 16. Thess. v. 12. i. Tim. v. 17.

ἀγωνιζόμενος] יָמַי Dan. vi. 14. Non immerito hoc addidit, ut præter laborem etiam pericula significaret, infra 11. i. i. Cor. ix. 25. Phi-

lipp. i. 39. infra i v. 12. i. Tim. v i. 12. i i. Tim. i v. 7.

καὶ τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἐμοὶ ἐν δυνάμει] ἐνεργουμένην hic est sensu actiuum vt Gal. v. 6. Sic ἐνέργεια & ἐνεργεῖν iunguntur Eph. i. 19. ἐνέργεια ostendit δύναμιν, hinc ἐνέργεια δυνάμεως Eph. i i i. 7. vires ad certandum eximias Deus Paulo aspirabat. Supra i i. Philipp. i v. 13. i. Tim. i. 12.

C A P. I I.

ΕΛΩ γὰρ ὑμᾶς εἰδέναι ἡλίκον ἀγῶνα ἔχω πρὸς ὑμᾶς] ἡλίκον ἀγῶνα חמה נפתח. Ex occasione verbi ἀγωνιζόμενος sermonem hunc necit. Per ἀγῶνα autem intelligit non sollicitudinem tantum, sed & preces assiduas significatas per luctam Iacobi.

πρὸς ὑμᾶς καὶ τῶν ἐν Λαοδικείᾳ] Laodiceam Phrygiæ intellige.

καὶ ὅσοι οὐχ ἑώρακαν τὸ πρόσωπόν μου ἐν σαρκὶ] Latini dicerent. Qui me de facie non nouerunt. Sed quia פנים Hebræis multa significat, perspicuitatis causa addidit ἐν σαρκί.

ἵνα πληρωθῶσιν αἱ καρδίαι αὐτῶν] Vt impleatur in illis vaticinium Esaia XL. I. 2.

συμβιβάζοντων ἐν ἀγάπῃ] Similitudo sumpta à cortinis Templi. Quod ibi est חבר שנעץ & שנאפתח, id hic est συμβιβάζειν. Vide Exod. xxv i. multis locis. Vide Eph. i v. 16. & hic infra 19.

καὶ εἰς πάντα πλοῦτον τῆς πληροφορίας τῆς σωτέως] εἰς pro ἐν & πλοῦτος vt sæpe diximus abundantiam significat : πληροφορία σωτέως, plenitudo scientiæ, est scientia plena, id est, quanta esse in hoc sæculo potest. πληροφορεῖσθαι poni etiam pro מלא πληροφορεῖσθαι ostendimus ad Rom. x i v. 5. Hinc πληροφορία & πληροφορία plenitudo.

εἰς ἐπίγνωσιν τῆς μυστηρίου τῆς Θεοῦ καὶ πατρὸς & τῆς Χριστοῦ] ἐπίγνωσιν diximus iam aliquoties esse cognitionem exactiorem. Mysterium dicit voluntatem illam Dei quam Christus patefecit. τῆς Θεοῦ καὶ πατρὸς, id est, Dei qui idem pater est noster. vt Eph. i i. 3. i v. 6. Philipp. i v. 20.

ἐν ᾧ εἰσι πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας & τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι] In quo mysteriorum continentur thesauri omnis sapientiæ & scientiæ, nempe salutaris. Vide supra i. 9. Eph. i. 8. ἀπόκρυφος cùm dicit, similitudinem sumit ab arca in qua pecuniæ seruantur, indidem promemnda vbi opus est. Sic Dan. xi. 43. κρυπτός ἐν τοῖς ἀποκρύφοις τῆς χρυσίου. Et i. Macc. i. 24. ἔλαβεν τοὺς θησαυροὺς τοὺς ἀποκρύφους Sapientia thesauris comparari solet Prou. v i i i. 10. 19. Matt. x i i i. 44.

4. τὰ ποτὶ λέγω ἵνα μή τις ὑμᾶς πειραλογίζηται ἐν πανουργίᾳ] Iam tum erant, qui in Phrygia semina iaciebant hæreseos quæ dicta καὶ φρύγας. Miscebant alij Iudaïca, alij Pythagorica tum dogmata tum instituta Christianæ religioni, & ceteros non eadem sequentes quasi imperitos & carnales spernebant.

ὡδὲ λαλοῦντες respondet Hebræo להתחבר, pro quibus ponitur & πλανῶν
 ὁξυπαταῖν vide 1. Cor. vi. 9. xv. 33. Gal. vi. 7. 11. Cor. xi. 3. 11. Theff. ii. 3.
 ἐν πνευμαλογίᾳ oratione speciosa.

5. εἰ γὰρ καὶ τῇ σαρκὶ ἀπαιμι, ἀλλὰ πρὸς πνεύματι σὺν ὑμῖν εἰμι] Idem sensus qui
 1. Cor. v. 3. Deus Paulo reuelabat quæ Coloffis fierent.

χαίροντες ἐν βλέποντων ὑμῶν τὴν τάξιν] Est ἐν δὲ διουῖν. hoc enim vult : gaudeo
 videns cuncta apud vos agi recte atque ordine. 77 Ἀεὶς Aquilæ : Vide 1.
 Cor. xiv. 40.

καὶ τὸ σπέρμα τοῦ εἰς Χριστὸν πίστεως ὑμῶν] Firmitatem fidei vestræ in Chri-
 stum. וסור אמונתכם. Vide 1. Petr. v. 9.

ὡς οὐκ παρελάβετε τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν] Christum Iesum rursus dixit ipsam
 Christi doctrinam. Et ὡδὲ λαμβάνειν propria vox discipulis 1. Cor. xi. 23.
 xv. 1. 3. Gal. i. 9. Philipp. i. v. 9.

ἐν αὐτῷ ὡς ἐπατεῖτε] Actū id exprimit. id enim 77 siue ὡς ἐπατεῖν Rom.
 vi. 4. viii. i. 4. & alibi.

ἐρριζωμένοι] Vide Eph. iii. 18. Matth. xiii. 6. Longe alij este quam illi
 de quibus Esaias xl. 24.

καὶ ἐποικοδομούμενοι ἐν αὐτῷ] Act. xx. 32. Eph. ii. 20. fundati in Christo qui
 fundamentum est 1. Cor. iii. 11.

καὶ βεβαιούμενοι ἐν τῇ πίστει] ונצב.

καθὼς ἐδιδάχθητε] Eph. iv. 21.

ὡς ἐλατύνοντες ἐν αὐτῇ ἐν ἀγαθῇ] Per gratiarum actionem crescentes in
 fide 1. Cor. xiv. 12. 11. Cor. viii. 7. Deus gratos maioribus cumulat do-
 nis. In Manuscripto deest ἐν αὐτῇ.

8. βλέπετε μὴ τις ὑμᾶς εἶναι ὁ συλαγωγῶν δὲ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης] εἶναι
 ὁ συλαγωγῶν pro συλαγωγῇ, loquendi genus etiam elegantioribus Græcis vsi-
 tatum. Σύλα est id quod per vim abducitur, ut in Reprensaliis. Συλαγωγεῖν
 quasi per vim abducere. Sic dicimus quæ me prædata puella est. Solemus
 enim translationes sumere ad ea quæ parem habent effectum. Deinde
 est ἐν δὲ διουῖν. nam δὲ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης idem valet quod δὲ τῆς
 κενῆς ἀπάτης ἢ δὲ φιλοσοφίας. Ipsam vocem Græcam vsurpauit φιλοσοφίας, quia
 erat recepta. Vere autem ea fallebat homines. Nam aut vitam æternam
 non promittebat, aut viam quæ eò duceret, veram certamque non mon-
 strabat. Itaque non miror Hasmonæorum temporibus factum decretum;
 Maledictus sit qui docet filium suum Philosophiam Græcam: Non quod
 per se eam nosse malum sit, sed quod multum in ea viderent periculi. Et
 certe fatendum est, postquam Iudæi Græcis libris se dedere, veterem illam
 doctrinam multis modis fuisse interpolatam.

καὶ τὴν ὡδὲ διδοσιν ἡμεῖς ἀνθρώπων] Recte. nam quod Græci illi docebant, ex
 humano ὅτι τὸ πλεῖστον erat ingenio. De Deo autem Deique decretis quid
 certi haberi potest nisi Deo docente? Ideo perpetuæ & inexplicabiles
 inter Philosophos rixæ : & plurimus labor in iis quæ nec per se certa

sunt, nec homines reddunt meliores.

καὶ τὰ σοιχεῖα τῷ κόσμῳ] Secundum institutionem non à cœlo venientem, sed huius mundi, ac proinde partim falsam, partim imperfectam. De voce σοιχείων vide Gal. 1 v. 3. 9.

καὶ οὐ καὶ Χριστὸν] Non qualis est illa Christi à cœlo delata. Ioh. 111. 13. 31. v. 1. 33. 37. 41.

ὅτι ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρες τῆς θεότητος σωματικῶς] Non frustra, inquit, hoc dixi; nam Christi doctrina non modo Philosophiæ, sed & legi Moſis plurimum præstat. optime hunc locum intellexit Augustinus cum scripsit, *In ipſo inhabitat plenitudo diuinitatis corporaliter, quia in Templo habitauerat umbraliter*. Sic infra 17. opponuntur σια & σῶμα. In Veteri Testamento est umbra: In Euangelio rerum soliditas, quæ σῶμα per similitudinem quandam dicitur. Ita σωματοποιεῖν Græcis sæpe est solidare.

10. καὶ ἐσε ἐν αὐτῷ πεπληρομένοι] illo contenti estote. ἐσε hic sume, vt modo βλέπετε in modo precatiuo. Et πεπληρομένοι, contenti. Quia quod plenum est, nihil aliud desiderat.

ὅς ἐστιν ἡ κεφαλὴ πάσης ἀρχῆς & ἐξουσίας] Nonne sufficere vobis debet is qui & Angelicis classibus imperat? Respicit enim quod supra dixerat 1. 16. κεφαλὴ ψαῖς qui imperium habet 1. Cor. x 1. 3. Eph. v. 23. Hoc autem dicit ob eos qui Angelorum siue αἰώνων cultum instituebant.

11. ἐν ᾧ καὶ περιεμήνητε περιτομῇ ἀχρεοποίητων] Hoc aduersus eos qui circumcisionem vrgebant. Quid signo externo opus, cū res per illud significata aperte exhibeatur? ἀχρεοποίητος περιτομῇ est illa quæ manu humana fiebat Eph. 11. 11. ἢ ἐν σαρκὶ Eph. 11. 11. Huic opponitur ἀχρεοποίητος ea quæ fit diuinitus. Similem oppositionem habes Marc. x 1 v. 58. 11. Cor. v. 1. Hebr. 1 x. 11. 24. περιτομῇ ἀχρεοποίητος est illa cordis, per spiritum. Vide Rom. 11. 29. & ibi dicta.

ἐν τῇ ἀπεκδύσει τῷ σώματι ἢ ἀμάρτων τῆς σαρκὸς] In circumcissione illa veteri est ἀπέκδυσις ψαῖς, sed exiguæ pelliculæ: hic vero omnium vitiorum quæ carni blandiuntur, Ἀμάρτια, id est, peccandi consuetudo. Huic corpus tribuitur vt Rom. v 1. 6. Omne enim quod ex multis componitur, solet hoc vocabulo appellari. Sic & μέλη infra habemus 111. 5. In Manuscripto breuius sensu eodem ἐν ἀπεκδύσει τῷ σώματι τῆς σαρκὸς. Nec aliter legit Latinus.

ἐν τῇ περιτομῇ τῷ Χριστῷ] Non illa Abrahami, sed Christi qui maior Abrahamo.

12. σωζαμένοι αὐτῷ ἐν τῷ βαπτίσματι] Commemorat factum in Christianis quod baptisma figurat. Erat enim in baptismo, sicut olim administrabatur, imago & sepulturæ & resurrectionis, tum conspicuæ Christi, tum internæ in Christianis, Rom. vi. 4.

ἐν ᾧ καὶ συνεγέρθητε] Per quem & surrexistis ex vitiis quæ mors nominantur. Matth. v 11. 22.

ἐξ τῆς πίστεως τῆ ἐνεργείας τῆ Θεοῦ τῆ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ νεκρῶν) Hic genitiuus ἐνεργείας obiectum fidei significat. Sic & Eph. III. 12. Philipp. I. 27. III. 9. Qui credit Deum tam potentem fuisse, vt Christum à mortuis excitaue- rit, is simul credit Deo non deesse potentiam vt & alios excitet: cui po- tentiæ cum accedat promissio, merito ea res pro certa habetur. Idem sensus Eph. I. 19. Rom. I v. 24.

13. καὶ ὑμεῖς νεκροὶ ὄντας ἐν τοῖς ᾤψιν) ὄντας hic sensum habet præte- ritum. Nos qui peccatis eramus immerfi ac velut immortui. Idem sen- sus & ferme eadem verba Eph. II. 1. & 5. vera vita est Deo viuere. Alij mortuum exponunt mortis debitorem, vt Gen. xx. 3.

καὶ τῇ ἀκροβυστία τῆς σαρκὸς ἡμεῶν) Sicut purgatio à vitiiis per μετὰφορὰν voca- tur circumcisio, ita status vitiosus ἀκροβυστία, quo nomine Hebræi appel- lant omne id quod amputandum est. Quare הָרַע quod ἀκροβυστίαν signi- ficat Leuit. XIX. 23. vertitur ἀκαθαρσία.

συνεζωποίησεν ἡμεῖς σὺν αὐτῷ) Sicut Christo nouam contulit vitam ex mor- te corporis, ita & nobis nouam ex morte animorum.

χαρισάμενος ἡμῖν πάντα τὰ ᾤψιν) Eph. IV. 32. donare pro condo- nare etiam Latini vsurpant. Donare inimicitias dixit Cicero, pœnam do- nare Lucanus v II. donare crimina lib. XI. labores donare, donare nefas eodem libro. Cùm autem χαρισάμενος hic sit præteriti temporis, intelligen- da hic remissio ad certum quid, id est, ad patefaciendam viam quæ ad pœnitentiam duceret. Vide Luc. XXIII. 34. & ibi dicta.

14. ἔξαλείψας τὸ κατ' ἡμῶν χεῖρῳ γραφον τοῖς δόγμασιν) Collatio loci Eph. II. 15. ostendit τὸ χεῖρῳ γραφον esse τὸν νόμον ἢ ἐντολῶν legem Mosis positiuam. Et ibi κατὰργήσας quod de lege dici solet, hic ἔξαλείψας quod de chirographo & rebus aliis quæ scribuntur. מַח. Creditor delens cautionem, eo ipso re- mittere debitum intelligitur, vt & qui chirographum reddit. Sic qui lega- tum inducit, hæredem liberat. Lex autem Mosis per similitudinem quan- dam χεῖρῳ γραφον dicitur, quia populus se ad legem seruandam obstrinxerat Deuter. XXVII. Neh. X. Cùm dicit ἡμεῖς Iudæos intelligit: Gentes enim illa lex non tenebat. χεῖρῳ γραφον Hebræis חוּב שטר in precibus Iudæorum שטר חובותינו.

τοῖς δόγμασιν) Per suam doctrinam. Vide quæ diximus ad genuinum hinc locum illius ad Ephesios.

ὃ ὡς ὑπεραντίον ἡμῖν) Quod nos premebat. ὑρ premere, vnde nomen ὑρ quod multis locis vertitur ὑπεραντίος. De re vide Act. XV. 10.

καὶ αὐτὸ ἦρεν ἐκ μέσου) ἐκ μέσου ἀνελεῖν etiam elegantioribus Græcis, vt De- mostheni, est auferre, ne compareat. Sic ἔξερχεσθαι ἐκ μέσου Act. XV. 33. II. Cor. VI. 17. ἀρπάξαι ἐκ μέσου Act. XXIII. 10. ἔξαιρειν ἐκ μέσου I. Cor. V. 2. ἐκ μέσου γίνεσθαι II. Thess. II. 7.

ωροσηλώσας αὐτὸ πρὸ σαυρᾶς) Mos est quibusdam in locis clavis transfi- gendi edicta antiquata. Is tunc etiam in Asia videtur fuisse, & ad eum allu- dere Paulus.

15. ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ἐδείματίζεν ἐν παρρησίᾳ θριαμβόσας ὡς ἐν αὐτῇ) Alia similitudo à triumphantibus Romanis qui solebant:

--Captos ostendere civibus hostes.

τὰς ἀρχὰς & τὰς ἐξουσίας, intellige dæmonas illos qui in idolis colebantur, & quorum cultum cum mangonio aliquo restituere volebant Asiatici Philosophi. Vide Rom. III. 38. I. Cor. xv. 24. ἀπεκδυσάμενος, id est, exarmatos sicut ἐνδύσασθαι est armari Rom. XIII. 12. Ephes. v. 1. II. 14. Δείματίζεν est quod iam diximus ostendere. Δείμα vox est Græca, sed quæ & ad Iudæos transiit, & scribitur מַדְמָנָה posito י pro י vt sæpe. Hinc δείματίζεν effectum pari forma qua מַדְמָנָה דֵּימָה Matth. I. 19. Hebr. v. 1. 6. ἐν παρρησίᾳ, id est, palam, toto Mundo inspectante. Nam sic בְּפַרְהֶסְיָא Hebræi usurpant. Dicitur autem Christus fecisse quod per Apostolos fecit, ex ipsius nomine ac vi agentes. θριαμβόσας hic est dictum μετὰ νικησας pro νικήσας, cum deuicisset. Et mutauit genus, cum intulit ὡς, cum ante dixisset ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας, nempe constructionem faciens πρὸς τὸ σημαίνον. ἐν αὐτῇ nempe σαυρῇ. Vicit dæmonas non pugnando, sed patiando, quod vere diuinum victoriæ genus.

16. μὴ οὐδὲ τις ὑμᾶς κρινέτω ἐν βρώσῃ ἢ πόσῃ, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς, ἢ νομιμίας ἢ σαββάτων) Vna clausula comprehendit, & Iudaizantes, & Pythagorizantes. Vino abstinere perpetuo non erat Iudaicum nisi in paucis, apud Pythagoristas frequens. Cibis nonnullis Iudæi abstinebant: multo pluribus Pythagoristæ. Illa de diebus Iudaizantes spectant. κρινέτω, id est, κατακρινέτω, vt Rom. II. 1. Ne admittite tales magistros qui talia non obseruantes à spe salutis excludant. ἐν μέρει ἑορτῆς ex causa diei festi. sic I. Petr. IV. 16. ἐν μέρει τούτῳ hac de causa. Respondet autem hoc ἐν μέρει, Rabini- co מצה, vt recte à viris eruditis notatum est. ἑορτά hic sunt Azyma, dies omer, scenopegia, dies ἱλασμοῦ, ימים.

17. αὐτὸ σκία τῆς μελλόντων] Quæ, nempe Iudaica. Hebr. V III. 9. X. I.

τὸ δὲ σῶμα τῆ χειρὸς] Soliditas rerum, olim rudi modo adumbrata, Christi est, ad Christum pertinet, ab eo solo petenda est. Similis oppositio apud Iosephum belli Iudaici II. 4. ἡ καὶ ὡς τῆ δεξιᾶς τοῦ σκίου αὐτοῦ σώματος βασιλείας ἥς ἤρπασεν ἑαυτῷ τὸ σῶμα. Hieronymus in hunc locum. Nullum ergo in hoc iudicium est, quod est umbra & cessauit corpore veniente: quia imagine opus non est, veritate præsente. Photius: τὸ σῶμα τῆ χειρὸς τοῦ τέσιν ἢ ἀληθείᾳ. At Manuscriptus ille, quo utimur, hæc verba trahit ad periodum sequentem. τὸ δὲ σῶμα τῆ χειρὸς μηδὲς ὑμᾶς καταβεβλήτω. ὑμᾶς τὸ σῶμα τῆ χειρὸς vos, inquam, qui Christi corpus estis I. Cor. XII. 27. Meminit huius distinctionis idem Photius. Et Isychius ad Leuiticum xv. qui tamen corpus Christi doctrinale verbum exponit.

18. μηδὲς ὑμᾶς καταβεβλήτω] Hieronymus hanc vocem, vt & alias nonnullas, esse ait ex Cilicum lingua. At notarunt alij reperiri & apud alios. Est autem καταβεβλήτω præmium exigere, quod κόπνον καταβάλλειν, dixit Pau-

fanas, vt Scaligero notatum. Præmium autem intelligit hoc quidem loco libertatem à Christo indultam.

Θέλων] Id est, etiam si maxime id velit.

ἐν ταπεινοφροσύνῃ καὶ θρησκείᾳ τῷ ἀγγέλων] Et hic est ἐν δὲ δυν. Nam intelligit ταπεινοφροσύνῃ τῷ ἐν θρησκείᾳ ἀγγέλων. Habet speciem modestiæ non audere Deum accedere, sed ad Angelos preces deferre ad Deum deferendas: quo colore philosophi defendebant τῷ πολυθείᾳ quod & Celsus fecit, vt ex Origene cognoscimus. Ab Essenis diligenter custodita Angelorum nomina ex Iosepho discimus. Alioqui publicus Iudæorum mos non fuit Angelos compellare nisi eos qui ipsis apparebant, nimirum metu ne paulatim ad πολυθείαν tanto labore exutam relaberentur. Et hoc notatum Origeni qui libro II. contra Celsum: ποῦ γὰρ τῷ γραμματέων τῆ Μαουσίως ὄρε τὸν νομοθέτην ἀδραδόντα σέβειν ἀγγέλους; Et libro v. τούτοις ὃ ἀγγέλους ὑπὸ τῆ ἐργου αὐτῶν μεμαθηότες καλεῖν δεισσομένη αὐτοῖς δὲ τὸ θεῖον εἶναι καὶ θεοὺς ἐν ταῖς ἱεραῖς ποτε ὀνομαζομένοις γραφαῖς, ἀλλ' οὐχ ὄρε προβάλλεσθαι ἡμῖν τοὺς δακνοῦντας καὶ φέροντας ἡμῖν τὰ τῆ Θεοῦ, σέβειν καὶ προσκυθεῖν αὐτῇ τῆ Θεοῦ. πᾶσαν μὲν γὰρ δέησιν καὶ προσεύχῃ, & ἐντολῇ, καὶ δακρυσίαν, ἀναπημπέον τῇ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ δὲ τῇ ἐπὶ πάντων ἀγγέλων ἀρχιερέως ἐμφύχου λόγου καὶ Θεοῦ. Agit Origenes ter de eadem re, libro v III. vbi dicit licere eos δεισμεῖν καὶ μακαρίζειν. Et quia hoc malum inualuerat in Phrygia, ideo Synodus Laodicensis vetat ἀγγέλους ὀνομάζειν καὶ σιμάσεις ποιεῖν quæ occulta idololatria ibidem dicitur. Vide ibi Zonaram. Christiani Christo magistro summi regis ac principis veneratores, Arnobius libro I. quem vide.

ἀ μὴ ἐώρακεν ἐμβαλόντων] Id est, penetrans in ea quæ non vidit: id est, non nouit: ius sibi faciens loquendi de incognitis. In Glossario ἐμβαλόντων ingredior. Ponitur pro Hebræo קָלָה Psal. xix. 51. Præficiabant Angelos quibus vellent negotiis, nomina illis indebant, distribuebant in classes.

εἰκὴ φυσιοῦμενος ὑπὸ τῆ νοῦς τῆς σαρκὸς αὐτῆς] νοῦς σαρκὸς hic dicitur cognitio humana, non à Deo reuelata, quomodo σαῶξ sumitur Matth. xv i. 17. Εἰ, inquit, cogitatio eos inflat vento similis. Vocem φυσιοῦμενος habuimus I. ad Cor. iv. 6 18. 19. v. 2. v III. I. x III. 4. Multum sibi placent in rebus inanibus. Sic Ezech. x III. 3. הַלְכִים אַחֵר רוּחַם וּלְבָלְתִי רָאוּ.

καὶ οὐ κρατῶν τῷ κεφαλῷ] Non tenens se Christo, quem Deus ideo caput Ecclesiæ dedit, vt per eam desideria nostra ad ipsum perferremus. Multi illi commendatores facile schismati dant occasionem, Ecclesia vnitatem retinet. Deus vnus, & vnus μεσίτης I. Tim I I. 5.

ἐξ οὗ] Rursus est constructio πρὸς τὸ σημανόμενον. Nam cùm dixisset κεφαλῷ ita cætera intulit, quasi dixisset χειρὸν, quem per vocem κεφαλῷ indicabat.

πάν τὸ σῶμα δὲ τῷ ἀφ' αὐτοῦ καὶ συνδέσμων ἐπιχορηγούμενον καὶ συμβιβάζόμενον, αὐξήσει τῷ αὐξήσει τῆ Θεοῦ] Hoc vult, retinendam Ecclesiæ vnitatem: quod fieri non potest, nisi retineantur præpositorum gradus, & eis pareatur in iis quæ

ad Ecclesiæ pacem pertinent. Ita in tempore occurrit festis illis quæ postea erupere καὶ φρύγας dictæ. Locus huic geminus est Eph. I v. 15. 16. ibi est ἀφ᾽ ἧς τῆς ἐπιχορηγίας · hic ἀφ᾽ ὧν καὶ σπυδαίων · per artus, & venas, & arterias, quæ sunt nexus & vincula corporis ἡ ἁπλοῦς ἡ ἐπὶ τῇ ἐκείνῃ. ibi est συναρμοσθῆναι καὶ συμβιβασθῆναι, pro quo hic ἐπιχορηγούμενον & συμβιβασθῆναι. Est autem ἐπιχορηγείσθαι, unde ἐπιχορηγία in illo ad Ephesios loco, accipere ea quæ alendo corpori sunt necessaria. Vide Sirach. xx v. 28. In Glossario ἐπιχορηγῶ *subministro, supposito*. ὡς εἰ τιὸν ὡς εἰσιν τῷ Θεῷ Græca locutio, quam & Latini sequuntur, cū dicunt mortem mori, seruire seruitutem. Genitiuus autem τῷ Θεῷ hic causam significat. Crescit illo incremento quod à Deo est. Ex iisdem & nutrimur & crescimus.

20. εἰ οὐκ ἀπεθάνετε σὺν τῷ Χριστῷ ὑπὸ τῇ στοιχείᾳ τῷ κόσμῳ] Christus vos liberavit ab illa institutione humana. qui moritur, liberatur à vitæ incommodis. Ideo mori etiam in bonam partem sumitur vt Rom. v 1. 2. Στοιχεῖα dicuntur institutio quæuis Gal. I v. 3. 9. vbi videbis cur hæc στοιχεῖα τῷ κόσμῳ dicantur, nimirum quia Iudæis erant communia cum gentibus aliis: nihil in ipsis ritibus erat proprium Iudæis, & magis à Gentibus ad Iudæos per συγκατάθεσιν quandam Dei, quam à Iudæis ad gentes venerant.

τί ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ δογματίζεσθε] Δογματίζεσθε hic est doceri vos finitis, quidam nempe vestrum, tanquam non ad Christi, sed ad mundi exemplum vita vobis esset componenda.

μὴ ἀφῆ , μὴ γόση , μὴ δίτης] Est hic μίμησις cuius notam hic apposuit Syrus. Sic enim magistri illi loquebantur. Tertullianus aduersus Marcionem v. negat hæc ad legem Moysis pertinere. Mihi videtur verbis vsus communibus, quæ & Iudæos & Philosophos, præsertim Pythagoristas, comprehenderent. Clemens Alexandrinus Strom. III. ἀμέλει δὲ φρονήσεις ἐστὶν & τοῖς μέγιστοις, οἰνοῦτε ὁμοῦ καὶ ἐμψύχων καὶ ἀφροδισίων ἀπέχεσθαι, λατρεύουσιν ἀγγέλους & δαίμονας. Ac priora illa μὴ ἀφῆ , μὴ γόση ad cibos pertinent, id est, ne tangas vt gustes, Gen. III. 3. 22. posterius verò illud μὴ δίτης pertinet ad vitandas feminas, quod Iudæi sacerdotes certis temporibus faciebant, Pythagoristæ verò semper. Δίω & διγάνω Græcum est frequens bonis scriptoribus. inuenitur & Exod. xix. 12. & ad Hebr. xi. 28. xii. 20. iidem qui hic doctores, tanguntur à Clemente, aut quisquis est scriptor Constitutionum vi. 16. διαδότε καὶ νυνὶ ἐποίησαν οἱ δυνάμει, διαβάλλοντες δημιουργίαν, γάμον, πόρνοιαν, τεχνονίαν, νόμον, πορνήτας · βάββαρά πνα ὀνόματα ἐγχαράσσοντες, καὶ ὡς αὐτοὶ φασιν ἀγγέλων · τὸ δὲ ἀληθὲς εἰπεῖν, δαιμόνων τῶν αὐτοῖς ὑπηγουμένων · ὧν φόβος τῷ διδασκαλίαν, &c.

22. ἃ ἐστὶ πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποκρίσει] τῇ ἀποκρίσει legerunt Oecumenius & Theophylactus. Sic Græci vocant id quod Latini egestum vel egestionem. Hoc vult: quid magni est multa præcipere de eis quæ egesta pereunt? Similis sensus in Christi verbis Matth. x v. 17. Pertinet hoc ad illa duo priora de quibus egerat.

καὶ τὰ ἐντάλματα καὶ διδασκαλίας ἀνθρώπων] Hoc debet referri ad remotias, nempe ad illud δογματίζεσθαι. Ab hominibus ista reperta sunt: non primitus à Deo venerunt. ἐντάλματα sunt quæ legibus humanis iubentur: διδασκαλίαι quæ à Philosophis præcipiuntur.

23. ἃ πνὰ ὅσα λόγον μὲν ἔχοντα σοφίας ἐν ἐδελοθησκείᾳ, καὶ ταπεινοφροσυνῇ, καὶ ἀφειδίᾳ σώματος, ὅσα ἐν πνεύματι πνι πρὸς πλησμονὴν σαρκός.] Est hic μὲν positum sine sequenti ἦ, vt & Act. III. 21. Rom. I. 8. III. 2. XI. 13. infra II. 18. idque per ὑποσώπῃσιν ἀνθρώπου quod facile suppletur. Habent ista rationem non stultam, si adsint cautiones: ἐν ἐδελοθησκείᾳ, si sponte ista suscipiantur, non abominando ea quæ Deus creauit. Θρησκεία est vox media, significans ritus aut ceremonias, vt Glossaria exponunt. Origo à Thracibus, vt nos docet Plutarchus Alexandro. Vide supra 18. Act. XXV I. 5. Iac. I. 26. 27. ἐδελοθησκεία ritus siue observationes sponte susceptæ, quæ Hebræis כבוד Græcis interpretibus ἐκούσια. Addit καὶ ταπεινοφροσυνῇ, id est, cum ea modestia animi quæ alios aliter viuentes non damnet. Rom. XIV. 3. 4. Eph. IV. 2. καὶ ἀφειδίᾳ σώματος ὅσα ἐν πνεύματι πνι πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός. vbi sic construenda hæc ὅσα ἐν πνεύματι πνι πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός. eatenus bona sunt, si hoc sibi propositum habeant dure tractare corpus, neque carni obsequi ad saturitatem. φείδεσθαι est molliter habere. huic contrarium ἀφιδεῖν sicut σώματων ἀφιδεῖν apud Lucianum: vnde hic nomen ἀφειδίᾳ. Hebræi dicerent כבודו כבודו πνεύματι vero σαρκός est cura quæ carni præstatur, vt I. Cor. XII. 23. I. Tim. IV. 17. πλησμονή Gen. XLII. 30. Exod. XVI. 3. & alibi. His intellectis facile est supplere id quod reticetur ἀνθρώπου, nempe istas ὑποχρᾶς Pythagoricas magis noxias esse quam vtilēs, si velut ad salutem necessariæ suscipiantur, id est, si fiant οὐ δι' ἀσκήσιν, ἀλλὰ διὰ βδελυρίαν vt loquitur Canon Apostolicus I. I. si ob id contemnantur alij, si non minus laute habeatur corpus ex herbis, leguminibus, pomis ad delitias coctis. Philo libro: peiorem insidiari meliori: Ἐὰν οὐκ πνὰ θεάσῃ οἷτα ἔ ποτὰ μὴ ἐν κατὰ φροσύνῃ, ἢ λουζὰ καὶ ἀλείμματα ὡρεῖται, ἢ τῶν περὶ τὸ σῶμα σκεπασμάτων ἀμελοῦντα, ἢ χαμδνίαις καὶ δυσανλίαις χρώμενον, εἴτ' ἐκ τῶν ἐπιμυρφώζοντα ἐκράτειαν, οἷκτον λαβὼν τῆς περὶ αὐτὸν πλάνης, τὴν ἀληθῆ τῆς ἐκράτειας ὁδὸν δεῖξον. ἃ γὰρ ἐπετίδδουσιν, ἀνώνυμοι καὶ ἄτροποι πόνοι, λιμὸς καὶ τῆς κακώσεως ψυχῆς ἔ σῶμα ἐκτραχλίζοντες. μηδ' εἴτις περὶ ῥανθελίους ἢ κα- θαρσίους χρώμενος, δέχοιαν μὲν ῥυπαρὴν τὴν ἑαυτοῦ, τὸ δὲ σῶμα φαδρύνει. μηδ' εἰ πάλιν ὑπὸ φειδυσίας νεῶν ἰδρυταί λαμπεροῦταις χορηγίαις ἔ δαπάναις χρώμενος, ἢ ἐρατόμβας ἀνὰ καὶ καὶ βουδντῶν οὐ παύεται, ἢ πολυτέλειαν ἀναθήμασιν κοσμεῖ τὸ ἱερὸν, ἀφρόνους μὲν ὕλας, τέχνας δὲ παντὸς ἀργύρου καὶ χρυσοῦ πμωντέας εισάγων, μετ' εὐσεβῶν ἀναγερε- φθῶ. πεπλάνηται γὰρ καὶ οὗτος τὸ πρὸς εὐσεβίαν ὁδὸν, Θρησκείαν ἀντὶ ὁσότητος ἡγρούμενος. καὶ δῶρα τῶν ἀδελφῶν διδοὺς, οὐδέποτε ληψομένη τὰ βλαπτά, ἔ κολακάζων τὸν ἀκολάκω- τὸν. ὅς γνησίους μὲν θεαπέας ἀσπάζεταιται. γνήσιοι δὲ εἰσὶν αἱ ψυχῆς φίλῃ καὶ μόνῃ θυ- σίαν φερούσης ἀλήθειαν. τὰς δὲ νόδους ὑποσπρέφει. νόδοι δὲ ὅσα διὰ τῶν ἐκτὸς ἀφρονητῶν ἐπιδείξεις.

C A P. III.

Ἰ' οὐκ σπληνίζεσθε τῷ Χριστῷ] Supra II. 12.

Τὰ ἄνω ζητεῖτε] Philipp. III. 20. Sursum corda.

οὗ ὁ Χριστὸς ἐν δεξιᾷ τῷ Θεῷ καθήμενος] Patri maiestate proximus. Matth. XXII. 24. XXVI. 64. Marc. XII. 36. XIII. 19.

Luc. XX. 42. Act. II. 34. Rom. VIII. 34. Eph. I. 20.

Τὰ ἄνω φρονεῖτε, μὴ τὰ ὑπὲρ τῆς γῆς] Affectus vestros in cœlum mittite, ne estote curæ in terras animæ, ut illi de quibus Philip. III. 19.

3. ἀπεθάνετε ᾧ] Vitam priorem vos exuere professi estis in baptismo supra II. II. 12.

καὶ ἡ ζωὴ ὑμῶν κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ] Ius ad rem rei nomine appellat. Vita illa cœlestis ignota quidem est Mundo, attamen à Deo vobis reservatur, ibidem ubi Christus est. Vide supra I. 5. II. Tim. I v. 8.

4. ὅταν ὁ Χριστὸς φανερωθῇ] Vbi apparuerit iudicaturus humanum genus. Vide Matth. XXIV. 30.

ἡ ζωὴ ὑμῶν] Qui causa nobis est vitæ: *μωτηνία*. Ioh. XI. 25.

τότε καὶ ὑμεῖς σὺν αὐτῷ φανερωθήσεσθε ἐν δόξῃ] Apparebitis cum honore ac splendore I. Ioh. III. 2. vbi habes idem verbum φανερωθῇ.

νεκρώσατε οὖν τὰ μέλη ὑμῶν τὰ ὑπὲρ τῆς γῆς] Vim magis ac magis adimite omnibus vitiorum partibus. Sicut tota peccandi consuetudo corpus dicitur Rom. VI. 6. supra II. II. ita partes singulæ dicuntur membra. Ne autem intelligerentur corporis humani membra, addidit τὰ ὑπὲρ τῆς γῆς, vbi subintelligi debet ex præcedentibus τὰ φρονιῶντα; eos affectus qui ad terrena feruntur. Νεκρῶν hic sumitur quomodo ἀποθνήσκον Rom. V. 2. Idem est σάρκα σαυροῦ Gal. V. 24. Est in hoc implementum *μυστικὸν* sacrificiorum legalium. Origenes in Philocalia. ὁ λόγος ὅτε ὑπὲρ πλεῖον ἰχυροποιηθεὶς καὶ ῥαφεὶς τῇ μελέτῃ, καὶ βεβαιωθεὶς τοῖς δόγμασι πρὸς τὸ καλὸν, ἢ εἰγὺς γὰρ τῷ βεβαιωθῆναι γεγηυμένος, ἀνακρούς τοὺς ἐρεθισμοὺς καὶ ὑπεκλύς τὴν ὀπιθυμίαν.

πορνείαν] Hic ea vox ita generaliter sumenda est, ut & adulterium comprehendat, quemadmodum Matth. V. 32.

ἀκαθαρσίαν] De hac voce vide Rom. I. 24. II. Cor. XII. 21. Gal. V. 9. Eph. V. 3.

πάθος] Hac voce hic intelligendi motus vitiosi τῷ θυμῷ δουλοῦ; quales sunt ἔχθρα, ἔρεις, ζήλοι, θυμοὶ ἐριδία Gal. V. 20. vbi & commate 24. distinguuntur παθήματα & ὀπιθυμίας. Alibi πάθος generaliter sumitur, ut I. Thess. IV. 5. Syrus id vitium intellexit, unde dicuntur pathici, non recte, ut arbitror.

ὀπιθυμίαν κατὰ τὴν φύσιν] Motus αλόγους τῷ ὀπιθυμητικῷ in quibus μέδαι, κῶμοι & similia Gal. V. 21.

καὶ τὴν πλεονεξίαν] Post genus nominavit speciem, nimiam habendi cupiditatem.

ἵπες ἔστιν εἰδωλογαφεία] Vide Eph. v. 5. & ibi dicta.

6. δι' αὐτὴν ἔρχεται ἡ ὀργὴ τῆς Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας] ἔρχεται præsens profuturo. quod in hoc verbo frequens. Veniunt poenæ Eph. v. 6. Vide & Gen. xxxii. 20.

ἐν οἷς καὶ ὑμεῖς περιπατήσατέ ποτε] Actiones vestras secundum illos motus dirigebatis. Id enim est γῆ. Sic καὶ σάρκα περιπατεῖν Rom. viii. 1. 4. 11. Cor. x. 2. 3. Vide & Eph. ii. 2. iv. 17.

ὅτε ἐζητε ἐν αὐτοῖς] Cum talibus affectibus perpetuo moueremini. Nam moueri est viuere. Vide Rom. vi. 2.

8. νυνὶ ὃ δὲ ποθεῖτε ἵνα ὑμεῖς τὰ πάντα] Videte ne quid veneni resideat, Eph. iv. 22. 25.

ὀργὴν, θυμὸν] Hæc ita distincta habes & Eph. iv. 31.

κακίαν] Vide Rom. i. 29. i. Cor. v. 8. xiv. 20. Eph. iv. 31. Tit. iii. 3. i. Petr. ii. 1.

βλασφημίαν] Matth. xv. 19. Marc. vii. 22. Eph. iv. 31.

αἰχρολογίαν ἐκ τῆς σώματος ὑμῶν] Hoc construitur cum δὲ ποθεῖτε, quasi ea vox hic repetita esset. id dicitur πρὸς δόγμα. Quod hic est αἰχρολογία, id dicitur αἰχρότης Eph. v. 4.

9. μὴ ψεύδεσθε εἰς ἀλλήλους] Eph. iv. 25.

10. ἀπεκδυσάμενοι τὸν παλαιὸν ἀνθρώπον] Sic vocat pristinam viuendi rationem, vt & Rom. vi. 6. & Eph. iv. 22. ibi est ἀποθέσθαι quod hic ἀπεκδύσασθαι, mores sunt velut vestes animi. Vide supra ii. 11. Rom. xiii. 14. Gal. iii. 27. Eph. iv. 24. vi. 11.

καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν νέον] Vide dicto loco Eph. iv. 24.

τὸν ἀνακαταρτύμενον] Sic ἀνακατήνωσις dicitur Rom. xii. 2. Tit. ii. 5. Hoc addit, quia quotidie magis magisque proficiendum est in via pietatis.

εἰς ἐπίγνωσιν] Cognitionem intelligit ipsam experientiam bonitatis in nos diuinæ. Sic i. Tim. ii. 4. Hebr. x. 26. Tit. i. 1.

κατ' εἰκόνα τῆς κτίσαντος αὐτὸν] Ad imaginem Dei qui nos per Christum fecit nouam creaturam. Eph. ii. 10. 15. iii. 9. iv. 24. Adamus ad quandam Dei imaginem conditus, intellectu, libera voluntate, dominatu. At nos ad longe perfectiorem, qualem Christus exhibuit iustitia, sanctitate, veritate, bonitate. Vide supra i. 15.

11. ὅπου] In qua creatione.

ὅτι ἐνὶ Ἑλλήν καὶ Ἰουδαῖος] Solent ista sæpe opponi, vt Rom. i. 14. 16. ii. 9. 10. iii. 9. x. 12. i. Cor. i. 24. x. 32. xii. 13. Gal. iii. 8. Cæterum alibi Græcorum vox totum humanum genus extra Iudæos complectitur. hic vero, vt sequentia indicant, strictius sumitur, pro iis qui Græci erant sermonis.

περιτομή καὶ ἀκροβυστία] Id est, circumcisos aut incircumcisos. Sic Rom. iv. 9. Gal. iii. 7. 8. 9. Ephes. ii. 11. Philipp. i. 11. 5. Sensus hic idem qui Gal. v. 6. vi. 15.

βαρβάρως] Id nomen datum à Græcis omnibus qui linguæ Græcæ non

erant. Maxime de Phrygibus usurpabatur. Apud Euripidem Peleus Menelao :

Βεβαρβάρου γένιος ὦν ἐν βαρβάρῳ.

Horatius :

Gracia barbariae lento collisa duello.

Σκῦθης] Crescit oratio. Nam inter barbaros barbarissimi erant Scythæ, semiferi homines. Itaque hoc nomine tanquam probroso in Demosthenem vitur Æschines. Seneca Troadibus.

Quis Colchus hoc, quis sedis incertæ Scythæ Commisit?

Certum est distare gentes ὑπερπολὺ ingenio : sed,

Nemo adeo ferus est qui non mitescere possit,

Si modo cultura patientem præbeat aurem.

Testis est Anacharsis Scythæ. Non abit hinc illud Valerij Maximi III. 3. Non ergo fastidioso aditu virtus excitata, ingenia viuida ad se penetrare patitur, neque haustum sui cum aliquo personarum discrimine largum malignumque præbet, sed omnibus æqualiter exposita, quid cupi litatis potius quam quid dignitatis attuleris aestimat.

δοῦλος, ἐλδύτης] Ne natalium quidem fors obstat I. Cor. V II. 21. 22. XII. 13. Vide quid ad priorem illum ad Corinthios locum attulimus. Adde Gal. III. 28.

ἀλλὰ τὰ πάντα ἐν πάσι χριστός.] Hoc solum discrimen nunc valet, quantum de Christo traxerit, πάντα ἐν πᾶσι כֹּהֵן כֹּהֵן.

12. ἐνδύσαθε οὐὶ, ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ, ἀγίοι & ἡγαπημένοι, ἀλάλχα οἰκτρμοὶ] Valde apta ad commouendos animos hæc oratio, vt multæ in Paulo. Magnis à Deo affecti beneficiis, spiritu donati, summe ab ipso dilecti, videte quid vicissim facere debeatis : ἀλάλχα οἰκτρμῶν sicut Philipp. I I. I. ἀλάλχα, οἰκτρμοί. Voces istæ eiusdem aut propinqui significatus, inter se vincæ magnam habent efficaciam. De verbo ἐνδύσαθε vide supra 10.

χρηστότητα] II. Cor. VI. 6. Gal. V. 22. Tit. III. 4.

ταπεινοφροσύνη] Añ. XX. 19. Coloss. II. 18. 23. I II. 2. I. Petr. V. 5.

ωραότητα] I. Cor. IV. 21. II. Cor. X. I. Gal. V. 22. V I. I. Eph. IV. 2.

μακροθυμίαν] II. Cor. VI. 6. Gal. V. 22. Eph. IV. 2. supra I. II. II. Tim. III. 10. IV. 2. Hebr. VI. 12. I. Cor. XII. 4. I. Thess. V. 14. Iac. V. 8.

13. ἀειχρόμοι ἀλλήλων] Eph. IV. 2.

καὶ χειζόμοι ἐαυτοῖς] Hic ἐαυτοῖς positum pro ἀλλήλοις vt Matth. XII. 26. Marc. X. 26. Luc. XXI. I. 13. Eadem verba Eph. IV. 32.

ἐάν τις πρὸς πνα ἔχη μομφήν] Hoc est quod dicitur Matth. V. 23. ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει π κατὰ σου. Μομφήν ἔχειν locutio bene Græca est & apud Euripidem & Aristophanem.

καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἡμεῖς] Et hoc habemus Eph. IV. 32.

οὕτω καὶ ὑμεῖς] Supple facite. Quod verbum & alibi subauditur.

14. ὅτι πᾶσι ὃ εὐτοῖς τίω ἀγάπῃ] Nempe ἐνδύσαθε, quod ex longinquo

repeti hic debet. Qualia multa apud Paulum.

ἥτις ἔστι συνδέσμος τῷ τελειότητος] Quod vinculum est perfectissimum, animos scilicet coniungens. Idem sensus Eph. 1 v. 3. In Manuscripto ὁ ὅστις συνδέσμος constructione ad rem facta.

15. καὶ ἡ εἰρήνῃ τῷ Θεῷ βεβαδύετω ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν] Pax in cordibus vestris dijudicet, nempe si quid est inter vos controuersum. Pacis studium fit vice iudicis : **υδψ.** βεβαδύειν proprie dicitur de iudicibus ἀγώνων. Sed transfertur ad iudices quosuis, vt apud Plutarchum aliquoties. Non abit à sensu Hesychius, cum dicit βεβαδύετω, μεσιτεύετω. vir bonus sibi iudex est. In Manuscripto ἡ εἰρήνῃ τῷ Χριστῷ. **εἰς ᾧ ἐκληθήτε] 1. Cor. v 11. 15.**

ἐν ἐνὶ σῶματι] Id est, εἰς ἐν σῶμα, vt vnum essetis corpus, quod nisi per pacem fieri non potest. 1. Cor. x. 16.

καὶ ὁχάρειςτοί γίνεσθε] Memores beneficiorum quæ à Deo accepistis. In Glossario ὁχάρειςτος gratificus, gratus.

16. ὁ λόγος τῷ Χριστῷ ἐνοικεῖτω ἐν ὑμῖν πλουσίως] Euangelica doctrina nunquam ex animis vestris abeat. Id enim est ἐνοικεῖν vt 11 Tim. 1. 5. Hebræis **υδψ.** πλουσίως, id est, abundanter, vt 1. Tim. v 1. 17. Tit. 1 11. 6. 11. Petr. 1. 11. In Manuscripto ὁ λόγος τῷ Θεῷ.

ἐν πάσῃ σοφίᾳ] ἐν hic vt alibi valet συν. Vera sapientia Euangelium comitatur 1. Cor. 1. 30. 11. 6. Eph. 1. 8.

διδάσκοντες καὶ νοουθετοῦντες ἑαυτοὺς] Repetendum hic γίνεσθε. vt illud ὁ λόγος τῷ Χριστῷ ἐνοικεῖτω ἐν ὑμῖν sit quasi παρένθεσις. Et rursum ἑαυτοὺς pro ἀλλήλοις. Est etiam priuatorum aliquatenus & docere & monere.

Ἀλμυῖς, καὶ ὕμνοις, καὶ ᾠδαῖς πνύματικαῖς] Hæc quid differant vide Eph. v. 19. Recitationes tales vim habent docendi & monendi.

ἐν χάριτι ἁδόντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ] ἐν χάριτι **רחב**, id est, χαριέντως amabiliter. Sic ἵνα δὲ χάριτι τοῖς ἀκούουσιν. Eph. 1 v. 29. ἐν τῇ καρδίᾳ aut, vt est in Manuscripto ἐν ταῖς καρδίαις, id est, non sola voce, sed cum assensu animi, vt dicto ad Ephesios loco.

17. καὶ πᾶν ὃ, τι αὐτὸ ποιεῖτε ἐν λόγῳ ἢ ἔργῳ, πάντα ἐν ὀνόματι Κυρίου Ἰησοῦ] Nempe ποιεῖτε quod ex præcedenti subintelligitur. ποιεῖν **הפך** interdum opponitur dictis, hic vero ita laxè sumitur vt & dicta comprehendat. Nam & qui dicit, agit aliquid; Hebræorum dictum est **יהו כל מעשיכם לשם שמים**.

ὁχαιρεσουῶντες τῷ Θεῷ διὰ πάντῃ] Explicat quid sit in nomine Christi omnia facere ac loqui, nimirum de factis dictisque Deo Patri gratias agere per Christum. Θεῷ καὶ πατρὶ vt supra 1. 3. vbi exemplum habes huius gratiarum actionis, quemadmodum & Rom. 1. 8. v 11. 25.

18. αἱ γυναῖκες ὑποτάσσεσθε τοῖς ἀνδράσιν] Nempe ἰδοὺς quod additur Eph. v. 22. 24. Suo quæque viro vos subjicite. Est enim passivum pro reciproco.

ὡς ἀνῆκεν ἐπὶ Κυρίῳ] Distinguendum ὡς ἀνῆκεν, vt ἐν Κυρίῳ sit restrictio

illius ὡς ἴσασθε, qualis Eph. v. 1. ὡς ἀνῆκεν vt æquum est. τὸ γὰρ ἔστι δίκαιον. ibidem ad Eph.

οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας] Eph. v. 25.

καὶ μὴ πικραίνετε ὡς αὐταῖς] Hic actiuum pro reciproco, ad instar Hebræi ררר quod significat amare se gerere. Et modo vertitur per πικραίνεν aut πικραίνονται, modo per παροργίζην quod habemus Eph. v. 1. 4. Neque verbis, neque maledictis exasperandam vxorem docent Hebræi in Musar.

20. τὰ τέκνα ὑπακούετε τοῖς κυρίοις ὡς πάντα] Hæc quoque generalitas restringenda, subaudito illo quod ad Ephesios exprimitur, ἐν κυρίῳ. Sic & infra ὡς πάντα 22. & ἐν παντί Eph. v. 29.

τὸ γὰρ ἔστι δάρεσεν ἐν κυρίῳ] Melius alij codices κυρίῳ, quomodo Eph. v. 10. ישר לפני אלהים.

οἱ πατέρες μὴ ἐρεθίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν] Hic est ἐρεθίζετε quod παροργίζετε ad Eph. quam ipsam vocem & hic habet Manuscriptus. ררר vertitur ἐρεθίζεν Prou. xix. 8. Vide & 11. Cor. ix. 2.

ἵνα μὴ ἀθυμῶσιν] Ne animo concidant. ררר vertitur ἀθυμεῖν 1. Sam. xv. 11. 1. Reg. v. 8. 1. Paralip. xiii. 11.

22. οἱ δοῦλοι ὑπακούετε ὡς πάντα τοῖς κυρίοις ὡς σάρκα κυρίοις] Eph. v. 1. 3.

μὴ ἐν ὀφθαλμοδουλείᾳ ὡς ἀνθρώποις] μὴ κατ' ὀφθαλμοδουλείαν Eph. v. 1. 6. ἀλλ' ἐν ἀπλότῃ καρδίᾳ] Et hoc est dicto loco ad Eph.

φοβούμενοι τὸν Θεόν] ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ad Ephes. Deus varias esse voluit hominum fortes, & quemque sua contentum viuere. In Manuscripto: φοβούμενοι τὸν Κύριον.

23. καὶ πᾶν ὃ, π. αὐτῷ ποιεῖτε] In ministerio vestro.

ἐν ψυχῇ ἐργάζεσθε] Æquo animo, ἀνὰ μεμψιμοιρίαν.

ὡς τῷ κυρίῳ ὡς ὅτι ἀνθρώποις] Nempe ποιοῦντες τὸ. Christo seruitur, cum ipsius paretur legibus, quarum hæc vna est, vt supra nos iure humano constitutis exhibeatur fides & obedientia. Vide dictum locum Ephes. v. 1. 6. 7.

εἰδότες ὅτι ἀπὸ κυρίου ἀπολήψασθε τὴν ἀνταπόδοσιν τῇ κληρονομίᾳ] Hic genitiuus est ἐξηγητικός. Nam merces est cœlestis hæreditas, id est, perpetua possessio Eph. i. 1. 4. 8. Hebr. iv. 15. 1. Petri i. 4. ἀνταπόδοσιν ἡμῶν.

τῷ κυρίῳ δουλεύετε] In Manuscripto: τῷ κυρίῳ χρεῖσθε. Christi estis serui, illum respicite omnium Dominum Eph. v. 1. 6.

ὁ ὃς ἀδικῶν κομμεῖται ὃ ἡδίκησε] ὁ ἀδικῶν, id est, seruus infidelis Domino, aut Dominus in seruum durus. Et est μετανυμία, ὃ ἡδίκησε, id est, pœnam iniustitiæ suæ. Par locutio 11. Cor. v. 10. Eph. v. 1. 8. Petrus idem explicatius habet 11. Petr. 11. 13. κομμούμενοι μισθὸν ἀδικίας.

καὶ ὅτι ἐστὶν ὡς πορνεία] Nempe apud Christum Eph. v. 1. 9. Non magis dominis iniquis quam seruis iniquis parcat.

CAP. IV.

Ὁ Ἰ' Κύριοι τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητά τοις δούλοις παρέχετε] Hæc cohærent cum superioribus, neque scindenda fuere. Est quidem etiam inter inæquales, vt inter dominum & seruum, ius aliquod: sed Hebræis קרן & Hellenistis δικαιοσύνη sæpe bonitatem significat. ἰσότης vero hic est id quod Hebræis רשן quod cuique conuenit. De quo significato diximus ad Marcum xiv. 56. Hoc est, exigit operas moderate, victum & vestitum suppeditate, septimo anno, si velint, eos manumittite. Vide legem Deut. xv. 12. & sequentibus, & nostra III. de Iure Belli ac Pacis xiv.

ὁπ καὶ ὑμεῖς ἔχετε Κύριον ἐν οὐρανοῖς] Eph. vi. 9. In lege Moysis ratio hæc redditur, quia Deus illos non minus quam vos ex Ægypto redemit, Deut. x. 15. 42. 55. In nouo fœdere, quia redemit vos omnes Christus, qui ex cœlo omnia despectat.

2. τῇ προσοχῇ προσκαρτερεῖτε] Rom. xii. 12.

ρηγορεύετε ἐν αὐτῇ] Ita vt attentis sitis in precibus. Ita ῥω vsurpant Hebræi.

ἐν δὲ χάριτι] Id est, simul cum gratiarum actione. coniungi enim debet grata exacti temporis memoria cum futuri postulatione. ἐν pro σὺ, vt supra iv. 4. 16. & II. Tim. i. 13. & alibi.

προσδύχοντες ἀλλήλοις, ἵνα ὁ Θεὸς ἀνοίξῃ καὶ ἡμῖν θυρὰν τῆς λόγου] Id est, occasionem, vt I. Cor. xv. 9. II. Cor. II. 12. Magnus eorum honos, quorum precibus Paulus velit iuuari Rom. xv. 30. Philem. 22.

λαλήσαι τὸ μυστήριον τῆς Χειρὸς] In Manuscripto ἐν παρρησίᾳ λαλήσαι quomodo Eph. vi. 19. μυστήριον vocat respectu temporum priorum. Vide supra II. 2.

3. δι' ὃ ἐδέσμευ] Nullam ob culpam vinctus sum, sed quia officio meo fungor.

4. ἵνα φανερώσω αὐτῷ, ὡς δεῖ με λαλήσαι] Non tantum vt magnum mihi det Deus auditorium, sed & fortitudinem animi & eloquendi copiam. Vide Cor. ix. 16.

5. ἐν σοφίᾳ περιπατεῖτε πρὸς τοὺς ἔξω] οἱ ἔξω sunt omnes non Christiani I. Cor. v. 12. 13. cum his vult prudenter viui, & vitari omnia non necessaria quæ eorum animos possent offendere. Ideo sequitur.

τὸν κινδύνον ἐξαποφεύγοντες] Effugientes pericula. De hac locutione diximus ad Eph. v. 16.

6. ὁ λόγος ὑμῶν πάντοτε ἐν χάριτι] Nempe esto. Sermo vester suauis esto. Vide supra iv. 16. Hic rursus ἐν pro σὺ.

ἀλαπ ἡρτυμένος] Id est, sapidus. Nam quæ salita non sunt, ea sunt insipida. Mystica explicatio legis Leuit. II. 13. & alibi.

εἰδέναι πῶς δεῖ ὑμᾶς ἐνὶ ἐκείνῳ ἀποκρίνεσθαι] Hic infinitivus est vice gerundij. Sciendo quomodo respondere cuique debeat, nempe de fide interrogati I. Petr. III. 15.

Ἐὰ κατ' ἐμὲ πάντα γνωρίσῃ ὑμῖν Τυχικός ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς καὶ πρὸς δῆκονος καὶ σωδουλος ἐν Κυρίῳ] σωδουλος hic additum. Cætera habes Eph. v 1. 21. Itaque iter Tychicus per Ephesum erat sumpturus in Phrygiam.

8. ὃν ἐπιμύξα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τέτο, ἵνα γνῶτε τὰ πρὸς ὑμῶν] Legendum est ex Manuscripto, ἵνα γνῶτε quomodo est Eph. v 1. 22.

καὶ πρὸς ἀγγελοῦ τὰς καρδίας ὑμῶν] Ibidem ad Eph.

σὺν Ὀνησίμῳ πρὸς πρὸς καὶ ἀγαπητὸν ἀδελφόν ὅς ἐστιν ἐξ ὑμῶν] Serui multi ex Phrygia, Mysia & vicinis locis. Horum maiores bellis scilicet venditi, alij in Macedoniam vt Epaphroditi, alij Ephesum, vt Onesimi, perueniant. Sed Epaphroditus liber factus videtur ipse aut parentes eius. Onesimus ergo prius aditurus erat Phrygiæ Ecclesias quam iret in Macedoniam. Phryga fuisse Onesimum dixit & Theodoretus in illam ad Philemonem.

πάντα ὑμῖν γνωριοῦσι τὰ ὧδε] Id est, quæ hic aguntur.

10. ἀπαύξειται ὑμᾶς Ἀείσαρχος ὁ σωμαχιμύλωπός μου] In Macedonia notus Aët. XIX. 29. XX. 4. XXVII. 2. & pridem ad Christum conuersus, vt & hic & in Aëtis, & Philem. 24. apparet. Nomen commune cum multis eruditis in Græcia viris.

καὶ Μάρκος ὁ ἀνεψιὸς Βαρνάβα] Fortior iam factus post id quod narratur Aët. x v. 39. eoque charus iam Paulo, II. Tim. IV. 11. ἀνεψιοῦς notat Phrynichus Atticis dici qui aliis ἐξαδελφοί, id est, aut patruelles, aut amitini, aut consobrini. Nam his tribus vocibus Græca illa vox in Glossis vertitur. Amitinum credidit Syrus.

πρὸς οὗ ἐλάβετε ἐντολὰς] A Barnaba commendatitias.

εἰαὶ ἐλθῇ πρὸς ὑμᾶς δεξαμένη αὐτὸν] Adiungit ad Barnabæ commendationem etiam suam: ne quid crederetur reliquum esse de vetere illo friguscule.

καὶ Ἰησοῦς ὁ λεγόμενος Ἰούδας] Nempe Iesus dicebatur inter Iudæos: inter Romanos nomine non multum abscedente, Iustus. Vide quæ dicta Aët. XIII. 9.

οἱ ὄντες ἐκ πεπορευμένων] Nempe Marcus ille, id est, Mardochæus, & Iesus ille.

οὗτοι μόνοι] Supple ἐκ τῆς πεπορευμένης.

συνεργοὶ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ] Id est, in Euangelij prædicatione: per quod Euangelium Deus in hominibus regnat perfectius quam per legem quæ מלכות אלהים Hebræis. Vide Matth. IV. 17.

οἱ πινες ἐν γλυκύτητι μεγάλῃ παρηγορία] Magnum solatium, fidi laboris focij. παρηγορία מְנַחֵם.

12. ἀπαύξειται ὑμᾶς Ἐπαφρόδιτος] Idem qui Epaphroditus in Epistola ad Philippenses.

ὁ ἐξ ὑμῶν] Origine, vt supra 9.

δοδλος Χεισοῦ] Princeps cœtus Philippenſium.

πάντοτε ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ ὑμῶν ἐν ταῖς πνευματικαῖς] Supra 11. 1.

ἵνα ᾗτε τέλειοι καὶ πεπληρομημένοι ἐν παντὶ θελήματι τοῦ Θεοῦ] De voce τελείων vide 1. Cor. 11. 6. 11. Cor. xiv. 20. Philipp. 111. 2. Eph. 1v. 13. supra hic 1. 28. pleni, nempe spiritu vt Eph. 1. 8. ἐν παντὶ θελήματι, id est, eis πᾶν θέλημα. ad omnia placita Dei implenda. In Manuscripto est πεπληροφορημένοι eodem sensu. Vide quæ supra 11. 2. & hic infra 17. pro ᾗτε Latinus legit ἥτε.

μάρτυρά γὰρ αὐτῶν] Ingens testimonium.

ὅτι ἔχει ζήλον πολὺν ὑπὲρ ὑμῶν] Ardens pro vobis studium. Vide Ioh. 11. 17. Rom. x. 2. At in Manuscripto πολὺν πόνην ὑπὲρ ὑμῶν. quomodo & Latinus legit.

καὶ τῆς ἐν Λαοδικείᾳ καὶ τῆς ἐν ἱεραπόλει.] Quæ vtraque vrbs in eadem Phrygia. Vide Strabonem & Stephanum. Fuere & aliæ vrbes dictæ Hierapoles, vt in Syria, in Caria.

ἀσπάζεται ὑμᾶς Λευκῆς ὁ ἰατρὸς ὁ ἀγαπητὸς] De quo vide quæ ad Euangelium ab ipso scriptum diximus, & 11. Tim. 1v. 11. Philem. 24.

καὶ Δημῆς] Qui & Demetrius. Compendio vocis Demas, Dama Latine 11. Tim. 1v. 10. Philem. 24.

ἀσπασάσθε τοὺς ἐν Λαοδικείᾳ ἀδελφοὺς] Per Epistolam aut nuntium.

καὶ Νυμφᾶν, ὃ πλὴν κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίαν] Nymphas masculinum nomen est vt ex articulo apparet, id quoque contractum ex Nymphodori nomine, quo appellatus insignis medicus apud Plinium. Videtur hic Nymphas alicubi in agro habitasse. Ecclesiæ Domesticæ mentio etiam Rom. xvi. 5. 1. Cor. xvi. 20.

16. καὶ ὅταν ἀναγνώσῃ παρ' ὑμῶν ἡ ἐπιστολή] ἢ pro αὐτῇ. Sic τὰ χαρίσματα γράφει Rom. xi. 29.

ποιήσατε ἵνα καὶ ἐν τῇ Λαοδικέῳ ἐκκλησίᾳ ἀναγνώσῃ] Exemplo eò misso vt mos erat inter Christianos.

καὶ πλὴν Λαοδικείας ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀναγνώτε] Hæc vera lectio: non ἐν Λαοδικείᾳ. Recte autem dicitur ἡ Λαοδικείας ea quæ futura erat in potestate ac dominio Laodicensium, vt ostendimus etiam ex iure ciuili, initio ad Ephesios. Erat autem illa Pauli epistola ad Laodicensēs scripta eodem tenore quo illa ad Ephesios, sed quia propior Colossensibus erat Laodicea, inde maluit exemplum peti.

καὶ εἶπατε Ἀρχέπωρ] Qui Euangelistæ munus tunc obibat, modo Ephesum, modo loca alia collustrans, Philem. 2. Videtur autem postremum resedisse Colossis, & ibi functus πνευματικῶς munere, quem nunc κατ' ἐξουσίαν Episcopum dicimus.

17. βλέπετε πλὴν δακρυονίαν μὴ παρέλαβες ἐν Κυρίῳ, ἵνα αὐτῷ πωληθῆς] Hebraismus pro βλέπετε ἵνα πωληθῆς ἐν Κυρίῳ πλὴν δακρυονίαν μὴ παρέλαβες. Est autem πνευμᾶ bene perfungi, vt supra 1. 25. Idem est πληροφόρησον 11. Tim. 1v. 5.

N n n n

ἐν Κυρίῳ secundum Domini præcepta, quæ sunt Matth. x. & alibi.

ὁ ἀπασμός τῇ ἐμῇ χερὶ Παύλου] Quæ hucusque scripta sunt, ea scripta erant scribæ manu. Hæc vero ad finem vsque sua manu scripsit Paulus. Sic 1. Cor. xv 1. 21. 11. Thess. 111. 17.

μνημονεύετε μου τῷ δεσμῶν] Egregia monitio. Videte quæ feram : vos quoque ad mala ferenda paratieste, & amate eum qui Gentium causa hæc mala sustinet.

ἡ χεὶρ μου ὑμῶν] Nempe Christi : quod alibi additur, hic subauditur : quanquam Latinus etiam addidit, Domini nostri.

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONES
IN VTRAMQVE
EPISTOLAM
AD
THESSALONICENSES.

THE
REVOLUTIONARY
PERIOD

1776-1789

THE
REVOLUTIONARY
PERIOD

HUGONIS GROTII
ANNOTATIONES
IN PRIOREM EPISTOLAM
AD THESSALONICENSES.

PRIOR quidem hæc dicitur : sed ut nos in nostra edita antehac commentatione diximus, inuersus est ordo ab iis qui epistolas collegerunt & digesserunt. Idemque hic euēnit, quod in Maccabaicis, ubi liber tertio loco est positus, idque ideo quod seriùs Christianis Græcis (nam Latini eum librum nondum recepēre) is liber innotuit. Pari modo inter Noui Testamenti libros Epistola ad Hebræos quasi Paulina, & Apocalypsis quasi Iohannis, vltimum acceperunt locum, quia eorum librorum autoritas diu in obscuro, aut controuerso fuit. Quæ dicitur posterior ad Thessalonicenses, scripta est ad Iasonem Iudæum Silæ & Timothei cognatum, & alios Iudæos Christianizantes, qui orta post Stephani mortem persecutione ex Iudæa in Syriam, inde longiùs concesserant. Ea vero epistola quia continebat facinora Caij Principis, verbis valde expressis; sed, quantum res exigebat, asperis, publicari sine malo Ecclesiæ non potuit, regnante Romæ Claudia domo, id est, ante Galbam. Itaque cum primùm publicari cœpit, tunc epistolis Pauli ad Ecclesias scriptis (nam ad singulos scriptæ postremum habent locum) cœpit addi. Hæc vero Epistola, quæ ideo prior dicitur quod ante alteram iam locum suum occupasset in Epistolarum Paulinarum volumine, scripta est non multo postquam Thessalonicæ Paulus fuerat, non sanè Athenis, ut quidam Epistolæ fini adscripsēre, sed Corinthi, ut dicemus infra.

CAPVT PRIMVM.

ΑΥΛΟΣ καὶ Σιλουανός] Idem nomen est Siluanus & Silas, sed aliter atque aliter elatum, vt Hieronymus & alij notarunt. Silas hic dicitur Act. xv. 22. 27. 33. 34. 40. xvi. 19. 25. 29. xvii. 4. 10. 14. 15. xviii. 15. Siluanus hoc loco & ii. Cor. i. 19. ii. Thess. i. 1. i. Petr. v. 12. Ex locis Actorum apparet eum fuisse inter primos Christianos.

καὶ Τιμόθεος] Et hunc & Silam Paulus sibi in Macedoniam assumpsit, quod ibi cognatos haberent. Et ideo hic eorum addidit nomen, quod iam notieffent etiam illis Thessalonicensium, qui ex Gentibus erant conuersi, Pauli operâ.

τῇ ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων] Ei Ecclesiæ qui olim ex solis Iudæis, nunc etiam ex multis Græcis constabat. Non nominat hic presbyteros & diaconos, quia recens erat Ecclesia, necdum formam plenam acceperat.

ἐν Θεῷ πατρὶ καὶ Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ] Id est, quæ exstitit, id agente Deo Patre & Christo. Ita recte accepit Syrus.

χαίρει ὑμῖν ἐν εἰρήνῃ ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ] i. Cor. i. 3. ii. Cor. i. 2. Gal. i. 3. Eph. i. 2. Philipp. i. 2. Coloss. i. 2. Illa ἀπὸ Θεοῦ & sequentia absunt in codicibus nonnullis: neque ea legit Syrus.

2. διχαίρεισθαι τῷ Θεῷ πάντοτε διὰ πάντων ὑμῶν] Rom. i. 8. i. Cor. i. 4. Eph. i. 16. v. 20. Philipp. i. 3. Coloss. i. 3. 12.

μνηστὴρ ὑμῶν ποιοῦντες ὑμῖν ἡμεῖς ἀγαπᾶμεν ὑμῶν] Rom. i. 9. Eph. i. 6. Philem. i. 4.

ἀδελφεῖς ὡς μητρονόητες ὑμῶν τῷ ἔργῳ τῆς πίστεως] Quod me tam benignè excepistis: tanta cum cura dimisistis Act. xvii. 7. 10. opus fidei vocat id quod ex fide proficiscitur & fidem perficit. Non quoduis opus ostendit fidem, sed quod comitem habet alacritatem animi, & constantiam, etiam in malis. Ita hic Chrysostomus.

καὶ τῷ κόπῳ τῆς ἀγάπης] Sic & Hebr. vi. 10. multum est per se dilectio, sed multo maius, si accedant molesti labores. Id enim κόπος.

καὶ τῆς ὑπομονῆς τῆς ἐλπίδος τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ] bis hic genitiuus causam denotat. nam & spes vitæ æternæ causa est patientiæ. Rom. v. 3. & Christus causa illius spei.

ἐμπαροῦν τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ ἡμῶν] Hoc neque Syrus legit, neque Arabs.

4. εἰδότες] Hic nouus sensus incipit: & construitur hoc participium cum illo quod mox sequitur, ἐξηγήθητε.

ἀδελφοὶ ἡγαπημένοι ἀπὸ Θεοῦ] Coloss. iii. 12. ἡγαπημένοι ἀπὸ τῷ Θεῷ. 17. 17. 17. Similis locutio ii. Thess. ii. 13.

ὡς ἐκλογὴ ὑμῶν] Quomodo Deus vos è Mundo secreuerit. Vide quæ dicta Eph. i. 4. & adde i. Petr. i. 10.

ὅτι τὸ εὐαγγέλιον] Nostra doctrina. Vide quæ in Prolegomenis ad Euangelia diximus. Sic Rom. xvi. 25. 11. Theff. ii. 14. 11. Timoth. ii. 8.

ὡς ἐγγήθη εἰς ὑμᾶς ἐν λόγῳ μόνον] εἰς ὑμᾶς, idest, apud vos. In Manuscripto, πρὸς ὑμᾶς sensu eodem. Non stetit, inquit, intra verba.

ἀλλὰ καὶ ἐν δυνάμει] Cum sanatione, cum expulsiōe dæmonum i. Cor. ii. 4.

καὶ ἐν πνύματι ἀγίῳ καὶ ἐν πληροφορίᾳ πολλῇ] Idest, ἐν πληροφορίᾳ πολλῇ πνύματος ἀγίου, de quo loquendi genere diximus ad Ioh. i. 5. Id vero est, cum magnis argumentis habitantis in vobis Spiritus sancti. Intellige autem non tantum mirifica illa dona, sed & dilectionis & patientiæ opera. Vide Luc. i. 1. & ibi dicta.

καθὼς οἶδατε, καθὼς ἐγγήθημεν ἐν ὑμῖν δι' ὑμᾶς] Meministis quales fuerimus inter vos, idque vestri causa: ut nimirum vos conuerteremus, ut in fide retineremus.

καὶ ὑμεῖς μιμηταὶ ἡμῶν ἐγγήθητε] καὶ hic valet sic, more Hebræo. De sensu vide i. Cor. iv. 16. x. 1. 1.

καὶ τῷ Κυρίῳ] Syrus ἐν τῷ Κυρίῳ. Manuscriptus, καὶ Θεῷ, ut Eph. v. 1.

δεξιμοὶ τὸν λόγον ἐν θλίψι πολλῇ] Magni anini signum sermonem talem amplecti præsente periculo. Tangit historiam quæ est Act. xvii. 5. 6. 7. 8. 9. 10.

καὶ χαρᾷ πνύματος ἀγίου] Cum gaudio proficiscente ex Spiritu sancto, qui fidem sequitur. Vide Act. v. 41. Id ipsum χαρὰ ἐν πνύματι ἀγίῳ, Rom. xv. 17.

ὥστε γινώσκειν ὑμᾶς τύπου πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν, οὐ μόνον ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῇ Ἀχαΐᾳ] τύπος Rabbinis דינא vel דינא vel דינא vel דינא, est exemplar. Vide Philipp. iii. 17. Magna fuit virtus Thessalonicensium, quæ non tantum popularibus suis, sed & Achæis præluxerit. sed plus est quod sequitur.

8. ἀφ' ὑμῶν γὰρ ἐξήχθη ὁ λόγος τῷ Κυρίῳ, οὐ μόνον ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῇ Ἀχαΐᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ ἢ πῶς ὑμῶν ἢ πρὸς τὸν Θεὸν ἐξελέλυθεν] Est transpositio. Recta constructio fuerat: οὐ μόνον ὁ λόγος τῷ Κυρίῳ ἀφ' ὑμῶν ἐξήχθη ἐν τῇ Μακεδονίᾳ & τῇ Ἀχαΐᾳ. Illud ἐξήχθη, personuit, est ψη Ios. iii. 14. Reperitur & Sirach. xl. 15. Idem quod ψη. Multi ex Thessalonica mercatores per Græciam omnem negotiabantur. Deinde fama latius se spargit, ut videre est Rom. i. 8.

ὥστε μὴ χρεῖαν ἡμῶς εἶναι λαλεῖν τι] Nihil opus est me prædicare quæ apud te feci, aut quales vos erga me & Euangelium fueritis. res nota iam est omnibus.

9. αὐτοὶ γὰρ πρὸς ἡμῶν ἀπαγγέλλουσιν ὅποιαν εἰσοδὸν ἔχουσιν πρὸς ὑμᾶς] αὐτοὶ, idest, qui in omnibus sunt locis. Non præcessit id nomen: sed ex illo ἐν παντὶ τόπῳ satis intelligitur. Est constructio καὶ τὸ σημερινόν. Narrant illi quo-

modo ex paucis qui nos exceperant Iudæis, in magnum numerum Ecclesia subito excreuerit.

καὶ πῶς ἐπεσρέψατε] Vos qui ex Gentibus estis. ἐπεσρέψατε hic vim habet reciproci, vt Luc. xvii. 4. Act. iiii. 19. ix. 35. xi. 21. xiv. 15. & alibi.

πρὸς τὸν Θεὸν ὡς εἰδώλων] Act. xiv. 14. ibi ὡς ματαίων, idem quod hic ὡς εἰδώλων **מליכין**.

δουλεύειν] Id est, eis τὸ δουλεύειν. Vide Eph. i. 4.

Θεοὶ ζῶντες] **יהוה** Matth. xvi. 16. Ioh. vi. 69. ii. 8. xvi. 14.

καὶ ἀληθινοί] Non fictis illis, quales Iuppiter, Neptunus, Alexander. Sic Ioh. xvii. 3.

10. καὶ ἀγαμέμειν τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐκ τῶν οὐρανῶν] Philipp. iiii. 20.

ὃν ἤγαγεν ἐκ νεκρῶν Ἰησοῦν] Et hic transpositio pro, Ἰησοῦν ὃν ἤγαγεν ἐκ νεκρῶν vt Act. iv. 10.

τὸν ῥυόμενον ἡμᾶς ὡς ὁ ὄργης τῆς ἐρχομένης] Est hic præsens pro futuro bis: ῥυόμενον pro ῥυσόμενον. deinde ἐρχομένης, id est, venturæ, in quo verbo frequens usus præsentis pro futuro. Et ὄργη poenam significat, illam scilicet, quæ iudicio ultimo inferetur, vt Rom. v. 9. Eph. v. 6. Coloss. iiii. 6. Hebraice diceret **הבאנו מחרון**.

C A P. II.

ΥΠΟΙ ΓΔ ΟΙΔΑΤΕ, ἀδελφοί.] Merito illam spem vitæ æternæ retinetis. Vera enim sunt quæ vobis annuntiauius: neque vel minimam vobis causam dedimus, cur aliter suspicaremmini: οἶδατε, meministis.

τίλιν εἰσοδὸν ἡμῶν τίλιν πρὸς ὑμᾶς, ὅτι οὐ κενὴ γέγονεν] κενή, id est, mendax, fallax, **אש** quod sæpe κενὸν vertitur. Non decepturi ad vos venimus, nempe ego, Silas & Timotheus, quos sibi etiam in docendi munere adiungit, vt ii. Cor. i. 19. Vnde constat aduentum non fuisse vanum? Ex eo quod sequitur.

2. ἀλλὰ περὶ τὸν καιρὸν καὶ ὑβριδόντες, καὶ οἶδατε, ἐν Φιλίπποις] Noratis me multa iam perpeßum eius rei causa, ob quam ad vos veniebam. Tangitur historia quæ est Act. xv. 12.

ἐπαρρησιάμεθα ἐν τῷ Θεῷ ἡμῶν λαλήσαι ὑμῖν τὸ θαυμάσιον τῷ Θεῷ] In Deo fiduciam habuimus, vt loqueremur. idem loquendi genus Eph. v. 20.

ἐν πολλῷ ἀγῶνι] In magnis periculis. Vide supra Coloss. i. 29. Est **מטור**. Sic & Græci dicunt: ἀγὼν περὶ φασιν **אש** ἀγαμέμει. In periculo non est cunctandum.

3. ἡ γδ **אש** κλησις ἡμῶν] Nostra ad vos monita Act. xv. 31. Rom. xii. 8. Eximie dicitur de Prophetia Act. iv. 36. xiii. 15.

ὅτι ἐκ πλάνης, οὐδὲ **אש** ἀκαθαρσίας, οὐδὲ ἐκ δόλου] Monita illa neque ex seducendi

seducendi studio , neque ex vlllo affectu impuro ortum habuisse , neque vero dolum eis admixtum satis vobis apparuit. *πλάνη* est *מרמה* Prou. xiv. 8. *ἀκαθαρσία* alibi libidines significat : hic respondet Hebræo *נבל*, vt Osee II. 10. Nahum. III 6. Est autem *נבל* τὸ ἀχρηστον , & sic vertitur alibi : comprehenditque omnia vitia , quæ in lege per immunda animalia figurabantur.

4. ἀλλὰ κατὸς δεδοκιμασμένα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πιστεύειναι τὸ εὐαγγέλιον] Bis Græca locutio per passiva quæ apertius per actiua sic enuntiarentur : κατὸς δὲ Θεὸς ἐδοκίμασεν πισθεῖν ἐμὸν τὸ εὐαγγέλιον. nam δοκιμάζειν cum infinitiuo voluntatem rei efficiendæ significat Rom. i. 28. ὅπως δὲ θύων vero εὐαγγέλιον pari loquendi genere habemus I. Tim. II. 11.

οὕτω λαλοῦμεν] Id est , solemus loqui. Sic illud eloquimur , sicut nobis commissum est. Nihil adulteramus.

οὐχ ὡς ἀνθρώποις ἀρέσκοντες] Idem sensus Gal. i. 10. non sumus ἀρεσκοί.

ἀλλὰ τῷ Θεῷ τῷ δοκιμάσαντι τὰς καρδίας ἡμῶν] Præcipue scilicet , quomodo hoc intelligendum apparet I. Cor. x. 33. δοκιμάζειν hic est explorare , vt Petr. i. 7. *חק* Dei est explorare & scrutari animos Rom. vii. 27. I. Sam. xvi. 7. I. Reg. v. 39. I. Paralip. xxviii. 9. II. Paralip. vi. 30. Ps. vii. 10. xlii. 22. Ierem. xvi. 10. xx. 12. Luc. xvi. 15. Act. i. 24. xv. 8. i. Ioh. iii. 20.

5. οὐτε γὰρ ποτε ἐν λόγῳ κολακείας ἐχρησθημεν] Est Hebraismus , qualis & infra 7. & 10. vbi esse ponitur pro versari. Nunquam affueuimus sermoni adulatorio.

κατὸς οἶδατε] Vos ipsi testes estis. Ex contrario notat novos doctores , vt ad Philippenes.

οὐτε ἐν προφάσι πλεονεξίας] Neque vsi sumus prætextibus ad velandam auaritiam. De voce προφάσεως vide quæ ad Marcum xii. 40. de sensu vide II. Cor. ii. 17.

Θεὸς μάρτυς] Verborum homines sumpsit testes : mentis ipsum Deum. Et hic iurauit Paulus , vt & sæpe alibi.

6. οὐτε ζητιῶνες ἀπὸ ἀνθρώπων ὄξεν , οὐτε ἀπὸ ὑμῶν , οὐτε ἀπὸ ἄλλων] Multi sunt qui noua doceant , non lucri , sed gloriolæ causa. Ne hoc quidem in Paulum & eius comites cadebat. Non erant quales Philosophi *νενεῖς οἰήσας ἐμπλοῖς ἀσκοί*. Vide Ioh. v. 44.

7. δυνάμει ἐν βάρει ἔχῃ] Cum ius haberemus viuendi vestro sumptu , quod ὁρίσασθαι infra II. Ex contrario , qui id non facit , dicitur se seruare ἀβαρῆ II. Cor. xi. 9.

ὡς χειροὶ ὑπόστολοι .] Sicut Apostoli alij faciunt I. Cor. ix. 6. & quidem iure , vt ibidem ostenditur.

ἀλλ' ἐχρησθημεν ἡποιοῖ ἐν μέσῳ ὑμῶν] ἀλλὰ hic παρέλκει more Hebræo. Sic Homerus : πατὴρ ὡς ἡπιος ἦεν. benigni admodum fuimus , celsimus de iure nostro , vt vobis parceremus. Latinus legit *νήποιοι*. At Græci codices & interpretes *ἡποιοι*.

ὥς αὐτὸν ἔφοδός θάλπει τὰ ἐαυτῆς τέκνα) Sicut nutrix mater dicitur mater quæ mammam dedit Plauto, sic alumni liberi eius vocantur. θάλπει calefacit, vt 1. Reg. 1. 24. Galenus : ὡδὲ πάλπει θάλφθεις. Vfurpatur hæc vox Græca & de auibus quæ incubant ouo : Iob. x x x i x. 14. aut pullitici : Deut. xxii. 6. Procopius ad Esaïam x l i x. 22. humeris portabuntur, refert ad nutricis officium : & ad mysticum implementum adfert hunc locum. Par similitudo à nutrice sinu portante puerum Num. x i. 12.

οὕτως ἡμετέριοι ὑμῶν) Vox est Poëtica, vt & ἡμερος. Exstat & Iob. i i i. 21. pro כח. Ponuntur autem non de desiderio tantum, sed & de amore, vt:

Ὡς σέο νυν ἔραμαι καὶ με γλυκεῖ ἡμερος αἰρεῖ.

Non minus amantes vestri, inquit, quam nutriculæ alumnorum.

εὐδοκοῦμεν] Prompti sumus. Εὐδοκέω cum infinitiuo habes Luc. x i i. 32. Rom. x v. 26. 1. Cor. i. 21. 11. Cor. v. 8. Gal. i. 15. In ea constructione est propria L X X interpretum. Et hoc vult Hieronymus. Vox ipsa alioqui exstat apud Polybium & alios.

μεταδοῦναι ὑμῖν οὐ μόνον τὸ εὐαγγέλιον τῷ Θεῷ) Sicut iam fecimus.

ἀλλὰ καὶ τὰς ἐαυτῶν ψυχὰς) Id est, etiam vitam vobis impendere. Est enim σύλληψις. nam μεταδοῦναι de Euangelio proprie dicitur : de vita per μετενυμίαν quandam : sic ferme sumitur μεταδιδόναι & Rom. i. 11. ἐαυτῶν apud Græcos omnis est personæ.

ὅτι ἀγαπητοὶ ἡμῶν γεγνησθε) Præteritum pro præsentī, more Hebræo. Charissimi enim nobis estis.

9. μνημονεύετε γὰρ, ἀδελφοὶ, τὸν κόπον ἡμῶν καὶ τὸν μόχθον) κόπον in ferendo ηγ: μόχθον in agendo, ηγ.

νυκτὸς γὰρ καὶ ἡμέρας ἐραζόμενοι) Mira sane bonitas. Vide Act. x v i i i. 3. 1. Cor. i v. 12.

ὥστε τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαι πᾶνα ὑμῶν) Ne cuiquam grauis essem. Vide supra 7.

ἐκινῆξαμεν εἰς ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τῷ Θεῷ) εἰς ὑμᾶς pro ὑμῖν : כח.

10. ὑμεῖς μάρτυρες καὶ ὁ Θεός.) Vide supra 5.

ὥς ὁσίως, καὶ δικαίως, καὶ ἀμέμπως ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν ἐγγηθήμεν) Versati sumus, vt supra 5. & 7. ὁσίως ad Deum refertur, vt εὐσεβῶς Tit. 11. 12. δικαίως ad actiones qui ad societatem pertinent : ἀμέμπως, vt σωφρονῶς ad Titum, ad ea quæ seorsim quemque spectant.

11. καὶ πάντες οἶδατε ὡς ἐνα ἔκασον ὑμῶν, ὡς πατὴρ τέκνα ἐαυτῷ ὡδὲ καλουῦντες ὑμᾶς, καὶ ὡδὲ αὐτοῦμενοι, καὶ μάρτυροῦμενοι) Supple fuimus, quod subauditur more Hebræo. Monuimus, inquit, desides, consolati sumus mæstos, testimonium diximus ignaris, sed καὶ μάρτυροῦμενοι abest in Manuscripto.

12. εἰς τὸ παρηγοῖσθαι ὑμᾶς ἀξίως τῷ Θεῷ) Vide Coloss. i. 10. vbi locutio eadem.

τῷ καλουῦντος ὑμᾶς εἰς τὴν ἐαυτῷ βασιλείαν καὶ δόξαν) Vide 1. Petr. v. 10. In Manuscripto, καλέσαντος, vt Gal. i. 6.

13. ὅτι τὸ καὶ ἡμεῖς δι' ἡμετέρας παρ' Θεοῦ ἀδελφείῃς) Supra I. 2. 3.

ὅτι τὸ δι' ἡμετέρας παρ' ἡμῶν τὸ Θεοῦ) Est traiection, pro λόγον ἀκοῆς τὸ Θεοῦ, nuntium de Deo. Id Hebræi cū vna voce fatis eloqui non possent, dicunt λόγον ἀκοῆς, vt Hebr. iv. 2. עַמְשׁ רַבִּי תֵּי Θεοῦ, id est, de Deo. De voce δι' ἀδελφείῃς vide I Cor. x. 23. x v. 1. 3. Gal. i. 9. 12. Philipp. i v. 9. Coloss. ii. 6.

ἐξ ἡμετέρας οὐ λόγον ἀνθρώπων) Id est, ὡς λόγον ἀνθρώπων quod ex sequenti sup- plendum est, vt notant hic Græci.

ἀλλὰ, καὶ τὸ ἐστὶν ἀληθὺς, λόγον Θεοῦ) Et hic deest ὡς, quod ex illo καὶ τὸ ἐστὶν subintelligitur. λόγος Θεοῦ per eminentiam dicitur sermo Euangelicus.

ὅς καὶ ἐνεργεῖται ἐν ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν) Sermo ille per fidem receptus egregia producit opera. ἐνεργεῖται sono passiuum, sensu actiuum: vt Rom. v. 11. 5. Gal. v. 6. Eph. iii. 20. Vide I. Ioh. iii. 9. operatur patientiam.

14. ὑμεῖς γὰρ μιμηταὶ ἐχρησθητε, ἀδελφοί, τοῦ ἐκκλησιῶν τὸ Θεοῦ τοῦ οὐσῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ) τοῦ οὐσῶν; præsens pro præterito, quomodo partici- pedia sæpe vsurpant Hebræi, quia participia apud ipsos præteritum proprie non habent. Multæ & magnæ Ecclesiæ Dei per Christum, tum directæ, tum Apostolorum ministerio, factæ fuerant in Iudæa. Sed dispersi erant plerique, paucis ad sementem relictis, vt apparet Act. v. 11. 4. xi. 19. Et quidam Thessalonicam concesserant, ad quos præcipue hæc spectant.

ὅτι τὰ αὐτὰ ἐπέθετε καὶ ὑμεῖς ὑπὸ τοῦ συμφυλετῆρος, καὶ αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰουδαίου) Res vestras amisistis, pars fuistis eiectionis. συμφυλετῆρ, ὁμόεθνοι interpretante Hesychio, בני בני Hebræis, Syro hic בני בני. Græci φάλα dicunt pro ἔθνη. Illud αὐτοῦ constructionem facit καὶ τὸ σημανόμενον.

15. τοῦ καὶ τὸν Κύριον ἀποκτείναντων Ἰησοῦ) Quid mirum est si in nos sæuiunt qui Dominum nostrum interfecerunt, nempe cū à Pilato pœnam eius omni modo extorserunt Act. ii. 23. iii. 15. Non debent discipuli melio- rem sortem expectare, quam magistri fuit. Matth. x. 24. Luc. vi. 40. Ioh. xv. 20.

καὶ τοῖς ἰδοῖς παροφθαλμίας) Iam olim tales sunt Matth. ii. 12. xxiii. 31. 37. Luc. vi. 23. xii. 34.

καὶ ἡμεῖς ἐκδιωξάντων) Vide dicta loca Act. v. 11. 4. xi. 19.

καὶ Θεοῦ μὴ ἀρεσκόντων) Erant verè θεοσυγῆς quomodo eos Iosephus in ho- rum temporum historia appellat.

καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐναντίων) Nulla in extraneos dilectione, seditiosi erant contra Romanos, contra Parthos, domi, forisque.

16. κωλύοντων ἡμεῖς τοῖς ἐθνεσιν λαλῆσαι, ἵνα σωθῶσιν) Sunt vere canes in præ- sepi Luc. x. 52.

εἰς τὸ ἀναπληροῦσαι αὐτοὺς τὰς ἀμείριπας πάντοτε) Hic εἰς τὸ, vt sæpe ἵνα, est ἐκβα- πτικόν. Hoc restabat, vt mensuram facinorum suorum implerent. Locutio desumpta ex Gen. xv. 16. Vide & Matth. xxiii. 32.

ἐφ' ὅπως ὃ ἐστὶν αὐτοῦ ἡ ὁρμή εἰς τέλος) Tandem prope est pœna: excidium

nempe gentis , futuri iudicii imago. ἐφθασε in præterito elatum , sensum habet præsentis , vt Matth. xii. 48. Rom. ix. 31. 11. Cor. x. 14. εἰς τέλος כלה ער Dan. ix. 27. ἕως δ' σωτελείας. Vide quæ ad Matth. xxiv. 15.

17. ἡμεῖς ὃ ἀδελφοὶ ὀπορφανισθέντες ἀφ' ὑμῶν] Sic Gorgias : ἡμεῖς φίλων ὀρφανισθέντες.

πρὸς ἡμερὸν ὥρας] Idem quod πρὸς ὥραν 11. Cor. vii. 8. Gal. ii. 5. Philem. 15. πρὸς ἡμερὸν Luc. viii. 13. 1. Cor. vii. 5. quod Gen. xvii. 10. legimus כעת , id LXX verterunt καὶ ἡμερὸν ἐκ ὥρας. Etiam Latini dicunt horæ momento , vt ab aliis notatum est.

γραφικῶς οὐ καρδίᾳ] Graphicè depingit ingenium amantium.

Illum absens absentem auditque videtque.

πλεονέκτης ἐαυτοῦ αὐτῶν] כהנו או cum Rabbinis השתדלו. Amat Paulus vocabula per se augmentia amplius augere. Sic πλεονέκτης 11. Cor. i. 12. 11. 4. vii. 13. 15. xi. 23. xii. 15. Gal. i. 14. Philipp. i. 14. Sic dicit ὑπερηφανῶν , ὑπερπλεονέκτης , ὑπερπλεονάζειν.

τὸ πρὸς ὅσων ὑμῶν ἰδεῖν , ἐν πολλῇ ὀπιθυμία] Simile votum 1. Cor. xvi. 7. 11. Cor. xii. 14. 11. Ioh. 13. 111. Ioh. 14.

18. διὸ ἡμετέροις ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς ἐγὼ μὲν Παύλος καὶ ἀπαξ εἰς οὗτος] Et hic aliquid subtrahitur quod vculæ μὲν respondeat : nempe. Timotheus & Silas semel. ἀπαξ καὶ οὗτος , id est , sæpius. Sic Neh. xii. 20. Philipp. iv. 16.

καὶ ἐνέκοψεν ἡμᾶς Σατανᾶς] καὶ pro , sed , more Hebræo. De voce ἐνέκοψεν vide. Rom. xv. 22. Gal. v. 7. Rabbini dicerent סמך. Impediuit autem hoc Satanas , iniecta ei necessitate disputandi sæpius cum Stoïcis & Epicureis qui Athenis erant.

τίς γὰρ ἡμῖν ἐλπίς , ἢ χάρις , ἢ στέφανος καυχώσεως , ἢ οὐχὶ καὶ ὑμεῖς ἐμπαροῦσιν τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ ἐν τῇ αὐτῇ παρουσίᾳ] Construi hæc sic debent : τίς γὰρ ὑμῖν ἐλπίς , ἢ χάρις , ἢ στέφανος καυχώσεως ἐμπαροῦσιν τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ ἐν τῇ αὐτῇ παρουσίᾳ , ἢ οὐχὶ καὶ ὑμεῖς ; quid est vnde præmium sperabo , vere gaudebo , quo ornabor , stans coram Christo in eius aduentu ? Nonne inter alios & vos id estis. στέφανος καυχώσεως תפארת עטרת Prou. vi. 31. Ezech. xvi. 12. xxiii. 42. vocatur corona non quotidiana , sed quæ diebus summæ lætitiæ ad eximium ornatum sumitur. Sic Paulum ornabant tam præclaræ per Macedoniam structæ ab ipso Ecclesiæ. Vide 11. Cor. vii. 4. In Manuscripto est στέφανος ἀγαλλιάσεως.

ὑμεῖς γάρ ἐστε ἢ δόξα ἡμῶν καὶ χάρις] Vos præcipue digni talibus titulis.

CAP. III.

ΙΟ' μηκέτι σέζοντες] Non ultra ferentes, nempe tantis intervallis nos disiungi. Vocem σέζειν hoc sensu & Græci usurpant, & ipse Paulus 1. Cor. IX. 12. XIII. 7. infra III. 5. Hebræis id רבקה.

Διδουήσαιμεν καὶ λαλειφθῶμεν ἐν Α'θηναῖς μόνοι] De hac constructione vocis διδουεῖν diximus supra II. 8. Triste hoc, sed tamen hoc libenter feceramus & ego & Silas vestri causa. Agit autem de re iam aliquandiu exacta, vt apparet infra 6. Vnde recte per plusquamperfectum vertetur & hoc & sequentia.

2. καὶ ἐπέμψαμεν Τιμόθεον τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν καὶ διάκονον τῷ Θεοῦ ὃ συνεργὸν ἡμῶν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τῷ Χριστῷ] In quibusdam codicibus διάκονον τῷ Θεοῦ, in quibusdam συνεργὸν ἡμῶν deest. Similes titulos Tychico datos habuimus Coloss. IV. 7. & Eph. VI. 21. Vide & de Tito II. Cor. VIII. 23. Huic ipsi Timotheo pares dari titulos videmus Rom. XVI. 21. I. Cor. IV. 17. XVI. 21. ἐπέμψαμεν miseramus, nempe Athenis. Athenas enim ad Paulum venerant & Timotheus & Silas Act. XVII. 15.

εἰς τὸ σπείξαι ὑμᾶς καὶ παρακαλεῖσθαι ὑμᾶς περὶ τῆς πίστεως ὑμῶν] Vt vos per Timotheum & roboraremus & consolaremur in iis quæ ad fidem pertinent. Vtroque enim opus habent qui ob fidem aduersa patiuntur. In Manuscripto παρακαλεῖσθαι ὑμᾶς.

τὰς μηδένα σπένεσθαι ἐν ταῖς θλίψεσι ταύταις] τὰς hic valet idem quod alibi εἰς τὸ. Vtroque enim modo vertitur ἢ Hebræum, quod est in רבקה. Vide supra II. 19. Σπένεσθαι per παρακαλεῖσθαι exponunt Chrysostomus & alij interpretes Græci; Helychius, παρακαλεῖσθαι. Vfus quidem frequenter eius vocis est in motu caudæ: sed antiquitus idem valuit quod σπένω. Et puto sic vsos Ciliacas. Hebræis esset רבקה.

αὐτοὶ γὰρ οἶδατε ὅτι εἰς τὸ κείμεθα] A Deo in id positi, in id vocati sumus. De vsu vocis κείμεθα vide quæ diximus ad Luc. II. 34. De sensu vide Rom. VIII. 17. 30. I. Cor. I. 9. εἰς τὸ κείμεθα.

4. καὶ γὰρ ὅτι πρὸς ὑμᾶς ἦμεν, παρελθόντες ὑμῖν ὅτι μέλλομεν θλίβεσθαι, καὶ ὅτι ἐγγύς ἐστι οἶδατε] πρὸς hic est apud, vt Ioh. I. 1. Cum dicit μέλλομεν, ostendit prædicta à se mala tum quæ sibi, tum quæ Thessalonicensibus erant euentura: tum vt hi eo diuinæ præsignificationis testimonio, subsequente euentu, in fide firmiores fierent, tum vt minus commouerentur re præmeditata, Ioh. XIII. 19. Adde & Act. XIV. 22.

5. δὲ τὸ καὶ γὰρ μηκέτι σέζων] Non ultra ferens ignarus esse rerum vestrarum. Vide supra I.

ἐπεμψα εἰς τὸ γῶμαι τίς πῶς ὑμῶν] Vt scirem quo se loco habeat fides vestra. Et hîc ἐπεμψα vertendum, miseram.

μήπως ἐπιείρασεν ὑμᾶς ὁ πειράζων] Participium pro verbali ; tentans, id est, tentator מנסה Matth. i v. 3. nimirum ὁ Σατανᾶς, vt exponitur i. Cor. v ii. 5. quo loco non minus quam hoc verbum πειράζων ita sumitur, vt effectum destinatum tentatori includat: vt dare, Deuter. xxix. 4. Ioh. vi. 39. ii. Tim. ii. 25. cuiusmodi & alia alibi annotauimus. Subintelligitur autem ante μήπως metuens, vt cauens Rom. xi. 21. vsitata ἐλλείψις ante voces si & ne & similes & Græcis & Latinis.

καὶ εἰς κενὸν ᾔρῃται ὁ κόπος ἡμῶν] Ita vt labor noster in vobis instituendis in vanum ceciderit. Sic εἰς κενὸν δέξαται ii. Cor. vi. 1. εἰς κενὸν ζέχειν Gal. ii. 2. ὁ κόπος ὑμῶν ὅκ' ἐστὶ κενός. i. Cor. xv. 58. ἡ χάρις οὐ κενὴ ἐληφθήθη. i. Cor. xvi. 10.

6. ἄρτι ᾧ ἐλθόντος Τιμοθέου πρὸς ὑμᾶς ἀφ' ὑμῶν] Cum vero iam à vobis ad nos redierit Timotheus. De voce ἄρτι vide Matth. ix. 18. Hinc apparet Corinthi scriptam hanc epistolam, non Athenis. Vide Act. xviii. 5.

καὶ διαγγηλοῦμαι ὑμῖν] Hic διαγγηλοῦμαι sumitur non in illo his libris proprio, sed in communiore significato, qui respondet Hebræo נבא, vt videre est i. Sam. xxxi. 9. ii. Sam. i. 20. xviii. 19. 31. & alibi. Nuntium exoptabilem mihi nuntiauit Timotheus.

τιλὸν πῖσιν καὶ τιλὸν ἀγάπῃ ὑμῶν] Egregiam & salutiferam ξωωείδα.

καὶ ὅτι ἔχετε μνησίαν ἡμῶν ἀγαθὴν πάντοτε] Est μεμνημία. nam per memoriam intelligit mentionem, & bonam intelligit, in bonam partem, id est, honorificam.

ἑλληποδουῶντες ἡμᾶς ἰδεῖν, καὶ ἀάωρ καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς] Mutua enim sunt amantium desideria.

7. διὰ τὸ παρεκλήθημεν, ἀδελφοί, ἐφ' ὑμῖν] παρεκλήθημεν נִפְחַל in Niphal, vt ii. Sam. xiii. 39. ἐφ' ὑμῖν vestri causa.

ἑπὶ πάσῃ τῇ θλίψει καὶ ἀνάγκῃ ὑμῶν διὰ τὴν ὑμῶν πίστει] Et hic traiectio est: re-cta enim constructio fuerat, διὰ τὴν ὑμῶν πίστει ἑπὶ πάσῃ τῇ θλίψει καὶ ἀνάγκῃ ὑμῶν. De significato vocis ἀνάγκης, qua & Hebræi istorum temporum utebantur, vide dicta ad Luc. xxi. 23.

8. ὅτι νῦν ζῶμεν] Id est, latam vitam agimus. Ita enim hanc vocem & Hebræi, vt Psal. xxi. 27. & Græci & Latini vsurpant.

ἐὰν ὑμεῖς σῆκετε ἐν Κυρίῳ] Si & nunc & in posterum perstatis. De hoc vsu vocis σῆκειν vide Rom. xiv. 4. i. Cor. xvi. 13. Philipp. iv. 1.

9. πάντα γὰρ διχαριστῆται δυνάμεθα Θεῷ ἀντιπροσθῆναι πρὸς ὑμῶν] Quam gratiam, dignam scilicet, reddere possumus. Respicit Paulus ad verba Psalm. cxvii. 11.

ἑπὶ πάσῃ τῇ χαρᾷ ἣν χαίρομεν δι' ὑμᾶς ἐμπεθεῖν Θεοῦ] Id est, animo sincero. Vide Luc. i. 6. & ibi dicta.

10. νυκτὸς καὶ ἡμέρας] Semper, supra ii. 9.

ὑπερεκπείρασος] Vox ὑπερηκτική vt Eph. iii. 20. infra v. 15.

δεόμενοι] Rogantes, Deum scilicet, quod hic subauditur, vt Rom. i. 10.

εἰς τὸ ἰδεῖν ὑμῶν τὸ πρὸς ὅπου] Vt supra ii. 18.

---notos audire ~~et~~ reddere vultus.

καὶ καὶ ἁρτίσαι τὰ ὑπερήματα τῆ πίστεως ὑμῶν] Supplere, siquid ad fidem vestram perficiendam requiritur. De voce καὶ ἁρτίσαι vide 11. Cor. xiii. 11. Gal. v. 1. 1. De voce ὑπερημάτων 1. Cor. xv. 1. 17. Coloss. 1. 24. sensus idem qui Rom. 1. 11.

11. καὶ ἰσχύνας] ἰσχυρ Pf. v. 9. Vide Luc. 1. 79. Prosperavit idem quod εὐδοκεῖν Rom. 1. 10.

ὑμᾶς ὃ ὁ Κύριος πλεονάσαι καὶ πωλεισθῆναι] Hæc verba alibi habent significationem Kal: hic vero Hiphil, quomodo βασιλεύειν & alia multa. Hebræi dicerent דיתעו, ditet vos, ac locupletet.

τῇ ἀγάπῃ εἰς ἀλλήλους καὶ εἰς πάντας] Etiam dilectio à Deo Patre: sed & studio nostro indiget, 1. Cor. xiv. 1.

καὶ ὡς καὶ ἡμεῖς εἰς ὑμᾶς] Hoc sumendum ut παρένθεσις, & subaudiendum sumus, more Hebræo. Vobis, inquit, optamus quod in nobis sentimus.

13. εἰς τὸ ζητεῖν ὑμῶν τὰς καρδίας ἀμέμπτους ἐν ἀγιοσωΐῃ] Rom. 1. 11. xvi. 29. supra 1. Diligendo proximum maiora à Deo acquiruntur dona, & præcipue constantia. Illud vero ἀμέμπτους ἐν ἀγιοσωΐῃ, positum est pro ἵνα ἦτε ἀμεμῆτοι ἐν ἀγιοσωΐῃ, ut sequentia ostendunt, collata cum Eph. v. 27. & 11. Cor. xi. 2. in Manuscripto est, ἐν δικαιοσωΐῃ.

ἐμπεραθὲν τῷ Θεῷ & πατρὶ ἡμῶν] Nam Christus nos Deo patri suo exhibet, ut suos Coloss. 1. 22.

ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων τῶν ἁγίων αὐτοῦ] Descriptio temporis ut supra 11. 19. Libri optimi habent ἁγίων. Quod quidam habent ἀγγέλων est interpretamentum ex 11. Thess. 1. 1. Matth. xvi. 27. xxv. 31. Deut. xxxiii. 2. קרבות מרבית sanctorum millia, id est, Angelorum, quod Iudas versu 14. ἐν ἁγίας μυριάσιν αὐτοῦ. Sic & Dan. iv. 10. 14. 20. vii. 13. Marcus utrumque coniunxit: μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων vii. 34.

CAP. IV.

Οὐ λοιπὸν οὖν] Locutio properantis ad finem, ut 11. Cor. xiii. 11. Gal. v. 1. 17. Eph. vi. 10. Philipp. iv. 8.

ἐρωτῶμεν ὑμᾶς] De hac voce vide Act. 11. 3. Philipp. iv. 3.

καὶ ὡς καὶ λαλοῦμεν ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ] Per Dominum Iesum obtestamur. Crescit enim oratio. Simile Rom. xii. 1.

καθὼς παρελάβετε παρ' ἡμῶν] Supra 11. 13.

τὸ πᾶς δεῖ ὑμᾶς ὡς πατεῖν] τὸ abundat, ut sæpe. De sensu vide supra 11. 12.

καὶ ἀρτίσκειν Θεῷ] In Manuscripto additur: καθὼς & ὡς πατεῖτε. quod & Latinus legit.

2. οἶδατε γὰρ τίνας ὡς ἀγγελίας ἐδώκαμεν ὑμῖν] ὡς ἀγγελίας hîc accipe præcepta, ut Act. xv. 24. תוועו.

δὲ τῆ Κυρίου Ἰησοῦ] Supple, accepta. Præcepta ista Apostoli à Deo per Christum acceperant.

3. τὸ το γὰρ ἔστι θέλημα τῆ Θεοῦ] In Manuscripto τὸ θέλημα. Non agit hic de absoluto aliquo decreto, quale est de iudicando Mundo, de resuscitandis mortuis, sed de eo quod Deus vult *προηγουμένως*, quod optat, quod desiderat. Idem βουλὴ Θεοῦ Luc. v 11. 30. Vide Matth. xxiii. 37.

ὁ ἀγιασμός ὑμῶν] Rom. v 1. 19. 22. 1. Cor. 1. 30.

4. ἀπέχεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ τῆ πορνείας] Specialiter tangit ea acta, quæ à Græcis minimi fiebant. Vide quæ dicta Act. xv. 20.

εἰδέναι ἔχουσιν ὑμῶν τὸ ἑαυτῆς σκεῦος κτλ. αὐτῶν ἐν ἀγιασμῷ καὶ πίπῃ] Quidam explicant ex 1. Sam. x x 1. 5. sed verius ibi ea intelligi quæ ad iter erant comparata. Itaque σκεῦος hic accipio ipsum corpus, quod honorat qui caste id habet: qui aliter, dehonestat 1. Cor. v 1. 18. Rom. 1. 24. Etiam Rabbi Akiba in libro super litteras, corpus vocat כּוּב. Nimirum corpus instrumentum est animi. Barnabas Christi corpus vocat σκεῦος τῆ πνεύματος.

5. μὴ ἐν πάσῃ ἐπιθυμίᾳ] ἐπιθυμία est motus animi: πάθος vitium, malus mos. Cicero Tusculanarum 111. *formidines, libidines, iracundia, quæ Græci πάθη appellant*. Affectus & affectiones alibi transtulere Cicero, Quintilianus, Gellius. In Glossario: πάθος *vitium*. Sic Rom. 1. 26. πάθη ἀπμίας. Hic accipitur pro vitiis partis concupiscentis: & pro vitiis partis *συμφορῆς* Coloss. 111. 5. vt ibi diximus.

κατάψαυ καὶ τὰ ἔθνη τὰ μὴ εἰδότες τὸν Θεόν.] Et hic καὶ abundat: vt & infra 13. De sensu vide Ephes. 1 v. 17. ignorant Deum qui voluntatem eius ignorant.

6. τὸ μὴ ὑπερβαίνειν τὴν πλεονεκτεῖν ἐν τῷ πωλείματι τὸν ἀδελφόν.] Cum Thessalonicenses magni mercatores fuerint, vt diximus supra 1. 8. merito illis Apostolus ea inculcat præcepta, quæ & Ephesiis inculcauit Eph. 1 v. 11. *ὑπερβαίνειν* רבץ est violare pacta Deut. x v 11. 2. & alibi, *πλεονεκτεῖν* vero *גזב*, in contractibus plus sibi sumere quam patitur rei cum re, aut pretij cum re æqualitas. ἐν τῷ πωλείματι, melius forte ἐν πνι πωλείματι, in negotio aliquo. Negotij vox satis generalis est: sed proprie de mercatu dicitur, vnde *πωλεματόρομη* negotior: *πωλεματεία* negotiatio in Glossario. Vide Leuit. x x v. 14. 17. & ad eum locum à nobis dicta. Est ibi *גזב* quod hic ἀδελφόν.

διότι ἐκδικος ὁ Κύριος ἀπὸ πάντων τούτων] Sic Græci:

--ἐξ ἑαυτοῦ ἐκδικον ὁμοῦ.

Vide Rom. x 11. 19. Hebr. x. 30. ἐκδικος *קדמה*.

καθὼς καὶ πωλείμεθα ὑμῖν καὶ διεμύρτυράμεθα] Nempe cum apud vos esse-

7. οὐ γὰρ ἀνάσσειν ἡμᾶς Θεὸς ἐν ἀκαθαρσίᾳ, ἀλλ' ἐν ἀγιασμῷ] Id est, *εἰς ἀκαθαρσίαν, ἀλλ' εἰς ἀγιασμόν*. has enim particulas sæpe permiscet nostri scriptores. ἀκαθαρσία autem hic generaliter sumitur, vt supra 11. 3. & tam late patet, quam quod ei opponitur ἀγιασμός. Vide quæ diximus supra 11. 3.

5. *τοῦ*

8. *Τοιγαροῦν ὁ ἀδελφεὶς*] Qui præcepta ista contemnit. Sic ἀδελφεὶν sumitur pro *οὐκ*, vt ad Luc. x. 6. diximus.

ὅτι ἀνθρώπον ἀδελφεὶ, ἀλλὰ τὸν Θεόν] Similis oppositio Act. v. 4.

τὸν ὁ δὲντα τὸ πνεῦμα αὐτῆς τὸ ἄγιον εἰς ἡμᾶς] Quem spiritum, qui aliter agunt, mœrore afficiunt Eph. i v. 30. imo & exstingunt, infra v. 19. Moliter habendus est, vt retineatur, tantus hospes. *καὶ* abest à Manuscripto. *εἰς ἡμᾶς* pro *ἡμῖν* 17.

ὡς ἡ φιλαδελφίας] Quomodo scilicet ea exercenda sit in singulis circumstantiis.

οὐ χρειαν ἔχετε γράφειν ὑμῖν] Nempe ἐμὲ. non opus est, vt ea de re vobis particulatim scribam. Rabbini dicerent *יחנא יחישא לא*.

αὐτὸ γὰρ ὑμεῖς θεοδιδασκτεῖς ἐστε, εἰς τὸ ἀγαθῶν ἀλλήλους] Idem sensus qui i. Ioh. 11. 27. *Ipsum unguentum* (Spiritus sanctus) *de omnibus*, agendis scilicet, *vos docet* quo maior est spiritus, eo minoribus præscriptis opus, Ierem. xxxi. 33. 34. Itaque ἀγαθῶν ἀλλήλους intellige hic, non de generali præcepto, sed de determinationibus specialibus, prout res quæque, & personæ, & tempora exigunt. *θεοδιδασκτεῖς, διδασκτεῖς* Θεοῦ Ioh. v i. 45. i. vbi dicta vide.

10. *καὶ γὰρ ποιεῖτε αὐτὸ*] Illud αὐτὸ hic ad rem refertur. facitis hoc, id est, dilectionem ostenditis.

εἰς πάντας τοὺς ἀδελφοὺς τοὺς ἐν ὅλῃ τῇ Μακεδονίᾳ] Non in vrbe tantum vestra, sed per totam, quanta est, Macedoniam.

11. *ὡς μακροθυμεῖτε ὑμᾶς, ἀδελφοί, ὥστε μᾶλλον*] Vt magis magisque proficiatis, supra i. Rom. x v. 13. i. Cor. xiv. 12. xv. 58. 11. Cor. v 111. 7. ix. 8. Coloss. 11. 7.

καὶ φιλοτιμεῖσθαι ἡσυχάζειν] Et operam dare tranquillitati. *φιλοτιμεῖσθαι* hoc sensu habuimus 11. Cor. vi. 9. *ἡσυχάζειν* καὶ tranquillitati studere. Vide Theff. 111. 12.

καὶ περιεσθαι τὰ ἴδια] Propriaque in pelle teneri. Aliter qui agunt, vocantur ἀλλοθριοπίσκοποι i. Petr. iv. 15. *περιεργάζονται* 11. Theff. 111. 11. Græcis πολυπερίεργονες. quo vitio Græci plurimum laborabant, ij maxime qui vitam in otio mollem quærebant, parasiti, scurræ, iisque similes.

καὶ ἐργάζεσθαι τοῖς ἴδιαις χερσὶν ὑμῶν] Non aliis assentando vitam quærere, sed labore assiduo 11. Theff. 111. 10. 11. 12.

καθὼς ὑμῖν παρηγγέλθαμεν] Nempe cum apud vos essemus, vt supra 6. Nihil noui dicimus. Mos est Paulo peculiariter ea vitia tangere, quæ quæque in loco vigeant maxime.

ἵνα περιπατῇτε ὀρθομένως πρὸς τοὺς ἕξω] Rom. x 111. 13. i. Cor. xiv. 40. *πρὸς τοὺς ἕξω*, id est, in omnibus negotiis quæ habetis cum iis qui à fide alieni sunt, Coloss. i v. 5.

καὶ μηδενὸς χρειαν ἔχητε] Ita vt vobis non desint necessaria. De hac locutione vide Act. 11. 45. Eph. i v. 26.

13. *οὐ θέλωμεν ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὡς ἡ κοιμημένων*] De mortuis. De

hoc loquendi genere vide Matth. 1 x. 24. Ioh. x 1. 11. Rabbini dicunt דניאל Daniel ישי x 11. 2. In Manuscripto : *καὶ ἡ κοιμωμένων* non male. non enim tantum de iamtum mortuis agitur, sed & de quotidie morituris.

ἵνα μὴ λυπῶσθε, καθὼς καὶ οἱ λαῖποι] De & superabundante monuimus supra 5. Sicut cæteri, nempe populares vestri, nondum ad Christum conuersi: imo & Iudæi: nam & hi in luctu erant magni ostentatores. Sic οἱ λαῖποι habemus Eph. 11. 3. & 1 v. 17. & infra v. 6. Charondas in legibus plus hac in re quam cæteri vidit: *ὡς ἀχαιεύτης οὐσης πρὸς δαίμονας χθονίους λύπης ὑπὲρ τὸ μέτρον χρομδύης*. Sic impletur vaticinium Ierem. x x x 1. 12.

οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα] Aut nullam, vt Epicurei & Sadducæi, aut non satis solidis subnixam fundamentis, vt Pharisei & Platonici. Vide quæ dicta à nobis ad Librum 11. de veritate Religionis Christianæ.

14. *εἰ γὰρ πιστεύομεν ὅτι Ἰησοῦς ἀπέθανε*] Verè: quod magno molimine adstruunt Apostoli, Matth. x x v 11. 50. Ioh. x 1 x. 30. 34.

καὶ ἀνέστη] Et hoc verè: quod itidem Apostoli omnibus modis adstruunt Luc. x x 111. 53. Ioh. x 1 x. 41. & capitibus sequentibus. Paulus ipse 1. Cor. x v.

οὕτω & ὁ Θεὸς τοὺς κοιμηθέντας διὰ τῆς Ἰησοῦς ἀξεί σου αὐτῶν] *διὰ τῆς Ἰησοῦς*, id est, ἐν χρεῖσας, vt mox dicitur 16. Nam *διὰ* pro ἐν sumi solet, vt Rom. 1 v. 11. 1. Tim. v. 14. nempe quia Hebræorum *ב* quo hic Syrus vititur, pro vtroque ponitur. In Christo, id est, obedientēs Christo ad finem vsque. *ἀξεί σου αὐτῶν*, ducet eos in partem gloriæ suæ, Ioh. x 1 v. 3. Est autem argumentatio similis ei quæ est 1. Cor. x v.

15. *τὸ γὰρ ὑμῖν λόγος ἐν λόγῳ Κυρίου*] Ex Christi mandato.

ὅτι ἡμεῖς οἱ ζῶντες] Omnino putauit Paulus fieri posse vt ipse viueret iudicij generalis tempore: idque non ex his tantum verbis satis apertis liquet, sed & ex 1. Cor. x v. 31. 52. 53. & 11. Cor. v. 1. 2. 3. Hoc fuit in illo *συχασιὸν*, vt de itinere ad Corinthios & Ephesum, & multa alia eiusmodi, qualia sunt & dicta Samuëlis 1. Sam. x v 1. 16. & Nathami 11. Sam. v 11. 3. Ergo, quod discrimen futurum inter homines pios ait, certum est id à Christo ipsi patefactum: non item in vtra classe ipse futurus esset. nam quod ea in re Paulus maluisset, magisque opinatus est, id non euēnit, nullo tamen ipsius damno. *κοινωνίης* hic locum habere non potest. Ea enim vsum habet vbi aliena vitia nobis aut nostras virtutes aliis per modestiam communicamus. Hic de euentis agitur: & fiunt membra *ἀποδηρημένα*, in quibus nulla *κοινωνίης* locum habet.

οἱ ἀδελφεοὶ πόμφοι εἰς τὴν παρουσίαν τῆς Κυρίου] Explicat, quid intelligat, per illud *ζῶντες*, nempe eos qui in aduentu Christi erant superstites. In Glossario: *ἀδελφιμπανόμφοι superstites*.

οὐ μὴ φθάσωμεν τοὺς κοιμηθέντας] Non prius in cœlestem arcam introibimus, quam illi qui in fide & obedientia Christi decesserint.

16. *ὅτι αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν κλάσει*] in iussu vertit Tertullianus: id vero est,

CAP. IV. IN EPISTOLAM AD THESSALONICENSES. 665
suo iussu. nam & in Angelos & in Archangelos Christus imperium habet
Coloff. II. 16. Eph. I. 20. 21. Vide & Ioh. v. 25.

ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου & ἐν σάλπιγγι Θεοῦ] Est ἐν δ/ξῃ δυνάμει: pro ἐν φωνῇ ἀρχαγγέ-
λου δ/ξῇ δ' Θεοῦ σάλπιγγος. Vide quæ diximus ad Matth. XXIV. 31. Sic φωνῇ
& σάλπιγγος Exod. XIX. 13. idem quod קול שופר Paralip. XV. 20. Apud
Hebræos, Græcos & Latinos veteres populus conuocabatur classico. Ad
id exemplum, cūm Deus homines conuocat, dicitur id facere per tubam
Pf. XLVII. 6. Esaia XXVII. 13. Jerem. IV. 5. VI. 1. L. 1. 27. Osee v. 8. Ioel
II. 1. Zach. IX. 14. Ideo in Apocalypsi, in omnibus Dei iudiciis dantur
Angelis tubæ; quia vero hoc iudicium omnium est ut postremum, ita ma-
ximum atque generalissimum, ideo hic tuba datur, non Angelo, sed ali-
cui Angelorum principi, qualis Michaël הַמְּכַיִל Dan. XII. 1.

καταβήσεται ἀπὸ οὐρανοῦ] Act. I. 11. Matth. XXIV. 30.

καὶ οἱ νεκροὶ ἐν χεῖρσιν] Mortui, qui in Christo, nempe obierint. Ita acce-
pere hic Syrus & Latinus. ita in adiectiuo νεκροί, subauditur participium
similis significatus, κοιμηθέντες. In Christo mori quid sit, iam antè diximus.
Sic οἱ ἐν Κυρίῳ ἀποθνήσκοντες, Apoc. XIV. 13.

ἀναστήσονται μεθ' αὐτῶν] Nempe ut vnà cum uiuis possint ascendere, non post
eos.

17. ἔπειτα ἡμεῖς οἱ ζῶντες, οἱ παρεισφύρωμενοι] Qui tum erimus superstites.
Nos, inquit, quia putabat fieri posse, ut inter eos esset, sicut modo di-
ximus.

ἀμα σὺν αὐτοῖς] Simul cum illis ante mortuis, tunc vero resuscitatis, Ioh.
v. 28.

ἀρπαγμοσύνην ἐν νεφέλαις] Tanquam in cursu triumphali. nam nubes currus
Dei Pf. C IV. 3. & Christi Matth. XXIV. 30. Act. I. 9. 11. Dan. VII. 13. Ra-
piemur autem mutati I. Cor. XV. 52. super aëra II. Cor. v. 2.

εἰς ἀπάντησιν τῷ Κυρίῳ εἰς αἴρα] Id est, ad Christum iudicium exercentem
medio loco inter cælum summum & terram, quod spatium Græci aëra
vocat.

καὶ οὕτω πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα] Ioh. XIV. 2. 3. XV. 24. πάντοτε, sine
ullo fine. Cūm Domino, id est, consortes gloriæ, regni gaudijque ipsius
II. Tim. II. 12. Rom. VIII. 17.

18. ὥστε παρακαλεῖτε ἀλλήλους] Amici amicos, qui in luctu sunt, consolamini;
ὥστε propterea, ut I. Cor. XIV. 40.

ἐν τοῖς λόγοις ὑμῶν] Sermonibus de Resurrectione, ad quam omnis spes
nostra tendit. ἐν hic additur Hebræo more. Græci puriores solo datiuo
causam instrumentalem exprimunt.

CAP. V.

ΕΠΙ Τῶ ἥμῃ κρυόνων & ἥμῃ παροῦν , ἀδελφοὶ) Est ea humani ingenij curiositas ut quæ maxime latent , ea maxime scire cupiat. Sic multi ea ætate scire cupiebant , quando venturum esset illud iudicium. κρυόναι sunt maiora temporum spatia, ut anni: παροῖ minora , ut menses ac dies. Habes hæc sic distincta Dan. VII. 12. in Græco & Act. I. 7.

οὐ χρειαν ἔχετε ὑμῖν γράφεσθαι) Supra IV. οὐ χρειαν ἔχετε γράφειν ὑμῖν. Idem est sensus ; non opus est vobis scribere : aut non opus est vobis scribi.

2. αὐτοὶ γὰρ ἀκριβῶς οἶδατε) Didicistis pridem , me & adiutoribus meis docentibus.

ὅτι ἡ ἡμέρα τῆς Κυρίου , ὡς κλέπτῃς ἐν νυκτὶ , οὕτως ἔρχεται) Id est , improvise aderit. Eadem similitudo Matth. XXIV. 43. Luc. XII. 39. ἔρχεται , ut alibi diximus, sono est præsens, sensu futurum.

3. ὅταν γὰρ λέγωσιν , εἰρήνη & ἀσφάλεια) Supple, est, quod subauditur more Hebræo. Similis locutio II. Reg. XI. 15. εἰρήνη & ἀσφάλεια נבטח ושלש לנגזסון , εἰρήνη , habes Ezech. XIII. 10. נבטח ἀσφάλεια vertitur Levit. XXV. 5. Deut. XII. 10. Prou. XI. 15. Loquitur de improbis, ut & Christus Matth. XXIV. 38. vbi dicta vide.

τότε ἀφνίδιος αὐτοῖς ἐφίσηται ὁλεθρος) ὁλεθρος, id est, pœna ut I. Thess. I. 2. I. Tim. VI. 9. שואן vel בלהה. ἀφνίδιος ut Luc. XXI. 34. & Sap. XV. 11. 15. Hebræis פתאום. Figura huius rei in diluvio : in Rege Balasare Dan. V in capta Babylone, Esaia XXI. 5.

ὥσπερ ἡ ὥδιν τῇ ἐν γαστρὶ ἐχούσῃ) Eadem similitudo Esaia XIII. 8. Ierem. XIII. 21. Ofes XIII. 13. De locutione ἐν γαστρὶ ἔχου diximus ad Matth. I. 18. בלילה בלילה Ezech. XLIX. 24.

καὶ οὐ μὴ ἐκφύγῃσιν) Sic Homerus :

Μηδ' ὅς φύγει αἰποιῷ ὀλεθρον.

4. ὑμεῖς δὲ ἀδελφοὶ οὐκ ἐστὶ ἐν σκοτίῃ , ἵνα ἡ ἡμέρα ὑμᾶς ὡς κλέπτῃς παταλάθῃ) Puto melius habere Manuscriptum : ὡς κλέπτῃς. Non est eadem quæ præcessit comparatio : sed occasione eius enata alia : quale quid observavimus Ioh. 17. Nox fures tegit. Ioh. XXIV. 14. Ierem. XLIX. 8. Abd. I. 5. Sic surgunt de nocte latrones Horatius : Idem :

Et noctem furtis , & fraudibus obtege nubem.

Quod si non recipiunt se ante lucem , deprehendi solent : Ioh. III. 20. Tenebræ significant ignorantiam rerum diuinarum : lux cognitionem.

5. πάντες ὑμεῖς ὑπο φωτός ἐστε καὶ ὑπο ἡμέρας) Nihil committitis, quod tenebras quærat. Non potestis deprehendi alieno vobis tempore. Vide parabolam Matth. XXV. 1. & sequentibus. Hæc est explicatio mystica Lychni in Templo, מנורה.

ὅτι ἐσμέν νυκτός, οὐδὲ σκότους) Vide quæ sæpe idem repetat, vt Christianos laudando exciter. Confer Rom. xiii. 12.

6. ἀλλ' οὐ μὴ καθύδωμον, ὡς & οἱ λοιποὶ) Ne negligentes simus, quales fletere dicuntur Latinis. Sic & Hebræi loquuntur Ierem. v. 27. Nahum. iii. 18. Prou. x. 5. καὶ abest in Manuscripto.

ἀλλὰ γρηγοροῦμεν & νήφωμεν) Hæc duo iuncta habes & i. Petr. v. 8. Sicut γρηγορεῖν per translationem significat *attentum esse*, vt ἀγρυπνεῖν Luc. x x i. 35. ita νήφειν vacare à perturbationibus, quæ ebrietati comparantur. Sic Epicharmus: νήφε καὶ μέμνησ' ἀπιστεῖν· νεῦρα τὰ πάντα τῶν φρενῶν.

7. οἱ γὰρ κατεύδοντες νυκτός κατεύδουσιν) Persequitur cœptam comparisonem.

καὶ οἱ μεθύσκομοι νυκτός μεθύουσιν] Conuiuiis intempestiuis.

8. ἡμεῖς ὅ ἡμέραι ὄντες ὑοί] Sumus tanquam illæ gentes quibus lux allucet perpetua.

νήφωμεν] Liberi simus ab omni vitioso affectu.

ἐνδυσάμενοι θώρακα πίστεως & ἀγάπης] Pectus muniti, fide intus, extra dilectione: quæ iustitiæ perfectio. Confer Eph. vi. 14.

καὶ περιβεβλημένοι ἐλπίδα σωτηρίας] Eph. vi. 17. vbi dicta vide.

9. ὅτι ὅτι ἐπεὶ ἡμεῖς θεοὶ εἰς ὄργην] Non ad hoc nos parauit, per verbum nempe suum, vt nos perderet.

ἀλλ' εἰς θεοποίησιν σωτηρίας] Ad acquirendam salutem. Sic εἰς θεοποίησιν δοξῆς II. Thess. ii. 14. εἰς θεοποίησιν ψυχῆς Hebr. x. 39. quod διείσδην ψυχῶν Matth. x x. 39. καὶ αὐτὰ ψυχῶν Luc. x x i. 19. Et breuiter θεοποίησις dicitur, pro θεοποίησις ψυχῆς II. Paralip. xi v. 13. ἡ γὰρ quod alibi vertitur ζωοποίησις.

ὅτι τὸ κυρίου ἡμεῖς ἡμεῖς ἡμεῖς] Per doctrinam eam, quam Christus nobis attulit, non Rabbini, non Philosophi.

τὸ ὑποταγόντος ἡμεῖς ἡμεῖς] Ne dubitemus quin nobis optime consultum voluerit, qui nostri causa nec mortem recusauit. Rom. v. 6.

10. ἵνα εἴτε γρηγοροῦμεν, εἴτε καθύδωμον] Hic γρηγορεῖν & καθύδωμεν repetit, sed sensu alio. Nam sicut dormire dicuntur qui mortem obiēre, ita vigilare qui ad eum mortis somnum non peruenerunt. Simile Rom. x i v. 8.

ἀλλ' οὐδὲν ἀπὸ τῆς ζωῆς) Nihil refert diu hic viuamus, an paruo. vtriusque rei idem exitus, vt cum Christo æternum viuamus.

11. ὅτι ὅτι καλεῖτε ἀλλήλους καὶ οἰκοδομεῖτε εἰς τὸν ἕνα) Idem εἰς τὸν ἕνα, quod ἀλλήλους. Hebræi dicerent שׂוּא שׂוּא שׂוּא, vel שׂוּא שׂוּא שׂוּא. Monete verbis: ædificate exemplo.

καθὼς καὶ ποιεῖτε) Alternis adhibet hortamenta & laudes: quasi diceret, καθύδωμεν καὶ αὐτὸν ὀφειλόμεν. Vide supra i v.

ἐρωτᾶμεν ὅ ὑμεῖς, ἀδελφοί) Vide supra i v.

εἰδέναι τὸς κοπιῶντας ἐν ὑμῖν) Spectare, id est, respicere. Hic γὰρ Prou. x x x i. 22. τὸς κοπιῶντας ἐστίν. Sic & Latini dicunt spectabilem. τὸς κοπιῶντας intellige, ἐν λόγῳ ex i. Tim. v. 17. Hæc descriptio est eorum qui castus

erant principes, & vocabulo communi κατ' ἐξοχὴν usurpato dicti sunt ἐπισκοποὶ. Nam episcoporum munus proprium docere; Presbyterorum non nisi qua sufficiuntur ab episcopis.

καὶ ἐπιστάμους ἡμῶν) ἐπιστάμους siue ἐπιστάτες sunt presbyteri, vt apparet. 1. Tim. v. 17. ποιμνίες, Eph. 1v. 11. Hebræis פִּרְנָסִים. Nam פִּרְנָסִים ποιμνίαν est ἐπιστάται.

καὶ νομιθευῶντες ὑμῶν) Quod omnium quidem Christianorum est, Rom. xv. 14. Coloss. 111. 16. sed eximio iure ad Presbyteros pertinet, vt morum magistros.

13. καὶ ἡγεῖσθαι ἀλλήλους ὡς ἐν κλεινοῦ ἐν ἀγάπῃ) Sic dixit ἡγεῖσθαι ὡς ἐν κλεινοῦ, quomodo καὶ πλείονος ἡγεῖσθαι. Isoerates & alij. honorem habere non male vertit Ambrosius: nec aliud vult Syrus. nam חֲשׁוֹב Syris & Rabbinis est honoratus. Addidit autem ἐν ἀγάπῃ, quia hæc reuerentia, non ex timore, sed ex amore proficiscitur. Sacerdotes enim nullius potestatis iura exercent: non est eorum ἀναγκάσαι φόβω, vt ait Chrysostomus. Vide, si cui vacat, nostra ad 11. de Iure Belli ac Pacis xxii. §. 14.

ὁ γὰρ τὸ ἔργον αὐτῶν) ἔργον hic intelligit δακρυονίαν qua funguntur, quæ certe veneranda est. מַעֲשֵׂה.

ἐπιλωβήετε ἐν ἑαυτοῖς] ἐν ἀλλήλοις, quomodo idem hic sensus effertur Marc. ix. 50. De hac locutione vide Philipp. 11. 3. Coloss. 111. 13. 16. ἐπιλωβήτα שְׁלֵמוֹ.

14. ὡς καὶ ἡμεῖς ὅτι ὑμῶν, ἀδελφοὶ] Mos Pauli post generalia monita at-
texere illa quæ temporibus illis ac locis maxime erant necessaria.

νομιθεῖτε τοῖς ἀποστόλοις] Id est, ὡς ἐπαυτοῦντας ἀτάκτως 1. Thess. 111. 6. 11. ἀπαυτοῦντας 11. Thess. 111. 7. Sic ἀτακτοὶ ἀφροσύνη Platonī ea quæ regulam excedit: sicut terra vasta, inculta תְּהוֹמֹת אֲדָמָה Aquilæ Deut. xxxii. 10. E contrario qui recte atque ordine cuncta faciunt, dicuntur ὡς τακτοί. In Glossario: ὡς ταξία temperantia. Cicero illam esse ait ὡς ταξίαν, in qua intelligitur ordinis conseruatio.

ὡς καὶ ἡμεῖς ὅτι ὀλιγοψύχοι] Eos qui in aduersis animo sunt deiecto Esai. lviii. 15. כָּאֵל in Græco ὀλιγοψύχοι. Eodem modo vertitur & עֲצוּב כּוֹחַ Esaiæ liv. 6. & חֲלָה שֶׁפֶל Esaiæ lvii. 15. & נִכְאָה Prou. xviii. 14. In Glossario ὀλιγοψυχία pusillanimitas; Horatius:

---inopis me quodque pusilli

Finxerunt animi.

ἀντέχεσθαι ἡμῶν ἀδελφῶν] Tolerate eos qui libertatem Christianam nondum plane intelligunt. ij enim ἀδελφεῖς vel ἀδελφονοῦντες Rom. xiv. 1. 2. Cor. v 111. 7. 11. 12. ἀντέχεσθαι vero est sustentare, velut manu prehensum. Sic vertitur וְיִחְיֶה & שָׁפָת. opitulamini infirmis, Ambrosius hic non male.

μακροθυμεῖτε πρὸς πάντας] Quantum fieri potest, de omnibus sperate meliora. Vide 1. Cor. xiii. 4.

15. ὁ γὰρ τὸ κακὸν ἀντὶ κακοῦ τοῦ ἀποδοῦ] Eadem verba Rom. xii. 17.

quæ exponuntur ibidem XII. 19. Vide & Matth. v. 38. & sequentibus. Seruorum non est se vlcisci : sed Domino ultionem iniuriarum suarum permittere.

ἀλλὰ πάντοτε τὸ ἀγαθὸν διώκετε] Alienis commodis studete. Sic ἀγαθὸν sumitur Matth. VII. 11. Luc. I. 53. XII. 18. 19. 25. Gal. VI. 6.

καὶ εἰς ἀλλήλους] Erga Christianos.

καὶ εἰς πάντας] Etiam erga extraneos à fide.

16. πάντοτε χαίρετε] Aequo este animo, Rom. XII. 12. II. Cor. VI. 10. I. Petr. I. V. 13. Matth. V. 12.

ἀδελφαί πῶς περσοῦχεσθε] Sic supra I. 13. ἀδελφαί πῶς, id est, ἐν παντὶ χαρὰ Eph. VI. 18. πάντοτε Coloss. I. 3.

ἐν παντὶ δοχεύετε] De rebus omnibus Deo gratias agite : etiam de aduersis. Nam & hæc bona sunt, si dextre fumantur. Idem sensus Ephes. V. 20.

17. τὸ γὰρ θέλημα Θεοῦ ἐν χεῖρα Ἰησοῦ εἰς ὑμᾶς] Clarius in Manuscripto : τὸ γὰρ ὅτι θέλημα Θεοῦ εἰς ὑμᾶς ἐν χεῖρα Ἰησοῦ. Est autem μετονομασία causæ positæ pro effecto. Hoc, ait, est quod Deus à vobis exigit per Christum. Hic θέλημα habemus Eph. VI. 6. Coloss. IV. 12. Illud autem τὸ γὰρ referendum, non ad gratiarum tantum actionem, sed & ad preces. De gratiarum actione vide Christi exempla Matth. XV. 36. XXV. 27. Marc. VIII. 6. XIV. 23. Luc. XVII. 16. XVIII. 11. XXII. 17. 19. Iohan. VI. 11. 23. 41. De precibus præcepta eiusdem habemus plurima & exempla Luc. XVIII. 1.

19. τὰ πνεύματα μὴ σβέννυτε] Spiritus hic sunt dona sanationum & linguarum, quæ sicut in ignis forma data erant, ita igni recte comparantur, ac proinde dicuntur & suscitari II. Tim. I. 6. & contrà exstingui. Suscitantur precibus, gratiarum actione, ac perpetuo studio pietatis : exstinguuntur per contraria. Nam in Nouo Testamento, maxime post constitutas Ecclesias, Deus illa dona non vult dare aut seruire, nisi credentibus & pie viuentibus. Vide Marc. XV. 17.

προφητείας μὴ ἐξουθενεῖτε] Est λιτότης. Vult enim inter omnia maximi fieri prophetiam I. Cor. XIV. 5.

20. πάντα δοκιμάζοντες, τὸ καλὸν κατέχετε] Hoc pertinet ad διακρίσις πνευμάτων I. Cor. XII. 10. XIV. 29. vbi dicta vide. Sic I. Ioh. IV. 1. δοκιμάζετε τὰ πνεύματα. Ergo πάντα hic restringendum ex antecedente ad ea quæ dicuntur ab eis qui se prophetas dicunt.

21. ὑπὸ παντὸς εἵδους πονηρῶν ἀπέχεσθε] Christiani non à rebus malis tantum, sed & ab iis quæ speciem habent mali, abstinere debent. εἶδος πονηρῶν רע רמין Rabbinis. Exemplum vide I. Cor. V. 11. 10.

22. αὐτὸς ὃς Θεὸς τῆς εἰρήνης ἀγαπάει ὑμᾶς ὁλοτελείς] Non satis est nos monendo officium facere Dei afflatu etiam ad sanctitatem opus. Deum autem pacis dixit, quia pax non minima pars huius sanctitatis. Sic & Rom.

XV. 33. XVI. 20. I. Cor. XIV. 33. II. Cor. XIII. 11. Philipp. IV. 9. ὁλοκληρῶς ex omni parte.

23. καὶ ὁλοκληρῶς ὑμῶν τὸ πνεῦμα, καὶ ἡ ψυχὴ, καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουθεῖν] Est hic *πνεῦμα*. nam ὁλοκληρῶς ad omnia tria refertur. Est autem ὁλοκληρῶς *integrum*, *solidum* in Glossario, omnibus suis partibus bene constans. Et ἐν τῇ παρουσίᾳ pro eis *τῶν παρουσιῶν*, vt & supra III. 13. seruetur, nempe à Deo. Homo duabus constat partibus, anima & corpore Matth. X. 28. & vocatur anima interdum *πνεῦμα*. Rabbiniis vero *נפש* est anima vitalis, *רוח* spiritus est anima sentiens, *דעת* est anima intelligens. At *πνεῦμα* hoc loco est spiritus ille sanctus in animis Christianorum habitans, & si sollicite seruetur ad mortem, imo & post mortem ad resurrectionem vsque animis adhærens. Vide quæ diximus ad I. Cor. X. 44. & Hieronymum ad Gal. V. Græci omnes spiritum hoc loco exponunt *χρεῖσμα*. Philo Allegoriis : τὸ μὴ οὐδὲ ἐμπνέον ἔστιν ὁ Θεὸς · τὸ δὲ διχρόμῳ, ὁ νοῦς · τὸ δὲ ἐμπνέον, τὸ πνεῦμα. Irenæus V. 6. Si autem defuerit anima spiritus, animalis est vere, qui est talis, & carnalis derelictus, imperfectus erit, imaginem quidem habens in psalmate, similitudinem vero non assumens per spiritum. Et postea : Et propter hoc Apostolus seipsum exponens explanauit perfectam & spirituales salutem hominis in prima ad Thessalonicenses dicens : Deus autem pacis sanctificet vos perfectos, vt integer vester spiritus, & anima, & corpus sine querela in aduentum Domini Iesu Christi seruetur. Et quam utique causam habebat his tribus, id est, animæ, & corpori, & spiritui integram & perfectam perseverationem precari in aduentu Domini, nisi deintegrationem, & adunitionem trium vnâ, & eandem ipsarum sciebat salutem. Propter quod & perfectos ait eos qui tria sine querela exhibent Domino. Perfecti igitur qui & spiritum in se perseverantem habent Dei, & animas, & corpora sine querela seruauerint. Tatianus : ψυχὴ γὰρ οὐκ ἔστι τὸ πνεῦμα ἑστῶσιν · ἐστῶσι δὲ ὡς αὐτὴ καὶ τὸ φῶς τῶν σκοτίων κατέλαβεν. ὁ λόγος μὲν ἔστι τὸ τῷ Θεῷ φῶς, σκοτίος δὲ ἡ ἀνεπιστήμων ψυχὴ. δὲ τὸ τὸ μόνον μὴ διατηρεῖται πρὸς τὴν ὑλὴν νδὲ κατὰ, σωμαποθησκουσα τῇ σαρκί · σελυγίαν δὲ κατημύρη τὴν τῷ Θεῷ πνέοντος, οὐκ ἔστιν ἀβόητος · ἀνέχεται δὲ πρὸς ἀπὸ ἑαυτῶν ὁδηγεῖ χωρεῖ τὸ πνεῦμα. τὸ μὲν γὰρ ἔστιν αὐτὸ τὸ οἰκητήριον, πῶς δὲ κατὰ τὸν ἔστιν ἡ γῆρας. Clem. Strom. VI. post enumeratas nouem animæ facultates, addit : καὶ δέχεται τὸ δὲ τῆς πίστεως προσγινόμενον ἀγίου πνέοντος χαρᾶς κλειστόν ἰδίωμα. Tertullianus : Spiritus qui accedit animo Dei vel demonis. Et nota in his Pauli verbis ἀμέμπτως, sicut ἀμέμπτους supra III. 13.

24. πιστὸς ὁ καλῶν ὑμᾶς] Qui vos vocauit ad perseverantiam, is & vires dabit ad eam necessarias. Similia habemus I. Cor. I. 9. X. 13 II. Thess. III. 3. Fidelis sanctus Israël qui elegit te, Esai. XLIX. 7.

ὅς καὶ ποιήσει τὴν ἐλπίδα ὑμῶν βέβαιαν] Non fallo vos : sed vitam cœlestem sicut sperare vos iussit, ita & præstabit. βέβαιον dicitur quod reipsa impletur, vt Rom. I. 16. II. Cor. I. 7. Hebr. II. 2. Petr. I. 10.

25. ἀδελφοί προσέχετε ὡς ἡμῶν] Vt Coloss. I. 13. vbi dicta vide.

26. ἀσπάζεσθαι τοὺς ἀδελφοὺς πάντας ἐν φιλήματι ἀγάπῃ] Rom. xv. 16. & alibi in fine epistolarum.

27. ὀρκίζω ὑμᾶς τὸν Κύριον] ὀρκίζω ὑμᾶς עבדתך יתעבשה Cant. v. 7. deinde est hic ἑλληνισμός. nam Κύριον dicitur, pro ὁ καὶ τὸν Κύριον, aut γὰρ τὸν Κύριον. Eadem ἑλληνισμός Marc. v. 7. & Act. xix. 13. Eodem sensu dicitur ὀρκίζεσθαι vel ἐξορκίζεσθαι καὶ τὸν Κύριον, aut καὶ τὸν Θεόν 1. Reg. ii. 13. 11. Paralip. xxxvi. 13. Matth. xxv. 1. 63. vbi dicta vide. Sic & Irenæus loquitur in fine libri. Est autem id ipsum quod μάρτυρεῖν dixit Iohannes in fine Apocalypseos, Latini obtestari. Dicunt autem Latini non minus quam Græci obtestari per Deos, vt Cicero ad Atticum ii. 11. & Deos obtestari, vt Liuius libro vi. Manuscripta pro ὀρκίζω habent ἐνορκίζω. Sic ἐνορκίον habemus Num. v. 25.

ἀναγνωθῆναι τὴν ἐπιστολὴν πᾶσι τοῖς ἀγαπίοις ἀδελφοῖς] Puto non Ephesios tantum intelligi, sed & eos qui in vicinis erant Asiæ locis. Simile vide Coloss. iv. 16.

28. ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν] Sic Rom. v. 24. & alibi in fine epistolarum.

HUGONIS GROTII
ANNOTATIONES
IN ALTERAM EPISTOLAM
AD THESSALONICENSES.

DIXI in mea ad partem huius epistolæ dissertatione edita antehac, ita me arbitrari, epistolam hanc esse Paulinam, quæ quidem ad nos peruenere, primam. Eius rei magnum argumentum est in fine epistolæ, ubi vult eos, ad quos scripta hæc epistola est, observare quod sit manus suæ signum in subscribendis litteris, quod minime fecisset, si iam ante aliqua ab ipso epistola Thessalonicam venisset. Dixi præterea scriptam hanc epistolam non ad eos quos ex Gentibus Paulus conuertit, postquam Thessalonicam ipse vênit, sed ad Iudæos quosdam, qui inter primos Christum amplexi, orta post Stephani mortem persecutione, concesserant in Syriam primùm Act. VIII. 4. XI. 19. deinde & in Cyprum & in alia loca, in quibus erat Macedonia, Iudæorum negotantium vetus nutritrix. Id verum esse docent illa 11. 13. ὅτι εἰλετο ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἀπὸ ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν. nam illud ἀπὸ ἀρχῆς ostendit de Iudæis agi, qui θεοφιλοῦς dicuntur Eph. 1. 12. Inter hos Iudæos Christianam amplexus religionem præcipuus Iason, id est, Iesus (idem enim est nomen, ut Silæ & Siluani) propinquus Silæ & Timothei, qui postea Paulum, Silam & Timotheum, cum Thessalonicam venissent, hospitio excepit. Videntur autem & maiores Timothei olim habitasse Thessalonicæ, vnde Thessalonicensibus additur Timotheus Act. XX. 4. Et quia hæc ex Iudæis Thessalonicæ habitantibus Ecclesia exigua erat, ideoque presbyterium non habebat, ideo si qui eorum non ex Christi regula viuerent, iubentur vitari ab aliis, cum si presbyterium ibi fuisset, excommunicandi illi essent, ut ille Corinthius. Hæc cum ita se habeant, & Pauli Prophetiæ, quæ sunt capite huius epistolæ secundo, spectare debeant ad res quæ intra vnius vitæ spatium poterant contingere, quia iam tribus locis vidimus opinatum esse Paulum se viuo posse cuenire iudicium illud vltimum & vniuersale, inde

collegi, historia cum vaticiniis collata, non de aliis ibi agi quam de Caio imperatore, & de Simone mago, quorum res actæ verbis Prophetiæ ad amissum congruunt. Secundum accuratissimos Chronologos, in quibus præcipuo loco habeo virum veræ eruditionis ac pietatis Dionysium Petauium, conuersus est ad Christum Saulus, qui & Paulus, anno Tiberij xxxvi. Post id, tres annos rebus Romanis præfuit Tiberius. Cùm vero quæ hic de Caio dicuntur, euenerint anno imperij eius partim tertio, partim quarto, dicaturque iam tum consilia ista, quæ postea erupere, in arcano agitasse Caius: hinc collegi scriptam hanc epistolam anno altero Caii principatus. Mirari autem non debemus, si diu occultata fuit hæc epistola ab iis ad quos scripta erat: cùm sine graui periculo vulgari non potuerit, regnante Cæsaris domo, ideo quod post conatum illum statuae Caii collocandæ in ipso Dei summi Templo, dubium esse nemini poterat, quin is ipse designaretur atris illis nominibus, ὁ ἀνδραγαθὸς τῆς ἀμύνης, ὁ υἱὸς τῆς ἀπολείας, & quæ sequuntur; quod non dubium quin ægerime laturi fuerint & patruus Caii Claudius, & in familiam Claudij insitus Nero. Vespasiano demum imperante, euersa Iudæorum Gente, tutum & ex usu fuit edi omnibus hanc epistolam, & conspici, quam euentus omnes à primo ad vltimum vsque prædictis congruerent. Et hanc esse causam diximus, cur epistola hæc inter ea quæ Ecclesiis scriptæ sunt (nam quæ ad singulos, proprium sibi locum obtinent) postrema sit, non scribendi ordine, sed digestu. propterea vulgo dicitur secunda ad Thessalonicenses, sicut Maccabaicus tertius dicitur, qui scribendi ordine fuerat primus.

CAPVT PRIMVM.

ΑΤΛΟΣ, καὶ Σιλουανὸς καὶ Τιμόθεος] Puto esse verum, quod notat Hieronymus hic Σίλας olim scriptum fuisse, non Σιλουανός: quanquam enim idem est nomen varie inflexum, illud tamen Hebræis, hoc Romanis erat accommodatius. Multi autem in Macedonia erant Romani. Itaque videri potest hæc vocula immutata ad exemplum alterius epistolæ scriptæ ad Thessalonicenses ex Gentibus collectos: quanquam vtro modo scribatur, non multum refert. Erant autem Silas isti & Timotheus cognati Iasonis illius, forte & aliorum Iudæorum, qui Christianam fidem amplexi Thessalonicæ habitabant.

τῇ ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων] Recte Ecclesia dicuntur etiam pauci, vt Rom. xvi. 5. I. Cor. xvi. 19. Tertullianus exhortatione castitatis: *Vbi tres, Ecclesia est, licet laici.* Vide quæ de hac re habet Beza Act. xxi. 4.

ἐν Θεῷ πατρὶ ἡμῶν καὶ Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ] Id est, ei Ecclesiæ, quæ facta est, quæ exstitit, beneficio Dei patris primum, deinde Christi.

2. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ] Hunc salutandi morem hic inceptum in aliis epistolis sæpe retinet Paulus, vt 1. Cor. 1. 3. & alibi.

Ὁ χάρις ἔστιν ὁ φείλομεν πρὸς Θεὸν πάντοτε μετὰ ὑμῶν, ἀδελφοί, καθὼς ἄξιόν ἐστιν, ὅτι ὑποτασσάμεθα ἡ πίστις ὑμῶν] Similis gratiarum actio Rom. 1. 8. 1. Cor. 1. 4. 5. 1. Philipp. 1. 3. 4. Non tantum de fide eorum agit gratias, sed & quod ea fides crescat.

καὶ πλεονάζει ἡ ἀγάπη ὅτι ἐκείνου πάντων ὑμῶν εἰς ἀλλήλους] Bene coniunxit in gratiarum actione duas res maximas, fidem & dilectionem, in quibus est τὸ πᾶν Christianismi. Sic & Eph. 1. 15. 16. πλεονάζει καὶ ἡ ἀγάπη, id est, æquum, rectum. Sic Demosthenes: ἄξιόν ἐστι σιωπᾶν.

ὥστε ἡμεῖς ἀπολαύομεν ἐν ὑμῖν χαρᾶς ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Θεοῦ] χαρᾶς ἔστιν ἡ χαρὰ est, gaudere, exsultare: interdum illud gaudium verbis prodere. ἐν ὑμῖν, ex vobis, vestri occasione. In Manuscripto: ἐκ χαρᾶς, quæ vox reperitur in Græco Ps. LII. 3. LXXIV. 4. XCVII. 7. CVI. 47.

ὡς τὸ ὑπομονῆς ὑμῶν ἐν πίστει ἐν πᾶσι τοῖς διωκτοῖς ὑμῶν, καὶ ταῖς θλίψεσιν αἷς ἀνέχεσθε] Et hic est ἐν δὲ δουρί. nam ὑπομονῆς καὶ πίστις idem valet, quod ὑπομονῆς ἐν πίστει. perseverantiæ in fide. Pro eodem ὑπομονὴ ἐλπίδος 1. Thess. 1. 3. Fides enim spem gignit, & interdum spes sub fidei nomine comprehenditur. Bene autem hoc conuenit miseris illis Iudæis, qui à Iudæa eiekti in Syriam, inde alia atque alia loca quærere adacti, omnia ista incommoda ferre maluerant, quam fidem deferere.

5. ἐνδοξμα τὸ δικαιοκρασίας τῆς Θεοῦ] Theophylactus clarius habet εἰς ἐνδοξμα. nec aliter legit Syrus. Hæc ideo à Deo fieri sinuntur, vt aliquando Deus materiam habeat demonstrandæ iustitiæ suæ. Sic & Rom. III. 5. εἰς ἐνδοξμα τὸ δικαιοσύνης αὐτοῦ. & paulo post: μετὰ ἐνδοξμα τὸ δικαιοσύνης αὐτοῦ.

εἰς τὸ κατὰ ζωὴν ὑμᾶς τὸ βασιλείας τῆς Θεοῦ, ὡς ἡ καὶ πάρετε] Vocauit vos Deus ad regnum cœleste, sub conditione patiendi; impletis conditionem. digni igitur iudicabimini, qui regnum illud adipiscamini. Vide Matt. x. 10. Luc. x. 7. 1. Tim. v. 18. Apoc. III. 4. xvi. 6. Adde Luc xx. 35. Objici potest illud Rom. VIII. 18. ὅτι ἄξια τὰ παθήματα μετὰ τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς. Responsio facilis, præmium & æternum & cœleste infinito esse maius omni sufferentia & opera: sed quod in eo inæquale est, æquari vi promissi. Est enim alia æqualitas rei, alia pacti.

6. εἴπω] Siquidem, vtrunque enim poni solet ἀπολογικῶς. Est autem argumentum à minori ad maius.

δικαίον ὡς Θεὸς ἀνταποδοῖναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς θλίψιν. καὶ ὑμῖν τοῖς θλίβομένοις ἀνέσιν μετὰ ἡμῶν] δικαίον ῥ' ἔστι. Hebræis significat omne id quod aliquo modo æquum est & rationi congruit. Etiam si Deus nec promississet quicquam nec comminatus esset, tamen æquum erat, & ipsius tum bonitate, tum seueritate dignum, ipsius Dei causa mala ferentibus, aliquid reddere, ac contra alios ob id ipsum vexantibus inferre pœnas: quanto magis hoc

æquum est, cùm & promissio & comminatio intercesserint. Naturale est illud:

Εἶκε πᾶσι τὰ ἃ ἔρξε, δίκη ἢ ἰσχύς γένοιτο.

Irem ex naturali æquitate esse τὰ ἀντίδωρα aiunt Iurisperiti. Non omit-
tam hic dictum Athenagoræ: ἀνθρώπος, ὡς ἐνδεής, δέεται τροφῆς· ὡς ὁ θνητός,
ἀφροδίτης· ὡς ὁ λογικός, δίκης. Ἀνταποδοῦναι est ἔμεναι, diciturque tam de bonis re-
bus, vt Ps. xvi. 24. quam de malis, vt Ps. ciii. 10. θλίβουσιν ὑμᾶς ἐν δόλῳ.
Ἀντίσας opponitur θλίψις, significatque solatium Act. xxiv. 25. In Glossa-
rio, ἀντίσας, requies. Idem quod ἀνταποδοῦναι ἔμεναι.

ἐν τῇ ἀποκαλύψει Ἰησοῦ χριστοῦ ἁπὸ οὐρανοῦ] Putem illa εἴπω & sequentia posse
per παρένθεσιν legi: & hæc ἐν τῇ ἀποκαλύψει referri ad id quod præcessit, καὶ
ζωοῦναι ὑμᾶς τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Vocat autem ἀποκαλύψαν quod alibi παρου-
σίαν· quia Hebræis dicitur הָלַךְ, id est, ἀποκαλύπτειν omne id quod ap-
paret, cùm ante non apparuerit, vt Prou. xxvii. 25. Rom. viii. 18. ἐν
τῇ ἀποκαλύψει denotatio temporis: vt ἐν τῇ παρουσίᾳ i. Thess. ii. 19. iii. 13.

μετ' ἀγγέλων δυνάμεως αὐτοῦ] Vide quæ allata dicto loco i. Thess. iii. 13.
ἀγγελοι δυνάμεως αὐτοῦ, id est, Angeli qui maiestati eius inseruiunt. Vide Matt.
xxiv. 64.

8. ἐν πυρὶ φλογός] Cum igne flammante. Idem est πῦρ φλογός vt hic, &
φλόξ πυρός Ps. xxviii. 7. Esaia xxix. 6. lx. 6. Joel ii. 5. Apoc. xix. 12.
quia quod Hebræis vice genitiui est, id modo subiecti, modo adiuncti
habet significationem. ἐν hic valet cum. De sensu vide Matth. v. 22. xviii.
8. 9. xxv. 41. Marc. ix. 43. 45. ii. Petr. iii. 7. Iudæ 7. omnibus Dei iu-
diciis solet attribui flammeus ignis, vt dictis locis Veteris Testamenti vi-
dere est: at eximio iure isti extremo atque vniuersali.

διδόντες ἐκδίκησιν] δίδοντας refertur ad illud remotius τῷ Κυρίῳ Ἰησοῦ χριστῷ.
Est hic δίδοναι ἐκδίκησιν idem quod ποιεῖν ἐκδίκησιν Luc. xviii. 7. 8. Act.
vii. 24. Eadem quæ hic locutio Ezech. xxv. 14. & alibi.

τοῖς μὴ εἰδούσι Θεόν] Qui Deum non noscunt, id est, non agnoscunt, qui
non magis eum curant quam Pharao Exod. v. 2. Vide i. Thess. i. v. 5.

καὶ τοῖς μὴ ὑπακούουσιν τῷ εὐαγγελίῳ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ χριστῷ] Nam ex ea
lege iudicium redditur in eos quibus Euangelium annuntiatur. Rom.
ii. 16. ὑπακούειν εὐαγγελίῳ hic & Rom. x. 16. ii. Thess. i. 8. est Euangelium
vt à Deo profectum recipere, & secundum id instituere vitam.

9. οἱ πῆνες δίκην πίνουσιν] Pendent pœnam. Sic δίκης πίνουσα Euripides Iphi-
genea in Tauris: idem in Phryxo πτωχὴν ἔπεν· Theodectes: πίνουσι ποινὰς;
alius: πίνουσ' ἀμοιβὰς. Sic ζημίαν πίνουσι Prou. xxvii. 11.

ὁλεθροῦ αἰώνιον] Explicat qualis sit futura pœna: nempe qua grauior
nulla. ὁλεθροῦ vt i. Thess. v. 3. alibi ἀπώλειαν Matth. vii. 13. Rom. ix. 22.
Philipp. iii. 19. αἰώνιον, sicut πῦρ αἰώνιον Matth. xvii. 8. xxv. 41. Iudæ 7.
κρίσιν αἰώνιον Marc. iii. 29.

ὑπὸ τρωσώπου τοῦ Κυρίου καὶ ὑπὸ τῆς δόξης τοῦ ἰσχύος αὐτοῦ] ὑπὸ hic designat causam;

ut Rom. i. 7. II. Cor. i. 2. & alibi sæpe. Si quæris, inquit, unde illa poena? A facie, id est, ab ore, à sententia Christi & potenti ipsius. Magnificen-
tia, per quam iudicatum exsequitur. Sic ὑπὸ θεοῦ, sed in bonam par-
tem, habes Act. III. 20. Videntur autem hæc verba sumpta ex Esaia III.
10. & 19.

10. ὅταν ἔλθῃ ἐνδοξαδίῳ ἐν τοῖς ἀγίοις αὐτοῖς καὶ θαυμαδίῳ ἐν πᾶσι τοῖς πιστεύου-
σιν] Bis idem dixit more Hebræo. tum id fiet, inquit, cū Christus creden-
tes eisdemque sanctos suos in summam claritatem euehendo, admiran-
dam ex hoc facto gloriam consequetur. Grauat dolorem felicitatis alie-
næ conspectus. θαυμάζεσθαι hoc sensu habes Esai. LXI. 6. IV. Reg. v. 1. Sap.
VIII. 12. XXXVIII. 3.

ὅτι ὅταν δὴ τὸ μυστήριον ἡμῶν ἐφ' ὑμᾶς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐμείνῃ] Sensus est : quia
die illa plane probatum erit illud testimonium quod nos vobis attulimus,
nempe de futuro iudicij aduentu. ὅταν δὴ primū pro μαρτύριον, firmum fa-
ctum est, ratum factum est, quia quæ talia sunt, iis credi solet. deinde est
aoristus significans rem quæ illo tempore, de quo agitur, exacta erit : quo-
modo recte hic accepit Syrus. Sicut contrā per futurum enuntiatur, quod
nunc præsens est, sed olim ut futurum expectabatur, Matth. x i. 14. ἐφ' ὑμᾶς
ἵνα, ut ἡγίστε ἐφ' ὑμᾶς Luc. x. i.

II. εἰς δὲ] Quapropter. כִּי לְכָל Syrus.

θεοδύχρυσον πάντοτε πρὸς ὑμῶν] Coloss. i. 3. 4.

ἵνα ὑμᾶς ἀξιώσῃ τῆ κλησεως ὁ Θεὸς ἡμῶν] Ut Deus vos vocatione (ea quæ
per Euangelium contingit) dignos reddat. Ita exponimus ex Eph. iv. 1.
καὶ. Et ita accepit hic Syrus vtens eodem verbo, quod est Coloss. i. 12.

καὶ πληροῖσθαι πᾶσαν δόξαν ἀγαθωσύνης] Perfecit in vobis omnem bonita-
tem sibi gratam. Similem significationem vocis πληροῦν habes Rom. VIII.
4. & I. Cor. x. 6. δόξαν ἀγαθωσύνης, id est, ἀγαθωσύνην ἢ ἔργα αὐτῆς δόξης.
Vide Luc. 11. 14.

καὶ ἔργον πίστεως] ἐναλλαγὴ numeri, pro ἔργα πίστεως. Sic & I. Thess. i. 3. Ea
demum opera Deo placent, quæ ex fide nascuntur.

ἐν δυνάμει] Potentes. Sic Coloss. i. 29.

12. ὅπως ἐνδοξαδὴ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ὑμῖν] Per vos:
per vestra dicta & facta : maxime vero per Christianorum perpeffiones
Ioh. XXI. 19. Vide Ioh. XII. 28. Gal. i. 24. I. Petr. iv. 14. Verbum ἐνδοξα-
ζεσθαι pro δοξάζεσθαι habuimus, & supra 10. & Exodi xiv. 14. XXXIII.
16. 11. Reg. xiv. 10. Esaia XLV. 25. XLIX. 3. Ezech. XXV. 11. 22. Psal.
LXXXIX. 8.

καὶ ὑμεῖς ἐν αὐτοῖς] Nihil enim gloriosius quam optima de causa pati
pessima. In Manuscripto: καὶ ἡμεῖς.

καὶ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ] Philipp. i. 29.

CAP. II.

Ερωτώμεν ὃ ὑμεῖς, ἀδελφοὶ] De voce ἐρωτώμεν, vide quæ dicta
1. Theff. 1 v. 1. v. 12.

ἵνα ᾧ τῆς παρουσίας τῆς Κυρίας ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] ἵνα hic est positum pro ὡς vt Rom. 1 v. 10. 11. Cor. viii. 23. 24. & 1. Theff. 111. 2. in Manuscripto. Παρουσία Christi potest, vt alibi diximus, de iudicio Christi in Iudæos intelligi, secundum locutionem Scripturæ satis vsitatam. Sed cum Apostolus Paulus crediderit, non multo post excidium Iudaici status secuturum excidium vniuersale, nihil mali est si παρουσίαν hic accipiamus pro utroque Christi iudicio, tum in Iudæos, tum in humanum genus.

καὶ ἡμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ' αὐτὸν] Id est, πρὸς αὐτὸν vt supra 1. 10. Luc. x. 9. Hæc ἐπισυναγωγὴ coniuncta erit isti aduentui. Angeli nos ad Christum congregatos adducent, quod est ἐπισυνάξουσιν Matth. xx v. 31. Marc. xiii. 27. Vox ἐπισυναγωγῆς existat & 11. Mac. 11. 7.

2. εἰς τὸ μὴ ταχέως σαλευθῆναι ὑμᾶς ὑπὸ τῆς νοῦς] Ne facile dimoueamini ab illa sententia, nempe quam me docente imbibistis, aliquas res magnas debere præcedere, priusquam Deus in Iudæos, deinde & in humanum genus ultionem suam exerceat. νοῦν hic expono sententiam, vt Rom. xiv. 5. 1. Cor. 1. 10. Sic & Iob. vii. 19. xxxiii. 16. & alibi. Σαλεύειν est ψγᾶ. Vide Act. xv 11. 13.

μήτε θροεῖσθαι] Sic & Matth. xxi v. 6. Marc. xiii. 7. Hoc ideo additur, quia si quid improuisum adueniat, magis terret.

μήτε δὲ πνόμετος] πνόμετος vocatur omnis Prophetia, siue vere illa à Deo sit, siue talis esse dicatur 1. Cor. xii. 21. 1. Ioh. i v. 1. 2. 3. Nulla autem prophetia recipienda erat, quæ aduersaretur dictis aut Christi aut Apostolorum, quos pro se audiri Christus voluerat.

μήτε δὲ λόγου] Rumoribus de nobis, quasi aliud nunc diceremus, quam antehac diximus. Subintelligendum enim hic, ὡς δὲ ἡμεῖς, ex membro sequente.

μήτε δὲ ἐπιστολῆς ὡς δὲ ἡμεῖς] Multi enim epistolas fabricabant sub Apostolorum nomine. Vnde ista Apostoli cautio, infra 111. 17.

ὡς ὅπ' ἐνέστηκεν ἡ ἡμέρα τῆς Χειρὸς] Nempe hoc anno. nam ἐνέστηκεν hic dicitur de re præsentī, vt Rom. v 111. 38. 1. Cor. 111. 22. Gal. 1 v. 4. Hebr. ix. 9. 217. Solent autem quæ plane proxima sunt, velut præsentia enuntiari, vt diximus ad Matth. xx v 1. 28. vbi multa attulimus exempla.

3. μήτις ὑμεῖς ὀξυπατήση καὶ μιθῆνα ἔσπον] Quo minus falli possent, repetit illis quæ coram dixerat de duabus magnis tentationibus, quæ præcedere id tempus debebant.

ὅπ' εἰὰν μὴ ἔλθῃ ἡ ὑποστασία πρῶτον] Est hic ὑποσιώπησις; nam aut initio,

aut fine *ἀειροπῆς* deest, *illud non eueniet.* ἡ *ἀποστασία*, id est: illa impietas de qua locutus vobis fui. nam *ἀποστασία* hic impietatem quandam eximiam significat, respondetque Hebræis vocibus *מַעַל* & *סָרָה*, pro quibus & *ἀσέβεια* poni solet: diciturque etiam de iis qui Deum verum non agnouerunt. Sufficit enim ad *ἀποστασίαν* quod agnoscere cum debuerant. Itaque Chaldaei in Cantico trium puerorum dicuntur *ἀποστάται*, qui Deum verum nunquam coluerant, sed summe in eum fuerant iniuriosi. Sic Antiocho, qui typus Caij de quo hic agere incipit Paulus, tribuitur *עָשָׂה*, nomen deductum à verbo, quod per *ἀφίστασθαι* vertitur Ierem. xxxii. 8. Ezech. x. 38. alibi vero per *ἀσεβείην*. Augustus & Tiberius neque Templo, neque Synagogis Iudæorum quicquam nocuerant. Quin & sumptus fecerant ad victimas pro se & Imperio Romano offerendas, & multis Edictis libertatem vnus ac summi Dei colendi Iudæis firmauerant, vt ex Philone & Iosepho multis in locis apparet. Ab horum bonis hac in parte institutis defecit Caius, & quidem summa cum impietate, quæ in sequentibus depingitur, plane velut in re præsentē, ita vt difficile sit vllam reperire Prophetiam, cui exitus exactius respondeat.

καὶ ἀποκαλυφθῇ ὁ ἀντίχριστος ὁ ἀμάρτανος] Denudet ingenium suum Caius. nam initio principatus bonum se simulando spem omnium excitauerat. *ἀποκαλύψεισθαι* הָלַג, vt & infra 8. est subito apparere, vt iam diximus i. 7. *ἀμάρτανος* modo respondet Hebræo *אָמָרְטָנִים*, modo in sensu eminentiore nomini *עָשָׂה*. Et ita hic recte veritas, *עָשָׂה רָשָׁע* homo plane improbus, quippe & incestis, & parricidiis inquinatus. Vide Suetonium. Tertullianus vertit: *homo delinquentia.*

ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας] Qui titulus Iudæ datur Ioh. xv. 12. vbi diximus idem esse quod *בֶּן מוֹת* Sam. xii. 15. & significari hominem qui dignus sit pessime perire, quod & Caio euēnit.

4. *ὁ ἀντικείμενος*] *עָשָׂה*, id est, Dei aduersarius: quomodo eximie vocatur Diabolus & qui eum imitantur. Nam *עָשָׂה* per *ἀντικείμενος* explicatur Aquilæ & Symmacho Gen. xxv. 21. Origeni decimo libro ad Romanos, Chrysostomo in xii. secundæ ad Corinthios. Hostem vertit Tertullianus. Vbi autem nihil additur, intelligitur Dei hostis, vt Theodotio- ni Iob. i. optime id Caio conuenit, qui, vt Philo loquitur. *ἐργάζετον Θεὸν ἀντιπαρεξήγας* • factis Deum sibi fecit hostem.

καὶ ὑψαυρόμενος ὑπὲρ πάντα λεγόμενον Θεὸν] Quoties Christus aut Apostoli verba ipsa sumunt de loco aliquo Veteris Testamenti, intelligere debemus agi de re simili, aut etiam maiore. Hæc verba de Daniele sumpta sunt, vbi de Antiocho Epiphane loquitur xi. 36. *לְהַגְדָּלָהּ מִכָּל-לֵב* : in Græco: *καὶ μεγαλυνθήσεται ὅτι πάντα Θεὸν* • vbi *μεγαλυνθήσεται*, vt hic *ὑψαυρόμενος* sono est passiuum, sensu reciproco, vt ex Hebræo apparet. *extulit se supra omnem deum.* Paulus; ne quis illos de quibus hic agitur, deos esse crederet, cautionis ergo addidit, *λεγόμενον*, qua nota & alibi designat Gentium

Gentium deos I. Cor. VIII. 5. Antiochus omnes Gentium deos egregie spreuerat : nam Ἰεεροσολίμῳ τὰ πλεῖστα τῶν ἱερῶν, vt ait de eo Polybius in fragmento egregio quod est apud Athenæum. Per hos gradus ad veri Dei contemptum peruénit. Sic & Caius omnibus se diis Gentium prætulit, etiam Ioui Olympio & Capitolino : ac si qui dubitarent an maior Ioue esset, eos pessime tractauit : Lunam sibi dixit concubinam : Castores ianitores : de quibus rebus testimonia alibi large protulimus.

ἢ σέβασμα] σέβασμα diximus esse omne id per quod deus colitur, quo sensu σεβάσματα Aët. xvii. 23. culturas non male vertit Hieronymus : imagines hic interpretantur Seuerus & Theophylactus. Philo in historia rei hic prædictæ σεβασμοὺς vocat. Omnium deorum culturas sui cultu instituto supergressus est Caius : quia & insignia abstulit Herculi, Apollini, Libero, Veneri, Mercurio, Castoribus & aliis : ac præterea sacrificia sibi fieri voluit multo maioris impendij, vt testatur Dion. Non erant illi veri dii, sed Caius eos pro diis haberi volebat, & tamen iis se præferebat. Opinio illum sua obligabat culpæ, vt alicubi Seneca loquitur. Hebræi ad Leuit. XXIv. 15. peccare aiunt grauius hominem pagani, si suis diis maledicat.

ὥστε αὐτὸν εἰς τὸν ναὸν τῆς Θεοῦ ὡς Θεὸν καθίσταται] Ita vt tandem sese collocet in Templo Dei. καθίσταται sæpissime est transitium Eph. i. 20. ἐκαθίστηεν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ. Latinus : constituerit ad dextram suam : Beza, collocauit ad dextram suam. Loca alia magno numero attulimus in nostra Appendice de Antichristo. Vnde sequitur aut scribendum hic αὐτὸν, quod liberum nobis, cum veteres codices istas spirituum, quos vocant, notas non habuerint, aut αὐτὸν sumendum pro εαυτὸν, quam mutationem frequentem esse etiam apud idoneos scriptores vere dixit Beza ad Rom. i v. 6. apud nostros autem scriptores eo minus mirari id conuenit, quia apud Hebræos per idem affixum sensus hic exprimitur. Recte autem dicitur Caius semet posuisse in Templum, vel in Templo Dei (vtraque enim hæc locutio in idem recidit) quia simulacrum suum ibi collocari iussit. Nam simulacro nomen dare eius quem simulacrum refert, receptum est apud omnes Gentēs. Tacitus : Iussi à Caio Cæsare effigiem eius in Templo locare. Hanc statuam suam, Templum ipsum suum dici voluit. Ita Philo aliquoties & Hieronymus. Templum Dei in sacris litteris est Templum Hierosolymitanum, ναὸς Θεοῦ Matth. xxi. 12. 61. ναὸς Κυρίου Luc. i. 9. ἱερὸν τῆς Θεοῦ Matth. xxi. 12. בית יהוה innumeris locis Testamenti Veteris. Iosephus in rei hic prædictæ historia : ἵσταν αὐτὸς ἀνδριάντα ἐν τῷ ναῷ τῆς Θεοῦ. Et de templo Hierosolymitano hunc locum accepere Hieronymus, Augustinus & alij quorum loca produximus antehac. Non habuit quidem in Templo (nam in Synagogis habuit) plenum effectum hoc Caij propositum : sed tamen recte fecisse dicitur, quod vt faceret, nihil omisit. Sic Christo dicitur adulterium commisisse, qui id egit vt adulterio potiretur. Sic Mich. ii. 1. מליץ ערצאָד-

ῥῆμοι significat cogitantes, vt sequentia manifeste ostendunt. Sic offerre dicitur qui offerre vult Matth. v. 23. Hebr. xi. 7. Iac. ii. 21. Maxime vero id locum habet in criminibus per quæ directe læditur Maiestas Dei corda introsipientis. Itaque in oraculo vetere, quod Herodotus in Erato recitat, habemus τὸ πειρηθῆναι τῷ Θεῷ καὶ τὸ ποιῆσαι ἴσον δυνάμει. Non poterat autem conatus ille profanandi Templi, & quidem tanta cum violentia, abire sine maximo Iudæorum, etiam eorum qui Christum iam amplexi erant, dolore, ideo quod scirent illud Templum esse ei Deo dicatum, quem & ipsi colerent: quin & ipsi, quoties ita res ferret, adirent Templum illud precum aut sacrificiorum causa, vt videre est Act. ii. 46. iii. 1. v. 47. xxi. 23. 24.

ὑποδκνυῖται ἑαυτὸν ὅτι ἐστὶ Θεός.] Hic quoque ὑποδκνυῖται positum est pro ὑποδκνυῖται, id est, nomen effectus datur consilio: πειρᾶν μὲν ὑποδκνύναι ait hic Chrysostomus. Volebat enim ostendere se esse deum. αὐτοδάζων Θεὸς νομίζεσθαι, ait Philo. ἡξίκα ὡς ἀνθρώπων νομίζεσθαι ait Philo.

οὐ μνημονεύετε ὅτι ὦν πρὸς ὑμῶς, ταῦτα ἔλεγον ὑμῖν] Iterum πρὸς pro apud, vt Ioh. i. 1. Factum autem id in Syria. nam ibi fuit Paulus cum à Cæsarea iret in Ciliciam Act. ix. 30. Et illi è Iudæa eiekti primùm in Syria vixere: sed ibi quoque orta vexatione, longinquiora adierunt loca.

6. καὶ νῦν τὸ κατέχον οἶδατε] τὸ κατέχον idem, quod mox ὁ κατέχων, sicut sæpe neutrum nomen etiam de personis ponitur: quatenus ex personæ res sunt. Vide Coloss. i. 20. Scitis quid eum moretur. κατέχω respondet Hebræo יָחַז Gen. xxi. v. 56. & יָחַז Gen. xx. xix. 20. xlii. 19. & יָחַז Ruth. i. 13. quæ omnia morandi ac detinendi habent significationem. Sic & Luc. i. v. 43. Rom. i. 18. L. Vitellius, cum Paulus ista diceret, & hæc scriberet, Syriam & Iudæam tenebat, vir apud Iudæos gratiofus, & magnis exercitibus imperans, cui propterea facile fuisset, si tam grauitur Iudæorum animos exasperasset Caius, eorum tutelam suscipere & prouinciam sui facere iuris. Ideo Caius, antequam propositum exsequeretur, tempus exspectabat, quo L. Vitellius è prouincia decederet, & successorem acciperet Petronium, cui non erat par auctoritas.

εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι αὐτὸν ἐν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ] Est & hic passiuum pro reciproco. Vt se aperiat, id est, animum suum prodat, suo tempore: post annum nempe vnum & alterum, ex quo hæc scripta sunt: idque non sine prouida Dei dispensatione, vt Ioh. vii. 30. viii. 20. Luc. xxi. 53. quod hic est ἀποκαλυφθῆναι id Philo dixit ἀναφάνειν ἃ συνεσκόιασε. Illud ἐν τῷ καιρῷ ἑαυτοῦ, est pro כַּתְּחִיל Ps. i. 3. & alibi.

7. τὸ γὰρ μυστήριον ἥδη ἐνεργεῖται τῷ ἀνομίας] Iam arcana impietatis istius motiones ponuntur, per Heliconem nempe, & Ægyptios alios. μυστήριον vocatur quicquid arcanum est: τὸ ἀγνοούμενον interprete Chrysostomo. Sic Esaiæ xxi. v. 17. 17 quod arcanum significat, Theodotion vertit μυστήριον. quæ vox & in Danielis versione est aliquoties. Vocantur hoc nomine

regum arcana Tob. XII. 6. & aliorum Sirach. XXII. 24. XXVII. 16. 17. 21. 11. Macc. XIII. 21. Dicitur hoc *μυστήριον ἀνομίας* quia ad impietatem pertinet, quæ *ἡμῖν* Hebræis, *ἀνομία* alibi, alibi *ἀσέβεια* Græcis Hebræa vertentibus. *ἐνεργεῖται* sumam hic passiuè, id est, cuditur. Sic sumitur 11. Cor. I. 6. 11. Cor. I V. 12. Hefychius: *ἐνεργεῖται, καὶ σκοδάζεταιται.*

μόνον ὁ κατέχων αὐτὴν ἕως ἐκ μέσων ἤρῃται] Est hic *ἐλλείψις* vocis *expectandum*. Et construi debuit, *ἕως ὁ κατέχων αὐτὴν ἤρῃται ἐκ μέσων, donec amoueatur, nempe à prouincia, is qui hæctenus moratur; illud nempe consilium. ἐκ μέσων ἡρῃσθαι* non tantum dicitur de eis quæ intereunt, verum etiam de iis quæ amouentur, præsertim quæ antea impedimento fuere, vt *ἐξαρθῇ ἐκ μέσων* 1. Cor. V. 2. Sic habes & Esai. LVII. 2. in Græco, *ἦρται ἐκ τῶν μέσων*. Etiam Demosthenes sic dixit, *ἐκ μέσων ἀνελείν.*

καὶ τότε ἀποκαλυφθήσεται ὁ ἀνὸμος] *τότε*, id est, biennio aut triennio post. Solet enim *τότε* conuertere tempora etiam multo magis distantia, vt Matth. II. 7. III. 13. IV. 11. XV. 12. XVII. 10. XIX. 13. 27. XXI V. 3. 14. 30. Sophoniæ III. 9. Amos IX. 11. & alibi sæpe. *Ἀποκαλυφθήσεται* rursus est, prodet se, nudabit se. *ὁ ἀνὸμος*, nempe alter ille, de quo itidem in Syria vobis locutus sum. Hæctenus impium principem descripsit: nunc venit ad impium doctorem, alteram Christianorum, ac maxime eorum qui ex Iudæa erant, tentationem. Recte autem impius dicitur Simon magus, qui paulo post initia Claudiani principatus Romam venit, vt homines à Christo abduceret, sibique manciparet, omnibus libidinibus, quibus dediti erant Romani, commeatum faciens, eo quod diceret legem, non Mæchaberis, & similes, non à Deo esse, sed ab Angelis Dei iniussu: & fide homines seruari sine iustis operis. Hæc alibi latius explicauimus ex Iustino, Irenæo, Philastrio, Cyrillo, Theodoreto & aliis.

ὃν ὁ Κύριος ἀναλώσῃ τῷ πνύματι τῷ σώματι αὐτοῦ, καὶ κατερρήσῃ τῇ ἐπιφανείᾳ τῇ παροουσίᾳ αὐτοῦ] Bis idem more Hebræo. Idem enim *ἀναλίσκειν* & *κατεργεῖν* conficere *הבא*, destruere. Manuscriptus autem pro *ἀναλώσῃ* habet *ἀνελεί*. Et videtur sumptum hoc ex Esai. XI. 21. vbi in Græco: *ἐν πνύματι δὲ χηλέων ἀνελεί ἀπεβῇ*. Eodem rursus tendunt, spiritus oris Domini, & illustris eius aduentus: ostendunt enim hæc quam facile Christo futurum id illum magum destruere, nempe quam facile halitu oris diffilatur gluma Ps. I. 4. aut sicut solis aduentu dissipantur nebulæ, Osee VI. 4. Vtramque similitudinem coniunctam habes Osee XIII. 3. ad quem locum videtur hic Paulus respexisse. *ἐπιφανεία* autem non semper significat aliquid quod in re conspicitur: satis enim est si per effectum vis eius innotescat. Et sic Dei *ἐπιφάνεια* habes ter, quater, in Maccabaïco tertio, vt ibi notauimus: item II. Macc. XII. 22. XIV. 15. XV. 27. Sic & Tit. II. 11. III. 4. sumitur *ἐπιφαίνειν*. Bene autem dicitur Christus fecisse quod fecit per Petrum. Nam sic & Gentibus prædicasse dicitur Eph. II. 17.

οὗ ἐστὶν ἡ παροουσία κατ' ἐνέργειαν τῆς σατανᾶ ἐν πάσῃ δυνάμει, καὶ σημείοις; καὶ

τέρας ψευδους] Ostendit quantum hoc sit, quod dicit Christum tam facile effecturum : rem nempe omnibus hominibus desperatam. Quare vero? quia Simonis illius παρουσία, id est, ostentus, comitem habuit magnam efficaciam, non Dei sane, sed Satanæ, idque cum ostentis, prodigiis, portentis mendacij, id est, mendaci doctrinæ inferuientibus. Eadem verba & de Christo vsurpantur, & de Satana aut eius ministris : vt vox παρουσίας modo de Christo per Apostolos : hic de Simone. Et ἐνέργεια de Deo & Christo sæpe, de Satana hic & infra II. & verbum ἐνεργεῖν Eph. II. 2. Sic δύναμις, σημεῖα, τέρατα tribuuntur Christo Act. II. 22. hic vero Satanæ, vt & Matth. XXI. quomodo & in Exodo Iamnas & Mambres dicuntur fecisse paria Mosi : nempe ad aliquem vsque gradum Deo id permittente. Vnde ergo hæc erant dignoscenda? Dicam. In Vetere Testamento miracula τῆς ἀληθείας erant, quæ ad Deum vnum ducebant : ψευδους quæ ad plures deos, Deut. XXXII. 1. & sequentibus : in Nouo vero Testamento, veridica quæ ad Iesum Christum ducunt, fallacia quæ alios monstrant Christos, aut alios à Christo doctores I. Cor. XII. 3. I. Ioh. IV. 1. quod enim istis locis de Prophetia dicitur, pari iure ad miracula aptandum est. nam & prophetiæ sunt miracula. sed & illud addendum est, sicut Deus terminum quendam præscripsit Iamni & Mambri, ita & præfixum ab eo terminum Simoni huic mago, & postea Apollonio Tyanæo : nempe ne omnia morborum genera subito sanarent : ne omnibus linguis loquerentur : ne mortuos ita excitarent, vt diu in hac vita ab omnibus conspici possent. Cur hoc? nempe vt si qui novos doctores sectarentur, & dicerent se miraculis ad hoc adductos, refelli possent inde quod non plura tantum, sed & maiora fecissent Christus & Apostoli : vnde sequebatur illos non alia de causa semet addixisse illis nouis magistris, quàm quia dogmata eorum carni blandirentur : quod etiam nunc, miraculis cessantibus, euenit. τέρατα ψευδους sunt ea quæ fallæ doctrinæ inferuiunt. Nam quod vice genitiui est apud Hebræos, sæpe finem significat, quem finem explicant verba Christi Matth. XXI. 24. & quod hic sequitur II. ostenta ista & prodigia Simonis magica explicata habes apud Iustinum, Irenæum, Tertullianum, Cyrillum, Theodoretum, Epiphanium.

10. καὶ ἐν πάσῃ ἀπάτῃ τῇ ἀδικίας] Et hic genitiuus finem significat. Eò enim tendebat eius deceptio vt homines ad flagitia impelleret, aut in flagitiis detineret. ἀδικία inter Hebræas voces maxime respondentem habet ἥμις, quod & ὁμιονομία & ἀσέβεια vertitur, comprehenditque omnia crimina grauiora, quomodo hæc vox sumitur & Luc. XIII. 27. Rom. I. 18. 29. II. 8. V. 13. II. Tim. II. 19.

ἐν τοῖς ὑπολλυμένοις] In Manuscripto, τοῖς ὑπολλυμένοις sine ἐν, vt datius pendeat ab ἔστιν ἡ παρουσία. Nec aliter legit Latinus. Est autem præsens pro futuro. Decipiuntur ab eo homines male perituri. Sic I. Cor. I. 18. II. Cor. II. 15. IV. 3. intelligit Samaritas primùm, deinde & Romanos.

αὐθ' ὃν τιμὴν ἀγάπῃ καὶ ἀληθείας ὅσα ἐδέξαντο εἰς τὸ σωθῆναι αὐτοὺς] αὐθ' ὃν iustam retributionem significat Luc. i. 20. XIX. 14. Αἰ. x. 23. ἀγάπη ἀληθείας dicitur per μετανομίαν Dei beneficium in patefacienda nobis veritate, nempe Euangelica. Par μετανομία in voce ἀγάπης Rom. v. 5. ὅσα ἐδέξαντο, non acceperant, nempe cum effectu. Sic δέχεσθαι habemus Αἰ. v. 1. 12. XI. 1. XVII. 1. 11. Cor. XI. 4. & λαμβάνειν Ioh. i. 12. III. 11. εἰς τὸ σωθῆναι αὐτοὺς· nam si acceperant Euangelium, seruati & ipsi fuissent: idque agebat Deus προσηγουμένως· sed per eorum duritiem successit propositum aliud ἐπομένως.

II καὶ διὰ τὸ πᾶσι αὐτοῖς ὁ Θεὸς ἐνέργησαν πλάνης] Manuscriptus, πέμπει, tanquam in re præsente. Euangelij contemptoribus immittit Deus seductionem prauā, qualis erat illa Simonis.

εἰς τὸ πειθεῖσθαι αὐτοὺς πρὸς ψεύδει] Ita vt fidem adhibeant falsæ doctrinæ. Confer locum Prou. i. 29. 30. 31. Valde enim huc pertinet.

ἵνα κριθῶσι πάντες οἱ μὴ πιστεύοντες τῇ ἀληθείᾳ] id est Euangelio.

ἀλλ' ὁδοκίησαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ] Placet illis vita flagitiosa, & Simonem Magum Christo præferunt: non ob miracula, quæ in Christo maiora ac diuina: vt ob id appareat rectè eosdamnari. i. Tim. iv. 3. Idem Ioh. III. 18. VII. 17. Quidam cum essent perniciæ illius digni, remanserunt in eius disciplina, ait Clemens de Simone.

13. ἡμεῖς δ' ὁφείλομεν ὑμῶν χάριτας πρὸς Θεὸν πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἀδελφοὶ ἡγαπημένοι τοῦ Κυρίου] Vide supra i. 3. Gratias non tantum agere se dicit, sed & debere.

ὅτι ἐλέησεν ὑμᾶς ὁ Θεὸς ἀπὸ ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν] Illud ἀπὸ ἀρχῆς ostendit ad Iudæos hæc scribi, qui primitiæ credentium, Rom. xi. 16. Ephes. i. 2. ἐλέησεν, elegit, id est sibi separauit. Agitur hic de ea electione, quæ fidem sequitur, vt Matth. xxii. 14. Israëlitis dictum olim: Κύριος ἐλέησέ σε σήμερον ὑμῶν λαόν, Deut. xxvi. 18. nempe ad beneficia temporalia. At hic additur εἰς σωτηρίαν, ad salutem nempe æternam, quæ verè Christianis reseruat, Coloss. i. 5. II. Tim. iv. 8.

ἐν ἀγιασμῷ πνεύματος καὶ πίστι ἀληθείας] Hic prior genitiuus est causæ efficientis, alter vero obiecti, vt & Philipp. i. 27. Quomodo eos separauit Deus? Sanctificando eos per Spiritum suum. Vide i. Cor. i. 2. Αἰ. xx. 32. xxvi. 18. Et quomodo peruenitur ad illum Spiritum? Per fidem habitam Euangelio.

14. εἰς ὃ ἐκάλεισεν ἡμᾶς] εἰς ὃ rem totam significat: nempe & fidem & sanctificationem i. Thess. i. 7. i. Petr. i. 15.

διὰ τὴν εὐαγγελίαν ἡμῶν] Per illud Euangelium, quod nos Apostoli annuntiamus. Sic & i. Thess. i. 5. & Rom. 11. 16.

εἰς τὴν δόξαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] Vt acquiratis gloriam Christi, id est, talem qualem nunc habet Christus, nostro tamen modo, Rom. v. 11. 17. τὴν δόξαν, sicut i. Thess. v. 9. τὴν δόξαν τοῦ Κυρίου.

At Syrus intelligit : vt Christus per fideles suos gloriam consequatur , id est , laudetur.

15. ἀεὶ οὕτως ἀδελφοί , στήκατε] Perstete , ne labascite sub exilij incommodis I. Cor. x v i. 13. Philipp. i v. i.

καὶ κρατεῖτε τὰς διδασκαλίας] Omnis doctrina vocatur διδασκαλία. vt diximus ad Matth. v i i. 3. 5. κρατεῖτε hic , quod κατέχετε I. Cor. x i. 2. διδασκαλίας , οἱ κληρονομοῦντες αὐτῆς.

ὡς ἐδιδάχθητε , εἴτε διὰ λόγου , εἴτε δι' ἐπιστολῆς ἡμεῶν] Duobus enim modis docebant Apostoli , loquendo & scribendo : supra 2. Et par in utroque auctoritas. Et præcessit locutio : secuta est scriptura. Multa quidem quæ dixere Apostoli , etiam scripsere : at non omnia , quia satis erat quædam in usum ecclesiarum esse introducta , ita vt nihil opus esset & per epistolas præcipi. In transcurso tamen & horum interdum fit mentio.

16. αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμεῶν Ἰησοῦς Χριστὸς , καὶ ὁ Θεὸς , καὶ ὁ πατὴρ ἡμεῶν ἀγαπήσας ἡμᾶς] Scandit oratio. Et καὶ illud ante ὁ πατὴρ est explicatio eius quod præcessit , vt Eph. i. 3. i v. 6. v. 20. Philipp. i v. 20. Coloss. i. 3. i i. 2. i i i. 17. i. Thess. i. 3. i i i. 11. 13. i. Petr. i. 3. De ista Dei dilectione vide Rom. v. 7. v i i i. 37. Eph. 11. 4.

καὶ διδοὺς διδασκαλίαν αἰώνιον] Consolationem æternam vocat ex obiecto , promissa vitæ æternæ. Sic διδασκαλία αἰώνιος Hebr. x i i i. 20. ἀσκήσειον αἰώνιον Apoc. x i v. 6.

καὶ ἐλπίδα ἀγαθὴν] Spem rerum optimarum. Sic κρείττων ἐλπίς dicitur Hebr. v i i. 19. ἐλπίς ζωῆς i. Petr. 3.

ἐν χάριτι] Per summam suam bonitatem. Ingentis enim bonitatis , pro breui obsequio æterna promittere & cœlestia.

17. διδασκαλίαν ὑμῶν τὰς καρδίας] Inscribebat ista solatia cordibus vestris. Vide i i. Cor. i. 4. v i i. 6. Eph. v i. 22.

καὶ σπεύδει ὑμᾶς] Rom. x v i. 25. i. Thess. i i i. 13. infra i i i. 3. i. Petr. v. 10. 720.

ἐν παντὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ ἀγαθῷ] Id est , εἰς πάντα λόγον καὶ πᾶν ἔργον ἀγαθόν • vt quæ recta sunt ea loquamini & agatis. In Manuscripto est : ἐσπεύδει (nempe τὰς καρδίας) ἐν παντὶ ἔργῳ καὶ λόγῳ ἀγαθῷ. Pari codice usus fuit Latinus interpres.

C A P. III.

Ποῦ λοιπὸν] Vox properantis ad finem , vt i. Thess. i v. i. vbi dicta vide.

προσέχετε , ἀδελφοί , πρὸς ἡμῶν] Sic & Coloss. i v. 3. i. Thess. v. 25.

ἵνα ὁ λόγος τοῦ Κυρίου ἵσχυρῃ] Egregia translatio , id est , vt cito innotescat.

locutus intulit plurale : quod notauit Latinus.

7. ἀντὶς γὰρ οἶδατε πῶς δεῖ μιμεῖσθαι ἡμᾶς] Id est , scitis , quomodo vobis viuendum sit , vt nos imitemini. Vide I. Cor. IV. 16. XI. 1. Ephes. V. 1. I. Theff. I. 6.

ὅτι οὕτως ἡ ἀκλήσια μου ἐν ὑμῖν] ἀτάκταιν est ἀτάκτως περὶπατεῖν · non recte neque ordine res agere. Vtitur sic isto verbo in Themistocle Plutarchus.

8. οὐδὲ δουρατὶ ἀπὸν ἐφάργμας ὡς πνος] Mensarum affeclas maxime flagellat , ὡς ἀσυμβόλοις.

ἀλλ' ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ] I. Theff. II. 2.

τύκτα καὶ ἡμέραν ἐργαζόμενοι] Mos hic Paulo vbique II. IV. 12. Act. XX. 34. I. Theff. II. 9.

ὡς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσάι τινα ὑμῶν] Et hoc repetit I. Theff. II. 7. 9. ὡς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσθαι τινὶ τῷ Θεῷ ἐκκλησίαν. Clem. Constit. II. 33.

9. οὐχ ὅτι οὕτως ἐχομεν ἐξουσίαν] Ius nobis non deorat viuendi vestro sumptu I. Cor. IX. 6.

ἀλλ' ἵνα ἑαυτοῖς τύπον δώμεν ὑμῖν εἰς τὸ μιμεῖσθαι ὑμᾶς] Vt exemplar nos ipsos vobis exhiberemus ad maxima quæque. De voce τύπου in hoc sensu, vide Philipp. III. 17.

10. καὶ γὰρ ὅτε ἦμεν ὡς ὑμᾶς τὸ παρηγέλλομεν ὑμῖν] Quod præcessit, erat hortamenti, hoc vero iam præcepti.

ὅτι εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι μηδὲ ἐοιδίετω] Exstat hæc sententia in Bereschith Rabba & in Ohelmoed, vt viri eruditi notarunt. Est & alia non dissimilis in libro Zeror: qui non laborauerit in profabbato, ne edat in sabbato. Amant Apostoli, vt & Christus, vt i sententiis bonis quæ in ore erant populi aut sapientum. Simile illud Homeri in Odyssæa T.

Οὐ γὰρ ἀεργὸν ἀέζομαι , ὅσκειν ἐμῷ

χοίνικος ἀπῆται.

Et inter Pythagoræ dicta erat, ὅτι χοίνικος μὴ καθέσθαι , quod significat Eustathio exponente, μὴ ξέφεσθαι ἀργός. Demosthenes Olynthiaca IV. οὐκ ἔστιν ὅπου οἷς μηδὲν ἐγὼ ποιήσουσι τὰ τῷ ποιησάντων εἶπον ὡς δεῖ νέμειν. Alexis:

--ὅστις ἡδέϊται γὰρ ἐοιδίω

Ὅσημέραι αἰεὶ καὶ ποιεῖν τῷ σιτίων

Εὔπξιον μηδὲν , ὡλενοσθῖν ὃ χολίω

Αἴγροντα , τὰ ζῆν πολεμιώτατον κακόν.

Clemens Constitutionum II. εἰ δέ τις μὴ ἐργάζεται , οὗτος παρ' ἡμῖν μὴ ἐοιδίετω. ἀργὸς γὰρ μισεῖ ὁ Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν.

ἀκούομεν γὰρ πιναι περὶπαυῶτας ἐν ὑμῖν ἀτάκτως] Nimirum:

Arcanam Iudæa tremens manducat in aurem.

μηδὲν ἐργαζομένους , ἀλλὰ περὶεργαζομένους] In Glossario : περὶεργάζομαι sciscitor. περὶεργος curiosus. De tali hominum genere Horatius:

Percunctatorem fugito. nam garrulus idem est.

Et apud Æschinem iuncta leguntur, περὶεργος καὶ συκοφαντής. Eos ergo intel-

ligit,

ligit, qui aliena scrutando, & inde apud alios captando iocandi materiam, hoc misero vitæ genere se sustentarent. Adde 1. Tim. v. 13. vbi de simili vitio fœminarum agitur.

12. *Οἷς ὁ Θεὸς ἡμεῖς ἀποστολὰν καὶ ἀποστολὰν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*] Id est, Christi mandato, vt supra 6.

ἵνα μὴ ἡσυχίας ἐργαζόμενοι τὸν ἑαυτῶν ἄρτον ἐσθίωσι] Bene τὸν ἑαυτῶν ἄρτον. nam cibus alienus apud Comicum Latinum, *ἀλλοτρία μάζα*, apud Comicum Græcum, est vita parasitica. ἄρτος enim vt *אֵרֶץ* apud Hebræos pro omni cibo ponitur. Et recte μὴ ἡσυχίας, id est, ad sua agenda, quo sensu ἡσυχία sumitur & 1. Tim. 11. 12. oppositum hoc discursantibus & garrientibus.

13. *ὕμεις, ὁ ἀδελφοὶ μὴ ἐκκαμῆσθε καλοποιούτες*] Ne fatigamini recta agendo. Idem sensus Gal. v 1. 9. vbi τὸ καλὸν ποιεῖν quod hic contraτὴ καλοποιεῖν. Simile compositum ἀγαθοποιεῖν Marc. 11. 4. Luc. v 1. 9. 33. 34. & apud Petrum aliquoties, & in tertia Iohannis. Contrarium κακοποιεῖν & in illis Noui Testamenti locis, & apud Græcos interpretes sæpe pro Hebræo *עָמַל*.

14. *εἰ δὲ τις οὐχ ὑπακούει τοῖς λόγοις ἡμῶν*] Illis præceptis quæ ex Christi mandato damus.

διὰ τῆς ἐπιστολῆς τοῦτον σημειοῦσα] Id est, in epistola ad me scripta illum suis notis depingite, vt ego deinde statuam id quod Spiritus dictauerit, 1. Cor. v. 3. in Glossario: *σημειοῦσα noto, signo.*

καὶ μὴ συναναμίσγασθαι αὐτῷ] Nempe, dum ego certi aliquid statuerim *Συναναμίσγασθαι* est familiariter conuiuere 1. Cor. v. 9. 11. *συνχεῖσθαι* alibi.

ἵνα ἐνξασθῇ] Vt pudore tactus ad mentem meliorem redeat. Vide quæ dicta ad Matth. x v 11. 17. Verbum *ἐνξέπασθαι* habes hoc sensu & Tit. 11. 8. Hebræum esset *עָלַם*.

καὶ μὴ ὡς ἐχθρὸν ἡγήσασθε] Nempe ex lege Leuit. xix. 17.

ἀλλὰ νοουθετεῖτε ὡς ἀδελφὸν] Id est, vt qui frater fuerit. Aliquid operari debet priuatinæ fraternitatis memoria. *Νοουθετεῖτε* *תּוֹכַח*. Vide dictum Leuitici locum, vbi in Græco ἐλέγχεις. Verbum *νοουθετεῖν* habes Rom. xv. 14. Coloss. 111. 16. 1. Thess. v. 14. Talis admonitio Rabbini est *נַוִּיחַ*.

16. *αὐτὸς ὁ Κύριος ὁ εἰρηνός*] *יְהוָה שָׁלֵם* Esai. 1x. 6.

ὁ δὲ ὑμῶν τὸ εἰρηνικόν] Amat Paulus *πλοκάς*: qualis & hic est. Nam *εἰρηνός* priore loco pacem, sequente res omnes prosperas significat.

διὰ παντός] Omnitempore, vt Marc. v. 5. Luc. xx v. 53. Act. xi. 2. xxiv. 16. Rom. xi. 10.

ἐν παντὶ ἔσομαι] Probo lectionem quam secutus est Latinus interpres, & Græci quidam, *ἐν παντὶ πέσω*, vt 1. Cor. 1. 2. Deus vobis det res bonas, siue Thessalonicae eritis, siue in Iudæam aut Syriam redibitis, siue aliò migrabitis.

ὁ Κύριος μὲν πάντων ὑμῶν] Christus vobis sit adiutor. Vide Matth. xxviii. 20. In Liturgiis & Græcis & Latinis est hoc peructus: *ὁ κύριος μὲν ὑμῶν*,

Dominus vobiscum. Hoc successit in locum sacerdotalis illius benedictionis, cuius mentio Num. VI. 22.

ὁ ἀπασμός τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου, ὃ ἔστι σημεῖον ἐν πάσῃ ἐπιστολῇ. οὕτω γράφω] Hæc ætenuſ in describenda epiſtola manu ſcribæ Paulus uſus fuerat, hæc ſcribit ſua manu: manifeſtumque nobis indicium dat, alias à ſe epiſtolas aliò miſſas, quales multæ interciderunt, ſed hanc primam eſſe, quam Theſſalonicam miſerit. Alioqui ſi nota iam fuiſſet eiſ manus, hiſ verbis uſus non fuiſſet, ſicut eiſ non utitur in altera ad Theſſalonicenſes ex Iudæiſ & Gentibuſ collectoſ, quæ prior dicitur, cùm reuera fuerit, ut diximus, poſterior. Sic ἀπασμός τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου habes in fine prioris ad Corinthioſ, non in fine poſterioris. Σημεῖον vocat certum quendam nexum literarum, quo nomen ſuum ſcribebat.

ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν] Et hæc ſolemnis Pauli epiſtolarum clauſula.

Ἀμὲν] Hoc addebat Eccleſia, cùm lecta eſſet epiſtola. Et inde aſcribi cœpit.

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONES
IN VTRAMQVE
EPISTOLAM
AD
TIMOTHEVM.

THE HISTORY OF THE
ANNOTATIONS
IN MARGINAL
LETTERS
OF
THE NEW

1711

H V G O N I S G R O T I I
 A N N O T A T I O N E S
 I N P R I O R E M E P I S T O L A M
 A D T I M O T H E V M.
 C A P V T P R I M V M.

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ] Hoc initio semper Paulus utitur, quo maior sit dictis eius auctoritas.

κατ' ἐπιταγὴν Θεοῦ πατρὸς] Sic & Rom. xv i. 26. & Tit. i. 3.

Incipit à causa summa.

καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] In Manuscripto & codicibus plurimis est : Θεοῦ πατρὸς σωτῆρος ἡμῶν καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Recte. nam sic & ad Titum : κατ' ἐπιταγὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ. Mutarunt qui meminerunt σωτῆρος nomen plerisque in locis tribui Christo. At non meminerant etiam Deo patri eius tribui, qui Christum ad salutem nobis conficiendam misit Luc. i. 47. infra hic i v. 10. Tit. 11. 10. 111. 4. Iudæ 25. In Veteri Testamento frequenter Deo is titulus datur Deut. xxxii. 15. 1. Sam. x. 19. Ps. xxiv. 5. xxv. 5. & alibi in Psalmis sæpe, Esai. xii. 2. xvii. 10. xlv. 15. 21. Ierem. xvi. 8. Mich. vii. 7. Abac. 111. 17.

τῆς ἐλπίδος ἡμῶν] Id est, qui Christus causa est spei nostræ. Vide i. Thess. i. 3. Similis locutio Ps. lxxi. 7.

Τιμοθέω γνησίῳ τέκνῳ ἐν πίστει] Timotheus à prima ætate commendatus Paulo fuerat à matre, ut eius exemplis instrueretur 11. Tim. 111. 10. ubi apertum fit eum Paulo adfuisse, antequam Paulus Lysram veniret, quamquam ibi primùm Timothei meminit Lucas xv i. 2. quia eo tempore, testimoniis Ecclesiarum præcedentibus, in munus Evangelistæ assumptus est, cum antè fuisset Pauli ἀκόλουθος. Vocat autem Paulus eum filium in fide, quia per fidem nouam quandam naturam accipimus, & velut iterum gignimur 1. Cor. i v. 13. 15. 17. 11. Cor. vi. 13. Ephes. v. 1. Philipp. 11. 22. i. Thess. 11. 7. 11. Tim. 1. 2. 11. 1. Philem. 10. 111. Ioh. 4. Adde Gal. iv. 19. Addit γνησίῳ ut Philip. iv. 3. Tit. i. 4. quia filius erat Pauli minime degener.

S f f f iij

2. χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν] Sic & 11. Tim. 1. 2. Tit. 1. 4. 11. Ioh. 3. Εἰρήνη καὶ ἔλεος Gal. v. 1. 16. Iudæ 2. χάρις καὶ εἰρήνη 1. Cor. 1. 3. 11. Cor. 1. 2. & alibi sæpe. Geminatio autem significatus similis habet aliquid *ὑπερβαίνει*. Confer Num. v. 1. 24. 25. 26.

3. καὶ οὕτως παρεχάλεσά σε προσμεῖναι ἐν Ἐφέσῳ, πορεύομενος εἰς Μακεδονίαν] Assentior putantibus indicari iter illud, quod Act. xx. 32. ut ex Epheso Timotheus Troada venerit Pauli videndi causa, redieritque mox Ephesum, vbi creditur reliquum vitæ egisse.

ἵνα ὑμῶν ἀγγέλλῃς ποί] Hic illud ἵνα ὑμῶν ἀγγέλλῃς est positum pro *παράγγελλε*, qualis locutio est Eph. v. 33. Quandoquidem ea de causa ibi relictus es, fac quod mandaui. *Denuntia quibusdam*, nempe qui tali denuntiatione opus habent.

μηδὲ ἐπεδιδασκαλεῖν] Ne aliud doceant quam nos docuimus. Vide infra v. 1. 3.

μηδὲ προσέχῃν μύθοις] Agit hic de iis qui ex Iudaïsimo ad Christianismum venerant, & Iudaicas fabulas admiscebant Christianismo. Ostendunt id sequentia, & Tit. 1. 14. Adde & infra 1 v. 7. 11. Tim. 1 v. 4. Tales erant apud Iudæos quosdam fabulæ de eis quæ Deus fecit ante Mundum hunc conditum, de homine facto primum *ἀνδρογύνη*, de eius concubitu cum Bestiis, & cum Lilith, de dæmonibus inde natis: de Behemoth & Leviathane, de Animarum *ὑπάρξει* ante corpus: de Angelis in sidera & regiones distributis, multaque similia. Tertullianus de Valentino, *multas introduxit fabulas*.

καὶ ἡγελογίας ἀπειράντοις] *ἡγελογίας* vocat quas Iudæi ספרות, ideo quod fingebatur harum alia ex alia emanare, & quasi gigni, hoc modo:

Corona.

בִּינָה *ἔννοια*, Intelligentia,

חכמה *ἀγμάθ* Sapiencia,

גבורה vel פחד
Timor vel Potentia,

גדולה vel חסד: Magnificencia
sive Misericordia,

הפארה Deus,

הוד Majestas,

נצח Victoria,

סוד Fundamentum: quod &
כל Omnia,

מלכה Regnum, quod & שכנה
Præsentia Dei.

A Platonici hæc desumpta docet nos Tertullianus in Præscriptione: quod verum est, sed quibusdam nominibus retentis, quibusdam mutatis. Sed iam olim apud Persarum magos tales fuisse *ἡμεαλογίας* docet nos Plutarchus Iside: & meminere eorum Platonici qui *ἐν ἀρχαῖς* scripsere. Zoroastris tamen nomine quæ circumferebantur, ea à Gnosticis, quos hic notat Paulus, esse facta deprehendit, & ostendisse se ait Porphyrius: & puto eum verum dicere. *Βουδδ*, *Σιγῆς*, *ἐννοίας* mentionem habes apud Proclum ad Timæum, apud Damascium & alios. Vere autem hic Paulus dixit *ἀπειράντους*. Nam multi ad has proprietates alias multas pari iure adiecêre, ut Gnosticorum illi ex quibus originem traxere Valentiniani & Basilidiani, qui & pro *תורה* vsurparunt nomen *αἰώνων*, eorumque fecere *συζητίας*, & *ἡμεαλογίας*. Nam & hoc nomine utebantur, ut videre est apud Irenæum initio libri I. Tertullianum, Epiphanium. *Αἰώνας ἀπείρους* dixit scriptor Constitutionum sub Clementis nomine. *Γένεαλογίας* autem deorum quæ exstabant apud Hesiodum & Orpheam per *ἀλληγορίας* quasdam ad illos suos *αἰώνας*, id est, *ἀντὶ* referebant. Et propter ista videri volebant eruditiores cæteris, spernebantque alios Christianos, ut rudiores: & hinc est quod *γνωστικῶν* nomen ipsi sibi fecêre. Vide quæ diximus in antelôquîo ad Evangelium Iohannis. Proclus cum de Genealogiis quæ sunt in Platonis Timæo disputasset: *ἀλλὰ τοῦτων ἔδωκεν, οὐδὲν ἀντὶ τῶν ἀρχαίων φροντιστῶν ὅπως αὐτὸν ἐχρῆται, οὐδὲν ἰδιόμοτον ἔχοντα* *ἀλλὰ νομοποιεῖται* *ἀπὸ τῶν ἀρχαίων*

αἰῶνες ζητήσεως παρέχουσι καὶ ἄλλον] Multæ inde nascebantur quæstiones, cum alij aliter classes illas & nomina ordinarent, suo quisque arbitrato. Sic aliter Basilidiani, aliter Valentiniani. Vide Irenæum I. 5. 6. 7. & sequentibus. Adde Lactantium I. 5. Tertullianus: *Cum Valentinianus Aëonas tantum triginta finxisset; isti addiderunt alios complures: quatuor enim primum, deinde alios quatuor aggregauerunt.* Pro *ζητήσεως*, in Manuscripto est *ἐκζητήσεως*. Sic οἱ ἐκζητῆται τῆς φρονήσεως Baruch. III. 14. Rabbini quæstiones tales vocant *תנאין*.

ἢ οἰκονομίαν Θεοῦ τὴν ἐν πίστι] Videntur quidem hæc eò tendere ut explicent dispensationem Dei circa salutem nostram: sed reuera ea simplex est per fidem in Christum: nec tot ambagibus indiget. De voce *οἰκονομία* vide Eph. I. 10. Quidam libri habent *οἰκοδομίαν*. sed illud rectius.

5. τὸ ὅτε τέλος τῆς εὐαγγελίας ὅτιν ἀγάπην] Nostra doctrina ad dilectionem tendit: illorum parit dissidia. *εὐαγγελία* de Evangelio dicitur & infra 18. & multitudinis numero *εὐαγγελίαι* I. Thess. IV. 2. τέλος ἦν Ecclesiastæ XII. 13.

ἐν καθεστῶτι καρδίας καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς καὶ πίστεως ἀποκριτοῦ] Dat nobis & Paulus breuem *ἡμεαλογίαν*, sed perutilem. Ex fide minime ficta, *אמת אמונה*, cuius mentio II. Tim. II. 5. nascitur bona conscientia, id est, abstinentia à peccatis Act. XXIII. 1. infra 19. III. 9. II. Tim. I. 3. Hebr. IX. 14. X. 22. XII. 18. I. Petr. III. 16. 21. Hinc puritas cordis, id est, interior Act. XV. 9. Hinc porro dilectio, quæ & pax II. Tim. II. 22.

ὧν πινες ἀσυχῶσαντες] Aberrantes, infra v. 1. 21. 11. Tim. 11. 18.

ἐξέζηθησαν εἰς ματαιολογίαν] Diuerterunt, vt infra v. 15. 11. Tim. 14. 4. התפך המאיוולוגיא, dissertatio infrugifera. Qui talibus vtuntur, ματαιολόγοι Tit. 1. 10.

7. θελόντες ἐν νόμοις διδάσκαλοι] De Cerintho Tertullianus : *Legem etiam proponit, scilicet ad excludendum Euangelium, & vindicandum Iudaismum.* Ephesi multi semper fuerant Iudæi : horum quidam Christianismum in speciem amplexi, multum de Iudaismo retinebant : inter fabulas Iudaicas erat etiam colloquium Legis cum Deo ante Mundum conditum : Volebantque Mundum conditum propter Legem. vide Rabbinum Isaacem de Anima. Νομοδιδάσκαλοι הורה פשיהו Luc. v. 17. Act. v. 34.

μὴ νοοῦντες μήτε ἀλέγουσι, μήτε περὶ πάντων διαβεβαιούται] Non vident quid dicant. Legem aiunt obseruatu necessariam, & eam non obseruant. Affirmant multa quæ ex nullo habent certo sensu, aut reuelatione. Διαβεβαιόσθαι est pro certo affirmare Tit. 111. 8. מלמ.

8. οἶδαμὲν ὅτι καλὸς ὁ νόμος, εἰὰ τῆς αὐτῆς νομίμωσ ῥηται] Lex hunc usum semper habuit, & nunc quoque habet, vt ostendat scelera & flagitia Deo displicere. Vide Rom. v. 11. 12. νομίμωσ, טב טב.

εἰδὼς τὸτο, ὅτι δικαίος νόμος οὐ κείται] εἰδὼς pro οἶδα γινώ. Frequens enim Hebræis particeps ponere pro verbo præsentis, quo carent. Latinus legit εἰδότες. Sensus est : si posteri Abrahami, Isaaci & Iacobi fuissent, quales illi maiores eorum fuerant, lege Mosis opus non fuisset. Ægyptius incolatus & inde nata contagia eam fecerunt necessariam. Lex illa Dei per Mosem data magna sui parte effectus habet communes cum aliis ciuilibus populorum legibus. Philo de Allegoriis : ἐντέλλεται ὁ Θεὸς· ἀλλ' οὐχὶ τὰ κατ' εἰκόνα καὶ τὴν ἰδέαν γερονόποι. ἐκεῖνος μὲν γὰρ καὶ διὰ τὴν ἀρετὴν ἔχει ἀντομαρτυρεῖται. Deinde : τὰ μὲν οὐκ τελείω καὶ κατ' εἰκόνα προσάττειν, ἢ ἀπαγορεύειν οὐδὲν δεῖ. οὐδενὸς γὰρ ὁ τελείος δεῖται. Xenocratis dictum de Philosophis refert Laertius : μόνοι ποιοῦσιν ἐκουσίως, ἀ ποιοῦσιν ἀκοντες οἱ λοιποὶ δὲ τὸν νόμον. Id Seruius ad illud v. 1. 1. Æneidos :

Sponte sua, veterisque dei se more tenentem,

Sic extulit : Xenocrates, qui cum primus philosophiæ scholam aperuisset, (quod antea in porticibus philosophi tractarent) & interrogatus esset, quid præstare possit discipulis : respondit, vt id voluntate faciant, quod alij iure cogantur. Tacitus Annalium 111. Vetustissimi mortalium nulla adhuc mala libidine, sine pretio, scelere, eoque sine pæna aut coercitionibus agebant : neque præmiis opus erat, cum honesta suo pte ingenio peterentur : & ubi nihil contra morem cuperent, nihil per metum vetabantur. Idem de Germania : Plusque ibi boni mores valent, quam alibi bonæ leges. Clemens Strom. 1 v. vt Socrates citat : νόμοι ἐννεκα ἀγαθῶν οὐκ αὖ γινέσθαι. Idem Strom. v. τὰ τελείω οὐκ ἐν συμβολαίοις πολιτικοῖς, οὐδὲ ἐν ἀπαγορεύσει νόμοι, ἀλλ' ὅτι ἰδιοπροαίτια καὶ τὰ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης ἢ δικαιοσύνης. Plato de Legibus 1 x. αἰρετὸν μὲν δὴ τινα ἔσθαι, καὶ νομοθετεῖν πάντα ὅποσα νῦν μέλλο-

μὴ τὸ τοῦ δρᾶν ἐν ταύτῃ πόλει, ὡς φαρμὰ οἰκήσεσθαι τε αὖ καὶ πόλιν εἶναι πάσης ὁρθότη-
τος πρὸς ἐπιτήδευσιν ἀρετῆς. vbi & alia ad hanc rem. Laudatur & Aristotelis
dictum: ὅτι ἐκ φιλοσοφίας τὸ τοῦ αἵματος ἀνελγέρονε, τὸ ἀνεπιτάκτως ποιεῖν, ἅπινες δὲ τὸ
ὑπὸ τῶν νόμων φόβον ποιοῦσι. Cornelia apud Propertium:

Mi natura dedit leges à sanguine ductas,

Ne possem melior iudicis esse metu.

Dio Chrysostomus dissertatione LXXVI. εἰ γὰρ ἅπαντες ἦσαν ἀγαθοί, δημοσίᾳ
τῶν ἐντολῶν (νόμων) ἡμῖν οὐκ εἴδη. vbi & plura huc pertinentia. Epicurus
non longe hincabit: οἱ νόμοι χάριν τῶν σοφῶν κύνται, οὐχ ὅπως μὴ ἀδικῶσιν, ἀλλ'
ὅπως μὴ ἀδικῶνται.

ἀνόμοις ἢ καὶ ἀνεπιτάκτως] Est hic πλοκή in νόμος & νόμοις. Nam νόμος est lex
Mosis: ἀνόμοι qui nullam sibi ipsis figunt legem, nempe ex usu rationis;
qui sibi lex non sunt. Rom. II. 14. Idem ἀνυπότακτοι, בני בלי שם, homines
iniuges, effrænes.

ἀσεβέσι] עשׂוים, quales sunt blasphemi, contra quos est lex Num.
XV. 30.

καὶ ἀμάρτυροις] Est hoc nomen satis generale: sed hic eximie videtur in-
telligi de seditiosis, quomodo vocantur illi Num. XVI. 31. XXXII. 14.
Est autem contra tales lex Exod. XXII. 28.

ἀνομίαις] Qui faciant fœda, עמ׳ Ezech. XXII. 9. ἀνομιῶν Platonii.

καὶ βεβήτοις] Id est, sacrilegis, contra quos est lex Deut. VII. 26.

παρολῶμε καὶ μηρολῶμε] Contra quos lex est argumento à minori ad
maius, Leuit. XX. 19. Deut. XXI. 18.

ἀνδροφόνους] Contra quos lex est Exod. XXI. 12. 14. Leuit. XXIV. 17.
Deut. XIX. 12. 13.

πόρνοις] Contra stupratores violentos lex est, Deut. XXII. 25. Contra
seductores, Exod. XXII. 16. 17. Præterea vetat lex puellas Hebræas pro-
stare, Leuit. XIX. 29. Deut. XXI. 17.

ἀρσενοκοίταις] Contra quos est lex Leuit. XVIII. 22. XX. 13.

ἀνδραποδισταῖς] Plagiariis, contra quos est lex Exodi XXI. 16. Deut.
XXIV. 7. Maximum est furti genus, hominem liberum furari.

ψεύδαις] Vt qui in contractibus fidem fallunt. Contra eos est lex Leuit.
V. 1. & sequentibus.

εὐπόροισι] Contra quos est lex Exod. X. 7. Leuit. XIX. 12. Deut.
V. 14.

II. καὶ εἴτι ἐπεὶ τῇ ὑγιανοῦσῃ διδασκαλίᾳ ἀντίκειται, καὶ τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης τοῦ
μακαρίου Θεοῦ] Est συνεκδοχή, non enim lex omnia coërcet quæ Euange-
lium improbat, sed grauiora. Vide quæ diximus in Annotatis ad cap. IV.
libri primi de lure Belli ac Pacis. Doctrina Philosophorum & Rabbino-
rum partim sana, partim morbida, quæ in Euangelio tota sana, infra
VI. 3. II. Tim. I. 13. IV. 3. Tit. I. 9. II. I. Est חמץ חמץ, ut loquuntur
Hebræi. Euangelium dicitur τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ex effectu, quia Deus inde

maximam gloriam consequitur 11. Cor. 1 v. 6. 13. Eph. 1. 6. 12. 14. Philip. 1. 11. Vocatur autem hic & infra v. 15. Deus *μεγέλειος*, vt exprimatur Hebræum *יְהוָה* Deus sibi sufficiens erat ad beatitudinem: non indigebat nostri. Fecit ergo, quicquid fecit, nostri causa. Syrus hic posuit *מברכא אלגזיתא*. Etiam Græci de diis suis dicunt *μεγαρες*, sed falso.

ὁ ὁμιλῶν ἐγὼ] Loquendi genus Græcum, quæ Rom. 11. 1. 2. 1. Cor. 1x. 17. Gal. 11. 17. Tit. 1. 3.

12. καὶ χάριν ἔχω τοῦ ἐνδυναμοῦν με *χάρις* τοῦ *Κυρίου*] Non possum rem tantam exequi sine eximia eius ope. *ἐνδυναμοῦν με* 11. Sam. xxii. 33. aut *יקח* Ps. xix. 2. vide Aët. 1x. 22. 1. Tim. iv. 17. Hebr. x i. 34.

ὅτι πιστὸν με ἤμαρτα] Vt magnum à Deo auxilium consequamur non fatis est à Deo vocari, sed opus est fidem præstemus in eo ad quod vocati sumus: sicut Paulus fecit 1. Cor. iv. 2. v. 11. 25.

Διδόμος εἰς διανοίαν] Postquam me adhibuisset ministerio. Nam *Διδόμος* hic est plus quam perfectæ significationis. *Διανοία* per excellentiam Apostolatus. Aët. 1. 17. 25. Rom. x i. 13. 11. Cor. 1 v. 1. v. 8.

13. τὸν ποσὶ πρὶν ὅντα βλάσφημον καὶ διώκον καὶ ὑβριστὴν] Ostendit magnitudinem beneficii e statu suo priore. A deo *βλάσφημος* fuerat, vt etiam alios cogeret *βλασφημεῖν* Aët. xxv i. 11. Erat & persecutor, vt apparet Aët. 1x. 4. 5. xxii. 4. xxvi. 11. 1. Cor. xv. 9. & contumeliosus, vt apparet Aët. vii. 3. 1x. 2. devotè *ὑβρίζεν* vide Matth. 22. 6.

ἀλλ' ἡλείψεν ὅτι ἀγνοῶν ἐποίησα ἐν ἀπιστί] Non causam adfert cur ipsi ignosci debuerit, sed cur Deus ipsi potius quam aliis ignouerit. Sunt *ἀγνοίαι* peccata, sed in genere peccatorum minus graua quam ea quæ fiunt *בדבר*, vt est Num. xv. 30. vide Luc. x i. 40. ἐν ἀπιστί tempus designat, cum adhuc incredulus, inquit, essem, *ἡλείψεν* dicitur ea forma, qua modo *ὁμιλῶν* *ἐγὼ* in Paul. vide Aët. xxi. 1.

14. ὑπερπλέοντας ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν] Multum creuit in me Christi gratia, id est, dona spiritualia. *ὑπερπλέοντας* *במאד מאד*. Sic illi *ὑπερεξείσδω* *ἡ χάρις* Rom. v. 20. Amat enim Paulus voces tales, vt alibi notauimus.

καὶ πίστις καὶ ἀγάπη & ἐν *χάριτι* Ἰησοῦ] Quantum in me, inquit, creuit fides & dilectio tam Dei quam proximi propter Christum. Cyprianus ad Donatum: *Nostrum tantum sitiat pectus & pateat: quantum illuc fidei adferimus, tantum gratiæ inundantis haurimus*. Notant veteres coniungi hic liberum arbitrium cum Gratia, sed ita vt Gratia non tantum priores sint partes, sed & superiores.

15. πιστὸς ὁ λόγος καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἀξίος] Eadem verba habes infra 1 v. 9. *πιστὸς ὁ λόγος* etiam infra 11. 1. & 11. Tim. 11. 11. & Tit. 11. 8. Hebræi dicunt *אמת*. Non tantum vera est hæc quam dicam sententia, sed & digna quæ fiat plurimi. Sic *ἀποδοχῆς ἀξίος* dixit Diodorus Siculus. *ἀποδοχῆς ἀξίος* Dionysius Halicarnassensis in Rhetoricis. Pari sensu *ἀποδοχῆς* habebimus infra 11. 3.

ὅτι Χεῖρς Ἰησοῦς ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον] Id est, Dei dono hominibus apparuit.
Ioh. 1. 9. III. 2. VI. 14. IX. 39. XI. 27. XII. 46. XVIII. 37.

ἀμφοτέρωθεν σῶσαι] Matth. 1. 13. Marci 11. 17. Luc. 5. 32. Rom. 5. 8.

ὣν παρ' αὐτοῦ εἰμι ἐγὼ] Hoc non est sententiæ, sed obiter ei additum. Est autem dictum ὑποβολικῶς ex summa modestia: qualis & 1. Cor. xv. 9.

16. ἀλλὰ δεῖ το ἡλεήθην ἵνα ἐν ἐμοὶ παρ' αὐτοῦ ἐνδείξηται Ἰησοῦς Χεῖρς τῶ πᾶσι μακροθυμίαν] Christus Dei imago. Deus cum ignoscit & causas habere solet παρηγορητικῶς, qualis illa de qua supra 13. & præterea πικρῶς, id est aliquem usum quem sibi proponit. Vide quæ diximus ad Luc. v 11. 47. Sic Midrasch in Ps. LI. ait ideo permixtum labi Dauidem, ut alios solari posset. παρ' αὐτοῦ vero hîc est positum pro παρ' αὐτοῦ, ut Ioh. 1. 15 in me Christus priusquam in aliis qui à me erant conuertendi, ostēdit summam suam lenitatem. Quidam codices hîc habent, ἐν ἐμοὶ παρ' αὐτοῦ sensu eodem. πᾶσι hîc interpretor summam, ut modo πάσις ἀποδοχῆς. Sic Herodoto ἐλπίς πᾶσι, spes maxima. Hanc lenitatem μακροθυμίαν etiam Petrus vocat II. Petri III. 15.

παρ' αὐτοῦ ὑποτύπωσιν ἢ μελλόντων πνεύειν ἐπ' αὐτῶς εἰς ζωὴν αἰώνιον] ὑποτύπωσιν, ut & τύπος sunt prima picturarum vel operum lineamenta, præformatio. Sumitur hîc pro exemplo, nam exemplo Pauli, quo post tam sæua facta, dona spiritus erat consecutus, ac proinde & ius ad vitam æternam (nam dona illa vitæ æternæ erant arrhabo) etiam illi ex Gentibus qui prauè vixerant, audebant sperare vitam æternam, postquam eandem quam Paulus profitebatur, vitam recepissent.

17. τῶ βασιλεῖ ἡμῶν αἰώνων] Regi omnium temporum: ימים יתקן Dan. IX. 17.

ἀφ' αὐτοῦ] Vide Rom. 1. 23. & ibi dicta: & Sap. XII. 8.

ἀοράτω] Hebr. XI. 27. Proprium id Deo. Habitat enim lucem inaccessam, infra v 1. 16. Deus per se non conspicitur. At conspicitur in operibus, Rom. 1. 20. apertissime vero in filio, 11. Cor. IV. Hebr. 1. 3.

μόνον σοφῶς Θεῶ] Sic & Rom. xv 1. 27. non quod non aliis is titulus aliquo sensu tribuatur, sed quia hoc quicquid est, à Deo venit. Sic & Iudas 25. Eadem locutio infra v 1. 16. At in Manuscripto deest σοφῶς, ita ut illud μόνον ad ἀοράτω referatur. Et sic quidem Latini legerunt.

πῶς, δεῖα] Vsurpant nostri scriptores ἀσυνήθως etiam in duabus vocibus.

εἰς τοὺς αἰῶνας ἢ αἰώνων] Sic & Gal. 1. 5. & Philipp. 11. 20. & 11. Tim. IV. 18. Hebr. XII. 21. 1. Petr. IV. 11. v. 11. Apoc. 1. 6. v. 13. v. 11. 12.

18. ταύτῃ τοῦ λόγου ἐκείνου] Verbum valde efficax. Nulla enim fides sanctior fide depositi. Ideo infames sunt apud omnes gentes qui depositum abnegant. Vide & infra v 1. 20. 11. Tim. 1. 14. 11. 2. Sic Exodi XIX. 7. כל הבריות את השם לפניו in Græco est: παρέθηκεν αὐτῷ πάντας τοὺς λόγους τούτους.

τίκτον Τιμόθεε] Non potuit loqui efficacius.

ἢ τὰς παραγούσας ἐπὶ σε παρηγορίας] ἐπὶ σε γ' ἔλ. Memento factum te

Euangelistam, Spiritu Dei nos & alios in id excitante. Ita enim tunc fieri solebat: Act. 1. 24. xiii. 2. Ambrosius aut quisquis est qui sub eius nomine legitur in hunc locum: *Prædestinatus est enim Timotheus, quando ad hoc ab Apostolo assumptus est, ut ordinaretur.* Chrysostomus: τότε ὅ ἐπεὶ οὐδὲν αὐτὸς ἐπινοῶν ἐγένετο, καὶ ἀπὸ θεωρητικῆς ἐγένοντο αἱ ἱερεῖς. Occumenius: καὶ γὰρ πνεύματος ἀποκάλυψιν καὶ ἡρέθη ὡς καὶ τοῦ Παύλου ἐν μαθητηῶν, ὅτε ἐλεεινήθη, ὅτε ἐπίσκοπος ἐχρηστονήθη. Theophylactus: τὸ παλαιὸν ἀπὸ θεωρητικῆς ἐγένοντο οἱ ἱερεῖς, τούτῃ δὲ ἀπὸ πνεύματος ἀγίου.

ἵνα στρατεύῃ ἐν αὐταῖς πλὴν καλῶν στρατείαν] ἐν αὐταῖς, id est secundum illas: per illas excitatus. nam in prophetiis de ipso illa verba fuerant: *στρατεύσῃ πλὴν καλῶν στρατείαν*. omnis vita hominis militia Iob. v. 11. imprimis hominis Christiani 11. Cor. x. 1 v. maxime vero pastoris Evangelici, 1. Cor. ix. 7. 11. Tim. 11. 24. Philipp. 11. 5. Philem. 1. 2. Sic Leuitarum ministerium dicitur *קצצ* *στρατεία*.

19. ἔχον πῖσιν & ἀγαθῶν συνείδησιν] Vide supra 5. ἔχον pro κατέχων, simplex pro composito. κατέχων habes Lucae vii. 15. & i. Cor. xi. 21.

ὡς πῦρ ἀπὸ σάμβου καὶ τῶν ἄλλων ἐκσυνέχεται] Sicut ignis pabulo indiget, ita fides bonis operibus, alioqui facile exstinguitur. Nam qui malè agere volunt, omnia quærunt ut sibi persuadeant ea quæ de præmiis ac pœnis æternis dicuntur, non esse vera, aut certe non tali lege Deum agere cum hominibus. Fides est, ut navis: vita pura velut gubernaculum. Gubernaculo abjecto, non mirum si navis in scopulos impacta frangitur. ἀλλοτρίως ut à navigatione ita à naufragiis sumptæ valde sunt frequentes. Fides hîc intelligenda vera illa, de qua & II. Tim. III. 10. ἀπὸ θεοῦ ἔστιν aut ἔστιν à se amouere, ut Rom. XI. 2. & XIII. 12. secundum quosdam codices. καὶ hic est quod ad fidem attinet. Sic & II. Tim. II. 18. Vide & infra III. 4. Clemens Strom. II. de his qui hîc denotantur, agens, producto hoc loco, addit: ὅτι τῶν θεόθεν ἡκουσάντων σωείσθαι ἀπίστα κατερίμαν.

ὡν ὅστιν ὁ Ἰουδαίος καὶ Ἀλέξανδρος] Non tantum dicit hoc fieri posse, sed & factum ostendit. Vide quantum naufragium fecerit Hymenæus qui resurrectionem in fine sæculorum futuram negavit, 11. Tim. 11. 17. nimirum vnus illorum aduersus quos directum est caput xv. prioris ad Corinthios. Alexander est Faber ille ærarius de quo Paulus queritur etiam 11. Tim. 11. 14. Ephesi is habitabat, vt discimus Act. xix. 33. vbi dicta vide.

οὐκ παρὲς ὄντα πρὸς Σατανᾶ] Nempe morbis cruciandos, ut 1. Cor. v. 5. expli-
cauimus. Scriptor responsionum ad Orthodoxos: ὅτε διὰ τῆς μακροθυμίας ἡ
ἐλευθεριότης οὐ γίνεται διόρθωσις, τότε ἡ ἀποτμία τῆς μακροθυμίας τοῖς ἀδιορθωτοῖς ἐστὶ
ζησιμωτέρα.

ἵνα περδαλωθῶσι μὴ βλασφημεῖν] Sicut 1. Cor. v. 5. dicitur εἰς ὅλεθρον σαρκὸς ad affectuum carnalium extirpationem: in emendationem, non in perditionem, ait Tertullianus de Pudicitia: vt emendentur, in libro de Fuga in persecutione. Et recte dixit βλασφημεῖν. nam solent qui à vera doctrina

deficiunt, ne id frustra facere putentur, ei maledicere, vt isti resurrectionis dogma stultum & ab omni ratione alienum esse dicebant. Vide Act. xvii. 32. Tertullianus Testimonio Animæ, de resurrectione, cuius nos presumptores deputamur.

CAP. II.

Ἀρχιεὺς οὐδ' ὡς πάντων] Sicut Imperatoris Romani mandata dare Præsidibus solebant : ita Paulus in Timotheo mandata dat Episcopis. Illud οὐ pendet ex præcedentibus : αὐτῷ τὴν ἀρχιερίαν ὡς πρῶτον σοι. Hoc primum, inquit, præscribo. nam præscribet deinceps & alia.

ποιεῖσθαι δεήσεις] δεήσεις sunt deprecationes ad mala auertenda. vide Act. i. 14. Philipp. iv. 6. תַּחֲנוּן.

προσυχαίς] προσυχαί sunt preces, ad bona nobis obtinenda. Vide Eph. i. 16. vi. 18. תַּפִּלָּה. Hæc duo nomina & alia quibus precum nomina distinguuntur reperies in libro de Morte Mosi.

ἐνὶ ὑμῶν] ἐνὶ ὑμῶν sunt preces pro aliis. vide Rom. viii. 26. עֲמָנָה.

ἁγιασμοῦ] Gratiarum actiones pro bonis iam acceptis, quæ precibus adiungi debent, Philipp. iv. 6. תּוֹרָה.

ὡς πάντων αἰδεσθῶν] Etiam pro nondum credentibus. Scriptor de Vocatione Gentium i. 12. Scribens itaque ad Timotheum Paulus Apostolus ait : Obsecro igitur primum omnium fieri obsecrationes, postulationes, gratiarum actiones, pro omnibus hominibus, pro regibus, & omnibus qui in sublimitate sunt : vt quietam & tranquillam vitam agamus in omni pietate & castitate. Hoc enim bonum est & acceptum coram saluatore nostro Deo, qui omnes homines vult saluos fieri, & in agnitionem veritatis venire. Vnus enim Deus & vnus Mediator Dei & hominum homo Christus Iesus, qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus. De hac ergo doctrinæ Apostolicæ regula, quæ Ecclesia vniuersalis imbuitur, ne in diuersum intellectum nostro euagemur arbitrio, quid ipsa Ecclesia vniuersalis sentiat, requiramus : quia nihil dubium esse poterit in præcepto, si obedientia concordet in studio. Præcepit itaque Apostolus, imo per Apostolum Dominus qui loquebatur, fieri obsecrationes & postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus, pro regibus, ac pro his qui in sublimitate sunt. Quam legem supplicationis ita omnium sacerdotum & omnium fidelium deuotio concorditer tenet, vt nulla pars Mundi sit, in qua huiusmodi orationes non celebrentur à populis Christianis. Supplicat ergo ubique Ecclesia Deo, non solum pro sanctis & in Christo iam regeneratis, sed etiam pro omnibus infidelibus & inimicis Crucis Christi, pro omnibus idolorum cultoribus, pro omnibus qui Christum in membris eius persequuntur, pro Iudæis quorum cecitati lumen Euangelij non refulget, pro hæreticis, pro schismaticis, qui ab unitate fidei & charitatis alieni sunt. Quid autem pro istis petis, nisi vt relictis

erroribus suis conuertantur ad Deum, accipiant fidem, accipiant charitatem, & de ignorantia tenebris liberati in agnitionem veniant veritatis. Quod quia ipsi præstare sibi nequeunt, malæ consuetudinis pondere oppressi & Diaboli vinculis illigati, neque deceptiones suas euincere valent, quibus tam pertinaciter inhæserunt, ut quantum amanda est veritas, tantum diligant falsitatem, misericors & iustus Dominus pro omnibus sibi vult hominibus supplicari, ut cum videmus de tam profundis malis innumeros erui, non ambigamus Deum præstitisse, quod ut præstaret, oratus est: & gratias agentes pro his qui salui facti sunt, speremus etiam eos qui nondum illuminati sunt, eodem diuinæ Gratiæ opere eximendos de potestate tenebrarum, ut in regnum Dei, priusquam de hac vita exeant, transferantur. Philo de Iudæorum Pontifice maximo: οὐ μόνον ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων ἡρώε, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τοῦ φύσεως μερόν, γῆς, ὕδατος, ἀέρος καὶ πυρός, τὰς πύλας καὶ τὰς δόξαις ποιῶνται. Sunt quædam preces pro omnibus: sunt & aliæ pro fidelibus tantum, ut Ioh. x v 11. 9.

ὑπὲρ βασιλέων] Græci Imperatores Romanos vocabant βασιλείας, non vocem Latinam respicientes, sed rem ipsam. Erant enim re ipsa αὐτοκρατοροί. Tertullianus: Illuc (id est in cælum) suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocui, capite nudo, quia non erubescimus, denique sine monitore, quia de pectore, oramus pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, & quæcunque hominis & Cæsaris vota sunt. Dionysius apud Eusebium: καὶ τότε διωσικῶς ὑπὲρ τῆ βασιλείας αὐτοῦ, ὅπως ἀπάλαυτος διαμείνῃ, περιστάχμεθα. Mos hic egregius, ut multa laudabilia venit ab Iudæis, Ps. x v. Esdr. v 1. 10. Iosephus x 11. 17. ἀπαντήσαντες τοῦ ἱερέων πινες καὶ περισβυτέρον ἡπαζόντο, καὶ τὰς θυσίας ἐπεδείκνυσον, αὐτὸς ὑπὲρ τῆ βασιλείας ἐλεγον περισφέρειν τῷ Θεῷ. Meminit huius moris & v 11. 17. & alibi sæpe: & extat ea de re præceptum in Pirke Auoth.

καὶ πάντων τοῦ ἐν ὑπορχῇ ὄντων] Non tantum pro Imperatoribus orabant Christiani, sed & pro earum in quibus vivebant prouinciarum præsidibus, qui ἡγεμόνες 1. Petr. i 1. 14. Vide & quæ dicta Matth. xxv 11. 2. Scriptor Maccabaici secundi i 11. 15. Hyrcanum vocat ἀνδρα ἐν ὑπορχῇ κείμενον בנרדן.

ἵνα ἡρεμῶν καὶ ἡσυχῶν βίον διαζώμεθ] Tuti à barbarorum inuasionem & à latronibus. Seneca epistola lxxiv. Errare mihi videntur qui existimant philosophiæ fideliter deditos, contumaces esse ac refractarios & contemptores magistratum ac regum, eorumve per quos publica administrantur. E contrario enim nulli aduersus illos gratiores sunt: nec immerito; nullis enim plus præstant, quam quibus frui tranquillo otio licet. Itaque hi quibus ad propositum bene viuendi aditum confert securitas publica, necesse est auctorem huius boni ut parentem colant. Postea: Diligit eos per quos hoc facere ei tuto licet. Rursus: Sub quorum tutela positus exercet artes bonas. Deinde: Sic huius pacis beneficium ad omnes pertinentis, altius ad eos peruenit, qui illa bene vtuntur. Item: Constitutebatur ergo multum se debere ei, cuius administratione ac prouidentia contigit

illi pingue otium, & arbitrium sui temporis. Laetantius sine Institutionum ad Imperatorem: Erat congruens ut in firmando humani generis statu, re auctore ac ministro diuinitas videretur: cui nos quotidianis precibus supplicamus, ut te imprimis, quem rerum custodem voluit esse, custodiat, deinde inspiret tibi voluntatem, quæ semper in amore diuini numinis persenevet: quod est omnibus salutare, tibi ad felicitatem, & cæteris ad quietem.

ἐν πάσῃ δουλείᾳ καὶ σεμνότητι] Hoc obiter addidit, ut officij sui Christianos admoneret. Non ideo, inquit, nos tranquillitatem & securitatem publicam optamus, ut ea vtamur ad comestationes & libidines: sed ad sacros cœtus, ad probos pudicosque mores שְׁמִירָה בְּהִרְוָה Ps. cx. j. quid sit σεμνότης. vide Philipp. iv. 8. Aristoteles interpretatur βαρύνουσα ἀρχή.

3. τὸ 3δ] Hoc nempe, ut oremus pro reipublicæ rectoribus. Et quid? ἀρχὴν τοῦ βασιλείου καὶ ἀρχόντας καὶ τῆς βασιλείας ἀναμέμωτος καὶ σφόδρα τὸν νόμον ἐχόντας ὁρᾶν, ait Iustinus Martyr. Hæc precatio euentum suum habuit aliqua ex parte in Adriano, Seuero, Antonino, qui Christianis æqui admodum fuere: perfectius vero in Constantino & post eum principibus Romanis: deinde & aliorum populorum regibus.

καλὸν καὶ ἀποδεκτὸν] Pulehrum & gratum. Vide supra i. 15. & infra v. 4.

ἐνώπιον τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ] De illo ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. vide Luc. i. 6. Act. viii. 21. ii. Cor. vii. 12. viii. 21. de titulo σωτῆρος supra i. 1.

4. ὅς πάντας αἰθερόποις θέλει σῶσθαι] Deus, ut Arnobius ii. contra Nationes loquitur, sublimibus, infimis, seruis, feminis, pueris uniformiter potestatem veniendi ad se facit. Pater omnibus fons vitæ, neque ab iure potandi quisquam prohibetur, aut pellitur. Plane autem vniuersim sumendum hoc dictum apparet ex æque negatiua apud Petrum i. iii. 2. μη βουλόμην πιναι ἀποβάτου. Hoc est θελημὰ ἀπονηγνύμενον. Adde Ioh. i. 11. 15. καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἔλθει] & ut seruentur, vult eos venire ad cognitionem veritatis, Euangelicæ scilicet. Hoc cum ita sit, debemus & dare operam ut omnibus innotescat veritas, & ei labori preces pro omnibus adungere. Deienim est incrementum dare plantatis & rigatis.

εἰς 3δ Θεός] Non mirum est Deum omnibus bene velle, cum ipse vnus sit omnium hominum Dominus, opificij iure. Similem sententiam habes, Rom. i. 30. Gal. iii. 20.

εἰς τὴν μεσίτην Θεοῦ τῆς αἰθερώποιο, αἰθερόποιο Χριστῷ Ἰησοῦ] Quod de summo Hebræorum sacerdote dixit Philo fuisse eum, μεδέειον ἀμφὸν, ἵνα δὲ μέσος πρὸς αἰθερώποι καὶ ἰλαστικὸς Θεὸν, Θεὸς ὃ τὰς χάριτας αἰθερώποις, ἀποδεδότω πρὸς ἡρώδους, ὁρᾶν & χορηγῇ. qui summum sacerdotem etiam μεσίτην vocat libro de legibus specialibus: id in Iesum optime congruit. Is enim primum id obtinuit, ut Deus hominibus in graui peccata lapsis neque vias pœnitentiæ, neque pœnitentiā agentibus veniā præcluderet, quæ est prima illa conciliatio ad homines vniuersim pertinens de qua agitur. Rom. v. 10. & ii. Cor. v. 19. deinde ut Deus Apostolis daret linguarum & alia dona,

quibus instructi homines ad veri cognitionem facilius deducerent, de quo beneficio agitur Epiph. iv. 8. Est vero hoc beneficium generale ad totius humani generis bonum. Præfiguratum hoc *μισότης* munus in Iobo xlii. 8. Tertullianus *μισότης* vertit sequestrem.

[*ὁ δὲ αὐτὸν αἰπύλοτον ὑπὲρ πάντων*] Magna illa beneficia Christus non solis precibus nobis impetrauit, sed ingenti obedientia ad mortem usque, & quidem Crucis. *αἰπύλοτον* רבב. Vide quæ dicta ad Matth. xx. 28. *αἰπύλοτον* vox significans admodum, ut & *αἰπύλοτον* quæ vititur Iosephus & Ignatius aliquoties.

[*τὸ μὲνύειον καμείς ἰδοίς*] Est *προέδοσις* relata ad rem totam quæ præcessit, quod enim se pro omnibus dedit ad mortem, eo ipso testimonium præbuit veritati doctrinæ suæ: idque eo tempore quod Prophetæ prædixerant. Vide Gal. iv. 4. Eph. i. 10. *καμείς ἰδοίς* יתנב. At in Manuscripto illo deest *τὸ μὲνύειον*.

[*7. εἰς ὃ ἐπέδωκ' ἐγὼ κήρυξ ἑὸ πάστορος*] Ad quod Christi martyrium publicandum ego à Deo constitutus sum Apostolus. Hoc enim sensu eadem verba habemus II. Tim. ii. 4. *ἐπέδωκ' ἡγεμῶν*. Sic *πάστορ* habes Rom. xv. 27. I. Cor. v. 11. 28. supra i. 2. in Manuscripto *ὃ ἐπέδωκ' ἐγὼ*, ut supra i. 11.

[*καὶ διδάσκαλον ἰθυῶν*] Præcipue Gentibus docendis destinatur. Act. ix. 15. Rom. xi. 13. Gal. ii. 7. 9. II. Tim. i. 11.

[*ἐν πίστι καὶ ἀληθείᾳ*] Nihil veri subticens, nihil falsi admiscens.

[*8. βούλομαι οὖν*] Redit ad id quod inchoauerat supra v. *ἡγήσασθαι*, hoc opto, hoc desidero. Vide infra v. 14. Tit. iii. 8.

[*προσεύχονται τοῖς αἰσῶν ἐν παντὶ τόπῳ*] יתקנב Sophoniæ ii. 11. id est ubique cunque conuentus habebuntur. Agit enim de publicis precibus, preces Deo hodie non minus gratæ in quavis Ecclesia, quam in Templo Hierosolymitano, Ioh. iv. 24.

[*ἐπάροντας ὁσίου χεῖρας*] Ad cælum expansis manibus, ut Tertullianum dicentem audiuius. Is mos ab Hebræis, ut apparet Ps. cxli. 2. & apud Rabbinos, qui id vocant *כַּפַּי תַּקְנָנ*. Nihil opus hic repetere quæ dicta ad Lucam xviii. 12. & Matth. xxvii. 24. Addi potest locus Esaia i. 15. Lam. iii. 41. & illud Apollonij:

Πολλὰ μὲν ἀθανάτισσιν εἰς αἰθέρα χεῖρας ἀείρον

Εὐχόμεναι---

ὁσίου χεῖρας ἐπάρειν tollere puras manus Senecæ in Oedipode: puras, id est nullo contaminatas facinore. Philo de Essenis: *καὶ τὰς τε ὁψίς τε καὶ τὰς χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἀνατείναντες, τὰς μὲν ἐπειδὴν τὰ θεῶν ἀξία καὶ δορᾶν ἐπαυδάσθαι, τὰς δὲ ὅτι καὶ θεῶν ἀλημμάτων εἰσὶν, ὑπὸ οὐδεμιᾶς θεωφάσεως ἢ εἰς ποιεσθὲν μαγνόμεναι.* Hoc significabat manuum lotio ante preces Iudæis usurpata, Ps. xxvi. 6.

[*χεῖρας ὁρῆς ἑ δαδολογισμοῦ*] Non manus tantum, id est actiones externas puras esse oportet, sed & corda. Duo autem sunt quæ maxime preces Deo ingratas

ingratas faciunt: odium aduersus fratrem, quod hic iram dixit, quia odium est ira inueterata: & dubitationem de Dei promissis. De illo priori vide Matth. v. 24. & Maimonidem in regulis orandi, vbi ait, si quis senserit animum sibi commotum & cor turgens, ne oret, sed quiescat, dum mens sit sedata. Pari de causa sacerdotes cum in templo munere suo functuri essent, à vino abstinebant. De altero vide Matth. xiv. 31. Adde illud Clementis ad Corinthios: οἱ δ' ἄνθρωποι ἐκ διαζώντες πρὸς τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως εἰς κρῖμα καὶ εἰς σημείωσιν πάσης ἁγίας γραφῆς γίνονται. Nam ἀγρολογισμὸς hoc loco intra animum disputatio contra fidem.

9. ὡσαύτως καὶ τὰς γυναῖκας] Nempe precari veto. Hac in parte iuris pares sunt: vtriusque sexus preces Deus exaudit. Pro vtroque Christus est mortuus, Gal. iii. 28. ὡσαύτως, id est, itidem puris manibus, sine ira, sine diffidentia. Præter hæc communia præcepta, addit iam & specialia sexui per se feroci.

ἐν κατὰ σοὴν κόσμῳ] κατὰ σοὴν idem quod σοὴν· vt videre est Esaiæ xxii. 17. & lxi. 3. vbi in Hebræo כּוֹסֵם & כּוֹסֵם. κόσμιον, decorum in Glossario. habitum vult esse mundum non luxuriantem. Etiam de hac re pulchra præcipiunt Rabbini.

μὴ αἰδοῦ καὶ σωφροσύνης κοσμεῖν ἑαυτὰς] Supple βούλομαι. Pudor & modestia vera ornamenta sexus feminini. Cum his & quæ sequuntur bene conuenit illud Melissæ ad Claretam: κοσμιότητα καὶ σωφροσύνην ἀπὸ χρυσῆς καὶ σμαραγδῶς, vbi plura ad hanc rem. Laberius:

Smaragdum ad quam rem viridem, pretiosum vitrum,

Quo Calchedonios aptas ignes lapideos,

Nisi vt scintillent? probitas est carbunculus.

Crates: Κόσμος τὸ κοσμοῦ· κοσμεῖ δὲ τὸ κοσμιωτέραν γυναῖκα ποιοῦν· ποιῶν δὲ τοιαύτην οὐτε χρυσὸς, οὐτε σμαραγδὸς, οὐτε κόκκος· ἀλλ' ὅσα σεμνότητος, δόξας, αἰδοῦ ἔμφασιν περικλύουσιν. Aristoteles in Oeconomicis: Δαπανῇ τε καὶ ἐσθίῃ, καὶ τῇ ἄλλῃ κατὰ σοὴν χρῆσθαι, καὶ ἐλάττειν ἢ καὶ τοῖς τῆς πόλεως νόμοις, ἐνδυμουμένῳ ὅτι μήτε τὸ ἥν ἐνδυμάτων λαμβάνειν, μήτε τὰ κάλλους τὸ ἐξοχόν, μήτε χρυσίου μέγεθος οὕτω συνεπέει εἰς σύστασιν γυναικὸς, ὥς ἢ ἥν περιμάτων δόξας, καὶ τὸ τῷ βίου σεμνόντε ἐκδιδόντες. ὥς ἅπας μὲν τοιοῦτος ὁ τῆς ψυχῆς κόσμος ἐπέχεται μάλλον, καὶ βεβαιότερος πολὺ, ὥστε μέχρι γήρας ἑαυτῇ τε καὶ τοῖς παῶσι τὸν ἀληθῆ καλλωπισμὸν περαιοῦν.

Paria habet Plutarchus in præceptis coniugalibus. Est & sententia vetus.

Γυναικὶ κόσμος ὁ φόρος, ἢ οὐ χρυσία.

καὶ ἐν πλέμῃ] πλέμματα 1. Petrus dixit iii. 3. ἐμπλοκῶν τριχῶν· Latinus interpres ibi capillaturam dixit, hic tortos crines, bene. Sic flexum capillum dixit Iuuenalis: idem in orbe comarum annulos: Clemens Alexandrinus, περικλυτὰς τῶν τριχῶν τὰς ἐταρμας, Pædagogi iii. 11. Naumachius:

Μηδὲ κόμας περὶ ἀλλὰ πολυχρῆστας πλέκει σφείας.

Hoc est quod Esai. iii. 24. dixit כּוֹסֵם כּוֹסֵם, opus calamistræ, vbi crispantem crinem Latinus: Calamistratam comam Cicero pro Sextio. Rab-

binis *πλέγματα* dicuntur *תבשומ*.

ἀργυρίῳ ἢ χρυσῷ] Multus enim ex utroque ornatus mulierum. Vide Digesta Titulo de Auro, Argento, mundo, & quæ ex Melissa modo attulimus. Phintys Pythagorica dans præcepta fœminis nuptis ait, *χρυσὸν ὃ καὶ σμάραθρον ἀπλῶς μὴ θεωρεῖσθαι, καὶ γὰρ πολυχρήματον καὶ τρυφανίαν ἐμφανὸν ποιεῖται διασηπιάς*. De tota hac re vide Clementem Pædagogi II. 10.

ἢ μὲν γαίταις] *Ludorum in publico fœminæ unionem dicunt*. Plinius IX. 35. ubi multa de hoc fœminarum luxu. Erant enim patrimonia de auribus pendentia. Lineas margaritarum *תורת* vocant Rabbini.

ἢ ἱματίῳ πολυπλεῖ] Propertius:

Matrona incedit census induta nepotum.

Repete hic quæ ex Aristotele modo attulimus; hæc sunt *μαλακὰ ἱματία* Matth. x i. 8. Inter Pythagoræ monita habet Iustinus historiæ libro. x x. *Ornamenta matronarum, pudicitiam, non vestes esse.*

10. *ἀλλὰ ὃ θεωρεῖ γυναιξὶν ἐπαγγελλομένης θεοσεβείας δι' ἔργων ἀγαθῶν*] Bénéfensum expressit Syrus: *sed per opera bona* (nempe se ornent ex præcedentibus,) *ut decet fœminas pietatem* (Christianam scilicet) *professas*. *ἐπαγγέλλεται* hîc & infra v i. 21. est profiteri: atque ita vertit hîc Ambrosius; sic Lucianus *τίνα τινὲ ἀσκησὶν ἐπαγγέλλεται; quam artem profitetur?* Hoc dicit: Vide mulier quid in baptismo sis professa, Christiana dici voluisti. Nomen hoc vitam exigit eximiè puram atque sanctam.

11. *γυνὴ ἐν ἡσυχίᾳ μανθάνειτω*] Sine garritu, à quo tenellum illud genus sæpe nec in Ecclesia abstinet, ut hic notavit Chrysostomus. Et hoc præceptum ex Synagoga est, ubi mulieres seclusum à virorum aspectu locum habent, & cum silentio quæ præleguntur aut dicuntur, aufeulant.

ἐν πάσῃ ὑποταγῇ] Cum summa obedientia, nempe ad seruandum ordinem à presbyterio constitutum. *πάσῃ*, hic est summa, ut supra i. 15.

12. *γυναικὶ ὃ διδάσκειν οὐκ ἐπιτρέπω*] Præsidis erat docere, sed is interdum presbyteris, interdum & aliis suum hac in parte munus mandabat. Mulieribus id Apostolus permitti non vult: nempe nisi habeant afflatum propheticum, & dum eum habent. Vide quæ diximus ad i. Cor. x i. 5. & x iv. 35. Prophetia extra leges est positivas: Maimonides fœminis etiam ludum literarium vetat aperire. Tertullianus de virginibus velandis: *Non permittitur mulier in Ecclesia loqui, sed nec docere, nec tingere, nec offerre, nec ullius virilis muneris, nedum sacerdotalis officij sortem sibi vindicare.*

οὐδὲ αὐθεντεῖν ἀνδρὸς] Vide quæ diximus Ephes. v. 22. 24. Coloss. i i i. 18. Vocem *αὐθεντεῖν* dicit Phrynichus iam suo tempore usurpari cœpisse in significatu *δεσπότου*. Hinc *αὐθεντεῖν* est *δεξιοῦν* *ἔχειν*. Iamblichus: *οὐκοῦν καὶ θεωρεῖ τὸ ἀρχεῖν μὴ τὸν ἀρρενα, ἀρχεσθαι ὃ τινὲ θήλειαν ὁμολογησύνουσι*. Euripides:

Τινὲ δ' ἡγεμένην τῶν ὅλων τὸν ἀνδρ' ἔχειν.

Vide Esther i. 17. Similia præcepta habes in libro Hebræo Musar.

ἀλλ' ἔῃ ἐν ἡσυχίᾳ] Id est silentium seruare , quantum fieri potest : Euripides :

Γυναικὶ γὰρ σιγήτε καὶ τὸ σιωπῶντιν

ἡσυχία ὑψ. Vide II. Theff. III. 12. subauditur autem hic *inbes.*

Αὐτὰρ γὰρ πρῶτος ἐπ' ἀνδρὶ , εἴτε Εὐα] Quod signum eminentioris in viro dignitatis I. Cor. XI. 8. Εὐα pro ἡῃ etiam II. Cor. XI. 3. Et sic ex Graecis interpretibus citat Origenes. Nunc autem in LXX. legitur ζῶν , sensu , non sono vocis reddito.

14. καὶ Αὐτὰρ οὐκ ἡπατήθη] Alterum argumentum ab imbecillitate sexus , cuius documentum ingens iam ab initio datum. Non deceptus est , nempe à serpente ; non enim virum serpens aggressus est , sed foemina ut imbecilliozem II. Cor. XI. 3. Ideoque in Gen. III. 13. foemina dicit , ὁ ὄφις ἡπάτησέ με. Aequum autem est id quod est imbecillius parère valentiori. Democritus : φύσιν τὸ ἀρρεὶν ἀνέλιον τῶν ἀρσένων.

ἢ ὅ γυνὴ ἀπατηθεῖσαι ἐν ᾧ ὄφιδος γέγονε] Decepta à serpente , ut diximus. ἐν ᾧ ὄφιδος γέγονε , in culpa fuit. Eadem locutio in Hebræo I. Regum XIV. 34. יְהוָה לְחַטָּאת. Tertullianus de habitu mulieris : *Mulier de Eva trahit ignominiam primi delicti & inuidiam perditionis humanæ.*

15. σωθήσεται διὰ τὸ παρανομήσαι] Id est , si cætera quæ dixi , seruat , quod operam dat quærendis liberis , non impediet eius salutem. Dictum hoc non frustra : nam futuri erant , iis ipsis in locis qui contra docerent. Infra IV. similis fermè locutio Ciceronis : *per ludum & negligentiam ad honores peruenire.*

ἐὰν μείνωσι ἐν πίστι , καὶ ἀγάπῃ , καὶ ἀγιασμῷ καὶ σωφροσύνῃ] Inceperat in singulari , definit in plurali : quia ubi de toto aliquo genere agitur , hæc idem valent. Similis ἐναλλαγή I. Reg. XVIII. 26. Solet interdum dilectionis nomen in ea amplitudine sumi , ut omnia officia fidem subsequētia comprehendat. Sed hic strictius sumitur : & per ἀγιασμὸν videtur intelligenda pudicitia coniugalis , ut I. Theff. IV. 4. per σωφροσύνην vero modestia , ut supra 9. & Tit. II. 5. in Glossario σωφροσύνη modestia.

CAP. III.

ΙΣΤΟΣ ὁ λόγος] Trahit Chrysostomus ad ea quæ præcesserant : sed verius est esse præfationem commendandæ ei quæ sequitur sententiæ : qualis supra illa iisdem verbis incipiens I. 15. Verissimum est , inquit , quod iam dicturus sum ; quidam codices hic habent ἀποφύπινος λόγος . at sic etiam in quibusdam codicibus fuisse loco superiore I. 15. notauit Hieronymus. Nimirum natus hic error ex scribendi compendiis non dissimilibus ωξ & αξ.

εἴης ἐπισκοπῆς ὁρέγεται , καὶ τοῦ ἔργου ἐπιθυμῆ] ἐπισκοπῇ פקדה inspectionem qualemcumque significat , ut Num. IV. 16. CI X. 8. Ecclesiæ inspectores ,

sive præfati sunt presbyteri Act. xx. 28. qui in synagoga ἐπίσκοποι vel ἐπισκοποι, item ἐπίσκοποι. Horum princeps postea κατ' ἐξοχὴν dici cœpit ὁ ἐπίσκοπος, ut in canonibus qui Apostolici dicuntur, & in literis quæ dicuntur Ignatii & in Tertulliano aliisque. Hic est in Apocalypsi ὁ ἄγγελος, Paulo alibi ὁ πρεσβυτέρως ἐν λόγῳ κοπιῶν, Iustino similiter ὁ πρεσβυτέρως. Pari modo in synagoga qui princeps erat, dicebatur ὁ ἀρχισυνάγωγος, aut ἀρχὴν τῆς συναγωγῆς, ὁ πρεσβυτέρος Philoni, Hebræum הקדוש, Syriace ܩܕܝܫܐ, ut diximus ad Matth. ix. 18. Sed hic, ut diximus ἐπίσκοπος honor Presbyteri, ἐπίσκοπος hic Syr. Tam ὀρέγεται quam ἐπιθυμῇ hic valet ἐπιθυμῇ, optat, quærit. Neque id tunc ambitionis erat, sed maximæ fortitudinis, eo quod Presbyteri munus non tantum cum grauissimis laboribus, sed & cum summis periculis esset coniunctum, ideo quod hi maxime, ut aliorum magistri, ad poenas raperentur. Ἔργον ἐργον hoc loco est ipsa functio, ipsum ministerium, ut infra 11. Tim. 1 v. 5. Pulchra sane & honorifica est hæc functio. Et propterea requiruntur ad eam non tantum communes omnibus vere Christianis virtutes, sed & quædam excellentiora, quanto ipsi Presbyteri supra plebem eminent.

οὗτοι οὖν τὸν ἐπίσκοπον ἀνέπιληπτον εἶ Sumendus est ex iis qui post baptismum lapsi nunquam sunt. Sic mysticè impletur lex, Levit. xxi. 17. per quam sacerdotio fungi quis vetatur: ἐὰν ᾖ ἐν αὐτοῖς μῶμος. Hinc ierεὺς ἀμώμοις nominat scriptor prioris Macchabaici 1 v. 41. Philo πεὶ μοναρχίας de ea re hæc dicit: Νόμοι ἱερῶν εἰσὶν οἳδε, παντελῆ καὶ ὁλόκληρον εἶναι τὸν ἱερέα προσέταται, μηδεμίαν ἐν τῷ σώματι λῶβην ἔχοντα, μήτε κατ' ἐνδοχὴν ἐπιλείποντος καὶ ἀκρωτηριασθέντος μέρους, μήτε καὶ πλεονασμὸν ἅμα τῇ γυναικὶ πεποιθόσαντος, ἢ ὕστερον ἐκ νόσου προσφύοντος, μήτε τῆς χροῆς μεταβολούσης εἰς λεῶραν, ἢ λευχῶας ἀγχείους, ἢ μερμηκίας, ἢ τινὰς ἄλλας ἑξαυθημέταις ἐκφύσης, ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἅπαντα σύμβολα τῆς ψυχῆς εἶναι τελείους. Cicero de senatu: is ordo vitio vacat.

μαστὶς γυναικὸς ἀνδρα Sic infra de ea quæ in seniorum foeminarum ordinem legebatur, iubetur esse γυνὴ ἑνὸς ἀνδρὸς γυνή, vnum virum experta. Ita hic in presbytero exigitur, ut vnam tantum foeminam expertus fuerit. In Constitutionibus Clementis: τοιοῦτον δὲ οὗτος εἶναι τὸν ἐπίσκοπον, μαστὶς ἀνδρα γυναικὸς μονογάμου. Clemens Alexandrinus Strom. 1 v. καὶ εἴ τι οὗτος ὁ ἐπίσκοπος δι' ἀκρασίαν καὶ πύεσιν, καὶ συγνώμην δουτέρου μεταδίδωσι γάμου. ἐπεὶ οὗτος οὐχ ἀμώμωτος ἔστω καὶ ἁγνός. οὐ γὰρ κεκώλυται πρὸς τὸ νόμον οὐ πληροῦς τῆς καὶ τὸ ἀσκήλιον πολιτείας καὶ κατ' ἐπίστασιν τελειότητα. δεῖται δὲ αὐτοῦ οὐρανίου ποιῆσαι μέναι ἐφ' ἑαυτῷ, καὶ δεξιολογεῖσθαι θανάτῳ συζυγίαν ἀχραντον φυλάσσειν, & τῇ οἰκονομίᾳ παιδομαχος διαβεβαιῶν, καθ' ἡν ἀποδείσσας τῆς τῷ κυρίου γυναικὶς λειτουργίας. Adde alia quæ dicta Lucæ 11. 36. Plutarchus quæstionibus Romanis: Ζηλωτὸς ὁ πρεσβυτέρως γάμος, ὁ δὲ δουτέρος ἀποκλείεται. Apud omnes gentes secundæ nuptiæ minus honoratæ: alicubi & poenis nonnullis coercitæ: vide titulum Codicis de secundis nuptiis. Servium ad illud Virgilij:

Huic uni forsan poteram succumbere culpæ:

Chrysostomum Sermone de Virginitate cap. 37. & altero libro ad Viduam, & ad Furiam Hieronymum. Neque vero Christiani in vlla laudis parte cedere debebant gentibus, apud quorum multas ad foemina sacerdotia non admiffæ nisi vniuiræ, vt Tertullianus nos docet de Monogamia, & ad vxorem priore libro, & exhortatione castitatis: & ad Geronium Hieronymus. Neque honeste presbyteri in seipfis eam spreuissent regulam, quam in eligendis foeminis seruabant. Hinc factum est vt vnus matrimonij esse oporteret eos, qui allegebantur in ordinem sacerdotalem: & si qui digami fierent, loco deiicerentur, vt Tertullianus testatur in illa castitatis exhortatione: & ad hunc ipsum locum respiciens, priore ad vxorem: *Quantum detrahant fidei, quantum obstrepant sanctitati nuptiae secundæ disciplina Ecclesiæ* & præscriptio Apostoli declarat, cum digamos non sinit præsidere, cum viduam allegi in ordinem, nisi vniuiram non concedit. Idem in illo de Monogamia libro, eos qui in clero sunt Monogamiæ iugo ab Apostolo adstrictos ait. In canonibus Apostolicis, qui collecti videntur fine sæculi secundi, hunc canonem habemus: ὁ ἀντὶ γάμοις συμπλακτὴς μὴ τὸ βάπτισμα, ἢ πολλὰ κτείνῃ κησάμενος, οὐ δύναται εἶναι ὁπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος, ἢ ὅλως τῆ κληρονομίας τῆ ἱερατικῆς. vbi additum illud μὴ τὸ βάπτισμα ex consuetudine quarundam ecclesiarum, quæ nuptias ante baptismum amissas volebant venire in calculum. Itaque tales, qui vidui ante baptismum facti postea nuptias fecerant, interdum ad clerum admissos etiam Hieronymus nos docet. In sequente canone à clero excluditur, ὁ ἄλλαν λαβὼν, quia nimis paria sunt facere aliquid, aut alteri vt id faciat causam dare. Itaque διγάμοις æquatur qui feminam fecit διγάμον. Vide Basilij canonem x. ad Amphiloχium & Nouellam Iustiniani xxii. & xxxvii. Non autem verba hæc exigunt vt presbyter vxorem habeat, aut habuerit, sed id permisit, dum ne plures vnā habuerit.

νηφάλιον] In Glossis νηφάλιος sobrius. Sic & infra ii. & Tit. ii. 2. significatur, non qui nullius sit vini, sed qui modici, vt apparet infra v. 23. Angeli dicti ἰσχυροὶ ἐν ἔργῳ, quod semper sint ad officium attenti.

σωφρονα) Modestum. vide supra ii. 15. non fanaticum; quales erant οὐκ ὀρθοί.

κόσμιον] In Glossario: κόσμιος decorus. Intellige eum qui omnia faciat κατὰ τὸ ὀρέπον. Vtitur & Plato hac voce, eo sensu. Rabbini talem dicunt ראוי או ראויים: simili hæc τοσαύτοι συνήθει.

φιλόξενον] Erat & hoc presbyterorum, aduenientes aliunde Christianos domi suæ excipere. Iosephus de Essenis Belli Iudaici ii. 12. Μία δὲ οὐκ ἔστιν ἡμῶν πόλις, ἀλλὰ ἐν ἐκάστῃ μετριοκοδοὶ πολλοὶ, καὶ τοῖς ἐτέρωθεν ἡκούσιν αἰρέσεων ἀναπλάττει τὰ παρ' ἡμῶν ὁμοίως ὥσπερ ἴδια, καὶ πρὸς οὓς οὐ πρὸς τερὸν εἶδον, εἰσίστησι ὡς συνηθείαις τοῖς. διὸ & ποιοῦνται τὰς ἐκκλησίας, οὐδὲν αὐτῶν ὅλως ἐπινομίζόμενοι. διὰ δὲ τοῦ ληστὰς ἐνοπλοῖ. κηδεμὼν δὲ ἐν ἐκάστῃ πόλει διαίρετος τῶν ξένων ἀποδείκνυται.

διδακτικὸν] Sic & ii. Tim. ii. 24. qui aptus sit aliis instituendis.

3. *μὴ πάροινον*] In Glossario *πάροινος*, vinolentus. Idem *παρόινος* Aristophani, id est, *μέδυσος*, *ὕβρις*, exponente Scholiaste ad Acharnenses.

μὴ πλήκτικον] *μαχημὸν* exponit Hesychius. In Glossario, *πλήκτικος* percussor: *מכה* aut *פריק*.

μὴ αἰχροπερδῆ] Deest in Manuscripto: vt & in Syriaco & Latino.

ἀλλ' ὀπεικῆ] Vide Philipp. i v. 5. Tit. iii. 2. Iac. iii. 17. i. Petr. ii. 18. *ὀπεικῆς* in Glossario mitis, modestus. Aristoteli ὁ ὀπεικῆς describitur, ὁ μὴ ἀκροβόλος ὅτι τὸ χεῖρον ἀλλ' ἐλαττωτικὸς καὶ ἄρ' ἔχον τὸν νόμον βονδόν. Apud interpretes veteris Testamenti respondet Hebræo *חלד*, vt Ps. lxxv. 5. Deus sic dicitur, sicut eidem *ὀπεικῆ* tribuitur, Baruch. ii. 21. Cantico puerorum 13. Sap. xii. 18. ii. Maccab. ii. 23. x. 4.

ἄμαχον] Vox ista apud Græcos modo passivè sumitur, vt significet eum cui repugnari nequit, modo activè, vt significet τὸν μὴ μαχόμενον, vt apud Xenophontem & hoc loco. Sed *μάχεσθαι* respondens Hebræo *וית* sepe etiam litigare significat: ita vt *ἄμαχος* sit litium & rixarum abstinens. *ἄμαχος* *נז*: absque iurgio, ait Hieronymus vbi hunc locum citat.

ἀφιλάργυρον] Habes eandem vocem Hebr. xiii. 5. Hebraice esset *נז נל*, non cupidus habendi: *נז*.

4. *τὸ ἴδιον οἴκου καλῶς περιεσφύμενον*] Sophocles Antigone:

Εἴ τίς γδ οἰκείοισιν ὄσος ἐστ' αἰὴρ

Χρῆσθός, φανίται καὶ πόλει δῆμος ὢν.

Æschines contra Timarchum: τὸν γδ πλεῖ ἴδιαν οἰκίαν κακῶς οἰκῆσαντα καὶ τὰ κοινὰ τῆς πόλεως ἀδυνατισίως ἠγάσασθαι δαδῆσθαι. Hoc ipsum dicit Xenophon Tercio Commentariorum.

πίνα ἔχοντα ἐν ὑποταγῇ μὴ πάσης σεμνότητος] Apollonius apud Philostratum v. dans præcepta Principi: *παῖδες εἰσὶ σοι. ἀρχὴ τούτων μέλιστα τὰ γδ ἐκείνοις ἀμφοτέρωθεν σὲ δήπου διαβάλλει.* Ideò Sacerdotis filia gravissimè punita, si domum paternam dehonestaret. Levit. xxi. 9. Et Heli ideo quod filiorum neglexisset culpas. i. Sam. ii. Et Iosephus Iacobi filius, primùm domo bene præfuit, deinde regno. Filij debent addiscere, & obedientiam parentibus debitam & probos mores, quæ hîc *σεμνότης*.

5. *εἰ δὲ τις τὸ ἴδιον οἴκου περιεσφῆναι ἐπὶ οἶδε, πῶς ἐκκλησίαν Θεοῦ ὀπιμεινίσκει;*] Sic etiam ei qui priuatas res suas malè curauerit, non esse committendam rempublicam, dixit Apollodorus in Iambis qui sunt apud Stobæum, & Æschines contra Timarchum. Basilii Imperator ad filium: *συμβούλοις ἢ καὶ τοῖς καλῶς περὶ τῶν οἰκείων βυλάσασκεσσι & διοικήσασιν, ἀλλὰ μὴ τοῖς κακῶς ἐξ ἀβουλίας τὰ ἑαυτῶν οἰκονομήσασιν. ὁ γδ κακῶς περὶ τὰ οἰκεία διατεθῆς, οὐδέποτε καλῶς βουλεύσεται περὶ τῶν ἀλλοτρίων.*

μὴ νέφυτος] Solent L X X sic vertere *γυν*, quæ plantam nouam significat. Egregiè verò hîc ad disciplinam refertur, sed adiectivè posita voce, quomodo eam etiam apud Aristophanem positam retulit Pollux. Puerum in doctrina, id est recentem, vertit Syrus.

ἵνα μὴ τυφωθεῖς εἰς τὸ κρίμα ἐμπέσῃ τῷ Διαβόλῳ] τυφωθεῖς **התחמך**. Facile inflantur qui subito ad honores perueniunt. Iudicium Diaboli, id est poena qualis Diabolo tuēnit, qui de cælo deiectus est: 11. Petri 11. 4. nempe ob superbiam. Sirach x. 15.

7. **οἱ ἄνθρωποι καὶ ἡ ἑκκλησία καλῶς ἔχοντες τὸν ἑαυτοῦ ἐξωθεν**] **οἱ ἐξωθεν** qui **οἱ ἐξω** 1. Cor. v. 12. 13. 1. Theff. 1 v. 12. ij qui in Ecclesia non sunt. Ad Christianismum recipi poterant etiam qui malæ famæ fuerant; at vult Apostolus tales in presbyterium recipi, & causam reddit. Sic & in Iudaïco populo senatores esse debebant **יְדֻיִם**, id est bene nati. Latinus: *quorum conuersatio sit probata* optimè. Tales Rabbini dicuntur **בְּעָלֵי שְׂמוּעָה לְטוֹבָה**.

ἵνα μὴ εἰς ὀνειδισμὸν ἐμπέσῃ] ὀνειδισμὸν hic passiuè sumo, quomodo vertitur Hebræum **בְּלִמָּה**. Sensus est: ne aliquando ei exprobetur prior vita.

καὶ παρὰ τὸν Διαβόλῳ] Id est, ne contumeliis notatus quærat se vlcisci. omnes peccandi occasiones sunt **παρὰ τὸν Διαβόλῳ**, vt infra v. 9. 11. Tim. 11. 26. **מִקְרָאִים**.

8. **Διακόνους ὡσαύτως**] Nempe **ἀπὸ τῶν ἑξ ὑψηλῶν**. Vide Act. vi. Philipp. 11.

σεμνοὺς] Vide Philip. 1 v. 8.

μὴ διλόγους] idem quod **διγλώσσους**. Hebræi eos vocant **לִים דִּבְרֵי** vt videre est Prou. x 1. 13. xx. 22. Ephesus erat vrbs valde mercatrix, vt ad Ephesios diximus. Mercatores autem plerumque vani, vt Ciceroni notatum. Et **לִים דִּבְרֵי**, vnde illa vox **לִים דִּבְרֵי** est mercari. Et Homero Phoenix, id est, mercator, **ἀπατήλια εἰδὼς, ξώκτες**. Tyrij bilingues Virgilio.

μὴ οἶνω πολλῷ περσέχοντος] Id est, **μὴ παρόντος**, vt locutus est supra. **περσέχοντος** est operam alicui rei dare, vt videre est supra 1. 4. infra 1 v. 1. 13. Tit. 1. 14. Hebr. 11. 1. v 11. 13.

μὴ αἰσχροκερδείς] Id est, qui neque iniustum, neque turpe artificium faciunt. Illius generis sunt feneratores & delatores: huius aleatores, scenici, parasiti. **Αἰσχροκερδής** **בַּצַּע בַּצַּע** Prou. xv. 27. Rabbini **מְמַנִּים**.

9. **ἔχοντας τὸ μυστήριον τῆς πίστεως ἐν καρδίᾳ συνειδήσεως**] **ἔχοντας**, id est, **κατέχοντας** vt supra 1. 19. Per puram conscientiam custoditur & fides. Nam qui hanc negligunt, solent & illam amittere, vt iam audiuius 1. 19. De voce mysterij vide Eph. v 1. 19. Coloss. 1 v. 3. Vide & infra 16. Est enim hæc doctrina occulta impiis 11. Cor. 1 v. 3.

καὶ οὗτοι δοκιμαζέσθωσαν ὡς ἔσθωσαν] Sensus est: Eorum quæ presbyterio videntur non in idonei nomina ad **δοκιμασίαν** publicentur in Ecclesia, vt si quid habet quod in eis culpet, id proferat. Verbum **δοκιμαζέσθωσαν** ex iure Attico, quod & Ephesij Ionum traduces imitati sunt, traductum est. **δοκιμασία** idem quod **ἀνάκρισις** apud Pollucem: de moribus cuiusque exploratio, quam bene descriptam habes apud Lysiam. Eam in Ecclesia fieri solitam eo quo dixi modo, docet nos primùm Lampridius in vita Seueri: *Vbi enim aliquos voluit vel rectores provinciarum dare, vel præpositos facere, no-*

mina eorum proponebat, hortans populum, ut si quis quid haberet criminis, probaret manifestis rebus: dicebatque graue esse non fieri in prouinciarum rectoribus, cum id Christiani & Iudæi facerent, in prædicandis sacerdotibus qui ordinandi sunt: ubi obiter discimus & hunc morem esse ex Synagoga. Sacerdotes autem Iudæorum improprie hic vocantur οἱ πρεσβύτεροι, idque per ἀλλήλων, quia Christianorum presbyteri etiam sacerdotes vocabantur. Docet nos idem quod diximus Chalcedonenſis Synodus: ὁ χρεωδυνούµενος ἐπιτηδεύει. Hæc est potestas indignos recusandi, quam plebi tribuit Cyprianus, addens ut plebe præſente vel detegantur malorum crimina, vel bonorum merita prædicentur: quia plebs ſingulorum vitam pleniffime nouit, et) vniuſcuſque actum de eius conuerſatione perſpexit. Eiufdem Cypriani eſt illud: In ordinandis clericis, fratres chariſſimi, ſolemus vos ante conſulere, & mores ac merita ſingulorum communi conſilio ponderare. Cum autem dicit Apoſtolus de diaconis hic agens, καὶ οὗτοι, oſtendit multo magis ad eam normam exigendos presbyteros. Et ideo in Timotheo, pridem ſibi noto, hanc formam ſeruauit Paulus, Act. xv. 2. ut Eccleſiis monſtraret id quod non quidem ſecuti ſunt ſemper, ſed ſequi debuerunt. Hæc δοκιμασία Rabbiniſ dicitur בדיקה vel בדיקתא.

εἴτε δακονείπουσαν] Poſt talem explorationem, admittantur ad ſuum miniſterium. ἀνέκκλητοι ὄντες] Sæpe eſſe dicitur id quod palam appâret. Ita hic ſume ἀνέκκλητοι ὄντες; poſtquam apparuerit, nihil illis poſſe obiici. Hic ἀνέκκλητοι, qui ſuprà ἀνέπληπτοι. Sic & Tit. 1. 6. 7. vide & 1. Cor. 1. 8. Coloff. 1. 22. In Gloſſario ἀνέκκλητος, inaccuſabilis.

γυναικας ὡσαύτως] Supple δακόνους: quod ὑπὸ κοιναδ repetendum, quod recte viderunt Chryſoſtomus, Oecumenius, Theophylaſtus. Nam erant & feminæ δακόνους, ut videre eſt Rom. xv. 1. quas miniſtras dixit Plinius. Vide L. Nulla C. de Episcopis & Clericis, & ibi dicta ab eruditis. Feminæ δακόνους ſumebantur ex iunioribus: πρεσβύτερες ex ſenioribus. Facile autem intelligas ea quæ exigit Apoſtolus in feminis δακόνους, multo magis exigi in iis quæ πρεσβύτερες ſiue πρεσβυτέραι dicebantur, & quæ ſuo modo reſpondebant τοῖς πρεσβυτέροις, de quibus diximus ad Philipp. 1 v. 6. & dicemus infra 1 v. 9.

σεμνὰς] Decet & viros, ſed feminas maximè moderata quædam grauitas.

μη δαβόλοις] Non fruſtra hoc addit. Norat enim mores mulierum maxime in Græcia Aſiaque.

Φιλόφορον ὃ χεῖμα θηλειῶν ἔφυ,
Σμικρὰς δὲ ἀφορμὰς λυὸ λάβοι ἥνδ' λόγων
Πλείους ἐπεισφέρουσιν· ἡδονὴ δὲ τις
Γυναιξὶ μηδὲν ὑγιὲς ἀλλήλαις λέγειν.

Ait in Phœniſſis Euripides. Vide infra v. 13. qui locus hunc explicat.

νηφαλέους] Vinofitas foeminas maximè dedecet.

πᾶς ἐν πᾶσι] Nempe quæ ita fidem in negotiis omnibus præstiterint, vt totæ ipsis Ecclesiæ largitiones credi possint.

12. Διάκονοι ἔστωσαν] Redit ad veros diaconos. Post illam velut παρένθετον de diaconissis interpositam.

μιαῖ γυναῖκας ἀνδρά] Interpretare, vt supra 2.

πέκνων χαλῶς περὶ τὰ μύθοι καὶ τῶν ἱδίων οἰκῶν] Vide supra 3. & 4.

13. οἱ γὰρ χαλῶς δξακονήσαντες βαθμὸν ἐαυτοῖς χαλὸν ποιοῦνται] Gradum sibi honestum faciunt, nempe ad presbyterium. Ita enim mos erat illorum sæculorum, vt ex optimis de Christiana plebe diaconi fierent, ex diaconis optimis presbyteri, ex presbyteris optimis præsidentes. ποιοῦνται 13. βαθμὸν 17. In Clementis constitutionibus sunt preces pro diacono, in quibus hæc legimus huc pertinentia: κατὰξίωσιν αὐτὸν διαρέτως λειτουργήσαντα πλὴν ἐλχόμενοι αὐτῷ δξακονίαν ἀξέπτως, ἀμέμπτως, ἀνεκλήτως, μείζονοι ἀξιοθῆναι βαθμῷ. 2. καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ

καὶ πολλὰ παρήσαν ἐν πίστι τῇ ἐν χειρὶ Ἰησοῦ] Qui diaconi munere benefuncti sunt, si presbyteri fiant, liberius & cum maiore fiducia aliis Evangelium prædicabant. Nam πίστις hic ponitur pro doctrina ipsa, vt Gal. III. 23. & alibi sæpe.

14. Ταῦτά σοι γράφω] In Macedonia, vt eruditi censent.

ἐλπίζων ἐλθεῖν πρὸς σε Ἄχον] Venit non Ephesum Paulus, sed Troada: & ibi eum vidit Timotheus. In Manuscripto pro Ἄχον est sensu eodem ἐν Ἄχῃ vt Luc. XVIII. 8. Act. XII. 7. XXII. 18. XXV. 4. Rom. XVI. 20. Apoc. II. 5. XXII. 6. Deuter. XXVIII. 29. Iosue VIII. 19. Psal. I V. 13.

15. ἐὰν ᾗ βραδύνω] Si quid intercesserit: quod sæpe eueniebat Paulo. Vide II. Cor. XII. 14. XIII. 3.

ἵνα εἰδῆς] Vt his literis monitus noris ea quæ alioqui coram fueram dicturus.

πῶς ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἀνασρέφεται] ἀνασρέφεται vt II. Cor. I. 12. Ephes. II. 3. Hebr. X. 33. XIII. 18. I. Petr. I. 17. respondet Hebræο ἡλῆ, vt videre est Prou. XX. 7. si pij singuli Templum Dei I. Cor. III. 16. VI. 19. Ephes. II. 21. ergo & cœtus piorum. Maioris claritatis ergo, μεταφορᾷς huius addit explicationem: ἵνα εἰδῆς ὅτι ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἀνασρέφεται

ἥτις ἐστὶν ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος] Non falsorum deorum, sed Dei veri ἡ ἐκκλ. Matth. XXVI. 63. Rom. IX. 26. II. Cor. V. 16. I. Thess. I. 9. infra IV. 10. V. 17.

ἵλος καὶ ἰδράωμα τῆς ἀληθείας] Tituli hi sunt Ecclesiæ: cui qui eos inuident, mirum quam laborent vt hæc verba sequenti periodo connectant. Eistum alia repugnant, tum illud τὸ quod ponitur ante τῆς ὁσιότητος μυστήριον, qui articulus ostendit nouum esse sensum, non titulorum cum sequentibus continuationem, & illud μυστήριον poni subiectiuè, non prædicatiuè, vt scholæ loquuntur. Apostolus, mentione facta Templi, nouam de Templo

sumpsit similitudinem. In Templo erant columnæ עמודים. Iis columnis suæ erant bases, siue ἐδραιώματα יארנים: at sicut columnæ basi, ita opus superius columnæ innitebatur. Veritatem hic comparat operi superiori: Ecclesiam, maxime vniuersalem, sed & eas partes quæ vniuersali adherent, columnæ & basi, id est καὶ ἐν δὲ δύοῖν columnæ basim habenti. Veritatem sustentat atque attollit Ecclesia, efficit ne elabatur ex animis, efficit vt longe latèque conspiciatur. Magnam enim vim apud homines non contumaces habet testimonium multorum hominum proborum, qui omnes ajunt se ista dogmata, ista præcepta ab Apostolis accepisse. Nec inuidiosus videri debet hic datus Ecclesiæ titulus, cùm & vxor dicatur viri σύζυγος Sir. xvi. 36. Tob. viii. 5. στήθεμα.

16. καὶ ὁ μολογρυνδύως μέγα ἔστι τὸ τῆς δόσεβείας μυστήριον] Non hîc, inquit, de quauis veritate agitur, sed de ea quam hominum nemo per se reperire potuit, & quæ vim ad pietatem nobis ingenerandam habet maximam, præ qua euanescent omnia legis, omnia philosophorum præcepta & dogmata. ὁ μολογρυνδύως Latini dicunt haud dubie, planè, extra controuersiam, profecto. pro eodem ponitur ὁ μολόγως. Μυστήριον sæpe vocatur Euangelium, non modo quia tamdiu latuit, verumetiam quia humana industria nequit reperiri, Matth. xvi. 17. Genitiuus δόσεβείας hic effectum designat. Eodem sensu hæc veritas dicitur esse καὶ δόσεβειαν, i. Tit. 1. hic Deus in Christo nobis omnia dicitur donasse quæ ad pietatem pertinent. i. Rom. 1. 3.

Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί] Suspectam nobis hanc lectionem faciunt interpretes veteres, Latinus, Syrus, Arabs & Ambrosius, qui omnes legerunt ὁ ἐφανερώθη. Addit Hincmarus opusculo lv. illud Θεὸς hic positum à Nestorianis. Sensum bonum facit illud ὁ ἐφανερώθη. Euangelium illud cæleste innotuit primùm, non per Angelos, sed per homines mortales, & quantum extera species ferebat, infirmos, Christum & Apostolos eius. ἐφανερώθη ראתוֹ Syro. Id verbum bene conuenit mysterio, id est rei latentis. Sic & Coloss. 1. 26. Σαρκὶς ἄνθρωπου significat mortalem, i. 1. Cor. 11. 16. Vide 1. Ioh. 1v. 2. & quæ ad eum locum dicentur.

ἐδικαγώθη ἐν πνύματι] Per plurima miracula approbata est ea veritas. πνεῦμα sunt miracula diuina, per μετάνοιαν, quæ est & 1. Cor. 11. 4. & alibi. Δικαγώθη autem hic est approbare vt Matth. x1. 19. vbi dicta vide. Sic δικαγώθη dicitur qui in lite victor est, quia causa eius approbatur. Deut. xxv. 1. Adde Psal. 216.

ὡφθη αἰγέλοις] Nempe cum admiratione maxima. Angeli hoc arcanum per homines mortales didicere. Ephes. 111. 10. 1. Petri 1. 12. Videre apud Hebræos ad omnem cognoscendi modum transfertur.

ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσι] Non ludæis tantùm annuntiata est ista veritas, sed & Gentibus illis quæ à Deo alienissimæ fuerant. Eph. 11. 12. Coloss. 1. 21. ἐν ἔθνεσι, apud Gentes לגוֹת.

ἐπὶ τὸν κόσμον] Id est in magna mundi parte, Rom. 1. 8. Coloss. 1. 6.

ἀνελήφθη ἐν δόξῃ] Gloriosè admodum exaltatum est, nempe quia multo maiorem attulit sanctitatem, quam vlla antehac dogmata: ἀναλαμβάνει est sublimiter euehi, respondetque Hebræis verbis הָלַל & הָנִיף. ἐν δόξῃ gloriose. Philipp. IV. 19. Coloss. III. 4. Vide & II. Cor. III. 8. Sic εὐδόξαζον τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, Act. XIII. 48.

CAP. IV.

 ο' πνεῦμα] Spiritus Paulo & aliis Christianæ Ecclesiæ Prophetis datus.

ῥητῶς λέγει] Aperte significat: non per ambages, aut ænigmata, id est per חֲדָשִׁים aut מְשָׁל. Vide quæ dicta Num. XII. 8. Græci elegantiores dicerent ἀπαρρησίμως. Sed ῥητῶς etiam apud Dioscoridem est & alios. In Glossario ῥητῶς aperte.

ἐπ' ἐν ὑστέροις καιροῖς] Id est, posthac. Nam is sensus est locutionis Hebrææ; אַחֲרֵי הַיָּמִים, quod LXX. solent vertere, ἐξ ὧν ἡμετέραν.

ὑποστήσονται πνεὺς ὁπίσσω] Deficient à Christiana fide multi Philosophicis ratiunculis tentati: יסורו. Hæreticorum Patriarchæ Philosophi, ait Tertullianus aduersus Hermogenem. *Sapientia professores, de quorum ingeniis omnis hæresis armatur*, ait idem Tertullianus aduersus Marcionem I. Munit Timotheum aduersus ea quæ ipso adhuc viuentem erant euentura. Patet id infra 6. Confer. I. Petr. II. 2.

πρότερον πνεύματι πλάνης] Sic πρότερον μύθοις supra I. 4. Tit. I. 14. Προπνεύματι πλάνης. Latinus habet, πνεύμασι πλάνης. Græci plerique πνεύμασι πλάνοις, quomodo & Latini non pauci legere. Solent autem sic appellari ab Apostolis ij qui Prophetiam se à Deo habere dicunt, cum tamen vere de suo, aut de Satanæ dictatis loquantur. Vide I. Ioh. IV. 1. & sequentibus. πλάνοι מתעים, Esaiæ III. 12. IX. 16.

καὶ διδασκαλίας δαιμονίων] Pythagoricos maxime indicat, quorum præcipui erant magi, & cum dæmonibus habebant commercium. Inter hos insignis fuit Apollonius Tyanæus, qui hîc eximie denotatur. Venit enim Ephesum viuentem adhuc Timotheo. Clem. Alexand. Strom. III. ἀμέλει δὲ φροντίδος ἔστι καὶ τοῖς μάγοις, οἵνου τε ὁμοῦ, & ἐμψύχων, & ἀφροδισίων ἀπέχεσθαι.

ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων] Speciem quidem ista habent sanctimonix: sed qui eam usurpant falsi sunt doctores, neque ista observant, nisi in conspectu hominum ad fallendam plebem. ὑπόκρισις ψευδολόγος, ψευδολόγος falsidicus, mendax in Glossario. Vtitur Athenæus. Plautus dixit falsiloquum, quam vocem hic posuit Ambrosius.

καταυπηρεασμένων τῷ ἴδιαν συνείδησιν] Conscientiam habentes in iustam notis criminum, quibus sibi sunt conscij. Claudianus:

*Pectus in iustæ
Deformant macula, vitiiisque inoleuit imago.*

Vide alia quæ ad eam rem attulimus sine annotatorum ad Librum I. pro Veritate Religionis Christianæ.

κωλύοντων γαμῆν] Non dehortabantur à nuptiis ideo quod cœlibatum præferrent: id enim Christianis conuenit: sed plane dicebant illicitas esse nuptias, alienos esse à salute eos qui in coniugio sunt. Κωλύειν ab Hebræo חָלַל. Tribuitur autem doctoribus sicut ὑποπιδέναι βάρος, δέειν & similia. τὸν γάμον ἀδικεῖσιν, ait de eisdem Clem. Constit. I v. 8. ἀγαμίαν διδάσκουσι v. 10.

ἀπέχεσθαι βρομάτων] Est hîc ἑλλειψις contrarij. Deest enim κωλύοντων, quod addit hunc locum citans Epiphanius: aut ποιουμένων quod addit Syrus. Similis ferme ἑλλειψις I. Cor. XI v. 34. & hic supra I. I. 12. Sic Phœdrus:

Non veto dimitti, verum cruciari fame.

Supple, iubeo. Hoc simplicius: quamquam interim verum est quod aiunt Græci, post verba prohibendi solere addi aut particulas, aut verba negantia, sicut duplex negatio apud eos negat. Quare nihil opus mutare lectionem, vt pro ἀπέχεσθαι legamus ἀντέχεσθαι, quod contendit Isidorus Pelusiota epistolarum I v. 102. Βρομάτα hîc intellige ea quæ sunt ex animalibus. Hæc est ὑποχρῆ ἐμφύλων obseruata Pythagoristis, de qua exstat Porphyrij liber. Meminit Alexis Atthide. Clemens Strom. I. de Sarmanis apud Persas: οὐτε πόλεις οἰκοῦσιν, οὐτε σέγας ἔχουσιν, δένδρων δὲ ἀμφιέννυσται φλοιοῖς, καὶ ἀκρόδρυα σιτεύονται, καὶ ὕδωρ ταῖς χερσὶ πίνουνσιν, οὐ γάμον, οὐ παιδοποιεῖν ἴσασιν, ὥστε οἱ νῦν ἑστραπύται. In Clementis Constitutionibus v. I. 8. πᾶν τὸ βρομάτων βδελύσσονται. & v. I. 26. βρομάτᾳ πᾶν φαυλίζουσι. Hæ duæ abstinentiæ à nuptiis & à ciborum parte potissima, sunt cornua velut Agni Apoc. XIII. II. Christiani ista laudabant: sed non exigebant, vt videre est canone Apostolico LI. in Synodo Ancyrana & Gangrensi, ad quæ loca videndi Zonaras & Balsamo. Cùm tam aperte hîc denotentur Encratitæ, nihil mirum si illi Pauliepistolæ non recepere, quod nos Origenes docet.

ἀ ὁ Θεὸς ἔκτισεν εἰς μετέληψιν] Id est, condidit eo animo, vt eorum vsum si non ab initio, at certe post diluuium hominibus indulgeret, Gen. IX. 3. & in Euangelio apertius. Est autem valde proprie hic dictum εἰς μετέληψιν. Nam μετέλαμβάνειν τροφῆς est vesci, Act. II. 46. XXV. 33. Sic & καρπῶν μετέλαμβάνειν II. Tim. II. 6. & ἀγαθῶν supra XV. 11. 9.

μετ' ἀχαριστίας τοῖς πνεύματι] Transpositio pro ἔκτισεν τοῖς πνεύματι εἰς μετέληψιν μετ' ἀχαριστίας. Ne cibus sumatur nisi actis Deo gratiis qui ista nostris vsibus condidit, mos est Hebræorum vetus, quem Christus exemplo suo probauit. Vide quæ dicta Matth. XI v. 19. XV. 36. XXV. 26.

καὶ ἐπιγνώσει τὴν ἀλήθειαν] Quibus nota est veritas ista quæ iam sequitur.

4. ὅτι πᾶν κτίσμα Θεοῦ καλόν] Gen. I. 31.

καὶ οὐδὲν ὑπόβλητον] Sic vertit Hebræum לֹא רָע, quod מֵאֵסָא, אֲדֻמָּה, בִּיבְהִיּוֹן alibi vertitur. Nihil est לֹא רָע per se & citra Dei legem. Lex autem Dei,

hac de re neque Gentibus vnquam data est, & à Iudæis per Christum est ablata. Vide Rom. v. 11. & ibi dicta.

μὴ δ' ἀχαρείσας λαμβανόμενον] Repetit hanc legem, ne quis eius obliuiscatur. Vide Deut. viii. 10. Esai. lxi. 9. Ioel. i. 26.

5. ἀγιάζεται γὰρ δὲ δὴ λόγον Θεοῦ καὶ ἐνδοξέως] ἀγιάζεται, id est, vsus illarum rerum gratus est Deo: quomodo ἡγάσας de viro & vxore habuimus i. Cor. vii. 14. Gratus est autem Deo duas ob causas: primum, quia is qui vtitur, certo sibi persuadet id sibi licere, propter verbum Dei, quod habemus Act. x. 15. deinde quia Deum inuocat vt doni auctorem. ἐνδόξως hic generalius sumitur quam supra ii. 1. vt & ἐντολῶν Sap. vii. 21. & xvi. 28. Coniuncta sunt, gratiarum actio & preces: illa pro rebus datis: hæ, vt res profint. Vtrumque comprehenditur sub nomine כַּבָּרָה.

6. Ταῦτα ὑποδέμενος τοῖς ἀδελφοῖς] Si de his moneas Christianos, quos isti philosophi, iidemque magi ad se volunt perducere. ὑποπίπτειν pro precipere frequens Homero. Vtitur & Aristoteles.

καλὸς ἔση δὲ ἀκονος Ἰησοῦ χειρὸς] ἔση, id est, ostendes te esse talem. Διάκονος hic sumitur, vt i. Thess. iii. 2.

ἐντρέφόμενος τοῖς λόγοις τῆς πίστεως καὶ τῆς διδασκαλίας ἣ παρηκολούθηκας] Ostendes te innutritum verbis & fidei, & eius disciplinæ quam sectatus es hactenus. Fides ad credenda refertur: διδασκαλία ad facienda. παρακολουθεῖν modo ad res, modo ad personas refertur. Vide ii. Tim. iii. 10. & ii. Macc. ix. 27. In Manuscripto est, οἷς παρακολούθηκας.

7. τοῖς δὲ βεβήλοις καὶ γεράδης μύθοις ᾤδαιτῃ] Intelligit doctrinam illam ᾧ ψυχῶν μεταστροφῆς, quæ fundamentum est istius ὁποχῆς. Hæ fabulæ primum sunt profanæ, quia nulla Dei reuelatione nituntur: deinde aniles, id est absurdæ, non minus quam illæ quas aniculæ puerulis recitant. Aniles ineptias dixit Cicero in Tusculanis. ᾤδαιτῆσθαι est ὑποσπέρφεισθαι. Eodem sensu hanc vocem habes ii. Tim. ii. 23. Tit. iii. 10.

γυμναζεῖ δὲ σεαυτὸν πρὸς δούλειαν] γυμνάζειν est propriè exerceri in gymnade. Inde cœpit transferri ad omnia ea quæ agendo discimus, dicimurque & γυμνάζειν τὸ σῶμα, vt apud Platonem in legibus, & γυμνάζειν τὴν ψυχὴν, vt apud Isocratem. Ad pietatem, id est, ad omnes animi virtutes: quod fit crebris actionibus piis.

ἢ γὰρ σαματικὴ γυμνασία πρὸς ὀλίγον ἔστιν ὠφέλιμος] רבוי שגמ dicunt de talibus Rabbinī. Non spernit corporis exercitationes, puta abstinentiam à cibis melioribus, & à vino, & à coniugio. Habent enim ista vtilitatem quandam intra suos limites, de quibus dictum Coloss. ii. 23.

ἢ δὲ δούλεια πρὸς πάντα ὠφέλιμος ἔστιν] Nunquam non, & nusquam non est utilis. Est hæc sententia opposita dicto impiorum, Iob. xxxiv. 9.

ἐπαγγελίαν ἔχουσα ζωῆς τῆς νεῦ] הנהו הוה, nempe in pace conscientiæ, & spe bona. Nam, vt ait Pindarus:

Ὅς ὦν ὁσίως καὶ δικαίως τὸν βίον

Διάγη, γλυκεῖα οἱ καρδίαν

Ἀπ' ἄλλασα γρηγόρος ζυωορεῖ

Ἐλπίς. ἃ μέλιστα θνατῶ

Πολύσπορον γνώμην κυβερνᾷ.

Contra de impio Antiphon: ἀσεβῶν ὃ καὶ ᾠδωβαίνων τὰ εἰς τοὺς Θεοὺς καὶ αὐτῆς αὐτῆς ἐλπίδος (ὅσῳ ἔστι μέγιστον ἀνθρώποις τῆ βίου ἀγαθὸν) αὐτὸς αὐτὸν ὑποστρέφει. Aiunt Hebræi res esse quatuor, quæ in vtraque vita habeant ἀνταπόδοσιν · honorem & obsequia parentibus præbita: beneficentiam in egenos, hospitalitatem, studium reconciliandi dissidentes. Bene, dum ne excludantur quæ his sunt paria.

καὶ τῆς μελλούσης] **בא לך**. Pietati enim vita æterna promittitur.

πρὸς ὃ λόγος ἐ πάσης ὑποδοχῆς ἄξιος.] Referunt quidam ad præcedentia. Ego ad sequentia referre malim. Nam & sic eadem verba subsequente ὅτι habemus supra 1. 15. Sed ita per παρένθεσιν includenda sunt ista :

εἰς τὸ γὰρ ἐ κοπιῶμεν καὶ ὀνειδιζόμεθα] Ob id quod iam dicturus sum, perferimus labores ac contumelias. De laboribus vide Act. xx. 35. 1. Cor. xv. 16. Coloss. i. 29. 1. Thess. v. 12. In Manuscripto: καὶ ἀγωνιζόμεθα, non malè, vt Coloss. i. 29.

ὅτι ἡλικιαμὲν ἐπὶ Θεῷ ζῶντι] **בא לי**. Qui vitam in se habet plenissimo iure, is eam potest quibus vult conferre. Vide infra v. 16.

ὅς ἐστι σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, μέλιστα πσῶν] Vult omnes seruari, nempe si credant: Christianos autem seruare vult, quia credunt: nempe si fides per dilectionem sit efficax. Confer quod supra habuimus II. 4. Scriptor de Vocatione Gentium v. 31. Quoniam siue occulte, siue manifeste, ipse est (vt Apostolus ait) saluator omnium hominum, maxime fidelium. Quæ sententia subtilissimæ breuitatis & validissimi roboris, si tranquillo consideretur intuitu, totam hanc de qua agimus controuersiam dirimit: dicendo enim, qui est saluator omnium hominum, confirmavit bonitatem Dei super uniuersos homines esse generalem. Adjiciendo autem, maxime fidelium, ostendit esse partem generis humani, quæ merito fidei diuinitus inspiratæ ad summam atque æternam salutem specialibus beneficiis prouehitur. Vocem σωτὴρ tribui Deo Patri vidimus etiam supra 1. 1. id Hebræis est **ישוע**.

II. ᾠδωγελλε ἄντα ἐ διδάσκει] Mone priuatim: doce publice.

12. μιθεῖς σε τῆς νεότητος κατὰφρονείτω] Solebant illis temporibus presbyteri esse id quod dicebantur, id est, multum prouectæ ætatis. Timotheus ante talem ætatem factus erat Euangelista, quia & prophetiæ eum indicauerant, & spiritus dona eum commendabant. At non ideo sequitur plane iuuenem fuisse Timotheum, cùm hæc Paulus scriberet. Nam **בחרה** Hebræis, νεότης interpretibus, est ætas militaris, & ciuilem ætatem comprehendit, solique senectuti opponitur. Hoc ergo vult, quod tibi ad solitam presbyterorum ætatem deest, id supple morum grauitate. Nemo tuam ætatem contemnat: id est, ita te gere, ne contemni possit: ὅτι

σὺ δὲ δίδωμι τὸ Θεὸς τὸ πρεσβυτεῖον Sap. xv. 51.

ἀλλὰ τύπος γὰρ τοῦ πᾶν] Vt ipse fecit Paulus Philipp. 111. 17. Similis monitio 1. Petr. v. 3.

ἐν λόγῳ] Sermonibus feriis & vtilibus. Eph. v. 4.

ἐν αἰασροφῇ] בְּרִכְרֵךְ, id est, ἐν τῇ ὁμιλίᾳ, in suavi conuersatione. Sic Iac. 111. 10. 1. Petr. 1. 15.

ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνέματι, ἐν πίστι] Illud ἐν πνέματι, non habet Latinus, neque Syrus, neque Chrysostomus. Dilectionem autem hic intellige, dilectionis opera : & fidem intellige, fidei sinceram professionem.

ἐν ἀγνείᾳ] Sic & infra v. 22. Adde & Philipp. 1 v. 8. 1. Cor. v. 1. 6.

13. ἕως ἔρχομαι, πρὸς σε καὶ τῇ ἀναγνώσει] Assiduus esto in legendis Prophetis, Psalmis, aliisque libris. Vide 11. Tim. 111. 15. מִקְרָא Hebræis lectio, nempe legis. Addit, dum venero, id est, tunc ego te plenius instruam. Solatur eius laborem. Sperauit autem Paulus venturum se Ephesum : sed id ei non contigit.

τῇ ψαλμῳῳγῇ, τῇ διδασκαλίᾳ] In monendis aliis priuatim, docendis publice, vt supra 11.

μὴ ἀμέλει τὰ σοὶ χαρίσματα] Puto agi de dono linguarum ; talia dona sollicitè custodienda sunt, gratiarum actione, precibus, sancto vsu, 1. Thess. v. 19. 111. Tim. 1. 6.

ὃ ἐδόθη σοὶ διὰ προφητείας] Id est, quod donum præsignificatum est tibi datum iri per aliorum prophetiam : supra 1. 8. Prophetæ facere dicuntur, quod prædicunt Ierem. 1. 10.

καὶ ἐπιτέθεικας τῷ χεῖρὶ τῶ πρεσβυτέρου,] Id est, ad prophetiam accessit seria inuocatio opis diuinæ, tunc cum manus tibi imponentur. Paulus ipse Timotheo manus imposuerat 11. Tim. 1. 6. sed mōs erat vt qui adessent Presbyteri, vnā cum cœtus suæ principe manus imponent. Clemens Constitutionum v. 111. 16. Πρεσβυτερον χειρῶν, ὡς ἐπίσκοπος, τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπιτίθει αὐτὸς, τῶ πρεσβυτέρῳ παρεστῶτος σοι, καὶ τοῦ δεικνύοντος. Hunc morem diu retinuit Africa. In Synodi enim Carthagenensis Actis legimus : Presbyter cum ordinatur, episcopo cum benedicente, & manum super caput eius tenente, etiam omnes presbyteri qui præsentibus sunt, manus suas iuxta manum Episcopi super caput illius teneant. Vbi Apostoli, aut Apostolorum adiutores non aderant, fiebat ordinatio per præsidem cœtus, consentiente presbyterio. At vbi aderant Apostoli, aut eorum adiutores, hic honor & ipsa præsentia ad illos pertinebat. Faciebant tamen hæc & talia vnā cum presbyterio, vt hic videmus. Sic apud Hebræos iudicibus electis manus pro Synedrio imponebat מֶלֶךְ הַסֵּנֶדְרִי princeps Synedrij. De manuum impositione, vide quæ diximus ad Matth. 1 x. 18.

15. ὁ δὲ ταῖς μέλει] 111. Tim. 1. 2.

ἐν τοῖς ἰσθμῶσι] Sic Horatius : totus in illis.

16. ἵνα σε ἡ θεωροπῆ φανερῇ ἢ ἐν πᾶσι] θεωροπῆ etiam philosophis est profectus

in virtute. Vide Philipp. 1. 25. & Sirach L1. 23. Ita se res habet in Christiana pietate, vt in eo qui amne aduerso iter facit. Si non profecit.

--si brachia fortè remisit,

Atque illum aduerso pronus rapit alueus amne.

ἐν πᾶσι בְּכָל apud omnes.

ἐπιχε σεαυτῷ καὶ τῇ διδασκαλίᾳ] ἐπέχην poni pro ἀερέχην, id est, animum attendere, notauit Eustathius. Sic Lucæ xiv. 7. Sirach xxxii. 2. xxxv. 11. Animum attende tibi ipsi, quomodo viuas, & doctrinæ, quid doceas. In sacris dicebatur: Hoc age: quod Plutarchus vertit ἀερέχε.

ἐπιμείνει αὐτοῖς] Mane apud Ephesios. Sic ἐπιμείνει habemus, Act. x. 48. xxi. 4. 10. xxviii. 12. 14. 1. Cor. xvi. 8. Gal. 1. 18.

τίστο γὰρ ποιῶν καὶ σεαυτὸν σώσεις καὶ τοὺς ἀκούοντάς σου] Qui alios instruit, & se instruit. Seruat & alios, nempe stantes hortando, lapsos erigendo. Non nouum est verba quæ Deo summo iure competunt, aut Christo, sensu quodam subordinato tribui hominibus, vt diximus ad Matth. xvi. 18. Sic item hoc σώζειν hominibus tribuitur, Rom. xi. 14. sic & ἐπιστρέφειν Lucæ i. 16.

I C A P. V.

πρεσβυτέρω μὴ ἐπιπλήξῃς] Vox πρεσβυτέρου hîc de ætate sumenda est, non de functione: monstrant id sequentia. ἐπιπλήττειν hic est ἡ frequentis Rabbinis, vnde תנן durior quædam obiurgatio, qua seniores vti solent aduersum iuniores, non contrà. In Glossario: ἐπιπλήττω, castigo, increpo, obstrepo, obiurgo. vtuntur ea voce & Isocrates & Demosthenes.

ἀλλὰ ᾤδραγάλει ὡς πατέρα] Blandè admone, & cum quadam reuerentiæ significatione. Sic Petrus i. v. i. πρεσβυτέρους τοὺς ἐν ὑμῖν ᾤδραγάτω. Mos est apud omnes gentes seniores viros appellare Patrum, fœminas autem matrum vocabulo.

νιωτέρας ὡς ἀδελφοὺς] Frater benigna appellatio parium inter se, apud Martialem & in Epigrammate Græco.

2. πρεσβυτέρας ὡς μητέρας, νιωτέρας ὡς ἀδελφάς, ἐν πάσῃ ἀγνείᾳ] Vult idem discrimen ætatum in fœminis obseruari, sed plus est cautionis, ne qua ex blanditiis aut amori aut suspicioni pateat fenestra.

3. χίρας ἡμεῖς] Et hic χίρων nomen est generale: neque functionem significat, sed amissas nuptias. τίμα hic est, da de Ecclesiæ largitionibus alimenta, nempe vt Ecclesiæ inseruiant. quod infra dicit κατελεγάμεν, inscribatur albo siue matriculæ. Confer quæ infra 17. Alendi præceptum includi in præcepto honorandi parentes aiunt Hebræi. Vide quæ ad Matth. xv. 4. Hieronymus ad Gerontium: Honor vel pro eleemosyna, vel pro munere accipitur. Vide 11. Macc. viii. 28. & 30.

τὰς ὄντως χίρας] Ab omni auxilio destitutas. Est & hic πολλὴ figura Paulo

Paulo familiaris. Sic Sophocli *χρηδύων μελέω ποδί*, id est, *μονάζων*, vt explicat Scholiaſtes. Et *χρηυῶ* eſt deſolare, *σελίσκην*. Sic apud Plautum: *Omnium copiarum, atque opum, auxiliij, præſidij, viduitas nos tenet*: pro quo viduertatem dixit in Re Ruſtica Cato. Sic & arbor vidua, viduus le-ctus, viduæ noctes, viduus Pharetra Apollo apud Poëtas. Itaque mox ex-plicationis cauſa addet *μεμονωμένη*.

*εἰ δὲ τις γῆρα τέκνα ἢ ἑκγόνα ἔχῃ, μανθανέτωσαν πατρὸς τὸν ἴδιον οἶκον δι-
κεῖν*] Eligebantur ad ordinem *παρεστυπίδων*, quæ mulierum eſſent *σωφρονί-
στραι*, interdum & matres & educatrices filiorum, vt nos Tertullianus do-
cet de Virginibus velandis: ſed rarò tales, & vbi aliæ deerant. Cur non &
matres familias? quia domi habebant quod agerent. Cur non virginés?
quia cùm experimenta matrimonij ex puerperio non habeant, minus poſ-
ſunt alias conſilio-& ſolatio iuuare. Ita Tertullianus dicto libro: *τέκνα ἢ
ἑκγόνα* *גון ונכר*. *δυσκεῖν* hic eſt more Iudæorum Græca loquentium pro
Hiphil, id eſt, *δυσκεῖν ποιεῖν* *הצדיק*. Et hic habemus quod alibi sæpe in
collectiuis nominibus, tranſitum à ſingulari ad plurale. Alibi contrà.

καὶ ἀμύβας ἀποδοδύναί τις πατρὸς] Sapienter dictum: Sic Valerius Ma-
ximus: *parentes, nos alendo, nepotum nutriendorum debito alligarunt*. *ἀμύβας
ἀποδοδύναί* eſt *גמל גמולות*. *τις πατρὸς*, *להורים* Ps. LXVIII. 7.

τὸ γὰρ καλὸν καὶ ἀποδιδόναι ἐνὶ οἴκῳ τῷ Θεῷ] Sic & ſupra II. 3.

ἢ ὅντως γῆρα καὶ μεμονωμένη] Vox obſcurior per clariorem explicatur.
vide quæ ſupra 3. Sic *גלמוד*, Græcis quibuſdam interpretibus *μεμονωμένη*
Iob. III. 7. At *גלמוד* *γῆρα* Eſaiæ XLIX. 21. *ἀνδρὸς καὶ παίδων ἔρημος*, ait
Philo *πρὸς μοναρχίας* in fine. Psal. LXVIII. 7. *יחידים* *μονοξόποις*, idem va-
let quod *μεμονωμένοις*. Idem ſenſus in *ריקים* Ruth. I. 21. quod *κενὴν* ver-
tunt LXX. & in *שכולה* Eſai. XLIX. 21. Tam Græcis *χρηυῶ* quam La-
tinis viduare, eſt deſolare, *μονοῦ*.

ἢ ληπτὴν ἐπὶ τὸν Θεὸν καὶ παρρησίαν *ταῖς δεήσεσι νυκτὸς καὶ ἡμέρας*] Id eſt, *ἐλπίζου-
σα εἰς τὸν Θεὸν παρρησίαν*, &c. Duplex Hebraiſmus: nam & præteritum eſt
pro præſenti, vt Matth. III. 2. & verbum cum copula, vice participij. Sen-
ſus vero: quia homines opitulatores non habet, & apud eos eſt *אלמונה*,
id eſt, muta, ideo in vno Deo perfugium habet, illum ſolum reſpicit, vt
Anna Phanuelis Luc. II. 36. noctu diuque, id eſt, tam aſſidue quam fieri
potest. Vide eundem Lucæ locum & I. Theſſ. II. 9. III. 10. II. Theſſ. III. 8.
III. Tim. I. 3. Sic & Apoc. IV. 8. & aliis eius libri locis. *παρρησίαν* hic
quod *παρρησιάζειν* Act. I. 14.

ἢ ὅ παλάωσα] Idem verbum habemus Iac. V. 5. In Gloſſario, *παλάω*
laſciuija, delitiæ. *Σπαλάω* delicias ago. Habes eam vocem in Græco Ezech.
XVI. 48. & Sirach. XXI. 17. Eodem ſenſu dicitur *עדינה* *ζυφιστά*. Intelli-
git eam quæ ideo vidua manet, vt à mariti imperio ſoluta liberius faciat
quæ lubet.

ζῶσα τέθηκε] Egreγιè dictum. Seneca de Tranquillitate animi: *Curius*

dentatus dicebat, malle se esse mortuum, quam non viuere; ultimum malorum est ex viuorum numero exire, antequam moriaris. Idem epistola XCIII. ante mortem periit. Vide quæ diximus ad Matth. V 11. 22. Eph. II. 1. Viuit vere, qui Deo viuit. Qui sine spe est vitæ æternæ, iam nunc periit.

καὶ ταῦτα ἀδελφοί, ἵνα ἀνεπιλήπτοι ᾦτε] Mone præterea tum viros, tum fœminas, ne vllam dent mali nominis de se occasionem. Vocem ἀνεπιλήπτοι habuimus & supra III. 2. Vocem generalem iam per species euoluet.

8. εἰ δὲ τις ᾖ ἰδίῳν, καὶ μέγιστα ᾧ οἰκίῳν οὐ θεωροῖ, τὸ πᾶν ἡρνήται, καὶ ἐστὶν ἀπίστου χεῖρον] Sententia est ad vtrumque sexum pertinens, & sensus eiusdem, cuius illud Esai. LVII. 7. Grauitur accusat & viros & mulieres diuites, qui sinebant Ecclesiæ oneri esse eos quos ipsi alere debebant, id est, iunctos sanguine, qui sunt ἰδοι ירשׁב, ac præcipue parentes qui οἰκῆοι etiam Esai. IV. 5. θεωροῖν est curam gerere, nempe vt habeant, vnde viuunt: quod & Latine dicunt, prospicere. Quod autem ait τὸ πᾶν ἡρνήται, intelligendum est talem hominem factis destruere Christianismum, quem profitetur. Sic & II. Tim. III. 5. Tit. I. 16. sicut εὐλογεῖν dicitur, qui bene facit, ita ἀρνέσθαι qui contemnit, à verbis ad facta ducta translatione. Peior autem infideli est, quia cùm exactius norit voluntatem Dei, ei tamen se non accommodat. Vide Luc. II. 48. & ibi dicta.

9. ἡμεῖς καὶ ἀλλοτρίῳ] Admittatur ad ordinem ᾧ presbyterίοι, quæ de fidelium oblationibus non minus quam presbyteri viuebant. Hoc Tertullianus dicit in viduata collocare, libro de Virginibus velandis: Viduam allegere in ordinem, libro ad vxorem priore: ἄσπεν εἰς τὸ χειρὸν, vel εἰς τὸν καὶ λόγον Græci Patres. Talium Viduarum meminit & Hermas, & vnam earum Graptam nominat.

μὴ ἐλατῶν ἐστὶν ἐξήκοντα] Id ad sua tempora obseruatum docet nos Tertullianus, dicto libro de Virginibus velandis.

γεγονῆα ἐνδὸς ἀνδρὸς γυνή] Sensus apertus est, de quo iam aliquid dicere cœpimus supra I 11. 2. Non debebant Christiani in vlla laudis parte cedere Gentibus. Pausanias Achaicis: γυνὴ ἣ αἰεὶ τὸν ἱεροσυνῶν λαμβάνουσα ἀγισθεῖ μὲν ὑπὸ τούτοις, οὐ μὲν οὐδὲ τὰ πρὸς τὰς ἑσπερας ὅτι πλέον ἢ ἐνδὸς ἀνδρὸς εἰς πᾶσαν ἀφισμύνη. Minutius: Asia sacra coronat uniuira. Huic opponitur vetula multarum nuptiarum. Epist. ad Atticum XII. 29. Valerius Maximus libro II. c. 1. 3. Quæ uno contentæ matrimonio fuerant, corona pudicitiae honorabantur. Estimabant enim eum præcipuè matronæ sincera fide esse animum, quo depositæ virginitatis cubile pudicum egredi nesciret: multorum matrimoniorum experientiam, quasi legitimæ cuiusdam intemperantiae signum esse credentes. Quem sensum paulo durius extulit Athenagoras: ὁ δὲ πρὸς γάμος δὲ παρὰ τοῖς μοιχείᾳ. Tertullianus ad Vxorem: Sacerdotium viduitatis & cœlibatium est apud Nationes. Idem de exhortatione castitatis: Denique monogamia apud Ethnicos ira in summo honore est, vt & virginibus legitime nubentibus uniuira pronubato adhibeatur: & si auspicii causa, vtrique boni auspicii est. Item vt in quibusdam

solemnibus officiis prior sit uniuius locus. Certe Flaminica non nisi uniuius est. Item de Monogamia: Idolis certe & monogamia & viduitas apparent. Fortuna Muliebri coronam non imponit, nisi uniuius: sicut nec Matri Matuta. De Fortuna Muliebri, nefas eam attingi, nisi ab ea quæ semel nupsit, dixit & Festus. Et apud Propertium est:

In lapide hoc uni nupta fuisse, legar

Item: *autonoma*

Fac teneas unum, nos imitata, virum.

Vide Canonem xviii. Basilij ad Amphilochium.

IQ. ἐν ἔργοις καλοῖς μὴ τυθυμῆν] Id est, μὴ τυθυῖαν καλῶς ἔχουσα, quomodo supra loquebatur iii. 17. Quam fama comitatur bonorum operum.

εἰ ἐπινοήσῃσιν] Si nec abortum sibi fecerit, nec ob paupertatem exposuerit liberos, ut inter Gentes fieri solebat, sed omnes sibi natos educauerit, & quidem honeste ac pie. vide supra iii. 3.

εἰ ἑνοδόχῃσιν] Si hospitio pios excepit, ut Lydia xv. 15. Verbum ἐνοδοχεῖν usurpat & Euripides. Nomen ἐνοδοχῆς Xenophon. Rabbini id dicunt voce quæ ex Latino corrupta est תנודשן.

εἰ ἀγίων πόδας ἐνέψαν] Prouerbiale: id est, si ad infima etiam ministeria se demisit, ut viros sanctos subleuaret. Nihil opus hic repeti, quæ diximus ad Ioh. iii. 5. Tertullianus ad Vxorem inter Christianarum fœminarum officia ponit, aquam Sanctorum pedibus offerre.

εἰ θλαστομύοις ἐπιήκασιν] פספס dicerent Rabbini. Sic φίλοις ἐπαρκεῖν sine casu accusatiuo dixit Euripides. Vide & in sequentibus. Cum accusatiuo habes hoc verbum i. Macc. v. 26. xi. 35. Solebant fœminæ munuscula mittere iis qui ob pietatem in vinculis erant.

εἰ παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ ἐπικολουθεῖσιν] ἐπακολουθεῖν est quod Hebræi dicunt הלה, aut מלא addito אחרי. Si omnes boni operis occasiones sectata est, persecuta est, ut alibi citat Hieronymus.

II. νεώτερος ἢ χιῆς ὄντων] Minores sexagenariis. ὄντων, id est, ne admitte ad ordinem illum fœminarum præsidentium. In Glossario: ὄντων recuso. Utuntur sic Plutarchus & alij.

ὅταν γὰρ κατὰ ἐπινοήσῃσιν τῷ χειρὶ γὰρ δὲ δέλυσιν] Id est, ὅταν ἐπινοήσῃσιν καὶ τῷ χειρὶ. & per Christum intellige Ecclesiam, de quo loquendi genere diximus ad Rom. ix. 3. Postquam tædere eos cœpit istius seruitutis quam Ecclesiæ promiserant. Est enim ἐπινοήσῃσιν, ut nos docent Græcorum Grammatici, περιεῖν ἡνίας. Sic Apoc. xviii. 7. & nomen ἐπὶνος pro ἡνίας est ii. Reg. xix. 28. Syrus hic eo verbo utitur, quod in Syriaco Veteris Testamenti ponitur, ubi in Græco est ὑβείσιν. In re pari Synodus Chalcedonensis Can. 12. ὑβείσῃσιν πῶς τῷ Θεῷ χεῖν. & Occumenius: ὅταν κατὰ περὶ νοήσῃσιν τῷ χειρὶ. Volunt deinde nubere rursus: οὐ φορητὴ γὰρ ἡ χιῆς, ait Theano.

ἐχέουσα κριμὰ] κριμὰ hic vocat iudicium probarum ab earum facto def-

sentiens. Simile Chrysostomi illud Homilia LXXIII. ad Iohannem: *οὐκ οἶδας ὅτι οἱ μὲν τὴν πελοπλίαν τῇ ἑαυτῶν ἐτέραν ἐπισημαζόμενοι τῶν πολλῶν κατὰ γινώσκονται καὶ οὐ κόλασιν ἔχουσιν τὸ πρᾶγμα.*

ὅτι τὴν πελοπλίαν πᾶσαν ἠδέμεσαν] Illam fidem quam Ecclesiæ dederant, professæ se ei soli seruire velle. παρέβησαν τὰς σωθήκας ait hic Chrysostomus: ἐβόλουντο τὴν συμφωνίαν, Theophylactus: τὴν πρὸς τὸν Χριστὸν σωθήκην, Oecumenius: Epiphanius ἐπαγγελίαν: professionem Ambrosius. Sic δὲ ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν Gal. III. 15. In Constitutionibus Clementis III. 1. Εἰ ὅ νυν ἡμετέραν κατέσκηπτε εἰς τὸ χρεῖον, ἔμει φέρουσα τὴν ἐν νεότητι χρεῖαν γαμυθῇ, ἀπὸ πείρας ἐμπειρίας τῇ δόξῃ τῆς χρεῖας, καὶ λόγον ἐφίξει τῷ Θεῷ, οὐχ ὅτι ἀδύνατον γὰρ σωθήσεται, ἀλλ' ὅτι τὴν ἑαυτῆς ἐπαγγελίαν οὐκ ἐφύλαξε, κατέσπρωξάμεθα τῇ Χρείᾳ. Διότι μὲν πείρας καὶ φόβου Θεοῦ οὐκ ἔλαβε φυλάξαι τὴν ἐπαγγελίαν. Διὸ καὶ μὴ περὶ τῆς ποιήσεως τὴν ἐπαγγελίαν, ἀλλὰ μὲν ἀσφαλείας. κρείσσον γὰρ αὐτῇ εἶναι μὴ εὐχεσθαι, ἢ εὐχεσθαι καὶ μὴ ἀποδοῦναι. Tertullianus de Monogamia hunc locum sic explicat: *Ad eas dirigit, quales supra denotat, iuenculas viduas, quæ in viduitate deprehensæ, & aliquandiu affectatæ, postquam in deliciis habuerunt Christum, nubere volunt, habentes iudicium, quod primam fidem resciderunt: illam videlicet qua in viduitate inuentæ & professæ eam, non perseuerant. Propter quod vult eas nubere, ne primam fidem susceptæ Viduitatis postea rescindant.* Simile de Virginibus habet Cyprianus epistola LXX. *Si ex fide se Christo dicauerunt.*

12. ἀμα ὅ καὶ ἀργαὶ μανθάνουσι] Notat & alia vitia fœminis iunioribus frequentia. Cum nihil habeant quod agant, inquit, fiunt percunctatrices. μανθάνειν hic est fuscitari, vt Esther IV. 5. Vide quæ diximus ad II. Thessal. III. II. Verum illud: *οὐκ οἶδας ὅτι οἱ μὲν τὴν πελοπλίαν τῇ ἑαυτῶν ἐτέραν ἐπισημαζόμενοι τῶν πολλῶν κατὰ γινώσκονται καὶ οὐ κόλασιν ἔχουσιν τὸ πρᾶγμα.*

ὅτι πολλὰ θνητοῖς ἢ πολλὴ ποιεῖ κακία.

περὶ τῶν ἀργῶν τὰς οἰκίας] Quod περὶ τῶν ἀργῶν dixit Alexis, in versibus quos ad illum quem iam diximus locum ad Thessalonicenses produximus. Talis discursatricis fœminæ descriptionem habes, Prou. VII. 1. Et dicitur talis Hebræis *היא היא ודוררה*. At veteres testudinem de testæ suo nunquam egredientem figuram fecere bonæ fœminæ. Debent enim esse οἰκουεῖν, vt ait idem hic Apostolus ad Tit. II. 5. Euripides, Meleagro:

Εἶδον μέλουσιν τὴν γυναικὲν ἐν χρεῶν.

Εὐδελὴν οὐδὲν δὲ ἀξίαν τῆς μηδενός.

13. οὐ μόνον ὅ ἀργαί.] Est ἐπανόρθωσις, quasi dicat: parum est quod dixi eas esse otiosas. Fuerat enim id tolerabilius. Satiùs enim est otiosam esse, quam malè agere.

ἀλλὰ καὶ φλύαροι] In Glossis φλύαρος garrulus: φλυαρεῖς garrus, quod verbum habemus epistola I I. Iohannis 10. Connexa sunt ista, vt diximus, percunctari & garrire.

καὶ περὶ ἑτέρων] Vide dicta in eum locum ad Thessalonicenses. aliena negotia curant.

λαλοῦσαι τὰ μὴ ἰδόντα] *לא ידעו לא ידעו* Maimonidæ. Vbi aliud non habent

quod dicant, calumniari incipiunt.

Φιλόφρον ὃ χεῖμα θηλειᾶν ἔφου. ait Euripides.

14. βούλομαι ὃ οὐκ ἰωπότεας χίεας γαμεῖν] βούλομαι sic comparatiuè sumendum est malo : nempe, quam fiant ista quæ dixi. Sic θίλω 1. Cor. xiv. 19.

τενοζορεῖν] Non abortus facere, ut quædam faciebant, quo lautius vi-
rent: aliæ quo formam eò melius seruarent,

Scilicet ut careat rugarum crimine venter.

ait magister talium I I 14.

οἶνο δὲ ἀποτείν] Nempe, sub marito. Viri est res extra gerere; feminæ ser-
uare quæ sita. Aristoteles Oeconomicorum. I. 3.

μηδμίαν ἀφορμὴν δίδοται πρὸς ἀντικείμενῳ λοιδορίαν χάριν] Nullum dare præ-
textum inimicis ad maledicta. ἀφορμή est pretextus II. Cor. V. 2. XI. 12.
Gal. V. 13. ὁ ἀντικείμενος per excellentiam diabolus: sed solet & de aliis dici
qui eum imitantur, ut videre est I. Cor. XVI. 9. Philipp. I. 28. Solet autem
singulare cum articulo poni pro toto genere, ut diximus ad Marcum III. 26. & alibi. λοιδορίας χάριν, id est, εἰς λοιδορίαν לרבה.

15. ἡδὴ γάρ τις ἐξέβαπταισιν ὁμοιω. τῇ Σατᾶ] Non tantum in ea vitia de-
lapsæ sunt quæ dixi, verum etiam cum viderent suam istam vitæ mutatio-
nem à bonis Christianis improbari, Christianismum deseruere. ἐκπέπεισθ
Paulo est declinare à via recta: supra 16. infra VI. 20. II. Tim. I v. 4. ὁμοιω
אחר vel אחרי verbis eundi & similibus additum significat *sequi*. Secu-
tæ sunt, inquit, Satanam, qui sæculo præsidet. II. Cor. IV. 4.

16. *ἐν τῷ πνεύματι ἢ ἐν τῷ αἵματι καὶ ἐν τῇ συγγένει*] Habet, nempe ad se pertinentes, propinquitatem sanguinis aut affinitatis.

ἐπαρνεῖται αὐτοῖς] Subueniat illis, vt supra 10. ne Ecclesiam onerent. Vide quantam curam gerat Paulus ne Ecclesiæ liberalitates in alios impendantur, quam qui carere eis nullo modo possunt.

καὶ μὴ βαρεῖσθαι ἢ ἐκκλησία] Sumendum hic βαρεῖσθαι, quomodo ἐν βάρει 2^a 1. Thess. II. 6. *πιστεύοντες ἐν ἡμῖν ὅτι ἐκκλησίαν τοῦ κυρίου ἴσμεν, ἵνα ἡμεῖς ἵνα ταῖς ὀνύχαις χρεαῖς ἐπαρνησώμεθα]* Vt Ecclesia habeat unde subueniat iis quæ ita viduæ sunt, vt nullos habeant qui ipsas curent. Vide supra 3. & 5.

17. οἱ καλῶς πεποιητὲς πρεσβύτεροι διπλῆς τιμῆς ἀξιοῦσθωσαν] Omnes senes honore digni, ut vidimus: maxime vero qui præsident Ecclesiis **בְּזָקְלָם** qui & κατ' ἐξοχὴν **בְּזָקְלָם**, digni sunt duplici honore, tum propter ætatem, tum propter iudicium quod de ipsis fecit Ecclesia. Et bene διπλῆς τιμῆς. Sunt enim velut primogeniti inter fratres suos. Vide Deut. x. i. 7. Ἀξιοῦσθαι hīc ut & Hebr. x. 27. dignari passivè: quomodo apud Virgilium:

Coniugio Veneris dignate superbo.

Sic & Gen. xxxi. 28. Videtur autem duplicem honorem dicere & alimenta, quæ & ipsa illis cum honore dantur, ut regibus tributa. Considera sequentia & quæ ad Matth. xv. 4. Plato de legibus quinto dixit: *παρὰ τὴν ἀνάγκην πλείονος εἰσισυμένον.* ἢ ἡ πόλις τὴν γῆν

μαλιστα οἱ κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ,] id est, principes presbyterorum, quorum propriè erat munus loqui ad populum, & sic cum docere. Si per morbum aut ætatem non sufficerent, assumebant sibi alios, de presbyteris plerumque, raro de laïcis. Sed notandum olim in vna vrbe magna, sicut plures Synagogas, ita & plures fuisse Ecclesias, id est conuentus Christianorum. Et cuique Ecclesiæ fuisse suum præsidem, qui populum alloqueretur & presbyteros ordinaret. Alexandria tantum cum fuisse morem, ut vnus esset in tota vrbe præses, qui ad docendum presbyteros per urbem distribueret, docet nòs Sozomenus I. 14. & Epiphanius vbi de Ario agit, dicitque Alexandria nunquam duos fuisse ἐπισκόπους, voce ea sumpta κατ' ἔξοχῶν, ita ut significat illud ius quod habebat ὁ ἀρχὴν τῆς συνάγωγῆς. In illis verbis ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ est ἐν δὲ δύοιν, pro ἐν λόγῳ διδασκαλίας. Simile habuimus supra IV. 1. In Clementis Constitutionibus II. 28. τοῖς ᾧ presbyterοῖς ὡς αὐτὸν κἀμὲν οὐδὲ τὸν διδασκαλίας λόγον διπλῆ καὶ αὐτοῖς ἀφορεῖται. In illis verbis οὐδὲ τὸν διδασκαλίας λόγον διπλῆ καὶ αὐτοῖς ἀφορεῖται.

18. λέγει γὰρ ἡ γραφή· βουὴ ἀλοῶντα οὐ φιμώσῃς] Deut. xxv. 4. quem locum habuimus & exposuimus, I. Cor. ix. 9.

καὶ ἄξιός ἐστι ἰργάτης τῆς μισθοῦ αὐτοῦ] Est sententia inter Hebræos trita, ut videre est Matth. x. 10. Luc. x. 7. Verba non sunt in scriptura, id est in veteri lege, ad quam hîc respicit Paulus. at sensus reperitur Levit. xix. 13. Deut. xxix. 11. 14. vbi in Hebræo רַבָּה, in Græco μιῶντος, idem valet quod ἰργάτης. Significatur enim is cuius opera mercede conductæ sunt. Vide Marc. ix. 30. Ioh. x. 12. 13. καὶ ἄξιός ἐστι ἰργάτης τῆς μισθοῦ αὐτοῦ.

19. καὶ presbyterοῖς κατηχεῖαν μὴ ᾧδου, ἐκτός ἐστι μὴ ὑπὲρ δύο ἢ τριῶν μισθῶν, ut I. Cor. xiv. 5. xv. 2. Apparet hic instrui præsidem, qui dictus κατ' ἔξοχῶν ὁ ἐπίσκοπος. nam talium erat dirigere presbyterij actiones. Intellige hîc presbyterοῖς honore: lege Mosis nemo damnari poterat criminis, nisi causa probata per testes duos. At poterat ad vnus testis dictum vir plebeius capi, aut contra eum inquisitio incipi: non ita autem contra senatorem, cui æquiparatur presbyter. Et cur non? Quia iudicium pro illo totius populi, cum electus est, facilè vni testi præponderat. Deinde solent, qui aliorum crimina corrigunt, multorum patère odiis. Et nota non dici, ne damna: sed ne recipe accusationem, repelle delatores. Nicolaus Damascenus ᾧδὲ ῥητορικοῖς νεώτεροι presbyterοῖς κατὰ μυστηρίον οὐκ ἔστι. In verbis his Pauli duplex negatio, ἐκτός ἐστι μὴ ut I. Cor. xiv. 5. xv. 2.

τοὺς ἀμειβόμενους ἐνώπιον πάντων ἐλπίσῃ] Tertullianus vbi in Apologetico Ecclesias describit: Ibidem etiam exhortationes, castigationes, & censura diuina. Nam & indicatur magno cum pondere, ut apud castra de Dei conspectu: summum quia futuri iudicis præiudicium est, si quis ita deliquerit, ut à communicatione orationis, & conuentus, & omnis sancti commercij relegatur. President probati quique seniores. Admonebantur ergo criminosi à senioribus adstante & audiente plebe: ὑπὸ τῶν πλειόνων I. Cor. ii. 6. Si doleret, im-

ponebatur ei ἐπιτίμια. Si contumax esset, abscindebatur ab Ecclesia.

ἵνα καὶ οἱ λοιποὶ φόβον ἔχωσι] Diximus alibi pœnarum tres esse fines νεδείαν, ὑποπλήροσιν, ὡδὸδύμια. In pœnis ecclesiasticis tria hæc concurrunt. Nam & agitur vt melior fiat is qui lapsus est: & vt honos Ecclesiæ per eum læsus resarciatur: & vt alij exemplo absterreantur. Sumptum autem & hoc de lege Deut. xiii. 11. & alibi.

21. ἀμάρτυρομαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ] Hoc te obtestor, audiente & Deo & Christo. Idem loquendi genus habes II. Tim. ii. 14.

IV. 1.

καὶ ἡ ἐκλεκτὴ ἀγγελία] Ergo & Angeli audiunt quæ dicimus, Matth. xviii. 10. Luc. xv. 10. 1. Cor. xi. 10. Solent Deo sæpe adiungi Angeli, vt eo rectius concipiatur eius summa Majestas Deut. xxxiii. 2. Ἀγγέλοι ἐκλεκτοὶ sunt ij quos Deus diligit. Ita enim sæpe sumitur Hebræum עֲלֵיךָ vt Num. i. 28. 1. Paralip. xv. 1. 13. & alibi sæpe. Ij autem sunt iidem quī alibi dicuntur Sancti, vt Marci vii. 38. Luc. ix. 27. Vide quæ dicta ad 1. Thess. iii. 13. Opponuntur enim hi Angelis satanæ II. Cor. xii. 7. Rom. vii. 38. qui peccarunt & à Deo defecerunt II. Petr. ii. 4. Iud. 6.

ἵνα ταῦτα φυλάξης] Hæc quæ de iudiciis ecclesiasticis dixi.

χωρὶς προέκρίματος] προέκριμα est quod præiudicium Latini vocant, vt in illo versu.

Graue præiudicium est, quod iudicium non habet.

Id locum habet vbi inauditum, aut indefensum iudex damnat: quo illud spectat:

Te indicante criminosa est celeritas.

Et

Μηδὲ δίκην δικάσης πρὶν ἀμφοῖν μῦθον ἀκούσης.

Et id quod habemus Exodi xxi. 1. Eodem tendit locus Ps. l. 18.

μηδὲν ποιῶν καὶ προέσπισιν] Nihil propensione faciens, id est, in gratiam, aut eius cuius causa agitur, aut collegæ, aut commendantis. Respicitur lex Exodi xxi. 2. vbi est עֲלֵיךָ: in Græco ὡς ἐκκληῖναι.

22. καὶ ἐὰν ταχέως μηδὲν ἐπιτίθει, μηδὲ κοινῶναι ἀμάρτιας ἀλλοθίας] Alij veterum de absolutione intelligunt: alij de ordinatione. Vtrumque enim per manuum impositionem peragebatur. Probem ego de ordinatione accipi: nam est & in Thalmude par sententia. Similis apud Horatium sensus:

*Qualem commendas etiam atque etiam aspice, ne mox
Incutiant aliena tibi peccata timorem.*

Nam & ordinatio est solemnis quædam commendatio, à more Iudæorum veniens. Diu explorandus est qui præficitur Ecclesiæ, ne si quod habeat vitium in dogmate, aut vita, veniat ordinator in culpæ partem, tanquam ὑποβλητής, id est, obfirmator. Isocrates ad Demonicum: εἰς ἀρχὴν καὶ ἔσχατος μηδὲν ἔχων πονηρὰ πρὸς τὰς διοικήσεις. ὧν γὰρ ἐκείνος ἀμάρτη σὺ τὰς ἀγίας ἀναφί-

σουσι. Basiliius canone LXXXIV: μη δελίσσωμεν ἀμύρπαις ἀλλοθρίας συναπόλλυσθαι. vide & cætera ibi.

σεαυτὸν αἰγνὸν πῆρει] Vide Philipp. IV. 8.

μηκέτι ὑδροπότει] Cohæret cum superioribus. Nolo tamen ea de causa te folius aquæ esse potorem. Vox ὑδροποτεῖν bene Græca est. Vtitur ea Dioscorides.

ἀλλ' οἶνον ὀλίγον χρῶ] Vtere quidem vino, sed bene diluto. Vide hac de re egregiam dissertationem Chrysostomi prima de Statuis. Iustinus ad Zenam: ὁ ὃ οἶνος μήτε ὀσημέραι ὅπῃ τὸ μεθύειν πνέσθω, μηδὲ ὡς ὕδωρ ὀπιζητεῖσθω. ἐλάττω μὲν γὰρ Θεοῦ ποιήματα ἔστιν. ἀλλὰ τὸ μὲν ὕδωρ ἀναισθητὸν· ὁ δὲ οἶνος βοηθείας χάριν τῷ σώματι γέροντι.

δὲ τὸν σῶμαχόν σου] Stomacho laborantibus vinum tenue & austerum commendat Cornelius Celsus. Pari modo Proclum ait Marinus à Philosophis monitum ne carniū esu abstineret, ὅπως αὐτὸ καὶ τὸ σῶμα ὑπηρετεῖται ἔχη τοῖς ψυχικαῖς ἐνεργείαις. Plato vero legum I. I. suadet vino uti, εἰ μὴ σωμαστίας ἢ νόσων ἕνεκα.

καὶ τὰς πυκναὶς σου ἀδενείας] Multa enim infirmitatum genera consequi solent male concoquentes. Iustinus dicto loco: Ἄνθρωπος τὸ μὲν χυμῶνος δὲ τὸ κρύος πίνειν, μέχρι τῆς μὴ ῥιζοῦ. τῆς δὲ θέρεως δὲ τὴν τῆς ἐνὸς διεσπείαν. Vide & alia ibi. Adde egregie dicta à Clemente Pædagogi I. 2. Græca est sententia.

Ἀνδρὶ δὲ κερμηκῶπι μέγας οἶνος ἀέξει.

Hieronymus ad Demetriadem generalem dat regulam. Neque vero immoderata tibi imperamus ieiunia & enormem ciborum abstinētiā, quibus statim corpora delicata franguntur: & ante egrotare incipiunt, quam sanctæ conuersationis iacere fundamenta. Philosophorum quoque sententiā est μεσότητες ἀρετῶν· ὑπερβολὰς, κακίας ἐστίν, quod Latinus ita potest sermo resonare: moderatas esse virtutes, excedentia modum atque mensuram inter vitia deputari. Vnde & unus de septem Sapientibus: μηδὲν ἄγαν, id est. Ne quid, ait, nimis, quod tam celebre factum est, ut comico quoque versu expressum sit. Sic debes ieiunare ut non palpites, & comitum tuorum vel porteris, vel traharis manibus: sed ut fracto corporis appetitu, nec in lectione, nec in Psalmis, nec in Vigiliis, solito quid minus facias.

24. πνῶν ἀνθρώπων αἱ ἀμύρπαις πρὸς θεοῖς εἰσι πρὸς ἀνθρώπων εἰς κρίσιν] Redit ad illud de ordinationibus, velut interposita παρενθέσις. Et κρίσιν vocat ἀνάκρισιν, siue δοκιμασίαν illam quæ fiebat circa ordinandos. Vide supra III. 10. Tacite monet Timotheum ut diligenter inquirat in ea quæ id tempus præcessere.

ποὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν] Quidam dum presbyterium sperant, vitia sua non tollunt, sed obtegunt, eruptura vbi cupito erunt potiti. de talibus non tenetur ordinator: sed vbi rescuerit, dabit operam ut ne Ecclesiastica censura dormiat. Ideo ordinator in eos quos ordinauit intentos semper habebit oculos.

25. ὡσαύτως καὶ τὰ καλὰ ἔργα ποιεῖτε] Non tantum de eo qui ordinandus est, inquirere debes an nihil mali egerit, sed an etiam multum boni. Et huic rei potissimum credes. Qui enim verè pii sunt, eorum pia facta non latent.

καὶ τὰ ἄλλως ἔχοντα κρυβῆναι οὐ δύναται] Jerem. XLIX. 10. Si quorum res aliter se habent, ex latere non possunt. Id est, si qui nulla ediderint bona opera, puta monendo alios, inseruiendo ægrotis, subleuando pauperes, faciliè id tibi erit scire, & tales cauere. Merito enim suspecti sunt.

CAP. VI.

 Σ Ο Ι εἰσιν ὑπὸ ζυγὸν δουλοῖ] Hoc ad distinctionem addidit. omnes enim Christiani serui Dei & Christi: & propter hoc serui etiam alij aliorum. ὑπὸ ζυγὸν, id est sub imperio herili. Sic ea vox vsurpatur Leuit. XXIX. 13. Esaïæ IX. 3. & alibi.

ὥς ἰδοὺς διαβόλους πώσης πρὸς αἰτίους ἡγήσασαν] Tanquam magistratus suos domesticos. Vide Rom. XIII. 7. 1. Petri II. 17.

ἵνα μὴ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ διδασκαλία βλασφημηται] Nomen Dei maledictis impetitur, cum malè viuunt, qui eius se dicunt cultores. Vide Rom. II. 24. Esaïæ LII. 5. Ezech. XXXVI. 23. dicunt enim extranei: qualem isti Deum habent? Sic & ἡ διδασκαλία, doctrina Euangelica traducitur, velut imperiorum dissolutrix.

2. οἱ ὃ πρὸς ἔχοντες διαβόλους μὴ καταφρονεῖτε, ὅτι ἀδελφοί εἰσι] Ne ob id eos contempnant, quod inter se fratres sunt in Christo. Ista paritas cætera personarum discrimina non tollit.

ἀλλὰ πολλὸν δουλοδέτευσαν] Eo impensius illis seruite. Leges ciuiles nihil præcipiebant seruis: quia domini satis eos cogebant facere quod ex vsu dominorum esset. Nunc cum per Euangelium dominifacere essent multo leniores, præcepta etiam seruis danda fuere.

ὅτι πρὸς εἰσι καὶ ἀγαπῶντες οἱ τῆς δουλείας ἀνταμειβόμενοι] Primum quia fide in Deum sunt præditi: deinde diligendi eo nomine, quod curam gerant, vt vobis benefaciant, id est, vt vos vestiant, pascant, ab iniuriis protegant. ἀνταμειβεσθαι est curam alicuius gerere. Sic ἀνταμειβόμενοι ἀληθείας, Esaïæ XXXVI. 3.

Τὰτα διδάσκω καὶ ποιεῖς] Hoc ita tibi dico, quia tuum est etiam seruos docere.

3. εἰ τις ἐπιδιδασκαλεῖ] Vide supra I. 3. καὶ μὴ πορεύεται ὑμῶν λόγους ὥς τὸ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] πορεύεται 277, quod dicitur de iis qui ad altare veniunt, Leuit. IX. 7. & alibi. Non minori reuerentia tractandum est Euangelium: cuius sermones verè sunt ὑμῶν λόγους vt supra I. 10. II. Tim. I. 13. 14. 3. Tit. II. 9. 11. 1. quia nihil insalu-

bre admixtum habent, quo non carent dogmata Rabbinorum & Philosophorum.

καὶ τῇ κατ' ἐστέλειαν διδασκαλίᾳ] Hic καὶ vt sæpe est ἐξηγητικόν. Nam verba Christi verè sunt doctrina ad pietatem faciens. καὶ ἐστέλειαν est quod pietati conuenit, vt Tit. I. 1.

4. πένονται] Vide quid illis eueniat, inquit, qui ab Euangelio abscedunt; inflantur, nempe vt solent corpora malè sana. Vide supra III. 6. fiunt κενεῖς οἰσὸς ἐμπλεοὶ ἀσχοί.

μηδὲν ὀπίσθ' ἔχοντες Nihil sciens, nempe earum rerum quæ maximam vim habent ad pietatem. Id supplendum ex præcedentibus.

ἀλλὰ νοσῶν] Delirat, vt sæpe solent ægroti. Persequitur enim cœptam similitudinem. Solet autem νοσῶν illo sensu construi cum καὶ. Sic Plutarchus dicit καὶ σφραγίδια πολυπλῆ νοσῶν.

καὶ ζήτησις] Physicis scilicet de rebus, vti Socrates aiebat, quæ nihil ad nos, nempe meliores reddendos, quanta in his fuerint opinionum incerta, vide librum in Plutarchi operibus καὶ τῶν ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις, & in Physicis Stobæi. Hermas III. 9. *Hi sunt qui inter se habent lites, & propter querelas suas in fide languent.*

καὶ λογομαχίας] Multæ inter Philosophos disputationes erant de vocabulis. Ea quæ corpori & vitæ agendæ conducunt, bona sunt Platoni & Aristoteli. Non vult porticus ea sic appellari, sed ἀρεσκόμενα. Miseretur sapiens Platonicus & Aristotelicus. Stoicus non miseretur, sed parcit. Maxima pars Stoicarum disputationum, ait Cicero, circa nomina consumitur. Vitiosum autem est controuersiam intendere propter nominum mutationem, ait ad Herennium scriptor. Aristoteles in Topicis non male: ἀλαβητέον πρὸς τὸν ὄνομα διαλέγεσθαι. Verbum λογομαχεῖν habes & apud Græcos scriptores, & infra II. Tim. II. 14.

ὅς τις ὢν γίνεται φθόνος, ἔρις, βλασφημίας] Inuidia, lites, maledicta frequentia Philosophis, de quibus Timon:

Πόως ἐν τ' εἰδὼν καὶ λογομάχων πεπλάνηται;

Et alibi:

Φαίτ' ὃ βροτολογὸς ἔρις κενὸν λελακῆα.

Νεῖκος ἀνδροφόνος χειρὶν ἔχει.

καὶ πονηρίᾳ] Opiniones malæ: nam ἐπιδόειν ponitur pro λογίζεσθαι quod est cogitare. Tales opiniones Diagoræ, non esse Deum. Epicuri, Deum non curare res humanas, quæ videtur etiam Aristotelis fuisse sententia ἐν τοῖς ἐποπαικοῖς λόγοις. Academia adolescentioris & scepticorum, nihil posse percipi, nihil esse turpe per se.

5. διατριβή] In aliis libris est ἀνταρκαρία. quod rectum: Διατριβή vox propria Philosophorum, disputatio: vnde locum ipsum vbi disputatur, ἀνταρκαρίαν vocauit Gellius. Addidit Paulus ἀντὶ quod non rarò in compositione id significat, quod rectum non est, vt cùm dicimus ἀνταρκαρία

fiue ὡς ἀφ' ἑαυτοῦ ἀπομόνος, ὡς ἀλογίζεσθαι, ὡς ἀσυνάξις, & similia.

διεφθαρμένων ἀνθρώπων τὸν νοῦν] id est, mentem habentium alienam à pietate, quod vere est φθείρεται 11. Cor. x1. 3.

καὶ ἀπειρημένων τῆς ἀληθείας] Destituti cognitione eius veritatis quæ maximi momenti est.

νομίζοντων πειρασμὸν εἶναι τὴν δοσέειαν] Existimant pietatem, id est, Christianismum quæstui suo seruire debere. Respici videtur locus Esaia LVII. 11.

ἀφίσσας ὑπὸ τῆς δούλου] Hoc non est in Manuscripto optimo. Decet & in aliis multis, & in Latino. Addiderunt ij qui sensum putarunt sine his non plenum: cùm contra res se habeat. Nam τέτυφωται quod præcelsat, non erat descriptio subiecti, sed prædicatum, vt loquuntur.

6. εἰς τὸν πειρασμὸν μέγας ἡ δοσέειαν.] Ex Esai. xxxiii. 6. יראת יהוה היא θησαυרוֹ, Timor Domini thesaurus eius. Magnus est quæstus lucrari animam Matth. xvi. 76.

μὲν ἀνταρκτίας] Vetus dictum: magnum vectigal parsimonia. At verius, magnum esse quæstum suo contentum esse. id enim est nullius rei indigere. Vide 11. Cor. ix. 8. Sic dicunt Hebræi: Dives est qui sua sorte gaudet. Vtuntur voce ἀνταρκτίας Polybius & alij.

7. οὐδὲν γὰρ εἰσπνέειν αὐτὸν εἰς τὸν κόσμον. δὴλον ὅτι οὐδὲ ἐξενεγκεῖν τὴν ἀνάμειν] Sensus idem qui Ioh. i. 21. & Ecclef. v. 14. Applicatum autem hic ad irridendam avaritiam. Tale illud Martialis:

Rape, congere, aude, posside, relinquendum est.

Et Græcum non disparis sensus:

Γῆς ἐπέβην γυμνὸς· γυμνὸς δ' ὑπὸ γαῖαν ἀπειμι·

Καὶ τί μέττω μοχλῶ γυμνὸν ἐρεῖν τὸ τέλος.

Adde quæ ad Luc. xii. 20.

8. ἔχοντες τὸν δαξφορὰς τὸ σκεπάσματι τούτοις ἀρκουήσομεθα] Philo de Præmiis: πλοῦτος ὁ ὃς τῆς φύσεως ἀτελής ἐστὶ φορὴ καὶ σκέπη. Aristides: ἐσθῆτος γὰρ, οἴκη, καὶ σκέπης, καὶ φορῆς δεόμεθα. Vbi σκέπῃ Aristides posuit pro tecto: Philo autem, vt hic Paulus, pro veste & tecto. Est enim σκέπη siue σκέπασμα hoc omne quo tegimur. Iacobus panem tantum & vestem postulat Gen. xxviii. 20. Quod Cyprianus δαξφορὰς vertit exhibitionem, in eo locutionem iuris secutus est. Nam exhibere est alere. L. si qua §. sed si D. de Agnoscendis & alendis liberis.

9. οἱ δὲ βελόμοροι πλουτεῖν] הנהל להל Prou. xxviii. 22. Cui id vnicum studium est, vt ditescat, Mammonæ seruus. Vide Matth. vi. 24.

ἐμπίπτουσιν εἰς πειρασμὸν καὶ παρίδα] Id est, εἰς παρίδα πειρασμοῦ. Illaqueantur à diabolo: cuius nomen hic claritatis causa addidere interpretes quidam. ἐμπίπτειν εἰς πειρασμὸν, idem quod εἰσερχεσθαι de quo diximus ad Matth. v. 13.

καὶ ἐπιθυμίας πολλὰς ἀνοήτοις καὶ βλαβεραῖς] Sic legit Latinus, non ἀνόητοις.

Cupiditates istæ non modo nihil profunt (neque enim uiuitur de superuacuis) verum nocent insuper. Impediunt enim nos Deo, vt oportet, seruire Matth. v 1. 13. in quo sunt *τὰ πάντα*.

αἱ πνεὺς βυθίζουσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς ὄλεθρον καὶ ἀπώλειαν] Similitudo sumpta ex supplicio, non quidem apud Iudæos, sed in Oriente vsitato II. Macc. x 11. 4. Habes & apud Eusebium eius supplicij mentionem. Vide quæ dicta ad Matth. xv 111. 6. Demergunt eos in profundum, vnde nullus est exitus. *ὄλεθρον* & *ἀπώλειαν*, id est, interitum irreparabilem, sic I. Reg. xiii. 24. *εἰς ὄλεθρον καὶ ἀφανισμόν*.

10. *ρίζα γὰρ πάντων τῶν κακῶν ἐστὶν ἡ φιλαργυρία*] Id est, nullum est malum, quod non ex auaritia nasci possit. Vide quæ diximus Eph. i v. 19. Apollodorus:

Ἀλλὰ χροὸν π τὸ κεφάλαιον τῶν κακῶν

Εἰρηκας ἐν φιλαργυρίᾳ γὰρ πάντα ἐστὶν

Ideo *φιλαργυρία* Philoni, *κακίας μητρὸς πόλις*. Philosophi Græci multa quidem de contemptu diuitiarum loquebantur: sed plures Philosophi spectabantur ad fores diuitum, quam diuites ad fores Philosophorum.

ἥς πνεὺς ὀρεζόμηναι] Sic *ὀρεξίς πορισμῶν* Sap. x 1 v. 3. *ὀρέξην* proprie quidem dicitur de rebus, vt de pecuniis: sed per translationem quandam de ipsis quæ amamus vitiis. Non male verteris: *Cui quidam studentes*.

ἀπειπλάνηθησαν ὑπὸ τῆς πίστεως] Vide supra 1. 19. & v. 15. Hactenus locutus de Philosophis illis qui se Christianis cœtibus inferebant, addit eos adulterare verbum Dei, & venari commoda, atque inde euenisse vt etiam quidam Christianismum deseruerint. Hinc ostendit, quanti sit res ista periculi.

καὶ ἑαυτοῖς περιέπειραν ὀδύνας πολλάς] In Glossario: *περιέπειρω adfigo*. Multis doloribus se implicuere. Primùm enim magna est molestia in quærendis pecuniis, deinde maior in seruandis. Vide Matth. x 111. 22. Accedunt odia aliorum, sæpe lites, interdum & pœnæ.

11. *Σὺ δὲ ὡς ἀνθρώπου τῷ Θεοῦ*] Honorifico admodum eum appellat vocabulo, quomodo Prophetæ appellari solebant, vt in inscriptione Psal. xc. 11. Reg. i v. 40. & alibi.

Ταῦτα φεῦγε] Longe abesto etiam à collimitiis talium vitiorum.

Ὡς καὶ ὁ δικαιοσύνης] Eadem locutio Rom. i x. 30. & 11. Tim. 11. 22. Sic & *διώκειν ἀγάπῳ* I. Cor. x i v. 1. Hebræi *שרר* sic vsurpant. *δικαιοσύνη* hoc loco est innocentia.

ὁσέβειαν] Pietatem in Deum.

ἀγάπῳ] Beneuolentiam in homines.

ὑπομονῶν] Patientiam in aduersis.

πραότης] Lenitatem in offensis. In Manuscripto est *πραῦπάθεια*. Et videtur sic legisse Hesychius: Est enim apud eum: *πραῦπάθεια, πραότης*

12. *ἀγωνίζεσθαι τὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς πίστεως*] Ad id certamen venisti, vbi sine

intermissione pugnandum est, 1. Cor. ix. 25. Philipp. i. 29. Coloss. i. 29. 11. 1. 11. Tim. iv. 7. 8. לֹא תִפְתָּח בְּפָנֶיךָ אֱלֹהִים vt est Gen. xx x. 8.

ἐπιλαβὸς τῆς αἰωνίης ζωῆς] Sic & mox 19. locutio similis isti Prou. i v. 12. בְּמוֹסָר בְּמִוְסָר vbi Græci, ἐπιλαβὸς ἐμῆς παγδείας · firmiter tene. Sed notandum vitæ æternæ nomine hic, & alibi significari ius ad vitam æternam. Sensus idem Philipp. 111. 14.

εἰς τὴν ἐκκλησίαν] Sic τῆς ἀνω κλήσεως τῆς Θεοῦ dicto ad Philippenses loco.

καὶ ὁμολόγημα τὴν καλὴν ὁμολογίαν ἐνώπιον πολλῶν μάρτυρων] Hic et valet quando : nempe in baptismo, cui multi adhibebantur testes. De hac professione vide quæ diximus ad Matth. xxv 11. 19. Hanc ὁμολογίαν testationem fidei vocat in libro de Baptismo Tertullianus.

13. ᾠδοῦνός σου] Denuntio tibi. Eadem vox 1. Cor. v 11. 10. xi. 17. 1. Theff. iv. 11. 11. Theff. 111. 4. 6. 10. 13. Supra iv. 11. v. 7. & nomen ᾠδοῦνός σου 1. Theff. iv. 2. supra 1. 5. 18.

ἐνώπιον τῆς Θεοῦ τῆς ζωοποιουῦτος τὰ πάντα] De sensu vide supra v. 21. illi Deo qui omnibus quæ viuunt vitam dat, & dans vt vult seruat. Is est qui eam potest & reddere Ioh. v. 21. In manuscripto est ζωογονοῦντος pari sensu. Interpretes enim Græci pro Hebræo הַיְיָ promiscuè ponunt ζωογονεῖν & ζωοποιεῖν.

καὶ Χριστὸς Ἰησοῦς τῶν μαρτυρήσαντος ἐπὶ Ποντίῳ Πιλάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν] Dedit tibi exemplum, ipse cum vitæ periculo professus se esse regem regni cælestis, in hoc missum vt veritati testimonium perhiberet. Ioh. xviii. 37. Sic & tu fac, profite te Episcopum, testem eiusdem veritatis. Εἰς nota propria stantis apud Iudicem. Act. xxv. 9. 10.

τηρήσῃ σε τὴν ἐπολιτὴν ἀσπίδα] Nempe in professione tua. ἀσπίδα sine vlla macula. Sic Iac. 1. 27. 1. Petri 111. 1. 4. Hebræi eodem sensu dicunt בְּלֹא.

μέχρι τῆς ἐπιφανείας τῆς Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] Et hîc apparet loqui Paulum ad Timotheum tanquam qui viuere posset ad tempus quo Christus ad iudicium erat venturus. Vide quæ diximus ad 1. Cor. xv. 52. 11. Cor. v. 23. 1. Theff. iv. 15. Vide eandem vocem ἐπιφανείας hoc sensu eximio 11. Timoth. i. 10. 1 v. 8. Tit. 11. 13. Hebraicè est נִרְאָה.

15. τὸν καθεὶς ἰδίῳις δίδξει] Faciet apparere. יִרְאֶה. καθεὶς ἰδίῳις בְּעַתָּו. tempore quod ipse nouit. Vide supra 11. 16.

ὁ μακάριος] Vide supra 1. 11.

καὶ μέγας δυνάστης] id est qui solus potest omnia. שָׂרִי. Sic 11. Macc. 111. 24. πάσης ἰσχυρίας δυνάστης. Ibidem x 11. 15. dicitur κόσμος δυνάστης. Et ὁ ἐν οὐρανῷ δυνάστης in eodem libro xv. 2. 23.

ὁ βασιλεὺς ὁ βασιλοῦντων] Sic Hebræi dicunt מַלְכֵּי מַלְכֵּי vt Dan. 3. 27.

καὶ κύριος ὁ κυριεύωντων] אֲדֹנָיִם אֲדֹנָיִם Deut. x. 17. Psal. c xxxvi. 3. Ne timete minores illos dominos, dum ei parêtis, qui & in ipsos imperium habet.

16. ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν] Nempe per se. Sic vox μόνος ponitur & Rom. xvi. 27. 1. Tim. i. 17. Α'θανασίας vox est aliquoties in libro Sapientiae, & apud Paulum 1. Cor. xv. 53. 54. utitur & Menander. non longè hinc abit sententia Platonis, quam sic explicat in Theologicis Proclus, loquens de diis minoribus, quos nos angelos dicimus: μήτε ἀθανάτοις εἶναι, μήτε τεύξεσθαι θάνατον μόρας. Plato ipse in Timæo, Deum summum sic inducit loquentem: αὐτὸς δὲ ἐμὸς γρόμῳ, ἀλυτὰ ἐμὸς γὰρ δέλοντας. Sic Iustinus cum Tryphone disputans negat animas esse immortales, (nempe per se) & tamen negat eas mori. Scriptor responforum ad Orthodoxos non malè. Μόνος ἔχων τὴν ἀθανασίαν λέγεται ὁ Θεός, ὅτι οὐκ ἐκ θελήματος ἀλλ' ἐκ αὐτοῦ ἔχει, καὶ θάνατον οἱ λοιποὶ πάντες ἀθάνατοι, ἀλλ' ἐκ τῆς οἰκείας οὐσίας. Habet eam Deus ἐκ τῆς οἰκείας φύσεως καὶ οὐκ ἐκ τῆς ἐπέρου βουλήs, ait responsum ad quæstiones Græcas,

φῶς οὐρανῶν ἀπερόσιτον] Summum illud cœlum à conspectu nostro remotum: quod lucem sub folio Gloriæ appellant Hebræi. נהורא עמא שרא Dan. ii. 22. vbi Græca τὸ φῶς μετ' αὐτῆς ὄρεται. Iacchiades ibi נהורא חונה עמו. Α'περόσιτον inaccessible dixit Virgilius.

οὐδὲν εἶδεν οὐδὲς ἀνθρώπων, οὐδὲ ἰδεῖν δύναται] mortalium scilicet 1. Ioh. i. 11. 7.

ὧς τιμὴ, κράτος αἰώνιον, Α'μλύ.] Habes hic iterum ἀσυνάθετον in nominibus duobus iunctis. Quale notauimus Luc. ii. 14. & alibi. In Ps. xxix. i. cum copula ועו כבוד. Sed hic additur αἰώνιον ut & 1. Tim. ii. 10. & 1. Petri v. 10. ועו κράτος hic significat, imperium, δυναστείαν. Nam sic ועו vertitur. Iob. xxxvii. 6. Ps. lxxxviii. 14. Dan. xi. 31.

17. τοῖς πλεῖστοις ἐν τῇ νύκτι ἀγῶνι] Cùm epistolam iam absoluisset, venit ei in mentem speciali admonitione opus habere diuites illos mercatores, qui plurimi erant Ephesi. Bene autem dixit diuites huius sæculi: quia sunt & alix diuitiæ, de quibus Matth. vi. 20. & xix. 21. Marc. x. 21. Luc. xii. 21. 33. xviii. 22.

παράγει] Vide supra 13.

μὴ ὑψηλοφρονεῖν] Habuimus hoc verbum & Rom. xi. 20. pro ὑψηλὰ φρονεῖν Rom. xii. 16. id est altos gerere spiritus, quod vitium maxime diuitias sequitur. Sosiphanes:

αὐτὸ δὲ ἀτυχεῖτε μηδὲν ὄντες, ἀθῶς

ἴσ' οὐρανῶ φρονεῖτε.

Euripides:

τ' εἶναι περὶ πλείους πλοῦτος,

Menander:

λαμπρῶς περὶ πλούτῳ καὶ γὰρ γαυρούμενον.

Idem,

τ' ἀρήφανον που γίνεθ' ἢ λίαν ζυφῆ.

Inde eiusdem Menandri monitum:

--μηδὲ αὐτὸς εἰ σφόδρ' ἀπορῶς,

Πίσι δὲ τούτῳ, μήτε ἡμεῖς πτωχῶν πάλιν

ἡμεῖς καταφθάνει.--

μηδὲ ἠλπιέμεναι ἐπὶ πλούτου ἀδηλόγηται] Incerto diuitiarum, pro diuitiis incertis, siue fluxis. Exemplum hominis fidentis opibus vide Psal. xxxix. 7. Luc. xii. 17. 18. 19.

ἀλλ' ἐν Θεῷ τῷ ζῶντι] Quod subiungitur etiam dicto Psalmi loco. ἐπιπεσον est Dei ὁ ζῶν 1. Thessal. i. 4. Supra iiii. 15. 1v. 10. sic Hebræis ית לה. nec inaniter id hic positum: diuitiæ pereunt, ille manet. diuitiæ res inanimæ, Deus viuus & vitæ causa. Pro ἐν τῷ Θεῷ. Manuscriptus habet ἐπὶ τῷ Θεῷ. Post vocem ἐλπίζειν modo ἐν, modo ἐπὶ solet poni, pro Hebræo ב: interdum & εἰς. vide Matth. xii. 2. Ioh. v. 45. Rom. xv. 12. 1. Cor. xv. 15. ii. Cor. i. 10. Philipp. ii. 19. Supra i v. 10. i. Petri iii. 5.

τῷ παρέχοντι ἡμῖν πλουσίως πάντα εἰς ὑπόστασιν] In illo spes reponenda est, qui etiam nobis pauperibus dat omnia ista quibus natura indiget, & quibus nos contenti sumus. Id enim est ὑπολαμβάνειν, vti cum quadam delectatione πλουσίως, id est largè, vt Coloss. iii. 16. Tit. iii. 6. ii. Petri i. ii. dat solem & cælum, & sidera & fontes, & terras frugiferas.

18. ἀγαθοεργεῖν] Idem quod ἀγαθοποιεῖν Marci iii. 4. Luc. vi. 9. 33. 35. Act. xiv. 17. & apud Petrum aliquoties. respondet Hebræo טובה, vt videre est Num. x. 32. Iudic. xviii. 13. Soph. i. 13. significat autem beneficia conferre, quod facile diuitibus, & quidem in cuiusvis fortunæ homines. Construitur hic infinitiuus cum illo ὡς ἀγαγέλλει.

πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς] Piis factis abundare. Id enim πλουτεῖν Rom. x. 12. רשע.

ὡς ἐδοξέτω εἰς] Liberaliter dare pauperibus, secundum dictum illud: Μέμνησο πλουτῶν τοῖς πένητας ὡφελεῖν.

κοινωνικοῖς] Etiam vocare pauperes, vt communiter rebus partis fruantur. Prou. xxii. 8. Esai. lviii. 7. Luc. xiv. 12. Sic κοινωνικός Εὐρύτης Aristotelis. Horum præceptorum initia quædam erant in legibus de spicilegio & rationatione, & anno sabbatico.

19. ὑποθησυνεύονται ἐαυτοῖς θεμέλιον καλὸν εἰς τὸ μέλλον, ἵνα ὑπὸ πλάκῳ τῆς αἰωνίου ζωῆς] ὑποθησυνεύειν & ὑποθησυνεύειν per allusionem de omni re quæ clam deponitur, vt eleemosynæ apud pauperes. Sic ponitur hæc vox, Rom. ii. 5. Iac. v. 3. ii. Petr. iii. 7. Conuenit autem hoc & fundamento: quia fundamenta abduntur, ita vt non appareant. Opera autem misericordiæ ideo comparantur fundamento, quia sicut ex fundamentis latentibus domus in altum assurgit, ita ex illis operibus assurgit vita illa sublimis atque cœlestis. Vide Matth. xix. 21. Vocem ὑπὸ πλάκῳ coniunctam cum vita æternâ habuimus & supra 12. Sed ibi ius ad rem rei nomen accepit: hic res ipsa significatur. In Manuscripto pro τῆς αἰωνίου ζωῆς, est τῆς ὄντως ζωῆς, sensu eodem. Nam ὄντως & ἀληθῶς dicuntur κατ' ἄρχην ea quæ semper manent. Et Latinus sic legit: vertit enim veram vitam.

20. ὃ Τιμόθεε] Blanda compellatio addito nomine proprio.

τὴν ὡδακαζαθήκην φύλαξον] Manuscriptus & hic & 11. Tim. 1. 12. ὡδαθήκην. In Glossario ὡδαθήκη hoc depositum. Et ita scribitur hæc vox Levit. vi. 2. 4. ubi in Hebræo וְיָרָא : 11. Macc. 111. 10. 15. Et Phrynichus vult ὡδαθήκην dici, non ὡδακαζαθήκην. Vocat autem depositum sacram doctrinam Evangelij : quia & res est alterius, nempe Christi, & pastoribus fida eius custodia incumbit. Quare & verbum ὡδαπιδέναι in eodem negotio habemus supra 1. 18. 11. Tim. 11. 2. Et notarunt alij in libro Musar præcepta vocari depositum.

ἐμπεπόρευτος ταῖς βεβήλοις κενοφωνίας] Illas χυεαλογίας de quibus supra : quæ & inanes sunt ; nihil enim ad pietatem proficiunt, & profanæ, quia non sunt diuinitus reuelatæ. Idem βεβήλοι μῦθοι supra 1 v. 7. κενοφωνία idem quod in Glossario κενολογία. vaniloquium : Theophylacto ad hunc locum ματαιολογία.

καὶ ἀντιθέσθης] Nam & ipsi inter se pugnabant, vt diximus 1. 4. In Glossario : ἀντίθεσις oppositio. Græci ἀντιθέσθης interpretantur ἀντιλογία.

τῆς ψευδωνύμου γνώσεως] Vides hîc quam vetus nomen Gnosticorum, quod isti Philosophi Christianis cætibus se miscentes sibi indebant, spernebantque præ se cæteros vt rudes : diximus de iis ad Iohannis initium & ad huius epistolæ 1. 4. Falso autem scientiæ laudem sibi vindicabant, vnde Irenæus initio ait ἀπαρτοντες αὐτοῖς θεωροῦσι γνώσεως. Eusebius libro v. 7. Libros Irenæi ait esse ἐλέγχου καὶ ἀναρροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως. Aduersus hos est & Iustini illud ad Diognetum : ὁ γὰρ νομίζων εἶδέναι τὴν ἀλήθειαν γνώσεως ἀληθοῦς & μὴ τυτουμένης ὑπὸ τῆς ζωῆς, οὐκ ἐγνώ. ὑπὸ τῆς ὁφείως πλανᾶται. Et illud Clementis Pædagogi 1. οὐ γὰρ παῖδες ἡμεῖς καὶ νήποι πρὸς τὸ παιδαγωγῆσαι & διηγεσθῆναι τὴν μαθήσεως θεωρητορῶμεθα, καὶ οὕτως οἱ εἰς γῶσιν πεφυστωμένοι διαβεβλήμεθα. Idem Stromatum 1. ait hanc epistolam ob id à Gnosticis repudiatam, quod in ea se tam viuis coloribus notatos agnoscerent : κατὰ τὸ, inquit, τὴν φιλοσοφίαν ὁ πῦρος καὶ ἡ ἀήτης διαβεβλήκεν, οὕτως καὶ τὴν γῶσιν ἡ ψευδὴς γνώσις ἢ τε ὁμωνύμως καλουμένη. Deinde producit hunc quem in manibus habemus locum. Vera scientia est, quæ ad salutem æternam proficit.

21. οὗ τινες ἐπαγγελόμενοι] Profitentes, vt supra v. 10.

ὡς τὴν πίσιν ἠσώχησαν] Quidam, inquit, eorum ex ipso fastu & aliorum contemptu tandem eo peruenere, vt etiam Christianismum desererent. Hoc est quod supra dixit de alijs, ἀπεπλανήθησαν ἀπὸ τῆς πίστεως & 1. 19, ὡς τὴν πίσιν ἐνανάγησαν. Vocem ἀσώχειν de fide habuimus & supra 6. Sic & 11. Tim. 11. 18.

ἢ χάρις μετὰ σου] Nempe Dei Patris & Christi. Breuiter dictum, vt & Eph. v. 1. 24. In Manuscripto μὲν ὑμεῖς, quomodo Coloss. 1 v. 18. 11. Tim. 1 v. 22. Tit. 111. 15. Hæc vltima verba adscripserat Paulus sua manu.

HVGONIS GROTII
ANNOTATIONES
IN ALTERAM EPISTOLAM
AD TIMOTHEVM.

SCRIPTA est hæc epistola , vt veteres credidère , Romæ , cùm iam iterum venisset ab itinere Paulus , & magis in dies sæuiente Nerone , mortem semper ob oculos haberet. Est scripta post epistolam ad Titum : multaque ex epistola ad Titum , & priore ad Timotheum huè sunt transcripta.

CAPVT PRIMVM.

ΑΤΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ] Sic & in vtraque ad Corinthios , & in illa ad Ephesios , & in illa ad Colossenses.
κατ' ἐπαγγελίαν ζωῆς τῆς ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ] hîc id quò Apostolus tendit significat , quomodo eadem particula posita est , 1. Tim. v. 3. & Tit. 1. 1. Ideo Deus me voluit esse Apostolum , vt annuntiarem omnibus promissum vitæ æternæ , quæ per Christum nobis contingit. vide 1. Tim. 1. v. 6. Est tacita ἀντιπροσέτις. Cur terreamur aduersis cùm tanta habeamus promissa ?

Τιμοθέω ἀγαπητῷ τέκνῳ] Sic Timotheum appellat & 1. Cor. 1. v. 17.
χαίεις , ἑλπίς , εἰρήνῃ ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν] Sic & 1. Tim. 1. 2.

χαίειν ἔχω τῷ Θεῷ] Nempe pro donis in te collatis. Vide Philem. 4.
ὃν λατρεύω ἀπὸ νεογόνων] Eidem enim Deo seruiebat , cui seruierant maiores eius , à Beniamine vsque. Non enim alius est Deus Iudæorum , alius Deus Noui Testamenti. Act. xxii. 14. xxvi. 7. Vox νεογόνων est apud Platonem & Sirach. viii. 5. & 11. Macc. viii. 19. xi. 25. Cicero vertit generatores Timæo : Paulus Iuriconsultus maiores.

ἐν καὶ παρὰ συνειδήσει] Videtur hoc referri ad tempus Pauli vtrumque , in
A a a a a

Iudaismo & in Christianismo. Nam & cū Iudaice viueret, Deum eundem colebat pro modo cognitionis.

ὡς ἀδελφειπὸν ἔχω τὴν παρὰ σου μνήαν ἐν ταῖς δεήσεσί μου νυκτὸς καὶ ἡμέρας] *Veritas recte: sicut & perpetuam tui memoriam in precibus meis habeo, diu noctuque.* nam quod hic est ὡς ἔχω μνήαν, idipsum est μνήαν ποιούμενος dicto ad Philemonem loco.

ἐπιποθῶν σε ἰδεῖν] Sic & Rom. I. 11.

μεμνήμερός σου τῆς δακρύων] Hoc per παρένθεσιν interiectum est. Nam frequentia cum præcedentibus cohærent. Lacrymas intelligit in discessu Pauli. Simile Act. XXI. 13.

ἵνα χρεῖς πληθῶ] Nempe ex tui conspectu. Sic & Rom. I. 12. & XV. 32.

ὑπομνήσιν λαμβάνων] Manuscriptus habet λάβω. Sumens commemorationem, nempe in animo, id est, mihi metipso commemorans tuam fidem: sic vocem ὑπομνήσεως habemus II. Petr. I. 13. III. I. Sap. XVI. II. II. Macc. VI. 16.

τῆς ἐν σοὶ ἀνυποκρίτου πίστεως] Fidei sinceræ, quam in te vidi atque cognoui. Eundem titulum fidei dedit I. Tim. I. 5. Datur & dilectioni, Rom. XII. 9. II. Cor. IX. 6. I. Petr. I. 22. Sapientiæ, Iac. III. 17. Iudicio, Sap. XVIII. 16.

ἥτις ἐνώκησε θεῶτον ἐν τῇ μάμμῃ σου Λωΐδῃ, καὶ τῇ μητρὶ σου Εὐνείκῃ] Legendum Εὐνίκη, quod nomen est & apud Theocritum. ἥτις hic genus fidei significat, id est, fidem Christianam: fœminæ ergo istæ ex primis Christianis fuere. Nomen Hebræum Λωΐδης videtur fuisse לוֹבֵד-מַדָּה: Εὐνίκης vero בְּהָרָה. Per illud ἐνώκησε intelligit fidem Christianam in illis fœminis ad finem vsque mansisse.

πέπεισμαι ὅτι & ἐν σοὶ] Supple ἐνοικῆσει. Confido etiam in te mansuram eam fidem ad finem vsque. Πέπεισμαι pari sensu est Rom. VIII. 38. XV. 14.

ὁ δὲ ὡς αἰτίαν] לָכֵן; quapropter? nempe ut hoc fiat, quod opto ac spero. Videtur timuisse aliquid pro Timotheo, quem ante γήσιον vocarat, hic vero ἀγαπητόν. Considera sequentia.

ἀναμνησκῶ σε] מְזַכֵּר Gen. XLI. 9.

ἀναζωπυρεῖν τὸ χεῖσμα τῷ Θεῷ] In Manuscripto τὸ χεῖσμα τῷ Χεισῷ. Thessalonicensibus dicit V. 19. τὸ πνεῦμα μὴ σβέννατε. Hic vero ἀναζωπυρεῖν. Ἀναζωπυρεῖ qui sopitos suscitatur ignes. Est hoc verbum Gen. XLV. 27. & ζωπυρεῖν II. Reg. VIII. 15. pro ἠγῆ. Suscitatur autem spiritus ille precibus, diligenti meditatione, & iugi pia operatione.

ὅ ἐστιν ἐν σοὶ] Nondum abiit. vide retineas.

ὁ δὲ τῆς ἐπιθέσεως τῆς χρεῖς μου] Me solemniter Deum inuocante, approbante presbyterio. Vide quæ dicta ad I. Tim. IV. 13.

7. οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς πνεῦμα δόλιας] Non dedit nobis spiritum te-

nuem, qui nobis permittat timere mortem & aduersa. Hæc ideo dicit quod aliquantum metuebat, ne Timotheus, conspectis illis perpetuis malis quæ Paulum & Christianos premebant, ob id labasceret. Δειλία non est timor, sed timiditas. Atque ita vertitur in Glossario.

ἀλλὰ δυνάμει] Satis validum vt illis tentationibus resistamus, modo ne simus ῥιψάσμενοι. Vide 1. Cor. XII. 9. Mich. III. 8.

καὶ ἀγάπης] Plenum dilectionis Dei & proximi, vnde illa fortitudo nascitur 1. Ioh. IV. 18.

καὶ σωφρονισμὸς] Animi tranquilli, vt hîc rectè vertit Syrus: non quod non latius pateat vox, sed quod is sensus huic loco optime conueniat. Sic σωφρόνως sumitur Sap. IX. 11. Spiritus illius inter alia & hæc vis est, quod nos in malis tranquillat, modò rectè colatur.

8. μὴ οὐκ ἐπαχυνθῇς τὸ μὲν πλείον τῷ Κυρίου ἡμῶν] ἐπαχύνεσθαι regit accusatiuum, vt videre est Marci VIII. 38. Luc. IX. 26. Rom. I. 16. sic infra 16. Construitur & cum ὅτι & tertio casu, vt Rom. VI. 21. Latine diceremus: ne te pudeat Euangelij. id enim est quod hic vocat testimonium Christi, siue de Christo vt 1. Cor. 16. quod & μὲν πλείον τῷ Θεῷ 1. Cor. II. 1.

μηδὲ ἐμὲ] Neque te meci pudeat, ne pudeat te dici discipulum Pauli, ideo quod tanta patior. Tangit ipsum vlcus.

τὸν Νόμισον αὐτοῦ] Qui nunc iterum vincit trahor ipsius causa. nam genitiuus hic causam ob quam significat. Sic & Eph. II. 1. & Philem. I. & 9. pro quo alibi dicit Νόμισος ἐν Κυρίῳ Eph. IV. 1. propter Christum, id est doctrinam ipsius.

ἀλλὰ συλκακοπάθεισιν τῷ εὐαγγελίῳ] κακοπαθεῖν ἔργον Ionæ IV. 11. est molestia affici, vnde κακοπαθοῦντα μέγιστα medicis. In Glossario κακοπαθεῖν vexor. Sed plerumque voces tales per se passionem significantes apud nostros scriptores simul significant animum ad hoc paratum. Sic κακοπαθεῖν habemus infra II. 3. 9. IV. 5. Iac. 5. 13. Συλκακοπαθεῖν eadem forma qua συλκακουχεῖσθαι Hebr. XI. 25. More autem suo Paulus θεωσωποποιεῖ Euangelium, cique sensum tribuit, quomodo alibi Legi, Morti, Peccato.

καὶ δυνάμει τῷ Θεῷ] Id est per vim Dei vt hic Syrus, per vires à Deo datas. multis modis Paulus vsurpat illud καὶ. Hic eo modo quo Græci dicunt aliquid fieri καὶ Θεῷ, aut καὶ πύλιν.

9. τῷ σώσαντι ἡμᾶς] Qui nos à vitiis liberauit. Sic σώζεις sumitur & Eph. II. 8.

καὶ καλέσαντος κλησὶς ἀγάπη] Illud καὶ hic est, vt alibi sæpe, ἐξηγητικόν. Explicat enim Paulus quomodo liberati simus à vitiis, nempe quia Deus nos vocauit sermone illo suo sancto, qui hic ex effectu dicitur κλησὶς ἰατρῶν.

οὐ καὶ τὰ ἔργα ἡμῶν] Non nostra opera cum mouerant, vt nos sic vocaret, erant enim maximæ partis mala plura quam bona opera. Vide Eph. II. 9. Polycarpus in epistola: ὅτι χάρις ἐστὶ σεσωσμένοι, ὅτι ἐπ' ἔργων, ἀλλὰ ἀληθινὰ Θεοῦ ἀπὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

ἀλλὰ καὶ ἰδίαν προέθεον] Ex suo proposito. Vide Eph. III. 11.

καὶ χάριν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πρὸ χρόνων αἰώνων] Explicat quod sit illud propositum. Primum ait factum esse ante plurima tempora, ante Abrahamum de quo Iudæi gloriabantur. Vide quæ diximus ad Iohan. VIII. 58. Idem loquendi genus habes Tit. 1. 2. Veteris testamenti interpretibus αἰώνιον dicitur, & de eo quod diu duraturum est, & de eo cuius origo longè petenda ut Ps. LXXVI. 4. Prou. XXII. 28. Ierem. LVIII. 12 LXI. 4. Ezech. XXXV. 9. XXXVI. 2. Michæ II. 9. Abac. III. 5. & alibi. Deinde dicit esse beneficium datum in Christo per μετάνοιαν. Vult enim dicere illud propositum esse de Dei beneficio dando nobis per Christum Iesum. Par loquendi genus habuimus Eph. 1. 4.

10. φανεροθεῖσαν ἡ νύξ] Propositum illud diu in Deo latuit. nunc vero patefactum est. Sic & Rom. XVI. 26. & Tit. 1. 3. φανερωῦν est הָלַךְ.

δὲ τῆς ἐπιφανείας τῆ σωτηρίας ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] Postquam Christus mundo apparuit. Quo tempore & Dei Gratia & Veritas in homines apparuisse dicuntur. Tit. II. 11. III. 4. Alibi ἐπιφάνεια sumitur de iudiciali aduentu. Sed vox est generalis, ut alibi diximus.

καταργήσαντος μὲν τὸν θάνατον] Mors hic θεωροῦνται. Mors dominium habebat in homines à Deo abalienatos, Rom. VI. 23. 1. Cor. XV. 26. Id dominium, id ius ei Christus ademit: vim quoque ipsam ei adempturus suo tempore, ut eodem ad Corinthios loco docemur. Sic Christus Hebr. II. 14. dicitur καταργῆσαι τὸν κράτος ἔχοντα τὴν θανάτου, id est ius ei ademisse מָוֶת. Sic lex dicitur καταργεῖσθαι Eph. II. 15. Cùm ei adimitur ius nos obligandi.

φωτίσαντος ἡ ζωὴ καὶ ἀφάρσιαν δὲ τῆ εὐαγγελίας] Est hic ἐν δὲ δύοιν. nam ζωὴ & ἀφάρσιαν dixit pro ζωὴ ἀφάρτον. de qua vita spes quidem fuerat aliqua ex conjecturis, sed non disertum & sine umbris promissum. Itaque rectè dicitur Christus vitam illam corrumpi nesciam tanquam ex tenebris in lucem eruisse. Quicquid enim philosophi, quicquid Rabbinii ea de re dicunt, tenebræ sunt, si ad lucem Euangelij comparantur.

11. εἰς ὃ ἐπέδωκεν ἐγὼ κήρυξ, καὶ δάσολος, καὶ διδάσκαλος ἔθνων] Illud ὃ totum illud quod præcessit, respicit. Par locus I. Tim. II. 7. In manuscripto hic abest ἔθνων.

12. διὰ τὴν αἰτίαν καὶ τὰ πάντα πάγχω] Hæc vincula, hæc odia Iudæorum, iram idololatrarum, & mortis pericula.

ἀλλ' ὅτι ἐπαγγέλλομαι] Monito quod præcessit supra 8. addit suum exemplum. Confer Marc. VIII. 38. Luc. IX. 26. Rom. I. 16.

οἶδα γὰρ ὅτι πεπνυμένος] Deo veraci in promissis: ὅτι πεπνυμένος אֲשֶׁר בְּחַטְיָא

καὶ πέπεισμαι] πέπεισμαι hic est pro certo habeo, ut Rom. VIII. 38.

ὅτι δυνατός εἶμι] Ut promissori confidamus, duo requiruntur, ut & is bonæ fidei sit, & ut possit quod vult implere. De priori iam egit, nunc addit alterum.

τὴν ὁδοῦ τοῦ εὐαγγελίου] Et hic & infra 14. ὁδοῦ τοῦ εὐαγγελίου habet Manuscri-

ptus vt 1. Tim. v 1. 20. Habemus in hoc & 14. commate mentionem depositi duplicis. Deus apud nos deponit verbum suum, nos apud Deum deponimus spiritum nostrum Luc. xxii. 40. Act. vii. 59.

φυλάξαι εἰς ἐκείνῳ τῷ ἡμέραν] Seruare incorruptum ad diem vsque iudicij vniuersalis. Quæ dies per excellentiam dicitur, illa dies, vt 11. Thess. i. 10. infra 1 v. 8. Alibi dies Domini.

13. ὑποτύπωσιν ἔχει ὑγιαίνοντων λόγων] ὑποτύπωσις *exemplar*, vt 1. Tim. i. 16. sed hic intellige exemplar in animo fixum, quod ἰδεῖν Platonici vocant. Λόγοις ὑγιαίνοντας hic, & 1. Tim. ii. 3. διδασκαλίαν ὑγιαίνουσαν 1. Tim. i. 10. hic infra 1 v. 3. Tit. 19. vocat eam doctrinam quæ nihil insalubre habet admixtum, qualia multa erant in doctrina Rabbiorum & Philosophorum.

ὡν παρ' ἐμοῦ ἤκουσας] Quomodo me dicentem sæpe audisti.

ἐν πίστι καὶ ἀγάπῃ τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] Ostendit in quibus rebus occupetur illa doctrina, nempe in fide primum. Deinde in dilectione non qualicumque, sed propter Christum. Hæc est egregia illa *συνζωία* vnde salus nostra pendet. Vide Gal. v. 6. Eph. v 1. 23, 1. Tim. i. 14. Hæc biga figurata in vetere Vrim & Thumin.

14. τὴν καλὴν καὶ ὑγιαίνουσαν φύλαξον] ὑγιαίνουσα Manuscriptus, vt supra. Sic vocat doctrinam illam Evangelicam vt 1. Tim. v 1. 20. vbi dicta vide. Pro depositi voce Ambrosius in hoc loco citando vsurpat vocem commendati. Idem ea significat. Vide locum Modestini in Collatione legum Mosaicarum & Romanarum, titulo de deposito.

ὅτι πλούσιος ἀγίου] Quasi dicat: ne diffide. Magnum habes opitulato-

rem, supra 7. τὸ ἐνοικεῖν ἐν ἡμῖν.] Quasi dicat: qui non desertus, nec nos deseret. Rom. viii. 11.

15. οἶδας τὸ] Quo magis Timotheus sibi attendat, ostendit ei & bona & mala exempla: illa, vt sibi caueat: hæc, vt aliis non cedat.

ὅτι ἀπεσπάρισάν με πάντες οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ] πάντες, omnes illi doctores. οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ, qui sunt non Ephesi, vbi tu es: sed in locis circa Ephesum: vnde ait οἶδας. non potes hoc nescire. ἀπεσπάρισάν με *fastidierunt me*. Spreta mea auctoritate & docendi munere, obstiterunt, ob pericula scilicet.

ὡν ἔστι Φύργελλος καὶ Ἑρμογένης] Meminit horum Tertullianus Præscriptione aduersus hæreticos, & de Resurrectione carnis. Alius ab hoc Hermogene est is contra quem librum specialem scripsit Tertullianus. Forte hic Hermogenes is est quem de Phrygia scripsisse ait Apollonij Scholiastes. Fuit & sophista eo nomine. Phygelli autem puto corruptum esse nomen ex Latino Figulus.

16. δὴ ἔλας ὁ κύριος παρ' Ονησιφόρου οἴκου] Videtur mihi hic Onesiphorus fuisse mortuus, cum hæc Paulus scriberet. Nam hic distinguuntur preces pro familia ipsius & pro ipso: & infra Onesiphori familiam salutatur 1 v. 19. non

autem Onesiphorum. Adde quod in præterito dixit ἀνέψυξε. Δώη ἔλεος, id est, det multa bona. ἡ ἡ. nam ἔλεος sic poni vidimus Gal. v. 1. ii. & alibi. οἶκος pro familia, frequens etiam Græcis. Sic & 1. Cor. 16. 1. Tim. iii. 4. 5. v. 4.

ὅτι πολλάκις με ἀνέψυξε] Consolatus est. Translatio sumpta ab umbra aut ventulo in locis æstuosiss. Ponitur pro הַב Ps. xxxix. 14. pro הַב Iudic. xv. 14. pro שָׁב Exod. xxiii. 12. 11. Sam. xvi. 14. Hinc ἀνέψυξис Exod. viii. 15. Act. iii. 20.

καὶ τίω ἄλυσίν με σὺ ἐπαγκλωύθῃ] Non puduit eum catenæ huius militaris, quo trahor, ut fontes solent. Quod alibi sæpe vincula dixit, id distinctius ἄλυσιν hic, & Ephes. v. 20. nimirum eodem modo iterum victus fuit Paulus, quo cum primum adveniret: Act. xii. 6. 7. xxi. 33. xxviii. 20. de voce ἐπαγκλωύθῃ, vide supra 8.

ἀλλὰ γυρόμυθος ἐν Ῥώμῃ] Nam Ephesini mercatores multa negotia Romæ habebant.

ἀπουδασιότερον] Comparativus pro superlativo, frequens Græcis.

ἐζήτησέ με] Per totam urbem Romam cursitavit, ut me quæreret.

καὶ εὖρε] Deo fauente: nempe in diuersoroliolo, ubi erat cum suo custode.

δὴ αὐτῷ ὁ κύριος] Christus cui iudicandi potestas data est.

ὄρεῖν ἔλεος] Ut bona, nempe æterna, accipiat. ἔλεος quid sit, iam diximus. Δείσιν κτλ est consequi. vide Luc. i. 30.

ὡς κρείου] Hebræa locutio, pro à se, siue ipso dante. Similes locutiones habes Gen. i. 23. Exod. x. 11. xxiii. 18. 19. xxi. v. 1. 2. Num. x. 29. Zach. i. 17. Ps. xiii. 6. lxxxii. 1.

ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ] Vide supra 12.

καὶ ὅσα ἐν Ἐφέσῳ διηκόνησε, βέλπον σὺ γνώσκεις] Non nouum fuit Onesiphoro seruire mihi & Ecclesiæ. Iampridem Ephesi idem fecerat. Historiam non repeto. Est enim tibi nota, qui ibi mihi adfuiisti. Διηκόνησε nempe ὡς αἰόλις quod in re non dissimili additur, Rom. v. 25. Hebr. v. 1. 10. Sic & alibi post διακονεῖν subauditur datiuus, ut Ioh. x. 1. 2. Διακονεῖν autem cum accusatiuo, constructio Græca. Itaque pro ὅσα Latine recte verteris, in quantis rebus.

C A P. II.

Τ' οὐδὲ τίχον μου] Vide quanto affectu, ut Tim. i. 18.

ἐνδυναμῶ] ἡ. Id enim sic transfertur Ps. lxx. 9. Sic & actiua & passiuia promiscuè Hebræis, tum Hebraicè, tum Græcè scribentibus, vsurpantur pro reciprocis. Sensus enim est: roborata remer, assiduo nempe studio.

2. καὶ ἃ ἤκουσας παρ' ἐμοῦ δεῖ πολλῶν μάρτύρων] Multis adductis testibus prophetis, qui hæc prædixerant. Hebr. x. 1. 1.

Ἰδοὺ τὰς ἀρχαίας τοῦ πνεύματος ἀνθρώπων, οἱ πνεῖς ἱκανοὶ εἶναι καὶ ἑτέρους διδάσκει] Hinc videmus Timotheum, non Episcopi tantum, sed & Metropolitæ functum officio, non minus quam Titum: nam docere erat τῷ ἡγουμένῳ, τοῖς ἀρχαίῳ, ut prius, Episcoporum, ut posterius per eminentiam eos vocavit Ecclesia. Erat ergo Timotheus verè הגורר רב. Habemus hic verbum ἀρχαίου, פקדן. Vide Ps. xxxvi. 5. οἱ πνεῖς ἱκανοὶ εἶναι καὶ ἑτέρους διδάσκει qui possint & alios docere: διδάσκουσιν 1. Tim. iii. 2. infra hic 2.

3. σὺ οὐκ ἀποπαύῃσιν] Vide quæ diximus supra 1. 8. In manuscripto est & hic: συγκαταπαύσιν.

ὡς καλὸς στρατιώτης Ἰησοῦ Χριστοῦ] Vide 1. Cor. ix. 7. 11. Cor. x. 34. 1. Tim. i. 18. Sub illo duce, sub illis signis nobis militandum est.

4. οὐδεὶς στρατιώτης ἐμπλέκεται ταῖς τῆ βίᾱ πραγματείαις] ἐμπλέκεται, id est, se implicat: passivum pro reciproco. Similitudinem ducit à militiâ sæculari, ut dictis locis, id est, à minori ad maius. Leo Imperator in L. Milites, C. de Re militari, libro xii. *Milites qui à republica armantur et aluntur, solis debent utilitatibus publicis occupari, nec agrorum cultui, et custodia animalium, vel mercimoniorum quaestui, sed propriae muniis insudare militiae.* Idem Imperator L. Milites, C. Locati: *Milites nostros alienarum rerum conductores, seu procuratores et fideiussores, vel mandatores conductorum fieri prohibemus, ne omisso armorum usu ad opus rurestre se conferant.* Deinde: *Armis autem, non privatis negotiis occupentur.* Ambrosius lib. i. de Officiis: *Is qui Imperatori militat, à susceptionibus litium, actu negotiorum forensium, venditione mercium prohibetur humanis legibus.* Vegetius libro ii. *Nec aliquibus milites instituti deputabantur obsequiis, nec privata iisdem negotia mandabantur: siquidem incongruum videbatur Imperatoris militem, qui veste et annona publica pascebatur, utilitatibus vacare privatis.* Veteres autem sunt leges quæ hoc vetant. nam Postumium virum Consularem damnatum narrat Florus, quod opera militum in agro suo usus esset. Diocletianus & Maximianus L. Si militem, C. de Conditione ob causam datorum ajunt: *Si militem ad negotium tuum procuratorem fecisti, cum hoc legibus interdictum sit:* Vide & legem Honorij & Arcadij: *Nemo miles, dicto titulo Codicis De re militari.* Eodem tendit titulus Codicis: *Negotiatores ne militent:* & in re simili, lex ultima C. de Fabricensibus. Cassiodorus ii. 31. *Publicis debent insudare, qui nomen dedere militiae.* Verbum ἐμπλέκεται habetur in Græco, Prou. xxviii. 18. Sic ἐμπλεκεῖς πόνοις apud Platonem, occupationibus implicatus est apud Ciceronem. Idem negotiis implicari dixit non vno loco.

ἵνα τὸς στρατολογήσαντι ἀρέσῃ] Vt ei placeat qui delectum fecit, id est imperatori, qui עבדך עבדך Esaiæ xiii. 4. In Glossario στρατολογία delectus. In Latino legimus *ut ei placeat cui se probavit:* Sed scripserit Interpretes qui se probavit. Nam & literæ ea de re probatoriæ in Codice.

5. εἰ μὴ ἡ καὶ ἀδελφῇ τις, μὴ σεφανοῦται, εἰ μὴ νομίμως ἀδελφή] Altera simili-

tudo à publicis certaminibus desumpta. sunt enim & gymnicae leges, quarum meminit Aristoteles sine Nicomachiorum. Frequens autem comparatio *σουδαίου & ἀθλητῆ* apud Philosophos. Andronicus aut quisquis est Nicomachiorum optimus Paraphrastes: x. ii: τὸν ἴσον δὴ ἔσπον ἐ τὸν τῆς ἀρετῆς ἀλείπτῃ ἀνάγκη μὴ ζύτοις μόνον ἀγαπᾶν τοῖς λόγοις, ὅθεν ἐνι μαθεῖν ἔχουσι τί ἐστιν, ἀλλὰ καὶ ὅπως γήροιο κατὰ δύναμιν τὸ διδάσκειν, οἰόμενον οὕτως αὐτῷ ἀληθῶς γηροῦσθαι διδάσκον ἀρετῆς. πρὸς γὰρ πῶς τελείωσιν τῷ γυμναζόμενῳ τὸν παροδόντων πρὸς τῆς τῶν τοῖς λόγοις· τελείωσις δ' αὖ εἴη τῆς ἀρετῆς ἀθλητῆς, τὸ ἀγαθὸν αὐτὸν γηροῦσθαι, καὶ πρὸς τὸν καλῶν. Marcus Tyrius Diatriba xxxii: Οὐλυμπιάσι μὲ καὶ Πυθίοι σὺ ἐνεσι κόπον λαβεῖν, οὐδὲ μύλων τυχεῖν αὐτὸν, ἐφ' ἑαυτῷ κονισάμενον, ἀλλ' ἀνταγωνιστῶν δὲ τῷ κηρύγματι. ἐν ᾧ τῷ βίου σάδω καὶ τῇ δεῦρο θγωνία, τίς αὖ γήροιο ἀνταγωνιστῆς ἀνδρὶ ἀγαθῷ, πλὴν τῆς πίστεως καὶ δουλεύειν. Vide, si vacat, & sequentia. Hierocles: πρὸς τὸν μὲ γὰρ ἀθλητῆς σέφαιον σὺ ἀγωνιζόμενοι οὐ λαμβάνουσιν. ἀλλ' ἀγωνιστάμενοι καὶ νικῶντες.

6. τὸν κοπιῶντα γεωργὸν δι' πρὸς τὸν κατὰ τὴν μέταλαμβάνειν] πρὸς hic significat, ita demum. Tertia similitudo attexitur. Agricola si laboraverit, ita demum par erit eum de fructibus vesci. Par similitudo i. Cor. ix. 10. Sed ibi ostenditur, quid operanti debeatur: hic quid exigatur, ut quis de fructibus se iure pascat. Non dubium est quin causas habuerit, cur hæc diceret Paulus: nam & additur.

νόει αὐτῷ λέγω] Similis admonitio Marc. xiii. 14. Νόει ἢ vel ἰβη. Dan. ix. 23. Attende dictis.

δὴ γὰρ σοι Κύριος σώσειν ἐν πάσιν] In rébus tantis, non tantum attentione, sed & illuminatione diuina opus est, quam & nobis ipsis, & aliis precari debemus. Dan. ii. 21. quasi dicat, multa iam intelligis: sed non omnia. Est in quo adhuc luce maiore indigeas. Similis precatio Coloss. i. 9. At in Manuscripto est δῶς, quasi bene ominantis. Quomodo & Syrus videtur legisse: quamquam potest apud eum futurum pro precatu accipi, more gentis.

8. μνημόνευε Ἰησοῦ Χριστοῦ νεκρὸν ἐκ νεκρῶν] Ne mirare etiam si quid mihi grauius eueniat. Mortuus est etiam Christus morte ignominiosa. Sed à Deo ad vitam gloriosam resuscitatus est. Idem & mihi eueniet, & tibi, si aduersis nihil territus in fide & professione persistiteris.

ἐκ πέρατος Δαβὶδ] Sic & Rom. i. 3. Non frustra autem istud hoc loco positum est. Nam si Dauid regno destinatus tanta mala pertulit, si Iesus maiora, in quo omnia illa promissa Dauidis posteritati facta perfectissimum habebant implementum, quid mirere, si nobis talia eueniant? Vide Act. xiii. 23.

9. καὶ τὸ εὐαγγέλιόν μου] Sicut ego Christi mandata omnibus annuntiaui & annuntio. Par locutio Rom. ii. 16. xv. 25. quod explicatur sic, τὸ εὐαγγέλιον τὸ εὐαγγέλιον ἐπὶ ἐμοῦ. Gal. i. 11. sic & εὐαγγέλιον ἡμῶν dicit Apostolus, adiutores suos secum socians. i. Thess. i. 5. ii. Thess. ii. 14.

ἐν ᾧ κακοπαθῶ] ἐν ᾧ hīc more Hebræo est cuius causa. κακοπαθῶ multa mala fero, & æquo animo fero. Nam & hoc huic verbo his locis ineffe etiam supra diximus.

μέγχι δεσμῶ] Graue vinciri hominibus liberis. Ostendit non leuia esse quæ patiebatur. Vide supra 8.

ὡς κακοῦργος] Nam aduersus tales inuentæ manicæ & compedes. Sic & Christus κακούργος æquatur, in supplicio. Luc. x x i i i. 32. 33. 39.

ἀλλὰ ὁ λόγος τῆ Θεοῦ οὐ δέδεται] Loquor eadem libertate quasi vinctus non essem. Animus vinctus non est, isque lingua adhuc vituri. Si ego hoc facio vinctus, quanto magis tu hoc facere debes solutus?

10. διὰ τῆτο] Ob hoc ipsum Euangelium.

πάντα ὑπομείνω] Et hæc mala, & multa alia patienter fero. ὑπομείνω ἵπλην. Vide & infra 12. Hebr. x i i. 2. 3. Iac. v. i i. 1. Petr. i i. 20.

διὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς] Bono Christianorum, qui meo exemplo confirmantur in fide, & ad parem sufferentiam animantur. De voce ἐκλεκτῶν vide quæ dicta ad Matth. x x i v. 22.

ἵνα καὶ αὐτοὶ σωτηρίας τύχωσι τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ μετὰ δόξης αἰωνίης] Vt ipsi quoque per eadem incedendo vestigia perueniant ad salutem gloriamque æternam, dante Christo. vide supra 1.

11. πρὸς ὁ λόγος] Nempe is qui sequitur. Solet enim hæc verba præfari ante egregiam sententiā. Vide 1. Tim. i. 15. i i i. i. i v. 7.

εἰ γὰρ συναπεθάνομεν] γὰρ hic ponitur pro ἵνα certe. Esaia x l v. i. Mori hic vocat miseras summas æ mortis pericula subire. Par locutio 11. Cor. i v. 10. vbi dicta vide.

καὶ συζήσομεν] Viuemus cum illo vitam illam immortalem.

εἰ ὑπομείνομεν] Vide supra 10. Subauditur hīc accusatiuus, puta τανθὸν vt Hebr. x i i. 2. aut πειρασμόν vt Iac. i. 12.

καὶ συμβασιλεύσομεν] Duo fecit ἀντίθετα. Nam vt morti opposuit vitam, ita sufferentiæ regnum, quod modo dixit gloriam, id est, statum non tutum tantum, sed & excelsum. Vide Rom. v. 17. In Martyrologio habemus: Cum sanctus Nestor cum magno gaudio respondit: cum Christo meo, ~~et~~ eram, ~~et~~ sum ~~et~~ ero. Tunc induratus Prætor dedit aduersus eum sententiam, vt quia Iesum Christum crucifixum sub Pontio Pilato fateretur, tanquam deuotus Deo suo, illius subiret sententiam ~~et~~ ligno crucifixus resolveretur à vita. Ille gratias agens Deo, cum iam affixus esset patibulo, docebat assistentem populum Christianum, vt persisterent in fide ~~et~~ charitate Christi, ~~et~~ lubentissime compaterentur, vt ~~et~~ simul glorificarentur.

εἰ ἀρνούμεθα] Nempe ipsum: quod subintelligendum liquet ex membro opposito, & ex Matth. x. 33.

καὶ κείνος ἀρήσειται ἡμᾶς] Pro suis nos non agnoscet, ac proinde ad eorum suarum communionem nos non admittet. Vide dictum Matthæi locum.

12. *εἰ ἀπιστοῦμεν*] Si nos in illum infidi sumus. Sicut *πιστός* in his libris modo credentem significat, modo fidelem, vt Matth. XXIV. 45. XXV. 21. 23. Luc. XII. 42. XVI. 10. II. 12. XIX. 17. ita & *ἀπιστεῖν* duplicem habet significatum. Sed eum quem diximus huic loco esse proprium ostendit oppositio.

ἐκείνος πρὸς μέγας] Nempe non minus in comminationibus quam in promissis.

ἀρνήσασθαι ἑαυτὸν οὐ δύναται] Non potest negare se dixisse quæ dixit, est *μετανομία* in ἑαυτὸν. nam loquentem nominauit pro verbis loquentis.

14. *Ἐὰν ταῖς ἀπομνημονεύσεις*] *זכור*. Hoc in memoriam reduc audientibus.

ἡ ἀμύρτυος ἐνώπιον τοῦ Κυρίου] Eadem locutio 1. Tim. v. 21.

μὴ λογομαχεῖν] Vide 1. Tim. v. 4.

εἰς οὐδὲν χρήσιμον] Pugna de verbis, nihil habet vtile.

ὑπὲρ κατὰστροφῆς ἢ ἀκουόντων] Nam auditores per ista certamina scinduntur in partes : amittunt dilectionem mutuam. id vero est in hoc negotio *הכרה κατὰστροφή*, euerfio. In Glossario : *κατὰστροφή subuersio, excidium*. Timon :

Τίς δ' ἀπ' οὐσδ' ὀλοῇ ἐξελθὲς ξυνέηκε μάχεσθαι ;

Ἡ χρεὶς σπένδρομος ὄχλος · ὁ γὰρ σιγῶσι χολωθεὶς

Νοῦσον ἐκ' αἰτίας ὥστε κακίω.

15. *αποδείξαι σεαυτὸν δοκίμον ὡς ἀσκήσας τῷ Θεῷ*] *ὡς ἀσκήσας* rectè Latinus vertit exhibere. *δοκίμον* fume vt Rom. XV. 10. 1. Cor. XI. 10. II. Cor. x. 8. Iac. 1. 12. Sensus est : fac te probes Deo. In Manuscripto *ὡς ἀσκήσας τῷ Χρυσῷ*.

ἐργάτω ἀντιπαύχωντον] Ea agentem quorum pudere non debeat. Vide Rom. VI. 21.

ὁρδοδομουῶτα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας] Similitudo ducta à victimis quæ certo ritu secari debebant, vt ad Leuiticum ostendimus. Est autem & Euangelij annuntiatio sacrificium & quidem egregium. Translatione paulum diuersa interpretes Prouerbiorum III. 6. & XI. 5. *ὁρδοδομεῖν ὁδὸν* dixere, vbi in Hebræo est *רץ* quod alibi vertitur *κατὰδιδόνειν* aut *κατ' ὁδοῦ*. nempe etiam secare viam dicimus. Euangelium autem *ὁρδοδομεῖ* qui cuique accommodat ea monita quæ ei maxime conueniunt : quomodo de victimis aliæ partes dabantur sacerdotibus, aliæ priuatis. In Clementis Constitutionibus V. 11. 33. *ὁρδοδομουῶτας ἐν τοῖς Κυρίοις δόγμασι*. Philo de Caino & Abele : οὕτως ὁ τιμωτέρος τοῦ χρυσίου λόγος ἐκ ποικιλιμάτων ἢ μυρίων ἰδιῶν τελειουργεῖται, ὅταν ἄρχῃ ἢ λεπτοτάτων κεφαλαίων τμηθεὶς ἕρπον πρὸς νοήματος δέξινται, καὶ τότε ἡ ἐξέλιξις ὑποδείξεις ἐναρμονίους.

16. *ταὶς ὃ βεβήλοις κινεφωνίας ἀδείξασο*] *ἀδείξασο* pro cauere habemus & Tit. III. 9. & apud Iosephum, quia circumcludere solemus ea à quibus nobis metuemus. In Manuscripto hic, vt & supra 1. Tim. v. 20. *κινεφωνίας*, non *καμινωφωνίας*. ibi *ἐκτερόμυθος*, quod hic *ἀδείξασο*, & quod *παραιτῇ* 1. Tim. IV. 7. Alibi *βεβήλοι μύθοι*, qui hic *βεβήλοι κινεφωνίαι*, hominum commenta de rebus diuinis, sine vlla reuelatione.

ἐπὶ πλείον γὰρ ἀποκόψουσιν ἀσθενείας] Non stant ista, ubi incipiunt; qui initio parvus videtur error, magnus fit processu, ut ajunt dialectici. ἀποκόπτειν & de bono dicitur ut sæpe, & de malo, ut infra III. 13. Hebræi dicerent רבו.

17. καὶ ὁ λόγος αὐτῶν ὡς γὰρ γαῖαν νομὴν ἔχει] Gangrena non idem est quod cancer, sed vicinum aliquid. Bene autem νομὴν ἔχει, id est, latè carnem sanam depascet: וְשֶׁפַח ut Levit. XIII. 22. & alibi. nam & Græci γὰρ γαῖαν dictam ajunt ὡς τὸ γράναι quod est ἐσθίειν. Latinus interpres serpit, non voce, sed sensu bene expresso. Lucilius:

Serpere uti gangrena malo ad quem herpetica posset.

Varro: *Non vituperamus, cum sciamus digitum præcidi oportere, si ob eam rem gangrena non sit ad brachium ventura.* Hoc dicit: Latè serpit illud philosophicum malum, præcipuè quod multi illam viuendi rationem amplectantur, ut pœnas eitent quæ undique Christianis imminet. Nihil tam Christianismo nocuit, quàm illa instituta quæ ad Christianismum satis prope accedebant, & πολυθεΐαν per interpretationes quasdam moliebant. Sed causa cur homines multi illa instituta præ Christianismo amplecterentur, non erat quod in iis esset certius aliquid: sed quod crux, quæ Christianos premebat, eo modo vitaretur. Tertullianus Præscriptione aduersus hæreticos. *Et quæstiones infructuosæ & sermones serpentes velut cancer: à quibus nos Apostolus refrænans nominatim. Philosophiam contestatur cauere oportere.* Huic malo alterum non dispar primam Ecclesiam exercuit ab iis, qui similiter Crucis vitandæ causa Iudaicorum rituum necessitatem imponere Gentibus volebant, de quo diximus in illas ad Galatas & Philipenses. Hæc ob oculos habere debet, qui Paulum recte velit intelligere.

ὧν ἔστιν Ὑμέναιος καὶ Φιλητὸς] Est ἐξ ὧν. Nomina sunt Græca, qualia multa in vrbibus Asiæ per Græcos conditis. Hymenæus à nuptiarum Deo: Philetus nomen quale Amatus, Optatus, Desideratus apud Latinos: apud Græcos Ἐχσός.

18. οἱ πνεὺς δὲ τὴν ἀλήθειαν ἠσόχησαν] Frustrati circa veritatem, ut Tertullianus de Resurrectione carnis. Latinus bene aberrarunt: quomodo vocem eandem vertit 1. Tim. 1. 6. v. r. 2.

λέγοντες ἀνάστασιν ἡδὴ γεγονέναι] Vide 1. Cor. XV. 2. Sicut Philosophismala vita, mors dicitur, ita vita correctæ ἀνάστασις. ut & παλιγγενεσία, de quo diximus ad Ioh. III. 3. At in Euangelio ἀνάστασις νεκρῶν, aut ἐκ νεκρῶν tam aperte & tot locis describitur, ut non possit alia intelligi quam quæ erit post corporis ab animo sciunctionem, quæ sciunctio vulgari sensu mors dicitur. Et certe illa nisi speretur, ne altera quidem illa morum ἀνάστασις talis erit, qualis fuit in Apostolis & eorum fidelibus discipulis. Quare istis ἀληθειᾶς sensum maxime necessarium excludentibus omni modo obisti debet. Tertullianus: *Æquè tangit eos qui dicerent factam iam resurrectionem. id de se Valentiniani asseuerant.*

καὶ ἀνατίθουσι τὴν πίσιν] Multorum fidem euertunt. ἀνατίθουσι רבו

vt Prou. x. 3. Vide simile II. Theff. I I. II.

19. ὁ μὲν τοι στερεὸς θεμέλιος τῷ Θεῷ ἐστηκεν] Sicut qui palatia struunt, solent firma subiicere fundamenta, ita Deus moliens ciuitatem illam æternam, decreta quædam substrauit, velut fundamenta, quæ manent inconcussa, quod fundamenti est proprium. Pari modo fundamenta reipublicæ, libertatis, pacis, iustitiæ, defensionis, sæpe dixit Cicero, ea scilicet quibus res quæque innititur.

ἔχων τινὲν σφραγίδα τούτην] Solebant enim fundamentorum lapidibus sententiæ quædam inscribi, boni ominis causa. Vide simile quid Zach. III. 9. IV. 10. & ibi dicta. Σφραγίς hic est id quod lapidi inscribitur, sicut alibi id quod sculpitur in anulo. Id signum vocant Latini: Plinius ἀποσφράγισμα, & exemplum dat, quadrigam. Talia in aliis annulis, sphinx, leo, rana, aliaque multa. Sunt & literæ in annulis, vt illæ ὡς με φιλοῦντα φιλεῖς, &c. Hæc Hebræis עתידה vt Exodi XXV I I. II. vbi Græci σφραγίδα dixere. Hinc & tessera nummaria quia aliquid insculptum habet עתידה in Thalmudo de Siclis.

ἐγὼ Κύριος τοῦ ὄντος αὐτοῦ] Ex Num. XI. 5. vbi Græcis ἐγὼ Θεὸς τοῦ ὄντος αὐτοῦ. Legerunt enim γν in Kal, non in futuro Hiphil, vt alij. Duas sententias recitat Paulus, velut fundamenta allektionis in ciuitatem cœlestem. Prior est, Deum non professionem illam externam, sed cor præcipue respicere, quod solus videt. Quod ibi Deo tribuitur, id hîc Christo: quod solemne nostris scriptoribus.

καὶ ἀποστήτω ἀπὸ ἀδικίας πᾶς ὁ ὀνομαζών τὸ ὄνομα τῷ Κυρίῳ] Altera sententia est: professionem externam nihil prodesse, si adsint mala opera. Idem sensus Matth. V I I. 21. 22. 23. vbi dicta vide. Qui se Christi esse dicit, vt vere & cum suo bono talis sit, longe absit à vita impura. Alios quam tales Christus pro suis non agnoscit. ὀνομαζέει τὸ ὄνομα τῷ Κυρίου qui rogatus cuius sit disciplinæ, Christum nominat vt magistrum. Vide I. Cor. I. 2.

20. ἐν μεγάλῃ ἡ οἰκία] Qualis Deo est hic Mundus.

ὅσα ἐστὶν μόνον σκεῦη χρυσοῦ καὶ ἀργυροῦ] Qualia erant diuitum escaria & potoria, L. Supellectili §. Vitrea D. de Supellectile legata.

ἀλλὰ καὶ ξύλινα] Vt hami & siphones aduersus incendia, rutra.

καὶ ὀστέα] Puta Lafana, Scaphia, matulæ.

καὶ ἃ μὲν εἰς πηλὸν] Vt de quibus vescimur.

ἃ δὲ εἰς ἀπύριον] Vt in quæ fordes egerimus. Huc autem tendit ἀλληγορία, non mirum si Deus etiam aliquos sinat se insinuare in Ecclesiam, qui deinde malis factis se prædant. Deo nihil abscedit, quia nouit & bonis & malis vti. Confer quæ sunt Rom. IX. 21. 22.

21. εἰαν οὐδὲ τις ἐκκαθαίρη ἑαυτὸν ἀπὸ τούτων] Ostendit similitudinem hanc habere aliquid dissimile. Nam vasa illa ærea nihil de se conferunt, cur sint huiusmodi aut istiusmodi. Homo autem confert aliquid. Potest enim Dei ope semet repurgare, & ita efficere vt sit vas honestum, accommo-

datum ad egregios vsus. Sicut verbum conuertendi, ita & purificandi, modo Deo tribuitur, vt causæ principi, modo ipsi homini, vt causæ secundariæ. Vide Ps. LXXIII. 13. Iacob. I v. 8. I. Petr. I. 22. I. Ioh. III. 3.

ἔσαι σκευὸς εἰς ἡμῶν] Ne terrere isto quod attuli discrimine. Est in hac re aliquid ἰφ' ἡμῶν.

ἱεροσκευὸν] Sicut vasa Templi.

καὶ ὁχρῆσον τῷ Θεωτότῃ, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἱπομεινόμενον] Θεωτότης potest & Christus dici: sed sæpius sic vocatur Deus Christi Pater, vt Luc. II. 29. Act. I v. 24. Iudæ 4. Vide & Gen. XI. 2. Iosue V. 14. Esaia I. 24. III. 1. X. 31. & sæpiissime in libris Sapientiæ, Sirachide & secundo Maccabaico. ἱπομεινόμενον חכמ. Sic in contrariam partem χρησιμοποίησιν habemus Rom. IX. 22. Magnus honos homini, diuinæ bonitatis fieri instrumentum.

22. τὰς ὃ νεωτερεῖς ὀπιθυμίας φεῦγε] Per νεωτερεῖς ὀπιθυμίας תאוות נעורים, puto gloriolas intelligi, quibus qui student, νεανίσκοι Græcis dicuntur. Linguæ omnes fugere nos iubent id quod omni studio cauendum est. Vide I. Cor. V I. 18. X. 14. I. Tim. VI. 11. Huic oppositum est δάκνυν שדר, quod iam habebimus.

δίωκε ὃ ἀκακοσυώλω] Innocentiam.

πίστιν] Fidem in verbis.

ἀγάπῃ] Dilectionem erga omnes.

εἰρήνῃ μὲν ἧς ὁπκαλουμένων τὸν Κύριον ἐν καθααῖς καρδίαις] Concordiam cum omnibus sincerè Christianis, I. Tim. 5. ἐν καθααῖς καρδίαις habuimus & supra I. Tim. I. 5. Sic ἐν ἀπλότητι τῆς καρδίαις Eph. VI. 5. Coloss. III. 22. At in Manuscripto est: εἰρήνῃ μὲν πάντων ἧς ἀγαπώντων τὸν Κύριον.

23. τὰς ὃ μωρεῖς καὶ ἀπαίδετοις ζητήσας ὠφελειᾶς] Est eadem admonitio quæ I. Tim. I. 4. & VI. 4 μωρεῖς vocat illas quæstiones, quia ad veram & salutarem sapientiam nihil pertinent. ἀπαίδετοις מוסר אין vt Prou. V. 23. qui respuunt correctionem, vt dicitur Prou. XV. 4. Solet & ἀπαίδετος poni pro חסד vt Prou. V III. 5. XV. 15. & חל Prou. XV. 13: & pro נבל Prou. XV III. 22. legitur & Sapientiæ XV III. 1. & apud Sirachidem aliquoties. Intelligit hic Paulus quæstiones immodestas. nam & Græci pro ἀκόλαστον dicunt ἀπαίδετον: quia idem est κολλάζειν & παίδευσιν.

εἰδὼς ὅτι γυνῶσι μάχας] Id est, lites, iurgia. Sic & Tit. III. 9. Hebræum מרי modo ἀντιλογία vertitur, modo μάχη.

24. δοῦλον ὃ Κυρίου] Christi adeo patientis atque pacifici.

οὐ δεῖ μάχεσθαι] Rixari: ריב vt Genes. XXV I. 20. Sic & Ioh. V I. 52. sic & apud Aristophanem: οὐ μαχοῦμαι σοι. non contendam tecum verbis.

ἀλλ' ἥπιον εἶναι πρὸς πάντας] Lenem esse. Sic I. Theff. II. 7. Et Homerus, πατήρ δ' ὡς ἥπιος ἦεν. In Glossario: ἥπιος tranquillus, mansuetus, נגנ.

διδασκικὸν] Vide I. Tim. III. 2.

ἀνέξιπакон] In Glossario ἀνέξιπакος, patiens, ἀνέξιπакία clementia, patientia. Quod in Digestis est patientiam accommodare, id in Basilicis ἀνέξιπакεῖν.

Sap. II. 19. ἀνέξικαλίαν Latinus vertit patientiam. Hæc ἀνέξικαλία intelligenda de iis quæ sunt extra censuram Ecclesiasticam.

25. ἐν παρόπτηι παρδύοντα τοὺς ἀντιδραπέδους] Vide I. Tim. VI. II. qui errant, leniter tractandi, non maledictis exasperandi. ἀντιδραπέδους, aliter affectos quam nos sumus. nam τὴν γνώμην δραπέδῃναι pro δραπέδῃ est etiam apud Isocratem.

μήποτε δὲ αὐτοῖς ὁ Θεὸς μετένοιαν] Experiendo an det illis Deus pœnitentiam, vt recte eruditi exposuere. nam μήποτε pro an habemus, & Luc. III. 15. Iohan. VII. 8. Reticentiam vero verbi similis ante εἵποτε habemus Act. XXVII. 12. Rom. XI. 14. Hebræi dicerent ἢ καὶ. Non omnibus qui vocationi reluctantur, dat Deus pœnitentiam. nam quosdam aut inter peccata è vita eripit, aut etiam obdurat. In quibus autem hoc faciendum, in quibus non, ipsius solius est nosse: Hominum tentare omnia pro aliorum salute.

εἰς ὁπίγνωσιν ἀληθείας] ἐλθεῖν addit Manuscriptus, vt hæc verba ἐξήγησις sint eius quod præcessit, μετένοιαν. si fortè, inquit, det Deus illis mentem meliorem, id est, vt perueniant ad agnitionem eius veritatis, quam nunc oppugnant.

26. καὶ ἀναήψωσιν ἐκ τῆς τοῦ Διαβόλου παγίδος] ἀναήψωσιν idem quod ἐκλήψωσιν Genes. IX. 4. I. Sam. XXV. 27. Ioël I. 5. proprie è vino ad se redire. Sed per translationem vsurpatur ad liberationem ab omnibus rebus aliis quæ mentem turbant, vt videre est Abac. II. 7. I. Cor. XI. 34. Laqueus diaboli sunt voluptates quæ hominem faciunt velut temulentum. Ab his liberamur per Christum, Esaiæ XLII. 7.

ἐζωρρημύοντες ὑπὸ αὐτοῦ] Capti enim à diabolo tenentur. ζωρρεῖν vox propriè bellica. ζώρει Αἰγύπτου ἡ, sed latius vsurpari cœpit, vt videre est Luc. V. 10.

εἰς τὸ ἐκτελεῖν θέλημα] Dei. nam construenda hæc cum illo ἀναήψωσι posito διαβολῆς signo post ὑπὸ αὐτοῦ. Ad Dei voluntatem, nempe faciendam. Vide Ephes. VI. 6.

C A P. III.

ΟΥΤΟ ὃ γίνωσκε] Multum confirmantur Episcopi ad vitandos & refellendos errores qui subnascuntur, vbi de iis erroribus ante præmoniti sunt. Sic aduersus Pseudochristos egregia monita dedere Christus & Iohannes.

ὅτι ἐν ἐσχάταις ἡμέραις] באחרית הימים, id est posthac. Idem ἐν ὑστέροις καιροῖς I. Tim. IV. 3. Nam utroque modo transfertur illud באחרית. Patet autem agere Paulum de iis quæ Timotheo viuente euentura putabat, ex eo quod infra est 5.

ἐκστήσονται καὶ χαλεποὶ] ἐκστήσονται sunt præsentia. Rom. VII. 38. I. Cor. III. 23. VII. 36. Gal. I. 4. ἐκστήσονται aderunt. καὶ χαλεποὶ, idem quod ἡμέραι πονηραί Ephes. V. 16. & Genes. XLVII. 9. & Psal. XLI. 6. Formidolosa tempora, ait Cicero.

2. ἔσονται γὰρ οἱ ἀθέοι φίλοι] Etiam inter Christianos tales erant quidam, eoque faciliores decipi. οἱ ἀθέοι בְּנֵי אָדָם. φίλοι vox est, si philosophicè eam sumamus, per se media: sed quæ usu tracta est in partem peiorem, ita vt φίλος intelligatur, ὁ αὐτὸς ἐν ἑαυτῷ πάντα θεωρεῖται καὶ τὸ λυσιτελεῖς ait Aristoteles, addens alibi, ἢ πρὸς τὸ ἡδύ. Hi sunt ζήλουτοι τὰ ἑαυτοῦ, οὐ τὰ τῷ ἐπείγου, contra quam facere vult Christianos Paulus 1. Cor. x. 24.

φίλαργμοι] פְּאָרְגָּמִי Ierem. viii. 10. Vide Luc. xvi. 14. 1. Tim. vi. 10.

ἀλαζόνες] Iactatores. יְהִירִי Prou. xxi. 24. Abac. ii. 5. יִצְחָק Iob. xxxviii. 8. Vide Rom. i. 30. vbi multa huic loco comparia. Plautus gloriosum dixit, quem Menander Ἀλαζόνα.

καρφίφανοι] Contemptores aliorum כְּנִינָא, quæ vox alibi sic vertitur, alibi ὕβρις. Rom. i. 30. Iac. i. 6. 1. Petr. v. 6. Marci vii. 22.

βλάσφημοι] In ipsum Deum maledici. Vide Matth. xxvi. 62. Nam in hoc sensu eminentiore sumendam hic hanc vocem, indicat ordo.

γονεῖον ἀπειθεῖς] Proximi Deo parentes. Vide idem crimen Rom. i. 30.

ἀχάριστοι]

Ingratum dicens, omne crimen dixeris.

Vide Luc. vi. 35. Sap. xvi. 24. Sir. xxi. 19. 28.

ἀνόστοι] Qui fœda patrant. Vide 1. Tim. i. 7.

3. ἄσποργοι, ἀσπονδοι] De his vide ad Rom. i. 31. Et forte inde huc infarcta sunt. Nam desunt in Syriaco.

δύσκολοι] דִּינִיָּשׁ. Sic dicuntur qui viris bonis se opponunt præsertim calumniando. In his sunt ψευδισταί, κατὰ λόγον dicto capite ad Rom. 30.

ἀκρατεῖς] ἀκρατεῖς sunt qui nec in bono, nec in malo sibi constant: qualis ille de quo Horatius:

Nil æquale homini fuit illi.

Vide Aristotelem & Interpretes. Nicom. vii. 1.

ἀφιλάγαδοι] Oppositum ei laudi quam habemus Tit. i. 8. in Glossario: φιλάγαδος *benignus*. Sic πνεῦμα φιλάγαδον Sap. vii. 22.

4. πρεσβύτας] Qui amicissimos produnt. qualis Iudas Luc. vi. 16. Vide & ii. Macc. v. 15. x. 13. 22.

πρεπιτεῖς] πρεπιτεῖς dicitur omne id quod non bene coctum atque præmeditatum est, vt Act. xix. 36. Solentque πρεπιτεῖς dici, tum qui assentiuntur, tum qui irascuntur leui de causa. Sed per excellentiam quandam πρεπιτεῖς dicuntur proterui, procaces, petulantes, vt est in Glossario, respondetque in hoc sensu, apud Prouerbiorum Interpretes, tum voci לִיָּא x. 15. tum פֶּשַׁע xiii. 3.

πυφωμένοι] Inflati vana de se opinione, quæ τῦφος Græcis. Vide 1. Tim. iii. 6. vi. 4.

φιλήδονοι μάλλον ἢ φιλόδοιοι] Pares illis quorum Deum esse dixit ventrem

Philipp. I I. 17. Vtraque vox bene efficta ad Græcam formam.

5. ἔχοντες μὲρφωσιν δὲ σεβείας, πλὴν ὃ δύναμιν αὐτῆς ἡρημεύοι] Ita opposuit μὲρ-
φωσιν & δύναμιν, quomodo speciem aut imaginem, & vim, sæpe Tacitus.
μὲρφωσιν habuimus & Rom. I I. 20. Sed ibi nihil habet oppositum, vnde
significatio eius contrahatur. Syrus hic כחבא conuenientiam. Ἀρνεῖσθαι hic
dicuntur qui factis aliquid destruunt, sicut solent Hebræi à dictis ad fa-
cta μεταφασὶς facere. Vide quæ dicta I. Tim. v. 8.

καὶ τούτοις ἀποτρέπου] כחבא, auertere. ἀφομίλει, vt Cicero loquitur. Ver-
bo ἀποτρέπτειν pro φέρω vtuntur & elegantes Græci.

δ. ἐκ τούτων γὰρ εἰσιν] Ex horum numero erunt: præsens pro futuro.

οἱ ἐκδύνοντες εἰς τὰς οἰκίας]

Scire volunt secreta domus; atque inde timeri.

ἐκδύνοντες penetrantes. ἐκδύνειν eodem sensu dicunt Physici. Ambrosius:
irrepentes.

καὶ αἰχμαλωτίζοντες γυναῖκας σεσωσμένους ἀνδράσις, ἀνδράς ἐπιθυμίας ποικί-
λαις] Sequebantur hi veterem artem Phariseorum, de quibus Iosephus
XVII. 3. ὡς γὰρ μάλιστα πῖνυσαῖν αἰθροῦν, ἐπ' ἀκριβοῦς μέγα φρονεῖν τῶ πατρὶ
νόμου, οἷς χαίρειν τὸ θεῖον σεσωσμένων ὑπὸ τῆς ἡ γυναικωνίτης. Eandem artem
facitasse quosdam qui se Stoicos simularent, dicit Scholiastes ad Ho-
ratiij epistolam primam. Et egregie dictum αἰχμαλωτίζοντες, quia fœmi-
nas faciunt sibi obnoxias, quasi verbo captæ essent. Similes in eadem
voce aut pari translationes habemus Rom. VII. 23. I. Cor. X. 3. & Iudith
XVI. 7. & in ζωρεῖν supra I I. 6. Et maluit γυναῖκας dicere, quam γυναῖκας,
vt illarum mulierum abiectam sortem magis ostenderet, quæ non tan-
tùm vitiosæ erant, sed & obrutæ vitiis. Id enim est σεσωσμένα, vt intelligi
potest Prou. XXV. 23. Sic populus Iudaicus πῦν כחבא Esaia I. 4. vbi Græci
πλήρης ἀνδράων. Addit abreptas multis cupiditatibus, non illis tantùm se-
xus sui, sed & rapacitate, luxu, superbia. At Manuscriptus distinctius ha-
bet: ἐπιθυμίας καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις.

πάντοτε μανθάνοντες] Intererant illæ fœminæ conuentibus Christiano-
rum, vbi optima accipiebant præcepta.

καὶ μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν δυνάμεναι] ἐπίγνωσιν intellige illam
actiuam quæ rebus ostenditur. Et δυνάμεναι fume, vt Matth. XXI. 34. &
Marc. VI. 5. vbi dicta vide. Erant ἐκδοτοὶ τῶ πάθει vt Clemens loquitur
Strom. II. & doctores, qui eas seueris comminationibus excutere ex hoc
veterno debuerant, fouebant ista vitia, pollicentes se precibus suis effe-
cturos, vt illæ Deum haberent propitium. Vide Matth. XXI. 14. vbi
horum præcursores describuntur. Et vtinam non & nunc multi sint tales.
Vide de huiusmodi fœminis Platonem fine sextide legibus.

ὃν ἑσέπον ὃ Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς) Latini interpretis Græcum exemplar habuit
μαμβρῆς. Et sic magus iste vocatur Numenio, vt ostendimus in Annota-
tis ad librum I. pro veritate Religionis Christianæ. Nec aliter in Thal-
mudico

mudico, titulo de Oblationibus. Alter est Iannes, quomodo & Apuleij habent optimi libri: ינן in Tanchuma. Nomen est Ægyptium, pro quo ינתן in Thalmude. Hi sunt sacerdotes supra Memphim Artabano. Hæc nomina Paulus, non ex Scriptura Mosis, ibi enim magi memorantur non expressis nominibus, sed ex traditione, aut veterum scriptis habuit:

ἀντέστησαν Μωσεί) Exodi v 11. 11. & sequentibus. Vide & locum indicatum Artabani. Numenius sic ait: Μουσαίῳ (ita Mosem vocat) γούν τῶς Ἰουδαίων ἐξηγησαμένῳ, ἀνδρὶ γλυκομύῳ Θεῷ δὲ ξασθαι δυνατωτάτῳ οἱ ἀνδραγαθῆσαι ἀξιοθέητες ὑπὸ τῶ πλήθει τῶν Αἰγυπτίων. Simile vide Act. x 11. 8. vbi est ἀνδίστατο.

οὕτως καὶ οὗτοι ἀνδίσανται τῇ ἀληθείᾳ) Rursum præsens pro futuro, vt sæpe apud Prophetas. Habebunt & illi suos Pharaones, quos obduraturi sunt.

ἀνθρώποι κατεφθαρμένοι τὸν νοῦν) Sic διεφθαρμένων ἀνθρώπων τὸν νοῦν 1. Tim. vi. 5. vbi dicta vide.

ἀδούμοι καὶ τὴν πίσιν) Circa fidem adulterini, reiiculi. Vide Rom. 1. 28.

ἀλλ' οὐ μακρόχρονον ὄντι πλείστον) Progressus aliquos facient, sed non diu. Pari modo Thucydides: ὀντι πλείστον ἐξέρχονται. *longissime procedunt*; Hebræi dicerent: לא יכלו הוציא הכנס.

ἢ καὶ ἀνοία ἀντὶ ἐκδηλῶς εἶναι πᾶσιν) Breui patefcet amentia illorum res suas sub Deinomine agentium. Ficta non durant diu. In Manuscripto, ἢ καὶ ἐξάνοια.

ὡς ἔη ἀπείνων ἐχέμετο) Illorum magorum qui Mofi obstiterunt.

10. Σὺ δὲ παρηκολούθησάς με τῇ διδασκαλίᾳ) Tu vero longè aliud habes exemplar ad quod te formes, actiones omnes meas, quibus præsens fuisti. Ita hîc accipiunt Chrysostomus, Oecumenius, Theophylactus. Sic Demosthenes de male obita legatione: παρηκολούθησάς μοι ἀπαντὶ κατηγορῶ. *ideo accuso, quia omnibus istis præsens adfui.* Idem: ὅσα τυγχάνω δι' ἐμπειρίαν καὶ τῶ παρηκολούθησέναι τοῖς πράγμασιν εἰδώς. *quæ noui experiendo, & ideo quod rebus adfui.* Timotheus, à matre, credo, & auia commendatus, à puero sectatus erat Paulum, vt eius vitam spectaret, & ad eam se componeret. Lucas quidem primam Timothei mentionem facit, vbi Paulus Lystra vēit Act. xv 1. 1. quia tunc in Euangelistam ordinatus fuit Timotheus. At ante id tempus Timotheum adfuisse Paulo, etiam inde appâret, quod iam iam dicatur Iconij cum Paulo fuisse Timotheus, & Antiochiæ antequam Iconij. Iconij autem Paulus fuit, antequam Lystris, vt videre est Act. xiii. 52. xiv. 1. xvi. 1. Testis, inquit, fuisti meæ doctrinæ, ab initio, quod hic addunt Græci interpretes.

τῇ ἀγωγῇ) ἀγωγή est viuendi ratio 11. Macc. 1 v. 16. vi. 8. xii. 24. Vidisti, inquit, quis fuerit vitæ meæ modus: רבנן Rabbiniis, pari origine.

τῇ ἀειδίᾳ) Vidisti & perpetuum animi mei propositum. Sic ἀειδίσαι sumitur Act. xi. 23. & 11. Maccab. 111. 8. In Glossario: ἀειδίσαι ἀειδέσθαι.

propositum, voluntas. Intelligit autem propositum propagandi Euangelij, & credentes semper meliores reddendi.

τῇ πίστει) *πίσις* hic videtur intelligenda sinceritas in rebus agendis, quomodo ferme I. Tim. VI. II. תמידי .

τῇ μακροθυμίᾳ) Lenitati circa nondum conuersos, aut etiam circa lapsos poenitentes. Vide I. Cor. VI. 6. Gal. V. 22. Eph. IV. 2. Coloss. III. 12. infra IV. 2.

τῇ ἀγάπῃ) Quæ alibi generaliter sumitur, vt omnes virtutes comprehendat, hic vero specialius pro fraterno affectu in Christianos omnes: sed in Manuscripto abest hoc.

τῇ ὑπομονῇ) Quomodo aduersis mutatus nihil sim: quæ aduersa iam explicat.

11. ὧς διατμήσις) Vidisti accensa in me odia. Vide Matth. III. 21. II. Cor. XII. 10.

ὧς παθήμασι) Vidisti quæ mihi incommoda euenerint. Vide I. Cor. I. 6. 7. Coloss. I. 24. Philipp. III. 10.

οἷά μοι ἐγένοντο ἐν Ἀντοχείᾳ) Pisidia. Nam ibi Paulus fuerat, antequam Iconium veniret Act. XIII. 14. Tangitur autem hic historia, quæ est Act. XIII. 45. & 50. vbi vides vi eiectum inde Paulum.

ἐν Ἰκονίῳ) Tangitur historia quæ est Act. XIV. 2. 4. 5. Ibi lapidatus etiam Paulus.

ἐν λύστροις) Tangitur historia quæ est Act. XIV. 18: vbi rursum lapidatur Paulus.

οἷους διατμήσις ὑπὲρ πάντων) Quantæ se Iudæorum & Gentium procellæ in me effuderint.

καὶ ἐν πάντων με ἐρέουσιν Κύριος) Hebraïca constructio pro ὅτι ὡς πάντων ὁ Κύριός με ἐρέουσιν. Seruauit me Christus rebus maioribus.

12. καὶ πάντες οἱ θέλοντες σωθῆναι ζήν ἐν χειρὶ Ἰησοῦ, διαρχήσουσιν) Dixit Sirachides τέκνον εἰ προσέρχῃ δουλεύειν πατρί, ἐτόίμασον τὴν ψυχὴν σου εἰς πειρασμόν, I. I. Sed prouide hic addit Paulus, ἐν χειρὶ Ἰησοῦ, quia ista via secundum Euangelium supra cæteras hoc habet proprium, quod mundi odia in se concitat, ideoque multis vexationibus, etiam sæuissimis, obiacet: quod in ipso auctore eius viæ Iesu Christo primum apparuit, qui suis idem euenturum prædixit Matth. X. 17. 18. XXIII. 24. Ioh. XVI. 33. XVII. 14.

13. πονηροὶ ὃ ἀνθρώποι) הָרְשָׁעִים : homines omnibus vitiis dediti.

καὶ γόητες) Deceptores. Sic λόγοι γοητικοὶ Aquilæ Prou. XXVI. 22. qui aliis μαλακοὶ מתלהבים. In Glossario γόης ὁ κολαξ blanditor. Sic Demosthenes γόης Æschini.

προσκόψουσιν ἐπὶ τὰ χεῖρα) Magis magisque fient inuerecundi, & primum quæstiones inferent: deinde ipsa euertent Christianismi fundamenta.

πλανῶντες) Doctores enim illi plebem decipiunt.

καὶ πλανώμενοι) Decipiuntur iidem à philosophis, præsertim à Pythago-

ristis, qui multi Ephesi, vt ad epistolam Ephesiis inscriptam diximus. *πλανῶντες καὶ πλανώμενοι, συνεπνεύματοι.*

14. *ὃς ἔμεινε ἐν οἷς ἑμέλεις*) Similis admonitio 1. Tim. v. 14.

καὶ ὁπισώθης) Receptus sermo fuerat à *ὁπισώθης*, sed est constructio καὶ σύλληψιν, vbi quid communiter de duobus dicitur, quod secundum exactam regulam, alteri tantum conuenit.

εἰδὼς ὡς πρὸς ἑμέλεις) Vult dicere, à me, homine minime mendaci ac tibi optime volente. In Manuscripto *ὡς πρὸς πᾶν*, à me & Barnaba.

καὶ ὅτι ἀπὸ βρέφους τὰ ἱερά γραμμάτα οἶδας) Quæ sint ista *ἱερά γραμμάτα* iam audiemus. Mos erat & est nunc quoque Iudæorum, à prima ætate quæ literarum capax est, sacra scripta legenda dare pueris.

τὰ δυνάμειά σε σοφίσαι εἰς σωτηρίαν, διὰ πίστεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ) Hoc dicit: literæ istæ te ducunt ad Christum, qui in se credentibus confert salutem. Idem sensus Iob. v. 39. vbi dicta vide. *σοφίσαι* מְחַכֵּה, instruere. Sic David de Lege Ps. xix. 8: *תּוֹרַת מַחְכֵּה: סוֹפִיזְשָׁא נְהִיטָה.*

16. *πᾶσα γραφὴ θεοπνεύματος καὶ ὠφέλιμος πρὸς διδασκαλίαν*) Bene expressit sensum Syrus: omnis scriptura quæ à Deo inspirata est, etiam utilis est ad docendum, &c. Deus enim nihil frustra facit, nec inspirat homines, nisi ad nos docendos. Scriptura autem *θεοπνεύματος* ea est quæ scripta est aut ab iis qui Prophetarum munia obiere, vt Mose, Esaia, Ieremia, Ezechiele, aut ab iis qui licet in alio essent vitæ genere, à Deo tamen certis temporibus afflati fuere, vt David & Daniel. His accessionis vice, & ad implendam aut sapientiam moralem; aut historiam, additi sunt libri nonnulli alij, probati à Magna Synagoga; tanquam optime conuenientes cum illis *θεοπνεύματοις*. Addidit his ipsis & alios postea Christianæ Ecclesiæ, tum Græcæ, tum Latinæ consensus. *πρὸς διδασκαλίαν* לְמַלְכָּה. Vide Rom. xv. 4. Docent nos libri isti Prophetici non omnia quæ Christus, sed tamen aliqua eò pertinentia, Gal. iii. 24. 1. Petri i. 19.

πρὸς ἐλεγχον) לְתוֹכַח וt in Prouerbiis aliquoties. Vtilis est ad monstrandam turpitudinem grauiorum criminum. Non occides: Non mœchaberis, &c. *ἐλέγξιν* eodem sensu dixit. Petr. ii. 11. 16. quid sit *ἐλέγξιν* videbis Matth. xviii. 15. Luc. 3. 19. Ioh. iiii. 20. 1. Cor. xiv. 24. 1. Tim. 5. 20. Infra iv. 2. Tit. 1. 9. 13. 14.

πρὸς ἐπανόρθωσιν) Est quoddam discrimen inter *ἐλεγχον* & *ἐπανόρθωσιν*. *ἐλέγχοντα* inuerecundi: *ἐπανορθοῦνται* teneri, fragiles. *ὀρθοῦν* vel *ἐπανορθοῦν* est *בָּרַךְ*: labantem sustentare.

πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ) לְמוֹסֵר בְּצֶדֶק. Eos qui iam bene cœpere, magis magisque dirigunt scripturæ illæ ad insistendum iter innocentiae.

17. *ἵνα ἄρτιος ᾖ ὁ Θεὸς ἀνθρώπου, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ὁργανεύμενος*) Melius alij Codices: *ὁργανισμένος*. Sequens membrum hic, *ὁργανιστός* est præcedentis, vt supra ii. 21. *ἀνθρώποι* Θεοῦ olim vocabantur Prophetæ: nunc meliori iure doctores Noui Testamenti, vt diximus ad 1. Tim. vi. 11. Adde

Luc. x. 24: vbi isti doctores Prophetis veteribus præferuntur. ἀρπός idem quod τέλειος, כֹּלֵל aut כֹּהֵן κατηρημένος Luc. vi. 40. Syrus comma posuit post ἔργον ἀγαθόν, & copulam ante ἔξηρησμένος. & illud ἀρπός vertit גַּמִּיר, quod est consummatus. Illud vero ἔξηρησμένοι מַשְׁלֵמִין quod eundem aut vicinum cum altero habet sensum. Et mos est Hebræorum pluribus verbis ea eloqui quæ penitus imprimere lectoribus volunt. Eum qui est ἀρπός aut ἔξηρησμένος πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθόν, Rabbinii vocant כְּהֵן כָּל מְלָאכָה.

CAP. IV.

Ἰαμὴρτύεσθαι οὖν ἐγὼ ἐνώπιον τῆ Θεοῦ καὶ τῆ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] Seria admodum obtestatio, & maximi iuramenti vim habens. Similis I. Tim. v. 21. & supra II. 14.

τῷ μέλλοντι κρίνειν ζῶντας καὶ νεκρούς] Non potuerat magis exprimere maiestatem Christi quam hoc titulo. Quanti

enim fieri debet, qui omnes iudicabit? Vide Ioan. v. 25. Act. x. 42. xvii. 31. I. Cor. xv. 51. I. Thess. iv. 19. Viuos & mortuos, id est, tum eos qui tūm viuent, tum præmortuos I. Cor. xv. 52. I. Thess. iv. 15. 17.

καὶ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ] Syrus non male hoc explicat per ἐν ὧν δοῶν quasi esset, καὶ τὴν ἐπιφάνειαν τῆ βασιλείας αὐτοῦ. Pari modo ἐπιφάνεια τῆ δόξης. Regnat quidem iam Christus, sed id non in omnibus apparet, sicut tunc apparebit. Eadem ἐπιφάνεια dicitur κατ' ἔξοχὴν, ut videre est I. Tim. v. 14. supra I. 10. IV. 1. 8. καὶ hīc tempus significat: ut Rom. v. 6. & ix. 9. Et Paulus pro multis propositionibus καὶ usurpat.

2. κηρύξον τὸν λόγον] Id est, τὸ εὐαγγέλιον ut Matth. iv. 23. xxiv. 14. Marci i. 14. xiii. 10. xvi. 15. Quod alibi dicitur κηρύσσειν τὸν Χριστόν. Hoc autem ideo inculcat Paulus quod videret malorum quæ ipse Paulus & alij ferebant exemplo Timotheum posse timidiorem fieri.

ἐπίσημι] Nempe αὐτοῖς: quomodo & Demosthenes dixit ἐφεισήκη δὲ αὐτῷ, urgebat eum. Syrus vim huius verbi bene expressit.

δικαίερος, ἀκαίερος] Id est, in otio, vel negotio. Nam δικαμία pro otio ponitur. Sirach. xxxviii. 26. I. Macc. xi. 42. Seneca epistola xxix. Spargenda est manus: non potest fieri ut non aliquando succedat, multa tentanti.

ἐλεέσον] Ostende flagitiosis quam agant turpia. Supra III. 16.

ἐπιτίμησον] ἐπανόρθου. Supra III. 16. Minus malos verbis castiga. Sic & verbum hoc sumitur Gen. xxxvii. 10. & alibi in Glossario: ἐπιτιμῶ castigo.

ωφθαλμοῦ] Hortare eos qui bene cœperunt. Deest hoc apud Syrum.

ἐν πάσῃ μακροθυμίᾳ ὡς διδάχῃ] Vide supra III. 10. Sensus est : ἐν διδάχῃ μακροθυμία , id est, docendo eos leniter : ἐν δὲ δυνῶν vt iam modo.

3. ἔσα γὰρ καὶ χρόα] Non frustra hoc dixi. Venient tempora quæ & exprobratione & castigatione egeant.

ὅτε τῆς ὑγιανούσης διδασκαλίας οὐκ ἀνέξονται] Nempe πολλοί , non ferent salubrem doctrinam, id est, eam quæ vitam exigit ad Euangelij amissim. Similium hominum descriptio Esaia xxx. 10.

ἀλλὰ καὶ τὰς ἐπιθυμίας τὰς ἰδίας] Malis cupiditatibus suis quærent aduocatos : hic luxui : ille libidini : alius ebrietati. Vide Rom. I. 24. Iudæ 16.

ἐαυτοὺς ἐπισπαρεύουσι διδασκάλους] Multos reperient tales doctores. ideo dicit ἐπισπαρεύουσι , cumulatibunt. In Glossario ἐπισπαρεύω coarctero, congero, cumulo. Concurrent vndique μαντιόμοροι τὰ πρὸς χάριν , vt est in Græco Ezechielis xii. 24.

κηνηδόμοροι τὴν ἀκολού] Tanquam leprosi. nam eorum est κηνημός. Eleganter autem prurire eos dicit auribus qui sermones quærent vitia sua titillantes. Assentatores populi, multitudinis leuitatem voluptate quasi titillantes, ait Cicero.

4. καὶ ἀπὸ τῆς ἀληθείας τὴν ἀκολού ἀποστέφουσι] ἀποστέφουσι τὴν ἀκολού : ἢ ἀπὸ τῆς ἀληθείας ab Euangelio, quod nemini assentatur.

ἐπὶ ᾧ τοῖς μύθοις ἐκτραπήσονται] Fabulæ illæ erant de expiationibus peccatorum, ex Chaldaica & Orphica disciplina. In his primum locum habebat aqua marina : deinde & fontana : scilla, sulfur, bitumen, quorum mentio in carmine Diphili, quod est in nostris Excerptis, scillæ etiam apud Plinium, Dionem Chrysostomum, Artemidorum, Lucianum, sulfuris & facis apud Iuuenalem & Claudianum in sexto consulatu Honorij, vbi & bituminis & aquæ mentio. Accedebant ad hæc Ἐφεσίου γράμματα. De quibus diximus ad Act. xix. 19. Tales μῦθοι τὴν ἀληθείαν Esai. xxx. 10.

5. σὺ ᾧ ἤφε ἐν πᾶσι] Vide I. Thess. v. 6.

κακοπαθήσον] Nullis malis absterretor, vt supra 11. 3. Additur hic in Manuscripto, ὡς καλὸς στρατιώτης Χριστοῦ Ἰησοῦ.

ἔργον ποίησον Εὐαγγελιστοῦ] Id est adiutoris Apostolorum, quæ magna sane dignitas. Act. xxi. 8. Eph. iv. 12. ἔργον ποίησον fac quod officium est. Vide I. Tim. III. 1.

τὴν δὲ φωνίαν σου πληροφόρησον] Imple, vt infra 17. idem quod πληροῦσαι, Coloss. I. 25. καὶ ὅτι omnes partes ministerij bene exsequere, præsertim in ostendendis periculis à peccatis.

6. ἐγὼ γὰρ οὐκ ἔχω ἀνένδοτον] Eo magis debes officio incumbere, quia post hac auxilium non habebis à me, cui mors instat. σπένδειται dicitur vinum quod aspergitur victimæ. Vitis in Epigrammate Græco sic loquens inducitur :

Κάν με φάγης ἐπὶ ῥίζαν ὅμως ἐπὶ καρποφορήσω

Ὅσον ἐπὶ ἀσπίδι σου ἔσται θυρομήριον

Est etiam ad Philippenſes II. 17. comparatio ducta à libamentis, sed alio, ni fallor, modo. Ibi *σπονδή*, siue libamen consideratur vt accessio victimæ. Hic vt præparatio ad mactationes. Iam nunc aspergor vino, id est, præparor ad mortem, vt victimæ solent. Victimæ legales martyrum præfigurationes. Ideo animæ martyrum sub altari. Apoc. VI. 7: quia sanguis victimarum effundebatur sub altari, Leuit. I. 5. 15. III. 28. & alibi.

καὶ ὁ κατὰ τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφέστηκε] ἀναλύσεως, migrationis, ἡγύρας aut potius reditus. Vide quæ diximus ad Philipp. I. 23. *ἐφέστηκε*, imminet, prope est, vt I. Theſſ. V. 3. dixit hoc Paulus, non tantum, quia omnia quæ videbāt Romæ & in aula Neronis id credi iubebant; verum insuper, vt arbitror, à Deo de eo quod futurum erat edoctus, quale quid & Cypriano & Chrysostomo euenisse legimus.

7. *τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἡγωνίσμαι*] Vtinam multi mortē instante hoc de se prædicare verè possent, & nō se vellent decipere per iustitias imputatas, vel ceremoniales. Præclarum utique certamen quod pro Euangelio suscipitur, contra diaboli insidias; Mundi exempla, & carnis illecebras: & spei plenum, in eo bene se semper gessisse. Vide I. Timoth. VI. 12. & Genes. XXX. 8.

τὸν δρόμον πετέλεκα] Nunquam defatigatus fui. Semper cucurri in hoc stadio. Vide I. Cor. IX. 24. 26. Gal. II. 2. Philipp. II. 16. Hebr. XII. 1.

τὸ πᾶν τέλεικα] Nunquam à fide & professione Christiana vel minimum defeci: quod alij fecere multi. Vide supra I. 15.

8. *λοιπὸν, ὁποῦνται μοι ὁ τῆς διακονικῆς σέφανος*] Nempe vita immortalis & cælestis: quæ coronæ nomine vocatur etiam Iac. I. 12. I. Petr. V. 4. Apoc. II. 10. VI. 2. & alibi: Rabbiniſ etiam *לויפון*, id est, quod restat, quod reliquum. Expleui meas partes, restat Deus suas impleat.

διακονικῆς] Hic ita large sumitur, vt omne id comprehendat, quod Deo & hominibus debetur, aut cum laude præstatur, vt II. Cor. III. 9: V. 21: IX. 10. & alibi. *Ἀποκείται* כחם, non apparet, sed bona fide asseruatur. Vide Coloss. I. 5. & ibi dicta. Hic habes sensum mysticum dicti Prou. XIV. 31. *במדתו יתקן*.

ὃν ὑποδώσ μοι ὁ κύριος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ] Reddet pro labore, quanquam res ipsa laborem impensum excedit. Sic *ὑποδώσ* habes Matth. V. 6. 18. Rom. V. 6. *ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ* vt I. Theſſ. I. 10. supra I. 12. 18.

ὁ δίκμος χριστῆς] Iudicis titulus Christo datur Act. X. 42. Iustus autem dicitur, quia iustitiæ & hoc est, implere promissa. Vide quæ diximus libro II. de Iure Belli ac Pacis cap. XI. Tunc plenissime implebitur dictum Ps. VII. 12. *אלהים שופט צדיק*.

οὐ μόνον δέ μοι] Bene hoc vt & alios excitet ad participandum laborem, sub spe communis præmij.

ἀλλὰ ἐ πᾶσι τοῖς ἡγαπητοῖς τὴν ἐπιφάνειαν αὐτῆς] *Επιφάνειαν* intelligit illam eximiam de qua egit modo, initio huius capitis. Eam diligere dicuntur, id est, ῥᾶπ, quod & per ἀγαπᾶν, & per ὀχεύειν, & per ἐπιθυμεῖν vertitur, qui exoptant, vt ea eueniat, quia inde omnia sperant optima: quod facere illi soli iure possunt, qui ad Christi præscriptum vitam instituerunt. Iis vero illud conuenit לֹא יִשְׁכַּח עַם יִשְׂרָאֵל Esai. xxx. 18. Adde Dan. xi. 12. Dixit autem ἡγαπητοῖς non ἀγαπῶσι animum referens ad tempus illud iudicij, quasi dicat, qui tunc apprehendentur aduentum eius sperasse.

9. ἀποῦδασον ἐλθεῖν πρὸς με ταχέως] Nempe Romam. Et hoc fecit Timotheus, vt apparet Coloss. i. 1. Philem. 1. Hebr. i. 1. 23. Philipp.

i. 1. 19. ἀφ' ἧς ἡμεῖς ἐκταχόμεθα] *Εκταχόμεθα* id est, exspectamus.

10. Δημῶς γάρ με ἐγκατέλιπεν] Dereliquit munus Euangelistæ. Fecit vt illi de quibus supra i. 5. Me deseruit, id est, adiutor meus esse noluit. Diximus autem Δημῶς esse curtatum nomen ex δημοῦχος. An hic idem cuius mentio vlt. Ioh. 12. Vide hic etiam bonos interdum metu aut malis exemplis mutari. Quare qui stat, videat ne cadat. Sed & culpæ huius pœnituisse Demam colligimus ex loco Philem. 24. & Coloss. i. v. 14.

ἐξαπίστες τὸν νῦν αἰῶνα] Matth. xii. 12.

καὶ ἐπορεύθη εἰς Θεσσαλονίκην] Vt ibi mercando rem faceret. Erat enim nobile emporium.

κρήνης εἰς Γαλατίαν] Nempe ad Euangelicam messem. Γαλατίας ambiguum est nomen. nam & Gallia sic vocatur Græcis, & Asia pars à Gallis antiquitus habitata. Vt Gallia potius hic intelligenda sit, facit Italia, vbi Paulus erat, vicinitas, & vetus apud Gallos fama. Epiphanius in sui temporis codicibus Γαλλίαν scriptam fuisse nos docet. Græci, qui nulla nomina habent in vsu desinentia, scribunt Πούδης, Κλήμης pro Pudens, Clemens. Etiam Cynicus ille Iustini martyris hostis Tatiano Κρίσνης, quomodo & hic codices habent nonnulli. Nomen hoc in Syriaco male legitur Crispus, in Arabico Criscus.

τίτος εἰς Δαλματίαν] Quæ obiecta Italia.

11. Δημῶς ἔστι μόνος μετ' ἐμοῦ] Nam post iter illud quod fine Actorum descripsit, mansit in Italia cum Paulo. Coloss. i. v. 14. Philem. 2.

Μάρκον ἀναλαβὼν, ἀγάγε μὲν σὺ αὐτὸν] Illum nempe Barnabæ consanguineum. Et hoc desiderium Pauli impletum est. Vide Philem. 24. Coloss.

iv. 10. ἵνα ὡς ἡμεῖς ἐκταχόμεθα] *Εκταχόμεθα* id est, exspectamus.

ἔστι μοι γὰρ ὁ λόγος εἰς δακρυόν] Nempe Euangelij, fortè ob Latini sermonis consuetudinem.

12. Τυχὸν ὃ ἀπέστειλα εἰς Εφέσον] Apparet id Eph. vi. 21.

13. τὸν φελόνιον] Vox Græca facta ex Latina: idque iam olim, cum & Rhetor Comicus Ptolemæorum temporibus ea sit vsus. Scribitur autem, vt solent externæ voces, variè, φαμόλης vt apud Athenæum, φενόλης, φελόνης. In Glossario, φαμόλης, τὸ φελόνιον, penula. φελόνιον legimus etiam in Liturgia

Chrysostomi, & in posteriorum Græcorum libris.

ἐν ἀπέλιπον Τροάδι] Vrbs scilicet. nam non regionis id tantum nomen fuit eo tempore, sed & vrbs, vt ad Acta diximus. Reliquerat autem hanc penulam eo tempore, cuius est mentio Act. xx. 6.

καὶ κάρπων] nomen est Romanum. ita vocatur qui cibum carpebat apud Petronium.

ἐρχόμενος φέρε] Vide paupertatem tanti Apostoli, qui rem tantillam tam longè relictam inter damna censuerit.

καὶ τὰ βιβλία] Libellos scriptos ab interpretibus veteris Testamenti, in quibus mores ritusque legales, nomina Iannis & Mambris & similia.

μάλις τὰς μεμβράνας] Etiam hæc vox Latina. Erant autem pelles aptatæ in vsum eundem quem chartæ exhibent, Attali regis inuento, vnde & Pergamenæ dictæ. Testes Varro, Plinius & alii. Græci hic interpretes explicant σιμάνα, διφθέρας. In talibus membranis scribebant multi.

Horatius:

Membranis intus positis delere licebit,

Quod non edideris.

Cicero ad Atticum nos docet Indices inde factos. Paulus bibliothecam librorum Græcorum non habebat: attamen in membranis ad vsum suum excerpserat, alia ex Epimenide, alia ex Arato, alia ex Menandro.

14. Ἀλέξανδρος ὁ χαλκίς πολλά μοι κακὰ ἐνεδέξατο] Idem ille de quo diximus. Act. xix. 33. & i. Tim. i. 20. Nocuit autem Paulo, cum is Ephesi esset, multa ab illo audita falso referens. ἐνδείξαται κακὰ & ποιητὰ pro facere vt quis mala sentiat; habes & Gen. l. 15. & 17. ἐδείξας σπληνὰ Psal. lx. 5.

ἡμετέρας

καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ ὁ κύριος καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ] Tam quæ fecit, quam quæ faciet. Hoc nomen est imprecantis, sed Deo iudicium omne permittentis ὑποδῶν. Εἴθε θεοὶ ῥῆσιν ὀρέπουσαν ἀνδρὶ Ἀπολόων ait responsor ad Orthodoxos c. xxv. legit fortè ὑποδῶν, quomodo habet Manuscriptus & legit Syrus.

At Clemens Alexandrinus legit ὑποδῶν aitque Strom. vii. ἀλλ' οὐκ ἐπὶ τῇ τῆς ἀνθρώπων βλάβῃ τῇ θεῷ χησέον ὅχι ποτὲ πάλιν εἰ μὴ τὴν ἐπιστροφὴν τῆς διακοσμήσεως τετραζόμενον, οὗς δ' ἀπληγῶσιν ὁ γνωστὸς οἰκονομοῖ τὴν αἴτησιν.

ἐν τῇ σφύλασσι] Caue eum vt periculosa consuetudinis hominem: φυλάσσο pro caue habet & Theocritus. Vide & Luc. xii. 15.

Αἴαν γὰρ ἀνέστηκε ὅς τις ἡμετέροις λόγοις] Idem tibi facturum si quam ansam inuenierit.

16. ἐν τῇ παρότῃ με ὑπολογία] Nempe postquam iterum Romam venerat. ὑπολογιάσαι dicitur reus cum causam dicit. In Glossario: ὑπολογίζεσθαι defendo. Vide Luc. xxi. 14. Act. xix. 33. xxiv. 10. xxv. 8. xxvi. i. 2. 21.

οὐδείς μοι συμπαρέχμετος, ἀλλὰ πάντες με ἐγκατέλιπον] Familiares scilicet, Neronis sæuitiam extimescentes. Vide Ps. lxxxviii. 9.

μηὲν αὐτοῖς λογισθῆναι] Ne imputetur, nempe in hoc vt in grauiora peccata ob hoc

ob hoc labi cōnantur. Sit illis citus ad meliorem mentem reditus, vt Petro, **לֵא נַחֲשׁ**. Vide quæ ad Lucam diximus **xxiii. 34.**

ὁ ὃ Κύριός μοι παρέση] Auxilio fuit: sic **παρέση** habes **Ps. cix. 30.**

καὶ ἐνεδυναμώσέ με] **ηγ.** Vide **1. Tim. i. 12.** Christus vires mihi dedit ex promisso, **Matth. x. 19. 20.**

ἵνα δι' ἐμοῦ τὸ κήρυγμα πληροποιηθῇ] Vt impleretur prædicatio, id est, consumptionem suam consequeretur, in ipsa aula Cæsaris sonans. Vide supra **5.**

καὶ ἀκούσῃ πάντα τὰ ἔθνη] Multi ex diuersissimis gentibus, quibus in aula negotium erat. Martialis cum plurimos numerasset populos qui in aula erant Cæsaris, addit:

Vox diuersa sonat: populorum vox tamen vna est,

Cum verus patriæ diceris esse pater,

καὶ ἐρρῶθην ἐκ σώματος λέοντος,] Id est Neronis, quem leonem vocauit & Seneca, memorante ad Iuvenalem Scholiaſte. Mos Scripturæ Principes idololatrias & ob idololatriam sæuientes appellare ferarum nomine, vt notat ad Danielelem Iacchiades, vbi Leonis nomine describuntur reges Chaldæi: & specialiter sub hoc nomine denotari Nabuchodonosorum ab Amoso **v. 19.** sentiunt Hebræi. Vide & **Ierem. ii. 30.** **Ioel i. 6.** **Nahum ii. 12.** De Tiberio est apud Iosephum **xviii. 8.** **πέθνηκεν ὁ λέων.** Annibal Libycus Leo apud Silium Italicum. Imperium idololatricum describitur cum dentibus leoninis **Apoc. xiii. 2.** Fecit hic Deus quod in Proverbio est:

Esuriēte leone ex ore exsculpere prædam.

Simul allusio est ad locum Danielis **vi. 22.**

18. καὶ ῥύσεται με ὁ Κύριος ἀπὸ πάντος ἔργου πόνηρός] Non dicit; liberabit me semper ab ore Leonis: sed liberabit me, ne quid agam Christiano, ne quid Apostolo indignum. Liberabit, nempe potente auxilio spiritus. Vide quæ ad **Matth. v. 13.** In Manuscripto noua hîc est periodus: **ῥύσεται με,** sine **καὶ.**

καὶ πᾶσι εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουρανίον] Est compendium loquendi, pro **σῶζων ἄξει με εἰς τὴν βασιλείαν.** Simile loquendi genus habuimus **Act. vii. 9.** & alibi. De voce **ἐπουρανίον**, vide **1. Cor. xv. 4.** **Eph. i. 3. 20.** **II. Cor. iii. 10.** **vi. 12.** **Philipp. ii. 10.**

ὥς ἡ δοξα εἰς τοὺς αἰῶνας ᾧ αἰῶνων. Ἀμήν.] Similem **δοξολογίαν** circa finem epistolæ habuimus **Rom. xv. 27.** **Philipp. iv. 20.** interdum & in mediis epistolis.

ἀπαστὴν Πέρισιλλαν & Ἀκύλαν] Nam hos Paulus Ephesi reliquerat, **Act. xviii. 19.**

19. καὶ τὸν Ὀνησιφόρου οἶκον] Non ipsum Onesiphorum, vt qui iam ex hac vita excellisset. Vide supra **i. 16.**

20. Ἐξείσος ἐμεινεν ἐν Κορίνθῳ] Erat enim vrbis eius arcarius, **Rom. xvi. 23.**

D d d d d

Fuerat in Macedoniam missus à Paulo Aët. x i x. 20. Deinde Corinthum redierat: ibique manserat, nec venerat Romam.

Τρόφιμον ὃ] Ephesium, Aët. xx. 5. xx i. 29. Is Paulum comitatus erat Hierosolyma vsque.

ἀπέλιπον ἐν Μιλήτῳ ἀδελφοῦντα] Omnino assentior doctissimo Bezae legenti ἐν Μελίτῃ. Nam & Arabs hic eam vocem habet, qua Meliten appellat Aët. xxv i i i. 1. In itinere Hierosolymis Paulus Meliten attigit, non Miletum. Videmus hic obiter Deum, qui tanta dona sanationum Apostolis dederat, aliquas voluisse corporis infirmitates, & in ipsis, & in ipsorum amicis manere, vt appareret eos esse homines. Ita hic Chrysostomus. De voce ἀδελφεῖν, vide Ioh. x i. 1. 2.

21. ἀπούδασον πρὸς χειμῶνος ἐλθεῖν] Nempe Romam. Vide supra 9. vbi ostendimus paruisse huic præcepto Timotheum. Hic vero Paulus addit ante hyemem, quia periculosa est hyeme nauigatio.

ἀπαζέξει σε Εὐβελος] Nomen est Atticum, quo appellatus Comediarum scriptor, historicus alter, & alius Demosthenis aduersator.

καὶ Πούδης] Pudens. Nomen Romanum est apud Martialem.

καὶ Λίνος] Presbyter Romæ. Meminere Clemens Constitutionibus Apostolicis: Irenæus i i i. 3. Eusebius i i i. 2. 4. v. 6. & alij. Nomen est Græcum.

καὶ Κλαυδία] Claudia siue Clodia (nam idem est vtrunq;) nomen muliebrequens Romæ.

καὶ οἱ ἀδελφοὶ πάντες] Qui multi iam erant Romæ, vt apparet Rom. i. 8. Philipp. i v. 22.

22. ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χεῖρὸς μὲν τῷ πνεύματός σου] Sic & Gal. vi. 8. Philem. 25. Dominus vobiscum Ruth. ii. 4. ibi Deus dicitur Dominus: hic vero Christus.

ἡ χεὶρ μὲν ὑμῶν] Hoc Paulus addidit manu sua. Vide ii. Thess. i i i. 18. Sic & Coloss. i i i. 18. Tit. i i i. 15.

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONES
EPISTOLAM
AD
TITVM.

THE HISTORY OF
ANNOTATIONS
ON THE
FIRST VOLUME

J. T. V. M.

1801

H V G O N I S G R O T I I
A N N O T A T I O N E S
I N E P I S T O L A M
A D T I T V M.

N Creta non video fuisse Paulum Apostolum, nisi in illo itinere quo ab Hierosolymis tractus Romam A^{ct.} xxvii. 7. Multi autem erant qui amore Pauli se navigationi eius addiderunt comites, quorum fuere Tychicus & Trophimus ii. Timoth. iv. 20. & Aristarchus Coloss. iv. 10. & multi alii, inter quos & Titus ii. Tim. iv. 10. Eum Paulus, cum Cretam transiret, initia ibi Ecclesiarum videns, credo ex illa dispersione post Stephanum, reliquerat, ad ea agenda quæ erant metropolitæ. Puto non malè arbitrari Chrysostomum & alios, fuisse hunc Titum domo Corinthium, quia nomen eius est in multis codicibus A^{ct.} xviii. 7. Videtur autem mihi, ut & aliis ante me, scripta hæc epistola aut Roma, aut ex alio aliquo Italiæ loco, inter prima & altera Pauli vincula, quo tempore liber serviebat Euangelio. Eo autem tempore propositum illi erat transire in Epirum. Nam Epiri Nicopolim, quæ ab A^{ct.}iaca Augusti victoria nomen habuit, rectius hic intelligit Hieronymus, & Latinorum alij, quam Græci qui nos in Thraciam mittunt.

C A P V T P R I M V M.

ΑΤΛΟΣ δοῦλος Θεοῦ] Sunt quidem omnes Christiani δοῦλοι Θεοῦ, 1. Petr. ii. 16. sed eximie id Apostolis competit: qui alibi sæpe δοῦλοι Χριστοῦ: sed hic Apostolus à causa principe ordiri voluit.

Ἀποστόλων ἡ ἱστορία] Hic titulus ferme in omnibus est Paulinarum epistolarum exordiis:

D d d d d iij

καὶ πίστιν ἐκλεκτῶν Θεοῦ] καὶ hīc significat id quo tendit Euangelica fun-
ctio, vt 11. Tim. 1.1. nempe ad fidem illam ferendam, per quam homi-
nes fiunt electi Dei, id est, Deo charissimi. Genitiuus ἐκλεκτῶν hic effe-
ctum significat. Et ἐκλεκτοὶ Θεοῦ dicuntur, quomodo διδασκτοὶ τῆ Θεοῦ Ioh.
v1. 45.

καὶ ἐπίγνωσιν ἀληθείας] Fides præcedit. Sequitur maior in dies ἐπίγνωσις.
Sic & Eph. 1 v. 13. ἐν πίστει εἰς γνῶσιν ait Clemens Strom. v.

τῆς κατ' ὁσεβείαν] Iterum καὶ significat id quo tenditur. In id enim da-
tur & fides & cognitio, vt pie viuatur. Sic & 1. Tim. v 1. 3. τῇ κατ' ὁσεβείαν
διδασκαλίᾳ.

ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰώνιᾳ] ἐπ' ἐλπίδι, sub spe, quæ locutio est & 1. Cor.
1 x. 10. ἐλπίδα ζωῆς αἰώνιᾳ habes & infra 111. 7.

ὡς ἐπηγγέλατο ὁ ἀψδδὴς Θεός] ἰσχυρὰ ἔκ. Firma spes est quæ promisso
nititur fallere nescientis. Ideo Deus vocatur ἰσχυρὰ, id est, rupes. Vocem
ἀψδδὴς habes & Sap. v 11. 18. In Glossario: ἀψδδὴς verax.

πρὸ χρόνων αἰώνων] Non ab æterno, sed ante multa sæcula. Idem enim
valet, quod ἀπ' ἡμερῶν ἀρχαίων Act. xv. 7. ἐν χρόνῳ ἀρχαίων xv. 21. Vide
quæ diximus 11. Tim. 1. 9. Non autem hoc vult, promissam vitam æter-
nam isto nomine, sed magna bona promissa, sub quo inuolucro latet
vita æterna per Christum euoluta. Respicitur præcipue id quod est Gen.
xv. 1. xv 11. 7. xx 11. 18.

ἐφανερώσε ἡ καμεῖς ἰδοίς τὸν λόγον αὐτοῦ] Aperuit decretum diu celatum,
Rom. xv 1. 26. λόγον, id est, ῥῆμα decretum, sicut loqui est decernere.
καμεῖς ἰδοίς, id est, tempore à se in id destinato. Sic & 1. Tim. 11. 6.

ἐν κηρύγματι] Per illum nuntium. Sic Euangelij prædicatio vocatur 1.
Cor. xvi. 25. 1. Cor. 1. 21. 11. 4. xv. 14. 11. Tim. 1 v. 17.

ὁ ἐπιστεύθη ἐγὼ] Idem loquendi genus Gal. 11. 7. 1. Thess. 11. 4.
11. Tim. 1. 11.

κατ' ἐπιταγὴν τῆ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ] Ascendit rursus ad causam princi-
pem. Sic κατ' ἐπιταγὴν τῆ αἰώνιᾳ Θεοῦ Rom. xv 1. 26. κατ' ἐπιταγὴν Θεοῦ σω-
τῆρος 1. Tim. 1. 1. vbi dicta vide.

4. Τίτῳ γνησίῳ τέκνῳ] Æquatur hīc Timotheo. Vide 1. Tim. 1. 2.

καὶ κοινὴν πίστιν] Sic ἐν πίστει dicto ad Timotheum loco. Ostendit qua in
re sit Pauli filius. Et dicit fidem communem, quia communis erat &
Iudæis, qualis Paulus, & Græcis, qualis Titus.

χάρις ἔλεος, εἰρήνη, ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ] Hæc quoque
habes ibidem ad Timotheum: sed ἔλεος à codicibus quibusdam hic ab-
fuisse ex Origene & aliis discimus, nec legit Syrus.

τῆ σωτῆρος ἡμῶν] Titulum quem modo Deo dederat, nunc dat Christo,
quia quæ ad salutem nostram fecit Pater, ea fecit per Christum: quæ
Christus fecit, ea fecit Patris imperio.

5. Τούτῃ χάριν κατέλιπόν σε ἐν Κρήτῃ] Manuscriptus, ἀπέλιπον. Nempe vt

Timotheum Ephesi. Reliquerat autem eum in Creta Paulus, eo quod iam diximus tempore. *Reliqui te Creta* dixit Latinus interpres, minùs vsitate: non tamen sine exemplo. Nam & Varro: *Creta ad Cortynam dicitur platanus esse*. Et Virgilius *Æneidos* III.

Aut Creta iussit considerare Apollo.

Et loquitur sic passim Hieronymus.

ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃ] Manuscriptus. ἐπιδιορθώσης. & reliqua pergas ordinare, ea scilicet quæ ego ob breuitatem temporis & impedimenta à custodibus ordinare non potui. nam διορθουῖς non semper est corrigere, sed sæpe ordinare.

καὶ κατὰσῆσης καὶ πόλιν πρεσβυτέρους] וְגַם, siue וְגַם, inter quos principem obtinebat locum ὁ ἐν λόγῳ κοπιῶν, vt eum vocat Paulus, qui per excellentiam πρεσβυτέρως Iustino, sicut per similem excellentiam ὁ ἐπίσκοπος, Angelus in Apocalypsi. Eius erat docere, aut etiam potestatem docendi idoneis, siue presbyteris, siue laïcis dare: planè vt factum in Synagoga. Et nota καὶ πόλιν, quia Titus toti Cretæ præpositus fuerat, quæ ob vrbium frequentiam olim dicta ἐκατόμπολις. κατὰσῆσης וְקָרָה vt Genes. xxxix. 4. 5. xl. 34. Deut. xxi. 9. & alibi.

ὡς ἐγὼ σοι διετέλεκα] Inde abiens mandaui. Idem verbum I. Cor. vii. 17. xi. 34. xvi. 1. וְהָיָה.

6. εἰ πῶς ἔστιν ἀνέγκλητος] ἀνέγκλητος I. Tim. iii. 2. Vocem ἀνέγκλητος habes I. Cor. i. 8. Coloss. i. 22. I. Tim. iii. 10. In Glossario ἀνέγκλητος, in accusabilis.

ματὶ γυναικὸς αἰνῆρ] Vnius matrimonij I. Tim. iii. 2.

τέκνα ἔχων πιστὰ, μηδὲν κατηγορέα ἀσωτίας, ἢ ἀνυπότακτα] τέκνα ἔχοντα ἐν πίστει καὶ ᾧ κατὰσῆσης σεμνότητος I. Tim. iii. 4. Signum id est tum probitatis, tum diligentiae ipsius, liberos instituisse ad fidem, ad obedientiam, ad temperantiam: vt merito maius ei regimen credi debeat, qui in minori talem se præstitit: Matth. xxv. 21. ἐν κατηγορέα esse dicitur, sicut ἐν αἰτίᾳ. Αἰτία quid sit, vide Luc. xv. 13. Eph. v. 18. I. Petr. iv. 4. Αἰτία αἰτία Deut. xxi. 20. ἀνυπότακτος וְהָיָה ibidem.

7. δεῖ γὰρ τὸν ἐπίσκοπον ἀνέγκλητον εἶναι] Nam & πρεσβύτεροι omnes sunt ἐπίσκοποι τοῦ ποιμνίου Act. xx. 28. sed qui princeps erat κατ' ἄρχην commune nomen occupauit, vt in Africa senes.

ὡς Θεοῦ οἰκονόμον,] id est, οἰκονόμον μυστηρίων Θεοῦ, vt I. Cor. i. v. i. μηδὲν αὐθάδη] αὐθάδης ex origine est sibi placens, αὐθάδης explicante in Magnis Moralibus Aristotele. In Glossario vertitur *contumax*. Theophrasto αὐθάδης, ἀπηνεία οὐμλίας ἐν λόγοις. Euripides:

οὐδ' ἄσον ἦν ἐστ' ὅστις αὐθάδης γὰρ ὁ λόγος.

Πικρὸς πολιταὶς ἔστιν ἀμαθίας ὑπο.

Latini veteres quidam hoc loco *proteruum* vertunt.

μηδὲν ὀργίλον] ὀργίλοι, iracundi Aristoteli Nicomacheorum lib. io. qui ὁμοῦ μετ' ὀργίζονται, καὶ οἷς οὐ δεῖ, καὶ ἐφ' οἷς οὐ δεῖ, καὶ μάλλον ἢ δεῖ. Hebraice

ἡ ἀψικ. Prou. x x i x. 22. vbi Græci : ἀνὴρ ὃ ὀργίλος.
μὴ πάθειν, μὴ πλήκτω, μὴ ἀίχθερῳ] Hæc habes etiam 1. Tim. i i i. 3.

8. ἀλλὰ φιλόξενον] Et hocibi habes.

φιλόξενον] Benignum rectè exposuit Latinus, vt videre est ex iis quæ diximus 1. Tim. v i i. 3.

σώφρονα] Sic & 1. Tim. i i i. 2.

δίκαιον, ὅσιον] דִּקְיָהוּ. Ita enim Hebræi ista distinguunt, vt posterius illud priore plus in se contineat. Et sic apud Apostolos prius est δικαιοσύνη, posterius ἀγαλλίασαι.

ἐγκρατῇ] Qui se contineat etiam à licitis rebus, boni alicuius causa. Sic sumitur τὸ ἐγκρατεύεσθαι 1. Cor. v i i. 9. ix. 25. Respondet id verbum Hebræo עֲקָרָה Genes. x l i i i. 30. 1. Sam. x i i i. 12. Adde Act. x x i v. 26. Gal. v. 23.

9. ἀντιχρόμιον τῷ καὶ τῷ διδαχῇ τοῦ λόγου] ἀντίχρῳ cum Genitiuo respondens Hebræo קוּמָה est firmè aliquid amplecti, vt apparet Esai. l v i. 2. 4. 6. Prou. i i i. 18. Est vox vere Græca. Vtuntur enim sic Euripides & Plato. καὶ τῷ διδαχῇ, id est, vt ab Apostolis acceperunt. מִלֵּל־הַי. Etiam hîc Ambrosius legit ἀντιχρόμιον λόγου, quem errorem exscribendi compendio natum diximus ad 1. Tim. i. 15. i i i. 1.

ἵνα δυνατός ᾖ] Sæpe hanc locutionem habemus; δυνατός, ὅστις pro δυνατός. Rom. i v. 21. x i. 23. x i v. 4. & alibi. Sic & Num. x x i i. 38. in Græco.

καὶ ὡς ἀγαλλίειν] Hortari ad perseverantiam, & incrementum in pietate.

ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαίνουσῃ] Per doctrinam illam Euangelicam, puram; salubrem. 1. Tim. i. 10. v i. 3. i i. Tim. i. 13. i v. 3. At Manuscriptus pro his verbis habet οὕτως ἐν πάσῃ ἀλήθειᾳ, quod si recipimus, iam καὶ ὡς ἀγαλλίειν non erit hortari, sed consolari, vt sæpe. Vide 1. Cor. i. 4.

καὶ οὕτως ἀπὸ τῶν ἐλπίδων] Qui possit Iudæos convincere per veteres Prophetias & miracula: Græcos vero partim per miracula, partim per eruditorum inter ipsos testimonia. Hæc non sunt τῷ τυχόντος.

10. εἰσὶ γὰρ πολλοὶ καὶ ἀνυπότακτοι] καὶ melius abest in Manuscripto. Multi, inquit, sunt apud vos מורים, homines disciplinæ illius, quæ in Ecclesia est, impatientes.

ματαιολόγοι] γόητες 1. Tim. i i i. 13. In Glossario: ματαιολόγος vaniloquus. ὁ ἐξ ἐπάψεως εἰς ματαιολογίαν 1. Tim. i. 6. אֵין עֲשֵׂה Ezech. x l. 2.

καὶ φρεναπάται] מַעֲרִים Esai. i x. 16. πλανῶντες & πλανώμενοι 1. Tim. i i i. 13. Verbum φρεναπάται habemus Gal. v i. 3.

μάλιστα οἱ ἐκ αἰδουμῆς] Locutionem hanc ἐκ αἰδουμῆς habemus & Act. x. 45. x i. 2. Gal. i i. 12. Coloss. i v. 11. Illos indicat, qui docebant omnibus Israelitis partem futuram in altero sæculo, quo nulla doctrina perniciosior. Et sunt qui Christiani dici volunt, & sub aliis nominibus idem docent. Multos in Creta fuisse Iudæos docet nos pluribus in locis Iosephus & Lucas Act. i i i. 11.

οὐδ' εἴ ὑπομύξειν] Os obturare. ὑπομύζειν τὸ στόμα. Pollux ὑπομύζειν interpretatur ὑποκρίναι λέγοντα. Hoc in Zohar ad Deuteronomium, & apud alios Rabbinos dicitur חתם.

οἱ πινες ὄλους οἴκους ἀναξέπουσι] Euertunt: id est, à salute abducunt: quod ἀναξέπειν τὴν πίσιν II. Tim. II. 18.

Διδάσκοντες ἂ μὴ δεῖ] Ea quæ vitiis fauent. Vide Ezech. XIII. 18. τὰ μὴ δόντα I. Tim. V. 13.

αἰχρὸν κέρδους χάειν] Turpe sane lucrum quod fit ex doctrina animos corruptente. Vide quæ dicta Matth. XXIII. 14. II. Tim. III. 6. Rom. XV. 18. Philipp. III. 19.

12. εἰπέ τις εἰς αὐτοῦ] Vnus Cretensium, apud quos viuus. dixit hoc qui eos bene nouerat.

Ἰδιος αὐτοῦ πατριῆς] Epimenides, quem vaticinantibus per furorem annumerat Cicero de Diuinatione: πατριῆτιν eum vocat etiam Dio Prusien- sis. Liber eius nomen habebat χρησμῶν. Clinias apud Platonem de legibus: Τῇδε γὰρ ἴσως ἀκήκοας, ὡς Ἐπιμνίδης γέγονεν ἀνὴρ θεῖος, ὃς ἡμῖν οἰκείος· ἐλθὼν ᾧ παρὲς τῶν Περσικῶν δέχα· ἔτεσι παρὲς τὸν παρ' ὑμῶν καὶ τὴν τῷ Θεοῦ μαντείαν, θυσίας τε ἐθύσατό τινας, αἷ' ὁ Θεὸς ἀνέειλε. καὶ δὴ καὶ φοβουμένων τὸν Περσικὸν Ἀθιναίων νόμον, εἶπεν ὅτι δέχα μὲν ἐστὶν οὐχ ἔξουσιν· ὅταν ᾧ ἐλθῶσιν, ἀπαλλαγῇσονται, παρὰ τὰς οὐδὲν ὧν ἡλπίζον, παθόντες καὶ δρᾶσαντες πλείω κακῶν. Vocat eum θεόλογον Diodorus Siculus Libro V: Καθαρμοὺς δὲ καὶ τῶν ἐπεὶ ἐποιήσατο, ait de eo Strabo X. Plutarchus Solone: Οὕτω δὲ μετὰ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις ἦκεν ἐν Κρήτις Ἐπιμνίδης ὁ Φάειος· ὃν ἐβδόμην ἐν τοῖς σοφοῖς κατὰ τὴν ἐξουσίαν ἐννοιοῦσιν οὐ παρὰ τῶν Περσικῶν, ἐδόκη δὲ τις εἶναι Θεοφιλὴ καὶ σοφὸς παρὰ τὰ θεῖα, τὴν ἐνθουσιαστικὴν καὶ τελεστικὴν σοφίαν· διὸ καὶ παῖδα Νύμφης ὀνομαζόμενος Βώλτης καὶ Κούρητα νέον· αὐτὸν οἱ τότε ἀνδρες παρὰ τὸν νόμον. Vide & sequentia ibidem. Laërtius eum dicit fuisse Γνωσκώτατον, & Apuleius fatidicum. Maximus Tyrius Diatriba XXII: ἦλθεν Ἀθηνᾶζε καὶ ἄλλος Κρήσις ἀνὴρ, ὀνομαζόμενος Ἐπιμνίδης· οὗδ' οὐτος ἔχεν εἰπεῖν αὐτῷ διδάσκαλον· ἀλλ' ὡς μὲν εἶπεν τὰ θεῖα, ὥστε τὴν Ἀθηναίων πόλιν κακουμένῃ λιμῇ καὶ σέσση διεσώσατο ἐν θυσιάζοντι. Dicitur autem Paulo propheta, quia à suis pro tali habebatur, sicut Prophetæ Baal; quæ autem prædixit Epimenides, talia erant quæ dæmonum ope sciri certo poterant, si verum est quod de eo ait Aristoteles Rhet. III. 17. παρὰ τῶν ἐσομένων οὐκ ἐμαντεύετο, ἀλλὰ παρὰ τῶν γενομένων, ἀδήλων δέ. Vox παρὰ τῶν etiam Græcis in usu. Sacerdotes Ammonis hoc vocabulo appellat Plutarchus. Et inter Latinos Iulius Tragicus sic appellauit fanorum antistites, teste Festo.

Κρήτες αἰὲν ψεύσαι] Citat hunc versum & Fauorinus. Infamati ab omni ævo Cretes hoc nomine. Callimachus: πᾶσι τοῖς Κρήτες αἰὲν ψεύσαι, καὶ γὰρ ἄφρονες οἱ ἄνθρωποι, οὐδὲν οὐδὲν.

Κρήτες ἐπατήσαντο.] Numquid ei hoc fallax Creta negare potes?

Ouidius: Numquid ei hoc fallax Creta negare potes?

E c c c c

Et alibi :

--non fingunt omnia Cretes

Hinc prouerbum : *ὡς Κρήτα Κριτίζειν.*

καὶ θεία] Id est, homines in eo feris similes, quod aliis latenter noceant, *αὐτὸ τὸ θεῖον* Æschines de Demosthene.

γαστέρες ἀργαί] Ventres otiosi. Ita vulgo interpretes : non malè. Fauorinus *γαστέρες ἀργαί* citat, & exponit *γαστριμύργοις*. Videtur enim ἀργὰ vocem sumpsisse in sensu strenuitatis, *ὥσθ' αὖ τὸ ἀρνεῖν* quasi dixisset Epimenides strenuos comedones. Etiam Latinis ventres dicuntur homines, quibus ea pars potissima est.

II. *ἢ μὲντοι αὐτῇ ἔστιν ἀληθὴς*] Quasi dicat, Epimenidis verba adduxi, non quod ipsi multum sit tribuendum fidei, sed quod experientia id ipsum & me docuerit & alios.

οἱ γὰρ οὕτως] Cum tales sint.

ἐλέγχε αὐτοὺς ὑποτόμως] *בפפר*. Seuerè eos admone. Sic *ὑποτόμως* habemus & II. Cor. XIII. 10. & *ὑποτομίας* vocem Rom. XI. 22. Et nomen *ὑπότομος*, & aduerbium *ὑποτόμως* habetur apud Sapientem Hebræum. In Glossario, *ὑποτόμως*, præcise.

ἵνα ὑγιαίνουσιν ἐν τῇ πίστει] Vt doctrinam seruent sanam, id est incorruptam. Nam doctrinæ fidei nomen datur per *μπατισμίας*. Sic infra II. 2. *ὑγιαίνοντες τῇ πίστει*. Notat Aristoteles sanum primùm dici de homine : *ἀναλόγως* de iis quæ ad sanitatem conferant. Sic *διδασκαλία ὑγιαίνουσα* supra I. 9. Infra II. 1. II. Tim. I. 13.

14. *καὶ προσέχοντες Ἰουδαίοις μύθοις*] De Messia rege terreno : de resurrectione priore in his terris : de bello Gog & Magog : de Behemoth & Leuiathano ac similibus. *Προσέχην μύθοις* habuimus & supra I. Tim. I. 4.

καὶ ἐν ὅλαις ἀνθρώπων ὑποστροφολογίαις τὴν ἀλήθειαν] Etiam quæ Deus per Moysen præceperat, sunt præcepta hominum, vbi Gentilibus imponuntur, quibus lex illa data non fuerat : imò etiam cum à Iudæis hoc tempore exiguntur vt ad salutem necessaria Eph. II. 15. Auerfantium veritatem, id est Euangelium. De voce *ὑποστρέφειν* vel *ὑποστρέφειν* vide II. Tim. IV. 4.

15. *πάντα μὲν κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ κατωσίαν*] Quod generaliter dixerat, applicat ad leges de cibus vetitis. De iisdem Rom. XIV 20. *πάντα μὲν κατὰ τὴν* nempe per Euangelium. Hic additum est *τοῦ Θεοῦ κατωσίαν*, id est, Christianis puro corde & conscientia Deum colentibus, Matth. V. 8. I. Tim. I. 5. III. 9. II. Tim. I. 3. II. 22.

τοῖς δὲ μαμασμένοις] *ממאס* vel *ממאס* : eis qui vitæ sunt impuræ. Est enim passivum in sensu reciproco, vt Hebr. XII. 15.

καὶ ἀπίστοις,] id est, qui à priori impuritate per fidem se non purificant.

οὐδὲν κατὰ τὸν] Non placent Deo quæ agunt etiam circa res medias : quia actiones tales ex animo Deus æstimat. Vide I. Cor. VII. 14. I. Tim. IV. 5. & ibi dicta.

ἀλλὰ μεμίανται αὐτῷ καὶ οἱ τοῖς ἐν ἡ συνείδησιν] Passiuum hic sumitur pro verbo substantiuo & participio. מְמִיָּא apud Hebræos. Illud secundum ἡ hic valet ὡς, more itidem Hebræo. Non mirum est mentem eorum sordibus oblitam non videre, quod verum est, quia mala vita, cuius ipsi sibi sunt conscij, sordesistas in mentem aduehit.

16. Θεὸν ὁμολογοῦσιν εἶδέναι] Iudæi scilicet isti, dicunt se agnoscere Deum verum, Mundi opificem, auctorem legis per Mosem datæ, inspiratorem Prophetarum: Rom. II. 17. ὁμολογοῦσι prædicant; profitentur Rom. x. 9. Tim. V. 12. I. Ioh. I. V. 23.

ὅτις ὁ ἐργαῖς ἀρτοῦται] Faciunt contra legis præcepta. De hac locutione vide II. Tim. III. 5.

βδελυκτοὶ ὄντες] Digni quos omnes execrentur. Sicut תועבה, quod proprie est βδέλυμα. sed etiam per βδελυκτὸς vertitur, Prou. XV. 11. 15.

καὶ ἀπειθεῖς] Ne illi quidem parent legi, quam diuinam esse dicunt, Rom. II. 21. 22. 23.

καὶ πρὸς πᾶν ἔργον ἀχρηστοὶ ἀδύκμοι] Rabbinî dicerent פסולים, inutiles, non minùs quam nummi qui reijciuntur. Vide Rom. I. 28. I. Cor. I. x. 27. II. Cor. X. II. 5. 6. II. Tim. III. 8. Hebr. VI. 8. Tales autem sunt profani omnes: etiam siquid faciant quod oportet, non faciunt ut oportet.

CAP. II.

τὸ ἡγάλας] Id est, doce. Sic enim Hebræi dicunt הָאֵלָּא vbi de doctoribus agunt.

ἀ ἀρέπει τῇ ὑγιαίνουσῃ διδασκαλίᾳ] Quæ conueniunt cum ista sancta disciplina, de qua ante dixi I. 9.

1. πρεσβύτης] Videtur hic potius ætas intelligendâ quam dignitas. Et frequens est eo sensu vox πρεσβύτης apud interpretes Veteris Testamenti. Mouet me ut ita sumam id quod sequitur infra 4. & 6.

νηφάλιους εἶναι] Id est, vino vtentes non plus quam valetudo requirit. Senibus vinum pro lacte esse aiunt Græci: sed modum seruare debent, primùm ut valetudini suæ & menti consulant: deinde ut quantum ætate præstant cæteris, tantum præstent & exemplis. De voce νηφάλιου vide I. Tim. III. 2. 11.

σεμνοῖς] Vide I. Tim. III. 8.

σώφρονες] Vide idem.

ὑγιαίνοντας τῇ πίστει] Supra I. 13.

τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ] Quæ fidem sequuntur. II. Tim. III. 10. Sanitas in his, est sinceritas.

2. πρεσβυτάδας ὡσαύτως] Appellantur & sic κατ' ἐξοχὴν, αἱ πρεσβυτάδες. Sed cur de ætate hic potius sumendum sit, iam indicauimus. Et vitur hoc sensu ea voce Æschines.

ἐν κατὰσῆματι ἱεροπρεπῆς] κατὰσῆμα Hefychio, quod in Glossario vertitur status, & gestum & habitum significat. ἱεροπρεπῆς quasi semper in Templo versarentur, ut anus illæ Iudaicæ, de quibus vide quæ dicta ad Luc. II. 37. Sic ἱεροπρεπῆς κνίσα apud Lucianum. ἱεροπρεπῆς, θεοπρεπῆς Hefychius.

μὴ δὲ βόλοις] I. Tim. III. II.

μὴ οἶνω πολλὰ δεδουλωμέναις] Idem quod ὑπερβαλείου dicto ad Timotheum loco. οἶνω δεδουλωμένοι] ΠΙΠΛΥΕ ΠΡΟΥ. XXI. 30. Consuetudo homines vitiorum seruos facit, Ioh. V. 11. 34. Rom. V. 11. 14. Anus multibiba & merobiba apud Plautum.

καλοδιδασκάλοις] Recta docentes. Talis fœmina laudata in Prou. XXXI. 25. ηὐνοῖ τὸν οἶκον. Non tales de quibus queritur apud Euripidem Hermione:

Κακῶν γυναικῶν οἶκος δὲ μὲν ἀπόλειπεν.

4. ἵνα σωφρονίσωσι τὰς νέας] Theano : ταῖς νεώτεραις ὑμῖν ἢ τῇ ἐξουσίᾳ τῶν νόμων δέδοται, ἢ τῇ οἰκίᾳ ἀρχὴν ἔχουσα τῶν γήμασθαι. ἢ ὅτι διδασκαλία τῶν πρεσβυτέρων ἀπαντᾶν ὀφείλει πρὸς τῆς οἰκονομίας αἰετὶ ὡδαινουμένων & quæ sequuntur. Σωφρονισαὶ dicebantur Athenis qui Iuuenum mores formabant.

φιλάνδρους εἶη] Vt sint maritorum amantes, quo sensu Lucianus φιλάνδριαν in laude dixit. ἀνὴρ & maritum significat, & quemuis virilis sexus, quo respectu mulier φίλανδρος dicitur probri causa, virofa.

φιλοτέκνοις] Liberum amantes. Hirundini hoc nomen dant Græca epigrammata.

σώφρονας] Modestas. Vide I. Tim. III. 15. III. 2.

ἀγλαῖς] De quibus mentiri fama veretur.

οἰκουεῖν] Non πειρηχόμεναι τὰς οἰκίας, ut illæ de quibus I. Tim. V. 15. & Prou. V. 12. Philo de legibus specialibus: Ἀγροὶ γὰρ ἐβελούτεια καὶ δικαιοσύνη καὶ διάσοι, καὶ σύλλογοι πολυανθρώπων ὁμίλων, καὶ ὁ ἐν ὑπαίθρῳ βίος, διὰ λόγων καὶ πράξεων καὶ πολέμοις, καὶ κατὰ εἰρήνην, ἀνδράσιν ἐφαρμόζουσι. Σπλήναις ὅτι οἰκουεῖν καὶ ἐνδον μὲν, παρθένοις μὲν εἶσω κλισιάδων τὴν μεσαύλιον ὅσον πεποικιμέναις. τελείαις ὅτι ἤδη γυναῖξιν τὴν αὐλίον, quæ vltima ex illis sunt Menandri:

---πτερας γὰρ αὐλίους θύρα

Εὐλαθέρα γυναικὶ νενόμισ' οἰκίας.

Qui cum non male conuenit illud Meleagro Euripidis:

Ἐνδον μέρουσαι τὴν γυναικὶ αἰετὶ χρῆται.

Εὐδελὴν, θύρασι δὲ ἀξίαν τῇ μηδενός.

ἀγαθοῖς] φιλαγάθοις ut de presbytero loquitur supra I. 8. Talis Tabitha Act. IX. 36. πλήρης ἀγαθῶν ἔργων.

ὑποτάσσουσας τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν] Et hic passiuum est pro reciproco, quod in verbis τὰς αἰσῶσαι, & inde deriuatis frequens: maxime vero in ὑποτάσσουσαι Luc. II. 51. Rom. V. 11. 7. x. 3. XIII. 1. 5. Et nominatim de mulieribus Ephes. V. 22. Coloff. III. 18. quibus locis dicta consule.

ἵνα μὴ ὁ λόγος τῆ Θεοῦ βλασφημηῖται] Sic & Rom. II. 24. I. Tim. VI. 1. Nam siqua mulier Christiana vixisset licentiùs, continuo dicturi erant Græci: Quid ei proficit noua hæc disciplina? Maxime vero in hoc periclitabantur, si maritus esset aut Paganus, aut Iudæus.

6. τοῖς νεωτέροις ὀργῇ.

αὐταύτας ὠρκαλεί στοφρονεῖν] Ad modestiam eos excita.

7. ὡς δὲ πάντα σεαυτὸν παρεχόμενος τύπον καλῶν ἔργων] Non verbis tantum præire debes, sed & exemplo. τύπον pro exemplari quod imitandum proponitur, habemus Philipp. III. 17. I. Thess. I. 7. II. Thess. III. 9. I. Petri V. 3.

ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀφροσύνην, σεμνότητα, ἀφθαρσίαν, λόγον ὑγιῆ, ἀκαταγνώστον] In Manuscripto ἀφροσύνην, cuius interpretamentum illud: ἀφθαρσίαν, quod à pluribus codicibus abest: neque id legere Chrysostomus, Oecumenius, Theophylactus. Reguntur hi accusatiui ab illo παρεχόμενοι, non repetito σεαυτάν. Solet ἀφροσύνη dici de virgine. Est ergo ἀφροσύνη ἐν τῇ διδασκαλίᾳ puritas illibata. Σεμνότης est in docendo gravitas, vt I. Tim. II. 2. III. 4. λόγος ὑγιῆς, ἀκαταγνώστος is sermo, in quo non modo nihil sit noxium, sed nec quod male accipi possit. Vide Gal. II. 11. Vocem ἀκαταγνώστος habes & II. Macc. IV. 47.

ἵνα ὁ ὅς ἐκ ἐναντίας ἐνστασῇ, μηδὲν ἔχων ὡς ὑμῶν λέξαν φαῦλον] ὁ ὅς ἐκ ἐναντίας est is qui aduersæ est partis: loquitur sic & Aristoteles. Articulus autem ὁ hic generalitatem significat, vt alibi sæpe. De voce ἐνστασῇ vide II. Thess. III. 14. φαῦλον ἢ Ioh. III. 20. V. 29. Iac. III. 16.

9. Δούλοισι, ἰδοὺς διαπόταις ὑποτάσσεται] Repetendum ex superiore loco ὠρκαλεί. Rursum hîc habes ὑποτάσσεται in sensu reciproco. Sensus idem qui Eph. VI. 5. Coloss. III. 22.

10. ἐν πᾶσιν δούλους εἶναι] Nempe τοῖς διαπόταις, qui datius ex præcedenti sub intelligitur. Solet autem δούλος datiuum habere post se, Sap. IV. 10. Rom. X. 11. I. 2. XIV. 18. II. Cor. V. 9. Eph. V. 10. Philipp. IV. 18. Coloss. III. 20. Vult seruos omni modo id agere, vt Dominis placeant, eisque se probent. ἐν πᾶσιν sume vt Coloss. III. 22.

μὴ ἀντιλέγοντας] Non responsatores; ita enim Plautus loquitur.

μὴ νοσφίζομεν] Non furaces vult dicere: sed leniori verbo usus est, vt cùm Iurisperiti dicunt res amotas. Vide II. Macc. IV. 32. In Glossario: νοσφίζομαι peculor, usurpo.

ἀλλὰ πῶς πᾶσαν ἐνδείκνυμεν ἀγαθὴν] ἀγαθὴν πῶς ex Latino, bonam fidei. ἐνδείκνυται sume vt II. Tim. IV. 14.

ἵνα τὴν διδασκαλίαν τῆ σωτηρίας ἡμῶν Θεοῦ κοσμεῶσιν ἐν πᾶσιν] Vt professionem suam ornent, vt commendent bonis moribus. Nam professionem μυστικῶς vocat διδασκαλίαν. Et doctrinam hanc Christi, Dei Patris doctrinam vocat, quia ipsi à Deo Patre fuit mandata. De titulo σωτηρίας tributo Patri Christi, vide I. Tim. II. 3. IV. 10. supra I. 3.

11. ἡ ἐπιφάνη· ἡ δὲ ἡ χάρις Θεοῦ] Summa Dei bonitas quæ in Euangelio apparuit, summam etiam vitæ puritatem desiderat. Comparat hanc bonitatem altro alicui, quod subito illucet. Vide Luc. i. 79. Act. xxvii. 26. Infra iii. 4. הַנֶּגַע ut Gen. xxv. 7. Locum Sophoniæ i. ii. sic habent Græci : ἐπιφανήσεται ὁ Κύριος ἐπὶ ἁπλοῦς καὶ ὁλοκαυτώσει πάντας τοὺς Θεοὺς ἧς ἐθνῶν γὰρ, καὶ προσκυνησουσιν αὐτῷ· ἡ χάρις ἐκ τῆς τοῦ τοῦ αὐτοῦ. Quæ verba paululum mutata citat Chrysostomus ii. aduersus Iudæos. ἡ σωτηρία τοῦ σώματος ἀνθρώπων. Quæ salutaris est hominibus omnibus, nempe eam acceptantibus.

παρὰ Θεοῦ ἡμῶν] Nempe per Christum.

12. ἵνα ἀποκηρύξωμεν τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμητὰς ἐπιθυμίας] ἀποκηρύξωμεν hic est abdicantes, ea locutione de qua egimus ii. Tim. iii. 5. Ἀσέβεια solet ἐκδιδόναι λατρίαν sequi, ut apparet ex Ciceronis disputationibus de Natura Deorum. Κοσμητὰς ἐπιθυμίας dicuntur eæ cupiditates, quas maior pars hominum sequitur. Ea enim pars maior sæpe in his libris νόστος vocatur nomine.

13. σωφρονῶς, καὶ δικαίως, καὶ δυνάμει ζήτουσιν ἐν τῇ κατὰ φύσιν ἀρετῇ] Tribus verbis breuiter omnes officij nostri partes conclusit. nam ea aut ad nos pertinent, aut ad hominem alterum, aut ad Deum. Philo, libro Vitæ bonum esse esse liberum : Ὅστις καὶ κανὼν ζήτουσιν ἡρώδης παρὰ τὴν φιλοθεῶν καὶ φιλανθρώπων, τὴν μὲν οὐκ φιλοθεῶν θεῶν παρὰ τὴν μὲν παρὰ τὴν βίον σώσει καὶ ἐπαλλῆσθαι ἀγνείαν, τὸ ἀνθρώπον, τὸ ἀφιδόξως, τὸ πάντων μὲν ἀγαθῶν ἀπὸν, καὶ οὐκ ἔχοντος νομίζειν ἐπὶ τὸ θεῖον. τὴν δὲ φιλανθρώπων, τὸ ἀφιλαρχήματον, τὸ ἀφιλοδοξον, τὸ ἀφιλοδόξον, τὸ ἐγκρατὲς, τὸ καρτερικόν· ἐπὶ δὲ ὀλιγόδειαν, δολοχίαν, τὸ ἀποφον, τὸ νόμιμον, τὸ δυνάμει, καὶ ὅσα τοῖς ὁμοῖοις. τὴν δὲ φιλανθρώπων, εὐνοίαν, ἰσότητά παντὸς λόγου κρείττονα κοινωνίαν, &c. Idem pietatis & iustitiæ coherentiam sic ostendit : τῆς αὐτῆς φύσεως ὅτιν, δυνάμει τε ἐπὶ τὴν φιλανθρώπων : καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν, ἐκείτην, ὁσότης μὲν πρὸς Θεόν, δικαιοσύνη δὲ πρὸς ἀνθρώπους διακρίνεται. Qua de re multa diximus Libro i. de Iure Belli ac Pacis xx. 44. & sequentibus, tum in textu, tum in Annotatis.

13. προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα] Est & hic μετωνυμία. Nam rei speratæ datur spei nomen : ut & Gal. v. 5. Coloss. i. 5. Et spes, id est vita æternā dicitur μακαρία, quia omne id quod beatum hominem facere potest, in se continet.

καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης] Hic rursus ἐ est ὁδηγητικόν. Et ἐπιφάνεια δόξης more Hebræo est gloriosa apparitio. Vide Matth. xxv. 30. Marci xiii. 26.

τὴν μακαρίαν Θεοῦ καὶ σωτηρίαν ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] Illa apparitio dicitur non Christi tantum futura, sed & Dei : quia Deus maiestatem illam Christo tribuit. Ideo dicitur Christus venturus ἐν τῇ δόξῃ τῆς πατρὸς Matth. xvi. 27. Marci viii. 38. Ita hunc locum rectè accepit Ambrosius. Qui putant τὴν σωτηρίαν dici debuisse, si hæc distinxisset Apostolus, norint in his libris τὴν

ἄρθεα sæpe poni vbi opus non est, & sæpe omitti vbi ex vsu ponerentur.

14. ὃς ἑδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν] Qui Iesus morti se deuouit nostra causa.

ἵνα λυτῶσται ὑμεῖς ἀπὸ πάσης ἀνομίας] Nempe per prædicationem Apostolorum sultam illo spiritu quem Christus ipsis impetrauerat. Vide 1. Petri 1. 18.

καὶ καθαρίσῃ ἑαυτὸς λαὸν ὡς δούλους] Id est, purgatos à vitiis, eos sibi faceret populum præstantem, ἡδ οὕ Exod. xix. 5. Deut. vii. 6. xiv. 2. xxvi. 18. vertitur λαὸς ὡς δούλους ἀ δούλῳ quod est præstare, vt apud Plutarchum Lyncurgō, ὅσοτον δούλῳ τῇ πόλει. Hinc & δούλουσιν Pl. cxxxv. 41. Ecclesiastæ ii. 8. Possessionum præstantissima. Symmachus pro eodem dixit ἐξείρετον, vt nos docet Hieronymus.

ζηλωτῶ καλῶν ἔργων] καλῶν, id est, vehementer studiosum. Vide de hac voce Act. xxi. 20. xxi. 3. 1. Cor. xiv. 12. Gal. i. 14.

15. ἄρα λαλεῖ καὶ ὡς ἀλάλει] Sume ἀλάλει, vt supra i. in Manuscripto pro ἀλάλει est διδάσκει.

καὶ ἐλέγχε μὴ πάσης ὑπερβίας] Nempe imperans Dei nomine vt à peccatis abstineant, quomodo ὑπερβίη sumitur 1. Cor. ii. 8.

μηδεὶς σου ἀποφρονέτω] Id est, ita tegere, ne contemni possis. Similis monitio 1. Tim. i. 12. vbi κατὰφρονέτω, quod hîc ἀποφρονέτω. Scholiastes Aristophanis ad Nebulas ἀποφρονέω ait ἴσιν esse τῶν κατὰφρονέω.

CAP. III.

Πομίμνησε αὐτοῖς] Vide 1. Tim. ii. 14. De eis vult moneri Cretas, quorum maxime indigebant.

ὑπάρχαι καὶ ἐξουσίας ὑποτάσσεται) Rursum hic ὑποτάσσεται sumitur vt i. 4. 9. ἐξουσίας vocat præsides : ὑπάρχαι autem τὰς ὑπερχούσας ἐξουσίας vt loquitur Rom. xiii. 1. Pari

modo distinguit hic Apostolus βασιλέας, id est, Imperatores, & τοὺς ἐν ὑποταχῇ ὄντας : Petrus vero βασιλέας & ἡγεμόνας 1. Petr. ii. 14. Sic rex dicitur βασιλεὺς Hebræis, vt Ezechiel xxxv. 11. 2. Valde seditiosa semper fuit Cræta.

πειθαρχεῖν] Imperiis obtemperare. Vide Act. v. 29.

πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐπίμοις εἶ] Contra affectos quam illi erant, de quibus supra ii. 16. ἐπίμοις עֲבָדִים, bene paratos. In Glossario : ἐπίμοις, paratus, preparatus.

2. μηδεὶς βλασφημεῖ] Vt nemini maledicant. Sic vox ista sumitur Matth. xxv. 11. 39. Marc. x. 29. Luc. xxiii. 39. Act. xiii. 45. xviii.

6. Rom. III. 8. I. Cor. IV. 13. X. 30. II. Petr. II. 10. Hebræi dicunt הָיָה : & ita hîc Syrus.

ἀμάρχεις εἶ] I. Tim. III. 3.

ὁπικεῖς] ibidem.

πᾶσαν ἐνδίκνυμύους τωρότητα πρὸς πάντας ἀνθρώπους] Non tantum aduersus fidei consortes, sed etiam aduersus contradictores. de voce ἐνδείκνυμι iam diximus I. Tim. IV. 14. Supra II. 10. πᾶσαν τωρότητα, id est, summam lenitatem. Vide Eph. I. 8. Coloff. I. 9. I. Tim. I. 15.

3. ἦμεν γάρ ποτε ὃ ἡμεῖς ἀνόητοι] Hoc pertinet ad tolerandos eos qui fidei contra dicunt. Fuimus & nos tales, inquit. *Faciet nos moderatiores respectus nostri, si consuluerimus nos*, ait Seneca de Ira II. 28. Cùm dicit Paulus ἡμεῖς, non tam se intelligit, quam eos qui ex Gentibus vocati erant, per κοίνωσιν satis ipsi familiarem, neque nimium obtortam, cùm Christiani omnes vnius corporis membra sint. Tale illud Bruti ad Ciceronem: *quod si Romanos nos esse meminissemus*. ἀνόητοι autem vocat non intelligentes rerum diuinarum: nam de iis rebus hic agitur. Vide Luc XXIV. 25. Rom. I. 14.

ἀπειθεῖς] Ne illis quidem Dei legibus obsequentes, quæ naturales dicuntur, & quas societas humana exigit.

πλανάμενοι] πλανᾶσθαι dicuntur eximiè ij qui colunt idola: Deut. IV. 19. XXX. 17. דִּיחֲרִי.

δουλοῦντες ὀπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις] id est ὀπιθυμίαις ἡδονῶν. δουλοῦντες addicti, mancipati: quomodo δεδουλωμένοι habuimus supra II. 3. Adde quod Matth. VI. 24. Rom. VI. 6.

ἐν χαλίᾳ ὃ φθόνῳ διάγοντες] Vide Rom. I. 29. διάγοντες est brevis locutio. Subauditur enim βίον, quod expositum habes I. Tim. II. 2. Sic δέχην ἐν ἡσυχίᾳ, δέχην ἡδέως frequentia apud Græcos.

συζητοῖ] Digni odio. nam talem sensum habent verbalia eiusmodi. Et sic ἀγαπητὸν dignum amore interpretatur Hieronymus in Commentariis ad Philemonem.

μισοῦντες ἀλλήλους] Mutuo infesti, ferarum more. Vide I. Iohan. II. 9.

4. ὅτε ὃ ἡ χηστότης καὶ ἡ φιλανθρωπία ἐπαφάνη τῷ σωτήρι ἡμῶν Θεῷ] Idem hic χηστότης καὶ φιλανθρωπία Θεοῦ, quod modo χάρις Θεοῦ II. 11. Est & hic καὶ rursus ἐξηγητικόν. Nam χηστότης nomē generale explicatur per specialius φιλανθρωπίας sic Rabbini solent dicere, יְהוָה חַי וְקַי. Notat etiam Plutarchus Deum non dici φίλιππον, sed φιλάνθρωπον. Vide Psal. VIII. 5. Σωτήρις ἡμῶν Θεοῦ vt supra II. 10.

5. ὅτι ἐξ ἔργων ἥν ἐν δικαιοσύνῃ, ὧν ἐποίησάμεν ἡμεῖς] Plerorumque enim mala fuerant opera, ἐν δικαιοσύνῃ Hebræo more pro καὶ δικαιοσύλῃ. Sensus idem Ephes. II. 9. Alluditur ad Deut. VII. 7.

ἀλλὰ

[ἀλλὰ καὶ τὸν αὐτὸν ἔλεον] Hoc est quod dicto ad Ephesios loco dicitur Θεὸς τὸ δῶρον · διηλθεῖν Gal. 1. 12. διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ. Beneficia ultro ingessit, nihil tale petentibus 1. Petri 1. 3. In Manuscripto : καὶ τὸ αὐτὸ ἔλεος.

[ἔσωσεν ἡμᾶς] est μετανομία. nam seruauit, dixit, pro in via salutis collocauit. Sic Ephes. 1. 5. & 1. 8. χάριτι ἐστὶ σωσμένοι.

[διὰ λουτρῶος παλινγενείας] In Manuscripto : διὰ τοῦ λουτρῶος. Baptismum intelligit iunctim cum doctrina baptismi. Vide & Ephes. v. 6. & 1. Petri 11. 21. vbi βάπτισμα σώζειν dicitur. Pars nouæ natiuitatis est exactio vitiorum quæ in baptismo promittitur. Vide quæ ad Ioh. 1. 11. 3. & Matth. xxviii. 19. Adde Gal. 1. 11. 27 : Coloss. 1. 12. vbi similiter baptismus simul cum doctrina & re significata consideratur. Theophilus Antiochenus : ἐπὶ μὲν δὲ διλογίᾳ τὸ πρὸ τοῦ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν ὑδάτων χυμὸν, ὅπως ἡ ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ εἰς δυνάμει τοῦ μέλλειν λαμβάνειν τοὺς ἀνθρώπους μετένοια καὶ ἀφαισιν ἀμάρτιων διὰ ὑδάτος καὶ λουτρῶος παλινγενείας, πέντε τοὺς προσόντας τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἀναγεννημένοι καὶ λαμβάνοντας διλογίαν τοῦ Θεοῦ.

[καὶ ἀνακαίνωσιν πνεύματος ἁγίου] Post baptismum datur Spiritus sanctus agens ad omnia maxima. Hæc est pars altera nouæ natiuitatis, quæ hîc ἀνακαίνωσις vt & Rom. x. 11. 2. Coloss. 1. 10. Respicitur locus Ezechielis xviii. 26. Notant veteres in hoc loco τῆς ξιάδος mentionem satis expressam.

[οὗ ἔξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν] ἔξέχεεν per se largam communicationem significat, vt videre est Act. 11. 17. 18. 33. x. 45. Præterea addidit Paulus πλουσίως, quod in ipsius sermone est, abundanter. Διὰ Ἰησοῦ · quia Iesus hoc ipsum à Patre obtinuit.

[ἵνα δικαιωθέντες τῇ ἐκείνῃ χάριτι] Mundatis vitiis per fidem quæ ipsius dono nobis contigit, Rom. 1. 11. 28. v. 1. Gal. 1. 16. Vide & Prolegomena nostra in epistolam ad Romanos.

[κληρονόμοι γροίμεθα κατ' ἐλπίδα ζωῆς ἀιώνιου] Heredes etiam hîc esse dicimur, sed iure ac certa spe. Ideo hîc additur κατ' ἐλπίδα. Sic Rom. v. 11. 24. τῇ ἐλπίδι ἐσώθημεν.

[8. πρὸς ὃ λόγος] Nempe id quod sequitur, vt 1. Tim. 1. 15. 1. 11. 1. 1 v. 9. 11. Tim. 11. 11. Id autem quod sequitur, est, oportere eos qui Deo credunt, curam gerere vt præsent honestis laboribus.

[καὶ περὶ τούτου βούλομαι σε διαβεβαρῶσαι] Id est, de his volo te loqui cum maxima asseueratione, vt de rebus certissimis. Διαβεβαρῶσαι 1. Tim. 1. 7. est loqui μετ' βεβαιώσεως. Vide Hebr. vi. 16. הנהיב.

[ἵνα φερνίσῃς καλῶν ἔργων περιεργαζομαι οἱ πεπιστευότες τῷ Θεῷ] Ita hîc per ἵνα inchoat sententiam, quomodo per ὅτι 1. Tim. 1. 15. & 1 v. 10. περιεργαζομαι cum datiuo significat præesse, vt 1. Tim. 1. 11. 5. Præesse autem bonis operibus, non est aliud quam domum suam facere honesti alicuius op-

ficij officinam, omnes suos exercere in laboribus honestis, non agere vitam lenonum, parasitorum, scenicorum, aruspicum aut his similem. Hunc sensum nobis monstrat eadem sententia repetita infra 14. cum additamento, εἰς τὰς ἀναγκαίας χρείας. Opponuntur hæc ei quod modo de Cretensibus dixerat: γασῆρες ἀργαί.

Τὰ δὲ ἔστι τὰ καλὰ & ὠφέλιμα τοῖς ἀνθρώποις] Hæc per se honesta sunt, sicut ait Hesiodus: ἔργον δ' οὐδὲν ὄνειδος. Ea vtilitatem ad hanc vitam adferunt. Vide Sirach. xxxv 111. 36. & ibi dicta.

μωαὶς ὃ ζητήσῃς] Quæstiones inanes, ad pietatem nihil facientes 11. Tim. 11. 23: מבעות Rabbiniסִבִּיחִי

καὶ ἡγελορίας] Varias illas emanationes proprietatum, siue מדות, ludæorum otiosorum negotia. Vide 1. Tim. 1. 4.

καὶ ἔρεις καὶ μάχας νομικὰς] Id est, ἔρεις ἐκ μαχῶν νομικῶν, lites ex diuersa locorum legis interpretatione natas 11. Tim. 11. 23. 1. Tim. v 1. 4. Iisdem morbis laborabant Iudæi Ephesini & Cretes.

ᾠδίστασθ] Vide de hac voce 11. Tim. 11. 16.

10. αἰρετικὸν ἀνθρώπον] αἰρεσιώτην habet hic Syrus, Arabs غاها, id est, ignarum. Αἰρέσεις vox per se media, vbi in malam partem sumitur, significat idem quod ῥήματα, nisi quod illa generalitas ῥήματος voce αἰρέσεις contrahitur ad eas partes quæ fiunt ex opinionum diuersitate. Est ergo hic hæreticus, is qui per opinionem de Ecclesia partes facit: qui in id disputat, vt sibi discipulos paret, vnitatem contempta: qui est זקן מורה, vt loquuntur Hebræi: מן vt Rabbini, à voce quæ speciem significat.

καὶ μίαν καὶ δολύτεραν τουδεσάν ᾠδιστῆ] Non dicit excommunicare: nam ipsi vltro communionem deserunt. Ergo tales monendi sunt semel atque iterum ex præcepto Christi Matth. x v 11. 16. 17. 18. Id si non profit, abrumpenda cum eis familiarior consuetudo, vt 1. Cor. v. 9. ᾠδιστῆ, id est, ὑποσρέφον. In Glossario: ᾠδιστῆμα euito.

11. εἰδὼς ὅτι ἐξέστραπται ὁ Θεοῦτος] Et hic passiuum est pro reciproco ἐξέστραπται idem, quod ἐξεστραμμένος ἔστιν. תהפכת איש ex Deut. xxx 11. 20. Latini quoque talem peruersum vocant: praua mens.

καὶ ἀμάρτανει ὡν ἁποκατάκριτος] Scit ipse se peccare. Intus non potest se non damnare. Cur? quia de rebus diuinis affirmat multa sine reuelatione, & hoc facit, vt de Ecclesia, cuius paci consulere debebat, partem sibi faciat, in quo regnet. Est hæresis, obstinationis animi dementia, in Codice Iustiniano, L. 11. de Summa Trinitate. Hæreticus Augustino, qui alicuius temporalis commodi, & maxime gloriæ principatusque sui gratia, falsas ac nouas opiniones, vel gignit, vel sequitur. ἁποκατάκριτος, Thalmude Hierosolymitano, titulo de Synedrio מתחב. Iustinus ad Zenam. τὸ γουὶ ἐμοὶ δοκοῦν εἴποιμι αὐτῷ, ὅτι πᾶς ὁ πρὸς γνώμην κοσμο-

κός, & τῷ ὀρθοῦ κανόνος ἔξω γνώμης, ἀποκατακρίτες ὄντιν, εἰδὼς δὲ πρὸς τίται κατ' ἐπι-
τήδευσιν, & γνώσκων μὲν τὸν ἐν αὐτῷ πόλεμον, πλὴν ὃ εἰρῶν ἐν τοῖς ἀπαιτήτοις μὴ
ἐπιπαύμενον. Tertullianus ἀποκατακρίτον vertit, sibi damnatum, id est,
apud se.

12. ὅταν πέμψω Ἀρτεμίδαν πρὸς σε] Contractum nomen ex Artemidoro.
Vide quæ ad initium Lucæ.

ἢ Τυχικόν] Is inter comites Pauli fuerat à Iudæa Romam vsque, &
inde ab eo nunc huc, nunc illuc mittebatur. Vide Act. xx. 4. Eph. vi.
21. Coloss. iv. 7. 11. Tim. iv. 12.

αποῦδαν ἐλθεῖν πρὸς με εἰς Νικόπολιν] Nempe ex Creta in Epirum, quod
Paulus venturum se sperabat, & ut quidam putant, venit medio illo
tempore inter duas eius vincituras.

ἐπεὶ γὰρ κέκριται πρὸς χειμῶσιν] κέκριται constitui, ut Act. xx. 16. παρεχίμω-
σιν, hic est, ut in Glossario, hibernare, hiemem transigere.

Ζηνᾶν τὸν νομικόν] Est hoc nomen contractum ex Zenodoro. Νομικός, ὁ
νόμους εἰδὼς · iurisperitus, legisperitus in Glossario. Stoici νομικὸν definiebant
τὸν ἐξηγητικὸν τῶ νόμου. Ius Romanum etiam Græci didicere, ut Tryphoni-
nus, Callistratus, Menander, Arcadius. Neque dubito quin multi ex
Iuris sacerdotibus, Christi sacerdotes facti sint, quod in ea religione
omnia iuris præcepta viderent eminenter contineri. Inter eos fuit Ter-
tullianus, plenus locutionum iuris Romani, quanquam non is est, cuius
quædam in Digestis habemus.

καὶ Ἀπολλῶ] Etiam hunc Romæ apud Paulum fuisse suspicor: mul-
tis enim adiutoribus in tanta vrbe opus habebat homo vincitus.

σπουδαίως προέμψιν] Illi, ne fallor, Roma per Cretam ibant in Iu-
dæam & Syriam, Pauli missu. προέμψιν hic est curare ut proficiscan-
tur, nempe subministratis, ut sequitur, iis quæ ad iter necessaria, ut
naui, viatico, cibariis. Sic vox προέμψιν sumitur Sap. xix. 2. 1. Cor.
xv. 11. & alibi. Σπουδαίως sedulo, enixe in Glossario. Vide Luc. vii. 4. &
Sap. ii. 6.

ἵνα μηδὲν ἀπολείπῃ] Nempe quod ad iter sit necessarium, ut iam di-
ximus. ἀλείπῃ pro ἐλλείπῃ, quomodo Luc. xviii. 22.

14. μανθανέτωσαν ὃ καὶ οἱ ἡμέτεροι] Nostri, id est Apelles, Tychicus, &
alii quos mittimus, si quo in loco resederint.

καλῶν ἔργων προέμεναι] Assuefiant, inquit, habere domi officinam ali-
quam, me imitantes, Act. xx. 34.

εἰς τὰς ἀναγκαίας χρείας] Ad vitæ subsidia. Sic χρείας habemus Act. xx.
34. Rom. xii. 13. Et in singulari Philipp. i. 25. iv. 6. Bene autem
addidit ἀναγκαίας, id est, victum & tegmen, quæ natura desiderat 1.
Tim. vi. 8.

ἵνα μὴ ὦσιν ἄκαρποι] Ne sint:

—segnes aliena ad pabula fuci.

καρπὸς dicitur quæstus ex opera, Prou. xxxi. 16.

ἀπαζονταί σε οἱ μετ' ἐμοῦ πάντες] Lucas, Timotheus, Epaphras & alij.

ἀσπάζου τίς φιλοῦνται ἡμᾶς ἐν πίστι] Id est, fratres, vt Coloss. iv. 15. i. Thessal. v. 26. πάντες ἅγιον ἐν χειρῶ, vt Philipp. iv. 21. Saluta, inquit, eos qui nos amant ob communem fidem. Nam id valet hoc loco ἐν, more Hebræo.

ἡ χεὶς μὴ πάντων ὑμῶν. Ἀλλῶ] Coloss. iv. 18. ii. Tim. iv. 22. habemus, ἡ χεὶς μὴ ὑμῶν. Hic præterea habemus πάντων, vt & Hebr. xiii. 25. nempe ne quis se exclusum quereretur.

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONES
IN EPISTOLAM
AD
PHILEMONEM.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS 311

LECTURE 11

HUGONIS GROTII
ANNOTATIONES
IN EPISTOLAM
AD PHILEMONEM.

ΠΑΥΛΟΣ δέσμιος Χρυσῶδ' Ἰησοῦ] Romæ agens sub militis eadem catena vincti custodia Act. xxviii. 16. Genitius hic causam significat, ut & infra 9. Eph. i. 1. Tim. i. 8. pro quo Eph. i. 6. δέσμιος ἐν κυρίῳ

καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφός] Fratres vocabant se mutuo Christiani ob communem regenerationem. Timotheus perpetuus ferme Pauli comes, ut videre est ii. Tim. ii. 10. etiam Romæ ipsi aderat Eph. i. 1. Coloss. i. 1.

Φιλήμονι τῷ ἀγαπητῷ] Philemon nomen est Græcum, quo appellatus fuit & Poëta nobilis, & rerum naturalium scriptor quidam Plinio memoratus. Videtur habitasse Ephesi, ubi Onesimus postea episcopatu functus est, ut & Ignatij litteræ, & alij scriptores tradunt. Hunc Philemonem dilectum siue carissimum vocat Paulus, quod eum interiore quadam amicitia, ut virum valde pium, complecteretur.

καὶ συνεργοὶ ἡμεῖς] Id est, vni presbyterorum illorum, qui Ephesi plures erant, Act. xx. 17. omnes autem προσβύτεις, atque etiam προσβύπιδες, quæ sceminis ad Christum vocandis dabant operam, Apostoli sui operis adiutores vocabant, Rom. xv. 1. 3. 9. Philipp. ii. 25. Coloss. i. v. 10.

2. καὶ Ἀπφία τῇ ἀγαπητῇ] Appia nomen est Romanum. π mutatur in φ more Hebræo.

καὶ Ἀρχιππῷ τῷ συστρατιώτῃ ἡμεῖς] Evangelistæ munus hic obisse videtur, modo Ephesi agens, modo Colossis, Col. i. v. 17. ubi postea eum resedissee, ac sic episcopum factum testatur Ambrosius. Tales ob molestiam muneris commilitones suos vocare Paulus solebat, ut videre est Philipp. i. 1. 25.

καὶ τῇ κατ' οἶκόν σου ἐκκλησίᾳ] Ad Philemonem hoc referendum, cui præcipuè inscribitur hæc epistola. In eius domo complures erant Christiani. Etiam tres Ecclesiam faciunt, teste Tertulliano. Sic in Aquilæ & Priscillæ domo qui erant, ecclesia dicuntur, Rom. xv. 15. i. Cor. xv. 19. & qui in Nymphæ domo, Col. i. v. 15.

3. *χρεὶς ὑμῖν, καὶ εἰρήνῃ ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ*] Precatur illis fauorem Dei, & Christi, & prospera omnia, quæ Hebræi pacis nomine solent appellare. Vitur sæpe hac precatione Paulus, vt 1. Cor. 1. 3. 11. Cor. 1. 2. Gal. 1. 3. Eph. 1. 2. Col. 1. 2. 1. Thess. 1. 1.

4. *ὁχρεῖσθαι τῷ Θεῷ μου*] Gratias Deo debemus pro donis, non tantum in nos, sed & in alios collatis, Rom. 1. 8. 1. Cor. 1. 4. Eph. 1. 16.

πάντοτε μνήαν σου ποιούμενος ὅτι ἦς θεοδούλων μου] Eadem verba habes dicto loco Eph. 1. 16. vnde discas *θεοδούλων* hic dici omnes ad Deum allocutiones, etiam per quas non poscitur aliquid, sed gratiæ aguntur.

5. *ἀκούων σου τὴν ἀγάπην καὶ τὴν πίσιν*] Causam reddit suæ gratiarum actionis, qualem videbis dictis locis, Rom. 1. 8. 1. Cor. 1. 4. Eph. 1. 16. Egregia hic biga nominatur dilectio & fides. Vide 1. Cor. XII. Gal. v. 6. Eph. v. 1. 23. 1. Thess. II. 6. 1. Tim. 1. 14. v. 1. 11. Tim. 1. 13. 11. 22.

ὡς ἐχες πρὸς τὸν κύριον Ἰησοῦν] Hoc ad fidem refertur.

καὶ εἰς πάντας τοὺς ἁγίους] Hoc ad dilectionem. Sancti vocantur Christiani omnes, vt Eph. 1. 1. & alibi sæpe.

6. *ὅπως ἡ κοινωνία τῆς πίστεώς σου ἐνεργῆς γένηται ἐν ὁπηνίστῃ πάντες ἔργου ἀγαθοῦ τῷ ἐν ὑμῖν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν.*] Est primum hic traiectio. Nam verba illa *εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν* pertinent ad id quod præcessit *τῆς πίστεώς σου*. Deinde *κοινωνία τῆς πίστεως*, positum est pro ipsa fide, quæ Philemoni cum aliis illis Christianis erat communis. Et ἐν ὁπηνίστῃ hic παθητικῶς sumitur, habetque innotescendi significationem. Sensus enim est: eò spectabat tua ista dilectio, vt fides, quæ tibi cum aliis sanctis communis est, actiuosa fieret, ac sic cognosceretur per bona illa opera, quæ abs te aliisque procedunt. *Ἐνεργῆς γένηται* hic dicitur eodem sensu, quo *πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη* Gal. v. 6. Inde sequitur *ὁπηνίστις*, id est, patefactio eiusdem fidei. Ostenditur enim fides per opera, Iac. 1. 18.

7. *χαρὰν γὰρ ἔχομεν πολλὰ καὶ ὀφείλημα*] Merito, inquit, gratias Deo pro istis vestris virtutibus habemus, quia nobis maximum inde gaudium, & in malis, quæ Euangelij causa toleramus, solatium prouenit. Sic & 11. Cor. VII. 4. 13. 1. Thess. III. 7.

ὅτι τὰ ἀλλότεια τῶν ἁγίων ἀναπέπαιται δὲ σοι, ἀδελφε] *ἀλλότεια* hic pro animo, vt Sirach. xxx. 7. xxxiii. 5. Itaque *ἀναπέπαιται τὰ ἀλλότεια*, & infra 20. *ἀνάπαυσόν με τὰ ἀλλότεια* parem sensum habet, cum illo *ἀνέπαυσαν τὸ ἐμὸν πνεῦμα*. 1. Cor. xvi. 18. Pauperes, inquit, tranquillo sunt animo, eo quod experiendo didicerint, intuis diuitiis paratum esse suis necessitatibus subsidium.

8. *ὁδὸ πολλὰ ἐν Χριστῷ παρήσιαί ἐχον, ὅτι θέσται τὸ ἀνῆκον*] Apostolica functio à Christo mihi iniuncta hoc ius mihi dat, vt tibi, Christianisque aliis ea præcipere possim, quæ officij vestri sunt. *Παρήσιας* vox ex Græco sermone ad Syros venit latiore significatu, ita vt sæpe ius, auctoritatemque significet.

9. *δὲ τὴν ἀγάπην μάλλον προτιμῶ*] Malo vt amicum precari per necessitudinem amicitiae nostræ.

τοῦτο ὧν] Id est, ad preces descendo, cum talis sim, qualem me esse nosti.

ὡς Παῦλος] Tot Ecclesiarum conditor.

προσέυχης] Iam & prouecta ætate, cui multa concedunt etiam ignoti.

καὶ ὃ καὶ δέσμιος Ἰησοῦ Χριστοῦ] Id est, propter Christum vinctus, vt modo diximus. Magna debetur reuerentia iis qui dura ferunt honestissimis de causis, Coloss. I V. 18. Eph. I V. 1.

10. ὡς χαλῶ σε] ὡς χαλῶ σε hic precandi, aut potius deprecandi habet significationem. Serui si quid deliquissent, precatorem sibi parare solebant, vt notat ad Terentium Donatus. Similis est huic deprecatio Plinij pro liberto Sabiniani epistola libri noni vna & vicesima.

ὅτι τὸ ἐμὸν τέκνον, ὃν ἐχάρησα ἐν τοῖς δεσμοῖς μου] Quem hic Romæ, dum vinctus sum, Christianum feci. Dei opus est regnare hominem. Sed tanta est eius bonitas, vt in nominis sui consortium ministros suos admittat, I. Cor. I V. 15. Gal. I V. 19. Sic & σώζειν dicuntur Apostoli, Rom. XI. 14 & alij, I. Cor. VII. 16.

τὸν ποτέ σοι ἄρῃσον] Deprecantium mos est rerum asperitatem verbis lenire. Onesimus non inutilis modo Philemoni fuerat, sed & damnum dederat. Coniuncta esse solent fuga ac furtum. Itaque in Codice Iustiniæano titulum de seruis fugitiuis, sequitur ille de furtis. Martialis:

A pedibus didicere manus peccare proteruæ :

Non miror furem qui fugitiuus erat.

Et qui seruum vendebant, promittere solebant furem non esse, fugitiuum non esse. L. Cum in venditione, L. Lucius. §. vlt. L. Euieta re. §. vlt. L. Si ita quis, L. Quia dicitur. D. de Emptionibus L. quoties D. si familia furtum fecisse dicatur. L. Et emptor §. venditorem D. de act. empt. Varro II. de re Rust. Seneca Controuersia III. 21.

12. καὶ ἐμὸν ὄφελος] Quia Paulo utilis erat, erat & Philemoni. Communia enim sunt τὰ τῶν φίλων. Alludit ad nomen Onesimi.

ὃν ἀνέπεμψα] Nempe cum hac epistola.

ὃν ἔγωγε, τούτοις τὰ ἐμὰ ἀλλάγματα, προσλαβὼν] προσλαμβάνεσθαι varias habet significationes, omnes ad beneuolentiam & beneficia pertinentes, vt apparet Act. XV. 26. Rom. XIV. 1. 3. XV. 7. Hic interpretes: benignè in domum recipere, quomodo Act. XXV. 2. τὰ ἐμὰ ἀλλάγματα, id est, ita mihi dilectum, quomodo viscera nostra diligimus. Artemidorus: τὰ ἀλλάγματα τὸν παῖδα σηµαίνει. Sic apud Plautum: ---meum corculum.

13. ὃν ἐγὼ ἐβούλομην πρὸς ἐμαυτὸν κατέχευν] Est hic indicatiuus pro subiunctiuo, more Græco. Voluisssem eum mecum retinere, nempe nisi obtinissent rationes aliæ, quæ iam sequuntur. De hoc loquendi genere vide quæ diximus ad Matth. XXVI. 39.

ἵνα ὡς σου δεσκονῇ μοι] Vt mihi præstaret, quæ tu, si hîc esses, præstiturus mihi omnia esses.

ἐν τοῖς δεσμοῖς τῶν Εὐαγγελίων] In his vinculis, quæ Euangelij causa sustineo.

G g g g g

Idem loquendi genus, quod habuimus supra 9.

14. *ἤθελς ὅτι τῆς σῆς γνώμης οὐδὲν ἠθέλησα ποιῆσαι*] Nolui eo uti, nisi te ultro id volente.

ἵνα μὴ ὡς καὶ ἀνὰ δίκην τὸ ἀγαθὸν σοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐκούσιον] Si enim Paulus retinisset, non tam apparuisset voluntas Philemonis, quam si eum ad se missum ipse ad Paulum remitteret. Seneca II. de Benef. I V. *Si vis scire an velim, effice ut possim nolle.* *Ἐκούσιον & ἀναγκάσιον*, siue τὸ κατ' ἀνάδίκην inter se opponuntur, ut I. Pet. V. 2. Sic libera voluntate aliquid exsequi, & ex necessitate, inter se opponit Paulus Iuriconsultus L. Atqui natura §. Si libero D. de negotiis gestis. Laus autem non debetur nisi liberis actionibus.

15. *Ὡς ὅτι θεοῦ τῆς τοῦ*] Quasi dicat, fortè id Dei consilium fuit, cum eum fugere permisit. Confer Gen. XL V. 5.

ἐχέωδον] Vides & hic quod modo diximus, lenitate verbi mitigari id quod in re est asperum. *ἐχέωδον* dixit, pro fugit. Talia sunt, quæ Græci *ὀφνημομοὶ* vocant.

ὥς ὅτι] Id est, ad modicum tempus. Idem loquendi genus II. Cor. VII. 8. Gal. II. 5. I. Thess. II. 17.

ἵνα αἰώνιον ἀντὶν ἔχῃς] Vt à me correctus perpetuo tibi sit utilis. *Αἰώνιον* ita hic dictum, quomodo apud Horatium, *Serviet æternum.* Doctrina Evangelica non tollit statuum differentias, & imperia dominorum in seruos, ut apparet I. Tim. VI. I. 2. Tit. II. 9. I. Petr. II. 10. Eph. VI. 5. 6. Col. III. 22. Nulla ergo causa est, cur Christianus, qui ut Dominus in seruos habere imperium potest, non possit habere in subditos ut princeps. Paria sunt in domo Dominus, in regno rex. Seneca III. de Benef. 18. *Si seruo quo minus in nomen meriti perveniat, necessitas obest, & patiendi ultima timor, idem istud obstat & ei, qui regem habet, & ei qui ducem, quoniam quanquam sub dispari titulo, varia in illos licent.* Ideoque Petrus imperia regum & dominorum inter se æquat. Nam & seruos malè meritos domini non adito magistratu torquere, imo & occidere poterant. L. I. D. de his qui sui, vel alieni iuris sunt. Instit. eod. tit. §. In potestate. Nec Romæ tantum id ius fuit, sed & in Græcia. Vide Senecam Controversia V. 35. Venit enim hoc ex iure gentium, ut nos docent dicta Iuris loca. Hoc iure quomodo domini uti deberent, ex quo Christiani facti sunt, Paulus eos docuit, eadem dicturus regibus, si tant reges tunc fuissent Christiani, quam multi dominorum erant Christiani. Et Nicodemus & Iosephus Arimathensis senatores fuere, cum imperio, & puniendi potestate. Nam senatus tam publicus populi, quam urbis Hierosolymitanæ ius verberandi habebat, ut apparet Matth. X. 17. Act. V. 48. II. Cor. XI. 24. imo & morte puniendi, si quando Romani id permitterent, sicut generalem permissum habebant Iudæi occidendi alienigenam, qui intra templi septa intrasset. Hos tamen senatores, discipulos suos, Christus nunquam monet, ut ab eo munere desisterent. Et si id fecisset, rupisset haud dubiè legem, quæ legitimo more ad tale munus vocatis imperabat, fungico

munere, quod longe ab ipso abfuit, qui dum vitam egit mortalem, factus fuit sub lege, Gal. iv. nec ullam eius partem infregit ipse, aut aliis infringendi auctor fuit.

16. *ὅτι ἐπὶ ὡς δοῦλον*] Supple *tantum*, quod sequentia ostendunt. Sæpe apud omnes gentes, maxime vero apud Hebræos, hæc particula subauditur: deinde repetendum ex superioribus *προσλαβὼς*.

ἀλλ' ὡς δοῦλον] Pertinentem ad te non solo iure herili, sed &

ἀδελφὸν ἀγαπητὸν] Nempe Christianis omnibus.

μάλις ἐμοὶ] mihi qui eius operam fidelem sum expertus.

πόσω ἢ μάλλον σοι] tibi multo carior, quam mihi esse debet, quia in tuo usu semper futurus est, dum voles.

καὶ ἐν σαρκί] Corpus Onesimi non tam ipsius est, quam tuum est, *κὴν χεῖρσιν*. Apud Aristophanem Cario.

Τοῦ σώματος καὶ ἐν τὸν κύριον

Κρατεῖν ὁ δαίμων, ἀλλὰ τὸν ἐωνημένον.

Solent permisceri inter se *σὰρξ & σῶμα*, vt apparet ex Hebræo. Soph. i. 17. Ezech. x. 12. & alibi, collatis versionibus Græcis & Latinis.

17. *εἰ οὖν ἐμὸς ἐχθρὸς κοινωτὸν*] Si me habes pro amico, ac proinde rerum tuarum particeps.

προσλαβὼς αὐτὸν] non modo pœnam, quam iure tuo exigere poteras, ei condona, sed & benignè eum excipe. In domum, in animum recepisti, dixit in re plane simili Plinius in Epistola ix. 24.

ὡς ἐμὸς] nam amicus Paulo cum esset Onesimus, quod ipsi præstabatur, Paulo ipsi præstari videbatur.

18. *εἰ δὲ πῃ ἠδίκησέ σε*] si quid fugiens abstulit.

ἢ ὀφείλῃ] aut si ex rationibus tuis reliquator erat. Nomē generis pro specie.

τοῦτο ἐμὸν ἐλόγῃ] id meis rationibus imputa. Me pro eo fac tuum nomen.

19. *ἐγὼ Παῦλος ἐχράσα τῇ ἐμῇ χεὶ*] Vt certus sis, habes hic manum meam. Poteris me vbi voles convenire ex chirographo. Hoc est, quod scribere cautionem vocat Scholiastes ad L. Titius. D. quæ res pignori. Adde l. lect. D. si certum petatur. & L. Aurelius. §. quidam. D. De lib. leg.

ἐγὼ ὑποτίσω] hoc Latine dicitur pecuniam constituere, de quo titulus est in Digestis. *ἀναδέχεσθαι* dicunt Græci, vt Demosthenes cōtra Lacritum. Forma ipsa continetur his verbis, *ἐγὼ ὑποτίσω*, aut satisfaciam tibi, vt habet Nouella cxv. 6. Quæ inferi solet titulo Codicis, de pecunia constituta. Sic in l. Eum qui, §. Iulianus, Formula hæc legitur. *Scripsi secundum mandatum Seji, si quid tibi debitum approbatum erit, me tibi cauturum, et soluturum sine controuersia.* Et alia, L. quidam, eodem titulo: *Decem quæ Lucius Titius ex arca tua mutua acceperat, salua ratione usurarum, habes penes me, domine.* Constitui autem pecunia potest, etiam quæ naturaliter tantum debetur. L. i. §. debitum. D. dicto titulo. Serui Dominis debere possunt, non quidem ciuilitè, sed natura. L. stipulatur, §. adhiberi, cum lege sequente. Sic & pro obliga-

tione naturali rectè fidejussor accipitur. L. fidejussor. §. fidejussor. D. de fidejussoribus. Donatus ad illud Terentij Phormionis. *Fiet, me vide. Quia in iure promittit & interponit suam fidem, quod nos dicimus, me habes.*

ἵνα μὴ λέγω σοι ὅτι καὶ σεαυτὸν μοι προσφεύλεις] Est ἡμῶν ὁρῶσις, siue reticentiæ, cum dicimus omittere nos velle, quod maxime dicimus. Poteram dicere ait Paulus, te non tantum rerum tuarum, sed & tui ipsius mihi esse debitorem: nempe quia Philemon, absque Paulo fuisset, mansisset in crassis tenebris vitiiisque longè à sp̃e salutis.

20. Ναὶ ἀδελφε] Ναὶ hic est precantis, vt apud Hebræos.

ἐγὼ σου ὀναίμην ἐν κυρίῳ] id est, liceat mihi gaudere de tuis in Christo profectibus. Syr. xxx. 2. ὁ παιδύων τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ὀνήσεται ὅτι αὐτοῦ. Ignatius ad Magnesios: Διακόνου Σωπίονος οὗ ἐγὼ ὀναίμην. Idem ad Ephesios: ὀναίμην ὑμῶν δὲ πάντων.

ἀνάπαυσόν με τὰ ἀλλάγματα ἐν κυρίῳ] id est propter Christum fac me tranquillum hac de re.

21. πεποιθὼς τῇ ὑπακοῇ σου ἔγραψά σοι] Fiduciam mihi fecit, cognita illa tua, quam Euangelio præstas, obedientia. Ita ὑπακοῇ sumitur Rom. i. 5. xv. 18. xvi. 19. 26. ii. Cor. vii. 15. x. 5. 6. i Petr. i. 14. 22.

εἰδὼς ὅτι καὶ ἡμεῖς ὃ λέγω ποιήσεις] pro certo habeo plus te facturum, quam ego audeam poscere.

22. ἄμα ὃ καὶ ἐποίμαζέ μοι ξενίαν] Hospitium para. ita sumitur ξενία Act. viii. 23. & apud Iosephum & alios.

ἐλπίζω γὰρ ὅτι θεὸς τῶν προσδούχων ὑμῶν χειροτότησιν ὑμῖν] Spero fore vt ad preces vestras Deus me (id est aduentum ad vos meum) vobis concedat. Simile i. Tim. iii. 14. Sunt qui spem hanc Pauli impletam putant, & liberatum cum à vinculis iuisse in Asiam: rediisse Romam.

23. ἀπαζονταί σε ἑπαφραί] Nomen plenum est ἑπαφράδης Ph. ii. 25. iv. 18. Contractum ἑπαφραί Coloss. i. 7. iv. 12. Cuius generis nomina in aī contracta multa adduximus ad Lucæ initium.

ὁ συναχμάλωτός μου] Vnus eorum, quorum mentio Act. xxvii.

ἐν χειρὶ Ἰησοῦ] id est propter Iesum Christum, vt supra 20.

Μάρκος] is cuius mentio Act. xii. 12. 25. xv. 37. 39. Coloss. iv. 10.

24. Δημῆς] cui plenum nomen Demetrius. Nominatur Coloss. iv. 14. ii. Tim. iv. 10.

Λουκᾶς] Medicus qui Euangelium & Acta nobis dedit. Vide Coloss. iv. 14. ii. Tim. iv. 11.

οἱ σωτηροί μου] Vide supra i.

ἡ χάρις τῆς κυρίου ἡμεῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] Fautor Christi.

μετὰ τῆς πνύμετος ὑμῶν] id est, sit vobiscum: Eadem locutio Gal. vi. 18. Alibi pro eo dixit μετὰ ὑμῶν, καὶ μετὰ πάντων ὑμῶν.

Ἀμὲν.] Est vox quam Ecclesia respondebat lectis epistolis. Ideo omnibus Pauli epistolis cœpit adscribi. Vide quæ ad Matth. vi. 13.

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONES
IN EPISTOLAM
AD
HEBRÆOS.

THE
STATUTES
IN
FORCE

HUGONIS GROTII

ANNOTATIONES

IN EPISTOLAM

AD HEBRÆOS.

VIVUS scriptoris sit hæc epistola, non mirum est hodie dubitari, cum etiam veteres dubitauerint. Verustissimi in tres partes scinduntur, alij enim Barnabæ eam tribuunt, alij Clementi Romano, alij Lucæ. Posteriores multi eam Paulo adscripsere. Facillima refutatu est postrema hæc opinio, ideo quod Paulinæ epistolæ inter se sint germanæ pari charactere & dicendi modo: hæc vero manifeste ab iis discrepet, selectiores habens voces Græcas, leniusque fluens, non autem fracta breuibus incisis ac salebrofa. Tum vero locutiones quædam Paulo familiares hic nusquam apparent, contra apparent aliæ non Paulinæ, ut *ἀποπνεύματα* & *αἰῶνες*, pro Mundo. Præterea Paulo hæc epistolam abiudicat, quod huius scriptor se eis annumeret qui non à Christo, sed ab eius discipulis notitiam Evangelij accepere 11. 3. cum contra Paulus auctoritatem sibi addat inde quod hanc notitiam à Christo ipso accepit. A Barnabæ quoque sermone multum distat, si vere Barnabæ ea epistola est quam nos habemus, partim Græcam, partim Latinam, sed quam apparet eandem esse qua vsi sunt Clemens Alexandrinus, Origenes & alij. Est enim illa Barnabæ dictio præ hac rudis & incompta & *βαρβαρίζουα*. Clementis Romani oratio ad hanc nostram propius accedit: sed videtur is, ut vocatus è gentibus, in litteris Hebræorū multo minus quam hic scriptor fuisse versatus; neque alia videtur causa, cur veterum nonnulli epistolam hanc Clementi Romano adscriberent, nisi quod verba quædam viderent in epistola Clementis ad Corinthios quæ & hic apparent. Sed id infirmum est, cum & Paulinis verbis frequenter utatur Clemens. Nec aliud inde sequitur, quam epistolam hanc & lectam fuisse Romæ & in pretio habitam quo tempore ad Corinthios scribebat Clemens: quanquam in Canonem à Romanis sero recepta est. Restat ergo ex iis, quos veteres nominarunt, Lucas, cui ego hanc epistolam libens tribuerim. Nam sicut

hæc epistola bene Græca est & florida, ita & sermo Lucæ, ubi non Christi aut Apostolorum refert verba, sed in aliis rebus narrandis, puta Pauli nauigatione, liberius spatatur. Ad hoc scriptam apparet ex Italia hanc epistolam infra XIII. 24. Pauli non facit mentionem, quia nempe Paulus eo tempore vinculis liberatus extra Italiam erat profectus in Epirum, ut videtur Tit. III. 12. Habuerat autem Paulus, Romæ cum esset, secum & Lucam & Timotheum. De Luca apparet Coloss. I. V. 14. II. Tim. I. V. II. Philem 24. De Timotheo Eph. I. I. Philipp. II. 19. Coloss. I. 1. Philem. 1. 1. Hos Paulus, cum ab Italia discessit, in Italia reliquit ad percolendam eam quam Paulus fecerat latiusque spargendam sementem. Horum Timotheus dum suo muneri instat, vincitus: sed mox è vinculis exemptus fuerat, infra XIII. 23. Lucas interim, qui & ipse antea vincitus fuerat, sed ex vinculis exierat, infra X. 33. in aliqua parte Italiæ dans operam conuertendis aut confirmandis Italis, tempus reperit scribendi ad illos Christianos quos in Iudæa & Syria quondam nouerat, Syrus & ipse origine. Eorum autem non pauci persecutionum onere pressi à cœtibus se subduxerant. Ut ergo hos in viam reducat, alios vero adhuc stantes fulciat, multis ostendit, omnes veteres historias, & dicta Prophetarum, occulta quadam Dei dispensatione in Christo eiusque rebus figurandis occupari. Et fieri potest ut istorum mysteriorum explicationem ex ore partim Pauli, partim Barnabæ hauserit: ita ut & istis pars huius epistolæ aliqua ascribi rectè possit. Neque vero hac tantum re, sed omnibus modis id agit hic scriptor, ut Christianismi præ Iudaismo præstantiam alte infigat animis, & afflictionibus opponit æterna præmia: Lucam autem huius epistolæ scriptorem ostendunt etiam vocabula & loquendi genera quædam Lucæ velut propria. *Εὐλαβείας* & *δουλείας* pro metuere & metu, Act. XXI. 10. Hebr. V. 7. *εἰς τὸ παντελές* Luc XIII. 11. pro *εἰς τὸ διπλενές* habemus Hebr. VII. 7. *ῥητορικὸς* & *ῥητορεῖας* Act. VI. 3. XVI. 2. Hebr. VIII. 8. XI. 2. 5. 30. *χηματίζεας* Luc. II. 26. Act. X. 22. Hebr. V. 11. 5. *ἱεροῦργος* Luc. XXII. 26. Hebr. XIII. 7. 17. *ἀρχηγός* Act. III. 15. V. 31. Hebr. II. 10. XII. 2. *οὐδὲ* loco particulæ *ὅτι* Luc. XVIII. 1. XIX. 42. XX. 19. Act. XXV. 11. 25. Hebr. I. 7. 8. Præterea scriptor hic versionem LX X. plerumque addicte sequitur, quod & ipsum Lucæ est. Inscriptio ad Hebræos vetus. Ita enim hanc epistolam nominant Tertullianus de Pudicitia, & Clemens Strom. V. 1. Per Hebræos autem intelliguntur Iudæi ut Act. VI. 1. II. Cor. XI. 22. Philipp. III. 5. sic & lingua Hebræa est Iudaica Luc. XXI. 36. Act. XXI. 40. XXII. 2. XXVI. 14. Græcè autem scripta est hæc epistola, quia is sermo Lucæ familiarior. Iudæi autem plerique etiam Græcè nōrant: nonnulli vero eorum tantum Græcè: ut liquet Act.

VI. 12

CAPVT PRIMVM.

πολυμερῶς] in Glossario *πολυμερῶς plurifariam*, id est, pluribus temporibus: tempore Abrahami, Isaaci, Iacobi: temporibus Moysi, Iosue, Iudicum: temporibus Davidis, Salomonis & Prophetarum: ac postremo temporibus Danielis, Aggæi, Zachariæ, Malachiae.

καὶ πολυτρόπως] Dando visa diurna aut nocturna, aut afflatus internos, aut voces auditas: interdum per figuras, interdum apertè. Vide quæ dicta Num. XII. 6.

πάλα] ערמ. Ideo hoc dicit quia ante Christi tempora diu oracula cessauerant.

λαλήσας τοῖς πατέρας] nempe Hebræorum, ad quos est hic sermo.

ἐν τοῖς προφήταις] per Prophetas populo exponentes ea quæ diximus.

ἐπὶ ἐσχάτων ἡμῶν] id est, *tandem nunc*. Vide Act. II. 17. II. Tim. II. 1. in Manuscripto est ἐπὶ ἐσχάτου ἡμῶν τούτων quomodo Num. XXIV. 14. Ezech. XXXVIII. 16.

ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν υἱῷ] Locutus nobis est per filium, res maximas & cælestes non seruis credidit, sed filio. Vide Matth. XXI. 37. Ioh. I. 18, III. 16. Ioh. XV. 15. I. Petri I. 10.

ὃν ἐθέλει κληρονόμον πάντων] id est, Dominum. nam & Latinis hæresidem quod herus. Christus in cælum euectus rerum omnium est Dominus, à patre scilicet hoc iure accepto, Ephes. I. 20. 22. I. Cor. XV. 27. Sic infra II. 8. Patribus hæreditas data terrestris & caduca, Christo cælestis & æterna. Hic sensus sublimior Ps. II. & VIIII.

ὃν οὗ ἐ τοῖς αἰῶνας ἐποίησε] Videtur ὃν οὗ hic rectè accipi posse pro ὃν, nam sicut δὲ cum accusatiuo interdum est *per*, vt alibi ostendimus, & amplius probatur per locum Apocalypseos IV. II. XII. II. XIII. 14. Ita δὲ in genitiuo interdum valet propter. Vide Beza Rom. V. 1. 4. sic δὲ ὃν pro quapropter poni solet. Et αἰῶνας ille ἐποίησε hic commodissime vertitur per plusquam perfectum *condiderat*. Ideo autem hæc interpretatio hoc loco maxime mihi se probat, quia ad Hebræos scribens videtur respicere ad dictum vetus Hebræorum: *propter Messiam conditum esse mundum*. Idem Hebræi מלך quod valet *αἰῶνας* pro mundo ponunt per *μετάνυμιαν* quandam. Hinc Deus מלך רב sic מלך יהי Chaldæis, totus mundus, sic infra XI. 3. πίσει νοῦμεν κατηρήσεται τοῖς αἰῶνας, id est mundum. Quid mirum est esse dominum omnium, cuius causa omnia fuere condita.

3. ὃς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης] Repercussus diuinæ maiestatis, qualis est solis in nube qui dicitur παρήλιος. אהמז hic Syro, id est germen, non malè. sic locum Esaïæ IV. vbi eadem vox, Ionathan de Messia accipit: sic Sapientia dicitur ἀπαύγασμα φωτὸς αἰῶνα Sap. V. 11. 6. Clemens Romanus, qui

H h h h h

totum prope hunc locum descripsit, pro ἀπαύγασμα τῆς δόξης posuit ἀπαύγασμα ὃ μεγαλυνώης αὐτῆς. Sunt qui alludi putant ad Irin, argumento ducto de loco Ezech. 1. 28. & Zach. 11. 8: vbi dicta vide. Etiam Rabbi Salomo Bariochai Irin ad Messiam refert: quo fortè respicit & Apocalypsis 1v. 3. Δόξα βῶρ אוֹרֹה maiestas diuina. Ea cum per se conspici nequeat, cernitur in Christo, sicut Sol, quem directe oculi nostri tueri nequeunt, cernitur in aqua, speculo, nube. Vide 11. Cor. 1v. 4. Coloss. 1. 15. adde & 1. 13. Lucianus Martyr: ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, οὐσίας καὶ βουλῆς, καὶ δυνάμεως, καὶ δόξης Θεοῦ ἀσφράλλαντος εἰκόν.

καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτῆς] Alia comparatio à sigillo annuli, cuius forma ceræ imprimitur. cicatrix dicitur χαρακτὴρ κατακάματος Leuit. xiii. 28. כַּחַץ vertitur χαρακτὴρ ab Aquila Ps. xlix. 15. Id vero nuncium siue legatum significat, vt Prou. xiii. 18. xxv. 13. Jerem. xlix. 13: quia legatus mittentis personam refert. χαρακτὴρ in Glossis *figura, luminamentum*, sed legendum est *lineamentum*. ὁ πόσις hic non ita iumitur, quomodo Platonici & post Origenem ex Platonici Christiani sumpsere: sed continuatur cœpta comparatio. Solent Græci distinguere τὰ κατ' ἐμφασιν, & τὰ κατ' ὑπόστασιν, vt scriptor de Mundo. Sic Philo in eiusdem tituli libro: αὐγὴ ἣ κατ' ἐαυτὴν ὑπόστασιν οὐκ ἔχει, non quod nullam habeat ὑπαρξιν, sed quod principalitas & origo eius sit in sole. Sic in annulo figura est κατ' ὑπόστασιν. in cera κατ' ἐμφασιν. Ita potentia, iustitia, veritas in Deo Christi Patre sunt primario: in Christo vero secundario, sed ita vt nobis in Christo ea euidenter appareant, Ioh. xiv. 9. Erat super Arcam quoddam ἀπαύγασμα: & aliquid tale vidēre Moses, Esaias, Ezechiel. At quanto clarior effulgentia in Christo, ita vt præ hoc ista euanescent? Syrus ὑποστάσεως vertit דַּאֲתוּתָא: quomodo naturam patris impressam filio dixere Basilii & Hilarius. Latinus hic *figura substantiæ eius*. Talia commodè interpretanda, non malignè cauillanda sunt.

φέρων τε τὰ πάντα τὰς ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτῆς] αὐτῆς habent & Manuscripti, in quibus spiritus isti Grammaticales distinguuntur, & ita legit Cyrillus viii. contra Iulianum: sensus est: Christus verbo potentiæ paternæ (id est, iussu) regit cuncta. φέρειν sæpe est regere: & quod hic addit Chrysostomus, cum quadam facilitate. Sic usurpatur & Hebræis: כָּשָׁן Num. xi. 14. Deut. 1. 9. vnde כָּשָׁן princeps. רִמָּה pro iussu poni apparet Luc. v. 5. & infra xi. 3. Sic & 1. Reg. 1. 27. Seneca de Deo: *vertit omnia* Epistola 31. Vide ea quæ Act. xv. 29.

ὃς ἑαυτὴν καταδαισμονὴν ποιησάμενος ἦν ἀμάρτων ἡμῶν] Postquam morte suam causam dedisset eius fidei, per quam à peccatis purgamur, quod nec Moses fecerat nec Prophetæ. Vide quæ dicta ad Rom. 111. 25. Valde autem significanter dicitur ὃς ἑαυτὴν. Non alias victimas obtulit vt Leuitici sacerdotes, sed semetipsum: de ista purgatione vide infra x. 22. & 1. Petr. 1. 22. Abest tamen hoc ὃς ἑαυτὴν à Manuscripto.

ἐκείθεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς] Scandit oratio. Prætulit Christum Patribus, Mosi, Prophetis. Iam & Angelis eum præferre volens, per quos Deus patres, Mosem & Prophetas fuit allocutus, ostendit illum solo Deo Patre minorem. Locus dexter est eius qui Regi est proximus. Vide Matth. xx. 21. & ibi dicta. Locutio ἐν δεξιᾷ exstat & Rom. viii. 34. Eph. i. 20. Coloss. iii. 1. infra viii. 1. x. 12. xii. 2. 1. Petr. iii. 22. Gen. xlvi. 13. Iudic. xvi. 30. θρόνος μεγαλωσύνης siue δόξης Hebræis כבוד כסא significat ipsius Dei summam maiestatem Apoc. i v. 2. & sequentibus xix. 4. xx. 5. cui proximus est Agnus, id est, Christus v. 6. 13. vii. 10. 17. xxii. 1. 3. Bene autem addidit ἐν ὑψηλοῖς במרום, id est, in cælo supremo, aut supra cæli partes aspectabiles, ut infra vii. 26. Vide & quæ dicta Eph. i. 3. 20. quia & David in eximio quodam loco à Deo constitutus est Ps. lxxxix. 28. sed in terris tantum.

4. ὅσῳ κρείττονι χροῖματι ἢ ἀγγέλων] In tantum prælatus Angelis, nempe illo tempore quo ad dexteram Patris confedit.

ὅσῳ διαφορώτερον παρ' αὐτοῖς κεκληρονόμηκεν ὄνομα] Quanto maiore titulo insignitur. nam κληρονομεῖν ירשׁ aut יתן est certum mansurumque ius adipisci, quomodo habebantur apud Hebræos res hereditariæ, id est, res soli, ut alibi diximus. διαφορώτερον excellentius. Sic & infra viii. 6.

5. τίνι γὰρ εἶπέ ποτε ἢ ἀγγέλων] Quasi dicat, non modo vulgaribus Angelis hunc titulum non dedit, sed ne ulli quidem ex illis השרים הראשנים ἢ ἀρχόντων ἢ αρχόντων, ut est Dan. x. 3. ὅσῳ κρείττονι ἢ ἀγγέλων.

ὅς με εἰ σὺ ἐγὼ σήμερον γενήνηκά σε] Ex Græco Ps. ii. 7. quod recte veteris. *o mi fili, hodie te genui.* Ex mystico sensu Psalmi recte argumentatur, quia Hebræi omnes fatebantur eum Psalmum, quanquam in Davide aliquo modo impletum, (quo de sensu diximus ad ipsum Psalmum) sensu tamen arcano & sublimiore ad Messiam pertinere: qui supra omnes, filius Dei dicendus sit, à Deo genitus, id est, cunctus ad imperium, non in homines tantum, sed & in Angelos: ut agnoscit Abarbaniel. Videtur quidem hic locus Psalmi ad excitationem Christi è mortuis aptari à Paulo Act. xiii. 33. sed ibi ipsa illa excitatio consideratur, ut initium gloriæ Christi. Solet illud *Hodie* usurpari de temporibus insignis lætitiæ, ut videre est Ierem. i. 10. 18. ὅς με εἰ σὺ ἐγὼ σήμερον γενήνηκά σε.

καὶ πάλιν] Id est, alio loco. Sic πάλιν habes Matth. i v. 7. Rom. xv. 10. 11. 12. 1. Cor. iii. 20. Sic & infra ii. 13. x. 30. ita rursus posuit Virgilius iii. Æneidos: *Rursum in secessu, &c.* Est autem is locus ii. Sam. vii. 14.

ἐγὼ εἰσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα καὶ αὐτὸς εἶσται μοι εἰς υἱόν] Id est, ego ero ei vice patris, & ipse mihi vice filij. Vtar eo quomodo patres filio vtuntur, & eum protegam quomodo patres filios solent. Et hæc verba de Græco desumpta. Salomon, de quo dicto loco agitur in sensu vulgari, typus Christi, non in omnibus (ostendunt id sequentia quæ Christo applicari nequeunt) sed eo quod sapientia præstitit, regnavit in pace, gentibus multis impe-

rans, Templum Deo struxit. Et hunc in modum ad Messiam aptat hæc verba Isaac Benarama.

6. ὅταν δὲ πάλιν εἰσαγάγῃ τὸν πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκουμένην] Esse hic transpositionem bene vidit Syrus. Recta enim constructio esset: πάλιν δὲ ὅταν εἰσαγάγῃ. Deinde notandum hîc subaudiri nomen γραφῆς, vt Gal. III. 16. & alibi. Præterea illud, vbi introducit, valere, vbi describit introduci, eadem figura quâ Virgilius dixit:

Tum Phaëtoniadas musco circumdat amara

Corticis : ἀμύη A φρουρήκοτος ἰσὺς γ. λ. κ. γ. α. χ. ι. χ. αὐτὸς

Vide & Gal. III. 22. τὸν πρωτότοκον sensu inferiore significat Dauidem, quî eo nomine vt inter reges eximius vocatur Ps. LXXXIX. 27. & illud οἰκουμένην terram Iudæam, quod etiam ex Græca Psalmi illius nempe XCVI. inscriptione apparet: sensu autem excellentiore πρωτότοκος est Christus Rom. VIII. 29. Coloss. I. 5. 18. Apoc. I. 5. & οἰκουμένη est regio illa suprema quæ ab Angelis habitatur, vt ipse mox scriptor noster ad hæc sua verba respiciens dicet II. 5. Psalmos omnes à XCIII. ad CII. in se continere mysterium Messiae dixit Dauid Kimchi.

καὶ προσκυνήσωσιν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ] In Græco Psalmi: προσκυνήσωσιν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι αὐτοῦ. At ibi de Deo agitur, hic de Messia. Verum hoc. Sed quia pridem receptum erat apud Hebræos Deum singulari modo in Messia habitaturum, & fore (vt Thalmudici loquuntur) digito monstrabilem, ideo quæcunque de honore Dei dicebantur, eadem applicari solebant ad Messiam. Sensus autem qui huius loci idem & I. Petr. III. 22.

7. καὶ πρὸς τοὺς ἄγγελους λέγει] Id est, de Angelis, quem esse Lucæ ἰσχυρισμὸν modò annotauimus. Similis locutio Ierem. XI v.

ὁ ποιῶν τοὺς ἄγγελους αὐτοῦ πνεύματα καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πρὸς φλόγα] Et hoc ex Græco LXX: nisi quod hic scriptor locum memoriter citans pro πῦρ φλέγον posuit πρὸς φλόγα, vbi Aquila πῦρ λάβρον, Symmachus πρὸς φλόγα. Sensus huius loci est: nihil magnum est in nomine Angelorum & ministrorum, cùm ea nomina Scriptura det etiam vento & flammæ. Nam omnes creaturæ quibus Deus extra ordinem vtitur, eo nomine venire diximus ad Gen. III. 23. & Maïmonides Duce dubitantium II. 6. Ac sicut ventus & flamma Angeli dicuntur, ita contra Angeli quidam Seraphim, id est, flammæ & Cherubim, quo nomine olim videntur significati venti. Confer Psalm. XCVIII. II. & LIV. 3. quia & efficacia & celeritas melius per res nobis cognitæ exprimi nequit. Sed priorem sensum magis exigit series loci in Psalmo, nec obstat articulus ille τοῦς, qui creditur subiectum notare, non prædicatum. Nam & apud Atticos, & apud nostros scriptores articulus iste sæpe abundat.

8. πρὸς τὸν υἱόν] Hoc vult, Filio dari titulos multo eminentiores. Constabat autem inter Hebræos, quod & modo attigimus, Salomonem in multis rebus typum fuisse Messiae: & qui ei dantur tituli, eos multo

sublimiore sensu in Messiam competere.

ὁ θεὸς σε, ὁ θεὸς, εἰς τὸν αἰῶνα τῶ αἰῶνος ῥάβδος δυνάμεως ἢ ῥάβδος δ βασιλείας σε. ἡγαπήσας δικαιοσύνην καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν διὰ τὸ ἐχρίσέ σε ὁ θεός, ὁ θεός σε ἔλαον ἀγαλλιάσεως ὡς τὸ μετόχους σε] Plane eadem verba quæ in Græco Psalmi eius qui Hebræis XLV. Græcis XLIV. nisi quod in Græco est εἰς αἰῶνα αἰῶνος sine articulis. Et in Manuscripto hoc loco pro ἀνομίαν est ἀδικία, pari sensu. Pro ὁ θεός in Hebræo est יהיה quod nomen pluribus quidem siue Angelis siue iudicibus dari solet: at cum vni tribuitur, Deo soli conuenit: quia tunc est oratio ἐλλειπτική pro יהיה אלה, vt alibi diximus. Sensus ergo est: *Deus ipse est sedes tua perpetua*, id est, si Salomonem respicimus: *sicut sedes inconcussos tenet homines*, ita Deus te semper in regno sustentabit: si vero Christum: Deus ipse te sustentabit in regno nunquam desituro. Per sceptrum regium in Salomone μετωνυμικῶς intelligitur ratio regiminis: in Christo sermo Euangelij ab ipso primum publicatus. Dilexit Salomon iustitiam & odit iniustitiam, nempe à prima ætate: ideo præ cæteris non popularibus tantum suis, sed & fratribus electus est à Deo in regem, 1. Paralip. xxviii. 5. quod vnctione significatur 1. Reg. i. 34. Iesus, dum vitam egit mortalem, nihil aliud quam iusta & honesta omnia verbo & exemplo docuit, arguens his contraria. Ideo post mortem excitatus dignitatem supra omnes homines, imò & supra Angelos, est consecutus, quæ dignitas hic humano more significatur vnctionis vocabulo. Sic χειρὸν αὐτὸν ὁ θεὸς ἐποίησε Act. ii. 36. διὰ τὸ sume vt dicit Philipp. ii. 9. Est autem more Græco accusatiuus ἔλαον positus eo sensu quo Latini ablatiuum vsurpant. Et ἔλαον ἀγαλλιάσεως dicitur id quod causam det summi gaudij. Vide Ioh. xv. ii. xviii. 13. Verterunt alij in Psalmo ἐλαίῳ ἀγλαΐσμοδ; alij καλλωπισμοδ, ὁδῆς, κόσμος. Pro μετόχους Symmachus posuit ἐπαίρους. Sunt autem duo nominatiui יהיה יהיה ille Deus quem tu colis. Locum hunc de Messia interpretatur Paraphrastes Chaldæus & Rabbinii multi.

10. 14] Et alio loco, nempe Ps. cii. 26.

ii. 12. 13. Σὺ κατ' ἀρχάς, κύριε, τὴν γλῶτ ἐθεμελίωσας καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί. αὐτοὶ ὀποιοῦνται. σὺ ᾗ δαμνῶντες ἐ πάντες ὡς ἰμάτιον παλαιωθήσονται. καὶ ὥστε περιβόλαιον ἐλίξεις αὐτοὺς καὶ ἀλλαγήσονται. σὺ ᾗ ὁ αὐτὸς εἶ καὶ τὰ ἔτη σε οὐχ ἐκλείψουσιν] Et hoc ex LXX nisi quod ibi verbis transpositis: κατ' ἀρχάς τὴν γλῶτ σὺ κύριε ἐθεμελίωσας. Et quod in Manuscripto hoc loco est: ἐλίξεις αὐτοὺς ὡς ἰμάτιον καὶ ἀλλαγήσονται. Rursum quod de Deo dictum fuerat, Messia aptat, quia constabat inter Hebræos, & Mundum hunc Messia causa conditum (vnde ἐθεμελίωσας recte intelligi putem: causa fuisti cur fundaretur & opus manuum tuarum, id est, propter te factum: nam תְּחִלָּה Hebræis & Chaldæis etiam propter significat, & sic Latinus Iobi x. 13. legit תְּחִלָּה ver- tit autem tibi) & fore vt nouus meliorque Mundus condatur per ipsum. Pro eo quod in Hebræo est עָלַי, id est, iam olim, LXX posuere κατ'

ἀρχαίς, exponentes hunc locum ex initio Genesios ubi est תְּרָאָה. Terra dicitur fundata similitudine sumpta ab ædificiis, vnde & καὶ θεοῦ λέγεται. Matth. xiii. 35. xxv. 34. Luc. xi. 50. Ioh. xvii. 24. Eph. i. 4. infra iv. 3. ix. 26. i. Petr. i. 20. Apoc. xiii. 8. xvii. 8. Cœlorum nomine hic intelligi debet non illa suprema regio, sedes diuinæ Maiestatis & Angelorum: sed aër & æther quæ terram velut vestiunt, vnde sumpta quæ sequitur similitudo. Vestes antequam percant, veterascunt. Vide infra v. iii. 13. Sic & aëris & ætheris vires minuentur. Vestes ubi vsui amplius non sunt, solent complicari & abjici: Sic & aër & æther auferentur. Nam & hunc sensum habet הָלַח Hebræum vertiturque ἀπαρτίως & παρέρχεται & ἀπέρχεται. Idem per μετέθισιν significatur infra xii. 27. παρελθούσινται eodem sensu ii. Petr. iii. 10. quanquam in Hebræo non est ἐλίξεις, sed ἀλλάξεις עֲלִיחֶת quod mutabis ibi vertit Latinus & mutabuntur: id est, te faciente abscedent: ita ut videri possit in Græcum textum pro ἀλλάξεις irrepsisse ἐλίξεις ex loco Esaiæ xxxiv. 4. ἐρητύει τὰς πέδας αὐτῶν καὶ τὰς ἰσθμίδας αὐτῶν καὶ τὰς ἰσθμίδας αὐτῶν καὶ τὰς ἰσθμίδας αὐτῶν

13. πᾶς πᾶς ὃ ἦν ἀγγέλων εἰρηνέ ποτε] Alia congerit elogia Messiae, quæ Angelis nec aptata sint, nec aptari queant. Dixit, nempe Deus.

καὶ ἐκ δεξιῶν με ἕως ἀνθῶ τοῦ ἐχθροῦ σε ὑποπόδιον ἦν ποδῶν σε] Ex Psal. cx. quem de Messia intelligendum agnoscit Rabbi Saadia Gaon. Illud sede ad dexteram hoc loco non solam dignitatem, sed simul & securitatem significat. Quis non sit securus apud regis potentissimi dextram? Vide Ioh. vi. 63. vii. 34. Confer Act. ii. 34. i. Cor. xv. 25. infra x. 13. ἐκ δεξιῶν est à dextro latere יְמִינִי. Eadem locutio Deut. xxxiii. 2. i. Sam. xxiii. 19. i. Reg. ii. 14. vii. 38. 43. xx. 19. Matth. xx. 21. 23. xxii. 44. xxv. 33. 34. xxvi. 64. xxvii. 38. Marc. x. 37. 40. xii. 36. xiv. 62. xv. 23. xvi. 19. Luc. i. ii. xxi. 42. xxii. 69. xxiii. 33. Act. ii. 25. 34. vii. 55. 56. Securus esto, inquit Deus Messiae: non modo posthac nihil tibi nocebit: verum insuper efficiam ut omnes hostes tui tibi subjiciantur. Mos erat regum Orientis victos calcare pedibus. Iosue x. 24. Psal. xlvii. Clemens Romanus hunc locum describens addit: τίνες οὐκ οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ; οἱ φαῖδοι καὶ ἀντιπασόμφοι τῷ Θεῷ τῷ δὲ λήματι τὸ δέλημα ἴδιον. Multum autem hoc pertinet ad erigendos eorum animos qui ob Euangelium dura perpetuebantur.

14. οὐχὶ πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνύματα] עֲבָדֵי הַשָּׁמַיִם: aliter מַלְאכֵי הַשָּׁמַיִם pro quo hic Syrus sensu eodem תַּשְׁמַחַת רַחֵם. In omni regno multum præstat filius regis Sâtrapis quantumvis magnis. Filius regis sedet, Sâtrapis stantibus, aut euntibus quo mittuntur.

εἰς δὲ σκοτίαν ἀποστελλόμενα δὲ τοῖς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν] Non tantum Christo seruiunt, sed & Christianis, ut videre est, Act. v. 19. xii. 7. Christiani rectè dicuntur μέλλοντες κληρονομεῖν τὴν σωτηρίαν. In id enim destinantur & eo peruenient, nisi ipsi sibimet obstant. κληρονομεῖν σωτηρίαν, idem quod κληρονομεῖν ζωὴν αἰώνιον, Matth. ix. 29. Marc. x. 17. Luc. x. 25.

terrenam. Sic Euangelium vocatur λόγος σωτηρίας Aēt. XI II. 26. ὁδὸς σωτηρίας Aēt. XVI. 17. & Εὐαγγέλιον σωτηρίας Ephes. I. 13.

ἥ τις ἀρχὴν λαβοῦσα λαλεῖσθαι δὲ τῷ Κυρίῳ] Vt de lege iudicetur; spectandum eius initium ait Iosephus contra Appionem II. Legis Euangelicæ initium ab ipso Domino Dei filio. Solent res magnæ per magnos expediri.

ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων εἰς ἡμᾶς ἐβεβαίωθη] Duplici modo, inquit, certi sumus de eius veritate. primum, quia non per multos homines transfusa ea fama ad nos venit, sed eos habemus magistros qui ab ipso Domino ista audire, Apostolos scilicet: deinde quia miracula & dona Spiritus, maiora quam vnquam & frequentiora, testimonium dedere eidem sermoni. βεβαιούθη hoc loco, reddi fide dignum: vt Marci XV I. 20. εἰς ἡμᾶς, id est, nobis vt εἰς ὑμᾶς vobis I. Petr. I. 25. Diximus supra ex hoc loco bene colligi scriptam epistolam ab aliquo discipulo Apostolorum, qualis fuit Lucas.

συνεπιμύηται τῷ Θεῷ σημεῖοις τε καὶ τέρασ, καὶ ποικίλαις δυνάμεσι] Hæc tria habes & Aēt. II. 22. vbi dicta vide & II. 43. IV. 30. Verbum μύηται eodem sensu habes Aēt. XV. 3. Lex vetus testimonium habuit per fulgura & tonitrua. Lex noua per sanationes plurimas.

καὶ πνεύματος ἀγίου μερισμοῖς καὶ τῷ αὐτῷ θέλησιν] Non sola prophetiæ dona, sed & linguarum. μερίζειν de his donis dicitur Rom. XII. 3. I. Cor. VII. 17. quia non omnibus omnia dabat Deus, sed quæ & quantum & quibus vellet Eph. IV. 7. huius discriminis ratio cum non appareat, merito ad Dei voluntatem recurritur I. Cor. XII. 18.

5. οὐ γὰρ ἀγγέλοις ὑπέταξε τὴν οἰκουμένην τὴν μέλλουσαν] Postquam huius Epistolæ scriptor ex argumentis primo capite propositis illationem fecerat, rursus alia addit argumenta, quibus firmet eandem illationem. In regione illa superætherea sunt quidem Angeli: sed non illi imperant vt Christus. Vocat hanc οἰκουμένην μέλλουσαν non quia iam non existat: sed quia nobis ea non plene nota est, nec adhuc contigit. Sic Hebræi dicunt כבה הליך nostri respectu. Vide librum de Morte Moſis. Sic mystice explicatur locus Psalmi IX. 6.

ὡς ἡς λαλοῦμεν] Id est, ἐλαλήσαμεν. Nam per tempus præsens exprimi solent ea quæ proxima sunt præſenti, siue exacta siue ventura. Respicitur enim hic id quod præcessit I. 6. vt & alij recte obseruauerunt.

6. διμεμρῆετο δὲ πού τις λέγων] τις dicit quia illorum carminum quæ sunt in libro Psalmorum, non vnus est scriptor, imo & sæpe scriptor ignoratur. Διμεμρῆετο testatur, hoc est ostendit γνη. nam id verbum sic verti solet.

τί ὅστις ἀνθρώπος ὅτι μνησθήσεται αὐτῷ ἢ ὑπὸς ἀνθρώπου ὅτι ἐπισκέπηται αὐτὸν] Verba ipsa LXX interpretum ex Psalm. VIII. qui sensu primum obuius agit de Adamo & semine eius: sensu autem mystico referri debet, & ab Hebræis Sapient-

Sapientibus referebatur ad Messiam & semen eius. Nam Adamum figuram gessisse Messiae recepta erat illis temporibus sententia, ut diximus Rom. v. 14. 1. Cor. xv. 45. & sequentibus. Et specialiter de hoc loco Psalmi vide 1. Cor. xv. 27. Eph. 1. 22. Dominium in res mundi inferioris datum Adamo & posteris eius imago est dominij eius quod in Mundo supremo habet Christus & cuius participes erunt, qui ipsius naturam induerunt & ab ipsius nomine digni sunt appellari. *ἐπισκέψασαι* קָרַפְּ curam aliquius peculiarem gerere. Mirum fuit illud de Adamo, qui ut cætera animantia de luto erat factus, multo magis mirum hoc de Christo qui inter homines agens nihil magni prætulit exteriora spectantibus. Vide Matth. viii. 20. x. 6. Philipp. ii. 7. ii. Cor. viii. 9. Psalmus iste viii. ut alij nonnulli, solebant cantari cum gaudio in vindemiis. Inde dicuntur תְּהַלֵּלֵהוּ.

ἡλατῶσας αὐτὸν βεαχὺ π παρ' ἀγγέλους] *הִלָּח* hic de Angelis sumpsere Græci interpretes quorum verba hic ponuntur: non male. Vide Psalm. xcvi. 7. *βεαχὺ π* *υγ* alium sensum habet *κτ' πόδας*; alium *κτ' τὸ ἀλλοιγερούμενον* ut sæpe. Nam illo modo sumptum significat pauxillum: (intellectu enim & quadam volendi libertate, ut Tatianus explicat, homo quasi par est Angelis, corporis conditione est inferior) hoc vero modo sumptum significat ad tempus exiguum, quomodo ea vox sumitur Osee i. 4. & alibi.

δόξη *ἐ* *μη* *ἐσεφάνωσας αὐτὸν*] Adamum intellectu, voluntate libera: Christum cognitione plenissima rerum diuinarum, voluntate perfecta, potestate admirabili. Coronasti, id est, ornasti, à specie ad genus.

καὶ κατέστησας αὐτὸν ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου] Adamum super armenta & pecora, ut in Psalmo sequitur, ut videre est Gen. i. 28. (de quo dominio nunc imminuto non plane adempto videri potest Cyrillus epistola ad Calosyrium contra Anthropomorphitas & Isidorus libro iii. epistola 95.) Christum vero supra Angelos. In istis locis mysticis non omnes articuli ad speculum respondent. Vide ii. Sam. vii. 13. 14. 15.

πάντα ὑπέταξας ὑποχέτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ] Idem sensus qui in membro præcedente. Nam imponere aliquem supra res alias, est illas res illi subijcere. Est & hoc ex LXX.

νῦν ὃ οὐπω ὁρθώμεν αὐτὸς τὰ πάντα ὑποτασσόμενα] Hoc vult, illa verba Psalmi nec in Adamo, nec in quoquam ex eius posteris effectum habuissent nisi tenuem: quare maius aliquid in eis latere. *αὐτὸς*, id est, homini generaliter considerato.

τὸν ὃ βεαχὺ π παρ' ἀγγέλους ἡλατῶμεν βλέπεμεν Ἰησοῦν διὰ τὸ πάθημα τῆ θανάτου δόξη κ' μη *ἐσεφάνωμεν*] Videmus, id est, certo cognoscimus ex relatione Stephani, & Pauli, & ex effectibus regni quos ipse Christus prædixerat, nempe missione Spiritus sancti, vocatione Gentium, rebusque aliis. Videre hoc sensu sumitur non apud Hebræos tantum, sed apud gentes omnes.

βραχὺ π hoc loco est ad breue tempus, vt modo diximus. Iesus summo honore ac potestate ornatus: præest enim creaturis omnibus & cœlestibus & terrestribus quantum exegit vsus Ecclesiæ ipsius. Interponit autem διὰ τὸ πάθημα τῆ θανάτου vt cum eo connectat sequentia. Illud autem διὰ τὸ non consecutionem solam significat, sed plus aliquid, id est, dignum fuisse Iesum qui in tantum eueheretur, eo quod se deprimi passus esset ad mortem vsque ignominiosam, Dei causa. Vide supra 1. 9.

ὅπως χάρις Θεοῦ ὑπὲρ πάντος γένηται θανάτου] Sæpe fit vt id quod sequitur, respiciat aliquid quod præcessit, sed non ἀμέσως. Ratio enim hic redditur non simpliciter cur Christus euectus sit, sed cur per tam graues perfectiones ad mortem vsque. Potuerat enim id & aliter fieri. Huic obiectioni vt occurrat, dicit id factum ex singulari Dei bonitate (id enim χάρις ἰσχύει) quia nimirum id è re esset totius generis humani. ὑπὲρ πάντος pro ὑπὲρ πάντων. Græca locutio vt σίγα πᾶς apud Aristophanem γένεσθαι θανάτου est mori vt Matth. xvi. 28. Marc. ix. 1. Luc. x. 27. Ioh. v. 11. 52. pro χάρις Θεοῦ quidam Codices iam olim habuere χάρις Θεοῦ, quod sequuntur hic nonnulli Codices Syriaci, & Ambrosius 11. de fide ad Gratianum: vnde apparet non debere huius scripturæ mutatæ culpam in Nestorium aut Nestorianos conjici. Videntur qui id mutarunt, id sensisse, Christum etiam pro Angelis mortuum, atque adeo pro omnibus extra solum Deum.

10. Ἐώρακε γὰρ αὐτὸς, δι' ὃν τὰ πάντα καὶ δι' οὗ τὰ πάντα] Conueniens, inquit, hoc fuit sapientiæ Dei. πάντα hîc vt & Rom. xi. 35. intelligenda ea quæ ad salutem nostram pertinent. Ea omnia, & per Deum gubernantur, quod est δι' οὗ, & ad eius summam gloriam spectant, quod est δι' ὃν hoc loco, & illo ad Romanos εἰς αὐτόν.

πολλοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀγαγόντα] Est ἀόριστος vice præsentis. Et dicitur hic Deus fecisse quod facere decreuerat, vt Eph. i. 4. 11. 6. Cum non paucos, sed multos homines ad salutem vellet perducere, rationem reperit & ipsis perutilem, & sibi pergloriosam.

τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας αὐτοῦ διὰ παθημάτων τελειῶσαι] τελειῶσαι hic idem est quod modo εἰς δόξαν ἀγαγεῖν. Ea enim summa est hominis perfectio. Sic infra v. 9. v. 11. 28. xi. 40. In Glossario ἀρχηγὸς αὐτοῦ. Sic Act. 11. 15. v. 31. infra xii. 2. Quia fieri non potest, vt qui se pietati dedunt, non multa mala patiantur, Sirach 11. 1. Act. xv. 21. sæculo præsertim adeo corrupto, ideo Deus voluit ipsum auctorem salutiferæ doctrinæ non nisi per graues calamitates perducere ad statum illum perfectæ beatitudinis, vt & nos eo fortius ferremus aduersa, vt quæ ante nos in summo gradu pertulerit ipse Dei filius.

11. ὅτι γὰρ ἀγιαζόντων ἐσὶ οἱ ἀγιαζόμενοι ὡς ἐνὸς πάντες] Christus nos sanctos facit doctrina sua & exemplo. Ille ex Spiritu sancto conceptus est, & nos per Spiritum sanctum nouam adipiscimur naturam; ita communem habemus

originem. Non spectari hic originem ex Adamo ostendunt sequentia. Sic Pontifex Hebræorum ex Iacobo non minus erat quam is qui per eum expiatur populus. ἀγιάζειν in hoc libro modo ad puritatem illam legalem refertur, modo ad veram atque internam, cuius illa erat imago. εἰς autem de Deo recte explicari ostendunt loca Ioh. VIII. 41. I. Cor. VIII. 6. Gal. III. 20.

ὃς ὡς αἰτίαν οὐκ ἐπιχρῶνται ἀδελφοὺς ἑαυτοῦ καλεῖν] Apparet id Matt. XXVIII. 10. Et bene dicitur non erubescit, de eo qui maior minoribus se sociat. Simile loquendi genus habes infra XI. 16.

λέγων] Id est, cum sub Dauidis persona hæc multo ante dicens introducit. Pleræque enim Dauidis res & verba eximiam Christi imaginem habuerunt.

12. ἀπαγγεῖλαι τὸ ὄνομά σε τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ ἐκκλησίας ὑμνήσω σε] Ex Græco citatum, sed memoriter; nam ibi pro ἀπαγγεῖλαι est sensu eodem ἐκηγήσομαι ΠΡΩΤΑ. Dauid rex, tamen Israëlitas fratres suos vocat ex legis præscripto, Deut. XIX. 20. Sic & Christus ex lege impositi sibi muneris. Dauid in medio populi Israëliti Dei laudes celebravit, Christus in medio discipulorum à morte in vitam reuocatus. Matth. XXV. 11. 18. 19. Luc. XXIV. 44. 45. 46. 47. 48. 49. Ioh. XX. 17. 21.

13. καὶ πάλιν] Id est, alio loco, ut supra I. 5.

ἐγὼ ἐσομαι πεποιθὺς ἐπ' αὐτῷ] Nempe in aduersis: sunt enim verba desumpta ex Græco Esaia VIII. 17. ut & sequentia de sequentibus. Rège Israël & Syro urbem præmentem non destitit Esaias Dei promissis confidere. Sic & Christus pressus à Iudæis & Romanis. Idem facere debebant Hebræi illi Christiani ad quos hæc scribuntur, & alij qui eo nomine censeri volunt.

καὶ πάλιν ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παῖδά ἃ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός] πάλιν hic est deinde. Nam hæc verba subsequuntur. Subintelligenda autem quæ porro sequuntur ἔσται σημεῖα καὶ τέρατα, aut ut in Hebræo est, in signum & in portentum. Prophetæ modo Dei, modo Christi gerunt imaginem. Non dixit Esaias filij mei, sed quos dedit mihi Deus: quia ex præcepto Dei erant geniti. Sic Deus filios suos Christo dat educandos atque curandos. Ioh. XV. 12. Iam olim autem ad Messiam aptatum hunc locum apparet ex verbis Simeonis Luc. II. 34. & ex Gemara.

14. ἐπεὶ οὖν τὰ παῖδά κακοκώνηκε σαρὶς & αἷματός] Quia filij Dei, id est, pij omnibus subiecti sunt incommodis quæ ferre potest vita hæc mortalis: σὰρξ & αἷμα hic neque vitiosos appetitus, neque solam materiam significant, sed cum materia qualitatem, id est τὸ παθητὸν, τὸ φθαρτὸν. Sic & infra V. 7. 1. Tim. III. 16. II. Cor. IV. 11.

καὶ αὐτὸς ὡδὲκλιτύως μετέχευεν αὐτῷ] Non expedit eum eximi communi illi sorti. In Glossario ὡδὲκλιτύως perinde similiter. Vtutur Demosthenes. Aristoteles pro eodem dixit ὡδὲκλιτύων.

ἵνα δὲ τῷ θανάτῳ κατάρχησθαι τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τῷ θανάτῳ] Ostendit utilitates ex hoc consilio Dei consecutas. Samael, id est, Diabolus dicitur Hebræis habere imperium mortis. Habes hoc in Thalmude Baba Bathra, in libro Caphthor, in libro de morte Moſis, apud Maimonidem directoris dubitantis III. 22. Nimirum accusator est eorum qui vitiis se dedunt, vt videre est Zach. III. 1. & tales ostendit detinendos in morte, id est non debere excitari ad vitam meliorem. Rom. VI. 23. 1. Cor. XV. 56. Christus in suis auferendo ista vitia simul abstulit hoc ius accusatori. Rom. VIII. 2. Sicut in Christo non reperit, quod accusaret Ioan. XIV. 36. ita nec in Christianis; quia ἀγνοήματα quæ in illis manent, non dicuntur peccata, eo scilicet sensu vt ob ea damnari possint. 1. Ioh. III. 9.

15. καὶ ἀπαλλάξῃ τοῖς ὅσοι φόβῳ θανάτου δὲ πάντες τῷ ζῶντι ἔνοχοι ἦσαν δουλείας] Christus quos à vitiis liberat, eos etiam certos facit vitæ æternæ. Σάρατος φοβεράτατον ait Aristoteles: Homo naturaliter amat sui conseruationem; ideo mortem maxime metuit. Neque potest eam non metuere, qui aut non putat aliam fore vitam, aut non eo est in statu vt eius se debeat sperare futurum participem. Metus autem omnis secum trahit seruitutem, id est, seruilem conditionem. Seruorum enim est metuere. Rom. VIII. 15.

Οὐποτε δουλεία κεφαλὴ οὐδεὶα πέφυκεν.

ἀπαλλάξῃ nempe τῷ φόβῳ quod ex sequentibus intelligitur.

οὐ γὰρ δὴ πῶς ἀγγέλων ἐπιλαμβάνεται] ἐπιλαμβάνεται apud Platonem & alios est solenniter vindicare. Hic autem ex superioribus intelligendum est vindicare siue asserere in libertatem manu iniecta. Hebræa יתקן & קנה & שפח solent verti per ἐπιλαμβάνεται. Omnia autem hæc manus iniectiōnem significant: quomodo Græca vox sumitur Marci VIII. 23. Luc. IX. 47. XIV. 4. XXIII. 26. Act. XXIII. 19: Sic infra VIII. 9 solent autem manu apprehendi qui à seruitute aut vinculis educuntur. Nusquam in libertatem vindicat Angelos, id est vindicans introducit. Par locutio ei quæ supra I. 6.

ἀλλὰ ἀνέριματος Ἀβραάμ ἐπιλαμβάνεται] Id est id agit vt vos Hebræos liberet à peccatis & metu mortis. Euentus enim nomen sæpe datur operæ in id impensæ. Hebræis scribens satis habet de illis loqui. De Gentibus alibi loquendi locus. Christus ad Hebræos liberandos venit. Ioh. VIII. 36. Matth. I. 21. XV. 24. Ita hunc locum vere explicat Chrysostomus & Græcorum ιαlij. ἵνα εἰς τὸν αἰῶνα δουλεύετε καὶ μὴ εἰς τὸν αἰῶνα

17. ὁθεν ὠφελεῖ καὶ πάντα τοῖς ἀδελφοῖς ὁμοιωθῆναι] καὶ πάντα intellige ex subiecta materia; rebus aduersis, cruciatu, morte dura. ὠφελεῖ, id est, ita fieri ex vsu fuit. quo sensu & Latini sæpe vsurpant debet non ex rigore, sed καὶ πλάττει. Sic ἐστὶ Luc. XXIV. 26. & hic modὸ ἐφ' ὅσον.

ἵνα ἐλεήμων γένηται] Vt eo promptius miseris succurrat mali non ignarus. Multæ sunt utilitates ex passionibus & morte Christi. Sacri scriptores nunc hanc, nunc illam nobis ob oculos ponunt.

καὶ πρὸς ἀρχιερεὺς τὰ θεὸς τὸν Θεὸν] מול האלהים Exodi xvi. 19. vbi similiter in Græco τὰ θεὸς τὸν Θεόν. Sæpe ostendit hic scriptor quantum Christus præstet summo sacerdotilegali. Erat eius officium Deivice apud populum fungi, & populi vice apud Deum. Vtrumque eximie facit Christus. Nunc hic spectatur illud posterius, vt & infra v. 1. fidelis נאמן hic dicitur, is qui munere suo bene fungitur. πρὸς τὰ θεὸς τὸν Θεόν, id est, κατὰ more Græco.

εἰς τὸ ἰλῆσκειν τὰς ἀμάρτίας τῶ λαοῦ] ἰλῆσκειν ἀμάρτίας hoc quidem loco, vt ex sequentibus apparet, est auferre peccata siue purgare à peccato, id est, efficere ne peccetur, vires suppeditando pro modo tentationum. Respondet Hebræis vocibus כפר & חלל quæ verti solent interdum per καθαρίζω Exod. xxi. 37. xxx. 10. Num. xxx. 9. 13. ἐκκαθαρίζω Deut. xxxii. 44. ἀφαιρῆν Exodi xxxiv. 9. Esaia xxxv. 9. ἔξωλασμός ἐστι ἀμάρτίας Sirach. xxxv. 4. Et sic forte exponi non male potest, illud Sirach. iiii. 3. ὁ πατὴρ ἐξωλάσκει ἀμάρτίας, quia reuerentia parentum multos custodit à peccato. Vetus Pontifex tantum expiabat à peccatorum pœnis liberando: Iesus vero ab ipsis peccatis.

18. ἐν ᾧ ὁ πέπονθεν αὐτὸς πειρασθεὶς δύναται τοῖς πειραζομένοις βοηθεῖν] πέπονθεν נענה Esaia l. 7. sensus est: cùm enim ipse tentatus fuerit per ea quæ pertulit, hoc magis potest moueri ad auxilium ferendum iis qui tentantur. ἐν pro per frequens his scriptoribus. Et singulare pro plurali propter generalitatem, vt modo ὑπὲρ παντός. ἐν ᾧ באשר. Deinde est μετὰνυμίαν potest auxiliari pro potest moueri ad auxiliandum. Nihil enim magis ad miserandum nos mouet, quam malorum similium quæ nobis euenerunt memoria. Sic δύναται συμπαιθεῖν habemus infra i v. 15. vbi etiam est πεπειραμένοις.

CAP. III.

ΘΕΝ] Cùm ita se habeant ea quæ diximus hæctenus.

ἀδελφοὶ ἀγαπῶντες] Appellat eos à parte potiore, vt Paulus Rom. i. 7. 1. Cor. i. 2. 11. Cor. i. 1. Eph. i. 1. Philipp. i. 1. Coloss. i. 2.

κλήσεως ἐπουρανίου μέτοχοι] Nempe nobiscum: Et vocatio- nem vocat ἐπουράνιον quia ad supercœlestia nos ducit, non ad terrenam possessionem vt lex Moſis.

κατανόησατε] Quis & quantus fuerit bene attendite.

τὸν λόγον καὶ ἀρχιερεὶς τῆς ὁμολογίας ἡμεῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] ὁμολογίαν vocat fidem Christianam quam profitemur, καὶ μετὰνυμίαν vt & infra i v. 14. x. 23. Eius λόγος dicitur Iesus, id est, eius publicandæ causæ à Deo missus, quod ipse de se sæpe prædicat. Vide quæ diximus ad Ioh. ix. 7. & Genes. xlix. 10. Dicitur eiusdem fidei summus sacerdos qui fanciuit eam non pecudum, sed suo ipsius sanguine. Impleuit simul & Moſis & Aaronis partes, at multo quam illi, sublimius.

2. *πιστὸν ὄντα τῷ ποιῆσαι αὐτὸν*] Id est, ei qui ipsum fecit tum legatum, tum sacerdotem : quo sensu Deus dicitur *ποιῆσαι* Moysen & Aaronem 1. Sam. xii. 6. Sic *κύριον καὶ χειρὸν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε*. Fidelem autem eum fuisse dicit, quia omnia sibi imperata, quamvis durissima, exsecutus est.

ὡς καὶ Μωϋσῆς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ] Ex Græco Num. xii. 7. ubi *οἶκος* more Græco & aliis gentibus frequente ponitur pro familia ut Act. xvi. 15. Domus autem illa est populus Israëliticus, *οἶκος Ἰσραήλ* Act. ii. 36. Moses non eius partes, sed totum eum summa fide curabat.

3. *πλείονος γὰρ δόξης οὗτος ὡς καὶ Μωϋσῆν ἠξιώται*] Hoc vult dicere : quod de Mose dictum est, Christo etiam convenit, at multo excellentius. *ὡς καὶ* hic particula comparans. Satis fuerat dicere *πλείονος ἢ αὐτὸς πολλῆς ὡς καὶ*. Sed solent sæpe comparationes bis exprimi. Hebræi dicerent *וְהוּא עָלִי מֹשֶׁה*.

καθ' ὅσον πλείονα τιμὴν ἔχει τῷ οἴκῳ ὁ κατεσθλάσας αὐτὸν] Sicut familia domus dicitur, ita qui familiam gignit, dicitur eam struere, *בנה*, unde *בן* filius Hebræis. Vide quæ diximus Exod. i. 21. Moses pars familiæ, Christus supra familiam.

4. *πᾶς γὰρ οἶκος κατεσθλάζεται ὑπὸ πνοῆς*] Gignitur ab aliquo ut Abrahamidæ ab Abrahamo.

ὁ ὃ πάντα κατεσθλάσας Θεός] Hoc vult : Deus quidem genitor est & populi Israëlitici & Ecclesiæ : sed Ecclesiam genuit per Christi sanguinem, ita ut recte & Christus eam genuisse dicatur. Quod Mose circa populum Israëliticum aptari non potest. *τὰ* pro *ταῦτα* ut Rom. xi. 29.

5. *καὶ Μωϋσῆς μὲν πιστὸς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ*] In domo Dei regenda. Altera comparatio Christum Mose præferens.

ὡς θεράπων] Sicut vocatur in Græco dicto Numerorum loco. Philo de Allegoriis : *καθὰ τὸν Μωϋσῆς λέγεται πιστὸς ἐν παντί τῷ οἴκῳ γεγενηθεῖς*.

εἰς μαρτυρίαν τῷ λαλῆσαι τοῖς ἀνθρώποις] Ut pronuntiaret populo ea quæ Deus ei dicenda quoque tempore mandabat. Nam testari dicitur etiam qui refert mandata ut 1. Cor. i. 6. 11. 1. xv. 15. 11. Tim. i. 8. Apoc. i. 2. Moses ne castra quidem mouebat nisi ex Dei iussu.

6. *χειρὸς ὃ ὡς υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ*] Ita rectius legitur. Christus supra familiam, id est, familiæ imperat, quare? est enim ipsius familia per ipsum genita. Dicunt Iurisperiti, etiam viuentis patris filium quodammodo dominum esse rerum paternarum. Vnde & in Comædiis filij à servis heri minores dicuntur, & filia domnula, id est, dominula in inscriptionibus.

οὗ οἶκος ἐσμεν ἡμεῖς] Nos Christiani sumus eius familia & erimus scilicet. Nam præsens hic futurum comprehendit.

εἰάν τις τὴν παρρησίαν καὶ τὸ καύχημα τῆς ἐλπίδος μέχρι τέλους βεβαίαν κατέχωμεν] Est traiectio. Nam ordinaria constructio per *περὶ ζῆλον* fuerat. *εἰάν βεβαίαν κατέχωμεν μέχρι τέλους τὴν παρρησίαν καὶ τὸ καύχημα τῆς ἐλπίδος*. Tum vero per

παρρησίαν intelligenda est per μετάνομίαν professio Christianismi aperta, vt & infra x. 35. Per καύχημα ἐλπίδος, latitiam spei (nam καύχημα idem valere quod ἀγαλλίαμα alibi ostendimus) intelligitur spes illa læta, nempe vitæ æternæ sub iis legibus sub quibus à Christo promissa est. Si retinuerimus hanc, inquit, firmam, id est, inconcussam ad finem vsque. ὁ ὑπομένας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται. Matth. x. 22. Natiuitas salutaris non accepta, sed custodita viuificat, ait Cyprianus.

7. Διό] Hoc coniungendum cum eo quod post longum Scripturæ testimonium sequitur: βλέπετε ἀδελφοί. Cohæret autem cum antedictis hoc modo: cum tantum honorem acceperitis, vt & Dei & Christi familia censeamini, videte ne tanto honore excidatis.

καθὼς λέγει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον] Per Daudem Ps. xc v. 8.

σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε] Id est, die σιλωσπηρίας, cui celebrandæ scriptus ille hymnus, & quo tempore prælegi populo illa vetus historia solebat. Sumpta hæc ex Græco LXX. ἐὰν hic est cum, vbi, quoties.

μὴ σκληρύνετε τὰς καρδίας ὑμῶν] לֹא תִקְחֶנּוּ ne animum exhibeatis intractabilem. Habemus idem verbum Exodi v i i. 3. x i i i. 15. Deut. i i. 30. x. 16. tribuique solet, vt & verbum כָּבַד & similia, tum Deo, tum hominibus, sed sensu non nihil diuerso, vt alibi diximus.

ὥς ἐν τοῖς ὄνομασι] In loco nominato מַרִּיבָה Exodi x v i i. 7. Num. xx. 13. 24. Id autem redditur illis locis λωιδεία & ἀνελούγία. Sed ὄνομασι eadem est significatio. Et nota verum esse quod diximus ad Gen. xi. 16. etiam nomina hominum aut locorum propria exprimi solere in linguis aliis, vocibus non eiusdem soni, sed parem significatum habentibus. Iurgati ibi sunt Israëlitæ cum Mose & Aarone, Exodi x v i i. 2. Sed Deus id perinde æstimat quasi secum iurgati essent, vt videre est Num. xx. 13.

καὶ τὴν ἡμέραν τὴν περασμένην ἐν ἐρήμῳ] Etiam hîc περασμένος est pro כָּבַד quod nomen idem est loci in deserto ex historia sic dicti. Dies Massæ est tempus illud quo circa Massam egit populus: sicut dies Madian Esaïæ ix. 4. LXX Exodi x v i i. 7. & Deut. v i. 16. nomen hoc proprium vertunt περασμένον. Sed כָּבַד vnde id nomen, est irritare, quod & πειράζειν & πικραίνειν Græcis. καὶ τὴν ἡμέραν; id est, quomodo illo tempore, vt Iobi xx ix. 2. Ierem. xl iv. 6. Dan. ix. 15. & alibi.

οὗ ἐπειρασάν με οἱ πατέρες ὑμῶν] Illud οὗ ostendit locorum præcessisse nomina. Et apparet hîc πειράζειν, vt iam diximus, idem esse quod πικραίνειν.

ἐδοκίμασάν με ἵνα εἶδον τὰ ἔργα μου] με non est in Græco: sed subauditur ex priori. In Hebræo exprimitur. Sensus autem est: quanquam magna opera mea viderant, tamen libuit eis me irritando periculum facere potentiæ meæ. καὶ pro καὶ τὴν ἡμέραν, sensus idem Deut. xx ix. 2. 3. 4. Ponenda interpunctio post με, vt in Hebræo & editione Sixti Græca. Et id exigunt

quæ sequuntur infra 17. & ipsa historiae series.

παραμένοντα ἐπὶ τοῦ παροχθίστα τῇ χρεῖ ἐκείνῃ] Διὸ hic significat propter hæc & similia. Sic Διὸ pro διὰ τῆς habemus & 11. Cor. 1 v. 13. παροχθίστα ὑπάρχει pertaxum me est eorum. Sic Iobi x. 1. נַפְשִׁי נִקְרָא כְּאֶמְנֹנִים תְּחִי נַפְשִׁי מִיָּדָי in Latino *tadet animam meam*. Suidæ παροχθίστα est δυσπαρεστῶ, βδελύττωμαι. Et in hoc Psalmo tam Aquila quam Symmachus δυσπαρεστήτην. Vocat autem χρεῖαν homines ætatis istius, idque ex maxima parte, vt iam videbimus. Et est συνεκδοχὴ in annis x l. vult enim dicere magnam partem illorum annorum. Vide Num. x v 1. 22. Videtur autem ideo vrgere illud de x l. annis, quia par spatium Deus Iudæis ad pœnitentiam post Christum enectum præfinierat. pro ἐκείνῃ, in Manuscripto est αὐτή.

10. καὶ εἶπον αἱ ἐκκλησίαι τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ὅτι οὐκ ἐγνώσαν τὰς ὁδοὺς μου] In Græco LXX καὶ αὐτοί. Nosse hic est curare, vt Psal. 1. 6. & alibi. Populus iste vagum cor habet, non libet ei insistere viis à me præscriptis.

11. ὥς ὥμευσα ἐν τῇ ὁργῇ μου] ὥς hic valet itaque, vt & Hebræum וַשָּׁא. Et sic recte accepit Syrus. Iuramentum hoc habes Num. x iv. 28. Repetuntur eadem verba infra 1 v. 3. vbi itidem est ὥς, non vt quidam hic legunt οἷς.

εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν καὶ ἀπαυσίν μου] Subauditur aliquid, vt in iuramentis solet, 1. Sam. xlv. Ps. cxxxii. 2. 3. Marci v 111. 12. Cùm homines iurant, subauditur, malè mihi faciat Deus, vt 1. Sam. xxv. 2 l. Cùm Deus, ne pro Deo habear : καὶ ἀπαυσίς dicitur regio illa vbi populus à longis iactationibus quieuit : vt Deut. x i 1. 9. Addit Deus voculam μου, quia eius boni auctor erat Deus : partim etiam quia tunc Arca quæ Dei nomine vocabatur, vagari desit. Sub his inuolucris obtegi Messia tempora sentit & David Kimchi.

12. βλέπετε ἀδελφοὶ] Cohæret cum iis quæ dicta supra 7.

μήποτε ἔσται ἐν νυνὶ ὑμῶν καρδίᾳ πονηρὰ ἀπιστίας] Ne vnquam in quoquam vestrum sit animus malus, idest incredulus. Nam genitiuus iste vicem habet adiectiui.

ἐν τῇ ἀποστείλῃ ἀπὸ Θεοῦ ζῶντος] Duplex est ἀπιστία, ab initio vocationis, & ex post facto. Hæc autem illâ est deterior, quia secum trahit desertionem Dei. Vide 1. Tim. 1 v. 1. valde autem efficaciter dictum ἀπὸ Θεοῦ ζῶντος, vt & infra 1 x. 14. & x. 31. Nam qui vivit, id est semper vivit (ita enim id verbum hic sumitur) semper etiam pœnas sumere potest. Benè autem dictum, ἀπὸ Θεοῦ ζῶντος. Nam sicut qui Christo credit, Deo credit Ioh. x 11. 4 : quia Deus omnimodo id egit vt Christum à se missum ostenderet Ioh. vi. 27 : ita qui Christum deserit, simul Deum deserit. ἐν τῇ pro eis τὸ, quæ particularum mutatio frequens his & aliis libris. Nolite redire ad Iudaismum, sicut illi in Ægyptum, vnde eos Deus eduxerat.

13. ἀλλὰ ὡς μαλεῖτε ἑαυτοὺς καθ' ἑκάστω ἡμέρᾳ, ἄρχεις οὐ τὸ σήμερον καλεῖται] ἑαυτοὺς pro ἀλλήλους vt 1. Cor. v 1. 7. & alibi. Σκληροπηγία Iudæorum indicata

per *σήμερον*, semel anno peragebatur. Nostra, dum durat hoc sæculum. Vivimus enim incertis sedibus, & sedem quietam expectamus: neque opus est nobis in memoriam redigi, quod quotidie sentimus.

ἵνα μὴ σκληρυνθῇ πρὸς ἡμᾶς.] Obdurescat contra pia monita.

ἀπατή τῆς ἀμάρτίας] ἀμάρτίαν generis nomine hic vocat metum vexationum & odij, per quem multi seducti eo tempore deficiebant ab Evangelij professione.

14. *μέποροι γὰρ γινώσκοντες τὸ χρεῖος]* Ius nacti sumus ut participemus de Christi claritate, sed ius pendens, datum sub conditione perseverandi, ut sequitur. Vide supra 6.

ἐὰν ᾧ τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως μέχρι τέλους βεβαίαν ἡγάχαμεν] Idem sensus qui supra 6. ibi ἐλπίς dicitur, quæ hic ὑπόστασις. Idem enim significant. Itaque τὴν ἐλπίν vertitur Lam. III. 18. ὑπόστασις Ps. XXXVII. 6. Vide quæ dicemus infra XI. 11. Et dixit ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως per ὑπαλλαγὴν, nostris his libris non infrequentem, pro τὴν ὑπόστασιν τὴν ἔξ ἀρχῆς spem illam quam ab initio habuimus. Talia sunt argentum siclorum, pro siclis argenteis, sanguis in anima pro anima in sanguine: templum immissum igni, & similia à Dauide Kimchi & aliis notata. Fidem autem intelligo cum sancta professione coniunctam.

15. *ἐν τῷ λέγεσθαι]* Hoc quidam connectunt cum præcedentibus. Chrysostomus & qui eum sequuntur Græci cum iis quæ sequuntur, *φοβηθῶμεν οὐδ'*, ubi nos novam habemus sectionem, non alia de causa quam quia ita visum est exscriptoribus, cum Græci aliis utantur sectionibus. Græcos si sequamur, illa omnia à *πῖνες γὰρ ἀκούσαντες*, ad *φοβηθῶμεν οὐδ'*, erunt longa *παρενθήκη* quales in his libris multæ: & ἐν τῷ λέγεσθαι valebit, cum audimus hæc dici, nempe quæ ad nos non minus quam ad veteres illos pertinent.

σήμερον ἐὰν] Repetita ex iis quæ supra 7. ibi *σήμερον*.

16. *πνὲς γὰρ ἀκούσαντες]* Quidam qui audierant Decalogum tantâ cum maiestate pronuntiatum, & præcepta Dei alia per Mosem data & plurimis miraculis confirmata.

παρεπίφρναν] Irritarunt, nempe Deum.

ἀλλ' οὐ πάντες οἱ ἐξελεθόντες ἔξ Αἰγύπτου ἔξ Μωϋσεως] Mose educente. Sic Osee XII. 13. ἐν *προφῆτῃ*, id est, per Mosem prophetam. Non tales Iosue, non Calebus, non quæ subnata est suboles. Sic & nunc defecere aliqui à Christianismo: infra X. 25. vos nolite illorum exemplum sequi: sed potius Iosue & Calebi, qui nullis aduersis terrii spem semper firmam retinere.

17. *τίσι δ' ὁποσάχθισι πεσασσέοντα ἐστίν]* An omnibus sine discrimine? non sane: nouit causas cuiusque discernere. In Manuscripto: *τίσιν δ' καί.*

οὐχ ὅτις ἀμάρτησιν] Intellige hic ἀμάρταν in illo sensu grauiore quo refertur voci *γῶα* ut Iobi XXXIII. 9. Prou. XXIX. 6. Lam. III. 4. Vide

quæ supra II. 2. Manuscriptus hic habet ἀπειθήσασιν, forte ex Glossemate. ἡ ἀπειθήσασιν ἡ ἀπειθήσασιν ἡ ἀπειθήσασιν ἡ ἀπειθήσασιν ἡ ἀπειθήσασιν

ὧν τὰ κῶλα ἐπέσον ἐν τῇ ἐρήμῳ] Et hoc ex Græco Num. XIV. 29. vbi in Hebræo פגרים quomodo eadem vox vertitur Leuit. XXVI. 30. Num. XIV. 33. I. Sam. XVII. 46. Esai. LXVI. 44. Proprie פגרים sunt reliquiae, vt apparet ex illo Leuitici loco, vbi idolorum fragmina eodem nomine dicuntur. Et Chaldaeis verbum פגר est destruere. Desertum hic gehennæ responder.

18. τίσι ὃ ὥμοσατε μὴ εἰσελθούσεσθαι εἰς τὴν κατὰ πάντων αὐτῶν] Id est, qui sunt, quibus cum iuramento minatus est eos non intraturos.

εἰ μὴ τοῖς ἀπειθήσασιν] Iis qui leges eius contempserant præfracte, פגרים, vnde nomen Mara. Id enim verbum per ἀπειθεῖν vertitur Exod. XXI. 21. Deut. I. 26. IX. 7. 23. 24. Ios. I. 8. Esai. III. 7. L. 5. LXIII. 10.

19. καὶ βλέπομεν] Ex historia cognoscimus.

ὅτι οὐκ ἠδυνήθησαν εἰσελθεῖν] In sedes illas quietas, obstante nimirum decreto illo Dei peremptorio. יובל

δι' ἀπιστίαν] Quia fidem non habuerant promissis diuinis, quæ causa & tunc fuit inobedientiæ & nunc est.

C A P. IV.

Ὁβιθάμεν οὖν] Diximus ex Chrysostomi & aliorum sententia non male hæc posse connecti cum iis quæ supra III. 15. μήποτε κατὰλειπομένης ἐπαγγελίας εἰσελθεῖν εἰς τὴν κατὰ πάντων αὐτῶν δοκῇ τις εἶς ἑμῶν ὑστερηκεῖν] Ne cui vestrum libeat sibi deesse, cum relictum sit vobis ius intrandi in ipsius requiem. Δοκεῖν non semper est videri, sed pro lubitu agere, vt Matth. III. 9. diximus. ὑστερεῖν πρὸς Græce dicitur cui aliquid deest ad rem adipiscendam, vt videre est Matth. XIX. 20. & hic infra XII. 15. ἐπαγγελία κατὰλειπομένη est hæreditas relicta, quæ hæreditas quia non ex lege venit, sed ex promisso, quasi ex testamento Gal. III. 29. ideo vocatur ἐπαγγελία per μετωνομίαν, qualem in eadem voce habemus Act. I. 4. Eph. I. 12. pari modo κληρονομία ἐπαγγελίας habemus infra VI. 12. Exponit autem per παρόυσιν quæ sit illa hæreditas siue res promissa, nempe intrare in requiem Dei, illam perpetuam atque perfectam, quæ respondet figuræ iam antè dictæ, & in sequentibus apertius explicabitur. κατὰλείπεσθαι de hæreditate habes non tantum apud iuris scriptores, sed & Ps. XLIX. II. & Sirach. XI. 18.

2. καὶ γὰρ ἐσμὲν διαγγελισμένοι] Constructio Græca qualis Matth. I. 15. Luc. V. 11. 22. quæ passiuum personæ facit etiam ex actiuo datiuum regente: idque hic eo facilius procedit, quod actiuum διαγγελίζω non tantum cum datiuo vt Luc. I. 9. II. 10. & alibi, sed & cum accusatiuo construitur vt Luc. III. 18. Lætum nuntium accepimus, promissionem egregiam.

καθ' ὃν καὶ νῦν] Suo scilicet modo. Illi de rebus terrenis promissa acceperant, nos de cœlestibus.

ἀλλ' οὐκ ὠφέλησεν ὁ λόγος τῆς ἀκοῆς ἐκείνοις] λόγος ἀκοῆς η̅γ̅ωσ̅η̅ Ierem. x. 22. Sermo ille longe lateque auditus nihil illis profuit.

μὴ συγκεκραμένους τῇ πίσει τοῖς ἀκούουσιν] συγκεκραμένους non συγκεκραμένους habent Manuscripti non pauci: sed bona videtur lectio συγκεκραμένος, vt fides hic comparetur partibus humani corporis per quæ fit digestio & cibus in succum vertitur. Ita Lucas medicus ex arte medica voces sumpserit. Sensus non dispar in epistola Demosthenis: ἢ ἡ τῶν λόγων παιδὺν ἢ τῶν ἀκουσόντων διανοίας περροδεῖται. & apud Chrysostomum II. aduersus Iudæos: οὐδὲν γὰρ ὄφελος ἀκρόασις ὅταν ἢ ὅλ' ἢ ἔργων ἐπίδῃς μὴ συμβαίνει τοῖς λεγομένοις. Potest tamen ferri & altera, hoc sensu: ideo eis sermonem illum non profuisse, quia illi per fidem se non coniunxerant audientibus, id est, obedientibus, nempe Iosue & Calebo: sed semet separauerant vt Core & Dathan, & postea alij: Ita vt occulta comparatione feriat hic scriptor eos qui Christianam ὁποσωαγωγὴν deserebant. Vide infra x. 25. Hunc sensum videtur concepisse Chrysostomus.

3. εἰσερχόμεθα γὰρ εἰς τὴν κατὰ παύσιν οἱ πιστεύοντες] Præfens pro omni tempore. Et tunc in requiem Dei intrarunt credentes, fide nempe obediente, & nunc intrabunt. Manuscriptus habet εἰσερχόμεθα non male.

καθὼς εἶρηκεν] Deus scilicet, vt indicat locus citatus.

ὡς ὠμώσα ἐν τῇ ὁργῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατὰ παύσιν μου] Repetit verba quæ & supra habuimus III. 11. sed vt ea aptet ad sensum sublimiorem. Et vrget illud μου vt ostendat quietem intelligi similem ei qua Deus fruitur.

καίτοι τῶν ἔργων ὑπὸ κατὰβολῆς κόσμῳ γρηθέντων] Est αἰτιολογία. Poterat enim aliquis audita Dei quiete intelligere illam, quæ rerum creationem subsequuta est: & cuius Adamus aliquo modo particeps fuit, sine vlllo labore suauiter viuens. Ait ergo opera Dei ὑπὸ κατὰβολῆς κόσμῳ, id est, statim à Mundo condito fuisse facta. Non ergo de illa quiete egit Deus, cū dixit tanto pōst tempore, illos refractarios in suam quietem non intraturos. ὑπὸ κατὰβολῆς κόσμῳ hīc designat tempus illud sex dierum in Genesi scriptum. Similitudo deducta ab ædificio vt Matth. XIII. 39. xxv. 34. Luc. x. 50. infra ix. 26. Apoc. XIII. 8. xv. 8. Nam istis in locis κατὰβολὴ κόσμῳ ita sumitur, vt & vltimum opus, id est, hominis creatio comprehendatur.

4. εἶρηκε γὰρ πού ποτε τῆς ἐβδόμης οὕτως] Non solebant Iudæi loci librum & caput nominare: quia à prima ætate ita scriptis istis assueuerant, vt quisque auditis verbis locum nosset. Ideo satis habuit dicere πού. Eleganter autem more Iudæorum Alexandrinorum & quorundam in Syria ἐκκλησιάζοντων Sabbatum vocat τὴν ἐβδόμην vt Philo plurimis in locis.

καὶ κατέπαυσεν ὁ Θεὸς τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ ὑπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ] Ex Græco Gen. II. 3. Illud ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ abest in Manuscripto.

5. καὶ ἐν τούτῳ πάλιν] Id est, in isto quem iam prædixeram loco, iterum quietis & quidem suæ mentionem facit, differentis ergo ab illa prima.

εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατὰπαυσίν μου] Repetit verba supra posita 3. vt ostendat de illa illico post creationem quiete non agi.

6. ἐπεὶ οὐκ ὑπολείπεται πῶς εἰσελθεῖν εἰς αὐτὴν] Quandoquidem igitur alia est quies in quam homines à Deo sunt introducendi. ὑπολείπεται restat siue futurum est, vt infra 9. x. 26. ἅτιν αὐτῷ hic totum genus significat.

καὶ οἱ πρῶτες διαγελισθέντες] Illi qui ex Ægypto exierant & quibus promissa fuerat requies, sed sub conditione. supra 2.

ὅτι εἰσῆλθον δι' ἀπειθείαν] Propter inobedientiam excidere promisso.

πάλιν πᾶς οὖν οὖν ὁρίζει ἡμέραν, σήμερον] Designari ait in Psalmo, mystice scilicet, tempora Messiae, de quo mystico sensu constabat inter Iudæos. οὖν designat.

ἐν Δαβιδ] Per Davidem. Iudæi Psalmos, qui nomen aliud adscriptum non habent, citant sub Davidis nomine: Abenesdra in præfatione ad Psalmos. Et in Græco Psalmus iste inscriptum habet: ᾠδὴς ὡδὴς τοῦ Δαβιδ.

λέγων, μὴ ὅσους χρόνον, καθὼς εἶρηται] Annis quingentis aut amplius post illam historiam quæ est in Numeris, καθὼς εἶρηται. vt iam attigimus supra 111. 7. in Manuscripto clariùs: καθὼς περιέριπται.

8. εἰ γὰρ αὐτὸς Ἰησοῦς κατέπαυσε] Id est, si illa plena ac perfecta fuisset quies quæ iis per Iesum siue Iosuen filium Nuni euenerat. Iosue & Iesus idem est nomen. Vide quæ dicta ad Matth. 1. 21. & Act. vii 45.

ὅτι αὐτὸς ἄλλως ἐλάλει μὴ ταῦτα ἡμέρας] Nempe in sensu sublimiore. Maius aliquid latebat, inquit. Dies hic est tempus. Iam autem diximus conuenisse inter Iudæos agi hic de Messiae temporibus.

9. ἔτι ὑπολείπεται Σαββατισμός τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ] Aliqua maior quies indicata per Sabbatum, quod quietem significat. A vocē σαββάτου est σαββατίζειν, celebrare Sabbatum, qua utitur Iustinus & alij. Inde σαββατισμός Dei quies est, vt Philo explicat de Caïno: ἡ αὐτοῦ κακοπαθείας μὴ πολλῆς ἀμειβείας ὑπονώματος ἐνέργεια, & addit οικειότητα μόνῳ Θεῷ τὸ ἀναπαύεσθαι. Ad huius quietis participationem perducet nos resurrectionis dies. Interim & in hac vita est eius gustus aliquis, tum in pace conscientiae, tum in libertate à ritibus Iudaïcis: & post hanc vitam ante resurrectionem in statu illo animarum qui describitur Apoc. xi v. 13.

ὁ γὰρ εἰσελθὼν εἰς τὴν κατὰπαυσίν αὐτῆς καὶ αὐτὸς κατέπαυσε ὑπὸ τῆς ἐργων αὐτῆς, ὡς περ ὑπὸ τῆς ἰδίας τοῦ Θεοῦ] Philo Allegoriis: κατέπαυσε οὐκ τῇ ἐβδόμῃ ἡμέρᾳ ὑπὸ τῆς ἐργων αὐτῆς ὡς ἐποίησε, τὸ δ' ἔστι τὸ τοῦ Θεοῦ. θνητὰ γὰρ πάντα παύεται πλάττειν ὁ Θεός ὅταν ἀρχὴ ποιῶν τὰ θεῖα, καὶ ἐβδόμηδος φύσιν οικεῖα. ἡ δὲ πρὸς τὸ ἦθος ἀπόδοσις θειότητος ὅταν ἐπιγίνεται τῇ ψυχῇ ὁ καὶ ἐβδόμηδος ἅγιος λόγος, ἐπέχεται ἕως, καὶ ὅσα θνητὰ τυπὴ ποιεῖν δοκεῖ. Et postea: αἰτία δὲ τῷ λόγισμός τε καὶ ἅγιος γέγονεν ὁ καὶ τὸ ἐβδόμον καὶ τέλειον ὡς ἄγων αὐτὸς. ἐπεὶ ἐν ταύτῃ τῇ φύσει παύεται ἡ τῆς θνητῆς σύστασις. καὶ γὰρ οὕτως ἔχει ὅταν ἀνατέλῃ φέγγος τῆς ἀρετῆς, τὸ λάμπειν ἐν θεῷ ὅντως ἐπέχεται τῆς ἐναν-

τίας φύσεως ἢ γήρεσις. Idem de Sacrificiis Caini & Abelis : ἐορτὴ γὰρ ψυχῆς ἢ ἐν ἀρεταῖς ὁφρυσμένη τελεία. Et Libro, Deum esse immutabilem : ὁ γὰρ τελευτῶν ὡς ὁ μόνος Θεὸς Σαμουὴλ, ἄλλω ἢ τὸ πᾶσι πάντων σωμάτων μηδενί, καὶ τὸ ἐν αὐτῷ μόνῳ τὸ ὄντως ὄν κεκοσμηται. αὐτὴ ἡ κατὰστασίς ἐστιν ἐβδόμηδος ἀναπαυομένης ἐν Θεῷ ψυχῆς, καὶ ποτὶ μηδενί τῶν θνητῶν ἔργων ἐπὶ πορευομένης, καὶ ἀπολείπειν ἐξάδης. Clemens Strom VI. ἡ ἐβδόμη τρίτη ἡμέρα ἀνάπαυσις κηρύσσεται, ἀποχὴ κακῶν ἐτοιμαζούσα πρὸς ἀρχέγονον ἡμέραν πρὸς ὅντι ἀνάπαυσιν ἡμῶν, πρὸς ἣν καὶ παρὰ τὴν πρὸς ὅντι φωτὸς γήρεσιν ἐν ᾧ τὰ πάντα συνθεωρεῖται καὶ πάντα κληρονομείται. ἐν ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ ἡ παρὰ σοφία καὶ ἡ γνώσις ἡμῶν ἐλαμπύεται. Liber qui dicitur Θεολογούμενα ἢ ἀριθμητικῆς ubi de Heptade agit : καὶ δοσιωτέον ἢ ἡ λεγομένης ὁδοποιίας ἀπολαύσις. Vtitur autem hic scriptor verbo ἀδείου, non tantum quia futurum illud certissimum est, verum etiam quia in hac ipsa vita, ut iam diximus, quidam eius quietis gustus datur.

II. ἀνοδοποιούμεν οὐδ' εἰσελθεῖν εἰς ἐκείνου πρὸς κατὰπαυσιν] Demus operam ut ad summam illam futuri sæculi tranquillitatem perueniamus. Rebus aliis omiſſis hoc agamus.

ἵνα μὴ ἐν τῷ αὐτῷ τις ὑποδείγματι πέσῃ τῇ ἀπειθείας] Hoc ideo, inquit, dico, nequis vestrum incidat in inobedientiam talem, qualis illi exemplum dedere. Nam ὑποδείγματι dicitur illud quod viam aliis monstrat, ut videre est Sirach. XLV. 15. II. Macc. VI. 8. 31. Ioh. XIII. 15. infra VII. 5. IX. 23. Iac. V. 10. II. Petr. II. 6. Est ergo ὑπαλαγή, ὑποδείγματι τῆς ἀπειθείας pro τῇ ἀπειθείᾳ τῇ ἐν ὑποδείγματι. Dictum est Hebræorum תבא נבא לנבא.

ὣν γὰρ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ ἐνεργείας] Id est, agens perpetuo ut ea quæ viuunt. Conuenit hoc omni verbo Dei, sed præcipue Evangelico. Vide Ps. CV. 19. CVII. 20. CXLVII. 15. 16. Esai. XL. 8. LV. 11. I. Petr. I. 23. 24. Fieri potest, ut respiciatur ignis, qui erat in altari victimarum.

καὶ τρωάτερος] Plane idem dicit Philo de hærede rerum diuinarum : ἵνα τὸν ἀδιδυκτὸν ἑνοῦς Θεοῦ τέμνοντα τὰς τε τῶν ἀσυνεργειῶν καὶ τῶν παρὰμαρτυριῶν ἐξῆς ἀπάσις ἡρμόσται ἐν ἡνῶν δυνάμει φύσις τῶν τρωάτων τῶν συμπάντων αὐτῷ λόγῳ, ὅς ἐστις τὸ ὄξυτάτω ἀκονηθεὶς ἀκμῶν, δυνάμει οὐδέποτε λήγῃ τὰ ἀποθητὰ πάντα, ἐπειδὴν μέχρι τῶν ἀτόμων ἐκ λεγομένων ἀμεινον διεξέληθι. In Carminibus qui Phocylidis nomen præferunt, habemus aliquid non dissimile :

Ὅπλον τοῦ λόγου ἀνδρὶ τρωάτερον ἐστὶ σιδήρεον. [ἀνδρὶ δὲ οὐκ ἔστι]

Mosis preces gladio omnia secanti pares : in libro Hebræo de Morte Mosis.

ὡς πᾶσαν μάχαιραν δίτομον] Eadem comparatio apud Philonem, quem legisse videtur hic scriptor, libro de Caino : οὐκ ὁρᾷς ὅτι καὶ Ἀβελὰμ ὁ σοφὸς ἡνίκα ἤρξατο καὶ Θεὸν μετεῖν πάντα, καὶ μηδὲν ἀπολείπειν τῶν γυναικῶν, λαμβάνει τῆς φλογίνης ῥομφαίας μίσημα πῦρ καὶ μάχαιραν, διελεῖν ἐκ κατὰφλέξαι τὸ θνητὸν ἀφ' ἑαυτοῦ γλιχόμενος ἵνα γυνῇ τῇ δεινῇ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἀναπῇ. Dicitur μάχαιρα δίτομος aut ῥομφαία δίτομος Apoc. I. 16. II. 12. gladius secans in utramque partem : Hebræis פנימה רבב ut Ps. CXLIX. 6. aut פנימה ut Prou. V. 3. aut פנימה ut

Iud. III. 16. Syrus hic : ספסרא דתרין פומיה : quali vti Leuitæ in victimis diffecandis, vnde & similitudinem illam sumpsit Philo. Leuitæ discernebant, quæ in victimis partes essent Dei, quæ hominum. Et tum per ignem, tum per illam dissectionem mystice iam tum sapientes intelligebant vim Dei omnia penetrantem ac dijudicantem, vt quidam ex veteribus notauere.

καὶ διανοίμῳ ἀρεῖ μυστήριον ψυχῆς τε καὶ πνεύματος] Iam clariùs explicat, quo tendat ista comparatio : πνεῦμα hic est appetitus rerum cœlestium: anima rerum terrestrium. Sermo Dei ista confundi non patitur: totum vult hominem Matth. v. 1. 24. Itaque admotus animo statim facit appareat, in vtram partem propendeat. כל דקרי בטר פפח Prou. xx. 27.

ἀμὲν τε καὶ μυστῶν] Per translationem ea quæ sunt corporis, applicat animo. Leuiticus culter peruenit ad minima, quales sunt nerui in iuncturis, & ad intima, quales sunt medullæ. Sic & sermo Dei & intima & minima animi penetrat, inque ea agit.

καὶ κριτικὸς ἐνθυμήσεως καὶ ἐννοιῶν καρδίας] Tribuit sermoni id quod proprie Dei est, quia Deus secundum euentum, quem sermo habuit, iudicat, non tantum de actionibus, sed & de cogitationibus ac consiliis hominum. Vide Ps. cxxxix. 23.

13. καὶ οὐκ ἐστὶ κτίσις ἀφανὴς ἐν ὧν τὸν αὐτὸν] Videtur mihi hoc loco κτίσις significare opus hominis, quia id est velut creatura hominis. Ita κτείνω sumitur & Sirach. xxiii. 29.

πάντα ὃ γυνὰ καὶ τετραχλισμένα ὥς ὀφθαλμοῖς αὐτῶν] Pergit in comparatione victimarum, quibus non lana tantum, quæ vestis est loco, sed & pellis detrahitur, vt interiora appareant. Id Hebræi vocant הקר. Est autem vox bene Græca τετραχλίζειν teste Phauorino, significatque à collo pellem victimæ in duas partes diffecare & detrahere. Et ait is ipse Grammaticus inde factum vt per μεταφορὰν τετραχλισμένοι dicerentur φανερὸι καὶ ἀνακαλυμμένοι. Nec aliter hic sumpsere Græcæ puritatis periti Chrysostomus, Oecumenius, Theophylactus. Alio sensu ἐξετετραχλίστητο apud Iosephum Belli Iudaïci I v. 21. & apud Plutarchum est, prehendere quasi obtorto collo. Et ἐξετετραχλίστητο cruciabatur apud Philonem contra Flaccum.

πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος] Id est, coram illo verbo, de quo nunc agimus, Evangelico scilicet. πρὸς hic sumitur vt supra i. 7.

14. ἔχοντες οὐκ ἀρχερέα μέγαν] Qui non Leuitarum, sed verbi sui adeo efficacis ministerio vtitur.

διελθὺν δόξα ὥς οὐρανὸν] Qui per aërem ætheremque peruenit ad illam sedem quietis. Sic vox οὐρανῶν sumitur infra v. 11. 26. Pontifex legalis transibat per Atrium & per Basilicam templi: quorum Atrium mundum elementarem designabat, Basilica cœlum sidereum.

Ἰησοῦ τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ] Non famulum sed filium Dei vt supra i. 11. 6.

κρατῶμεν τῆς ὁμολογίας] Retineamus professionem, id est, firmi in ea

15. οὐ γὰρ ἐχόμεν ἀρχερέα μὴ δυνάμειον συμπαθεῖν ταῖς ἀδελφαῖς ἡμῶν] Cum in comminatione ostenderit seuera iudicia, nunc, ne animus despondeatur, ostendit à Christo paratum auxilium legitime certare volentibus.

πεπονημένον ὃ καὶ πάντα] Omnibus modis à dextra & sinistra Matth. iv.
Grauissime autem ante mortem & in morte. Repetit quod supra dixe-
rat 11. 18. ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. 12. 40. ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁ ἐκείνους

16. προσερχόμεθα οὐ μὴ παρήκοις τῶν δεσφῶν τῆς χείματος] οὐ, id est, cum tantum habeamus commendatorem. Illud δεσφῶν τῆς χείματος נכסא רחמים

In αἰσώμεν ἔλεον καὶ χάριν εὐχαρίστησιν εἰς ἀπαρξεν βοήθειαν] Vox ἐλπίος hic non peccata respicit, sed significat ὡς sicut χάρις η, per quam bonitas Dei significatur. Explicatur autem quo tendat ea bonitas, nempe ut auxilium obtineamus, nempe Christo id pro nobis agente: εὐχαρίστησιν quale conuenit tempori: ita Græci vertunt ὡς Ps. c.v. 27. Vide Marci v. 21. Syrus ad sensum bene in tempore afflictionis. In Manuscripto pro ἔλεον est ἔλεος. Nichil refert. Est enim utraque declinatio non in aliis tantum Græcis, sed & in nostris libris. ἀπαρξεν vero est consequamur κτλ. Vide Luc. i. 30. & ibi dicta., ἀποστολήν σου καὶ τὸν ἀγαθόν σου [ἀποστολήν σου καὶ τὸν ἀγαθόν σου]

C A P. V.

CΑΣ ὃ ἀρχαίως & ἀνδοχῶς λαμβανόμενος] Cohærent hæc cum superioribus, neque diuelli debuerant. Ostendere enim vult Christum omnia habere, quæ in summo sacerdote requiruntur, & quidem modo excellentissimo. Non tantum autem legem hic respicit, sed & morem ante legem, cum aut primogeniti familiarum, aut à populis electi reges inirent sacerdo-

tium. Nunquam coelestes spiritus id munus adiere. λαμβάνει hic ut קבל Num. xx v. 4. est segregare, ut quæ ex aceruo desumimus.

ἡμεῖς ἀνθρώπων καὶ θεῶν τὰ πρὸς τὸν Θεὸν] Brevis locutio, qualis & supra II. 17. Constituitur ad rem diuinam peragendam pro hominibus Dicunt Iudæi, prout summus sacerdos se gerit, ita Deum esse populo infensum aut propitium. Philo de legibus specialibus, de summo sacerdote sic loquitur : βούλεται γὰρ αὐτὸν ὁ νόμος μείζονος μεμριεῖσθαι φύσεως, ἢ κατ' ἀνθρώπων, ἵνα δὲ μέσου πινὸς ἀνθρώποι μὴ ἰλάσκωνται Θεὸν, Θεὸς δὲ τὰς χαρίτας ὀρέγῃ καὶ χαρίῃ. Rursus de præmiis & pœnis : τέταρτον δὲ ἀρχιερωσύλῃ δι' ἧς θεωρητῶν ὁπισθομνητικῶς θεωροῦσιν τὸ δὲ καὶ τὰς τῶν ὑπηκόων κατ' ὁρῶσιν δολοχρείας, εἰ δὲ διαμυρτανοῖεν δολοχρῆς καὶ ἱκεσίας ἰλασκόμενος ποιῆσαι.

ἵνα θεωρήσῃ δῶρα τε καὶ θυσίας ἡμεῖς ἀμφοτέρων] Explicat generalitatem per species quasdam. Δῶρα קרבן est generale, sed eximie dicitur de Holocaustis, ut videre est Leuit. I. 2. Θυσία item satis generale. Comprehendit enim & מנחה : sed cum hic addatur ἡμεῖς ἀμφοτέρων intelligendum עשא de quo Leuit. IV. 3. & sequentibus. ἡμεῖς hic, pro quo alibi est πρὸς, significat ob. Et in Manuscripto infra 3 pro ἡμεῖς scribitur πρὸς.

2. μετριοπαθεῖν δυνάμενος τοῖς ἀγνοοῦσι καὶ πλανωμένοις] μετριοπαθεῖν est non inclementer affici. Sic μετριοπαθῶς pro clementer dixit Appianus Iberico. In Glossis μετριοπαθῶ moderor. Et Aristoteles sapientem ait esse μετριοπαθῆ, non ἀπαθῆ. μετριοπαθεῖν est משובל אל דל. Ps. xli. I. Rectè autem addit ἀγνοοῦσι καὶ πλανωμένοις, quia in loco illo Leuitici additur בשגגה בשגגה in Græco ψυχὴ ἀμάρτη ἐναντι κυρίου ἀκουσίως pro quo Aquila ἐν ἀγνοία. Vtrumque & illud ἀκουσίως & ἐν ἀγνοία non sumitur ut apud Philosophos, sed ita ut culpa ponatur sine dolo, ut in iis quæ per obliuionem legis fiunt, aut subito motu absque deliberatione. In criminibus grauioribus, si innotuissent, nihil poterat sacerdos summus. ἀδύνατος ἢ τῆς κολῆσεως τῶν ἁμαρτιῶν ait Iosephus contra Appionem II. πλανᾶσθαι נבטה hic est per incogitantiam aliquid agere. Itaque פתי vertitur & ἀφρον & ἀημος. Est autem hîc datius positus pro πρὸς cum accusatiuo, sicut & ל Hebræis pro על ponitur. Et δυνάμενος hîc rursus ad affectus pronitatem referendum est, ut supra II. 18. IV. 15.

ἐπὶ καὶ αὐτὸς πείνεται τὸν ἀδένειαν] ἀδένεια vox est generalis, quæ modo ad animum, modo ad corpus refertur. Hîc significat accidere summo sacerdoti posse ut aut obliuiscatur præcepti alicuius de tam multis, aut ut id non ita repente ipsi in mentem veniat. Vide Rom. IV. 19.

3. καὶ δὲ ταῦτα ὁφείλει, κατὰ πρὸς τὸ λαόν, οὕτω καὶ πρὸς ἑαυτὸν, θεωρήσειν ἡμεῖς ἀμφοτέρων] πρὸς τὸ λαόν dupliciter intelligitur, aut distributim pro singulis de populo, de quali sacrificio agitur dicto capite Leuit. IV. aut collectim, quale sacrum fiebat semel vertente anno in diebus כפרים & describitur Leuit. xvi. Sic & Pontifex si conscius esset se per obliuionem aut incogitantiam aliquid commisisse, offerebat vitulum Leuit. IV. 2. quod si non

non esset sibi eius conscius, tamen quia fieri poterat ut lapsus esset, præceptum aliquod non recte intelligendo, in anniuersario illo sacro vitulum pro se ac domo sua offerebat, ut videre est *Leuit. xv i. 6. 11. 17.* Cum autem hoc generaliter dicitur de omni sacerdote, sequitur Christum quoque obtulisse pro se *καθ' ἑαυτῶν*, id est, ut à doloribus illis qui peccatorum poenæ esse solent, & occasione nostrorum peccatorum ipsi infligebantur, posset liberari: obtulit autem preces.

4. καὶ οὐκ ἑαυτῶς τις λαμβάνει τὴν τιμὴν] Per legem nemini licet seingere in id munus, suo arbitratu.

ἀλλὰ ὁ καλούμενος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ πατρὸς καὶ ὁ Ἀαρὼν] Is scilicet honorem hunc accipit. Vocabantur autem à Deo post Aaronis tempus non singuli (nam in iis aut senatus aut regis electio valebat, prælucentibus interdum prophetis) sed tota stirps Aaronis, quam egredi electio non poterat.

5. οὕτω καὶ ὁ Χεϊσὸς οὐκ ἑαυτὸν ἐδόξασε ἡγνηθῆναι ἀρχιερεῖα] Id est; εἰς τὸ ἡγνηθῆναι, quales particulae sæpe subticentur. non semet extulit, ut Core & Dathan. Vide *Ioh. viii. 54.* In Manuscripto pro ἡγνηθῆναι est ἡγέεσθαι.

ἀλλὰ ὁ λαλήσας πρὸς αὐτὸν, υἱὸς μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον ἡγεγήνηκα σε] O fili mi, ego hodie te genui, id est, nouam dignitatem tibi tribui, regnum cum sacerdotio coniunctum. Vide supra *i. 5.* *Act. xiii. 33.* & quæ ad Psalmum *ii.* nobis dicta. Iesus sacerdotale quidem munus suum aliquo modo erat auspicatus, cum semet Patri victimam offerret: sed id non satis apparerat. Tunc autem plane apparuit, eum non regem tantum, sed & sacerdotem summum à Deo constitutum, cum Apostolis spectantibus euectus est ad Coelum supremum; quod per Templi adytum, in quod summus sacerdos solus intrabat, figurari omnes Hebræi nouerant: & nos ostendimus *Matth. xxv ii. 50.* Primogeniti familiarum ante Legem sacerdotes. Christus autem meliori iure, quippe Dei ipsius primogenitus. *Rom. viii. 29.* *Coloss. i. 15.* supra *i. 6.*

κατὰ καὶ ἐν ἑτέρῳ λεγέ] Supple τὸ πᾶσι. Ita enim Græci vocant id quod Hebræi *פרש*: Græci etiam *πρῶτος*, qua de re diximus *Act. viii. 32.*

Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα καὶ τὴν ἑξῆς Μελχισεδεκ] Sic & infra *io. vi. 20. vii. 11. 17. 21.* Ex Græco Psalm. *c x.* In Hebræo illud καὶ τὴν ἑξῆς est *על דברתי* quod infra *vii. 15.* bene ad sensum effertur καὶ τὴν ὁμοιότητά. In Syriaco *בדמותה*, id est, ad modum. *דברתי* conditio aut modus, ut *Ecclesiastæ iii. 18.* Sic *ἑξῆς* sumitur *ii. Macc. ix 18.* Est vox non male Græca: dicunt enim Græci ἐν ἑξῆς ἔχον γαμετήν, ἐν ἑξῆς ἑξῆς, ἑξῆς ἔχον τελειήν, ἑξῆς νόμον, & similia quæ significant, hoc esse instar rei alterius. Ad modum Melchisedec, id est, modo augustissimo, quo regnum simul & sacerdotium iungebantur, ut ante legem Moſis. *εἰς αἰῶνα* valet, sine successore.

7. ὃς ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ] Id est, in tempore sui status infirmus, ac multis malis obnoxij, qui sæpe solet apud Hebræos nomine *בשר*, id

est, σαρκὸς vt Esaia xxxi. 3. aut etiam vocibus בשר ודם σαρκὸς & αἵματος vt supra ii. 14. significari: quia corporis humani constitutio, quæ in sacris literis vocatur caro & sanguis, nos istis malis subiectos facit.

Δείσας τε καὶ ἱκετείας πρὸς τὸν δυνάμειον στόλῃ αὐτὸν ἐκ θανάτου καὶ κραυγῆς ἰγυεῖς καὶ δακρύων πρὸς σπένδης] Δείσας est nomen generis. ἱκετεία plus aliquid significat, preces valde submissas vt ii. Macc. ix. 18. Et ἡρῶ quod magnam anxietatem significat, vertitur per ἱκετεύειν vt videre est Ps. xxxvii. 7. In Glossis ἱκετεία oratio, precatio, supplicium. ἱκετεύω supplico, precor. Respicitur autem hîc illud præcipue tempus, quo Christus maxime sensit infirmitatem naturæ humanæ, cùm à vi diuina quasi destitutus mortem cum tantis cruciatibus coniunctam vehementer perhorresceret, ne quid esset humani quod non pertulisset ille qui filius erat Dei, ne nos putaremus ob hoc à Deo despectos, si talia interdum & nobis euenirent, ac non eo minus crederemus nos etiam nostro modo filios Dei esse. Vide Matth. xxvi. 37. 38. 39. 42. 44. Marci xiv. 33. Luc. xxi. 42. 43. 44. Quod in Lege veteri erant ignorantia & incogitantia, id in Christo erant affectus naturales qui ex dolore aut doloris metu oriuntur, qui eousque in Christo inualuerunt, Dei prouido permisso, vt fuerit non tantum λυτὸν, sed & ἀδημονῶν. Matth. xxvi. 38. Quid ergo naturaliter appetebat? liberari à tali morte: quod si sola potentia Dei spectetur, Deo non erat impossibile effectum dare. Marci xiv. 36. Sed hoc ne fieret, ex re erat humani generis. ἐκ θανάτου, id est, ἐκ τούτου τοῦ θανάτου.

καὶ εἰσακουθεὶς ὑπὸ τῆς δολαβείας] Est contracta locutio frequens & Hebræis & Græcis. Sensus est: in hoc exauditus fuit vt ab isto metu liberaretur. Par locutio Psalm. xxi. 22. vbi quod in Hebræo est נִתְּנָה recte vertitur exaudisti me, id est, exaudiens liberaisti ab illis cornibus μονοκροτήτων, id est, malorum hominum. Sic Ps. lvi. 17. vbi in Hebræo est שְׁמַרְנִי seruaabit me, LXX ponunt εἰπήκουσέ με per μετνομιάν. ὑπὸ τῆς δολαβείας, id est, liberatus ab illo metu cruciatuum per Angelum ad se missum Luc. xxi. 43. per quem ei ob oculos positus est ingens ille fructus ad homines redundaturus ex illis ipsius duris sane perpeffionibus, & quidem coniunctus cum maxima ipsius gloria. Philipp. ii. 9. δολαβεία est id quod ἀδημονεῖν dicitur Matth. 26. 37. Marc. xiv. 33. Sic Iosue xxi. 24. δολαβεία Græci vertunt ἐνέγκω δολαβείας. quæ ipsa vox Hebræa Prou. xii. 26. vertitur φοβεῖς λόγος: ipsum autem verbum דָּלָבָה Esaia lvii. 11. φοβεῖσθαι Ierem. xvii. 8. xi. 6. Sic Iosephus de rege marito Estheræ: δολαβείας αὐτῷ δακρύων. Et Lucas ipse Act. xxi. 10. δολαβηθεὶς posuit pro timens. Ab illo ergo metu Christus liberatus forti animo se parauit ad ferendos illos dolores. Vide ad hunc locum quæ habet Nazianzenus.

8. καί τῳ ὧν υἱὸς] Multo magis quam Adamus, conceptus contra naturæ ordinem. Vide Luc. i. 38.

ἔμαθεν ἀπὸ ὧν ἑπαθε τίς ὑπακούω] Alludit ad Prouerbiū Græcum: παθή-

ματα, μαθήματα, quales sententiæ & cum simili παρονομασία sunt ferme in linguis omnibus. Sensus est, expertus est in tantis tentationibus quam sit arduum Deo obedire. ἀφ' ὧν, idem est quod ἐξ ὧν. Par locutio Matth. xxiv. 32. & supra 7. ὑπὸ τῆς ὀλβείας.

9. καὶ τελειωθεὶς] Ad ultimum usque perficiens. Consummato opere. Vide supra II. 10. Philipp. III. 12. & quæ dicta ad Luc. xiii. 32.

ἐρχέτο τοῖς ὑπακούουσιν αὐτῷ πᾶσιν ἀήτοις σωτηρίας αἰωνίου] Id est, iis qui obediendi propositum habent, obtinet tanquam summus sacerdos ea spiritus auxilia, per quæ possint & ipsi tentationes quamvis grauissimas superare & sic peruenire ad æternam illam salutem. Ingens & consolatio & exhortatio, omnibus quidem, sed illis maxime temporibus & hominibus necessaria.

10. πρῶτος γὰρ τοῖς ὑπακούουσιν αὐτῷ πᾶσιν ἀήτοις σωτηρίας αἰωνίου] Nempe in illo Psalmo cx. cuius iam facta mentio. πρῶτος γὰρ τοῖς ὑπακούουσιν αὐτῷ πᾶσιν ἀήτοις σωτηρίας αἰωνίου.

11. ὡς οὐ πολὺς ἡμῖν λόγος] Supple posset esse. Multa dicere possemus. ὡς οὐ de qua re: de qua similitudine inter Melchisedecum & Christum.

καὶ δυσερμηνεύτως λέγειν] Id est, ἐν τῷ λέγειν, quem si eloquerer, ægre intelligeretis. Nam qui quod sibi dicitur, intelligit, is sibi id interpretatur. Ita recte hunc locum accepit Hieronymus ad Euagrium. Confer Ioh. xvi. 12. Præparat eos ad id quod hic differt, mox editurus cap. vii.

ἐπεὶ νωθεὶς γέγονατε τοῖς ἀποαῖς] Id est, ὑπόκωφοι. Nam νωθεὶς sunt segnes ut Prou. xxii. 27. Sir. i v. 32. x i. 13. Per μετὰ φρονεῖν dicuntur hoc nomine ij, qui non attendunt ad ea quæ ipsis dicuntur, ut solent quæ corporibus conueniunt, ad animos transferri.

12. καὶ γὰρ ὁφείλοντες εἶναι διδάσκαλοι διὰ τὸν χρόνον] Tam diu Euangelium audiistis, ut iam debeatis idonei esse ad docendos alios. Singuli vestrum apti iam esse debebant, εἰς τὸν ὑποκοπῶν καὶ εἰς τὸ κοπᾶν ἐν τῷ λόγῳ.

πάλιν γὰρ ἔχετε τὴν διδασκαλίαν ὑμῶν] Supple με. Opus habetis ut ego vos doceam. Eadem locutio I. Thess. i v. 9. Plena autem I. Thess. i. 8.

τίνα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς ἢ τῶν λόγων τῆς Θεοῦ] Id est, Euangelij, in quo maxima & summe necessaria sunt Dei oracula, quæ & sic dicuntur I. Petr. i v. 11. στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς non hic id sunt quod στοιχεῖα τῆς κόσμου Gal. i v. 3. & Coloss. ii. 8. & 20. Sed id quod infra dicitur v i. i. ὁ τῆς ἀρχῆς λόγος & θεμέλιον, prima rudimenta, κατηχησις, de qua re diximus ad Matt. xxvii. 20. Et illud ἀρχῆς est ἐξηγητικόν. Nam omnium artium principia vocantur elementa. Sic Hebræis Legis principia dicuntur תורה מַיְמוֹנִידָא Maimonidæ Duce dubitantium III. 35.

καὶ γέγονατε γὰρ ἔχοντες γάλακτος καὶ οὐ σπειῶς ἑοφῆς] Eundem sensum alia similitudine explicat. Infantibus lac datur, adultioribus solidior cibus qui βροῦμα I. Cor. iii. 2.

πᾶς γὰρ ὁ μετέχων γάλακτος] Supple, tantum. Alia comparatio lactis est, I. Petri ii. 2.

ἀπειρος λόγου διαμαρτυρίας] Hic διαμαρτυρίας dixit pro τελειότητος, ut ex sequentibus apparet. Et genitius est pro adiectiuo. Sic iusta hominis statura dicitur quæ ad summum peruenit. Sic mammona iustitiæ, id est veræ diuitiæ. Et πᾶς, veritas, sæpe vertitur διαμαρτυρία. Et imputatur in iustitiam, id est, pro magno opere habetur. Intelligit autem id quod Clementi Alexandrino & aliis γῶσις dicitur, cognitio πολυποικίλου σοφίας Θεοῦ, ut loquitur Paulus Ephes. 111. 10. σοφία per excellentiam, 1. Cor. 11. 6. quæ datur per δέξιν τῆς γραφῶν Luc. XXIV. 32. vera Cabala.

νήπιος γὰρ ὅστις] Sic se habet ad illam penitiorem doctrinam, quomodo pueri ad artes viriles. Vide 1. Cor. 111. 1. XIIII. 11. Infantibus nec dentes sunt ad mandendum cibum duriorē, nec ventriculi ea vis quæ talem cibum concoquat. Alimentum infanti conueniens est lac: iuueni panis, caro, vinum. Est hæc sententia iam ab aliis adducta ex Iosepho.

τελείων δὲ ὅστις ἢ στερὰ σοφῇ] τελείοις intelligit homines perfectæ ætatis ut 1. Cor. 11. 6. XIV. 20. Ephes. 1V. 13. Philipp. 111. 15. Per hos vero eos qui in rerum diuinarum meditatione multum profecerunt, οἱ τὴν γνωστὴν πίσιν εἰληφότες, ut Clemens loquitur VI. Strom.

τῆς δὲ τὴν εἴς] εἴς est firma facilitas, interprete Quintiliano. κατηγοριῶν scriptori, εἴς χρονιώτερον καὶ μονιμώτερον διαδέσεως, siue διαδέσεις διὰ χρόνου πλήθος συμπεφυσισμένη. Galeno, διαδέσεις χρόνιος καὶ δύσλυτος. Philoni, δεσμός οὐκ ἀρρηκτός ἀλλὰ μόνον δύσδύλτος. Sunt autem εἴς tum in scientiis tum in virtutibus. Hic de priori genere εἴσεων agitur. Talem habent qui multum & attentè in Scripturis versati sunt.

τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἐχόντων πρὸς διακρίσιν καλὰ τε καὶ κακὰ] Sicut in homine externo lingua, palatum, nares indicant quæ res bonæ quæ malæ sint, eoque meliùs quo magis in iis sunt exercitata, sic & homo interior sua habet αἰσθητήρια per quæ allato aliquo mystico intellectu scripturæ facile iudicat, an is rectus sit, an non, ex natura tum ipsius Euangelij, tum illarum dispensationum, per quas Deus Euangelium figurauit, & ad id suo tempore recipiendum homines præparauit. Sic & αἰσθησις à corpore ad animum transfertur Philipp. 1. 9. γυμνάζω exercito in Glossis. Vide 1. Tim. 1V. 7. infra XII. 11. sic γυμνάζειν τὴν ψυχὴν dixit Isocrates. Hæc διακρίσις, de qua hic agitur, non multum dissimilis est τῇ διακρίσει τῶν πνευμάτων, de qua 1. Cor. XII. 10. In veste summi sacerdotis alterna tintinnabula aurea & mala Punica significabant facilitatem eius ערע טוב בין הבחין ad discernenda bona à malis. Habemus id in Zeror.

C A P. VI.

Ι Ο'] Id est, ne semper tales maneatis, quales iam esse vos dixi, spectans maximam gregis vestri partem. scriptores nostri modo se maioribus, modo prouectioribus accommodant.

ἀφέντες τὸν τῆς ἀρχῆς τῆ χειρὸς λόγον] Sermonem primitiuum Christi, id est, de Christo & eius disciplina, quæ sæpe Christi nomine comprehenditur. Ista tyrocinia, inquit, nunc seponemus.

ἐπὶ τῷ τελείῳ φερόμεθα] τελείῳ vocat intellectum figurarum latentium in Veteri Testamento, & dispensationes Dei omnes tendentes ad Euangelium. Vide supra I V. 14. & ibi dicta.

μὴ πάλιν θεμέλιον καὶ βαλλόμενοι] Non iterum repetentes ea quæ pridem didicistis, & quæ sunt ἱστορίαι Christianismi. Vide supra V. 13.

μετάνοιας ὅτι νεκρῶν ἔργων] Pœnitentia enim Baptismum præcedit Act. II. 38. ἔργα νεκρὰ sunt quæ à Deo nos alienant. Sicut anima vitam dat corpori, ita animæ Deus. Vide quæ dicta hac de re ad Matth. V III. 21. μετάνοια תשובה.

καὶ πιστεύω ἐπὶ Θεὸν] Quæ & ipsa Baptismum præcedit, Act. V III. 37. Fides in Christum simul est fides in Deum.

βαπτισμὸς διδαχῆς] Id est, doctrina de duplici baptismo, interiore & exteriori. Vide quæ à nobis dicta ad Matth. III. 6. XX V II. 15. & Ioh. III. 5. meminisse semper debent baptizati quid promiserint & quid acceperint.

ἐκπαίδευσίς τε χειρῶν] סמיכת ידים. Sub hoc nomine intelliguntur ritus omnes extra Baptismum & Eucharistiam. Nam manus imponebantur & baptizatis ad obtinendam vim confirmantem Spiritus sancti, & ordinatis ad Presbyterium, & post peccata reconciliatis, & corpore infirmis: imo & nouis coniugibus benedictionem ab Ecclesia postulantibus. Vide quæ diximus ad Matth. X I X. 13.

ἀνάστασις τε νεκρῶν] תחיית מתים. Postquam locutus est de nostro officio, adiicit etiam præmij mentionem. Vide Ioh. V. 25. I. Cor. XV. 16. 29. 52. Dicitur ἀνάστασις ἐκ νεκρῶν, & ἀνάστασις νεκρῶν, quomodo hîc, & I. Cor. XV. 12. 13. 42.

καὶ κρίματος αἰώνιου] דין, Nempe in utramque partem, vt videre est Matth. XX V I. 45. Sic Tertullianus in Præscriptione contra Hæreticos: *Venturum cum claritate ad sumendos sanctos in vita æternæ & promissorum cælestium fructum, & ad profanos adiudicandos igni perpetuo, facta utriusque partis resurrectione cum carnis restitutione.* Hinc refellitur Origenis opinio. Vnum est iudicium irretractabile valens in perpetuum.

καὶ τὸ ποιήσομεν εἰάν ᾧ ἐπιτέται ὁ Θεός] Faciemus hoc, si Deus vitam

dederit, alio tempore, in usum eorum qui rudiores sunt. Sperabat se & alias ad Hebræos epistolas scripturum Et forte scripsit, sed interierunt. At Manuscriptus ποιήσωμεν faceremus, si Deus permetteret; si esset otium.

ἀδύνατον γὰρ τοῖς ἀπαξ φωπιθέντας, γόσσαμύροις τε τῆς σωρεᾶς τῆς ἐπουρανίας, καὶ μέτοχοις χυμθέντας πνύματος ἀγίου, καὶ καλὸν γόσσαμύροις Θεοῦ ῥῆμα δυνάμεις τε μέλλοντος αἰῶνος, καὶ ὡδραπείοντας πάλιν ἀνακαμνίζεν εἰς μέτενοιαν]

Hoc dicit, non frustra illa Christianismi elementa siue fundamenta sæpe repeti & animis inculcari, quia ex iis abiectis ingens sit periculum. Hic locus maxime in causa fuit, cur diu Romana Ecclesia cunctata sit hunc librum in Canonem recipere. Liquet ex Tertulliano de Pudicitia. Erat enim in disciplina circa lapsos mitior cæteris Ecclesiis. Ecclesiæ pleræque post baptismum lapsos aliquos reconciliabant & admittebant ad communionem: sed excipiebant tria grauissima crimina: idololatriam, homicidium, & adulterium. Queritur Tertullianus à Papa Zephyrino admissos ad pacem Ecclesiæ mœchos. At vero id non fuisse nouum, sed vetus Romæ docet nos Pastor Hermæ 11. 4. sed de semel tantum lapso agens, non de iterum lapso, quam distinctionem habes & apud Clem. Strom. 11. Temporibus Cypriani cum de lapsis in idololatriam disputaretur an recipi ad pœnitentiam publicam & reconciliationem possent, & mos fuisset varius, etiam in ipsa Africa, sustinuit iudicium suum Cyprianus, eo spectans vt persecutione cessante aliquid in commune statueretur. Romana Ecclesia lenior cæteris auctor fuerat vt post longa pœnitentiæ tempora lapsi ad communionem reciperentur. Displicuit id Nouato & Nouatiano, qui hac de causa schisma fecere. At sententia Romanæ Ecclesiæ de lapsis in idololatriam, parique modo de lapsis in homicidium, placuit magnæ Synodo Nicænæ vt ex eius Canonibus videre est. Neque tamen cogitandum est veteres illos rigidioris disciplinæ obseruatores pro certo habuisse tales in æternum perituros: sed commendabant eos diuinæ misericordiæ, priuatis non publicis precibus, neque ita vt certi quid eis pollicerentur. Et hoc etiam obseruatum in iis, qui post primam pœnitentiam publice actam rursus se aliis, extra illa tria, criminibus obstringerent. Tertullianus de Pœnitentia. *Hæc igitur venena eius prouidens Deus, clausa licet ignoscentie ianua & intinctionis sera obstructa, aliquid adhuc permisit patere. Collocauit in vestibulo pœnitentiam secundam, quæ pulsantibus patefaciat: sed iam semel, quia iam secundo, sed amplius nunquam quia proxime frustra. Nonne enim & hoc semel satis est? Vide & sequentia, vbi pœnitentia secunda dicitur respectu eius quæ Baptismum præcedit. Infra eodem libro hanc pœnitentiam & secundam & vnam vocat, cuius in arcto dicit esse negotium, & cum quam seuera disciplina exerceretur, late ostendit. Ambrosius: quamuis caute & salubriter prouisum sit vt locus illius humillimæ pœnitentiæ semel in Ecclesia concedatur, ne medicina vilis minus utilis esset ægrotis, quæ tanto magis utilis est quanto minus contemptibilis fuerit, quis tamen audeat Deo dicere:*

quare huic homini, qui post pœnitentiam primam rursus se laqueis iniquitatis obstringit, iterum parcis? Et portam pœnitentiæ interdum claudi etiam apud Deum Hebræi sentiebant, ut videre est in paraphrasi Chaldaea Cantici v. 5. apud Rabbinos ad Esaiam xxii. 14. Philo autem de præmiis & pœnis ait: ἐνταῦθα ὃ ὅλοι βίοι πίπθουσιν οὐδ' ἀπαξ ἀναξαρπέντας μὲν ἔστιν ἀνεγίγναι.

Cum quibus bene congruunt ea quæ habet Irenæus iv. 45. Etiam M. Antonius libro xi. dicit ægre coalescere ramum semel amputatum, etiamsi rursus inferatur. Quam longe à veteri illa disciplina abitum sit, nihil opus est dici, res manifesta est. Attamen Romana Ecclesia quæ lenior, ut dixi, cæteris fuit, hunc librum in auctoritatem Canonicam recepit postea: unde sequitur hunc locum ab eajaliter quam ab illis aliis intellectum. Quare & nos videamus quis huic loco sensus dari cōmodus possit, qui cū Romanæ Sedis illis quas dixi constitutionibus non pugnet. Ut dicam quod sentio, existimo

ὁδὸν πεσόντας hic dici eos qui à fide Christiana deficiunt, nam & הַנֶּפֶשׁ sic usurpant Hebræi, & verbum הָיָה ὁδὸν πίπθων vertitur Ezech. xiv. 13. xv. 8. xviii. 24. xx. 27. & nomen inde deductum הָיָה דְּפוֹסָאוֹס 11. Paralip. xxviii. 19. xxxiii. 19. דְּפוֹסָאוֹס 11. Paralip. xxix. 19. Hoc ipsum est quod per παρρησίαν significauit supra ii. 1. per σκληρόνους 11. 13. & sequentibus. Syrus hic si iterum peccauerint, nempe in sensu grauiore ut supra 11. 17.

De iis autem dicitur non posse eos restitui in pœnitentiam, id est, ad frugem meliorem reduci, nempe per legem Moïsi, quia scilicet defece-
rant ab illa quæ & optima est & certissima, & post Christum missum vni-
ca. Hunc sensum optime nobis expressit contra Tryphonem Iustinus: τοὶ
ὃ ὁμολογήσαντας καὶ ἐπαγνόντας τὸν ἐξ ὁ τὸν χειρὸν, καὶ ἡπνοῦν αἰτία μετὰ βούλησιν ὅτι
τὴν ἐννομον πολιτείαν, ἀρνησαμένους ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ χειρὸς, καὶ ὅτιν τελευτῆς μὴ μετὰ
γνόντας, οὐδ' ὁλως σαρρήσειαν ἀποφάνομεν.

Ostendit autem talem defectionem à Christianismo posse euenire, non Catechumenis tantum aut recens baptizatis νεοφύτοις, verum etiam iis qui plurimum profecerant, ne quis se putaret à tali periculo immunem, quod ipsum & Paulus nos docet i. Cor. ix. 27. Profectum autem illum describit verbis egregiis. Primum ait ἀπαξ φωτισθέντας.

Verum quidem est Baptismum apud Veteres nomen habuisse φωτισμοῦ qui φωτισμὸν promittit, ut diximus ad Matth. xxvii. 19. quo spectans Syrus vertit qui ad baptismum descenderunt. Sed simplicius est intelligi hic eos qui cognitione Euangelicæ doctrinæ imbuti fuere, quo sensu φωτίξιν & φωτισμὸν habemus Ioh. ii. 9. ii. Cor. iv. 4. 6. & infra x. 32. Solet sic verti Hebræum הָיָה. Addite eos gustasse donum cœleste, id est, pacem conscientiae de qua Rom. v. 1. Philipp. iv. 7. quæ consequitur peccatorum remissionem conuersis indultam: Est autem & hic infra γούσας expetiendo cognoscere ut i. Petr. ii. 3. Ps. xxxiv. 9. Prou. xxxi. 18. Subjicit etiam participes fuisse Spiritus sancti, id est, dona consecutos Prophetiae, linguarum, sanationum, quæ non contingebant eo tempore nisi iustificatis, id est, purgatis. Gustatum etiam ab iis ait bonum Dei verbum, id est,

futuram significat Matth. xxi. 32. xxvi. 18. Marci xiii. 28. Luc. xx. 30. xxi. 31. Ioh. ii. 13. vi. 4. vii. 2. xi. 55. Sic & infra viii. 23.

ἢς τὸ τέλος εἰς καὶ σιν] Hic erit exitus, ut tandem dominus pertæsus sumptuum, villam & arbores & fenticeta exurat, habeatque derelictui. Simile est Luc. xiii. 6. & sequentibus. Adde Matth. iii. 10. & xiii. 30. Est autem hic μετανομία. Nam de terrâ dicitur quod proprie iis rebus conuenit, quæ terræ superstant. τέλος rei exitus ut Rom. vi. 21. 22. Philipp. iii. 19. Sentibus & tribulis respondet contemptus Christianæ religionis: maledicto herili, damnatio: incendio, pœna gehennæ.

9. πεποισμεθα ὃ ὡς ὑμεῖς, ἀγαπῶντες, τὰ κρείττονα ἐ ἐχόμενα σωτηρίας, εἰ ἐ οὐτὰ λαλούμεν] Id est, quanquam hæc diximus, speramus tamen vos, id est, maximam partem vestrum, non esse eo loco ut à Christianismo defecturi sitis, quanquam sunt ἐ vobis qui malo exemplo præiuere, & cæteri aliquid remissere de prima alacritate: πέποισμαι hic non est certus sum, sed spero, aut mihi persuadeo, ut & Rom. xv. 4. Vtitur sic & Plato. ἐχόμενα σωτηρίας quæ cum salute cohæreant, id est, ea quæ vos non plane à salute alienent.

οὐ γὰρ ἀδικος ὁ Θεός, ἐπιλαθέσθαι τὴν ἔργου ὑμεῖς ἢ τὴν κόπου τῆς ἀγάπης ἣς ἀνεδί-
ξατε εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ δεκνοήσαντες τοῖς ἀγίοις ἐ δεκνουῦντες] Ideo, inquit, spero vos salutem adepturos quia bene cœpistis. Iustitiæ est implere promissa: quare Deus iniustus aliquo modo dici posset, si non staret promissis. ἔργον hic intellige quod ἔργον πίστεως dicitur 1. Thess. i. 3. apertam professionem Christianismi. Huic addit, ut & dicto ad Thessalonicenses loco κόπου ἀγάπης dilectionem coniunctam cum laboribus & molestiis, quanquam in Manuscripto, ut & in Latino abest κόπου. Quam ostenditis, inquit, in nomen ipsius, id est, in religionem Christianam, per quam Deus summè honoratur: Quia ministratis, inquit, Sanctis, id est, ob Christum victis aut aliter afflictis omnem opem tulistis. Vide infra x. 33. Exemplo sit ille Mnason Act. xxi. 16. Addit ὅτι ministratis, eoque ipso ostendit se non lapsis loqui, sed adhuc stantibus, quanquam cum labendi periculo, iis maxime qui præ metu à publicis cætibz abstinere cœperant.

11. ἐπιθυμοῦμεν ὃ ἐχασον ὑμεῖς τὴν αὐτὴν ἐνδείκνυσθαι σουδῶ] Non satis est ad consequendam salutem ea nosse, sed peristandum est. Vide quanta prudentia Scriptor hic vtatur. modo terret: deinde rursus erigit: erectos iterum monet, nec vniuersos tantum, sed & singulos. τὴν αὐτὴν σουδῶ, id est, par studium, quale ostendistis antehac. Quidam enim refrixerant.

ὡς τὴν πληροφάνειαν τὴν ἐλπίδος ἀρχὴν τέλους] πληροφάνεια hic non est certitudo, sed impletio siue consummatio, quo sensu πληροφάνειαν habemus Coloss. ii. 2. & 1. Thessal. i. 5. πληροφάνειν 11. Timoth. i. v. 5. 17. Implere autem spem dicitur qui conditionem implet sub qua res speranda proposita est.

12. ἵνα μὴ νωθεθῇ ῥήματα] Hoc ideo dico, inquit, ne quid remittatis de
M m m m m

isto studio. Coniunguntur *νωθεὶς & παρρημύος* Sirach. I v. 32. In Glossario *νωθεὶς* *languidior* Hebræis *לח*.

μνηστὰς ὃ τῷ δὲ πίστεως καὶ μακροθυμίας κληρονομούτων τὰς ἐπαγγελίας] Patriarcharum, vt sequentia indicant. Et *κληρονομούτων* positum pro *κληρονομήσαντων*, præsens pro præterito. Nam quanquam Abrahamus, Isaacus, & Iacob terram illam promissam non possederunt, neque viderunt ingentem illam posteritatem & regnum in ea, ius tamen certissimum ad posteros transmiserunt. Qui autem ius habet, rem ipsam habere quodammodo videtur, vt in iure est proditum. Est autem *ἐν δὲ δοῖν* cū dicitur *πίστεως καὶ μακροθυμίας* pro per fidem patientem siue constantem in aduersis. Cū de nobis sermo est *ἐπαγγελία* singulari numero dici solet: cū de Patribus sæpe *ἐπαγγελίαι*. Complura enim erant promissa diuersis facta temporibus, per quæ tamen illud vnum & magnum promissum de vita æterna nobis factum adumbrabatur, & mystice in illis continebatur.

13. *τῷ γὰρ Ἀβραὰμ ἐπαγγελία, ὁ Θεὸς, ἐπὶ κατ' οὐδενὸς εἶχε μείζονος ὁμύου, ὥστε καθ' ἑαυτῆ*] Promisso addidit iusiurandum, vt duobus vinculis teneretur. Vtitur dicto noto inter Hebræos: *qui iurat, iurat per id quod est supra se*: item: *Deus iurat per semetipsum non per alium*. Philo de Caïno & Abele: *μῆρυκεῖ παρόσον ὁ μῆρυκεν κρείσσων ἔστι τῷ μῆρυκευμένῳ*. idem in Allegoriis: *ὁρᾷς γὰρ ὅτι οὐ καθ' ἑτέρου ὁμνύει Θεός, ἀλλὰ καθ' ἑαυτῆς, ὅς ἐστι πάντων ἀρείος*. Respiciuntur verba Gen. XXII. 16.

14. *ἢ μὴ δόλομαι δολογήσω σε καὶ πληθύνω πληθυνῶ σε*] Eadem verba in LXX dicto Geneseos loco, nisi quod pro *πληθυνῶ σε* ibi est *πληθυνῶ τὸ σπέρμα σου*. Sed sensus est idem, cū mos sit Hebræis parentes pro liberis nominare, quasi vna essent persona. Illa vero participia suis verbis adiuncta apud Hebræos intendunt significationem. Hoc enim vult: mirum in modum & prosperabo te, & ingentem tibi prosperitatem dabo. *ἢ μὴ* formula affirmantis maxime frequens iurantibus. Demosthenes *ὁμνύει ἢ μὴ ὑπολαλέναι Φίλιππον*.

15. *καὶ οὐκ ἔτι μακροθυμήσας ἐπέτυχεν τῆς ἐπαγγελίας*] Ad mortem vsque intertentationes plurimas in illa spe perstitit, quæ post ipsius mortem impleta est.

αἰθερότοι γὰρ καὶ τῷ μείζονος ὁμνύει] Per Deum qui & omnia certo nouit & ad vindicandam perfidiam est potentissimus.

καὶ πίστις ἀντὶ τῆς ἀπλοχίας πύρας εἰς βεβαίωσιν ὁ ὅρκος] Omnem dubitationem tollit iuramentum confirmatiuum promissi. Hebræis dicere est etiam cogitare. Sic *ἀπλοχία* cogitatio in contrarium, nempe quasi id quod dicitur, futurum non esset. Ægyptij iusiurandum vocabant *μεγίστην πίστιν* narrante Siculo Diodoro: *τελοδοταίαν πίστιν* dixit Halicarnassensis. Philo tribus in locis *μῆρυκεῖαν Θεοῦ καὶ παρρημύος ἀμφισθητουμένη*: Procopio *ὑστατον καὶ ἐχρησάτοιν πίστεώς τε & ἀληθείας ἐνέχουσιν*. Terentius: *Aliud si scirem quæ firmare meam apud vos possem fidem sanctius quam iusiurandum, id pollicerer tibi Lache*.

17. ἐν ᾧ] Quare : quod alias ἐφ' ᾧ.

ᾧ αἰσώτερον βουλόμηνος ὁ Θεὸς ἐπιδείξει τοῖς κληρονόμοις τῆς ἐπαγγελίας τὸ ἀμεταβάτον τῆς βουλῆς αὐτοῦ] Solet Deus interdum dici μεταπίπτεται βουλῶν, vbi res mutata nouum consilium exigit : vt videre est Ionæ III. 10. Ierem. xlviii. 11. Sed hæc promissio, tum carnalis de multiplicanda posteritate Abrahami, tum spiritualis de colligenda Ecclesia Christo, & piis perducendis ad vitam æternam, est immutabilis, ἀμεταμέλητος. 321 Rabbinis. Intellige ergo hic κληρονόμοις ἐπαγγελίας & Patres illos veteres, & Christianos. Vide & quod supra IV. 1.

ἐμεσίτευσεν ὀρκῶ] Ex Latino interuenit. Dicuntur autem Latinis interuenire, qui fidem alicuius fulciunt. Sic Deus suam ipse fidem fulsit iureiurando. In Glossis μεσιτένω interuenio. Philo de Caino & Abele : τῷ πειθεῖναι χάριν ἀπιστούμενοι κατὰ φύσιν εἰς ὄρκον οἱ ἄνθρωποι. ὁ δὲ Θεὸς καὶ λέγων πιστὸς ἔστιν, ὥστε καὶ τοῖς λόγοις αὐτοῦ βεβαιώματος ἐνεκεν μηδὲν ὀρκῶν δεξιέειν, καὶ συμβέβηκε τιμῇ ἡμετέραν γνώμῃ, ὀρκῶ· τὸν δὲ ὄρκον αὐτὸν Θεὸς πεπιστώσεται· οὐ γὰρ αὖ ὄρκον πιστὸς ὁ Θεὸς ἀλλὰ αὐτὸν καὶ ὁ ὄρκος βέβαιος. τί οὐκ ἔδοξε τῷ ἱεροφάντῃ παρειαγαγεῖν αὐτὸν ὀμνύοντα ; ἵνα τὴν ἀδενείαν διελέγξῃ τῷ γνηστῇ, καὶ διελέγξας ἅμα παρηγορήσῃ. οὐ γὰρ ἀνάμετα δυνάμει τὸ ἄξιον τῆς ἀπίου κεφάλαιον ἐν ψυχῇ ἀμειῦσαι τῇ ἐαυτοῦ, τὸ οὐχ' ὡς ἄνθρωπος ὁ Θεὸς, ἵνα ἅπαντα τὰ ἀνθρωπολογούμενα ἱερουργώμεν, ἀλλὰ πλείστον μετέχοντες τῇ θνητῇ καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐπινοήσῃ μηδὲν δυνάμενοι, μήτε ἐκείναι τὰς ἰδίας κήρας ἰσχύοντες. ἀλλ' εἰς τὸ θνητὸν εἰσδυόμενα κατὰ τὸ οἱ κοιλίαι, καὶ περὶ αὐτοὺς ὥσπερ ἐκείναι σφαιρηδὸν εἰλούμενοι, καὶ περὶ μακαρίαι καὶ ἀφθάρτου κατὰ τὸ περὶ αὐτοῦ δοξάζοντες τὸ ἀποτίαν τῶ λόγῳ, ὅτι ἀνθρωπομορφον τὸ θεῖον ὑπαδράσκοντες· τὴν δὲ ἐν τοῖς ἔργοις ἀπέδειξαν, ὅτι ἀνθρωποπατεῖς, ἐπανορθούμενοι. δεξιὰ τῆς χειρὸς, πόδας, εἰσόδους, ἐξόδους, ἔθρας, ὑποστροφάς, ἀλλοξιώσεις, ὀργὰς πορροναπλάττοντες, ἀνοίκεια μέσθῃ καὶ πάσῃ τῇ ἀπίᾳ, ὣν ἔστι καὶ ὄρκος τῆς ἡμετέρας ἀδενείας ἐπικουρά. Tertullianus de Pœnitentia : O beatos nos quorum causa Deus iurat ! miseros si ne iuranti credimus.

18. ἵνα δεξιὰ δύο ὡς χεῖρας ἀμεταβάτων, ἐν οἷς ἀδύνατον ἄλυσαι Θεὸν, ἰσχυρὴν ὡς ἀκλήσιν ἔχωμεν] Hic iam dimisso sensu carnali mysticum siue spiritua-lem arripit, de quo agitur Matth. III. 9. & Rom. ix. 7. Gal. III. 16. Duæ res quarum Deum non pœnitet, sunt promissum, vbi impleta est eius conditio, & iuramentum. Præterea aperte in his agit Deus, non obscure, vt interdum in vaticiniis rerum aliarum. Aperta locutio vocatur veritas Dan. vii. 16. ἄλυσαι improprie dicitur, cuius verbis aliquis fallitur, ideo quod non ea intelligat. Sic Ezechiel decepit Sedeciam, dicens non futurum vt videret Babylonem. Putabat is se eo non deportandum. at deportatus est, sed iam cæcus. Firma sane est consolatio quæ nititur dictis immutabilibus, minimeque obscuris : qualia imprimis sunt promissa Euangelicæ.

οἱ κατὰφυγόντες κατὰ τὴν τῆς πορνικεύσεως ἐλπίδος] Nos, inquit, qui confugimus, relictis nempe seculi vitiis, ad obtinendam spem illam quæ nobis in Euangelio proponitur. Confugimus tanquam ad asylum, vt illi de quibus Num. xxxv. 2. & Iosue xxi. 27. Spes hic dicitur per μετανουμίαν res ipsa

ſperata, id eſt, vita æterna, vt Gal. v. 5. & alibi. κρατῆσαι pro εἰς τὸ κρατῆσαι & κρατεῖν potiri, vt κρατεῖν τῆ ποταμοῦ. Et θεωκείμνη ἐλπίς, vt infra θεωκείμνος ἀγών XII. θεωκείμνη χάρις XII. 2. Sic θεωκείμνος σκοπὸς apud Galenum.

ὡς ὡς ἀνυεῖν ἐρχομὴ τῆς ψυχῆς ἀσφαλή τε καὶ βέβαιαν] ὡς refero ad ὠδὴ κλησιν, ad conſolationem quæ ex illis promiſſis oritur. Ea eſt vice firmæ ac tenacis anchoræ : quia inter tantos fluctus & tempeſtates ſæculi efficit ne mergamur : nempe ſi ea recte vtamur, vt illi nautæ Act. xxvii. 29. Sic Hecuba apud Euripidem de filio : οἴμων ἀνυεῖ τ' ἐμῶν.

καὶ εἰσερχομὴν εἰς τὸ ἐσώτερον τῆς κατεπέτασματος] Et hoc refero ad ὠδὴ κλησιν. Conſolatio iſta intrat, id eſt, velut præſentes nos ſiſtit in Cœlo illo ſummo, quod ſignificatur per adytum illud quod erat intra velum dictum פֶּרֶךְ, quod diſcriminis cauſa interpretes & Philo vocant κατεπέτασμα, cū velum alterum in foribus Baſilicæ vocent κάλυμμα. De tota hac re diximus ad Matth. xxvii. 51.

ὅπου ἀνέδρομος ὡς ἡμῶν εἰσῆλθεν Ἰησοῦς] Ex occaſione veli iſtius paulatim redit ad explicandum Chriſti ſacerdotium, quam rem diſtulerat vt Hebræos officiij ſui commonitos ad attentionem præpararet. In Gloſſario ἀνέδρομος antecurſor præcurſor. Eſaiæ xxviii. 4. כִּרְכִּי ficus primitiua vertitur ἀνέδρομος. Chriſtus eo prior iuit, idque noſtro bono, vt & nos eo accerſeret, ſicut ipſe dixit Ioh. xxi v. 27. Habemus, inquit, non promiſſum tantum, ſed & exemplum.

καὶ τὴν ἄξιον Μελχισεδέκ.] Admodum Melchifeſeci : vel pari lege aut conditione, vt diximus ſupra v. 6. Hoc ideo quia Melchifeſec non minus rex fuit quam ſacerdos : neque ex ortu lege id habuit, neque alij id ius reliquit : in quo multum differebat ab Aaronis poſteris. Similitudines tales non ad ſpeculum reſpondent, nec premi debent ſingulæ circumſtantiæ : ſed obſeruandum quo tetenderit diuina tam veterum temporum diſpenſatio.

ἀρχιερεὺς ἀμόρμος εἰς τὸν αἰῶνα] Nempe vt nos à peccatis immunes faciat, vires nobis eximias impetrando ſi ad ipſum recurramus. Vide ſupra ii. 17. Cum his cohærent quæ ſequuntur.

CAP. VII.

ὍΤΟΣ γὰρ ὁ Μελχισεδέκ βασιλεὺς Σαλήμ] Melchifeſec nomen proprium in Phœnice ſiue Cananæa pari forma qua Adoniſedec Iof. x. 10. Nam interponere Iod nominibus compoſitis moſ eſt illarum gentium, quod multis exemplis patet. Rex eiſdem vrbis, quæ Salem dicta olim, apud Iofuam vero plenius Ieruſalem. Puto hunc Melchifeſecum virum iuſtitia celebrem eum eſſe qui in Sanchunia-thonis hiſtoria dicebatur Σανδύκ, vt ex Philone Bybliο nos docet Euſebius, nimirum pari modo quo Ieruſalem eſt Salem. Huic autem nomen à Phœ-

nicibus, qui & Cananæi, consecratum in Iouis stellam qui צדק Phœnicibus primum, deinde Rabbiniis : nimirum quod id sidus imprimis sit benignum & pacificum. Et in nomine huius & principis & sacerdotis latet mysterium, ad Christum eximio sensu se referens. Nam & is rex est exactissimam nobis iustitiam adferens, & ciuitas quam condidit, id est, Ecclesia, pacem habet cum Deo, pacem & inter homines quærit. Salem autem esse Ierusalem, non tantum Iosephus & Hebræi testantur alij, sed & Ps. LXXVI. 2. Nec ea remota fuit ab itinere Abrahami regredientis Mambrene: ut viri eruditij ostenderunt. Et ut ab hac distinguatur Salem altera, dicitur Salem Sicimorum Gen. XXXIII. 18.

ἱερεὺς Θεοῦ τῆ ὑψίστου] In Manuscripto τῆ Θεοῦ τῆ ὑψίστου quomodo est & in Græco Gen. XIV. 18. vbi in Hebræo כהן אל עליון. Illud עליון, quod Plautus & Sisenna extulere Alon, erat nomen quo Phœnices appellabant summum Deum. Vide quæ diximus ad Marcum v. 7. כהן cum additur Dei, semper est sacerdos. Et antiquis temporibus reges fuisse & sacerdotes ostendimus ad Genesis locum.

ὁ σιωνιτῆσαις Ἀβραάμ ὑποσπρέφοντι ὁπὸ τῆ κοπῆς τῆ βασιλείων] Et hoc ex Græco Gen. XIV. 17. καὶ τὸ ὑποσπρέφαι αὐτὸν ὁπὸ τῆς κοπῆς τῆ χοροδολογοῦν ἐ τῆ βασιλείων μετ' αὐτοῦ, regum nempe illorum quatuor qui præter Chodorlahomorum nominantur initio dicti capitis. Σιωνιτῆσαις, cum obuiam venisset Abrahamo in signum amicitiae, ut Act. x. 25. Sic exercitus occurrit Vitellij filio apud Tacitum Historiarum II.

καὶ δολογῆσαις αὐτὸν] Ritu nempe sacerdotis Gen. XIV. 19. Est alioqui verbum δολογῆσαι fatis late patens, sed hic intelligendum ut Num. VI. 22. Simeon. XXXV. 9.

ὃ καὶ δεκάτην ὁπὸ πάντων ἐμέλεισεν Ἀβραάμ] Nempe in honorem Dei summi quem & Melchisedec & Abraham colebant Gen. XIV. 20. Vetustissimus mos fuit omnium gentium de præda decimam Deo dare. Notauimus id libro III. de Iure Belli & Pacis VI.

ὡς ὁ ἐρμηνεύμενος βασιλεὺς δικαιοσύνης] Explicatio nominis Melchisedec. Genitiuus autem est pro adiectiuo. Itaque Regem iustum recte explicat Iosephus.

ἔπειτα ὃ καὶ βασιλεὺς Σαλήμ, ὃ βασιλεὺς εἰρήνης] Explicatio nominis quo vrbs ab ipso regnata vocabatur. Et nota Christum tum regni sui specimen quoddam dedisse, tum sacerdotium inchoasse apud eandem urbem Matt. XXI. 3. & 10. Luc. XXI. 33.

3. ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀχρυσολόγητος] Postremum hoc priora explicat: neque enim genus eius à Mose recensetur, ac ne pater quidem aut mater, unde videas, quantum hic distet à Leuiticis sacerdotibus, qui patre esse debebant Aaronide, matre autem Israëlitide. Leuit. XVIII. 1. XXI. 14. & ob id diligentissime obseruari solebant census generis ipsorum, ut videre est Esdræ II. 62. Philo ad Decalogum : ἱερέως γὰρ τὸ γένος διετέλεται καὶ πάσης

ἀκριβείας εἰ ἀνέπιληπτον. Syrus hîc non male : cuius nec pater, nec mater scripti sunt in genealogiis. Sic Seneca epistola C V I I. cùm dixisset duos Romanos reges esse quorum alter patrem non habeat, alter matrem, id ipsum explicans dicit, de Seruij matre dubitari : Anci patrem nullum dici. Plurimas apud gentes etiam maternum genus in sacerdotibus spectabatur. Porphyrius de Brachmanibus : ἑνὸς εἰσι γένους. Ἐξ ἑνὸς γὰρ καὶ πατρὸς καὶ μητρὸς πάντες κατέχουσιν. Ion in Tragœdia Euripidis :

ὡς καὶ ἀμήτωρ
 Ἀπάτωρ τε γὰρ ὡς τοῖς ἀρέφοντες
 Φοίβε νεοῖς δεραπένω.

ostendens hoc esse contra morem. Sic apud Athenienses rex sacrorum causa ex matre debebat esse virgine ac ciue, vt ad dictum Levitici xxi. locum ostendimus. In controuersijs Senecæ lex est : Sacerdos casta è castis, pura è puris sit. Vbi & hoc habes : Si mater tua prostitisset, tibi noceret. Hyrcano obiectum fuit matrem eius bello captam fuisse : Suspicio enim facit vt tales vix puræ credantur ob fortunam seruilem. At Melchisedecus nullo genere, nulla parentum mentione (quam tamen in aliis plurimis adhibere Moses solet) non aliter quam quasi de cœlo delapsus introducit, in quo haud dubium quin latuerit mysterium. Philo de Allegoriis : καὶ Μελχισεδεκ βασιλεία τε τῆς εἰρήνης ; τὸ γὰρ ἐρμηνεύεται . ἱερεὶα ἑαυτῆ πεποίηκεν ὁ Θεός, οὐδὲν ἔργον αὐτῆ παρεδιδουπόσας, ἀλλὰ τοιοῦτον ἐργασάμενος βασιλεία καὶ εἰρηνῶν, καὶ ἱεροσύνης ἀξίον τῆς ἑαυτῆ πεποιθῆ. Dicit deinde per Melchisedecum figurari τὸν ἀληθινὸν λόγον, qui neque νοῦν habeat patrem, neque matrem τινὲ ἀποδῶν, sed à Deo ipso trahat originem ; ita sæpe Veteres argumentum trahunt ab eo quod in textu non dicitur. Sic Philo libro peiorem insidiari meliori, ex eo quod Caini mors scripta non inueniatur, deducit παντὸν ἀπάναντον ἐστὶν ἀφροσύνην, & contrà animum placere ante opera, ex eo quod Noë Deo placuisse dicitur ante operum mentionem. Est autem verbum γημελογεῖν, vnde hoc nomen ἀγγελολόγητος, bene Græcum, & construitur cum accusatiuo apud Herodotum & Plutarchum.

μήτε ἀρχὴν ἡμερῶν, μήτε ζωῆς τέλος ἔχων] Nempe in Mosis Historia. Id factum vt eo aptior esset ad figurandum Christum. Solet enim alioqui Moses de viris magnis agens addere quando nati, quando mortui sint.

ἀφανισιωμένος ὃ πρὶ ὑμῶν τῷ Θεῷ μέλει ἱερεὺς εἰς τὸ ἀίωνα] Id est, ita in scenam venit vt exitus eius non appareat, plane quasi sacerdotium eius esset perpetuum, quale est Christi. Sicut quæ narrantur, dicuntur fieri ab eo qui narrat, vt vidimus supra i. 6. ita quod non narratur ponitur quasi non sit. Addi potest Melchisedecum fuisse sacerdotem in perpetuum, id est, quamdiu veri Dei cultus in Phœnice mansit.

4. θεωρεῖτε ὃ πηλίκος οὗτος] Quantæ dignitatis.

ὃ καὶ διὰ τὴν Ἀβραὰμ ἔδωκεν ἐν τῷ ἀκροδινίῳ ὁ πατριάρχης] καὶ referendum ad Ἀβραάμ. Non alij tantum, sed magnus ille Abraham auctor Iudaïci

generis, illi decimas dedit. Et hæc vox ἀκροθίνων bene Græca est: sed genitius est ἐξηγητικὸς, siue vicē oppositionis. Nam ipsa pars prædæ quæ Deo dicatur, vocatur ἀκροθίνια Herodoto, Thycididi, Xenophonti & in Phoenissis Euripidi. πατρίαις dicuntur & tribuum progenitores & familiarum, vt videre est 1. Paralip. ix. 9. xxii. 3. xxvii. 22. 11. Paralip. xix. 8. xxiii. 20. xxvi. 12. Act. ii. 29. v. 11. 8. 9. Multo autem iustius eo nomine vocatur Abraham, vnde omnes istæ tribus & familiæ ortum trahabant. πατρία frequentissime est familia, sed & pro tribu sumi ostendimus ad Matth. i. 16. Recte autem hic scriptor ἡ δὲ ἱστορία intellexit non de Melchisedeco, sed de Abrahamo vt & LXX. Philo & Iosephus. Syrus pro ἱστορία habet פִּרְשָׁה separauit, quæ vox sacris propria. Sic Num. vii. 16. pro Hebræo נתן dat, Chaldæus habet אִפְרָשָׁה.

5. καὶ οἱ τοὶ ἐκ τοῦ ἱεροῦ λαοὶ τῶν ἱερατέων λαμβάνοντες] λαμβάνοντες ita positum vt λαμβάνει supra v. 4. omnes sacerdotes erant ex Aarone, Aaron ex Leui.

ἐν πολλῷ ἔχουσιν] Id est, ius hoc habent: שֵׁשׁ מַרְצֵי מַרְצֵי Marci x. 5.

ἀποδεχάμενοι τὸν λαόν] Id est, à popularibus suis decimas exigendi. ὡς quod δεχάμενοι & ἀποδεχάμενοι vertitur, sæpe refertur ad res Gen. xxviii. 22. Deut. xiv. 22. xxvi. 12. 1. Sam. vii. 13. 17. Hic vero ad eos quorum res sunt, vt & mox 6. ἀποδεχάμενοι Latini dicunt edecumare, vt est in Glossario.

καὶ τὸν νόμον] Num. xviii. 24. & sequentibus, vbi vides Leuitas accepisse decimas à priuatis, sacerdotes vero ab ipsis Leuitis. Duplici ergo modo sacerdotes Aaronidæ populares suos edecumarunt, primum quia id ipsum quod Leuitarum erat à populo venerat, deinde quia & Leuitæ pars populi.

ὅτι τῶν ἀδελφοῦν αὐτῶν καὶ τῶν ἐκ τοῦ λαοῦ ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ λαοῦ] Et hoc alicuius dignitatis, non ab externis, sed à popularibus accipere decimas. Hoc præstruit, vt maiorem deinde Melchisedeci dignitatem inferat. Ex lumbis exire dicuntur Hebræis qui ex alicuius semine nascuntur Genes. xxxv. 11. 11. Paralip. v. 9. Causa eius locutionis nota professoribus.

6. ὁ δὲ μὴ ἡγελογόμος ἐξ αὐτῶν] Cuius genus neque à Leui neque ab Abrahamo deducitur.

ἐδεκάτωκε τὸν Ἀβραάμ] Edecumauit Abrahamum. Constructio quæ supra.

καὶ τὸν ἔχοντα τὰς ἐπαγγελίας διλόγηκε] Magna & hæc dignitas, ei benedicere qui Deo erat carissimus, vt ex promissis tantis & toties repetitis apparebat.

7. ὡς ὅτι πάσης ἀνθρώπου] Extra controuersiam dicerent Latini.

τὸ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττους διλογεῖται] Neutrum pro masculino, vt Ephes. i. 10. & alibi. διλογεῖται intellige, ritu Sacerdotali. vt supra 2. Nam neque populus eo modo Leuitis benedicebat, neque Leuitæ Sacerdoti.

bus, neque Sacerdotes summo Sacerdoti.

8. καὶ ὡς μὲν] ὡς, hīc, id est, in lege Leuitica.

δεκάτας ἀποθησκόοντες αἱ θυσίαι λαμβάνουσι] Ostendit hoc ipsa Lex quæ Sacerdotibus Sacerdotes vult succedere. Num. III. & XV III.

ἐκεῖ δὲ] In loco illo Geneseos.

μὲν πνευμάτως ὅτι ζῆ] Supple, tantum. Vitæ eius fit mentio : καὶ : mortis autem nulla significatio.

καὶ ὡς ἔπος εἰπὲν] Est & hæc locutio Græcæ elegantia. Utuntur Æschylus Persis, Thucydides, Plato Timæo & de Republica II. Ælianus de animalibus IV. 36. & alij, præsertim ubi aliquid dicturi sunt ὡς ἔπος εἰπὲν ἀνδρῶν aut eximium. Sic & in Euripidis Oreste : ὡς δὲ εἰπὲν ἔπος quia durior est figura quæ sequitur, ideo eam præmuniuit ex doctorum præcepto. Quintilianus V III. 3. *Et si quid periculosius finxisse videmur, quibusdam remediis præmuniendum est: ut ita dicam: si licet dicere: quodammodo: per mitte mihi sic.* Hebræi dicunt כהן גדול.

δὲ Ἀβραὰμ καὶ Ἀβὺς ὁ δεκάτας λαμβάνων διδεκάτωται] Bona parentum dicuntur etiam posterorum bona in iure. Et cum Abrahamus has decimas dedit, simul expetiuit ut Melchisedecus & sibi & posteritati suæ benediceret. διὰ Ἀβραὰμ in Abrahami persona.

10. ἐν γὰρ ἐν τῇ ὁσφύϊ τῷ πατρὸς ᾧ ὅτε σκελεύθησεν αὐτῷ ὁ Μελχισεδεκ] Leui illic erat non ἐνεργεία, sed δυνάμει, αὐτῷ nempe Abrahamo.

11. εἰ μὲν οὖν τελείωσις δὲ τῆς Ἀδύτικῆς ἱεροσύνης ᾧ] τελείωσις hoc loco est id quod in genere sacerdotij perfectissimum est. Vide supra II. 10. v. 9. infra 19.

ὁ λαὸς γὰρ ἐπὶ αὐτῇ νενομοθέτηται] In Manuscripto ἐπὶ αὐτῆς νενομοθέτηται. Iam tum cum à Dauide Psalmus iste scriberetur, populus legem habebat de sacerdotio Leuitico: illis sacerdotibus honorem, primitias, decimas & oblationum partes dabat ex lege. ἐπὶ αὐτῆς de illa. Vide inter præcepta iubentia tertium & vicesimum.

τῆς ἐπὶ χρείας καὶ πλὴν ἄξιον Μελχισεδεκ ἔπρεον ἀνίστασθαι ἱερέα] Nempe ut prædicit ille Psalmus. ἀνίστασθαι dicitur qui munus aliquod publicum orditur, ut Exodi I. 8. Sic & ἐγείρεσθαι Matth. XI. II. XXIV. I. Marci XIII. 22. Ioh. VII. 52. Act. IX. 8. XIII. 22. Hebræi dicunt קום קדשׁ II. Sam. XXI II.

καὶ οὐ καὶ πλὴν ἄξιον Ἀαρὼν λέγεσθαι] Nempe in Psalmo. Cur ille venturus sacerdos ibi dicitur fore instar Melchisedeci, & non instar Aaronis.

12. μετὰ τὴν ἀνίστασθαι γὰρ ἱεροσύνης] Sacerdotio translato in aliquem non Aaroniden, quod futurum prædicit Psalmus.

ὅτι ἀνάγκη ἐν νόμῳ μετὰ τὴν ἀνίστασθαι] Nempe ἱεροποιᾶς, de quo supra egerat. Iudæi volunt legem nulla in parte mutatum iri. At ex Psalmo apparet mutatum iri, & quidem in eximia eius parte, nempe de sacerdotio. Neque enim itante Lege, sacerdos aliquis esse potuit non Aaronides. Ac proinde illa etiam sanctio Legis euacuit. Maledictus qui non fecerit omnia

nia verba Legis huius: μεταπίθεσθαι est mutare, vnde supra τὸ ἀμετάθετον. Sic apud Platonem μεταδώμεθα, id est, sententiam mutemus. Chrysostomus in II. aduersus Iudæos & hoc notat, maximam Legis partem circa sacra versari.

ἐφ' ὃν γὰρ λέγεται ταῦτα, φυλῆς ἐτέρας μετέχοντες, ἀφ' ἧς οὐδείς προσέχρηκε πρὸς θυσιάζειν] Illud γὰρ eo pertinet vt præstructis quæ oportebat, iam ostendat sensum Psalmi illius omnibus partibus in Iesum Nazarenum competere. Εἰς ὃν in quem dicta ista competunt. Sic mox εἰς ὡς. Μετέχον φυλῆς est esse de tribu, sicut μετέχον σαρκὸς καὶ αἵματος II. 14. habere carnem & sanguinem. Pro προσέχρησε Manuscriptus habet προσέχει. Et est vox bene Græca, significatque operam dare. Sic προσέχον πολέμῳ, προσέχει, ἔργους frequentia apud Græcos. Alij libri habent προσέσηκε 77. Constabat inter Iudæos Christum esse debere ex tribu Iudæ, nempe per Dauidem.

14. πρὸς δὲ τὸν ὅτι εἶπεν Ἰούδα ἀνατέταλκεν ὁ κύριος ἡμῶν] Si ex Dauide, ergo ex Iuda. Iudæ familiæ promissum fuit regnum. Et sacerdos in Psalmo prædictus non minus rex quam sacerdos esse debuit. Et bene electum est verbum ἀνατέταλκε, quia Christus sub Zorobabelis figura dicitur 77 ἀνατολή siue βλαστὸν aut βλάστημα: nam his modis Hebræum illud vertitur Ierem. XXIII. 5. XXXIII. 15. Zach. III. 8. VI. 12.

εἰς ὡς φυλῶν οὐδὲν πλεονέκτημα Μωσῆς ἐλάλησεν] In quam tribum competens nihil Moses de sacerdotio dixerat. Sequitur ergo ex Psalmo aliam legem legi Moysi substitutum iri. In Manuscripto est, οὐδὲν πλεονέκτημα. Et sic legit Latinus.

15. καὶ πλεονέκτηρον ἐπὶ κατέδωκεν ὅτι] Hoc ipsum quod dixi de Legis mutatione, amplius etiam aliunde liquet. Sic Rabbini dicere solent 77 77. πρὸς δὲ κατέδωκεν voces bene Græcæ, quales multæ in hac epistola.

εἰ καὶ πῶς ὁμοιότητα Μελεχσεδὲν ἀνίσταται ἱερεὺς ἕτερος] Ei hic est quandoquidem: vt Rom. v. 10. ἀνίσταται sive vt supra II.

ὅς οὐ καὶ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς] Secundum ius illud (nam νόμος etiam ius significat, vt I. Cor. VII. 39. Exod. XII. 49.) quod venit ex præcepto dato carni, id est, hominibus mortalibus, quorum alter alteri succedit. Caro mortalem conditionem significat, vt supra v. 7.

ἀλλὰ καὶ δύναμιν ζωῆς ἀκατάλυτου] Per vim vitæ immortalis. Nam ideo Christus ad vitam immortalem perductus est, vt in æternum sacerdos nosset esset. Vide supra v. 5. 6. dicit autem vitam ἀκατάλυτον quia nunquam ab illo corpore discedit: 77 καὶ Exodi XXXIX. 22.

17. μάρτυρὶ γὰρ] Dauid ostendit verum esse quod dico. μάρτυρὶν hīc vt Rom. III. 12. In Manuscripto μάρτυρεται γὰρ, redditur illi hoc testimonium.

ὅτι οὐ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα καὶ πῶς ἔστιν Μελεχσεδὲν] Premitt illam vocem 77 καὶ quæ alibi quidem longum tempus significat, at hic æternitatem: quis

enim potest esse dominus Davidis regis, nisi qui sit cœlestis ac proinde æternus. ἐπὶ ἡὶ, est recitantis.

18. ἀθέτησις μὲν γὰρ γίνεται παραγούσης ἐντολῆς] Iam incipit ostendere nihil mirum esse quod lex illa Moſis, cuius pars erat lex Leuitica, abolita est. ἀθετεῖν ἡὶ non est violare, vt alibi, sed pro imperio tollere vt Gal. III. 15. ἐντολήν ἡὶ vocat totam congeriem ἐντολῶν. παράγῃν ἡὶ est præcedere, vt I. Tim. I. 18. Præceſſerat lex Chriſtum multis ſæculis, à Moſis nempe temporibus.

Διὰ τὸ αὐτῆς ἀδυνάτης ἢ ἀνωφελές] Nempe comparata comparate. Non mirum est imperfectiora perfectioribus cedere.

19. οὐδὲν γὰρ ἐτελείωσεν ὁ νόμος] Non perduxit homines ad iuſtitiam illam veram & internam, sed intra ritus & facta externa conſtitit. Nemo illis temporibus fuit virtutibus Apoſtolicis conferendus. Quod ſi qui prope acceſſere, non legi id debebant, sed gratiæ velut de Euangelio promutuo ſumptæ atque prærogatæ. Vide Rom. VIII. 3. Gal. III. 2. 21. vbi dicta vide. οὐδὲν, id est, οὐδένα, locutione qualis ſupra 7. & Ioh. V. 36.

ἐπεισαγωγὴ ἣ κρείττονος ἐλπίδος, δι' ἧς ἐγγίζομεν τῷ Θεῷ] Promiſſa terreſtria non operantur mortis contemptum, sed cum operatur ſpes melior vitæ æternæ atque cœleſtis. Inde tam crebra martyria. Illud ἐπὶ in ἐπεισαγωγὴ ſignificat poſterius aliquid, vt in ἐπιδημίῃ Gal. III. 15. Et est locutio ſatis frequens. Poſt introductio ſpei melioris, pro ſpes melior poſt introducta. Pro ἐγγίζομεν in Manuſcripto est ἐγγίζομεν. Per quam ad Deum prope accedere poſſimus, id est, vere pij reddi. Hoc enim est ἐγγίζειν Θεῷ. Soph. III. 2. & IV. 8. Est autem vox proprie ſacerdotalis, vt videre est Ezech. XLII. 13. XLIII. 19. Et Chriſtiani per Chriſtum ſummum ſacerdotem facti ſacerdotes, I. Petr. II. 5. Apoc. I. 6.

καὶ καθ' ὅσον οὐ χωεῖς ὀρκωμοσίας] Tertium addit priuilegium huius ſacerdotij in Pſalmo prædicti præ legali, quòd hoc inſtitutum est cum iureiurando, vt ſcilicet ſemper duraret: quæ vis est rerum iuratarum. Vox ὀρκωμοσία ex duobus idem ſignificantibus compoſita reperitur & infra 2. 28. Plato in neutro plurali dixit ὀρκωμόσια, quomodo & locus quidam dictus in Attica vbi Theſeus Amazonibus iurauerat, Plutarcho memorante. In Gloſſario ὀρκωμοσία iuratio. καθ' ὅσον ἡὶ est quanto. Respondet enim ei quod ſequitur ὅσοτον. Talibus autem vocibus ſolet præponi quanto pro quia. Sic apud Tacitum: quanto dices, tanto magis imbelles: quanto inopina tanto maiora: quanto intentus tanto occultior: quanto ignara Barbaris tanto toleratiora.

οἱ μὲν γὰρ χωεῖς ὀρκωμοσίας εἰσὶν ἱερεῖς χειρόνοτες] Aaron & poſteri eius.

21. ὁ δὲ μὲν ὀρκωμοσίας] Nempe Chriſtus in Pſalmo prædictus. Et ſubau- ditur per Zeugma, ſacerdos conſtitutus est.

ὁ δὲ τῷ λέγοντος πρὸς αὐτόν. Ὁ μὲν Κύριος καὶ οὐ μεταμεληθήσεται. Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα καὶ πλὴν ἔξιν Μελεχσεδὲν] Iſta ὁ μὲν Κύριος καὶ οὐ μεταμεληθήσεται per παρέν-

δεισιν legenda sunt. Nam illud οὐ ἱερεὺς cohæret cum τῷ λέγοντος πρὸς αὐτόν. Sed ut ostenderetur dictum illud fuisse cum iureiurando, ideo & præcedentia Psalmi verba interjicienda fuere: οὐ μεταμεληθήσεται non mutabit factum supra VI. 17. *Pœnitentia in Deo nihil aliud quam mutatio sententiæ prioris.* Tertullianus aduersus Marcionem II.

καὶ τοσοῦτον κρείττονος διαθήκης γέγονεν ἔγγυος Ἰησοῦς] *Tanto melioris pacti sponsor factus est Iesus: pacti scilicet æternum valituri. Εγγυητής fideiussor, sponsor, in Glossario Cicero: me ut sponsores appellat, id est, fideiussorem. Moses pro Deo spondit in Lege veteri. Iesus pro Deo in noua Lege. Lex utraque & pactum continet: habet præter officij præscriptionem etiam promissa: sponsores dare solent minus noti. Et Moses & Iesus hominibus melius noti erant quam Deus qui est inconspicuus. Spondit autem Christus, id est, nos certos promissi fecit, non solis verbis, sed perpetua vitæ sanctitate, morte ob id tolerata & miraculis plurimis. Hoc eo pertinet, ne miremur mutatam Legem.*

καὶ οἱ μὲν πλείονες εἰσι γεγονότες ἱερεῖς διὰ τὸ θανάτῳ καλύεσθαι ᾧ διαμένειν] *id est, per excellentiam ἀρχιερεῖς ἱερογούμνους supra septuaginta fuerunt ab Aarone ad Templi excidium. Non poterant permanere in sacerdotio, morte id prohibente. Et id Lex ostendit Exod. XXVIII. 43.*

ὁ δὲ διὰ τὸ μένειν αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα] *Quia semper manet & non moritur.*

ἀδιαβάτων ἔχει τὴν ἱερωσύνην] *Latine optime vertas: non transmittit sacerdotium. Ius quod à defuncto peruenit ad successorem Latine dicitur transmitti, Græcis ἀδιαπέμπω, hic ἀδιαβαίνειν. Apud veteres in sacra quoque succedebatur. Seruius ad XI. Æneidos: ἀδιαβάτων ἱερῶν Δαν. V. 11. vbi Græci οὐ παρέλθουσιν. Syrus hic אבראם לא.*

25. ὅθεν & σώζειν εἰς τὸ παντελὲς δύναται τοὺς περὶ ἡμᾶς ἰδὲ πάντοτε ζῶν εἰς τὸ ὑπερνέχεσθαι αὐτοῖς] *Qui semper viuit, semper etiam potest pro nobis Deum compellare, ut nos feruet, id est, ut nobis auxilia impetret contra tentationes. εἰς τὸ παντελὲς in perpetuum diximus esse ex Lucæ vocibus usurpatis XIII. 11. in Euangelio. Et recte hic verterunt tum Syrus tum Latinus, quomodo & Græci Patres hanc vocem intelligunt. Pari locutione supra dixit εἰς τὸ διανεκεῖν 3. Hebraïce מנצח. τοὺς περὶ ἡμᾶς ἰδὲ πάντες qui per ipsum Deum colunt: ut infra XI. 6. ὑπερνέχεσθαι est desideria alicuius commendare. Habuimus eandem vocem, sed sensu non-nihil deflexo Rom. VIII. 26. Facit autem hoc Christus non submissa ut olim, sed potenti interpellatione, quemadmodum loquitur Gregorius Magnus. Vide Rom. VIII. 34.*

26. τοσοῦτος γὰρ ἡμῖν ἔωρεπεν ἀρχιερεὺς] *In Manuscripto ἡμῖν καὶ ἔωρεπεν. talis etiam esse debebat, qualem iam describam, multo melior istis Aaronidis, quorum multi mali, alij mediocriter tantum boni fuere. ἔωρεπεν, id est, conueniebat nobis talem Pontificem dari. Vide supra II. 10.*

ὅσιος] קדש qui non laminæ, sed menti inscriptum habeat ליהוה
Exodi xxxix. 38.

ἀκακος] Oportet sit remotus ab omni re mala, non tantum, ne pollutam ducat Leuit. xxi. 13.

ἀμίαντος] Qui non tantum pollutus non fuerit illis contaminationibus externis, de quibus agitur Leuit. xxi. sed nec vlllo vitio. Vide Iac. i. 27. i. Petr. i. 4.

κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἀμώρτων] Sicut in adytum nullus intrabat præter summum sacerdotem, in Basilicam Templi nemo præter sacerdotes, ita oportebat hic sacerdos perfectior, longè sit positus à contactu malorum hominum, Ioh. vii. 34.

καὶ ὑψηλότερος τῶν οὐρανῶν ἡρόδωτος] Supra aëream & ætheream regionem positus. Sic & supra iv. 14.

27. ἐς οὗ ἐχει καὶ ἡμέραν ἀνάγκην, ὡς περ οἱ ἀρχιερεῖς πρῶτον ὑπὸ τῶν ἱδίων ἀμώρτων θυσίας αἰσφύρειν, ἔπειτα τῶν λαοῦ. τὸ γὰρ ἐποίησεν ἐφάπαξ ἑαυτὸν ἀνένεγκας] καὶ ἡμέραν hic est sæpissime; quoties res fert, vt & infra x. ii. neque enim tantum in sacro anniuersario, sed & quoties aut summus sacerdos conscius sibi esset subreptionis alicuius, aut alius quiuis, offerebantur victimæ καὶ ἀμώρτας κωπ. Videtur autem & hic & supra v. 3. dici Christus quoque obtulisse non sæpius quidem, sed semel pro peccatis non populi tantum, sed & suis, quod defendi potest ea explicatione quam attulimus ad Matth. xxvii 50. vt vox ἀμώρτων de Christo ita sumatur sicut singulare ἀμώρτα Rom. vi. 10. pro doloribus illis qui solent peccatorum pœnæ esse, & quas Christus occasione etiam peccatorum humani generis tolerauit: & à quibus liberatus est per mortem acceleratam tum cum obtulit non pecudem, sed corpus suum, vt perfectissimam victimam. Et est hæc quoque locutio de Lege sumpta. Nam & profluuium muliebri dicitur κωπ Leuit. xii. 8. xv. 30. & lepra xiv. 13. vbi in Græco καὶ ἀμώρτας. Sicut hic semel obtulisse dicitur Christus, ita semel pro peccatis passus i. Petr. i. 11. 18. Pro ἀνένεγκας in Manuscripto προσενέγκας vt supra v. 1. 3. 7. & infra sæpe.

28. ὁ νόμος γὰρ ἀνθρώποις καθίστησιν ἀρχιερεῖς, ἔχοντας ἀδένεια] Lex Moïsi sine iureiurando prolata. ἀδένεια hic sunt aduersa quibus subiecta est mortalitas vt supra iv. 15.

ὁ λόγος ὃς ὁρκωμοσίας] Promissum Dei iuratum in Psalmo.

μᾶλλον τὸν νόμον] Debent posteriora in legibus esse perfectiora.

ὃν εἰς τὸν αἰῶνα τετελειωμένον] τετελειωμένον hoc loco significat ita perfectum vt nec morti nec vllis aduersis subiaceat. Pari sensu id verbum habuimus supra i. 10. Et filium nempe Dei, non hominem cæteris parem nascendi forte.

CAP. VIII.

Εφάλειον ὃ ἐπὶ τοῖς λειτουργοῖς] Post tot dicta hæc esto summa. In Glossario κεφάλαιον *summa*. שמר Exodi xxx. 11. Num. 1 v. 2. x x x i. 26. 49. Utuntur sic Isocrates, Thucydides, Plato. Vide quæ dicta ad Rom. xiii. 9. In Manuscripto : ἐν τοῖς λειτουργοῖς. In iam dictis hoc est præcipuum.

Θιοδὸν ἐχράν ἀρχιερέα ὃς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ τῆς μεγαλωσύνης] Vide supra 1. 3. Θεὸς μεγαλωσύνης כבוד כסא significat ipsam Dei maiestatem. Explicat id recte Maïmonides Ducis dubitantium l. 9. Aaronidæ apud arcam Dei stabant: hic apud thronum Dei confidet, ut potestatis confors.

ἐν τοῖς οὐρανοῖς] Id est, ἐν οὐρανῷ οὐρανόαν quod supra dixit ἐν ὑψηλοῖς 1. 3. Vide quæ diximus ad Matthæum iii. 2.

2. ἢ ἀγίων λειτουργῶς] ἅγια vocat totum Templum, quod מקדש Mosi & Prophetis, interdum מקדש ut Psal. cii. 26. Intelligit autem, ut sequentia indicant, vniuersum hoc, comprehensa etiam regione super ætherea. Λειτουργῶς eum significat qui aliquid peragit alterius imperio משרת ut videre est supra 1. 7. & Rom. xiii. 6. Soletque eximie dici de sacerdotibus Neh. x. 39. quia afferunt ea quæ Deus exigit, quod dicitur λειτουργεῖν Exodi xxviii. 35. 43. xxix. 30. x x x v. 18. x x x ix. 25. 43. & alibi. Christus ministerium suum partim in terris peregit, partim in summo cælo peragit.

καὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς] ἀληθινὰ vocantur, res præcipuæ quarum res minores figuræ sunt. Sic & infra 1 x. 24. Vide quæ diximus ad Matth. x x v i. 29. Luc. x x i i. 16. Ioh. i. 9. v i. 32. x v. 1. infra 1 x. 24. Adde i. Ioh. ii. 8. Non minus Tabernaculum illud, quod pro Templo fuit, quam ipsum Templum à Salomone structum figuram gerebat Vniuersi. Vide quæ diximus ad Matth. x x v i i. 5. Adde egregium locum Clementis Alexandrini Strom. v. In tota structura Tabernaculi magnam abscondi sapientiam aiunt Albeldà & Abarbaniel. Philo de Mundi creatione Cælum vocat ἱερόν καὶ παρεσῆτον.

ὡς ἐπηξεν ὁ Κόσμος] Mundi opifex. πηγνυσθαι proprie de tentoriis dicitur, quæ clauis attinebantur, quorum mentio Esaia x x x i i i. 20. & l i v. 2. vox autem πηγνυσθαι πνι Gen. x x v i. 25. x x x v. 21. Exodi x x x i i i. 7. Iud. i v. 11. Sam. vi. 17. 1. Paralip. x v i. 1. 11. Paralip. i. 4. Sed per translationem etiam de Vniuerso vsurpatur, Iob. x x x v i i i. 6. Esaia x l i i. 5.

καὶ οὐκ ἀνθρώπος] Non Beseleel aut Leuitæ. Similem oppositionem structuræ diuinæ & humanæ habes infra 1 x. ii. 24. & x i. 10.

3. πῶς γὰρ ἀρχιερεὺς εἰς τὸ προσφέρειν δῶνά τε καὶ θυσίας καὶ δέσσειν] Ostendit,

cur dixerit λειτουργός, quia talis est omnis sacerdos summus. Quid sint δῶρα καὶ θυσιάαι diximus v. 1.

ὁ δὲν ἀναγκάσιον ἔχον π καὶ τῆτον ὁ προσενέγκη] Quare necesse est Christus, quem Psalmus sacerdotem vocat & quidem eximium supra Aaronidas, aliquid offerat. Id quid sit dicet infra IX. 12.

4. εἰ μὴ γὰρ ὡς ἐπὶ γῆς, οὐδ' αὖ ὡς ἱερεὺς] In Manuscripto εἰ μὴ οὐδ'. Bene progreditur ad causam reddendam dicti alterius, nempe Christum in toto Vniuerso ac proinde etiam in summo Cœlo esse sacerdotem. Nam si in terris, supple tantum, obeundum ei fuisset ministerium, nihil opus erat eum fieri sacerdotem, quod in Psalmo prædicitur. ὡς apud Græcos præsertim ubi αὖ additur, vim habet modi potentialis, quasi diceret αὖ εἴη.

ὄντων τῶν ἱερέων τῶν προσφερόντων καὶ τὸν νόμον τὰ δῶρα] In Manuscripto deest ἱερέων. Erant qui ista offerrent quæ in lege præscripta sunt. Nihil opus erat ob id Messiam mitti. In voce δῶρα intellige καὶ σύλληψιν etiam θυσιάαι. Erant, nempe cùm Psalmus iste scriberetur. Nam ὄντων etiam pro imperfecto ponitur. Sic Plautus :

Cum uxore modò adueniens voluptatem capit.

Plinius : *Apri inter se dimicant, indurantes attritu arborum costas, id est, postquam indurauere.* Plura talia notarunt viri docti.

οἱ πνεὺς ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ λαβέουσιν τῶν ἐπουρανίων] Bene causam reddit, cur maior sacerdos mitti debuerit, quia ille cultus erat umbratilis. Res principales vocantur corpora, ea vero quæ rerum principalium significationem habent, umbræ, perspicua admodum tractatione Coloss. II. 17. Vide & infra X. 1. δῆγμα est pars de re sumpta, vnde rei qualitas intelligatur. Latini dicunt specimen, & sic vox illa Græca in Glossario exponitur. ὑπόδειγμα minus aliquid, non pars rei, sed simile quiddam. Vide infra IX. 23. Iac. v. 10. II. Petr. II. 6. Vide & supra IV. 11. Tentorium Moysi temporibus, Templum vero post Salomonem nihil aliud erant quam umbræ totius Vniuersi & gubernationis Dei in Vniuerso, cuius pars præcipua est regio illa superætherea. Vide infra IX.

καθὼς κηρυχθήσεται Μωσῆς] Diuinitus edoctus. De verbo κηρυχθήσεται vide Matth. II. 12. 22. Act. X. 22. infra XI. 7. quibus in locis vides more Græco Passiuum formari ab Actiuo Datium regente : ita vt explicare liceat καθὼς κηρυχθήσεται τῷ Μωσῇ ea locutione quam habemus Luc. II. 26. Hebræi dicerent הָיָה in Pual.

μέλλων ἐπατελεῖν τὴν σκηνάν] Nempe Exodi XXV. 40. Quo respicit & Stephanus Act. VII. 44.

ποιήσας πάντα καὶ τὸν τύπον τὸν δεχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει] Verba sunt LXX. nisi quod additum est πάντα. Exemplum illud in monte Moysi monstratum erat spirituale, corporeum eius figura. At illud spirituale significauit rem multo magis spiritualem, & thronum Cœlum supremum. Hunc sensum esse

loci istius in Exodo mysticum vidēre & veteres Hebræi. Philo libro peiorē insidiari meliori. ἢ ἡ Μωϋσεως σκηνὴ συμβολικῶς οὖσα αἰθερώπου ἀρετῆς, κλήσεως οὐχ' ὑπάρξεως ἀξιοθέτηται, μίμημα ἢ ἀπεικόνισμα τῆς θείας ἐκείνης ὑπάρχουσα. Idem libro de Ebrietate dicit σκηνὴν ἀρετῆς ἀσωμάτου σύμβολον. Et de vita Moysis. Σκηνὴν οὖν ἔργον ἱερότατον δημιουργεῖν ἐδόξεν, ἥς τινὲς καὶ πάλιν θεοφάτοις λόγοις ὅτι τῷ θεῷ Μωϋσῆς ἀνεδιδάσκετο, ἥν' μελλόντων ἀποτελεῖσθαι σωμάτων ἀσωμάτων ἰδέας τῇ ψυχῇ θεωρῶν παρὰ αὐτὸν ἐδίδε, καὶ αὐτὸς ἀπὸ ἀρχαίου γραφῆς ἐνοήσας ὡς ἀδελφάτων ἀδότητὰ μίμημα τὰ ἀπεικονισθῆναι.

νυνὶ ἡ διαφοροτέρας πετύχηκε λειτουργίας] Est λειτουργὸς vt supra dixit 2. sed λειτουργία illius multo excellentior est illa Leuitica. Nomen διαφοροτέρου habuimus & supra 1. 4. νυνὶ ἡ non temporis est nota, sed oppositionis. Vide quæ dicta Rom. v. 11. 17. 1. Cor. v. 11. v. 11. 15. τὸ γὰρ νῦν nancisci vt Luc. xx. 35. 11. Tim. 11. 10. infra x1. 35. ηκλ. Pro πετύχηκε alij libri habent πέτυχε.

ὅσα κρείττονος ἔστι διαθήκης μεσίτης] Quod ceperat dicere v. 11. 12. Legem esse mutatam, id nunc à Prophetis prædictum ostendit. Et vitur voce διαθήκης בְּרִית quia omnis lex diuina sub conditione quædam promittit, ideoque & pacti induit naturam, vt diximus in anteloquio ad Nouum Testamentum; Christus, non Moses, huius pacti est μεσίτης. Nam & obtinuit ne crimina ante vocationem commissā homines à poenitentia, aut poenitentia ductos à venia excluderent, & impetrauit nobis summa à Deo beneficia ad vitam æternam pertinentia 1. Tim. 11. 5. Adde Gal. 111. 19. 20. infra 1x. 15. x11. 24.

ἥτις ὅτι κρείττοσιν ἐπαγγελίαις νενομυρδέτηται] הַנִּמְנֶה. Satis fuerat dicere πένηται sed maluit dicere νενομυρδέτηται vt ostenderet pactum hoc simul & legem esse. Sic iunguntur lex & pactum Ps. Lxxviii. 10. ὅτι vero cum datiuo hoc loco, vt sæpe apud elegantiores Græcos, significat contractus partem. Sunt autem promissa meliora, quia credentibus promittitur iustitia non externa, sed interna, venia non ab erroribus, sed à peccatis quibusuis antecedentibus, spiritus dona non paucis, vt sub lege, sed omnibus, & vita non terrestris & temporaria, sed cœlestis & æterna.

εἰ γὰρ ἡ παλαιὰ ἐκείνη καὶ ἀμεμπτος] παλαιὰ pro παρτέρα. Vide quæ diximus Ioh. 1. 15. ἀμεμπτος hic comparate sumitur & non nihil improprie, eo sensu vt intelligatur fœdus Sinaiticum non tale fuisse, quo non alterum posset esse perfectius. Vide supra v. 11. 18. 19. Pari ferme modo sumi κατεγνωμένος Gal. 11. 11. ad illum locum diximus. Et in hac ipsa re ἀνωφελές supra v. 11. 18. Vide & quæ dicta Act. x111. 38.

οὐκ αὖ δούτερας ἐζητεῖτο τόπος] Id est, non fuisset illud amotum, vt hoc succederet. Nam qui locum alicui rei quærit, sæpe eius causa rem alteram amouet.

8. μεμφομένος γὰρ αὐτοῖς λέγει] μεμφομένος, id est, minoris faciens pactum prius, dicit illis qui nempe sub pacto priore viuebant.

ἰδοὺ ἡμεῖς ἐρχόμεναι, λέγει Κύριος, καὶ συνελεύσασθε ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ, καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα *δεξιήκω καὶ ἐκ δεξιῶν*] Ex Græco capitis Ierem. xx x i. 31. & sequentibus: sed id caput in Græcis editionibus multis est xxxv i i i. ob transpositionem ibi factam. ἐρχόμεναι *יבא* sono est præsens, sensu sæpe futurum, vt i. Theff. i. 10. & alibi. καὶ συνελεύσασθε, id est, cū efficiam, locutione frequenti Hebræis. ἐπὶ *עם* cum vel erga. Vtuntur hoc eodem loco in hunc eundem sensum Iustinus contra Tryphonem & Tertullianus i v. aduersus Marcionem. In Iustino hæc præcedunt. ὁ γὰρ ἐν χωρὶς παλαιὸς ἦδη νόμος, καὶ ὑμῶν μόνων. ὁ δὲ πάντων ἀπλῶς νόμος ὃ καὶ νόμον τοιοῦτον πρὸς αὐτὸν ἔπαυσε καὶ δεξιήκω μετέπειτα *χρηστέον* τὴν *προφῆταν* ὁμοίως ἐσέβειεν αἰωνίως τε ἡμῖν νόμος καὶ τελευτῆς ὁ Χριστὸς ἐσέβει, καὶ ἡ δεξιήκω πρὸς, μὴ ὡς οὐ νόμος οὐ *προφῆτα*, οὐκ ἐν ἐλπί. Mentio est noui pacti & quidem αἰωνίου etiam Ierem. xxx x i i. 40. Ezech. x v i. 60. xx x i v. 25. Et sensus quidem apertior illorum locorum respicit tempus illud, quo Iudæi prope omnes & ex decem tribubus qui vellent, restituti in patrias sedes, cultum Dei restituerant qui nulla postea idololatria corruptus fuit, quod ante sæpe euenerat. Confer dicta de eo tempore Esaia i i. 3. Ieremia xx x i. 1. xxx x i i i. 8. Ezech. x i. 17. xx. 41. xxx v i. 24. Et ipsam solemnem pacti renouationem ex parte populi Deo approbante, quam habemus Neh. x i. 12. Et certe tantum erat illud beneficium, vt omnium veterum possit obliuionem inducere, ac proinde singuli de populo non ex doctrina magistrorum, sed proprio sensu Dei bonitatem summam agnoscerent: qui sensus & post eum recens admodum memoria tum huius boni, tum malorum quæ ab idololatriis pertulerant, efficacissima erat ad Dei cultum in illo populo diu retinendum. Sed cū illa dispensatio Dei, per quam sibi ex omnibus terris collegit populum, manifestius quam vllæ aliæ, figuret Messia tempora, vt & Rabbinii agnoscunt, ideo sæpius ex Prophetarum locis eo spectantibus, verba in sensu sublimiore ab Apostolis & eorum adiutoribus producuntur: vt in plurimis locis Evangeliorum & Actuum & Pauli epistolarum videre est. Et certe ita à Deo directæ sunt verba, vt in Christi tempora quadrent exactius. Per hunc enim vere non antiquum fœdus renouatum est, sed factum plane nouum: & quidem non diuturnum, sed plane æternum: Iudæ autem & Israël nomen egregio mysterio ad Christi Ecclesiam referuntur, non tantum quia hæc nunc populus Dei est meliori iure quam illi fuere, verum etiam quia nominum significatio id postulat: nam Iudas est *ἑξομολογητὸς* vt Philo recte interpretatur, quod Christiani faciebant etiam vitæ suæ pretio, Israël vero, qui Deum superat, id est, quiduis à Deo obtinet, sicut Christiani obtinent omnia quæ ad vitam ducunt æternam. Vide Rom. i i. 28. 29. & 1x. 6. & ibi dicta. Adde iam quod in illis temporibus populi in patriam restituti non figura tantum, sed & gustus quidam Evangelij fuit. Nam Christus, vt iam appropinquans, apertius à Prophetis indicatus est: verba quædam Prophetarum per Esdram & alios mystice explicata spem quan-

dam fecere vitæ melioris, & credentibus contigit spiritus multo quam olim fortior.

οὐ καὶ τιμὴ δαδθήκην ὡς ἐποίησε τοῖς πατράσιν αὐτῶν] Id est, meliore successu. καὶ similitudinem significare solet. Similitudo autem ista hoc loco in euentu spectatur.

ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβομένη με τῆς χειρὸς αὐτῶν] ἐν ἡμέρᾳ, id est, circa illud tempus. In Hebræo; *in die apprehendere me manum eorum*, id est, cū apprehendissem, quod hic per participium non ineleganter exprimitur. Solent qui aliquem è carcere educunt, manum eius prehendere. Vide quæ diximus supra 11. 6. In die, pro circa illud tempus, habes in re eadem Ezech. XX. 5.

ἐξαγαγεῖν αὐτὸν ἐκ τῆς Αἰγύπτου] Id est, εἰς τὸ ἐξαγαγεῖν, quod clarius in Hebræo אֶמְצִיחֵהוּ.

ὅτι αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ δαδθήκῃ με] Non steterunt pactis. Sic dictis manere apud Virgilium. ἐμμένειν hoc sensu habemus Deut. XXV 11. 26. Jerem. XXIV. 25. Act. XVI. 22. Gal. III. 10. In Hebræo est, *ipsi violarunt pactum meum*: nempe in cultu vituli, in Massa & Meriba, in Madianitide, & rursus paullo post Iosue tempora, ut iam feriora omittam.

καὶ ἡμέλησα αὐτῶν λέγει κύριος] Pro λέγει κύριος, tum hic tum infra in Græco est φησὶ κύριος sensu eodem. Apparet autem LXX interpretes pro בלעג legisse בלתי id enim est ἡμέλησα. Neglexi eos vicissim, non defendi eos contra serpentes, Leuitas in eorum occisionem armaui: passus sum eos venire sub iugum Madianitarum, Philistinorum & aliarum gentium.

10. ὅτι αὕτη ἡ δαδθήκη ὡς δαδθήσομαι τὰς οἰκὰς Ἰσραὴλ καὶ τὰς ἡμέρας ἐμείνας λέγει κύριος] ὅτι est pro Hebræo כִּי quod hic valet, *sed*, quomodo Hieronymus recte vertit in Ieremia. Pro δαδθήσομαι in Hebræo est אֶכְרַת scindam, quia fœdera scissa pecude fiebant. Μετὰ τὰς ἡμέρας ἐμείνας in sensu primo valet post exsilium: in sensu sublimiore post mala illa quæ Iudæi pertulere, per arma ciuilia inter se & externa Pompeij ac Sossij. In Manuscripto est δαδθήκη με. Hic Ἰσραὴל ponitur pro omni posteritate Israël. ubi opponitur Iudæa, significat decem tribus, ut alibi diximus.

Διδοὺς νόμους με εἰς τὴν δαδθῆνοιαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ καρδίᾳς αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτοῖς] Ponendum comma post alterum αὐτῶν. In Græco LXX est διδοὺς δάτω & γράψω αὐτοῖς. in Hebræo est *dabo*. Sensus est: efficiam ut omnes legem meam memoriter teneant: nempe in sensu primo, per multitudinem synagogarum quæ structæ sunt illo tempore, ubi lex ter in hebdomade docebatur: in sublimiore sensu: Spiritum sanctum dabo Christianis, qui eos doceat atque hortetur. Ioh. XI. 17. 26. XV. 26. XVI. 13. 1. Ioh. II. 27. Vterque sensus est in Ezech. XXV 1. 26.

καὶ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεὸν, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι εἰς λαόν] Illi me colent, ego eos protegam; locutio par ei quam supra habuimus I. 5.

11. καὶ οὐ μὴ διδάξωσιν ἕκαστος τὸν πολίτην αὐτῷ καὶ ἕκαστος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ λέγων, γνώθι τὸν Κύριον. ὅτι πάντες εἰδήσουσί με ὅτι μικροὶ ἕως μεγάλου αὐτῶν] Dixerere Græci interpretes οὐ μὴ διδάξωσιν in potentiali, id est, non opus erit ut doceant. Πολίτην hic dixit pro συμπολίτην. In Hebræo hic: יהיג; at Levitici xix. 18. עבדך בן. Sic & Latini dicunt, meus municeps, id est, eiusdem mecum municipii particeps. Olim qui aliqua de re dubitabant, confulebant Prophetas, & ab iis officium suum edocebantur 1. Sam. ix. 9. Cognoscere Dominum, id est, Domini voluntatem. Post reditum à Babylone omnes, qui non perpetuo labore victum cogerentur quærere, legem ediscebant. Et sic Christi præcepta, quæ lex est nova, facile edificunt omnes Christiani. Vide 1. Cor. i. 5. Ioh. vi. 45. A minimo ad maximum: id est, adolescentes & senes. Eadem locutio Genes. xix. ii. 1. Sam. v. 9. xxx. 2. 19. 11. Reg. xxiv. 46. 11. Paralip. xxxi. 15. xxxiv. 30. Esai. xxi. 24. μεγάλου αὐτῶν, id est, inter ipsos.

12. ὅτι ἴλεως ἔσομαι ταῖς ἀδικίαις αὐτῶν καὶ τῆς ἀμερπείας αὐτῶν καὶ τῆς ἀνομίας αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἐπ'] Quod hic in Hebræo est כי & in Græco ὅτι optime vertitur per profecto. ἴλεων ἔσθ' sicut ἰλάσκεσθ' supra ii. 17. in sensu vulgari est poenas exigere nolle criminum: in sensu mystico est ita sanare animum ut crimina non redeant. Sic & non meminisse eorum sublimiori sensu Deus dicitur, ubi nihil est novi quod vetera in memoriam reducat. Pro ἀδικίας in Hebræo est חטא. Ea vox significat facta omnia contra æquum. Pro duabus vocibus Græcis τῆς ἀμερπείας αὐτῶν καὶ τῆς ἀνομίας αὐτῶν una est in Hebræo חטאת quæ ita generalis est, ut omnia alia peccata quæ sub nomine ἀδικίας non solent venire, comprehendat. Syrus, & Latinus unam tantum vocem legerunt hoc loco & Græci quidam: ita ut altera horum videri possit irreplisse ex glossemate.

13. ἐν τῇ λέξει κενὴν παπαλαίωκε τὸν περὶ τὴν] Id est, ostendit esse inutilem, quales sunt senes decrepiti. Est enim hic similis figura, qualis supra i. 6.

τὸ ὅτι παλαιούμην καὶ γερασκὸν ἔγνων ἀφανισμόν] Occulte vaticinatur & Templum & rempublicam Iudæorum breui perituram. Id evenit decem ferme annis post scriptam hanc epistolam. Seneca utem mors excipit. Didicisse hoc potuit Lucas tum ex Daniel. ix. 22. tum ex iis quæ ipse Christi verbis posuit in Euangelio xxi. 20.

CAP. IX.

ΕΙΧΕ μὲν οὖν ἡ παλαιὰ σκηνὴ διατάγματα λαθείας] In Manuscripto abest illud σκηνή, vt & in Syro & Latino: & recte. Est enim natum ex glossemate, nec legērunt id Chrysostomus & secuti eum Græci. Et ἡ παλαιὰ intelligendum ex prioribus ἀφ' ὧν. Ea habuit διατάγματα præcepta multa neutiquam conferenda cum Christi præceptis διατάγματα ἐκ Num. xxx. 17. Deut. iv. 14. 40. 45. Pl. cxix. 12. Luc. i. 6. Habuit & λαθείας. Recte enim & hoc nomen sumas in accusatiuo. Nam & tertius accusatiuus sequetur. Habuit illud pactum cultus suos, nempe externos, de quibus in Leuitico.

τότε ἄγιον κοσμηκόν] Et hic est accusatiuus. Habuit pactum illud sanctuarii suum mundanum; id est, mundi totius imaginem. Vide supra VIII. 2.

2. σκηνὴ γὰρ κατασκευάσθη ἡ παλαιὰ] Explicat formam illius sanctuarij qualis fuit Moſis temporibus, cū lex lata est. σκηνή, id est, משכן, sæpe vocatur totum illud tabernaculum siue tentorium potius, cuius duæ erant potissimæ partes, sed quæ & ipsæ recte σκηναὶ dicuntur, quia habebant quæque suum velut tectum. Et sic loqui etiam Hebræos notarunt eruditi. Et nota hic rursum παλαιὰ pro παλαιότερα vt supra VIII. 7. 13. παλαιότερον autem vocat eam quæ prior intrabatur, & vocabatur ἄγιον cui in Templo respondit הכבוד φέρον Philoni. παλαιότερον vero eam quæ ob maiorem sanctimoniam vocabatur ἁγία ἁγίων, cui in Templo respondebat רבך locus oraculi. Illud Cœli ætherej & eorum quæ ab æthere reguntur, hoc superætherej imago erat, vt alibi diximus.

ἐν ἣ ἦτε λυχία] מנורה imago planetarum. Erant enim rami sex & vnus in medio scapus, vt Philo explicat de vita Moſis & de hærede rerum diuinarum. Nec aliter Iosephus Ant. III. 7.

καὶ ἡ ῥάπεζα καὶ ἡ παρόρεσις τῶν ἄρτων] Mensa שולחן & panes duodecim in ea positi. ἡ παρόρεσις ἄρτων pro οἱ παρόρεσιντες ἄρτοι locutione frequente & Hebræis & Græcis. ij sunt פנים לחמי Exodi xxv. 13. ita dicti quia in conspectu semper erant sacerdotibus. Significabant hæc alimenta ex terra quidem nasci, sed vi siderum eam vegetante. Ita Philo de hærede rerum diuinarum & de vita Moſis.

ἥτις λέγεται ἁγία] Non ἁγία scribendum, sed ἁγία. vt ex sequentibus apparet & supra VIII. 2. קדש Exodi xxv. 1. 33. vbi Græci ἁγιον. ἥτις nempe σκηνὴ παλαιὰ.

3. καὶ τὸ δόρυ καὶ τὰ ὑποκατασκευα] Intra פרכת quod proprie Græcis κατεπίτασμα cū illud velum per quod primum in tentorium intrabatur dici Græcis soleat κάλυμμα vel ὑπώσακτρον, Hebræis מכך vt diximus ad Matth. xxv. 11.

σιλωή ἢ λεγομένη ἄγια ἀγίων] קדש הקדש Exod. xxv i. 33. Græci interpretes singulariter ἄγιον ἀγίων vocant. Hic scriptor posthac ἄγια, nempe subaudito quod semel expressum fuerat τῷ ἀγίων. Id significat eum locum altero fuisse sanctiorem. Nam comparatiuos aut superlatiuos Hebræi per genitiuos additos sæpe exprimunt.

4. χρυσοῦ ἐχουσα θυμιατήριον, καὶ τιλὴ κίβωτον τῷ δαδῆναις ἀεικελευμένῳ πάντοθεν χρυσῷ ἐν τῇ σάμνος χρυσῇ ἐχουσα τὸ μάννα, καὶ ἡ ῥάβδος Αἰθρὸν ἢ βλαστήσασα καὶ αἱ πλάγες τῷ δαδῆναις] Hic est locus qui eruditis plurimis suspectam fecit epistolam: alios vero multum torisit: quia θυμιατήριον fuisse ἐν τῇ σιλωή τῇ ἐξωτέρᾳ satis constat ex Mose, Philone, Iosepho, Rabbinis. Tum vero i. Regum viii. 9. 11. Paralip. v. 10. Ioseph. viii. 2. satis aperte dicitur in arca nihil fuisse aliud, nisi duas πλάγες τῷ δαδῆναις, id est, τῷ δαδῆναις quod initium δαδῆναις. Ego qui hanc epistolam maximi facio, nunquam adducar ut eius auctoritatem deferam. Et puto obiectis hoc modo optime responderi. θυμιατήριον hic non est mensa, sed impositum mensæ batillum: ἐχάεα vocat Iosephus iii. 8. πυρεῖον LXX. Leu. xv i. 12. vbi in Hebræo תחתה quam vocem Saadias Gaon vertit מנחתה quod significat πυρεῖον, prunarium, quo nomine ab Arabibus vocatur illud in Cælo Sydus, ut notatum Scaligero. Hæc ἐχάεα facile portabatur, ut idem ille Iosephus nos docet. Vbi autem describitur Leuitici xv i. commate 12. ritus ille expiationis anniuersariæ dicitur in Hebræo de summo sacerdote: ולקח מלא תחתה ונחלי אש מעלה מזבח לפני יהוה ומלא חפניו קטרת סמים דקה והביא מבית לפרכת ונתן את הקטרת על האש לפני יהוה. quæ LXX sic vertunt, Καὶ λήψεται τὸ πυρεῖον πλήρες ἀνθράκων πυρὸς ἀπὸ τῆς θυσιᾶς, καὶ ἀπέναντι Κυρίου ἐπὶ πλῆθος τὰς χεῖρας θυμιάματος σωθέσεως λεπίης· καὶ εἰσίοσι ἐσωτέρῳ τῷ κατὰπετάσματι· καὶ ὑψώσιν τὸ θυμίαμα ἐπὶ τὸ πῦρ ἐναντι Κυρίου. Quorum verborum hic est, ut arbitror, sensus. Sumet summus sacerdos batillum cum prunis de ista mensa quæ respicit Arcam, manus autem suas implebit aromate optime facto: deinde cum istis (nempe prius transponens batillum intra velum, deinde ipse intrans cum pugillis aromatum) intrabit intra velum interius: & de isto aromate imponet in prunas batilli apud Arcam. Dicitur ἐχάεα autem fuisse coram Deo isto Leuitici loco, quia respiciebat Arcam, ut aperte dicitur Exod. xl v. 5. Notus est autem mos Hebræorum, qui per συνεκδοχῶ signi pro re signata Arcam appellant Dei nomine. Ita Exodi xx x. 6. 8. quod dictum fuerat coram propitiatorio, mox dicitur coram Domino. Iam non difficile intellectu est, cur dicat hic scriptor interius illud tentorium habuisse batillum, non quod ibi semper esset, sed quod semper Arcam, quæ erat in adyto, respiceret, & in illo die maxime solemni expiationis in tentorium interius, id est, in adytum transferretur. Habere enim dicimur id quod in nostro est usu. Quod vero de vrna & virga ex libro Regum & aliunde obijcitur, id puto sic optime dilui: Mosis tempore fuit in Arca & vrna illa cum Manna, & Aaronis

virga. Et ubi potius quam in Arca, cum intra adytum positum Manna apertum sit, ex loco Exodi xvi. 33. Virgam vero positam apud ipsam Legem, quæ & testimonium dicitur, constat ex Num. xvi. 10. Et in Arca positam fuisse virgam dicit Gorionides. Et lapsu temporis cum metus esset ne virga cariem, Manna autem mucorem pateretur, ablata ea sunt ex Arca, & custodita in loco carente ventis & solibus. Et cum Templum Salomonis conderetur, eadem de causa non reposita sunt illa in Arca, sed in crypta subterranea, ut Rabbini veteres scribunt. Sunt autem hæc omnia ab hoc scriptore non inaniter posita. Nam illud batillum ex tentorio exteriori illatum in adytum significat corpus Christi, quod post grauissimas perpeffiones, quæ igni comparari solent in sacris litteris, ex terris transiit in Cælum supremum. Suffitus preces Christi significat quas semper pro nobis facit Apoc. v. 8. Virga autem Aaronis quæ fructum protulit (id enim est ἐβλάστησεν de quo historia est Num. xvi.) semper durans Christi sacerdotium: Manna vero pastum cœlestem quem nobis dat in verbo suo: Tabulæ autem fœderis significant præcepta meliora Christi ad diligendum Deum super omnia, & proximum iuxta nos ipsos. Dicit præterea diuinus hic scriptor batillum fuisse ex auro, quod dictum etiam à Iosepho dicto loco Antiq. iii. 7. Arca ארון הברית nulli alij rei seruiebat quam ad asseruanda ea quæ erant in Arca, ut Philo notat de Vita Moïsis, sicut & multarum gentium sacra cista condebantur: ut Clemens nos docet admonitione ad gentes de sacris Eleusiniis: de sacris vero Thebanis Senecca, Hercule Octæo.

Nos Cadmaïs Orgia ferre

Tecum solita condita cistis.

Hanc quoque Arcam siue cistam obtectam ait fuisse auro, quod & Exodi xxv. 11. xxxiii. 3. legimus. Addit & urnam fuisse auream, quod ipsum habemus Exod. xvi. 33. Στάμνος *urcens*, *urna* in Glossario. Apud Hesychium στάμνος ὑδρία, κάλλιπ. Aurum, quia rubiginem non sentit, ut notat Philo de rerum diuinarum herede, significat perpetuam durationem eorum bonorum quæ per ista aurea vel aurata significantur: πλάκες ἑξῆς Exodi xxxi. 18. Hinc ἡ πλάκα θεσμὸν dixit Orphicorum scriptor. Tabulas intellige integras ac nouas: quanquam & fractarum reliquias in Arcam conditas quidam tradant.

ἡ ἀράνη ἣ αὐτῆς χερουβὶμ δόξης καὶ τασκιάζοντα τὸ ἰλαστήριον, ὡς ὃν σὺν ἐστὶν. νῦν λέγει καὶ μέγας] χερουβὶμ δόξης, id est, forma Cherubinorum inter quos Dei maiestas se ostendebat Exodi xxv. 22. Leuit. xvi. 2. Græci χερουβὶμ ubique construunt cum articulo aut adiectiuo neutro, nempe quia maior pars formæ sumpta erat de mutis animantibus, ἰλαστήριον ponunt LXX & Philo pro כפר quia כפר etiam ἰλάσθαι propitiare significat. Deus autem propitium se ostendebat populo, præsentis suæ signum ostendendo, ut iam diximus, inter Cherubinos, siue quod idem est super Arcam. At

כפר natiuo sensu est tegere vt Gen. vi. 14. vnde כפרת verti potest *ἐπί-
δεμα*, qua voce utitur Iosephus Antiq. III. 6. & Philo, qui & *πῶμα* vocat
libro de vita Mosis. Erat tegmen superne patulum requiescens super Ar-
cam, more tabulæ, vt ait Rabbi Salomo. καὶ κατασπάζειν quod *σπασιάζειν* est Exod.
xxxv. 20. xxxviii. 9. *σπιάζειν* i. Paralip. xxvi. 18. quia Cherubino-
rum alæ sic erant expansæ super illud Arcæ tegmen, sicut aues pullis in-
cubant: vnde prouerbiale vmbra alarum Ps. lvi. 2. Explicationem my-
steriorum sub hac re latentium in aliud tempus referuat, sed quia aut
hoc morte præuentus non præstitit, aut certe liber iste ad nos non per-
uenit, nos id quod maxime probabile arbitramur, ea de re diximus par-
tim ex Philone, partim ex aliis ad Matth. xxviii. 51. ad Exod. xxxv. 18.
& ad Ezech. i. 5. Erant in quoque Cherubino formæ quatuor: hominis
& leonis: illa beneficentiam, hæc iram significans: & aquilæ quæ celeri-
tatem, & bouis quæ tarditatem notat: ita formæ illæ idem innuunt
quod Deus Mosis dixit, se celerem esse ad benefacta, tardum ad ultio-
nem. Vnde non abit quod Philo dicit in multis locis per Cherubinos in-
telligi Dei ἀγαθότητα & ἐξουσίαν siue δύναμιν ποιητικὴν καὶ βασιλικὴν, siue ἐνερ-
γητικὴν καὶ κολαστικὴν vt loquitur libro de sacrificantibus. Inter hæc duas Dei
facultates media est ἡ ἰλεως Θεοῦ δύναμις quam per *ἰλαστικόν* adumbrari ait
Philo de vita Mosis: id est, clementia erga lapsos. Hæc vero in Christo
ita eximie apparuit, vt propterea Christus *ἰλαστικόν* vocetur Rom. iii. 25.
& *ἰλασμός* i. Ioh. ii. 2. iv. 10.

τύπων ὃ οὕτω κατεσκευασμένων] Id est, cum ita se habeat tentorii exterioris & interioris structura.

εἰς μὲν τὴν πρῶτην σινηλὴν διαπαντός εισίσαιεν ἱερεῖς τὰς λαξείας ἐπιτελουῦντες] Non
semel intrant, sed quotidie & ibi cultum peragunt, id est, suffitum faciunt,
panes proponunt, lucernam accendunt. Διαπαντός respondet Hebræo *בְּכָל יוֹם*
quod sæpe habes in Lege. τὴν πρῶτην σινηλὴν sime vt supra initio huius se-
ctionis. ἐπιτελεῖν vt & *συντελεῖν* solet poni pro *ποιεῖν* vel *ἐργάζεσθαι* quod est facere,
obire. Et ita hic recte accepit Syrus.

εἰς ὃ τὴν δευτέραν] Quæ & *ἐσωτέρα*: id est, in adytum.

ἀπαξ τῷ ἐνιαυτῷ ὁ ἀρχιερεὺς] Figuræ magis quam rei causa. Nam
maior pars sacri alibi fiebat. ἀπαξ τῷ ἐνιαυτῷ *בְּשָׁנָה אַחַת* Exod. xxx. 10.
Leuit. xvi. 34. is dies erat decimus mensis Tisri.

οὐ χωρὶς αἵματος] Vituli & hirci Leuit. xvi. 14. 15. Eo sanguine asper-
gebatur tegmen illud siue *ἰλαστικόν*. Hinc apparet, quanquam dicitur
summus Sacerdos semel intrasse, id intelligendum quod vno tantum die
intrauerit, non quod non aliquoties exierit & rursus intrarit: primum enim
intrare cum oportuit batilli inferendi causa: deinde suffitus: deinde san-
guinis vitulini primum, deinde & hircini. Itaque quater illo die eum in-
trasse ait Moses Korzi: recte.

ὃ προσφέρει ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ ἀγνομήτων] προσφέρει, id est, fert intra

adytum אֲדִיטִיּוֹ. Pro se vitulinum sanguinem, hircinum pro populo. Quamquam autem in die ἡλοσμών expiabantur omnia peccata quibus in lege non erat adiecta mortis pœna aut ἑξολοθροσύνης; tamen maluit hic scriptor uti voce ἀγνοημάτων, ut summi Sacerdotis Hebraïci honori parceret, qui & pro se offerebat ac precabatur; præsumi autem non debebat aliter peccasse quam per ignorantiam. Alioqui solent etiam quævis peccata per χαιεντισμόν dici ἀγνοήματα ut videre est Tob. III. 3. Iudith. v. 22. Sirach. II. 26. I. Macc. XIII. 39.

8. τὸ διηγουῖτο τὸ πνεύματος ἁγίου] Nempe Deo per afflatum suum Mosis hæc præcipiente. Vide Levit. xv. 1. nam יהוה יברך interdum quidem ubi id exprimitur, de voce intelligitur: sed plerumque de afflatu.

μήποτε πεφανερῶδες τι τῶν ἁγίων ὁδὸν] Id est, εἰς τὰ ἁγία. ἁγία posthac cum dicit scriptor compendio utitur. Vult enim intelligi ἁγία ἁγίων, quomodo οὐρανοὶ sæpe dicuntur οὐρανοὶ οὐρανῶν. Hoc autem loco ἁγία intellige ἀληθινὰ ex iis quæ supra v. 11. 2. rem ipsam quæ per adytum illud significabatur; id est, superæthereas sedes. Via eo ducens est Euangelium; præcepta habens vere cœlestia. Eam viam Christus primus patefecit; aditumque fecit omnibus ad summum cœlum. Peruenient quidem eo etiam Abrahamus, Isaacus, Iacobus ut videre est Matth. v. 11. 11. & alij viri eximij; ut videbimus infra x. 34. 40. Sed hi eo peruenient quasi per machinam, non per viam; extraordinaria quadam ac rara Dei dispensatione. Ideo velum adyti disruptum fuit Christo moriente.

ἐπὶ τῆς αἰωνίου σκηνῆς ἐχούσης σάκον] Id est, quamdiu cultus Templi illius officium suum faciebat. Nam סָכָן officium significat, explicante Kimchi ad Esaiam x. 11. 19. Sic & II. Paralip. ix. 4. xxx. 16. xxxv. 10. 15. Dan. x. 11. Officium autem suum facere desiit apud Deum quidem Christo mortuo, à morte excitato; in Cœlum euecto; & misso Spiritu sancto: apud homines vero omnes tunc cum corruit Templum. Nam tunc simul & cultus ille (qui hic per σκηνὴν intelligitur μετανυμνωδῶς) concidit.

9. ἥτις ἀποβολὴ εἰς τὸν κατὰ τὸν ἐνεσῆκόντα] Alij libri habent τὸν κατὰ. Idem est sensus. nam ἐνεσῆκόντα κατὰ est tempus præsens. Sic & ἐνεσῶτα Rom. viii. 35. I. Cor. iii. 22. v. 26. Gal. i. 4. Nec refert, quod hoc participium sit præteriti temporis. Nam sic & ἐνεσῆκα dicitur pro ἐνίστα I. Thess. ii. 2. Hoc dicit. Hæc mystica explicatio, ἡσ, etiam nunc locum habet in iis quorum opinione stat adhuc ille cultus & vim habet. De voce ἀποβολῆς vide quæ ad Matth. xiii. 3.

καθ' ὃν δῶκε τε ἡ θυσία ἀποσφραγίσαι] Scripta est hæc epistola stante Templo, manente adhuc cultu illo & apud Iudæos plerisque opinione illum adhuc cultum esse Deo gratissimum. Hoc autem ideo dicit ne Hebræi ad quos scribit, paterentur se retrahi ad Iudaismum. Quid δῶκε, quid θυσία diximus supra v. 1. In Manuscripto καθ' ἡμῶν, nempe ἀποβολῶν, quomodo & Græcos quosdam apparet legisse.

μη δυνάμει καὶ σιμείδῃσιν τελειῶσαι τὸν λαβρόντα] Συμειδῆσεως voce animam intelligit συνεκδοχῶς, τὸν ἔσω ἀνθρώπων vt hic & infra Theophylactus. Isti cultus non possunt sectatorum suorum animos purgare à vitiis, quod facit Euangelium. Vide supra VII. 19.

μόνον ἐπὶ βρώμασι, καὶ πόμασι, καὶ διαφόροις βαπτισμοῖς, καὶ δικαίωμασι σαρκὸς μέχρι κατὰ διορθώσεως ἐπικείμενα] Lex illa maxima sui parte ritualis, imposita erat Iudæis, vt eo freno retinerentur tum ab impietate tum ab idololatria, & sic paratiores essent ad recipiendum Euangelium. Vide quæ dicta Gal. III. 23. 24. Tempus correctionis est tempus Legis ac fœderis melioris. Vide supra V III. 6. Est autem ἐπὶ hoc loco pro præter siue super. Nam dona illa & victimæ impositæ tantum erant Hebræis, sicut & aliæ partes Legis quas iam addit, ei vsui quem dicit. βρώματα dicit propter leges de cibis vetitis. πόματα propter vini abstinentiam in sacerdotibus quo tempore munus suum fungebantur, Leuit. x. 9. Varias lotiones nominat: quia lotio alia erat sacerdotum Exodi xxix. 4. alia Leuitarum, Num. V III. 7. alia Israëuitarum post impuritatem aliquam contractam, Leuit. xv. 8. 16. 18. 27. xvii. 15. xxii. 6. Num. xix. 16. Δικαίωματα σαρκὸς sunt cætera præcepta quorum observatio hominem aut à pœna liberabat, aut admittebat ad consortium aliorum & aditum in Templi basilicam quoad sacerdotes, aut in Templi atrium quoad alios. Quæ omnia ad carnem, id est, vitam præsentem pertinent. At in Manuscripto non est δικαίωμασι σαρκὸς sed δικαίωματα, vt sit sensus ad priora se referens, quasi dicat ἀπὸ ἐστὶ δικαίωματα, neque aliter legit Syrus. Δικαίωματα οἷον vt supra i. Et bona est constructio ἐπικείμενα sicut & μηδὲ δυνάμει. quia vbi præcessit fœmininum & neutrum de rebus non de personis, vt hic δῶρα & θυσιάαι, additur adiectivum in neutro, interdum & in fœminino. vt modo δυνάμει. Leges & plebis scita coacta apud Lucanum.

II. Χεῖρὸς ἡ ὡρανόμορος] Id est, Christus postquam aduenit, postquam se patefecit. Vox est frequens Lucæ in Euangelio & in Actis.

Ἀρχιερεὺς ἧς μελλόντων ἀγαθῶν] Ad obtinendam nobis iustitiam interiori, Spiritum sanctum & vitam æternam. Vide infra xi. vbi itidem habes ἧς μελλόντων ἀγαθῶν. Ideo Syrus addit, quæ fecit, id est, quæ nobis præstitit.

Διὰ τῆς μείζονος & πελειότερας σκηνῆς, οὐ χειροποιήτου, ὅτεσιν οὐ ταύτης τῆς κτίσεως] Volens dicere Christum ingressum esse in summum cœlum per passiones & mortem, vt magis persequeretur cœptam cum sacerdote legali similitudinem, dicere voluit intrasse eum per corpus suum & per sanguinem suum: quia corpus μετανυμικῶς recte poni potest pro doloribus corporis, & sanguinem pro morte sumere frequens est omnibus gentibus, ideo quod ex copiosa sanguinis effusione mors sequatur. Verum corpus non suā voce expresse, sed circumlocutione quadam mystica apta ad persequendam, vt dixi, similitudinem. Hebræorum mos est corpus

corpus vocare *σῶν*, unde id & Pythagorici hausere, vt diximus ad Sap. IX. 15. ad II. Cor. v. 14. Tum vero Christi corpus ob inhabitantem vim diuinam, Templum dicitur. Ioh. II. 21. Dicitur autem hoc corpus non esse *χειροποίητον*, & quid ea voce significet exponit addens, id est, huius creationis, per creationem intelligens constitutum in natura ordinem, qui *ברא* Hebræis. Fuit enim corpus illud conceptum supernaturali modo. Bene autem vsurpauit hoc sensu illud *οὐ χειροποίητον*, quia solet Hebræis per abusionem quandam *χειροποίητον* dici omne id quod fit per modum naturalem. Sic & infra IX. 24. & Marci XIV. 58. Act. VII. 58. XVII. 24. Eph. II. 11. II. Cor. v. 1. Idola quoque *χειροποίητα* sæpe vocant Prophetæ, quia nihil est in illis diuini. Notandum autem sæpe eandem rem veteris Testamenti ad plures significatus referri: vt tentorium exterius ad significandum Cælum astriferum, eiusque effectus, ad significandum totum cultum legalem, ad significandum corpus Christi, propter diuersa tentorij illius accidentia, quæ commode & huc & illuc referri poterant.

12. *οὐδὲ δι' αἵματος ἑάγων & μόχων*] Dicitur per aliquid fieri id quod sine eo non fit. Sic summus sacerdos legalis non intrabat in adytum, nempe postremo introitu, nisi secum ferens sanguinem hircinum pro populo, vitulinum pro se.

δι' ἃ τὸ ἰδίον αἷμα] Suo sanguine fuso, qui sanguis noui pacti. Matth. XXVI. 28. Luc. XXII. 20. Rom. III. 25. v. 9. I. Cor. X. 16. XI. 25. Eph. I. 7. II. 13. Coloss. I. 14. 20. hic infra XIII. 12. 20.

εἰσέλθον ἐφάπαξ εἰς τὰ ἅγια] In summum Cælum, Marci XVI. 19. Luc. XXIV. 51. Act. I. 10. II. 11. 34. Eph. IV. 10. Coloss. II. 1. Semel non in anno, sed in omni æuo ad eius finem.

αἰώνιαν λύτῳσιν δωρέματος] Reperta ratione qua nos in perpetuum liberaret à peccatis, per mortem nempe suam & resurrectionem Rom. IV. 25. Hoc sensu *λύτῳσιν* habemus I. Petri I. 18. Vide quæ diximus supra II. 18. v. 11. 19. Idem iam nunc dicet *καταλείπειν* *ὑπὸ νεκρῶν ἔργων*. Et est hæc liberatio perpetua, cùm illa legalis non nisi in annum valuerit. Erat enim repetenda.

13. *εἰ γὰρ τὸ αἷμα τῶν ἁγίων & ἑάγων*] *τῶν ἁγίων* dixit, pro quo supra *μόχων*. Sic & infra X. 4. Recte. Est enim *μόχος*, *τῶν νεώτερος*. Et Iosephus III. 1. vbi describit sacrum *ἱλασμοῦ τῶν ἁγίων* dixit vbi LXX *μόχων*. Totus Iosephi locus dignus qui legatur.

καὶ ἀποδοῦναι δαμάλεις] Ex Num. XIX. In Glossario, *δάμαλις* vitula, *inuenca*. Sic bucula Myronis Græcis *δάμαλις*. Ex hoc cinere fiebat aqua cuius aspersio purgabat, id est, ad hominum consortium & ad atrium Templi admittebat eos, qui attigissent cadaver hominis aut sepulchrum.

ἐκτίθειν τὰς πόδας ἐπὶ νεκρῶν] *ἐκτίθειν* quod *ἀναθέρπει* solent vertere LXX. ipsum autem verbum *καὶ μύνην*, *ἀμμύνην*, *βεβηλουῦ*. quod *κοινοῦ* Matth. XV. 11. 18. 20. Marci VII. 15. 18. 20. 23. Act. X. 15. XI. 9. XXII. 28. Apoc.

xxi. 27. Locutio inde quod quæ sancta sunt, ea sunt Deo separata: quæ non sunt talia, manent in usu profano, qui est usus communis. Hinc prolata significatione qui ad Sanctuarium accedere non possunt, dicuntur *κακοινώμοι*, & alimenta quibus non Dei populus, sed aliæ gentes utebantur *κοινὰ* Act. x. 14. Rom. xiv. 14. Itaque & infra opponuntur *κοινὸν* & *ἐν ᾧ* *πρὸς ἡμᾶς* x. 29. Asperfusionis quæ per sanguinem fiebat mentio etiam apud Scholiasten ad Acharnenses Aristophanis.

ἀγιάζει *πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς καθαρότητα*] *ἀγιάζειν* idem quod *καθαρίζειν* infra *טהר* unde adiectivum *טהור* modo *καθαρός*, modo *ἅγιος* vertitur. Illa purgatio siue sanctificatio tantum ad vitæ huius mortalis usus pertinet. Exemplum vide Num. xix.

14. *πόσω μᾶλλον τὸ αἷμα* *Χριστοῦ*, *ὃς διὰ πλούτου ἀγάπης ἑαυτὸν προσήνεκεν ἁμαρτίᾳ τῆς Θεᾶς, καθαρίζει τὴν συνείδησιν ἡμῶν ἀπὸ νεκρῶν ἔργων εἰς τὸ λατρεύειν Θεὸν ζῶντα*] Quanto Christi filij Dei & innocentis sanguis præstat sanguini carentium ratione animantium, tanto purgatio debet esse maior. Uterque ad colendum Deum, sanguis pecudum ritualiter: sanguis Christi præcipue animo, qui *καὶ συνεκδοχῶ* hic ut & supra 9. *συνείδησις* dicitur. Sanguis pecudum per cinerem purgat à contactu mortui corporis, sanguis Christi à peccatis, quæ hic vocantur opera mortua, ut & supra vi. 1. Et egregie operibus mortuis opponitur cultus Dei viui, qui sicut semper viuit, ita & semper prodesse nobis potest. Oblatio autem Christi hic intelligitur illa, quæ oblationi legali in adyto factæ responderet. Ea autem est non oblatio in altari Crucis facta, sed facta in adyto cœlesti. Facta autem ibi est per Spiritum æternum, aut, ut ante dixit vii. 16. per vim vitæ indissolubilis, quia Spiritus eius iam non erat viuens tantum, ut in vita hac terrena, sed in æternum corpus sibi adiunctum viuificans, i. Cor. xv. 45. *Διὰ πλούτου ἀγάπης* habent optimi codices, & ita legit Theophylactus ut & Syrus: Græci alij & Latini *διὰ πλούτου ἀγίας*, quod quem sensum recipere possit vide Rom. 1. 3. & i. Petr. iii. 18. *Διὰ* hic sume ut supra 12. pro præpositione *cum* quomodo & Hebræum *א* poni solet. Intelligitur hinc dignitas oblationis, quod eam fecit is, qui iam Spiritu & corpore erat immortalis. Sanguini autē purgatio ista tribuitur, quia per sanguinem, id est, mortem Christi, secuta eius excitatione & euectione, gignitur in nobis fides Rom. iii. 25. quæ deinde fides corda purgat Act. xv. 9. Rom. iii. 22. & passim in eadem epistola. Similitudo autem purgationis legalis & Evangelicæ non est in modo purgandi, sed in effectū. Illa idoneos homines reddebat ad ingressum sanctuarij terrestris: hæc ad ingressum sanctuarij cœlestis. Cum dicit *ἁμαρτίᾳ* respicit legem victimarum Levit. xxi. 20. Num. xix. 2. Deut. xv. 21. In victimis legalibus nullum debebat esse corporis vitium: In Christi vita nihil fuit vitiosum: & ideo spiritu illo æterno statim donatus est. Quidam libri pro *ἡμῶν* hic habent *ὑμῶν*, sed *ἡμῶν* est in Manuscripto, & sic Syrus legit, & ita versum habent quidam codices

Latini. Manuscriptus vero καθαριεῖ, id est, purgare valet. Solemus enim futuro sic uti. etiam post ζῶντῃ habet καὶ ἀληθινῶς. Vide Ioh. xv 11. 3. 1. Thess. 1. 9. 1. Ioh. v. 20. & ita legit etiam Theophylactus.

καὶ δὲ τὸ δαθήκης κατὰ μείους ὅτι] ברית quod pactum significat aut foedus (est autem foedus non omne pactum, sed publicum) Græci interpretes vertunt δαθήκην & Latini testamentum, non illo speciali sensu iuris civilis, sed generaliore, quia testatio est voluntatis: de qua re diximus in Prolegomenis ad Euangelia: sed & testamentum illud ut in iure civili sumitur, ubi hæredis institutioni, ut fieri solet, conditio additur, aut legatorum fideiue commissorum onera, est pactum quoddam, & quidem eo nobilius, quia morte testatoris secuta, nullam iam mutationem recipit. Et propterea scriptor hic pactum Dei novum, quod perfectius esse debuit priore, vult esse etiam testamentum in illo significato potiore siue iuris civilis. Propterea, inquit, factus Christus μεσίτης non veteris, sed noui pacti, quia hoc pactum novum non pecudum sanguine, sed ipsius μεσίτου fuit sanciendum. μεσίτης est qui pacem inter partes efficit, ut explicauimus ad Gal. 111. 19. Solet autem sæpe pax fieri sub certis legibus prius implendis quam pax valeat. Talis pax etiam δαθήκη est.

ὅπως θανάτου θυομένων] Ipsius, non victimarum. Id enim facile intelligitur ex dictis supra 12.

εἰς ὑπολύξωσιν ἧς ἐπὶ τῇ περὶ δαθήκῃ ὡδραβάσεων] Mors eius intercessit eum in finem ut liberarentur homines ab illis peccatis quæ in populo Dei dicto ante Christum ἐπὶ τὸ πλεῖστον valuerant. Idem sensus qui Act. xiii. 38. ubi dicta vide. ὑπολύξωσις quod supra 12. λύξωσις. ὑπολύξωσις ὡδραβάσεων, id est, ὑπο ὡδραβάσεων quomodo apud Ciceronem liberatio culpæ, pro à culpa. ἐν τῇ περὶ δαθήκῃ, id est, prioris pacti tempore. Non poterat illius temporis multitudo cum multitudine Christiana Apostolicorum temporum vlla ex parte comparari. Tantum ubique erat sordium non tantum in animo latentium, sed & foris apparentium. Alibi ὑπολύξωσιν alio sensu sumi suis locis annotauimus. Sed huic loco id quod diximus, optime conuenit. Nam qui cessat peccare, is iam ex lege noui pacti in pace est cum Deo Rom. v. 1.

τὴν ἐπαγγελίαν λάβωσιν οἱ κεκλημένοι τῇ αἰωνίᾳ κληρονομίᾳ] Qui sic liberati sunt à peccatis, eis continget res in pacto nouo promissa, quæ est vita æterna 1. Tim. 1v. 8. 11. Tim. 1. 1. supra viii. 6. κεκλημένοι intellige cum effectu, ut 1. Cor. 1. 24. Iudæ 1. Et cur vita æterna κληρονομία appelletur nomine, vide dicta Gal. 111. 18. Eph. 1. 14. 18. Coloss. 111. 24. ἐπαγγελίαν autem pro re promissa habes & Luc. xx 1v. 49. Act. 1. 4. 11 33. Rom. 1v. 13. & alibi.

16. ὅπου γὰρ δαθήκη] In sensu illo potiore & excellentiore, ut modo diximus.

θύνατον ἀνάγκη φέρεσθαι τῇ δαπιδεμένῃ] Ferri, id est, expectari, quomodo

ἤνεγκεν Rom. ix. 22. est enim expectatio onus quoddam. Sic κῶν habes Deut. xxiv. 15. Ierem. xlv. 14. Quidam testatores quando non opus est, tamen id exprimunt: vt apud Saluianum contra auaritiam iii. *Quando ego ex rebus humanis exiero, tunc mihi tu ille, carissime, heres esto.*

17. *ἡμετέριον γὰρ ὅτι νεκροῖς βεβαίαι*] Hoc est quod dicunt Romani iurisperiti: *testamentum morte confirmatur.* ὅτι hic temporis habet notam: vbi illi mortui sunt qui testamentum fecere. Sic ὅτι κῶν, tempore Caniculæ dicunt Græci.

ἐπεὶ μήποτε ἔτι ὅτε ζῇ ὁ ἀγαθόμενος] Nunquam enim valet, dum viuit testator: id est, nullum interim producit effectum, vt recte hic Syrus. Est enim testamentum, Modestino definiente, voluntatis iusta sententia, de eo quod quis post mortem suam fieri velit. Vnde & voluntas defuncti à Quintiliano definitur. Viuentis nulla est hæreditas. l. i. D. de Hered. vel Act. vendita l. i. D. pro hærede.

18. *ὅθεν οὐδὲ ἡ παρόντι χωρὶς αἵματος ἐγκαίνισαι*] Nempe vt figura ad rem figuratam propius accederet. ἐγκαίνιον vel pluraliter ἐκαίνια est rei alicuius dedicatio Esdræ vi. 16. 17. Nehem. xii. 27. Dan. iiii. 2. idem ἐγκαίνισις Num. vii. 28. ἐγκαίνισμός Num. vii. 10. 11. 84. 11. Paralip. vii. 9. Dan. iiii. 3. & inscriptione Psalmi qui Hebræis xxx. Græcis xxix. i. Macc. iv. 56. 59. 11. Macc. i. 9. 28. Quintilianus: *nec pro encanio ducendum scelus primum.* Verbum ἐγκαίνιζεν γῆν Deut. xx. 5. i. Reg. viii. 64. 11. Paralip. vii. 5. i. Macc. iv. 36. 54. 57. v. i. Habemus & vbi ὡς γῆν veritur ἐγκαίνιζεν vt i. Sam. xi. 14. 11. Paralip. xv. 8. Habes hoc verbum & infra x. 20.

19. *λαλεῖσθαις γὰρ πάσις ἐντολῆς καὶ νόμον ὑπὸ Μωϋσέως παντὶ τῷ λαῷ*] Intelligit præcepta illa, quæ sunt Exodi xx. xxxi. xxxii. xxxiii. Et λαλεῖν hic est de libro recitare. καὶ νόμον ex Dei iussu.

λαβὼν τὸ αἷμα τῶν μόσχων καὶ βόων καὶ ἑδάτος ἐ ἐλείου κοκκίνου ἐ ὑσσώπου] Exod. xxiv. 6. tantum dicitur sanguine victimarum respersum fuisse populum. Sed sanguini solitam misceri aquam & ὑπερρανθήειον fieri ex hyssopo & lana cocinea discimus ex altero loco Leuit. xiv. 49. 50. De Hyssopi vsu in aspersione habes & Exod. xii. 22. & Ps. l. 9. Hirci mentio extra textum Moysi hic addita, quia credibile est præter victimas σαρκεύς accessisse & πρὸ ἀνθρώπων in quo genere potissima victima hircus Leuit. i v. 23. ix. 3. xv. 15. solere autem iungi victimas δαχρυσθείς & πρὸ ἀνθρώπων videmus dicto loco Leuit. ix. 3. 4.

αὐτό τε τὸ βιβλίον καὶ πάντα τὸν λαὸν ἐβράντισε.] Populum intelligi eos qui de populo proxime adstabant, & in hac re populi totius gerebant vices. Librum fuisse respersum nec in Moese nec in Thalmudicis legimus. Et potest αὐτό τε τὸ βιβλίον referri ad λαβὼν. Id enim expresse dicit historia Exodi xxiv. 7. Ita καὶ hic erit παρέλκον vt sæpe fieri solet post participia: quia illa participia vim habent verbi. Perinde enim est quasi dixisset ἐλαβε καὶ ἐβράντισε. Huc alludit Petrus i. i. 2.

20. Λέγω ὅτι τὸ αἷμα τῆς θυσίας, ἧς ἐνετείλατο πρὸς ὑμᾶς ὁ Θεός] In LXX. ἰδοὺ τὸ αἷμα τῆς θυσίας, κύριος πρὸς ὑμᾶς πρὸ πάντων τῶν λόγων τούτων. de antiquissimo more fœdera fangiendi sanguine diximus ad Matth. xxv. 1. 28. Ad hæc verba alludit Christus illo apud Matthæum loco. ἧς ἐνετείλατο כרה רשא Exod. xxiv. 8.

21. καὶ τίτῳ σκηνῇ ἢ καὶ πάντα τὰ σκεύη τῆς λειτουργίας τὰ αἷματι ὁμοίως ἔρραντισε] Vnctum fuisse à Mose Tabernaculum cum vasis eo pertinentibus legitur Levit. viii. 10. Asperzionem vero sanguinis præmitti solitam vnctioni recte colligimus ex eo quod ibidem sequitur de altari asperso primum, deinde vncto. Sic & vestes sacerdotales aspersæ fuere sanguine Levit. viii. 30. qua de re sic Iosephus iii. 9. Καὶ τὸ αἷματος τῶν τεθυμένων, τίτῳ τε πολλῷ τῷ Ἀαρὼν καὶ αὐτὸν σὺν τοῖς πυλῶσι ἔρρανεν ἀφαιγνίσαι, πηγάοις τε ὕδατι καὶ μύρω ἵνα τὸ Θεοῦ γένοιτο. vbi vides pariter præcedere asperzionem, vnctionem sequi. Σκεύη τῆς λειτουργίας כלי השרת Num. iv. 12.

22. καὶ γεδδὼν ἐν αἷματι πάντα καθαρίζειται] γεδδὼν prudenter dicit, quia nonnullæ purificationes per aquam solam fiebant Exodi xix. 10. Levit. xvi. 28. Num. xxxi. 23.

καὶ χωρὶς αἵματι πρὸς οὐ γίνεταί ἄφesis] Est proverbiū Hebraicum. Citatur in Thalmude Hierosolymitano sub nomine Benuzielis בנזיאל לא כפרא לא ברם videtur id primum vsurpari cœpisse in criminibus grauioribus, vt per pecudis sanguinem significaret is qui eum offerebat se, si rigide Deus agere vellet, mortem meruisse. Macrobius ex Trebatio animalem hostiam esse dicit, in quo anima sola Deo sacretur: eiusque causas explicari à Virgilio illo versu:

Hanc tibi Eryx meliorem animam pro morte Daretis.

Vbi cumque est הולא in Lege reperies præcedere sanguinis mentionem. Erat tamen & hic quædam exceptio, nempe ita pauperum vt nec turtures nec columbas sibi comparare possent Levit v. 11.

23. ἀνάστη οὐὶ τὰ μὲν ὑποδείγματα τῶν ἐν οὐρανοῖς, οὗτοις καθαρίζεαι] De voce ὑποδείματος diximus supra viii. 5. Refertur hoc ad tentorium & exterius quod cœli astriferi erat figura, & maxime ad interius quod figura erat cœli summi siue superætherei: quod & ipsum in prima dedicatione aspersum fuit sanguine victimali, priusquam eò solemniter intraret summus sacerdos.

αὐτὰ ἢ τὰ ἐπουράνια] Loca illa superætherea. Vide i. Cor. xv. 40. 48. 49. Eph. i. 3. 20. 11. 6. iii. 10. vi. 12. 11. Tim. iv. 18. supra iii. 1. vi. 4. viii. 5.

κρίνῃσι θυσίαις ὡς αὐτάς] Quæritur cur θυσίαις dixerit in plurali, deinde cur καθαρίζεαι dicat de illa regione in qua nihil est impuri. θυσίαις dixit quia non tantum Christi perfections intelligit, sed & eorum qui ipsum sectantur, vna cum precibus & misericordiæ operibus. Illud autem καθαρίζεαι est μετῴμιαι, qualem sæpe vsurpari necesse est vbi inter se comparantur res partim similes, partim dissimiles. Nam quia per legalem

καθαραισμον aditus dabatur in sanctuarium, ideo, effectum fumendo pro causa, κατείζεσθαι dixit cœlum summum pro eo quod est aditum per ista in illud Cœlum dari. Et nota hic iterum κρείττων addito ὡς, cūm satis fuisset dicere κρείττος τύπον.

24. οὐ γὰρ εἰς χειροποίητα ἅγια εἰσῆλθῆν ὁ Χεῖσος, ἀντίτυπα ἢ ἄληθινά] χειροποίητα intellige quæ facta sunt arte hominum, ac proinde non vi diuina. Vide supra IX. 11. 24. Ἀντίτυπον vox est anceps. nam & de figura dicitur, ut hic : & de re per figuram significata, ut I. Petr. III. 21. In Glossario ἀντίτυπον *exemplum, exemplar*. Idem sensus Sap. IX. 8. εἰπας οἰκοδομήσας λαὸν ἐν ὅρει ἁγίῳ σου καὶ ἐν πόλει κατασιλωσέναι σε, θυσιασθεῖον μίμημα σιλικῆς ἁγίας καὶ θεωρητοίμαστας ἀπὸ ἀρχῆς. Philo de vita Mosis : τὰ ἄδυστα τῆς κελυγῆς ἀπὸ βῆτι συμβολικῶς νοητά. Sic & Rabbi Israël de Anima, inferius sanctuarium ait factum ad similitudinem superioris. Ergo hic ἀντίτυπα idem quod Sapienti Hebræo μιμήματα, τύποι, Rom. V. 14. I. Cor. X. 11. Et ἀληθινὰ hic ut supra VIII. 2. quæ νοητὰ Philoni.

ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν οὐρανὸν] Nempe οὐρανὸν, id est, summum cœlum. Sic ἅγια aliquoties dixit & dicet pro ἅγια ἁγίων. Id enim ex rei natura satis intelligitur.

καὶ ἐμφανισθῆναι τῷ θεωρώμεν τῷ Θεῷ ὡς ἡμεῖς] Id est, εἰς τὸ ἐμφανισθῆναι, quale loquendi compendium & supra habuimus. ἐμφανίζεσθαι apparere, conspiciendum se dare, ut Matth. XX V. 11. 53. φανερωθῆς infra 26. Syrus hic καὶ φανῇ ut conspici se faceret. Perstat in similitudine. Nam & summus sacerdos dicitur apud Deum apparere, ubi stat apud Arcam. Sic Christus apparet coram folio Maiestatis ut nostras res Deo commendet, supra V. 11. 25.

25. οὐδ' ἵνα πολλάκις προσφέρῃ αὐτὸν] οὐδ' hic valet. At non. Post propositas similitudines etiam disparitates quasdam ostendit. Summus sacerdos quotannis ad Arcam Dei intrabat : Christus ad solium Dei semel, nunquam inde abiturus : summus Sacerdos sanguinem victimæ vice victimæ secum ferebat. Christus semet qui victima factus fuerat. Nimirum hæc vna oblatio immensum præstabat illis toties repetitis. προσφέρειν hic intellige ἐμφανίζειν, ostendere se in Sanctuario cœlesti.

ὡσπερ ὁ ἀρχιερεὺς εἰσέρχεται εἰς τὰ ἅγια κατ' ἐνιαυτὸν ἐν ἁίματι ἀλλοθίῳ] εἰς τὰ ἅγια breuiter dictum, ut iam monuimus pro εἰς τὰ ἅγια ἢ ἁγίων. Et ἐν pro cum ut δὲ supra 12. Simile loquendi genus I. Ioh. V. 6. Gen. XXXII. 10. Olee I V. 3. & alibi. Utitur præsentī tempore ut & supra 13. & 22. quia Templum & cultus ille adhuc manebant.

26. ἐπεὶ ἔδωκεν αὐτὸν πολλάκις παθεῖν ἀπὸ καθολικῆς κόσμου] Si aliqua maior efficacia fuisset in oblatione repetita, expediisset Christum non tam diu promitti, sed mitti illico post mundum conditum, ut posset singulis sæculis aut certe lubilæis pati & offerre. ἔδωκε sæpe non præcisam necessitatem significat, sed id quod melius aut utilius est. Vide Luc. II. 44. XIII. 16. XIX. 5. sic supra ἀνάγκη 23. A foundatione Mundi, id est, iam olim, ut Luc. XI. 50.

νῦν ὃ ἀπαξ ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ αἰῶνος, εἰς ἀθέτησιν ἀνθρώπου διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ πεφανέρωται] Nuñ hic non est temporis, sed oppositionis, ut supra 11. 8. VI II. 6. Non esse verum id quod quis imaginari possit, oblationem sæpius repetitam plus valere, inde apparet quod Christus nec sæpe passus est (quod & Paulus dixit Rom. VI. 9. 10.) nec sæpe se ostendit in sanctuario cœlesti, sed semel, idque Mundo adeo ad interitum suum appropinquante, ut ne tempus quidem superesse videatur, quo Christus denuo mitti & denuo pati possit. Sicut Paulus ita & hic scriptor in id propendebant, ut crederent de propinquo imminere Mundi ruinam. Sic τέλος αἰῶνων dicuntur Apostolorum tempora 1. Cor. I. 11. Aliquanto diutius quam illi putarunt, statutum Petro primum deinde Iohanni patefactum est, ut ex epistola II. c. 3. Petri, & ex Apocalypsi apparet. Σωτηρία αἰῶνος vel αἰῶνων quid sit intelligi facile est ex Matth. XIII. 39. 40. 43. XXIV. 3. XXVIII. 20. Sunt tamen viri eruditi qui σωτηρίαν αἰῶνων intelligunt respectu Templi & reipublicæ Iudaicæ. Christus πεφανέρωται, id est, ἐνεφανίσθη, ut iam locutus est, obtulit se & ostendit Deo Patri in Sanctuario Cœlesti. Est autem utrumque passuum pro Hithpael more Hebræo. Nam πεφανέρωται hic valet הִתְנַחֵם. Διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ, id est, postquam ipse victima fuit factus. Vtrumque autem hoc εἰς ἀθέτησιν ἀνθρώπου, ut peccatum in nobis exstingueretur. Sic ἀθέτησιν ἐν πολλῇς habuimus supra. Fit autem hoc per passionem primum Christi, quæ fidem nobis ingenerat, quæ corda purificat: deinde per apparitionem Christi apud Deum, quia ibi Christus nobis ea impetrat auxilia, quæ pro temporum ratione sunt necessaria.

27. καὶ καθ' ὅσον ἀποκείται ὅτις ἀνθρώποις ἀπαξ ἀποθανεῖν, καὶ ὃ τὸ κρῖος] ἀποκείσθαι reseruatur: restat post exactam hanc vitam mori. Sic habemus ἀποκείσθαι Deut. XXXII. 34. II. Tim. IV. 8. Est lex generalis in homines lata, ut moriantur. Si quibus aliter euenit, ut Enocho & Eliæ, ij nihil sunt ad tantam hominum morientium multitudinem. Postea iudicium, id est, postea sistentur Deo. Nam hoc ex nomine iudicij intelligi datur. Rom. XIV. 10. Pro καθ' ὅσον alij codices habent καθ' ὅ. forte scriptum fuerat καθ' ὅτως. Adfertur enim similitudo quædam Christi cum hominibus cæteris. Syrus אֵיכְנָא Latinus *quemadmodum*.

28. οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ἀπαξ προσενηχθείς] Hoc quoque προσενηχθείς significationem habet Hithpael: id est, postquam semel se Deo obtulit, Deo se stitit. Subintelligendum διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ quod paulo ante præcessit. Sicut homines semel moriuntur, inde semel sistentur Deo: Sic Christus semel mortuus semel quoque Deo se stitit. Et hoc fuit iudicium quod Deus Christo reddidit, euectio eius sine mora in summam gloriam.

εἰς τὸ πολλῶν ἀνελεῖν αἰσχύνας] Idem hoc est, quod modo dixit εἰς ἀθέτησιν ἀνθρώπου. Nam ἀναφέρειν pro simplice φέρειν נָשָׂא ponitur Num. XIV. 33. Deut. XV. 24. Esaiæ LIII. 12. ferre autem, id est, נָשָׂא sæpe est auferre &

per ἀφαιρῆν vertitur Levit. x. 12. Num. xiv. 8. & alibi. Sic & ἀνάχην sumitur Iosue xxiv. 32. 11. Sam. xxi. 13. Esdr. i. 11. Latinus hic *ad multorum exhaustiunda peccata*. Et multorum dixit, euentum respiciens vt Matth. xxvi. 28.

ἐν δούτεσσιν ἡμεῖς ἀμύρπας ὁφθῆσεται τοῖς αὐτὸν ἀπεκδεχομένοις εἰς σωτηρίαν] Ad-
dit Manuscriptus *ὅτι πίστεως*, non male. De hac expectatione vide i. Thess.
i. 9. 10. 11. Tim. iv. 8. ὁφθῆσεται cum εἰς σωτηρίαν construit Syrus: ideo ap-
parebit, vt illis salutem adferat aeternam, qui ipsum expectarunt per fi-
dem. Eodem referri debet ἡμεῖς ἀμύρπας, id est, cū iam erunt extra pe-
riculum peccandi: ita vt amplius interpellatore pro se opus non habeant:
cū iam erunt ἀάμυρτοι. Sæpe solent actuum nomina poni pro poten-
tiæ nominibus. Sic ἀθάνατος qui mori nequit.

CAP. X.

ΚΙΑΝ γὰρ ἔχον ὁ νόμος ἥ μὲν πολλόντων ἀγαθῶν] Illorum bono-
rum, de quibus diximus ix. 11. De voce umbræ vide supra
viii. 5. Coloss. ii. 17.

οὐκ αὐτὴν πλὴν εἰκόνα ἥς περιεμύστων] Non ipsam rerum sub-
stantiam, vt hic vertit Syrus. Sic εἶδος vsurpatur i. Cor. v.
7. Sic & effigiem Plinius maior vsurpat de re ipsa quæ plene spectatur.

κατ' ἐνιαυτὸν ταῖς αὐταῖς θυσίαις, αἱ περιεφύεσσιν εἰς τὸ διωκεῖς οὐδέποτε δύνασται
ταῖς περιεφύεσσιν πελειῶται] Est & hic traiectione, nam natiua constructio fue-
rat: ταῖς αὐταῖς θυσίαις αἱ περιεφύεσσιν εἰς τὸ διωκεῖς κατ' ἐνιαυτὸν, id est, non
quotannis, non per annos decem aut centum, sed perpetuo dum stat Tem-
plum. Et easdem dicit victimas, id est, eiusdem generis, vitulinas & hircinas.
περιεφύεσσιν nempe αἱ ἀρχιερεῖς, quod ex antecedentibus facile intelligitur.
περιεφύεσσιν nempe τῶν Θεῶν vt supra v. 11. 25. infra x. 6. eos qui tali modo
Deum colunt, quos iam iam dicet λατρεύοντας ἱερεῖς. Nam summus Sacer-
dos in illo sacro personam referebat populi ipsius. πελειῶται fume vt su-
pra ix. 9. Si summus Sacerdos hoc non potuit & in tam solemni sacro,
quanto minus alij sacerdotes?

2. ἐπὶ αὐτὸν ἐπαύσαντο περιεφύεσσιν] Locutio bene Græca & Lucæ fami-
liaris v. 4. Act. v. 42. vi. 13. xxi. 16. xxi. 32. ἐπὶ αὐτὸν hic est cæteroquin.
Manuscriptus οὐκ αὐτὸν ἐπαύσαντο: quomodo & Græci expositores legerunt,
& monent id pronunciandum cum interrogationis nota.

ὅτι τὸ μηδεμίαν ἔχον ἐπὶ σιμείδῃσιν ἀμύρπας οὐκ ἀπὸ καθαρισμῶν]
Si semel purgati fuissent (quemadmodum sunt veri Christiani i. Petr. i.
22. supra ix. 14. 16. 18.) non ultra conscij sibi essent nouorum quotannis
peccatorum, quæ expiatione egerent. Morbo ablato nihil opus fuisset no-
uis medicaminibus. Manuscriptus habet καθαρισμένοις, non male: sic
Act. xv. 9. 11. Cor. vii. 1. Eph. v. 29. Tit. ii. 14. i. Ioh. i. 7.

3. ἀλλ'

ἢ 3. ἀλλ' ἐν ἡμέραις] Nempe *θύσαις* diebus *ἱλασμοῦ*.

ἀνὰ μνησὶς ἀμάρτην κατ' ἐνιαυτὸν] Mentio fit in precibus summi Sacerdotis nouorum criminum illo anno commissorum, adstipulante populo. Vide Leuit. xix. 20. & sequentibus.

ἀδύνατον γὰρ ἡμεῖς τούτων ἐξάγων ἀφαιρῆν ἀμάρτιαν] Vide supra ix. 13. ἀφαιρῆν ἀμάρτιαν quod supra ἀδικεῖν & ἀναφέρειν est extinguere peccata, siue facere ne ultra peccetur. Id sanguis Christi facit, tum quia fidem in nobis parit, tum quia Christo ius dat nobis auxilia necessaria impetrandi. Pecudum sanguis nihil efficit tale.

5. Διὸ εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον λέγει] Ps. xl. Venit in Mundum Dauid, cum ex speluncis & ab exilio egrediens, ostendit se populo in Hebrone II. Sam. ii. Venit in Mundum Christus, cum è vita priuata egrediens nomine Dei agere cœpit cum populo. Id enim Christus ipse intelligit per ἔρχομαι εἰς τὸν κόσμον vt ostendimus ad Ioh. i. 9. λέγει introducitur hæc loquens, Dauid sensu vulgari, Christus mystico.

θύσαν ἢ προσφορὰν σὺν ἡθέλησας] In sensu vulgari: hæc non magni facis, obedientiam istis præfers I. Sam. xv. 21. 22. Osee vi. 6. in sensu mystico finem vis facere veteribus sacrificiis. Quid sit *θύσα* diximus supra v. i. viii. 3. προσφορὰν hic accipio de sacrificiis sponte oblatis גרבות nam & iis datur nomen קרבן, id est, προσφορᾶς vt videre est Leuit. vii. 16.

σῶμα ᾧ κατηρτίσω μοι] Hieronymus in versione quam fecit ex LXX. posuit *aves autem perfecisti mihi*, vnde liquet in Græcis libris fuisse ὠπία quod & in Scholiis ad Psalmos multis annotatum est. Et sic legere in Psalmo Cyrillus inter Græcos, Arnobius minor inter Latinos, vt & alij monuere. Et hoc quidem cum Hebræo conuenit. Sed pro κατηρτίσω in Hebræo est כרית quod veterum quidam verterunt ὠπία ᾧ εἰσπαλάς μοι allusione non obscura ad morem illum, quo septennio exacto qui in seruili fortuna fuerant, in posterum se volentes heris suis mancipabant. Deut. xv. 17. Voluit ergo dicere Dauid Deo: ita me deuinxisti beneficiis, vt in posterum semper tuus esse velim vsu ac mancipio. Sed nec κατηρτίσω male hic positum: id est, aptasti me posti, quod fieri solitum lex illa Deuteronomij indicat. At scriptor noster pro ὠπία posuit σῶμα, ad quod exemplum etiam in codicibus versionis LXX. interpretum mutatio facta est, qualem & aliis locis obseruauimus. Fecit autem hoc vt sensum mysticum magis exprimeret: non enim in Christo auricula posti, sed corpus totum cruci aptatum est in obedientiæ testimonium. Et auricula illa in Lege par erat simulque signum totius corporis quod hero addicebatur.

ὁλογαυτόματι & πρὸς ἀμάρτιαν σὺν δόδουσας] In LXX est, σὺν ἡθέλησας vt & in Hebræo לֹא שָׁאֵלָה. Sed voluit noster scriptor vim fastidij ostendere. Ideoque verbum delegit ad id quam maxime efficax. πρὸς ἀμάρτιαν, supple θύσαν תאבט.

τότε εἶπον] Sunt & hæc verba Psalmi, & καὶ quod vertitur τότε significat propterea.

ἰδοὺ ἦκα ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται πρὸς ἐμοί, τὴ ποιῆσαι, ὁ Θεὸς, τὸ θέλημά σου] Sic & LXX. apud quos ὁ Θεὸς solet esse vocatiuus. כפר quod vertitur βιβλίον Hebræis dicitur quoduis scriptum. Ita scriptura diuortij vocatur כפר כרית בִּיבְלִיּוֹן ὑποστασίου Deut. xxiv. 1. Et bene Syrus hic posuit כתבות. Hic vero intelligitur instrumentum confectum de mancipatione perpetua in feruitutem, de qua iam agi cœpit. Omnes autem chartæ Hebræorum non in paginas distingui, sed in orbiculum conuolui solebant, vt videre est Ierem. xxxvi. 27. quare כפר-למנ hic in Hebræo nihil est aliud, quam charta volubilis, quod Aquila & Symmachus dixerunt εἰλημα. Id ipsum vocabant κεφαλίδα à rotunda capitis forma, vnde & in ædificiis quæ rotunda sunt κεφαλίδες dicuntur vt Exodi xxxvi. 32. xxxvii. 17. xxxvi. 34. xxxviii. 27. 28. Num. iii. 36. 1. Reg. vii. 30. 11. Paralip. iii. 5. & aliis in locis. Suidas : κεφαλὶς βιβλίου ὅσα πινὲς εἰλημαί φασιν. Esdræ vi. 2. in Hebræo הָמָנ, in Græco κεφαλὶς, nec aliter id ipsum nomen Hebræum vertit Ezech. ii. 9. iii. 1. 2. pro quo Ierem. xxxvi. 23. ponitur χάρτης & χαρπύον. Esaiæ vero viii. 1. est nomen alterum Hebræum, sed eiusdem originis & significatus חִיג, vbi Eusebius apud quosdam interpretes ait positum κεφαλίδα. In instrumento, inquit, inter nos facto scriptum est, me facturum quicquid vis. Sic gladiatores auctorationem faciebant vri, scindi, ferro necari.

ἀνώτερον λέγων] Id est, λέξας : præsens pro modo exacto.

ὅτι θυσίαν ἐ προσφορὰν, ἐ ὀλοκαυτώματα καὶ πρὸς ἀμάρτίας σὺν ἡδέλησας οὐδὲ δούδουκας] ὅτι hic vt sæpe est verbum recitantis. Et duo membra Psalmi dissecta, ob sensus paritatem in vnum contraxit.

αἱ πινὲς καὶ τὸν νόμον προσφέρονται] Apparet illa omnia lege præscripta. Iminebat ergo legis mutatio, nempe verbis illis σὺν ἡδέλησας & σὺν δούδουκας sumptis in sensu sublimiore.

τότε εἶρηκεν] Ob id subintulit. Verba scriptoris nostri. In Latino quoque legi debet dixit, vt habent codices non pauci.

ἰδοὺ ἦκα τὴ ποιῆσαι ὁ Θεὸς τὸ θέλημά σου] Omisit illud ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται πρὸς ἐμοί, quia est figuratum & ornatus causa tantum adhibitum.

ἀναρεῖ τὸ πρῶτον ἵνα τὸ δεύτερον σήση] Sicut solet fieri in Syllogismis disiunctiuis. ἰσχύει ἡτορῆ est statuere, figere, firmare. Merito minora euanescent, vbi tam magna præstantur.

9. ἐν ᾧ θέληματι ἡγιασμένοι ἐσμέν οἱ διὰ τῆς προσφορᾶς τῆ σώματος τῆ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐφάπαξ] Repetendum tacite ex priore ἡγιασμένοι & ἐν ᾧ θέληματι summe eis ὁ θέλημα. Nos qui per oblationem Christi semel in summo Cœlo factam sanctificamur, in hoc sanctificamur, vt eandem voluntatem Dei impleamus, quæ obedientiam præfert victimis: id est, vt & ipsi corpus

nostrum, si res ita ferat, aptemus doloribus & morti, in hoc ut Deo obediatur. Confer quæ supra II. II. & sequentibus.

11. καὶ πᾶς ὁ ἀρχιερεὺς] Nempe legalis. In aliis libris est ἱερεὺς. Sed Manuscriptus habet ἀρχιερεὺς, quod clarius.

ἔσθιε καθ' ἡμέραν λειτουργῶν] In accendendo candelabro, in suffitu faciendo, primæ erant partes summi Sacerdotis. Cæteri erant ei adiutores. ἔσθιε pro, omni tempore solet stare.

καὶ τὰς αὐτὰς πολλάκις προσφέρειν θυσίαν] τὰς αὐτὰς fume ut supra I. πολλάκις, id est, quoties res fert. Vide supra VII. 27.

ἀήνες οὐδέποτε δύνασθαι φελεῖν τὰς ἀμύρνας] φελεῖν quod ἀφαιρεῖν supra 4. Hoc sensu φελαρεῖν habemus Gen. xxxviii. 14. 19. xli. 42. Exodi viii. 8. II. 31. x. 17. Ps. cxix. 22. & 43. Exodi xxxiii. 6. & alibi sæpe. Sic & Lucas hac voce utitur Act. xxvii. 20. & scriptores bene Græci. Sæpe hunc sensum inculcat & Paulus ut magni momenti.

12. αὐτὸς ὃ ὑπὲρ ἀμύρνων προσενέγκας θυσίαν] Nempe in Cælo ut summus sacerdos in Sanctuario. Pro αὐτὸς ὃ, in Manuscripto, οὗτος δέ.

εἰς τὸ δίδωκεν ἐκάστις ἐν τῇ δεξιᾷ τῷ Θεῷ] Quia illa vna oblatio sufficit, ideo non redibit ut offerat: manebit ibi donec redeat, non iterum oblaturus, sed iudicaturus, & triumphaturus. εἰς τὸ δίδωκεν de eadem re habuimus & supra vii. 3. ἐν δεξιᾷ habuimus & supra i. 3. viii. 1. infra xii. 2. Rom. viii. 34. Eph. i. 20. Coloss. iii. 1. Alibi ἐκ δεξιῶν, quomodo & hic habet Manuscriptus, aut ἐν τοῖς δεξιῶν. Δεξιὰ καὶ χεὶρ ex Pindaro citauimus alibi.

13. τὸ λοιπὸν ἐμειχόμενος, ἕως πεθῶσιν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ὑποπόδιον τῆς ποδῶν αὐτοῦ] Expectans, inquit, id quod restat, ut omnes inimici ipsi subjiciantur, non imperia tantum Christo aduersantia, sed & mors ipsa, ut explicat Paulus I. Cor. xv. 26. Et hoc excludit oblationem nouam.

μὰ τὸ προσφορὰ πετελείωκεν εἰς τὸ δίδωκεν τοῖς ἁγιαζομένοις] Per oblationem intelligit & id quod ei coniunctum est, impetrationem Spiritus sancti: per quem qui sanctificati sunt, habent quo in perpetuum sanctos se feruent, si Dei opem non deserant. Nihil illis ex parte Dei deerit. Hoc dicit τελειοῦν. Vide supra ix. 9. & hoc capite 2.

15. μάρτυρεῖ ὃ ἡμῶν καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον] Per Ieremiam, cui Spiritus sanctus loquenda dictauit.

μὰ τὸ προσειρηκέναι] ειρηκέναι habet Manuscriptus. Sed nihil refert.

16. 17. αὐτὴ ἡ δεξιὴ καὶ δεξιόσμοι πρὸς αὐτοὺς μὲν τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει δὲ κύριος, διδοὺς νόμοις με ἐπὶ τὰς καρδίας αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τῶν χειρῶν αὐτῶν ἐπιγράψαι αὐτοὺς καὶ τῶν ἀμύρνων αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἐγώ] Etiam hic omisit quædam in medio posita, ut videre est & in Ieremiæ loco xxxi. 30. & sequentibus & supra viii. 8. ac deinceps. Nimirum ea hic repetit quæ maxime ad id feruiunt, quod vult inferre; Syrus illud οὐ μὴ μνησθῶ vertit non commemorabo, id est, non exprobrabo. Et εἰρηκε subauditur ante illa

καὶ ἡ ἀμύρπῳ. Quidam codices etiam adscriptum habent τότε εἶρηκε.

ὅπου ἡ ἀφεσις ἀντὶ ὧν ἔτι προσφορὰ πρὸς ἀμύρπας] Sumit hic ἀφεσιν pro sanatione animi à peccatis, quomodo ἰλάσκειν II. 19. & ἰλέων ἐν VIII. 12. Et est hic sensus sublimior & μυσηώτερος. Tunc enim vere ἀφίεται peccata, cum ita missa fiunt, ut non redeant. Nam si pœna tantum ablata sit, peccata vero redeant, non mirum est repeti προσφορὰν πρὸς ἀμύρπας. Loquitur de Christianis, non quales sunt omnes, sed quales esse debent, & plerique tunc erant. Docebantur omnes, post baptismum prolabi esse exitiale, aut cum maximo exitij periculo coniunctum. Itaque plurimi inoffenso cursu ad metam pertingebant.

19. ἔχοντες οὖν ἀδελφοὶ παρρησίαν εἰς τὴν εἰσοδὸν ἧς ἀγίων ἐν τῇ ἀμύρπῃ Ἰησοῦ] Bene iam fundata dignitate Christi præ Leviticis sacerdotibus, & oblationis ab ipso factæ præ illorum oblationibus, egregia hinc infert monita ad perseverandum in professione Christianismi & in pietate. παρρησίαν hic significat ius intrandi in summum Cœlum, pari figura qua εὐλογεῖν est benefacere. Vide II. Cor. V. 11. 4. Christus per sanguinem suum eo intrauit: & nos per sanguinem Christi, id est, fidem & seruando & factis monstrando, quæ ex sanguine ipsius ortum habet, eodem intrabimus.

20. ὡς ἐνεκαίνισεν ἡμῖν] ὡς nempe εἰσοδὸν, quam & ὁδὸν iam vocabit. ἐνεκαίνισεν dedicauit, initiauit. Vide supra IX. 8.

ὁδὸν προσοφάτον] Est προσδοσις. Explicat enim illud quod εἰσοδὸν dixit. Et bene appellat nouam, quod interpretare ut supra IX. 8. προσοφάτος ψπ Ecclesiastæ 1. 9. Via nullius ante trita solo.

καὶ ζῶσαν] Id est, ζωοποιῶσαν, quam locutionem obseruauimus ad Ioh. VI. 50. Via ista dura & aspera videtur, quia sæpe etiam in mortem nos trahit: sed vere ad vitam ducit, eamque æternam.

ὅθεν τῇ κατὰπελάσματι, τυτέσι, τῆς σαρκὸς αὐτῆς] Diximus modo ad IX. 11. corpus Christi totum vocari σικηνλῷ. Eius autem pars extima est caro, sicut velum σικληῆς. In Sanctuarium interius peruadi non poterat nisi velo isto adaperto, id est, carne perrupta. Διὰ τῇ κατὰπελάσματι מִבֵּית לַפָּרֹכֶת Leuit. XIX. 2.

21. καὶ ἱερεῖα μέγαν ἔπι τὸν οἶκον τῷ Θεῷ] Nempe ἔχοντες. Non ius tantum illud accepimus, sed & perpetuum habemus commendatorem rerum nostrarum. Is curam gerit Ecclesiæ quæ domus Dei dicitur. ἔπι cum accusatiuo sæpe apud Græcos idem valet quod propter, sicut & ὑ Hebærum.

22. προσερχώμεθα] Colamus nempe Deum. Supra IV. 16. V. 11. 25. hic supra I.

μὴ ἀληθινῆς καρδίας] Pietate non ficta. Idem dicitur ἐν ἀπλότηι καρδίας Eph. VI. 5. Coloss. III. 22. non καρδία πονηρὰ, de qua supra III. 12.

ἐν πληροφείᾳ πίστεως ἑρμηνευμένοι τὰς καρδίας ὅτι συνήδησεως πονηρᾶς] Per fidem enim purgantur corda I. Petr. I. 22. πληροφείᾳ πίστεως plenitudo fidei hic dicitur fidestalis, quæ hominem totum impleat, quæ nihil relinquat

vacui. Vide Coloff. II. 2. 1. Theff. I. 5. supra VI. II. Συνείδησις πονηρὰ hic dicitur animus mali sibi conscius: sicut contra συνείδησις ἀγαθὴ Act. XXIII. 1. I. Tim. I. 5. 19. 1. Petri III. 16. Per conscientiam autem malam siue mali, intelliguntur ipsa peccata, vocabulo effecti sumpto pro causa. Pro ἔρραν-πομένοι in Manuscripto est ῥερανπομένοι ex dialecto ut puto aliqua.

καὶ λευκοὶ τὸ σῶμα ὕδατι καθαροῦ] Neque cor mala cogitet, neque corpus mala exsequatur. Sed purum sit utrumque vi doctrinæ purissimæ, quæ & per aquam significata est in Veteri Testamento (ut diximus ad Iohan. III. 5.) & nunc in baptismo continetur. Par monitio ad puritatem carnis & spiritus est II. Cor. V II. 1. Est autem allusio ad locum Leuit. XV I. 4. וְיָשַׁח בְּמַיִם לָשֹׁאֵת אֶת כָּל הַבְּשָׂרָה וְאֶת כָּל הַדָּם וְאֶת כָּל הַבְּשָׂרָה וְאֶת כָּל הַדָּם. Vide præceptum iubens XC I. & vetans CCC IV.

23. κατέχωμεν τὴν ἐλπίδα τῆς ἐλπίδος ἀκλινῇ] Hoc ideo dicit, quia quidam iam malorum metu à professione defecerant. Vide & supra III. I. IV. 14. Et egregie commendauit professionem addito spei nomine, ut & Petrus I. III. 15. Illa professio spem vitæ æternæ habet comitem. ἀκλινῇ, nihil inclinatam, nihil nutantem. Hoc quoque non frustra addit, quia erant & qui non deseruerant professionem, sed in ea vacillabant.

24. πρὸς τὸ ὁ ἐπαγγέλλομαι] Sic & dicto loco II. Cor. V II. 1. admonitio fundatur in promissis. Si nos Deum non fallimus, Deus non faller. Sic & I. Theff. V. 24. II. Theff. III. 3. Hæc autem scribenda aut legenda καὶ παρένθεσιν. Nam continuatur deinde sermo.

καὶ κατηνοώμεν ἀλλήλους εἰς παροξυσμὸν ἀγάπης καὶ καλὰ ἔργα] Obseruemus alij aliorum actus, ut si qui languescant, eos excitemus ad dilectionem & pia facta. κατηνοεῖν obseruare Ps. XXII. 19. παροξύνειν vox est media, quæ ex adiectis hic in bonam partem sumitur, ut & Prou. V I. 3. Vertere licet cum Glossario exacuere, stimulare. Sic παροξύνειν ἐπὶ μάχῃ est apud Plutarchum.

25. μηδεὶς καταλείποντες τὴν ἐπισυναγωγὴν ἑαυτῶν] Id est, ἀλλήλων ut I. Cor. VI. 7. & alibi. ἐπισυναγωγὴ congregatio in vnum locum II. Macc. II. 7. Sic & συναγωγὴ Iac. II. 2. Deferere conuentus est initium quoddam defectionis. Contra in Ecclesiis Deus auget sua dona. Ideo in literis Ignatii paria monita habemus. Ad Polycarpum: πυκνότερον συναγωγὰς γενέσθωσαν. Ad Ephesios: Σπουδάζετε οὐδὲ πυκνότερον συνέρχεσθαι εἰς ἀγαθείαν Θεοῦ & δόξαν. ὅταν γὰρ συνεχῶς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ᾠήσθε, καὶ διδάσκατοι αἱ δυνάμεις τῆς σατανᾶ, καὶ ἀποκαταστήσονται ἐπὶ τὰς πεπονημένας βέλη πρὸς ἀμείψαν. ἢ γὰρ ὑμεῖς ὁμόνοια & σύμφωνος πίστες, αὐτὰς μὴ ἐξιν ὀλέθετε, ἢ ὑπασιζῶν αὐτὰς βάσανος.

καθὼς ἔθος ποιεῖ] Didicerat iam aliquos id fecisse, ideo metuit ne exemplum latius serpat.

ἀλλὰ ὡς ἀγαθοὺς] Nempe ἑαυτοῖς, quod ex præcedenti repetendum. Etiam in hoc alij alios hortamini, ne conuentus deserantur.

καὶ ὅσούτω μᾶλλον, ὅσω βλέπετε ἐξίστεσθαι τὴν ἡμέραν] Vide quæ dicta supra IX. 26.

ἐκουσίως γὰρ ἀμάρτανόντων ἡμῶν, μὴ τὸ λαβεῖν τιτὸν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας οὐκ ἐπὶ αὐτῶν ἀμάρτων ἀπολείπειται θυσία. φοβερὰ δὲ τις ἐνδοχὴ κρίσεως καὶ πνεὺς ζήλος, ἐοικέν μόνοντος τοῖς ὑπεναντίοις.] Citat hunc locum Clemens Alexandrinus Strom. II. ut probet post baptismum unam tantum poenitentiam admitti, aitque αἱ ὅσαι σωεχαῖς καὶ ἐπάλληλοι ἐπὶ τοῖς ἀμάρτημασι μετάνοιαι οὐδὲν ἥψ' ἡμετέρας μὴ πεπαιδευμένων δὲ φέρουσιν, ἢ μόνον τὰς συναυτιάδας ἐπὶ ἀμάρτανουσι· καὶ οὐχ οἶδ' ὁπότερον αὐτῶν χειρὸν, ἢ τὸ εἶδότε ἀμάρτανειν, ἢ μετανόησαντα ἐφ' οἷς ἡμῶν, πλημμελεῖν αὐτῶν. Non dispari sensu hunc locum producit Theodoretus libro XII. contra Græcos. Quæ utiliter dici ad homines absterrendos ab iteratione criminum, & disciplinæ veteris Ecclesiæ satis congruere agnosco. Caterum quæ hic antecedunt de professione retinenda, me eo ducunt, ut hæc eodem modo interpreter, quomodo ea quæ supra habuimus v. 1. 4. & ἀμάρτανειν accipiam pro rejicere Christianismum, sicut ἀμάρτησαντες dicuntur supra III. 17. ij qui legem rejiciebant, & II. Petri II. 4. Angeli defectores. Additum autem ἐκουσίως, quia tales ignorantiam culpæ suæ obtendere nequeunt. Ij autem qui sic à Christianismo deficiunt, & Christi sanguinem pro profano sanguine habent, ut mox dicitur, per nullas victimas alias ad bonam frugem revocabuntur, ut veniam consequi possint. λαβεῖν ἐπίγνωσιν ἀληθείας idem quod φωτισθῆναι supra v. 1. 4. ἐπίγνωσις non est qualiscunque, sed experimentalis quædam cognitio. Vide Ephes. I. 17. IV. 13. Philipp. I. 9. Coloss. I. 10. II. 2. III. 10. I. Tim. II. 4. II. Tim. II. 25. III. 7. Tit. I. I. Philem. I. 6. ἐνδοχὴ κρίσεως locutione Hebræa iudicium expectandum. Poena eos manet horribilis πνεὺς ζήλος est ira Dei per ignem se exferens. Vice versa πῦρ ζήλου dixit Ezech. XXXV I. 3. Sophonias I. 10. III. 8. Sic dicimus pro eodem φλόξ πνεὺς & πῦρ φλογός. Ignis dicitur comedere ὡς ut Esaiæ XXX. 27. Jerem. V. 14. & alibi. τοῖς ὑπεναντίοις nempe Dei, ut Esaiæ LIX. 18. Nahum. I. 2. Respici videtur historia quæ est Num. XV I. 35. Levit. X. 2.

28. ἀδικήσας δὲ τις νόμον Μωϋσέως.] ἀδικεῖν hic est violare legem ut Ezech. XXXII. 26. & alibi. Intellige autem hoc de criminibus, quibus mortis poena in lege constituta est.

χαεῖς οἰκνησῶν.] ἀνδραγαθίας ἢ κόλασις ut ex Iosepho alibi attulimus. Neque Rex, neque Senatus ignoscendi habebant potestatem.

ἐπὶ θυσίᾳ ἢ ἑστὶ μῆρυσις.] Id est, si res ad cognitionem iudicium pertueniat Deut. XV II. 6. Dei autem cognitionem nemo effugit.

ἀποθνήσκου.] Gladio, lapidatione, strangulatione aut igne.

29. πόσω δοκεῖτε χείρονος ἀξιώσασθαι τιμωρίας.] Nam & crimen est gravius, ut iam dicet, & Deus in sua manu poenas habet, ad quas nulla potentia humana potest pertingere. Et eleganter interjicitur illud δοκεῖτε. Quid ipsi putatis ea de re? Sicut ἀξίος ita ἀξίους vox est media, & tam ad poenas quam ad præmia refertur.

ὁ τὸν ἵδον τῆς Θεοῦ κατὰπατήσεως.] Proculcans tanquam inutilem ψαλ. I. Sam. II. 29.

καὶ τὸ αἷμα τοῦ ἁγίου κοινὸν ἡγοσάμενος] Sanguinem illum, in quo sanctum est foedus, habens pro sanguine profano: morte dignum Christum pronuncians, tanquam Dei nomine abusum. Hoc est quod supra v. 1. 6. dictum est iterum crucifigere & infamare.

ἐν ᾧ ἡγιασθη] Aoristus hic pro Plusquam perfecto ponitur: per quem sanguinem ipsi à vitis purgati sanctique facti fuerant.

καὶ τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος ἐνυβέλους] Spiritum illum, quem summo Dei beneficio acceperant, contumelia afficiens: nullius pretij æstimans tantum donum, quo se ipse ait priuatum. Vides hic etiam eos qui spiritum acceperant, qui nisi iustificatis non dabatur, defectores fieri posse. Vide 1. Thess. v. 19.

30. οἶδαμεν γὰρ τὸν εἰπόντα] Cogitemus quis & quantus Deut. xxxii. 35. ἐμοὶ ἐκδίκησις ἐγὼ ὑποδώσω] Nam & ibi de Dei desertoribus agitur. Verba ex Hebræo sumpta, vt & à Paulo Rom. xii. 19. qui & ipse alia eius capitis verba aptat Christi temporibus Rom. x. 19.

31. καὶ πάλιν, κύριος κρίνει τὸν λαὸν αὐτοῦ] Et hoc ex LXX. Psalmo qui apud Hebræos cxxxv. 14. κρίνει ibi est vindicare. Sic etiam ultionem Deus sumet de iis, qui Ecclesiam contemphere.

φοβεσθὲν τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρα Θεοῦ ζῶντος] Nam cum in æternum viuat, in æternum etiam potest punire. Vide supra ix. 14. Incidere in manus est poenas dare, 11. Sam. xxiv. 14. Sirach. 11. 22.

32. ἀναμνησέσθε τὰς ποστέρας ἡμετέρας] Excitat ipsos ad fortitudinem suo ipsorum exemplo. Simile in Apoc. 11. 3.

ἐν αἷς φωτισθέντες] Accepta primum Euangelij luce. Vide supra v. 1. 4. πολλὰ ἀθλήσιν ὑπομείνατε παθιμάτων] Sic ἀγωνίζεσθαι vsurpatur Coloss. 1. 29. Et hic ἀθλῶνα Græcam vocem posuit Syrus. Luctam cum rebus aduersis. Nam παθήματα dicuntur omnis generis aduersa. Rom. viii. 18: 11. Cor. 1. 6. 7. Coloss. 1. 24. Philipp. 111. 10. supra 11. 9. 10.

τὸ μὲν] Partim. Nam sic Demosthenes & Græci alij per τὸ μὲν & τὸ τοῦ exprimunt, quod Latini per geminum partim.

ὁνειδισμοῖς τε & θλίψεσι διατρίβομενοι] Id est, διατρίβοντες, vt loquitur Paulus 1. Cor. 1 v. 9. Spectaculum fuistis omnibus per ingesta vobis probra & damna. Ita recte hic Syrus.

τὸ δὲ, κοινωνοὶ τῆς οὐτως ἀναστροφῶν γυνθέντες] Id est, vt mox exponet, συμπαθήσαντες. Significat eos & dolore tactos ex fratrum malis & succurrisse eos quantum poterant laborantibus, deprecando pro iis & necessaria subministrando. τῆς οὐτως ἀναστροφῶν, eorum qui in malis talibus versabantur. Sic κακὴ ἀναστροφή 11. Macc. v. 8.

34. καὶ γὰρ τοῖς δεσμοῖς με συνεπαθήσατε] Probat duo quæ posuerat membra, sed inuerso ordine. Legendum, vt in Manuscripto est, τοῖς δεσμοῖς συνεπαθήσατε, quomodo infra xiii. 3. μνησέσθε τῆς δεσμῶν. Et apparet hinc ita legisse Syrum & Latinum. Post Stephani mortem vehementer vexati

fuere illi in Iudæa Christiani, vt videre est Act. XI. 19. I. Theff. II. 14.

καὶ τὴν ἀπάγην τῆς ὑπαρχόντων ὑμῶν μὲν χαρῆς θεωρεῖσθαι] Nempe per plebis seditiones quæ sæpe ex odio religionis oriri solent. Cum gaudio, nempe quod summum honorem existimarent ob Christum pati Act. v. 41. Matth. v. 12. Iac. 1. 2. πῶς οὐδαμῶς πειρασθῆναι οὐκ ἐπιθυμοῦμεν]

γινώσκοντες ἔχον ἑαυτοῖς κρείσσονα ὑπαρξιν ἐν οὐρανοῖς καὶ μένουσιν] In Glossario ὑπαρξίς *substantia*, *opes*. Vsurpat Polybius & alij, etiam Græci interpretes Veteris Testamenti, vt Prou. XIII. II. XV III. II. XIX. 14. Ierem. IX. 10. II. Paralip. XXXV. 7. Esd. x. 8. Dan. XI. 13. 24. 28. Intelligit autem bona vitæ æternæ, quæ & thesauri nomine vocantur Matth. VI. 20. XIX. 21. Marci X. 21. Luc. XII. 33. Sic & sapientiæ adesse dicitur πνεῦμα ὑποστάς *substantia durabilis*. Prou. V III. 18. Dicuntur autem rem habere ad quam ius habent, loquendi genere etiam Iurisconsultis vsitato. In Manuscripto est ἔχον ἑαυτοῖς pari sensu, & deest ἐν οὐρανοῖς vt & in Latino. ἑαυτοῖς apud Græcos omnis personæ est. Vide supra 25.

35. μὴ ἀποβάλητε οὐδὲ τὴν παρρησίαν ὑμῶν] Ita hic appellat liberam Christianismi professionem: vt Marci VIII. 32. Act. I V. 13. 29. 31. & alibi.

ἥτις ἐστὶν μισθοδοσίαν μεγάλην] Ius habet ad magna præmia. Vocem μισθοδοσίας & supra vsurpauit hic scriptor II. 2. & vsurpaturus est infra XI. 26. In Glossario μισθοδοσία *mercedis retributio*.

36. ὑπομονῆς γὰρ ἔχετε χρεῖαν] Non sufficit cœpisse, perstandum est Matth. X. 22. XXIV. 13. Marci X III. 13. Luc. XX I. 19. Rom. II. 7.

ἵνα τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιήσαντες, κομίσωμεν τὴν ἐπαγγελίαν] ποιήσαντες nempe ad finem vsque. κομίζειν verbum valde proprium ad significandam boni aut mali perceptionem ex præcedente promisso aut comminatione II. Cor. V. 10. Eph. VI. 8. Coloss. III. 25. infra XI. 19. 39. I. Petri I. 9. V. 2. II. Petri II. 13. Et ἐπαγγελίαν hic rursus pro re quæ promissa est, vt Luc. XXIV. 49. Act. I. 4. Gal. III. 22. supra hic VI. 15. IX. 15.

37. ἐπὶ γὰρ μικρὸν ὅσον ὅσον, ὃ ἐρχόμενος ἡμεῖς καὶ οὐ χρονοῖ] Priora verba sunt scriptoris nostri: sequentia ex LXX Abac. II. 3. μικρὸν ὅσον, ὀλίγον ὅσον frequentia apud Græcos. Repetere autem bis illud ὅσον ex more est Hebræorum. Similis locutio Ierem. XX III. 3. *Is qui venturus est veniet, nec tardabit*. Nempe ignis in sensu vulgari, in sensu sublimiore Christus Mundum iudicaturus. Idem dicit quod supra 25. Sic & Petrus fideles solatur, quod mala illorum ad breue tempus durent. I. Petri I. 6. V. 10.

ὁ δὲ ὁ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται] Qui bonus rectusque est, is viuet, id est, manebit in fide sua, vt est in Hebræo, aut ἐκ πίστεώς με vt est in Græco, & hic legit Syrus, id est, per fidem in me viuet, id est, semet sustentabit, respirabit per fidem, per expectationem promissorum. Vide quæ diximus ad Abac. & ad Rom. I. 17. In Manuscripto ὁ δὲ δίκαιός με, & ita scriptum in multis codicibus Græcis Abacuci. Et hanc lectionem tum in Abacuco, tum hoc loco sequitur Eusebius demonstr. VI. 14. Legerunt ergo LXX. קַיִן.

καὶ εἰς ὑποσείληται οὐκ ὁδοκεῖ ἢ ψυχὴ μὲν ἐν αὐτῷ] Inuertit verborum ordinem. Nam in Propheta hæc præcedunt, & apparet ad illud εἰς ὑποσείληται subaudiri πρ. Legerunt autem LXX interpretes, quos hic scriptor sequi amat, non הָלַךְ, sed הָלַץ & non נָפַח, sed נָפַח sensu sane optimo. הָלַץ, vt ad Abacucum diximus, verti solet, per ἐκλείπειν & ὀλιγοψυχεῖν, eundem sensum habet ὑποσέλλεσθαι. est enim minus facere quam rectum est, Act. xx. 20. Hoc dicit Deus: si quis expectando defatigetur, & propterea expectare bona illa promissa definat, is mihi summopere displicebit.

ἡμεῖς ὅτι οὐκ ἐσμὲν ὑποσολῆς εἰς ἀπώλειαν ἀλλὰ πίστεως εἰς περὶποίησιν ψυχῆς] Subauditur τέκνα, quod & in Latinis codicibus quibusdam addita voce filij expressum reperimus. τέκνα ὑποσολῆς ij qui deficiunt: τέκνα πίστεως ij qui credunt & pergunt credere. Et εἰς utrobique exitum rei significat, vt ἡ Hebræum. Περιποίησις ψυχῆς est id, quod κτῆσθαι ψυχῶν dicitur Luc. xxi. 19. δεικνύειν Matth. xvi. 25. σώζειν Marci viii. 35. Luc. ix. 24. φυλάσσειν Ioh. xii. 25. De voce περιποίησεως vide quæ diximus ad Ephes. i. 14. i. Thessal. v. 9. i. i. Theff. ii. 14.

CAP. XI.

EΣΤΙ ὅτι πίστις] Cum per Abacuci locum fidei incidisset mentio, voluit scriptor hic magna eius præconia congerere: non quod sola fides sufficiat ad consequendam salutem, sed quod ex fide nascatur & iustitia & sanctitas illa cui vita æterna promittitur. Ideoque ostendit fidem semper à Deo & piis hominibus factam maximi. Fides radix legis, aiunt Rabbinii Bacchai & Channanel. Fidem autem intelligit eam qua Dei dictis creditur atque fiditur. Neque enim de fide in Christum agit, cum veterum temporum exempla profert, sed de fide in Deum, cuius species excellentissima est fides illa Evangelica, quæ ita est fides in Christum, vt simul sit fides in Deum, quia quæ dixit Christus, ea dixit Dei nomine. Vide Ioh. xiv. 1. Describit autem fidem partim per effectus, partim per causas, idque per μετὰ νομίαν.

ἐλπιζομένων ὑποστάσις] Rerum sperandarum firma quædam expectatio. Nam & sic supra habuimus vocem ὑποστάσεως i. i. 14. & ibi diximus vocem Hebræam תְּהוֹתָהּ modo verti per vocem ἐλπίδος, modo efficacius per vocem ὑποστάσεως. Vide & ii. Cor. ix. 4. Sic fortitudinem Coclitis ὑποστάσιν vocat Polybius. Tota fidei substantia, ait Tertullianus de cultu scæminarum ii.

καταμάτων ἐλεγχος οὐ βλεπομένων] Id est, nascitur fides ex diligenti examine eorum quæ dicuntur de rebus, quæ sub sensum non cadunt. Qualia sunt proles ex vxore sterili, diuitiæ illæ futuræ, de quibus supra x. 35. & alia similia. In Glossario ἐλεγχος indicium, probatio. Ita Herodotus, Thucydides, Plato, Isocrates sæpe vocem hanc usurpant. Sic apud Xenophontem

ἐλέγχεται γελοῖος ὧν conuincitur esse ridiculus. Et hinc in dialecticis ἐλέγχοι
rationes explorandi argumenta. Est hæc delineatio quædam fidei ex effe-
ctis & ex causis, vt diximus. Videamus & alias. Sirachidæ πίσις ἀρχὴ κολλη-
σεως Θεοῦ x xv. 17. Epicuro, πίσις πειρήσις ἀγνοίας. Straboni, ποῦ τὸ ὄν σάσις.
Basilidi. ψυχῆς συγκαταθεσις ἢ μὴ κινουμένων τινὶ ἀποθῆσιν δὲ τὸ μὴ παρῆναι. Cle-
menti Alexandrino Strom. II. συγκαταθεσις ἰχυρὰ πνι· item, ἐπολήσις ἐκού-
σιος, καὶ πειρήσις ὁγνώμονος πειρησάμενος. deinde, ἰσχύς εἰς σωτηρίαν καὶ δύναμις
εἰς ζωὴν αἰώνιον. Et quia spes hic ponitur vt fidei effectus non male huc
adferam & Philonis locum de præmiis & pœnis : Τινὲς ἢ ἀναγκαζόμενοι
ἀπορῶν ὁπισκοπήειν, ὡς ὁ ποιητὴς ἐν ἀρετῇ χώρᾳ κατέσπειρε λογικῇ ψυχῇ. Ταύτης ἢ ὁ
πρωτος ἀπόρος ἔστιν ἐλπίς ἢ πηγὴ ἢ βίωσις ; ἐλπίδι γὰρ κέρδις ὁ χρηματιστὴς ἐπαποδύεται
πολυτρόποις ἰδέαις ποιεσμένων. ἐλπίδι ἢ ὁ ναύκληρος δούλειας περαιοῦται τὰ μακρὰ πε-
λάγη. ἐλπίδι δόξης καὶ ὁ φιλότιμος αἰρεῖται πολιτείαν, καὶ κοινῶν πραγμάτων ὁπμή-
λειαν. οἱ ἐλπίδα βραβείων καὶ στεφάνων, καὶ οἱ ἢ σωματικῶν ἀθλητῶν τοῖς γυμνασίοις ἀγωνίας
ἀθλοῦσιν. ἐλπίς δούδαιμονίας καὶ τοῖς ἀρετῆς ζηλωταῖς ἐπαίρει φιλοσοφεῖν ὡς ταύτη ὁλησο-
μήνοις καὶ τινὶ ἢ ὄντων φύσιν ἰδεῖν, καὶ δράσαι τὰ ἀκλόγιστα πρὸς τινὶ ἢ ἀείρων βίων
θεωρητικῶν τε καὶ πρακτικῶν τελείωσιν, ὧν ὁ τυχὼν ἔστιν ἀδύς ἀδύμων. Et mox :
Μόνος δὲ ὑποδοχῆς ἄξιος ὁ ἀναθεὶς τινὶ ἐλπίδα Θεῷ, καὶ ὡς αἰπὴ τῆς χυστεως αὐ-
τῆς, καὶ ὡς αἰνῇ καὶ ἀδύφθογον ἰκανὴ μόνῳ διαφυλάττει. Eidem Philoni libro
de Confusis linguis πίσις dicitur ὀχρεσάτη καὶ βεβαγοτάτη δὲ θεσις. Idem de
hærede rerum diuinarum : Τὸ μικρὴν ζητεῖν πεπιστευκός ἐστιν. Ibidem pro
ὁπίσθου posuit βεβαίως κατέλκυσεν. Apud eundem libro de Abrahamo :
Μόνον οὐκ ἀψόδοις ἐ βέβαιον ἀγαθόν, πίσις, ἢ πρὸς τὸν Θεόν ὡς τις, παρηγο-
ρημα Θεοῦ, πλήρημα χρηστῶν ἐλπίδων ἀφορέα μὲ κακῶν, ἀγαθῶν ἢ φορὰ, κακοδαιμο-
νίας ὑπόγνωσις, δυσθεΐας γνώσις, δούδαιμονίας κληρονομία, ἐν ἅπασιν βελτίωσις ἐπερηρεσιμένη
τῷ πάντων αἰπῷ, ἐ δυνάμεν μὲ πάντα, βουλομένη ἢ τὰ ἀείρια. Ibidem mox τινὶ
πίσιν πρὸς τὸ ὄν vocat τινὶ βασιλίδα ἢ ἀρετῇ. Pertinent ad hanc rem & ver-
ba, quæ Iosephus Antiq. II. 6. tribuit Mosi in transitu maris Erythræi.
Οὐδὲ ἀνθρώποις καλῶς τὰ παρόντα πεπολιτωμένοις πρὸς ἡμᾶς δίκαιον ἀπιστεῖν, ὡς οὐχ
ὁμοίοις ἐσόμενοις πρὸς τὰ μέλλοντα· ἢ ἢ τῷ Θεοῦ νυνὶ ὑπογνώσκουσιν ὑμᾶς πειρήσις μα-
νίας ἐργον αὐτῶν εἶη, παρ' οὗ πάνθ' ὑμῖν ἀπὸντηκεν, ὅσα οἱ ἐμὲ σωτηρίαν, ἐ τινὶ ἀπαλλα-
γῇ τῆς δουλείας οὐδὲ πειροδοκῶσιν ὑπέχετο. μᾶλλον ἢ ἡμεῖς ἐν ὑποδοχῇ γενημένοις
βοηθὸν ἐλπίσιν τὸν Θεόν. deinde : Οὐ γὰρ ὅτι μικροὶς τὸ θεῖον τινὶ ἑαυτῷ σπυμαχῶν
οὐσαν εὐνοῖαν δίδωσιν, ἀλλ' ἐφ' οἷς ἀνθρώπων ἐλπίδα μὴ βλεῖται πρὸς τὸ κρεῖττον πα-
ροῦσαν. ὅθεν τοῦτο βοηθῶν πεπιστευκότες, ὡς δύναμις καὶ τὰ μικρὰ ποιῆσαι μέγαρα, καὶ
ἢ τῷ τηλικούτων ἀδένεια κατέψαφισαται, μὴ κατέπεπληχται τινὶ Αἰγυπτίων ὡδρασιδῶν.
μὴδὲ ὅτι δάλασσα κατόπιν ὑμῖν, ὅρη τε φυγῆς ὁδὸν οὐ παρέχονται δὲ τῷ ὑπογνώσκοντι
τῆς σωτηρίας. γένοιτο γὰρ αὐτῷ ὑμῖν περὶ τῷ Θεοῦ θελήσαντος, καὶ γὰρ τὸ πέλαρος.
Sumitur autem interdum fides ita vt obedientiam comprehendat, quam
efficit fides. Saluianus de Gubernatione Dei III. Quid igitur credulitas, vel
fides? Opinor fideliter hominem Christo credere, id est, fidelem Deo esse, hoc est
fideliter Dei mandata seruare.

2. ἐν ταύτῃ γὰρ ἐμάρτυρήθησαν οἱ ᾠρεσβύτεροι] ᾠρεσβύτεροι hic sunt, qui ἡμάρτυ
I. Sam. XXIII. 14. Veteres illi egregij viri : οἱ ᾠρετέρον ποτ' ἀπέλοντο ait Si-
monides. Sicut hic seniores sunt veteres, ita Tacito vetus sæpe est senex
aut ætate prouectior aliis. Sunt enim ista vicini significatus, nisi quod
frequentius senex ad spatium vitæ hominis vnus, vetus ad Mundi tempo-
ra refertur. ἐν ταύτῃ, id est, per hanc fidem. ἐμάρτυρήθησαν testimonium
adepti sunt, à Deo scilicet, bonum atque honorificum. Pari modo Act.
VI. 3. ἀνδρας ἔξ ὑμῶν μάρτυρουμένους viros, de quibus bene omnes testantur.
Sic & Act. X. 22. XVI. 2. XXII. 12.

3. πῶς οὖν νοῦν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας] Per αἰῶνας hic vt supra intelligit to-
tum hoc vniuersum, ita vt nunc distinctum in sua membra, Cælum Ter-
ram, Mare, Sidera, Saxa, Plantas, Animantia, Homines. Eos ait κατηρτίσθαι,
id est in ordinem certamque speciem digesta. Eodem sensu κατάρτιζειν pro
Hebræo קָדַם habemus Ps. LXXIV. 16. & LXXXIX. 30. Hoc dicit fidenos
comprehendere, id est, per Dei reuelationem factam Adamo, Abraha-
mo, & aliis, ac deinde per manus traditam & à Mose Prophetisque con-
scriptam. Gen. I. toto capite XIV. 19. XX. II. XXXI. 16. Neh. IX. 6. Iob.
XII. 9. Psalm. LXXXIX. 12. CII. 26. CXV. 16. CXXXV. 6. CXXXVI. 4.
Esaï. XXXVII. 16. XL. 16. XLII. 5. XLV. 7. 12. XLVIII. 13. LXVI. 2. Ie-
rem. X. 16. XXVII. 5. XXXII. 17. LI. 15. Zach. XII. 1. Argumenta à Phi-
losophis producuntur speciosa in vtramque partem: nec omnium est de
eorum vi diiudicare. Iustinus ad Diognetum de Deo agens : αὐτὸς ἐαυτὸν
ἐπέδειξεν, ἐπέδειξε ὃ διὰ πίστεως ἢ μόνης Θεὸν ἰδεῖν συγκαταχρήν.

ῥήματα Θεοῦ] Iussu Dei. Ita enim sumi ῥήματα ostendimus Hebr. I. 3. Psal.
XXXIII. 9.

εἰς τὸ μὴ εἶναι φαινόμενον τὰ βλεπόμενα γεγονέναι] Similis locutio II. Macc. VII.
28. ἀξιώσας τέκνον, ἀναβλέψαντα εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ πλεῖν γλῶσσαι, & τὰ ἐν αὐτοῖς πάντα
ἰδόντα γινώσκειν, ὅτι ὅσα ἐξ ὄντων ἐποίησεν αὐτὰ ὁ Θεὸς καὶ τὸ ἄνθρωπον γένος. Nos
nunc videmus arbores ex arboribus gigni, animantia ex animantibus,
homines ex hominibus. At primæ illæ arbores, prima animantia, primi
homines non habuere ortum ex talibus, qualia nunc existunt atque con-
spiciuntur. Hoc ideo dicit vt eo facilius credamus, Deum exhibere posse
quæ non conspiciuntur. Vide infra 7. In Manuscripto est τὸ βλεπόμενον ἐποίησε
nempe τὸ πᾶν. Tum vero εἰς τὸ hic valet ita vt.

πίσσει πλείονα θυσίαν Ἀβὲλ ὡς καὶ Κάιν προσήνεκε Θεῷ] Nota θυσίαν hic dici
tam de frugibus quam de pecudibus, qua de re diximus ad Leuit. II. ad
Marcum IX. 49. & hic supra VIII. 3. πλείονα hic valet acceptiorem, quo-
modo & Hebræi sumunt קָדַם. Sic ferme Matth. VI. 25. XII. 41. 42. Marci
XII. 33. Luc. XI. 31. 32. XII. 23. Et ὡς καὶ Κάιν intelligendum ὡς καὶ τῆς τῆς
Καὶν, quomodo hic accepit Syrus. Tale est illud Plinij : *omnium trium-
phorum lauream adepte maiorem*. Subauditur enim *laureis*. Ideo autem ac-
ceptiorem dicit fuisse oblationem Abelis, quia fidem habuit. Credidit

Deum repensare bona & mala facta, quod & disertè ad historiam addidit Paraphrastes Hierosolymitanus. Simile est quod ait Bacchai Deum in exitu ex Ægypto, non sanguinem respexisse aspersum postibus, sed Israëlitarum fidem.

δι' ἧς ἐμερτυρήθη δικαίος εἶς] Per fidem factus est iustus, & eius iustitiæ accepit testimonium, à Deo nempe, vt sequitur. Est hic idem verbum μερτυρήσθαι de quo diximus supra 2.

μερτυρωῦντος ὅτι τοῖς δώροις αὐτοῦ τῷ Θεῷ] Nempe igne cœlitus misso super ea dona Deus ostendit Abelem, & propter Abelem eius oblationem sibi gratam esse, vt diximus ad Gen. 1 v. 4. Et ita hic Græci interpretes omnes, Gen. 1 v. 4. vbi in Hebræo est וַיִּתֵּן אֱלֹהִים : vnde apparet olim הַמַּנְחָה fuisse nomen generis, quod in lege est nomen speciei. Sic & sub Euangelio opera ex fide proficiscentia grata habet Deus.

καὶ δι' αὐτῆς ἀποθανὼν ἐπὶ λαλεῖται] Manuscriptus ἐπὶ λαλεῖ. Nempe in Genesi. Ob fidem mortuus adhuc ibi loquitur, id est, sanguis eius ad Deum clamat Gen. 1 v. 10. Est enim hic præsens pro præterito, quod ita viuide ostenditur quasi præsens sit. Cædes Abelis à Deo vindictam exegit. Legendum, vt dixi, ostendit id quod infra est אֵלֵינוּ 24. אֵלֵינוּ בְּאֵן הַמִּנְחָה כְּרִיתֵנוּ לְאֵלֵינוּ וְהָאֵל בְּעֵל, vbi idem locus Geneseos respicitur. δι' αὐτῆς hic valet idem quod δι' αὐτοῦ. Vide quæ diximus supra 1. 2. Sensus vulgaris loci Geneseos apertus est; at sensus mysticus, pios post mortem viuere, quia & loquuntur. Philo post tractatam hanc historiam libro: peiorem insidari meliori: ὅτι ὁ τεθνῶνα δοκῶν, εἶχε ἐν ἐμέτοις ὡς Θεὸς καὶ φωνὴ χρωμῆρος δεικνύται. Paria ferme habet Ionathan ad dictum Geneseos locum.

5. πίστει Ἐνώχ μετετέθη τῷ μὴ ἰδεῖν θάνατον, καὶ οὐχ' ἀλείσκειτο, διότι μετέτεθηεν αὐτὸν ὁ Θεός] μετετέθη de Enocho habet & Sirach. XLIV. 16. Illa καὶ οὐχ' ἀλείσκειτο cum sequentibus sunt eius, quod dixit probatio, ex textu Græco Gen. v. 24. Ita autem à sapientibus intellectus fuit textus ille, vt crederetur Enochus à morte immunis seruatus speciali priuilegio. Samaritanus eo loco: *Accepit eum Angelus eius. Onkelos: non occidit eum Deus*, id est, non passus est mori, cui locutioni similis 1. Reg. XVII. 20. Ionathan: *sublatus fuit et ascendit in Cælum ex mandato coram Domino*. Iosephus: *ἀνέχρησε αὐτὸς τὸ δεῖν*. Translatus est in Paradisum, Arabs hoc loco. Id magnum argumentum erat posse dari vitam hac meliorem.

καὶ ὅτι τῆς μετετέτεως αὐτοῦ μεμερτυρήθη ἀνδραγαθία τοῦ Θεοῦ] Quod in Hebræo dicitur, ambulauit Enoch coram Deo, id Græci Gen. v. 22. & 24. vertunt: ἀνδραγαθίαν Ἐνὼχ τοῦ Θεοῦ. Nec aliter Syrus Geneseos interpretes. Proprie ambulauit coram Deo significat, vacauit Deo, Deo operam dedit. Chaldaus tam de Enocho quam de Noë *ambulauit in timore Dei*, qui autem tales sunt, Deo placent. Neutrum esse potest sine fide. Ideo sequitur hic.

6. χρεὶς ἡ πίστεως ἀθανάτου διαρκεῖν] Nempe Θεός, quod ex præcedentibus repetendum. Huius dicti iam reddet rationem.

πιστεύου γὰρ δὲ τὸν προσερχόμενον τῷ Θεῷ ὅτι ἔστι, καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθὰ ποδοῦς γίνεσθαι] Id est, nemo religionem habebit ullam nisi credat & esse numen aliquod æternum atque omnipotens, & curam agere rerum humanarum, ita ut obedientibus sibi bona reddere velit. Accedere ad Deum est Deum colere, ut diximus supra v. 11. 25. x. 1. 22. Quærere vero Deum ἔργα aut ὁδοὶ est eas inire vias, per quas Dei fauor obtineri possit: ut videre est Deut. 1. v. 29. Jerem. xxix. 13. Zach. viii. 21. 22. Amos v. 4. Ps. x. 4. xl. 17. Etiam Cicero de natura Deorum dixit nullam esse religionem, si nullam rerum humanarum procurationem habeant dij. Et Epictetus ad pietatem requirit duo quæ hic habemus, nisi quod pro Deo deos nominat: ὁρθὰς ὑπολήψεις πρὸς Θεῶν ἔχον ὡς ὄντων καὶ διοικούντων τὰ ὅλα καλῶς & δικαίως. Seneca: *primus est Deorum cultus, Deos credere: deinde reddere illis maiestatem suam, reddere bonitatem, sine qua nulla maiestas est.* Sic & Ælianus ait etiam à Barbaris affirmari, & esse numen & nostri curam gerere. Plutarchus optime: οὐ γὰρ ἀθνήατον καὶ μακάριον μόνον, ἀλλὰ καὶ φιλόανθρωπον & κηδεμονικόν, καὶ ὠφέλιμον προσλαμβάνεσθαι καὶ νοεῖσθαι κατὰ τὸν Θεόν. At Lactantius: *neque honor ullus deberi potest Deo si nihil præstat colenti, nec ullus metus, si non irascitur non colenti.* Vide plura, si vacat, in libro nostro secundo de lure Belli ac Pacis x. 46. in textu & in annotatis. Sicut hic voce μιῖα ποδοῦ ita & voce μιῖα ποδοῦσας alibi vitur hic scriptor, ut 11. 2. x. 35. infra 26.

7. πίσει χρηματιθεὶς Νῶε πρὸς μνηστῶν βλεπομένων ἀλαβηθεὶς κατεσιδύασε κιβωτὸν εἰς σωτηρίαν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ] χρηματιθεὶς oraculo monitus, ut Matth. xi. 12. 22. Act. x. 22. supra v. 11. 5. Illud πίσει refertur ad κατεσιδύασε, fide struxit Arcam, id est, quia oraculo fidem habebat. Illa autem πρὸς μνηστῶν βλεπομένων recte construes cum ἀλαβηθεὶς. Nam ἀλαβεῖσθαι πρὸς τούτοις etiam apud Platonem legimus, & Latine non minus dicimus metuo de hac re quam metuo hanc rem. De verbo ἀλαβεῖσθαι quo sensu ab hoc scriptore sumatur diximus supra v. 7. Ex oraculi monitu metuit diluvium vniuersale, quale quid nunquam visum fuerat. Et bene hoc exemplum proferitur, quia in sacra Scriptura fides Noë patet: operum, quæ tamen fidem comitata sunt, nulla mentio ante eum locum, quo Noë Deo placuisse dicitur, ut bene notat Philo in Allegoriis. κιβωτὸν aut λέγεται Hebræis ἡ κατασκευασμένη ναὺ εἰς σωτηρίαν, quales sunt Arcæ, diximus ad Matth. xxiv. 36. & ad Gen. vi. 14. Videat ibi dicta, si cui vacat. Dicitur autem hoc fecisse Noë ad salutem domus suæ, id est, suam & vxoris & trium filiorum ac nuruum. Gen. vi. 18. 1. Petri iii. 20. Sic & nos debemus metuere pœnas, quas non videmus, & ad eas vitandas intrare Arcam, id est, amplecti Baptismum, cum doctrina Baptifini; explicante Petro i. iii. 21. atque ita seruare nos ipsos, & quot possumus, alios.

ὃς ἤς κατέκρινε τὸν κόσμον] Condemnare dicitur aliquos etiam qui suo facto ostendit, quid alij facere debuerint, atque inde eos non idem facientes

culpæ conuincit, vt videre est Matth. xxi. 41. 42. vbi à nobis dicta videat, qui volet. Δὲ ἥς per quam, Arcam scilicet. nam fidei mentio sequetur. Cum Arcam strueret Noë, simul causam omnibus dicebat, cur strueret: illi autem nihil credidere Matth. xxi. 38. i. Petr. i. 20. τὸν κόσμον, id est, totum extra familiam suam genus humanum; eodem sensu vox κόσμος vsurpatur i. Petri i. 5.

καὶ τῆς κτ' πίσει δικαιοσύνης ἐγγέτο κληρονόμος] Iustitiam hic vocat præmium iustitiæ, sicut peccatum apud Hebræos est pœna peccati. Præmium autem iustitiæ erat totius Mundi possessio. Ad eam autem iustitiam per fidem peruenerat. Et nobis obueniet possessio Mundi melioris itidem per iustitiam ex fide.

8. πίσει καλούμδρος Ἀβραὰμ ὑπήκουσε] Id est, Ἀβραὰμ καλούμδρος, πίσει ὑπήκουσε, vocatus per fidem obediuit, Gen. xii. 5. Act. vii. 3. Dictum Pythagoræ, ἵπου Θεῷ, hoc exemplo illustrat Clemens Alexandrinus, & post eum Ambrosius. At in Manuscripto, πίσει ὁ καλούμδρος Ἀβραὰμ, is cui Deus Abrahamo fecit nomen, vt sit πατριάρχης.

ἐξῆλθὼν εἰς τὸν τόπον, ὃν ἐμελλε λαμβάνειν εἰς κληρονομίαν] Ex Chaldaïca terra & Mesopotamia in Cananæam, quam ipse, id est, posteri ipsius erant possessuri.

καὶ ἐξῆλθε, μὴ ὀπισθάμδρος ποδ' ἐρχέται] Id est, nesciebat quæ aut qualis esset illa terra Canaan. Congruit hoc cum verbis Gen. xxi. i. & 7. Sic οὖν apud Græcos etiam *quo* significat, vt οὖν γῆς εἰσέδω apud Euripidem. De re vide Gen. xxi. i. Act. vii. 3. vbi dicitur: *I in terram, quam monstrabo tibi.*

9. πίσει παρώκησεν Ἀβραὰμ εἰς τὴν γλῶττῃς ἐπαγγελίας ὡς ἀλλοθίαν] εἰς τὴν γλῶττῃς pro ἐν τῇ γῇ, quomodo παροικεῖν, quod respondet Hebræo *gār* construitur. Gen. xx. i. xxi. 34. xxv. 1. 3. Pari modo κατοικεῖν εἰς τὴν γλῶττῃς pro ἐν τῇ γῇ habes Act. vii. 4. Vixit ibi vt incola. Vide quæ diximus ad Luc. xxi. v. 18. & Eph. ii. 19. i. Petri ii. 11. Terra illi, id est, generi eius, promissa, ipsi fuit tanquam aliena; nam ne glebam quidem terræ ibi possedit, præter tantillum quod sibi comparauit ad Saram sepeliendam Act. vii. 5. Eo exemplo docemur non offendi mora, sed patienter expectare implementa diuinarum promissionum.

ἐν σκηναῖς κατοικήσας] Vt illi, Quorum rite vagas plaustra trahunt domos. Nam qui solum possident, ibi ædificant, ibi manent.

μὴ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ σὺν κληρονόμων τῆς ἐπαγγελίας τῇ αὐτῇ] μὴ hic non significat idem tempus, sed paritatem rei; nam & Isaac eadem factæ sunt promissiones Gen. xxi. 17. xxv. 24. & Iacobo Gen. xxviii. 13. Isaacus, aiunt Hebræi, ægre aquas sibi necessarias reperit, Iacobus ægre locum, in quo tentorium figeret. Vide Gen. xxvi. & xxxiii. Tamen de implemento promissionum non dubitarunt. Sic & nos longa expectatio lassare non debet.

ἐξείδετο γὰρ τὴν τοῦ θεοῦ δευτερίαν ἐχούσαν πόλιν] Sperabant aliquando posteros

suos illis in locis non vagas domos habituros, sed urbem in bonis fundamentis bene locatam, id est, Hierosolyma. Per *μυζόπολιν* vero significatur terræ totius possessio. Tentoria non habent *θιμελίοις* quia transmoventur. Urbs Hierosolyma per *καταχρησιν* vocatur tentorium immobile *Esaia xxxiii. 20.*

ἡς τεχνίτης καὶ δημιουργὸς ὁ Θεός] Id est, quam urbem Deus illis erat miris modis paraturus. Vide *i. Sam. v. Pf. cx xii.* Ideo urbs sancta, urbs Dei vocatur. *Τεχνίτης* est architectus, *δημιουργός* faber. Deus rationes ad parandam ipsis hanc urbem & inuenit, & exsecutus est. Hæc urbs imago est ciuitatis cœlestis.

II. *πίσει καὶ αὐτῇ Σάρρα σείρα οὖσα*] Et naturā & annis. *πίσει* ἔλαβε ut sequitur. Sic supra *iv. v. vii.* A virorum exemplis venit ad fœcminas, ut sexum utrumque exciter.

δύναμιν εἰς καταβολὴν σπέρματος ἔλαβε] Sunt qui hic intelligi putant mulieris feminis eiaculationem in locos suos. Sed ego eos qui ita sentiunt non puto ἐν τοῖς φυσικοῖς errare. Attamen Hebræos non ita subtiliter locutos arbitror: neque hunc scriptorem: Sed hoc voluisse, consecutam Saram vim εἰς καταβολὴν σπέρματος, nempe virilis recipiendam; quomodo accepit Chrysolomus εἰς τὸ κατὰ σκεῖν σπέρμα. *Καταβάλλειν* est deicere de loco superiore. Et ita, ut dixi, accepit Syrus.

καὶ ᾧ καμὲν ἡλικίας ἔτεκεν] *Gen. xviii. 11.* In Manuscripto est tantum *ᾧ καμὲν ἡλικίας*, ut cohæreat cum illo ἔλαβε. Bene. Nam *ᾧ καμὲν ἡλικίας* est *לְהַלְכָה* *Gen. xviii. 12.* nec aliter legit Latinus.

ἐπεὶ πρὶν ἡγήσατο τὸν ἐπαγγελιάμνον] Nempe postquam ab Angelo edocta esset, non esse iocum, sed rem seriam. *Gen. xviii. 12. 13. 14.* Vide supra *x. 23.* Simile vide *Luc. i. 45.*

12. *ὁ δὲ καὶ ἀφ' ἐνός ἐγκυνήθησαν, καὶ ταῦτα νενεκρωμένον κατὰ τὰ ἄλλα τὰ οὐρανόθεν πληθὺ, ὥστε ἄμμος ἢ ᾧ καμὲν τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης ἢ ἀναείθιμος*] Sunt impleta suo tempore promissa illa, quæ sunt *Gen. xv. 5. xxi. 17. xxiv. 4.* idque ipsum aperte significat Moses *Deut. i. 10.* Adde *ii. Sam. xxiv. 9.* ὁ δὲ refer ad fidem & Abrahami & Saræ. Egregie dixit ab vno, nam sic Abrahamum vocare solebant Hebræi, ut videre est *Malach. ii. 15.* καὶ ταῦτα Græca locutio, quam Latine recte exprimas *quidem*. *Νενεκρωμένον* vocat Abrahamum, respectu genituræ: quia per longam ætatem cæ vires in eo erant emortuæ. Sic *πλὴν νέκρωσιν τῆς μήτρας Σάρρας* dixit Paulus ad *Rom. iv. 19.* vbi dicta vide. Sic mortuum leonem habes & apud Martialem. Aiunt Hebræi, vires extraordinem Abrahamo propter Saram datas mansisse etiam ad tempus Cethuræ. Hoc argumento & nos credimus non deesse Deo vires mortuos excitandi ad vitam, præsertim cum id non promissum tantum sit, sed & specimen eius admirabile datum in Christo. Cum innumera indicamus, usurpamus aut stellarum nomen, quarum multæ sunt quæ visum effugiunt, aut arenarum. Vide quæ ad Genesin à nobis & aliis dicta;

13. καὶ πῶς ἀπέθανον οὗτοι πάντες μὴ λαβόντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀλλὰ πόρρωθεν αὐ-
 τὰς ἰδόντες καὶ ἀσπασάμενοι] Etiam hic illud καὶ πῶς construi debet, non cum
 proximis vocibus, sed cum illo ἰδόντες. Et οὗτοι πάντες intellige ab Abraha-
 mo deinceps. Per fidem illi morituri videbant & spe quadam amplexa-
 bantur promissa quæ non acceperant, id est, res promissas, possessionem
 terræ, regnum, urbem famosissimam, Templum. Hoc est quod dicitur,
 nomen *היט*, id est, promissa exsequentis illis non fuisse cognitum,
 Exodi v. 1. 3. Πόρρωθεν ἰδόντες nempe sicut nauigantes terram. Abraham
 didicerat expectandos annos quadringentos. Sic & nobis, quæ lon-
 ge abesse videntur, speranda sunt etiam in ipso mortis tempore. Quod
 hic post ἰδόντες quidam codices habent καὶ πεπιδήμενοι id abest in Manu-
 scripto.

Καὶ ὁμολογήσαντες, ὅτι ξένοι καὶ παρεπίδημοι εἰσιν ἐπὶ τῇ γῆς] Fatebantur se in
 ipsa illa terra non vt possessores viuere, sed vt hospites & peregrinos.
 Respiciuntur verba Abrahami Gen. xxiii. 4. & Iacobi Gen. xlvii. 9.
 Idem sensus qui supra 9. nisi quod hîc etiam ad Isaacum & Iacobum apta-
 tur, quod de Abrahamo dictum fuerat, vt & Gen. xxviii. 4. Sensus
 mysticus satis patet. Philo libro de Agricultura eadem illa Iacobi ver-
 ba sic explicat : παρικοῖν οὐ κατοικοῖν ἡλδομεν. τῷ γὰρ ὄντι πάντα μὲν ψυχὴ σφοδρῶς
 παρῖδα μὲν οὐρανόν, γὰρ ὅτι ξένῳ ἔλαχε. Et de confusione linguarum : Δια-
 τῆτο οἱ καὶ Μωϋσῳ σφοδρῶς πάντες εισάγονται παρικοιῶτες. αἱ γὰρ ὄντων ψυχὰι ἐέλ-
 λονταί μὲν ὑποκίαν δὴποτε τίῳ ἔξ οὐρανοῦ. Εἰώθασι ὅτι ἐνεκα τῆ φιλοθεάματος καὶ φιλομα-
 δοῦς εἰς τίῳ θεόχρον φύσιν ὑποδημεῖν. ἐπειδὴ οὐκ ἐνδεχέσθαι σάμασι τὰ αἰσθητὰ ἐ-
 σθητὰ δὲ αὐτῶν πάντα κατίδωσι, ἐπανέρχονται ἐκείσε πάλιν ὅταν ὠρμήθησαν τὸ θεῶ-
 τον, παρῖδα μὲν τὸν οὐράνιον χῶρον, ἐν ᾧ πολιτεύονται, ξένον ὅτι τὸ θεόχρον ἐν ᾧ παρῶ-
 κησαν νομίζουσιν. Dicitur ξένος, qui per loca sibi externa transit: παρεπίδη-
 μος qui moram ibi ducit. Plato Axiocho : τὸ κοινὸν δὴ τῆτο καὶ πρὸς πάντων
 θρυλλοῦμεν, παρεπίδημία τίς ἐστὶν ὁ βίος.

14. οἱ γὰρ θεῶτα λέγοντες ἐμφανίζουσιν ὅτι παρῖδα ἐπιζητεῖσιν] Desiderant ha-
 bere patriam. nam qui in patria est, non est aut hospes aut παρεπίδη-
 μος, Latine incola. ἐμφανίζουσι, significant. Sic Act. xxiii. 15. Ester.
 ii. 2.

15. καὶ εἰ μὲν ἐκείνης ἐμνημόνεον ἀφ' ἧς ἔξῃλθον, εἶχον αὐτὴν καθεὶν ἀναγκάμψαι] Si ideo
 se peregrinos vocabant, quod Chaldæam haberent pro patria, licebat
 illuc redire. Intra annos plus ducentos qui intercessere inter Abrahami
 exitum & Iacobi mortem satis temporis fuit Abrahamo, Isaaco,
 Iacobo redeundi in Chaldæam, si illam amassent, vt patriam suam.
 Verbum ἀναγκάμψαι habemus & Matth. ii. 12. Luc. x. 6. Act. xviii. 21.
 Pro ἔξῃλθον in Manuscripto est ἐξέβησαν. Abrahamus & Sara inde exie-
 rant; liberi autem quasi iidem cum parentibus.

νῦν ὅτι κρείττονος ὀρέγονται] Nempe patriæ non quam habuerant, sed
 quam habituri erant eorum posterum ex promisso Dei. νῦν hic vt alibi est
 opposi-

oppositionis pro *At vero*. vt supra IX. 26. Et præfens est pro præterito, vt & supra 14. & infra 16.

Τούτῃ ἐπορεύει] Id est, illa patria sensu mystico cælum summum significat. Docet hoc ipsum Maimonides in 7º titulo de pœnitentia cap. VIII. §. 1. & 2. Similis locutio II. Cor. III. 13. vbi itidem miscentur figura & res figurata: vt & supra XI. 26. Anaxagoras dicenti cuiquam, nulla tibi patriæ cura est, meliora loquere, inquit. mihi enim maximæ curæ patria est, cælum digito monstrans. Philo libro de somniis dicit in historia istâ peregrinantium Abrahami & liberorum eius egregiam occultari doctrinam, & aliquanto post eam explicans, ait: Ἰσὺς καὶ τὸ πρὸς ἀφθαρσίας ψυχῆς ἐπαμύνηται δόγμα διὰ τούτων· ὑπολιποδοῦν μὲν γὰρ τὸν οὐρανίον τόπον, ὡς καὶ μικρὸν πρὸς τὸν ἐλθέειν, καὶ εἰς ξένῳ χόρον ἦλθε, τὸ σῶμα. φησὶ ὃ οὐ μέχρι πάντος κατεργασθῆναι αὐτῷ ὁ γυνήσας πειρᾶσθαι πατὴρ, ἀλλ' οἶκτον λαβὼν λύσιν τὰ δεισιμα, καὶ ἐλθέειν ἀρχὴν τῆς μετὰ τὴν ἀσφαλῶς ἀπαρτίμην. Et rursum: ὁ ὅς μακρὸς αἰὼν αὐτῷ καὶ βίος ἐν τῇ νοητῇ πόλει καταλείπεται. Idem & in libro de Mundi opificio nominat νοητὴν πόλιν. Et vocatur Ierusalem vrbs sancta, vrbs Dei, quæ nomina sensu multò pleniore summo illi Cœlo conueniunt.

16. Διὸ οὐκ ἐπαμύνηται αὐτῷ ὁ Θεός, Θεὸς ἐπικαλεῖσθαι αὐτῷ· ἡ δὲ ἡμεῖς γὰρ αὐτοῖς πόλιν] Sensus est: οὐκ ἐπαμύνηται αὐτῷ ὁ Θεός, Τούτῃ οὐκ ἐπαμύνηται Θεὸς ἐπικαλεῖσθαι αὐτῷ. Verbum ἐπαμύνομαι aut cum accusatiuo personæ construitur, vt Marci VIII. 38. Luc. IX. 26. aut cum infinitiuo rei, vt supra II. II. Deus cum specialiter dicitur Deus Abrahami, Isaaci & Iacobi Exod. III. 15. eo ipso intelligitur eorum esse fautor summe, atque δυνάστης vt diximus, & ex Abenēdra firmauimus ad locum Matth. XXII. 32. Ostendit autem noster scriptor, iure hoc nomen Deo tribui, quia illis parauerat, id est, destinauerat egregiam urbem, nempe Hierosolyma, vt iam diximus: per quam πόλιν, imo μετὰ πόλιν, significatur μετὰ τὴν summum Cælum, vt ex hoc scriptore & ex Philone iam didicimus. ἐτοιμάζειν est destinare vt Tob. VI. 22. in Græco. Matth. XX. 23. XXV. 34. Marci X. 40. sic & ποιεῖν Sap. IX. 8.

17. πίστει προσενήνοχεν Ἀβραάμ τὸν Ἰσαὰκ] Sic & Iacobus II. 21. ἀνένεκα Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ. Partem enim oblationis etiam effectu impleuit imponens filium altari: partem animo, paratus eum etiam mactare. Saluianus de gubernatione Dei libro I. *Immolari sibi Deus filium iussit: pater obtulit, et quantum ad defunctionem cordis pertinet, immolauit.* Philo de eadem re in libro de Abrahamo: τῷ δὲ ἡ προσέτις, εἰ μὴ τὸ τέλος ἐπικολούθησεν, ὁλόκληρος καὶ παντελής οὐ μόνον τοῖς ἱεραῖς βίβλοις, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς τῷ ἀγαγινώσκοντων δεινοῖς ἀνάρχῃς ἐσηλίσθηται. Itaque & à Deo ipso tanquam rei perfectæ præmium accepit: Non pepercisti vnigenito filio tuo propter me Gen. XXII. 12. Et ille quidem filio non pepercit: Christus autem & eius martyres nec sibi.

πειραζόμενος] Deo explorante ipsius fidem, idque postremum. Nam post id ultra exploratus non est. Gen. XXII. 1. in hac historia: *tentaui*

Deus Abraham. Sirachides de re eadem: ἐν πειρασμοῦ δ' ὕρθεη πρὸς, XLIV. 22.

καὶ τὸν μονογῆν προσηύφερεν] Vnicum, nempe ex iusta matre familias. וְיָחִיד

Gen. XXII. 2. XII. 16.

ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος] Quæ promissa à Deo sibi facta in animum admiserat, nempe in Isaaci posteritate implenda, quod iam addet. ἀναδεχόμενος plus est quam δέχεσθαι. Itaque suscipere non male vertit Latinus.

18. πρὸς ὃν ἐλαλήθη, ὅτι ἐν Ἰσαὰκ πληθήσεταί σοι σπέρμα] Gen. XXI. 12. id est, ea posteritas erit longè clarissima, tuumque nomen propagabit & terram illam insignem possidebit, quæ per Isaacum tibi obueniet. Gen. XXI. 12. vbi in Græco Genesios similiter πληθήσεταί σοι σπέρμα quomodo & Rom. IX. 7. Notandum autem Isaacum cùm morti destinabatur, fuisse improlem. ὅτι hic abundat, vt Matth. XV. 18. Luc. I. 6. VIII. 4. & alibi.

19. λογισάμενος] Istud λογισάμενος referendum ad remotius, nempe ad προσηύνοχεν λογισάμενος וַיַּחְשַׁב animo reputans.

ὅτι καὶ ἐν νεκρῶν ἐγείρειν δύναμις ὁ Θεὸς] Hæc erat fides, Euangelicæ sane suppar. Credebat ex Isaac se habiturum posteros. Credebat eundem interficiendum. Hæc conciliari non poterant, nisi per admirandam Dei potentiam, ad id efficiendum quod eo tempore exemplo carebat.

ὁ δὲν αὐτὸν καὶ ἐν ᾧ δαβολῇ ἐκομίσασατο] ὁ δὲν ἐν ᾧ δαβολῇ, id est, ἐν νεκρῶν ἐν ᾧ δαβολῇ, וַיַּחְשַׁב per imaginem quandam resurrectionis ex mortuis. Iam enim mortuus erat in sua & patris opinione. Redditus ei est ex Orci faucibus. Sic resurrectio à morte & liberatio à periculis præsentissimis comparantur II. Cor. I. 9. 10.

20. πίστευε ὡς ἐν μέλλόντων εὐλόγησεν Ἰσαὰκ τὸν Ἰακώβ & τὸν Ἡσαΐ] Crediderat Deo res magnas posteris suis euenturas, Gen. XXV. 24. Sed solemniter quasi testamentum conditurus Deo dirigente eas ita partitus est, vt Iacobo potiores assignaret, nempe de terra illa Abrahamo promissa. Ideoque Iacob hic quanquam natu minor præponitur: quomodo & Abraham Nachoro Gen. XI. 26. In hac quoque re figura latet populi Iudaïci & Christiani, quam euoluit Paulus Rom. IX.

πίστευε Ἰακώβ ὑποθήσων ἔχουσιν ἧς ὧν Ἰωσήφ εὐλόγησε] ὑποθήσων, id est, moriturus: præsens pro proxime futuro, quales locutiones complures adduximus ad Matth. XXV. 28. In hoc quoque Iacobi testamento, Deo dirigente, minor prælatus est maiori, ad idem figurandum, quod diximus. Et nota ἔχουσιν dici etiam vbi de duobus tantum sermo est. Intellexit Iacobus regnum in Ephraimi stirpe exiturum.

καὶ προτεκμήνησε πρὸς τὸ ἄκρον τὸ ῥάβδον αὐτῆς] Plane hic sequitur noster scriptor versionem LXX. Gen. XLVII. 31. Vox Hebræa, quæ hoc loco in Genesi legitur & XLVIII. 2. מַטֵּה tam baculum potest significare, quam lectum. Nam puncta vocalia, quæ significationem variant, olim adscripta non fuere: forte etiam eadem olim fuit pronuntiatio in significato utroque, vt multæ sunt voces πολύσημοι, sed à Grammaticis postea

reperta discriminatio. Adoravit autem nempe Deum, quod interpret Latinus addidit dicto loco Gen. XLVII. 31. & idem supplendum I. Reg. I. 47. Videtur autem Iacobus, quo maiorem Deo honorem haberet, precibus facturus ex lecto surrexisse (nam postea retulisse pedes suos in lectum dicitur Gen. XLIX. 32.) & in eo confedisce innixus scipioni, qui gestus egregiam habet fidei imaginem. Nam cui quis innititur, id scipioni comparatur II. Reg. XVIII. 21. Esaïæ XXXVI. 6. Ezech. XXI. 6. Et ideo חַוִּימָה etiam σήμεμα vertitur, ut Psalm. CV. 16. Ezech. IV. 16. V. 16. VII. 11. XIV. 13.

22. πίσει Γωσήφ τελούσῃ] Et hic τελούσῃ fumendum ut modo ὑποθήσκων.

ὡς ἐπὶ τῆς ἐξόδου ἧς ὤαν Ἰσραὴλ ἐμνημόνευσε] Memor fuit aliam terram suis & fratrum posteris promissam, ac proinde eos aliquando ex Ægypto exituros.

καὶ ὡς ἧς ὁσέων αὐτῆς ἐνετείλατο] Mandata dedit de ossibus suis in promissam terram deportandis, quod signum erat eum de possessione promissa nihil dubitare. Historia ex Gen. L. 24. Iosue XXIV. 32. Vide & Act. VII. 16.

πίσει Μωϋσῆς γυνεὺς ἐκρύβη ἑμίλωος ὑπὸ ἧς πατέρον αὐτῆς] Fide nempe parentum, quos hic πατέρας vocat, masculinum pro communi usurpans, ut saepe Iurisperiti. Eadem locutio Ps. XLV. 17. Quod sacra Scriptura de matre Moysis narrat Exodi II. 21. idem debere & de patre intelligi docet nos Stephanus Act. VII. 20. & ipsi LXX in Exodo : ἐσπέναν αὐτὸν μὴ ὡς ἑμίλωος· ἐπεὶ ὃ οὐκ ἐδύνατο αὐτὸν εἶναι κρυπτόν, &c. Itaque recte hic Scriptor utrumque parentem designat. Apud Ezechielem Tragicum Iudæum Moses sic loquitur : ἐνταῦθα μήτηρ ἡ τεκοῦσα ἐκρυπτό με τρεῖς μῆνας.

διότι εἶδον ἀσείον τὸ παιδίον] Oraculo prius accepto ex ipsis oriturum, qui populo libertatis auctor esset, quare cum infans ipsis natus esset mirum in modum pulcher, καὶ ὡς ἀσείος, ut ibi LXX. ἀσείος παρ' Θεοῦ ut Stephanus Act. VII. 19. ἀγαθὸς ut Aquila, καλὸς, ut Symmachus, non dubitarunt quin is ipse esset, ad quem id oraculum pertineret. χάρις ἡ πατρική πολλὴ & ἀκρατος apud Iosephum, qui & hoc habet : τὸν ὃ Θεὸν ἠγάπητο πᾶσαν ἐμπροσθεν ἀσφαλείαν ὑπὲρ τῆς μητρὸς ψυχῆς γλυέσθαι ἧς εἰρημύων. Philo de vita Moysis : γυνή τις οὐκ ὁ παῖς δούλος ὅς μιν ἐρέφηνεν ἀσειότερον ἢ κατ' ἰδιώτην.

καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν τὸ δέταγμα τῆς βασιλείας] Magna fides vincit metus omnes. Edictum intellige, quo iubebantur parentes Iudæi exhibere infantes mares ut interficerentur. Nam & hoc comprehensum fuit in edicto quod breuiter refertur Exodi 1. 22. Ezechiel Tragicus:

Ἐπειτα κηρύσσει μὲν Ἑβραίων γυνή

τ' ἀρσενικά ρίπτειν ποταμὸν εἰς βαθυρρόον.

Philo de parentibus Moysis: ὡς & ἧς τῆς τυράννης κηρυγμάτων ἀλογῆσαι;

πίσει Μωϋσῆς μέγας γλυόμενος, ἠρνήσατο λέγεσθαι υἱὸς θυγατρὸς Φαραὼ] Spreuit

honorem quem habebat dici filium adoptivum Thermutidis filiae tanti regis Exodi II. 9. Act. VII. 21. Ezechiel Tragicus:

Ἔως μὲ οὐκ τὸν πατὴρ εἰχόμενον χεῖρον

Τετραῖσι βασιλικαῖσι καὶ πατρίμοις

Ἀπὸ παντὸς ὑπερβῆναι, ὡς δὲ ἀπὸ ἀλλήλων ἑῶν.

Apud Iosephum Thermuthis dicit: ἐμανθῆς μὲ ἡγοσάμην παῖδα ποιήσας, τῆς δὲ τῆς βασιλείας ἀξίον. Idem habes in Midrasch Bereschith. Huius autem generosi animi præsagium dedit Moses infans, cum diadema sibi per iocum à Rege impositum in terram abiecit, quod narrat Iosephus Antiq. II. 5. ἡρνήσατο λέγεσθαι, recusavit dici. Nam & ἀρνούμεναι pro repellere vsurpant Græci, ut notatum eruditis. Μέγας χηρόμορος, 7771 Exodi II. II. ubi LXX μέγας χηρόμορος Μωϋσῆς, id est, cum iam ad iustam ætatem peruenisset, annorum XL. Act. VII. 23. quomodo & Midrasch Bereschith & Hebræi alij. Magna fides, quæ principatus spernit & contemptis se aggregat.

μᾶλλον ἐλόμορος συγκαουχῆσθαι τῷ λαῷ τῷ Θεῷ ἢ περὶ σωματὸν εἶναι ἀμνηστίας ἀπολαύσιν] Neque enim poterat fortunam illam retinere ætate iam honorum capace, nisi & edicta illa crudelia tueretur, quod erat peccatum per se graue, & multo grauius in eo qui nosset promissa isti populo facta. Breue est omne quod temporale est, diuturnum, quod ad posteros transit. καουχῆσθαι vox bene Græca, quam & infra vsurpabit hic Scriptor 37. & XIII. 7. utitur Thucydides & alij. Vides iam tum præfiguratum Evangelium, fide per crucis tolerantiam demonstrata.

μείζονα πλοῦτον ἡγοσάμηνος τῷ Αἰγύπτῳ θησαυροῦν τὸν ὀνειδισμόν τῷ Χεῖρσιν] ὀνειδισμόν Χεῖρσιν hic vocat contumelias illas, quas tum Israëlita patiebantur, quæ figura erant eorum quas perpeffurus erat Christus, & ob Christum Christiani, ut recte hic Chrysostomus. Est enim hæc locutio contracta, & similis ei quam supra habuimus 15. Et bene procedit comparatio: nam & populus Israëliticus, sicut filius Dei primogenitus vocatur Exodi I v. 21. Jerem. XXXI. 9. ita & Χεῖρς Abacuc. I II. 13. ob maxima beneficia, quæ vnguenti nomine significantur. Sic & parentes eius populi Χεῖρς vocantur Psal. C v. 15.

ἀπέλεπε γὰρ εἰς τὴν ματαποδοσίαν] Mercedem illam Abrahamo promissam Genes. XV. 1. terram illam excellentem. ἀποβλέπειν est respicere, vox frequens scriptoribus bene Græcis. Vocem ματαποδοσίας iam aliquoties habuimus.

27. πίστις κατέλιπεν Αἶγυπτον] Fidem habens oraculo in rubo & tot aliis.

μὴ φοβηθεὶς τὸν θυμὸν τῷ βασιλέως] Respicitur historia quæ est Exod. X. 28. 29. Nam cum Rex dixisset Mosi: caue ne ultra faciem meam videas: nam quocumque die apparueris, morieris: respondit Moses: erit ut dicis, non videbo ultra faciem tuam. Talia sunt multorum Regum edicta, quale illud Corinthij Regis in Medea Euripidis:

—Προεινέτω δὲ σὸι,

Εἰ δ' ἡπιούσα λαμπρὰς ὁψείτω Θεοῦ,
 Καὶ πᾶσας ἐντὸς τῆς δευτέρας χθονὸς
 Θανῇ.---

Quod Ennius sic verterat:

Si te secundo lumine hic offendero,

Moriere.----

τὸν γὰρ ἀόρατον ὡς ὁρᾶν ἐμαρτέρησε] ἐμαρτέρησε קִיחַתָּה, id est, constans fuit. Vide Iob. 11. 9. Et cur constans fuit? quia Deum inconspicuum ita præsentem habebat animo, quasi eum conspiceret. Et hæc egregia est fidei descriptio. Nunquam illi excidebat illud אֵשֶׁר אֵהִי.

28. πῖς πεποίηκε τὸ πάχα] Id est, ἐπαράτησε פסח in formulis Hebraïcis? fides promissa, quod est Exodi x 11. 3. Hoc autem Pascha cùm rebus annexis manifestam habet Christi figuram 1. Cor. v. 7.

καὶ τὴν δόξαν τῆς αἱματός] Περιχέειν & περιτεχνέειν respondent Hebræο קָרַר quod est aspergere, Exodi xxiv. 6. xxix. 11. 16. & in Leuitico & alibi sæpe. Intelligenda hic δόξαις siue sparsio facta ad postes: qui μὴ ἐκ ὧς cor nostrum significant, sicut sanguis ille agni, passionem Christi.

ἵνα μὴ ὁ ὀλοθρεύων τὰ περὶ τὸν αἶμα, δὴν αὐτῶν] ὁ ὀλοθρεύων nempe αἶγας qui ὁ ὀλοθρεύων 1. Cor. x. 10. ὁ ὀλοθρεύων Sap. xv 111. 22. 25. Is est qui in libro Tobiae & apud Rabbinos dicitur אֵשֶׁר אֵהִי. Idem המַשְׁחִית. Exodi x 11. 23. ubi Græci τὸν ὀλοθρεύοντα, & Ierem. 11. 30. ubi itidem in Græco ὁ ὀλοθρεύων. Vide quæ dicta nobis ad indicatum iam ad Corinthios locum, τὰ περὶ τὸν αἶμα nempe χυνήματα, tam enim de pecudibus quam de hominibus agitur in Exodo x 11. 12. Tangere hic est ferire נָגַח Exod. xxi. 23. quomodo & ἀπείδαμ sumitur 1. Par. xvi. 22. Psalm. cv. 15. 1. Ioh. v. 18. Sic & nos per Christi sanguinem, si eo recte aspergamur, liberamur ab eo qui mortis habet imperium.

πῖς διέβησαν τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν, ὡς δὲ ξηρὰς] Explicat quod est Exodi xv 1. 22. וַיַּבֹּא בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּתוֹךְ הַיָּם בִּיבְשָׁה. Non tantum in viris primoribus, sed & in multitudo ostendit exemplum fidei. Nam ad Moysis hortamenta, quæ legimus Exod. xiv. 13. ingressi sunt in mare & illæsi semirciculum in ipso mari transiere. Id mare hîc vocatur Ἐρυθρὰ θάλασσα, quomodo in Ps. cv. 1. & cxxxv. loquuntur LXX. Sed rectius Ἐρυθραία dicitur, non à rubore, sed ab Erythra, quomodo Græci nomen transtulere Edomi, qui idem Esau: cuius posterî oram illius maris tenuere, ut videmus 1. Reg. ix. 26. ὡς δὲ ξηρὰς. Sic Exodi xiv. 21. ἐποίησε τὴν θάλασσαν ὡς ξηρὰν. In Hebræο לַחֲרֵבָה.

Curvata in montis speciem circumstetit unda.

ἥς πῖσαν λαβόντες οἱ Αἰγύπτιοι κατεπόθισαν] Tracti exemplo & putantes sibi tutum fore quod Israëlitis tuto cedere videbant, absorpti sunt, nempe fluctibus. Exod. xiv. 27. בָּלַע וַתִּטְּנֵם וַתִּכְרַסְתֶּם וַתִּפְּסֹדֶם. pluribus in locis valet & vertitur κατὰ ποντίζω. Sic etiam increduli in summa mergentur mala, piis euadentibus.

πίσι τὰ τεῖχη Γεραχὼ ἔπεισε κυκλωθέντα ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας] *πίσι* construe cum *κυκλωθέντα* expone non obfessa, sed circuita. Fecerat enim hoc populus cum armis & buccinis, Arca præcunte, fidem habens Iosuae dictis Ios. v. 1. Conciderunt autem mœnia die Sabbati, vt tradunt Hebræi. Sic Christi temporibus, quod implementum est Sabbati, concidit idololatria sine vlla vi humana, ad sonum verbi eius.

πίσι Ῥαὰβ ἡ πόρνη οὐ συναπόλετο τοῖς ἀπειθήσασιν, δεξαμένη τοὺς κατὰσκόποις μετ' εἰρήνης] Et hic *πίσι* construendum cum *δεξαμένη*. ideo excepit & saluos fecit exploratores ab Iosua missos, quod crederet vnum esse Deum verum, qui in Ægypto & in Arabiæ desertis locis res tam miras patrasset, cuius cultores erant Israëlitæ. Post exempla Patrum addidit exemplum etiam fœminæ & extraneæ & turpis vitæ. Nam & cauponam exercebat, & simul corpore quæstum, vnde *πόρνη*, id est, *πόρνη* dicitur. De eo more vide L. Palam. §. si quæ, D. de ritu nuptiarum, & L. qui adulterium C. de adulteriis. Vocatur autem *πόρνη* non quod talis manserit, sed quod talis ante fuisset, quomodo Matth. xx i. 31. αἱ πόρναι dicuntur intrare in regnum cœleste. μετ' εἰρήνης, cum incolumitate, id est, ita eos excepit, vt tutos eos præstaret cum capitis sui periculo. Fides sane magna, & vt Iacobus explicat, cum egregiis operibus coniuncta, qualis esse debet Christianorum fides. Recte dixit Chrysostomus in Raaba esse figuram eorum, qui olim idololatræ, & vt Scriptura loquitur, cum Dæmonibus scortati fuerant : Nam hi post fidem, sed non otiosam, eximentur exitio, cui subiacebunt increduli.

32. καὶ τὸ ἐπὶ λέγω] Quid opus est hac de re loquar amplius? Plena est talium exemplorum tota Scriptura.

ὅτι λέγει γὰρ μεσσηρούμενον ὁ ἁένης] Tale illud : *Ante diem sero componet vesper Olympo*, & similia.

ὡς ἐ Γεδεὼν] Qui fidem habuit Angelo Iud. v. 1.

Βαράκ τε & Σαμψὼν καὶ Γεφθαῖ] Qui omnes afflatu diuino excitati sunt ad regendum vindicandumque populum, vnde & Prophetæ Iosepho vocantur. Huic afflatui paruere, per fidem. Vide Iud. i. v. 14. xi. 29. xiii. 25. Gedeonis & Sampsonis parentibus etiam Angeli apparuerant, Iud. vi. 11. xiii. 3. 11. Non seruat autem ordinem temporum. Nam Barac ante Gedeonem fuit, & Iephthes ante Sampsonem. Sic & i. Sam. xii. 1. in Græco τὸν Γεφθαῖ (id est, Gedeon) & τὸν Βαράκ legerunt enim קרבן vbi nunc in Hebræo קרב. Scribit autem Γεφθαῖ quomodo & LXX nempe ε, illud ponitur pro litera η, vt & in Νῶε & vocibus aliis. De huius voto & quomodo impletum sit, diximus sententiam nostram ad locum illum in Iudicum libro. Ibidem inuenies, cur neque Gedeon neque Sampson credendi sint in legem peccasse.

Δεῖδ τε καὶ Σαμουὴλ & τῶ Περφητῶ] Quibus omnibus Deus voluntatem suam significauit per afflatum, per vocem, interdum & per visa : Et illi

fidem habentes res magnas gessere. Dauid ante Samuelem nominatur, ut Samuel deinde melius connectatur cum Prophetis aliis.

οἱ δὲ πίστεως κατηγωνίσαντο βασιλείας] Vicere Iosue reges multos nominatos Iosue xii. Barac Cananæos : Gedeon Madianitas : Iephtha Ammonitas : Sampson & Samuel Philistinos : Dauid Philistinos, Amalecitas, Iebusæos, Moabitas, Idumæos, Syros : cuius Dauidis fidem viuis coloribus depictam habes Ps. ii. xviii. xx. xxi. Sic & nos per fidem vincere debemus Mundi huius principem.

εἰργάσαντο δικαιοσύνην] Vitam egere honestam ac laudabilem pro illorum temporum ratione. Ita enim sumitur facere iustitiam Ezech. xviii. 5. Sirach. xi v. 17. xx. 30. Congruit hoc eximie Samueli & Iosaphato. Idem nos facere debemus, sed secundum sublimiora Euangelij præcepta.

ἐπέτυχον ἐπαγγελιών] Ingentes victorias consecuti sunt, secundum Dei promissa. Hoc generaliter dictum specialius explicant sequentia. maiora promissa nos consequemur.

Ἐφράξαν σώματα λεόντων] Dicuntur id fecisse, quod à Deo obtinuerunt ut fieret. Respicitur historia Dan. vi. 22. ubi in Græco : ἀπέσειλεν τὸν ἄγγελος αὐτῶν, καὶ ἀνέφραξεν τὰ σώματα λεόντων. Sic & nos per fidem euadimus rictum Diaboli, qui tanquam leo rugiens quærit nos deuorare i. Petri v. 8.

34. ἐσβέσαν δύναμιν πυρός] Eadem figura : id est, obtinuerunt ut ignis vim suam amitteret quasi extinctus esset : quod euenit Ananiæ, Mizaëli & Azariæ, ut videre est Dan. iii. 49. 50. 92. Sic & nos seruabimur ab igne æterno.

ἐφυγον σώματα μαχαίρας] Effugere enses acutos. Id enim פי-הרג. Vide supra i v. 12. Sic Dauid effugit enses Saülis : Elias & Michæas Achabi : Eliasus Iorami : Jeremias procerum Iudæorum : Esther Mardochæus & Iudæi alij Amanis. Sic & nos iram Dei quæ gladio comparatur Ierem. xii. & alibi.

ἐνεδυναμώθησαν ὑπὸ ἀδυνείας] Manuscriptus ἐδυναμώθησαν. Reualuere à morbis, ut Iob : Ezechias i. Reg. xx. Addi potest Tobias. Et nos à malis animi conualuimus.

ἐξηγήθησαν ἰσχυροὶ ἐν πολέμῳ] Vt Jonathan i. Sam. xii. & xiv. Dauidis militiæ duces ii. Sam. xxiii.

παρεμβολὰς ἐκλινον ἀλλοτρίων] παρεμβολή sæpe apud interpretes Veteris Testamenti & scriptores Iudaicarum historiarum Græcos, non castra, sed exercitus significat, ut i. Sam. iv. 16. Gen. xxxii. 7. Sirach. xl viii. 24. & in Maccabaïcis sæpe κλίνειν vox militaris, in fugam agere. Etiam apud Luuium est, inclinatur acies. ἀλλότριοι hic sunt ἰσχυροὶ homines extranei à Dei cultu. Sic nos fugare à nobis debemus cupiditates à Deo alienas.

35. ἔλαβον γυναῖκες ὅς ἀναστάσεις τοῖς νεκροῖς αὐτῶν] Propius iam venit ad figuras & spei & patientiæ Christianorum. Recepere fœminæ suos liberos ex morte ad vitam rursus mortalem. i. Reg. xvii. 21. ii. Reg. iv. 34. 35. At nos

recipiemus nosmetipsos in vitam immortalem. ἢ ἀνάστασιν hic est ἀνάστασιν. Similis locutio Gal. III. 11.

ἄλλοι δὲ ἐτυμπαίνοντες] Τύμπανον esse fidiculas, per quas humana pellis ita extenditur, ut bubula in tympano, diximus ad II. Macc. VI. 19. & firmavimus ex Aristophanis Scholiaste. Meminit & Plutarchus Dione, & in epigrammate Græco Lucilius. Hinc τυμπαίνειν torquere apud Plutarchum de adulatore. ὑποτυμπαίνεσθαι dicuntur, qui ad mortem usque torquentur Maccabaïcorum tertio, Lysia aduersus Ageratum, Aristoteli Rhetoricorum II. Quo sensu etiam hoc loco illud ἐτυμπαίνοντες Syrus interpretatur. Non obscure respiciuntur hic historiae matris ac septem filiorum quæ sunt II. Macc. VI. 11. & in libro ἀνθρακίτης λογισμοῦ, qui Iosepho ascribi solet, & apud Thalmudicos.

οὐ παραδέχονται τὴν ὑπολύτρωσιν] Non acceptantes liberationem à pœnis sibi oblatam sub conditione idololatriæ. Sic Eleazarus II. Macc. VI. 30. Δυναμὸς ὑπολυθῆναι τῇ θανάτου σκληρᾷ ὑποφέρω καὶ σῶμα ἀλγιστόν.

ἵνα κρείττονος ἀνάστασιν τύχωσιν] Tolerarunt ista mala hac spe, fore ut post suam mortem res Iudaicæ in meliorem statum restituerentur? Quæ figura quædam erat eius resurrectionis, quam nos credimus, ut dictum ad Dan. XII. 2. 36. ἀνάστασις hic quod παύσην Levit. XXVI. 37. Dicimur autem consequi & quod in posteris consequimur.

36. ἐπεὶ δὲ ἐμπαγγυῖς ἐμασίγων πῦρ ἐλάβον] Verberati, Michæas I. Reg. XXII. 24. Ieremias XXV. 14. Antiochi temporibus plurimi Ios. Ant. XII. 7. I. Macc. I. 34. II. Macc. V. 24. Irrisus Elisæus II. Reg. II. 23. & alij Luc. XX. 11. πῦρ λαμβάνειν est sentire.

ἐπὶ δὲ δεσμῶν καὶ φυλακῆς] Ut Iosephus & Ieremias, & illi de quibus I. Macc. I. 34.

37. ἐλιδάοντες] Ut Nabuthes I. Reg. XXI. 13. Zacharias sacerdos II. Paralip. XXVI. 21. Alij. Vide Matth. XXI. 35. XXIII. 37. Marci XII. 4. Luc. XIII. 34. Quidam lapidatis accensent Ieremiam, sed incerto auctore.

ἐπιδάοντες, ἐπειράοντες] Posterior hæc vox in textum irrepsit ἐκ διττογραφίας. locum autem hic non habet inter mortium genera. Syrus illud ἐπειράοντες non legit: sed nec Chrysostomus nec Theophylactus. ἐπιδάοντες vero ad Esaiam refertur, quem ferra sectum à Manassæ Scriptura non dicit, sed Iudæorum traditio, quam sequuntur & Hieronymus & Epiphanius. Et fuisse hoc supplicium non incognitum vicinis Iudææ locis apparet Amos I. 3. II. Sam. XII. 31. I. Paralip. XX. 3.

ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον] Achabi temporibus I. Reg. XIX. 10. Multi & Manassis temporibus. De utrisque agitur Matth. XXIII. 30. Act. V. 11. 52. Multi etiam temporibus Antiochi I. Macc. I. 35. 52. 61. II. Macc. V. 13. VI. 9.

ἀειήλθον ἐν μηλωταῖς ἐν αἰγίοις δερμασιν] Ad quos hoc pertineat explicat Cle-

Clemens ad Corinthios partem verborum transcribens : Μιμηταὶ γυνώμεθα κακείνων, οἱ πινες ἐν δέρμασιν ἀγρίοις & μηλωταῖς περιπατοῦντες κηρύσσοντες τὴν ἐλπίδα τῆς χρείας. λέγουμεν ὅτι Ἡλίας καὶ Ελισσαῖον. ἐπὶ ᾧ & Ἰεζεκιήλ καὶ τοὶ ἄλλοις πεπονητάς. Prophetæ vili habitu utebantur, qualis est ex ouium aut caprarum pellibus, de qua re diximus ad Matth. III. 4. Nomen μηλωτῶν habes I. Reg. XIX. 13. 19. II. Reg. II. 8. 13. 14. μηλωταί in Glossario *pelles*. Paraphrastæ Chaldaei & Rabбини Græcam hanc vocem vsurpant scribuntque מלמ או מלמ או מלמ. Cum dicit περιπατοῦντες ostendit eos ἀσκητοὺς vt Paulus loquitur I. Cor. IV. 11.

ὕστερόντες] Rerum inopes ὀπίσθιοι aut ὀπίσθιοι vt Deut. XV. 8. pro quo Ps. XXIV. 11. ponitur ἐλαττωμένοι. Hinc ὑστέρημα, fortuna pauper lud. XIX. 19. Luc. XXI. 4. Vide de Elia I. Reg. XV. 11. 4.

Θλιβόμενοι, κακουχούμενοι] Hæc & sequentia partim ad Prophetas pertinent, de quibus egimus, partim ad Manassis, maxime vero ad Antiochi tempora. Magnis in periculis versati sunt, magnis vexati incommodis.

ὧν οὐκ ἔστι ἀξίος ὁ κόσμος, ἐν ἐρημίαις πλανώμενοι, καὶ ὄρεσι, καὶ σπηλαίοις, καὶ τοῖς ὅποις τῆς γῆς] Exemplavide dicto loco I. Reg. XVII. 3. XVIII. 13. II. Reg. V. 1. I. Macc. I. 56. II. 29. 30. II. Macc. V. 27. X. 6. Et efficaciter dictum : illi quorum quotidiana consuetudine homines cæteri digni non erant, ex vrbibus vicisque exacti receptum nullum nisi in locis inuiis & asperis specubusque & cauernis inuenire potuerunt. Vide & de Dauide I. Sam. XXII. I. XXIII. 19. V. I. II. XXIV. 2. Specus intellige è saxo סπήχין קינן Esaiæ VII. 19. Cauernas sub humum.

39. καὶ οὗτοι πάντες μὲντοι δέοντες ἔσθαι τῆς πίστεως] Vide supra XI. 2. 4. 5.

οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν] Alij, de quibus dictum supra 33. accepere promissa ; hi vero non accepere : non licuit illis in terrâ promissa tuto consistere : succubuere iræ hostili. κομίζεσθαι hic & supra X. 36. idem quod ὀπίσθιοι. In Manuscripto non est τὴν ἐπαγγελίαν, sed τὰς ἐπαγγελίας, quomodo plerumque hic scriptor loquitur, vbi de veteribus promissis agit.

40. τῷ Θεῷ περὶ ἡμῶν κρείττον πρὸς βλεψόμενος] Promissum illud vere celeste & æternum nobis demum aperte reuelare decreuerat. Vide supra VII. 19. VIII. 6. vbi simili sensu habes vocem κρείττον.

ἵνα μὴ χεῖς ἡμῶν πελειωθῶσιν] Erunt & illi veteres istorum æternorum bonorum participes, sed ita, vt nostri sint accessio. Nobis enim non illis facta sunt illa promissa. πελειῶσθαι hic sume vt supra II. 10. V. 9. Ita Deus illis veteribus nullam fecit iniuriam. Præstabit enim illis maiora quam promiserat.

CAP. XII.

Οι γὰρ αὐτὸν καὶ ἡμεῖς τοσούτον ἔχοντες θεωκείμενον ἡμῖν νέφος μαρτύρων] Cum habeamus tantum agmen testium de fidei utilitate. Sic Virgilius, quod dixerat:

Facta nube premunt.

mox explicat *densis cateruis*. Sic apud Liuium est: *Rex contra peditum equitumque nubes iactat*; *Armorum nubes* est apud Statium. Solent nubes longo tractu alia alias sequi. Par similitudo apud Esaiam Lx. 8. Et Hebræi ענן quod nubem significat, dictum volunt à עבה quod est densare.

ὅλον ἀποθέμηναι πάντα] A Stadio sumpta similitudo. Ibi qui cursuri sunt, omnia quæ oneri esse possunt, deponunt. Sic & nos amorem huius seculi, imo & nostri Matth. xv i. 24. ὅλος pondus, vt hîc sumpsit Syrus. Sic ὅλοις μέζουσιν de grandine dixit Aristoteles.

καὶ τίς ἀθέστατον ἀνθρώπου] ἀθέστατον habent plurimi codices, & sic legunt Syrus & Latinus. καὶ hic vt alibi sæpe est ἐξηγητικόν. Explicat enim quid in hac re per onus intelligat, nempe peccatum, quo ita circumdamur vt currere non possimus. Respicit forte locum Lam. i. 14. vbi peccata comparantur iugi loris implicantibus hominem ac sæpe deicientibus. Videtur enim ἀθέστατος respondere Hebræo שָׁתַן vbi in Græco συνεπλάκησαν.

ἀ' ὑπομονῆς] Constanter.

ἔχοντες τὸν θεωκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα] Ἀγὼν nomen generis, sub quo & cursus comprehenditur. Et pulchre dictum currere ἀγῶνα, sicut decurre laborem apud Ciceronem. Non dissimilia, cursum currere, certare certamen.

ἀφορῶντες εἰς τὸν τῆς πίστεως ἀρχηγὸν καὶ τελειωτὴν Ἰησοῦν] Qui nobis exemplo suo hunc cursum præiit, idemque eius erit βεβαδότης. Ἀρχηγὸς vocem de Christo habuimus & supra II. 10. τελειωτὴν hic sume quomodo fine præcedentis capitis τελειοῦσθαι.

ὃς ἀντὶ τῆς θεωκείας αὐτοῦ χαρᾶς ὑπέμεινε τὸν σταυρὸν] αὐτὸς τῆς θεωκείας αὐτοῦ χαρᾶς, id est, ob gaudium, quod ipsi animo obuersabantur. ἀντὶ pro ἐνεκα. Sic quod Matth. xix. 5. est ἐνεκα τούτου idipsum est ἀντὶ τούτου Eph. v. 31. De voce θεωκείας vide quæ dicta supra v. 18. χαρὰ hic est vita immortalis, & summa potestas, præmium passionum Christi Ioh. xii. 28. xviii. 1. 2. 3. 4. Philipp. ii. 9. Hanc videtur Christo viuide in animum reuocasse Angelus ille Luc. xxi. 4.

ἀγωνίᾳ καὶ ταπείνωσιν] Duo mala tolerauit: dolores, qui sub crucis nomine intelliguntur, & ignominiam tali supplicio coniunctam. καὶ ταπείνωσιν hic comparate sumendum: non tanti faciens eam ignominiam, vt ei se vellet subducere.

ἐν δὲ τῇ τε τῇ θείᾳ Θεοῦ καὶ ἀποδοῦναι] Vide supra VIII. 5.

3. ἀναλογίζεσθαι νῦν] ἀναλογίζεσθαι etiam Xenophonti est expendere animo. Idem quod λογίζεσθαι supra XI. 19.

τὸν Θεόν τῷ ὑπομεμνημένῳ τῷ ἀνθρώπῳ ἀντιλογίαν] Ἀντιλογία. Nam sicut δολοῦν est etiam benefacere, ita ἀντιλέγειν etiam est male cuiquam facere, de quo diximus ad Luc. II. 34. & vox Θεόν τῷ totam passionis Christi historiam comprehendit.

ἵνα μὴ κέμνητε τὰς ψυχὰς ὑμῶν ἐκλυόμενοι] κέμνειν hic est tædio laboris affici. ἔκλυεσθαι vero est ἡγ᾽ lassari. Iud. VIII. 15. I. Sam. XIV. 26. II. Sam. XVI. 2. 14. XVII. 29. XXI. 16. Esaia XLVI. 2. Lassitudo adfert tædium.

4. οὐπω μέχρις αἵματος ἀντηκτέσητε] Pudeat vos defatigari leuioribus malis. Illi prophetæ, deinde & alij Maccabaïcorum temporum, quorum supra meminimus, partim ad capitalia supplicia, partim ad tormenta rapti fuerunt. Christus ipse mortem & quidem crucis perpeffus est. Vos libertatis tantum & facultatum damna aut pericula incurristis. Vide supra X. 33. 34.

ἕως τίνος ἀνθρώπων ἀνταγωνίζομενοι] ἀνθρώπων hic intellige κατ' ἐξοχὴν defectionem ab Euangelio, quo sensu ἀντιλέγειν habuimus supra III. 17. X. 26.

5. καὶ ἐκλήθητε ὡς ἀγαθήσας ἡσυχίας ὑμῶν ὡς ἡσυχίας ἀγαθήσας] Legenda hæc interrogatiue: Et egregie monitum illud, quod est Prou. III. II. ἡσυχία ποιοῖ. Simile vide Eph. V. 14.

6. ἡμεῖς μὴ ὀλιγόψυχους ἐσθαι, μηδὲ ἐκλυόμενοι ὑπὸ αὐτῶν ἐλεγχόμενοι ὅτι ἀγαπᾷ Κύριος, πατέρα. μαρτυροῦν ὅτι πάντα ὑμῶν ὅτι ἀγαπᾷ] Sic est & in Græca versione Prouerbiorum, nisi quod pro πατέρα in quibusdam codicibus est ἐλεγχέ. Apparet interpretes pro אבא quod est *tanquam pater*, legisse אבא quod est *dolore afficiet*. ἀλγὺν ποιεῖ ut Iob. V. 18. Pro μὴ ὀλιγόψει Aquila posuit μὴ ὑποδοκίμασον, alij μὴ ἀποδοῦναι אבא. Pro μηδὲ ἐκλυόμενοι Theodotion μηδὲ ἐλεγχόμενοι אבא, quidam in aduersis recalcitrant: alij animum despondent; neutrum faciendum Christianis, quibus eximie competit nomen filiorum Dei. Nam si vere sunt Christiani, aduersa talia illis non euenient nisi ex decreto quodam Dei, & quidem in ipsos beneuoli, nempe ut siquid fordis adhæret, excoquatur, aut ut ipsi per patientiæ exercitia reddantur meliores. Tales castigationes vocantur ab Hebræis אבא יסורי amoris, ut notatum erudit. אבא יסור אבא quo verbo significari solet institutio, quæ factis fit, puta vinculis, legibus, poenis. ἐλεγχέ אבא est obiurgare; sed solent, ut iam modo diximus, ea quæ de verbis proprie dicuntur, ad facta quoque transferri. Sic & verbum אבא יסור à specie transfertur ad genus. De nomine אבא יסור diximus ad Marcum III. 10. ὅτι ἀγαπᾷ in Hebræo אבא יסור subaudito אבא quem diligit. παραδεχέσθαι est proprie pro suo agnoscere. Abdicatos ἀποκηρυχθέντας parentes curare non

solent. Illud ὃ post μασιχοῖ est copula διηγητικὴ quomodo accepit Syrus & alij.

7. εἰ παιδείαν ὑπομένετε] Si aduersa vobis eueniunt. Nam ὑπομένειν interdum nihil aliud est quam *perpeti*, vt Jac. 1. 12. Sic ὑπομένειν χρίσθης *causam dicere*.

ὡς ὑοῖς ὑμῖν παροσφέρει] Θεός] Deus vos in hoc ipso paterne tractabit. Sic παροσφέρειν] ζαχάως αὐτοῖς *asphere eos tractant* apud Plutarchum Lyncurgo. Hanc vocem, vt multas alias, scriptor noster hausit è Græcis purioribus.

τίς γάρ ἔστιν ὁδός, ὃν οὐ παρδύει πατήρ] Responsio ad tacitam obiectionem. Atqui finit nos pati tam dura. Sic interpretantur Hebræi sententiam, quæ est Prou. XIII. 1.

εἰ ὃ χρεῖς ἐστὶ παιδείας, ἥς μέτοχοι γέγονασιν πάντες, ἀλλὰ νόθοι ἐστὶ καὶ οὐχ' υἱοὶ] πάντες intellige illi de quibus actum capite præcedenti. νόθοις autem non sume natos ex matre impare, sed eos quos mater ex adulterio genuit, & marito vult obtrudere: ille autem rejicit. Philo libro de Confusione linguarum locutus de iis, qui finem vitæ faciunt voluptatem, adjicit: ὅτι ἐκ πόρνῃς ἀποκυηθέντων οὐδὲν ὡς οἱ μὲν διαφύονται.

9. εἴπα] Tum vero.

Τῷ μὲν τῷ σαρκὸς ἡμῶν πατέρας εἰχόμενοι παρδύτας καὶ ἐνέξεσθαι] Nempe in primis annis. Εὐνέξεσθαι est reuereri Matth. XXI. 37. Marci XII. 6. Luc. XX. 13. Sap. II. 10. & alibi. Πατέρας τῷ σαρκὸς, id est, qui nos mortales ipsi ad vitam mortalem generauerant. καὶ ἐνέξεσθαι, id est, vt eos hoc magis reuereremur. Hebraismus, qualis alter sequetur.

οὐ πολλὰ μάλλον] Multo iustius.

ὑποταγησόμεθα] Niphal pro Hithpael, id est, subijciemus nos ipsos, nimirum ad ferenda aduersa, ipso ita volente.

τῷ πατρὶ καὶ τῷ πνεύματι] Ei qui Christiano cuique dat spiritus dona, ita vt nos certos faciat vitæ futuræ, quæ erit plane πνευματικὴ 1. Cor. XV. 46. Hebræorum locutione vtitur. Nam ij opponunt האב הרוחני & האב הגשמי. Alioqui si per spiritus hominum animos intelligas, Deus tam carnis quam horum est opifex Num. XV. 23. vbi in Græco Θεός, Θεός καὶ πνεύματων καὶ πάσης σαρκός.

καὶ ζήσομεν] Id est, vt viuamus, nempe in perpetuum. Est Hebraismus qualem iam iam obseruauimus.

10. οἱ μὲν γὰρ πρὸς ὀλίγας ἡμέρας] Ad tempus exiguum, puerilis ætatis, vt iam diximus. Potestas illorum & cura non est nisi temporaria. ימים pro tempore vsitatum Hebræis: vt Lucæ I. 5. 7. & alibi sæpe.

καὶ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς ἐπαίδευσαν] Pro arbitrato, sæpe ex errore, interdum etiam sua vitia pro virtutibus instillantes: vt auaritiam, vt ambitionem: de quilibus parentibus agit Horatius I. Sat. V. 1. & Iuuenalis V. 14.

ὃ ὃ ἐπὶ τὸ συμφέρον] Ad nostros vsus; nam nec errat, nec prauis affectibus abripitur. Eadem locutio 1. Cor. V. 11. 35.

εἰς τὸ μεταλαβεῖν τῆς ἀγότητος αὐτῆς] Vt in dies sanctiores fiamus ad ipsius exemplum. Sumptum ex Levitico x i. 44. x i x. 2. vnde & Petrus sumpsit i. i. 16. Id autem fit præcipue per spiritus dona, quorum iam facta mentio.

πᾶσαι ἡ παιδεία πρὸς μὲν τὸ παρὸν οὐ δοκεῖ χαρῆς εἶναι, ἀλλὰ λύπης] Radices amaræ: fructus dulces, videlicet si sensus externos, & inde nascentes ὑπολήψεις consulimus.

ὅτερον ἡ καρπὸν εἰρηνικὸν τοῖς δὲ ἡγίαις γεγυμνασμένοις ἀποδίδωσι δικαιοσύνης] Nam ἀσκησις firmat πλὴν ἐξιν, eique incrementa adjicit. Δικαιοσύνη hic latius sumitur, non vt initium est ἀγιοσύνης, sed ita vt omnes officij nostri partes complectatur. Vide quæ dicta x i. 33. καρπὸν εἰρηνικὸν, id est, gratum. opponitur enim hoc λύπη. Hoc sensu εἰρηνικὸν habemus Deut. i i. 26. Ierem. x i i. 6. Michææ v i i. 3. Et merito gratus est fructus qui tranquillitatem adfert conscientix Rom. v. 1. Verbum γυμνάζειν habes & i. Tim. i v. 7. & supra v. 14.

12. Διὸ τὰς παρεμδίας χεῖρας καὶ τὰ ὀδραλευμδία γόνατα ἀνορθώσατε] Viri sancti populum aut Ecclesiam alloquentes modo ad optimos, modo ad eos qui multum ab optimis distant, se vertunt. Et huius generis multi erant inter illos Hebræos, vt iam vidimus. Manuum similitudo sumpta à laborantibus, genuum à currentibus. Christiani vita & labor est & cursus. Sumpta autem locutio de Esaia xxx v. 3. vbi Græci habent ἰσχύσατε χεῖρας ἀνεμδίας καὶ γόνατα ὀδραλευμδία. Sed Hebræa recte verti possunt vt hic habemus: ἀνορθώσατε τὰς χεῖρας παρεμδίας καὶ τὰ ὀδραλευμδία γόνατα. Nam ριπ roborare, sæpe accusatiuum regit vt Iud. ix. 24. x v i. 29. Ezech. xxx. 25. xxxiv. 4. 16. Dan. x. 18. Ne remittantur manus vestræ, habes & i i. Paralip. xv. 6. οὐαὶ καρδίαις δὲ λαοῖς ἃ χερσὶ παρεμδίας Sirach. i i. 14. ὑπόλυσις γόνάτων est apud Nahumum i i. 10.

καὶ ῥαχίας ὀρθαῖς ποιήσατε τοῖς ποσὶν ὑμῶν] Ex Græco Prou. i v. circa finem ῥαχιά provia habes in eodem Prouerbiorum libro i i. 15. i v. i i. v. 6. 21. Facite complanari vobis vias per quas ituri estis: ἵλησ vt Matth. i i i. 3. id est, auferte omnia pietatis impedimenta. Vide dicta ad illum Matthæi locum.

ἵνα μὴ τὸ χολὸν ἐκτραπῇ] τὸ χολὸν hic vocat membrum corporis, vbi nerui aliquid de vigore suo perdidere πγλγ Gen. xxx x i i. 31. Mich. i v. 16. qualia membra, si iter fiat per loca inæqualia, facile loco suo excidunt siue luxantur, quod hic est ἐκτρέπει. Et ita accepit Syrus.

ἰαθῇ ἡ μάλλον] Quod fit interdum ipsa ambulatione commoda per quam calor nervis redit. Sic illi ad quos hæc epistola scribitur vitare debebant vias inæquales, id est, doctrinas ex Iudaismo & Christianismo mixtas, ne animus fatigari incipiens plane deficiat.

14. εἰρήνῳ διώκετε μὴ πάντων] Emollitio prioris dicti. Debetis quidem vobis à Iudaismo cauere: attamen non odisse Iudæos, sed omnia illis

exhibere humanitatis officia. Vide Rom. XII. 18. XIV. 19. I. Petri III. 13.

καὶ τὸν ἁγιασμόν] Vitam per omnia sanctam. Vide Eph. II. 26. Hoc ideo, ne quia à lege Moſis eos absoluerat, ideo laxius viuendi licentiam ſibi fieri crederent, cū contra multo ſanctior lege ſit Chriſti diſciplina. Libertas in Chriſto non fecit innocentiae iniuriam. *Manet lex tota pietatis, ſanctitatis, humanitatis, veritatis, caſtitatis, iuſtitiae, miſericordiae, beneuolentiae, prudentiae*, ait Tertullianus de Pudicitia, qui & mox: *legem ergo euacuamus per fidem? Abſit, ſed legem ſiſtimus, ſcilicet in his quae et ſi nunc Nouo Teſtamento interdicta etiam cumulatione praecepto prohibentur: quod & multis exemplis ibidem explicat.*

οὗ χωεῖς οὐδεὶς ὁψεται τὸν Κύριον] Id eſt, Chriſtum, locutione propria Noui Teſtamenti. Chriſtum autem videre praſupponit eo venire vbi Chriſtus eſt, id eſt, in cœlum ſummum, nempe poſt iudicium ipſum I. Ioh. III. 3. Bene obſeruent hunc locum qui putant ſufficere nobis ad ſalutem, quod Chriſtus pro nobis ſanctus fuit.

15. ὁπισθοποιοῦντες μὴ τις ὑπερῶν ὑπὸ τῷ χειρὶ τοῦ Θεοῦ] Supple ἦ, quales particulæ ſæpe ſubticentur, & iam nunc reticebitur 16. Ne quis ſit cui aliquid deſit, quo minus gratiam (id eſt, vitam æternam Rom. V. 1. 13.) conſequi poſſit. De ſignificatu verbi ὑπερῶν ὑπὸ τῷ diximus ſupra IV. 1. Ἐπινοοῦν hic eſt diligenter attendere, vt & I. Petri V. 2. Sic & Elther II. 11. Vtuntur ſic & Iſocrates & Xenophon.

μὴ τις ῥίζα πικρίας ἀνὰ φύοντα ἐνοχλῇ, & ὅσα ταύτης μανθῶσι πολλοὶ] Apparet ex Deut. XXIX. 18. legendum hic non ἐνοχλῇ, ſed ἐν χολῇ, & oportet ſubaudire vt in antecedente & ſequente membro ἦ, & ad φύοντα ſubaudire καρπὸν. Sic & χολὴ πικρίας habemus Act. V. 11. 23. Moſ eſt Hebræis omne venenum fel vocare שָׂרָפ, & amarum omne quod malum eſt. Ne mala radix producat venenum, quo multi lepram aut morbum alium contrahant. Id enim eſt μανθῶσι Levit. XIII. Sic ferme αἰλουῶ ſumitur Iacobi III. 6. Senſus: ne mala cogitatio producat fœda opera (ita enim illum Deuteronomij locum Chaldaeus explicat) quorum exemplo corrumpantur multi, quod in dicto Deuteronomij loco prouerbialiter ſic explicatur: vt addat ebrium ſitienti, de quo prouerbio ibidem diximus. Intelligit autem hic Scriptor præcipue noxia quædam Iudæorum dogmata. Antiochus I. Macc. I. 11. vocatur ῥίζα ἀμάρτανος, quia peſſimas de ſuo ingenio actiones protulit. Amaritiæ nomen ſpecialiter de ira uſurpat Hermas II. 5. In Manuſcripto hoc loco eſt μανθῶσιν οἱ πολλοὶ, id eſt, plebs, quæ à doctolibus facile corrumpitur. Vide Gal. V. 19.

16. μὴ τις πόρος] Supple ἦ. Solent ſancti Scriptores generalibus monita addere ſpecialia, quæ locus & tempus exigebant: & iis quos ſurgere videbant, morbis occurrere. Iudæorum Magiſtrorum multi non putabant deſinqui, ſi quis Iudæus cum fœmina non Iſraëlitide rem haberet: quia lex

Mosis tantum Israëlitas proflare vetat. πόρνου voce apud nostros scriptores significari eum qui Venere extra coniugium vtatur ostendimus ad 1. Cor. v. 9. 10. 11. v1. 9. Eph. v. 5. 1. Tim. 1. 10. Manifestum id & hic infra XIII. 4.

ἢ βίβλος ὡς Ἡσαΐδ, ὃς αὐτὶ βεβήσεως μίας ἀπέδοτο τὰ περὶ τὸν αὐτὸν] In quo iure primogenituræ comprehendebatur & ius sacerdotij. Tangit eos, qui damnivandi causa conuentus Christianos deserebant, in quibus Christiani tanquam sacerdotes preces Deo offerunt. Vide supra x. 25. Etiam permutatio dicitur ὑπόδοσις.

17. ἴτε γὰρ ὅτι καὶ μετέπειτα θέλων κληρονομήσαι τὴν εὐλογίαν] Nempe illam potiozem de terra promissa Patribus. κληρονομήσαι obtinere iure mancipij. ἴτε scitis, nota vobis historia.

ἀπεδοκίμασθαι] Reiectus fuit à patre Gen. xxv 11. 35. 37. 40. ὑποδοκίμασθαι, est non obtinere quod volumus. Vtitur sic epistola ad Romanos, quæ dicitur Ignatij.

μετανοίας γὰρ τόπον οὐχ' εἴρε] Hebræis dicitur poenitentia locum inuenire is qui id consequitur aut certe consequi potest quo tendit poenitentia. Apparet id Ioh. xxv 11. 23. in Latino Sap. xii. 10. Collatis quæ ibidem 19. 20. Sic & Iurisconsulti Romani dicunt non esse locum poenitentia vbi non amplius in nostra potestate est id quod actum est rescindere. Sensum mysticum in Allegoriis aperit Philo : πολλὰς γὰρ ψυχὰς μετανοία καὶ βελήθειας ὅτι ἐπέβλεψεν ὁ Θεὸς, ἀλλ' ὥσπερ ὑπὸ παλιρροίας εἰς σύμπτωσιν ἀνεχώρησαν.

καὶ τὸν καὶ δακρύων ἐπιζητήσας αὐτῶν] αὐτῶν τὴν μετανοίαν, id est, effectum eius, μετνομιᾶς. Vide Gen. xxv 11. 39.

οὐ γὰρ περὶ τὴν ἀνθρώπου ψυχὴν φέρει] Repetit admonitionem, quam & supra habuimus II. 2. Quanto enim lex Euangelica cum suis promissis præstat legi Mosis, tanto damnabilior est eius contemptus. ὅρος ψιλαφώμενον hic est ὅρος αἰσθητὸν quod opponitur ὅροι νοητῶν siue ἐπουρανίων, vt mox sequetur. Vide quæ diximus ad Matth. xxv 1. 29. Accesserunt Hebræi ad montem corporeum corpore, nos ad spiritualem, spiritu. ψιλαφώμενον pro ψιλαφῆται more Hebræorum. Vide Gal. ii. 11.

καὶ κεκαυμένον πυρὶ, καὶ γνώφω, καὶ σκότῳ, καὶ θυέλλῃ καὶ σάλπιγγος ἤχῳ, & φωνῇ ῥημάτων] Ex loco Exodi xix. vbi habes in Græco ἀσπράπας quæ hic θυέλλη & νεφέλῳ γνώφῳ, & deinde καπνὸν, quæ hic γνώφος καὶ σκότος, & φωνῇ σάλπιγγος, & πῦρ quod hic πῦρ κεκαυμένον. deinde ἐλάλησε κύριος pro quo hic φωνὴ ῥημάτων. vt & Deut. i v. 11. vbi & πῦρ dicitur fuisse ἕως τῆς οὐρανοῦ, & ibidem est θυέλλα vt & Deut. v. 22. pro quo ἀσπράπαι in Exodo. Magnæ tempestates, quæ θυέλλα dicuntur, non sunt sine fulgure. Vide descriptiones tempestatum apud Poëtas, vt apud Virgilium :

Crebris micat ignibus æther.

In Manuscripto pro σκότῳ est ζόφῳ sensu eodem.

ἦς οἱ ἀκούσαντες παρητήσαντο μὴ προσεθῆναι αὐτοῖς λόγον] In Manuscripto μὴ

προειναι. Orabant ne ultra verbum Deus adderet, id est, ne posthac eos tam terribili sono alloqueretur Exodi xx. 19. & Deut. v. 25. 26. 27. Sic & Latini verbum non amplius addas. προσειπαι hic est deprecari. mox aliter sumitur.

20. ουκ εφερον γδ το θεσελλομυρον] 777 nam 777 θεσελλην vertitur & significat districte seuereque præcipere.

καὶν θηειον διηη τδ θειος λιθοβοληθησετα] Exodi xix. 13. πας ο αψαμυρος τδ θειος θανάτω πελωτήσε ουχ' αψεται αυτα χείρ. εν γδ λίθοις λιθοβοληθησετα, η βολιδι καταποδωθησετα. εαν τε κλωος, εαν τε ανθρωπος ου ζησετα, vbi notandum illud λιθοβοληθησετα per πελωμα etirm ad κλωος referri. Solebant enim & muta animantia lapidari. Nam Deut. xx. 16. vbi est de muliere & animanti: Sanguis eorum super eos, ex interpretatione Sapientum lapidatio intelligitur. Et nota vbi hic est θηειον in LXX κλωος, in Hebræo esse חמה quo nomine comprehenduntur omnia animantia super terram gradientia. Non erat hæc sola Israëlitis metus causa: sed ingens sane ex tanta seueritate quæ nec bestiis parceret.

21. καὶ ούτω φοβερον ω το φανταζομυρον] το φανταζομυρον etiam Platoni est species rerum obiecta animo.

Μωυσῆς εἶπεν, ἐκφοβός εἰμι καὶ ἐν φόβῳ] Credibile est ipsum Mosem dixisse similia, qualia dixit Iob. i. 14. vbi in Græco: φείνη μοι σωλήνησε ἐ φόβος.

ἀλλὰ προσεληλύθατε Σιών ὅρει καὶ πόλῃ Θεοῦ ζώντος Ἰερουσαλήμ ἐπουρανίῳ] Animo præsentem habetis ciuitatem illam supercœlestem, cuius Ierusalem & in ea mons Sion figuram gessere. Vide quæ dicta supra xi. 15. & infra xiii. 14. Apoc. iii. 2. xxi. 2. 10. Et recte Ierusalem nominans addidit urbem Dei viuentis. Nam & Ierusalem sic vocari solebat. Per Sionem intelligendi loci eminentissimi in cœlesti illa vrbe. Vide Iob. xiv. 2. & ibi dicta.

καὶ μυριάσιν ἀγγέλων πανηγύρι] Est προάσεις, qualis Luc. 11. 14. Πανήγυεις dicitur conuentus populi Israëlitici ad Deum laudandum Osee 11. 11. ix. 5. Amos. v. 21. Ezech. xl v. 1. 12. At quanto augustior illa πανήγυεις toties millenorum Angelorum Deum laudantium Dan. vii. 10. Apoc. v. 11. 11. xix. 1. 3. 4. 6.

καὶ ἐκκλησίᾳ προσετόκων ἐν οὐρανοῖς ὑπογεγραμμένων] Fide vniti estis cum Apostolis, qui recte hic προσετοκοι dicuntur, sicut ἀπαρχὴ τδ πιδύματος εχοντες Rom. viii. 23. nempe quia illi primi per Christum regeneriti sunt. Horum autem nomina, etiam cum viuerent, erant in summo cœlo scripta Luc. x. 20. id est, iam tum Deus illos habebat pro ciuibz cœlestibus, iure etsi nondum possessione. Vide quæ diximus ad Luc. x. 20. & Philipp. iii. 20. Primogeniti Israëlitarum scripti erant in matricula terrestri Num. i. 15. 16. 17. Hi vero in Albo Cœlesti. Nam ὑπογεγραμμενοι hic idem quod נקרא אנאκληθεντες εζ ονόματος Num. i. 17 & נקרא Num. ii. 9. 16. οι επεσεμεμένοι. Et recte vocantur ἐκκλησία, id est, 777 non quod loco iuncti essent, sicut illa vox in Veteri Testa-

Testamento solet accipi, sed quod animo, quod multo maius & dignum Novo Testamento.

καὶ κριτῇ Θεῷ πάντων] Id est, qui non actus tantum, sed & cogitationes & nouit & iudicat, non Iudæorum tantum, sed gentium omnium, ut quas pari iam cura complectitur.

καὶ πνύμενος δικαίων τετελειωμένων] τετελειοῦσθαι cum de præmiis agitur & ad hominem totum ea vox refertur, significat vitam illam, quæ nobis post sæculi finem continget. At hic restringitur ad spiritus, nempe à corpore separatos, quomodo ea vox sumitur Luc. XXI. 36. Act. VII. 59. hoc scilicet sensu, ut indicetur status optimus, ad quem spiritus à corpore separati peruenire possunt. Et hoc vult, Christianos veros coniunctos esse fide & dilectione non modo cum Apostolis, qui viuunt, verum etiam cum Apostolis eorumque adiutoribus hac vita functis, quales erant Iacobus, Zebedaïdes, Stephanus, & illi de quibus agit infra XIII. 7. Statum illum optimum Hebræi vocabant, poni sub folio gloriæ, eumque putabant spiritibus contingere citius aut tardius, quo magis minusque purgati ex hac vita abiissent. Et ad illum gradum perductos spiritus vocabant ἀγίοις τετελειωμένοις. Habes id in Midrasch Aneholam in sectione Bereschith, in Gemara Hagigæ, apud Mosem Barschemtob in libro Anima Sapientiæ (ubi ipsas voces habes iustorum τετελειωμένων) & apud Mosem Maïmonidem pluribus in locis. Credibile est autem, sicut vocem ἵνα siue παρὰ δέσους Christo ita has voces ἀγίων τετελειωμένων ἵνα נבלים וישקרו ab hoc scriptore vsurpatas eo sensu quo ab Hebræis intelligi solebant. De spiritibus defunctorum hic agi intellexere & Græci patres.

24. καὶ διαθήκης νεᾶς μεσότη Ἰησοῦ] Διαθήκης νεᾶς, id est, αἰωνίου, cum Moses temporarij tantum pacti μεσότης fuerit. Vide supra VII. 6. IX. 15.

καὶ αἵματι ῥαντισμοῦ κρείττον λαλοῦντι ὡς τὸν Αἰὲλ] Legendum est ὡς τὸν Αἰὲλ, quomodo legerunt Græci veteres & Syrus. Sic ὡς τὸν Αἰὲλ pro ὡς τὸν Αἰὲλ habuimus supra XI. 4. & ibi quidem subauditur θυσιᾶν, hic vero αἵμα. Vide Gen. IV. 10. & supra XI. 4. Sanguis Abelis vindictam poscebat: Sanguis vero Christi, id est, mors eius, per quam intrauit ad vitam æternam, dat nobis quoque vitæ æternæ & æternorum bonorum participationem. Hoc est quod præsignificat Ezechiel XLIII. 32. XXXIII. 11. Vocatur autem Christi sanguis αἵματι ῥαντισμοῦ, quia sicut veteres illi victimarum sanguine aspergebantur ad carnalem sanctitatem, nempe ut ingredi possent in sanctuarium terrestre Num. XIX. supra IX. 13. 19. 21. Ita nos sanguine Christi, id est, imitatione perfectionum ipsius perducimur ad vitam æternam. Vide quæ dicenda I. Petri 1. 2.

25. βλέπετε, μὴ ὡς αἰτιήσῃτε τὸν λαλοῦντα] ὡς αἰτιεῖν est auersari, ut I. Tim. IV. 7. & alibi quod iam iam dicet ὑποσέφεισθαι τὸν λαλοῦντα Deum nempe, qui Christo nos obedire iussit, ut iam dicet. λαλοῦντα pro λαλῶσαντι frequenti locutione.

εἰ γὰρ ἐμείνοι ὅσα ἐφύγον] In Manuscripto ὅξεφύγον vt Luc. XXI. 36. Rom. I. I. 3. I. Thess. v. 3. Nempe pœnam: ἐν δίκον μιᾷ ἀποδοσίαν Hebr. II. 2. vbi par sensus.

τὸν ὅτι τῆς ἀδραστησάμυροι χηματίζοντα] In Manuscripto ὅτι τῆς ἀδραστησάμυροι τὸν χηματίζοντα. Vtrouis modo legas τὸν quod hic ponitur, & quod sequetur non distinguit eum, cui parendum est, sed modum quo is se reuelauit. Et sic sæpe de vno diuersis modis considerato, tanquam de duobus loquimur, vt

quantum mutatus ab illo

Hectore.

Et χηματίζοντα pro χηματίσαντα præsens pro præterito. Illi qui auersati sunt Deum de terris loquentem, id est, de monte Sinai, per Angelum nempe Act. VII. 38. Deut. XXXIII. 2. De verbo ἀδραστησάμυροι iam diximus. Respiciuntur historiæ, quæ sunt Exodi XXXII. Num. XIV. 20. Act. VII. 29. supra III. 6.

πολλὰ μᾶλλον ἡμεῖς] Supple ὅσα ἐμφυλόμυροι quomodo supra II. 3.

οἱ τὸν ἀπὸ οὐρανοῦ ἀποστροφόμενοι] τὸν ἀπὸ οὐρανοῦ nempe χηματίζοντα pro χηματίσαντα. Si auersamur eundem Deum, qui de Cœlo nobis oracula dedit, filio suo pareri volens. Matth. III. 17. Marci I. II. Matth. XVII. 5. Marci IX. 7. Luc. IX. 35. Ioh. XII. 28. Ex Cœlo, nempe summo. Nam & ideo aperta est regio Cœli inferior.

οὗ ἢ φωνὴ τῷ γλῶ ἐσάδουσε τότε] Nempe cùm in monte Sinai lex daretur Psal. CIV. 4.

νῦν δὲ ἐπὶ γέλῳ, λέγων] Promisit de nostris temporibus apud Aggæum II. 7. quæ ad Christum directe pertinere ibi diximus.

ἐπὶ ἀπαξ ἐγὼ σείσω οὐ μόνον τῷ γλῶ, ἀλλὰ καὶ τὸν οὐρανὸν καὶ σείσω, bene. In Græca versione Aggæi: Ἐπὶ ἀπαξ ἐγὼ σείσω τὸν οὐρανὸν καὶ τῷ γλῶ, καὶ τῷ θαλάσῳ, καὶ τῷ ξηρῷ. Nihil sensui deperit. Nam θαλάσσα & ξηρὰ nihil aliud sunt quam distributiones vocis γῆς, id est, orbis terrestris, in suas partes, quæ Christi aduentu in terras aliquatenus impleta diximus ad Aggæum: multo autem perfectius implebuntur in aduentu eiusdem Christi ad iudicium. Illud autem ἀπαξ non ad Cœlum speciatim refertur, sed ad rem totam. Magnas antehac feci rerum mutationes. Sed restat longe maior.

τὸ δὲ, ἐπὶ ἀπαξ] In Hebræo est טעם תהא, sed videntur Græci legisse טעם תהא semel posthac. Solemus ita loqui cum magnum aliquid & ante hac inauditum molimur.

διηγοῖ τῇ σαλευμένῳ τῷ μετὰ τὴν] Non concussionem qualemcunque, vt in Sinai, sed euerfionem mutationemque omnimodam, de qua II. Petri III. 13. Vide de voce μετὰ τὴν supra V. 11. 12.

ὡς πεποιτημένων ἵνα μείνῃ τὰ μὴ σαλευόμενα] Non mirum hoc, inquit: Nam in id facta est hæc quam videmus machina, vt olim alteri meliori & non

immutandæ locum faciat. Vide dictum locum II. Petri III. 13. & Apoc. XXI. 1. Cum autem pij homines futuri tunc sint in illa regione, in qua nunc sunt Angeli, cui bono nouum Cœlum, id est, æther & aër & noua terra seruitura sint, difficile est dictu: sed aliquid forte conjici potest ex Apoc. II. 22. & similibus locis.

28. Διὸ βασιλείαν ἀσπίδουτον ὠδραλαμβάνοντες] Id est, ὠδραληφόμοι. βασιλεία ἀσπίδουτος est quæ βασιλεία αἰώνιος II. Petri I. II.

ἐχωμεν χάριν] Retineamus gratiam. ἐχωμεν pro κατέχωμεν. Et ita accepit Syrus, quomodo ἐχωμεν sumitur etiam Rom. x v. 4.

δι' ἧς λαβόμεν δωρέως τὴν Θεοῦ] Per quam gratiam, id est, dona Spiritus sancti ex gratia nobis data, seruire possimus Deo, ita vt ipsi placeamus. In Glossario δωρέως *complacito*. legendum *complacito*. Aduerbia à nominibus adiectiuis venientia regunt casum, quem regere solet adiectiuum.

μὴ ἀδοῦν καὶ δόξα βείας] Αἰδώς hic reuerentiam Dei significat. Nam ἀδοῦσαι sic sumunt Græci. Et ita ἐνξέπεισαι habuimus supra 9. δόξα βείας vero insuper poenæ metum, vt ostendunt sequentia. In Manuscripto est μὴ δόξα βείας καὶ δόξαι. Psal. II. 12. וברעה ובראה Græce ἐν φόβῳ καὶ ἐν φόρῳ. Hoc est quod vult Michæas v. 8.

29. καὶ ὅτι ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ κατὰ νάλιστον] Sumptum apparet ex Græco Deut. IV. 24. Sensus est: Deum non minus grauitè Christiani peccantibus irasci, quam olim Israëlitis peccantibus iratus fuit: facillimumque ei esse, non minus quam igni flagrantissimo, eos quos arripuit, pessime perdere. Confer quod habuimus supra x. 27. Adde Deuter. IX. 3. & XXXII. 22.

CAP. XIII.

Φιλὰδελφία μὲν πτω] Rom. XII. 10. I. Thess. IV. 9. I. Petri I. 22. 11. Petr. I. 7. Nunquam à vobis discedat ea dilectio, quæ Christianorum inter se propria est, & quam ostendistis antehac. Vide supra v. 10. Ne vos inde distrahat, aut quod quidam sint alienigenæ, aut alia causa.

τῆς φιλοξενίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε] In Pirke Aboth. יהי ביתך פתוח לרוחיה. Pateant fores tuæ plateam versus. Vide Rom. XII. 13. I. Petri IV. 9.

2. δεῖ ταύτης γὰρ ἔλαδὸν πνεύς ξενίσαντες ἀγγέλους] Respiciuntur historię Gen. XVIII. & XIX. vbi & illos Homeri versus attulimus: καὶ τε Θεοὶ ξείνοισιν εὐκότες ἀλλοδαποῖσι παιδῶσι τελέδοντες ἐπισρωφῶσι πόληας ἀνδρόπων ὕβριν τε καὶ δυνάμιν ἐφορῶντες. Refertur autem hoc, vt appareat, quanta sint apud Deum præmia φιλοξενίας. Et nota locutionem bene Græcam ἔλαδον ξενίσαντες *excepere infcij*. Nam sic & Aristophanes loquitur & Plato & Xenophon, subaudito εἰαυτοῖς quod interdum exprimitur. Et Abraham & Loth cum

riore membro triplex negatio, quæ apud Græcos vehementer negat. Similis sententia Esaiaë xli. 13.

ὥστε θαρρόμεντας ἡμεῖς λέγειν] θαρρόμεντας cum fiducia in Deum. LXX ubi in Hebræo est אַתָּה לֹא ne time solent ponere θαρρείς vt Gen. x x x v. 17. Exodi xiii. 13. x x. 20. i. Reg. x v i i. 13. Ioel. ii. 2. 22. Soph. iii. 17. Agg. ii. 6. Zach. viii. 13. 15. Vide & Matth. ix. 2. 22. xiv. 27. Marci vi. 50. x. 49. Luc. viii. 48. Ioh. xvi. 33. Act. xxiii. 11. 11. Cor. vi. 8. vii. 16. x. 1. 2.

6. κύριος ἐμοὶ βοηθός, καὶ οὐ φοβηθήσομαι τί ποιήσει μοι ἄνθρωπος] Est ex LXX in Psalmo qui Hebræis cxviii. 6. in Hebræo est לִי יְהוָה ad verbum Dominus mihi, id est, pro me. Sensum addito vocabulo βοηθός optime expressere LXX. Par sententia Ps. lvi. 5. ubi pro homine dicitur caro, vt melius significetur eius infirmitas. Nec longe abit id quod habemus Ps. x x v i i. 1. Bene autem hoc aptat scriptor noster Hebræis illis Christianis, qui ob religionem sæpe ab improbis exuebantur suis facultatibus. supra i. 34. ἄνθρωπος hic ἄνθρώπων τις.

7. μνημονεύετε ᾧ ἡγουμένων ὑμῶν] ἡγούμενοι in Veteri Testamento sunt populorum aut exercituum duces atque principes, quod nomen hîc optimo iure aptatur iis qui apud Christianos κατ' ἐξοχὴν tum πρεσβύτεροι tum ἐπίσκοποι dicuntur, quorum munus est non tantum præesse presbyterio, sed & κοπαῖν ἐν τῷ λόγῳ i. Tim. v. 17. quale apud Iudæos fuit & nunc est munus ᾧ ἀρχισυναγώγων. Sic & in epistola Clementis ad Corinthios bis ponuntur ἡγούμενοι, deinde πρεσβύτεροι. Loquitur autem de iis, qui iam obierant, vt ostendunt sequentia.

οἱ πνεὺς ἐλάλησαν ὑμῖν πὲν λόγον τοῦ Θεοῦ] Nempe in diuersis oppidis. forte etiam diuersis temporibus, cùm mortuis alij successissent.

ὧν ἀναθεωροῦντες τὸν ἑκβάσιν τῆς ἀναστροφῆς μιμεῖσθε τὸν πῖν] In animum vobis reuocate ipforum ἀναστροφὴν, id est, viuendi rationem ac modum. Habes hanc vocem Gal. i. 13. Eph. i v. 22. i. Tim. i v. 12. Iac. iii. 13. & in Petri epistolis sæpe. Sanctitatem in omni vita exhibuerunt: & in ea perstiterunt ad mortem vsque, quæ est vitæ huius ἑκβάσις siue κατὰστροφὴ, & Latinis excessus dicitur. Hebræis אַהֲרִית דְּרַכֵּיהֶם. Hanc sanctitatem per fidem acceperant atque seruauerant: quare videte eandem fidem retineatis, vt par sit & vester exitus.

8. Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ αὐτὸς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας] Idem est, id est, sibi similis, sicut dicimus rex Iuppiter omnibus idem. Qualis heri, id est, tempore illorum præpositorum vestrorum, talis & nunc est, & erit semper. Nam heri præteritum tempus significat, vt Exodi v. 7. 14. Esaiaë x x x. 33. Sir. x x x v i i i. 24. Sicut illos ad mortem vsque spiritu suo fulsit, sic & vos fulciet, si faciatis quod vestrum est.

9. διταχαῖς ποιήλαις ἐξένας μὴ περιφέρεσθε] περιφέρεσθαι est agitari, vt Eph. i v. 14. Iudæ 12. Prouerb. x. 25. Ecclesiastæ vii. 8. ὅτι ἡ συνοφανία περιφέρει

σφόν. Hesychius *ὁμιλοῦσα*, *πλάνη*, id est, oberratio. At Manuscriptus *μὴ ὁμιλοῦσα*, id est, *ne insanite*, quomodo ea vox sumitur 1. Sam. xxi. 13. Platoni *ὁμιλοῦσα* est errare: verum præteruchi. Et ita videtur legisse Latinus cum vertit *abduci*, ut & Syrus. Tangit Iudaicas doctrinas, quæ erant primum variæ à Saimeæ & Hillele, non concordēs, quales illæ Apostolorum: deinde peregrinæ, id est, novæ, nuper repertæ, non ex ipsis verbis legis aut perpetuo vñ. Vide Matth. xv. 9. & ibi dicta. Sic *ἐντα δαιμόνια* Act. xvii. 8. nova, antehac incognita.

καλὸν γὰρ χεῖρι βεβαρῶσθαι τὴν καρδίαν, οὐ βρομέουσιν] Commendat, ut supra, *τὴν αὐτάρκειαν*. Nam multi à Christianismo abducebantur, eo quod res angustas ferre nequirent Epulæ, quæ ex diuitiarum affluentia facile nascuntur, dicuntur cor fulcire, id est, vires corporis. Gen. xviii. 5. in Hebræo Ps. c v. 16. vbi in Græco *στέλμα ἄττα*. Sic & Ezech. i v. 16. v. 16. v. 11. xi v. 13. At vero gratia, id est, dona spiritus per Dei bonitatem data, ea est quæ fulcit cor, id est, animum contra tentationes 1. Cor. i. 6. 8. 11. Cor. i. 21. Coloss. ii. 7. Rom. i. 11. xv. 25. 1. Thess. iii. 2. 13. 11. Thess. ii. 17. 111. 3. 11. Petr. i. 12.

ἐν οἷς οὐκ ὠφελήθησαν οἱ ὑπεπατήσαντες.] In Manuscripto *ὑπεπατῶντες*, ita ut *ὠφελήθησαν* sit *ἀόριστος* pro præsentī tempore positus. Nunquam ad pietatem proficiunt, qui necessariis non contenti, epulis & similibus deliciis student. Notat illos Iudaismi magistros quos ipsa opera prodebant Rom. xv. 18. Philipp. ii. 19. Tit. i. 12.

10. *ἐχούμεν θυσιαστήριον ὡς οὐ φαγεῖν οὐκ ἔχουσιν ἔξουσίαν οἱ τῇ σκηνῇ λατρεύοντες*] Egregie dictum. Seruimus nos quoque Tabernaculo, id est, Ecclesiæ per Tabernaculum figuratæ: Sed illi qui veteri Tabernaculo seruiebant, edebant, id est, opipare epulabantur de Altari, siue de victimis Leuit. vii. Noster cultus nobis tales epulas & delicias non suppeditat. Edere sæpe significat vñ rerum talium supra necessitatem. ut 1. Cor. x. 7. xv. 32. Licet & Christianis pastoribus viuere ex Euangelio 1x. 14. Sed viuere, non deliciari. Vide 1. Tim. v. 8. *θυσιαστηρίου* voce *μετωνυμικῶς* cultus significatur. Vide 1. Cor. ix. 3. Erat enim in cultu Iudaico præcipua pars illa, quæ circa Altare victimarum versabatur.

11. *ὡν γὰρ εἰσφέρεται ζώων τὸ αἷμα πρὸς ἀνθρώπους εἰς τὰ ἁγία διὰ τὴν ἀρχιερείαν, τύπτειν τὰ σώματα καίεται ἔξω τῆς παρεμπολῆς*] Hoc, ait, quod dico, figuratum fuit in die illo solemnī τῆς καθαρῆς, in quo summus sacerdos eximie personam gessit Christi, ut supra fuit ostensum. Nam de victimis illo die oblati, id est, vitulo & hirco, nemo epulabatur: corpora enim illarum victimarum portabantur extra castra & ibi vrebantur. Duo hinc infert *μυστικῶς*: non mirari debere Christianos non modo si rerum affluentia careant, verum etiam si rebus necessariis ad tempus aliquod destituantur, quod Apostolis non raro euenit, ut videre est 1. Cor. i v. 11. 11. Cor. xi. 27. Deinde si interdum etiam expellantur ex urbibus, quod itidem Apostolis

euenit Act. xvi. 37. xiii. 50. & alibi, cum tamen Apostoli uerius peccata expiarent, quam hircus ille & vitulus. Hæc valde apta sunt ad solandos Christianos Hebræos in malis quæ tum ferebant. Περὶ ἀμάρτίας intellige populi: quanquam ne quid omittam, absunt hæ voces in Manuscripto. Et τὰ ἄγια intellige per breuiloquentiam τὰ ἄγια τῶν ἁγίων. Castra olim erant pro vrbe, & quicquid tunc non licebat fieri intra castra, id postea non licuit intra urbem. Sic Moses Maïmonides. Confer xxi. 12. Ios. v. 24. cum Act. v. 11. 58.

12. Διὸ καὶ Ἰησοῦς ἵνα ἀγιάσῃ δὲ τὴν ἰδίαν αἵματος τὸν λαόν, ἔξω τῆ πόλης ἔπαυσε] Sicut vos ex urbibus ejicimini, sic & ipse, priusquam mortem obiret, ex vrbe eiectus est. Habetis etiam in hoc malo illum ἀρχηγόν. ἀγιάζειν, hic sumitur, ut supra x. 29. ἔξω πόλης, id est, extra ciuitatem, quomodo recte quoad sensum explicat Tertullianus aduersus Iudæos.

13. Δίνω δὲ ξερχώμεθα πρὸς αὐτὸν ἔξω τῆς παρεμβολῆς] Ne nos pudeat ex urbibus ejici. Dixit autem παρεμβολῆς, quia Moïsis tempore, cū illud sacrum solemne institutum est, castra erant urbis vice, imò vrbs temporaria. Et multæ nunc quoque vrbes à castris cœpere, & castrorum habent nomen.

τὸν ὀνειδισμόν αὐτὰς φέροντες] Libenter ferentes has contumelias, quas ad ipsius exemplum ferimus. Similem locutionem habuimus supra xi. 26. nisi quod ibi de figura rei futuræ, hic de imitatione rei exactæ agitur.

14. οὐ γὰρ ἔχομεν ὡς ἐκεῖνοι πόλιν] Si hoc Veteres illi Patriarchæ dixerent, supra xi. 13. multo magis hoc nobis conuenit, quibus nihil certi est. Semper ἀσατέμεν i. Cor. i. 11.

ἀλλὰ τίω μέλλουσιν ἐπιζητέμεν] Non terrenam Ierusalem, ut illi, sed supercœlestem quæ per terrenam significabatur Hebr. x. 15. xii. 22. Philipp. i. 20.

15. Διὸ αὐτὰ οὐκ ἀναφέρουσιν θυσίαν ἀνέσεως δὲ παντός τῷ Θεῷ] Διὸ αὐτὰ, id est, secundum Christi præcepta ut infra 21. θυσία ἀνέσεως תודה Leuit. v. 2. 3. 5. 11. Paralip. xxi. 31. xxxiii. 16. Esdr. x. 11. Nehem. 12. 31. 39. 45. Psal. l. 15. 23. Omne quod Deo offertur θυσία recte dicitur, ut Leuit. 11. videre est. ἀναφέρειν est תרומה unde תרומה.

Τυτέσι καρπὸν χειλέων ὁμολογουμένων τῷ ὀνόματι αὐτῷ] Ex Græco Osee xiv. 3. ubi interpretes פרים sumptere à פרי non à פר: ut ad Oseam notauimus. Offerebant verba gratias agentia etiam Israëlita in Tabernaculo & Templo. At Israëlita illi deportati à Thiglathpelaßaro in loca longinqua, cū victimas offerre non possent, offerebant sola verba, ideoque purius quam olim cum victimis. Id non figura tantum, sed & præparatio quædam fuit ad Euangelium. Vide Dan. ix. 27. Mich. vi. 7. 8. Ioh. i. 24. i. Petri ii. 5. Rom. xii. 1. Et bene ὁμολογουμένων, nam ירה non minus ἐξομολόγησιν transfertur quam αἰνεῖν: & תודה non minus ἐξομολόγησις quam αἰνεσις. Vide supra xiii. 15. Matth. x. 25. Luc. x. 21. Rom. xv. 11. xv. 9. Philipp. ii. 11. Apoc. iii. 5.

16. τῆς ὁ δ' ὁποίας καὶ κοινωνίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε] μὴ ἐπιλανθάνεσθε vt supra 1. ὁποίας hic ad facta refertur. In Glossario ὁποία *meritum, beneficium*. Polux vocem esse dicit minus vsitatam. Sed bene respondet Rabbinico טבות. Κοινωνίας refertur ad pecunias & ea quæ pecuniis comparantur. Vide Act. 11. 42. Rom. xv. 26. 11. Cor. v 111. 4. 1x. 13. Quæ hic nominat dilectionis officia respiciunt Hebræorum victimas σωματεῖς שׁלמים.

Γιούταις γὰρ θυσιαῖς ὑπαρξέτω Θεός] Per eiusmodi victimas (magis nempe quam per illas legales) Deo placetur. In Actiuo dicitur ὑπαρξέτω τῷ Θεῷ vt supra xi. 5. Gen. xxii. 24. xxxix. 4. Sed Græcorum mos est passiuæ formare & cum nominatiuo construere, non minus ab actiuis datiuum quam accusatiuum regentibus. Non male Latinus *promeretur Deus*. Nam primū quod barbarum hoc esse aiunt homines delicati, miror. Est ne Plinius barbarus, qui dixit: *quæ Cannis corona merita?* vii. 28. Nec vlla ferme sunt verba quæ vocantur Deponentia, quæ non & in sensu παθητικῷ & vsurpari possint & vsurpata sint à probis scriptoribus. Deinde quod falsam aiunt hanc interpretationem, in eo egregie falluntur. Oblatio Christi in hoc facta est, vt nos acciperemus & cognitionem & spiritum per quem offeramus Deo pia facta ad ipsius exemplum. Honos ad auctorem redit.

17. πείθεσθε τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν καὶ ὑπακούετε] Qui sint ἡγούμενοι iam iam vidimus supra 7. His & obediendum dicit & concedendum, id est, honorem exhibendum, qualem minores maioribus exhibent. Nam & hoc per ὑπακούειν sæpe significant Græci. Obediendum autem intellige, non tantum in iis quæ sunt doctrinæ Euangelicæ, sed etiam in iis quæ sunt regiminis, nempe vt onus tam graue læto animo sustineant, vt sequitur.

αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ ὑμῶν, ὡς λόγον ἀποδώσαντες] In Manuscripto non male: αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὡς λόγον ἀποδώσαντες ὑπὲρ ὑμῶν ψυχῶν ὑμῶν. Hæc per παρένθεσιν legenda. Nam quæ sequuntur, directe cum antecedentibus cohærent. Æquum est illis pareri & honorem haberi. Nocte enim dieque solliciti sunt vestri causa, vt qui Deo rationem reddere debeant, si quid vos per ipsorum negligentiam peccetis. Vide Ierem. xiii. 20. Ezech. 111. 17. & sequentibus xxxxi. 2. & sequentibus. Α'ποδιδόναι λόγον habemus & infra 1. Petri 1v. 5. significat autem ea locutio, aut præmium referre aut pœnam, prout quis se gesserit. Obediunt milites ducibus suis, quia duces pro militum temporaria salute solliciti sunt. Quanto iustius eis parebitur, qui pro æterna nostra salute excubant?

ἵνα μὴ χαεῖς τὸ τοῦ Θεοῦ μὴ σενάζοντες] Mulcete eum laborem omnibus officiis & obsequiis, vt cum alacritate potius, quam cum dolore fungantur munere satis graui, etiam si à vobis nihil triste accedat. Per μετανομίαν gaudium intellige, alacritatem quæ ex gaudio oritur. σενάζειν vero dolorem, qui per gemitum indicari solet, significat. Vide de verbo σενάζειν Rom. v 111. 23. 11. Cor. v. 2. 4. Doloris talis exempla habemus 11. Cor. 11. 3. & xii. 21.

ἀλυσίτελεις γὰρ ἡμῖν τὸ] Neque enim tam bene obeunt munus suum qui mæsto, vt qui læto sunt animo. Et si illi rationem suæ negligentiae debent Deo, etiam vos ingrati in ipsos animi.

18. προσέχετε εἰς ἡμῶν] Sic & Coloss. 1. 3. 1 v. 3.

πεποίθαμεν γὰρ, ὅτι καλῶ συνέειδεν ἐχθρὸν, ἐν πᾶσι καλῶς θέλοντες ἀνασφραῖξαι] Similem similis petitionis causam reddit Paulus 11. Cor. 1. 11. 12. Merentur aliorum precibus adiuuari, qui nihil non faciunt, vt aliis profint. ἐν πᾶσι nempe ᾠφέλιμοι, quomodo interpretatur Syrus. Pro πεποίθαμεν in Manuscripto est παιδόμεν; pari sensu. Constat, inquit, hoc vobis. Paria Paulus de se prædicat Act. xx 1 v. 16.

19. ὡςιοστέρος ὃ ᾤκηκα τὸ ποιεῖν ἵνα ἔχον ἀποκαταστῶ ὑμῖν] Et hoc Luca bene conuenit, qui Syrus erat patria, vnde facilis in Iudæam excursus. Eo autem reuerti cogitabat vbi per Italiam iecisset sementem Evangelij. ὡςιοστέρος ᾤκηκα. Hoc magis id vos precor.

20. ὁ ὃ Θεὸς τῆς εἰρήνης] Qui pacem amat. Sic Rom. xv. 33. 1. Cor. xiv. 33. 11. Cor. xiii. 1. Philipp. 1 v. 9. 1. Theff. v. 23. Hoc ideo addit, quia videbat nasci inter eos discordiæ semina.

ὁ ἀναστὰς ἐκ τῶν νεκρῶν τὸν ποιμένα ἡμῶν προσβάπων τὸν μέγαν, ἐν αἵματι τῆς ἀγάπης ἀγίου, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστόν] Saepe cum magni aliquid à Deo optatur, fit mentio è mortuis excitati, vt eo magis eius potentiae confidamus. Sed obiter cum Christianos oues vocat vnius pastoris, commendat gregis concordiam. Est autem Christus pastor noster vt Ioh. x. 11. & in mystico sensu Ezech. xxx 1 v. 23. aut vt hic, magnus pastor 1. Petri v. 4. tum aliis rebus, tum eo, quod sanguinem pro nobis fudit Ioh. x. 15. Et hoc est quod hic dicitur ἐν αἵματι: paut nos tanto affectu, vt & sanguinem funderet, quod factum est vt sanciretur fœdus non temporale, sed æternum, semper duraturum, quomodo & sacerdotium eius & redemptionem æternam supra dixit. Cum autem dicitur hic à Deo suscitatus, simul intelligitur & euectus in summam potentiam, per quam suos tueri potest, & in hac quoque parte pastoris officio fungi.

21. κατερίσκει ὑμᾶς ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ] In Manuscripto: ἐν παντὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ ἀγαθῷ. Aptos vos reddat ad omnem sermonem bonum & opus bonum, in quo genere præcipuum est concordia, ad quam & participium κατηρτισμένος refertur 1. Cor. 1. 10. ἐν pro ad, quomodo ἡ Hebræum sumitur. κατερίσκει habes pari sensu 1. Petri v. 10. Respondet Hebræo 12.

εἰς τὸ ποιῆσαι τὸ θέλημα αὐτοῦ] Vide Eph. v 1. 6. 1. Ioh. 11. 17. Est explicatio eius quod præcedit.

ποιῶν ἐν ὑμῖν τὸ δύναιτον ἐνώπιον αὐτοῦ] Deus dicitur in nobis operari velle & proficere. Philipp. 11. 13. Facit autem hoc tum notitiam nobis dando promissionum suarum, tum spiritu nos excitando & roborando. Facere enim recte & is dicitur, qui faciendi causas dat. Et honos omnis effectuum reddit εἰς τὸ ὡφελὲς αὐτοῦ. Est autem idem δύναιτον ἐνώπιον αὐτοῦ quod breuius

ἀράρεσον τῷ Θεῷ Rom. XII. 1. XIV. 18. Eph. v. 10. Philipp. IV. 18. Et ποιῶν
construitur cum κατὰρτίσει.

Ἐὰν Ἰησοῦ χειροῦ] Recte hoc construitur cum illo ἀράρεσον. Ea enim de-
mum nunc Deo placent, quæ fiunt secundum Christi præcepta. Sic ἔλ-
vſurpat & Petrus I. II. 5.

ὧς ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας ᾧ αἰῶνων ἀμὲν] Talis δοξολογία aliis locis ad Deum
Patrem Christi, sed hîc ad Christum ipsum referenda videtur, vt Apoc. v.
12. Hic finita fuit epistola. εἰς τοὺς αἰῶνας ᾧ αἰῶνων יְהוָה יְהוָה יְהוָה. Locu-
tio Hebræa, quam habes & Philipp. IV. 20. I. Tim. I. 17. II. Tim. IV. 18.
ἀμὲν. Vide Rom. XVI. 27.

22. πρὸς ἀλλήλους ὃ ὑμεῖς ἀδελφοὶ] Quæ sequuntur epistolæ iam finitæ sub-
textæ sunt, vt apud Paulum sæpe; πρὸς ἀλλήλους hîc est rogo, vt Rom. XII.
& alibi.

ἀνέχεσθε τὰς λόγους τοῦ πρὸς ἀλλήλους] Boni consulite monita, quæ huic episto-
læ adiecti capitibus X. XI. XII. XIII. ἀνέχεσθαι ἵδου.

καὶ γὰρ ἔλα βραχέων ἐπέφρα ὑμῖν] Præcepi vobis, vt Act. XV. 20. Larga se
dabat materia: sed ego, quo minus gravis vobis essem, quæ multis
dici poterant, in pauca contraxi. Διὰ βραχέων est bene Græca locutio, etiam
apud Lucianum exstans. Subauditur ῥημάτων quod adjicit Demosthenes.

23. γινώσκετε τὸν ἀδελφὸν Τιμόθεον ἀπολελυμένον] Qui cum Paulo Romæ
fuerat, & eo digresso remanserat in Italia, datusque in vincula, ac deinde
liberatus iter aliquo instituerat, in Galliam forte, inde redire in Italiam
cogitans. In Manuscripto erant literæ aliquæ detritæ: videbaturque scri-
ptum fuisse ἀδελφὸν ὑμῶν, quomodo fuit & in exemplaribus, quibus vsi sunt
Syrus & Latinus.

μὴ οὐ εὐθὺς ἔρχεται ὁ φόρος ὑμῶν] Si cito ab itinere suo redierit.

24. ἀπαύσατε πάντας τοὺς ἡγουμένους ὑμῶν] Nempe eos qui in singulis op-
pidis Ecclesiarum erant principes, vt diximus supra 7. & 17.

καὶ πάντας τοὺς ἁγίους] vt Rom. XVI. 15.

ἀπαύζοντα ὑμῶν οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας] Erant enim non Romæ tantum, sed
& Puteolis & per omnem Italiam multi iam Christiani, partim ab illis
temporibus, in quibus Acta desinunt, partim ex labore adiutorum Pau-
li, Lucæ, Timothei, Titi, Crescentis, Tychici, Onesimi, Epaphroditi.

25. ἡ χάρις μὲν πάντων ὑμῶν. Ἀμὲν.] Et hoc ad exemplum Pauli Eph. VI.
24. Coloss. IV. 18. I. Tim. VI. 21. II. Tim. IV. 22. Tit. III. 15. Qui alibi
explicat quæ sit illa gratia, nempe Christi.

HUGONIS GROTII
ANNOTATIONES
IN EPISTOLAM
IACOBI.

UAGOMI GROLL
ANNOTATIONES
IN EPISTOLAM
IACOBAM

H V G O N I S G R O T I I
A N N O T A T I O N E S
I N E P I S T O L A M
I A C O B I .

Τοῦ ἁγίου Ἰακώβου ἑπιστολὴ καθολικὴ] id est, ἐκὺνελιος, non vni Ec-
clesiæ destinata, vt illæ Pauli, sed multis exemplis missa in plures
locos, vt inde & alia fierent exempla & aliò mitterentur.

C A P. P R I M V M.

Ἰακώβος Θεοῦ καὶ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀδελφός] Non dicit Aposto-
lus, vt solent Paulus & Petrus, qui id non sine causa fecere.
Magnam enim auctoritatem addebat illis, quod à Christo
ipso in locum qui supra omnes in Ecclesia emereret, essent
electi. Iacobum hunc Syrus qui inscriptionem fecit ad has & sequentes
epistolas, putat fuisse Zebedaïdem. At id minus credibile est, quia is,
vt Act. xii. discimus, prius ab Herode fuit interfectus, quam se multum
extra Iudæam promoueret Euangelij sermo. At nec Iacobum hunc esse
Alphæi mihi fit probabile. Ascripsisset enim & is Apostoli nomen. Est
ergo is qui ab Apostolis constitutus fuit princeps presbyterij Hierosoly-
mitani, vt Apostolis huc illuc, vt fiebat, excurrentibus, haberet coetus
ille virum egregium, & cui ob eximias virtutes *δικαίως* nomen adhæsit, à quo
regeretur. Eum Iacobum multi credidere Apostolum dici Gal. i. 19. Sed
minime id inde sequi ex eo loco ostendimus. Sed non fuisse Apostolum
aperte indicant citati ab Eusebio libro ii. Hegesippus & Clemens Ale-
xandrinus libro *ὑποτυπώσεων*. His adstipulatur epistola ad Heronem inter
Ignatianas, Cyrillus Hierosolymitanus, & Hieronymus de scriptoribus
Ecclesiasticis, & ad Galatas, & in Acta, itemque in priorem ad Corin-
thios & ad Galatas Chrysostomus. Idem est in constitutionibus, quæ di-
cuntur Clementis Romani, libro perantiquo ii. 59. v. iii. in fine. Et sequi-
tur hanc sententiam Eusebius i. 12. Dictus autem hic Iacohus frater Do-

mini, quod filius esset Iosephi τῆ τέκνης ex priori vxore, vt quidem sentiunt Eusebius, Hieronymus, Epiphanius, & alij quidam; sunt qui alio modo propinquum eum καὶ σάρκα Christo fuisse sentiunt. Sunt qui dubitant, hæcne sententia, an illa sit verior. Δοῦλοι Ἰησοῦ Χριστοῦ vocantur non Apostoli soli, sed & fideles omnes Act. II. 18. Maxime vero qui in loco eminente sunt positi. Philipp. I. 1.

ταῖς δώδεκα φυλαῖς, ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ] Id est, gente Israëlitis, qui erant extra Iudæam. Omnis enim locus extra Iudæam est Hebraïce נגד Græcis διασπορὰ Deut. XXX. 4. Neh. I. 9. Psal. XLVII. 2. Syrus hic *sparsis inter gentes*. In eodem sensu vsurpatur verbum נגד & vertitur διασπείρειν Leuit. XXVI. 33. Ps. XLIV. 12. Ierem. XV. 7. XLIX. 35. Ezech. XII. 14. 15. XX. 23. XXII. 15. τὰς ἧς ἐν τῇ διασπορᾷ δόχας habes apud Iustinum colloquio cum Tryphone. ταῖς δώδεκα φυλαῖς sic dicitur quomodo τὸ δωδεκάφυλον Act. XXVI. 7. Nimirum quia duodecim filij fuere Iacobo Gen. XXXV. 22. & duæ tribus Ephraïmi & Manassis, quanquam duplam sortem cepere, tamen ex vna erant stirpe. Hinc sacer semper Hebræis numerus duodenarius Exodi XV. 27. XXIV. 4. XXVIII. 21. XXIX. 12. Leuit. XXIV. 5. & alibi sæpe. Sunt in hac epistola quædam monita omnibus Israëlitis communia, quædam proprie pertinentia ad eos qui iam in Christum crediderant.

χαίρειν] Mos salutandi. Act. XV. 23. XXIII. 25. 11. Ioh. 11. Sic ἡλῶ Esdræ v. 7.

2. πᾶσαν χαρὰν ἡγήσασθε ἀδελφοί μου] πᾶσαν χαρὰν, id est, materiam summi gaudij, nempe spiritualis. Nam & causa pro effectu nominari solet, & πᾶσα dici pro eo quod summum est, vt I. Tim. I. 15. De tali gaudio vide quæ dicta Hebr. x. 34. Act. v. 41. & alibi. Adde Iob. v. 16. vbi in Græco: νοῦθέτημα ὃ παντοκράτορος μὴ ἀπαναίνει. Est & in libro Musar, *gaude in castigationibus*. πᾶσαν χαρὰν ἡγήσασθε ἀδελφοί μου Iacobi I. 2. 5.

ὅταν πειρασμοῖς ὡς ἐπίσητε ποικίλοις] ὡς ἐπίσητε est sono neutrum, sensu passivum: & significat circumueniri. Luc. x. 30. II. Sam. I. 6. Variæ tentationes נסיונות sunt quales exilij, confiscationis, odij, quibus subiacere solent pii. Sirach. II. 1. 1. Petri I. 6. II. Petri I. 9. Putem hanc epistolam scriptam tempore Ediçti illius Claudiani, cuius mentio Act. XVIII. 2. quo tempore Iudæi & in illis Christiani Roma & ad id exemplum ex alijs magnis vrbibus eiecçi sunt, vt Iohannes ex Epheso, vt diximus in nostro ad loca quædam Apocalypseos Commentario.

γινώσκετε ὅτι τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως κατεργάζεται τὴν ὑπομονὴν] δοκίμιον est id per quod fit exploratio. Vtitur sic Plato loquens de venulis, per quas sapores dijudicamus, Rabbini dicunt בְּחִנָּה. Itaque aliter hic sumitur δοκίμιον quam δοκιμή Rom. v. 4. vbi dicta vide. Efficat ὑπομονὴν, id est, firmiorem in nobis ἐξῆν producit tolerantia.

4. ἢ ὃ ὑπομονὴν ἔργον τέλειον ἐχέτω] Talis sit animus vt nec recalcitret

nec concidat, sed plane se subiciat diuinæ voluntati.

ἵνα ᾗτε τέλειος καὶ ὁλόκληρος] Vox vna Hebræa מלשׁ modo per τέλειον, modo per ὁλόκληρον vertitur, vt videre est Deut. xxv. 11. 6. Ios. viii. 31. i. Reg. viii. 62. xi. 4. xv. 3. 14. 1. Paralip. xxviii. 9. Ierem. xiii. 19. Possunt alioqui ista distingui, vt τέλειον, Rabbinis גמיר, qua voce & hic Syrus vertitur, sit quod labe caret, ὁλόκληρον quod omnes suas habet partes.

ἐν μηδενὶ λειπόμυροι] λειπόμυροι קסרר hic vertit Syrus. Dicitur קסר qui aliqua in re minus habet quam oportet. Pari sensu λείπονται habemus bis infra, hic iam mox, & ii. 15.

εἰ δὲ τις ὑμῶν λείπεται σοφίας] Si sentiat se non satis habere prudentiæ ad dijudicandum quid in singulis circumstantiis agendum sit.

ἀγρεύει τὸ θεῶν πασὶν ἀπλῶς καὶ οὐκ ὀνειδίζοντος] Clarius in Manuscripto ἀγρεύει τὸ θεῶν τῷ διδόντος. Sed parum id refert. Deus omnibus (nempe piè petentibus) dat liberaliter, aut vt Latinus recte hic vertit, *affluenter*. (id enim est ἀπλῶς; vt videre est Rom. xii. 8. ii. Cor. viii. 2. ix. 13.) & non dat superbe, vt qui verbis aut vultu imputant ac velut exprobrant data, qualia panem lapidosum vocat Seneca. Pro ἀπλῶς Syrus hic habet משיב, id est, effuse. Pro ὀνειδίζοντος קסר.

καὶ δοθήσεται αὐτῷ] Secundum conditiones quas exposuimus Matth. xviii. 19.

ἀγρεύει ᾧ ἐν πίστει] Cum fiducia impetrandi.

μηδὲν δισταχόμενος] לא מהפלג. Nihil addubitans aut de potentia Dei aut de voluntate. Διακρίνεσθαι esse, quod Chaldæi dicunt קרר Rabbini קסר, alij ἐνδοιάζειν & διστάζειν & ἐπαμφοτερίζεσθαι diximus ad Matth. xiv. 31. xxi. 21. Marci xi. 23. Act. x. 20. Rom. i. 20. Vide & infra ii. 4. vbi vox eadem quæ hic. Hermas ii. 9. *Iterum dixit mihi: Tolle à te dubitationem, & nihil omnino dubites petens aliquid à Domino, &c.*

ὁ γὰρ δισταχόμενος εἰσὶν κλύδωνι θαλάσσης ἀνέμιζομενός καὶ ῥιπιζομενός] Sicut marina vnda à ventis impellitur & nunc huc nunc illuc iactatur, ita ipsius animus modo sperat, modo spem abijcit. In Glossario ἀνέμιζω *ventilo*. ibidem ῥιπίζω *flabello*. Philo de Mundo; πρὸς ἀνέμου ῥιπίζεται τὸ ὕδωρ. Rabbini dicebant נשגשג. Esaias 57. 14. Ierem. xxiii. 14. מרוח ab interpretibus nonnullis vertitur ῥιπίζω. κλύδων *gurgēs*, vnda in Glossario. גל Hebræis. Par similitudo Esaiæ lviii. 25. vt mare impulsū vbi Græci κλυδωνισθήσονται.

μη γὰρ οἶέσθω ὁ ἀνθρώπος ἐπείνος] Talis aliquis. μη οἶέσθω לא יסבור.

ὅτι λήψεται τι τῶν Κυρίων] Eorum quæ petit. τῶν Κυρίων, à Christo; id est, per Christum, qui preces nostras Deo commendat. λαμβάνειν hic est obtinere, נסב Rabbinis.

ἀνὴρ δὲ ψυχρός] Id est, διστάζων vt iam diximus. Habes hoc nomen & infra iv. 8. Habet & in Physiognomonicis Adamantius. Dicuntur autem duplici esse animo, qui διανόητα θυμὸν ἔχουσιν, aut quibus δίχα θυμὸς ἐξέρχεται vt Homerus loquitur.

ἀκράτατος ἐν πᾶσι τοῖς ὁδοῖς αὐτῶ] Fluctuans in omnibus suis actibus. Nam actus ὁδοῖς dicere mos est Hebræorum. Qui fide vacillat, is necesse est actiones edat varias atque inter se multum discrepantes. Hæc est illa assidua mutatio propositi, & nusquam residentis animi volutatio, ac vita pendens, ut Seneca libro de Tranquillitate loquitur. Idem de vita beata: Turbo quidam animos nostros rotat & inuoluit fugientes petentesque eadem, & nunc in sublime allenatos, nunc in infima allisos rapit. Et de otio: Fluctuamus, aliudque ex alio comprehendimus, petita relinquimus, relictâ repetimus. Epistola XX. Vitium hæc diuersitas, & signum vacillantis animi, ut nondum habentis tenorem suum.

καυχᾶσθω ὁ ὁ ἀδελφὸς ὁ ταπεινὸς ἐν τῇ ὑψί αὐτῶ] καυχᾶσθω, id est, ἀγαλλιάσθω, lætetur, ut alibi exposuimus. ὁ ταπεινὸς qui abiectus est fortis. Vertitur sic Hebræum נָנִי Psalm. LXXXI. 3. Prou. III. 34. Esaiæ XI. 4. XIV. 32. XXXII. 7. XLIX. 13. LI. 11. LXVI. 2. Jerem. XXI. 16. Amos II. 7. Soph. II. 3. Vide Luc. I. 48. Ob sublimitatem suam בְּרוּכָתוֹ, id est, ob honorem in cōpositum quod Dei filius censetur.

ὁ ὅς πλούσιος ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτῶ] Supple ταπεινούσθω, quod partim ex contrario præcedente. (sicut I. Tim. IV. 3. & alibi) partim ex nomine sequente satis intelligitur. Diues submissum gerat animum, confiderans suam vilitatem, id est, fortis suæ instabilitatem. Idem sensus I. Tim. VI. 17.

ὅτι ὡς αἶθος χόρτος παρελθούσῃ] χόρτος Hebræis est omnis herba עֵשֶׂב, ut diximus Genesis I. 11. αἶθος vero, viror. Eadem similitudo Ps. XXXVI. 1. Esaiæ XL. 6. & 7. I. Petri I. 24. Nec multum dissidet illa, quæ est Sirach. XIV. 17. παρελθούσῃ יַעֲבוֹר.

II. ἀνέτειλε γὰρ ὁ ἥλιος σὺν τῷ καύσωνι καὶ ἐξήρανεν τὸν χόρτον & τὸ αἶθος αὐτὸ ἐξέπαιε, & ἡ ἀπρόπεια τῶ πρῶτον αὐτὸ ἀπόλετο] Sunt ἀόριστοι pro præsentī aut quouis tempore. Et præterea Hebraismus Sol oritur & arefecit, pro quod Sol ubi ortus est, arefecit. Solebat Solis ortum comitari ventus qui καύσων dicitur Ionæ IV. 8. vbi est חֲרוֹן in Græco ἀνατίλας. Est autem καύσωνος proprium ξηραίνειν ut vides Ezech. XVII. 10. ut & Solis Matth. XIII. 6. ἐξέπαιε נָפַל Syrus, id est, abiit. ἡ ἀπρόπεια τῶ πρῶτον more Hebræorum, qui cuiusvis rei quod in aspectum venit vocant פְּנִים: Syrus hic habet שׁוֹפְרָא רְחוֹקָה pulchritudo visionis eius, id est, id quod aspectu erat pulchrum.

οὕτω καὶ ὁ πλούσιος ἐν ταῖς πορείαις αὐτῶ μαρανθήσεται] Futurum pro potentiali. Si diu procedit, nempe viuendo, facile marcescet, id est, opibus suis destituetur. Persequitur comparisonem. Nam μαραινέσθαι dicuntur proprie, quæ virorem speciemue floridam amittunt. נָבַל Hebraice. ἐν ταῖς πορείαις αὐτῶ בְּהִלְכוֹתוֹ. Conferendus cum hoc loco ille Philonis libro de sacrificantibus: Ἔστω δὴ, φησὶ, μόνος Θεὸς αὐτοῦ σου & μέγιστον κλέος, καὶ μήτ' ὅτι πλούτω, μήτ' ὅτι δόξῃ, μήτ' ἡγεμονία, μήτε σάματος ἀμορφία, μήτε βώμη, ἢ τοῖς ὀρθοπληθείσις ἐφ' οἷς εἰώθυον οἱ κενοὶ φρενῶν ἐπαίρεσθαι σεμνυνθῆς λογισάμενος, ὅτι πρῶτον μὲ ἀμέ-

τοιαῦτα ὅτι τῆς ἀγαθῆς φύσεως. ἐπειτα ὅτι καὶ ὁξείαν ἔχει τὴν μεταβολὴν μετασυνδραμεῖν
 ἔσπον πνὰ πρὶν ἀνδρῶν βεβαίως.

μακάριος ἀνὴρ ὃς ὑπομῖνει πειρασμόν] Id est, qui aduersis exploratur. Nam
 ὑπομῖνει hic sumendum, vt Hebr. xii. 7. Ostendunt idsequentia. Vi-
 detur respici locus Iobi v. 17. vbi est : μακάριος ὁ ἀνθρώπος ὃν ἐλέγξει ὁ κύριος.
 Et hoc loco Manuscriptus habet non ἀνὴρ, sed ἀνθρώπος.

ὅτι δοκιμὸς γινόμενος] Cum factus sit (id est, apparuerit) probus siue con-
 stans 77711. Paralip. ix. 17. Vide Rom. xiv. 18. xv. 10. i. Cor. xi. 19.
 11. Cor. x. 18. xii. 7. 11. Tim. 11. 15.

λήφεται στέφανον τῆς ζωῆς] Pro στέφανον in Arabico est 227 quod Chaldæi
 efferunt 227. proprie est corona regni. Sic habet Paraphrastes Ester. i. 3.
 11. 17. Cant. v. 7. Vocatur autem corona vitæ, quia datur in vita illa æter-
 na, sicut Apoc. 11. 10. Hic est sensus mysticus eius quod sequitur apud Io-
 bum v. 19.

ὃν ἐπηγγέλατο ὁ κύριος τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν] Atque ideo dicitur τῆς ἐπαγγελίας
 στέφανος. 11. Tim. i v. 8. Vide Luc. xxii. 29. In Manuscripto non est ὁ κύ-
 ριος. Itaque subauditur Θεός vt Hebr. xiii. 15. & alibi. Nec aliter hic lege-
 runt & acceperunt Syrus & Latinus.

μηδεὶς πειραζόμενος λέγέτω, ὅτι ὑπὸ Θεοῦ πειράζεται] Nemo vestrum, vbi in
 mala incidit, putet à Deo ea sic dirigi, vt per ea vestrum aliquis in pec-
 catum impellatur, πρὸς τὸ πλῆτεν ἀμάρτιαν, vt mox sequitur, quasi Deus in-
 evitabiles nobis ad peccandum injiciat necessitates. Hoc ideo dicit ne
 multis malis pressi succumberent. Cohæret enim hæc adhortatio cum
 iis quæ sequuntur infra 16. 17. Plane idem huius loci sensus est, qui i. Cor.
 x. 13. Non ideo aduersa vobis immittit Deus, vt vos peiores faciat, sed vt
 meliores. Ne despondete animum. Deus benevolentibus adêrit. Nota
 ὑπὸ pro πρὸς, quod & alibi obseruauimus. Tertulliano de oratione: Dia-
 bolus tentat, Deus probat. Hinc Diabolus vocatur ὁ πειράζων Matth.
 1 v. 3.

ὁ γὰρ Θεὸς ἀπειράτος ὅτι κακῶν] Sicut ipse ad actiones prauas seduci nequit.
 Frequentius apud Græcos est ἀπειράτος. Sed nec alterum illud contra ἀπα-
 ράειαν est. Et in Glossario reperio : ἀπειράτος intentabilis.

πειράζει ὃ αὐτὸς οὐδένα] Sic nec ipse amat alios seducere. Qualis ipse est,
 tales vt sint homines optat.

ἐκείνος ὃ πειράζεται ὑπὸ τοῦ ἰσθῆτος ἐπιθυμίας] 777 vt loquuntur He-
 bræi. Si per aduersa à Deo abducimur, non Deus in causa est : sed quod
 bona huius vitæ, vitamque hanc ipsam plus amamus quam fieri oportet.
 Hanc ἐπιθυμίαν significabat Eua, vt & in Allegoriis & alibi explicat
 Philo.

ἑλεγκόμενος καὶ διλεαζόμενος] ἑλεγκόμενος 227 ita vt abducatur à recto. δι-
 λεαζόμενος ita vt pertrahatur ad mala scilicet, vt pisces escâ. Frequens
 similitudo. Sic Græci scriptores optimi dicunt 227 & λόγους διλεάζεσθαι.

Yyyyy

In Glossario *δεδάξω*, *illecebro*, *pellicio*, *allicio*, *illicio*. In Syriaco מתרגר ומתגרגר.

Εἴτα ἡ ἐπιθυμία συλλαβοῦσα πικτεῖ ἀμύρτιαν] συλλαβοῦσα πικτεῖ ותלך תהר. Primus Eux partus Cain. Homo terrestria cogitans per Adamum figuratus, & adhærens ei cupiditas per Euam significata, per se (id est, nullo Dei spiritu sublimiore interueniente) quid producere de se potest, nisi prauum? Philo in Allegoriis. Ἀφροσύνη δὲ ἔστι κύριον ὄνομα ὠδίνουσα, ὅτι ὁ ἀφροσύνη νοεῖς ἀντιπεπικτων ἔργων ἐκασοτε ἐν ὠδινήσῃ ἔστιν. ὅταν χρηματίτων ἐρεῖ ὠδίνει, ὅτε δοξῆς, ὅτε ἡδονῆς, ὅτε ἄλλου πινος. Et postea. Τῆς γὰρ κακίας ἡ μὲ ἐν χέσῃ θεωρεῖται· ἡ δὲ ἐν κινήσῃ θεωρεῖται. νόθει γὰρ πρὸς τὰς τῶν ἀποτελεσμάτων ἐμπληρώσεως, ἡ ἐν τῇ κινήσῃ, &c. Plotinus citatus Theodoretō libro v. contra Græcos. Οὐλίγη κατ' ἀρχὰς ἔροπι γυρομένη περιούσα αὐτὴ πλείον καὶ μείζον τὸ ἀμύρτανόμυρον αἰεὶ ποιεῖ. καὶ σῶμα δὲ σωῖσθαι καὶ εἰς αἰδείτης ἐπιθυμίας.

ἡ δὲ ἀμύρτια ἀποτελεθεῖσα ἀποκύνει θάνατον] ἀποκύνει תהב. Eua non peperisset morituros, nisi Adam actu ipso peccasset. Sic & nos non damnabit mortis affectus, si abortiat, sed ita demum si deliberatas easque malas actiones pariat. Non mori tantum, sed & in morte manere poena est peccati, id est, exitus vitæ non Christianæ 1. Cor. xv. 55. 56. ἀποκύνω vel ἀποκύνεω vox est bene Græca, quam & mox habebimus 18. Vtitur Plutarchus aliquoties. In Glossario, ἀποκυνήσασα ενίχα. ἀποκύνω enitor.

μὴ πλανᾶσθαι] Mos loquendi, vbi falsas opiniones, quæ aut irrepsere in quorundam animos, aut irrepere possent, amoliri volumus. Sic 1. Cor. vi. 9. xv. 33. Gal. vi. 7. 1. Ioh. iiii. 7.

ἀδελφοί μου ἀγαπῆτοί] Benigna allocutio, qualis & 1. Cor. xv. 58. Ephes. vi. 21. Coloss. i. v. 9. 14. Philem. 16. Sic & infra 19. & 11. 5. Hoc vult. Ne putate vestrum studium sufficere sine precibus, vt Iudæi non pauci existimant. Precibus opus est, & quidem indefessis. Vide Luc. xviii. 1. ἀγαπῆτοί Syrus vertit רבבא quod illa lingua blandum admodum vocabulum est.

Πᾶσα δόσις ἀγαθὴ] Largitio vere bona, id est, quæ nos bonos faciat Matth. vi. 11. Datum pro Græco δόσις etiam Cicero & Seneca vsurpant.

καὶ πᾶν δῶρημα τέλειον] Id est, quod nos perficiat, siue perducatur ad vitam æternam. Sic τελειοῦσθαι habemus Hebr. ii. 10. x. 40.

ἀνῶδέν ἐστι] Vide Ioh. iiii. 31. ix. 11. Sic & infra 11. 15. 17. Philo de confusis linguis: καὶ μὲν σφαλλομένων γε τῶν καθ' ἡμῶς αὐτοῖς πρὸς τοιοῦτ' καὶ ἀφ᾽ ἡμῶν κριτικῶν, ἀνάστη τακτοῦσθαι ὁμολογεῖν, ὅτι ὁ Θεὸς τῶν μὲν τὰς ἐννοίας τῇ δὲ τὰς ἀντιλήψεις ἐπομβρεῖ, καὶ ἔστιν οὐ τῶν καθ' ἡμῶς μερῶν χάρις πρὸς γνώμην, ἀλλὰ τῇ, δι' οὗ καὶ ἡμεῖς γεγόνμεν. δωρεὰν πάντα.

καταβαῖνον διὰ τῆς πατρὸς τῶν φώτων] Par locutio cum illa Hebr. xii. 9. τῶν πατέρων τῶν πνευματικῶν. Deus sicut spirituum siue donorum spiritualium auctor, ita specialiter etiam illarum illuminationum quæ rectius נורים dicuntur, quam fulgores illi in pectorali summi sacerdotis. Pater Hebræis auctor.

rei Gen. IV. 19. 20. καὶ ἐβάρυνεν τῇ γενεᾷ dicitur quod à Deo venit Ioh. I. 33.

παρ' ὧν ὅτι ἐνὶ ὡδὶ ἀλλαγῇ ἢ ἔσονται ὑποσπίσματα] Omnes hæ voces sunt astronomicae. Nam Deus Soli comparatur, ostenditurque multo eius lux Solis perfectior. Sol ὡδὶ ἀλλαγῇ siue ὡδὶ ἀλλάξεως habet, vt & Plato dicit in Timæo, aliter conspicitur in ortu, aliter in meridie, aliter in occasu. Præterea habet ἔσονται annuos à nobis abscessus, quos Solstitia dicimus, Græci ἔσονται Auienus vertit pulsus. Pro iis abscessibus alias nobis umbras iacit, quod est ὑποσπιάζειν. Et pro ὑποσπίσματα vocem quæ umbram significat posuere hic Syrus & Arabs. Deus nec oritur nec occidit, nec abscedit: sed semper propinquus est se inuocantibus. Easdem lucas iacit sine umbræ mixtura, Malachiae III. 6. ἐγὼ Κύριος ὁ κύριος ἡλιοῦ καὶ μηνίου.

18. βασιλευσὶς ἀπεκύνησεν ἡμᾶς λόγῳ ἀληθείας] Deus olim Israëlitas genuisse dicitur, cum eos ex Ægypto liberauit. Deut. XXXII. 18. At nunc multo excellentius eos genuit ad vitam æternam per Euangelium, I. Petri I. 23. idque ideo quia voluit, nullis nostris operibus ad id excitatus Eph. I. 4. 5. יצאנו.

εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς ἀπαρχὰς ἡνὶκά ἡμεῖς κλησόμεθα] רבנו ר' יצחק. κλησόμεθα intellege ἡμεῖς siue νεῶν quod non semper exprimitur, sed ex rei natura intelligitur. vt Eph. II. 10. III. 9. ἀπαρχαὶ dicuntur qui ante alios vocati sunt Rom. XVI. 5. I. Cor. XVI. 15. Ideo Iudæis id nomen tribuitur Rom. XI. 16. qui etiam dicuntur ἀποστολικοί Ephes. I. 12. electi ἀπὸ ἀρχῆς II. Thess. I. 13.

19. ὥστε ἀδελφοί μου ἀγαπητοί] Cum in id tendant aduersa, quæ nobis immittuntur, vt fiamus meliores, vt dictum supra 4. ac præterea Deus nos tanta vocatione dignatus sit, vt iam iam dictum. Pro ὥστε Manuscriptus habet ἵνα & sic legit Latinus.

ἔγω πάντας ἀνθρώπους ἑώρακα εἰς τὸ ἀκοῦσαί, βραδὺς εἰς τὸ λαλῆσαι] Ideo philosophi aiunt nobis datas aures duas, linguam vnā: & aures patulas, linguam septo dentium obuallatam. At multi sunt, quibus dici potest Sophocleum illud:

Βούλει λέγειν τί καὶ λέγων μὴ δύνῃς κλύειν.

Vide Prou. X. 19. & XIII. 3. & XV. 28.

βραδὺς εἰς ὄργην] רחוק רחוק vel אפיק רחוק.

20. ὁργὴν γὰρ ἀνὴρ οὐ δύναται ἀντισταῖν θεῷ οὐ κατεργάζεται] Siquis cito & sæpe irasci assuescat, is iustitiam Dei (id est, internam quam Deus requirit) non adipiscetur, aut si adeptus est amittet. De iustitia illa Dei siue interna vide Matth. V. 20. Rom. III. 21. 22. X. 3. II. Cor. V. 21.

21. Διό] Hoc quoque refer ad ea, ad quæ referunt illa supra 19.

ὑποθήματα πάντων ῥυπαρίων] ῥύπος & ῥυπαρία sordes significat interpretante Glossario. Et solet de corporis sordibus dici I. Petr. III. 21. inde ad animum transfertur: significatque omne id quo inquinatur animus, vt videre est Esai. I. 4. Etiam Iobi XIV. 4. נכסו vertitur ῥύπος. Syrus hic habet נכסו à verbo נכס Syriaco quod inquinare significat, & reperitur etiam Cant. V. 4.

Yyyyy ij

καὶ θεωσίαν καλῶς] Videtur exprimere voluisse vim vocis Hebrææ הָלַץ quæ proprie præputium significat, sed transfertur ad omnia ea, quæ vt inutilia rejici debent. In Manuscripto est θεωσίμα.

ἐν θεωσίᾳ διδάσκει] ἐν θεωσίᾳ hic est animo docili. quomodo θεωσίᾳ sumi videtur & Psal. XLV. 5. תִּתֵּן מִלִּי וְיִתֵּן לִי מִלִּי וְיִתֵּן לִי מִלִּי

τὸν ἐμφυτον λόγον] Verbum illud quod Apostolorum opera vestris animis inferitur. Quod Latini infitionem vocant, id Theophrastus Græci- que alij ἐμφυτεύας. In Glossario ἐμφυτον *insitum*. Vide Matth. xiii. 3. & ibi dicta & I. Cor. iiii. 6 Syrus hic כְּנֻצִּי, id est, plantatum. bene.

τὸν δυνάμειον σῶσαι τὰς ψυχὰς ὑμῶν] Est enim Evangelium potentia Dei ad salutem. Rom. i. 16.

γίνεσθε ὃ ποιῶτε λόγον ἢ μὴ μόνον ἀκούετε] Par admonitio ei quæ est apud Matth. vii. 21. 24. 26. vbi dicta vide. Rabbini dicunt duas esse coronas, alteram הַשְׂמִיעַ auditionis, alteram הַשְׂמַע operis. Vide Exodi xix. 5. Et Hebræi de pio, *discit vt faciat*.

ἀκούοντες ἑαυτοὺς] Qui tantum audiendo verbum Dei & profitendo Christianos se esse sine factis piis seruari se posse sperant, semet fallunt. Παράλογος pro πλανῶ habemus & Coloss. ii. 4. Iudic. xiii. 16. Genes. xix. 25. & alibi. Sic ἑαυτοὺς πλανῶν 1. Ioh. i. 8.

ὅτι εἴπῃς ἀκουῆς τῷ λόγῳ ὅτι καὶ οὐ ποιῇς οὗτος ἔοικεν ἀνδρὶ καὶ νομῶν τὸ ἀκού-
σασθαι τῆς γλῆσσης αὐτοῦ ἐν ἐσπέρῳ] ὅτι deest in Manuscripto vt & apud Syrum. εἴποιε similis est כְּמַי Syro. καὶ νοεῖν hic est conspiciere. Respondet Hebræo נִבְרָא & קָרָא & Syriaco קִיֵּן. Sic & Matth. vii. 3. Luc. vi. 43. Act. vii. 31. 32. xi. 6. xxvii. 37. γλῆσσις vero hic & infra iiii. 6. vt & Sap. i. 14. & xi. 27. id quod alicui naturale est significat. τὸ ἀκούσασθαι τῆς γλῆσσης Proclus dixit τὸ ἀρχέτυπον. Perinde est atque suam ipse faciem videret : quia ei plane responderet id quod est in speculo. Sic dicimus :

Nuper me in litore vidi.

κατανόησε ὃ ἑαυτὸν καὶ ἀπελήλυθε] Mulieres solent diu inhærere speculo vt ad id se forment. Viri vix conspекto speculo solent abire, nec curare quales sint.

καὶ ὁμοίως ἐπελάθετο ὁποῖος ἦν] Facile enim obliuiscimur, quæ non mul-
tum curamus. ὁμοίως in momento, vertit Arabs.

ὃ ὃ ἀγαπᾷ εἰς νόμον τέλειον τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀγαπᾷ] νόμον τέλειον vo-
cat Evangelium, comparatum legi Moysis minus, perfectæ. Hebr. vii. 19. 11. Cor. iiii. 6. Id ipsum Evangelium comparat speculo. Et bene. Osten-
dit enim nobis nos quales sumus. Sed non satis est ἀγαπᾷ, id est, quo-
uis modo inspecare (ita enim id verbum sumitur 1. Petri i. 12. & Psalm. xxxiii. 14. & Syrus hic rectè posuit קָרָא, quanquam proprie de iis dicitur qui per fenestram prospectant, vt Gen. xxvi. 8. 1. Paralip. xv. 29. Prou. vii. 6. Cant. ii. 9.) Inhærendum est sicut foemina faciunt, quæ ad singu-
los capillos bene ponendos de speculo consilium sumunt.

οὗτος δὲ ἀλλοτρίως ἐπλησιμονῆς γινόμενος] Auditor obliuionis locutione Hebræa, id est, obliuiosus. ἐπλησιμονῆς voce vsus est Cratinus teste Scholiaste ad Nubes Aristophanis & Suida.

ἀλλὰ ποιητὴς ἔργου] Singulare pro plurali. Effector eorum operum, quæ Euangelica lex exigit.

οὗτος μακάριος ἐν τῇ ποιήσει αὐτῆ ἐστίν] Est pulchra ἀναφορὰ in pronomine οὗτος. ἐν τῇ ποιήσει αὐτῆ hic valet ob actionem, id est, actiones ipsius. Sic ὡς τῆς ποιήσεως Exod. xxxii. 34. Quo loco in aliis nonnullis πῶς ver-
titur ποιήσεως.

26. εἴ τις δοκεῖ θρησκός εἶναι ἐν ὑμῖν] Frequentius est θρησκότης quod in Glossario exponitur religiosus. Sed θρησκός etiam Hesychius alibi reperit. Syrus & Arabs vertunt ministrans Deo. & δακνὴ ܕܒܐ Syro existimat.

μὴ χαλινῶν γλῶσσαν αὐτῆ] Sæpe reprehendit maledicentiam, quod videret id vitium late regnare apud Hebræos. Et frequens in hac re comparatio à freno desumpta. Nam sic ἀχαλινῶν σωματίων τέλος ἀνυγίαν dixit Euripides. Talis & Pl. xxxix. 2. Græci dicunt γλῶσσης κρατῆν.

ἀλλ' ἀπατῶν καρδίαν αὐτῆ] Locutio Hebræa vt videre est Iob. xxxi. 27. Laetat se vana spe. Syrus ܠܒܗ ܠܗ ܐܓܘܡܬ Seducit sibi cor suum. ܐܓܘܡܬ Syro; Arabi ܠܒܗ ܠܗ.

Οὗτε μάταιος ἡ θρησκεία] Nihil illi proderit talis imaginaria religio μάταιον quod effectui caret Act. xv. 17. Tit. iii. 9. Et dicitur hic θρησκεία voce ista generali, vt & bonam & malam religionem comprehendat. Vide Sap. xiv. 18. 27. Apparet id ex sequentibus. Dictum maxime hoc sæculo cogitandum.

θρησκεία καὶ ἀμύαντος] Religio vera & non adulterina. Similitudo sumpta à gemmis, in quibus requiritur vt & sinceræ sint & non vlceratæ. In Manuscripto connectitur hoc non male cum præcedentibus, hoc modo: θρησκεία γάρ. Et sic legit Syrus. καὶ ἀμύαντος ܐܡܝܐ quomodo & hic Arabs. ἀμύαντος ܐܡܝܐ Sancta Syro, Arabi ܐܡܝܐ pura.

ὡς πατὴρ Θεοῦ ἐστίν] Id est, ex exultimatione Dei, qui & pater est noster. & hic ponitur vt 11. Cor. i. 3. Ephes. i. 3. 1 v. 6. v. 20. Philipp. i. v. 40. Coloss. i. 3. 11. 2. 1. Thess. i. 3. 11. 11. 11. Thess. ii. 16.

αὕτη ὅτιν, ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανοὺς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν] Ex specie genus intelligitur, vt Matth. xxv. 3. Sic ius dicite pupillo, defendite viduam apud Esaïam i. 16. Religio vera fidem quidem requirit, sed perficitur duabus maxime rebus, beneficentia & vitæ puritate. ἐπισκέπτεσθαι hic sumitur, vt Matth. xxv. 36. 43. ܡܫܬܥܝܢ Syrus hic. ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν in angustis earum vertit Arabs.

ἀσπιλον εἶναυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου] Id est, à malis Mundi exemplis. Vide Ioh. xv. 11. 14. 1. Ioh. 11. 15. v. 19. ἀσπιλον habuimus & 1. Tim. v. 1. 14. & 11. Petri 111. 14. Hebraïce vertere liceat ܩܝ Syrus hic ܐܫܠܘܬܐ ܕܠܐ sine macula. Idem τηρεῖν bene vertit ܠܚܬܝܬܐ custodire.

CAP. II.

Δελφοί μου] Vt supra i. 2. i. 16.

μι ἐν περσπολησίαις ἔχετε τὴν πίσιν τῆς Κυεῖς ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δόξης] Recte hæc construxit Syrus hoc modo : τὴν πίσιν τῆς δόξης τῆς Κυεῖς ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Et ἔχετε idem est quod κατέχετε Rom. i. 18. τὴν πίσιν τῆς δόξης τῆς Κυεῖς ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Et dicitur πίσις δόξης sicut πίσις Ἰησοῦ Χριστοῦ Gal. i. 22. Philipp. i. 9. πίσις τῆς ὑοῦ τῆς Θεοῦ Gal. ii. 20. pro quo alibi πίσις ἐν Χριστῷ ut i. Tim. i. 13. ii. Tim. ii. 15. Hoc ergo vult, ne fidem illam, quam habetis de Christi gloria, siue de Christo in summam claritatem euecto, nempe propter obedientiam, detinete velut captivam atque inefficacem, propter respectus illos qualitatum nihil ad rem Christi pertinentium. Sicut in iudiciis est περσπολησία, ubi alia respicit iudex quam quæ sunt in causæ meritis, ut attigimus Matth. xxii. 16. ita in Evangelica re περσπολησία est alios aliis præferre, ob ea, quæ ad Euangelium nihil pertinent. περσπολησίας in numero multitudinis haud facile reperias apud elegantiores scriptores Græcos. Sed nostri scriptores pluralia inusitata sæpe faciunt de singularibus vsitatis.

2. εἰάν γδ εἰσέλθῃ εἰς τὴν συναγωγὴν ἡμῶν ἀνὴρ] Quanquam vsus posterior recepit, ut Synagoga de cætu Iudæorum, de cætu vero Christianorum Ecclesia dicatur, tamen & ἐκκλησίαν sæpissime dici de cætu Iudæorum ostendimus ad Matth. xv. 18. & contra Synagogam de cætibus Christianis Act. xv. 21. Et ita omnino sumendam hanc vocem ostendunt verba præcedentia. ἀνὴρ ψυχῆ, id est, aliquis.

χρυσόδακτύλιος] Non ineleganter fecit nomen compositum ad instar aliorum, quæ in Græco erant recepta. Annulus aureus, non minus apud veteres Hebræos quam apud alias gentes gestamen honoratorum ac ditiorum. Gen. xxxviii. 18. 25. xli. 42. Esai. iiii. 19.

ἐν ἐοῦντι λαμπρῶ] Vestitum splendide תהדר בבגדי Gen. xv. 11. 15. Vide Luc. xv. 19. Apoc. xv. 6. ubi vox Hebræa תהדר quam hic vsurpat Arabs. xv. 14. xix. 8. xxii. 1. 16. Menander :

λαμπρῶς τε πλούτω καὶ γυμνασμένον.

Ostendit hunc sensum & sequens oppositio. Syrus λαμπρῶ vertit *pulchra*. Arabs eodem sensu.

εἰσέλθῃ ὃ καὶ πτωχὸς] Id est, homo pauper. Nam sic vox πτωχὸν non raro apud nostros scriptores sumitur, ut videre est Marci xii. 41. Luc. xiv. 13. Arabi est مشكين, sicut מכני Ecclesiast. i. v. 12. Hinc Italicum *Mesquino*.

ἐν ῥυπαρῶ ἐοῦντι] Veste nec nitida nec elegante זכרונות זכרונות Zach. 11. 3. 4. Sic Cicero ex Cæcilio :

Sæpe est etiam sub palliolo sordido sapientia.

Virgilius: Sordidus ex humeris nodo dependet amictus.

Sic Zachariæ III. 3. & 4. צִיּוֹן בְּנֵי דִים vertitur ἱμάτια ῥυπαρά.

3. καὶ ἐπιβλέψετε ἐπὶ τὸν φορεῦντα τὴν ἐδῆντα τὴν λαμπράν] ἐπιβλέπειν hoc quidem loco est quod Latini dicunt *suspicere*.

καὶ εἰπητε αὐτῷ] Vos nempe qui curam habetis rerum istarum, id est, diaconi. Vide Clementis constitutiones 11. 57. 58. Locus est insignis. In Manuscripto hic deest αὐτῷ, ut nimirum quod sequitur σὺ sit δακτικόν.

σὺ καὶ οὗ ὡς καλῶς] Id est, decore, honorate. Arabs. In Ecclesia sunt & sui sedilium ordines, sed ex virtutibus non ex opibus. Tertullianus Apologetico: *praesident probati quique seniores, honorem istum non pretio, sed testimonio adepti*. Sic inter feminas primus locus viduis vniuiris, proximus virginibus, deinde matronis. Recte vero Iacobus cum intellexisset morem inualescere dandi *καταδρίαν* ex opibus non ex virtutibus, huic malo multa post se mala tracturo occurrit. Etiam in republica egregium illud siue Sallustij siue alterius qui C. Cæsari dat consilium. *Ergo imprimis auctoritatem pecuniae demito: neque de capite, neque de honore ex copiis quifquam magis aut minus iudicauerit: neque praetor neque consul ex opulentia verum ex dignitate creetur*.

καὶ τὰς πτωχὰς εἵπατε, σὺ γὰρ ἐμεί] Iuuenes multum stare solebant. Philo de vita contemplatiua. οἱ παρεστῶτες νεοί. Clemens constitutionum dicto loco 11. 57. οἱ μὲν νεώτεροι ἰδίᾳ κατεζέσθωσαν ἐὰν ἢ τόπος· εἰ δὲ μὴ σκηπέτωσαν ὄρδοι.

ἢ καὶ τοῦ ὡς ὑπὸ τὸ ὑποπόδιόν μου] Ad pedes meos, qui locus discipulorum. Vide quæ diximus Act. xxi. 3. Illud ὡς hic abest in Manuscripto.

4. καὶ οὐ διεκρίθητε ἐν ἑαυτοῖς] An non discrimen fecistis apud vos ipsos, id est, ex carnali affectu. interrogatiue enim hæc legenda, quomodo legit Syrus. *διακρίνεσθαι* idem quod Actium *διακρίνειν*. Act. xi. 2. xv. 9. Iudæ 22.

καὶ ἐγχεθε κρίται διαλογισμῶν πονηρῶν] Genitius hic est non obiecti, sed attributi. Iudicatis secundum malas cogitationes. Praefertis enim caduca duraturis. Διαλογισμοὺς πονηροὺς habemus & Matth. xv. 19. κακοὶ Marci v. 11. 21. καὶ οὐκ ἐκείνη τὴν ὥραν οὐκ ἔμελλεν εἶναι ἡμετέρα τῆς ἐκείνης ὥρας ἀκούσατε] Id est, animum attendite: ut Matth. xi. 13.

ἀδελφοί μου ἀγαπῆτοί] Sic 1. Cor. xv. 58. Ephes. v. 1. 21. Coloss. iv. 7. 9. supra v. 16. 19.

οὐχ ὁ Θεὸς ἐξέλεξάτο τοὺς πτωχοὺς τοῦ κόσμου] Pauperes plurimos sibi in peculium secrevit. Vide Matth. xx. 16. 1. Thess. i. 4. & quæ dicta ad Eph. i. 4. Et dixit πτωχοὺς τοῦ κόσμου qui mundo videntur pauperes, ut melius inferret ἀντιθέτον quod sequitur.

πλουσίοις ἐν πίστει] Ne quis putaret pauperes omnes esse à Deo tanquam peculium ipsius sepositos, addit, sed *abundantes fide*. Nam ita vocent πολυίου & πλουσίε sumi Rom. 11. 4. Eph. 11. 4. & alibi. Tales autem plures semper reperti in pauperum quam in diuitum grege, ob causas quas attulimus ad Matth. v. 3. & 1. Cor. i. 26.

καὶ κληρονόμοις τῆς βασιλείας, ἥς ἐπηγγέλατο τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν] Illud κ) rectius abest in Manuscripto : Et intelligitur *ut essent heredes* quod suppleuit Syrus. Sic post ἐξελέξατο sequitur εἰ Eph. i. 4. Talia autem verba sæpe subaudiuntur. Promissum est regnum illud æternum Deum diligentibus i. Cor. 11. 9. 11. Tim. 1 v. 8. Adde Tit. 1. 2.

6. ὑμεῖς ὃ ἠπμύσατε τὸν πτωχόν] ἀόριστος pro quouis tempore, vt & supra 4. ἠπμύσατε despiciatui habuistis, vt hic Syrus שרף גנל ה קארגעלען פווארד Prou. xvii. 5. הדרג בושש Amosi v. 11. Confer & Psal. x.

οὐχὶ οἱ πλούσιοι καταδυναστεύουσιν ὑμῶν] Videte, inquit, quæ insolentia plerunque diuitias comitari soleat, quo eas minoris faciat. In Manuscripto ὑμας constructione αὐτοῖς τὸ σημεινόμενον. Nam καταδυναστεύειν est opprimere, vt videre est Sap. 11. 10. xvii. 2. Respondet Hebræo הדרג vt diximus ad Matth. xx. 25. & הדרג vt Prou. xxii. 7. vbi eadem quæ hic verba, sed & verbis aliis. Diutum mos est imperiose agere aduersum pauperes, operam eorum parui ducere. Denique

---libertas pauperis hæc est

Contusus rogat, & pugnīs concisus adorat.

ἔβειν τοι τίλει πλούτος ait Euripides. Confer Ps. x. 2. 8. 9. Est & in hanc rem egregius locus in Plauti Aulularia Act. 11. Sc. 2.

καὶ αὐτοὶ ἔλκουσιν ὑμᾶς εἰς κειθήρια] In ius rapiunt, vt Plautus loquitur Curculione. Est autem etiam in re æqua durum in iudicio certamen pauperi cum diuite, non modo quia sæpe iudices ob gratiam addunt diuiti, verum etiam quia & sumptus litis & temporis, quod in eam impenditur, grauat pauperem. Itaque per contemptum solet dici *age lege*, vt Donatus notauit. Agit autem de diuitibus in genere, non speciatim de iis qui frequentabant Ecclesiam. Exemplum habes Act. xiii. 50.

οὐκ αὐτοὶ βλασφημοῦσι τὸ καλὸν ὄνομα τὸ ἐπηκησέν ἐφ' ὑμῶς] Ex diuitibus illis multi reperiuntur, qui ita odere Christianismum, vt & Christo maledicant, ex cuius nomine vos vocamini. Locutio est Hebræa : Vocatur nomen meum super eum, id est, ille dicitur de meo nomine Gen. xlvi. 1. 16. Esaia 1 v. 1. Sicut filij de parentum, scæminæ de maritorum dicuntur nominibus, ita à Christo Christiani. ὄνομα καλόν, id est, nomen honorificum. Vide de voce καλῶς supra 3.

8. εἰ μὲν τοι νόμον τελεῖτε βασιλικόν] Christi qui rex noster Ioh. xvii. 37. Hebr. vii. 2. Apoc. i. 5. xv. 3.

κ) τὴν γραφὴν] Nempe Leuit. xix. 18.

ἀγαπήσας τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν] Verba sunt ex versione LXX dicti loci, sed quæ hic intelligenda μυσικῶς, vt proximus sit non solus Israëlita, sed homo quiuus : & dilectio intelligatur, qualem præscribit Evangelium.

καλῶς ποιεῖτε] Sic Philipp. 1 v. 14.

9. εἰ ὃ προσωποληπτεῖτε] Verbum fecit ἀναλογικῶς ex nomine προσωπο-

λήτης

πῶς ἡ γὰρ ἐν τῇ ἐκείνῃ ἀποστολῇ ἀποστολὴν δυνάσκειν Levit. xix. 15.

ἀμάρτιαν ἐργάζεσθαι] Sic ἐργαζόμενοι ἀγομίαν Matth. v. 11. 23.

ἐλεγχόμενοι ὑπὸ τῆς νόμου ὡς ὡδὸν ἀβάται] כמעי. Vide Rom. ii. 25. 27. Gal. ii. 8. infra ii. Legem intelligit quæ est Deut. xv. 1. 19. ubi in Græco οὐδὲ ἐπιγνώσκοντες ἀποστολὴν. Sed hæc quoque lex hoc loco sumenda, nempe ut non tantum ad iudicia pertineat, sed & ad honorum signa in cætu Ecclesiæ. Est enim & in hoc quædam iudicii species.

ii. ὅστις γὰρ ὅλον τὸν νόμον τηρήσῃ] In Manuscripto πληρώσῃ quæ locutio est Rom. xiii. 8. & Psal. xx. 5. 6. Argumentum iterum sumit à lege Mo-
sis ad legem Euangelicam, ut sæpe Paulus & scriptor ad Hebræos. Si quis cætera Legis præcepta seruet, nempe quæ comminationem habent po-
enæ capitalis, qualia sunt vetantium multa, iubentium illud de circumci-
sionē & de Paschate.

πᾶσιν ὅ ἐν ἐν] Nempe eorum quibus poena capitalis constituta est, ut
iam diximus, & sequentia apertum facient. Deut. vii. 25. שרקן illaquees te
Græce vertitur πᾶσιν.

γέρονε πάντων ἐνοχος] Id est, ὡς πάντων ἐνοχος. Non minus morte punitur,
quam si omnia præcepta violasset. Sic Rabbinii dicunt. *Qui transgreditur*
unum præceptum, ac si transgrederetur omnia. De talibus præceptis intelli-
gendum & illud in libro εἰς τοὺς Μακκαβαίους qui Iosepho attribuitur : τὸ γὰρ
ἐν μικροῖς καὶ μεγάλοις ὡδὸν νομίζειν ἰσοδύναμόν ἐστι. pro ἐνοχος Syrus habet אלקח
Arabs كائن debtor nempe poenæ.

ὁ γὰρ εἰπὼν μὴ μοιχεύσῃ] Deus qui moechari vetuit addita mortis poena
Deut. xxii. 22.

εἶπε, καὶ μὴ φονεύσῃ] Itidem addita mortis poena Exodi xii. 12. Levit.
xxiv. 17. 21. Deut. xix. 13.

εἰδὲ οὐ μοιχεύσῃς, φονεύσῃς ὅ, γέρονας ὡδὸν ἀβάταις νόμος] ὡδὸν ἀβαίνειν ἡγε non de
quouis facto contra legem, sed de grauioribus illis dicitur. In Manu-
scripto est ἐργάζεσθαι ἀποστασίας νόμος γαρ Num. xiv. 9. Ios. xxii. 19.

Οὕτω λαλεῖτε, καὶ οὕτω ποιεῖτε, ὡς ὅτε νόμος ἐλδοθεῖας μέλλοντες κείνεσθαι] Osten-
dit iam ad Euangelicam legem aptanda quæ de lege Mo-
sis dixerat. Lex Mo-
sis factis quibuldam capitale supplicium minatur : Lex Euangelij Ge-
hennam, nec factis tantum, sed & dictis. Matth. v. 22. Et dicitur Lex li-
bertatis, quia qui eam sequuntur, liberi esse debent etiam ab illis vitiis,
quæ lege Mo-
sis non puniebantur. Supra i. 25. ii. Cor. iii. 17. Non est
nost-
rum seligere, quibus præceptis obsequi velimus, quibus non. *Non*
sufficit ad salutem si maioribus spretis minora faciamus, ait & ut id firmet hunc
locum adducit Saluianus iii. de Gubernatione Dei.

ἡ γὰρ κείναις ἀνίλεως, τὸ μὴ ποιήσαντι ἔλεος] ἔλεος scriptoribus nostris non solam
lenitatem in poenis exigendis, sed & omne genus beneficentiæ significat;
respondens Hebræo קח, ut videre est Gen. xix. 19. Num. xi. 15. & alibi.
Sic & Matth. ix. 13. xii. 17. xxiii. 23. Lex Euangelij est ut benefacia-

mus omnibus, qui id non facit, dure tractabitur. Matth. v. 11. 1. & sequentibus. xxv. 42.

κατακαυχᾶται ἐλεος κρείσσεως] Contra vero beneficentia hoc habet, ut nos à condemnatione liberet, Matth. v. 7. xxv. 37. Cum vni virtuti salus promittitur, non intelligendum excludi alias, sed illius virtutis vim esse eximiam. Vide Luc. xi. 41. & Matth. v. 3. 4. 5. vi. 14. Luc. vi. 37. κατακαυχᾶται ἐλεος κρείσσεως significat: beneficentia de damnatione triumphat: eam non metuit. Non potest Deus damnare suæ bonitatis imitatores. Nam & inter Dei מרחם siue proprietates præcipuam esse clementiam dicunt Hebræi. Vide Iacchi ad Dan. ix. 4. 5. Claudianus:

Principio magni custos clementia Mundi.

Seneca pater: perierat totus orbis nisi iram finiret misericordia. In Manuscripto non male est κατακαυχᾶσθω. Efficite ut per beneficentiam triumphetis de damnatione. Et hunc sensum sequitur Syrus.

τὸ πρὸς ὅφελος ἀδελφοί μου] In hunc locum ad finem usque capitis commutationem edidimus satis vberem, quam adiunximus nostris ad Evangelia annotatis. Inde & aliunde sumemus hic ea quæ huius tractationis modo conueniunt. Cum Apostoli multam ubique prædicarent fidei efficaciam, inde factum est, ut multi homines carnales, in quibus fuit Simon Magus, id arripuerint in vitæ mendosæ patrocinium, quasi sine operis iustis, ut Irenæus loquitur, salus æterna possit obtineri, nempe per fidem: cum contrà Apostolorum esset doctrina, fidem aptam esse ut nos purget, purgatis dari Spiritum sanctum, & sic fidem fieri efficacem per dilectionem Gal. v. 6. Ac proinde dilectionem, quæ ex fide & spe eam comitante exsurgat, plus valere & fide & spe i. Cor. xiii. 13. τὸ πρὸς ὅφελος בְּצַדִּיקָה ut Gen. xxv. 25. Ps. xxx. 10. Malach. iii. 14. quæ utilitas nempe ad salutem æternam ut i. Cor. xv. 32. Pro eodem οὐδέν ἐἴμι dixit Paulus i. Cor. xiii. 2.

ἐὰν πίστις λέγει τις ἔχει, ἔργα δὲ μὴ ἔχει] λέγει, id est, cogitet, quomodo λέγω supra i. 13. Si quis intra se cogitet: opera quidem mea non recta sunt, sed fides recta est: ac propterea de salute non periclitor. Hæc opinio olim valde fuit frequens apud Iudæos, qui existimabant, omnem Israëlitam qui modo professionem Iudaismi non abieciisset, partem tandem habiturum in altero sæculo, id est, in vita æterna. Eandem sententiam apud multos Christianos inualuisse ostendit, & eos acriter, ut certe debuit, refellit Augustinus libro de fide & operibus. Renata est hoc infelici sæculo ea sententia, & quidem sub nomine repurgatæ doctrinæ, cui omnes qui pietatem & salutem proximi amant, se debent opponere.

μὴ δύναται ἢ πίστις σώσει αὐτὸν] Concedit aliquam fidem talem esse posse: sed salutem æternam ei competere negat. Pro σώσει Arabs habet eruere, Syrus חייהו vivificare. Dicunt quidem interdum viri sancti, aliquos servari fide ante opera, sed intelligunt ante perpetuam seriem tractumque

bonorum operum, quia scilicet vita illis ad id indulta non est. Cæterum nulla cuiquam fides profuit sine tali opere, quale tempus permittebat, ut illius cum Christo crucifixi exemplo apparet. Saluianus IV. de Gubernatione Dei: *cum Spiritus sanctus nec fidem quidem dicat hominibus Christianis sine operibus bonis posse prodesse*. Cyprianus de habitu virginum: *Credenti premium datur: si quod creditur & geratur*. Adde Hieronymum dialogo I. aduersus Pelagium.

ἐὰν ὁ ἀδελφός, ἢ ἀδελφὴ γυμνοὶ ὑπάρχωσι] Egregia similitudine ab illorum, quos oppugnat factis sumpta rem illustrat. γυμνοὶ, quomodo vox γυμνός fumitur Iob. XXII. 6. Matth. XXV. 36. 38. 43. 44. Marci XIV. 52. Ioh. XXI. 7. 1. Cor. IV. 10. & γυμνότητος Rom. VIII. 35. 11. Cor. XI. 27.

καὶ λειπόμυροι ὡς τὸ ἐφημέριον ἔσθης] λειπόμυροι 1707 Vide supra I. 4. 5. Si non modo destituantur rerum mediocri copia, sed nec habeant vnde in diem viuant. Quod hic ἔσθην ἐφημέριον, id ἔσθην καὶ ἡμέραν Alexidi & Aristophani. Qui nihil habent amplius καθημέροισι Græcis. Vide quæ dicta nobis ad Matth. VI. 14. Pro καὶ in Manuscripto est ἢ.

εἴπατε δὲ πρὸς αὐτοὺς ὅτι ὑμεῖς] Ex vobis qui fidem creditis sufficere ad salutem.

ὑπάγετε ἐν εἰρήνῃ] Bene vobis sit. Est enim bene precantis, ὑπάγε ἐν εἰρήνῃ, vel εἰς εἰρήνην ut Marci V. 34. πορεύεσθ εἰς εἰρήνην Luc. VII. 50. VIII. 48. 1 Sam. I. 17.

ἐπερμάνεσθε] μετανυμία, pro estote vestiti. Sic ἐπερμάνθησαν pro vestiti sunt Iobi XXXI. 20.

καὶ χορταζέσθε] Bene pascimini: sit vobis vnde faturemini. Vide Matth. XIV. 20. XV. 31. 33. Marci VI. 42. VII. 27. VIII. 4. 42. Luc. VI. 21. IX. 17. XV. 21. Ioh. XVI. 26. Philipp. IV. 12. 17.

μὴ δώτε ὁ ὡς τὰς ἐπιτήδεας τῆς σάρματος] Nempe cum id facere vobis in proclui sit. Bona vota non sunt spernenda, sed nullius pretij, si ab eo proficiantur qui quod optat, effectum dare potest, & non vult. ἐπιτήδεας τῆς σάρματος non male dicuntur quæ corpori expediunt. Nam adiectiuum istud apud Græcos modo genitium, modo datiuum regit. ἐπιτήδεα ποιεῖσθαι & ἔχειν & ἐνδεῖαν ἐπιτηδείων dixit Xenophon. In Glossario, ἐπιτήδεα, τὰ ἀναγκαῖα, copia. Arabs 1707 necessaria. quomodo etiam Latinus hic.

πὶ τὸ ὄφελος] Quid hæc bona vota illis profunt?

17. οὕτω καὶ ἡ πίστις, ἐὰν μὴ ἔργα ἔχῃ, νεκρά ἐστὶ καὶ ἑαυτῷ] Sicut vestra illa fides cum bonis verbis coniuncta proximis vestris non prodest, ista nec vobis proderit. Deus vestro vos modulo metietur. mortuum esse dicitur, quicquid effectum suum non consequitur: ut videre est Rom. IV. 19. Hebr. XI. 12. Rom. VII. 8. Effectus ad quem tendit fides, est vita æterna, sed ita demum effectum suum consequitur, si adsit purgatio à vitiis, dilectio, & dilectionis opera. καὶ ἑαυτῷ per se, siue tota quanta est. Sic ἀφ' ἑαυτῆς Ioh. XV. 4. Sic abundat καὶ ἑαυτῆς & ἐφ' ἑαυτὴν Matth. XII. 25. 26. & ἐν ἑαυτοῖς

Rom. 1. 24. Infra pro eodem dicitur sine tali additamento *καρὰ βεβαιότητι* 20. 25.

ἀλλ' ἐρεῖ τις] At merito fidem suam ab operibus vacuum prædicanti dicet pius aliquis, bene suctus agere.

σὺ πίστιν ἔχεις] Habes fidem eamque multum iactas.

καὶ ἐργα] Ego vero de fide mea tacens do operam piis factis.

δίδωμι μοι τὴν πίστιν σου ἐν ᾧ ἔργων] Cum & Manuscripti plurimi, & ille optimus quo utimur, & Latinus, & Syrus, & Arabs legerint *τὴν πίστιν σε χωρὶς ᾧ ἔργων*, omnino præstat eam lectionem nos sequi, hoc sensu: illam tuam fidem ostende verbis quantumlibet, nam facta non adsunt. Et vide quanti eam facturi sint homines pij, & inde collige quid factururus sit Deus.

καὶ δίδωμι σοι ἐν ᾧ ἔργων με τὴν πίστιν με] Ista secunda persona ponitur pro homine quolibet. Ego fidem meam non iactans, sed perpetuam dans operam modestiæ, patientiæ, dilectioni facile cuius persuadebo etiam tacens, esse in me veram fidem. Nam perpetua illa sanctitas & in malis constantia, qualis illo sæculo apparebat, causam aliam quam veram fidem habere non poterat. Hoc ergo dicit: Pij omnes fidem meam factis demonstratam, præ tua verbis iactata multum præferent. Quanto magis Deus?

αὐτὸ πιστεύεις ὅτι ὁ Θεὸς εἷς ἔστι] In Manuscripto: *ὅτι εἷς ἔστιν ὁ Θεός*. Sumit id quod inter credenda primum est, & quo Iudæi non tantum *ὁ Θεὸς ἑὶς* ἀπὸν, sed & *ὁ Θεὸς ἑὶς* *ἑλλὴν* separabantur: Deum esse, & esse unum. Deut. 1 v. 35. 39. v. 1. 4. vnde etiam pendet tota in Christum fides. Nam Christo auctoritas est ab illo vno ac vero Deo. Ioh. xiv. 1. xv. 1. 3.

καλῶς ποιεῖς] Hoc dicit: hæcenus res tuæ bene se habent. Sed subjicit hoc ad salutem non sufficere.

καὶ τὰ δαιμόνια πιστεύει] Mali spiritus idem credunt. *τὰ δαιμόνια* Rabbinis *שׂרפים* quomodo & LXX interpretantur Esaiæ xiii. 21.

καὶ φοβέσονται] Timent eum malitiæ suæ vindicem 11. Petri 11. 4. Iudæ 6. Sic & tu timere debes eundem Deum si Diaboli facta imitaris. Pro *φοβέσονται* Syrus *יִרְעוּ* tremunt. Arabs *يخافون* eodem sensu. Per *μετανομίαν* id verbum ingentem metum significat, vertiturque in Glossario *horreo*, *horresco*. Inde *φειδῶς* Sap. vi. 5. & *φειδῶν* *שׁעורית* Jerem. v. 30. xvi. 13. xxiii. 14. & *φειδῶς* Osee vi. 10.

θέλεις ᾗ γινῶναι] Id est, vin' tibi hoc doceri etiam documentis è Veteri Testamento.

ὡς αἰθεροποιεῖν] *רִיקָא* de qua voce dictum Matth. v. 22. Syrus hic *ܐܫܗܝܢ* debilis iudicio scilicet: Arabs *هناك* vane. Christus prohibet iracundiam in tales voces prorumpentem: non ipsas voces, ubi à magistris ad corrigendos discipulos usurpantur, multoque minus ubi non certi homines sic notantur, sed certa hominum genera. Apparet hoc Matth. xxiii.

17. 18. Luc. XXIV. 25. Gal. I. 13. Merito autem vani vocantur qui vana spe se lactant.

ὅτι ἡ πίστις χωρὶς ἔργων νεκρὰ ἐστίν] Fidem sine operibus producere non posse id quod speras. χωρὶς ἔργων idem quod sæpe εἰὰ μὴ ἔργα ἔχῃ.

21. Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ἡμεῶν] Etiam secundum carnem. Nam Hebræis scribit.

ὅτι ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη] δικαιώσθαι modo significat iustum reddi: modo ut iustum amari atque tractari. Habent enim pleræque voces Hebræicæ eius formæ significatum duplicem. Quanquam vero certum est hominem iustum fieri per fidem, deinde etiam iustiores per opera continua, tamen totus huius sermonis contextus, & maxime ea quæ iam sequentur, exigunt ut δικαιώσθαι hic sumamus in sensu posteriore, & quidem ita, ut intelligantur tum Abraham, tum Rahab à Deo tractati, ita ut ij qui iusti sunt, tractari solent, non tantum respiciente ipsorum fidem, sed & ex fide profecta opera. Quod si Abrahami fides illa adeo prædicata Gen. xv. 6. profuit quidem, sed non sola, quid est cur alij de sua fide non operante plus promittere sibi debeant? Abraham si fidem ad favorem Dei conciliandum ac retinendum sibi credidisset sufficere, abstinuisset opere tam lucuoso, de quo iam loquetur hic scriptor.

ἀνέλεγκται Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ὅτι τὸ θυσιάζειν] Filium de Sara vnicum vinculum, ut fieri mos victimis, imposuit aræ, paratus etiam eum mactare si Deus in iussu perstitisset. De hac re vide quæ diximus Hebr. x i. 17.

βλέπετε] Viden.

ὅτι ἡ πίστις συνήρξατο τοῖς ἔργοις αὐτοῦ] Pariter & fides & opera concurrerunt ad retinendam arguendamque Dei benevolentiam, quam non nisi iustis promisit.

καὶ ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη] Perficitur per dilectionem fides, ait Tertullianus aduersus Marcionem Quinto. Perficitur res quæque cum effectum sibi destinatum parit. Eum fides consequi non potest ἀντὶ συναπτόν.

καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφή ἡ λέγουσα] Ante quidem id dictum fuerat de Abrahamo quam Isaacum offerret, ut videre est dicto loco Gen. xv. 6. Sed mos est Hebræis dicere, hoc עָרַב, id est, ἐπληρώθη cum rei alicubi narratæ similis alia contingit. Nam tunc ex fide Abraham Deo victimas obtulit, & nunc victimam multo pretiosiore. Pari modo dictum illud reputatum est ei ad iustitiam, ad tempus Isaaci oblatis refert scriptor primi Maccabaïci I i. 52. Ἀβραὰμ ὅτι ἐν πνεύματι ἀρέσθη πρὸς, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιωσίν.

καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιωσίν] Id est, fides illa à Deo habita est pro re egregia, quales res iustitiæ nomine appellari solent. Habes idem loquendi genus Psalm. LV i. 31. Vbi Zelus Phineæ dicitur ei reputatus in iustitiam, id est, magni à Deo factus, magna que mercede sacerdotij summi remuneratus.

καὶ φίλος Θεοῦ ἐκλήθη] Nempe quia filium obtulerat, vt dicitur Genes. XXII. 16. vbi Deus quod ante non fecerat, iuratum fœdus cum Abrahamo init, sicut reges cum amicis solent: additurque causa: *quia fecisti hanc rem, & non pepercisti filio tuo vnigenito propter me.* Quanti autem fœdus tale iuratum fieri debeat egregie explicat scriptor ad Hebr. v. 1. 13. & sequentibus. Amicus Dei vocatus est, id est, est fuit, locutione Hebræa, cuius exempla habemus Esaiaë I. 16. XLVIII. 8. LXII. 4. Ierem. XXXIII. 16. Ezech. XLVIII. 35. Sic fieri filios Dei Ioh. I. 12. idem est quod in epistola I. III. 1. vocari filios Dei. Ex re autem nomen illud Abrahamo adhæsit, vt videmus Esaiaë XL I. 8. & II. Paralip. XX. 7. Clemens in epistola ad Corinthios: ἐμψυχήθη μεγάλως Ἀβραάμ, καὶ φίλος θεωρησάμενος τῷ Θεῷ.

ὁρᾶτε ζῆναι] Discite hoc viri maximi exemplo.

ὅτι εἰς ἔργων δικαιοῦν ἂν θεοσποῖς & σὺ ἐν πίστεως μόνον] Nisi ad fidem opera accedant, nunquam Deus aliquem pro iusto habebit. Hæc enim omnia sub nomine צדיק in significato secundo comprehendendi solent. Idem est ἐν πίστεως μόνον quod ἐν πίστεως μόνῃς. Sic μόνον aduerbium vice adiectiui ponitur Matth. v. 47. XX I. 19. Ioh. XIII. 9. Act. XI. 19. Rom. III. 20. & alibi.

ὁμοίως ᾧ & Ραὰβ ἡ πόρνη] Quia multi etiam alienigenæ in eandem cum Iudæis credentibus Ecclesiam coaluerant, alterum Iacobus exemplum addit, valde ad eorum rem appositum, fœminæ & extraneæ à sanguine Abrahami, & vitæ antea mendosæ, quales & plerique ex gentibus fuerant. De hac Rahabe & de voce πόρνης diximus ad Hebræos X I. 30. vbi tam fides huius mulieris prædicatur, quam hic eius opera.

— alterius sic

Altera postulat opem, res est coniurat amice.

σὺν εἰς ἔργων ἐδικαιώθη] Interrogatiue. Nonne operibus id consequuta est, vt iustitiæ præmium à Deo referret, Solo Dei iussu seruata, cum omnes eius populares interficerentur, deinde dignata coniugio viri eminentis inter suos Boózi. τοῖς ἐκ τῶν ἐθνῶν τοῖς ἀποστόλοις οὗτοι οἱ ἄνθρωποι ὑποδεξαμένη τοῖς ἀγγέλοις] δεξαμένη τοῖς κατ'απόστολοις Hebr. X I. 31. Multum hoc in fœmina. Cum sciret illos esse exploratores ab hostibus Hierichuntinorum missos, tamen eos hospitio excepit, texitque, reuerentia vnus Dei, quem ab Hebræis coli, quemque huius belli auctorem esse Hebræis intellexerat. Exploratores recte etiam nuntij dicuntur, quia in id mittuntur, vt spectata renuncient. Sed quidam codices etiam hic habent κατὰ τοὺς νόμους. Et sic vertunt Syrus & Arabs.

καὶ ἑτέρα ὁδὸς ἐκβαλοῦσα] Alia via quam qua ituri putabantur. Nam & per murum eos dimisit & deuia itinera monstrauit, ne ab Hierichuntinisprehenderentur. Hæc omnia non factura si salutem ex nuda fide sperasset.

ὡς ὅτι τὸ σῶμα χρεὶς πνεύματος νεκρὸν ἔστι] Id est, functiones hominis conuenientes non edit. Sic enim vocem νεκρὸς sumi supra annotauimus. πνεύμα hic autem vocat eam substantiam quæ corpori vitam subministrat.

LUC. XXIII. 46. Αἴ. VII. 59. ὁ σὺν τῷ πνεύματι ὁμιλῶν

οὕτως καὶ ἡ πίστις χρεὶς τῷ ἔργῳ νεκρά ἔστι] Id est, non efficit vt homo iustus à Deo censeatur, & sic spiritum Dei vitamque æternam consequatur, quod multis veterum locis in vberiore illa commentatione confirmauimus atque illustrauimus.

CAP. III.

Ἡ πολλοὶ διδάσκαλοι γίνεσθε, ἀδελφοί μου] Ne quiuis ambiat munus doctoris, id est, episcopi sic eminenter dicti : τὸ πρῶτον, τὸ κοπιῶντος ἐν λόγοις. Non quod non præclara ea res sit : sed quod pauci sint pares. Διδάσκαλοι רבנים aut מורים. Similis admonitio Ecclesiastæ VII. 17.

εἰδότες ὅτι μᾶλλον κρῖμα ληψόμεθα] Id est, plura à nobis, qui doctores aliorum sumus, requireret Deus quam ab aliis. Quod si hoc verum in iis qui aliorum iudicio morem gessere, quanto magis in iis qui se ingerunt Chrysostomus in XIII. ad Hebræos. Βαβαὶ, πόσος ὁ κίνδυνος. τὴ αὖ τις εἴποι πρὸς τοὺς ἀδελφούς, τοὺς ὑπερήφανους ἐαυτοὺς ὡσαύτη τιμωρεῶν ἀβύσσος ; πάντων ὧν ἀρχὴς γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν, καὶ παίδων, σὺ λόγον δίδως. Ὡσούτω πρὸς τὴν κεφαλὴν ὑποτάξης ; θαυμάζω εἰ πᾶσι ὅτι ἂν ἀρχόντων σαθῆναι, πρὸς τῇ τοιαύτῃ ἀπειλῇ ; καὶ τῇ παρεύσῃ ῥαθυμίᾳ ; ὁρῶν ἐπὶ καὶ ὑπερήφανους τίνας καὶ ὑπερήφανους ἐαυτοὺς τὰς ὡσούτω ὅγκῳ τὴ ἀρχῇς. Εἰ γὰρ οἱ ἀνάγκη ἐλόγιστοι οὐδέμιαν ἔχουσι κατὰφυγὴν καὶ ὑπολογίαν, καπῶς τὸ πρᾶγμα οἰκονομουῦντες ἔμελουῦντες. ἐπεὶ ἔτι Ἀαρὼν εἰλακύνθη ἔκκινδύνουσε : καὶ Μωσὴς πάλιν ἐκινδύνουσε πολλάκις ὡς θειοπατάμους. καὶ Σαούλ ἑτέραν ἐμπιστευθεὶς ἀρχὴν μὴ τὸ ὡς θειοπατάμους ἐκινδύνουσαν, ἐπειδὴ ἡκαῶς αὐτῷ ὠκονόμησε. πόσω μᾶλλον οἱ σπουδαῖοι τοῦ τοιαύτου πεισμένοι καὶ ὑπερήφανοι ἐαυτοὺς. ὁ ὅς τοιοῦτος πολλὰ πλέον ἐαυτὸν ὑποσερήσει πάσης συζητήσεως. διδοικέναι γὰρ ῥῆσιν καὶ ἔμειναι, ἔτι τὸ σωεῖσθαι, καὶ ἔτι τὸν ὅγκον τῆς ἀρχῆς. δε

quæ ibi sequuntur ad hunc locum intelligendum apprime conducentia. πολλὰ γὰρ πεισμένοι πάντες] Omnes, id est, plerique ; vt docent sequentia. Mos est magnorum virorum per modestiam quandam se addere infirmioribus. πείσιν Syro ܡܫܝܢ lapsare hic dicitur de errore aliquo qui docentibus potest obuenire : qua de causa Paulus nullius sibi mali conscius ; non tamen ab hoc se plane liberum ait, ab erroribus scilicet ; 1. Cor. IV. 4. vbi dicta vide. Mortalis conditio non patitur esse hominem ab omni macula purum, ait Lactantius VI. 13. Philo de Agricultura. Χαλεπὸν γὰρ ὡς περὶ τοῦ δρομῆος ἀρξάμενοις ὁδοὺ τῆς πρὸς ὁσέθειαν ἀπαιτήσεως καὶ ἀπὸ τῆς διδασκῆσαι τὸν δρόμον, ἐπεὶ μυρία ἐμποδῶν παντὶ τὰς ἡγεμονίᾳ. δε quibusdam interiectis, quæ longum sit transcribere. Σπάνιον οὐκ εἰ τὰς δωρήσεται ὁ Θεὸς ἀπὸ ἀρχῆς ἄχρι τέλους σταθεῖν τὸν βίον μητ' ὀκλάσαντι μητ' ὀλοθῆσαντι ; ἀλλ' ἑκατέραν φύσιν ἀδικημάτων

ἐπουσίαν τε καὶ ἀκουσίαν, ῥύμη καὶ φορὰ τέχαις ὑποπλήσαι. Vide & Ecclesiasten VII. 20. Sed ita tamen ut memineris aliter hæc in illo tempore imperfecto, aliter sub Euangelio intelligenda.

2. εἴπῃς ἐν λόγῳ οὐ πᾶσις] Qui neque dicit quod non compertum habeat, & tempora obseruat, quibus quidque aut dicendum aut silendum sit. Hæc admonitio maxime directæ est in rixosos disputatores, ut sequentia ostendunt.

οὗτος τέλειος ἀνὴρ] Hic vir est egregius I. Cor. II. 6. XI V. 20. Philipp. III. 15. Is potest dicere בלשׁוֹנִי מַחֲסוּמִי דְרַבִּי אֶשְׁמְרָה ut est in Psalm. XXXIX. 2.

δυνατὸς χαλιναγωγῆσαι καὶ τὸ ὅλον σῶμα] Is demum aptus est ad regendum totum corpus Ecclesiæ. Plerumque enim euenit, ut doctoris linguam sequatur plebs. χαλιναγωγῆσαι habuimus & supra III. 2. Syrus hic עֲבַד facere ut seruiat. σῶμα pro Ecclesia I. Cor. XII. 20. 25. 27. Eph. IV. 12. 16. Coloss. I. 18. Nomen hoc sicut vniuersæ Ecclesiæ iure quodam competit, ita & ecclesiis singulis suo modo. Nam & omne collegium in iure corpus dicitur.

3. εἶδε ἡδὲ ἵππων τοῖς χαλινοῖς εἰς τὰ σώματα ἐάλλομεν παρὰ τὸ πείθεσθαι αὐτοῖς ἡμῖν, καὶ ὅλον τὸ σῶμα αὐτῶν μετέζομεν] Apposita similitudine ostendit, sæpe exigua esse quæ res magnas moueant. Vide Ps. XXXII. 9. Hinc frænare pro regere, non apud poëtas tantum, sed & apud oratores. Et pellicula linguæ adhærens dicitur χαλινὸς· πείθεσθαι עֲבַד. Sic dicimus, nec audit currus habenas.

ἰδοὺ καὶ τὰ πλοῖα πληκαῦνται ὄντας] Magna illa nauigia יַמִּים אֲדִירִים Esaiæ XXXIV. 21. de quibus Virgilius:

---credas innare reuulsas

Cycladas.

Reges Ægyptij thalamegos habuere, quarum longitudo semistadij. καὶ hic est pro sicut: quomodo Iob. V. 7.

καὶ ὑπὸ σιληθεῶν ἀνέμων ἐλαυνόμενα] Difficultatem regimini & hoc addit, quod & fluctibus huc illuc agitantur: σιληθεῶν ἀνέμων יַדוּלֹת רִיחֹת Ionæ I. 4.

μετέζεται ὑπὸ ἐλαχίστου πηδαλίου] Proponit hanc quæstionem Aristoteles: Διὰ τί τὸ πηδάλιον μικρὸν ὂν ἔστω ἐλάττω τοῦ πλοῖου ὅσαυτὶς δύναμιν ἔχει, ὥστε ὑπὸ μικροῦ οἴαιος, καὶ ἐνὸς ἀνδρὸς δύναμειος, καὶ ταύτης ἡρεμίας, μεγάλη κινεῖται μεγάλῃ πλοίων, & rationem reddit 2. μηχανικῶν capite 5.

ὅπως αὖ ἡ ὁρμὴ τῆς δυνάμεως βέλῃ] ὁρμὴ hic voluntatem significat, non τὴν κίνησιν, ut sumunt philosophi: sed quomodo historici sæpe. ὁ δύνων hic est pro δυνάμει participium pro verbali, more Hebræo. Etiam Græci gubernatorem nauis ἰδιωτὴρα vocant & rectorem Latini Poëtæ.

οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα μικρὸν μέλος ὅτι] Paruum est membrum, ratione habita corporis humani, multoque magis ratione habita corporis socialis.

ἡ μεγαλαυχία] Magna crepat. נבח vertitur μεγαλαυχίαν Ezech. xvi. 49. Soph. iiii. 11. & נגף Ps. x. 18. Vtitur hoc verbo Isocrates & alij bene Græci. In Glossario μεγαλαυχῶ magnifico, glorior. In Psal. xii. 4. מדברת גדולות Græce vertitur γλώσσαν μεγαλορρήμονα. Psalm. xviii. 11. ελάλησεν ὑψηφάναν. Danielis vero vii. 20. רב רבן מלך מלך μέγαλα.

ἰδοὺ ὀλίγον πῦρ ἡλίκῳ ὕλῳ ἀνάπτει] Sic Bensyra: ignis ardens accendit multos aceruos. ὕλη nonvique nemus significat, sed omne quod incendi potest. Apparet id Sirach. xxviii. 10.

δ. οὕτω ἡ ἢ γλῶσσα πῦρ, ὁ κόσμος τῆ ἀδικίας. οὕτως ἡ γλῶσσα καδίσταται ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν] Hæc non coherent. Manuscriptus habet: καὶ ἡ γλῶσσα πῦρ, ὁ κόσμος τῆ ἀδικίας, ἡ γλῶσσα καδίσταται ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, ad quam lectionem prope accedit interpret Latinus. Sed Syrus optime legisse videtur: ἡ γλῶσσα πῦρ τῆ ἀδικίας, &c. Solet lingua igni comparari: itaque interpret Bensyræ dictam iam ὡδωβολῶ explicans, ait: sicut exiguus ignis multos frugum aceruos consumit, ita nihil est quod magis deuastat Mundum quam mala lingua. Vides hic quoque Mundum poni vice materiæ, quam ignis incendit, plane ut sensit Syrus. Dicitur autem lingua mala esse πῦρ τῆ ἀδικίας, quia incendia fuscitat odiorum, diffidiorum, seditionum, bellorum, quæ omnia ἀδικίας nomine recte appellantur. Sic Prou. xvi. 16. vir malus describitur hoc modo: in labiis eius ignis ardens. Et Psal. cxx. 3. 4. lingua dolosa carbonibus comparatur. καδίσταται ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν Syro ברהמין איתוהי vnum est de numero tot membrorum & quidem exiguum, & tamen res tantas efficit, quomodo frænum, gubernaculum, flamma. Euripides:

σμηκρῆς ἀπὸ ἀρχῆς νέικος ἀνθρώποις μέγα γλῶσσαι ἐκπορίζει.

Et Latinum prouerbium in hanc rem vtile: ex scintilla incendium.

ἡ σπιλῆσαι ὄλον τὸ σῶμα] Os inquinat carnem Ecclesiastæ v. 5. Nempe cum ex blanditiis ad adulteria venit. Sed hic rectius, ut iam diximus, σῶμα fumitur pro corpore Ecclesiæ, quæ sæpe per vnus atque alterius linguam in grauissimas dissensiones impellitur. σπιλοῦν est maculare Sap. xv. 4. Iudæ 23. מכחם Syro. σπύλωμα etiam de re quauis foeda dicitur. xxviii. 8. Ad animum vbi transfertur, significat vitiis inficere, plane ut μαίνεσθαι Hebr. xi. 15.

καὶ φλογίζουσα τὸν ἔσχατον τῆ γένεως] Puto scribendum ἔσχατον. Libri illorum temporum accentus non habuere, quos postea quisque addidit suo arbitratu. γένεσις est natura, ut diximus supra i. 23. Cursus naturæ, est ἀειφρεσσις vitæ. Varro:

Nemini fortuna cursum carcere emissum intimo

Labi inoffensum per æquor candidum ad calcem finit.

Sic & senectus βίη καμπύη Herodi in mimiambis. Tale & illud:

Vixi quem dederat cursum fortuna peregi.

φλογίζειν Dan. iii. 28. להט Ps. lxxvii. 3. Hesychius φλογίζω, καίω.

A a a a a

καὶ φλογισμένη ὑπὸ τοῦ γέννης] Præsens pro futuro, nisi scribendum φλογισμένη, quomodo legisse videtur Syrus. Sicut ipsa incendit, ita & ipsa nempe cum corpore incendium feret Gehennæ. Sensus idem, qui Matth. v. 22. Vide & Matth. xviii. 9. Marci ix. 47. Pro ὑπὸ τῆς γέννης Syrus habet בנורא Arabs באר, id est, ab igne. Vide Dan. vii. 9.

πάντα γὰρ φύσις θηρίων τε καὶ πετεινῶν, ἐρπετῶν τε καὶ ἐναλίων δαμάζει] καὶ δεδάμασται τῇ φύσιν τῇ ἀνθρώπινῃ] Euripides :

Βεῦ γὰρ τοῦ θένος ἀνέρος·

Ἀλλὰ ποιηλίας περὶ δῶν

Δαμᾶ φῶλα πόντου

Χθονίων τ' αἰθερίων τε περὶ δῶματα.

Adiecit hic Iacobus serpentes. Nam & illos capit humana industria, & venenum eis detrahit. Dicit autem δαμάζεται καὶ δεδάμασαι, ut ostendat perpetuum hoc esse: & ut nunc fit, ita factum semper. δαμάζειν ἔστι Dan. ii. 40. φύσις hic Arabi بقاء quod est Rabbiorum עבט.

8. τίς γ' γλῶσσαν οὐδεὶς δύναται ἀνθρώπων δαμάσαι] Linguam, nempe alienam, nemo domare potest, sicut animalia fera mansuefacimus.

ἀκαταράχτην κακὸν] Supple ἔστι. Quod ostendit membrum sequens. Malum est quod inhiberi nequit.

μὴ ἐν ἰοῦ θανατηφόρου] Iterum subaudi ἔστι. Falsum crimen quasi venenatum telum dixit Cicero. Vocem θανατηφόρου habes non tantum apud poëtas Græcos: sed & in Græco Iobi xxxiii. 23. & Num. xviii. 22. Idem θανάσιμον Marci xv. 18. Rabbinis ἰος θανατηφόρος est המות הם eodem sensu habemus Deuteron. xxxii. 33. אכזר פתנים ראש venenum aspidum crudele. Cleanthes :

κακουργότερον οὐδὲν ἑξαβολῆς ἔστι πῶ.

ἐν αὐτῇ δολογῶμεν τὸν Θεὸν καὶ πατέρα] δολογῶν accusatio frequens & interpretibus Veteris Testamenti & Scriptoribus Noui. δολογῶν τὸν Θεὸν habes Ps. lxxviii. 8. Luc. xi. 25. & alibi sæpe. Illud καὶ hic est ἐξηγητικὸν, ut supra i. 27. ἐν hic est per. In Manuscripto δολογῶμεν τὸν Κύριον, id est, Christum.

καὶ ἐν αὐτῇ κατὰ ἐρόμεθα τοῖς ἀνθρώποις] κατὰ ἐρόμεθα ארר proprie est diris detinere: sed fumitur pro quolibet modo maledicere, ut diximus ad Matth. v. 44. Pulchre hæc conueniunt cum Æsopi dicto: linguam & optimam esse & pessimam. Est in utramque partem egregia dissertatio apud Plutarchum περὶ ἀκοῆς. Et Hebræi dicunt vita & mors in manu linguæ.

τοῖς καθ' ὁμοίωσιν Θεὸς γινώσκεις] In Manuscripto γινώσκεις, id est, ποιημένους Gen. i. 26. 27. Ad quem locum à nobis notata vide, si vacat.

10. ἐν τῷ αὐτῷ σώματος ἐξέρχεται δολογία καὶ κατὰ] Sicut ille apud Æsopum eodem flatu calefaciebat & refrigerabat. Pro ἐξέρχεται Arabs habet תבעי emanat, quomodo & βρύει vertit.

οὐ γὰρ ἀδύνατον μου ἀγαπητοὶ ταῦτα οὕτω γινώσκει] Virum bonum decet in bono esse constantem.

11. *μη τί ἢ πηγὴ ἐκ τῆς αὐτῆς ὁπῆς βρύει τὸ γλυκὺ & τὸ πικρὸν*] Ex eodem cauo. Nam ex vicinis cauis fit interdum, vt hinc dulcis fluat aqua, inde amara aut falsa, vt Physici notant. *βρύει emanat.* In Glossario *βρύω scaturio.* Hoc est quod Hebræi dicunt *יָקִיר מְתוֹק בַּמָּר*.

μη δύνασαι, ἀδελφοί μου, συκῇ ἐλαίας ποιῆσαι ἢ ἀμπελος σύκῳ] Similis sententia Matth. vii. 16. Sic M. Antoninus Imperator : *ὁ μὴ θέλων τὸν φαῦλον ἀμειβάνειν ὁμοιος τῷ μὴ θέλοντι συκῶν ὅπῃ ἐν τοῖς συκοῖς φέρειν.*

οὐδὲ μία πηγὴ ἀλυκὸν & γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ] Hoc iam dixerat : nam sub *πικρὸς* nomine comprehenditur & falsum : vt

Doris amara suas non intermiscet undas.

Sic & Græcus Poëta de Alphæo :

— *καὶ αἴθεα πικρὰ θαλάσσης.*

Quare recte hic Manuscriptus *οὔτε ἀλυκὸν γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ*, id est, quomodo Latinum interpretem puto scripsisse : *Neque falsa dulcem potest facere aquam.* Mare non edit de se aquas dulces.

εἰς σοφὸς & ἐπισήμων ἐν ὑμῖν] Sic *σοφίαν & σωέσιν* habemus Coloss. i. 9. Hebræice diceret *יְבִי כַח מִי* vt Osee xiv. 10. Videtur autem dici *σοφὸς* qui multa nouit. *ἐπισήμων*, qui etiam habet τὸν ῥόπον τῆς παιδείας, qui alios instituere potest.

διξάτω ἐν τῇ καρδίᾳ ἀνασροφῆς τὰ ἔργα αὐτῶ ἐν ἀρετῇ σοφίας] Id est, *ἐν σοφίᾳ φράσει* vt hic recte explicat Syrus. Sic

— *mitis sapientia leti.*

Sensus est : *in conuictu producat opera, quæ mitem sapientiam testentur.* Vocem *ἀνασροφῆς* eodem sensu habes Gal. i. 13. Eph. iv. 22. i. Tim. iv. 12. Hebr. xiii. 7. & apud Petrum aliquoties. Præpositio *ἐν* hic significat occasionem. *Δεικνύειν* autem producere, vt Ioh. x. 32. Sententia non longe hinc aliena Prouerb. x. 2. *מַרְעָה יִגְוִנָה-תָּא* vbi Græci. *τόμα ταπεινῶν μετὰ σοφίαν.*

εἰ ὃ ζῆλον πικρὸν ἔχει & εἰδῆται ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν] In Manuscripto *εἰ ὃ δὲ ζῆλον. ζῆλον & εἰδῆται* vt affinia habes II. Cor. xii. 20. & Gal. v. 20. vbi dicta consule. Et bene addidit *ἐπίδειξιν* illud *πικρὸν*, vt apertius faceret, quod tenderent istæ similitudines supra iii. ii. 12.

μη κατακαυχᾶσθε καὶ φούδεσθε κατὰ τὴν ἀληθείαν] In Manuscripto *μη καυχᾶσθε*, ne vobis ipsis placete, contra veritatem vobis arrogando sapientis titulum. Est autem *παιονασμός* in illo *μη φούδεσθε κατὰ τὴν ἀληθείαν*. Sic *ἀλήθειαν* λέγω οὐ *ψεύδος* Rom. ix. 1. *ψεύδος μὲν & οὐ ποιοῦμεν τὴν ἀλήθειαν* I. Ioh. 16.

15. *οὐκ ἐστὶν αὕτη ἡ σοφία ἀνῶθεν καταρχομένη*] Non hæc est illa vera sapientia, qualem operatur Spiritus sanctus. Sic *ἀνῶθεν καταβαῖνον* supra i. 17. Vide Ioh. xv. 26.

ἀλλ' ἐπίγῃος] Conueniens curuis in terras animis. Sic *οἱ τὰ ἐπίγῃα φρονοῦντες* Philipp. iii. 19.

ψυχὴν] *ψυχοὶ* dicuntur, qui spiritum Dei non habent. Iudæ 19. Ista

sapientia à natura est, non à Deo. A cogitationibus, animæ dicit hic Syrus. Per eam sunt homines σοφοὶ ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ 1. Cor. 111. 18.

δαίμονιάδης] Nam terrestribus curis Dæmon solet se admiscere 11. Cor. 1 v. 4. Eph. 11. 2. Syrus hic כְּאֶשׁ בָּרָא à vastatore. Ita enim illi Dæmonem appellant. *Satanica* apud Arabem.

16. ὅπου γὰρ ζήλος καὶ εἰδέματα] Ea vitia nominat quæ maxime apparebant, vt supra 14.

ἐκεῖ ἀνεγερσασία] Tumulus siue seditiones vt Luc. 22. 9. 11. Cor. 6. 5. 12. 20. In Manuscripto non male: ἐκεῖ δὲ ἀνεγερσασία.

καὶ πᾶν φαῦλον ποιεῖμα] ὑπερβολή. Vult enim dicere, ex æmulatu, & quæ eum sequitur acerba contentione, plurima nasci mala.

17. ἡ δὲ αὐτῶν σοφία] A Deo data supra naturam.

πορφύρον μὲν ἀγνὴ ὄσιν] Pura à terrestribus illis studiis. Syrus כְּאֶשׁ בָּרָא.

ὁπαικῆς] Omnia quantum fieri potest in meliorem partem interpretans. Vide 1. Cor. 12. 4. Vide Philipp. 1 v. 5. 1. Tim. 1. 3. Tit. 1. 2. Syrus vertit מְכִיכָה, id est, modesta.

ὁπαικῆς] Obsequiosa. Syrus מְכִיכָה. Vtuntur sic hac voce Philo & Galenus.

μετὴ ἐλέους] Plena beneficentiæ. Nam sic sumi à nostris ἐλεος diximus & alibi & supra 11. 13.

καρπῶν ἀγαθῶν] Repetendum hic μετὴ. Καρποὺς hic vocat operâ. Matth. 13. 8. 12. 16. Gal. 5. 22. Eph. 5. 9. Philipp. 1. 11.

ἐδίσκριτος] Quæ non discernit homines secundum carnem. Vide supra 11. 4. כְּאֶשׁ בָּרָא sine partitione, nempe iniqua.

ἀνυπόκριτος] Non, vt mos est ambitionis, aliud clausum in pectore, aliud promptum in lingua habens, vt est apud Sallustium. Talis ille apud Homerum:

ὅς γ' ἔπειθ' ἐνὶ κούρῳ ἐνὶ φρεσὶν ἄλλο δὲ βάζει,

Vide Rom. 12. 9. 11. Cor. 5. 6. 1. Tim. 1. 5. 11. Tim. 1. 5. 1. Petri 1. 22. Sap. 5. 19. 15. 16.

καρπὸς δὲ τῆς δικαιοσύνης ἐν εἰρήνῃ ἀπείρεται τοῖς ποιοῦσιν εἰρήνην] Duplex ἀντιθέσις. Nam & vocem καρποῦ, quam modo vsurpauit de operibus, nunc vsurpat de præmio operum, & εἰρήνης vocem sumit primum pro rebus prosperis (est enim ἐν εἰρήνῃ dictum pro εἰς εἰρήνην) deinde pro concordia. Et δικαιοσύνη hic generaliter sumitur, ita vt omnia comprehendat, quæ nostri sunt officij, vt Matth. 5. 20. Act. 10. 35. Rom. 12. 21. 22. Philipp. 1. 11. & alibi. Comparatio sationis in hac re frequens, vt 11. Cor. 9. 6. Gal. 5. 7. 8. Sic Latini dicunt: *uti seres, ita metes*. Deinde ποιεῖν εἰρήνην est dare operam paci, quomodo ποιεῖν δικαιοσύνην 1. Ioh. 11. 29. 11. 7. quod Act. 10. 35. ἐργάζεσθαι δικαιοσύνην, & κατεργάζεσθαι δικαιοσύνην supra 1. 20. iustitiæ operam dare. Quomodo עָלַם frequens apud Hebræos.

CAP. IV.

ΟΘΕΝ πόλεμοι καὶ μάχαι ἐν ὑμῖν] Vnde inter vos, nempe Israē-
litas, rixæ & bella ? Intelligit motus illos Iudæorum Phila-
delphensium contra eos qui in Peræa erant, factionem filio-
rum Iudæ Galilæi, pugnas cum Samaritanis, & Suariorum
arma, de quibus vide Iosephum libro x x. Credibile est istis
motibus abreptos fuisse etiam quosdam nomine magis quam re Christia-
nos. Admonet utrosque, hos ut se corrigant ad Euangelij normam, illos
ut ad Euangelium veniant.

ὅσα ἐντεῦθεν, ἐκ τῆς ἡδονῶν ὑμῶν τῆς σαρκομορμῶν ἐν τοῖς μέλεσιν ὑμῶν] μισαν-
τικῶς voluptates appellat cupiditates rerum voluptariarum siue non ne-
cessariarum ad vitam. Et cupiditates posuit Syrus, tum hoc commate,
tum infra 3. Porphyrius quarto de non esu animalium, cum vitam illam
sub Saturno descripsisset, paucis ijsque necessariis contentam, addit:
ἀλλὰ μὴ οὐδὲ πόλεμοι αὐτοῖς ἦσαν. οὐδὲ πείσας πρὸς ἀλλήλους· ἔθλον γὰρ οὐδὲν ἀξιόλο-
γον ἐν τῇ μέσῃ περιουσίᾳ ὑπῆρχεν, ὥστε οὐκ ἐν δαφνοῦν ὅσαυτ' αὐτοῖς ἐνεσῆσται.
ὥστε τὸ κεφάλαιον ἐστὶ τῆ βίου σωτέρας, χαλκῶν, βαθυμίαν δὲ τῆς ἀνάγκης, ὑγίαν,
εἰρήνην, φιλίαν. Tibullus:

Dinitis hoc vitium est auri: nec bella fuere,

Faginus adstabat cum scyphus ante dapes.

Cicero de finibus primo: *Ex cupiditatibus odia, dissidia, discordia, seditio-
nes, bella nascuntur.* Iamblichus. Καὶ γὰρ πόλεμοι, ἔπεισας, καὶ μάχαι οὐδὲν ἄλλο
παρέχεται ἢ τὸ σῶμα, καὶ αἱ τούτοις ἐπιθυμίαι. Sic & Diogenes dicebat bella non
pro victu olerum ac pomorum, sed pro carnium & epularum deliciis ex-
citari, & Plinius opulentia exitus ait ad scelera, cædes & bella tendere.
Multa alia præclara ad hanc rem attulimus lib. i. de Iure Belli ac Pacis II. 5.
tum in contextu, tum in annotatis ad quæ lectorem remitto. Egregie au-
tem dicit Iacobus σαρκομορμῶν quia bella illa externa non essent nisi prius
fuiſſet internunti, cupiditatum scilicet istarum, cum recta sanaque ratione.
Pari sensu ἀντιστρατεύομαι habemus Rom. vii. 23.

2. ἐπιθυμεῖτε ἔσχατον] Quo plura concupiscitis, eo minus habetis, Deo
vos puniente. Pertinet hoc ad caritatem primum annonæ, deinde famem
quæ fuit Claudianis temporibus. De qua Act. xi. 28. sumpta verba ex
Prov. xiii. 4.

φονεύετε καὶ ζηλοῦτε, ἔσχατον δὲ οὐ δύνασθε ἐπιθυχεῖν· μάχεσθε καὶ πολεμεῖτε, καὶ ὅσα ἔχετε]
Hæc absunt quidem in Manuscripto: sed videtur omissio euenisse ob illud
ὅσα ἔχετε bis repetitum, ea quæ in medio sunt præteruidente librario. Pro
φονεύετε sunt qui legunt φθονεῖτε non male, nisi quis malit φονεῖτε Sæuitis alij
in alios: & felicibus inuidetis, & tamen ad eorum felicitatem pertingere
non potestis. Poëta Græcus quidam:

Ὁ τῆς μερίτης τῆ φθόρου πονηρίας·
Τὸν ὀδυρῆ μισεῖ πρὸς, ὃν Θεὸς φιλεῖ.

Alius,

Ὅταν συγῇ πρὸς ἀνδρα, τὸν Θεὸς φιλεῖ,
Οὗτος μερίσιν μωρίας καταισάγῃ.
Φαρεῖς γὰρ ἀπὸ τῆς Θεοῦ κορύσσειται,
Χόλον μέγιστον ἐκ φθόρου διεδείκνυται.
Δεῖ γὰρ φιλεῖν ἐκείνον, ὃν Θεὸς φιλεῖ.

Apuleius:

Nam sese excruciat, qui beatos invidet.

Cyprianus: calamitas sine remedio est odisse felicem. Præterea ait, pugnatīs etiam & bellatis: nec tamen consequimini, nempe vitam tranquillam, cuius causa bella suscipiuntur.

δὲ τὸ μὴ ἀπεῖσθαι ὑμᾶς] Deus promisit precantibus, non pugnantibus Matth. v 11. 7. ἀπεῖσθαι pro ἀπεῖν Attice, vt Matth. x v 11. 19. xx. 22. Luc. xi. 9. & alibi.

ἀπεῖτε & οὐ λαμβάνετε; διότι ἡκεῖς ἀπεῖτε, ἵνα ἐν ταῖς ἡδοναῖς ὑμῶν δαπανήσητε] Poterant quidam dicere: at vero si alij non precantur Deum, nos precamur. Etiam his respondet, non mirum esse si non exaudiantur, quia male precantur, non vt habentes necessaria Deo seruiant, sed vt habeant quæ in voluptates impendant. Talia autem non promisit Deus Matth. vi. 32. Diximus supra 1. 5. & Matth. x v 11. 19. dari petentibus, sed si recte petant, id est, si petant necessaria humiliter, & animo recte vtendi.

4. μοιχαλὶ καὶ μοιχαλίδεις] Adulteri & adulteræ. Nam μοιχαλὶς est mæcha Rom. v 11. 3. Hic tamen hæ voces sumendæ in sensu figurato. Nam qui Deo vni non adhærent, nec ei per omnia parere cupiunt, sed partim Deo, partim Mundo se accomodant, similes sunt iis coniugibus, qui suo suāve coniuge non contenti externos amores admiscunt.

οὐκ οἶδατε ὅτι ἡ φιλία τῆ κόσμου ἔχθρα τῆ Θεοῦ ἐστὶ] Id est, amicitia cum Mundo, siue cum Mundi vitiosis actionibus, à Deo habetur pro hostilitate in se: quia totum hominem sibi poscit. Idem sensus Matth. x 11. 30. vbi dicta vide. ἔχθρα Θεοῦ genitiuo obiectiue sumpto idem quod ἔχθρα εἰς Θεὸν Rom. viii. 7.

ὃς ἀν' οὐκ βουλευθῇ φίλος ἐστὶ τῆ κόσμου, ἐχθρὸς τῆ Θεοῦ κατὰ τὴν αἰσθησιν] Deo fit exosus. Sic φίλος Θεοῦ supra 1. 1. 23. amatus Deo.

5. ἢ δοκεῖτε ὅτι κενῶς ἡγάφη λέγῃ πρὸς φθόρον ἐπιποθεῖ τὸ πνεῦμα ὃ κατήκησεν ἐν ἡμῖν] Non sunt ipsa verba, sed sensus sumptus ex duobus locis Gen. vi. nempe 3. & 5. Nam quod ibi est בָּשָׁח דָּחַקוּנֵיטַי hic est ἐπιποθεῖ. Illud τὸ πνεῦμα ὃ κατήκησεν ἐν ἡμῖν est ex commate 3. & idem valet quod commate 5. בָּשָׁח. quod eodem commate 5. est γὰρ in Græco ἐπὶ τὰ πονηρὰ hic est φθόρον, quia in malorum genere inuidia non minimum est, & maxime ei affines erant illi, ad quos hæc epistola scribitur. Spiritus ille à Deo hominibus

datus & eius iussu in hominibus habitans, id est, animus, in dies per mala exempla peior erat factus, & ea desiderans, quæ non dilectio, sed inuidia suggerit. Nam φθόνος hic μετνοσυμικῶς sumitur, vt modo ἡδοναί.

μείζονα ἢ δίδωσι χάριν] Deus nempe hoc tempore. Nam de Messia vetus erat dictum, futurum vt corrigeret כִּי יִצְרֵהוּ, nempe & præceptis quæ habemus Matth. v. 28. & alibi, & promissis æternis ac cœlestibus, ac præterea spiritu illo suo, id est, eximio. Idem sensus 1. Petri III. 19. & sequentibus, vbi similiter tempus Christi comparatur cum tempore diluuij. Videri possunt hæc verba μυητικῶς sumpta de Prou. I v. 19.

ὁδὸν λέγει. Κύριος ὑποφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς ἢ δίδωσι χάριν] Sunt hæc ipsa verba LXX Prou III. 24. Sed cum absint ab optimis Manuscriptis, & à Latinis codicibus nonnullis, credibile est hunc locum, vt ab eo quod hic tractatur alienum, annotatum fuisse in margine, ex 1. Petri v. 6. deinde, vt fieri solet, irrepisse in textum. Et his omisissis sensus melius coheret.

ὑποτάγητε οὐδὲ τῷ Θεῷ] Cum Deus multo maiora nunc det dona, quam diluuij tempore, æquum est vos ab ipso vos regi sinatis, non ab humano illo spiritu pridem corrupto. ὑποτάγητε passiuum pro reciproco : id est, *subijcite vos ipsos*. quomodo eadem vox sumitur Rom. x. 3. XIII. 1. 5. 1. Cor. xv. 1. 10. Eph. v. 21. 22. 24. Coloss. III. 18. Tit. II. 5. 9. III. 1. 1. Petri II. 13. 18. III. 1. 3. 5. v. 5.

ἀντίστητε τῷ διαβόλῳ] Idem sensus 1. Petri v. 9. Resistendum est per Dei sapientiam illi sapientiæ δαιμονιώδῃ de qua supra III. 15. In Manuscripto ἀντίστητε ἢ.

καὶ φεύξεται ἀπ' ὑμῶν] Repulsus sæpe, sicut à Christo capite nostro, fugiet. Vide Matth. I v. 11. & ibi dicta. Superbus est ille spiritus, nec facile eo redit, vbi sæpe est triumphatus.

ἐξίστατε Θεῷ καὶ ἐξυμνεῖτε αὐτὸν] קָרַב עֲלֵיכֶם אֱלֹהִים Θεῷ est Deum orare & ei obedire velle. Deus contra dicitur ad nos venire, cùm nos adiuuat, tum contra cupiditates carnis, tum contra Diaboli assultus de quibus iam egit. Hic est sensus mysticus verborum Ierem. I v. 1.

καθαρίσατε χεῖρας ἀμάρτωλων] כִּי תִקְרַב reddite male rapta. Ion. III. 8.

καὶ ἀγίστατε καρδίας διψύχοι] Vocem διψύχου etiam supra habuimus I. 8. ἀγίστατε καρδίας ψαλμῶν purgate corda, nempe vtentes tam præsentī Deifauore & auxilio, precibus & omni conatu expellite istam inconstantiam, quæ vos modo ad Deum trahit, modo ad Mundum repellit. Vide 1. Petri I. 22. 1. Ioh. III. 3. vbi idem verbum ἀγίστατε.

9. Ταλαιπωρήσατε, καὶ πενήσησατε, & κλαύσατε] Christianis in grauiā lapsis non datur reditus ad bonam frugem nisi per pœnitentiam luatuosam: cuius vim vt exprimeret Iacobus hæc verba posuit. Ταλαιπωρήσατε ἰσχυρῶς affligite nempe vosmetipsos ieiuniis & aliis corporis σκληραγωγίας. πενήσησατε לְבָשׁוּ lugubrem habitum induite, sacco & cilicia, vt pœnitentes Chri-

stiani solebant. Hæc enim vis est istius vocis, vt videre est Gen. XXXVII. 33. II. Sam. XIII. 37. XVI. 2. & alibi *κλάειν* כבב flere, solet plerunque iungi cum ieiunio, vt I. Sam. I. 7. II. Sam. I. 12. XII. 22. & cum verbo *πενθεῖν* vt Neh. I. 4. VIII. II.

ὁ γέλως ὑμῶν εἰς πένθος μετ' αὐτῶν, καὶ ἡ χαρὰ εἰς κατήφειαν] Quantum antea risistis & gauisi estis, vbi ultionem vobis de inimicis sumere, & res eorum rapere licuit, tantum nunc suscipite dolorem ac mœstitiā. *κατήφεια* apud Poëtas, Plutarchum & alios est is mœror qui ipso etiam vultu se prodit, quod Hebræi dicunt פנים נפיל. Tacite innuit imminere excidium Hierosolymorum, & disfectionem Iudaicæ gentis.

IO. *ὑποτάγητε ἐνώπιον τοῦ Κυρίου*] Demissis precibus *וי* Leuit. XVI. 29. & alibi. Coram Domino, id est, Christo.

καὶ ὑψώσῃ ὑμᾶς] *וירוממוכם* Attollet vos, siue sublimes faciet donis suis. De quibus supra I. 17.

II. *μὴ καταλαλεῖτε ἀλλήλων, ἀδελφοί*] Redit ad id, quod supra attigerat III. 9. IO. Dicimus & *καταλαλεῖν κατὰ πνοῆς* Num. XXI. 7. Ps. L. 19. & breuius *καταλαλεῖν πνοῆς* Ps. LXXVII. 19. Iob. XIX. 3. Sic & I. Petri II. 12. III. 16. In Glossario *καταλαλῶ obloquor*. Hinc nomen *κατάλαλος*. Rom. I. 30. vbi dicta vide.

ὁ καταλαλῶν ἀδελφός καὶ κείνων τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ] Nempe ob eas res, quas Christus in Euangelio non damnat, qualia sunt obseruationes dierum, ciborum & similia. Idem sensus qui Rom. XIV. 3. 4. In Manuscripto ἢ κείνων disiunctiue.

καταλαλεῖ νόμου, καὶ κρίνει νόμον] Doctrinam Euangelicam (quam & supra aliquoties legis appellauit nomine, vt & Paulus Gal. VI. 2.) homo talis spernit & damnat vt imperfectam. Christus enim tales non damnat. Rom. dicto loco.

εἰ ὃ νόμον κρίνεις] Si Euangelicam doctrinam damnas vt imperfectam.

ὥς εἰ ποιητὴς νόμου, ἀλλὰ κριτὴς] Qui obsequi legi debueras, iudicium tibi in legem sumis. *ποιτᾶν νόμου* dicuntur & Rom. II. 13. per *μετανομίαν* ij, qui faciunt ea quæ lex præcipit. οἱ ποιουῦντες τὰ τῷ νόμῳ vt eodem loco dicit Paulus. Hebraïce כל המצוה דעו Deut. V. 25. Idem alibi *τηρεῖν νόμον & φυλάσσειν*.

εἰς ὅτιν ὁ νομοθέτης] Nobis non Moses, sed Christus Hebr. V. 11. 6. Manuscriptus hic adjicit καὶ κριτὴς, & sic legere Latinus, Syrus, Arabs.

ὁ δυνάμειος σῶσαι καὶ ἀπολέσαι] Illud *δυνάμειος* hic ius potestatemque significat, vt Act. IV. 20. II. Cor. XIII. 8. Christus iudex omnium à Deo datus ius potestatemque habet & seruandi nos & perdendi. Illi igitur integrum relinquendum est iudicium de rebus dubiis.

οὐ ὃ τις εἶ ὃς κρίνεις τὸν ἑαυτοῦ] Quem te facis? Nonne homo es? neque legis auctor neque iudex animorum à Deo constitutus? Pro τὸν ἑαυτοῦ Manuscriptus habet τὸν πλησίον sensu eodem, & ita legerunt Syrus & Latinus.

ἄγε νῦν οἱ λέγοντες] Illud ἄγε hic & infra v. 1. tantum valet, quantum apud Prophetas. *Iam ego ad vos nempe sermonem meum conuerto.* Utuntur sic & Xenophon & Plutarchus. Solet etiam pluribus id dici, vt apud Homerum, ἀλλ' ἄγε μέμνητε πάντες. Xenophon : ἄγε δὴ ἀκούσατε.

οἱ λέγοντες, σήμερον ἢ αὐριον πορεύσμεθα εἰς τὴνδε τὴν πόλιν] Alij codices σήμερον ἢ αὐριον, quomodo legerunt Syrus & Latinus. πορεύσμεθα & quæ sequuntur verba tum hic tum infra 15. in futuro legerunt Syrus, Latinus Arabs : & sic optimi habent Græci codices : non in potentiali. εἰς τὴν ἢ τὴν πόλιν Syro אֵתְּ אֶתְּ אַנְתּוֹכְיָא, id est, in urbem hanc vel illam, puta Damascus, Alexandriam, Antiochiam. Sic de personis dicimus πρὸς τὸν δεῖνα.

καὶ ποιήσομεν ἐκεῖ ἐνιαυτὸν ἓνα] Manebimus ibi per annum. Habes hoc loquendi genus Act. xv. 33. xviii. 23. xx. 3. ii. Cor. xi. 25. Et apud Hebræos Ecclesiastæ vii. 1. Sed & Latini dicunt facere cum aliquo paucos dies, annos multos, vt notauerunt eruditi.

καὶ ἐμπορεύσομεν ἢ περδύσομεν] Ita super rebus incertis consilia sua disponunt, tanquam ea haberent in manu.

αἱ πρὸς αὐτὸν ὁπίστανται τὸ τῆς αὐριον] Manuscriptus τὸ τῆς αὐριον. Nesciunt quid cras sit euenturum, quid pariturus sit dies crastinus, vt loquitur Solomon Prou. xxvii. 1. Fauorinus : ἀνδρὸς ὃν μηδέποτε φῆς ὅτι γινέται αὐριον. Seneca : super omni re quæ incerta est, non est aliquid certum.

Nemo tam Diuos habuit fauentes

Crastinum vt possit sibi polliceri

Horatius : *non est aliquid certum, nisi quod incertum est*

Prudens futuri temporis exitum

Caliginosa nocte premit Deus

τὰ τῆς αὐριον, id est, τὰ συμβαίροντα τῆς αὐριον ἡμέρας. Est non aliena ab hoc argumento monitio Senecæ de breuitate vitæ 3. & 4. *Repete memoriā tecum quando certus consilij fueris, quotusquisque dies, vt destinaueras, recesserit.* Et deinde : *audies plerosque dicentes : A quinquagesimo in otium secedam, sexagesimus annus ab officiis me dimittet. Et quem tandem longioris vitæ prædem accipis? quis ista, sicuti disponis ire patiatur?*

ποία γὰρ ἡ ζωὴ ὑμῶν] Quam caduca res est vita hæc nostra.

Vita data est vtenda, data est sine fœnore nobis

Mutua, nec certa persolüenda die.

ἀτμὶς γὰρ ἔστιν ἢ πρὸς ὀλίγον φαινομένη ἐπαίται ἢ ἀφανιζομένη] Rectius ἔστιν quam vt in codicibus quibusdam ἔσται. Et sic legere Syrus, Latinus, Arabs. Ἀτμὶς pro ὁσμή ἀτμὶς. Vapor aut fumus pauxillum ad tempus videtur, deinde disparet. Ἀτμὶς pro fumo Leuit. xvi. 13. Ezech. vii. 11. Sirach. xx. 27. xxxiv. 18. xxxviii. 34. Sic Æschylus de vita humanæ

καὶ πῶς οὐδὲν μᾶλλον, ἢ καὶ πῶς οὐδὲν μᾶλλον

Sic & umbræ vitam humanam conferunt Hebræi 1. Paralip. xxix. 15. Iob. viii. 9. Psalm. cxi. 12. cxliv. 4. & inter Græcos Sophocles non vno loco. Debent autem ista ab οἱ τινες ad ἀφανισμὸν sumi vt παρενδε-
ται.

ἀντὶ τῆς λέξεως ὑμᾶς, ἐὰν ὁ Κύριος θελήσῃ καὶ ζήσῃ, ἐπὶ ποιήσῃ τὰ ἡμεῖς] Rectius Latinus & Syrus legere ποιήσῃ absque ἐπὶ præcedente : quan-
quam solet sæpe ea vocula apud Hebræos Græce scribentes πλεονάζειν aut
sumi pro tunc. Sensus est : si Deus dederit vt viuamus, faciemus hoc &
hoc. Nam καὶ sæpe est ἐξηγητικόν. Quod hic præscribitur, eius exempla ha-
bemus Act. xviii. 21. τῷ Θεῷ θέλοντος 1. Cor. i v. 19. ἐὰν ὁ Κύριος (id est,
Christus) θέλῃ. Est autem vetus sententia Hebræorum apud Ben Siram.
עליון לא יאמר אדם שום דבר אלה בגורו. Nunquam dicat homo
facturum se quicquam, nisi prius dicat si Deus voluerit. Neque ignoratum
id Platoni, apud quem dicenti Alcibiadi : ἀλλὰ πῶς καὶ λέγῃ respondet
Socrates : ὅτι ἐὰν Θεὸς ἐθέλῃ. Proclus ad illud in Timæo : Κατὰ δυνάμιν γε
οὐδὲν ἐλλείψομαι, ait : τὸ ἀσφαλὲς ἐν ταῖς ὑποθέσεσι, ἐπὶ τὸ μέγιστον ἐν τοῖς περὶ αὐτὴν
λόγοις ἱκανῶς παρέστησιν.

16. νῦν ὃ καυχᾶσθε ἐν ταῖς ἀλαζονείαις ὑμῶν] Placetis vobis in istis iactantiis
de futuro. In Glossario ἀλαζονεία iactantia.

εἰδὼς οὐκ ἔστιν ποιεῖν καὶ μὴ ποιοῦν, ἀλλὰ ἔστιν] Comparete di-
ctum vt Ioh. ix. 41. Sensus idem Lucæ xii. 47. Vide quæ utroque
loco à nobis dicta, & ea oppone iis, qui putant hominem semper ac
necessario velle pro modo eius quod est in intellectu : quod ego fatis
puto cuiusque intra se experientia refelli. Syrus legit : εἰδὼς οὐκ ἔστιν ποιεῖν
sine ποιεῖν : non male. Sic Lacones de Atheniensibus : scire eos quid re-
ctum esset, sed facere nolle. Hoc vult Iacobus : moniti estis à me :
ignorantiam non potestis obtendere : si quid posthac tale dixeritis, gra-
uior erit culpa. Qui monitus peccat, eius peccatum est ἡμάρτυμα Num.
xv. 30. ὑποφάνια.

CAP. V.

ΓΕ ΝΥ] Vide supra I v. 13.

οἱ πλούσιοι] Diuites Iudæos alloquitur, quibus Christiani erant permixti. Nam proprie ad Christianos mox vertet sermonem. Nam de aliis diuitibus locutus erat supra I I. 6. at non eos allocutus, vt non sui gregis. Apostoli & eorum auditores non expellunt eos, qui diuites sunt & tales manere volunt, ab Ecclesia: sed ostendunt eis periculosum esse eorum statum, & plurimis eos opus habere cautionibus, vt seruentur. Vide I. Tim. v I. 17. Poterant autem hæc vtilia esse etiam bonis Christianis ad conuertendos ad Euangelium Iudæos, quibus Iudaismus parum adeo profuisset.

κλαύσατε ὀλογύζοντες] Videtur respicere locum Zachariæ x I. 2. & Ioel I. 5. vbi quod in Hebræo est יליהו in Græco vertitur ὀλογύζατε.

ὅτι ταῖς θάλασσαις ὑμῶν ταῖς ἐσφοδύμας] ὅτι hic est propter, vt Matth. xxvi. 50. & alibi sæpe. Præsignificat euenturas Iudæis calamitates, de quibus aliquid diximus supra I v. 9. Prope enim aduentabat tempus à Christo prædictum. Post excisa Hierosolyma, gentem dispersam, pessime etiam aliis in locis tractari cœpere Iudæi, quorum tunc sub nomine latebant & Christiani. Vide librum v II. Iosephi de bello Iudaïco. Etiam didrachmum, quod soliti erant dare in vsus Templi, impensum fuit in vsus Capitolij. Vide quæ dicta ad Matth. v II. 24.

ὁ πλοῦτος ὑμῶν σέσηπε] Est hic actiuum pro passiuo, vt in Glossario σήπηταβω, puteo: ita enim ibi legendum. Deinde est species posita pro genere. Vult enim dicere res ita quæsitæ, ita asseruatas, sæpe non aliis, sed & ipsis inutiliter perire, qui est sensus mysticus eius quod in Manna significatum Exodi x v I. 20. vbi in Hebræo שָׂכַח in Græco ἐπόξεσε.

καὶ τὰ ἱμάτια ὑμῶν σιτέσθωσι γέρονε] Tinea dicitur comedere vestimenta. Esaïæ L I. 8. Vocem σιτέσθωσι habes Iobij x I I. 28. vbi in Hebræo שָׂכַח. Similis compositio in σιωνικόσθωσι Act. x I I. 23. Syntheses quibus subleuare potuistis miseriam pauperum, sæpe nimis diu extra vsus humanum asseruata vobis pereunt, siue à tineis corrosæ, siue aliter. Vide Matth. v I. 19. 20. Luc. x I I. 33.

3. ὁ ἄργυρος ὑμῶν καὶ ὁ ἄρῃος καπνῶσι] Perstat in figuris similibus: nam sicut vestes per tineas corrumpi solent, ita ferrum rubigine. Menander:

Καὶ πάντα τὰ λυμαγνόμεν' ἐνεσιν ἐνδοθῆν

Οἶον, ὃ μὲν ἰδὲ τὸν σίδηρον, αὐτὸ σκοπῆς

Τὸ δ' ἱμάτιον οἱ σῆπες.

Quod vero proprium erat ferri, id etiam ad aurum & argentum transtulit, non quod id fieri soleat, sed quod par sæpe sit euentus. Confer locū Iob. x I I. 17. Ezech. xxiv. 11. χαλκὸς ἰούται Sirach. x I I. 9. & de speculo dicitur καπνῶσιν.

καὶ ὁ ἰδὸς ἀντὶς εἰς μὲν πνεύσαν ὑμῶν ἔσαι] De hac locutione vide ad Matth. VIII. 4. x. 18. xxiv. 14. Marci I. 44. VII. 11. XII. 9. Luc. v. 14. xx. 13. Nonne est quod pudeat ista ita detinuisse inutilia, ut & vobis & aliis perirent, quæ sita præterea sæpe per iniustitiam & immisericordiam, ut iam dicet. Vide Matth. v. 24. & ibi dicta.

καὶ φάγεται τὰς σάρκας ὑμῶν, ὡς πῦρ ἐθισαυείσατε ἐν ἐχάταις ἡμέραις] Arabs videtur legisse ὡς πῦρ ἐθισαυείσατε. non male Manuscriptus repetit vocem ὁ ἰδὸς post σάρκας ὑμῶν. φάγεται bene Græcum. Dicunt enim Græci φάγομαι, ἔδομαι, πίομαι, & sic φάγεσαι, ἔδεσαι, πίεσαι, & φάγεται, ἔδεται, πίεται pro φάγομαι, ἔδομαι & sic cætera. Ex Æolica dialecto venit hoc in usum communem. Sensus autem est. Bona ista vestra tantam in copiam asseruata extra hominum usum, ut sæpe inutiliter pereant, causa erunt vobis grauissimarum poenarum post tempus iudicii, plane quasi ignem in vestro malo asseruassetis. Ignis dicitur carnes comedere. Psal. xxi. 10. Esaias xxx. 27. xxxiii. 11. Et sub ignis nomine solet notari ira diuina aut eius instrumenta. θισαυείζειν hic fume ut Rom. II. 5. ἐν ἐχάταις ἡμέραις pro eis ἐχάταις ἡμέραις. Ista autem locutio cum ad Iudæos sermo est, solet referri ad tempus excidij Hierosolymorum, & Templi, & reipublicæ: quo tempore immensa Iudæorum millia pessime periire, maxime incendio, quod omen est iudicii vniuersalis.

4. ἰδοὺ ὁ μισθὸς ἡμῶν ἐργατῶν ἡμῶν ἀμισάντων τὰς χάρας ὑμῶν ὁ ἀπεστερημένος ὑφ' ὑμῶν κείσεται] Non tantum illiberalem tenacitatem diuitibus illis exprobrat, sed & iniustitiam contra præcepta non Christi modo, sed & legis per Moysen data, ut videre est Leuit. xix. 13. Deut. xxv. 15. Nimirum differrebant mercedes operis rusticis soluere, quo diutius pecuniæ incubarent & ea ad mercatum vterentur. Peccata tam aperte societatem humanam perturbantia dicuntur ad Deum clamare, ut videmus Gen. i. 10. Exodi xxi. 23. 27. & alibi. Recte autem dicit μισθὸν ἀπεστερημένον quomodo רשע תאל Deut. xxi. 14. vertitur עַל אַפְסֵרְהֶסֶם מִשְׁכֹּן quia & minus soluit, ut aiunt Iurisperiti, qui tempore minus soluit.

καὶ αἱ βοαὴ ἡμῶν θειοσάντων εἰς τὰ ὦτα κυρίου σαβαὼθ εἰσεληλύθασιν] Sensus ex Deut. xxi. 15. יהוה עבאות frequens in sacris literis Deum significat fiderum & Angelorum, ac proinde potentissimum. Nomen Hebræum LXX relinquere solent σαβαὼθ & sic Paulus ix. 29. In illis nominibus quæ Gnostici usurpabant erat ἰγλασαβαὼθ ut videre est apud Irenæum I. 34. & Epiphanium de hæresibus 37. Id vero est יה עבאות אל.

5. ἔξυψήσατε ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἑπαισθήσατε] ותרענו ותשלו. Vide Esaiæ LVII. 3. & Ezech. xvi. 49. Luc. v. 25. I. Tim. v. 6. Gaudia vestra posuistis & supra modum usurpastis in hac vita terrestri.

ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς] τὰς καρδίας ὑμῶν, id est, posmetipsos. Sic בלבו vertitur ἐν αὐτῷ Exodi iv. 14. Esth. vi. 6. Et בלבב ἐν στήθεσιν. Iob. x. 13. Et לבבי ἐμאנט Iob. xxv. 11. 6. pro ἐν ἡμέρᾳ in Manu-

scripto est ἐν ἡμέραις. Ita vos pauistis quotidie, sicut fieri solebat in diebus solenniorum conuiuiorum post victimas σφαγείους. Ita μετανοήσας sumitur נחם quod hic habet Syrus respondens Hebræo נחם ut videre est Gen. xxxii. 54. Prou. vii. 14. & xvii. 1. Amos v. 25. נחם venit ut σφάζει.

6. κατεδικάσατε, ἐφονεύσατε τὸν δίκαιον] Assentior iis, qui hæc referunt ad interfectionem Christi ab Iudæis procuratam. Nam & ἰσὶς ὁ δίκαιος per excellentiam dicitur Act. iii. 14. xxii. 14. & ὁ ἅγιος i. Ioh. ii. 20. Et recte dicuntur Iudæi id fecisse, cuius non auctores tantum, sed & impulsores fuere. Act. ii. 23. 37. ii. 15. i. Cor. ii. 8.

οὐκ ἀντὶζῶσεται ὑμῖν] Hebræo more, verbum pro participio. Eum qui vobis nihil obstabat. Est λιπότης. Nam contra plurimum proderat, expellendo dæmonas, sanando morbos, corrigendo vitam & verbis & exemplo. Ἀντὶζῶσεται passiuum pro reciproco, quod plurimis verbis euenit, maxime vero iis, quæ à ζῶσῳ deriuantur: deinde μετανοήσας. Nam qui se aliis opponunt, id quærere solent, ut ei noceant.

7. μακροθυμήσατε οὖν ἀδελφοὶ ἕως τῆ παρουσίας τοῦ Κυρίου] Verbum ἀδελφός monstrat hic sermonem verti ad illos Israëlitas, qui Christi doctrinam erāt amplexi: & ob id ipsum ab aliis multa mala patiebantur, ut iam attigit ii. 6. 7. Hos vult patienter hæc mala ferre in spem rerum meliorum. Id enim μακροθυμεῖν, ut Hebr. vi. 5. & alibi. παρουσία Κυρίου videtur hic significare & iudicium Christi in gentem Iudaicam, quod & voce ἐπαλεῦθαι indicatur Luc. xix. 15. & simul iudicium eiusdem in humanum genus vniuersum, quæ propinquis inter se temporum spatiis fore iuncta Christiani veteres suspicabantur, ideo quod nihil certi ea de re didicissent, & semper iussu essent intenti esse in vltimum illum diem, qui bonos ab omni malorum vexatione erat liberaturus. Vide & ii. Thessal. ii. 1. Confer Rom. viii. 23.

ἰδοὺ ὁ γεωργὸς ἐκδέχεται τὸν τίμιον καρπὸν τῆς γῆς μακροθυμῶν ἐπὶ αὐτὸν, ἕως αὐτῆς ἀβῆν ὑπὸν περσίμον καὶ ὄψιμον] Spes alit agricolæ. ὁ γεωργός, id est, qui is agricola. Egregiè dixit τὸν τίμιον καρπὸν ἀβύρης frugem qua maxime alimur. Eius enim frugis magnus semper honos & apud Iudæos & apud Christianos. Tertullianus de Corona. Calicis aut panis etiam nostri aliquid decuti in terram anxie patimur. ὑπὸν περσίμον καὶ ὄψιμον; id est, sementalem & antemessium, quorum ille Hebræis יורה, vel מורה, hic vero מלקוש Deut. xi. 14. Pro. xvi. 16. Ierem. v. 24. Osee 6. 3. Ioël ii. 23. Zach. x. 1. ἕως αὐτῆς hic non finem spei significat, sed tempus intercedens, quomodo & Hebræum עַד sæpe sumitur. Vide Genes. xxviii. 15. & quæ diximus ad Matth. i. 25.

μακροθυμήσατε ὡς ὑμεῖς] Sub spe frugis multo maioris, irrigati interim imbre Spiritus sancti.

σφειζάτε τὰς καρδίας ὑμῶν] Vosmetipsos obfirmate ויאמץ לבבם Psal. xxxiii. 25.

Durate, & rebus vobismet servate secundis.

ὅτι ἡ παρρησία τῶ Κυρίου ἤρπαι] Vide quod diximus supra 6. & Philipp. 4. 5. Hebr. x. 25. ἤρπαι sono præteritum, sensu præsens, vt Matth. 111. 2. 1v. 17. xxvi. 45. Rom. x 111. 12. 1. Petri iv. 7.

9. μὴ σενάζετε κατ' ἀλλήλων ἀδελφοί] Idem est quod supra 1 v. 2. Ne invidete alij aliis. Est enim μετῶνυμία. Nam invidia solet alienis bonis ingemere. Respicitur autem non obscure Caïni historia: qui cū fratri invideret, à Deo audit, quare iratus es? Gen. 1v. 6.

ἵνα μὴ κενώητε] Id est, κατὰ κενώητε, ne Deus vos puniat, vt Caïnum. Vide Rom. 11. 29. Gal. v. 21. Tit. 111. 3.

ἰδοὺ κριτὴς παρ' ἡμῶν θυεῖν ἐσηκέν] Idem sensus, qui verborum Dei ad Caïnum: *peccatum* (id est, peccati pœna) *in foribus cubat*. Etiam hoc respicit pœnas Iudaicæ genti iam iam imminentes.

10. ὑπόδημα λάβετε ἀδελφοί μου τὸ κακοπαθείας καὶ τὸ μακροθυμίας τοῖς παροφήταις, παρ' ὀνόματι Κυρίου] ὑπόδημα hic est exemplum ad quod nos ipsos fingere debemus, vt Ioh. x 111. 15. Κακοπαθεῖν est malis vexari vt 11. Tim. 11. 9. infra 13. hinc κακοπάθεια Malac. 1. 13. 11. Maec. 11. 27. 28. In Glossario: κακοπάθεια vexatio, labor. Vtitur Cebes & alij. De his malis quæ Prophetæ pertulerunt vide Hebr. x 1. 35. 36. 37. 38. & ibi dicta. μακροθυμία hic est constans in aduersis patientia, vt Hebr. v 1. 12. In Manuscripto hic est ὑπόδημα ἀδελφοί τῆς κακοπαθείας καὶ τὸ μακροθυμίας ἔχετε τοῖς παροφήταις. Illud ὀνόματι Κυρίου vel vt alij codices plenius habent ἐν ὀνόματι Κυρίου, significat Dei mandato: Nam quanquam Κύριος in nouo fœdere de Christo solet dici, tamen vbi agitur de rebus Veteris Testamenti, solet more LXX interpretum poni pro יהוה quod legitur יהוה vt Matth. 1. 22. 11. 15. 111. 3. Act. 11. 1. 111. 22. xv. 17. & alibi.

11. ἰδοὺ μακαρίζομεν τοῖς ὑπομείναντας] In Manuscripto melius τοῖς ὑπομείναντας, quomodo legerunt & Syrus & Latinus. Laudamus adhuc constantiam eorum qui talia mala pertulere, beatósque eos hoc nomine prædicamus. Μακάριος ὁ ὑπομείνων est apud Danielelem x 1. 12. μακαρίζειν Ἰωάν. Gen. xxx. 12. Num. xxiv. 17. Iob. xxix. 11. Psal. xli. 2. & alibi. Luc. 1. 48. Hinc μακαρισμός Rom. 1v. 6. 9.

τὸν ὑπομονὴν τῶ ἰὼς ἀκούσατε] Amisissis liberis ac bonis, torto per grauiissimos dolores corpore, amicis eum calumniantibus. Est enim, vt ad Iobi librum diximus, vera hæc historia, sed tractata poëtice.

καὶ τὸ τέλος τῶ Κυρίου εἶδετε] Est hic genitiuus causæ. Vidistis, inquit, id est, legendo cognoscitis, quem exitum ei Deus dederit: bonam ac firmam valetudinem: plurimos ac florentes liberos: famam, & honores, & diuitias.

ὅτι πολὺ πλάγχθος ἔστι καὶ οἰκίρμων] Horum prius ad affectum referri videtur, vt & πλάγχθα Luc. 1. 78. alterum ad actus affectui congruentes. Sensus idem Exod. xxxiv. 6. 11. Sam. xxiv. 14.

12. *καὶ πάντων ὃ ἀδελφοί*] Quia Iudæi valde proni erant ad iuramenta, nec facile euelli ea consuetudo potuit, ideo Christianos monet serio Iacobus, ut meminerint eius præcepti, quod Christus dedit, de quo multa diximus ad Matth. v. 33. 34. 35. 36. 37. & 11. de Iure Belli ac Pacis XIII. 21. Quæ autem valde cauere volumus, ea dicere solemus cauenda ante omnia.

μὴ ὀμνέτε] Nempe promittendo aliquid de re incerta. Non quod non & assertorio iuramento abstinendum sit, quantum Dei honos & superiorum iussa id sinunt, sed quia de eo hic non agi sententiæ nexus ostendit. Etiam Esseni à talibus iuramentis abstinebant, & eorum exemplo Pythagorici, nempe *καὶ ἢ ἐνδεχομένων καὶ ἀδείσων τῆς ἐμβάσεως ἔχοντων τὸ πέρας*, ut ex Hierocle apertum fecimus.

μήτε τὸν οὐρανόν, μήτε τὴν γῆν] Iudæi supersticiosiores (quemadmodum ex Philone obseruauimus) ad vulgaria iuramenta non diserte Dei nomen usurpabant, sed res alias, ut Cælum & terram. Sed his quoque abstinere vult Christus: nam sicut Vlpianus dixit, eum qui per salutem suam iurat, videri Deum iurare, quia respectu Diuini numinis iurat, ita qui Cælum iurat, precatur, si fallat, Cælum sibi insalubre, & qui terram, terram infrugiferam, quæ omnia à Deo pendent.

μήτε ἄλλον πνὰ ὄρκον] Puta per Hierosolyma, per Templum, per altare, per κορβαῖν, per caput suum. Matth. v. 35. XXIII. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22.

ἢ τὸ ὕμνησιν τὸ ναὶ, ναὶ, καὶ τὸ οὐ, οὐ] Id est, quod verbo promittitis, id factum implete, siue id in agendo siue in non agendo consistat. Ναὶ & promissum significat & promissi implementum, ut videre est I. Cor. I. 18. 19. 21. Est igitur hic *πλοκή*, ut & in simili dicto Iudæorum. Iusti *καὶ* est *καὶ* & non est non. Illud *καὶ* est promittentis, ut *ναὶ* vel *μάλιστά* Græcis.

ἵνα μὴ εἰς ὑπόκρισιν πέσητε] Ne inueniamini mendaces. Sic *ne mentiar* Prou. XXX. 9. Nam *ὑπόκρισις* pro mendacio fumitur I. Tim. I v. 2. & *ὑποκρίνεσθαι* pro mentiri Prou. xv I. 28. in versione Symmachi. Et *ὑποκριτής* pro mendace Iob. XXXIV. 30. XXXVI. 13. Videtur hæc locutio non bene percepta causa fuisse cur Syrus, Latinus, Arabs legerint *ἵνα μὴ ὑπὸ κρίσει πέσητε*.

13. *κακοπαθεῖ τις ἐν ὑμῖν;*] Si quis premitur aduersis. Vide supra 10.

προσδεδωκένω] Exempla habes Matth. XXV I. 39. Act. XXI. 5.

δίδυμις τις;] Si quis lætatur ob accepta à Deo bona. Sic *δίδυμοι γρόμφοι* Act. XXV II. 36.

ψάλλετε] Deo gratias agat, etiam cum cantu. Vide II. Cor. XIV. 15. Ephes. v. 19. *ψάλλειν* proprie est fidibus canere, sed latius fumitur apud nostros.

ἀδινεῖ τις ἐν ὑμῖν;] Id est, si quis ægrotat. Ita verbum hoc fumitur, Matth. x. 8. XXV. 36. Marci v I. 56. Luc. IV. 40. Philipp. I I. 26. 27. & alibi sæpe Syrus *כריה* in dolore est. Respondet ea vox Hebrææ *חלה* ut

videre est Prou. x x i i. 35. Quod hic est ἀδενείν, mox est κάρμεν.

πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας] Syrus כהנא דעשרה. Solent ad hanc rem in Oriente adhiberi presbyteri septem.

καὶ πρεσβυτέρους ἔω' αὐτὸν] ἔω' αὐτὸν ἰησοῦ, id est, pro ipso.

ἀλείψαντες αὐτὸν ἐλαίῳ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου] Ex instituto Christi. Marci v i. 13. Nempe quia oleum apud Hebræos Diuinam gratiam significabat: ut & manuum impositio, quæ & ipsa circa ægrotos adhiberi solebat. Marci x v i. 18. Act. x x v i i i. 8. Omnia autem ista fiebant in nomine Christi. Marci x v i. 17. Act. i i i. 6. 16. x i x. 13. Proculus Christianus Seuerum Imperatorem per oleum aliquando curauit. Testis Tertullianus ad Scapulam.

καὶ ἡ δόξη τῆς πίστεως σώσῃ τὸν κάρμεντα] Oratio tam presbyterorum quam ipsius ægotantis, profecta ex fide in Christum. (Nam & hic genitiuus causam notat) impetrat ægroto salutem corporis : nempe nisi aliter ei expediat ad salutem æternam. Vide i i. Cor. x i i. 9. i. Tim. v. 23. i i. Tim. i v. 20. Σώζειν hic sumitur quomodo σώζειται Matth. i x. 21. 22. x i v. 30. Marci v i. 56. & alibi sæpe.

καὶ ἔγερει αὐτὸν ὁ Κύριος] Christus erit, non presbyter, qui eum ex morbo eriget. Sic Marci i. 31. πρεσβυτέρων ἤγειρεν αὐτὸν. ὁ κ. η. Locutio inde quia qui grauiter ægrotant, solent cubare. Hinc & Latini surgere dicunt eos qui sanitatem recuperant.

καὶ ἡ ἀμάρτιας ἢ πεποινηκὼς] Quia sæpe peccata morborum causa Matth. x i. 6. Ioh. v. 14. i. Cor. x i. 30.

ἀφειθήσεται αὐτῷ] Nempe ad certum effectum, ne à morbo absorbeat. Cæterum debebat is, qui sic erat sanatus, pro peccatorum modo poenitentiam sumere ab Ecclesia, & sumptam implere, & sic ad plenum ius communionis recipi.

16. ἔξομολογεῖσθε ἀλλήλοις τὰ πηρώματα] In Manuscripto connectitur hoc cum superioribus non male hoc modo : ἔξομολογεῖσθε οὐδ' ἀλλήλοις τὰς ἀμάρτιας. Nec aliter Latinus legit. Fatemini, inquit, peccata : nempe quia efficacius orat Ecclesia pro peccatis sibi cognitis, adhibens simul idonea remedia malo, ne in id recidatur. Vide quæ diximus ad Matth. i i i. 6. Act. x i x. 18. Adde si placet Maimonidem de Poenitentia.

καὶ ὄχεσθε ὑπὲρ ἀλλήλων] In Manuscripto πρεσβύχεσθε. Stantes pro lapsis orate.

ὅπως ἰαθῇτε] Vt vos lapsos Deus à peccatis repurget. Non enim omnibus id contingit.

πολὺ ἰσχύει δέποις δικαίᾳ ἐνεργουμένη] Vide Ioh. i x. 31. vbi & Græcum verbum attulimus :

Εὐχῆς δικαίας ὅτι ἀνήκοος Θεός.

Et bene addidit ἐνεργουμένη, id est, intenta, efficax, non languida. Est enim more Hebræo participium pro verbali ἐνεργής i. Cor. x v i. 9. Philem. 16. Hebr. i v. 12.

17. Ἡ λῖα ἀνθρώπου ὡς ὁμοιοπαθὴς ἡμῖν] Et mortis & vitæ malis obnoxius, non minus quam nos. Idem nomen ὁμοιοπαθεὶς habemus Act. xiv. 15. & Sap. vii. 3. Vtitur Plato, Aristoteles, Theophrastus.

καὶ προσόχῃ προσέβατο] Id est, intente oravit: ἐνερῶς. Nam verbis addita verbalia apud Hebræos vehementiam significant.

τὴ μὴ βρέξαι] τὴ, id est, ἐν τῇ. In scriptura tantum habemus prædictam ab Elia ἀνομβεῖαν & deinde imbrem. Sed traditio addidit factum hoc ad ipsius preces, & est id per se credibile. Nam & cultus Baalis passim receptus viro pleno ardoris pro Deo (talem enim eum fuisse tota ostendit historia) extorsit pœnæ postulationem, & contra populo ad meliora mutato facile & ipse ad mitiora se vertit.

18. καὶ οὐκ ἔβριξεν ἐπὶ τῇ γῆς] In terris decem tribuum. Huius ἀνομβείας in Phœnicum historia meminit Menander, vt Iosephus nos docet viii. 7.

ἐπὶ αὐτῶν γῆς & μὴ αὐτῶν] Sic & Lucæ iv. 25. Vbi quæ à nobis dicta nihil opus hic repeti.

καὶ πάλιν προσέβατο, καὶ ὁ οὐρανὸς ὑπέκρινεν] 1. Regum xviii. 45.

καὶ ἡ γῆ ἐβλάστησε τὸν καρπὸν αὐτῆς] ἀνομβεία enim causa fuerat deliquij frugum, vt videmus 1. Regum xviii. 2. Adde Deut. xxviii. 12. 23. 24. Contra pluuiæ tempestiuæ causa fecunditatis. Esaia xxx. 23. & supra 7.

19. ἀδελφοί, εἰς πᾶν ὁδὸν πλανηθῆναι ἀπὸ τῆς ἀληθείας] Viam veritatis vocat illam vitæ rationem, quam præscribit Euangelium, quod eminenter veritas dicitur Rom. xv. 8. 11. Cor. i. 2. vi. 7. Gal. ii. 5. 14. iii. 1. v. 7. Eph. i. 13. i. 24. Coloss. i. 5. 11. Thess. ii. 10. 12. 13. i. Tim. ii. 4. iii. 15. hic supra i. 18. i. Petr. i. 22.

καὶ ὁπιστρέψῃ πρὸς αὐτὸν] Si quis cum bonis monitis abducatur ab iniustitia, ab inuidia, ab odio, à facilitate iurandi & similibus. Sensus mysticus præcepti, quod est Deut. xxi. 1.

ὁσὸς ψυχὴ ἐν θανάτῳ] In Manuscripto τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. Causa erit salutis ei qui peccauerat. Par locutio Rom. xi. 14. i. Tim. i. 16. Iudæ 23. Recte autem à morte eripi dicitur non tantum qui primùm ad Christianismum perducitur, sed & qui à vita vitiosa ad vitam Christianismo conuenientem reducit. Vide exemplum 1. Cor. iii. 15.

καὶ καλύψῃ πλῆθος ἀμάρτιων] Efficiet vt illa iam conuersi peccato priora Deus dissimulet, & quasi extra conspectum suum ponat: καλύπτει enim est condonare, vt videre est Psal. xxxii. i. vbi in Græco ὡς ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἀμάρτιαι. Hoc sensu vir sapiens dicitur tegere aliorum peccata in Thalmude titulo Balthra, sectione viii.

F I N I S.

C c c c c c

E L E N C H V S

*Locorum S. Scripturae quae Annotationibus H. GROTH in
Acta & Epistolas Apostolicas, partim explicantur,
partim illustrantur.*

Caput	vers.	pag.	Caput	vers.	pag.
<i>Genesis.</i> III.	1.	336.	<i>Exodi.</i> XXIII.	6.	324.
VIII.	21.	583.	XXV.	4, 5.	357.
IX.	4.	80.	XXX.	6.	144.
XII.	3.	528.	XXX.	23.	463.
XII.	5.	868.	XXXI.	18.	465.
XIV.	18.	827.	XXXII.		403.
XIV.	22, 23.	398.	XXXIV.		356.
XV.	5.	225.	XXXIV.	16.	382.
XVIII.	12.	413.	XXXIV.	34.	410.
XXII.	12.	265.	<i>Leuit.</i> I. II.		303.
XXII.	18.	526, 528.	VI.	3.	405.
XXII.	20.	527.	VII.	6.	398.
XXXII.	36.	31.	XVI.	12.	842.
XXXII.	50.	601.	XIX.		313.
XLI.	43.	607.	XIX.	30.	416.
XLVIII.	22.	495.	XX.	5.	191.
<i>Exodi.</i> II.	17.	33.	XXI.	14.	498.
VI.	6.	65.	XXI.	17.	706.
VIII.	19.	433.	XXVI.	11, 12.	482.
XII.	19.	369.	XXVI.	21.	191.
XII.	25.	269.	<i>Num.</i> XII.		427.
XII.	40.	528.	<i>Deut.</i> IV.	2.	502.
XIV.	8.	410.	X.	22.	32.
XIV.		402.	XIV.	I.	531.
XVI.	10.	489.	XIV.	I.	856.
XVI.	20.	929.	XIV.	21.	80.
XVI.	22.	875.	XVII.	15.	309, 310.
XIX.	7.	697.	XVII.	20.	362.
XX.	7.	439.	XXII.	10.	481.
XXI.	6.	385.	XXIV.	14.	930.
XXI.	10.	379.	XXV.	3.	502.
XXI.	30.	556.	XXV.	4.	396.
XXII.	28.	132.	XXVII.	26.	526.

ELENCHVS LOC. SCRIPT.

	Caput	vers.	pag.		Caput	vers.	pag.
<i>Dent.</i>	XXXII.	6.	585.	<i>Iob.</i>	V.	17.	903.
	XXXII.	10.	668.		X.	18.	407.
	XXXII.	20.	609.		XIII.	28.	929.
	XXXII.	25.	484.		XVI.	18.	601.
	XXXII.	43.	326.		XVII.	24.	553.
	XXXII.	47.	283.		XXII.	24.	267.
<i>Iof.</i>	XIII.	21.	524.		XXXIII.	19.	500.
<i>Ruth.</i>	I.	16.	117.		XXXIV.	8.	584.
	I.	21.	719.		XXXIV.	29.	265.
<i>I. Reg.</i>	I.	21.	234.		XXXVIII.	23.	407.
	I.	34.	795.	<i>Pfalm.</i>	I.	4.	319.
	VI.	22.	614.		II.	2.	415.
	VIII.	23.	362.		II.	7.	793.
	IX.	9.	840.		IX.	6.	798.
	XII.	5.	119.		XXIV.	9.	351.
	XII.	6.	804.		XXXII.		220.
	XIII.	24.	730.		XXXVI.	5.	195.
	XVI.	16.	664.		XL.		855.
	XVII.	20.	866.		XLI.	10.	293.
	XXI.	20.	249.		L.	18.	584, 725.
	XXII.	10.	347.		LII.		29.
	XXIII.	14.	865.		LV.	14.	610.
<i>II. Reg.</i>	II.		855.		LXVIII.	21.	405.
	IV.	34.	116.		LXIX.	10.	324.
	V.	18.	36.		LXXVIII.	72.	66.
	V.	26.	368.		XCIV.	10.	65.
	VII.	3.	664.		XCVII.		794.
	VII.	14.	405.		CV.	24.	32.
	VIII.	19.	528.		CXI.	I.	592.
	XVII.	2.	4.		CXVII.	II.	660.
	XVII.	5.	179.		CXVIII.	19.	480.
<i>Paral.</i>	XXI.	2.	357.		CXX.	3, 4.	919.
	XXIV.	5.	7.		CXXXIII.	2.	463.
	XXVIII.	5.	795.		CXXXIX.	6.	301.
	XXIX.	31.	488.		CXLIX.	5.	595.
<i>Nehem.</i>	I. II.		303.	<i>Prov.</i>	I.	4.	601.
	XIII.	24.	125.		III.	4.	308.
<i>Tob.</i>	V.	18.	396.		III.	7.	298.
	V.	24.	365.		III.	24.	925.
<i>Esther.</i>	X.	10.	14.		III.	30.	524.
<i>Iob.</i>	V.	13.	359.		X.	2.	921.

ELENCHVS LOC. SCRIPT.

	Caput	vers.	pag.		Caput	vers.	pag.
<i>Prou.</i>	XIV.	31.	756.	<i>Efai.</i>	XXXV.	3.	883.
	XVI.	16.	919.		XL.	14.	353.
	XXI.	22.	495.		XLII.	6.	148.
	XXIII.	30.	770.		XLII.	9.	548.
	XXIII.	34.	577.		XLIII.	18.19.	477.
	XXV.	21.22.	309.		XLVII.	7.8.	363.
	XXIX.	22.	766.		XLVIII.		205.
	XXXII.	16.	778.		L.	50.	148.
<i>Ecclef.</i>	III.	18.	208.		LI.	7.	257.
	VI.	II.	206.		LII.	II.	482.
<i>Cant.</i>	IV.	2.	588.		LIII.	I.	175.
<i>Sap.</i>	VI.	6.	791.		LIII.	2.	234.
<i>Sirach.</i>	III.	3.	803.		LIII.	6.	227.
	XXXV.	4.	803.		LIII.	10.	118.
<i>Efai.</i>	I.	29.	380.		LIII.	II.	216.
	III.	2.	356.		LIV.	I.	537.
	III.	24.	703.		LIV.	2.	357.
	V.	21.	299.		LIV.	15.	104.
	VI.		791.		LV.		214.
	VI.	10.	292.		LV.	5.	564.
	VIII.	I.	405.		LVI.	4.5.	43.
	IX.	1.2.	585.		LVI.	13.	577.
	IX.	4.	805.		LIX.	7.	211.
	XIII.	21.	914.		LIX.	17.	594.
	XIX.	18.	321.		LXI.	4.	480.
	XXII.	13.	443.		LXIII.	7.	563.
	XXII.	18.	43.		LXIV.	4.	351.
	XXII.	24.	840.		LXVI.	21.	327.
	XXIII.	18.	61.		LXVI.	23.	319.
	XXIV.	4.	388.		XLIX.	7.	343.
	XXIV.		387.	<i>Ierem.</i>	II.	5.	179.
	XXV.	7.	468.		II.	II.	180.
	XXV.	8.	449.		III.	16.	352.
	XXVIII.	4.	826.		V.	7.	268.
	XXVIII.	8.	588.		V.	15.	210.
	XXVIII.	16.	282.		VII.	12.	36.
	XXIX.	5.	448.		VIII.	10.	335.
	XXX.	10.	755.		IX.	23.24.	349.
	XXXIII.	18.	346.		X.	II.	75.
	XXXIII.	18.	482.		X.	22.	809.
	XXXIII.	20.	869.		XVIII.	6.	277.

ELENCHVS LOC. SCRIPT.

	Caput	vers.	pag.		Caput	vers.	pag.
<i>Ierem.</i>	XVIII.	7.	300.	<i>II. Mac.</i>	XI.	23.	66.
	XXII.	28.	365.	<i>Matth.</i>	III.	11.	107.
	XXVI.	2.	434.		V.	24.	381.
	XXVI.	16.	35.		V.	29.	395.
	XXXI.	31.	838.		VII.	17.	348.
	XXXI.	33.	465.		VIII.	20.	488.
	XXXII.	7.	22.		IX.	25.	71.
	XXXIII.	5. & 15.	831.		X.	20.	25.
	XXXVIII.		121.		XIII.	35.	553.
<i>Ezech.</i>	VIII.	21.	402.		XVI.	19.	358.
	XIV.	24.	524.		XIX.	20.	313.
	XVIII.		196.		XXI.	41.	359.
	XVIII.	10.	204.		XXIII.	4.	77.
	XVIII.		220.		XXV.	34.	553.
	XXIV.	2.	929.		XXVI.	67.	364.
	XXXVII.	17.	565.		XXVII.	6.	6.
	XLIV.	18.	307.		XXVII.	66.	67.
<i>Daniel.</i>	11.	44.	351.		XXXVIII.	1.	450.
	11.	44.	617.	<i>Marc.</i>	I.	31.	934.
	VI.	22.	877.		V.	7.	88.
	VII.	12.	4.		V.	7.	827.
	VII.	27.	4.		IX.	47.	920.
	XI.	12.	932.		XIV.	19.	305.
<i>Osee.</i>	1. & II.		277.	<i>Luc.</i>	I.	78.	932.
	II.	3. & 9.	51.		III.	2.	413.
	II.	15.	452.		III.	15.	396.
	IV.	1.	565.		IX.	56.	308.
	VI.	6.	322.		XIII.	7.	218.
	VI.	7.	232.		XXIII.	34.	171.
	X.	1.	601.		XXIV.	36.	438.
	X.	13.	493.	<i>Ioan.</i>	I.	9.	855.
	XI.	9.	363.		III.	7.	27.
	XII.	13.	807.		III.	18.	345.
<i>Ioel.</i>	I.	5.	929.		XII.		593.
	II.	16.	387.	<i>Act.</i>	II.	36.	795.
<i>Amos.</i>	V.	19.	759.		VIII.	31.	353.
<i>Abac.</i>	I.	8.	128.		IX.	2.	295.
	I.	18.	418.		IX.	15.	295.
<i>Soph.</i>	II.	2.	702.		XII.	23.	929.
	II.	2.	772.		XVI.	12.	654.
<i>Zachar.</i>	I.	13.	822.		XVII.	7.	652.

ELENCHVS LOC. SCRIPT.

	Caput	vers.	pag.		Caput	vers.	pag.
<i>Act.</i>	XVII.	8.	892.	<i>Ephef.</i>	I.	19.	822.
	XVII.	18.	436.		II.	2.	593.
	XVII.	23.	679.		II.	8.	233.
	XVIII.	8.	345.		III.	9.	600.
	XVIII.	17.	332.	<i>Coloff.</i>	I.	14.	555.
	XVIII.	23.	516.		I.	28.	553.
	XX.	4.	336.	<i>I. Theff.</i>	V.	8.	594.
	XX.	28.	765.	<i>I. Tim.</i>	I.	12.	173.
	XXVI.	26.	287.		V.	17.	891.
<i>Rom.</i>	II.		163.	<i>II. Tim.</i>	I.	5.	86.
	V.	5.	480.		I.	9.	553.
	VIII.	23.	886.		II.	18.	767.
	IX.	1.	921.		III.	4.5.6.	335.
	XI.	34.	353.		III.	10.	71.
	XIII.	1.	773.		VI.	6.7.	614.
	XIV.	10.	745.		X.	9.	264.
	XIV.	20.	768.	<i>Hebr.</i>	IV.	12.	934.
	XV.	20.	356.		VI.	10.	652.
	XVI.	23.	845.		VII.	25.	265.
<i>I. Cor.</i>	I.	3.	600.	<i>Iac.</i>	I.	16.	373.
	I.	4.	337.		I.	22.	197.
	I.	9.	600.		III.	2.	361.
	II.	2.	319.	<i>I. Petr.</i>	I.	20.	553.
	II.	7.	553.		I.	21.	858.
	VIII.	6.	302.		II.	8.	281.
	X.	2.	226.		II.	24.	524.
	XIII.	12.	614.		IV.	2.	817.
	XVI.	3.	490.		IV.	13.	351.
	XVI.	9.	934.	<i>II. Petr.</i>	I.	4.	822.
<i>II. Cor.</i>	II.	15.	682.	<i>I. Ioan.</i>	IV.	3.	419.
	IV.	3.	682.		V.	14.	263.
	IV.	4.	593.		XVI.		921.
	XII.	1.	127.	<i>Iuda.</i>	IV.		519.
	XII.		327.	<i>Apoc.</i>	II.	2.	118.
	XIII.	3.	415.		XX.	4.	40.
<i>Gal.</i>	II.	7.	295.		VII.		299.
	IV.	3.	817.		XIII.	9.	336.
	V.	II.	347.		XXI.	14.	357.
	V.	26.	606.		XXII.	20.	39.
<i>Ephef.</i>	I.	10.	404.				

INDEX

AD HVG. GROTH ANNOTATIONES
in Acta Apostolorum & Epistolas Pauli.

PRIOR NUMERVS LOCVM SCRIPTVRÆ
& textus, Posterior paginam denotat.

A

Aaronidæ Sacerdotes quot mo-
dis populares suos edecu-
marint, Hebr. v. 11. 829
an sacerdos aliquis esse non
potuerit Aaronides, Hebr.
v. 11. 830

Aaronis partes quomodo impleuerit, & ipsum
etiam fecisse dicatur Christus, Hebr. 111.
803. 804.

Abenestda in opere Rhythmico, quo nomine
legem donet, Rom. 111. 213

Ablutionis & remissionis comparatio, Act.
xxii. 127

Abraham quomodo consecutus sit iustitiam,
Rom. 1v. 218. 219.

Abraham quo maxime tempore dicatur credi-
disse ad iustitiam, Rom. 1v. 221

Abrahami & Davidis comparatio, Rom. 111.
213

Abrahami posteritas quæ loca obtinuerit,
Rom. 1v. 223

Abrahami fide maior fides, Rom. 1v. 226

Abrahami historia quare à Moyse suis legibus
præposita, Rom. 1v. 226

Abrahami familia cui comparata, 1. Cor. 111.
358

Abrahami ex sanguine quale bonum expectan-
dum, Gal. 111. 528

Abrahamidæ qui, & Abrahami mystica sobo-
les, Gal. 1v. 536. 537

Abrahamo vires propter Saram datæ ad quod
tempus manserint, Hebr. x. 1. 869

Abrahamus à quo monumentum emerit, Act.
vii. 32

Abrahamus quid supra ceteros habuerit, Act.
xxvi. 146

Abram nominis in Abraham mutati causa quæ

fuerit, Rom. 1v. 224

Absolutio qualis apud Hebræos, Act. 1v. 21

Acuaros quid proprie significet, Rom. x. 284

Abstinentia ab animatis apud quos in usu,
Rom. xiv. 317

Abstinentium genera quæ, Rom. xiv. 317.
318.

Abstinentia à peccatis unde nascatur, 1. Tim. ii.
693

Abstracta usurpare pro concretis quorum po-
pularum mos, Rom. viii. 267, 284

Academicorum mos in disputationibus, Rom.
1. 179

Achabus & Ieroboamus comparati, Rom. xi.
290

Achæos inter quem locum obtinerent Corin-
thij, 11. Cor. ix. 492

Achaia provincia qualis erat sub Augusto, &
qualis sub Tiberio postmodum, Act. xviii.
104

Achaicus quale nomen, 1. Cor. xvi. 453

Accusatio quid sit, 11. Cor. 11. 461

Acquirendi modus iustissimus quis, Act. xx.
118

Acta & Actus an idem sint, & quænam dican-
tur, Act. 1. 3

Actiones quomodo per panes intelligendæ,
1. Cor. v. 370

Actionibus quænam nomina tribui soleant,
Act. xiii. 70

Aculeus scorpionis quid maxime sit, 1. Cor. xv.
449

Adam cur dictus Dei filius, Rom. viii.
257

Adam quomodo fuerit imago Dei, Coloss. 1.
628

Adami & Christi comparatio, Hebr. 11.
799

Adamo & Noë data præcepta quænam essent,

I N D E X.

- & à quibus obseruata, Act. xv. 80, 81
Adamus an immortalis futurus si non peccasset, Rom. v. 239
Adamus secundus quantum priori præster, Ephes. i. 560
Ἀδριανὸς & *Ἀδριανὸν* quid? i. Cor. vi. 373
Ἀδρια Græcis & Hebræis quid sit, Rom. i. 176. 177.
Ἀδριανὸς quid explicet, Act. xviii. 104
Adiutores Apostolorum qui & quales, Eph. iv. 576.
Adoptio Græcis quomodo dicta, Rom. vi. 17.
258.
Ἀδράμυθος, *Ἀδράμυθα*, *Ἀδράμυθος*, *Ἀδράμυθειον*,
vrbs celeberrima vbi sita, Act. xxvii. 150
Adriæ maris quodnam spatium, Act. xxvii. 156.
Ἀδριανὸς quid sit, ii. Cor. viii. 491
Aduentus diuini signum quodnam, Act. ii. 8
Aduentus Christi effectus, quis, ii. Thess. i. 681.
Adulatio & calumnia quam proximæ sint, Rom. i. 11. 211
Adulteræ quomodo notatæ apud Germanos, i. Cor. xi. 411
Adulteria quàm communia Romanis, Rom. i. 185. 186.
Adulterium commisisse quis dicatur à Christo, ii. Thess. i. 679
Ædificare quid sit in spiritualibus, Act. x. 119.
Ædificium Dei quid sit, i. Cor. i. 357
Ægyptij quomodo ipsi se vocabant, Act. ii. 9
Ægyptij quonam Hebræos haberent loco, Act. vii. 34
Ægyptij quare à sue abstinere, Act. x. 51
Ægyptij an soli à Mose culpati, Rom. i. 180. 181.
Ægyptij quomodo Iusiurandum vocabant, Hebr. vi. 824
Ægyptiorum disciplinæ quænam fuerint, vnde disci possit, Act. vii. 33
Ægyptiorum mos circa Deos, Act. vii. 35
Ægyptius quis ille de quo agitur, Act. xxi. 125
Ægyptiorum sacerdotes qua abstinentia commendati, Rom. xiv. 317
Æmulatio quid pariat, Act. v. 44
Æmulatûs effecta quæ, Iac. iii. 922
Æneas de quo in Act. Apost. quis fuerit, Act. ix. 49
Æneas quem morem sacra faciendi in Italiam intulit, i. Cor. x. 410
Æër quodnam sit spatium apud Græcos, i. Thess. i. 665
Æqualitas quoruplex, ii. Thess. i. 674
Ætates populorum vt & hominum, Galat. iii. 530.
Ætas Israëlitiçi populi post egressum ex Ægypto cuiusmodi ætati respondeat. Galat. iii. 532.
Æthiopes non Iudaizantes à quibus cibis abstinerent, Act. x. 51
Afflatûs diuini discrimina, i. Cor. xii. 419
Africa tota quomodo à Græcis appellata, Act. ii. 9
Africae populi quali alimento efferri, Act. xv. 81
Africus ventus qua ex parte flare dicatur, Act. xvii. 152
Ἀγάμος quis propriè dicatur, i. Cor. vii. 380
Agara siue Agra oppidum vbi situm, Gal. i. v. 536, 537
Agareni & Saraceni qui, ibid.
Agaris & Saræ allegoria, Gal. iv. 536, 537
Ἀγγέλου vox quibusnam rebus tribuatur, i. Cor. xii. 506
Agnati pro quibus sumpti in iure, Rom. i. 189
Agni Paschalis & Christi comparatio, i. Cor. v. 369
Agnus Paschalis quo propriè nomine appellatus, Rom. ix. 269
Agricolarum mos, Rom. xi. 296
Agrippa vnde haberet nomen, Act. xxi. 134
Agrippa quas prouincias sibi subditas haberet, Act. xxi. 137
Agrippa filius Herodis Agrippæ quibus prouinciis imperarit, Act. xv. 143
Agrippa quare non potuerit ignarus esse eorum quæ ab Iesu gesta erant, Rom. x. 287
Agyrtæ in foro quid faciant, i. Cor. xiv. 434
Ἀἵρεσις quid propriè, i. Cor. xi. 415
Ἀἵρεσις quid propriè significet plerisque in scripturæ locis, Coloss. i. 627
Ἀἰὼν quam multiplex significatu sit ista vox, Ephes. ii. 561
Ἀλαδάρσα vox quæ sit, Gal. v. 543
Ἀλμῆ quid propriè significet, i. Cor. vii. 389
Ἀριστοῦ quoniam Aristoteli dicantur & quæ *ἀρετὴ* i. Cor. vii. 372
Ἀρετὰ pro quo propriè acceptum, i. Cor. iv. 363.
Ἀρεσκυία & *ἀρεσκυία* quid, Rom. ii. 204
Ἀρεσκυία quomodo vertatur, Coloss. ii. 635
Ἀρεθίνα Græcis quænam essent, Act. xv. 79
Ἀλαατὰ vel *Ἀλααίνα* vbi sita, Act. xxvii. 151
Alexander ille quis esset de quo querebatur Paulus, Act. xix. 112
Alexandri fabri ferrarij de negotio quoties conquestus sit Paulus, i. Tim. i. 698
Alexandriæ mos circa presbyteros, i. Tim. v. 724
Alexandrinorum Iudæorum mos scripta sacra legendi, Act. vi. 27
an fuerit Hierosolymis Alexandrina Synagoga, ibid.
Ἀλῆθεια

I N D E X.

<i>Αλλοιως</i> varie accepta vox, Rom. i. i.	193	Anaxagoras quam sibi patriam tribueret, Philip. ii. i.	616
Alienigenæ boni qua nota à malis decreti, Act. x.	53	Ancile quomodo appellatum à Plutarcho, Act. xix.	113
Alimentum nouæ creationis quodnam, i. Cor. x.	405	Andronicus ille quis fuerit de quo Rom. xvi. i.	332
<i>Αλλοθεν</i> quid, i. Cor. i. x.	396. 397	<i>Ανδρόγυνος</i> quis, i. Tim. i.	692
Alon pro quo usurpata vox & apud quos, Hebr. vii.	827	<i>Ανεγκλήτου</i> vocis vsus apud Platonem & Xenophontem, Coloss. i.	630
Amalecitarum destructor mysticus quis, Act. xiii.	65	Angeli Satanæ qui, Rom. vii. i.	266
Amantium ingenium vbinam graphice descriptum, i. Thess. i. i.	658	Angeli quo tempore sententiam accipient, i. Cor. vi.	372
<i>Αμαρτία</i> propriè quid sit, Coloss. ii.	634	Angeli an mali ex bonis sæpius facti sint, Gal. i.	517
Ambitionis & dilectionis contrarius mos, i. Cor. xiii.	426	Angeli olim quibus hominibus seruiebant, & quibusnam, Eph. i.	556
Ambitionis mos maximè ordinarius, Iac. i. i.	922	Angeli & Archangeli Christi imperio subiecti, & quare tubæ iis data, i. Thess. i. v.	664
Amici quomodo vt plurimùm compellantur. i. Cor. vi.	376	Angelorum ministerio quibusnam in rebus sæpe Deus vtatur, Act. xii.	62
Amici humiles quiaam appellati à Seneca, Eph. v. i.	591	Angelorum sedes quam magnificæ, Coloss. i.	628
Amicitia cum peccatoribus quid efficiat, i. Cor. v.	370	Angelorum nomina à quibusnam diligenter custodita, Coloss. ii.	637
Amicitia hominis cum Deo descriptio, Rom. i. v.	221	mos Iudæorum circa illos, ibid.	
Amicos quid faciat, Rom. i. v.	220.	Angelorum nomine quid contineatur, Hebr. i.	794
Ammonis Sacerdotes quo nomine appellati à Plutarcho, Tit. i.	767	Angelus orationis quis dictus, i. Cor. x. i.	412.
Ammonitæ Saturni stellam quomodo nominarent, Act. v. i.	36		413
Amphiaræus quis, i. Cor. xii.	418	Animæ in quotuplici differentia apud Rabbinos habeatur, i. Thess. v.	670
Amphipolis vrbs vbi sita, Act. xv. i. i.	93	Animæ definitio, i. Cor. x. v.	446
Amphitheatrum quid propriè dictum, i. Cor. i. v.	363	quænam dicatur eius ala apud Tatianum, ibid.	
Amplias & Ampliatus an ijdem, Rom. xvi. i.	333	Animæ facultates quotnam sint, i. Thess. v.	670
Amplius quænam vox, Act. x. x. i. v.	139	Animi constitutio vitiosa cui rei comparata, Act. viii.	42
Amygdalas ex dulcibus in amaras transfigurari quis dixerit, Rom. x. ii.	304	Animi probitas in quo consistat, Rom. iv. 222	
Anacharsis Scyta cuius ingenij, Coloss. i. ii.	642	Animi vestes quænam, Coloss. iii.	640
<i>Ανάγκη</i> significatus quo potissimum Hebræi utebantur quis, i. Thess. ii. i.	660	Animi magni signum quodnam, i. Thess. i.	652
<i>Αναγκαζάωσιν</i> quid Græci appellent, Rom. xiii.	313	Animarum vincula per quos soluta, Act. xvi.	90
<i>Ανάκρισις</i> quid propriè sit præcipuè apud Iurifconsultos, Act. x. x. v.	145	Animus quomodo in corpore habitat, i. i. Cor. v.	474
<i>Ανακρίνειν</i> vox forensis quò traducta, i. Cor. ii.	353	Animalia immunda quid Iudæis significarent, Act. x.	52
Ananias quàm amicus Saulo, Act. i. x.	46	Anna qualis fuerit in medio populi Iudaici, Rom. iii.	210
Ananiæ quot & quina, Act. x. x. i. i. i.	130	Annæ hymnus qualis, i. Cor. xiv.	433
<i>Αναφέντες</i> , vox nautica, Act. x. x. i.	120	Anni mille Apocal. à quo incipiant, Act. vii.	39
<i>Ανάστασις</i> quotuplex, i. i. Tim. ii.	745	Anni quadringenti & quinquaginta ab exitu ex Ægypto, quorum mentio, Act. xiii. & in quod tempus deserint,	65
Anathema dicere quid sit, i. Corinth. x. ii.	419	Annulorum signa quænam magis consueta, i. i. Tim. i. i.	746
<i>Ανάθεμα</i> <i>Μαργάρδα</i> quale sit, i. Corinth. xvi. i.	454	Antipatris cuius prouinciæ vrbs, & in qua parte præcise sita, Act. x. x. i. i.	435
<i>Ανάθεμα</i> <i>ἔσω</i> quid significet, Gal. i.	517		
Anaxagoræ responsum obijcienti cuidam sibi patriam curæ non esse, Hebr. x. i.	871		

INDEX.

Ἀντανάκλασις quamnam figura, Rom. v. 111.	258	Apostoli quo die cœperint prædicare, Act. 11.	8.
Ἀντεχέει quid propriè sit, 1. Thess. v.	668	Apostoli quomodo à Spiritu sancto confirmati in doctrina Evangelica, Act. vii.	30
Ἀνδύπαιτος nomen quam honorificum, Act. xii.	63. 64	Apostoli quo tempore Iudæis instituendis vacarent, Act. xiii.	69
Antiochi partes quinam Iudæi erant secuti, Rom. x.	288	Apostoli qua ratione docerent Episcopos, Act. xv.	75
Antiochi Epiphanis cognominati superbia quam horrenda, 11. Thess. 11.	678. 679	Apostoli miraculis maxime insignes quinam, 1. Cor. i.	344
Antiochia in qua prouincia fuerit, Act. xiv.	74	Apostoli quibus maxime hominum generibus exerciti, Rom. xiv.	316
Antiochia Syriæ vbi sita, Act. xviii.	106	Apostoli cuius potissimum austruendæ veritatis studiosi, 1. Thess. i v.	664
Antiochus cuiusnam typus esset, & quodnam nomen ei attributum sit, 11. Thess. 11.	678	Apostolicæ functionis ius quodnam sit, Philip. i.	782
Antiochus qualis & quomodo appellatus, Hebr. xii.	884	Apostolicorum sermonum summa quæ, Act. i.	5
Antonius Felix quam parum felicitis ingenij in regio iure exercendo, Act. xxi.	133	Apostolicum munus qua ratione à Deo commendatum, xi.	108
vnde eius mentiti adulatores, ibid.		Apostolicum munus quantum sit beneficium, & qua voce significatum, Rom. i. 172.	173
Ἀπίλλιν quid significet appellatiuum, & quid proprium, Rom. xvi.	333	Apostolicum quid maxime sit, 11. Cor. xii.	507
Aperto an operto capite esse oporteret in Ecclesiæ conuentu, 1. Cor. x.	410	Apostolis quare prodigiosa puniendi potestas attributa, Act. v.	24
Ἀρεσθὴν ἁπλῶς quid sit apud Platonem, 1. Thess. v.	668	Apostolorum dicta an omnium sint, an tantum aliquorum, & quorumnam maxime, Act. i.	3
Apidis cultus qualis apud Ægyptios, Act. vii.	35	Apostolorum munus quale, Act. v i.	28
Ἀπείειν quid potissimum significet, Rom. 111.	206. 207	Apostolorum humilitas quanta, Act. x x.	116
Ἀποκαλύψις Ἰησοῦ Χριστοῦ quid intelligatur, 1. Cor. i.	343	Apostolorum munus Ecclesiis subueniendi, 1. Cor. v.	368
Apocalypsis quare vltimum, locum accepit in scripturis, 1. Thess. i.	651	Apostolorum prudentiæ permixta præcepta quamnam erant, 1. Cor. x.	409
Ἀποκαλύψεως varie sumptum, 11. Thess. 11.	678	Apostolorum adiutores qui & quales, Eph. i v.	576
Ἀποκρίσεις quid sit apud plures authores, Act. 111.	18	Apostolus deimus quartus quinam apud Græcos, Gal. 11.	520
Ἀπείδει quid dicatur, Coloss. i.	626	Appellatio ad alium iudicem quid efficiat, Act. xxvi.	149
B. Apollinaris condemnationis verba, Act. xvi.	89	Apulei locus de Iure Romano, Act. xvi.	92
Apollonia an eadem quæ Mygdonia, & vbi sita, Act. xvii.	93	Aqua vnde dulcis & vnde amara fiat aut salsa, Iac. 111.	921
Apollonia nominata Actorum primo, vbi sita sit, Rom. xv.	327	Aratei loci paraphrasis apud Auenum, Act. xvii.	99. 100
Apollonio Tyanæo & Simoni Mago quinam præfixi fuerint termini, 11. Thess. 11.	682	Arboris cum Euangelio comparatio, Coloss. i.	626
Apollonius Tyanæus quis, 1. Tim. 111.	713	Arca fœderis cui rei inferuiret, Hebr. ix.	843
Ἀπὸλλω quomodo dictum sit in accusatiuo, 1. Cor. iv.	362	quare auro obducta, ibid.	
Apollo quis & quàm notus Corinthiis, 1. Cor. xvi.	452	Arcæ tegmen quomodo appellatum, Rom. 111.	215
Ἀπὸλλω, Ἀπέλλης & Apella an idem nomen, Act. xviii.	106	Arcam cœlestem quandonam simus intraturi, 1. Thess. i v.	664
Ἀπολογία quid apud Ciceronem, Act. xxi.	126	Arcana Dei & Arcana Principum, 1. Cor. 11.	352
Ἀπολύτρωσις animorum quomodo fiat, Rom. viii.	262		
Ἀποστασία & ὑποστάσις de quibus propriè dicantur, 11. Thess. 11.	678		
Apostatarum descriptio à Philone, Rom. i.	190.		

I N D E X.

Arcanum voluntatis Dei quid iuxta Tertullianum, Eph. i.	555	Asinæ & Asilæi Iudæorum in Babylonia mores, Rom. i i.	203
Arcanum Dei quomodo & quando patuit, Coloss. i.	631	Αστοι & Ασινοι quænam appellantur, i. Cor. v.	369
Αρχιερεῖς quinam dicerentur apud Iudæos, Act. x i x.	109	Asperſiones aquæ & sanguinis in quo differrent, Hebr. i x.	847. 848
Αρχισυναγωγῶν munus, quale & nunc apud Iudæos, Hebr. x i i i.	891	Asphaltitæ halitus qualis sit, ii. Cor. ii.	464
Arcturus quid, i. Cor. x v.	446	Aspidum venenum quam præſens, iuxta multos auctores, Rom. i i i.	211
Arcopagitarum Senatus quantæ authoritatis, Act. x v i i.	102	Αστος vrbs cuius prouinciæ, Act. xx.	116
Αρεσκεια vox quomodo ſumenda, Coloss. i.	627	Ασπτερον quid, i. Cor. v i i i.	394
Αρεσκείας deſcriptionis locus notatur, Rom. xvi.	335	Aſſectæ menſarum vbinam flagellati, i. Theſſ. i i.	686
Aretas quis ille eſſet, de quo ii. Corinth. x i.	504	Αδένειαι & Αδενείν, quid pluribus in Scripturæ locis, Rom. v i i i.	262
Ariobarzanis filius à quo Rex appellatus, Act. x v i i.	94	Ατακτος & Ετακτος quid, i. Theſſ. γ.	668
Ariouſtum Regem à populo Romano appellatum quiſ teſtis, Act. x v i i.	94	Ατρεπατέων quid, i. Cor. v i i i.	394
Ariſtarchus quis erat cuius mentio Act. x i x. quàm celebris apud Græc.	112	Athalia quare punita, i. Cor. i i i.	339
Ariſtarchus quam impenſe Paulum amarit, de quo Act. xx v i i.	150	Atilius quo loco à Romanis habitus, Rom. i.	179
Ariſtoteles quomodo de Deo doceat, Rom. i.	179	Αδιν pro quo ſumatur, i. Theſſ. i v.	663
Ariſtotelis erronea ſententia de vltionis cupiditate, Rom. i.	191	Athenagoræ dictum de æquitate, ii. Theſſ. i.	675
Ariſtotelis mens circa materiam reſurrectionis Eph. i i.	563	Athenæ quam piæ teſte Cicerone, Act. x v i i.	96
Ariſtotelis opinio circa bonorum definitionem, i. Tim. v i.	728	Athenarum aræ qua inſcriptione iuxta Pauſaniam, Act. x v i i.	98
& circa Deum, ibid.	ibid.	Athenæ vbi ſitæ, Act. xx.	114
Armorum quæ cura ſit habenda militibus, Rom. x i i i.	313. 314	Athenienſes quem regem ſuorum ſacrorum vellent, Hebr. v i i.	828
Arra quam à Deo accepimus, quænam ſit, Rom. v.	228	Athenienſium laus propria quænam eſſet, Act. x v i i.	97
Arrhabo qualis vox, ii. Cor. i.	459	Attalia vbi ſita iuxta Ptolemæum & Strabonem, Act. xiv. 74. à quo nomen habuerit, ibid.	ibid.
quid ſit & apud quos auctores reperiatur, ii. Cor. i.	459	Audaciæ mulierum effectus, i. Corinth. x i v.	435.
Αρραβαν quid propriè, Eph. i.	557	Audientes quinam Tertulliano appellati, Coloss. i.	626
Arrogantia quid effecerit in Eccleſia, 342		Auditorum Tyrocinia quænam ſint eidem, ibid.	ibid.
Artemo quid ſit, Act. xx v i i.	158	Auditorij vox vbi maximè frequens, Act. xxv.	145
Articulorum commutatio quæ apud Apoſtolos, Rom. x i i i.	313	Auerni halitus quàm damnoſus, ii. Cor. i i.	464
Artis effectus quandonam facilior, Rom. x i.	298.	Argentia vocabula amplius augere, quomodo Paulus amet, i. Theſſ. i i.	658
Ασχημον quomodo vertatur, i. Theſſ. i i.	655	Auguſta cohors quænam fuerit, Act. xx v i i.	150
Ασκημοσυνω quid vocent, i. Cor. x i i.	422	Auguſtus quam impenſe Iudæorum rebus ſtuduert, ii. Theſſ. i i.	678
Ασχεῖς & Αμαρτωλοι an iidem, Rom. v.	228	Aulicorum mala conſuetudo, Ephes. v i.	591
Aſiæ minoris partes quæ, Act. x v i.	87	Αυτοχρεία quid propriè ſignificet, Act. x v i.	90
Aſiæ commune Templum vbi ſitum, Act. x i x.	108	Αυξάνομενος quid propriè ſit, Coloss. i.	627
Aſiarcharum quænam functio ab Imperatoribus Chriſtianis factis relicta, Act. x i x.	112	Αξιου vox vnde deducta, Rom. v i i i.	259
Aſiarchia quid fuerit, Act. x i x.	112	Azuma quando incipiant, Act. x i i.	59
Aſilæus & Aſinæus, quales apud Iudæos ex Ioſepho, Act. x v i i i.	102	Azuma quæ, Coloss. i i.	636

INDEX.

B

Baal an idem cum vitulis, Rom. xii. 290
 Bacchiadae Corinthi quales, i. Cor. i. 348
 Baltassar quare punitus, i. Cor. iii. 359
 Baptisma quomodo fuerit imago sepulturae & resurrectionis, Coloss. ii. 634
 Baptismatum duorum differentia quæ, Act. xix. 107. 108
 Baptismi sine mora dati exempla quàm frequentia, Act. xv. 91
 Baptismi efficacia & imago, Rom. vi. 236
 Baptismi & prædicationis comparatio, i. Cor. i. 345
 Baptismus cuiusnam præcepti, Act. viii. 41
 Baptismus aquæ quibus non negandus, Act. x. 516
 Baptismus quid sit, i. Cor. xii. 421
 eius effectus, ibid.
 Comparatio eius cum calice Domini, ibid.
 Baptismus vicarius in Ecclesia usurpatus quis, i. Cor. xv. 443
 Baptismus quod duplex sit, Hebr. v. 819
 quale nomen apud veteres habuerit, 821
 Baptizandi ius quibus concessum, Act. viii. 44
 Baptizari in Christum quid, Gal. iii. 531
 Βαπτισμα quid propriè sit, Act. i. 4
 Barach à quo Propheta dictus, Hebr. xi. 876
 Barbari vox cuiusnam respondeat, i. Cor. xiv. 430
 Barbari nomen quibus potissimum datum, & de quibus usurpatum, Coloss. iii. 641
 quinam erant inter barbaros barbarissimi, ibid.
 Barbarorum Asiaticorum linguæ quot, Act. ii. 9
 Βαρεινοδς quid, Act. xiii. 63
 Barionas quare celebratus plusquam Ionas, Act. ix. 50
 Barnabæ dictio qualis, 789
 Barnabas quomodo Hebraicè dictus, Act. i. v. 22
 eius ortus & facultates, ibid.
 Barnabas quo tempore Saulum nouerat, Act. ix. 48
 Barnabas à quibusnam populis pro Deo habitus, Act. x. 53
 Βαρναβην quid, i. Cor. ii. 463. 492
 Basilidiani ex quibus originem suam traxere, i. Tim. i. 693
 Βασκανειν quid propriè sit, Gal. iii. 524
 Βημα quid potissimum dicatur, Act. xii. 61
 Beneficium accipere vel dare utrum potius, Act. xx. 119

Beneficium Dei maximum quodnam sit, ii. Cor. i. v. 471
 Beneficium omne Dei quomodo vocari debeat, ii. Cor. vi. 478. 479
 Beneficiorum omnia genera quibus exemplis indicata, Rom. xii. 308
 Beneuolentia Dei in nos quomodo reueletur, Coloss. i. 626
 Beneuolentiæ mutuæ signum quodnam, Act. iii. 16
 Benoni quomodo sæpe usurpatum apud Hebræos, Gal. i. 520
 Bernices Agrippæ sororis coniugia quæ, Act. xxv. 143
 qualis fuerit, 144
 Beroa urbs ubi sita, Act. xx. Philip. iv. 115. 621
 Bestiæ quæ veneno nocent, quo peculiari nomine appellatæ, Act. xxviii. 159
 Bethaniz ex medio sublatum Christum unde colligamus, Act. i. 5
 Bethsora vicus ubi situs, Act. viii. 44
 Bibere quandonam de terra dicatur, Hebr. vi. 821
 Biglinitza quo alio nomine à Romanis donata, Act. xiii. 64
 Bythinia ubi sita, Act. xvi. 37. Act. xix. 107
 Blandientium mos quinam, Rom. viii. 258
 Βονδίας vox quid præcipuè significet, Act. xxvii. 154
 Bona quænam apud varias Philosophorum sectas, i. Tim. vi. 728
 Bonitas Dei quanta, Act. x. 50
 Bonitas Dei in quo maximè talis apparuit, Eph. i. 555
 Bonitas mira Pauli, i. Thess. ii. 656
 Bonitas Dei quanta, ii. Thess. ii. 684
 Bonitas Dei per quid designata, & quò ea tendat, Hebr. iv. 811
 Bonitatis Dei effectum quomodo quis possit assequi, Rom. i. ii. 215
 quomodo eam testatus fuerit, 216
 Βουβελον quid propriè significet, i. Cor. ix. 399
 Βουβελον de quibusnam propriè dicatur, Coloss. iii. 643
 Brachium Dei quid sit, apud Esai. Rom. i. 175
 Bubula censio quid, Act. xxii. 128

C

CAdere quis dicatur, quis stare, Rom. i. v. 227
 Cādere causa quid apud Latinos, Rom. xiv. 319
 quid stare, ibid.
 Cæcilius ille in quem est diuinatio Ciceronis,

INDEX.

quisnam fuerit, Aët. v i.	29	καὶ ποταμὸς quæ & vnde dicta, i. Cor. iv. 363.	
Cæsarea Stratonis vbi sita, Aët. v i i i.	4. 5	380	
Cæsarea vrbs qualis, Aët. x v i i i.	106	καὶ ἑδραὶ ἡμεῖς quis dicatur, Aët. i i i.	17
Cæsareenses Christiani quo affectu ducti, Aët.		Carnis affectus qui, Gal. v.	541
x x i.	121	Caro cur peccandi consuetudini faueat, Rom.	
Cæsares mortui quomodo à Romanis honora-		v i i.	251
ti, Rom. i.	183	qualis sit in illis ordo seruatus, ibid.	
Cæsaris tribunal quodnam vocatum apud Iu-		Caro quid propriè sit, Rom. v i i.	253
dzos, Aët. x x v.	142	Caro qua ex parte homo appellatus & quare,	
Cæsarum domus Romæ quomodo appellata,		i. Cor. i.	349
Philip. i.	602	Caro de quibus dicatur, i. Cor. x v.	445
Caij impietas quanta, Rom. i.	188	Carpus quinam appellatus de quo i i. Tim. iv.	
Caij imperatoris res actæ cuius prophetiæ ver-		758	
bis congruant, i i. Thess.	673	Cassandrenses cuius iuris fuerint, Aët. x v i i.	
Caij non ferenda ambitio, i i. Thess. i i.		87	
679		Castimonia coniugalis quo tempore maxime	
Caius Seius qualis vir, Rom. x i i i.	312	seruanda, & à quibus seruata, i. Cor. v i i.	
Caius quis ille fuerit de quo Rom. x v i.		379	
337		Castitas coniugalis an Dei donum, i. Cor. v i i.	
Caius quis ille esset de quo agitur i. Cor. i.		380	
345		Castorum quot sint genera, Aët. x x v i i i.	
Caius quibus nominibus & quam atris defi-		161	
gnatus à Paulo, i i. Thess.	673	Castra quandonam pro vrbe habita, Hebr.	
Caius quam impium se in Iudaicam religio-		x i i i.	893
nem præstitit, i i. Thess. i i.	678	Catapiratem vocem nauticam quomodo expo-	
quam sui expectationem concitârat initio		fuerit Lucilius, Aët. x x v i i.	156
principatus,	ibid.	Catechumeni Tertulliano quomodo aliter ap-	
Calamitas sine remedio quænam sit, Iac. i v.		pellentur, Coloss. i.	626
924		Catenarum variæ species, Aët. x x v i i i.	
Calanus quid passus sit, i. Cor. x i i i.	425	162	
Calcem quid propriè vocent Latini, Philip. i i i.		Causæ per accidens, quomodo dicantur cau-	
615		sæ, Rom. v i i.	248
Calebus qualis fuerit, Hebr. i i i.	807	Cautio egregia Christianorum, Aët. x v i i i.	
Calicem Domini in quam spem bibamus, i.		106	
Cor. x i i.	421	Celsi confessio ab Origene producta, Rom. i.	
Callum abduxisse Latinis quinam dicantur,		177	
Eph. i v.	579	Cenchreæ portus Corinthi vbi situs, Rom. xv.	
Candaces nomen in quodnam aliud & quando		331	
transierit, Aët. v i i i.	43	Cenchreæ portus vbi situs, & quorumnam po-	
Canones Apostolici vnde habuerint originem,		pulorum, Aët. x v i i i.	105
i. Cor. x i.	418	Censio bubula quid, Aët. x x i i.	128
Canonum Apostolicorum materia quæ, Aët.		Cereris nomine quid intelligat Varro, Rom. i.	
x v.	81. 82	182	
Capilli apud Petronium, quantum decus, i.		Cereris diuinitas imaginaria destruitur, i. Cor.	
Cor. x i.	411	x.	408
Capitis aperti an velati reuerentia maior, i.		Cerinthus cuius esset & quo tempore vixerit,	
Cor. x.	411	516	
Cappadociæ vrbs præcipua quæ, Aët. i i.	9	Certaminis præclari Idea, i i. Tim. iv.	756
Caput duumviri quale nomen ambiebant,		Chaldæis quare tradidi Israëlitis, Aët. v i i.	36
Aët. x v i.	88	Chaldæis & Persis cur Prophetæ paruerint,	
Caput Ecclesiæ cur datus sit Christus, Coloss.		Rom. x i i i.	310
i i.	637	Charondas quam oculatus, i. Thess. iv.	664
Caria vbi sita, & qua potissimum re nobilis,		Chartæ Hebræorum quomodo haberentur,	
Aët. x x v i i.	151	Hebr. x.	856
Carcer quandonam Castrensis dictus, Aët.		Cherubini quare in templo, i. Cor. x i.	412
x x v i i i.	162	Cherubinatorum formæ quot & quænam, Hebr.	
Carcerum variæ species & incommoda, Aët.		i x.	844
x v i.	90	Chirographus lex Mosis appellata, & quare,	
Carnalia præcepta quænam fuerint, Gal. i i i.		Coloss. i i.	635
525		Christi regnum cum Davidis regno compara-	

INDEX.

tum, Act. i. i.	12	Christianis quid exprobet Iulianus, i. Cor. i.	348
Christi regnum quale apud Macedones, Act. xvii.	95	Christianis singulis quodnam ius competat, ii. Thess. ii.	685
Christi populus qualis, Act. xviii.	104	Christianis æqui imperatores, quinam fuerint, i. Tim. i.	701
Christi vultus qualis, Act. xxvi.	147	Christianismi professio, quomodo fieri debeat, Act. ii.	13
Christi rerum figuræ, Rom. xv.	324	Christianismi & Iudaismi comparatio, Gal. v.	539
Christi esse quid sit, Gal. iii.	531	Christianismi profectum quomodo Iudæi impedire conati sint, Philip. i.	602
Christi Deus, quomodo dictus Deus Pater, Ephes. i.	558	Christianismi in quibusnam potissimum virtutibus consistat, ii. Thess. i.	674
Christi in nomine loqui ac facere quid sit, Coloss. iii.	643	Christianarum perpeffionum effectus, ii. Thess. i.	676
Christi doctrinæ effectus quis, i. Thessal. v.	667	Christianorum primorum communio quanta, Act. ii.	15
Christi majestas quonam maxime titulo expressa, ii. Tim. iii.	754	Christianorum mores antiquissimi quibusnam libris contenti, Act. xv.	82
Christi cum Adamo comparatio, Hebr. i. i.	799	Christianorum mos convenire Sabbathi vt dominicis diebus vbinam & quandiu observatum, Act. xv.	83
Christi cum Dauide comparatio, Hebr. i. i.	801	Christianorum & Philosophorum differentia, i. Cor. i.	343
Christi præcipuum officium, quodnam & quodplex, Hebr. i. i.	803	Christianorum fidem quid inconcussam faciat, Ephes. ii.	567
Christi affectus naturales ex doloris metu, Hebr. v.	816	Christianorum proprium quodnam sit, Coloss. i.	627
Christiana vita quare cursui comparata, Gal. v. 540		Christianorum munus quale sit, i. Thessal. v.	668
Christianæ fidei proprius effectus, Rom. v.	227	Christianum quid faciat, Gal. i v.	536
Christianæ doctrinæ auctoritas quo nitatur, i. Cor. i.	345	Christianum populum quomodo Deus fecerit sibi, Ephes. ii.	564
Christiani quomodo verus Israël, Act. i.	4	Christus Davidis stirps, quo tempore & per quem regnare cœperit, Act. i.	4
Christiani ad quos pertineant, Act. i.	6	quomodo continuatū fuerit ipsius regnū, ib.	ibid.
Christiani primorum sæculorum lapsi, quomodo habiti ab Ecclesia, Act. v. i. i.	42	quomodo fuerit Israëlita, Act. v.	24
Christiani primi quonam irent de necessitatibus consultaturi, Act. xv.	76	Christus per quid factus princeps gloriæ æternæ, Rom. viii.	264
Christiani quomodo plerumque Iesum vocabant, Act. xvii.	95	Christus & Euangelium quomodo idem, Rom. ix.	281
Christiani quomodo à Mahumetistis & Iudæis appellati, Act. xxiv.	137	Christus quomodo vidit omnia regna mundi, ii. Cor. xii.	505
Christiani quo tempore malè haberi cœperint, Rom. viii.	260	Christus quale sit nomen, Coloss. i.	628
Christiani duplex figura, Rom. ix.	270	Christus vbinam primum regni sui specimē dederit, Hebr. vi. i.	827
Christiani quo tempore cum Iudæis Romæ pulsī, Rom. viii.	265	Christus quo maxime tempore venit in mundum, Hebr. x.	855
Christiani è Gentibus vocati, quomodo cum Iudæis Iudaicè viuētibz conciliati, Rom. xiv.	316	Ciborum seruus quinam appelletur, i. Cor. vi.	375.
Christiani quomodo se pares esse ostenderent, Rom. xvi.	335	ad quid sit, ibid.	
Christiani an ita solliciti de liberis serendis, & cur vxoris ducendæ necessitatem sibi imponerent, i. Cor. v. i. i.	378	Ciceronis locus de Iure Romano, Act. xv. i.	92
Christiani quo maxime die contuēiebant, i. Cor. xvi.	450	Ciceronis erronea opinio de vltionis cupiditate, Rom. i.	191
Christiani quomodo saderdotes & reges, i. Cor. i.	459	Cilicum idioma, i. Cor. i v.	361
Christiani quomodo à Paulo excitati, i. Thess. v. 667		Xios Insula vbi sita, Act. xx.	116
Christiani quare se mutuo fratres vocarent, Philip. i.	781		

INDEX.

Circumcidere filium, patre inuito, an liceret matri, Act. xvi.	86	liciti, Act. xix.	114
Circumcisio an necessaria ad salutem, Act. xv.	75	Cœtus principes quomodo appellati, i. Thess. v. 668	
Circumcisio vera & à Deo expectanda quam sit, Rom. ii.	201	Cohors quot militum esset, Act. xxiii.	132
Circumcisio cordis quam fuerit, Galat. ii.	523	Collactaneus, collactarius, & collacteus, quo sensu usurpati, Act. xiii.	63
Circumcisio communis facta Iudæis & Gentilibus qualis, Ephes. ii.	564	Collegij Princeps quo loco nominari debeat, Gal. ii.	520
Circumcisionem quomodo Paulus observaret, Act. xvi.	86	Collegium in Iurē quo alio nomine vocetur, Iac. ii.	918
Circumcisionis descriptio, Rom. iv. 221. 222		Coloniæ duūmuri quo honoris titulo decorati, Act. xvi.	89
Circumcisionis Apostolatū Petro creditum, sibi autem Apostolatū incircumcisorum quod dicat Paulus, quomodo intelligendum, Gal. ii.	520	Colossæ civitas ubi sita, Coloss. i.	625
Circumcisionis præceptum, quare præcipuum ac stabile vocent Iudæi, Galat. v. 540		à quibusnam authoribus memorata, ibid.	
Circumcisionis vocabulum quam latè pateat, Coloss. ii.	634	Comam diis libandi mos qualis, Act. xxi.	123
Circulatores cuiusnam farinæ homines, Act. xix.	108. 109	Commendandi alicuius modus, ii. Cor. xi. 497	
Cithara ad quid inuenta, i. Cor. xiv.	430	Commentariensis quis dictus, Act. xvi. 89. 90	
Civitatis Romanæ ius quanto venditum & emptum, Act. xxi.	129	Commentariensium domus, quales esse debeant, Act. xvi.	91
Claudia & Claudilla, an eadem, Rom. xvii. 331		Communio primorum Christianorum, quanta, Act. ii.	15
Claudius qualem se in matronas præbuerit, Rom. i.	188	Concionis & Ecclesiæ differentia, Act. xix. 113. 114	
Clemens Romanus qualis ingenij & doctrinæ fuerit, 789		Concubinarum & ancillarum filij quam differentes apud Hebræos, Gal. iv. 338	
Clementiæ commendatio præcipua, Iac. ii. 912		Concupiscere quid lex vocet, Rom. vii. 246. 247	
Clementis locus de Simone Mago, i. Thessal. ii.	683	Conditiones variæ mundi à Paulo descriptæ, i. Cor. vii.	384
Clericorum nomen unde natum, Act. i.	6	Conductus quo sensu sumptus, Act. xviii. 164	
Cœlestis vitæ, & huius temporis differentia quanta, i. Cor. xiii.	426. 427	Coniugalis & socialis vitæ differentia, i. Cor. vii.	379
Cœli & terræ nomine quid intelligatur Hebræico more, Rom. viii.	260	Coniugia cum fœminis alieni cultus an dissoluenda, i. Cor. vii.	381. 382
Cœlo quæ nomina maximè conueniant, Hebr. xi.	571	Coniunctiva pro disiunctivis, quo sensu posita, i. Cor. xi.	416
Cœlorum nomine quid intelligatur, Heb. i.	796	Conscientiæ vis depicta, Rom. ii.	260
Cœlum ad qualem humani generis utilitatem dispositum, Act. xiv.	74	Conscientiæ vis quanta, Rom. ix.	268
Cœlum pro Deo positum, Act. xxvi.	143	Conscientia bona unde nascatur, i. Tim. i. 693	
Cœlum ubi sit, & de quo dicatur, Rom. x. 287		Consecratio Deorum quomodo olim facta, Act. xvi.	89
Cœlum excellentius aliis quodnam sit, i. Cor. xv.	447	Consilia Dei quæ, Rom. xi.	302
Cœlum in quot & quas regiones ab Hebræis diuisum, ii. Cor. xii.	505	Consilij verba quomodo sæpe sumpta, Rom. ix.	279
Cœlum tertium quodnam esset de quo, ibid.		Consilium dantis munus, quodnam sit, i. Cor. vii.	388
Cœlum astriferum & cœlum summum quibus rebus figuratum & verbis expressum, Hebr. ix.	851. 852	Constantia quibus similitudinibus expressa, Ephes. iii.	573
Cœtus Christianorum, quomodo primum habitus, Act. xii.	61	Constantinopolitani. Κωνσταντινου, quales essent, Act. vii.	31
Cœtus & concursus quibus in occasionibus		Consuetudinis effectus, Tit. ii.	772
		Χορηγεῖν & χορηγεῖσθαι de quo usurpata, Act. vii. 31.	
		Controuersia figurata apud Quintilianum quæ, i. Cor. iv.	362
		Contumeliā honoris ducere, an sit virtus, Act. v.	27

INDEX.

Conuentuum loca à Christianis, quomodo appellata, Act. v. i. i.	37	mendati, Rom. xiv.	317
Conuersatio viri aut mulieris quam vim ha- beat in animos, I. Cor. vii.	383	Crimina quæ ex consensu omnium mortem merentur, Rom. i.	190
Conuiuia frugalia Apostolorum quo ferculo clauderentur, Act. ii.	14	Criminum cum debitis pecuniariis similitudo, Act. vii.	39
Conuocatio populi quomodo olim fiebat, I. Thess. i. v.	665	Crispus Archisynagogus, I. Cor. i.	345
Copula quam frequens apud Hebræos, & cu- ius loco ea vterentur, Rom. i. x.	274	Criminum grauiorum rei quomodo habiti in primitiua Ecclesia, I. Cor. ii.	461
Cor per quid mundetur, Rom. x.	285	an desperare ideo vellent de misericordia, ibidem.	
Cordis Index quis, Rom. i. i.	205. 206	Crucis nomine quid aliud expressum, Eph. ii.	566
Cordis puritas vnde nascatur, I. Tim. i.	693	Crucis supplicium quo loco habitum, Gal. i. ii.	527
Cordis iustitia per quid acquiratur, Rom. x. 285		Crudelitas Romanorum, maxime Imperato- rum, Rom. i.	186
Corinthei situs,	341	Crux generaliter sumpta, quid significet. Ga- lat. v.	541
vnde diuitias tantas adepti,	ibid.	Cubicularij quinam appellati, Act. xii.	61
Corinthiorum vitium publicum,	ibid.	Culmen vnde dicatur, I. Cor. i. i.	357
alia eorum vitia,	ibid.	Cultus omnis Dei per quid expressus, Rom. xiv.	321
studia,	ibid.	Cupiditatum soboles quænam, Iac. i. v.	923
Corinthij homines cur verbera Iudæis inges- sere, Act. x. vii. i.	105	Curiosi quam studiosè fugiendi, I. Thess. ii. 686. 687.	
Corinthus à quo euerfa, Act. x. vii. i.	102	Curiositas humani ingenij, quænam sit, I. Thes- sal. v.	666
Cornelius incircumcisorum primitiæ, Act. viii.	43	Currus Dei qualis, I. Thess. i. v.	665
Corona regni & corona vitæ, quænam appel- lentur, Iac. i.	903	Curfus quid propriè denotet, Act. x. x.	117
quænam sint,	906	Cybeles nomine, quid intelligat Varro, Rom. i. 182	
Coronam ἀφ' ὧν, quid vocet Paulus, I. Cor. ix.	400	Cymbala & tympana, quare distincta, I. Cor. xiii.	424
Corporis variæ sumptiones, Rom. 6. 237. 238		Cypri princeps, quomodo appellatus, Act. xiii.	63
Corporis & carnis an varij, an iidem significa- tus, Rom. v. iii.	256	Cyprus cui regno connexa, Act. x. i.	58
Corporis caduci in corpus immortale muta- tio, qualis futura sit, I. Cor. x. v.	448	Cypselidæ Corinthi, quales, I. Cor. i.	348
Corporum variæ acceptiones, Ephes. ii.	566	Cyrenaïca quam multis Iudæis frequentata, Act. v. i.	29
Corporum & vmbrarum veræ appellationes, Hebr. v. iii.	836	Cyrene cuiusnam regno adhæserit, Act. xi.	58
Corpus humanum quale post peccatum, Rom. v.	231		
Corpus ad quid habeamus, I. Cor. vi.	375		
Corpus humanum quid, I. Cor. xi.	422		
Corpus Christi simile nostro, Coloss. i.	630		
Corpus quam variè appellatum, I. Thessal. i. v. 662			
Corpus Christi quare dicatur templum, Hebr. ix.	847		
Corrigentis aliorum dicta, formula, Rom. ix. 277			
Corus vel Caurus ventus à quo occasu flare di- catur, Act. xxvii.	152		
Creationis historiæ Sabbatho ante Pascha le- gendæ mos vnde, Act. xv.	83		
Credentes à Christo quomodo euehendi, I. Thess. i.	676		
Credientium primitiæ quænam, I. Thess. i. i. 683			
Creta quomodo olim appellata, Tit. i.	764.		
765			
Cretenesium sacerdotes qua abstinentia com- mendati, Rom. xiv.	317		

D.

D æmones quomodo abducant homines à Deo, I. Cor. x.	406. 407
Dæmones vnde præuideant futura, I. Cor. xii. 419	
Dæmones quomodo vincendi, Coloss. ii.	636
Dæmonum genera quotnam sint, Eph. ii.	561
Damascus vbi sita, I. Cor. xi.	504
Dalmatia vbi sita, Rom. xv.	327
Damnatio quare pro morte dicatur, Rom. v. 233	
Dauid quomodo distribuebat sacerdotum fun- ctiones, Act. i.	7
Dauid quare appellatus πασιπάρχης, Act. vii.	31
Dauid quot annos regnauerit, Act. xiii. 65	
Dauid ex quo spiritu perfidis optat paria, Rom. x. i.	293
Dauid	

INDEX.

- David cuius figura, Rom. x v. mysticus quis, 324. 325
- David quo maxime tempore venit in mundum, Hebr. x. 855
- Davidis sepulchri locus, Act. ii. 12
- Davidis oris Spiritus sanctus quisnam esset, Act. i v. 21
- Davidis diffidentia de vita sua, Rom. i ii. 212. 213
- comparata cum Iudæis, ibid.
- Davidis cum Christo comparatio, Hebr. i i. 801.
- Davidis victoriarum enumeratio, Hebr. x i. 877.
- Debitum dilectionis quid habeat peculiare inter alia debita, Rom. x i i. 313
- Deboræ tympanus qualis, i. Cor. x i v. 433
- Decalogi præceptorum diuisio & differentia, Eph. v i. 390
- Decimarum Deo reddendarum mos quàm antiquus, Hebr. v i i. 827
- Decorum in glossario pro quo vsurpatum, i. Tim. i i. 703
- Decreta Apostolorum qualia essent comparatione præceptorum Moïsis, Act. x v i. 87
- Decreta Dei varia, Eph. i. 354
- Decretum Dei an mutetur, Rom. i i. 196
- Decuriones qui & quot essent, Act. x i i i. 70
- Defectio à Christianismo quantum crimen, Hebr. v i. 821. 822
- cui rei comparetur, 823
- Defensio quid sit secundum Ciceronem, Act. x x i i. 126
- Dei fauor quomodo se habeat, Act. v i. 29
- Dei nomen quale apud Iudæos & alios, Act. x v i i. 98
- Dei præsentia in qua æstimatione apud antiquos, Act. x v i i. 99. 100
- Dei proprium nomen quomodo Scholiastæ interpretentur, Rom. i. 179
- Dei iudicium quomodo probetur futurum & integrum, Rom. i i. 193. 194
- Dei proprietates vbi descriptæ, Rom. x i i. 303
- Dei sapientia in quo maxime apparuit, Coloss. i. 628
- Deiotarum à populo Romano regem appellatum quis testis, Act. x v i i. 94
- Demas cuius ingenij apud Plutarchum describatur, Rom. x v i. 335
- Δήμας & Δημήτριος an idem nomen, i i. Tim. i v. 757
- Demetrii opera quænam, Act. x i x. 111
- Demetrii apud Liuium pœnitentia quæ, Act. x x v. 143
- Demetrius quomodo compendiose dictus, Coloss. i v. 647
- Deo non sanante nisi per fidem, & eo fidem non dante, cur accusamur, Rom. i x. 277
- Deorum in consecratione quænam observata, Act. x v i. 89
- Deorum gradus apud Ægyptios, Act. v i i. 35
- Deorum species apud Ægyptios, Persas, Romanos & alios quæ olim essent, Rom. i. 181
- nominum illorum explicatio à Varrone, 182
- Deos Reges appellare quibus licitum, Act. x i i. 62
- Depositi vox quo sensu vsurpata, i i. Tim. i. 738
- Deposita quare appellata sit doctrinæ sacræ, & quare præcepta, i. Tim. v i. 734
- Deprecantium mos qualis, Philip. i. 783
- Deum se ostendere quomodo attentauerit Caius Imperator Romanorum, i i. Thess. i. 678. 679. 680
- Deus verus qua nota optime distinguatur à falsis gentium diis, Act. x i v. 73
- Deus Abrahami, Isaac, & Iacobi quare dicatur, Rom. i. 174
- Deus Beatus quo sensu appellatus, Tim. 695
- 696
- Dextra Dei quid significet, Rom. v i i i. 265
- Dextram dare cuius rei signum apud Hebræos, Gal. i i. 520
- Diaboli iudicium quodnam sit, i. Tim. i i i. 709
- Diaboli præcipuum officium quodnam, Hebr. i i. 802
- Diabolo locum dare quis dicatur, Rom. x i i. 308
- Διάβολος quid sæpius significet, Eph. v i. 591
- Diabolus quomodo eximie vocetur, & qui eum imitentur, i i. Thess. i i. 678
- Διακονία quale nomen in Ecclesia, i. Cor. x i i. 419
- Διακονίας nomine quænam intelligenda veniant, Rom. x v. 330
- Διάκονος an fœminæ esse potuerint, i. Tim. i i i. 710
- ex quibus maxime fierent primis seculis Ecclesiæ, i. Tim. i i i. 711
- Διάκονος quomodo dictus Christus, Rom. x v. 325
- Διάκονος quo sensu sumatur in plerisque sacræ scripturæ locis, Coloss. i. 626. 630.
- Diaconos ordinare quorumnam esset, Act. v i. 28
- Diaconus quam in Ecclesia imaginem gerat, Rom. v i i i. 263
- Διακονῶσκειν quid sit, Act. x x i v. 139
- Diagoræ opinio de Deo qualis, i. Tim. v i. 728
- Διακρίνειν quo sensu sumptum, Act. x. 52
- Διάλεκτος vox pro quo sumpta, Act. i. 6
- Dianæ Templum celebre vbinam ædificatum, x i i i. 64
- Dianæ Ephesiæ zonæ & coronæ quænam verba fuerint inscripta, Act. x i x. 110

INDEX.

- quanto in cultu habita, 111
- Dianam Ephesinam coronatam fuisse quinam sint testes, xiv. 73
- Diarium quid propriè sit, Rom. v. i. 243
- Διαδύκω* quomodo vox matris conveniat, Gal. i. v. 337
- Διαδύκω* vocis vsus quis, Gal. i. i. 327
- Dicarchæa quid apud Poetas, Act. xxv. i. 161
- Dienfes cuiusnam iuris fuerint, Act. xv. i. 87
- Dies Domini quinam appellati, Act. i. i. 11
- Dies omnes quomodo Deo dedicandi, Rom. xiv. 320
- Dies pro iudicio apud quos, i. Corin. i. v. 361
- Διέγω* quid propriè significet, i. i. Thessal. i. 674
- Διηγόσω* vox quam late pateat, Rom. v. i. 240
- Dij Gentium quo nomine ab Hebræis appellati, Act. x. i. v. 73
- Dij aurei & argentei apud Iudæos quinam, Act. xx. i. i. 131
- Dij gentium in Oriente quomodo appellati, i. Cor. vi. i. i. 392
- Dij gentium quinam erant, ii. Corin. vi. i. 482
- Diis maledicere quam graue peccatum apud Paganos, ii. Thess. ii. 679
- Dilectio propriè quænam, i. Cor. xiii. i. 424
- 425
- Dilectio quomodo effusa in cordibus Romanorum, ii. Cor. vi. i. 480
- Dilectio quantum conferat ad integritatem Christianismi, ii. Thess. i. 674
- Dilectio vnde nascatur, i. Tim. i. 693
- Dilectionis conditiones quæ, Rom. xiv. i. 322
- Dilectionis effectus, i. Cor. vii. i. 391
- Dilectionis nomine quot comprehenduntur, Eph. i. 353
- Diligentium mos circa itam, i. Cor. xiii. i. 426
- Dimittere quid propriè significet, Act. ix. i. 48
- Διόλιν* pro *Ζητιῶν*, Rom. ix. i. 281
- Diocles quo alio nomine appellatus, Act. xiii. i. 64
- Diogenes quo tempore vixerit, 341
- eius damnosa sententia, ibid.
- Dionysius quo tempore in Gallia passus, Act. xv. i. i. 102
- Διορθώματα* voce quid maxime significetur, Act. x. i. v. 136
- Disiunctiua pro coniunctiuis posita, i. Cor. x. i. 416
- Dispensatio Dei circa salutem nostram, qualis, i. Tim. i. 693
- Dispensationes arcanæ per quem ad Deum Patrem relatæ, Act. i. 5
- Dispensationes Dei quomodo Christo & Moysi intellectæ, i. i. Cor. x. i. i. 305
- Distributiones Apostolicæ, Act. v. i. 27
- Ditis nomine quid intelligat Varro, Rom. i. i. 182
- Diuina quomodo soleant explicari, Rom. xiv. i. 320
- Δευτερεύων* cum infinitiuis quid significet, i. Thess. ii. 655
- Doctores noui quomodo notati à Paulo, i. Thess. ii. i. i. ibid.
- Doctrina Christi & Dei Patris quomodo eadem, Tit. ii. 771
- Doctrina Apostolorum quibus modis tradita, ii. Thess. i. i. 684
- eius auctoritas qualis, ibid.
- Doctrina nostra quonam tendat, i. Tim. i. 693
- Doctrinæ Christi auctoritas vnde, Rom. i. v. 226
- Doctrinæ Christi excellentia, ii. Coloss. 634
- Doctrinæ Christi effectus quis, i. Thessal. v. 657
- Doctrinæ Iudaicæ quales, Hebr. x. i. i. 892
- Δόγμα* quæ vox & ad quid significandum, Eph. ii. i. 366
- Dolona quid vocet Pollux, Act. x. v. i. i. 158
- Dolor secundum Deum quis, ii. Cor. v. i. i. 484
- Dolorem quidnam grauet, ii. Thessal. i. 676
- Domini nomen à quibusnam imperatoribus recusatum, à quibus receptum, Act. xxv. i. 145
- Dominium in seruos ab Euangelio conseruatum, Philip. i. 784
- Dominos vocare eos quos honorare volumus, vnde receptum, Act. x. v. i. 91
- Domulæ quænam dicuntur in comædiis, Hebr. ii. i. 804
- Domus descriptio, i. Cor. i. i. i. 357
- Dona spiritus quibusnam contigerint, Eph. i. 558
- Donare quam multipliciter vsurpatum, Coloss. ii. 635
- Donorum magnitudo supra prophetica quæ voce significata, Act. ii. 8
- Donorum Spiritus sancti enumeratio, i. Cor. x. i. v. 433
- Dormire quinam propriè dicuntur, i. Thess. v. 667
- Δούλοι Κυρίου* quinam dicti, Rom. i. 171
- Δούλοι Ἰησοῦ Χριστοῦ* quinam vocentur, Iac. i. 900
- Drauci quomodo Græcè appellentur, i. Cor. v. i. 374
- Driadum nomine quid Varro intellexerit, Rom. i. 182

I N D E X.

Drusilla Agrippæ regis soror vnde ita nomina-
ta, Act. x x i i i. 134
vitiosum eius connubium, 140
Duodenarius numerus vnde Hebræis sacer,
Iac. i. 900
Durities Paulo quid propriè sit, & quomodo
Latinis vocata, Rom. ii. 194
Δύραμις quale sit nomen, i. Cor. xii. 420
Dynastæ vox generalis specialius explicata,
Act. viii. 43
Dyrhacheni cuius iuris fuerint, Act. xvi.
87
Dysenteriam quomodo vertat Celsus, & quæ
incommoda afferat, Act. x x v i i i. 160

E

E Arini comæ descriptio vbi, Act. xxi.
123
Ebionis spiritus inter Iudæos qualis, Rom. xi.
296
Ecclesia quomodo diffusa, Act. ii. 8
Ecclesia cœlitus collecta per quid adumbrata,
Act. x. 52
Ecclesia quid sit propriè, & quomodo differat
à concione, Act. x i x. 119
Ecclesia quem ordinem secuta sit in sacramen-
tis, 170
Ecclesia sine presbyterio quid, Rom. xvi.
335
Ecclesia & qui ad eum pertinent quales esse
debeant, i. i. Cor. xi. 497
Ecclesia superædificata quibusnam quasi co-
lumnis sustentari crederetur, Gal. i i. 320
Ecclesia cur corpus Christi dicatur, Ephes. i.
560
Ecclesia per quid colligatur, Ephes. i i i.
569
Ecclesia quando dicatur, i. i. Thess. i. 673
cuius beneficio extitit, ibid.
Ecclesiæ quotuplex significatio, Act. i v. 21
Ecclesiæ regimen quale olim Athenis esset,
Act. vi. 27
Ecclesiæ forma quænam sit, Act. v i. 28
Ecclesiæ Christianæ reservata dona quæ, Act.
x i x. 107
Ecclesiæ sibi colligendæ potestatem quomodo
adeptus sit Christus, Act. xx. 118
Ecclesiæ initium quomodo Romæ factum,
167
Ecclesia Christi quomodo vocetur, Rom. i x.
268
Ecclesiæ perfectissimæ forma vbi sit, Rom. xv.
325
Ecclesiæ quales interesse debeant, i. Cor. xi.
412
Ecclesiæ cum capite comparatio, Ephes. ii.
567
Ecclesiæ vnitas quomodo retinenda, Coloss. ii.
637

Ecclesiæ per Macedoniam structæ quomodo
Paulum ornabant, i. Thess. ii. 658
Ecclesiæ tituli quinam, i. Tim. iii. 711. 712
Ecclesiæ & Synagogæ differentia, Iac. ii.
908
sedilium in ea ordines qui, ibid.
Ecclesiam quot viri constituant, Philip. i.
781
Ecclesiarum Christi regimen ad quod exem-
plar conformatum, Act. xi. 58
Edeçumare quid propriè sit, Hebr. v i i.
829
Edicta quomodo alicubi antiquarentur, Co-
loss. ii. 635
Effectus & effecta an idem significant, Act. i.
3
Εἰδωλὰ de quibusnam rebus dicta, Rom. i i.
203
Εἰδωλεῖον quid, i. Cor. v i i i. 394
Εἰδωλόδουτα quot specierum sint, i. Cor. v i i i.
391
Εἰδωλόθυτον quid propriè exponatur, Act. xv.
78. 79
quotuplex sit, ibid.
Εἰδωλόθυτον quando non illicitum, i. Cor. x.
407
Εἰκὼν quid sit, Rom. v i i i. 263
Εἰ μὴ, & nisi quo sensu vsurpata, ii. Cor. i i i.
465
ἐκκλησίαι quotuplex significatum, i. Cor. xi.
414
ἐκκλησίαι quinam propriè dicuntur, i. Cor. xv.
444
ἐκστασις quid denotet, Act. x. 51
ἐκτίθηεν quid propriè significet, Act. x i i.
59
Eliazari Epistola vbi, Gal. i i i. 530
Electio regis ad quos pertineret, Act. vi.
28
Electio ministrorum in prima Ecclesia qualis,
Rom. x i i. 305
Electio quænam fidem sequatur, ii. Thess. ii.
683
Eleemosynæ quomodo dispensandæ ab He-
bræis, ii. Cor. v i i i. 490
ἐλεός sacris scriptoribus quid, ii. Cor. i i i.
469
Elementa quænam propriè dicuntur, Hebr. v.
817
Eleusine sacerdotes qua abstinentiâ commen-
dati, Rom. x i v. 317
Elias quomodo in cœlum vectus, Act. i. 5
Eliphazi apud Iobum verba, i. Cor. i i i.
359
Elizabeth quo gradu pietatis illustris, Act.
xxii. 126
Elizabeth qualis inter Iudæum populum, Rom.
i i i. 210.
ἐλπίς qua lingua significet magum, Act. x i i i.
64

INDEX.

- Elymei quibus nationibus vicini, Act. i. 1. 39
 Emere pro sumere apud quos, i. Cor. vi. 377
 Empedocles quo teste studuit Deus immortalis
 haberi, Act. xiv. 73
 Empedoclis sententia de Deo, Rom. i. 180
Ἐμπεδοκλῆς & *Ἐμπεδοκλῆς* quid, Act. xxii. 132
Ἐμπεδοκλῆς & *Ἐμπεδοκλῆς* quomodo iungantur, Coloss.
 i. 631
 Enochus quomodo à morte immunis serua-
 tus, Hebr. xi. 866
Εὐφροσύνη ubi simpliciter dicitur, quid intelligatur,
 Act. xviii. 106
Εὐφροσύνη Θεός, quid & quomodo dicatur,
 Ephes. i. 11. 569
Εὐφροσύνη de quibus rebus dictum, Act. xv.
 84.
 Epaphrōditus, an idem qui Epaphras, Coloss.
 i. 625. 626.
 Epaphrōditus qua in dignitate apud Philip-
 pensem, Philip. i. 606
Εὐφροσύνη in Glossario quid, Act. xxi. 135
 Ephesi quanam maximè artes exercitæ, Ephes.
 iv. 577
 Ephesij quibus artibus dediti, Ephes. i. 561
 Ephesii cur tam eximia vocatio contigerit,
 Ephes. i. 554
 Ephesum quantus fieret concursus, & quas ob-
 res, Act. xix. 108
 Ephesus quibus studiis dedita, Act. xix. 109.
 110. eius templum quo tempore condi-
 tum, ibid.
 Ephesus qualis esset vrbs, i. Tim. ii. 709
Εὐφροσύνη quid sit, Coloss. i. 627. 632
Εὐφροσύνη & *Εὐφροσύνη* quid propriè significant,
 ii. Thess. ii. 681
 Epicureorum prauæ aliquot opiniones, Act.
 xvii. 96
 Epicureorum de vitis opinio, Rom. i. 191
 Epicureorum descriptio, i. Cor. xv. 443. 444
 Epicureorum spes quæ, i. Thess. iv. 664
 Epicuri improba sententia de incestu, 342
 Epicuri mens circa resurrectionem quæ, Eph.
 ii. 565
 Epicuri opinio circa Deum, quæ, i. Tim. vi.
 728
 Epimenides quomodo appelletur à Dione Pru-
 sienti, Tit. i. 767
 qualia essent ea quæ prædicebat, ibid.
 Episcopi quomodo intelligantur constituti à
 Spiritu sancto, Act. xx. 118
 Episcopi quomodo se gerere debeant in pres-
 byterorum electione, Act. xvi. 86
 Episcopo quinam responderent in Templo &
 in Synagoga, Act. xx. 116
 Episcoporum munus quodnam, Hebr. xiii.
 891
 Episcoporum munus ordinandi à quibus acce-
 ptum, Act. vi. 28
 Episcoporum munus proprium, quale sit,
 i. Thess. v. 668
 Episcopus qua forma uti possit valedicens Ec-
 clesiæ suæ ex causis necessariis, Act. xx. 116
 Episcopus quis propriè appellatus in primitiua
 Ecclesia, Philip. i. 600
 Epistolæ Paulinæ quo ordine digestæ, 167
 Epistolæ ad Pythoclem argumentum, quod-
 nam, Rom. v. 229
 Epistolæ fabricatæ sub nomine Apostolorum,
 ii. Thess. ii. 677
 Epistolam suam quo sensu vocet eos Paulus ad
 quos scribit, ii. Cor. i. 11. 465
 Epistolarum solemnitas clausula quæ, Act. xiii.
 134
 Epistolarum Pauli commendatio, Coloss. i.
 625
 Epistolarum Paulinarum prima earum quæ
 quidem ad nos peruenire, quanam sit iuxta
 authorem, ii. Thess. 672
 Erastus nomen apud quos maxime frequens, &
 cuiusnam significatus, Rom. xv. 337
Εἰρημὸς & *Εἰρημὸς* an idem & quis, Rom. xvi.
 333
 Esaiæ vaticinium Æthiopi, i. Cor. i. 1. 333
 Esaiæ hymnus qualis, i. Cor. xiv. 433
 Esaias quo tempore multa mala pertulerit,
 Act. viii. 44
 Esaias quam moderato Dei afflatu ageretur,
 i. Cor. xiv. 425
 Esaias à quo ferra sectus & secundum quos,
 Hebr. xi. 878
 Esaii quomodo aliter à Græcis appellatus,
 Hebr. xi. 875
 Escaria & potoria diuitum qualia essent, ii.
 Tim. ii. 746
 Esse alicui pro haberi ab aliquo, Rom. vii.
 244
 Esse vbinam ponatur pro versari, i. Thess. ii.
 655
 Esseni quale haberent Ecclesiæ regimen, Act.
 vi. 28
 Esseni à quibus potissimum iuramentis absti-
 nebant, lac. v. 933
 Esseni cœlibes cui rei vacarent, i. Cor. xv.
 436
 Essenorum instituta præcipua quænam, Act.
 ii. 14. 15
 Esther qua lege Assuero nupserit, Act. xvi.
 86.
Εἰς pro quo, Act. xxi. 128
Εἰς pro quo, Rom. ix. 278
 Evangelicæ functionis scopus quis, Tit. i.
 764
 Evangelicæ legis initium, vnde sit, Hebr. i.
 798
 Evangelicum verbum cuius rei compara-
 tum, Act. xii. 62
 Evangelij historia, vnde incipiat, Act. i. 6
 Evangelij præcepta, quæ, Act. xv. 80
 Evangelij & medicamenti comparatio, Rom. i.
 175

I N D E X.

Euangelij cum Sole comparatio, Rom. i. 176
 Euangelij beneficium an æquè Iudæis ac gentibus necessarium, Rom. iiii. 209
 Euangelij Christi effectus in Christianos, Rom. vii. 253. 254
 Euangelij præcipuum quid, Rom. xv. 325
 Euangelij vestibulum quodnam fuerit, Ephes. ii. 565
 Euangelij cum arbore comparatio, Coloss. i. 626
 Euangelij contemptores quomodo puniti à Deo, i. Thess. ii. 683
 Euangelij annuntiatio quomodo sit sacrificium, i. Tim. ii. 744
 Ευαγγέλιον & κήρυγμα an idem, Rom. xvi. 337
 Euangelistæ qui olim vocarentur, Act. xxi. 121
 Euangelium quam gloriosum, Act. i. 4
 Euangelium prædicare quorumnam sit, Act. vii. 41
 Euangelium quomodo omnibus aptatum, Rom. i. 175
 Euangelium quas vires & quibus præbeat, Rom. vi. 240
 Euangelium & Christus, quomodo idem, Rom. ix. 181
 Euangelium quare μαρτύριον τῆς Χριστοῦ appellatum, i. Cor. i. 349
 Euangelium quomodo recipiendum, i. Thess. i. 675
 Euangelium per quos primum innotuit, i. Timoth. iii. 1712
 Euangelium qua reuerentia tractandum, i. Timoth. vi. 727. 728
 Euangelium quid sit, Iac. i. 906
 Eubuli quot & quinam appellati, i. Tim. iv. 760
 Euentus & euenta, an idem denotent, Act. i. 3.
 Eunice femina fidelis quo tempore Christianam fidem fuerit amplexa, Act. xv. 86
 Eunuchi quare viri dicti, Act. vii. 43
 Ευλογία quomodo construatur, Act. v. 23
 Ευχα quomodo significet votum Nazareatus, Act. xvi. 105
 Εξάδελφοι quinam propriè dicantur, Coloss. iv. 646
 Exaudiri à Deo quinā cōsueuerint, Iac. iv. 924
 Excommunicationis causæ præcipuæ quænam sint, i. Cor. v. 371
 Excommunicationis variaz formulæ, i. Cor. xv. 454
 Excusando opprobare quid sit apud Suetoniū, Rom. i. 187
 Exploratorum mos, & explorandi verbum, Gal. ii. 519
 Exscriptores sacrarum litterarum quam mendosi, Gal. i. 320
 Extorrum pars quæ in aram vel focum dabatur, quo nomine à Græcis appellata, Act. xv. 79
 Ezechias cuiusnam imago, Rom. xv. 326
 Ezechiel quomodo vidit ea quæ gerebantur in

templo Hierosolymitano, cum ad Chabozam esset, ii. Cor. xii. 505
 Ezechiel quomodo decepit Sedeciam, Hebr. vi. 825

F

Fabula vitæ quid sit, Rom. i. 188
 Fabulæ Iudaicæ de iis quæ Deus fecit ante mundum, quales, i. Tim. i. 692
 Facere ac loqui in nomine Christi quid sit, Coloss. i. 643
 Facere cum aliquo paucos dies, quomodo intelligendum, Iac. i. v. 927
 Faciem verberare quanti ludibrij, i. Cor. x. 502
 Facies cui rei comparata, i. Cor. x. 412
 Familia Dei, familia fidei, familia spiritualis quæ, Gal. vi. 547
 Familia Dei superior & inferior quæ, Eph. ii. 573
 Familiarum progenitores quo propriè nomine appellantur, Hebr. v. 829
 Fanorum antistites quo nomine appellati, iuxta Festum, i. Tit. i. 767
 Fautor Dei quomodo se habeat, Act. vi. 29
 Felicis seruale ingenium de quo Act. x. 140
 Felicitatis alienæ conspectus quidnam efficiat, i. Thess. i. 676
 Felle corrupti cibi quid adumbrant in sacra Scriptura, Act. vii. 42
 Femina à quibus prima Christianismi cognitione imbui solebant in primitiua Ecclesia, Philip. ii. 618
 Feminarum caput nudare quid sit, i. Cor. x. 411
 quænam dono prophetiæ ornata olim, ibid.
 Feminini sexus ornamenta præcipua quænam sint, i. Tim. ii. 703
 Festum legis quodnam vocatum, Act. ii. 7
 Fidei perfectio quænam sit, Act. v. 41
 Fidei variaz acceptiones, 167. 168
 Fidei maturæ effectus quis, Rom. i. 214
 quomodo feratur in Deum, 215. 216
 per quid detur à Deo, 217
 Fidei effectus præcipuus quis, Rom. ii. 214
 Fidei Christianæ proprius effectus, Rom. v. 227
 Fidei causa quænam sit, Rom. v. 228
 Fidei adultæ præmium quodnam, i. Cor. x. 425
 Fidei & fidelium cum arbore comparatio, Coloss. i. 626
 Fidei opus quodnam sit, i. Thess. i. 652
 Fidei effectus potissimus quisnam sit, i. Tim. 691
 Fidei minime fictæ effectus, i. Tim. i. 693
 Fidei cum naui comparatio, i. Tim. i. 698
 Fidei efficaciz commendatio, Iac. i. 912

I N D E X.

an proficiat sine operibus, *ibid.* & 913
 Fidem quare Deus requirat sapius ad con-
 quenda huius vitæ beneficia, *Act. xxvii.*
 156
 Fides quam laudabilis, & quanti eam Deus
 faciat, *Rom. i v.* 226
 Fides vera, quomodo acquiratur, *Rom. ix.*
 282
 Fides vnde procedat, *Ephes. ii.* 363
 Fides Christianorum quibusdam rebus facta
 inconcussa, *Ephes. ii.* 367
 Fides in Christum in quo consistat, *Philip. ii.*
 614
 Fides quantum valeat ad integram Christia-
 nismi constitutionem, *i. Thess. i.* 674
 Fides quare potissimum à Deo & piis homini-
 bus magno in pretio habita, *Hebr. xi.* 863
 excellentissima eius species quænam, *ibid.*
 eius delineatio ex effectis & causis, *ibid.* &
 864
 Fides per quid perficiatur, *Iac. ii.* 915
 Figuli & luti similitudo ad quid, *Rom. ix.* 277
 Filia quæ in corpus suum peccauerit quo casu
 non exheredanda, *i. Cor. v. ii.* 389
 Filij lege facti quomodo dicantur in iure Græ-
 co, *Rom. viii.* 258
 Filius an bene dicatur Christus, *Act. i. ii.* 16
 Flagra inter & virgas differentia, *Act. xxii.*
 128
 Fœdera quomodo sancire solebant, *Coloss. i.*
 629
 Fœderis noui mentio in vetere cur inueniatur,
 & nullius alterius noui in nouo, *Galat. i.*
 317
 Fœderis Tabulæ quid denotarent, *Hebr. ix.*
 843.
 Fœtus moralis & Physici differentia, *Gal. iv.*
 536
 Fœdus quid propriè sit, *Hebr. ix.* 849
 Fomes quid propriè sit, *Act. xv. iii.* 159
 Fori nomen quomodo vsurpatum à Græcis,
Act. xxv. ii. 161
 Formæ decus quid apud Petronium, *i. Cor.*
x. ii. 411
 Fortunatus quale nomen, *i. Cor. x. i.* 453
 Fragmenta vnde dicta, & quomodo ab He-
 bræis expressa, *Act. ii.* 14
 Frater quomodo intelligatur, *Act. xii.* 61
 Fraternitatis nomen quam frequens apud Iu-
 dæos, *Act. xxv. ii.* 163
 Fraternitatis memoria quid. debeat operari,
i. Thess. ii. 687
 Frictices vocatæ fœminæ quænam apud Ter-
 tullianum, *Rom. i.* 183
 Frigusculum inter virum & vxorem, quid,
Rom. v. i. 246
 Frugibus quantus semper honos habitus, *Iac.*
v. 931
 Fundamenti & operum misericordiæ compa-
 tio, *i. Tim. vi.* 733

Fundamenti proprius vsus quis, *i. Tim. ii.*
 746
 Fundamentum quis iacere dicatur, *i. Cor. iii.*
 356. 357
 Furari apud Hebræos quam frequens, *Rom. ii.*
 203
 Fures quam amici sint mortis, *i. Thess. v.*
 666
 Furis definitio iuxta Iurisconsultos, *i. Cor. v. i.*
 374

G

G Alatas quo tempore inuiserit Paulus, *Gal.*
i. 516
 Galatia vbi sita, *Act. x. vi.* 87
 Γαλατῶν quale nomen, *i. Tim. i. v.* 757
 Galgacus cuius criminis maxime Romanos
 accuset apud Tacitum, *Rom. i.* 185. 186
 Galilæi per quem appellati Christiani, *Rom.*
x. v. 331
 Galli in capiendis consiliis quales apud Cæsa-
 rem, *Gal. i.* 517
 Gallio frater Senecæ quomodo prius appella-
 tus, *Act. xv. iii.* 104
 Gallorum mos in lustranda ciuitate, *i. Cor. i. v.*
 365
 Gamaliel ille de quo agitur in libro Actuum,
 qualis fuerit, *Act. v.* 26
 quam frequens hoc nomen inter Hebræos,
ibid.
 eius nominis Patriarcha quonam tempore
 fuerit, *ibid.*
 Gangrena an idem sit quod cancer, *i. Tim.*
ii. 745
 vnde ita dicta sit, *ibid.*
 Gaudium quo nomine notent Hebræi. *Rom.*
x. i. 296
 Gaudium suum quid vocent Latini, *Philip.*
iii. 617
 Gaza vetus à quo disiecta, *Act. v. iii.* 42
 Γαζοφύλαξ quale munus, *Act. viii.* 43
 Gedeon an in legem peccauerit, *Hebr. xi.*
 876
 Γένεα quid propriè significet, *Coloss. i.* 631
 Genealogia nobis à Paulo data quæ, *i. Tim. i.*
 693
 Genealogiarum & æconomia apud Iudæos qua-
 lis, *i. Tim. i.* 691
 Gens non gens quomodo intelligatur, *Rom. x.*
 288
 Gentium vocatio quantum Deo gloriosa, *Rom.*
ii. 207. 208. 209
 Gentium ingenia quomodo tracta ad cogni-
 tionem Dei, Iudæorum minime, *Rom. xi.*
 301
 Gentium non conuersarum mores tempore
 Pauli quales fuerint, *Philip. i. i.* 609
 Genua inter Pascha & Pentecosten flectendi
 mos quando introductus, *Act. xx.* 119
 Genus humanum à diabolo quomodo posses-

INDEX.

sum, A&t. x. 54.
 ἑωρτοῦ quid propriè intelligatur, 1. Cor. 111
 356
 Germanorum mos in notandis adulteris, 1. Co-
 rinth. x1. 412
 Germanorum mores quales fuerint, 1. Tim. 1.
 694
 Gièzi mores quàm varij, Ephes. v. 12. 391
 Gloria Christi quænam, 11. Thess. 11. 684
 Gloriam Deo dare quis dicatur, Rom. 1v. 226
 Gnostici vnde nomen habuere, 1. Tim. 1. 693
 Gnostici cuiusnam generis & ingenij Philoso-
 phi, 1. Tim. vi. 734
 Ἰσραὴλ quinam, 1. Cor. viii. 393
 Gog quibus in partibus regnauerit & destru-
 ctus fuerit, A&t. xxi. 64
 Gog regnum vbi situm, A&t. xvi. 87
 Gradus Templorum à quibus completi, A&t.
 xxi. 124
 Græca lingua quânto in vsu Romanis esset
 tempore Pauli, 11. Thess. 11. 167
 Græci quo maximè tempore Iudæis noti,
 Rom. 1. 175
 Græci quam ob rem à Mose culpati, Rom. 11.
 181
 Græci quomodo à Christianis scandalizati,
 1. Cor. x. 409
 Græci quo vitio plurimùm laborabant, 1. Thess.
 sal. 1v. 663
 Græci quem cultum deorum honori refer-
 uent, A&t. x. 53
 Græcorum Provincialium mos, vt placerent
 potentibus, A&t. xviii. 105
 quàm eruditi ad assentationem, iuxta Cic.
 ibidem.
 Græcorum mos in sacrificiis inter diuites &
 pauperes, 1. Cor. xi. 414
 Græcorum philosophia qualis & quàm pericu-
 losa, 11. Coloss. 633
 Granum quandonam mori dicatur, 1. Cor. xv.
 445
 Gratia Dei quomodo intelligenda, A&t. xi. 58
 Gratia abundantissima quæ, Rom. v. 233
 Gratia Iesu quando nobis data dicatur, Rom.
 viii. 264
 Gratia mensura quæ, Rom. xi. 305
 Gratiarum actiones à Paulo variæ redditæ,
 11. Thessal. 1. 674
 in iis quænam sint coniungenda, ibid.
 Græcorum vox quam ampla, Coloss. 111. 641
 Grauis gloria quænam dicatur, 11. Cor. 1v.
 473
 Gubernacula quot essent in antiquis nauibus,
 & quomodo componerentur, A&t. xxvii. 138
 Gubernatoris nauicularij & magistrinauis dif-
 ferentiæ, A&t. xxviii. 152
 Gutturis & sepulchri comparatio, Rom. 111.
 210.

H

Habitaculum omne quo nomine ab He-
 bræis appellatum, A&t. xv. 77
 Hadesa vnde nomen habuerit, A&t. xii. 60
 Hæreticorum Patriarchæ quinam sint, 1. Tim.
 111. 713
 Hæreticus quis appelletur, Tit. 111. 776
 qua ratione cum illis agendum, ibid.
 Hæreseos definitio, ibid.
 Hamorum vsus quis & apud quos, 11. Tim. 11.
 746
 Hasmonæorum decretum cōtra philosophiam,
 Coloss. 11. 633
 Hebræa vocabula quomodo in Græcum trans-
 ferantur, A&t. 1v. 12
 Hebræi populi in summis calamitatibus fu-
 turi superstitis imago, A&t. vii. 34
 Hebræis scriptæ Epistolæ quis auctor, 789
 eorum nomine quinam intelligantur, 790
 Hebræorum mos in magnis rebus explicandis,
 A&t. 11. 11
 Hebræorum panes quales essent, A&t. 11. 14
 Hebræorum puellæ quam castæ, A&t. xv. 79
 Hebræorum Epistola quare inter Paulinas vi-
 tima, 1. Thess. 1. 631
 Hebræica lingua quæ, 790
 Heraclitus cuius fuerit, 551
 Hercules quomodo cognominatus, & vbi ho-
 noratus, A&t. xxviii. 160
 Herculi in ara maxima sacrum quo ritu factū,
 1. Cor. x. 410
 à quo institutum, ibid.
 Hereditas qualis sit apud Hebræos, Rom. 1v.
 223
 Heri minores quinam dicuntur in Comædiis,
 Hebr. 111. 804
 Hermus quis & cuius lenitatis circa lapsos,
 Rom. xv. 334
 Hermes nomen vbi reperitur etiã de quo
 Rom. xvi. 334
 Hermogenes quis ille de quo 11. Tim. 1. 739
 Herodes quam commune nomen, A&t. xii. 59.
 Herodis vestis descriptio, A&t. xii. 61
 Herodis quale nomen, Rom. xvii. 333
 Hesiodi locus de Iure gentium, A&t. xvi. 92
 Hesiodus quonam referret deorum genealo-
 gias, 1. Tim. 1. 693
 Hiems vox pro qua re posita, A&t. xxviii.
 155
 Hierapoles an plures & vbi sitæ, Coloss. 1v.
 647
 Hierichuntis munimenta quomodo à Iesude-
 iectæ, 11. Cor. x. 495
 Hiericunthis muri quo die conciderint, Hebr.
 xii. 876
 Hieroclis loci de legibus, Rom. 11. 199
 Hierosolimam ascendere cur dicerent He-
 bræi, Gal. 1. 520

Hierosolymitana lingua quo maxime tempore
ad Syriacam accedebat, Act. i. 6
Hierosolymitana lingua qua Iudæi utebantur
tempore Apostolorum quæ, Act. xxi. 125
Hierosolymitanæ vrbis excidium quibus ver-
bis, quamvis latentibus à Paulo prædictum;
Rom. i. 11. 1209
Hierosolymitanæ Ecclesiæ tempore Apostolo-
rum quisnam præsideret, Gal. i. 121
Hierosolymitanum Templum quomodo voca-
tum in sacris litteris, 1. Theff. i. 1209
Hillel quomodo à Græcis appellatus, Act. xiii. 64.
Hircus quo in genere potissima victima, Hebr. 850
Hispania an à Paulo lustrata, Rom. xv. 328
Historicus sermo cuinam rei comparatus, Gal. 111. 524. 525
Holocaustum quibus vocibus Græcis vt pluri-
mum expressum, Rom. xiii. 303
Homicidio quænam pœna debita, Act. xv. 111
Homines quomodo dispersi, Act. ii. 8
Hominis egregia descriptio, Rom. i. 188
Hominum maiori ex parte descriptio, Rom. vii. 250
Homo vetus & homo nouus quinam intelligen-
tur, Rom. vii. 251
alia diuisio hominis, ibid. & seq.
Pythagoricis quid sit, 252
Homo propter quid conditus, Eph. i. 53
Homo quibus partibus constet, & quomodo
aliquando vocetur, 1. Theff. v. 670
Honestum quicquid est, apud Hebræos &
Græcos quomodo significatum, Rom. ii. 210
Honor quibus maxime de causis Deo debitus,
Rom. i. 179
Honorandi Dei modus, 1. Cor. vi. 377
Hora quodnam tempus significaret apud vete-
res Græcos, 1. Cor. v. 484
Hostia animalis quænam apud Macrobi-
um dicitur, Hebr. i. 851
Hostis Dei quis 1. Theff. ii. 678
Humana sapientia quibus sermonibus vti so-
leat, 1. Cor. i. 350
Humani ingenij curiositas quænam sit, 1. Theff. 666
Humanum genus in quas gentes distinctum à
Paulo, Rom. i. 173
Humanum corpus quale post peccatum, Rom. 231
Hymenæi error quisnam fuerit, 1. Timoth. i. 698
Hymenæus Christianus quidem sed qualis,
1. Cor. xv. 436
Hymenæus vnde ita appellatus de quo 1. Ti-
moth. i. 745
Hymnus Symeonis & Annæ viduæ, & alij plu-
res quales essent, 1. Cor. xi. v. 433

Iacob in quo monumento sepultus fuerit,
Act. vii. 32
Iacob posteris cur terram primum exiguan-
t dederit Deus, Act. xv. 78
Iacob historia cur à Mose suis legibus præpo-
sita, Rom. iv. 226
Iacobus quo in numero Apostolici cœtus,
Act. xxi. 122
Iacobus quid à Deo supra cæteros homines ac-
ceperit, Act. xx. 146
Iacobus quo tempore Ecclesiæ Hierosolymi-
tanæ præfuerit, Gal. i. 121
Iacobus ille quis sit cuius habetur Epistola in
Nouo testamento, Iac. i. 899, 900
an Apostolus fuerit, ibid.
quare frater Domini & à quo fuerit appella-
tus, ibid.
Iactus ex nauis quo ordine fierent ingruente
tempestate, Act. xxv. 154. 155. 156
Iakim quo alio nomine donatus, Act. xiii. 64
Iamnaï & Mambres quomodo paria Moyfi
fecisse dicantur, 1. Theff. ii. 682
Iannes quale nomen de quo 1. Tim. i. 750. 751
Iacob vbi nam Paulum hospitalitate exceperit,
Rom. xv. 336
Iconium vbi situm, Act. xiii. 71
Idola Romanorum quæ, Rom. xi. 299
Idololatricæ quibus nominibus Græcis appellati,
1. Cor. vi. 371
Idololatricæ per quid significati ab Hebræis, 1. Cor. vi. 482
Idololatricæ principes quomodo in scriptura ap-
pellati, 1. Tim. iv. 759
Idololatria quo nomine significata, Act. xx. 148
Idololatria occulta quænam Synodo Sardicen-
si, Coloss. ii. 637
Idololatriæ auctores apud Iudæos quomodo
puniti, Act. vii. 38. 39
Idololatriæ effectus, Rom. i. 179
Idololatriæ pœna & origo, Eph. ii. 570. 571
Idololatriis quomodo prædicandum Euange-
lium, Act. xiv. 73
Idolorum responsa mirabilia vnde, 1. Cor. xii. 418. 419
Idolum quid sit, 1. Cor. vii. 391. 392
Idumæis quare prælati Israëlitarum, Rom. ix. 272
Illorum seruitus quid denotet, ibid.
Ieiunium ad quam horam olim obseruatum,
Act. ii. 10
Ieptha à quo propheta dictus, Hebr. xi. 876
Ieremix & Pauli comparatio, 1. Cor. ii. 496
Ieremix vaticinium quomodo impletum, 1. Theff. iv. 664
Ieremias

INDEX.

- Jeremias quam ob rem in periculum venerit, Act. v. i. & vii. 29.30
- Jeremias quare zonam defodere iussus, Act. xxi. 121
- Jeremias quam moderato Dei afflatu ageretur, i. Cor. xiv. 435
- Ierofolyma quomodo apud Esaiam appellata, Hebr. xi. 869
- Ierusalem quomodo iustificavit Samariam, 169
- Ierusalem nomine quid intelligatur, Gal. iv. 537
- eiusdem etymologia, ibid.
- quare dicatur superne venisse, ibid.
- quomodo maximam eius fore sobolem, ibid. & 538
- Ierusalem nomina quomodo cælo conueniant, Hebr. xi. 871
- Ierusalem cuiusnam tempore ita primum appellata, & quomodo antea vocaretur, Hebr. vii. 826.827
- Ierusalem quomodo appellata in alterius figuram, Hebr. xii. 886
- Iesu auctoritas vnde colligatur, Act. i. 18
- Iesu nobilitas quanta, & vnde ducta, Rom. i. 172
- Iesu Christi nomen pro quo positum, Rom. xv. 325
- Iesum Messiam esse vnde concludatur, Act. ii. 12
- Iesus quomodo appellatus à Græcis, Act. x. 111. 64
- Iesus Christus quot iuris speciebus Dominus noster sit, Rom. vi. 239
- Iesus quomodo deiecit munimenta Hierichuntis, ii. Cor. x. 495
- Iesus à quibus appellatus sit iustus, Coloss. i. v. 646
- Iesus & Iason an idem nomen, ii. Thess. 672
- Iesus quo tempore præsertim sacerdotale suum munus patefecit, Hebr. v. 815
- Iesus quare dicatur Apostolus, Hebr. iii. 803
- Iesus ad quid obtinendum sequester & mediator noster fuerit, i. Tim. i. 701.702
- Ignis comparatio cum Dei iudiciis, i. Cor. iii. 358
- Ignis flammeus cuiusnam maxime à iudiciis Dei attribuitur, ii. Thess. i. 675
- Ignominia metus vis quanta, Rom. viii. 267
- Illustrium virorum domus quomodo appellata, Act. xxi. 136
- Illyricum mare vbi, Rom. xv. 327
- Imagines pro quibus habenda, Rom. i. 181
- Imaginis & umbræ discrimen, Coloss. i. 618
- Imperatores & imperatores quales voces, i. Thess. ii. 656
- Immisericordia Romanorum tægitur, Rom. i. 189
- Immolatitia quæ modis faciant idololatram, Act. xv. 79
- quid ita appellent Christiani, ibid. 84
- Immolatitiorum species quot sint, i. Cor. viii. 391
- Imperatores Romani quinam Christianis æqui, i. Tim. i. 701
- Imperatorum Romanorum licentia, Rom. ii. 192
- Imperia omnia quomodo negat Deus post vocationem gentium, Rom. xiii. 316
- cuius causa constituta sint, 311
- Impij egregia similitudine expressi, Act. xxi. 130
- Implere post aliquem, quæ locutio, Act. xiii. 66
- Incircumcisi quomodo à Iudæis vocati, Act. xi. 57.58
- Incircumcisi à quibus rebus cauere sibi debeant, ut cum Iudæis sine eorum offensione viuerent, Act. xv. 80
- Incredulitas quantum damnoſa, Rom. xi. 298
- Indices vnde facti ex Cicerone, i. Tim. i. 758
- Inducere Christum quid sit, Rom. xii. 315
- Infantium expositio metu Pharaonis, Act. vii. 33.
- Infirmos quosnam vocaret Paulus, Act. xx. 119
- Inflari pro quo positum apud Latinos, i. Cor. iv. 362
- Ingenia Romanorum qualia, Rom. vi. 241
- Ingeni humani curiositas quænam sit, i. Thess. v. 666
- Inoculatio quid Latinis sit, Rom. xi. 296
- Inſitionis genera quot, Rom. xi. ibid.
- Inſpectio in Diaconos qualis, & quorumnam eſſet, Act. vi. 28
- Inſtrumētum quomodo conſtet eſſe ſincerum, i. Cor. ix. 395
- Inſtrumenta apud Hebræos quomodo ſeruata, Hebr. x. 856
- Integritas quam bene dicta Latine, & cui voci oppoſita, Act. i. 17
- Intelligens quis proprie, & quis inſipiens, Rom. iii. 210
- Intelligentia quem locum occupabat in genealogiis Iudæorum, i. Tim. i. 692
- Interficere ſe an liceret de quibus, & à quibus dubitatum, Act. xvi. 98
- Interficere quid ſit proprie, Rom. v. 111. 254
- Intrandi & exeundi vocabulo quinam actus deſignentur, Act. i. 6
- Ioannes Marcus quis fuerit, Act. xii. 59
- Ioannes Baptiſta qua nota Chriſtum depinxerit, Act. xix. 107
- Ioannis Baptiſtæ verba quænam proprie ſint, Act. xi. 57
- Iubi dolorum exitus quis, Iac. v. 932
- Ioëlis prophetia quomodo comprobata, Act. i. 10
- Ioseph in qua regione ſepultus fuerit, Act. vii. 32
- Iosephi ſuſpecta lectio, Act. i. 5
- Iosephi hitoriam cur Moſes ſuis legibus præpoſuerit, Rom. i. 226
- Iosephus Arimathenſis qualis fuerit, Philip. i. 784
- Iofue qualis fuerit, Hebr. iii. 807
- Iouem Deum quo in numero haberent Græci, Act. xv. 100. 101
- Iouem pro cælo dicere quibuſnam gentibus frequens, Act. xix. 113

- Iouis nomine quid intelligat Varro, Rom. i. 182
- quid Iunonis, ibid. 827
- Iouis stella qualis & quibus consecrata, Hebr. vii. 827
- quoniam illa de qua, Rom. xvi. 334
- Ira Dei in homines quid, Rom. xi. 292
- Irae atrocis descriptio, Act. xxi. 132
- Irae filij quoniam appellantur, Eph. ii. 562
- Isaaci historia à Mose, suis legibus cur præposita, Rom. i. v. 226
- Isaaci nomine quid intelligatur, Gal. iv. 338
- Isaacum impiolem interficiendum & ex eo se habiturum liberos quomodo crederet Abrahamus, Hebr. xi. 572
- Isaacus an propter promissa datus, an vero promissa propter Isaacum, Act. vii. 31
- Isaacus quid supra ceteros habuerit, Act. xxvi. 146
- Ismas quid significat, Coloss. i. v. 645
- Ismaci Phabi filius quo tempore suffectus Ananias, Act. xxiii. 130
- Israel qua de causa cognominatus Iacobus, Rom. ix. 270
- Israelita omnis an partem habiturus in futuro sæculo, Rom. xi. 299
- Israelitæ ubi resurrecturi secundum Chaldaum, Act. i. 5
- Israelitæ cur filij Dei appellati, Rom. ix. 269
- Israelitæ quomodo à Deo ad æmulationem & iram excitati, Rom. x. 288
- Israelitæ an omnes Deo exosi, Rom. xi. 289
- Israelitæ quare in Ægypto variis malorum pœnis coerciti, Gal. iii. 529
- Israelitæ quomodo dicantur filij Dei, Gal. iii. 531
- Israelitæ deportati à Thiglathpelassaro, quidnam offerrent, Hebr. xiii. 893
- Isthmia apud quas gentes acta, i. Cor. ix. 400
- Italica legio quid fuerit, Act. x. 50
- Iudæ datus titulus quisnam fuerit, i. Thess. ii. 678
- Iudææ terræ vastitas quanta, Rom. ix. 280
- Iudæi an alienigenis præferendi, Act. vii. 30
- Iudæi gentium iugum ferre coacti quomodo se habuerint, Act. x. 50
- Iudæi qualem honorem regibus & aliis in dignitate positis exhiberent, Act. x. 53
- Iudæi quam mulierosi, & quas fœminas ducere eis licebat, Act. xvi. 86
- Iudæi post reiectum Euangelium, quantum induruerint, Act. xxviii. 163
- Iudæi quomodo conarentur odium à se amovere, Act. xix. 112
- Iudæi qua de causa & quomodo à Deo puniti, Rom. ii. 196
- Iudæi quo maxime tempore castimoniam feruabant, i. Cor. v. 11. 379
- Iudæi quomodo solebant appellare uxores, i. Cor. ix. 396
- Iudæi quomodo à Christianis scandalizati, i. Cor. x. 409
- Iudæi quam inuasi Gentibus, & quare odiosæ ipsismet Gentes, Eph. i. 556
- Iudæi quomodo progressum Christianismi impedire conati sint, Philip. i. 602
- Iudæi quam magni ostentatores in luctu, i. Thess. i. v. 664
- Iudæi quam tenaces fidei, ii. Thess. i. 674
- Iudæis instituendis quo tempore vacarent Apostoli, Act. xiii. 69
- Iudæis quam impense studeret Paulus, Act. xvii. 95
- Iudæis an præcellant gentes, Rom. iiii. 209
- Iudæorum dispersio quanta post mortem Christi, Act. vi. 29
- Iudæorum etiam doctissimorum mos qualis circa opificia, Act. xviii. 102
- Iudæorum obiectio in gentes, Rom. iiii. 207. 208
- Iudæorum dicta quo loco habeat Apostolus, Rom. iiii. 209
- Iudæorum incredulitas quot modis gentibus profuerit, Rom. xi. 294. 295
- Iudæorum eruditorum superbia, Rom. xii. 308
- Iudæorum mores tempore Pauli quales fuerint, Philip. ii. 609
- Iudæorum excidium quoniam præuentura essent, ii. Thess. ii. 677
- Iudæorum dolor in euerfione Templi, i. Thess. ii. 680
- Iudæorum mos circa sacra Scripta, ii. Tim. iii. 753
- Iudæorum lingua propria quoniam esset, 791
- Iudæus verus quis, Rom. ii. 205
- Iudaica dogmata quoniam Christianæ religioni admixta, Coloss. ii. 632
- Iudaica abstinentia, Coloss. ii. 636
- Iudaicæ doctrinæ quales, Hebr. xiii. 892
- Iudaicas fabulas quoniam Christianismo admiscerent, i. Tim. i. 692
- Iudaismi & Christianismi comparatio, Gal. v. 539
- Iudas cuiusnam perfidiam dicatur imitatus, Act. i. 6
- Iudas Galilæus quomodo aliter appellatus, Act. v. 26
- Iudex quomodo conciliatus à Rhetoribus, Act. xxiv. 136
- Iudex qui dignitatem suam mercatur, quo loco habendus, Act. xxi. 131
- Iudicia Dei per Romanos exercita, quam atrocitas, Act. i. 10
- Iudicialis lex quam diuturna & quam antiqua, Act. xxi. 191
- Iudicij generalis tempore quomodo viuere se posse Paulus putaret, i. Thess. i. v. 664
- Iudicis diffidentis vox solemnitas quæ, Act. xxiv. 139

INDEX.

Iudicium per quem facturus sit Deus, Rom. II.	201	Καθαροὶ	quinam præcipuè appellati, Tit. I.	768
Iudicium quondam maxime hebetetur, Rom. XI.	292	Καθ' ἑσπερινὴν	quid & quomodo ea vox construatur, Rom. XII.	305
Iudicium quodnam periculosum, Rom. XI v.	321	Καθ' ἑσπερινὴν	interpretatio quænam dicatur, I. Cor. XV.	442
Iudicium postremum quare tuba significatum, & quis eius locus, I. Theff. IV.	665	Καὶ κήρυξις	quæ locutio, Gal. VI.	548
Iudicium Diaboli quidnam sit, I. Timoth. III.	709	Καὶ χαλεποὶ	quinam sint, II. Tim. III.	748
Iuppiter quem potissimum Deorum secum ducere soleret, XIV.	72	Καὶ πῶς	quid, Ephes. I.	556
Iuramenta Iudæis usurpata quæ, Act. XXI.	132	Καὶ ἐς τὸν αἰῶνα	quid propriè sit, I. Cor. VI.	387
Iuramentorum varia genera, Iac. V.	933	Καὶ ἐπὶ τῇ	Stratonis ubi sita, Act. XXI.	111
Iuramentum Dei quodnam sit, Act. V.	32	Καὶ ἐπὶ τῇ	cuius & quàm ampli significatus, II. Tim. I.	743
Iuramentum quid exprimat, Rom. XI v.	321	Καὶ ἐπὶ τῇ	solitariè sumptum quid, I. Cor. X.	408
Iuramentum ad quid sit, I. Cor. I.	343	Καὶ ἐπὶ τῇ	cum dativo in quo sensu, I. Cor. I.	398
Iuramentum perfectum quodnam sit, II. Cor. I.	460	Καὶ ἐπὶ τῇ	aut ἐπὶ τῇ	470
aliæ iurandi formulæ,	ibid.	Καὶ ἐπὶ τῇ	quid propriè sit, Hebr. XII.	881
Iuris diuisio & iustitiæ, Rom. I.	198	Καὶ ἐπὶ τῇ	quæ phrasis, Gal. VI.	548
Iuris sacerdotes quare Christi sacerdotes facti, Tit. I.	777	Καὶ ἐπὶ τῇ	quid propriè sit, II. Cor. X.	497
Ius naturæ quale sit, Act. VII.	33	Καὶ ἐπὶ τῇ	quid sibi velint, II. Cor. II.	464
Ius gentium an dispar à Iure Romano, Act. XVI.	92	Καὶ ἐπὶ τῇ	pro quò positum, Rom. VIII.	260
Ius parentum in liberos quale, I. Cor. X.	496	Καρδία	Hebræis pro quo dicatur, I. Cor. I.	352
Iusiurandum quomodo ab Ægyptiis appellatum, Hebr. V.	824	Καρδία	apud Hebræos quid propriè sit, Ephes. I.	559
Iussus & iussu an idem significant, Act. I.	3	Καρπὸς	quid propriè dicatur, Tit. I.	777
Iustini Iudæos in persona Tryphonis alloquens locus, Rom. XI.	299	Καταβολή	de qua re propriè dicatur, Ephes. I.	553
Iustitia Dei per quid manifestata, Act. XI v.	74	Καταβολή	quid sit, Coloss. I.	636
Iustitia de quo maxime dicatur, & quotuplex sit,	168. 169	Καταβολή	& κατάγω	151
Iustitia vnde nascatur, Rom. I.	176	Καταβολή	quid propriè sibi velit, Iac. I.	910
Iustitia vera an esset ex lege Moysis, Rom. II.	198	Κατακαυχῆσθαι	quid propriè denotet, Rom. V.	227
Iustitia Dei vnde maxime appareat, Rom. III.	213	Κατακαυχῆσθαι	pro quo usurpatum, Rom. X.	296
Iustitia vera quomodo possit comparari, Rom. III.	215. 217	Κατακαυχῆσθαι	ἐπὶ κλητῶν apud Platonem quid sit, I. Cor. VIII.	394
Iustitia diuina an sit donum, Rom. V.	232	Κατακρίνειν	& κατάκειμαι	254
Iustitia vera quæ, Rom. IX.	283	Κατακρίνειν	pro quibus posita, Rom. V.	254
Iustitia carnalis quæ, Gal. V.	540	Καταλαλᾶν	& καταλάλοι	509
Iustitiæ perfectio quænam sit, I. Theff. V.	667	Καταλαλᾶν	quomodo intelligendi, II. Cor. XII.	509
Iustitiæ demonstrandæ materiam quomodo Deus quærat, I. Theff. I.	674	Καταλαλᾶν	pro quo sumptum, I. Cor. III.	359

K

Κ ³⁶⁵ <i>ἀδάρμα</i> quid significet, 1. Cor. iv. 364.	Κ ³⁸⁵ <i>καταλείπειν</i> quis dicatur, 1. Cor. v. 478
Κ ⁸³⁴ <i>καθ' ἡμέραν</i> quomodo construatur, Hebr. v i i.	Κ ^{291. 292} <i>κατανύξω</i> Spiritum dare quid sit, Rom. x i.
Κ ⁹¹³ <i>καθημερῶς</i> quinam Græcis fuerint, Iac. i i.	Κ ⁸⁰⁶ <i>καταπαύω</i> quid propriè denotet, Hebr. i i i.

F f f f f f ij

INDEX.

καταπίπτειν & κέλυμα quî differant, Hebr. vi.	Chaldaeis, Ephes. i.	556
826	κεφαλίδες quænam propriè dicantur, Hebr. x.	
καταπίνω & καταποτίζω an eadem, Hebr. xi.	856	
875	κήρυγμα & εὐαγγέλιον an idem, Rom. xvi.	
κατάρα νόμου quid propriè sit, Gal. iii.	337	526.
527 & κατάρατος, ibid.	κήρυγμα per quæ confirmatum, i. Cor. xv.	437
καταρᾶσαι quid propriè indicet, Iac. iii.	κήρυγμα quid propriè sit, i. Cor. i.	350
920	κήρυγμα quis fuerit qui ad mortem usque comitem	
καταργεῖν pro quo sumptum, i. Cor. i.	semper habuit uxorem, i. Cor. ix.	395
καταργεῖν quænam dicuntur, Ephes. i.	κλαύδι & κλαύδος, & κλαύδιον Insula aliis ad-	
καταργεῖν, Gal. v.	huc nominibus appellata, Act. xxv.	153
καταλείπειν quid propriè exprimat, Hebr. ii.	κληρονομίην quid propriè significet, i. Cor. xv.	
803	448	
καταλείπειν quo sensu pluries usurpatum, Hebr.	Hebr. i.	793
xi.	κληρονομίην σαθηείαν quid sit, Hebr. i.	796. 797
κατάρασις Hebræis quomodo soleat verti, ii.	κληρονομός quid sit, Gal. ii.	532
Cor. xiii.	κληστός quid propriè significet, i. Cor. i. & κλη-	
καταστροφή in Glossario quid propriè significet,	τοί,	347
ii. Tim. i.	κληστός quænam propriè appellatio, i. Cor. vii.	
κατάστημα quid in Glossario significet, Tit. i.	385	
770	κλητοί quinam dicti, Rom. xi.	291
κατά τάξιν quid, i. Cor. xiv.	κλητορες Græcis, qui Latinis, i. Cor. x.	408
κατατέμεναι & κατατομή quid sint, Philip. iii.	κλητοί quinam dicantur apud Paulum, Rom.	
612	viii.	263
καταχθόνιοι quinam propriè intelligantur, Phi-	κλημα quid propriè vocent Geographi, Rom.	
lip. i.	xv.	328
καταχρησάσθαι quid propriè exponatur, i. Cor.	κλίματις vox militaris quid propriè significet,	
ix.	Hebr. xi.	877
κατέχειν pro quo usurpatum ab Herodoto &	κλύδων & κλυδονίζεσθαι quid, Ephes. iv.	577
Plutarcho, Act. xv.	κλύδων quid propriè sit, Iac. i.	901
κατέχειν cui voci Hebrææ respōdeat, Rom. vii.	κοιλοδοίματες quinam appellati ab Athenæo,	
245	Philip. i.	615
κατήφεια quid propriè significet, Iac. iv.	κοινοσίς institutio à Christianis vbi facta, i. Cor.	
κατηχήν & κατηχήσις quid sint propriè, Rom. ii.	xi.	414
202	κρίνειν vox quid propriè sit, Gal. vi.	546
κλήμης quale nomen, i. Tim. iv.	κοινονομία quomodo vertant, i. Cor. x.	407
κατηχήν vox laxius sumpta quid significet, Ga-	κοίνας quid, & vbinam locum habere non	
lat. vi.	possit, i. Thessal. iv.	664
κατοικητήριον quid propriè significet, Ephes. ii.	κοίτη quam varie accipiatur, Rom. ix.	271
568	κοίτη quid propriè sit, Rom. xiii.	315
κατόρθωμα apud Philosophos, pro quo propriè	κοιλαφίην quid propriè sit, i. Cor. iv.	364
sumptum, Act. xxiv.	κολλᾶσαι quid dicatur, i. Cor. vi.	376
κατ' ὑπεροχὴν quid sit, i. Cor. xiii.	κόπος ἐν κυρίῳ qualis sit, i. Cor. xv.	450
καύσων quid denotet propriè, Iac. i.	κόσμιον in Glossario quid, i. Tim. ii.	703. 707
καυχᾶσθαι quid præcisè significet, Rom. ii.	κόσμος pro quo ponatur, i. Cor. vi.	372
216. 219	Κροσπιδάται quinam fuerint & vnde sic dicti,	
καυχᾶσθαι verbi varia versio, Rom. xv.	Act. vi.	31
κακοιμηθέντων ἀπαρχή quare dictus Christus, i.	Κομίζων ad quid significandum maximè pro-	
Cor. xv.	prium, Hebr. x.	862
κακρινά quandonam dicant Philosophi, i. Cor.	κομίζεσθαι cum quo coincidat, Hebr. xi.	879
vii.	κόποι quales sint labores, ii. Cor. vi.	479
κακὸν & κακόν quid significet, i. Thess. ii.	Κοενδιάζεσθαι vnde factum, & Κοενδία κόρα,	
κακὸς δόξος & κακοδοξία quid significant, Galat. v.	341	
544	Κοσμικὰ ἐπιθυμίαι quænam cupiditates dican-	
κακὸν quinam propriè dicantur, Philip. i.	tur, Tit. ii.	772
606. 607	Κόσμου σοιχεῖα quænam sint, Gal. iii.	532
κεφάλαιον pro quo positum, Act. x.	Κρωπίλιον quid apud Plutarchum, i. Cor. x.	
κεφάλαιον voce quo sensu vrantur plures aucto-	407	
res, Hebr. v.	Κεῖμα λήφονται Iudæi & quare, Rom. xiii.	311
κεφαλαῖα & κεφάλαιον Hebræis quid sit &		

INDEX.

L

L Abia aperire quandonam Deus dicatur, Eph. vi. 595
Labium apud Hebræos quid significet, 1. Cor. xiv. 432
Laboris verba quomodo sæpe sumpta, Rom. ix. 279
Lactantij locus integer de sapientiæ divinæ viribus, Rom. iii. 214. 215
Lactis & cibi vocibus quid in Christiana religione intellectum, 1. Cor. xiii. 354
quinam præter pueros eo vescantur, ibid.
Lais quænam fuerit & quale sepulchrum eius, 341
Laodicea quo tempore & quomodo corruerit,

F f f f f f iij

INDEX.

Legis Euangelicæ initium vnde sit, Hebr. i.	798	perirentur, Act. v i.	29
quot modis de eius veritate certi sumus, ibid.		Libri posteriores quomodo cum prioribus con-	
veteris & nouæ differentia, ibid.		nexi ab historicis, Act. i.	3
Legis Moïsis & Euangelij comparatio, Iac. ii.	911	Liciti & illiciti discrimina, Rom. ii. 201. 202	
Ἀστροπῆς ieiunio iunctum quo sensu vsurpetur,		Lingua Græca quo tempore maximè commu-	
Act. xiii.	63	nis, Act. x xi.	124
Leonis nomine quinam intelligantur apud Da-		Lingua quare tantum vna, & aures duæ nobis	
nielem, ii. Tim. iv.	159	data sint, Iac. i.	905
Leuitæ an eadem vbique, Act. i.	5	Lingua quot præcipue secundum Hebræos,	
Leuitæ quomodo res aliquas soli habere po-		i. Cor. xi v.	430
tuerint, Act. i v.	23	Lingua cum igni comparatio, Iac. iii.	919
Leuitæ de quo vivebant, i. Cor. ix.	397	quomodo optima & pessima,	920
Leuitarum legalium munus quale fuerit, Rom.		Linguarum pœna quid effecit, Act. ii.	8
xii.	304. 307	quid earum donum,	ibid.
de quibus epularentur & cum quibus, ibid.		Linguarum Latinæ & Græcæ vtra latius pateat,	
Leuitatis propriæ actus, Eph. i v.	575		167
Leuitici sacerdotes quo patre & qua matre esse		Linguarum varia genera ob quid data Eccle-	
deberent, Hebr. vii.	827	sia, i. Cor. x i i.	421
Lex noua quonam die cœperit ab Apostolis		Littorales orationes vbi obseruata, x xi.	120
prædicari, Act. ii.	8	Lorarij Latinis, quomodo à Græcis appellati,	
Lex quomodo dicatur esse vita, Act. vii.	35	Act. xxii.	129
Lex quam magnificè data, Act. v i i.	38	Λόγος quid Ioanni, Rom. viii.	36
Lex quare non purgaret à peccatis, Act. xiii.	68	Λόγος de quibus vsurpetur, i. Cor. i v.	360
Lex Moïsis quid potissimum fœminis interdi-		Lotio ante preces Iudæis vsurpata quid signi-	
ceret, Act. x v.	79	ficaret, i. Tim. ii.	702
Lex post diluuium data humano generi quæ,		Lotiones sacerdotum quid significant, Rom.	
Act. x v.	80	xii.	303
Lex scripta in cordibus hominum secundum		Lucæ nomen vnde derivatum vbinam dictum	
Origenem, quæ, Rom. i.	181	fit, Act. i.	3
Lex propriè qualis sit, Rom. ii.	197	Lucæ sermo qualis & in quibusnam locis,	790
Lex Moïsis quid egerit, Rom. v.	234	Lucem facere festo quid sit, i. Cor. x.	410
Lex vnde sit & quid, Rom. vii.	249	Lucernam dedisse Dauidi post mortem ipsius,	
Lex spiritus quantum reliquis præstet, Rom.		quomodo Christus dicatur, Gal. i i i.	328
viii.	254	Lucis propria significatio quænam sit, i. Thess.	
Lex Moïsis qua de causa non potuerit præstare		v.	666
quæ Christus præstitit, Rom. viii.	254	Lucius quis ille sit de quo Rom. xvi.	336
Lex Moïsis ad quid data, Rom. ix.	281	Lucrifacere quid propriè sit, Act. xxvii.	
Lex an fuerit ante mundum, Eph. i.	553		155
Liuiæ & Liuiæ an eadem, Rom. xvi.	331	Lustrandi ciuitatem mos Gallorum, i. Cor. iv.	
Liberalitatis effectus, i. Cor. ix.	493		365
Liberatio à voto quomodo expressa, Act. xxi.	123	Lucrifacere quomodo construatur, Act. xxvii.	
Liberi nomine quid intelligat Varro, Rom. i.	182		155
Liberorum bona institutio cuius rei signum,		Lychni in templo accensi mystica explicatio,	
Tit. i.	765	i. Thess. v.	666
Liberos enecare an fuerit licitum, Rom. i.	189	Lydiæ fœminæ quonam titulo nobiles, Act.	
Libertas cœlitus indulta quomodo significata,		xvi.	88
Act. x.	51	Λύδæ Palæstinæ vicus vbi situs, Act. ix.	49
Libertas Dei in dispensandis beneficiis quæ,		Lyfiæ locus aduersus Diagitonem de propin-	
Rom. ix.	273	quis, i. Cor. vi.	373
Libertas Christiana quomodo intelligenda,		Lystrenses quomodo pro diis habuere Paulum	
Gal. v.	541	& Barnabam, Act. x	33
Libertatis Christianæ studium, i. Cor. vii.	385		
Libertini Iudæicæ religionis vbinam multi re-			

M

M accabaicus tertius quotus fuerit scri-	
bendi ordine, i. Thessal.	673
Macedones quo tempore Iudæam tenuere,	
Act. xv.	86
Macedones Christiani à quibus maxime &	
quantum vexati, ii. Cor. v ii.	486

- Macedones à quibus fuerint mysteria edocti, Philip. iv. 621
- Macedoniæ vrbs præcipua quæ, Philip. i. 599
- Macedonum mos in supplicando qualis & vnde ductus, Act. xv. 91
- Magister naui in quo differat à Gubernatore nauiculario, Act. xxvii. 152
- Magistratum sub nomine quinquam contenti fuerint, Rom. i. 191
- Magistri apud Christianos primi temporis quo in honore habiti, Act. xiii. 62
- Magnificencia Christi quam potens, i. Thess. i. 676
- Magnitudinis adiectiua pro quibus posita, Gal. vi. 547
- Magog Ezechielis vbi situm, Act. xi. 58
- Majestas Dei quomodo representata, Act. vii. 38
- Majestas Dei quomodo appareat, i. Cor. i. v. 366
- Maiores domus olim apud Francos quales essent, Act. v. 31
- Malitia quid propriè sit, Rom. i. 186
- Maliæ & vitiositatis differentia in quo consistat, Act. iiii. 19
- Malo ab aliquo vinci quid sit, Rom. xii. 309
- Mambres & Iannes cuiusnam farinæ homines, ii. Tim. i. 11. 750. 751
- Manna quomodo appellatum à Græcis, i. Cor. x. 402
- quid per illud figuratum, ibid.
- Manna & virga quomodo olim in Arca & alibi custodia, Hebr. ix. 842. 843
- cuius rei symbolum, ibid.
- Manus Domini quid potissimum significet, Act. xiii. 64
- Marcionis error, Act. v. 25
- Marcionis spiritus inter Christianos qualis, Rom. xi. 296
- Marcionitanum mores attinguntur, i. Cor. xv. 442
- Mare ad quantam humani generis vtilitatem dispositum, Act. xiv. 74
- Marnas quorumnam populorum Rex, i. Cor. xv. 1454
- Maronita qui, i. Cor. xvi. ibid.
- Maria virgo quo sensu mater Ioannis Apostoli, Rom. xvi. 333
- Martyrum animæ quomodo sub altari, ii. Tim. i. 756
- Massæ Diēs quodnam tempus fuerit, Hebr. i. 805
- Massinissa quam potissimum ob causam gratias Senatui Romano egerit, Act. xvii. 94
- Matæus pro quo ponat Paulus, Rom. vii. 160. 261
- Materfamilias quo nomine imperet familiæ, i. Cor. x. 412
- Matrimonium vbinam dicatur vinculum, i. Cor. vii. 387
- quandonam molestum, ibid.
- Matronæ quænam fœminæ appellarentur apud Romanos, Act. xiii. 70
- Matutinarum precum obseruatiā quam arcta, Act. i. 10
- Matthias & Matathias an idem nomen, Act. i. 6.
- Maximi Tyrij locus de amore inhonesto, Roman. i. 184
- Mazaca vrbs vbi sita, Act. i. 15
- Medicamenti & Euangelij comparatio, Rom. i. 175
- Melav quid sit propriè, i. Cor. i. 465
- Melchisedech in quo differret ab Aaronis posteris, Hebr. vi. 826
- quale fuerit istud nomen, ibid.
- qualis ipse, & quomodo antea dictus, ibid.
- Melchisedecus quare à Moyse nulla parentum mentione, & tanquam de cœlo delapsus introducatur, Hebr. vii. 828
- quid per ipsum figuretur, ibid.
- Melite qualis insula & vbi sita, Act. xv. 156
- Melite vbi sita, Act. xv. 159
- Mendax pro quo maxime sumptus, Rom. i. 207
- Mensarum affectu vbinam flagellati, i. Thess. i. 686
- Mentiri Deo aut Spiritui sancto quis dicatur, Act. v. 23
- Mentis & carnis antitheses, Rom. vii. 252
- Membranz ex cuiusnam inuento in vsum venerint, ii. Tim. iv. 758
- Mercatores quales plerumque sint, ii. Tim. iii. 709
- Mercatus quomodo propriè appelletur, i. Thess. iv. 662
- Mercurius quam sæpe Iouis comes, Act. xiv. 72
- Messey quandonam dicatur Deus, i. Cor. v. 384
- Meroë cui regioni accensita, Act. viii. 43
- Mesopotamiæ possessio quo tempore inter Romanos & Persas armis disceptaretur, Act. vii. 30
- eius spatium, ibid.
- Messia promissiones ad quos factæ, Ephes. i. 564
- Messia tempora sub quibus inuolueris obrepta, Hebr. i. 806. & 810
- Messiam esse Iesum vnde sequatur, Act. i. 112
- Messias quibusnam fuerit promissus Hebræis an gentibus, Rom. xv. 315
- Messias quomodo Hebræis dictus, ii. Cor. iv. 470
- Messias an fuerit ante mundum, Ephes. i. 537
- Metavola quid propriè sit, Rom. i. 194
- Metropolitaram officium qui differret ab

- officio Episcopi, 11. Tim. i. 741
 Metus quorum sit, & quid secum trahat, Hebr. 11. 802
Μίλητος ubi sita, & quibus viris celebris, Act. 21. 116
 Militia quid Romanis, Rom. vi. 243
 & quomodo milites remunerati, ibid.
 Militum mos in armis feligendis pro tempo-
 rum differentia, 11. Cor. vi. 479
 Militum officium quonam sit ex pluribus locis
 explicatur, 11. Tim. i. 741
 Mimorum verba in Comœdiis Græcis & Lati-
 nis quæ, Ephes. iv. 583
 Ministerij mandati signum quodnam esset,
 Act. i. v. 28
 Ministri Ecclesiæ quales esse debeant, Act. vi. 28.
 Miraculorum differentia multa, 11. Thess. ii. 682
 Misericordia Dei per quid manifestata, Act. xiv. 74
 Misericordiam in iumenta exercere cur iubea-
 mur, 1. Cor. ix. 396. 397
 Misericordiæ opera quare fundamento com-
 parata, 1. Tim. vi. 733
 Mithridates quot linguas didicerit, Act. ii. 9
 Mithridatis apud Salustium obiurgatio in Ro-
 manos, Rom. i. 185. 186
Μυτιλήνη urbs præcipua insulæ Lesbii, quibus
 magni nominis viris celebrata, Act. xx. 116
 Modestæ ingenium quale, Philip. ii. 606
Μωϋσῆς in lege Moïsi quid, Gal. v. 543
Μωϋς quid apud Ammonitas, Act. v. 36
 Molles quinam sint, 1. Cor. vi. 374
 Mori quomodo in bonam partem dicatur, Co-
 loss. i. 638
Μορφή quo sensu sacris in libris vsurpetur, Phi-
 lip. i. 606
 Mors Christi ad quid destinata, Gal. ii. 524
 Mors quæ maxime modo nocere potest, 1. Cor. xv. 450
 Mortalis & immortalis corporis species qui
 differant, 1. Cor. xv. 446
 Mortem ex naturæ lege provenientem an Deus
 impedire potuerit, & cur non impedierit,
 Rom. v. 232
 Morticiniò vesci cui licitum, Act. xv. 80
 Mortis Christi præcipuus effectus quis, Gal. i. 516
 Mortis filij quinam appellentur, Ephes. ii. 562
 Mortis contemptum quid operetur, Hebr. v. 11. 832
 Mortua fides quid propriè sit, Rom. iv. 224
 Mortui in peccatis quinam sint, Eph. ii. 561
 Mortuis qualis olim haberetur honor, Act. viii. 40.
 Mortuum esse peccato quid sit, Rom. vi. 238
 Mortuum quid propriè dicatur, Iac. i. 513
 Moïsaicæ legis diuisio in partes, Rom. xiv. 303
 Moïsem non sperni à nostris contra Iudæos,
 Act. xv. 83
 Moïses Astrologiæ & Medicinæ quàm peritus
 fuerit, Act. v. 11. 33
 Moïses per quem vocatus ad munus obeïdum,
 Rom. i. 171
 Moïses infans quodnam maxime generosi ani-
 mi signum dedit, Hebr. xl. 572
 Moïses ob quid dictus Deus Pharaonis, Philip. ii. 606
 Moïsi Maïmonidæ locus de pœnitentiæ cita-
 tus, Act. v. 11. 42
 Moïsi lex an necessaria ad salutem, Act. xv. 75.
 Moïsi lex quid potissimum sceminis interdice-
 ret, Act. xv. 79
 Moïsi leges à Romanis permissæ Iudæis etiam
 inter Græcos degentibus, Act. xv. 11. 104.
 105
 Moïsi lex quas vires habuerit, Rom. 111. 213
 Moïsi legis, quatenus fuit lex Moïsi, quinam
 fuerint effectus, Rom. iv. 223
 Moïsi lex quid egerit, Rom. v. 234
 Moïsi lex quare non potuerit præstare quod
 Christus præstitit, Rom. v. 11. 254
 Moïsi lex ad quid data, Rom. ix. 281
 Moïsi leges qua in parte non aboleantur à
 Christianis, Rom. x. 11. 309. 310
 Moïses cur alijs Prophetis præferatur, 1. Cor. x. 11. 427
 Moïsi & Mariæ sororis eius hymnus qualis,
 1. Cor. xiv. 433
 Moïsi scripturæ & Apostolici verbi compara-
 tio, 11. Cor. 111. 466
 eius fulgor & velum quid præfiguraret, ibi-
 dem & 468
 Moïsi vices implèsse & eum etiam ipsum fe-
 cisse quo sensu dicatur Christus, Hebr. 11. 803. 804. ipsius cum Christo comparatio,
 ibidem.
 Moïsi preces cuinam rei assimilata, Hebr. iv. 811
Μουσῆος quid, 1. Cor. vi. 11. 394
 Mucianus cuiusnam indolis, Rom. i. 188
 Mulier quare de latere viri sumpta, Ephes. v. 590
 Mulieribus quid potissimum lege Moïsi inter-
 dictum, Act. xv. 79
 Mulieris caput nudare quid sit, 1. Cor. x. 11. 411
 Mulierum in partu morientium dolores qua
 voce à Græcis expressi, Act. 11. 12
 Mulierum nomina vnde duci solerent apud
 Israëlitas, Act. x. 11. 160
 Mulierum audaciæ effectus, 1. Cor. x. 11. 435
 Mundi diuisio apud Paulum, 1. Cor. i. v. 364
 Mundi ruinam instare iam à quo tempore, &
 cui potissimum visum est, Hebr. ix. 11. 353
 Mundus qua occasione Deo reconciliatus,
 Rom. xi. 11. 295
 Mundus

INDEX.

Mundus pro quo accipiatur, 1. Cor. x. i. 418
 419
 Mundus supremus à Paradiso quomodo distinctus ab Hebræis, 1. Cor. x. ii. 505
 Mundus propter quid conditus, Ephes. i. 553
 Mundus hic cuius causâ conditus, Hebr. i. 795
 Munerarij Rufino quiaam fuerint, Act. xix. 112
 Murrani reges vbi, 1. Cor. xvi. 454
 Mygdonia an eadem quæ Apollonia, & vbi sita, Act. x. vii. 93
 Mysia vbi sita, Act. xvi. 87
 Mysterium quid propriè significet, Coloss. ii. 632
 Μυστήριον quidnam propriè vocetur, 11. Thessal. ii. 680
 N.
 NAbonidi quot fuerint Satrapæ, Act. i. 6.
 Nabuchodonosor quo potissimum nomine designatus ab Amolo, 11. Tim. iv. 759
 Nabuchodonosori cur pareri præcepit Ieremias, Rom. x. iii. 310
 Ναὶ & Ἀλλὰ quare coniuncta, 11. Cor. i. 459
 Narcissus quis ille de quo Rom. xvi. 333
 Natiuitatis nouæ partes quoniam, Tit. 111. 775
 Naturæ ius quam vim habeat, Act. v. ii. 33
 Naufragia Pauli quibus temporibus eueuerint, 1. Cor. xi. 503
 Naucularij Gubernatoris & Magistri navis differentia, Act. x. vii. 152
 Nazaræatus votum quodnam esset, Act. xvi. 11. 105
 Nazaræatus votum quale, Act. xx. i. 122
 Nazaræi Palestinæ quales in fide essent, secundum Epiphanium, Rom. x. v. 316
 Neapolis vbi sita, Act. x. vi. 87
 Necellarij quinam dicantur teste Festo, Act. x. 53.
 Negotium propriè de quo dicatur, 1. Thess. iv. 660
 Νεπτιμῶν quænam edulia, Act. x. v. 83
 Νεωνόεσι quinam vocentur, Act. x. i. 113
 Νηπιόε quosnam vocet Paulus, 1. Cor. 111. 354
 Neptuni & Naiadarum nomine quid intelligat Varro, Rom. i. 182
 Neronis crimina exponuntur, Rom. 11. 192
 S. Nestoris martyrium, 11. Tim. 11. 743
 Nicodemus qualis fuerit, Phil. i. 784
 Nicolaitæ de quibus in Apocalypsi, à quo nomen traxere, Act. vi. 28
 Nicolaitarum dogmata præcipua qualia essent, Act. xx. 118
 Nicopolis vbi sita, & vnde nomen habuerit, 11. Tim. i. v. 761
 Niger quis fuerit de quo, Act. x. iii. 62

Noë nepotes generis humani propagatores quot, Act. 11. 9
 Noë data præcepta quænam essent, & à quibus observata, Act. xv. 79. 80. 81
 Noë fides in quo apparuerit, Hebr. xi. 867
 Noahidarum status quis, Act. x. i. 57
 Nomen Dei quale apud Iudæos & alios, Act. xv. ii. 98
 Nomen proprium Dei quodnam sit & quomodo illum Scholiastæ interpretetur, Rom. i. 179
 Nomen Dei quandonam maledictis impostum, 1. Tim. v. i. 727
 Νομῶν quæ ratione definirent Stoici, Tit. 111. 777
 Nomina dicere pro hominibus, à quæisnam gentibus receptum sit loquendi genus, Act. i. 16. 777
 Nominum disputationes inter quos potissimum philosophos agitata, 1. Tim. vi. 728
 Νόμος quomodo intelligi debeat, Rom. 11. 203. 204
 Notitiæ Dei quot adferat indicia Tertullianus & quæ, Rom. 178
 Νόσοι quinam propriè dicantur, Hebr. x. i. 882
 Nouatus quem habuerit prætextum sciendendi Ecclesiæ, Rom. xvi. 334
 Nouatus & Nouatianus qua de causa schisma fecere, Hebr. v. i. 820
 Nubere & nuptias facere quid differant, 1. Cor. vii. 380
 Numæ opinio de Deo, Rom. i. 181
 Numen quam variis nominibus appellatum, Act. v. ii. 41
 Numeros quam malè notarint aliqui ex exscriptoribus sacris, Gal. i. 529
 Numinus reiectaneus quomodo à Græcis appellatus, Rom. i. 184
 Νυμφαῖον quid, 1. Cor. v. iii. 394
 Nuptiæ secundæ quo loco habitæ, 1. Tim. 111. 707
 Νυμφῶν vox quot & quibus Hebræis respondens, 11. Cor. xi. 503
 Nymphas contractum ex Nymphodori nomine, medici nomen, & qualis fuerit à Plinio habitus, Coloss. iv. 647

O.

Obedientia quid sit, Rom. i. 173
 Obedientia Dei præceptis exhibita qua mercede digna, Rom. i. v. 220
 Obedientia Christi quæ, Rom. v. 1234
 Obedientiæ Christi effectus, Rom. 111. 215
 Oblatio Christi ad quid facta, & quænam essent oblationes Israëlitarum à Thiglarpelassaro deportatorum, Hebr. x. iii. 893
 Obligatio votiva quomodo expressa, Act. x. x. 123
 Obtestari quomodo constructu, 1. Thess. v. 671
 Ωιδῆ quænam carmina ita appellata, Ephes. v. 586. 587.

Gggggg

INDEX.

- α** apud Græcos cuius significationis, Aët. 48
ix.
Odium quid sit, 1. Tim. ii. 703
Odor bonus quid denotet, 11. Cor. ii. quid
 malus, 463
Officij nostri partes quoniam sint, Tit. i. 772
Officium quodvis siue munus quomodo He-
 bræis appellatum, Aët. 16
οἰκονόμοι quinam propriè appellentur, Gal. iii. 532
οἰκονομία quænam propriè appelletur, Hebr. x. 794
οἰκονόμος quale antiquitus nomen, Rom. xvi. 337
οἰκονόμος nomen ad quos pertineat, 1. Cor. iv. 360
Olea quantum aliis arboribus præstet, Rom. 296
Oleum apud Hebræos quid significaret, Iac. v. 934
ολοκληρον quid propriè denotet, 1. Thessal. v. 670
ολυμπίας & Olympiodorus an idem, Rom. xvi. 334
ὁμολογία & ὁμολογεῖν quid, 1. Cor. ix. 494
ὁμοιοπαθής quid potissimum denotet, Aët. xiv. 73
Olympiadis Constantinopolitanæ Diaconissæ
 abstinencia, Rom. xiv. 318
Onesimus cuius fuerit, Coloss. iv. 645
Opera Deo grata quænam sint, 11. Thessal. i. 676
ὀπίσω vox quibus propria, Aët. xx. 118
ὅσα quomodo propriè vertant Græci, Rom. vi. 239. 240
ὁποῦ vocis constructio, 1. Cor. iii. 354
Opprobare excusando quid sit apud Sucto-
 nium, Rom. i. 187
ὀφείλον quid propriè sibi velit, Rom. vi. 243
ὀφείλον quid propriè vocet Paulus, 11. Cor. x. 499
Opulentia variè considerata, Rom. x. 306
Opus quodnam fidem ostendat, 1. Thessal. i. 652
Oracula Messiam præmonstrantia vbinam si-
 gnificata, 11. Rom. iii. 206
Orationes Christianorum qua ceremonia fini-
 ta, Rom. xvi. 334
Orationum horæ quænam ex Tertulliano, Aët. 111. 16
Ordinandi quinam sint, 1. Tim. v. 726. 727
Ordinationis ritus quis fuerit Apostolorum sicut
 etiam & Synodi Carthaginensis tempore,
 1. Tim. iv. 717
Ordinationis definitio, 1. Tim. v. 725
Ordines nobis propter Christum seruadi, quot,
 Ephes. v. 587
Orestes quare furiis agitatus, Rom. iii. 209
ὄργα quid sit, Aët. xxvii. 156
Orientis gentes qualem honorem regibus &
 aliis in dignitate constitutis exhiberent, Aët. 53
Orientis mos in arstis exerendis, 1. Cor. i. x. 396
Origenis locus de Pharaone, Rom. ix. 273
Oris Domini spiritus quam potens, 11. Thess. 1. 1. 681
οὐρανός & πνεῦμα quomodo vertantur, Rom. 172
Ornamenta matronarum quænam sint, 1. Tim. 11. 703. 704
Orpheus quoniam referret, deorum genetalde-
 gas, 1. Tim. i. 693
Os quinam à Mose nominetur, Rom. x. 285
Osculum pacis quid, Rom. xv. 230
Osculum apud Christianos vbi adhibitum,
 Rom. xvi. 334
Osores Dei quinam rectè dicantur, Rom. i. 188
Ostentatores in luctu quinam, 1. Thess. iv. 664
Ostium quid denotet, 1. Cor. xv. 452
ὅτι pro quo positum, Rom. i. 201
Oves reticula latinis quænam, Rom. i. 184
Ouidij locus descriptionem tempestatis contin-
 ens, Aët. xxvii. 133
 P.

Pacis nomine quot complectantur, Rom. ii. 196
Pacis nomine quidnam appellent Hebræi, Phi-
 lip. i. 782
Pacti filij quinam dicti Hebræis, Aët. iii. 18
Pacti veteris renouatio quomodo facta, Hebr. viii. 838
Pactorum Dei diuersæ species, & quam rectè
 hoc nomen sortita, Ephes. ii. 564. 565
Pactum nouum & vetus quid differrent, Hebr. ix. 1849
Pædagogus quis propriè dictus, 1. Cor. iv. 365
Pagani quinam olim dicti, Philip. i. 605
Paganus homo quandonam grauiter peccare
 dictus, 11. Thess. ii. 679
Παιδεγσία & incestus quo loco à quibusdam
 philosophis haberentur olim, Rom. i. 191
Palæstinæ Iudæi & extra Palæstinam synedrio
 subiecti à Romanis, Aët. ix. 45
Panis lapidosus apud Senecam quid sit, Iac. i. 901
Panes Hebræorum quales essent, Aët. ii. 14
Panes quanti apud Syros & Græcos, 1. Cor. x. 406
Parabolani quinam appellati, & vbi de illis,
 Rom. x. 306
Parabolani quinam à Latinis dicantur, Philip. ii. 611
Παραλαμβάνειν quibusnam propria sit ista vox,
 Coloss. i. 163
Pararius quis dicatur, Gal. i. 112 529

INDEX.

- Parasitorum verba in Comœdiis tam Græcis quam Latinis quæ, Ephes. iv. 583
- Παροῦσιν quid denotet, Act. xxviii. 161
- Parasiti qui maxime sint, 1. Thess. i. v. 663
- Parasitica vita apud Comicum quibusnam vobis expressa, 11. Thess. i. i. 687
- Παροῦσιν quomodo multoties sumptum, Coloss. i. 630
- Παροῦσιν vocis constructio, 1. Cor. iv. 473
- Παρεῖναι pro quo ponatur ut plurimum, Coloss. i. 626
- Παρεῖναι quinam dicatur, Gal. i. i. 519
- Παροῦσιν Christi an pro utroque Dei indicio accipienda 11. Thess. ii. 677
- Parentum designatione quid intelligatur in scriptura passim, Rom. ix. 272
- Pates quomodo cogniti, Rom. xvi. 335
- Παῖς αὐτοῦ quid sit propriè, præcipuè apud Plutarchum & Platonem, Act. xx i. v. 138
- Participia quomodo se habeant apud Hebræos, 1. Thess. ii. 657
- Partum abigere secundum quos & quando licuerit, Rom. i. 191
- Pasces quo alio nomine donatus, Act. xii i. 64.
- Passionum Christianorum effectus, 11. Thess. i. 676
- Passus quot vlnas contineat, Act. i. 3
- Pastor quo sensu noster dicatur Christus, Heb. xiii. 895
- Pastoris libri auctor quis, & qualis eius auctoritas olim fuerit, Rom. xvi. 334
- Pastorum mos vigente necessitate, 1. Cor. ix. 396
- Pater quis propriè, Rom. ix. 269. Ephes. i. 358
- Patrici quinam appellentur, 1. Cor. vi. 374
- Patientia Christianorum vnde, Rom. iii. 214
- Patientiæ merces, Rom. viii. 258. 259
- Patientiæ causa quænam sit, quænam opera, 1. Thess. i. 653
- Patientiæ causa quomodo sit Christus, 11. Thess. sal. ii. 685
- Πάσας quibus modis sumatur, Coloss. i. i. 640
- Patriarchæ quinam propriè dicantur, Hebr. vii. 829
- Patriarcharum sedes quomodo dictæ, Coloss. i. 628
- Patrimonium apud Deum quid sit, Rom. viii. 258
- Patriæ figura quomodo Patri impressa secundum Basilium & Hilarium, Hebr. i. 792
- Παῖς αὐτοῦ ille quis fuerit de quo Rom. xv i. 334
- Patrum & matrum nomenclaturam quinam appellati, 1. Tim. v. 718
- Pauli & Samuëlis comparatio, Act. xx. 119
- Pauli prudentia humana quanta, Act. xx x i. i. 331
- Pauli eruditio quanta, Act. xx v i. 148
- Pauli origo ab ipso explicata, Rom. xi. 289
- Pauli prædicatio quam latè patuerit, Rom. xv. 328
- Pauli aduersarius quisnam esset, 1. Cor. ix. 401
- Pauli certamen Ephesi habitum quodnam fuerit, 1. Cor. x v. 443
- Pauli & Ieremiæ comparatio, 1. Cor. x. 496. 497
- Pauli Apostolatus confirmatio, 11. 516
- Pauli vocatio vnde, Galat. i. p. 191
- quinam primæ ex gentibus Evangelium annuntiauerit, 11. 184
- Pauli scriptis quomodo conciliata auctoritas, 1. Tim. ii. 691
- Paulinæ epistolæ quo ordine digestæ, 167
- Paulus à quibusnam populis pro Deo habitus, Act. x. 53
- Paupertas Apostolorum qualis, 1. Cor. ix. 364
- Paupertatis species variæ, 11. Cor. v i. i. 487
- Peccandi consuetudo quare in membris posita, Rom. vi i. 252. 253
- Peccata vastantia conscientiam quænam sint, 1. Cor. vi. 373
- Peccare quo sensu accipiatur, Rom. i. i. 197
- Peccata temporum Pauli quot & quanta, Rom. iii. 216
- Peccati definitio, Rom. x i. v. 323
- Peccati poena quæ, Iac. i. 964
- an sola mors, 11. 184
- Peccatoris vox quo sensu ut plurimum sumatur, Rom. v. 214
- Peccatorum agnitorum effectus apud Ecclesiam, Iac. v. 934
- Peccatum pro poena apud quos in usu, Rom. vi. 231
- Peccatum an possit Dei misericordiam exaltare, Rom. vi. 235
- Peccatum in nouo fœdere quid plerumque significet, 1. Cor. x v. 450
- Pecuniæ res qualis olim, Act. v i. i. 39
- Pecuniarum molestiæ, 1. Tim. vi. 730
- Pedare & peditare an latina, Act. xx. 116
- Πελαγος quid significet, Act. xx v i. i. 151
- Pelopidæ quo ex signo genus suum noscebant, Rom. viii. 258
- Pentecoste qualis dies, Act. ii. 1
- Pentecoste quid, 1. Cor. xvi. 482
- Πενήμιος passuum quam vim habeat, Rom. vii. 249
- Perditus apud Latinos quis propriè dicatur, Ephes. v. 586
- Peregrinorum defensores quomodo Athenis appellati, Rom. x v. 331
- Peregrinus philosophus quid passus sit, 1. Cor. xiii. 425
- Perfectio hominis quænam, Hebr. ii. 1800
- Petidia in Romanis quibus maxime tempo-

I N D E X.

- tibis obseruata, Rom. i. 186
 Pergamenæ pelles vnde ita dictæ, i. Tim. iv. 758
 Perianther vñus ex Græciæ septem sapientibus qualis, 341
 Περικλέους quinam appellati, Act. xi. x. 109
 Periocha quid sit, Act. v. iiii. 43
 Peripsema quid propriè interpretentur, i. Corinth. i. v. 365
 Περσέδωκε vnde nata vox, i. Cor. x. iiii. 425
 Persarum opinio de Diis quæ, Rom. i. 181
 Persarum magi qua abstinentia commendati, Rom. xi. v. 317
 Persarum mos in osculis, Rom. xvi. 335
 Persarum genealogiæ quales essent, i. Tim. ii. 692
 Perseuerantiæ & spei connexio quæ, Coloss. i. 630
 Persis & Chaldæis cur paruerint prophete, Rom. x. iiii. 310
 Personam respicere quid propriè sit, Rom. i. i. 127
 Personati mores quid sint, Rom. i. 188
 Pessinus ciuitas vbi sita, Gal. v. 341
 Petrii eruditionis & pietatis commendatio inserta ab authore in præfatione, i. Thess. 673
 Petra Israelitarum quomodo fuerit comes, i. Cor. x. 403
 Petri ingenium quale, Act. x. 54
 Petro quinam adiutores plerumque fuerint, quinam Pauli, Gal. ii. 520
 Petrus quomodo morbos sanauit, Act. v. 24
 Petrus quomodo se ostendit solum præceptis illis sapientum de vitanda familiaritate cum incircumcisis, Act. x. 56
 Phæces quam vastitatem fecerit circa urbem Hierusalem, Rom. ix. 280
 Pharaon quomodo induratus, Rom. ii. 194
 Pharaon quam parum Deum curauerit, i. Thessal. i. 675
 Pharaonis propositum in infantium Hebræorum expositione, Act. v. ii. 33
 Pharaonis cor quomodo induratum, Rom. ix. 275. 276.
 cuius symbolum fuerit, ibid.
 Pharaonis Deus quis dictus & quare, Philip. ii. 606
 Phariseorum mores quales essent, Act. iv. 20
 Phariseorum indoles quæ, Act. v. 26
 Phariseorum locus, Act. x. xiii. 131
 Phariseorum spes quænam fuerit, i. Thessal. iv. 664
 Phariseorum ars apud Iosephum quænam, i. Tim. i. ii. 750
 Phariseus an dici potuerit Paulus, Rom. i. 171
 Philadelphensium Iudæorum motus, Iac. ii. i. 923.
 Φίλωνος qualis vox & in quam partem vsu tra-
 cta, i. Tim. i. i. 749
 Philemonis nomen quot & quinam appellati, Philip. i. 781
 Philetas Christianus quidem sed qualis, i. Cor. xv. 436
 Philetus quale nomen de quo i. Tim. ii. 745
 Philippetes cuiusnam iuris fuerint, Act. xvi. 87.
 Philippi vrbs Macedoniæ quæ, Philip. i. 599
 Philipporum situs, Act. xvi. 87
 an ibi Synagoga fuerit, 88
 Philo Iudæus an Hebræicè intelligeret, Act. vi. 27
 Φιλόζους quale nomen, Rom. xvi. 334
 Philologorum & philosophorum ingenium, i. Cor. i. 346
 Philonis locus de Apostatis, Rom. i. 190
 Philonis loci plures de Sabbati quiete produ-
 cuntur, Hebr. i. v. 811
 Philosophi maxime alieni à Christianismo qui-
 nam, Act. xv. ii. 96
 Philosophia Græca quantum fuerit periculosa, Coloss. i. i. 633
 Philosophia quid præstare possit discipulis se-
 cundum Xenocratem, i. Tim. i. 694
 Philosophiæ studia vbi maxime ab antiq. o-
 floruerit, 341
 Philosophorum opiniones de pluribus vitis, Rom. i. 191
 Philosophorum & Christianorum differentia, i. Cor. i. 343
 Philosophorum doctrina qualis, i. Tim. i. 695
 Philosophorum dogmata in quo potissimum differant ab Evangelio, i. Tim. vi. 727. 728
 Philosophorum dicta Evangelio comparata, quæ, i. Tim. i. 738
 Phineæ zelus reputatus ei esse in iustitiâ quo-
 modo intelligendus, Iac. ii. 915
 Phintys Pythagorica quænam det feminis ut-
 pris præcepta, i. Tim. ii. 704
 Phœbadii Lucaniana descriptio, i. Cor. x. iv. 434
 Phœbe Diaconissa cuiusnam Ecclesiæ, 167
 Phœnicarchia quid fuerit, Act. x. ix. 112
 Phœnica urbem quo in latere Cretæ habeat
 Ptolemæus & portum Phœnicuntia, Act. xxvii. 152
 Φόρος & τέλος quomodo differant, Rom. x. i. i. 313
 Φεββία cuiusnam imaginem gerat, i. Cor. x. 406
 Phrygia vbi sita, Act. xv. i. 87
 Phrygia an à Paulo ipso peragrata, Coloss. i. 626
 eius hæresis, Coloss. i. 632
 Phygelli nomen quale sit, i. Tim. i. 739
 Φυλάν & παρυσίες voces an eadem sint, Act. vii. 31.
 Φύσκις quid apud Philonem, Rom. ix. 278
 Pietas Christianorum quam eximie & vnde

INDEX.

nata, Rom. i. ii.	214	Pontificis purgatio quæ, Hebr. v.	814
Pij ab impiis quomodo sub primis Ecclesiæ temporibus distincti, Act. xv.	80. 81	Poparum functio quænam erat Romæ, Rom. xii.	307
Pilatus quæ de causa Christum supplicio affecit, Act. xxi v.	140	Popularis quis sit, Act. vii.	34
Piræus portus quorumnam populorum fuerit, Act. xviii.	105	Populus Dei quid habeat peculiare, Rom. ii.	206
Pisces quo nomine comprehendantur ab Hebræis, Act. x.	51	Populus Dei quis, Rom. ix.	267. 268
Platonici à quibus potissimum iuramentis abstinebant, Iac. v.	933	Porcia lex quam reuerentiam exhibeat ciuibus Romanis, Act. xxi.	128
Platonici quid de Deo senserint, Rom. i. i. 77.	182	Πορεια in lege Moïsis quid, Gal. v.	543
Platoniorum spes qualis, i. Thess. 4.	664	Πορεια nomine quid intelligatur, i. Cor. v.	367
Platoniorum opinio circa animarum resurrectionem, Ephes. i. i.	565	Πορεια quid, i. Cor. viii.	394
Platonis opinio circa bonorum definitionem, i. Tim. vi.	728	Potentia Dei vnde appareat, Rom. i.	178
Πιστων quid apud Græcos & alios, Act. xv.	83.	Potentia Dei summæ effectus, Eph. i.	559
Populus Dei quis fuerit, Act. xiii.	70	Præcepta Doctorum conuenientia cum præceptis Christi quo loco habenda, i. Cor. ii.	358
Προδια quidnam vocetur, i. i. Thess. i. i.	677	Præcepta carnalia quænam fuerint, Gal. ii. i.	524. 525
Προδια nomen ad quæ extendatur, i. Cor. xii.	418	Præceptorum ritualium numerus quantus, Act. xv.	77
Pœna quæ iudicio vltimo inferetur, quomodo significata, i. Thess. ii.	654	Præceptorum & monitorum differentia, i. Cor. vii.	379
Pœnarum varia genera apud Hebræos in viii, Gal. ii. i.	527	Prædestinatorum differentia, Act. xiii.	70
Pœnarum fines quot constituentur, i. Tim. v.	725	Prædicationis efficacia quæ, Act. ii.	8
Pœnas cur meruerit omnis mundus, Rom. iii.	212	Prædicationis & baptismi comparatio, i. Cor. i.	345
Pœnitentia an omnibus concedatur, i. Cor. vi.	374	Prædicationis Euangelij effectus, i. Cor. i. v.	472
Pœnitentia an fuerit ante mundum, Ephes. i.	553	Prædicti quinam vocarentur apud Iudæos, & quale esset eorum munus, Act. xxi.	124
Pœnitentia secunda quænam appellata, & quomodo exerceretur, Hebr. vi.	820. 821	Prælatio populorum quæ, Rom. ix.	271
Pœnitentiæ fide animatæ effectus quis, Act. v.	25.	Præmium bonorum quodnam sit aut possit esse, Rom. ii.	194
Pœnitentiæ condiciones quæ, Act. xix.	110	Præmium & æternum & cœleste quale sit, i. Thess. i.	674
Pœnitentiæ tempus & causas dare cuius sit, Rom. xi.	300	Præputium quomodo à Græcis dictum, Rom. ii.	204
Pœnitentiæ locum inuenire Hebræis quid sit, Hebr. xii.	885	Præputiatus quis dicatur, ibid.	
Pœnitentiam dare quid sit, Act. xi.	57	Præsentia Dei in qua æstimatione apud veteres philosophos, Act. xvii.	99. 100
Polemon physicis de causis quid senserit, Rom. xiv.	317	Præsidis nomen generale quale fuerit, Act. xiii.	64
Πολιτευειν Græcis scriptoribus quid sit, Act. xxi.	130	Præsidium Romanorum ius quàm late pateret, Act. xxv.	148
Politici comites scientiæ, i. Cor. ii.	351	Prætor quis olim dictus, iuxta explicationem Varronis, Philip. i.	602
Politicoꝝ mos in deliberationibus, qualis, Act. v.	26	Prætorium vnde appellatum, & quàm late postmodum patuit vocis istius vsus, Act. xxi.	135. 136
Politicoꝝ ingenium quale, Act. xvii.	94	quid sit apud rei rusticæ scriptores, ibid.	
Polybiana locutio, Act. xxviii.	163	vnde Prætoria cohors, prætoria nauis, & absolute prætorium, Philip. i.	602
Polybij locus de superbia Antiochi Epiphanis cognominati, locus vbi repertus, i. i. Thess. ii.	679	Pragmaticoꝝ versutia, i. Cor. vi.	372
Πολυβια Iudæis quantum exosa, Coloss. i. i.	637	Προβια vox quomodo vsurpetur, Act. i.	3
		Precatio quot & quibus alis subiecta, Act. x.	51
		Precationis horæ quàm multiplices, Act. i. i.	15

INDEX.

- Preces quales sint vt plurimum, Rom. viii. 262. 263
- Presbyteri omnes quomodo in nouo Testamento vocati, Philip. i. 606
- Presbyteri quomodo se gerere deberent circa nuptias, i. Tim. i. 707
- Presbyteri quales essent primis Ecclesie temporibus, i. Tim. iv. 716
- Presbyterium an Romae fuerit, Rom. xvi. 335
- Presbyterium quo tempore Corinthi restitutum, ii. Cor. ii. 462
- Presbyterorum prima in Ecclesia mentio quae, xi. 58
- Presbyterorum munus quale sit, i. Thess. v. 668
- Presbyterorum principum munia, i. Tim. v. 714
- quot in quaque Ecclesia, ibid.
- & quot Alexandriae, ibid.
- cui equiparentur in iudicio, ibid.
- Presbyteros ordinare quorumnam esset, Act. v. 28
- Πρεσβυτης* vox quo in sensu maxime frequens apud auctores veteris Testamenti, Tit. ii. 769
- Primitiae credentium quarum, ii. Thess. ii. 683
- Princeps collegij quo loco nominari debeat, Gal. i. 520
- Principis boni descriptio, ii. Cor. ii. 461
- Principum consueta locutio, & auctoritas, Rom. ix. 274
- Priscilla & Prisca an eadem, Rom. xvi. 331
- Probitas animi in quo consistat, Rom. iv. 223
- Procli de genealogiis locus, i. Tim. i. 693
- Proconsul & legatus eius cur eodem nomine appellati, Act. xix. 114
- Promissa facientis conditiones quae, ii. Tim. i. 738
- Promissa quandonam pro rebus certis habeantur, Rom. i. v. 226
- Promissa Abrahae facta quarumnam essent, Hebr. xi. 869. 870
- Promissio an sub conditione facta Abrahae, Rom. i. v. 223
- qualis illa fuerit, ibid.
- Pronominibus quomodo parcant Hebraei, Act. ii. 17
- Προσμεν* quid proprie significet, Act. xv. 76
- Προσμεν* & *προσμεν* quo sensu dicantur, ii. Tim. i. 749
- Προσμεν* quid proprie, Act. xix. 113
- Proprietates Dei ubi descriptae, Rom. xii. 303
- Proprium cur nihil nobis esse debeat, Rom. xiv. 320
- Prophetarum quorumnam tutelae commissi, Act. vii. 38
- Prophetarum cur Persis & Chaldaeis paruerint, Rom. xiii. 310
- Prophetarum olim dicti quonam potiori titulo nunc insigniti, i. Tim. xii. 754
- Prophetarum cuiusnam gerant imaginem, Hebr. ii. 801
- Prophetarum auctoritas quae, Act. i. 18
- Prophetarum dijudicatio verine an falsi essent, i. Cor. x. 11. 420. 421
- Prophetarum libertas quanta, i. Cor. x. v. 435
- Prophetia quandonam Prophetis adesset, Act. i. 18
- Prophetia quare ceteris donis Spiritus sancti praelata, i. Cor. x. i. 428
- Prophetia de quibus rebus dicatur, i. Cor. xiv. 433
- Prophetia quid requirat, Gal. i. 517. 519
- Prophetia qualis habenda, i. Tim. ii. 704
- Prophetia proprie qui denotetur, i. Thess. ii. 654
- Prophetiae donum quale & pro quo modo largitum, Rom. x. 11. 305. 306
- Prophetiae quomodo promerentur, i. Cor. xiv. 434
- Prophetiarum omnium quarumnam essent recipienda, & quae non, ii. Thess. ii. 677
- Propheticum donum quo tempore cessauerit, Act. x. 11. 62
- Prophetides quarumnam fuerint in veteri & nouo Testamento, i. Cor. xi. 411
- Προφῆτα* quid sit Theophrasto, Rom. i. 188
- Profecta aut Proficia latinis quarumnam essent, Act. xv. 79
- Profelyti legis quales essent, Act. x. 53
- Profelyti quonam essent, i. Cor. ix. 399
- Proserpinæ nomine quid intelligat Varro, Rom. i. 182
- Προσδοξια* quomodo sumpta, Act. xi. 58
- Πρῶτος Μεγαλειων* quid, Act. xxv. 11. 160
- Prouincialium Graecorum mos vt placerent potentibus, Act. xv. 11. 105
- Proximi nomine quisnam, à lege intellectus, Rom. x. 11. 313. 314
- Prudentiae Apostolorum relicta à Christo praecepta quae, i. Cor. x. 409
- Prunarium Arabibus quid sit, Hebr. ix. 842
- Ψαλμοι* quarumnam proprie sint carmina, & quomodo cantari solita, Eph. v. 586
- Psalmus primus & secundus in quibus codicibus olim cohaerent, Act. x. 11. 68
- Ψαλμῶν* quomodo construendum, Act. v. 23
- Ψηφον φέρειν* locutio à re fori quonam fuerit translata, Act. xxv. 11. 146
- Ptolemais vrbs ubi sita, Act. x. 11. 121
- quomodo olim dicta iuxta Plinium, ibid.
- Πρωτος* vox quid maxime significet, ii. Cor. viii. 487
- Publius ille quis fuerit, de quo Act. xxv. 11. 160

INDEX.

Pueri delicati quinam erant apud Romanos, Rom. II. 192
 Pugilum siue Pyctarum mos ante pugnam, I. Cor. IX. 400
 Punica mala quid denotarent in fimbria vestis sacerdotalis, Hebr. V. 318
 Punitio cuiusnam fuerit in lege Moïsis, & cuiusnam sit in lege Christi, Rom. XII. 308
 Purgatio apud quem defensionis species, Act. XXI. 126
 Purgationis legalis ratio quæ, Hebr. IX. 848
 Puritas cordis vnde nascatur, I. Tim. I. 693
 Pusillanimitas propriè quid sit secundum Horatium, I. Theff. V. 668
 Puteoli quinam essent, Act. XXVII. 161
 Pyrrhus nomen vbi frequens, Act. XX. 114
 Pythagoræ dictum de operandi necessitate, II. Theff. I. 686
 Pythagorica instituta quandonam Christianæ religioni admixta, Coloss. II. 632
 Pythagorei quibusnam maxime artibus dediti, Ephes. IV. 577
 Pythagorici quonam in commercio maxime occupati, I. Tim. III. 713
 Pythagoricorum argumenta de Deo, quæ, Rom. I. 177. 182
 Pythagoristarum vita à quibusnam instituta mutuarit, Act. II. 15
 Eorum præcipuæ virtutes quænam, Act. I. 115
 Pythagoristarum abstinencia, Coloss. II. 636
 Pytho vrbs quorumnam populorum sit, Act. XVI. 88
 vnde qui vaticinantur, ita appellati, ibid.
 Pythonici quomodo diuinitus afflati, I. Cor. XIV. 434

Q

Questionem habendi mos apud Romanos qualis, Act. XXI. 128
 Quæritus maximus quis habendus, I. Tim. V. 729
 Quies Dei quænam intelligatur, Hebr. IV. 808. 809
 quænam per sabbatum indicata, ibid.
 Quinarius numerus quomodo à Capella vocatus, Act. III. 18
 Quisquilæ quid propriè intelligantur, I. Cor. IV. 385

R

Raab quænam fuerit & cuius conditionis, Hebr. XI. 876
 quorumnam figura iuxta Chrysostom. ibid.
 Rabbinii quomodo à Iudæis appellentur, Rom. II. 202
 quibus infecti vitiis, ibid. 203
 Rabbinorum pestilens sententia refellitur, Rom. II. 198

Rabbinorum doctrina qualis, Tim. I. 693
 Rabbinorum dogmata in quo potissimum differant ab Evangelio, I. Tim. VI. 727. 728
 Rabbinorum dicta Evangelio comparata quid, II. Tim. I. 738
Παρθένος quid sit Plutarcho, Act. XIII. 64
Παρόλτος quosnam magistratus Græci appellarint, Act. XVI. 92
 Raptorum & furum differentia, I. Cor. V. 374
 Ratio naturalis quam potens, I. Cor. XII. 508
 Rebecca pro Rebecca historia, Rom. IX. 471
 Reconciliationis cum Deo effectus quis fuerit, Rom. V. 229
Ρήγρον & *Ρήγρον* quale oppidum & vbi situm, Act. XXVIII. 161
 Reges quo supplicio vterentur olim in fontes, Act. XII. 59
 Regeniti per Deum quo sensu peccare negentur, Rom. II. 197
 Reges Deos appellare quibusnam fuerit in more, Act. XII. 62
 Regis electio ad quos pertineret, & ad quos vinctio, Act. VI. 28
 Regnum Dei multis titulis decoratum à Tertulliano, Act. II. 18
 Regnum Christi cuius ingenij apud Macedones, Act. XVII. 95
 Regnum Dei & maiestas quomodo appareat, I. Cor. IV. 366
 Regnum in quibus sit, I. Cor. XII. 421
 Regnum Dei & regnum Christi qui differant, Ephes. V. 583. 584
 Regnum adipiscendi conditio quæ, II. Theff. I. 674
 Regum arcana quo nomine appellentur, II. Theff. II. 682
 Religio Christiana quasnam virtutes maxime exigat in summo gradu, Act. XXIV. 140
 Rei quomodo auditi olim, Act. XXI. 132
 Religio Iudæorum quo loco à Gentibus habitata, Rom. II. 203
 Religionis fundamentum quid, I. Cor. XII. 419
 Religionem quid faciat, Hebr. XI. 867
 Reliquiæ martyrum quam piè honorentur, Act. VIII. 40
 Remissio peccatorum an præualeat iustificationi, ibid. 169. 170
 Remissio peccatorum quænam ita propriè appellata, Ephes. I. 555
 Remota quot modis & quibus à nobis videri possint, II. Cor. XII. 505
 Reorum appellationis mos, Act. V. 26
 Reprensaliorem præcipuæ voces quænam sint, Coloss. II. 633
 Resines quam vastitatem fecerit circum urbem Hierusalem, Rom. IX. 280
 Respublica quam Deus sibi fecit, quænam sit, Eph. II. 964

INDEX.

Resurrectio quid secundum quosdam, 1. Cor. xv.	436	Rufus Simonis Cyrenæi filius quis apud Christianos sui temporis, Rom. xv i.	333
Resurrectionis nomine quid intelligendum, Act. xv i i.	97	S	
Resurrectionis cognitio, & varia acceptio, 1. Cor. xv.	441. 442		
Retributio iusta quomodo significata, 11. Theff. i i.	683	Sabbati iter quot vlnis, siue passibus Iudæi definiant, Act. i.	5
Retrimentum quid vertatur, 1. Cor. iv.	365	Sabbathis an feriarentur primi Christiani, 1. Cor. xvi.	450. 451
Philop quam diuersè vsurpetur à Græcis & Latinis, Act. xx i v.	136	Sacerdotalis benedictionis mentio vbinam facta, 11. Theff. i i.	688
Reuerentia Apostolorum quanta apud omnes, Act. i i.	14	Sacerdotalis ordo ex quibusnam personis componendus, 1. Tim. i i i.	707
Reuerentia Deo & regibus exhibita quam olim gestuosa, 1. Cor. xiv.	433	Sacerdotalium familiarum principes quomodo appellati, Act. v.	25
Rituale Iudæorum quodnam, Rom. x i i.	303	Sacerdotum & presbyterorum appellatio an diuersa, 1. Tim. i i i.	710
Rituum varæ species, Gal. i i i.	532	Sacerdotalium familiarum Principes quinam appellati, Act. xx i i.	129
Podbs quibus rebus nobilis, Act. xx i.	120	Sacerdotem semel intrasse in arcam quomodo intelligendum, Hebr. i x.	844
Roma & Romana synodus quantæ auctoritatis & cuiusnam successit, Act. xv.	76	Sacerdotes cur à vino abstinere munere suo in templo functuri, 1. Tim. i i.	703
Romæ quomodo initium Ecclesiæ factum, 167		Sacerdotes quantum aliis perfectiores esse deberent, Hebr. vii.	834
Romana nomina quo tempore apud Græcos frequentia, 1. Cor. xv i.	453	Sacerdotij in genere quid perfectissimum, Hebr. vii.	829. 830
Romana Ecclesia quàm lenis, & quæ eius praxis circa lapsos, Hebr. vi.	820. 821	Sacerdotis summi partes quænam essent, Hebr. v. 813. 814. 815	
Romane ciuitatis ius an validius iure synedrij, Act. x x v.	142	Sacerdotis summi & Christi comparatio, Hebr. i x.	852
Romani quem cultum deorum honori reseruarent, Act. x.	53	Sacerdotis summi primæ partes in quo maxime, Hebr. x.	857
Romani an inter barbaros numerandi, Rom. i. 175.		Sacerdotium & regnum quare Christianis attributum, 11. Cor. i.	459
Romani quamobrem & qua ratione à Deo puniti, Rom. i i.	196	Sacerdotum functiones quomodo distributæ, Act. i.	7
Romani reges duo, quorum alter patrem non haberet alter matrem, Hebr. v i i.	828	Sacerdotum lotiones quid denotent, Rom. x i i.	303
Romanis scribens Paulus cur Græcè potius scripserit quam Latine, 167		Sacerdotum potestas qualis, 1. Theff. v.	660
Romanis parere an Iudæi debuerint, Rom. x i i i.	310	Sacra externa Romæ vetita quid denotent, Act. x.	51
Romano de ciue quorumnam esset cognoscere, Act. x x v.	142	Sacramentorum ordo in Ecclesia quis fuerit primis temporibus, 170	
Romanorum ira quomodo in Iudæos excitata, Act. v i i.	39	Sacrificium optimū quod Deo offertur, quodnam sit, Rom. iv.	220
Romanorum præsidiumius quam late pateret, Act. x x v.	141. 142	Sadducæi quam spectabiles, Act. v.	24
Romanorum Deorum species quæ Lucano, Philostrato, Varroni, & an ij essent gentibus præferendi, Rom. i.	181	Sadducæorum & Phariseorum comparatio, Act. iv.	20
eorum fœditas quæ, ibid.		Sadducæorum locus, Act. x x i i i.	131
Romanorum Ambitio & Auaritia attingitur, Rom. i.	185. 186	eorum opiniones aliquot, ibid.	
Romanorum arma in quos acerrima, Rom. i. 186		Sadducæorum traduces quinam, 1. Cor. i.	344
Romanorum ingenia qualia fuerint, Rom. vi.	241	Sadducæorum spes quæ, 1. Theff. iv.	664
Romanorum triumphantium mos, Philip. i i.	606	Salamina Cypri, à quibus subuersa, Act. x i i i.	63
Coloss. i i.	636	Salem quando primum dicta Ierusalem, Hebr. v i i.	826. 827
Romanum ciuem virgis cadere quibusnam legibus vetitum, Act. x v i.	92	quot fuere huius nominis vrbes, ibid.	
		Salomone	

INDEX

Salmone vicus & Salmonium promontorium vbi situm, Act. xxv. 11.	151	Saturnum quomodo vocabant Syri & cole- bant, Act. v. 11.	36
Salomon quo tempore templum condiderit, Act. xiii.	65	Saül quantum terrorem Davidi incusserit, Act. i. 11.	12
Salomon quo in sensu Christi typus, Hebr. i. 793. 794		Saül quomodo induratus, Rom. i. 11.	194
Saluiani locus de Iure Romano, Act. xvi. 92		Saülis aulici quam improbi, Ephes. v. 1. 591	
Salutandi mos Paulo frequentior, qualis, 11. Thessal. i.	674	Sauli imago quæ, Act. viii. 11.	46
Salutis æternæ causa apud Iudæos quæ, Rom. ix.	283	Saulus quo anno secundû accuratissimos chro- nologos conuersus, 11. Thess.	673
Samuel qualis vox & quid significet, Hebr. 11. 802		Σαῦλος quid propriè sint, Rom. xvi. 11.	335
Σαμαρεία de qua re dicta, Act. viii. 11.	41	Scantinia lex quid vetuerit, Rom. i. 11.	184
Σάμος quotuplex & vbi sita, Act. x. 11.	116	Σαῦλος vnde dictum nomen, Act. xix. 11.	109
Samaria quomodo iustificata per Hierusalem, 169		Scenopagia quæ, Coloss. ii. 11.	636
Samothrace Insula vbi sita, Act. xvi. 11.	87	Scita vnde deducta, Act. i. 11.	11
Samson an in legem peccauerit, Hebr. xi. 876	ibid.	Σκῆνος Hebræis & Pythagoricis quid sit, 11. Co- rinth. v.	474
à quo propheta dictus,	ibid.	Σκῆνος quid propriè significet, Act. ix. 11.	47
Samuel quo tempore mortuus credatur He- bræis, Act. xiii. 11.	66	Σκῆνος ὀργῆς quid propriè; Rom. ix. 11.	278
Eius cum Mose comparatio,	ibid.	Scortandi interdictum an inter præcepta Ada- mo & Noë data, Act. xv. 11.	79
Samuelis & Pauli comparatio, Act. xx. 119		Σκοῦς quid propriè sit, 11. Cor. xii. 11.	506
Sanandi ratio quæ homines modestissimos fa- ciat, & Deo gloriosa sit, Rom. i. 11.	217	Scribæ quo in loco apud Romanos habiti, Act. xix. 11.	113
Sanctorum vultus quales, Act. xvi. 11.	147	quo apud Græcos,	ibid.
Sanguine vti quondam interdictum Act. xv. 80. 81. 82		Scriptum à Rhetoribus pro quo positum, Rom. vii. 11.	246
Sanguini quænam purgatio tribueretur olim, Hebr. ix. 11.	848	Scriptura diuinitus inspirata quænam propriè sit, 11. Tim. iii. 11.	753
Sanguinis & vini relationes, Philip. ii. 609		Scurræ quinam maxime sint, i. Thessal. iv. 11. 663	
Sanguis Hebræis quid sit, Act. v. 11.	25	Scurrarum descriptio à Plauto, Act. xvii. 11. 94	
Sapiens qualis iuxta Aristotelem, Hebr. iv. 812		Σέβασμα & σεβασμοὶ quid significant, Act. xvii. 11.	97
Sapientes à quo & quo tempore ita appellati, Rom. i. 11.	179	Σέβασμα quænam propriè sint, 11. Thess. ii. 11. 679	
Sapientes secundum carnem quinam appella- ti, i. Cor. i. 11.	348	Sebastæ vrbs vbi sita, Act. viii. 11.	46
Sapientia quem locum in genealogiis Iudæo- rum teneret, i. Tim. i. 11.	692	Seculi Deus siue mundi huius quid, 11. Cor. iv. 11.	470
Sapientia vera quid, Rom. x. 11.	288	Sedecias quomodo deceptus ab Ezechiele, Hebr. vi. 11.	825
Sapientie diuinæ vis quanta, Rom. i. 11.	214.	Seldeni doctissimi locus videndus de dimen- sione locorum, citatus ab auctore; Act. i. 5.	
Sappho quæ, & quibusnam rebus nobilis, Rom. i. 11.	183	Seleucus quid veritus sit in consilio vxorem suam Stratonicem filio suo concedendi, i. Cor. v. 11.	367
Saræ & Agaris allegoriæ, Gal. iv. 11.	536	Senum nomine vbi, & quando Episcopi ap- pellati, Philip. i. 11.	680
Sardianorum Ecclesia quomodo à Spiritu fan- cto admonita in Apocalypsi fuerit,	342	Semicinctum vel semicinctium quid, Act. xix. 11.	108. 109
Saron quid sit, & qua lingua, Act. ix. 11.	49	Sempronius à Romanis quo titulo decoratus, Rom. i. 11.	179
Satanæ tradere quid sit, i. Cor. v. 11.	368	Senatores vrbs Hierusalem quomodo appel- lati, Act. v. 11.	25
Satanæ ministri quinam sint, 11. Cor. xi. 11. 501		Senatores Romani quomodo à populo appel- lati, Act. vii. 11.	30
Satan per quid expressus, Rom. xv. 11.	336	Senatores Romani quomodo sententiæ dictio- nem concludebant, Act. xv. 11.	87
Satanas an immittere morbos possit, 11. Cor. xii. 11.	506		
Satanas quo sensu Deus huius seculi dicatur, Gal. i. 11.	517		
Σατανᾶς quid sæpius significet, Ephes. v. 11. 592			

H h h h h

INDEX.

Senatus Princeps quem locū occuparet apud Hebræos, Aët. x x i i i.	131	Simulachra & templa quo loco habita ab Ori- gene, Aët. v i i.	37
Senatūs apud Iudæos quodnam ius esset, Phil. i. 784		Simulachro nomen dare eius quem represen- tat, an in vsu fuerit, ii. Theff. ii.	679
Seneca avaritiæ accusator quantam pecuniam intra quadriennium comparauerat, Rom. i.	186	Simulachrorum partes quot, Aët. x v i i.	101
Seniorum munus quale, Rom. x i i	306	Sinapi granum intra quot annes auctum, Aët. x x i.	122
Sensum omnem quonam vocabulo exprimant Hebræi, Aët. ii.	13	Singulare in quo casu sæpe pro plurali sum- ptum, Aët. x v.	77
Sensus omnes qua voce exprimant Hebræi, Rom. i.	178	Sionis nomine quid intelligendum veniat, Hebr. x i i.	886
Sententiæ quæ erant in ore populi quam fre- quentes Christo & Discipulis, ii. Theff. ii.	686	Siphonum vsus quis & apud quos, ii. Tim. ii.	746
Septemtrionis mos capita in reuerentiâ signū nudandi, i. Cor. x.	410	Sirachides nepos Philonis Iudæi quem ex auunculi libris transtulerit, Aët. v i.	27
Sepulchra externorum ex fundo publico, apud quas gentes, Aët. i.	6	Sirius quid, i. Cor. x v.	446
Sepulti corporis comparatio apud Rabbinos quæ, i. Cor. x v.	445	Socialis & coniugalis vitæ differentia, i. Cor. v i i.	378
Sequestri munus quodnam, Gal. i i i.	529	Societas civilis quomodo per legem seruata, Rom. i i i.	218
Serui quot modis fiant, Rom. v i i.	249	Societas inter omnes homines qualis, i. Cor. v i.	481
Serui quomodo tractati in veteri lege, Ephes. v i.	592	Socrates quanta vigilantia & patiētia insignis, Aët. x x v i i i.	161
Serui vnde potissimum exorti, Coloss. iv.	645	Solia in cælo quot fingantur, Eph. i.	560
Seruire quomodo propriè vsurpatum, Rom. v i.	238	Solis cum Euāgelio comparatio, Rom. i. 176	
Seruis quandonam data præcepta, i. Tim. v i.	727	Solon cuius criminis accusatus à Plutarcho, Rom. i.	184
Seruitutis spiritus quid, Rom. v i i i.	257	Σώμα de quibusnam vsurpet Homerus, Aët. i x.	50
Seruum vendentium mos, Phil. i	783	Σώματα & Σωτήρες an idem nomen, & qua- les viri fuerint istius nominis, Aët. x x. 114	
Sicarij quinam appellati à Iosepho, Aët. x x i.	125	Σοφιστὰι quinam propriè, Aët. x x i v.	136
Sideris reuolutio in pristinum locum, quomo- do appellata à Plutarcho, Columella, &c. Aët. i i i.	18	Σοφιστὰι vnde dicti, i. Cor. i. & Σοφοί,	345
Sidonis territorium quale, Aët. x i i.	61	Σωτήρες & Σώματα an idem nomen, Rom. x v i.	336
Sidonis situs, Aët. x x v i i.	150	Sothenes quis de quo i. Cor. i i.	350
Signati Apoc. v i i. quinam dicantur, Rom. xi.	299	Σπῶν pro quo sumptum, Aët. x v i.	9
Signi impressi virtus, Ephes. i.	557	Sparti quo ex signo genus suum noscebant, Rom. v i i i.	258
Silas & Siluanus an idem nomen, ii. Theffal.	672. 673	Spei effectus, Rom. v i i i.	262
Silentij indicendi mos vetus, Aët. x i i.	60	Spei & perseverantiæ connexio, Coloss. i.	630
Siluanus & Silas an idem, i. Theff. i.	652	Spei nostræ causa quæ, i. Tim.	691
Simeon qualis inter Iudæos, Rom. i i i.	210	Σπερμολόγοι quinam appellati, Aët. x v i i.	97
Simeonis & Annæ viduæ hymnus qualis, i. Cor. x i v.	433	Spes fidelium vnde, Rom. i.	174
Simon Magus quem se prædicaret, Aët. v i i i.	41.	Spes quam fortiter retinenda, Rom. x v.	324
Simon Magus quonam tempore impietatem suam maxime exercuerit, ii. Theffal. ii.	681.	Spes nostra ad quid tendere debeat, i. Theff. i v.	665
prodigia ostenderit, ibid. & 682		Spes sub fidei nomine interdum comprehensa, ii. Theff. i.	674
Simon Magus vnde arripuerit vitæ mendosæ patrocinium, Iac. ii.	912	Σφεγγὶς quare appellata circumcisio, Rom. i v. 221. 222	
Simonis Magi præstigiæ quæ tempore multos Romam traxere,	167	Spica virginis quid appelletur, i. Cor. x v.	446
Simonis Magi res actæ cuius prophetiæ ver- bis congruant, i. i. Theff.	673	Spina carni indita quid significet, ii. Cor. xii.	506
		Spiritum sanctum dolore afficere imò & ex- tinguere quinam dicantur, Rom. viii.	257
		Spiritus sanctus oris Davidis quisnam esset, Aët. i v.	21

INDEX.

Spiritus impuri quomodo solebant exire de corporibus, Act. v.iii.	41	Stoici sapientis ingenium quodnam, i. Tim.	728
Spiritus sanctus an illico datus iis qui baptizabantur, Act. v.iii.	41. 42	Stoicorum prauæ opiniones aliquot, Act. xvii.	96
Spiritus sanctus quomodo intelligatur constituere Episcopos, Act. x. x.	118	Stoicorum argumenta de Deo quæ, Rom. i.	177. 182.
Spiritus qua vbertate opera producat, 170		Stoicorum de vitii opinio, Rom. i.	191
Spiritus Christi qualis, 171		Stoicorum detestanda sententia de incestibus, 342	
Spiritus sanctus quibusnam datus, Rom. i. i.	198	Stoicorum opinio circa materiam Resurrectionis, Ephes. i. i.	565
Spiritus quare appelletur nouus, Rom. v. ii.	246	Strangulandi quo statu occidebantur, Gal. iii.	527
Spiritus lex quantum cæteris antecellat, Rom. v. iii.	254	Suffitus cuiusnam rei symbolum, Act. x.	51
Spiritus Dei quare Spiritus Patris dicatur à Paulo, Rom. viii.	256	Summæ magnæ quænam appellatæ ab Hebræis, Rom. x. iii.	313
quomodo nobis datus, ibid. & seq.		Superbia quale malum, iuxta Salustium, Rom. i.	183
Spiritus Christi quomodo dictus, ii. Cor. iii.	469	Superbiæ Corinthiorum effectus, 341	
Spiritus sancti donorum effectus, Galat. i. i.	527	Superficies terræ quænam vulgo dicta, Act. x. vii.	99
Spiritus qui credentibus datur, præcipuus effectus, Ephes. i.	558	Suppliciorum varia genera apud Hebræos vfitata, Gal. iii.	527
Spiritus ubi vnguentum appelletur, i. Thess. i. v.	663	Supplicium à regibus olim reus illatum, quale, Act. x. i.	59
Spiritus quomodo se habeat in homine, i. Thess. v.	670	Susanna vnde nomen habuerit, Act. x. ii.	60
quomodo exponatur à Græcis, ibid.		Susurrator quid propriè sit, Rom. i.	187
Irenæi de eo testimonio, ibid.		Sibillæ descriptio Virgiliana, i. Cor. x. v.	434
Etiam & Tertulliani, ibid.		Σύλα quid propriè significet, & Συναγωγῶν, & ubi vsurpentur, Coloss. i. i.	633
Spiritus quando nos ad ipsum peruenire sinat, ii. Thess. i. i.	683	Συμεών quale sit nomen, & de quo Symeone agatur, Act. x. v.	77
Spiritus oris Domini quam potens, ii. Thess. i. i.	681	Synagogæ quam multæ essent Hierosolymis, Act. iv.	29
Sporta vnde dicta, Act. i. x.	48	Synagogæ quam ob causam συναγωγαί appellatæ, Act. x. v. i.	87
Stadium Plinio quora pars mille passuum, Act. i.	5	Synagogæ ordinum distributio, Act. x. x. i. i.	126
Stare quis dicatur, quis cadere, Rom. iv.	227	Synagogæ instituta an retinuerint Apostoli, i. Cor. v.	368
Stare ante tribunal quis dicatur, ii. Cor. iv.	472. 473	Συναγωγῶν quid propriè sit, i. Cor. x. i.	414
Σπέρμ quo sensu vsurpatum à Paulo & à cæteris Græcis, i. Thess. iii. i.	659	Synagogæ gubernator quo alio nomine appellaretur, Ephes. i. v.	576
Σπυροχρησία quid propriè significet, Rom. ii.	196	Synagogæ & Ecclesiæ differentia, Iac. i. i.	908
Σπυροχρησία & δόλις quomodo differant, i. i. Cor. iv.	471	Synagogarum patres & præfides quinam fuerint, xi.	58
Sensuum internorum & externorum vocabula inter se commutata, Act. v. ii.	34	Συναγωγῶν nomine an venirent etiam Ecclesiæ Christianæ Act. x. v.	83
Stephanas qualem se præbuerit erga Ecclesiā, i. Cor. xvi.	453	Synedrij inquisitio quæ, Act. iv.	20
Stephanas quis ille esset de quo agitur, i. Cor. i.	345	Eius significatio vera, ibid.	21
Stephanus cuiusnam rei à falsis testibus accusatus, Act. vi.	29	Synedrij ius in Iudæos quale, Act. v. i. i.	40.
Eius laudes & commendatio, ibid.		45	
Stobenses cuiusnam iuris fuerint, Act. xvi.	87	Synedrium Iudæorum qua in occasione adiretur, Act. x. v.	78
Stoica secta quomodo arrogantes faciebat, i. Cor. vii.	385	Synedrium qualem iurisdictionem haberet in Iudæos, comparatione iuris Romani, Act. xxv.	142
Stoici quid de restitutione hominis mortui putarent, Act. xvii.	101	Σωτῆρος quid apud plures auctores, Act. xiii.	63

INDEX.

Syriarchia quid fuerit, Act. xix.	112	dere debeant, 11. Theff. 11.	677
Syris quam frequens diphthongorum usus, Act. v.	26	Tentationum nomen ad quid extensum, Gal. iv.	535
Syrtis quid præcipue dictum, Act. xxv 11.	154	Tentatori destinatus effectus quis, 1. Theffal. 111.	660
<i>Σύσταις</i> quæ sit apud Philosophos, Coloss. i.	625	<i>Θέσταις</i> quid proprie sit, Act. xxv 111.	159
T.		Termini quomodo primum facti sunt, 11. Cor. x. 497	
T abernæ quænam essent apud Romanos, Act. xxv 111.	161	Ternarius numerus quorumnam proprius, Act. x.	52
Tabula quid proprie significet apud Ciceronem, Act. xxv 11.	159	Terra ad qualem humani generis utilitatem disposita, Act. xiv.	74
Tabulæ fœderis quid denotarent, Hebr. ix. 843.		Terra quomodo dicatur apud Lucam, Coloss. i. 630	
Tania quid sit, Act. xv 11.	158	Terra quomodo dicatur fundata, Hebr. i. 796	
<i>Ταγὴ Ἰουδα</i> in quo maxime frequens, 1. Theffal. 111.	659	Terræ vastæ & incultæ appellatio, 1. Theffal. v. 668	
Tarsensibus à quo concessa libertas, Act. xx11.	129	Tertulliani locus integer de orationum horis, Act. i 11.	16
Tarsus ubi sita, & quando facta vrbs libera, Act. xxi.	125	Tertulliani locus integer de Baptismo, Act. v 111.	44
<i>Τάρσις</i> quid valeat, Act. x 111.	70	Tertulliani locus de Iure Romano, Act. xv i.	92
Tauricæ Dianæ simulachri descriptio ab Euripide, Act. xix.	113	Tertulliani locus de Baptismo, Act. xix. 108	
Temperantia vera secundum Ciceronem quænam sit, 1. Theff. v.	668	Tertulliani locus integer de lege, Rom. 111.	218
Tempestatis descriptio ab Ouidio allata, Act. xxv 11. & ab aliis, 153. 154		Tertulliani loci de homine, Rom. v 11. 251.	252
Templi reuerentia apud Iudæos, Act. xxi. 124		Tertulliani locus integer de Creatione, Rom. viii.	261
Templi excidium quibus verbis quanquam latentibus à Paulo prædictum, Rom. 111.	209	Tertulliani locus integer aduersus Iudæos, Rom. ix.	272
Templi portarum distinctio quæ, Rom. x 11.	307	Tertulliani & Origenis loci de Pharaone, Rom. ix.	275
Templi partes hominis partibus repræsentatæ, 1. Cor. vi.	376	Tertulliani locus de leonibus, 1. Tim. i. 693	
Templum Christianis quodnam sit, Act. v 11.	37.	Tertulliani locus de Cerinthe, 1. Tim. i. 694	
quo proposito permiserit Deus Templum sibi ædificari à Solomone, ibid.		Tertullianus quarum locutionum plenus, Tit. 111.	777
Templum quo tempore à Solomone conditum, Act. x 111.	65	Testamentum quo proprie modo sumi debeat, Hebr. ix. eius definitio	849
Templum Dei quodnam sit, Rom. xiv. 322		Testes verborum quos sumperit Christus, & quos mentis, 1. Theff. 11. 655	
quomodo se habent, 1. Cor. 111.	358	Testimonium vetus quid intelligatur, 11. Cor. 111.	468
alia eius descriptio, 11. Cor. vi.	482	Thalamegi Regum Ægyptiorum cuiusnam magnitudinis, Iac. 11.	918
Templum Dei in sacris litteris quodnam templum sit, 11. Theff. 11.	679	<i>Θάλασση</i> quo sensu usurpatum, 1. Theff. 11.	656
Templum à Salomone constructum cuiusnam rei figuram gereret, Hebr. v 111.	835. 836	Theatri frequentæ quæ apud Romanos & alias gentes, Act. xix.	211
Temporum spatia quomodo & quibus vocabulis distincta apud Græcos, 1. Theffal. v. 666		<i>Θεσσαλονίκη</i> pro quo acceptum, 1. Cor. iv. 363	
Tempus certo constitutum quomodo intelligendum, Act. i.	4	Thebarum vrbs quomodo constructa, & quomodo deleta, 1. Cor. xiv.	430
Tenebrarum propria significatio quæ, 1. Theff. v.	666	Theffalonice vrbs ubi sita, & à quo condita, Act. xv 11.	93
Tentare Deum quid sit, 1. Cor. x.	404	Theffalonicensibus cur additus Timotheus, 11. Theff.	672
Tentationes magnæ quodnam tempus præce-		Theffalonicensibus scripta epistola quare eandem ab illis occultata, 11. Theff.	673
		Theffalonicensium Ecclesia, ex quibusnam hominum generibus erat conflata, 1. Theff. i. 652	

I N D E X.

quam perfecta erat eorumdem virtus, ibid. & 653	Transfigurationum variae rationes, Rom. xii. 304
Epistola Paulina ad illos data vbinam scri- pta, 660	Transitus à sermone directo ad indirectum quibusnam scriptoribus frequens, Act. i. 4
quales erant præcipui illorum mores, 662	Transuerrere Tertulliano quid sit, Act. xiii. 64
Θεωλογία qualis vrbs, ii. Tim. iv. 757	Θρησκεία vox vnde ducta, & cuius significatio- nis, Act. xxv. 145
Theudas an Græcum nomen, an Hebræum, Act. v. 26	Tribactæ fœminæ quænam vocatæ à Phœdro & Martiali, Rom. i. 183
quo tempore is fuerit de quo agitur, Act. v. ibid.	Tribunal Cæsaris quodnam à Iudæis vocatum, Act. xxv. 142
Θις propriè qui sibi velit, Rom. ii. 196	Tribunal quomodo Christo attribuitur, Rom. xiv. 320
Θυσιαστήριον quid denotet, Act. xv. 83	Tribuni quinam vocarentur apud Iudæos, Act. xxi. 124
Θύρα quid significet, Act. xxi. 139	Tribuum Progenitores quo propriè nomine appellentur, Hebr. vii. 829
Θρησκεία vox qualis sit, Coloss. ii. 639	Tristitia quam damnosa seruis Dei, Ephes. iv. 579
Thyatira cuiusnam regioni adscripta, Act. xvi. 88	Tristitiam quo nomine notent Hebræi, Rom. xi. 296
Θυμωχίαν apud quos auctores fuerit in usu, & quid significet, Act. xii. 61	Triumphantium Romanorum mos, Philip. ii. 606
Tiberius qualem se in matronas præbuerit, Rom. i. 188	Triumphorum Romanorum mos, Coloss. ii. 636
Tiberius quot annis rebus Romanis præfuerit, ii. Thess. 673	Troas qualis Phrygiæ pars, Act. xvi. 87
Tiberius quam impense Iudæorum rebus stu- duerit, ii. Thess. ii. 678	Troas an nomen regionis, an vrbs, Act. xx. 115
Tibiz vsus quam fuerit multiplex, i. Cor. xiv. 430	Τρωάδιον vbi situm, Act. x. 116
Timothei maiores vbi habitasse videantur, ii. Thess. 672	Trophonius quis, i. Cor. xii. 418
Timothei labores cum Paulo, aut ad illius imi- tationem exantlati, Hebr. xiii. 896	Tryphæna apud Petronium quæ, Rom. xv. i. 333
Timotheus quo tempore fuerit Ephesini pres- byterij princeps, Act. xx. 116	Tryphon Iudæus cum Iustino disputans, agno- scit quod nunc Iudæi negant, Act. xxvi. 148
Timotheus quare vocatus Apostolus à Paulo, i. Cor. iv. 366	Tuba quinam ex Angelis data in vltimo iudi- cio, i. Thess. iv. 665
Timotheus vnde notus Colossensibus, Coloss. i. 625	Tychico cuiusnam tituli dati à Paulo, i. Thessal. ii. 659
Timotheus quibusnam titulis decoratus à Pau- lo, i. Thess. iii. 659	Θυμωχίαν quid propriè sit, Hebr. ix. 842
Timotheus etiam puer à quo fuerit Paulo com- mendatus, i. Tim. i. 691	Τυφός quid sit, Act. xxvii. 153
quo tempore ipsi adfuerit, ibid.	Tyranni nomine duo appellati quinam fuere, Act. xix. 108
& quando in munus Euangelistæ assumptus, quare Paulus cum vocet filium in fide, ibid.	Tyri territorium quale, Act. xii. 61
Timotheus qua ætate Euangelista factus, i. Tim. iv. 716	
Timotheus quo tempore Paulo adfuerit, ii. Tim. iii. 751	
Tintinnabula quid significarent in veste sacer- dotis, Hebr. v. 818	
Tisri mensis cum quo nostrate congruat, Act. xxvii. 152	
Titus quanti fieret à Paulo, ii. Cor. ii. 463	
Titus cuius fuerit, & quo tempore scripta ad eum fuerit Pauli Epistola, 763	
Τὸδ pro τὸ quam frequens sacris scriptoribus, i. Cor. ii. 350	
Traiectiones in sacris scriptis quam frequen- tes, Act. i. 4	
Tranquillitas animi ex bona conscientia quæ dicatur à Paulo, Act. ix. 117	

V

Valentiniani ex quibusnam originem tra- here, i. Tim. i. 692	Valeria cuius mactata, i. Cor. viii. 391
Vani qui vocentur & quare, ii. Cor. iv. 453	Vani quinam propriè vocentur, Iac. ii. 915
Vaticinium Ieremiæ xxxi. 12. quomodo im- pletum, i. Thess. iv. 664	Vedij Pollionis crudelitas in fœrum quam le- uem ob causam, Rom. i. 186
Velamen cuius rei signum, i. Cor. xi. 412	Velum Moïsis quid denotaret, ii. Cor. iii. 468

I N D E X.

Vendere seipsum quo iure liceret, Rom. v. 11.	Vitia humana quænam incurabilia, Aët. xiv. 72
249	Vitiositatis & malitiæ differentia in quo consistat, Aët. i. 11.
Veneris Cnidix ædicula qualis iuxta Plinium, Aët. xi. x.	110
Venia quando necessaria, 11. Cor. x. 493	Vitiorum modi quales sint, Aët. v. 111.
Venter quomodo cessabit, 1. Cor. vi. 375	42
Venus quo in cultu Corinthi habita, 342	Vivere ab Hebræis quomodo usurpatum, Rom. i. 176
Verax pro quo maxime sumptus, Rom. 111. 207	Vivere diu aut paruo quam parum referat, 1. Theff. v. 667
Verbera ad quem numerum lex infligi pertinebat, 11. Cor. x. i.	502
Veritas Evangelica à quo nobis patefacta, 11. Theff. 11. 683	Vlnæ quot passum componant, Aët. i. 5
Veritas quare balthæo comparata, Ephes. v. i. 594	Vltio ad quem pertineat, 1. Theff. v. 669
Veritas cuius rei comparata, 1. Tim. 111. 712	Vmbra & imaginis discrimen, Coloss. i. 628
Vestes animi quænam sint, Coloss. 111. 640	Vmbra & corporum differentia, Hebr. v. 111. 836
Vestis Herodis descriptio, Aët. x. 11. 61	Vnctio regis ad quos pertineret, Aët. vi. 28
Via per legem cur non fuerit optima, Rom. 111. 217	Vnguentum ubi appelletur spiritus, 1. Theff. 1 v. 663
Victimæ quales esse deberent in veteri lege, Ephes. v. 589	Vniuersi partitio & membra, Hebr. x. i. 865
Victimæ legales quidnam præfigurarent in veteri testamento, 11. Tim. iv. 756	Vniuersum hoc quibus nominibus appellatum ab Hebræis, Aët. 1 v. 21
Victimæ legales quales esse debuerint, Hebr. ix. 848	Vniuersum hoc ad quid conditum, 1. Cor. 111. 360
Victimarum laudes ad quid à Paulo translatae, Rom. x. 11. 304	Vocati ad fidem quinam sint, 11. Theff. 11. 685
Victoriæ diuinum genus quodnam, Coloss. 11. 636	Vocatio gentium quam gloriosa Deo, Rom. 111. 207. 208. 209
Villæ pars in qua dominus habitat, quomodo appellata, Aët. x. x. 111. 136	Vocatio Pauli vnde, Gal. i. 519
Vincula in quotuplici significatione sumpta, Aët. xxvi. 149	Vocationis beneficium quantum sit, Ephes. i. 552
Vini & sanguinis relationes, Philip. 11. 609	an sit electio, ibid.
Vini vsus modicus quibusnam commendatur, 1. Tim. v. 726	Vocationis scopus quis, Eph. i. 553
Vigilare quinam propriè dicantur, 1. Theff. v. 667	Vocationis scopus quinam sit, Eph. i. 559
Vipera quale genus bestia, Aët. xxviii. 159	Vocationis ad regnum conditiones quænam sint, 11. Theff. i. 674
quale sit illius venenum, 160	Vocatorum nomen quomodo sumptum, Aët. 11. 14
Virga & manna an semper in arca custodita, Hebr. ix. 842. 843	Voluntas defuncti iuxta Quintilianum quid sit, Hebr. ix. 850
cuius rei symbolum, ibid.	Voluntatis Dei nomine quid intelligatur, Aët. xx. & alibi passim, 118
Virgas inter & flagra differentia, Aët. x. x. i. 128	Voluntatis Dei arcanum quid iuxta Tertullianum, Eph. i. 555. 556
Virginitatis ius quorundam sit, 1. Cor. v. 11. 390	Voluptatum effectus & per quem ab iis liberemur, 11. Tim. 11. 748
Viri & feminae munia iuxta Aristotelem, 1. Tim. v. 723	Vota non soluere Deo quam graue peccatum, Aët. v. 23
Virilis sexus privilegium in Iudaismo quantum erat, Gal. 111. 531	Violatorum poena ubi videnda, ibid.
Vita quam Dei dono adipiscimur, quam sit recta, Rom. v. 233	Vr ubinam sita, Aët. v. 11. 30
Vitæ actus omnes quibusnam vocabulis significati, Aët. i. 6	Urbanis, nomen commune pluribus Episcopis, Rom. xvi. 333
Vitæ fabula quid sit, Rom. i. 188	Vulcani nomine quid intelligat Varro, Rom. i. 182
Vitellius qualis fuerit & quo tempore, 11. Theff. 11. 680	Vultus Christi & sanctorum quales, Aët. xxvi. 147
	Vxor quænam propriè vocetur, 1. Cor. v. 367
	Vxor an ducenda, 1. Cor. v. 11. 377. 378
	Philosophorum eadere opiniones, ibid.
	Vxor quibus in rebus instrumentum viri, Ephes. v. 589

INDEX.

Vxores à Iudæis quomodo appellatæ, 1. Cor. ix.	396
X	
Ξανθίας pro Ξανθία, Rom. v. iii.	258
Ξίνα δαιμόνια quænam dicatur, Hebr. xiii.	892
Ξίνα quo sensu sumatur, Phil. i. & alibi,	786
Xenocratis locus de utilitate Philosophiæ, 1. Tim. i.	694
Ξενοδοχῶν & ξενοδοχία quo sensu usurpata, 1. Tim. v.	721
Ξένοι quinam propriè appellentur, Ephes. ii.	567
Xenophanis sententia de Deo, Rom. i.	180
Xenophon cuius sententiæ physicis de causis fuerit, Rom. xiv.	317
Xenophon quo sensu utatur voce ὅπου, 1. Cor. iii.	354
Ξένος quis propriè dicatur, Hebr. xi.	870
Ξηρά solitariè pro qua re accepta, Hebr. xi.	883
Ξύλον pro custodia & carcere à quibusnam auctoribus sumptum, Act. xvi.	90
Y	
Υβείζην quo sensu acceptum, 1. Timoth. v.	721
Υβείσαι cuiusnam farinæ homines, 11. Tim. iii.	749
Υποδισία quotuplex, Rom. viii.	262
Υποδισία quid Romanis, Rom. viii.	253
Υποδισίαν quid vocet Paulus, Gal. iii.	533
υιοί ἀπειθείας quinam propriè sint, Ephes. vi.	593
Υλῆ quid generatim significet, Iac. iii.	919
Υμνοὶ quidnam propriè essent, Ephes. v.	586
Υπακοή quid propriè sit, Rom. xvi.	336
Υπακοή quo sensu sumatur, Phil. i.	786
Υπακούειν τῷ εὐαγγελίῳ quinam dicantur, Rom. x.	287
Υπὲρ in compositione cum verbis quātum Paulolo placuerit, Rom. v.	234
Υπὲρ & ὑπὲρ cuius rei notæ, 11. Cor. xi.	499
Υπὲρ quibusnam in locis pro ὑπὲρ positum sit, 11. Thess. ii.	677
Υπέρβλητος quid significet, 1. Cor. vii.	389
Υπέρβλητος quale dicendi genus apud Græcos, Rom. v.	231
Υπερήφανοι quinam appellentur 11. Tim. iii.	749
Υπερῶν quid sit apud Paulum, 1. Cor. ii.	349
Υπερφρονεῖν & ὑπερφρονεῖν an eadem, Rom. xii.	304
Υπερφρονεῖς quinam dicantur, Rom. xi.	297

Υπερέτης quo sensu habeatur apud Lucam & Paulum, 1. Cor. xv.	360
Υπετάγη passivum pro neutro quid indicet, Rom. viii.	260
Υποχρησάμενοι Græcis quænam sint, Rom. xvi.	336
Υποκρίνεται sicut & ὑποκρίνεται quid denotent, Gal. ii.	521
Υπόκρισις pro quo sumpta, Iac. v.	933
Υπόκριται à Græcis interpretib. pro quo usurpatum, Rom. ix.	280
Υποκρίθην quid sit propriè, 1. Cor. vii.	385
Υπομονή quid maximè sit, Rom. ii.	195
Υπομονή quid sit propriè vertenda, Rom. v.	228
Υποσέλλειν quid propriè significet, & pro quo sumatur, Act. xx.	116
Υποτάσσεται pro quo positum, Rom. xiii.	310
Υψαμα quid, 11. Cor. xi.	495
Υψηλὰ φρονῶν quorum maximè sit, 1. Tim. v.	730
Υψηλοφρονεῖν cuiusnam alteri voci opponatur, Rom. xi.	297
Υψαμα pro quo in Græco, Rom. viii.	267
Υποτάσσεται quorumnam propriè sit, 1. Cor. ix.	401
Υρώδης quale nomen, Rom. xvi.	333
Υσερῶν πνεος quis dicatur, Hebr. iv.	808
Υσερῶν significatio, 1. Cor. viii.	393
Υσερῶν quid propriè sit, Hebr. xii.	879
Υσερφρονείας causa quid passi sint philosophi, 1. Cor. xiii.	425

Z

Zacharias quæ ratione pius dictus, Act. xxi.	126
Zacharias qualis apud Iudæos, Rom. iii.	210
Ζῆλος quid denotet propriè, Rom. xii.	315
Ζῆλος de quibus eminenter dicatur, 1. Cor. x.	407
Ζῆλος πνεος quid propriè sit, Hebr. x.	860
Ζῆλου significatio quotuplex, Hebr. v.	24
Ζηλουῶ quid construatur, 1. Cor. xii.	424
Ζηλουῶ quis dicatur Gal. iii.	535
Zelus Phineæ reputatus ei esse in iustitiam quomodo intelligendus, Iac. ii.	915
Zeno quis & cuius rei accusatus à Diogene Laërtio, Rom. i.	184
Zephirinus Episcopus Romanus quem se præbuerit erga lapsos, Rom. xvi.	334
Zetor libri Rabbinici locus de non laborantibus, 11. Thess. ii.	686
Ζητεῖται ad latinismum accedens quid significet, 1. Cor. iv.	613

INDEX.

Zonē sē Inōēd quid propriē sit, 1. Cor. i v.	440. 441
472	Zōpōisēy propriē quid sit, 11. Cor. 111.
Zonam suam defodere quare iussus Iere-	466
mias, Act. xxi.	692
121	quo facta, 1. Tim. i.
Zonaræ locus de abstinētia, Rom. x i v.	594
318	Zōsēr quid propriē sit, Ephes. vi.
Zōpōisēy & Zōpōisēy pro quo posita, 1. Tim.	353
vi.	730
Zōpōisēy quo in sensu habitum, 1. Cor. x v.	539
	Zōpōisēy quid explicetur, 1. Cor. v.
	369

FINIS.

ERRATA IN ANNOTATIONIBVS AD ACTA & Epistolas Apostolicas.

Pag. Lin.		Pag. Lin.		Pag. Lin.	
3	21 ἤσαν το	29	ἀποστολῆς	126	38 ποιῆσαι
4	30 IV. 7.	34	ἰσχυρῶς	127	13 περιχαίρουσιν
5	35 Oecumenius	68	15 moriturum	128	14 ἰκ
6	38 בר	69	13 deleatur 41.	129	12 כחכח
7	1 24	72	15 δὲ	41	ἐσπον εἰς αὐτοῖς
8	40 ἀδρῆς	24	πύλας	137	14 nec illud διέγοντες
11	23 נערו	33	καταδύν	138	13 διαγνῶνται
12	35 סוף	34	ἐρμῆς	139	29 Synedrium
13	36 πάντες ἀμαρτίας	73	1 Ieremiæ 8.	141	5 x. 7. ἔχον κατὰ πρῶτον
15	26 tollendum punctum in fine lineæ	74	38 deleatur 20.		locutio
16	15 פתח & שער	75	1 22	143	11 sensum sic
18	9 ἀποδείχ	10	24	13	περιχαίρουσιν
19	6 κατήγγελλαν	12	25	33	ἡμερῶν
21	15 Neh. vi. 7.	77	12	37	addidit Nero
22	15 ענה	78	12	41	Et non
16	x. 7.	38	πῶς σκεπνύει Δαβίδ	146	33 apud Zach.
38	ἐπιλαλῶν	38	ἀλυσισ	148	16 i. 5.
23	40 Ioh.	39	Clementis	150	14 Ζεβεδαιοῦ
24	15 ioh. περὶ	33	διὰ	21	indicari
25	24 ἀρχὴν	34	reluctabor. Absit	31	Ptolomæo. Dionysius
26	7 Hieronymus	37	ἐλάμβανον		Periegetes
24	7 ἐλύοντο	39	ἀναγιγνωσκόμενος		Κρήτης αἱ ἀπὸ πλάταις διδμά
29	23 βλασφημῶν	85	22 ista καὶ πᾶσαν πάλιν: per		Μάκρον ἐστὶ αὐτοῦ κινῶ, Σελ-
31	31 κατὰ λόγον		Syriam &c. ponenda		μυρίδας ἀρχὴ καλῶν
30	30 rebus, si Hieronymo		sunt post sic infra	152	5 παρὶνται
	credimus	85	xvi. 4.	154	5 βονδείας
31	33 μετῴκισιν	86	24 ἡμεῖς καὶ πᾶσαν πάλιν	155	7 incumbere
	4 quadringentesimum	88	10 πρὶν	156	22 illud apud
17	ἐκλάχαι	89	42 tunc est	158	21 αὐτῶν vel πλοῦν nec
34	II. χορτάσματα	90	18 σωμασμοῖσι καὶ σωμασμοῖς	159	lineam primam pone post
39	ἀφ' ὧν	17	ταλαιπωρίαν		delectata
33	11 huius est	18	κακουχία	164	25 Ἰησοῦ
35	32 περιπαροῦσινται	34	iisdem	169	10 Iosua
38	27 ἐστὶν	17	קשר	177	5 ἀρσους
39	31 πρῶτον	19	Iudæi	179	29 ἐποίων
42	28 Macc.	22	Bæoticæ	180	18 δέμας
43	16 Ἰερουσαλήμ	19	φληνάφοις	181	9 Bithynicæ
45	33 ἀειψάλας	14	Sap. xlii. 10.	31	סגר
39	δὲ δὲ Κύριος		χρῆσται χρίτου	33	נכלה
47	29 ἐπίχουον	102	19 ἡλθὼν	182	12 הבורא
52	11 signum	103	14 עבר	184	28 contumeliæ
36	occidere, manducare,	110	6 Symplosiacorum	188	3 Cassius
53	1 Matth. xxvi. 72.	112	4 Philem.	192	37 hic amor est
54	39 διωκόμενός ἐστιν	113	16 διωκτοῖς.	199	34 ὅλος
55	36 Ioh. xiv. A	114	35 4. ἀρχὴ. neque enim ἀρχὴ	200	21 hos tu
56	12 ἐπιτίθημι	115	41 Contignationem	203	3 infinitivum illud
57	13 x. 16.	117	1 ἀναγγεῖλαι		κλέπτειν
21	ἐπιδαίνυσται	40	ἐκτελεσάμενος	204	37 κατέκρινεν
26	ἐγὼ δὲ τίς	118	22 קח	205	6 ἐς νομίμους
62	16 ἐξέλευσεν	119	40 habes Gen.	30	τὴν χρυσίδα
		122	40 verbo קח	207	10 Exhibuit talem
			nomini קח	208	10 ἐπίτιθεσθαι

Pag. Lin.		Pag. Lin.		Pag. Lin.	
209	28 VI. 19. 5 ἡ μὴ κατὰς βλασφημίας 6 ἡ μὴ κατὰς βλασφημίας	353	5 dele versum 7.	564	34 ἀπολλομαχίαι
211	29 ἔλυται 33 legisse	357	37 ἔρπον	565	31 intergerimum
216	9 ἐν πε	358	18 3. 4. ἐγώ	566	23 ἀποκαταλλάξῃ
217	6 ἔργων 18 ἀληθρεῖων	369	15 οὐραμα 45 ἡμεῖς 20 πλεονέχῃ	569	42 vinctus sum
218	7 καταργουμένη	374	33 σωτηρίαν	575	12 vtramque
221	12 Circumcisis 27 diximus 29 solet	382	16 Christianorum qui se 17 dele, vide Tertullianum ad uxorem	599	10 nonnumquam
225	43 Circumcisionis 5 de Romulo	388	32 τέκνα	600	17 δέσφ
226	40 πειρασμοῦ	392	26 βαρυτήτων pro 382	601	31 διακοσμήσῃς
234	29 ἵνα πειρασμοῦ	395	19 VIII. 17. 1 eruditionis	602	20 ὑποδοκίω
238	3 ἐνεκα	406	39 διακονίῃς	605	35 πνεύματος
241	7 παρεδωκεν	411	29 notauit	606	36 Odyssea
242	29 τέλος	413	38 δόξαν	608	17 heros
248	23 causa mortis. Eadem	414	25 accederent	611	27 Xerxes
249	9 ἀνδ	443	36 illas scilicet bestias Asiaticæ pressuræ.	618	Fertandus Diaconus
251	24 λακόν	448	11 immutabilem	629	30 ἐν αὐτῇ
252	38 αὐτὸν	455	32 quos viuos Deus	632	32 promenda
260	17 ἀποκαταδοκίαν 34 τῇ γ	457	13 1. Cor. 1. 1. lin. vltima διὰ τῆς 2 popularium	634	24 post scripti dele. Eph. 11. 11. 4. 1. 1.
261	40 ἀπαρχὴν	458	12 ὁ ἱερεὺς 27 cum præmitteres	635	33 geminum huic locum
263	14 οἶδε	459	38 addictium, abnuitium	638	5 συμβιβάζειν
264	21 οἶς	460	38 ἐγγυαν	651	25 1. 1. 1.
270	25 1. Thess.	461	9 hæc non minima	653	8 post liber, adde primus
272	19 ἐμίσησα, vt in dele	462	4 δὲ δαίμονες	654	19 animi
275	32 ὁ	464	15 Psalmum xxxvii.	657	38 apud vos feci
277	11 ὁ tu	465	13 ἀπὸ δόξης	664	29 ἀντιπαρστήντες
278	42 ψυχῶν	470	37 alludit ad materiam	667	37 σάδωσιν
283	1 ζωοποιεῖν	473	22 Ephes. vi.	670	9 xxxi. 13.
285	17 σκευὴς	481	28 per verbum, &c.	676	8 ἡμεῖς
288	11 approbare	487	6 ἀντιμωδίαν	682	19 ἡμεῖς Θεός
291	38 sensus & ζήσονται valet	490	9 accipere	693	17 plasmate
294	15 σωματί σου	491	33 1. x. 1. 12.	695	2 ipsius magnificentia
296	24 ἐπιπάγας	494	30 ἀποκαταδοκίαν	703	10 Iamnes
300	14 1. v.	495	37 Matth. 11. 5.	707	37 ἀνοποκρίτων
302	2 multi	498	31 ἐνδείξιν	709	1 ὁρδοτήτης
309	6 ἐκ μέγας	503	20 inenarrabile	710	21 σφραγισμένον
318	39 ἡξεν	504	14 Iesu	717	19 admissas
319	41 ἀποκρίσιν	508	39 sinceritas	722	35 Eorum qui
320	26 ἀποκρίσιν	510	1 Act. v 11.	723	17 secutæ
330	27 συ δὲ π	532	25 saluberrimum	731	14 ἀνεκλήτως
331	18 ἡ διακρίματα ἡ οἷς Ierosol.	534	31 hortatus	732	27 cæsus sui
341	33 docet Πειρίαν	540	35 ἐν τῇ πνεύματι	739	23 sciscitari
	5 χάρις πωλησίν	544	27 γεγενῆσθαι	792	11 χεῖν
		546	8 Deum	795	5 significari
		552	pro 240	796	8 ὁμολογήσας
		556	35 supra 1. 1. 1.	802	41 infra x. 12.
		563	42 Ioh. xii.		6 Manuscripto
			32 φθαρτόν π		18 ἐχθροῦ σου
			23 vtrumque		3 Baba-bis
			9 in qua		14. 15. δαίμων
			10 mysterium.		9 καταπατήσματος
					42 euauuit
					1 Δέγων
					11 καὶ
					1 Cap. 1. x.
					13 suam
					15 2. 1. 1.
					21 Christianis

